De Gids. Jaargang 88

bron
De Gids. Jaargang 88. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1924

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001192401_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS en DE GIDS

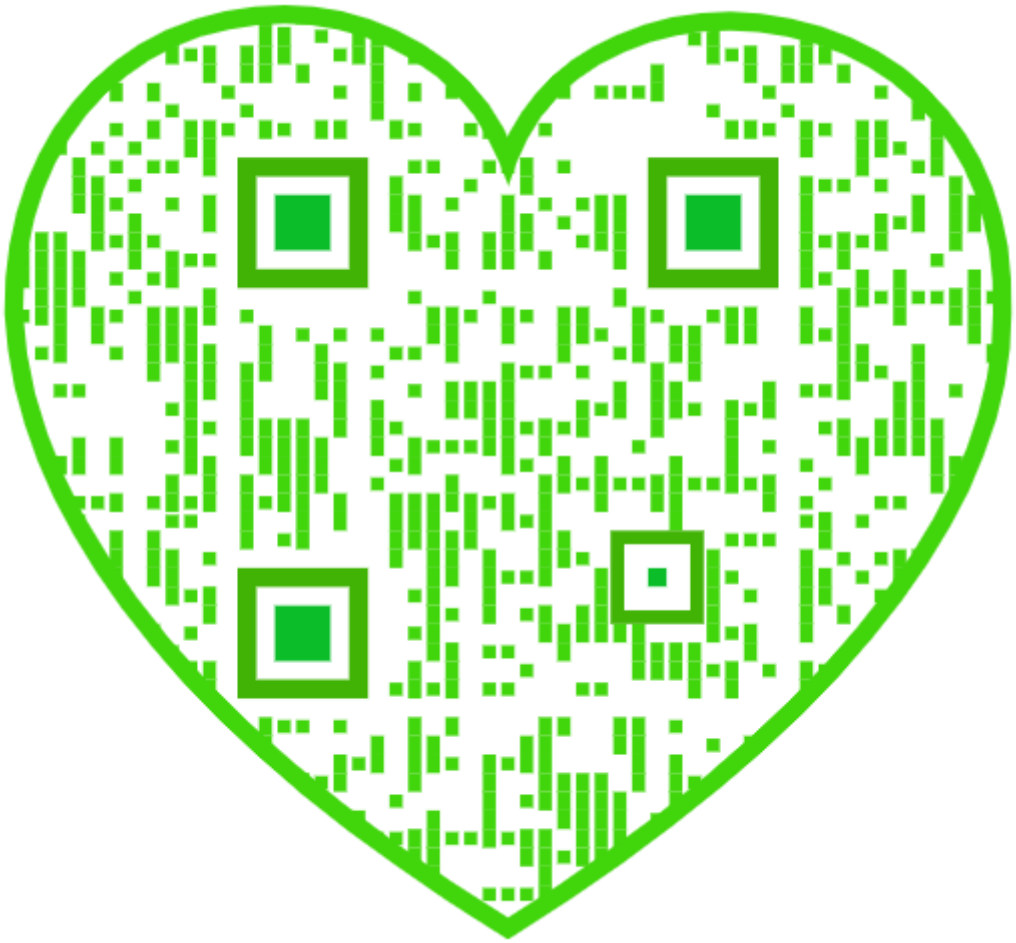

[Eerste deel]

De wilde boerin.

I.

Een zomermorgen in het Friesche land.

De groote groene aarde ligt nog rustig sluimerend onder een dunne deken van sneeuwigen damp. Hoog en wijd uitgespannen staat daarboven het lichtblauwe luchtgewelf, in witte wazigheid vervloeiend naar de kimmen, waar de zon verrijst, stil stijgend in rooden gloed.

De groote ruimte tusschen aarde en hemel is vol stilte. Fijne vogelgeluiden flitsen erdoor als pijlen, maar breken de stilte niet. Nog droomt alles in lichten ochtendslaap. Nog rust de breedgedakte boerderij op het hooge heem, dat daar ligt als een donker eiland in een groene zee. Maar in de duistere diepten onder de boomen beginnen de ronde stalvenstertjes te glinsteren als stralende vuuroogjes. Bot en rauw valt plotseling het loeigeluid van een koe in de plechtige morgenstilte. De kwabbige hals lang uitgerekt steekt het dier den kop omhoog naar den kant van de boerderij, warme ademwolken dampend uit de zwarte neusgaten. Als een roep van verlangen, een gekrijt van benauwdheid rolt het geluid ver over de greiden. En overal komen nu de wit-zwarte koebeesten op uit den lichten nevel, en rondom als klank en weerklank dreunen de noodgalmen, uitend de prikkende pijn in de volle uiers, die mollig-week en wit prangen tusschen de achterpooten.

Op en om het boerenhuis is reeds lang het kleine vogelleven ontwaakt. Op het dak en in alle boomen kwetteren de

spreeuwen, de gele bekjes omhoog, de vlerkjes flapperend, de keelveertjes trillend bewogen in den klankenstroom.

Nu komt ook het groote menschenleven naar buiten.

Het kleine deurtje in de hooge stalpoort wordt met een stoot opengeworpen, zoodat het terugklapt tegen den muur, en de meid komt te voorschijn, die met veel gerinkel en geratel koperen emmers en melkbussen naar buiten sleept. Dan roept ze ruw iets tegen den knecht, die nog sammelt in den stal.

't Is een dikke schommel, de meid. Op breede heupen wiegt zich de zware romp met puilende borsten. De lompe voeten met zwarte kousen en sokken staan stevig in de zware klompen. De mouwen van het witte lijfje zijn kort, de ronde, roode armen bloot latend tot boven de ellebogen. Een dunne haarvlecht, donker met geel gestreept, bungelt op het bruingebrande nekkevel.

Nog eens roept ze, boos gebarend, den luien knecht iets toe, en dan draaft ze met een spantouw over den schouder het natte land in.

- Hui! hui! hui! gilt ze, lang en aanhoudend. En de koeien hebben slechts gewacht op haar roep. Dadelijk sjokken ze achter elkaar, de neus van de eene tegen den staart van de andere, het platgetreden koeiepaadje langs, naar de melkplaats. Slechts een paar blijven achter in het land rustig grazen en laten zich ophalen. Vloekend en razend drijft de meid de trage dieren voort met nijdige touwstriemen op de schoften. Even haasten ze zich in sukkeldraf, dan vallen ze weer terug in hun loomen dreunstap, zwaar tredend op zolende hoeven.

Nu is ook de knecht voor den dag gekomen. Nog slaperig wrijft hij zijn oogen en ziet rond in het mooie weer. Dan zet hij met langzame bewegingen de bussen en emmers op hun plaats.

Droomerig hokken de koeien samen op de bultig getrapte melkplaats, met gebogen koppen wachtend tot de meid of de knecht aan hun zijde zal neerhurken, den emmer tusschen de wijdgespreide knieën, om hen te ontlasten van den pijnlijk spannenden overvloed. Warm en wit-schuimend onder het knijpen der trekkende handen spuiten de melkstralen suizend uit de blonde, zachte uiers in de koperen emmers.

Daar is ook de boerin. Maar zij was de eerste die is opgestaan. Reeds is zij binnenshuis druk aan het werk geweest, heeft eerst het vuur opgestookt, water aan de kook gebracht en thee gezet. Daarna heeft ze haar volk geroepen en de dikke boterhammen met nagelkaas gesneden. Nu staat ze gereed mee te helpen bij het melken, een juk met twee emmers aan rinkelende kettingen op de schouders.

Het land bij haar boerderij ligt niet in één kavel. De stukken zijn verspreid. Zoo heeft zij een vruchtbare 'zes'[1)], waar haar beste koeien weiden, die echter slechts langs een omweg de melkplaats kunnen bereiken. Ze moeten in het land gemolken worden, en de boerin is altijd gewoon geweest, ook bij het leven van haar man, dit zelf te doen.

Hoog en forsch van bouw, een glans van gezondheid en levensvreugde op het gelaat, dat niettegenstaande zon en buitenlucht wonderbaar teer van kleur is gebleven, zóó lacht vrouw Broersma den blijden zomerdag tegemoet. Op het zwarte, zware haar, dat van achteren recht is afgeknipt, omdat zij het anders in de pronk niet bergen kan onder het breede, nauwsluitende oorijzer, staat kwik en kwier, een weinig schuin, de breedgerande stroohoed, waaronder vroolijk en vrijmoedig een paar lichtblauwe oogen glinsteren.

Die oogen echter hebben iets, dat niet strookt met de kracht en gezonde levenslust, die anders straalt uit heel het wezen van de boerin. Ze zijn groot en helder, levende spiegels, vlug weerkaatsend het teere zielebewegen, maar dikwijls ook omfloerst, alsof er geen bewustzijn achter leefde, - blij-glanzend naar buiten of droef-gekeerd naar binnen, - driest en overmoedig rondblikkend of schril en schuw flikkerend met een onrustig licht.

- Juffertjesoogen, noemden de dorpsbewoners ze.
- Boukje heeft veel wit in de oogen, zeiden de jonge mannen, die naar haar als vrijster dongen.

Na met de meid iets besproken te hebben over het dagwerk, struischt de boerin het land in, met vlugge stappen en toch rustig. Het dauw-vochtige gras verft een zilveren strook om haar zwarte rok.

1) Een stuk van zes pondemaat, ongeveer 2 H.A.

Maar als ze het eerste stuk land door is en het witte landhek achter zich heeft dichtgedraaid, schrikt ze plotseling terug, alsof ze een spook ziet. Er gaat een schok door haar lichaam, en de emmers en kettingen rinkelen in de trillende handen, die zich vast samenknijpen tot vuisten. Haar uitzicht betrekt en de oogen verstarren.

II.

Strak staart de boerin naar een man in witte melkerskleeren, bezig een koe te reinigen, die aan pooten en flanken dik besmeurd is met natte modder.

Het is een buurman van vrouw Broersma, boer Lammers, die een tien minuten van haar af, vlak bij de dorpsbuurt woont, - een klein mager mannetje, maar die taai lijkt, - een oude vrijer, maar een man van aanzien in het dorp, omdat hij geld heeft, en laatdunkend en scherp is in zijn praat. Hij heeft het gebracht tot wethouder in de gemeente en ouderling in de kerk. Velen vreezen hem om de zekerheid, waarmee hij zijn stekelige opmerkingen richt op hun gevoeligste plekken, zeggend met krassende stem hatelijkheden, schijnbaar zonder bedoeling, terwijl hij met onverstoorbare kalmte zichzelf in bedwang houdt, zoodat iemand die ruzie met hem wil maken, steeds ongelijk krijgt.

Toch is hij maar een onaanzienlijk ventje in het groote land naast de forsche koe. Een pijp met slap mondstuk hangt neer over zijn dikke, omgekrulde onderlip. Een koperen tabaksdoos steekt halverwege uit den zak van zijn wit buis, dat nauw toegeknoopt is om zijn smallen romp. Hij staat laag op zijn magere beenen, maar zijn broeken zijn hem altijd te kort, zoodat de pijpen los fladderen om de dunne enkels.

Vrouw Broersma staat een oogenblik stil. Dan stuift ze vooruit, met vaste stappen over de plank, die deint onder haar voet en kletst in het water van de sloot, zoodat de golven aan weerszijden breed uitloopen in het kroos. Nu stoot ze juk en emmers achteruit van de schouders en treedt op Lammers toe met driftige gebaren.

De boer aan den anderen kant van de sloot blijft rustig aan zijn werk. Hij rukt groote handenvol gras uit de donkergroene zoden, waarvan het vee niet wil vreten, en strijkt met even-

matige halen van boven naar beneden de modder uit het beslijkte haar van zijn koe.

- Goeden morgen, buurvrouw, zegt Lammers, terwijl hij even opkijkt. Zij antwoordt niet. Zij kan eerst niet spreken door de boosheid, die opkropt in haar keel. De rustigheid van den nieuwen dag, die het begin van den arbeid zoo gemakkelijk heeft gemaakt, is weg van haar. Het bonst en hamert door haar gansche lichaam. Plotseling is in haar opgeleefd de woede tegen dien man, die haar jaren achtereen heeft geplaagd en getreiterd zonder dat ze iets had om zich te verzetten, want zijn boosheid wroette immer in het duister. Nu, in het volle licht, wil ze spreken, wil ze alles uitschreeuwen, wat in haar binnenste opborrelt en kookt.

- Je behoeft tegen mij geen goeden morgen te zeggen, begint ze, zich nog bedwingend. - Want je meent er toch niets van. Je meent niets dan kwaad. Waarom laat je die wilde koe, die slootjespringer, altijd in dat stuk land loopen? Waarom bind je hem geen zak om den kop! Alle nachten loopt het beest hier tusschen mijn beste koeien en maakt die ook gek. Het trapt de wallen stuk en vreet van mijn gras. Maar je doet het met opzet, ik weet het wel, je doet het met opzet, zooals je alles doet om mij te plagen...

- Het komt met de koe zoo het best uit, buurvrouw, antwoordt de kleine man fleemerig, tergend bedaard, alsof hij niets van haar boosheid bemerkt. En hij gaat door met lange streken de natte modder naar beneden te vegen.

Dat is het juist, wat zij niet kan verdragen, zij die zelf zoo licht bewogen is, dat die man altijd even koud en kalm blijft. Al luider en luider klinken haar verwijten, steeds heftiger worden haar gebaren. Haar roepen verscherpt zich tot krijschen, dat ver klinkt over het vlakke land, zoodat de knechts en de meiden, die op een afstand zitten te melken, nieuwsgierig opkijken langs de staarten der koeien.

De boerin gebruikt ruwe scheldwoorden, die haar anders vreemd zijn, maar die zij nu noodig heeft om zich geheel uit te spreken. En toch gelukt haar dit niet. Met al haar krachtsvertoon gevoelt zij zich machteloos als een slapende, die in een benauwden droom worstelt met ongrijpbare geesten. Haar vuisten ballen zich. Had ze dat mannetje maar in haar sterke handen. Ze zou hem platknijpen, vermorselen. In haar drift

komt ze te dicht bij den slootwal, zakt met een voet weg in het vlotgras en krijgt den klomp vol modder. Nijdig schopt ze hem uit en veegt de vuile sok af in het natte gras, terwijl ze hortend en stootend doorgaat met schelden. Maar nooit schijnen haar booze woorden den kleinen boer te treffen.

Lammers is met zijn koe gereed. Hij geeft het beest met de vlakke hand een klap op de schoft, en dan ziet hij voor de eerste maal zijn buurvrouw vlak in 't gezicht.

Daar gevoelt zij het weer. De giftige pijl uit het booze oog van haar vijand treft haar midden in het hart. Zij ziet zijn groenachtige katoogen flikkeren van haat, die schuil gaat achter vriendelijke woorden en kalme gebaren.

Zóó heeft zij die oogen eenmaal vroeger gezien, en nooit zal zij ze vergeten. Die booze oogen hebben haar vervolgd in den droom, hebben haar het dagelijksch leven tot een beklemming gemaakt. Onverwacht zijn ze voor haar verschenen als gloeiende lichten in een bleeke lucht, terwijl ze toch even te voren vroolijk en onbezorgd was, en zelfs niet aan haar vijand dacht. Maar dan dacht hij aan háár. Als die oogen voor haar opdoemden, neep de vrees haar hart ineen en scheen haar leven weg te zinken. Zij voorspelden haar geen kwaad, zij waren het kwaad zelf, waaraan geen ontkomen was.

Doch ook alleen in zijn boos oog blinkt de haat van dien man, want rustig pijpt hij aan, en terwijl hij heengaat, raadt hij welmeenend: - Ik zou naar huis gaan, buurvrouw. Het is altijd verkeerd lang met natte voeten te loopen.

Vrouw Broersma heeft het leed, dat Lammers haar aandeed, lang verkropt, van zich geweerd, trachtend zich te verbeelden, dat het niet bestond. Altijd echter stuwde het weer op als een dichte damp uit donkere diepte, die haar gansch omving als een vergiftigde atmosfeer. Zij moest licht en lucht hebben. Een krachtig bewegen zou haar uit de benauwing verlossen. Zij zocht een gelegenheid door een geweldigen openlijken aanval den geniepigen vijand te verpletteren. Nu, in den reinen zomermorgen, heeft ze uitgeschreeuwd wat lang in haar woelde. Maar zij gevoelt, dat zij den man met het booze oog zelfs niet geraakt heeft. Haar gedwongen ruwheid was geen kracht, haar scheldwoorden troffen alleen haarzelf.

Bij het melken mishandelt zij de koeien, waarmee ze gewoonlijk zoo behoedzaam omgaat. Thuis ervaren de beide kinderen en de dienstboden het, hoe het bij de boerin van binnen woelt en wrokt.

Maar als het drukste werk is gedaan, is de kracht van de boerin gebroken. In de schuur valt ze neer op een hoopje hooi, dat daar nog ligt van den winter. Haar forsch lichaam trilt en schokt. Zij slaat de handen samen op het bonzende hart en bidt:

- God, mijn God, help mij tegen dien man.

De meid heeft zacht den knecht geroepen, en samen loeren ze grinnikend om den hoek van de schuurdeur.

- Laatst was zij ook zoo. Wat scheelt haar toch? vraagt de meid.

- De boerin is weer gek, zegt de knecht onverschillig.

III.

Vrouw Broersma is sedert vier jaar weduwe, achtergebleven met twee kinderen, een jongen en een meisje, tweelingen. De boerderij, ofschoon niet geheel onbezwaard, is grootendeels haar eigen. Zij is er enkele jaren gelukkig geweest met haar man, tot hij bij het modderrijden in het land een ongeluk heeft gekregen. Zijn paard was jong en wild. Broersma meende het te kunnen houden, toen het dartel werd, zweepte het aan voor den leegen wagen in de losse strengen, maar de wielen schokten op een hobbeligen dam tegen de harde kluiten, en hij schoot voorover met het hoofd in het slijkerige water.

Er was gefluisterd, dat Lammers, die niet veraf in het land werkte, hem had kunnen redden, als hij zich gehaast had. Maar de boerin heeft daarvan nooit iets vernomen, want niemand durfde het luide zeggen. Wel kan zij zich den kleinen boer nog voorstellen, toen hij na het ongeval het erf opkwam. Hij leidde het paard aan den bek voor den wagen, waarop het lijk van haar man lag. Zij scheen eerst meer verhard en verstijfd door de plotselinge ramp dan neergedrukt door de zwaarte. Met vertoon van ongevoeligheid regelde zij de groote begrafenis en hield zich recht op tot het einde. Maar des avonds, toen de familie met den predikant vertrokken was, en ze de kinderen naar bed had gebracht, toen na de drukte de

groote nachtstilte over de eenzame boerderij was gedaald, zonk ze ineen. Na een langen nacht van alleen gedragen smart werd ze ziek, en ze bleef ongeneeslijk zoolang ze niet beter wilde worden. Even onverwacht als de inzinking kwam echter de opstanding. Plotseling greep de noodzakelijkheid haar aan en stelde haar vlak voor de taak van haar verder leven. Na korten tijd stond ze weer met helderen blik, het hoofd omhoog, tegenover haar werk. En het werk hielp haar. Het gaf haar levenslust terug en zij werd weer de fleurige Boukje, die opwekking en vroolijkheid bracht bij koffiepartijen en kraamvisites.

Toen durfden haar ook de vrijers naderen, die reeds lang aan de jonge, mooie en rijke weduwe gedacht hadden. Maar allen wees ze af, zonder bedenken. Haar man leefde nog voor haar, al liet zij het niet blijken naar buiten.

Toen is ook Lammers gekomen, op een Zondagavond, den vrijersavond. Doordat elk, die naar vrouw Broersma ging, zijn vensters voorbij moest, kon hij beloeren, wie haar bezocht en verliet. En zoo wist hij dien avond, dat zij alleen was.

Zij zag hem reeds in de verte door het land aankomen, pronkmooi in zijn Zondaagsche zwarte kleeren, een hoed op, een zilveren tabaksdoos glinsterend naast een gouden horlogeketting. Alleen was zijn broek weer te kort boven de gepoetste schoenen.

Reeds dadelijk dacht zij: het lijkt, of buurman op vrijersvoeten gaat, maar zij gevoelde het als iets grappigs, dat hij om haar zou komen. Zij liet haar Zondagskrant op de tafel liggen, en, de handen op de vensterbank geleund, het gezicht vlak voor de ruiten, volgde zij nieuwsgierig zijn bewegingen, alsof het een onbekende was, die naderde.

Zij wist niet, dat Lammers reeds hartstochtelijk naar haar bezit had gehunkerd, toen zij nog een meisje was, te vuriger, omdat hij haar nooit had durven vragen. Hij had met haar beeld gespeeld in zijn vooze droomerijen van zwak mannetje, dat bang was voor de vrouw der werkelijkheid, die hem toebehoorde in zijn onreine verbeelding. Bijna krankzinnig was hij geworden, toen Boukje vaste verkeering had gekregen met Broersma. Booze gedachten had hij gevoed van moord

en brandstichting. De Zondagavonden, als het meisje den vrijer bij zich had, sloop hij als een booze geest om haar huis. Hij zag een lichtje schemeren, en verbeeldde zich, dat nu een ander... Dan sloop hij naar den hooiberg om brand te stichten, stak een lucifer aan, maar liet dien tusschen zijn vingers afbranden. Of hij legde zich in hinderlaag in een greppel, een geopend mes naast zich. Maar hij bleef er liggen, ook als de gelukkige vrijer onbezorgd vlak langs hem voorbij liep. Nooit had hij moed en kracht tot een daad. Den bruiloftsdag, een Zondag in Mei, wilde hij niet overleven. Reeds had hij zich in een donker hoekje van de schuur een strop om den hals gelegd, maar hij was geëindigd zich dronken te drinken aan een flesch brandewijn, waarmee hij zich in het hooi verborg.

Dit groote drama van zijn leven was echter buiten de menschen omgegaan, want Lammers, steege Fries, was uiterlijk bedaard gebleven, terwijl hij inwendig werd verscheurd. Zijn wonden genazen, maar toen was veel in hem veranderd, verhard, verstijfd, verboosd.

Sterker geworden in zelfvertrouwen door aanzien en macht onder de menschen, wilde hij thans als weduwe winnen de vrouw, die hij als meisje niet had durven te naderen.

Vrouw Broersma ontving hem vriendelijk, ofschoon zij haar verrassing niet geheel kon verbergen, als een buurman met wien ze in vrede leefde, hoewel zonder hartelijkheid. Hij was wat verlegen, maar zij had er slag van hem op zijn gemak te zetten. Zij deed, alsof ze zijn mooie kleeren en gedwongen manieren niet opmerkte, alsof het heel gewoon was, dat de boer op den mooien Zondagnamiddag eens zijn land was ingewandeld en bij zijn buurvrouw een visite maakte. Als vanzelf liep het gesprek over koeien en kalveren, over varkensziekte en schapenschurft, over de prijzen van boter en kaas. Vervolgens spraken ze over hun landerijen.

De woning van Lammers lag onmiddellijk bij de dorpsbuurt, die der weduwe een tien minuten het land in. De landerijen grensden aan elkander, maar waren wonderlijk dooreen gehaspeld; naar de overlevering zei, was dit veroorzaakt door de vijandschap tusschen twee broeders, die tot den dood had geduurd. Door koppig volhouden bij de verdeeling van een erfenis, door plagen en opjagen van den prijs bij koop en

verkoop, door eindelooze processen hadden ze van hun rechten en eigendommen een onontwarbaar kluwen gemaakt. Al de rechten van pad, reed en opslag in de ‘vieren’ en ‘vijven’, de ‘negens’ en ‘elven’, de onderhoudsplichten van molens en vaarten en slooten konden nog voortdurend aanleiding geven tot allerlei geschillen. Hierover sprak Lammers vooral, toen hij dien Zondagavond bij zijn buurvrouw zat te koffiedrinken. Hij stelde de boerin voor oogen, hoe mooi het zou zijn, als hun beider boerderijen één werden. Haar woning kon vernieuwd worden, van zijn huis zou hij arbeiderswoningen maken. En de landerijen vereenigd zouden één grooten, onverdeelden polder vormen. In den heelen greidhoek zou geen boerderij zijn als de hunne.

Vrouw Broersma, geboren boerin, liet zich gaarne door de voorstellingen van Lammers leiden. Zij leunde wat voorover, de ellebogen rustend op de tafel, en luisterde met gretige ooren. Nu en dan knikte zij met het hoofd. Zij zag alles reeds, zooals het worden moest. En ze begreep ook wel, dat ze trouwen moesten, als het plan zou slagen.

Later heeft ze dikwijls gedacht: als Lammers haar op dat oogenblik de hand had gereikt en eenvoudig had gezegd: ‘Dat is dus afgesproken’, dan had ze toegeslagen, en zouden ze wellicht spoedig getrouwd zijn.

Maar de gedachten van den kleinen man namen een andere richting. Toen hij meende, dat de zaak beklonken was, schoof hij zijn stoel dichter bij de hare. En terwijl zij nog peinsde over de groote boerderij en berekende, hoeveel koeien ze wel zouden kunnen melken, beproefde hij de armen om haar middel te slaan. Verschrikt richtte zij zich op en zag neer op het mannetje, dat met onbeholpen oudevrijersmanieren haar trachtte aan te halen. Het lang onderdrukte gevoel kwam met jonge kracht bij hem boven. Hij trilde, toen hij het frissche, warme vrouwelichaam, waarvan hij des nachts had gedroomd, zoo dicht bij zich gevoelde, dat hij het kon aanraken.

Zij echter zag plotseling in die vrijerij iets dol-grappigs.

- Mijn hemel, dacht ze, die armen kunnen mij niet eens geheel omvatten. Ik mag dien vrijer wel op de schoot nemen en oppassen, dat ik hem niet breek.

En toen moest ze lachen, onophoudelijk, luid en schaterend. Ze kon het niet laten, telkens weer uitbarstend, als een nieuwe

gedachte haar kittelde, en met moeite bracht ze eindelijk stamelend uit:

- Neen, buurman, het gaat toch niet.

- Hoe dat zoo? vroeg hij, nog niet begrijpend, terwijl de slappe plooien van zijn oude-mannetjesgezicht als in kramp verstijfden.

Hij had zijn stoel achteruit geschoven en was opgestaan. Nog was er deemoed in de blikken, waarmee hij tot haar opzag.

Zij gevoelde, dat zij ernstig moest zijn, maar onweerstaanbaar kwam de voorstelling bij haar op, hoe dit aapachtig ventje met zijn stokkebeenen de plaats naast haar zou innemen van den forschen man met wien zij eenige jaren gelukkig was geweest, en dan prikkelde haar opnieuw de schaterlach in de keel. Als zij zich even beheerschte beproefde zij zich te verontschuldigen, maar zij was zoo verbijsterd, dat haar woorden beleedigender werden dan haar lachen. Plotseling begreep hij alles. En op dat oogenblik had zij voor het eerst in de groenachtige tijgeroogen van Lammers den gloed gezien, die haar geluk zou verschroeien. Die booze oogen hadden gesproken van eeuwigen haat, van langzame marteling en kwelling tot aan den dood. De lach was op haar gelaat bestorven, terwijl haar wangen nog vochtig waren, en een koude rilling was haar door de leden gegaan.

Lammers herstelde zich eerder dan zij. Toch was hem niets bespaard gebleven van het ergste, dat hij in de bangste oogenblikken van zijn leven had gevreesd: de minachting en bespotting der vrouw voor hem als man. Want hierop waren al zijn droomen gericht, dat hij haar bezitten wou als man.

Op het oogenblik, dat hij meende alles bereikt te hebben wat hij wenschte, had hij ondervonden, dat de forsche, warmbloedige vrouw in hem zelfs geen man zag. Maar ook nu kon hij zich beheerschen. Uiterlijk bedaard, zonder te luisteren naar de hakkelende verontschuldigingen van vrouw Broersma, keerde hij zich naar de deur met de enkele woorden:

- Dan is 't niet anders.

Niets in den toon van zijn stem, niets in zijn kalme bewegingen toonde eenige aandoening. Zij had zijn boosheid alleen in zijn oogen gezien.

IV.

Vele anderen hadden vrouw Broersma ten huwelijk gevraagd, die zij ook had afgewezen, en met allen was zij blijven omgaan als te voren, met een groet in 't voorbijgaan en een praatje als het te pas kwam. Alleen tegenover Lammers gevoelde zij zich na haar weigering niet meer vrij. Wanneer zij naar het dorp ging en zijn vensters voorbijliep, begon haar hart benauwend te kloppen en werd haar gang onzeker. Zij durfde niet opzien, bang dat hij onverwacht zou verschijnen, maar hij vertoonde zich bijna nooit. Toch meende zij uit alle hoeken van zijn huis zijn booze oogen te zien stralen.

In het eerst, als hij haar toevallig ontmoette, sprak hij niet tegen haar, maar spoedig veranderde dit. Zelfs werd hij vleiend vriendelijk en zocht de gelegenheid tot een buurpraatje. Hoe onschuldig dit ook was, gevoelde zij toch ook dáárin steeds een wrokkenden haat.

Sedert de mislukte vrijerij van Lammers ondervond de boerin allerlei last in haar bedrijf. Soms werd in den nacht het touw van een landhek losgesneden, zoodat des morgens het jonge vee in het hooiland liep. Dan weer was een plank over een sloot weggenomen of het hooi, dat in oppers stond voor den regen, was uit elkaar geslagen. In den herfst waren haar appels en peren verdwenen lang vóór ze rijp waren. Zij had een talrijke vlucht eenden. Op een tijd, dat de vogels zaten te broeden, werden in een nacht de korven vernield, de eenden gedood of verjaagd. De bebroede eieren vond zij des morgens tegen de muren en schuurdeuren gekwakt. De kuikens, tegen het uitkomen aan, sommige nog levend, lagen overal in 't rond verspreid te midden van de bloederige dooiers. Er was schande over deze daad gesproken in den ganschen omtrek, en de politie had onderzoek gedaan, maar niets gevonden, ofschoon ieder de daders met den vinger kon aanwijzen. Het waren de knecht en een inwonende neef van Lammers. Telkens bleven de bedrijvers der boosaardige plagerijen in het duister, maar de boerin zag in alles duidelijk de hand van haar buurman.

Dit had ze hem in de ooren willen schreeuwen op dien mooien zomermorgen, toen hij rustig bezig was de koe schoon

te maken, die in haar land had geweid. Zij hoopte daarmee de benauwende drukking der opgekropte gevoelens van haar hart te verlichten, met één ruk den band te breken, dien hij steeds nauwer en nauwer om haar toetrok.

Maar haar woorden waren afgestuit op de ongevoelige hardheid van zijn gemoed, en zij gevoelde zich onrustiger en zwakker dan te voren.

V.

In de eerste dagen na den onrustigen zomermorgen leeft vrouw Broersma stil en ernstig voor zich heen. Zij, anders altijd en overal vóóraan, is bang en ingetogen geworden. Dikwijls zit ze neer met de handen in den schoot gevouwen en denkt na over zichzelf, waarom zij toch zoo moet wezen, zij die niets verkeerds heeft gedaan. Maar zij vindt in haar gedachten geen antwoord en verzinkt in een vaag gevoel van angst. Soms geeft zij zich òp en zegt, als ze alleen is, luide:

- Ik kan met dat mannetje doen wat ik wil, als hij mij eindelijk eens in handen valt. Tot zoolang behoef ik mij in niets aan hem te storen.

Maar dit blijven woorden. Spoedig gevoelt zij zich weer neergedrukt door de booze macht, die uit de groenachtig gloeiende oogen van haar vijand is gestraald, en zij ademt zwaar in de eigen atmosfeer van een vergiftigde ziel. Nooit is zij bang geweest voor een vijand, die haar in het volle licht recht tegemoet trad, maar voor het kwaad, dat dreigt uit het duister, deinst ze terug.

Na verloop van een week komt de knecht van Lammers het heem van vrouw Broersma op met een papier in de hand. Zij is druk aan het schrobben, de mouwen hoog opgestroopt. Met krachtige bewegingen rukt ze de volle emmers ratelend over de steenen, dat het rimpelende, schuimende water breed uitstroomt voor haar voeten. Dan grijpt ze den luiwagen en schrobt met vlugge, forsche armzwaaien, de beenen stevig geplant onder de breede heupen, tot de gele straat helder opkomt uit het nat.

Nu door de beweging het bloed haar vol en krachtig door de aderen bruist, gevoelt ze zich sterk en gelukkig, vrij boven de machten van haat en duisternis.

Onhandig het papier dragend als een last wringt de knecht zich om de hamei en schuift moeilijk de klompen het heem op. De boerin veegt de natte, roode handen af aan den wollen boezelaar en neemt het slordig gevouwen papier aan, dat ze dadelijk nieuwsgierig opent. Maar ze talmt met lezen, want de knecht blijft bij haar staan, de handen in de zakken, en grinnikt onbeschaamd met breedgetrokken lach. Zij ziet, dat hij telkens het hoofd omwendt, en volgend de richting van zijn oogen, bemerkt ze in de verte Lammers met zijn neef. Zij staan naast elkander op een dam, leunend tegen een hek, de boer met het hoofd er nauwelijks boven, de jongen er slungelachtig over hangend. De rook van hun pijpen kringelt lichtgrijs boven hun hoofden. Zij praten en lachen druk en wijzen naar háár. Ineens doorziet zij het gansche opzet. Ofschoon op grooten afstand verstáát ze de woorden, die de mannen daarginder spreken, en ze begrijpt hun gelach en gebaar. Zij wordt beloerd om te zien, wat uitwerking dat papier op haar zal hebben. Ze wil ermee in huis gaan, maar plotseling is het weer, of ze door een kracht, die van verre in haar straalt, alle beheersching over haar bewegingen verliest. Zij moet dáár, onder het oog der mannen, het papier lezen.

Het is een rekening van Lammers en een lompe maning om viermaal tien gulden, die zij betalen moet voor het recht van pad over het stuk land van den boer, dat het naast aan het dorp ligt. Dit landpad is het eenige, dat van haar boerderij naar de dorpsbuurt leidt. Zij begrijpt den inhoud niet dadelijk, maar gevoelt, dat het schrijven een nieuwe, boosaardig beraamde aanslag is van den vijand, wiens oogen haar uit de verte bespieden. Heete bloedgolven stijgen haar naar het hoofd, de wereld draait in trillende, ijlende cirkels om haar heen, alles verdwijnt in een wirwar van strepig groen en blauw, waarin het papier glimt als een witte vlek, waarin ver-af een paar lachende en wijzende mannen stilstaan en dicht-bij vlak voor haar oogen het roode, grijnzende gezicht van den knecht blinkt. Met woedende grepen verkreukelt zij het papier tot een bal en smijt dien in het sarrende gelaat.

- En nu mijn heem af! gilt ze.

Zij grijpt een bezem en de knecht, na slechts zwak beproefd te hebben, een verwerende houding aan te nemen, vlucht weg, gedreven door stompen en slagen van de razende vrouw, die

met na-wapperende rokken hem achtervolgt. In zijn angst, om harder te kunnen loopen, schopt hij zijn klompen naar achteren uit. Met een sprong over de hamei, waarmee hij zich in veiligheid stelt, eindigt de wilde jacht.

Bij het landhek staat Lammers, stil genoegelijk grinnekend, en de neef, gebukt, slaat met de handen op de knieën en wringt het lijf van uitbulderend gelach. Vanavond gaat hij naar de herberg om van de grap te vertellen. Spoedig zal zich zijn verhaal in wijden omtrek verspreiden, telkens met nieuwe bijzonderheden, waarvan ieder verteller meent dat ze waar zijn. De knecht zal zijn bijnaam 'het haasje', die door niemand bedacht, maar ineens overal bekend is, nooit weer kwijtraken. Maar ook vrouw Broersma zal voortaan steeds 'de wilde boerin' blijven.

Den geheelen volgenden slapeloozen nacht peinst zij over dat landpad. Hoe zit het daarmee? Zeker, niemand kan haar boerderij bereiken dan over een stuk land van Lammers en over de draai bij zijn huis. Zij weet, dat er van ouds jaarlijks tien gulden moest betaald worden voor het gebruik van dat pad. Maar ongeveer een jaar vóór den dood van haar man is er immers een overeenkomst met Lammers gemaakt. Die tien gulden zijn toen vervallen, en er is iets anders voor in de plaats gekomen, het onderhoud van een watermolen of iets dergelijks. Haar man heeft er wel over gesproken, maar zij heeft er niet veel acht op geslagen, omdat zij zulke zaken toen geheel aan hem overliet. Niemand zou het haar echter ontstrijden, dat het pad sinds vier jaar vrij was.

Als de boerin echter den volgenden morgen haar papieren naziet, vindt ze niets, dat op afkoop van het recht betrekking heeft.

VI.

Vrouw Broersma is wèl overtuigd, dat zij van Lammers niet zoo gemakkelijk zal afkomen als van den bangen knecht. Vanzelf, hij weet even goed als zij, dat het pad vrij is, maar hij weet ook, dat er op papier geen overeenkomst bestaat, omdat Broersma, een man van goed vertrouwen, er nooit op aangedrongen heeft, terwijl hij zelf, mogelijk met opzet, het

opmaken van een overeenkomst steeds heeft laten sloffen.

Toch laat hij in de eerstvolgende dagen zijn buurvrouw met rust. Maar hij denkt steeds aan haar, en zij gevoelt, dat zijn geest steeds om en bij haar is. Hij weet, dat hij haar het venijnigst plaagt door haar in onzekerheid te laten. Eerst is zij sterk door moed en strijdlust, vertrouwend op de kracht der waarheid, doch haar vuur verteert zichzelf, nu hij het geen voedsel geeft. Het voortdurend peinzen over daden, waarvoor zij in de leege ruimte, die Lammers om haar laat, geen aanknopingspunten kan vinden, mat haar af. Wantrouwen en vrees voor verborgen aanslagen putten haar uit. De behoefte, zich te verzetten tegen iets, dat toch niet komt, laat haar geen oogenblik met rust. Maar onder haar bange gevoelens groeit onuitroeibaar vast het besluit om, hoe ook bestreden, nooit haar recht te laten glippen.

Eindelijk dunkt het Lammers tijd voor een nieuwen aanval. Hij stuurt den ouden veldwachter, dien hij als wethouder ook voor persoonlijke boodschappen gebruikt, naar vrouw Broersma met een herhaalde aanmaning en tergende bedreigingen. De boerin, achterdochtig, ziet dadelijk den toeleg, haar tot nieuwe gewelddaden tegen de politie te verleiden. Daarom wil ze nu niet driftig zijn als tegen den knecht. Kalm legt zij het papier terzijde en onthaalt den ouden man vriendelijk, met veel moeite hem uitleggend, waarom hij zonder geld moet terugkeeren. Hij knikt en geeft haar gelijk, als iemand, die graag iedereen te vriend wil houden.

Den volgenden morgen komen de kinderen van vrouw Broersma, die in het dorp naar school zouden gaan, schreiend terug. Ze vonden het pad afgesloten. Op den dam voor hef land van Lammers was in den nacht een hoog hek getimmerd, met puntige spijkers bezet en uitsteeksels aan weerszijden over de sloot.

De boerin zegt of vraagt niets. Zij wist tevoren wel, dat Lammers haar den toegang tot het dorp zou versperren. Zij ziet niet alleen zijn vijandelijke daden, maar kent ook bij ingeving zijn booze overleggingen. Zij ondergaat, vóór hij iets doet, zijn gedachten, en gevoelt zich verlicht als deze zich uiten. Dan kan ook zij iets doen.

Met woeste bewegingen stuift de wilde boerin het land door. Woedend rukt en scheurt zij aan de afsluiting tot het bloed

haar langs de vingers druipt. Maar het getimmerte is haar te sterk. Beschaamd, vernederd sluipt ze terug, als ze Lammers bemerkt, die rustig stilstaat bij zijn juist geleegden kruiwagen boven op den mesthoop, en naar haar kijkt, niets doet dan naar haar kijken.

Laat in den avond echter, als zij nog geen rust kan vinden, trekt zij er op uit met een groote bijl en houwt met forsche slagen de latten los van de palen, zoodat splinters en stukken hout in 't rond spatten. Maar dit nachtelijk vernielingsfeest maakt haar zoo opgewonden, dat zij niet kan slapen en den volgenden ochtend ziek is.

Voortaan is de twist tusschen Lammers en zijn buurvrouw een gebeurtenis geworden in het dorpsleven, waarover door ieder wordt gesproken en waaruit nieuwe twisten ontstaan. Bij tweeën en drieën komen de dorpsmenschen door de steeg langs het huis en verzamelen zich in groepjes bij den draai om naar het vernielde hek te zien, dat Lammers kalm en onverschillig, laat liggen zooals het ligt. Hij mengt zich niet onder de nieuwsgierigen en spreekt liefst niet over de zaak. Hij maakt er zich af. Hij staat in zijn recht en heeft al den tijd, zal dus ook geen klacht inbrengen wegens vernieling.

Deze rustige wijze van doen brengt de menschen aan 't weifelen, die eerst meenden, dat hij wel ongelijk zou hebben tegenover de gulle, oprechte vrouw Broersma. Zij daarentegen schijnt opzettelijk iedereen van zich te willen vervreemden.

Lammers laat het hooge staketsel nog eenmaal optimmeren, en de wilde boerin brengt weer een slapeloozen nacht door om het neer te slaan.

Rustig aan haar dagelijksch werk blijven, kan zij niet meer. Wanneer zij een poos bezig is, schijnt het, alsof zij met zweepslagen wordt voortgedreven. Haar bewegingen zijn onbestuurd, haar handen grijpen schokkend en onzeker, haar oogen zien wild. Zij denkt nog slechts aan het ongelijk, dat haar wordt aangedaan, zij kan over niets anders meer spreken. Ieder die op de boerderij komt moet telkens weer het verhaal hooren van Lammers en zijn lage streken. Meer dan eenmaal per dag komt ze gejaagd naar het dorp, om overal, waar zij slechts menschen vindt die willen luisteren, haar hart uit te storten, ieder bijna met geweld een oordeel afpersende over

haar zaak. Zij meent, dat iedereen er zich mee bezighoudt. Haar bekenden schrikken, als ze haar zien aankomen, en velen worden lomp om haar kwijt te raken. Dat maakt haar kwaadaardig en achter haar rug wordt ze uitgelachen. Voor de dorpelingen is zij nu steeds ‘de wilde boerin’. Ernstige menschen vreezen voor haar verstand, zóó woest zijn haar gebaren, zóó overdreven en verward haar woorden. Als ze in de buurt geen gelegenheid gevonden heeft, zich uit te spreken, loopt ze mompelend, met gebalde vuisten de straat langs. Reeds werd zij eens door een troep zingende, jouwende jongens gevolgd, die ze, als een dronken man, op een afstand moest houden door zich telkens dreigend om te keeren, tot de politie hen bij de steeg tegenhield.

Soms na een nacht van diepen, droomloozen slaap wordt ze rustiger. Maar wanneer zij zich eenige dagen bedaard heeft gehouden en in huis is gebleven, laat Lammers het afsluithek wat bijtimmeren, of staat er een bordje met ‘verboden toegang’ op, en dan verliest zij dadelijk weer alle zelfbedwang. Bij klaarlichten dag rukt ze nu de latten van het hek, zichzelf wijsmakend, dat Lammers haar niet aanklaagt, omdat hij bang voor haar is. Het bordje brengt ze op een avond bij hem voor de huisdeur, sluipend door het land, hijgend van heftige hartkloppingen. Eerst geniet ze met trots van die daad, maar dan wordt ze beangst, alsof ze iets vreeselijks en strafbaars heeft gedaan.

Zij waagt het nimmer haar buurman aan te spreken, en bij haar tochten naar het dorp loopt ze dravend zijn vensters voorbij. Wanneer ze hem toevallig ontmoet, wendt zij het hoofd af, terwijl hij groet, alsof er niets gebeurd was.

VII.

De burentwist brengt onrust in het slepende bewegen van het dorp en gevaar voor aanzien en gezag in de kleine omgeving. Lammers en vrouw Broersma zijn gegoede, voorname inwoners. Hun ruzies mogen niet besproken worden door het mindere volk. Dat schaadt alle notabelen. Daarom komen de dominé en de burgemeester samen om den vrede te herstellen.

Bij Lammers treffen ze enkel voorkomendheid. Maar eigenlijk behoefden ze bij hem niet te komen. Hij heeft immers nooit iets verkeerds bedoeld, nooit een boos woord gezegd. Hij

wil graag met zijn buurvrouw in rust en vrede leven. Kan hij het helpen, dat zij tegen hem opstaat? Ook nu wil hij wel toegeven en gaarne de minste zijn, maar hij staat op zijn recht. Dat zou ieder doen.

Kalm en verstandig bespreken de drie mannen de zaak der onrustige vrouw, tot Lammers, geleidelijk, als het denkbeeld van anderen, zijn meening naar voren dringt, dat de rechter maar moet beslissen, en ondertusschen wil hij graag alle openlijke vijandschap vermijden.

Vrouw Broersma ook buigt zich gewillig voor het oordeel der dorpsheeren, nadat deze nog eens geduldig het lange verhaal van haar grieven hebben aangehoord. Als zij in het dorp niemand meer vindt, die naar haar wil luisteren, gevoelt zij zich verheugd met het denkbeeld, dat geleerde mannen, rechters en advocaten, zich met haar en haar zaak zullen bezighouden.

En ja, zij zal rustig blijven, heel rustig, als Lammers haar maar niet plaagt. Zij vertrouwt, dat zij rechtvaardig zal worden behandeld, en dat ze het pleit zal winnen.

Verliezen? Ze denkt er niet aan. Maar als het gebeurt, ja, ze heeft zichzelf gezworen en zegt het nu, terwijl dominé-zelf het hoort:

Vrij en zonder er iets voor te betalen wil ze van het pad naar het dorp gebruik maken, anders zet zij geen voet meer buiten haar huis en haar land. Anderen mogen het pad niet kunnen missen, voor háár zal het niet meer bestaan als het niet vrij is.

De dorpsheeren glimlachen toegefelijk. De gelofte van de boerin is iets, dat wel vergeten wordt. Zij zijn tevreden over den uitslag van hun zending. De wilde boerin is getemd, vertellen ze Lammers, die hen opwacht. En de rust van het dorp is hersteld.

VIII.

Vrouw Broersma denkt in het proces den prikkel terug te vinden, dien ze tot nog toe gezocht heeft in het rondvertellen van haar leed, en dien ze noodig heeft om haar heen te drijven door de donkere tijden van weifeling en zwakheid. Zonder nadenken grijpt ze dit nieuwe middel tot opwekking aan, en reeds den volgenden dag trekt ze uit naar de stad. Het gelukt

haar een advocaat te winnen, dien ook Lammers gaarne zou genomen hebben, - iemand die zich met liefhebberij toelegt op het nasporen van verschillen over burenrecht, wettelijke servituten en erfdienstbaarheden, die met het geduld der toewijding zal pluizen in het kluwen der verhaspelde rechten en plichten van de twistende buren.

De zaken verloopen voor de boerin treiterend langzaam. Uiterlijk toont zij zich nu bedaard, met geweld zich inhoudend, als de verterende onrust van binnen wil uitbarsten. Ze is niemand meer lastig, maar, in den geest dezelfde gedachte voortdurend wendend en omwendend, bestaat er voor haar niets anders meer, waarover ze met belangstelling kan spreken. Zoo wordt zij stilzwijgend en vervreemdt van iedereen.

Haar wezen is veranderd. Ze is niet meer de forsche, krachtige boerin, die struisch voorttrad met rustigen stap en breed rokkengezwaai, maar een lange, beenige vrouw, die zich stootend beweegt in de slap neerhangende kleeren. Haar huid is geel geworden en strak gespannen om den neus. De lippen, vroeger steeds half-geopend en gereed voor een gekkend woord of een lach, zijn saamgeknepen in een dunne lijn. De verdofte oogen behouden thans voortdurend den wilden, schichtigen blik, die er vroeger slechts nu en dan in scheen. Het zwarte haar is dof en vaal geworden. Elke maand, die het proces sleept, maakt haar uiterlijk een jaar ouder, en inwendig verhardt zich haar gevoel tot somberen menschenhaat.

Het pleit duurt lang, doordat de advocaat, uit hartstocht voor de zaak, het verschil telkens ingewikkelder maakt. Zelfs kan hij aan Lammers een recht van opslag betwisten, dat den boer veel meer waard is dan de tien gulden voor het landpad, maar de partijen stellen er nauwelijks belang in. Vrouw Broersma vooral wil van geen schikking hooren, ook al begint ze in te zien, dat ze het geschil over het pad zal moeten verliezen.

Verliezen! Welnu, dan heeft zij tot troost haar woord, dat ze geen stap meer buiten haar bezittingen zal zetten, als ze niet vrij over het betwiste pad kan gaan. Dat gevoelt zij niet als straf voor zichzelf, maar als wraak tegenover Lammers.

Toch zal zij volhouden, zoolang er nog eenige kans is. Hoe zuinig van aard zij anders is, in het proces ziet ze op geen geld, omdat het de macht is, die haar recht moet verschaffen, het recht, dat haar tenslotte toch ontgaat, wijl een overeenkomst, op vertrouwen gevestigd, niet is beschreven.

Eindelijk is de slag gevallen, en zonder verder beroep moet de boerin kosten en achterstallige vergoeding, alles betalen. Zij doet het zwijgend, maar zóó verschrikkelijk wordt haar uitzicht in die dagen, dat elk haar angstig vermijdt, zich huiverend afkeert, want zij schijnt een doode, die nog alleen handelt onder den invloed van een geheimzinnige kracht. Ook zijzelf gevoelt zich afgestorven van de wereld buiten haar, levend slechts door een vreemd wezen, dat langzaam in haar gedrongen, met haar samengegroeid, tot haarzelf geworden is. Zij is nu niet meer onzeker, niet meer zwak, zij lijdt niet meer, zij gehoorzaamt slechts.

Onbewogen rekent zij af met den gemachtigde van Lammers en spreekt met hem af, wanneer in 't vervolg de tien gulden zal betaald worden. Want het pad naar het dorp kan zij niet missen, al zal zijzelf het niet meer betreden.

IX.

De uitvoering van haar besluit kost de boerin geen moeite. Zij kan zich niet voorstellen, dat er iets anders mogelijk is dan haar woord te houden. Alleen daardoor kan ze blijven leven en werken voor haar doel. Zóó eens is zij het met zichzelf, zoo weinig weerstreving van haar besluit vindt ze in eigen gemoed, dat zij zelfs geen behoefte gevoelt er met anderen over te spreken. Alleen den dominé, die haar bezoekt, omdat hij haar nooit meer in de kerk ziet, vertelt zij nog eens, dat zij haar eigen land niet anders verlaten zal dan over een vrij pad naar het dorp. Hij glimlacht ongeloovig, maar vertrouwend, dat mettertijd de boerin wel veranderen zal. Zij wordt niet boos, maar als hij later nog eens terugkomt, wijst ze hem bij de deur af.

Dertig jaar lang sluit zij haar leven af op de boerderij en de landerijen, die erbij behooren.

Familieleden en vrienden bezoeken haar alleen in den eersten tijd, maar zij herkennen haar niet meer en komen niet terug nadat ze wantrouwig ontvangen en beleedigend koel weggezonden zijn. Slechts veekooplui en venters betreden nog het erf van de wilde boerin. Zij wordt menschenschuw en niemand bestaat meer voor haar dan die ze noodig heeft voor haar bedrijf.

Persoonlijk vraagt ze niets en geeft ze niets, zwoegend den geheelen dag, bijna zonder ooit te rusten, nooit vermoeid, ofschoon uiterlijk spoedig een oude vrouw geworden. Slechts één doel zweeft haar altijd voor. Ze moet geld verdienen, geld besparen, geld schrapen, geld opeenhoopen, tot de kosten van het proces zijn gedekt, maar bovenal, tot ze genoeg heeft om gereed te zijn, als het lichtpunt, waarop ze nu nog in de verte staart, als een zon in haar leven zal verrijzen. Ze wil de landerijen van Lammers koopen, als hij gestorven is. Hij is ouder dan zij, een zwak mannetje, en zal vóór haar sterven. Zij zal hem wel kunnen dooden door maar altijd aan zijn dood te denken. Dan zullen de erfgenamen de zate verkoopen, en dan moet zij gereed zijn, in haar hand de groote bezitting te vereenigen, waarvan ze eens heeft gedroomd. Dan zal zij zegevierend langs haar eigen pad in de wereld terugkeeren. Maar nòg niet, nòg heeft zij geen geld genoeg. Het zou slecht van Lammers zijn, nu reeds te sterven, nu zij nog niet klaar is. Haar wensch houdt hem nog een poos in het leven, maar eens zal het anders zijn.

Daarom slaaft zij als een knecht van den vroegen morgen tot den laten avond. Zelf grijpt ze alles mee aan, het vuilste en ruwste werk, maar van haar onderhoorigen vergt ze ook al het mogelijke. Geen cent geeft ze onnut uit, geen nieuw stuk kleeding of huisraad komt ooit haar woning binnen. Het boerenhuis wordt niet onderhouden, maar de boerin zorgt voor haar land en vee, zoodat zij eerste-soort-prijzen maakt voor haar zuivel, en vreemde kooplieden haar opzoeken om fokdieren te koopen tegen hoogen prijs.

Dienstboden kan zij niet houden, omdat zij ze minder behandelt dan haar beesten. Zij behelpt zich met een meisje, bijna idioot, maar sterk en zwaar gebouwd, een wees, die lang in 't armhuis was besteed, omdat niemand haar tot werken kon krijgen. Maar voor de wilde boerin heeft de gekke Sjouk zich

gebogen, en zij is een stoere werkster geworden, altijd norsch en wrokkend, maar onvermoeid arbeidend.

Ook de tweelingen, Auke en Gelske, moeten werken, voor de moeder geen kinderen meer, maar voor de boerin goedkoope arbeidskrachten. Zonder jonge vreugd gaat hun jeugd voorbij. Ofschoon kinderen van groote, krachtige ouders, blijven zij klein. Hun groei schijnt in drukkende omgeving plotseling gestuit. Auke wordt spoedig een hooggerugd mannetje, door de jongens als ‘bultjeboer’ nagejouwd, met een onnoozel wezen, Gelske een bleeke, magere meid, bits en scherp, als ze niet onder moeders oogen is. Want ook volwassen blijven de tweelingen als kinderen bevreesd voor de oude vrouw, van wie ze nooit een zacht woord hooren. Zij denkt zelfs niet aan hen als erfgenamen van haar haat, maar beschouwt ze alleen als onbetaalde arbeiders, die hun dienst niet kunnen opzeggen, en moeten helpen om geld te winnen.

Geen enkele vrijheid heeft de moeder haar kinderen gegund, nauwelijks geeft zij hun kleeren om Zondaags naar de kerk te gaan. Zij kunnen zich niet in de dorpsbuurt vertoonen, of ze worden nageroepen en uitgescholden. Alleen mag Auke eenmaal per week naar de veemarkt in de stad, waar hij, slaperig, zich schijnbaar steeds laat bedotten, maar uit zijn ingeschapen aard spoedig leert zijn zaken voordeelig af te doen. Niet voor zichzelf echter, want op een dubbeltje na, dat hij mag verteren, moet hij al zijn geld aan de oude vrouw verantwoorden.

Gelske heeft wel aanzoek gehad van vrijers, en had gaarne gemeenschap gezocht, al was het met den minsten boeren-knecht, maar als er een brief voor haar kwam, kreeg ze dien niet in handen, en jongelieden, die het waagden op een Zondagavond onaangemeld te komen, werden door de wilde boerin weggejaagd. Dan kwam bij de verbitterde vrouw nog de vage herinnering op aan ver in 't verleden liggende tijden, toen zijzelf een frissche, forsche meid was, een machtige, die met een flikkerenden blik, een lichte aanraking van haar warm lichaam de sterkste jongemannen ontzenuwde en beheerschte. Dan zag ze neer op haar bloedelooze dochter en koel-minachtend snerpte ze:

- Leelijkerd, ze komen toch niet om jou! Ze komen alleen om mijn geld.

X.

Inderdaad loopt ver in den omtrek het praatje, dat vrouw Broersma schatrijk is. En langzamerhand weven zich om haar en het leven op haar boerderij tal van geheimzinnige verhalen. Kleine kinderen worden naar bed gejaagd met de vrees voor de wilde boerin. Jongens durven in haar landerijen niet slootjespringen of eierzoeken, want daar liggen voetangels en vossestappen in het gras verborgen, en het oude wijf verschuilt zich in greppels en droge slooten met een geweer, dat met zout is geladen. Wie ze er mee raakt worden alle kleeren van het lijf gerukt.

En de dorpelingen weten nog meer. De bewoners van de boerderij slapen nooit tegelijk. Des nachts zit altijd één van de drie op wacht bij het opgestapelde geld, en des daags blijft de deur der woning steeds op den ketting. Geen bezoeker komt verder dan de schuur of de stalling.

Vele van zulke verhalen zullen, telkens opgesierd en geheimzinniger verduisterd, nog van mond tot mond gaan, maar vrouw Broersma zal er nooit iets van vernemen. Voor haar gaan en komen de dagen, en ze zijn alle gelijk. Haar weg ligt afgebakend vóór haar, maar zij ziet niet den weg, enkel het doel, dat zij schrede na schrede nadert.

Enkele malen echter wordt het oude gevoel haar te machtig. Zóó fel grijpt het haar dan aan, dat zij gansch haar bezinning verliest. Dan dwaalt zij doelloos rond door het huis en over de akkers, hollend van plaats tot plaats, en dan plots stilstaand met starende oogen en saamgeknepen vuisten.

Als een paard in zijn gewone weide heeft ze een vaste plek, waar zij uren aaneen roerloos kan blijven staan. Na elke omzwerving komt ze telkens terug op een dam, zoo dicht mogelijk bij een straatweg, waar ze onbewegelijk tegen een hek leunt. Van daar ziet ze in de verte als heel kleine speelgoeddingen rijtuigen en auto's voortglijden, waarmee de boeren naar de stad gaan. Toen zij voor het laatst in de stad geweest is, waren er nog geen auto's.

Soms ook zit ze verscholen achter den watermolen en telt de modderschuiten en melkbooten die voorbijvaren. Maar nooit ziet zij naar de zijde van het dorp en het huis van

Lammers, en nooit nadert zij de plaats, waar eens een hoog hek met prikkeldraad en uitbouwsels aan weerszijden over de sloot, het pad naar de buurt versperde.

XI.

De oude, taaie vrouw heeft lang tegengestribbeld vóór zij zich wilde néérgeven. Na een overdrukke hooiing, waarbij de arbeid duur was, en zij zelf dus dubbel werkte, zijn haar krachten verminderd. Voor het eerst in de jaren van haar afzondering begint ze zich oud en vermoeid te gevoelen, al klaagt ze niet, en al doet ze nog lang haar werk, zorgend baas te blijven in alles.

Maar voor enkele dagen, terwijl ze door de gang liep, moest ze tegen den muur steunen, omdat de grond onder haar voeten scheen te golven, en toen is ze plotseling ineengezonken. Kruipend bereikte ze de voorkamer, waar ze in een hoek op de mat ging liggen, het lichaam klein makend, als een ziek dier zich schamend voor haar zwakheid en trachtend zich te verschuilen. Haar eenige zorg was verborgen te blijven tot ze weer kon opstaan, zoodat niemand iets van haar ziekte zou bemerken. Maar eindelijk moest ze toch haar kinderen roepen om haar naar bed te helpen.

Ze wilde in de voorkamer liggen, waar anders bijna nooit iemand binnenkwam, omdat zij zich machteloos gevoelde, en omdat dáár het eikenhouten kabinet stond met haar geld. Zoolang zij het oog op die zware kast kon houden, zou zij alles besturen, al lag ze bewegingloos neer. Haar oogen bleven scherp en haar stem klonk nog krachtig en schel. Niets van wat op de boerderij gebeurde scheen haar te ontgaan, en telkens, wanneer ze maar dacht, dat iets niet goed ging, klonk haar gekrijsch door het gansche huis, waarop Auke en Gelske haastig toesnelden, want zij durfden nog niets doen zonder de oude vrouw eerst te vragen.

XII.

Nu ligt de wilde boerin op sterven.

De groene bedsdeuren staan open en de sitsen gordijnen, bruin met gele bloemen, zijn er aan weerskanten overheen

geslagen, maar toch is het donker en benauwd in de bedstede.

Het harde, gele gelaat van de zieke, met holle wangen en breede, vooruitstekende kin, is diep weggezakt in het goorwitte kussen. De oogen met de bolle, blauw dooraderde leden zijn ingezonken en gesloten, de mond hangt half-open. Het ademhalen gaat zwaar, de borst reutelt en klokt als een lekkende pomp. De gerimpelde bonkige handen grabbelen als klauwen en verkreukelen onrustig het slappe laken.

Gelske staat aan het hoofdeinde van het bed, het kleine hoofd met den spitsen neus als de kop van een roofvogel vooruit op den gerekten hals, wat voorover, met de lange, beenige vingers om de bedsplank geklemd. Sterk aangedaan door verwondering en nieuwsgierigheid volgt zij met begeerige oogen den doodstrijd van haar moeder.

Auke staat voor 't venster met den rug naar 't bed en ziet naar buiten. Hij is bang.

't Is een winterdag zonder vorst en helderheid. De natuur is droef en somber. De zware, grijze lucht hangt laag neer over de doode aarde, die is als een verlaten, vuilwitte vlakte. De slooten zijn vol gejaagd met natte sneeuw, de opvaart naar de boerderij is verstopt door halfbevroren, geel pap-ijs, dat hier en daar tot aan den bodem zit.

Soms vriest het, en even later slaat een fijne regen neer met onzichtbare druppels.

Oud en vervallen ligt het boerenhuis op het donkere, hooge heem, waar alles stil is. Alleen klinkt er het getik van de zware droppels, die zich losmaken van de boomtakken en de lekke dakgoten, en zwarte gaatjes spatten in de slijkerige sneeuw.

Rauw scheurt uit de kale takken het gekras van een bonte kraai door de doodsche stilte.

Auke, nog steeds bij het venster, ziet in de verte de dikke, onnoozele Sjouk uit het dorp komen. Op zware klompen plonst ze door het sneeuwslijk, dat vuilgeel opspat tegen haar zwarte sokken.

Gelske heeft de meid tenlaatste toch nog naar den dokter gezonden. Hij kan de zieke niet meer helpen, maar moest voor den vorm geroepen worden, om het gepraat van de menschen.

Plotseling buigt Gelske zich meer voorover, en blijft zoo eenige oogenblikken onbeweeglijk staan.

- 't Is afgeloopen! gilt ze ineens, terwijl ze zich met een schok opricht.

Auke schrikt heftig op en klemt zich aan een stoel vast om niet te vallen. Met oogen groot van angst staart hij naar de bedsteê, waar het eensklaps vreemd stil geworden is.

Sjoukje, de meid, is het heem opgekomen, en stampt bij de kleine staldeur de geklonterde sneeuw van de klompen. Gelske, even stil geworden, geschrokken van haar eigen stem, is nu dadelijk weer beraden en ijlt de meid tegemoet.

- Wat zei dokter?

- Hij was niet thuis, antwoordt Sjouk onverschillig, maar als hij thuis kwam, zouden ze hem hierheen sturen.

- We hebben hem niet meer noodig. Ze is al dood. Ga dadelijk terug en zeg, dat hij niet behoeft te komen. Dat geld kunnen we besparen.

De meid, zonder acht te slaan op de doodstijding, pruttelt tegen. Ze is moe van haar tocht door de zuigende sneeuwpap, en zonder meer praatjes te maken, keert zij zich om en wil naar den stal gaan. Maar daar hoort zij in de stem van Gelske het krijschende geluid van de oude boerin, waarvoor zij zoo bang was.

- Vooruit, dadelijk! En zeg het dan van de oude vrouw bij den winkelman, en den slager, en bij Jans. Die is nog het naast in de familie. Zorg maar, dat je ergens een poos kunt blijven, want ik heb je hier vooreerst niet noodig.

En de meid durft zich niet meer verzetten. Met een norsch gebrom keert zij zich om en gaat naar het dorp terug. Zij heeft een nieuwe meesteres gevonden.

XIII.

Gelske strijkt de zware grendels op de voordeur en komt dan haastig in de kamer terug, waar Auke nog altijd bij het venster staat, zoo ver mogelijk van het bed. Een enkele maal ziet hij met schichtigen blik naar de plaats, waar zijn doode moeder ligt, maar wendt zich dan dadelijk weer af. Hij is

blij, dat Gelske weer bij hem is, en bewondert haar vastberadenheid. Zij loopt recht uit naar het bed. Zonder aarzelen, want zij heeft de daad reeds lang overwogen, rukt zij het kussen omhoog, waarop het hoofd van de doode rust, dat nu slap op zijde valt, en grijpt naar den zwarten vrouwenzak, dien moeder er onder verborgen hield.

Er rinkelen sleutels in. En het knipbeursje van de boerin zit erin, waarnaar Gelske zoo vaak begeerig heeft geloerd. Het heeft een zilveren beugel en was eens geheel benaaid met roode, witte en blauwe kraaltjes, waarvan de meeste nu zijn afgesleten.

De sleutelring kent zij ook al lang, al heeft zij dien nooit in handen gehad. Zij zou elken sleutel in het donker kunnen vinden, vooral dien van het kabinet, die bijna geheel in het sleutelgat verdwijnt, als men de deur wil openen.

- Nu is alles voor ons, jongen!

Zij opent reeds de kastdeur, terwijl Auke angstig naar de bedstee loert, elk oogenblik verwachtend, dat zijn doode moeder zal verrijzen en beginnen zal te krijschen. Maar van het lijk is bijna niets meer te zien. Bij het woeste rukken van Gelske aan het kussen is het weggegleden en half onder de verfomfaaide dekens bedolven.

In het kabinet liggen stapels vergeeld linnengoed, die Gelske er onverschillig uitscheurt, en in hoopen op den vloer smakt. Zij zoekt wat anders en vindt het spoedig. Zij zoekt geld. Achter het linnen vindt ze een vuilwitten zak vol guldens. En rijksdaalders staan in stapeltjes naast elkaar langs het achterschot. Gouden tientjes en bankbiljetten zijn weggestopt in laden en verborgen in ouderwetsche zilveren reuk- en snuifdoosjes, en in met gouden figuren ingelegde tabaksdoozen. Gouden ringen, doekspelden, gespen, zilveren vorken en geboortelepels, breipriemen met gedreven versieringen vullen een gewoon sigarenkistje.

Gelske grabbelt en grist alles bij elkaar, en spreidt het uit op de tafel.

- Wat een geld! Wat een geld!

Auke, die tot nog toe wezenloos heeft toegezien, begint te leven. Zijn oogen schitteren, en hij steekt zijn bevende handen uit naar de schatten op de tafel.

- Toe maar, jongen! Bevoel het maar!

Broer en zuster buigen de hoofden dicht naar elkander toe over hun erfenis, en beloeren en betasten de schat van de wilde boerin. Zij woelen rond in het geld. Zij hebben geen tijd het te schatten of te tellen. Ze zijn voldaan, als hun oogen het slechts zien en hun handen het voelen.

- Wat een geld! Is er nog niet meer?

En de lange, beenige vingers van Gelske grijpen en zoeken nog eens in alle hoeken en gaten, laden en vakken.

- We moeten het opbergen, jongen, goed opbergen vóór er iemand komt. Hier... je moet nu ook maar eens geld in den zak hebben.

En ze geeft hem een rijksdaalder. Zelf bindt ze den zwarten zak van haar moeder met het beursje en de sleutels op zij, alsof het vanzelf spreekt.

- Vanavond zullen we tellen, fluistert ze Auke toe. En dan moeten we nog eens in het stroo van de bedsteê zoeken vóór een ander er zijn handen insteekt.

XIV.

Drie dagen later zal de begrafenis zijn.

Vrouw Boersma heeft in de laatste dagen, toen ze gevoelde, dat ze niet weer zou opstaan, over niets anders meer gesproken. Dikwijls lag ze lang achtereen stil, als dood, maar van tijd tot tijd flikkerde het leven plotseling hel op. Dan zat ze overeind in het bed, en als ze niemand bij zich zag, beukte ze woest en ongeduldig met knokige vuisten op de bedsdeuren, en schreeuwde met schel geluid om haar kinderen.

Telkens moesten Gelske en Auke beloven, bij de begrafenis alles te regelen, zooals zij het aangaf. Wanneer ze schijnbaar bewusteloos neerlag, was ze toch voortdurend bezig met de bijzonderheden van haar laatste plechtigheid. Alles wat zij dan stil bedacht kwam in haar heldere oogenblikken tot uiting. Eindelijk begon zij de personen op te geven, die genoodigd moesten worden, en Gelske schreef telkens meer namen op het groote, grauwe stuk papier, dat op de tafel lag. Want bij de regeling van haar begrafenis vergat de boerin haar zuinigheid. Zij wilde een groote begrafenis hebben, zooals haar man

had gehad, - haar man, aan wien ze nu voor het eerst sedert jaren weer dacht.

Toen alles geregeld scheen, had de oude vrouw een langen tijd van rust, maar daarop volgde nog eens een heftig ontwaken, waarin de begeerte uitbarstte, die ze met opzet tot haar stervensuur had ingehouden.

Nog eenmaal richtte zij zich met kracht omhoog. Haar oogen fonkelden en haar stem klonk luid en gebiedend, alsof ze met geweld haar laatsten wil in den geest van haar kinderen wilde dringen.

Zij moesten beloven, dat haar lijk niet over het pad door het land van Lammers vervoerd zou worden. De kist moest in een praam de vaart langs naar het dorp gebracht worden. Telkens wilde de stervende die belofte opnieuw hooren, tot in haar laatste heldere oogenblikken de krachtige begeerte zich niet anders meer uiten kon dan als een zwakke bede:

- Niet langs het pad!

Auke en Gelske willen niet anders dan de wenschen van hun moeder vervullen. De meester van het dorp stelt een mooie advertentie op, en verzendt vele breedgerande rouwbrieven met uitnoodiging voor de begrafenis.

Ook is hun plan het lijk met een vaartuig naar het lokaal in het dorp te vervoeren, vanwaar de begrafenisstoet zal uitgaan. Maar als Auke met eenige arbeiders over dit plan spreekt, blijkt het, dat het bijna onmogelijk is. De sneeuw zit in de nauwe opvaart tot aan den grond. Als er ijs in lag, zou men het kunnen stukslaan of zagen, maar in de weeke pap zuigt een vaartuig vast, en elk gat, dat erin gemaakt wordt, sluit zich dadelijk weer. Het eenige zou zijn, de sneeuw uit te baggeren, maar daar zouden bijna alle arbeiders van het dorp aan te pas komen.

De tweelingen spreken lang over de zaak. Auke is weifelmoedig en verlegen, maar Gelske durft doordenken en beslissen.

Natuurlijk, als het kòn, zou alles gebeuren, zooals moeder had begeerd, maar het kàn nu eenmaal niet. Het zou zonde wezen, zooveel geld uit te geven voor het kleine eindje vervoer van de kist naar het dorp. Moeder zou het zelf niet hebben gewild, als ze alles had geweten, en in elk geval voelt ze er niets meer van. En wat het voornaamste is. Geen mensch

weet iets van hun belofte, en niemand zal er een mond over opendoen, als ze maar zorgen, dat er bij de begrafenis niets ontbreekt. Ze moeten doortasten. Laat Auke eenige dragers aannemen, die des morgens de kist op een baar even door het land brengen. Dat is in weinige minuten gebeurd, en dan is alles in orde.

XV.

Een wintermorgen.

De groote, grauwe aarde ligt dood onder een koude, gescheurde deken van halfgesmolten sneeuw. Het lage, grijze luchtgewelf vloeit uit in vlokkige nevels. Het zonnelicht glimt slechts als een bleeke plek in donkere wolken.

Somber zwart in de vale omgeving komt een groep mannen met een doodkist op een baar uit het breedgedakte boerenhuis, dat plat neerligt tusschen de naakte boomen op het hooge heem.

Op hun klompen moeilijk voortbaggerend door de vuile sneeuwbrij, wankelen de dragers onder hun last, en vloeken, omdat het pad zoo slecht is, en de boer niet heeft getrakteerd. Tweemaal blijven ze staan om te rusten, en zetten de baar op den weeken grond, waarin de pooten wegzakken. Vlak bij het dorp, over de draai, loopen ze heel voorzichtig, omdat het daar op de steenen glad is. In de steeg zetten ze de kist voor de derde maal neer.

Om den hoek, beschut voor den wind, staat boer Lammers met zijn volk, zijn neef en de knecht en de meid.

De kleine boer, ver over de zeventig reeds, is nog slechts de schaduw van een mensch. Hij verdwijnt geheel in een wijde, ruige rij-jas, waarvan de breede kraag omhoog staat over zijn ooren. Van zijn gezicht is bijna niets te zien dan de gloeiende, groenachtige oogen en de puntige neus. Zijn lichaam is voorover geknakt, en met beide handen steunt hij zich op een kort krukstokje.

Een van de dragers, een oud man, die zich het begin van de burenruzie nog herinnert, begrijpend waarom Lammers, die gewoonlijk het bed houdt, nu buiten is gekomen, zegt grinnekend:

- Dat is een sjouw geweest, boer! Ze heeft onderweg

niets anders gedaan dan op en neerspringen van nijdigheid, zoodat we de kist bijna niet konden houden.

Een zacht gegrinnik en een zwakke, piepende stem klinkt uit de ruime jas.

- Krijg de flesch eens.

De meid grijpt de zwarte flesch, die in de gang klaar stond, en schenkt de grage mannen, die hun dikke wanten uittrekken, een borrel in.

Lammers strompelt moeizaam een paar stappen vooruit, naar de baar.

Hij valt bijna met de borst op de kist, het zwakke lichaam steunend op de linkerhand, die als een gele klauw op het zwarte deksel ligt.

In de rechterhand heeft hij zijn stokje, en met het krukje begint hij op de doodkist te kloppen, krachtig en regelmatig.

Dof en hol dreunen de slagen door de winterstilte, en afgebroken, op de maat van het geklop, klinken daartusschen de snerpende woorden van den ouden man:

- Daar ben je nu... Ja, ja, ik wist het wel, ik wist het altijd wel, dat je zoudt komen. Ik heb op je gewacht, gewacht tot je zoudt komen over het pad. Het heeft lang geduurd, maar je bent er nu... En je moest over het pad,... je moest. En betalen moest je,... en doodgaan moest je... En over het pad...

Hij kan niet meer. Nog een laatste dreunende slag op het deksel en de oude man valt voorover op de kist.

Hij moet in huis gedragen worden.

Twee dagen later is boer Lammers dood.

T.E. HOLTROP.

Vijf kleine liederen.

De Profundis.

Rondeel voor muziek.

Dood, laat uw jagen mij niet mijden,
Haar hebt gij naar u toe gedreven,
Heeft u daarmede uw drift begeven,
Dat ik zoo lang u moet verbeiden?
Ik heb maar weinig kracht tot strijden,
Maar wat had zij u ooit misdreven,
Dood?

Wij hadden één hart met ons beiden.
Nu 't dood is, ben ik zonder leven.
Alleen mijn beeld, nog hier gebleven,
Moet levenloos een leven lijden,
Dood!

(Villon.)

Memlinc.

Ernstig en eenzaam staat
Tusschen de holten van
Hemel en aarde de man
Die Gods woorden verstaat,

Antwoord weet, maar nog zwijgt
Zoo lang de vraag nog klinkt,
Wacht tot de wereld verzinkt
En een ster de zon overstijgt.

Hongrend naar eeuwigheid
Brak hij zijn leven als brood,
Proefde in dit voedsel den dood,
Deed afstand, en houdt zich bereid.

Luisterend, zwijgend, en in
Vroomheid bereid: voorwaar,
Dit is geen einde nog, maar
Een voorgoed begonnen begin.

Liedje.

Er staat in mijn hart een boompje gegroeid,
De wortels zijn bloedig rood,
Maar de bloesems vlokken als sneeuw die bloeit
Omhoog langs de heldere loot.

Nog zie ik 's nachts de vogels van vuur
En hoor hun verward gekras,
Maar 't stille gedicht, in het morgenuur,
Bevat niets dan hun witte asch.

En van de liefde verbleekt het rood
Tot de blanke bloei van het kind -
Er is een dauw die reeds naar den dood
Het leven te zuivren begint -

Tweespraak.

Waarom waren het herders
Die hun kudde en veld
Verlieten toen de boodschap
In Betlehem werd verteld?

Omdat er een Lam
En een Herder kwam.

Waarom waren het visschers
Die van schip en net
Werden weggeroepen
Bij 't meer van Nazareth?

Omdat Hij een Visch
En een Visscher is.

Weet jij waarom de krijgsknecht
Bloem en blad afrukt
En een barre krans van steelen
Op 't droevig voorhoofd drukt?

O Roos zonder doorn
Uit doornen geboren!

Ach, dat Hem de vijand
Kende met een kus,
En dat Hij zijn vrienden
Vreemd bleef tot Emmaüs?

Ach, waren dat wij niet?
Ach, ik niet? ach, jij niet?

Zwerver en elven.

Over de duinen
Woei een lied
- Verstoor je mijn tuin en
Stilte om niet?

En langs de stranden
Waar hij ging
- Neem dan mijn handen,
Lieveling -

De stormwind riep en
De regen riep
- Je voeten liepen
Waar ik sliep.

Telkens bedolven
- Ternauwernood -
Kwam een klacht uit de golven
- Was ik dood.

- Waarom tot onaardsche
Droomen gewekt
Zonder opwaartsche
Ziel die trekt -

Het schreeuwt uit het sneeuwige
Schuim vandaan
- Als jij zal ik eeuwig
Verder gaan.

- Van verbroken beloften
Blijven wij buit
- Niets, niets is op de
Wegen vooruit.

- Te zwaar was het water, te
Licht is de wind
- O Christofoor, waar is het
Kind, het kind -

Alom, toen, geheim en
Weg-stervende
- Blijf bij me, bij me,
Zwervende -

En, eindelijk, stijgend de
Maan langs en heen,
Een bijna zwijgende
Wolk verdween.

M. NIJHOFF.

Gedichten.

Adam en de dieren.

(voor Edith von Schrenck.)

Adam is in het groene gras getreden,
schoon was de lucht omhoog, schoon was het veld beneden.

De dieren uit Gods droom, giraf en olifant,
het zwarte schaap, de aap, de roode pelikant,
het ranke paard, de drachtig bonte koe,
het varken en de hond gaan allen naar hem toe
gezamenlijk geschaard, aan paren van hun soort
gelijk een dansersstoet, die zelve is bekoord
met haren fieren trant en welversierde schreden

Zoo ook het pluimgediert dat glinsterend van veeren,
een tweede stoet formeert in even fraai spanseeren
met rosse hanen en faisantenpracht,
met schreden hoog en trotsch, en schreden snel en zacht,
van kwikstaart, vinkentuig en 't grauwe roofgedierte;
een leger vogelen, in trantelende slierten
daarin kwaad beest en goed vriendschappelijk verkeeren.

Ter andere zijde van den eersten stoet komt aan
onrustig veldgediert van angstiger bestaan,
der hazen sprong vooraan, konijnen wit daarachter,
der muizen vale drom, trippelend voor hun wachter,
een bonte boerenkat, die wandelend met haar kater,
beleefd hen overziet en likkebaardt op later

Drie stoeten dieren recht naar Adam gaan.

En Adams zijde klopt, zijn hart; en ook zijn adem
gaat sneller in de lucht, een lichte, ijle wadem,
als hij die drom gediert, in stoeten zonder end,
recht op zich toe ziet gaan en aan het firmament
de snelle wolk bespeurt van donkere vogelzwermen.
De dieren zien hem aan, een Goddelijk ontfermen
stroomt hem in 't hart, dat stokt en zoo stokt ook de adem

De dieren naderen hem, hij voelt zich haast verloren
Gelijk, van hoef en klaauw en voet en vogelsporen
aanhoort hij een gedreun; zij treden in de maat
gelijk een legerschaar, die in drie strijdkolommen
in 't eerste morgenlicht de heuvelen heeft beklommen
en tot een overzicht voor haren veldheer staat
met duizende oogen naar den meester uitverkoren,

gestuwd door streng beleid en macht der officieren
zòò, deze driemanschaar van al de vele dieren
gestuwd door Godes wil ten Adams morgengang,
verscheen en zag naar hem en dreunde van gezang
en stampte op de aard'. Hij hief de glanzende oogen,
daar zag hij deze wolk van vogelen aangevlogen,
dalende waar hij stond met hun geweldig zwieren.

De groote vogelen, stilstaande in de lucht
op hunne vleugelen, vervaarlijk en geducht,
zagen hem allen aan, verduisterend het licht,
rechtstandig in de lucht, recht voor zijn aangezicht:
een vierde stoet, die met haar nieuw gedruisch
zich bij de anderen voegt. 't Geboomte maakt geruisch
en in de beek het water ruischt en zucht.

Al dit gedierte nu voert eene eendere maat
met vleugelen en voet, die op tot Adam gaat.
Het water en de wind, de aarde en de hemel
vangen die maatslag aan, saam met het diergewemel
waarin de paren nu, bij duizenden te zaam
elkander minnen gaan en loven Godes naam.

En Adam aanziet God, die hem zóó eenzaam laat.

Gods adem waait hem aan, Gods adem waait hem binnen,
in Adams borst gaat nu eenzelfde maat beginnen
totdat de aarde trilt, totdat de dieren trillen
voor zijn betraande oog, totdat een langzaam rillen
hem overvalt, en eene zaligheid.
Hij is ter neer gestort en in een slaap gevleid
En op dienzelfden stond de dieren weer beginnen

met voort te gaan, langs Adam die in 't gras,
zoo glinsterend als de daauw, naakt en verloren was
en in een damp gehuld van groote helderheid
daarin nu Godes hand zijn eenzaamheid bevrijdt
en 't wonder aan hem doet waarvan niet valt te spreken.
De dieren gaan voorbij, te wederzij geweken
en zien het aan hoe God zijn menschenkind genas.

De panther ziet hem aan, terwijl zij langs hem sluipt,
de slang des velds aanziet hem waar zij langs hem gluipt.
De vogelen zweven snel en zien nog op hem neder
met een gebogen hals vanuit hun rijk geveder
de adelaar, de valk; zingend, de nachtegaal
totdat hun zwerm het licht vanuit de hemelzaal
weer vrij op aarde laat, dat over Adam kruipt.

Het hemelsch licht doorboort de schaduw waar het kan.
De dieren gaan voorbij in deze schemering van
vleugelen en licht van God, zij zien hem allen aan,
de zware olifant, de hazen en de haan
zoo God hun blikken richt. Dan neemt ook dit een end
en Adam heeft zich dan in zijnen slaap gewend
en met een huiverend oog ontwaakte Adam dan

en zag vanuit zijn droom, de eerste blikken van
het glanzend wezen Gods, gegeven aan den man

Vanaf een eikeboom, een eekhoorn stak bedeesd
zijn spitse kop vooruit, een stil, nieuwsgierig beest.

De man, met zijne vrouw, die gingen hand in hand,
den Paradijstuin in, de dieren d'andere kant.

Eva en de Slang.

De schaduw van den boom, daaronder Eva sliep
trilde van stralend licht, dat langs haar lichaam liep
verschietende van glans, als in het water diep
der visschen snelle vaart speelt langs de waterplanten.

Dan werd het stil, en alle licht verdween
En Eva's rustig hoofd met lange haren scheen
als onder water, bleek, als van een drenkeling
zoo reddeloos en vreemd in deze schemering.

Dan, plotseling, nieuw licht brak los van alle kanten,
in warrelende schijn, als stortte in 't blad verscholen
een dier neer, of de wind, of, daar ter wacht bevolen
een snelle engel Gods zocht waar zij lag verscholen.

Maar neen, een engel niet. Want zie, dit spel van licht
breekt in een wilder glans tot op haar aangezicht
nu hier, dan daar; geen spel van de natuur,
een weerschijn steelsch en graauw, een dansen fel en guur,

een spel van stekend licht, sarrende tot ontwaken
een spel van onkuisch licht, dwingend tot zuchten slaken
dat langs haar borsten glanst en steeds weer tracht te raken
dier lichte toppen of der donkere oksels staat

waar de omgebogen arm het ranke lijf verlaat
tot stut van 't slapend hoofd. Zoo dit licht, als van tongen
een rosse warreling, en beter niet gezongen
heeft Eva met een schrik uit haren rust ontwaakt.

Ach, Adam, gij zijt ver, die bij de paarse druiven
de zware trossen telt en wandelt langs het wuiven
der slanke palmen rank gevederte. De slang,
de slang van glinsterend kwaad maakt uwe Eva bang.

En Eva heeft, ontsteld, de handen aan het hoofd,
tot zitten zich gerekt; en, van haar droom verdoofd
met starende oogen ziet dat wat zij niet geloofd:
een menschelijk aangezicht, zeer glanzend en zeer wreed.

Een lispelende tong haar fluisterend welkom heet
en hare droom bespreekt met wonderlijke kennis
en al haar bloed vermoeit met eene zoete schennis,
gelijk zij nooit ontving van Adam, haren man.

En Eva rekt zich nog, haar beide ronde borsten
staan sterk en star versierd omhoog alsof zij dorsten
der wereld praal trotseeren met hun pracht
daar zij der wereld gaan beheerschen met hun macht.

En Eva rekt zich nog, met half gesloten oogen,
in hare droomerigheid vergeten half dien logen.
Vanaf de schouderen, de armen loom bewogen
strekken zich, en het lijf, dat men de ribben telt

tenger en glanzende, daaronder is gesteld
de ademende buik met zijn verscholen bron;
daaronder dan alweer de dubbele zuil begon
tot aan der knieen rust, waartusschen 't licht zich spon.

Alsof zij had gebaad, zoo welbehagelijk sterk
is Eva hier, ontwaakt. Dan doet de droom haar werk.
Ach Adam, wandelaar, op uwen rijkdom prat
haast uwe schreden toch, of gij verliest die schat.

Want Eva is ontwaakt en met haar bloed vangt aan
een warm en welig gif de aderen door te gaan.
En starend ziet zij aan hoe vreemd haar eigen huid
vochtig en parelend wordt. Dan, huiverende. sluit

het brandend bruine oog, verlangen is gewekt
en 't is om Adam niet, dat zij de armen strekt;
zij rekt ze leeg omhoog, het donkere loover tegen,
een lust, zeer ver van hem, gaat haar welhaast bewegen

te omvatten al wat is en al wat niet kan zijn
niet meer de liefde alleen, maar alle lust en schijn
die God de Heer voor eeuwig heeft vereenigd
in liefde alleen, zoodat zij enkel lenigt

wanneer zij wordt erkend een deel van God te zijn.

Dit zegt die stem alweer, met haar geheim venijn:

‘Verander, droomerige, staar niet, maar leef uw lust
liefde is weelderiger, wanneer gij Adam kust
spelend in lust alleen, opdat zijn lijf bereid wordt
te dienen naar uw wil en zaligheid in u stort
dan dat gij wachten moet tot u genade raakt
en gij in dezen lof alleen uw hartstocht slaakt.
Verander, droom van al, wanneer het u behaagt
en vier uw droom als feest, wanneer uw droom u plaagt
en neem, en neem, en neem al wat gij wenscht te nemen
de mensch werd niet gemaakt opdat hij niet zou nemen
En al dit wars bevel is u alleen gegeven
van Adam, die verbergt hoe machtig gij kunt leven.
Dwing Adam in dit droomerig bosch der wereld alle vrucht
te plukken, naar uw lust, wanneer hij om u zucht.
Eva, gij zijt ontwaakt, de aarde aan uw voet
is al uw eigen rijk; gij heerscht, omdat uw bloed
der aarde weelderigheid zoo rijkelijk is gegeven
dat alle aardsche bloed verwant is met uw leven
en daarvan droomen blijft’.

Zoo, deze groote slang
sprak; en werd aangehoord.
Ach, Adam, wacht thans lang
met uwen wederkeer, wellicht dat het zich betert.
Maar neen, hij nadert reeds en 't wordt ook niet gebeterd
wat hier in 't menschelijk bloed die droom heeft aangesticht.
En Adam nadert reeds, bevreemd van aangezicht
daar Eva niet bewoog, zich niet heeft opgericht,
maar staart naar waar hij loopt met groote vreemde oogen.

De schaduw van den boom, daaronder Eva sliep
is weder stil verlicht, alleen, een ritseling liep
door het gebladerte, alsof daar plotseling
een dier het snel verliet, dat elders vluchten ging.

En achter Adam aan, hoog aan den horizon,
daalde een snelle wolk, beschenen door de zon,
daarin een glinstering scheen, het zwaard van Gabriël,
Gods naderende straf over ons aller spel.

Diana.

Diana, uit een holle rots, bespiedt
haar heuvelachtige, beschenen jachtgebied.

Dààr, in de rots, ter donkere alcoof,
    glinsterend van wijngaardloof,
    waarlangs het water schiet,
in schemerige nis achter 't vergulde blad
    ligt, trillend van het bad,
    de jageres en ziet
naar wat omlaag ter wereld al geschiedt.

Dààr, met den weerschijn van het water flaauw verlicht,
    glanst haar gezicht.
Daar ligt haar smalle hand, ter ranke ribben pracht
gesteund, en achteloos, de slanke speelsche voet
    plast, in die halve nacht
    en 't water onverwacht
wit schitterend springen doet.

Het zwarte haar, in lange dunne strengen,
    ligt op het vochtig zand
    verspreid, en langs den rand
    der rots in 't water sliert
en leeft, als waar 't een nieuwe waterplant,
waar 't in de heldere diepte van die sprengen
    beweegt, en zwiert.

Waar 't aarzelend licht zich drong in deze duistere pracht,
    in de open mond der grot
langs schaduwrijken en gevlekten grond,
    voor helderen horizon
sluimert haar graauwe hond.
Beneden in de zon het bosch te wachten stond,
    dat geene jachthoorn schond.

Als had de aarde zelf haar deze holle rots
ten praalvertrek gemaakt en tot een steile troon
zoo ligt hier die godin, starend in haren trots
wakend en wreed en ongenaakbaar schoon
hoog boven 't heuvelland.
Dan, plotseling, staat zij recht en zij doorschrijdt haar woon
en zij verheft haar hand.

Een snelle wiegeling
van wateren, glanzende in spel van kring bij kring,
danst op den rotswand om. Gemurmel, levende
van water, woud en dier weerklinkt dat bevende
de wijnrank trillen gaat en bevende
de wereld zich weerkaatst
in harer oogen zwarte spiegeling.

Diana, staande op een rots, aanziet
haar heuvelachtige, weergalmend jachtgebied.

J.W.F. WERUMEUS BUNING.

Het Federal Reserve System in de Vereenigde Staten.

De centrale bankorganisatie in de Vereenigde Staten, die door de Federal Reserve Act van 23 December 1913 in het leven werd geroepen, en algemeen als het Federal Reserve System wordt aangeduid, behoort, op het gebied van het gelden bankwezen, zonder eenigen twijfel tot de merkwaardigste scheppingen van den modernen tijd. Het stelsel is betrekkelijk nieuw; op tal van punten wijkt het af van de oudere centrale bankorganisaties aan deze en gene zijde van de oceaan. In werking getreden tegen het einde van 1914 heeft het zich, tengevolge van een samenloop van omstandigheden, ontwikkeld op een wijze, als in de geschiedenis zonder voorbeeld is. En in de korte spanne tijds, die sinds zijn oprichting is verloopen, is het in het economisch leven der Unie een macht geworden van den allereersten rang. Waar bovendien het Amerikaansche bankwezen, door de geweldige verschuiving in de economische verhoudingen tijdens en na den oorlog, voor de Europeesche landen, en onder deze ook voor Nederland, grooter onmiddellijk belang gekregen heeft dan ooit tevoren, schijnt het niet misplaatst in de volgende bladzijden een oogenblik de aandacht te vragen voor de organisatie van het Federal Reserve System, en voor de wijze, waarop het totdusver gewerkt heeft. Ter inleiding moge een enkel woord voorafgaan over het bankwezen in de Vereenigde Staten, zooals dat er vóór het totstandkomen van de Federal Reserve Act uitzag, en over de oorzaken die tot het in het leven roepen van het Federal Reserve System hebben geleid.

I.

Het is algemeen bekend dat het bankwezen in de Unie zich van oudsher gekenmerkt heeft door de nagenoeg algeheele afwezigheid van bijkantoren. Als onmiddellijk gevolg van dit feit treft men in de Vereenigde Staten een veel grooter aantal zelfstandige bankinstellingen aan dan in eenig ander land ter wereld. Afgezien van de *private banks,* die een bijzondere positie innemen, maar wegens haar gering aantal van betrekkelijk ondergeschikt belang zijn, telde men er in 1914 tusschen de 23000 en 24000.[1)] Men placht deze banken te onderscheiden in *national banks* en *state banks.* Dit hangt samen met de omstandigheid dat de regeling van het bankwezen in de Unie vóór den burgeroorlog vrijwel geheel aan de afzonderlijke staten was overgelaten. Eerst in 1863 heeft de federale wetgever zich deze materie aangetrokken. Bij de bondswetten van 25 Februari 1863 en 3 Juni 1864 werd de mogelijkheid geschapen tot het vormen van een vóór dien onbekende soort bankinstellingen, die uitsluitend onderworpen zouden zijn aan de federale wetgeving. Deze banken kregen den naam *national banks.* Intusschen werd aan de afzonderlijke staten de bevoegdheid om hun bankwezen naar goedvinden te regelen, niet ontnomen, zoodat er, naast de national banks, een categorie banken bestaan bleef, georganiseerd onder vigueur van de wetgeving van den staat harer vestiging. Ter onderscheiding van de national banks werden deze instellingen als *state banks* aangeduid. Op 30 Juni 1914 bestonden er 7525 national banks en 16076 state banks.[2)]

Wat haar werkzaamheden betreft, bestond er vóór 1914 tusschen de national banks en de state banks, bij veel overeenstemming, een tamelijk ingrijpend verschil. Beide fungeerden zij als disconto- en deposito-banken, maar de national banks hadden het feitelijk monopolie der biljettenuitgifte. Dat

1) Hieronder niet begrepen de 2100 spaarbanken.

2) *Annual Report of the Comptroller of the Currency* 1914. Naast de national banks en de state banks kent men in de Unie ook nog *trust companies.* Daar deze instellingen echter in het wezen der zaak slechts state banks onder een anderen naam zijn en geen afzonderlijke klasse van banken vormen, worden zij, om noodelooze uitvoerigheid te vermijden, in den tekst niet afzonderlijk genoemd. Waar in dit opstel van state banks wordt gesproken, zijn de trust companies daaronder begrepen.

een state bank biljetten uitgaf was weliswaar theoretisch niet uitgesloten, maar kwam in werkelijkheid sedert jaren niet meer voor. De federale wetgever had het practisch onmogelijk gemaakt door, bij een wet van 3 Maart 1865, alle ‘state bank notes’ te onderwerpen aan een belasting van 10 procent.

De biljettenuitgifte van de national banks was aan strenge regelen gebonden. Zij mochten alleen biljetten in omloop brengen tegen depot van, daartoe bepaaldelijk aangewezen, schuldbrieven der Vereenigde Staten bij den *Treasurer* van de Unie in Washington, en in totaal tot geen hooger bedrag dan haar gestort maatschappelijk kapitaal beliep. De schuldbrieven bleven het eigendom der banken en zij trokken er de rente van. De biljetten werden (tegen betaling van de kosten van aanmaak) van rijkswege aan de banken verstrekt, tot een gezamenlijk bedrag, gelijkstaande met de totale waarde der gedeponeerde fondsen, berekend naar den parikoers. De national banks betaalden een belasting van een half procent 's jaars over het bedrag harer circulatie. Een metaaldekking was voor de biljetten niet voorgeschreven. Op 30 Juni 1914 bedroeg de totale biljettencirculatie der national banks rond $723 millioen.[1)]

Een van de meest merkwaardige trekken in het bankstelsel der Vereenigde Staten vóór 1914 was de bij de wet geregelde dekking der deposito's. Behoudens enkele weinig beteekenende uitzonderingen waren alle banken bij de wet verplicht tot het houden van een minimum-dekking tegenover de bij haar gedeponeerde gelden. De hoegrootheid dezer dekking was voor de national banks afhankelijk van de plaats harer vestiging. Men kende namelijk in de Vereenigde Staten drie zoogenaamde *central reserve cities:* New York, Chicago en St. Louis, en voorts een vijftigtal *reserve cities* (steden met minstens 25000 inwoners, die speciaal als zoodanig waren aangewezen. De national banks in de reserve en central reserve cities waren verplicht tot het houden van eene dekking, ten bedrage van minstens 25 procent van het totaal harer deposito's. Voor de national banks in alle andere steden (gemakshalve wel als *country banks* aangeduid) was een minimumdekking van 15 procent voorgeschreven. Of de deposito's al dan niet onmiddellijk opvraagbaar waren, maakte

1) *Report Comptroller of the Currency* 1914.

hierbij geen verschil. De dekking behoefde echter alleen door de banken in de central reserve cities voor het volle bedrag in wettig betaalmidel in kas te worden gehouden. De banken in de reserve cities waren bevoegd de haar bij de wet voorgeschreven dekking van 25 procent voor de helft te doen bestaan in deposito's bij national banks in de central reserve cities. En bij de country banks mocht de dekking zelfs voor drie vijfden uit deposito's bij national banks in de reserve of central reserve cities bestaan. Voor de state banks golden op dit stuk geen uniforme voorschriften. De zaak werd door elken staat naar eigen goedvinden geregeld en in details bestonden er tusschen de diverse regelingen tal van verschillen. In het algemeen mag echter gezegd worden, dat in de bankwetten van de overgroote meerderheid der afzonderlijke staten een bepaling voorkwam, die aan de state banks in den desbetreffenden staat de verplichting oplegde tot het houden van een dekking - deels in kasgeld (waaronder dan te verstaan: wettig betaalmiddel) en deels in saldi bij andere banken - ten bedrage van minstens 10 tot 25 procent harer onmiddellijk opvraagbare deposito's. In een kleiner aantal staten was bovendien bepaald, dat ook tegenover de niet onmiddellijk opvraagbare deposito's een dekking moest worden gehouden, welke dekking dan echter veelal geringer was dan die, welke voor de onmiddellijk opvraagbare deposito's was voorgeschreven.[1)]

1) Vgl. voor de geschiedenis van het bankwezen in de Vereenigde Staten in het algemeen J.J. Knox, *A History of Banking in the United States* (New York 1900) en W.G. Sumner, *A History of Banking in the United States* (deel I van de *History of Banking in all the Leading Nations*, uitgeg. door *The Journal of Commerce and Commercial Bulletin*, New York 1896). Laatstgenoemd werk geeft minder dan de titel zou doen verwachten. Het loopt feitelijk maar tot 1863; de periode na 1863 wordt er slechts uiterst summier in behandeld. Over de national banks zie men A. Mcfarland Davis, *The Origin of the National Banking System* (Washington 1910), A.D. Noyes, *History of the National Bank Currency* (id), Ch.F. Dunbar, *Chapters on the Theory and History of Banking* (New York & London 1891), Chapt. IX, en vooral ook de voortreffelijke verhandelingen *The National Banking System*, *The Establishment of the National Banking System* en *The Circulation of the National Banks*, *1885-1900*, in Ch.F. Dunbar's *Economic Essays*, ed. by O.M.W. Sprague (New York 1904). Een goed overzicht van de geschiedenis der state banks na 1863 geeft G.E. Barnett, *State Banks and Trust Companies since the Passage of the National Bank Act* (Washington 1911).

Aldus was, zeer in het kort gezegd, de structuur van het bankstelsel der Vereenigde Staten vóór het in werking treden van de Federal Reserve Act. Het stelsel had zonder eenigen twijfel zijn goede zijden. Het was tamelijk solide; het paste zich in hooge mate aan aan plaatselijke behoeften; en het had het gebruik van cheques als betaalmiddel-bij-uitnemendheid tot groote ontwikkeling gebracht. Maar in één opzicht schoot het ernstig te kort: het credietverkeer miste onder het oude stelsel nagenoeg alle elasticiteit.

Voor een deel was dit toe te schrijven aan de wijze waarop de biljettencirculatie geregeld was. Het voorschrift dat geen biljetten mochten worden uitgegeven dan tegen depot van daartoe aangewezen staatsfondsen, maakte het voor de national banks practisch onmogelijk haar circulatie uit te breiden of in te krimpen naar gelang van de wisselende behoeften van het verkeer. Aan uitbreiding stonden, met name in later jaren, de betrekkelijk beperkte voorraad der staatsfondsen en de lage rente die zij afwierpen,[1] in den weg. Tegen inkrimping, wanneer die tijdelijk gewenscht bleek, vormde, naast administratieve bezwaren, de moeilijke verkoopbaarheid dier fondsen aan particulieren veelal een onoverkomelijk beletsel.

Intusschen was in deze geringe rekbaarheid van de biljettencirculatie toch bij verre na niet de voornaamste oorzaak gelegen van het euvel, waaraan het bankstelsel der Vereenigde Staten vóór 1914 mank ging. Het bankbiljet speelt daartoe in het betalingsverkeer van de Unie een veel te ondergeschikte rol.[2] Wat het credietverkeer onder het oude regime zoo weinig elastisch maakte, was bovenal het ontbreken van doeltreffende bankreserves in den zin van reservoirs van middelen, waaruit in tijd van nood kon worden geput om aan buitengewone credietvraag te voldoen.

Wij zagen zooeven dat nagenoeg alle banken in de Unie bij de wet verplicht waren tot het houden van een zekere dekking tegenover de bij haar gedeponeerde gelden. Deze dek-

1) In overgroote meerderheid slechts 2 procent.
2) Men heeft berekend dat in 1909 80 à 85 procent van alle in de Vereenigde Staten verrichte betalingen door middel van cheques geschiedden. Vgl. D. Kinley, *The Use of Credit Instruments in Payments in the United States* (Washington 1910).

king, ofschoon gewoonlijk met den naam van ‘reserve’ aangeduid, kon echter in werkelijkheid niet als een eigenlijke reserve worden aangemerkt. Want vanaf het oogenblik dat de dekking beneden het voorgeschreven minimum daalde, was het aan de banken bij de wet verboden haar credietverleeningen verder uit te breiden. Wel verre van het vormen van een reservoir van middelen te bevorderen, waartoe de banken in geval van geldnood haar toevlucht konden nemen, werkten de dekkingsvoorschriften dus juist in tijden van groote credietvraag de credietexpansie tegen. Van *werkelijke* reserves kon alleen worden gesproken, voorzoover de beschikbare middelen der banken de bij de wet voorgeschreven dekkingsminima te boven gingen. Deze werkelijke reserves werden voor een deel door de banken in kasgeld of in effecten onder zich gehouden. Voorzoover dit het geval was, waren zij echter van betrekkelijk weinig nut, aangezien zij wijd en zijd over het land verspreid waren en door elke bank, vooral in dagen van spanning, met de meest angstvallige zorg werden vastgehouden. Het meeste nut als reserves stichtten de beschikbare gelden der banken nog voorzoover zij bij andere bankinstellingen in depot werden gegeven. Dit gebruik had vrij groote afmetingen aangenomen en geleid tot het concentreeren van een soort centrale bankreserve bij de national banks in de central reserve cities, en met name in New-York. Aan deze centrale reserve kleefde echter het gebrek dat zij in dagen van algemeene geldschaarschte slechts in zeer onvoldoende mate kon worden gemobiliseerd. De banken in de central reserve cities plachten namelijk een goed deel van de bij haar gedeponeerde gelden *on call* uit te zetten op de fondsenmarkt. Moest één enkele bank om een bijzondere reden de door haar op deze wijze geplaatste gelden op een gegeven oogenblik plotseling terugnemen, dan leverde dat onder normale omstandigheden meestal geen moeilijkheden op. Deed zich echter een algemeene geldschaarschte voor en kwam het er dientengevolge voor een groot aantal banken tegelijkertijd op aan, aan haar geldplaatsingen op de fondsenmarkt een einde te maken, dan bleek het terugnemen der *on call* uitgeleende gelden practisch veelal onuitvoerbaar wegens de geweldige verliezen, die de banken in dat geval, als gevolg van de onvermijdelijke daling der effectenkoersen, bedreigden. Zoo beant-

woordde ook de centrale bankreserve van het land, voor zoover men van zulk een reserve kon spreken, slechts zeer gebrekkig aan haar bestemming. Juist in dagen waarin men haar het meest noodig had, placht het haar aan de vereischte liquiditeit te ontbreken[1].

II.

De Federal Reserve Act van 23 December 1913 dankt haar ontstaan aan den wensch om aan dezen onbevredigenden toestand een einde te maken[2]. Zij liet het oude stelsel der talrijke zelfstandige banken, zoo karakteristiek voor de Vereenigde Staten, in wezen onaangetast. Maar naast, en in zeker opzicht boven al deze banken, plaatste zij twaalf nieuwe credietinstellingen, *federal reserve banks* geheeten, met uitgebreide bevoegdheden toegerust, en bestemd om, elk in één der twaalf *federal reserve districts,* waarin het land hiertoe verdeeld werd[3], naar het voorbeeld van de groote Europeesche circulatiebanken, werkzaam te zijn als centrale credietinstelling, waarop de andere banken in tijd van nood een beroep konden doen voor de versterking harer middelen. De federal

1) Zie over de gebreken van het bankstelsel der Vereenigde Staten vóór 1914 A.P. Andrew, *The Problem before the National Monetary Commission* en G.E. Roberts, *Utilization of Bank Reserves in the United States and Foreign Countries,* beide in de *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. XXXVI, No. 3 (Philadelphia 1910).

2) De omvangrijke geschiedenis der *totstandkoming* van de Federal Reserve Act valt buiten het kader van dit opstel. Men kan haar uitvoerig uiteengezet vinden in het eerste boek van het in den afgeloopen zomer verschenen werk van Prof. H. Parker Willis, *The Federal Reserve System* (New York 1923).

3) Het aantal der federal reserve banks werd in de Federal Reserve Act slechts bij benadering vastgelegd. Bepaald werd dat een commissie van organisatie, bestaande uit den *Secretary of the Treasury*, den *Secretary of Agriculture* en den *Comptroller of the Currency*, het land in minstens acht en hoogstens twaalf districten zou verdeelen en dat er in elk district één federal reserve bank zou zijn, waarvan de plaats van vestiging door de commissie zou worden aangewezen. Men weet dat er aanstonds twaalf districten en bijgevolg ook twaalf federal reserve banks zijn ingesteld. De federal reserve banks zijn gevestigd te Boston, New York, Philadelphia, Cleveland, Richmond, Atlanta, Chicago, St. Louis, Minneapolis, Kansas City, Dallas en San Francisco.

reserve banks werden elk onder leiding gesteld van een eigen, afzonderlijk bestuur, waaraan een vrij groote mate van zelfstandigheid werd toegekend. En boven deze twaalf bankbesturen werd een algemeene raad geplaatst, de *Federal Reserve Board,* die met belangrijke bevoegdheden van toezicht en contrôle bekleed werd, en tot taak kreeg de eenheid in de leiding der reservebanken te waarborgen. De voorzitter van het bestuur van elk der federal reserve banks treedt ingevolge de wet op als *federal reserve agent,* d.w.z. als vertegenwoordiger van den Federal Reserve Board bij de bank, waarbij hij is aangesteld[1)].

Juridisch zijn de reservebanken particuliere instellingen. Haar aandeelhouders zijn de zoogenaamde *member banks.* De Federal Reserve Act bepaalt namelijk dat de national banks op verbeurte van haar charter verplicht, en dat de state banks (onder zekere voorwaarden) bevoegd zijn zich als member banks bij het Federal Reserve System aan te sluiten. Deze aansluiting brengt voor de banken de verplichting mede om in het maatschappelijk kapitaal van de federal reserve bank in haar district deel te nemen voor een bedrag, gelijkstaande met 6 procent van haar eigen maatschappelijk kapitaal en haar reservefonds[2)]. De member banks ontvangen over haar aandeel in het kapitaal der reservebanken, uit de netto-winsten

1) Elke federal reserve bank wordt bestuurd door een raad van negen directeuren. Zes van deze worden gekozen door de aanstonds nader te noemen *member banks;* de Federal Reserve Board benoemt de drie overigen. De directeuren worden benoemd en gekozen voor drie jaar. De voorzitter wordt aangewezen door den Federal Reserve Board uit de drie benoemde directieleden. - De Federal Reserve Board bestond aanvankelijk uit zeven leden, t.w. den *Secretary of the Treasury,* den *Comptroller of the Currency* (beiden ambtshalve lid) en vijf andere leden, te benoemen door den President der Vereenigde Staten onder goedkeuring van den Senaat. Bij een wet van 3 Juni 1922 werd het aantal benoemde leden met één vermeerderd, zoodat de Board tegenwoordig in totaal acht leden telt. - De Federal Reserve Board wordt bijgestaan door een raad van advies, den *Federal Advisory Council*, bestaande uit twaalf leden, waarvan het bestuur van elk der federal reserve banks er één benoemt. De Federal Advisory Council is ingevolge de wet gehouden minstens vier maal 's jaars te vergaderen.
2) Van deze 6 procent behoeft echter slechts de helft te worden volgestort.

dier banken, een cumulatief dividend van 6 procent 's jaars[1].

De federal reserve banks zijn *bankers' banks.* Haar voornaamste taak bestaat in het herdisconteeren van wissels en promessen[2] voor de member banks. De Federal Reserve Act schrijft uitdrukkelijk voor dat de reservebanken alleen papier mogen disconteeren dat hetzìj voortgekomen is uit reëele handelstransacties, hetzìj getrokken of uitgegeven is 'for the purpose of carrying or trading in..... bonds and notes of the Government of the United States'. In het algemeen mag dit papier geen langeren looptijd hebben dan negentig dagen. Papier dat getrokken of uitgegeven wordt in verband met transacties, welke met landbouw en veeteelt samenhangen, kan echter, onder zekere beperkende bepalingen, ook in disconto worden genomen wanneer het een langeren looptijd heeft, mits deze negen maanden niet te boven gaat[3]. Aan den Federal Reserve Board werd overgelaten om, binnen de door de wet aangegeven grenzen, nader te bepalen, welk papier discontabel is. De discontorente wordt door iedere federal reserve bank voor zich vastgesteld 'subject to review and determination of the Federal Reserve Board'[4]. Nadat

1) Het restant van de netto-winsten der federal reserve banks wordt in de eerste plaats aangewend tot het vormen van een reservefonds. Zoodra dat reservefonds 100 procent van het maatschappelijk kapitaal van de desbetreffende reservebank bedraagt, komt de resteerende netto-winst voor 10 procent aan het reservefonds en voor het overige geheel aan het Rijk ten goede.
2) Credietverleening door middel van eigenlijk gezegde wissels komt in het binnenlandsch verkeer der Vereenigde Staten slechts betrekkelijk zelden voor. In verreweg de meeste gevallen wordt gebruik gemaakt van eenvoudige promessen van den geldnemer (promissory notes) al dan niet gewaarborgd door een of anderen vorm van additioneele zekerheid. Men vergelijke het artikel *English Methods of Lending as Contrasted with American*, van de hand van L.M. Jacobs in het reeds eerder aangehaalde deel XXXVI, No. 3, van de *Annals of the American Academy of Political and Social Science.*
3) Aanvankelijk was de maximum-looptijd voor *agricultural and live stock paper* in de Federal Reserve Act op *zes* maanden gesteld. Bij een wet van 4 Maart 1923 is deze termijn echter tot negen maanden verlengd.
4) Men leide uit de geciteerde woorden niet af dat de rol, die de Federal Reserve Board bij het vaststellen van de rentetarieven speelt, zuiver een passieve rol is. In de praktijk gaat de zaak aldus, dat de reservebanken wekelijks een voorstel bij den Board inzenden, strekkende om hetzìj de geldende tarieven te handhaven, hetzìj tot verhooging of verlaging over te gaan. Door aan een voorstel om bestaande tarieven te handhaven, zijn goedkeuring te onthouden, kan de Board dus ook wel degelijk rente wijzigingen *uitlokken.* Vgl. Parker Willis t.a.p., hoofdstuk XLI.

het Federal Reserve System eenigen tijd gewerkt had, is bij een wet van 7 September 1916 de disconteeringsbevoegdheid der reservebanken eenigszins uitgebreid. In de praktijk was namelijk al spoedig gebleken, dat er zich vaak gevallen voordeden, waarin de member banks voorschotten verlangden voor een zoo korte periode, dat het voor haar bezwaren opleverde het papier harer clienten tot dat doel te doen herdisconteeren. In verband hiermede werd bij de evengenoemde wet aan de federal reserve banks toegestaan eenvoudige promessen van de member banks zelf, met een looptijd van hoogstens vijftien dagen, in disconto te nemen, met dien verstande dat bij die promessen door de member banks een gelijk bedrag aan discontabel papier dan wel obligaties of schatkistbiljetten der Vereenigde Staten, in onderpand moet worden gegeven als additioneele zekerheid.

De federal reserve banks zijn voorts bevoegd bankaccepten en discontabele wissels (niet ook promessen) in de open markt te koopen en te verkoopen; handel te drijven in gemunt en ongemunt goud en in buitenlandsche wissels; en obligatiën en schatkistpapier van de Unie en van de afzonderlijke staten en andere binnenlandsche publiekrechtelijke lichamen te koopen en te verkoopen. Zij hebben het recht van biljettenuitgifte en brengen zelfs twee verschillende soorten bankpapier in omloop: federal reserve notes en federal reserve *bank* notes. De laatste zijn van ondergeschikt belang. Zij worden in omloop gebracht tegen depot van staatsfondsen, op dezelfde wijze als de national bank notes, en zijn bestemd om min of meer voor deze in de plaats te treden[1].

1) De Federal Reserve Act liet het recht van de national banks om tegen depot van staatsfondsen biljetten in omloop te brengen, onaangetast. Zij wenschte echter de mogelijkheid te openen om de national bank notes langzamerhand in te trekken. De groote moeilijkheid daarbij was, om, zonder de national banks al te zeer te benadeelen, koopers te vinden voor de staatsfondsen, die tot dekking dezer biljetten dienden. Deze fondsen geven namelijk, zooals reeds vermeld, voor het overgroote meerendeel slechts een rente van 2 procent en zijn, tengevolge van de groote vraag, die er onder het oude regime steeds naar bestond, door de national banks veelal tegen zeer hooge prijzen ingekocht. Met het oog hierop werd in de Federal Reserve Act bepaald dat de national banks, die haar biljetten geheel of ten deele uit het verkeer wilden nemen, de door haar voor de dekking dier biljetten gebezigde fondsen tegen parikoers konden verkoopen aan de federal reserve banks, tot een maximumbedrag van $25 millioen per jaar. De federal reserve banks hebben dan de keus om de aldus gekochte schuldbrieven in te wisselen tegen drie-procent's staatsfondsen (die echter niet als onderpand van biljetten kunnen dienen) of wel, tegen depot dier schuldbrieven, hunnerzijds bankpapier in omloop te brengen op denzelfden voet als de national banks, doch met deze uitzondering dat de reservebanken in de uitgifte niet beperkt zijn tot het bedrag van haar maatschappelijk kapitaal. De aldus uitgegeven biljetten dragen den naam van federal reserve *bank* notes. Totdusver is er intusschen van de intrekking der national bank notes nog zoo goed als niets gekomen. Op 15 September 1922 was er voor een bedrag van nagenoeg $727 millioen van deze biljetten in omloop - zelfs nog iets méér derhalve, dan op 30 Juni 1914.

Van veel grooter beteekenis zijn de federal reserve notes. Formeel zijn deze biljetten promessen der Vereenigde Staten (‘obligations of the United States’), op aanvraag inwisselbaar in goud bij de Treasury in Washington; zij worden echter uitsluitend in omloop gebracht door de federal reserve banks en zijn in werkelijkheid zuivere bankbiljetten[1]. De reservebanken zijn niet bevoegd de door haar benoodigde federal reserve notes zelf te doen vervaardigen. Zij ontvangen ze (tegen betaling van de kosten van aanmaak) van den Federal Reserve Board, door tusschenkomst van den federal reserve agent in de plaats harer vestiging[2]. De federal reserve agents mogen de biljetten echter alleen afgeven tegen een hun door de betrokken federal reserve bank te verstrekken onderpand, waarvan de waarde minstens gelijk moet staan met het bedrag der af te geven biljetten. In haar oorspronkelijke redactie schreef de Federal Reserve Act voor dat dit onderpand bestaan moest in door de betrokken federal reserve bank in disconto genomen papier. Nadat deze clausule bij de zooeven in ander verband al vermelde wet van 7 September

1) De bepaling dat de federal reserve notes *obligations of the United States* zijn, werd in de Federal Reserve Act opgenomen als een concessie aan de bij velen in de Unie heerschende opvatting dat het uitgeven van papieren geld tot de taak van de regeering behoorde.
2) Formeel is de Federal Reserve Board bevoegd een aanvrage van een federal reserve bank om federal reserve notes door den betrokken federal reserve agent geheel of ten deele te doen weigeren. Practisch wordt van deze bevoegdheid echter geen gebruik gemaakt.

1916 reeds in dier voege was verruimd, dat ook in de open markt gekochte wissels in onderpand konden worden gegeven, ging men bij de aanstonds nader te bespreken wet van 21 Juni 1917 nog een belangrijken stap verder door te bepalen, dat het onderpand mede bestaan kon in goud of 'gold certificates'. - De federal reserve notes zijn bij de reservebanken inwisselbaar in goud of 'lawful money' en vertegenwoordigen voor de houders een bevoorrechte vordering op alle activa van de bank die ze in omloop heeft gebracht. Zij moeten voor minstens 40 procent gedekt zijn in goud. Onder deze 40 procent is begrepen het *redemption fund* van 5 procent in goud, hetwelk gedeponeerd moet worden bij de Treasury voor de inwisseling der biljetten in Washington, zoomede, sinds de wet van 21 Juni 1917, het goud, dat bij de federal reserve agents tot waarborg van de biljetten dient. De Federal Reserve Board is bevoegd dit dekkingsvoorschrift zoo noodig tijdelijk op te heffen. In dat geval moet echter een progressieve belasting, waarvan het minimum bij de wet is vastgesteld, betaald word en over het bedrag, waarmede de dekking beneden de 40 procent daalt. Wettig betaalmiddel zijn de federal reserve notes niet. De wet schrijft echter voor dat zij door alle federal reserve banks en member banks en door de overheid in betaling moeten worden aangenomen.

De Federal Reserve Act heeft zeer ingrijpende wijzigingen gebracht in de vóór dien bestaande voorschriften betreffende de dekking van de deposito's der national banks en state banks, voorzoover deze laatste tot het Federal Reserve System toetraden. De wettelijke minima zijn belangrijk verlaagd. In haar oorspronkelijke redactie bepaalde de wet ze voor onmiddellijk opvraagbare deposito's op 18 procent voor de member banks in de central reserve cities, 15 procent voor de member banks in de reserve cities, en 12 procent voor de overige member banks. Voor de niet-onmiddellijk opvraagbare deposito's werd de minimum-dekking voor alle member banks op 5 procent gesteld. De Federal Reserve Act bepaalde voorts dat deze dekking voor één derde uit kasgeld (wettig betaalmiddel) moest bestaan; de resteerende twee derden konden (en een gedeelte ervan *moest*) in deposito gegeven worden bij de betrokken federal reserve bank; aan het deponeeren van een deel van de wettelijk voorgeschreven dekking bij

andere banken dan federal reserve banks werd voor de member banks een einde gemaakt. Dit laatste voorschrift was intusschen bestemd om eerst na drie jaar volledig in werking te treden. Voor de tusschenliggende periode werd een overgangsregeling getroffen, waardoor de member banks in staat gesteld werden dat gedeelte van de dekking, hetwelk door haar onder het oude regime gedeponeerd mocht zijn bij national banks in reserve cities en central reserve cities, geleidelijk uit die banken terug te nemen. Nog vóór deze termijn van drie jaren ten einde was, werd intusschen de gansche regeling herzien. Bij de reeds genoemde wet van 21 Juni 1917 werden de dekkingsminima voor onmiddellijk opvraagbare deposito's gebracht op 13 procent voor member banks in de central reserve cities, 10 procent voor member banks in de reserve cities en 7 procent voor de overige member banks. Voor de niet-onmiddellijk opvraagbare gelden werd het dekkingsminimum van 5 op 3 procent teruggebracht. En tenslotte werd voorgeschreven dat de *geheele* dekking gedeponeerd moest worden bij de federal reserve banks. Van de verplichting om een gedeelte der wettelijk voorgeschreven dekking in goud of wettig betaalmiddel in hun kelders te houden, werden de member banks hiermede dus ontheven. - De Federal Reserve Board is bevoegd de voorschriften betreffende de dekking van de deposito's der member banks tijdelijk buiten werking te stellen, doch alleen met het doel om de desbetreffende banken in de gelegenheid te stellen bestaande verbintenissen na te komen.

Uit het zooeven gezegde is reeds gebleken dat de federal reserve banks bevoegd zijn gelden à deposito te nemen van de member banks. Als regel is het bedrag aan deposito's, dat zij van de member banks onder zich hebben, grooter dan het bij de wet voorgeschreven minimum. Dit is een gevolg van het feit dat de reservebanken als *clearing houses* fungeeren. In verband hiermede is haar ook toegestaan deposito's aan te nemen van haar mede-reservebanken en (sedert 1917) zelfs van non-member banks. Dit mag intusschen alleen geschieden ‘for purposes of exchange or collection’[1]. Ten aanzien van

1) Het aannemen van deposito's van particulieren is aan de federal reserve banks niet veroorloofd.

dit deel der werkzaamheden van de federal reserve banks treedt de Federal Reserve Act overigens weinig in details; de regeling ervan werd nagenoeg geheel overgelaten aan den Federal Reserve Board.

Volledigheidshalve zij tenslotte in dit verband nog opgemerkt, dat de federal reserve banks ook de bevoegdheid hebben deposito's aan te nemen van het gouvernement der Vereenigde Staten. Deze bevoegdheid werd aan de reservebanken toegekend om haar, desgewenscht, tot kassiers van de rijksregeering te kunnen maken. De Federal Reserve Act bepaalt uitdrukkelijk dat zij, wanneer zulks door den Minister van Financiën van de Unie verlangd wordt, moeten optreden als *fiscal agents* der Vereenigde Staten. Ingevolge deze bepaling werden de federal reserve banks op 23 November 1915 inderdaad als rijkskassiers aangewezen[1].

De totale deposito's van de federal reserve banks moeten voor minstens 35 procent gedekt zijn in goud of wettig betaalmiddel. Ook dit dekkingsvoorschrift kan door den Federal Reserve Board tijdelijk worden opgeheven, met dien verstande, dat in dat geval een progressieve belasting moet worden betaald van hetgeen aan de dekking ontbreekt.

A.M. DE JONG.

(Slot volgt).

1) Op de werkzaamheden der reservebanken als fiscal agents kan in dit opstel niet in bijzonderheden worden ingegaan. Men zie voor dit onderwerp J.M. Chapman, *Fiscal Functions of the Federal Reserve Banks*, New York 1923.

In de wildernissen van Suriname.

Nachtelijke stilte was neergedaald in het kamp aan den voet van den Voltzberg. Nachtelijke stilte, voor zoover men daarvan in een tropisch oerwoud spreken kan; immers iedereen, die tusschen de keerkringen vertoefde, weet, dat met het intreden van de duisternis een duizendvoudig koor van insecten, vooral van krekels en cicaden, zich doet hooren. Het oor gewent echter zoo spoedig daaraan, dat men het na enkele weken alleen dan waarneemt, wanneer men er zijn aandacht in het bizonder op vestigt. Maar de gesprekken tusschen de verschillende hangmatten waren verstomd en ook uit de kampen van de volgelingen, negers en Indianen, hoorde men geen geluid meer.

Ik lag wakker en luisterde behalve naar de reeds genoemde insectenmuziek naar de enkele kreten van nachtvogels en naar het fluitend geluid der kikkers. Het was nog te vroeg in den nacht, om nu brulapen te hooren; later, vooral in den vroegen morgen, kon men hun loeiend geluid door het bosch hooren weerklinken; wanneer het dichtbij was in zoodanige sterkte, dat men er wakker van werd en in sombere stemming geraakte door hun klagend klinkende uitingen.

Daarentegen lette ik in het bizonder op het voortdurend tikken van waterdruppels, die op het dak van palmbladeren boven mijn hoofd neervielen en ik vroeg mijzelf af, of het inderdaad nog regende, dan wel of het nadruppelen was uit de kronen der hooge boomen boven ons. Dat laatste kan soms uren lang aanhouden en het geeft een goed denkbeeld van een van de meest opvallende eigenaardigheden van een tropisch oerwoud: de geweldige vochtigheid. Maar ook, wanneer het

niet regent, kunnen de bladeren waterdruppels naar buiten doen treden uit bepaalde openingen; daarbij is 's nachts de lucht met waterdamp verzadigd en overdag kan het verzadigingspunt bijna bereikt worden.

Alleen tegen het einde van den drogen tijd kan het wel eens anders zijn; maar het was Augustus, toen wij ons in dit kamp bevonden, de regentijd was dus nog pas even voorbij, de vochtigheid was nu nog niet noemenswaard geringer geworden. Kleeren, die men 's avonds te drogen had gehangen, kon men 's morgens gewoonlijk uitwringen; een gebogen alpenstok, die 5 dagen in het kamp gestaan had, zonder dat er naar was omgezien, was niet alleen recht getrokken, maar bovendien van onderen tot boven bedekt met een dikke schimmelmassa.

Het kamp bestond uit een aantal hutten, alleen van boven met palmbladeren tegen den regen gedekt, maar aan de kanten geheel open. In die hutten waren onze hangmatten opgehangen, bedekt door het muskietengaas, dat tot den grond toe afhing. Om te voorkomen, dat in dit hellende terrein de bodem van de hutten bij sterke regens in een beekje zou veranderen, waren rondomheen afvoergoten voor het water gegraven. En zoo lag men hier gedurende den nacht vrij droog en beschermd tegen den steek van Anopheles, die malariaparasieten zou kunnen overbrengen. Maar daarvoor moest dan ook 12 uur in het muskietennet worden doorgebracht, van 6 uur 's avonds tot 6 uur 's morgens, terwijl bovendien prophylactisch kinine werd ingenomen. Dat deze maatregelen hier niet overbodig waren, bleek uit de malariaaanvallen, waaraan sommige reisgenooten, die niet alle voorzorgsmaatregelen hadden genomen, later ten prooi waren.

Beneden liep een beekje, waar gelegenheid tot baden was en in de nabijheid waarvan de hutten van het gevolg waren te vinden, terwijl hier ook de primitieve kookgelegenheid was ingericht. Daarheen was een pad gemaakt, dat door de vochtigheid meer op een glijbaan geleek dan op een weg, ook zelfs nadat hier treden in gehakt waren. In dit kamp heb ik tweemaal eenige nachten doorgebracht, teneinde vandaaruit den Voltzberg te beklimmen; ik kreeg daarbij tevens een goed denkbeeld van de eigenaardigheden van een tropisch oerwoud.

Zooals ik reeds zeide, werd ons de groote vochtigheid van het Surinaamsche bosch in zijn volheid geopenbaard. Dat is

eigenlijk wel de hoofdfactor, die ter verklaring kan strekken van de enorme weelderigheid van den plantengroei. Natuurlijk moet een vrij hooge temperatuur hiermee gepaard gaan, maar op zichzelf is zulk een warmtegraad onvoldoende om oerwouden zich te doen ontwikkelen; iedereen weet, dat in woestijnen de warmste gebieden der aarde te vinden zijn.

De geweldige rijkdom der Surinaamsche bosschen moet veel meer aan de groote vochtigheid dan aan een uitstekenden humusrijken bodem worden toegeschreven. Immers, humus vindt men hier, evenals elders tusschen de keerkringen, betrekkelijk weinig; hooge temperatuur en groote vochtigheid zijn aanleiding, dat alle afgestorven deelen van dieren en planten in zeer korten tijd geheel door mikro-organismen verteerd worden, zoodat men nooit zulke dikke humuslagen aantreft als in Europeesche bosschen.

Dat de bodem hier echter niet geheel zonder eenigen invloed is, bleek bij de beklimming van den Voltzberg, die wij vanuit dit kamp uitvoerden. Een paadje, door het bosch gekapt, bracht ons in een groot half uur aan den voet. Zulk een paadje moet men zich niet voorstellen als een Europeesch boschpad. Met het kapmes zijn stengels en lianen en overhangende takken zooveel mogelijk weggenomen, maar men behoort telkens nauwkeurig acht te geven, waar men zijn voet neerzet, omdat men nu eens over wortels of omgevallen boomen moet klauteren, dan weer gaten in den grond voorkomen, of kleine heesters of struiken het gaan bemoeilijken. Voor den onervarene is het zelfs niet altijd even gemakkelijk, zulk een weg te vinden en wee hem, wanneer hij alleen en zonder kompas van het pad afraakt. Hij kan dan uren dwalen en toch de richting niet terug vinden, waarin hij loopen moet, want punten van vergelijking heeft hij in een dergelijk bosch niet. Wat verdwalen in zulk een onmetelijk oerwoud zeggen wil, zal ieder beseffen. Negers en Indianen hebben bepaalde middelen, waarmee zij zich in een bosch doen hooren; tot die middelen behoort, behalve het afschieten van geweren, vooral ook het slaan met den houwer tegen de plankwortels, die men aan de basis van vele oerwoudboomen aantreft; dit holle geluid is op grooten afstand waarneembaar. De ervarene ziet trouwens dikwijls aan een omgeknikt takje, dat hij zich op den goeden weg bevindt.

De Voltzberg is een granietrots van 240 M. hoogte, waarvan alleen de basis een klein weinig verweerd is, zoodat zich daar nog wat planten hebben kunnen vestigen; boven deze zone van ongeveer 50 M. is de berg echter volkomen kaal, slechts hier en daar heeft zich een enkele plant kunnen vasthechten. Maar dat zijn, zeer karakteristiek, alleen zulke gewassen, die in staat zijn tijden van langdurige droogte te weerstaan. Dat kan o.a. het gevolg zijn van de aanwezigheid van een zoogenaamd waterweefsel, dat als reservoir dienst doet, waaruit de plant haar water kan putten, wanneer zij hieraan gebrek heeft, maar ook van inrichtingen, die de verdamping van de plant tot een minimum terugbrengen. Zulke xerophyten, zooals men dergelijke planten noemt, treft men op allerlei droge groeiplaatsen aan, zoo hier op de naakte rotsen van den Voltzberg, maar zoo ook in het naburige oerwoud, waar dezelfde soorten hoog op de takken van de boomen leven als zoogenaamde epiphyten; dat zij daar gemakkelijk aan verdroging zijn bloot gesteld zal men gereedelijk beseffen. Het zijn ten deele Orchideeën en Bromeliaceeën, ten deele Cacteeën en andere gewassen. Onder de Cacteeën vindt men bovendien op den Voltzberg exemplaren van een Meloencactus met bolvormigen stam, welke tot nu toe nog nergens elders in onze kolonie gevonden is. De Meloencactussen zijn karakteristieke gewassen van de droge West-Indische eilanden; men ziet er o.a. een aantal individuën van op Curaçao. Het is dan ook zeer kenmerkend, dat men ze eveneens aantreft in het regenrijke Suriname, maar daar alleen op een zeer droge groeiplaats: de kale granietrots.

De Voltzberg heeft aan drie kanten vrijwel loodrechte rotswanden en is daar dus niet te beklimmen, maar aan de vierde zijde, juist waar wij ons bevinden, is een smalle kam met een iets geringere helling (± 30°), waar de bestijging mogelijk is. Toch gaat deze met eenige moeite gepaard, vooral wanneer men niet beschikt over spijkerschoenen of tennisschoenen met gummizolen, die het staan op deze hellende terreinen zeer vergemakkelijken en die haast van nog meer dienst zijn bij het dalen. Intusschen, met eenige inspanning bereikt men den top en hier wordt men beloond door een imposant vergezicht.

De Voltzberg ligt bijna in het centrum van Suriname, op een afstand hemelsbreed van ± 170 K.M. van Paramaribo,

± 160 K.M. van den Corantijn, de Westelijke grens, ± 200 K.M. van de Marowijne, die aan de Oostzijde Suriname begrenst, terwijl Brazilië in het Zuiden nog ongeveer 240 K.M. verwijderd is. Naar het Noorden neemt men de alluviale kustvlakte waar, die zich tot aan den gezichteinder uitstrekt, alleen dicht bij den Voltzberg overgaande in heuvelland, waar men gemakkelijk overheen ziet, naar de andere hemelsrichtingen vindt men bergland, ten deele lage heuvels, waaruit enkele opvallende toppen zich verheffen, zooals de van der Wijcktop op 20 K.M. afstand, de Kroetoe op 36 K.M. afstand, ten deele gebergten, zooals dat, hetwelk uitloopt in den 1080 M. hoogen Hendriktop, die 50 K.M. verwijderd is, of zooals het tot 1280 M. hooge Wilhelminagebergte, dat in het Zuiden bij helder weer nog juist zichtbaar is, waar het op een afstand van 110 K.M. gelegen is.

Men overziet hier boven dus een aanzienlijk deel van Suriname en met uitzondering van een paar kronkelingen van de Coppenamerivier, die doorschemeren en van een enkelen bergtop, die evenals de Voltzberg kaal is, ziet men dit alles bedekt met één onmetelijk oerwoud. Wanneer men bedenkt, dat dit samenhangt met de bosschen van Cayenne en Demerara en in het Zuiden ook van het Amazonegebied, dan voelt men, dat dit een stuk van het reusachtigste oerwoud-gebied der aarde is. Menschelijke wezens zijn hier niet, of zoo goed als niet te vinden; in elk geval is het den mensch hier nog niet gelukt, de natuur geweld aan te doen, zooals dit zoo allerwegen, niet alleen in Europa, maar zelfs ook op Java geschied is.

Wanneer men boven op den Voltzberg staat, krijgt men hetzelfde gevoel, dat Junghuhn bezielde, toen hij op veel grooter hoogte, op een van Java's vulkanen, neerzag op wat beneden hem lag, een gevoel van de nietigheid van alle menschelijk wroeten, van de nietigheid ook van alle menschelijke twisten en oneenigheden. Maar men vraagt zich met schrik af, hoe lang het duren zal, totdat de schendende hand der menschen ook dit stuk ongerepte natuur niet ongemoeid zal laten, evenals hij reeds zooveel bedorven heeft; zóóveel, dat degeen, die, rust zoekende, de menschen ontvluchten wil, in de beschaafde wereld schier nergens meer een plekje vindt, waar hij ongestoord de natuur in haar vollen rijkdom kan genieten. Het schijnt ver weg te liggen dat oogenblik, waarop

ook de wildernissen van Suriname doorkruist zullen zijn door wegen, waarop hier allerwege menschelijke woningen zullen verrijzen. Maar de zich ontwikkelende vliegtuigindustrie doet het ergste vreezen. Wie weet over hoe weinig eeuwen nog maar ‘the call for the wild’ geen beantwoording meer vinden kan, tenzij misschien aan Noord- of Zuidpool, en wellicht zelfs daar niet! Want wie waarborgt dat, wanneer eenmaal de Zuidpool per vliegtuig bereikbaar is, daar niet een of ander Palace hotel verrijst, dat den vriend der natuur reeds bij de gedachte aan de mogelijkheid een doodschrik doet krijgen?

In elk geval kan opgemerkt worden, dat, toen ik de laatste maal in Suriname kwam, in 1901, nog niemand den Voltzberg bestegen had; hij was alleen uit de verte, vanuit de Coppenamerivier gezien. Toen ging de Coppename-expeditie het binnenland verkennen en aan de Heeren Bakhuis en van Stockum gelukte de eerste beklimming, tevens de eerste verkenning van het Surinaamsche bergland. Het duurde 19 jaar, totdat de directeur van het Landbouwproefstation Dr. G. Stahel, met den houtvester J. Gonggrijp en den Utrechtschen hoogleeraar Dr. A. Pulle den berg weer besteeg en nu drie jaren daarna waren wij boven, weer begeleid door het enthousiasme van Dr. Stahel. Niet alleen enkele natuuronderzoekers kwamen nu boven, maar wij ontvingen bezoek van den Gouverneur van Suriname Mr. A.J.A.A. Baron van Heemstra, die met een gezelschap den top van den berg bereikte. Ter herinnering aan het feit, dat een Gouverneur van Suriname voor het eerst zoo ver het binnenland ingedrongen was, werd een gedenksteen op den berg aangebracht en er werd gesproken van de honderden jaren, die het duren zou, voordat zoo iets weer zou voorkomen. Maar zou het inderdaad al niet spoedig een betrekkelijk gewone zaak worden, den Voltzberg te bestijgen? In elk geval hoop ik zeer, dat de mogelijkheid daartoe voor Nederlandsche biologen geopend zal worden; dat zal ik aan het slot van dit artikel nog kort uiteenzetten.

Wanneer men van den Voltzberg naar beneden kijkt op het oerbosch, dan is er één verschijnsel, dat buitengewoon opvallend is, namelijk de groote verscheidenheid in samenstelling, wat soorten betreft en ook wat den ouderdom der boomen aangaat. Men ziet dit ook wel, wanneer men zich in het bosch bevindt, maar dan toch veel minder duidelijk, tenzij men een

aantal boomen omkapt. Beter is het reeds waar te nemen langs een boschrand, zooals men dien aan de oevers van de rivier aantreft; maar nergens is de indruk zoo sterk, als wanneer men, zooals van den Voltzberg, boven op het woud neerziet. Dat is het groote onderscheid met een Europeesch bosch, dat de boomen, die het tropische oerwoud samenstellen, tot de meest bonte verscheidenheid van soorten behooren en dat ook deze van elken leeftijd gevonden worden; van de kiemplantjes, die voor de meerderheid te gronde gaan, voordat zij volwassen zijn, tot de woudreuzen, die ver boven andere boomen uitsteken, totdat zij, door een storm ontworteld, op den bodem terecht komen, in hun val tal van lianen en andere planten meesleepend.

Het is te begrijpen, dat de bladeren van verschillende boomen niet van een zelfde tint zijn en zoo komt het, dat de grootst denkbare afwisseling van groen wordt waargenomen, van het lichtste geelgroen af tot donker-, bijna zwartgroen toe. Daartusschen staat hier en daar een boom, die zijn bladeren juist afgeworpen heeft, geheel kaal, terwijl er andere zijn, wier jong loof zich begint te ontplooien en de teerste lentetinten doet zien. Men hoort wel eens beweren, dat men in de tropen onze lentetinten niet zou waarnemen; wie dat zegt, heeft nooit goed uit zijn oogen gekeken. Alleen, die tinten vindt men daar in de bosschen steeds tusschen andere in. Bij cultuurgewassen, die in groot aantal gekweekt worden, kan het anders zijn; waar ter wereld vindt men iets, dat te vergelijken is met de lichtgroene kleur van jonge rijstvelden?

Opvallend was ook, dat men, van den Voltzberg naar beneden ziende, hier en daar in het bosch helder gele plekken kon waarnemen. Het waren Groenhartboomen, die prijkten met een pracht van bloemen en die daardoor afwisseling brachten in de overheerschende groene kleur. In een Duitsch boek, dat jaren geleden over Ceylon verscheen, wordt gesproken van ‘die Blütenpracht der Tropen’. Dat is volkomen onzin; opvallend is juist steeds weer het overheerschen van het groen. Maar daarnevens vindt men telkens en telkens boomen, die met de meest felle kleuren bloeien, zooals men dat bij ons nooit waarneemt. Onze woudboomen bezitten in het algemeen weinig in het oog vallende bruine of groene bloemen, terwijl in de warme luchtstreken vele boomen,

wanneer zij bloeien, opvallen door hun kleurenpracht. Een bloeiende paardekastanje geeft bij ons nog het meest het type van dergelijke tropische boomen weer. Daar komt dan in de tropen bij, dat vele lianen opvallen door hun schitterend gekleurde bloemen.

Nog in een ander opzicht ziet men meer kleuren bij het kijken op een tropisch bosch dan in Europa. Men weet, dat het jonge eikenloof een roodachtige tint vertoont; ditzelfde verschijnsel nu treedt in zeer versterkte mate bij tal van jonge bladeren in de tropen op, zoodat zij fel rood van kleur kunnen zijn. Dikwijls denkt men dan ook in de verte een boom met schitterende roode bloemen te zien, terwijl het bij nader onderzoek alleen de jonge bladeren blijken te zijn, die deze kleur bezitten; na enkele dagen verflauwt het rood en treedt de groene kleur der volwassen bladeren op.

Wanneer men op den Voltzberg van een kijker gebruik maakt, kan men zich van deze eigenaardigheid overtuigen, maar bovendien ziet men in de kruinen der boomen de bladeren en bloemen van lianen, die men binnen het bosch meestal niet waarneemt, daar men daar alleen de kale stengels vindt van deze gewassen, die zich langs de stammen van andere planten naar boven werken, om het licht te bereiken, daar zij zelf niet krachtig genoeg daartoe zijn. Het is voldoende bekend, dat ook te dien opzichte de tropische wouden zeer sterk verschillen van onze bosschen, dat het aantal lianen daar zoo overweldigend groot is; tegenover klimop, kamperfoelie, hop en enkele andere bij ons, staan daar honderden vormen, wier rijkdom men alleen eenigszins leert beseffen door een blik van boven op een bosch of door er van den kant af, b.v. langs een rivieroever, naar te kijken. Langs die rivieroevers zijn de boomen dikwijls, vooral naar onderen toe, behangen met guirlandes van groen, hier en daar vol van gele, of blauwe of purperen bloemen.

De derde eigenaardigheid der tropische wouden, namelijk de overweldigend rijke epiphytenflora, waarop zoo straks reeds even gewezen werd, leert men eigenlijk pas goed kennen, wanneer een boom omgekapt wordt, en zoodoende de kruin, met alles wat daarop leeft, aan een onderzoek kan worden onderworpen. Dit omkappen geschiedde tijdens ons verblijf in de binnenlanden herhaaldelijk, omdat Dr. Stahel en

de houtvester L. Gronggrijp materiaal verzamelden, teneinde een denkbeeld te krijgen van de samenstelling der bosschen. Dit materiaal wordt naar Europa gezonden, waar de bladeren, bloemen en vruchten den hoogleeraar Pulle in staat stellen de botanische herkomst van het hout uit te maken, terwijl dit ter onderzoek gaat naar Dr. Pfeiffer te Delft, den deskundige der Surinaamsche houtcommissie. Wanneer men het kappen bijwoont, krijgt men in den beginne een gevoel, alsof men tegen deze heiligschennis zou moeten protesteeren; de mensch toch legt hier de hand aan het ongerepte woud. Maar al spoedig weet men dit gevoel te onderdrukken door de overtuiging, dat het kappen inderdaad op dit bosch geen noemenswaardigen invloed heeft en dat zeker binnen zeer weinig jaren geen spoor meer te vinden zal zijn van hetgeen de mensch hier gedaan heeft.

Het kamp aan den voet van den Voltzberg was niet ons hoofdverblijf in de Surinaamsche wildernis. Dit toch lag aan de Coppenamerivier, vlak bij de Raleighvallen; het eerstgenoemde kamp was vandaar te bereiken na een tocht van ongeveer 3 uur langs een pad, dat door het oerbosch gekapt was.

Op een plateau, een 6-tal meters boven de rivier, was het bosch weggekapt en hier hadden opzichters van het Boschwezen een prachtig kamp gebouwd, dat zich vooral daardoor gunstig onderscheidde van dat aan den Voltzberg, dat het licht was. De zon kon erin doordringen en bovendien was alles er veel ruimer en grooter. Een van de hutten was van een vaste tafel en een donkere kamer voorzien, zoodat het mogelijk was ze als een primitief laboratorium te benutten.

In dit kamp heb ik in de maanden Juli en Augustus 1923 eenige weken in de wildernis van Suriname doorgebracht. Daar was het mogelijk, dadelijk in de vrije natuur een studie te maken van tal van verschijnselen, die men in Europa aan de planten nooit te zien krijgt. Het hoofdonderwerp van mijn studie waren planten, die uitsluitend in tropische watervallen leven en die tot nu toe nog slechts op Ceylon levend onderzocht waren. En deze had ik hier voor het grijpen; vanuit mijn hangmat kon ik ze zien in den val, waarvan het geraas zoo aanzienlijk was, dat het geluid van de brulapen er door overstemd werd.

De Coppename werkt zich bij de Raleighvallen door een

granietbarrière heen, waarbij niet alleen reeksen van stroomversnellingen en watervallen optreden, maar waarbij de rivier zich tevens in vele armen verdeelt, zoodat er een aanzienlijk getal groote en kleine eilandjes ontstaan zijn. Het aantal daarvan neemt in den drogen tijd toe, wanneer door het vallen van het water tal van plekken droog raken, die anders onder water staan. Dit proces hebben wij in zijn eerste begin kunnen waarnemen, daar het water juist begon te zakken tijdens ons verblijf in het kamp, dat op een eiland gebouwd was. Een eiland, dat overigens met oerbosch begroeid was en dat groot genoeg was, om gelegenheid te geven tot reeksen van waarnemingen, want men had een kwartier noodig om van het eene einde naar het andere te komen langs een heel behoorlijk opengekapt pad.

De indruk, dien een tropisch oerwoud maakt, wanneer men zich daar midden in bevindt, is anders dan men zich in Europa meestal voorstelt, anders ook dan men denkt, wanneer men alleen tegen den rand aankijkt, b.v. langs de rivier. Immers daar is, zooals reeds gezegd werd, vooral van onderen, alles behangen met een dicht gordijn van lianen, die aan het licht hun bladeren en bloemen ontplooien. Binnen in het bosch vindt men alleen de naar boven strevende stengels, zoodat dit volstrekt niet zoo dicht is, als het van buiten wel schijnt. Daar komt bij, dat door de ongelijke hoogte van de verschillende kruinen dikwijls meer licht in het bosch doordringt dan in sommige Europeesche bosschen, maar ook, dat die hoeveelheid licht sterk wisselen kan. Somtijds, onder enkele reuzenboomen, vrij groote duisternis en daartegenover dan weer het andere uiterste, een zonnige open plek, waar de een of andere woudreus omgevallen ligt. Daarmee hangt ook samen, dat de ondergroei van kruiden en lage heesters lang niet overal even sterk is; nu en dan kan men er zonder kapmes niet in doordringen, dan weer loopt men vrij gemakkelijk. Men moet daarbij bedenken, dat in de bosschen, die ik hier bedoel, hoogten en laagten afwisselen; laatstgenoemde zijn dikwijls met water bedekt, vormen dus, tenminste in den natten tijd, moerassige plekken, waar vooral veel palmen, in het bizonder de elegante Pina-palmen, groeien, maar waar een wandeling niet gemakkelijk is. Daarbij loopen er hier en daar kleine riviertjes, kreekjes, door het bosch heen, die

men voor onze tochten overbrugd had, wanneer men tenminste een enkele krakende gladde boomstam zonder leuning met den naam brug wil bestempelen. Opvallend is de eigenaardige stilte in zulk een oerwoud; het is er niet volkomen geluidloos, maar toch krijgt men dien indruk door het weergalmen der geluiden, zoowel van die, door den mensch gemaakt, als vooral van die der dieren. In het bizonder zijn het bepaalde vogelgeluiden, die men telkens weer hoort, zoo het gekrijsch van papegaaien of het eentonige gezang van den Pai-pai-pio, wiens naam het geluid, dat hij doet hooren, vrij wel weergeeft. Wanneer men met indianen in de bosschen is, blijkt het, dat elk geluid, ook dat wat onze ooren nauwelijks waarnemen, hun bekend is, zoodat zij het aan bepaalde dieren weten toe te schrijven.

Het is te begrijpen, dat de bioloog ook voor alle mogelijke uitingen van dierlijk leven belangstelling heeft. Zoo zal hij onder de insecten letten op de prachtige hemelsblauwe vlinders van het geslacht Morpho, maar ook op de vele mierensoorten met hun eigenaardige leefwijzen, op de cicaden, wantsen, krekels, en wat al niet meer. Van de hoogere dieren waren hier natuurlijk interessant de apen, die een enkele maal in de boomen te zien waren, de wilde varkens (pingo's en pakira's), maar ook de vischotters, die in de watervallen hun verblijf hadden. Is het noodig op te merken, dat ook op tal van vogels gelet werd? Vooral vielen de prachtige rood gekleurde papegaaien in het oog, die in Suriname met den naam van ‘raven’ worden aangeduid en die, steeds met hun tweeën vliegende, een beeld geven van echtelijke trouw, maar ook vele andere, tot de fraaie colibri's toe, die voor de bloemen zweefden, den honing daaruit opzuigende. Dat ook naar slangen, hagedissen en visschen gekeken werd, behoeft nauwelijks gezegd; onder de laatste werd vooral de sidderaal met zijn electrisch orgaan gezocht, maar helaas door ons niet gevonden.

Waren er aan dit verblijf in de wildernis geen bezwaren verbonden? Natuurlijk waren die er, maar die moest men vrijwillig dragen, wilde men het genot van de oernatuur hebben. Men miste eenige dingen uit de beschaafde wereld, die men na terugkomst te Paramaribo dan ook weer des te meer op prijs stelde. Maar heel groot waren die bezwaren toch niet,

het ernstigste, dat ik reeds genoemd heb, is de kans op een malaria-aanval. Maar daartegen kan men zich beschermen en zoo is het ook gesteld met typhus en dyssenterie, daar men het rivierwater, voordat men het drinkt, kan koken.

Er waren wel eens enkele minder aangename oogenblikken, vooral op den tocht heen en terug. Heengaande had de barkas Sommelsdijk ons door het Saramaccakanaal naar de Saramacca-rivier gebracht; deze waren wij geheel afgevaren, en daarop vanuit de gemeenschappelijke monding de Coppename ingevaren. Hier bereikten wij na ± 30 uur van Paramaribo het Boschnegerdorp Kaaimanston, waar wij overnachtten, waarbij onze hangmatten in de kerk, die ook als school dienst deed, werden opgehangen. Den volgenden dag zouden wij met de kleine barkas Creool verder varen, maar het bleek onderweg, dat de machine niet goed wilde werken, zoodat wij na eindelooze pogingen om verder te gaan, terugvoeren naar een kamp van balatableeders, dat juist vóór donker bereikt werd. Wij moesten toen den volgenden dag met korjalen en roeibooten verder varen, konden dien avond een kamp bereiken, dat tegenover den mond van de Kwammakreek was aangelegd, naar welk kamp de Creool ons den vorigen dag had moeten brengen en kwamen eindelijk den volgenden dag op dezelfde wijze aan de Raleighvallen.

Op den terugtocht hadden wij de onaangename ervaring, dat de reeds genoemde Sommelsdijk op een rots in de rivier stootte en daarbij de schroef brak, wat een oponthoud van ongeveer 20 uur veroorzaakt, terwijl bovendien vóór het vertrek strubbelingen plaats hadden met de boschnegers, die als gidsen en roeiers tot Kaaimanston zouden meegaan. Zooals bij deze heeren gebruikelijk is, kwamen zij met zulke hooge eischen voor den dag, dat daaraan onmogelijk kon voldaan worden, waarop er 3 met hun korjaal onmiddellijk vertrokken en de 3 overigen alleen tot blijven bewogen konden worden door de bedreiging, dat wij den gouverneur in kennis zouden stellen met hun houding. Het ultimum remedium: bedreiging met een aanklacht bij ‘Missi Wilhelmina’ behoefde gelukkig niet toegepast te worden.

Op de reis door de stroomversnellingen en watervallen zijn deze boschnegers bewonderenswaardig, daar leert men hun kracht en behendigheid kennen, wanneer zij een boot zoowel

tegen een stroomversnelling opbrengen, als haar pijlsnel naar beneden laten schieten, zonder dat rotsen geraakt worden. Dat niet iedereen dit kan, blijkt wel uit de gevallen van verongelukte balatableeders, die zonder hulp van de boschnegers de vallen passeeren en waarvan er zoowel verleden jaar als dit jaar in de Raleighvallen zijn verdronken. Als roeier op een gewone rivier is de boschneger minder aangenaam, niet alleen om zijn voortdurend gekakel met zijn stamgenooten, maar ook omdat hij zelden geregeld doorroeit, maar telkens iets tusschendoor moet doen, dan een bakje rijst eten, dan een snuifje nemen, dan weer zijn mond spoelen, enz.

Van de stadsnegers en creolen, die ons vergezelden, heb ik ook een aantal leeren kennen als harde werkers, die in korten tijd veel werk konden verzetten; zonder hun hulp hadden wij zeker niet zooveel kunnen bereiken. Het puikje van allen was Dalger, de boschwachter, die tevens als kok fungeerde, die ook bij vroegere expedities meegegaan was en naar wien aan den Corantijn zelfs een berg, de Dalgertop, genoemd is. Dalger munt niet alleen uit door zijn kennis van het koksvak en van het beheeren van een boschkamp, maar vooral door zijn groote hulpvaardigheid; hij is bovendien een zeer beleefd man, die voor ieder van de expeditieleden een bizonderen titel bedacht had, die altijd veel te mooi was en die dan ook wel eens den lachlust opwekte. Hij is er daarbij terecht trotsch op, dat hij de bronzen medaille van de Oranje-Nassau orde mag dragen, die hem verleend is niet alleen wegens zijn verdiensten als boschwachter, maar ook wegens de redding van een corjaal in een van de vallen, waarbij het leven van een van onze hoogleeraren in gevaar kwam.

De ervaringen in de wildernissen van Suriname opgedaan, hebben bij mij de vraag doen rijzen, of het niet zeer gewenscht zou zijn, wanneer Nederlandsche biologen in het algemeen meer in de gelegenheid werden gesteld daar eenige even leerrijke maanden door te brengen, als ik er beleefd heb. Mij heeft een gelukkig gesternte geholpen, nu leerlingen en oudleerlingen samen met den Bond van Eigenaren van Nederlandsch Indische Suikerondernemingen en den Koninklijken West-Indischen Maildienst mij deze reis hebben mogelijk gemaakt. Zou dit geluk ook niet aan anderen te beurt kunnen vellen?

Wij bezitten in Nederland een Buitenzorgfonds, dat botanici in de gelegenheid stelt door een bezoek aan 's-Lands Plantentuin te Buitenzorg kennis te maken met de tropische flora. Dit fonds is van groote beteekenis geweest voor de ontwikkeling van de botanie in Nederland en zal dit zeker ook in de toekomst kunnen zijn. Maar zou daarnaast niet de stichting van een Suriname-fonds mogelijk zijn, wanneer men het hiermede voor Nederlandsche biologen, zoowel botanici als zoölogen, gemakkelijk maakte de zooveel grootschere en wildere natuur van Suriname's binnenlanden te onderzoeken?

Ook op Java vindt men oerwouden in aantal, maar bijna uitsluitend in het gebergte, in elk geval moet men ze daar meer zoeken, men bevindt zich veel meer in een kultuurland. Zoo zouden Suriname en Java elkaar kunnen aanvullen bij de studies van de Nederlandsche natuuronderzoekers. De bioloog vindt te Paramaribo reeds een uitstekende werkgelegenheid in het Proefstation en in den aangrenzenden Cultuurtuin, in het midden waarvan zelfs een stukje bosch bewaard is gebleven, maar hij zou ook gemakkelijk op tochten in de wildernis een verrijking van zijn kennis voor zijn geheele leven kunnen opdoen, die hem steeds van het grootste nut kan zijn. Daarbij komt, dat hier de kern gevormd zou kunnen worden van een vreemdelingen-laboratorium in West-Indië, waar zeer zeker Amerikanen heen zouden gaan. Dezen hebben reeds in Britsch Guyana een dergelijk station, uitsluitend voor zoölogen gesticht, en het ware te wenschen, dat ook wij eenige van die bezoekers tot ons konden trekken.

Zijn er vermogende Nederlanders te vinden, die mij helpen willen om een dergelijk plan tot uitvoering te brengen?

F.A.F.C. WENT.

Een nieuwe methode in het Shakespeare-onderzoek.

In de jaren 1900 en 1901 verscheen in dit tijdschrift een artikelenreeks van de hand van Dr. W.G.C. Bijvanck, getiteld: ‘Inleiding tot Shakespeare's Hamlet’. De schrijver trachtte door tekstvergelijking te komen tot een zuiverder *Hamlet*-tekst dan men tot dien tijd bezat. Sindsdien hebben de bibliografische studiën van Prof. A.W. Pollard, ‘keeper of printed books’ aan het Britsch Museum, onze kennis van de Shakesperiaansche ‘quartos’ veel vermeerderd. Pollard is de grondvester van wat men wel de nieuwe wetenschap der toegepaste bibliografie mag noemen. Zijn belangrijke theorieën meer bekend te maken bij den Nederlandschen lezer is het doel van dit opstel.

Het mag als bekend worden aangenomen, dat tijdens het leven van Shakespeare, in de jaren 1594-1609, zestien van zijn vijf-en-dertig tooneelstukken afzonderlijk zijn verschenen, in klein quarto-formaat, waarvan sommige in meer dan een druk. In 1623, zeven jaren na den dood van den schrijver, verscheen de eerste volledige uitgave van ‘Mr. William Shakespeare's Comedies, Histories and Tragedies’, in één deel, de beroemde ‘First Folio’. Moderne uitgevers van Shakespeare gebruiken meestal den Eersten Foliant als grondslag voor hun tekst. De zestien kwartijnen, die tijdens het leven van den auteur zijn verschenen, benevens de latere kwartijnen, en de 2de, 3de en 4de Foliant worden benut voor de varianten die zij opleveren; zij worden dus gebruikt om den tekst van den Eersten Foliant te zuiveren. Een Variorum-

editie van eenig werk van Shakespeare is meestal ook niet anders dan een, ‘First Folio’ tekst, met willekeurige emendaties, al of niet gegrond op werkelijk bestaande varianten; de voet van de pagina is versierd met een groote massa varianten uit Q_1, Q_2, Q_3, etc., F_2, F_3, F_4. Het geheel wekt den indruk van dege degelijkheid. - Toch is deze degelijkheid dikwijls slechts schijn. Vóór de ontdekkingen van Pollard had men zeer vage begrippen aangaande de verhouding van de uitgaven in quarto tot den Foliant. Over het algemeen wist men van de bibliografische voorgeschiedenis van den grooten Foliant heel weinig met klaarheid. Wel was men van de belangrijkheid van de ‘life-time Quartos’ overtuigd, maar toch vertrouwde men den tekst van deze vroege drukken niet erg. Ze werden eigenlijk allemaal beschouwd als roofdrukken (piracies). Aan Pollard komt de verdienste toe, klaarheid gebracht te hebben aangaande de natuur van de kwartijnen, en omtrent hunne verhouding tot den Eersten Foliant. In zijn *Shakespeare Folios and Quartos,* dat in 1909 verscheen, toonde de Engelsche schrijver aan, dat althans van twaalf van de zestien kwartijnen mag worden aangenomen dat het geen roofdrukken zijn, omdat vergunning tot drukken regelmatig is verkregen door inschrijving in de ‘Registers of the Stationers' Company’. Deze twaalf worden door Pollard genoemd de ‘good Quartos’. Vier of vijf kwartijnen registreert hij als ‘bad’. - Dit werk werd in 1917 gevolgd door *Shakespeare's Fight with the Pirates,* dat door Gollancz terecht ‘a masterly sketch’ is genoemd. Den lezer treft in de eerste plaats de nuchtere Engelsche zin voor het concrete. Dit is in de letterkundige kritiek inderdaad wat nieuws. Weliswaar noemt Pollard zich ‘slechts een bibliograaf’, maar wij zullen zien welk een soliede basis van ‘hard fact’ zijn theorieën hebben gelegd voor een nieuwe gezonde Shakespeare-kritiek. Ik zal in 't kort trachten duidelijk te maken, wat deze theorieën zijn, en waarop ze zijn gebaseerd. Tevens hoop ik daarbij aan te toonen, hoe ze als grondslag kunnen dienen voor een intensief, exact tekstonderzoek, dat op zijn beurt nieuw licht zal kunnen laten schijnen op Shakespeare's werkmethode, het ontstaan van het kunstwerk, en het groeiproces van zijn stijl.

Er bestaat een vrij groote waarschijnlijkheid, dat de stukken die Shakespeare aan de tooneelspelerstroep overhandigde, in

zijn eigen handschrift waren. Het bewijsmateriaal is het volgende. Men heeft in de papieren van den theaterdirekteur Henslowe, een tijdgenoot van Shakespeare, een brief gevonden van een armen tooneelschrijver, Daborne, die aan Henslowe schrijft, dat hij hem alvast het klad stuurt van het laatste tooneel, omdat de directeur ongeduldig wordt, maar dat de 'fair copy', die hij bezig is te maken, ten spoedigste volgt. Hieruit blijkt dus dat er schrijvers waren, die hun eigen overschrijfwerk deden. Het voordeel hiervan was tweeledig: 1° men spaarde het schrijversloon uit; 2° de kans op roofdruk werd geringer. Immers, vertrouwde men het handschrift van een nog niet gespeeld stuk aan een beroepsoverschrijver (scrivener) toe, wat waarborg had men dan, dat hij niet *twee* copieën maakte, waarvan een voor een oneerlijken drukker of voor 'private circulation'? De waarde van deze opmerking is zeer groot, ofschoon men die pas naar waarde kan schatten, als men wel eens kennis genomen heeft van de vele theorieën waarin de 'play-house scrivener' een rol speelt. Sedert de dagen van Dr. Johnson spookt dit schimmig personage rond door de Shakespeare kritiek, en voor zoover ik kan nagaan is het zijn taak allerlei fouten op zich te nemen, die men de drukkers niet kan aanwrijven en die men den auteur wil sparen. In 't algemeen wordt hij verantwoordelijk gesteld voor allerlei lastige dingen waar men geen raad mee weet[1]. Pollard heeft bij meer dan een gelegenheid aangetoond, dat er in de Elizabethaansche tooneelwereld geen plaats is voor zulk een overschrijver. - Er is echter meer dat er op wijst, dat de acteurs in het bezit waren van Shakespeare's eigen manuscripten. In het voorbericht voor den 'First Folio' (van de hand van de acteurs Heminge en Condell die den druk bezorgden) vinden wij: 'His mind and hand went together; and what he thought he uttered with that easinesse, that we have scarce received from him a blot in his papers.' Uit deze bewering blijken twee dingen: 1° dat de uitgevers van den Foliant in het bezit waren van handschriften van ten minste enkele van Shakespeare's stukken, en dat in de hand van Shakespeare ('his papers'); 2°, dat deze handschriften

1) In dit opzicht is hij na familie van den stenografischen verslaggever en den oneerlijken acteur, die den 'corrupten' tekst van den eersten kwartijn (1603) van *Hamlet* op hun geweten hebben.

geene in 't net geschreven copieën waren, maar het klad. Als 't immers copieën waren geweest, hoefden Heminge en Condell de ‘easinesse’ niet te bewonderen waarmee Shakespeare schreef, en ook hoefde niemand 't mooi te vinden, dat er geen regels waren doorgehaald. Het is mogelijk dat Heminge en Condell alleen de manuscripten van de latere, nog niet eerder in druk verschenen stukken hebben gezien, maar als Shakespeare den overschrijver vermeed, toen hij rijk was, zal hij dat zeker wel gedaan hebben toen hij nog pas begon. - Wij nemen dus aan dat de spelers een eigenhandig door Shakespeare geschreven stuk ontvingen.

Aan den anderen kant kan men bewijzen, dat, als een stuk gedrukt werd, de kopy steeds was een souffleurs-exemplaar (‘prompt-copy’). Dit ziet men aan tooneelaanwijzingen van een bepaalde technische soort, en verder aan onnauwkeurigheden, die alleen een souffleur kon maken. Bij het schrijven van een stuk zal de auteur er natuurlijk in aangeven, wanneer de verschillende personen moeten opkomen of afgaan. Misschien zal hij, als hij intiem bekend is met het theater, verdere aanwijzingen geven in dezelfde technische termen als de souffleur (regisseur) zou doen. Nu was Shakespeare tooneeldirecteur, zoodat hijzelf wel verantwoordelijk kan zijn voor de volgende interessante tooneelaanwijzingen in den eersten kwartijn (1600) van *A Midsummer Night's Dream:* ‘Enter a Fairie at one *doore* and Robin goodfellow at another’, en: ‘Enter the King of Fairies at one *doore,* with his traine; and the Queene at another with hers.’ De deuren hier zijn natuurlijk die van het Elizabethaansche tooneel, niet van het bosch. - Ook is het mogelijk, dat zoowel Shakespeare als de souffleur-regisseur in de fout vervallen, in een tooneelaanwijzing den naam van den acteur te noemen, in plaats van de door hem te spelen rol. In elk geval spreekt het vanzelf, dat de regisseur, als het stuk in den schouwburg kwam, het doorliep, en in de kantlijn alle verdere aanwijzingen schreef, die noodig waren voor de opvoering, speciaal die over muziek, geschreeuw, geklop of ander lawaai dat gemaakt moest worden in de ruimte achter het tooneel, die in alle tooneelaanwijzingen kortweg ‘within’ wordt genoemd. Hoe dan ook, of het nu de auteur was of de regisseur, doet voor ons betoog niet ter zake, zooals uit het vervolg zal blijken.

Het ligt voor de hand, dat, wanneer een stuk van 't souffleursboek gedrukt werd, men zijn best deed om de technische tooneelaanwijzingen voor het lezerspubliek door meer beschrijvende te vervangen. Maar meer dan eens ontsnapt een origineele regisseursaanwijzing. Zoo vinden wij in den kwartijn van 1599 van *Romeo and Juliet:* 'Enter Romeo and Juliet *aloft*'. Er staat dus *boven,* niet 'on the balcony', of 'at the window'. Verder staan er de imperatieve aanwijzingen: 'Play Musicke' en 'Whistle Boy'. In het 5de tooneel van het 4de bedrijf vindt men zelfs: 'Enter Will Kemp', waar de naam van den acteur staat in de plaats van de door hem te spelen rol. In *Mids. Night's Dream* vinden wij de aanwijzing in den imperatief: 'Winde horne', en de herinnering van den souffleur aan Demetrius: 'Ly downe' (niet: *lies* downe). In *Much Ado about Nothing* vinden we de namen van de acteurs Kemp en Cowley, en in het tweede deel van *King Henry IV* dien van Sincklo, in plaats van de door hen te spelen rollen.

Uit dit alles blijkt dus dat de spelers, de wettige eigenaars van de stukken, het souffleursboek aan den drukker afstonden.

De beide uiteinden van het betoog hebben wij nu in handen. De spelers ontvangen van den auteur zijn eigenhandig geschreven stuk; de drukker gebruikt als kopij het souffleurs-exemplaar. De ontbrekende schakel is nu: was dit souffleurs-exemplaar identiek met het handschrift van den schrijver? Het antwoord op deze vraag is bevestigend. Er zijn namelijk in het Britsch Museum handschriften van tooneelstukken van andere schrijvers aanwezig, waarop de censor de toestemming tot spelen heeft geschreven. Het blijkt dat men een heel leelijk handschrift, met doorhalingen, en zelfs met ingeplakte strookjes, bij den censor mocht indienen. En ten tweede zijn er bewijzen, dat zulk een door den censor gewaarmerkt exemplaar aan den souffleur werd gegeven, die er al zijn 'stagebusiness' opzette, en er aldus een 'prompt-copy' van maakte. Hiermee is de redeneering sluitende gemaakt. Een 'good Quarto' werd dus gedrukt van Shakespeare's MS. dat zijn tijd gediend had in den schouwburg als souffleurs-exemplaar.

Hiertegen zouden nu eenige bedenkingen te maken zijn. Ten eerste, dat het niet waarschijnlijk is, dat de acteurs, tegen

hun eigenbelang in, zouden meewerken om stukken gedrukt te krijgen; en ten tweede, dat het niet waarschijnlijk is, dat de spelers hun eigen souffleursboek zouden weggeven, daar zij dan geen tekst zouden hebben gehad om van te spelen. Tegen het eerste bezwaar kan ik het volgende aanvoeren. Pollard heeft opgemerkt dat de inschrijvingen in de 'Stationers' Registers', waarop dan later de druk van de kwartijnen volgde, in groepen komen, alsof men heele pakken tegelijk heeft van de hand gedaan. Zoo komen er soms in een jaar maar enkele, dan weer in een korte periode 17, 22, ja zelfs 28. Dit wijst op een gecontroleerde productie. Men kan zich moeilijk voorstellen dat de letterdieven gedurende sommige perioden zoo druk in de weer waren, maar wel is het opvallend dat een periode waarin vele kwartijnen worden ingeschreven, soms wordt voorafgegaan door een ongeveer even lange periode waarin de theaters gesloten waren wegens pest, of door moeilijkheden met de Puriteinen. Het schijnt dus dat de acteurs hun stukken verkochten als zij in groote geldverlegenheid waren geraakt. - Wat 't tweede bezwaar betreft, dat de spelers geen afstand zouden willen doen van hun speel-tekst, er zijn bewijzen te over, dat een gedrukte kwartijn, indien hij bestond, in den schouwburg gebruikt werd om van te souffleeren. Wanneer men dus zijn souffleursboek verkocht, kreeg men een gedrukt boek terug. Maar zelfs dan waren de spelers altijd nog wel gedurende een maand zonder tekst (tijdens het drukken van het boek). Welnu, wij mogen wel aannemen dat de spelers alleen die stukken verkochten, die al wat oud waren, en niet meer geregeld gespeeld werden.

Wij hebben dus nu de geschiedenis van een Shakespeariaansch stuk vervolgd van het oogenblik af, dat het uit de handen van den auteur komt, tot het oogenblik waarop de acteurs, de wettige eigenaars van het stuk, door geldgebrek gedreven, hun souffleursboek aan een drukker verkoopen. Het handschrift gaat daarbij verloren.

Wij moeten nu zien wat de geschiedenis van het stuk was van het oogenblik af dat het voor het eerst in quarto-vorm in druk verscheen, tot aan de verschijning van den Eersten Foliant in 1623. Allereerst een woord over het gezag dat aan de verschillende kwartijnen toekomt. Velen meenen, dat alle oude kwartijnen wel eenige autoriteit bezitten, wanneer het er

op aan komt, de juiste redactie vast te stellen. Pollard wijst er echter terecht op, dat de bron van alle autoriteit slechts is het oorspronkelijke handschrift. Als dus een zekere druk A van het handschrift is gedrukt, en druk B op zijn beurt van druk A, dan heeft B geenerlei autoriteit, al is hij ook 300 jaren oud. Nu kan A natuurlijk wel een corrupte passage gehad hebben, die de drukker van B op eigen gezag heeft verbeterd, en hij kan toevallig wel de juiste lezing getroffen hebben. Maar aan zijn conjectuur komt niet meer gezag toe, dan wanneer ze verleden week was gemaakt. Ouderdom alleen verleent een tekst geen autoriteit. Alleen wanneer zou kunnen worden aangetoond, dat de drukker van B nieuw handschrift-materiaal tot zijn beschikking had, zou zijn werk gezag verkrijgen. De tekst van den Eersten Foliant is nu, voor die stukken die te voren in quarto-vorm in druk waren verschenen, zulk een druk B. Vergelijken wij zoo'n Folio-tekst met een Quarto-tekst, dan vinden wij wel allerlei varianten, doch deze pleiten niet voor, maar tegen de waarschijnlijkheid dat de drukkers van den Foliant nieuw handschrift-materiaal zouden hebben bezeten, om hun kopij te verbeteren. Er zijn namelijk stukken, die niet eens, maar twee of driemaal achtereen als kwartijn zijn gedrukt, waarbij wij kunnen aantoonen dat de eerste kwartijn den drukker van den tweeden als kopij diende. Op zijn beurt diende de tweede kwartijn den drukker van den Eersten Foliant als kopij. Was deze kopij bedorven, dan geeft de Foliant niet den oorspronkelijken correcten tekst, doch een opgelapten regel. Zoo vinden wij b.v. in *I. Henry IV* (eerste kwartijn) den correcten regel:

> I was not born *a yielder,* thou proud Scot.

In den tweeden kwartijn maakte de drukker een vergissing. Daar staat:

> I was not born *to yield,* thou proud Scot.

Deze regel is te kort. In den eersten Foliant wordt dit netjes verbeterd door *proud* te vervangen door *haughty,* waardoor wij weer een metrischen regel verkrijgen:

> I was not born to yield, thou haughty Scot.

Als de bedorven tweede kwartijn nu eens verloren was gegaan, dan hadden we naast elkaar de lezing van den eersten kwartijn en die van den Eersten Foliant, beide metrische regels. In dat geval had men wel eens kunnen volhouden, dat de lezing van

den Foliant te danken was aan een nieuwe raadpleging van het manuscript. Dat is nu uitgesloten. Nu bewijst de regel van den Foliant juist dat de uitgevers geen ander handschrift hadden, ja zelfs geen exemplaar van den eersten kwartijn gebruikten, en op hun eigen intelligentie waren aangewezen.

Iets dergelijks is te vinden in *Hamlet* (III.2). Er is daar sprake van acteurs, die niet als normale menschen over het tooneel kunnen loopen. De eerste kwartijn (1603) heeft:

> neither the gate of Christian, Pagan, *nor Turke,*

De tweede kwartijn heeft den corrupten regel:

> nor the gate of Christian, Pagan *nor man,*

De uitgevers van den Eersten Foliant zagen dat dit niet goed was, en emendeerden de passage als volgt:

> nor the gate of Christian, Pagan *or Norman,*

Het zal wel geen betoog behoeven dat de lezing van den eersten kwartijn de juiste tegenstelling geeft tusschen Christenen, heidenen en Turken. Er is geen tegenstelling tusschen Christenen, heidenen en *menschen,* zooals de tweede kwartijn geeft, terwijl de lezing van den Foliant slechts een belachelijke emendatie is van den bedorven regel van den tweeden kwartijn. De regel van den Foliant bewijst hier weer dat de drukkers daarvan geen handschrift tot hun beschikking hadden, en blijkbaar den eersten kwartijn ook niet gebruikten om er den tweeden mee te collationneeren.

Wanneer men nu door tekstvergelijking tot de overtuiging is gekomen, dat een bepaalde tekst in den Foliant werd gedrukt van een bepaalden kwartijn (men heeft, bij voorbeeld, dezelfde fouten zien voortzetten, of bedorven plaatsen zijn onhandig verbeterd), dan doen zich toch dikwijls nog varianten voor, die moeilijk te verklaren zijn. Het komt namelijk een enkele maal voor dat de Foliant een blijkbare fout van den kwartijn verbetert op zulk een meesterlijke wijze, dat wij die verbetering wel aan den auteur moeten toeschrijven, terwijl toch om de boven aangegeven redenen, raadpleging van een nieuw manuscript uitgesloten geacht moet worden. Ook treft men wel eens veranderingen die geheel ongemotiveerd schijnen, waar een verandering van den tekst om de metriek niet noodig was, waar, bij voorbeeld, een woord van twee lettergrepen vervangen is door een ander woord van twee lettergrepen, van nagenoeg dezelfde beteekenis, terwijl men

niet kan zeggen, dat de poëtische zegging er door heeft gewonnen of verloren. De verklaring voor deze variaties is nu volgens Pollard deze: als wij mogen aannemen dat een souffleur of regisseur het een en ander veranderde of bijvoegde in een geschreven souffleursboek, is er ook geen reden waarom hij hetzelfde niet zou doen als het souffleurs-exemplaar een gedrukt boek was geworden. Neem aan dat er een fout was geslopen in een kwartijn. De acteur, die zijn rol uit het hoofd had geleerd, bleef de passage goed zeggen. De souffleur bemerkte de fout in zijn boek, verbeterde die volgens de rol van den acteur, en herstelde zoo de oorspronkelijke lezing, die later, toen de Foliant van dit (gedrukte) souffleursboek werd gezet, daarin werd opgenomen. Hier hebben wij dus een emendatie die teruggaat op den auteur, zonder dat het noodig is de raadpleging van nieuw handschrift-materiaal aan te nemen. - Een andermaal gebeurde het, dat een acteur op eigen gezag enkele uitdrukkingen veranderde. Deed hij dat consequent, dan was dit ook een reden voor den souffleur om zijn tekst te veranderen. Dit zijn veranderingen waarvoor de acteurs aansprakelijk zijn. Ook deze geraakten van het souffleursboek in den Eersten Foliant. Van laatstgenoemde varianten zijn enkele interessante voorbeelden te vinden in *Hamlet.* Zoo heeft de tweede kwartijn (II. 2.54):

> He tells me, *my deere Gertrard* he hath found

terwijl de Foliant heeft:

> He tells me *my sweet Queene that* he hath found

De laatste woorden van den stervenden Hamlet luiden in den tweeden kwartijn: ‘The rest is silence’.

De Foliant heeft hiervoor:

> The rest is silence. O, o, o, o.

Verder is het opvallend hoe dikwijls de Foliant in de Hamlet-rol een emotioneel woord verdubbelt. Zoo zegt Hamlet in den tweeden kwartijn:

> Indeed Sirs; but this troubles me.

De Foliant heeft daarvoor:

> Indeed, indeed Sirs; but this troubles me.

Kwartijn 2: Very like. Stay'd it long?

Foliant: Very like, very like. Stay'd it long?

De tweede kwartijn heeft den zuiver metrischen regel:

> King, Father, Royall Dane: Oh, answer me.

De Foliant maakt den regel te lang door het woord *oh* te verdubbelen:

> King, Father, Royall Dane: oh, oh, answer me.

Deze soort varianten zijn, dunkt mij, hieraan te wijten, dat de eerste Hamlet-speler (Richard Burbage) de gewoonte had, zulke emotioneele woorden te verdubbelen. De souffleur nam ze over in zijn exemplaar van den tweeden kwartijn, en zoo geraakten ze in den Foliant.

De geschiedenis van althans sommige van Shakespeare's stukken van 't oogenblik dat de schrijver ze uit handen gaf, totdat ze gedrukt werden voor den Eersten Foliant, is dus naar alle waarschijnlijkheid als volgt. De auteur geeft zijn handschrift aan de spelers; dezen verkrijgen daarop de bewilliging van den censor, en geven het aan den souffleur, die er verschillende dingen in verandert, en technische tooneelaanwijzingen toevoegt. Dit aldus bewerkte souffleursboek wordt in een tijd van malaise verkocht aan den drukker. Het handschrift gaat tijdens het drukken verloren. Voortaan gebruiken de acteurs den gedrukten kwartijn. - De souffleur voegt hier en daar weer tooneelaanwijzingen toe, en verandert op sommige plaatsen den tekst, om hem in overeenstemming te brengen met wat op het tooneel werkelijk gesproken wordt. Dit souffleursboek wordt naar den drukker gezonden, en dient als kopij voor den Eersten Foliant.

Juistheidshalve moet ik hier echter aan toevoegen, dat de theorie van Pollard, in het laatste gedeelte, een weinig minder eenvoudig is, dan de hier door mij geschetste ontwikkelingsgang. Hij meent namelijk dat wel het meest de laatste kwartijn, die in den handel was, door de drukkers van den Foliant gebruikt zal zijn als kopij, omdat die het gemakkelijkst te verkrijgen was. Het exemplaar dat in den schouwburg gebruikt werd, was de opvolger van het handschrift-souffleursboek, en dus, uit den aard der zaak, een eerste kwartijn. Er werd nu door de uitgevers van den Eersten Foliant iemand met een exemplaar van den laatsten kwartijn naar den schouw-

burg gezonden, om dit vluchtig te collationneeren met het souffleursboek. Dit verklaart dan hoe sommige veranderingen uit het souffleursboek in den Foliant kwamen. Men ziet dat het hier genoemd proces eenigszins verschilt van het boven door mij beschrevene. Echter wordt de kern der theorie daardoor niet geraakt, omdat langs beide wegen aangetoond wordt, dat de varianten in den lateren druk te danken zijn aan veranderingen in het souffleursexemplaar. Persoonlijk geef ik de voorkeur aan de eerstgenoemde voorstelling, en wel op den volgenden grond. Was het niet het souffleursboek zelf, dat den drukker van den Foliant tot kopij diende, maar een daarmede gecollationneerde, latere kwartijn, dan zouden er althans enkele van zulke souffleursboeken, van Shakespeare of van andere schrijvers, bewaard zijn gebleven. Voor zoover mij bekend is dit niet het geval. De gevolgtrekking ligt dus voor de hand, dat ze denzelfden weg gegaan zijn als het handschrift van den auteur: ze werden drukkerskopij en gingen verloren.

Met deze theorie is nu de grondslag gelegd voor een nieuwe Shakespeare-kritiek. Het is thans zaak, in het licht van deze hypothesen, de onderscheidene teksten van Shakespeare's tooneelstukken met elkaar te vergelijken. Schrijver dezes is aan dit werk begonnen door een vergelijkend onderzoek van de drie teksten van *Hamlet*[1]. Dit onderzoek heeft tot een volkomen bevestiging geleid van bovengenoemde theorieën. Tevens heeft 't ons in staat gesteld ‘to see *Hamlet* in the making’, waardoor wij een beteren kijk gekregen hebben op Shakespeare's werkmethode. Het heeft doen zien, hoe Shakespeare eerst het oude Hamlet-stuk wijzigde, hoe hij daarna een tweede bewerking gaf, waarvoor hij de volle verantwoordelijkheid droeg; hoe hij, zelfs toen de volledige tekst reeds gedrukt was, voortging met zijn stuk als speelstuk te verbeteren. Op menig detail zou nog kunnen worden gewezen, bij voorbeeld hoe uit een paar regels, oorspronkelijk door één persoon gesproken, in de latere uitgave een dialoog is gegroeid; hoe de groote monoloog ‘to be or not to be’ werd verplaatst van het tweede naar het derde bedrijf, hoe het karakter van de koningin werd verfijnd, hoe in 't algemeen alle karakters een verdieping ondergingen en meer relief

1) *Hamlet, its Textual History,* diss. Amsterdam, Swets en Zeitlinger, 1923.

kregen in de latere uitgave. Al deze bijzonderheden, die reeds lang bekend waren, hebben nieuwe, verrassende beteekenis gekregen door de ontdekkingen van Pollard. Mogen anderen zich opgewekt voelen dergelijke onderzoekingen in te stellen naar den tekst van Shakespeare.

Amsterdam.
H. DE GROOT.

De vliegende Hollander.

De sage van den vliegenden Hollander, naar behandeling, oorsprong en zin onderzocht door Dr. G. Kalff Jr. Z 92

Er zijn twee wijzen, waarop wij het boek van dr. Kalff kunnen opvatten.

Ten eerste als de uiting van een jongen, veelbegeerenden en veelbelovenden geest, die kennis begint te maken met wat wij vergelijkende litteratuurgeschiedenis zouden kunnen noemen. Hij ziet er een wijd veld, een heerlijk landschap in. Hij rent de heuvels op, mijmert in een bosch, werpt zijn kleeren af om in een schietende beek te baden - hij plukt bloemen op de aarde of volgt met het oog de wisselende wolken; hij voelt hoe dit alles met elkaar in verband staat en hoezeer zijn leven deel aan al dit leven heeft, hoe het geheel en hij zelf verwant zijn aan de oneindigheid.

Vervolgens als een poging van een jong geleerde, een specimen eruditionis te geven in een wetenschap, die aan een betreurenswaardig gebrek aan methode laboreert.

I.

Wanneer wij nu bij onze bespreking vooral van de tweede opvatting uitgaan, is dit niet omdat de eerste ons verkeerd schijnt of omdat wij dat vroolijke spel niet deftig genoeg vinden. Wij voelen ons waarlijk niet als geresigneerde oude heeren, die zeggen: hij zal wel wijzer worden, of: il faut que jeunesse se passe. Ook de prentjes - al vinden wij ze alles

behalve fraai - jagen ons geen angst aan en wij rillen niet bij de zeer subjectieve geloofsbelijdenis aan het einde. Ver vandaar, wij zijn het in den grond met al die dingen en met die manier, een wetenschappelijk probleem aan te pakken, geheel eens... maar wij gelooven, dat het genot aan dat landschap op den duur grooter wordt, wanneer men er niet op de bonnefooi in ronddartelt, maar er de wegen in leert kennen en waar die ontbreken desnoods leert, zelf nieuwe aan te leggen. Hoe licht wordt draven doordraven. Bij dit spelemeien loopt men kans te verdwalen en het gevaar van verdwalen is, dat men, terwijl men meent alles te zien en alles in zich op te nemen, eigenlijk in een betrekkelijk klein kringetje rondwaart.

Nog eens: de fouten van het boek zijn in de eerste plaats de fouten van de litteratuurgeschiedenis - dr. Kalff zelf schijnt een degelijke behoefte aan methode en een uitgesproken gevoel voor methodisch onderzoek te hebben, maar in de wetenschap, die hij beoefent, ontbreken de grondbegrippen.

Zoo is het bijvoorbeeld volkomen juist het geval dat men wenscht te behandelen eerst in de litteratuur aan te wijzen, het punt te bepalen, waar het voorkomt, de geestesstrooming te ontleden, waaronder het een op ons begrip en ons gevoel werkende gestalte heeft aangenomen, om dan vervolgens na te gaan, wat het geval op zich zelf beteekent en onder welke rubriek wij het, ontdaan van kunstvormen en hoedanigheden, die met een zeker stijltijdperk samenhangen, mogen rangschikken. Om dit laatste echter te kunnen vaststellen, moet men het wezen van die rubrieken met eenige nauwkeurigheid kunnen bepalen - en juist dit heeft de litteratuurgeschiedenis tot nu toe met volharding verzuimd. Men zou met het bekende raadspelletje, dat met de vragen: dierenrijk?, plantenrijk?, delfstoffenrijk? begint, niet heel ver komen, wanneer men het onderscheid tusschen die rijken niet kende.

Laten wij kort samenvatten, wat dr. Kalff ons vertoond heeft. Wij vinden het gegeven van den door zijn eigen roekeloosheid vervloekte, die op zijn spookschip ronddwaalt en wiens verschijning, naar men gelooft, onheil verkondigt - op dit laatste heeft dr. Kalff misschien te weinig nadruk gelegd - vooral in de letterkunde van het romantieke tijdperk. Het gegeven verschijnt in twee typen: òf de zondaar moet tot zijn straf in eeuwigheid, respectievelijk tot het laatste oordeel

rondvaren, òf de verdoemde kan op een of andere wijze verlost worden.

De gestalte, waarin wij het voor ons hebben, wordt bepaald door den naam ‘vliegenden Hollander’, die zoowel voor den kapitein als voor het geheele schip geldt. Historische en aardrijkskundige punten van aanknooping zijn voorhanden: het is gelocaliseerd in de 17e eeuw en in de buurt van Kaap de Goede Hoop. Geschiedkundige en meteorologische feiten geven hiervoor een verklaring. Wij bevinden ons in de omgeving van die tot in het overmoedige koene Hollandsche zeelieden uit den tijd van onze ontdekkingsreizen, die met hun records in het snelzeilen zich den nijd van hun buitenlandsche mededingers op den hals haalden, en door hun wijze van leven en hun wijze van zich uit te drukken heel wat deden, wat vrome zielen en vrome ooren moest stuiten. Aan den anderen kant wordt gewezen op de merkwaardige luchtstroomingen in de buurt van Zuid-Africa, die het mogelijk maken, dat schepen elkaar met volle zeilen in tegenovergestelde richting kunnen passeeren.

Tot zoover is alles door dr. Kalff voortreffelijk opgesomd, verklaard en uitgelegd. Maar nu verder. De verdoemde bevindt zich op een schip... en nu doemen voor den schrijver alle schepen op, die wel eens in ritus, of mythe, of verdichtsel zijn voorgekomen, het zielenschip, het godenschip en wat niet al... zelfs het narrenschip. De dwalende zondaar bevindt zich op zee en nu komt de beteekenis van de zee in godsdienst, poëzie en gevoelsleven van alle volken; er is geen reden nu niet verder alles op te noemen, waardoor de zee gesymboliseerd wordt, of wat zij symboliseert, alle metaphoren, die met de zee samenhangen, alle kenningar, die het wezen van de zee uitdrukken.

Qui trop embrasse mal étreint.

Het is mogelijk, dat eenige van die dingen, of veel van die dingen invloed op het gegeven van den ‘vliegenden Hollander’ hebben uitgeoefend, maar om te zien in hoeverre of hoeveel, moeten wij beginnen nauwkeurig vast te stellen, met wat voor een verschijnsel wij eigenlijk te doen hebben. Daar wij nu toch bij de raadsels zijn: we weten uit onze jeugd, dat de vraag ‘onder een blauwen pruimenboom lag iets blauws met een pit er in, râ, râ wat is dat?’ moeilijk te beslissen was,

daar de man, die het op gaf, er naar welgevallen een pruim of een blauwen huzaar van maken kon. De manier waarop de geschiedenis van de letterkunde een gegeven als dat van den 'vliegenden Hollander' omschrijft, of liever niet omschrijft, herinnert bedenkelijk aan 'iets blauws met een pit er in'. Al naarmate de onderzoeker er een andere beteekenis in opbergen wil, kan het telkens iets anders worden.

Dat wordt er waarlijk niet beter op, wanneer de litteratuur-geschiedenis de panacee der psycho-analyse te hulp roept. Dat de methode van zielsontleding op haar eigen gebied het een en ander bereikt heeft, kan wel waar zijn - voor de geschiedenis der letterkunde is zij intusschen van ondergeschikt belang, omdat zij geen antwoord geeft op de eerste vragen, waarvan die wetenschap heeft uit te gaan. Want al zou men desnoods toegeven, dat de verschijnselen, waarmee zij zich bezig houdt, op ieder gebied van kultuur te voelen zijn en dat raadsel, legende, lyriek of roman er vol van zijn, dan is daarmee nog geenszins verklaard, waarom die verschijnselen hier een raadsel, ginds een legende, elders een lyrisch gedicht of een roman tengevolge moeten hebben - en juist met het ontstaan, de beteekenis, de ontwikkeling van elk van die vormen op zich zelf houdt zich de litteratuurgeschiedenis bezig. Wanneer aan een dame, drie heeren en een engelsch smoushondje hetzelfde luchtje te bespeuren valt, kunnen wij daaruit besluiten, dat zij alle vijf met dezelfde zeep gewasschen of met hetzelfde reukwerk gezalfd zijn, wij kunnen dan gewichtige gevolgtrekkingen maken over hun verhouding, hun smaak, hun gemoedsgesteldheid en de verspreiding van de cosmetiek, maar over het onderscheid tusschen vrouw, man en hond komen we hierdoor niets te weten. Laten wij een oogenblik - maak het kort, maak het kort! - aannemen, dat het schoentje van Asschepoes een erotisch symbool is, dan weten wij daardoor nog volstrekt niet, wat een sprookje is, en zelfs wanneer de geheele litteratuur uitsluitend uit erotische symbolen zou bestaan, zou het nog de voornaamste taak van den litteratuurhistoricus blijven te onderzoeken, waarom die symbolen hier dezen, ginds dien anderen vorm aannemen.

II.

Eer wij dus kunnen uitmaken hoe en in hoeverre het gegeven van den ‘vliegenden Hollander’ met al die andere gegevens samenhangt, moeten wij weten wat het eigenlijk is, in welke rubriek het thuis behoort.

Dr. Kalff gebruikt in den regel het woord s a g e . Op pag. 32 spreekt hij echter plotseling van ‘den innerlijken kant van de l e g e n d e ’ en op pag. 137 van den ‘weg van l e g e n d e naar historie’. Dit is alweer geen verwijt, maar het is een bewijs hoe slordig spraakgebruik en litteratuurgeschiedenis die uitdrukkingen door elkaar werpt en hoezeer methodische begripsbepalingen ontbreken. Men stelle zich een historicus voor, die Floris V nu eens ‘graaf’, dan weer ‘hertog’ zou noemen, een botanicus, die in een opstel over een ‘schermbloemige’ plant deze plotseling als ‘vlinderbloemig’ betitelt, een leeraar in de meetkunde, die bij de bespreking van het ‘trapezium’ er van tijd tot tijd den naam van ‘quadraat’ aan geeft. En toch is er naar het ons schijnt tusschen s a g e en l e g e n d e minstens een evengroot verschil als tusschen comes en dux.

Is het geval van den ‘vliegenden Hollander’ een sage?

Wanneer wij met het woordenboek hieronder ‘een bericht van gebeurtenissen in het verleden, waaraan historische bekrachtiging ontbreekt’ verstaan, kunnen wij het misschien zoo noemen. Wanneer echter de omschrijving, die wij voor eenige maanden van het begrip sage gaven (Gids 1923 IV) juist is, is het geen sage: den letterkundigen vorm, die uit de geestelijke occupatie met familie in den zin van stam en afstamming ontstaat, vinden wij hier niet.

Is het dan een legende?

Wij hebben bij de bepaling van de legende gezegd, dat hier de geestelijke occupatie in het religieuze lag, en daarbij het begrip imitatio als punt van uitgang gekozen (Gids 1923 III). De personen uit de Westersche legende waren onnavolgbare figuren ter navolging, die aan een bepaalden tijd de concrete gewaarwording gaven van iets, wat men in het godsdienstige meende te moeten doen of wenschte te ondervinden. Daar staat nu iets tegenover. Naast zulke figuren vinden wij andere

die ons de gewaarwording geven van iets, wat wij meenen te moeten vermijden, en wat wij niet wenschen te ondervinden. Men zou hen tegenvoeters van den heilige of met ietwat nadruk on-heiligen kunnen noemen. Evenals nu met den heilige het wonder verbonden is, de zichtbare gebeurtenis, die van zijn navolgingswaardigheid en onnavolgbaarheid het tastbaar bewijs levert, evenzoo vinden wij bij den onheilige de omkeering. Het zou van zelf spreken, wanneer deze figuren, zooals alle anderen die tegen een goddelijk gebod zondigen, op de gewone wijze hiernamaals werden bestraft - het wonder is, dat deze straf nu zichtbaar wordt en voor ieder tastbaar hier op aarde plaats grijpt. En alweer evenals de reliquie de illustratieve aanvulling op de legende is, en het heilbrengend wonder voortzet, zoo is de onheilige veelal iets als een reliek van zichzelf, in zoover het wonder in omgekeerden zin ook hier wordt voortgezet en de verschijning onheil brengt of onheil verkondigt.

Wij zouden dezen letterkundigen vorm, die ook met den gedachtengang van het imitatieve samenhangt, de a n t i l e g e n d e kunnen noemen op dezelfde wijze als men van den Antichrist spreekt. Voorbeelden van onheiligen zijn legio - daar echter de kerk hun geschiedenissen niet verzameld en hun persoon slechts dan gecanoniseerd heeft, wanneer, wat niet zoo heel zeldzaam is, uit een onheilige een heilige werd, zijn zij meestal vervaagd en soms met andere verschijnselen versmolten. Waar wij ze echter nog duidelijk zien, vinden wij dezelfde karaktertrekken als bij den heilige: zij hebben ook dat historisch concrete, gewoonlijk een naam of een sprekenden bijnaam, zij hebben een woonplaats of een streek, waar zij verschijnen en dit laatste - de localisatie - heeft al weer gemaakt, dat men ze met de sage - die nu eenmaal gelocaliseerd moest zijn - verwarde. Trouwens, hier en daar duiken zij in familiegeschiedenissen op en heeft er werkelijk contaminatie met de sage plaats, hoewel wij ze ook dan nog duidelijk herkennen kunnen.

Zooals er kleine plaatselijke heiligen bestaan en daarnaast groote universeele, zoo vinden wij naast kleine onheiligen, die slechts op een beperkt terrein gekend en gevreesd worden, ook universeele onheiligen, die algemeen bekend zijn, en zij geven het punt aan waar de kunstvorm zich met den letterkundigen vorm, het drama, het epos of de roman zich met de

antilegende verbindt. Van die soort zijn Ahasverus, Faust, Don Juan en hierbij hoort ook Mijnheer van der Decken, de vliegende Hollander. Zij zijn, daar zij ons de subjectieve en concrete gewaarwording van het niet navolgenswaardige moeten geven, weer historisch duidelijk. Litteratuur en wetenschap hebben hier zoo iets als een canoniesatieproces beproefd: men heeft altijd weer gepoogd te bewijzen, dat de schoenmaker uit Jeruzalem, de humanist, die zijn ziel aan den duivel verkocht en Juan Tenorio, de schatmeester van Peter den bloeddorstige (1350-69) werkelijk geleefd hebben of door geloofwaardige getuigen waren gezien - zoo ging het ook met den vliegenden Hollander. Faust en Don Juan brengen geen onheil en dwalen niet rond, maar de omkeering van het evidente wonder wordt ook bij hun klaar gevoeld. De wandelende Jood en de vliegende Hollander daarentegen plegen onheil te verkondigen. Al die figuren mochten alweer niet objectief historisch zijn, ook hier werd dus het historische uit elkaar genomen, de bestanddeelen aan de subjectieve behoefte getoetst en het geheel weer als v i t a in elkaar gezet - zij geven ons wat de sfeer van de imitatio ook in haar tegenstelling verlangt.

Hiermee hebben wij dus het gegeven van den ‘vliegenden Hollander’ naar den vorm als antilegende bepaald.

Intusschen is daarmee het probleem nog niet geheel opgelost.

Volstrekte omkeeringen en zuivere tegenstellingen zijn begrippen, waarmee men in wijsbegeerte en wiskunde misschien kan opereeren, die wij echter in de morphologie slechts zeer zelden vinden. Zoo zijn, hoewel zij uit denzelfden gedachtengang ontspringen, de twee vormen, waarvan, theoretisch gesproken, de een de positieve richting van het navolgenswaardige, de ander de negatieve richting van het niet navolgenswaardige uitdrukt, toch in werkelijkheid niet geheel vergelijkbaar. Reeds het bovenvermelde feit, dat de christelijke kerk voor een van beiden een hierarchisch geijkte wijze van voorstelling aangaf, de andere daarentegen slechts oogluikend toeliet, veroorzaakte een verschil in karakter tusschen legende en antilegende. Beide bevatten bestanddeelen, die van het christendom onafhankelijk zijn - laten wij ze voor het gemak ‘heidensch’ noemen. In de legende werden deze bestand-

deelen echter christelijk omgewerkt, terwijl zij in haar tegenhanger meer ‘heidensch’ bleven en ons ook als zoodanig frappeeren. Daarom schijnt ons de antilegende vaak ouder, primitiever.

Er is echter nog meer, en om dit te herkennen moeten wij nog een andere formatie bespreken.

Wat wij ‘letterkundige vormen’ genoemd hebben (Gids 1923 III) waren vormen, waarin zich zekere geestelijke occupaties vertoonden. Dat is zoo op te vatten, dat elk van de vormen: m y t h e , l e g e n d e , s a g e , s p r o o k j e , r a a d s e l , s p r e e k w o o r d telkens een bepaalde, duidelijk te herkennen en van alle andere te onderscheiden gedachtengang, die aan die occupatie eigen is, uitdrukt. Wij moeten nu hieraan toevoegen, dat die uitdrukking eenvoudig en spontaan tot stand komt. De verschillende occupaties nemen als het ware van zelf den overeenkomstigen letterkundigen vorm aan.

Er bestaat echter ook een vorm, die de oplossing of het resultaat van een zeker nadenken of zekere overwegingen is. Dat wil dus zeggen, nadenken en overwegen eindigen niet met een gedachte slotsom, maar voeren tot een bijzonder geval, waarin het onderwerp ligt uitgedrukt en dat men v o o r b e e l d kan noemen, mits men dit woord iets dichter bij zijn oorspronkelijke draagkracht brengt, dan het tegenwoordig spraakgebruik pleegt te doen. Zoo opgevat karakteriseert v o o r b e e l d het onderscheid met de vroeger genoemde vormen: het is in zooverre nog letterkundig als de taal nog altijd middel van uitdrukking blijft - het begint echter uit het letterkundige weg te glijden, daar het nu sterk beeldende, of zelfs illustratieve hoedanigheden bezit. Daar het geen volkomen spontane en eenvoudige wijze van ontstaan heeft, vertoont het zich in zekeren zin als hybride. Het kan als vorm niet uit één enkele geestelijke occupatie worden afgeleid, maar op bijna ieder geestelijk gebied optreden en dienst doen.

Wij kiezen voor deze formatie den naam c a s u ï s t i e k en kunnen er bij voegen, dat de letterkunde van casuïstiek wemelt. Telkens en telkens vinden wij den invloed van het bijzondere geval, dat de te denken gevolgtrekking uit een overweging vervangt. Het is als het ware het supplement op de letterkundige vormen, maar het is, daar het zich bij bijna iederen vorm kan aansluiten, tegelijkertijd zooiets als een

koekoeksei, dat niet altijd op den eersten blik van de andere eieren is te onderscheiden. Zoo is, om maar een enkel voorbeeld te noemen, het bekende sprookje *Tafeltje-dek-je* in zooverre casuïstiek als het uit de overweging: 'welke van de drie gaven is het meeste waard?' ontstaan is.

Op dezelfde wijze, waarop letterkundige vormen met kunstvormen samen komen (Gids 1923 III), kan zich de casuïstiek onmiddelijk met een kunstvorm verbinden. Wij hebben gezien, dat het *Rolandslied* de verbinding van den letterkundigen vorm l e g e n d e met den e p i s c h e n kunstvorm beteekende en het *Nibelungenlied* die van s a g e en e p o s . Op dezelfde wijze kunnen wij zeggen dat al is de geschiedenis van Orestes oorspronkelijk een sage, de *Orestie* van Aeschylos den vorm van een c a s u s met den kunstvorm van het d r a m a verbindt. Zoo is de geschiedenis van Çakuntala oorspronkelijk casuïstiek en dit wordt door Kalidasa met het drama verbonden.

Doch terug naar ons onderwerp! Een voornaam onderscheid tusschen de legende en haar tegenvoeter - wij spreken hier van de Westersche letterkunde - berust op het verschil in verhouding, waarin zij tot de casuïstiek staan. De heilige is weliswaar de figuur, die aan de imitatieve behoefte voldoet, maar hij is juist door het uiterst spontane en concrete, dat de kerk van dezen vorm verlangt, nooit een figuur, die de oplossing van een theoretische vraag of de gevolgtrekking uit een overweging geeft - hij is in dien zin geen voor-beeld. Wij zeiden, dat hij tegelijkertijd navolgingswaardig en onnavolgbaar was; men zou er kunnen bijvoegen, dat onze verhouding tot den heilige zoo persoonlijk is, dat zelfs waar hij wordt nagevolgd, dit niet uit overweging, maar uit spontane imitatio geschiedt. Het bevestigend wonder sluit de reflectie uit. Men voelt dit duidelijk, wanneer men een figuur uit de sfeer der legende naast een figuur uit de sfeer der zuivere casuïstiek zet: Sint Nikolaas, die dadelijk na zijn geboorte de handjes tot bidden vouwt en in zijn wieg wonderen doet naast Cornelis, die een glas gebroken had - hier een heilige, daar een voorbeeld. Daarom zijn heilige en legende betrekkelijk weinig geschikt om er een casuïstiek gebruik van te maken.

Daarentegen staan figuren als Ahasverus en Faust, al zijn zij uit den gedachtengang van het tegengesteld legendarische ontsprongen, toch iets dichter bij dien van de casuïstiek. Er is

in hun gestalte even iets van: ‘wat gebeurt er, wanneer ik... enz.?’ Dat ligt ook hieraan, dat het begrip ‘straf’ meer met overwegen en nadenken en minder spontaan met een levensbeginsel samenhangt dan het begrip ‘zaligheid’ of ‘genade’. Het omgekeerde wonder heeft iets spitsvondigs. Hel en onderwereld, hetzij wij ze uit de voorstelling van Boeddhisten, Grieken of Christenen kennen, zijn bevolkt met figuren uit de casuïstiek. Tantalus, bij zijn leven een verschijnsel uit de sage, is na zijn dood een casus - de Danaïden eveneens. Allen die Dante in zijn Inferno ontmoet zijn beelden uit den casuïstieken gedachtengang - en wanneer wij het nog niet wisten, zouden Palolo en Francesca kunnen bewijzen, tot welke hoogte deze formatie, al is zij geen van de oorspronkelijke vormen, in verbinding met een kunstvorm kan voeren.

Het blijft nu een kenmerk, dat de onheiligen van de heiligen scheidt, dat zij met zulke figuren een gelijkenis kunnen vertoonen, die aan verwantschap grenst - en dat is misschien met den vliegenden Hollander het geval.

III.

Wanneer wij nu op die wijze den vorm van het gegeven hebben vastgesteld, dat wil zeggen het herleid hebben tot de gedachtensfeer waaruit het ontstaan is:

kunnen wij ten eerste het van andere gegevens afzonderen, waarmee het niet innerlijk in verband staat, die er dus misschien uiterlijke kenmerken mee gemeen hebben, die ons tot verkeerde associaties verleiden, maar die in een anderen gedachtengang thuis hooren - daarbij zou in het onderhavige geval heel wat wegvallen, wat dr. Kalff er met de haren bij gesleept heeft;

vervolgens hebben wij gelegenheid het met andere gegevens uit dezelfde sfeer te vergelijken - op die manier zou er nog het een en ander aan zijn toe te voegen, en bovendien zou van de prachtige parallel: heilige - onheilige, Sint Brandaan - vliegende Hollander veel beter partij getrokken kunnen worden;

ten slotte zou men kunnen gadeslaan, hoe het zich in de litteratuur, dus daar, waar het met een kunstvorm verbonden

is, ontwikkelt en welke wijzigingen het door dien kunstvorm of door de geestesbeweging, die het opneemt, ondergaat - daar zou dan blijken, waarom de romantische school er zich met zooveel voorliefde van meester gemaakt heeft en wat zij er in vond.

Wij zullen dat hier niet uitvoerig doen. Voorshands omdat het ver buiten het bestek van een bespreking zou gaan, en dan, omdat wij het - zoo onbescheiden het klinkt - aan dr. Kalff zouden willen overlaten.

Want dit moeten wij nog eens uitdrukkelijk verklaren: al is het boek van dr. Kalff naar onze opvatting geenszins geslaagd, al heeft het groote fouten en talrijke gebreken - dat neemt alles niet weg, dat de persoon, die er ons uit tegemoet komt, er een is, waaruit een voortreffelijk onderzoeker kan groeien. Wie zich met zoo hartstochtelijke weetgierigheid, met smaak en gevoel uitgerust, op het gebied van de vergelijkende litteratuurgeschiedenis begeeft, zal op den duur, wanneer hij zekere subjectieve hoedanigheden en iets van zijn al te haastige voortvarenheid heeft afgelegd, zijn weg wel vinden en hij kan er veel toe bijdragen het betreurenswaardig gebrek aan methode, waarvan wij in den beginne spraken, te helpen verbeteren.

ANDRÉ JOLLES.

K.P.C. de Bazel.

Het plotselinge verscheiden van de Bazel bezorgt ons land een nog grooter verlies dan alleen het heengaan van een hoogbegaafd bouwmeester in de kracht van zijn jaren dat op zichzelf reeds zou hebben gedaan. Want zijn sterven beteekent niet alleen, dat het aantal schoone, voor de gemeenschap beschaving brengende bouwwerken, die men van zijn volwassen talent nog had mogen verwachten, nu nimmer tot stand zullen komen. Het beteekent ook nog, dat een man die, door zijn bewonderenswaardig inzicht, voor vele moeielijke problemen van architectuur, stedenbouw, wegenaanleg, volkshuisvesting, kunstonderwijs en monumentenzorg een dieper zin, een ruimer horizon wist aan te wijzen, en die hierdoor steeds meer een principiëel en praktiesch voorlichter voor velen, vooral ook voor de overheid zou zijn geworden, nu een ledige plaats laat, die niet zal te vervullen zijn. Zijn doorzicht was zoo helder, zijn wijze van handelen zoo weloverlegd, dat ieder die met hem kwam saam te werken, zich ten slotte, of hij wilde of niet, aan zijn leiding overgaf. Wat vele gewichtige vraagpunten betreft, kon men hem als den eigenlijken vertegenwoordiger van ons architecturaal geweten beschouwen.

Zooals Albert Verweij dezer dagen nog eens in een kort herinneringswoord heeft aangestipt, was de Bazel de overtuiging toegedaan, dat er in deze wereld niets goeds tot stand kan komen zonder een offer, zonder een persoonlijk offer. Het offer, dat deze uitverkoren bouwmeester dagelijks bracht, was dat van de meest geconcentreerde aandacht, die hij wijdde aan ieder werkstuk of probleem, ook aan het schijnbaar onaan-

zienlijkste. Hij besefte, dat alle werk slechts waarde erlangt door den eerbied voor de opgaaf, welke er aan besteed wordt. Hij wist, dat het zich wijden aan de kunst, hij wist, dat in hooger zin *leven* slechts dienen is. Het eigen offer dan ook, dat hij in het groot gebracht heeft, was de volle zelfverzaking van zijn gansche, bizondere bestaan.

In hem woonde, bij alle bescheidenheid, het gevoel van een zending, - van een zending die hij, wat er ook in zijn weg mocht komen, niet verzaken kòn. Vervuld als hij was van die heilige ontevredenheid, waarvan Pierson gesproken heeft, kende hij versagen, toeven, noch rust. De spreuk van Aldegonde had de zijne kunnen zijn. Van der jeugd af aan en in alles heeft deze bij uitstek bespiegelende en toch zoozeer tot de daad gezinde kunstenaar zich een onvermoeibaar strijder naar den geest betoond.

Heel zijn brein was gespitst op groote veroveringen. Maar hij behoorde niet tot die paradeerende kruisridders met wapperende vaan en blinkende wapenrusting, die den strijd liefhebben om het gekletter der wapenen of om den roes van het strijdgerucht, om de toejuiching der schare of om het feesten en de ijdele glorie der te behalen overwinning. Het stevige pantser, dat hij zich gesmeed had, was het harde kuras, dat een hoog gevoel van plicht hem deed aangorden en waarop alle van buiten ondervonden tegenwerking of teleurstelling moesten afstuiten. Nimmer trouwens heeft hij het openbaar vertoon gezocht, al brachten zijn buitengewone gaven van inzicht en concipiëeren hem in onze samenleving, ondanks alles, aldoor meer op het eerste plan. Nooit ook heeft men dezen aan alle ijdelheid of wereldschen zin vreemd gebleven werker zien vechten voor het bevorderen van eigen persoonlijke belangen. En evenmin werden de deugdelijke wapenen, waarover hij beschikte, ooit gehanteerd om een tegenstander aan den lijve te verwonden. Strijdvaardig was hij ten allen tijde, strijdlustig allerminst. Want wat hij vuriger dan iemand anders begeerde, dat waren zuiverheid en rechtschapenheid van verhoudingen. In zijn kunst, zoowel als in alles wat zich aan zijn wijde belangstelling voordeed, streefde zijn gansche spanning naar de bevrediging dier groote en ideale harmonie, waaraan alleen de allerbesten onder ons heel hun hunkerend hart hebben verpand, doch waarvan in deze

warrige wereld den sterveling nu eenmaal niet anders dan het beloofde land van uit de verte gegund wordt te aanschouwen.

Zijn werk wortelde in een gevoel voor edelen welstand van verhoudingen. Hij geloofde in de deugdelijke draagkracht van een vasten canon voor maten en proporties, en in al wat hij naar dezen aanvaarden grondslag uitbouwde, werd op die hoogere harmonie, op die bevrijdende schoonheid gedoeld.

Maar het waarlijk wonderbaarlijke in dezen man van zoo sterken geest bij toch zoo zachten aard, dat was misschien. hierin gelegen, dat hij zijn hooge idealen nooit bekende gedeerd te voelen onder het voortdurend worstelen met de dikwijls drukkende problemen eener hakkelende praktijk, en dat anderzijds de eischen dier dagelijksche en vaak zoozeer nuchtere werkelijkheid bij hem nooit te kort bleken te schieten door zijn durend denken aan een zinrijk droombeeld.

In de vizioenen zijner jonkheid moge hij illusoire bouwgewrochten voor zich hebben gezien van aanlokkelijke onstoffelijkheid. Den vroeg gerijpten man was het vaste geloof deelachtig geworden, dat het wezen van alle bouwkunst gelegen is in het door harmonische vormen gestalte geven aan de werkelijke levenseischen zelf.

> De ware vrijheid luistert naar de wetten,
> Hij stelt de wet, die Uwe wetten achtte.

Zóó inderdaad, en niet anders, dacht hij zich de positie van den bouwmeester tegenover het hem gestelde probleem. Hij was een denker, maar het beste dacht hij in zijn materie, en die materie was hem in de eerste plaats de reëele opgaaf, die hem werd voorgelegd. De kunstenaar de Bazel was er een die, terwijl hij naar het verhevene haakte, in verloop van jaren aldoor stelliger alles schuwde, wat op gezwollenheid, bravade of grootspraak geleek, en die elke opgaaf geestelijk en techniesch in het groot overzag en tot in alle onderdeden overwoog, om zoodoende tot een voldongen oplossing, tot een waarlijk volledige overwinning te geraken. Zijn bouwconceptie begon, zooals hij het placht uit te drukken, als het kuiken in het ei. Maar hij liet niet af, voordat de kracht van zijn scheppend denken den vogel volschapen voor zich zag, met uitgespreide vleugelen. En zoover ging bij hem dat tot in de uiterste splitsingen uitbroeien van het vraagstuk en

uitspinnen van het levensbeginsel, dat in het grondmotief gelegen was, dat degenen, die zijn arbeid mochten volgen, onderwijl weleens vreeze gingen voelen voor de ongerepte eenheid van het eind-resultaat. Maar zooals hij in het leven van geen transigeeren wist, zoo zou hij ook geen werkstuk uit zijn hand hebben gegeven, wanneer hij het niet ideëel en stoffelijk had vòl-tooid. Hamlets 'Thus conscience does make cowards of us all' was voor hem niet gesproken. Want juist zijn nimmer slapend geweten voerde hem voortdurend tot de aldoor verjongende daad. En zoo kon zijn kunst zoowel in opvatting als uitvoering tot die hoogte komen waar, zooals Berlage het getuigd heeft, alle kritiek zwijgt.

Toch waren er, die in zijn onverstoorbare doorzettendheid bij het ontwikkelen van een grondgedachte een koelbloedigheid hebben willen zien, welke aan koelheid kwam te naderen. Maar waarlijk, het wijsgeerig bezonnene van zijn geest peilde dieper en schouwde wijder om zich heen, en de beheerschte evenmaat van zijn ranke productie kwam uit een warmer aandrift voort dan het de minder afgewogen vermetelheid doet van hen, wier levendige impulsie opvallender, maar wier innerlijke gloed daarom niet gestadiger is.

De levensbloem van de Bazels kunst is niet van een uitdagend fonkelend purper maar van een schoone en blanke vredigheid geweest.

JAN VETH.

19 Dec. '23.

Nederlandsche poëzie.

Albert Verwey.

Naar aanleiding van zijn laatste boek:
De Weg van het Licht.

Ik kan deze kroniek niet beter beginnen dan door, tegenover het bij de een min of meer eerbiedig, bij de ander min of meer onverschillig of onwillig verzet, dat de groote figuur van Albert Verwey bij een aanzienlijk deel der Nederlandsche kritiek nog steeds ondervindt, niet alleen van mijn bewondering te getuigen, maar uitvoerig uiteen te zetten, waarop zij berust. Het verzet is te volhardend, om niet op ernstige overweging aanspraak te maken. Het is ook, alles wel beschouwd, slechts begrijpelijk. Iemand, die hem zoo hoogschatten leerde, heeft de geschiedenis van zijn verhouding tot Verwey's poëzie maar na te gaan, om in zijn eigen weerstand, zoo langdurig en zoo overvloedig, te eerder een verklaring te vinden voor die van anderen, die niet, als hij, door de jaren heen, behalve de persoonlijke aanraking en de onmiddellijke bewondering voor telkens nieuwe gedichten, in hun diepste innerlijk het nu vager, dan klaarder bewuste gevoel van verwantschap bezaten, dat hem, ook als hij zich scheen te verwijderen, toch metterdaad in Verwey's nabijheid hield. Het verzet kan zijn oorzaak niet enkel in deze of gene trek van Verwey's poëzie vinden. Hij schrijft vaak moeilijk, maar moeilijkheid in verzen behoeft een vrij algemeene erkenning van hun dichterlijkheid niet te verhinderen: Ook de Nederlandsche poëzie der laatste veertig jaar kent dichters - kleiner dan hij - die dikwijls uiterst moeilijk schreven, maar hun werk desondanks veel

gemakkelijker dan Verwey door de kritiek aanvaard zagen. Iedere dichter komt een goedwillig lezer met zijn gaven tegemoet en geen lezer is goedwillig, dan die van zijn kant de dichter tegentreedt. Ook Verwey komt u tegemoet, en naar de heele aanleg van zijn geest kan hij ruimer verwelkomen dan de meeste anderen. De goedwillige zal in zijn vele verzen schoonheden vinden, die even onmiskenbaar schoonheden zijn, als het duidelijk is, dat wij in hen, die Verwey's dichterlijkheid vrijwel geheel afwijzen, hetzij geen goedwilligen, hetzij door onmacht, onkunde of vooroordeel verblinden hebben. Maar Verwey heeft meer te geven dan die schoonheden, die ieder goedwillige aanstonds erkennen kan: dus vraagt hij, als men tot het hart van zijn poëzie wil doordringen, ook meer dan halverwege tegemoettredende goedwilligheid. En dáárin, in dat meer vragen om meer te kunnen geven is het, dat hij zich van veel andere dichters onderscheidt. Want tegelijkertijd ligt dáárin de, hem alleen eigen, wezenlijke moeilijkheid van zijn poëzie, die overgave belemmert. Als ieder ander dichter heeft hij verschillende eigenschappen die, wil vrije overgave mogelijk zijn, aanvaard moeten worden. Inzicht noch liefde kunnen wij daartoe missen. Een groeiend inzicht in de bouw van zijn persoonlijkheid doet ons ondervinden, dat de meeste van die eigenschappen met de eene, hem eigen, wezenlijke moeilijkheid van zijn poëzie zóó onscheidbaar samenhangen, dat zij, zoodra men deze overwonnen heeft, hun bezwaarlijkheid verliezen. Verwey's verschijning is, bij de stand der hedendaagsche kritiek, nog steeds een probleem. Dit beteekent, dat hij, als dichter, nog steeds een *vorm*probleem is. Zou het bij andere dichters soms tot zekere hoogte doenlijk zijn, in hem, wiens werk aan de gestalte van de Dichter een zoo bijzondere plaats geeft, kan men geen oorspronkelijkheid van geest erkennen, zonder te begrijpen, dat van déze oorspronkelijkheid, oorspronkelijkheid van vorm slechts een andere beschouwingswijze of uitdrukking is. Wat, als in alle menschenwerk, zoo ook in Verwey's poëzie ten slotte de eerbiedige vergoelijking der liefde niet geheel missen kan, dat kunnen wij pas weten, wanneer wij zijn gestalte, naar inhoud èn vorm, eerst zoo volledig in ons opgenomen hebben, als onze eigen persoonlijkheid ons toelaat. Die eene, hem eigen, wezenlijke moeilijkheid waarvan ik sprak, en die ik nu zóó wil omschrijven, dat

Verwey álles vraagt om álles te kunnen geven, komt uit het wezen van zijn probleem onmiddellijk voort, en met haar moet de beoordeelaar, die een betrouwbaar beeld van zijn dichterverschijning ontwerpen wil, noodwendig beginnen.

Verwey's poëzie is geestelijke poëzie. Het leven, dat zij uitdrukt, is geestelijk leven. Wij kennen uit de geschiedenis der menschheid veel en velerlei geestelijk leven, veel en velerlei geestelijke poëzie: mijn taak is het dus, aan te geven, wat in Verwey hun eigenheid is. Ik kies hiervoor als uitgangspunt een volzin uit een der Fragmenten van 'Holland en de Oorlog'. 'De ware geestelijkheid, de werkelijke verbeelding, zegt hij daar, is niet een kleed, maar een kern'. Het bijzondere van deze volzin is niet, dat aan twee innerlijke werkzaamheden dezelfde negatieve, en daarna dezelfde positieve bepaling gegeven wordt, maar dat zij klaarblijkelijk in één definieerend beeld vereenzelvigd worden, en dat dit eene beeld hen uitdrukkelijk: een *kern* noemt. Verwey's poëzie - geestelijke poëzie, d.w.z. uitdrukking van geestelijk leven - is tevens poëzie der Verbeelding, niet in die zin, dat de poëzie bij hem van de verbeelding gebruik maakt, om geestelijke ervaringen uit te drukken - zoo zal men de term met betrekking tot Verwey het vaakst toegepast vinden - maar dat de Verbeelding het gedicht gebruikt, om de haar eigen taak te vervullen, die zij ook buiten de dichtkunst vervullen kan, maar waarvoor zij in de taal haar naastbijliggende uitdrukkingsmiddel heeft. Verwey's volzin legt een beoordeelaar derhalve een driezijdige plicht op: te verklaren, welk geestelijk leven het is, dat wij Verwey als kern met Verbeelding zien gelijk stellen; wat daarvan voor de bepaling van het woord Verbeelding het gevolg is; en waarom, op welke voorwaarde, de Verbeelding speciaal in de kunst der taal haar naastbijliggende uitdrukkingsmiddel bezit. Wij zullen zien, dat juist in het samenvallen van geestelijk leven en verbeelden als kern, juist in dat onderwerpen van de poëzie aan de volstrekte souvereiniteit der Verbeelding, Verwey's eigenheid als dichter te vinden is, en dat een der meest treffende, en daarom gebrekkigst verstane kenmerken van zijn poëzie, de beteekenis van de dichtergestalte zelf, niet alleen uit die eigenheid van zijn dichterfiguur onmiddellijk verklaard moet worden, maar

tevens daarvan de laatste, en noodzakelijke, daarom karakteristiekste bevestiging levert. Het voordeel van een theoretische uiteenzetting is voornamelijk, dat zij overzichtelijk is en door redelijke cöordinatie ontvankelijke lezers gemakkelijker tot orienteering helpt. Veel van wat ik hier min of meer abstract moet neerschrijven, zal men (onder andere) in een der schoonste geheelen van De Weg van het Licht als poëzie terugvinden. ‘De Wil en de Wereld’, ‘De Verbeelding en haar Beeld’, ‘Het Woord en zijn Stroom’, zijn de ondertitels voor de drie afdeelingen van de cyclus, die ‘Het Drie-Eenig Geluk’ heet, en die zelf, op zijn beurt, tot de afdeeling ‘Langs de Weg van het Hart’ behoort. Met opzet noem ik hier deze beide titels. Zij doen ons voelen, hoezeer het bij Verwey, als bij iedere dichter, om leven en beleven gaat. Wat in mijn uiteenzetting verklaard wordt, is in die gedichten gezongen. Wat hier theorie is, vindt men daar als levend en beleefbaar ervaren. Al werkt zij tegelijkertijd onvermijdelijk maar moeizaam in zijn schaduw, van dat ervaren ontvangt ook de beschrijving, naar wij hopen, haar verhelderend schijnsel.

Wanneer men Verwey's latere bundels, boeken liever, openslaat, treft het, hoe vaak zijn verzen eigenlijk het karakter van gesprekken hebben: gesprekken met de macht, die wij, om het eerste kenmerk dat de mensch aan haar erkennen kan, het zuiverst ‘scheppend’ noemen. Verwey's levenservaring ligt verankerd in het onwrikbaar geloof aan de scheppende eenheid van alle leven, de veelheid van welks verschijnselen nochthans onze eerste waarneming, onze eerste gedachte, onze eerste handeling ten volle schijnt te bepalen. Die eenheid van leven, laat ik haar hier, voor onze wereld, de immanentie van het scheppende in het geschapene noemen. Die noemt Verwey: Het Leven, maar ook: God of De Verborgene, en zoo hij door deze namen toch een transcendentie stelt, ligt daarin niets tegenstrijdigs, noch enkel een dichterlijke beeldsprakigheid, maar iets noodzakelijks en rëeels. Want de transcendentie, die hij door zijn namen aan het scheppende toekent, is, evenals (en onmisbare aanvulling van) die andere, die immanentie is, slechts een menschelijke voorstelling. Voor de mensch, bewoner van een lichamelijke wereld, die van heel de

oneindigheid zijner openbaringswijzen het scheppende slechts op een enkele, als wereld van veelheid in ruimte en tijd, ervaren kan, blijft het, óm die oneindigheid, nochtans een verborgenheid, die hij, èn in haar alles voortbrengende onkenbaarheid, èn als gestaltelijke eenheid, terecht met de naam van God, Vader of De Verborgene aanroept.

Ik moet hier iets langer bij stilstaan, want uit het in deze zinnen geschrevene zal ik alles, wat ik zeggen wil, afleiden. Wie, als Verwey, en met de geestesbouw van Verwey, eenmaal het leven als een goddelijke verborgenheid ervaren heeft, draagt voortaan in zich die (ingeschapen, nu bewust geworden) begeerte, om dat mysterie als zijn innigste bestaansgrond al zijn dagen te beleven. Altijd opnieuw wil hij de eenheid van God en menschengeest in zich zelf ervaren, om dáárin zijn diepste geluk en bevrediging te vinden. Die begeerte, zoo een heel leven zich op háár vervulling gericht heeft, is het intiem verkeer van God en schepsel, van Vader en kind, dat wij uit alle waarachtig religieus leven kennen en waardoor Verwey's gedichten, ook als zij van vorm geen gesprekken zíjn, zoo vaak als gesprekken aandoen. Maar de Verborgenheid kan voor menschen niet zonder haar openbaring zijn en enkel hij kan in haar eenheid de Verborgenheid beleven, die in haar veelheid de taak erkent, hem door haar eenheid op de schouders gelegd. Zoo zeggen wij dan verder: wie, als Verwey, en met de geestesbouw van Verwey, deze wereld eenmaal als openbaringsvorm van een onkenbaar mysterie aanschouwd heeft, kan niet anders dan zijn heele leven aan het onvermoeibaar streven onderwerpen om gehoorzaam te zijn aan het gebod, dat uit de menschelijke Godservaring onafwijsbaar voor hem geboren wordt. Zooals de ervaring zich omzette in een begeerte, zoo zet de begeerte zich om in de wil, die het leven van zulk een enkeling in het vervolg dan beheerscht en zijn wereld haar vorm geeft. Dat het mysterie, die Verborgenheid, die zijn God is, en die de eenheid is, dat die hem als *deze* mensch in *deze* lichamelijke wereld geplaatst heeft, begrijpt hij als een gebod, dat hem *als* mensch, *in* deze wereld, een plicht oplegt, een bestemming te vervullen geeft: de wil om God zoo vol in zich te verwerklijken, als het een enkeling bereikbaar is, de wil, om zelf zoo zuiver mogelijk godsgestalte te worden en er voor zijn bijzonder deel toe mede te werken,

dat niet alleen zijn eigen persoonlijkheid, maar al de vormen dezer wereld, die van menschen afhankelijk zijn, zoo zuiver mogelijk tot datgene geschapen en herschapen worden, wat de Levensvorm, wat de Godsgestalte verlangt dat zij zijn zullen. De ziel moge het oogenblik begeeren, waarop alle vormen in licht verteerd worden en de God zich voor haar ‘één oogwenk van ontzachbre waaiing’ tot geest transfigureert, dat oogenblik is, en kan alleen zijn, een oogenblik van genade. Daar kan het hart om bidden, vuriger naarmate het na langer plichtsvervulling dichter de vereeniging, die dood heet, nabij komt, maar het is door geen enkel streven afdwingbaar, en door geen kunstenaar wezenlijk verbeeldbaar. Niet in het verlangen naar de gelukzaligheid der ek-stasis dan ook, ligt de eigenheid van Verwey's geestelijk leven en poëzie. Zijn grootste boek, het middelste van de trilogie en dat onmiddellijk aan De Weg van het Licht voorafgaat, heet Goden en Grenzen, en op het bindwoord leg ik in dit verband bij deze titel de nadruk. In zulke oogenblikken van gelukzaligheid vervallen alle vormen en voorstellingen, zonder welke ‘eigenheid’ niet bestaan kan, en zelfs mag men zeggen, dat zij zuiverder vervulling inhouden, naarmate hij, die hen ervaren mag, onpersoonlijker zijn soort vertegenwoordigt. Ek-stasis is een overschrijding van grenzen, geoorloofd alleen wanneer God zelf de mensch over hen heen draagt. Het geestelijk leven, waarom het op aarde voor de menschen gaan moet, is de innerlijke actie, die in een veranderde wil wortelt. In de vorm, waardoor zíj bepaald wordt, moet de eigenheid van Verwey's geestelijk leven dus gevonden worden. Die actie, gelijk wij zagen, is het streven naar Godsverwerklijking. Door de immanentie van het scheppende in het geschapene, door hun eenheid, is iedere menschelijke Godsverwerklijking, gelijk ik eveneens reeds opmerkte, een zelfverwerklijking Gods in menschelijk leven, deze echter is de zichtbaarwording der Verborgenheid als de Godsgestalte, die wij kosmos noemen. Hier eindelijk wordt het ons mogelijk te begrijpen, hoe Verwey beide, waarachtig geestelijk leven, en waarachtig verbeelden, als ‘kern’ aan elkander gelijk kon stellen. In de bepaling van die kern, in datgene, wat geestelijk leven tot verbeelden maakt, vinden wij de eigenheid, die hem zijn persoonlijkheid, zijn werk haar vorm en verklaring geeft. Van twee kanten

van de mensch uit, van God uit, kunnen wij, na het voorgaande, dit middenpunt benaderen.

Ik sprak zooven van ‘veranderde’ wil. In deze wortelt het ware geestelijke leven, ook bij Verwey, en daar zijn poëzie van zijn geestelijk leven de uitdrukking is, vraagt zij van haar lezer, dat hij bereid en in staat zij, ook zijn wil, althans tijdelijk, door haar te doen veranderen. Hierin ligt de eerste, misschien de voornaamste oorzaak van haar moeilijkheid, want de veranderde wil is het gevolg van een veranderde levenservaring, waarvoor in het *on*veranderde zien en voelen en denken en droomen geen rechtvaardiging te vinden is. Alle waarachtig geestelijk leven begint met een ‘prorsus credibile est quia ineptum est’, of een ‘certum est quia impossibile est’, dat van de Oepanishads, het Pali-Boeddhisme, de Tao Teh King zoo goed als het Christendom. Met de drie groote leeraars van geestelijk leven op de weg der wijsgeerigheid is het niet anders. Voor Platoon heeft de rede slechts zin, om op te leiden tot en daarna weer neder te leiden van die plotselinge breuk in het redelijk bewustzijn, waardoor uit de ziel het vonkend vuur omhoogslaat, waardoor, als in een kolk van licht, de mensch zich stort in het goddelijk mysterie. Zoo is van Spinoza's Ethica, die liefdeleer, de allereerste zin een logische monstruositeit, die de hechtheid van het geheel niet aantast, maar bevestigt, en als Kant door zijn kritiek der zuivere rede ‘de bodem voor religie vrij gemaakt heeft’, bouwt hij zijn levensleer op dat zelfde Ding an Sich, welks onbepaalbaarheid de naaste grondstelling van zijn kritiek der rede geweest was. Aldus is het ook goed, want niet wordt de rede door zulke logische monstruositeiten weerlegd, zij wordt er alleen door beperkt, en verkrijgt eerst dóór deze beperking haar volledige bruikbaarheid. In de doorbraak van het mysterie door de rede, en door al de ervaringsvormen, die onder haar heerschappij staan, in die eerste ervaring, die het Christendom een bekeering, die Platoon een omwending noemt, komt het menschelijk bewustzijn tot het inzicht, dat de werklijkheid, die het gewoon is als de eenige, als *de* werkelijkheid te beschouwen, de illusie is van een ik, dat zich, door alle menschelijke faculteiten, opnemende, rangschikkende en voortbrengende, zoo volledig mogelijk aan zich te onderwerpen en te wijzigen, een wereld tracht in te richten, waarin het zijn eigen, door andere

ikheden slechts noode beperkte wet kan zijn. De innerlijke ommekeer bevrijdt het van die illusie. Hij doet de eenheid des levens ervaren. Hij doet het de wereld als Gods lichaam aanschouwen, waarin het ik geen bestaansrecht heeft, dan om als deel van het geheel tot de schoonheid van het geheel werkzaam te zijn. Hij verlost de enkeling uit de macht der baatzucht over zijn ervaren en handelen, en leert hem menschen en dingen met onbaatzuchtige oogen te aanschouwen: hij leert hem, schoon te zien, en daardoor, lief te hebben, en naarmate de enkeling dieper liefheeft, en schooner ziet, voelt hij zich dichter bij het hart des levens. Dan ervaart hij, hoe zijn leven, zijn eigen leven, dat hem deze eene, eenige mensch maakt, Gods leven is, en hoe datgene, wat hem in de wereld van al het andere onderscheidt - zijn in bewustzijn zich spiegelende menschelijke ervaringen - dus niet alleen *zijn* ervaringen, maar zelfervaringen Gods zijn, hoe God alleen door menschenoogen zich zelf, en in schoonheid, aanschouwen kan, en hoe dáárin, in de zelfaanschouwing Gods, zijn innigste bestaansgrond ligt. Samentrekking van het over de veelheid van ik en ander verstrooid bewustzijn tot in zijn diepste bestaansgrond, die God is, om van daaruit als uit een gloeiende kern in steeds breeder banen de heele wereld tot één zichtbare eenheid, tot godsgestalte te doorstralen, - een ommekeer; de wil, door hem gewekt, om voortaan overeenkomstig het aanschouwde wezen des levens te handelen; de werkzaamheid van deze, nimmer aflatende wil, - dat is het geestelijk leven, dat Verwey, *om* die samentrekking en uitstraling, en *mét* de Verbeelding, een kern noemt. Wat de Verbeelding betreft, reeds uit het hier gezegde zou men kunnen opmaken, wat onder dat woord verstaan moet worden. De andere benadering van de kern, nu van de Verborgenheid, van God zelf uit, is noodig, om dit helder te kunnen formuleeren.

Wanneer ik er van spreek, de kern nu van de Verborgenheid uit te willen benaderen, moet men dit niet letterlijk opvatten. Het is de beeldsprakige uitdrukking voor een gelijdelijk arbeidende verklaringswijze. Van de mensch uit benaderd, bleek, na diens ommekeer, de kern het samentrekkend en uitstralend midden van zijn eigen geestelijke actieviteit, die, omdat de veranderde wil een andere wereld schept, *creatieve* actieviteit is. Dat hij, van de Verborgenheid uit benaderd, eveneens, en

onmiddellijk haar scheppende actieviteit zelf blijkt, behoef ik feitelijk niet nog eenmaal afzonderlijk te betoogen. De Verborgenheid is slechts een naam voor de scheppende macht en creatieviteit dus de eerste, essentieelste bepaling, die de gelouterde ervaring aan de God, die zij gevonden heeft, moet toekennen. Zij is die kern, waar alles aan ontstraalt, en waar alles in terugvloeit. In die kern, die creatieviteit nu, zijn de geestelijk levende mensch en de Verborgene één. Naar de gansche oneindigheid van haar openbaringswijzen, buiten deze eene, blijft de Verborgenheid de menschen ten volle onervaarbaar. En onberekenbaar: in een tweede artikel zal ik laten zien, wat dit voor Verwey's wereldbeeld ten slotte beteekende. In de creatieviteit van zijn lichaam is de mensch haar slechts middel om haar eigen lichamelijkheid en de voortbrenging van de menschelijke geest te bestendigen. Maar in de geestelijke creatieviteit van de mensch zelf, waardoor God tot de zaligheid van gestaltelijk zelfbezit komt, waardoor de mensch een wereld van waarneming en gedachte tot kosmos herschept, *is* God die mensch, is die mensch hem nog bovendien, in deze ééne openbaringsvorm, onmisbaar. Want omdat hij de menschelijke geest uit zich geschapen heeft, heeft hij zich, voor deze eene openbaringsvorm, van hem afhankelijk gemaakt. Creatieviteit is voortbrenging, is, in een wereld van veelheid in tijd en ruimte, voortbrenging van: vormen. De actieviteit van de menschelijke geest, die zich zelf in God als diens eigen creatieviteit hervindt, herschept de heele wereld met haar ten hoogste - voor praktisch doel - gesystematiseerde veelheid van duizenderlei vormen, die aan het menschelijk ik zoo volledig mogelijk dienstbaar gemaakt zijn, tot de zichtbare orde waarin geen vorm beteekenis heeft dan als deel en beeld van het geheel, en waarin aan déze functie en aan haar alleen iedere vorm zijn bijzondere plicht en zijn bijzondere aanspraak ontleent. Zij schept de kosmos, dat is, de gestalte waaronder God in de menschelijke geest zich zelf aanschouwen en bezitten kan. Dit dan is het, wat Verwey de Verbeelding noemt: creatie van Godsgestalte. Wat in God schepping heet, in de mensch heet het Verbeelding. Ervàring van Godsgestalte kunnen wij aanschouwing noemen: veranderde, gelouterde waarneming van lichamelijkheid, maar in de Verbeelding gaat het er om, de kern, het crëeeren zelf zijn naam te geven, en

ik geloof niet, dat het mogelijk geweest ware, een beter woord te vinden. Het drukt in de eerste plaats de actieviteit uit. Het zegt tevens, dat haar uitkomst een vorm, een lichaam, een gestalte is. Het onderstelt een voorafgaande vorm, die door de menschelijke geest tot een nieuwe veranderd wordt. En bovendien wijst het tegenover de onmiddellijke actieviteit der Verborgenheid, die schepping heet, de middellijkheid der menschelijke haar eigen, nederiger plaats toe: het geeft aan, dat die vorm niet het heele wezen uitdrukt van datgene, waaraan het zijn ontstaan dankt, maar dat hij er slechts een beeld van is, een beeld van Gods wezen geeft. Geestelijk leven en verbeelden, zoo hebben wij hen in de kern, in de creatieviteit van de menschelijke geest, die lichaam tot beeld der Verborgenheid schept, ten slotte dus vereenzelvigd gevonden. In hun, in déze vereenzelviging ligt de eigen vorm van Verwey's geestelijk leven en terecht dus heet de poëzie, waarin het zich uitdrukt, poëzie der Verbeelding. Hóe zij zich, naar inhoud en vorm, als poëzie, van ieder andere poëzie onderscheiden moet, zullen wij uit al wat ik schreef kunnen afleiden, en in Verwey's verzen daarna noodzakelijk bevestigd vinden.

Poëzie is voor Verwey een veel ruimer begrip dan verskunst. Poëzie is de vrucht van iedere werking der Verbeelding. Die kan voor haar arbeid van de taal gebruik maken, maar ook als zij dit niet doet, - overal dus in het leven, waar menschelijke verbeelding God belichaamt en aan de verscheiden gelijkheid van alle dingen in God gestalte geeft - komt Poëzie tot stand, heeft een Dichter gearbeid. Men begrijpt al, dat ook het woord Dichter hier evenmin in de gewone zin, maar in die veel ruimere gebruikt wordt, die al de oude namen van ziener, vinder, zanger, en (naar zijn stambeteekenis) dichter voor die Grieksche, van Maker, die wij althans in ons woord poëzie nog behouden hebben, terugdringt. Ik kom hier tot wat het essentieelste kenmerk in de positieve inhoud van Verwey's poëzie is, en na de Verbeelding zelf, voor haar beoordeelaars (ook wanneer die geen veroordeelaars waren) het voorwerp van hun benevelendste misvatting: het feit, dat Verwey's poëzie één lange verheerlijking van het Dichterschap en van de Dichter is. Verstaat de lezer dit feit verkeerd, dan kan Verwey's poëzie hem haar diepste schoonheid en nood-

zakelijkheid niet ontsluiten. Heeft men het juiste inzicht eenmaal gekregen, dan eerst kan men haar in haar wezen, en als een bouw, begrijpen en genieten.

De Dichter dus, is de Maker, de Verbeelder, waar en waarin hij ook werken moge. Matelooze zelfverheerlijking, in matelooze zelfoverschatting van het dichterschap, is wat men Verwey verweten heeft, en de periode, waarin ook hij zijn eerste gedichten schreef, en die door hem in haar grond overwonnen werd, door velen de periode van het individualisme genoemd, heeft het menig lezer gemakkelijk gemaakt, deze vergissing te begaan. Als Verwey ook zelf wel van de onvruchtbaar geworden dichter sprak, die, niet bij machte zijn stilzwijgen zonder morren berustend te aanvaarden, vergeet, hoe niet verzen schrijven het essentieele is, maar dat de Verbeelding in hem werke, dat de Poëzie in hem léve, heeft men dit niet begrepen. Men weet nu, dat Verwey, de dichter verheerlijkend, niet in de eerste plaats de verskunstenaar, en zich zelf verheerlijkt, maar ieder mensch, wiens verbeelding de wereld van zijn dagelijksche ervaring tot een nieuwe wereld maakt. En dat moet ook zoo zijn, want is God de schepper, dan kan voor menschenwerk het woord scheppen slechts onder voorbehoud gebruikt worden, maar is de Verbeelding de zelfaanschouwing Gods als gestaltelijke wereldorde, dan drukt de keuze van het woord ‘maken’ uit, dat wel tusschen het onmiddellijk en onpeilbaar scheppen der Verborgenheid en het menschelijk verbeelden tot Godsgestalte een verschil bestaat dat tot een voorbehoud dwingt, maar tevens, dat het, als creatieve actieviteit, van uit de innigste geestelijke lichtkern van het menschelijk wezen onmiddellijk in rang Gods scheppen zelf volgt. Daarvan is het één vorm en daarvan is het *de* vorm door welke God, in deze tijdruimtelijke openbaringsvorm onzer wereld, tot volmaakte vervulling van zijn wezen komt. Als onkenbare scheppende Verborgenheid is hij zoo groot, dat al het geschapene in zijn grootheid als niets is en alle menschelijke creatie in de oneindigheid van zijn creatieviteit slechts gering schijnt. Maar in de geringste nietigheid van leven woont God met het volle wezen van zijn creatieviteit. Als de schepper van déze wereld, als zichtbare en zich zelf bezittende God is iedere mensch zijn incarnatie, zoodra hij dichter wordt, en als zoodanig die hoogste menschelijkheid

bereikt, die verheerlijking niet vraagt, maar afdwingt. Naarmate de mensch volstrekter zijn heele leven aan de werkplicht der Verbeelding ondergeschikt gemaakt heeft, in die mate is hij zuiverder de middelaar Gods en volledíger het middelpunt van een wereld, die *zijn* wereld is, en Gods doel-met-hem, zichzelf ervarende openbaring van Vorm, verwezenlijkt. Zoo wordt de Idee van het Dichterschap tot de Mythe van het Dichterschap, en de Dichter de Maker, godmenschelijke middelaar van God op aarde. En de mensch, die *die* dichter is, heeft de Dichter in zich te eeren en te verheerlijken. Als hij dat doet, zondigt hij niet, want overwinning van baatzucht is bestaansvoorwaarde der Verbeelding en de graad van zelfverheerlijking bepaalt noodwendig de graad van zelf-ontheiliging. Zondigen zou hij integendeel, wanneer hij het naliet. De mensch in hem wordt priester van een godsdienst, waarvan de dichter in hem de middelaar is. De volmaakte dichter is de Godmensch der Christelijke mythe: mensch, maar als volmaakt dichter God, zijn rijk het Godsrijk op aarde. De Dichter gelooft in de goddelijkheid van zijn dichterschap en in zijn dichterschap heeft hij, niet zich zelf, maar God lief. Daarvan getuigt hij, en kan niet anders, want getuigen is, van geloof en liefde beiden, de natuurlijkste uiting.

Ik streef met deze uiteenzetting een dubbel doel na. Negatief ruimt zij een der belemmerendste misvattingen uit de weg. Positief stelt zij daar een diepe zin, de Mythe van het Dichterschap voor in de plaats. *Die* Mythe, de mythe van *dit* Dichterschap, is de centrale creatie van Verwey's geest. In haar komt zijn eigenheid het volledigst tot uiting, en van die creatie is hij zelf, als Dichter, voortbrengend, bezittend en genietend, het midden. ‘Eeuwige Einder’, schrijft hij boven de volgende verzen, - ik citeer hen graag, nu de lezer hen geheel begrijpen kan, maar hun dan ook ongetwijfeld aan mijn proza de voorkeur geeft:

> Klaarheid van mijn einder: ik bemin
> Zóó te staan dat de Afstand koning blijft
> Boven u en mij elkaar niet naadrend.
> Uit de volheid drong ik naar 't Begin
> Met zijn licht de werelden dooraadrend,
> Heel de kreis die 't open oog beschrijft.
> Al mijn werklijkheid en al mijn droomen
> Zijn in die Figuur nu opgenomen.

Een sterk gedichtje, dat de vastheid, de elementairheid van een sibyllijnsche formule schijnt te hebben en geen andere duisterheid dan die van diep, helder water. Onmiddellijker bevattelijk vindt men het in deze regels:

> Ik ontving
> De levenswil die in mij werkte als meer
> Dan enkel mijne, als grondgolf van een zee
> Die ondergrondsch geheim en 't blind geweld
> Dat stamt van de gesternten mededeelde
> Aan al haar baren en door deze aan elk
> Van haar atomen. *Waar die eene golf*
> *Brak, op een enkel punt van haar verstuiving*
> *In 't licht van mijn bewustzijn, leefde ik.*

Maar de dichter gaat verder. Hij vervolgt:

> Nochtans:
> Achter de sluier van haar zilverschuim
> Vormt zich - haar wezen en het mijne in-een -
> Een spieglende verbeelding. Als een boot
> Van zang en stralen dragen haar mijn woorden
> De branding uit: beeld van mijzelf, maar tevens
> Beeld van de aan elke mensch verwante god.

Een boot van zang en stralen, in woorden: dat is, voor hem, het gedicht, en hiermede leidt hij zelf mij tot de beschouwing, die mijn ontleding kan afsluiten.

Het is voor Verwey's eigenheid niet alleen toevalligpersoonlijk, maar zeer wezenlijk van groot belang, dat hij dichter in engere zin, dat hij schrijver van verzen, dan, dat hij schrijver van déze verzen is. Verwey noemt ‘de Idee van het Dichterschap de scheppende verbeeldingskracht, die het meest onmiddellijk in dichterlijke kunst belichaamd wordt’. Men vindt hier evenmin als te voren de uiting van een zelfverheerlijking, die alleen op de toevalligheid van het persoonlijk kunstenaarschap berust, want de meest onmiddellijke belichaming der Idee, het dichten in engere zin, stelt onvermijdelijk dezelfde strenge eischen van onbaatzuchtige dienst, als die de idee zelf aan *elk* van haar dichters, in en buiten de dichtkunst, oplegt. De waardeering van verskunst, die ik hier aanhaalde, moet begrepen worden. Zij spreekt voor alle dichtkunst. Zij legt de taak op, na te gaan, in de eerste plaats wat zij beteekent en hoe dat uit het geschrevene noodzakelijk voortvloeit,

dan, wat uit de beschouwing van dit nauw verband als kern en omtrek van het dichterschap in de engere zin, in welke ik het nu verder gebruiken zal, te voorschijn komt. Die moeten wij gevonden hebben, willen wij Verwey, onder alle dichters, *als* dichter, de laatste, scherpste karakteristiek kunnen geven, die de schets van zijn dichterlijke persoonlijkheid volledig maakt.

De Idee van het Dichterschap in haar wijdste beteekenis kan in geen mensch volledig belichaamd worden. Haar volledige belichaming, de volmaakte Dichter, zou God zelf zijn, de kosmos, gestalte van de Verborgenheid. Ik gaf reeds aan, dat verbeelden wel, onder voorbehoud, scheppen kan heeten, maar, menschelijke vorm van scheppen, het in rangorde toch slechts vólgen mag. Verbeelden is menschelijk bepaalde creatieviteit, en dus in de enkeling, tot de grootste toe, vooral wat werking betreft, aan grenzen gebonden. Een Boeddha, een Jezus, een Franciscus bewijzen het. De volledige belichaming der scheppende verbeeldingskracht is een wereld, die zij vult en die haar vult. Deel van een geheel, dat een gestaltelijke orde is, kan de mensch de Verborgenheid in haar essentie, d.i. creatief beleven, hij kan haar wezen in ieder ander onderdeel tot kosmische gestalte verbeelden, maar geen mensch kan in persoonlijke ervaring de gansche wereld tot godsgestalte verbeelden en geen mensch kan, wát hij kan, anders dan uitsluitend voor zich zelf en misschien, somtijds, door bovenpersoonlijke overdracht, op weinige anderen. Zoo Verwey de dichter de onmiddellijke belichaming van de scheppende verbeeldingskracht noemt, doet hij dat terecht, omdat de creatieviteit van de dichter bij het verwekken van levende, bezielde vormen, niet als de plastische kunst uitsluitend de zichtbaarheid, en niet als de musicus uitsluitend de hoorbaarheid tot uitdrukkingsmiddel heeft, maar, wonderbaarlijke creatie van het bewustzijn, de taal die, in de woorden gefixeerde waarneming en gefixeerd oordeel, in het alles overheerschend verband van haar redelijkheid, bij ‘onveranderd’ dagelijksch gebruik, gesproken of geschreven, een volledige, vloeibare re-productie van onze ‘onveranderde’ ervaring der wereld is, met de zelfde tekortkomingen en mogelijkheden als deze, gelijk zij aan de tyrannie van het ik dienstbaar, door die dienstbaarheid (als zij) in hooge mate beperkt en

gewijzigd. Hoe het mogelijk is, zoodanige taalgeheelen te maken, dat zij organische lichamen blijken, die, door de adem des dichters tot leven gekomen, dat leven voor altijd en creatief in zich bestendigen? Altijd zijn er menschen geweest, die de potentie van het woord zoo hoogschatten, dat zij tusschen de taal en de scheppende geest een onmiddellijk oorzakelijk verband legden en zelfs hen gelijkstelden; god het woord noemden, dat in menschelijke gestalte vleesch werd, om in het vleesch zich te kunnen offeren; aan het woord de kracht toekenden, bovenzinnelijke machten binnen de menschelijke machtskring tot knechtschap te dwingen; ja, in het eenlettergrepige, zinnelijk en redelijk beteekenislooze woord zóó de essentie van het goddelijk mysterie bevat droomden, dat het, uit de innigheid der innerlijkste verdieping op de goede wijze uitgesproken, Gods wezen door zijn klank tot een levende ervaring kon maken. Maar niet dit is het, wat ik hier te beschouwen heb. De heele dichtkunst is daar, om de potentie van de taal te bewijzen, stof voor creatie te zijn en lichaam voor mysterie te worden. Wat ik vaststellen wilde, is, dat dat de taal - dit eigenst bezit van de mensch, dat tot in zijn kleinste eenheden en verbanden de vorm en de inhoud onzer redelijkheid nauwkeurig in stof van menschelijke stem re-produceert - door de dichter tot organismen kan herschapen worden, waarin waarneming en redelijkheid en ontroering alle tezamen onderworpen zijn aan het creatieve rhythme, dat hen tot levende en levenwekkende taalgestalten maakt. En daarom, omdat de poëzie bij machte is taalgestalten te scheppen, die leven en leven overdragen; omdat de creatieviteit van de dichter de onvolkomenheden, die de ‘onveranderde’ taal zonder meer voor het creatief overbrengen van dieper leven dan dat binnen de ‘onveranderde’ ervaring valt, ongeschikt maken, met de eigen middelen die haar daartoe ten dienste staan, verbetert; omdat de taal, heel de ervaring der menschen omspannend en spiegelend, èn van de menschelijke geest, die vrij, als waarlijk een schepper, over haar, zijn voortbrengsel beschikt, het eigenst bezit is, èn de heele wereld van onze ervaring tot levende, vrije en vruchtbare vormen herscheppen kan; omdat het lichaam alleen de mógelijkheid van geestelijk leven, de dichter echter direct geestelijk leven zelf schept, daarom is die menschelijke maker, de dichter, die

dat eigenst-menschelijke, de taal, als het uitdrukkingsmiddel voor zijn creatieviteit gebruikt, van de scheppende verbeeldingskracht de naaste belichaming.

Ieder dichter is dichter bij de gratie der Verbeelding, zonder welke voor de mensch geen scheppen van geestelijk leven mogelijk is. De Verbeelding tilt de persoonlijke inhouden van de dichter uit de stroom der vergankelijkheid en hervormt hen tot autonome gestalten, die het rhythme - ik noem het gebonden 'wording' - als ónverganklijke gestalten van 'zijn' tot leven brengt, dat is, tot beelden Gods maakt. Daarom heeft ieder vers, afgescheiden van de stellige beteekenis of het bepaalbaar belang van zijn inhoud, aanspraak op eerbiediging. Waar leven is, daar is God. Die is het onbepaalbare waar alle bepaalbaarheid voor wijken moet, en dit brengt de vraag naar het persoonlijk karakter van deze, of gene, of iedere poëzie in hoogste aanleg op het tweede plan. Maar daar krijgt zij dan ook haar volle belang, want de rijkdom van het leven als van de kunst ligt in de verscheidenheid, waarin beide zich openbaren en eigenheid is niet in strijd met de Verbeelding, maar een taak die haar wezen ons oplegt. In ieder dichter werkt de Verbeelding, maar alleen Verwey noem ik díchter der Verbeelding. In ieder dichter wordt de Verbeelding, die in hem werkt, gekarakteriseerd en beperkt door de inhoud van des dichters persoonlijkheid: zijn droom, de onstoffelijke gedaante van zijn persoonlijke levenswil, die in het gedicht haar lichamelijk bestaan krijgt, aan vorm en inhoud zijn persoonlijke eigenheid geeft. Zoo is het noodzakelijk ook bij Verwey. Maar bij hem is die persoonlijke levenswil het werkdadig besluit om de Verbeelding zelf zoo volmaakt mogelijk te belichamen, en zijn droom is de droom van een schoone wereld, die de volmaaktst mogelijke verschijning van Gods wezen zou zijn, gestaltelijk zelfbezit van de scheppende kern, de Verborgenheid, in de mensch de Verbeelding. In andere dichters, zeide ik, bepaalt de droom de Verbeelding: hij is haar lichaam, èn haar beperking. In Verwey bepaalt de Verbeelding de droom: daarom is zijn droom een wereld. Die krijgt in het dichtwerk haar lichaam: zij moet ingaan in taal, die haar onverganklijke gestalte geeft, levend en levenwekkend. Dichter, had de man, die geestelijk leven (dat is menschelijk leven in zijn hoogste potentie) in zijn kern de

creatieviteit der Verbeelding bevonden had, geen keus. Zooals de Verbeelding de naaste menschelijke werkzaamheid der scheppende Verborgenheid is, zoo is deze dichter, omdat hij in de taal, die de heele wereld onzer ervaring omspant en weerspiegelt, deze heele wereld tot gestalte van God maakt, niet alleen de naaste, maar ook de volkomenste belichaming der Verbeelding. Een dienaar, - dienaar niet enkel, maar *kind* van de Verborgene en vol van die eerbiedige gemeenzaamheid, die vroomheid is, - telkens zullen wij die in Verwey's verzen met de God in verkeer van gebed en gesprek vinden! Strijdbaar stedehouder daarna, in dat rijk van taal dat zijn eigen, door hem zelf geschapen en geordende wereld is, van uit welks midden hij heerscht, van welks grootheid hij, niet voor zich zelf, maar voor de Meester, erkenning eischt, en waar men niet kan binnentreden, zonder de stadhouder de cijns van liefde, eerbied en dankbaarheid verschuldigd te zijn. De gestalte van de Dichter, Maker van de wereld, die in, van, uit, en door hem leeft en waarover hij heerscht, is de karakteristiekste eigenheid van Verwey's dichterlijke verschijning. Alleen als men die begrepen en dan ook als vanzelfsprekend aanvaard heeft, kan men zich aan zijn poëzie onvoorwaardelijk overgeven, en wordt men door die overgave bekwaam, haar geheel in zich op te nemen.

Want ook de vorm wordt onmiddellijk door deze persoonlijkste eigenheid gekarakteriseerd, en zonder dit inzicht kan het niet anders, of een lezer, die na de lectuur van zooveel verschillende dichters van deze tijd de vorm der dichters en zijn mogelijkheden nu meent te kennen, moet vreemd staan tegenover Verwey, die sommige verwachte trekken mist, andere bezit, die hem afstooten. Al wat ik over Verbeelding schreef, - haar voorwaarde: ommekeer en wilsverandering; haar middelen: loutering van waarneming tot aanschouwing, van redelijkheid tot kosmische bewustzijnsspiegeling, van egocentrische gemoedsbeweging tot liefde en gemeenschapsgevoel; haar wezen: samentrekking en uitstraling van creatieviteit; haar doel: gestaltelijk zelfbezit der Verborgenheid, - dit alles heeft ook voor de dichtkunst volstrekte geldigheid en bepaalt haar in al haar uitingsvormen. Is zijn wereld voor Verwey werklijkheid, voor de lezer kan zij een droom blijven, - kan zij een droom *moeten* blijven, ook wanneer hij in haar

werklijkheid gelooft, zelfs wanneer hij gelooft, dat zij de éénige werklijkheid is. Door de poëtische potentie van de dichter kan hij er binnentreden. Maar de ommekeer moet hij, bij het binnentreden, kunnen beleven, zijn wil moet hij kunnen veranderen, hij zal een offer moeten brengen en een afstand moeten doen, en zoo hij dáártoe niet in staat is, zal hij Verwey's poëzie niet *van haar midden uit* in zich kunnen opnemen, en zal het alleen toevallig gebeuren, dat hij, naast de schoonheid waarvoor hij blind is, een andere ziet, die hem bekoren kan. Ieder goed dichter vraagt van zijn lezers een tijdelijke verandering: onder zijn aandrang stuwt onze eigen levensbeweging met de zijne een korte tijd samen. Hij verhevigt of verstilt de hartslag van onze ontroering, als dezelfde man, die ons door de storm van zijn hartstocht wil opheffen of neerslaan, die ons in de gloed van zijn emotie verteeren wil, tot God zich, of Satan, om zijn grootheid vergloriet, doch aanstonds, in de windstille atmosfeer van onze teederheid, als een snikkend kind eenvoudig en smartelijk het gemis van een onbevredigde menschenziel uitklaagt. Hij verrukt ons oogen en ooren, en heel onze ziel, door de alles verjongende geluksvervoering van zijn liefde voor het wonder dezer aarde; maar als hij de zinnen waanzinnig prikkelt, om in de razende drift van zijn gulzige gewaarwordingen een Al te overweldigen, dat door hen niet overweldigd worden kàn, blijven, als hij, wij koud en ledig. Hij trekt ons binnen de innigste intimiteit van zijn huiverend gevoelige eenzelvigheid, van waar hij sidderende lichtstralen van geestesleven uitzendt, om naar de einders van die vreemde, òneindige wereld te tasten, in wier midden hij droomend verdoken zit. Hij jaagt de gloed door ons hart van zijn begeerte naar een zuiverder gemeenschap op een schooner geordende aarde, maar breekt in klachten, als het leven langzamer is dan een onrustig menschenhart en zijn droom te hoog voor de engheid der strijders. Hij ontvoert ons aan de onherbergzaamheid der aarde tot een blinkend verkeer van louter zielen in de zalige lichtsfeer der liefde, zijn vaderland; maar in ballingschap ontwaakt, lijdt de machtelooze ziel de weeë pijn van het trekken der onstoffelijke banden, waardoor zij met het land van haar oorsprong verbonden blijft, en waaraan zij zich enkel in de droom uit haar dorheid tot zijn zalige schoonheid verheffen

kan. Hij leidt ons binnen die vredig bezonde loovers, achter wier geurige fluistering wij een verleden en een heden, met al hun lust en al hun pijn, tot de stille prieelen van het geluk herschapen vinden. Hij verbergt in gestalten zijn armoede achter zijn rijkdom, zijn zwakheid achter zijn hoogmoed, achter de vastheid van het maskerend beeld de onzekerheid van een geest, die zich nimmer voor *eigen* bewustzijn geheel kon rechtvaardigen, de teleurstelling van een ziel, die naar Gods wet en naar Gods beeld haar leven formeeren wou, maar de wil en de moed mist, om geheel, en zeker, om fier en zuiver haar diepste zelf te zijn. Hij zuigt ons op de donkerheid van zijn rhythmen naar de ijle flustering van een zee ver achter verzonken paradijzen, zonder antwoord voor een hart, dat zijn wereld weggaf voor zulk een lied, en, ná het lied, in die ijlte geen uitkomst ziet. Hij geniet, in het heete dwingen van zijn verlangen, de heerlijkheid van het aardsche leven, maar, schuwe, daadzwakke minnaar, bezit hij haar alleen in de felle klop van zijn droomdoorbonsde hart; en daar de droom hem niet vullen kan, en de heerlijkheid van het aanbeden leven zich in de onvervuldheid van hetzelfde verlangen, waarin het zich eerst aan hem wegschonk, weer aan hem onttrekt, lijdt hij in de eentonige troebelheid van het dagelijksch leven de leegheid, waar soms, maar te zelden, het verlangen, en in het verlangen de heerlijkheid, diep, dringend en beklemmend uit omhoog zingt. Al deze dingen met hen mee te leven, dat vragen ons dichters als die ik hier (zonder te vergeten dat geen levende verschijning, zelfs wat het essentieelste betreft, binnen zoo kort bestek volledig gevangen kan worden) in eenige van hun hoofdtrekken trachtte te typeeren. Maar de ommekeer vragen zij ons niet, en niet de wil, om deze, onze wereld rondom ons, in dit nu, tot Godsgestalte te herscheppen en in haar wezen aanschouwbaar te maken. Verwey's verzen vragen die ommekeer: afstand van het ik, - om aan een wereld deel te nemen; verandering van de wil, - om het midden van de kosmos te kunnen zijn; de volle bereidheid om zich met de dichter te vereenzelvigen, en, tot hetzelfde doel, de zelfde arbeid te verrichten. En dit is zoo, omdat bij andere dichters een persoonlijke levensdroom de Verbeelding beperkt, en het leven, dat de Verbeelding hem geeft, die droom tot ons overdraagt, en omdat bij Verwey de Verbeelding de droom bepaalt, die droom

dus een wereld is, en het leven, dat de Verbeelding haar geeft, haar niet overdragen kán, zoolang wij, door onze weigering om ons ik te offeren, tot het bevatten van een wereld niet in staat zijn.

Onze geest, dus, moet een wereld bevatten kunnen: een wereld van taal, - in gedichten. Bij schier iedere dichter vindt men de gedichten als afzonderlijke eenheden. Elk bevat zooveel van zijn dichter, als hij in dit eene gedicht heeft willen neerleggen. Misschien bevat ieder gedicht hem geheel. Maar uit al die gedichten gezamenlijk verrijst in onze geest een verschijning, een figuur, die voortaan onze voorstelling van deze dichter is, en naarmate hij een meer omvattende inhoud een sterker dichterlijk leven in schooner vormen geeft, worden wij door zijn werk tot grooter bewondering bewogen. Het kan zijn, dat zulk een dichter een wereld in zijn ziel draagt, maar een beeld van die wereld krijgen wij eerst door de gezamenlijke indruk van zijn afzonderlijke, elk in zich zelf of groepsgewijs onafhankelijke gedichten. Onder de dichters, die, omdat zij onmiddellijk van uit hun persoonlijke ervaring dichten, door het oude woord lyrisch onderscheiden worden, behoort Verwey tot de zeer weinigen, die, in eerste aanleg, niet zoozeer gedichten, als boeken schrijven. Wie mij oplettend gevolgd heeft, begrijpt, dat het niet anders kan. De wereld, die Verwey in zijn taal doet ingaan, is een gestaltelijke orde, waarin wel iedere eenheid in haar levende kern identiek is met de Verborgenheid, in haar gestalte dus als beeld Gods aanschouwd kan worden, dat alles echter niet op, in, en om zich zelf, maar enkel voorzoover en zoolang zij als een met alle andere eenheden samenwerkend deel van de zich zelf gestaltelijk openbarende Godheid gezien wordt, die haar bestaansgrond en haar wetgever is. Precies zóó is het met de wereld van taal, die Verwey's boeken ons geven. Werken als Het Zichbaar Geheim, als Goden en Grenzen, als De Weg van het Licht, zijn organismen, zijn voor alles *bouw.* Zij zijn er niet mede tevreden, dat in onze geest door de lezing van de afzonderlijke gedichten de voorstelling van een persoonlijkheid of van een wereld in ons opdoemt, zij belichamen zélf die persoonlijkheid, die wereld in hun Vorm. Dat bepaalt noodwendig de gedichten afzonderlijk. Zij vormen een bouw, waarin alles van alles afhangt, ieder onderdeel

het andere vooronderstelt. Dat wil zeggen, dat men de afzonderlijke gedichten geheel anders moet naderen dan die van Kloos, Boutens of Leopold. En men moet ook dit niet vergeten: dat bouw geen arrangement, geen schikking is, aan de gedichten opgelegd, en waarin zij elk overeenkomstig zijn individueele inhoud vernuftig hun plaats krijgen. Zij zijn om, en als onderdeelen van een geheel, een bouw, een organisme geschreven, en hoe schoon zij ons afzonderlijk ook mogen voorkomen, in hen allen is bovendien iets, dat zij alleen bezitten door de eenheid met hun gezellen, met wie zij, op hun eigen plaats, in hun eigen verband, één gestalte vormen. Ongetwijfeld heeft Baudelaire in de eerste periode van zijn dichterleven zeker aantal gedichten zonder de idee van een geheel geschreven. Maar toen de bouw, die Les Fleurs du Mal is, - een bouw, die het geloof in de alles doordringende en bepalende macht van de Erfzonde tot vormbeginsel heeft - door zijn geest geconcipieerd was, heeft hij ieder gedicht daaraan ondergeschikt gemaakt, en is menig gedicht *om* die bouw geschreven. Dat men dit niet begrepen heeft, dus evenmin begrepen heeft, wáárop die bouw berustte, is de voornaamste oorzaak geweest, waardoor het beeld van deze waarlijk groote dichter door publiek en kritiek lange tijd, ook in ons land, zoo (tot, in sommige opzichten, zijn tegengestelde) verwrongen en verkleind kon worden. In nog veel sterker mate geldt ditzelfde bij Verwey. Zijn gedichten hebben essentieel deel aan een organisch geheel en dus tevens aan elkander. Als ik zeg, dat in zulke organismen de gedichten aan het geheel hun ontstaan danken, weet ik, dat menig lezer en beoordeelaar daartegen bezwaar maakt. Voor hun gevoel heeft het iets, dat met het wezen van het lyrisch gedicht, waarin zij persoonlijke uitstorting zien, in strijd is. Zij stellen zich voor, dat een zekere willekeur, iets van geweldenarij niet kan uitblijven, en voeren eenige of vele van Verwey's gedichten als hun bewijs aan. Terwille van een inderdáád willekeurige gewelddadige begrenzing van de poëzie, onderschatten zij èn de creatieve potentie van een groote dichterlijke geest, èn de dwingende stuwkracht van een centrale conceptie. Zoo men weet, dat des dichters intuïtie, in ieder geval de intuïtie van déze dichter, nooit willekeurig is, maar aan haar eigen wetten gehoorzaamt, neemt men eerder dan die onder-

schatting met haar conclusies de zekerheid aan, dat zelfs wanneer gedichten ontstonden, die het karakter van centraliteit blijken te hebben, zonder dat hun dichter zich van een bouw nog bewust werd, die bouw niettemin in hen reeds voorondersteld is, en dat de dichter zich vaak eerst aan zijn gedichten zelf langzamerhand bewust wordt, waar de geest hem heen drijft. Ik geloof niet, dat ik bij deze trek van Verwey's werk te lang stilstond. Hij behoort tot de belangrijkste. Begrijpt men en aanvaardt men hèm niet, dan kan dit of dat misschien treffen, maar de zin van het geheel, en daarom de diepste zin van ieder onderdeel, ook het bewonderde, blijft, bij de beste wil, toch onvermijdelijk ontzegd.

Ten slotte, dan nog, wordt Verwey's poëzie, als in elk gedicht op zich zelf, zoo ook in de kleinste details van ieder gedicht, in woordkeus, zinsbouw, beeldspraak, versvorm, door de bouw van zijn geest bepaald. Zelfs de rijke verscheidenheid van versvormen, die zijn werk kenmerkt, vindt haar laatste verklaring in dat feit, dat zijn poëzie de belichaming is van een wereld, die haar wezen in oneindige verscheidenheid van vormen voor ons ontplooien wil. Alleen het noodzakelijkste zal ik hierover zeggen. Alles wat in Verwey's poëzie vorm in de engste zin is, ontvangt zijn karakter van het centrale doel van de dichter. Ik wees er op, hoe voor hem de Dichter een Mythe is, en een Mythe worden móest. Zoo is het - en dit heeft ook voor de vorm in engere zin zijn bijzonder belang - met alles, wat uit de scheppende kern zelf voortkomt, en wat Verwey's wereld in haar geheele verschijning beheerscht. De Liefde vóór alles, en de Lente, de verhouding van God en dichter, van meester en jongere, - als mythen of mythische gestalten vinden wij hen in zijn verzen. Zij zijn van wezen concentrisch, want alle zijn zij mythen van de eene scheppende Verborgenheid in bloed, tijd, ruimte, geest en taal. Maar in dat mythische is ieder individueel moment van individueele ervaring opgegaan en de individueele bepaling van het afzonderlijk ervaringsmoment zal men bij Verwey niet vinden. De waarneming is tot aanschouwing gelouterd: daarin verliest zij de autonomie van haar individualiteit en wint zij haar eigenheid, die persoonlijke verschijning van het algemeenste is. Evenzoo gaat het met de redelijkheid, met de ontroering: ook zij verliezen hun eigene-

gerechtigheid en ontvangen er wezenlijke eigenheid voor in de plaats. Op dezelfde wijze staat het woord zijn ‘eigen recht’ aan de zin af, de zin aan het gedicht, het gedicht aan het boek, waarvan het deel uitmaakt, en hun allen geeft de geest juist in hun begrenzing hun vruchtbaarste gloed en hun zuiverste diepte. Daarom kan men, gelijk wij van veranderde wil spraken, bij Verwey tevens van veranderde taal spreken. Ieder dichter heeft een eigen taal, maar tusschen al die eigen talen bestaat een verwantschap, waar die van Verwey geen deel aan heeft. Het kortste kan ik dit aldus omschrijven, dat zij allen, de een meer, de ander minder, het individueele moment van actueel of herinnerd leven zoo zuiver mogelijk in hun vers recreëeren en het dóór het vers tot een algemeengeldigheid verheffen, waarin het nochtans zijn individualiteit handhaaft, en die het zelfs door zijn stellige inhoud ontkennen kan. Verwey echter belichaamt in zijn taal een wereld, waar geen eigengerechtig individueel moment meer in bestaat of bestaan kan. Alles is daar, door te *zijn,* persoonlijke verschijning van de Verborgenheid, alles leeft in zijn idee, iedere levensbeweging gebonden in haar mythe. Het wezen van Verwey's dichterschap is: het creëeren van een wereld, die hij reeds in zich draagt, en die door persoonlijke begrenzing vergankelijk en creatief beperkt is, tot een ónvergankelijke, onafhankelijke, onuitputtelijke wereld van taal, aan welke zijn rhythme leven en gestalte geeft, die door haar rhythme voor altijd haar levende gestalte in anderen herscheppen kan, maar voor welke de taal precies dezelfde offers te brengen heeft, als de individueele wil bracht, toen hij besloot zijn ikzucht aan Gods wil te onderwerpen. Zal de taal dáártoe in staat zijn, dan heeft zij de bekoring van het woord te tuchten. Dit heeft een verandering tengevolge, die ieder, wiens hart buiten de kern van Verwey's poëzie blijft, een verlies moet achten, maar die in werklijkheid een onschatbare verrijking is. En zulk een afstand van eigenschittering geldt niet alleen voor het woord, maar evenzoo voor de volzin, voor het beeld, en voor ieder ander bestanddeel van het gedicht, tot het gedicht zelf toe, die allen op eigen plaats in eigen verband, de creatieviteit, de centrale scheppende kern dienen, door welke zij, als tot eenheid georganiseerde veelheid, deze levende en levenwekkende wereld worden.

Wat ik hier neerschrijf, kan door bestudeering van Verwey's poëzie in bijzonderheden aangetoond worden. Mij was het er slechts om te doen, een beeld te ontwerpen, dat de lezer tot zijn dichterfiguur nader kan brengen. Daarop kwam het hier aan, niet op het onderzoek, hoe wij dit alles in de verzen verwerklijkt vinden, en zeker niet, in hoeverre sommige van hun details de onvolkomenheid van alle menschenwerk dragen. Die zijn er, en zijn er onvermijdelijk, doch vormen tezamen geen karakteriseerende trek, die ik verplicht zou zijn hier uitdrukkelijk aan te wijzen: enkele hunner zijn begrijpelijke voortvloeisels van Verwey's sterkste deugden. Wie een wereld ‘beweldigen’ wil, om haar ‘in taal te doen ingaan’ is niet enkel een zanger en een vinder, maar ook een beelder en een bouwer, - een heerscher. Wie als dichter een heerschersnatuur heeft, is zeker van zijn stroom, maar hij kan niet altijd zingen: zijn doel bepaalt en heiligt zijn middelen. Het kan niet anders, en alleen hij, die het hatelijk ‘modernisme’, dat de verenging van het poëziebegrip, waardoor sinds enkele jaren zoo veel oordeelen vervalscht worden, tot onschendbaar dogma verheft, kan vergeten, dat de poëzie inderdaad geen engere grenzen heeft dan de menschelijke geest, en hoe dat, wat een wereld van taal haar leven en daardoor haar werklijke onaantastbaarheid geeft, het levende, creatieve rhythme van een sterke menschelijke stem is. En in dát geluid, een sterk geluid ook als het teeder is, bloed, stem en adem ineen, handhaaft Verwey door al het werk van zijn rijpste periode zijn eigenst eigendom. De lezing van de besten onzer tijdgenooten, Yeats, Jammes of Leopold, wekt de gedachte, dat belangrijke dichters zijn, wie zulke verzen schrijven. Die belangrijkheid dragen wij van hun werk op hun persoon over. Bij de lezing van Verwey's verzen, als bij die van George, hooren wij, vóór alles, de stem van de groote mensch, die er zich in uitspreekt. Dit is een wezenlijk verschil. En hebben wij eenmaal die stem gehoord, en als zoodanig erkend, dan bewonderen wij, met hoe zekere geest die groote mensch van uit haar midden de wereld beheerscht, die hij eerst vormde, en op hoe sterke stroom van taal hij haar in ons overdraagt. Geen ander Nederlandsch dichter is hiertoe in staat gebleken. Verwey, - de mensch van *die* grootheid, de geest van *deze* wereld, de dichter van *zulk* een stroom,

beter te doen begrijpen, dieper te doen genieten, dan blijkens bijna alles, wat over hem geschreven is, tot dusver mogelijk was, daartoe kan de schets - meer dan een schets mocht het nog niet worden - die ik hier van zijn geest en zijn poëzie, in hun hoofdtrekken, en in het onderling verband van hun hoofdtrekken, gegeven heb, misschien dienstig zijn.

Een enkel woord echter moet ik, voor ik dit artikel besluit, om misverstand te voorkomen aan het bovenstaande nog toevoegen. Het uitbreken van de oorlog, kort na de voltooiing van Het Zichtbaar Geheim, tot dan toe Verwey's rijpste en diepste werk, verwekte in zijn innerlijk leven een krisis, die dieper woelde dan de meeste beoordeelaars, in hun onkunde omtrent wezen en beteekenis van zijn poëzie, begrijpen konden, en die zich dus op andere wijze uitte, dan hun wankel, maar onverdraagzaam inzicht aanvankelijk oorbaar voorkwam. Enkel een studie van Verwey's geheele ontwikkeling en verschijning, van Het Zichtbaar Geheim in het bijzonder, van zijn eigen verwachtingen in wisselwerking met de toekomstverwachtingen, in wier midden hij groeide en rijpte, zou ons in staat kunnen stellen de schok te beschrijven, die Verwey uit zijn innerlijke vrede stootte, en het begin werd van wat wij een nieuwe periode in zijn dichterlijk leven kunnen noemen. De verzoening van het door het uitbreken van de oorlog ontstane conflict tusschen de werklijkheid van zijn droom - wat die was, eischte, verwachtte - met de werklijkheid van de chaos rondom hem, bestond niet, en kon bij een man als Verwey niet bestaan, in de loochening van de geestelijke beteekenis van de chaos, of in een compromis tusschen beide werklijkheden, waardoor die van de droom in zijn wezen gewijzigd en dus gekrenkt zou worden. Het innerlijk leven, dat ik besproken heb, was voor Verwey niet slechts onder vele mogelijkheden de eene, die hem persoonlijk het meest bevredigde, maar een noodzakelijkheid en een zekerheid, die door geen andere werklijkheid weerlegd worden *kon.* Zoo dit nochtans schijnbaar gebeurde, was maar één oplossing mogelijk: dat de Verborgenheid, die zich de mensch als gestaltelijke Schepping openbaart, de vernietiging, met al haar verschijningsvormen in mensch en wereld, niet als blinde verijdeling, maar als middel, omsloten bleek te houden. Dat

wil zeggen, dat de droom de chaos in zich opnam, maar daartoe de grenzen, die de dichter hem gesteld had, overschrijden moest, om nog dieper, tot nog inniger kenbaarheid van het Onkenbare door te dringen. Die overschrijding, die doordringing, wier verste consequentie een bevrijding was en die de substantie speciaal van het derde boek der trilogie, De Weg van het Licht vormt, heeft Verwey's leven en werken sinds 1914 een bijzonder karakter gegeven, dat, na het in dit opstel geschrevene, afzonderlijk de aandacht vraagt. Juist na het afgeronde beeld, dat mijn eerste artikel ontwerpen wou, kan een tweede, dat de laatste periode behandelt, haar eenheid met, en toch haar eigenheid tegenover het nu besprokene te duidelijker doen uitkomen, en de dichtwerken, die Verwey ons gedurende deze periode gegeven heeft, bevredigender inleiden.

P.N. VAN EYCK.

Boeken over Nederland in Europa en overzee.

A.J. Barnouw, Holland under Queen Wilhelmina. With a foreword by Edward W. Bok. New York, Scribner, 1923.
Niederländisches Jahrbuch 1923. Herausgeber Dr. Th. Metz, Syndikus der Niederländischen Handelskammer für Deutschland, Frankfurt a. M.

[F. de Haan], Oud Batavia. Gedenkboek uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen naar aanleiding van het driehonderdjarig bestaan der stad. Twee deelen met platenalbum. Batavia, Kolff, 1922-1923.
Mr. M.W.F. Treub, Nederland in de Oost. Haarlem, Tjeenk Willink, 1923.

Louis Couperus, Oostwaarts, 's-Gravenhage, Leopold, 1924.
Dr. M. van Blankensteyn, Suriname. Rotterdam, Nijgh en van Ditmar, 1923.

Het boek van Dr. Barnouw verdient onder de jubileumsliteratuur, die het schijnt te zullen besluiten, zeer bijzondere vermelding. Omdat het van één hand is; omdat het voor Amerika is; bovenal omdat het goed is. Wat elders, naar aanleiding van het jubilé, over Nederland gedurende 1898-1923 geschreven werd, wordt hier door deugdelijkheid van inhoud, verscheidenheid van belangstelling en aangenaamheid van vorm zonder twijfel overtroffen.

De indeeling is bijzonder goed. Vijftien hoofdstukken die chronoligisch onderscheiden zijn en toch elk het geheele onderwerp onder een eigen aspect brengen; dit is heel knap gedaan; het loopt, van de inhuldiging, over ‘The Liberals in Power’, Kuyper, Troelstra, den oorlog (ik sla over), op ‘Holland in after-war Europe’ uit. Dan volgen nog drie

hoofdstukken waarvan het eerste Indië, het tweede letteren, kunst en wetenschap behandelt, het laatste eenige algemeene trekken in de stof der zeventien voorafgaande wil doen onderkennen.

Die trekken schijnen mij goed waargenomen.

Hier is er een:

> It is a grievance of the enthusiasts in the *Algemeen Nederlandsch Verbond* that the Dutchman is always inclined to run down his own country... A Hollander is apt to say, 'The Dutch people is always wrong'... Inclined to say, not to think it. The habit of finding fault with his own country is only a pose which serves him as a convenient escape from the awkward confession that the Dutch *are* right, after all. He feels shy of admitting it, even to his compatriots, and finds a secret satisfaction at hearing his own thoughts voiced by the protest which he elicits by his criticism. The enthusiasts do not understand this. They take the faultfinding habit in all seriousness and fear from it an enervating influence on the spirits of the people. They call it irreverent, profane, self-destructive. The humor and the instinctive wisdom of it escapes them. It is not profanity, but rather a reverent fear lest his feelings should be hurt that makes the patriot conceal his love of country. If a foreigner should repeat or join in with his critical remarks he would bitterly resent it. For he feels that it is only the Dutchman's prerogative to speak deprecatingly of the fatherland.

Als letterkundig consul van zijn land in Amerika heeft Dr. Barnouw met dit werk tegelijk ons en de natie bij welke hij geaccrediteerd is een goeden dienst gedaan. De Amerikanen vinden er een rijkdom in van voortreffelijk gekozen en met smaak bewerkte informatie, en ook de Nederlander zal het met vrucht lezen.

O ja, de heer Bok staat ook nog in dit boek. Hij noodigt met bekkenslag het publiek de tent binnen, met drie in één adem elkaarsverdringende 'wonderful's' aanprijzend wat daar te zien is. Deze ex-Hollander heeft voorzeker den schroom, waarvan Dr. Barnouw in bovenstaand citaat zoo geestig schrijft, in het land zijner verkiezing grondig afgeleerd.

Het spijt mij even, op bl. 24 bij Barnouw te lezen, dat vóór de *Gelderland* ter beschikking van Kruger werd gesteld, 'natuurlijk' verlof van Engeland gevraagd is. 'The Government would not have taken this step without an assurance obtained from Downing Street that it would not be taken amiss. To have acted regardless of such caution would have been reckless folly'. Het aanbod aan Kruger *is* gedaan zon-

der vooraf verkregen verzekering van Downing Street, en zoo te handelen was geen dwaasheid maar verstand. Wij bezitten de mededeeling van de Beaufort zelven in de passage zijner gedenkschriften, afgedrukt in mijn *Historie en Leven* III, 38:

> Mijn ambtgenoot van marine Roëll deelde mij mede, dat zoo ik het verlangde een schip dat naar Indië op reis was en in de Roode Zee stoomde, gemakkelijk naar Lourenço Marques kon gaan om Kruger af te halen. Dit denkbeeld greep ik aan; Engeland kon er moeilijk aanstoot aan nemen, en in Nederland zou het de openbare meening streelen, misschien wel bevredigen. Ik ontving in den laatsten tijd de smadelijkste ongeteekende en geteekende brieven, waarin mij lafheid en allerlei andere minder fiere hoedanigheden werden ten laste gelegd; na het aanbod kreeg ik allerlei brieven van menschen die zich noemden of niet noemden, waarin mij werd geschreven of het niet onvoorzichtig was Engeland op deze wijze te tarten. *Dadelijk nadat het aanbod was gedaan en door Kruger aangenomen,* had ik mijn secretaris-generaal Mr. Ruyssenaers naar den Engelschen gezant gezonden om het hem mede te deelen. *Vooraf raadplegen wilde ik niet;* dan zoude de Engelsche regeering natuurlijk gezegd hebben 'ik zag liever dat gij dit niet deedt'; en dan zou het onvriendelijk zijn geweest het aanbod toch te doen. Den dag na het bezoek van den heer Ruyssenaers bij Sir Henry Howard deed deze zich bij mij aandienen. Hij zeide mij dat hij een telegram van Lord Salisbury had, waarin deze dankte voor de mededeeling dòch opmerkte, dat zij 'did not concern Her Majestty's Government, which had neither the wish nor the power to interfere with Mr. Kruger's journey nor with the ship which he might select'. Wij hadden daarna een vertrouwelijk gesprek over de zaak waarbij Sir Henry zeide dat men natuurlijk in Engeland liever gezien zou hebben, dat het aanbod niet was gedaan, maar er geen aanstoot aan nam. Hij zeide lachend: 'ça vous fera beaucoup de bien ici'.

Barnouw's hoofdstuk over Indië, hoewel veel goeds inhoudend, lijdt aan onvolledigheid. De namen van Limburg Stirum, Carpentier Alting, Ritsema van Eck, en de zaken waarvoor die namen staan, komen er niet in voor.

Het 'Niederländische Jahrbuch 1923' wil het eerste eener reeks wezen, 'deren Aufgabe es sein soll, dem deutschen Interessenten ein Bild der niederländischen Kultur und des niederländischen Wirtschaftslebens vor Augen zu führen'. Met de nevenbedoeling, verzekert ons de inleider Dr. Metz, de in Duitschland zoo vaak vernomen meening te bestrijden, 'das niederländische Wirtschafts- und Geistesleben sei dem deutschen sehr ähnlich'. Er zijn, naar zijn inzicht, slechts weinig volken op vergelijkbare beschavingshoogte, die

in zooveel opzichten en zoo diep van elkander verschillen als het Duitsche en het Nederlandsche.

Dit eerste jaarboek mag er wezen. Naast een groot aantal hoofstukken van verslaggevende beteekenis, waaronder die over 'Die Geographie der Niederlande' (Friedrich Leyden), over de Nederlandsche nijverheid (Metz), over de scheepvaart (Heinz Schmitz), over den landbouw (Mansholt) uitmunten, bevat het er een van meer critischen aard, dat wij aan den in ons land welbekenden Dr. Franz Dülberg te danken hebben: 'Der holländische Mensch'. Het is vol scherpe opmerkingen en zetjes, dikwijls fijne; ook enkele die in het gezochte overslaan ('Leiden wird in der Farbe stark lehmgelb, Utrecht tröstend dunkelgrün empfunden', er is hier van de universiteiten sprake). Dülberg ziet het Hollandsche volkskarakter terecht als sterk: 'was in jeder Generation als holländischer Lebensstil sich ergibt, pflegt in der überwiegenden Mehrzahl der Fälle sich auch gegen Abstammung und Blutmischung Eingewanderter durchzusetzen... Weitgreifende Herrschaft der Sitte über den Einfall', en toch geen eenvormigheid; zie maar de afwisseling der steden, 'deren jede ihr eigenes Gesicht hat'. De volgende indruk verdient aandacht omdat wij zoo levendig wenschen zouden dat hij juist moge blijken: 'Nicht immer ist das holländische Gesicht so ausdrucksreich wie das deutsche, *aber meist offener,* und es kann noch vieles in es hineingeschrieben werden. Trotz einer alten und reichen Geschichte ist Holland noch ein junges Volk, auch in den Grossstädten widerstandsfähiger gegen Zersetzungserscheinungen als die meisten anderen Länder Europas. Nicht nur durch das, was er ist, sondern auch durch das, was er werden kann, vermag der Holländer in einer Zeit, wo die Weiterexistenz grösserer verwandter Völker gefährdet ist, wertvollen Menschheitsbezitz in eine reinere Zukunft hinüberzuretten'.

Woorden die ons niet ijdel zullen maken, maar ons aan het nadenken mogen zetten; mocht het zijn, ons tot handelen prikkelen.

Een groot veld van actie heeft Holland van ouds gevonden 'in de Oost'. Vroeger had die actie een beperkter doel dan tegenwoordig; de neerslag, oud-Batavia, is goeddeels ver-

dwenen. Niemand als Dr. F. de Haan was in staat het zoo treffend voor ons te doen herleven, als in het gedenkboek, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap naar aanleiding van het driehonderdjarig bestaan der stad, is geschied. Het werd 1923 eer het boek in Holland op onze tafel lag; zulk een standaardwerk schrijft men dan ook niet in een vloek en een zucht. Het is in waarde gelijk aan de beste partijen van De Haan's *Priangan* en vormt beter eenheid dan dat nuttige en terecht vermaarde werk. De kennis die De Haan van alle bijzonderheden van het leven in Oud-Batavia bezit en de mate van aanschouwelijkheid die hij in zijn voorstelling daarvan weet te bereiken, grenzen aan het wonderbaarlijke. De uitdrukking klinkt wat ouderwets, maar er is geen ander woord voor. Het weeshuis, het armhuis, het hospitaal, hij weet er alles van, en uit de intiemste bronnen. De Compagnies dienaren, de burgerij, de slavenwereld, de Mardijkers, de inlandsche bevolkingsgroepen, de Chineezen, allen passeeren ons oog in eigen dracht en doen. Het Kasteel herleeft en de buitenplaatsen; wilde men aan afschrijven van geestige passages beginnen, er zou geen einde aan komen. Buitengemeen belangwekkend zijn de gegevens omtrent de geschiedenis van Batavia als woonstad (zij was reeds een halve eeuw vóór Daendels bezig zichzelve te verplaatsen) en als handelsstad: scherp is gezien en goed weergegeven, hoe haar bloei als zoodanig in oorzaak en in tijd van den bloei der Compagnie zelve is onderscheiden; ook waarom zij van korten duur moest zijn: wij zien reeds in de 18de eeuw Straat Malaka en de in de buurt daarvan gelegen emporiën hare overwegende beteekenis op handelsgebied hernemen. Het platenalbum eindelijk is een kostbaar bezit; het bijeenbrengen reeds der afbeeldingen vertegenwoordigt een studie waarvan de oningewijde zich geen voorstelling maakt, en de toelichting is geschied met evenveel kennis als geest.

Een aanteekening zou ik mij willen veroorlooven op schrijver's beoordeeling van Coen's beleid in December 1618, toen de overigens ook door hem hoogverhevene zich zou hebben overgegeven aan ‘het slechtste plan dat men kon vormen’. De redelijke keus stond volgens schrijver tusschen 1°. het fort lichten, alles aan boord brengen en naar de Molukken stevenen; ‘dan was niet veel verloren, want nergens blijkt

dat tot dusver veel kapitaal in de nederzetting te Jacatra was vastgelegd. Het prestige zou voor het oogenblik geschokt worden, maar men was per se de sterkste in den Archipel; de terugtocht naar de Molukken zou dus niets zijn dan de aanloop tot een wijder sprong'; - 2° 'alles aan wal te brengen wat voor de verdediging vereischt werd, om daarna het fort tot den laatsten man te houden in de hoop op tijdig ontzet uit de Molukken'. Coen deed noch het een noch het ander, waargde kostbaar geladen schepen aan een gevecht met de Engelsche overmacht en liet het fort in onvoldoenden staat van verdediging achter.

Ik daarentegen meen dat Coen redelijk handelde, door eerst den kortsten weg te beproeven van de Engelsche scheepsmacht te verslaan (immers daarmede zou alles gewonnen wezen) en toen dit onmogelijk bleek, het ophalen der macht uit de Molukken niet aan anderen over te laten: de concentratie heeft hem nog moeite genoeg gekost, en Reael zou er vermoedelijk niets van hebben terechtgebracht. Wat het lichten betreft, de Haan verzwakt later zijn eigen betoog door te twijfelen of Coen er den tijd toe zou hebben gehad; Coen zelf drukt zich stelliger uit, en noemt de zaak kortaf onmogelijk: eer de mond der rivier vrij gemaakt had kunnen worden waren de elf Engelsche schepen reeds in het gezicht. Ik heb niet den indruk, dat ter aangehaalde plaats de schrijver Coen volkomen recht heeft gedaan. - Omtrent Pieter van den Broecke zal hij sappigs vinden in het reisverhaal van Pietro della Valle, die in 1623 te Soerat bij hem logeerde (in de Fransche uitgave der *Voyages,* Parijs 1665, is de plaats III, 25 vv.).

> Wat er sympathieks in het onderwerp of de behandeling mocht zijn, het is steeds on-Indisch, het is altijd Hollandsch, en steekt daarom wezenlijk af tegen den valen achtergrond, waar zich nooit iets schijnt te bewegen, dat de moeite van het onderzoek wettigt. Op den voorgrond echter wemelt het van flinke gedaanten, gebruind door de oosterzon, maar westersch van kruin tot voetzool; zich 's lands heeren voelend...

Het is niet de heer Treub die aldus van zijn werk spreekt; de heer de Haan bezigt ze, tegen het slot van *Oud-Batavia.* De heer Treub had die woorden anders gevoeglijk tot de zijne kunnen maken. Hij heeft Indië bezocht en schrijft reisherinneringen waarin (op een hoofdstuk over Indië's natuurschoon

en wat opmerkingen over inlandsche dansen na) niet veel anders dan het Westersche plaats vindt; - den inlandschen mensch ontmoet men nog meer in het boek over het Batavia van Coen tot Daendels (Dr. de Haan doet de uitgebreidheid van zijn onderzoek in het boven afgedrukte citaat eenig onrecht) dan in dat over het Indië van 1923. Niemand is verantwoordelijk dan voor wat hij heeft willen geven; er is inderdaad allerlei Nederlandsch in de Oost, en een boek daarover van een waarnemer als Treub kan belangwekkend zijn.

Belangwekkend is het - niet overal; trivialiteit is er met ruime hand doorheen gestrooid. Slaagt men er in over de grapjes ‘tweede klasse rooken’ heen te lezen - en waarom zou men niet? - dan vindt men als hoofdinhoud een vlotte, op vele plaatsen kloeke en steeds genietbare schets van de westersche onderneming in Indië, benevens een toelichting en verdediging harer belangen.

Bedenkelijk wordt het boek eerst, in zoover de schrijver zich schijnt in te beelden, dat ter bepaling van het algemeen staatkundig beleid in zake Indië zijn woord reeds gezag zou kunnen hebben. Er zullen een aantal Nederlanders in Indië bestaan, bereid ons toe te roepen: ‘daar heeft Treub het u maar eens flink gezegd’. Ware hij eens tot andere conclusiën gekomen, dezelfde personen zouden hebben afgegeven op ‘weer zoo'n tourist die na een vluchtig bezoek er alles van meent te weten’.

Treub's beperktheid is deze, dat hij al het inlandsche slechts uit westersch-kapitalistischen gezichtshoek vermag te zien. Zonder er een ruimeren blik op te hebben, kan men thans echter Indië niet langer regeeren.

De heer Treub moet deze overtuiging bij velen hebben aangetroffen, en zij maakt hem korzelig. In die stemming kan hij vreemde vergissingen begaan. Zoo schrijft hij ‘aan den invloed van een onzer universiteiten’ toe, dat ‘het streven om Indië coûte que coûte *naar Westersch model te democratiseeren* onder de jongere ambtenaren school maakt’. Dat Utrecht, Groningen of Amsterdam zulk gif doen inzuigen was tot dusver niet bekend. Leiden kan het ook niet geweest zijn, immers die aan de opleiding daar de kleur geven, plegen tegen niets zoo krachtig te waarschuwen, als tegen schending of belemmering van indonesischen groei door het klakkeloos

opleggen van westersche standaarden. Wel zijn zij overtuigd dat het onvermijdelijk gevolg der instrooming van vreemd kapitaal nu eenmaal is, een deel der inlandsche bevolking naar westersch model te proletariseeren, en voor de plichten, die dit feit een vooruitziende Indische regeering oplegt, willen zij niet blind blijven. - Elders maakt de schrijver zich de illusie, dat het er voor de belangen, die zijne voorkeur hebben, beter in Indië zou gaan uitzien, als men er nu maar eens toe besluiten kon, 'wat de hoofdzaken betreft, den heer Ritsema van Eck geheel te volgen'. De heer Treub kan de nota-van Eck, gevoegd bij het rapport der Herzieningscommissie, niet rustig hebben bestudeerd, of hij zou weten, dat b.v. de suikerindustrie zich bij verwezenlijking van het denkbeeld-van Eck (sferenscheiding met uitsluiting van het (staatsrechtelijk-) Nederlandsch element uit de 'Indisch'-autonome gezagssfeer) in een allerzonderlingst predicament zou zien gedrongen; - dat van Eck's federatie de ontginning der buitengewesten zeker niet gemakkelijker zou maken, enzoovoorts. De heer Ritsema van Eck paradeert in Treub's boek als de man die het weet, blijkbaar meer omdat hij de ontwerpen der Herzieningscommissie bestreden heeft, dan omdat de consequenties van van Eck's eigen denkbeelden door den heer Treub nauwkeurig zouden zijn nagegaan, en zouden zijn probaat bevonden.

Men ontkomt niet aan den indruk dat de heer Treub het terrein dat hij in zijn hoofdstuk 'De Structuur der Indische Maatschappij' bestrijkt, niet voldoende beheerscht om de verschijning van zijn boek tot een evenement te verheffen. Zijn hoofdstukken van beschrijvenden aard over de groote cultures en de overige takken van het grootbedrijf zal men gaarne voor een populaire en heldere samenvatting erkennen.

De gebundelde brieven van Louis Couperus, uit en over Indie aan de *Haagsche Post* geschreven, zijn goede snapshots; weinig meer, maar de kodak, van een goed merk, is op een ruim aantal objecten gericht geweest. Tot een boek vereenigd, vervelen deze reisbrieven niet gedurende de lectuur, maar veel blijft er niet van bij. Strekking, bij Treub al te zichtbaar, ontbreekt aan Couperus' werk geheel.

Grooter nationale beteekenis dan de journalistiek van Couperus bezit die van Dr. van Blankensteyn, wiens artikelen over Suriname ieder zich uit de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* herinnert. Zij hebben voor een verzuimd stuk Nederland eene belangstelling gewekt die zij nu in boekvorm willen gaande houden. De courant gaf telkens een kaartje van Suriname er bij; het boek doet dit helaas niet éénmaal.

Over Suriname was eigenlijk elders al veel goeds te lezen, maar een feit is dat men het nooit las. Blankensteyn bezit het geheim, ons tot het lezen van *zijn* werk te dwingen. Wij houden er den indruk uit dat er ten aanzien van Suriname stellig nog allerlei ten goede *kan* keeren; dat de zekerheid ontbreekt dat dit *zal* gebeuren, maar dat het stellig noodig is belemmeringen weg te ruimen, voor zoover dat in Nederlands macht staat. Eén heeft de schrijver er aangewezen van een zeer droevigen en beschamenden aard, waarmede wij vertrouwen dat het, na de verklaring van den Minister van Koloniën in de Tweede Kamer in Februari 1923, nu voorgoed uit is.

Geen onaanzienlijke oogst dit afgeloopen jaar aan leesbare boeken over Nederland in Europa en overzee! In samenvatting zeggen zij ons, dat er van Nederland nog veel is te maken, en tegelijk, dat de hand snel aan den ploeg moet. Wie weet of de voorraad belangwekkende geschriften over de Nederlandsche zaak zich dan niet gedurig verjongt. Zoo ja, *De Gids* zal trachten, ze bij te blijven.

H.T. COLENBRANDER.

Misverstand.

Zoowel de officieele als de niet-officieele, de schriftelijke als de mondelinge behandeling der 26 October verworpen vlootwet gaven een talloos aantal malen blijk, dat velen voor- en tegenstanders het door hen gewenschte doel niet helder voor oogen stond. Aan beide zijden waren voorstanders van de verdediging van Nederlandsch-Indië, en eveneens aan beide zijden voorstanders van handhaving der onzijdigheid in den archipel en van deze alleen. Dit verschil in bedoeling werd duidelijk genoeg uitgesproken, ook bij de openbare behandeling van het wetsontwerp in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, maar toch was de verwarring groot, omdat zeer weinigen toonden in te zien, dat voor het bereiken van zulke verschillende doeleinden geheel verschillende middelen noodig waren. De Vlootwet was ontworpen met het oog op de verdediging van Nederlandsch-Indië; zij het ook, dat de middelen, welke werden voorgesteld, naar onze meening geheel onvoldoende waren om eventueel dit doel te bereiken. Voor werkelijke handhaving der onzijdigheid was het grootste deel van het voorgestelde materieel echter geheel onbruikbaar. Toch accepteerden velen de vlootwet met het oog op de door hen noodig geoordeelde handhaving der onzijdigheid. Herhaaldelijk viel groote begripsverwarring te constateeren; beide in beginsel zoozeer verschillende doeleinden werden veelal als één geheel gedacht. Ja zelfs ministers vertelden, dat zij niet anders wenschten dan handhaving der onzijdigheid, ofschoon dit toch geheel in strijd was met bedoeling en letter van het wetsontwerp. En ook met de voor-

geschiedenis daarvan, zooals overduidelijk blijkt uit de behandeling van het vóórontwerp in den Volksraad. Door deze reusachtige verwarring moest de stemming over het wetsontwerp wel zeer onzuiver worden. Zeker hebben velen, die handhaving der onzijdigheid eventueel noodig oordeelden, vóór het ontwerp gestemd, zonder zich bewust te wezen, dat de middelen van de Vlootwet geheel ondeugdelijk waren ter bereiking van dit doel. De meest uiteenloopende motieven hebben 50 tegenstemmers bijeengebracht, maar even zeker is het, dat er onder de 49 voorstemmers geweest zijn, die anders gestemd zouden hebben, indien zij niet dupe waren geworden van een misverstand, hetwelk feitelijk van den aanvang af aanwezig was en nooit voldoende tot klaarheid gebracht is geworden. Wij wenschen hiertoe nogmaals een poging te doen, aangezien het vraagstuk, hetwelk de Vlootwet had willen oplossen, door de negatieve beslissing van 26 October j.l. allerminst van de baan is. Stellig zal het in de naaste toekomst weêr ter sprake komen. Het is van groot belang, dat het vraagstuk dan in een zuiverder licht wordt gezien dan het geval was bij de openbare behandeling van de Vlootwet. Blijft het misverstand bestaan, dan zal worden voortgestuurd in de richting, welke sedert enkele jaren gevolgd is. Wat de hoofdzaak betreft dus in gelijke richting als de Vlootwet ging: die van een roekelooze en eindelooze geldverspilling, zonder bevredigend resultaat in eenig opzicht.

Een zoo uitgestrekt eilandenrijk als Nederlandsch-Indië kan alleen afdoende worden verdedigd door een vloot, die oppermachtig is ter zee. Een leger zal een factor van geringe beteekenis wezen onder alle omstandigheden. Zijn taak reikt nooit verder dan plaatselijke verdediging, hoogstens op eenige eilanden. Het is hierom van overwegend belang, dat aan het leger geen hooge eischen worden gesteld met het oog op den strijd tegen een buitenlandschen vijand. Het moet noodzakelijk tot teleurstelling leiden, wanneer men tracht het onmogelijke te bereiken. Alle belangrijke uitgaven, gedaan met het oog op de verdediging door het leger, beteekenen verspilling. Dit geld zou zeker beter besteed zijn aan de vloot, die alleen de taak der verdediging naar behooren kan vervullen. Het hinken op twee gedachten, verdediging van Indië door het leger en

verdediging van Indië door de vloot, maakt beide zwak, omdat de middelen - gezien van militair standpunt - altijd beperkt zullen wezen.

In theorie is dus voor de verdediging van Nederlandsch-Indië tegen een buitenlandschen vijand noodig een vloot welke de zee beheerscht; subsidiar een zeemacht krachtig genoeg om een ander het meesterschap ter zee te onthouden. Hiermede is dan tevens voldaan aan den eisch, dat Nederland zijn volkenrechtelijken plicht kan nakomen voorzoover betreft het handhaven der onzijdigheid overal in den archipel. Het meerdere sluit hier het mindere in. De macht, die zich als heerscher kan doen gelden, kan ook beletten, dat een andere mogendheid van Nederlandsch gebied misbruik maakt ten nadeele van hare vijanden. Zulk een vloot heeft Nederland gedurende de geheele negentiende eeuw echter nimmer gehad. Toch was dit toen wellicht mogelijk geweest of had men dien toestand tenminste nabij kunnen komen. Practisch gesproken was Indië al dien tijd weerloos, al werd op grooten afstand in later jaren deelgenomen aan den wedstrijd in bewapening. Tijdens den wereldoorlog werd het eerst recht duidelijk, tot welke consequenties die wedstrijd zou leiden en hoe ontzettend de kosten werden opgevoerd bij het streven naar steeds verdere versterking der weermacht. Die uitgaven moesten op zichzelf reeds een ramp worden voor alle deelnemers, en voor een land met beperkte krachten als Nederland was deelneming aan dien wedstrijd voortaan geheel uitgesloten. Het kan dan ook niet verwonderen, dat de Regeering in de Memorie van Toelichting op het wetsontwerp tot vaststelling van de sterkte en samenstelling der zeemacht en aanleg van steunpunten en versterkingen in Nederlandsch-Indië (Vlootwet), als hare meening uitspreekt, dat het bouwen en onderhouden van een vloot van groot materieel, om hiermede het meesterschap ter zee in den Indischen archipel te handhaven, in elk opzicht onze krachten ver te boven gaat. Maar neemt men dit als vaststaande aan - wat wij zeker doen! - dan zal de logische gevolgtrekking moeten wezen, dat er dus voortaan niet meer aan gedacht kan worden Nederlandsch-Indië tegen iederen aanval van buiten te verdedigen. Hiermede zal dan een meer bescheiden doel op den voorgrond moeten worden gebracht; namelijk de krachtige handhaving overal in den archipel van

de onzijdigheid, en in verband met deze taak een daarvoor geschikte vloot. De Regeering ontwierp echter een vloot van klein materieel, welke tot taak zou hebben den eersten stoot op te vangen, wanneer een vijandelijke transportvloot naar de Javazee stoomde om op Java een leger aan wal te zetten. Dit is zeker een geheel andere opdracht dan een directe verdediging van het Nederlandsch gezag, onverschillig waar dit door een vreemde mogendheid wordt aangetast. De Regeering was echter van meening, dat langs dezen indirecten weg het bezit van Nederlandsch-Indië verzekerd zou kunnen worden, dat in ieder geval een krachtige poging daartoe op deze wijze werd gedaan. Wij zijn daarentegen overtuigd, dat deze onderstelling niet juist is, omdat het actief optreden van de zeemacht tot een zeer bijzonder en bovendien hoogst onwaarschijnlijk geval beperkt zou blijven. In dit stelsel wordt toch feitelijk Indië onverdedigd gelaten en alleen Java door de vloot beschermd. De Regeering stelt zich op het standpunt, dat Indië niet verloren is, zoolang de zetel van het bestuur nog in onze macht is. Deze redeneering gaat echter in het geheel niet op, waar die zetel een der tallooze eilanden is van een uitgestrekt gebied. Immers ieder actief optreden buiten dit eiland is geheel uitgesloten, zoodra de vijand de zee beheerscht. Die vijand zal dus gelegenheid hebben ongeveer alles in bezit te nemen en kan dan rustig het oogenblik afwachten, waarop het van de buitenwereld geheel afgesloten Java hem zonder strijd in handen valt.

Een nadeel van de gedachte vloot van klein materieel is bovendien, dat de ieder opzichzelf uiterst zwakke deelen - in de allereerste plaats de onderzeebooten, welke de kern van de vloot uitmaken - de bescherming noodig hebben van enkele betrekkelijk krachtige schepen en van een aantal jagers en de hulp van vliegtuigen, opdat die kern geen gevaar loopt, dat hare werkzaamheid onmogelijk wordt gemaakt door vijandelijk materieel van zeer geringe strijdwaarde. (Zie M.v.T.). De zwakte van de vloot van klein materieel is ook oorzaak, dat in de nabijheid van Java zeer kostbare en opzichzelf eigenlijk zeer ongewenschte steunpunten moeten worden opgericht, opdat de kern hier een veilige schuilplaats zal kunnen vinden in afwachting van het oogenblik, waarop actief zal moeten worden opgetreden. (Zie M.v.T.). Maar het aller-

grootste nadeel van de klein materieel-vloot is wel, dat practisch zal worden afgezien van een krachtige handhaving der onzijdigheid overal in den archipel. De overgroote meerderheid van het materieel der gedachte vloot toch is voor die taak geheel ongeschikt, en de overige vaartuigen zullen hunne bescherming aan de kern niet mogen onttrekken en in de nabijheid van Java moeten blijven. Immers de bestemming van de gedachte vloot is het opvangen van den eersten stoot bij een rechtstreekschen aanval op Java door een transportvloot. De kans mag dus niet geloopen worden, dat die beschermende schepen verloren gaan of tijdelijk buiten gevecht worden gesteld. Dan zou immers het geval kunnen ontstaan, voorzien in de M.v.T., dat door vijandelijk materieel van zeer geringe strijdwaarde de werkzaamheid van onze vloot onmogelijk wordt gemaakt. En zulke slechte kansen mogen te minder worden geloopen, nu onze macht ter zee beperkt zou blijven tot een uiterst minimum. Werd onder den drang der omstandigheden besloten kruisers of jagers af te zonderen voor de handhaving der onzijdigheid, b.v. in het oosten van den archipel, dan zou de grondgedachte van de vlootwet en hiermede de geheele opzet van de vloot worden aangetast. Het geheele toch reeds weinig soliede gebouw zou onmiddellijk instorten. Het is welbeschouwd steeds ongewenscht aan een krijgsmacht nevens de hoofdtaak nog een andere van beteekenis op te dragen, want in oorlogstijd zal van de vervulling van die tweede taak veelal toch weinig terecht komen. De wereldoorlog heeft ook hiervan een sprekend bewijs geleverd. Velen hebben het toen veroordeeld, dat schijnbaar de opperbevelhebber van de ‘Grand Fleet’ jaren achtereen met zijn hoofdmacht zoo weinig actief deel nam aan den strijd. De admiraal Jellicoe was er zich echter van bewust, dat het hoofddoel van de Britsche vloot was het handhaven van de Britsche oppermacht ter zee over de geheele wereld. Haar bestaan, en hiermede de veiligheid van het rijk, mocht dus niet zonder noodzaak in gevaar worden gebracht door een mogelijke nederlaag in een gevecht met de Duitsche vloot. Deze slechte kans moest zoolang mogelijk vermeden worden. En de uitslag heeft den Britschen opperbevelhebber in het gelijk gesteld, want de geheele Duitsche oorlogsvloot ging verloren, zonder dat de Britsche vloot - voor zoover haar hoofdmacht betreft -

de slechte kansen in een gevecht heeft gehad. De Britsche regeering heeft zeker blijk gegeven van een juist inzicht, toen zij dit allerbelangrijkste commando aan den vooravond der oorlogsverklaring opdroeg aan zulk een verstandig en voorzichtig admiraal. En nu was de 'Grand Fleet' nog wel de machtigste vloot, welke ooit bijeen was. Hoe zal dus niet de bevelhebber van een uiterste minimum-vloot op het sparen hiervan bedacht moeten wezen, met het oog op eventueele vervulling van hare belangrijkste taak! Wij meenen dan ook te moeten aannemen, dat de Regeering bij de samenstelling der uiterste minimum-vloot, handhaving van de onzijdigheid in den archipel als taak voor die vloot geheel heeft uitgeschakeld. Misschien wenschte zij te volstaan met een bordje met het opschrift 'Verboden Toegang', waarvan de minister van marine heeft gesproken tijdens de openbare behandeling van het wetsontwerp.

Maar nu oordeelen wij de werkelijke handhaving der onzijdigheid overal in den archipel juist de voornaamste taak van de zeemacht! En het is duidelijk gebleken, dat een groot aantal voor- en tegenstemmers op 26 October en verscheidene adviseurs van de Regeering (zie het Rapport der Vlootcommissie) eveneens van deze meening waren. Wat allerminst behoeft te verwonderen, want het is toch duidelijk, dat voor Nederland het grootste gevaar om in een oorlog betrokken te worden bestaat in het onvoldoende nakomen van zijn natuurlijke verplichting: handhaving van het gezag van den Staat binnen de eigen grenzen. Wij zijn zelfs zeer geneigd aan te nemen, dat tekortkoming op dit terrein het eenige gevaar voor oorlog is, gezien de staatkundige verhoudingen en economische toestanden; een vloot van klein materieel zal echter bij voorbaat aan alle mogendheden bekend maken, dat Nederland dien plicht niet zal kunnen nakomen. Wat reeds vóór het uitbreken van eenigen oorlog inbezitneming van Nederlansch gebied ten gevolge zal kunnen hebben; door hem, die op eigen veiligheid bedacht is en ook moet wezen. Zwakte en machteloosheid kunnen toch voor den nabuurstaat gevaarlijk zijn of onder bepaalde omstandigheden dit worden.

In Indië is dus noodig een vloot, in staat om de onzijdigheid werkelijk te handhaven. Of men haar een bijzonderen naam wenscht te geven en neutraliteitsvloot of politievloot

noemt, is van geen belang, aangezien deze benamingen geen nauwkeurig omschreven beteekenis hebben. Een dergelijke naam zal dan ook slechts dienen om aan te geven, dat niet bedoeld is een oorlogsvloot in den vollen zin, en hare taak een meer beperkte is. De kern van zulk een vloot zal moeten bestaan uit schepen van middelmatige afmeting, groot genoeg om een krachtige batterij te voeren van middelbaar geschut, welke aan een ieder duidelijk maakt, dat schending van de onzijdigheid niet zal worden geduld en den commandant van een of meer vreemde oorlogsschepen eventueel aanleiding zal geven nog eens ernstig te overwegen of hij wel tot een dergelijke handeling zal overgaan. Den strijd met een modern uitgeruste oorlogsvloot zullen deze schepen niet kunnen aanvaarden, maar dit zal ook niet hunne taak wezen. Komt zulk een vloot in de wateren van den archipel, dan is vooraf tot een oorlog besloten of deze reeds uitgebroken en ook vastgesteld in hoever en onder welke omstandigheden de Nederlandsche onzijdigheid zal worden geëerbiedigd. Wij hebben dan zooveel als dit in ons vermogen is te zorgen, dat de omstandigheden, welke aanleiding zouden worden om onze onzijdigheid te schenden, zich niet voordoen. Wat minder bezwaar zal hebben, naarmate de Nederlandsche regeering zich meer tot taak heeft gesteld Indië zóó te besturen, dat geen enkele vreemde mogendheid er belang bij kan hebben dat het Nederlandsche gezag door een ander vervangen wordt.

Hoeveel van zulke schepen noodig zullen zijn, is van militair standpunt niet nauwkeurig aan te geven. Op een dergelijke vraag zal toch slechts geantwoord kunnen worden: zooveel mogelijk. Van militair standpunt is er immers altijd sprake van maxima en nooit van minima; om van een uiterste minimum, als geheel in strijd met ieder begrip van militaire actie, geheel te zwijgen. Bij iedere militaire actie ligt ten slotte de beslissing bij de overmacht en het moet dus steeds het doel wezen te zorgen, dat de beschikbare macht op een gegeven oogenblik overmacht wordt. Die overmacht behoeft niet noodzakelijk gelegen te wezen in grooter aantal schepen of andere strijdmiddelen. Zij kan ook gevolg wezen van grootere bekwaamheid, betere voorbereiding en meer durf van de bemanning in het algemeen en van de bevelhebbers in het bijzonder; ook van de doelmatigheid van het materieel in ieder concreet

geval. Het juiste aantal benoodigde schepen zal dus niet op grond van militaire overwegingen kunnen worden aangegeven. Overwegingen van anderen aard, waaronder zeer zeker ook financieele, zullen beslissend wezen.

Aangezien deze schepen niet bestemd zijn voor het leveren van een zeeslag in grooten stijl, zullen zij ook niet behoeven te voldoen aan alle eischen, welke aan moderne slagschepen en kruisers zijn te stellen. De snelheid zal betrekkelijk matig kunnen wezen en eveneens de bescherming der vitale deelen; met de mode zal in het geheel geen rekening moeten worden gehouden. Daarentegen zal ruime brandstofberging een hoofdvereischte wezen, om de schepen zoo onafhankelijk mogelijk te maken van den wal. Ten slotte zal alleen wat deugdelijk gebleken is bij inrichting en uitrusting in aanmerking behoeven te komen.

Met zulke schepen als kern van de vloot, en eenige kleine kruisers - meer in het bijzonder bestemd voor handhaving van het gezag tegenover de bevolking en het verzekeren der veiligheid van handel en verkeer - zal oneindig veel meer gedaan kunnen worden voor handhaving der onzijdigheid in den geheelen archipel dan wat mogelijk zou wezen met het materieel van wijlen de vlootwet. Een vloot, bestemd om West-Java te beschermen in geval van aanval door een buitenlandsche mogendheid, zal de onmiddellijke oorzaak worden, dat de allereerste plicht van den souvereinen staat tegenover het buitenland verwaarloosd wordt. Daarentegen zal de hierboven geschetste vloot juist krachtig genoeg het gezag van den Staat kunnen steunen en hierdoor den oorlog voorkomen, minstens de kans hierop belangrijk verminderen. De schepen, welke de kern van de vloot uitmaken, beschikken immers zelf over de macht tot krachtig handelen en behoeven niet te wachten op hulp en steun van andere strijdmiddelen, en nog veel minder op bescherming. Wordt, nevens de algemeene bescherming van Indië, plaatselijke verdediging hier of daar noodig geoordeeld, dan zullen mijnen en enkele onderzeebooten wellicht goede diensten kunnen bewijzen. Als verplaatsbare mijn is de onderzeeboot in de territoriale wateren te gebruiken, maar daar behoort zij te blijven. Alle eigenschappen, welke haar feitelijk ongeschikt maken voor een verder strekkende taak, - de onbewoonbaarheid, de behoefte aan bescher-

ming en aan steun bij haar optreden - zijn daar van minder beteekenis. Het leven in temperaturen tusschen 80° en 100° F. - bij de behandeling der Vlootwet in de Tweede Kamer is geconstateerd, dat in Indië de temperatuur zich doorloopend tusschen deze grenzen beweegt - sloopt de menschen en vernietigt spoedig alle wilskracht en energie. Binnen de territoriale wateren blijvende geniet de onderzeeboot ook vrijheid van beweging, wat volgens de rapporten van Duitsche commandanten van onderzeebooten een eerste vereischte is om iets te kunnen praesteeren. Voor zoover bekend, is gedurende den wereldoorlog van succesvol optreden in vereeniging - hetzij met andere onderzeebooten, hetzij met andere strijdmiddelen - dan ook weinig of niets gebleken. De onderzeeboot heeft slechts geschiktheid voor de guerrilla of den kleinen oorlog, door Napoleon ‘guerre de vivandière’ genoemd. Een beslissing zal met zulk oorlogvoeren niet spoedig worden verkregen; wel kan de strijd worden gerekt, indien op de krachtige medewerking der bevolking gerekend mag en vertrouwd kan worden. Van een langdurige guerrilla levert de geschiedenis dan ook verscheidene voorbeelden. Feitelijk deden de Duitschers ter zee niet anders, toen zij de zeeën onveilig maakten door een aantal onafhankelijk van elkaar optredende onderzeebooten, voornamelijk tegen ongewapende vaartuigen. Nergens ter wereld heeft de onderzeeboot een andere bestemming. Ook de Fransche regeering heeft kustverdediging op het oog, ofschoon de Fransche onderzeebooten dubbel zoo groot zijn als die, welke de Vlootwet in Indië wenschte. Wel wil men die vaartuigen ook gebruiken buiten de territoriale wateren, maar toch steeds op betrekkelijk geringen afstand van de Fransche havens in Europa en Afrika. Vergeleken bij de afstanden in den Indischen archipel zijn die in het westelijk deel van de Middellandsche Zee zóó gering, dat de bezwaren, welke in Indië het gebruik van den onderzeeër buiten de territoriale wateren ten zeerste bemoeilijken, daar van geheel ondergeschikte beteekenis worden.

Wij herhalen dat een zeemacht, zooals deze hier in groote trekken werd geschetst, geen beletsel zal wezen voor een krachtig toegeruste moderne vloot, welke in den archipel komt met de opdracht zich van Nederlandsch-Indië meester te mamet de opdracht zich van Nederlandsch-Indië meester te

maken. Zij zal die verovering evenmin kunnen verhinderen als de gedachte vloot van de Vlootwet die zou hebben kunnen doen. De Regeering heeft het toch zoo stellig en duidelijk gezegd, dat het bouwen en onderhouden van een vloot hiertoe in staat, in ieder opzicht ver boven onze krachten gaat. Maar dan is het zelfs geen beau geste dit te willen beproeven, maar eenvoudig een groote dwaasheid. Voor alles in het ondermaansche is een grens en... à l'impossible nul n'est tenu.

De dienstverrichtingen van de hier als kern der vloot gedachte schepen zullen niet beperkt behoeven te blijven tot Nederlandsch-Indië. Die schepen zullen zich kunnen vertoonen overal ter wereld, waar dit gewenscht geoordeeld wordt in het belang van den Staat of van zijne burgers. Ook zal een Nederlandsch eskader gevormd kunnen worden ten dienste van den Volkenbond, indien in de toekomst door dien Bond de medewerking van zijne leden of van bepaald aangewezen leden, gevraagd zal worden om zijne besluiten ten uitvoer te leggen. Dat in de toekomst de Volkenbond wel eens genoodzaakt zal wezen om over dergelijke machtsmiddelen de beschikking te erlangen, wordt door niemand ontkent, die veel verwacht van dien Bond, zoodra ook voor hem de eerste moeilijke jaren - de mazel- en pokperiode - achter den rug zijn.

Voor diensten buiten Indië waren in het systeem van de Vlootwet geen schepen beschikbaar. De kruisers, de eenige die hiervoor in aanmerking zouden hebben kunnen komen, waren veel te weinig in aantal - hoogstens vier! - om in Indië gemist te kunnen worden.

Het is ons niet mogelijk een eenigszins nauwkeurige raming te geven van de kosten van een vloot, als hier geschetst werd. Wat toch van groot belang zou wezen, aangezien de financieele zijde van het vraagstuk zeker niet de minst belangrijke is. Een vergelijking van de cijfers met die van de Vlootwet en haar onvermijdelijk verlengstuk - onvermijdelijk, om van het halve ‘uiterste minimum’ te komen tot het geheele ‘uiterste minimum’ - zal intusschen eenig licht kunnen geven; misschien wel een zeer helder licht zelfs. De jaarlijksche uitgaven voor de zeemacht zouden toch na een gering aantal jaren zijn gestegen tot ongeveer *f* 120,000,000, wat

beteekent tot het vijfvoudige van het bedrag in 1913 voor dit doel uitgegeven.

Wij willen ons op het standpunt stellen, dat de zeer globale ramingen als de juiste mogen worden aangenomen en dus bij geen onderdeel te laag werd geraamd. Wat zeker een optimistische opvatting is, aangezien niets bekend kan zijn omtrent prijzen en loonen over eenige jaren en het aanleggen van werken als de voorgestelde steunpunten in Indië (raming ± *f* 100 millioen) gewoonlijk enorm tegenvalt, en alle onvoorziene omstandigheden en voorvallen plegen te werken in de richting van kostenverhooging. Bovendien is weinig bekend van de gevolgen der zeer aanzienlijke verhooging van de pensioenen en heelemaal niets van de gevolgen voor 's lands kas van de geheel nieuw ingevoerde en eveneens zeer hooge pensioenen voor weduwen en weezen van het personeel der zeemacht. De verhooging der pensioenen van enkele talrijke rubrieken beteekende in enkele jaren een verdubbeling, een verdrievoudiging en soms meer. De laatste verhooging en de invoering der weduw- en weezenpensioenen zijn van jonger datum dan het ontwerp-Vlootwet was. Hiermede was dus vermoedelijk geen rekening gehouden. Wij nemen echter aan, dat niets over het hoofd werd gezien en alzoo geen ‘vergeten posten’ te voorschijn zouden zijn gekomen; - dat voldoende rekening werd gehouden met nog onbekende maar mogelijke nieuwe eischen ten gevolge van uitvindingen als anderszins, enz. Kort gezegd, wij nemen aan, dat de raming in haar geheel als volmaakt kan worden beschouwd. Bij vergelijking met de hierboven geschetste zeemacht voor Nederlandsch-Indië vragen dan de volgende punten aandacht.

Wij wilen aannemen, dat de schepen zullen kosten ± *f* 10 millioen per stuk - een hooge raming! - dit is het dubbele van het bedrag uitgetrokken voor een onderzeeboot en wanneer wij dan - uitsluitend ter wille van deze financiëele vergelijking - het aantal schepen op 12 stellen, dan zouden deze te zamen evenveel kosten als 24 onderzeebooten, waarvan de Vlootwet er 32 opnam in hare organisatie. Wij rekenen op eenige onderzeebooten voor plaatselijke verdediging. Die 12 schepen en de voor kustverdediging noodige onderzeebooten zullen te zamen zeker minder kosten dan het bedrag uitgetrokken voor de 32 onderzeebooten der Vlootwet, terwijl de

levensduur van zulke schepen minstens 2 maal grooter is dan die van een onderzeeboot. De bouwkosten voor 4 kruisers en 24 jagers worden dan ook bespaard, om van allerlei hulpmaterieel niet eens te spreken. De kosten van aanbouw (en op sterkte houden) van het drijvende materieel zullen alzoo enorm verschillen, terwijl ook de uitgaaf voor de steunpunten vervalt. Niet slechts de ± *f* 100 millioen geraamd voor den aanleg daarvan, maar ook de millioenen, welke jaarlijks noodig zullen wezen voor de instandhouding en de kostbare bezetting, worden uitgespaard. Voor deze bezetting was intusschen niets uitgetrokken, aangezien hiermede te zijner tijd het departement van oorlog zou worden belast. Dat uitbreiding van het leger hiervoor noodig zou zijn, werd in het voor-ontwerp van de Vlootwet gememoreerd.

Uit het bovenstaande blijkt overduidelijk, dat de kosten voor aanschaffing en instandhouding der vloot veel geringer zullen zijn. Niet minder belangrijk zullen ook de exploitatiekosten verschillen, aangezien het personeel veel minder talrijk zal wezen. Het ontwerp-Vlootwet raamt de exploitatiekosten van een kruiser (bemanning ± 475 koppen) op *f* 2,300,000 's jaars; die van een jager (bemanning ± 100 koppen) op *f* 700.000 en die van een onderzeeboot (bemanning ± 40 koppen) op *f* 600.000. Duidelijk blijkt hieruit hoe kostbaar het klein-bedrijf is. De groote kosten voor jager en onderzeeboot zijn zoowel gevolg van de zeer hooge onderhoudskosten dezer teere en samengestelde vaartuigen, als van de veel hoogere bezoldiging der bemanning en bijzondere uitgaven voor verpleging van deze.

Eerste voorwaarde voor een doelbewuste handhaving der onzijdigheid in Nederlandsch-Indië is, dat worde gebroken met een vloot van klein materieel; in het bijzonder moet de onderzeeboot als kern worden vervangen door een meer waardevol strijdmiddel.

De onderzeeboot is - evenals het vliegtuig - zonder eenige werkelijke beteekenis bij de handhaving der onzijdigheid, maar zij sloopt het budget. Dat zij een uiterst kostbaar wapen kon worden, was van den aanvang af te voorzien, en wij hebben dan ook dadelijk gewaarschuwd voor dien uitwas van onze zeemacht (zie ‘De Gids’ 1907). Er was toen sprake

van de eersteling, en de prijs was betrekkelijk gering. Sedert dien tijd is de prijs veel meer dan vertienvoudigd, en de exploitatiekosten zijn misschien in nog sterker mate gestegen.

De vloot met een kern van krachtig bewapende schepen zal in aanbouw, instandhouding en exploitatie stellig veel minder kostbaar wezen dan eenige vloot van klein materieel, en desondanks voor de handhaving der onzijdigheid overal in den archipel van veel meer beteekenis zijn. Wij durven vaststellen, dat het bedrag van ± *f* 120 millioen 's-jaars met 50% verminderd zal kunnen worden, ja oordeelen nog belangrijker vermindering waarschijnlijk. Immers ook op het volgende staat te letten:

Ongeveer alle opleidingen kunnen vereenvoudigd worden. Voor zoover de eigenlijke vakopleiding betreft, behoeft toch niet verder te worden gegaan dan voor de aanvankelijk te vervullen taak noodig is. Een matig percentage der opgeleiden bereikt de hoogere rangen en een zeer gering den hoogsten rang. De bekwaamheid en de geschiktheid hiervoor behoeven eerst later aanwezig te zijn. Zij moeten in den loop der jaren verkregen worden en kunnen zelfs niet in de jaren van eerste opleiding worden bijgebracht. Doel van alle opleiding moet wezen het leggen van deugdelijke grondslagen, waarop practisch en theoretisch later kan worden voortgebouwd; al het overige is overbodig. De technisch minder samengestelde schepen zullen ook minder hooge eischen stellen aan de bedrevenheid van de bemanning, terwijl de aanvulling hiervan tevens gemakkelijk wordt; een enorm voordeel met het oog op het bemannen der schepen in Indië.

In de laatste jaren werden verschillende maatregelen genomen in het belang van het personeel - of zij dit werkelijk steeds waren kan in het midden worden gelaten - welke niet of niet ten volle gehandhaafd behoeven te blijven, als zijnde onvereenigbaar met 's lands belang. Zoo is dit stellig het geval met de vergunning aan het marinepersoneel gegeven, om het wettig gezin tijdelijk over te brengen naar Indië. De passagekosten worden hierdoor zeer hoog opgevoerd en het is allerminst gewenscht, dat de schepen gebonden worden aan bepaalde plaatsen, aangezien juist volkomen vrijheid van beweging een belang van de eerste orde is. De onredelijke opvoering van tractementen en pensioenen en de invoering van zeer hooge

pensioenen voor weduwen en weezen zijn eveneens een te drukkende last. Het is meermalen moeilijk de onderstelling te onderdrukken, dat bij het nemen van dergelijke maatregelen uitgegaan werd van de gedachte, dat de zeemacht er is voor het personeel. Wat toch een minder juist standpunt is, naar het ons voorkomt.

Groote verbetering en tevens bezuiniging zal worden verkregen, wanneer voortaan de zeemacht van den Staat wordt beschouwd als één en ondeelbaar. De uitgaven zullen dan alle gebracht moeten worden op de Staatsbegrooting en door ieder van de afzonderlijke gebiedsdeelen - voorloopig alleen door Nederlandsch-Indië - een bijdrage worden gegeven in verhouding tot deszelfs belang bij de zeemacht. Er zal dan een einde kunnen komen aan de verrekening van uitgaven en ontvangsten, welke ongeveer 60 jaar als een zware last op de geheele marine heeft gedrukt. In onmiddellijk verband hiermede zal het departement der marine te Batavia kunnen worden opgeheven. Zestig jaar geleden werd het opgericht om in Indië eenheid in beheer en bestuur der marine te verkrijgen, doch reeds kort daarna werd de zorg voor de juiste verrekening der uitgaven tusschen Staatsbegrooting en die van Nederlandsch-Indië de voorname taak. Deze opdracht maakte practisch de zaak ondergeschikt aan de boekhouding en had dus reeds lang behooren te vervallen; niet alleen de opdracht, maar de hoogst ongezonde regeling zelf. Nà opheffing van het departement zal de commandant der zeemacht niet langer tegelijk Nederlandsch en Nederlandsch-Indisch ambtenaar wezen. Verlost uit zijne tweeslachtige positie, zal hij weer in persoon bij de vloot zijn en de belangen van den Staat kunnen behartigen in overeenstemming met de instructies, welke hij ontvangt van de Nederlandsche regeering. De zeemacht van den Staat toch heeft steeds, en dus ook in Indië, te dienen de belangen van den Staat, niet die van een onderdeel daarvan, al zullen deze veelal samenvallen met het Staatsbelang en dan als zoodanig zijn te beschouwen.

Hoe meer wij de zaak in onderdeelen nagaan, hoemeer wij tot de overtuiging komen, dat een besparing van 50% - bij vergelijking met de raming van de Vlootwet - een bescheiden onderstelling is. Die besparing van 50% beteekent een uitgaaf eveneens van 50% of van *f* 60 millioen 's jaars. Zeker een

hoog bedrag, vergeleken bij de totaaluitgaaf in 1913. Wij wenschen intusschen geen geflatteerde raming, en handhaven dus de vermindering met 50%.

Het vraagstuk van den vlootbouw voor Nederlandsch-Indië is reeds oud, al tracht men ook den indruk te vestigen, dat het eerst in deze eeuw is ontstaan of tenminste veel belangrijker geworden. Ons komt het voor, dat het volstrekt niet onoplosbaar is. Eerste eisch voor een deugdelijke oplossing is echter nog steeds, dat niet geschroomd wordt de bakens te verzetten. Deze staan al jaren lang verkeerd, en gaandeweg is het getij geheel verloopen. In een tijdperk van bijna 40 jaar hebben wij in een groot aantal geschriften telkens weêr op die noodzakelijkheid gewezen, maar het marine-bestuur kon nooit tot afdoende verbetering besluiten. Ingrijpende wijziging zal trouwens moeten aanvangen aan het Departement van Marine zelf, aangezien hier de voornaamste oorzaak ligt van den geheel onbevredigenden toestand. Onlangs werd gepoogd den Minister van Marine van verantwoordelijk hoofd van een departement van algemeen bestuur terug te brengen tot den rang van administratief ambtenaar. Door haar votum van 26 October j.l. heeft de Volksvertegenwoordiging te verstaan gegeven, dat zij dien weg niet op wil. Doch met de vloot van klein materieel en hare onvermijdelijke gevolgen: weerloosheid van Nederlandsch-Indië, financieel verval en vernietiging van de Staatsmarine, mogen ook de jaarlijksche begrootingen ons niet opschepen. Slechts een positieve beslissing brengt haar van de baan. Zoolang deze uitblijft, dreigt gevaar.

J.P. VAN ROSSUM.

's-Gravenhage, 14 December 1923.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Bezuiniging door verwaarloozing?

- Tot welke gevolgen de toestand leidt, dat ministers, in den druksten tijd van het jaar, maandenlang demissionair blijven, zal vermoedelijk ieder Nederlander, die voor zoo iets nog oog en belangstelling heeft, ten opzichte van een of anderen tak van staatsdienst in eigen omgeving wel kunnen opmerken. Ten aanzien van het hooger onderwijs te Leiden neemt men het volgende waar:

Wegens het bereiken van den zeventigjarigen leeftijd treedt met het einde van het academiejaar 1922-'23 de hoogleeraar van der Vlugt af. Maanden van te voren neemt de faculteit hare maatregelen. Doch de vervulling eener hoogleeraars-vacature is tegenwoordig een zaak van paperasserij. Brengt gij ze, naar aanleiding van sterfgeval of aanstaande bereiking van den leeftijdsgrens, ter sprake, men wijst u terug, want eerst is een betoog vereischt dat nu juist deze leerstoel noodzakelijk weer bezet moet worden. Een formule tot aanvraag van dergelijk betoog ligt op het departement gereed, en men bedient er zich regelmatig van.

Bij de onzekerheid, aan welken maatstaf de noodzaak, voor het onderwijs in zeker vak van wetenschap opnieuw eene kracht aan te werven, gemeten moet worden, krijgt het antwoord, dat de faculteiten op zulke vragen zenden, licht het karakter van *words of course.* Natuurlijk is er indertijd voor de oprichting van den leerstoel allerlei te zeggen geweest, of geen regeering zou er hare medewerking toe hebben verleend. Natuurlijk kunnen veel dier indertijd aangevoerde argu-

menten geacht worden met verdubbelde kracht voor behoud van het eenmaal verworvene te pleiten, immers de verbijzondering van studierichting en het aantal profiteerende studenten zijn bijna altijd toegenomen; vaak is de leerstoel goed bezet geweest en zou zijn blijvende ontruiming een wezenlijk gemis levendig doen gevoelen; de faculteitsgenooten aan welke de regeering de weesgeworden vakken geheel of gedeeltelijk zou willen toebedeelen hebben soms werkelijk den tijd niet te missen - in het geval-van der Vlugt stelt reeds de overtalrijkheid der Leidsche candidaatsexamens in de rechten de collega's, die ook doctoraalcolleges te geven hebben, tot overneming van het encyclopaedievak in de onmogelijkheid - en kunnen bovendien, krachtens een artikel der hoogeronderwijswet, tot het geven van onderricht in vakken, in hunne aanstelling niet genoemd, niet gedwongen worden.

In welke mate dit alles gelden mag, nu de versobering van den staatsdienst voor het hooger onderwijs natuurlijk niet halt houden zal, kunnen de faculteiten moeilijk, geval voor geval, beoordeelen. Zij weten niet in welk stadium op het oogenblik dat zij den zetel 't zij verdedigen 't zij prijsgeven moeten, de bezuinigingsplannen verkeeren, en vernemen er niets van, welke autoriteiten die in handen hebben en aan welke algemeene of bijzondere criteria deze ze hebben getoetst of toetsen zullen. Al zulke zaken worden behandeld met zulk een langwijligheid en varieteit van informatieneming dat niemand dan de minister, of zijn departementsambtenaar, ze meer overzien, laat staan, ze beoordeelen kan.

Het is al tijden geleden dat de faculteiten der Rijksuniversiteiten den Onderwijsraad van bericht moesten dienen omtrent het denkbeeld van ‘rolverdeeling’. Niet aan elke Universiteit zou elke groep van wetenschappen in gelijke ruimte vertegenwoordigd behoeven te zijn; sommige groepen zouden het bepaaldelijk slechts moeten zijn aan ééne. De bezuiniging klopte toen nog niet met zooveel nadruk aan de deur als thans; er werd gedacht aan beter rendement van een beschikbaar geacht geheel van middelen, aan vesterking van het Nederlandsche hoogeronderwijs in zijn geheel, óók door hier of daar ontstane woekergewassen weg te snoeien. Van den Onderwijsraad schijnen de ingekomen adviezen naar eene staatscommissie te zijn gegaan of nog te moeten gaan; verder weet

thans niemand van den stand dezer zaak af. Zij moet door de bezuinigingsactie ex millioenennota-1923 zijn achterhaald. Niet onwaarschijnlijk zit de chef der afdeeling hooger onderwijs met een groot blad papier voor zich, waarop hij te berekenen heeft hoe, zonder op rapporten van staatscommissies etc. te wachten, op de Rijksuniversiteiten een zeker aantal tonnen gouds, verband houdende met 50 of 35 millioen voor de geheele staatshuishouding, te bezuinigen valt.

Om tot een voor de Rijksfinanciën bevredigend en voor de Rijksuniversiteiten niet te noodlottig resultaat te komen, diende er wel persoonlijke aanraking te worden bevorderd tusschen den man dien tijdelijke omstandigheden aldus tot dictator verheffen, en degenen die de kosten maken: de professoren en leiders van laboratoria. Zekere som moet bezuinigd worden, maar kan worden gevonden op zeer verschillende wijze. Met de bijl op een teer weefsel in te hakken beteekent licht, het te dooden.

Het heeft er iets van, of niet zoozeer de bijl te werk wordt gesteld, dan wel op de zeis vertrouwd: die van Saturnus namelijk, welke af en toe professorenlevens, lijfelijke of ambtelijke, wegmaait. Dat van Kalff bijvoorbeeld, wiens vervanging, niet minder dan die van van der Vlugt, den tijd schijnt te hebben. ‘Is vervanging noodig?’ - ‘Die en die gronden spreken er vóór.’ - Niets verbreekt de nu aanvangende stilte. De minister heeft de beslissing in handen, maar de minister is - demissionair...

Iets verder dan de literarische, was de juridische faculteit gekomen. Na lange gedachtenwisseling was de vraag *òf,* naar haar zin beslist, en kreeg zij vrijheid hare denkbeelden mede te deelen omtrent het *hoe* der vervanging. Dat is nu ook al weer maanden en maanden geleden, maar heden, 26 December 1923, heeft nog geen benoeming plaats gehad. De minister is - demissionair...

Sedert geruimen tijd liggen de hoogeronderwijsbelangen, niet tot haar of 's lands verfrissching, verstrikt in het net der ambtenarij. Zou het waarlijk niet in aanmerking komen, nu eens te zeggen: zóóveel krijgt ge er voor, en geen cent meer; aan U deskundigen de zorg, het met verstand te verdeelen? De instantieveelheid baart slechts dossiers die ten slotte niemand meer zich geroepen voelt te lezen; ja, al voelde men zich ge-

roepen, wie is er toe in de gelegenheid? Tegen den tijd dat zij op het departement belanden, blijken zij alle generatieve kracht te hebben ingeboet. Intusschen klettert op alle departementen de zweep neer die tot handelen aanzet zonder verwijl, en bij gebrek aan eigen overtuiging wordt de hulp zelfs van het blindste toeval aanvaard. Kalff overleden, dan maar letterkunde den pot in; van der Vlugt zeventig, dan maar de wijsbegeerte des rechts...

Althans zoo lijkt het. Is het anders, dan dragen zij voor de misvatting de schuld, die den schijn van het kwaad zóó weinig weten te mijden.

Want het kàn beter, ook nu nog, in volle demissionabiliteit. Decaan en secretaris der medische faculteit hebben onlangs de Leidsche ziekenhuisquaestie met de ministers de Visser en Colijn, in tegenwoordigheid der heeren Calkoen en van Lynden, op een achtermiddag ter plaatse zelf mogen regelen. Den heer van Lynden laat men blijkbaar toe, ten aanzien van de voltooiing en bestemming van Rijksgebouwen een nieuw systeem te volgen: het houdt in, de belanghebbenden met eenige openhartigheid tegemoet te treden en in persoonlijk verkeer met hen ter plaatse zelf eene beslissing op gegeven termijn voor te bereiden. Vroeger liep ten aanzien der gebouwen ook alles over duizend schijven, met alle gevolgen van overvragen, het zekere voor het onzekere kiezen, onoprechtheid, wantrouwen, oponthoud, ontwrichting. Thans bleken op eenmaal de noodzakelijke eischen der schatkist en die van het medisch onderwijs door lieden die elkander verstaan wilden en ieder hun verstand gebruikten, zeer wel te vereenigen.

Moet dan soms de conclusie wezen, dat het de geestelijke wetenschappen zullen zijn, die het loodje leggen?

H.T. COLENBRANDER.

Binnenlandsch overzicht.

26 Dec. 1923.
De gemediatiseerde Kroon.

Het bericht in de ochtendbladen van gisteren, zoo het niet - ondenkbaar geval - geredigeerd werd door iemand die de Nederlandsche taal niet machtig is, moet een jammertijding heeten, en zijn aanbieding als Kerstgave een hoon aan de beste aspiratiën van het Nederlandsche volk.

Sedert de mislukking van den heer Beelaerts stond het ergste te vreezen; October, November en December van hetzelfde jaar, welks Septembermaand het feit zeide te willen herdenken, dat vijf-en-twintig jaren geleden ‘een vaste hand het roer van den Staat greep’, gaven een mate van staatkundige hulpeloosheid en besluiteloosheid te zien, die eenmaal aan het najaar van 1923 terug zullen doen denken als aan een laagtepunt van Nederland's historie. De Kroon, in de jaren na 1813 in Nederland een zoo hoogst noodzakelijke, hoogst aanzienlijke, hoogst werkzame factor, was in 1848 tot veel geringer activiteit teruggebracht, en werd, wat later, door een Nederlandsch staatsman verklaard tot enkel ornament te zijn vervallen. Had het Nederlandsche volk in zijn hart deze verklaring onderschreven, het zou niet zonder huichelarij zich in November 1918 en September 1923 hebben kunnen uiten gelijk het gedaan heeft. In groote meerderheid heeft het getoond aan de Kroon als aan een levend orgaan in het Nederlandsche staatsbedrijf te willen blijven gelooven. Een orgaan dat in crisistijd een eigen, een kiesche en moeilijke, bovenal een ernstige en niet voor overdracht vatbare taak heeft; taak,

die koningin Wilhelmina ook in het moeilijke jaar 1913 getoond heeft te willen en uitnemend te kunnen vervullen. De wetenschap van dit feit was een nationaal bezit; meer: eene nationale kracht, die ons in de oorlogsjaren tot steun is geweest, en die wij wenschen dat niet te loor moge gaan. Zoo dikwijls in de geschiedenis Oranje zijn taak minder wel heeft onderkend of, ze herkennende, voor de behartiging is teruggebeefd, heeft dit groote schade gedaan aan Oranje, maar bovenal aan Nederland.

De afgeloopen weken hebben ons geweten van Nederlandsch patriot pijn gedaan. 'Is de uitlegging' - sprak dat geweten ons toe - 'van wat wij thans beleven inderdaad deze, dat contact tusschen vorstin en natie slechts mogelijk geacht, althans bij feite slechts gezocht wordt langs de versleten geleiding van dien kleinen kring van groepskoninkjes, die in 1922 het oirbaar hebben geacht het volk omtrent het wezenlijk karakter van hun omgang met de hoogste nationale belangen onkundig te laten, dan noodzaak ik ieder wiens liefde voor die belangen zich door volhardende studie geschraagd en gelouterd weet, het uit te roepen dat dit niet is welgedaan. Deze practijk toch zou met reden te noemen zijn de opoffering van de rechten der Kroon, *dat is van de natie waarvan deze orgaan is,* aan de belangen, de bekrompenheid, de zelfzucht, het onderling wantrouwen eener nieuwe oligarchie. De Koningin spore den man op wien zij, naar eigen waardeering der bestaande omstandigheden, het tijdelijk medekoningschap meent te moeten toevertrouwen; niets ter wereld kan Hare Majesteit van die taak ontheffen. Die man stelle zijn program op en kieze in verband met den inhoud van dat program zijne medewerkers; ter wereld niets kan hem van dien plicht ontslaan. De Kamergroepen en haar voorzitters - dat zij wachten wat hun zal worden ingediend, het beoordeelen, en, na gemeen overleg met de regeering, naar eer en geweten er over stemmen; ter wereld niemand eerbiedige in hen ander en hooger recht. Wat daarbuiten gaat, is inkruipsel, is misbruik, en behoort als zoodanig te worden gebrandmerkt, of wij zijn de staatsinstellingen niet waard, die op het geloof in de mondigheid en waakzaamheid der natie werden gebouwd. Nog resten er weinig dagen en 1923 zal zijn heengevloden; moge het, te laatster ure dan nog, ons de verlossing brengen uit de

schande en het nadeel der politieke stremming van heden.'

Zijn het er velen die zulke stem verontrustte? Het hadden er duizenden moeten zijn, en van hun getuigenis had het land moeten daveren. Waar is de politieke belangstelling van 1866, van 1894 nog, gebleven? Zijn wij verschrompeld tot politieke crétins?

Indien de mededeeling van gisteren ons de kaak niet roodverft van schaamte, is het inderdaad ver met ons gekomen.

'De Koningin heeft door bemiddeling van de heeren mgr. W.H. Nolens, mr. V.H. Rutgers en mr. J. Schokking aan de rechterzijde in de Tweede Kamer opdracht gegeven tot vorming van een kabinet.

De rechterzijde dus formateur. Wat is de rechterzijde? Is het het plenum der voor de gelegenheid te vereenigen roomsch-katholieke, antirevolutionnaire en christelijk-historische Kamergroepen, al of niet met den eenling Ds. Kersten er bij? Zal dat plenum bij meerderheid de candidaat-ministers noemen? Welke is vooraf, welke vervolgens de functie der 'bemiddelaars'? Geven zij enkel de opdracht door? (ieder aan zijn groep, of gedrieën aan de vereenigde rechterzijde?) of zullen zij aanspraak maken op een recht van advies of voordracht? Zenden zij, nadat de 'rechterzijde' de 'opdracht' vervuld heeft, de gevormde lijst enkel aan de Kroon door, of verblijft hun een recht van nakeur of bevestiging? Of beduidt de fraze dat de drie prinsen Carnaval eigenlijk reeds in eigen doorluchtigheid de rechterzijde verbeelden en dus in wezen samen de formateurs zijn? Voor zoover hun de vrijheid er toe zal worden gelaten door de power behind their throne, den heer Colijn?

En de kleinigheid - de opstelling van het program? Daarover werden, in het stadium-Koolen, de heeren Nolens en Rutgers het niet eens. Men moet aannemen dat zij nu elkander genaderd zijn, of naderen zullen. Bindt dit al dan niet de volgelingen?

In 1922 hebben dezelfde koningen van Yvetot gemeend voor de schare te mogen handelen en teekenen, en het is hun opgebroken. Hoe ver zullen zij thans durven gaan?

Indien er een kabinet tot stand komt, zal het toch altijd een lichtschuwe transactie wezen, waaraan het zijn leven dankt. Immers de uitvoering der 'opdracht' naar de letter voert ons

geheele staatsbestel *ad absurdum.* Formateur de rechterzijde, dat beteekent: een kabinet zonder premier, zonder eigen verantwoordelijkheid (die immers, bij aanval, onmiddellijk den veelvoudigen formateur in de schoenen kan worden geschoven), zonder homogeniteit dan zoo het plenum der zestig die bezeten heeft, zonder program dan wat drie- of vierderlei schrapping van de in oorsprong en strekking onderscheiden verlanglijstjes der christelijke groepen heeft overgelaten. De bewegingsvrijheid van een op die wijze ontstaan kabinet zou nihil zijn; met de kabinetsformatie zelve, zou het geheele regeeeringsbeleid feitelijk in commissie zijn gegeven. Aan dat zoo soepel en eendrachtig gebleken gezelschap: de rechterzijde!!

Naar de letter uitgevoerd, leidt dus deze opdracht noodzakelijk een periode van zoodanige machteloosheid en verwarring in, dat October 1923 er helder en redelijk bij zal lijken. Zij zal dan ook wel niet naar de letter worden uitgevoerd, en op de duistere geboorten van 1918, 1921 en 1922 zal een kraamkamergeheim van Januari 1924 volgen.

Reeds in 1918 is tegen de goede constitutioneele practijk zwaar gezondigd, en uit die eerste zonde zijn al de volgende voortgevloeid.

Die practijk eischt, dat de Kroon na de verkiezingen den man ontbiede, dien zij boven allen geschikt acht, na overweging van beide inzet en uitslag der raadpleging van het electoraat eene, door hem te leiden, staatkunde voor de eerstvolgende legislatieve periode te ontwerpen. Zoo had het in de rede gelegen sedert geen in Nederland bestaande partij meer boven de 50 kwam; zoo had het dus reeds in 1905 behooren te geschieden, en in de zwakheid van het kabinet-de Meester werd men voor het voorbijzien van deze waarheid gestraft; waarheid, na de misluking van Dr. Bos in 1913 eindelijk met de daad beleden. In 1918 had mgr. Nolens hetzij in het voetlicht moeten durven optreden, hetzij de planken geheel en al ruimen.

De regie heeft toen geduld dat hij, achter een scherm, op het tooneel bleef, en zoo nadrukkelijk werd soms zijn gefluister, dat het publiek waarnemen kon hoe inderdaad hij het was die het gansche spel bestuurde. In 1922, terwijl het scherm neer was, is toen een ander souffleur de planken opgeloopen

die hem zijn plaats betwistte; er is toen den eersten acteur, die tot een apartje werd geroepen, allerlei voorgepraat, zóó tegenstrijdigs dat de man alle zekerheid verloor en het spel in verwarring eindigde. De invoering van tucht op het Nederlandsche staatstooneel is thans eerste vereischte.

Wat voor zaken zijn het die in de afgeloopen maanden de Kroon met de heeren Koolen, Beelaerts, Nolens, Rutgers, Schokking behandelde? Zaken van de Kroon? Wij weten beter. Zaken van de Coalitie? Het is niet aan de Kroon, die in te leiden. Het moeten zaken van de natie zijn geweest. Zij zullen aan de natie verantwoord moeten worden. Deze is, door een harer politieke leiders, onlangs schaapachtig genoemd, en in haar houding is veel geweest dat dien hoon rechtvaardigt. Zullen wij nu eindelijk gaan beseffen hoeveel aan onze zelfherziening gelegen is? Niet slechts onze persoonlijke rechten en waardigheid, ook die van ons onmisbaar orgaan, de Kroon, zijn in gevaar. Men beschermt die minder en houdt ze in stand door ze bij jubileumsfeesten in vuurwerkwalm te zetten, dan door in moeilijkheden de oprechtheid van onze vertrouwende behoefte te doen afmeten naar de smart die ons wezen ontstroomt bij de enkele gedachte reeds dat het vertrouwen in Oranje kan worden beschaamd. Het is ons als natie nimmer wel gegaan, als wij het geloof in de kracht van het nationale symbool, dat Oranje ons is, verliezen moesten. En die kracht kan verminderen, ook, en het droevigst, door ons eigen verzuim. Hier sta het dan: het bericht van gisteren is geen Oranjewoord, en wij weigeren het als zoodanig te aanvaarden.

C.

Bibliographie.

Dr. Johan E. Elias, Geschiedenis van het Amsterdamsche Regentenpatriciaat. Tweede omgewerkte druk van de inleiding tot ‘De Vroedschap van Amsterdam’ - 's Gravenhage, Nijhoff, 1923.

De inleiding van het groote werk, waarmede de heer Elias jaren geleden zijn naam als genealoog en tegelijk dien als historicus vestigde, verschijnt hier afzonderlijk; door eene omwerking, die voornamelijk de eerste helft betreft, op de hoogte van zijn huidig weten gebracht. In aard is het voortreffelijk werk niet veranderd. De roerselen der Amsterdamsche regentenpolitiek van 1578 tot 1795 worden blootgelegd, of zij van zuiver familialen, van localen, van algemeener handelspolitischen, of ook van geestelijken aard zijn; - en daar die politiek op het geheele landsbestek van Holland en zelfs van de gansche Republiek veelal van overwegenden invloed is geweest, heeft men er een kostelijke bijdrage aan tot het begrip der politieke geschiedenis van Nederland gedurende het behandelde tijdvak.

Dr. Elias vleit de vroede vaderen niet; doet hij het nooit te weinig? Ik ben er niet zeker van. Dat deze eigenbaatzoekers groots hebben gewrocht voor anderen nog dan voor zichzelf, dat zij lang in staat zijn gebleven een gunstige conjunctuur ten scherpste te verstaan en ten uiterste ook voor hun burgers te benutten, is uit zegepralende uitkomst duidelijk geworden. Men vindt het bij Elias niet geheel verzwegen; vindt men het ook voldoende verklaard? Er moet, in den goeden tijd, in de hoofden en harten dezer patriciërs nog zooveel anders hebben geleefd dan enkel gekonkel om het ‘magnificat’, of er zou geen achtste wonder aan den Dam zijn verrezen. Het boek ontdekt veel geheims en daaronder ook zedelijk duisters; in de sfeer des lichts die niet ontbroken heeft heft het weinig op. - En waarvoor het lange woord ‘regentenpatriciaat’? Als de schrijver in zijn titel van het Amsterdamsche patriciaat gesproken had, zou de heele wereld geweten hebben wat hij bedoelde.

C.

Prof. Dr. H.Y. Groenewegen: Het donkere vraagstuk der sexueele ethiek. Leiden 1923.

Een groote verdienste van dit boek is, dat het streng uit elkaar houdt: het probleem der verklaring van de homosexualiteit en de moreele waardeering er van. De verdedigers der homosexualiteit houden zich namelijk in het algemeen geenszins aan zulk eene onderscheiding. Zij redeneeren ongeveer aldus: De twee helften der menschheid, man en vrouw, zijn eigenlijk niet geheel elkaars tegengestelden; elke man is voor een zeker percentage vrouw, elke vrouw voor een zeker percentage man, psychisch en fysisch. Deze percentages zijn bij de overgroote meerderheid der menschen zóó gering, dat de andere geslachtsaanleg praktisch verwaarloosd mag worden. Klimmen zij echter, dan kan er bisexualiteit en zelfs homosexualiteit ontstaan, waaronder het gericht-zijn der geslachtelijke neiging op beide, resp. het eigen geslacht wordt verstaan. Zulk een - bij 2% (?) aller menschen voorkomende - eigenaardigheid, waartoe zij zelf niet hebben medegewerkt, is een natuurprodukt, zoo goed als de banale heterosexualiteit. De bezitters er van, die men als zoodanig niet voor ziek of gedegenereerd mag houden, hebben recht op de bevrediging der behoeften - lichamelijk en geestelijk - die uit hun aanleg ontspringen; de moraal heeft tegenover hen geen andere houding aan te nemen dan tegenover de heterosexueelen.

Homosexueelen vertegenwoordigen dus een overgangsvorm, een tusschentrap, of liever: een groote reeks tusschentrappen. Deze beschouwing heeft men biologisch, anatomisch, psychologisch getracht te bewijzen, en de populaire propaganda-geschriften der homosexueelen (‘wetenschappelijk-humanitair Comité’), die onze jongelingschap telkens thuis gestuurd krijgt, stelt de bewijsvoering als volmaakt voor. Zij is dit echter in geenen deele, men mag zelfs zeggen, dat ze een buitengewoon geringe objectieve waarde bezit. De schrijver legt de voosheid der zoogenaamd natuurwetenschappelijke argumentatie open en bloot. Terecht wijst hij er tevens op, dat ook Steinach's beroemde overplantingsproeven van geslachtsklieren, waarin de homosexualiteit-verdedigers een welkomen steun voor de theorie der homosexualiteit als normalen overgangsvorm begroeten, daarvoor volstrekt niets bewijzen of kunnen bewijzen. De homosexualiteit is een *afwijking,* geen normale variant; dat is de slotsom waartoe onbevooroordeelde waarneming moet voeren. Het is volstrekt onbewezen, dat deze afwijking altijd in noodzakelijke correlatie staat met bepaalde eigenaardigheden van den lichaamsbouw. Man en vrouw beiden bezitten in de geslachtssfeer organen, die de onvolgroeide pendanten zijn van werktuigen, die bij het andere geslacht een belangrijke functie hebben. Het is niet bekend, dat deze verhouding bij homosexueelen anders zou zijn (men denke hierbij niet aan het echte hermafroditisme, dat een uiterst zeldzame monstruositeit is); evenmin, dat deze aan het andere geslacht herinnerende orgaantjes bij homosexueelen een buitengewone functie zouden hebben. Ieder kent menschen, wier algemeene lichaamsbouw in enkele of vele opzichten sterk tot dien van het andere geslacht neigt; men vindt ze ook, en percentsgewijs mogelijk meer, bij de homosexueelen; hier ware dan althans met eenige waarschijnlijkheid een aangeboren factor aan te nemen, die fysisch en psychisch tot gelijkgeslachtelijk voelen en handelen voorbestemde. Deze groep moet echter, zooals de Schrijver, die

ook zelf vele ervaringen heeft verzameld, terecht betoogt, klein zijn in verhouding tot de velen, die gedurende het leven - tengevolge van allerlei invloeden - tot homosexueele handelingen komen. En bij dezen van een ‘normalen’ overgangsvorm tusschen mannelijk en vrouwelijk te spreken, gaat zeker nog moeilijker dan bij de zoogenaamd geborenurningen. In hun strijd om den normalen aanleg hunner beschermelingen te bewijzen, veronachtzamen de homosexualiteit-verdedigers met nadruk de functie der voortplanting; deze heeft volgens hen met de vraag naar den geslachtelijken aanleg niets van doen. De Schrijver is van een tegengestelde meening en vindt juist in deze functie het doel der geslachtsorganen. Het is inderdaad wel zeer onbiologisch als Hirschfeld (de hoofdwoordvoerder in de homosexualiteit-beweging) het bestaan van een voortplantingsinstinct ontkent. Dat dit niet, of niet helder bewust wordt als gevoel, zooals met de geslachtsdrift het geval is, beteekent niets. Het instinct tot voortplanting is, geheel afgezien van alle bewustzijn, eigen aan alles wat leeft, evengoed als het instinct tot zelfbehoud. Ook van dit laatste, in zoover het zich in voedselopneming uit, is de mensch in geordende maatschappelijke omstandigheden zich zelfden of nooit bewust; daarin hebben zelfs gezaghebbende psychiaters een grond meenen te zien om de belangrijkheid van dit instinct voor den tegenwoordigen mensch te ontkennen; ten onrechte echter, en onbiologisch. Aan elke cel van ons lichaam komt het toe, zoo goed als aan het gansche organisme; de afgrijselijkheden gedurende den grooten Russischen honger behoefden dit niet eens te bewijzen. Dat de voortplantingsdrift in het algemeen niet manifest wordt als gevoel, bewijst in beginsel tegen haar bestaan en werkzaamheid niet het minste; zij is biologisch een postulaat, al werd ook 99% aller geslachtsdaden gepleegd zonder de intentie zich voort te planten. De voortplantingsdrift van den cellen-staat: mensch heeft zich gespecificeerd zoogoed als allerlei andere driften; zij heeft haar eigen organen, aan welker werkzaamheid het geslachtgenot gebonden is. De psychofysische toestand die tot het bereiken van dat genot dringt, is de als geslachtsgevoel bewust geworden geslachtsdrift. In wezen is zij onverbrekelijk aan het voortplantingsinstinct gebonden, hoezeer zij zich ook in tallooze gevallen daarvan schijnt los te maken. Juist, zeggen de h.s. verdedigers; op dat losmaken komt het aan; wij doen niet anders. Zij vergeten echter, dat hun losmaken iets geheel anders beduidt, en een ‘onnatuurlijk’ gebruik van het geslachtsapparaat insluit. De natuurlijkheid immers wordt bepaald door het - door hen ontkende - primaire voortplantingsinstinct, ook al zou dit onmogelijk zijn ‘doel’ kunnen bereiken.

Van dit gezichtspunt valt de beoordeeling der homosexueele praktijken ongeveer samen met die van allerlei heterosexueele perversiteiten en autosexueele handelingen. Tot hiertoe reikt het, als men wil, natuurwetenschappelijk deel der quaestie. De uiteenzetting er van en de kritiek er op bij den Schrijver, zijn zeer verdienstelijk, al zijn ze niet zoo uitsluitend-natuurwetenschappelijk als men zou kunnen wenschen. De eigenlijke waardeering, waarom het geschrift vooral begonnen is, komt dan aan de orde. De homosexueele aanleg, *hoe die ook ontstaan mag zijn,* is zedelijk minderwaardig, evenals de daaruit voortkomende geslachtshandelingen. Men vindt de gronden op bladzijde 99 gerecapituleerd: tegennatuurlijk; bloot geslachtsgenot zoekend en dit op weerzinwekkende wijze; een bron van sexueele degeneratie ook voor anderen. Zeer nadrukkelijk

waarschuwt Schrijver er voor, in dit oordeel ook eo ipso den ganschen homosexueelen mensch te begrijpen. Deze kan, zoo goed als een ander, karaktereigenschappen van de allerhoogste beteekenis, ook voor de maatschappij, bezitten, maar zijn sexueele aanleg, ook al beheerscht hij dien volkomen, is zedelijk minderwaardig. Het door de h.s. verdedigers zoo gaarne gedane beroep op de vele (en veel twijfelachtige!) homosexueelen onder groote geesten, van Michiel Angelo tot Schiller, bewijst daartegen natuurlijk niets; evenmin het bekende feit der zeer verbreide knapenliefde in het oude Athene of in het Rome van den Keizertijd. Ook is alle idealiseering der gelijkgeslachtelijke liefde niet in staat het eenvoudige principieele feit harer tegennatuurlijkheid te bemantelen; en hierin ligt ten slotte hare veroordeeling als moreel minderwaardig. De Schrijver bepaalt zich hiertoe niet, maar haalt argumenten uit de wetenschappelijke ethiek, in het bijzonder de christelijke, en komt ten slotte op de schuldvraag te spreken. De ‘schuld’ voor de afwijking en die voor gelijkgeslachtelijke daden wordt zoo dikwijls voor éénzelfde schuld gehouden, dat de onderscheiding daarvan niet overbodig is. Het kan zijn, dat in sommige gevallen de eerste niets van schuld heeft, maar een objectieve, in de aangeboren constitutie wortelende oorzaak is[1]; de tweede echter is en blijft schuld, zoolang de dader voldoende geestelijke vermogens bezit.

Dat, gelijk ik den Schrijver moet toegeven, vele (alle?) h.s. neuropathisch zijn, verandert hieraan niets.

Het gevaar der homosexualiteit is voor een groot deel hierin gelegen, dat zij besmettelijk werken kan, zoogoed als heterosexueele afdwalingen; voor de maatschappij is dit wellicht het belangrijkste. Stellig werken de propaganda- of verdedigingsbrochures deze besmetting in de hand. Vooral om die infectie te keeren, is zonder twijfel dit boek van waarde. De uitstekende documenteering en de heldere uiteenzetting maken het voor ieder, die met het probleem in aanraking komt, tot een uiterst nuttige lectuur. Dat het wat veel herhalingen geeft en in het algemeen wat beknopter kon zijn, is voor den niet vakkundigen lezer misschien eer een voordeel dan een nadeel.

C.T.v.V.

Sem Dresden, Het muziekleven in Nederland sinds 1880. I. De componisten. Elsevier's Algemeene Bibliotheek, Amsterdam.

Het boekje van Sem Dresden is meer een verzameling gegevens dan een overzicht geworden. Ik geloof echter niet, dat dit tekort op rekening van den schrijver moet komen; al is Dresden in dit algemeen bedoelde boekje wat te veel musicus en niet genoeg publicist, al trekt hij de lijnen wat vaag en verdiept hij zich te veel in de details, die hij overigens raak aanwijst en karakteristiek benoemt.

Een overzicht te schrijven van de Nederlandsche muziek en haar componisten ‘sinds 1880’ is zeker geen gemakkelijke opgave. Wat haar vooral moeielijk maakt - en iedere geschiedenis der Nederlandsche muziek moeielijk maakt - is het ontbreken van een muzikale cultuur,

1) De afwijking op zich zelve is echter, volgens Schrijver, altijd een zedelijke schuld, omdat zij een karaktergebrek is.

van een eigen muzikale traditie ten onzent. Onze hedendaagsche componisten kunnen zich voor een renaissance der Nederlandsche muziek niet baseeren op een eigen traditie, noch kunnen zij zulk een traditie hervinden en voortzetten, zooals de jonge Fransche componisten-groep der 'Six', die, op zoek naar de 'voix français', de Fransche traditie zuiver terugvindt in de lijn Rameau, Berlioz, Chabrier, Bizet. Men kan het hedendaagsche werk der Nederlandsche componisten dan ook alleen beoordeelen naar de verschijnselen, die er zich in voordoen en waarin wij weer de reflex terugvinden van een buitenlandsch equivalent. De vraag of tenslotte de muziek in Nederland een eigen nationaliteit zal kunnen vertoonen, is niet zoo direct te beantwoorden. In het zoeken naar z.g. nationale elementen (b.v. bij de oud-Hollandsche muziek) ligt de oplossing niet. Het gaat er om of de Nederlandsche muzikale psyche sterk genoeg zal blijken zich een eigen muziek te scheppen uit de vele heterogene bestanddeelen, die er zich als invloeden in voordoen. Zooals Dresden zeer terecht zegt:

'Slechts door zuivere spijs, die desnoods de vitale elementen der muziek van *alle andere volkeren* mag bevatten, kan ons land worden bevredigd.'

Het herscheppen van zulke heterogene, niet eigen, bestanddeelen tot een eigen muziek, kan alleen in de hand liggen van een echte muzikale persoonlijkheid. Reeds eenmaal hebben wij zulk een persoonlijkheid gehad in de muziek van Diepenbrock (en met de beteekenis van deze figuur voor oogen, die zelf een verzamelpunt was van alle cultureele zoowel als artistieke stroomingen, die in de kentering aanvangende met het jaar '80 het geestesleven van Nederland bewogen hebben, draagt Dresden's boekje terecht den titel 'Het muziekleven in Nederland sinds 1880').

Voor de toekomst der Nederlandsche muziek blijkt Dresden optimist gestemd en waar hier iemand spreekt, die zelf componist is en tevens de moderne muziek grondig bestudeerde, mag dit een gelukkig teeken heeten.

Inderdaad is het geloofwaardig, dat de Nederlandsche muziek juist bij de moderne muziek, die zich zooveel onafhankelijker ontwikkelt van de vroegere gesloten harmonisch-rythmische schrijfwijze en die andere uitdrukkings-mogelijkheden kent dan die der 'gevoels'-melodieën, een gelegenheid zal kunnen vinden voor een nieuwe concentratie. Strawinsky, Milhaud, Bartok, Malipiero, dat zijn allen figuren, die voor ons belangrijker kunnen zijn dan eertijds Strauss, Wagner en Reger. Terecht ontleedt Dresden in dit verband uitvoerig het werk van Pijper, dat hij in zijn beteekenis goed ziet. En als Pijper inderdaad zoo doelbewust werkt als Dresden meent, zou hij wellicht de persoonlijkheid kunnen worden, die uit de veelheid zich zelf tot eenheid schept, gelijk Diepenbrock het vermocht.

C.v.W.

Arthur van Schendel. Angiolino en de lente. (Maastricht. Trajectum ad Mosam, 1923).

Het is een gemeenplaats - maar daarom niet minder waar - te zeggen, dat de beteekenis van kunstenaars pas later kan worden vastgesteld. Een van de voornaamste - hoewel niet de eenige - reden hiervoor is, dat de verschillende werken, die achtereenvolgens als een reeks van op-

en neergangen (soms zelfs alleen neergangen) door een tijdgenoot worden beschouwd, voor den nagekomene een geheel oeuvre vormen, waarin alleen het beste telt. De kleinen moeten daaronder lijden, de grooten winnen erbij.

Tot de laatsten behoort ongetwijfeld Arthur van Schendel. Zijn laatste werken vertoonden ontegenzeggelijk een neergang, en dat was niet te verwonderen. Zijn talent bestrijkt een betrekkelijk beperkt gebied, en zoodoende moest hij tot herhalingen vervallen. Herhalingen nu, zelfs de beste, zijn altijd verminderingen. Maar daardoor werd wel eens al te zeer vergeten, hoe onbeperkt groot dat talent op zijn eigen gebied was. Hoe groot - van Schendel heeft de koninklijke weg gekozen en is er ons zelf aan komen herinneren door een kleine vertelling, die in geen enkel opzicht onderdoet voor het beste, wat hij ooit geschreven heeft. Al zijn groote eigenschappen toont hij onverminderd te bezitten: in de eerste plaats de onzegbare bekoring van zijn stijl (zoo vaak nagevolgd en altijd zonder succes, omdat het geheim van den dichter nu eenmaal niet te leeren is), die eenvoud die moeilijker is dan de prijkendste overdaad, dan het diepe gevoel voor de essentieele dingen des levens, waarbij al het door de dagelijkschen nagejaagde waardeloos wordt.

In deze vertelling van lente, armoede en naderende ouderdom mengt zich nog een accent, dat doordringt tot het diepste hart en het voorgoed behoudt, juist om die laatste eigenschap. De volheid des levens, midden tusschen nog onbewuste jeugd en niet meer bewuste ouderdom, wordt hier in onvergankelijke woorden uitgesproken. Leven en kunst ontmoeten elkaar in een stralend hoogtepunt, waarop het een het ander wordt. En wat kan men als kunstenaar en van een kunstenaar meer verlangen?

* * *

Waar ik over den inhoud van Angiolino en de lente schrijf, zou ik mij ondankbaar achten, indien ik ook niet een enkel woord wijdde aan den vorm, waarin het is uitgegeven. De Trajectum ad Mosam-pers is een van die ondernemingen, die telkens weer trachten, ons land, dat op dit stuk nog zuiniger dan anders is, uit zijn lithurgische slaap te wekken. Is er wel een land - in Europa tenminste - dat zoo absoluut niets voelt voor een behoorlijk boek, of er althans niets voor over heeft, hetgeen in de praktijk op hetzelfde neerkomt? Des te meer lof verdienen onze particuliere persen, waaronder die van den heer Stols een alleszins waardige plaats inneemt.

J.C. BLOEM.

Dr. M.G. de Boer, Leven en Bedrijf van Gerhard Moritz Roentgen. - Gedenkschrift door de maatschappij 'Fijenoord' aangeboden bij haar 100-jarig bestaan op 10 November 1923.

De heer de Boer, die de Nederlandsche scheepvaart-geschiedenis der 19de eeuw reeds door andere werken hielp grondvesten, schreef thans een boek, gelijkelijk voor de geschiedenis der Nederlandsche nijverheid als voor die der scheepvaart van gewicht, en dat ons tevens kennis doet

maken met een belangrijke persoonlijkheid: Roentgen, geschenk van Oostfriesland aan de marine van het land waarmede het van 1807 tot 1810 vereenigd was, stichter van het bedrijf waaruit eene stoombootreederij op den Rijn, een dienst op Londen en een moderne scheepswerf zouden ontstaan, uitvinder der compound machine, de man tevens die zijn tijd zóó ver vooruit was, dat hij, reeds voor honderd jaren, Holland stoomschepen in de vaart wilde doen brengen op Amerika en op Indië. Het is een lust te lezen hoe Willem I zulk een man wist te onderkennen en op zijn plaats te brengen en hoe intelligent Falck hem geholpen heeft.

De machinefabricage van Fijenoord is eenmaal de beste van het continent geweest. De eerste stoombooten die Elve en Donau hebben bevaren betrokken hunne machines van Roentgen's maatschappij, die zelve met hare booten, in eng verbond met eene Keulsche reederij, den Rijn beheerschte. Eene Dusseldorpsche maatschappij, in 1836 met Engelsch geld opgericht, brak het Keulsch-Rotterdamsche monopolie. In het algemeen scheepvaartverdrag, 3 Juni 1837, tusschen Nederland en Pruisen gesloten, wist Nederland toen het artikel te doen opnemen, dat geregelde stoomvaartdiensten, die het verkeer tusschen Nederlandsche en Pruisische Rijnhavens onderhielden, zich zouden moeten bedienen van vaartuigen in Nederland of Duitschland gebouwd, en van machines, in een dier landen vervaardigd. Voor de vaartuigen moesten de Dusseldorpers bij Fop Smit terecht, doch de bestelling der machines ontging Londen niet, daar van de eenige fabrieken in Duitschland en Nederland die in aanmerking konden komen, die te Ruhrort eene creatuur der Keulsche reederij, en Fijenoord de Rotterdamsche reederij zelve was, en zij voor den concurrent geen orders uitvoerden, op welken grond de Pruisische gezant vrijstelling van de dwingende bepaling voor de Dusseldorpers verkreeg. In zijn aanvraag daartoe gedenkt hij overigens de Rotterdamsche fabriek met hoogen lof, wegens de deugdelijkheid van haar product en de promptheid harer leveringen *(Ged. Alg. Gesch. v. Ned. X, 3e stuk, 119).*

Dit alles is er toch óók geweest - in Stastok's tijd!

C.

De weg voor Ruys.

De heer Ruys is terug; niet om op den ouden weg voort te gaan, maar om op een door de crisis omgewoeld terrein een nieuwen te zoeken. Op dit terrein zal hij onder meer eene partij aantreffen, die hij vermoedelijk te minder voorbij zal kunnen gaan, naarmate zij gedurende de crisis te opvallender gepasseerd is: de liberale. Zij heeft niets te doen vergeten, niets achter te houden, niets ongerijmds te doen rijmen. Zij heeft zich in het verkenningsdebat doen gelden, zonder de wederopgetreden regeering aanstonds met grof geschut te bestoken. De motiën, door de heeren Troelstra en van Ravesteyn ingediend, zijn verworpen zonder dat zij één liberale stem verkregen; eigen oordeel over de beëindiging der crisis hadden de heeren Dresselhuys of Marchant niet in motiën toegespitst. Zij zouden eveneens verworpen zijn, en geen andere uitwerking hebben gehad, dan de rechterzijde op een hoop te drijven en den band tusschen het kabinet en haar weder te doen aanknoopen, een uitkomst die de politieke omstandigheden van het oogenblik het in liberale oogen dringend noodig maken te vermijden. Een conflict te bevorderen is thans eene taak, die geen eenigermate gezond gebleven staatsbesef kan verlokken; immers stelt zij al te geringe eischen aan politieke gevatheid van de lagere soort, zij stelt er al te hooge aan het vaderlandsch geweten. Eisch van het oogenblik schijnt eene politiek van verdediging en behoud. Verdediging onzer staatsinstellingen en behoud van de gaafheid van ons ruilmiddel. Beide komen neer op het beproeven van een herstel: herstel eener effectieve contrôle van geheel de

Kamer op het beleid der regeering; herstel der gestoorde balans tusschen Staatsinkomsten en -uitgaven. De regeering-Ruys kan sedert 7 Januari 1924 geen andere taak meer hebben dan deze, en zij kan ze niet vervullen zonder liberale medewerking. Die voorwaardelijk te verleenen schijnt mij plicht der liberale staatkunde; - een plicht, gelijkelijk voorgeschreven door het landsbelang en door het welbegrepen belang der eigen partij. Het bestaan der coalitie en haar drukkend overwicht hebben het te dikwijls doen ontbreken aan omstandigheden, waarin de zelfstandigheid der liberale politiek zich naar den eisch kon ontplooien. Het overwicht van rechts bepaalde het bijeenblijven eener linkerzijde, waarin de liberale partij sinds lang niet meer de numerieke meerderheid, en in den regel ook niet het initiatief der handeling bezat. Haar macht was er in hoofdzaak nog slechts eene van traditie en staatkundig zelfbewustzijn, elementen wier werkingsruimte door de donkere massaliteit, het irrationeel karakter van de staatkundige bewegingen der laatste jaren sterk werd ingekort. Over het geheel kon zij weinig anders doen dan zich reserveeren voor eene toekomst, waarin de waarde van liberale traditie en liberaal verstand voor de Nederlandsche staatspractijk wederom zou worden erkend. De gevolgen der crisis kunnen, naar het mij voorkomt, deze toekomst doen aanbreken, althans haar nader brengen, als de liberale partij zelve de thans geboden kans niet verspeelt. Hetgeen zij, bij de debatten van verleden week, aanvankelijk niet gedaan heeft.

Zeker, het ware ons liever geweest, indien op de medewerking der liberale gedachte een beroep ware gedaan door een dergenen die tusschen 26 October en 7 Januari tot oplossing der crisis door Hare Majesteit zijn geroepen geworden. Wij gelooven dat eene eerlijke poging daartoe, en de erkenning van het gegronde dier poging door de rechterzijde, een betere oplossing der crisis zouden hebben verzekerd dan de wederoptreding van het kabinet-Ruys zal vermogen te zijn. In hoeverre de heer Beelaerts van Blokland zulk een poging gedaan heeft, vernemen wij nog steeds niet uit mededeelingen uit de eerste hand; - in ieder geval heeft zij zóó weinig de instemming van andere determineerende factoren mogen opwekken, dat de heer Beelaerts zijne taak heeft moeten neder-

leggen ondanks het feit, dat, naar ons verzekerd wordt, de geraadpleegde staatslieden van links de medewerking geenszins onvoorwaardelijk hadden afgewezen. De oplossing-Beelaerts zou den heer Colijn van het beheer der Nederlandsche financiën hebben verwijderd, van eene plaats dus waarop hij na het votum van 26 October niet meer paste. De oorzaak van zijn optreden was geweest de weigering van den heer de Geer, tot het in behandeling nemen der vlootwet vóór de Staatsbegrooting-1924 de hand te leenen; de heer Colijn had den halsbrekenden toer gewaagd, waarvoor de heer de Geer terugschrikte; hij beklom het koord, misrekende zich in de hanteering zijner zware gewichten, en stortte neder. Was het kiezerscorps bereid, den heer Colijn, voor het gevaarlijk gebleken koord, een breede brug in de plaats te spannen? De rechterzijde heeft het niet geloofd; - heeft het zóó weinig geloofd, dat zij, nadat de oplossing-Beelaerts was verijdeld, geenszins eendrachtig is gebleken, eene formatie Ruys-Colijn te doen slagen. Toen daarop, krachtens een advies waarvan de auteur op het kerkhof schijnt te willen blijven, het koninklijk praerogatief voor een oogenblik aan de rechterzijde in commissie werd gegeven, heeft zij zich moeten haasten, voor het genot van dit ongehoord geschenk te bedanken. Vervolgens opende zich eindelijk het vooruitzicht, dat adviezen van andere dan rechtsche herkomst op de oplossing der crisis invloed zouden kunnen verkrijgen: Hare Majesteit raadpleegde den heer Cort van der Linden. Den inhoud van zijn raad verneemt men slechts bij geruchte; in ieder geval is de door hem voorgeslagen oplossing niet tot stand gekomen; - de kortheid van den tijd, tusschen zijn eerste gehoor bij de Koningin en het einde der crisis verloopen, laat niet toe te gelooven, dat zij werkelijk zou zijn beproefd. Daarop volgt dan plotseling de 7de Januari met de mededeeling, dat het verzoek om ontslag van het ministerie-Ruys niet kan worden ingewilligd.

Een andere vorm ware mogelijk geweest: men had de ministers kunnen verzoeken, op hun ontslagaanvraag terug te willen komen. Een vorm, die de noodzakelijke eischen van de practijk der ministerieele verantwoordelijkheid meer zou hebben ontzien. Het kan in eene constitutioneele monarchie met parlementair stelsel nimmer verstandig zijn, een minister in de noodzakelijkheid te brengen, met nadruk te verklaren

dat hij zijne plaats niet heeft ingenomen op bevel der Kroon. Het wil voorkomen dat het den adviseurs der Kroon, wie zij geweest mogen zijn, aan inzicht, goeden smaak en menschenkennis èn vóór het Kerstgeschenk aan de rechterzijde, èn vóór de mededeeling van 7 Januari heeft ontbroken. Het koninklijk praerogatief bestaat om g e b r u i k t, niet om g e t o o n d, en allerminst natuurlijk om als speelgoed uit handen gegeven te worden, op het gevaar af dat het beduimeld tot den rechtmatigen bezitter terugkeert. Liberale staatslieden hebben er, bij weten onzer parlementaire geschiedenis, nimmer zoo lichtvaardig mee omgesprongen, als de onbekend blijvende adviseurs der laatste weken.

De koninklijke mededeeling heeft de heeren Ruys c.s. tegenover de Kamer in een moeilijke verhouding gebracht, eene verhouding die licht tot een volstrekt onmogelijke had kunnen ontaarden. Wat minder toegefelijkheid der Kamer, en dit resultaat zou met zekerheid en onmiddellijk zijn bereikt. De koninklijke mededeeling zelve kon in eene vergadering, die den Hemel zij dank zich nog bewust was dat in Nederland de Kroon onschendbaar is, niet tot onderwerp van debat worden gemaakt. Tot onderwerp van debat m o e s t worden gemaakt het wederoptreden der ministers als daad dier ministers zelven. Men kan niet zeggen dat de heer Ruys in dit opzicht aan de Kamer de volle maat heeft gegeven, en eigenlijk niet eens, dat zij hem met klem is afgevergd. Om ondanks de verklaring van 24 October in de Kamer terug te mogen keeren en daar op het zedelijk gezag, waarmede de natie officieele raadslieden der Kroon bekleed wenscht te zien, aanspraak te maken, moest het kabinet reden kunnen geven van zijn overtuiging, dat een betere oplossing der crisis niet tot de mogelijkheden had behoord. Geen hiertoe strekkend betoog voerende, en er zich toe bepalende te herinneren dat het beloop der crisis niet voor zijne verantwoordelijkheid komt, laat het kabinet ondanks al de Kroon ongedekt. Niet het beloop der crisis is voor de verantwoordelijkheid van het kabinet, *doch zijn onafhankelijk oordeel over dat beloop;* het oordeel, dat de ministers tot hun terugkeer zedelijk rechtigt. Het is niet voldoende, zoo bij de publieke mededeeling van 7 Januari de Kroon tegenover den heer Ruys eene private heeft gevoegd: ‘ik heb mij van geen andere ministers kunnen

voorzien'; daarop toch heeft bij den heer Ruys de innerlijke overtuiging moeten volgen, dat in een dergelijke mededeeling de feiten juist zijn gewaardeerd; dat hij die waardeering tot de zijne maken en als de zijne haar verdedigen kan. Ter motiveering van zijn wederoptreden heeft de heer Ruys wel den dubbelen grond trachten te leggen, dat 1°. de vorming van een nieuw ministerie onmogelijk was gebleken, en 2°. een langere duur der crisis niet in 's lands belang kon worden geacht, doch men heeft hem vrijgelaten eer iets wat naar bewijs van de eerste stelling zweemde, inderdaad door hem was afgelegd, en daarmede het wezenlijkste gedeelte zijner terecht 'beschadigd' genoemde verantwoordelijkheid was hersteld.

De ministerieele verantwoordelijkheid! De heer Dresselhuys en de heer Schokking ontmoeten elkander in eene opmerking die hier niet onvermeld mag blijven, zoo teekenend voor het verval dat onze staatkundige beschaving bedreigt, komt zij mij voor. 'Ik zal mij niet breed begeven in het staatsrechtelijk aspect van de vraag [Uwer wederoptreding]', voegt de heer Dresselhuys den minister toe, 'omdat deze zaak nu eigenlijk nog slechts blijft een schitterend exercitieterrein voor onze professoren'. De heer Schokking wijst de taak, 'het karakter van dit kabinet precies aan te wijzen', af: 'wij zijn hier niet in de universiteit, maar in de Tweede Kamer'. Ik ben het met den heer Dresselhuys niet eens, en leid uit de waarheid-als-een-koe van den heer Schokking precies de tegenovergestelde gevolgtrekking af als de zijne. In welk aspect eerlang het kabinet-Ruys zich in zijn handelingen zal vertoonen, zal voor het blijvend oordeel over het staatsrechtelijk karakter van zijn bestaan beslissend moeten zijn; ik zou niet weten wat ter wereld anders daarvoor beslissend zou moeten wezen. Toch niet de woorden zijner zeer korte en zeer behoedzame regeeringsverklaring? Wat die gelden kunnen, moeten eerlang daden uitwijzen. Nu geloof ik dat de vraag, wat er van het kabinet-Ruys in laatste gedaante worden zal, inderdaad op een exercitieterrein thuis ligt; - en mogen de exercitiën schitterende blijken! maar het zullen die van practische staatslieden in de Tweede Kamer, geenszins exegetische prouesses onzer staatsrechtsleeraren moeten wezen. En den heer Schokking ware te antwoorden, dat juist 'omdat wij in de Tweede Kamer

zijn', aan het karakter van het kabinet geen redelijke twijfel mag blijven bestaan. Het kabinet, dat zich aanstonds aan eene taak begeeft, zoo gewichtig en omvangrijk als Nederlands financieele reconstructie! En nu meen ik, dat het voor het in de toekomst wenschelijkst gedrag van het kabinet-Ruys een steun had kunnen wezen, indien staatsrechtelijke vragen bij zijn eerste bejegening minder angstvallig dan de heeren Dresselhuys en Schokking zeiden te willen doen, waren vermeden. Men behoeft geen professor te zijn om voor zulke vragen te voelen en er mede te leven: integendeel is waar dat zij eerst tot de academische gehoorzaal plegen door te dringen, althans zich daar te handhaven, in de mate waarin en met de kracht waarmede zij eenmaal het geweten van handelende politici hebben beroerd. Wat wij in de gehoorzalen als wetenschappelijke vragen behandelen, zijn veelal - profeten blijven zeldzaam - de levensvragen van gisteren. In het Nederlandsche parlement van verleden week had het staatsrechtelijk karakter van het kabinet-Ruys als levensvraag mogen zijn gevoeld.

Dat de heer Ruys met staatsrechtelijke vragen van liberale zijde weinig lastig is gevallen, wordt m.i. behalve door de algemeene vermoeienis die in zijn tweeden verontschuldigingsgrond (de wenschelijkheid, nu eindelijk van de crisis af te zijn) deed berusten, mede hierdoor verklaard, dat hij van de voorwaarden, waarop liberale medewerking voor de financieele reconstructie onder leiding van zijn kabinet te verkrijgen is, in zijn regeeringsverklaring had getoond eenig begrip te hebben; een begrip dat sedert bij hem verhelderd schijnt te zijn geworden, althans in den loop van het debat tot onbeschroomder uitdrukking is gebracht.

Den 24sten October legde het kabinet de verklaring der onmogelijkheid van zijn aanblijven na verwerping der vlootwet af. Ondanks die verklaring i s het weder opgetreden. Die daad heeft het van de periode in zijn bestaan, die in 1922 aanving en met het votum van 26 October een einde nam, afgesneden. Het kan straks liberalen steun verwerven in de mate waarin het deze reeds in woorden beleden afsnijding met de daad handhaaft; m.a.w. in de mate waarin het zich vrij gevoelt van de banden, die het zich bij het accoord van 1922 met de drie

groepen der rechterzijde had laten aanleggen, en de oefening van eigen spierkracht zelfs de indrukselen dier banden zal doen verdwijnen.

In de regeeringsverklaring zelve werd de beslissing van 26 October 'als feit aanvaard'. Dit is op zichzelf onvoldoende. Zij moet als richtsnoer worden aanvaard bij de verbandlegging tusschen financieel herstel en Indische defensie; m.a.w. voor de politiek-Colijn te dezen aanzien treedt de politiek-de Geer in de plaats. Dat de 'aanvaarding als feit' inderdaad deze beteekenis heeft, blijkt uit den volgenden zin der verklaring: 'Het treffen van een voorziening in zake de maritieme verdediging zal eerst kunnen volgen op maatregelen tot herstel van het financieel evenwicht'. Maatregelen nu zijn iets anders dan voorstellen. Wordt deze toezegging naar den zin nageleefd, dan zal van behandeling van een nieuw vlootwetsontwerp, hoe 'spoedig' ook ingediend, vóór de verkiezingen van 1925 geen sprake kunnen wezen. In zijn slotwoord, Vrijdag jongstleden, verving de premier de uitdrukking, dat de uitspraak der Kamer 'als feit aanvaard' wordt door deze betere, dat zij wordt 'geëerbiedigd'.

In de regeeringsverklaring worden de Staten-Generaal uitgenoodigd tot 'gemeenschappelijken arbeid'. Wordt die gemeenschappelijkheid door nieuw geheim accoord met de rechterzijde al dan niet belaagd? De regeeringsverklaring houdt een ontkennend antwoord op die vraag niet in, doch Donderdag zeide de minister: 'Geen nieuwe afspraak tusschen het kabinet en de rechtsche partijen is gemaakt'.

Wordt dus de medewerking ook van andere partijen tot het verkrijgen van oplossingen 'die het land zoo dringend behoeft' noodzakelijk geoordeeld? 'Dat met name de heeren Dresselhuys en Marchant geëindigd zijn met zooveel mogelijk het kabinet steun toe te zeggen', aldus de minister op Donderdag, 'schenkt ons moed'; en Vrijdag noemt hij zich 'meer aangetrokken tot de partijen der rechterzijde dan tot de partijen der linkerzijde, *althans tot sommige daarvan'*.

De door de liberalen niet overgenomen eisch tot Kamerontbinding, in de motiën der uiterste linkerzijde belichaamd, doet ten overvloede gevoelen, van welke waarde het advies van *De Standaard* is geweest, die na 26 October om een ka-

binet Troelstra-Dresselhuys riep. De ontbindingseisch is door den premier genoemd ‘ongerijmd in het quadraat’, en deze qualificatie is van liberale zijde niet weersproken.

Hoe zou zij ook? Eene Kamer, die haar votum ‘geëerbiedigd’ ziet, kan niet haar eigen ontbinding vragen. Zij zou het eerst kunnen, nadat gebleken ware dat die in woorden verzekerde eerbiediging niet werd nageleefd met de daad. Er bestaat in wezen nog maar een Kameruitspraak in zake de prioriteit der financieele reconstructie; het kabinet dat deze uitspraak volgt, heeft niet het recht verbeurd, zijn voorstellen tot zoodanige reconstructie in behandeling te brengen. Het is bij deze voorstellen, dat de liberale partij het kabinet opwacht.

Een wezenlijk verschil tusschen haar en de sociaal-democratie is de hoedanigheid der propaganda, waarvan het elk van beiden betamelijk dunkt zich te bedienen. Dit verschil is niet van vandaag of gisteren. Zeer scherp kwam het uit tijdens de organisatie van het verzet, dat van weerszijden tegen de vlootwetplannen der regeering werd ingesteld. De sociaal-democraten spanden krachten in, geschikt niet slechts het vlootwetplan, ook de poging tot financieele reconstructie in het moeras te rijden. De liberalen beperkten zich tot de krachtige verzekering, dat eene regeering, nog met de grootere taak der reconstructie belast, eer deze aangevat, laat staan afgewerkt was, het recht, er eene vlootwet door te jagen, niet bezat. De verblinding alleen der regeering heeft desondanks de vijftig van 26 October op een hoop gedreven. Zijn haar nu de oogen opengegaan, zij zal onderscheiden dat voor een door haar in gemeen overleg met de Kamer te beproeven nationale reconstructie de liberale steun te winnen is.

Te winnen nog; - niet van te voren te geef! Wij weerhouden geen oogenblik de uiting van ons diep geworteld wantrouwen in den heer Colijn en in de methoden-Colijn. Dat de heer Colijn op de plaats van den heer de Geer zit is in de bestaande omstandigheden eene anomalie, en indien zijne ambtgenooten de gevolgen dier anomalie niet binnen de engste grenzen weten te beperken, komt er onheil. De heeren Nolens en Schokking zullen nu weten dat eene dictatuur-Colijn niet wordt geduld, en dat hun eigen partijen splijten zullen indien zij opnieuw de poging toelaten, zulk eene dictatuur aan het Nederlandsche volk op te leggen. Willen zij er blind voor blij-

ven dat er in een nabije toekomst meer zekerheid voor de landsbelangen (en voor de positie hunner eigen partijen) liggen kan in eene meerderheid waaronder de liberalen worden geteld dan in eene die boven alles de anti-revolutionnairen wil ontzien, dan blijft die nabije toekomst donker.

De heer Nolens heeft te verstaan gegeven, dat zijne partij, zoo in haar geheel, als in haar individueele leden, samenwerking met de sociaal-democraten afwijst. In dezen absoluten zin vermag de liberale partij zoodanige verklaring niet af te leggen. Bos heeft eenmaal Troelstra eene plaats in de regeering aangeboden, en wij zijn overtuigd dat hij daarin goed gehandeld heeft: er zijn een aantal dingen die wij met de sociaal-democraten afwijzen, en er waren er in 1913 die wij met de sociaal-democraten tot stand hadden kunnen brengen. Tot het aanbod van samenwerking vormde gelijkgezindheid ten opzichte van het toen urgente den logischen grondslag. Doch zoo dikwijls die gelijkgezindheid ontbreekt, is het even logisch, zich van samenwerking met de sociaal-democraten verre te houden. In November '18 zijn wij Troelstra niet gevolgd in zijne vergissing; najaar '23 hebben wij eene anti-vlootwetactie opgezet onderscheiden van de zijne; de motie tot Kameront-binding stemden wij thans af; in zake de reconstructie loopen wij, van het gebrekkig plan-Colijn, naar de erger paradefiguur van het plan-Wibaut niet over. Wij hebben waarlijk den tijd gehad ons er van te overtuigen dat eene vaste meerderheid van ééne partij of aaneengelijmde groep van partijen in Nederland niet bereikbaar is, en de meerderheden zich zullen moeten vormen naar de vraagstukken. Wordt die overtuiging gedeeld bij een genoegzaam aantal leden der gewezen coalitie, dan kan, wat ons betreft, de proef met eene nieuwe staatkunde thans worden genomen. Ziet men daar over het hoofd dat men thans in het tijdperk der nationale reconstructie leeft en niet meer in dat der ‘défense chrétienne’, wij zullen het levendig betreuren, maar ons er niet door laten verleiden tot instemming met sociaal-democratische projecten zoo dikwijls zij tegen de liberale gedachte vloeken. De zelfstandigheid der liberale politiek besta in het bewaren van een koel hoofd ten dienste van een voor den Staat en zijn idealen warm gevoelend hart. Te midden van de groepen rechts die in het gevaar verkeeren de eischen en gewoonten eener gemeenschap van

geloofsovertuiging over te brengen op terreinen waar die eischen geen object, die gewoonten geen toepassing meer kunnen vinden, en van de groepen van uiterst links die zich niet minder vergissen in de draagwijdte der eischen en gewoonten van klasse- en van vakgemeenschap, blijft er plaats voor eene geestesrichting die aan een staatkundige partij in de eerste plaats plichten toeschrijft ten opzichte der Staatsgemeenschap. Aan de practische voorschriften waartoe deze plichten leiden moeten is volgens onze opvatting het karakter van starre onveranderlijkheid geenszins eigen, en allerminst is het dit in de keus van tijdelijke bondgenooten. Wil men de moeilijke taak van morgen alsnog aanvaarden met onze hulp, men zal ons thuis vinden. De weg van het geheim accoord tusschen 'geloofs' verwanten is beproefd en niet probaat bevonden, de weg der 'volks' agitatie met grove middelen loopt eveneens dood. Blijft over de weg der gemeenschappelijke offervaardigheid van zich respecteerende staatsburgers, eene offervaardigheid te onderstellen in onderling vertrouwen, te besturen door inzicht in financieele, economische, staatkundige mogelijkheden, onder toepassing van methoden van persuasie en dus onder vermijding van den kazernetoon. Blijkt de regeering-Ruys alsnog de kracht te bezitten zich van zulk een weg door niets en niemand af te laten dringen, haar toekomst zal haar verleden in eene schaduw stellen die voor dat verleden weldadig is.

H.T. COLENBRANDER.

De gave gulden.

Er is thans in Nederland maar één vraagstuk, dat in belangrijkheid gelijkwaardig aan dat van de gaafheid van den gulden is: het is dat der gaafheid van onze constitutie, die geen vraagstuk màg zijn, doch niettemin het geworden is.

Het samentreffen op éénzelfde tijdstip van deze twee nationale levenskwesties verzwaart in zoo bedenkelijke mate beider oplossing, dat van onze staatkundige leiders het uiterste van beleid zal worden gevorderd teneinde te verhoeden, dat deze complicatie in haar gevolgen groeie tot een ramp.

De bedenkelijkheid steekt hierin, dat de oplossing van het eene vraagstuk die van het andere dreigt te gaan dwars zitten.

Mag de gave gulden worden aanvaard uit de handen van een bewind, dat deze eigen handen aan de constitutie sloeg? Dit mag niet, want wij verkiezen niet, in onze politieke ontwikkeling meer dan een halve eeuw te worden teruggezet.

Mag een breuk in de constitutie worden geheeld door een bewind, dat den gulden breekt of breken laat? Dit mag niet, want wij verkiezen niet, dat ons economisch bestel voor tientallen jaren wordt ontwricht.

Beide gevaren zijn verre van denkbeeldig. Met dit wankele kabinet wankelt de constitutioneele pijler der ministerieele verantwoordelijkheid mee. Maar komt het te vallen op een concrete uitwerking van zijn bezuinigingsplannen, dan zal zoo goed als zeker de oppositie gemengd, de stemming onzuiver geweest en juist die troebele atmosfeer geschapen zijn, die voor de zuiverheid van ons ruilmiddel het bedenkelijkst is.

Waaraan herkent men den gulden als gaaf? De vraag stel-

len is vele andere vragen oproepen, die voor beantwoording hier en thans zich kwalijk leenen. Als aanvankelijk antwoord kan men geven, doch men verduidelijkt hiermede eigenlijk niets: dat men de gaafheid van den gulden aan zijn koopkracht herkent. Aan zijn koopkracht jegens vreemde munt?, kan men dan verder vragen. Ieder voelt van niet; als Nederland geld-zonden begaat, maar andere landen zondigen mee, dan valt deze maatstaf onmiddellijk weg. Tegenover het prijs-niveau in het algemeen teekent zich nog het best de waarde van het geld af; 'waarde' immers is een verhoudings-begrip. Doch dit algemeen prijs-niveau is een wezen van al zeer samengestelde natuur, waarin bovendien veranderingen kunnen intreden uit oorzaken, waar het geld volstrekt buiten staat; het geeft van de wijzigingen in de geldswaarde een sterk verwrongen beeld en zoo gaat men nog het veiligst met de gaafheid van den gulden bij voorkeur aftelezen van zijn verhouding tot één bepaalde waar, die eigenlijk met het begrip gulden identiek behoorde te zijn, maar sinds eind Juli 1914 dit niet meer is, te weten tot het goud, wat practisch dan beteekent: tot het geld van zuivere goud-landen, als de dollar der Vereenigde Staten. Ook deze maatstaf is niet volmaakt, maar een beteren hebben wij niet.

Het is ergerlijk, de wartaal te hooren verkondigen, dat de gaafheid van den gulden is een kapitalisten-belang. Het is een volksbelang van de eerste grootte, het woord genomen in den ruimsten zin van aller belang; het is een even voornaam volksbelang, het woord genomen in den engeren zin van arbeiders-belang of belang der smalle gemeente. Maar persoonlijk belang van vele 'kapitalisten', tegenovergesteld aan de belangen van tractement- en loontrekkers, is de gaafheid van den gulden niet. Veeleer kunnen vele leidende mannen uit de zakenwereld persoonlijk voordeel erbij hebben, zoo de gulden keldert. En het is een van de weinige dingen, die tegenwoordig verheugen en opwekken, dat niettemin uit die kringen de stemmen talrijk en forsch zijn, die beveiliging van ons ruilmiddel eischen.

Waarom is de gave gulden een volksbelang van de eerste grootte? Om de eenvoudige reden, dat heel onze samenleving op ruilverkeer steunt, op ruil van goederen met goederen,

van diensten met diensten, van diensten met goederen, en wij als middel om te ruilen en in dien ruil waardeverhoudingen te bepalen het geld bezigen, gelijk wij als middel om lengte-verhoudingen vasttestellen bezigen den meter.

Indien de meter (ondenkbaar geval) eens korter werd, zouden allen, die een bepaald aantal meters van eenig goed hadden bedongen, een onverdiend nadeel lijden, dat onverdiend voordeel zou zijn voor hun schuldenaren, die deze meters hun hadden te leveren.

Indien het geld (maar al te denkbaar geval) minder waard wordt, dan wordt aan allen, die aanspraak hebben op een bepaalde hoeveelheid gelds, tot onverdiend voordeel van hun schuldenaren, onverdiende schade berokkend.

Als de gulden aan scherven gaat, op het voorbeeld van mark, roebel en kroon, dan is dit - tijdelijk althans - een voordeel voor den huiseigenaar, die een hypotheek, of voor de spoorwegmaatschappij, die een obligatie-leening heeft aftelossen, of voor den fabrikant, die grondstoffen betalen moet naar de oude lage prijzen en tegen de nieuwe zijn fabrikaat verkoopt. ‘Kapitalisten’-belangen alle, betrokken bij vernieling van het ruilmiddel. Nadeel echter voor allen, die hun leveranties, van goederen of van kapitaal, of die hun arbeid in geld moeten krijgen vergoed.

En al zullen voorloopig in Nederland, als hier ernstige inflatie intreedt, de scherven van den gulden vele malen grooter zijn dan de billioenen-deeltjes, waartoe de mark versplinterde, nadeel dreigt ook hier voor alle ‘schuldeischers’, korte verzamelnaam voor al degenen, die jegens anderen een vordering hebben in geld.

De voornaamste reden vermoedelijk, waarom dit verwijt aan het adres van geld-verknoeiïng niet altoos dien indruk maakt, dien het behoorde te maken in zoo ruim mogelijken kring, is dat men - uit herinnering aan lang verleden tijden, toen ‘schuldeischer’ doorgaans was de gelukkige geldbezitter die winst maakte uit leening aan arme stakkerds, en toen ‘schuldenaar’ was de nooddruftige ongelukkige, die geld moest opnemen - geneigd is te zeggen: benadeeling van schuldeischers is minder erg dan van schuldenaren.

Thans is het goeddeels andersom. Als ‘schuldeischers’ benadeeld worden, dan zijn dit voor het meerendeel de trek-

kers van loon, tractement of pensioen, dan zijn dit verder tallooze houders van bescheiden effecten-voorraden of van spaarbankboekjes.

De nederlandsche ambtenaren, die tegen tractements-verlaging opponeeren, vergeten dat, indien onze begrooting wijd blijft gapen van tekorten doordat hun tractementen nominaal worden gelaten op hetzelfde peil, op deze zelfde tractementen, minder zichtbaar, maar niet minder voelbaar, zal worden gekort door stijging van prijzen. Dan komt vanzelf de roep om tractements-verhooging en, vindt deze roep gehoor, de begrooting gaat nog wijder gapen. Als niet de wet van den staat hun tractementen verlaagt, doordat het staatsbewind in onvergoelijkbare domheid zich vermurwen laat, dan worden deze tractementen straks - en heel wat onbarmhartiger - besnoeid door de onvermurwbare wet der economie, die aan deze tractementen hun koopkracht rooft.

Heel wat onbarmhartiger. Want de staatswet, mits voldoende bezuinigend, brengt het proces der waardedaling van het geld tot stilstand. Maar als de staat in gebreke blijft, afdoende te bezuinigen, en dus met zijn door normale inkomsten niet gedekte uitgaven de prijzen opjaagt, dan doet de economische wet uit prijsstijging inflatie, uit inflatie nieuwe prijsstijging en uit deze wederom nieuwe inflatie voortkomen; zij brengt ons van kwaad tot erger. Zij bezorgt ons ten slotte een ontreddering van het economisch leven, doordat geen zakenman bij zijn berekeningen nog vasten grond onder de voeten heeft, ‘reëel’ zaken doen dientengevolge onmogelijk wordt en plaats maakt voor ongebreidelde speculatie van de bedenkelijkste beunhazerij.

De staat, die blijft leven met niet sluitende begrootingen, zal hetzelfde ervaren als de particulier, die boven zijn inkomsten leeft: hij verspeelt zijn crediet en nadert al dichter den dag van zijn bankroet. Het begint hiermee, dat hij op steeds onvoordeeliger voorwaarden leenen moet; het eindigt hiermee, dat men weigert hem te leenen of hem onder curateele plaatst.

De gaafheid van den gulden een volksbelang dus van de hoogste orde. Dit belang blijft gevaar loopen zoolang de staatsbegrooting tekorten aanwijst. Want zóóolang moet de staat leenen. Bij de Bank?; hij zet deze tot inflatie aan. Op de open

markt?; men zal hem daar na korten tijd te verstaan geven, als wat soort debiteur men hem beschouwt; op de onvrije markt der gedwongen leeningen ten slotte en ten einde raad?; dan treedt, evenals dit trouwens reeds geschiedt door den met de stijgende staatsschuld aldoor zwaarder wordenden belastingdruk, de verarming der gemeenschap, die de staat, haar vertegenwoordiger en verzorger toch!, op zijn geweten heeft, wel in alle naaktheid te voorschijn: de staat neemt uit het volksvermogen, niet om des volks geestelijke en stoffelijke belangen te dienen, maar om zijn eigen, te hoog opgeloopen, rekeningen te voldoen.

De nu nog sluimerende ziekte in ons geldwezen kan uitbreken elken dag. En geen dan bitter smakend kruid is ertegen gewassen. Men zal zich dit hebben te getroosten om erger kwaad en nog bitterder medicijn te ontgaan. Kieschkeurigheid nopens den aard der geneesmiddelen is zelfs niet geoorloofd, als zij de toediening aanmerkelijk vertragen zou.

Maar wèl is dit een ziekteproces, dat ons den arts de hoogste eischen doet stellen van bekwaamheid en betrouwbaarheid beide. Ons nationale leven achten wij enkel veilig in handen van den in elk opzicht beste. Economische gezondheid en politieke eerstgeboorte-rechten laten tegen elkander zich niet verkwanselen.

Het nederlandsche volk heeft recht op een regeering, in welker handen zijn gulden even veilig als zijn constitutie is.

D. VAN BLOM.

Voor den burgerlijken stand.[1)]

Maar eindelijk moest het er dan toch van komen... Nadat het ondenkbare was gebeurd en als met tooverslag verademing had gebracht. Adriaan, de zoon van zijn vader, die een voorbeeld was ook op het punt van examens, gezakt voor zijn doctoraal. Zes maanden... een half jaar uitstel. Van alles. Juist op den dag, dat Letje in gelatenheid neerzat te midden der eigenhandig gezoomde theedoeken en servetten, er het klassiek lintje omstrikte en meende: nu is er geen ontkomen meer aan, viel de slag, waarvan het huis der verwachtingen dreunde. Om der wille van de verrassing had hij niet gewaarschuwd, de aanstaande bruigom, men wist slechts: einde Februari. In April: de promotie en omstreeks den eersten Mei, de maand door de natuur voor alle vervoeringen bestemd: de trouwerij. Bij het overwegend negatieve aan Adriaan's persoonlijkheid voegde zich thans deze ledige verrassing, tot verslagenheid der twee families, die de kinderen, na geijkten proeftermijn, thans op hun bestemming wenschten. Daar zat men dan nu... De boomen zouden bloeien, de vogels, met uitzondering van de koekoek en de spriet, het hunne tot de natuurlijke historie bijdragen, doch niet vóór de hazelnoten rijpten zou het Adriaan en Letje gegeven zijn... De beneden-woning was gehuurd, het dienstmeisje had de godspenning... Wat er van de bruidsjapon, die, gespeld in een van Oma's vervaarlijke beddelakens in de kleerenkast gereed hing, bij deze onverhoedsche wisseling van het getij en het snel verval der modes worden moest, begreep niemand. Nog waren het de pof-

1) Uit den cyclus *Letje,* vervolg op *Een Verloving in de XIXe eeuw.*

mouwen, de rok: cloche, de sleep kloek. Letje's moeder look geen oog bij de gedachte hoe dit al in eenen zomernacht ten smalste kon verkeeren. Het was niet te overzien geweest onder den eersten indruk, toen Adriaan, moedig en bleek, het zelf kwam vertellen aan het dessert, wat er door dit ongeval uit zijn voegen geraakte! Met een gezicht of niemand in dit huis ooit weer een brok door de keel zou krijgen, had Mama Marie gebeld: om maar af te nemen. Doch toen het Bordeaux peluche-kleed op de tafel lag, waren het nog alleen de vingers, die een stillen treurmarsch speelden op den rand, terwijl de lippen tastten... ‘Op zijn vroegst wordt het dan October’, rekende eindelijk Papa, ongewis, want waarop kon men zich thans nog verlaten? Maar Mama won inmiddels kracht naar kruis, besliste met elk noodlot tartend moederlijk gezag: ‘October, dat moet. Vóór de kachels worden gezet, anders kunnen we hier met het déjeuner niet zitten’.

Adriaan, met schuldigen blik op junker-und-Ruh, weifelde of zulks in verband met de groote vacantie uitvoerbaar zou zijn, vond het vooruitzicht binnen een spanne tijds van kachel tot kachel andermaal examen te moeten doen slechts beklemmend - de familie had goed praten, hij was de aangewezene... voelde zich in dit uur schier ondragelijk verloofd. Letje telde niet zoozeer, maar welk een proporties nam een eenvoudig feit, dat den beste kon overkomen, aan, ten overstaan van een huiselijk dubbeltal, twee vaders en twee moeders, met wier verwachtingen en teleurstellingen hij rekening had te houden; met bovendien den somberen plicht voor oogen straks bij een grootmoeder, die hem nog voor geen haar bestond, ten derde male te moeten vertellen: hoe hij het wel geweten had, maar door de vragen - zoodanig gesteld dat iedere professor, in zijn schoenen, gestruikeld zoude zijn - op het dwaalspoor werd geleid. Thuis, in zijn eigen huis, geloofde men hem, met compassie en verontwaardiging - was hij niet altijd het binnenvettertje geweest? - hier keek zelfs Marie of Napoleon van den schoorsteenmantel ware gevallen.

Letje had gezwegen. Voor geen goud zou ze hebben verraden wat in haar hartje omging toen het jobsgezicht van haar verloofde om de kamerdeur verscheen. De pakken vielen er af! Zes maanden nog zou zij leven in den geluksstaat van verwende dochter en aanstaande bruid, zes maanden minstens

vóór zij met Adriaan in de eerste-klasse coupé zou moeten stappen, die haar voeren ging, ver van Mama, Papa en Oma, en naar welk een duister doel... Had Marie, op Mama's wanhoopsbel, de borden niet ontijdig weggehaald, zij alleen zou, voor het eerst in vele maanden, de begijnenrijst met smaak hebben opgegeten, en, hoewel niet uitbundig van aard, nu moest zij zich toch geweld aandoen haar moeder niet om den hals te vallen van onuitsprekelijke verlichting.

Later dacht Adriaan met lof aan Letje, de eenige, die zonder één zucht van verwijt zijn grieven tegen de examinatoren stilzwijgend had gedeeld, hem ten slotte uitliet, als ware er niets gebeurd. Het heet, dat kleinkinderen veelal de eigenschappen der grootouders erven, hier viel gelukkig een zijsprong waar te nemen: zoo lief en inschikkelijk als Letje zich hield, zoo onbarmhartig toonde zich de oude mevrouw. Het leek wel of Oma de gedupeerde verloofde was. ‘Dat kwam ervan’, zei ze, ‘de jongelui van tegenwoordig, hoeveel vrijheid genoten zij! Alle dagen mocht Adriaan zijn meisje zien, met haar wandelen, theedrinken in den kring zijner aanstaande familie. Geen wonder, dat het werk onder dien heftigen omgang leed.’ Voor Oma, die naar den welstandseisch van haar tijd, een koepel bezat, haar zinnen op een tuinfeest had gezet, à la giorno onder den meidoorn, was het uitstel inderdaad een ingrijpende, de jaargetijden in hun natuurlijke functies belemmerende slag. En na een benard half-uur, waarin Adriaan dacht: ‘ik wou dat ik Let op deze expeditie maar mee had genomen’, besloot zij op een toon als ware hij haar aspirant-moordenaar: ‘Het was mijn innigste wensch dit huwelijk nog te mogen beleven. De zomer is voor mijn gestel het kwade seizoen. Het zal mij niet meer gegeven zijn.’

‘Kom, kom’, troostte Adriaan, en ‘wie denkt daar nu over,’ en ‘het spreekt vanzelf dat u...’ Maar ja, al te positief kon hij nu ook weer niet optreden, wie had dat ten slotte in zijn hand!

Van alle neerslachtige gevolgtrekkingen begreep Letje Oma's donkeren nood het best. Ze begon te schreien toen Adriaan haar den volgenden middag verslag uitbracht van zijn bezoek. Al vijfenzeventig was Oma, het kon heel goed dat zij nu juist in Juli of Augustus... Welk een hemelsche onrechtvaardigheid

zou dat zijn! Vierentwintig stel groot en klein zilver hadden ze van Oma gekregen, in twee étuis van zeegroene duchesse, en met monogrammen die op kroontjes geleken. Niet in te denken dat Oma zelve dit standaardstuk niet meer met aardsche oogen zou aanschouwen te midden der uitgestalde cadeaux van glas en aardewerk. Adriaan, aanvankelijk gebaat met de bron van conversatie, die kwam als een geluk bij het ongeluk - vandaar dat hij het onderhoud wat breedvoerig en in eenigszins schrille kleuren aan zijn meisje had weergegeven - berouwde die openhartigheid nog vóór ze drie huizen waren voortgewandeld, zóó greep de romantiek der bloote mogelijkheid het lieve kind reeds aan. Hij viel in het geheim zijn vader bij: 'de vrouwen niet te wijs maken', en bood ten slotte zijn zakdoek aan, aangezien Letje haar taschje had laten liggen in den winkel waar ze, wegens uitstel van het huwelijk, de tuinmeubels hadden afbesteld tot nader order.

Later op de wandeling, nadat dit ergste geleden was, werd Letje weder redelijk. Zij zei: 'Wat maakt het eigenlijk voor verschil: Mei, of October, of November?' Adriaan meende ook: het verschil was alleen voor hem, die nu nog eenmaal voor de heeren moest verschijnen met wat hij wist en niet-wist omtrent het Burgerlijk Wetboek. En Letje, die van 'Hilda van Suilenburg' wel begrepen had, dat de vrouw, wilde zij ooit worden des mans gelijke, ook deze paragraphen niet zouden worden bespaard, voelde zich op dit oogenblik als het ware vrij-geloot, gekant tegen de vrouwenbeweging, en met nieuwe deernis begaan voor den goeden Adriaan.

Het medelijden is in de liefde een der machtigste motoren. Adriaan ervoer het aan den arm, dien Letje op straat geen moment losliet, en hoewel zij hem van haar diepste gedachten geen andere openbaarde dan deze: 'Nu kan ik gelukkig de vingerdoekjes ook nog afborduren', werd het hem in dien stond toch bewust hoe vastgestrengeld en verbonden men reeds vóór het huwelijk kan zijn, in lief en leed.

Wat Letje in deze, haar geluk weder effenende dagen, vooral waardeerde, was dat thans de wedijver met haar vriendin Françoise onherroepelijk tot het verleden behoorde. Tot aan het keerpunt der verlovingen was het vrijwel gelijk-op gegaan, Françoise was donker, en Letje blond, wat de eene

stond kon de andere niet dragen, en geen van beiden mocht bovenmatig schoon heeten, noch rechtaf intelligent; maar de omstandigheid dat Françoise's aanstaande de studie op moest geven voor een betrekking in den handel, waarbij het hooge dividend der sla-oliefabrieken hem weldra in staat stelde te huwen, had, uit het oogpunt der concurrentie, plotseling de eindstreep getrokken onder deze vriendschap. De moeder van Françoise, die wel iets te verwerken had gehad: gesjeesd is gesjeesd en een ‘bestudeerde’ schoonzoon behoorde destijds onloochenbaar tot den goeden toon, Françoise's moeder was met onoverwinnelijk postuur en een glans van ‘ei-ei!’ over heur gelaat, het aanstaand huwelijk van haar dochter bij Letje's mama vertrouwelijk komen melden, en deze had, staande het bezoek, begrepen dat zij het op moest geven. De studie vordert nu eenmaal meer geduld dan de sla-olie, en haar kinderen waren verstandig.

Çoise was thans ‘in de blijde’... De goede zeden van dien tijd verboden in het openbaar het woord waarop het aankwam. En in haar schichtig hartje viel Letje, met diep ontzag voor de eischen der moraal, Mama bij: dit was niet te achterhalen.

Oma had de hondsdagen overleefd. Maar de mode van Parijs liet zich aan Letje's trouwjapon niet veel gelegen liggen. Het was niet te zeggen waar het in zat, maar de stemming was er in de kast afgegaan en de onmetelijke ellen goedkoope kant, ‘blonde’, broos als spinrag, maar juist geëigend voor het kleed waaraan de vrouw, wat ook de toekomst haar brenge, slechts eenmaal de ware vreugde beleeft, maakten Letje, sinds een sobere garneering voorschrift werd, gelijk aan de juffrouw in den goûwen ketel. Minstens de helft kon eraf. En toen in October het huwelijk wederom eenige weken moest worden verdaagd - aangezien de professoren hun vacantie niet regelden naar Adriaan's promotie - moest ieder, die aan de voorbereidselen daadwerkelijk deelnam, toegeven: dat dit maar een geluk was. Alleen Oma, de onversaagde, toonde hernieuwden spijt, herinnerde aan hààr moeder, hoe die placht te zeggen: ‘al begon de kerk om twaalf uur, dan nog zou niemand gekleed en gereed zijn’.

‘Och’, meende de naaister, geknield naast Letje in wolken afgetornde blonde, ‘het beste is de menschen te laten praten.

Ik en mijn aanstaande zijn al dertien jaar verloofd. En wat doet het er toe? Hij heeft gelukkig geen haast; een degelijke jongen; armoedzaaiers zijn er genoeg in de wereld. En ik heb me werk en me klante.'

Bij deze geduldige, in de school der verloving vergrijsde Sophie, zocht Letje in heur wankele herfstdagen steun. Liever dan bij haar opgetogen familie, liever dan bij Adriaan, die op ernstige levensvragen altijd dubbel-blank aanzette, en bovendien voor het herexamen zat. En op den beruchten morgen dat de pofmouwen vielen onder haar resolute schaar en Letje er eensklaps uitzag als een gestroopt haasje, had ze Sophie gevraagd: of die wel eens met haar aanstaande, alleen, op reis was geweest? Het antwoord, en de tweede vraag, die dan vóórlag, beklemden haar als de boeken der openbaringen, en het laatste blesje blonde op haar borstje bewoog als het kropje van een duif...

'Ja', zei Sophie, met haar gedachten bij de gekortwiekte schoudertjes, 'we zijn eens naar me nicht geweest.'

'O... Maar ik bedoel eigenlijk of je samen... en dat je dan in een hotel moest?'

'O, dat... Ja, dat is ook eens geweest. Toen hadden we de trein gemist'

'En toen?'

'Toen?... Gewoon. Ik had een eng kamertje, erg hoog, ik dacht den heelen nacht aan brand; en Kees sliep met een reiziger, die vreeselijk snurkte... Geen oog had hij dicht gedaan. En wat ze me dan nog voor een prijs durfden vragen in dat logement!'

Neen. Ook dit precedent, al leek het Letje naar omstandigheden niet bepaald afschrikwekkend, kon toch in haar stand, en in haar geval, niet dienen; de mysteriën bleven ook voor dien dag onopgelost.

En thans mocht Adriaan Mr. A. schrijven, en was Letje de bruid. In gitzwart steendruk prijkte de titel op de brieven van geschept papier met watermerk, waarop de ouders kennis gaven van het voornemen hunner kinderen, en de moeder van Françoise, door dit document, waaraan nu letterlijk niets ontbrak, bij haar bord verrast, vond voor dien dag een bijsmaak aan de sla.

Inmiddels liet het seizoen te wenschen. Reeds viel de eerste sneeuw. Oma's koepel hors concours, het kachelconflict slechts oplosbaar wanneer men den Franschen dominee, die het jonge paar zou over-trouwen, thuis durfde te laten en de gasten aan het déjeuner-dinatoire hermetisch mouw-aan-mouw metselde. Met vijfenveertig kon men in de doorgedekte suite betamelijk zitten, doch zestig hongerige magen zouden op den blijden dag getuigen zijn van Letje's geluk. Mama had in stilte gehoopt dat Françoise tegen dien tijd... Doch ook hier werkte de natuur tegen. Françoise voelde zich bijzonder wel en bovendien Letje's hartsvriendin van-af de Fröbelklasse. Met haar uitgaans-japon had zij op dit feest gerekend en haar man was voornemens een toast te drinken op de beproefde vriendschap, waarvan de geheele familie - Adriaan leerde het nooit - beschaamd zou zitten. Al was hij dan slechts in den handel. En na den familieraad vond ieder, dat niet alleen de Fransche dominee, maar ook diens vrouw een uitnoodiging behoorde te ontvangen. Mogelijk - men klampt zich in den nood aan elken stroohalm - bedankten zij.

Overvol was het huis reeds op den aanteeken-avond, guirlandes tot aan den zoldertrap, de bovenverdieping een kampement van koude kermisbedden, want ook met de dekens had Mama op de wonderschoone maand van Mei gerekend. Beneden in de achtersuite stond de tafel met tête-à-têtetjes, kaasstolpen en jam-kristallen, alles ‘ruitjes’ naar den eisch des tijds, als een tombola zonder nieten. De bronzen Mercurius op de trapzuil hief op zijn, in normale dagen ietwat doelloos ten hemel gestrekte hand, een schild van, met klimop omzoomd bordpapier: ‘Welkom Bruid en Bruidegom’.

Wat walste er al niet door Letje's gebogen hoofdje toen ze daar, träulich geführt, naast Adriaan onder de chrysanten-trofée op den drempel van de voorkamer stond - ‘aangeteekend’ - en wachten moest tot de ooms en tantes, vrienden en vriendinnen, de drie coupletten van het, voor haar vervaardigd gedicht op de oude wijze hadden uitgezongen, en haar neus niet durfde snuiten, en de eeuwigheid besefte in dien langen, langen zang - -

Dit avondfeest droeg overigens een eenvoudig karakter... een pasteitje en een wandelende boterham. ‘Instuif’ noemde

men het, schoon niemand instoof, alle aanwezigen degelijk waren uitgenoodigd. Maar het bal in de Sociteit Concordia en het trouwdéjeuner, meende Papa, zouden al genoeg in de papieren loopen, de aanteekenavond was traditioneel een hangpartij, waaraan het vergeefs zou zijn moeite en kosten te verspillen.

Zoo viel Letje ook deze eerste stap op het huwelijkspad, in weerwil van de wassen oranjebloesems op haar linkerschouder en in heur haar, eenigermate tegen. De beide families verdroegen elkaar, maar het bleven toch, onoverbruggelijk, twee families, en het kwam haar voor of sinds het ongeluk van Adriaan's examen, diens ouders als het ware de schade zochten in te halen door een houding van gesteigerde hooghartigheid, terwijl Mama en Papa, harerzijds, het hem kwalijk vergaven, te minder nu de winter met zijn lasten zoo vroeg ingevallen was. Zij zat maar liefst op het pianokrukje, zoo ver mogelijk buiten schot, tot de bruigom haar weer kwam halen voor een der vertooningen, waarin zij samen werden voorgesteld, van de wieg tot aan den rand van het graf. Twee nichtjes, van welke de eene in travesti, behaalden met dit pijnlijk bedrijf - wat werd hun al niet toegedicht, avonturen, die in hun hoofd nooit op waren gekomen! - veel bijval. Letje klapte, terwijl Adriaan limonade bracht, en zeide dat ze het aardig had gevonden, en wel bedankte.

Wat waren echter deze vertooningen, vergeleken bij de artistieke uitingen op het tooneel met voetlicht van de Sociteit Concordia ter gelegenheid van het bal, dat de ouders van weerszijden te zamen betaalden en dat er op was ingericht de stad te doen daveren op al haar fundamenten. Want niet alleen de ‘menschen-van-onzen-stand’ waren genoodigd, ook, met tact en onderscheiding, enkele leden van het kantoorpersoneel, de procuratiehouder met vrouw en dochter, de knappe typiste - wie lette op hen in de menigte van honderd - een paar schoolkennissen van de bruid uit, nu ja, ietwat anderen kring. De dienstmeisjes, onder directie van Marie, mochten in een zijvertrek om den hoek kijken, en ook om Sophie, de naaister, had men daar gedacht. Zij, die Letje in dezen staat om zoo te zeggen gecrëeerd had. En zoo billijk.

Tot zes uur in den grauwen morgen duurde dit feest. Het

was de vraag, beslissend over leven en dood: hoe laat is het geworden? Om drie uur waren de rijtuigen besteld, vijf was voorbestemd, het werd zes... Wie liet zich in dit tijdperk imponeeren door een partij, die alreeds om drie uur afliep? De verkleumde koetsiers droegen het succès van den avond tot in den paardenstal: 'Van drie tot zes in de file gestaan... Asjeblieft!'

De bruid was met haar ouders de laatste schim, die vergleed. Papa had eerst af moeten rekenen. Ze zag zoo bleek als de bloesem in heur uit de krul gedanst kapsel, als het groezel zwanendons langs haar hals, als de kop waaruit ze, o verkwikkend, bouillon dronk. Van het verlaten tooneeltje woei de duisternis de zaal in. Hoe dankbaar dook ze ten langen leste in de hermelijnen sortie van wit konijn... warm en zacht.

In de vigelante vroeg Papa, op een toon die geen tegenspraak duldde: 'Nu? Plezier gehad?' en, alhoewel eerlijk geboren, in dezen vreemden vroegen morgen - een mottig grijs besloeg de raampjes en de straatlantaarns brandden als olie-pitten in den schemerenden dag - deinsde Letje voor geen leugen meer terug.

'Ik vind' geeuwde Mama 'dat Adriaan toch met ons mee had kunnen rijden. De bruid behoort door den bruigom tot het laatst te worden gechaperonneerd.'

De bruid was te moe om den deserteur te verdedigen, maar diep in haar donker hart pleitte een zachte stem voor Adriaan, die den ganschen nacht, wijl hij niet dansen kon, het zwaarste deel gedragen had, van negen tot zes, een half etmaal schier, had toegezien, en niet was bezweken. Wat Mama thans nog van hem vergde was het onderste uit de kan. Och, ze hield toch welbeschouwd wel veel van Adri.

De sauterie bij Oma bleek - daarvoor had de oude dame zich gespaard, daarop had zij zich gespitst - het glanspunt dezer trouwdagen. Wie kon tegen Oma op, wanneer die haar deftig huis open stelde, al de kaarsenkronen ontstak... een firmament van flonkerende prisma's..., van het ingebouwd buffet de witte deuren wegschoof, zoodat, tegen den achtergrond van zwart met zwaar-verguld, het familie-porselein uitblonk in heiligen altaarschijn. Om niet te spreken van Oma

zelf, in statie, met iets dat op een diadeem geleek van zilverkant en juweel. La reine du bal was Oma, bij wie de officiëele bruid met haar stil muizesnuitje in het niet verzonk; de hulde van den avond viel onverdeeld den jeugdigen ouderdom toe.

'Het was haar innigste wensch geweest', tot in het oneindige had zij deze woorden, gelijk een tooverformule voor de gasten herhaald: 'dit hoogtij harer kleindochter en naamgenoote nog te mogen beleven. En zoo waarlijk - schoon een oogenblik stagnatie haar lot bedreigde - het was haar vergund geworden.'

Het dansen in de ruimte van Oma's tuinkamer, genaamd: de zaal, was niet je dat-wat, maar het souper, waarbij de oude mevrouw persoonlijk, met een stem als een verre mirliton, het voorbeeld der welsprekendheid gaf, bood allen, in het bijzonder den bruigom, die altijd maar blij was als hij zijn voeten onder de tafel mocht steken, een gave voldoening.

Zoo danste, dineerde en soupeerde Letje naar den laatsten avond en den jongsten dag en ze vond dat Mama gelijk had: bruidsdagen moesten gevuld zijn. In haar wit gelakte meisjeskamer stond thans de open koffer met winter- en zomerkleeren, met bovenop haar beste nachtjapon, van borduursel stijf, aan den hoogen hals een gewaagde roze strik. Daarnaast: het valies van Adriaan, met het reispak waartegen hij na den maaltijd zijn rok zou verwisselen, met zijn overhemden, boorden, kousen. Wanneer Letje, over den rand van haar ledikant, dit valies gadesloeg, scheen het haar een voorbarig, en niet geheel oirbaar bezoek. Naar Brussel zou zij gaan, naar Parijs, naar Monte-Carlo. Met Adriaan. Het reisplan was nagenoeg ongewijzigd gebleven, een oom met ervaring had, in plaats van de Italiaansche meren, de Côte d'Azur aangeraden van wege het gevorderd seizoen. Wat vertelden al deze décoratieve bijzonderheden Letje, die thans op haar beurt voor het examen zat? Was zij in haar gedachten ooit verder gekomen dan de coupé-voor-twee, het schemerig vizioen van een willekeurige wereldstad en de paradijs-poort, die draaide om haar as, reizigers zóó van het trottoir opschepte, om ze op een harer groote glazen vleugels gewelddadig naar binnen te zwaaien...

Nu zat ze voor het laatst op den rand van het vriendelijk ledikant, waarin ze levenslang geslapen had, en vlocht zich

vlechtjes en wond zich papillotten, knobbeldebobbel, een dubbel regiment ter eere van den Burgerlijken Stand, en wachtte op Mama, die beloofd had haar nog goedennacht te zullen komen zeggen. Op Mama had ze, bij dit vooruitzicht, iets als haar laatste hoop gevestigd. Met Françoise, alreeds aan den eindpaal, kon ze niet meer omgaan op voet van gelijkheid. En wat had je in deze perikelen aan een man? Maar Mama, die toch ook eenmaal de bruid was geweest - de fakkelloop der geslachten... hoe duizelde ze als ze daaraan dacht, dat zelfs Oma, de ongenaakbare, eens zóó op den rand van haar bed moest hebben gezeten... Och, iedereen deed alsof het doodgewoon was, zelfs het geweldigste, de consequentie waarin thans Françoise verkeerde... 'De heele Fransche armée is zoo in de wereld gekomen', zei Oma koel, toen Letje eens schuchter gewaagde van het eerbiedwekkend feit en den goeden afloop duchtte. Ja, het leven was vol raadselen. Niet-trouwen, wilde je toch ook liever niet. En weltrouwen, daarvoor kwam wat kijken... Letje steeg tot het compromis, dat het brandende braambosch desnoods te doorwaden zou zijn indien maar niet de huwelijksreis was voorgeschreven. Waarom moest een meisje met den vreemden man harer keuze zóó ver weg reizen, eer ze weer, gewoon als Letje, met alleen een anderen achternaam, mocht terugkeeren in den schoot harer familie, in het aardige huisje, waar de dingen geschikt waren naar haar hand? Al wat daaraan zoo heerlijk was, de nieuwe meubels van modernen stijl, de serre, het tuintje en het zwarte dienstmeisje dat haar 'mevrouw' zou noemen, werd overschaduwd door dit ingewikkeld exotisch intermezzo.

Voor het eerst van haar leven kiemde dien avond in Letje's papillotten-hoofd een zelfstandige gedachte, een opstandige zelfs... en toen Mama - ook niet heelemaal op haar gemak, maar toch met moederlijk overwicht - binnentrad, trof het haar hoe bezonken het kind daar zat, met in haar fletse oogen een waarlijk vurig vraagteeken.

Doch neen, ook dit bezoek beantwoordde niet aan eenige verwachting... iets, waarin zij zich zacht had kunnen spiegelen, bleef uit. Mama had haar ingestopt, gekust, en gezegd: 'dat ze maar heel lief voor Adriaan moest zijn. Enne... maar

dat wist ze natuurlijk al wel... de jeugd van tegenwoordig...' En na deze even stoutmoedige als onvolledige hypothese, had Mama het licht uitgedraaid en was Letje naar links gewenteld op de papillotten, en toen naar rechts, en eindelijk met haar neus in het kussen, als een vischje in 't water, van veertiendaagsche overspanning en vermoeidheid rustig ingedut. Toen de moeder, een half uur na haar, meer officiëele missie, behoedzaam om de deur keek, hoorde zij nog slechts het regelmatig gedruisch van een kind, dat maar niet af heeft kunnen wennen met open mond te slapen. En ze dacht even, met piëteit, aan Adriaan.

De koster van de Fransche kerk liep achterwaarts, vlak voor hun voeten, over den langen looper, die, bij een eerste klasse kerkelijke inzegening, geleidde van het hoofdportaal naar de familiebanken, en het orgel dreunde van hoop, geloof en liefde. Een eerewacht van slagersjongens en het geheele atelier van juffrouw Sophie had bij den ingang post gevat om het jonge paar te zien binnentreden en Letje's hulpelooze blik trof, door den sluier heen, regelrecht de oogen der geduldige naaister, die den dans te ontspringen wist. Een gewicht, die sluier, geen hand kon Letje bewegen, aan haar achterhoofd trok hij als een golf aan een drenkeling. En dat onhandige gefrutsel der onmondige roze bruidsmeisjes aan al wat achter haar aan sleepte, vermeerderde slechts het ongerief.

Adriaan droeg op vereerend verzoek den boord van hun verlovingsreceptie; hij zag naar links noch rechts, zijn oogen puilden. Hij had in den vroegen morgen een lichte woordenwisseling met zijn vader gehad naar aanleiding van een pécuniair misverstand. De familie van zijn aanstaande schoondochter, meende de oude heer, moest zich nu niet verbeelden, dat hij Croesus was.

Op het overigens geslaagd gelaat van den vader, die met de bruidsmoeder aan zijn arm, den stoet opende, op de hielen gevolgd door Grootmama, de gelukkig-gespaarde, bijgewerkt, met plooiselwit in haar kapothoed, naar het voorbeeld van de Koningin-regentes, was de wolk nog niet volkomen opgetrokken; de zoon voelde in dit uur al niets meer dan - goddank! - het einde der penitentiën... Nog een paar kwade uren, dan het dank- en afscheidswoord, waarbij de jonge echtgenoot de

ontroering te machtig mocht worden en het talent niet werd gewogen. Dan naar boven in de koelte, deze boord af... voor immer. Van heden zou hij een man zijn, onafhankelijk, daartoe had de oude mevrouw gelukkig ook nog een steentje bijgedragen; met aan zijn zijde een lieve vrouw, passend voor zijn stand en naar zijn aard. Het was hem in de jongste dagen ontelbare malen verzekerd. En hij geloofde het.

De Fransche gemeente was uitteraard niet talrijk. Naar verwachting viel de opkomst mee. De meisjes-Mulo stelde nog belang in deze uitverkorene, die voor enkele jaren, argeloos als zij, in de schoolbanken zat, en zelfs juffrouw Ras, van top tot teen verteederd door de ten toon gespreide weelde - zij had de heldin van den dag dan toch maar de beginselen der Fransche taal bijgebracht, waarin zij werd gezegend en gehuwd - zat aangedaan vóóraan. Het gymnasium-Fransch van Adriaan kon bij dit onderwijs niet halen. Letje moest hem even aanstooten toen de predikant hen verzocht om op te staan. Maar dit was dan ook het eenige verheven oogenblik, waarop iets van een familie-tekort kon blijken. Het overige vond zich. ‘Mes frères, mes soeurs,’ zei dominee die, tot ontsteltenis van tante Anna, zijn buurdame, de uitnoodiging voor het déjeuner had aangenomen, ‘mes frères, mes soeurs, je répète le cantique cent-soixante-dix, les deux premiers versets...’

Alleen Oma, die wel eens meer naar de kerk ging, vond tijdig de bladzijde, maar ook bij de Nederlandsch Hervormde Gemeente was soms de zang het zwakke punt. De jonggehuwden hadden inmiddels andere zorgen. Een ware goocheltoer eer de gouden tientjes, die Letje in het zakje moest doen, uit Adriaan's vest, onder den sluier, in haar glacé handpalmpje waren gesmokkeld. ‘Allez en paix. Souvenez-vous des pauvres, des vieillards et des orphelins.’ De Fransche kerk bezat eigenlijk geen armen, slechts welgestelde dames en heeren, maar de collecte behoorde van oudsher tot den dienst en de jeunesse dorée debuteerde in deze wereld bij voorkeur als collectant.

Wagner's veelgeplaagd hymne besloot ook deze plechtigheid, terwijl mevrouw Letje lieflijk langs de banken schreed

naar de consistorie-kamer, waar de geur van de catechisatie muf en wijdend om haar waarde...

Honderd pond opgelucht voelde zich Adriaan.

En daar zaten zij dan nu, in de halve roodfluweelen coupé, hen door den schranderen conducteur, nadat Papa hem een kwartje in de hand had gedrukt, als de eenig-juiste aangewezen; de jonge vrouw met een lamfer om haar ouwelijk hoedje, de jonge man lichtelijk sportief, de handbagage smetteloos, en de parapluies symbolisch te-zaam verbonden in 't riempje met de plaid. En alles was gekomen, gelijk het komen moest.

In Roosendaal kocht Adriaan het Avondblad, om te zien of hun namen er in stonden. ‘De Heer en Mevrouw Mr. A... ook namens wederzijdsche familie...’ het stond er hartelijk in. En dat de ‘bewijzen’ talrijk waren geweest, geen mensch die deze campagne had meegemaakt, kon zeggen dat het bluf was.

De courant, waarin Adriaan bleef lezen, werd terwijl ze de grens passeerden, Letje's behoud. Voor het eerst, sedert de kennismaking met Adriaan, kwam ze, starend door het duister raampje naar den vagen, vriendelijken sterrenhemel, tot zichzelf. En toen haar man haar, ter hoogte van Antwerpen, over den rand van het eerste blad C vroeg: ‘of ze goed zat? niet iets te drinken wenschte?’ ontspande zich als het ware knoop voor knoop het geheele verlovingsnet.

‘Ja, ze had een vreeselijken dorst’.

Hoe haastig haalde hij haar, van het karretje op het perron, het begeerde kogelfleschje. Haar vader placht bij ongelegen dorst te zeggen: ‘Wacht maar tot we thuis zijn’. Hoe, op haar wenken, werd hij hier bediend. Nu overviel haar zelfs de vrees dat de trein door zou rijden zonder Adriaan, die bovendien de beide kaartjes had. En in Mechelen bekende ze met een zucht, die welde uit ondoorgrondelijke gewelven: ‘Ik zou toch niet graag altijd de bruid blijven’.

‘Moe?’ vroeg Adriaan, in volmaakte harmonie.

‘Een beetje, wel.’

En toen schoof hij, alsof het heel gewoon was - en het wàs ook heel gewoon - als een man, pal naast haar op de weeke kussens, hoog zijn arm om haar petit-gris schoudertjes

en zei: ‘Leg je hoofd tegen mijn jas en doe je oogen dicht, het is nog een half uur tot Brussel.’

Zij waagde het... en in den droom, lachte ze zoo lief als Doornroosje, toen ook hij - ze waren er haast - voorzichtig, iets wagen moest...

Bruxelles! Met een blosje ontwaakte Letje in de lichtjes van het groote station, moedig marcheerde ze met den menschenstroom naar den uitgang, onwezenlijk gleed ze in de open victoria over het spiegelend asphalt, als ‘Madame’ stond ze - wie had het durven voorspellen - zelfs ietwat fier in de hal van het bewuste Grand-Hotel, waar iets als een wervelwind haar in had gewaaid. Een lichtzinnig strijkje, van hier of daar, strooide melodie en rhythme op haar pad, de maître d'hôtel schoot lenig toe, en boog.

In een zaal, welke zij, terwijl de portier met zijn rakkers zich van hun bagage meester maakten, zwijgend binnenstaarden, stonden rijen gedekte tafeltjes, aan een enkel zat een paar, een wigvormige damesrug, een paarse grijsaard.

Of monsieur et madame nog iets wenschten te gebruiken...?

‘Un perdreau rôti? Un homard frais?’

Adriaan keek naar Letje, zijn wettige gezellin; maar Letje keek niet naar Adriaan. Zij streed haar laatsten strijd.

Neen. Het zou slechts uitstel van executie zijn. En het was haar, na de veertien gangen van het trouwmenu, eenvoudig onmogelijk.

‘Moi... merci,’ lispte ze.

Toen kuchte Adriaan. Hij besloot: ‘Nu, dan zullen we maar dadelijk... het is over elf. Ik... blijf nog een kwartiertje de Rotterdammer uitlezen’.

‘O,’ zei Letje.

L'invitation à la valse begeleidde haar, terwijl ze, voorgegaan door den maître d'hôtel, middenop den breeden looper, steeg ‘au premier’.

Een lange gang, geen zuchtje... het geheim der dichte deuren genummerd.

‘119’. Een staartnummer. Dat hielp misschien. Alleen de sleutel rammelde in de stilte ongenadig, en achter de geopende deur bleek nòg een deur.

Daarbinnen zag ze gelukkig haar koffer... een bekende... Het overig meubilair...

De man, die haar tot dit vertrek vertrouwelijk voerde, vroeg: of het naar haar zin was?

Hij vroeg het correct en onbepaald, hij vroeg het zooals de zwemmeester keek als hij een dame aan den hengel hield.

Volmaakt bewaarde ook Letje haar contenance. Ze betuigde haar tevredenheid en trok vastberaden haar handschoenen uit.

'Bonne nuit, Madame' -

De dubbele deur sloot thans geruchtloos. Eenzaam was zij, doch niet alleen...

Want terwijl ze, murw van tegenstrijdige gewaarwordingen, en met een zwak beroep op de natuur, die naar haar vaste wet, in vreugde noch smart, ooit geeft wat ze belooft, haar nachtelijke feestjapon met den uitdagenden strik uitpakte op het voeteneinde van het eene bed, de mannelijke pyama spreidde op het andere, moest ze aldoor denken: op wien geleek die maître d'hôtel?

Den volgenden morgen in de ontbijtzaal bewoog hij zich langs de tafeltjes. Of was 't een andere? Neen, hij was het... Persoonlijk kwam hij zich van haar wenschen op de hoogte stellen in het discreet compartimentje, tusschen twee verguldleeren schotjes, waar ze ontbeet met Adriaan.

En op eenmaal, als bij ingeving, wist ze 't! Op den Italiaanschen photograaf, die de welgeslaagde verlovingsportretten had gemaakt, de photo van het bruidspaar-in-de-bloemen, en de familiegroep. Dezelfde zwarte, gebiedende oogen in gebronsden kop, dezelfde onvervaarde gestalte... Andreo Battagiore.

Adriaan, verdiept in Lissone's Reisgids, Paris-Lyon-Méditerranée, zag de gelijkenis niet. Maar Letje terdege. Zij bestelde den nieuwen Andreo: deux oeufs sur le plat. Want ze had een ongelooflijken, schier beschamenden honger.

TOP NAEFF.

Gedicht.

Doodstil valt de avond over grijze landen,
Schoorsteenen, grauw en rookend in de damp,
Donkeren weg (o droom van moede handen!)
Achter de lichtkring van een enkle lamp.

De mannen keeren huiswaarts: stroeve voeten
Strompelen langs op 't brokklig sintelpad,
Weingen en stillen van die duistre stoeten,
Die slapen gaan in 't groote graf der stad.

Tucht, hard en mild, van de arbeid die de menschen
De dagen door naar 't zware slapen draagt,
Waarin de nooddruft der verdorde wenschen
Eindlijk de vrede vindt, die niets meer vraagt!

En toch, een licht wordt in hun huis ontstoken,
Soms hangt een innigheid, een diepe lach,
Een zachte scherts, aan 't zwijgzaam hart ontloken,
Haar stille klaarte tusschen nacht en dag.

Soms zoekt in 't blinde donker van de nachten
Een hand een hand, een mond een warme mond,
Liefde verzadigt het gesmoorde smachten,
Dat zónder liefde hulp noch uitkomst vond.

En hart aan hart bezit het gansche wonder
Van 't leven in één uur van felle gloed:
Dan zuigt de sluimring hun ontroering onder,
De vloed wast langzaam over 't suizend bloed.

En 's morgens gaan opnieuw de stroeve stappen
Langs 't brokklig sintelpad naar 't vaal gebouw,
Waar heel de dag, hoog boven de ijzren kappen,
De zwarte rook uit weggolft in het grauw.

P.N. VAN EYCK.

Herdersverzen.

De Herdersfluit.

Gun míj mijn fluit,
Vreugd, die zich uit,
Leed, dat doet schreien,
Niets draagt zoo schoon
Hun diepen toon
Langs vliet en weien.

Ja, David moog',
Nu laag, dan hoog,
De harp doen klagen,
Om in dien klank
Zijn psalm, zijn dank,
God op te dragen;

Laat maagdlijk rein,
Een heilgenschijn
Om 't blond der haren,
Cecilia
Haar gloria
Aan 't orgel paren;

En dat in 't zwerk,
Ter hemelkerk,

Een koor van engien
Bazuin en luit
Met het geluid
Der stemmen mengle;

Gun míj mijn riet;
Míjn landlijk lied
Van veld en stroomen
Zal evenzeer
Als hún zang, Heer,
Zoo tot U komen.

De Storm.

Avond, en de blokken vlammen,
Wijl de buien buiten stuiven;
Van de halfverkoolde stammen
Komt de harsreuk mij bewuiven,
Uit een nap geurt most van druiven.

Voor het venster kreunt de pappel,
Maar ik blijf in vrede zitten;
Ik verdeel een glanzende appel,
En voorzichtig uit het witte
Licht ik 't klokhuis met zijn pitten.

Dan, als 't noodweer rond mijn woning
Tot een storm schijnt aan te zwellen,
Open ik een raat vol honing,
Dat uit de verbroken cellen
Vloeibaar zonlicht op zal wellen.

Na het maal neem ik mijn pansfluit,
Tegen zorg een vreedzaam wapen,
En ik voer een speelschen dans uit,
Doch gedempt, omdat mijn schapen
Moe zijn van hun dag en slapen.

Soms, wanneer mijn schaamle wanden
Buigend kraken van de vlagen,
Valt de fluit mij uit de handen,
En ik moet in schaamte vragen:
Drijft de nacht niet aan tot klágen?

Neen, mijn God schept duizend vormen,
Dat een makker 't léed verklanke,
En een stem zij in de stormen,
Ik ben herder van het blanke,
En mijn woord klinkt warmst ten danke.

De Jacht.

Ik heb haar lief die grazige eenzaamheid,
Waar ik den zachten hartslag van den tijd
Nog kalmer dan het eigen bloed voel kloppen,
En, schaduw werpend langs de heuveltoppen,
Gods zegen in een wolk mij tegenglijdt,

Maar soms, wanneer ik bij mijn kudde wacht
Op hem, die straks mij aflost, op den nacht,
Komt eensklaps een geschal de stilte storen,
En, de echo wekkend, brengt een horen
Zijn koopren groet en boodschap van de jacht.

Meteen weerklinkt hoeftrapplen en gebas,
En, of een rozentuin ontloken was,
Zoo bont zie ik mijn weide binnenrijden
Een stoet van jagersrood en groene zijde,
Die steigert, danst, en duikt in 't struikgewas.

En ik, opschrikkende uit mijn zoete rust,
Ach, hoe verlang ik naar den oogenlust,
Die nooit voor mij gegloeid heeft of geblonken,
De bron, waaruit mijn dorst niet heeft gedronken,
De lippen, die ik nimmer heb gekust.

Ijlings dan toomt mijn droom een sneeuwwit ros,
En prijkend in mijn fonkelenden dos,
Mag ik een wensch lang naast de ruiters jagen,
Achter het goud gehorend hert der sagen,
En mij verliezen in 't geheimzinnig bosch.

De Grijsaard.

Waar de zongebruinde knapen,
Herders, die de geiten hoeden,
Wilde bloemen om de slapen,
Rusten, van hun dagtaak moeden,

Waar, heur droom vol verre landen,
Stille kring van jonge vrouwen
Zwijgend neerzit, met de handen
Om de knieën saamgevouwen,

Dáar, terwijl de nacht gaat dalen,
En de velden neevlig duistren,
Naar trouwhartige verhalen
Aller aandacht te doen luistren,

Van de vreugde te vertellen,
Van haar vlam in vroeger tijden,
Hoe een brón placht op te wellen:
Tranen uit den grond van 't lijden,

Doch dien storm van lang geleden
Zich zoo rustig te doen leggen,
En in zoo'n bezonken vrede
Dit volstredene uit te zeggen,

Tot het schijnt, of rijpe vruchten
Aan een vijverkant zich spieglen,
Wijl de wind in zomersch zuchten
Nauw' hun schaduwbeeld laat wieglen,

Dát is weelde, en als een koning
Troon ik, gulle grijsaard, tusschen
't Jeugdig volk, dat tot belooning
Straks het voorhoofd mij komt kussen.

De Herdersstaf.

Ik was nog blond, en jong van jaren,
Toen ik een sterken, rechten tak
Zag wuiven met zijn vlag van blaren,
En tot hem opklom, en hem brak.

Ik boog mij zingend tot hem over,
Dien kloeken telg van d'ouden esch,
En rasch verloor hij schors en loover,
Onder het knarsen van mijn mes.

Dan heb ik half in droom gesproken:
‘Ook míj, Heer, bid ik, breek mij af,
En bén ik uit Uw kroon gebroken,
Snijd mij ook tot zoo'n schoonen staf.’

Doch nauwlijks had ik dat gebeden,
Of plotsling merkte ik aan mijn hart
Het vlijmend wee van snee bij sneden,
Diep kervend, want dit staal trof hard.

Ik beidde het eind, de pijn bléef duren,
Terwijl ik wachtte, werd ik oud,
Ja, al die zware, langzame uren
Had ik Gods handgreep om mijn hout.

Ook nú nog, maar wie klaagde of morde,
Niet ik, dien 't lijden alles gaf;
Want onder 't werk zie ik hem worden
Den slanken, gaven herdersstaf.

AART VAN DER LEEUW.

Verzen.

Wánneer...

Wáanneer komt gij weder,
Stem die zweeg voor lang
In het op-en-neder
Van mijn aardegang?

Als ik 't woud doorkruiste,
Hoorde ik niet hoe 't diep
Uit den dalgrond ruischte,
Hoe het lokte en riep...

Rustloos was mijn streven,
Altijd nieuw het doel. -
Wanneer wordt mijn leven
Weder stil en koel,

Laat ik mij weer dwingen
Door elk beek-geluid,
Dat mij met zijn zingen
't Diepste raadsel duidt?

Reisnacht.

Nu valt die reisnacht mij weer in,
Toen ik in stille herberg sliep:
Het was lang voor het dagbegin
Dat mij een vogel wakker riep:

Ik stond aan 't venster. 't Woud was zwart.
Met harsgeur was de lucht vermengd.
Een vrede sloot zich om mijn hart,
Een vrede als eenzaamheid slechts brengt...

Zonder gerucht zonder geruisch
Stonden de dennen stam aan stam.
Het was dien nacht in 't vreemde huis
Dat ik het Eeuwge nader kwam...

Het Betooverde Buiten.

Slechts zelden gaan wij verder dan de hekken
Van 't oude buiten, waar de merel schreit,
Waar wegen zich in 't eindelooze strekken,
Waar een fontein bleek oprijst in wier bekken
Het water is verdroogd sinds langen tijd.

Wij wandlen zwijgend voort tot waar wij weten
Den vijver met de mosbedekte bank.
Daar is het water stil van veel vergeten.
Doch wordt het door een steenval stukgespleten
Dan geeft het zulk een wonderlijken klank...

In enkle nachten echter komt gerezen
Uit dezen vijver lokkend een gezang:
‘Gij vreest voor morgen... hier is niets te vreezen.
Hier is van al uw lijden het genezen.’

Slechts zelden wagen wij te gaan dien gang...

Het Uur der Sterren.

Zij schrijden zwijgend over het nachtlijk veld:
De zeven helden, glanzend het helmenstaal,
En houden stil op 't midden van de
Vlakte waar róndom de bosschen donkren.

Stil staan de speren onder de sterrenlucht -
Hun woorden klinken plechtig als toovertaal,
Terwijl ze elkander trouw bezweren,
Opziend naar 't heilig gesternt Orion.

En weer is 't nacht. De veldslag heeft uitgewoed.
De lucht die dreunde van het triomfgeroep
En van den zwaren slag op schilden
Is nu zoo stil of zij allen sliepen...

Zij slapen allen, zonen van 't heldenvolk.
De wapens braken hun in de handen af,
Nog in den dood omklemd. Daarboven
Heft zich het heilig gesternt Orion.

J.J. VAN GEUNS.

Het Federal Reserve System in de Vereenigde Staten.

III.[1)]

Het Federal Reserve System trad in werking op 16 November 1914. Aanvankelijk ontwikkelde het zich slechts langzaam. Gedurende de jaren 1915 en 1916 bleven de gezamenlijke disconteeringen van de twaalf federal reserve banks voortdurend beneden de $40 millioen. Zelfs de $30 millioen overschreden zij slechts bij uitzondering. Meestal bewogen zij zich rondom de $25 millioen. De reden van deze trage ontwikkeling was voornamelijk gelegen in de ongewoon groote geldruimte die er in deze jaren in de Unie heerschte. Zij had tengevolge dat de state banks, toch al zeer weinig geneigd om als member banks toe te treden, zich aanvankelijk nagenoeg geheel ter zijde hielden[2)], en dat er bij de national banks, ingevolge de wet practisch verplicht om zich bij het stelsel aan te sluiten, zoo goed als geen behoefte aan de credietfaciliteiten der reservebanken bestond. Op haar beurt vond de heerschende geldruimte in de eerste plaats haar oorzaak in den wereldoorlog, waaraan de Unie destijds nog niet deelnam, en die

1) De in de volgende bladzijden genoemde cijfers zijn in overgroote meerderheid ontleend aan de jaarverslagen van den Federal Reserve Board (Government Printing Office, Washington 1915 e.v.j.) en aan het maandelijks door den Federal Reserve Board uitgegeven *Federal Reserve Bulletin.*
2) Onder de 7627 member banks, die het Federal Reserve System op 31 December 1916 telde, bevonden zich nog slechts 37 state banks.

aanzienlijke goudinvoeren medebracht[1]. Daarnevens was zij echter voor een goed deel ook het gevolg van het in werking treden van de Federal Reserve Act zelf. Door het simpele feit van de verlaging der wettelijke dekkingsminima voor de deposito's van de national banks, welke bij die wet haar beslag kreeg, werden op den dag waarop de federal reserve banks haar deuren openden, de beschikbare middelen van de national banks eensklaps aanmerkelijk vermeerderd.

In deze omstandigheden bestond de voornaamste werkzaamheid der reservebanken in het koopen van accepten in de open markt. Reeds in 1915 maakten zij hiermede een aanvang, maar het duurde tot de tweede helft van 1916, vóór deze aankoopen een omvang van eenige beteekenis begonnen aan te nemen. Tegen het einde van November van dat jaar overschreed het totaal van de 'bills bought in the open market' voor het eerst de $100 millioen. Op 29 December 1916 beliep het $127 millioen. De totale wisselportefeuille bedroeg op dien datum $158 millioen, tegen $55 millioen op 30 December 1915. Ook de biljettenomloop van de federal reserve banks bleef uit den aard der zaak in deze eerste jaren binnen bescheiden grenzen. Op het einde van 1915 bedroeg de totale circulatie der federal reserve notes $189 millioen; een jaar later was dit cijfer tot $275 millioen gestegen. Men bespeurt dat deze bedragen hooger zijn dan het totaal der wisselportefeuille op de correspondeerende tijdstippen. Dat dit mogelijk was, ondanks het feit dat de reservebanken aanvankelijk alleen de beschikking over federal reserve notes konden verkrijgen tegen depot van bij haar door de member banks gedisconteerd papier, en, na de wet van 7 September 1916, tegen depot, hetzij van dat papier, hetzij van in de open markt gekochte wissels, laat zich verklaren uit de bij de Federal Reserve Act aan de reservebanken toegekende bevoegdheid om zich tegenover de federal reserve agents van haar aansprakelijkheid voor de door haar verstrekte biljetten te ontslaan, door die biljetten af te lossen in goud of wettig betaal-

1) Van het begin van den wereldoorlog tot het einde van 1916 werd in de Vereenigde Staten per saldo rond $870 millioen aan goud ingevoerd. De totale goudvoorraad van de Unie werd op het eind van 1916 op $2750 millioen getaxeerd; daarvan was $738 millioen in het bezit van de federal reserve banks en de federal reserve agents.

middel. Daar de reservebanken er begrijpelijkerwijs prijs op stelden het eenmaal door haar uitgegeven papier zooveel mogelijk in circulatie te laten, maakten zij, in deze eerste jaren, van die bevoegdheid een ruim gebruik. Het zooeven genoemde bedrag van $275 millioen aan bankbiljetten was, op het einde van December 1916, slechts voor omstreeks $18 millioen gedekt door handelspapier. Voor het resteerende bedrag van $257 millioen waren de reservebanken tegenover de federal reserve agents niet meer aansprakelijk. Het was geheel afgelost en dus tegenover het publiek dollar voor dollar gewaarborgd, in goud.

Met de oorlogsverklaring van de Vereenigde Staten aan Duitschland op 6 April 1917, breekt in de geschiedenis van het Federal Reserve System een nieuwe periode aan. De oorlog stelde aan de Unie aanstonds geweldige financieele eischen en de regeering zag zich genoodzaakt een beroep op de geldmarkt te doen in een mate als totdusver nog nimmer was voorgekomen. Ter voorziening in de onmiddellijke behoeften van de schatkist werd in 1917 en 1918 tezamen voor nagenoeg $14.7 milliard aan schatkistpapier uitgegeven, een bedrag dat vervolgens voor het grootste gedeelte successievelijk geconsolideerd werd in de vier zoogenaamde *Liberty Loans* van respectievelijk $2 milliard, $3.8 milliard, $4.2 milliard en $7 milliard, waarvoor de inschrijvingen achtereenvolgens in Mei en October 1917 en in April en September 1918 werden opengesteld[1)].

De federal reserve banks hebben bij deze omvangrijke financieele operatiën van den aanvang af een groote rol gespeeld. Als fiscal agents van de regeering verleenden zij hun tusschenkomst bij de emissie van het schatkistpapier zoowel als van de *Liberty bonds*. Zij distribueerden de *Treasury certificates* onder de member en non-member banks, fungeerden, elk in haar district, als centraal inschrijvingskantoor voor de Liberty Loans en namen de stortingen op deze leeningen voor de regeering in ontvangst. Haar werkzaamheid bij het financieren van den oorlog bepaalde zich echter aller-

1) Vgl. E.L. Bogart, *Direct and Indirect Costs of the Great World War* (New York 1919), bldz. 161 e.v. Zie ook D.R. Dewey, *Financial History of the United States,* 8th ed. (New York 1922), hoofdstuk XXII.

minst tot deze bemiddelaarsdiensten. De door de regeering benoodigde sommen waren veel te groot om geheel uit beschikbare besparingen te kunnen worden verkregen, en moesten dus, wilde de regeering niet met haar uitgiften blijven zitten, voor een belangrijk deel door de banken worden voorgeschoten. Om dit in de hand te werken stelden de federal reserve banks, op initiatief van den Federal Reserve Board, nog vóór de inschrijving voor de eerste Liberty Loan gesloten was, een verlaagd discontotarief in voor papier dat door regeeringsobligaties (schatkistpapier of Liberty bonds) was gewaarborgd. Dit tarief bedroeg aanvankelijk 3 en 3½ procent, terwijl tegelijkertijd voor gewoon handelspapier een disconto van 3½ en 4 procent berekend werd. Daar de eerste Liberty bonds 3½ procent, en de destijds uitgegeven Treasury certificates 3 à 3¼ procent rente afwierpen, konden de member banks zich en haar clienten dus op zeer voordeelige wijze de middelen verschaffen om in de emissies der regeering deel te nemen. Bovendien machtigde de Federal Reserve Board de reservebanken ook om, door bemiddeling van member banks, papier van non-member banks, dat door regeeringsobligaties gedekt was, in disconto te nemen. Deze politiek is gedurende den ganschen verderen duur van den oorlog gehandhaafd gebleven. Wel werden, in verband met den hoogeren rentevoet van de latere Liberty Loans en het later uitgegeven schatkistpapier, de rentetarieven der federal reserve banks tegen het einde van 1917 en in het voorjaar van 1918 eenigszins verhoogd, maar zoolang de oorlog duurde werd voor het disconteeren van papier dat door Liberty bonds en Treasury certificates gewaarborgd was, toch nimmer een hoogere rente in rekening gebracht dan deze stukken zelf afwierpen.

Het is opmerkelijk dat het, ondanks deze in zoo ruime mate verleende faciliteiten, toch nog betrekkelijk lang geduurd heeft vóór de disconteeringen der reservebanken een omvang van beteekenis aannamen. In de tweede helft van Juni 1917, onmiddellijk na het sluiten van de inschrijving voor de eerste Liberty Loan, liepen zij een oogenblik tot boven de $200 millioen op. Daarna daalden zij echter zeer spoedig weer tot op $130 millioen, om verder den geheelen zomer beneden de $200 millioen te blijven. Eerst in het najaar van 1917 begon

zich ten opzichte van de federal reserve banks de groote credietvraag te openbaren, die gedurende het resteerende gedeelte van den oorlog vrijwel onafgebroken aanhield en die de operatiën der reservebanken in korten tijd een omvang deed aannemen gelijk men enkele jaren tevoren nauwelijks voor mogelijk zou hebben gehouden.

Dat er in dien eersten tijd, ondanks de groote credieteischen der regeering, betrekkelijk nog zoo weinig behoefte aan den steun der reservebanken bestond, laat zich verklaren uit de geldruimte waarin de Vereenigde Staten zich bij hun intrede in den wereldoorlog verheugden, en uit de wijziging van de Federal Reserve Act, die bij de wet van 21 Juni 1917 haar beslag kreeg, en waarbij, gelijk reeds vermeld, onder meer de wettelijke dekkings-minima voor de deposito's der member banks aanmerkelijk verlaagd werden[1]. Op gelijke wijze als dit bij de invoering van de Federal Reserve Act geschied was, werd door deze verlaging de operatiekracht van de member banks met één slag belangrijk vergroot, iets wat uit den aard der zaak aan de gemakkelijke plaatsing der regeerings-uitgiften in hooge mate ten goede moest komen.

De evenbedoelde wijzigingswet van 21 Juni 1917 had overigens dit effect, dat zij de positie van de federal reserve banks belangrijk versterkte. Wij hebben al gezien dat zij de member banks de verplichting oplegde de voor haar deposito's voorgeschreven minimum-dekking in haar geheel bij de reservebanken te deponeeren. Daarnevens vergunde zij de federal reserve banks om, voor clearing-doeleinden, ook gelden van non-member banks à deposito te nemen. En bovendien maakte zij het voor de state banks aanmerkelijk gemakkelijker om tot het Federal Reserve System toe te treden, door haar, in geval van toetreding, zooveel mogelijk het behoud van haar charter en haar voorrechten te waarborgen, en haar te vergunnen desgewenscht het lidmaatschap van het stelsel na eenigen tijd weder op te zeggen.

Als onmiddellijk gevolg van deze laatste bepalingen begonnen in de tweede helft van 1917 de state banks langzamer-

1) Voor de onmiddellijk opvraagbare deposito's van 18, 15 en 12 procent tot 13, 10 en 7 procent, naarmate van de plaatsen waar de member banks gevestigd waren; voor de ‘time deposits’ van 5 tot 3 procent.

hand meer tot het Federal Reserve System toe te treden[1]; het maatschappelijk kapitaal en de deposito's der reservebanken namen beduidend toe[2]; en haar goudvoorraad vertoonde een zeer aanmerkelijke vermeerdering. Dit laatste punt vooral verdient de aandacht. Op 1 Juni 1917 bedroeg de totale goudreserve van de twaalf federal reserve banks (het bij de federal reserve agents gedeponeerde goud daaronder begrepen) nog niet ten volle een milliard; zeven maanden later was zij tot $1671 millioen gestegen. Deze vermeerdering was des te merkwaardiger daar de goudinvoeren in de Vereenigde Staten, die in de eerste oorlogsjaren zulk een belangrijken omvang hadden aangenomen, in dezen tijd nagenoeg geheel hadden opgehouden. In de zomermaanden van 1917 werd per saldo zelfs voor ongeveer $100 millioen aan goud uitgevoerd, zoodat men zich op 7 September verplicht achtte den gouduitvoer te verbieden[3].

De wet van 21 Juni 1917 bracht tenslotte ook nog een belangrijke verruiming aan in de bepalingen betreffende de biljettenuitgifte der reservebanken, door voor te schrijven dat de federal reserve agents voortaan ook bevoegd zouden zijn federal reserve notes af te geven tegen deponeering van goud en te bepalen dat het bij de agents gedeponeerde goud in het vervolg zou mogen worden medegeteld bij de berekening van de door de wet voor de biljettencirculatie voorgeschreven dekking van 40 procent. Het is duidelijk dat deze laatste bepaling de operatiekracht van de reservebanken eveneens belangrijk vergrooten moest.

Deze versterking van zijn positie kwam het Federal Reserve System intusschen uitstekend te stade. De groote uitbreiding van de operatiën der reservebanken gedurende de oorlogs-

1) Onmiddellijk vóór het totstandkomen van de wet van 21 Juni 1917 waren slechts 53 state banks lid van het Federal Reserve System; op ultimo December 1917 was dit aantal tot 250 aangegroeid.
2) Op 1 Juni 1917 bedroeg het totale maatschappelijk kapitaal van de twaalf federal reserve banks rond $57 millioen; haar gezamenlijke deposito's beliepen $953 millioen. Omstreeks ultimo December 1917 waren deze cijfers respectievelijk tot $70 millioen en $1771 millioen geklommen.
3) Onder bepaling dat de Federal Reserve Board in bijzondere gevallen en onder goedkeuring van den Secretary of the Treasury, bij wijze van uitzondering uitvoer kon toestaan.

jaren, dagteekent, gelijk gezegd, van het najaar van 1917. Op 1 October van dat jaar werd de inschrijving voor de tweede Liberty Loan opengesteld en in de daarop volgende maanden liepen de disconteeringen met groote snelheid op. Omstreeks het einde van December noteerden zij bij de $700 millioen. In Juni 1918, kort na de uitgifte van de derde Liberty Loan, bereikten zij het milliard; toen op 28 September daaraanvolgende de inschrijving voor de vierde Liberty Loan werd geopend, hadden zij de $1700 millioen overschreden en op 8 November 1918, den datum van het laatste weekbericht vóór het totstandkomen van den wapenstilstand, beliepen zij nagenoeg $1800 millioen. Inmiddels was het bedrag der door de reservebanken in de open markt gekochte wissels, dat omstreeks begin October 1917 $176 millioen beliep, ook nog met een kleine $200 millioen toegenomen, zoodat de totale wisselportefeuille van de gezamenlijke federal reserve banks aan den vooravond van den wapenstilstand rond $2171 millioen bedroeg.

De vermeerdering van de circulatie der federal reserve notes gedurende dit tijdvak, hield met deze toeneming van de wisselportefeuille vrijwel gelijken tred. Van $700 millioen omstreeks het begin van October 1917 steeg de totale biljetten-omloop tot $1246 millioen op 28 December 1917, $1651 millioen op 14 Juni 1918 en $2558 millioen op 8 November 1918.

Het pleit ongetwijfeld in hooge mate voor de kracht en voor de organisatie van het Federal Reserve System, dat deze ongeevenaarde credietexpansie kon plaats grijpen zonder de positie der reservebanken ook maar eenigszins in gevaar te brengen. Wij zagen zooeven dat de totale goudreserve van de federal reserve banks omstreeks ultimo December 1917 $1671 millioen bedroeg. Als gevolg van het toetreden van een aanzienlijk aantal state banks, die zich voordien buiten het Federal Reserve System hadden gehouden[1)] en van de politiek der reservebanken om al het goud dat haar toevloeide, zoo eenigszins mogelijk, vast te houden, was die reserve op 8 November 1918 tot $2047 millioen aangegroeid. Vermeerderd met de $54 millioen aan andere kasmiddelen, die op dien datum

1) Op ultimo December 1918 waren 936 state banks lid van het Federal Reserve System, tegen 250 een jaar tevoren.

in het bezit van de federal reserve banks waren, maakte dit een totale kasreserve van $2101 millioen. Behalve de $2558 millioen aan omloopende bankbiljetten, waarvoor bij de wet een dekking in goud van 40 procent, of rond $1023 millioen was voorgeschreven, stond daartegenover een bedrag aan deposito's van $1662 millioen, hetwelk voor 35 procent, of rond $582 millioen, gedekt moest zijn in goud of wettig betaalmiddel, zoodat tenslotte een beschikbaar metaalsaldo overbleef van $496 millioen in goud. Dit saldo was juist $50 millioen lager dan het bedrag aan *free gold,* waarover de reservebanken beschikten op den dag waarop de oorlogsverklaring aan Duitschland door president Wilson werd onderteekend!

Zoo had het Federal Reserve System dus zijn deugdelijkheid als instrument om in dagen van meer dan gewone credietvraag een belangrijke uitbreiding der credietverleening mogelijk te maken, ondubbelzinnig bewezen. Dat het nieuwe stelsel beantwoordde aan het doel, hetwelk zijn ontwerpers in de allereerste plaats voor oogen had gestaan, was hiermede buiten twijfel gesteld. Een andere vraag is of de credietexpansie, die inmiddels had plaats gehad, de grenzen van het toelaatbare niet had overschreden. Van zuiver economisch standpunt beschouwd moet deze vraag zonder voorbehoud bevestigend beantwoord worden. Want al was de positie van de federal reserve banks ook volkomen gezond, van den toestand van het geldwezen in het algemeen kon datzelfde niet worden getuigd. Om dit in te zien behoeft men slechts het oog te richten op de beweging van het door het *Bureau of Labor* berekende maandelijksche indexcijfer der groothandelsprijzen, welke zich inmiddels in de Unie had voltrokken. Dit cijfer, berekend op een basis van 100 voor het jaar 1913, had zich sedert den herfst van 1915 nagenoeg onafgebroken in opwaartsche richting bewogen. In November 1918 noteerde het 206 of ruim het dubbele van Juli 1914. In deze krachtige stijging der goederenprijzen weerspiegelde zich de ernstige gelddepreciatie welke, tengevolge van de voortdurende uitbreiding der credietverleening, inmiddels in de Unie was opgetreden. En al verschilde deze depreciatie in zoover ook van die welke in een aantal Europeesche landen viel waar te nemen, dat zij de goudwaarde van het landsgeld niet had

aangetast (de pariteit tusschen dollar en goud is, naar men weet, zoowel tijdens als na den oorlog bij voortduring gehandhaafd gebleven) - zij was in beginsel even bedenkelijk, en als symptoom van overmatige credietuitbreiding even onmiskenbaar als deze.

In den eersten tijd na den wapenstilstand had het aanvankelijk den schijn alsof de credietexpansie in de Vereenigde Staten tot staan was gekomen. De stijging van de wisselportefeuille der federal reserve banks nam voorloopig geen verderen voortgang. Zelfs scheen het alsof zich een dalende tendens begon voelbaar te maken. Op 18 April 1919 noteerde de totale wisselportefeuille nog niet ten volle $2120 millioen, of ruim $50 millioen lager dan op 8 November 1918. In verband met de uitgifte van de *Victory Loan* van $4.5 milliard, waarvoor de inschrijving op 21 April 1919 werd opengesteld, trad daarop wel weder een stijging in, maar deze stijging was van weinig beteekenis en maakte al spoedig weder voor een kleine daling plaats, met het gevolg dat het totaal van de ‘bills on hand’ op 6 Juni 1919 $2009 millioen bedroeg. De deposito's noteerden op dien datum met een totaal van $1712 millioen weliswaar iets hooger dan aan den vooravond van den wapenstilstand, maar aangezien de biljettencirculatie tot $2513 millioen gedaald was en de goudreserve het cijfer van 8 November 1918 nog met een goede $150 millioen overtrof, was de positie van de federal reserve banks op 6 Juni 1919 weder aanmerkelijk sterker dan zeven maanden te voren; het beschikbaar metaalsaldo beliep op dien datum $666 millioen.

Inmiddels was, in het voorjaar van 1919, in het bedrijfsleven der Unie een periode van ongekende levendigheid ingetreden. De ‘boom’ in handel en industrie, die in Amerika zoowel als in Europa op de onzekerheid van de eerste maanden na den wapenstilstand volgde, had een aanvang genomen. De vraag naar grondstoffen, halffabrikaten en eindproducten op welhaast alle gebied nam met den dag toe; de prijzen van goederen en diensten begonnen op te loopen; en een algemeene speculatiegeest maakte zich van de zakenwereld meester.

Als gevolg hiervan begon de credietvraag weldra weder

belangrijk toe te nemen[1]. De member banks zagen in den zomer van 1919 hun uitzettingen schier dagelijks aangroeien en het duurde niet lang of zij kwamen opnieuw in de noodzakelijkheid om in steeds sterker mate een beroep te doen op de federal reserve banks. Aanvankelijk deden de reservebanken geen ernstige pogingen om die toenemende credietvraag in te toomen. Wel maande de Federal Reserve Board de bankwereld enkele malen aan tot voorzichtigheid bij de credietverleening, vooral in gevallen waarin kon worden aangenomen dat de gevraagde credieten voor speculatieve doeleinden zouden worden aangewend[2], maar deze vermaningen bleven vrijwel zonder effect. Op ultimo October 1919 was de wisselportefeuille van de gezamenlijke federal reserve banks tot boven de $2500 millioen gestegen, terwijl de biljettencirculatie tot $2753 millioen opgeloopen was.

In November en December 1919 werden daarop door de meeste reservebanken de tarieven voor disconteering van papier dat door regeeringsobligaties gewaarborgd was, met een fractie van een procent verhoogd. Het tarief voor papier dat door Treasury certificates gedekt was, werd van 4 en 4¼ procent op 4½ procent gebracht; dat voor door Liberty bonds en Victory notes gewaarborgd papier werd verhoogd tot 4¾ procent. De discontorente voor gewoon handelspapier, welke sedert April 1919 4¾ procent bedroeg, werd voorloopig nog onveranderd gelaten. Ook deze maatregelen bleken echter geheel ontoereikend om de credietvraag te temperen. Op 26 December 1919 was het totaal der 'bills on hand' tot $2780 millioen geklommen. De circulatie der federal reserve notes beliep op dien datum $3058 millioen; de deposito's noteerden $1704 millioen.

Dat deze nieuwe credietexpansie, anders dan die uit de oorlogsjaren, niet aan de financieele eischen der regeering, maar uitsluitend aan de toeneming der credietvraag van het bedrijfsleven te wijten was, blijkt uit de belangrijke wijziging

1) 'There (was) practically unlimited demand for credit, not only for the manufacture and distribution of goods, but also for speculation in commodities and in the securities representing ownership of the industries producing those commodities and which profit by their production and sale'. *Annual Report of the Federal Reserve Board*, *1919, bldz. 3.*

2) Vgl. voor deze waarschuwingen *Federal Reserve Bulletin*, December 1919, bldz. 1107 e.v.

die er in dezen tijd intrad in de verhouding tusschen het bedrag van het gedisconteerde papier dat door regeeringsobligaties gedekt was, en het totaal der 'bills on hand'. Op 6 Juni 1919 maakte eerstbedoeld bedrag nagenoeg 81 procent van het totaal der wisselportefeuille uit. Op het einde van het jaar was dit cijfer tot op 54 procent verminderd.

Middelerwijl was de positie van de federal reserve banks nu langzamerhand ook heel wat zwakker geworden. Gedurende de eerste vijf maanden van 1919 was de goudvoorraad der gezamenlijke reservebanken nog met een goede $100 millioen toegenomen. Daarna was echter, op 9 Juni 1919, het verbod van gouduitvoer opgeheven, met het gevolg dat enkele belangrijke hoeveelheden van het gele metaal het land verlieten[1]. De goudvoorraad der reservebanken ondervond hiervan uit den aard der zaak den terugslag: in de tweede helft van 1919 nam hij geleidelijk af, zoodat hij op het einde van 1919 $2078 millioen, of juist $13 millioen lager noteerde dan bij het begin van het jaar. In verband hiermede was, door de evenvermelde uitzetting der biljettencirculatie, het beschikbaar metaalsaldo op 26 December 1919 tot $316 millioen geslonken. Tegelijkertijd was, als gevolg van de nieuwe credietexpansie, ook weder een nieuwe gelddepreciatie ingetreden. Het indexcijfer der groothandelsprijzen, dat in de eerste maanden na den wapenstilstand een kleine daling vertoond had (in Maart 1919 bedroeg het 201), was opgeloopen tot 223 in October en 238 in December 1919.

In deze omstandigheden moest zich thans de wenschelijkheid om de credietverleening in te perken wel zeer ernstig doen gevoelen. En de Federal Reserve Board begon nu langzamerhand ook wel in te zien dat hiertoe krachtiger middelen noodig waren dan men totdusver had toegepast. Op 6 Januari 1920 werd te Washington op initiatief van den Board een conferentie gehouden van de voornaamste bankiers uit het gansche gebied der Unie, waarop de situatie in den breede besproken werd. Naar aanleiding van deze besprekingen verhoogden alle reservebanken in de tweede helft van Januari het disconto voor gewoon handelspapier tot 6 procent. Tegelijker-

1) Per saldo werd in de Vereenigde Staten gedurende 1919 voor een bedrag van $160.4 millioen aan goud uitgevoerd, voornamelijk naar het verre Oosten en naar Zuid-Amerika.

tijd werd het tarief voor papier, dat door Liberty bonds en Victory notes gewaarborgd was, op 5½ procent gebracht[1].

Ook deze belangrijke discontoverhoogingen hadden echter niet het gewenschte resultaat. Gedurende de geheele maand Februari 1920 hield de stijging van het opereerend kapitaal der federal reserve banks nog krachtig aan. Op het einde dier maand beliep de wisselportefeuille $2985 millioen, of nog ruim $200 millioen méér dan twee maanden tevoren. Tegelijkertijd bleef de metaalvoorraad, als gevolg van voortgezetten gouduitvoer[2], afnemen, zoodat het beschikbaar metaalsaldo der gezamenlijke reservebanken op het einde van Februari niet meer ten volle $216 millioen bedroeg. In de daarop volgende maanden kwam de stijging van het opereerend kapitaal weliswaar eenigermate tot staan, maar de gelddepreciatie bleef nog steeds krachtig aanhouden. Het indexcijfer der groothandelsprijzen liep in Maart 1920 op tot 253. In April noteerde het 265; in Mei zelfs 272. Daarbij bleef het gevaar van gouduitvoer voortdurend dreigen. Van 10 Maart tot 10 April werd weliswaar per saldo $23 millioen aan goud ingevoerd, maar de daaropvolgende maand gaf weder een uitvoeroverschot van ruim $30 millioen te zien, en op 14 Mei was, bij een wisselportefeuille van $2965 millioen en een biljettencirculatie van $3083 millioen, het beschikbaar metaalsaldo tot $201 millioen geslonken.

In het begin van Juni 1920 gingen daarop de voornaamste reservebanken andermaal tot een belangrijke renteverhooging over. Het tarief voor handelspapier werd op 7 procent gebracht; dat voor papier, gewaarborgd door Liberty bonds en Victory notes, op 6 procent, en dat voor papier, gedekt door Treasury certificates, op 5½ procent. En thans trad eindelijk een radicale wijziging van den toestand in. De speculatiezucht begon af te nemen en de gelddepreciatie kwam tot staan. Het Federal Reserve System was de situatie meester geworden.

De daling van het indexcijfer schreed gedurende de eerste

1) De rente voor disconteering van papier dat gedekt was door Treasury certificates, die door de meeste federal reserve banks reeds in de eerste helft van Januari van 4½ procent tot 4¾ procent was opgevoerd, werd bij deze gelegenheid onveranderd gelaten, doch omstreeks het einde van Februari tot 5 procent verhoogd.

2) Van 1 Januari tot 10 Maart 1920 werd per saldo nagenoeg $95 millioen aan goud uitgevoerd.

maanden nog slechts langzaam voort. Van 272 in Mei viel het tot 269 in Juni en 262 in Juli. Daarna begon het echter veel sneller terug te loopen. In October noteerde het 225; in December nog slechts 189. En hierbij deed zich nu de weldadige werking van de centrale bankorganisatie krachtig gevoelen. Vóór het bestaan van het Federal Reserve System zou een plotselinge prijsdaling als zich in dezen tijd in de Unie voltrok, zonder eenigen twijfel geleid hebben tot een algemeene paniek. Allerwege zou men tot overhaasten verkoop van groote goederenvoorraden zijn overgegaan. Geweldige verliezen zouden zijn geleden; bankcredieten zouden op groote schaal zijn opgezegd; en een algemeene financieele ineenstorting zou vermoedelijk het gevolg geweest zijn. Thans bleef een dergelijke ramp achterwege. De zekerheid van den steun der reservebanken veroorloofde de member banks haar positie te handhaven en haar clienten tijd te gunnen om langzaam en geleidelijk hun verbintenissen af te wikkelen. Ook dit ging uit den aard der zaak alom met aanmerkelijke verliezen gepaard; maar een paniek met al de noodlottige gevolgen daarvan, kon worden vermeden.

Dat de discontoverhoogingen van Juni 1920 in deze omstandigheden niet aanstonds tot een krachtige daling van het opereerend kapitaal der federal reserve banks leidden, laat zich begrijpen. In werkelijkheid namen de uitzettingen der reservebanken in de eerstvolgende maanden, mede in verband met het naderend oogstseizoen, zelfs nog eenigszins toe[1)]. Haar maximum bereikten zij op 5 November 1920, toen de totale wisselportefeuille nagenoeg $3127 millioen bedroeg. Hoewel de biljettencirculatie op dien datum niet minder dan $3354 millioen beliep en de deposito's $1695 millioen noteerden, was de positie der reservebanken toen toch al weder krachtiger dan op 14 Mei: het beschikbaar metaalsaldo beliep rond $235 millioen. Dit was het gevolg van de vermeerdering van den goudvoorraad, die sedert laatstgenoemden datum als gevolg van den inmiddels plaats gehad hebbenden

1) Evenals trouwens die van de member banks. Vgl. het overzicht van de voornaamste balanscijfers der member banks in de belangrijkste steden der Unie op bldz. 82 en 83 van het zevende jaarverslag van den Federal Reserve Board; zie ook de belangwekkende grafiek op blz. 7 van het achtste jaarverslag.

goudinvoer, van $1939 millioen tot $2002 millioen was gestegen[1].

Hiermede had de wisselportefeuille der reservebanken nu echter ook haar hoogtepunt bereikt. Na 5 November begon zij met snelheid te verminderen. En die vermindering zette zich één-en-twintig maanden lang nagenoeg onafgebroken voort, totdat de 'bills on hand' op 9 Augustus 1922 nog slechts $529 millioen noteerden.

In deze daling weerspiegelt zich in de eerste plaats de ernstige depressie in den handel, die op de periode van overspeculatie na den wapenstilstand volgde. Daarnevens was zij voor een deel echter ook het gevolg van de aanzienlijke goudinvoeren, die na October 1920 onafgebroken aanhielden en den goudvoorraad der Unie in de bedoelde één-en-twintig maanden per saldo met ruim $880 millioen deden aangroeien[2].

Vooral in het jaar 1921 speelden deze goudinvoeren een uiterst belangrijke rol. De wisselportefeuille der reservebanken nam in dat jaar van $2975 millioen tot $1294 millioen af. En die vermindering was voor meer dan 40 procent een gevolg van het feit dat de aanhoudende goudinvoer de member banks in steeds toenemende mate in staat stelde een deel harer verplichtingen tegenover de federal reserve banks in goud af te lossen. Deze gang van zaken bracht op zijn beurt natuurlijk weer mede dat de daling van de biljettencirculatie der reservebanken in 1921 belangrijk bij de vermindering van de 'bills on hand' ten achter bleef. Terwijl de wisselportefeuille met $1681 millioen terugliep, nam de biljettenomloop te zelfder tijd slechts met $902 millioen af. Op het einde van 1921 noteerde hij $2443 millioen, tegen $3345 millioen een jaar tevoren.

In 1922 kreeg de situatie een eenigszins ander aanzien. De goudinvoer begon te verminderen, maar de wisselportefeuille bleef - tot 9 Augustus - krachtig dalen. Ook thans ging deze

1) In de periode van 10 Mei tot 10 November 1920 werd in de Vereenigde Staten per saldo voor een bedrag van nagenoeg $139 millioen aan goud ingevoerd, voornamelijk uit Engeland.
2) Van 10 November tot ultimo December 1920 werd per saldo $59 millioen aan goud ingevoerd; het jaar 1921 leverde een netto-goudinvoer van $667 millioen, de periode van 1 Januari tot 31 juli 1922 een nettogoudinvoer van $155 millioen op.

daling niet met een evenredige vermindering van de biljettencirculatie gepaard, maar nu had dit verschijnsel een andere oorzaak. De federal reserve banks kochten in de eerste helft van 1922 aanzienlijke hoeveelheden regeeringsobligaties aan. De aanleiding hiertoe vonden zij in de vermindering hunner wisselportefeuille, en zij deden het uitsluitend bij wijze van belegging hunner overtollige middelen. Als gevolg hiervan nam, terwijl de 'bills on hand' van $1294 millioen op 28 December 1921 tot $529 millioen op 9 Augustus 1922 terugliepen, de biljettencirculatie gedurende deze periode slechts met $296 millioen af. Op 9 Augustus 1922 noteerde zij $2147 millioen.

Hoewel dus de biljettenomloop van de federal reserve banks na November 1920, vergeleken bij de belangrijke vermindering der wisselportefeuille, slechts een betrekkelijk bescheiden teruggang vertoonde, steeg, als gevolg van het aangroeien van den goudvoorraad, het beschikbaar metaalsaldo in deze periode toch tot een ongekende hoogte. Op 30 December 1920 bedroeg het rond $350 millioen, of reeds ruim $100 millioen méér dan op 5 November 1920, den dag waarop de wisselportefeuille haar hoogsten stand aanwees. In de tweede helft van Maart 1921 bereikte het de $600 millioen; vier maanden later overschreed het het milliard; en op 9 Augustus 1922 was het zelfs tot $1701 millioen geklommen.

Het is merkwaardig dat de federal reserve banks, ondanks deze snelle en krachtige versterking van haar metaalsaldo, de hooge rentetarieven van Juni 1920 toch nog bijna een jaar lang hebben gehandhaafd. Eerst in Mei 1921 werd door de voornaamste reservebanken het disconto voor handelspapier tot 6½ en 6 procent verlaagd. In Juli en November volgden daarop verdere belangrijke verlagingen, terwijl tegelijkertijd de vroegere speciale tarieven voor bepaalde soorten van papier werden opgeheven. Op het einde van 1921 gold bij alle federal reserve banks voor de verschillende soorten discontabel papier één uniform tarief, hetwelk in Boston, New York en Philadelphia 4½ procent en bij nagenoeg alle andere reservebanken 5 procent bedroeg[1)]. In de eerste acht maanden van 1922 hadden daarop nog eenige verdere verlagingen plaats, welke het

1) Alleen bij de reservebanken in Minneapolis en Dallas bedroeg het 5½ procent.

disconto bij de banken te Boston, New York en San Francisco tot 4 procent, en bij alle andere federal reserve banks tot 4½ procent terugbrachten. Dat de reservebanken tot Mei 1921 meenden te moeten wachten alvorens tot een verlaging van haar disconto over te gaan, is des te opmerkelijker, wanneer men in het oog houdt, dat de daling van het algemeen prijsniveau, die in Juni 1920 begonnen was, reeds in Maart 1921 een dusdanigen omvang had aangenomen dat het indexcijfer voor die maand met 162 nog slechts één punt hooger noteerde dan dat voor Maart 1917, de maand, die aan de intrede van de Vereenigde Staten in den wereldoorlog voorafging.

Sedert Augustus 1922 heeft de positie van de federal reserve banks tot dusver (eind September 1923) geen belangrijke wijzigingen ondergaan. Als gevolg van de economische opleving, die zich in 1922 in de Unie voelbaar maakte, begon in de laatste maanden van dat jaar de wisselportefeuille gaandeweg weder toe te nemen. Omstreeks ultimo December 1922 bedroeg zij $876 millioen; op 26 September 1923 was zij tot $1034 millioen gestegen. Daarentegen hebben de reservebanken er zich sedert het najaar van 1922 op toegelegd haar bezit aan regeeringsobligaties weder zooveel mogelijk in te krimpen. Dientengevolge is het totaal harer uitzettingen gedurende het laatste jaar tamelijk stabiel gebleven. Op 26 September 1923 bedroeg het $1126 millioen, of rond $105 millioen meer dan op 9 Augustus 1922. In verband hiermede vertoont de biljettencirculatie dan ook sedert laatstgenoemden datum slechts een betrekkelijk geringe stijging. Zij beliep op 26 September 1923 $2248 millioen. De totale goudvoorraad van de federal reserve banks bedroeg op dien datum $3117 millioen, of $45 millioen meer dan op 9 Augustus 1922. Volledigheidshalve zij hierbij tenslotte nog aangeteekend, dat de reservebanken te Boston, New York en San Francisco in Februari 1923 haar discontorente van 4 procent tot 4½ procent hebben verhoogd.

IV.

Ziedaar, in groote lijnen, de geschiedenis van het Federal Reserve System, zooals dat tot dusver gewerkt heeft. Wanneer men haar in haar geheel overziet, dan mag, geloof ik, wel

gezegd worden, dat de Federal Reserve Act een succes is gebleken, en dat het Federal Reserve System gedurende de veelbewogen jaren, die sinds zijn oprichting zijn verloopen, in hooge mate heilzaam heeft gewerkt. Of de door het stelsel gevolgde politiek daarbij steeds in allen deele juist geweest is, is een tweede vraag. Het bestek van dit opstel laat niet toe dienaangaande al te zeer in details te treden, en ik zal mij hier dan ook bepalen tot drie hoofdpunten, die mij toeschijnen in dit verband van het meeste belang te zijn. Ik heb in de eerste plaats het oog op het regime van ‘goedkoop geld’, in de jaren 1917 en 1918 door het stelsel toegepast ter wille van de financiering van Amerika's aandeel in den wereldoorlog; voorts op de houding, die het Federal Reserve System aannam tegenover de steeds verder om zich heen grijpende credietexpansie van 1919 en het begin van 1920; en eindelijk op de merkwaardige hardnekkigheid, waarmede de leiders van het stelsel, toen zij eenmaal besloten hadden die credietexpansie tot staan te brengen, gedurende welhaast een vol jaar vasthielden aan de hooge rentetarieven, welke zij tot dat doel hadden ingesteld. Over elk dezer drie punten dus, ten besluite van dit opstel, achtereenvolgens een kort woord.

Dat de politiek van ‘goedkoop geld’, die het Federal Reserve System gedurende de jaren 1917 en 1918 volgde, de regeering der Vereenigde Staten bij het financieren van den oorlog in hooge mate tot steun is geweest, is niet aan twijfel onderhevig. Zonder de relatief lage rentetarieven der reservebanken zouden de geweldige leeningen, die de Unieregeering in dezen tijd uitschreef, naar alle waarschijnlijkheid slechts zeer ten deele plaatsing hebben kunnen vinden. En in zoover mag dus zeker gezegd worden, dat de op dit stuk door het Federal Reserve System gevoerde politiek beantwoord heeft aan het doel dat er bij voorzat. Maar even zeker is dat die politiek op den toestand van het geldwezen een zeer ongunstigen invloed heeft gehad. Zij heeft, gelijk trouwens van den aanvang af wel te voorzien viel, sterk inflationistisch gewerkt. De aanzienlijke gelddepreciatie, die er, zooals elders in dit opstel werd aangestipt, ten tijde van den wapenstilstand in de Unie bestond, is daar om dit te bewijzen. Want al hadden er tot die depreciatie stellig ook wel andere factoren medegewerkt - men denke aan de abnormaal groote goudinvoeren

uit de jaren 1915 en 1916, en aan de aanmerkelijke verlaging der wettelijke dekkings-minima van de deposito's der member banks, welke bij de Federal Reserve Act en bij de wijzigingswet van 21 Juni 1917 haar beslag kreeg - dat zij voor een zeer groot deel toe te schrijven was aan de geweldige credietexpansie die de vrijgevige rentepolitiek van de federal reserve banks en den Federal Reserve Board mogelijk had gemaakt, laat zich niet betwisten. Bij een politiek van relatief duur geld van de zijde van het Federal Reserve System had de depreciatie in de gegeven omstandigheden nimmer een zoodanigen omvang kunnen aannemen als zij in werkelijkheid bereikte.

Is daarmede nu echter de in de oorlogsjaren gevolgde politiek van goedkoop geld veroordeeld? De vraag is niet gemakkelijk te beantwoorden. Dit ééne staat wel vast: wannéér men zich in dezen tot een afkeurend oordeel gerechtigd mag achten, dan treft dat oordeel niet alleen - ik zou wel durven zeggen niet in de eerste plaats - de centrale bankleiding. Want de regeering der Vereenigde Staten is voor de hier bedoelde politiek stellig in hooge mate mede verantwoordelijk. Uit de officieele publicaties van den Federal Reserve Board zou men dat wellicht niet aanstonds opmaken. De merkwaardige mededeelingen, door den toenmaligen secretaris van den Board, professor Parker Willis, in diens in den afgeloopen zomer verschenen werk over het Federal Reserve System te dezer zake gedaan, spreken in dit opzicht echter een zeer duidelijke taal[1)].

Uit die mededeelingen toch blijkt dat het plan, waarnaar de regeering der Unie den oorlog gefinancierd heeft, in tegenstelling met wat men vroeger veelal placht aan te nemen, in hoofdlijnen geheel afkomstig was van het ministerie van financiën. De Federal Reserve Board als zoodanig had aan het ontwerpen van dat plan geen aandeel gehad en voelde er

1) H. Parker Willis, *The Federal Reserve System* (New-York 1923). Behalve aan de zeer gedetailleerde beschrijving van de geschiedenis der totstandkoming van de Federal Reserve Act, welke een groot gedeelte van het boek vult en waarvan reeds eerder melding werd gemaakt, ontleent dit werk zijn waarde voornamelijk aan de verschillende merkwaardige en tevoren nog nimmer gepubliceerde bijzonderheden uit de meer interne geschiedenis van het Federal Reserve System, die men er in aantreft. Voor de in den tekst bedoelde kwestie zie men de hoofdstukken XLIX, LII en LIII.

in het algemeen ook geen sympathie voor. Toen de eerste Liberty Loan zou worden uitgeschreven ontving de Board echter het dringende verzoek van de regeering om door een verlaging van de discontotarieven zooveel mogelijk tot het welslagen van de leening mede te werken. Den meesten leden van den Federal Reserve Board stuitte dit in hooge mate tegen de borst. Na rijpe overweging werd tenslotte echter toch besloten aan het verzoek gevolg te geven, in hoofdzaak omdat men de verantwoordelijkheid voor het mislukken van de leening niet wenschte te aanvaarden. En toen men ten aanzien van de eerste Liberty Loan eenmaal had toegegeven en daarmede dus in beginsel de politiek van goedkoop geld had aanvaard, werd het, bij den toenemenden financieelen nood van de schatkist, later natuurlijk voortdurend moeilijker op dit besluit terug te komen. Wel werd er, naar het schijnt, van de zijde van den Federal Reserve Board nog herhaaldelijk tegen de leeningspolitiek van de regeering geprotesteerd en zelfs met het intrekken van den steun van het Federal Reserve System gedreigd, maar dit alles had niet het minste effect. 'Secretary McAdoo'[1] - zoo verhaalt de Heer Parker Willis - 'received these suggestions or protests rather coldly and, after listening to them, merely remarked that the development of such an attitude might quite conceivably bring about a condition in which the government would find it necessary to take over the entire funds of all banks for the purpose of winning the war.'[2] Wat bleef er, in die omstandigheden, voor den Federal Reserve Board anders over dan zich bij de wenschen van de regeering neer te leggen?

Wanneer deze mededeelingen van Prof. Parker Willis juist zijn - en, voorzoover mij bekend, is er geen enkele reden om dat in twijfel te trekken - dan is niet te ontkomen aan de conclusie dat de verantwoordelijkheid voor de politiek van relatief goedkoop geld, die het Federal Reserve System gedurende de jaren 1917 en 1918 gevolgd heeft, in de eerste plaats de regeering en eerst *daarna* den Federal Reserve Board treft. Daarmede is nu echter de vraag of die politiek als zoodanig al dan niet afgekeurd moet worden, nog niet beantwoord. Hier-

1) De toenmalige Minister van Financiën.
2) Parker Willis t.a.p., bldz. 1204 en 1205.

omtrent valt, naar het mij voorkomt, alleen dit te zeggen. Wanneer het vast stond dat de regeering de sommen die zij meende voor de oorlogvoering noodig te hebben, in denzelfden tijd had kunnen verkrijgen op een wijze die geen gelddepreciatie zou hebben medegebracht, dan ware daarmede over de politiek van goedkoop geld het vonnis uitgesproken. Of die mogelijkheid inderdaad bestaan heeft, laat zich echter niet met zekerheid vaststellen. Bij de duizelingwekkende hoogte waartoe de oorlogskosten stegen, lijkt het, op het minst genomen, zeer onwaarschijnlijk. Het alternatief van de leeningspolitiek zooals die in deze jaren door de Unieregeering werd toegepast, zou, in het algemeen gesproken, een rigoureuze belastingpolitiek geweest zijn. Maar zulk een belastingpolitiek - gesteld dat zij practisch uitvoerbaar geweest ware - zou naar alle waarschijnlijkheid evenzeer tot gelddepreciatie hebben geleid. Dat de rentepolitiek die het Federal Reserve System in de jaren 1917 en 1918 volgde, hierin haar rechtvaardiging vindt, mag men nu aan den anderen kant intusschen ook weder niet beweren. De gelddepreciatie, voor zoover zij een gevolg van die rentepolitiek was, *ware* te vermijden geweest. De regeering had den oorlog op een meer bescheiden schaal kunnen voeren. Zij had haar oorlogsuitgaven dermate kunnen beperken dat zij er, redelijkerwijs gesproken, zeker van had kunnen zijn zich de voor die uitgaven benoodigde gelden te kunnen verschaffen zonder genoodzaakt te zijn haar toevlucht te nemen tot maatregelen die tot gelddepreciatie moesten leiden. Door aldus te handelen zou zij het belang dat er destijds voor de Vereenigde Staten ongetwijfeld in gelegen was den oorlog snel tot een goed einde te brengen, hebben achtergesteld bij het belang der waardevastheid van het geld. Of zij dit had *behooren* te doen, is echter geen vraag van economie, maar een kwestie van politiek. Den economist past hier slechts een *non liquet.*

Het tweede punt, waarvoor ik hier nog een oogenblik de aandacht wensch te vragen, geldt, gelijk gezegd, de houding, door de leiders van het Federal Reserve System aangenomen ten opzichte van de opmerkelijke credietexpansie, die in het voorjaar van 1919 een aanvang nam. Wij hebben in de vorige bladzijden gezien dat de centrale bankleiding aanvankelijk niet

veel deed om die expansie tot staan te brengen, en dat het tot Juni 1920 duurde vóór zij tot de afdoende renteverhoogingen overging, die er tenslotte een eind aan maakten. Had het Federal Reserve System hier niet spoediger en vooral krachtiger behooren in te grijpen? Bij het beantwoorden van deze vraag moet men onderscheid maken tusschen twee perioden. Uit de publicaties van den Federal Reserve Board blijkt dat de Board tot November 1919 oordeelde zich van renteverhooging te moeten onthouden, omdat hij er van overtuigd was dat een zoodanige verhooging voor de regeering onoverkomelijke moeilijkheden zou medebrengen. Uit financieel oogpunt beschouwd was namelijk, met het totstandkomen van den wapenstilstand, de oorlog voor de Unie geenszins afgeloopen. Talrijke betalingen moesten nog plaats hebben en de demobilisatie van leger en vloot bracht belangrijke nieuwe uitgaven mede. De regeering had zich dientengevolge genoodzaakt gezien ook in de maanden na den wapenstilstand nog voor groote bedragen aan schatkistpapier uit te geven. En het was ter consolideering van een deel der aldus ontstane schuld, dat in April 1919 de 4¾ procent's Victory Loan uitgeschreven was. In die omstandigheden was de Federal Reserve Board van meening dat een discontoverhooging ‘would be so detrimental to the Treasury's position as to offset, if not prevent entirely the results sought’[1]. Prof. Parker Willis weet ons bovendien mede te deelen, dat de regeering zelf zich tot November 1919 krachtig tegen renteverhooging bleef verzetten[2].

Voor de rentepolitiek die het Federal Reserve System in de periode van November 1918 tot November 1919 toepaste, geldt dus hetzelfde als voor de in de oorlogsjaren op dit stuk gevolgde gedragslijn. Zij was daarvan eenvoudig de consequentie. Naast de centrale bankleiding is de regeering zeker in zeer belangrijke mate voor deze politiek mede verantwoordelijk te stellen, en het vraagstuk of zij in de gegeven omstandigheden de juiste was, laat zich op grond van zuiver economische overwegingen niet oplossen. Men kan alleen de vraag stellen of de Federal Reserve Board de zaak niet wat al

1) *Annual Report* 1919, bldz. 3; vgl. ook *Federal Reserve Bulletin*, December 1919, bldz. 1108.
2) Parker Willis t.a.p., hoofdstuk LVII.

te ver gedreven heeft door, terwille van de financieele positie van de regeering, de discontoverhooging uit te stellen tot November 1919. Want die positie was omstreeks het midden van September al zeer aanmerkelijk verbeterd. De Victory Loan was naar wensch geslaagd en de vlottende schuld was reeds beduidend geslonken, terwijl vrijwel met zekerheid mocht worden aangenomen dat zij in de eerstvolgende maanden nog veel sterker zou terugloopen. Ook indien de centrale bankleiding in September of in het begin van October de rentetarieven verhoogd had, zou men haar, naar het mij voorkomt, moeilijk gebrek aan consideratie tegenover de regeering hebben kunnen verwijten. Dit is intusschen voor een goed deel een kwestie van appreciatie en men mag het het Federal Reserve System dan ook niet al te zwaar aanrekenen, dat het niet vóór November 1919 tot renteverhooging overging.

Vanaf November 1919 staat de zaak echter anders. De Federal Reserve Board was in het begin van die maand tot de overtuiging gekomen, dat de financieele positie van de regeering niet langer een beletsel behoefde te zijn tegen maatregelen, die tot ingrijpende beperking der credietverleening konden leiden. Toen dit eenmaal het geval was, had men ook aanstonds tot een discontoverhooging van beteekenis moeten overgaan. In plaats daarvan bepaalde de centrale bankleiding zich in November en December 1919 tot een verhooging van de tarieven voor papier dat door regeeringsobligaties gedekt was, ten bedrage van een kwart tot een half procent. Voor een verhooging van het disconto voor gewoon handelspapier zag zij nog geen reden. Zij wilde, gelijk het later in het jaarverslag verklaard werd, voorloopig eerst nog eens afzien of de uitzettingen der reservebanken wellicht in het begin van Januari 1920 niet zouden afnemen 'without the added stimulus of higher rates...'[1] Voor wie zich een oogenblik rekenschap geeft van den toestand, waarin het credietwezen der Unie in het najaar van 1919 verkeerde, is deze houding uiterst moeilijk te begrijpen. Men herinnert zich dat de wisselportefeuille van de gezamenlijke reservebanken in de maanden Juni tot en met December 1919 in ronde cijfers van $2 milliard tot $2.8 milliard toenam. Verreweg het grootste gedeelte van deze ver-

1) *Annual Report* 1919, bldz. 4.

meerdering kwam voor rekening van de tweede helft dezer periode; van 12 September tot 28 November alleen liepen de 'bills on hand' met nagenoeg $600 millioen op. Daarbij ging het indexcijfer reeds sinds Maart 1919 met sprongen omhoog (in November bereikte het de 230), terwijl de speculatiewoede dagelijks ernstiger afmetingen aannam. In die omstandigheden behoefde men waarlijk geen profeet te zijn om te voorspellen dat de renteverhoogingen van November en December niet het minste effect zouden hebben en dat er van een daling van de wisselportefeuille in Januari 1920 'without the added stimulus of higher rates' geen sprake zou zijn. Toch duurde het nog tot de tweede helft van Januari vóór tot een nieuwe discontoverhooging werd overgegaan. En toen ook deze verhooging nauwelijks eenig effect bleek te hebben, en de daling der waarde van het geld maar steeds verderen voortgang maakte, moesten er wederom vier volle maanden verloopen eer het tenslotte tot de afdoende renteverhoogingen kwam, die dit proces eindelijk tot staan brachten. Een krachtiger houding ware hier inderdaad ten volle op haar plaats geweest. De weinig actieve discontopolitiek die het Federal Reserve System in dezen tijd voerde, is nog te onbegrijpelijker omdat er, zooals uit het werk van Prof. Parker Willis blijkt, bij de reservebanken zelf reeds in het najaar van 1919 een sterke neiging bestond om tot krachtige renteverhoogingen over de geheele linie over te gaan. Haar desbetreffende voorstellen stuitten echter af op de weigering van den Federal Reserve Board om in dergelijke verhoogingen toe te stemmen[1].

De gedragslijn die het Federal Reserve System van Juni 1920 tot Mei 1921 met betrekking tot den rentevoet volgde, lijkt mij evenmin zonder bedenking. Ik kom hiermede tot het derde en laatste punt, waarbij ik nog een oogenblik wilde stilstaan: was het noodzakelijk of wenschelijk de rentetarieven van Juni 1920 bijna een vol jaar lang te handhaven?

Noodzakelijk zeker niet. Nog vóór het jaar 1920 geheel ten einde was, had zich de toestand die tot de renteverhoogingen van Juni aanleiding had gegeven, reeds radicaal gewijzigd. De overspeculatie had plaats gemaakt voor een algemeene

1) Parker Willis t.a.p.

depressie; de wisselportefeuille der reservebanken was krachtig aan het afnemen; het beschikbaar metaalsaldo bedroeg op 30 December reeds nagenoeg $150 millioen méér dan op 14 Mei; en het indexcijfer noteerde met 189 zelfs al aanmerkelijk lager dan ten tijde van den wapenstilstand, toen het 206 bedroeg. De hooge rentetarieven hadden derhalve hun werk gedaan, en er zou geen enkel bezwaar tegen geweest zijn ze weder geleidelijk te verlagen. Sterker nog: die tarieven langer te handhaven beteekende in de gegeven omstandigheden slechts het kunstmatig drukken van het prijsniveau en het verder opvoeren van de waarde van het geld. Inderdaad nam dan ook de koopkracht van den dollar in de eerste maanden van 1921 nog weder beduidend toe. Reeds eerder werd aangestipt dat het indexcijfer in Maart 1921 tot 162 daalde; in Mei bedroeg het nog slechts 151[1)].

Was deze deflatiepolitiek - want daarop kwam het langdurige handhaven van de tarieven van Juni 1920 dus feitelijk neer - in de gegeven omstandigheden verdedigbaar? Ik geloof het niet. Er is tegen een deflatiepolitiek als zoodanig altijd zeer veel te zeggen. Deflatie is in beginsel een even groot euvel als inflatie. Beide brengen geweldige veranderingen in de inkomstenverdeeling teweeg. Beide werken daarbij in het wilde weg en zonder aanzien des persoons. Beide beteekenen sociaal onrecht. Alleen: bij inflatie wordt al wie in eenigen vorm crediteur is, benadeeld ten bate van zijn debiteuren; bij deflatie vindt juist het tegendeel plaats. - Dit alles is tamelijk eenvoudig en men moet er zich dan ook eigenlijk over verbazen deflatie heden ten dage zoo vaak aangeprezen te zien. Deze betrekkelijke populariteit van het deflatieproces vindt haar grond in de veelverbreide meening dat zoodanig proces de, zooal niet noodzakelijke, dan toch in elk geval zeer gewenschte, reactie is, of althans behoort te zijn, op een voorafgaande periode van gelddepreciatie. Op haar beurt berust deze meening eensdeels op het min of meer vage denkbeeld, dat een hoog prijsniveau, of, wat op hetzelfde neerkomt, een betrekkelijk lage geldwaarde, op zichzelf een euvel is dat

1) In Juni 1921 stelde het zich zelfs op 142. Aangezien echter de methode, waarnaar het cijfer berekend wordt, met ingang van die maand eenigszins gewijzigd is, zijn de cijfers na Mei 1921 niet zonder meer met de vroegere te vergelijken.

hersteld dient te worden; en voor een ander deel ook wel op de stelling dat het mogelijk zou zijn door een politiek van deflatie het onrecht, dat door een voorafgaande inflatie teweeg gebracht is, goed te maken. Dat het eerstbedoelde denkbeeld niet juist is, zal, na al wat in den jongsten tijd op dit stuk geschreven is, wel nauwelijks meer betoog behoeven. Of de waarde van de geldeenheid van een land op een gegeven moment hoog of laag is, is op zichzelf volstrekt irrelevant. Het eenige wat werkelijk van beteekenis is, is dat die waarde *constant* zij. Als middel om een, door voorafgaande inflatie gedaalde geldwaarde op te voeren, *zonder meer,* laat zich een deflatiepolitiek dan ook nimmer rechtvaardigen. - Ook de opvatting dat het mogelijk zou zijn door een deflatieproces het door voorafgegane inflatie veroorzaakte onrecht te herstellen, berust op een dwaling. Door een deflatiepolitiek, volgende op een periode van inflatie, treft men zeer vaak juist niet hen die door de voorafgaande inflatie bevoordeeld zijn, terwijl men ook maar al te dikwijls juist niet hen bevoordeelt, die door de inflatie schade hebben geleden. Een van de donkerste schaduwzijden van inflatie is, dat het onrecht, hetwelk zij medebrengt, voor het meerendeel nooit meer te herstellen valt. Zoo men er dus al in slagen mag door een deflatieproces éénig vroeger begaan onrecht goed te maken, dan wordt het daarin gelegen voordeel toch weder teniet gedaan door het feit dat het deflatieproces tegelijkertijd allerlei nieuw onrecht teweeg brengt. Wie dit eenmaal inziet, kan, dunkt mij, niet ontkomen aan de conclusie, dat een deflatiepolitiek, ook als middel om gerechtigheid te betrachten, op het minst genomen van een zeer twijfelachtige waarde is.

Met dat al zijn er, naar het mij voorkomt, toch wel omstandigheden denkbaar, waarin een zekere mate van deflatie zich, zij het dan ook bij uitzondering, verdedigen laat. Wanneer in een land het verband tusschen de waarde van het geld en de waarde van het goud verloren is gegaan, en het geld is tegenover het goud gedeprecieerd, dan is het, indien deze depreciatie niet een al te grooten omvang heeft aangenomen, zeer wel mogelijk dat een herstel der oude goudpariteit de meest aanbevelenswaardige weg is *om weder tot een stabiliseering van de waarde der geldeenheid te geraken.* Een dusdanig herstel zal dan meestal niet kunnen plaats hebben

zonder een zekere mate van deflatie. Is dit het geval, dan kan deflatie inderdaad wenschelijk zijn. Dat zij ook in deze omstandigheden nadeelen medebrengt, laat zich niet loochenen. Maar deze nadeelen kunnen worden overschaduwd door het voordeel, dat met het oog op een stabiliseering van de waarde der geldeenheid, in een spoedig herstel van de oude goudpariteit gelegen is. Een staat van zaken als hier bedoeld, heeft zich gedurende de laatste jaren in sommige Europeesche landen voorgedaan.

In de Vereenigde Staten stond, in den tijd waarover wij hier spreken, de zaak echter geheel anders. De Unie heeft tijdens en na den oorlog bij voortduring den gouden standaard weten te handhaven. De gelddepreciatie, die zich daar te lande voltrok, was dientengevolge in wezen verschillend van die, welke in de Europeesche landen viel waar te nemen. Zoowel tijdens als na den oorlog deprecieerde de dollar alleen tegenover de goederen. Tegenover het goud bleef zijn waarde gelijk. Voor een deflatieproces als middel om een verloren gegane pariteit tusschen het landsgeld en het goud te herstellen, *met het doel om tot een stabiliseering van de waarde der geldeenheid te komen,* was dus in de Vereenigde Staten geen plaats.

Hiermede is, naar het mij voorkomt, de politiek die het Federal Reserve System op het laatst van 1920 en in de eerste maanden van 1921 met opzicht tot den rentevoet volgde, veroordeeld. Zij beteekende niets anders dan een ernstige verscherping en verlenging van de heerschende economische depressie. Uit monetair oogpunt beschouwd viel er in geen geval iets mede te winnen. De uitkomst heeft zelfs geleerd dat het langdurige handhaven van de rentetarieven van Juni 1920 voor de Unie ook in monetair opzicht in hooge mate nadeelig heeft gewerkt. Het opvoeren van de waarde van den dollar toch beteekende in de gegeven omstandigheden een evenredige stijging van de waarde van het goud. Op haar beurt moest die stijging natuurlijk weder een krachtigen goudstroom in de richting van de Vereenigde Staten teweeg brengen. Wij hebben in de voorafgaande bladzijden gezien dat die goudstroom dan ook inderdaad niet achterwege bleef, en dat hij den metaalvoorraad der reservebanken zelfs tot boven de $3 milliard deed klimmen. Aan dat nieuwe goud had de Unie - toch waarlijk al ruim genoeg van het gele metaal voorzien - echter niet

de minste behoefte. Het moest haar integendeel hoogst onwelkom zijn. Aanvankelijk schijnt men dit aan de overzijde van den oceaan niet of slechts zeer ten deele te hebben ingezien. In den laatsten tijd zijn echter in dit opzicht de oogen opengegaan en op het oogenblik klaagt men in de Vereenigde Staten luide over het teveel aan goud. Voor die klacht is inderdaad aanleiding. De exorbitante goudvoorraden der reservebanken hebben de voorschriften die de Federal Reserve Act nopens de dekking van biljetten en deposito's bevat, practisch tot een aanfluiting gemaakt, en een permanent gevaar geschapen voor nieuwe inflatie. Dit alles is voor een belangrijk deel het gevolg van de deflatiepolitiek uit de jaren 1920 en 1921.

Tenslotte heeft de stijging der waarde van het goud, die van die politiek het gevolg is geweest, ook nog dit effect gehad, dat zij het voor verschillende Europeesche landen veel moeilijker gemaakt heeft tot den gouden standaard terug te keeren, dan anders het geval geweest zou zijn. Men is misschien geneigd te zeggen dat dit een kwestie is, die de Unie niet raakt. Maar wie aldus redeneert, vergeet dat de stabiliteit der waarde van het goud zelf op zand gebouwd is, zoolang die waarde voor het grootste deel van den dollar afhangt. Alleen de terugkeer van een aantal andere landen tot den gouden standaard kan aan het gele metaal de betrekkelijke waardevastheid hergeven, die het als standaardmetaal begeerenswaardig maakt. Ook voor de Vereenigde Staten is dus die terugkeer van het allerhoogste belang.

A.M. DE JONG.

Waardeering van algemeene belangen.

I.

Als motiveering van de inrichting of het voortbestaan van een tak van staats- of gemeentelijke bemoeiing, welke niet in staat is uit eigen inkomsten de uitgaven te dekken, wordt vaak aangevoerd, dat het 'algemeen belang' erbij betrokken is. Hoewel uit den aard der zaak aan elken tak van staatsbemoeiing niet de eisch van rentabiliteit gesteld mag worden, is het toch gevaarlijk om de term 'algemeen belang' zonder meer als motief te gebruiken zoo vagelijk als vaak geschiedt.

Noodzakelijk is, dat onze samenleving in haar geheel hare verteringen reproduceert en bovendien kapitaal vormt noodig voor hare gestage uitbreiding. Wanneer men derhalve in een bepaald geval dienzelfden eisch niet stelt, dan dient daarbij bedacht te worden, dat, wat er in dit geval aan reproductie van hetgeen door consumptie is teloor gegaan ontbreekt, het ontbrekende op andere wijze moet worden aangevuld. Nu bestaat daarbij de moeilijkheid, dat men niet in elk speciaal geval productie en consumptie als zoodanig direct tegenover elkaar kan zetten, eene omstandigheid, die het moeilijk maakt de realiteit in het ingewikkelde complex van economische gebeurtenissen te onderkennen. Het geld dient als intermediair en daar prijsvorming het gevolg is van menschelijke appreciatie (die intusschen somtijds hoog waardeert, en daardoor de productie stimuleert, van voortbrengselen, welke voor het voortbestaan allerminst noodzakelijk zijn) is het de prijs der

goederen die uitdrukking geeft aan de, zij het vaak varieerende, appreciatie van de nuttigheid van de voorwerpen van consumptie en productie. Deze prijsvorming indien zij dus al varieerend resultaat zal vertoonen, is noodwendig het gevolg van appreciaties, die bepaald worden door de grenzen der noodzakelijkheid en werkelijkheid, omdat zij steunen op de ondervinding door ieder enkeling opgedaan.

De particulier, die boven zijne kracht leeft, gaat, als hij zich niet tijdig corrigeert, ten onder. Bij een vrije prijsvorming wordt een verkeerd economisch inzicht spoedig gestraft, indien de grenzen van het mogelijke overschreden worden. Slechts beneden die grenzen heerscht vrijheid van beschikking en slechts binnen die grenzen zal de mentaliteit der menschen, die door hun voorkeur de prijzen in eene bepaalde richting sturen, den doorslag kunnen geven. Uit dien voorkeur zal blijken op welke hoogte de gemiddelde mensch staat, m.a.w. of zijne wenschen naar het materieele of het ideëele uitgaan.

Gevoelt de enkeling spoedig de grens die de noodzakelijkheid aan zijne wenschen en verlangens stelt, Rijk en Gemeente voelen die grens niet zoo spoedig. Dit klemt des te meer, omdat de taak van de publieke lichamen, behoudens wat overheidsbedrijven betreft, voornamelijk bestaat in het praesteeren van diensten, welke niet direct betaald worden en voorts ook in den zorg voor ideëele belangen, die door de menschen op andere wijze niet, of niet in die mate, worden verzorgd. Voortdurend zijn dus groote bijdragen in den vorm van belastingen noodig, m.a.w. de producenten staan aan Rijk en Gemeente een deel hunner productie af, deels voor aan hen verleende diensten, deels voor ideëele doeleinden. Daar de openbare lichamen zelf dus noodzakelijkerwijze een deel der productie van anderen opeischen zal het zeer moeilijk zijn de grens te trekken hoever men gaan kan in de onttrekking van een deel dier productie voor doeleinden, die in vele gevallen blijkens de prijsvorming niet voldoende hoog gewaardeerd worden. Voorts zal, ook in de gevallen waarin omnium consensu de Staat of Gemeente is aangewezen niet betaalde diensten te verrichten de grens zeer moeilijk te trekken zijn van de kosten die de gemeenschap daarvoor in werkelijkheid over heeft. Immers de dwang, die aan de openbare lichamen noodzakelijkerwijze toekomt, om een deel der productie op te eischen

kan aan de prijsvorming eene bepaalde richting geven door een deel der consumptie voor doeleinden te bestemmen, die de enkelingen tezamen minder hoog zouden waardeeren. Degenen, die over de overheidsgelden disponeeren zullen zich dus daarvan scherp rekenschap moeten geven en eveneens ervoor moeten waken niet te overschrijden de grenzen der mogelijkheid die door de vrije prijsvorming worden ontzien. Juist waar het hier groote gemeenschappen geldt zal de eisch der zelf-reproductie des te nauwkeuriger gehandhaafd moeten worden. Springt een der leden van de gemeenschap al eens uit den band, een ramp is dit niet; anders wordt het wanneer de geheele gemeenschap boven hare krachten leeft. Toch is het gevaar, dat dit geschieden zal zeer groot, omdat de macht over een deel der productie van de belastingplichtigen te beschikken een eenvoudig middel is om uitgaven en inkomsten der publieke diensten of onderdeelen daarvan te doen kloppen en voorts, omdat de elasticiteit van eene groote gemeenschap gemaakte fouten gedurende langen tijd verborgen kan houden. Met het gevolg intusschen, dat uiteindelijk de ontwrichting, die als straf op gemaakte fouten noodzakelijk volgt, des te grooter en algemeener wordt. Vandaar dan ook, dat het motief ‘algemeen belang’, dat uit den aard der zaak in vele gevallen het motief tot handelen voor de publieke lichamen moet zijn met zeer groote voorzichtigheid moet worden gehanteerd. Men zal zeer zorgvuldig moeten bestudeeren hoeverre men met de uitgaven gaan kan en dan voorts moeten overwegen, dat men in de uitgaven beperkt zijnde, door eene uitgave voor een bepaald doel de uitgaven voor een ander doel verhindert of althans belemmert.

Nu zal men moeten onderscheiden:

1e. die takken van staatszorg, welke als niet-commercieel en van ideëelen aard (bibliotheken, ziekenhuizen, armenzorg, etc.) zijn aan te merken;
2e. die, welke als bedrijven zijn de bestempelen (staatsmijnen, spoorwegen, posterijen);
3e. die, welke behooren tot niet-betaalde diensten, als de aanleg van wegen, bruggen, het onderhouden van politie, enz.

Hebben de uitgaven voor de eerste categorie hunne grenzen, over het principe van self-supporting of niet behoeft hier

niet meer gestreden te worden; bij de bedrijven is de eisch self-supporting of niet een grens, wier overschrijding op zichzelf een principieel punt van overweging uitmaakt. Is deze grens overschreden, dan geldt hetzelfde als van de beide andere categorieën, dat de niet-gebruikers van den dienst eraan moeten mededragen en dus de gebruikers op de niet-gebruikers teren.

Evenals de enkeling zijne waardeering van alle economische goederen tenslotte in een zeker geldsbedrag uitdrukt, zoo ook zullen de gemeenschapsorganen moeten toetsen tot welke opofferingen de motiveering ‘algemeen belang’ zal mogen leiden. Evenals bij particulieren zullen ook hier bij de toetsing overwegingen van moreelen en materieelen aard tot uiting komen, doch zullen de grenzen van het mogelijke eveneens moeten worden in acht genomen.

Moge dit ook in vele gevallen stuitend schijnen, toch zullen ook eerstgenoemde overwegingen in geld moeten resulteeren. Hoezeer ook de overheid zich op een hoog standpunt zal behooren te stellen bij hare waardeeringen van algemeen belang, toch zal daarbij een zeker verband moeten blijven bestaan met de waardeeringen die daaromtrent in de vrije maatschappij bestaan, zoowel om het contact met het economisch mogelijke niet te verliezen, alsook omdat, wanneer ten deze te hoog gegrepen wordt, een verkeerd gebruik der ‘beneden kostprijs’ verstrekte geestelijke en materieele goederen te vreezen is, o.m. het gebruik ervan door categorieën van personen wier financieele toestand zeer goed eene volledige betaling ervan zou toelaten.

Bij het beschouwen der eerste categorie treft het reeds direct, dat het gratis gebruik van openbare instellingen den gebruikers te weinig doet realiseeren, dat het gebruik daarvan een deel der maatschappelijke productie opeischt, zonder dat daarbij op een deel hunner eigen productie wordt beslag gelegd. Het gebruik dier instellingen geeft dan ook niet steeds een juist beeld van de waardeering door de gebruikers daarvan.

Als voorbeeld hoe moeilijk eene waardeering door de overheid in eene dergelijke zaak is, moge dienen de gemeentelijke subsidieering van tooneelvoorstellingen. Wordt de subsidie gegeven, dan zijn de bezoekers daarvan dus ten deele gasten

hunner mede-burgers en achten deze zich, blijkens het besluit hunner afgevaardigden in den Gemeenteraad, beloond door den verheffenden invloed door deze tooneelvoorstellingen op hunne ‘gasten’ uitgeoefend, welke zij ‘in 't algemeen belang’ achten. Zulke overwegingen gelden ook voor de oprichting van bibliotheken, etc. en het is zeer moeilijk te schatten, welke waarde het gebruik van een bibliotheek heeft en tot welk bedrag men dus gerechtigd is gemeenschapsgeld te besteden aan een gebruik door weinigen, wanneer reeds velen het allernoodigste ontbreekt. Op de vertegenwoordigers der gemeenschap wordt in zulke gevallen de zware taak gelegd in geld uit te drukken wat de gemeenschap zelve in vrije prijsvorming naar hun meening te laag aanslaat. Zij zullen daarbij steeds hun lust om aan ideëele wenschen te voldoen in bedwang moeten houden wijl zij het ‘halt’, dat de noodzakelijkheid den enkeling toeroept niet direct gevoelen.

Het natuurlijk evenwicht tusschen vraag en aanbod van deze soort van praestaties is hier verstoord, en indien men er nieuw evenwicht, berustend op een hooger inzicht, voor in de plaats zou krijgen, is dit ook niet te betreuren; wel zullen bijzondere bezadigdheid en inzicht vereischt zijn, immers, althans voor een poos is het hek van de noodwendigheid van den dam en het zal moeilijk zijn de nieuwe grenzen te vinden.

Geheel anders staat het met de 2e categorie: de bedrijven. Ook hier wordt het argument ‘algmeen belang’ veel gehoord; inderdaad zal het moeilijk zijn een bedrijf te vinden, waarbij het algemeen belang niet is betrokken; bij elk bedrijf zijn veel meer belangen betrokken dan die der directe gebruikers. Dat dit het geval is behoeft dus geenszins een argument te zijn om een niet-sluitende rekening goed te praten en dus de gebruikers te doen subsidieeren door de niet-gebruikers. Wil men bijv. een spoorweg, die niet rendeeren zal, uit overwegingen van algemeen belang aanleggen, dan zal dit algemeen belang nauwkeurig in cijfers moeten worden uitgedrukt, wil men niet tot eene ondoordachte en onbillijke bevoordeeling der gebruikers komen. In de meeste gevallen zal er geen enkele reden zijn de gebruikers niet ten volle de lasten van een bedrijf te doen dragen, meenen zij dat die te hoog zijn dan zal in de meeste gevallen bewezen zijn, dat het bedrijf niet behoort te worden voortgezet, daar blijkbaar de gebruikers

elders goedkooper terecht kunnen, hetgeen op zichzelf een ‘algemeen belang’ is. Dat de reëele kosten van publieke bedrijven bij den opzet licht worden onderschat en in verband met het monopolistisch karakter niet steeds voldoende gedrukt, wordt door de practijk voldoende aangetoond. Bij puplieke bedrijven bestaat het gevaar, dat de leiders, zonder op de kosten te letten trachten het bedrijf zoo mooi mogelijk te maken, tot schade evenwel van de afnemers dier bedrijven. Op den duur leveren zulke bedrijven voor de maatschappij een groot gevaar op. Bovendien geven ze ons te denken over het nog veel grooter gevaar, dat de publieke diensten opleveren waar van een commercieelen geest wegens hun aard zelfs geen sprake kan zijn.

De derde categorie, waarbij het algemeen belang als ‘groote onbekende’ te pas komt omvat o.m. de uitvoering van werken van ‘openbaar nut’. Als voorbeeld hoe men bij dergelijke werken in den blinde tewerk gaat, moge dienen, de onlangs in den Gemeenteraad te Rotterdam aangenomen opvijzeling van de brug over de rivier, waartoe besloten werd hoewel bij de motiveering van dit plan niets te vinden was van berekeningen, die trachtten tot uiting te brengen, tegenover de kosten die de gemeenschap op zich laadde door de brug te maken, de onkosten-besparing die als gevolg van de verhooging aan de gebruikers ten voordeel zou komen. Slechts werden in het debat terloops enkele verder niet gemotiveerde becijferingen neergeworpen, die, omdat ze eerst op het laatste moment te voorschijn kwamen, geenszins de basis bleken te hebben gevormd van den geheelen opzet, doch eer een welkom slot.

Vandaar dan, dat men ook voor die gevallen zoo mogelijk naar concrete cijfers moet zoeken door te trachten de besparingen of belangen der gemeenschap bij uitvoering van een dergelijk werk onder cijfers te brengen.

II.

Waar vaak dus zeer wel te berekenen factoren na het noemen van de tooverwoorden ‘algemeen belang’ eenvoudig worden opzij gezet en deze term in zijn vaagheid ook zelfs dán een groote macht heeft, is de vrees gewettigd, dat bij minder goed te berekenen gevallen de weging van belangen

van onstoffelijken aard en de uitdrukking daarvan in geld met nog veel minder juistheid zal geschieden. Toch moet men trachten ook in die gevallen een zoo vast mogelijke basis te vinden. Zelfs op het gebied der philantropie zijn berekeningen te maken, die vaak tot veel verder gaand optreden zouden kunnen leiden dan men thans op minder reëele gronden aandurft. Zoo heeft men in Amerika nagegaan wat de invloed der parken is op de misdadigheid van de straatjeugd en zelfs geheel afgescheiden van de moreele overweging, dat toch veel verkieselijker is eenzelfde bedrag aan parkaanleg te besteden dan aan politie- en gevangeniskosten, die men erdoor bespaart, zou men op zuiver economische gronden tot parkaanleg kunnen besluiten. Hier komt men dus op een reëeler grond dan men wellicht vermoedt. Een juiste tewerkstelling van misdadige jeugd kan vele gevangenisklanten besparen; een goede zuigelingenzorg veel latere ziekenhuisverpleging voorkomen, en zoo zijn er meer voorbeelden te noemen. Immers, hoezeer men er ook aanvankelijk afkeerig tegenover staat, men zal ook zuiver moreele belangen in geld hebben uit te drukken en drukt ze er ook in uit, en het is wenschelijk zooveel mogelijk deze cijfers een reëelen ondergrond te geven. Bij een juiste waardeering van algemeene belangen en ideëele factoren zullen op den duur economie en ethiek niet zoover uiteenloopen als men wellicht geneigd is te meenen. De wetenschap, die zich met dergelijke onderwerpen bezig zal moeten houden, bevindt zich nog in hare eerste windselen, maar zoolang men meent, dat de idealist niet practisch kan zijn en de man der practijk zich niet te veel met moreele gevoelens moet bezighouden, schijnt eene oplossing der groote maatschappelijke problemen onmogelijk. Immers, wie vindt op den duur de kracht om te trachten zijne idealen te verwezenlijken indien hij de overtuiging heeft, dat hij daardoor in strijd met de wetten der economie komt. Evenmin zal degeen, die gewend is zich door economische motieven te doen leiden dit kunnen doen indien hij niet door zijne zedelijke overtuiging daarin geruggesteund wordt.

Eene goede oplossing van vele vraagstukken is slechts mogelijk als de overtuiging veld wint, dat op den duur eene goede economie alleen kan verwerkelijkt worden, indien in een volk hooge idealen omtrent de samenleving heerschen. En even-

eens zijn idealen hol en voos, indien ze geen rekening met de realiteit houden; hoe licht vervalt men dan niet in een gemakkelijk stellen van de ‘ideale Forderung’.

III.

Reeds hiervoor is opgemerkt, hoe moeilijk het is voor Staat en Gemeente aan den juist voor hen zoo noodzakelijken eisch van zelf-reproductie te voldoen; intuschen heeft men thans nog als richtsnoer de vrije prijsvorming, welker prijzen dan ook in het algemeen als maatstaf worden aangenomen. Met andere woorden wordt ook door de publieke lichamen als juist aangenomen de resultanten der maatschappelijke inzichten inzake nuttigheid van zaken en diensten. Het spreekt vanzelf, dat een dergelijke prijsvorming alleen waarde heeft indien zij ontstaat op een groote en vrije markt. Is de vrijheid van de markt ook nu lang niet onbeperkt, bij vergrooting van het gebied van staatsbemoeiing wordt die markt steeds meer ingekrompen, zoodat reeds bijv. bij de veelheid van bedrijven van Rijk en Gemeente een juiste kosten-berekening van het eene aan het andere bedrijf zeer moeilijk wordt. Bij eene verder voortgaande socialisatie die eene inkrimping van de vrije bedrijven met zich brengen zou, zouden de prijzen door die bedrijven gevormd als basis ondeugdelijk worden en zou de onkosten-verdeeling tusschen de rijksbedrijven, zoomede de prijs van praestaties door het Rijk te verrichten op aan geen economische realiteit gebonden appreciaties gaan berusten, nog veel meer dan tot nu toe vervagen d.w.z. *puur giswerk worden.* Het verband met de realiteit wordt dus steeds moeilijker te gevoelen, naarmate de staatsbemoeiingen zich meer en meer, op grond van het algemeen belang, gaan uitbreiden. De huidige inrichting van de staatsbegrooting geeft reeds nu geenerlei waarborg van een juist inzicht in de staatsfinancien en de behandeling van begrootingen in publieke lichamen toont wel aan, dat van een systhematische weging van ‘Algemeene belangen’ geen sprake is. Dit is er wel de aanwijzing voor, dat, indien eene overheids-prijsvorming zich nog verder zou uitbreiden, het inzicht daartoe benoodigd alleen bij met bovenmenschelijke eigenschappen begiftigden zou kunnen worden ondersteld en zoo schijnt de vrees gerechtigd, dat onze

moderne Staten door gebrek aan realiteitsgevoel tengevolge van eigen ingewikkeldheid ten gronde zouden gaan.

De grens der uitgaven in het algemeen belang is thans bereikt en reeds ruimschoots overschreden. Met het mogelijke zal men moeten woekeren en heel belangrijk wordt de vraag hoe het bereikbare verdeeld zal moeten worden, eene vraag van hooge moreele waarde, daar een teveel besteed aan het eene het andere noodzakelijkerwijze schaden moet. Met vage begrippen zal daarbij niet gewerkt mogen worden, men zal zich goed rekenschap ervan moeten geven wat men doet. Men zal nauwkeurig moeten wikken en wegen de verschillende 'algemeene belangen' tegenover elkaar en men zal die tenslotte in cijfers moeten uitdrukken. Op hoe reëeler bodem men dan staat hoe beter, nu ook de Staatskas gebleken is niet bodemloos te zijn, hetgeen slechts eene andere uitdrukkingswijze is van het feit, dat de gemeenschap hare consumptie niet meer reproduceert. De moeilijke weging van algemeene belangen zal door de vaststelling van zoo juist en reëel mogelijke cijfers vergemakkelijkt worden en het resultaat er nuttiger door zijn. Want indien de overheid het contact met de economische realiteit verliest, voert de Staat een bestaan, dat, hoe schoon de schijn van vele instituten moge zijn een 'fools paradise' zal blijken.

Rotterdam, 28 December.

CRENA DE IONGH.

G. Kalff.

Inleiding tot de studie der Literatuurgeschiedenis door G. Kalff. Tweede herziene druk. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink en Zoon, 1923.

Bijna hadden wij ‘persoonlijke herinneringen’ als ondertitel gekozen...

En toch zijn wij, sedert wij het gymnasium te Amsterdam bezochten, niet al te vaak meer met Kalff in aanraking gekomen en hebben wij den leeraar als hoogleeraar nauwelijks persoonlijk gekend.

Maar tal van jaren staat de *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* op onze schrijftafel en in verband met beroep en levenstaak hebben wij er bijna iederen dag in gebladerd, er iets in opgezocht, er in gelezen. Zoo groeide een persoonlijke verhouding tot dat boek en een soort van eerbiedige kameraadschap met den schrijver. Maandags moest hij ons eenige zakelijke inlichtingen geven; Dinsdags hadden wij zijn goeden raad dringend noodig; Woensdags redekavelden wij een weinig; Donderdags gaf hij ons een verklaring, waarnaar wij al lang hadden gezocht; Vrijdags kibbelden wij vriendschappelijk - en Zaterdags overwogen wij met warme bewondering, dat hij een meester was, die ons maar zelden teleur stelde, een vriend die ons nooit in den steek liet.

Wat beteekende dood of leven tegenover dien omgang?

Toch is het boek anders geworden sinds Kalff is heengegaan. Er is een drempel, die onze gedachten moeten overschrijden, zoo vaak zij trachten zich met de zijne te vereenigen en de korte aanteekeningen, die wij tusschen de bladzijden leggen en die weleer in geestelijken zin van huis tot huis

gingen, schijnen nu brieven, die een verre reis voor zich hebben.

Het was bijna zijn afscheidswoord, toen wij een jaar geleden voor het laatst werkelijk met hem spraken: ‘Zie zoo, nu ga ik weer aan mijn drukproeven’. Het waren proeven van den tweeden druk van de *Inleiding tot de studie der Literatuur-geschiedenis.* Het boekje werd ons na zijn dood door een vriendelijke hand toegezonden. Daar staat het nu naast de *Letterkunde*, waarop het een onontbeerlijk aanvulsel is. Het heeft niets van een wetboek, niets van een catechismus, het is een van die natuurlijk doelmatige handleidingen, waarin de leeraar schijnt te zeggen: ‘ik zal eens vertellen, hoe ik de zaken aanpak - gij kunt er uw voordeel mee doen’. Inderdaad, het is haast meer gesproken dan geschreven. Maar ook hier is het of een levende betrekking is afgebroken en alsof wij over de ronding van een denkbeeldige brug moeten gaan, om tot hem te komen.

Duidt dit gemis er niet op dat hier een zeer uitgesproken karakter, een sterke persoonlijkheid is heengegaan? Bewijst het niet, hoe gezond en stellig het leven in Kalff was, hoezeer zijn werk uitvloeisel van dit leven geweest is, hoe hij ons dwong, dit leven mee te maken?

Vlijtig -? Zeker, men kan het zoo noemen. Vanaf zijn proefschrift *Het lied in de Middeleeuwen,* dat - hoezeer hij het zelf later zou hebben kunnen aanvullen - toch zooveel meer en beters gaf dan negentig van de honderd dissertaties, heeft hij niet opgehouden boeken en boekjes te laten verschijnen. Wie kon gelooven, dat hij na het uitkomen van het zevende deel van de Letterkunde op zijn lauweren zou gaan rusten, op zijn ouden dag een otium cum dignitate wou genieten of er zich mee tevreden stellen kleine leemten aan te vullen, vergiste zich deerlijk. Een korte rust, en alweer nam hij een grooter taak op zich: de geschiedenis van de *West-europeesche Letterkunde* in haar geheel. Het was hem vergund er tot aan zijn einde aan door te werken, en wie door den dood na een welgevuld leven bij een groot werk verrast wordt, schijnt ons nog meer een lieveling der goden dan hij, dien zij jong tot zich nemen.

Toch aarzelen wij het woord vlijt hier toe te passen. Het

klinkt te zeer naar opzet, te zeer naar inspanning. Niet, dat wij Kalffs wilskracht en werkkracht in twijfel trekken; niet dat hij ooit moeite geschroomd heeft! Maar het schrijven was voor hem geen moeilijk samenvatten van feiten eertijds verzameld, van gevolgtrekkingen vooraf gemaakt. Het was integendeel de proefondervindelijke wijze, waarop hij die feiten benaderde, de weg waarop hij tot die gevolgtrekkingen kwam. Zijn boeken gaan niet uit van een bepaald gezichtspunt, zij zijn niet de slotsom van een afgesloten studie, zij behelzen geen gedachten, die na heen en weer geschommeld te hebben, nu in evenwicht gekomen zijn - zij vertegenwoordigen de occupatie, de studie, het denken zelf; meer dan een geestelijk resultaat geven zij geestelijke wording, geestelijk leven. En dit leven is aanstekelijk. Staat de schrijver niet boven zijn stof, hij staat er overal en altijd midden in en brengt er u onmiddellijk mee in aanraking. Terwijl gij leest groeit gij mee; gij ziet u niet genoopt conclusies te aanvaarden of te verwerpen maar gij neemt aan het onderzoek zelf deel. Kalff was - in tegenstelling met critici en essayisten - een litteratuurhistoricus, die nooit iets o v e r de nederlandsche letterkunde gezegd heeft, maar die ook nooit iets geschreven heeft wat niet u i t de nederlandsche letterkunde voortkwam en tevens het vermogen bezat ons i n die letterkunde binnen te leiden.

Die wijze van werken, waarbij een litteratuur onmiddellijk doorleefd en meebeleefd wordt, was voor de geschiedenis der nederlandsche letterkunde conditio sine qua non. Zij was tegelijkertijd een van de oorzaken, waardoor het boek van Kalff een standaardwerk en in veel opzichten een meesterwerk is geworden.

Een geleerde, die gewikt en gewogen, of alle moeilijkheden en problemen van te voren had overlegd, zou nauwelijks onbevangenheid genoeg hebben behouden om dit groote werk op zijn schouders te nemen - of misschien zou hij op het noodlottige denkbeeld gekomen zijn, de verantwoording met anderen te willen deelen. Wat bezat Europa in de dagen toen Kalff met Hutten kon uitroepen: ‘ich habs gewagt’ aan samenvattende litteratuurgeschiedenis? In Duitschland heeft na Scherer geen man van beteekenis meer een geschiedenis van de letterkunde in haar geheel durven schrijven - noch Erich Schmidt, noch Albert Köster, van wie wij het

hadden mogen verwachten, hebben zich voor die taak berekend gevoeld. Engeland en Frankrijk stonden in het teeken van de litteratuurgeschiedenis in ‘einzeldarstellungen’. Wat er in enkele hoofdstukken van het door Petit de Julleville geredigeerde werk of uit de Cambridge history of English literature te prijzen, of wat er aan hun auteurs te bewonderen valt - zeker niet, dat zij te zamen een organisch beeld van de letterkunde wisten te geven, zeker niet, dat zij er in geslaagd zouden zijn een eenheid te vormen. Een mozaïek, waarbij naar de lijnen van een stout ontwerp afzonderlijke arbeiders in geestelijke gemeenschap samenwerken? - Het mocht wat! Het zijn niet eens lappendekens - als droog zand hangen de hoofdstukken aan elkaar - overal barsten en spleten - het particulier initiatief wordt hier karikatuur. Waarlijk, men heeft weinig reden, den nederlandschen lezer, wiens hart warm wordt, wanneer hij tusschen die publicaties de zeven deelen van Kalffs *Letterkunde* ziet staan, van chauvinisme te verdenken.

Toen de taak eenmaal aanvaard was en het boek vorderde, was die manier van werken alweer het beste middel, een aantal ingewikkelde knoopen door te hakken en menig dilemma te boven te komen. Doctrinarisme was uit den booze. De nederlandsche letterkunde omvat uitteraard zeer heterogene bestanddeelen. Zij begeleidt de lotgevallen van een volk, welks beteekenis in de statengeschiedenis van Westeuropa aan wisseling onderhevig was en dat, hoewel het zijn uitgesproken hoedanigheden nooit geheel verloochende, er toch op verschillende tijden een zeer verschillend gebruik van maakte. Soms waarlijk wereld-litteratuur, is zij op een ander tijdstip niet veel meer dan een echo van geluiden, die haar van elders toewaaien en dan weer een verbijsterend mengsel van oorspronkelijks en vreemds. Om die ongelijkmatige en ongelijkwaardige voortbrengselen op zich zelf en in samenhang recht te laten wedervaren is het de eerste vereischte, ze niet van een enkelvoudig gezichtspunt te beschouwen, of aan een onveranderlijken maatstaf te toetsen, maar zich op die sterk golvende beweging te laten dragen. Toen Manet op het bekende schilderij van het buffet in de Folies-Bergère behalve de buffetjuffrouw het spiegelbeeld van de zaal achter haar in zijn geheel wou geven, moest hij zijn ezel een goed stuk naar

rechts verschuiven - en gaf daarmee het eenvoudig oogpunt in zijn schilderij op. Kalff heeft zijn ezel herhaaldelijk verschoven - maar slechts meesters als die twee kunnen het wagen de grondregels van eenheid op te geven om hierdoor een hooger eenheid te bereiken. Wat bij 'einzeldarstellungen' van afzonderlijken spaak loopen moest, kon een persoonlijkheid volbrengen. En alweer is w a g e n een verkeerd woord - het was veeleer de natuurlijke handelwijze van dien levenden, lenigen geest, die, door en door wetenschappelijk, zich onafhankelijk mocht voelen van een wetenschappelijk dogma en die nog veel minder geneigd was, zich over te geven aan zeker dogma van smaak, naar welks voorschriften een aantal tijdgenooten zich gedrongen voelden de geheele letterkunde te beoordeelen.

Naast die wijze van werken stond een wijze van zien.

Wanneer wij een vreemdeling een beeld moesten geven van Kalff als litteratuur-historicus, zouden wij niet beginnen de *Letterkunde* op zijn tafel te plaatsen - noch zelfs zouden wij er hem eenige der best geslaagde gedeelten uit voorlezen, maar wij zouden hem verzoeken in het plaatwerk *Amsterdam in de 17e eeuw* het door Kalff bewerkte hoofdstuk 'Huiselijk leven en onderling verkeer' op te slaan. Mocht hij dan ietwat verwonderd vragen: is dit geschiedenis van de letterkunde? - dan moest het antwoord luiden: het is beschavingsgeschiedenis, maar beschavingsgeschiedenis in een vorm van waaruit wij het andere werk van Kalff begrijpen en waardeeren kunnen. In het begin van dat opstel vinden wij een ietwat vinnigen uitval tegen den ouden Schotel. Kalff was geen polemische natuur; hij bezat in het dagelijksch leven een goede dosis humor en malice en plag, zonder ooit onvriendelijk te zijn, gaarne zijn medemenschen een weinig te plagen of in het ootje te nemen - maar in de wetenschap kwam het er hem meer op aan, zelf de zaken goed te doen dan anderen op hun fouten opmerkzaam te maken. 'Polemiek', heeft hij eens gezegd, 'die den rustigen gang van het verhaal onderbreekt, zal moeten worden geweerd of binnen zeer enge grenzen beperkt...' Indien hij dus in een op het groote publiek berekend boek zijn verontwaardiging over een zekere methode te ken-

nen geeft, moet dit een diepere beteekenis hebben. Inderdaad, Schotels manier, te hooi en te gras uit verschillende plaatsen, tijden en kringen een aantal kultuurhistorische trekken en trekjes te verzamelen en ze tot een vriendelijk, maar alles behalve welgelijkend schilderijtje te componeeren, Schotels gebrek aan chronologisch inzicht en gevoel van eenheid moesten Kalff te meer prikkelen, daar zij in hun onnauwkeurig dilettantisme iets als een spotprent op zijn eigen wijze van zien leverden. Schotels oppervlakkigheid bedierf wat Kalff zocht: h e t h i s t o r i s c h e b e e l d .

Wij kiezen die uitdrukking, omdat daarmee tevens het verschil tusschen Kalff's opvatting en andere gelijktijdige stroomingen gekarakteriseerd wordt. Het was h i s t o r i s c h , in zoover Kalff de kunstwerken in hun tijd te verklaren zocht en de aesthetische beoordeeling, die in kunstwerken in de eerste plaats het tijdelooze, om een duitsch woord te gebruiken: ‘ewigkeitswerte’ zoekt - en daarbij in waarheid maar al te vaak van schoonheidsnormen uitgaat, die uitsluitend voor haar eigen tijd gelden! - glimlachend aan zich liet voorbij gaan. Het was een b e e l d , aangezien hij, - evenmin gediend van de analytische richting, die de gesloten eigenaardigheid van het artistiek verschijnsel verwaarloost, daar zij in kunstenaar en kunstwerk slechts producten van afstamming, tijd en milieu meent te mogen zien, - wel degelijk op een synthese uitging en een vorm zocht, waarin zich de kunst van een zeker tijdperk in haar zelfstandige beteekenis liet vertoonen.

Kalff was niet blind voor den invloed, dien de omstandigheden op den kunstenaar uitoefenen en allerminst ongevoelig voor algemeene schoonheidsaandoening; maar noch het een, noch het ander scheen hem het juiste uitgangspunt voor een geschiedenis der letterkunde. Schoonheid beteekent bij hem niet iets, dat van het historische geheel kan los gemaakt worden, maar historisch beteekent aan den anderen kant niet iets waaruit het kunstwerk zonder meer kan worden verklaard. Zijn bedoeling is noch de kunst tegen den achtergrond van haar tijd waar te nemen, noch ons door middel van de kunst een tijd voor oogen te voeren - maar hij zocht in wat wij een historisch beeld noemden een vorm te vinden, waardoor het onderling verband van die twee is uitgedrukt en van dien vorm hoopt en eischt hij, dat hij op zijn beurt ‘de voorname

eigenschappen van een kunstwerk: waarheid, eenheid, schoonheid, leven in meerdere of mindere mate bezit'.

Vergissen wij ons niet, dan is het deze wijze van zien, die Kalff met het historisch begrip, zooals wij het bij een aantal groote Nederlanders uit de 19e eeuw vinden, verbindt. Bakhuizen van den Brink, Potgieter, Alberdingk Thijm - wij noemen slechts enkelen - zijn met kleine schakeeringen ieder in zijn trant en op zijn gebied van het historische beeld uitgegaan. *Cartons voor den vrijheidsoorlog* is in dit opzicht een zeer veelbeteekenende titel. De geest van een van die kringen is door A.J. in het bekende boek over Alberdingk Thijm zoo buitengewoon levendig geteekend, dat wij vergunning vragen, die bladzijde in herinnering te brengen:

> Onder de bezieling van zijne - Thijms - bewondering en geholpen ook door de uitgebreide kennis van De Vries, was dit gezelschap met de zeventiende-eeuwers op zeldzaam vertrouwelijken voet geraakt. Nu en dan was 't of de leden van den Muyderkring tijdgenooten van deze heeren waren, zoo precies wist men wáar Roemer Visscher op zekeren dag geweest was, wánneer de weduwe Kromballichs bij Huygens gelogeerd had en op welk uur van den dag Anna Vondel kousen pleegde te zitten breien. En men kultiveerde de kennis, niet met de genegenheid van historici, die de geschiedenis alleen liefhebben als inventaris van feiten; neen, maar de feiten kwamen belangrijk voor omdat zij de wegwijzers waren naar het ziele- en geestesleven der uitnemende menschen welke zij betroffen, en omdat zij aantoonden hóe het ziels- en geestesleven zich kleedde in de eigenaardige usantiën en 'kostumen'. De leden van dezen kring bemoeiden zich zoo levendig met deze zeventiende-eeuwsche vrouwen en mannen, dat, als zij, die het leven, de gewoonten, de huizen, de kleeding, de gezichten dier geliefde letterkundige voorvaders zoo goed kenden, de gedichten of het proza of de brieven zaten te lezen, en aldus de woorden dezer dooden hoorden, het was alsof Vondel, Hooft, Visscher, Huygens of Tesselschade in hunne pompeuze gewaden zelven door de kamer traden. Het was of de kunstvaardige welwillendheid hunner woorden op hoofdsche wijs door hen zelven geuit, tusschen de vrienden weêrklonk, of de eerbare, schalke en melodieuse minneliederen door de dichters persoonlijk werden voorgedragen.

Laten wij den licht ironischen bijsmaak, waaruit blijkt, dat hier iemand aan het woord is, die andere opvattingen over letterkunde een geschiedenis der letterkunde koesterde, er buiten, en vergeten wij niet, dat het Kalff geenszins enkel om de 17e eeuw en den bloeitijd te doen was, dan mogen wij naast dit geestige tafereel de woorden zetten waarin Kalff zijn

ideaal eener litteratuurgeschiedenis eenmaal heeft samengevat:

> een verhaal, welks gegevens, na wetenschappelijk onderzoek deugdelijk bevonden, met zorg zijn geschift, met inzicht gerangschikt, met talent gegroepeerd en zóó dat het belangrijke op den voorgrond komt, het onbelangrijke op den achtergrond blijft; een verhaal dat ons de literatuur toont, met het staatkundig en maatschappelijk leven, de werken in verband met het leven en het wezen der kunstenaars; een historische galerij van onderling verbonden schilderijen en portretten, die ons het karakteristieke zoowel van de werken als van de auteurs doet zien; een geschiedverhaal, dat onzen waarheidszin bevredigt waar het helder uiteenzet of overtuigend betoogt, dat onzen smaak bekoort door zijn schetsen of schilderingen in eenvoudige zuivere taal, dat wetenschap en kunst in schoone evenredigheid vereenigt en daarom zelf een bescheiden plaats mag innemen onder de letterkundige kunstwerken.

Uit die kringen is Kalff voortgekomen, in die wijze van zien is zijn geest geschoold, en zijn *Letterkunde* is inderdaad zulk een 'historische galerij van onderling verbonden schilderijen'.

Nog meer schilderijen dan portretten. Het moet iederen lezer opvallen - het heeft sommige lezers ten onrechte geergerd - hoe weinig biographisch de rangschikking in dit werk is. Levens van de dichters - ook van groote: Vondel en Bilderdijk zijn voorbeelden - worden slechts zelden als geheel samengevat; zij worden uit elkaar genomen en telkens wordt het onderdeel, dat in een zeker tijdperk past, in verband met dat tijdperk vertoond. G e n e r a t i e is het chronologisch begrip, waarvan Kalff met voorliefde uitgaat en waardoor hij zijn historische beelden begrenst en van elkaar scheidt. 'Elk nieuw menschengeslacht treedt op met zijn eigen lichamelijk en geestelijk wezen, zich openbarend in een eigen temperament, levensbeschouwing en levensopvatting, een eigen wijze van dingen en menschen zien, eigen vormen die een openbaring zijn van eigen innerlijk wezen'. Dit nieuwe, 'dat zich in de elkander opvolgende geslachten vertoont', moet aan elk beeld zijn zelfstandig karakter geven; 'dat nieuwe moet de geschiedschrijver leeren zien, uiteenzetten, beschrijven. De onderlinge verbinding komt dan tot stand, door dat de schrijver op de vraag: 'hoe ontwikkelt zich het nieuwe uit het oude?' het antwoord weet te vinden.

Het is duidelijk, dat men in een geschiedenis der letter-

kunde, op die wijze opgevat, geen doorloopend of vergelijkend overzicht van een ‘genre’ in wijderen of engeren zin mag zoeken; wel worden uitdrukkingen als proza, poëzie of epos, lyriek, drama, of roman en novelle als eenvoudig middel van onderscheiding gebruikt, maar het komt er niet op aan, het wezen van die verschijnselen nauwkeurig te omschrijven en het is allerminst de bedoeling ze in hun eigen ontwikkeling in een langer tijdsverloop te vertoonen. Evenmin hebben wij recht, van den schrijver een sterke belangstelling te verwachten voor het verloop van geestesstroomingen of de ontwikkeling van stijlvormen op zich zelf; begrippen als humanisme of renaissance, barok, rococo of romantiek ontbreken natuurlijk niet, maar zij worden niet als zoodanig bepaald of om huns zelfs wil begrepen. Al die begrippen worden in hun algemeensten zin als vanzelfsprekend toegepast, maar kennis van hun bijzondere hoedanigheid is noch het middel, noch het merkteeken waarmee men door den doolhof der letterkundige verschijnselen den weg vindt. Trouwens - de letterkunde is voor Kalff geen doolhof: men neme met stipte nauwgezetheid alle feiten in een tijdsgewricht waar, men rangschikke ze niet op de wijze van een drogen inventaris, maar men late ze, terwijl men ze meebeleeft, in hun natuurlijk verband tot een figuur stollen en men geve die figuur zoo eerlijk en zoo schoon men kan weder - is zij gereed, dan komt de volgende.

Klinkt dit recept voor lieden, die de hooge paarden der poëzie plegen te rijden of van de toppen der groote gezichtspunten de wereld wenschen gade te slaan, misschien al te eenvoudig, ieder, die zich inderdaad ernstig met litteratuur-geschiedenis heeft bezig gehouden, zal inzien hoeveel studie die stiptheid vereischt, hoeveel beweeglijkheid van geest er noodig is telkens dat natuurlijk verband te vatten, hoe zeer die eerlijkheid wars van aanmatiging en vooroordeel moet zijn, om het beeld in zijn objectieve kracht te laten werken. Voorts - hoeveel volharding en zelfverloochening er toe noodig is, dit voor een historische reeks, die zooveel eeuwen en zooveel verscheidenheden omvat, door te zetten, inplaats van als een kind hier en daar de stukjes sukade uit den tulband te plukken. Maar wie dit eenmaal heeft ingezien, kan ook niet vreemd blijven aan de bekoring, die van dat beeld, waar het

waarlijk gelukt is, uitgaat en nog minder twijfelen aan de opvoedkundige macht, die het op onzen geest uitoefent.

Die bekoring wordt, wanneer wij de wijze van werken met de wijze van zien verbinden, nog grooter, daar wij het ontstaan van die beelden meebeleven. Het zijn geen kant en klare plaatjes, die hij achtereenvolgens in zijn tooverlantaren schuift en die nu op het witte doek van onzen geesteswand worden geworpen, maar wij slaan hun wording gade, volgen de persoonlijkheid, die hen - wij verhalen het woord - proefondervindelijk laat ontstaan. Zijn er leemten, doffe plekken - de meester is de laatste het te ontkennen, er zich over te schamen, ze te willen verhullen. Maar juist dat hij ze zelf geeft en de wijze waarop hij ze geeft, boezemen ons onophoudelijk vertrouwen in, maken dat het problematische en wat nog niet is opgelost een even warm leven krijgt als hetgeen reeds vast staat in het beeld.

De paedagogische waarde van dit alles is onmiskenbaar, is onschatbaar.

Het historische beeld, in den zin waarin Kalff het wist te geven, schijnt ons een van de allerbeste grondslagen voor de studie van de nederlandsche letterkunde, voor die van studie van de letterkunde in het algemeen. Het schijnt ons de voorwaarde voor iedere uitbreiding van ons wetenschappelijk vermogen, dat dit of iets dergelijks ons geestelijk eigendom zij. Als historische galerij hechten zich de beelden vast in onze verbeeldingskracht, maar elk op zich zelf behoudt voeling met nieuwe navorsching. Zij zijn stellig genoeg om ons houvast te geven, maar bewaren door hun leven beweeglijkheid genoeg voor wijzigingen. Zoekt men op andere wegen, streeft men naar nieuwe samenvattingen, dan kunnen zij ieder oogenblik als uitgangspunt of voorbeeld dienen. Zij verdwijnen nooit geheel, maar zij dringen zich niet op, noch belemmeren zij ons. Men kan er in vollen ernst de woorden van den apostel op toe passen: zij handelen niet lichtvaardiglijk en zijn niet opgeblazen - en deze vergelijking verliest het profane tintje, dat haar in de oogen van sommigen zou kunnen ontsieren, wanneer men bedenkt, dat het ook hier de liefde was - liefde tot de letterkunde als beschavingsver-

schijnsel en als voortbrengsel van den nederlandschen geest - die aan deze wijze van voorstellen het aanzijn gaf.

Met weemoedige dankbaarheid keeren wij tot het boek op onze schrijftafel terug. Dankbaar, omdat wij bij onze dagelijksche bezigheid niet zullen ophouden gebruik te maken van wat Kalff schonk; dankbaar, omdat hij ons het middel aanwees een jonger geslacht den weg te wijzen. Weemoedig omdat de verhouding tot de persoon van den schrijver door den dood heeft opgehouden en wij zijn kloek leven moeten missen; weemoedig, omdat hij - want ook hier brengt een nieuwe generatie iets anders - wellicht de laatste geweest is, van wien wij een geschiedenis der nederlandsche letterkunde in dien zin konden verwachten.

ANDRÉ JOLLES.

De mislukte archiefschool.

In 1912, in een vergadering van de Vereeniging van archivarissen, causeerde de betreurde Mr. P.G. Bos, archivaris aan het Algemeen Rijksarchief, geestig, zooals hij dat kon, over hetgeen hij uit de litteratuur omtrent den archivaris had bijeengebracht. Het beeld, dat hij ons voorhield was niet fraai, stoffig vooral; een caricatuur. Victor de Stuers moet eens - ik heb het van hooren zeggen - van archivarissen hebben getuigd, dat zij 'raar' waren, maar zooals die schrijvers ons voorstelden, zóó waren we toch niet! Uiteenloopend waren we gewis, ieder met zijn stokpaardjes en liefhebberijen, juist doordat de vereischten voor het vak toen niet streng waren bepaald. Die verscheidenheid gaf aan onze 'branche' eene bekoring, welke ons deed vergeten, hoe achterlijk de salarieering was en hoe kruipend langzaam de bevordering!

Over een aantal jaren zal dat anders zijn! Dan hebben allen dezelfde opleiding gehad, ze zijn door een vakschool afgeleverde ambtenaren geworden! Het archiefwezen is dan geheel tot een tak van dienst vergroeid; het vak zal zijn 'drooggelegd'.

Het is mogelijk, dat ik in deze waardeering alleen sta, wat ik niet geloof, doch als een der weinigen onder de ouderen in het corps, die eene opleiding heb genoten (aan de Ecole des Chartes), de eenige zelfs met mijn collega in Overijsel (die, naar ik meen, te Marburg cursussen in het archiefwezen heeft gevolgd), acht ik het geoorloofd, dat ik mijn oordeel kenbaar maak, al ware het alleen om te voorkomen, dat 'hooger hand', in deze tijden van nood, het hakmes hanteeren gaat op te ruwe wijze tot schade van de plant.

Het vraagstuk van de opleiding van archivarissen hier te lande, is opgelost na de invoering van de 'Archiefwet-1918'. Tot dien tijd toe benoemde men een meester in de rechten of doctorandus in de Nederlandsche letteren; bij gemeenten ging het wel zonder deze graden. De juristen waren dan meestal historisch aangeblazen en de Neerlandici waren historici. Het gebruik bracht mee, dat aan een rijksarchief een jurist en een historicus (Neerlandicus) verbonden waren; de kennis van den staf van zulk eene instelling bestreek dus een tamelijk groot gebied, iets wat vooral in een rijksarchief in de provincie zeer te stade komt, waar soms het archief op bescheiden wijze een universiteit vervangt. En al miste de ambtenaar speciale opleiding, daartegenover stond dat de bezoldiging toenmaals van dien aard was, dat men wel liefde voor het vak in den sollicitant mocht veronderstellen, tenzij teleurstelling of ontmoediging bij het onderwijs ondervonden, hem gedwongen hadden naar een ander bestaansmiddel om te zien.

Voor dit alles kwam nu een wel omschreven regeling in de plaats, reeds in 1902 voorbereid, toen de Minister de opleidingsvraag aan de jaarlijksche bijeenkomst van rijksarchivarissen voorlegde[1]. De vergadering adviseerde als volgt: *a.* om tot wetenschappelijk archiefambtenaar benoembaar te zijn, moet men 1. zijn gepromoveerd op een historisch-juridisch proefschrift in de staats- of rechtwetenschap[2] en 2. geslaagd zijn voor een staatsexamen, omvattende de archiefwetenschap, de oorkondenleer, de handschriftkunde en de tijdrekenkunde; - *b.* tot dit staatsexamen wordt men niet toegelaten, tenzij men, na den graad van doctorandus in de staats- of rechtwetenschap te hebben verkregen, gedurende twee jaren aan een archief practisch werkzaam is geweest. Indien eenmaal een doctoraat in de geschiedenis zou zijn tot stand gekomen zou het met dit in de staats- of rechtswetenschap kunnen worden gelijk gesteld.

Vooraf was bepaald welke kundigheden een archiefambtenaar zich had te verwerven in eenige 'propaedeutische' vakken, n.l. middeleeuwsch Latijn, Middelnederlandsch, oud-

1) Zie Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven XXV blz. 56-67.
2) In 1910 werd door de Vereeniging van archivarissen hieraan toegevoegd het doctoraat in het Romeinsch-Hollandsch recht. Zie Ned Archievenblad XIX, blz. 64-67.

vanderlandsch recht, Nederlandsche geschiedenis, kerkgeschiedenis en kerkrecht, geschiedenis der staathuishoudkunde en geschiedenis der Nederlandsche staatsinstellingen, middeleeuwsche kunst- en beschavingsgeschiedenis[1].

Hetgeen zal opvallen is de omvang der studie, die voor een aspirant werd vereischt; vooral dat hij na zijn doctoraal een stage van twee jaren moest doormaken was een ontzaglijke last; doch dit antwoord aan den Minister is alleen academisch bedoeld, een teekening, waarnaar men meer of minder getrouw het gebouw kon optrekken in overeenstemming met de financieele draagdracht van jonge aspiranten en met de belooning van hun studie door het Rijk en de gemeenten.

De opleiding werd geregeld in 1919; vooraf ging de indeeling van de wetenschappelijke archiefambtenaren.

Volgens regeling bij Kon. Besl. van 2 Sept. 1919 Staatsbl. no. 551 werden deze ambtenaren verdeeld in twee klassen. Om benoembaar te zijn in de eerste klasse moet men den graad van doctorandus in de rechts- of staatswetenschap, het hedendaagsche Romeinsch-Hollandsch recht of de historische wetenschappen en een in art. 4 van het besluit omschreven bijzonder diploma hebben verkregen en voorts een jaar werkzaam zijn geweest aan een archief, staande onder het beheer van een wetenschappelijk archiefambtenaar der eerste klasse. Art. 4 noemt als examenvakken a. archiveconomie (archiefwetenschap), b. palaeographie (handschriftkunde), c. chronologi (tijdrekenkunde)[2], e. kennis der Nederlandsche staats- en rechtsinstellingen in de Middeleeuwen, f. kennis der vaderlandsche staatsinstellingen onder de Republiek en later, g. kennis der middeleeuwsche kerkelijke instellingen. Zooals men ziet, zijn de vakken e-g, in 1902 propaedeutische genoemd, examenvakken geworden.

De tweede klasse der wetenschappelijke archiefambtenaren wordt gevormd door hen, die een diploma, in art. 5 van het Kon. Besl. omschreven, hebben verworven en zes maanden, in bijzondere gevallen drie maanden, aan een archief onder beheer van een archiefambtenaar eerste klasse zijn werkzaam

1) Hierbij was, naar men later te kennen gaf, de middeleeuwsche geographie vergeten.
2) Ik geef hier de Nederlandsche terminologie er bij, daar deze in het bovenvermelde advies aan den Minister in 1902 is gebezigd.

geweest; art. 5 noemt als examenvakken: a. beginselen der archiveconomie, b. kennis van het oude schrift, c. hoofdtrekken der vaderlandsche geschiedenis en staatsinstellingen, Art. 7 noemt de archieven op, die behalve de rijksarchieven onder een ambtenaar eerste klasse moeten staan; het zijn er 21 in getal, n.l. die van de hoofdsteden der provincies, (met uitzondering van Assen), voorts die van Amsterdam, Delft, Deventer, Dordrecht, Gouda, Kampen, Leiden, Nijmegen, Roermond, Rotterdam en Zutfen.

Als men de eischen voor de tweede klasse beschouwt, vraagt men zich af, of de titel ‘wetenschappelijk ambtenaar’ niet wat al te goedkoop wordt verworven. Het is niet uitgesloten, dat de geslaagden van wetenschappelijken aanleg zijn, doch uit het examentje kan dit niet blijken. Het valt verder in het oog, dat de afscheiding tusschen ambtenaren der eerste en der tweede klasse volkomen is, al zitten beide categoriën op de archiefschool soms op hetzelfde college bijeen. En hiermede kom ik op mijn onderwerp: de archiefschool.

De archiefschool is opgericht bij Kon. Besl. van 28 Oct. 1919 no. 30; zij is verbonden aan het Algemeen Rijksarchief. Er wordt onderwijs gegeven in vijf vakken: a. archiveconomie, b. palaeographie, c. diplomatiek, d. chronologie (in 1902 betiteld als de archiefvakken), e. de kennis der vaderlandsche staats- en rechtsinstellingen in de Middeleeuwen en onder de Republiek, f. kennis der middeleeuwsche kerkelijke instellingen. Aan het onder d. genoemde vak wordt één, aan de overige twee uur per week gewijd.

De jaarwedde der leeraren bedraagt voor elk lesuur 's weeks *f* 500; voor zoover zij buiten Den Haag wonen, genieten zij vergoeding van reis en verblijfkosten.

Aan collegegeld betaalt men *f* 200. Van de betaling zijn vrijgesteld: 1. ambtenaren van het Algemeen Rijksarchief met den rang van adjunct-commies en hooger. 2. zij, die het diploma voor de eerste klasse hebben verworven en 3. zij, wien door den Minister vrijstelling wordt verleend.[1)]

1) De bepaling sub. 1 maakt den indruk van eene bevoorrechting te zijn voor de Haagsche rijksarchiefambtenaren boven collega's in Den Haag en daarbuiten.

Het examen voor het diploma-eerste-klasse wordt afgenomen in twee gedeelten; het eerste loopt over de a-d-vakken, de archiefvakken, het tweede deel, dat van het eerste door een tusschenpoos van minstens een week of hoogstens een jaar gescheiden is, omvat de vakken e-g, de propaedeutische. Overlegging van eene verklaring betreffende het jaar stage is vooraf vereischt.

Het examen voor het tweede-klasse diploma wordt in ééns afgenomen. De patient kan van het onderzoek naar zijn kennis van vaderlandsche geschiedenis en staatsinstellingen worden vrijgesteld, als de leeraren, op grond van eenig overgelegd diploma dit gepast oordeelen.

Twee maanden na het oprichtingsbesluit werden de leeraren aan de archiefschool benoemd (zie Verslagen XLII blz. 130.)

Nu meent Mr. Fruin, in zijne toelichting op dat oprichtingsbesluit, in zijne uitgave van de Archiefwet 1918 (dl. II, blz. 28), dat de Regeering geen partij heeft gekozen in de vraag, waar de wetenschappelijke archiefambtenaar zou worden opgeleid, aan een Universiteit of aan de archieven, en dat ieder de kennis, die hij behoeft, kan opdoen waar hij wil. Doch onmiddellijk hierop volgt in die toelichting: ‘de Regeering geeft, blijkens de oprichting der school, aan deze de voorkeur boven de Universiteit.’ De archief-aspirant weet dus, waar men gaarne heeft, dat hij zijn kennis opdoet. Te gereeder zal hij den wenk opvolgen, omdat de Algemeene Rijksarchivaris, die als zoodanig bij benoemingen zeer grooten invloed kan uitoefenen - een invloed, die kan nawerken een geheele loopbaan door, vooral als de aspirant rijksambtenaar mocht zijn geworden - leeraar-directeur is van de school en er examen afneemt. Practisch blijft er van die onpartijdigheid der Regeering niet veel over: in Den Haag is dé opleiding, kort en goed!

Onder de docenten der school komen twee hoogleeraren voor, een uit Amsterdam en een uit Utrecht, die hunne stof, behoorende tot de speciale archiefvakken, in Den Haag blijkbaar anders zullen doceeren dan in hunne academiestad, want het zullen colleges zijn, die speciaal voor aspirant-archivarissen zijn ingericht en niet voor den student in middeleeuwsche geschiedenis. Nu, wat zij in Den Haag kunnen, kunnen zij ook te Utrecht of Amsterdam! Waarom is dan deze school geves-

tigd in Den Haag en niet bijv. te Utrecht? Aan de beide archieven, door wijlen Mr. S. Muller tot modelinrichtingen gevormd, zouden wel krachten aanwezig zijn om er in de archiveconomie les te geven, terwijl de aspirant zich de kennis in andere vakken eigen zou kunnen maken onder het gehoor van prof. Oppermann en diegenen zijner collega's, die te Utrecht les geven in de vakken van Prof. Brugmans en Dr. Japikse. Wat de aspirant-tweede-klassers aangaat, voor hen is eigenlijk de archiefschool, volgens den directeur zelf in zijn eerste verslag,[1] niet bestemd; ik mag dus verder deze klasse buiten beschouwing laten.

Toch niet geheel, immers thans worden enkele colleges bijgewoond door beide categoriën, hoewel deze toch, wat onderlegdheid betreft, totaal uiteenloopen; het peil der school wordt daardoor omlaag gebracht - het kan niet anders - en de instelling gedeeltelijk een vakschool voor de tweede klasse. Eene uitbreiding, die dit verhelpen zou, zou de instelling nog heel wat kostbaarder maken. In hetzelfde verslag[2] spreekt de directeur de wenschelijkheid uit, dat aan de school, naast de examenvakken, ook middeleeuwsch Latijn, Oudnederlandsch[3], heraldiek en Middelnederlandsche geographie zouden worden onderwezen. ‘Eenige kennis van het Middelnederlandsch bleek bepaald noodig’. Ja, zelfs een vrij grondige kennis daarvan is voor een archivaris lang geen overdaad, dunkt mij! Geschiedde alles naar dezen wensch, dan was Den Haag op weg om ook een Universiteit rijk te worden!

Ook naar wensch uitgebreid, ware het eene instelling, die weinig historici trekken zou. Die er thans komen zijn meestal van het vrouwelijk geslacht; bij hare ouders thuis blijvende, kunnen zij het in den regel langer aanzien dan hare broeders, die, eenmaal afgestudeerd, weinig lust hebben nogmaals colleges te loopen om er iets te vernemen bijv. omtrent de vakken e en f, - waarvan zij geacht mogen worden het noodige te

1) ‘... hoewel de archiefschool juist is opgericht om de studie voor de eerste klasse mogelijk te maken, terwijl (wordt) aangenomen dat zij, die wetenschappelijk ambtenaar der tweede klasse willen worden, in staat zijn ook elders de noodige kennis op te doen.’ Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven XLII dl. I, blz. 131.
2) a.w., blz. 134.
3) De taal der nederfrankische glossen?

weten - en daarna nogmaals zich aan een examen bloot te stellen. Voor den jurist is dit anders. Voor hem liggen de betrekkingen niet meer zoo opgehoopt en velen onder hen zullen overwegen: ‘Heden ja, ik kon wel ereis archivaris worden!’ Maar ook in gevallen, dat het anders toegaat, is voor juristen een archiefschool van practisch nut: de geschiedenis, die zij uit den weg zijn gegaan in hun studietijd, kunnen zij nu eenigermate bijwerken, - eenigermate, daar zij van de oefening in zelfstandig onderzoek, zooals die den aankomenden historicus wordt opgedragen, het zoogenaamde ‘Seminar’, verschoond blijven. Bovendien vindt men onder de juristen meer lieden, die het kunnen uitzingen dan in welke faculteit ook. En onder hen zijn er, die zich tot de historie aangetrokken gevoelen en wel speciaal tot genealogische studie. Ieder archivaris beseft tegenwoordig gelukkig, hoezeer hij den beoefenaar van die wetenschap noodig heeft; maar genealogen bezien het verleden en vooral de archivalia veelal uit een bepaalden hoek, en uit dien hoofde zijn zij in den regel voor archivaris minder geschikt.

Eenzijdige toeloop van juristen moet het gevaar opleveren, dat de archiefschool nog meer het karakter gaat vertoonen van een seminarie van ambtenaren. En de archivaris moet heel wat meer zijn dan ambtenaar alleen; hij moet van vele markten thuis zijn, op kunst- en museumgebied en bij allerlei historisch onderzoek is hij de vraagbaak. Dat onze archivarissen op het voorbeeld van Mr. S. Muller Fz. dit begrepen, dàt is het wat ons archiefwezen zoo van beteekenis heeft gemaakt in het land, in de dagen, toen historicus en jurist elkaar aanvulden.

Welke zijn nu de resultaten van de archiefschool?

In het eerste jaar (1920) werden de colleges gevolgd door 25 ingeschrevenen, te weten 3 afgestudeerden, aspiranten voor de eerste klasse, 13 voor de tweede klasse en 9 belangstellenden, waarvan zij, die van het Algemeene Rijksarchief afkomstig waren, zoodra zij zich volleerd achtten, natuurlijk zouden afvallen en door geen collega's konden worden opgevolgd, daar deze gediplomeerd zouden moeten zijn. Eén aspirant voor de eerste klasse legde zijn examen af; hij was reeds vóór de oprichting der school aan het Algemeen Rijksarchief

benoemd. - In 1921 waren er 23 ingeschrevenen, waarvan 6 voor de eerste maal. Van de 23 waren er 11 vrouwen. Slechts 6 leerlingen bereidden zich voor tot het eerste-klasse-diploma, waarbij 3 doctorandi; dat krachtens Kon. Besl. van 9 November 1921 no. 1161 de graad van doctor niet meer noodig was om tot archiefambtenaar der eerste klasse benoembaar te zijn, kwam den toeloop dus ten goede. Twee slaagden voor hun examen en werden geplaatst bij een rijksarchief. - In 1922 was het aantal ingeschrevenen tot 18 gedaald, waarvan 11 vrouwen; 4 slaagden voor ambtenaar eerste klasse, waarvan slechts één werd geplaatst en de anderen nog rondloopen; zij hebben zooveel mogelijk een anderen werkkring gezocht. Toch is er een vacature bij een rijksarchief, en drie bij archieven van gemeenten, verplicht tot benoeming van een eersteklasse ambtenaar tot beheerder van haar archief. Storen deze zich niet aan de wet? Het Rijk kan die gemeenten dwingen door het terugvorderen van de aldaar in bruikleen gegeven registers van den ouden Burgerlijken Stand en de rechterlijke archieven, maar er zullen gemeenten zijn, wien dat bezit om het even is of die dat, door den nood der tijden, koud zal gaan laten, en dan zal dat dwangmiddel niet baten. De eerste-klasse-ambtenaren zijn dien gemeenten te duur!

En ook de archiefschool is te duur. De dertien wekelijksche lesuren van vijf onderwijskrachten (vier hoogleeraren en een leeraar; voor thans twee leerlingen, die zich voor het eerste-klasse-diploma bekwamen) kosten 's jaars *f* 6500. -, behalve de reis- en verblijfkosten van drie der hoogleeraren die niet in den Haag wonen[1]; daartegenover staan de collegegelden: in 1922 acht betalende leerlingen, maakt *f* 1600. -. De affaire kan dus niet uit, doch niet daarom, maar omdat zij haar doel heeft gemist (zie blz. 264 noot 1), behoort m.i. de archiefschool geheel te worden opgeheven. Om de woorden van Mr. Fruin, de directeur thans van de archiefschool, in 1902 gesproken, aan te halen: ‘Het corps wetenschappelijke archiefambtenaren hier te lande is te klein om de oprichting van een speciale archiefschool te rechtvaardigen’.[2] Dit

1) Blijkens een bericht uit het Alg. Handelsblad van 10 Januari 1924, Avondblad, zijn de lesuren thans gebracht tot één per week of tot twee in de veertien dagen (hetgeen de kosten der school tot *f* 3500 zal doen dalen): de instelling is aldus bijna tot een schim geworden.

2) Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven XXV, blz. 63.

lijkt ook nog waar te zijn na de invoering der Archiefwet- 1918.

'Natuurlijk is ons land te klein', dacht ik terstond, toen ik, nog geheel vervuld van de prachtige Ecole des Chartes, waar ik zes maanden toehoorder was geweest, indertijd deze woorden las. En daar ligt m.i. de oplossing van de moeilijkheid: in Parijs! Ik ken in Nederland alleen een artikel over die school van de hand van den Oostenrijker Dr. G. Gutmensch, dat verschenen was in 'Die Neue Freie Presse' en door Dr. Lasonder in vertaling in het Archievenblad is opgenomen[1]. Het is, geschreven voor een dagblad, niet diepgaand, doch men ontvangt toch wel een indruk van de instelling, ook deze vooral, dat men er practisch blijft en, steeds voor oogen houdende, dat men er achivarissen en bibliothecarissen moet opleiden, er niet tot de uiterste onderdeelen afdaalt, zooals Duitschers zoo gaarne plegen te doen, de wetenschap dienende om de wetenschap, een subtiliseering, waartoe vakken als palaeographie en diplomatiek zich zoo wonderwel leenen. Daarom is het er ook geschikt voor onze aanstaande archivarissen. De frischheid en de voortvarendheid, waarmede de stof daar in den regel wordt behandeld, komen in Gutmensch' artikel goed tot uiting. Het openbare leven in de Nederlanden in de middeleeuwen is sterk beïnvloed door het Fransche, en een Nederlander is dus spoedig in de sfeer der Ecole thuis. Kunnen wij nu die beroemde Ecole des Chartes niet meer dienstbaar maken voor ons land? Iemand, in Nederland afgestudeerd, heeft besef genoeg - ten minste, men mag het toch van hem veronderstellen -, om, wat hij te Parijs leerde aan te passen aan wat hem later onder de oogen komt in zijn loopbaan van Nederlandsch archivaris, en om de kennis van hetgeen hij er niet hoorde behandelen, door eigen studie van elders te betrekken. Klein blijft Nederland in menig opzicht en daarom is het zoo nuttig voor onze jongelieden om eens rond te zien 'buitenaf'. En juist ook onze archivarissen hebben meer of minder veelvuldig met buitenlanders te maken. En men zal mij moeten toegeven, dat er niets is, wat wij in ons land kunnen stellen naast den rijkdom van instellingen, die te Parijs geheel kosteloos openstaan op elk gebied: voor iemand,

1) Archievenblad XIV, blz. 212 v.v.

die zijn loopbaan op Nederlandsche collegebanken heeft beëindigd, is het een bekroning van zijn studententijd.

Hoe ik dan de opleiding van onze a.s. archivarissen wenschen zou? De studenten in de geschiedenis en die in de rechten, Roomsch-Hollandsch recht of staatswetenschappen, die blijken te gevoelen voor het archiefwezen, zorgen, dat hun professoren daarmede bekend zijn; of beter nog, dezen kiezen de jongelingen daartoe uit. De historicus volgt dan het Romeinsche en het Oud-vaderlandsch recht, de jurist vaderlandsche en algemeene geschiedenis, en beiden loopen college in het Middelnederlandsch en leeren Middennederlandsche teksten verstaan. Aldus slaan zij onder de auspiciën van hunne hoogleeraren en wel in 't bijzonder van die in de geschiedenis en het oud-vaderlandsch recht, de richting in die tot de loopbaan hunner verkiezing leidt, zonder de algemeene lessen van hunne faculteit te verwaarloozen. Men heeft dan althans met lieden te doen, die in aanleg al iets voor de archiefrichting gevoelen en dat is een zeer belangrijk voordeel; vergissingen zoo in het oog loopend als het geval van iemand, die het diploma der eerste klasse verwierf, doch, zich bedenkende, daarna met succes zich toelegde op het vak van vliegenier, zullen dan wel uitblijven!

Zij hebben dan verder te volgen een stage van twee jaren, bestaande in het werkzaam zijn, gedurende vijf of zes uur per week, op een archief onder het beheer van een eerste klasse ambtenaar - in elke academiestad, ook in de jongste, is zulk een instelling voorhanden, in Utrecht en Groningen zelfs twee -, de jongelui zijn niet gebonden aan het archief aldaar, doch waar zij de stage begonnen, moeten zij, behoudens bijzondere omstandigheden, deze ook beëindigen. Zij worden echter voor dit doel niet toegelaten op het archief dan met een schriftelijke aanbeveling van een hoogleeraar in de geschiedenis of in het oud-vaderlandsche recht; dit om te voorkomen, dat er gedagdiefd wordt door niet bona-fide klanten. De regeling van die zes uur moet zóó zijn, dat zij minstens twee uren aan één stuk bezig zijn op het archief. Dit tijdperk van twee jaren is niet te lang, daar de academische vacantie wel de helft van het jaar beslaat. Dus bij elkaar moet de patient 300 uren hebben gewijd aan zijn stage, die men ook

binnen twee jaren kan uitdienen: het hangt maar van het aantal uren af. Op zulk een archief leeren zij zoo snel mogelijk het oude schrift ontcijferen en de archivaris wijst hen op de gewone litteratuur over chronologie, diplomatiek en palaeographie; de *Handleiding*[1] worden zij geacht te hebben doorgewerkt vóór zij hunne stage aanvangen. Zij bezien dan het archiefwerk alleen van den nuchter-practischen kant en weldra kunnen zij, tot volontair aangesteld, aan het maken van regesten en van een kleinen inventaris worden gezet, waarbij de archivaris en zijn adjunct bij moeilijkheden als raadgevers hulp verleenen. Is geen voldoende materiaal op het archief voorhanden, dan worde het aldaar van elders gedeponeerd door een archief, dat daarvan wel is voorzien; men denkt daarbij in de eerste plaats aan het Algemeen Rijksarchief; het voordeel, dat het bestaan van de archiefschool aldaar thans aanbiedt: dat n.l. volontairs tijdens hunne stage zoo bruikbaar zijn, omdat in Den Haag zooveel te verrichten valt, zou dus in 't geheel niet verloren gaan.

Na die stage, zou men een examen kunnen eischen, dat alleen een onderzoek inhield betreffende de archiveconomie; al heeft de examinandus er ook geen les in gehad, men kan toch nagaan of hij inzicht heeft in de eigenaardigheden van het vak. Dit examen kan hij doen vóór of na zijn doctoraal. En daarop gaat hij naar de Ecole des Chartes. Welke colleges hij daar en elders volgen wil, moet in hoofdzaak aan hemzelf worden overgelaten; alleen de vakken, die hij hier te lande slechts empirisch heeft behandeld: palaeographie en diplomatiek, moet hij hier ruimer bezien; een bewijs dat hij deze colleges heeft gevolgd, heeft hij dan ook noodig. Nu kan het voorkomen, dat hij eerst dit Parijsche semester volgen wil en daarna zijn driehonderd-uren stage wil doormaken in zijn vaderland. Het sta hem volkomen vrij; hoe buigzamer de bepalingen zijn, hoe beter. Voor het verkrijgen van een toelage uit een academisch fonds voor studiereizen, zooals er eenige bestaan - maar nog niet genoeg - zal het curatorium wel den eisch stellen, dat de archivaris-aspirant vooraf zijn stage heeft uitgediend.

1) Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven; laatste druk Gron. 1921.

Na zijn verblijf in Parijs kan hij, onder overlegging van zijn doctoraal diploma, van zijne twee testimonia uit Parijs en die uit zijn studietijd in Nederland, n.l. van de hoogleeraren in de geschiedenis voor den jurist, van die in Romeinsch en oud-vaderlandsch recht voor den historicus, mitsgaders van die in het Middel-nederlandsch (voor beiden), benevens van het attest van voldoende kennis in de archiveconomie, benoembaar worden gesteld tot archief-ambtenaar der eerste klasse. Zijn stage heeft hem offers aan tijd gekost, maar op een tijdstip, dat het hem niet op geldelijke kosten joeg, en is er geen vacature voorloopig, welnu, hij is niet zoozeer achtergebleven bij zijne tijdgenooten, dat hij niet met succes naar een andere betrekking, in afwachting van eene bij het archiefwezen, zou kunnen omzien; dat zijn studieloopbaan aantrekkelijker is geweest, dan van menig ander blijft een voorrecht, dat hem meer gelaten zijn beurt zal doen afwachten. Doch hoezeer bevoorrecht, gewerkt heeft de jonge man ook!

En zoo kome weer de verscheidenheid der individuen in het archiefwezen terug, dat zelf vol van verscheidenheid is.

Men zal mij vragen, waar blijven nu de kerkelijke instellingen, de middeleeuwsche aardrijkskunde en de heraldiek? Doch de jonkman weet vrij goed, waar hij kennis daarover vandaan moet halen. Men kan wel aan het eischen stellen blijven: wetenschappelijke ‘hommes-orchestre’ deugen waarschijnlijk voor archivaris niet.

Het diploma voor de tweede klasse blijve bestaan; de aspiranten leggen na een halfjaarlijksche stage dit examen af. Ook het diploma der eerste klasse zou ik willen behouden, doch aan de sub a-g genoemde vakken willen toevoegen: h. moderne talen, i. Latijn, j. middeleeuwsch Latijn en k. Middel-nederlandsch. Met vrijstellingen natuurlijk; van i. bijvoorbeeld blijven verschoond zij, die een eindexamen gymnasium, of wat daarmede gelijk staat, met succes hebben afgelegd. Zoo kan een veelbelovende archiefklerk, die niet opziet tegen studie, een onderwijzer, een officier, predikant, priester, wie ook, ambtenaar worden der eerste klasse.

Dit examen is zeker niet licht en mag het dan ook niet zijn. Zoo behoort immers ook een middelbaar-acte-examen veel zwaarder te zijn dan een academisch examen op het betref-

fende onderdeel, juist omdat men den examinandus-middelbaar naar het acte-examen *alleen* moet beoordeelen.

De aspiranten zouden hunne kennis kunnen verwerven aan die van onze Universiteiten, welke voor het onderwijs in de genoemde vakken eenigszins zijn toegerust, tenzij men denkt dit op eene andere wijze beter te kunnen doen: het is hiermede gesteld als met de studie voor een middelbare acte. En gelijk thans, wordt men niet tot het examen toegelaten dan na bewijs te hebben overgelegd van een stage, die ik van zóó veel belang acht in dit geval, dat ik deze bepaald zou willen zien op ten minste twee jaar: het is dan den aspiranten wel duidelijk dat men met blokken alleen den prijs niet behalen kan. Zulk een stage kon aan hoogstens twee verschillende archieven worden doorgebracht: de periode is lang genoeg om eenige vrijheid hierin toe te staan. Door archiefambtenaren in functie zou deze stage in 't geheel niet worden gevoeld, en wilden zij van de Universiteit gebruik maken, de rijksarchiefambtenaren zouden ter plaatse kunnen worden gedetacheerd, Voor gemeenteambtenaren zou dit natuurlijk bezwaarlijker gaan, doch er zou wel wat op kunnen worden gevonden. Voor anderen, ‘outsiders’, is deze langdurige stage onmiskenbaar een zware eisch, doch zij worden dan ook ambtenaar eerste klasse! Mij bleek wel van schrandere jongelieden - onderwijzers, die zich buitengewoon aangetrokken gevoelden tot het archiefwezen en zulk een verzwaard examen wel zeker onder de knie zouden kunnen krijgen - dat hun zulk een tijd van practische opleiding, zelfs van twee jaar, niet te veel zou zijn, - ze waren nog jong - maar het enge perspectief van het ambtenaarschap tweede klasse schrikte hen geheel af. En de ouderen, predikanten, officieren e.a. die van levensstaat willen en moeten veranderen, is voor hen die stage niet te lang? Vermoedelijk wel, doch het archiefwezen is nu eenmaal geen vluchtheuvel. Zij zouden kunnen beginnen met een diploma voor de tweede klasse te verwerven en daarmede zich een plaats zien te veroveren om zoo hun stage te voleindigen. Aldus zou ik de klove tusschen de eerste en tweede klasse willen overbruggen.

Evenwel tusschen de gewezen toehoorders van de Ecole des Chartes en deze gediplomeerden zou toch altijd een verschil moeten blijven; immers de universitaire opleiding is al-

tijd nog voor den hoogeren ambtenaar het meest gewenscht; van eenigen voorrang mag dus wel blijken, een voorrang, waarin de afgestudeerden in niet-exacte wetenschappen, die niet van den beginne af den weg naar het archiefwezen hebben ingeslagen (voor hen is het eerste klasse diploma de toegangspoort) moeten deelen. Men zou deze geheele categorie van afgestudeerden den titel kunnen geven, het gansche archiefwezen door, van chartermeester eerste klasse en uit dezen alleen de rijksarchivarissen benoemen. De gediplomeerden (dus ook ex-predikanten, die geen doctorandi zijn) zijn chartermeester tweede klasse. Dus toch een klove? Het zou eene afscheiding zijn, die niet gevoeld zou worden. Immers voor den gediplomeerde, ambtenaar der eerste klasse zijnde, zou het archivariaat van een der op blz. 262 genoemde 21 gemeenten openstaan.

Voor ik eindig, zij een kleine zijstap mij veroorloofd. De effectus civilis is niet langer verbonden aan de promotie, zeer terecht. Immers niet voor den rechter noch voor den leeraar behoort een proefstuk van zelfstandig wetenschappelijk werk te worden vereischt. Het archievenvak echter is wel in die mate een wetenschappelijk vak, dat de wenschelijkheid van eene dissertatie mag worden uitgedrukt. Het zal nu voorkomen, dat een chartermeester eerste klasse nooit rijksarchivaris worden kan, daar het corps zoo klein is en de promotie licht vast loopt. Hij is dan gedoemd, in de oogen van het publiek, de gelijke te blijven van veel jongeren ‘tot er de dood op volgt’. Welaan, men verleene hem na tien jaren dienst den titel van archivaris. Natuurlijk blijft hij ondergeschikt aan den rijksarchivaris, doch de verhouding wordt min of meer die van een jongeren broeder tot een oudere. Met dien titel, die in buitenlandsche archieven voor hoogere adjuncten ook bestaat, heeft hij een eindpaal bereikt en zal zich minder genoopt gevoelen om in een ander gewest opnieuw te beginnen en zoodoende de kennis, in zijn vorigen werkkring opgedaan, weg te werpen als asch in den wind! Alles tot schade van het algemeen belang. Welnu, die titel worde alleen aan een gepromoveerde toegekend. Verder behoeft men niet te gaan dan deze lichte aanduiding, dat het schrijven van een proefschrift nog op prijs wordt gesteld.

Slechts wanneer zij wordt uitgebreid - hetgeen thans is uitgesloten - kan de archiefschool voor de opleiding doelmatig worden, terwijl de door mij aangegeven opleiding voor den Staat geen noemenswaardige kosten meebrengt. De kern der wetenschappelijke ambtenaren, die het vak de leiding geven, moet afkomstig zijn van de Universiteit en gevormd uit jongelieden met aanleg voor de studie van het verleden, en die zich gedurende hunne academiejaren tot de archiefloopbaan hebben voorbereid. De vervulling van vacatures in gemeenten niet van de eerste grootte, maar met een belangrijk archief, zou kunnen geschieden door gediplomeerden der eerste klasse, vaklieden, die, tot schade van het archiefwezen, thans geen kans hebben op geheel zelfstandig werk. ‘Last not least’, de tijd van den Algemeene Rijksarchivaris zou niet meer worden ingenomen door colleges en allerlei wat met het directeurschap van de archiefschool in betrekking staat. En de Archiefwet 1918 bleef geheel van toepassing. Dit alles in afwachting van zulke vette jaren, dat men weer een archiefschool kan inrichten en dan in alle perfectie - als men dat nog noodig zal achten in ons kleine land, nog niets grooter dan in 1902, toen Mr. Fruin de noodzakelijke gevolgen van die kleinheid in het licht stelde.

S.A. WALLER ZEPER.

Sir Henry Campbell-Bannerman.

J.A. Spender, The Life of Sir Henry Campbell-Bannerman. 2 vols. London, Hodder and Stoughton, z.j. (voorrede gedagteekend 1 Aug. 1923).

Henry Campbell (den naam Bannerman nam hij er in 1871 onvrijwillig bij, om de erflating van een oom te kunnen aanvaarden, maar hij vond zijn naam akelig lang, en had er nooit bezwaar tegen, als ‘C.-B.’ te worden aangeduid), Henry Campbell dan werd geboren in 1836 als tweede zoon, jongste kind van James Campbell en Janet Bannerman. James Camphell was de zoon van een van Schotsche landlieden afstammend Glasgowsch kruidenier, en had zelf zich opgewerkt tot een der aanzienlijkste groothandelaars der stad; zijn vrouw was de dochter van een even welvarend textielfabrikant uit Manchester. Sir James sedert 1841, heeft hij in de municipale geschiedenis van Glasgow een eerste viool gespeeld en stierf, hoogbedaagd, in 1876; hij was er in zijn tijd een der leiders van de conservatieve partij, waartoe ook zijn oudste zoon James, die het vaderlijk bedrijf voortzette, steeds is blijven behooren. Henry week vroeg af. Hij werd in 1850 van school genomen om zijn ouderen broeder, toen vier-en-twintig, op een lange zakenreis door Europa te vergezellen en ging in 1854 naar Cambridge, waar hij niet veel geruchts maakte: ‘he made no splash with his money’, vermeldt de biograaf, ‘and went his own way with a small circle of his own friends’. In '58 keerde hij naar huis en werd employé, in '60 deelgenoot, in zijn vaders importzaak; ‘he was put into the Canadian department but did very little work in this or in any other branch of the business’:

> He was the Benjamin of the family; the firm was abundantly pros-

perous, and the other partners were quite equal to the demands on them. He had had an exceptional education, and was scarcely expected to settle down to the ordinary routine.

Hij las veel: Darwin en Herbert Spencer, en besprak dan het gelezene met een stadgenoot die de reputatie had een origineel te zijn en radicale gevoelens aanhing: Daniel Lawson. Zijn oom William, opgenomen in de firma, en diens zoon James, waren ook radicalen. Deze oom en Henry's vader verdroegen elkander uitstekend en ondanks het verschil in staatkundige denkbeelden werd de goede verhouding tusschen de familieleden nooit verstoord.

Kort na zijn eigen opneming in de firma, nog in hetzelfde jaar 1860, huwde Henry de dochter van den generaal in commando te Edinburgh, Sir Charles Bruce, die hij op een bruiloft had leeren kennen. Het huwelijk bleef kinderloos.

De eerste jaren van hun gehuwde leven scheen het jonge paar - voor zoover het niet Zwitserland, Italië, Spanje bereisde - in de uitgaande wereld van Glasgow op te gaan. Tot in 1868 Henry zich plotseling candidaat stelt voor het Lagerhuis, in een tusschentijds openvallend liberaal Schotsch district, Stirling Burghs. Hij ontwikkelt er het gewone radicale program van die dagen: ‘huisehold suffrage for counties as well as towns; disestablishment; in foreign affairs a strong dose of Manchesterism to correct Palmerstonian jingoism’, en bleef bij den officieelen candidaat der liberale partij maar weinig stemmen achter, die hij bij de eerstvolgende algemeene verkiezing, reeds in den herfst van hetzelfde jaar gehouden, inhaalde. Stirling Burghs in zijn district gebleven tot zijn dood toe.

Naar buiten schitterend was zijn eerste optreden in het Huis allerminst. Evenwel gaf Gladstone hem, nadat hij drie jaar lid was geweest, een eersten regeeringspost: dien van Financial Secretary of the War Office. ‘He has a business as well as an academic training’, redeneerde Gladstone, ‘has shown spirit in choosing his own politics independently of his family, and is already supposed tot have considerable influence in Scotland’. De omstandigheid dat Cardwell, de minister onder wien hij diende, na de nederlaag van Gladstone's gouvernement in 1874 naar het Hoogerhuis overging, wees C.-B. tijdens Disraeli min of meer als voornaamsten oppositiespreker

over legerzaken aan; maar in '80, toen Gladstone terugkeerde, kwam hij toch nog niet in aanmerking voor ‘cabinet rank’, en viel er niets voor hem open dan het reeds eenmaal door hem bekleede ambt van Financial Secretary of the War Office. ‘An excellent economist and administrator’ bevond hem zijn nieuwe minister (Childers), en gelijke reputatie verdiende hij als Secretary to the Admiralty, waartoe hij in 1882 benoemd werd. Van October '84 tot den val van Gladstone's regeering in het volgende jaar was hij in de gelegenheid ervaring van weer andere zaken op te doen als Chief Secretary for Ireland. Toen Gladstone reeds in '86 nogmaals een gouvernement had te vormen verzocht hem koningin Victoria niet wederom Childers maar C.-B. tot minister van oorlog te benoemen. Hare Majesteit wenschte iemand die getoond had beter dan Childers met dien ouden zonderling van een ‘Commander-in-Chief’, den hertog van Cambridge, te kunnen omgaan. Niet dan met moeite gaf Gladstone toe, en zoo mocht, na achttien jaren dienst in het Lagerhuis, C.-B. dat Britsche heiligdom, het kabinet, binnentreden.

> In later years (aldus Spender) he frequently described his sensations at his first Cabinet, where he found himself seated next to Mr. Gladstone. ‘I sat down timidly’, he said, ‘on the edge of the chair, like a *fausse marquise*, abashed to be under the wings of the great man. But waving his hands towards his colleagues, he said: ‘You will get on all right with them. You will be canny and you will be couthy’. That he should address me in the patois of my own village put me at once at my ease, and enhanced my sense of his general omniscience[1].

Slim en hupsch, deze Schot is het altijd gebleken. Hij werd moeilijk dupe en maakte gemakkelijk vrienden.

De verwerping van Home Rule bracht deze regeering van Gladstone na enkele maanden ten val. Niet in een ministers-post, in de oppositie zou C.-B. nu te bewijzen krijgen wat er in hem stak. Het lukte. In deze jaren ontstond er tusschen C.-B. en den ouden Gladstone een intieme verhouding, en, zonder aarzeling ditmaal, nam, na Salisbury's nederlaag in 1892, de liberale leider hem wederom als minister van oorlog

1) *Couthy*, placht C.-B. te zeggen, beteekende iets meer dan het omgekeerde van *uncouth.* ‘It connoted affability, amiability, accessibility, and much more’.

in zijn kabinet op. Hij kreeg de kiesche tak voor zijn rekening, den nu in alle evidentie onbruikbaar geworden hertog van Cambridge van zijn opperbevelhebberschap, waaraan zich dit lid van het koninklijk huis met grijsaardshartstocht vastklampte, te verwijderen; een taak waarin hij met medewerking der koningin eindelijk slaagde. 'My dear George, this necessary change will be as painful to me as it is to you', schreef Victoria, 'but I am sure it is best so...'

In ander opzicht maakte de koningin hem het werk niet gemakkelijker.

> There were questions about the Emperor William. In January 1893 the Queen wished to make him a Field-Marshal of the British Army. The Minister, the Government, and the Commander-in-Chief all agreed in thinking it too much and too soon. This exalted rank should be reserved for mature years and tried friendship. The Queen gave way, but in April she was staying at Coburg and surprised all these authorities by making the Emperor Hon. Colonel-in-Chief of the 1st Royal Dragoons, without waiting for the advice of the Minister. The Emperor was greatly delighted, and telegraphed at once to to the regiment, which till then had heard nothing of the distinguished honor about to be conferred on it. For a moment there was a great fuss and much solemn talk about the constitutional proprieties, but the Minister was much more amused than annoyed.... The affair had its sequel in August of the following year when the Emperor came to visit the Queen at Osborne, and found to his disappointment that the regiment was not there to meet him. He gravely inquired whether there was anything against them that they were not allowed to send a party to greet their Colonel-in-Chief. The sad truth (which had to be concealed) was that everybody had forgotten about the Colonel-in-Chief.....

Toen Gladstone in 1894 het premierschap overdroeg aan Lord Rosebery, richtte hij tot C.-B. een waardeerend schrijven, de hoop uitdrukkende 'that in whatever department you may be called upon to serve the country you may be enabled to preserve and consolidate its best traditions and to suppress those which are of an opposite or inferior order'.

Er zou eerlang in die richting voor den geadresseerde veel te doen vallen. Allereerst was het onder de liberalen uit met de ondergeschiktheid aan een gezamenlijk vereerden meester. Naast Rosebery had Sir William Harcourt naar het leiderschap gedongen; C.-B. stond ongeveer op de derde plaats, en werd, bij de onmogelijke verhouding die allengs tusschen

Harcourt en Rosebery ontstond, door het gros der partij als een kostbaren steun voor het behoud van haar eenheid beschouwd. Algemeen verzocht men hem dan ook zich niet op te bergen in het ambt van Speaker, dat in Maart '95 openviel, en hem aantrok. Het wankel kabinet had niemand te missen; ‘if that delicate and tessellated fabric were touched’, zeide een zijner leden, ‘it would fall into ruin’. De ruïne volgde ook zonder C.-B.'s desertie, en hij was het zelf die door de oppositie tot mikpunt voor den slag werd uitgekozen. Den 20sten Juni 1895 werd plots voorgesteld zijn wedde te verminderen met honderd pond, tot straf voor nalatigheid in het aanschaffen van een voldoenden voorraad cordiet. Het rauwe voorstel was een dier *machines de guerre* die bij de oppositie in het Lagerhuis in tijden dat de meerderheid afbrokkelt in eere zijn; het was door dergelijke pogingen voorafgegaan, maar ditmaal lukte de toeleg dan: met 132 stemmen tegen 123 was de regeering in de minderheid gebracht. Zij trad af; tot December 1905 zouden de conservatieven aan het bewind blijven.

Bange dagen braken voor de geslagen partij aan. De oneenigheid onder haar stafofficieren werkte door. 6 October 1896 werd zij opgeschrikt door de tijding dat Rosebery het leiderschap had nedergelegd. Gladstone namelijk was uit zijn afzondering te voorschijn getreden om te Liverpool een politieke rede te houden die de partij op een bepaald punt van buitenlandsche staatkunde een voorschrift gaf; zulk een inmenging liet Rosebery zich niet welgevallen. Sir William Harcourt werd al evenzeer teleurgesteld: immers het bleek dat de partij niet genegen was, hem de successie van Rosebery te bezorgen. Zij bepaalde er zich toe, een opvolger van Rosebery als leider der liberale pairs te benoemen (Lord Kimberley), maar het leiderschap der partij liet zij onvervuld. Zoolang een pair leider was, had men daarnevens een ‘leader of the party in the House of Commons’ noodig gehad; deze plaats was het die Harcourt bekleed had en die hij nu ook behield, maar nog slechts mokkende innam; in December '98 liet hij ze ledig. Met hem trad John Morley ter zijde, zoodat de ‘front bench’ der oppositie nog slechts met vier leden van het vorige kabinet gestoffeerd bleef, waaronder C.-B. de eerste was in ouderdom en aanzien, maar Asquith de rijker

bedeelde in talent. C.-B. werd tot leider der partij in het Huis aangewezen. Naar Engelsche begrippen bracht dit niet mede, dat hij bij de eerstvolgende overwinning der partij noodzakelijk het kabinet zou moeten vormen; dit ware alleen opgesloten geweest in eene benoeming tot leider der partij. - Met talenten als Rosebery, Harcourt, Morley als liberale vrijbuiters altijd ergens in de buurt, was de positie voor C.-B. verre van zeker of aangenaam.

Harcourt en Morley geloofden nog in de oude leus van ‘peace, retrenchment, reform’, terwijl in Rosebery (en in al de bekwaamste jongeren, als Asquith, Haldane, Grey) een nieuw ideaal, het imperiale leefde. Men kan ze de liberaal-imperialisten noemen; zij zouden zich aanstonds organiseeren in een afzonderlijke Liberal League, zonder daarom het deelhebberschap aan de officieele partij op te zeggen. Zij schuwden den scheldnaam ‘Little Englander’ die Harcourt en Morley koud liet. Wel had ook Gladstone - bij vlagen - eene politiek voorgestaan die Engeland in buitenlandsche moeilijkheden kon wikkelen, maar het was altijd uit humaniair motief geweest: zoo indertijd om de Bulgarian atrocities’, zoo nog in '96, toen hij de aanklacht tegen Abdoel Hamid, beul der Armeniërs, deed daveren die aanleiding werd tot Rosebery's aftreden. Rosebery was van oordeel dat de liberale partij onder Gladstone zich van vraagstukken van rijksbouw en rijksbevestiging ten onrechte had afgekeerd, die aan de conservatieven niet langer mochten blijven overgelaten. C.-B. stond voor zijn persoon eerder aan Harcourt's zijde, maar als leider in het Huis had hij met het andere gevoelen ter dege rekening te houden, en zijn hoogsten plicht achtte hij het bewaren van de eenheid der partij in het gezicht van den vijand. En daar met Chamberlain in de regeering de imperiale vraagstukken geen oogenblik van de lucht waren, ja met grillige vormverandering als zoovele wolken zich onophoudelijk aan het uitspansel vertoonden, had hij voortdurend aanleiding zich in voorzichtigheid te oefenen. En hij was voorzichtig; bijvoorbeeld in de parlementaire commissie van onderzoek naar de schuld aan den Jameson-inval, waarin hij met Harcourt de liberale minderheid van het Huis verbeeldde.

C.-B. heeft altijd het wrange gevoel behouden dat hij in die commissie niet tegen Chamberlain heeft op gekund.

Bij een onderzoek, door het Kaapsche parlement verordend, was de medeplichtigheid van Rhodes aan opzet en voorbereiding van den raid niet alleen overtuigend gebleken, maar ook op Chamberlain zelven verdenking gevallen. Agenten van Rhodes te Londen hadden met hun lastgever te Kaapstad voortdurend in telegrafisch verkeer gestaan en hem wenken van Chamberlain overgebracht. Enkele dezer telegrammen waren bekend; hoe kon men de geheele verzameling in handen krijgen? De commissie wendde er geen ernstige poging toe aan. 'The presumption was accepted that those documents which had been produced were a sufficient sample of the whole, and that since these were capable of being explained or explained away, there was no need to trouble about the remainder'. Op de haar voorgelegde vraag, 'whether the Colonial Office officials at home had received information that could be assumed to convey a warming of the impending incursion', gaf de commissie een ontkennend antwoord. C.-B. en Harcourt geloofden toen werkelijk dat Rhodes tweemaal met oneerlijke bedoelingen den schijn van de medeplichtigheid van het Colonial Office had doen ontstaan, eerst om vreesachtigen in Zuid-Afrika te overreden en nu, te Londen, om de schuld van zichzelven af te wentelen. Om een scherpe veroordeeling van Rhodes te verkrijgen, moesten zij wel stemmen voor het andere gedeelte van het rapport, dat Chamberlain schoon wiesch. Doch nauwelijks was dit geschied, of Chamberlain pleitte in het Lagerhuis ook Rhodes van alle zedelijke schuld tegenover de Engelsche natie vrij. 'If a man goes into a revolution', zeide hij, 'it follows as a matter of course, that he must deceìve other people.'

Chamberlain had als lid der commissie de veroordeeling van Rhodes mede onderteekend, en Harcourt en C.-B. geloofden stellig dat Rhodes voor het minst uit den Privy Council zou worden verwijderd. Zij werden nu wèl ontgoocheld. Een met Rhodes eng verbonden parlementslid had, vertelde men elkander, tijdens het afleggen van Chamberlain's verklaring in het Huis de compromitteerende telegrammen in de hand gehad en zou ze geproduceerd hebben indien die verklaring ware uitgebleven.[1)]

1) Aldus ook Gardiner, *Life of Harcourt* II, 436. - Het *bewijs* hiervan zal natuurlijk nimmer te leveren zijn.

Sedert deze dupeering, hem, de helderziende, overkomen, heeft C.-B. ‘Joe’ (‘the very embodiment of all that is bad in policy and spirit’, noemt hij hem eens in een brief aan Bryce) doodelijk gehaat, maar vooralsnog was hij machteloos. Er bestaan oogenblikken van zóó algemeene volksverblinding dat de waarschuwing van een enkeling niets vermag, en zulk een oogenblik deed Chamberlain's savante actie ter voorbereiding van den Boerenoorlog voor het Engelsche volk aanbreken. Bijna de geheele liberale partij was geruimen tijd onder den invloed. Eerst de lange duur van den krijg deed haar de bezinning hernemen en schonk C.-B., die om de partij niet te barsten te brengen had willen en moeten zwijgen, de vrijheid van het woord terug ‘They ought to be deprived of every shred of independent government’ liet Salisbury zich van de Boeren ontvallen. - ‘I will urge the fullest self-government at the earliest time’, schrijft C.-B. op het vernemen dezer uitlating, en vier dagen later, in een rede te Glasgow, houdt hij woord (7 Juni 1900). Meer gerucht maakte een rede van hem op 14 Juni 1901 in het Holborn Restaurant te Londen, gericht tegen de ‘policy of unconditional surrender’, welke maatregelen dicteert, wreeder dan die der Spanjaarden op Cuba:

> On the previous day I asked the leader of the House of Commons when the information [on the mortality in concentration camps] would be afforded of which we are so sadly in need. My request was refused. Mr. Balfour treated us to a short disquisition on the nature of war. A phrase often used is that ‘war is war’, but when one comes to ask about it one is told that no war is going on, that it is not war. When is a war not a war? When it is carried on by methods of barbarism in South Africa.

Morley, ter vergadering aanwezig, verklaarde dat C.-B. gesproken had, ‘in the main stream of Liberalism’, en zag reeds alle politieke vrienden bekeerd ‘to a belated apprehension of the law of cause and effect bringing carnage, horror, debt and confusion following inevitably from an evil and thoughtless policy’. De uitkomst bleek dat Morley te gunstig over hen had gedacht. Er gingen vervloekingen op tegen C.-B. ook uit het liberale kamp, en toen hij de proef met eene anti-Milner motie in het Lagerhuis liet nemen, vielen 50 liberalen, waaronder Asquith, Haldane en Sir Edward Grey, van hem

af. C.-B. belegde daarop partijvergadering en verlangde een motie van vertrouwen in zijn beleid, die hij ook verkreeg. Wat later sprak ook Lord Rosebery zich tegen den eisch van onvoorwaardelijke overgave uit, die, naar men weet, in het volgende voorjaar door de regeering zelve werd losgelaten. De vrede van Vereeniging kon toen eindelijk tot stand komen.

In de eerstvolgende jaren voerde Chamberlain zijn strijd voor het protectionisme en stonden de liberalen vereenigd tegenover hem. C.-B.'s gezag over de partij nam toen meer en meer toe. De tusschentijdsche verkiezingen begonnen zoozeer in het voordeel der liberalen uit te vallen, dat de publieke opinie in hem den premier eener nabije toekomst zag. Ook koning Eduard deed dit. Op een keer dat zij beiden te Marienbad waren, sprak de koning hem over die toekomst aan. 'He said he was glad to exchange views with me, as I must soon be in office and very high office; and he proceeded to deal with the whole gamut, foreign and home, from the Kaiser to College Green'.[1] Het was er den koning om te doen, te weten te komen of een liberaal gouvernement de ententepolitiek van 1904 zou voortzetten, en of het onmiddellijk weer Home Rule voor Ierland zou voorstellen. Ten opzichte van het eerste onderwerp heeft C.-B. hem ongetwijfeld geheel gerust gesteld: de liberale partij, en hijzelf in het bijzonder, hadden de conventie met Frankrijk levendig toegejuicht[2]. Ten opzichte van Ierland daarentegen bestond onder de liberalen groot verschil. Morley wilde 'de groene vlag in top hijschen'; Sir Edward Grey ontried, de regeering te aanvaarden zoolang de partij niet onafhankelijk was van Ierschen steun. C.-B. zag de zaak in als volgt:

> It could not be right to doom the new Parliament to founder at once on the rock of the House of Loods, as it would inevitably do, if it were pledged in advance to proceed with Home Rule before anything else. That would be laying an intolelabre burden on the staunch Liberals who looked at last, after ten weary years in opposition, to the chance of making some progress with Liberal and Radical measures for Great

1) C.-B. aan Herbert Gladstone.
2) 'The House will echo the general feeling of the country, which is one of intense satisfaction at the conclusion of this Convention.' (C.-B. in het Huis, onmiddellijk na de mededeeling van den tekst).

> Britain. But equally it could not be right for him to conceal from the public that he was now, as always, for the larger policy, and would favour its complete adoption when circumstances permitted. Between these two positions he found salvation in the 'step by step' policy, always on condition that the steps should lead up to and be consistent with the final goal of a Parliament in Dublin. After anxious discussion this line was agreed to by his colleagues, including Mr. Asquith and Sir Edward Grey[1].

Zoo werd het dan, in een rede te Stirling, 23 Nov. 1905, door hem bekend gemaakt. Twee dagen daarna dissocieerde Lord Rosebery zich openlijk van deze politiek, en sneed daarmede het tafellaken tusschen zich en C.-B. door[2]. Het was hem toen onbewust, dat diens verklaring te Stirling van te voren door Asquith en Grey was goedgekeurd.

Eer hij er door een algemeene verkiezing toe zou worden genoopt, trad Balfour af (4 Dec. 1905). Zouden de liberalen wagen wat Salisbury in 1885 zoo slecht bekomen, was: den vijand de kans laten, het initiatief te hernemen? C.-B. was zonder vrees; het protectievraagstuk was zóó op den voorgrond gebracht, dat noodzakelijk dáárover zou worden gestemd. Doch nauwelijks had hij tijd gehad met deze overweging zijne onrust te sussen, of Grey trad bij hem binnen, 'all buttoned up and never undoing one button'. Tenzij C.-B. zich naar de Lords liet wegschuiven, wilde Grey niet onder hem dienen! En toen den 5^{den} C.-B. bij den koning was 'to kiss hands', sprak deze ook van een pairschap. Grey had Rosebery in het kabinet gewenscht. Nu dit onmogelijk was geworden, moest, meende hij, C.-B. naar de Lords verhuizen, wijl anders in *beide* Huizen de leiding in handen van aan het liberaal-imperialisme vijandige elementen zou berusten. Grey wilde van zijn eisch afstand doen indien Haldane tot Lord-Kanselier werd benoemd, welken post C.-B. echter reeds voor Sir Robert Reid (Lord Loreburn) bestemd had. Eindelijk nam Grey er genoegen mee, dat de drie leiders der liberaal-imperialistische fractie drie van de gewichtigste posten zouden innemen die C.-B. had te bezetten: die van minister van

1) Spender II, 181.
2 'I object to the raising of the banner of Home Rule;..... it impairs the unity of the Free Trade party..... I cannot serve under that banner'.

financiën (Asquith), van minister van buitenlandsche zaken (Grey zelf), en van minister van oorlog (Haldane). Dit zouden, op die van Haldane voor oorlog na, juist C.-B.'s eigen keuzen geweest zijn, zoodat het accoord tot stand kon komen. De Gladstoniaansche traditie werd in het kabinet, behalve door C.-B. zelven, door Morley, Herbert Gladstone, James Bryce vertegenwoordigd; verder werden er in opgenomen Lloyd George en John Burns, terwijl buiten het kabinet bleven jonge krachten als Winston Churchill, Reginald Mc. Kenna, Herbert Samuel. Deze in alle opzichten sterk toegeruste regeering behaalde bij de verkiezingen van Januari 1906 eene meerderheid van 244 stemmen boven de 157 waarmede de conservatieven zich moesten tevreden stellen; die 244 zijn de zuiver liberale meerderheid, waar de 83 Ieren en 29 Labourites niet bijgeteld zijn. De uitslag was boven alle verwachting; de meerderheid was gewonnen waarmede de liberalen tien jaren hebben kunnen regeeren, zooals zij te voren tien jaren van de regeering verstoken waren geweest.

Had C.-B. in de oppositie, toen hij de eenheid der partij' te bewaken had, dikwijls den indruk gemaakt dat hem de mond gesnoerd was, in het gouvernement viel zijn aanvalskracht onmiddellijk mede. Balfour ondervond het toen hij een resolutie, die de volledige zegepraal van den vrijhandel vastleggen en vieren wilde, met de oude ontwijkingskunsten bejegende waarmede hij in het vorige parlement na den uittocht van Chamberlain tijd had zoeken te winnen: wat was de juiste beteekenis van het woord vrijhandel, wat die van protectie? enzoovoorts. Toen borst C.-B. uit:

> The speech of the Rt. Hon. gentleman was utterly unworthy of the occasion.... one of his arguments contradicts the other.... I have no direct answer to them.... They were invented by the Rt. Hon. gentleman for the purpose of occupying time on this debate. Enough of this foolery. The tone and temper of this Parliament will not permit it. Let us go to business.

Deze eerste ‘business’ was slechts een afrekening met het verleden; welk positief werk zou worden opgezet? Geen heeft C.-B. nader aan het hart gelegen dan de vervulling der toezegging van Vereeniging, die het vorige gouvernement had trachten te ontwijken.

De opvolger van Chamberlain in den post van Colonial Secretary, Alfred Lyttelton, had in 1905, voor Transvaal alleen (de Vrijstaat heette er nog niet aan toe te zijn) een staatsregeling ontworpen, die het land bij de koloniën met ‘responsible government’ ver zou doen achterstaan. Een wetgevende vergadering zou er zijn, doch niet dan naar den schijn met macht bekleed, en gedeeltelijk gevuld met ambtelijke leden. De redeneering van Lyttelton was dat ‘responsible government’ voor Transvaal beteekende ‘Boer government’, en dat men er dit niet op wagen mocht; de Boeren mochten niet ‘met het stembiljet terugwinnen wat hun met de wapenen ontnomen was’. In Zuid-Afrika stuitte het ontwerp op nagenoeg unaniem verzet; - in Engeland werd het, ook buiten de conservatieve partij, aanvankelijk veelal als uiterste concessie beschouwd. C.-B. heeft het anders durven zien en anders durven zeggen. De Boeren, meende hij, waren alleen te winnen door hun vertrouwen te schenken en hij heeft er zijn gansche gezag voor ingezet dat dit zou geschieden. 13 Februari 1906 reeds werd de constitutie-Lyttelton ingetrokken en tot onmiddellijke uitzending eener commissie besloten die omtrent de mogelijkheid van ruimer tegenmoetkoming aan de wenschen der Boeren zou rapporteeren.

Toen Botha, opgeroepen, voor deze commissie verscheen, was hij nog een en al wantrouwen, sprak geen woord Engelsch en liet zijn Afrikaansch door Smuts vertalen. Doch dit veranderde opeens toen hij had begrepen hoe de opdracht der commissie in werkelijkheid luidde. Van dat oogenblik af werkte hij hartelijk mede.

De Hooge Commissaris te Kaapstad, Lord Selborne (nog door de vorige regeering benoemd) werkte aanvankelijk even hartelijk tegen en moest telegrafisch tot rede worden gebracht. Den 14^{den} Juli 1906 was de commissie met hare gegevens te Londen terug, en 30 Juli reeds kon Winston Churchill, onderstaatssecretaris voor Koloniën, de te verleenen constitutie in hoofdtrekken in het Lagerhuis mededeelen. ‘A reckless experiment’, siste Balfour, maar hij had de macht niet langer. 17 December kwam de afgewerkte tekst in behandeling, en de conservatieven, die hun nederlaag niet wilden markeeren, lieten het zonder stemming afloopen.

Het was geen zelfverheffing, maar gepaste fierheid die

C.-B. een jaar later tegenover zijne kiezers te Dunfermline deed opmerken: ‘We at least have shown that we know how to consolidate and amalgamate civilised communities under the British Crown’.

Die rede te Dunfermline is ongeveer zijn laatste uiting in het openbaar geweest. Den 30sten Augustus 1906 was, na een samenleven zoo innig als weinigen genieten, Lady Campbell-Bannerman hem ontvallen; wat hem sedert overeind hield, was enkel nog plicht. Den 22sten April 1908 is hij zelf heengegaan.

De grootste gebeurtenissen uit de geschiedenis van het kabinet van December 1095 vallen na zijn dood: de onderwerping der Lords, het aanvatten der Iersche kwestie. Maar hij had het werk met iets zeer nobels en zeer verstandigs ingezet. Is hij, zoolang hij leefde, althans den liberaal-imperialistischen vleugel de baas gebleven; - kon hij de buitenlandsche staatkunde van Grey beheerschen?

Neen.

Den 25sten April 1905 had Sir Francis Bertie, Britsch ambassadeur te Parijs, op instructie van Lord Lansdowne, aan Delcassé verklaard dat indien Duitschland de hand sloeg aan een Marokkaansche haven, Frankrijk op gewapende hulp van Engeland rekenen kon; ‘they hoped that, if the question were raised, they would be given full opportunity to concert with the French Government the measures which might be taken to meet it’. Onmiddellijk na het optreden van het liberale kabinet onderzoekt de Fransche regeering, hoe Grey deze zaak inziet. Den 9den Jan. 1906 bericht Grey aan den premier: ‘I have promised diplomatic support; I have not said a word of anything more’. Maar hier bleef het niet bij. Een dépêche van den volgenden dag aan Bertie, geschreven onmiddellijk na een bezoek van Cambon, luidt al wezenlijk anders:

> I said that, as far as a definite promise went, I was not in a position to pledge the country to more than neutrality - a benevolent neutrality if such a thing existed. M. Cambon said that a promise of neutrality did not, of course, satisfy him; he would bring the question to me again..... In the meanwhile, he thought it advisable that unofficial

> communications between our Admiralty and War Office and the French Naval and Military Attachés should take place as to what action might advantageously be taken in case the two countries found themselves in alliance..... Some communications had, he believed, already passed, and might, he thought, be continued. They did not pledge either Government.
>
> I did not dissent from this view.

Deze dépêche werd voor de afzending door Grey aan den premier medegedeeld, die uitstel pleitte: 'the French Ambassador cannot expect an answer during the elections'.

Den 15den reeds bericht Grey aan Bertie, wat hij Cambon op zijn tweede opmerking geantwoord heeft: 'these communications may proceed between the French Military Attaché and General Grierson direct; they do not commit either Government.'

Den 31sten verhaalt Grey aan Bertie den loop van een nieuw gesprek met Cambon:

> Much would depend upon the manner in which war broke out between Germany and France. I did not think people in England would be prepared to fight in order to put France in possession of Morocco. They would say that France should wait for opportunities..... If on the other hand, it appeared that the war was forced upon France by Germany to break up the Anglo-French 'Entente', public opinion would undoubtedly be very strong on the side of France..... As things were at present, I did not think it was necessary to press the question of a defensive alliance.
> Monsieur Cambon said the question was very grave and serious, because the German Emperor had given the French Government to understand that they could not rely upon us, and it was very important to them to feel that they could.

Ook deze dépêche wordt den premier voorgelegd; zij ontlokt hem de verzuchting: 'I do not like the stress laid upon joint preparations. It comes very close to an honourable undertaking: and it will be known on both sides of the Rhine'.[1)]

Desondanks verzette hij zich niet. Hij zou, ware hij blijven leven, de ontwikkeling van zaken, die tot den oorlog heeft geleid, niet hebben tegengehouden. Het is duidelijk dat Grey, Haldane, Asquith, zijn meerderen in kracht waren; hij behoorde in een oudere periode van het Engelsche liberalisme

1) Aan Lord Ripon, 2 Febr. 1905.

thuis, die in hem, een edel en aantrekkelijk vertegenwoordiger, als 't ware de wereld vaarwel gezegd heeft. De principieele vredespolitiek zou door Labour worden overgenomen. Maar Zuid-Afrika vergeet hem niet, en door wat hij daar voor Engeland tot stand bracht, zal ook Engeland ham niet spoedig vergeten.

Op zijn sterfbed heeft hij gezegd:

> If people should say of me that I tried always to go straight there s perhaps no credit to me in that. It may have been mere indolence. The straight road always seemed to me the easiest.

Dit zelfportret geeft één beminnelijken trek, maar het is niet volledig. De biograaf, die hem gekend en gediend heeft, voegt er in zijn slotwoord een trek aan toe:

> Right or wrong he never had his ears to the ground, or could be turned from a course in which his convictions were engaged.

Tenax propositi te zijn is, meen ik, eene kwaliteit die Hollanders waardeeren kunnen. Het flink geschreven werk van Spender zij ieder, die C.-B. nader wil leeren kennen, met overtuiging aanbevolen.

H.T. COLENBRANDER.

Op ten Noort.
18 October 1847-9 Januari 1924.

In Jhr. C.P.D. Op ten Noort heeft Nederland een van de groote mannen op commercieel gebied, op wie het roem kan dragen, verloren.

De zeer groote schare belangstellenden, die op 12 Januari aan zijn groeve bijeenstonden, vervulden niet enkel een conventioneelen plicht. Zij waren er niet alleen gekomen als vertegenwoordigers van de groote maatschappijen, die voortaan den krachtigen steun van Op ten Noort moeten missen. Zij gingen er heen uit eerbied voor zijn groote eigenschappen, uit dankbaarheid voor de vriendschap, hun gedurende zijn leven betoond. Want waarlijk, met Op ten Noort is een Nederlander heengegaan, wiens gemis door hen allen zal worden gevoeld en betreurd.

Tot de politiek voelde hij zich nooit aangetrokken, openbare ambten heeft hij niet begeerd. Zijn werkzaamheid lag op een ander terrein, maar daar gaf hij zich ook geheel. Onbetwist was zijn gezag in de breede kringen van de scheepvaart; hij was er de vraagbaak, hij was er de ziel van, en in rusteloozen arbeid bracht hij de ondernemingen tot bloei, in welker grondvesting hij zoo ruimschoots aandeel had gehad.

Niet op de finantieele uitkomsten van het bedrijf richtte hij bij voorkeur het oog, al waren die met den bloei onafscheidelijk verbonden. De ontwikkeling van de groote vaart, het ontsluiten van verkeerswegen naar Oost en West, de bevordering van de Nederlandsche welvaart bij al wat scheepvaart

en scheepsbouw betrof, hielden zijn geest bezig. Wars van alle kleinzieligheid was hij een man van de groote lijnen. Was eenmaal het plan gerijpt, waren de voorbereidende maatregelen getroffen, dan liet hij zich door angstige overwegingen van de uitvoering niet wêerhouden; hij ging met volle stuwkracht het doel te gemoet. Daarbij kwamen hem zijn buitengewone eigenschappen, zijn kennis, zijn kalmte, zijn doorzicht, zijn karakter uitnemend te stade. Steeds rustig bij het overleggen, steeds scherp van oordeel, onderschatte hij allerminst de moeielijkheden, die op zijn weg lagen. Maar met zijn ervaring en doorzettingsvermogen wist hij meestentijds ook de middelen te vinden, die tot de overwinning zouden leiden.

Van jongs af aan voelde hij zich aangetrokken tot de zee. In de Marine zag hij zijn toekomst. En reeds als adelborst trad hij kranig naar voren bij de redding van de bemanning van een Nederlandsche schoener, waarvoor hij met de groote zilveren medaille van de Z.H. Redding Mij werd beloond. Zijn eerste medaille. De laatste - de de Ruyter medaille -, een buitengewone onderscheiding, die nog slechts eenmaal was verleend, zou hem in 1917 door Admiraal Colenbrander worden uitgereikt.

De aanvankelijk gekozen loopbaan werd slechts weinige jaren gevolgd. Bevorderd tot luitenant ter zee 2de klasse, zegde hij 's Lands dienst vaarwel. Nieuwe perspectieven waren voor hem geopend. De Maatschappij ‘Nederland’ benoemde hem tot inspecteur. Ook in dat bedrijf was zeemanschap noodig, en daar vond hij een veel ruimer veld om vruchtdragend werk te doen. In 1888 ging de vaart in de Indische wateren in andere handen over. De Kon. Paketvaart kwam tot stand. Op ten Noort was de man, die eerst als administrateur, daarna als hoofdagent de Paketvaart diende en beheerschte; met vaste hand leidde hij de zaken in den Archipel, en zijn organisatorisch talent dwong de bewondering af van superieuren en ondergeschikten. Maar reeds spoedig noopte een ernstige ziekte hem te repatrieeren; het vaste verblijf in Indië, dat hem zoo lief was, moest hij prijsgeven. Na zijn herstel werd hij directeur van de ‘Nederland’, een betrekking die hij van 1894 tot 1912 heeft bekleed. In den Raad van Bestuur van de Kon. Paketvaart Mij nam hij weldra een

voorname plaats in; sinds 1909 was hem het voorzitterschap toevertrouwd.

Met ‘Nederland’ en ‘Paketvaart’ voelde hij zich van de vele maatschappijen, waarbij hij werkzaam was, wel het nauwst verbonden. Hij heeft ze tot hoogen bloei gebracht, hem hebben ze groot gemaakt. Zonder ooit de hoofdlijn uit het oog te verliezen, bleef hij verwonderlijk op de hoogte van alle détails, werkzaam voor de materieele belangen, waakzaam voor de belangen van het personeel.

Tot versterking van het Nederlandsch karakter der drie groote maatschappijen ‘Nederland’, ‘Rotterdamsche Lloyd’ en ‘Paketvaart’ werd op zijn aanstichting de ‘Scheepvaartunie’ gevormd, waarmede hij door enger aansluiting een sterk orgaan ook tegenover vreemde mededinging wenschte te scheppen.

De Hollandsche Stoomboot Mij., de Java-China-Japanlijn, de Kon. Hollandsche Lloyd en vooral ook Werkspoor vonden in hem een machtigen steun. Teleurstellingen bleven hem in de moeilijke jaren, die achter ons liggen, niet bespaard, maar hij versaagde nooit, en met onverzettelijke wilskracht trachtte hij gebreken in het gevoerde beleid te herstellen.

Een groote rol heeft hij aldus op scheepvaartgebied vervuld. Daarop concentreerde zich voornamelijk zijn denken. Toch niet geheel, want ook op ander gebied toonde hij zich een voortreffelijk leermeester.

In de oorlogsjaren werd hij geroepen tot medebestuurder van de Uitvoerende Commissie der N.O.T., een taak, waarvan hij zich als Ondervoorzitter door zijn helderen kijk op zaken en personen, door zijn onverpoosde werkzaamheid en de als steeds onpartijdige behandeling van de zoo delicate en ingewikkelde vraagstukken van internationaal gewicht op uitnemende wijze heeft gekweten. Zijn medewerkers hebben zijn verdiensten in hooge mate gewaardeerd.

En wie, die met Op ten Noort in nadere aanraking kwam, heeft hem niet hoog leeren schatten, er een eer in gesteld zijn vertrouwen te winnen.

In Op ten Noort werd niet alleen de krachtige persoonlijkheid, de man van kennis, initiatief en ervaring geëerd, het was vooral de mensch die bekoring op zijn omgeving uitoefende. Streng en rechtvaardig voor zijn ondergeschikten,

zag hij niet licht een fout of vergrijp door de vingers, maar na berisping of straf was hij aanstonds wêer de welwillende werkgever, was hij altijd vol belangstelling voor de persoonlijke zorgen, die den werknemer konden kwellen.

Aan de rondborstigheid van den zeeman paarde hij de meest hoffelijke vormen. Slinksche omwegen waren hem een gruwel. Recht door zee was zijn devies, ook op het glibberige pad, waarop de man van zaken zoo licht zijn evenwicht verliest. En daarbij hartelijk en eenvoudig, gevoelig voor waardeering, maar zeker niet belust op onderscheidingen, al heeft hij zich die door zijn verdiensten in ruime mate verworven.

Zoo blijft Op ten Noort in onze herinnering voortleven. De ouderen brengen hem hunne eerbiedige hulde. Moge zijn voorbeeld de jongeren tot navolging prikkelen.

G.H. HINTZEN.

Nederlandsche poëzie.

Grieksche lyriek.

> Grieksche Lyriek, in Nederlandsche verzen overgebracht door P.C. Boutens, Willem Kloos, Edward B. Koster, Balthazar Verhagen en anderen, verzameld en ingeleid door W.E.J. Kuiper. Uitgevers-Mij Elsevier, 1923.

Nam prof. Vürtheim, een paar jaar geleden, in zijn ‘Grieksche Lyrische Dichters en hun Poëzie’, van de verzen die hij noodig had slechts paraphrasen op, prof. Kuiper leidt ons door een bloemlezing van de in versmaat vertaalde gedichten zelf de wereld der Grieksche Lyriek binnen. Prof. Vürtheims keuze was begrijpelijk. Men kan van een man, die voornamelijk philoloog is, niet eischen, dat hij behoorlijke verzen schrijft: voor vertalingen moet men, behalve iemand, die de gave bezit zich door gedichten geheel in de sfeer van een medemensch in te leven, althans op dit beperkt gebied een dichter zijn. De onbenullige versjes, die ons meestal als de voortbrengselen der groote Grieksche dichters voorgezet worden, bewijzen, dat er ook in onze tijd - de uitdrukking is, in ander verband!, van prof. Vürtheim - nog steeds van ‘die paardenkweekers bestaan, die het zich hunne positie verschuldigd meenen, ook Pegasus op stal te brengen’. Prof. Vürtheims bewering, dat eerbied voor de heilige nalatenschap der Grieken de eisch stelt, het vertalen na te laten, wijzen wij, als een ongeoorloofde uitbreiding van zijn eigen, respectabele onmacht over ieder ander, af. Wij houden ook tegen hem

zelf vol, dat in een boek als het zijne paraphrases - hij noemt ze in een onbewaakt oogenblik afzichtelijk! - uitnemend op hun plaats zijn. Toch achten wij het in een werk, dat niet enkel een voorraadschuur van min of meer doeltreffend gekozen en gerangschikte grondstoffen zijn wil, maar de bedoeling heeft, een levend beeld te geven van het innerlijk wezen der Grieken, zooals dit in die ook bij hen persoonlijkste van alle poeziesoorten, de lyriek, tot uiting gekomen is, noodzakelijk, èn dat het vertalingen in versvorm geeft, èn dat hun beoordeelaar, zonder te vergeten hoe zwaar de voorwaarden zijn, mislukte pogingen met eenige onverdraagzaamheid aanwijst. Enkel zoo kan, tegenover de anarchie die, ten nadeele van de poezie, op dit en dergelijk gebied pleegt te heerschen, met eenig succes naar een tegenwicht gestreefd worden.

Prof. Kuiper, derhalve, geeft vertalingen in versvorm. Hij heeft al die vertalingen niet zelf gemaakt, hij heeft een paar Nederlandsche dichters uitgenoodigd, hun vertalingen aan hem af te staan. Het beginsel, dat deze schrijvers volgden, wisselt van vertaler tot vertaler, en blijft ook bij ieder hunner niet altijd hetzelfde. Sappho b.v. is in de oude versmaten herzongen. Veel koren, veel kleine liederen zijn berijmd, andere koren, andere liederen in vrije rhythmen overgezet. Voor Theokritos is de hexameter door onze rijmlooze vijfvoeter vervangen. Men ziet, dat men op dit stuk, zoomin als in de vorm der namen, die bij Boutens de Grieksche, bij prof. Kuiper in de tekst Grieksch, maar in zijn proza Latijnsch is, geen eenheid vindt. Het vraagstuk, of Grieksche verzen in antieke maten vertaald moeten worden, en zoo niet, welke wijze dan de beste is, blijft actueel. Voor vertaling in de oorspronkelijke maten, oogenschijnlijk het ideaal, schrikt, behalve bij vaste maatschema's als die van Sappho of Alkaios, ieder terug. Boutens is er zelfs niet zeker van, of men het een ideaal mag noemen. In de voorrede tot zijn Agamemnoonvertaling schreef hij: ‘Het kwam den vertaler voor een onwaagbare poging te zijn, de koren weer te geven in de maten van het oorspronkelijk Grieksch. De waarde der maten is hoofdzakelijk muzikaal, en van die muziek weten wij zoo goed als niets’. Het probleem is hiermede misschien eerder gesteld dan opgelost. Ook in deze kwestie doet zich een sterke traditie, de verstar-

rende kracht van eenmaal geformuleerde oplossingen gelden. Dat de Grieken het tragisch koor onder het zien en hooren steeds onmiddellijk begrepen, is uitgesloten. Onze eigen ervaring bij het aanhooren van koor- en liederzang, en zelfs van gelezen gedichten, mag ons daarin een vingerwijzing zijn. Keerden de Grieken zich, na de opvoering, later niet tot de tekst om, door lezing zonder muziek, de ontvangen indrukken aan te vullen, en zou het enkele gedicht voor hen dan werklijk als een slechts onvolmaakt genietbaar libretto gegolden hebben? Wij weten dat zij, als wij, hun oden, hun komedies en tragedies lázen, en wij weten toch ook, wat dichten is, en wat alle dichten onvermijdelijk ontstaan doet. Werd het gedicht geschreven in voortdurende gedachte aan de tegelijk geschetste muziek? Wisselwerking was dan onvermijdelijk en het spreekt van zelf, dat de klank der muziek die van het gedicht reeds onmiddellijk en aanzienlijk medebepaalde. Daar komt nog iets bij. ‘De waarde van de maten’ zegt Boutens, ‘was hoofdzakelijk muzikaal, en van die muziek weten wij zoo goed als niets.’ Integendeel. Juist als dit waar is, bezitten wij, in de maten van het gedicht, van de muziek het, creatief zoo belangrijke, zoo wezenlijke, rhythme. Wanneer echter inderdaad het rhythme van het gedicht volledig met dat van de muziek samenviel, is het rhythme ook in het gedicht dus essentieel en mogen wij het, waar wij het met voldoende zekerheid kunnen vaststellen, (ten overvloede nog om de onderstelde wisselwerking tusschen woordklank en muziekklank) eigenlijk niet verwaarloozen. Dit, immers, het levende rhythme, is het, wat in de maten van het gedicht - genoteerd en vastgehouden - vereeuwigd ligt, en, zij het onvolledig, tot geluid geworden is. Ik geloof verder, dat in die gevallen, waarin wij er werklijk in geslaagd zijn de maten tot zekere hoogte van betrouwbaarheid vast te stellen, en hen ons daarna *eigen* te maken, - hetgeen nog iets anders is, dan de verzen op hun cadans te lezen - de praktijk hun waarde ook voor ons soms overtuigend bewijzen zal. Wij kunnen ons in deze koren niet altijd geheel inleven. Wáár wij dat kunnen, waar wij het als, wat mij persoonlijk betreft, bij bv. het zoogenaamde nachtegalenkoor uit de Oidipous in Kolonos, of bij het koor aan Eroos uit de Antigone, van onze jeugd af konden, daar krijgen, wanneer zij het geheugen en het gehoor op die wijze natuurlijk ge-

worden zijn, en wanneer naar hún wet de woorden op de (zelfs verkeerd uitgesproken) klinkers gezongen worden, zooals dichters hun Nederlandsche verzen zingen, de maten een concentreerende waarde, een dynamische drift, een schoonheid, waartegenover het gewone, min of meer willekeurige vrij rhythmische lezen armoedig wordt. Is dit zoo, dan zou het misschien beter zijn, de onwaagbare poging - waarvoor bestaan onwaagbare pogingen dan om ze te wagen? - niet altijd uit de weg te gaan. Maar dat stelt nog heel andere eischen van inspanning, overgave, inleving, vereenzelviging, dan waartoe de besten tot nu toe bij ons in staat waren. Ook de taal moet daarvoor, en opzettelijk in die richting, gecultiveerd worden. Door Hölderlin eerst is de maat van Alkaios, is de hexameter, in het Duitsch een natuurlijke Duitsche versmaat geworden. Bij ons heeft feitelijk nog geen enkel Grieksch metrum het zoover gebracht. Er is geen reden, waarom wij zouden aannemen, dat het in onze taal onmogelijk is. En zouden ook de schoonste koren dan ten slotte niet kunnen volgen?

Principieel is het vraagstuk dus nog niet op te lossen. In de praktijk moeten alle vertalingen zonder dogmatische voorliefde naar hun resultaten beoordeeld worden, en daarbij kan slechts één criterium dienen: of er mooie Nederlandsche verzen tot stand gekomen zijn. Boutens blijft, in het boekje van prof. Kuiper, gemakkelijk de eerste. Men behoeft zijn inleidende hoofdstukjes over Sappho en Aischylos slechts te lezen, om te voelen, dat hij werkt van uit de eerbied, die bij vertalen een even onmisbare eisch als initiatief is, en hieraan ontbreekt het hem evenmin. Toch zijn ook zijn vertalingen onvermijdelijk ongelijk. Hij heeft, zoowel op rijm als in vrije maat, koren die volmaakt gaaf en Grieksch aandoen, andere, die ongrieksch van moderniteit, van overdreven moderniteit soms, en dan onschoon zijn. Ik vergelijk hier koor met koor, maar vaak moet men strofe met strofe, regel met regel vergelijken. Maakt Boutens, om een voorbeeld te kiezen, in het o.a. door verwaarloozing van τε over het geheel wat onklaar vertaalde:

> Dies-eender kwam naar Ilios getogen
> Ziel van bedenkslen zoet als windstil zeeëtij,
> Van rijkdom glanszacht kleinoodij,
> Een teedre pijlewond voor de oogen,
> Der liefde hartbijtende bloem...

van de drie subliem-eenvoudige woorden: *φ□□νημα ν□νεμου γαλ□ναϛ* het bekoorlijke, maar oneenvoudige ‘ziel van bedenkslen zoet als windstil zeeëtij’, dan vermag ik daar geest noch bedoeling van Aischylos in te ontdekken. Als het belichaamd wezen van een windlooze zeeëstilte, een sluimerend gevaar, zoo roep Aischylos Helena voor ons op. Nagenoeg letterlijk zeide hij:

> En zoo nu óók, kwam ter stad van Ilios
> Als 't ziels-wezen een van wind-stille zeeëvrede,
> Een lieflijk pronksieraad van weelde, -
> Teeder[-kwetsend]e oogenpijl,
> Hartverteerende bloem van liefde.

Δ□γοιμ□□ν zegt Aischylos in de 2e regel. Is het woord voornamelijk een terugslag op het voorafgaande beeld van de leeuwenwelp (‘zóó wou ik zeggen, dat naar Ilios kwam’)? Of behoort het eerder tot de hierboven geciteerde woorden, waaraan het onmiddellijk voorafgaat (‘zoo kwam naar Ilios een, laat ik het noemen wézensverschijning van windlooze zeeëstilte’)? Is het laatste het geval, wij zouden de dichter als in de actieve spontaneïteit van zijn verbeelden waarnemen en het ware een kleine aanwijzing, dat in de koren iets meer dan wij vaak dachten, een in zich zelf toch in vrij hooge mate volledige creatie voor ons ligt. Lees ik daarentegen:

> Verstand-verdwaasd en god-vervoerd gij zijt,
> Die van uzelve krijt
> Wijslooze wijs als bruine nachtegaal
> Van roepen onvermoeid,
> Die heel haar leed-ombloeid
> Leven in zwerfschen waanzin ‘Itys, Itys!’ schreit.

dan is dit berijmde koor, dat niets aan het Grieksch toevoegt, niets aan het Grieksch ontneemt, behoudens een geringe restrictie voor de eerste regel, voor mij een aequivalent van het oorspronkelijk. Boutens vergeet, vooral in zijn rijke Agamemnoon vergat hij dikwijls, dat de meeste letterlijk in het Nederlandsch overgebrachte woordkoppelingen wel vertalingen zijn, maar slechts toevallig *aequivalenten*, vaak daarentegen gewelddadigheden, die de harmonie van het Nederlandsche vers verstoren. Dat neemt niet weg, dat hij, zooals ik reeds zeide, van al de hier verzamelde vertalers zonder moeite de meester is. Verhagens weergave van Euripides' Bakchoi zou ik naar

deze fragmenten niet willen beoordeelen, merkte alleen met bevreemding op, dat hij de in het eerste aangebeden, goden en menschen regeerende goddelijke macht □σ□α als Eerbied deed aanroepen. In zijn koren, en bij een stuk als de Bakchoi is dat bijzonder onbevredigend, hoor ik schraalte van klank, doch tevens een ietwat sterkere spanning dan in die van Kloos uit de Antigone, die mij naast spanning, speciaal in hel lied aan Dionysos, vervoering lijken te missen, en door het veelvuldig gebruiken van 'ook' voor τε en □α□, of andere onbeholpenheden van dezen aard, manifest 'vertaald' klinken. Dit laatste geldt trouwens ook min of meer voor Verhagen. Vlak en zwak is Kosters Theokritos, aan wie men m.i. de 'Schwingung' van zijn hexameter niet ontnemen kan, zonder zijn weinig substantieele bevalligheid te beschadigen. Een groot deel der vertalingen staat op naam van prof. Kuiper zelf, die, in menig opzicht, op één plaats tot in een typisch Boutensiaansche zinsbouw toe, Boutens' voorbeeld volgt. Ik heb tegen zijn werk twee bezwaren. Het eerste is, dat hij uitbreidingen schrijft, waar metrische, of althans getrouwere vertalingen ongetwijfeld beter waren. Van Alkman geeft hij:[1)]

Omdat mijn moede leden niet,
- O meisjesstemmen honingzoet -,
Omdat mijn moede leden niet,
- O zang, die mij versmachten doet -,
Mij langer kunnen schragen,

Zoo moog ik zijn de kerylos,
- Dien d'alkyonen licht en rank -,
Zoo moog ik zijn de kerylos,
Dien langs de golven bloesemblank
De alkyonen dragen.

Zijn hart is zonder zorg of pijn
- O zonnegloed, o lentezee -,
En purper als zijn vleugels zijn,
- O zonnegloed, o lentezee -,
Alzoo uw glans bij 't dagen.

Een aardig gedichtje, dat aangenaam aandoet, zal men denken. Het bewijst, dat wij in prof. Kuiper een philoloog

1) Volgens het volksgeloof droegen de halkyonen, ijsvogels, het oudgeworden mannetje (kerylos) over zee.

met artistiek vernuft ontmoeten. Maar wat is er Grieksch in? En wat Alkman? Toevallig laten zijn *vier*(!) hexameters zich als van zelf, letterlijk - alleen ‘gedragen’ is interpretatief voor ‘hama’ - in Nederlandsche hexameters overschrijven. Alkman dichtte:

> Langer, gij honinggevooisde, gij zuiverstemmige meisjes,
> Torsen mijn beenen mij niet. O dat ik een kerylos ware,
> Die over 't bloeien der golven, door halkyonen gedragen,
> Zweeft met een vreesloos hart, zeepurperen vogel der lente!

Dit verschil is te groot in een werkje, dat ons Grieksche lyriek wil voorleggen. Het zelfde ziet men bij de twee mooie fragmenten van Ibykos. Soms geeft de vertaler van die onnoozele rijmpjes, die zich als bewijsstukken tegen het bestaan van groote Grieksche poëzie laten aanvoeren. Mijn andere bezwaar richt zich tegen prof. Kuipers reeds gesignaleerde zucht om Boutensiaansche woordkoppelingen, etymologische vertalingen, zinsconstructies of interpretatieve beelden te gebruiken of te ontwikkelen, zonder daarvoor over Boutens' dichterlijk en technisch meesterschap te beschikken. In zulke gevallen lijdt hij bijna altijd schipbreuk. Wat te denken van ‘het wanverblijdende’ voor ‘het vreugdelooze’, van ‘het aandralende’ voor ‘het toekomstige’, ‘luidloos’ voor ‘roemloos’, voorbeelden uit Seimonides en Pindaros? Bij deze geeft hij voor □*μπαλιν μ*□*ν τ*□□*ψιος* ‘schampt hun den gladden vacht van het welbehagen tot bloedige wondheid’, hetgeen afschuwelijk is. Men stelle het prachtige □*λ*□*φαντι φα*□*δ*□ *ιμον* □*μον* □*ε*□*αδμ*□*νον* naast Kuipers: ‘Knaap door ivoor aan den schouder tot glanzige blankheid geteekend’. Ik ontken, en steun mij op menige plaats van Boutens, dat iets dergelijks niet kerniggeconcentreerd, en dus wezenlijk artistieker te vertalen ware. Gemeenzaamheden als ‘subiet’, dat uit de toon valt, voor ‘dadelijk’, onbedoeld komiek aandoende uitbreidingen als: ‘zoo aait mij de hoop’ voor ‘hoop ik’, doen, met andere plaatsen - ik geef slechts een keus - aan de vertalingen een afbreuk, des te meer te betreuren, daar deze schrijver soms verdienstelijke arbeid levert, die hij ongetwijfeld tot hoogere graad van voortreffelijkheid zou kunnen opvoeren.

Prof. Kuiper had aan de eene kant een gelukkige gedachte, toen hij anderen tot medewerking uitnoodigde. Hij kreeg er

Boutens door. Maar juist Boutens werd voor het boekje als geheel, als bloemlezing uit de Grieksche lyriek, noodlottig. Prof. Kuiper liet hem namelijk de vrije hand. Zoo eischte hij, van de 122, niet minder dan 21 bladzijden voor Aischylos op: hij geeft ons te zamen acht koren uit vijf van diens tragedies! Terecht besloot de samensteller de tragici op te nemen: hun koren behooren essentieel tot de Grieksche lyriek. Bovendien zijn zij in hun wezen door aard en ontwikkeling met andere lyrische vormen eng verbonden. Toch verliezen zij een groot deel van hun werkingskracht doordat zij uit het drama losgemaakt worden. Een kort verhaaltje kan de door de handeling ontstaande spanning niet verwekken en juist door en in die spanning doet het koor, tusschen twee handelingen, zijn werking. Volkomen tot zijn recht kan het in een bloemlezing dus maar zelden komen, en beperking ware ook hierom geboden geweest, als niet een boekje, gelijk prof. Kuiper zich voorstelde, van zelf reeds geëischt had, dat alleen *voorbeelden* gegeven werden. Het gevolg van prof. Kuipers delegatie van macht aan Boutens' zeer actieve voorkeur is, dat er voor andere dichters niet genoeg plaats overschoot. Naast de tragici - de keus uit Sophokles had gevarieerder moeten zijn - maakt ook Aristophanes op wat ruimte, voor b.v. een lyrische passage uit De Vogels aanspraak. Theognis - deze wellicht uit beginsel?, - Tyrtaios ontbreken geheel. Van Alkman, de dichter die zong dat hij de taal van alle vogels kende, had prof. Kuiper het groote fragment van zijn fraaie Partheneion, die gelukkige vondst, niet achterwege mogen laten. Alkaios en Seimonides waren verder met een paar karakteristieke fragmenten uit te breiden geweest. De keus uit Pindaros geeft een eenzijdige voorstelling. In stede van de kleine Ode aan Ergoteles had prof. Kuiper, om de groote dichter ook als religieus denker en verbeelder te doen uitkomen, beter de tweede Olympische Ode, voorafgegaan door de kleine fragmenten uit de Klaagzangen, kunnen geven. Voor de monotheistische Hymne van de stoicijn Kleanthes, eindelijk, zou aan het eind een plaats overgebleven zijn, voor en in tegenstelling tot de bukolische poezie, die zelf, interessanter dan in twee idyllen van Theokritos - de eene de klaagzang op de dood van Daphnis - in één gedicht van de meester zelf, en in de klaagzang van Moschos op de dood

van Bioon, door Shelley zoo bekend geworden, vertegenwoordigd ware. Op de door 15 bladzijden Aischylos en 5 bladzijden Theokritos vrijgekomen pagina's kon dit alles ongetwijfeld zonder moeite ondergebracht zijn. Het boekje zou dan, zoo bovendien Mimnermos nog van zijn willekeurige plaats tegen het slot naar de hem toekomende post in de eerste helft overgebracht was, wat de keuze betreft, een zoo volledige en veelzijdig geschakeerde bloemlezing geworden zijn, als de fragmentarische staat der nalatenschap - en ziehier nu waarlijk een voordeel! - het gemakkelijk maakte in klein bestek samen te stellen. Daar een goed deel der vertalingen op fatsoenlijk peil staat, een klein deel het overschrijdt, is het inderdaad jammer, dat prof. Kuiper hiertoe, door het overwicht van de keuze uit een enkele dichter, niet komen kon.

Zijn inleidend hoofdstuk, dat van Boutens over Sappho, geven mij aanleiding tot nog een paar opmerkingen van algemeene aard. Kuiper is, gelijk wij al zagen, veel kunstzinniger dan Vürtheim. Terwijl deze ergens, om redenen buiten de poezie, aan August Platen een houw toedient, geeft prof. Kuiper duidelijk blijk, dat hij de dichters in de eerste plaats om hun schoonheid wil lezen en dat hij die schoonheid aan hun werk het belangrijkst acht. Bij niet alle philologen komt dat helder uit. In beginsel, naar aanleg dus, is hij bereid, iets van hen aan te nemen en de ervaringen, die hij bij hen opdoet, in zijn philologisch werk niet uit te schakelen. Nergens is het zoo noodig, dat men door eigen arbeid, van meet af aan en onbevangen, tot de werklijkheid tracht door te dringen, als in het Grieksche; op geen gebied bestaat een zoo oude, machtige, in zooveel details onhoudbare traditie. Vooropgezette ideeën vernevelen er de athmosfeer en worden voor een zuiver inzicht onveranderlijk noodlottig. Men ziet het aan het falen van prof. Vürtheim bijna overal, waar hij over Grieksche schoonheid, of over Grieksche levensverschijnselen tot een oordeel moet komen, bijna overal, waar zijn voorstelling van het Grieksche leven belangrijk van zijn ideeën over het moderne afwijkt. Prof. Kuiper staat veel vrijer, veel minder ondichterlijk, d.i. veel minder onproductief tegenover zijn stof. Wij betreuren daarom, dat ook hij op een zeer belangrijk punt in het vereischte inleven, in overgave en aandacht te kort schiet. Het is maar

één punt, waarop ik dat constateeren zal, maar dat punt is, voor hem die het Grieksche leven wil leeren kennen, dus van zelf ook voor hem, die de Grieksche lyriek schiften, vertalen en inleiden wil, van het grootste belang. Het geldt de vraag naar het grondkarakter van het Grieksche levensgevoel. Volgens Nietzsche, die een traditioneele beschouwingswijze brak, om op eigen hand, door zijn intuitie geleid, de werklijkheid tegemoet te treden, is, gelijk men weet, dat grondkarakter niet dan uitsluitend in de tegenstelling van het Dionysische en het Apollinische te begrijpen. Prof. Kuiper, die de draagkracht van het probleem m.i. niet overziet, maakt zich van deze oplossing, en daarmee van het heele probleem, te gemakkelijk af. De tragedie, zegt hij, is geboren uit het koorlied. Die waarheid wordt door Nietzsche buiten de historie gesteld, waar hij in plaats van ‘uit het koorlied’ van ‘aus dem Geiste der Musik’ spreekt. Zij zal zich niet tot een klare voorstelling kunnen kristalliseeren, zoolang de oudste tragedies en de Dithyrambus ons niet anders dan bij benadering bekend zijn. De Dithyrambus, het lied van Dionysus' lijden, sterven en herrijzen is een mythe. Een mythe echter is verhaal. Het ligt dus voor de hand, in dit verhalende het karakter van den dithyrambus te zien. ‘Het is duidelijk, dat men dan tevens de bekende Nietzscheaansche tegenstelling “Dionysisch-Apollinisch”, althans voor deze stof, vaarwel moet zeggen. Daarmede is men dan tegelijk bevrijd van de kwellende vraag, of ooit een Griek deze tegenstelling in Nietzsche's zin herkend en erkend zou hebben’.

Deze conclusies, komt het mij voor, zijn oppervlakkig. Prof. Kuiper blijkt in de eerste plaats van het werk van zijn groote ambtgenoot slechts vluchtig en onvolledig kennis genomen te hebben. Tot de colleges, die Nietzsche omstreeks de tijd, waarin hij zijn voorstudies voor Die Geburt der Tragödie maakte, te Bazel gegeven heeft, behoort onder het jaartal 1870 - het boek was van 1870-71 - een paragraaf, ‘Die Musik in der Tragoedie’ (der Dithyrambus), die *al* de door Kuiper vermelde feiten uitspreekt, maar niettemin van de tegenstelling Dionysisch-Apollinisch reeds uitgaat. ‘Es ist eine ungeheure Thatsache’, zegt Nietzsche daar, ‘dass die Tragoedie aus *der musikalischen Lyrik* der Dionysien geboren ist’. Hij merkt op, hoe de dithyrambos tot het □□*ος* □*συχαστι*□□*ν*

behoort, en zegt in een aanteekening o.a.: ‘Es wurde viel erzählt, heroische Stoffe vornehmlich, darum rechnete Plato den alten Dithyramb zum *γ□νος διηγηματι□□ν*’. Kuiper heeft deze colleges misschien niet gelezen. Er is echter meer. Het is bekend, dat Nietzsche eerst onder de invloed van zijn intieme omgang met Wagner de gedachte opvatte, het ontstaan der tragedie ‘uit de geest der muziek’ af te leiden, daarvan echter reeds spoedig, en ten slotte zoo volledig terugkwam, dat hij er later zijn eersteling, en zijn heele grondprobleem door verknoeid noemde. Het is mij een raadsel, hoe dit Kuiper, die Die Geburt der Tragoedie toch wel niet zonder de Versuch einer Selbstkritik van 1886 gelezen zal hebben, ontgaan kon. De conceptie van de geboorte der tragedie uit de geest der muziek, zooals zijn boek die uitwerkt, heeft voor Nietzsche slechts kort beteekenis gehad. Ook wanneer uit zijn geschriften niet bleek, dat hij èn voor èn na het schrijven van Die Geburt der Tragoedie de bekende tegenstelling - onafhankelijk van de hypothese, die de oorsprong der tragedie in de geest der muziek zocht - tot grondslag voor zijn onderzoek gemaakt had, zou de kritiek door studie van zijn werk tot de gevolgtrekking moeten komen, dat deze hypothese een onessentieel toevoegsel was, waarmede zijn fundamenteele visie op het Grieksche leven noch staat noch valt. Nietzsche moge zich in zijn beoordeeling van allerlei verschijnselen en verschijningen vergist hebben, in zijn groote ontdekking *kon* hij zich niet vergissen, omdat hij in die tegenstelling een grondfeit van alle menschelijk leven aanwees, een grondfeit, dat hij echter nergens zoo scherp en levend en interessant werkzaam vond als bij de Grieken, nergens zoo treffend mythologisch veraanschouwelijkt zag of veraanschouwelijken kon als bij hen. Wat zal men van Griekenland begrijpen, zoolang men niet dít als eerste, hoe zinrijke, taak aanvaard heeft: overal, in al zijn verschijnselen na te speuren, hoe het eene levensgevoel zich splitst, om altijd door samenstuwing van zijn twee stroomen tot zijn eigen eenheid weder terug te streven; mee te voelen, hoe de eene, overmachtig geworden, tot verscheuring, hoe de ander, door de eerste niet langer gevoed, tot verstijving, hoe in beider wederkeerige dienst dat heerlijk evenwicht der schoonheid tot zichtbare, gestaltelijke aanwezigheid komt, die het kostbaarste is wat de Grieksche geest ons te bieden heeft,

en wat door ons als onuitputtelijk wonder van bekoring genoten wordt? Of de Griek zich van de tegenstelling bewust geweest is? De grootsten ongetwijfeld. Maar, onder *deze* mythische vormen? De vraag is, op zich zelf, niet in de eerste plaats belangrijk, noch zou een ontkennend antwoord iets aan deze interpretatie van het wezen der Grieksche wereld veranderen. Nietzsche zelf wees, in de geciteerde paragraaf, nog op de ineensmelting der beide eerediensten van Apolloon en Dionysos: Apolloon Bakcheios, Dionysos Paian: 'Schönster Ausdruck in dem Wort, Apollo habe den zerrissenen Dionysos wieder hergestellt,' roept hij uit. Wat onbewust in de mythe belichaamd werd, behoeft zich in het bewustzijn als begrip niet gespiegeld te hebben, om werklijk te zijn. Ik vrees, dat het prof. Kuiper niet mogelijk zal wezen, Griekenland voor zich zelf tot levende realiteit te maken, zoolang hij Nietzsche geen palinodie zingt en van hem leert, hoe hij in de Grieksche wereld, en iedere wereld kan doordringen.

'De hooge waarheid', schrijft Boutens over Sappho, 'uit den hartslag van haar eigen uitingen te beluisteren, is van zoo zuiver en onmiskenbaar echt gehalte, haar vlucht stijgt zoo onmiddellijk uit de persoonlijke verhoudingen op tot het goddelijke algemeen-menschelijke, dat de overgegeven aandacht het gemis aan lagere bijzonderheden eer op prijs stelt dan betreurt. Wat wij van Sapfo willen weten, moeten wij uit haar eigen woorden puren'. Ik geloof dat aan deze woorden niets toe te voegen is. Maar Boutens haalt onmiddellijk daarop ook Platoon in het geding en tegen de wijze, waarop dit geschiedt, moet ik bezwaar maken. 'Evenals de goddelijke verbeeldingen die den naam dragen van Platoons Dialogen, hier op deze aarde wortelen in de man-mannelijke liefde en uit haar hartebloed de sappen putten tot den bloei die als een dauw van sterrebloesem boven onze hoofden onverwelkbaar de eeuwen heeft doorgeurd, - zoo stijgen de verrukkingen van Sapfo ten hemel op de vleugelen eener eveneens gelijkgeslachtelijke, hier vrouw-vrouwlijke liefde. En zooals Platoon vóor en boven alles minnaar is geweest, zoo is Sapfo onder de Grieksche dichters vóor en boven alles minnares.' Onderschrijvend, wat hier van Sappho gezegd wordt, merk ik op, dat Boutens van Platoon - onnoodig, daar het over Sappho geschrevene volstaan kon - een intrinsiek onzuiver beeld geeft. Hij spreekt

aan het einde van zijn stukje over ‘Sapfo's hartstochtlaaiende gedichten’. Het kenmerkende verschil tusschen Sappho en Platoon is dit, dat Sappho, ‘met haar onverdeelde wezen beminnend’ en ‘geen ademtocht buiten den waanzin verwijlend, waaraan hij die de schoonheid mint, deel moet hebben om een verliefde genoemd te worden’, hartstochtelijk zich, lijdend en genietend, overgeeft aan de persoonlijke verhoudingen, die zij in de geniale potentie van haar poezie te boven gaat, maar die niettemin de aanvaarde stof zijn, waardoor zij haar schoonheid in ons overdraagt. In haar gedichten blijft dáárdoor het geslachtelijke, en dus het, zooals Boutens het noemt vrouw-vrouwlijke, ook zinnelijk-actief, een wezenlijk bestanddeel van haar poezie. Platoon daarentegen gaat van de gelijkgeslachtelijke liefde alleen uit, omdat zij de vorm was waar de liefde zich in het Athene van zijn dagen bij voorkeur in aanschouwen deed. Het karakteristieke in Platoon is echter, dat hij alleen van haar *uitgaat,* om haar vervolgens het zinnelijk-actieve element volledig te ontnemen. Daar hij de werklijkheid tot basis koos, nam hij, toen hij de weg naar die ware liefde, die ware schoonheid wou wijzen, waarin voor de zinnelijke uitingsvormen van geen enkele soort liefde plaats is, het liefdeleven van zijn tijd tot uitgangspunt. Boutens leest Platoon bij uitstek eenzijdig. Dat zien wij al, wanneer hij spreekt van ‘de goddelijke verbeeldingen die den naam dragen van Platoons Dialogen’. Hij denkt hier vanzelf in de eerste plaats aan de Phaidros en aan het Drinkgelag. Welnu, uit deze dialogen wordt duidelijk genoeg, hoezeer, waar bij Sappho de gelijkgeslachtelijke uitingsvorm der liefde - *aanvaard* - de zinnelijke materie van haar poezie blijft, deze zinnelijke uitingsvormen, volgens Platoon, wil men met de wáre liefde de wáre schoonheid liefhebben - *verworpen* - overwonnen moeten worden. Het verschil is te essentieel, om het niet zoo scherp mogelijk te signaleeren. Inderdaad, boven alles was ook Platoon een minnaar. Minnaar waarvan? ‘De schoonheid echter straalde hel ons voor oogen, toen wij, in de hemelsche reien, wij in de volgstoet van Zeus, andren van andren der goden, gelukzalige gezichten en schouwspelen zagen en tot die opperste wijding gewijd werden die het recht is állergelukzaligst te noemen, die in vervoering wij vierden, ongeschondenen zelven, en onverlet door de kwade bezoekingen die later ons wachtten, ongeschon-

dene en eenvoudige en vredige en hemelsche visioenen in reine schittring - voleindigd gewijden - aanschouwend, rein wij en onbevlekt door dat lichaam-genoemde, dat, als oesters gevangen, wij nú aan ons omdragen.' Die schoonheid was het, die Platoon liefhad, en enkel 'wie niet jong-gewijd of wie verdorven is', zegt hij, 'wordt, als hij ziet naar wat op aarde haar naam draagt, niet schielijk van hier derwaarts, ter schoonheid zelve gedragen', maar wordt 'aan de lust zich overgevend, als de dieren naar paring en bevruchting trachtend en in overmoed verkeerend, door vrees noch schaamte weerhouden tegennatuurlijke lust na te jagen.' Als voor een 'verschrikkelijke zonde' deinzen de beide betere deelen van de ziel daarvoor terug, en wanneer ten slotte het slechte deel een enkel maal de overhand houdt, wordt het als een minderwaardige concessie besproken, die de ziel na het leven te boeten heeft. Zoo zij 'tot de duisternis en de tocht onder de aarde' niet veroordeeld wordt, het is enkel, omdat ook in haar liefde *de* liefde leefde, en omdat zij 'onbevederd wel, maar met een aanvang van vedergroei uit het lichaam scheidt.' Platoon, dus, was een minnaar, maar een minnaar van en door Eroos, - de Eroos van Diotima. Om ons te doen begrijpen wie *die* Eroos is, daarvoor schreef hij Het Drinkgelag. In Het Drinkgelag maakt Platoon zijn oude meester zelf tot Eroos' belichaming, en niet voor niets besluit hij zijn werk met die rede van Alkibiades, die, in Sokrates' overwinning op de verzoeking door deze schitterendste der schoonen, de zuiverheid van zijn mythische gestalte symboliseert in de volstrektheid van zijn essentieelste individueele verzaking. In alle geslachtelijkheid, die zich als eigenmachtige drang handhaaft, - alleen de natuurlijke functie had haar eigen bescheiden plaats - zag Platoon een kwaad. De goede liefde begon, waar de geslachtelijkheid, in de geest overwonnen en tot bovengeslachtelijkheid gelouterd, eindigde. De gelijkgeslachtelijkheid dus, voorzoover zij zich niet als iedere geslachtelijkheid, in de geest overwonnen, tot de bovengeslachtelijkheid dier goede liefde loutert, waarin geen gelijkgeslachtelijkheid meer bestaan kan, - háár, aan een *ondoelmatig,* onvruchtbaar *misbruik* van het lichaam verbonden, veroordeelde hij: in De Staat, die het goede in het doelmatige stelt, implicite; in het achtste boek van de Wetten ten slotte uitdrukkelijk.

Laten wij door geen reactie tegen de door Boutens zoo vehement aangevallen vergoelijkingen en veroordeelingen van Sappho gedreven worden, Platoons' figuur anders te zien dan zij is. Hem op deze wijze en in dit verband met Sappho te vergelijken, versterkt in geen enkel opzicht wat een liefdevolle lezing van haar gedichten en fragmenten ons van zelf als haar wezen aanschouwen doet. Platoon miskent het in zijn diepste bedoelingen.

P.N. VAN EYCK.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Een malligheid van zeventien jaar.

- Het was in December 1906, dat de Tweede Kamer na een tweedaags-debat met 37 tegen 35 stemmen tot uitgifte van een 'analytisch' Kamerverslag, naast de stenografisch opgenomen 'Handelingen', besloot, dat *f* 40.000 zou kosten.

Thans heeft (December 1923) de Commissie voor het 'Kort Verslag', zooals dit 'objectief' uittreksel van parlementaire welsprekendheid is komen te heeten, zijn opheffing voorgesteld. Het totaal bedrag der kosten was inmiddels tot ruim een ton gestegen, waartegenover een opbrengst stond van ruim een tiende van dit bedrag.

De nederlandsche pers heeft destijds unaniem tegen het dwaze denkbeeld gewaarschuwd. En pers-kundige leden der Tweede Kamer steunden haar verzet. Onder hen de heer Van Vuuren, thans lid der Commissie, die opheffing aanraadt. Voor hem inzonderheid moet eenige voldoening gelegen zijn in het feit, dat thans de Commissie (in stuk 332.1) moest schrijven: 'De illusies, die de voorstemmers van het nieuwe instituut koesterden, zijn niet in vervulling gegaan. De verwachting, dat het K o r t V e r s l a g als een goed objectief, maar volledig résumé, waarin alles wat in de Kamer gebeurt tot zijn recht komt, alom in het land met instemming zou worden ontvangen en dat de dagbladen voor de samenstelling van hun verslagen van het K o r t V e r s l a g gebruik zouden maken, is niet uitgekomen... De belangstelling... is tot een minimum gedaald.'

Dit alles is destijds voorspeld, maar door de 37 niet geloofd.

Niemand in Nederland interesseert zich gelijkelijk ‘voor alles wat in de Kamer gebeurt’; de kranten houden in haar verslagen hiermee rekening, ‘verslaan’ uitvoeriger wat bij haar lezers belangstelling ontmoet, beknopter wat dit in mindere mate doet en hebben soms de stoutheid, te zwijgen over wat niemand uit haar publiek interesseert. Er waren onder de 37, die hierdoor zich achtten te kort gedaan, en zij schiepen het Kort Verslag, dat onpartijdig, hoe geheel anders dan de boosaardig partijdige pers!, een rede van den premier of van een fractie-leider zou excerpeeren naar denzelfden maatstaf als een even lang betoog over eenig plaatselijk of persoonlijk belang en dat den groningschen abonnee met onveranderde onaandoenlijkheid voor de onderwerpen zijner aandacht met gelijke uitvoerigheid zou inlichten over de derde-klasse-rijtuigen in de treinen naar het Noorden als over het onrecht, dat was aangedaan aan den sluiswachter te Cortgene.

Een aantal Nederlanders heeft de proef genomen; men kreeg voor een paar gulden heel wat papier in huis. Toch bevonden zij zich bekocht. De ruim 26000 abonnementen, die eens het Kort Verslag heeft mogen boeken, zag het slinken tot 3750.

Thans ligt het ding op apegapen. Maar ‘de vast aangestelde ambtenaren van dezen dienst zullen wachtgeld genieten volgens de bepalingen van het Koninklijk Besluit van 3 Augustus 1922 (S t a a t s b l a d no. 479)’. Zij hebben hier eerlijke aanspraak op. De belastingbetaler trooste zich met de gedachte, dat deze heeren, uitnemende verslaggevers die zij zijn, wel ander en ook voor henzelven dankbaarder emplooi zullen vinden bij een goede krant.

v. B.

Buitenlandsch overzicht.

Ramsay Macdonald.
25 Jan. 1924.

Het optreden van het Labour-kabinet in Engeland is de groote gebeurtenis van de maand. Menig Nederlander zal watertanden naar de snelheid waarmede het ter wereld kwam. Maandagavond het votum van wantrouwen tegen de regeering van Baldwin uitgebracht; Dinsdagochtend half elf de laatste bijeenkomst van het geslagen kabinet; een uur later Baldwin op Buckingham Palace met de ontslagaanvraag, een half uur daarna Rainsay Macdonald ontboden, om vijf uur dienzelfden Dinsdag de ministers benoemd. Het geheele proces in Engeland afgeloopen binnen de vier-en-twintig uur; - in Nederland een stilstand die van 26 October tot 7 Januari duurt, en aan het eind geen oplossing der crisis levert, maar hare negatie. En dit alles, terwijl ook in Engeland het oude geval van overgang der meerderheid van de eene aan de andere van twee partijen niet meer bestond.

Maar de drie groepen van 256 conservatieven, 192 ‘labourites’, 160 liberalen die 6 December uit de bus kwamen hadden elk voor zich gelegenheid gehad zich op de aan te nemen houding te beraden en hadden deze in alle bijzonderheden vastgesteld. Men wist dat Asquith de coalitie met de conservatieven verwierp en er geen met de arbeiderspartij najoeg; men wist ook dat Labour voor zichzelf wilde opkomen; dat het, als talrijkste niet-conservatieve groep ‘oppositie’ tijdens het conservatieve bewind, den traditioneelen prijs der zegepraal zou opeischen onmiddellijk nadat dit bewind in

de minderheid gebracht was, al had het niet uit eigen kracht alleen de zege behaald, en al begrijpt het zeer goed, dat deze omstandigheid het groote beperking oplegt in de verwezenlijking van zijn binnenlandsch program, 't welk eene kapitaalsheffing tot delging van schuld bevatte. Dit zoo zijnde, zal het vermoedelijk veel werk maken van het gedeelte van zijn program dat op de buitenlandsche vraagstukken betrekking heeft, en het is volstrekt niet uitgesloten dat het dan eenigen tijd met volle instemming der liberalen en zelfs zonder onmiddellijk verzet van conservatieve zijde zal kunnen regeeren. Bepaalde successen op het buitenlandsch terrein behaald zullen zoodanige gunstige uitwerking kunnen hebben op de economische toestanden in Engeland zelf, toestanden die reeds lang om herstel riepen maar dit door de geringe krachtsontwikkeling der buitenlansche staatkunde van Engeland onder Baldwin niet verkregen, dat het aanwenden eener krachtige vredespolitiek naar buiten ook uit overwegingen, aan de binnenlandsche verhoudingen ontleend, voor de arbeiderspartij veel verlokkends moet hebben. Het maakt den indruk, dat bij de keuze van ministers door Ramsay Macdonald met deze omstandigheid volle rekening gehouden is. De namen van den premier zelf, die van Philip Snowden, Noel Buxton, Trevelyan, Arthur Ponsonby herinneren aan den moedigen ideeënstrijd tijdens en vlak na den oorlog door eene keurbende volgehouden tegen den druk der dwangvoorstellingen die toen de dictatuur van Lloyd George schraagden, en deze lieden hebben ongetwijfeld van hun moed en wil genoeg overgehouden om te bewerken dat de buitenlandsche staatkunde van Engeland onder hun bewind van de slapheid van die van Baldwin merkbaar onderscheiden zij. Treffen zij voor een actief-pacifistische staatkunde gunstige omstandigheden in Europa aan? De daling van den frank is Frankrijk komen bewijzen dat zijn elleboogwijdte geringer is dan Poincaré voor het ongewijzigd voortzetten zijner in de beruchte Zondagsredevoeringen van verleden jaar verdedigde politiek ten opzichte van het Duitsche vraagstuk behoeft. Hij heeft zijne meerderheid in het parlement behouden, maar alleen, omdat hij voorzichtiger is geworden naar den juist door hem geraden wensch dier meerderheid. Men kan er zeker van zijn, dat onder leiding van Ramsay Macdonald Engeland

het aangevangen onderzoek naar Duitschlands betalingsvermogen niet tot een grap zal laten ontzielen; hij heeft onmiddellijk gelegenheid te doen uitkomen dat er een nieuwe wil uitgaat van Downing Street en dat die zich van nieuwe methoden durft bedienen.

In afwachting van wat komen gaat, kan men zekere paragraphen opslaan van het boekje dat Ramsay Macdonald in September 1920 verschijnen deed: *A Policy for the Labour Party:* 'Can Labour govern?' vraagt hij daar. Ten opzichte der buitenlandsche zaken, meent hij, wordt het ten onrechte betwijfeld. Buitenlandsche regeerkunst zal niet ontbreken; zij zal echter een geheel anderen inhoud hebben dan de regeerkunst der oude diplomatie:

'Every military genius has emphasised the necessity of directing in time of war an offensive against the public opinions as well as against the armies of enemy countries. Such an offensive is still more necessary in times of peace. The sound and just policy needs the support of opinion, the doubtful one needs its criticism, the bad one needs its correction. Peace and goodwill are maintained in the forum not in the arsenal... The ideal Foreign Secretary must be in touch with the democratic movements abroad, must have a personal knowledge of their leaders, their influence, their strength and their weakness, must understand the people with whom he has tot deal. And it would be a great advantage if he were known hinself - if he were not merely a familiar name but a familiar person. He must represent not merely the rivalries and conflicting ambitions of his nation but its neighbourliness, its desire to co-operate, its international spirit. He must be a known man of two qualities, one who is not tot be imposed upon and one who does not wish to impose upon anyone else... In such men, the Labour Party is far richer than any other Party... Labour is best fitted to lay the foundations of that policy which will send disputes into courts and not battlefields, which will give the League of Nations a chance of operating, which will bring disarmament into the sphere of practical politics, and which will end for ever the dangers and the unrealities of the old diplomacy'.

Het zelfbewustzijn is hier klaarblijkelijk uitgegroeid tot zelfbehagen. *For ever!* Alsof, wanneer hun 'rivalries' maar

scherp genoeg in botsing komen, ook democratieën de oude knepen der diplomatie niet snel genoeg aanleeren. Laten wij niet alles in eens hopen, maar er toch iets van hopen: het hooge ambt ontwikkelt misschien in den klaarblijkelijk welgezinden man, die zich aan de schrijftafel zóó gaan liet, een anders gekleurd, immers een ambtelijk verantwoordelijkheidsgevoel. En laat hij, bij al zijn kennis van het personeel der internationale arbeidersbeweging en haar organisatiën, waarop hij stoft, niet vergeten dat hij nog met heel wat slimme vossen van de oude soort bovendien te maken krijgt, in de kabinetten en - in zijn binnenste, en dat hij zijn eigenschap ‘not to be imposed upon’ in volle werking mag houden, ook tegen een deel van zijn vrienden en van zijn eigen ik.

C.

Bibliographie.

G.J.P.J. Bolland's Colleges, uitgegeven door Ester Vas Nunes, I. Logica. - Haarlem, J.W. Boissevain & Co. - 1923.

Het eerste deel dezer uitgave zal zeker welkom zijn aan vurige Bollandisten, maar had mej. Vas Nunes ook een aangename verrassing bij buitenstaanders verwacht? Zoo niet, aan één dier laatsten alhans heeft zij die verheuging bezorgd. Vele jaren van meening, dat hij van Hegel en Bolland toch niets begrijpen kon, hield hij zich buiten haar wijsgeerige geschriften, maar nu deze *Logica* hem in handen komt, ontwaart hij bij zich zelf veel meer gemak om ze te volgen (hoewel lang geen volkomen gemak), dan hij had durven denken. Bolland is hier duidelijker dan het gerucht van hem gaat, en menigen buitenstaander wellicht zal mej. Vas Nunes met dit boek aan zich verplichten als met een inleiding in de wijsbegeerte van Hegel en méér nog in die van Bolland zelf.

Van Bolland zelf.... maar *is* dit boek Bolland zelf? Mej. Vas Nunes meent het te kunnen verzekeren. Zij hield met den meesten ijver dictaat, en Bolland zag de dictaten voor het grootste gedeelte na en bracht aanvulling en verbetering aan (blz. 1). Het kon haast niet beter, zou men zeggen, maar een dictaat, zelfs zóó verzorgd, is nog altijd niet geheel een geschrift van den Meester, en hier waagt men de onderstelling, dat de leerling den meester *niet* altijd nauwkeurig weergeeft. En men waagt dat hier om bezwaar tegen zekere beweringen, over wier juistheid ook een niet-Hegelaar meepraten mag, en die men ongaarne aan Bolland zelf toekent.

Dat ergens (blz. 167) staat ‘de roos is rood’, terwijl het verband eischt ‘*die* roos is rood’, is wellicht enkel de schuld van den drukfoutenduivel. Maar het wordt een ander geval reeds bij die geheimzinnige machine (blz. 49), wier *beweging* gelijk blijft, terwijl er aan *snelheid* verloren gaat; - heeft Bolland inderdaad zoo raadselachtig gesproken?

En heeft hij inderdaad gezegd: ‘ik maak geen verschil tusschen kracht en arbeid’ (blz. 112)? Hoe, dezelfde man, die uitvaart tegen de gelijkstelling van *werklijkheid* en *realiteit* (blz. 122), die zelfde man zou zulk een botte verwisseling begaan als die van *arbeid* en *arbeidsvermogen?*

En toch, dat laatste woord had er moeten staan om aan het zinnetje een redelijken inhoud te geven, dien het dan heeft, zoo men het in gedachten wat aanvult en het verstaat als ‘ik maak *ten deze* (of *hier*) geen verschil tusschen kracht en arbeidsvermogen’. Maar heeft Bolland dat *vermogen* met opzet weggelaten, dan zou men hem in zijn eigen lieflijke taal mogen toevoegen: ‘ge begrijpt er niets van’.

En is waarlijk van Bolland zelf de onbesuisde romantische uitspraak (blz. 121) ‘toch zijn nooit groote gedachten *inductief* gevonden’, en wat er verder staat? Let wel, de *Logica* beweert hier niet, dat ook bij de meest streng-inductieve wettenvondst er toch eindelijk een oogenblik komen moet, waarin de onderzoeker een zekere wet zelf opmerkt, neen, hij meent het in den romantischen zin, waarvan de leek zoo gaarne droomt, en die inderdaad menigmaal waar was, en dan is zijn bewering grovelijk onjuist. Had er *niet altijd* gestaan inplaats van *nooit*, de stelling zou doorgaan, maar nu..... heeft Bolland waarlijk nooit gehoord van het denk-gepeuter, waarmee Kepler tot zijn tweede en derde wet kwam (heusch toch geen *kleine* gedachten), die achteraan hinkten, zoo zeer als maar mogelijk is? Of tellen die niet mee, wijl Kepler's onderzoek over *waarnemingen* liep en niet over *proeven*, al was dan zijn werk een toonbeeld van streng inductief onderzoek? Maar dan kan ik mej. Vas Nunes verzekeren dat Pasteur's luisterijke gedachte van de *moleculaire dissymmetrie* achteraan is komen hinken, en, naar een verhaal, Boyle zijn beroemde wet eerst gevonden heeft, nadat zijn experimenteele gegevens reeds geruimen tijd bijeen waren. De wordingsgeschiedenis der groote gedachten bevat allerlei, en lang niet alleen die ‘bliksemflitsen’ waarvoor de leek haast uitsluitend gevoel heeft.

Kleinigheden, zal mej. Vas Nunes zeggen, en er misschien bijvoegen: Bolland achtte zich niet onfeilbaar (blz. 106). Maar indien kleinigheden in zekeren zin, in anderen zin weer niet, wijl zij in anderen zin weer groote fouten zijn; wijl zij komen van den man, die anderen zoo druk om onnauwkeurigheden aansprak, en eindelijk (en daarom vooral biedt men ze hier aan), wijl zij er aan doen twijfelen, of de *Logica* geheel en al *Bolland* is. Natuurlijk zal zij dat voor het overgroote deel wèl zijn, maar hier acht men het gansch niet onmogelijk, dat deze uitgave allerlei twistgeschrift van Bollandisten zal uitlokken, en mej. Vas Nunes meer zal moeten verdragen dan zij nu te hooren kreeg.

Toch blijft men hier haar zeer erkentelijk. En men blijft dat ook al neemt men haar eigenlijk een weinig kwalijk, dat zij, waar uitingen van andere schrijvers in de *Logica* vermeld worden, niet de bewijsplaatsen opzocht en aangaf: dat zoeken en geven mag de meest eerbiedige volgeling doen, en dàt had de waarde van haar boek nog verhoogd.

CH.M.V.D.

De Idee, orgaan van het Bolland-Genootschap voor zuivere rede. W. Versluys' Uitg. Mij., Amsterdam.

Tegelijk met de *Logica* verschijnt de eerste aflevering van een wijsgeerig *school-orgaan*, zooals de redaktie het noemt, er bij verklarend, dat

de bloei van het *Bolland-Genootschap voor zuivere Rede* die uitgave mogelijk maakt. Maar is die uitgave niet een vergrijp aan den Meester zelven, die ronduit verklaard had: ‘met mij is het weer uit’? Neen, zegt de redaktie; uit piëteit voor Bolland zelf is het plicht om die sombere opvatting te *ontkennen* door *bevestiging* van het beginsel zijner leer.

Het tijdschrift is geen vrije tribune voor het wijsgeerige woord, aldus alweer de redaktie, maar staat alleen open voor hen, die de methode onzer school verstaan. Het zij zoo, en te verwachten is zeker spoedig een schoolbespreking van mej. Vas Nunes' *Logica.*

v. D.

Benedictus de Spinoza, Ethica, uit het Latijn door Dr. W. Meyer, 3e druk, Amsterdam 1923, S.L. van Looy.

Maar dat er op nog andere belangstelling in wijsbegeerte gerekend wordt dan in die van Hegel-Bolland, bewijst wel het verschijnen van deze uitgave. Men kan ze moeilijk aanzien zonder een gevoel van eerbiedige aandoening voor den grijsaard, die dezen derden druk nog tot stand brengen kon, al zocht hij de hulp van een jongeren vriend. *Bene agere et laetari* - in zijn arbeid aan Spinoza's leer heeft Dr. Meyer het eerste deel van des Meesters spreuk geëerd, en het tweede deel zal hem zeker niet onthouden zijn.

v. D.

De vinding-Ritsema van Eck.

> De staatkunde werkt niet, als een architect, met dood materiaal, maar met de levende menschelijke samenlevingen.
> S. Ritsema van Eck, 12 Januari 1923.

I.

Geplaatst als wij ons zien tegenover het ontzaglijk probleem, de Indische staatsinrichting binnenkort te moeten herscheppen - in welke mate en in welken geest dan ook -, en verstoken als wij daarbij zijn van regeeringsleiding, is het stellig nu niet de tijd om zonder noodzaak twisten te vermeerderen. Het is veeleer een tijd om, als het mocht gelukken, uiteenloopende inzichten tot wat meer eenheid te brengen. Wat hier over de staatkundige vinding-Ritsema van Eck gezegd gaat worden heeft dan ook geen andere strekking dan om zakelijk te preciseeren, in hoever die conceptie deugdelijke bouwstof lijkt te bevatten; in hoever zij een sta-in-den-weg moet zijn; en wat haar nuttig effect blokkeert.

De eerste brochure aangaande dit staatkundig inzicht werd gepubliceerd begin 1912, toen de schrijver houtvester op Oost-Java was; vooral een brochure van 1913 echter zette puntjes op de i. De jongste uiting uit de lange reeks is van Januari 1924.

Het waren twee eenvoudige en pakkende gedachten bovenal, die uit de brochures van 1913 en 1912 te voorschijn traden.

Was tot in het begin dezer eeuw de Indische volksorganisatie beperkt gebleven tot Indonesische dorpsgemeenten (desa's enz.) en Indonesische zelfbesturende rijkjes (Soerakarta, Deli,

Tanette enz.), en kwam men daarboven terstond in aanraking met de gezagsmachine van het Nederlandsche gouvernement - aan de spits de gouverneur-generaal, onder hem het heirleger van westersche en oostersche landsdienaren -, de nieuwe tijd eischte een opschuiving van de scheidingslijn naar boven. Bouw boven de desa's - zoo ried de heer Van Eck -, en naast of in plaats van de rijkjes, autonome regentschappen; laat de Indiër in die regentschappen, met hun zelfregeerende regentschapsraden, een vol staatsburgerschap genieten; en reken tot die Indiërs niet alleen inlanders, maar ieder, die Indië als zijn vaderland beschouwt of aanvaardt. Anderzijds: houd de Nederlandsche gezagsmachine vrij van voorstellingen en inzettingen, aan zelfregeering ontleend; prent den Nederlanders, die in die machine den invloed van hun vaderland tot uiting mogen brengen of die van haar profiteeren, terdege in, dat zij binnen Indië geen aanspraak hebben op individueele staatsburgerlijke rechten, welke aldáár juist voor den landzaat zijn weggelegd; laat hen tevreden zijn met de rol van het Nederlandsche volk, als volk, tusschen de volken van Indië. Straks zal wellicht de scheidingslijn weer hooger kunnen rijzen, en boven de organisatie der autonome regentschappen zou die van geheele stamverbanden, van geheele Indische volken kunnen komen - de Soendaneezen als eenheid, de Javanen, de Atjèhers, de Maleiers enz. enz. als eenheid -; de Nederlandsche gezagsmachine krimpt dan andermaal naar boven in, doch haar inrichting behoeft principieel niet te worden vervormd. Aldus is in Indië een evenwichtig samenwerken te verwachten van het Nederlandsche volk eenerzijds, de onderscheidene Indische volken anderzijds.

Het denkbeeld-Ritsema van Eck vond aandacht en bijval. De geopperde regentschapsautonomie kwam, zag, won. Van de overige voorslagen werd erkend, dat zij den geest aan het denken brachten.

De ontwerper zat niet stil. Hij dacht en bouwde verder. Op den grondslag van 1913 en 1912 bouwde hij een gansch staatkundig stelsel, harmonisch van indeeling, keurig van symmetrie. Het was verrassend te zien, tot welk een machtig geheel men kon geraken, alleen maar door op deze grondslagen consequent en logisch verder te bouwen. Zoo ontstond weldra het staatsplan-Ritsema van Eck.

Van boven naar onder vertoont dit plan, in zijn volgroeide gestalte, de navolgende hoofdtrekken. Het is niet altijd duidelijk, in hoever nieuwe openbaringen oudere hebben opgeheven of geamendeerd; doch dit hebben zelfs Bijbel en Koran met Van Ecks vinding gemeen.

1. Het Koninkrijk der Nederlanden wordt ten onrechte gedacht als omvattende vier *gebiedsdeelen,* geographische groepen: het rijk (in Europa), Indië, Suriname en Curaçao. Integendeel, onze staat is een nationaliteitenstaat[1]; hij omvat *volken,* ethnologische groepen: vooreerst het Nederlandsche volk - niet enkel binnen het rijk, maar ook op Aziatisch en Amerikaansch gebied heerschend -, maar dan het Soendasche volk, het Javaansche volk, het Atjèhsche, het Maleische volk enz. enz., het Surinaamsche en het Curaçaosche volk. Aangezien de staten-generaal te zamen met de kroon wetgever zijn voor den heelen staat, behoort naast het binnenhof in den Haag een voorbereidingscomité te worden ingesteld, waarin zich onze nationaliteitenstaat weerspiegelt: een comité dus met een aantal representatieve Nederlandsche leden, en voorts - op den duur - een Soendaasch lid, een Javaansch, een Atjèhsch of b.v. een Maleisch lid enz. enz., een Surinaamsch lid en een Curaçaosch lid[2]. Op deze wijze komen de oostersche volken van den Nederlandschen nationaliteitenstaat tot hun recht in Europa.
2. Hoe komt, van den anderen kant, het in dezen nationaliteitenstaat ingelaschte Nederlandsche volk tot zijn recht in Azië? Door de ‘delegatie’ van zijnentwege, die het daarginds bezit in de gezagsmachine, welke van den landvoogd af naar beneden reikt tot waar de autonome, nationaalgekleurde gemeenschappen van de volken des lands beginnen; een gezagstoestel, die het ‘intermediair’ vormt tusschen het volk in Holland zelf en de oosterlingen, en waarin de betrekkingen uitsluitend toegankelijk zijn voor op Nederlandschen voet bezoldigde Nederlanders[3]. Weliswaar mogen in dien gezagstoestel geledingen worden opgenomen: onder de centrale

1) Gids 1917 I, blz. 205; Herzieningsrapport 1920, o.a. blz. 438, 489-490; Indische Gids 1921, blz. 12, 22, 34; Indisch genootschap 1921, blz. 205; Indisch genootschap 1923, blz. 163; Vragen des Tijds 1924, blz. 267-268, 273, 280.
2) Herzieningsrapport 1920, blz. 500-502, 549, 555.
3) Brochure 1915, blz. 18, 24; Gids 1918 II, blz. 99, 104, 107; Herzieningsrapport 1920, blz. 472; anders brochure 1912, blz. 40.

delegatie van het Nederlandsche volk (de Indische regeering) zijn provinciale delegaties mogelijk en gewenscht voor de vijf groote eilandressorten in Indië - ressorten met 'een typeerende eigen werkkring'[1] -, gewestelijke delegaties voor de residenties, stedelijke delegaties voor de Nederlandsche steden in Indië. Aangezien dit evenwel altegader slechts delegaties zijn van het in Europa reeds georganiseerde Nederlandsche volk, is van politiek zeggenschap daarbij geen sprake: op zijn hoogst kan men wetgevende raden (zelfs gemengde) aan de gezagshoofden ter zijde stellen, - het bestuur echter moet onverkort aan de gouverneurs, residenten en burgemeesters blijven[2]. Het budgetrecht voor al deze kringen is alweer uiteraard bij het georganiseerde Nederlandsche volk in Holland, dus bij de wetgevende macht in den Haag; mocht men al voor de lagere kringen in Indië wat water in zijn wijn doen, in beginsel blijft zelfs voor deze het budgetrecht van het binnenhof intact[3]. Evenzoo reikt de Nederlandsche rechterlijke macht in Indië naar beneden niet lager dan deze gezagsmachine reikt, en bestaat zij in beginsel alleen uit Nederlanders; geen inlandsche landraadpresidenten derhalve[4]. Alleen door dezen Nederlandschen gezagstoestel komt Indië in aanraking met het buitenland; hij volvoert voor onze Aziatische volken de internationale functie[5]. Het privaatrecht binnen deze sfeer moet voor allen Nederlandsch recht zijn[6]. Van een recht van vereeniging en vergadering, voor wie ook, of van andere staatkundige rechten in Indië mag in deze Nederlandsche sfeer geen sprake wezen; de staatkundige rechten der Nederlanders immers liggen bij uitsluiting in Holland[7]. Wel zou het onvermengd houden van Hollandsche

1) Brochure 1912, blz. 18.
2) Brochure 1912, blz. 31; brochure 1915, blz. 30-31, 32, 33, 43; Gids 1918 II, blz, 94, 108; Herzieningsrapport 1920, blz. 494-496; Indische Gids 1921, blz. 17, 22, 25; Indisch genootschap 1923, blz. 124; anders brochure 1913, blz. 31-32.
3) Herzieningsrapport 1920, o.a. blz. 496, 509, 548, 558; Indische Gids 1921, blz. 27; Indisch genootschap 1922, blz. 91-92.
4) Brochure 1912, blz. 40; brochure 1915, blz. 22.
5) Brochure 1915, blz. 7: Indisch genootschap 1922, blz. 76, 78, 92.
6) Brochure 1915, blz. 22; Herzieningsrapport 1920, blz. 529.
7) Brochure 1915, blz. 17-18, 29; Gids 1918 II, blz. 105, 107; Herzieningsrapport 1920, blz. 450; Indische Gids 1921, blz. 17, 20, 22; anders brochure 1913, blz. 17, 18.

gezags- en Indische autonomiesfeer kunnen meebrengen, dat in Indië aan Nederlanders en andere niet-Indiërs bepaalde wijken wierden aangewezen[1]. Is aldus gezorgd, dat eenerzijds de Indische volken in Europa, anderzijds het Nederlandsche volk in Azië behoorlijk functionneert, dan rest ter beschouwing de organisatie, die binnen het kader van den Grootnederlandschen nationaliteitenstaat gegeven wordt aan de samenstellende volken zelf.

3. Die van het Nederlandsche volk is eenvoudig. Het Nederlandsche volk toch, hoewel in drie werelddeelen gezagvoerend, vindt zijn nationaal-staatkundige ordening sinds lang in zijn instellingen tusschen Dollard en Schelde. Politiek gesproken hebben de leden van dat volk niets te wenschen buiten dit.
4. Wat echter correspondeert voor het Soendasche volk, het Javaansche, het Atjèhsche, het Maleische volk enz. enz. met de nationaal-staatkundige organisatie, die zich het Nederlandsche volk gegeven heeft aan de Noordzee? In Indië krijgen om te beginnen alle Indiërs - dus niet de inlanders of Indonesiërs alleen; de rastegenstelling vervalt - hun autonome regentschappen, waar alle functies voorbehouden worden aan op Indischen voet bezoldigde Indiërs[2]. Niet-Indiërs worden in de raden dier lichamen niet opgenomen; het Indisch-nationaal karakter dient zuiver bewaard. Even ver als deze autonome gemeenschappen reiken, reikt ook een regentschapsrechtspraak, in beginsel alleen door Indiërs bediend[3]; reiken voorts verdere technische diensten[4]; zelfs een Indisch militieleger moet samenhangen met, en voortkomen uit, de autonome gemeenschappen der Indiërs[5]. Binnen den autonomen kring geldt het territoriaal beginsel[6], weshalve b.v. het privaatrecht aldaar voor alle Indiërs uit dien kring eenparig is[7]. Recht van vereeniging en vergadering wordt

1) Indische Gids 1921, blz. 30, 31, 33.
2) Brochure 1915, blz. 24.
3) Brochure 1912, blz. 40; brochure 1913, blz. 23, 26; brochure 1915, blz. 22; Herzieningsrapport 1920, blz. 531.
4) Gids 1918 II, blz. 103.
5) Gids 1917 I, blz. 219.
6) Brochure 1915, blz. 17; Herzieningsrapport 1920, blz. 529, 536.
7) Brochure 1913, blz. 22; brochure 1915, blz. 21-22; Herzieningsrapport 1920, blz. 444, 484, 518, 529-530.

erkend, doch slechts voor Indiërs, en niet verder dan de regentschapsautonomie zich uitstrekt[1]. Mocht mettertijd het nationaal-staatkundig leven tot wasdom komen, dan groeien allicht boven de autonome regentschappen autonome residenties[2] en zelfs autonome volksgemeenschappen (een Soendasche, een Javaansche, een Atjèhsche, een Maleische enz. enz. volksgemeenschap); doch zulke nationale eenheden kunnen niet de grootte krijgen van een eilandprovincie der Nederlandsche gezagsmachine[3], en in geen geval tot een Indisch volk van heel Indië uitdijen, want vooreerst, de autonomie der Indiërs mag niet, staatkundig én economisch, verder gaan dan hun kunnen[4], en ten andere, er is tusschen de volken van Indië geen andere band dan het historisch gegeven der Hollandsche heerschappij. Door zulk een uitgroei trouwens zou de ethnologische groepeering, daar ons gezag op rust[5], overgaan in de geographische groepeering, waarvan de conceptie niet wil weten.

Aan het aldus geschetste schema nu zullen alle toekomstige reorganisaties van Indiës staatsinrichting zijn te toetsen. Geen hervormingen meer van de hand in den tand: vandaag een westersche gemeenteraad van Soerabaja, morgen een oostersche raad van Ogan Ilir, overmorgen toelating van inlanders in het hooggerechtshof, overovermorgen misschien hun benoembaarheid tot gouverneur-generaal. Neen, elke hervorming, klein of groot, moet voegen in dit weloverdachte kader.

Aldus de uiteenzetting. Nu nog even de aanprijzing. Drie momenten met name verdienen te worden uitgetild.

Het eerste raakt van nabij ons Nederlandsche belang. Het stelsel van den Grootnederlandschen nationaliteitenstaat waarborgt voorgoed ons Nederlandsch gezag in Indië; maakt verlies van Indië onmogelijk; is het eenige middel tot bestendiging van het Grootnederlandsche Empire[6]. Zal aanvankelijk

1) Java-Bode 22 November 1918; Herzieningsrapport 1920, blz 450.
2) Brochure 1915, blz. 14.
3) Herzieningsrapport 1920, blz. 500, 512, 550; Indische Gids 1921, blz. 14.
4) Brochure 1915, blz. 7, 11, 13, 32; Gids 1918 II, blz. 100-103; Herzieningsrapport 1920, o.a. blz. 476-478; Indische Gids 1921, blz. 30.
5) Gids 1918 II, blz. 87-88, 92.
6) Brochure 1913, blz. 6, 7, 9, 30, 35, 36; Indisch genootschap 1923, blz. 160; Vragen des Tijds 1924, blz. 279.

het Nederlandsche volk in dien nationaliteitenstaat de hegemonie voeren, en kan dat op den duur[1] den vorm van gelijkgerechtigd bondgenootschap aannemen[2], in elk geval is onze plaats als volk daarginds verzekerd: in het Indisch samenstel toch maakt dit schema onze deelneming als Nederlandsch volk kortweg onmisbaar. Kreeg reeds in de brochure van 1913 (de tweede dus) deze handhaving van Nederlandsch gezag de eereplaats, in de jongste uitingen is zelfs het heele probleem gesteld als een vraag, hóé het Nederlandsch gezag in Indië duurzaam te bevestigen[3].

Het tweede moment van aanbeveling raakt de centrale instellingen voor Indië. Voor een centralen volksraad te Batavia is in den nationaliteitenstaat geen plaats, want in het schema-Van Eck representeert hij niets. Is het noodig, teneinde 'een zeker sentiment' te bevredigen[4], zulk een college te gedoogen[5], dan toch in elk geval een volksraad zonder macht. Evenmin kan iets worden afgebrokkeld van den invloed van het opperbestuur in den Haag op de centrale gezagsmachine[6]; want door het opperbestuur spreekt het Nederlandsche volk tot zijn 'intermediair', zijn 'delegatie'. Teleurgesteld over deze dubbele ontzegging kunnen enkel zijn 'nationalisten en koloniaal-chauvinisten'[7].

Vraagt men ten slotte om het bewijs, dat het beraamde staatsplan goed ziet, dan ligt het antwoord voor de hand. Hierin toch zal de staatkundige conceptie-Ritsema van Eck haar rechtvaardiging vinden, dat zij 'zoowel voor het nederlandsche volk als voor de indische volken aannemelijk' is[8] - 'even krachtig voor ons, als doeltreffend voor hen'[9] -; dat in haar alle Indische vraagstukken een ongedwongen op-

1) Brochure 1913, blz. 14; Herzieningsrapport 1920, blz. 492, 500.
2) Herzieningsrapport 1920, blz. 548-549.
3) Gids 1918 II, blz. 78; Herzieningsrapport 1920, blz. 458, 462, 469, 547; Indisch genootschap 1922, blz. 74, 87, 88, 92; Vragen des Tijds 1924, blz. 271, 273, 278, 280.
4) Vergelijk Herzieningsrapport 1920, blz. 459, 496, 511.
5) Gids 1918 II, blz 108; Herzieningsrapport 1920, blz. 557-558.
6) Herzieningsrapport 1920, blz. 441, 454, 555-556; Vragen des Tijds 1924, blz. 274.
7) Indische Gids 1921, blz. 11, 12, 13, 16, 21, 22.
8) Indisch genootschap 1923, blz. 121.
9) Brochure 1915, blz. 5.

lossing ontvangen[1]; en dat zij werkt, niet met toestanden en menschen zooals een idealist of theoreticus zich die kan droomen, doch met het materiaal van toestanden en menschen gelijk ze zijn[2].

II.

Is vorenstaande teekening juist geweest (zij het dan niet tot in alle details en motiveeringen volledig), dan zal de lezer aanstonds opmerken, met hoe weinig feitelijke gegevens omtrent toestanden, zwarigheden, aspiraties en historie men kan volstaan om in deze 'eenvoudige, klare begrippen'[3], in deze 'klare staatkundige conceptie'[4] zich in te denken. Wie maar weet, dat Nederland gebied heeft liggen in oost en west, dat Indië vier groote eilanden plus een eilandencomplex telt, dat er op Java vanouds regentschappen zijn, dat in Indië naast een meerderheid van inlanders een zwakke minderheid van westerlingen en uitheemsche oosterlingen woont, en dat Nederland er sinds driehonderd jaar de lakens uitgeeft, kent voor adhaesie aan, of afkeuring van, het schema-Van Eck genoeg. Men hoeft niet eens te weten, wááruit, sedert een jaar of twintig, de eisch van practische staatkunde is opgegroeid om Indië minder te regeeren van den Haag uit; noch hoe dooreengeweven de Indische maatschappij is geworden, en waar, en in hoever; noch welke oplossing voor tal van brandende Indische vragen reeds voorgesteld en verworpen, dan wel beproefd en geslaagd of verijdeld is; noch welke wenschen, rijp of onrijp, om bevrediging roepen. Als men de paar feitelijke gegevens van daareven maar kent, en het uitgangspunt van Ritsema van Eck goed in zich opneemt, volgt al de rest vanzelf met de ijzeren klem eener logische deductie, door inductieve storingen niet verontrust.

Is het straks gegeven overzicht gemakshalve van boven naar onder afgedaald, tot bepaling van de waarde der vinding

1) Brochure 1915, blz. 13, 42; Gids 1917 I, blz. 215; Gids 1918 II, blz. 78; Indisch genootschap 1922, blz. 94, 95; Vragen des Tijds 1924, blz. 278.
2) Indisch genootschap 1923, blz. 122; zie het motto hierboven, blz. 317, en Gids 1918 II, blz. 100.
3) Gids 1918 II, blz. 78.
4) Indische Gids 1921, blz. 36.

is het raadzaam juist van onder naar boven op te klimmen, in tegengestelde orde (4, 3, 2, 1). Eerst dus de organisatie der onderscheiden volken binnen het Nederlandsche Empire te bezien; vervolgens de rol te beschouwen van het Nederlandsche volk overzee, en die der overzeesche volken in Europa.

4. Van de voorgestelde regentschapsautonomie heet dit het kenmerkende, dat zij het staatkundig leven der bevolking geheel omsluiten en geheel vullen zal; dat, als zij maar wordt ingesteld op den bovengeschetsten voet, aan alle redelijke behoeften der Indiërs zal zijn voldaan. Alle daarboven staande landsbetrekkingen - bestuurlijke, rechterlijke, technische - worden voor den landzaat voortaan gesloten. Alles wat invloed geeft op Indië in het groot, op den algemeenen gang der zaken, wordt hem ontzegd. Heeft de schrijver later, bij wijze van concessie aan het reeds vermelde 'sentiment', hem toegang vergund tot wetgevende raden van gouverneurs en residenten, tot raden van justitie, hof, raad van Indië en boschwezen[1)], dit dissoneert gruwelijk[2)] tegen het systeem. Voorts: alle staatkundig recht, dat de regentschapsautonomie overschrijdt - dus vrijheid van vereeniging en vergadering; ook die van drukpers? -, valt weg. De heer Van Eck maakt uit, dat het zoo genoeg is; de inlander zelf - verzekert hij - wenscht 'ongemengde regentschapsraden', een autocratisch gezag daarboven, en een band met den Nederlandschen staat[3)], al hoopt hij - gelijk het elders heet[4)] - zelf daarbij de principaal te worden met den Nederlander als administrateur. Waarom trouwens zou 'het nationalisme van den inlander', hetwelk - ook volgens Van Eck - herschepping van onze Indische staatsinrichting te gelijk noodig en uitvoerbaar maakte, en waarin 'onze toekomst ligt'[5)], - waarom zou dat nationalisme geen bevrediging vinden in autonome regentschappen zonder meer? Die regentschappen schenken hem een 'volwaardig' staatsburger-

1) Herzieningsrapport 1920, blz. 496-497, 504, 505, 528, 531; Indisch genootschap 1923, blz. 124.
2) O.a. Gids 1917 I, blz. 211-212, 219.
3) Gids 1918 II, blz. 90, 94-95, 106.
4) Herzieningsrapport 1920, blz. 499.
5) Gids 1917 I, blz. 204.

schap, een ‘zoo ruime en vrijzinnige regeling’ dat ‘alle anderen 't als een voorrecht hebben te beschouwen tot zijn maatschappij te worden toegelaten’[1]; zij zullen ‘groote ruimte’ bieden ‘voor ontwikkelde inlandsche ambtenaren’[2] - de vrees der practijk was anders juist, dat dezen er zich zullen voelen als officieren, die niet hooger mogen klimmen dan den rang van eerste-luitenant -; regentschapsrechtspraak zal inlandsche juristen ten volle bevredigen[3]; de budgetten der regentschappen - W.C. Meyroos bewees overtuigend het tegendeel - zullen aan de centrale begrooting veel gewichtigs onttrekken[4]; - en dat alles nog wel bij regentschappen, die zich alleen met exclusieve Indiërsaangelegenheden mogen inlaten, aan wie dus invloed op economische verhoudingen ontgaat, en welker doeltreffendheid van bewindvoering dan ook gerust op hun eigen verantwoordelijkheidsbesef kan worden afgeschoven[5].

De regentschapsraden, en hun equivalenten buiten Java (aan reeds bestaande Indonesische autonomie, boven de dorpsgemeenten, wordt nergens aandacht geschonken), krijgen - als vermeld - enkel te zeggen over de ‘autonome inheemsche sfeer’; van de buitenstaanders en hun belangen - grooten land- en mijnbouw, belasting, politie - en van het contact tusschen Indiërs en niet-Indiërs moeten zij afblijven, want in de raden zijn alleen Indiërs gerepresenteerd. Dit laatste is voor het stelsel essentieel; het ligt, naar de heer Van Eck niet moe wordt te verzekeren, in de definitie zelf van autonomie; autonomie is alleen denkbaar bij ongemengde raden, en gemengde autonome provinciale raden, gelijk Colijn en de herzieningscommissie bepleitten of gelijk een wet van 1922 onderstelt, gaan uit van onkunde. Bij herhaling moge de volksraad betoogd hebben, dat zulk een regentschapsraad een ding van luttel waarde wordt, want dat het gewichtige hem is

1) Brochure 1913, blz. 27; Herzieningsrapport 1920, blz. 473, 476, 482; Indisch genootschap 1922, blz. 91-92.
2) Brochure 1912, blz. 48; brochure 1913, blz. 26, 27; Gids 1917 I, blz. 215, 218-219; Herzieningsrapport 1920, blz. 499, 524.
3) Brochure 1915, blz 22.
4) Herzieningsrapport 1920, blz. 496.
5) Gids 1918 II, blz. 101-103, 105; Indische Gids 1920, blz. 300, 304, 311; Herzieningsrapport 1920, blz. 540-541.

onttrokken; omstandig moge Van Wijngaarden hebben aangevoerd, dat zulk een raad de tegenstelling tusschen oost en west moet verscherpen, dat de zuiver Indische sfeer reeds inkrimpt, dat de inlander zelf dit soort afzondering niet najaagt, dat in het regentschap van heden de Indonesische en de Nederlandsche huishoudingen onontwarbaar zijn dooreen-gegroeid: - de vinding-Ritsema van Eck kan geen duimbreed wijken. Inderdaad, met den ongemengden regentschapsraad valt en staat het heele kaartenhuis.

Hoe echter, indien mettertijd de inlandsche drang naar zelfregeering zich mocht uitzetten (want zij zijn een wederspannig huis) tot boven de autonomie van een Javaanschen regentschapsraad of van een Ambonraad? Ook hierin voorziet het schema; de zelfregeering mag groeien van het regentschap naar de residentie, en van de residentie naar het volk (een autonoom Soendaasch volk, een autonoom Javaansch volk): nationale staatswezens, elk met hun hoofdstad, hun ministers, hun raad van state, hun kamers, hun recht van enquête[1]. Aan groepeering en indeeling van die naties voor Oost-Java en de buitengewesten is weer geen aandacht gewijd; 'tallooze' volken heeten zij in 1920, op zijn hoogst een dertigtal in 1924[2]; of zij overal en of zij gelijkop zullen groeien, en wat er gebeuren moet als dit uitblijft - en in dezen vorm blijft het zeker uit -, wordt niet gevraagd. Meestal heet het, dat die gemeenschappen kleiner van gebied worden dan een Nederlandsche gezagsprovincie - hoe met het Dajaksche volk, dat de eilandprovincie Borneo vult? -; maar elders wordt gezinspeeld op een, in een volkenraad weerspiegelde, federatie der inheemsch-nationale staten[3] - waar blijft dan Nederlands taak tusschen en boven de losse volken? -; en zelfs worden als voorbeeld de Philippijnen geroemd[4], die van autonome 'volken' niet droomen, en die naast hun straf unitarisme (mede voor Mindanao en Soeloe) een ver-gaande

1) Herzieningsrapport 1920, blz. 436, 450, 456, 478, 492, 502, 507, 521, 529, 547-550, 553; Indisch genootschap 1922, blz. 89; Vragen des Tijds 1924, blz. 279.
2) Herzieningsrapport 1920, blz. 467; Vragen des Tijds 1924, blz. 267.
3) Gids 1917 I, blz 215; Gids 1918 II, blz. 98; Herzieningsrapport 1920 blz. 479, 480, 485, 547; Vragen des Tijds 1924, blz. 273
4) Indische Gids 1920, blz. 305; Herzieningsrapport 1920, blz. 544, 546-547.

assimilatie kennen - ook in hun kiesrecht -, doch den schrijver misschien in de war gebracht hebben met hun term ‘citizens of the Philippine Islands’. En al erkent de auteur, dat een ‘volkseenheid’ der Indonesiërs meer en meer komt, dat de Sarèkat Islam op eenheid werkt, dat de bevolking een groote massa gaat worden met ‘gevoel van saamhoorigheid’, en dat ‘een zelfbesturend Indië met inlandsch overwicht’ niets onmogelijks heeft[1)], natuurlijk mag nochtans geen sprake zijn van een volk van Indië (waarom wordt telkens van de malligheid van een ‘homogeen’ Indisch volk gerept?), want - arme Wilken! - Indonesische banden tusschen deze volken zijn fictie, ‘de fictie van een Indische nationaliteit’ die slechts in de wereld komt door leuzen en door dogmatici[2)]; ook in de historie kent Indië - de kaart achter de editie van het middeleeuwsche Nâgarakrtâgama moet dus leugen wezen - geen anderen band dan dien van Nederlandsch gezag[3)]; en noch modern verkeer in den archipel, noch centrale scholen, noch centrale belangen mogen of kunnen volkseenheid brengen. Al heeft het geen nut te klagen, hoe ver men bij dit alles verwijderd is van die Engelsch-Indische staatslieden, die over de grootte van autonome provincies daarginds en van haar onderdeelen de ervaring, de vraag of een instelling pakt, willen laten meespreken, - onvermijdbaar is deze andere vraag: als ons Empire niet anders is dan een optelsom van losse volken, wat beduidt dan toch het grondbegrip ‘Indiër’? Burgerschap van één natie[4)] - Soendanees, Javaan, Atjèher, Maleier - laat zich in dit kader begrijpen; maar ‘Indiër’ riekt bedenkelijk naar een geographische eenheid Indië, die naar de conceptie-Van Eck niet bestaat en niet mag bestaan. In het kader dier vinding is zij al evenmin afdoende: om autochtoon te zijn zal - wat men ook zegge van een ‘territoriaal stelsel’ - een regentschapsraad van Tjiandjoer, en des te

1) Brochure 1913, blz. 12; brochure 1915, blz. 10, 11,14; Gids 1918 II, blz. 88, 90, 98, 110; Herzieningsrapport 1920, blz. 442.
2) Brochure 1915, blz 28; Vragen des Tijds 1924, blz. 279-280.
3) Brochure 1915, blz. 14, 28; Herzieningsrapport 1920, blz. 442; Indisch genootschap 1922, blz. 89.
4) Herzieningsrapport 1920, blz. 485; Indisch genootschap 1922, blz. 94, 96.

meer een volksraad van het Soenda-land, niet onverschilliglijk uit Maleiers, Batavianen, Ambonners, Javanen of Soendaneezen mogen bestaan, maar zal hij bepaaldelijk Soendaneezen als hoofdelement dienen te hebben, op straffe van door geen schepsel voor een ‘eigen raad’ der bevolking te worden aangezien.

Naast de aldus te organiseeren Indische volken van onzekere afpaling en onzekeren groei staan, in den nationaliteitenstaat, het Curaçaosche, het Surinaamsche en het Nederlandsche volk. De twee eersten doen wonderlijk aan, en rieken alweer naar een geographische eenheid; of waarom zijn - Hindoesche vreemdelingen en rasechte Hollanders terzijgelaten - de Indianen, boschnegers, stadsnegers, Javanen en creolen in de west tot één ethnologisch volk verbindbaar, terwijl de Indische parallel daarvan een misslag heet? Zou het ook zijn, omdat zich in de West-Indiën de autonomie van een Indianenvolk, een stadsnegervolk, een Javanenvolk, een creolenvolk wat moeilijk laat construeeren, zelfs[1] al plakt men Suriname en Curaçao aaneen? Over de autonomie van het boschnegervolk had anders de heer Van Eck juist aardige dingen kunnen vinden en zeggen. De verstrooide uitingen over Surinaamsche en Curaçaosche staatsinrichting vertoonen geen overmaat van klaarheid, en bungelen er een beetje bij.

3. De eigen organisatie van het Nederlandsche volk ligt, naar het schema, uitsluitend in Holland. Op de frissche, voor velerlei toepassing vatbare gedachte ‘geen staatkundige rechten voor trekvogels, zelfs al zijn ze Nederlander’ werd al gewezen. Het blijkt niet, dat de heer Van Eck deze gedachte nog waardeert, zoo zij buiten zijn schema treedt. Toen de regent van Noord-Banten (Sérang) in de Koloniale Studiën van 1919 aanbeval, de gekozen leden van in hoofdzaak Indonesische raden te doen verkiezen alleen door zonen des lands, doch de enkele Europeanen in die colleges juist te doen benoemen, en toen in 1922 deze gedachte voor den Minahasaraad werd aanvaard, nam de heer Van Eck geen notitie; wellicht hierom niet, omdat gemengde raden ‘onjuist’ zijn. Daarentegen schreef hij een pralend artikel[2] over de

1) Herzieningsrapport 1920, blz. 439-440.
2) Nieuwe Rotterdamsche Courant 28 Juni 1923.

manoeuvre der regeering om de volksraadkiezers in locale raden te verdoopen in ‘In’- of ‘Uitheemsche Nederlandsche onderdanen-niet-Nederlanders’ enz., want door dit woordentrucje gaf zij, nietwaar?, het rascriterium prijs voor het staatsburgerschapcriterium-Ritsema van Eck, al had zij niet ‘geheel begrepen, wat dit beteekent’[1]. Al deze van staatkundige rechten verstoken Nederlanders echter, voor wie ‘van een bevoorrechte positie’ geen sprake is[2], zijn, bij uitsluiting nog wel, benoembaar in alle landsambten, zullen lid mogen wezen van de gemengde raden die naast gouverneur, resident of burgemeester worden ingesteld met wetgevende en (factisch althans) begrootingsbevoegdheid, zullen in die raden der ‘Nederlandsche sfeer’ uiteraard meer te vertellen hebben dan de Indiërs, en krijgen een soort ‘exterritorialiteit’[3]; - maar zullen de Indiërs dan niet gaan denken (want zij zijn een wederspannig huis), dat het nieuwe regime hun zelf veel ontneemt, den westerlingen zoogoed als niets?

Gesteld nu, men bepaalde inderdaad, dat gewone Nederlanders in Indië geen politieke rechten genieten mogen in 's lands autonoom-nationale gemeenschappen; dan wordt toch de vraag vitaal, of zij eensvooral van het Indiërschap zijn uitgesloten, of niet. Want neem eens aan, dat particuliere trekvogels in Indië, die b.v. agrarische rechten begeeren, voor de tien of twintig jaren van hun Indisch verblijf het Indiërschap kunnen aanvaarden, om het bij vertrek op te geven[4], wat blijft dan over van de gedachte, dat in de autonome lichamen alleen zij thuishooren, die van de wieg tot het graf Indië als hun vaderland voelen of die Indië bonâ fide als vaderland adopteeren? Zal men de eenslachtigheid van recht binnen autonome gemeenschappen kunnen volhouden, wanneer nogal wat Chineezen, Indische Europeanen en Hollandsche Europeanen zich daarbij laten inlijven, - of dient die eenslachtigheid juist om dezulken van het toetreden af te schrikken? Nog lastiger valt de indeeling der Indo's, wier aanwezigheid de zuiverheid van het schema-Van Eck

1) Vragen des Tijds 1924, blz. 277.
2) Indisch genootschap 1923, blz. 163.
3) Indische Gids 1920, blz. 301; Herzieningsrapport 1920, blz. 529.
4) Vergelijk brochure 1913, blz. 23-25; brochure 1915, blz. 17, 19-20; Herzieningsrapport 1920, blz. 485, 520-521, 537, 539, 552, 553.

bederft (men moest ze, ten bate van het zuivere schema, eigenlijk allen kunnen deporteeren), en die weliswaar zelf mogen kiezen, of ze tot het in Holland georganiseerde Nederlandsche volk behooren, dan tot een der ‘volwaardige’ Indische volken[1] - waarbij benoembaarheid en traktementsverschil zullen meespreken -, maar voor wie al evenzeer uittreding mogelijk schijnt te zijn uit den kring, die hun niet bevalt. Deze zaken, daar de vinding om draait, schijnen niet doordacht; althans, de slotsom wordt niet geopenbaard.

2. Zijn, naar het vorenstaande, de Indische volken uitputtend bevredigd met hun regentschapsautonomie, en is het Nederlandsche volk in Indië uitputtend bevredigd met zijn staatkundigen invloed te 's-Gravenhage, dan daagt het gewichtig theorema op der Indische rol van het Nederlandsche volk. Op dit onderdeel legt de heer Van Eck zijn grootsten nadruk; van onze positie overzee ‘heeft nog niemand een andere verklaring kunnen geven’[2] dan de zijne; zijn opvatting van die staatkundige figuur is zelfs ‘nog nimmer door iemand bestreden’[3]. Welke is dan die even verrassende als heilzame fundeering, die ons gezag in Indië staat te ondergaan? Van Pieter Both af tot heden toe stak in ons gezag over Indië wellicht deze reden tot ergernis, dat het den vorm had van overheersching, van een op de wip zitten tusschen verdeelde volken. Door de vinding-Ritsema van Eck verdwijnen beide steenen des aanstoots met een tooverslag. De overheerschingsvorm wordt prijsgegeven, het ‘verdeel en heersch’ wordt prijsgegeven[4]; in plaats daarvan komt een staatsinrichting, die slechts uitdrukking geeft aan het verschil in bestuursvermogen en in sociaal vermogen[5], hetwelk het Nederlandsche volk en zijn Indische broedervolken onderscheidt. Hoe zal nu voortaan nog iemand jegens ons gezag in Azië onwelgezind kunnen zijn? De wegzakkende pijlers, daar ons gezag op rustte, zijn nu opeens door stevige

1) Brochure 1913, blz. 25-26; brochure 1915, blz 26; Gids 1918 II, blz. 96-98; Herzieningsrapport 1920 blz. 526, 527, 535, 552.
2) Indisch genootschap 1923, blz. 160.
3) Indisch genootschap 1923, blz. 123, 160.
4) Gids 1918 II, blz. 77, 97, 99, 106, 109; Herzieningsrapport 1920, blz. 463, 466, 475, 481.
5) Gids 1918 II, blz. 99, 101, 104.

vervangen[1]; zoo iets als Van Stirums ‘financieele ontwrichting’, een duidelijk gevolg immers van het negeeren van Van Ecks vinding[2], wordt nu onmogelijk. Men dient alleen zorg te dragen, dat de onervaren Indiër (want zij zijn een wederspannig huis) den ouden en den nieuwen grondslag, door Van Eck zoo kunstig onderscheiden, niet dooreenwart.

Zal het in Holland georganiseerde Nederlandsche volk door zijn Indisch ‘intermediair’ in Azië heerschen, dan kan uiteraard van overbrenging van bestuur en wetgeving naar Indië zelf - in de grondwet van 1922 weliswaar aanvaard - niets inkomen. De uiterste concessie is deze, dat aan een hoogstaande en betrouwbare Indische regeering de teugel kan worden gevierd[3], en dat, ter wille van ‘het sentiment’, als het moet, in een volksraad zonder macht zou kunnen worden bewilligd. De heer Ritsema van Eck schijnt dus aan te nemen, dat de zoogenaamde autonomiebeweging voor Indië een bedenkseltje is geweest; van de practische overwegingen, die Keuchenius, De Meester, Idenburg, Fock, Van Heutsz, Malefijt, Pleyte van stap tot stap hierheen hebben gedrongen, vangt men bij hem geen weerklank op: - het Indische ‘intermediair’, de gezagsmachine, is een delegatie van het Nederlandsche volk, en alle verdere praatjes laten den schrijver en zijn kaartenhuis onbewogen. Ook het feit, dat Indische deconcentratie geen afwenteling geven kan als het binnenhof de koorden der beurs moet houden van Indische provincies en residenties (waarom niet van westersche steden?), raakt het kaartenhuis evenmin als het feit, dat in de Indische samenleving een aldoor wassend verzet tegen de eenmansregeering van bestuurshoofden voelbaar werd.

1. Ten slotte de kroonlijst van het gansche gebouw: het Grootnederlandsch nationaliteitencomité ten behoeve onzer wetgevende macht. Men zou de nuttigheid van dit comité, welks waardij in het oog springt, nog kunnen opvoeren, door aan zijn rijkgeschakeerde leden het gebruik hunner eigendommelijke kleederdracht voor te schrijven - de Friesche, de Zeeuwsche, de Balische, de Boegineesche, misschien ook

1) Nieuwe Courant 21 November 1917.
2) Herzieningsrapport 1920, blz. 532, 533; Indisch genootschap 1922, blz. 81, 88, 90, 95; Vragen des Tijds 1924, blz. 264, 267, 279.
3) Gids 1918 II, blz. 110; Herzieningsrapport 1920, blz. 504-505.

de boschnegersche of de Indiaansche -, en ze dan dikwijls te laten photographeeren. -

Intusschen, het onderzoek naar de bruikbaarheid der vinding-Ritsema van Eck is niet afgeloopen, als men gepoogd heeft haar te toetsen aan heden en toekomst. Haar ontwerper plaatst haar in engen samenhang met de historie, met het verleden. Het schema eener organisatie van Nederlands hegemonie in Indië - zoo brengt de heer Ritsema van Eck 'met alle nadruk als een der belangrijkste zaken op den voorgrond' - zal 'historisch en oorspronkelijk' moeten zijn[1]; een ordening, 'die zich geheel aanpast aan het historische karakter van het indische staatswezen'[2]. Het ongeluk wil echter, dat men van dien historischen achtergrond niets anders, wezenlijk niets anders verneemt dan het wel vijftigmaal terugkeerend vermaan[3], dat compagnie en gouvernement 'door de eeuwen heen' tusschen en boven Indische 'volken' stonden, dat wij de laatste jaren alleen oog hadden voor Indische 'individuen', doch dat wij nu in modernen vorm weer tusschen en boven 'volken' moeten gaan staan als 'oppergezag'; een vermaan, hetwelk de waarde zou kunnen hebben van een perspectief, als het niet volledig onrecht deed aan onze zelfbestuurspolitiek sinds 1902, onze desapolitiek sinds 1906, den leidraad van Van Heutsz uit 1907 en onze ontvoogdingspolitiek, als het niet speelde met de dubbelzinnigheid der woorden 'volk' en 'nationaal leven' - denk maar aan een 'Balisch volk' in den compagniestijd! - en als het niet juist al dat historisch inzicht miste, waarvan b.v. Doeff in 1907 en 1918 blijk gaf. Vervang het woord 'volk' door 'inheemsche rechtgemeenschappen', en 'oppergezag' door 'aanmoedigers van autonomie', en ge vindt een historisch beeld, dat aan dat van den heer Van Eck geen andere oorspronkelijkheid laat dan dat hij gewezen heeft op den mogelijken uitgroei van een paar autonomieën tot volken. Ook in de kleine aanknoopingen van den heer Van Eck is voor het ongeoefend oog de historische zin wat lastig te ontdekken. Wel leest men, dat Indië nauwelijks zelfstandigheid en buiten de compagnie geen banden

1) Herzieningsrapport 1920, blz. 492.
2) Indische Gids 1921, blz. 21; Indisch genootschap 1923, blz. 123, 160.
3) O.a. Vragen des Tijds 1924, blz. 272-273.

heeft gekend, maar historisch is dat toch wat moeilijk vol te houden. Wel leest men, dat Sarèket Islam en nationale opleving op Java een reactie zijn tegen ons rechtstreeksch besturen over de inlandsche hoofden heen[1)], maar er zijn er toch die de gronden der volksbeweging een weinig dieper zoeken. Wel leest men, dat unificatie en assimilatie voor Indië een ontaarding waren van Snoucks associatie en onder associatievlag binnenvoeren[2)], maar de data der publicaties vermeten zich uit te wijzen, dat drang naar assimilatie twintig jaar, in sommig opzicht veertig jaar, ouder is dan Snoucks uitingen. Deze toegiften, hoe kostbaar ook, vermogen derhalve niet een gansche vinding als 'historisch en oorspronkelijk' te certificeeren. Meer licht ware van pas.

De heer D.G. Stibbe had het vorig jaar gelegenheid zijn oordeel over de vinding-Ritsema van Eck aldus samen te vatten, dat zij 'geheel op fictie' berust, en zóó 'denkbeeldig' en 'onwezenlijk' is, dat men niet weet wat er mee uit te richten. Een zelfde indruk laat zich weergeven in deze slotsom, dat de auteur een jaar of twaalf geleden twee frissche ideeën heeft gehad[3)], waarvoor hem dank toekomt en waarmee hij succes heeft geoogst; dat hij ze in den loop der jaren met geen enkel voldragen idee heeft verrijkt, noch afgewerkt, noch aan de eischen en moeilijkheden van het leven getoetst, doch tot in het eindelooze herhaald, en aldoor uitvoeriger ineengeknutseld tot een systeem: een systeem, dat sommigen imponeert door zijn harmonische symmetrie en zijn zelfverzekerdheid, en anderen aantrekt omdat het anti-volksraad, anti-Indische zelfregeering en anti-Van Stirum is.

III.

Toetst men de vinding-Ritsema van Eck aan den drievoudigen eisch, door den schrijver zelf gesteld - dat ze voor de daarbij betrokken 'volken' aannemelijk zij, Indische vraagstukken oplosse, en bij de werkelijkheid passe -, wat is dan de uitslag?

1) Indisch genootschap 1922, blz. 83.
2) Gids 1917 I, blz. 202-204, 206; Indisch genootschap 1922, blz. 85-87, 89, 91; Indisch genootschap 1923, blz. 124.
3) Koloniaal-staatkundige studies 1919, voorwoord; Herzieningsrapport 1920, blz. 443, 465, 477, 529; Indisch genootschap 1921, blz. 205.

Aannemelijk voor Indische volken is dit staatsplan niet; vergeefs zal men denkelijk één Indonesiër zoeken, die voor dit plan van in kooien gesloten autonomieën, met Nederlands alleenheerschappij in alle zaken van beteekenis, en met Nederland op de wip, ook maar iets gevoelt. En aannemelijk voor het Nederlandsche volk kan men het moeilijk rekenen, nu volle tien jaar nadat des schrijvers prediking was begonnen de grondwet zonder eenig verzet is gewijzigd in op elk punt tegengestelden zin. Het is waar, dat af en toe in Nederland de vinding als practische solutie verheerlijkt wordt door staatkundige avonturiers, die zich verkneukelen in haar negatieve en polemische zijde; maar voor adhaesie van dit gehalte mag het eerlijke werk van Van Eck zich te goed achten.

Lost het Indische vraagstukken op? Als voorbeeld diene het vraagstuk der bezoldiging. In het geldend regeerstelsel voor bevrediging niet vatbaar, valt de bezoldigingskwestie in de vinding-Van Eck automatisch weg. De traktementen immers uit de Nederlandsche gezagssfeer hebben voortaan niets te maken met die uit de Indische autonomiesfeer[1]; en als men dus nog maar zorgt, dat geen mensch uit sfeer A een 'gelijken werkkring' heeft als een ander uit sfeer B[2], zal vergelijking of afgunst in niemands hoofd meer kunnen opkomen. Eenvoudiger en logischer kan het niet.

En of het schema bij de werkelijkheid past? Slechts in één tijdvak van zijn schrijversloopbaan heeft de auteur één oogenblik naar de werkelijkheid omgekeken: het was, toen hij omstreeks 1920 te werk was gesteld in Buitenzorg aan de materie der bestuurshervorming. Twee feiten hebben toen zijn aandacht getrokken, móéten trekken: het intricate punt van gemeenteraden in de Javasche Vorstenlanden, en het bestreden punt van Europeesche leden in autonome raden. Gaf zijn schema daarvoor een solutie? Het liet in den steek. De heer Van Eck ried aan te bepalen: voor de Vorstenlanden, dat de moeilijkheid aldaar buiten zijn conceptie om geregeld zou worden[3], en voor de raden, dat inlandsche raden van inlandsche steden, wegens haar 'gemengde europeesch-inland-

1) Brochure 1915, blz. 24; Herzieningsrapport 1920, blz. 446-447, 524-527.
2) Brochure 1915, blz. 25.
3) Indische Gids 1921, blz. 33.

sche ontwikkeling', 'tijdelijk eenigen steun' zouden mogen zoeken bij Europeanen[1]. Krasser kon niet worden geconstateerd, dat al bij eerste aanraking met de bezwaren der werkelijkheid het staatsplan faalde.

IV.

Die tewerkstelling te Buitenzorg was - als de schrifturen volledig zijn te dezen aanzien - de tweede maal, dat den heer Van Eck gelegenheid werd geboden invloed te oefenen op hervormingswerk; de eerste maal was in 1918 geweest, door zijn opneming in de herzieningscommissie. Men merkt, hoewel deze commissie zóó ruim van opvatting was dat zij zijn heele oeuvre deed herdrukken in boekvorm, geen van beide malen van eenig succes. Men krijgt den indruk, dat de schrijver naar partieele aanvaarding dan ook allerminst heeft gestreefd. De vinding, 'de nieuwe staatkunde'[2], moest integraal beleden worden; zoo neen, dan zou de schrijver haar in een artikel of nota - de nota bij het herzieningsrapport, zelf 139 bladzij, telt er 130, en schijnt des schrijvers laagtepunt - integraal uiteenzetten. Transactie of compromis viel niet te aanvaarden.

Juist deze trek zet op de vinding en haar auteur den stempel van het tragische. Het punt dient, hoe noode ook, aangeroerd, want hier ligt een groot stuk verklaring.

Een publicist, die in 1912 en 1913 aankomt met twee wakkere denkbeelden - regentschapsautonomie, en het reserveeren van burgerschapsrechten voor Indiërs -, heeft reeds daardoor aanspraak op waardeering. Die aanspraak wordt te grooter, als hij uit een overtuigd gemoed zijn landgenooten blijft inscherpen, dat zij naar een weloverdachte en eenparige inrichting der Indische staatsregeling moeten zoeken, geen moederlandsche modellen overkalken, niet leentjebuur spelen bij Engelsch-Indië, niet uit gemakzucht aansturen op assimilatie, bij een zoo bonte samenleving egalisatie duchten in elken vorm, zich niet blind staren op het gerief der individueele Nederlanders in Indië, het vraagstuk niet afgedaan rekenen

1) Indische Gids 1921, blz. 32.
2) Indische Gids 1920, blz. 294, 306, 311; Indisch genootschap 1922, blz. 89, 90, 91, 95.

met de tegenstelling ‘behoudend’ of ‘vooruitstrevend’[1], - bovenal, tegenover een zóó groot staatsbelang niet passief blijven. Het werk van Ritsema van Eck was oprecht, vrij van elke bijbedoeling en van elke politieke berekening, bezield door liefde voor de publieke zaak; zijn toon van critiek bezadigd; zijn stijl meermalen gelukkig, nu en dan warm; - zijn arbeid in ieder opzicht het tegenbeeld van wat de regeering opdischt. Bovendien, het probleem van Indiës toekomstigen bouw is te gelijk zóó moeilijk en zóó urgent, dat elke bijdrage tot oplossing, hoe bestrijdbaar ze in anderer oog ook zij - zij heete dan Van Wijngaarden, of Colijn, of Meyroos, of Carpentier Alting, of Van Lith, of Meijer Ranneft, of Stokvis, of Boeke, of Van Eck -, moet worden opgenomen met dankbaarheid. Het is er mee als met mr. I.A. Nederburghs vinding van weleer voor de kwestie der veelheid van privaat- en strafrecht in Indië: zelfs al mocht zij in geen enkele verordening haar weerslag vinden, dan nog heeft zij het landsbelang van Indië zeer wezenlijk aan zich verplicht.

Maar juist in deze vergelijkingen schuilt het bittere van de zaak; want - méér dan Colijn of Alting of Nederburgh is hier. Hier wordt niet aanbevolen of voorgeslagen, maar verklaard; hier spreekt niet de zoekende, maar de wetende, - niet de pleitende, maar de onderrichtende. Geen dier anderen, al zijn ze somtijds van goeden wille, heeft tegenover Van Ecks vinding ‘een andere visie vermogen te plaatsen’[2]; men moet daartoe beschikken over staatsmansgave, staatsmanschap[3]. Wat anderen in afwijking van dit schema voorstaan mist ‘grondslagen’, geeft slechts ‘leuzen’[4]; is ‘miskenning van Indiës staatkundige structuur’[5]. In 1912 heeft Ritsema van Eck de grondslagen eener richtige staatkunde ‘blootgelegd’ en ‘een werkelijk staatkundige fundeering gegeven’[6]; arm Engelsch-Indië, dat bij gemis van zulk een

1) Indische Gids 1921, blz. 18.
2) Indisch genootschap 1923, blz. 123.
3) O.a. Gids 1917 I, blz. 202; vergelijk Indische Gids 1920, blz. 292; Vragen des Tijds 1924, blz. 271.
4) Indische Gids 1920, blz. 293; Herzieningsrapport 1920, o a. blz 435, 442, 459, 474; Indisch genootschap 1922, blz. 74, 84, 85; Vragen des Tijds 1924, blz. 261, 262.
5) Indisch genootschap 1923, blz. 160; Vragen des Tijds 1924, blz. 267, 268.
6) Vragen des Tijds 1924, blz. 265.

voorlichting in dwalingen verviel[1]. Van Heutsz was een der weinigen, ‘in wiens geest mijn voorstellen begrip vonden’[2]. Snouck Hurgronje heeft weliswaar ‘de problemen dieper gepeild’ dan velen, doch juist zijn opvatting is ‘het begin van de groote dwaling’[3]. Het rapport-Bos over Suriname was maar fragmentarisch werk[4]. Colijn verdient stellig een pluimpje, omdat hij is ‘doorgedrongen in de nieuwe politiek’, maar ‘tot de diepste fundamenten’ bracht hij het niet[5]. Van Stirum wist zich geen staatkunde te scheppen; maar ‘tusschen hem en mij’ heeft dan ook ‘nimmer eenige gedachtenwisseling over de te volgen staatkunde’ plaatsgehad[6]. Dat Nederland een nationaliteitenstaat en niets anders is, ‘worde steeds in het oog gehouden’[7]; het voorstaan van een centralen volksraad is ‘misvatting’[8]; het voorstaan van vrijwillige onderwerping aan Europeanenrecht is ‘onjuist’, want het instituut is ‘in strijd met het wezen van het recht’[9]. Dit mateloos en smakeloos onderrichten gaat voort, ook waar - als in zaken van recht en rechtspraak - alle helderheid van voorstelling zoek is[10]. Het verraadt den werker op zijn eentje, die naar niemand luistert dan naar de eigen stem; die zijn vinding van lieverlee gaat bezien met een extase, als gold het de Summa van Sint Thomas of de relativiteitsleer van Einstein; die steeds dichter de vormen nadert van dien Duitscher uit Frankfort, van wien Coleridge vertelt, dat ‘he always took off his hat with profound respect when he ventured to speak of himself’. De vinding-Ritsema van Eck niet te aanvaarden beduidt kortzichtigheid of eigenwaan; uw

1) O.a. Indische Gids 1921, blz. 21.
2) Vragen des Tijds 1924, blz. 269; vergelijk Indische Gids 1920, blz. 290, 294, 306.
3) Indisch genootschap 1922, blz. 85-86, 96; Indisch genootschap 1923, blz. 124.
4) Nieuwe Rotterdamsche Courant 28 Juni 1923.
5) Java-Bode 14 Januari 1919; Indisch genootschap 1922, blz. 93; Vragen des Tijds 1924, blz. 269-270.
6) Indische Gids 1920, blz. 306.
7) Herzieningsrapport 1920, blz. 491.
8) Herzieningsrapport 1920, blz. 491.
9) Herzieningsrapport 1920, blz. 530.
10) Brochure 1913, blz. 22-23, 40-43; brochure 1915, blz. 21-22; Herzieningsrapport 1920, blz. 444, 529-530.

positie tegenover deze 'uiterst belangrijke materie'[1] niet af te bakenen beduidt verzuim van plicht of bewijst zwakheidsbesef[2]; en wát men tegen de conceptie ook moge inbrengen, zij staat als een rots in de baren, 'aangevallen doch nooit weerlegd'[3].

Het is deze tragische trek in de vinding en haar bepleiter, die een rechtstreeksch offensief tot onvroolijken arbeid maakt. Een arbeid, die zoolang mogelijk is ontweken en uitgesteld, in de hoop, of van uitstel afstel mocht komen. Doch de omstandigheden kunnen er naar wezen, dat ook onvroolijke arbeid moet worden aangevat.

C. VAN VOLLENHOVEN.

1) Indisch genootschap 1923, blz. 124.
2) Nieuwe Courant 15 Juni 1922; Indisch genootschap 1923, blz. 160, 163.
3) Indisch genootschap 1923, blz. 124.

Het leven van Francesco Campana.
De duistere waarheid.[1)]

Eerste hoofdstuk.

I.

‘Hier is 't’, zei Pietro, als zij, uit den snikheeten dag, de koele bogengang betraden; hij had Francesco van de boot gehaald. En toen die, torsend zijn koffertje, bezweet en ontdaan den lagen, sterk-riekenden winkel binnenkwam, schoot tante Savina haastig van achter de drukbezette toonbank naar voren, en, na de eerste meewarige verwelkomingswoorden, hem op een armlengte van zich afhoudend, zei ze, bijna voldaan: ‘Heb ik 't niet gezegd?... zoo'n jongen alleen, met enkel mannen... Ik wed, dat hij zelfs naar de begrafenis is geweest zonder rouwband...!’

Francesco, onthutst over de bruuske ontvangst en verlegen voor de vreemden, die van de toonbank zich naar hen hadden toegewend, keek neer op den kalen arm van zijn jasje, zag het smalle krip, dat Pietro rond de mouw van zijn grijsgroene pak droeg, en tante Savina's plechtstatige zwarte japon.

Goedig beschermend kwam die nog achteraan:

‘Maar 't is niet erg, hoor! Ik zal jou van avond ook wel gauw met een bandje...’

‘Opknappen’ had ze bijna gezegd, maar zij hield het

1) Dit is het tweede deel der trilogie, waarvan het eerste, ‘*De Jeugd van Francesco Campana*’, dezer dagen in boekvorm verschijnt (Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur) en waarvan het derde deel tot titel zal hebben ‘*De Extazen van Francesco Campana.*’

woord nog achterwege, en Francesco zag haar welvarend gevulde gezicht naar zich toekomen en voelde de gebruikelijke, maar niet onhartelijke zoenen op zijn beide wangen.

Een paar menschen aan de toonbank hadden zachtjes gelachen. Uit het achterhuis kwam wat schutterig Gherardo aangezet, een gelijk rouwbandje om den arm. Hij had aanstonds het koffertje beet, en achter Pietro met het pak boeken aan, zeulde hij het naar boven.

Francesco bleef verward staan. Een vrouw met een grooten hengselmand scheen van plan, den te vollen winkel te verlaten.

'Dadelijk! dadelijk!' zei haastig en dwingerig-liefjes tante Savina.

'Ga maar gauw je oom Tito goeiendag zeggen', wees ze dan den jongen naar de tusschendeur, en schoof zelf haar breed postuur met een opgewekte bedrijvigheid weer achter den toog.

Francesco betrad een donker vertrek, dat met een getralied raam in den winkel uitzag, en met een ander getralied raam op een binnenplaats. Aan een lessenaar in den hoek zat oom Tito te rekenen. Hij zag op, zei 'wacht even', rekende voort. Als hij met de lange optelling onder aan het folioblad was gekomen en zijn cijfertjes had neergezet, draaide hij zich om en praatte hartelijk, met een voldoening in zijn stem of hij niet geheel zeker van de zaak was geweest:

'Je bent mooi op tijd, hoor!... Ga zitten, jongen!'

Dan ging hij door met tellen.

Even later keek tante Savina's verhit gezicht om de kamerdeur; zij bood koffie aan... had hij soms ook honger? Ze vroeg het gul, want ze liet er zich op voorstaan, van een groote gastvrijheid te zijn. Doch daar er alweer volk in den winkel bleek, was ze opnieuw verdwenen.

Oom Tito zei:

'Ik heb het nog een uurtje erg druk, Francesco... Doe maar of je thuis was... Je bent hier nu ook thuis, niewaar?'

Francesco stond bij de tafel, ging zitten aan het raam dat uitzag op de binnenplaats vol pakkisten, hoopen stroo en papier, tonnen en blikken tanken.

Hij ondervond iets zeer vreemds. Zij waren allen hartelijk en aardig voor hem, en toch besloop hem een verlatenheid als hij nog nooit had ervaren.

Luid klonk uit den winkel tante Savina's drukke stem.

'Pietro' werd er geroepen, en nog eens 'Pietro!' Door de open deur zag dan Francesco zijn neef met een langen haak de zware bussels touw van de zoldering wippen en weer ophangen.

Gherardo hield zich achterwege.

- Een rouwband... dacht Francesco, - ja, dat sprak vanzelf, een rouwband... Maar, of grootvader daarop gesteld zou zijn geweest? En och, waarom ook niet?... Als toch iedereen rouwde...

Doch tante Savina's hupsch aanbod stak hem schrijnend.

Onwennig keek hij rond. - Dus dit was het huis, waar hij nu voortaan te leven zou hebben. Wat een donker huis, dacht hij. Toch had de winkel twee breede uitstal-kasten en een groote glazen deur. Maar natuurlijk, het kwam van die lage bogengangen, die zij onderdoor waren gekomen, en die, aan weerskanten van de nauwe straat, de huizen ondergroeven.

Francesco herzag ook zijn bootreis langs de onbekende, lage kusten, en de eindeloos lijkende tocht met Pietro door het broeiende, dwarrelige stadje, stil beiden, sjouwend hun zware vrachten. - Zooveel verwarrende nieuwe indrukken wemelden hem door de hersens, dat hij een oogenblik als versuft bleef, zijn hoofd in de handen gesteund.

In den winkel ging àl luider het stemmengegons; vlak bij hem was het eentonig cijfer-gemurmel van oom Tito; boven zijn hoofd dwaalden schuifelende stappen, - Gherardo misschien?

Als het rekenen weer aan de onderzij van een folioblad was beland, zei Francesco, opstaande:

'Zal ik maar eens naar boven gaan... mijn spullen bergen?'

Doch toen oom Tito niet antwoordde, maar aanstonds een volgende reek aanving, meende Francesco onbescheiden geweest te zijn en ging weer zitten.

Na een poos hield hij het niet meer uit; hij verliet de kamer, aarzelde bij de trap, bleef dan kijken aan den ingang van den winkel.

Al maar nieuwe menschen; tante Savina zag nog verhitter, maar hoog-uit ging haar stem, van een ijle vriendelijkheid voor iedereen. Pietro repte zich naar alle kanten tege-

lijk, leek wel zes handen te hebben. - Wat een drukke winkel!...

En Francesco, plotseling, herinnerde zich de kerstmis- en naamdag-epistels van tante Savina: ‘Het gaat ons altijd maar meer voor den wind’... ‘wij hebben voor wel 1000 Lire verbouwd’... ‘wij hebben er de electriciteit bijgenomen en ook dat pakt alweer’... ‘de goede God zegent ons bovenmate naar den stoffelijken mensch...’

Al de toegefelijke, zachte spot van grootvader, bij zulke gelegenheden, zette zich op dit oogenblik bij Francesco in een doffen onwil om. Hij monsterde den winkel. Aan den eenen kant, waar tante Savina bediende, scheen het de eigenlijke kruidenierszaak te wezen: koffie, rijst, cacao, las hij op de laden en bussen; hij zag ook namen van allerlei specerijen en kruiden. Terzijde op den toog stonden verschillende soorten kaas en ham ten toon; bij de deur, in een platte kuip, lag de stokvisch te weeken; en boven haar hoofd hingen aan haken de worsten en salame's... 't leek wel een salumería tevens!... En een pasticcería almeteen: zuurtjes, bitterkoeken, bonbons... In het midden werden borstelwaren verkocht, rieten waaiers voor het houtskoolvuur, vernissen en penseelen; hij zag een open muurkast met electrische lampjes in hun rose en groene rollen; en een vitrine, ‘Profumeria’, vol kleurige fleschjes en doozen. Verderop leek het weer een slotenmakerswinkel; en in den uitersten hoek was het hooge stellage vol glaswerk, aardegoed, en metalen keukengerij.

- Waarom verkoopen ze ook nog geen groenten, en schoenen, en mandolines? dacht Francesco, - dan viel er nòg meer te verdienen... Reeds zag hij, naast de bossels touw aan de zoldering, de rijtjes houten klippers en de trijpen sloffen hangen! Toen moest hij toch even lachen. Maar tegelijkertijd voelde hij de groote vermoeienis van dien morgen, door de lange bootreis wat bekoeld, opnieuw over hem komen. Als hij zich af wilde wenden en weer naar binnen gaan, verlieten juist vier, vijf menschen na elkaar den winkel en bleef er alleen een klein jongetje drenzen bij Pietro.

‘Zoo gaat dat hier nu altijd’, zei met een zelfvoldanen hoofdknik tante Savina, die Francesco allang had zien staan, ‘van achten tot twaalf, en van tweeën tot achten... 't is vol, of het wòrdt vol... Als we tusschen twaalf en half twee niet

sloten, stond ik den ganschen dag achter den toog'.

'Ja, ja, de goede God zegent ons bovenmate naar den stoffelijken mensch...' schamperde in zichzelf Francesco. Dan verbaasde hij zich: wat bezielde hem? Hoe kwam hij opeens zoo fel en onredelijk? Niemand déed hem toch iets?

'En nu is 't vandaag wel bizònder druk', praatte tante Savina door, 'omdat we gisteren morgen sluiten moesten, als teeken van rouw. Ja, onder de begrafenis, niewaar?'

Francesco verbleekte: gister morgen pas gebeurde dat verschrikkelijke, gister morgen! 't Leek of het weken, maanden geleden was...

Een zwaarlijvige burgerdame schoof binnen, met wie tante Savina bevriend bleek te zijn: - en was dit nu het neefje dat bij haar vader had gewoond?... poverino...! maar tante en oom hier zouden het hem ook wel naar den zin maken!

'Och, vader was goed en lief', kwam tante zacht, 'maar...' (ze sprak nu tegen de vrouw afzonderlijk) 'het wás wat eenzaam voor zoo'n jongen, alleen bij een ouwe man...'

Francesco zei star:

'Zal ik eens naar boven gaan? - mijn boel opbergen?' - Als hij maar één oogenblik hier weg kon, één oogenblik alleen zijn!

Doch tante Savina deed bezwaarlijk:

'Strakjes liever... Gherardo zit te studeeren, weet je...'

Dan bedacht ze zich:

'Maar wil je niet een kop koffie? Heb je heusch geen honger?'

Vóór Francesco nog kon antwoorden, was zij alweer door twee binnenkomenden in beslag genomen.

Nog eenmaal slenterde hij de achterkamer in, zat nog eenmaal voor het raam aan de binnenplaats...

- Wat zou Gheràrdo studeeren?' vroeg hij zich af. 'En wat zouden ze met *mij t*och voor hebben...? Hij besefte met een benauwende zekerheid, dat van grootvaders plannen niets komen zou... En langzaam, met een weëe pijn als van een gapende wonde, ging weer het wijd verdriet in hem open: grootvaders dood. - Hoe kòn het toch? Hoe kòn het toch alles!

De schemering begon te vallen. 't Was half acht. Buiten moest het nog volle dag zijn. Oom Tito draaide aan een knopje naast den lessenaar, en schril bescheen een electrisch peertje zijn eigenzinnig gezicht. Nu en dan keerde hij zich half naar Francesco om, zei een enkel vriendelijk bedoeld woord, zonder eigenlijk veel op hem te letten, en pende weer door. Oom scheen nu brieven te schrijven.

Francesco voelde zich pijnlijk hangen tegen de stoelleuning in een ondragelijk wordende moeheid. - Hoe zat hij hier toch in 't nauw gedreven tusschen dien rusteloos warrelenden winkel en deze doodsche kamer? Was hij gek geworden? Of ging hij gek worden? Hij begreep niet meer, wie hij was, noch wat hij moest...

En tegelijkertijd scheen Trebiano te deinzen als in een mist... Vijf uur geleden stond hij nog met Uberto aan de aanlegplaats... Wat was het daar alles ruim, en hoog en heerlijk... maar ver, vér weg... Leek het niet een droom? - Of was dìt hier een droom?

Plotseling was er een groote rumoerigheid in huis. In den winkel ratelde een ijzeren blind omlaag. Tante Savina kwam bolderig binnen.

'Vooruit, Tito, vooruit alsjeblieft!'

Dan riep zij naar iemand, die nog dieper ergens in huis moest wezen. Oom Tito stond op, het peertje duisterde, een lamp boven de tafel lichtte aan. Tante ging dekken. Gherardo lawaaide de trappen af. Een oude meid kwam uit het achterhuis sloffen met een stapel borden. Nog een ijzeren blind ratelde neer. Dan was in den schaarsch verlichten winkel, het rinkelend uittellen van geld en het eentonig geluid van getallen, gezegd door den een, herhaald door den ander.

'Ze maken de kas op', zei tante Savina, 'zoo gebeurt dat iederen avond; Pietro telt, je oom telt na, Gherardo schrijft de boeken in...' 'Gherardo leert voor boekhouder', lei ze hem gewichtig uit.

En een nieuw lawaai brak los: ze hadden een buiten-koerszijnd vijf-lire-stuk gevonden...!

'Een valsch vijf-lire-stuk? wat is dàt nu?' Tante Savina liet haar tafel in den steek, praatte al heftig vanaf den kamer-

drempel: - als ze maar wisten, dat het uit háár lâ niet gekomen was... ze had dien heelen dag geen vijf-lire-stuk ontvangen! Trouwens, ze kòn geen valsch geld aannemen, het brandde haar in de handen, als ze het aanraakte.

Pietro vroeg kwaad, of ze dan soms dacht, dat *hij* die stommigheid had uitgehaald?

'Nee, natuurlijk, vrouwewerk hè?' smaalde tante Savina terug.

- En Marianne van hiernaast, die voor 2.40 'parmezaansche' was komen halen en geld terug kreeg?

'Betaalde met een briefje van tien'.

Nee, dan wist tante aan Pietro een àndere bezwarende inkomst voor te houden, die hevig verontwaardigd Pietro weer uitlei, met óok een ontzeilen van de vijf-lire.

Gherardo zei bits: - als ze den heelen avond nog hadden om ruzie te maken, waarom konden ze hem dan niet vijf minuten rustig zijn boeken laten bijschrijven?

Bij zichzelf nog luidop redeneerend, kwam tante Savina weer binnen. Ze was in een groote opwinding.

'In geen drìe jáár zeker is 't gebeurd, dat er in ónze kas een valsch geldstuk belandde! - Wat drommel ook... als je zaken drijft en je bent niet bij de pinken... Wat zeg jij, Francesco?'

Even later kwam de oude meid de omvangrijke soepterrien al op tafel zetten. - Wat ging hier alles gauw, gauw, dacht de jongen.

'Alsjeblieft! alsjeblieft!... de soep wordt koud', drong tante Savina, bazig nog door haar boosheid.

Francesco kreeg zijn plaats tusschen tante en Gherardo.

Als de mannen met heete koppen boven hun borden zaten en de felle, niet al te vriendelijke woorden nog over en weer schoten, zei tante Savina opeens:

'Jullie konden wel eens bedenken anders, dat je grootvader pas gister begraven is.'

Een beklemmende stilte viel plotseling in. Francesco was geschrokken, of er een godslasterlijk woord gesproken was.

De maaltijd vorderde gedrukt.

De twee neven keken herhaaldelijk Francesco aan, of zij zich zijne aanwezigheid daar aan hun tafel niet begrijpen konden; ze zeiden, als noodgedwongen, een enkel woord over

Trebiano, en zijn reis, en de wijnoogsten, waarvoor zij andere jaren waren bovengekomen.

Tante Savina deed haar best, hem veel te doen eten, en het ging haar meenens af; maar Francesco had zoo weinig honger, dat de drukke bemoeiing hem eer verlegen maakte dan op zijn gemak zette.

En al gauw begon het gesprek weer te verloopen in cijfers en prijzen. Francesco hoorde veel over een 'artikel', dat zij al dan niet óók konden 'brengen', over de koffie, die onbegrijpelijkerwijze nog àl maar steeg - 'heb ik niet goed geraden verleden najaar, zooveel ineens te bestellen?' vroeg tante Savina tot tweemaal toe - en de meeningen waren verdeeld, of ze óók den prijs zouden opslaan of wel een verpletterende concurrentie aandoen met hun grooten voorraad. Ten slotte kwam het buiten-koersche vijf-lire-stuk opnieuw te berde, en maakte opnieuw bijna ruzie gaande.

'Kom, jullie slijt het immers makkelijk aan den een of anderen onnoozelen boer, volgenden Dinsdag', stak Gherardo in.

Maar tante en Pietro kwamen daar heftig tegen op: uit hùn winkel geen valsch geld! En oom Tito voegde er luchthartiger, maar ook al niet heel vriendelijk aan toe: verlies was verlies, en wie de stommigheid op zijn geweten had, moest het zichzelf maar verwijten...

'Pas maar op', kwam Gherardo een beetje hatelijk tegen zijn neef, 'straks zeggen ze nog, dat *jij* ongeluk over de kas hebt gebracht...'

'Zeg eens even!' viel tante Savina uit.

Francesco bleef verwonderd zwijgen. Hij begreep niet, hoe menschen zooveel drukte konden maken over dingen, die hem zoo weinig gewichtig leken. Hij keek hen vieren om beurten aan. Pietro, die zijn blik begreep, trok een gebelgd gezicht, werd rood en keek voor zich.

Wat waren zijn neven, Pietro vooral, hier andere jongens dan wanneer zij bij grootvader kwamen wijnoogsten, dacht Francesco. Pietro, rond en goedmoedig, vond hij nog altijd verreweg de aardigste; maar hij merkte een prikkelbaarheid in hem, alsof hij innerlijk verteerd werd door een jacht op iets. Gherardo, laksch en lakoniek, en heerachtig slap in de lenden, kon hij nog minder uitstaan dan vroeger. En een oogenblik rees een schaamtevolle verwarring bij hem op, een

herinnering, die hij voor altijd wou wegwisschen, nu meer dan ooit.

En dat was dus tante Savina; dat was grootvaders oudste dochter. Hoe kon dat zijn? - O, tante was wel een prettig mensch om te zien: stevig, gezond en opgewekt; en ook een móói gezicht, mooie, bruine oogen onder een glad voorhoofd, waarboven het zwarte haar glanzend opbolde. Maar haar gestalte, kort en breed gebouwd, deftig in de zwarte japon, had niets van grootvaders verschijning, mager en dorpelijk; en haar gebogen neus, haar fijngelijnde mond, scherpten zich tot een uitdrukking van felle beslistheid, die nog verder van grootvaders wezen verwijderd scheen. Hij voelde, dat hij van tante Savina nooit zou kunnen houden.

Aan het eind van den maaltijd kwam de oude meid een schaaltje beignets op tafel zetten. - Die had zij ter eere van Francesco laten bakken, lei tante, tevreden over zichzelve, uit.

De oude schikte mee aan. Niemand sprak tegen haar, omdat zij het te druk hadden onder elkander. Francesco werd een vage genegenheid gewaar voor het stille, tanige oude mensch, dat hem in de verte aan Mariuccia deed denken; zij was alleen gezetter, en zag er zindelijker uit.

Dien avond zei oom Tito: - nu moest Francesco zich morgen maar eerst eens thuis maken in Malescia; na al de moeilijke dagen met zijn grootvader had hij een kleine rust wel verdiend... ze zouden dan meteen eens samen praten.

Voor het naar bed gaan kwam Francesco een oogenblik te lezen in de ‘vijftien minuten voor het Allerheiligste’, het boekje van den pastoor, dat hij in zijn binnenzak vond. Doch het zei hem niets. Christus hield hem verschillende zonden voor, die hij nooit bedreven had; en hij moest zich verootmoedigen en dankbaar zijn voor Gods oneindige goedheid en zegeningen.

II.

Den volgenden dag bleek oom Tito al heel in de vroegte op reis gegaan. Naar Milaan, heette het, voor zaken. Maar Francesco merkte iets onwaars, en hij vooronderstelde, dat oom naar Trebiano was, en ze hem dat niet zeggen wilden.

Ook Gherardo was van huis. Die had zijn cursus in Verona, bij een leeraar van de handelsschool; het was de laatste keer voor de vacantie.

Pietro probeerde in der haast Francesco een wandeling uit te leggen; doch als die niet aanstonds begreep, wat met ‘il Plusc’ en de ‘Crocietta’ werd bedoeld, maakte de ander er zich met een ‘je zal het dan wel vinden’ af: hijzelf moest een-twee-drie naar de post... ja, in de week had hij overdag geen oogenblik tijd.

En Francesco, dien morgen, slenterde alleenig door het stadje, dat roezemoezig grauwde onder den dompigen dag zonder zon. Het rook er vies uit allerlei krottige stegen en poorten, en achterin de oude bogengangen hing een vunze lucht van visch en kaas. Zoo donker was het in sommige winkeltjes daar, dat zelfs op dezen zomermorgen een pover electrisch peertje ze dof doorgeelde.

- Wat was het hier alles neerdrukkend, dacht de jongen, gewend aan de wijde, ijle berglucht. Maar ook Solano, dat toch evengoed beneden aan het meer lag, en waar de hitte zelfs feller brandde des zomers, was luchtiger en ruimer en vol zoete geuren van de vele buitens.

En waar hij ook ging, er was niets dat hem aantrok: nòch het haveloos plantsoen met zijn aanplanting van verschrompelde magnolia's, binnen hun alreeds in onree geraakte rasterkringen; nòch de drie onaanzienlijke kerken aan drie rommelige marktpleinen, die als van elkaar afgekeken leken; nòch het mortelversche, kale hospitaal of de paar bonte, schaduwlooze villa's.

Hij liep een eindje de paar wegen af, die de vlakke, veruitgebouwde buitenwijken doorsneden, tusschen fabrieken, verwaarloosde blokken arbeiderswoningen, en lange, platte loodsen. Een enkel landhuis stond wat bezijden af, in een ouden tuin achter muren.

- Wat is het alles triest, dacht hij weer... Of was hijzelf zoo triest? Natuurlijk, in Malescia was veel handel en industrie, dat wist hij immers?

Hij had eerst het meer vermeden, uit een vagen afkeer van het ongewende beeld, dat hij er den vorigen middag bij zijn aankomst van gekregen had. Om elf uur stond hij toch aan den kademuur.

‘Hoe kàn het?’ dacht hij bitter, ‘dat dit meer ons meer zou wezen!’ Hoe haatte hij dit leelijke uitzicht en deze leelijke stad...

Eentonig leien naar weerszijden de lage kusten langs de enge baai, waarin hard de grijze vangarm van het havenhoofd uitstak. Gister, bij helderder weer, had hij ver achter het onnoozele heuveltje, dat de landtong beëindde - net een broodje van twee stuivers! - een kleine bergsilhouet gezien, die de Monte Baldo moest wezen, maar zoo geheel verschillend van den vorm, waaraan zijn oogen gewoon waren, dat hem ook deze schim niet meer de Monte Baldo toescheen.

- En was dit het water van zijn meer, zijn hemelsche watervloer? - het vuilige sop, dat daarginds zoo zielloos tegen den wal klotste? Onder den kademuur was een druk bedrijf van draineer-buizen, die werden afgeladen van handwagens en ingeladen in platte schuiten. Verderop kookte en dampte er iets in een groot, grijs gemetseld vat, dat een soort oven scheen te verbeelden. Nog verder was een kolossale hangaar, die open leek naar den meerkant. Francesco begreep, dat dit een remise was voor de groote booten. Achter de haven was een hotel; hij zag op het dak de bij plekken nog vergulde letters: ‘Croce di Malta’. Vlakbij was de breede havenweg één woestenij van diep uitgereden pulver, waar voortdurend de zware karren stofwolkend doortrokken; en de kleurlooze huizen aan den overkant waren schurftig van muren en dof van ruiten door al het gruis, dat de ‘ora’ tegen hun gevels opblies. Heel het stadje zag er uit of men er enkel werkte, werkte, en nooit tijd had, iets dat oud werd te vernieuwen, of ooit de schaarsche verfraaiings-pogingen tot een goed einde te brengen.

Vol weerzin keerde de jongen zich af.

Vlak bij hem zat op het trottoir, aangeleund tegen den kademuur en zijn eene recht vooruitgestoken been in een dik pak lappen gewikkeld, een nog jonge man met een bleek, spits gezicht, bijna zonder kin, als van een mol of een muis. Francesco merkte, dat de man al een poos naar hem gekeken had, want hij lachte een brokkelige tandenmond bloot en vroeg lief, met een vreemde keelstem:

‘Jij bent nog niet lang hier in Malescia, wel?’

‘Nee’, zei Francesco wat stroef.

De man, die blijkbaar gewoon was, alle voorbijgangers aan te klampen, deed nog een tweede poging: - of hij hier woonde? - wáár hij woonde?

‘Bij mijn oom Rovero’, zei Francesco.

- Tito Rovero? vroeg de man met een klef ontzag, - bij Tito Rovero in huis? Wat een geluksvogel!!... de Signori Róvero... Beste menschen!... binnen tien jaar waren ze schatrijk!... Die verstonden het werken en het verdienen... En toch altijd vriendelijk... Beste menschen!

Hij schoof met moeite den taaien teenstengel door de volgende mandewerklus.

‘Menschen die de Fortuin toelacht’, teemde hij nog poëtisch met zijn kleverige stem, en zijn zwarte brokkels lachten mee, - ‘echte gelukskinderen!’

‘Ik werk wel eens voor ze’, zei hij dan. ‘Vraag maar eens aan je oom, of hij Benvenuto met het zeere been ook kent... Beter menschen zijn er niet!’

‘Jij blijft niet voorgoed hier, zeker?’ vroeg hij nog.

‘Nee, misschien niet’, zei Francesco zacht.

‘Heb je soms geen ouders meer, dat je zoo in de rouw bent?’ kwam de man opdringerig, en hij wees op het kripbandje om Francesco's arm.

‘Nee’, verstroefde de jongen opnieuw. Dan gaf hij een kort goeden dag en liep door.

Na een tijdje sloeg hij de nauwe hoofdstraat weer in, een straat van ongelijke keien, waarmiddendoor twee hardsteenen banden voor de wagenwielen alle de bochten en omhoekingen volgden der laag-verwulfde bogengangen.

‘Kom, ik ga maar weer naar huis’, dacht Francesco verdrietig.

‘Naar huis!’ - En in één gedachte-vlaag zag hij: gróótvaders huis, hun moestuin, hun wingerd, Bettina's stal, de hooischuur, de rots... en grootvader-zelf, grootvaders lieve gezicht, grootvaders lach, grootvaders goedheid voor hem!

De smart in àl haar volheid overweldigde den jongen. Hij keerde terug, naar de haven, en liep, liep den kademuur langs, tot hij verweg op een eenzame plek bleef staan, turend met brandende, blinde oogen over het vaal-wiegelende water. -

III.

De twee dagen, die volgden, was oom Tito opnieuw van huis. De jongen had op een plank van de achtergang ‘De laatste dagen van Pompeï’ gevonden; daarin sleet hij zijn leege uren. Tante Savina liet hem kleine werkjes doen.

Pietro nam hem mee naar de post en bracht hem op de hoogte van allerlei porten en verzendingen, wat hem wel interesseerde; hij moest ook twee colis, voor dorpen in den omtrek bestemd, naar den vrachtwagen dragen.

's Middags pakte hij samen met zijn neef een groote kist aardewerk uit; de tweede kist ontpakte hij alleen. ‘Je valt me mee’, zei Pietro, ‘Gherardo is zoo handig niet... ik dacht, dat jij alleen een boekewurm was...’

En dien avond, wat verlegen, kwam Gherardo voorstellen, of hij meeging naar een vriend van hem. Het bleek de zoon van een koffiehuishouder te wezen. Ze zaten in het café, dat ‘Gambrinus’ heette; nog een vierde jongen kwam erbij, en de drie vrinden speelden kaart. Francesco deed zijn best, deel te nemen aan het gesprek. Hij voelde, dat Gherardo zich min of meer voor hem schaamde; om zijn donkere, boersche kleeren, dacht hij, zijn toegeknoopt hemd zonder boordje (maar Pietro droeg dat toch ook door de week?) of misschien om zijn weinige grappigheid...

Gherardo zelf wist vaak onverschillig weg iets te zeggen, waar de anderen grif om grinnikten. Hij droeg in zijn lichtgrijze zomerpak een wit en roze gestreept hemd, een stijf boord met omgeslagen puntjes, en een nuffig groen dasje. Bij het langsgaan had hij in alle spiegels gekeken. Francesco vond hun beider rouwband een ergerlijk vertoon in deze omgeving.

Toen zij naar huis gingen, had hij begrepen, dat de ander hem niet vaak meer voor een dergelijken uitgang zou noodigen. Het kon hem weinig schelen.

Dien Zondagmorgen na de mis, terwijl de beide neven nog uit waren, werd Francesco bij oom en tante in de achterkamer geroepen. En daar kwam eindelijk het hooge woord eruit:

- Grootvaders nalatenschap was niet meegevallen. Groot-

vader had ingeteerd... veel ingeteerd. - Zij waren daar trouwens altijd al bang voor geweest.

'Ja, zulk leeren, dat kost geld', zei zuchtend tante Savina op een toon, als wilde zij den gestorvene verontschuldigen, - 'de boot elken dag, de boeken, de kleeren, je moet altijd netjes voor den dag komen... om van het schoolgeld nog niet te spreken... We weten het aan onzen eigen Gherardo...'

En Francesco voelde, hoe zij in hun harten het grootvader zéér kwalijk namen, dat hij 'ingeteerd' had, dat hij zijn beetje geld had aangesproken, om zijn kleinzoon naar de technische school te sturen...

- Maar zoolang grootvader leefde, was het geld toch grootvaders geld, verzette hij zich inwendig. Hij voelde grootvader beleedigd, en zichzelf vernederd tegelijkertijd.

- Kijk, zei oom Tito dan, en het klonk opeens nog al gemoedelijk, veel gemoedelijker en veel eenvoudiger dan bij het zwarte gesprek in hun schouw, na de begrafenis, - kijk, hij hield niet van duistere zaken; zelfs al was hij dat als voogd niet verplicht, hij wou alles met open kaarten behandelen, vooral tegenover een zoo verstandigen jongen als Francesco was.

- Grootvaders huis, met zijn andere kleine bezittingen, - 't huis 'met gesloten deuren' zooals dat heette - dat alles was op ongeveer drie duizend Lire geschat; het wijnland en de paar stukken verpachten grond op 'n duizend of vier. Nu hadden zij gedacht, nog 'n 12.000 Lire aan kapitaal te vinden. Bij zijn vrouws dood had grootvader de helft van wat hij bezat aan geld, onder de kinderen verdeeld: hij had ze ieder 3000 Lire uitbetaald. Op iets van het onroerende goed had niemand toen aanspraak willen maken; dat hadden ze grootvader tot zijn dood toe gelaten. Maar inplaats van 9000 Lire en de 3000 Lire, die er voor Francesco van zijn vader moesten wezen, hadden ze nauwelijks 8000 Lire gevonden. Tante Letizia vertelde hem in Trebiano al, dat haar broer indertijd niet het volle moederlijk versterf had ontvangen, omdat hij nog in schuld bij grootvader stond, en dat hij later het geld opnieuw had moeten aanspreken, bij de langdurige ziekte en het sterven van zijn vrouw...

'Ja zeker', kwam tante Savina even uitwijden, - zij wist dat ook. Vincenzo had toen veel geld uitgegeven, en zijn vrouw

had zoo goed als niets ingebracht. En later had hij waarschijnlijk ook al niet voordeelig meer geboerd, want zij had nog nooit iemand gezien, die zóó bij de pakken neerzat... In hun familie schenen nu eenmaal de meisjes het meest van zessen klaar!

'Dat is te zeggen, - de meisjes...', wimpelde oom Tito af, 'je grootmoeder, die je nooit gekend hebt, dàt moet een kwieke vrouw zijn geweest; en je tante Savina hier... maar tante Letizia bij voorbeeld...'

'Letizia is te meegaand, - dat is altijd haar zwak geweest. Maar ze heeft toch dikwijls vrij wat meer doorzettingskracht getoond dan ooit broer Vincenzo'.

- O! ze wou geen kwaad zeggen van Francesco's vader... heelemaal niet, hoor! kwam ze dan nog achterna; - 't was misschien wel de beste van hun drieën geweest, goedhartig, en zoo oprecht als klaar water... maar voor zijn zaken...

En Francesco ervoer het opnieuw: noch zijn vader, noch zijn moeder, die zooveel gekost had en 'niets ingebracht', noch ook tante Letizia waren hier in huis in tel. Het was hem al eerder opgevallen: 'de goeie Letizia'...

- En grootvader? dacht hij opeens; hadden ze van grootvader gehouden, echt gehouden...?

Driftig viel hij uit:

'Grootvader ten minste heeft hard gewerkt tot aan den dag voor zijn ziekte toe... Hij heeft zich met het werken zelfs ziek gemaakt...'

'Zeker, zeker', gaf oom Tito toe, en het klonk wel hartelijk ook, dacht Francesco, 'zeker, het wijnland was prachtig onderhouden, en van zijn bijen en kippen en geiten had mijn schoonvader veel verstand... en van tuinieren ook... Jullie zult zeker wel aardig volop van alles gehad hebben altijd'.

'Ja, jullie hadden maar een suikeren leventje daarboven', kwam tante Savina nog aanvullen... 'Dáár kunnen wij tenminste ons hoofd gerust op neerleggen, dat wij het onzen ouden vader nooit moeilijk hebben gemaakt'.

Francesco begreep dat zij doelde op hun grootmoedigheid bij de regeling van het moederlijk versterf; maar dat 'suikeren leventje' was een uitdrukking, die hij voelde niet gauw te

zullen vergeten, - minder om de uitdrukking zelf, dan om den verwijtenden toon waarop het werd gezegd.

‘En dus’, resumeerde een beetje ongeduldig oom Tito, ‘omstreeks 8000 Lire kapitaal, een kleine 7000 Lire, als het huis en de andere bezittingen verkocht zijn...’

‘Maar toch niet verkoopen?’ schrok Francesco, ‘wij kunnen het huis toch verhuren, het land verpachten, zooals grootvader ook altijd met de terreinen bij Vezio deed... Dat later niet onherroepelijk alles weg is... dat we later...’

‘Hoor eens, jongen’, viel oom Tito hem in de reden, ‘ik ben dat in Trebiano al lang met je tante Letizia overeengekomen... je tante Letizia zit in de verte, heelemaal bij Spezia, 'r man altijd op zee... en wij, je ziet het zelf, onze eigen zaken loopen ons bijna over den kop... ik kan daar in Trebiano geen nieuwe moeiten gaan aanhalen. Verhuren, verpachten, jij hebt mooi praten, jij weet niet wat daar allemaal aan vast zit... Wij hadden zelf die kleine bezitting ook wel graag aangehouden... maar kun jij die zaken opknappen? Wat een noodeloos hoofdbreken! - En als je dan op 't moment voordeelig verkoopen kunt... de gelegenheid moet je toch aangrijpen? Nog een enkele reis naar boven...’

Toen begreep Francesco, wat oom Tito zoo lang van huis had doen blijven, en dat op een paar formaliteiten na de zaak al beklonken was.

't Was of er een leegte in zijn hart viel, die nooit meer te dempen zou zijn. Wèg voor altijd, al wat hem lief was geweest, zoo lief, dat hij zich dikwijls gezegd had, met niemand ter wereld te willen ruilen... De tranen brandden hem in de oogen, doch hij hield zich goed. - Dan dacht hij ook: wat deed het er alles ook toe, nu grootvader dood was. Zonder grootvader was het toch alles leeg en voorgoed verloren, het huis, de schouw, het terras onder den moerbei...

‘Circa 15000 Lire dus’, hoorde hij oom Tito opnieuw resumeeren, ‘waar dan nog af moeten de begrafeniskosten en het grafmonument... Een kleine 15000 Lire... Van aparte papieren over eenige bezitting van je vader heb ik niets gevonden...’

‘Vader had ook land van Morandi in pacht’, kwam Francesco dof.

‘Nu je 't zegt’, peinsde tante Savina.

‘Zie je wel’, hernam oom Tito blijkbaar opgelucht, ‘en zijn persoonlijk geld,... jouw geld... Je grootvader had daar allicht de een of andere schriftelijke verantwoording over kunnen nalaten...’

‘Het zal niet de moeite waard geweest zijn’, vergoelijkte weer tante Savina, ‘want in elk geval moet hij nog 1000 Lire van het zijne voor je leeren hebben ingeteerd’.

‘En, ja...’ berustte zij dan, ‘'t mag een zwakheid van vader geweest zijn, dat hij jou boven zijn vijf andere kleinkinderen heeft voorgetrokken... Wat gebeurd is, is gebeurd... en wij zullen hem na zijn dood niet lastiger vallen dan wij bij zijn leven hebben gedaan...’

‘En dus’, hervatte oom Tito, wat kort aangebonden, ‘een derde van nog geen 15000 Lire, 5000 Lire laten we zeggen, dat is jouw aandeel. Nu begrijp ik best, dat je gerekend had, op dezelfde wijze door te gaan, als je grootvader dat van plan schijnt geweest te zijn... en ik voor mij zou het je van harte gegund hebben, als het kon... Maar van de rente van nog geen 5000 Lire zouden wij je niet eens kunnen voeden en kleeden... niewaar, 250 Lire per jaar...?

Hij keek Francesco aan, die onder dien blik opnieuw dat vernederende gevoel van schuldigheid zich voelde overrompelen. Het gansche onderhoud was hem een foltering. - Als ze hem alles toch maar niet zoo haarfijn wouën uitleggen, dacht hij, - eenvoudig zeggen waar het op stond.

‘Nu is dat ook niet noodig’, zei wat hartelijker weer oom Tito; ‘een onderdak en je dagelijksch brood zul je bij ons altijd nog wel vinden, zoolang je dat behoeft, en zoolang je je verstandig gedraagt; het beetje rente kunnen wij besteden aan je kleeding en wat er verder zoo voorkomt. Maar van hoogere technische en dergelijke dingen kan natuurlijk verder geen sprake zijn. Nog daargelaten òf ik het betalen kon, mijn eigen twee jongens zou ik natuurlijk niet mogen benadeelen’.

‘'k Zou zeker niet willen, dat u geld van Pietro en Gherardo voor mij uitgaf’, zei Francesco hartstochtelijk, ‘maar mijn eigen geld kunnen wij toch gebruiken... Er is toch 5000 Lire... daar kan ik toch van leeren...’

Voor hij nog had uitgesproken, was het hem reeds duidelijk: *alles* daarvan betalen, vele jaren lang, dat ging niet... En

huisvesting en eten en drinken van oom en tante aannemen, en al zijn geld voor zichzelf opgebruiken... dat zou zeker niet heeten wat oom zei: je verstandig gedragen. -

Oom glimlachte dan ook medelijdend.

'Gesteld', zei hij streng, 'dat ik als voogd zooiets zou goedkeuren, - hoeveel jaar moet het nog duren op die manier, voor jij aan 't verdienen kwam? Zeven of acht jaar wel... Je bent nu vijftien. Voor je drieentwintigste zou je niets bereikt hebben... Dacht jij nou, van die vijf duizend Lire acht jaar lang alles te kunnen bekostigen?'

'Laat mij dan leeren tot het geld op is', smeekte de jongen, 'laat mij bij tante en u betalen wat ik kost... alles wat ik kost... en als het geld op is, dan ga ik verdienen... al moest ik ook gewoon werkman worden... ik beloof het... ergens zal ik dan toch wel voor deugen, ik zal nog liever armoe lijden dan U lastig vallen... ik beloof het plechtig... maar laat mij nog een paar jaar leeren!'

Opnieuw had oom medelijdend geglimlacht.

'Je belooft dat nu wel... en je bent een beste jongen, je méént het ook... maar als jij later in de beroerdigheid zit...'

'Denk je dan, dat wij je erin láten kunnen', viel tante hem in de reden, 'je op straat zetten zeker, nadat je eerst als kind hier over huis was geweest? Wij zouden je immers mòeten bijspringen, of we wouën of niet? We zijn, Goddank, fatsoenlijke menschen!'

En toen kwam oom Tito met het plan te voorschijn, dat hij, met 'je verstandige tante hier', in die dagen had uitgebroed.

- Zijn geld lieten ze voor wat het was; maakte hij de rente niet aan zijn kleeren op, dan werd die erbij gepot; en voor wat hij hun kostte, zou hij 's morgens helpen in den winkel. Er was daar een hulp nog best te gebruiken; dan kon tante ook eens een beetje meer haar gemak nemen. En 's middags zou hij leeren met Gherardo; die zou hem uitleggen alles wat hij zelf op zijn lessen onderwezen kreeg. Het eerste cursusjaar, nu juist afgeloopen, kon hij, die de 'technische' in zijn zak had, nog best gedurende deze vacantie inhalen. En dan werkten ze gelijk op verder, zonder dat hij voor de lessen een centiem had uit te geven. Een goed onderlegd boekhouder, die had altijd een eervol en degelijk bestaan.

- En zoo bleven ze meteen, zei tante, in de lijn, die grootvader toch ook had willen volgen...

Een hevige onwil steeg in Francesco op. Gherardo, de heelemaal niet knappe, luie Gherardo, dat hij dáár zijn kennis uit de tweede hand bij zou moeten ophalen... en dan boekhouder! Hij wou niet zijn heele leven zitten in cijfers en prijzen en winst en verlies... Wetenschappen wou hij studeeren... physica, scheikunde.

Hij waagde nog een laatsten verwilderden aanval.

'Dàt heeft grootvader nooit bedoeld! Ik weet het zeker! Laat mij met mijn geld mogen doen, wat grootvader er ook mee gedaan zou hebben... studeeren tot het op is. En Signor Uberto wou toch...'

'Maak nu niet', zei oom Tito plotseling boos, 'dat ik spijt moet krijgen over mijn goedheid voor je. Geld vermorsen aan een studie, die je niet ten einde brengen kunt, is onzin. En door vreemden je laten onderhouden? Hoe krijg je 't in je hoofd? Wat wij je voorstellen, is enkel tot je eigen heil'.

'En tot je voordeel', kwam tante Savina; 'voor wat je ons kosten zult, kunnen wij zes hulpen tegen één krijgen... en in onze groote bazaar, later, hebben wij toch ook aan één boekhouder genoeg... Je oom en ik hebben gister den heelen avond overlegd, hoe wij het best je helpen konden. Als je niet de zoon van mijn eenigen broer was geweest...'

Toen boog Francesco het hoofd en zei niets meer.

Vriendelijker weer besloot oom:

'Denk er nu maar eens kalm een dag over na. Ik zou het liefst zien, dat alles met je eigen toestemming beslist werd. - Wij willen je ook een ambacht laten leeren, als je dat meer aanstaat...'

En in een eind-opwelling van de wat opdringerige gulheid, die ze vaak toonen kon, zei tante Savina nog en gaf hem een vertrouwelijk streekje over zijn schouder:

'Je hebt in zoolang geen moeder gehad... Een beetje moederlijke zorg zal je er hier tenminste altijd bij winnen'.

Maar Francesco kon daar niet op antwoorden, 't geen tante wel scheen te grieven.

Het was bij twaalven. Kort na elkaar kwamen de neven thuis.

***

Tot laat in den nacht lag Francesco wakker en worstelde met zichzelf. Hij worstelde in een machteloos verweer. Als de vogel gevangen in het net, - hoe wilder hij rukte om zich los te vechten, hoe hulpeloozer hij zich verwarde in het onmogelijke. In een heete opstandigheid maakte hij plan na plan: hij wou hier weg, hij wou toch naar Uberto, in September wou hij naar Solano... Maar hoe kwam hij aan het geld? - Hij had niet eens geld om naar Trebiano te gaan! Nee, en dat was ook gekheid; wat wilde Uberto met hem beginnen, als hij toch niet studeeren mocht?

Dan dacht hij weer: hij zou Uberto om reisgeld schrijven en stil naar Spezia vertrekken, naar San Terenzo... Tante Letizia had gezegd: als zij iets doen kon voor hem... Hij kon dáár net zoogoed voor een ambacht leeren als hier.

- Maar hoe kreeg hij Uberto's geld? Ze zouden het hem niet willen geven...

- Toch, hier blijven, waar ze grootvader beleedigden, dat deed hij niet, verzette hij zich hartstochtelijk; - ze hielden niet van grootvader, en daarom hìeld hij niet van hen.

- Wat zou hij kunnen doen? - Hij kon loopen naar San Felice. Hij kon zich verhuren als knecht bij Agata's vader, of bij een ander... Kòn zooiets werkelijk, als je nog minderjarig was?

- Natuurlijk kon het niet. Welken kant hij ook uitdacht, altijd liep hij dood op zijn algeheele afhankelijkheid: ooms voogdijschap.

- Maar wat was dat dan toch voor krankzinnigheid, die menschen, die hij nooit te voren gezien had, wier bestaan hij alleen bij naam kende, en die plotseling konden zeggen: wij willen dit wèl, en dàt willen wij niet...?

Dan peinsde hij ook aan Salvati; aan Salvati's afscheid, den middag van den examen-uitslag: ‘leerlingen als jij verzoenen een leeraar met zijn ondankbaar werk’. Maar wat kon Salvati voor hem doen? - En nòg, tante Savina zou het haar eer te kort gedaan rekenen, als een ‘vreemde’ wat voor hem deed...

Nog nooit, in zijn leven met grootvader, had Francesco tegenkanting gekend. Hun beider wil en verlangen hadden immer evenwijdig geloopen. Hij had altijd alles gehad, wat hij wou, en zoo had hij ook nooit iets anders gewild, dan

hij had. Nu, plotseling, stelde het leven zich vierkant in zijn weg.

- En als ze nog maar kwaadwillig of leelijk tegen hem waren, oom Tito en tante Savina... Maar ze meenden het goed; ze dachten tenminste het goed te meenen, misschien beter dan grootvader... Dat was juist het onbekampbaarste.

- En in Trebiano was alles verkocht. - Daar was nìets meer van hen, - dan grootvaders graf. Hij zag het in den donkeren nacht, en liefkoozend streek hij met zijn hand over de aarde; die zou koud zijn en vochtig.

Weer beleefde hij zijn laatste bezoek bij den pastoor; hij hoorde die indringende stem, die voorlas den eersten zin uit het boekje ‘mijn zoon, het is niet noodig veel te weten om mij te behagen; het is voldoende mij zeer lief te hebben’.

Een wild verzet steeg in hem op. Waarom zou hij God liefhebben? Waarom zou hij God wenschen te behagen? Daar had God het niet naar gemaakt!

Zoo, in verdriet en getob en oproerigheid, woelde hij de uren door, tot er een oogenblik kwam, dat hij zich afvroeg: en wat dan wèl?

- Ja, dacht hij, wat dan wèl? wat zou grootvader hem raden, als hij hem nog raden kon? Zich te laten dwingen tot oom Tito's besluit? Of zich te blijven verweren, terwijl hij zelf inzag, dat het toch tot niets leiden kon?

Hij zag grootvaders nadenkend kijken, als hem iets mislukte of tegenviel, die grappige manier van zijn schouders op te halen, en dan - zijn glimlach. Die lieve, beschaamde, wijze glimlach, waarom hij hem wel plotseling gekust had op zijn oude, koele wang. Het was of er iets smolt in hem.

Een tijdlang lag hij stil.

‘Ja, grootvader, ik zal het doen’, zei hij ten leste, hardop in het donker van den nacht.

‘Onze lieve Heer vindt wijn met water mooi genoeg voor ons van 't jaar’, hoorde hij oolijk weer de oude man zeggen; verleden herfst was dat geweest, met dien verregenden oogst.

Arme, lieve grootvader...

Francesco glimlachte op zijn beurt.

‘Ik zal wel wijn met water drinken, grootvader’, zei hij nog eens.

Hij had zijn besluit genomen. - Hij zou flink zijn, en hij zou het leven nemen, zooals het hem werd opgelegd.

En den volgenden morgen schreef Francesco zijn eerste briefje aan Uberto. Hij had nog een paar uur geslapen, toen hij eenmaal in grootvader den vrede had gevonden; en alles deed zich nu ook zoo nuchter voor: - oom Tito was zijn voogd; oom Tito wou geen halve studie, en geld om af te studeeren was er niet. Het klopte als een rekensom, en alle verzet was nutteloos en dwaas.

Hij schreef:

'Lieve Signor Uberto,

Het was de laatste dagen in Trebiano zoo treurig, dat ik heelemaal vergeten heb U te bedanken voor Uw aanbod, om bij U in huis te komen. Dat zou ik wel heel heerlijk hebben gevonden, en ik kan geen woorden vinden om U mijn dankbaarheid ervoor uit te drukken; maar ik zie nu zelf in, dat het onmogelijk zou zijn geweest. Oom Tito heeft me alles uitgelegd, en volgens zijn plan kan ik in een paar jaar voor boekhouder leeren. Het is wel heel anders dan we altijd gedacht hadden, maar ik ben nu vast besloten, zoo goed mogelijk mijn best te doen'.

Dan vroeg hij nog naar Trebiano, of Uberto het niet eenzaam had, hoe 't met de honden was, en wenschte de avonden terug, dat Uberto bij hen kwam.

Geen enkele klacht stond erin.

Dadelijk na het ontbijt ging hij met het briefje naar oom Tito, om een postzegel te vragen, en liet het meteen lezen. Een rechtstreeksch antwoord was hem ondoenlijk. - Waarom? als oom toch gelijk had?

Oom Tito had denzelfden verwonderden blik als bij zijn aankomst, of ook nu het resultaat van zijn betoog hem buitengewoon meeviel. En dus zei hij, eerst opgelucht blijkbaar, dan plotseling weer wat bazig ook:

'Mooi zoo! Gelukkig... Maar je ziet in, dat het niet anders kon, niewaar?'

Dien morgen legde Pietro hem alles van den winkel uit; - des Maandagsochtends was er weinig aanloop.

's Avonds toog Francesco vroegtijdig naar bed en dwong zichzelf, te gaan slapen. Hij wou zich niet aan nieuwe oproe-

righeid en nieuwe wanhoop overgeven. Hij wou slapen, weg zijn in den slaap, rusten, berusten.

Maar midden in den nacht werd hij wakker. En nog half door den slaap bevangen, zonder bepaalde gedachten of gevoelens, werd hij gewaar, hoe de lauwe tranen hem al maar langs de wangen liepen in een niet te stelpen vloed. In de weeke weerloosheid van den sluimer deed hij zelfs geen poging om zich te beheerschen. En voor het eerst, na al de verwarring dier dagen, voelde hij, in dat eenzaam nacht-uur, heel de wijde diepte van zijn verdriet en zijn verlatenheid.

Tweede hoofdstuk.

I.

Lange maanden, met een groote volharding, bleef Francesco naast tante Savina zijn taak in den kruideniershoek van den bazaarachtigen winkel volbrengen, maar allerminst tot ieders genoegen. Het rust-nemen van tante bleek al gauw een looze leus. Meer dan ooit achter haar statie-toonbank op post, bediende zij, vlot als immer, en verloor onderwijl geen minuut den kleinen zij-toog uit het gezicht, waar hij stond af te wegen, inpakte, rekende, te onhandiger en te omslachtiger naarmate hij zich scherper bespied voelde. Na weken vergiste hij zich soms nòg in den prijs der drie kwaliteiten rijst en der drie kwaliteiten koffie en der vier kwaliteiten suiker; mankeerde hij nog telkens het aangeleerde kunststuk van een slordig-gul te veel op de schaal, een handig iets méér afscheppen dan dat te veel bedroeg, met een stoot van de koperen sleef toch de schaal weer doen overslaan, en zóó bedrijvig-vlug het afgewogene opnemen, dat de kooper altijd meende, toch nog een aardig overwicht mee naar huis te krijgen. Herhaaldelijk liet hij zich door de oude wijfjes betrappen: - kè! kè! protesteerden die, hei hei! - en ze lieten hem hun onsje koffie, hun onsje vijgen opnieuw wegen; hij kleurde al tot in den hals, eer nog de balans het klein bedrog had uitgewezen.

‘Mooi zoo!... jij zou algauw de heele zaak in discrediet

brengen', zei tante Savina woedend, als voor een oogenblik de toonbank leeg van koopers bleef; 'wij zijn op onzen goeden naam gesteld, dat moet je niet vergeten...!'

''t Is mijn uitvinding anders niet...' verweerde Francesco zich.

Tante Savina trok verontwaardigd de schouders op. 'Met onwillige honden', stond er duidelijk op haar gebelgd gezicht te lezen. En naar Pietro, aan 't andere einde van den winkel, begon zij een hevig verongelijkt relaas, van hoe vaak ze nu al aan dien stijfkop had uitgelegd, dat een winkelier niet inwegen kòn, dat daar zijn prijzen niet op berekend waren, dat de concurrentie het niet toeliet... dat je op een vollen kilo nog wel een overslag kon geven, maar als je dat op ieder half ons wou gaan doen, dat je dan je zaken algauw mocht opdoeken; en als inhalige klanten het toch van je verwachtten, dat je ze dan in 's hemelsnaam dat plezier maar moest gunnen, zonder er zelf het loodje bij te leggen; dat je wel een aartsezel moest wezen om dat niet in te zien... maar dat overigens een zaak die zich respecteerde...

Pietro zei niets terug; die zei zelden iets terug op de vele heftige betoogen van zijn moeder; doch hij scheen het ook niet oneens te wezen met den zin van haar woorden.

Francesco zei al evenmin iets. Hij walgde van de comedie dier fatsoenlijke bedotterij.

- Maar och, dacht hij bitter, wat zou hij er zich druk over maken? Zoo ging immers alles? De heele wereld scheen ervan aan elkaar te hangen. 't Was immers àlles één mooi bedrog? De schepping erbij! Waarom zouden deze menschen beter wezen dan alles was?

De volgende maal, met een kwaadwillig plezier, gescherpt al zijn zinnen op het willen bedriegen, volbracht hij de kleine kunstgreep met een handigheid die hemzelf verbaasde, - vooral omdat tante niet in den winkel was. Dan verviel hij opnieuw in zijn ouden weerzin; en daar hem de truc zeker mislukt zou zijn, moest hij wel treuzelig het nauwgezet gewicht aan ieder toebedeelen.

'Broekjes van zestien jaar als groote menschen achter de toonbank', zeiden ongeduldig soms trouwe klanten, en zij wachtten met opzet, om zich door tante Savina zelve te doen bedienen.

‘Als je ook geléérden in den winkel haalt’, schamperde Gherardo, wanneer over dat alles aan tafel soms langwijlig werd uitgeweid. Alleen Pietro keek dan maar eens van: menschen maak toch zoo'n drukte niet; en Virginia, de oude sloof, van haar hoekplaatsje bij de deur, kwam goedig bijgevezeld:

‘Geduld maar een beetje... Hij wil niet kwaad... geduld maar een beetje...’

Ook de saamverwerkte lessen met Gherardo waren al spoedig een bron van dagelijksche moeite geworden. Eerst was Gherardo meegevallen; zijn gewoonlijke indolentie bleek door een bizonder gevleide ijdelheid in een plotselingen ijver omgeslagen; en Francesco had het niet aan goeden wil ontbroken. Doch het was dezelfde ijdelheid, welke evenmin verdroeg, dat Francesco hem op een onvolledig begrijpen of op een dommen dooddoener betrapte.

‘Ja, zoo kun je wel aan den gang blijven... een gek kan meer vragen...’, werd Gherardo dan kwaad, ‘'t spreekt immers vanzelf...’

‘Waarom spreekt dat vanzelf?’ vroeg Francesco, ‘we moeten toch weten, hoe we eraan komen?’

‘Daar zei de leeraar niets van’.

‘Omdat hij misschien dacht, dat je dat vroeger al begrepen had’.

‘Ik begrijp het heel goed...’

‘Nee’, zei Francesco, ‘je begrijpt het niet... en ik ook niet.’

‘Nou, dan ben jij stommer dan ik dacht...’

‘Vraag maar eens aan den leeraar, wie hier de stomste is van ons tweeën!’

‘Wel bedankt! Als jij daar soms zin in hebt?’

‘'k Wou dat 't vragen aan mij stond’, dacht Francesco spijtig.

Soms had hij den volgenden dag het falend inzicht zelf gevonden, maar Gherardo bleef bot weigeren in te zien, waartoe dat alles dienen moest. Hij had daarbij een onverdragelijk meesterachtige manier van zich ver boven Francesco's ‘gepieker’, naar hij zei, verheven te achten. En zoo verliepen vaak hun studie-uren in een eindeloos en onvruchtbaar ge-

trek over en weer, 't geen Francesco met een groote moeheid sloeg over zooveel onbegrip en kwade trouw.

Een andere keer verviel Gherardo plotseling in een van zijn onberekenbare sentimenteele buien, die, afstuitend op Francesco's terughouding, nooit verder kwamen dan een nauwverdragen arm, vaag om zijn rug gelegd, en zoo hoogstens leidden tot wat ondoordachte, domme vertrouwelijkheden.

Zoo vroeg hij eens:

'Herinner jij je nog, den avond dat je hier kwam, het vijf-lire-stuk, waar zooveel om te doen was? Dat kwam van mij...'

'Hè?' verbaasde zich Francesco.

'Nou ja', zei Gherardo, ''k liep daar al een paar weken mee rond... in 't Café Gambrinus gebeurd... Stom hè, als je toch weet, dat het daar bedriegers zijn...? 'k Had op de drukte van jouw komst gerekend, dat ze het 's avonds aan de kas niet merken zouën... Maar geen nood! Aan Pietro ontgaat niets, en me moeder... Wat zaten ze mekaar in 't haar, herinner je je nog?'

Hij lachte zuurzoet, verbaasd dat de ander heelemaal niet lachen moest.

'En weet je, wie er nou mee in z'n zak loopt?' zette hij dan toch zijn verhaal door, 'Pietro!... ja zeker, Pietro!... Maar hij zegt niets! Hij wil 't niet weten! Voor geen lief ding zou hij 't weten willen... En me moeder is op 'r dood, dat hij 't weer in háár lâ zal goochelen... Iedere keer, dat ze even weg moet, sluit ze haar geldlâ af... Let er maar eens op! Een comedie! Maar wat ik nog altijd niet begrijp, dat is, hoe ze 't Pietro hebben aangesmeerd... Pietro, die zoo goed uit zijn doppen kijkt... Lief huis hier! Maar *mij* zullen ze er niet weer bij lappen!'

'Hoe wéét je, dat hij het heeft?' vroeg Fancesco, beschaamd over Gherardo's verhaal.

'Omdat ik 's avonds, als hij slaapt, wel eens in zijn portemonnaie kijk...'

'Zoomaar, uit nieuwsgierigheid', zei hij dan gauw, als duchtte hij op eenmaal een verkeerden uitleg van zijn woorden, 'uit nieuwsgierigheid natuurlijk'.

'Je begrijpt, eerlijk duurt het langst, hè?' kwam hij dan nog bijna dreigend achterna, 'en je houdt je mond!'

Het was, of hij van dat oogenblik af nog meer onwil tegen Francesco aan den dag lei dan te voren. Verscheidene weken lang was hun samenwerking door een smeulende vijandschap een bijna-onmogelijkheid.

II.

Francesco, in die dagen, was als lamgeslagen van ontmoediging. Hij leefde in een doffe engte, die scheen dood te loopen op één zwarte benauwenis. Soms poogde hij troost te vinden bij al de mooie dingen, die grootvader hem wel had voorgelezen en gezegd. Hij trachtte vooral te schuilen onder grootvaders laatste woorden, dien laatsten avond dat zijn geest nog bewustzijn had; hij hoorde weer die lieve, angstige stem die drong: ‘lees, me jongen, lees... zóó is het... zóó zal het weer worden... God is liefde’. En hij dacht, hoeveel mooier grootvaders zielsbenauwenis geweest was dan de zijne nu: Grootvader, die moest getobd hebben over een gesprek, dat zij eens hielden bij de bijenkorven; grootvader, die angst had alleen om hèm, om de onvroomheid van zijn jongen. - Terwijl hijzelf zoomaar léég zich voelde en leelijk, omdat hij niets deed dan het land hebben, het land aan den winkel, aan het boekhouden, aan tante Savina, aan Gherardo, aan al de menschen hier... Hij voelde zich als in een kerker van leelijkheid, en de kier op het milde uitzicht van grootvaders ‘God is liefde’ sloot zich weer.

- God wàs geen liefde. Wat had grootvader God gedaan, om zoo opeens vermoord te worden? Ja, vermoord als door een sluipmoordenaar, zooals die heele ‘mooie’ schepping één geniepige moord bleek. Even wreed als God in heel de natuur was, even verfijnd wreed had de Almachtige en Alwetende, die immers alles vooruit zag en berekende, hun ongeluk in elkaar gezet: het examen precies twee dagen later dan andere jaren, en nou flink laten sneeuwen op de bergen, dan krijg je die gemeene koude wind langs het meer. En die goed aan de staldeur laten rukken 's nachts, en dat oude mannetje bezorgd maken voor zijn geit. (Die jongen heeft net examen, dat is al in orde, dus die kan de deur niet maken). En nou die oude longen een uurtje in mijn gemeenen wind; hij gaat wel zweeten en dan heeft hij longontsteking, en dan

laten we niets helpen, en dan gaat hij dood. - Ja, er was werkelijk alle ‘stof’, om God lief te hebben.

- God was wreed, en de natuur was wreed, en het leven was wreed, - en de menschen waren ook wreed... ze konden niet anders.

- De dieren leefden van elkaars verdelging, en de menschen precies zoo. ‘Dood-concurreeren’, dat was een van de geliefkoosde termen van oom Tito, van wien hij toch misschien nog wel een beetje hield, ondanks alles. ‘De eene zijn dood is den ander zijn brood’, zoo was Gods wreede wereld nu eenmaal.

- En grootvader dan? Nu ja, grootvader! Grootvader was een engel van een man geweest... Maar grootvader was ook altijd een kind gebleven. Misschien, wie weet, als hij altijd met grootvader had kunnen zijn... En toch, nee, zelfs met grootvader...

Hij haalde zijn opschrijfboekje te voorschijn, met aanteekeningen uit de laatste maanden van grootvaders leven, - dat boekje vol wrange gedachten over het vele wat hem toen al duidelijk ging worden. Gelukkig maar, dat grootvader daar nooit iets van geweten had...

Vol bitterheid zette hij zich te lezen... Hij zag dat alles nu zooveel scherper. Hij geloofde niet meer in het goede, dat hij vroeger soms óók had voorondersteld.

‘En God over je heen gebogen’. Even lachte hij hoonend. - Ja, God boog zich nogal over je heen! Hij huiverde...

- Wat zei Jezus ook weer in het boekje van den pastoor? ‘Geen haar zal U gekrenkt worden zonder den wil Uws hemelschen Vaders’... Ongelukkig was die mooie ‘wil’ van den hemelschen Vader dikwijls wat mìnder kieskeurig! Als bij voorbeeld met een aardbeving duizenden menschen tegelijk, de goeden en de boozen zonder onderscheid, en de kleine kinderen het eerst, onder het puin levend begraven werden... Dan bekommerde God zich wel bizonder om een haar; om de smerige of de fijne en zachte haren op al die hoofden! Van de dronkaards en de dieven zoomin als van de goede moeders, de kleine, lieve meisjes als Agata...

Bah! wat een onzin was het alles.

Dan weer, in een heftig verlangen naar een uitkomst, een verlossenden lichtstraal in deze té walgende somberheid, kreeg

hij uit zijn lade den fijngedrukten miniatuurbijbel, dien hij zich van zijn eerste geld bij den koster der kleine evangelische kerk buiten de Porta San Maurizio gekocht had.

's Morgens heel in de vroegte, des avonds voor het slapengaan, op grijze Zondagmiddagen vooral, zat hij op zijn kamertje, en las, en zocht.

Doch zelfs de Bijbel bracht hem geenerlei uitzicht.

Met een grooten tegenzin herlas hij het verhaal van den zondeval... Wat dàt almacht en alwetendheid, als een àndere geest, tegen de bedoeling van den Schepper in, heel zijn opzet verstoren en verijdelen kon? - Want wàs God almachtig en alwetend, dan wist hij ook precies wàt het winnen zou in Eva, de nieuwsgierigheid of de gehoorzaamheid, omdat Hijzelf haar het nieuwsgierigheids-instinct en het gehoorzaamheidsgevoel had uitgedeeld en nauwkeurig er de kracht of de zwakheid en de verhouding van kende. En wist God het dus vooruit, dat de mensch, nauwlijks nog geschapen, vallen moèst (de slang had hij toch óók geschapen, en een alwetend God laat zich bovendien niet foppen door den Booze!) - lag het dus alles inderdaad zóó en niet anders in de bedoeling... Hij schrok van het terugvinden van Uberto's woorden. Natuurlijk, het wàs zoo, het viel niet te weerspreken: God was òf een machteloos en niets voorziend en daarbij kwaadaardig God, òf een almachtig en alwetend, schijnbaar goed en verheven, maar eigenlijk verraderlijk God, en heel de zondenval een valsch en wreed en lichtzinnig spel.

Geërgerd las hij verder. Totdat hij in een steeds stijgenden vloed van schaamte en pijn, omdat dit toch de Bijbel was, dien Grootvader zoo lief had gehad, de schaamtelooze historie vond van Lot's dochters, die 's avonds om beurten hun vader dronken maakten, om zich door hem te laten bevruchten.

‘Het is afschuwlijk’, mompelde de jongen; toch las hij door, met een rooden kop. Maar toen hij, gefolterd door zijn zinnen en meer en meer ontsteld, de triest-zotte geschiedenis ontdekte van Jacob met zijn Lea en zijn Rachel, die beurtelings hun dienstmaagden aan Jacob aanboden. (en Jacob ging maar geduldig in tot al wie men hem voorzette) - om dan weer hun man van elkáár af te koopen voor een nacht, en het hem zeiden: ik heb je ‘om loon gehuurd’ voor de vruchten, die mijn zoontje meebracht uit het veld, - toen gooide Francesco

plotseling met een zenuwachtigen lach het boek van zich af, op zijn bed.

Hij had zich grootvaders laatste oliesel herinnerd, en de gebeden der stervenden, het aanroepen der patriarchen, en daarbij Lot, en daarbij Jacob... De zatte Lot, en de onnoozele Jacob, die bidden moesten voor grootvaders ziel! En hij, hij had bij die gebeden den hemel zelf zien opengaan!

Bleek, met groote, strakke oogen, keek de jongen uit in den killen herfstdag. Dan viel hij voorover op de tafel, zijn hoofd op zijn armen. Als een misselijkheid drong hem het kreunen naar de keel: waaròm was alles toch zoo monsterlijk leelijk, tot zelfs de Bijbel toe?

- Maar de Bijbel, herstelde hij zich na enkele oogenblikken; de Bijbel... Grootvader had het nooit anders dan over de Profeten en over de vier Evangeliën...

En hij las de Evangeliën, dien dag, en de weken die volgden. Hij las, hij at ze, haastig, met een aldoor brandenden honger naar verlossing. Verscheidene Zondagmiddagen en vele verloren uren verloor hij er zich in, toevend bij al de liefbekende verhalen en de mooie tafereelen, die je erbij voor je zag, en getroffen door de beeldrijke poëzie der gelijkenissen, het plechtige, oude Italiaansch. Maar menigmaal ook stuitte hij op iets, dat hem onbegrijpelijk voorkwam, en zelfs, dat hem heftig in opstand bracht.

- Zeker, hij vond het mooi: de aalmoes in het verborgene, het gebed in het verborgene, en niet om gezien te worden als vroom of als weldadig. - Maar waarom dan tòch weer de belooning erbij: ‘en Uw Vader, die in het verborgen ziet, zal het U in het openbaar vergelden!’ Daarmee bedierf Jezus toch alles weer! Daarmee liet hij de linker tòch weer kijken naar de rechter, en zette de deur van de binnenkamer wagenwijd achter den bidder open!

- En dat Jezus niet toeliet, dat een die hem volgen wilde, eerst zijn vader begraven ging: ‘Laat de dooden hun dooden begraven’, - en een ander verbood, dat hij afscheid nam van zijn huisgenooten. Natuurlijk, het Koninkrijk der Hemelen moest voorgaan, als je Jezus volgen wou; maar daarom niet je vader te mogen begraven, geen afscheid te mogen nemen van je moeder... dat leek hem liefdeloos. Hij zou geantwoord hebben: ‘Meester, als het waar is, dat al de anderen die vader

begraven, dooden zijn, menschen zonder gevoel, dan is het hoog noodig, dat er tenminste één levende bij is, die liefdevol dien laatsten verschrikkelijken plicht vervult, en morgen, Christus, of vanavond al, ga ik voor altijd met u mee'. - En als Christus geweigerd had? Geweigerd ook, dat hij afscheid van zijn moeder nam? Geëischt, dat hij zijn moeder zulk een ontzettend verdriet zou aandoen, dat haar zoon zonder naar haar om te zien vertrokken was?

- Maar dat had hij op Jezus zelf óók tegen: dat hij leelijk was tegen zijn moeder. 'Vrouw, wat heb ik met u te maken?' Wat moest die aanmatigende toon? Tegen diezelfde lieve Maria van den kerstnacht, van de reis op het ezeltje? Nee, hij vond Jezus soms een hardvochtigen drijver.

Dan stelde hij zich grootvaders begeesterd, teêr gezicht voor, zooals dat, in hun schouw, over den ouden foliant gebogen was, - en zooals de gele bladen een lichtgloed schenen terug te zenden naar het beglansde gelaat van den lezer. Eens had hij de ongerijmde aanvechting te denken: als hij dienzelfden eerwaardigen bijbel nog maar bezat, dien de pastoor hem ontroofde; datzelfde boek, waar grootvaders stille vroomheid over had getuurd, - of hij dàn... Maar een medelijdend spotlachje over zichzelf onderbrak aldra deze kinderachtige gedachte.

Hij hervond immers al de prachtige dingen, die grootvader hem wel had voorgelezen: Jezus heerlijke liefde voor de kinderen, wier zuiverheid hij ten voorbeeld stelde, - een stralend antwoord als dat aan de Samaritaansche vrouw: 'Maar wie drinkt van het water, dat Ik hem geven zal, dien zal in eeuwigheid niet dorsten; ja, het water, dat Ik hem zal geven, zal in hem worden een fontein, springende tot in het eeuwige leven'... En daar waren ook weer al die zachte en verheven uitspraken van de bergrede: - lezende, hóórde hij ze met grootvaders even trillende stem, en dagen lang kon hij teren op zulk een lichtend woord of liefelijk-grootsch visioen.

- Maar waarom *zei* Jezus zoo hartveroverend: 'Leert van mij, dat ik zachtmoedig ben en nederig van hart', en betóónde zich zoo weinig zachtmoedig, zoo onverdraagzaam en hoovaardig? Of was het zachtmoedig, om dadelijk te straffen met het helsche vuur wie 'Gij dwaas!' tegen iemand zou zeggen?

‘Ráka’ mocht je ook niet zeggen; dat beteekende ‘kerel van niets’ stond in een voetnoot; als je dàt zei, kwam je voor den grooten raad... Nou, hij zou zonder eenig bezwaar ‘Raka’ zeggen tegen Gherardo; misschien kwam hij dan wel voor den grooten raad beneden! Een ‘kerel van niets’ leek hem bovendien vrijwat erger dan een ‘dwaas’...

- En was het zachtmoedig, dadelijk uit te varen, bij elke gelegenheid, met ‘adderengebroedsels’? Gelukkig dat Jezus niet strafbaar was met het helsche vuur...

En was het zachtmoedig en nederig van hart: ‘Wie Mij verloochend zal hebben voor de menschen, dien zal Ik ook verloochenen voor mijnen Vader, die in de hemelen is’? Was dat niet eerder: ‘oog om oog, tand om tand’? Prettig voor Petrus trouwens, die met zijn ‘sleutels van het Koninkrijk der Hemelen’ wel voor een gegrendelde deur zou zijn gekomen... Want ‘wie Mij verloochend zal hebben voor de menschen, dien zal Ik ook verloochenen voor mijnen Vader, die in de hemelen is’.

- En waar bleef het Kerst-evangelie: ‘Vrede op aarde’, als Jezus zelf zei: ‘meent niet dat Ik gekomen ben, om vrede te brengen op de aarde; Ik ben niet gekomen om vrede te brengen, maar het zwaard’.

- ‘Wie U op de rechterwang slaat, keert hem ook de andere toe’, en ‘Hebt Uwe vijanden lief; zegent ze die U vervloeken’, - jawel, maar wat gebood Jezus zelf aan zijn apostelen: ‘En zoo iemand U niet zal ontvangen noch uwe woorden hooren, uitgaande uit dat huis, of uit die stad, schudt het stof van Uwe voeten; voorwaar Ik zeg U: het land van Sodom en Gomorra zal verdragelijker behandeld worden in den dag des oordeels, dan díe stad.’ Zóó zegende Jezus wie hem nog niet eens vervloekten!

- Was het in de praktijk niet alles belooning en wraakneming, inplaats van onbaatzuchtigheid en goedertierenheid?

Zoo zat hij lange avonden te vechten op zijn koude kamertje, lijdend om eigen spot, en voelde zich diep ongelukkig. O, wat zou hij zich graag hebben overgegeven, blindelings, aan een goddelijken, volmaakten Christus, die altijd stralend gehandeld zou hebben naar zijn hoogste uitspraken!

Eens nam hij, moe van zijn onvrede, grootvaders ‘Telemaco’ op. En weer sloeg hij het boekje open bij het tweede

geschrift, daarbij ingebonden: ‘Verhandeling over het bestaan van God.’

Hardop herlas hij dien titel. En voor de éérste maal in zijn leven ging als een ramp, zwarter dan alle twijfel en vertwijfeling, de leegheid van het atheïsme in hem open.

- Over het bestaan van God, - alsof God ook nìet bestaan kon! Mijn God, àls God eens nìet bestond! Als heel die meedoogenlooze schepping zich uitmoordde in zichzelve, juist omdàt er geen liefderijk God waakte...

Hoe was het mogelijk, dat hij zoolang geworsteld had in zichzelven over het onbegrijpelijke van God, die geen Liefde zijn kon, die geen Liefde wàs - en nooit hieraan gedacht had: dat er misschien in 't geheel geen God bestònd!

Maar dat leek hem erger dan alles; en het einde van alles. Hij was tegen God opgestaan, hij had God wreed en verraderlijk genoemd, en tòch had hij zich - dat merkte hij nu - aan God vastgehouden. Want er wàs dan toch die ontzaglijke, hooge Geest, dien je misschien niet begreep, en misschien verkeerd begreep; alles kon nog anders blijken dan je gedacht had... Maar *niets,* de holle, eindelooze eeuwigheid, en al de gruwelen daarin aan hun eigen duistere, blinde, misdadige kracht overgelaten, - dat was de ondergang van alles wat goed was in de schepping; dat maakte zelfs grootvaders sterven opeens nog veel gewelddadiger, redeloozer, zinneloozer, troosteloozer - en alles één gapende zwartheid.

Lange minuten zat de jongen als versuft in een soort gonzende bewusteloosheid, alsof hij een mokerslag op het hoofd had gekregen.

‘Misschien in 't geheel geen God’, stamelde hij.

- Doch die Fransche schrijver scheen te bewijzen, dat God wèl bestond!

Met een fellen dorst, als een versmachtende, wierp hij zich over Fénelons verhandeling.

En na enkele bladzijden al verhelderde zijn gezicht.

- Homerus, de blinde dichter; daar had hij, in hun litteratuurboek, enkele vertaalde stukken van gelezen op school. Hij herinnerde zich ook den ouden, voorovergebogen marmer-kop, die erbij stond. - En wat was hier tegen te zeggen:

‘Wie zal gelooven dat Homerus' Ilias, dat volmaakte gedicht, nooit gemaakt is door de geniale kracht van een groot

dichter, en dat, toen eens de letters van het alphabet verward dooreen lagen gegooid, het toeval, als een teerling-worp, al die letters verzameld zou hebben juist in die rangschikking, noodig om, in verzen vol harmonie en afwisseling, zoovele machtige episoden te beschrijven, om die zoo wèl tezamen te plaatsen en te verbinden, om elk voorwerp te schilderen met zooveel sierlijkheid, adel en ontroering, en om ten slotte elke figuur te doen spreken naar zijn inborst, zoo argeloos en zoo hartstochtelijk? Dat men redeneere en zifte zooveel men wil, nooit zal men een verstandig man ervan overtuigen, dat de Ilias geen anderen maker dan het toeval zou hebben gehad. En waarom zou diezelfde man dan gelooven omtrent een schepping, nog wonderbaarlijker dan de Ilias zonder twijfel, hetgeen zijn gezond verstand hem nooit veroorloven zal te gelooven omtrent dat gedicht?'

'Indien wij in een kamer, achter een gordijn, den klank van een zacht en harmonisch instrument hoorden, - zouden wij gelooven, dat het toeval, zonder menschelijke tusschenkomst, dat instrument kan hebben gevormd? Zouden wij zeggen, dat de snaren van een viool vanzelf zich waren komen schikken en spannen op een stuk hout, waarvan de onderdeelen zich zouden hebben saamgelijmd om een holte te vormen met regelmatige openingen? Zouden wij staande houden, dat de strijkstok, kunstloos gemaakt, door den wind werd voortgestuwd, om elke snaar zoo geschakeerd en met zooveel juistheid te beroeren?'

En opeens begon de jongen te lachen. - Die Fénelon was geestig ook! Hij gaf een derde bewijs: van een prachtig beeld, dat iemand zou vinden op een onbewoond eiland, en verbeel je nou dat een ander zei: 'welnee, een beeldhouwer zou dat beeld gemaakt hebben? Het toont wel den meest verfijnden smaak in zijn volmaaktheid; maar 't is door een doodnuchter toeval ontstaan! Tusschen al de andere stukken marmer heeft dit alleen zich vanzelf aldus gevormd; de regens en de wind hebben het losgemaakt van de rotsen; een vreeselijk onweer heeft het zóó recht overeind neergegooid op het voetstuk, dat hier uit eigen beweging zich daarop had voorbereid... Het is een weergalooze Apollo; je zou denken, nietwaar, dat hij loopt, dat hij leeft, dat hij denkt en zóó zal gaan spreken; maar geen enkele kunstenaarshand heeft er weet van...'

- En nog weer nam de schrijver een schilderij, dat ‘vanzelf’ zou zijn ontstaan, bloeiend van heerlijke kleuren en vol verheven evenwicht...

Natuurlijk, er viel allemaal niets op af te dingen. Als je dacht aan de stralend-schoone wereld, zooals hij die zoo vaak gezien had op zijn rots; als je dacht aan het leven der planten, zoo onbegrijpelijk fijn bedacht en zoo onbegrijpelijk teeder voltooid, dat zij door een goddelijken adem eerder dan door handen geschapen schenen; als je dacht aan een zonsondergang, aan een regenboog, aan dat tooverachtige plaatje van het Noorderlicht in de ijszee...

En hij herinnerde zich Agata's grappige vergissing, omdat ze meende, dat 't een sprookje voorstelde... Hij hoorde nog haar zoete stemmetje:

‘Hoe prachtig verzonnen toch!’

- Hoe prachtig verzonnen... Een vergissing? Ze had iets diepzinnigers gezegd dan ze zelve vermoedde, de kleine Agata. Zeker was al die pracht ‘verzonnen’, en verzonnen door een Geest van overweldigende grootheid en onbedenkbaren rijkdom en ondoorgrondelijke puurheid. God was een kunstenaar, zei Fénelon, maar dan een kunstenaar van verbijsterende fantasie en een onmeetlijk groote en onmeetlijk verfijnde macht.

En zóó gelukkig was Francesco bij dat duizelingwekkend inzicht, dat hij voor een wijl al zijn onoverwonnen moeilijkheden vergat.

Hij zag zijn orchidee, hij zag weer die eindelooze, doorglansde diepten daarbinnen, en in dat peilloos raadsel de robijnrood-flonkerende eeuwigheid wenken... En het was of uit die eeuwige verten, oneindig klein en eindeloos groot, God op hem toewuifde als een geur van zuiverste liefelijkheid, als een glimlach...

Zoo zat hij een lange poos.

‘Dus dát is Gods antwoord...’ fluisterde hij eindelijk.

Het boekje hing open uit zijn gedachtelooze hand.

En opeens bemerkte hij, hoe er een stukje papier uit de blaadjes wegfladderde. Hij raapte het op. Het was grootvaders dunne, onregelmatige, als zoekende schrift. De jongen ontroerde sterk.

Was het niet of grootvader-zelf hem dat alles was komen zeggen? Maar wat stond daar?

‘Zij die vele dingen begrepen zullen hebben, zullen blinken als de glans des uitspansels’. -

Wat wàs dat? Waar wàs dat uit? Uit den Bijbel natuurlijk. Maar uit welk boek? - En wat zou Grootvader ermee bedoeld hebben?

Verward en beschaamd keek hij op dat luttele papiertje. Hij begon te vermoeden.

‘Arme, lieve grootvader’, zei hij.

III.

En eentonig sleepten die November- en Decemberdagen verder, in den winkel, aan het eten, in de wrevelige studie-uren met Gherardo. Het leek hem soms, of hij niet leefde maar droomde dit vale leven van ledige haast naar een doel, dat er niet was, - van haastig afwegen, geld ontvangen, geld teruggeven, haastig eten, en dan de eindelooze dorre redekavelingen met Gherardo, over het grootboek en de balans...

‘Nou, heb je 't nou niet goed bij ons?’ zei tante Savina wel eens, als zij een oogenblik tijd had voor een moederlijke bui, en het huisgezin had een oogenblik tijd tot een genoegelijke stemming, - wat des Zondagsavonds een enkele maal gebeurde - zoodat Francesco meelachte met grappen of spel.

De vraag zelf deed hem aanstonds verstrakken, en het streekje over zijn haar onderging hij zoo moeilijk, dat hij zich bedwingen moest om geen ontwijkende beweging te maken.

- O, hij had het héérlijk bij hen! At hij niet iederen dag zooveel hij maar trek had? Had hij geen beter kleeren dan hij in Trebiano ooit droeg? Zijn ondergoed was zoo schoon en netjes onderhouden als hij maar wenschen kon. Doch wat zou er ook van tante's fatsoen worden, als de klanten een knoopje aan zijn overhemd misten! Ja, toen hij een paar weken te voren eens met keelpijn te bed lag, was tante tot driemaal toe een warme citroen-limonade boven komen brengen: - hij zou dan nu toch eindelijk wat moederlijke zorg hebben, had ze gezegd. Zeker, tante was goed en lief voor hem. Een pak, waar Pietro te breed voor geworden was, had zij 's avonds zelve versteld, en mocht hij afdragen in den winkel. ‘Dat spaarde alweer’. Ook oom Tito was scheutig, gaf hem elken Zaterdagavond zijn lire. - Zou oom die geven van zijn eigen

geld? of van het zijne? Och, wat deed het ertoe? En met zijn jaardag, den derden December, had hij grootvaders zilveren horloge cadeau gekregen. Hij was zoo blij geweest, dat eerst later het leelijke woord ‘teruggekregen’ hem in den geest was gekomen. En verder lieten ze hem alle vrijheid, buiten de werkuren. Als hij niets nuttigs uitvoerde in zijn vrijen tijd - er stond nog zooveel in zijn schoolboeken, dat hij niet gehad had! - dan was dat zijn eigen schuld. Zeker, zij waren goed voor hem, zij waren best voor hem.

- ‘Beste menschen’, zooals Benvenuto met het zeere been terecht zei. Beste menschen! - Was het niet onredelijk, dat hij dàt nog het meest in hen haatte, dat zij ‘beste menschen’ waren?

- O, het dure monument, dat grootvader op zijn graf had gekregen, en waarover zooveel te doen was geweest aan tafel: - ja, niemand moest in Trebiano iets op hen aan te merken hebben, had tante Savina herhaaldelijk gezegd. ‘Eert Uw vader en Uw moeder, *opdat het U welga*’, smaalde Francesco bij zichzelf.

Hij haatte tante Savina, hij haatte Gherardo, en hij gevoelde, dat die onredelijke haat hemzelf leelijk maakte. Hij haatte bij wijlen ook oom Tito, om diens jovialen lach onder de dikke, opgestreken knevels, of eigenlijk nog meer om diens rechte achterhoofd, steil en nauw onder het zwarte borstelhaar. Was het niet belachelijk van hem? Erger, was het niet slecht? Alleen Pietro, die nuchter en zakelijk, precies zich gaf voor wat hij was, dien kon hij nog het beste zetten.

Doch diep kwam de jongen in opstand, wanneer tante en oom hun kritiek op Grootvader soms niet binnen konden houden.

‘Ik heb het altijd best met mijn schoonvader kunnen vinden’, zei opgewekt oom Tito eens, in een lang gesprek over familie-aangelegenheden, ‘maar daarom hoef ik toch niet blindelings goed te keuren alles wat hij deed... hij had nu eenmaal zijn onverstandige kanten’.

Een andere maal zei tante Savina:

‘Ja, vader is vaak in zijn leven niet al te verstandig geweest... wat lichtzinnig bijna, en hij heeft daarmee zijn kinderen niet altijd een dienst bewezen...’

‘Grootvader lichtzinnig?’ viel Francesco heftig uit,

‘- en waarmee zou hij wel ooit zijn kinderen benadeeld hebben?’

‘Nou, bijvoorbeeld,’ kwam tante Savina, ‘hij had mijn zuster Letizia niet moeten laten trouwen met je oom Bernardo, een man die altijd en eeuwig op zee zwerft en zijn vrouw alleen voor het heele huis en de kinders laat optornen... Nee, je tante Letizia heeft het zeker niet gemakkelijk gehad in haar leven, al is ze dan niet arm... En om bij jullie te blijven, jouw leeren, zoo maar, zonder doel... en ja, om de waarheid te zeggen, hij had misschien ook je vader niet moeten aanmoedigen, een zoo zwakke vrouw te trouwen als je moeder was...’

‘En die daarenboven nog niets inbracht!’ riep Francesco, plotseling in een hevige woede ontstekend.

‘Heere bewaar ons’, schrok tante Savina, ‘Ik zeg toch geen kwaad van je moeder! Was ze zwak, of was ze niet zwak? En is het een geluk of geen geluk voor een man...’

Doch Francesco was de kamer al uitgestormd en had met zulk een kracht de deur achter zich dichtgerukt, dat tante Savina, wat haar nooit overkwam, van louter schrik aan het huilen was geslagen.

Dien verderen dag had Francesco veel stilzwijgend verwijtende blikken te verduren, en 's avonds riep oom Tito hem in den leegen winkel, waar hij hem langdurig zijn onbeschaamd gedrag onder het oog bracht.

Enkele dagen later werd er uitgemaakt, dat Francesco voortaan in de afdeeling van Pietro helpen zou. Het was zoo'n beetje als een straf bedoeld, maar Francesco voelde zulk een opluchting en hij liet dat zoo onverbloemd merken, dat tante Savina zoowel als oom Tito er zich gegriefd door voelden.

‘Gedegradeerd’ zei met leedvermaak Gherardo, ‘en verscherpte curateele.’

Want Pietro, alhoewel content met de schikking, deed dadelijk bazig over wat Francesco wèl mocht en wat niet:

‘Alles wat geprijsd staat kun je verkoopen, voor 10% minder... Wanneer ze méér afdingen, mij erbij roepen... en van de electriciteits-afdeeling afblijven...’

‘Ja’, zei tante Savina met een hoog toontje, ‘van de electriciteits-afdeeling alsjeblíeft afblijven...’

't Was juist de verboden vrucht dier electrische peertjes,

die Francesco tandtergde; en het verbod prikkelde zijn eerzucht.

Dienzelfden avond nog, voor het naar bed gaan, sneed hij de afdeeling ‘electriciteit’ in zijn Natuurkunde open, en toog aan het studeeren... Maar die abstracte theorie bracht hem niet veel verder. Dus zette hij in den winkel zijn ooren te luisteren, en al gauw kende hij de doodeenvoudige praktijk van zooveel volt, en zooveel kaarsen, evengoed als Pietro zelf.

En een paar dagen voor Kerstmis kwam Gherardo voor de tweede maal met slechte cijfers thuis van zijn cursus in Verona. De eerste keer was het met bedenkelijke gezichten en een paar bedekte verwijten afgeloopen. Nu broeide er erger in het gedrukte zwijgen, waarmee het avond-eten aanving.

‘Waaraan heb je nou eigenlijk deze drie maanden zooveel tijd verdaan?’ vroeg oom Tito eindelijk op een onaangenamen inquisitie-toon; ‘verpraten jullie je tijd niet, als je zoo samen heet te studeeren?

Gherardo trok de schouders op.

‘Nou ja,’ drong oom verder aan, ‘'t moet toch ergens aan liggen... 't eerste jaar ging alles gesmeerd... Zóó zou je er heelemaal niet komen...’

‘'t Is misschien ook hier weer’, zei tante Savina opeens, in een niet meer te verhelen ergernis, ‘al te goed...’

‘Nou!... nou...’ kwam Pietro verontschuldigend.

Francesco, met de argeloosheid, die hem in het dagelijksch leven eigen was, had eerst nog niet begrepen, wat zij eigenlijk bedoelden. De verontschuldiging van Pietro deed hem opkijken; en aan het eind van de tafel zag hij de oude Virginia zitten, een boosheid in 'r kleine, zwarte oogjes en een trek om het bleeke rimpelmondje, of bij het eerste woord de waterlanders zouden komen.

Opeens begreep Francesco: ze moesten het op hèm gemunt hebben. Hij kende dat stilzwijgend partijtrekken voor hem. En toch had hij de arme ziel nooit iets liefs aangedaan. Zij leefde zoo weggemoffeld in een hoekje van het drukke huis, dat hij haar buiten de maaltijden bijna nooit zag.

Maar wat had tante Savina gezegd? ‘Al te goed...’ Dus

dat *hij*...? Een donkerrood van verontwaardiging vloog hem naar het voorhoofd.

‘Als U denkt dat het aan *mij* ligt, dat Gherardo...’ wou hij gaan zeggen. Maar tante Savina maakte een bezwerend gebaar.

‘Heere bewaar ons! Nee, ik heb niets beweerd, hoor! Geen scènes alsjeblieft, zooals laatst...’

Toen hij dien avond met Pietro den achterwinkel aan het opruimen was, barstte hij los.

‘Jij weet toch ook wel, dat het mijn schuld niet is, als Gherardo slecht heeft gewerkt... en dat hij zonder mij...’

‘Stoor je d'r niet aan’, zei Pietro lakoniek, en er was toch ook wel iets hartelijks in zijn stem, ‘Gherardo heeft áltijd op een ergerlijke wijze zijn tijd verlummeld.’

‘'t Is niet alleen, dat hij zijn tijd verdoet,’ zei Francesco, ‘maar hij begrijpt ook vaak niet, wat er op den cursus wordt verhandeld, ten minste niet goed genoeg. En omdat hij de grondslagen niet begrijpt, weet hij nooit, hoe da boel aan te pakken.’

Pietro stemde opnieuw gemakkelijk toe.

‘Zeker, je zal wel gelijk hebben... maar weet je, hoe ik er over denk? Mij laat die heele boekhouderij vrijwel koud. Jullie leert daar op die lessen een hoop omslag, waar je later practisch niets mee uitvoert. Wat hebben wij nou bijvoorbeeld te maken met levens-verzekering? Maar - 't was een idee van me moeder, in een nog grootere zaak over een jaar of vier, vijf, dan staat dat gekleed, soliede, een boekhouder. Mij best... en als dus Gherardo het volgend jaar maar net op het kantje af zijn papier mee naar huis brengt (en 't is een slimme rakker, daar zorgt hij wel voor!) dan hebben wij de deftigheid binnen, en wie maalt er ooit om, hóe hij het haalde... larie!’

‘Voor jou is het misschien iets anders’, bedacht Pietro zich dan nog, ‘jij die met je bul bij vreemden zult moeten aankomen...’

‘Jawel’, zei Francesco, ‘maar hoe beter je toch onderlegd bent, voor Gherardo net zoogoed...’

‘Natuurlijk...’ kwam Pietro, die niet graag voor bekrompen doorging.

Hun werk gedaan, zaten zij een oogenblik tegenover elkaar

op twee zware rollen kabeltouw, hun gezichten zwak verlicht door het eene rossige peertje, ver in den winkel.

‘En dan’, zei Francesco, ‘ik ben wel eens bang dat, als het laatste jaar alles nog weer moeilijker wordt, Gherardo 't heelemaal niet meer zal kunnen volgen.’

‘Nou, jij bent er ook nog’, zei Pietro weer tamelijk hartelijk, ‘met jullie tweeën...’

‘Weet je wat ik soms heb gedacht?’ kwam dan Francesco vertrouwelijk, ‘dat 't misschien veel beter zou wezen, dat laatste jaar, als we de rollen omdraaiden... ik heb nou eenmaal zoo'n soort kop, waar ze gemakkelijk van alles in kunnen stampen... ik zou thuis meer tijd hebben, om alles aan Gherardo uit te leggen, dan een leeraar heeft, die met twaalf jongens op zoo'n cursus zit...’

Dan hield hij verschrikt op. Terwijl hij praatte, was Pietro's gezicht in een àl onvriendelijker verbazing getrokken.

‘O!’ zei hij op eenmaal. En nog eens: ‘O! was dàt je toeleg?’

‘Ik heb heelemaal geen toeleg’, zei Francesco, ‘ik zeg alleen eerlijk, wat ik denk, dat voor alle partijen...’

‘En voor je eigen partij zeker niet het minst’, spotte Pietro... ‘Nee mannetje, zet dat idee maar uit je hoofd. Daarover zal wel niemand het hier verder met je eens zijn! Jij naar den cursus, en Gherardo...!’

Hij stond op en liep rechtsomkeert den winkel uit.

Even had Francesco de aanvechting hem na te loopen en te vragen, er niet met de anderen over te spreken, maar zijn trots hield hem terug.

Noch door oom Tito, noch door tante Savina, noch door Gherardo zelf werd met één woord ook maar, over dit kleine voorval gerept. Doch Francesco voelde, dat zij het allen wisten, en dat zij het hem niet licht zouden vergeven.

Den volgenden dag was het een Zondag. Vóór noch ná de mis had iemand meer dan het hoogst noodige tot hem gezegd. Zij keken langs hem heen en praatten samen met een als vanzelf sprekende luchtige koelheid, die Francesco vol minachtende vijandschap voelde.

Na het middageten hield hij het niet meer uit en, hoewel het regende, liep hij naar buiten, de haven langs, en toen hij

een uur later thuis kwam, in eenen door naar zijn kamertje.

Nooit nog voelde hij zich zoo kil, zoo vernederd, zoo eenzaam. Hij had den vorigen dag twee mooie kaarten gekocht, een voor Uberto, een stilleven van een faisant, een eend, een kreeft en een halfvol glas wijn, dat bizonder natuurlijk was; 'gelukkige kerstmis' stond in den hoek bovenaan. En een andere, een bosje viooltjes van Parma, met klaverblaadjes-van-vier bijeengehouden, voor Agata. Op die twee kaarten schreef hij, mooi, de adressen, en legde ze voor zich.

Dan zocht hij troost bij Fénelon, dien hij sinds weken niet meer had ingezien, en zette zich tot het lezen van het tweede hoofdstuk van de 'Verhandeling over het bestaan van God.'

Hij vond het prachtig: de onuitputtelijke en onbegrijpelijke rijkdommen der aarde, die alles gereed heeft in haar onaanzienlijken schoot voor alle kleuren en vormen en zoetheden van planten en bloemen en vruchten. Dan stond er ook alles wat Salvati hun vertelde, van het wonderlijke *leven* der planten, van het wonder, besloten in élk onaanzienlijk zaadje... Ook over de wolken, die groote, milde gieters, was mooi; en over de sterren; en dat de mensch rechtop gaat, opdat hij den hemel zie...

Maar dan kwam Fénelon bij de dieren, en het leek, of plotseling die helderziende schrijver met blindheid werd geslagen. Hij bewonderde de leeuwen met hun wonderbaarlijk sterke kaken, hun tanden en hun klauwen, die hun tot vreeselijke wapenen dienen, om de andere dieren te verscheuren en te verslinden. Hij bewonderde ook de adelaars, hoe zij uit de wolken neerstorten als een bliksemstraal op elke prooi, die maar voedsel voor ze is. Elke diersoort had zijn aanvals- en verdedigingswapens. De hond scheen gemaakt voor de jacht, om velerlei wild dood te bijten en vervolgens aan den mensch te laten. Ook andere beesten dienden den mensch met hun geduldige draag- en trek-kracht, hun melk, en hun huid, om hem te bekleeden in de koude klimaten.

'Zoo zijn, in de natuur, niet alleen de planten, maar ook de dieren, tot ons gebruik gemaakt.'

En zelfs de leeuwen behoorden eigenlijk in daartoe bestemde wouden voor den mensch apart gehouden te worden, tot een ridderlijk spel van moed, kracht en bedrevenheid.

Zoo bracht ook Fénelon, opgewekt en sierlijk keuvelend,

hem weer tot de universeele wreedheid terug. En op een meedoogenloos wreeder wijze dan hij die te voren uit zichzelf had beseft. Want hij was zich nu bewust geworden van de scherpe, feillooze *kunst,* waarmee ongetwijfeld een Schepper van ongeloofelijk-verfijnde knapheid die wezens had uitgedacht. Hij zag, dat ook in de verschrikkelijke doeltreffendheid van de moordtuigen dier beesten een geniale Bedenker onmiskenbaar was. Hij herinnerde zich een plaatje: de giftklier en de giftblaas der slangen, uitmondend in den feldoorboorden gift-tand, en het afschuwlijk aparaat van moord-sterke spieren daaromheen. De 'duivels-bedachte', middeleeuwsche pijnbanken uit zijn geschiedenisboek, zij waren niets bij het levend-uiteen-gescheurd worden door een tijger of een krokodil, bij het langzaam omstrikt en doodgedrukt worden door een boa-constrictor. - En wat daar, vlakbij, in den hoek van zijn raam gebeurde: die vlieg, opzettelijk half blind geschapen met zijn hoonende duizendtal van wazig-ziende oogen, die het spinrag niet onderscheidden, - en de monsterlijke spin, die levend het duizend-oogige dier inwikkelde in zijn witte doodswa, tot het zich niet meer bewegen kon en dan werd uitgezogen... was het niet een nog onbedenkbaarder gruweldaad? - En hoe fel-gemeen was ook de mug verzonnen, die heimelijk, in je slaap, je je bloed uitlepelde, en tot dank je nog bovendien zijn besmetting inspoot met kwaadaardige koortsen...

Maar noemden ze terecht die middeleeuwsche foltertuigen 'duivelsch' - wat was dan Degeen, die al die verbijsterend wreede en gemeene dieren had uitgedacht en geschapen?

Was God dan... een Duivel?

Als een monstervogel van zwarte ontzetting, de scherpe vlerken wijduitgeslagen, stond plotseling dat gruwelijk woord midden in den winterdag.

Doodsbleek zat de jongen voor zich uit te staren.

De Schepper - een Duivel.

Het was een afgrijselijke gedachte, en toch kon zij niet anders dan de waarheid zijn. Want het schoone in de schepping verborg vaak het monsterachtige; maar het monsterachtige verborg heel zeker niets moois. Want gemeen bedacht, bléef gemeen bedacht. Wàt daarmee ooit voor moois bedoeld mocht zijn, het geniepig-verraderlijk bedenksel van dien Geest, was

een onwegcijferbaar feit. En dus móest de Schepper, zich sluierend in vele wonderen van tooverachtig-glanzende schoonheid, in waarheid een verfijnd-wreede, ontzaglijke Duivel zijn, die van eeuwigheid tot eeuwigheid alle leven zóó had ingericht, dat het alleen kòn verder leven door verraad, moord, en marteling.

Francesco dacht, dat hij gek ging worden.

- En over drie dagen was het Kerstmis, viel hem op eenmaal in. Kerstmis!

Even lachte hij hardop in zijn wanhoop. - Nee, nu hoefde hij heusch niet te denken, of het ook dezelfde Kerstmis was, zooals hij verleden jaar gedacht had. - Grootvader dood; Trebiano en Uberto daar ver in de hoogte, in de heerlijke sneeuw; en voor het gouden kerst-visioen, - de duistere Duivel-God. - Hoe kon dit de waarheid zijn, en dat alles daarginds een lieve zinsbegoocheling?

Ook in den winkel werd het kersttijd. Ja, bizonder zelfs. Er was een nieuw, Duitsch ‘artikel’, uit Milaan, dat zíj alleen ‘brachten’: versieringen voor een ‘Kerstboom’, tot dan toe onbekend in die streek, - de kaarsjes en de knijpers ertoe, de zilveren slingers, de pakjes ‘engelenhaar’ en de verdere blinkende glas-snuisterijen.

Tante Savina, om te laten zien hoe het moest, had op den toonbank een klein sparreboompje staan, en 's Maandagsmorgens in de vroegte tuigde zij dat propvol op met witte, groene en roode kaarsjes, en glazen vogeltjes, en kleurige flonkerdingen. Er-onder lag het ‘artikel’ in witte doozen uitgestald.

Francesco bekeek dat alles, geboeid wel, maar toch nog meer bevreemd... wat een rare, bonte balletjes en spiegeltjes! En wat hadden die eigenlijk met kerstmis te maken? Misschien 's avonds - hij had wel eens een prentje ervan gezien, en hij vroeg, wanneer het boompje aangestoken werd.

Tante haalde de schouders op.

‘Dat is nou weer net iets voor jou!’ zei ze schamper, ‘we hebben met Kerstavond werkelijk wel wat anders te doen!’

Zij had groote haast dien morgen: zij moest den jaarlijkschen kerstbrief aan oom Cesare nog schrijven.

Die 24ste December werd een zwaar te dragen dag voor Francesco. Van vroeg in den morgen waren zijn gedachten in Trebiano. Wat was hij een kind nog geweest, één jaar geleden... Hier was het eenige kerstachtige dat boompje, dat niet zou worden aangestoken... Het nieuwe 'artikel' werd veel bekeken, doch weinig verkocht.

Verlangend zag hij uit naar de post van half twaalf. Noch van Uberto, noch van Agata ontving hij iets.

Totdat de middag een onverwachte helderheid bracht. Er kwam een groot pakket... van tante Letizia!

Francesco ontroerde sterk. - Wat was het lief van tante Letizia! Nu was het toch nog even, of Kerstmis weer Kerstmis was...

Maar tante Savina begreep er niets van: - die goeie Letizia, wat bezielde haar?

Haastig, in de binnenkamer, werd het kistje losgemaakt: Een trommel met kleine oliebollen, abrikozenbeignets, bleek het; een zak mandarijntjes, vijf prachtige goudreinetten, en een groote zandtaart.

'Vreeselijk hartelijk', zei tante Savina, 'maar hoe komt ze erbij? Voor die dingen hebben *wij* geen tijd'.

'Stuur een pak kruidenierswaren terug', grinnikte Gherardo, 'en een paar pantoffels voor oom. Die kunnen ze daar ook wel koopen, maar dat kunnen wij de mandarijntjes hier net zoo goed'.

'Schrijf jij liever een bedankbrief aan je tante', zei zijn moeder bits, 'je verbeeldt je toch, niets te doen te hebben in je vacantie'.

'En vergeet vooral niet te schrijven, hoe druk wij het hebben'.

Aan Francesco ging het alles als in de verte voorbij. Hij moest alleen even aan oom Cesare denken, toen tante zei dat ze... den tijd niet had, om kerstgeschenken te bedenken...

- Maar daar was dus weer het pak van tante Letizia! En onder de zandtaart uit, daar kwam ook weer het simpele, toegevouwen briefje...

'Dat lezen we straks wel', zei tante Savina, lei het op 't buffet en spoedde zich naar den winkel terug, waar Pietro al driemaal geroepen had.

Francesco zou het graag gelezen hebben, maar ook hij kon

niet gemist worden. Hij wist: wàt tante Letizia uit vriendelijkheid ook mocht hebben geschreven, het pakket was een lieve herinnering aan grootvader; het pakket was voor hem bedoeld!

Als een licht scheen deze gedachte in hem: dat grootvaders liefste dochter leefde en aan hem dacht.

Tot elf uur bleef dien avond de winkel open. Over de nachtmis werd gelukkig niet gerept.

En den dag na Kerstmis kwam er een brief van Uberto. Het was even voor winkelsluiting om twaalf uur, en Francesco, zoodra hij de onderteekening gezien had, vloog ermee naar zijn kamertje. Het was een lange brief op langwerpig-geruit papier, vier zijdjes heelemaal vol.

'Lieve Cechino', schreef Uberto, 'nu ben ik voor het eerst van mijn leven toch blij, dat ik schrijven geleerd heb, al zal jij misschien moeite genoeg hebben om het kromme gekrabbel van een jagersman te ontcijferen. De korhoenen schrijven mooier, in het oeverzand van den Lino'.

En werkelijk, het waren dikke, knokige, en toch onduidelijke letters, die telkens een penhaar meesleepten, letters als zware, harige knuisten vol pezen en knobbels. Zij schreven eerst over Uberto's spijt, dat 'hun jongen' niet in Trebiano had mogen blijven; maar voor Francesco was het misschien beter zoo, schreef hij, want de jeugd hoorde bij de jeugd, en hij leerde nu toch ook, en de eene geleerdheid was al net als de andere. Voor zijn stomme kop tenminste; hij was maar een oude bullebak.

En plotseling, even verder, schoot Francesco in een lach, zooals hij in lang niet meer gelachen had!

'Gelukkig', schreef Uberto, 'kan die oude bullebak nog schieten', en dan volgde er een verhaal over drie hazen, die hij op den zandweg van Albonago achter elkaar aan in het karrespoor zag loopen. Wat een jammer, had Uberto gedacht, wat een jammer, dat ik er maar één tegelijk kan raken... Plotseling had hij een ingeving gehad, hij was op zijn buik gaan liggen, midden op den weg, wachtend tot ze een oogenblik precies in elkaars verlengde zouden zijn... En paf! alle drie waren ze op de plaats dood gebleven... En wat het mooiste van alles was: geen van de drie konijnen bleek gewond. De kogel was er bij alle drie precies onder de pluim

ingegaan en van voren er weer uit... Ze misten alleen alle drie hun voortanden.

Dan vertelde hij nog over Giovanella, die zijn suikerbrood verloren had, niemand begreep hoe en waar. Hij liep nu rond met een donker rooie muts, waar een blauwe kwast van af bungelde. Hij had ook een grooten baard laten staan, en het schaap had hij geschoren, ‘alles ten gerieve van de klanten.’

Maar op het derde zijdje werd de brief minder vroolijk. Francesco had moeite, het àl strammer schrift te ontcijferen. Uberto had het eenzaam, schreef hij; hij kwam niet vaak meer bij Giovanella. ‘Het was niet aardig van je oom, het huis zoo dadelijk met gesloten deuren te verkoopen, zonder dat ik van iets afwist. Nu heb ik niet eens een aandenken van mijn besten vriend. Je begrijpt dat ik in “ons” huis - schreef Uberto - niet komen wil, nu die Ronco's er wonen. Ik heb hem eenmaal gesproken, over den leunstoel. Maar die had hij noodig voor zijn oude moeder, zei hij. En nu zit ik hier alleen.’

‘Op het graf van je grootvader ligt een groote, zwart marmeren zerk met gouden letters, en een zwart marmeren kruis staat erachter, en een zwart hek met gouden punten eromheen. Het is het mooiste van het heele kerkhof. Het is zoo mooi, dat Mino (dit was doorgeslagen) dat je grootvader, er zeker bij zichzelf om gelachen zou hebben.’

Het schrift werd nog onduidelijker. Hij scheen te bedanken voor de kaart, en er stond iets van een bezoek gekrabbeld... Een bezoek! Francesco kon er niet uit wijs. Maar al voor de tweede maal werd hij geroepen aan de trap, voor het eten. Haastig verstak hij den brief, in de lade, onder zijn boeken.

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

(Wordt vervolgd).

Verzen.

Levensloop.

Steeds dupe van toegevelijke intrigen,
Bewust behaagziek en melancholiek,
Weet ik, zonder scrupuls, als voor publiek,
In iedren oogopslag een ernst te liegen.

Ik zie mijn schaduw, 's nachts en bij muziek,
Met donkre vleugels aan mijn schouder vliegen,
En mijn ziel vangt waarneembaar aan te wiegen
Diep in mijn bloed, en denkt reeds haar rythmiek -

Moest ik tot zoo'n verlatenheid geraken,
Oud worden, aan een groote tafel zitten,
De ramen dicht doen, van de stad niets merken?

Niets dan mijzelf zien en het hart omspitten
Tot den onvruchtbren plek, kil zijn en werken,
Hartstochtlijk droomen en gedichten maken?

Twee reddeloozen.

Zij gaat 's nachts vaak naar de haven
Waarheen ze vroeger met mij ging,
Aan de eeuwige zee, aan de sterren,
Vraagt ze waarom het voorbijging -

En de wind en de lichten der schepen
Zeggen dat al wat voorbijgaat
Op een reis is zonder thuisreis
Naar een einde waar niemand ons bijstaat -

In mijn hooge verlichte venster
Tusschen schoorsteen en torenklokken
Heb ik tegenover den hemel
Een eenzame voorpost betrokken.

In alles te kort geschoten,
Staar ik bij het raam op de stad
En vraag: was ik grooter geworden
Wanneer ik had liefgehad?

Langs een wereld.

Ik keek laatst door een venster naar binnen,
Daar zat bij een lamp een vrouw te slapen,
Het hoofd op de tafel voorover gebogen,
De armen slap voor zich uit gestrekt -
Zij voelde misschien dat iemand daarbuiten
Stond en haar aankeek, ze richtte zich op,
Streek met de hand langs het voorhoofd, en staarde
Den droom na waaruit ze nog niet was gewekt -

Toen zag ze mij staan, en waarschijnlijk verbond ze
Hetgeen ze gedroomd had met mijn gestalte,
(Zoo namen wij beiden deel aan een wereld
Voor beiden ver van ons leven vandaan) -
Ik zag hoe ze opstond, het haardvuur verzorgde,
Een boek dichtsloeg en een stoel naderbij schoof
En een oogenblik, met de hand aan de deurknop,
Luisterend in het vertrek bleef staan -

In die wereld (die noch van haar noch van mij was)
Was ik (wist ik) een wedergekeerde,
Een zoon die op zee ging, een vriend die heenging,
En jaren en jaren vergeefs verwacht -
En al die jaren (dit wist ik nu) dreef mij
Een heimwee die wereld door en naar ditzelfde
Venster terug, een aanhoudend verlangen
Naar thuiskomst, hier, en in dezen nacht -

Ik zag hoe zij draalde, ging staan voor den spiegel,
Het grijs zacht haar langs de slapen glad streek,
Omzag naar de klok, en zichzelve terugvond
En wankelend naar het venster liep -
Maar reeds waren wij voor elkaar onbereikbaar
Elk naar zijn eenzaam leven ontweken,
Alleen werd, ginds nog, het raam opgeschoven
En een klanklooze stem, al ver achter me, riep -

Het steenen kindje.

Buiten de herberg waar we bleven
In 't oude stadje aan de Rijn
Begon des nachts muziek te beven -
Wij zetten ons, achter 't gordijn,
Met kandelaars op het kozijn:
Reizende muzikanten waren
Aan 't spelen op 't besneeuwde plein,
En bij hen stond een kind te staren -

Maar toen ik nader acht ging geven
Was het de steenen cherubijn
Die zich, als smeltend losgeheven,
Had vrij gemaakt van de fontein -
De fluit hief in het maanlicht zijn
Roep tusschen ritslende gitaren
En zwol terug in het refrein -
Het kind begon mij aan te staren -

Toen kwam het naar mijn venster zweven:
Ik voelde hoe zijn naakt en klein
Lichaam dicht aan mijn borst gedreven
Sidderde van ontspannen pijn -
Er trilde langs mijn wang een rein
Koud kindermondje, en in mijn haren
Woelde zijn handje - O moeder mijn,
Smeekte 't, en bleef mistroostig staren -

O zoontje in me, o woord ongeschreven,
O vleeschlooze, o kon ik u baren -
De nood van ongeboren leven
Wreekt gij met dit verwijtend staren.

Tweeërlei dood.

O lied! Het meisje dat haar mandje staan laat
Zingt en plukt bloemen en zwerft over 't land -
Ik peins, mijn liefde heeft langzamerhand
Geen doel en niets meer dat haar dieper aangaat.

Vreemd ijlt geluk voorbij oneindig missen.
Stuivende sneeuw, o lied! - ik adem hijgend
Een ijskoud licht in en mijn woorden, stijgend,
Zingen zich los van hun beteekenissen.

Ik peins, het meisje treedt, mandje aan den arm,
Met haar pakjes en bloemen, lachend binnen.
Haar vaders pijp geurt, de ketel gaat zingen,
Zij steekt de lamp op, en de stilte is warm.

Maar als de bloemen ze in den beker zet
Voor 't venster - o de glinsterende sterren -
Prevelt zij tegen 't duizelig roepend verre
Haar weerloos liedje als een avondgebed -

O God, verhoor haar liedje, en breek vannacht
De ruiten uit haar raam, en breng haar - neen,
Niet naar dit hooge waar ik u, alleen,
Jubelend in de sneeuwstormen verwacht -

Breng haar bij zwanen, booten onder boomen,
In een tuin warm als die waar zij in zong was,
Muziek hoort ze, en haar moeder toen ze jong was
Is haar glimlachend tegemoet gekomen.

Het derde land.

Zingend en zonder herinnering
Ging ik uit het eerste land vandaan
Zingend en zonder herinnering

Ben ik het tweede land ingegaan
O God, ik wist niet waarheen ik ging
Toen ik dit land ben ingegaan

O God, ik wist niet waarheen ik ging
Maar laat mij uit dit land vandaan
O laat mij zonder herinnering

En zingend het derde land ingaan

M. NIJHOFF.

Het station.

O het station; die nooit gestilde wensch
mijn geest, die trilt
een wijde baan te geven, waar hij wild
met trein na trein de aarde kan doorvliegen;
bij elken stilstand weer een oogenblik
het zoet getik
van 't hoopvol hart; dan weer vooruit, vooruit,
blinkende lijnen langs, door niets gestuit,
den einder tegemoet, die, bleek en blauw,
opdoemt met telkens nieuw gezicht
in 't trillend licht.

Ik hoor de menschen aan mijn zijde praten
en zie hun blijde, ernstige gelaten,
maar 'k luister niet,
doch, door den tunnel van een telkens nieuw verschiet,
vlieg ik verheugd tot aan der aarde rand
naar welk een schoon en ongelooflijk land,
ik weet het niet;
hoe of hij stoot en stampt, de trein blijft aan den grond
en altijd, altijd ook de aarde rond.

O vroeger, toen ik, nog een jongen,
zoo vaak mijn wilde hoop heb uitgezongen
bij 't in en uitgaan van de treinen aan 't station,
hoe of ik droomen kon,

hoe al die reizigers mij groote menschen leken,
wel blij, wel blij, of, als ze ernstig keken,
wat vreemde landen, wat herinnering,
die ernstig maakt,
wat nachten in de wildernis doorwaakt,
wat warmen gloed van duizelige tropen
in honger en in dorst doorloopen;
ik zag de karavaan,
al de kameelen de woestijn doorgaan,
ik zag de Sioux-indianen,
wild, woest en roodbeschilderd, de Europeanen
huiverden samen in hun kleine kamp;
een trein floot, 't snuivende gestamp,
't geschuifel van de wielen, dan, vooruit
door niets gestuit
blinkende lijnen langs, weg, weg van het station
en over heel 't emplacement juichte de zon.

Nu is het nacht en weiflend staar ik nog
naar 't oude, leelijke gebouw,
dat steeds het teeken mijner wenschen blijven zou,
al wist ik toen nog niet,
dat het de man heel anders ziet,
dan toen die jongen, die met karavanen
en Indianen
het glanzen vulde van het licht verschiet.

Een trein rijdt raatlend binnen in den nacht
en onverwacht
zie ik de lijnen, ver daar buiten, gaan,
glimmend in 't licht der maan,
van dorp tot dorp, van stad tot stad,
die binden de stations, de ongetelde,
door heel de wereld aan elkaar
en waar
de treinen in hun hallen binnenglijden
zijn menschen overal,
de treinen rijden,

van hier, van daar, ver en dichtbij
ook toe op mij
en van mij uit gaan dag en nacht de treinen
over de verre, ongeziene lijnen
naar menschen toe,
gehaast, gejaagd,
ik weet niet hoe;
dan staat hij plotseling, verwonderd, stil,
ik buig mij uit het raam en kijk,
daar staat een mensch, hij ziet mij aan,
ik voel opeens, dat wij elkaar verstaan,
de stoomfluit gilt en, ver uit mijn bereik,
staat hij dan weer alleen,
maar, door het stooten en het stampen heen,
denk ik verheugd,
er is een band toch tusschen alle menschen,
wij zien elkanders leed en vreugd,
angsten en wenschen,
maar toch blijft het een zoet geheim
het menschenhart;
weer gilt een fluit; ik kijk omhoog, verward,
verschrikt naar 't oude, leelijke gebouw,
dat steeds het teeken mijner droomen blijven wou;
een trein rijdt raatlend binnen in den nacht
en onverwacht
zie ik de lijnen, ver daar buiten, gaan,
glimmend in 't licht der maan,
van dorp tot dorp, van stad tot stad.

O het station; die nooit vergeten wensch!

JOS. PANHUIJSEN JR.

Het Bataviaasch Museum.

Aan J.P. Moquette, te Weltevreden.

Onder de door Nederlanders gestichte en door Nederlanders beheerde Musea mag het Bataviaasch Museum met zekerheid geacht worden, een belangrijke, een zeer belangrijke plaats in te nemen. Wat algemeene aantrekkelijkheid betreft is het in menig opzicht voorbeeldig te noemen. Het heeft niets van dat drukkende, dat beklemmende, dat ons bij het binnentreden van de openbare verzamelingen in Europa maar al te dikwijls overvalt. Door zijne fraaie ligging en ordelijke inrichting heeft het gebouw iets grootscheepsch en iets overzichtelijks. Wie door de ruime voorhal met Dorische zuilen, waarin enkel vier groote Boeddha-beelden geplaatst zijn, de rotonde binnentreedt, ziet dadelijk rechtuit in de voor de oud-Indische beeldhouwkunst ingerichte galerij, en vindt gemakkelijk in de wijde vleugels, naar de Noordzijde den weg tot de ethnografie en de numismatiek, en aan de Zuidzijde dien tot de bibliotheek en de Compagnie-oudheden. Ook de opzichters hebben niet dat gewichtige, dat den bezoeker van een museum zoo zeer intimideeren en ontstemmen kan. Zij zien er hier uit, als eenvoudige huisjongens met een hoofddoek, een toro en een wijde witte broek, terwijl zij den stofdoek over den schouder hebben hangen, - en door hun gaan op bloote voeten hoort men zelfs hun stappen over de steenen vloeren niet.

Verscheidene van onze beste mannen hebben in verloop van jaren aan dit museum hun liefdevolle aandacht en belangelooze toewijding besteed. En het is nog de vraag, of deze door de

mand eigenlijk niet meer vrucht afwerpen, dan het de meer ambtelijke organisatie der Europeesche musea wel doet. Wanneer op Christelijke en Mohammedaansche feestdagen het bezoek druk loopt, staan er verscheidene warongs voor de Roemah Gadjah. En dan is het een werkelijk genoegen om ook daar binnen de vele bezoekers gade te slaan. Niet alleen bieden zij een verheugenden aanblik door de kleurige afwisseling van hun verschillende kleedij. Maar het is ook alsof hun belangstelling voor het geëxposeerde van een warmer, natuurlijker aard is, dan die men in Europeesche musea bij de vaak zoo slaperig rondslenterende toeristen en vacantiegangers moet opmerken. Het is hier niet het plichtmatige rondkijken naar de voorschriften van een Baedeker of van een stel aesthetische vooroordeelen en het lijkt wel, alsof de onbevangener inlanders meer affiniteit voelen voor het tentoongestelde en meer opgaan in de eerbiedige aanschouwing ervan.

Waarlijk, bij de in den laatsten tijd in Nederland levendiger geworden belangstelling voor de vaderlandsche verzamelingen zal het gepast zijn, ook aan dit museum, dat onze natie verre van oneer aandoet, onze warme opmerkzaamheid te wijden.

Laat ons dan allereerst zijn geschiedenis eens mogen nagaan.

Maar daartoe zal het noodig zijn, kortelijk het ontstaan te vertellen van het Bataviaasch Genootschap, waar het museum immers een spruit van is.

De stichting in 1778 van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dat het oudste door Europeanen tot stand gebrachte wetenschappelijk lichaam in Azië is, kan eenigszins als een weerklank beschouwd worden van het ontstaan der Hollandsche Maatschappij te Haarlem (1752), het Bataafsche Genootschap te Rotterdam (1770) en het Zeeuwsch Genootschap (1769).

Overbrenger van dien nieuwen geest was de merkwaardige J.C.M. Radermacher, die in 1758, op nog geen zeventien-jarigen leeftijd naar Indië was gegaan, vijf jaar later repatrieerde, toen ging studeeren, en in Harderwijk den graad van Doctor in de Regten haalde, waarna hij in 1767 naar Indië terugkeerde. In Holland waren bij den weetgierigen jongeman

nieuwe verlangens gewekt geworden, en zoo zocht hij nu in Batavia ‘een aanzienlijk gezelschap bijeen te krijgen, 'tgeen met samengevoegde krachten alle zijne pogingen mogte inspannen, om de fraye letteren en kundigheden in Batavia, en in de overige Oostersche volkplantingen, op den troon te vestigen’. Hij mocht daarin echter aanvankelijk niet slagen.

Intusschen had het Bestuur van de Hollandsche Maatschappij te Haarlem den wensch te kennen gegeven, een Oeconomischen Tak voor het Vaderland en de Koloniën in het leven te roepen. Radermacher, hierdoor in zijn streven aangewakkerd, vond nu, onder den steun der Hooge Regeering, de kans schoon, een zelfstandige Maatschappij te stichten.

Toch mocht het Genootschap in die eerste periode maar weinig floreeren en pas onder het protectoraat van Raffles, den Luitenant-Gouverneur-Generaal tijdens het Engelsche bewind, werd het, naar het voorbeeld van de in 1785 te Calcutta gestichte Asiatic Society, gereorganiseerd.

Wanneer men nu van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in het algemeen kan zeggen, dat het werkelijk uit een welbewust streven, naar een omlijnd plan, en op vrijwel persoonlijk initiatief van één man, in het leven geroepen is, zoo zou men dat van het Museum niet zoo stellig kunnen getuigen. In de eerste wetten van het Genootschap wordt van eenige bedoeling om verzamelingen aan te leggen, niet gerept. In Radermacher's toespraak ter eerste vergadering blijkt van zulk een oogmerk niets. En al hebben de oprichters wel reeds dadelijk te kennen gegeven, dat zij graag voorwerpen te hunner beschikking zouden krijgen, ik heb geen tijdstip kunnen ontdekken, waarop eenig plan voor een museum meer bepaald werd vastgelegd.

Toch kan men Radermacher ook als den stichter van het later zich ontwikkelende Museum beschouwen, in zooverre men vindt opgeteekend, dat hij aan het door hem gestichte Genootschap niet alleen een huis aan den Kalibesar, maar daarin ook acht kasten *wel voorzien van boeken, manuscripten, instrumenten en naturaliën* ten geschenke gaf. Wel degelijk moet hij daarom tevens als de vader van de verzamelingen van het Genootschap gelden.

Het is nochtans duidelijk, dat deze verzamelingen oorspron-

kelijk in hoofdzaak van anderen aard waren dan die, welke de kern van het tegenwoordige Museumbezit uitmaken. Van ethnografie of oudheidkunde was toen nog geen sprake. De belangstelling van den overigens zeldzaam veelzijdigen Radermacher gold, - het blijkt ook uit zijn geschriften - behalve ethische questies, voornamelijk de geografie en de natuurwetenschappen.

In de richting der natuurwetenschappen ging dan ook het eerste bewuste streven tot verzamelen van het Genootschap. Reeds in 1802 toch vindt men in een nieuw werkprogram voor het Genootschap mede vooropgesteld, dat het zich zal toeleggen ‘op het vormen eener verzameling van allerlei naturaliën en zeldzaamheden, in Nederlandsch Indië verkrijgbaar...’

Onder den druk der slechte tijden is toen van deze voornemens nog niet veel verwezenlijkt.

Bij de organisatie tijdens het bewind van Raffles, werd echter weer gesproken over vier Leden, die het ‘opzicht zouden hebben over de bibliotheek, het kabinet van naturalia, physische instrumenten en andere zeldzaamheden’.

Blijkbaar viel de toenmalige verzameling nog geheel binnen het kader der achttiende-eeuwsche rariteitenkamers. Maar in 1822 ziet men al duidelijk sporen van een bepaalde belangstelling in de overblijfselen der oude Indische beschaving. Gouverneur-Generaal Van der Capellen benoemde toen een Commissie om de over Java verspreide oudheden op te sporen, en die, voor zooverre doenlijk, naar het Museum van het Genootschap over te brengen. Het was buiten zijn schuld, dat daar toen niet veel van gekomen is.

Toch valt in de ‘nieuwe Wetten’ voor het Genootschap, die in het jaar daarop werden vastgesteld, van die ontwaakte belangstelling in Javaansche oudheden nog niet veel te ontdekken. Er wordt alleen een krachtig beroep in gedaan op alle Vaderlandsche Genootschappen en alle beminnaars van Kunsten en Wetenschappen, in de eerste plaats tot het verkrijgen van verhandelingen enz., ten andere om hen te bewegen, het Museum te verrijken met geschenken, in het bijzonder ook met ‘naturalia en zeldzaamheden in dezen lande vergaderd’.

In 1825 echter, bij weder een reorganisatie, wordt gesproken van de ‘voorwerpen van natuurlijke historie en

oudheid, boekwerken, manuscripten, rariteiten en alle andere voortbrengsels van geest en onderzoek', welke het Genootschap gaarne zou ontvangen 'teneinde er deszelfs boekerij en museum mede te versieren en op te luisteren'. Een uitbreiding van de rariteitenkamer stond toen dus wel op het program, maar waarschijnlijk werden toch onder die rariteiten ook wel ethnografica gerekend, zooals er tot de collectie van Radermacher al Javaansche muziekinstrumenten blijken te hebben behoord.

In een vergadering van November 1828 werd medegedeeld, dat het Gouvernement het voornemen koesterde 'te Weltevreden nu al dadelijk een Bothanischen Tuin en in vervolg van tijd een Museum aan te leggen'. Kennelijk echter was hiermede een museum alleen voor Natuurlijke Historie bedoeld. Vier jaren later heet het wel 'dat de aanzienlijke uitgaven, daarmede onafscheidelijk verbonden, de Regeering hebben bewogen, van de oprichting van zoodanig Museum af te zien en zulks tot gelegener tijdstip uit te stellen'. Maar de Natuurwetenschappen hadden nu toch hun afzonderlijke rechten eenigszins erkend gezien. En aan die der Ethnografie en der Oudheidkunde kon dit op den duur niet anders dan ten goede komen.

Inmiddels was het met het onderbrengen der verzamelingen nog niet best gesteld. De bescheiden collectie was aanvankelijk opgeborgen in het door Radermacher geschonken huis. Later werd zij getransporteerd naar het z.g. Genootschapshuis te Rijswijk, dat Raffles daarvoor had afgestaan. Maar blijkbaar waren de verzamelingen daar niet veel meer dan opgeborgen, en kon men ze moeilijk bezichtigen. Eerst in 1835 werd bepaald, dat op den eersten Donderdag van elke maand de zalen voor de Leden zouden openstaan. Ook toen dus kon men nog niet heel en al van een openbaar museum spreken. Maar terwijl werden beschikkingen ten aanzien van de oprichting van een werkelijk Museum getroffen. In een Regeeringsresolutie van 13 Augustus 1838 toch was het vooruitzicht geopend 'dat het Genootschap weldra in het bezit zou zijn van een noemenswaardig Museum van Natuurlijke Historie, Oudheden, Zeldzaamheden enz.'. Bedoeld werd natuurlijk een passend gebouw daarvoor. Men ziet overigens de Natuurlijke Historie nog altijd voorop genoemd. En Inder-

daad geldt de eenige bezoldiging van de Directie een jaarlijksche Regeeringsbijdrage van *f* 2400. - voor 'praeparateurs'.

In de volgende jaren wordt nu meerdere aandacht aan de verzamelingen gewijd. Van 1837 vinden wij in de Notulen van het Genootschap een mededeeling 'betrekkelijk het Museum: dat zoowel de hoeveelheid der reeds bijeen gebrachte voorwerpen uit de verschillende natuurrijken, alsmede de juistheid en orde, waarmede dezelve voor een groot deel reeds opgesteld zijn, aan de Leden van het Genootschap ten bewijze kunnen strekken, dat met ijver aan de verrijking van het voorgestelde doel gewerkt wordt...' In 1838 werd aan Prins Willem Frederik Hendrik het Protectoraat over het Museum aangeboden, en in het volgende jaar vernemen wij 'de meest bevredigende mededeelingen omtrent den staat en den vooruitgang van het Museum'.

In 1842 bleek, 'dat het Museum van Natuurlijke Historie en het Ethnologisch Kabinet met verscheidene voorwerpen waren vermeerderd'. En wij zijn hiermede aan iets als een keerpunt genaderd. Ten eerste wordt nu voor het eerst van een bepaalde ethnografische collectie melding gemaakt. En ten tweede hebben die verscheidene voorwerpen, waarmede de afdeeling voor Natuurlijke Historie weder werd verrijkt, waarschijnlijk tot het inzicht gebracht, dat het op die wijze niet verder kon gaan. Althans doet het Bestuur in 1843 de mededeeling, dat besloten is, de zoölogische voorwerpen, voor zooverre nog in goeden staat, naar Leiden te sturen en dat dergelijke voorwerpen voortaan zouden zijn uitgesloten van de in het Museum te plaatsen verzamelingen. De collectie geologische, mineralogische, archeaologische en ethnologische voorwerpen zou intusschen worden uitgebreid. Men was dus, door noodzaak gedwongen, tot een heilzame beperking van het kader der collectie gekomen. De afdeeling Oudheidkunde trad allengs meer op den voorgrond.

Het was waarschijnlijk de geest van Van Hoëvell als President, die bij deze regeling den toon aangaf. In dezelfde vergadering, waarin bovenstaande mededeeling wordt gedaan, verklaart hij, dat het Genootschap tot de oprichting van een Kabinet van Oudheden was besloten, bestemd om al die overblijfselen van den voortijd op te nemen, die, van hunne oor-

spronkelijke plaats verwijderd, thans hier en daar verspreid en zonder de noodige voorzorgen waren. Met de uitvoering van dat plan, was een begin gemaakt door den aankoop van de oudheidkundige nalatenschap van den Heer Valck, gewezen Resident van Djokjokarta, bestaande uit 208, grootendeels metalen beelden, 29 muntstukken en 63 stuks huisraad en gereedschap, en die, gevoegd bij de 28 beelden en 25 stuks huisraad en gereedschap, welke reeds aanwezig waren, een Kabinet van Javaansche Oudheden kwamen te vormen.

Hiermede was dus een stevige grondslag tot het Museum in zijn tegenwoordige gestalte gelegd. In het begin van 1845 mag Van Hoëvell weder op zeer belangrijke aanwinsten van het Oudheidkundig en van het Ethnologisch Kabinet wijzen. Kort daarna schonk de Gouverneur-Generaal Rochussen aan de collectie het eenig bekende metalen, met zilver opgelegde Siva-beeld, en in 1847 konden Van Hoëvell en Friedrich zich al aan het bewerken van een catalogus van het Oudheidkundig Kabinet wijden. Door de oprichting van de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië in 1850 en van een Nederlandsch Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw in 1853 werd het Bataviaasch Genootschap van zelf van een deel zijner vroegere werkzaamheid ontlast. Zijn eigenlijke taak werd hierdoor vaster omlijnd; dit kwam ook het kader van zijn Museum verduidelijken. En men kan zeggen, dat daarmede de nog altoos ietwat incoherente verzameling voor goed tot een Museum herschapen was.

De Archaeologische Verzameling kwam thans meer midden in de aandachtssfeer der Directie te staan. Bij Gouvernementsbesluit werd in 1862 aan Brumund opgedragen, o.a. ‘aan te wijzen zoodanige beelden, gedenksteenen en andere oudheden, waarvan het vervoer naar Batavia mogelijk is, en hem, èn om het behoud, èn in het belang van de Verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen als van die in 's Rijks Museum van Oudheden te Leiden nuttig en wenschelijk voorkomt.’ Toen Brumund een klein jaar later overleed, bleef men geleidelijk in den geest van de aan hem gedane opdracht voortwerken.

Maar er ging nu ruimte te kort schieten. In 1862 echter werd, op voorstel van den Minister van Koloniën G.H. van Uhlenbeck, door den Koning machtiging verleend tot het, ten

behoeve van het Genootschap oprichten van een nieuw en doelmatig ingericht gebouw. In 1867 zijn de verzamelingen uit de achterzalen van de tegenwoordige Harmonie overgebracht naar het inmiddels gereed gekomen museum, hetzelfde, in Kolonialen stijl opgetrokken vriendelijke huis, dat thans op het Koningsplein-Westzijde de belangstellenden tot een bezoek uitnoodigt.

Wat nu de oudheidkundige verzameling aangaat, in 1880 werden de 147 steenen beelden uit de collectie-Scheepmaker te Soerabaya aangekocht, welke meest uit Oost-Java afkomstig waren. In 1887 was de archaeologische collectie reeds driemaal zoo groot als toen Friedrich haar in 1850 had beschreven, en W.P. Groeneveldt, die sedert 1876 aan het Museum werkzaam was, maakte er nu een nieuwen catalogus van, voorzien van aanteekeningen door den kundigen Dr. J.L.A. Brandes. In 1890 kocht het Gouvernement een collectie archaeologische voorwerpen van de Erven Kläring te Djokjakarta, waarvan echter een deel naar Leiden werd gezonden. In 1893 maakte Groeneveldt een reis door Java, bij welke gelegenheid hij een aantal steenen en bronzen voorwerpen voor het Museum verwierf, terwijl in dit jaar ook nog verschillende andere acquisities in die richting werden gedaan.

Het ligt overigens niet in mijne bedoeling, om den groei der collectie in alle grootere en kleinere aanvullingen op den voet te volgen, ik wilde alleen de geleidelijke wording van het Museum schetsen, om daarna iets over het aspect der tentoongestelde collecties ten beste te geven.

Eerst echter nog iets anders.

In 1899 worden stappen gedaan om de betimmering van een aan den Kalibesar-West in de oude stad Batavia nog aanwezige kamer uit den Compagnietijd geheel over te brengen naar het Museum, waarmede de kroon werd gezet op de reeds vroeger door Serrurier begonnen afzonderlijke verzameling van voorwerpen uit den Compagnietijd. De volledige kamer met de curieuse zinnebeeldige voorstellingen van Imhoffs Académie de Marine werd in 1904 ingewijd.

In datzelfde jaar trad Mr. L. Serrurier op als conservator van het Ethnografisch Museum, waardoor een vaster leiding en juister schifting aan die verzameling werd verzekerd. De

archaeologische collectie, die toen uit 44 beelden en 113 bronzen en andere voorwerpen bestond, kwam onder de bekwame directie van Dr. Hazeu.

Reeds in 1902 komt het plan om het gebouw te vergrooten ter sprake, omdat er ‘steeds door nieuwe verzamelingen binnen komen’. Van die vergrooting is evenwel niets gekomen.

In 1903 blijken de Ethnografica zoo zeer te zijn toegenomen, dat, terwijl in 1901 de aanwas 198 nummers bedroeg, deze in 1902 669 kwam te beloopen.

In 1906 is de ethnografische verzameling geheel geordend en wel door Mevrouw de Weduwe Serrurier. De archaeologische verzameling kreeg in dat jaar 74 aanwinsten.

De wensch wordt intusschen uitgesproken, tot een andere groepeering over te gaan ‘om de kunstwaarde van verschillende voorwerpen beter in het licht te stellen’. Ook bij een nieuwe ordening van de Goudkamer door de Heeren Pleyte en Hazeu heeft men geconstateerd, dat ‘archaeologie en schoonheidsleer moeilijk vereenigbaar bleken’.

In 1914 spreekt Dr. Krom het eerst over de wenschelijkheid om het perceel aan de Zuidzijde van het Museum aan te koopen ‘als zijnde in den bestaanden toestand de *eenige* uitweg om in de toekomst tot uitbreiding van het Museum te geraken.’

Bezien wij thans de ethnografische verzameling van wat meer nabij.

Zij is in een lange rij van correspondeerende ruime zalen, op overzichtelijke wijze, naar geografische rankschikking geexposeerd. Bij iedere groep is het gewest of de streek van herkomst duidelijk vermeld, terwijl de onderverdeeling in voorwerpen, rakende het Godsdienstig leven, het Familieleven, Woning en huisraad, Kleeding en opschik, etc. verder gemakkelijk te volgen is.

Deze wijze van exposeeren, indertijd door Pleyte aanbevolen en doorgevoerd, biedt voor den oningewijden bezoeker groote voordeelen. Toch ware er ook veel te zeggen voor de indeeling volgens Serrurier's opvatting, de indeeling naar soorten, de systematische indeeling dus, waarbij bijv. de

wapens, de geweven stoffen, het vlechtwerk, enz., elk in afzonderlijke groepen bij elkaar waren gebracht.

De vraag rijst of, bij behoud voor het gros van de thans toegepaste indeeling naar landstreken, er daarnaast nog niet kleinere keuze-groepen gevormd konden worden, die van elke categorie van voorwerpen een beknopt vergelijkend overzicht mochten geven. Hiermede zou men o.i. niet alleen de vakethnologen, maar ook het groote publiek van dienst zijn. Men kon er de opmerkzaamheid van den bezoeker, die door de toch wel wat eentonig wordende geografische opstelling licht vermoeid wordt, tevens meê opfrisschen.

Maar dan liet zich stellig ook nog als middelpunt van de gansche afdeeling een afzonderlijke collectie denken, die een bloemlezing zou bieden van het sprekendste en schoonste, wat onder de weldra 20,000 nummers der ethnografische verzameling onze aandacht vraagt. Duidelijk toch is het, dat men bij al deze ethnografica een aantal zaken vindt, die verre boven het gewone peil van eigenaardige gebruiksvoorwerpen staan, en waarvan er verscheidene zelfs aan een eigenlijk kunstmuseum geenszins oneer zouden aandoen. Weliswaar kan men zich tenslotte ieder werkelijk kunstvoortbrengsel in verband blijven denken met den volksaard of den beschavingstoestand, waaruit het voortgekomen is, maar wij talen er toch niet meer naar, de werken der Europeesche meesters van vroeger of later eeuwen allereerst bij de kennis van zeden en gewoonten onder te brengen. En zoo goed als men thans reeds algemeen inziet, hoe het begrijpen van b.v. de Chineesche kunst toch niet meer tot de ethnografie behoort (al zijn dan ook in Leiden prachtstukken van Japansche en andere Oost-Aziatische kunst nog in het ethnografisch pakhuis opgeborgen), zoo zal men allengs klaarder gaan beseffen, dat ook de Indonesische kunst verdient om haar zelfs wille te worden gewaardeerd.

Den ronddolenden museumbezoeker behoort een begrip van proporties, een besef van wat de Duitschers ‘Werthe’ noemen, bijgebracht te worden. Het moet hem gemakkelijk gemaakt worden, niet alleen om zich geografisch te oriënteeren, maar hij moet ook ingewijd worden tot zulk een oriëntatie, welke hoogere geestelijke uitingen en producten van edeler ambachtskunst van simpeler voortbrengselen weel te onderscheiden.

Uit een zuiver ethnologisch oogpunt zullen de voorwerpen uit de meest afgezonderd gebleven landen, zooals b.v. Nieuw-Guinea, tenslotte de meeste belangstelling blijven wekken. In zooverre is het ook te verdedigen, dat de verzameling voor genoemd gewest zoo heel veel uitgebreider is dan b.v. voor Java. Daar, waar de primitieve volken òf zich zelfstandig sterk hebben kunnen ontwikkelen, òf met bepaalde cultuurvolken in nadere aanraking zijn geweest, vindt de ethnoloog voor zijn onderzoek naar de oorspronkelijkste aandriften van den mensch vanzelf minder stof. Men zal juist daar echter voortbrengselen vinden, die in ander opzicht groote belangstelling verdienen, en die wij gemakshalve als cultuurproducten en kunstwerken plegen aan te duiden.

Aanbeveling nu zou het ten zeerste verdienen, als voorportaal voor de groote ethnografische collectie, een bloemlezing uit het treffendste, volkomenste en mooiste, wat de verzameling in dat opzicht aanbiedt, in te richten. Of het verband daarvan met het geheel meer of minder elastisch behoorde te blijven, ware een questie van nadere uitvoering. Maar grosso modo zou die selectie dan als de kunstverzameling van deze rijke afdeeling beschouwd moeten worden.

Hetgeen thans in een later opgetrokken verdieping tot afzonderlijke Schatkamer is ingericht, vindt zijn bestaansreden voornamelijk daarin, dat men er zeer kostbare voorwerpen in heeft ondergebracht, welke in zulk een separaat vertrek veiliger konden worden bewaakt. Reeds in 1906 verklaarde het Bestuur van het Bataviaasch Genootschap echter zelf: ‘Bij een nieuwe ordening van de Goudkamer door de Heeren Pleyte en Hazeu is gebleken, dat ook hier archaeologie en schoonheidsleer moeilijk vereenigbaar waren’. Naar den geest zou het dan ook juister zijn, wanneer de minder aan de oudheidkunde en meer aan de ethnografie rakende voorwerpen uit deze Schatkamer, die niet enkel om de waarde van het gebruikte materiaal, maar ook door hun qualiteit als maaksel uitmunten, tot kern gemaakt werden van de zooeven voorgestelde kunstverzameling.

Van de vele voorwerpen uit de thans aardrijkskundig gerangschikte groote ethnografische collectie, die in aanmerking zouden komen, zulk een kern aan te vullen, wil ik er slechts enkele als voorbeelden noemen.

In denk b.v. dadelijk aan dat fraaie vergulde draagstoeltje met gebeeldhouwde leeuwenpooten, dat aan den laatsten vorst van Pametjoetan toebehoord heeft. Sierlijker pronkmeubel hebben zelfs de Italianen nauwelijks gemaakt.

Maar ook verschillende kleedingstoffen van Bali, die, zoo door patroon, kleurschema, als verfijnde bewerking uitmunten, verdienen ten volle als schoonheidsobjecten geëxposeerd te worden. De dubbel ge-ikatte borstlappen, die Nieuwenkamp geloof ik, het eerst heeft opgemerkt, zijn niet de minste onder deze. Bij de weefsels van de kleine Soenda-eilanden zijn er, die door teedere kleurcombinaties nog meer uitmunten.

Verder moeten in dit verband het pompeus gesneden eeregestoelte uit de Lampongsche Districten, het groote prauw-vormige, prachtig gekorven deksel van een doodkist uit Celebes, en de twee fraai gebeeldhouwde deurtjes uit Bali, evenals de kras expressieve zandsteenen reliefplint van een Batara Indra van hetzelfde eiland aangewezen worden. Er zijn ook een Cheribonsch poortje in snijwerk en een luchtig en sierlijk gesneden ijzerhouten deur uit Palembang, en er zijn specimina van Balineesche wajangpoppen, die naast sommige van de gepolychromeerde houten beeldjes uit de Schatkamer en een ontstellend Balineesch dansmasker (Cat. 3572) de kracht van de Indonesische beeldhouwkunst konden helpen demonstreeren.

Maar buitengewoon treffend zijn ook de z.g. Zielepoppen van de Nias- en Batoe-eilanden, waarvan er één, eenvrouwenbeeld (Cat. 70), een zoo onvergetelijke uitdrukking van diep gespannen aandacht heeft.

Andere beeldjes behooren meer regelrecht tot de vroeger te zeer onderschatte Art du monstre. Zoo een dreigende afgod uit de Tanimber-eilanden, die met opgetrokken knieën op een paal zit, even nijpend als, maar veel krasser uitgesproken dan een chimère van Redon. Inderdaad, ook in de voortbrengselen van de meer primitieve volken vinden wij werk, dat in menig opzicht beschamend is voor de Europeesche kunst. Want als men denkt aan de bamboe-kokers uit Nieuw-Guinea, in welker ornamentatie Loebèr zich zoo verdiepen kon, aan de voorbeelden van Dajaksch kraalwerk, aan de lig- en zitmatten van gevlochten pandan-bladreepen van het eiland Simeuloe, ja, aan die wonderlijk eenvoudige Nieuw-Guineesche waterkruik

met den casuariskop er op, en die aan de beste Peruaansche potten doet denken, - zou men dan durven volhouden, dat onze Westersche gebruikskunst.... hóóger staat! Neen, waarlijk, de kunst der Indonesiërs is het waard ons, in haar volle kracht sprekend, voorgezet te worden. En het Museum van het Bataviaasch Genootschap biedt daartoe de rijkste stof.

Van de archaeologische afdeeling zou in hoofdzaak hetzelfde als van de ethnografische kunnen worden opgemerkt. De verzameling is niet zoo uitgebreid. En haar kleurloozer aspect is uitteraard monotoner. De omstandigheid dat veel van de kleinere beelden laag bij den vloer zijn opgesteld, maakt het bezichtigen dikwijls bezwaarlijk. De beeldwerken zijn in groepen geplaatst, naar de verschillende landschappen, waaruit zij herkomstig zijn, - dus ook weer naar geografische ordening. Het spreekt van zelf, dat hiermede noch een historische groepeering, noch een schikking naar belangrijkheid geboden wordt. En stellig zou hier bijzonder veel gewonnen kunnen worden door een reorganisatie, waarbij de uitnemende zaken stelliger van de bloot archaeologisch belangrijke gescheiden werden. Wij wezen er boven op, dat de Directie zelve reeds in 1906 de wenschelijkheid uitsprak ‘om de kunstwaarde van verschillende werken beter in het licht te stellen’. Dit zou juist op dezelfde wijze kunnen geschieden, die wij voor de ethnografica opperden. Door n.l. een representatieve groep te maken van het meest sprekende en schoonste wat in de verzameling onze aandacht vraagt, gelijk dit trouwens in de vestibule, wat de Javaansche beelden betreft, reeds eenigermate gedaan werd. Want het is duidelijk, dat men ook hier, en hier speciaal, onder het velerlei een aantal stukken vindt, die een plaats in een werkelijk kunstmuseum alleszins zouden verdienen. Het bezwaar, dat in Nederland bij sommigen gerezen is tegen het stichten van een afzonderlijk Algemeen Kunstmuseum, zou hier wegvallen. De uitgelezen specimina zouden in dit geval immers vanzelf in een eng locaal verband blijven met de vele andere stukken, die de betrokken cultuur nader konden toelichten.

Het gaat niet aan, van zulk een selectie op papier en in een korte beschouwing als deze, eenig plan te ontwerpen. Maar wanneer ik met mijn herinnering mag te rade gaan, dan zou

ik toch als voorbeelden van objecten, die in zulk een bloemlezing een plaats zouden verdienen, den catalogus volgend, wel enkele stukken aan durven wijzen. Zoo: No. 15, een vierhoofdige Brahma van een zeer edelen stijl. - No. 18, een Wisnu van Tjandi Banon, met schoone, slanke heupen. - No. 23a, een Ciwa als Mahadewa. - No. 63b, een Ciwa als Guru, eveneens van Tjandi Banon. - No. 65, een andere dikbuikige en bolvoetige Ciwa als Guru, met een zeer individueelen kop. - No. 201, een Kartikaeya op de pauw. - No. 208a, een superbe Agni. - No. 224b, een imposante Buddha, met breede schouders, slanke lendenen, mooie handen en voeten en een kop van zeer diepzinnige uitdrukking. - Nos. 226 en 227, een Amitabha en een Amoghasiddha, beiden van den Boroboedoer. - No. 229b, een zeldzaam frappante Monnikskop van Tjandi Sewoe. - No. 238, een uitgelezen Boeddha-kop van den Boroboedoer. - No. 243, een ander zeer schoon exemplaar van het Buddha-kop-type van den Boroboedoer. - No. 249, een prachtige kleine kop van een God met Cakti. - No. 262d, een bewonderenswaardig onbekend beeld uit Kediri. - No. 286b, een schoone Ciwa als Kala. - No. 310d, een beeld als van een krijgshaftig vorst. - No. 324d, een prachtige Nandi en No. 377, een urn uit Poetjong.

Maar zoo zou ik door kunnen gaan, en waarschijnlijk zou ieder nieuw bezoek aan de boeiende verzameling het oog weer op andere schoone stukken doen vallen, die intusschen bij een geschikter wijze van tentoonstellen, vanzelf beter tot hun recht zouden komen.

Ik geef deze kleine opsomming hier overigens voornamelijk oud aan te toonen, dat ik niet in het ledige greep en zakelijk weet aan te duiden, waar ik voor wenschte op te komen.

Doch ik wil in deze globaal bedoelde beschouwingen liever niet te zeer in onderdeelen treden. Mijn bedoeling was slechts, op de mogelijkheid van een andere groepeering te wijzen. Er is overigens bij de Directie van het Museum zelf in den laatsten tijd een plan naar voren gekomen, de uitvoering waarvan een algeheele reorganisatie van de inrichting vanzelf zou medebrengen.

Het gebouw is in werkelijkheid veel te klein geworden. Vooral de bibliotheek en de ethnografische collectie vragen voortdurend om meer ruimte. Het zou gewenscht zijn, dat de boekerij saamgevoegd werd met die van de Vereeniging tot Bevordering van het Bibliotheekwezen in Nederlandsch-Indië, hetgeen ook een vereenvoudiging van het zoo moeilijk te krijgen deskundige personeel zou medebrengen. De vele kostbare handschriften zijn zeer onvoldoende opgeborgen en kunnen daardoor dikwijls zelfs moeilijk geraadpleegd worden. Een voor elk museum, vooral voor een ethnografisch, zoo noodig depôt is zelfs niet aanwezig. Ruimte voor Directie-bureaux en werkplaatsen schiet te kort. Een samensmelting van de bureaux van den Oudheidkundigen Dienst (waar ook een behoorlijk photografisch atelier aan verbonden zou moeten zijn) met de Directie der oudheidkundige afdeeling ware zeer gewenscht. En wat er het meest van al op aan komt, de collecties breiden zich aldoor uit en kunnen op den duur werkelijk niet meer ondergebracht worden.

Het plan, dat gerezen is om een volledige oplossing van de bestaande moeielijkheden te brengen, is erop gericht, het Museum zoodanig te vergrooten, dat het heele tegenwoordige gebouw een vleugel zou worden van een omvangrijker geheel. Het Museum zou dan uit een middenstuk en twee ongeveer gelijke zij-gebouwen komen te bestaan. De grond is er voor beschikbaar. En de projecten, die ik mocht bezichtigen, lijken mij ten zeerste aannemelijk. Ik geloof niet, dat de Directie zich er al geheel rekenschap van gegeven heeft, hoe zij dan het grootere complex in gebruik dacht te nemen. Maar voor een principiëele reorganisatie in den geest dien ik boven mocht aanduiden, lijken deze projecten mij in allen deele bevorderlijk. Het bestaande gebouw kon dan geheel ten gebruike komen van de Ethnografische Afdeeling, waaruit een keuze van de schoonste en meest sprekende specimina afzonderlijk kon worden tentoongesteld, die toch in locaal verband bleef met de naar geografische indeeling geordende groepen.

Het middengebouw kon worden ingericht voor de Oudheidkundige Afdeeling, die op dezelfde wijze in een aantrekkelijke keuze-collectie en een wetenschappelijke verzameling mocht worden verdeeld.

En de nieuwe vleugel kwam dan ter beschikking van

Directie-kamers, Bibliotheek, Oudheidkundigen Dienst, en Museum voor den Compagnietijd.

Een volledige overzichtelijkheid werd op die wijze gewaarborgd.

Het staat echter te vreezen, dat, bij de bezuiniging op alle dingen, die tegenwoordig aan de orde is, deze plannen voor langen tijd op den achtergrond zullen worden geschoven. Het is nu eenmaal zoo, dat juist op de bedragen voor zaken van cultureel belang, terwijl die in verhouding toch zoo heel veel kleiner zijn dan de andere, het ingrijpendst beknibbeld wordt. En men staart zich te licht blind op dadelijk in cijfers aan te geven bezuinigingen, zonder daarbij de blijvende gevolgen voor de toekomst te overzien. In tijden van grooter allure en opgewekter volksgeest heeft men dat weleens anders ingezien. In de meest benarde dagen, die ons volk heeft doorgemaakt, en toen er waarlijk geen enkele zekerheid omtrent eenige inkomsten bestond, werd de Leidsche Universiteit gesticht. Dat was een daad van een grootscheepsch aangelegd geslacht, dat mocht inzien, hoe louter stoffelijke belangen niet altoos dienen voor te gaan. En daar konden wij wel eens een exempel aan nemen.

Overigens is het bedrag dat voor den bedoelden, eenvoudigen totaalbouw geraamd wordt, zooveel kleiner dan voor het optrekken van iets diergelijks in Europa noodig zou zijn; dat de kosten in dit geval waarlijk niet zoo heel zwaar zouden behoeven te wegen. Bovendien zou juist een wijze concentratie van het bevorderen der geestelijke wetenschappen in Indië op haar beurt belangrijke besparingen meebrengen.

Maar er is nog iets anders. Men heeft dikwijls gesproken van een eereschuld die wij aan Indië hebben. En men behoort hierbij wel beschouwd niet enkel aan een stoffelijke schuld te denken.

De aanraking van den Europeaan met den Oosterling heeft, overal waar deze heeft plaats gevonden, aan den laatste in zeker opzicht schade toegebracht. Ik bedoel hiermede niets naargeestigs. In zeker opzicht, zeide ik. In ander opzicht hebben wij Hollanders, - indien ik daaromtrent een meening mag koesteren -, voor Indië wel degelijk zegen mogen brengen, al werd deze oorspronkelijk stellig niet zoozeer

beoogd. Maar ware de Westerling niet in Indië gekomen, dan zou het toch zeer de vraag zijn, of de zorgeloosheid, het gebrek aan organisatie- en ontginningsvermogen, en juist ook de aanleg tot onderworpenheid van den inlander hem niet aan zijn eigen overheerschers en aan den naijver tusschen de stammen onderling zou hebben overgeleverd, tot schade van zijn kansen op voortbestaan.

De schade, die wij aan den inlander hebben toegebracht, is in iets anders gelegen. De aanraking met onze Westersche beschaving heeft de hunne onherroepelijk geknot. Hun stijl van leven, hun eigenaardige gebruiken, hun kinderlijk geloof en laat het ons maar ronduit mogen zeggen, hun kunst, werden door ons teruggedrongen zonder kans op herstel. De schuld er van ligt niet speciaal bij ons. Het is een fataliteit. En overal in Azië valt hetzelfde te constateeren. Wie uit zijn oogen durft kijken, moet het zien. Nog onlangs heeft een der beklimmers van den Mount-Everest het voor Tibet getuigd: 'The story of art in Tibet is the same as it is everywhere in this commercial world of ours; the modern Tibetan picture is worthless, careless and meretricious. No doubt the demand for "native art" at the bazaars has caused this deterioration of what was once a fine and noble art.' Zoo is het met de schilderkunst, - zoo is het ook met alle gebruikskunsten. En zelfs ligt in het mercantiele beginsel nog niet de eenige reden voor die verwording van het ingeboren schoon. Er bestaan dieper gronden, waar het hier nu niet de plaats voor is om na te sporen. Wie ooit in de interieurs van Indische grooten heeft rondgekeken, weet, aan welk een hopelooze ontreddering van begrip en smaak deze traditiedragers bij uitnemendheid ten prooi zijn. En het moet gezegd worden, dat de beminnelijke bedoelingen van degenen, die de oorspronkelijke kunst van den inlander weer zouden willen helpen verheffen, overal tot onvruchtbaarheid gedoemd zijn. Het eenmaal, door vergelijking met andere beschavingsproducten, meer bewust gewordene, valt niet meer tot de vroegere onbevangenheid terug te leiden. Hier baat geen broeikasbehandeling en van het hybridische product is geen heil te wachten. Hoe zeer men er ook over moge treuren, de gebruikskunst en de religieuze kunst van den Indonesiër zijn, evenals de primitiever levenswijze, waaraan zij op natuurlijke wijze ontsproten, op den duur tot

ondergang gedoemd. En niemand, die er in slagen zal, het voortstroomende water, dat allerlei wat het op zijn weg mocht vinden meesleurt, terug te brengen tot zijn zuivere bron.

Evenwel dwingt dit alles ons nog meer tot eerbied voor het voorbijgegane, waarin zoo groote schoonheid besloten ligt. En wanneer wij aan 'het zachtste volk der aarde' iets bovenal verplicht zijn, dan is het wel in de eerste plaats om onzerzijds dien eerbied te toonen en den inlander zelf in het besef van de beteekenis van zijn verleden op te beuren. Waarlijk, wat verzamelingen als die van het Bataviaasch Museum vooral bewaren, dat zijn de eigenlijke adelbrieven van den Indonesiër. Die adelbrieven op de waardigste wijze onder de oogen te brengen van hem, van ons en van de gansche wereld, dat blijft, bij een richtig zien van onze verhouding tot Indië, onze dure plicht, waarvan geen mismoedigheid of malaise ter wereld ons ontheffen kan.

JAN VETH.

Socialistische zorgen.

Het socialisme beleeft een tijd, dien velen een kwaden zullen noemen. Politiek had het weinig fortuin sinds een jaar of tien: machteloosheid bij het begin, schijnbare voorspoed om en bij het eind van den oorlog, spoedig (ook in Rusland) door een scherpe inzinking gevolgd. En wat zijn wetenschappelijk stelsel, het marxisme, betreft: onder velen zijner aanhangers een sterk gevoel van onvoldaanheid, dat in pogingen tot reconstructie zich uit; en hiernaast van de buitenwacht: een nieuwe toon in de critiek.

Nieuwe problemen, waarmee het nog niet recht raad weet, zoowel in zijn practijk als in zijn theorie.

In zijn practijk: terugtocht op achterwaarts gelegen stellingen. Twee voorbeelden mogen volstaan. In Rusland, waar in 1917 de verste sprong werd gewaagd, achter een nog steeds communistisch beschilderden voorgevel een nieuw kapitalisme in aanbouw. In Nederland, waar nog in 1920 de socialisatie-leuze van 1918 werd uitgewerkt in een stevig rapport, thans die der bedrijfsorganisatie (van roomsche kom-af) overgenomen. Een ‘reculer’ in beide gevallen. ‘Pour mieux sauter’, in beide gevallen eveneens. Maar wat vaststaat is alleen de terugtred. Wat van het deste beter vooruitsnellen daarna zal terecht komen, ligt in de toekomst, en in een hoogst onzekere.

Van deze practijk zal hier verder worden gezwegen.

Over de theoretische kenteringen en moeilijkheden een paar opmerkingen[1)].

Mr. Eigeman heeft aan de marxisten een harde en dikke noot te kraken gegeven. Van voor hen ongewonen smaak.

De sociaal-democraten zullen er meer last mee hebben dan de communisten. Enkel ook van den kant dezer laatsten is totnu erop geantwoord, door ‘Opmerker’ in ‘De Communistische Gids’ van 1923 (bl. 146 en 204), in een opstel, dat veel wrangs en eenig grofs zegt aan het adres van het zware boek, maar met-dit-al toch twee vel druks voor een tegenbetoog over heeft.

Voor communisten en sociaal-democraten beiden trouwens moet deze aanval iets verbijsterends hebben. Zij waren gewend aan bestrijdingen van hun centrale stelling, de leer van den klassenstrijd, van hun historisch materialisme, van hun waardetheorie, van hun concentratie-leer. Tegen die bestrijdingen hadden zij, met een mate van succes die thans in het midden moge worden gelaten, zich verweerd sinds jaar en dag; zij waren, in zeker opzicht, erop ingeschoten. En men kende vrijwel den stand van dit gedingen-complex, de bewapening wederzijds, de zwakke steeën, de bochten in de lijn der verdediging, waar doorbraak of terugtocht had plaats gevonden.

En nu plotseling deze zwaar gedocumenteerde aanval van gansch ander slag. In een noot op bl. 181 v. vindt men de kerngedachte van het boek: ‘Marx' arbeid kan men alleen treffen in zijn wijsgeerigen ondergrond’: in de monistisch materialistische wereldbeschouwing, bedoelt mr. Eigeman, waarvan het historisch materialisme plus wat overigens samen het marxistisch stelsel vormt eenvoudig consequentie, verlengstuk is; de meeste critici nu bespeurden dien wijsgeerigen

1) Met name naar aanleiding van:
Dr. H.A. Weersma, Socialisme en Wereldbeschouwing; N.V. Ontwikkeling, Amsterdam, 1922;
Clara Meyer - Wichmann, Mensch en Maatschappij, Voordrachten; N.V. Uitgevers-Maatschappij Van Loghum Slaterus & Visser, Arnhem, 1923;
Dr. J.A. Eigeman, De wijsgeerige grondslag der marxistische staathuishoudkunde en hare waarde voor den tegenwoordigen tijd; Nijgh & Van Ditmar's Uitgevers-Maatschappij, Rotterdam, 1923.

ondergrond niet, of achtten hem betrekkelijk onbelangrijk, tastten niet dáár het marxisme aan en redeneerden, dus doende, in hun betoogen, die tegen het marxisme waren bedoeld, aanhoudend ernaast. Voor de consequenties van zijn stelling, voor welker fundeering geen uitpluis- en verzamelmoeite hem te veel was, schrikt de heer Eigeman niet terug: zelfs Von Böhm Bawerk heeft Marx' arbeidswaardeleer niet vermogen te vernietigen; 'binnen het kader zijner materialistische, in Hegeliaanschen betoogtrant opgezette, dialectiek (is) Marx' waardetheorie onwederlegbaar.'

Was Marx natuurwetenschappelijk monistisch materialist?

Was hij *uit kracht van dit uitgangspunt* wat wij nu gewoon zijn 'marxist' te noemen?

Kan men 'marxist' zijn zonder dit uitgangspunt?

De twee eerste vragen beantwoordt de hoogleeraar in de staatswetenschappen aan de Hoogere Krijgsschool bevestigend, de derde ontkennend. Uit de staving van deze drie antwoorden, die niet beknopt kon zijn omdat de antwoorden zelve door Marx en Engels nergens uitdrukkelijk en gemotiveerd zijn gegeven en dus uit tallooze bewijsplaatsen moeizaam moesten worden afgeleid, bestaat zijn boek.

Ten aanzien van deze respectabele verzamel- en denkprestatie zou ik mij de bescheiden vraag willen veroorloven, of de schrijver de drie vragen wel scherp genoeg heeft uiteengehouden. Is hij met name niet te zeer geneigd geweest, het ontkennend antwoord op de derde vraag afdoend betoogd te achten zoodra hij reden had om het bevestigend bescheid op de twee eerste vragen te beschouwen als met redenen genoegzaam omkleed?

Het is de moeite waard, hiernaar te informeeren, naardien het boek - men zie zijn titel - niet enkel den wijsgeerigen grondslag der marxistische staathuishoudkunde wil blootleggen, doch ook de waarde dezer staathuishoudkunde voor den tegenwoordigen tijd hoopt te bepalen. Indien nu deze waarde niet staat of valt met het monistisch materialisme (dat tegenwoordig eer valt dan staat), zal zij hooger moeten worden aangeslagen. Het verband tusschen marxisme en natuurwetenschappelijk materialisme is dan misschien wel genetisch (in dezen zin, dat feitelijk Marx en Engels het een afleidden uit het ander), maar niet organisch (zoo verstaan,

dat de afleiding ook langs anderen weg, uit andere bron, had kunnen geschieden).

Hoe dit zij, het uitvoerig stuk van ‘Opmerker’ (die overigens een merkwaardige onaandoenlijkheid toont voor anti-marxistische vertoogen van ouderen datum) bewijst, al doet hij jegens Eigeman ook nog zoo uit de hoogte, dat de uiterste linkervleugel der socialisten, waar men de gaafste marxisten vindt, begrepen heeft, dat hier verweer van pas was.

Doch hoe staan de andere, de in onderscheiden schakeering meer rechts staande socialisten tegenover het boek? Wat Eigeman als het onmisbaar uitgangspunt van het marxisme ziet, weegt en verwerpt, dit verwerpen ook velen hunner. En menigeen van hen verwerpt nog meer.

Neemt dr. Weersma. ‘Gedurende lange jaren - stelt zijn Voorwoord vast - heeft in verschillende kringen de meening geheerscht, als zou een materialistische wereldbeschouwing de wijsgeerige grondslag zijn voor het moderne socialisme.’ Hier wordt op Dietzgen gedoeld, maar hoe merkwaardig deze figuur zij[1)], men heft haar te hoog zoo men zijn wijsbegeerte aan het moderne socialisme ten grondslag legt; Marx en Engels dachten en schreven onafhankelijk van dezen arbeiderfilosoof.

‘Schrijver dezes - gaat dan het Voorwoord door - stelt zich niet alleen ten doel deze meening te bestrijden, maar ook de grondlijnen te ontwikkelen van een idealistische wereldbeschouwing, waarin naar zijn oordeel het socialisme ook in zijn ethische en religieuze beteekenis meer tot zijn recht komt.’

Als eens de redactie van ‘De Socialistische Gids’ kon goedvinden, de bespreking van Eigeman's boek, die daar toch niet achterwege mag blijven, in handen van dr. Weersma te leggen? Tusschen beider naturen is, anders dan bij ‘Opmerker’ en Eigeman, genoeg verwantschap om uit beider schok eenige vonken waarheid te doen springen.

Dr. Weersma's idealistisch gefundeerd socialisme is een

1) Men zie: mevr. H. Roland Holst, De philosophie van Dietzgen en hare beteekenis voor het proletariaat (overdruk uit De Nieuwe Tijd; Rotterdam, Uitgevers-Maatschappij H.A. Wakker & Co., 1910) en, critischer, C.H. Ketner, Jozef Dietzgen, een socialistisch wijsgeer proefschrift Groningen, Amsterdam, S.L. van Looy, 1919.

der vele symptomen van onbevredigdheid met het marxisme in socialistischen kring. ‘Ook in zijn ethische en religieuze beteekenis’ wil de schrijver het socialisme tot zijn recht doen komen. De lezer leert, dit ‘ook’ te vergeten. Wanneer hij (op bl. 133) leest, dat het socialisme, behalve dat het een theorie is, bovendien een *eisch* insluit, den ‘eisch van gerechtigheid’, dat het niet streeft, ‘zooals men in burgerlijke kringen liefst wil blijven gelooven, naar een maximum van lust en naar de gelijkheid aller menschen, maar naar de gelijkberechtiging van deze’ en dat ‘daarom’ zijn ideaal ‘ekonomisch een ordening (beteekent), waarin de productie niet langer heerscht over den mensch, maar deze over de productie’, dan is hij toch geneigd, te zeggen, dat dr. Weersma hier het socialisme, gelijk dit, als beweging en als theorie, door de negentiende aan de twintigste eeuw is overgeleverd, wel zeer onvolledig ziet.

Het socialistische toekomstbeeld ontleent voor wie erin gelooven zijn aantrekkelijkheid zeker voor een belangrijk deel aan ethische en rechts-overwegingen als hier onder woorden zijn gebracht, maar niet als een vóór alles aantrekkelijk ding hebben zijn makers het ons ontworpen; veeleer wilden zij het ons doen zien als een, zeker niet onbegeerlijk, maar toch in de eerste plaats onontkoombaar product van maatschappelijke ontwikkeling; en hiertoe behoefden zij zoowel hun marxistische economie als hun marxistische geschiedenis-filosofie, het historisch materialisme; wie deze gronden van voorspelling wegwerpt, moet iets anders ervoor in de plaats stellen.

Het zou onbillijk zijn, dr. Weersma te verwijten, dat hij dit heeft nagelaten: zijn beperkte studie lag op ander terrein. Doch als het socialisme naar zijn model zich veridealiseert en blijft nalaten, het hiermee geschapen ledig aan te vullen, dan wordt het verwijt ten volle verdiend.

De maatschappij maakt zichzelve voor het socialisme pasklaar; dit was de welbekende stelling. Zij sloot in, dat de maatschappij ook hare leden, de menschen, voor de socialistische voortbrengingswijze pasklaar zou maken.
Historisch-materialistisch was dit zuiver gedacht: het menschelijk bewustzijn zou beheerscht zijn en blijven door de maatschappelijke omstandigheden, waaronder de menschheid leeft. Het historisch idealisme staat tegenover dit vraagstuk anders. Zelfstan-

digheid eischt hier de geest voor zichzelven op. En dwingende noodzakelijkheid van een socialistische ordening van zaken is zonder meer met dit idealisme niet gegeven. Dit 'meer' derhalve blijven de idealisten voorshands ons schuldig, ons en hun volgers, en dezen laatsten vooral.

Of deze schuld gemakkelijk kan worden gedelgd, staat te bezien. Want deze idealisten zullen hierbij één moeilijkheid ontmoeten, die zijzelven hebben opgeroepen en die voor hun materialistische voorgangers niet bestond: diezelfde zelfstandigheid, of, wil men, die betrekkelijke onafhankelijkheid jegens het maatschappelijk milieu, die immers juist zij met zooveel kracht opeischen voor den menschelijken geest.

Zullen de menschen het socialisme inderdaad begeeren, ook al is het technisch mogelijk?; of, in ietwat anderen maar toch verwanten gedachtengang: zullen de menschen wel deugen voor het socialistisch ideaal? Immers ook indien zij het wel begeerden, maar niet ervoor geschikt bleken, zou het socialisme aan de menschheid enkel teleurstelling en achteruitgang berokkenen en zou de menschelijke geest zelf na korter of langer tijd ertegen in opstand komen.

Problemen als deze schuift een historisch materialist met gemak van zich af; op een historisch idealist daarentegen dringen ze aan als op een magneet.

Een vraag bijvoorbeeld als die naar 'die Existenzmöglichkeit des Kommunismus', welke onlangs een nederlandsch bioloog, dr. K. Tjebbes, in de 'Studia Mendeliana' stelde en, tot zijn persoonlijk leedwezen, als 'Erblichkeitsforscher' ontkennend moest beantwoorden, zulk een vraag geldt, zij het in verzwakten graad, ook voor minder ver reikende vormen van socialisme dan het communisme is, waarvoor dr. Tjebbes als kenmerk de verdeelingsformule van 'inkomen naar behoefte' nam[1].

Den socialisten zelf zal denkelijk wel tijd worden gelaten om vragen als deze in nadere overweging te nemen. Verwezenlijking van hunne verwachtingen staat niet vóór de deur. Waarmede niet gezegd is, dat hun beweging als maatschappelijk massa-verschijnsel heeft afgedaan; enkel dat het socia-

1) Reeds eerder behandelde hij dit onderwerp in 'De Socialistische Gids' van 1921 bl. 435; zie tegenspraak van dr. G.P. Frets op bl. 800.

lisme de ebbe benutten kan om op den vloed zich voor te bereiden.

Zij hebben voor deze overweging klare en onbevangen denkers van noode. Die de vraagstukken, ook de neteligste, niet uit den weg gaan, zooals allicht de politicus doet, die zijn stelsel àf heeft en den tijd mist om het te herzien, een menschelijk geheel verschoonbaar geval maar dat wie erin verkeeren buitensluit uit den kring der eerst-geroepenen tot wetenschappelijk onderzoek. En vragen als deze behooren toch door voor- en tegenstanders beiden van het socialisme in onderzoek te worden genomen.

Van dit slag denkers heeft het socialisme nog steeds geen overdaad. En wel een der zwaarste verliezen, die het konden treffen, leed het door Clara Meyer - Wichmann's dood. Problemen als de hier aangewezene vindt men in hare, na haar sterven gebundelde, voordracht-aanteekeningen herhaaldelijk opgeworpen. De vragen, die prof. Eigeman en dr. Weersma zich hebben gesteld, hebben ook haar bezig gehouden[1]; de heer Weersma zal in haar posthume werk verwantschap met het zijne vinden, mr. Eigeman tegenspraak die hem tot nader onderzoek zal aanzetten. De antwoorden, waartoe zij kwam of neigde, vragen hun plaats onder de bouwsteenen, waarmee dit geslacht van sociologen zal hebben te metselen.

D. VAN BLOM.

1) Men zie m.n. bl. 9, 75, 124, 130, 137, 144, 163, 189 v.

Kunsthistorische methoden.

The development of the Italian Schools of painting by Raimond van Marle. Volume I. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1923.

Wanneer een vertelling in feuilletons verschijnt, of een roman in twaalf deelen, en men zendt ons het eerste feuilleton of het eerste deel ter bespreking, voelen wij ons tot een oordeel noch bevoegd noch geneigd. Waarom zou het in de kunsthistorie anders zijn? Wat de uitgever ons in het prospectus van het boek van den heer van Marle over de ontwikkeling van de italiaansche schildersschool belooft, is een geheel: ‘Raimond van Marle... endeavours to demonstrate the organic growth of the Italian art of painting as an organic whole, the different parts of which are mutually interdependent, giving us not only its external history but its internal evolution’. - Wat is ‘volume I’, dat van de oud-christelijke kunst tot aan het einde van de 13e eeuw loopt - en dus ook al weer als een feuilleton op een buitengewoon spannend moment eindigt - van dit organische groeisel en dit organische geheel? Een deel? Een inleiding? Een begin? Het is niet zoo heel gemakkelijk dit te bepalen.

‘It is’, zegt de heer van Marle in zijn *Preface,* ‘perhaps a general historical predisposition on my part which leads me to investigate the source of things’ - en hij laat er op volgen:

> ‘On the whole I think it is easier to become familiar with a succession of things and their surrounding circumstances by following these up in their right order, than by working back from the effect to its cause, from the result to its origin and I attribute the difficulty

> which I believe many art critics experience in grasping the spirit of the 13th. century to their retrogressive investigation, taking as their starting point Raphaël, Michelangelo or the Florentine school of the Quattrocento.'

Indien wij het wel hebben, waren er in onzen tijd meer lieden, die van uit Assisi Raphaël niet begrepen dan omgekeerd - maar dat kunnen wij daarlaten en liever over de methode spreken.

Wij vinden inderdaad reeds bij de eenvoudigste vertellingen twee wijzen van voorstelling, die natuurlijk op een verschil in gedachtengang berusten, en die elk een ander doel hebben. Zoo zal de een zeggen: 'Gisteren avond ben ik in de goot terecht gekomen! - Ik was namelijk al vroeg naar de kroeg gegaan; wij hadden druk getinnegieterd; ik moet een grogje te veel gedronken hebben, en toen ik naar huis ging, kon ik niet meer op mijn beenen staan'. Daarentegen vertelt de ander: 'Ik begaf mij gisteren al tegen zevenen naar de sociëteit; met eenige vrienden besprak ik de gewichtige gebeurtenissen van den dag; daarbij moet ik meer gedronken hebben dan gewoonlijk en dan mij dienstig was, het gevolg is geweest, dat ik mij op een niet nader te bepalen uur van den nacht niet meer op straat maar naast de straat... in de goot bevond'. Eveneens kan men in een roman het eerste hoofdstuk op een belangrijk punt van de geschiedenis van den held laten beginnen en in latere hoofdstukken den tijd van zijn ontwikkeling zakelijk herhalen - men kan echter ook aanvankelijk den held als zuigeling in de wieg vertoonen en hem allengs voor den lezer doen opgroeien. Beide wijzen van schrijven hebben hun voordeelen en hun bezwaren. In de eerste is de voorstelling levendiger, maar de samenhangende ontwikkeling van karakter en gebeurtenissen kan er allicht bij lijden - daarentegen kan het geleidelijk voortschrijden van de tweede ons soms ongevoelig maken voor het verschil in waarde van de afzonderlijke momenten. In den loop van litteratuurgeschiedenis zien wij hoe die twee elkaar afwisselen en door die afwisseling elk op zich zelf rijper kunnen worden; men kan zelfs zeggen, dat een goed romanschrijver, waar hij een van de twee wijzen van uitdrukking kiest, toch de andere niet geheel uit het oog mag verliezen.

Wat in de kunst een onderscheid in stilistische syntaxis is, wordt in de kunsthistorie een verschil in methode. Wij kunnen ons dus theoretisch twee wijzen van onderzoek denken, die met wat wij in de vertelling en den roman zagen evenwijdig loopen, en die men desverkiezend: progressief en retrogressief kan noemen.

In het algemeen - daaraan heeft de heer van Marle gelijk - toonde de kunstgeschiedenis een zekere voorliefde voor een methode, die niet van den beginne af aan progressief werkte, maar die uitgaande van zekere punten in de eerste plaats retrogressief poogde op te sporen, wat hiertoe geleid had. Waarom zij dat deed, of doet? Ten eerste is onze kunsthistorie - een jong spruitje - geboren in een tijd, die ook in het artistieke in die manier behagen schepte; ten tweede is het in een roman minder moeilijk het 'begin' te vinden dan in de kunstgeschiedenis; ten derde...

De punten waarvan zij uitging waren geenszins willekeurig. Het waren in een bijkans onafzienbare reeks van feiten en gebeurtenissen de momenten, die meer dan andere de belangstelling der onderzoekers gaande maakten. Die belangstelling was noch objectief, noch zouden wij haar eclectisch durven noemen, zij berustte niet op een gril en hangt ook niet met een normatieve aesthetica samen - zij ontsprong, naar wij meenen, uit een vitaal instinct. Zoowel de kunstenaar als de kunst - waaronder wij ook hier iets meer en iets anders verstaan dan de som van alles, wat kunstenaars in een zeker tijdperk voortbrengen - zochten uit het verleden, wat er van hun gading was, waarmee zij zich verwant voelden, waarvan zij voor hun scheppende behoefte partij konden trekken. Nauwkeuriger studie poogde dit alles nader te verklaren, de oorzaken ervan aan te wijzen, en wanneer wij het orgaan, waarvan zich dit vitale instinct bedient, de sprieten waarmee het alle voortbrengselen van kunst betast, onzen smaak noemen, moeten wij zeggen, dat in de kunstgeschiedenis de weetgierigheid in den beginne door den smaak geleid en bepaald werd.

Ligt hierin een apriorisme, dat niet strikt wetenschappelijk kan genoemd worden, men mag niet uit het oog verliezen, dat deze selectie - wij zoeken een woord, dat de schakeering tusschen 'bloemlezing' en 'teeltkeuze' weergeeft - niet enkel voor het levendige van de voorstelling, maar voor

het leven van de kunsthistorie zelf van onberekenbaar nut geweest is. Uit te gaan van een levende bewondering, die aan de scheppende behoefte beantwoordt en ons bij eigen pogen steunt, was het eerste, het eenige middel dien baaiert te schiften, in dat doolhof een pad te vinden

Doch nu veranderde allengs de verhouding. De weetgierigheid, die aanvankelijk de verschijnselen in dier voege zocht te rangschikken, dat de stroomingen en wegen te herkennen waren, die tot een punt voerden, dat onze bewondering gewekt had, kwam tot een onafhankelijk oordeel, een oordeel, dat geen vooroordeel meer kon genoemd worden; zij kreeg daardoor een zelfstandige waarde en kon op haar beurt den smaak leiden. Zij kon hem op tekortkomingen wijzen, hem stoffen toevoeren, wier belang het instinct niet dadelijk erkend had; zij wees op samenhang; zij bracht evenwicht bij zekere schommelingen. Want waar de smaak in wezen geenszins constant is - dat wil zeggen in andere tijdperken, onder andere omstandigheden nieuwe, de scheppende behoefte aangepaste punten van bewondering zoekt - richt zich het wezen der weetgierigheid op continuïteiten en vereffent daardoor een tekort aan begrip en rechtvaardigheid, dat bij een kentering van den smaak niet kan uitblijven. Het op zich zelf niet te versmaden beginsel van uitsluiting, dat bij iedere omwenteling - al is het slechts tijdelijk - verschijnselen pleegt te ontkennen of uit te schakelen, die voor de ontwikkeling van belang zijn, wordt deugdelijk getemperd, wanneer het een beginsel van samenhang naast zich vindt, dat niet enkel regelt en ordent, maar dat vrij van partijdigheid en vooringenomenheid van uit een veelzijdiger inzicht naar een zuiverder waardebegrip streeft.

De wetenschap heeft dientengevolge den smaak niet minder gebaat dan de smaak de wetenschap; zij vullen elkaar aan in een mate, die hen onafscheidelijk maakt; zij verhoogen elkaar onderling op een wijze, waardoor het mogelijk wordt van een oordeel over afzonderlijke verschijnselen tot een oordeel over verschijnselen in hun algemeenen samenhang te komen - en dit alles schijnt ons van niet geringer vitaal belang dan het instinctieve zoeken naar wat ons van uit het verwante behaagt. Dat een kritische objectiviteit, die, wars van alle bewondering, niet langer met de levende bekoring in aanraking is, ook aan de

nauwkeurigste onderzoeking de kracht en de heerlijkheid ontneemt, die voor ons attribuut van het hoogste zijn, betwijfelt niemand. Maar daar staat tegenover, dat, indien men van een goede kunstgeschiedenis verwacht, dat zij zoowel bevruchtend op de levende kunst als op de vorming van ons oordeel zal werken, men in de eerste plaats van haar eischen moet, dat zij zoo min mogelijk aan het accidenteele van een tijdelijken smaak kleve en dat zij het standpunt van eenzijdig waardebegrip te boven zij.

Wat wij als phylogenese poogden te schetsen, heeft, - en daarom scheen het ons niet overbodig dezen gang nog eens te vertoonen - ieder kunsthistoricus ontogenetisch door te maken. Gij kunt, zouden wij iederen student en zelfs ieder bezoeker van Italië willen toeroepen, gij kunt gerust uitgaan van wat spontaan uw bewondering wekt; poog het te begrijpen en tracht de wegen te leeren kennen, die er heen voeren; is uw geest onbevooroordeeld, zoo zult gij op dien weg ook nog iets anders en iets beters vinden dan wat gij zoekt; zonder dat uw liefde voor het bijzondere schade lijdt, zal uw blik voor het algemeene gescherpt worden, de slotsom zal zijn, dat gij, ook wat gij in den beginne voor het belangrijkste gehouden hebt, van uit een ander begrip, van een hooger trans zult beoordeelen - daarbij verliest het misschien in den beginne iets van het alleen zaligmakende, maar het zal op den duur door zijn samenhang in een grooter geheel aan waarde winnen. En wanneer gij zoover gekomen zijt en dan begint u bezig te houden met de verhouding van oorzaak en gevolg, van oorsprong en resultaat - dan zult gij vermoedelijk tot de ontdekking komen, dat die begrippen op wat nu als geheel voor u ligt slechts ten deele van toepassing zijn. Gesteld, gij vindt iets in A, wat gij later in B in veel sterker mate aantreft. Moogt gij daarom A oorzaak of oorsprong van B, B gevolg of resultaat van A noemen? Toch alleen in zoover uw waardebegrip eenzijdig met die hoedanigheid samenhangt, die in B sterker op den voorgrond treedt. Onmiddellijk daarna voelt gij de beperkende onrechtvaardigheid, die er tegenover A in ligt, hem op die wijze afhankelijk van B te maken en hoe gij daardoor u zelf van veelzijdiger inzicht, dat wil zeggen van beter genot hebt afgesneden. Uw gevoel komt eerst in evenwicht, wanneer gij het gemeenschappelijke in die twee op zich zelf en onafhankelijk

van A en B kunt zien, maar wanneer gij daardoor ook A en B op zich zelf leert beschouwen en als zoodanig onafhankelijk van hetgeen hen verbindt. Eerst dan zult gij de onderlinge verhouding van alle drie kunnen beoordeelen en de voor iedere geesteswetenschap zoo uiterst gevaarlijke begrippen van 'causaal verband' en 'deelen uit een ontwikkelingsreeks' zullen tot hun betamelijke afmetingen zijn teruggebracht. Gij kunt een rechthoek als het product van lengte en breedte opvatten, maar gij toont weinig wiskundig begrip, wanneer gij in lengte en breedte niets anders kunt zien dan iets, wat met het andere vermenigvuldigd, een rechthoek moet opleveren, of wanneer gij de zelfstandige waarde van het vlak ontkent, door het uitsluitend als product van twee maten te beschouwen.

Dit zijn alles zeer eenvoudige zaken - maar wij zijn niet zeker, dat zij in de kunstgeschiedenis volledig begrepen worden. In haast alle termen, die tot omschrijving van artistieke bewegingen gebezigd worden, ligt nog een eenzijdig waardebegrip; het zijn punten van bewondering, die het vitale instinct heeft uitgezocht; als zoodanig is men begonnen ze te bestudeeren, heeft men gepoogd hun wezen te bepalen, zocht men hun oorsprong en hun oorzaak. 'Renaissance', juichte de 16e, een deel van de 18e, heel wat in de 19e eeuw; 'Middeleeuwen', psalmodeerde daartusschen de romantische school; 'Gothiek', kraaien en 'Barok', verzekeren moderne richtingen en zij zoeken en zochten, vonden en vinden overal alles: de Renaissance tot Byzantium, de Middeleeuwen tot bij de Egyptenaren, de Gothiek bij de Chineezen. Als punt van uitgang was dit goed en wel en wij ontkennen niet, dat wij er een heeleboel door geleerd hebben, en wij zijn geen spelbrekers, en wij zijn de laatsten die bewondering versmaden. Maar nu moeten wij verder komen. Juist in verband met het leven, de levende bewondering en de scheppende behoefte wenschen wij het stadium van eenzijdig waardebegrip te boven te komen, de stroomingen op zich zelf, de verschijnselen op zich zelf en daardoor alles in een hoogeren samenhang te zien, wenschen wij de wetenschap haar invloed op den smaak te gunnen en het oorspronkelijke instinct door een wijzer oordeel te vervangen.

Het is tijd, naar het boek van den heer van Marle en de ver-

telling van den man, die boven zijn bier was terug te keeren. Het is duidelijk, dat men niet kan zeggen, dat een van die wijzen van uitdrukking onvoorwaardelijk de voorkeur verdient. Zoowel met de retrogressieve als met de progressieve methode is iets te bereiken. Beide hebben hun voordeelen en hun nadeelen. De retrogressieve methode is voor het waardebegrip en de levende bekoring van belang, maar wanneer zij slechts die momenten waarneemt, die tot de bewonderde verschijnselen voeren, zal zij allicht eenzijdig worden. De progressieve zal ons vrijer van vooroordeelen geleidelijk opvoeren, maar in de chronologische opeenvolging kan zij ongevoelig worden voor de zelfstandige waarde van ieder moment op zich zelf. Zoo kan elk van beide nuttig en schadelijk zijn bij het tegen elkaar opwegen van beteekenis en waarde der afzonderlijke verschijnselen en het vaststellen van hun onderlinge verhouding. Evenals in de litteratuurgeschiedenis, evenals bij den roman komt het er op aan, dat wie van de eene gebruik maakt, de andere niet uit het oog verliest.

Daar echter van de retrogressieve misschien al te overvloedig gebruik gemaakt werd, is er op zich zelf niets tegen, dat de heer van Marle - uitgaande van zijn ‘historical predisposition’ - de progressieve methode kiest. Integendeel - wij zouden er ons zeer over verheugen, wanneer ons niet bij de woorden ‘effect’ en ‘cause’, ‘result’ en ‘origin’ een zekere angst bekroop... Intuschen heeft hij ons een organisch geheel beloofd en eerst wanneer wij dit voor ons hebben, zullen wij kunnen beoordeelen in hoeverre het doel bereikt is en wij tot een beter inzicht komen.

Er is nog een bijzondere reden, waarom wij benieuwd zijn naar het vervolg van dit boek. Zij sluit zich bij het voorafgaande aan en ligt in de beperking, die de schrijver zich zelf heeft opgelegd.

De heer van Marle schrijft een geschiedenis van de schilderkunst - uitsluitend van de schilderkunst.

Zoo uitsluitend, dat bij voorbeeld de beeldhouwkunst ter nauwernood en om zoo te zeggen slechts in de hoogste noodzakelijkheid zeer terloops - zooals bij de bespreking van de langobardische kunst (p. 86) - genoemd wordt. In het belangrijke hoofdstuk VI (p. 256 ss.), dat de byzantijnsche en

franciscaansche invloeden in Pisa, Lucca, Florence, Arezzo en Pistoja behandelt en tevens van de verspreiding van het 'franciscaansche' crucifix vertelt, wordt van beeldhouwkunst geen woord gerept. Er wordt gewezen op de groote beteekenis, die Pisa en zijn schilder Giunta toekomt; de heer van Marle noemt hem: 'the master who best interpreted the Franciscan conception of the crucifix', en leidt een aantal verschijnselen te Lucca, Pistoja en Arezzo van hem af. 'The characteristic peculiarity of the crucifixes of the type produced by Giunta and his followers is, not the fact that in them the Saviour is represented dead on the cross, since after 1240 this became the general rule, but the tragic and suffering aspect which was given to the figure of Christ. The body of the Saviour seems to writhe in agony, and pain has distorted His features, which consequently are no longer beautiful, and there is no attempt to make them even attractive'. Nu wordt deze 'characteristic peculiarity' - in het algemeen dit type - verreweg het schoonst vertegenwoordigd door den gebeeldhouwden Christus op den beroemden kansel van Niccolo Pisano in het pisaansch doophuis (1260). De vraag zweeft ons natuurlijk op de lippen: hoe is de verhouding van die twee? Tijdelijk ligt Giunta's werk vroeger; de jaartallen, die wij uit zijn leven kennen zijn 1229, 1237 en 1254 - hij heeft dus vermoedelijk de uitvoering van den kansel niet meer beleefd. Moeten wij aannemen, dat de beeldhouwkunst op de schilderkunst is gevolgd, haar typen aan het geschilderd crucifix ontleende, maar toen zij eenmaal een aanloop genomen had, haar mededingster in zeer korten tijd inhaalde en achter zich liet? Of zijn er ook in de sculptuur voorloopers, die dan van hun kant wellicht niet zonder invloed op Giunta waren? Of wel...? De heer van Marle kent die vragen beter dan wij, heeft er, zooals van zelf spreekt, een bevredigend antwoord op gevonden, maar hij laat dit alles, waar het geldt de ontwikkeling van de schilderkunst te beschrijven opzettelijk achterwege; hij dwaalt zoo weinig van zijn onderwerp af, dat Niccolo Pisano in dit geheele deel slechts eenmaal en dan nog zeer terloops (p. 290) vermeld wordt.

Deze terughoudendheid - men kan het geestelijke ascese noemen - treft ons nog meer, wanneer wij nog aan andere stroomingen denken, die door den tijd gaan, welks schilder-

kunst hier wordt besproken. Het loopt over het duegento, over den tijd van Frederik II, van den heiligen Franciscus, van het begin der italiaansche dichtkunst, de jeugd van Dante - wat niet al! Wij behoeven geen klinkende woorden te gebruiken, om te verzekeren, dat dit een van de belangrijkste epochen in de geschiedenis van den geest en de beschaving van het Westen is. Welnu - om zich dit alles in het geheugen te roepen, moet men zich bij het lezen van dit boek een geduchten duw geven. Verreweg het grootste deel van die verschijnselen wordt in het geheel niet genoemd en waar de schrijver er in een hoekje ter sluiks melding van maakt - zooals op p. 258/59, waar even van den invloed van de franciscaansche beweging gesproken wordt - geschiedt dit met een bescheidenheid, die aan onnoozelheid grenst. Het zou alweer dwaasheid zijn te betwijfelen, dat de heer van Marle die problemen ernstig bestudeerd heeft - wij mogen niets anders aannemen, dan dat hij het in het belang van zijn onderzoek acht, die punten hier niet aan te roeren; ja, wij gelooven in zekeren zin, dat hij een martelaar is van zijn overtuiging, dat, hoe gaarne hij overal van het verstrekkende zou willen spreken, hij het zijn plicht geacht heeft, zich tot een onderdeel te bepalen en dit onderdeel los van alle andere, maar dan ook met de grootste nauwkeurigheid te behandelen.

De vraag is maar, in hoeverre dit martelaarschap noodig en of die hier en daar aan zelfvernietiging grenzende ascese wenschelijk is.

Wat binnen de kunstgeschiedenis met de verhouding van kunstwerken onderling geschied is, geschiedt met de kunstgeschiedenis als geheel in haar verhouding tot het wijdere gebied der beschavingsgeschiedenis opnieuw. Ook hier hebben wij een verlegging van het waardebegrip. Wij weten, hoe ‘renaissance’ en ‘barok’ - in zekeren zin ook ‘middeleeuwen’ en ‘oudheid’ - termen waren, die in de eerste plaats betrekking hadden op kunstwerken, kunst en schoonheid. De begrippen echter, die aan die termen ten grondslag lagen, zijn als het ware gegroeid en de uitsluitende toepassing dezer uitdrukkingen op kunstwerken en kunst wordt een niet gerechtvaardigde beperking, voor wie inziet, dat kunst een vorm is, waarin zich een wereldbeschouwing uit. Aan den eenen kant vinden wij, dat die wereldbeschouwing nog andere

mogelijkheden heeft om zich uit te drukken dan door kunst; aan den anderen, dat de vormen, die wij in een kunstwerk vinden, zich geenszins tot de kunst bepalen, maar voor meer dan een gebied van beschaving gelden. Was aanvankelijk het schoone de tolk, die ons de beteekenis van een geestesbeweging deed verstaan, en het kunstwerk het middel om ons karakter en hoedanigheden van eenig tijdperk van beschaving tot bewustzijn te brengen, hebben wij daarna leeren inzien, dat om het kunstwerk ten volle te waardeeren, wij het op zijn beurt ook als uiting van die geestesbeweging, als drager van die hoedanigheden moesten begrijpen - dan nadert nu het oogenblik, waarop wij ze beide, zoowel afzonderlijk als in hun onderlinge betrekking zullen kunnen waarnemen en ze tegen elkaar zullen kunnen opwegen, omdat het tertium wat hen verbindt een herkenbare vorm, een ding op zich zelf geworden is, dat eigen waarde bezit en dat wij naar twee kanten als maatstaf kunnen aanleggen. Het bevredigt ons niet, wanneer wij zeggen, dat de ‘renaissanse’ een kunststijl is; het klinkt onvoldoende wanneer wij onder ‘wijsbegeerte der renaissance’ een philosophie verstaan, die chronologisch met een zekere kunst samenvalt; het is een goed begin, wanneer wij in die kunst de draagster en de uitdrukking van zekere trekken dier gelijktijdige wijsbegeerte zien, of opmerken, dat die wijsbegeerte herkenbare vormen met die kunst gemeen heeft - maar wij zullen eerst voldaan zijn, wanneer wij ‘renaissance’ als begrip op zich zelf zoowel uit kunst als uit wijsbegeerte hebben afgeleid, wanneer wij zoowel kunst als wijsbegeerte op hun beurt aan dit begrip kunnen toetsen, van dit begrip uit kunst en wijsbegeerte met elkaar, maar dan verder ook met kunst en wijsbegeerte uit andere tijdperken kunnen vergelijken. Onnoodig te zeggen, dat dit niet enkel voor kunst en wijsbegeerte geldt, maar voor staat, godsdienst en alle verschijnselen die te zamen de cultuur vormen.

Zonder dus in het minst op te houden kunstwerken als kunst te zien - en zonder dat er iets van de levende bekoring bij inschiet - ontnemen wij aan de kunst als geheel haar oorspronkelijk eenzijdig isolement en pogen tot een nieuwe, veelzijdiger waardebepaling te komen.

Om deze wijze van beschouwen bekommert de heer van Marle zich niet. Met ijzeren consequentie heeft hij zich tot de

schilderkunst bepaald: geschiedenis en cultuurgeschiedenis bestaan voor zijn onderzoek slechts in zooverre hij ze in de nauwkeurige rangschikking van zijn stof niet missen kan. Ook de algemeene begrippen waarvan hij om een duidelijk beeld te geven moet uitgaan, zijn voor hem slechts in de schilderkunst gegeven.

Van Marle gaat hoofdzakelijk van twee groote stroomingen uit, die reeds bij het ontstaan van de italiaansche schilderkunst voorhanden zijn en die wij voor het gemak de ‘impressionistische’ en de ‘stilistisch proportioneerende’ kunnen noemen - hij vindt de eerste in de pompejaansche muurschilderingen en noemt haar, om haar verband met het antieke aan te duiden gaarne ‘helleensch’, terwijl hij de andere uit het Oosten afleidt, haar van het antieke poogt te scheiden en in het woord ‘byzantijnsch’ samenvat. In den grond is deze indeeling niet zoo zeer verschillend van die van Vasari uit de 16e eeuw. Wat van Marle het pompejaansch impressionisme, of het helleensche noemt, is vrijwel overeenkomstig met Vasari's ‘buona maniera antica’; in van Marle's byzantijnsch mogen wij Vasari's ‘vecchia maniera greca’ zien. Het onderscheid ligt hierin, dat Vasari minder goed over het verleden georienteerd is en dat bij hem het eenzijdig waardebegrip er nog dik op ligt. Naar zijn meening hebben Cimabue en Giotto de buona maniera antica opnieuw doen geboren worden; zij wekken zijn bewondering door hun beteekenis voor zekere verschijnselen der kunst van zijn eigen tijd, die hij van het hoogste belang acht. Van Marle daarentegen bewijst hoe de ‘goede antieke trant’ en de ‘oude grieksche trant’ van den beginne af aan naast elkaar gaan; hij vertoont ons, hoe zij hier dooreen loopen, daar afzonderlijk te zien zijn; hij vertelt, hoe zij op hun beurt den invloed van andere bewegingen, als ‘langobardisch’, ‘karolingisch’, ‘ottonisch’ onderworpen zijn en hoe hierdoor telkens nieuwe stijlverbindingen en stijlschakeeringen ontstaan. Met scherpzinnige volharding vindt hij door die kronkelpaden den weg en vermijdt alweer alles, wat ons op een zijpad zou kunnen lokken. Zoo spreekt hij, om maar weer een enkel voorbeeld te noemen, slechts in het voorbijgaan van de byzantijnsche mozaïeken uit de 12e eeuw te Venetië, op Sicilië en elders: immers, het zijn uit Byzantium gekomen werklieden, die deze kunstwerken uit-

voeren, zij behooren dus niet eigenlijk tot zijn onderwerp, niet tot de ‘italiaansche’ schilderschool. Hij komt eindelijk tot de slotsom, dat, nadat een tijd lang de maniera vecchia de sterkste geweest is, aan het eind van de 13e eeuw tenslotte de maniera antica zegeviert. Op dit punt reikt hij Vasari de hand.

Dat wij op die wijze een goed beeld van de schilderkunst van een tijdperk krijgen, waarin die richtingen naast elkaar staan en, al komen zij soms in contact of in contaminatie, toch zelfstandig blijven, zal niemand ontkennen. Hoe echter, wanneer er nu eens een tijd kwam, waarin die richtingen niet meer op zich zelf staan of waarin enkel van contact of contaminatie sprake kan zijn, maar waarin zij zich werkelijk verbinden, dat wil zeggen op nieuw bevruchten, waarin dus uit hun samenkomen iets nieuws ontstaat, dat noch de eene noch de andere en toch alle beide is, en waarin bovendien dit nieuwe eensklaps in een voorloopig niet nader te bepalen, maar onmiskenbare betrekking staat tot een beschavingsverschijnsel van zeer algemeenen aard, dat wij gewoon zijn renaissance te noemen? Is het niet duidelijk, hoeveel er in dat geval van afhangt, het karakter van elk van die richtingen op zich zelf nauwkeurig te kunnen bepalen, en hebben wij geen recht hier aarzelend te vragen, of dat inderdaad mogelijk is, wanneer wij ze uitsluitend van uit de schilderkunst opvatten?

Vergissen wij ons niet, dan is op het eind van dit eerste deel zulk een tijd reeds aangebroken en zullen deel II en III hoofdzakelijk zulk een tijd behandelen, een tijd waarin het niet meer om scherpzinnige onderscheidingen, maar om het doorgronden van een zeer veelzijdigen samenhang te doen is.

Niet om te polemiseeren, maar enkel om het belang van de methodische vraag in het licht te stellen, moeten wij vermelden, dat, nu wij in de lente het dertigjarig jubileum vieren van ons eerste gestamel over dit probleem, wij nog altijd bij onze oude meening blijven, dat het eind van de 13e eeuw, de tijd van Jacopo Torriti, Pietro Cavallini en Cimabue - voor ons ook de tijd van den dolce stil nuovo, van het begin der ars nova, van Niccolo Pisano en nog veel meer - geenszins als louter zegepraal van het ‘pompejaansch-impressionisme’, de ‘helleensche’ richting of de buona maniera antica - tenzij men onder Vasari's uitdrukking iets geheel anders wil verstaan! - mag opgevat worden. Ook beschouwen wij de

twee richtingen uit een ietwat ander oogpunt. Voor ons beteekenen zij twee vormen van het laat-antieke, van het Hellenisme. Meer nog - het zijn twee richtingen, die wij in de geheele beeldende kunst der Grieken herkennen en soms afwisselend, soms verbonden kunnen aantreffen. In het groot genomen vloeit de proportioneerend-stiliseerende voort uit wat wij in de 6e eeuw v. Chr. zien en met een verkeerd woord ‘archaïsch’ noemen; de andere uit wat de 5e en 4e eeuw v. Chr. geven, en waarop men het even verkeerde etiket ‘klassiek’ geplakt heeft. Dat de eerste soms dichter bij in het Oosten waargenomen verschijnselen staat, ontkennen wij niet, maar zij treedt in Griekenland en in het Hellenisme - en dus ook in het Byzantijnsch - toch met een volkomen eigen vorm op. Wij hebben vroeger eens gepoogd te bewijzen, dat de grootste epoche der grieksche kunst, de tijd van Polygnotus en Phidias, zoowel een overgang van de eene strooming in de andere, als een verbinding van beide was, en hoe ook hier uit de bevruchting nieuws ontstond, dat noch als het een, noch als het ander kon beschouwd worden, en waarvan de beteekenis zich niet door de grenzen van kunst liet beperken. Wij hebben toen van dat punt uit een blik in de toekomst geslagen, die juist tot het einde van het duegento reikte en gemeend, dat ook in den tijd voor Giotto en bij Giotto zelf minder van een zegepraal van één richting dan van een bevruchting van gelijken aard sprake moest zijn.

Nog eens, het komt er niet op aan, wie gelijk heeft, maar om de middelen te vinden, waarmee deze en dergelijke problemen beslist kunnen worden op een wijze, dat ze onze zeer gecompliceerde, maar overal met het eigen leven samenhangende belangstelling kunnen bevredigen.

Zoo kunnen wij dan onze vraag van zoo straks ietwat strakker formuleeren: ‘in hoeverre is een kunstgeschiedenis buiten verband met beschavingsgeschiedenis mogelijk?’... en van de volgende deelen een antwoord verwachten.

Wij durven verzekeren, dat die vraag in het minst niet tendentieus gesteld is; dat wij niet in ons binnenste met het antwoord gereed zijn; dat wij met een goed geweten verklaren: sub judice lis est.

Nauwkeurige anatomische onderzoekingen zijn voor de physiologie onmisbaar; speciale onderzoekingen op elk be-

schavingsgebied afzonderlijk - dus ook van kunst - zullen voor de geesteswetenschap in haar geheel niet te ontberen zijn - maar de beteekenis van die onderzoekingen hangt af van de mate waarin haar resultaten, wanneer zij tot het einde toe voort gezet zijn, in een grooteren samenhang kunnen worden opgenomen, en wanneer dit geschied is, dien samenhang zullen verduidelijkt hebben.

Wachten wij het vervolg af, betuigen wij den uitgever onzen dank voor de weelderige wijze, waarop hij ons dit boek gaf - en verzoeken wij den corrector zich in de volgende deelen met meer liefde van zijn taak te kwijten.

ANDRÉ JOLLES.

Willem en Jaapje.
(Een critisch onderzoek.)

De Kleine Republiek is een der merkwaardigste boeken van de geheele Nederlandsche litteratuur van onzen tijd. Ook in het oeuvre van van Deyssel mag het uniek heeten, omdat het een van zijn zuiverst geziene verbeeldingen, want tot de normale proporties van vertelkunst gereduceerd verhaal is.

Er bestaan over het kostschoolleven talrijke boeken in de Fransche letterkunde, doch zij ademen allen, voor zoover ik weet, den haat van den man van rijperen leeftijd, die op de schooljaren terugziet. Hier, in *De Kleine Republiek* worden wij rond gevoerd door een gids, die zonder aandoening van eenige vijandschap tegen de omgeving u alles laat zien en vertelt om der curiositeit wille. Doch die bizonderheden zijn tevens allen zoo ineengevoegd, dat van dit merkwaardig mozaïek een zeer schoon schilderij is ontstaan.

Toch voldoet dit werk niet geheel, omdat het te weinig diepte heeft. Hier is van het uiterlijk detail te veel gegeven en dit is een fout, *omdat daarvan niet uitgaat het mouvement. Die* bizonderheid, die den stoot tot de zielebeweging aantoont, moet worden vastgelegd. De enkel uiterlijke bizonderheid, die een toevallige beweging aangeeft, snijdt niet in en geeft den mensch niet weer, doet hem niet leven.

Het uiterlijk detail moet als trap dienen, waarmede de wezenshoogte der dingen kan worden beklommen. Het moet dan ook uit de pen vloeien als een zaak van ondergeschikt belang. Wanneer het wordt voorgesteld als zelf te bereiken doel te zijn, dan is er verwarring van middel en doel.

De schrijver heeft hier den lezer willen overbluffen door de menigvuldigheid der bizonderheden op sommige plaatsen. De menschelijke ziel is een collectiviteit. Zooals men in het klein spreekt van de Westersche of de Russische, is er een algemeen-menschelijke ziel. Deze heeft haar wetten en eigenschappen. Zij bestaat voort van het begin tot het einde der eeuwen met weinige afwisselingen; doch er zijn afwisselingen.

Deze algemeen menschelijke ziel is steeds zoekende naar het essentieele, d.w.z. naar het vruchtdragende, naar de voorwaarde, die het voortbestaan verzekert, naar de cohesie, die kan duren van geslacht tot geslacht. In die menschelijke ziel komen op en vergaan de menschelijke lichamen. Het noodelooze vervormt zij en werpt het weg als de ballast in hare vaart. Bij ieder detail, bij iederen stap maakt zij in hare onbewustheid het onderscheid tusschen het bruikbare en het onbruikbare. Het onbruikbare is noodig, dat het voorbijga; het bruikbare kan worden vastgelegd door opteekening. Wordt het onbruikbare vastgelegd, dan vertraagt men noodeloos den gang der menschelijke ziel op haar steeds doorgaanden tocht naar waarheid en schoonheid. De waarheid, dat is de gang naar het eeuwige, de schoonheid, dat is de vorm, waarin de waarheid zich openbaart.

Wanneer ik nu opstapel de uiterlijkheden tot massa's en torens, dan begraaf en verstik ik die essencie, die het leven moet verzekeren aan datgene, wat ik heb samengesteld. Dit heeft het naturalisme veelal voorbijgezien.

Van Deyssel stelt den uiterlijken kant der dingen in dit werk als hoofdzaak voor. Daar waar hij het zuiver psychische geeft, is zijn verhaal voortreffelijk, doch de kleine suggestieve incidenten verdrinkt hij dan weer dikwijls daarna in een menigte van noodelooze uiterlijkheden, die de lezer niet tot opheldering vraagt, maar die hem integendeel de heldere voorstelling van het jongensdrama verwart en ontneemt. Want de stoffelijke bizonderheid, die niet doelt op het hoogere, op het beeld, op den geest is te verwerpen. Zij moet boven de materie uitgaan, zich verheffen daarboven.

Door zijne visie te veel uit te zetten tot breede overstrooming, verliest de schrijver de faculteit om in de diepte te gaan. Misschien is dit een gevolg van zijn echt Hollandschen aard en aanleg, want de diepzinnigheid is een van de meest

zeldzame gaven bij den Hollander in het algemeen. In de Nederlandsche litteratuur komt men ze niet dikwijls tegen. Ons volk is meer aangelegd voor uiterlijkheden en humor, maar van Deyssel laat ons Holland zien op zijn mooist.

Doch alhoewel hij niet wat men kan noemen een diepzinnige is, zoo moet hij toch als scherpe geest worden erkend. Evenals Multatuli is hij een meester in het analyseeren van gewaarwordingen en een virtuoos in de fijnste bespiegelingen. Verschillende van zijne kritieken, o.a. die over *Stille Wegen* zijn daar het bewijs van. Ik ken in geen enkele taal zulke netten van fijngeweven beschouwingen. Ik doel hier niet op die kritieken, welke in hun tijd het meeste opzien baarden, zooals die over Zola's *La Terre,* maar op die onverbiddelijke en logische ontledingen, die talrijk in zijn bundels zijn te vinden.

In zijn scheppend werk ontwaart men dikwijls, dat hij moeilijk tot overgave kan komen en wordt hij te veel tegengehouden door de angst om bij het zich-directe-uitstorten zijn superioriteit te verliezen. Hij wil voortdurend zijne persoonlijkheid behouden, die geen oogenblik bloot geven, hetgeen zeker een kenmerk van hooge levenswijsheid is. Doch hier staat hij voor de keuze van persoonlijkheid of het volmaakte werk, en hij heeft dit laatste aan de eerste opgeofferd. Zijne persoonlijkheid heeft over het werk gezegevierd, al is dat dan ook niet tot het uiterste geschied. Wij lezers, wij hadden graag gehad, dat het omgekeerde het geval ware geweest.

Doch niettegenstaande deze bedenkingen, is *De Kleine Republiek* zeker een van des auteurs beste geschriften, zelfs een van de mooiste boeken der geheele Nederlandsche litteratuur van den laatsten tijd. Het jongensleven op een kostschool wordt er kleurrijk en belangwekkend in weergegeven. In Nederland was, voor zoover mij bekend, dit nog niet gedaan. In Frankrijk zeer dikwijls, doch zelden met zulke pittoreske hevigheid als die van Deyssel hier heeft ten toon gespreid. Niet alleen de hoofdpersoon van het boek, de kleine Willem Tiesen, maar verschillende van zijn vrienden en van de andere jongens zijn levendig opgevoerd. Willem en zijn kameraden zijn oud genoeg om voortdurende belangstelling te wekken. Kinderen beneden twaalf of dertien jaar kunnen wel heel aardig worden weergegeven en geschilderd, doch zij zijn

op zichzelf niet zoo boeiend in hunne wederwaardigheden als jongens boven dien leeftijd al kunnen zijn. Wel is in dit boek geen intrigue of bizondere verwikkeling, maar het een na het andere worden de verschillende tafereelen van het kostschoolleven voor ons ontrold. Zoo het kleine leventje op de chambretten, waarvoor de witte gordijnen hangen, iedere chambrette met hout afgeschoten, zoodat niemand den bewoner kan zien. Zoo het leven in de groote eetzaal met zijn lange tafels, waar jongen naast jongen zit en bij iedere acht of negen jongens een professor het toezicht houdt en meeëet. De geheele zaal gepresideerd door de forsche gestalte van den directeur, die van de verre verte en de lange lengte der zaal uit zijne bevelen en orders van den dag uitbazuint. Zoo de gebeden in de kerk en het knusse leventje van de zieke jongens in de infirmerie. De groote wandelingen in de omgeving van de kostschool, de ‘promenade’. De spelen op de cour. Het zitten van de leerlingen in de klassen, waarbij dan telkens de silhouette van iederen professor met karakteristieke trekken wordt geteekend.

Al is in dit boek een overmaat van bizonderheden aan te wijzen, men moet er den auteur niet alleen de schuld van geven. Het was de tijd van het naturalisme, dat in zijn beschrijvingen prat ging op lengte en veelvuldigheid van noodelooze opsommingen van uiterlijkheden. Ieder is het kind van zijn tijd en zoo heeft ook van Deyssel hartstochtelijk bemachtigd, datgene wat hij op dat oogenblik voelde als te zijn het beste en schoonste.

Het laatste gedeelte van het boek bevat de ontleding van Willem's ‘amitié particulière’ met een anderen jongen. Zij neemt eene te veel in bizonderheden gaande verhouding aan, die niet met den geheelen bouw van het boek strookt. De wellustige kant van de jeugdige vriendschap wordt zeer duidelijk aangetoond en bevat een fijne analyse der gewaarwordingen, die bij Willem opkwamen bij het zien van ‘den grijzen jongen’. Men denke hier niet aan homo-sexueele uitspattingen. Die gewaarwordingen van liefde zijn slechts de flauwe reflexbeweging van de liefde van een jongen tot een meisje. Daar er geen meisje op een kostschool van jongens aanwezig is, breekt het gevoel van een zekere teederheid zich baan voor den een of anderen medescholier. Sommige jongens droomen

van groote, onveranderlijke vriendschap. Het gevoel van beminnen behoort tot de mogelijkheden ook bij een jongen van twaalf of dertien jaren, evenals het gevoel van toorn, gramschap, van den smaak in lekkernijen, van hoog opstijgende bewondering en van triestige verslagenheid. Die jaren brengen de ontluiking der menschelijke gevoelens en hartstochten. Dit beginnend liefdegevoel heeft daarom zijne belangrijkheid en niet zonder reden heeft de auteur het zooveel mogelijk in zijn boek laten plaats grijpen.

Doch de liefdesgeschiedenis van de twee jongens ware beter tot kleinere proporties teruggebracht: als uitzonderingstoestand en iets bijkomstigs, iets dat van zelf spoedig moet dood loopen en weinig verdere gevolgen voor het leven heeft, ware het beter, dat zij meer als episode ware behandeld. Nu neemt zij een te groot gedeelte in en doet schade aan de proporties van den bouw. Indien een auteur van plan zou zijn deze stof eener particuliere jongensvriendschap te behandelen, zou hij eerder daaraan het heele boek (hetgeen moeilijk zou zijn) of een novelle moeten wijden. Zoo zou de eenheid niet schade lijden door dit uitzonderingsgeval.

In dezen roman van van Deyssel hadden wij een meer zuiver beeld moeten krijgen eener kostschool. Dat kostschoolleven had de hoofdzaak moeten zijn. Iedere bizonderheid of episode moet hier bijdragen tot den algemeenen indruk. Het detail mag niet springen uit den band en een hoogte aannemen, die het niet toekomt. En wanneer op het einde van het boek de kleine Willem in het bewustzijn van zijn liefde tot ‘den grijzen jongen’ met medelijden neerziet op de andere jongens, die alleen ‘aan God, aan hun vader en moeder dachten, met hun gewone gesprekken over de lessen en spellen’, dan stijgt de nuttelоosheid dezer episode tot eene godslasterlijke bijkomstigheid. Het boek breekt dan op eens af en het lijkt daardoor of het in die particuliere vriendschap moet culmineeren. De auteur heeft dat zeker niet gewild. Wij krijgen den indruk van een kroniek, die plotseling ophoudt tegen het plan van den schrijver zelf door omstandigheden buiten zijn wil. Het werk verliest daardoor zijn recht op den naam van een onberispelijk kunstwerk.

Als een trouwe kroniek, als een uiterst fijn weergeven van de wassende jaren op een kostschool, waar jongenspret en

jongensleed zoo diep worden gevoeld en onuitwischbaar in het geheugen gedrukt, als een glanzende spiegel van de prilste menschenjaren is dit boek voortreffelijk. Het geheel is geen symfonie, het is een aaneenschakeling van stukken en tafereelen, die bij ons hun weerga zoeken.

***

Jaapje is zeker niet van Looy's beste boek. Waardoor precies eenige der lezers daarvan zoo tot bewondering geraakten, is moeilijk te zeggen. Zeer zeker, er komen daarin heel aardige stukjes verhaal voor. De auteur geeft echter een overvloed van bizonderheden, die hij als in een kluwen te zamen voegt, en het vergt eenige krachtsinspanning van den lezer dit kluwen door zijn visievermogen te ontwarren. Want het zijn veel losse onsamenhangende toevalligheden, die hier worden gegeven; het is een voortdurend trippelen, zich vermeien in de kleinste details, een *nicht von der Stelle kommen.* Hier en daar grenst echter de visie van den auteur aan het geniale; b.v. wanneer hij den jongen om zijn gekleurd pakje vergelijkt met een gekleurd kevertje, is dit buitengewoon verrassend gezien.

Op vele bladzijden heeft van Looy het verhaal in rhythme gekleed. Veelal is dit echter niet op zijn plaats, daar het rhythme een lyrische stemming onderstelt. Tot deze geeft de schrijver echter hier geen aanleiding. Wij hadden moeten weten waarom hij rhythmisch voelt. Er is n.l. een klove, een scheur hier tusschen het rhythmisch gevoel en de dictie. Het rhythmisch gevoel had moeten versmolten zijn met de dictie. Wanneer de blijdschap des levens, de vreugde bij Jaapje, de oorzaak van den rhythmus is, dan had hij hem levendiger moeten doen bewegen, het zelfgevoel bij hem veelzijdiger doen werken. Er is een barst in de vaas, die overigens schoone figuurtjes vertoont.

Wanneer men van Deyssel's *Kleine Republiek* met *Jaapje* zou vergelijken dan is er een grondig verschil in de wijze, waarop de twee schrijvers hun kleinen held zien, waarop zij tegenover hem staan. Men kan zeggen: van Deyssel staat boven zijn Willem, van Looy ziet min of meer tegen zijn Jaapje op. Hij laat hem dan ook niets verkeerds doen, ja,

meestal laat hij hem niets doen. Van Deyssel's Willem doet veel verkeerde dingen, strijdende met de tucht van de kostschool en met de zedeleer, maar de lezer kan daarmee nog beter vrede hebben, dan met het onberispelijk Jaapje, aan wien hij niets verwijten kan. Wat Jaapje denkt komt men gebrekkig te weten, de auteur laat hem meestal 'brommen'. 'Ja, bromde Jaapje.' 'Neen, bromde Jaapje.'

Doch het is de levendigheid, de vlugge gang van van Looy's stijl, die het succes is van dit boek. En inderdaad de gang van zijn verhaal is eenig. Zoo schrijven kan hij alleen. Hij strooit zijn details om zich heen als een Sint Niklaas het zijn krieken, moppen en pepernoten doet. Nooit is hij er karig mee, maar hij tast steeds met volle hand in zijn buidel. Bij zijn strooisel is dan ook veel wat onbeduidend is en onnoodig. Doch het plezier van zijn vertellust doet hem alles vergeven. Die is uniek. Het is niet belangrijk wat hij zegt, maar hij doet de menschen plezier, omdat hij zelf zoo veel plezier er in vindt.

Zijn psychologie is arm, maar zijn opmerkingsgave der uiterlijke kleine dingen is rijk, zeer rijk. Deze kunnen echter aan veel lezers weinig schelen. Hier staat dus, in dit boek, de schoone gang, het schoone gebaar tegenover de weinigzeggende dictie. De volmaaktheid ware geweest, indien op beiden niets viel aan te merken, doch nu is slechts de helft volmaakt. Het innerlijk gedeelte laat te wenschen over.

Gemakkelijk en vlug loopen de gesprekken. Ook de actie van den onbeduidenden voortgang blijft niet in gebreke; maar zij doet ons zelden aan, zij is niet aandoenlijk, omdat Jaapje zelf niet is aangedaan. Van wat wij hebben gelezen, blijft ons niet veel in het geheugen. Dat wil niet zeggen, dat er geen mooie bladzijden hier zouden voorkomen, maar die zijn er niet veel. Wanneer ik het kind Jaapje moest karakteriseeren, dan zou ik eigenlijk verlegen staan. Wat is dat voor een jongen? Heeft de schrijver ons die duidelijk gemaakt? Bij het spreken met allerlei kinderen uit mijn omgeving zal het nooit in mijn gedachten komen: 'Kijk daar heb je nu eens een Jaapje.' De auteur heeft er een heel boek over geschreven en nog weet ik niet wat het voor een jongen is. Jaapje's omgeving in het weeshuis, zijn uitgaan-visschen met den meester is nu en dan met sprekende trekken geteekend. Ook zijn verhouding tot Leentje heeft iets liefs en bevalligs, hoewel die

zeer oppervlakkig is gegeven. Toch weet men niet, wat er achter zijn goedmoedige tronie schuilt en het is juist de taak van den artiest dit duidelijk te maken. Daarvoor is hij de artiest. Immers van de meeste menschen, die wij in het leven tegenkomen, weten wij niet hoe zij geaard zijn. De artiest laat den mensch handelen of werpt het licht in de duisternissen van diens binnenste. Omdat van Looy zich bij Jaapje van deze taak niet volkomen heeft gekweten, kan het niet als een kunstwerk van den eersten rang worden beschouwd.

Wanneer wij dit vergelijken met eenige voortreffelijke Fransche boeken of met van Deyssel's *Kleine Republiek,* die hetzelfde onderwerp behandelen, dan wordt het duidelijk, dat deze de wreedheid en diepte der kindergevoelens beter hebben gepeild. Wanneer wij opslaan Loti, Vallès, Anatole France en, om een van de jongeren te noemen, Crémieux, dan zien wij, dat de aandoeningen van de kinderziel door hen op meer aanschouwelijke en gevoelige wijze worden verhaald.

Van Looy is geen scherp psycholoog. Hij is de schilder met woorden. Hij werkt met de kwast en het pleit voor zijn schilderstemperament, dat hij dat niet kan verloochenen. Hij, die zijn schoonste bladzijden wil leeren kennen, sla zijn *Feesten* op of beter nog: zijn eersten bundel *Proza,* waarin veel schitterende bladzijden voorkomen; breede schilderingen, gloeiende klodders verf met gemak en handigheid neergeworpen tot verrassende effecten. Deze bundel bevat naar mijne meening van Looy's beste werk. Daar heeft hij met bekwame hand de teugels zijner volzinnen steeds weten vast te houden. In zijn latere boeken werd de wilde gang van zijn visie door zijn intellect niet meer ingetoomd.

Eigenaardig ook is zijn neiging tot het rhythmische; die duidt op een latent lyrisme. Dit zou men van een schrijvenden schilder het minst verwachten. Wil hij aan zijn schildering een compensatie geven door zich in te leven in de woordkunst en ons als het ware bewijzen door den rhythmus, dat hij ook schrijver is? Wij weten het niet. Waarschijnlijk is hij er zich zelf niet van bewust en vult zijne natuur onbewust het bewijs aan voor hem zelf en voor anderen, dat hij schrijven kan, mooi schrijven, en niet alleen het penseel behoeft te gebruiken om ons te overtuigen van zijn visies.

Door het aanbrengen van de cadans beleven wij een ver-

rassing en de schrijver redt gedeeltelijk zijn product, dat te veel naar de schilderzijde zou overhellen. Door het rhythme brengt hij schijnbaar de visie meer in evenwicht met de idee en het woord. Alhoewel hij rhythmiek en schildering in zijn litterair werk niet volkomen heeft weten te versmelten, wordt door zijn rhythmiek veel goedgemaakt. Deze neemt dan ook een prettige, luchtige en aangename vaart. Wij schommelen en zien de dingen als het ware voorbijgaan in een dans. Soms weten wij niet of wij het zijn, die dansen of wel de schrijvende schilder.

Doch indien de rhythmus in werkelijkheid slechts middel zou zijn, om niet te zeggen een kunstgreep, die ten slotte series van onbelangrijke dingen ons vóórtoovert, dan zou deze schoone cadans nutteloos zijn. En werkelijk, de prachtige gang van van Looy's proza is somtijds alleen een *gang* langs veel nietszeggende dingen. Hoe jammer, dat deze vaart niet in staat is ons voortdurend schoone landschappen te toonen, ons te slaan met verrassende beelden, stralend en glanzend, gekneed tot rijke vormen. Die beelden, in plaats dat zij zijn van marmer, zijn dikwijls van karton.

Om de proef op de som te hebben, zou men zijn werk misschien in vertaling moeten lezen. De armoede der ideeën zou dan meer voor den dag komen. Deze onvertaalbaarheid heeft hij gemeen met veel Nederlandsche auteurs, die dan ook in de verschillende litteraturen het minst door omzettingen zijn verspreid. Inderdaad zijn sommige van onze beste prozaschrijvers en dichters slecht vertaalbaar door een speciaal Hollandsch sentiment, dat moeilijk is weer te geven. Van Looy behoort daartoe. Ik bedoel hier niet, dat hij arm is aan wijsgeerige ideeën, er zijn veel groote schrijvers, die dat waren, doch arm aan de zwaar wegende beelden der werkelijkheid, die inderdaad de moeite waard zijn te aanschouwen en die een groot artiest ons moet voor oogen brengen.

Wanneer hij zijn litterair schilderstalent met den rhythmus beter had weten te verbinden, tot een voller accoord had doen samenstemmen, zouden wij in hem een grooter schrijver hebben, dan hij nu is. Maar *non omnia possumus omnes* en de breed geborstelde doeken, de met virtuositeit neergezette kleuren en lijnen, ook in zijn litterair werk, doen hem den naam verdienen van een voortreffelijk Nederlandsch auteur.

Kern-Hollandsch is zijn proza, met Hollandschen humor en wendingen, ja men heeft bij hem gesproken van oubollig, een woord, dat men beter voelt dan kan omschrijven.

Door zijn onnadenkend neerflappen van uitingen, met een kranig artiesten-temperament dikwijls de natuur treffend, zonder omwegen en precauties, maar los en vrij de dingen langs zijn neus voor zich weg zeggend, is hij het onder de litteratoren, die het meest overeenkomst heeft met een zeventiende-eeuwer.

Jaapje moge dan al een verhaal zijn, waarin de innerlijke bezieling dikwijls ontbreekt en de volzinnen niet zoo schoon opbloeien, als in des schrijvers eerste werk, het verbaast ons niettemin door de virtuositeit van zijn kunnen en den vérdragenden blik, waarmede hij terugziet naar een lang verdwenen verleden. En ik vraag mij af of deze spanning der memorie niet de oorzaak is van de mindere emotie.

F. ERENS.

Van Nierop.

Een eenvoudige levensloop: schoolgegaan, gestudeerd, vijf jaar advocaat geweest, en verder directeur der Amsterdamsche Bank. Behalve de studiejaren te Leiden altijd in Amsterdam gewoond. Maar hoe rijk is dit leven binnen die enge grenzen geweest!

De overgang van de advocatuur naar de bank lijkt ons thans van zelfsprekend, in het licht van het succes. Maar was dit zoo in 1871? Een jong kranig jurist, naar aanleg en naturel uitnemend geschikt voor advocaat, reeds met succes werkzaam in de drukke praktijk van zijn vader, zou directeur worden van een bank; wat was dat eigenlijk, een bank. Men wist het niet precies; handel en nijverheid beseften te nauwernood welke diensten zij van goed functioneerende banken konden genieten, en het groote publiek zag er iets riskants en speculatiefs, iets onhollandsch in. Wat gaat Gij beginnen? moest hij hooren.

Geheel ongelijk had ‘men’ niet. De ondergang van het Crédit Mobilier en van de Algemeene Maatschappij van Nijverheid en Handel lag versch in het geheugen. Waartoe getracht hier dit slechte voorbeeld beter na te volgen? Nederland had als Engeland zijn kassiers, commissionairs en bankiers. Hadden wij iets beters noodig en was het mogelijk iets beters te krijgen?

Het was al aanstonds een bewijs van geestkracht, dat de jonge advocaat uit het gespreide bed opstond en tegen welmeenende raadgevingen in een nieuw veld voor zijn energie verkoos.

De ontwikkeling der banken hier te lande is in gelijke richting geloopen als die der voornaamste continentale landen,

tegengesteld aan die van Engeland. In Frankrijk en Duitschland waren de banken, die de misslagen der Pereires wisten te vermijden, in hoofdzaak toch nog banques d'affaires en ontwikkelden zich eerst geleidelijk tot de algemeene banken van het huidige type door zich ook te wijden aan het rekeningcourant bedrijf en in het algemeen aan alle transacties, waarvoor handel en industrie zoowel als particulieren geregeld van de diensten van een bank gebruik kunnen maken. In Engeland groeiden de banken, destijds zich nog vrijwel beperkende tot hetgeen hier het kassiersbedrijf heet, tot algemeene banken op door langzamerhand zich ook met de fondsenorders harer klanten te belasten, den handel in buitenlandsche wissels, en zelfs de uitgifte van leeningen in haar werkkring op te nemen.

De tijd, waarin de Amsterdamsche Bank werd opgericht, is de verklaring voor het feit, dat zij in de eerste jaren van haar bestaan vooral banque d'affaires was, eerst langzaam aan haar rekening-courant-bedrijf zag ontluiken.

Van Nierop heeft het geluk gehad bij de oprichting der bank te beginnen met wat veelal voor een nieuwe instelling het moeilijkst te verkrijgen is: de gunst en het vertrouwen der internationale haute banque en de bank prijst zich gelukkig in hem den leider te hebben gehad, die voor zijn taak berekend was als weinigen.

Uit schijnbaar uiteenloopende eigenschappen werd een uitnemend resultaat verkregen; naast een scherp juridisch verstand bezat hij groote koopmanskwaliteiten, naast rijke theoretische kennis een open oog voor de behoeften der praktijk; hij was zeer principiëel in zijn opvattingen, maar kon ook een opportunistisch standpunt innemen; hij kon wikken en wegen tot het uiterste, waar de zaak hem daartoe de gelegenheid liet, en vlug besluiten, waar ze geen uitstel kon lijden; hij had een fijn begrip van wat de koopman ‘standing’ noemt, een mengsel van ethiek en traditie in een verhouding, waarvoor geen recept bestaat; altijd was hij van angstvallige nauwgezetheid in de behartiging van toevertrouwde belangen, altijd was hij bereid een onmiddellijke bate op te offeren aan een verder liggend belang van hoogere orde en nimmer faalde zijn toewijding aan de zaak der bank, wier welvaren zijn dagelijksche zorg, wier groei en bloei de trots en de glorie van zijn leven waren.

Zijn groote kracht was het vinden van een uitweg uit een verwarde situatie, het geven van een oplossing van een ingewikkeld vraagstuk; als hij van het schaakspel had gehouden, zou hij een probleemliefhebber zijn geweest. Zijn oplossingen werden veelal niet verkregen door plotselinge ingevingen, hoewel die hem dikwijls geenszins ontbraken, maar door langdurig ingespannen nadenken; toch pleegden zijn vondsten door eenvoud te verrassen.

Wellicht wordt hij als persoonlijkheid het best gekarakteriseerd door het feit, dat de verschillende collega's, die hij in een halve eeuw heeft gehad, ook die zijn tijdgenooten waren en over grootere routine beschikten, zich allen als zijn leerlingen voelden. Toch doceerde hij nooit, maar zijn rijpe ervaring en groote levenswijsheid gaven hem een natuurlijk overwicht.

Een zijner beste eigenschappen was negatief: hij deed niet meer dan hij meende zelf te moeten doen; bezwaarde zich zelf niet onnoodig met onderdeelen en liet aan anderen over, wat hij meende, dat zijn zorg niet eischte. Zoo kon eigenlijk naast hem het rekening-courant-bedrijf ontstaan, dat langzamerhand, zooals uit de verslagen der bank blijkt, de hoofdzaak zou worden.

Deze ontwikkeling, die hem welkom was als een bewijs van groeiend vertrouwen, is voorzeker in hoofdzaak een gevolg van de tot aan den oorlog steeds stijgende welvaart van het land; zoekt men een uiterlijk kenteeken, dat het begin zou kunnen aangeven van het tijdvak, waarin die toenemende welvaart voor het bankbedrijf van grooter beteekenis ging worden, men zou kunnen wijzen op de kentering in den rentestand, op te maken uit het rendement der staatsfondsen, dat in 1896 zijn laagste punt bereikte. In het beheer der bank valt de groei van het rekening-courant-bedrijf samen met het directeurschap van den Heer Keller.

Het spreekt van zelf, dat een man als van Nierop, vooral in den tijd, waarin hij begon te werken, niet buiten het openbare leven kon blijven, te minder, waar hij voelde voor de publieke zaak. De gemeenteraad riep hem spoedig, weldra deed hij zijn intree in de Provinciale Staten, later in de Eerste Kamer.

Een schets van zijn werk in die lichamen ligt buiten het

bestek van deze herdenking. Slechts zij aangestipt, als kenmerkend voor den man, dat hij zich steeds beperkte tot zijn eigen terrein en de minister, die zuchtte: ‘onze lieve Heer weet alles, en een Kamerlid weet alles beter’, kon zich over van Nierop niet beklagen.

De schoone schijn van een eigenlijke politieke loopbaan heeft hem wel gelokt, maar hij is niet bezweken; een wethouderschap, de Tweede Kamer, beide niet te vereenigen met het directeurschap der Amsterdamsche Bank, bleven haar bespaard; ook hem. Immers, het staatsbestel, veelal krenterig met geld, gaat verkwistend om met goederen, met tijd en bovenal met werkkrachten, en het meeste met zijn leiders. Welk particulier bedrijf zou zich verbeelden om de vier jaar een geheel stel nieuwe leiders te kunnen vinden?

Wel gaf hij gaarne zijn tijd en zijn werkkracht aan de vele commissies en besturen, die begrepen met zijn kundigheden hun voordeel te kunnen doen, maar hij begeerde in het openbare leven ten slotte niet meer dan een adviseerende stem.

In iederen werkkring werd hij, ook waar hij geen voorzitter was, een middelpunt, vormde hij een sfeer om zich heen, geholpen ook door zijn humor, die hem nooit in den steek liet in het debat en den omgang met hem zoo aangenaam maakte.

Daarbij kwam, dat men gaarne de formuleering van een besluit aan hem overliet, daar weinigen als hij wisten te stellen.

Le style c'est l'homme. Wie een stuk van van Nierop leest vindt inderdaad in die bondige, onopgesmukte zinnen, vrij van effectbejag, die geen woord te veel of te min bevatten, zijn helderen geest gespiegeld. Daarbij was zijn taal geheel vrij van -ismen, ondanks dat hij toch veel geschriften in vreemde talen las. Het is in een woord eenvoudig Hollandsch van volmaakte zuiverheid, zooals eigenlijk ieder ontwikkeld man het moest kunnen schrijven.

Wie, die hem niet zou hebben gekend, zou na het bovenstaande getwijfeld hebben, dat van Nierop, waar hij dit als zijn plicht zag, op zijn stuk kon staan? Wie, dat hij gevoeligheden, die hij dan ongegrond achtte, negeeren kon?

‘Populair was hij nooit’, prees hem mij eens een tijdgenoot. ‘Maar gerespecteerd altijd’, heb ik geantwoord.

P. HOFSTEDE DE GROOT.

Nederlandsche poëzie.

Dop Bles.

Parijsche Verzen van Dop Bles, 1923, C.A.J. van Dishoeck, Bussum.

Het laatste gedicht uit Dop Bles' 'Parijsche Verzen' - een eersteling, maar niet van een jong dichter - bevat tegen het einde, het einde van het heele boek dus, de volgende strofe:

> Ik weet te goed uit al mijn droomen
> dat geluk in diepste doorstraling bestaat
> en weet dat het eenmaal tot mij moet komen
> in de godlijke vorm van een menschlijk gelaat!

Het is mogelijk dat dit gedicht 'De Dwaze Maagd' van al de hier gebundelde verzen het laatst geschrevene is, maar ook als dit niet zoo zijn mocht, heeft het ongetwijfeld beteekenis dat de dichter het aan het eind van zijn boek plaatste en - dat het niet de slotstrofe is. Ik citeer haar aan het begin van mijn bespreking, omdat ik, onder hetgeen ik over 'Parijsche Verzen' te zeggen heb, voortdurend de gedachte wou doen vasthouden hoe het leven, dat de dichter in hen uitdrukte, tot dit diepe en zuivere inzicht in menschelijk geluk zich ten slotte wist te louteren. Want over het menschelijk geluk handelt het heele boekje. Hoe iemand het geluk, dat hij niet in zich zelf vond, buiten zich zocht: ziedaar de inhoud van Dop Bles' 'Parijsche Verzen', en die inhoud moeten wij karakteriseeren, voor wij ons met de vormbepaling van zijn poëzie kunnen bezighouden. Ik zeide: hoe hij het geluk buiten zich zelf zocht. De titel doet dit gemakkelijk aanvullen tot: hoe hij het in Parijs zocht. Men begrijpt onmiddellijk dat die titel onjuist is,

dat de dichter het geluk bijvoorbeeld niet zocht in de sfeer van het boekwinkeltje in de nauwe Rue de la Sorbonne, waaruit, in dezelfde tijd waarin Dop Bles' gedichten handelen, de ‘Présentation de la Beauce à Notre Dame de Chartres’ stamde, maar van die andere, waarin de actie der zinnen het glinsterend licht van een vreugde tracht te bemeesteren, dat de fantaisie van hun droomen aan hun horizon voor hen opriep. Een dichtbundel in dit verband ‘Parijsche Verzen’ te noemen wijst op iets conventioneels, dat de lezer een vruchtbaar uitgangspunt geeft. In die zoogenaamde Lichtstad is het, dat deze dichter het geluk zocht en niet vinden kon. Maar iedere lichtstad is noodzakelijk tegelijk het tegenovergestelde. Het kan niet anders. Of een stad lichtstad zal blijken, hangt van de persoonlijke aanleg van hen af, die in haar hun geluk zoeken. De mensch, die deze verzen schreef, mist blijkens zijn gedichten welhaast volledig alle eigenschappen, waardoor een zoo begrepen geluk hem mogelijk geweest ware. Vermag zoo iemand niet te verzaken, dan is het onvermijdelijk, dat de lichtstad voor hem een stad der duisternis wordt, en de queste naar het geluk het koortsbedrijf van een leven dat, van teleurstelling tot teleurstelling, van pijn tot pijn gedreven, ten laatste bewust voor het wezen van het geluk zijn illusie najaagt, om in volslagen ontreddering door schijnbevrediging zijn drift tegelijk te stillen en te smoren. ‘Parijsche Verzen’ legt van een dergelijk proces een eerlijk verslag af. Niet Parijs dus geeft het, evenmin de Lichtstad, maar de Nachtstad als welke zij zich aan ieder openbaart, die aan geen der eischen, wier vervulling voor het geluk dat zij te bieden heeft bestaansvoorwaarde is, beantwoorden kan.

Iemand die leeft zooals de dichter van ‘Parijsche Verzen’ gedurende een zekere periode geleefd heeft, is vóór alles een slachtoffer, een slachtoffer namelijk van het conflict tusschen verlangen en daadkracht eerst, van een volkomen abdicatie der daadkracht daarna. In welke vormen dat verlangen - een geluksdroom - zich vóór die periode aan de dichter voordeed, vinden wij in ‘Parijsche Verzen’ niet uitgesproken. In het boek zelf, en dat veronderstelt alreeds een nederlaag der daadkracht, achtervolgt het zijn doel nog enkel in erotische verhoudingen tot gehavende vrouwen en in de, droom of bewusteloosheid brengende verdooving van cocaïne, ether,

morphine of alcohol. Doch ook hierin achtervolgt het zijn doel zonder geloof en zonder daadkracht, en daar teleurstelling onveranderlijk en onvermijdelijk de uitkomst is, daar het bewustzijn hetzij de blinde drang dient, hetzij oordeelend of waarnemend, maar altijd werkeloos toeziet, vindt het verlangen in het sarcasme dat over eigen onmacht spot, in de deernis waar zich de teleurstelling over eigen onbevredigdheid en verworpenheid in omzet, een behagen, dat op zijn wijze een niet vervullende, maar prikkelende voldoening van het verlangen is. En dit sarcasme, die deernis, zijn niet van elkaar gescheiden, zij verrijzen uit dezelfde bodem. Zij zijn bijna nooit geheel zonder elkander. Waar zij zich in het gevoel als eenheid voordoen, waar zij zich in het gevoel als eenheid uiten gaan, vinden wij een indringende verschijning van dat navrante, waarin het karakter van deze dichter zich vooralsnog het zuiverst uitdrukt. Waar dit niet het geval is, vooral waar wij de eene keer zelfspot alleen, de andere keer zelfdeernis alleen krijgen, doet zich één trek in 's dichters verschijning onaangenaam gevoelen, dezelfde die mij reeds dadelijk een min of meer conventioneele geluksdroom deed onderstellen: de geringe graad van bijzonderheid die zijn voorstellingen kenmerkt. Over de onjuistheid van de titel sprekend, gebruikte ik het woord conventioneel. Juister nog kan ik vaak van banaal spreken. Dop Bles is niet van nature een superieure geest. Als hij ten leste tot een superieur inzicht komt, geschiedt dat na en door de dwang van een langdurige innerlijke kneuzing, die wij in zijn verzen gebeuren zien. Zijn spontane voorstellingen, de manier waarop hij hen in zijn actie tracht te verwerklijken, zijn niet voornaam, maar banaal. Is dit, zoodra gevoelens als zelfspot en zelfdeernis fantaiseerend of handelend optreden, reeds uitermate hachelijk, - wanneer bovendien het behagen waarmede de dichter zich aan hen overgeeft, als een belangrijk element voelbaar blijkt, wordt het spoedig ondragelijk. In de eerste plaats bij het sarcasme, de crue zelfspot zonder meer, die zich met behulp van alle requisieten, Pierrot inbegrepen, meestal als een grof soort galgenhumor geeft en voor de onbehouwenste grollen niet terugdeinst. In de tweede plaats bij de zelfdeernis, die immers eveneens haar arsenaal van requisieten bezit, waaruit de dichter vrijelijk putten kan, en die vaak niet anders dan een vorm

van willooze toegefelijkheid tegenover eigen aandrang is. Maar behalve een onrustig, onbevredigd mensch is de dichter bovendien in sterke mate een van die modernen die, hun ellende lijdend, niet nalaten kunnen het bijzondere van hun lot te beseffen en het ‘verdoovende’, het ‘zondige’ in hun daden als zoodanig te bewonderen. In verband met de twee andere soorten zien wij dus ook nog die derde soort van zelfbehagen verschijnen, die zich eveneens in banale voorstellingen uit, en ons, in haar romanticeerende neiging, geen teekenend detail der sfeerschildering besparen wil. Dit laatste zelfbehagen brengt de dichter er toe, van het ‘liefdespel’ te eischen, dat het ‘schendend zij en mooi’, om, terwijl ‘de kranke schijn in de lamp een decadente gloed koortst’ der gezellin ‘vooze lach’ te begeeren. Op een eigenaardige wijze verscholen, openbaart het zich in de heele wijze waarop zijn vrouwen hun leven biechten, waarop hij zelf hen aan ons voorstelt, in de ernst waarmee hij alle sarcasmen, al die driften, heel dit gebeuren au sérieux neemt. En ook hier kan hij ons het absurde niet onthouden. Ik denk onder andere aan het dwalen der twee ‘schaamle, schunnige vagebonden’, hij en zijn geliefde, door de straten, waarbij de perspicace dichter nauwkeurig opmerkt dat ‘apachen zich verscholen’ hadden. In dit opzicht, door zijn romanticeerend zelfbehagen misleid, komt Dop Bles gelijk men ziet, soms tot het kinderachtige, dat het vertrouwen ondermijnt.

Maar de weg nu tot het inzicht van de strofe waarmede ik de bespreking aanving, en waarvan wij hier inderdaad heel ver verwijderd zijn. Niet uit het sarcasme kan dat voorkomen. Sarcasme, felste belemmering van de humor, is kritiek, de kritiek van de onmacht, dor en onvruchtbaar. Uit het hart alleen kan het gevoel geboren worden, dat zich in het bewustzijn spiegelt als het inzicht, volgens hetwelk het geluk, die diepste doorstraling, alleen in de goddelijke vorm van een menschlijk gelaat te vinden is. Alleen in de deernis lag voor deze dichter de mogelijkheid, om uit de ellende, die ondanks al haar vertroebeling zijn bittere werklijkheid was, naar boven te worstelen. Aanvankelijk zien wij die deernis alleen in haar laagste vorm, het medelijden met eigen miserie. Of zij zich over anderen, de lotgenooten, uitstrekt, maakt in ‘Parijsche Verzen’ nog weinig verschil: anders geuit, blijft zij ook

dan, in wezen, dezelfde. Karakteristiek komt dit uit in de gevallen, waarin de dichter zich met die lotgenooten schijnt te vereenigen. Zij spreken door hem, *hij* spreekt dus door hen, het is één leven, één medelijden, dat zichzelf overal eender terugvindt en dat nimmer *actief* wordt. Hierin, in dat nimmer actief worden, ligt de reden waarom het zich nooit tot een hoogere vorm, tot de waarachtige deernis, ontwikkelen kan. Die immers is essentieel actief. Haar is het niet genoeg, de erbarmelijkheid van een ander schepsel in eigen ziel zoo levend te voelen, dat het haar eigen leed wordt, om zich aan dat leed, met de andere, willoos en hopeloos over te geven. Zij is de werkzame liefde, die het gewicht van het leed door het tegenwicht, door het óverwicht van haar geluk, dat haar innigste wezen is, wil opheffen, niet rusten kan voor zij alles gedaan heeft, en aan haar onmacht lijdt als haar werk onvolmaakt blijft. Zij is voor alles zelf-herkenning, de ontroering die de ander in zich en zich in de ander als van één god de verschijning herkent en bij des anders leed niet berusten kan. Zij is de ontwaking van het diepste geweten tot actieve liefde*dienst,* zij is dus in de eerste plaats regenereerend, en als regenereerend legt zij zich zelf een gebod op en schept zij een plicht. De waarachtige deernis is het beginsel van een algeheele vernieuwing, een ontwaking van het geweten, een opwekking van de wil. Zoolang de wil werkloos blijft, kan de deernis slechts zwak door het bewustzijn heenbreken en zoolang wordt het leed van de ander eer bevestigd dan overwonnen. Alleen in haar hooge, regenereerende vorm is de deernis het vormbeginsel voor een nieuw leven, en daarna, van een nieuwe kunst. In ‘Parijsche Verzen’, in dat allergrootste deel, dat zijn dichter vooralsnog karakteriseert, blijft *die* deernis, ik mag wel zeggen noodwendig, afwezig. In het leven dat het uitdrukt, heeft de daadkracht, heeft de wil zijn gezag geabdiceerd. Zoo er liefde is, het is niet de liefde der actieve deernis, die de dichter onmiddellijk tot afstand van al die voorstellingen, daden, verhoudingen, driften gedwongen zou hebben, waar het leed door gevoed wordt. Zij is een drang om *gezamenlijk* in ellende onder te zinken, eerder dan zelfverloochening. Als in de troebelheid van dit bestaan, ‘waarin geen denking zuiver rijpen kon’, gelijk de dichter met te veel berusting uitspreekt, het besef ontwaakt dat ‘het leven meer

dan een visioen van koortsende droom' is, ziet het één oogenblik de noodzaak van handeling: 'O één doen, één strijd...' roept het uit. Doch onmiddellijk daarop: 'vóór het begeven', heet het dan. Het blijft bij de begeerte, en tot het inzicht dat na 'één doen' van geen 'begeven' meer sprake zijn kon, komt het niet toe. De menschenliefde ontwaakt? Maar alleen nadat 'de zinnen - donkre drangen - zich ontdeden van 't verlangen'. Zoo is deze menschenliefde noodzakelijk als vormkracht waardeloos, omdat zij niet op een overwinning, maar op een natuurlijke afstomping van de zinnelijke zelfzucht berust. Even verder lezen wij:

> want nog warmer dan dees pij
> is het machtig medelij
> dat verglanst tot schoone dingen
> levens droefst' herinneringen.

Het medelijden is hier niets anders dan verdoovingsmiddel. De deernis voor de gehavende lotgenoot? 'Die ik wou redden uit haar nood: toen zij was dood', zegt hij aan het eind van een lang gedicht. Wanneer iets van de werklijke liefde, van onvoorwaardelijke overgave en eenheid wordt uitgesproken, is het in een roes:

> Gij sprak tot mij, maar dronken,
> tot mij,
> die dronken in Uw armen lag...

Zoo in deze verhoudingen de liefde haar hooge functie niet vervullen kan, het is enkel, omdat de wil blijft sluimeren. Daarom kon zij in dit boek, waarin haar lagere vorm niet zeldzaam is, ook geen poëtisch vormbeginsel worden, dat de verzen, naar hun wezen, tot bij uitstek kostbare getuigenissen zou maken. Want de willooze overgave, de onmacht tot de innerlijke actieviteit, blijft tot het einde toe aanwezig. Zegt in op een na het laatste gedicht de Minnaar:

> En 't leven heeft voor mij slechts zin
> zoo gij kunt leven door mijn min,

dan komt het geven nog uit baatzucht voort, de baatzucht van iemand die een schuld te boeten heeft en die 'zijn heiligheid' terecht 'onderworpenheid' noemt. Zoover is het geweten ontwaakt, dat de dichter het minderwaardig element van zijn liefde erkennen kan. In het aan dit gedicht 'Bekentenis'

voorafgaande vers ‘Ik ben een vrouw’ ziet de geest scherp genoeg dat herleving een wilsdaad eischt. De vrouw die hem vraagt waarom hij haar lief heeft, antwoordt haar geliefde:

> ‘Om de foltring, die gij lijdt
> om het brandend heet begeeren
> dat door mij, gij nu zult leeren
> stillen in aanvaarden strijd.’

Nog steeds die vergrootende blik op het eigen leven, dat het zonder brandend-heete begeerten en folteringen - ach onze arme menschelijke driftjes! - niet stellen kan. Toch, althans het inzicht nu, dat strijd noodzakelijk is en aanvaard moet worden. De zuiverste formuleering van een vernieuwd inzicht geeft dan eindelijk de strofe waarmede ik deze bespreking begonnen ben. Is de wil nu werkzaam geworden? Ik geloof het niet. Aanschouwing van de goddelijke vorm in het menschlijk gelaat wordt eerst door *eigen* vernieuwing mogelijk: zonder deze is alle wachten vergeefsch en iedere verrukking een nieuwe begoocheling. Het gedicht eindigt met de kreet:

> Ach, 'k ben toch niets meer dan mijn gesmeekte bede,

en de maagd die dit roept, is een ‘dwaze maagd’. Zijn, vraag ik nogmaals, de drie gedichten waaruit ik citeerde, de laatstgeschrevene? Zoo niet, dan blijkt er niets anders uit, dan dat het zuiver inzicht wel verrees, maar, door de wil niet gesteund, geen vormende kracht bezat. Zoo ja, of zelfs wanneer een opzettelijke schikking hen aan het slot plaatste, dan zouden wij van deze dichter misschien nog een nieuwe ontwikkelingsphase kunnen verwachten, in welke de verwezenlijking van de schoone, zuivere geluksdroom die de ‘dwaze maagd’ uitsprak, het doel wordt, dat des dichters leven en werken bepalen zal.

Al blijkt Dop Bles, ook in zijn ‘Parijsche Verzen’, het wezen van de zooals van Looy zeide ‘koninklijke’ deernis, de diepe liefde, het zuivere geluk, een enkele maal aanschouwd te hebben, van deze, zijn eerste bundel, zijn zij dus in geenen deele het vormend beginsel geweest. Neemt men het boek in de hand, dan zal men zien dat het voorgaande niet enkel een psychologische beschouwing over de mensch is, maar dat het zijn gedichten geen oogenblik buiten beschouwing gelaten heeft. De vele minderwaardige bestanddeelen dezer verzen heb ik

daarbij reeds aangewezen. Hun voornaamste deugd kon ik nog slechts in het voorbijgaan noemen. Zelfdeernis; een door wat spot schrijnend gemaakte zelfdeernis; een door wat zelfdeernis vloeiend gemaakte zelfspot; zelfspot rauw en onvermengd; somtijds, één moment, de volledige breuklooze eenheid van zelfspot en zelfdeernis, waarin beiden hun eigenheid als verloren schijnen te hebben; somtijds een oogenblik van die, laat ik zeggen atmosferische gevoeligheid - geen eenheid van zelfdeernis en zelfspot, maar van evenwicht der ziel tusschen hen beide - waarin de dichter zich met een stadsbeeld, een situatie vereenzelvigen kan en zich daardoor als zwevend bevredigd voelt: dit zijn de gevoelsstaten die de dichter van 'Parijsche Verzen' tot uiting drongen. Hun grondtoon is daardoor *navrantie,* wier nuance telkens bepaald wordt door de bijzondere gevoelsstaat die de dichter tot zingen noopte, ook waar die de natuurlijke, of kunstmatig opgewekte gevoeligheid is, die ik windstilte van navrantie zou willen noemen. Eén grondtoon dus, in de verzen en versfragmenten die op ernstige beschouwing aanspraak maken, door één enkel, gelijksoortig rhythme voortgedragen. Om die eene grondtoon, om dat eene rhythme, dat tot nog toe zijn dichterschap zijn persoonlijk karakter geeft, in woorden, in verzen uit te drukken, koos de dichter voor de meeste zijner gedichten een vorm - vrije, rijmende verzen - die overal waar hij hem door de spanning van zijn dichterschap tot zijn zuiverste uitdrukking opvoert, overtuigt dat hij de eenige mogelijke, de eenige adaequate is. Dit geschiedt niet vaak, en gave gedichten komen in de bundel zelfs niet voor. Ik onderstel dat het met het heele wezen des dichters samenhangt, zoo er van eenige heerschappij over het uitdrukkingsmiddel geen sprake is. Waar hij niet goed is, daalt Dop Bles tot een stumperig dilettantengestamel, dat naast geslaagde fragmenten haast onverklaarbaar wordt en de mogelijkheid van een rustige beschikking over een tot zekere graad van vastheid ontwikkeld vorm-, taal- en rhythmegevoel nagenoeg doet uitsluiten. Ik zal van dit broddelwerk niets aanhalen. Mocht de dichter ons later in een andere gestalte verschijnen, dan zal hij zelf ongetwijfeld ook dit eerste boek van de vele gedichten zuiveren, die tot het zwakste behooren, dat eenige dichter van echte dichtergave in ons land voortgebracht heeft. Het betreurenswaardigst

acht ik dat ook de over het geheel goede gedichten nooit volkomen gaaf zijn. Dubbel betreurenswaard is dit speciaal in Bles' geval, omdat juist de grondtoon, navrantie of stilte-van-navrantie, die van de beste verzen de deugd is, zich zoo broos tusschen de nauw naast elkander loopende grenzen van twee ondeugden voortbeweegt, dat hij bij de geringste hapering in een van hen, in rauwheid of sentimentaliteit terechtkomt. Doch telkens weer verwezenlijkt de dichter eenige oogenblikken lang een eenheid van grondtoon, rhythme en woordklank, waarin het wezen van zijn levensgevoel nagenoeg zuiver en echt tot zang wordt. Soms is het een kort stemmingsbeeld der stad, als op bladzijde 26. Een ander maal is het een nachtelijke impressie in het hospitaal, als een kleine strofenreeks uit ‘Maison Dubois’, waar het tastende mijmeren der vage, korte woorden de pijn van het verlangen tot diep in het hart van de lezer draagt. Ik noem, ten slotte, dat eenige langere gedicht, dat èn de beste eigenschappen van zijn dichter aan het werk toont èn de ongaafheden, door een hervatting grootendeels te verbeteren, inderdaad tot een minimum beperkt hield, - De Schoone Droom. De sensaties van ziel en lichaam bij verdooven tot, bij zweven in, bij ontwaken uit etherdroom en morphinesluimer zijn daarin op bijzondere wijze vastgehouden. De heele sfeer, het ijle in elkaar vervloeien van bewustheid en onbewustheid, van droom en werklijkheid, van weeë pijn en murwe bevrediging, had nog onmaterieeler gesuggereerd kunnen worden, maar ook zooals het daar ligt, heeft het in zijn betrekkelijke eenheid van inhoud en vorm iets dat in onze Nederlandsche poëzie nieuw is.

Dat dit zoo is, kan, waar het een boek betreft dat zooveel mislukts bevat, een vrij uitvoerige bespreking nog niet geheel rechtvaardigen. Het is één ding dat nieuwe te constateeren, het is iets anders, zulk werk *om* dat nieuwe belangrijkheid toe te kennen. In onze geestesgeschiedenis zie ik dit eerder als een anachronisme dan als een verrijking. Bepaalde gevoelens, bepaalde indrukken, bepaalde sensaties, die Dop Bles uitdrukt, brengen in onze poëzie weliswaar een nieuwe schakeering, maar zij doen dit op een tijdstip waarop zij in de Fransche poëzie - feitelijk is Dop Bles de late erfgenaam van Fransche dichters en chansonniers - reeds dertig jaar tot het verleden behooren, en de jonge geesten en gemoe-

deren in de onze niet meer bevredigen. De plaats en de beteekenis van Dop Bles' verzen in de Nederlandsche poëzie moet onvermijdelijk ook daardoor bepaald worden. Zij kan slechts beperkt zijn, beperkter dan, om een voorbeeld te noemen, in de Engelsche die van Ernest Dowson die, discipel vooral van Paul Verlaine, de gaarne decadent genoemde gevoelsschakeering voor het eerst in zijn land introduceerde, maar dit onmiddellijk na Verlaine zelf deed en een oneindig edeler en gaver dichter en kunstenaar was dan de schrijver van 'Parijsche Verzen' zich tot nu toe toonde. Van 'Last night, ah, yesternight,' heeft deze de weerga niet geschreven, en wanneer wij na zijn 'De Profundis', met zijn literaire, aan een bekend gezegde van Barbey d'Aurevilly herinnerende slotregels

> wij moeten verder tot het marmerkil TE LAAT
> waar niets blijft dan gebroken nog te knielen,

Dowsons 'To One in Bedlam' of 'Nuns of the Perpetual Adoration' lezen, beseffen wij eerst recht, hoeveel aan Dop Bles nog ontbreekt om, bij dezelfde intensiteit van ontroering, bij dezelfde rijpheid van vorm als die de jong gestorven Dowson bezat, van uit een aanzienlijk verdiepte levenservaring de poëzie te schrijven die wij, schoon zonder al te gespannen vertrouwen, van hem hopen en die hij nog niet gegeven heeft. Behalve het klein aantal geslaagde stukken, behalve een enkel gedicht dat iets nieuws brengt, is het enkel de mogelijkheid van het, dan inderdaad zeer kostbare, diepere wezen waarover ik hierboven gesproken heb, die 'Parijsche Verzen' op een uitvoerige beschouwing recht geeft. In dit boek zelf, hoezeer het hier en daar de schijn van het tegendeel kan opwekken, is deze mogelijkheid nog op geen enkele wijze in vervulling gegaan. Het bevat alleen de laagste vormen van die deernis wier hoogste, waarachtigste vormen het begin en het beginsel van een nieuwe, heerlijke poëzie kunnen worden. Dáárvan is Dop Bles' eersteling èn, praktisch, door zijn heele geest en verschijning, een ontkenning, èn, na een paar aarzelende voorbereidingen, in één treffende formuleering de erkenning, die de groeibodem van een nieuwe ontroering en een nieuwe poëzie moge blijken.

P.N. VAN EYCK.

Bibliographie.

Stijn Streuvels, Land en Leven in Vlaanderen. L.J. Veen, Amsterdam.

Stijn Streuvels heeft in dit boek eene algemeene beschrijving gemaakt van het land van Vlaanderen. Nadat hij in zoo vele romans het leven der Vlamingen heeft verteld, heeft hij van zijn geboorteland het generale aspect willen geven. Men kan echter niet zeggen, dat hij hier van Vlaanderen iets moois heeft gewrocht. Wel zijn de beschrijvingen knap gedaan; zij zijn volledig en juist, maar boven het peil van zeer bekwame journalistiek verheft hij zich niet. Slechts hier en daar komt zijne dichtersnatuur uit de mouw kijken.

Breed omvat hij wat hij beschrijft en hij vertelt uitvoerig, wat er in het land van Vlaanderen te zien is. Zoo heeft hij het nu eenmaal willen doen. Hij heeft zich niet afgevraagd of de lezer met deze les van aardrijkskunde wel tevreden is. Inderdaad is zijn doceeren magistraal. Ook kan men toegeven, dat hij hier optreedt als artiest, doch ik had graag gezien, dat deze breede tapijten in stukken waren gesneden en dat zij wat meer variaties vertoonden. Hij komt ons nu vertellen, dat er zijn in Vlaanderenland: wegen, huisjes, kleine en groote boerderijen, veel arbeiders, trekpaarden, koeien, oude en jonge vrouwen, akkers en weilanden. Wij wisten dat alles even goed als hij. Wij hadden gewenscht, dat hij, wanneer hij al die dingen noemde, ons telkens zou interesseeren door den een of anderen in het oog springenden trek.

De tafereelen, die hij ontrolt, zitten allen aan elkander vast en hij dwingt den lezer in één adem door te lezen, zoodat deze al spoedig wordt vermoeid. Het is als of hij met de zweep er achter zit en hem voortdrijft door de vlakke landouwen. Het is, als of hij vreest, dat hij den lezer geen afwisseling kan bieden, en daarom des te meer aan het hollen gaat. Nu en dan komt door eene schitterende wending van zijn rijk talent de dichter, die Streuvels is voor den dag. Eene droge aardrijkskunde is dit niet, doch ook hebben wij hier geene dichterlijke impressie, waarvan eene boeiende stemming uitgaat. De auteur heeft een middenweg gekozen, doch ik betwijfel, dat het de gouden is. Liever zou ik hebben gehad, dat hij uit enkele gedeelten van het land, dat zijne schoonheid heeft, eenige merkwaardige sensaties had te voorschijn gehaald. Ik had hem graag zien mijmeren of met het oog zoeken den waterspiegel in een put of loopen in

dit of dat bosch, wat hij dan met name zou hebben moeten noemen. Doch mijn wensch is te vergeefs en hij zal het mij niet euvel duiden, als ik zeg nu en dan nog liever naar den eenvoudigen Baedeker te willen grijpen.

Hoe goed hier de beschrijving ook is, er zit geen perspectief achter. Al het getoonde verheft zich op gelijke hoogte. Het schijnt alles bedacht. Het is soms als of hij die streken niet uit eigen aanschouwing kent, want wat hij vertelt is op allerlei landen toepasselijk en ik denk daar bij aan het woord van een Duitscher, die mij eens zeide: 'Die Welt ist überall so ziemlich egal'.

Wij krijgen bij de dorpen de reproductie in woorden van hun uiterlijk aspect. De verschillen die hij zegt, dat tusschen die dorpen bestaan, doet hij slecht uitkomen. Hij rent van de eene plaats naar de andere en alles, wat hij zegt, kan men toepassen op ieder dorp, dat hij beschrijft, zelfs op die over de Hollandsche grenzen. De auteur vervalt daar door in eene onvermijdelijke eentonigheid. Wel blijkt hij ook hier de virtuoos te zijn, dien wij in hem sinds lang hebben leeren kennen. Magistraal laat hij straten en huizen aan ons voorbij trekken als in een film. Dit is een virtuositeit zonder weerga, doch even als de virtuozen op het klavier, wanneer zij de honderden variaties laten opklinken, geen duurzamen indruk maken, zoo ook hij, wanneer hij de landschappen van Vlaanderen afroffelt.

Nadat hij ons van huizen, van lage huizen en groene boomen heeft verteld, van een kerkje en dergelijke dingen, komt hij ons eenige bladzijden verder ongeveer hetzelfde zeggen. Wel is zoo de werkelijkheid, doch dat is niet eene werkelijkheid, die wij zoeken. Wij willen die met meer particulier relief. Wij eischen meer merkwaardigheden, doch die geeft hij zelden of nooit. Wat hij nu in veertig of vijftig bladzijden zegt, had hij dikwijls in vier of vijf kunnen doen. Wanneer hij zich had opgeheven tot een hooge kunst, waaruit een diep gevoel of eene buitengewone schilderachtige visie zou spreken, dan konden wij vrede hebben met dit knap geschrijf. De taal is er niet op de eerste plaats om er beschrijvingen mee te geven Die dat uitsluitend er mede wil doen, gaat in tegen hare natuur. Een te lang volgehouden beschrijving veroorzaakt bij den lezer verwarring en hij ziet al spoedig niets meer van wat hem voor de oogen wordt gezet. Eenige korte sobere indicaties stellen de aanschouwelijkheid meer vast dan de ellenlange opsommingen van dingen.

Ook lijkt het geheel niet speciaal gezien, het maakt somtijds den indruk, dat hij het in zijn studeerkamer naar vage herinneringen van vroeger met een aardrijkskundig handboek naast zich in elkaar heeft gezet. Het ware beter geweest, dat hij eenvoudig had opgeteekend, wat hij zelf had gezien, iets wat hij zoo voortreffelijk heeft gedaan in zijn oorlogsboek. De fout van dit werk is, dat er niet in is geparticulariseerd. Hier is alles algemeen.

Even goed als ik, weet Streuvels, dat Flaubert in het na zijn dood uitgegeven werk *Par les champs et par les grèves* iets heel anders heeft geleverd. Daar hebben wij niet alleen de magistrale beschrijving, die aantrekt, maar onze belangstelling wordt voortdurend verlevendigd, door dat bij ieder huis, bij ieder dier of boom wordt verteld, wat hij speciaal heeft gezien. Wannneer hij van een herberg spreekt, dan is dat niet een herberg in het algemeen, maar de bepaalde, waarin hij heeft vertoefd.

Wel ontbreekt bij Streuvels niet de gloed van de zeggingskracht, maar ik twijfel eenigzins aan de juistheid van zijne waarneming, wanneer hij het volgende schrijft op pag. 35: ‘Doch eens dat de heide zelf levend wordt, aan 't bloeien gaat, is 't alsof een wonderlijke adem over 't oppervlak geblazen, heel de streek ineens aan 't gloeien heeft gebracht; één vloed is 't van 't edelste purper, een schuimende wijndroesem, eene sneeuw van wollepluis, die als een tapijt openspreidt, met kleisters van levend vuur, een goudbrand, waar de bremstruiken in de bloeme staan, zoover oogen dragen kunnen, en waar eene welriekende wind over waait, zoo bedwelmend als het verrukkelijk kleurtooisel zelf’. Het is n.l. niet zeer waarschijnlijk, dat de goudbrand der bremstruiken tegelijk met ‘de schuimende wijndroesem’ van de bloeiende heide te zien is. Gewoonlijk gaat de eerste aan de tweede een paar maanden vooraf.

Vele van de talrijke illustraties zijn sprekend van realiteit, doch vele ook hebben niets bizonders, zij konden even goed menschen of dieren of dingen uit Gelderland of Overijssel voorstellen.

Hier in dit boek heeft Streuvels de kunst verstaan geweldige tafereelen voor ons te ontrollen, doch in zijne donderende descripties ziet men den bliksem niet. Het moet niettemin worden gezegd, het gebaar van dezen gids-door-zijn land is magistraal.

F. Erens.

[Tweede deel]

Oud-Nederlandsch aardewerk.

Old Dutch Pottery and Tiles by dr. Elis. Neurdenburg, translated by Bern. Rackham. Benn Brothers London, 1923.

I.

Sedert, in 1878, de Franschman Henri Havard bewondering vroeg voor de producten der oude Delftsche ceramiek, is de dáárvoor toen maar zéér matige belangstelling werkelijk gaan groeien. Langzaam wel, maar ook gestadig. Naast de reeds oudere collectie-Loudon ontstonden andere, waarvoor speurzin en smaak goede stukken wisten te bemachtigen; de kring der liefhebbers breidde zich uit. En toen de verzameling in het Amsterdamsche Rijksmuseum steeds belangrijker begon te worden, in 1904 bovendien een der beste particuliere collecties, die van mr. A.H.H. van der Burgh als legaat in het Haagsche Museum terecht kwam, werd de voorkeur van enkelen een liefde van velen. Men begon elkaar de bijzondere exemplaren te betwisten; bij de antiquairs en op de veilingen stegen de prijzen gaandeweg, tot zij ten slotte op haast ongelooflijke hoogte kwamen.

Gelijktijdig bleek de stijgende belangstelling uit de aangroeiende litteratuur. Bremmer schreef in 1908 zijn ‘practisch aesthetische studie’ over Delftsch aardewerk en in 1909 verscheen Havards werk, belangrijk uitgebreid, in een tweeden druk. Verschillende kleinere studies, meestal over speciale onderdeelen, brachten nieuw materiaal.

Het is een der verdiensten van dr. Pit voor de kennis onzer

Nederlandsche ceramiek, - en wellicht juist eene, die de schrijvers van het boek, dat mij aanleiding geeft tot deze bespreking, bewogen heeft het aan hem op te dragen -, dat hij ongeveer ter zelfder tijd de studie van het onderwerp op een ruimer plan bracht, door de aandacht te vragen voor de vroege Nederlandsche majolica. Hij vond in enkele gaandeweg verworven voorwerpen voorloopers van het te Delft tot verfijning gebrachte kunsthandwerkproduct en wees daarin Italiaansche en Spaansche invloeden aan, die de door Van Mander geboekstaafde overlevering omtrent de leerjaren van den Haarlemschen pottenbakkerszoon Hendrik Cornelisz Vroom te Sevilla bevestigen kwamen.

Sedert heeft zich het onderzoek naar de historie onzer ceramiek voor een belangrijk deel juist op deze voorloopers gericht, al werd er ook voortgewerkt aan een grondiger kennis van het meer eigenlijk-Delftsche product. Bij dezen laatsten arbeid blijkt het oude standaardwerk van Havard, ook in zijn vermeerderde uitgave, minder betrouwbaar dan aanvankelijk werd gedacht, en wordt, bij meer zekerheid ten opzichte van enkele punten, het aantal vraagteekens bij andere grooter. Vooralsnog is het eerstbedoelde onderzoek echter aantrekkelijker, omdat op dit ruimer en ook in het algemeen minder bekende veld meer te ontdekken valt. De laatste jaren hebben daarvoor enkele ook inderdaad zeer belangrijke resultaten opgeleverd. Scherven-vondsten van oude majolica in Friesland en in Rotterdam[1)] brachten veel nieuw materiaal, archivalische ontdekkingen betreffende de vestiging van een Italiaanschen pottenbakker te Antwerpen en van een zijner zoons te Middelburg, deed de veronderstelling, dat de invloed van Italië via Antwerpen zich ten onzent liet gevoelen, komen naast die, welke op den weg langs Sevilla wees.

Intusschen werd de belangstelling ook meer algemeen gericht op een deel der ceramische productie, dat tot nu toe als zeer ondergeschikt behandeld was: dat der tegels. De beteekenis, die de ontwikkeling der ornamenten en der kleuren kon hebben voor de beantwoording van verschillende vragen, niet alleen die betreffende buitenlandsche invloeden, maar ook

1) Resp. door N. Ottema en A. Hoynck v. Papendrecht, die hun resultaten publiceerden. Zie voor de titels hunner werken en de verdere litteratuur: de bibliographie in het besproken werk.

andere betreffende de gevoeligheid en begaafdheid der Nederlandsche pottenbakkers-zelf, begon duidelijk te worden. Het bestaan van een reeds gedurende jaren, vooral uit bewondering voor die begaafdheid, bijeengebrachte tegelcollectie, maakte de bestudeering gemakkelijk en toen deze verzameling[1)] met hulp van verschillende particulieren door het Rijk kon worden aangekocht voor het museum Huis Lambert van Meerten te Delft, werd een prachtige gelegenheid voor studie en vergelijking geschapen[2)].

De oude Nederlandsche ceramiek is dus heel wat beter bekend geworden. De openbare verzamelingen van Amsterdam - waar de collectie-Loudon den rijkdom aan 'Delftsch' onovertroffen heeft gemaakt -, van Delft, Rotterdam, den Haag, Leeuwarden en laatstelijk Arnhem, - waar de zeer rijke collectie-Van Verschuer in het Gemeente-museum een plaats kreeg, - geven een schat van materiaal over het geheele tijdvak, dat, zoo nog noodig, kan worden aangevuld met wat in het buitenland, bijv. in het Musée du Cinquentenaire te Brussel (de omvangrijke collectie-Evenepoel) en in het Victoria and Albert Museum te Londen gevonden wordt.

Zoo is het waarlijk niet vreemd, dat zij, die in de ontwikkeling der ceramiek belangstellen, behoefte gevoelen aan eene samenvatting van wat er bekend is. De serie ceramische handboeken, welke in statige kwartijnen door Benn Brothers kostelijk uitgegeven wordt, was voor zulk een samenvatting zeker de plaats, terwijl mej. dr. Neurdenburg, die als ambtenaar van het Nederlandsch Museum de beschrijving der collectie-Loudon maakte en de verdienstelijke handleiding over Oud-Aardewerk (tweede druk in 1920) samenstelde, zeker aanspraak maken kon op de onderscheiding, dat zij de auteur van dit boek zou zijn; niemand minder dan de bekwame leider der ceramische afdeeling van het Victoria and Albert Museum, B. Rackham, heeft de vertaling op zich genomen en bovendien zijn hulp bij de samenstelling van het boek verleend.

Daarom reeds is de verschijning van 'Old Dutch Pottery and Tiles' een gelukwensch waard. Het kostbare boek is voortreffelijk verzorgd en de méér dan honderd zeer goede

1) Van den heer Schouten te Delft.
2) En goed gebruikt! Zie den, door de directrice mej. l. C.E. Peelen samengestelden, Gids van dit Museum.

illustraties maken het tot een mooi bezit voor hen, die onze ceramiek liefhebben en bestudeeren.

Het kan onzen nationalen trots streelen, dat naast Hobsons boek over het Chineesche aardewerk der Ming-periode nu ook een werk over ons Nederlandsch aardewerk is komen te staan. Maar onze nationale trots moet ons toch niet doen voorbijzien, dat dit boek niet, als dat van Hobson, een mijlpaal is in de beoefening der geschiedenis van het onderwerp, dat het behandelt; dat het, m.i. althans, gebleven is beneden de verwachtingen, die men ervan kon hebben, afgaande op de serie, waarin het een plaats inneemt.

Wat mij vooral gehinderd heeft in opzet en uitwerking van dit boek, is het gebrek aan historisch inzicht in het onderwerp. Het blijkt niet, dat de schrijvers het oude Nederlandsche aardewerk zien als een bepaald verschijnsel in een bepaalden tijd en bij een bepaald volk. Hoe nauwkeurig verscheidene feiten worden medegedeeld, hoe knap tal van werkstukken worden besproken, gekarakteriseerd en kunsthistorisch ingevoegd, het geheele geval wordt vrijwel buiten elk verband met het leven van ons volk behandeld, en de algemeene beteekenis ervan kan daardoor niet op haar juiste maat worden gezien, zelfs de ontwikkeling-zelve kan niet worden beoordeeld. De oorzaak daarvan ligt in de toegepaste methode. De schrijfster, een kunstindustrie behandelende, meende te moeten uitgaan van de kunstvoortbrengselen-zelf en niet van de omtrent deze kunstindustrie en haar beoefenaars bekende gegevens. Havard is van de laatste methode een inderdaad afschrikkend voorbeeld, en ik kan mij schrijfsters aarzeling begrijpen, maar aan den anderen kant is het gevaar groot, dat men wel de boomen maar niet het bosch ziet. En aan dat gevaar is de schrijfster niet ontsnapt, waardoor haar boek een boek voor den verzamelaar is gebleven en niet, zooals mogelijk ware geweest, ook voor hem, die belangstelt in onze kultuurgeschiedenis, werkelijk van beteekenis is geworden.

Veel ware verholpen geweest zoo een inleidend hoofdstuk de historische gegevens had saamgevat en de problemen in onderling verband had geplaatst. De verschillende andere hoofdstukken hadden daarvan vanzelf het profijt getrokken. En min of meer uit erkentelijkheid voor veel goeden arbeid, laat men zelfs zeggen als een hulde, ben ik na lezing van het

statige boek in zeer groote trekken een schets gaan ontwerpen voor zulk een inleidend hoofdstuk, welke schets den dienst kan doen eener aankondiging.

II.

Midden op het groote schilderij, waarop Pieter Aertsen een wafelbakkende grootmoeder met haar gezin afbeeldde en dat 1560 gedateerd is[1)], het jaar dat Aertsen van Antwerpen naar Amsterdam verhuisde, zien wij een ‘kluit’ boter liggen op een aardewerk schotel, welke op het eerste gezicht van Italiaansche makelij lijkt, maar omtrent welker herkomst bij nader bezien toch ook andere gedachten rijzen. Zóó brengt juist dit geval ons dadelijk midden in de ontstaansgeschiedenis onzer Nederlandsche majolica, waarmede bedoeld wordt het met een wit tinemail overdekte en daarna, meestal, beschilderde aardewerk. Het zijn immers niet weinig vragen en mogelijkheden, die zich in dit geval voor ons opdoen: Had de op kleur beluste schilder zijn schotel al in Antwerpen gekocht van een koopman, die hem uit Italië had medegebracht, of was het er een die uit Spanje kwam, waar in Sevilla de Italiaan Niculoso een werkplaats had en school maakte, bekend genoeg, dat in later jaren de jonge Vroom er de pottenbakkerskunst ging leeren? Of had misschien Aertsen den schotel gevonden op de werkplaats van zijn voor kort overleden Antwerpschen gildebroeder Guido Andries, in wien men, zeer waarschijnlijk terecht, den uit Castel Durante naar noordelijker streken voor de uitoefening van zijn kunst getrokken Italiaan Guido di Savino, van wien Piccolpasso ons vertelt, heeft meenen te herkennen? In de dagen van Pieter Aertsen toch zetten Guido's zonen het werk van hun vader voort, niet zonder succes, zooals het groote tegeltableau van Paulus' bekeering, nu in het Antwerpsche Vleeschhuis, bewijzen kan. Of tenslotte, want er is nog een vierde mogelijkheid: heeft de schilder, die dit lichte accent in zijn compositie niet ontberen kon, den voorkeur aan een schaal gegeven, die hij in Amsterdam als een soort nieuwtje vond, omdat zich daar eerst kort te voren bakkers van ‘gleyswerck’ gevestigd hadden[2)].

1) Coll. Goudstikker.
2) Zie de Roever: Amsterdamsche pottenbakkerijen. Oud Holland I

Bij de onmogelijkheid om dezen schotel af te tasten, nu, als steeds, het eenige middel om ceramiekproducten afdoende te beoordeelen, zullen wij het antwoord op al die vragen schuldig moeten blijven, maar niet minder dankbaar behoeven te zijn, daar de problemen zijn aangewezen, die onze oudste majolicageschiedenis omgeven.

Zijn het wel problemen? Ja, voor zoover het aantal gegevens nog heel gering is en waarschijnlijk niet of moeilijk zal zijn te vermeerderen, maar neen, als wij zien hoe die weinige gegevens kloppen met de overlevering, welke tijdgenooten als de Italiaan Piccolpasso en de Hollander Carel van Mander ons bewaard hebben omtrent de overneming door ons van de Italiaansche pottenbakkerskunst, direct of via Spanje met als knooppunt het emporium Antwerpen. Terwijl het bovendien voor de hand ligt, dat het zulk een klein-kunst juist gegaan is als zoo menige andere, die denzelfden weg volgde.

Op te merken valt allereerst, dat er bij deze schaal dus evenveel kans is, dat zij van buiten is ingevoerd, als dat zij op Nederlandschen bodem is ontstaan. Als bij zoo menig ander voortbrengsel van een der kunstambachten ten onzent, worden wij genoopt in het oog te houden, dat ons land-zelf er de grondstoffen niet voor leveren kan en dat dus naast den invoer dier grondstoffen, ook invoer van het voltooide product moet voorkomen, en te eerder zal voorkomen, naarmate de behoefte aan het product grooter is.

Zoo werd reeds in de periode van het glazuurloos, eenvoudig aardewerk, waarvan de zoogenaamde Jacobakannetjes een overbekend voorbeeld zijn, een groot deel dezer kannetjes ingevoerd. Later in de zestiende eeuw kwam een geregelde stroom ons land binnen van vaatwerk van veel harder baksel, gedekt met een glanzende glazuur en vaak met reliefs versierd, vervaardigd in de streken langs den Rijn, waarvan Keulen de marktplaats was. Het kon ten onzent niet worden gemaakt, daar de plaatselijke pottenbakkerijtjes noch technisch noch financieel krachtig genoeg waren. Wel had men ook hier de bedekking met een glazuurlaag toegepast; niet de zoutglazuur der Rijnprovincie maar een doorzichtige loodverglazing, die ook kleuren doorlaat. Maar beter product dan het gewoonlijk als boerenaardewerk aangeduide goed, waarvan de jongste voortbrengselen ten plattenlande nog technisch niet veel beter

zijn dan de oudste, was en is er niet van gekomen. Wel leverden bespuiting of inlegging met anderskleurige klei soms aardige resultaten, maar zij, die kostbaarder, goed versierd aardewerk wenschten, vonden in de zestiende eeuw toch veeleer hun gading bij de voortbrengselen van Raeren, Siegburg, enz., die in groote hoeveelheden door de Keulsche 'pottenschuit' werden aangevoerd.

Eigen industrieele ontwikkeling van beteekenis is blijkbaar nog niet mogelijk, voorzoover wij weten is er zelfs geen poging toe gedaan. Dat wordt anders als de Keulsche pottenschuit een concurrent krijgt door den invoer van een veel levendiger, fleuriger product, de Italiaansche majolica. De op het witte tinemail frisch uitkomende, sterke kleuren moesten onzen zestiendeëeuwschen voorouders wel naar den zin zijn: in leven als in kleeding zochten zij de sterke contrasten. Als zich in Antwerpen een ondernemend Italiaan gevestigd heeft, komen er Brabanders, die de kunst navolgen. De Liggeren van het Antwerpsche Sint Lucasgilde vermelden tal van 'geleywerkers', ook plateel- of schotelbakkers genoemd, in tegenstelling tot de van oudsher bekende 'potten'bakkers. Hun aantal zou niet zoo groot geweest zijn, wanneer niet een verandering in enkele huishoudelijke gebruiken, vervanging van houten borden en nappen bijvoorbeeld, de behoefte aan het product tamelijk sterk had doen gevoelen. In Middelburg heeft archiefonderzoek een zoon van den bovengenoemden Guido Andries, Joris, ontdekt; enkele kleurige, eenvoudige, apothekerspotjes bij grondwerken in de Middelburger abdij gevonden, leggen wellicht getuigenis af van zijn werkzaamheid. Maar het moest moeilijk vallen zoo dicht bij Antwerpen een bedrijf tot ontwikkeling te brengen, dat ook dáár bloeide. Eerst noordelijker, in Holland, kon een eigen afzetgebied gevonden worden en tegen 1560 begint de vestiging in Amsterdam en Haarlem. Van Mander bijvoorbeeld vertelt ons van den vader van den zeeschilder Vroom, dat hij een 'beeltsnijder (was), die hem begaf tot de const van plateelen oft porceleynen te maecken'. Hij muntte uit door zijn 'couleuren' en verbaasde de menschen door 'vreemde drinckvaten, daer men niet wist waer den mont aan(te)stellen'. Uit archiefbronnen kennen wij ook nog Ariaen Jansz., die een groote werkplaats had in de Kleine Houtstraat.

Maar het bleven nog uitzonderingen; de tijden waren er niet naar om, tegen de concurrentie van Antwerpen in, een kunsthandwerk vasten voet te doen krijgen in onze streken. Eerst nà den val van Antwerpen en als de jonge Republiek langzaam maar zeker een tijd van economischen bloei ingaat, blijkt er van vestigingen op ruimer schaal en vindt men, naast de aloude 'pottenbakkers', de 'plateelbakkers' en de 'geleywerkers' geregeld vermeld. De traditie wijst Haarlem als het middelpunt aan en dat lijkt niet vreemd, wanneer wij denken aan de positie, die Haarlem op dat moment ook in de andere kunsten inneemt. Omtrent Amsterdam zijn meer gegevens dan de Roever publiceerde niet bekend geworden, en, al kunnen wij aannemen, dat het 'geleywerk' er zich bleef handhaven, het is zeer wel mogelijk, dat het in qualiteit van het Haarlemsche de mindere was. Is het de meer artistieke opvatting die Haarlem doet vóórgaan, omdat misschien de jonge Hendrik Vroom, die door zijn stiefvader reeds aan het plateelschilderen was gezet, en die, naar Spanje en Italië gezonden om daar het eigenlijke schildersvak te leeren, ook dáár, telkens als het hem minder naar den vleesche ging, 'hem gheneerende was met plateelschilderen' -, omdat die jonge Vroom de 'majoolkens ofte porceleynen' niet geheel vaarwel gezegd heeft, toen hij in de vaderstad terugkeerde, ook al gaf zijn schepenschildering hem daar op den duur een kostwinning? Gelijktijdig met hem, te beginnen na 1580, vond ik in Haarlem Jan Nannincx, Cornelis Lubbertsz., IJsbrant Barrits, Lubbert Cornelisz., Jan Willemsz., Jan Claesz. en Jan Arisz. In 1598 kocht de Antwerpenaar Hans Barnaert Vierleger het huis van Cornelis Lubbertsz. Dáár eindelijk hebben wij misschien eenige houvast aan bewaard gebleven werkstukken. Er zijn namelijk enkele schotels, die zeer sterk een Zuid-Nederlandsch, of Antwerpsch, cachet dragen, maar die toch aan Hollandsch werk ook doen denken. Zij dragen als meesterteeken, de aaneengekoppelde H. en B., met daaraan in het midden bovenaan een V verbonden, welk teeken men als H.v.B. pleegt te lezen, maar dat evengoed, - gegeven de monogramkunstjes dier dagen - als H.B.V. kan worden ontcijferd. Zij zijn 1601 en 1606 gedateerd, en merkwaardig genoeg is er verwantschap met een 1583 gedateerde, zich te Londen bevindende schotel die C.L. gemerkt is. Vinden wij in deze laatste

letters den Haarlemmer Cornelis Lubbertsz. terug, dan waag ik de veronderstelling, dat wij in dit kleine groepje het werk van een Haarlemsche werkplaats met Antwerpsche tradities te zoeken hebben.

Zulke Antwerpsche tradities kan men ook, zei ik reeds, te Middelburg verwachten, eveneens te Dordrecht, waar zich in 1586 de Antwerpsche geleywerker Jan Heyndricks vestigde. En er zullen nog wel meer plaatsen zijn, die getracht hebben dezen tak van nijverheid tot zich te trekken. Maar de eenigszins wilde, stuurlooze overplanting van zuidnederlandsche nijverheid naar onze streken, aangemoedigd door de economische concurrentiepolitiek der stedelijke overheden, heeft niet lang kunnen standhouden. Al vrij spoedig begonnen de beoefenaars van verschillende bedrijven zich op die bepaalde centra samen te trekken, waar de omstandigheden voor hun bedrijf het meest gunstig waren. Het pottenbakkersbedrijf speciaal moest kunnen beschikken over vrij groote ruimten als werkplaatsen en over door goed water omgeven stukken land voor het 'wasschen' en droogen van de aarde. Ook moest men de grondstoffen gemakkelijk aangevoerd kunnen krijgen. Daar was in de eerste plaats de 'aarde'. Onvermijdelijk was, dat het grootste deel uit het buitenland werd gehaald[1)], gedeeltelijk uit België of Frankrijk, gedeeltelijk uit de Duitsche Rijnstreek, soms uit Engeland. Gemakkelijke verbinding te water was dus gewenscht. Voor een vijfde deel kwam binnenlandsche aarde in aanmerking; aarde geschikt voor de pottenbakkerij in de buurt te hebben, moest voordeelig zijn. Voor de verwen en voor de grondstoffen der tinglazuur was men ook op invoer van buiten aangewezen.

Het schijnt, dat beter dan andere de Delflandsche aarde aan de eischen der pottenbakkers voldeed; de gunstige ligging van Rotterdam en Delft, met Delfshaven, ten opzichte van den aanvoer van de zooeven genoemde grondstoffen, gaven bovendien voordeelen, die tenslotte, in de eerste jaren der 17de eeuw, de aardewerkindustrie haar belangrijkste centrum deden vinden in Delft en Rotterdam; Haarlem heeft afgedaan[2)].

1) Het recept van Delft geeft een mengsel op van 11 kruiwagens: 6 Doorniksche, 3 Rijnlandsche en 2 Delftsche aarde. Ook Rouaansche en Engelsche (Theemsche) aarde werd gebruikt.
2) Ik vond in 1650 Delftsche plateelschilders vermeld, die hun opleiding gekregen hadden op de Haarlemsche werkplaats van Verstraten.

Ook tusschen deze beide plaatsen kwam het gaandeweg tot een soort arbeidsverdeeling. Rotterdam, dat aanvankelijk ook schotelgoed maakte, werd tenslotte in hoofdzaak de plaats voor het bakken van versierde tegels; Delft, waar wij in de zeventiende eeuw ook tegelfabrieken vinden, werd toch hoofdzakelijk voortbrengster van schotels, borden, kommen en ander sieraardewerk.

Het zou merkwaardig zijn te weten, waardoor deze arbeidsverdeeling zóó werd gemaakt. Dat de tegel een groot uitvoerproduct was (Spanje, Portugal, Zuid-Amerika zelfs vinden wij als afnemers in het groot) kan Rotterdam in zijn gunstiger ligging een voorsprong hebben doen vinden. Dat er in Delft, door het werkloos worden van de talrijke brouwerijen, ruime werkplaatsen waren eenerzijds en dat er anderzijds kapitaal naar emplooi zocht, kan aan de Delftsche aardewerkbeoefenaars de mogelijkheid hebben geopend van fijner, doorwerkter arbeid. De kunstontwikkeling steeg er in het algemeen tot grooter hoogte en vooral kwam zij met een aristocratische verfijning. Het klinkt niet geheel onaannemelijk, als een scherpzinnig Duitscher, die onze kunst goed kent en ons land en zijn oude steden liefheeft, verband wil leggen tusschen het gesloten, intiem, geïsoleerd karakter van de stad-zelf en het karakter van haar inwoners en vooral van haar kunstenaars[1].

Er was echter nog een factor, die, zoodra de Delftsche specialiseering een aanvang genomen had, haar niet alleen belette terug te keeren, maar zelfs dwong steeds verder dóór te gaan. Die factor is het optreden van een nieuwen buitenlandschen concurrent, gevreesder dan eenige vorige, zelfs dan de Keulsche pottenschuit, welke trouwens hare concurrentie nimmer heeft opgegeven. Ik bedoel het Chineesche porcelein. In korten tijd loopt de nog jonge Hollandsche majolicaindustrie gevaar doodgedrukt te worden tusschen die twee in massa aangevoerde ceramische producten, die beiden iets op haar vóórhebben: grooter hardheid[2].

Maar het Chineesch porcelein had nog meer vóór: het overtrof in qualiteit, fijnheid en kleur alles wat men tot nu toe

1) Max Eisler, *Alt-Delft*, Kultur und Kunst. Elsevier, 1923; bijv. blz. 278.
2) De groote Duitsche aanvoer in Rotterdam, maakt in R. de concurrentie het zwaarst; ook daarom kan men zich er bepaald hebben tot den niet bestreden tegel.

kende: de harde, meer glasachtige massa, de dunne wanden, de eigenaardige beschildering in helder blauw, dit alles deed het scherp afsteken tegen het toch vaak nog lompe goed, dat onze pottenbakkers afleverden. Ook tegen de meerderheid van de italiaansche majolica, omdat men hier zeker niet de mooiste producten van Faënza of Deruta kende[1)], evenmin als hier - al moet er wel Perzische fayence geweest zijn[2)] - de goede islamische ceramiek doordrong. Onmiskenbaar heeft het verschijnen van het Chineesch buitengewonen indruk gemaakt, en de ondergang van onze zuiver inlandsche ceramiek - behalve het kunstelooze boerenaardewerk en natuurlijk de onbevochten tegel-industrie - is er het gevolg van geweest. Slechts in Delft heeft men den strijd volgehouden, maar niet met het oude, eigene, doch met een imitatie van het nieuwe, concurreerende product.

Het verschijnsel is belangrijk, maar, ofschoon in het algemeen bekend, nog nooit in de bijzonderheden bekeken; en juist deze kunnen in dit geval heel leerzaam zijn; ik moet hier dus wat uitvoeriger worden[3)] en enkele cijfers en feiten naarvoren brengen, die ons daaromtrent inlichten.

Wel heeft Fruin in zijn studie over de Groots de Jure Praedae de historie verteld van de groote hoeveelheid porcelein, welke met de Portugeesche kraak Catharina in 1604 door Heemskerk was buitgemaakt, en wist men daardoor, dat toen die massa - na aftrek van belangrijke geschenken - publiek is geveild; maar het is niet opgemerkt, dat reeds terstond de porceleinhandel een belangrijk onderdeel werd van de taak der uitgezonden Compagniesambtenaren, hoewel ook in de publicaties van koloniale historiebronnen (in de Daghregisters, in Colenbranders Brieven van Coen, o.a.) herhaaldelijk daaromtrent aanwijzingen te vinden zijn. Maar de archieven in Patria vertellen veel meer. Leerzaam voor ons doel is de

1) Dat reeds op stukken van Van Eyck, Rogier enz. Italiaansche en Spaansche majolica voorkomt, bewijst, dat deze althans in zekere kringen bekend was, algemeener bekendheid komt echter pas in de zestiende eeuw.

2) Op een stilleven van Floris van Schooten, begin 17de eeuw, bijv. staat een blauw beschilderd bordje met ontegenzeggelijk Perzisch motief.

3) Bijzonder erkentelijk ben ik dr. J. de Hullu, die mij het onderzoek in de archieven der O.I. Comp. bijzonder gemakkelijk maakte door mij zijne talrijke reeds vroeger gemaakte aanteekeningen af te staan.

'memorie op de coopmanschappen, die men van Oost Indien naer het vaederland sal senden', welke den 21 Nov. 1614 aan den te Patani, op de Oostkust van het Maleische schiereiland, gevestigden Compagniesambtenaar Hendrick Jansz. gestuurd werd, en waarin werd verlangd: 'Oock groote quantiteit van alderhande porceleynen, meest alle pladt goed als boterschotelen, fruitschotelen, andere schotelen, weinich halve fruytschaelen, goede partije schotelen die tstuck een quaert van een reael van achten costen, oock een deel bier en brootscoppen van alle soorten; geen wit, maer alle geschildert blaeu werck; maer geene van dat geheel cleyn goet, te weten van het aldercleynste, daeraff datter 440 int schip Der Veer gesonden sijn, daeraff sult geen seynden; moeten veel grooter sijn, jae wel vier mael soo groot; oock partije flessen ende fraeye bloempotten ende voorts andere fraeyheyt; maer sendt oock geene van de aldergrootste soorte van schotelen; daeraff sijn wij noch genouch gestoffeert.' De inkoop beliep in 1614 (Coen I p. 95) niet minder dan voor een waarde van 25.000 realen, terwijl men later ook nog tegen olifantstanden ruilde, (ibid. p. 213). Daar dit niet alleen stond[1)], was het gevolg, dat Coen reeds in 1617 adviseerde (p. 267) om jaarlijks niet meer dan voor 3000 realen te koopen en te trachten een deel der lading weer in Suratte en Arabië van de hand te doen. Van hun kant schrijven de Bewinthebbers in Patria (7 Dec. 1619), dat men de grove soorten en de groote kommen liever niet zenden moet, 'alsoo tlandt daeraff vervult is'; maar wel stellen zij prijs op enkele betere soorten en begeeren 15 of 20.000 fijne boterschotelen, 8 of 10,000 fruitschaelen en allerlei soort koppen[2)]. Voorts wenschte men rijsttafelgarnituren, 'alsoo bij eenige curieuse persoonen daer seer naer wert gevraecht, als hebbende alsulcke soorten verscheyden mael gesien'. Toch dringen al in Mei 1620 de Heeren XVII weder

1) Met het schip Vlissingen bijv. werden in 1612 uit Bantam verscheept: '38.641 stucx fijn porceleyn so cleyn als groot'; in 1615 kwamen met het schip Gelderland: '69.057 stucx porceleynen'.
2) 'Doch dienen dese coppen te sijn met rechte oft steyle kanten ende niet omleggende, geleyck de gemeyne cameelscoppen ordinaerlijk plegen te wesen, alsoo de soorte van de steyle canten wel een vierde paert meerder waerdich sullen wesen als de omleggende canten ende sullen oock by groote pertijen connen worden vertiert'.

aan op een zending van niet minder dan 68.000 stuks[1].

Men bracht - het bleek reeds - deze stukken aan den man door het houden van publieke veilingen. Al den 25 April 1607 besloten de Heeren XVII tot een 'openbare venditie van porcellijnen, tapijten ende andere vreemdicheden', door de Kamer van Amsterdam. In 1609 werd aan de Kamer van Zeeland machtiging voor een veiling gegeven en in 1614 wederom. Welk een omvang zulk een veiling had kan men begrijpen uit het feit, dat deze laatste van 12 Mei tot 2 Juni duurde. In 1615 kreeg ook de Kamer Delft verlof tot een veiling, onder voorwaarde, dat men de ervaring der Amsterdammers zou te hulp roepen. Dat in Delft reeds zóó vroeg eenige tienduizenden stuks Chineesch verkocht werden, moet wel van groote beteekenis geweest zijn. En wij behoeven, om dat te beseffen, maar een goeden Delftschen inboedel te beschouwen, zooals wij er een kennen in dien van den schilder Jan Jacobsz. van Velzen[2], welke na zijn dood (in 1656) geïnventariseerd werd. Daar waren 22 stuks Italiaansch aardewerk[3] 'soo op als vóór de Schoorsteen', maar méér dan 1000 stuks Chineesch.

Het succes der porceleinveilingen deed Bewindhebbers nog verder gaan dan het doen van louter bestellingen in de Oost. Men begon[4] van hieruit 'monsters van fatsoen' te zenden voor de meest begeerde zaken. Die 'monsters' werden vooral

1) Ik neem den brief, die een denkbeeld geeft van de gezonden voorraden, over: 'In langen tijt en hebben geen porceleynen overgecregen, waerdoor die nu eenichsints wel begeert sijn. Uwe E. sal doen coopen een goede pertye van de fijnste die men can becoomen, een goede pertije middelbaer sorteringhe, ende dan van sulcx als ons ordinaris is toegesonden geweest; twelck groff was, ende specialyck versoecken: Van de grootste schotelen schoon 500 st.; een slach cleynder 2000 st.; een slach noch cleynder 4000 st.; dubbele boterschotels 4000 st.; enckelde 12000 st.; fruytschaelen 12000 st.; halve fruytschaelen 3000 st.; cameelscoppen 4000; halve cameelscoppen 4000; clapmutsen 1000; halve clapmutsen 2000; saucieren 8000; tafelborden 8000; andere cleynicheden sorteering naer advenant.
2) Bredius, Künstlerinventare III 875 en vlg., zie 884.
3) De invent. noemt het 'porceleyn ofte straetwerck'. Met 'straetsche' schotels worden de via de straat van Gibraltar aangevoerde bedoeld; het is de gewone uitdrukking voor Italiaansche majolica.
4) De eerste vermelding dezer gewoonte is in een resolutie der Kamer Amsterdam 23 Oct. 1636.

gebruikt voor den zich op Formosa ontwikkelenden handel[1] - die ook de Japansche ceramiek binnen het gebied der belangstelling trok - en wij lezen in 1644 en '45 bijvoorbeeld van ‘porceleyn, fijn, curieus ende neth geschildert naer de behandichde Vaderlantsche monsters’.

Eindelijk, uit een resolutie van 9 Mei 1661, wordt ons de vorm dezer monsters duidelijker, daar men toen besloot ‘eenige modellen tsij van hout *off aerdewerck* te laten maecken van soodanige sortementen en blomwercken als gemeent wordt, dat het Japans porceleyn hier te lande meest begeert ende getrocken worden sal, ende deselve na Indien aen den Generael en Raden tot derselver naerichtinge te senden’.

Ik onderstreepte het woord aardewerk, omdat hier voor ons onderwerp een merkwaardige aanwijzing ligt. Immers hier wordt de aardewerk-nabootsing van Chineesche - of Japansche - en hier gezochte, porceleinen voorwerpen toegepast, op aanwijzing der Compagnie, voor de standaardmodellen bij verdere bestelling. Waarom zouden de aardewerkbakkers, die dàt konden, niet dergelijke nabootsingen ook in den handel brengen, om voor kleine beurzen bereikbaar te maken, wat voor deze in originali onbereikbaar was?[2]

Plaatsen wij nu naast deze feiten hetgeen wij weten van de fabricatie van blauw en wit aardewerk, dan is de samenhang inderdaad zeer nauw. Immers reeds 4 April 1614 werd aan Claes Jansz. Wijtmans monopolie verleend voor het vervaardigen van ‘allerley porceleynen, bij hem geïnventeerd, die de schilderie ende aerde tamelijck gelijckformig sullen sijn de porceleynen, comende uyt wijde vreemde landen’. Deze Wijtmans begon zijn arbeid weldra in Rotterdam en hielp

1) 25 Febr. 1643 bijv. kwamen per jacht Lillo van dit eiland alléén 129.036 stuks.

2) In de Beschr. v. Amsterdam door M. Fokkens van 1662 vinden wij herhaaldelijk gewag gemaakt van den rijkdom aan Oostersche kunst in de Amsterd. patriciershuizen. Hij verhaalt ons ook van den kunsthandelaar Pont op de Keyzersgracht, ‘daar de beste Oost-Indische en uytheemsche kostelijckheden te koop zijn,... de uytnemendste porceleynen die ooyt Oostindien overzendt..... De groote Princessen en mevrouwen, die hier binnen Amsterdam komen bezoeken dit huys,’ (ed. 1662, p. 71). Honderd jaar later ziet mrs. Calderwood (Letters a. Journals, 1756) in een Amsterd. porceleinwinkel voor minstens 40.000 pond aan Chineesch, Japansch en Saksisch porcelein!

15 jaar later een zoon aan een gelijke werkplaats in Utrecht. Zelf echter schijnt hij tenslotte in hoofdzaak tot de tegelfabricatie te zijn overgegaan, waarin hij naast zijn verschillende vakgenooten een zeer goed figuur maakte[1]. Aanvankelijk heeft Rotterdam aantrekkingskracht ook voor Delftsche plateelbakkers, waarvan enkele zich er vestigden (Valckenhof en Van der Houven o.a.), later is de beweging omgekeerd en vinden wij Rotterdammers te Delft (Valckenhof Jr. bijv.). Want omstreeks 1650 heeft, volgens de overlevering en archivalische gegevens bevestigen dat, Delft zijn centrale plaats in de aardewerkfabricage gekregen, door de ontwikkeling der specialiteit: imitatie van blauw met wit Chineesch porcelein. Blijkbaar heeft toen een technische vooruitgang in de vervaardiging van de tin-email, misschien een verbetering van Wijtmans uitvinding, de mogelijkheid geopend op een dichter nabijkomen van het oostersche voorbeeld dan men het reeds 30 jaar beproefde. Werkstukken van Aelbrecht de Keyser staan aan het begin van een groep in dit genre, andere van Samuel van Eenhoorn aan het begin eener iets latere tweede.

Het spreekt vanzelf, dat men het Chineesch niet uitsluitend namaakte, d.w.z. getrouwelijk oostersche voorbeelden copieerde. Er zijn ook tal van stukken op die voorbeelden geïnspireerd, of met hulp van Chineesche motieven tot iets meer eigens geworden; tenslotte heeft men ook wel oudere of gelijktijdige prenten overgenomen of zelfs uit de vrije hand Hollandsche tafereelen of landschappen geschilderd. Maar altijd, ook bij de laatste, blijkt in het oog gehouden te worden, dat de smaak der koopers beheerscht werd door de bewondering voor de Chineesche import.

Dit is de hoofdzaak, want dit verklaart, hoe het mogelijk is, dat bijna gedurende eene eeuw het kunstaardewerk-vak een bedrijf leverde, waarin men gaarne kapitaal stak, en dat dus door tal van lieden werd ondernomen. Op een hoogtepunt vinden wij niet minder dan 30 fabrieken te Delft; buiten Delft verschijnen er in verloop van tijd verschillende, die op hoop van gewin met Delftsche knechts gesticht waren: in den Haag, Schiedam, Rotterdam, Arnhem; maar ook buiten de

1) Omtrent de Rotterdamsche aardewerk-fabricage zijn wij uitnemend ingelicht sedert in 1920 het werk van den heer Hoynck van Papendrecht verschenen is: De Rotterd. plateel- en tegelbakkers.

grenzen: bekend zijn pogingen van den Franschman Révérend om Delftenaars mede te lokken; in Hanau, in Potsdam, in Cassel, in Copenhagen, in Engeland - Lambeth - vestigden zich Hollanders, of nam men Hollandsche vaklieden.

Zoo was de weinig-zelfstandige, slaafs de mode volgende Hollandsche pottenbakkerskunst door haar technische ontwikkeling tot iets gegroeid, dat een eigen bestaansrecht had verworven en zoodoende zelfs op haar beurt toonaangevend werd voor de mode.

Op dat pas - tegen het einde der 17de eeuw - maakte zich de decoratie dan ook, voor een deel althans, los van Chineesche voorbeelden en komen dientengevolge ook in het blauw-en-wit Delftsch de West-europeesche versieringsmotieven van den tijd - de vroeg-Lod. XIV motieven, waarvoor Marots voorbeelden zooveel gemakkelijk bereikbaar materiaal leverden - waarlijk op den voorgrond. Of dit ook voor een deel samenhangt met den invloed door de réfugié's op den Hollandschen smaak geoefend, kunnen wij alleen vragenderwijs opperen.

Van langen duur kan deze meer eigen richting echter niet zijn en ze heeft maar weinig verder strekkende beteekenis dan de versiering met landschappen en dergelijke, die nooit geheel verdwenen geweest is. Want de concurrentie van het in grooter getale nu ingevoerd[1)] wordende Japansch en ook Chineesch gekleurd porcelein dwong tot een zich wederom aanpassen aan de modegrillen der afnemers. En al is het, technisch gezien, bewonderenswaardig wat de Delftsche pottenbakkers en hun schilders, - bijv. op de fabrieken van Hoppesteyn, Fictoors, Van Eenhoorn, Pynakker, - in polychroom aardewerk hebben weten te bereiken, het geheele product werd toch eigenlijk weer teruggedrongen tot namaaksel. Dat de allerbeste producten daar in zooverre bovenuit komen, dat wij ze thans met meer plezier in handen hebben dan menige oostersche vaas, die er het voorbeeld van was, mag ons niet misleiden. Onze voorouders hadden die voorkeur niet en behalve nu en dan - ik denk aan vorstelijke bestellingen of geschenken - stelden zij het Delftsche product niet hooger

1) Dr. J. de Hullu heeft over de 18de eeuwsche import van Oostersch aardewerk - dat toen als ballast geladen werd - belangrijke gegevens gepubliceerd in Oud-Holland, 1915: De porceleinhandel der O.I. Compagnie en Corn. Pronk als haar teekenaar.

dan wij het de povere producten doen, welke in onze groote ‘galanterie-winkels’ worden te koop gesteld.

Naast het Chineesch en Japansch porcelein en enkele soorten Fransch aardewerk werd het in de 18de eeuw vooral het Saksisch, dat werd geïmiteerd; tenslotte kwam zelfs het Engelsche aardewerk aan de beurt, dat als zooveelste concurrent op de markt verscheen en dat, geholpen door de tijdsomstandigheden, op het einde der eeuw aan de Delftsche aardewerkindustrie den laatsten stoot heeft toegebracht.

De tegelindustrie, welke wij uit het oog verloren, heeft evenzeer een roemloos einde gevonden. Als eigen toepassing der majolicakunst min of meer uit den levenden volkssmaak geboren - hoezeer deze volkssmaak gebruik maakte of geleid werd door motieven aan Italië en via Italië en Spanje aan de islamische sierkunst ontleend, - heeft ze de tradities van het 16de eeuwsche kleurige aardewerk hoog kunnen houden toen het sier-aardewerk reeds tot iets decadents geworden was: enkele grootbloemige tableaux bijvoorbeeld geven nog een mooie stijging te zien nà de majolica's der eerste jaren. Maar toen eenmaal bij de huisinrichting der rijkeren aan den tegel geen belangrijke rol meer werd gelaten, begon een voortteren op de oude motieven, die daardoor van hun pittigheid steeds meer verloren, terwijl daarna het overnemen van picturale gevalletjes kwam, die de oude decoratieve kracht braken, welke ondanks de verslapping van het ornament toch lang nog van beteekenis gebleven was. De achttiende-eeuwsche tegel is in het algemeen het aankijken niet waard.

Dit laatste kan men van het gelijktijdige Delftsch niet zeggen, en daarin ligt het verschil tusschen deze beide uitingen onzer nijverheidskunst. De tegelindustrie is een inheemsche plant, welke na kleurigen bloei wegkwijnt, doordat de bodem haar niet meer voedt; het Delftsch aardewerk is een in de broeikas getrokken gewas, dat fijne en mooie bloemen levert, aan welke wij haar decadentie gaarne vergeven.

Immers de eigenschappen, die in het besloten, aristocratisch verfijnde, met een rijke kunsttraditie begaafde Delft, door dien scherpen concurrentiestrijd tot hoogste ontwikkeling kwamen: kleurgevoel en vaardigheid in de techniek, hebben zich, ondanks de twee tegenwerkende factoren: buitenlandschen invloed en de noodzaak der massa-productie, waarop de

met grootkapitaal en vaak door geldschietende niet-vakmannen gedreven werkplaatsen moesten aansturen, tot op het laatst in een reeks van uitverkoren werklieden gehandhaafd. Geen der Europeesche aardewerken heeft een witte email-laag bereikt van de fijnheid, glans en kleur, welke het beste Delftsch altijd weer onderscheidt, en waardoor het geworden is tot een ceramisch product, dat telkens opnieuw de liefhebbers der ceramiek zal boeien en dat daardoor het volle recht heeft op de waardeering van hen, die liefde en bewondering gevoelen voor wat onze voorouders op het rijke veld der schoonheid hebben voortgebracht.

Maar de kostelijkste stukken, de rijkste en diepste kleuren mogen ons niet doen vergeten, dat, op wijder plan gezien en in de wereldgeschiedenis der ceramiek, het gemis aan eigen kracht en originaliteit als een gebrek moet blijven gelden. De geschiedschrijver onzer Nederlandsche ceramiek zal deze betrekkelijkheid in het licht moeten stellen, ook al klopt hem het hart wat sneller, wanneer hij een roomwit kannetje in handen neemt, op welks zacht glanzend oppervlak een eenvoudige, kleurgevoelige Delftsche plateelschilder herleven deed, wat hem niet minder dan een uitheemsch wonder leek.

H.E. VAN GELDER.

Het leven van Francesco Campana.
De duistere waarheid.

Derde hoofdstuk.

Francesco was toen zestien jaar. Hij was langer en magerder geworden; door de ietwat ingebogen slapen leek zijn voorhoofd nog ranker. Zijn oogen zagen somber, en zijn mond, die vroeger menigmaal in een droomerigen glimlach vaag gëopend bleef, lag nu in een bitteren trek gesloten.

Maanden lang onderkwam zijn geest in een zoo groote dorheid, dat hij niet eenmaal meer dorstte naar een uitkomst. In het beeld van het gezin, te midden waarvan hij verkeerde, meende hij het leven te doorzien als een ziellooze en zinnelooze jacht, gedreven de menschen door een doelloos egoïsme, immers op geld dat zijn eenig doel in zichzelve vond.

Leelijk was de samenleving. Misschien dat er hier en daar in de bergen, in de hooge, ruime stilte, bij enkelen een beter leven bestond; maar het groote leven, zooals hij het nu vóór zich zag, was eng en laag en blind en liefdeloos. Liefdeloos vooral.

- Hielden tante Savina en oom Tito van elkaar? Hij voelde een afstand tusschen die beiden, of ze elk voor zich geheel alleen bestonden. Hield tante Savina wèrkelijk van haar zoons, of was ze maar redeloos trotsch op hen? Hielden Pietro en Gherardo van hun moeder? Nooit dan met een koel en vaak sarcastisch respect spraken zij over haar. De vader leek er soms alleen te zijn als het gezag. En van elkander

hielden de broers heel zéker niet; soms haatten zij elkaar. Pietro vond Gherardo een lamme luilak, en Gherardo beschouwde Pietro hoonend uit de hoogte als een dommen werkezel.

En toch klitten deze vier menschen onlosmaakbaar aan elkaar vast, zoodra zij tegenover de buitenwereld, zoodra zij zelfs maar tegenover hèm kwamen te staan. Zij klitten aan elkaar, niet omdat zij toch eigenlijk wèl van elkaar hielden, maar omdat zij elkaar noodig hadden; omdat zij met hun vieren samen iets bereiken wilden en iets bereiken zouden. En wat bereiken? Een nòg grootere winkel, nòg grootere haast en drukte en zorgen, nòg meer ‘zegen’ en nòg meer geld; geld, waarmee zij niet zouden weten wat te doen, dan lekker en veel te eten, zich een uiterlijk van deftigheid te geven, en desnoods twee bazaars op te richten!

Het doorzien van deze waarheden werd den jongen zulk een beklemming, dat hem zijn eigen verhouding tot hen soms geheel onverschillig was; zoodat hij de gewilligheid zelve leek en de Rovero's hem schappelijker vonden dan te voren. Zij lieten hem verder zijn gang maar gaan. - Een eenzelvige jongen was hij altijd geweest; geen wonder, dat hij noch met Pietro noch met Gherardo, noch met de vrienden der jongens, noch met hun eigen kennissen opschoot, al was hij tegen niemand bepaald onvriendelijk.

Francesco dacht ook weinig meer over de problemen, die hem zoo fel hadden bewogen. Hij was erop afgestompt. Zeker, er bestond dus een God, maar die onbedenkbaar wreed was, of zóó zwak, dat hij de onbedenkbaarste wreedheid toeliet te woekeren. En dat leek hem een nog ellendiger onderstelling. Hij wilde er verder maar niet meer over piekeren.

Zulk een woestijn werd zijn gevoel, dat alle schoons en liefs dat erin wortelde, verwelkte. - Wat hadt je aan die eindeloosheid van het kleine? Zijn geweldige ‘ontdekking’, waarmee hij zooveel bezig was geweest? Wat helderde ze op? En zoo'n reis naar de verste ster, met Galileï in een bootje - zijn droom van Danteske poëzie - was het geen kinderachtigheid?

Tot lezen of studeeren op eigen gelegenheid kwam hij in lange tijden niet meer. Wat zóu hij ook lezen of studeeren? Zoo ging hij gewoonlijk maar wandelen.

En daarin won hij, onbewust, toch iets nieuws: van lieverlede begon hij te houden van deze eenvoudige, eens zoo versmade natuur van vlakte en lage heuvelen, met een enkelen boom, een kerkje. De bleekgroene eentonigheid dier wijde landen, hier en daar een eenzame boerderij, en het sombere zwart van een cypres bij een afgebrokkelden muur, - het had alles een melancholieke rust, die overeenstemde met zijn eigen droefgeestige berusting.

Eens dacht hij met verbazing, waarom hij op een vrijen Zondag nog nooit eens, verder de bergen in, naar S. Felice was gegaan, zes uur loopen heen, vier terug... of met de boot naar Porto San Salvi, en nog twee uur loopen... Dat was toch te doen? Maar tegelijk, in een moede neerslachtigheid, leek het hem ook zoo vreemd-onnoodig. Hoe anders was hij niet geworden. En hoe anders zou de kleine Agata misschien ook geworden zijn... Op zijn kerstkaart had zij niet meer gëantwoord.

Hij liep ook veel langs het meer, dat hij eerst zoo had geminacht. Die grijze, flauwe reven, soms van wat bleekblauw doorgolfd, soms dof zilverig overglansd, die droomerige heuvellijnen, verliezende zich in een vaag verschiet van damp en water, zij waren hem lief geworden.

In de vroege Maartavonden, stil en zoel of het zomer was, kon hij nog lang op den kademuur zitten. Alleen Benvenuto met het zeere been ontweek hij angstvallig. Hij had een onuitsprekelijken afkeer van dat menschelijk insect. Al diens ‘geluksvogels’ en ‘gelukskinderen’ van den eersten dag in Malescia brandden hem nog als evenzoovele verwenschingen in het brein.

En keerde hij eindelijk in den maan-avond huiswaarts, dan verwonderde hij er zich over, hoe hij eens deze lage bogengangen had kunnen leelijk vinden. Maar hij had ze ook niet gezien zooals hij ze nu zag, met hun verschiet van licht-door-dwaalde schemeringen en geheimzinnig-donkere schaduwhoeken...

Zoo kwam op dezen afgeschroeiden zielsakker een nieuwe plant aarzelend te bloeien: die van den weemoed en de poëzie.

Op een avond haalde hij zijn oude letterkunde-boek weer te voorschijn. Hij herlas de Dante-fragmenten die hij zoo mooi had gevonden. Maar dieper greep hem nu aan de bittere

eenvoud, de edele somberte van Michel Angelo, de doordringende zwaarmoedigheid van Leopardi.

Zelf ook begon hij gedichten te maken, en in gebrekkige terzinen vatte hij eens op deze wijze alles samen wat hij tot dan toe had gepeinsd en geworsteld, en geloofd en liefgehad:

Ik houd van u, meer van Malescia,
omdat uw heuvels laag zijn en zwak
en uw water troebel en triest als mijn ziel.

Want in den azuren hemel lacht God,
fel en wreed als de zengende zon
en onaantastbaar als de aether.

Uit zijn verschrikkelijke oogen stralen
zijn millioenen al-doorborende blikken,
ijler dan een zonnestraal en scherper dan een angel.

En toch meende ik eens U te zien, God,
Wuivende als een geurige zomerwind
Diep uit de oneindigheid van een bloem.

En eens, nog zachter en lieflijker,
in de blauwe, lichtende eeuwigheid
achter grootvaders oogen...

En in Agata's lach.

II.

Er was, aan den Zuidkant van het stadje, een rechte laan van laaggetakte platanen, een kwartier loopens wel lang. Na een paar villa's, te weerszijden, zag men, een eindje het land in, wat werkplaatsen, een timmermansloods, een boomkweekerij met het bij-de-grondsche geglinster van kassen in het verschiet der rijen schriele sparretjes, en een eenzaam landhuis, dat eerder een hoeve leek. Het had alles iets vertrouwds en iets droefgeestigs tegelijk.

Ook die platanen waren droefgeestige boomen. De groenige, bleek-vervellende stammen leken Francesco al even triest als

de zwarte prikkelbollen, die hingen te slingeren tusschen de weenende twijgen.

Halverwege had men de laan aan weerskanten cirkelvormig uitgeplant, en binnen elk dier halfronden stond, achter een laag taxishaagje, een steenen bank. In den volksmond van Malescia heette het daar: il palco, de loge.

't Was in deze platanen-allee, nog geen tien minuten van oom Tito's winkel, dat Francesco vaak 's morgens, vóór tegen achten de zaak gëopend werd, een verstolen ochtendwandeling deed.

Hij zei zichzelf, dat hij eigenlijk het oord leelijk vond, om zijn verlatenheid, zijn somberte; en toch had hij het heimelijk lief. Hij liep meestal tot op de helft, zat, zoolang de tijd het hem toestond, op een der steenen banken, blikte het land af, tot waar de nog vaalgroene velden zich verloren in het heuvelig verschiet, en wandelde weer naar huis.

Behalve een arbeider die naar zijn werk trok, of een paar kinderen die van een verre boerderij de melk naar het stadje brachten, was er niemand met dat vroege uur. Alleen, op den terugweg, kwam hij een paar maal een zwaarlijvig heer tegen, die, zijn zwarte bolhoed een beetje mal ver achter op het roode voorhoofd, stapje voor stapje zijn courant liep te lezen. Eens zag Francesco hem zitten op een der steenen banken in hun halfrond, en de jongen, die het dwaas vond, zich daar in die leege laan tegenover hem op de andere bank te posteeren, liep door, keerde na een eindje terug en ging huiswaarts.

Het duurde een geruimen tijd, vóór hij te weten kwam, dat deze andere eenzame morgenwandelaar een der drie dokters van Malescia was.

En op een morgen, dat Francesco, uit een droomerij ontwakend, zich plotseling vlak bij den lezende aangekomen zag, meende hij tot zijn ontsteltenis te merken, dat deze hem, over zijn courant heen, met een onderzoekende nieuwsgierigheid had loopen opnemen.

Het bracht den jongen wonderlijk van zijn stukken, want hij had de vaag-felle gewaarwording, dat hij dezen blik kende, dat reeds meermalen in zijn leven deze zelfde onderzoekende nieuwsgierigheid, die toch ook prettig aandeed, op hem gevestigd was geweest.

Enkele dagen later zag Francesco hem den winkel binnen komen, van Pietro een electrisch lampje koopen, en met een aparten knik naar hèm, weer heen gaan. Pietro keek verbaasd naar zijn neef, maar zei niets.

‘Ken jij den dokter?’ vroeg over de hoofden der vele klanten heen, tantes Savina den winkel door.

Francesco, met een hooge kleur, zei van nee.

‘Dokter Carobbi...’ hoorde hij nog in het algemeen gesprek.

‘Dokter Carobbi...’ dacht Francesco verwonderd. 't Was of hij gemeend had, een anderen naam te moeten hooren.

‘Directeur van het hospitaal...’ zei een ander.

Den volgenden morgen, bij de post, hield de dokter Francesco staande: - of ze hem nog een lampje wilden brengen, zooals hij er gister al een gekocht had, van 25 kaarsen...

Hij ging denzelfden kant mee uit.

‘'t Zal nu zeker al wel een jaar geleden zijn, dat je uit Trebiano bij je oom in huis kwam...?’ vroeg hij opeens met een ruw-ronde jovialiteit.

Francesco knikte verbaasd van ja.

‘Je zult wel zeggen, wat heeft die vreemde snoeshaan daar mee te maken... 't Is mijn broer die onlangs haar je informeerde... mijn broer is dokter in Trebiano... geweest tenminste... hij is er nu weg’.

En plotseling was Francesco een licht opgegaan: hij herkende de stem, hij herkende den blik. Hij zag, bij hun terras onder den moerbeiboom, de vlugge gestalte afspringen, zijn rijbeest vastmaken, en hem aankijken... hij zag hem van grootvaders ziekbed beneden komen, en hem weer aankijken, zoo vreemd, en vragen, op zoo 'n vreemde manier ook: dus jij bent zoo aan de studie?

Een wilde vloed van gewaarwordingen brak in Francesco los; een herinnering opende zich, die hem verblindde: Trebiano, hun huis, zijn school... grootvader!

Dan moest hij den dokter aankijken... Die van grootvader was een jonge man geweest... hij zag het prettige, zonverbrande gezicht met het zwarte, gespleten kinbaardje... Deze, gezet, wat zwaar van bewegingen, grijzend al, kon zijn vader zijn.

En alsof de ander de gedachten van den jongen begreep, zei hij:

‘Ja, we zijn halfbroers... hij heeft vijftien jaar op mij voor, de drommekater...’

- O! dus daarom heet deze Carobbi, dacht Francesco.

Plotseling schrok hij: weer klonk diezelfde stem, en met dezelfde woorden bijna:

‘En ben je nog altijd aan de studie?’

Francesco, star, knikte van nee; en wel pijnlijk moet de blik geweest zijn, waarmee de jongen hem bij die vraag aankeek, want met een spijt in zijn stem, vroeg de dokter opnieuw:

‘Is dat dan gedaan?’

‘'k Probeer nog wel eens, alleen vooruit te komen... maar eigenlijk is het gedaan’, zei Francesco zacht.

Hartelijk ondervroeg de dokter hem dan over zijn aangelegenheden; hij deed het met een wat ruige oprechtheid, als de man die gewend is, door zijn ambt, zich niet met angstvalligheden op te houden; doch er stak zooveel goedwil achter die vragen, dat Francesco met een natuurlijke openheid op alles antwoorden kon. Hij vertelde, dat hij nu boekhouder worden moest, en hoe onbevredigend zijn werken was met Gherardo, precies het noodige voor dien cursus...

‘Je moet maar denken’, besloot de dokter, een beetje kortaf, ‘'t zijn de minste onder de broeders niet, die 't meest gedonderd worden...’

Hij keek Francesco nog eens aan. Den trek van hooghartige bitterheid, die hij, zoo in het langsgaan, op dit jongensgezicht had meenen te lezen, vond hij niet terug... Hij zag integendeel een uitdrukking van vertrouwende zachtaardigheid, die hem bijna ontroerde. Ook dacht hij: wat een prachtig voorhoofd heeft die jongen.

Sindsdien sprak een enkele maal Francesco dezen dokter van het stadje, soms op zijn morgenwandeling in de platanen-allee, waar in de tweede villa hij woonde, soms ook des avonds langs het meer.

En dat was plotseling een ander leven, een licht in den grauwen gang der dagen... Daar was weer de mogelijkheid van iets prettigs, het uitzicht op een nieuwe ontmoeting, het hunkerend verlangen ernaar, en het nadenkend erop terugzien, de dagen die volgden. Want altijd, hoe vluchtig ook,

werd er gesproken over dingen die hem boeiden, waarvan hij graag meer geweten zou hebben, die zijn geest in beweging zetten.

De dokter bleek een groot liefhebber en kenner van muziek en poëzie, van dramatische poëzie vooral. Wat had hij al niet gelezen! Hij praatte met hem over Guido Cavalcanti en Poliziano, over allerlei kostelijke comedie's van Goldoni, over Metastasio - maar van dien hield de dokter niet erg - over Parini en over Alfieri. Voor Francesco waren de meeste dier dichters geen vreemden, al had hij maar weinig gelezen buiten de school; en toen een keer de dokter, een beroemd fragment citeerend, haperde, wist hij in te vallen... Die verdere dag was fleurig van trotsche voldoening! Ook vertelde de dokter over Fransche en andere buitenlandsche schrijvers, die hij meest in vertalingen gelezen had. Francesco hoorde over den Brittannicus van Racine, over Shakespeare, wiens stukken soms in hun Venetie, in Rome, ja zelfs in Verona speelden, over Beaumarchais en over Schiller, van wier Barbiere di Seviglia en Guglielmo Tell later door Rossini opera's waren gemaakt...

Eens sprak de dokter over Torquato Tasso, niet over den werkelijken, maar over een tooneelstuk van dien naam, dat een groote Duitsche dichter, Goethe, geschreven had.

‘Weet jij nog, hoe 't met Tasso afliep?’ vroeg de dokter.

Francesco wist het: achtervolgd door angst en argwaan, werd hij krankzinnig, en toen, op last van den hertog van Ferrara, zeven jaar lang opgesloten in het hospitaal van Sint Anna...

‘Juist’, zei de dokter, ‘maar in Goethe's tooneelstuk gaat het heel anders toe. Daar wordt de waanzin, die Tasso aangrijpt, tot een liefdewaanzin voor de zuster van den hertog; en van dien waanzin geneest hij, door tot de erkentenis te komen, dat een man zijn verbeelding moet weten te beteugelen en zijn hartstochten te beheerschen. - Zie je, dat is nou het mooie van de dichterlijke fantasie. Sommige menschen zullen zeggen: waarom moet die dichter de werkelijkheid verdraaien? Ze zien niet in, dat hij de werkelijkheid niet verdraait, maar ze omschept tot een veel diepere, menschelijker waarheid. En daar heeft de wereld vrijwat meer aan’.

Francesco knikte begrijpend. - Vreemd, dacht hij dan,

dat de leugen, die hij zoo verfoeide, iets moois kon zijn. En toch, eigenlijk wist hij dat al zoo lang: van Uberto's verhalen. Had hij dit vroeger al niet bedacht: dat het hem nooit kon schelen, of die verhalen waar gebeurd waren of niet? Want de niet-ware waren nog mooier dan de ware, en nog echter Uberto bovendien.

Algauw ontdekte dan de dokter, dat ook botanie en dierkunde lievelingsvakken van den jongen waren geweest. Hijzelf, tot op de academie nog, had er niet minder van gehouden. Doch als die jeugdige weetgierigheid naast hem nooit voldaan raakte, stremde hij al lachende:

'Hei! hei! dacht je soms dat ik een levende encyclopedie was?'

Maar die zuivere honger om te weten trok hem buitengewoon aan. Eens deed hij den jongen wachten aan het tuinhek en gaf hem een paar afleveringen van een populair tijdschrift mee, 'De Wonderen der Natuur', waarin het leven der graaf- en sluipwespen beschreven stond en ook de geheime ontwikkelingsgang van den echinococcus. Dit laatste kwam voor in een lang artikel over IJsland.

Francesco vond nog andere wetenswaardigheden, doch de lezing, juist van de dierenlevens, wekte weer al de oude ontzetting in hem: - de graafwespen, die bij elk hunner eieren een rups of een kever of een spin levend begroeven, na eerst die dieren lam te hebben gestoken, door een paar zenuwknoopen door te prikken; zij staken ze niet dood, want dan zou de rups of de kever gaan rotten; en de jonge graafwesplarve moest frisch, levend vleesch te eten krijgen!

- De sluipwespen deden weer anders; die legden hun eieren direct *in* andere beesten, maar alleen in de zóó groote, dat de larve, om zich te voeden, niet tot aan hun vitale deelen behoefde te knagen! Het voedsel mocht alweer niet bederven door een te snellen dood van het slachtoffer, moest levend en versch worden afgevreten!

De schrijver van het stukje vertelde het met ingenomenheid, ja zelfs met grapjes, vond het een ingenieuze inrichting als bevroren vleesch of visch in bussen, en waarschijnlijk zelfs een 'wonder der natuur'!

Maar was het niet een gruwel? - Natuurlijk, die beesten zelf, die konden het niet helpen, die waren nu eenmaal zoo

gemaakt... Maar Degeen die ze gemaakt had! de Geest, die deze roofdieren met een zoo vinnige vindingrijkheid had uitgedacht en dreef; die ze bezielde met het geraffineerde *weten* van precies die plekjes in de buik van hun prooi, waar de zenuwknoopen zitten, of van precies die beesten, die langer leven kunnen, dan de eigen larven noodig hebben om groot te worden; die zelfs de blinde, vraatzuchtige larven de niet minder verfijnde wetenschap inblies, wat zij eten moesten van de langzaam te vermoorden dieren, en welke deelen zij te sparen hadden; een wetenschap zooals de mensch alleen door moeilijke studie bemachtigen kan.

Nu ja, het instinct! - maar aan dien dooddoener was hij ontgroeid. Nee, een Geest, belust op moord en marteling, vierde zich in die insecten, had hun met de scherp-doelbewuste, onfeilbare wetenschap toegerust, en hun weerlooze prooi klaargemaakt erbij, opdat de misdaad zich oneindige malen, van jaar tot jaar, en van eeuw tot eeuw, meedoogenloos voltrekken kon; de onindenkbare misdaad van een levend wezen langzaam en levend te doen opvreten, en die misdaad onlosmaakbaar te verbinden aan de edelste drijfveer, het moeder-instinct.

In de andere aflevering stond het artikel over IJsland, en wat hierin verteld werd over den vandaar herkomstigen blaasworm, den echinococcus, maakte Francesco nog ellendiger: - van een honden-lintwurm kwamen de eieren op de hondentong; door diens likken geraakten zij in het darmkanaal van den mensch; daar ontwikkelden zich de larven, boorden zich de bloedvaten van maag en darm binnen, lieten zich meevoeren naar bepaalde teêre organen, naar de lever, de longen, de hersens, en werden daar tot blaaswormen, die uitzetten konden tot de grootte van een vuist. Wie zulk een blaasworm in zijn hersens kreeg, werd eerst krankzinnig, om daarna te sterven.

Francesco huiverde: - was het niet een misdadige Geest, hij mocht dan God of Duivel heeten, die het blinde noodlot dezer bleeke, kleffe monsters geschapen had; die wist waartoe de lintwurm in het hondenlijf haar eieren afscheidde; die hen lijzig deed glijden naar de tong, speculeerend op de onnoozel likkende liefde van den hond, om het ei aan een verachtelijk die liefde toelatende menschenmond af te strijken, en inmiddels allang berekend had, wat dat microscopisch-

kleine ei ging doen, waar het heen gedreven zou worden, hoe de larve ingericht zou zijn, dat zij zich boren kon in de bloedvaten, begaafd met de verfijnde wetenschap ook alweer, tot waar zij zich in den rooden, gonzenden wervelstroom mee moest laten voeren, en waar zij zich te nestelen had, ten einde het monsterlijkste aller monsterlijke werken in doodstille gruwelijkheid te voltrekken.

Zooals hij eens elk zaadje bezield had gezien met de wonderbare duizendvoudigheid zijner teere en machtige eigenschappen, welke het zouden uit doen groeien tot die en geen andere plant of geurbloem of boomkruin, - zoo zag hij die wurmen, eieren, larven van den echinococcus bezield met hun helsche taak; hij zag die eieren aan de hondetong kleven, vol van de hachelijke begeerte van den Geest, dat de hond lieven en likken zou, en ráák likken... een lillend, duivelschlachend hazardspel! Want op millioenen eieren lukt het schandespelletje er maar met één! Doch de verheven Geest wordt het niet moe, Hij speelt dat spelletje, en duizend andere van die soort, dag in dag uit, en jaar aan jaar, en eeuw aan eeuw, en het verveelt hem nooit, want ééns komt weer het begeerde lot uit de loterij: het reusachtig gezwel in het menschenhoofd, dat eerst gek wordt en dan in waanzinnig gegil den monsterdood sterft!

Hij staarde over de aflevering heen, misselijk van machteloozen afschuw.

'Hoe kàn het toch? hoe kàn het toch?' kreunde hij. - Hoe kòn God zich inlaten met het verzinnen, het scheppen en instandhouden van zulke onbenoembare laagheden? Dezelfde God, die 'de zon en de andere sterren beweegt', die de bloemen toovert en hun zoete wonderen, die het water fonkelen doet, en het heerlijke lichtspel laat spelen over de schoone aarde en door den ijlen hemel?

- En als het een àndere Geest was, - hoe kon God dien Duivel-Geest dan dulden, één oogenblik ook maar, inplaats van de eeuwen door?

Toen hij de boeken aan den dokter teruggaf, vroeg die:

'Interessant, hè?'

Francesco zei haperend van ja.

'Nou?' kwam de dokter, die, wat kort aangebonden, altijd dadelijk klare taal wou hooren.

‘'t Is wel interessant’, zei stroef de jongen, ‘maar ook afschuwlijk’.

De dokter keek hem verwonderd aan.

‘Nu ja’, wierp hij dan weg, ‘natuurlijk... de strijd om het bestaan... maar dat juist is zoo geweldig interessant, hoe daarop alles is ingericht bij die dieren, en, heb je wel opgelet, hoe ongeloofelijk geraffineerd soms? Die echinococcus! Zeker geen prettig heerschap, om te gast te krijgen, - maar nu moet je niet denken, dat die heel véél voorkomt. De trichine, dat is wat anders... Die krijgen we van ongekookt varkensvleesch... Een dergelijk proces trouwens... zet zich vast in je weefsels, die stijf worden... en verzeilt hij bij ongeluk in je hartspier, dan ben je erbij!’

Zoo, losjes, overpraatte de dokter den jongen. En Francesco zweeg.

Doch een paar weken later - het was een vooravond in April, dat hij zijn nieuwen vriend vond zitten op een bank aan het meer - werd die zonder het te weten zijn bittere bondgenoot.

De dokter zag somber, - onder den indruk zeker van een juist gebracht ziekenbezoek. Francesco nam zijn pet af, wilde langs gaan; doch de ander riep hem bij zich, deed hem neerzitten, en probeerde een luchtig avondgesprekje. De zon ging bloedend onder; het was als bloedde zij leeg in de roodgouden plassen, die plensden door het blauwige water tot vlak voor hun voeten.

‘U hebt toch maar een mooi vak’, zei na een tijdje Francesco met een jongensachtigen eerbied; het was bedoeld als een soort troost over de vermoede bekommernissen, ‘overal goed te kunnen doen, de menschen beter te maken...’

Toen barstte plotseling de impulsieve man in een niet te onderdrukken verontwaardiging los, die vol was van een diepe verbittering en van een diepe goedheid tegelijk. Zijn stem klonk gedempt en heesch.

‘Zeg jij maar een mooi vak, dokter... Altijd vechten tegen de zwijnerij in de natuur... en machteloos erbij staan... Een mooi vak, dat als het goed was, heelemaal niet noodig zou moeten wezen... “overal wel te kunnen doen”... als je dat maar werkelijk kon, als je soms maar niet de

menschen juist ongelukkig maken moest, inplaats van beter'.

En een oogenblik daarna:

'Heb je wel eens gehoord over ouderdoms-tuberculose? Nee? Een mooie gelegenheid voor een medicus om "goed te doen!"... Je wordt geroepen bij een oude vrouw... chronische bronchitis... hoesten... opgeven... Goed, heel gewoon, hè? - je laat 'r sputum onderzoeken... Natuurlijk, tuberkels, en niet zoo'n klein beetje! 't Komt zoo dikwijls voor bij menschen boven de vijfenzestig... Ze hebben er zelf geen noemenswaarde schade van... die weefsels zijn te taai al... ze hoesten nog tien jaar lang, worden er oud mee... En onderwijl besmetten ze hun omgeving, de kleine kinderen vooral. En als dat dan zoo'n goeie ouwe ziel is, die thuis op de jongens past, omdat de moeder 'r werk heeft; of zoo maar een lieve grootmoeder, zoo'n zachte, wijze grootmoeder, of grootvader, als je er soms vindt - jij weet daarvan mee te praten - waar de kleine kinderen dol op zijn, en je moet dan zeggen - já jongen, ik verzeker je, dat 't géén baantje is - je moet dan zeggen: "U mag die kinderen niet meer om u heen hebben, en vooral ze niet zoenen, U bent... levensgevaarlijk voor ze" - is dat niet verschrikkelijk? Een der liefste banden, die er op de wereld bestaan: de grootouders met hun kleinkinderen, die te mòeten verscheuren, omdat daar in die oude longen een wereld tiert, om er dozijnen jonge levens mee in 't graf te helpen... O, 't is vaak een groote zwijnerij, wat de medicus van de Natuur te zien krijgt. De heeren dichters mogen er mee dwepen, maar 't is dikwijls niet veel zaaks, hoor!'

Francesco had hem in een stijgende beklemming aangehoord, of met deze bevestiging van alles wat hijzelf toch óók, zoo lang reeds, àl bitterder en opstandiger gedacht had en voor onontwijkbaar gehouden, het beslissende vonnis geveld werd... en alsof hij, diep in zich, altijd nog hoop had gehad... Hij zag grootvader; grootvader, aan wiens beeld hij zich altijd nog had vastgehouden, wiens liefelijk geloof, hoe dikwijls in hem vernietigd, toch in de diepste diepten zijner ziel hem nog altijd had gewenkt... - En stel nu eens, was de vraag in hem opgeslopen, dat grootvader niet zoo gezond was geweest, maar vol van die bacillen; dat grootvader,

met al zijn goedheid, hem enkel een doodelijke besmetting had aangedaan... Het was of hij nogmaals, gelijk eens in den droom, grootvader bezwijmen zag, en dóór zijn vervalend gelaat héén het eeuwig Verraad verschrikkelijker dan ooit opdoemen.

Het was alles de gedachte van enkele seconden.

'Ik hoop niet, dat ik je kwets, kerel', kwam de dokter een oogenblik later, zacht; want hij had gezien, hoe bleek en strak Francesco trok.

En als hij hem bezorgd bleef aankijken, zei de jongen gesmoord:

'Nee dokter, het ìs immers zoo...'

Het werd tusschen dokter Carobbi en Francesco, hoe betrekkelijk schaars zij elkander ook spraken, een eigenaardige band. Wat hij, als dokter, niet licht tegenover leken gedaan zou hebben - vertellen over zijn vak - dat deed Carobbi aan dezen jongen, in wien iets anders nog, een diepere begeerte dan nieuwsgierigheid, hem aan het spreken bracht, voor hij er zelf op bedacht was. Het was als een geestelijke magneet, die zijn eigen spontane natuur zijns ondanks in werking zette; een gretig luchtledig, dat *zijn* geest vol kennis onbewust tot zich zoog. Nieuwe methodes of hypothesen, die hem in zijn vaktijdschriften hadden verrast, legde hij den jongen uit - soms met een stok-schets in het zand of een uitvoeriger teekening in zijn recepten-boekje zijn bedoeling verduidelijkend en genietende van de schranderheid der vragen daarover -, en Francesco, van zijn kant, door die vertrouwelijke mededeelzaamheid losgemaakt, begon te spreken over wat hijzelf zooal had bedacht en op zijn manier ontdekt. En ten leste vertrouwde hij den dokter ook zijn benauwenissen toe over God en over de wreedheid van den Schepper eener zoo wreede schepping.

En vreemd, toen hij dat alles onder woorden bracht en zoo sterk mogelijk trachtte uit te drukken, toen bemerkte hij in zichzelf een gevoel van schuldigheid, van verraad plegen aan Een, dien in de diepste heimlijkheid van zijn ziel hij altijd nog zocht.

En tòch ging hij voort, in zijn felle betoog telkens nieuwe motieven vindend:

‘En niet alleen dat de Schepper wreed is’, zei hij, ‘hij hóudt van het wreede, hij heeft er plezier in! Al wat wreed is, maakt hij het mooiste. Een leeuw is mooier dan het schaap, dat hij verslindt; een hermelijn is mooier en fijner dan een haas!’

‘Hei, hei!’ zei dokter Carobbi, ‘maar nu draaf je door! Welk roofdier is zoo edel als een paard, en welk is er monumentaler dan de os? Je kent toch ‘De Os’ van Carducci, ‘plechtig als een monument’?

En of Francesco dien kende!

> ‘'k Houd van U, vrome os...’

zei hij zacht, en de dokter citeerde nog:

> ‘en gij, met 't langzaam
> wenden van uw geduldige oogen antwoordt’
> ‘Uit uw wijde neusgaten, zwart en vochtig
> stóómt uw geest...’

Een groote mildheid kwam op den jongen toe uit dat gedicht, als zoete, warme geur uit de veiligheid van een stal.

‘En trouwens’, zei de dokter nadenkend, ‘als je 't mij vraagt, ik geloof in het geheel niet aan een bepaalden Schepper, dus ook niet aan een wreeden Schepper, of een wreede schepping...

Nou kun je wel zeggen: er móet een scheppende geest zijn, omdat alles zoo ongeloofelijk kunstig in elkaar gezet lijkt: maar is het je nooit opgevallen, dat die geniale geest nooit eens wat nieuws verzint? - Een vlieg is zus, en een mug is zoo, en daarmee uit. En vijftig jaar geleden deed een gewone huis- of tuin-vlieg precies wat hij nu doet, en een gewone huis- of tuin-mug van 't zelfde. En vijftig eeuwen geleden waarschijnlijk niet anders. Misschien dat de muggen, die Noach mee in de Ark nam, een millimeter langer waren, en hun stilet een tiende millimeter korter, maar muggen waren het, en 't is bekend, dat niemand in de Ark kon slapen. - Als ik nou zoo geniaal was, dat ik een mug kon uitdenken, dan zou het me na tien jaar, of zeker na honderd jaar, de keel uithangen, almaar dezelfde muggen te blijven maken, zoo machinaal of het cigaretten-rollen was... Nee, zoo'n geniale Schepper, die na één welgeslaagde enorme goocheltoer, verder, de eeuwen door, in zijn fauteuil gaat zitten, of, als je wilt, het onmogelijk druk moet hebben met de administratie

van zijn onoverzienbare affaire, die wil er bij mij niet in. Dan zeggen ze: alles verandert, Gij alleen zijt eeuwig dezelfde... Maar juist een Schepper, die eeuwig dezelfde was, zou *mij* eerder het bewijs zijn, dat hij niet bestaat'.

'Duivelsche jongen', kwam hij plotseling, 'ik verpraat mijn tijd... Het half uur voor mijn krantje is meer dan om; en ik heb 't niet eens gelezen!'

Francesco bleef verbluft achter. Hij, wiens jonge geest de donkere geheimen van het Zijn zoo tragisch-fel doorvoelde, stond gansch versteld over de luchtige rust, waarmee men dit alles blijkbaar ook beschouwen kon. Nooit had hij de bestaanbaarheid vermoed van een losheid van denken, waarbij zooiets mogelijk was, en hij bewonderde die evenzeer als zij hem pijn deed.

Dan stond ook het verzet in hem op: - zwijnerij in de schepping, zooals de dokter een vorige maal zei, - wel mogelijk, dat had hijzelf ook vaak genoeg gevonden; maar 'niet veel zaaks'? - een goocheltoer, waar je om lachen moest? - De schepping was wèl veel zaaks, daar kon je je zoo maar niet van afmaken. Al leek ze onbegrijpelijk wreed, de schepping was tegelijk prachtig en onbegrijpelijk geniaal, en hoe wou je die uitdenken en klaarspelen zonder een scheppend genie, zonder een Schepper?

Hij had, in 's dokters schertsend-schamper oordeel, de boutade niet gehoord en nog minder den ernst, dien op haar beurt deze boutade verborg.

En toen een volgende keer die ernst zich toonde, in zijn eenvoudige wetenschappelijkheid, voelde nogmaals de jongen zich overrompeld door een nieuwen eerbied. Het was hem, of hij plotseling een doodstil, grijzig winterwoud betrad, waarin de effen stem van den dokter hem alles aanwees, zooals het onherroepelijk was:

'Ik zei laatst voor de grap', zoo was hij begonnen, 'dat er nooit iets verandert in de schepping, maar dat was natuurlijk bij wijze van zeggen; er *is* een voortdurende verandering, maar zóó langzaam dat zij voor den mensch en zelfs voor de geschiedenis onwaarneembaar blijft; een verandering, waarvoor een nietige zesduizend jaar nauwelijk meetelt... dat is de geleidelijke ontwikkeling van het eene dier uit het andere, de eene variatie uit de andere...'

En heel in het kort had hij hem de leer van Darwin uitgelegd, den langzamen groei van soort tot hoogere soort, bepaald door aanpassingsvermogen, erfelijkheid en teeltkeus - en daarna ook het ontstaan der aarde zelve, vuurbol, weggeslingerd uit de zon, en langzaam afgekoeld...

Dien morgen ging Francesco niet dadelijk naar huis; werktuigelijk liep hij door, tot de haven. Het inzicht, dat de dokter hem daareven opende, had hem in een volslagen verbijstering gestort.

Dus er zou niets zijn dan de blinde natuur. Eerst een lange reeks van onbedenkbare catastrophen, heel de aarde één kolkende en kokende en laaiende brand, en dan, duizenden eeuwen lang, de chaotische, reusachtige verzakkingen en instortingen en overstroomingen, en eindelijk, op de kouder wordende aardkorst een evolutie, langzaam, langzaam voortkruipende uit zichzelve en zichzelve barend... Het leek hem één onmetelijke verschrikking, uitloopend in één eindelooze, vreeselijke doelloosheid...

En nee, nee, kwam hij opnieuw in opstand, daar kon hij niet aan gelooven, aan zulk een geleidelijke ontwikkeling zonder meer, hoe reusachtig ook; want dat alles kwam dan toch weer neer op ‘vanzelf’. En ‘vanzelf’, dat bleef hij met Fénelon eens, vanzelf konden al die *wonderbaarlijk vernuftig bedachte* planten en dieren zich niet uit elkaar ontwikkeld hebben. Dat was maar gekheid. Daar was hun organisatie te volmaakt en te verfijnd-doordacht voor. En ook, - waar kwam, op die bewoonbaar geworden aarde, de allereerste levenskiem vandaan. Wie had die uit het alles verterende vuur gered? Nee, nee, een schepper, een leven-scheppende geest móest er zijn.

Doch dan herinnerde hij zich weer wat de dokter dagen te voren gezegd had; hij zag weer de dwaze beelden van den God in zijn fauteuil, of den wanhopigen administrateur... Het was waar, met langzame evolutie en al, veranderde er in vijftig of zestig eeuwen zoo goed als niets. Een geniale en almachtige geest die nooit meer eens een nieuwen inval had, - die was óók ondenkbaar...

En eensklaps kwam hem déze gedachte als een schot van verschrikkelijk licht door het brein geschoten: als die Schepper er eens wel degelijk *geweest* was, maar nu *nìet* meer was,

- als de Schepper eens weggestorven was uit het heelal, en de eenmaal tot leven gebrachte schepping, aan zichzelve overgelaten, wentelde voort naar de ingeschapen wetten, zielloos en zinneloos, uitbrandend en almeer verzwakkend en ontaardend? Hij had het gelezen in de oude jaargangen van ‘De Wonderen der Natuur’, de zon koelde af, allerlei dieren degenereerden, stierven uit...

- Een doode Schepper, en een verlaten en verloren schepping, dit leek hem nog de meest troostelooze gedachte, die hij ooit had gehad.

Lang stond hij daar te staren in het wiegelende water...

Hij kon het niet verduwen, dat het alles zoo ontzettend en zoo troosteloos zou zijn toegegaan. En een oogenblik voelde hij een bitterheid in zijn hart tegen den dokter, die hem tot deze inzichten had gebracht. Maar dan dacht hij ook weer: - de dokter kon toch niet helpen, dat alles was zooals het was; de dokter was een en al goedheid voor hem; en voor zooveel anderen...

Als plotseling de klok van het palazzo communale het uur van negen sloeg, schrok hij op. - Negen uur! Een uur over zijn tijd! Hij moest naar den winkel!

Thuis werd hij met een stilzwijgende afkeuring ontvangen. Tante Savina deed zenuwachtig druk achter haar toonbank, of de toeloop van dezen morgen haar heelemaal over het hoofd liep. Pietro zei: ‘ja, ik sta hier óók voor alles alleen, ik kan niet bijspringen’. En aan tafel maakte Oom de opmerking, dat hij zich niet begrijpen kon, hoe een ernstig man als dokter Carobbi er bij kwam, een jongen zoo van zijn dagelijksche taak te houden...

't Was de eerste maal, dat er op zijn vriendschap met den dokter gezinspeeld werd. Francesco voelde zijn hoofd ijl drijven boven dat troebele geharrewar. Het verwonderde hem maar even wat zij zeiden: zoo, ze wisten dus, dat hij wel eens met den dokter wandelde... Hij antwoordde niet.

En in die vreemde houding alleen een laakbare hoovaardigheid voelend, trokken de vier Rovero's uit dit kleine voorval een diepere ergernis tegen Francesco, dan uit alle misverstanden te zaam, die tot dusver voorgekomen waren.

III.

De Meimaand van dat jaar bracht voor Francesco een groote vreugde. Op een Zaterdagavond kwam de briefkaart, waarin Uberto zijn langbeloofd bezoek aankondigde, en voor den volgenden dag al!

- Signor Uberto? wie was dat? deed onwillig tante Savina. En ook oom Tito leek zich maar vaag meer te herinneren:

'Ah... ja... die vrind van grootvader... Natuurlijk, hij kon blijven eten dien middag, als hij wou...'

Francesco ging hem van de boot halen. Hij was verheugd en diep ongelukkig tegelijk. Maar het oogenblik, dat hij daar, op de voorplecht, dat ruige, bruine gezicht zag binnen den krulligen ringbaard, met de koolzwarte oogjes onder de zware borstelbrauwen, heel die stoere, felle, en kinderlijke eenvoudigheid, - dat oogenblik van herkenning gaf den jongen zulk een schok van geluk, dat de heete en koude vlagen van aandoening door hem heensloegen. Den bootsman voorbijschietend, die aan de sluitketting geposteerd stond om de scheepgaanden tegen te houden, tot de aangekomenen aan wal zouden zijn, en zich tusschen die een doorweg brekend, vloog hij de treeplank op, wierp zich met een woesten kreet tegen Uberto aan en borg zijn hoofd in de harde zachtheid van diens manchester jachthuis. Het was een beweging van zoo zelfvergeten hartstochtelijkheid, dat ieder verbaasd toezag en niemand hem lastig viel over de ongepaste weg-versperring.

Vreemd trok Uberto's wang in de rulheid van zijn baardgroei. Toen de jongen zijn hoofd weer ophief, zag hij rood van aandoening en plotselinge schaamte. Bij de contrôle, zenuwachtig, moest Uberto zoeken naar zijn plaatsbewijs, gehinderd als hij werd door een groot pak, dat hij onder den arm droeg.

Beneden den kademuur, in een reep schaduw zijn Zondagsrust genietend, lag Benvenuto, het zeere been in een pak versche lappen gewikkeld.

'Nog weer een rijke oom van de boot gehaald?.. Geluksvogel! geluksvogel!' teemde zijn zoetsappig grijnzende brokkelmond.

Francesco wou haastig doorgaan; 't klonk hem als een ongeluks-teeken. Maar Uberto bleef staan, tastte in zijn

vestjeszak en wierp een nikkelstuk tusschen de beenen van het menschelijk gedrocht.

‘Kom mee! kom mee!’ drong de jongen heftig, en haastig liep hij hem vooruit, het havenplein op.

Toen eerst keken zij elkaar aan. Uberto had een droef-verbaasd gezicht.

‘Je bent veel veranderd in dit jaar, me jongen’, zei hij zachtjes, ‘veel veranderd...’

‘Alle twee veel veranderd, Signor Uberto’, zei nog zachter de jongen. Hij zag het bijna wit geworden haar aan de slapen, de grauwe strepen door den krulligen ringbaard en de diepere groeven naast den zwaarder naar voren staanden neus.

Zwijgend liepen zij naast elkaar verder, wat onwennig. Dan, in een eensgezinde behoefte, dit korte weerzien zoo heugelijk mogelijk te maken, begonnen zij over en weer een monter gesprek. 't Deed Francesco goed, zich weer ‘Cechino’ te hooren noemen, wat bij oom en tante nooit gebeurde. Zij keken telkens naar elkaar, en bij iederen blik trok er iets van de vervreemding weg, brak er een warmere gelukkigheid door. Zelfs al het droeve van den vorigen zomer was niet enkel droef meer, doch een smartelijk geluk. Dit was de eerste maal sinds zijn heengaan van daarginder, dat Francesco zonder schrijning over zijn leven in Trebiano spreken kon.

‘Nee, jongen, je grootvader zal ik niet gauw vergeten’, zei ten leste Uberto.

‘Grootvader was een engel’, bëaamde Francesco heftig.

Thuis ontving tante Savina hen met een jachtig-koele beleefdheid:

- Zoo, dus hij was een vriend van hun besten vader geweest?... Aangenaam kennis te maken... Een goede reis gehad?... Daar ging nou alweer de winkelbel... tot vlak voor de mis liep het soms storm... Jammer, dat haar man en de jongens nog uit waren... hij excuseerde wel? Eventjes...

En weg was zij.

Overrompeld stond Uberto met den beschaamden jongen naast zich in de schemerduistere eetkamer.

- Oom uit? Pietro en Gherardo ook uit? dacht die, - ze waren anders nooit uit vóór de mis, wanneer de winkel zoo druk liep.

Hij bood den gast een stoel, maar als in afwachting bleven zij beiden staan. Uberto lei zijn pak achter op het buffet.

Wat later was opnieuw tante Savina terloops in de deur:

- Had de bootreis hem soms honger gegeven?... Een kop koffie? Of liever ná de mis?... Maar misschien ging hij niet mee naar de mis?... Hij kon het zich hier gemakkelijk maken... Eventjes... er was, dacht zij, weer volk...

Verwonderd, met een nauw onderdrukte afkeuring, had zij achtereenvolgens Uberto's niet al te nieuw panen jachtpak en zijn wat uitgeloopen kaplaarzen gemonsterd. Uberto was àl donkerder tusschen de oogen getrokken, en met een grappige grimas van onwil gingen al tuitender zijn dikke lippen tusschen den ringbaard naar voren.

En als tante Savina's lief-drukke stem, in vele noodelooze gesprekjes, boven het stemmengeroes uit den winkel bleef op klinken, zei hij opeens:

‘Allé, jongen, we smeren 'm... gauw maar!’

Haastig stapten ze den winkel door.

‘Even 'n luchtje scheppen’, zei de gromstem van Uberto, heen door het praten van tante Savina met de eenige juffrouw die daar nog toefde, haar vollen korf aan den arm.

Zij stonden weer op straat. Uberto had een fellen uitval op de lippen, maar hij hield dien wijselijk achterwege. Hij zei alleen:

‘Dáárvoor ben ik niet uit Trebiano gekomen. En er zal hier nog wel een ostería zijn ook, waar ze mij een kop koffie schenken. Vooruit jongen, vroolijk! Wij gaan er een mooien dag van maken’.

Francesco bracht hem in 't café op den hoek van 't kerkplein; naar ‘Gambrinus’ wou hij niet gaan.

Voldaan slurpte Uberto zijn kop heete melk-koffie naar binnen.

‘Van morgen vóór vieren op... en drie uur op de boot... jonge, drie uur op de boot, dat zit een jager in zijn botten... ik klauter er liever zes door de onbegaanbaarste bosschen achter Vesio...’

Hij dwong Francesco tot een kopje caffè nero. Dan togen zij op weg.

‘En nou de beenen eens uitslaan!’ zei Uberto, ‘ik ben

heelemaal stijf! En je tante...' Doch opnieuw zweeg hij.

Francesco ging met hem door zijn platanen-allee, de velden vol bloemen langs en verder het heuvelig landschap in.

Uberto vroeg: 'Kun jij een heelen Zondag er van tusschen uit blijven?... eerlijk zeggen, jongen!'

Even aarzelde die: - zou hij het durven doen? uitblijven? niet aan tafel komen?

Dan, in zijn onwil over het nare altijd bij hen thuis en over Uberto's ontvangst daar straks, en hevig verlangend naar het onbevlekt genot van dezen eenen, heerlijken dag, loog hij:

''t Kan met den Zondag niemand schelen, of ik uitblijf... 'k doe 't vaak... met mijn vrijen tijd mag ik doen wat ik wil...'

En een heerlijke dag wérd het. Zij wandelden naar Ledo, de bosschen door van tamme kastanjes en esschen, en voortdurend doorsnuffelde Uberto's jagersneus de streek: hier moest aardig wat klein wild zitten op die open plekken van laag struweel; en ginder hoefde je maar met je laars tegen een boomstam te trappen, of je kreeg een bende spreeuwen onder schot... en porca miseria, als tusschen die dennenstruiken niet ergens een vossenhol stak!

Wel een half uur brachten ze zoek bij een mierenhoop, waar een onbegrijpelijke verwarring was van vechtenden, zwijgzaam sabelend man tegen man, en zonder dat er ooit een viel of gewond werd. Te weerszij zaten ze, de jager moeizaam op zijn hurken, bij-wijzend en gromlachend in zijn baard, de jongen overzij-geleund op één hand. Zij konden er bijna niet van wegkomen.

In de landelijke herberg van 'il Plusc' aten zij een fijnen schotel spaghetti, een Milaneeschen kalfslap, en een punt pruimetaart. Later lagen zij achter het huis onder den grooten mispelboom. Uberto vertelde zijn jacht-avonturen, Francesco vertelde van zijn vriendschap met den dokter. En grootvader... grootvader... altijd weer kwam grootvader in hun verhalen terug. 't Was bijna of grootvader nog met hen was.

Zij spraken ook nog over Francesco's werk en vooruitzichten, doch op dit terrein voelde Uberto zich zoo onzeker, verlegen bijna, dat het gesprek niet vlotte; en een vreemde pijn deed het den jongen, Uberto te hooren zeggen:

'Ik had je wat graag bij *mij* gehad, maar misschien is 't toch

nog beter geweest, dat je bij je oom kwam. Ik zou je, bij de geleerdheid, heelemáál geen raad hebben kunnen geven. Dan ben je nu in beter handen...' -

Francesco liet hem maar in den waan: - Arme Signor Uberto, dacht hij, waarom hem bedroeven? helpen kan hij mij toch niet...

Francesco wist een weg, die van 'il Plusc' de heuvelen door naar het kleine Limestre voerde, een gehucht aan het meer, waar 's Zondags, na Malescia, de boot stilhield, en waar Uberto zou kunnen scheep gaan.

'Mooi zoo', zei die, 'op Malescia heb ik geen betrekking verder... Als het voor jou niet te ver is, om terug te wandelen?'

Zij stapten stevig aan, want het was een fiksche loop. Zij dronken halfweg zwarte koffie op de kolfbaan van een boerentaveern, en in Limestre hadden zij nog een uur den tijd, zaten voor een herberg aan de haven, en namen brood en worst met wijn.

'Wat een heerlijke dag', zei Francesco herhaaldelijk. Met een plotselingen schrik bedacht hij soms, hoe ras de tijd verstreek; doch met een wilde overgegevenheid dompelde hij zich weer in het heugelijk oogenblik.

'Over een half jaar kom ik terug', zei Uberto, 'zoo goed als mij deze dag bevallen is...'

''k Had nooit gedacht, dat een dag van niets-doen zooveel voldoening kon geven,' zei hij later nog.

En als hij, tegen het einde, het nog gelukkige, maar toch ook al weemoedig betrekkend gezicht van den jongen zag, zei hij, als een ontdekking, opeens:

''t Is raar in 't leven, Cechino... Wat heb ik lang gewacht met te komen... eigenlijk tot de jachttijd om was... een dwaasheid, want best kon ik er iedere maand, of iedere twee maanden, eens tusschen uitbreken, om zoo'n gelukkigen dag met jóu te hebben... En toch weet ik, dat ik dat nooit zal doen... ik zou het niet kunnen doen... 't Zou me te vreemd vallen... Werkelijk, jongen, ik zou dat niet kunnen doen... Dáár ben ik nou misschien te oud voor...'

En Francesco begreep dat volkomen.

'Als je dan maar je belofte houdt van over een half jaar', zei hij.

‘En 't pak, dat achter op 't buffet ligt... laat je tante dat nemen... 't was voor 'r bedoeld... nou, en even goed gegund...’

‘Ja, dat 's waar, het pak, waar je mee kwam, Signor Uberto’, vroeg de jongen, ‘wat zat daar in?’

‘Twee vette konijnen’, zei die, ‘wel bekomen ze haaf...’ En hij tuitte nog eens zijn zware lippen vooruit in den krulbaard, juist als dien morgen in de eetkamer.

Om zeven uur 's avonds voer Uberto's boot af. Lang nog stond de jongen het schip na te turen.

En tegen negenen was hij weer thuis. Tot aan den drempel van hun winkel was hij zoo vervuld van dezen dag, dat niets anders hem in de gedachten kwam. Zijn gezicht was open en, ondanks het afscheid, stil-vreugdig aan den vredigen avond.

Doch nauwelijks had hij den winkel betreden, of hij wist, dat deze uitgang hem zwaar zou worden aangerekend. 't Gebeurde alleen anders, dan hij dacht. Geen verwijt, geen berisping. Niemand vroeg iets, niemand maakte een opmerking, noch over zijn wegblijven, noch over zijn laat terugkomen. Men sprak druk onder elkaar door over alles, behalve over het bezoek van dien morgen.

Toen Francesco zelf met uitleg en verontschuldiging wilde aankomen, zei oom Tito haastig:

‘Genoeg... genoeg... wij wenschen onzen Zondag daar niet mee te bederven’.

't Was alleen Pietro, die 's avonds bij het naar bed gaan tegen hem zei:

‘'k Begrijp niet, dat jij voor zoo'n halve wildeman het huis hier in rep en roer wilt brengen. Aardig, je te laten wachten met het middagmaal, met het avondeten... Als wij je al niet een beetje kenden, zouden wij nog bang zijn geweest voor een ongeluk’.

‘Je hebt gelijk’, zei Francesco zacht, ‘maar 't was grootvaders beste vriend...’

‘Nou, en zou die de voeten niet onder onze tafel kunnen steken?’

Waarop Francesco het antwoord verder schuldig bleef.

Den volgenden dag zei tante Savina: ‘Ik had zooveel voorraad in den kelder... die twee konijntjes heb ik bij

Benvenuto laten brengen. Maar Francesco kan er daarom zijn vriend toch wel voor bedanken...'

De jongen echter, in den grooten schotel ragoût van dien avond, meende wel degelijk den smaak van konijnevleesch te herkennen, maar zijn proeven haalde hem zoo weinig aanmoedigende blikken van tante Savina op den hals, dat hij maar liever zweeg.

Eerst verscheidene weken later, bij een nieuwe oneenigheid, barstte al haar verkropte kwaadheid over deze en voorgaande gebeurtenissen los: - een leelijk en achterbaksch karakter had hij... tijden lang wandelde hij telkens met den dokter - zij begreep daar trouwens niets van - en hij was te hoog in zijn wapens, om er hun wàt ook over te zeggen... Zelfs toen ze hem vroeg, die keer in den winkel, of hij den dokter kende, had hij gezegd van nee! - Een brief van dien man uit Trebiano was hij dadelijk gaan wegstoppen... zij mochten er hun profane oogen zeker niet inslaan! - Stiekem had hij tante Letizia ook nog op eigen gelegenheid bedankt, net of dat pak met Kerstmis voor hèm was... En wat hij eens aan Pietro had durven voorstellen over Gherardo, - nou, weinig huishoudens, waar hij er zóó zou zijn afgekomen... Nee, hij was haar leelijk tegengevallen met al die geniepigheden... En dan dat uitblijven, dien Zondag...

'Had mij maar liever gestraft', zei Francesco hartstochtelijk, 'met wat ook! Alles liever dan dit!'

'Zoo!' zei tante Savina, 'je weet onze lankmoedigheid wel op prijs te stellen'.

Van toen af vergiftigde een broeiende vijandschap voor een lange wijl de atmosfeer tusschen tante Savina en den jongen.

En in Juli van dat jaar kwam uit Solano het bericht van den plotselingen dood van oom Cesare.

Die tijding maakte een groote bedoening gaande! Het droevig sterfgeval moest aangeplakt worden in de bogengang, een advertentie opgesteld voor den Corriere di Malescia, waarin het nogmaals door de treurende achterblijvenden zou dienen te worden bekend gemaakt. Maar wat erger was, - op den morgen van de begrafenis daarginder, zou de winkel gesloten moeten blijven: 'ja, tot teeken van rouw', zei tante Savina, ''t was toch mijn eigen oom, - en het hóórt; je kunt

het niet anders doen; met Vader hebben we 't ook gedaan...'

En ondertusschen had zij uit haar ladekast het doosje met rouwbanden te voorschijn gehaald, waarmee ze achtereenvolgens oom Tito, Pietro en Gherardo mooi maakte. Ze was nogal in een opgewekte stemming, dien morgen.

'Kom jongen', zei ze tegen Francesco, 'nou jij!'

Francesco weigerde.

'Nee tante, ik niet', zei hij beslist.

Maar daar kwam niets van in. Een rouwband hoorde nu eenmaal. Hij was belachelijk zonder rouwband. En waarom zou hij dien ook nìet dragen? Wat was dàt nu weer voor een kuur?

'Dat is in 't geheel geen kuur'.

'En waarom niet?'

'Omdat ik voor *Grootvader* een rouwband heb gedragen'.

'Omdat hij voor zijn grootvader een rouwband heeft gedragen', wendde tante Savina zich tot de anderen, 'daarom wil hij geen rouwband dragen voor zijn oom! Ra-ra, wat is dat?'

'Omdat ik niet voor een oom, om wien ik nooit iets gegeven heb, hetzelfde doe, dat ik alléén voor mijn grootvader gedaan heb'.

'En ik wìl, dat je dien rouwband dragen zult, versta je?' zei oom Tito driftig.

'Kom jongen', wou tante Savina nog goedig de beschermende doen tegenover de boosheid van haar man, 'laat jij je nou maar gauw je rouwbandje aannaaien'.

'Nee', herhaalde Francesco, 'ik wil dat rouwbandje voor oom Cesare niet dragen'.

'Een oud man, die je nooit iets kwaads heeft gedaan', verweet tante Savina op een bitteren toon, 'je houdt er wèl christelijke gevoelens op na... Als *wij* eens een van allen dood gingen, zou hij nog in staat zijn, ook niet te willen rouwen'.

Zij keek den jongen met een nauw verkropte kwaadwilligheid aan.

'Zou je, als ìk eens doodging, ook geen rouwband voor *mij* willen dragen?' vroeg ze met een tragische uitdagendheid.

'Nee', zei de jongen, hevig getergd, 'ik zou voor U ook geen rouwband dragen'.

Toen gebeurde 't voor de eerste en eenige maal, dat oom Tito, woedend, hem een fellen oorveeg toediende, - en voor de tweede maal, dat tante Savina (wat haar anders toch nooit overkwam) in een zenuwachtige huilbui verviel.

Brandend rood, onder de algemeene verachting, ging Francesco naar boven.

Over het rouwbandje werd niet meer gesproken.

Maar in Solano, na de begrafenis, vernam oom Tito uit het testament, dat de oude deugniet heel zijn kapitaaltje aan zijn veertigjarige huishoudster had nagelaten.

Daar raakten de vier Rovero's niet over uitgepraat.

‘Broer Cesare is een guit’, hoorde Francesco grootvader zeggen, ‘daar gaat niets van af...’

Vierde hoofdstuk.

I.

De tweede helft van het jaar 1899 bracht voor Gherardo, en vooral voor Francesco, een groote verandering. Einde Juli kwam er een brief van den leeraar uit Verona: Gherardo's vorderingen waren zóó gebrekkig gebleken, dat hij den afgeloopen cursus nogmaals te volgen zou hebben, alvorens met vrucht den derden te kunnen beginnen.

Gherardo bleef dagen lang landerig en kwaadnukkig, maar Francesco was er nog veel ongelukkiger over: - kon hijzelf die lessen toch maar nemen, dacht hij, maar dat wilden ze niet! Nu zat hij nòg weer voor twee volle jaren! En àl het doorgeworstelde van dit jaar opnieuw! Tot in het oneindige leken hem zijn martelende uren van warse samen-studie verlengd. Een walg vervulde hem. En op een avond zei hij plotseling tot oom Tito:

‘Na grootvaders dood, toen wij samen praatten over wat ik doen zou, toen is er ook gezegd: als je soms liever een ambacht leert... En ik wil liever een ambacht leeren. Daar vraag ik nu om.’

Dat was een consternatie!

Oom Tito en tante Savina, die bij Gherardo's wansucces

zich tegenover Francesco tot vele bedekte en onbedekte betuigingen van misnoegen hadden laten gaan, schenen eensklaps van inzicht veranderd.

‘En Gherardo dan?’ liet oom Tito zich zelfs ontvallen.

Tante Savina kleurde.

‘Gherardo, die er zooveel plezier in had, zijn neef te helpen,’ zei ze; doch dit onhandige woord maakte de zaak niet beter.

Francesco, voor het eerst, voelde een soort medelijden met hen.

Driftig besloot oom Tito: - hij had niet toegestaan, dat zijn pupil zooveel kostbaren tijd in deze studie zou steken, om op een eerste aanvechting van displezier alles erbij neer te gooien. Goddank, dat hij, met al zijn jeugdige onbezonnenheid, tenminste in verstandige handen was gevallen.

En drie maanden later, op het eind van October, leek oom Tito eensklaps de zaken uit een anderen hoek te beschouwen. 't Was nadat hij onverwachts een dag op reis was geweest.

- ‘Zeg eens’, zei hij den volgenden avond, omzichtig polsend, ‘toen jij laatst eens praatte over een ambacht leeren... hadt je toen een bepáálд ambacht op 't oog? Welk ambacht?’

‘Electricien’, antwoordde Francesco; en hij kon niet onderscheiden, of de plotselinge opheldering van oom Tito's gezicht een kleine comedie was, ofwel ernst.

‘Had ik díe keus eerder geweten!’ zei hij verheugd, ‘dan zou ik geen bezwaar hebben gemaakt. Integendeel. Electricien...!’

En iedereen in huis, opvallend nadrukkelijk, bleek ingenomen met die mogelijke verandering. Francesco begreep er niets van.

Maar ook de dokter, toen hij dat besluit hoorde, sprak bemoedigend:

‘Dat duffe boekhoudersgedoe was toch niets voor jou geweest op den duur... 'n meneer Puntje Precies... Nee, daadwerkelijk iets dòen, dat geeft satisfactie! Een dokter, wel, dat is ook een soort handwerksman. Je weet niet, wat een plezier het mij geeft, als iemand me komt vragen: dokter, kun je me dat lastige knobbeltje niet eens wegsnijden, en als met

een paar rake jaapjes dat dan mooi gelukt. En een kind op de wereld helpen is al even veel handwerk als een machine demonteeren... 't Begin zal wat hard zijn, maar courage! Wordt jij maar een handig werktuigkundige! Overdag practisch je handen uit de mouwen steken en 's avonds je bol gebruiken, - mooier dagen kun je eigenlijk niet hebben. En je zal het misschien nog veel verder brengen ook, dan in die boekhouderij...'

Dit spreken verzoende aardig Francesco met zijn in arren moede genomen besluit.

Twee dagen later was alles kant en klaar. Op de Electrische Centrale van Malescia werd Francesco aangenomen, voorloopig als volontair; en na een half jaar, korter misschien, kon hij beginnen te verdienen. Van dan af zou hij aan tante Savina een klein kostgeld hebben te betalen. Ook zou Francesco al gauw geleerd hebben, de reparatie's te verrichten, waarmee men in den winkel soms bij oom Tito en Pietro kwam aandragen... - 'Is het dàt misschien', vroeg zich Francesco af.

'Ja', zei tante Savina, 'je oom is een doortastend man... Als hij eenmaal wat wil, dan heeft hij in een ommezien alles voor elkaar'.

Francesco dacht: 'dat hebben wij gezien bij den verkoop van grootvaders bezittingen... nog geen drie dagen na de begrafenis was alles weg... zelfs Uberto kon niet eenmaal een aandenken meer koopen. - En hoe moet het nu opeens met den winkel, waar ik zoo noodig was?'

Veertien dagen later bleek het plotseling, dat ook Gherardo zijn boekhoudersstudie er aan zou geven.

Op een goeden middag zei oom Tito aan tafel:

'Al wou'en we nou een bazaar opzetten, zoo groot als het heele marktplein van Malescia, dan kon ik er nog wel de boeken van bij houden... Als Gherardo het na twee jaar lesnemen niet zou kunnen... Al die geleerdheid, waar je achter de toonbank toch geen weg mee weet!'

Gherardo zat er met een zuurzoet gezicht bij. Tante Savina en Pietro keken voor zich. En met hetzelfde zuurzoete gezicht zag Francesco dien middag zijn neef, op *zijn* oude plaats naast tante Savina, de klanten bedienen. Hij begon lont te ruiken...

'Nee', lei tante Savina veel te bedrijvig aan iedereen uit,

‘het was heusch welletjes... twee jaar studie... het werd tijd, dat hij nu eens in de praktijk kwam...’

‘Ik had genoeg van dat Verona’, verklaarde oom Tito aan een kennis, buiten onder de bogengang, ‘wat hebben wij nou hier aan accountantswerk, aan het beheeren van faillissementen...? Ik ben volstrekt niet van plan om failliet te gaan!’

Maar dien avond in het achterhuis hield de oude Virginia Francesco staande. Zij knikkebolde met een potsierlijk overdreven oude-wijfjes-vervaardheid: - waar moest het toch heen met hun Gherardo? Waar moest het heen? Had Francesco er niet van gehoord? (Schichtig keek zij rond zich om, of niemand luisterde.) Tweemaal was hij naar Verona geweest, zonder op zijn les te komen... twéémaal achtereen niet naar zijn les!... Wat voerde die jongen toch uit in zoo'n groote stad?... De leeraar had geklaagd aan den vader... in een brief...

‘En wanneer is dat gebeurd?’ vroeg Francesco.

‘Nou... laat 's kijken...’, knikkebolde het oudje, ‘een paar weken geleden... toen je oom dien dag naar Verona is geweest... Maar ik ben er ook pas gisteren wat over gewaar geworden... Ja, onze Gherardo heeft ze altóós een beetje achter de mouw gehad...’

- En hij niet alleen, dacht Francesco bijna met leedvermaak, - hij niet alleen! Toen oom Tito onverwachts naar Verona was gegaan... Precies... Daarom mocht hij, Francesco, eensklaps wèl een ambacht leeren... 't Was maar al te duidelijk... Oom Tito had toen al geweten, dat Gherardo niet dóórging...

En een paar avonden later barstte die plotseling zelf tegen hem los: - Vervloekte winkel! Een stommeling dat hij ook altijd was! twee keer achter elkaar die les te verzuimen... Maar naar Verona gaan, zoo nu en dan, dat deed hij toch! Als ze dachten, dat een jongen van negentien jaar zich als een schoothondje aan een touwtje liet vastleggen... Hij ging lèkker toch naar Verona...

In zijn troebele oogen glom dezelfde glimp, maar schaamteloozer, van eertijds in Trebiano. - Hij ging lèkker toch! - En met zijn omgekrulde tong, zoodat de bolle, blauwige onderkant daarvan te zien kwam, lekte hij zich de bovenlip. En

Francesco voelde een lichamelijken afkeer in zich opkomen zoo fel, dat de ander, kleurend plotseling, op zijn hielen zich omdraaide en met een minachtend schouderophalen nijdig de trap afbonkte.

II.

Het was een nieuw leven voor Francesco, daar op de Electrische Centrale van Malescia, een leven dat aan alle kanten tegelijk zijn gevoelige wezen aangreep, bestookte, benauwde, ontvlamde.

Zijn eerste gewaarwording was een ontzaglijke bewondering voor al het verbazingwekkende, dat hij te zien kreeg, al begreep hij maar heel weinig van het hoe en waarom al dezer machinerieën, buizen en toestellen, geladen met vervaarlijke krachten.

In het fantastische ketelhuis, waar laag de roode schijnsels uit de vijf ovenmuilen laaiden, zag hij in den steilen schemerhoek reusachtige stalen trechters rijzen; - dat waren de filters. En daarnaast hurkten de geheimzinnige zwarte ‘paardjes’, die uit het reservoir het water omhoog pompten naar de ketels...

Maar veel meer indruk nog maakte op hem de groote, brandheldere hal, zoo wijd en hoog als een kerk. Daar stonden glanzend en bijna geruischloos bewegend de drie stoommotoren, die de drie trillende dynamo's op gang brachten; aan den hoogen wit-marmeren achterwand vol stangen en handvaten en hefboomen werd de electrische kracht uit- en ingeschakeld en toebedeeld en verzonden; twee ijzeren trapjes voerden ertoe op: - net het altaar van het menschelijk vernuft, dacht Francesco, - of de brug van een stoomboot; koel beheerschen en gebruiken de kapitein en de stuurman het werk der geweldig-stampende machines in het ruim.

Verborgen achter dien machtigen wand was een laag en stil vertrek, dat Francesco niet minder geweldig leek. Daar school een woud van ijzeren hekken, leek het, die accumulatoren heetten, en die innerlijk opgetast waren met de doodelijke wonderkracht.

Maar ónder hal en accumulatorenruimte waren de spookachtige kelders, waar al de buizen van motoren en dynamo's langs de zoldering liepen, en een doolhof van nauwe steenen

gangen naar de wel-pomp voerde en naar de condensors, onderspoeld door een heftig geruisch van water uit het meer, dat de damp der machines weer afkoelen moest... Aan het eind was een duistere kerker, en gelijk de wijd òm zich grijpende wortels van een ouden eik, zoo woelden daar de honderden kracht-geladen kabels in een angstwekkend kluwen, door een gat onder den grond, de Centrale uit.

De kalme machinist, een bejaarde man, aan wien hij den eersten dag was toevertrouwd, had hem in het schaftuur dat alles laten zien. Maar vóór hij van hun stoommachine nog iets begrepen had, zette de ingenieur, die niet zeer toeschietelijk leek, hem bij de stokers voor het vuile werk.

Er woedde daar een blakende hette, waardoor vanuit de machinehal een koude tocht zoog; je ging er zweeten van het zwarte kolenwerk en er viel niets te leeren. Dat werden afmattende en sombere dagen voor den teleurgestelden jongen. Hij was rillerig en verkouden, hij voelde zich ziek. En de stokers waren grove kerels, die bijna geen woord tegen hem zeiden; hij hoorde niet anders dan smerige grappen en gesprekken over een Syndicaat, en over propaganda. 't Waren socialisten. Hij had daaromtrent wel gelezen in grootvaders krantje en in de krant van oom Tito, en uit beiden had hij het luguber gevoel gekregen, dat socialisten bijna misdadigers waren. Hadden ze die verschrikkelijke opstanden van anderhalf jaar geleden in Milaan niet aangestookt? Hij luisterde met een heete en schuwe oplettendheid.

En op een morgen had de ingenieur hem weggehaald van de stokers en hem op het kantoor aan het werk gezet. - Hij had immers méér schrijfwerk gedaan?

Een oogenblik was dat wel een opluchting; hij zat daar rustig in een onzichtbaar-verwarmd vertrek, tegenover den boekhouder der Centrale; maar na enkele dagen besloop hem toch een wrange onvrede: hij was hier niet gekomen om achter een lessenaar te zitten, zoomin als om kolen te scheppen. Hij wou bij de machine's, net als dien eersten dag!

Een week later, toen hij het extra-kantoorwerk, dat hem opgedragen was, voltooid had, plaatste de ingenieur hem in het reparatielokaal: - daar moest hij nu eerst maar eens al de kleinigheden van het vak zien onder de knie te krijgen.

En dit leek den jongen toen wel prettig, al was hij liever naar de machinehal terug gegaan. Hier, onder het gesnor der wiebelende drijfriemen, zou hij leeren omgaan met de electrische metaalvijl en de electrische metaal-boor en de electrische draaibank; hij zou leeren soldeeren, meters en motors uiteen nemen en in elkaar zetten, en alle onderdeelen behandelen, noodig voor de geleiding door de stad, in de huizen, in de fabrieken.

Maar hoe het werk hem ook aanstond, - de werklui, al waren ze niet zoo rauw als de stokers, bleken hem niet goedgezind. Ze noemden hem niet ‘Campana’, maar: ‘die jongen van Rovero’, en er klonk wantrouwen en naijver ie die benaming; trotsch trok hij zich in zichzelf terug, doodongelukkig. Hij had zich tot dusver met niemand bijna in Malescia bemoeid; nu merkte hij, dat in zoo'n stad Gherardo allerminst een uitzondering was. Ze waren eer erger dan beter, de aankomende jongens op de werkplaats. Bij alle denkbare voorwerpen ontdekten ze, ginnegappend, verdachte gelijkenissen, en vertelden elkaar, fluisterend, drieste en wellustige avonturen, die hij maar half geloofde. Het benarde hem, en het prikkelde hem.

Hij raakte nog dieper in de put, al vocht hij met zichzelf om er bovenop te blijven. Hij trachtte maar in het werk, en al de nauwkeurigheid die het vergde, zich te vergeten. Maar ook de ouderen waren alles behalve tegemoetkomend. De meeste bleken, als de stokers, socialist.

Een van hen, de monteur Dino Ratti, dien in het bizonder was opgedragen den volontair op gang te helpen - een stuursche man, die aanvankelijk weinig bemoedigend deed - was de eerste, tot wien Francesco zich toch aangetrokken voelde. Hij was streng, maar het was hem ook ernst met wat hij zei. Hard waren zijn schaarsche uitspraken bij de heethoofdige gesprekken in het schaftuur over de toekomstige omverwerping der kapitalistische maatschappij; maar die korte hardheid zonder opwinding klonk oprecht en goed doordacht. Er waren woorden van Dino, die bleven vasthaken in Francesco's brein; hij begon te verlangen er meer van te weten; en op oogenblikken dat hij met den monteur alleen was, had hij een paar maal een vraag, die plotseling den stuurschen man hem aan deed zien met een

verwonderd-onderzoekenden blik in zijn grauw-blauwe oogen.

‘Jij bent ook de stomste nog niet’, zei hij eens.

‘Jij bent tenminste niet zoo'n ingekankerde bourgeois als je oom’, zei hij een andere keer.

En na een dag of veertien vroeg hij Francesco, dien avond met hem mee te gaan naar een vergadering van hun partij.

Verscheidene malen kwam toen de jongen ook buiten de werkplaats met Dino in aanraking; en de monteur, met zijn korte, harde logica, lei hem uit wat de quaestie was met den klassestrijd, en wat de ‘ijzeren loonwet’ van Marx leerde, waarom de bourgeoisie rot was, en hoe het kapitalisme de arbeiders uitbuitte.

Het was Francesco, of hij ruwhandig werd wakker geschud. Hij vond niets tegen te zeggen; hij zag in, dat dit alles onverbiddelijk waar moest zijn; maar gelukkiger maakte het hem niet.

Hij had het immers eigenlijk allang zelf ontdekt: het leven was leelijk, het leven waarvan hij het onloochenbaar model dagelijks voor zich had, bij hen thuis: - geld en nog eens geld; zooveel mogelijk winst schrapen; zoo weinig mogelijk loon betalen - de arme Virginia had 3 Lire in de week -; slim bedriegen waar het kon; anderen ‘dood-concurreeren’: dat en niets anders was het leven der Rovero's. Mooi was er niets in hun bestaan; wat zij hadden aan geloof, of beginselen, of gevoelens, het leek alles geveinsd; en geluk kenden zij niet.

Maar ook de geest der nieuwe kameraden was niet veel mooier. Hij hoorde op de vergaderingen, waarheen Dino hem meenam, nooit dan haat en smaad en verbittering, nooit iets hoogers dan eischen van minder werk en meer loon. Terwijl hij hunkerde naar een dieper doorschouwen der waarheid, naar een hoopvoller kijk op de menschheid, naar een minder vaag, en een geloofwaardiger toekomstbeeld, - was het meest een klein geharrewar over taktiek, en alles zoo ranzig-brutaal en laag-bij-de-grondsch, dat het bijna leek of het krantje van grootvader en ooms courant gelijk hadden gehad. Natuurlijk, hij wist nu wel, wat voor belangzuchtige hypocrisie die ‘clericale bladen’ zoo schijnbaar edel en vroom deed klinken, maar toch...

Ook vroeg hij zich wel eens af, of die kameraden-sprekers zooveel beter waren dan de Rovero's, die met al hun geld niets goeds wisten aan te vangen, maar zich althans nooit over

hun zeker even harde en langdurige arbeidsdagen beklaagden, integendeel, er prat op gingen! Als zij, de proletariërs, eens even ver waren als oom en tante, zouden zij misschien óók nog plezier in het werk krijgen, waar ze nu het land aan hadden, dacht hij soms.

Het heele leven, zooals hij het thans duidelijk zag, was één meedoogenlooze strijd, waarbij niemand zich bekommerde, of ooit bekommeren zou, om het lot der anderen, de rotte bourgeois zoomin als de kameraden socialisten. En och, het sprak ook vanzelf dat het zoo was. Want zoo wist hij immers de gansche schepping, waarvan hij sinds lang als het grondprincipe had leeren erkennen: de verdelging onderling; de onafzienbare, nooit eindende misdaad; de alomtegenwoordige moord. Van den monstergeest, die deze moorddadige schepping had uitgebroed, bleek de samenleving der menschen, zooals hij die thans bewust doorzag, slechts het onvermurwbaar-nauwkeurig, afzichtelijk portret.

Maar natuurlijk, tegenover de wurgende tyrannie van het kapitaal, tegenover de laffe, weerzinwekkende bourgeoisie, schoot er, voor wie behoorlijk redeneerde, niet anders over dan socialist te zijn, dat begreep hij. En dat was in zijn bijna walgend-zwarten kijk op de wereld zijn eenige troost en trots: dat hij dan nu tenminste niet langer hoorde tot de verachtelijke klasse der Rovero's, maar ‘arbeider’ was geworden.

Soms dacht hij wel: natuurlijk, er waren uitzonderingen, er waren menschen als grootvader, als Uberto; en een man als Salviati, een man als de dokter, - die vielen eigenlijk buiten den klassestrijd... Er waren heele klassen van, je kon zeggen, lichamelijke en geestelijke weldoeners... Maar wat veranderde dat aan de onweersprekelijke algemeene waarheden?

Hij zag den dokter weinig in die lauwe, regenachtige Decembermaand; het was ongezond weer, er waren veel zieken, en de dokter had het nog drukker dan anders, met het op gang brengen van het pas in gebruik genomen, nieuwe hospitaal. Doch de enkele malen dat zij elkaar tegen kwamen en vluchtig spraken, kreeg dokter Carobbi een somberen indruk van zijn jeugdigen vriend: - het leven op die Centrale leek te zwaar voor den jongen, verbeeldde hij zich; al te sterk was hij niet; misschien ook kwam de ruwe omgeving daar

hem vreemd op zijn dak... En hij zon op een gelegenheid, om hem eens iets prettigs aan te doen.

III.

Met Kerstmis kreeg Francesco drie dagen vrij; en hij vroeg oom Tito, of hij van zijn opgespaarde weekgeld een uitstapje naar Trebiano mocht maken. Uberto had hem geschreven, dat hij ziek was.

Oom Tito stond het genadig toe, en onder tafel meende hij aan de algemeene ingenomenheid met zijn plan een zekere opluchting te merken, dat hij met de feesten er niet zijn zou. Sinds hij niet meer in de zaak noch met Gherardo werkte, was trouwens de verhouding van een onverschillige vriendelijkheid geworden, die zeker dragelijker was dan de vroegere gedurige spanning, en die toch hem nòg eenzamer maakte. Het was, of er in die gespannen verhouding, en zelfs in zijn haat, iets had gesmeuld van een smachten naar de genegenheid van Pietro, van oom Tito, misschien zelfs van tante Savina; - of vergiste hij zich daarin? In elk geval zag hij nu duidelijk, dat zij niets om hem gaven.

't Was zonder veel verwachting, dat hij naar Trebiano toog. Uberto, dat wist hij van vroeger nog maar al te goed, was ongenietbaar in ziektetijden. En verder, wat bond hem nog aan Trebiano? Het graf van zijn ouders, het graf van grootvader, die doffe feiten... Grootvaders geest, zooals die nog leefde in hem, in Uberto, in tante Letizia, dàt was er van grootvader gebleven. Maar grootvaders graf, met dat monument van oom Tito...

En toch, toen hij dien middag in een allervreemdst-ontroerde stemming nog eenmaal den zooveel malen volbrachten tocht van de aanlegplaats naar boven had gedaan, en hij aan den drempel van het dorp rondzag, waar hij gaan zou, - ging hij het eerst naar het kerkhof.

Het was een dag zonder zon; op de graven lagen verschrompeld en verslenst de bloemen van Allerzielen; boven het graf van zijn ouders droeg de dichte struik, door grootvader zelf geplant, nog een paar verregende, donkerroode chrysantjes; doch reeds had hij, tusschen al de houten en steenen

kruisen, het hooge zwart-marmeren kruis van grootvaders graf zien opsteken.

Lang stond hij voor de zware, zwart-marmeren zerk met de groote, gouden letters. Er waren geen sporen van bloemen op dit graf; dreigend bijna stond het massale, zwart-marmeren kruis aan het hoofdeinde, en vijandig weerde het goudgepiekte zwarte hek elke toenadering. - En onder die spalkerige, zwarte onvriendelijkheid, lag het triest-vergaande overblijfsel van dien vriendelijksten en liefsten aller menschen.

Blootshoofds stond hij; een lauw-kille December-wind huiverde door zijn haren. Er hing wat nevel en een zoete, kruiïge geur.

- Daar lag de arme grootvader, en hier stond hij. Nog geen anderhalf jaar geleden had hij er gestaan, een wanhopige kleine jongen; nu voelde hij zich een man, verhard en vereenzaamd. Als grootvader hem zien kon, wat zou hij van hem denken? En als grootvader weten kon al de duistere waarheid, die hij had gevonden in de natuur, in de schepping, en in de maatschappij; als grootvader weten kon van zijn socialisme... was het maar niet beter, dat grootvader gestorven was? Want hoe zou hij geleden hebben onder dat alles, dit lieve, lieve oude kind, wiens zachte hemelwijsheid droomde achter die onschuldige, blauwe oogen?

Francesco boog het hoofd, hij kon zijn tranen niet houden. Even knielde hij met één knie in het zand, legde zijn warme hand op de koude zerk.

‘Dag, grootvader’, fluisterde hij.

Dan stond hij op en liep langzaam naar den uitgang. Nog eenmaal keek hij om naar het zware marmerkruis op den nederigen doodenakker.

Enkele minuten later was hij aan den anderen kant van het dorp, bij het huis waar Uberto zijn kamer had. De boerenvrouw stond te wasschen aan de watertrog. Toen ze Francesco langs het prieel zag komen, hield zij de hand boven de oogen, veegde die af op haar dij, en kwam hem schutterig tegemoet.

‘Hij is doodziek’, schreeuwde zij, tragisch gebarend, in haar rauwe dialect, ‘hij zegt geen boe of ba tegen niemand, ik krijg er geen woord uit, hij ligt met zijn gezicht naar den muur, de dokter is al driemaal geweest, ja, en de dokter zegt

maar “ik geloof niet dat het iets beteekent”, maar ìk zie wel beter... Nee, als een man zóó doet, maar gelukkig eet hij, ja, eten doet hij gelukkig wel, maar niet als ik er bij ben... nee hoor, als ik er bij ben, eet hij niets. Want doodziek, dat is hij zeker, Signorino...’

Zij veegde zich hartstochtelijk de zwarte haarslierten uit de oogen, en Francesco stond er verbouwereerd bij; hij moest ook heimelijk lachen: - Zóó ziek bleek Uberto toch wel niet, als hij nog eten kon... En hij was gevleid tevens: ‘Signorino’ had de vrouw gezegd.

‘Arciprete! maar wat ben u gegroeid, Signorino! Hoeveel jaren is dat nou al?, een herfst, en een winter, en een lente, en een zomer, en een herfst... Hoeveel jaren! Wel, wel, wat ben u gegroeid! - Als hij zich nou maar om wil draaien, want ìk krijg 't niet gedaan... Ik heb een bed voor je moeten spreien in den hoek bij 't venster...’

In het schemerduister der lage boerenkamer - de ruw houten luiken voor de twee kleine ramen stonden aan - lag Uberto, klein ineengekrompen onder de dekens. Hij knikte maar even Francesco toe, en bromde wat half verstaanbare woorden: ‘jammer... 'k ben ziek... erg ziek... ga maar zitten... hoe gaat 't thuis?... tante?... oom?... Eet niets... een eitje... die polenta zonder wild... laffe kost...’

Francesco zat bij het bed en wist niet wat te zeggen. En Uberto zweeg, trok telkens heftig de wenkbrauwen op, alsof die hem veel last veroorzaakten, en klaagde over hoofdpijn.

Een poosje later kwam de vrouw twee borden klaar zetten op de ongeverfde tafel, waaraan wel twaalf mannen zitten konden, en een halfvolle fiasco rooden wijn met twee glazen. Dan bracht zij de groote, koperen soepketel.

Zwijgend slurpte Uberto zijn bouillon. Maar van het malsche, gekookte vleesch verkoos hij niet te eten: ‘Lamme boel... ik bedank voor dat taaie touw... Als jij ervan houdt, ga je gang maar’.

Doch als daarna, dampend van hartigen braadgeur, het konijn werd opgedragen, dat hij den vorigen dag door zijn buurman had doen slachten, leefde Uberto wat bij. Hij leunde op zijn elleboog en gaf korte wenken, hoe de jongen het dier moest snijden.

‘Ja’, gromde hij, en even kwam er een oolijke flonker in de zwarte streepjes die zijn oogen waren, ‘dat heb ik tenminste nog waargenomen gister... door de reet van de blinden... Rakker zat in de moestuin... 'k zag net zijn snuit snuffelen tusschen twee koolbladen... en raak! - Vervloekte ziekte... in geen elf dagen uitgeweest...’

- De mooiste bouten moest Francesco nemen, en zich een goed glas Baroletto inschenken; hijzelf, och, liet Francesco hem maar een dijstukje geven, en een half glaasje wijn, en een homp brood...

‘'t Is niet dàt’, liet hij zich even later ontvallen, omdat het een tam konijn was. Maar hij wou dan nog wel een reep uit den rug, en een tweede half-glaasje... Meer niet! meer niet!!... hij voelde zich te beroerd...

Van de roodbruine moes van gedroogde appeltjes, die een reuk had naar rook en gebrande suiker, at Uberto niet. Dat was vrouwenkost. Pruttelend draaide hij zich om naar den muur.

- Zag de Signorino nu wel? zei de vrouw, toen zij kwam afnemen, - de dokter had mooi praten! En had hij óók al niet van haar appeltjes gegeten? Enkel een paar stukjes konijn?

De oogen zwart van onheilspellendheid stond zij bij de tafel, ging dan hoofdschuddend de kamer uit.

Spoedig daarop viel Uberto in slaap, en onder het regelmatige ronken zat Francesco bij de kleine lamp; zoo verdrietig als dezen avond had hij zich nog nooit gevoeld.

Den volgenden morgen ging Francesco kijken naar hun huis. Uberto had hem in Malescia al verteld, dat de tegenwoordige eigenaar een transport-kabel met de landingsplaats had aangelegd - een grooten vooruitgang voor Trebiano -, en den vorigen middag, bij het naar boven klauteren, had de jongen langs de zwarte draden, dwars over de afgronden gespannen, de twee bakken al heen en weer zien ijlen. Nu zag hij, hoe hun oude open schuur ramen had gekregen en tot een kantoor was ingericht, terwijl halfweg hun rots, op een vooruitstekend plateau, een loodsje gebouwd was, voor het katrol. Aan alle vensters van hun huis waren verschgroene jalouzieën gekomen.

Francesco had een nijpende spijt, dat hij gegaan was, en dat nu dit verwarrende beeld voortaan de gave liefelijkheid zijner herinnering vertroebelen zou.

Van menschen in het dorp hoorde hij, dat de oude Mariuccia bij haar kinderen in Vesio was gaan wonen. Hij ontmoette Mario en Paolino, thuis met de kerstvacantie. Zij waren heertjes geworden, allebei op een kantoor. Het was een schrille ontmoeting zonder vreugde.

Tienmaal dien morgen vroeg men hem dezelfde vragen, zonder werkelijke belangstelling, en tienmaal gaf hij dezelfde nuttelooze antwoorden. Alleen de vrouw van den bakker was echt hartelijk en zei: ‘Kon je grootvader toch eens zien, wat jij een groote kerel bent geworden!’ Dan riep ze haar man erbij: Cechino van Vincenzo was er. ‘En zie je niet op wie hij lijkt? Op zijn tante Letizia! Toen die een jaar of twintig was... Waar of niet? Ja, jongen, je tante en ik, wij waren altijd vriendinnen, van zóó klein af...’

Dat bezoek gaf Francesco nog de eenige troost. Dat hij gelijken zou op grootvaders liefste dochter, gloorde hem als een zoete gedachte, en plotseling - dat was vreemd - had hij er tante Letizia liever om. 't Was of grootvader zelf hen nauwer verbond.

Het was de dag voor Kerstmis. Zou tante Letizia weer haar pakket naar Malescia gezonden hebben? Hij had er nog niet aan gedacht. Hij had er ook niet aan gedacht, haar een kaart te schrijven. Dat zou hij vanavond doen, hier vanuit hun Trebiano. - Ja, tante Letizia... Hij zag het: haar tengere gestalte, haar gewelfde voorhoofd, haar lichtbruine oogen... Vreemd, tante Letizia...

Den pastoor kreeg hij niet te zien. Hij zocht hem ook niet op. - Dat was ten minste nog goed aan Uberto's ziekte, dat die niet zou voorstellen, naar de nachtmis te gaan. De nachtmis! die teere, goudene rustigheid, die was voor altijd verloren.

En dien middag, toen hij nog een eind den weg naar Vesio opliep, kwam hij Giovanella tegen, het schaap sukkelend achter hem aan. Giovanella liep te zwaaien met zijn knuppel; een grijzende zwarte baard krulde dicht rond zijn roode wangen, en de blauwe kwast aan zijn fez bungelde achter van zijn hoofd. Verwonderd bleef hij staan.

‘Wel, wel, de Signorino zoo in Trebiano’.

- Hij zegt ook al Signorino, dacht de jongen. Maar geen wonder ook: zijn nieuwe heerige pak, en zijn boordje met omgeslagen punten!

‘Dag Giovanella’, zei hij.

‘Wel, wel’, zei Giovanella weer, ‘en waar hang jij hier uit? - bij Uberto? ik dacht dat die half dood was’.

‘Gelukkig maar half’, lachte Francesco, ‘hij eet tenminste goed’.

‘Dat is de bovenste helft’, peinsde Giovanella; dan, met een fellen lonk: ‘En moet je nog niet eris komen zitten treuren op de bocciabaan...? Ja, ja, ik weet er alles van, jongeheer!’

Francesco kleurde.

‘Weet je, dat mijn zwager verhuisd is?’

Daar ging den jongen een licht op verhuisd? dus die kaart, verleden kerstmis, had Agata niet meer bereikt...?

‘Sinds wanneer?’ vroeg hij gretig, ‘en waar wonen ze dan nu?’

‘Laat 's kijken... ja, laat 's kijken... sinds een anderhalf jaar zoowat... Zeker, zeker... dat moet al een goeie anderhalf jaar zijn...’

‘En wáár wonen ze?’ drong Francesco nog eens.

Giovanella keek hem van terzijde met zijn drommelsche oogen aan.

‘Mìnstens anderhalf jaar...’ peinsde hij plagerig door, - ‘minstens anderhalf jaar...’ Dan, met een diepe zucht: ‘tja... wat zal je d'r an doen? Pazienza! Kom, ik moet eris naar huis... Groet Uberto eerbiedig van me; en 't beste met de andere helft’.

Hij maakte een malle buiging, sloeg de hand aan zijn fez of hij salueerde en ging door, zwaaiend zijn knuppel, het schaap achter hem aan.

Francesco, geheel overrompeld, moest lachen of hij wilde of niet, terwijl hij hem nazag. - De andere helft! herhaalde hij. Dan verstilde zijn gezicht. - Wáár zou ze wonen?

- Maar ach, wat deed het er ook toe, waar ze woonde, dacht hij een oogenblik later, somber.

Dien avond, ingepakt in een dikke sjaal, zat Uberto aan tafel; en omdat hij niet praten kon, naar hij zei, speelden ze

kaart. En aldoor won Uberto; telkens had hij de drie zevens en grinnikte van plezier.

Maar met kerstdag kleedde hij zich aan, installeerde zich in de schouw, en was opeens veel beter. Het was of hij een dwaze waan had afgelegd en zichzelf terug gevonden. Voelde hij Francesco's aanwezigheid kostbaarder, naarmate haar einde naderde, en betreurde hij het mislukt verloop van dit bezoek? Hij deed zijn best zooveel hij maar kon, en des avonds bij het houtvuur, weer geheel op streek, vertelde hij een verhaal, dat den jongen toch nog verzoende met deze overkomst, en dat hij nooit vergeten zou.

Den eersten dag al had Francesco hem gevraagd, wat hij boven de commode toch voor vervaarlijke vlerken, wel meer dan een halve meter lang, tegen den muur zag gespijkerd. ‘Een arend’ gromde Uberto terug. ‘Wat? een arend?’ vroeg Francesco ongeloovig. ‘Zeker, een arend’, bevestigde barsch de jager. En nu kwam hij los met zijn jacht-avontuur.

Den vorigen winter, dagen lang achtereen, had hij - en ieder in Trebiano trouwens - twee reusachtige roofvogels (roofvogels zag je altijd bij paren) in groote kringen hoog boven hun bergen zien vliegen, en dan weer, het meer over, tot boven den Monte Baldo toe. Van haviken was geen sprake, van valken nog minder, het moest een soort arenden zijn, daar waren ze het allemaal over eens.

Goed, op een morgen was hij aan het jagen achter Vesio, langs die steile eenzame hellingen, tusschen de grillige rotsen door. En daar, bij het vervaarlijk ravijn, had hij plotseling op een rotsblok één dier vogels zien zitten: een prachtige, een koninklijke vogel, met een geweldigen krommen haak-snavel en geweldige klauwen, de vlerken glad aan zijn lijf gestreken, en een fel oog, dat flikkerde uit zijn schaduwholte. En opeens, een vijftig meter hooger, ook boven op een rotspiek, daar zat de andere... Die leek nòg grooter, nog sterker, en donkerder ook van kleur.

Uberto was heelemaal van zijn stukken geweest door het ongewone gezicht; zijn honden, bang, drongen zich achter tegen zijn beenen.

En opeens, met een schreeuw en een vervaarlijke vleugelroeiing, was de verste opgevlogen, straf het luchtblauw in, - en net sloeg ook de eerste de vlerken uit, of de jager had

aangelegd, zijn schot ging af, nog één wiekslag, en de vogel tuimelde neer. De honden waren woedend losgebroken, en nog moest het dier geleefd hebben, want terwijl ze anders nooit het wild aanraken, - in den tijd dat hij erheen klom, hadden ze den arend in den hals een wonde gebeten, opgereten zijn ingewand, en de eene vlerk zoo goed als afgescheurd. Je kunt het nog zien, die met de gebroken pennen. Het dier was zóó gehavend door de honden, razend in hun angst, dat hij het niet eens mee naar huis wilde nemen. Alleen had hij met zijn dolkmes ook de andere vlerk afgesneden. De twee vlerken borg hij achter de struiken en hij trok verder de bosschen in.

Maar tegen den avond was hij langs die plek teruggegaan; het liep al tegen vijven, de schemering begon te vallen. En daar zag hij, op hetzelfde rotsblok, bij het lijk van den dooden arend, de andere zitten, de trotschere, de zwartere, bewegingloos starend voor zich uit, als een vogel van marmer. Uberto had niet kunnen schieten, zoo sterk was zijn ontzetting geweest voor die groote en stomme smart. Ze zeggen, dat de arenden maar één vrouw hebben in hun leven... Stil was hij de vlerken gaan halen...

'Later heb ik nog spijt gehad', besloot de jager, 'dat ik hèm ook maar niet heb neergelegd. Want waarom schoot ik die eerste? Het was toch geen wild?'

Dien nacht droomde Francesco, dat hij in het sousterrain was van de Centrale; het meerwater ruischte verschrikkelijk onder de condensors, en opeens begon het den kelder binnen te dringen, het bruiste over den vloer. Hij vluchtte door de nauwe gangen, maar kon den uitweg niet vinden, - telkens hoekte de gang weer om in een nauwer gangetje, tot dat donker doodliep in een zwart leemen hol, waar een enge spleet was naar het licht. Hij kroop naar boven, maar de spleet werd nog enger, hij kon er niet door, hij werkte er zich in op, hij wrong er net doorheen... En toen stond hij in het bosch met de vreemde open plek, waar zoo'n benauwd bleek licht hing... een droomplek, die hij maar al te angstig kende. Onder den grond ruischte het water nog altijd, het was bijna een geloei... hij zag op! Uit de dennen kwam een donkere, geweldige vogel op hem neergestreken, den

kop omlaag, de gruwzame klauwen strak naar hem neergekrampt... Hij kon niet bewegen, hij kon niet schreeuwen. Tegelijk besefte hij: ik droom. In doodsangst werkte hij zich los, en aan zijn bed - het was zijn kamertje bij grootvader thuis - zat een jonge vrouw, die op zijn moeder geleek, maar toch zijn moeder niet was. Zij keek stil voor zich neer. Zij had een blauw katoenen schort aan en glimlachte, de kuiltjes in haar wangen. Hij wilde iets zeggen; maar zij werd heel bleek en begon hulpeloos te schreien.

Toen werd hij wakker, vanzelf, of hij losweekte uit den slaap, zijn wimpers nat van tranen. Hij lag in den donkeren hoek van Uberto's kamer.

Buiten was een storm opgestoken en huilde in den schoorsteen.

Toen Francesco, na een onstuimige reis over het woestbewogen meer, in Malescia thuiskwam, was iedereen even toeschietelijk voor hem. 't Was of ze heelemaal veranderd waren in de drie dagen van zijn afwezigheid.

‘Doe maar gauw je jas uit, jongen’, zei tante Savina, ‘foei, wat een tocht met dat weer! We hebben over je ingezeten, wil je dat wel gelooven?’

Dan informeerden ze naar Signor Uberto, naar het huis van grootvader, naar alles...

En voor hij dien avond naar bed ging, zei tante Savina, als terloops:

‘O ja, je was nauwlijks weg, of Dokter Carobbi kwam aanloopen en vroeg, of je dien avond bij hem wou komen...’

‘Bij hèm?’ vroeg Francesco verwonderd.

‘Nee, nee’, zei tante met nadruk, ‘bij hèn. Ja, je schijnt daar een verovering gemaakt te hebben! Of misschien was 't ook met de kerstdagen... Stel er je maar niet te véél van voor... Nou, goeie nacht’.

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

(Wordt vervolgd).

Kinderleven.

I.

In d'ouden leunstoel veilig diep gedoken,
Voorvoelde ik groot-zijn als een wreede ramp.
Bij open venster of bij licht van lamp,
Blij kleurde ik prenten, las ik tooversproken.
Maar groot zijn, dapper in den levenskamp,
Daar was ik bang voor, banger dan voor spoken.
Maar 'k zweeg, al trilde om angst onuitgesproken
Tusschen mijn boek en mij een tranendamp.

En toch, hoe voelde ik flitsen door mijn spelen
Gedachtenwonder, dat 'k met geen kon deelen
En, tien jaar oud, of leefde ik honderd wel,
Hoe deed een luide lach terug mij deinzen,
Hoe, op een traptreê, zat ik lang te peinzen,
Tolde als een derwisch, in bedwelmingsspel!

II.

Na wilde spelen liet zich willig tillen
Door d' oudsten buurknaap, teedre speelgenoot,
Het bloode blondje, veilig blij, op schoot,
't Kopje aan zijn hart en wist geen ander willen
Dan droomend zwijgen, waar zij kalm genoot.
Zij zag den tuin in schemerblauw verstillen,
Goud blonk een ster, de wind deed blaadjes trillen.
Zij was zoo klein, hij, zusjes vriend, zoo groot.

Zijn lieve lippen aaiden zacht haar wangen
Als vleugelveêrtjes, wekkend zoet verlangen
Naar hemelsfeer, waar engel engel mint.

Ze onthield geen woord van babbelpraat der zusjes,
Maar, héel haar leven, heugden haar die kusjes,
Aalmoes van knaap aan liefdehongrend kind.

III.

‘Neen, kind, dit jaar zal Sinterklaas niet rijden’.
'k Verbeet mijn leed en kleurde stil mijn print -
En toch, verrassend, zond de milde Sint
Ons elk wat moois, om d' avond hem te wijden.

Maar stug, ondankbaar, bleef ik droef gezind.
Pret zonder voorpret kon mij niet verblijden.
'k Gaf àl mijn kracht aan klachtloos heldelijden:
Wie kon mij toovren om tot feestblij kind?

Neen, diepste vreugd was, heimelijk bedenken,
In kindereenvoud, rijmen en geschenken,
Alleen, in schemer, lakken pak na pak.

En 'k voel mij weer dat kind met blozewangen,
Waar voor al geven méer was dan ontvangen,
Wanneer ik ruik aroom van vlammend lak.

IV.

A blauw, e wit, i geel, o rood, u groen
Zag 'k lang de klanken vóor 't beroemd sonnet.
Maar vóor mijn lippen had 'k een wacht gezet,
Wijl 'k wist mij anders dan al de andren, toen
Als nu - En 'k voelde, in droomensfeer van bed,
De wang, op 't kussen, warm van d' avondzoen,
Hoe 'k had van lach om 't kind, dat vreemd kon doen,
Mijn onbegrepen schuwe ziel gered.

En troostrijk waande ik: - Eéns toch geef ik ál
Wat leeft in mij den vriend, die komen zal,
Veel jaren later - die bespot mij niet!

En áltijd zweeg ik en beschermde bang
Mijn Ik voor spot, verwonderd, wijl zoo lang
De vriend nog wégbleef, die mij nooit verliet.

V.

Ik sloop naar zolder, moe van kinderspel.
Daar, vochtbevlekt, vond 'k oude staalgravuren,
Waar 'k stond bewondrend voor, in âemloos turen.
‘Madonna’ las ik en ‘naar Rafaël’.

Mijn ziel verzonk in de eedle weeldewel.
Hoe lang wel mocht die contemplatie duren?
Ik bleef den honing van die schoonheid puren,
Als de in een bloem beslotene kapel.

'k Ruik nog den vochtgeur van die lieve platen,
Zoo wreed verbannen, eenzaam en verlaten,
Gestraft - waarvoor? - bij rommel, in een hoek.

't Verweerde glas, ik weet nog hoe ik 't streelde
En hoe ik stil, na de onbegrepen weelde,
De trap áfdaalde en lezen ging mijn boek.

VI.

Hoe troostend welkom, na doorwoelden nacht,
Waar 'k lag te hijgen onder vracht van droomen,
Als 't blanke licht de kamer kwam doorstroomen,
Was mij de hand, die 't zwarte poesje bracht!

't Sprong op mijn bed, 't wou vroolijk spelen komen
Bij 't zieke meisje, lijdend zonder klacht.
En teeder aaide ik zijn fluweelen vacht -
Maar 't levend speelgoed werd me opéens ontnomen.

Met zoete namen riep ik lang mijn poes.
'k Weet niet waarom - o voorspel van mijn leven! -
Mijn lieve troost een vreemde was gegeven.
Ik zocht bedwelming in een tranenroes.

Hoe voel ik nog uw smart mijn hart doorbeven,
Ziek weerloos kind, om liefs, geleend voor even!

VII.

Rebellende Englen zag ik, wie verveelden
Het palmenwuiven, 't hallelujah zingen,
In overmoed, den troon van God bespringen,
Om strijd na de óverzoete hemelweelde.

Maar Serafijnen met robijnen klingen
Versloegen de Englen, lachend, of zij speelden -
'k Lag overweldigd door die grootsche beelden,
'k Lag overlommerd en omzoefd van zwingen.

En de Englen zonken door de wolkenlagen,
Op 't wijdgespreide vlerkenscherm gedragen
En heel de lucht werd donker van hun vleuglen.

Toen wist ik weer: 'k moest kind zijn en tevreden
Met d' engen tuin, die was mijn kinder-Eden,
En 't oproer van mijn hoogmoed vroom beteuglen.

VIII.

Bij 't wandlen blijf ik achter en ik luister
Naar hollen stapklank, dartlen meisjespraat
En zoelen wind, die, eer hij slapen gaat,
De blaadren zoent met zingend zoet gefluister.

Dan jaagt mij schrik aan 't zilverkil gelaat
Der volle maan, besneeuwend met haar luister
De zwarte bergen van het wolkenduister.
En 'k voel mij trotsch, wijl geen mijn peinzen raadt.

- Als 'k nu 't gebabbel van mijn blonde zusjes,
Dat bladgeflap, die zingzang teêr als kusjes,
Die stappenklikklak, hol in de olmenlaan,
Ging, woord voor woord en klank voor klank, beschrijven,
Zou 't worden kunst, die eeuwig mooi zou blijven?

Op marmertroon van wolken lacht de maan.

IX.

Naar school! 'k Was bang. Waarom? Daar zou ik vinden
- 't Werd mij beloofd! - mijn vriendschaps-ideaal.
Als aarde en hemel bindt een zonnestraal
Zou mij een blik van Meiblauwe oogen binden,
Vergeetmijniet in blank gelaat-ovaal.
Hoe warm en trouw, als vrienden nimmer minden,
Zou zij met mij haar leven samenwinden,
We elkaar begrijpen door onze oogentaal!

Dien avond, bevend, bleef ik lang doorzoeken
Mijn armen schat van prentjes en van boeken,
Wat moois te vinden, dat haar waardig bleek.

Herkende ik haar uit vorig zijn? - Wij vielen
Elkander niet in de armen. Stil en bleek
Aanschouwde ik haar - O droom van zusterzielen!

X.

En trillend vulde ik 't zelfgevlochten mandje
Met bloemen zelfgeknipt van vloeipapier,
Mooi roze en blauw en, schaamrood fluistrend: - ‘Hier,
Voor jou!’ lei 'k mijn geschenk in 't lieve handje.

En blozend oogde ik door een wimperkier
Naar blij een blik uit de oogen van mijn Santje -
Geen loon van lof kreeg 't schamel offerandje!
Zij dankte schamper. Doch zij bleef mij dier.

Ik vroeg beschroomd: - ‘Hou je ook van sprookjes lezen?’
- ‘Lees jij nog sprookjes? Ik ben véél te groot.’
Half trotsch, half bang, gaf 'k mijn geheim haar bloot:
- ‘Ik maak er zelf wel!’ Killer dan mijn vreezen
Verstolde een hoonlach liefde en hoop tot ijs.
- ‘Jij? klein dom kind, maak dát een ander wijs!’

HÉLÈNE SWARTH.

Tjiteureup.

De lage oever week, in milde bocht
Omvamend, wijd, de kalme binnenzee,
Waarin een trage boot een ligplaats zocht
Begeerend, voor den nacht, een stille ree.

Een lichte branding zoomd' het land;
De broze golven braken en vergleden,
Zij spoelden schelpen ruischend op het strand
En voerden vele lispelend weer mede.

De luchte visscherschepen dreven
Bijeengeankerd voor 't gehucht
En zwierden, wiegelend opgeheven,
Hun mast'n en wimpels door de lucht.

De vloed kwam tot den boschrand stijgen;
De heesters dompelden het grage blad
In 't vocht, en hieven bij het ebben hunne twijgen,
Waaraan de dropp'len vonkten, uit het nat.

In bleeke trilling stond het hemelblauw...
De wouden waren roerloos in verbeiden.
Een laatste visscher waadde van zijn prauw
Naar 't strand, waar hooge palmen lommer spreidden.

Toen brak de sidd'ring van den dag. - De zonne zonk;
Een koele wind stiet leven in het loover
En in het blanke schuim der golven blonk
De late avondzon met gouden toover.

Het al ontwaakt' voor korten stond;
Er was geschal van kleuren en geruchten,
Het zinkend zonlicht tintt' de groene kusten blond,
Blondlichtend onder grauwe luchten.
Snel wiekten reigers naar den drooggeloopen grond
En schreden speurend in het rond
Tot z' even later voor het duister vluchtten.

Toen werd het nacht en wonderstil..... Daarbuiten,
In 't grillig spel van 't want der wiegelende schuiten,
Bewoog zich zacht een enkel licht; een donkerrosse gloed
Van vuren, smeulend bij de sluimerende hutten,
Bleef zweven in het bosch, dat 't schamel dorp beschutte.

H.C. HARTEVELT.

Zonder deernis.

Des hemels milde stralen-Koningin,
Die fijn gesponnen goud in garven deelde,
Bracht, waar haar zegen de open landen streelde,
Bloesem van kleur en zaad voor zoet gewin.

Zoo bloosde, als eenmaal bij haar pril begin,
Een bruilofts-blijde wereld in de weelde
Van 't Paradijs en vogelkelen kweelden
Hun lof de vredig blauwe koeplen in.

Maar aan den wegkant van een stille laan
Lag star een mensch, besmeurd uit purpren wonden,
Door grammen manslag in den dood gegaan...

En hoog boven dat werk van Kaïnszonde
Lachte de Zon van uit haar gouden tent:
Godin, die zonde, dood noch deernis kent.

JAN VETH.

De zieke man aan het raam.

Een stille zaal, een witte rust,
Een zieke man aan 't raam,
Die oud en vrij van leed en lust
't Verleefde droomt tesaam.

Hij telt niet, vreugde noch verdriet,
Hij rekent niet, maar leeft
Gelaten, zacht in 't stil verschiet,
En denkt: God neemt en geeft.

Van menschen weet hij slecht noch goed;
Zij zijn hem weer natuur.
Hij vraagt niet of hij sterven moet,
Hij leeft maar bij het uur...

Hij staart maar naar den ouden boom
Die uit den grond zich rekt
Tot aan der vrije luchten zoom
En 't tuintje overdekt.

Hij peinst: natuur is groot en schoon;
Ik ben weer in haar schoot.
God schenkt de kind'ren, dekt de doôn...
Hoort, hoe die vogel floot!

A.E. VAN DEN TOL.

Twee verzen.

Gedachtenissen.

Nadat de handen, strak belijnd, ivoren,
op 't stille hart voor altijd rusten gingen,
werd een weemoedige zachtheid geboren
in 't wezen van vele vertrouwde dingen,
die eenzaam schenen nu en als verloren.
Zwijgen, eerbiedigheid en schroom omhingen
met hunnen sluier al het toebehooren,
dat het gevloden leven placht te omringen.

Toen werden deze dingen tot kleinooden,
doorlicht van schoone 'erinring aan den doode.
Troost ontstraalt aan hun stille aanwezigheid.

Zoo ziet ze ons hart, door zachten glans omgeven,
en een aandachtig schouwen doet doorleven
somwijlen, droom van onverganklijkheid.

Weemoed.

Als aan de zeeharpen de golven slaan
haar greep en zangen wegbreken in klachten,
dan moeten wel al de eenzame gedachten
ter zee uitgaan,
die dolen door des harten schemerstraten,
en zij, o zij vooral, voor wie gedolven
een diep graf werd in lang voorbije tijd.

Òp rijzen zij uit hart's vergetelheid
en wenden tot de zee stille gelaten
en wiegen zich op 't weenend lied der golven.

En laten leeg het hart en àl-verlaten.

ELIZE VAN KAATHOVEN.

Willem IV en Engeland.[1)]

Het Engelsche huwelijk.

I.

Op het eind van het leven van George I van Engeland, in 1727, had de Prinses-Weduwe van Nassau, regentes voor haar zoon in het stadhouderschap van Friesland en Groningen, voor hem aanzoek gedaan om de hand van 's Konings oudste kleindochter, Anna, een meisje bijna twee jaar ouder dan de jonge Willem (hij was van 1711, zij van 1709). George I had het denkbeeld gunstig ontvangen, maar was nog in hetzelfde jaar gestorven, vóor er uitvoering aan gegeven was kunnen worden. De onderhandelingen waren toen met zijn opvolger, George II, de vader van de begeerde bruid, hervat, en ook hij luisterde gaarne. Toch zou de verbintenis voor een koninklijke prinses van Engeland ver van schitterend zijn en men begrijpt op het eerste gezicht beter, dat de Nassaus het aanzoek deden dan dat de Hannovers het in overweging namen.

De positie van Willem IV was in de hoogste mate twijfelachtig. Er waren tradities en vooruitzichten, er waren pretenties, maar de werkelijkheid was gansch niet fraai en in veel opzichten netelig genoeg. Willem III was in 1702 gestorven zonder de opvolging tot het stadhouderschap in zijn gewesten te hebben doen regelen. In de meeste hadden de

1) Fragment eener studie, die het tijdvak 1727-1748 omvat en die nog in dit jaar bij de firma Nijhoff in boekvorm zal verschijnen. - In de noten verderop beteekent *P.R.O.*: Public Record Office te Londen; en *H.A.*: Huisarchief van H.M. de Koningin. - De stukken uit het *H.A.* aangehaald worden door de schrijver in de *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap* van dit jaar gepubliceerd.

Staten zich onmiddellijk ten doel gesteld om van het uitsterven van de rechte Oranjelijn het volle profijt te trekken en ertegen te waken, dat hun ooit weer een stadhouder zou worden opgedrongen. Het is moeilijk te zeggen, of zij met die politiek lang succes gehad zouden hebben, als de erfgenaam van de Stadhouder-Koning, Jan Willem Friso, erfstadhouder van Friesland en stadhouder van Groningen, in 1702 nog een jongen, in 1711 niet op drieentwintigjarige leeftijd was omgekomen. In ieder geval hadden de verschillende gewestelijke oligarchieën nu ruim de tijd om hun macht beter te bevestigen, vóor de nieuwe Oranje, die na de dood van zijn vader werd geboren - merkwaardige herhaling van de geschiedenis van Willem III zelf - de leeftijd had bereikt, waarop hij gevaarlijk zou kunnen worden. Bovendien, de oorlog, die aan een pretendent naar het stadhouderschap altijd kansen kon bieden, was inmiddels ten einde gebracht en men nam zich voor er wèl voor te zorgen, dat Willem IV, die er, lichtelijk mismaakt als hij was[1)], hartstochtelijk naar verlangde, geen militaire loopbaan zou opgaan als zijn vader vóor hem gedaan had. In hetzelfde jaar 1727 had Holland, dat de ziel was van de anti-stadhouderlijke liga, weten te beletten dat de jonge man bij gelegenheid van een algemeene promotie van hoofdofficieren tot generaal werd gemaakt. De gewesten in welke hij reeds Stadhouder en Kapitein-Generaal was - Friesland, Groningen en Gelderland - hadden zich eenige moeite voor hem gegeven en gedreigd heel de promotie, waar veel oudgediende officieren naar hunkerden, op te houden, tenzij men hem insloot. Het was een zaak waarbij zij hun provinciale eer betrokken konden rekenen. De Kapitein-Generaal van een gewest kon als zoodanig aanspraak maken op de rang van generaal in het leger der Unie. 's Prinsen voorvaders hadden hem allen bekleed. In 1696 had Friesland niet gerust, vóor Jan Willem Friso, door het overlijden van Hendrik Casimir stadhouder van het gewest geworden, generaal was gemaakt, ofschoon hij toen nog maar negen jaar oud was. 't Is waar dat toen Willem III nog leefde en de Staatsgezinde partij de boog niet zoo strak durfde spannen als nu. Nu in ieder geval

1) Tengevolge van een val in zijn kindsheid was zijn ruggegraat vergroeid, zoodat hij zooal niet gebocheld dan toch hoog in de schouders was.

liet de moeder van de jonge Prins zich bewegen om de stadhouderlijke gewesten hun verzet tegen een promotie zonder hem te doen staken. Men had haar te verstaan gegeven, dat de ontstemming van de in hun belangen geschade officieren op haar zoon zou neerkomen, en dat toegeeflijkheid hem, die immers ook nog wel heel jong was, bij de volgende promotie ten goede gerekend zou worden. In werkelijkheid was het maar de eerste zet in een onvermoeid en onverbiddelijk spel om de Prins buiten het leger te houden, dat zijn voorzaten zoo dikwijls tegen de heeren Staten hadden aangewend[1].

Willem verweet zijn moeder later met bitterheid, dat zij zich had laten foppen. Haar moeilijkheid was ongetwijfeld, dat er op de Oranjepartij zelfs in de stadhouderlijke gewesten geen staat viel te maken[2]. In Gelderland tenminste had het stadhouderschap, dat Willem IV er als hij meerderjarig werd zou bekleeden, weinig te beteekenen. In 1722 had men hem voor de waardigheid aangewezen, maar men had tegelijk een instructie opgesteld, die er alle werkelijke macht aan ontnam. De Geldersche steden en zelfs de edelen waren niet minder gesteld op hun oligarchisch onderonsje dan de regenten in de andere gewesten, en zij verlangden een stadhouder slechts om er iets van het odium van hun bewind op te kunnen afwentelen, een Oranjewimpel op hun Statenregeering, waaraan het volk zich zou kunnen vergapen. Zelfs zoo echter had hun verkiezing van Willem IV in 1722 groote beroering verwekt onder de Hollandsche regentenstand en die geprikkeld tot een actie, die de Prinses zeker de oogen had moeten openen voor de dwaasheid van een politiek om ooit van die kant iets anders dan onbuigzame tegenstand te verwachten. Zoodra men toch in Den Haag van het voornemen der Gelderschen vernomen had, had men heeren naar de drie andere stadhouderlooze gewesten gezonden om die op het hart te drukken, dat zij het Geldersche voorbeeld niet volgen zouden, en zij hadden nog

1) Deze geschiedenis en haar vervolg tot 1737, waarop ik nog zal moeten terugkomen, is door Willem IV zelf uitvoerig beschreven in een brief van 25 Augustus van dat jaar aan zijn schoonmoeder, koningin Carolina van Engeland; *H.A.*

2) Willem IV moet in het hierboven vermelde stuk zelf toegeven, dat Holland de graaf van Welderen, gedeputeerde van Gelderland ter Generaliteit, aan het wankelen had gebracht door hem een buitengewoon gezantschap naar Engeland voor te spiegelen.

hun best gedaan om het afvallige gewest terug te houden. Maar Gelderland had zich al gebonden. Overijsel, Utrecht en Zeeland evenwel gaven te kennen, en legden zelfs, evenals Holland zelf deed, opnieuw in formeele resoluties vast, dat zij de bestaande regeling dachten te handhaven, en Zeeland, dat vanouds nauwe betrekkingen met Holland onderhield, trad zelfs in besprekingen om gezamenlijke maatregelen daartoe strekkende te beramen.

De meerderheid van de Staten van Zeeland deed op het stuk van gehechtheid aan de ware republikeinsche beginselen voor de Hollanders niet onder, maar er was een zwakke stee in hun stelsel. De Prinsen van Oranje, als stadhouders de dienaren van de onderscheiden soevereine gewestelijke Staten, hadden aan de Zeeuwsche soevereiniteit steeds rechtstreeksch aandeel gehad als markies van Veere en Vlissingen en Eerste Edele. De Eerste Edele bracht een stem in de provincie uit. Veere en Vlissingen waren stemmende steden en daar de markies hun magistraten benoemde, hadden de Prinsen van Oranje over drie van de zeven stemmen in de Zeeuwsche Staten beschikt. Na de dood van Willem III hadden de Staten van Zeeland geweigerd de toen nog onmondige Friso de investituur van Veere en Vlissingen te verleenen onder voorgeven, dat zij wilden wachten, tot de geldigheid van Willem III's testament, die door de koning van Pruisen werd bestreden, was uitgemaakt. Die erftwist - ik kom er aanstonds op terug - duurde tot groote schade van de Nassaus tot in 1732, maar na het alarm van 1722 begonnen de Zeeuwen er ernstig over te denken om zonder haar afloop af te wachten het markiezaat van Veere en Vlissingen te vernietigen krachtens hun volstrekte soevereiniteit. De voogden - de Prinses-Douairière en haar vader, de landgraaf van Hessen-Kassel - wendden zich verontrust tot de Staten-Generaal, de executeurs van het testament. Maar niet alleen konden die het over geen actie eens worden, Holland deelde ronduit aan de klagers mede, dat het Zeeland's voornemen goedkeurde, dat de vrijheid van die provincie een ijdel woord bleef zoolang een derde van haar Staten afhing van een vreemde heer, en dat Zeeland's vrijheid ook Holland aanging. Intusschen had Zeeland nog geen besluit in deze genomen. Zoolang de erftwist duurde, was dat ook niet noodig, maar het voornemen bleef bestaan, en door

hem zijn vaste voet in de Staten van Zeeland te ontnemen (de Hollandsche republikeinen zagen dat heel juist) beroofde men een Prins van Oranje die enkel stadhouder was van drie kleinere gewesten - onder beperkende voorwaarden! - van zijn beste kans om verder in de regeermacht van de Republiek door te dringen.

Die erftwist met Pruisen kwam de Nassaus dus al duur te staan, enkel doordat hij Zeeland zulk een gereed voorwendsel aan de hand deed om hen voorloopig buiten de deur te houden. Dat was niet alles. De koningen van Pruisen, afstammelingen van Frederik Hendrik door het huwelijk van de Groote Keurvorst met diens oudste dochter, grondden hun aanspraken op de erfenis der Oranjes op het testament, waarbij Frederik Hendrik zijn bezittingen had vastgezet op de afstammelingen van zijn dochter de Keurvorstin bij ontstentenis van oor uit zijn eenige zoon. Het was de vraag, of hij hiertoe het recht had gehad. Zijn Friesche neven, die volgens vroegere wilsbeschikkingen van de Oranjes een kans op de erfenis hadden, waren destijds over Frederik Hendrik's handelwijze al slecht te spreken geweest. Het was typisch voor het dynastiek karakter van zijn politiek, die ons aan de eene kant in de Engelsche burgeroorlog verwarde, dat hij zich aan de andere kant niet ontzag om de Brandenburger een kans te openen om zich in onze zaken te mengen. In de 18e eeuw werkte zijn testament niet alleen in het nadeel van de Friesche Nassaus, maar bereidde ook de staat ernstige moeilijkheden. De koning van Pruisen maakte zich in 1712 meester van Meurs en Lingen, heerlijkheden van de Oranjes, maar waar de Staten garnizoen hielden, en die op den duur zeker wel Nederlandsch gebied zouden zijn geworden. Nu zette de nieuwe opkomende macht van Pruisen zich daar aan onze Oostgrens vast, en zelfs dat ze zich bij de vrede in 1713 in Opper-Gelder nestelde, hield verband met de aanspraken op Willem III's nalatenschap, want Frankrijk wilde die streek beschouwd hebben als een equivalent voor het prinsdom Oranje, dat de Pruisische koning in ieder geval voor zich opgeëischt had en dat Frankrijk nu, zich grondend op zijn afstand, definitief annexeerde[1]. Voor de Friesche stadhouders

1) Zie hierover, Rive, *Nederland en Pruisen.*

was de twist met zulk een machtige litigant als de koning van Pruisen weinig minder dan een ramp. Gedurende heel de minderjarigheid van Willem IV bleef de zaak hangende en moest hij inkomsten derven, die hij hard noodig had om volgens de staat van zijn politieke aanspraken in de Republiek te leven. En toen er eindelijk in 1732 een schikking werd getroffen, ging de Hohenzollern nog met een aanzienlijk deel van de erfenis strijken, - zelfs paleizen in Holland, zelfs in Den Haag[1] kwamen aan hem. Maar Willem IV kreeg nu althans het onbestreden recht op de titel van Oranje - onmisbaar voor zijn ambities - en de Koning liet hem ook het Zeeuwsche markiezaat, dat de Staten van Zeeland echter, naar wij zien zullen, nu ten spoedigste vernietigden.

Alles bijeengenomen leek Willem IV in 1727 dus lang geen fraaie partij. Wat bewoog de Engelsche Georges om hem tot schoonzoon te begeeren? Niets is natuurlijker dan dat Maria Louise en haar raadslieden wilden teruggrijpen op de Oranje-traditie van Engelsche huwelijken, waarmee Frederik Hendrik het eerst zijn geslacht koninklijke luister had bijgezet en die vervolgens Willem III op de Engelsche troon had gebracht. Maar juist diezelfde traditie was ook niet zonder waarde voor het huis van Hannover. Zij en de naam van Oranje waren onverbrekelijk verbonden aan die ‘glorious Revolution’, zonder welke het niet in Engeland regeeren zou. De Georges voelden zich nog lang niet zeker van hun koningschap, dat hun pas in 1714 was toegevallen. Zij waren zich bewust van hun persoonlijke impopulariteit, ook al was de massa van het volk in beginsel aan de protestantsche successie gehecht. Men beschouwde hen eenigszins als een noodzakelijk kwaad. Geen enkele roemrijke associatie was voor Engelschen aan het woord Hannover verbonden. Dat was anders met Oranje, en van het huwelijk van Anna zou, zoo hoopte men, iets van Oranje's protestantsche glorie op het koningshuis kunnen afstralen.

Daar kwam iets bij. De Engelschen meenden, dat Willem IV een voortreffelijke kans had om de positie, die zijn voorzaten in de Republiek hadden bekleed, terug te winnen. En zij geloofden, dat het huwelijk genoeg zou zijn om zijn kans zeker-

1) Het zgn. Oude Hof, en het huis Honsholredijk. In 1754 verkocht Frederik de Groote al de Hollandsche bezittingen weer aan de Oranjes.

heid te maken. ‘Het spreekt vanzelf,’ schreef de Engelsche staatssecretaris Townshend[1)], toen hij in 1728 zijn vriend Slingelandt, de Raadpensionaris, polste over het plan, ‘het spreekt vanzelf, dat de Koning slechts aan het huwelijk heeft kunnen denken in de zekere verwachting dat de Republiek zich verplicht zal gevoelen om haar toevlucht te nemen tot een stadhouder’. En men vond het zelfs niet noodig om er doekjes om te winden, dat het de verwarring, de hulpeloosheid van de Nederlandsche staat was, die aan die verwachting het aanzijn gaf. Zonder een stadhouder, schrijft Townshend, zal men ‘de rust, de orde en de eenheid’ in de Republiek niet kunnen verzekeren.

Inderdaad was het niet noodig om een oordeel over de jammerlijke regeeringloosheid, waartoe de Republiek sinds de vrede van Utrecht leek te vervallen, achter beleefde complimentjes te verbergen. Het euvel was zoo groot, dat de Nederlandsche staatslieden er zelf openlijk over spraken. De Staten van Gelderland hadden hun beslissing om weer een stadhouder aan te stellen in 1722 verdedigd met een verwijzing naar ‘het verval van 's Lands Militie en Navale Magt’, naar ‘de declineerende achting van dezen Staat bij Naburige Mogendheden’. Zelfs schroomde men niet om de bestaande verwarring als verontschuldiging aan te voeren wanneer een buitenlandsch diplomaat ongeduldig werd over het uitblijven van een resolutie. Maar al was de verlamming van de daadkracht der Republiek een erkend feit in al de kanselarijen van Europa, dat neemt niet weg, dat zij nog pretenties had op een buitenlandsche politiek en zelfs dat men die pretenties in het buitenland aanvaardde. Dat was gedeeltelijk uit sleur. Men herinnerde zich welk een rol de Nederlanden nog maar kort geleden hadden gespeeld. Men rekende erop, dat zij zich vroeg of laat uit hun vreemde verdooving zouden wakker schudden. Dan was het de persoonlijkheid van Slingelandt, die in Juli 1727 Raadpensionaris was geworden. Zijn bekwaamheid, het overwicht dat hij over de regenten had, de achting, die hij in het buitenland genoot, gaven aan de Nederlandsche politiek nog een zeker momentum. Hij volgde een vaste lijn van actie. Erkennend dat rust was wat de Republiek bovenal

1) Jorissen, *Lord Chesterfield en de Republiek der Vereenigde Nederlanden*, *Historische Studiën*, Laatste Bundel, blz. 26.

behoefde, wilde hij die rust een vaste grondslag geven door de staat, uitgeput als hij was, te laten meewerken in het oude systeem, of althans met de oude bondgenoot Engeland - want met Oostenrijk waren er gedurig moeilijkheden en de stemming ten opzichte van dat land werd meer en meer bitter - aan de Europeesche politiek noodig om de vredesverdragen waaronder men leefde te verzekeren en uit te werken. Er waren er die meenden, dat zelfs die inspanning te veel was en die een politiek van stilstand voorstonden in de hoop, dat de staat dan beter zou kunnen herademen.[1)] Maar als het Slingelandt zooveel moeite kostte om zijn politiek in praktijk te brengen, was het niet omdat er aanzienlijk principieel verzet tegen bestond. De meeste staatslieden van eenige beteekenis, zijn oude vriend Fagel, de Griffier van de Staten-Generaal, vooraan, Halewijn, de pensionaris van Dordt, graaf van Wassenaer-Obdam - deze laatsten steile Hollanders en anti-stadhoudersgezinden -, allen waren voor samenwerking met Engeland.[2)] Neen, de grootste moeilijkheid was, dat de regeermachine in die jaren van betrekkelijke rust geheel in het ongereede raakte en bijna niet meer voort te bewegen was.

Het was niet zoozeer dat de regenten minder bekwaam waren dan hun voorgangers, die onder de regeerende standen in Europa zulk een goed figuur hadden geslagen, ofschoon de klacht algemeen was, dat het ras van de groote ministers met Slingelandt en Fagel zou uitsterven. Maar het ergste was, dat de regeering als wegzonk in een moeras van kleine kwesties, kleine belangen, kleine intrigues. Groote, hartstochtelijke

1) Zie Goslinga, *Slingelandt's efforts towards European peace*, I, blz. 46.

2) Fagel trouwens onderscheidde zich vooral door de integriteit van zijn karakter en de trouw waarmee hij zijn vereerde vriend de Raadpensionaris ter zijde stond. De Engelsche gezanten oordeelen gunstig over hem, omdat hij door dik en dun Engelschgezind was. Hij moet bovendien een aantrekkelijke persoonlijkheid geweest zijn, opgewekt en gulhartig. Bij zijn aftreden in 1744 zei hij schertsend tot G.O. Burmania: ‘dat hij te scheep was gekomen voor schrijver en niet voor stuurman’; Burmania aan Willem IV, 25 Nov. 1744, *H.A.* - Walpole schrijft aan Harrington, 3 Sept. '34: ‘The Greffier on all occasions resigns his own sense entirely to the will of Monsr Slingelandt, and stands in so much awe of him, that he will not venture even to speak his own mind, if he finds the other is fixed in a different opinion’; *P.R.O.* - Tegelijk noemt hij hem: ‘that good and wise man’.

bewegingen in de publieke opinie, die de natie zich haar eenheid bewust deden worden en om haar aandeel in de macht vragen, waren er niet. Zoo kon de politiek zich geheel aan haar inwerking onttrekken en heelemaal een spel worden van listen en intrigues, van kunstgrepen en compromissen en expedienten en quidproquo's in een kring van ingewijden, - een spel waartoe de verouderde, ingewikkelde staatsinrichting zich bij uitstek leende en dat onder haar tot een verfijnde kunst werd. Alle groote consideraties van nationaal belang werden uit het oog verloren in het gekonkel om plaatselijke en persoonlijke voordeelen. Een provincie hield soms dringende beslissingen van de Staten-Generaal op, omdat haar geen voldoening werd geschonken op het punt van de promotie van een officier, die toevallig de bloedverwant was van een van haar machtige burgemeesters. Of wel men vergat de gewichtigste staatszaken in felle debatten over kleinigheden, vooral over persoonlijke kwesties, debatten die een bizondere venijnigheid kregen, wanneer ze - en dat gebeurde steevast - gecompliceerd werden met spitsvondige constitutioneele strijdvragen over bevoegdheden en rechten van gedeputeerden, provincies, commissies. Aan zulke strijdvragen was eenvoudig geen eind, omdat er haast geen regel was, die niet betwist kon worden en de constitutie werd vooral zoo vlijtig bestudeerd en zoo zalvend geëerd, omdat er altijd stokken in zaten, die men tegenstanders onverwachts tusschen de voeten kon smijten. Bij alle pruikerige vormelijkheid, waardoor de tijd zich onderscheidde, kon het heftig toegaan in de Staten-Generaal, als men elkaar met precedenten en andere constitutioneele tooverformules bestookte. Geen wonder, dat tegen het starre republicanisme in, dat al deze dingen beschouwde als ‘de vrijheid’ en zich tot hoogste doel stelde om ze tegen een Orangistische restauratie te beschermen, zich binnen en buitenslands een meening ontwikkelde dat een stadhouder redding zou kunnen brengen.

De uitkomst heeft die verwachting beschaamd. Zoolang zij niet op de proef was gesteld, droeg zij er krachtig toe bij om ook buitenslands het geloof te onderhouden, dat de Republiek zich nogeens op wonderbare wijze zou kunnen herstellen. Laat ons, wie het gemakkelijk valt wijs te zijn *after the event*, zooals de Engelschen zeggen, niet vergeten, hoe natuurlijk dat

was, ook al kunnen we aantoonen, dat het te kort schoot in redelijkheid. Het moest verleidelijk zijn om te denken - vooral in een tijd die nog onder de nawerking leefde van Lodewijk XIV en die weldra Frederik de Groote zou zien verschijnen -, dat een sterke persoonlijke macht over al de verwarring van locale en provinciale egoïsmes heen een vaste, krachtige staatkunde zou kunnen doorzetten, dat zij de belemmerende finesses van de middeleeuwsche constitutie op zij zou kunnen schuiven en Europa weer een Nederlandsche actie zou kunnen doen gevoelen. Zoo was het immers ook onder Willem III geweest! Maar men vergat, dat het ook onder De Witt zoo geweest was. Daaraan had men kunnen zien, dat het niet maar kortweg de stadhouderloosheid was, waaronder de staat leed. Er was sinds het midden van de 17e eeuw een toenemende verstijving en verwording van de constitutie waarneembaar, die Willem III niet heeft kunnen stuiten, zoodat ze na zijn dood opeens aan het licht breekt. Vastheid van wil, breedheid van staatkundig inzicht, niemand had die eigenschappen in hooger mate bezeten dan hij en hij had ze aan de Republiek weten op te leggen. Maar om dat doel te bereiken, had hij het onnoodig gevonden de constitutie te hervormen: hij had haar gemanipuleerd zoo goed als de beste 18e eeuwsche ‘matador’. Hij had meegeknoeid en meegekuipt. Inderdaad, in het opzicht van reinheid van politieke zeden had zijn stadhouderschap een achteruitgang beteekend. Het wegvallen van de dwingende hand van de Stadhouder in 1650 had het eer- en verantwoordelijkheidsgevoel van de regenten geprikkeld, zoodat er een wezenlijke zuivering van het openbare leven had plaats gehad. Hij had het door zijn autocratie opnieuw doen verslappen. En na zijn dood was de toestand uit dat oogpunt almaar verergerd. Er zaten aan het centrum nog wel mannen van hooge bedoelingen, van algemeen erkende onkreukbaarheid. Zoowel Slingelandt en Fagel als Halewijn en Wassenaer-Obdam kan men daartoe rekenen[1)]. Maar zij hadden geen macht. Willem IV, het is waar,

1) Over de laatste zie Fénelon in *B.M.H.G.*, XXX, en mijn studie over *Een Opvoeding in de 18e eeuw*, *Nijhoff's Bijdragen*, 1922. Over Halewijn laat Horace Walpole zich 15 Oct. 1734 als volgt uit (aan Harrington; *P.R.O.*): ‘He is a rigid Republican.... He has good natural sense, and much Learning; is in himself more a Philosopher, than a Minister, and loves the country better than affairs of State; and having come into Business in an advanced Age, he is extremely jealous of the Ministers, and their power; he is very rich, without being either covetous, or expensive, and knows no other use of money, but to help the Distressed; and his utmost ambition seems to be that of appearing a good Patriot’.

onderscheidde zich van Willem III door een fijner zin voor politieke moraliteit in de binnenlandsche verhoudingen en hij heeft zijn best gedaan, toen hij tot de macht kwam, om bepaalde corruptie tegen te gaan. Maar aan de andere kant stond hij tegenover de constitutie nog minder vrij dan zijn groote voorganger. Willem III had haar veracht en gebruikt[1] Willem IV vereerde haar, geloofde in haar, met een overtuiging, die voor die van de meest conservatieve republikein niet onderdeed. De positie waartoe hij eindelijk geroepen werd, zou hem doen kennen als een meer juridisch dan staatkundig aangelegd man, die zich wel de Stadhouder-Koning ten voorbeeld stelde in zijn buitenlandsche politiek - welke echter op de omstandigheden van zijn tijd niet meer paste - maar die zich tevens de dienaar liet maken van de regentenkliek en hun systeem, die het zijn taak was aan zich te onderwerpen.

Maar afgezien van de persoonlijke kwaliteiten van de Prins van Oranje, die in 1727 en 1728 in Engeland en zelfs in Den Haag nog een onbekende was, de grondoorzaken van het verval van de Republiek zaten veel dieper, dan dat ze zelfs door een herrijzenis van Willem III's of De Witten licht uit de weg geruimd zouden kunnen zijn. De Republiek was onherroepelijk over haar groote tijd heen. De ondernemingsgeest op handelsgebied, die in de zeventiende eeuw de groote drijfkracht aan het nationale leven had geleverd, was ingeschrompeld. Men leefde in een andere wereld. Engeland was nu opgekomen als de groote handelsmacht, die de kansen voor het Nederlandsch kapitaal zoozeer inperkte, dat het veelal veilige belegging zocht in staatsfondsen en daarbij aan Engelsche meer en meer de voorkeur gaf - wat tusschen twee haakjes velen het motief verschafte om in de buitenlandsche staatkunde Engeland naar de oogen te zien. Tegelijk had zich

1) Typisch is zijn uiting tot Witsen, als die hem een vertoog van Amsterdam in zake het geschil met Dordt over de benoeming van goedelieden van den achte voorgelezen heeft: ‘dat men tegen dit geschrift en dese resonnementen weder geschriften en resonnementen soude konnen opstellen’; Gebhard, *Leven van N.C. Witsen*, II, blz. 125.

aan de Oostgrens de nieuwe formidabele landmacht Pruisen vastgezet. Daartusschen zat de Republiek terneergedrukt door de geweldige schuldenlast, waarop haar reeks van oorlogen tegen Frankrijk haar te staan was gekomen. Zoo groot was de financieele nood, dat het kantoor van de Unie in 1715 gedurende negen maanden zijn betalingen had moeten staken. Het leger, maar vooral de vloot, waren in een verregaande staat van verwaarloozing en hoe ernstig Slingelandt ook arbeidde om de financiën te verbeteren en in het bizonder om een belastinghervorming door te zetten, tot zulk een daad van moed bleek de staat niet meer bij machte.

Intusschen, zooals ik opmerkte, veel tijdgenooten verwachtten, dat een stadhouder dit alles zou kunnen veranderen. Slingelandt zelf helde tot dat geloof over en liet dat in een gesprek met de Engelsche gezant, Lord Chesterfield, duidelijk blijken[1]. Voor de Engelschen nu was dit op zichzelf al een reden om het huwelijk te wenschen. Want als zij, naar Townshend schreef, de restauratie in ieder geval voor zoo goed als zeker hielden, zij waren er vast van overtuigd, dat een huwelijk met hun koninklijke prinses haar geheel onvermijdelijk maakte. De Oranjepartij, met een van wier leidsmannen, de burggraaf van Lynden, Chesterfield zich in verbinding stelde, toen hij opdracht had om het terrein te verkennen, verwachtte ook dat 's Prinsen kansen door een zoo aanzienlijke verbintenis zouden stijgen en de gezant zelf gaf onomwonden als zijn meening te kennen, dat de verheffing na het huwelijk niet zou kunnen uitblijven[2]. Natuurlijk stelde men zich voor, dat 's Prinsen aanhangers in het geheele land - en buiten de eigenlijke regeeringskringen waren zij stellig de groote meerderheid - aangemoedigd zouden worden, als zij zagen, dat de koning van Engeland zich zijn lot aantrok, en hem door de gift van zijn dochter als het ware plechtig verklaarde tot de echte successie van de groote Oranjes te behooren. En als die restauratie dan waarlijk de Republiek zou kunnen opheffen uit haar verval, dan was het voor Engeland de moeite waard haar te bevorderen. Samenwerking met de Republiek was de spil waar Engeland's buiten-

1) Jorissen, *a.w.*, blz. 30.
2) Jorissen, *a.w.*, blz. 35.

landsche staatkunde om draaide en de inzinking die de actie van de bondgenoot zoo verlamde, werd dus ook als een belemmering van Engelsche actie gevoeld. Vrees of naijver koesterde men niet meer jegens ons land. Men wenschte ons oprecht alle goeds toe. De Engelsche gezanten lieten niet af, voorzoover zij het doen konden zonder te kwetsen, om hervormingen en verbeteringen aan te bevelen. Zelfs het levensbelang voor een staat als de onze om een weerbare vloot te bezitten betoogden zij soms trouwhartig.

Uit zulke overwegingen alleen al kon een Engelsche regeering, afgescheiden van het dynastiek belang van de Hannoversche familie, een nationaal belang zien in het huwelijk, maar bovendien kon men hopen, dat een Oranje die zijn verheffing aan de steun van Engeland dankte, een herboren Republiek trouwer dan ooit op het Engelsche pad zou houden. Hetzelfde had Karel II in 1672 van zijn neef Willem III verwacht. Die berekening was verkeerd uitgevallen en in plaats van een werktuig had Stuart in Oranje een meester gevonden. Maar zoo waren de tijden toch wel veranderd, dat men voor een herhaling van die geschiedenis niet behoefde te vreezen. Een Willem IV die zich bij een Engelsche oppositie zou kunnen aansluiten en Engeland aan zich binden in plaats van door Engeland gebonden te worden, was ondenkbaar, ten eerste omdat zelfs een herstelde Republiek tegen zoo'n rol toch niet licht meer opgewassen zou zijn, en ten tweede omdat er geen Engelsche oppositie meer was, die steun bij het buitenland zou zoeken. Behalve de Jacobietische, maar die moest het van Frankrijk hebben en kon bij een Prins van Oranje het minst van al terecht.

Juist het bestaan intusschen van die oppositie, en van de mogelijkheid dat Frankrijk de Pretendent (die het te Utrecht had moeten verloochenen) weer steunen zou als het de kans schoon zag, maakte de Engelsche regeering voorzichtig. Zij moest altijd rekening houden met de gebeurlijkheid van een inval en een opstand. Honderden landedelen dronken nog de gezondheid van ‘de Koning aan de overkant’ en men durfde nooit vergeten, dat men wellicht het gevaar van een Jacobietische opstand vergrootte, als men de feitelijke regeering van de Nederlandsche Republiek, de trouwste vriend toch op het vasteland van de Hannoversche successie, van zich ver-

vreemdde zonder haar tezelfdertijd door een betere te doen vervangen. Want slecht als de Statenregeering was, voor het geval van de altijd mogelijke ramp van een Jacobietische uitbarsting was men op haar aangewezen. Zij had de Hannoversche successie gewaarborgd, zij had zelfs in 1714 terdege bijgedragen om ze metterdaad mogelijk te maken. Daarom, maar ook met het oog op de algemeene Europeesche politiek, ging het niet aan de machthebbers in Den Haag al te zeer te ontstemmen. Als zij anti-Engelschgezind waren geweest, zou men niets hebben kunnen verliezen door een revolutie tegen hen op touw te zetten. Maar men leefde op de meest vriendschappelijke voet met hen, en zij waren over het algemeen, zij het dan ook aarzelend en schoorvoetend, tot samenwerking in Europa te vinden. De grootste omzichtigheid was dus geboden en vandaar dat Townshend, naar ik reeds aanstipte, begon met Slingelandt te polsen.

Slingelandt nu gaf op de vertrouwelijke brief van de Engelsche minister een antwoord, dat aan duidelijkheid niets te wenschen overliet[1]. 'De argwaan', schreef hij, 'die velen koesteren, dat Z.M. de oogmerken van het huis Nassau-Friesland begunstigt en dat er sprake is van een huwelijk tusschen de Prins van Nassau en de oudste der Prinsessen Royaal, verkoelt de neiging die men onder gewone omstandigheden voor Engeland gevoelt, en als zij zagen dat hun argwaan waarheid werd, zouden zij zich misschien zonder reserve in de armen van Frankrijk werpen.'

Al mocht Slingelandt nu later in datzelfde jaar 1728 zich tegenover de nieuw aangekomen gezant Chesterfield over de wenschelijkheid van een stadhouderlijke restauratie uitlaten, gelijk ik reeds vermeldde dat hij deed, het is duidelijk dat zijn Oranjegezindheid meer academisch dan practisch was. Chesterfield merkt dat zelf weldra ook op en geeft er met zijn gewone scherpzinnigheid de juiste reden voor aan[2]. Toen Townshend Slingelandt en Fagel leerde kennen - in de Spaansche Successie-oorlog nog -, waren zij als het ware in oppositie tegen de toenmalige Raadpensionaris Heinsius (Slingelandt was toen nog maar Thesaurier). Nu hadden zij met hun beiden, gesteund door hun verwanten Van der Heim

1) Jorissen, *a.w.*, blz. 23.
2) *A.w.*, blz. 33.

en Ten Hoven in de posten van Thesaurier en Secretaris van de Raad van State, het geheele bestuur in handen. Was het wonder dat zij daar liever niet bij gestoord werden en dat zij er de voorkeur aan gaven zonder een stadhouder verder te tobben zoolang het eenigszins gaan wou?

Townshend had intusschen na zelf om Slingelandt's advies gevraagd te hebben, moeilijk anders kunnen doen dan ernaar handelen, toen het afwijzend uitviel. Maar al beloofde hij uitstel, hij deed het tamelijk onwillig en hij stak niet onder stoelen of banken, dat het denkbeeld geenszins werd opgegeven. Chesterfield gaf nu de raad om als men meende, dat het oogenblik gekomen was, het besluit eenvoudig aan Slingelandt en Fagel mee te deelen. ‘Zij zullen minder beleedigd zijn, als het huwelijk tot stand komt zonder dan tegen hun goedkeuring.’[1)]

Hierbij bleef de zaak voorloopig. Maar zelfs zoo wist de Engelsche regeering uit de enkele dreiging met de Oranjeverbintenis politieke munt te slaan.

In 1729 bracht de jonge Prins - hij was nog geen volle achttien jaar oud - een bezoek aan Den Haag. Het was een heele gebeurtenis. De Hollandsche regenten hadden alles gedaan wat zij konden om de Fries buiten Holland te houden. Aan het plan van zijn voogden om hem te Leiden te laten studeeren waren bezwaren in de weg gelegd, die hem ten slotte in Franeker en in Utrecht hadden gehouden. Maar toen hij nu dan kwam, triomfeerde de Oranjepartij zooveel te meer. De Stadhouder van drie gewesten moest natuurlijk door de vertegenwoordigers en de ambtenaren der Generaliteit en ook door de vreemde gezanten worden gecomplimenteerd. Lord Chesterfield richtte feesten te zijner eere aan en de Haagsche groote wereld wedijverde met hem om de Prins te huldigen. Enkelen van de republikeinschgezinde Edelen van Holland, in 't bizonder Wassenaer-Obdam en Van den Boetzelaer, hadden zich voorgenomen om hem te negeeren, maar na een paar dagen geboudeerd te hebben bedachten zij zich en kwamen met niet heel goede gratie hun compliment nog afsteken[2)]. Het volk juichte hem toe als ooit een van zijn voorzaten. In weerwil van zijn mismaaktheid was Willem IV een innemende

1) *A.w.*, blz. 35.
2) Goslinga, *Slingelandt's efforts towards European peace,* blz. 329.

verschijning. Chesterfield legt een gunstig getuigenis af van zijn aangename manieren[1)], en hij was een kenner! 't Is waar, dat hij aan zijn regeering niet licht anders dan vleiend zou schrijven over de vermoedelijke aanstaande gemaal van zijns Konings dochter. Maar alle berichten stemmen daarin overeen. Vooral 's Prinsen vermogen om zich bij alle mogelijke openbare gelegenheden vloeiend en gepast uit te drukken wordt van alle kanten geroemd. Later heet het zijn welsprekendheid en hijzelf vermeit zich in die gave[2)]. Ook hoffelijkheid en minzaamheid kenmerkten hem. Zoo groot was zijn succes, dat de Statenregeering zich ernstig ongerust maakte. De houding van het volk was nu en dan dreigend geweest. Chesterfield sprak al van 1672 en twijfelde niet of Boetzelaer, die op straat uitgescholden werd, zou het lot van de De Witten ondergaan, als het tot een revolutie kwam[3)]. Toen de regeering nu van een plan hoorde, dat de Prins zou terugkomen met de Haagsche kermis, altijd een seizoen dat de regenten kwade nachten bezorgde, wendde Slingelandt zich tot Chesterfield met het verzoek om 's Konings tusschenkomst in te roepen, opdat de Prins van dat plan mocht afzien. Bij het overbrengen van dat verzoek maakte Chesterfield de overweging[4)], dat het antwoord zou moeten afhangen van de plannen die men ten opzichte van zijn huwelijk koesterde, of men het al of niet, en ook wanneer men het wilde. Men moest wel in 't oog houden, waarschuwde hij, dat het huwelijk, 's Prinsen terugkeer en zijn introductie in de Raad van State aanleiding zouden geven tot verlammende ongeregeldheden,

1) Jorissen, *a.w.*, blz. 38.
2) 9 Juni 1733 b.v., schrijft een ambtenaar van het Engelsche gezantschap in Den Haag aan een vriend op het Foreign Office: ‘Courtesie and affability are a part of his constitution... His Highness delivers himself clearly and readily upon any subject, and is of quick discernment and sound judgment, assisted by a memory that retains everything, and this well furnish'd with usefull materials by lecture and erudition’; *P.R.O.* - Voor latere uitspraken zie b.v. de door Jorissen uitgegeven *D. van Bleyswyk's Memoriën* (*W.H.G.*), blz. 208; en in Van Laar's *Leven van Willem IV* (1751) berichten over zijn redevoeringen tot de troepen in 1747. Ook Slingelandt zegt van hem tot Finch dat hij bezat ‘The gift of explaining himself clearly and well upon every subject’; Finch aan Harrington, 19 Mei 1733; *P.R.O.*
3) Goslinga, *a.w.*, blz. 329.
4) 15 Maart 1729; Goslinga, *a.w.*, blz. 330 vlg.

ook al zou er zijn verheffing tot Stadhouder op den duur zeker uit voortkomen. Die waarschuwing telde dubbel op dat oogenblik, want er waren nog steeds delicate onderhandelingen gaande met Frankrijk over de rustverstorende politiek van Spanje en daarbij was de hartelijke samenwerking van de Republiek Engeland veel waard. Hoe onaangenaam het dus ook was voor de Prinses Royaal om nog in 't onzekere te moeten blijven omtrent haar huwelijk - te meer omdat er anders haast geen geschikte protestantsche prinsen in Europa waren -, men besloot het gewaagde spel nog wat uit te stellen. En toch doet de instructie, die de gezant van zijn minister ontving, gevoelen, hoe toen reeds Oranje als een zweep was in de handen van Engeland over de ruggen der heeren Staten. Townshend herinnert er aan[1)], dat de Koning slechts uit deferentie voor de Raadpensionaris en de Griffier niet is voortgegaan met zijn plan van een huwelijk tusschen de Prins en zijn dochter. Om hem echter een nog grooter blijk te geven van zijn vertrouwen, en in de verwachting, dat hij, Slingelandt, in zijn post zijn hoogste pogingen zal aanwenden om de Republiek met Z.M. te doen samengaan in alle gepaste maatregelen ten dienste der Europeesche aangelegenheden (wat de eenige voldoening is, welke Z.M. hebben kan van de stap die hij thans doet), heeft de Koning besloten van zijn gedragslijn af te wijken, om zich nooit te bemoeien met iets wat betrekking heeft tot de inwendige aangelegenheden van de Republiek. Z.M. wil de wensch van de Raadpensionaris vervullen en zal trachten de Prins te bewegen om niet tijdens de kermis naar Den Haag terug te keeren.

Men kan bezwaarlijk iets anders dan wrevel gevoelen over de onwaardige houding van de bovendrijvende partij te onzent, die uit laffe vrees voor beweging onder het eigen volk om de inmenging van een buitenlandsch vorst bedelde. De hooghartigheid van het antwoord is ten volle verdiend. Maar tegelijk ziet men, welke gevaren er in de connectie van Oranje met Engeland lagen opgesloten, die onmiddellijk de vrijheid van onze buitenlandsche staatkunde aan banden dreigde te leggen. Het was nog maar een voorproefje van wat volgen zou.

Voorloopig was de jonge Prins van Oranje opgeofferd aan

1) Jorissen, *a.w.*, blz. 40.

de begeerte van de Engelsche regeering om de Staten aan haar zijde te houden op een kritiek oogenblik van de algemeene Europeesche politiek. Een jaar of wat lang rustte de zaak van het huwelijk. Het waren jaren, waarin het de Prins door zijn tegenstanders in de Republiek niet gemakkelijk werd gemaakt. Achtereenvolgens werd hij met groote praal en plechtigheid in zijn drie stadhouderschappen geïnstalleerd. Maar de verwachting van zijn vrienden[1)], dat men het lidmaatschap van de Raad van State, dat hem als stadhouder van eenige gewesten zou toevallen, als punt van uitgang voor een verheffing in Holland zou kunnen gebruiken, werd teleurgesteld. En inderdaad had men dit wel kunnen voorzien, want in 1705 hadden Holland en een paar andere gewesten ook 's Prinsen vader, in spijt van het oude gebruik, uit de Raad van State weten te weren[2)]. Als het op spelen met de vormen der constitutie aankwam, won Holland strijk en zet. Alleen een volksbeweging zou de republikeinsche regenten kunnen hebben doen inbinden. Maar Willem IV en zijn adellijke raadslieden[3)] waren er de menschen niet naar om uit de tooverkring der binnenskamersche politiek tot het volk te treden. Groote gebeurtenissen, die de gemeente ook zonder hun aansporing gaande gemaakt zouden hebben, grepen geen plaats. Zoo bleven zij al hun hoop vestigen op combinaties en expedienten, die telkens weer door de Hollanders verijdeld werden. Nog in 1729 had Holland het besluit hernieuwd om voortaan geen stadhouders van bizondere gewesten meer in de Raad van State toe te laten. In het begin van 1732 - toen Willem IV ook, bij het voltooien van zijn twintigste levensjaar, het stadhouderschap van Friesland in eigen handen had genomen - deden een paar van zijn raadslieden pogingen om er Friesland en Stad en Lande toe te krijgen, dat zij zijn toelating in de Raad van State de voorwaarde maakten tot alle verdere medewerking in de Staten-Generaal en alle betaling van lasten. De man die deze politiek van actie inspireerde, schijnt de Schot Duncan te zijn geweest, lid van 's Prinsen raad[4)]. Maar het bleek onmogelijk ze door te voeren, omdat

1) Jorissen, *a.w.*, blz. 33.
2) Wagenaar, XVII, blz. 274.
3) De mannen die in deze tijd de meeste invloed bij hem hadden, waren de burggraaf van Lynden, Van Lynden de Park en D'Aylva.
4) Zie Blok, *Geschiedenis*, III, blz. 366.

men de Groninger heeren niet kon meekrijgen. En intusschen hadden in October 1731 de Staten van Zeeland nog eens uitdrukkelijk het besluit genomen om nooit een stadhouder te kiezen. Dat besluit was niet slechts met eenparigheid van de zes steden genomen, maar in elk der zes door de regenten eenparig goedgekeurd. Veere en Vlissingen leken zich dus wel volledig van de Oranje-invloed vrijgemaakt te hebben! Maar dat nam niet weg, dat de Staten van Zeeland vasthielden aan hun voornemen om het markiezaat formeel te vernietigen.

Die kwestie werd urgent toen er in 1732 eindelijk een schikking werd getroffen tusschen Willem IV en de koning van Pruisen over de erfenis van Willem III. Ik stipte al aan, dat aan Willem IV daarbij werden overgelaten de rechten op het markiezaat van Veere en Vlissingen. Nog voor het verdeelingsverdrag geteekend werd, bracht men de zaak van de definitieve vernietiging van het markiezaat nu in de Staten. Van Holland's machtige steun was men al sinds 1723 verzekerd, maar ten overvloede herhaalde Holland zijn verzekeringen nog en spoorde Zeeland zelfs aan[1]. Toch, zonder verzet ging het niet door. Veere, dat niettemin verklaarde zich aan de resolutie van het vorig jaar nopens het stadhouderschap te willen houden, diende een voortreffelijk gesteld en helder geargumenteerd protest in, waarvan de andere steden vermoedelijk zeer terecht insinueerden, dat het wel niet uit een Veersche pen gevloeid was.

Ik zal niet treden in de juridische kwestie van gelijk of ongelijk. Het was een kwestie van macht. Ik wil slechts zeggen dat de Prins zich nu en later stelde op het standpunt, dat het hier ging om zijn eigendom, dat een voorstel van compensatie (men bood 100,000 rijksdaalders) niets goed maakte: het markiezaat was van hem of niet; was het niet van hem, dan begreep hij niet, waarom men hem geld bood; was het wel van hem, dan was het niet te koop. Daartegenover stelden de Staten van Zeeland het recht van de soevereine macht om uit overwegingen van algemeen politiek belang

1) Dit blijkt (zooals Trevor later opmerkt: aan Harrington 15 Oct '36; *P.R.O.*) uit een gezamenlijke verklaring van Holland en Zeeland aan de Staten-Generaal van 2 April 1733, waarin o.m. te lezen staat, dat de resolutie door Zeeland genomen is ‘met instemming en op aansporing van de heeren Staten van Holland en West-Friesland’.

te onteigenen. Zeker treft ons de laatste als een heel wat moderner opvatting dan de eerste. Maar hoe modern klinkt aan de andere kant niet in het protest van Veere, tegen de starre en uitsluitende aanspraak op de soevereiniteit van de Staten in, de herinnering aan de gemeente: ‘met de doode letter van een resolutie’, schrijft Veere, duidelijk terugdoelend op het Eeuwig Edict, ‘kan men het herstel van het stadhouderschap toch niet tegenhouden, maar door een gematigde regeering die aan de gemeente voldoening geeft.’ Niets maakte de andere heeren zoo boos als die passage. Wil Veere soms, heet het in het antwoord van de vijf steden, ‘deeze Vergadering met een tumultaire beweging van de gemeente dreigen?’ wil het soms ‘als een maxime vaststellen dat de Resolutiën in deeze Vergadering ten dienste van het Gemeen genomen maar een doode letter zouden wezen, tenzij die bij de Gemeinte werden goedgekeurd?’ Neen, als ze voor zoo revolutionaire vragen werden gesteld, deinsden ook 's Prinsen vrienden haastig terug. Veere dacht er niet aan om de gemeente ook inderdaad in de zaak te mengen. Het gaf toe - waarom is mij niet gebleken[1] - en 29 November werd de ‘dévasselage’ van de twee steden met algemeene stemmen door de Staten van Zeeland aangenomen. De ingezetenen werden van hun eed van trouw aan de markies ontslagen. De Prins protesteerde en het geld van de schadevergoeding, die hij weigerde, werd op een bank geplaatst.

Trouwens, er was eerst nog heel wat te doen vóor men 's Prinsen aanspraken op de erfenis de voorkeur wou geven boven die van andere pretendenten, in het bizonder de prins van Nassau-Siegen. De Staten-Generaal, onder inwerking van Holland, maakten maandenlang bezwaar, als executeurs van het testament, om de verschillende bezittingen uit te leveren. Het leek of men het erop gezet had de Prins te ruïneeren. Toen men het verdeelingsverdrag eindelijk erkende, eischte men een geaccumuleerd bedrag van belastingen, dat een ondraaglijke last op het fortuin gevormd zou hebben. Het was altijd Holland, dat de Prins, die maandenlang in Den Haag

1) 2 Nov. '32 schrijft Willem IV aan zijn moeder dat ‘la ville de Veere ni (n'y) a donné les mains que fort tard et les raisons qui ly ont portée sont si délicate que n'osant en informer V.A.S. par la plume je me réserve à le faire de bouche’; *H.A.*

bleef om voor zijn belangen te strijden[1)], tegen zich vond. Eens was er een oogenblik een meerderheid in de Staten-Generaal - Friesland, Groningen, Gelderland en Overijsel - die er zich toe liet bewegen om een brief aan de Staten van Zeeland te schrijven, als executeurs protesteerend tegen de confiscatie van het markiezaat. Zeeland stoorde zich niet aan die brief, op zijn best een machtelooze manifestie, vooral daar Holland zich opnieuw solidair met Zeeland verklaarde, maar hij bleef niet eens lang van kracht, want weldra werd de Overijselsche gedeputeerde van IJselmuiden vervangen door van Rechteren, 'wiens geslacht de Prins niet gunstig gezind is'[2)], en er was voor die politiek geen meerderheid meer.

Het moet voor Willem IV onder die omstandigheden een troost geweest zijn, dat het Engelsche huwelijk tenminste voortgang had. In September of October 1732 had hij geschreven aan Lord Chesterfield en aan Sir Robert Walpole zelf, hen verzoekende om zijn zaak bij de Koning en de Koningin te bepleiten. De antwoorden waren zoo gunstig als hij kon wenschen[3)]. Zijn ongeduld was de Koningin welgevallig geweest. Men stond hem toe in het diepste geheim een vertegenwoordiger te zenden om over het huwelijkscontract te onderhandelen. Hij zond Duncan. Zoo diep was het geheim niet, of Den Haag wist ervan. Maar men meende[4)], dat Duncan de opdracht had om de hulp van de Koning in te roepen tegen de willekeur waaraan de Prins in de Republiek bloot stond. Volgens 's Konings eigen resident deed dat de Prins geen goed. In werkelijkheid was de Engelsche regeering veel te voorzichtig om rechtstreeks voor zijn belangen op te komen, zelfs nu het vast stond, dat hij de schoonzoon van de Koning zou worden. De staatssecretaris (het was nu Lord

1) Hij behoefde dat volstrekt niet aan anderen over te laten. Zooals Slingelandt het uitdrukte aan Finch: 'He sayd that he had excellent parts and that he was perfectly well inform'd of his own affairs'; Finch aan Harrington, 19 Mei 1739; *P.R.O.* Aan zijn moeder schrijft de Prins 2 Mei 1733, dat hij de rondte doet bij al de leden van Holland; hij heeft allen gesproken op de heeren van Schiedam en Medemblik na; het gesprek met 'Messrs d'Amsterdam, remplis de difficultés', duurde drie kwartier; *H.A.*
2) James Dayrolles aan Harrington, 9 Januari 1733; *P.R.O.*
3) *H.A.*
4) Zoo zegt Dayrolles, *P.R.O.*

Harrington) schrijft de gezant meer dan eens, dat de Koning met leedwezen van de onrechtvaardige behandeling die men de Prins doet ondergaan verneemt. Maar pas in April 1733 kwam een instructie om ‘geen geschikte gelegenheid voorbij te laten gaan om uw afkeuring van zulk een onaangename handelswijze te doen blijken, en daarop volgde ook toen nog: ‘tho' without making any direct complaint in his Majesty's name’.[1] Van zulke ‘hulp’ voor hun slachtoffer behoefden de Hollanders zich niet veel aan te trekken!

II.

Maar het huwelijk was dan ondertusschen beklonken.

Finch, de toenmalige gezant in Den Haag, die ervan wist, had in Maart al een nuttige wenk gegeven. De koning van Pruisen, een van de prikkelbaarste en eigendunkelijkste vorsten, die er in Europa te vinden waren, had de terechtstelling te Maastricht van een Pruisisch officier voor een gewone misdaad opgevat als een bloedige beleediging. Bij wijze van represailles liet hij door zijn troepen een aantal Nederlandsche officieren en soldaten over de grens oplichten en richtte bovendien tot de Staten-Generaal de onhebbelijkste nota's, en dat nog in het Duitsch!

George II, die altijd op een gespannen voet stond met zijn buurman in Duitschland, zei de Nederlandsche bondgenoot onmiddellijk hulp toe ingeval het noodig mocht worden. ‘Het is niet te gelooven’, schrijft Finch nu[2], ‘hoe grootelijks heel dit volk geërgerd is over het optreden van de koning van Pruisen, noch hoe opgetogen zij zijn over de vriendschappelijke belangstelling die Z.M. hun betoond heeft; *beide welke omstandigheden* naar mijn nederige meening *de juiste tijdgesteldheid vormen, waarin Z.M. in het werk kan stellen wat hij van plan is te doen ten gunste van de Prins van Oranje.*’ Inderdaad zat men er altijd nog mee in, dat het huwelijk de Staten ontstemmen zou. Toen men eindelijk 4 Mei O.S. Finch de instructie zond om er mededeeling van te doen aan de Raadpensionaris en de Griffier, bleek dat men zijn raad niet uit het oog verloren had. Na uitvoerige geruststellende

1) Lord Harrington aan Finch, 30 Maart O.S. 1733; *P.R.O.*
2) 10 Maart '33; *P.R.O.* Het gecursiveerde in cijfer.

verzekeringen van 's Konings vriendschap voor de Republiek en zijn kristalheldere bedoelingen, en dat het huwelijk ‘is a private and family affair and what does not in any degree interfere with, or intrench upon, the Domestick Government of the States’, volgt de verzekering, dat wat de Koning nog temeer bewoog om het aanzoek een gunstig oor te leenen, ‘was the certain Intelligence he had received of the King of Prussia's design of marrying one of his daughters to the said Prince, which if it had taken effect, as in all probability it would otherwise have done, must in H.M.'s opinion have been highly disagreeable to the States, as what might in its consequences not only endanger the liberty, but even the very being of the Republicq’.

De Raadpensionaris en de Griffier, voor het fait accompli gesteld volgens Chesterfield's oude raad, namen het nieuws op met passend vertoon van blijdschap. Maar de Staten van Holland lieten zich door de Pruisische boeman geen schrik aanjagen. Zij waren hevig verontwaardigd. Vóór Finch zijn officieele mededeeling had kunnen doen, was men al door de Nederlandsche gezant in Londen, Hop, ingelicht en toen de Raadpensionaris verslag kwam uitbrengen van wat Finch hem verteld had, waren Hun Edel Groot Mogenden aan het beraadslagen, of zij niet aan de Koning behoorden te schrijven om hem van zijn voornemen af te brengen. En zelfs nu het te laat was, wilden zij het er zoo niet bij laten. Het plan van een brief tot de Koning te richten, lieten zij varen, - vermoedelijk omdat zij zich door de indirecte wijze, waarop de groote beslissing tot hun kennis was gebracht, gekrenkt voelden. In ieder geval kozen zij dezelfde weg om hun ongenoegen te uiten. Het besluit daartoe werd niet dan na driftige discussie bij meerderheid genomen. Maar hoe dat zij, Slingelandt, die zich tegenover de Engelsche gezant tenminste uitliet alsof hij heel dit drijven afkeurde, was zoo goed niet, of hij moest hem in opdracht van zijn meesters de bezwaren tegen het voorgenomen huwelijk onder het oog brengen en verzoeken de Koning in overweging te geven een plan, dat zoo licht tot verkoeling tuschen de beide landen zou kunnen leiden, alsnog te laten varen.[1)] Ook lieten Hun Edel Groot Mogenden hun

1) De resolutie - 22 Mei 1733 - is te vinden in de *Bijvoegsels op Wagenaar*, XIX, blz. 68.

woordvoerder uitdrukkelijk verklaren, dat zij vast besloten waren om ‘de jegenwoordige forme van regeeringe’ te behouden.

Natuurlijk was men in Engeland weinig gesticht over een zoo ‘ongepaste’ en ‘onregelmatige’ manier van doen. Maar zooals Harrington vertrouwelijk aan Finch schreef, de Koning was bereid aan de gevoeligheid van de Staten van Holland tegemoet te komen en hij droeg hem dus op om als antwoord op hun vermaning de vergoelijkende beschouwingen over het huwelijk nog eens ten beste te geven. Inderdaad toont zulke toeschietelijkheid op een vormkwestie, hoezeer de Engelsche regeering gesteld was op goede betrekingen met 's Prinsen onverzoenlijke tegenstanders, maar het spreekt vanzelf, dat men daarmee hun boosheid niet bedaarde. De onaangenaamheden waartoe de Engelsche huwelijken van 's Prinsen voorzaten aanleiding hadden gegeven, waren nog niet vergeten - en voorzoover ze het waren, werden ze nu in de herinnering teruggeroepen.[1)] De traditie van de partijstrijd onder Willem II en Willem III herleefde. Politieke controversie bediende zich van historische wapenen, en historische reminiscenties verlevendigden de politieke hartstocht. Zij maakten het nog harder om de vreugde van de Prins en zijn vrienden te moeten aanschouwen en om hem te zien eeren met de orde van de kouseband,[2)] die ook Willem II en Willem III gedragen hadden. En zij zetten gewicht bij aan de symptomen van gevaar: in Rotterdam riep het volk weer: alevel zal hij stadhouder zijn! En dat alles, zooals de Engelsche resident James Dayrolles opmerkt, terwijl de bovendrijvende partij juist bezig was ‘om *per fas et nefas* het aanzien en het fortuin van de Prins naar beneden te halen’!

Daarmee dorst men het nu toch zoo bont niet meer maken.

1) Ik denk hierbij o.m. aan de publicatie in 1736 van Willem III's correspondentie met Karel II in 1672 door Pieter Burman in een nieuwe uitgave van Costerus' *Historisch Verhaal.* Die publicatie baarde groot opzien. Een Orangistisch schrijver, Epo Sjuk van Burmania, merkt er in een van zijn in 1736 en '37 verschenen *Schuite- en Jagt-praatjes* terecht van op, dat de bedoeling ervan was om ‘daardoor de huwelijken van het huys van Orangen met de kroon van Engelant by de gemeente te doen verdenken als gevaarlijk voor onze vryheit’; blz. 147 van de verzamelde herdruk van 1757 (Knuttel, *Catalogus* No. 18562).

2) In Juli 1733.

Er werd beweerd, dat er juist een resolutie klaar lag om een voor de Prins zeer ongunstige regeling van de uitlevering der erfenis door te zetten. Die werd nu opgehouden. Om een gunstige regeling te verkrijgen was weliswaar nog ver van gemakkelijk. Slingelandt gaf er zich veel moeite voor. Dat bracht hem soms in een uiterst lastige positie, want de achterdochtige republikeinen waren er toch al niet zeker van, dat hij en Fagel niet aan het huwelijk meegecomplotteerd hadden. Op een keer kwam hij in een zoo scherpe botsing met Amsterdam, dat hij erover dacht, of althans dreigde, zijn ambt neer te leggen[1]. Maar op den duur won gematigdheid het. Dordt - onder invloed van de groote vrijheidsheld Halewijn - bood het langst weerstand. Pas in Januari 1734 legde het zich bij Slingelandt's redenen neer en kon de ‘extraditie’ in de Staten-Generaal worden gepasseerd.

In October 1733 was ondertusschen Horace Walpole in Holland gekomen om de Prins naar Engeland te geleiden. Horace Walpole was de broer van Sir Robert Walpole[2], de eerste minister. Hij was de diplomaat van de familie en diende de regeering van zijn broer gedurende heel haar lange bestaan in de belangrijkste buitenlandsche zendingen met ijver en bekwaamheid. Hij was een overtuigd aanhanger van de vredespolitiek van zijn broer, die hij ook in het Parlement vaak op kritieke oogenblikken krachtig verdedigde. Gedurende een gezantschap in Parijs had hij veel bijgedragen tot een verbetering in de betrekkingen tusschen Engeland en Frankrijk en hij was zeer gelieerd met de oude kardinaal Fleury, die als eerste-minister van Frankrijk even hard voor het behoud van de vrede werkte als Sir Robert Walpole in Engeland. Er was nog iets persoonlijks, iets intiems in de verhouding van de staatslieden en de koninklijke familie in die tijd. De prinsessen gaan met Sir Robert op de jacht en hebben groote pret als hij wat te veel wijn heeft gedronken. Zijn broer noemen zij allen familiaarweg Horace. Het was een naam, die Anna althans niet lang meer met heel vriendschappelijke gevoelens zou uitspreken.

1) Dayrolles aan Harrington, 28 Juli 1733; *P.R.O.*
2) Men moet hem niet verwarren met Horace Walpole de briefschrijver, die een zoon was van Sir Robert (of althans er voor doorging).

18 November kwam Willem IV te Greenwich aan. De vol trekking van het huwelijk was bepaald op Maandag 23. Maar de Zondag tevoren werd de Prins, altijd zwak van gestel, heel zijn leven door ziekten geplaagd, plotseling gedurende de godsdienstoefening in de Nederlandsche kerk van Austin Friars, ernstig onwel. Hij moest weggedragen worden. Aan het huwelijk viel niet te denken. Zijn leven scheen zelfs in gevaar. Pas in Maart, na een langdurige kuur in Bath, kwam hij terug in Londen en kon het huwelijk dan werkelijk plaats hebben.

De Prins, werd op het tooneel dat hij nu betreden had, gadegeslagen door de scherpe oogen van een van de levendigste en boosaardigste van alle memoireschrijvers, Lord Hervey. Heel de koninklijke familie, waarin hij werd opgenomen, heel het hof en de politieke wereld van Engeland, zijn door Lord Hervey, die ze van nabij bestudeerde, afgeschilderd met een verve, waaraan de latere geschiedschrijver met moeite weerstand biedt. De Koningin, Carolina, inderdaad een begaafde vrouw, met lust en zin voor politiek, en die groote invloed had op haar man, is in zeker opzicht de heldin van het boek, ofschoon ook zij niet gespaard wordt. Voor de rest heeft Hervey voor niet veel menschen een goed woord over. Horace Walpole kan hij niet luchten of zien. Men moet zich wel afvragen, of zulk een beeld van laagheid en domheid en hatelijkheid niet te sterk is aangezet om natuurgetrouw te zijn, maar tegenover het positieve van zijn felle kleuren kan men niet altijd iets anders dan wat negatie van twijfel stellen. Anna en Willem IV komen er trouwens niet het slechtst af. Ook Hervey heeft oog voor de innemendheid en waardigheid van de Prins van Oranje, die niet alleen over zijn mismaakte gestalte, maar ook over de onheusche behandeling zegevieren, waarmee de Koning eerst zijn lage rang wil doen uitkomen en dan zich wreken over de geestdriftige populariteit, die zijn schoonzoon zich wint bij het Engelsche volk en waar de koelheid die men hèm betoont, zoo pijnlijk bij afsteekt. Tegelijk toont hij ons de moeder en de zusters van de bruid ontzet over de wanstaltigheid van ‘le monstre’ dat de man van ‘la pauvre Anne’ ging worden. Anna zelf intusschen bleef heel kalm onder de bezoeking en gedroeg zich, naar hij het uitdrukt, van de dag van het huwelijk af, alsof de man die het

lot haar had toebedeeld, een Adonis was. De diepere gronden van haar doen en voelen heeft Lord Hervey, hoe vertrouwelijk hij ook met de koninklijke familie omging, niet gepeild. Wij voor wie de brieven van Anna aan haar man over een tijdsverloop van veertien of vijftien jaar open staan, kunnen er meer van weten dan hij, en de voorstelling die zij mij althans gegeven hebben, is oneindig veel aantrekkelijker dan wat Hervey's misantropisch cynisme ons wil laten zien.

De Prinses Royaal was een vrouw van een krachtig, schoon ietwat onbeheerscht karakter, hevig en onrustig, bestuurd door begeerten en affecties meer dan door de rede. Zij had in het huwelijk toegestemd, in weerwil van al de bezwaren die maakten dat het hof haar beschouwde als het beklagenswaardig slachtoffer van de staatzucht van haar ouders, omdat zij haakte naar politieke activiteit en kansen zag in de twijfelachtige positie van de Oranjevorst, waarvan Lord Hervey weinig anders weet te vertellen, dan dat zijn fortuin maar £ 12,000 's jaars beliep[1]. Anna's vader begreep haar beter. 'Va, cherche fortune', zei hij bij het afscheid[2], een woord dat diepe indruk op haar maakte en naar hetwelk zij zich voornam te leven. Zij huwde haar man's ambities vóor hem. Maar wie hun brieven gelezen heeft, zal geen oogenblik aannemen, dat dit huwelijk een mariage de raison, berustend op wil en eerzucht, bleef. Al in 1734 merkte Horace Walpole niet zonder een zeker ongeduld op, dat de Prinses Royaal 'infatuated' was met haar echtgenoot[3]. Het kan zijn, dat er in het eerste jaar van teleurstellingen en vreemdheid strubbelingen zijn geweest. Daarna bestond er warme en trouwe genegenheid, ja liefde, tusschen de twee die op zoo zonderlinge wijze waren samengebracht. Iedere scheiding van maar een paar dagen wordt als iets ondraaglijks gevoeld, zooveel betuigingen van teederheid vullen de bladzijden, dat de historische snuffelaar zich soms onbescheiden voelt. Vroolijke scherts, familienaampjes verlevendigen de correspondentie. Ook de moeder en de zusters noemen

1) 'It was In deed nominally double that, but the debts with which it was encumbered and other drawbacks reduced it to what I say'.
2) Anna zelf herinnert haar moeder hieraan in een brief uit Leeuwarden, 31 Januari 1736: *Hist. Mss. Comm.*, *XIVth Report*, App., Part IX, blz. 1.
3) Coxe, *Memoirs of Horatio Lord Walpole,* I.

Willem gewoonlijk ‘Pépin’[1] - Anna's moeder en zusters! want de Prinses Douairière in Leeuwarden hield zich aan de Duitsche ‘Stattlichkeit’, die Anna boven alles haatte, en schreef nooit gemeenzamer dan: ‘Monsieur mon très chéri et très honoré fils’, en hij aan haar zelfs: ‘Votre Altesse Sérénissime’.

Als men de brieven van Anna's moeder gelezen heeft - geen gemakkelijk werk, want haar Fransch is nog barbaarscher dan van de meeste van die Duitsche vorstinnen en haar handschrift is een kwelling[2], dan kan men zich voorstellen, hoe de kilheid van de Leeuwardensche weduwe haar getroffen moet hebben. De briefwisseling tusschen Willem IV en zijn moeder, schoon overvloeiend van betuigingen van verknochtheid en teedere bezorgdheid, is niet alleen conventioneel tot in het naargeestige, maar ook innerlijk leeg. De brieven van koningin Caroline daarentegen tintelen van leven, men voelt er de harteklop van een warme moederlijke liefde in[3]. De belangen over en weer, 't is waar, gaven dra aanleiding tot vermaningen en waarschuwingen eenerzijds, tot bittere grieven anderzijds. De innige genegenheid bleef - de dood kwam trouwens dra genoeg om haar te verbreken -, maar Anna achtte toch haar belangen dadelijk één met die van haar man, en door alle jaren van vernedering en achteruitzetting, van ten slotte bijna hopeloos wachten heen, stond zij trouw aan zijn zijde. Hun eensgezindheid was bestand tegen die moeilijkste van alle proeven, tegenspoed.

Het begin was al weinig opwekkend. Op de kennisgeving

1) Een grapje met zijn kort statuur? ‘Almost a dwarf’, volgens Lord Hervey. Anna zelf maakt van Pépin nog Pip.
2) Een bundeltje is bewaard gebleven op het *Huisarchief.* Ik zal er verderop herhaaldelijk uit citeeren. Men bedenke, dat interpunctie, hoofdletters en accenten in die citaten van mij afkomstig zijn.
3) 1 Maart 1735 N S, b.v., kort na de tweede scheiding, schrijft de koningin aan Anna die toen haar eerste bevalling tegemoetzag: ‘Je ne vous parlerai plus de votre santé. J'espère quand (qu'en) peu elle scera parfaite. Je vous recomande seulement très tandrement d'avoir soin d'elle come d'une chose d'on (dont) despan ma vie et ce qui et (est) sans (cent) fois plus, le repos et la transquillité de votre maman. Je hurle en les crivean (l'écrivant), cela et (est) très ridicule. Je ressamble justement à laire (l'air) que Lady Portlande (die goevernante van de prinsessen was geweest) faisait quand vous aviyé la jonisse’.

van het huwelijk door de Koning, waarin hij tevens de hoop had uitgesproken, dat men zijn dochter zou ontvangen op een wijze hem en haar waardig, hadden de Staten-Generaal uiterst beleefd geantwoord, maar er was niettemin in hun antwoord een zinnetje geslopen, dat te denken gaf: 'En nademaal Uwe Majesteit', zoo luidt het,[1] 'een Vrye Republiek als de onze verkoren heeft om daar deszelfs tederbeminde Dochter te plaatzen, hoopen wy, dat zy daar zal vinden het genoegen en 't vermaak, dat de gelegenheid der plaatzen, en *de tegenwoordige gesteldheid van onze Regeering, welkers behoudenis ons ter herte gaat,* aan Haar zullen konnen geeven'. Dat was duidelijk[2]. Tegelijk werd er door 's Konings vertegenwoordigers in Den Haag druk onderhandeld om er de autoriteiten toe te krijgen de Prinses Royaal, als zij Holland doortrok of bezocht, de noodige eer te bewijzen. Men wilde dat de precedenten van Willem II en Willem III gevolgd zouden worden. De Prinsgezinden deden wat zij konden, maar het resultaat was niet in alle opzichten bevredigend. Toen de jonggehuwden in het begin van Mei in Rotterdam aankwamen, werden zij daar weliswaar naar behooren ontvangen. Niet alleen was het volk buiten zichzelf van feestvreugde, maar de magistraat liet kanonschoten lossen, de burgemeesters maakten hun opwachting en complimenteerden de Prinses bij monde van hun pensionaris, die een lange Fransche redevoering afstak. Maar van daar ging de reis rechtdoor naar Leeuwarden. Den Haag werd vermeden en in Amsterdam, waar het gezelschap aan boord ging om de Zuiderzee over te steken, werd het stadsgeschut niet afgevuurd en kwamen de burgemeesters te laat met hun aanbod om persoonlijk te komen begroeten. Toen Leeuwarden, waar de schoonmoeder met haar 'Stattlichkeit' Anna zeker niet kon verhelen, dat het maar een nietig landstadje was. Eind Juni kwam het echtpaar voor het eerst naar Den Haag.

1) In de vertaling van Willem IV's biograaf Van Laar, I, blz. 215. Ook de cursiveering is van hem, het eenig commentaar dat hij, die van de plichten van 'een onpartijdig Histori-schrijver' hoogst vermakelijke opvattingen heeft, zich veroorlooft.
2) Over het tot stand komen van deze resolutie weet Finch niets te vermelden. Men zou natuurlijk verwachten, dat ze tegenstand ontmoet had van de stadhouderlijke gewesten.

De Engelsche regeering verklaarde zich tevreden met de besluiten zoowel door Holland als de Generaliteit genomen omtrent het ceremonieel dat voor de Prinses Royaal in acht genomen zou worden. Een lijfwacht echter werd enkel aangeboden onder beding dat de Prinses het aanbod van de hand zou wijzen.[1] En ten overvloede blijkt uit brieven van de Koningin aan Horace Walpole uit diezelfde dagen[2], dat men in werkelijkheid weinig gesticht was over de houding van de Hollanders. 'It appears to me', schrijft zij, 'that the gentlemen of Holland might pay their respects to her, although she is in the house of the Prince of Orange, not as his wife, but as the King's daughter'.

De Fransche gezant liet niet na om de Hollandsche heeren het voorbeeld te geven van gebrek aan respect voor de koningsdochter, in wie men de vrouw van de pretendent naar het stadhouderschap zoo licht niet vergeten kon als de moeder wenschte. Een paar jaar later nog was het een groote grief, dat Mme de Fénelon de Prinses nooit had bezocht, en op een keer in de schouwburg bleven M. en Mme onbekommerd zitten, de eenigen in de zaal, toen de Prinses opstond om zich wat te vertreden tusschen de 'comédie' en de 'petite pièce'[3]. Geen wonder, dat Anna gretig gebruik maakte van de gelegenheid, dat de Prins ging deelnemen aan de veldtocht aan de Rijn onder Eugenius van Savoye, en, in Juli al, terugvloog naar Engeland, ofschoon meenend dat zij moeder ging worden. En toen zij eindelijk terug moest naar Holland, wat een afscheid, dit tweede afscheid, wat een omhelzingen en wat een tranen![4] Anna ging terug als een gevangene naar zijn kerker.

En onder dat alles spoorden haar ouders haar almaar tot voorzichtigheid, tot geduld aan. Nog vóor haar bezoek aan Engeland had Anna strenge instructies van haar moeder ontvangen om zich aangenaam voor te doen, - want al liet zij aan Walpole eenige ontstemming blijken, aan de Prinses zelf schreef de Koningin heel anders.

1) Dit verzekert Hervey, en het bewijst opnieuw hoe goed ingelicht die was, dat men het in Caroline's brief aan Anna van 7/18 Juni 1734 (hierna aangehaald) bevestigd vindt.
2) Coxe, *a.w.*, I, blz. 355 vlg.
3) Trevor aan H. Walpole, 30 October 1736; *P.R.O.*
4) Hervey's *Memoirs*.

'Men zal u', zoo had haar brief van 7/18 Juni 1734 geluid[1)], 'een lijfgarde aanbieden, die gij zult weigeren met de opmerking, dat gij in hun land blijvende wonen, hen verzoekt u als Hollandsche te beschouwen, maar dat gij de Koning uw vader op de hoogte zult brengen van de onderscheiding die men u bewijst. Zij zullen u in alle opzichten behandelen als mij bij mijn doortocht door Holland. Gij moet volhouden, dat gij bereid zijt de dames te bejegenen geheel als wijlen koningin Maria (de vrouw van Wilem III) deed. Dat als zij u de voorrang willen geven, gij al de dames met beleefdheid zult ontvangen. Tracht zelfs de dames die niet bij u willen komen, op de wandeling aan te klampen, en toon hun dat ongedwongen en bekoorlijk lachje, dat maakt dat zij u hun hart niet zullen kunnen onthouden. En ga vooral 's ochtends op de wandeling sans façon de Raadpensionaris opzoeken; zeg hem dat gij de Koning en mij niet onder de oogen kunt komen zonder ons een verslag te geven van zijn gezondheid. Spreek lief met hem, verzeker hem, dat gij al zijn raadgevingen blindelings zult volgen, en vraag hem meteen om raad hoe te handelen met de vrouw van de Fransche gezant.....'

Tegelijk moest ook Horace aan Slingelandt zeggen, dat Anna last had om hem in alles te raadplegen.[2)] En het bezoek aan zijn landhuis, waar zijn oude kwaal de jicht hem vasthield, geschiedde inderdaad. Finch bericht ijverig, dat de oude heer over de eer niet uitgepraat raakte.[3)] Zeker, Slingelandt had zijn best gedaan voor de Prins in de zaak van de uitlevering der nalatenschap, maar om hem steeds over de politieke vooruitzichten van Oranje te moeten raadplegen, dat was toch wel eenigszins bij de duivel te biecht komen. Willem IV had al lang opgemerkt, dat er van hem niets anders dan 'goede woorden' te verwachten waren[4)], evenzeer als de Griffier altijd in alles 'een swaer hoofd' had[5)]. En in October opnieuw schrijvende aan Horace Walpole[6)] stelde de Koningin

1) *H.A.*
2) Coxe, *t.a.p.*
3) Finch aan Harringten, 2 Juli '34; *P.R.O.*
4) Aan zijn moeder, 2 Mei 1733: Bij de Raadpensionaris geweest: 'il me paya de bonnes paroles, mais c'est l'ordinaire'; *H.A.*
5) *Archives*, vgl. Blok, *Geschiedenis*, III, blz. 370.
6) Coxe, *t.a.p.*

als richtsnoer voor het gedrag van de Prins van Oranje en haar dochter de gulden woorden: ‘propriety and discretion’.

Er schuilden voor die houding bizondere redenen in de Europeesche situatie. Vlak na de openlijke aankondiging van het huwelijk in Mei 1733 al en nog vóór de Prins in November Holland had verlaten om zijn bruid te gaan halen, was er iets gebeurd, dat, als ik het wel zie, de Engelsche regeering haar besluit bijna deed berouwen. De ruzie van de koning van Pruisen met de Staten-Generaal had het oogenblik gunstig doen schijnen. Maar de herinnering daaraan werd plotseling overstemd door een veel ernstiger Europeesche crisis. Het rommelde al sinds Februari, toen Augustus II van Polen overleden was en Oostenrijk en Frankrijk elk een candidaat voor de opvolging naar voren schoven. Pas in Juni echter, dat wil dus zeggen, nadat George II zich onherroepelijk tegenover de Prins van Oranje verbonden had, begon men in deze hoek van Europa te bevroeden, dat ‘de kommer voor verwijdering tusschen de voorname magten vermeerdert’ was[1] door de gebeurtenissen in het Oosten. De Staten waren echter vast besloten om Oostenrijk geen gewapende steun te verleenen in een conflict uitgebroken om Polen. Om het onweer des te zekerder van hun grenzen af te wenden, openden zij weldra geheime besprekingen met Frankrijk. Het waren de geruchten van die afzonderlijke onderhandelingen met Frankrijk, die, in de zomer, de Engelsche diplomatie uit haar werkeloosheid opschrikten. Het was al te laat om ze te stuiten. In November werd tusschen de Staten-Generaal en Frankrijk een neutraliteitsverdrag voor de Zuidelijke Nederlanden gesloten. Dat maakte het Frankrijk mogelijk om zich onbekommerd Oostwaarts te richten en de Oostenrijkers waren bitter ontsticht over de daad van de bondgenoot. De Nederlanders verdedigden zich door te zeggen, dat zij, bij de wanhopig slechte staat van financiën en weermiddelen, eenvoudig geen keus hadden, en dat zij op deze wijze 's Keizers Nederlandsche bezitting tenminste beveiligden, - een argument, dit laatste, dat op de Oostenrijkers weinig indruk maakte, want voor hen tel-

1) *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, Supplément, blz. 2. - W. Bentinck, terugblikkend, schrijft: ‘au mois de juin 1733 que l'on commença à appréhender que l'élection d'un roi de Pologne ne donnât occasion à des troubles’; *ib.*

den de Zuidelijke Nederlanden enkel als punt van uitval tegen Frankrijk, of beter nog, als middel om de Zeemogendheden in hun oorlogen met Frankrijk te interesseeren. Wat Engeland betreft, de regeering van Walpole had zeker weinig lust om zich in de Poolsche successie-oorlog te laten betrekken, maar om Frankrijk geheel vrij spel tegen Oostenrijk te geven, dat was een tweede. Zij betuigde dus levendig ongenoegen over het neutraliteitsverdrag en het was omdat Finch, die de onderhandelingen niet had opgemerkt voor het te laat was,[1] blijkbaar niet tegen de situatie was opgewassen, dat men in October een diplomaat van het kabiber van Horace Walpole had opgezonden om de Prins van Oranje te halen: Walpole toch kreeg meteen opdracht om de Europeesche crisis met Slingelandt en de andere vooraanstaande politici te bespreken.

Vermoedelijk[2] had hij het bij die gelegenheid al noodig gevonden om tot heeling van de kleine scheur in de goede verstandhouding de meest stellige verzekeringen te geven, dat men met het huwelijk van Willem en Anna niets kwaads tegen het Statenbewind in de zin had, en zoo zou dan nog vóor het gesloten was, de Engelsche regeering er mee in gezeten en de noodzaak ondervonden hebben om het goed te praten. In ieder geval was dat de toestand in het volgend jaar, toen Horace Walpole opnieuw overkwam, ditmaal onder het voorwendsel - ik heb daarvan reeds gewaagd - van besprekingen die met de Staten gevoerd moesten worden over de ontvangst van de Prinses Royaal. Het wilde met het samenwerken van de Republiek met Engeland tegen het opnieuw rijzende Fransche imperialisme nog maar niet vlotten. Men zag in Den Haag het gevaar zoo ernstig niet in. Men wantrouwde er George II's welbekende neiging, die meer keurvorstelijk dan koninklijk van aard was, om Oostenrijk ter wille te zijn. En men was er vast besloten om zich in geen avonturen te laten meelokken.

De Oostenrijkers nu, die zich door die houding van de

1) Dayrolles had de regeering gewaarschuwd en zelfs daarna, toen zij bij hem om opheldering aankwam, wierp Finch het denkbeeld nog verre van zich; *P.R.O.*

2) Hij zond het verslag van zijn besprekingen rechtstreeks aan zijn broer en het is op het *P.R.O.* dus niet te vinden. Ook in de uitgaven van Coxe is er geen spoor van.

Republiek nog het ergst benadeeld voelden, lieten niet af van Engeland te verwijten, dat het er oorzaak toe had gegeven door de Statenpartij met het huwelijk van zich te verwijderen. Walpole wil niet toegeven, dat dit verwijt gegrond is. Hij betoogt zoowel aan zijn regeering als aan de Britsche gezant te Weenen, dat de Prinsgezinde statslieden, als Fagel en van Lynden,[1] en de Prinsgezinde gewesten even lauw zijn als de oprechte Hollanders.

Maar geloofde hij werkelijk, dat argwaan tegen de bedoelingen van zijn Koning ten opzichte van de Prins van Oranje geen invloed had op de Staatsche politiek jegens Frankrijk? Volstrekt niet, maar in ieder geval wilde hij dat verwijt afwijzen, omdat Oostenrijk er de conclusie uit trok, dat Engeland dus zooveel te meer verplicht was het ter hulp te schieten. Dat ditmaal ook de Prinsgezinden geen actiever politiek aandorsten, kwam hem dus nog zoo slecht niet te pas, maar dat bij de Hollanders het wantrouwen bestond, en hun geest beheerschte ook als er over buitenlandsche maatregelen werd geraadpleegd, geeft hij met zooveel woorden toe[2]. De instructie (3 Mei O.S.) die hem werd nagezonden, toen hij al

1) Van Lynden de Park, nu (Walpole's brief is van 18 Mei 1734) voorzitter van het geheim Besogne voor Buitenlandsche Zaken.

2) 'We do not doubt but that the prospect of never having a Stadtholder, occasioned by the desperate illness of the Prince [in Engeland] was very agreeable to many here, and the fear of His Highness becoming so one day creates among some of the principal persons of Holland a constant uneasiness and attention to all steps to be taken relating to the publick; but we cannot think that this partial consideration of one Province (altho' they have the chiefest weight in the direction of foreign affairs) has forced the other Provinces against their will into the present measures'; Walpole en Finch aan Harrington; *P.R.O.* - Finch en Walpole moesten nog gezamenlijk optreden, maar Finch kon zich tegenover Walpole niet doen gelden en toen Walpole weldra als gewoon ambassadeur bij H.H.M. werd geaccrediteerd, vroeg hij om teruggeroepen te worden. - Nog sterker laat Walpole zich uit over de stemming van de Nederlandsche staatslieden in een brief uit begin 1735 aan de koningin: 'Upon my arrival here, I found indeed the principal ministers (whose former ideas and system of politics were, to my knowledge, built upon a strict union between the two nations) prepossessed with the most unreasonable and unaccountable notions of his Majesty's intentions and actions, both with respect to their government and the state of affairs in Europe'; Coxe, *Memoirs of Horatio Lord Walpole*, I, blz. 334.

in Den Haag was, schreef hem dan ook uitdrukkelijk voor om hierin te voorzien.

Het moet zijn eerste taak zijn om wantrouwen en misvatting weg te nemen, 1° alsof de Koning uit partijdigheid voor de Keizer zou trachten de Republiek in de oorlog te drijven; 2° alsof hij heimelijke intrigues deed voeren met de bedoeling een verandering in het bewind te onzent te weeg te brengen ten gunste van zijn schoonzoon de Prins van Oranje. Op dat tweede punt moest de gezant de sterkste verzekeringen van het tegendeel geven en hij liet niet na die last uit te voeren. Slingelandt verklaarde zich ingenomen met de geruststellingen namens de Koning, en ofschoon hij waarschuwde ze niet te pas te brengen in de formeele conferenties, waarbij heeren van andere gewesten en mogelijk Orangistische opvattingen aanwezig waren, hij meende dat ze in particuliere gesprekken nuttig zouden kunnen werken.[1)]

Horace Walpole was het er vóor alles om te doen om de eensgezindheid tuschen de Republiek en Engeland te herstellen, en hij vertrouwde dat onder het bestaande régiem te kunnen doen.[2)] Ik heb al opgemerkt, dat samenwerking met

1) Walpole en Finch aan Harrington, 21 Mei, kort na ontvangst van de instructie van 3 Mei 1734, O.S.; *P.R.O.*

2) Trevor zag de vervreemding, die het huwelijk tusschen Engeland en de Staten teweeg had gebracht, donkerder in. 27 April 1734 schreef hij aan Weston: '... these People... are grown so jealous of his Maty on account of his being Elector of Hanover and Father-in-Law to the Prince of Orange, that I am persuaded, they 'll rather purchase a precarious and temporary security for themselves by the weakest and meanest complaisance to France, than by a manly and firm conduct in concert with England try to secure it effectually. Nay they seem so persuaded of the necessary connexion between the two events of a war and a change in their Government, and of his Maty's design to make either subservient to the other, that Mr W's journey and sollicitations..... have but confirmed them in their fears, and driven them to a greater distance from us. So that in short I see no way left for rendering this State of any service to England.... but *that of adopting the very part they are pleased to impute to us*, *and of gaining a sincere and useful ally in the person of the Prince in stead of a diffident*, *peevish and irresolute one in that of the Pensionary*'; (het gecursiveerde in cijfer); *Hist. Mss. Comm.*, X, I, blz. 251. - Het succes van Walpole's zending bracht Trevor van deze denkbeelden (die tegen Walpole's instructie indruischten) terug en hij zou later de politiek, die hij hier aanprijst, bijna doorloopend bestrijden.

ons land de spil was waar Engeland's buitenlandsche politiek om draaide. Niemand was er vaster van overtuigd, dat dit niet anders kon zijn, dan Horace Walpore. Er begon daar in Engeland een politieke richting tegen op te komen, die meer geloof in de eigen, zelfstandige kracht had en die van oordeel was, zooals het later eens werd uitgedrukt, dat het niet aanging om Z.M.'s politiek afhankelijk te maken van de pensionaris van Dordt. Maar de Walpoles klemden zich tot het laatst toe aan die stelling vast en in deze dagen in ieder geval geloofde Horace er van heeler harte in.[1)]

Daar nu de bizondere verbintenis van de Prins van Oranje met het koninklijk huis van Engeland diens vooruitzichten op een machtspositie in de Republiek voorshands volstrekt niet leek verbeterd te hebben, maar er integendeel al gebleken was, dat zij aanleiding kon geven tot moeilijkheden met de machthebbers van het oogenblik, was Walpole erop uit, zooals hij ronduit aan de Prinses Royaal zelf verklaarde[2)], 'het huwelijk te doen vergeten'. Dagelijks verklaart hij, 'aan zijn vriend de Raadpensionaris', zooals Anna niet zonder bitterheid schrijft, 'dat men het huwelijk louter en alleen had gesloten, omdat de naam een goede klank had in Engeland, maar dat het hen bond tot niets.' Niet lang nadat hij voor de tweede keer in Den Haag was gekomen (en hij bleef er ditmaal als gewoon ambassadeur tot in Januari 1736), was

1) Hij gaf daar zeer stellige uitdrukking aan in de volgende beschouwing in een brief van 25 Mei 1734 aan de Britsche gezant in Weenen; 'The Elections in England in all appearence are like to answer the desires of all those that are supporting our present happy establishment and maintaining the Liberties of Europe; yet it is impossible to flatter the Imp^{l} Comt so far as to make them think that any Parliament will be disposed to enter into a war, unless the Nation be directly attacked, without the concurrence of the States, who are under the same engagements and who are in more immediate danger from troubles in the Continent than England is. The Reasons are so obvious, that it is unnecessary to detail them: and for his Ma^{ty} to declare war first, in expectation of the States following immediately as having one common interest, will be thought a most dangerous Experiment'; *P.R.O.*

2) Anna aan haar moeder; *H.A.*; in een omslag waarop ten onrechte staat *Copie d'une lettre de S.A.S. Mgr le Prince d'Orange à la Reine de la Gr. Br.* De brief (een eigenhandige kopie) is ongedateerd (een euvel waaraan ook Anna's origineelen lijden). Afgaand op inwendige gegevens plaats ik hem eind Juni of begin Juli 1735.

hij met ‘zijn vriend de Raadpensionaris’ - hij koesterde inderdaad genegenheid en een warme bewondering voor hem - verdiept in ernstige besprekingen om een pacificatie tusschen Frankrijk en Oostenrijk te ontwerpen. Weldra meende hij door zijn relaties met kardinaal Fleury zijn plannen door Frankrijk te kunnen doen aanvaarden. Een agent van de kardinaal kwam in het diepste geheim naar Den Haag en in Slingelandt's ziekekamer werden belangrijke onderhandelingen gevoerd. Direct gevolg hadden die niet, maar de herstelde harmonie tusschen de Zeemogenheden maakte toch wel indruk op Frankrijk en nog in 1735 werd een wapenstilstand gesloten. Het duurde toen echter nog tot 1738, vóór de vrede tot stand kwam en al die tijd hield men een précaire toestand, die door een breuk in die harmonie steeds weer kon worden bedreigd.

III.

Onder die omstandigheden vond Walpole de pretenties van de Prins van Oranje op het stadhouderschap, en op steun van Engeland om het te verkrijgen, enkel maar lastig. De Prins en Prinses waren in de laatste dagen van het jaar 1734 in Den Haag teruggekomen, hij van zijn veldtocht onder Eugenius van Savoye, zij uit Engeland. Anna kon nu moeilijk meer in onzekerheid verkeeren omtrent wat haar te wachten stond. Haar moeder had haar de ooren gevuld met vermaningen om toch ‘verstandig’ en ‘voorzichtig’ te zijn, maar zelfs zij had gevonden dat Horace te ver ging, toen hij wilde dat de Prinses zich zou voegen naar de wensch van de Hollandsche republikeinen en niet in Den Haag maar in Leeuwarden haar bevalling gaan afwachten[1)], - ijdel vraagstuk, want de zwangerschap eindigde in een miskraam. Maar Anna begon zich nu hartstochtelijk voor de aanspraken en grieven van haar man te interesseeren en kwam weldra in hevig verzet tegen Walpole's politiek. Zij deed wat zij kon om op haar moeder met

1) Dat Horace Walpole dit wilde, wordt verzekerd door Hervey; men zou het ook afleiden uit de brief die de Koningin hem 18 Oct. '34 schrijft, waarin het heet: ‘a lying-in cannot be dangerous to a government, nor give jealousy’. Coxe, *a.w.*, I.

haar ongelukkig lot begaan te maken. De Koningin antwoordt met betuigingen van teederheid, maar wat politiek betreft, gaat zij voort onderwerping te prediken aan 'Horace'. Als Anna geklaagd heeft[1], in Mei 1735, dat Horace zich niet heeft willen bemoeien met de generaalsbenoeming, die toen door de stadhouderlijke gewesten weer werd gepousseerd, schrijft zij troostend dat er zich nog wel eens een gelegenheid zal voordoen, zij raadt haar aan vertrouwen te stellen in de Voorzienigheid, maar ofschoon zij verklaart aan Horace geschreven te hebben, tegelijk rechtvaardigt zij zijn werkeloosheid: 'mais mon cher enfean, il faut que vous pansié qu'il n'ose paraitre, que le Roy doit estre come si cela ne le regardè pas'. Zij geeft voorts de goede raad om niet alleen Horace zelf te vriend te houden door zijn ijdelheid te streelen, maar ook 'le petit Samson qui et (est) avec Horasce' - ik vermoed dat ze hiermee Robert Trevor bedoelt, Walpole's secretaris, weldra zijn opvolger, steeds zijn vriend en vertrouwde. De Koningin schrijft van hem: 'fait en votre amie, fait le venir et tâché de le persouader que vous le consulté, il gouvernee Horasce et vous apranderais de luy mille chose qui vous seron udille' (utiles). Trots werd in Anna door haar moeder zeker niet aangekweekt! Men kan uit haar brieven aan Walpole zien, dat zij ook inderdaad haar best deed om de machtige in het gevlij te komen.[2] De Koningin verzekert ook nog, dat volgens de gezant Slingelandt beloofd had de Prins in zijn militaire ambities 'warm te steunen', en op de Griffier kon men natuurlijk altijd aan! Maart wat hadden de Prins en de Prinses aan zulke troostredenen! De eigenlijke gedachte van de Koningin was toch maar uitgedrukt in de half schertsende vermaning die in een postcriptum van een van die bewaard gebleven brieven voorkomt: 'Mr. Pépin, je suis charmé que tout yra bien, mais pagiance (patience) et point de vivassité!'[3] Wat 'Mr. Pépin' wilde, was een radicale verandering in de Engelsche politiek ten opzichte van de Nederlandsche partijen.

In een brief die een paar weken later geschreven moet

1) Dit leid ik af uit het antwoord, geschreven uit Kensington, 4 Juni 1735 N.S., en waaraan ik het volgende ontleen; *H.A.*
2) Coxe, *a.w.*, I, blz. 380.
3) Brief van 17 Mei 1735 uit St. James; *H.A.*

zijn (ik heb hem hiervóór al even vermeld),[1] ontwikkelt Anna als het ware een plan van actie voor Engeland. 'Horace', zooals zij zegt, 'a mille bonnes qualités', maar... maar men behoorde toch te begrijpen, bedoelt zij, dat men hem niet zoo de vrije hand moest laten. Slingelandt houdt hem 'in een ware onderworpenheid' door te werken op zijn vrees om de republikeinen te ontstemmen. In plaats daarvan zou men de regenten moeten doen gevoelen, dat zij door voor Oranje te ijveren, het hof kunnen maken aan Engeland. Men zou steun moeten verleenen in de zaken die afhangen van *recht,* d.w.z. in de Orangistische voorstelling niet rechtstreeks ten gunste van de verheffing tot stadhouder werken, maar ten gunste van de benoeming tot generaal en van herstel van het markiezaat van Veere en Vlissingen. Anna was niet voor niets de dochter van een politiek aangelegde moeder. Zij begreep, dat zij dat program niet slechts met haar en haar mans persoonlijke belangen kon rechtvaardigen, en zij trachtte dus, niet zonder handigheid, te betoogen, dat het de buitenlandsche politiek van Engeland dienen zou. Het is nu eenmaal een feit, zoo redeneert zij ongeveer, dat mijn huwelijk de republikeinen afkeerig heeft gemaakt van Engeland. Het helpt u niets, al komt gij ze daarbij ook in het gevlij. Als gij hun daarentegen te verstaan geeft, dat gij de Prins uw bescherming verleent, zult ge voor het minst van onze vrienden, die nu ontmoedigd worden, meer kunnen verwachten; en misschien zal de angst, als gij enkel maar met uw bescherming dreigt, de republikeinen wat ijveriger voor Horace's Europeesche plannen maken. Gebruik ons tenminste als een roede over hen. Nu verhindert om zoo te zeggen de Prins (of het huwelijk) enkel het goede dat zij nog zouden kunnen doen.

Dat klonk mooi genoeg - voor Engelsche ooren althans: zelfs een Oranjegezind Nederlander zou het misschien niet bewonderd hebben, dat de Prins van Oranje zich wilde laten gebruiken als een roede in Engelsche hand op de rug van Holland! In ieder geval was het Horace Walpole veel te onzeker en te gewaagd.....

P. GEYL.

(Wordt vervolgd.)

1) Ik stel hem op eind Juni of begin Juli.

Korte philosophemen.

I.

Wat een ‘bestaan’ is, dat zich niet laat gewaarworden of voorstellen, m.a.w. een bestaan buiten (d.i. onafhankelijk van) bewustzijn, kan niemand zeggen. En daar de menschheid zelve in de uitdrukkingen, die eenen zin hebben, dien zin gelegd heeft, is de uitdrukking ‘bestaan buiten bewustzijn’, waarvan niemand den zin kan zeggen, eene uitdrukking *zonder* zin, anders gezegd *onzin.*

Men kan over deze redeneering glimlachen of de schouders ophalen, weerleggen kan men haar niet.

Iemand beproeft het met te zeggen: ‘al kan men van een bestaan buiten zijn bewustzijn niet zeggen, wat het is, men kan er toch aan gelooven’.

Ja, als het een bestaan is in *anderer* bewustzijn; *niet* als het een bestaan is in *niemands* bewustzijn. Een blindgeborene kan gelooven in het bestaan van kleuren, schoon hij ze niet kan gewaarworden of zich voorstellen, en ze dus in zijn bewustzijn niet kunnen bestaan. Maar wat beteekent dat ‘gelooven’? Dit, dat wanneer hij het bestaan van kleuren door anderen hoort bevestigen, bij hem de verwachting aanwezig is, dat gevolgen, logisch afleidbaar uit het bestaan ervan in *hun* bewustzijn, door hem zullen worden waargenomen. Bijv., dat wanneer hij, na iemand te hebben hooren spreken van witte en roode rozen, aan anderen, die dit niet gehoord hebben, en ook van elkaar niet afweten, vraagt, of zij witte en roode rozen kennen, daar een bevestigend antwoord op zal volgen.

Het feit, dat iemand gelooven kan aan bestaan buiten zijn bewustzijn, bewijst dus niets voor het bestaan van iets buiten *alle* bewustzijn, want wanneer iets in *niemands* bewustzijn bestond, zouden er ook geen personen zijn op wier gezag aan dat bestaan geloofd kon worden.

Een ander zegt: 'In de uitdrukking "bestaan buiten bewustzijn" heeft de menschheid *wèl* eenen zin gelegd. Het is deze: het bestaan te zijn van iets, waar de verschijnsels, nl. de *in* het bewustzijn bestaande dingen, de verschijning van zijn.'

Volstrekt niet. Want iets, waarvan dingen, welke ook, die in het bewustzijn bestaan, eenig blijk geven de verschijning te zijn, en dat niet tevens, schoon het zich niet laat gewaar worden, toch zich laat voorstellen, m.a.w. ook *zelf* in het bewustzijn bestaat (zooals de atomenwereld) is niet te vinden. Dus is het 'bestaan' van zoo iets eene uitdrukking, waarvan niemand den zin kan zeggen, dus waarin de menschheid geenen zin gelegd heeft.

Hierop zegt wellicht een derde: 'Dit is waar; maar wat zooeven gezegd werd, dat er geene *personen* zijn, op wier gezag kan geloofd worden aan bestaan buiten bewustzijn, bewijst niet, dat er geen *zaken* zijn, op wier gezag het kan. En hier *is* eene, nl. een argumentum ex absurdo. Want de ontkenning van bestaan buiten bewustzijn, voert tot ongerijmdheid.'

Zelfs als dit laatste waar was, zou het geen bewijs zijn voor bestaan buiten bewustzijn, daar het evenzeer eene ongerijmdheid is te gelooven aan den zin eener uitdrukking, waarin de menschheid geenen zin gelegd heeft. Het zou dus niet verder voeren dan tot de noodzakelijkheid om eene *antinomie* te constateeren.

Maar het is *niet* waar. Het *zou* waar zijn, zoo geen ander bewustzijn kon worden aangenomen dan het bewustzijn van menschen en dieren. Want dan zou datgene, wat wij het stoffelijke noemen, ophouden te bestaan op tijdstippen, waarop geen mensch of dier het gewaar werd of het zich voorstelde, het zou geen *continu* bestaan hebben. De wettelijkheid, die wij in het heelal meenen op te merken, zou dus eene fictie zijn, iets wat zeker ongerijmd is. Maar niets verhindert te gelooven, dat, hetgeen wij het stoffelijke noemen ook in *eigen* bewustzijn bestaat, m.a.w., dat het bestaat uit elementen, die toestanden

zijn van bewustzijn. En dat het alleen door zich te weerspiegelen in het bewustzijn van mensch of dier, in *dezer* bewustzijn een stoffelijk karakter (uitgebreidheid, dichtheid, hardheid, weekheid, temperatuur, kleur, smaak, reuk, klank) bezit. Is dit waar, dan heeft wel is waar, dat, wat wij het stoffelijke noemen, geen continu *afgespiegeld* bestaan, maar niets verhindert dan aan te nemen, dat het een continu bestaan, in *eigen* bewustzijn heeft. En dus ook, dat er onafhankelijk van het bewustzijn van mensch en dier, wettelijkheid in het heelal bestaat.

Deze voorstelling, die van het *psychisch monisme,* wordt, onafhankelijk van haar vermogen om aan de stelling 'bestaan buiten bewustzijn is eene uitdrukking zonder zin', alle schijnbare ongerijmdheid te ontnemen, geëischt door het feit, dat *zij alleen* de schijnbare wisselwerking tusschen stof en geest voldoende verklaren kan.

Ten slotte zegt een vierde: 'Zonder te beweren, dat er dingen bestaan buiten eenig bewustzijn, m.a.w., dat het bestaan buiten bewustzijn eene *werkelijkheid* is, heeft men toch de vrijheid het niet voor *ongerijmd* te houden. Het begrip "bestaan" omvat misschien meer dan het volgens den zin, dien de *menschheid* er in gelegd heeft, inhoudt. Laat de menschheid in de uitdrukking "bestaan buiten bewustzijn" geenen zin gelegd hebben, dat bewijst niet, dat er niet buiten alle bewustzijn bestaande dingen kunnen *zijn.* Spreekt daar niet voor de omstandigheid, dat niemand ooit kan nalaten te doen *alsof* hij wist, dat er dingen bestaan onafhankelijk van alle bewustzijn?'

De eerste helft dezer redeneering bevat eene tegenstrijdigheid. Hij, die haar houdt, behoort zelf tot de menschheid. Zoo hij, sprekende van 'dingen die buiten alle bewustzijn bestaan', iets zeide dat *zin* had, zou hij daardoor bewijzen, dat de menschheid in de uitdrukking bestaan buiten alle bewustzijn *wèl* eenen zin gelegd had. En dan zou hij, of iemand anders, kunnen zeggen wat die zin was. Maar niemand kan het zeggen, want niemand kan het gewaar worden of zich voorstellen.

En wat de tweede helft betreft: het is volkomen waar, dat wij altijd moeten doen *alsof* de stoffelijke dingen ook buiten ons bewustzijn bestonden. Maar het psychisch monisme lost

deze schijnbare tegenstrijdigheid volkomen op. Want het onderstelt, dat, daar de stoffelijke dingen de afspiegeling in ons bewustzijn zijn van bewustzijnselementen, deze laatste, ook onderwijl die afspiegeling *niet* plaats heeft, alle veranderingen in hun onderlinge verhouding ondergaan die zich *c.q.* als stoffelijke processen o.a. als beweging afspiegelen, en wij dus niet alleen nooit kunnen bemerken, dat de stoffelijke dingen buiten ons bewustzijn niet bestaan, maar ook, te werk gaande alsof genoemde veranderingen, ook onderwijl ze zich niet in ons bewustzijn afspiegelen, niet daarin *zouden* afgespiegeld hebben, *hadden wij ze daartoe in de gelegenheid gesteld,* met de werkelijkheid in strijd moeten geraken[1].

II.

Uit het feit, dat alle bestaan een bestaan in eenig bewustzijn is, laat zich èn het *ontstaan* èn de *algemeengeldigheid* der *axioma's* afleiden.

Axioma's zijn stellingen van apodiktische (d.i. voor redeneering onaantastbare), uit hare evidentie (d.i. de onmogelijkheid om het tegenovergestelde van haren inhoud gewaar te worden of zich voor te stellen) blijkende algemeengeldigheid[2].

De drie logische axioma's: *A is A; iets is òf A òf niet A; A en B, gelijk zijnde aan A, zijn ook onderling gelijk,* drukken op verschillende wijze hetzelfde uit. Want van den inhoud van alle drie is het tegenovergestelde (dat zich niet laat gewaarworden of voorstellen): *iets is wat het niet is*. Dit 'iets' wordt in het eerste axioma aangeduid door *A,* in het tweede door het woordje *'iets',* in het derde door *C.* Want zoo A en B *on*gelijk zijn, hoewel ze beide gelijk zijn aan C, is C iets, wat het niet is, nl. gelijk aan A en B *beide,* en *niet* gelijk aan beide[3].

1) Zie het nadere in het Juli- en in het Augustusnummer ll. der 'Gids' in 't bijzonder p. 94 vg. en van p. 208-223 of in de brochure De 'alsof' philosophie en het psychisch monisme p. 6 en van p. 40-55. Buitendien de geschriften van Strong en Heymans aldaar besproken. Gids p. 232-243 (brochure p. 64-72).

2) Wil iemand den naam 'axioma' ook gebruiken voor bepaalde stellingen van niet apodiktische en evidente algemeengeldigheid? Goed, maar die worden hier niet besproken.

3) Tegenover de logische axioma's maakt de heer Bolland zich schuldig aan fouten, haast ongeloofelijk bij iemand, officieel aangewezen voor logica te doceeren. Hij zegt (Coll. Log. p. 476): '*A is òf A of niet A*'. Deze uitspraak is reeds daarom fout omdat zij niet *in 't algemeen*, maar slechts bij zeer *bijzondere waarden van A* eenigen *schijn* (schoon ook niet meer dan *schijn*) heeft juist te zijn. Nl. 1° aldus opgevat: 'Een begrip is òf een verwerkelijkt òf een *niet* verwerkelijkt begrip'. Maar wie een *niet* verwerkelijkt begrip *niet-A* noemt, spreekt of schrijft bedriegelijk, zoo dikwijls hij het A noemt zonder voorvoeging van 'niet'. 2° aldus: het 'zijn' is òf *iets* zijn of *niet* iets zijn d.i. *niets* zijn. Maar alleen het bloot *nominaal* 'zijn' (d.i. niets dan een woord zonder zin zijn) is niet iets (meer dan een zinloos woord) zijn. Wie het bloot nominaal zijn *niet A* noemt, spreekt of schrijft bedriegelijk, zoo dikwijls hij het *A* noemt zonder voorvoeging van 'bloot nominaal'. Verder zegt de heer Bolland (l.l. p. 572): '*A is òf B òf C*'. Deze uitspraak is fout, omdat ze niet in 't algemeen geldt, maar alleen wanneer C staat voor 'iets anders' (d.i. *niet B*). In alle overige gevallen hangt het geheel van den aard of de omstandigheden van 't geen door A wordt aangeduid af, of de contraire tegenstelling doorgaat. Bijv. '*Het saldo eener kasrekening* is òf eigendom òf (al of niet betaalde) schuld'. 'De voordeur van een huis is, *wanneer men er voorbijgaat* òf links of rechts. De heer Bolland getuigt expressis verbis, dat hij het onderscheid niet weet tusschen *contrair* en *contradictoir.* Want hij zegt (Eenheid van Tegendeelen p. 18): 'Het laat zich niet opgeven, waaraan contraire en contradictoire bepalingen te onderkennen zijn.' Het laat zich opgeven op drie manieren.

De grondstellingen der rekenkunde zijn eene bijzondere toepassing van het derde der logische axioma's. Ze kunnen op de volgende wijze in ééne stelling worden samengevat: *De uitkomsten van alle rekenkundige bewerkingen worden uitgedrukt door die cijfers, die in de getallenrij, bij aftelling van een aantal eenheden, gelijk aan dat, waaruit genoemde uitkomsten bestaan, worden aangetroffen.* Men kan niet gewaar worden of zich voorstellen, dat voor twee gelijke aantallen eenheden (A en B) niet in de getallenrij hetzelfde cijfer (C) zou worden aangetroffen, m.a.w. dat C zou zijn wat het *niet* zou zijn, nl. *niet* het cijfer waardoor A en B *beide* worden aangeduid. Zoo is dus 2 + 2 *altijd* 4, 2 × 3 *altijd* zes, √ 9 *altijd* 3. Zoo wordt ook van ieder geheel *altijd* het aantal deelen aangeduid door het cijfer, in de getallenrij voor datzelfde aantal aangewezen, bijv. van *iederen* hoek het aantal graden. En zoo is ook de verhouding tusschen de tonen in *ieder* octaaf dezelfde; de getallenrij is hier namelijk de in ieder octaaf gelijke tonenrij. En in ieder octaaf *van dezelfde toonhoogte,* de verhouding tusschen tonen en tusschen trillingen van snaar of lucht.

Van de meetkundige axioma's laat de evidentie zich toelichten door het volgende: De *afstand tusschen twee punten,* m.a.w. het minimum der abstrakte (d.i. met terzijde stelling van alle bewegings*oorzaken,* uit gewaar geworden of voorge-

Want 1° zijn, in de eerstgenoemde, beide leden van het alternatief positief bepaald, en is in de laatstgenoemde alleen het *eerste* lid positief bepaald, het tweede niet dan negatief; 2° wordt in de eerstgenoemde, slechts tusschen *twee* mogelijkheden de keus gelaten, in de laatste tusschen een onbepaald aantal; 3° behelzen de eerste slechts in bepaalde gevallen een *juist oordeel*, en drukken de laatstgenoemde altijd het tweede der logische axioma's uit.

stelde bewegingen geabstraheerde) mogelijkheid van beweging van een punt in de richting van een ander, *is de rechte lijn.* Want men kan geen gebroken of gebogen lijn gewaar worden of zich voorstellen, die niet grooter quantum bevat. - *Rechte lijnen kunnen elkaar slechts in één punt snijden.* Want men kan niet gewaar worden of zich voorstellen, dat bewegende voorwerpen elkaar meer dan eens ontmoeten zonder van bewegingsrichting te veranderen. - *Rechte lijnen in 't zelfde vlak verschillend gericht, moeten elkaar snijden.* Want men kan niet gewaarworden of zich voorstellen, dat van voorwerpen, met kruiselingsche bewegingsrichting, de banen elkaar niet ontmoeten, wanneer ze niet horizontaal of verticaal langs elkaar gaan.

Verder is het een axioma, *dat de tijd niet stilstaat.* Want men kan niet gewaarworden of zich voorstellen, dat tijd niet aan beweging gemeten wordt. En ook dit: *dat de tijd niet omkeerbaar* is. Want men kan niet gewaarworden of zich voorstellen, dat verandering vroeger eindigt dan zij begint[1)].

Daar ieder axioma de eigenaardigheid heeft, dat het tegenovergestelde van zijnen inhoud zich niet laat gewaarworden of voorstellen, zoo zal, wanneer men in de ervaring of in de daaruit afgeleide denkbeelden een verschijnsel tegenkomt, waarvan dat geldt, het constateeren van dat verschijnsel, het constateeren van een axioma zijn. En daar hetgeen zich niet laat gewaarworden of zich voorstellen, onbestaanbaar bleek, moet, onafhankelijk van de ervaring, ieder axioma als alge-

1) Nog zij opgemerkt, dat de natuurwetenschappen geen *eigen* axioma's hebben. Bijv. het traagheidsbeginsel, de grondwaarheid der mechanica, is eene toepassing van het causaliteitsbegrip in negatieven vorm (‘geen verandering zonder oorzaak’). Maar het causaliteitsbegrip is geen axioma. Zie sub VI.

meen geldig beschouwd worden. De ervaring kan die beschouwing nooit logenstraffen. Want anders zou het tegenovergestelde van 's axioma's inhoud in het bewustzijn kunnen verschijnen. In ieder axioma ligt dus eene *onwederlegbare generalisatie.* Niet wordt aldus verklaard het feit *dat* er verschijnselen zijn waarvan het tegenovergestelde zich niet laat gewaarworden of voorstellen. Maar dit behoort tot die ervaringsfeiten die *irrationeel* zijn, d.w.z. die, waaruit niet anders blijkt dan dat het heelal is, zóó als het is.

III.

Ook generalisatie, maar geen *a priori onweerlegbare,* ligt in *alle* algemeen geldige oordeelen.

Wanneer iemand een oordeel velt, moet hij dat wel voor algemeen geldig houden, zoolang er geen motief bij hem ontstaat, om aan de algemeengeldigheid ervan te twijfelen. Want waar men zich van geen *oorzaak* tot twijfel *bewust* is, daar *is* geen twijfel. Een kind, dat nooit andere dan blanke menschen gezien heeft (in natura of in beeltenis) en nooit van andere gehoord heeft, *moet* wel oordeelen, dat *alle* menschen blank zijn. Daarom kan men spreken van generalisatie*drang.* Maar niets verhindert dat, zoo het oordeel geen axioma is, de ervaring er c.q. mee in strijd komt en het vernietigt. Algemeen geldige oordeelen kunnen, zoo ze geen axioma's zijn, zich niet *handhaven* zonder *negatieve bevestiging* door de ervaring, d.w.z. het zich, van haren kant, niet voordoen van tegenspraak.

IV.

De algemeen geldige oordeelen hebben betrekking op coëxistentie, coïncidentie en successie. Krachtens het sub III opgemerkte zal *iedere* successie, ook al is ze slechts éénmaal waargenomen, voor algemeen geldig gehouden worden, zoolang er geen motief aanwezig is om hare algemeengeldigheid te betwijfelen.

Maar in *verreweg de meeste gevallen van successie,* geeft de ervaring, door te varieeren, een démenti aan de vooropgestelde algemeengeldigheid. En deze omstandigheid wekt ook in gevallen, waarin ze het nog niet gedaan heeft, *twijfel* aan de algemeengeldigheid, vooral wanneer de successie zich nog

niet dikwijls herhaald heeft. Van den anderen kant zal daar waar dit tallooze malen gebeurd is, eer de variatie plaats vond, vooral waar ook in volgend tijdsverloop, de herhaling zeer veel frekwenter is dan de variatie, de generalisatiedrang te sterk geworden zijn, - ten gevolge der door hem ontstane, en door de herhaling versterkte associatie tusschen de voorstelling van voorafgaande en die van daarop volgende verschijnselen der gegeven successie - om dadelijk te wijken; eerst zal men vragen: was bij de oogenschijnlijk strijdige ervaring, de waarneming wel volledig? En in hoe meer gevallen dit blijkt *niet* zoo geweest te zijn, en de algemeen geldigverklaring der successies zich *handhaven kan,* des te meer zal men trachten waar dit *niet* kan, door middel van hypothesen (d.w.z. *vermoedens,* niet 'ficties') er andere, algemeen geldige, voor in de plaats te stellen. Op deze wijze is de wetenschap er toe gekomen om aan te nemen, dat alle successies, die zich in het geheel der verschijnselen voordoen, zijn terug te brengen tot een stel van algemeen geldige. Of liever voorloopig tot *twee,* nl. een van physische en een van psychische. (Op dit laatste meenen zelfs sommige wijsgeeren eene uitzondering te moeten maken voor successies, waarbij de menschelijke wil betrokken is.) Slechts de theorie, die bij machte is de schijnbare wisselwerking tusschen stof en geest voldoende te verklaren, i.c. alleen het psychisch monisme, opent de mogelijkheid om van deze twee stellen één te maken.

V.

Waar tegenwoordig onderscheid gemaakt wordt tusschen algemeen geldige successies als zoodanig, en 'causaalreeksen', bestaat dat onderscheid daarin, dat alleen de op elkaar volgende verschijnselen eener *causaalreeks* uit *identieke componenten* bestaan, uit wier veranderende onderlinge verhouding, de, voor een *geheel* van componenten, eventueel *qualitatief* wordende verandering bestaat. Op stoffelijk gebied is het gelukt alle algemeen geldige successie te herleiden tot causaalsuccessie door aan te nemen, dat alle *verschijnsel*verandering bestaat in *bewegings*verandering van, voor onze zintuigen onwaarneembare stofdeeltjes van identiek gehalte. Op psychisch gebied is de mogelijkheid nog niet gebleken, om het

causaalbegrip naar de tegenwoordige opvatting toe te passen. Hier noemt men, naar de oudere opvatting, de algemeen geldige successiereeksen als zoodanig causaalreeksen. Maar het psychisch monisme schijnt de mogelijkheid in uitzicht te stellen, om ook hier te geraken tot toepassing van het tegenwoordige causaalbegrip.

VI.

Tegenover de verklaring van het geloof aan causaliteit als een geloof uit niet onfeilbaren maar door de ervaring negatief bevestigden generalisatiedrang, staat de verklaring ervan als ontstaan uit onfeilbaren generalisatie*dwang,* m.a.w. de aanname dat het een axioma is, dat 'iedere verandering eene oorzaak heeft'. Bij deze aanname wordt blijkbaar 'oorzaak' genomen in den ouderen zin, dien van 'steeds aan eene verandering voorafgaand gebeuren'; want het is moeilijk te gelooven, dat iemand aan het causaalbegrip, zooals het thans wordt opgevat, axiomatische beteekenis zou toekennen.

Tegen de aanname der causaalvoorstelling als een axioma pleit: 1° dat een gebeuren *zonder* voorafgaande oorzaak *voorstelbaar* is. Immers *a*) niemand kan zich eene oorzaak voorstellen van de 'irrationeele' ervaringsfeiten; noch van de totaliteit der oorzaken, *b*) vele coëxistenties en coïncidenties, die we voor onze oogen zien, behooren tot die irrationeele ervaringsfeiten; *c*) onontwikkelden stellen zich vele dingen, waarvan de wetenschap eene oorzaak weet, als 'van zelf' d.i. zonder oorzaak ontstaande voor, bijv. dat het gras groeit, dat de hemel blauw is, dat de zon op en ondergaat, enzv. Ook het kind, dat zich verheugt causaal verband ontdekt te hebben, vraagt, wel is waar, van alles naar het 'waarom?'. Maar als men van datgene waarvan men de reden niet kan of wil zeggen, antwoordt dat het 'van zelf' ('om toch') gebeurt, is het tevreden. - 2°, dat, gesteld er waren axioma's van wier inhoud het tegenovergestelde zich liet gewaar worden of voorstellen, de door de ervaring nooit tegengesproken algemeengeldigheid der axioma's, bij *zulke* axioma's onverklaarbaar zou zijn. Immers zij berust daarop, dat hetgeen zich niet laat gewaar worden of voorstellen ook niet bestaan kan, en dus niet in de ervaring kan worden aangetroffen. - 3°, dat genoemde

aanname geene raison d'être heeft. Want hare beteekenis ligt uitsluitend in de poging om het buiten bewustzijn bestaan van dat, wat wij het stoffelijke noemen, te kunnen handhaven. Maar het psychisch monisme maakt dit volkomen onnoodig.

VII.

Wanneer de generalisatiedrang eenerzijds *verklaard* wordt door de causaliteit, nl. doordat dáár geen twijfel kan zijn, waar men zich van geen oorzaak van twijfel bewust is, en anderzijds *zelf* ter verklaring *dient* van het *geloof* aan causaliteit, beweegt men zich dan niet in eenen circulus vitiosus? Neen, want er is geene tegenstrijdigheid in de aanname dat de generalisatiedrang niet alleen eene *manifestatie* is der *causaliteit,* maar ook de *oorzaak* van het causaliteits*geloof.*

VIII.

De *logische axioma's* en hunne toepassingen zijn (evenals de definities)[1] *analytische* oordeelen. Want zij voegen blijkbaar aan de kennis van het subjekt niets toe, wat daar niet in ligt opgesloten. *Alle* axioma's behooren, zooals boven bleek, tot de algemeen geldige oordeelen, en deze zijn, de logische axioma's en hunne toepassingen uitgezonderd, *synthetische oordeelen a priori.* Want zij voegen aan de kennis van 't subjekt wel iets toe, dat daar niet in ligt opgesloten, maar dat zij voor algemeen geldig gehouden worden, vindt zijne oorzaak niet in de ervaring. Slechts hebben zij, voorzoover niet axioma's of de toepassingen dezer, om hunne algemeengeldigheid te *handhaven* iets a posteriori noodig, i.c. negatieve bevestiging door de ervaring. Men zou ze dus in tegenstelling met de axioma's en hunne toepassingen, die *absoluut onweerlegbare* synthetische oordeelen a priori zijn, kunnen definieeren als *eventueel weerlegbare* synthetische oordeelen a priori. Synthetische oordeelen *a posteriori,* d.w.z. dezulke die het *als zoodanig* zijn, moeten dan diegene heeten die één bepaald verschijningsgeval, of een *bepaald aantal* verschijningsgevallen aangaan. Bijv. '*deze* tafel is bruin', of '*deze* broeders hebben eenen sterken familietrek'.

1) Eene definitie is de beschrijving van een subjekt, waardoor het zich onderkennen laat van al het overige bestaande.

IX.

Het psychisch monisme is een geëmendeerd positivisme. Het historische positivisme denkt alleen aan bewustzijn van mensch en dier; het psychisch monisme ook aan bewustzijn van dat, wat wij het stoffelijke noemen. En een tweede fout maken de vertegenwoordigers van het positivisme door niet te willen weten van synthetische oordeelen a priori. Zij houden alle algemeen geldige oordeelen, ook de axioma's en hunne toepassingen, voor synthetische oordeelen *a posteriori.* Zij miskennen het eigenaardige van de evidentie der axioma's, n.l. eenen inhoud te hebben, waarvan het tegenovergestelde zich niet laat gewaarworden of voorstellen, en het eigenaardige van algemeen geldige oordeelen n.l. hun ontstaan uit generalisatiedrang. De beide eigenaardigheden zijn van de ervaring geheel onafhankelijk. Nooit zou de ervaring zonder 's menschen generalisatiedrang hem kunnen brengen tot algemeen geldige oordeelen. Al heb ik de zon duizendmaal zien opgaan, ik zou niet concludeeren: dus gaat zij ook morgen weer op m.a.w. ik zou niet kunnen oordeelen: ‘de zon gaat *iederen* dag op’, zoo ik den generalisatiedrang miste. Want waarom zou ik in dat geval die conclusie trekken? De ervaring ziet op het *verledene,* en wat bewijst dat *als zoodanig* voor de *toekomst? Door de ervaring* ontstaat, zegt Hume, eene associatie tusschen de voorstelling van voorafgaande en die van daarop volgende verschijnselen eener gegevene successie, zoo ze zich dikwijls herhaald heeft. Maar het is juist andersom. *Uit den* generalisatiedrang ontstaat genoemde associatie en pas die heeft niet eens de *herhaalde* ervaring, maar de *negatieve bevestiging* door de ervaring noodig om zich te *handhaven.* En dat de evidentie der axioma's uit de ervaring van tallooze voorgeslachten zou ontstaan zijn, is zoo blijkbaar onjuist, dat het nooit anders verdedigd is dan door in 't oog vallende sophismen. Dat van een axioma het aan zijn inhoud tegenovergestelde zich niet laat gewaarworden of voorstellen ligt aan den *aard van dien inhoud, niet* aan eene der menschheid oorspronkelijk niet eigene, maar langzamerhand door de ervaring ontstane denknoodwendigheid.

Maar positivisme en psychisch monisme staan op denzelfden grondslag, n.l. de stelling, dat alle bestaan een bestaan *in* eenig

bewustzijn is. Uit *deze* stelling volgt onmiddellijk het positivistische devies, dat wetenschap en wijsbegeerte alleen te doen hebben met verschijnselen, en wat daaruit logisch valt af te leiden.

Het positivisme ligt onder de beschuldiging *solipsistisch* te zijn. Ten onrechte. Want ook de hypothese, i.c. de hypothese d.i. het *vermoeden,* dat er behalve ieders eigen bewustzijn ook ander bewustzijn is, behoort tot het ervaringsgebied. En die hypothese verkrijgt door tallooze, logisch daaruit af te leiden, gewaarwordbare verschijnselen de zekerheid van een ervaringsfeit.[1)]

Er is niets tegen om met Strong 'Why the mind has a body' (New York and London, Macmillan & Co. 1903) p. 166, dat wat in eigen bewustzijn bestaat als zoodanig 'Ding an sich' te noemen. Anders zijn er geen 'Dinge an sich'. En *dat* 'Ding an sich' is niet als zoodanig onkenbaar.

MATTHÉE VALETON.

1) Zie het nadere in het Julinummer der 'Gids' p. 117 vg., en in het Augustusnummer p. 234; of in de brochure: De 'alsof' philosophie en het psychisch monisme p. 29 vg. en p. 66-70.

Aanleeren of afleeren?

De Geschiedenis der Menschheid, door Hendrik van Loon, met medewerking van den schrijver voor Nederland bewerkt door Dr. C.P. Gunning, Rector van het Amsterdamsch Lyceum. Scheltens en Giltay, z. pl. en j. (Amsterdam, 1923).

Het komt mij voor, dat dit boek gebouwd is op een reeks van misvattingen. De sympathie die het geval meebrengt van een vader, die op vertrouwelijke wijs en met die behoefte aan echte menschelijkheid, welke den vertaler bekoord heeft, tracht, aan zijn kinderen de wereldgeschiedenis begrijpelijk te maken, mag ons niet weerhouden onze meening over de waarde van deze poging te zeggen. Dit boek, - de verbazende opgang, dien het in Amerika gemaakt heeft, bewijst het -, is toch wel waarlijk een teeken des tijds en als zoodanig waard, iets nader beschouwd te worden.

Het grondeuvel zou ik willen noemen: de hobby der synthese. Wij meenen, niets van de dingen te weten, als wij ze niet in hun geheel weten, met het resultaat, dat wij er in den regel niets van weten. Het regent in den laatsten tijd wereldgeschiedenissen, en zij gaan er in als koek. Alleen in het Engelsch zijn op de twee van Wells: *Outline of History* en *A Short History of the World,* behalve Van Loon, nog minstens twee of drie wereldgeschiedenissen gevolgd. Met Wells deelt Van Loon de opvatting, dat het geschiedverhaal met den oorsprong van het dierlijk leven op aarde, of zelfs met dien van het heelal, dient te beginnen. Ik houd dit voor een groote dwaling[1)], en Van Loon's werk is, meen ik, geschikt, om dit aan te toonen.

1) Zie De Gids 1921, III blz. 82.

Onze voorstelling van het werkelijk verloop der paleontologische feiten is *niet* een historische, maar een natuurwetenschappelijke. Zoodra wij pogen, de ontwikkeling der soorten met ons historisch orgaan te zien en met onze historische middelen te beschrijven, vervallen wij tot pure mythologie. Wells schreef haar voor volwassenen, Van Loon schrijft haar voor kinderen, en daardoor komt het primitief mythologische karakter nog sterker uit. Men oordeele.

> 'Intusschen hadden ook enkele visschen het water verlaten en geleerd hoe zij met longen konden ademhalen, evengoed als met kieuwen'. 'Eenige leden dezer familie (de Sauriërs) begonnen nu boven in de boomen te leven, boomen, die toen vaak meer dan 100 voet hoog waren! Hun pooten hadden zij dus niet langer noodig om zich voort te bewegen. Wel was het voor hen noodzakelijk om zich vlug van tak tot tak te verplaatsen. Zoo veranderden zij een deel van hun huid in een soort parachute'... 'Zij (de zoogdieren thans) lieten over hun geheele lichaam lang haar groeien'...

Ik vraag u, wat wordt er uit deze sprookjes die geen sprookjes zijn, in het kinderbrein? Louter wankennis, vrees ik.

Zelfs de anthropologische novelle van den melankolieken oermensch hoort in de geschiedenis niet thuis. De proef op de som is, dat een werkelijke overgang van praehistorie op geschiedenis nooit gelukt: opeens, als in een rarekiek, ook bij Van Loon, komen de Egyptenaren, beschaafd en wel.

Op de vergissing, dat wij van alles het geheel moeten weten, volgt die, dat wij het allen moeten weten. Onze medeburgers, die er geen tijd en geen hoofd voor hebben, en onze kinderen, die er niet rijp voor zijn, zij zullen allen weten, hoe het nu met de wereldgeschiedenis eigenlijk gezeten heeft. Op hun manier natuurlijk... En nu komt als fataal gevolg de derde vergissing, ditmaal een paedagogische: Wij moeten afdalen tot het Kind.

Dit is een der vloeken van onze eeuw. Hoe wijs was de tijd, die den kinderen lezen leerde uit den Heidelbergschen catechismus, waar zij niets van begrepen! Want wat is beter dan te voelen dat men *niet* begrijpt? Maar neen, dat noemen wij obscurantisme en geestelijke mishandeling; over onze kinderen stralen de zonnige gestalten van Pim en Mien. Nu wil ik niets kwaads zeggen van Pim en Mien, en volstrekt niet voorstellen, hen weer te verwisselen voor den catechismus. Mits men niet beproeft, den catechismus te reduceeren op den stijl van Pim

en Mien. Dit is het eenigermate wat hier beproefd wordt met de wereldgeschiedenis. Dat goddelijk ontzagwekkend schouwspel, waarvan de edelste tragedies en de verhevenste philosophieën maar een flauwen weerklank geven, waarvan wij soms een glimp opvangen en stamelend spreken, moet nu worden neergeschroefd tot het naïeve begrip van het onrijpe kind.

Dat is een werk van zelfverloochening. Het moet voor den schrijver, geschooid historicus, gevoelig voor schoonheid en wijsheid, een meer dan pijnlijke zelfverzaking zijn geweest, op de geschiedenis, die hij vereert, het procédé toe te passen, dat hij voor het ware houdt, om haar tot de kinderen te brengen: dat wil zeggen haar meedeelen in een geest van volstrekte platitude en haar tot meerdere smakelijkheid kruiden met vulgarismen. Wij noemen Fabius ‘een zeurpiet’ en Constantijn ‘een geweldige vechtjas’. (Wij, d.w.z. de bewerker, vergeten intusschen, dat zulke vulgarismen in het Amerikaansch een veel minder offensieve werking hebben dan in het Nederlandsch). Wij beschrijven den oorsprong van het Grieksche treurspel aldus:

> ‘Deze optocht van zangers was eerst heel grappig en had veel bekijks. Iedereen kwam aanloopen en bleef langs den kant van den weg lachend staan. Maar van dit malle geschreeuw kregen de Grieken spoedig meer dan genoeg, het werd bar-vervelend; en verveling vonden zij een even groot kwaad als wanstaltigheid of ziekte. Zij vroegen om een amusement van meer onderhoudenden aard. Een vindingrijke jonge dichter uit het dorpje Icaria in Attica kreeg nu een lumineuzen inval. Wat hij trachtte te doen bleek weldra een groot succes. Hij liet een der deelnemers van het geitenkoor naar voren treden en een gesprek aanknoopen met den aanvoerder van de muzikanten...’

Maar is hier werkelijk de geschiedenis neergeschroefd tot het naïef begrip van het kind? Ik geloof, veeleer tot de trivialiteit van den cultuurloozen volwassene, van den Pa, die, van kantoor of bureau thuis gekomen, zegt: God, dat is allemachtig aardig, - die jaartallen heb ik nooit kunnen onthouden, maar hier moeten jullie 's naar luisteren...

Vierde misvatting derhalve: wij vergissen ons in het kind zelf. Het kind vraagt volstrekt niet naar het banale of vulgaire. Het verstaat zeer goed de taal van het sprookje, de ballade, het epos, het geschiedverhaal, die nooit alledaagsch is en zeer wel plechtig of verheven kan zijn. - Ja, maar dan begrijpen zij er niet alles van. - Meent ge dan, dat gij het zelf begrijpt?

De vraag, hoe het kind iets van de historie begrijpen kan, en wat het ervan begrijpen kan, leidt ons vanzelf tot de vijfde vergissing, maar het lust mij niet, ze verder te tellen. De schrijver stemt van harte in met den algemeenen roep van onzen tijd om cultuurgeschiedenis en economische geschiedenis. De staatkundige geschiedenis is hem bijzaak. Al die oorlogen en vredesverdragen nietwaar? wat doen ze er toe? - Nu wordt daarbij in den regel vergeten, dat de staten de eenheden der geschiedenis zijn, en dat alleen een geschiedenis, die zich stevig vasthoudt aan het staatkundige, vorm kan krijgen, en dat vorm hebben de onmisbare voorwaarde is voor iets dat kennis moet worden. Maar bovendien wordt vergeten, dat het kind onrijp is voor cultuur- en economische geschiedenis, dat de pogingen om ze hem bij te brengen, hem enkel het genoegen bederven om ze later te zien opengaan voor zijn geest. Ik wil daarmee volstrekt niet zeggen, dat men het kind niets over hieroglyphenschrift of bouwkunst of handelswegen moet vertellen, maar laat het bijzaak blijven. Een *beeld* van de historie belooft hem enkel de staatkundige geschiedenis. Het kind begrijpt een veldheer, een koning, ook wel een wetgever. In het algemeen, het begrijpt conflicten. Waar een worsteling is, vat daar de zaak aan.

En hoe? Niet door te condenseeren en te beredeneeren, zooals de schrijver doet, maar door te suggereeren en te illustreeren. De zucht naar volledigheid, naar samenvatten, is hier een groot kwaad. Alles komt aan op kiezen. Het oude recept: de feiten zelf laten spreken, geldt hier onverzwakt. Geef hun de Perzische oorlogen naar Herodotus, maar dan goed naverteld, niet slordig en vormloos, zooals hier meestal geschiedt. Corrigeer de verhalen, zooveel als uw kritisch geweten u gebiedt, vul ze aan met noties over beschaving, maar geef hun het geijkte kader van geschiedverhalen als grondslag. Deze zullen van de geschiedenis in het kinderhoofd prenten, wat noodig is: een duurzaam, schoon, rijk en gesloten beeld, pregnant en levend. Ondanks al zijn oprechte zucht naar levendigheid en frischheid zult ge het bij Van Loon vergeefs zoeken.

Het wil er bij mij niet in, dat de kinderen dit boek populair gemaakt hebben. Want, eerlijk gezegd, door het gemis aan elke hechtheid van vorm schijnt het mij in den grond voor

kinderen vervelend (Van de ouderen, die er plezier in hebben, spreek ik liever niet). Hij pakt een onderwerp aan, zet het even meer of minder welgeslaagd op, en raffelt het dan haastig af. Egypte, Alexander, Byzantium, zij vallen alle als opgeblazen piepinstrumenten ineen.

Vraagt men naar den graad van materieele nauwkeurigheid, dan kan het antwoord niet anders luiden, dan dat deze zeer veel te wenschen overlaat. De schrijver heeft natuurlijk het recht om allerlei bijzonderheden van gering belang te achten, maar wanneer hij bijzonderheden meedeelt, - en hij gaat daarin somtijds vrij ver -, mag men den eisch stellen van zekere mate van juistheid. Door het haastig en slordig condenseeren, en ook door het voortdurend gebruik van familiaire wendingen, gaat de exactheid der voorstelling herhaaldelijk geheel te loor. Alles wat over het ontstaan en de uitbreiding van den Islam verteld wordt, is één kakographie; het verhaal van de verbreiding van het Christendom, van de kruistochten, van den groei der Engelsche constitutie, het is alles buitengewoon foutief. Ik wil hier niet uitweiden over het hoogst bedenkelijke middel, waardoor de schrijver zich uit de verlegenheid redt, wanneer hij over Jezus moet spreken: twee gefingeerde brieven van Romeinen, van wie de een den ouden Joseph heeft geïnterviewd. Anatole France's fijne *Le procurateur de Judée* is hier blijkbaar het voorbeeld geweest. - Er staat geen woord bij, om de kinderen in te lichten, dat deze brieven maar verzinsels zijn.

Dr. C.P. Gunning heeft de, misschien overdreven, kieschheid gehad, de fouten van zijn auteur zoo weinig mogelijk te willen verbeteren. Het heeft hem niet gehinderd, Giotto Giotti te noemen, of met den schrijver de *Epistolae obscurorum virorum* als ‘Brieven van een onbekende’ aan Erasmus toe te schrijven. Hij is hem gaarne gevolgd, met den hertog van Enghien liever Anjou te noemen, en van de scholastici voortdurend als ‘scholiasten’ te spreken[1)].

1) Een paar bewijzen van de haastigheid, waarmee de bewerker vertaald heeft, kan ik niet onvermeld laten: p. 418, *Vistula* blijft kalm staan voor *Weichsel.* p. 75: ‘Men schreef het jaar 492 vóór de geboorte van Christus...’, p. 375: Napoleon dient zijn soldaten chloroform toe, p. 383: George IV (lees III) ‘zat in een krankzinnigengesticht’. Bedlam, nietwaar? en Zondags te kijk.

Wij komen tot het meest in het oog vallende bestanddeel van het boek, en dat, naar ik vermoed, sterk tot het buitengewone succes zal hebben bijgedragen: de plaatjes. Het zijn reproducties naar krabbeltjes van den auteur, afgewisseld door ruwe schetsen van orienteerende kaartjes. Het is mij onmogelijk, van deze illustratie iets goeds te zeggen. Om te vermijden, er al het slechts van te zeggen, wat zij verdient, wil ik trachten, de zaak van een iets wijder standpunt te bezien.

Er is in de laatste jaren op het gebied der boekillustratie een reactie waar te nemen tegen de fotografie. Een hopeloos beginnen, vrees ik. De fotografie heeft de illustratiekunst vermoord, en haar te willen doen herleven schijnt weinig meer te beloven dan de goedbedoelde pogingen, om inlandsche kunstnijverheid van het Oosten, nadat zij door de Europeesche techniek vernietigd is, weer op te kweeken. Van de nieuwe illustratiekunst zijn mij tot dusver geen geslaagde proeven onder oogen gekomen. Een afschrikwekkend voorbeeld levert de nieuwe *Histoire de la Nation française* onder leiding van Hanotaux. Maar het streven is zuiver: men wil iets levenders, beeldenders, pregnanters, dan de fotografie vermag te geven. Ongelukkig vervalt men in den regel, uit den begrijpelijken toeleg, zich zoover mogelijk van het fotografisch effekt te verwijderen, tot het impressionisme. Dit nu moge zich leenen, om een novelletje te verluchten, voor alles wat wetenschap of kunst[1)] is, is het uit den booze. Om hier te geven, wat de foto niet vermag, zou het streven moeten zijn: de uiterste zuiverheid van de lijn en den vorm. Dat is natuurlijk zeer wel mogelijk, maar er zijn weinigen, die het meer kunnen. Uit een afbeelding van een gothiek ornament door Viollet le Duc, in zijn *Dictionnaire de l'Architecture,* leert men meer en schooners, dan alle foto's ter wereld geven kunnen. Maar wie had ook zulk een fijn gevoel voor de heiligheid van den Vorm als Viollet-le-Duc?

Om nu het hier betoogde op Van Loon's krabbels toe te passen: welke werking zal hiervan uitgaan? Mij dunkt deze, dat het moderne kind, wiens vormgevoel toch al zoo weinig ontwikkeld is en voortdurend verstikt wordt door de vorm-

1) Men vergunne mij, kunst en litteratuur als tegenstellingen te gebruiken, zonder de laatste iets te kort te willen doen.

loosheid van zijn dagelijksche omgeving, elke gevoeligheid voor de zuivere lijn en den specifieken vorm radicaal afleert. Ik zou deze veroordeeling willen uitstrekken over het welmeenende geknoei met klei in de school, bedoeld om vormgevoel aan te kweeken, inderdaad strekkende om het te bederven, (terwijl de enkele Michelangelo'tjes, die op de bankjes zitten, het evengoed of beter kunnen missen). Een gevoelloos en wanstaltig krabbeltje van een griekschen tempel of een middeleeuwsche stad is een droppel geestelijk vergif.

Minder gevaarlijk maar even misplaatst schijnen mij de kaartjes. Wien men denkt te boeien met de quasi-naïeve opschriften: ‘Dit is Japan’. ‘Hier lagen omgehakte boomstammen’ (in hanepooten, althans in de Nederlandsche uitgave, waarmee men in het voorbijgaan ook nog den eerbied voor zuiver letterschrift afleert), is mij een raadsel. Of het moet alweer de Pa zijn. Wanneer het kind het prikkeldraad rondom Amerika, dat de Monroe-leer verbeeldt, voor zijn begrip noodig heeft, dan leidt het tot wanbegrip, en wanneer het symbool hem duidelijk is, dan kan hij het als hulpmiddel ook wel missen. Velen zullen zeggen: ja, maar het is toch heel suggestief, en amusant, en ze zullen het voorgoed onthouden! - Zeker, het kan zijn nut hebben, als een leeraar, in het vuur van zijn betoog, zulke kaartjes haastig, al pratend, op het bord teekent en dan zoo spoedig mogelijk weer uitveegt, - maar om ze in al hun gedrochtelijkheid en zouteloosheid in een boek te laten drukken... Om Godswil een weinig eerbied voor den edelen vorm der dingen en voor de al te gereede indrukbaarheid van het kinderbrein!

Laat ons samenvatten. Wanneer wij meenen, in dezen vorm den kinderen de geschiedenis te moeten bieden, dan begaan wij een fout, die, als ik goed zie, in de hedendaagsche opvoedkunde meer voorkomt: wij onderschatten de fantazie van het kind, en wij overschatten zijn begrip en belangstelling. Wij dragen zelf de kleurige kleinoodiën aan, die het kind veel beter en zuiverder put uit zijn eigen verbeelding, en wij leiden zijn opmerkzaamheid op dingen, die het nog niet begrijpen kan. Het is veel beter hem van veel onwetend te laten en hem de gelegenheid te geven, het later zelf te ontdekken. Geef den kinderen het kader der geschiedenis in een strengen en

soberen vorm. Van eenige feiten en jaartallen zullen zij heusch niet doodgaan. Vul dat kader hier en daar met een beeld, maar een zeer zuiver beeld. Streef niet naar alomvattendheid; zij is volmaakt overbodig, zelfs schadelijk. Laat de een de figuur van Themistocles met zich meedragen, de ander Napoleon, een derde Isaac Newton. Van hun meer of min toevalligen schat van kinderlijke historische voorstellingen uit zullen zij later van de geschiedenis zooveel begrijpen, als hun eigen geest meebrengt. Zijn er, die door de jaartallen en namen voor goed worden afgeschrikt, daar is even weinig aan verloren als aan de onmuzikalen voor het klavier. Val hen nooit meer met geschiedenis lastig. Onze humaniteit schijnt bijwijlen niet anders dan de moderne vorm der onverdraagzaamheid: wij willen onzen medemenschen het heil opdringen.

Heb ik, de zwakke zijden van dit boek in het licht stellende, belangrijke verdiensten over het hoofd gezien? Het zou te wenschen zijn. Want indien dit niet het geval is, dan blijft, gelijk ik geneigd ben het te zien, de opgang, dien het aan de overzijde van den Oceaan reeds heeft gemaakt, een veeg teeken voor onze beschaving.

J. HUIZINGA.

Aanteekeningen en opmerkingen.

De ambtenaren en de bezuiniging.

- De ambtenaren mogen dus de spits afbijten.

Dat zij deelen in de staats-versobering, die de inflatie keeren moet, hoe hard het hun valle, is niet te ontgaan.

Velen hunner beseffen dit en aanvaarden de korting zonder morren.

Zij zien den maatregel als deel van een stelsel, dat den staat en zijn burgers uitkomst brengen moet.

Maar zij hebben dan ook recht erop, dat dit stelsel onverwijld worde voltooid en in werking trede.

Dit recht staat moreel heel wat steviger dan een uit artikel zooveel van een bezoldigingsbesluit. Zoodra zulk een besluit, naar de letter gehandhaafd, ertoe medewerkt om het geldbederf over het land te brengen, is het zedelijk veroordeeld, met al zijn artikelen, die op toestanden gelijk deze niet berekend waren.

Het recht der ambtenaren op schielijke afwerking van het stelsel, waarvan de besnoeiïng hunner wedden een onmisbaar deel uitmaakt, wortelt hierin, dat zonder deze afwerking de hen reeds aanstonds zwaar treffende maatregel niet baten zal. Dan komen prijsstijging en economische ontreddering toch en deze rampen komen dan op de geldelijk gekortwiekte ambtenaren met dubbele zwaarte neer.

In de kringen dezer dienaren van den staat nu leeft niet de overtuiging, dat dit hun recht zal worden geëerbiedigd. Zij zijn beducht voor het tegendeel. Zij vreezen, dat naar hun salarissen gegrepen is omdat dit middel van bezuiniging het eerst

voor het grijpen lag en dat het wel eens fluiten kon worden naar de rest van het bezuinigings-samenstel.

Het staat aan Regeering en Kamers om deze vrees uittebannen. Gedruktheid zal dan verdwijnen uit duizenden gezinnen. En wat méér beteekent: redding zal worden gebracht aan het land.

Als echter deze redding uitblijft door verzuim van Regeering en Kamers, dan is de verantwoordelijkheid der schuldigen wel uiterst zwaar. De ambtenaren, blootgesteld als zij waren aan den eersten schok, zijn dan tot de ergste slachtoffers gemaakt.

Een regeering, die thans oude bezoldigingsbesluiten handhaaft, verdient te worden gehangen. Eene, die ze op zijde schuift (wat makkelijk is) en het hierbij laat (omdat verder gaan moeilijk is), verdient te worden gevierendeeld.

v. B.

Bibliographie.

K.K. Kawakami, Le problème du Pacifique et la politique japonaise. Editions Bossard, Paris, 1924.

Een Japansche apologie? Gedeeltelijk. Een liberale Japanner is aan het woord, die voor critiek op zijn eigen regeering niet schroomt. Toch apologetisch in zooverre dat het Japansche schaap wordt schoongewasschen van sommige vlekken, waardoor het zwart afsteekt naast de hoovaardige blankheid van onnoozele westersche lammeren. Zie de vergenoegde lijst op pag. 138 en 139, waar de euveldaden worden opgesomd der westersche mogendheden en haar vergrijpen tegen China's souvereiniteit. Men spreekt van Japan's 21 eischen? Niet minder dan 27 verschillende daden van willekeur worden hier genoemd voor de periode 1842-1899. En met welk een voldoening wordt in het voorbericht melding gemaakt van de eischen van alle mogendheden naar aanleiding van den treinroof bij Lincheng! Arm Japan, dat slechts te laat ter markt kwam en bij de hitte des daags de stekelige critiek had te verduren van reeds welvoorziene marktgangers. Doch of Japan de regels van billijk koopmanschap niet schond? Gelijke kansen voor allen, was het wachtwoord in 1899 geformuleerd door Hay, en schrijver put zich uit om aannemelijk te maken dat Japan nooit een ander beginsel huldigde. Het was de booze Rus die in Mandsjoerye spelbreker wilde zijn en Japan's strijd met hem was in werkelijkheid slechts een verdediging van China's souvereine rechten en het Amerikaansche beginsel van de open deur. Nadrukkelijk wordt getracht aan te toonen, dat Hay's formuleering van de open deur niet in strijd was met het beginsel van invloedssferen en preferentieele rechten daarbinnen voor de betrokken mogendheid. Deze laatste opvatting verkondigde baron Shidehara eveneens in Washington. Zij doet beter begrijpen waarom Japan zoo gul kon zijn met haar herhaalde verzekeringen, dat zij de open deur wenschte te eerbiedigen. In de Lansing-Ishii nota's bleek het beginsel zelfs zoo rekbaar, dat het vereenigbaar was met dat van de erkenning van ‘special interests’! Maar zonder schade blaast geen kikker zich op tot een koe. Het was daarom goed en noodzakelijk, dat het uiteengespatte beginsel in Washington nieuw werd geformuleerd door de resoluties Hughes-Root, waarbij herleving mogelijk werd gemaakt, omdat

gelijktijdig de sferen van invloed ten doode werden opgeschreven. Zij vonden hun weg in het Negen-Mogendheden Verdrag als artikel 3 en 4. Schrijver juicht dit toe: wat vaag was uitgestippeld is voortaan een scherp geretoucheerde richtlijn geworden, en hij meent dat ook Japan haar weg hierlangs zal uitzetten.

Hij verzwijgt dat de reeds afgelegde baan niet met denzelfden maatstok wordt gemeten. Hij kon wel eens al te kronkelig blijken, en Japan droeg daarom zorg, dat de status quo werd onttrokken aan de bemoeiïngen van den landmeter der toekomst. Schrijver houdt zich hier wat van den domme: met beminnelijke luchthartigheid spreekt hij van de 21 eischen die China immers vrijwel alle had aanvaard nog vóór het Japansche ultimatum kwam. En de beruchte groep V! Een kniesoor die er kwaad van denkt, of een fantast. Hoogstens waren deze desiderata wat onnoozel en overbodig. Verstandig daarom dat er in Washington voorgoed van werd afgezien.

Over de oplossing betreffende Sjantoeng toont zich de schrijver zeer verheugd, en hij acht het een fout, dat de militaire partij in Japan de voorstellen van Parijs heeft doorgedreven. Doch ten onrechte doet hij het voorkomen alsof het gemaakte sop de kool niet waard was. Japan's positie in Sjantoeng moge dan nù ‘purement économique’ zijn, het aantal daar verblijf houdende Japanners slechts 22,000 tegenover de bijna 26 millioen Chineesche inwoners, het wàs dat niet, ondanks alles wat men President Wilson daarover op den mouw heeft gespeld. Factisch zou bij bestendiging van den toestand de geheele provincie onder Japansche dominatie zijn gekomen en daarmede Peking in den greep van een nijptang, waarvan het andere handvat lag door Mandsjoerye en Korea.

In verband met de teruggave van den spoorweg maakt schrijver eenige hartige opmerkingen over het Chineesche wanbeheer in het algemeen en dat van spoorwegen in het bijzonder, die voor jong-Chineezen met hun wel eens al te gevoelig verhemelte een wrangen bijsmaak zullen hebben.

Hij pleit in den geest der Japansche politiek na Washington: Chineesch-Japansche samenwerking. Hij erkent dat Japan niet buiten China kan, zoowel voor het verkrijgen der noodige grondstoffen als voor het slijten van haar industrieele producten. Van oplossing van het overbevolkingsprobleem door emigratie spreekt hij niet; hij weet te goed dat dit een conservatief praatje voor de vaak is. Noode verheelt hij zijn ergernis op den heer Wells, die in zijn bekende Washingtonsche brieven geboortebeperking voor Japan aanprees als de beste oplossing. Het ware niet overbodig geweest te vermelden, dat dit middel, zij het nog in vrij geringe mate, in Japan reeds wordt toegepast.

De beperking van bewapening vindt bij hem meer instemming. In een uitvoerig voorbericht, expresselijk geschreven voor deze Fransche editie, vermeldt hij welke offers Japan zich heeft getroost bij het ten uitvoerleggen van het verdrag. Volkomen terecht wijst hij erop, dat de schrapping van een deel harer vloot voor Japan in zekeren zin meer beteekende dan voor de beide Angel-Saksische mogendheden, wien immers onbeperkte middelen in geld, grondstoffen en werkkrachten ten dienste staan om ten allen tijde de opgeofferde schepen door betere te vervangen. Met voldoening constateert hij dat de beperking van bewapening voor Japan reeds alleen over 1923 een bezuiniging beteekent van 132 millioen yen, waarvan, na aftrek van pensioenen en schadeloosstellingen etc., een netto besparing

overblijft van 56 millioen. Hij voegt hieraan toe dat de Japansche regeering eigener beweging eveneens heeft besloten tot vermindering van het leger met 2.318 officieren, 60,228 soldaten en 13,320 paarden. Bovenal verheugt hij zich in de sfeer van grooter wederzijdsch vertrouwen die tusschen de Vereenigde Staten en Japan is ontstaan.

Het boek verscheen reeds eerder in het Engelsch, en sommige hoofdstukken maken den indruk nog tijdens de conferentie te zijn geschreven. Als geheel hangt het te veel aan de daar behandelde punten, dan dat het het geheele vraagstuk van het Verre Oosten zou uitputten. De verwachtingen opgewekt door den ietwat ambitieuzen titel worden daarom door de wijze van behandelen niet geheel vervuld. Het voorbericht is gedateerd 1 October 1923, maar behelst nog niet welke veranderingen in de Japansche situatie zijn gekomen door de groote aardbeving. Het ware interessant omtrent de gevolgen daarvan nauwkeurige berichten te zien. Op de Engelsche plannen betreffende Singapore zullen zij niet zonder invloed zijn gebleven.

J.J.L. DUYVENDAK.

Het leven van Francesco Campana. De duistere waarheid.

Vijfde hoofdstuk.

‘Ik geloof graag, dat hij bizonder intelligent is’, had de Signora Carobbi gezegd, ‘maar is dat nu iemand om in onzen huiselijken kring te halen?’

‘Niet om in onzen huiselijken kring te halen, maar om wat goede muziek te laten hooren... Je moet denken, die jongen heeft niets... is volkomen misplaatst in die omgeving...’

En de dokter vertelde haar van de opmerkelijke dingen, die, in zijn ontroerende naïeveteit, Francesco eens over muziek gezegd had, - zij waren hem altijd bijgebleven.

‘Hoe zou het komen?’ had hij geopperd, ‘dat vroolijke muziek, zooals ze bijna altijd spelen, je heelemaal ongelukkig maakt, en de treurigste muziek, in de kerk bijvoorbeeld, gelukkig?’

‘Of, gelukkig?’ had hij er aan toegevoegd, ‘- eens heb ik muziek gehoord... daar werd ik ellendig van. Maar toch was het, of die ellendigheid heerlijk was... Begrijpt U, hoe dat kan?’

Dokter Carobbi - het was al een heele poos geleden - bracht deze dingen niet dan gebrekkig over, en de Signora was maar matig overtuigd. Zij liet zich neer op een stoel met een gedistingeerd-aarzelende beweging.

‘'t Is zeker heel curieus’, zei ze, ‘dat hij niet van polka's en walsjes houdt, maar 't is toch een doodgewone knecht van de electrische... 't neefje uit die winkel...’

'Nee', pleitte Carobbi, 'niet een doodgewone knecht... hij is volontair... hij volgt de practische weg, om zonder twijfel iets heel bizonders te worden. En goed, zijn oom een gewone kruidenier... maar toch ook alweer géén gewone kruidenier. Over vijf jaar zit hij in den gemeenteraad en presideert zijn vrouw de weldadigheids-bazaar om beurten met jou! - Niet dat ik daarop anticipeeren wil, hoor! Alsjeblieft niet! Signor en Signora Rovero kun je voor mijn part gestolen krijgen. Maar aan dien jongen kunnen wij een goed werk doen. Een merkwaardige jongen! Je zult er plezier van beleven. Herinner je je nog wat mijn broer Alfredo verleden jaar zei?'

'Nu, voor een enkel muziekavondje dan... Als Guido maar niet gek opkijkt! Ilda is gelukkig zoo wijs, te lachen om Papa's origineele invallen...'

'Dat moet Guido dan maar van haar leeren', besloot de dokter, 'en hij zal niet gemakkelijk een publiek vinden, waar zijn spel beter aan besteed is.'

Guido was een neef der Carobbi's, student te Milaan, met de vacantie te gast verwacht, en een uitstekend vioolspeler; en Ilda was hun eenige dochter, die het voor haar achttien jaar al aardig ver op de piano had gebracht. Ook de dokter had veel verstand van muziek, al speelde hijzelf niet meer, sinds een steeds drukker praktijk al zijn tijd en krachten in beslag nam. Zijn vrouw, in een gul-lofschen vriendenkring, heette vroeger een fenomenale pianiste, en inderdaad bezat zij eenmaal een vrij groote vaardigheid; maar de dochter, hoewel een koele natuur als zij, was toch fijner begaafd.

De Signora Carobbi berustte Zij vond het geval wel wat noodeloos lastig en penibel; zij voelde ook niet heel veel voor die ellendigheid van muziek, die zoo heerlijk was... Maar, zij was graag de lieve en intelligente doktersvrouw van zeer goede familie, en langer weigeren kon haar den schijn van bekrompenheid geven.

'Och, je hebt misschien ook wel gelijk', besloot zij dus, 'muziek is, net als godsdienst, eigenlijk iets boven de standen, nietwaar?'

Zij wist, dat haar man, om deze milde en wijsgeerige vondst, haar bewonderen zou. En zoo was er beslist: de dokter zou Francesco vragen, een uurtje wat muziek te komen hooren als

Guido er was. Hij zou wel een wenk geven, dat zijn pupil er aannemelijk uitzag...

‘Maar waarom moet ik er nú nog heen?’ vroeg Francesco, ‘als 't tòch te laat is?’

- Natúúrlijk moest hij er heen, hielden oom Tito en tante Savina aan, hevig gevleid door de uitnoodiging, - wat drommel, hij was toch hun neef... hij moest zich niet als een boerenjongen gedragen... als je bij de Rovero's als kind in huis was!

- Ze hadden hem toch een fijn bruin pakje laten maken, bijna net als dat mooie van Gherardo, beklaagde tante Savina zich nog.

Francesco verwenschte in zijn hart de heele uitnoodiging, nu die zulke plichten scheen mee te brengen... Ongevraagd daar aankomen, misschien ontvangen worden door de Signora, de Signorina... de Signora Carobbi, die hij vaak op straat gezien had, voornaam, ongenaakbaar; over wie de dokter-zelf niet dan met een soort ontzag praatte; en de Signorina, wel iets minder ongenaakbaar dan de moeder, maar toch nòg verder af, zoo vreemd mooi, en zoo vreemd mooi gekleed... Hij voelde een schuwe bewondering voor die beide vrouwen eener andere wereld dan de zijne, en tegelijk een afkeer uit ‘overtuiging’: - tegenover het lijden van het volk, mòchten zulke vrouwen niet in zulk een weelde leven... Hij begreep niet, hoe de dokter het dulden kon. En nu moest hij die twee gaan naloopen met een beleefd bezoek, dat ze misschien niet eens verwachtten, raar zouden vinden en lastig?

Toch wilde hij evenmin voor lomp doorgaan. En dus zwichtte hij voor het drijven van oom en tante, zocht zich het schoonste van zijn twee omgeslagen boordjes uit, die hij met de kerstdagen al had aangehad, stak zich, altijd nog wat onwennig, in het nieuwe bruine pak, en lichtelijk beschaamd over zijn eenige, wat opzichtig gebloemde dasje, toog hij op weg naar het doktershuis.

Tot zijn grenzelooze verluchting kwam hij bij den ingang der platanen-allee den dokter zelf tegen.

‘Mooi zoo! Mooi zoo!’ zei die goedig, de bedoeling dadelijk vattend, ‘maar mijn vrouw en dochter rusten nog om dezen tijd... Dat is te zeggen, begrijp je wel, zoo noemen de

vrouwen dat, als ze nog niet gekleed zijn, en dus nog geen bezoek ontvangen. Maar ik zal ze vertellen, dat je hadt willen komen, hoor!'

Francesco, die begreep dat hij onhandig geweest was in de keuze van het uur, had gekleurd, ergerde zich over dat kleuren, en de dokter kleurde een beetje van de weeromstuit mee, voelend, dat hij den jongen moest beschaamd hebben. Hartelijk kwam hij daarom nog achterna:

''t Heeft ons allemaal gespeten, dat je net uit was... want, vrind, je hebt wat gemist! Mijn neef en mijn dochter hebben allemachtig goed gespeeld samen... een concert van Vieuxtemps, den Duivelstriller van Tartini, een prachtig ding van Bach... mooi!... mooi!... Weet je, m'n dochter speelt al héél aardig... een goede aanslag... maar toch nog wat onzeker... Met een artiest als mijn neef komt ze pas tot haar volle recht... In de Paaschvacantie wachten we hem weer. Zorg dat maal op je post te wezen!'

Hij had het gezegd met zulk een welbehagen in het gesmaakte genot en met zulk een verlangen, den ander in dat genot te doen deelen, dat Francesco op eenmaal al zijn schroom en tegenzin voelde vergaan.

'Vergeet u mij dan maar niet', zei hij gretig. Doch die gretigheid hoorend van zichzelf, even daarna, wat donkerder: 'Als de Signora en de Signorina mij maar deftig genoeg vinden. Ik ben nog niet eens een gewone werkman...'

'Ben je dwaas?' viel de dokter uit, die zijn klasse-trots niet verstond, 'nooit met jezelf verlegen zijn!' En den jongen monsterend: 'een schoone boord, een smaakvol dasje, goed glimmende schoenen, en je handen wat verzorgd, nou dan ben je immers al gauw een meneer... en jij zeker... We zullen binnenkort wel eens zien... Paschen duurt nog zoo lang!'

Francesco wist niet, wat hij het meeste was: gekrenkt over de kritiek of getroffen door de hartelijke goedmeenendheid van den dokter, - gevleid over het compliment, gemakkelijk een 'meneer' te kunnen zijn, of opstandig, dat dit van hem verlangd werd.

Toch kocht hij twee nieuwe boordjes en een zwarte, geribdzijden zelfstrikdas, zooals hij een jong advocaat had zien dragen, toen een week later de dokter hem gevraagd had, voor dien volgenden Zondagmiddag om vijf uur.

Het licht was al op. Het leek een wonderlijke avond, die als een droom voorbijging...

Hij vond zich zitten naast een lamp op een koperen standaard en tegenover een witgelakt tafeltje met vergulde hertepootjes; daarachter, in een canapé-hoek, zat een mooie, blanke vrouw, prachtig gekapt het grijze haar, en die rustig vriendelijk tegen hem praatte.

Dan moest hij opstaan, want de dokter kwam binnen, en dadelijk daarna de Signorina. Een oogenblik warrelde hem alles, zulk een veelheid van schertsende woorden was er om hem heen. En hij vond zich weer zitten tegenover het witgelakte tafeltje, turend naar de vergulde hertepootjes... De nabijheid dezer beide vrouwen, zoo anders dan hij er ooit had gekend, en de soort gesprekjes, waarin ze hem aanstonds meevoerden, de nooit geziene weelde om hem heen, - het bracht hem buiten zichzelf. Zijn gedachten leken te verdampen in een ijle beneveling.

Daar richtte de Signora zich weer tot hem: - of hij veel van kunst hield...

Hij antwoordde, dat hij de kunst prachtig vond, en dit gezegde docht hem ellendig onnoozel.

‘Wat vindt u bijvoorbeeld prachtig?’ informeerde de Signorina, met een verholen lachende stem, die hem geheel van streek maakte.

Francesco zette zich schrap:

‘Het meest waardeer ik de gedichten van Michel Angelo’, hoorde hij zich deftig zeggen, en voelde zich ridicuul.

‘Hé, waarom?’ kwam Ilda benieuwd.

En Francesco herwon zich. Hij keek strak naar de hertepootjes en poogde zich rekenschap te geven Moeilijk zei hij:

‘Omdat in zijn verzen... 'k weet niet... 't is net, of hij zóó tegen je spreekt...’

Even, niet ontevreden ditmaal met zijn antwoord, keek hij de Signorina aan en zag den lach uit haar oogen wegtrekken. Die waren grijs en lichtend.

De dokter was stil. Francesco, tot zijn verbazing, had gehoord dat hij vroeg, waar hij zou gaan zitten, alsof niet alle stoelen in dezen salon van hem waren. Een meid kwam

binnen, spreidde een geborduurd servet over de middentafel en bracht een blad.

'Denk erom, Agata, wiè er ook komt...' zei de Signora dringend, en dan tot Francesco: 'Als er muziek gemaakt wordt, willen wij nóóit gestoord worden.'

De indrukken overrompelden hem: de meid die Agata heette, - de vreemde toon van de Signora over mogelijke bezoekers, - de óvervriendelijke uitleg aan hem...

Dan kreeg Francesco thee te drinken, alhoewel de dokter opperde, dat hij misschien iets anders zou verkiezen... een glaasje Marsála? Waarom had de dokter zoo humeurig gekeken, toen dat theeblad werd binnengebracht?

Een vrouw die voor hem stond - hij wist op dat oogenblik niet eenmaal, of het de prachtig-gekapte, grijze vrouw was of de fijne, blonde - hield aan, dat hij suiker en melk moest nemen uit een klein zilveren bakje en kannetje, dat zij op een blaadje vlak voor hem neer hield.

Plotseling begon de vrouw in den canapéhoek goedertieren te lachen, en opkijkend zag Francesco het blonde meisje in een houding van spottende clownerie naar hem toegebogen staan, het blaadje met het kleine zilvergerei nog altijd voor zich uit.

Francesco kleurde hevig, en terwijl de kamer met hem ronddraaide, zei hij plotseling heesch uit de hoogte:

'Dank u, ik drink thee zonder iets', waarna hij zijn kop onbekend bitter vocht met een stoïcijnsche kordaatheid in enkele teugen ledigde.

Het blonde meisje, dat niet wist, of zij den jongen gek of toch wel een beetje bizonder moest vinden, ging verbaasd met haar blaadje naar de tafel terug.

'Bravo, Francesco', zei de dokter, 'de bitterheid des levens, dat is mannenkeus.' Waarop de beide vrouwen opnieuw lachten. Francesco onderscheidde niet, of het om hem was, of om wat de dokter had gezegd. Hij bedankte voor een tweede kop, moest nog twee miniatuurkleine stukjes wittebrood met een groen papje ertusschen nemen. Hij gevoelde zich zoo ongelukkig, dat hij zich zwoer, zulk een bezoek nooit weer te herhalen.

Maar dan kwam de muziek ter sprake, en de dokter bleek eensklaps op een hem meer eigen terrein te zijn beland. Bij de

piano was een groote bedrijvigheid; vader en dochter beraadslaagden over de te spelen stukken, de Signora Carobbi zette op de tafel de gebruikte zaken ineen, en Francesco, in zijn kamerhoek veilig alleen gelaten, verademde; hij luisterde oplettend toe en probeerde de verschillende namen te onthouden die genoemd werden: Mozart, Haydn, Scarlatti...

Maar de muziek zelve gaf hem niet het genot, dat hij er zich van had voorgesteld. Hij begreep wel, dat er iets beters gaande was dan de rammelende danswijzen, die hij in het langsgaan soms uit de deftige huizen van Malescia hoorde opklinken; maar dit was een muziek, waar hij zijn hoofd niet bij kon houden, die hem voorbijspoelde en vluchtte in honderdduizend druppelende en tokkelende toontjes, tot slaperig wordens toe, dan weer zwaar opklaterde met groot misbaar. Hij ondervond niets van de wilde ontroering, die hem eens zijn eenvoudige doedelzakspelers hadden gegeven, noch van het zuivere plezier, dat hem vervulde, als de Trebianer kameraden Riccardo en Eugenio en Antonio van Pietro in Giovanella's herberg hun liederen zongen bij 't lucht en teer gepinkel van mandoline en gitaar.

En als onder het spelen aldoor zijn aandacht afdwaalde, zag hij de deur, die op een kier stond, zachtjes opengaan, en binnen kwam een spierwitte, langharige kat met een prachtigen, breeden staart en een slanken, breedgebaarden kop, waarin hel als lichtende edelsteenen de oogen gloeiden. Geruischloos gleed zij langs den stoel van den dokter, dan langs de gouden hertepootjes, en eindelijk met intieme drukjes langs zijn beenen. Even zag het dier hem aan, trotsch en vluchtig onderzoekend, wandelde voorzichtig verder, nam een lichten sprong, zette zich op het bleekblauw zijden kussen van een laag stoeltje en bleef daar voor zich uitstaren, als luisterend naar de muziek. Soms neep hij, interessant, de oogen even toe.

Schuin bij de piano, in een hoogen eiken zetel, zat de dokter, de zachte, breede handen op de leuningen, krachtige handen wien, dacht Francesco, hun edel werk was aan te zien, en die nu stil waren in genietende rust. Het hoofd met den korten grijzen baard was op de borst geleund, de wenkbrauwen gefronst, zoodat daarboven twee diepe rimpels de scherpheid van zijn luisteren op het hooge voorhoofd uit-

schreven. Soms keek hij plotseling den kant van de piano uit, scheen op het punt iets te zeggen, maar verzonk dan weer in toehooren.

En middenin de kamer, onder de lichtkroon, zat de Signora gebogen over een handwerk, waaraan zij met een sierlijke kalmte arbeidde. Ook zij scheen aandachtig te luisteren. De enkele maal echter, dat haar hoofd opging en plotseling Francesco haar blik ontmoette, meende hij daarin een misnoegde verwondering te zien; of was het eerder... verveling, of niets? Doch aanstonds was die uitdrukking weer weggewischt, keek zij kalm vriendelijk. Tusschen twee muziekstukken in, terwijl de dokter opeens een heftig dispuut met zijn dochter opzette, over een passage die hij anders gespeeld wilde hebben, wendde zij zich tot Francesco, zoo innemend en toeschietelijk, of zij in dit enkele uur wel evenveel vriendschap voor hem was gaan voelen als de dokter zelf.

Francesco bekende eerlijk, dat hij de muziek wel mooi vond, maar moeite had ze te volgen; hij had nog nooit zooiets gehoord...

Toen moest Ilda de Primavera van Mendelssohn spelen; die ‘lag misschien meer in 't gehoor’ zei de dokter.

‘Zie je’, legde hij uit, ‘daarbij moet je denken aan huppelende lammeren onder bloesemboomen, de lucht is blauw, er waait een zefiertje, en de golfjes van het meer kabbelen...’

Van dit stukje genoot Francesco zonder moeite; maar een Impromptu van Schubert pakte hem meer dan al het vorige, en hij zei het aarzelend:

‘De Signorina zal misschien nooit een doedelzak gehoord hebben... maar dit is bijna zoo mooi!’

Daar moest de dokter hartelijk om lachen, en ook Ilda lachte helder op. De Signora minder.

‘In ieder geval kom je rond voor je meening uit’, zei ze.

Op het eind van den middag nam de dokter hem nog even mee naar zijn studeerkamer, en hij zei, half bij wijze van grapje:

‘Ja, ja, ik heb heel goed gezien, dat mijn dames plezier in je begonnen te krijgen...’

Op weg naar huis voelde Francesco zich in een ijl-opgewonden stemming. 't Was of hij op dezen kleinen afstand eerst de juiste indrukken kreeg. Met bewondering dacht hij terug

aan de jeugdige verschijning voor de piano, aan de tengere, heen en weer fladderende handen, die toch, net als vogels, precies wisten hoe ze vliegen moesten; aan de tengere, toegebogen gestalte, en aan het strak op de noten turend gezichtje, waartegen het blanke licht van de toetsen opscheen... Ver van hem af had hij haar altijd gevoeld, wanneer zij hem langsging op straat; maar nu nog verder, zooals zij daar de zilverige toontjes en de koperen accoorden te tooveren zat, een blonde fee... ja, werkelijk als een sprookje! Het geheele bezoek leek hem trouwens een onwerkelijk droom-avontuur.

Dan zag hij opeens zijn zwart-genaafde werkhanden, die als een kostbaarheid den dun-witten, goudgeranden theekop hielden, - zijn schoen op het dikke, wit-en-rose tapijtje, en langs zijn been de witte weelde der rijk-gepelsde kat, - wat verder de glanzende marmervloer, draaiend van kunstige figuren, en spiegelend daarin neêr een stoel van donker, gesneden hout, met op de zitting een rood en gouden kussen, juist als in de kerk de misgewaden. Het moest wel, zei hij zich, dat hij al die dingen beter gezien had, dan hij op het oogenblik-zelf er zich rekenschap van kon geven, - anders zou hij ze zich nu zoo klaar niet herinneren.

Maar aan het witte tafeltje met de vergulde hertepootjes, uit het begin van den avond, dacht hij maar liever niet.

Thuis gekomen, moest hij uitvoerig relaas doen van den middag; wat hem maar moeilijk afging.

'Ja', zei tante Savina, 'in zijn jonge jaren kon je oom ook een heel aardig deuntje op zijn fagot blazen... jammer, dat onze jongens het nooit hebben willen leeren... ze zouden er nu nog een goed figuur mee kunnen slaan bij den dokter... Gherardo houdt veel van muziek, hij zou er misschien meer van thuis brengen dan jij.'

II.

De winter vorderde, en in Francesco's leven begon fleur te komen. Aan de Centrale was hij gaandeweg ingeburgerd; niemand zag hem daar meer met een scheef oog aan, al raakte hij evenmin met iemand bevriend. Alleen met Dino Ratti kon hij goed opschieten. Die bracht hem van alle bezigheden in de werkplaats op de hoogte en had evenveel plezier in de bevat-

telijkheid van den leerling, als Francesco zelf plezier had in de nooit falende handigheid van zijn leermeester. Een groote ijver beving hem en maakte zijn dagen vroolijker dan zij sinds tijden geweest waren.

's Morgens om kwart voor zeven, in den schemer nog, toog hij op weg, de straten achter de haven langs, dan tusschen twee grijze muren tot voorbij de meerbooten-remise; en daar, op een braak stuk terrein, stond de pas sinds enkele jaren opgerichte Centrale, nieuw en blank in het eerste ochtendschijnsel. Binnen was het warm en bijna gezellig, met overal het licht nog op.

Van twaalf tot half twee kon hij naar huis gaan, en om half zeven was hij klaar. Van de nachtploeg was hij als volontair vrijgesteld. Toen hij drie maanden op de Centrale was, met 1 Februari, kreeg hij 2 Lire per dag.

Het waren niet zelden dagen van moeitevollen arbeid, doch hoewel hij tenger gebouwd was en misschien niet al te sterk van nature, hadden toch het bezwaarlijke leven in een bergdorp, zijn tochten naar en van de boot bij elk weer, vroeg in den morgen, 's avonds laat, zijn hulp vaak nog bij het landwerk, hem tamelijk wel gehard; zoodat hij, na het avondeten, somwijlen nog een reparatie bij een van oom Tito's klanten ging opknappen, en 's avonds gewoonlijk frisch genoeg was om, alleen op zijn kamertje, bij hun oude petroleumkachel, die Gherardo hem edelmoediglijk had afgestaan, zich te verdiepen in ‘De electrische Monteur’ van Barni, of in ‘De Wetenschap voor allen’, waarop hij zich had gëabonneerd.

De electriciteit was meer en meer zijn ‘passione’ geworden, en met een gespannen vervoering las hij over de nieuwste ontdekking dier jaren, Marconi's telegraphie zonder draad. Dit leek hem een wonder van vinding, een sprong van ongeloofelijke stoutmoedigheid, een poëem, een hemelvaart, fantastischer dan die van Dante, - en hij kon zich niet begrijpen, dat de meeste anderen op de werkplaats daar vrijwel onverschillig voor blijven konden.

Ook dacht hij: - hier werkten toch verheven geestesstroomen, geestesvluchten zonder iets baatzuchtigs of leugenachtigs; ja zelfs hun ‘gewone’ electrische Centrale, die gave en geweldige ineengeklonkenheid van even machtige als ver-

fijnde machinerieën, was zij niet een grootsche schepping van het menschelijk vernuft, een feillooze schepping, waaraan geen raadje of geen draadje te veel of te weinig was; een schepping ook van de zuiverste bedoeling, waarachter zich niets leelijks of bedriegelijks verborg?

Natuurlijk, er bleef altijd: ‘de wetenschap en de arbeid, geknecht door het kapitaal’, waarover hij zooveel had gehoord op de vergaderingen. En het was een onweersprekelijk feit, dat de heeren aandeelhouders wel wat èrg gemakkelijk aan hun dividend kwamen. Doch als eenmaal de wereld op rechtvaardiger grondslag gevestigd zou zijn, dan zou deze Centrale toch net zoo werken als nu; en hij vroeg zich af, of wie nu scholden op dit prettige en eigenlijk prachtige werk, er dan mee zouden wegloopen? Hij kon sommige van die jongens haten, omdat zij dit werk haatten, waar hij in opging.

De ingenieur Pandolfi, eerst weinig gebrand op van die volontairs uit den burgerstand, voor iets anders mislukt, begon allengs met hem ingenomen te raken. Enkele weken later gebeurde het - Francesco was er niet weinig trotsch op -, dat de ingenieur hem zelfstandig uitzond op een karwei.

En iederen Donderdagavond, sinds dien muziekmiddag in het begin van het jaar, hield dokter Carobbi een uurtje voor hem open. Dat was altijd weer een heugelijke uitgang.

Als hij de hooge, geheimzinnige studeerkamer binnenkwam, met de groote, gebeeldhouwde boekenkasten, stil van onderop verlicht door de groene studeerlamp, het plafond in het duister - dan had hij het plechtig-blijde gevoel, waarmee hij in verren kindertijd, toen hij nog koorknaap was bij hun ouden pastoor, de kerk betrad.

Vóór in een lagen, bruin-leeren fauteuil zat hij, schuin tegenover het statig wijde bureau, volgeladen, weerszijden de bedrijvige schrijfmappe, met stapels boeken, periodieken en losse papieren, - een wanordelijke orde, waarin hij, met een ontroerd ontzag, al het driftige en toch beheerschte van zijn ouderen vriend herkende.

En daarachter, nog bleeker dan gewoonlijk in het groene licht, met de levendige, bruine oogen onder het schemer-witte voorhoofd, en den gevoeligen mond in den ruigen baard- en snor-groei, zat de dokter. Op de tafel lag zijn zware hand met den bleekrooden zegelring en hield spelende een

vouwbeen of noteerde iets voor hem, het gouden dokterspotloodje tusschen de verstandige vingers; ofwel de dokter luisterde, zeer oplettend, naar wat hij vertelde van zijn electriciteit.

'En géén kleinigheid onbelangrijk vinden', zei hij eens, 'zoodra het ernst wordt met een vak, is elke kleinigheid van het grootste belang.'

Zoo gaf hij hem vaak zijn aanmoedigenden raad.

Een enkele maal nam de dokter hem mee naar beneden, in den huiselijken kring. Maar aanvankelijk bleef hij zich daar onwennig en misplaatst gevoelen. - Wat had hij te maken, zei hij zich, met die twee vrouwen, bij wie hij niet hoorde? De dokter, dat was iets anders. Geleerden zouden er altijd zijn; maar niet de nuttelooze weelde-vrouwen, die op de in kapitaal omgezette wetenschap parasiteerden. - Na een poos echter betrapte hij er zich op, dat het hem een lichte teleurstelling was, als de dokter *niet* van 'beneden' repte. Hij was een onverhoedsch behagen gaan scheppen in het gezelschap daar, vooral in het gezelschap der Signora Carobbi...

Welk een kalmte lag er over dit mooi gelaat, rozig en vaag even gepoederd, jong nog onder het grijze haar; welk een kalmte was er in heel haar verschijning! Iets zoo minzaams en gemakkelijks van gedragen had hij zich niet kunnen voorstellen, dat bestaanbaar was. Je merkte bijna haar bewegingen niet, dacht hij vaak, zoo van zelf sprekend waren ze alle. En als ze met je begon te praten, rustig en luchtig tegelijk, dan was het, of je van een grove en woelige markt plotseling in een avondkoel bosch kwam. Wat een verschil met den zwaarwichtigen herrie-toon bij hen thuis!

Dat alles was natuurlijk wat je 'beschaving' noemde, en het leek hem iets zeer benijdenswaardigs. Bijwijlen ook zei de Signora van die kleine, geestige dingen, waar je zoo maar stil even om lachen moest; maar juist dat even lachen was zoo prettig. Je werdt er zelf fijner door.

Tot de mooie Ilda voelde hij zich vrij wat minder aangetrokken. Na dat eerste bezoek, toen hij haar bijna een fee had gevonden, zooals zij klanken tooverend over de piano gebogen zat, viel zij hem tegen. Zoo blond en teer en blauw van oogen als zij was, moest zij eigenlijk nog veel zachter en lieftalliger wezen dan de donkeroogige moeder; integendeel was zij van

een koele spotlust en een speelsche grilligheid, die den jongen verschrikten en hem stil en onhandig maakten. Toch boeide ook dit hem met een vreemde bekoring; en voor iedere kortstondige goedwilligheid van haar kant was hij plotseling dubbel dankbaar.

De Signora Carobbi kwam uit Turijn. Een der eerste malen, dat Francesco alleen met haar praatte, - de dokter was uitgeroepen - vertrouwde zij hem toe, dat zij van Malescia eigenlijk heelemaal niet hield; dat Malescia van den eersten dag af haar verveeld had, en dat, wanneer zij om dokter Carobbi niet in Malescia had moeten wonen, zij het er ook nooit twintig jaar zou uitgehouden hebben...

Een andere keer zei ze: ‘Zie je, Francesco, wat ik in den dokter zoo bewonder: hij is zoo origineel. En originaliteit, dat is een zwak van mij... van *ons* kan ik wel zeggen; want mijn dochter voelt dat net als ik...’

- Vreemd, dacht Francesco, 't was hem juist voorgekomen, de enkele malen, dat hij ze met hun drieën samen zag, alsof de eigenaardigheden van den dokter de Signora eerder ergerden dan vermaakten... Toch was hij fel gevleid door deze en dergelijke vertrouwelijkheden. Telkens wanneer hij sindsdien de uitdrukking van leegte of onwil op haar gezicht meende te ontdekken, zei hij zich, nu eerst te begrijpen, waaraan dat toegeschreven moest worden; en hij begreep ook beter de vele kleine puntigheden, die zij langs haar fijnen neus weg zeggen kon over hun halve of heele kennissen uit het stadje. Natuurlijk, de menschen uit Malescia... en dan de Signora Carobbi! In minder dan geen tijd had Francesco een jongensachtige vereering voor haar.

Hij was heelemaal door haar ingepalmd. Hij deed aandoenlijk zijn best, om in kleeding en manieren haar geen aanstoot te geven. Hij hoorde zelf, dat zijn vocabulair veranderde, naarmate hij zich aanpaste aan haar wijze van spreken en gekscheren. Ook leerde hij partij te trekken van zijn kleine onhandigheden en onkundes, en beging of veinsde er opzettelijk, toen hij gemerkt had, dat ze daarvoor soms een beminnelijk lachje kon overhebben. En eens op een dag meende hij plotseling te begrijpen, dat de Signora ook hem een beetje ‘origineel’ vond. Dat vleide hem nog meer dan de confidentie's.

Inderdaad amuseerde Francesco de doktersvrouw door de naïeve en door de vréémde dingen, die hij zoo nu en dan zeggen kon; door de sombere ook: zoo romantisch, vond ze. Eens kwam het gesprek op het gewetenloos geslacht der Borgia's:

‘Lieve menschen’, zei de Signora met haar fijne lachertje, ‘en een prettige gewoonte, dat werken met vergif...’

‘Och’, zei Francesco, ‘dat moet u ze niet zoo kwalijk nemen; 't is een manie van de natuur; duizendpooten en spinnen hebben hun gif-flaconnetje altijd bij de hand’.

Een andermaal trachtte hij haar de vinding van Marconi uit te leggen, - toen juist de witte angora-kat nadrukkelijk langs zijn beenen kwam strijken.

‘Wie weet wat *zij* hoort met al 'r electrische haren!’ schertste de Signora.

De kat, door de schemerige kamer, deed de edelsteenen van haar oogen blinken, het eene een diep-helle smaragd, het andere een bleeke, lichtende saffier.

‘Begrijp jij, Francesco, hoe 'n kat in donker kan zien? Zou daar óók iets van electriciteit bij te pas komen?’

‘Dat weet ik niet’, zei Francesco; ‘maar de sterren kunnen evengoed in donker den weg vinden; het heele heelal moet zich in donker behelpen!’

‘Behalve dan toch overdag!’ kaatste de Signora.

‘Dat verbeelden we ons maar’, weerlei Francesco, ‘omdat *wij* de lamp dan vlak boven ons hoofd hebben.’

‘'t Heelal is toch hemelsblauw?’

‘Omdat je in 't zonlicht de kleur van de ether ziet, of misschien van de lucht; maar zoo gauw is onze lamp niet weg, of je merkt, dat de zon volstrekt niet in staat is, het heelal te verlichten. Nee, 't heelal is donker...’

De Signora Carobbi bleef perplex; het kwam haar ongehoord voor, wat Francesco beweerde. Zij dacht: maar wel interessant om eens in een brief te gebruiken... Zij had te Turijn een vriendin, die novellen schreef...

Zoo gebeurde het meermalen, dat zij niet precies vatte waar Francesco heen wilde; doch in haar flair van niet onintelligente vrouw voelde zij heel goed, hier met een buitengewonen jongen te doen te hebben. Hij was ook zoo in 't geheel geen ‘werkman’, met zijn fijnen lichaamsbouw, zijn ranke voor-

hoofd, zijn stille oogen, zijn bekoorlijken glimlach... Na een korte wijl vond ze, dat *zij* het was, die Francesco had weten te ‘ontdekken’, en zij kwam hem een tijdlang met velerhande verwennerijen tegemoet, die de dokter zijdelings vaak afkeurde, doch die den jongen met een helle vreugde vervulden.

Soms gebruikte zij hem ook voor kleinere of grootere diensten, die het bestier van haar huishouding betroffen of haar betrekking tot andere stadsmenschen; 't geen hem dan plotseling in een veelvuldig en vertrouwelijk verkeer met haar bracht. Hij bezorgde brieven en trommelde werklui op, die zij noodig had; den eenen avond had hij honderd wijnflesschen gespoeld, een anderen borduurletters voor tafelgoed geteekend of de twee kapspiegels in haar cabinet de toilette verhangen. Eens was hij zelfs op een Zondagmorgen naar Verona moeten reizen - het was de eerste maal, dat hij op den trein zat, en de Signora genoot ongemeen van die grappige omstandigheid - ten einde daar een kostbaar zilveren mandje, om te worden gerepareerd, bij een bekenden goudsmid af te geven. Soms kwam de dokter een stokje steken voor Francesco's onuitputtelijken ijver bij zulke gelegenheden: - wat drommel, die jongen kon toch zijn tijd beter gebruiken, dan nu al twee avonden lang papierranden voor alle kasten in huis te knippen...?

‘Niemand zou dat zóó keurig kunnen doen als Francesco’, vleide de Signora, en Francesco nam het zijn ouden vriend bijna kwalijk, dat die hem van zijn knutselarijen af en naar de studieboeken terugdreef. Somwijlen verbeeldde de jongen zich, dat hij langzamerhand onmisbaar was geworden in het huis der Carobbi's. Op andere dagen weer had hij den ontnuchterenden indruk, dat hij er toch inderdaad niet veel meer dan geduld werd, of dat plotseling zijn tegenwoordigheid om de een of andere raadselachtige reden in het geheel niet welkom was. Dat bracht hem dan in een tegenovergestelde, hevige gemoedsbeweging: bitter gekwetst en vernederd, zwoer hij zich, die kamers nooit meer te willen betreden.

Doch den eersten Donderdagavond den besten, dat hij, schijnbaar toevallig, de Signora tegenkwam in de gang, deed een vroolijk en charmant-pruilend woordje hem plotseling zichzelf beschuldigen van de ondankbaarste kwaaddenkend-

heid. En den Zondag daarop, met een groote geestdrift, verfde hij haar rieten tuinmeubels met een prachtig donkerrood.

Toen met Paschen de neef uit Milaan over was, werd Francesco niet gevraagd. ‘Ja, jongen’, zei de dokter, ‘de dames hebben in de schepping nu eenmaal het privilege van haar grillen’.

Vele weken, dat voorjaar en dien zomer, leefde Francesco bij de ondoorgrondelijke goedertierenheden of ongenades van de Signora Carobbi.

De mooie Ilda vond dat alles meer vermakelijk en mal dan belangrijk. Met de volkomen achteloosheid van verwend, rijk meisje spotte, lachte, amuseerde zij zich met of over Francesco, al naar haar gracieuse luimen dat aanvoerden. Zij had echter te veel aangeboren distinctie, dan dat haar nukkige nonchalance ooit tot plompheid ontaarden zou.

Eens op een avond, dat zij haar nieuwste aanwinst had voorgespeeld, een concert van Liszt met orkest, door haar ingestudeerd voor een uitvoering van haar conservatorio te Verona, riep zij hem bij de piano, en met wat vluchtige notenrijtjes pelde zij voor hem de verschillende motieven los, waarop het stuk gebouwd was, en deed hem hooren, waar, en hoe tegen haar solo in, het orkest die overnam; om dan bij gedeelten het nog eens te herhalen, ééne passage zelfs tot tweemaal toe.

Francesco vond dat alles van een ontroerende liefheid. Hij stond schuin naast de piano, waar hij van dichtbij het energiek bedrijf van haar zeer lange, maar zoo sierlijke, blanke handen volgen kon en het spel van haar fluweel-geschoeid voetpuntje op het verguld pedaal. Terwijl zij speelde, had zij een ernstig gezichtje, en iets aandoenlijks van kinderlijken ijver was er in het voortdurend bewegen van haar even open mond, al naar de hachelijkheid van zekere loopjes, de kleine fouten die haar ontslipten of het genoegen, dat zijzelve in het slagen van sommige equilibristische toeren vond.

Plotseling hield zij op, en terwijl Francesco, bevangen nog, naar bedankwoorden zocht, lachte zij plotseling helder uit:

‘Je wou me toch niet bedanken, domme jongen? 't Was alleen om mezelf beter rekenschap te geven... niet iedereen is zoo'n intelligent proefkonijn als jij... Als je me daarvoor bedanken wilt?’

En ze zei het zóó vroolijk, dat Francesco het niet eens naar kon vinden. - ‘Ze toont zich onaardiger dan ze is’, dacht hij, ‘en ze is ook nog maar een kind!’ Zij was een jaar ouder dan hij...

Op een anderen keer was het Francesco, die vertelde over Uberto en over diens fantastische histories. Hij deed het verhaal van het onvangbare witte hert, en wat zijn grootvader daarbij gezegd had. De Signora vond het boeiend; het meisje luisterde met een lachje, de oogen neer, onzeker of zij moest vinden, zich te amuseeren of niet.

En daarna deed Francesco het verhaal van de twee arenden en van de zwijgende smart van den overgebleven, trotschen vogel. ‘Want de arenden hebben maar één vrouw in hun leven’.

Hij had het verteld met stille stem, zelf nog onder den indruk. En eensklaps keek Ilda hem aan, bleeker dan anders, haar fijne, roode lippen ernstig saamgelijnd, en in haar grijze oogen donker verwijd de peinzende pupillen. Het was of er een gedachte wegvluchtte achter die oogen en of een schuwe, nauwbewuste angst zachtjes naar voren drong. Dan bloosde ze, had een vaag lachje, of ze op dat oogenblik zichzelf niet geheel meester was, en zei gemaakt-luchtig:

‘Ja, dat is mooi, die arenden...’

En Francesco ontroerde bij het zien van deze teêre hulpeloosheid in het gewoonlijk zoo overmoedige meisje. - Zóó is ze werkelijk, dacht hij, zoo teêr als een droom. En daarom doet ze maar zoo dartel en koel.

Van dien dag af gevoelde hij voor Ilda een groote verteedering, en die, hij wist zelf niet waarom, iets bijna droevigs had. Een moment echter als bij zijn verhaal over de arenden keerde niet weer.

Zij was ongedurig en spotlustig als altijd, en op een avond in Mei - zij zaten achter het huis, in den tuin - liet zij haar verschillende piano-leeraars en leeraressen van vóór ze op de muziekschool kwam, een humoristische revue passeeren: vanaf de ouderwetsche Signorina uit haar jeugd, die alle quattromani's van Diabelli met haar had afgetrommeld, tot aan de kleine, fanatieke ‘professoressa’, prat op haar diploma van het Koninklijk Conservatorium van Milaan, die ze van haar zestiende tot haar zeventiende jaar had genoten...

‘Dat was een vurige Siciliaansche, met ravenzwarte haren, waarvan zonder mankeeren de knoet losging, als ze wat voorspeelde, en met koolzwarte passie-oogen, die alleen een beetje scheel stonden... Voor ze een nieuwe leerling aannam, informeerde ze altijd op een inquisitie-toon, of je soms van plan was dansmuziek te spelen, en of je soms van plan was operamuziek te spelen. Alleen als je op die twee vragen een hartgrondig “nee” had gezegd, wou ze je als leerling... Nou, dat was bekend, en iedereen zei natuurlijk nee, en speelde dan later, tot 'r diepste wanhoop, tòch opera's en dansmuziek. Ze tikkelde altijd, op de hooge toontjes, in vervoering met je mee, of ze je voort wou sleuren - als ze tenminste niet mee zóng, net zoolang wiegend met 'r hoofd, tot natuurlijk die paardestaart weer in haar nek sliertte... Ik proestte 't soms bijna uit om de schele extaze van die zwarte oogen’.

‘Schele extaze’, lachte Francesco mee; er was toch iets in 't verhaal, dat hem schrijnde.

‘Lang heeft ze 't niet uitgehouden’, besloot Ilda, ‘met al die zondige wals- en opera-kinderen hier; en toen ze eindelijk voorgoed de wijk had genomen naar haar geliefd muziek-oord Milaan, toen hebben we nog een echt avontuur beleefd!’

Maar ook dit ‘avontuur’ wondde Francesco met een pijn, die hij zichzelf nauwlijks bekende.

- Ze was toen nog te jong, vonden ze thuis, om alleen naar Verona te gaan. Kennissen hadden hun gesproken over een blinden muziekmeester, die zich sinds kort in Malescia gevestigd had. En den volgenden avond al was die bij hen gekomen, - mèt een leerling, een vreeselijk verlegen wicht van een slager uit zijn buurt. 't Was om te laten zien, hoeveel dat kind in tien maanden van hem geleerd had. Hij commandeerde ze dadelijk voor de piano, op een stapel boeken; ze zat er zoo stijf recht, of ze bij ongeluk alle vier de pianokaarsen had ingeslikt. No. 14, commandeerde hij weer; met hoog opgebeurde, vuurroode stokvingers, hardop tellend, tokkelde ze, als een automaat zoo precies, de 14e oefening van Czerny af. No. 21, commandeerde hij opnieuw,... en in No. 21, met tellen en al, vergiste ze zich leelijk! Toen telden ze samen, van voren af aan. 't Was om je dood te lachen. Maar hij scheen er bijster trotsch op te wezen. Met veel aplomb speelde hij toen zelf een eindelooze fantasie op de Norma, zoo machi-

naal, dat wij niet geweten zouden hebben wat voor gezichten erbij te trekken, als hij niet blind was geweest! En toen het op mijn lessen aankwam en het bleek wat hij te onderwijzen zou hebben, trok hij plotseling in zijn schulp. Wij hadden natuurlijk meelij met hem, omdat hij blind was; wij probeerden nog wel wat vriendelijks te zeggen, gaven het kind koeken te eten, maar zoo'n mal bezoek hadden wij toch nog nooit bijgewoond. Binnen een half uur was vader weer met hem op straat. En 't mooiste was, dat onder het afscheid nemen het kind nog gauw de laatste koek van de schaal had gepakt!'

Om dat trekje moest Francesco toen weer erg lachen. De Signora ook: 'Als je dat kínd gezien had, Francesco... Maar die blinde man was wel roerend...'

Een andere maal vertelde Ilda: 'Gister in Verona kwam ik je neef tegen... en zoo potsierlijk... hij had lichtbruine glacé-handschoenen aan!'

'Gherardo?' vroeg Francesco naïef.

'Ja, dát weet ik niet', zei het meisje bijna beleedigd. 'Ik wist niet, dat je meer dan één neef hadt... Enfin, die Gherardo dan, hij liep blijkbaar op iemand te wachten, en hij dorst mij nog te groeten ook!'

Francesco begreep niet, waarom dit zeggen hem zoo buitengewoon verdrietig maakte. 't Kon hèm toch niet schelen, wat Gherardo verkoos uit te halen?

Niettemin, voorzichtig, informeerde hij thuis:

- Gherardo?... Had hij hem niet gemist, gisteren aan tafel?... hij was immers met den postwagen naar Sonvico geweest, om een groote bestelling daar af te leveren?

- Hoe zou hij dat ingepikt hebben? dacht Francesco nog een oogenblik... Wie zou hij in zijn plaats gestuurd hebben? Maar verder hield het hem ook al niet bezig. Hoe langer hoe meer voelde hij zich afsterven van het huishouden der Rovero's.

- Waarom kon Ilda zoo vreemd praten, kwam opnieuw in hem boven, - praten, alsof zij er plezier in had, anderen belachelijk te maken of pijn te doen. Hij had toch zelf gezien, hoe lief ze eigenlijk was, hoe ernstig, en ja, wat moest hij 't noemen, hoe nederig bijna. Waarom maskerde zij zich met die spottende hardheid? Het kwelde hem en het vermeer-

derde slechts dat teeder gevoel voor haar, als voor een kind dat bescherming behoeft.

Eenigen tijd later, op een Zaterdagavond in 't laatst van Augustus, moest hij bij de Signora Carobbi zijn, om verslag te doen van wat de bloemist gezegd had. Gehaast stond de Signora hem te woord:

'Gauw een beetje, Francesco... ik moet hiernaast wezen... de naaister is er om te passen... een avondtoiletje voor Ilda'.

En tegelijkertijd werd er al ongeduldig geroepen: 'mama! mama!' De tusschendeur ging open. Ilda verscheen. Nog nooit had Francesco iets zóó betooverend moois gezien: een wazigheid van het teêrste violet en de zachtste zilveren schemeringen, waaruit haar blonde hoofd en haar blanke hals en armen als onwaarschijnlijke schoonheden opdoken. Hij ontroerde sterk: de werkelijkheid dier bloote, tengere schouders, dier even rozige, zachte armen, zoo vlak onder zijn blik, deed hem huiveren van een bloode verrukking; hij dorst haar bijna niet aanzien.

- Zou zij zóó in het dadelijk bereik van ieders oogen een ganschen avond zich vertoonen? dacht Francesco met een angstige bewondering.

En het meisje, dat den indruk van haar verschijning lachend opmerkte, maakte een spottend buiginkje naar den jongen en verdween weer, als een droom, die uit is...

III.

Toen Francesco den Donderdag daarop den dokter niet thuis vond en bij de Signora werd gelaten, vernam hij van haar, dat Ilda voor eenige maanden naar Milaan vertrokken was: - ze logeerde er bij familie, om met een aantal lessen van een bekend concert-pianist haar muzikale studiën te voltooien.

'En is dat zoo ineens opgekomen?' vroeg de jongen, ontsteld nog door het bericht.

'Welnéé', haalde de Signora uit, 'dat was al sinds een heele poos het plan'.

Francesco was pijnlijk getroffen. Hij begreep niet, hoe bij een zoo geregelden omgang, zooiets belangrijks verzwegen

kon blijven. Het gaf hem een smadelijk gevoel van buitengeslotenheid.

Tusschen den dokter en hem was ook al, dien zomer, een lichte verkoeling ontstaan. Dokter Carobbi had het druk, was meer dan eens uitgeroepen geweest op hun Donderdag-avond; hij van zijn kant had eenmaal de onhebbelijkheid gehad, zich op dat uur beneden in beslag te laten nemen. Na een tijdje was de dokter binnengekomen... hij keek geërgerd.

'Ik blijf thuis voor jou', had hij gezegd, 'maar als jij daar geen prijs op stelt...'

En den volgenden keer had hij hem door de meid doen weten, dat hij er wel was, maar geen tijd had hem te ontvangen.

Doch nu Ilda niet meer de Villa Carobbi luidruchtig maakte met haar zingen, haar spot en haar spel, nu leek het, of die afwezigheid hem nauwer verbond zoowel aan den dokter als aan de Signora.

De dokter, onwennig zonder de fleurigheid der capricieuze jeugd in zijn huis, maakte tweemaal een wandeling met Francesco. Hij sprak in 't oog vallend veel over muziek, maar zeer weinig over Ilda. Het was of hij opzettelijk den naam vermeed, die hem waarschijnlijk het meest vervulde. Het bevreemdde Francesco; want de paar maal, dat hij van zijn kant een beschroomde poging deed, iets over haar te zeggen, leidde telkens de dokter zijn aanloop een andere richting uit. Toch waren het wandelingen vol zachte verstandhouding, in den schemeravond die al vroeg begon te vallen.

En de Signora Carobbi verveelde zich meer dan ooit; de dokter had zijn werk, en zij had alleen haar angora-kat, voor zoolang althans die behagen vond in het gezelschap der Signora... Buiten de visite-uren was Francesco feitelijk haar eenig amusement. Zij had opnieuw een ontdekking gedaan: dat hij mooi voorlas! En Francesco, ten zeerste gevleid door deze nog vertrouwelijker toenadering, las met haar, gansche avonden. Hij verdiende nu vier Lire per dag en trachtte door een steeds verzorgder kleeding zich haar gezelschap waardig te maken. Hij begon iets heerachtigs te krijgen, ondanks zijn werk op de fabriek.

Zooals Aristoteles op handen en voeten door den tuin wandelde, de Vrouw op zijn gezadelden rug, zoo verloochende

Francesco alle arbeiderschap, waarop hij dermate trotsch was geweest, vóór de bekoring der vrouwelijke Weelde over hem kwam.

Tot belooning, toen hij eens bij de Signora eene harer kennissen aantrof, stelde zij hem voor als ‘een geleerd jongmensch’, zonder zijn naam te noemen, hetgeen hem gevoelig griefde. Toch, daar de bezoekster niet weg scheen te gaan, dééd hij wat de Signora hem na een kwartiertje voorstelde: terugkomen den volgenden avond. Bij een andere gelegenheid, met de twee dochters van een leeraar, was zij toeschietelijker voor hem geweest.

Zij lazen ‘Motten’ van Ouida en ‘Een vrouwehart’ van Paul Bourget, en Francesco deed levenswijsheid op... Eenmaal moest hij invallen midden in een boek, waaraan de Signora bezig was.

Maar ook gaf zij hem soms een gevoel van groote intimiteit, vertelde allerlei bizonderheden over Ilda, las vermakelijke trekjes, ja heele pagina's uit haar brieven voor. Dan voelde de jongen zich bovenmate verheerlijkt.

- Wat schreef Ilda levendig, hetzij ze vertelde over de eigenaardigheden van haar beroemden pianist, hetzij ze uitgelaten was over een muziek-avond met Guido of over een tochtje naar het Lago Maggiore.

‘Ze speelt zeker veel met haar neef’, opperde Francesco.

‘Dat spreekt’, zei de Signora, ‘ze zijn nu in de gelegenheid!’

Op het roze-zijden kussen van een verguld stoeltje luisterde, met half-dichtgenepen oogen, de witte kat...

‘Waar heeft ze toch die prachtige, glanzende vacht vandaan?’ vroeg Francesco.

‘Omdat ze nóóit muizen eet! Van muizen en muggen worden de katten mager en sjofel; zij - vangt ze, speelt met ze, maar na een poosje laat zij ze liggen, geboren aristocrate... nietwaar, Angélique?’

En met een vluchtige liefkoozing over den slanken kop werd door de zeer beflonkerde vingeren der Signora de geprezene beloond.

Francesco wist niet, waarom dit antwoord hem opnieuw zoo wreed bekoorde, en verschrikte tegelijkertijd. Zijn bewondering voor de Signora Carobbi, ook door alles wat zij

opmerkte bij de gelezen boeken, nam van dag tot dag toe.

‘Natuurlijk’, zei de Signora eens, naar aanleiding eener pas gelezen novelle, ‘natuurlijk, een huwlijk tusschen neef en nicht...’

‘Is u zoo tegen een huwlijk tusschen neef en nicht?’ vroeg Francesco. Hij voelde zich kleuren. - 't Is redeloos, dacht hij, waarom moet ìk daarover kleuren?

‘En òf ik daar tegen ben’, zei de Signora, ‘je moet er den dokter maar eens over hooren...!’

Wat later, dien avond, alsof een onbewuste gedachten-associatie haar daarop bracht, lei zij hem de familie-betrekking tusschen hen en Guido uit: ‘Zijn vader was een voorkind van den stiefvader van mijn man... hij is eigenlijk heelemaal geen familie van ons, wèl van dien halfbroer van den dokter, dien jij kent... 't Lijkt bijna een familie-raadseltje, zoo ingewikkeld, hè?’ Maar Francesco, tot zijn kwellende verlegenheid, had zich nogmaals voelen blozen.

Op een anderen keer kwam hij van zijn kant tot confidenties, vertelde haar van zijn jeugd-liefde voor Agata. Maar ondanks de gëamuseerde lachjes ter aanmoediging, verweet Francesco zich bitter deze nieuwe lafhartigheid; vooral omdat hij wist, die oude lieve historie wat mooi gemaakt en vooral wat uit de hoogte voorgedragen te hebben.

Dan weer kon met een schijnbaar minzame belangstelling de Signora Carobbi aan Francesco vragen: - met je oom en tante kun je zeker niet zoo bijster goed opschieten?... een beetje... èrg burgerlijk, hè?... en de neven...? Die dragen zeker 's Zondags een ring met een valschen diamant...? En je tante? Ik wed een japon met een vestje van voren... En vindt je zoo'n winkel niet een bizonder nare lucht hebben?

Francesco brachten deze vragen in een warreling van gevoelens. Een sterk familieverband voelde hij zeker niet; toch, instinctief, verdedigde hij, lichtelijk beleedigd; maar tegelijkertijd zag hij zich door die vragen van zijn familie als afgescheiden en boven hen geplaatst. Ongemerkt viel menig druppeltje gif in zijn ziel.

Bij de Rovero's zelf heerschte eveneens een wisselende stemming. Soms waren ze bizonder voorkomend en voelde Francesco een verdoken respect, dat hij zoo kwam en ging bij

de Carobbi's aan huis. Andere malen weer sloeg dat over in een sarcastischen toon, die duidelijk hun ergernis verried, dat die vriendschap beperkt bleef tot hem alleen.

Het eene zoowel als het andere liet hem vrijwel onverschillig. De dagen door werkte hij op zijn electrische Centrale, een arbeidskracht al, hoe kort hij er nog maar was, die op prijs werd gesteld. Ook de ingenieur Pandolfi had hoe langer hoe meer met hem op: ‘dat zie je niet elken dag’, zei hij eens, ‘dat een jongen als jij, van gegoede burgers, niet uit stommigheid hier komt en heusch wat praesteert’.

Ook studeerde hij trouw, de avonden dat de Signora Carobbi hem vrij liet, in zijn populaire studieboeken; en zijn ‘Wetenschap voor allen’ sloeg hij nooit over. Eens maakte hij een hoogdravend gedicht op Marconi, doch hij liet het niemand lezen.

Zijn hoofd, dien tijd, was in een wonderlijken staat. Het was zoo helder als ooit, en toch tegelijk in een soort moreele verdooving. Hij dacht veel aan Ilda, met een bijna fanatieke bewondering, maar zoo gëidealiseerd als een figuur uit een roman. Het beeld van grootvader leek verflauwd in zijn geest. Soms sloeg hij, in een verloren oogenblik, nog wel den bijbel op, verwonderde zich over allerlei onwaarschijnlijkheden of tegenstrijdigheden, doch het raakte niets diepers in hem aan. Hij begreep niet meer, hoe hij zich over allerlei vraagstukken, waaraan toch niets te veranderen viel, zoo druk had gemaakt. Ook de socialistische redeneeringen waren geheel in hem afgesleten. In de sfeer der Signora Carobbi scheen dat alles aangenaam te verdoezelen en van veel minder belang.

Hij voelde zich gelukkig noch ongelukkig. Hij leefde in een geestelijken toestand als tusschen slapen en waken, een zielestaat van halflicht en afwachting.

Zesde hoofdstuk.

I.

Enkele dagen voor Kerstmis kwam Ilda weer thuis. Francesco was verbaasd, toen hij haar terug zag. - Hoe kon iemand in vier maanden tijds zoo veranderen? Zij was nog mooier

geworden, maar vooral vreemder, ernstiger; 't was of haar oogen dieper waren en grooter, en haar gezichtje nog blanker boven het hoog aan den hals gesloten paars fluweel.

'Een Milaansch toiletje', prees de moeder met trots.

Het meisje praatte vriendelijk en bezadigd met Francesco, en Francesco voelde zich plotseling zeer gelukkig, hij begreep zelf niet waarom.

Dan zag hij haar zitten van terzij, de fijne, roode lippen peinzend saamgelijnd, en in de stralend-grijze oogen, peinzende, de donker-fluweelen pupillen.

- Zoo had hij haar ééns gezien, dacht hij, in een vluchtig en schuw oogenblik; en had hij zich toen niet gezegd, dat zij zóó waarlijk was? Nu vond hij die uitdrukking wéér in haar teêr gezicht, maar hoeveel rustiger bezonken. Verstolen zat hij te kijken naar haar, in een bewogenheid die vol stillen eerbied was.

En met de Kerstdagen zelve kwam neef Guido over uit Milaan. Er was een buitengewone bereddering in huis; den avond te voren - wat nooit gebeurde - was de Signora nog in haar morgengewaad, omdat zij zelve in de keuken iets te bereiden had. Zij bleek in een weinig toeschietelijke bui, sprak lief-gereserveerd over het bezoek en over de musicale gebeurtenis van een concert van Mendelssohn, dat anders alleen door groote violisten werd aangedurfd; zij noodigde hem niet uit. Doch terwijl hij nog een oogenblik met Ilda alleen bleef, alvorens naar de studeerkamer te gaan, waar tegen negenen de dokter hem wachtte, vroeg hem het meisje zelve te komen luisteren. Zij vroeg het vluchtig, maar niet on-lief.

Toen dien tweeden Kerstavond Francesco binnenkwam, waren zij al aan het spelen, - een druk gestrijk van dubbelnoten op een niet minder druk piano-geweld.

De Signora Carobbi, geprikkeld blijkbaar door het verkeerde oogenblik van zijn komst, wees met gefronste wenkbrauwen en een stilte gebiedende vooruitsteking der lippen hem zijn stoel. De dokter, goedig, wuifde uit de verte.

Francesco zag den vioolspeler, een middelgrooten jongeman in een zwart pak en met glimmend zwarte haren. Maar hoe mooi, dezen avond, was Ilda in haar zeegroen-zijden kleedje,

van meerblauwe weerschijnen doorvloeid; langs haar zachtblanken nek liep een dartel uitsprietend kanten kraagje; daarboven schemerde, in het gouden kaarslicht, het heerlijk blond van haar gebogen hoofd.

Als het stuk uit was, keek de vreemde om, vroeg aan zijn tante: ‘Aha, het jongemensch, waarover u sprak met Paschen?’ en gaf dan Francesco een terloopsche hand. Hij richtte niet verder het woord tot hem.

Francesco hield zich bescheiden terug. Toch had hij gezien, dat de violist bijna geen vest aanhad, zoo groot was de opening van geplooid en gesteven wit; en dat hij een soort zwart gelakte pantoffels droeg en vlamroode zijden kousen. Ook tusschen vest en overhemd stak een vlamrood zijden doekje.

‘Gelukkig dat het hier geen Milaneesche concert-zaal is’, lachte de Signora, maar het klonk geërgerd, ‘anders hadt je de deur dicht gevonden, tot het stuk uit was!’

‘Jij was niet te laat, hoor!’ maakte de dokter goed, ‘alleen had het jeugdige muziekvuur geen tijd om te wachten. Maar stel je gerust, het voornaamste moet nog komen, niewaar, Guido?’

De neef had alreeds den strijkstok geheven.

‘Het Concert van Mendelssohn’, fluisterde de Signora gewichtig.

Met een groote attentie luisterde Francesco toe; - het was mooi, zoo viool en piano samen, en het was verschrikkelijk moeilijk, wat de violist deed: ontelbare toontjes die heen en weer vlogen als een wervelwind en toch alle even zuiver klonken; toen kwam er een aardig wijsje tusschendoor gestreken, en telkens nam de piano dat over. Wat speelde Ilda ook prachtig! Haar vaardigheid was nog veel grooter geworden, dat kon je wel hooren. Maar hij wist het niet, - als ze alleen speelde, had het hem wel eens meer ontroerd dan nu dit koortsachtig bedrijf van pianogehamer en snaren-driftigheid.

Toch merkte Francesco op, hoezeer bij dit samenspel een groote ernst het meisje bevangen had. Bij iedere rustpoos in de muziek had zij een verstandhoudelijken blik achterom naar den vioolspeler; hij, met zijn strijkstok, over haar schouder, tikte soms een paar plaatsen aan op het muziekblad, en zij, gedwee, knikte van ja, of lachte, even beschaamd. - Zou ze

daar een fout gemaakt hebben? dacht Francesco. Wat neemt zij alles goed op!... en ze is toch zelf zoo knap. Hij voelde een soort onbehagen bij die vertrouwelijkheid. Was het, omdat de neef, ondanks zijn mooie vioolspel, iets had, dat hem tegen stond? En waarom stond hij hem tegen? Omdat hij zich weinig van hem, Francesco, had aangetrokken? Hij had een bleek, bijna mooi gezicht en groen-grijze oogen met lange zwarte wimpers; maar zijn schoon gewelfde, bleekroode mond had iets onvriendelijks, en zijn bewegingen, op de zwartlakken pantoffeltjes, waren vrouwelijk zacht.

'Een muzikaal type', had de dokter eens gezegd.

Toen het Concert van Mendelssohn ten einde was, kwam de bewondering los, ernstig waardeerend die van den dokter, in veel superlatieven die van de Signora.

'Wat is kunst prachtig, niet Francesco?' spotte Ilda; maar het klonk hartelijker dan ooit te voren. Zij had een kleur van inspanning.

Francesco antwoordde niet, keek alleen terug haar aan, met een vermaakten glimlach vol verstandhouding van zich best te herinneren, waarop zij zinspeelde.

Van dat oogenblik was het of de neef opzettelijk niet meer naar hem omzag. - Wat heb ik hem misdreven? dacht de jongen in een pijnlijke verwondering.

En als ook de Signora, door velerlei in beslag genomen, zich niet met hem bezighield dien avond, en de dokter geheel bleek op te gaan in zijn muziekgenot, zette de jongen, wat verder af nog, zich stil te luisteren, het hoofd voorover.

Zij speelden nu een Rondò van Mozart. - Wat een liefelijke muziek was dit! En wat speelde de viool nu ànders! Luchtig klonk een liedje als vogelgezang. Hoe heerlijk zong het de viool, als met een levende stem! Nooit had Francesco vermoed, dat eenvoudige vroolijkheid zóó verheven kon zijn, van een zoo hemelsche lichtheid.

Hij zag op: de violist, die bij het drukke 'concert' zichtbaar acrobaten-toeren aan het verrichten was geweest, stond nu zeer stil, bleeker nog dan eerst, het hoofd geheven op den gerekten romp, de trotsche lippen in een vagen glimlach zacht gesloten.

En Francesco bemerkte, dat hier iets heel bizonders gebeurde: dit was niet meer dezelfde, hooghartige en wat ver-

wijfde jongeman; hier stond een, die gansch en al zichzelf vergeten had en leefde een hooger leven.

En Ilda, was zij niet nog mooier? Een blosje rond het tintelturend oog, de mond even open als dronk zij de muziek op haar adem in, zoo zat zij, het schemerblonde hoofd over het klavier genegen, geheel verzonken in dit goddelijk-pure samenspel.

De muziek zweeg. Alleen de Signora zei een woordje van lof. Guido, heel even, stemde zijn instrument over, boog zich tot Ilda:

'Nu de Marcia Turca'?

'Beethoven', zei de dokter voor zich heen.

Weer zulk een luchtig wijsje, maar rijker door het ruischend dansen der vlugge snaar-accoordjes... dan, als langs een laddertje van vreugde opgestegen, zette weer dezelfde broze, doorzichtige dans een eindje hooger in, tot hij verijlde in een sprankeling van enkele glasfijne fluit-toontjes, die fonkelden als de roode en groene dauwdruppen in grootvaders wijngaard...

In een stijgende verrukking hoorde Francesco het aan. Nu speelden zij weer een ander stuk. Ilda had zacht den titel achterom gezegd naar haar vader, - iets van 'La Follía'... Wat zat zij daar prachtig in haar wisselglanzend kleedje, groen en azuur als doorschijnend water! Wat zat zij daar prachtig als op een liefelijk eiland in de stroomen der muziek, die zij zelve opwekte en beheerschte, ja, als een tooverfee, - had hij dat niet gedacht van dien eersten middag af?

Zware klavier-accoorden klaterden, en eene stem zong aan, breed en donker, een streng bedwongen, hartstochtelijke klacht, die weenende verstierf... En aldoor bruischten de accoorden, het leek een nachtwoud van klanken, waar telkens de donkere stammen uiteenschoven op geheimzinnige verschieten, en zich weer sloten... Kleine, zoete haaltjes kweelden er als van een vogel die ontwaakt. Dan, aan één langaangehouden, schemer-diepen ondertoon vlijden zich, bij tusschenpoozen, in teêr accoordenspel, de minnelijke fluisteringen. Zalige zuchten zweefden er, teedere streelingen, heerlijke zangtonen, wonderzacht uitgehijgd, toontjes als een lichte lach, en toontjes als een snik.

En wilder werd de muziek, alsof plotselinge stormvlagen

alle bladeren van het woud aan het fladderen brachten. Dan vierde opnieuw zich de oude klacht al feller en hartstochtelijker uit, en altijd hartstochtelijker in schrijnende dubbelnoten, totdat ook die weer nederzwierven als een vlucht van moede vogels.

Eenzaam klaterde het klavier, het was de golfslag van een duister meer; doch de storm legde zich, de golfjes klotsten milder... En opeens gebeurde er iets wonderlijk eenvoudigs, dat alles anders maakte: met één accoord, inwendig herboren, werd, vàn treurig, de muziek tot één onbegrijpelijk geluk. In een grootsche vroolijkheid kabbelden de blauwe golven, en achter een langen, blinkenden triller stonden de guldene populieren te klapperen met hun loover. En weer kreet omhoog dezelfde stem, maar als verdwaasd van vreugde nu, stijgend door hel-lichte octaven-gangen, hooger, en weer hooger, en nòg hooger... tot eindelijk de opstuwende klankenstrengeling als op een ijlen bergtop stond, in één goud-witten jubeltoon omhoog geheven.

Gansch verloren in de muziek tuurde Francesco voor zich uit. Hij onderscheidde haar niet meer als een spel van samengaande tonen, hij zág haar, hij wás haar; zij was om hem en zij vervulde hem; zij droeg hem, zij wiegde hem, zij sloeg hem en zij zegende hem.

En nogmaals klotste het eenzame meer, en nogmaals verkalmden de golven in een zilveren vrede, want nogmaals, wonderbaarlijk, ontsloot zich de droefenis en opende zich op een goddelijke vroolijkheid. De populieren reikten hun guldene getril tot in den hemel, en de bergtoppen troonden rondom, blauw-wazig, met goud-witte gletschers gekroond. En er was een wilde opvaart van vreugde-dronkenen, die in een zalige werveling hooger stormden en hooger, totdat zij zich oplosten en verloren in de azuren stilte der eeuwigheid.

Opgenomen in de lichtende sfeer van zijn extaze staarde Francesco, staarde naar het teer-omglansde meisje, dat, de oogen stralend onder de gouden haren-wolk, opvoer in deze woeste vreugde.

Het was of zij te paard zat, een galoppeerend blauw-wit paard, dat steigerde tot in alle hemelen, en dat hij volgde in een ademloozen rit.

En het was heel vreemd, want in zijn verbeelding was de

vioolmuziek de vervolgende ruiter, en die ruiter was hijzelf.

II.

De drijfriemen woedden met zwiepend gezoef boven de hoofden, en Francesco stond bij de boor-machine. De witte metaal-schilfertjes flinterden uit het grooter en grooter rondend gaatje in den ijzeren klamp, dien hij aan het bewerken was. Hij hield op, paste het schroefje, of de goede afmeting was bereikt...

Hij hoorde nog de muziek van den vorigen avond, hij hoorde ze heviger weer hier, onder het gesuis en het geronk van drijfriemen en machines. - Hoe had hij toch vroeger een doedelzak zoo prachtig gevonden? Wat was een doedelzak bij deze duizelingwekkende opvaarten van klankvervoering? Hij zag Ilda zitten als in een droom, gebogen over de toetsen die hun lichtgloed opschenen in haar gelaat, de oogen turend binnen een heeten blos, en de guldene vlokjes die wiegden aan haar wangen... Zoo, blond, in de vervloeiende zijde van haar kleedje, zag hij haar zitten als binnen een prieel, het zoet en beschermend prieel van zijn bewondering.

Het gaatje was nog te klein. Weer begon het fijn-wit metaalgesplinter, wijder uitrondend in het zwarte ijzer de kleine, blanke opening. Dan paste hij opnieuw...

- Hoe was hij er toch bij gekomen, dat zij te paard zat, en dat hijzelf ook te paard zat en haar achtervolgde in de wild omhoogjagende vioolmuziek? Wat voelde hij voor een mateloos verlangen, dat geen naam had en geen zin?

Een schaterend gelach klonk op.

Raffaëlin, een jonge bankwerker die langs kwam, wenkte met het hoofd zijn kant uit:

‘Hij denkt erover, of hij óók niet voor dokter zal gaan studeeren...’

Een nieuw gelach ging op.

Francesco keek verbaasd om zich heen.

‘Gerust, een schroef en een gaatje hooren in elkaar’, riep Fripa, de smidsleerling, een bleeke, brutale slungel, die op Gherardo leek en wiens hatende jaloerschheid Francesco altijd had gevoeld.

‘Ja, zeker’, grinnikte Raffaëlin, ‘'t is om jou dat we

lachen! Dacht je, dat we niet allang in de gaten hadden, dat je gedurig bij dat rijke volk over de vloer ligt? Al zoo vaak hebben ze je 's avonds bij Carobbi zien uitkomen...!'

De anderen schreeuwden er tusschendoor:

''k Wist niet, dat die 's avonds ook spreekuur hield!'

'Wat voor ziekte moet je daar wel gaan biechten in donker?'

'Ziekte?' gnuifde Fripa weer, en zijn zwart-besmeurde, bleeke trekken lachten verlekkerd, 'een fijn blommetje, dat daar te besnuffelen valt...!'

'Wàt? - Wat meen je?' stotterde Francesco. Een heete bloedgolf vloog hem naar den kop.

'Geef ze mij ook eris voor een avond!' sarde met een gemeenen ooglonk Fripa nog door.

En plotseling sloeg een roode woede door Francesco heen, een woeste drift om niets-ontziend erop los te beuken, te verpletteren, te vernietigen in den blinde weg. Zijn klamp gooide hij over de tafel, en met een moorddadige felheid sprong hij plotseling den spotter te lijf, zijn vuisten rammeiend in diens gezicht.

De ander gaf een rauwen schreeuw, week uit, stelde zich te weer. Het bloed tappelde langs zijn verwrongen, zwarte tronie. Met een krijschenden vloek stortte hij zich op zijn aanvaller.

Een stomp in zijn borst benam Francesco den adem; een brandende kaakslag volgde, die bonkte door zijn hersens. Hij duizelde, tuimelde opzij, terwijl nog juist de bebloede knoken van den ander hem langs de kin schampten.

Polti, de meester-smid, die op een afstand had staan kijken, schoot toe, stootte hardhandig Fripa achteruit: - de stommelingen... ze zouden waarachtig mekaar een ongeluk slaan...! Met nog een tweeden duw tusschen de schouders zond hij den leerling naar zijn aambeeld terug.

Francesco kwam overeind. De anderen dropen af.

'Vooruit!' zei Polti, 'vooruit!' en schudde hem door elkaar, toen hij zag, dat de jongen wit wegtrok om den mond, - 'zeg eens! geen malligheden... Zoo'n bliksemsche heethoofd!'

Die kordaatheid bracht Francesco tot bezinning.

'Was me dat een giftig erop inhakken', zei de smid nog,

‘ik zou 't je nooit hebben aangezien... jou bliksem!’

Francesco, geroerd door die ruwe goedheid, wou zich verontschuldigen, maar de ander zei:

‘Laat maar... 'k Weet er alles van. Ze kletsen al zoo lang... 't Steekt ze de oogen uit, dat je bij menschen van een voornamer slag komt... Ze schelden je een bourgeois, een verrader... Maar ze begrijpen hun eigen socialisme niet.. Waarom zou een werkman niet omgaan met een dokter, als ze mekaar bevallen...? Da's nou juist waar we heenmoeten!’

‘We praten nog wel eris samen’, besloot hij, ‘ga maar gauw aan je werk; je hebt je machine niet eens uitgeschakeld.’

Francesco, knikkend nog in zijn knieën, zocht zijn klamp weer op, deed opnieuw, aan zijn electrische boor, de witte flintertjes wegsplinteren uit het zwarte ijzer. Hij beefde nog door heel zijn lichaam; hij begreep niet, wat er met hem gebeurd was. Waarom was hij zóó woedend geworden, omdat ze Ilda een bloemetje hadden genoemd? En wat had de ellendeling daarna van Ilda gezegd? - Dat hij... dat Ilda... wat eigenlijk? Met een felle pijn ging die vooronderstelling door hem heen, dat hij en Ilda... Hij rukte met zijn schouders, als om de aanraking van Fripa's geilen geest van zich af te schudden.

Maar onbarmhartig, als een wijde wonde, was daar de waarheid in hem opengegaan: dat hij Ilda liefhad, dat hij haar liefhad met een schrijnende liefde, die nooit een doel zou hebben.

III.

Na dien morgen begon Francesco het dagboek, dat spreken zou van zijn moeilijkste maanden in Malescia; het dagboek van deze felle, ijle en nimmer vervulbare liefde.

‘Ilda, o Ilda, zonder het te weten heb je bezit genomen van mijn ziel, en ik, nog niet je dartele voetjes zal ik ooit beroeren mogen, en zelfs je zoete náám is een verboden vrucht aan mijn rampzalige mond, voor altijd.

Waarom heeft dit wreede vuur op eenmaal om mij heen gegrepen, en nergens is een uitweg? Ik heb je lief, ik heb je lief, en ik zal de marteling van die liefde tot in alle eeuwigheid verduren moeten.

Verduren móeten? Alsof ik haar niet zégende, die marteling, die mijn hart verrukt!
Begenadigd ik, te mogen liefhebben zoo fel en zoo wild, om het geluk van de liefde alléén.'

'Nooit zal je voor mij zijn, mijn arme kind. - O, niet denken aan dien bleeken, trotschen mond, die jou roode lippen nemen zal.
Heb ik dáárom altijd onthouden je vaders woorden, hoe lang al geleden, over den Tasso van den Duitschen dichter Goethe: dat een man zijn verbeelding moet weten te beteugelen en zijn hartstochten te beheerschen?'

Dan dacht hij ook met verschrikking terug aan dien morgen op de werkplaats, die aan hemzelf zijn liefde had onthuld.
'Het is niet *mijn* verdienste geweest', schreef hij, 'dat ik hem niet heb doodgeslagen. Ik had hem kunnen vermoorden, om Haar. - Er huist een lage geest in dien jongen; maar welke dierlijke driften dreigen niet in mijn eigen wezen?
Het ergste is, dat ik er mij niet voor schaam, integendeel, dat ik eerder een zekere voldoening voel over het gebeurde. En toch had ik een moordenaar kunnen zijn.
Ondoorgrondelijk en beangstigend zijn de tegenstrijdigheden der natuur. De beestelijke moordlust die mij aangreep, kwam onmiddellijk voort uit de heiligste vervoeringen van mijn ziel. Vlak naast het hoogste ligt in den menschelijken geest het laagste.'

'O edele roofvogel, moorddadige arend! Naast hem is verachtelijk de gier, die toch slechts op het levenlooze aast; de gier met zijn kale hoofd en zijn gemeene tronie van uitzuiger, van gierigaard.
Maar welk een kop heeft de adelaar! Kop vol adel en kracht. Bezielde kop met het visioenaire oog!
O, wreede vogel, grootsch in liefde-trouw.'

'Waarom werd haar gezichtje zoo klein, zoo angstig, toen ik daarvan eenmaal vertelde? Waarom verbleekte ze en fladderde een schuwe gedachte achter haar lieve, prachtige oogen?
O teer en overmoedig kind, waarin was je zoo hulpeloos

verward, dat je bloosde door je bleekheid heen en lachte, zoo vreemd als ik je nooit meer lachen zag?

O, mocht ik over je waken, mijn leven lang.'

'Ik voel heel goed, dat de oude Polti geen gelijk had. Zooals de Signora mij dikwijls ontving, was dat eigenlijk wel zoo eervol?

En nu verteert mij deze liefde. Is het een straf? Ilda, aan je zachte, fluweel-geschoeide voetjes leg ik mijn afgemarteld hoofd, en je vermoedt het zelfs niet. Wat ben ik jou, die mijn alles zijt?'

'Ik behóef je niets te wezen, neen, ik wíl je niets wezen. Jij bent niet voor mij, ik weet het. Maar ik ben voor jou, voor altijd, - een nuttelooze offervlam, die zelfs niet begeert te worden gezien.

Want het offer dat gezien wil worden, is misschien niet nutteloos, maar wel waardeloos.

Ik wil verbranden voor jou, en verbrandende juichen in de smarten mijner liefde, gelijk de martelaren juichten in hunne smarten voor het geloof.

Verbranden wil ik in de onzichtbare vlammen, en hunne eeuwige schroeiing zal de zaligheid zijn van mijn onsterfelijk hart.

Verbranden wil ik in de wijde eenzaamheid, waar niemand de kreten mijner verrukking hoort.

Want mijn nuttelooze liefde is de schoonste liefde, de liefde die de ziel bevrijdt, omdat zij vrij is van alle zelfzucht.'

'"Waarom hebben we je in geen veertien dagen gezien?" vroeg de Signora. En zij:

Voor de muziek op hol geslagen, nietwaar Francesco?'

O, extatische rit tot in alle hemelen! - en 'op hol geslagen Francesco -'

'Ik was in de bergen, aan een wilden stroom. En ik zag, dat aan den overkant het water vele meters hóóger tegen de rotsen opsloeg dan aan mijn kant. Doch toen ik om mij heen keek, stond ik al middenin de stortvloeden, er was geen ontkomen aan.

Toch voelde ik in 't geheel geen angst, want ik wist mij in een hooger staat.

En er waren verheven paarden in glanzende sluiergewaden, die steigerden en smachtend zongen als woudhorens, en dan knielden, en zich weer hieven.

En toen kwam ik in een bosch aan een steile berghelling, er hing een tooverachtig licht, en de fluweelen mosgrond was vol zilverachtige kelken. Daar zag ik Ilda zitten, met groote oogen starende voor zich heen... Stil stond ik naar haar te kijken, de liefde jubelde op tot mijn keel.

Voorzichtig tusschen de kelken door stapte ik naderbij. Doch nu was zij veel kleiner geworden en had een blauwe schort aan.

Toen werd ik mij bewust dat ik droomde en ik ontwaakte.'

'Vlak voor ik opstond, vanmorgen, viel ik nog even in slaap en droomde een langen, langen droom, een eindeloos verdwalen in een huis van enkel latjes, het leek wel een oneindig groote kooi; ik ging trapjes op en trapjes af, en er was geen uitweg; tot ik eindelijk buiten kwam en op de poort zag staan: Casa di Beatrice. Toen ging ik het huis weer in, maar het was enkel een poort; erachter was een heuvelland, en ik wandelde er een langzaam stijgenden weg onder bloeiende bloesemboomen... Er was een meidoornhaag langs den kant der helling, want ik mocht niet worden gezien.

Het was een droom, *die uren duurde.* En toen ik wakker werd en op mijn horloge keek, waren het *drie minuten.*

Ik heb vroeger wel eens gedacht, dat de ruimte niet bestaan kon. *Is de tijd een werkelijkheid?*

O Ilda, ik wil je beminnen, niet voor allen tijd, maar buiten allen tijd, waar alle wanen vallen, in de eeuwigheid, vurig en puur als een dauwdrop.'

***

Francesco, in die weken, had de grootste moeite, telkens opnieuw uit deze hooge ziels-spanning tot de dagelijksche gewoonheden terug te keeren. Zijn werk vermoeide hem meer dan anders, en met een diepen schrik dacht hij aan het oogenblik van een volgende ontmoeting. Hij vermeed zooveel mogelijk het gezelschap van de Signora en de Signorina

Carobbi. De afstand en de koelheid die hem van Ilda scheidden, maakten tè gerekt de foltering zijner liefde, vooral toen het meisje de zachte ingetogenheid van omstreeks Kerstmis gaandeweg weer aflei voor haar oude spotzieke luimen. De Signora docht hem soms wel wat geraakt, dat hij minder gretig dan vroeger leek te komen; dan weer was zij plotseling dubbel beminnelijk.

Maar zijn Donderdagavonden bij den dokter sloeg hij nooit over, en die verheugde zich niet weinig, dat de intellectueele belangstelling het toch in den jongen won. Dikwijls had hij het zich verweten, Francesco ooit beneden gehaald te hebben, waar die het scheeve zijner positie maar niet scheen te voelen. Ook had hij zich wel eens bezorgd gemaakt, niet voor zijn dochter - die bleek de muziek en het huwelijk voorgoed te willen verbinden - maar voor den jongen zelf, die daar maar avonden lang in een *schijnbare* intimiteit tegenover zoo'n bloeiend kind werd gezet. Een tijdlang, toen Ilda in Milaan was, sprak hij in zijn argeloosheid over niet ànders dan over ‘de Signorina’... Later had Francesco's verstandigheid hem weer gerustgesteld; en nu hij opnieuw voornamelijk bij hem boven kwam, zorgde de dokter, zooveel hij kon, op het bepaalde uur thuis te zijn.

Wel vond hij den jongen vaak opmerkelijk stil... Doch die ‘jongen’, zei hij zich, begon een man te worden; en dat de jongensachtige leergierigheid van eertijds, bij dit prachtige type, tot een peinzenden ernst rijpte, was ook eigenlijk geen wonder...

Tot hij op een avond de geïnspireerde vonk weer zag in die lichtbruine oogen onder het rankgewelfde voorhoofd... Hij doorgrondde niet volkomen, waarom wat hij vertelde hem zóó getroffen had...

In zijn dagboek schreef Francesco:

‘Vanavond verklaarde de dokter mij de functie der witte bloedlichaampjes; dat zijn cellen van protoplasma, de oerstof, die het Leven herbergt. Langzaam, langs de wanden der bloedvaten, bewegen zij zich zoekend voort, totdat ze zich zachtjes erdoorheen wringen, om dan te zwerven door de spierweefsels, op wacht naar hetgeen er van hen geëischt zal worden. Wat cel er ook afsterft, een roode bloedcel, of een

slijmvlies-cel, of een beencel, zij, aanstonds, vervormen zich tot juist zoo eene als verloren ging en stellen zich in de plaats. Loopt het lichaam een wond op, het bloed stroomt toe en de witte bloedcellen vervangen en reconstrueeren de vernietigde huidstructuur.

De wetenschap vindt dit alles... heel interessant, maar vanzelfsprekend. - In waarheid is het een wonder! Het is een openbaring! Want die witte bloedcellen zijn dus *bezield;* zij denken, zij overleggen, zij oordeelen; zij kennen de teêrste en raadselachtigste processen, waarvan de mensch-zelf geen begrip heeft; zij voeren gedaante-verwisselingen uit, die alle magie te boven gaan. In velerlei gevallen, met gansche reddende scharen tegelijk, schieten zij te hulp, stelpen het gevaar, en gaan soms zelve te gronde in de te wijde bres. Millioenen, elken dag, ons heele lichaam door, beginnen nieuwe herstellings- en opbouwingswerken. Zij weten waar zij heen moeten, zij weten wat zij doen moeten, zij weten hoe zij zich te vervormen hebben - en wij, wij weten niets van dat alles. Wij leven boven al die teêre geheimenissen uit, met onze niets-vermoedende, verwaande, blinde hersens, - en ondertusschen waakt en werkt zonder ophouden, in die millioenen cellen van het bezielde protoplasma, een intelligentie, die alle de geheimste behoeften van ons leven doorgrondt.

Is het niet nog een grooter wonder dan het toch al zoo onbevatbare van den geest, die in elk zaadje ligt en weet wat het worden gaat en welke allerfijnste werkingen het daartoe verrichten moet?

‘Somber en wreed is de schepping, in stand gehouden, en alleen in stand te houden, door den onderlingen moord aller levende wezens. En somber en wreed is een Schepper, die haar aldus voor alle eeuwigheid schiep, en die niet slechts als een tragische noodzaak van zelfbehoud dien moord toeliet, maar dien uitdacht met wellust, op duizenderlei wijze, vol list en monsterlijke verfijning.

Sinds jaren weet ik het, en ik kan het niet anders zien. Het is zoo, onontkenbaar.

En ziedaar, binnen in mijn eigen lichaam, even onontkenbaar, een Geest van onbegrijpelijke macht en onbe-

grijpelijke nederigheid, die ongeweten, ongedankt, met een nooit bezwijkende trouw mijn bloed en mijn leven doordringt en verzorgt en behoedt.

Wie zijt Gij? Wie zijt Gij, die zoo zacht aanklopt, binnen in mij, aan mijn hart?

O Kracht vol diepste wijsheid *en vol dienende liefde,* zijt gij God?

En zijt Gij dan dezelfde God, die deze jammerlijke wereld zoo gruwelijk hebt bedacht en zoo gruwelijk hebt doorgezet?

O, zeg het toch, wie zijt Gij, o Gij stille, onbegrijpelijke Weldoener binnen in mij, terwijl ik buiten mij alleen de wreede Macht der Duisternis heerschen zie?

'Is een wereld duister, waar de liefde leeft?

O Ilda, zeg jíj het mij, wat is dit zachte en almachtige Leven, dat ons doortintelt en uit ons breekt en laait als een bleeke vlammengloed tegen de zwarte afgronden der schepping?'

'Dikwijls hoor ik haar spelen in mijn verbeelding, en het is vreemd, altijd zit ik onder mijn baldakijn-rots boven de aanlegplaats van Trebiano, en tuur uit in den avond.

En altijd ook zie ik haar op haar lichtende eiland midden in de fonkelende stroomen der muziek, en op dat eiland staan hooge, trillende populieren.

O, het geluk van haar te mogen liefhebben, zoo, in dat goudige licht over haar teêre, blonde hoofd...'

***

Eén kleine gebeurtenis, in de Maartmaand van dat jaar, vermeldt zijn dagboek niet.

Om niet opvallend weg te blijven, ging hij soms even naar binnen, des Donderdagsavonds, een kwartiertje vóór de dokter hem wachtte.

Francesco opende de deur; hij schrok. - Ilda was alleen in de kamer...

Ze zat in den canapé-hoek bij de staande lamp, en wees met een schertsende hoffelijkheid hem den stoel tegenover haar.

Zijn hart hamerde, toen hij daar in dat intieme licht vlakbij

haar was, alleen. Zij zag neer op haar borduurwerk; hoe prachtig was haar gezichtje boven dat zoele paars fluweel! Hij had haar nog nooit zóó mooi gezien: haar lief-rond voorhoofd ivoorblank en haar heerlijke wangen zacht aangegloeid onder den glans van haar grijze tuur-oogen. Soms keek zij als toevallig naar hem heen.

- Mijn God, wat hield hij van haar! Wat hield hij van haar! Het was om gek te worden!... Als hij zich nu eens plotseling voor haar neergooide, en haar alles zei, en zij zag het in zijn gezicht, hóe lief hij haar had...

- Maar nee, nee, wat bezielde hem? Werd hij krankzinnig? Hij wist toch maar al te goed... En hij wist toch immers óók...

Hij boog het hoofd. Zwijgend zat hij een tijd en zag vóór zich op den grond de vergulde hertepootjes van lang geleden, dien eersten middag. Smartelijk glimlachte hij.

'Wat is die jongen stíl tegenwoordig!' lachte eensklaps Ilda, 'je zou bijna zeggen, dat hij verliefd was...'

Het was of Francesco een schot kreeg in het hart. Ontsteld keek hij op, en even zag zij hem aan van terzij met fel-behaagzieke, spottende oogen.

Toen kierde de deur, en zacht en geheimzinnig gleed binnen de wit-gepelsde kat. Een oogenblik later kwam de Signora.

'Kom', zei hij schor 'ik moet naar den dokter'.

In een groote verwarring klom hij de trappen op. - Wat wàs dat daarnet? Had Ilda begrepen? Maar als zij begrepen had, kon zij hem dan zóó uitdagen? Dat was toch niet mogelijk? - Of was het wèl mogelijk? Hij zag weer dien even lokkenden en dan vermaakten glimp in haar lichtende oogen...

Sinds dien avond kwam hij nog schaarser, beneden.

Hij schreef ook schaarser in zijn dagboek. De herinnering aan dien blik kwelde hem zonder ophouden.

Eindelijk herwon hij zichzelven in de verheerlijking zijner liefde.

'Zij is nog zoo jong en zoo luchtig van geest. Zij dartelt maar wat door het leven, en denkt niet zoo nauw bij haar daden na.

Maar haar ziel is diep en mooi. Ik wachtte op de kamer

van den dokter; ik zei aan de meid, niet te willen storen, binnen. Zij speelde piano.

Zij speelde een stuk, dat zij vroeger vaak speelde, en ook dien eersten avond; het doet denken aan een doedelzak.

Wat een wilde vreugde weer boven die dreunende somberheid... Hoe prachtig speelde zij het!

O, zij is anders dan zij soms schijnt'.

'De Liefde, die al mijn cellen doorstroomt, heeft haar jubelenden bloei achter mijn aanbiddende oogen, al worden die ook door tranen verschroeid.

Vanuit mijn avondlijke droomgrot, vanonder de zware schaduw mijner hersens, tuur ik uit naar mijn blonde, mijn blijde kind, - en wie kent een feller geluk dan ik, die staar in het verblindende licht mijner liefde?'

Dit was het laatste, dat hij schreef.

***

Op een Zondagmorgen, tegen negenen, kwam de portier van het hospitaal den winkel binnen met de boodschap, of Signor Francesco de vriendelijkheid wilde hebben, bij de Signora Carobbi te komen.

't Was een warme lentedag. De Signora en de Signorina zaten in den tuin, op het grintveld onder den grooten plataan, die tusschen zijn beginnende, zon-doorschenen bladeren, vol aardbei-roode, ronde vruchtjes hing. Ze waren samen bezig aan een tafel, overwolkt met een ijle, blanke stof. Francesco, komende uit de achter-vestibule, zag het meisje opstaan en lichtelijk over het tafelblad gebogen, twee banen tegen elkaar uitmeten. Zij droeg een hel pompadour morgenkleedje, puntvormig laag uitgesneden in den nek, waaruit het opgestoken haar als een blonde golf omhoogstoeide.

Een heete vreugde, als de dronkenschap van een fellen wijn, laaide den jongen naar de oogen.

'Francesco!' riep de Signora, 'kom eens gauw... we hebben je noodig...!'

Het meisje keerde zich om en leek hem met haar tintelende oogen te wenken.

'Hier ben ik al!' riep Francesco in een plotselinge licht-

zinnige vreugde terug, groette dan met een uitgelaten buiging en een zwierigen zwaai van zijn hoed.

Een enkele maal, toeschietelijk, stak de Signora hem de slanke, beringde vingers toe. Ditmaal deden zij het alle twee.

‘Dat heerschap kun je tegenwoordig niet anders dan met beleefde boodschappen en briefjes bij zijn kladden krijgen...’, plaagde de Signora.

Francesco voelde in zijn ruwe knuist eerst de als een kleinood zoo fijne, koele hand van de moeder; dan, het bloed gonzend in zijn ooren, de warmere en bijna nòg zachtere van het meisje.

De Signora sloeg haar waaier toe en zei haastig: ‘Luister eens, Francesco, morgen middag, véél eerder dan wij dachten, komt onze neef Guido hier. En nu moet jij ons een groot plezier doen... Herinner je je nog, hoe hij de vorige maal bij kaarslicht moest staan spelen? Daarom wilden we hem verrassen met een electrisch lampje, op die étagère, waarnaast hij zijn vioolstandaard altijd zet, opzij van de piano...’

‘Ik heb juist gister het lampje meegebracht uit Verona’, zei het meisje, ‘een heel mooi... zoo een met matglazen pijpjes rondom, die al het licht doorlaten, en je hebt er toch geen last van...’ Zij scheen zeer verheugd over haar aankoop.

‘En nu wou u, dat ik een stopcontact maakte’, zei Francesco.

‘Ja, en dadelijk, van middag nog... dat is het’, drong heftig Ilda aan. ‘Hij komt morgen tegen tweeën... en wij moeten er eerst zelf van avond het effect van zien... 't Moet heusch van daag gebeuren!’

‘Vandaag... 't Is Zondagmorgen... dat zal niet gaan’, haperde de jongen.

‘Kom, Francesco’, zei de Signora ongeloovig.

‘Ik heb geen materiaal voor een stopcontact... en met den Zondag is de werkplaats gesloten...’

‘Lieve hemel’, zei Ilda ongeduldig, ‘heb je zelf dan geen materiaal voor een stopcontact?... Ik heb er nu eenmaal mijn hart op gezet, dat het morgenmiddag klaar zou wezen...’

‘Francesco-lief’, zei de Signora, en nogmaals lei ze haar hand op zijn arm.

‘Maar...’ wou Francesco nog tegenwerpen, opstandig,

dat men zoo halsstarrig het onmogelijke van hem begeerde.

'Hij is jaloersch, dat ik voor Guido een zoo mooi lampje heb gekocht', lachte overmoedig opeens het meisje.

'Ilda!' waarschuwde de Signora, en in haar toon lag: nu geen *te* groote familiariteiten...

Francesco werd vuurrood. Het 'Francesco-lief' eerst, de vooronderstelde jaloerschheid, en de hooghartige wegwerping daarvan, brachten hem in een groote beroering.

Tegelijkertijd dacht hij: Zie je nu wel, dat het onnadenkende dartelheid was laatst? God! wat is ze mooi, en wat is ze lief... Wat kan ze hartstochtelijk voor iets opkomen, om een ander een plezier te doen. Toch voelde hij ook haar verwendheid van rijk meisje, dat elke gril nu eenmaal ingewilligd *wil* hebben.

Ze stonden met hun drieën rond de tafel vol wolkig-blanke repen en banen, een teêre, doorzichtig-witte zij met kleine lila figuurtjes erin.

'Goed', zei de jongen opeens, kortaf, 'ik zal het doen. Morgenochtend om vijf uur ben ik hier... kan ik dan in den salon terecht?'

Ilda klapte in de handen! Zij vroeg niet, of de werkplaats dan weer wèl openging, of hoe hij anders aan het materiaal kwam.

'Braaf zoo, Francesco! braaf zoo!' lachte ze. 'Je belooft het? Daar kan ik dan gerust op gaan slapen? Dank je wel! Als ik morgenochtend wakker word, is alles klaar! Ik zal een rondje op den muur teekenen, waar het contact moet komen... Zal je 't netjes doen?... Wat zál Guido het aardig vinden... Wat zal hij kijken!'

Haar oogen blonken van voldaanheid. Even keek ze naar Francesco met een glimp van spottend medelijden over haar gemakkelijken triomf; doch Francesco zag voor zich neer. Zonder dan veel meer op hem te letten, ging zij door met het aaneenrijgen van de banen dunne zijigheid.

'Zou dat een japonnetje voor haar zelf worden?' dacht de jongen gretig. 'Wat zal ze er prachtig in uitzien!... Zou ze het willen aantrekken ter eere van haar neef?... Zouden ze weer muziek maken samen?...' Zijn hart neep ineen.

- Ze repten geen woord van dat hij ook zou komen luisteren... Goed maar, hij zou tòch niet gekomen zijn. Alleen,

het contact, dat zou hij maken; al moest hij ook het koord en alles uit oom Tito's eetkamer wegbreken, maken zóu hij het... Terwijl ze sliep...

Wat zou ze engelachtig zijn in haar slaap... 't Was voor het eerst dat hij aan haar dacht, slapende. Een geweldige verteedering doorgutste hem.

Dien middag, in een diepe wanhoop, zwierf hij door de bosschen achter de heide van 'il Plusc'.

- Waarom nam hij toch niet het eene, heldhaftige besluit, dat hem te nemen overbleef: nooit meer daar komen -? Het kon immers zóó niet doorgaan? Ze zouden eindigen met zijn liefde te merken, en was er ondragelijker smaad denkbaar? Hij zag de minachtende verontwaardiging der Signora, het pijnlijk-getroffen gezicht van den dokter, dat hij zóó zijn vertrouwen beantwoord had.

- En toch, dacht hij één verdwaasd-oproerig oogenblik, - en toch, met een stalen wil zou je je kunnen opwerken... een meisje kon je veroveren... je kon je toch tot haar gelijke maken...

- Gekheid... Ilda!... Zij was immers veel te fijn, te ànders was zij dan hij, en altijd zou zij dat blijven. En zij hield immers van haar neef... Maar niettemin, dat: 'Braaf zoo, Francesco!... braaf zoo, goeie lobbes van een Francesco!' - het sták hem naar het hart.

Dan dacht hij: - Zij kon toch niet helpen, dat hij wel gek leek! Zij was een engel, een zorgeloos, blij kind, dat nog niet anders wist dan van moois en vroolijks. Ook haar liefde was enkel vroolijkheid en voortvarendheid, - hoe aanbiddellijk-lief was zij van argeloos levensvertrouwen! O schat, schát dat ze was...

Door de zonnige lentebosschen zwierf hij en dacht dat deze droeve liefde hem voor zijn leven gegeven was. In een diepe zelfvernietiging deed hij afstand van alle daadwerkelijk geluk.

Hij herinnerde zich zijn droom: het bloeiende lentelandschap, *waar hij niet gezien mocht worden,* en op de poort ertoe stond: 'Casa di Beatrice'... Wàs zij niet als Beatrice, zoo fier en zoo fijn, een verre genade voor zijn oogen?

Tegen zevenen kwam hij in Malescia terug, maar naar huis gaan, zitten eten onder het eigengereide gepraat daar, het was

hem niet mogelijk. Hij had trouwens gezegd, dat hij misschien niet aan het eten zijn zou.

Hij dronk een koffie met biscotti in het café, waar hij eens met Uberto gezeten had, liep dan zoo ver hij kon langs het meer en toefde er op een bank, tot de schemering viel.

Zijn besluit stond vast; hij mocht en hij kon niet langer bij de Carobbi's komen, - wàt zij er dan van denken wilden.

Alleen - hoe, hij wist het nog niet - het stopcontact zou er morgen zijn. Beneden haar lieve, slapende hoofd zou hij, in den vroegen ochtend, die verrassing bereiden voor haar lief, - en dan zou hij deze wreede, heerlijke kamer nimmer meer betreden.

IV.

De Signora Carobbi, sinds jaren, had een wensch: een boottochtje naar Porto San Salvi, een wandeling naar het bosch van den heremiet, en een pic-nic daar. Doch zoo'n pic-nic bracht ook wel allerlei moeilijkheden mee... Er was nooit van gekomen.

Dezen heerlijken vroegzomer echter had de oude lust haar opnieuw beslopen. - Als zij Francesco eens meevroeg... Dat heerschap deed wel wat vreemd den laatsten tijd, maar kom, 't was een fatsoenlijke jongen, een héél fatsoenlijke jongen... En mocht Ilda dan wat àl te mooi soms zijn voor zijn jeugdig hart, wel, zoo diep ging dat niet, en de jongen wist trouwens veel te goed zijn plaats. - Er waren ook twee logeetjes bij de Signora Vannini, ietwat rustieke meisjes; die kon zij meteen een vriendelijkheid aandoen.

‘Een pic-nic met jullie? Ik ben er tegen’, had de dokter zich formeel verzet. ‘En 't zal ook zeker wel niet enkel voor zijn plezier zijn, dat hij mee moet...’

Ilda had de schouders opgehaald. - 't Was toch ook niet voor zijn verdriet... maar nu ja... natuurlijk...

‘De arme bliksem!’ zei de dokter.

‘W i j zijn anders niet begonnen, hem hier in huis te brengen...’, verweerde zich, zachtzinnig doch weinig logisch, de Signora.

De dokter, op zijn beurt, trok de schouders op. Hij had

het alweer begrepen, - van 't oogenblik, dat er onbegrip werd voorgewend, kon hij wel zwijgen. En wat hij precies dacht, dat wou hij niet uitspreken. Hij zei alleen nog:

'M i j n bedoeling is geweest, hem met wat muziek zoo nu en dan een prettig uur te bezorgen. Maar bijna van den aanvang af hebben jullie hem aangehaald, hem gebruikt en misbruik van hem gemaakt, en hem dan weer als oud vuil laten liggen. Als het den jongen slecht bekomt, is het zeker zijn schuld niet... En jullie weten te goed, dat wat er ook ooit met hem zijn zou, je op zijn loyaliteit kunt rekenen...?'

'Arme bliksem', zei hij nog achterna.

'Insinueer zooiets eens, als Guido erbij is, papa!' lachte Ilda.

'Zwijg!' zei de dokter boos. En vergoêlijkend: 'Je praat nog als een kind. Maar...' Hij voltooide zijn zin niet. Hij viel nooit openlijk zijn vrouw aan. 't Leidde toch tot niets. En hij had het ook te druk, om zich meer dan noodig met onaangename dingen in te laten.

Toen Francesco, op zijn bedankbriefje voor de uitnoodiging, opnieuw een irisgeurige kaart van de Signora kreeg: als hij dezen Zondag verhinderd was, dan zouden zij het een week uitstellen, het was zoo prettig als hij meeging, hij had ook zoo prachtig dat stopcontact gemaakt, en hoe dapper van hem, daarmee dien izegrim van een Pandolfi te gaan lastig vallen, - toen verwon hem opeens de schoone zwakheid: voor éénmaal, voor één laatste, allerlaatste keer zou hij dan nog afwijken van zijn besluit; in nog één dronkenschap zou hij zich bedrinken aan de bedwelming van haar aanschijn, één laatsten, langen, zaligen dag!

En dien Zondagmorgen, lang vóór den tijd al, stond hij te wachten op de boot van zeven-uur-twintig. Hij bewaakte twee groote korven en een rol met plaids, door de meiden gebracht. Dan zag hij het eerste gezelschap komen, de twee vreemde jonge meisjes en een oudere dame, beladen alle drie met shawls en wollen manteltjes tegen de frischte van den zoo vroegen watertocht. En van de andere zijde, twee fijne silhouetten aan het ijle ochtend-blauw, daar kwamen de Signora Carobbi en de Signorina Ilda aan! Wat waren ze sierlijk in haar eenvoudige sportpakjes, bijna zusters, zoo op een af-

stand... Ruchtig en vroolijk was de ontmoeting over en weer; de bel luidde: de boot schoof nader. Men ging scheep.

Met hun zessen zaten zij dan onder het lustig flapperende zeil; de wind was vol prikkelende frischheid, en het luchtig gelach vloog en kaatste als raketspel. Aan weerszijden woelden en bruisten de raderen hun cascaden van groen-doorschijnend schuim over het ijl-blauw golvende water uit, en langzaam gleden de teergroene kusten en heuvelen voorbij, met een enkel landhuis, versch in de morgenzon, een donkerglinsterende cypres, een klokketorentje...

Tegenover zich had hij de twee vreemde meisjes, lieve, eenvoudige kinderen uit Pistoia, waarvan de eene vooral een groote bewondering voor Ilda toonde. Ook hem, Francesco, behandelden zij met een natuurlijke voorkomendheid; zij vonden hem blijkbaar aardig en schenen niet te weten, wat en wie hij precies was. Allen trouwens waren ze van een ongedwongen vreugdige gemoedelijkheid onder elkaar. De Signora Carobbi was zoo vroolijk als Francesco haar zelden had gezien. En Ilda, onder haar klein, wit linnen hoedje met den oranje pompon opzij, was mooier dan ooit; het wit-en-oranje gestreept jacquetje sloot hoog onder haar fleurige wangen, en haar oogen blonken kinderlijk van opgetogenheid.

Francesco voelde een alles vergetende uitbundige jeugd stoeien en tintelen door hem heen. Hij had kunnen zingen en dolle dingen doen. Genieten, genieten dezen eenen schoonen dag! Genieten, genieten, dacht hij, niet denken! Hij had zijn hoed naast zich neer gelegd; de zuivere morgenbries over het water joeg langs zijn blakend gezicht; hij voelde zijn voorhoofd hoog en gelukkig aan die zilte wapperkoelte. Iedereen scheen trouwens gelukkig en van zins plezier te hebben.

Signora Carobbi gaf haar zilveren beurs aan Francesco, om de retourkaarten te gaan nemen, die hij ook verder bij zich moest houden.

‘Mijn schatbewaarder’, noemde ze hem.

‘Met hoeveel inkomen 's jaars?’ vroeg Francesco.

‘Mijn eeuwige dankbaarheid!’ schertste de Signora.

‘Eeuwig!’ riep Ilda, ‘dat is een beetje lang!’

‘Eeuwig is eeuwig’ zei Francesco, ‘en een schat is een schat’.

Hij zei het zoo maar in het wilde weg, maar met een aplomb, dat iedereen lachen moest, zonder eigenlijk te weten waarom.

De vreugdige bootreis duurde een groot uur. Door den zuidelijken meerkom ging het, voorbij een park - van de Principessa Giustiniani uit Rome, wist de Signora - waar men de azalea's en rhododendrons in violette en purperen wouden bloeien zag, de poëtische landtong van Folsena rond, zoel en zilverig van olijven, en dan langs Baroletto, het roode, bedrijvige stadje, waar de beroemde wijn wordt gemaakt.

Porto San Salvi naderde, goudachtig geel in de al sterker wordende zon; onder de oude, lage bogen zag men blootvoetige visschers hun bruine netten uitspannen. Men ging aan wal. Francesco sleepte zijn korven en zijn bundel plaids den steiger over, en informeerde naar den weg: - Vlak achter het dorp, bij een driesprong, steeg aanstonds het pad in vrij steile wendingen het wijnland door, naar den boschzoom, die donker tegen den heuvel lag. 't Was warm. Men ontdeed zich van wollen jasjes en shawls. En de Signora Carobbi regelde den tocht: - de eene, gesloten mand zou Francesco zoo lang aan het boothuisje in bewaring geven. De andere en de bundel plaids waren niet te zwaar om dadelijk mee te nemen, besliste ze.

Toen zij een eindweegs geklommen waren, sloeg Ilda hem haar manteltje over den schouder. Met een gelukkige siddering voelde Francesco aan zijn wang het zoele kleedingstuk, dat zij pas gedragen had, het oranje-gestreepte jasje, dat heel den boottocht onder haar lieve gezicht was geweest. Hij sleepte geduldig zijn vrachten.

Men kreeg het zéér warm van het klimmen. Telkens, lachend en puffend, bleven zij even staan en de Signora Carobbi had het overdruk met haar waaier. Tweemaal moest Francesco zijn karbies en zijn rol in het gras leggen, om de oudere dames over een beekje te helpen stappen. De meisjes, met veel gilletjes, waren al aan den overkant.

‘Waarom draag je ook niet wat voor de Signorine?’ riep plotseling Ilda naar beneden; zij hijgde, omdat zij de anderen aldoor ver vooruit klom.

Maar de meisjes, verwonderd kijkend over dezen beveel-

toon, verweerden zich. De eene, die ook op de boot het aardigst voor hem geweest was, wou zelfs den bundel plaids van hem overnemen.

Toen lachte Ilda, een schellen rinkel-lach. En van dat oogenblik af kenterde zijn ijle geluks-stemming. - Waarom lachte zij zoo? 't Had hem pijn gedaan. 't Was of hij uit een heerlijken droom tot een ontnuchterende werkelijkheid teruggleed.

De tocht viel niet mee. Nogmaals moest men langdurig staan uitrusten. Ilda klom te gauw; de oudere dame kon eigenlijk heelemaal niet klimmen; de Signora Carobbi en de twee logeetjes hielden zich nog het best. Dan, met een laatsten voorraad moed, ging het weer verder.

Na anderhalf uur eindelijk kwam men boven. Daar moesten opnieuw manteltjes en shawls worden benut, zoo koel was de dichte bosch-schaduw aan hun verhitte leden. Vele uitroepen van verluchting en vreugde werden er geslaakt. Nog een korte verkwikkende wandeling langs den boschrand, en bij het beroemde uitzichtspunt werd voorgoed halt gehouden. De Signora Carobbi deed Francesco de plaids op den grond spreiden en daar zette men zich. Ilda rolde haar jasje tot een kussen en legde zich languit: zij moest eerst slapen...

Het oudste, zwarte meisje liet zich door Francesco, die zelf één en al bewondering was, het vergezicht uitleggen: drie kleine meren kon men zien, en naar de andere zijde, een teêre silhouet, Verona...

Maar de Signora Carobbi riep hem: - 't Was al bij elven... ze waren veel later boven gekomen, dan ze gedacht had... hoe lang zou hij er alleen over doen, heen en terug?... ze moesten om half een precies eten... in de mand beneden zat het voornaamste proviand... om half een moest hij weer boven zijn...

Weer zag Francesco een verwonderden blik in de oogen van het zwarte meisje. Hij zelf had gekleurd.

‘Wil ik meê gaan?’ vroeg zij opeens, goedig... ‘Bij ons, 's zomers buiten...’

Maar de gastvrouw viel haar met een gekscherend, doch geërgerd klinkend lachje in de rede: - Wat dacht zij wel? Francesco zou zich schamen, als hij hun zoo'n mandje proviand niet boven kon brengen!

‘O, dáárom niet...’ weifelde het meisje.

Francesco zelf, met een kordaat woord, besliste het geval en zei, dat hij dan nu ook liever dadelijk ging.

‘En voorzichtig, Francesco!...’

De jongen keerde zich om. Ilda had zich half opgericht op haar elleboog.

‘Er zitten twee potjes hazepastei in, en een flesch kweepeerconfituren...’

Rood aan de eene wang van 't liggen op haar manteltje, was haar gezicht één gezonde begeerigheid:

‘Een honger, dat ik heb... Ga toch gauw!’

Zij lachte verlangend naar Francesco, die op dit oogenblik enkel voor haar was: de potjes hazepastei en de kweepeerconfituren.

Rondom braken plagende stemmen los over zooveel lekkerbekkerij, zooveel gulzigheid... Die Ilda ook!

Iemand riep nog, dat hij goed kijken zou, of de bootslui niet alles hadden opgegeten.

En met het geluid van dat verlangende lachen diep in zijn hart en met voor oogen het vizioen van heel het kleurig en vroolijk tafereel onder de hooge, donkerzoele dennen, zoo toog hij op weg, vol van een weemoedig geluk.

Toen Francesco een half uur later, den wichtigen korf aan zijn arm, voor de tweede maal den tocht naar boven ondernam en achter het dorp, bij den driesprong, de rotsige trappen tusschen de wijngaard-muurtjes wou opgaan, - zag hij uit het laatste huis, een laag huis door een ouden wingerd begroeid, een vrouw komen... of nee, een meisje nog, die met een koperen emmer den weg overstak, om aan het bronne-bekken haar groente te wasschen.

Plotseling bleef Francesco staan. Een wonderlijke schrik sloeg door hem heen. - Zag hij goed...? Het meisje had zich naar hem omgekeerd, met de instinctmatige nieuwsgierigheid, die de bewoners van afgelegen oorden hebben voor elken vreemdeling. En even plotseling kwam er over haar zorgelijk, zacht gezicht een herkenning opleven.

‘Je bent Francesco uit Trebiano, geloof ik...?’ vroeg ze. Ze vroeg het bezadigd, maar diep in haar oogen was een warme gloed doorgebroken.

Francesco gaf niet dadelijk antwoord. Een verre, verre verwondering doomde in hem: - Agata! Dat was Agata... Maar geen blijdschap brak er in hem open. Tè ver was deze volwassen, wat vermoeide jonge-vrouw van het blozende, frissche kind verwijderd, dat voor hem Agata was geweest en nog altijd was... Ze droeg alleen, over haar Zondagsche jurk, evenals vroeger een blauwe schort, voor het werk, en om 'r haren had ze een gebloemden zakdoek geknoopt.

‘Ik zou je bijna niet herkend hebben’, zei hij eerlijk.

‘Je bent ook al zoo lang uit Trebiano weg’, verontschuldigde zij.

En in de hartelijke bedoeling van die woorden herkende hij toch de Agata van vroeger.

‘Ze hadden me verteld, dat je ergens ver weg was gaan wonen.’

‘Welnee, San Felice ligt maar twee uur hooger op.’ Zij wees schuin achter zich de bergen in. ‘En nu wonen wij hier aan het meer.’

En met de oude naïeve vanzelfsprekendheid vertelde ze wat hun deze jaren al zoo was overkomen... Haar vader, die ziek was geweest, boven in San Felice... en de dokter, die gezegd had, dat het leven daar 's winters te zwaar voor hem was; hoe ze toen naar hier waren vertrokken en dit oude huis gevonden hadden. O, boven was het wel veel prettiger geweest... 't leek of alles er mooier was, in die zuivere lucht...

Even werden haar bruine tuur-oogen lichter bij die gedachte. Dan betrokken zij weer.

‘En verleden jaar, hier, is moeder gestorven.’ - ‘Nog pas zoo kort’, zei ze, zich bezinnend in een droevig napeinzen.

- Ze heeft daar veel weet van gehad, dacht Francesco. Doch tegelijkertijd voelde hij, dat het feit-zelf hem onbewogen liet.

En zij vertelde nog over haar twee jongere broertjes, die zij nu zoowat opvoeden moest, en over haar vader, die aan de papierfabriek werkte.

Vreemd-verwonderd had Francesco toegeluisterd... Dat was Agata... Agata, die hij haast niet had herkend... en wier verhalen hem eigenlijk onverschillig lieten...

- Haar vader, ja, dat gaf hem dan plotseling wel een warm

gevoel. Hij zag weer het bloode, oprechte gezicht, dat hij eens bijna lief had gehad.

Dan moest, op zijn beurt, Francesco vertellen. Maar toen hij dit deed, zoo kort mogelijk, bleek het meisje vrijwel alles te weten.

'We gaan nog ieder najaar een week naar oom Giovanella', zei ze, 'om te helpen met den wijn. Daar hoorden we wel eens over je...'

Dat hij nu electricien was, wist zij niet.

Het vizioen van Giovanella's herberg, wekte in allebei het verleden. - Zou ze 't zich herinneren? dacht Francesco, - ze was nog zoo jong toen, een klein meisje... En toch, het was nog geen vier jaar geleden... Ze kon dus nu net zeventien zijn! Hoe was dat mogelijk? Zóóveel ouder als ze er uitzag! - Maar er viel niet aan te twijfelen: ze scheelden immers anderhalf jaar?

Agata zocht binnen den somberen jonge-mannekop daar vóór zich de open trekken van den ernstigen, lieven jongen, wiens beeld zij altijd bewaard had in haar hart. Zij vond ze, maar in de afwezig-kijkende oogen niet de oude teerheid; en de mond, met het zwarte snorreveegje erboven, lag in een bijna stugge uitdrukking gesloten. Zij voelde een droefheid over zich komen, vaag maar onverklaarbaar diep.

Midden op den weg stonden zij samen, op den driesprong der wegen.

- Hij moest nu door, dacht Francesco opeens, maar hij wist niet hoe. Benauwend stil stonden zij tegenover elkaar. En om nog iets vriendelijks te doen, zei hij:

'Ik heb je eens een kerstkaart gestuurd, uit Malescia...'

Zij knikte, sloeg de oogen neer. Ze scheen die dus ontvangen te hebben. Maar hij vroeg niet, waarom ze niet gëantwoord had.

Agata zag op, en in haar oogen school al de spijt die haar maanden lang over dat niet-antwoorden had gekweld; 't was geweest in haar vaders ziekte...

Doch Francesco keek naast zich neer naar zijn mand, tilde die op. Dan hoorde hij haar vragen, hoe hij zoo hier in Porto San Salvi was, en waar hij met die mand heen moest... En hij zei, bijna zoekend zijn woorden:

‘Ik help de familie van dokter Carobbi uit Malescia met een tochtje.’

‘Hé’, kwam het meisje, plotseling erg verwonderd, ‘was je met dat gezelschap deftige dames, dat van morgen hier langs ging? Gek, dat ik je dan niet gezien heb, want die anderen heb ik wèl voorbij zien komen. Er was er één met een wit-en-oranje mantel aan; die liep vooruit...’

‘Ja, precies’, brak Francesco af. Hij begreep niet, waarom deze vraag hem zoo onuitsprekelijk ergerde.

Het gezicht van Agata, dat lichtelijk zich gekleurd had tijdens het gesprek, trok witter dan het in den aanvang was geweest. Zij keek hem vragend aan.

Van een torentje dichtbij klonk een kort gelui.

‘Hoe laat is dat?’ schrok hij.

‘Kwart voor twaalf’, zei het meisje, ‘kom je nog niet even binnen... dat had ik je wel eerder kunnen vragen. Zoo meteen komt vader...’

‘Onmogelijk’, zei Francesco haastig, ‘ik moet dadelijk verder! Ze wachten me...’

Zelf ook verlangde hij, weer boven te komen. Vluchtig gaf hij een hand.

‘Ze vinden het misschien niet goed, als je zoolang uitblijft?’ vroeg onschuldig het meisje.

Alsof een zeere plek werd aangeraakt, zoo heftig verweerde de jongen zich:

‘Goedvinden?... Dat is het woord niet. Maar ik weet nu, waar je woont... Ik zie je nog wel eens... En veel groeten aan je vader.’

Even keek hij nog naar haar om, zag in haar zachte, vermoeide gezicht de warme oogen en den droeven, rooden mond, - en klein in de diepte datzelfde gezichtje, maar frisch als een bedauwde rozenknop. Een smartelijk-lief gevoel gleed even door die verte van zijn bewustzijn heen.

Het was alles de gloeiing van enkele seconden, als een vallende ster, die weer te loor is... Zijn korf aan den arm, was hij al op weg gegaan: - hij moest zich haasten, Ilda wachtte, de Signora wachtte, hij zou minstens een half uur te laat zijn! En met twee treden tegelijk besteeg hij de rotsige trap tusschen de wingerdlanden door.

IJlings klom hij... Hij klom zóó vlug, dat hij ook nu tot tweemaal toe moest stilhouden. Doch nauwelijks, de eerste maal, zat hij even uit te blazen, of van verschillende dorpen tegelijk klepelden de klokken van twaalf over 't land.

Onverwijld klauterde hij weer verder. - Hoe vreemd toch, dit weerzien van Agata, die Agata niet meer was... Een goed, lief meisje, dat leek ze nog altijd...

- Wat was Ilda betooverend, hoe mooi, hoe fonkelend! Ja, fonkelend, dat was het woord. En toch kon ook zij, achter die ongewisse fonkeling, zoo lief zijn...

'En vandaag is het de laatste keer, dat ik haar lieve gezicht mag zien...', zei hij stil in zichzelve.

Nog vlugger trachtte hij boven te komen, vertillend telkens van den eenen arm naar den anderen de zware mand. Het laatste eind was steil.

Vlak onder den ingang van het bosch zette hij zich toch nog een oogenblik te rusten, omdat hij niet zóó, hijgende en verhit als hij was, bij het gezelschap wou aankomen.

En terwijl hij daar zat, hoorde hij aan den anderen kant van de woeste doornenhaag lichte stappen en stemmen, die nader kwamen... Plotseling dook hij ineen... Wat werd daar gezegd?... Wat was dat?... 't Ging over hèm...

De stappen hadden stil gehouden aan den boschrand, even boven de plek waar hij hurkte. Hij kon niemand zien; niemand zag hem. Doch duidelijk hoorde hij de klare, luchtigspottende stem van Ilda:

'Ik had je zuster ook moeten waarschuwen... Ze was bespottelijk nietwaar?... Vooral als je denkt, iemand heelemaal niet uit onze kringen... dien wij uit medelij wel eens iets vriendelijks aandoen...'

'Maar toch wel intelligent...?' vroeg schuchter de zachtere meisjes-stem uit Toscane.

'Een stokpaardje van Papa! maar intelligent? Wat je intelligent wilt noemen... Wij vinden hem meer raar dan intelligent!... Och, wel een geschikte jongen overigens... en, een gemakkelijk huisdier!'

Een lachje klonk na. De stappen verwijderden zich.

En Francesco zat als vernietigd onder den doornenwal. Het was of met één hijgenden slag het bloed uit hem was weggeslagen. Een oogenblik hield zijn hart op te kloppen. Hij trilde

tot in zijn knieën. - ‘Uit medelij’, ‘meer raar dan intelligent’, ‘een gemakkelijk huisdier’, - als evenzoovele scheurende dolkstooten waren die woorden door hem heengegaan. De smart overweldigde hem. O, dat Ilda zóó wezen kon, zoo hard, zoo hooghartig, zoo hartelóós! Hij herkende opeens de vele momenten, dat een gezegde van haar hem had gewond, maar zoo ongemerkt bijna, dat de twijfel die opkwam eer hemzelf te beschuldigen leek. Zij had hem bedwelmd, tot met die fijne verwondingen toe. Nu, met haar lafhartig hoonen achter zijn rug had zij plotseling het kwellend en bekorend rag van pijn en zoetheid uiteen gereten.

- Maar hoor! weer kwam het nader... Op een drafje leken ze te loopen, met gehijg en gelach. En weer stonden zij stil aan het eind van het bosch, uitkijkend van achter de dichte doornhelling. En weer schamperde lachend Ilda's stem:

‘Kwart voor eenen! Mama heeft groot gelijk!... Waar blijft hij nou, de muilezel?’

‘Hier! hier is de muilezel! hier is het huisdier!’ schreeuwde razend opeens Francesco. Een trillende drift joeg hem naar de hersens. Hij was overeind gevlogen, rukte de haag uiteen, dat de wreede doornpieken zijn handen te bloeden schramden.

‘Hier is de muilezel!’ En een vloek, die hij nog nooit in zijn leven had uitgesproken, woedde hem uit de keel.

Verschrikt stoven de meisjes opzij.

‘Maar Francesco... Alsjeblieft, Francesco...’, poogde, bevend Ilda te zeggen. Zij poogde zich ook een houding te geven van gezag en van niet-begrijpen. Maar haar oogen waren groot van angst. Het logeetje was achter haar gevlucht.

Francesco, plotseling, van driftrood als hij geweest was, werd doodsbleek.

Nog eens vloekte hij tusschen zijn tanden, lachte snerpend.

‘Maar Francesco!... wat een gedrag!’ zei Ilda, die een beetje haar kalmte terug kreeg en zich hevig schaamde voor het vreemde meisje. Zij bleven op een afstand.

Toen zei Francesco koel en met harde oogen haar aanziend:

‘Maak U maar geen zorg, het muildier brengt de mand nog wel boven.’

En zonder verder op de twee te letten, schoof hij de haag

door, nam de korf op, die daar was blijven staan, en zoo snel als hij nog nimmer gegaan was, sjouwde hij zijn vracht naar het vreugde-oord van daar straks.

Lang voor de meisjes had hij de drie achtergeblevenen bereikt. Bij de Signora Carobbi zette hij de korf neer.

'Uw dochter komt dadelijk', zei hij hoog, innerlijk bevend nog of hij de koorts had; - 'ik kan niet langer hier blijven... zegt u maar: de groeten van het huisdier.'

En terwijl de algemeene verbazing nog sprakeloos bleef, lichtte hij den hoed en maakte rechtsomkeert. Langs een omweg zag hij de twee meisjes komen aanloopen. Zij liepen hard. Dan hoorde hij een vaag gerucht van stemmen in zijn rug.

In een geweldige opwinding haastte hij zich voort, struikelde over een boomwortel. Zijn adem hijgde hoorbaar.

En halfweg gekomen, herinnerde hij zich plotseling de zes retourkaartjes, die hij in den zak had. Hij stond stil: - hij moest terug. Toch liep hij door. Teruggaan kon hij niet. Een boerenkind, dat hem tegen kwam, vroeg hij:

'Boven in het bosch zit een gezelschap dames. Wil je een lire verdienen?'

Het kind knikte gretig van ja.

'Breng ze dan deze kaartjes... Geen een verliezen hoor! 't Zijn er zes...' Doch in zijn portemonnaie had hij gezien, dat hij buiten de lire niet genoeg had, de bootreis terug te betalen.

Toen nam hij een zijpad in de richting van Malescia, dat hij niet meer aan Agata's huis voorbij zou behoeven te gaan, en wandelde den vier uur langen weg terug. Hij zag dat ongemerkt de hemel vol wolken was getrokken. Een huiverig windje voer door den grijzen, broeierigen namiddag.

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

(Slot van het tweede deel volgt.)

Drie verzen.

Feest.

Hij schertst en schenkt den loomen wijn,
maar bij het allerkleinst geruchten
heft zij het hoofd en wil wel vluchten
en in zijn armen veilig zijn.

Dan wordt zij ademloos geroofd
en als een heilige gedragen,
maar zij blijft schuw terneêrgeslagen
tot alle luchters zijn gedoofd.

Nu nacht haar gansch heeft overtogen
is haar beschroomde blik ontwaakt,
zij geeft zich arg'loos aan zijn oogen
en lacht en weet zich schoon en naakt.

Park.

Zij zaten in den avond dicht aaneen
onder den huif van duisternis en regen,
als waren zij alléén
op deze kleine äarde neergezegen.

Het carillon vergat zijn klank,
geen weet of zij elkander kusten:
der lijven blinde schemer rustte
aan 't kruishout van de smalle bank.

Maar van den hemel valt een zwarte wind
over den broozen schreeuw der monden
donkerend; de klokken slaan ontzind:
zij drinken uit elkanders wonden....

Avond.

Zij weert het licht met matte handen
en weeft zich in den schemer in,
het rinkelen van zilvren banden
is haren dans een blind begin:
de voeten heffen zich en strekken
hun blanken spits in nacht en stilt',
tot haar gebaren droomen wekken
waarvan het tenger lichaam rilt;
een nevel schijnt ontzet te wijken
van haar verhelderd aangezicht
en als een vlinder neer te strijken,
doelloos, op het begeerig licht.....
Zij staat gansch naakt en gansch verlaten,
aan elk verlangen openbaar;
maar als zij neerziet in de loome straten,
hult zij zich schreiend in heur haar.

H. VAN ELRO.

Sonnetten.

Scheppen.

Hoe weet ik toch mijn wereld, dat uw hart
Zijn maatslag door het mijne reglen laat,
Dat in mijn wensch uw liefste wensch vergaat,
Dat in mijn ziel voor u het Al verstart!

Hoe weet ik het, mijn Wanhoop, diepste Smart,
Waarom ik toch mijn liefst geluk verlaat,
Het is mijn eigen bloed, dat u verraadt,
Mijn bloed, dat in zijn dans het uwe tart.

Hoe bind ik dan uw rustelooze vaart,
Mijn teedre wereld, sla om u den boei
Van het Geluk, zoodat gij niet weerstreeft

En uit één hart het lied naar boven zweeft,
Dat dijt en groeit al naar ik het besnoei,
Dat in zijn gloed ons voor elkaar bewaart.

Spiegeling.

Zooals de sterren langs elkander gaan,
Zij knikken, lachen en als in een ruit
Spiegelen zij hun gloed, dooven weer uit,
Elk kent zijn weg en volgt de eigen baan,

Zoo gaan als dichters wij. Wat is een woord:
Diep onder woorden gaat de gouden stroom
Der liefde, en haar melodie, een droom,
Zij wordt door het bewogen hart gehoord.

Zoo scheen één oogenblik een lichte lamp
Spieglend ons wezen in haar stralengoud;
De zwijgend' aarde schitterd' in haar vuur;

De lichten doofden, wazig witte damp
Verdoft de fonkeling, maar eeuwenoud
Droomden w' ons stralend wezen na dat uur.

H. MOULIJN - HAITSMA MULIER.

Kwatrijnen.

Voorbij.

De Eeuwigheid spreekt één eeuwig woord ‘Voorbij’,
Vanochtend werd het dag voor u en mij.
Vanavond zal 't weer Avond zijn.
Kom. Ik heb ééne kruik met wijn.

Gelaten.

Onze eerste dag had vier en twintig uren.
De dag van uw verraad had er niet meer.
Troost, dat geen Leven lang kan duren
En dat Dood sterker is dan zeer.

Weerzin.

Alle woorden vervelen mij:
Eeuwigheid, Ziel en God.
En geen vreugden verhelen mij
Het laatste Lot.

Vraag.

Hun, die zich één Dag vóór den Dood bekeeren
Vergeeft Gij heel hun lot.
Maar zij, die tot het Eind zich in hun Gloed verteren,
Wat doet Gij met hen, God?

JACOB ISRAËL DE HAAN.

Kwatrijnen.

1.

Vertrouwd, vervreemd, die 'k kuste lang te bang,
een moeden rimpel in het jonge hoofd,
zoo zaat ge daar, en 't hart herhad verlang,
en won weer, wat de Trots het had gedoofd.

2.

Wij waren daar berooid, en d'eene en d'aêr,
en in ons hoofd kwelde ons het wreed verzeeren
van wonden, die nooit sloten - wij, het Paar,
dat het geluk niet greep, noch kon verleeren.

3.

Maar geen van tweeën maakten wij 't gebaar;
we keken onverschillig in het blanke en ronde;
maar ver in 't hart ging mij, in 't jonge jaar,
een, wie het gulden haar altijd bezonde.

4.

En weer stond één naast mij, als in den nacht,
toen ik haar mond moest streele' om 't vochtig kussen...
hoe zwaar mijn hand toen uwer haren vacht!
mijn God, hoe fel het lijf in Liefde's lussen!

A. PLASSCHAERT.

Byron (19 - IV - 1824).

- Lord Byron is de incarnatie van de romantiek.

- Wat verstaat gij daaronder?

- Alles, wat hij beleefd en gedacht heeft, staat in het teeken van die beweging; elk van zijn daden en geschriften vertoont die eigenaardig romantieke kleur; zijn loopbaan en figuur zijn omgeven met een romantieken stralenkrans, hij handelt en denkt in den geest der romantiek...

- Met uw welnemen, zijt gij daar zoo zeker van?

- Gij soms niet?

- Mij dunkt, dat wij eens moesten pogen, een stukje van zijn leven, al is het maar een kleine episode, te bekijken, zooals hij het zelf gezien heeft. Wij zouden zijn tocht over den Hellespont kunnen kiezen. Is die in het oog van de wereld, en ook in het uwe, niet omgeven met dien stralenkrans en heeft hij niet die romantieke kleur, waarvan gij zooeven spraakt?

- Zeer zeker.

- Voor mij ook. Ik moet bekennen, dat, toen ik mij voor een aantal jaren niet ver van de plek bevond, waar die daad volbracht werd, ik niet in de eerste plaats over de oudheid, over Troje en den strijd van Achilles en Agamemnon mijmerde; in mijn verbeelding zag ik in de blauwe golfjes geen Grieksche schepen maar het hoofd van den stouten zwemmer; er schoten mij meer regels uit Don Juan dan uit de Ilias te binnen; en wanneer men mij de keus had gelaten hier den vertegenwoordiger der romantische dichtkunst, Byron, of den vertegenwoordiger der romantische wetenschap, Heinrich Schliemann,

te mogen ontmoeten, ik zou zonder aarzelen aan zijn Lordschap de voorkeur hebben gegeven.

- Welnu?

I.

Nadat Byron 16 April 1810 te vergeefs gepoogd had over den Hellespont te zwemmen, beproefde hij het 3 Mei nog eens; het weer en het water waren nu warmer en het lukte. Hobhouse, zijn reisgenoot, schrijft hierover:

> 'Byron was one hour and ten minutes in the water; his companion, Mr. Ekenhead, five minutes less.... My fellow-traveller had before made a more perilous, but less celebrated, passage; for I recollect that, when we were in Portugal, he swam from Old Lisbon to Belem Castle, and having to contend with a tide and counter-current, the wind blowing freshly, was but little less than two hours in crossing the river.'

Bij deze aanteekening in Hobhouse's dagboek schrijft Byron:

> 'The whole distance E. and myself swam was more than four miles - the current very strong and cold - some large fish near us when half across - we were not fatigued, but a little chilled - did it with little difficulty - May 26, 1810, Byron.'

De eerste brief naar Engeland, waarin het feit vermeld wordt is van 3 Mei, en is dus - wel een bewijs, dat Byron niet vermoeid was - geschreven op den dag zelf. Het is een lang epistel aan Henry Drury, den assistent-master, met wien hij in Harrow eerst gekibbeld, maar met wien hij later vriendschap gesloten had. Er staan nog heel wat andere dingen in en bijna terloops wordt gezegd:

> 'This morning I swam from Sestos to Abydos. The immediate distance is not above a mile - but the current renders it hazardous; - so much so that I doubt whether Leander's conjugal affection must not have been a little chilled in his passage to Paradise. I attempted it a week ago, - and failed, - owing to the north-wind, and the wonderful rapidity of tide, - though I have been from my childhood a strong swimmer. But this morning being calmer, I succeeded, and crossed the "broad Hellespont" in an hour and ten minutes.'

Tusschen dezen brief en de aanteekening bij Hobhouse's dagboek is eenig verschil: hier wordt van één mijl, daar van vier mijlen gesproken. Dit is gedeeltelijk te verklaren, doordat met 'immediate distance' de werkelijke afstand van de

twee kusten bedoeld is, terwijl de zwemmers door stroom en getij een grooter afstand moesten afleggen. Vier mijlen zal echter wel ietwat overdreven zijn. De volgende brief is van 5 Mei aan Francis Hodgson:

> 'We have undergone some inconveniences and incurred partial perils, but no events worthy of communication, unless you will deem it one that two days ago I swam from Sestos to Abydos. This, with a few alarms from robbers, and some danger of shipwreck in a Turkish galliot six months ago, a visit to a Pacha, a passion for a married woman at Malta, a challenge to an officer, an attachment to three Greek girls at Athens, with a great deal of buffoonery and fine prospects, form all that has distinguished my progress since my departure from Spain.'

Daarna komt - 18 Mei - een brief aan zijn moeder uit Constantinopel:

> 'I arrived here in an English frigate from Smyrna a few days ago, without any events worth mentioning, except landing to view the plains of Troy, and afterwards, when we were at anchor in the Dardanelles, swimming from Sestos to Abydos in imitation of Monsieur Leander, whose story you no doubt know too well for me to add anything on the subject except that I crossed the Hellespont without so good a motive for the undertaking.'

Eindelijk hebben wij nog een brief aan R.C. Dallas van 23 Juni:

> 'I have, of course, seen some variety, but I shall content myself with stating my only remarkable personal achievement, swimming from Sestos to Abydos, which I did on the 3rd of May, as we lay at anchor in the Dardanelles, in the Salsette frigate. You will smile at this exploit, but as it made an ancient immortal, I see no reason why a modern may not be permitted to boast of it, particularly as I had no mistress to confort me at landing, and my labour was even to be its own reward.'

Tusschen den brief aan Hodgson en dien aan zijn moeder ligt nu nog het bekende, vermakelijke gedicht: *Lines written after swimming from Sestos to Abydos.* In de 'note', die Byron er bij gaf, wordt het geheele geval nog eens beschreven, hij wijst zelf op een kleine onnauwkeurigheid, maar blijft bij de schatting van vier mijlen:

> 'On the 3rd of May, 1810, while the Salsette (captain Bathurst) was lying in the Dardanelles, lieutenant Ekenhead, of that frigate, and the writer of these rhymes, swam from the European shore to the Asiatic - by the by from Abydos to Sestos would have been more correct. The whole distance, from the place whence we started to our landing on the other side, including the length we were carried by the current,

> was computed by those on board the frigate at upwards of four English miles, though the actual breadth is barely one. The rapidity of the current is such that no boat can row directly across, and it may, in some measure be estimated from the circumstance of the whole distance being accomplished by one of the parties in an hour and five, and by the other in an hour and ten minutes. The water was extremely cold; from the melting of the mountain snows. About three weeks, in April, we have made an attempt; but having ridden all the way from the Troad, the same morning, and the water being of an icy chillness, we found it necessary to postpone the completion, till the frigate anchored below the castles, when we swam the straits, as just stated, entering a considerable way above the European, and landing below the Asiatic fort - Chevalier says, that a young Jew swam the same distance for his mistress; and Oliver mentions its having been done by a Neapolitan; but our consul, Tarragona, remembered neither of these circumstances, and tried to dissuade us from the attempt. A number of the Salsette's crew were known to have accomplished a greater distance; and the only thing that surprised me, was that, as doubts had been undertained of the truth of Leander's story, no traveller had ever endeavoured to ascertain its practicability.'

Dit is, zoover wij weten, alles, wat Byron in den tijd zelf aan zijn vrienden en in het openbaar over het voorval geschreven heeft. In zijn later leven is hij er maar zelden op teruggekomen. In *Don Juan* - canto II - denkt hij er nog eens aan, wanneer hij van Juan zegt:

> A better swimmer you could scarce see ever
> He could, perhaps, have passed the Hellespont,
> As once (a feat on which ourselves we prided)
> Leander, Mr. Ekenhead, and I did.

Ten slotte heeft hij er in een brief aan John Murray - gedateerd Februari 1821, en gepubliceerd in de *Monthly Magazine,* April 1821 - nog eens over gepolemiseerd. Een zekere W. Turner had in een boek, *Journal of a tour in the Levant* (1820), verteld, hoe hij zelf een poging gedaan had van Sestos naar Abydos te zwemmen en hoe die mislukt was; hij kwam hierdoor tot de slotsom, dat de stroom van Azië naar Europa moeilijker te doorkruisen was dan omgekeerd.

> 'Lord Byron, when he expressed such confidence of its practicability, seems to have forgotten, that Leander swam both ways, with and against the tide; where as he (Ld B.) only performed the easiest part of the task by swimming with it from Europe to Asia.'

Byron antwoordt in een langen brief, dien wij niet in zijn geheel kunnen geven; zijn toon is rustig en beslist. Hij vertelt van grooter afstanden, die hij zelf gezwommen heeft. Zoo is

hij in 1818 met Alexander Scott en den chevalier Mengaldo te Venetië aan het Lido afgestoken en is over de lagune, door het Canale grande, voorbij den Rialto tot aan Sta Chiara gezwommen, wat vier uur en twintig minuten geduurd heeft. Wat den Hellespont betreft:

> 'With regard to the difference of the current, I perceived none: it is favourable to the swimmer on neither side, but may be stemmed by plunging into the sea, a considerable way above the opposite point of the coast, which the swimmer wishes to make, but still bearing up against it: it is strong, but if you calculate well, you may reach land. My own experience and that of others bids me pronounce the passage of Leander perfectly practicable: any young man, in good health and tolerable skill in swimming might suceeed in it from either side.'

En op Turner's bewering:

> 'I therefore treat the tale of Leander's swimming across both ways as one of those fables, to which the Greeks were so ready to give the name of history.'

antwoordt Byron:

> 'That a young Greek of the heroic times, in love, and with his limbs in full vigour, might have succeeded in such an attempt is neither wonderful, nor doubtful! Whether he attempted it or not is another question, because he might have had a small boat to save him the trouble.'

Ziedaar dus in alle breedvoerigheid, wat Byron gedurende zijn geheele leven over het feit gedacht en gezegd heeft. Wanneer wij die berichten samenstellen, zien wij, dat hij, toen hij dien tocht ondernam, twee motieven had: ten eerste wilde hij als sportsman een vrij moeilijke opgaaf volvoeren; vervolgens wilde hij als bewonderaar van de oudheid bewijzen, dat zekere overlevering niet tot de onmogelijkheden behoorde of naar het rijk der verdichtselen behoefde te worden verbannen. Slaan wij zijn houding na het volbrengen van zijn taak gade, dan is hij - welke gezonde, rechtgeaarde Engelschman zou het niet zijn? - als sportsman trotsch, dat het gelukt is; en als vriend van de oudheid trotsch, dat hij op zijn manier het bewijs van Leander's werkelijkheid geleverd heeft. Maar in die dubbele voldoening is niets overdrevens en niets pralends; hij bluft niet en tooit zich niet met valsche bescheidenheid; zijn ijdelheid grijnst niet, maar glimlacht over het geslaagde met dat jongensachtige vermaak over eigen kracht, dat ook de man op later leeftijd gerust mag behouden. En na tien jaren is aan

die houding nog niets veranderd; hij ziet zijn sportprestatie en zijn oudheidkundige stelling nog altijd in hetzelfde licht; hij verheerlijkt noch die beide, noch zich zelf, maar hij poogt zonder grootspraak en zonder veel ophef zijn tegenstander zakelijk te weerleggen. Van een romantieke kleur, van onzen romantieken stralenkrans, van handelen en denken in den geest der romantiek is bij Byron zelf geen sprake, een geestig archaeoloog en sportsman uit de nuchtere jaren van de 19de eeuw zou op geen anderen toon gesproken hebben.

- Maar misschien is dit een uitzondering.

- In het minst niet. Wij hadden, indien wij uitvoeriger hadden willen zijn, evengoed andere episoden uit zijn leven kunnen nemen. Gij kunt het geval met Caroline Lamb - die er waarachtig door haar roman toe bijgedragen heeft Byron te romantiseeren! - gij kunt zijn studietijd, zijn verloving, zijn echtscheiding met het 'vreeselijke' geheim, gij kunt zelfs zijn expeditie naar Griekenland kiezen, het zal, mits gij die voorvallen niet uit berichten van tijdgenooten, maar uit brieven en mededeelingen van Byron zelf bestudeert, altijd hetzelfde blijven. Gij zult, wanneer gij die brieven doorleest, om te beginnen versteld staan, hoe betrekkelijk gering het onderscheid in toon is, wanneer hij aan zijn uitgever over zijn gedichten, aan zijn beminde over zijn gevoelens, aan zijn bankier over geldzaken, aan zijn zuster over wat hun beiden ter harte gaat, aan zijn vrienden over indrukken en avonturen, aan zijn advocaat over juridische kwesties, aan Walter Scott over vriendschap en letterkunde schrijft - en gij zult op den duur ontdekken, dat achter al die schrifturen altijd dezelfde vastomlijnde persoonlijkheid staat: eer scherpzinnig dan hoogdravend, eer kalm dan opgewonden, eer volhardend dan lichtzinnig en meer tot zelfbeheersching dan tot losbandigheid geneigd. Wel te verstaan - wie zijn leven, zooals het in zijn brieven voor ons ligt, onbevooroordeeld gadeslaat, zal niet tot de slotsom komen, dat hij een leventje van bij uitstek burgerlijke gemoedelijkheid en welvoegelijkheid geleid heeft. Maar indien gij vaststelt, dat zijn handelwijze vaak impulsief en van stemmingen afhankelijk was, zult gij er bij moeten voegen, dat die stemmingen ook door een rustig oordeel konden worden beteugeld; waar gij in zijn karakter hartstochtelijke, sombere of cynische trekken ontdekt, zult gij

dadelijk daarna moeten toegeven, dat aan ditzelfde karakter vastheid noch consequentie ontbreekt; wanneer gij beweert, dat zijn temperament hem tot grilligheid en excentriciteit verleidt, zult gij niet mogen ontkennen, dat op den duur een gezond verstand en een edel gemoed over beide zegevieren. Kortom, al is 'geëquilibeerd' niet juist het bijvoegelijk naamwoord, dat gij, hetzij praedicatief, hetzij attributief, op Byron's persoon zoudt willen toepassen, het gaat aan den anderen kant zeer zeker niet aan, hem een slaaf van zijn driften te noemen, en gij moogt in geen geval zeggen, dat - wat mij een kenmerk van den romantieken geest schijnt te zijn - in den loop van dit leven de rede door het gevoel wordt beheerscht en overvleugeld.

II.

- Goed en wel, maar gij zult toch niet ontkennen, dat er eenig verband bestaat tusschen het karakter van figuren als Conrad of Manfred en het leven van hun dichter.

- Tusschen het leven van een dichter en het karakter van zijn figuren bestaat altijd eenig verband. Maar waaruit leidt gij af, dat de verhouding van Byron tot Conrad en Manfred een andere was dan die van Walter Scott tot Edward Waverley of Quentin Durward?

- Mij dunkt, dat in *The Corsair* en *Manfred* letterkunde en leven toch op een geheel andere, ik zou haast zeggen: subjectieve wijze zijn dooreengemengd.

- Op leven en letterkunde zou ik iets nader willen ingaan. Zit ons dat oude leerstuk, dat een kunstwerk in de eerste plaats als een product van afstamming, milieu en tijd moet worden beschouwd, niet nog danig dwars? Heeft een methode, die het kunstwerk vooral als symptoom en zelden of nooit als kiem wenschte op te vatten, ons niet uit het oog doen verliezen, dat het van zijn kant op de levensvormen, op tijd en milieu van wezenlijken invloed kan zijn? Aanhangers van die theorie zullen mij tegenwerpen, dat in een groot kunstwerk de geestelijke stroomingen van een tijd worden uitgedrukt op een oogenblik, dat zij nog latent zijn; dat die stroomingen eerst door dit kunstwerk de menigte tot bewustzijn komen; dat wij dus, waar wij van den invloed van het kunstwerk op het leven

spreken, iets betrekkelijks meenen, iets op het oog hebben, dat ook buiten het kunstwerk om al bestond en dat, zelfs wanneer het kunstwerk niet was verschenen, zich wel op een of andere manier zou geopenbaard hebben. Van mijn kant zou ik hier op willen antwoorden, dat het er niet enkel op aankomt, òf die geestesstroomingen worden uitgedrukt, maar zeer zeker ook hòe. Ik geef gaarne toe, dat, zal een kunstwerk invloed uitoefenen, het uit de geestesbeweging, die in tijd en menigte latent of bewust aanwezig is, moet voortgekomen zijn en een aantal hoedanigheden met hen moet gemeen hebben, maar ik zou hieraan willen toevoegen, dat de wijze, waarop het die gemeenschappelijke hoedanigheden uitdrukt, de vorm, waarin het die geestesbeweging vertoont, nu op hun beurt van overwegend belang worden voor het verloop van het leven zelf. Toen *Astrée* van d'Urfé verschenen was, zijn een aantal kringen - niet enkel in Frankrijk, maar ook in Duitschland en Italië - ernstig het herderspel gaan spelen; toen *Werther* de wereld in verbazing gebracht had, trokken tallooze jonge lieden een blauwen rok, een geel vest en laarzen met bruine kappen aan, en met dat kleed trokken zij, bij wijze van spreken, Werther's ziel en zelfs somtijds Werther's zelfmoord aan. Men kan nu zonder moeite aantoonen, dat een trek naar het bucolische tot de duidelijk herkenbare geestesbewegingen van het einde van de 16de eeuw behoort en op Guarini en Tasso, Sidney, Montemayor en Cervantes wijzen, en eveneens den trek van sentimentaliteit, dandysme en levensmoeheid in de 18de eeuw opmerken - maar men zal moeten toegeven, dat voor het minst de vorm, waarin het verschijnsel in een bepaalden tijd en milieu optreedt, aan een kunstwerk ontleend is, en dat die vorm voor het leven bindend wordt. Zie in uw eigen tijd. Hoevelen van het jongere geslacht schijnen tegenwoordig Strindbergje en Dostojewskietje te spelen, zooals hun vaders en grootvaders wellicht Zolaatje, Balzacje of Hugootje gespeeld hebben. Is het echter wel een spel, en hebben zij hun leven niet inderdaad naar de werken van die schrijvers ingericht? Nu zijn Strindberg en Dostojewski zonder twijfel producten van tijd, afstamming en milieu en vertegenwoordigers van een geestesrichting. Men zou dus de gevolgtrekking kunnen maken, dat hun lezers, die, hoewel in zwakkere mate, gelijksoortige producten en vertegenwoor-

digers van dezelfde richting zijn, niets anders doen dan zich naïef aansluiten bij degenen, die in staat waren, dit alles zoo sterk en zoo volkomen uit te drukken. Maar men voelt, dat die som niet heelemaal opgaat, dat Strindberg en Dostojewski, zoo zij die richtingen al niet geschapen hebben, er in ieder geval door hun drama's en romans veel toe bijdroegen, dat zij door anderen werden aangenomen en dat zij tevens door den artistieken vorm, waarin zij ze uitdrukten, vanuit de letterkunde de gedaante bepaalden, waarin wij ze tegenwoordig in het leven waarnemen.

Gaan wij nu een stap verder en komen wij van afzonderlijke kunstwerken en vormen, die met individuen schijnen samen te hangen, tot die algemeener vormen, die wij letterkundige genres of soorten kunnen noemen, dan zien wij hier iets dergelijks. Meen vrij, dat de ‘minnesang’ het gevolg is van maatschappelijke en erotische verhoudingen in een zeker tijdperk, maar wees verzekerd, dat waar gij die verhoudingen vindt, zij ook voor een deel uit den ‘minnesang’ zijn voortgesproten. Gij kunt zeggen, dat het ontstaan van het heldendicht met een zekere heroïsche geesteshouding samenhangt, maar wij kunnen u een aantal epochen zoowel in de oudheid als in later tijd noemen, die op hun beurt hun geesteshouding op de leest van het heldendicht geschoeid hebben. De roman is zeer zeker een soort, die uitnemend bij de wijze van leven van de 19e eeuw past, en hieruit kan men ten deele het veelvuldig optreden van dat genre in dien tijd verklaren, maar aan den anderen kant hebben tallooze negentiend'eeuwers hun leven naar den roman gestiliseerd en half onbewust, half bewust iets als een roman geleefd.

Het zijn maar een paar voorbeelden, maar er kan uit blijken, dat wij er niet mee kunnen volstaan, de letterkunde enkel als product te beschouwen; zij bewijzen, dat wij haar tevens in haar beteekenis als vormgevend vermogen moeten opvatten, en haar in verband moeten brengen met wat wij ietwat deftig de metaphysica van den vorm zouden kunnen noemen.

Wanneer kunst tot de cultuur behoort - en wij zien van onzen kant geen reden hieraan te twijfelen - zijn zoowel de letterkundige soort als het letterkundig kunstwerk cultuurvormen. Als zoodanig bezitten zij zooals alle cultuurvormen

- uit hoe verschillende occupaties zij ook mogen ontstaan - een gesloten eigenaardigheid, zelfstandigheid en onaantastbaarheid; zij hebben een eigen ontwikkeling en oefenen door hun bondigheid invloed op het verder beloop van leven en beschaving uit. Wat voor de gemeenschap gelden zal, moet voor het individu onschendbaar zijn. Wij ondervinden dit op ieder gebied - bij de taal zoowel als bij de wet of het spel: wanneer ieder aan een woord een verschillende beteekenis hechten kan, houdt het op verstaanbaar te zijn; een gebod, waaraan niemand zich behoeft te storen, een gedragsregel, die ieder voor zich zelf kan bepalen, zijn niet wettig, en wanneer niemand 'hem zijn' wil, of het kasteel een paardensprong maakt, schieten krijgertje en het schaakspel er bij in. Onze geesteshouding tegenover die vormen is dus eer lijdend dan bedrijvend. Immers het subjectieve aandeel, dat ieder lid van de gemeenschap aan het ontstaan van die vormen heeft, wordt veel minder gevoeld dan de objectieve werking, die zij zoowel op het totaal als op ieder afzonderlijk uitoefenen; wij zijn ons de verantwoordelijkheid, die ons als deel van het geheel zoowel voor het ontstaan als voor het voortbestaan van een vorm toekomt, slechts ten deele bewust; het feit dat niet een deel, maar slechts de geheele gemeenschap in staat is den vorm te scheppen, maakt dat ieder hem als iets buiten zich staands beschouwt, dat hij toestemmend helpt in stand houden, of waaraan hij zich lijdelijk onderwerpt, maar welks invloed hij in ieder geval ondergaat. Van een verzet tegen den vorm kan alleen dan sprake zijn, wanneer het individu zich bewust wordt, er geen aandeel meer aan te hebben, en zich liever buiten de gemeenschap stelt dan de verantwoording er voor langer te dragen - de goede uitslag van dat verzet hangt er echter alweer van af, of de enkeling een voldoend aantal eensgezinden vindt, die een nieuwe gemeenschap vormen, waarin nieuwe vormen kunnen ontstaan.

Indien dus de cultuurvormen, die wij letterkundige soorten noemen, in het algemeen formaties zijn, waarin zich zekere occupaties vertoonen, formaties, die bondig zijn en derhalve hun invloed op beschaving en leven doen gevoelen - dan is ieder afzonderlijk kunstwerk telkens een formatie, die aan een op een bepaalden tijd in een bepaald milieu in de gemeenschap aanwezige geestesstrooming door middel van de soort

een letterkundigen vorm geeft, en die dus eveneens bondig, voor leven en beschaving van beteekenis blijft. En indien men lust heeft een omkeering te maken, kan men zeggen, dat letterkunde, waarbij die invloed op het leven ontbreekt, òf niet uit de gemeenschap ontstaan en dus onverstaanbaar is, òf er niet in slaagde, den juisten vorm te vinden en dien ten gevolge niet tot de kunst behoeft gerekend te worden.

III.

- Oef - dat is heel wat theorie!

- Maar is zij niet noodig in een tijd, waarin ons aan den eenen kant de leerstellingen, waarvan wij straks spraken, nog zoo zwaar in de maag liggen, en waarin men aan den anderen kant den dichter zoo gaarne voorstelt als de goddelijke pottenbakker Thot, die, aan zijn bovenaardsche schijf zittend, naar welgevallen mannekens draait, of als een jonger broertje van Ons Lieven Heer, dat in zes dagen of minder op zijn eigen houtje een wereldje schept of herschept, om op den zevenden te constateeren, dat het zeer goed is? Is zij niet hoog noodig, wanneer wij aan Byron denken, bij wien, zooals gij zelf gezegd hebt, kunst en leven in hun wederzijdschen invloed zoo wonderlijk door elkaar gehaspeld zijn?

Want indien wij Byron een dichter noemen, is dit niet in den al te gebruikelijken zin van een man, die een deel van zijn leven, of zijn leven lang fraaie verzen geschreven heeft, of wanneer dit niet lukte, het ten minste probeerde - maar in den, naar onze meening, vrij wat hoogeren zin van een man, wien het gelukt is, aan een geestesstrooming een letterkundigen vorm te geven, die door zijn bondigheid van zeer grooten invloed op tijd en milieu, op leven en beschaving moest worden.

Maar het verbijsterende is, dat tijd en milieu, of laten wij zeggen de menschen, die met Byron leefden, de bondigheid van dien vorm, de overweldigende zekerheid, waarmee die uitdrukking gevonden was, zoo sterk voelden en den invloed er van op hun leven zoo duidelijk bespeurden, dat zij onmiddellijk daarna begonnen zijn, het leven van den dichter zelf in dien zin uit te leggen. Men heeft zoo zeker geweten, dat in

Byron's dichtkunst een gegeven geestesstrooming eens voor altijd een onaantastbare gedaante had aangenomen, een gedaante, die nu op haar beurt dwingenden invloed op de beschaving uitoefende, dat men zich Byron zelf niet anders kon voorstellen dan als den persoon, die ook in zijn leven in de hoogste mate datgene vertegenwoordigde, waarvan *The Giaour, The Corsair, Lara* en *Manfred* de uitdrukking waren. Voor- en tegenstanders hebben die opvatting gedeeld, en hoe meer men overtuigd was, dat zich de loop der dingen niet meer aan den dwang van dien vorm kon onttrekken, met des te grooter gewisheid heeft men dien vorm op den dichter zelf toegepast.

Bewijzen? Wij hebben ze al weer voor het kiezen, maar wij kunnen met een volstaan.

Goethe wendt zich tusschen 1810 en 1820 meer en meer van de Duitsche romantiek - of moeten wij zeggen van de Duitsche romantici? - af, en verloochent daarmee schijnbaar iets uit zijn eigen verleden. Terzelfder tijd ziet hij echter in, dat de vorm, waarin zich het verschijnsel in Engeland vertoont, van hooger waarde is dan wat in zijn eigen land geschiedt; hij erkent de beteekenis van Byron's dichtkunst en verheugt zich, dat wat hij daar vindt toch weer samenhangt met zijn eigen jeugd: de lijn die van Werther en Faust naar Childe Harold en de latere gestalten van Byron loopt, heeft hij beter dan iemand anders gezien. Vandaar dat hij in veelvuldige schriftelijke en mondelinge mededeelingen over Byron de Engelsche romantiek, die hij bewondert, tegen de Duitsche romantiek, die hij verfoeit, uitspeelt. Waarlijk, niemand zal beweren, dat het den Wijze van Weimar aan oordeel des onderscheids of aan inzicht in de letterkundige ontwikkeling ontbrak. Maar desalniettemin heerscht bij Goethe diezelfde eigenaardige verwarring van kunst en persoon.

Manfred, meent hij, is onder invloed van *Faust* ontstaan: ‘dieser seltsame geistreiche Dichter had meinen *Faust* in sich aufgenommen...’ Dan vervolgt hij: ‘Wir finden also in dieser Tragödie ganz eigentlich die Quintessenz der Gesinnungen und Leidenschaften des wunderbarsten zu eigener Qual geborenen Talents...’ En eindelijk:

> ‘Als ein junger kühner, höchst anziehender Mann gewinnt er die Neigung einer florentinischen Dame; der Gemal entdeckt es und ermordet

> seine Frau. Aber auch der Mörder wird in derselben Nacht auf der Strasse tot gefunden ohne dass jedoch der Verdacht auf irgend jemand könnte geworfen werden. Lord Byron entfernt sich von Florenz und schleppt solche Gespenster sein ganzes Leben hinter sich drein.'

Wel een staaltje van de verhalen, die over Byron in omloop waren, en van de wijze, waarop zij niet enkel door fantastische bakvischjes en kwaadsprekende oude juffers werden opgenomen, maar door een van de sterkste en helderziendste geesten van zijn tijd, door een man die evenmin op achterklap als op overdreven romantiek verzot was. Door een gelukkig toeval - en dit geeft aan de geheele geschiedenis haar natuurlijke kleur weer terug - weten wij nu ook nog, hoe Byron zelf over de 'dubbele moord van Florence' dacht. Hij heeft in den beginne Goethe's kritiek niet gelezen, maar hij hoorde er over de veren van en met de lachende kalmte, waarmee hij over alles wat in het brein van zijn tijdgenooten zulke afmetingen aannam spreekt, schrijft hij:

> 'Pray where did you get hold of Goethe's Florentine husband-killing story? Upon such matters in general I may say with Beau Clincher (een figuur uit Farquhar's *Constant Couple*) in reply to Errand's wife: - 'Oh the villain, he hath murdered my poor Thimothy!' - C l i n c h e r : 'Damn your Timothy! I tell you woman your husband has murdered me - he has carried away my fine jubilee clothes.'

Hij had er kunnen bijvoegen: zoo komen de praatjes in de wereld; maar - nog eens - die praatjes hebben voor ons een zeer bizondere beteekenis. Wij zouden in de nieuwere geschiedenis geen figuur weten te noemen, waarbij het gevoel van de tijdgenooten zoo onmiddellijk en zoo onophoudelijk de werkelijkheid heeft vernietigd, om er iets naast of er iets voor in de plaats te zetten, wat het zelf geloofde noodig te hebben.

Van dien bekenden morgen, na het verschijnen van *Childe Harold* af aan, waarvan Byron schrijft: 'I awoke and found myself famous', tot aan zijn dood te Missolonghi, zijn er twee Byron's geweest: één, die de gedichten schreef, en één die uit de gedichten werd afgeleid; één, die een geestesstrooming in een bondigen vorm wist te vatten, en één, die door diezelfde geestesstrooming als haar levend voorbeeld werd beschouwd; één, die inderdaad door Europa reisde, aan de italiaansche kust met Trelawney Shelley's lijk verbrandde, die de minnaar van gravin Guiccioli werd en een expeditie tot bevrijding van

Griekenland uitrustte, en één, in wien zijn tijdgenooten dit alles niet werkelijk, maar altijd door een fata morgana, in een fantastisch gekromden luchtspiegel konden zien; één, die de romantiek dichterlijk leven gaf, en één, in wien voor de wereld de romantiek vleesch geworden was.

- Dat maakt de taak van den biograaf niet gemakkelijker.

- Byron heeft ook geen biograaf; en indien gij er nog eens op wijzen wilt, hoe weinig met een feitelijke levensbeschrijving te bereiken is, kunt gij geen beter oogenblik kiezen dan zijn sterfdag. Het is er mee als met Karel den Groote. Gij kunt uit oorkonden en geschiedkundige feiten een historischen keizer Karel samenstellen, maar het zal een teleurstelling zijn, want die keizer lijkt schijnbaar maar heel weinig op Charlemagne van het Rolandslied en andere heldendichten. Gij kunt daartegenover uit het epos een Charlemagne afleiden, maar dan zal de historicus de schouders ophalen en een bedenkelijk gezicht zetten. En toch zal een goed biograaf het eene moeten doen en het andere niet mogen laten. Dan komt in het midden iets te staan, wat wij voor het gemak de ‘daden’ kunnen noemen, en gij zult ontdekken, dat die daden iets als een Januskop vormen, waarvan het eene gezicht naar de historische werkelijkheid, het andere naar het verdichtsel gekeerd is; het eene naar Einhard en Alcuin, het andere naar de twaalf pairs kijkt. Zoo is het ook met Byron: in het midden staat, indien gij wilt *Manfred;* tweehoofdig kijkt hij naar den dichter, dien wij uit brieven en mededeelingen kennen, waarin hij zich zelf gaf, maar tegelijkertijd naar het verdichtsel, dat zijn tijdgenooten uit dien dichter gemaakt hebben.

En toch is tusschen die twee alweer verband. Uit de werkelijkheid kan, door wat in het gedicht ligt uitgedrukt, het verdichtsel worden verklaard - het verdichtsel bewijst, dat wij met een nuchtere levensbeschrijving onze taak slechts onvoldoende vervuld, ons doel niet volledig bereikt hebben. Alle drie samen zijn dichter, gedicht en verdichtsel in staat ons de kracht van het verschijnsel te doen beseffen, en wijzen ons den weg in de ingewikkelde verhouding van gemeenschap, vorm en individu.

ANDRÉ JOLLES.

Engelschen en Nederlanders in Shakespeare's tijd.

Het is bekend, dat het woord *Dutch,* overdrachtelijk gebezigd, in het Engelsch ongeveer alles aanduidt, wat leelijk is. In het bijzonder staat het in betrekking tot dronkenschap. De term ‘Dutch courage’ is slechts een uit velen. ‘A Dutch bargain’ is een koop, in dronkenschap gesloten, ‘a Dutch feast’ een maaltijd, waarbij de gastheer eerder dronken is dan zijn gasten. ‘A Dutch concert’ is een uitvoering, waarbij verschillende wijsjes dooreen gespeeld worden, ‘a Dutch widow’ is een slet. Het meest kwetsend van al voor ons nationaal gevoel is ‘a Dutch defence’, dat wil zeggen: een verraderlijke overgave. Zijn dan soms, - roept de vaderlandsche geschiedkenner -, Deventer, de schans voor Zutfen, en Geertruidenberg door Nederlanders overgegeven? Doch stil, laat ons niet gaan argumenteeren.

Er zijn er ook van onschuldigen klank: ‘a Dutch auction’ is een veiling bij afslag, ‘a Dutch reckoning’ is een ongespecificeerde rekening, ook wel genoemd ‘alte-mall’, ‘a Dutch uncle’ is iemand, die een geducht standje uitdeelt. In één spreekwijze kan men zelfs, als men wil, een nationale deugd terugvinden: ‘Dutch comfort’ of ‘Dutch consolation’ heet het, wanneer men zegt: Goddank, dat het niet erger is.

Men zou geneigd zijn te vermoeden, dat ‘Dutch’ dien hoogst ongunstigen klank verworven had in den tijd van onze zeeoorlogen met Engeland, dat het de naijver en de vijandschap uit de dagen van Tromp en De Ruyter is, die eruit spreekt. Evenwel, de meeste van die termen zijn reeds

ouder. De geringe dunk van de Nederlanders bestaat bij de Engelschen reeds in den tijd, toen zij onze helpers en bondgenooten waren. Uit den haat jegens een erfvijand kan men al dien smaad niet verklaren. De erfvijand van Engeland, dat was Frankrijk geweest, en Spanje, onze gemeenschappelijk vijand, geworden. Wanneer men nu in Murray's groote woordenboek nagaat, of aan de woorden ‘French’ en ‘Spanish’ ook zulk een stel van hoonende beteekenissen verbonden is, dan blijkt aanstonds, dat dit niet het geval is. ‘French’ kan het wufte, ‘Spanish’ het pochende, ook wel het trouwelooze aanduiden, maar van een stelselmatig gebruik als termen van smaad is geen sprake, en vooral: de noot van spottende geringschatting, die aan ‘Dutch’ eigen is, ontbreekt.

Het schijnt de moeite waard, de waardeering der Nederlanders in Engelsche oogen in den tijd van onzen opstand tegen Spanje wat nader te beschouwen. Wij bepalen ons in dit eerste gedeelte tot de vraag, hoe de Engelsche letterkunde, met name de dramatische, in de periode, die men naar koningin Elizabeth noemt en gewoon is tot omstreeks 1640 uit te strekken, het sentiment jegens de Nederlanders weerspiegelt.

Onder de talrijke Engelschen, die van het begin van onzen opstand af voor de zaak der Nederlandsche vrijheid zijn komen strijden, is meer dan een der bekende dichters geweest. Ben Jonson heeft er een veldtocht meegemaakt, van Marlowe en Chapman is hetzelfde waarschijnlijk. Wanneer Leicester's bestuur tot niets dan verwarring en oneenigheid heeft geleid, komt in 1587 als Elizabeth's gezant Thomas Sackville, lord Buckhurst, om te zien wat er nog te redden valt. Als een der twee auteurs van *Gorboduc* (1560), de eerste Engelsche tragedie in *blank verse,* behoort hij tot de pioniers van het Elizabethaansche drama. Om naast de dichters een geleerde te noemen: Thomas Bodley, de stichter der beroemde bibliotheek te Oxford, is van 1588 tot 1596 een der Engelsche leden van den Raad van State geweest, en beroemt er zich in zijn autobiografie op, dat hij het eigenlijk is geweest, die in die jaren de Republiek gered heeft.

Van twee dichters valt, wat hun betrekking tot de Nederlanden betreft, meer te zeggen: Sir Philip Sidney en George

Gascoigne. Wel groot is het verschil tusschen die beiden. Voor Gascoigne was de krijgsdienst in de Nederlanden, gelijk voor de meeste Engelschen van dien tijd, een bevrediging van die zucht naar avontuur, die hen zoo sterk dreef. Voor Sidney was het de vervulling van een hoog ideaal. Hij had onzen strijd tegen Spanje van het begin af in gedachte meegeleefd. Hij ziet dien als den grooten kamp ter verdediging van het protestantisme. De zaak der Nederlandsche vrijheid, - zoo hield zijn vaderlijke vriend Hubert Languet hem telkens voor -, is ook Engeland's zaak. Wanneer Elizabeth in 1577 tot daadwerkelijke hulp geneigd schijnt, zijn Sidney's verwachtingen op het hoogst gespannen. Hij spreekt dan van 'het vormen van dezen nieuwen staat', *in hac nova republica formanda*[1], op een tijdstip, dat de Nederlanders zelf zich nog nauwelijks bewust waren, dat een nieuwe staat stond geboren te worden! - Het duurde tot 1585, eer Sidney, als vertrouwd raadsman en helper van zijn oom Leicester, den Nederlandschen bodem betrad, om er geen jaar later bij Warnsveld zijn vroegen dood te vinden. Deze dichter blijft voor altijd op de edelste wijze met de geschiedenis van Nederland innig verbonden.

Bezongen heeft Sidney deze landen niet. Wel klinkt, - een bewijs hoe 't hem ter harte ging -, tot in zijn minnedicht de echo van zijn belangstelling in onzen strijd: in het dertigste sonnet van den cyclus *Astrophel and Stella* gebruikt hij een politieke vergelijking als rhetorische figuur:

> 'How Holland hearts - now so good towns be lost, -
> Trust in the shade of pleasing Orange tree'.

George Gascoigne heeft dien strijd wel tot het onderwerp van zijn gedichten gemaakt. Met het allereerste begin van den opstand kwam hij over. Hij had een woelig en niet in alle opzichten eervol leven achter zich, en de Engelsche grond was hem wat warm geworden, toen hij in het eind van Maart[2]

1) Correspondence of Sidney and Languet, p. 117, 225.

2) Hoewel Gascoigne uitdrukkelijk verzekert, dat hij den 19^{den} Maart uit Gravesend vertrok en den 20sten onder zeil ging, zal men moeten aannemen, dat hij zich vergist, en dat het 29 en 30 Maart moet zijn. Immers uit zijn verhaal zelf blijkt, dat de stranding reeds na anderhalven dag plaats had, spoedig gevolgd door de redding. Aangezien zij nu den Briel reeds in handen der Geuzen vonden, moet dit op 1 April of later zijn geweest.

1572 te Queenborough aan boord ging, om naar Holland over te steken. Door de schuld van een dronken Hollandschen loods raakte het schip in het gezicht van den Briel bij stormachtig weer aan den grond en liep lek. Meer dan twintig der schepelingen, die zich in een boot trachtten te redden, kwamen om; Gascoigne behoorde tot degenen, die aan boord bleven en van den wal af gered werden, met hem zijn vrienden Rowland Yorke (die later de schans voor Zutfen verraderlijk zou overgeven) en William Herle. Den Briel was juist door de Geuzen bemachtigd, maar de schipbreukelingen vonden niet terstond bij Lumey gehoor.

> 'Well, at the Bryell to tell you what we finde,
> The Governour was all bedewed with drinke,
> His truls and he were all layde down to sleepe,
> And we must shift, and of our selves must thinke
> What meane was best, and how we best might keepe
> That yet remained: the rest was close in clinke'.

Gascoigne beschreef zijn wedervaren in een gedicht '*Gascoignes voyage into Hollande. An. 1572.* Written to the right honourable the Lorde Grey of Wilton'.[1)] Het is eenigszins begrijpelijk, dat wij hier den schimp op de Hollanders in vollen fleur vinden; ons heele volk moet het met den loods ontgelden.

> 'At last the Dutche with butterbitten jawes,
> (For so he was a Dutche, a Devill, a swadde,
> A foole, a drunkarde, or a traytour tone)
> Gan aunswere thus: *Ghij zijt te vroegh* here come,
> *Tis niet goet tijt'*...

De burgers van den Briel staan werkeloos te kijken naar hun nood.

> 'Now ply thee pen, and paint the foule despite
> Of drunken Dutchmen standing there even still,
> For whom we came in their cause for to fight,
> For whom we came their state for to defende,
> For whom we came as friends to grieve their foes,
> They now disdaynd (in this distresse) to lend
> One helping boate for to asswage our woes:
> They sawe our harmes the which they would not mend,
> And had not bene that God even then did rayse
> Some instruments to succor us at nede,
> We had bene sunk and swallowed all in Seas'.

1) The Complete Works of George Gascoigne, ed. by John W. Cunliffe, Cambridge English classics, 1907, vol. I The Posies p. 354-363.

Gascoigne nam dienst onder den Prins en maakte de eerste krijgsbedrijven in Zeeland en Vlaanderen mee, maar een twist met zijn kolonel bewoog hem, naar Delft te gaan, om den Prins een verlof te verzoeken, dat evenwel niet doorging. Zoo minachtend hij over de Hollanders pleegt te spreken, zoo vol eerbied spreekt hij van den Prins, die hem naar zijn zeggen zeer genegen was.

> 'O noble Prince, there are too fewe like thee,
> If Vertue wake, she watcheth in thy will,
> If Justice live, then surely thou art hee,
> If Grace do growe, it groweth with thee still,
> O worthy Prince would God I had the skill,
> To write thy worth that men thereby might see,
> How much they erre that speake amisse of thee'.

Deze waardige lofrede is uit een lang gedicht, dat hij te Delft begon, en weder opdroeg aan zijn beschermer Lord Grey. Het is getiteld *The fruites of Warre, written upon this theame, Dulce bellum inexpertis*[1], en is deels moraliseerend deels verhalend. Te Delft 'a pleasant towne' kreeg zijn wrok tegen de Hollanders nieuw voedsel door het volgende geval. Een Haagsche dame zond hem 'a loving letter' door haar dienstmeid, die echter bij de poort van Delft werd aangehouden. De burgers die de wacht hielden lazen den brief, welke vergezeld was van een paspoort naar den Haag door Valdes' eigen hand geschreven. Dit gaf argwaan, doch niettemin werd de bode naar Gascoigne doorgelaten. Deze toonde den brief aan den Prins, die er geen erg in zag. Maar toen Gascoigne het voorgestelde bezoek aan den Haag ('the pleasauntest village, as I thinke, that is in Europe' teekent hij aan den rand aan) wilde gaan brengen, vond hij zich bewaakt en in het uitgaan belemmerd.

> 'At every porte it was (forsoth) *belast,*
> That I (*die groene Hopman*) might not go out,
> But when their foes came skirmishing full fast,
> Then with the rest the Greene knight for them fought,
> Then might he go without mistrust or doubt:
> O drunken plompes, I playne without cause why,
> For all cardes tolde there was no foole but I'.

Na den winter van 1573 op '74 te Delft te hebben doorgebracht, nam hij op aandringen van den Prins opnieuw dienst

1) Complete Works, I p. 139-184. De latijnsche spreuk ontleende hij aan Erasmus' Adagia, No. 3001.

in een Engelsch vendel. Zijn laatste krijgsbedrijf behoort tot het voorspel van het beleg van Leiden. Hij was onder hen, die in het nog onvoltooide fort van Valkenburg gelegerd waren, toen dit den 27sten Mei 1574 door de Spanjaarden werd aangevallen. De Engelsche bezetting trok terug tot voor de poort van Leiden, waar zij vergeefs verzochten te worden binnengelaten. Den volgenden dag moesten zij zich aan de troepen van Liques overgeven. Vier maanden bracht Gascoigne in krijgsgevangenschap door. Hij prijst Liques hoogelijk wegens de goede behandeling. Daarna mocht hij met de andere officieren naar Engeland terugkeeren, waar hij in 1577 gestorven is.

Al valt er, zoover mij bekend is, slechts één ander gedicht later te noemen, dat den Nederlandschen oorlog regelrecht tot onderwerp heeft, de weerklank daarvan klinkt nog op menige wijs in de Engelsche litteratuur. ‘Slaet up den tromele, van ick sal come...’, roept de Hollander in een der aanstonds te noemen tooneelstukken, blijkbaar een herinnering aan het Geuzenliedje: ‘Slaet up den trommele van dirre dom deyne...’ Geen wonder, dat een zekere gemeenzaamheid met de Nederlandsche taal zich in de Engelsche letterkunde van dien tijd openbaart.

Alvorens de typeering van den Nederlander in het Engelsche tooneel te behandelen, dient er op één omstandigheid gewezen te worden. ‘Dutch’ beteekent in het Engelsch omstreeks 1600 (gelijk thans opnieuw in Amerika) niet uitsluitend Nederlandsch, maar Duitsch in het algemeen. Er was een tijd geweest, dat de Engelschen evenveel of meer in aanraking kwamen met den ‘Duitschen koopman’ uit de Hanzesteden van Noordduitschland, uit Keulen en Augsburg, dan met Vlamingen en Hollanders. Met het zinken van den Duitschen handel en het opkomen van den Hollandschen had de onmiddellijke aanraking zich meer en meer bepaald tot de Hollanders en Vlamingen, en begon ‘Dutch’ (ook onze eigen landgenooten noemden in de zeventiende eeuw hun taal nog ‘Duytsch’) in het bijzonder den Nederlander te beteekenen. Het type van den ‘Dutchman’ had zich echter reeds gevormd in den tijd, toen de Hoog- en Nederduitschers nog meer op den voorgrond traden dan de Nederlanders. De ‘Dutchman’ als type heet bij de Engelschen Hans. Hans nu

is niet de gebruikelijke Vlaamsche of Hollandsche afkorting van Johannes, maar de Duitsche. Had Vlaanderen of Holland het type geleverd, dan hadde hij Jan geheeten. Niettemin stelt de Hans van omstreeks 1600 in den regel een Hollander voor, al geeft men zich van de begrenzing van dien landaard kwalijk rekenschap[1].

De kennis van Nederlandsche woorden betreft, gelijk te verwachten is, in de eerste plaats de gebruikelijke wijzen van aanspraak en een aantal termen, die naar het passagieren en de herberg rieken. *Meskin, friester, frow, ufroe, myn here, mester, skellum, - fra* (fraai), *ander, groot, genough, hort eens, seker.* Dan *lustique, frolique.* 'Lustique as the Dutchman saies', luidt het in *All's Well that Ends Well* (II, 3), 'And let me the cannikin clinke, clinke, clinke...' in Othelio (II, 3). Merkwaardig is het gebruik van *upsee,* in 'upsee Dutch', 'upsee Freese', ook 'upsee English', dat blijkbaar *op zijn* is, en steeds in verband met een dronk wordt gebezigd, zoodat de Engelschen meenen, dat het een soort bier beduidt[2].

> 'Come, English beer Hostess, English beer by th' belly'.
> 'Stark beer boy, stout and strong beer: so sit down Lads,
> And drink me upsey-Dutch'[3].

Tot zoover spraken wij van Nederlandsche woorden, die in het algemeen gebruik zijn overgegaan[4], en niet speciaal worden gebruikt, om den Nederlander zelf te typeeren. Waar dit laatste bedoeld wordt, treedt hij natuurlijk op met zulk een brabbeltaaltje als sedert Plautus' tijd een der meest geliefkoosde komische middelen van het blijspel heeft uitgemaakt. Er zijn een aantal Engelsche stukken uit de Elizabethaansche periode, die den Nederlander ten tooneele voeren, zonder twijfel veel meer dan mij bij een niet zeer diepgaand onder-

1) De Hollander in Dekker's *Northward Hoe* spreekt van zijn vaderstad Ausburgh, wat toch wel eer op Augsburg dan op Oostburg zal slaan; die in Glapthorne's *The Hollander* noemt Paracelsus zijn *'countryman'.*
2) Ben Jonson, Works, ed. Cunningham, 1875 vol. IV, p. 142, 530.
3) Beaumont and Fletcher, *Beggars Bush,* III, I, vgl. IV, 4, en Ben Jonson, *The Alchemist,* IV, 4, Dekker, *Northward Hoe,* II, I.
4) Hiertoe behoort niet de aanspraak *Alderlievest* die tot c. 1600 veelvuldig voorkomt, b.v. Shakespeare, Henry VI, I, 1 'With you mine Alderliefest Soveraigne', id. Gascoigne l.c. p. 354 etc. Zij is zuiver Engelsch, komt reeds bij Chaucer voor, en vormt een rest van een in de oudere taal gewoon gebruik van *alre,* gen. plur, tot versterking van een superlatief.

zoek bekend zijn geworden. Van de meest beroemde tooneelschrijvers ken ik geen stuk, waarin ons volk getypeerd wordt. Want ‘Tribulation Wholesome, a pastor of Amsterdam’ en ‘Ananias, a deacon there’, uit dat machtigste aller blijspelen, *The Alchemist* van Ben Jonson, zijn geen Hollanders, maar Engelsche Brownisten uit de ballingschap, vanwaar eerlang de Pilgrim Fathers zouden uitgaan. Zij komen om den steen der wijzen.

> ‘This fellow is sent from one negociates with me
> About the stone too; for the holy brethren
> Of Amsterdam, the exiled saints; that hope
> To raise their discipline by it’[1].

Beggars Bush van Beaumont en Fletcher speelt wel zoogenaamd in Vlaanderen, en de personen dragen Nederlandsch uitziende namen, maar het geheel is fictief en romantisch, en beproeft geen typeering van Nederlanders.

Om en bij 1600 vallen vier stukken, die geschikt zijn om ons onderwerp te illustreeren. John Marston's *The Dutch Courtezan* werd gedrukt in 1605. Hier ligt het verwerpelijke van de rol meer in het bedrijf der titelfiguur, een lichtekooi die met list en bedrog beproeft, het deugdzame minnend paar ten verderve te brengen, dan in haar herkomst. Zij spreekt Engelsch met een slechte uitspraak: *t* voor *th*, *v* voor *w*, en enkele Nederlandsche woorden er door heen: *ick, o myn here* etc. Verder gaat hier de nabootsing van het Nederlandsch niet. Het gangbare type is overigens uit den aard der zaak niet de Nederlandsche vrouw, maar de man. In zijn typische functie treedt hij op in William Haughton's *A Woman will have her wil,* ook wel genoemd *Englishmen for my money,* ingeschreven 1597/8, het eerst gedrukt 1616[2]. Een Portugeesch koopman in Londen heeft drie dochters, die begeerd worden door een Franschman, een Italiaan en een Hollander, maar met wie tenslotte drie Engelschen gaan strijken. De Hollander draagt hier dus niet den last der belachelijkheid alleen, maar wel torst hij er het zwaarst aan. Voor hem is alle grove clownerie, voor hem de oude situatie uit de novelle, om in een mand halfweg de kamer van zijn beminde te

1) Alchemist, II, 1.
2) Van denzelfden auteur is *The Proud Woman of Antwerp and Friar Rush,* voorzoover ik weet, ongedrukt.

worden opgeheschen. Hij is de dikke, leelijke, berekenende maar toch domme, hebzuchtige, wellustige, dronken dwaas. En daarmee is de algemeene voorstelling van den Hollander op het Engelsche tooneel vrijwel beschreven.

Hier volgt een staaltje van de taal, die hij spreekt (IV. 1.),

> Vandal. 'Where be you, Master Frisco?
> Fris. Here sir, here, sir. Now if I could cozen him (Aside). Take heed, sir, here's a post.
> Van. Ic be so groterly hot, dat ic swet. O, when sal we come dere.
> Fris. Be you so hot, sir? Let me carry your cloak; I assure you it will ease you much.
> Van. Dere, here, dere, 't is so dark I can neit see.
> Fris. Ay, so, so. Now you may travel in your hose and doublet. Now look I as like the Dutchman as if I were spit out of his mouth. I'll straight home, and speak groot and brood, and toot and gibberish; and in the dark I'll have a fling at the wenches. Well, I say no more. Farewell, Master Mendal. I must go seek my fortune (Exit Fris.).
> Van. Mester Frisco, Mester Frisco! what sal you no speak? make you de fool? Why, Mester F.! O de skellum, he be ga met de cloak! Me sal seg his mester. Ha! Mester F., waer seed-e Mester F.?

De Hollander staat bekend voor een onsmakelijk vrijer. In de ijzingwekkende scene van Cyril Tourneur's *Revengers Tragedy,* (III. 4) waar de wrekers den boozen hertog voor de fraai opgetooide schedel van zijn slachtoffer brengen, als tot een nieuwe prooi, nadat zij de kaken met brandend vergif hebben bestreken, roept Vendice op 's hertogen kreet:

> 'O my tongue!
> Your tongue? 't will teach you to kiss closer,
> Not like as slobbering Dutchman'...[1)].

Veronderstelt reeds Vandal's taal in Haughton's comedie bij schrijver en publiek zekere bekendheid met het Nederlandsch, elders komt dit nog sterker uit. 'Maister Hans van Belch' in Dekker's *North-ward Hoe,* gedrukt 1607, spreekt als volgt (II. 1.):

> Hans. 'Dar is vor you, and vor you: een, twea, drie, vier, and vive skilling, drinke skellum upsie freese: nempt, dats u drink gelt.
> Leverpoole. Till our crownes crack agen Maister Hans van Belch.
> Hans. How ist met you, how ist vro? vrolick?
> Doll. Ick vare well God danke you: Nay Ime an apt scholler and can take.
>
> Hans. Datt is good, datt is good etc.'

1) Vergelijk *The Weakest goeth to the Wall,* e. 854: 'it is pitie it should be slubbered by such a cullien as Yacob Smelt'.

The Weakest goeth to the Wall, ingeschreven en gedrukt 1600[1], van een onbekend auteur, is een romantisch stuk. Een verdreven hertog Lodowick van Boulogne, doolt met vrouw en dochter rond in ballingschap, om tenslotte zoon en heerschappij terug te vinden. Als komische figuur dient de Vlaamsche waard, Yacob van Smelt, bij wien hij zijn intrek neemt, een toonbeeld van liederlijke gemeenheid. Hij spreekt aldus:

> 1. 408: 'Well my lifekins, so ick must be you Wert, dat is you host; and you mine ghesse, to eat met mie, and slope met mie, in my huys: well, here bene van you vier (foure as you seg in English) twea mannikins, twea tannikins[2] twea mans, twea womans: spreak wat will you geven by de dagh? by de weeke? by de mont? by de yeare? all to mal'.

Wanneer hij de hertogin verleiden wil:

> 1. 473: 'You bene a skone Frow, a soot a lieffe: up miner zeele, dat is, by my soule, Ick love you met my heart... Ick will you gelt geven, and you man sall niet betall, niet paid for your logies noe you meat: wat seg you?'

En als hij bij den hertog komt met het bord waarop in krijt de rekening staat, om indien deze niet betalen kan, de twee vrouwen in pand te houden:

> 1. 758: 'Come, floux, betall, gelt Lodwick, gelt, ware bene de Fraunce crowne? de Riex daler? de Anglis skelling? ha? pay pay, betall, betall, keck dore Lodwick, see de creete de chalke: eane, twea, dree, vier guildern for brant weene: fiftick guildern for rost for de eat: zeven guildern for speck, case, bouter and bankeate: keck, looke in dye burse, betall shellam betall, Ick mought gelt heb, come, pay'.

Dat ook Jacob bedrogen uitkomt, en ons tenslotte dronken wordt vertoond, behoeft nauwelijks gezegd. 'Barbarous beast, Flemish excrement, drunken cannyball' zijn de qualificaties die hij krijgt.

Er schijnt uit de voorstelling van den Nederlander toch wel een diepgaande verachting te spreken. De ondeugden die men hem toekent, hebben, in afwijking van die welke in Engelsche oogen den Franschman, Italiaan of Spanjaard kenmerken, alle een graad van onwaardigheid en belachelijkheid

1) Malone Society Reprints 1912.
2) Tannikin, een verklein-woord van Anna, wordt door den Engelschman voor een Nederlandsch woord voor vrouw of meisje gehouden; vgl. *The Dutch Courtezan,* I, 1: 'I will shew thee my creature; a pretty nimble-eyd Dutch tanakin'.

gemeen, die grievend is. Het besef, dat een Engelsch publiek destijds blijkbaar geacht werd, heel wat meer Nederlandsch te verstaan, dan men nu zou mogen verwachten, kan ons dien voorloopigen indruk niet verzoeten.

De brokstukken Nederlandsch in de Engelsche litteratuur (soms worden zij in den tekst onderscheiden door gothische letter) kunnen soms een vingerwijzing bevatten voor de Engelsche uitspraak van dien tijd. Gelijk bekend is, week deze nog zeer belangrijk af van de hedendaagsche. Gascoigne rijmt aan het slot van zijn *Voyage into Hollande*[1] als volgt:

> 'As for the yong Nunnes, they be bright as glasse,
> And chaste forsooth, *met U:* and *anders niet:*
> What sayde I? what? that is a misterie,
> I may no verse of such a theame endite,
> Yong Rowlande Yorke may tell it bet then I;
> Yet to my Lorde this little will I write...'

Een rijm: *niet*-write, ook al moge het onzuiver zijn, wijst op een oudere phase van de *i*-uitspraak in het Engelsch.

Dat de kennis van het Nederlandsch in de zeventiende eeuw onder Engelschen tamelijk gewoon was, heeft prof. J.W. Muller eenige jaren geleden aangetoond[2]. Het diende hun bij wijlen als internationale verkeerstaal, zoo in het geval van George Ayscue, den bekenden vlootvoogd, die als adviseur in zeezaken voor den koning van Zweden zijn berichten stelde in een 'gansch niet onverdienstelijk' Nederlandsch, van John Merrick, die in 1618 Nederlandsch schrijft aan den Zweedschen opperbevelhebber Jacob de la Gardie en andere. Cromwell en Milton kenden onze taal. Thomas Heywood heeft een samenspraak uit Cats' *Maechden-plicht* vertaald.

Voor den Engelschman geldt 'Dutch' natuurlijk als een leelijke taal.

> Frisco. 'O this is nothing, for I can speak perfect Dutch when I list.
> Pisaro. Can you? I pray let 's hear some.
> Frisco. Nay, I must have my mouth full of meat first, and then you shall hear me grumble it forth full-mouth; *as, haunce, butterkin, slowpin frokin.* O, I am a simple Dutchman[3].

1) l.c. p. 362/3.
2) De uitbreiding van ons taalgebied in de zeventiende eeuw, *De Nieuwe Taalgids*, 1921, p. 161-220.
3) *A Woman will have her will* (I, 1).

Men kan op grond van het bovenstaande wel zeggen, dat reeds omstreeks 1600 bij de Engelschen een zeer ongunstige dunk van den Nederlander aanwezig is. Toch is dit de tijd, waarin zij onze bondgenooten waren, waarin een levendige haat tegen Spanje hen vereenigde, en waarin het godsdienstig leven in de beide landen groote overeenkomst vertoonde. Hoe moest het worden, toen de Spanjaard niet meer te vreezen was, toen Engelschen en Nederlanders overal elkander als vastberaden mededingers ontmoetten: in Indië en de Nieuwe Wereld, in de Oostzee en op de haringvisscherij!

Niets heeft tot de verscherping der gevoelens aan Engelsche zijde zoozeer bijgedragen als de ongelukkige gebeurtenis van 9 Maart 1623, de zoogenaamde 'Moord van Amboina', gelijk de Engelschen haar wel altijd zullen blijven noemen. Sedert 1619 leefden de beide Oost-Indische Compagnieën, de Nederlandsche en de Engelsche, zeer tegen den zin van Coen en Carpentier, onder vigeur van het verdrag van samenwerking, door Heeren Bewindhebbers gesloten. Op Ambon werkte een Engelsche factory onder bescherming van het Nederlandsche kasteel Victoria. De verstandhouding tusschen beide naties was er, naar het schijnt, goed. Plotseling kwam hieraan een einde. De Nederlandsche gouverneur Harmen van Speult liet de Engelsche kooplui gevangen nemen, en ging over tot een haastige procedure wegens een beraamden verraderlijken aanslag op het fort Victoria. De agent Gabriel Towerson en negen andere Engelschen, benevens tien Japanners en een Portugees lieten op het schavot hun leven. Er is goede reden om aan te nemen, dat de beschuldiging niet geheel op losse gronden berustte[1]. Hoe dit zij, de rechtspleging zelve werd door angst beheerscht, was overhaast en informeel, en wat het ergste was, in de hoogste mate onpolitiek. Van Speult liet zijn land een 'kwestie' na, waarvan het meer dan een halve eeuw de moeilijkheden en de noodlottige gevolgen zou ondervinden. Immers het geval van Amboina bleef voor de Engelsche regeering een troefkaart, die werd uitgespeeld, zoo dikwijls

1) Zie daaromtrent Dr. F.W. Stapel, De Ambonsche 'Moord', Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, LXII, 1923, p. 209-226.

het er op aankwam, stemming tegen de Republiek te maken.

Het is teekenend voor de maatschappelijke functie van het Engelsche tooneel, dat ook daar de Moord van Amboina spoedig doordrong. In Februari 1625 schrijft Thomas Locke aan Sir Dudley Carleton, den Engelschen gezant in den Haag, dat de East India Company de zaak van Amboina had willen zien 'all acted in a play, but the Council was appealed to by the Dutch ministers and stopped it, for fear of disturbance'. De Engelsche politiek was toen nog op eensgezindheid met de Republiek gericht: in 1624 was een subsidieverdrag gesloten, en in Februari 1625 was Mansfeld met een Engelsche troepenmacht, bestemd om de Palts te herwinnen, te Vlissingen geland. Acht jaar later golden weder andere overwegingen, die een prikkeling der nationale hartstochten wegens Amboina ongewenscht maakten. Een zekere Walter Mountfort, dienaar der Engelsche Compagnie, schreef in 1632, op de thuisreis uit Perzië, een eenigszins zonderling tooneelwerk, getiteld *The Lanchinge of the Mary or The Seamans honest wyfe.* Stuk en schrijver zijn kort geleden aan het licht gebracht door den Engelschen litteratuurhistoricus Frederick S. Boas[1]. Het behandelt het afloopen van het Compagnie's schip *The Mary,* aldus genaamd naar de Koningin, in 1626, maar is tevens een geestdriftige apologie voor de handelspolitiek der Compagnie, en bovendien nog een verdediging van den goeden naam der zeemansvrouwen. Men zou hier van sociaal-economische dramaturgie kunnen spreken. De schrijver baseert zijn spel op een economisch tractaat uit 1621: *The Discourse of Trade from England into the East Indies*, door Thomas Mun, een der Compagnie's directeuren. In het gedeelte dat de voltooiing van het schip behandelt, treden een aantal scheepstimmerlui op, genaamd naar allerlei materialen voor den scheepsbouw. In hun conversatie nu komt Amboina ter sprake, en wel met zekere geheimzinnigheid.

1) F.S. Boas, Shakespeare and the Universities and Other Studies in Elizabethan Drama, Oxford, Basil Blackwell, 1923, p. 167-238. Dr. B.A.P. van Dam te 's-Gravenhage, dien ik nog voor meer aanwijzingen omtrent mijn onderwerp te danken heb, maakte mij op dit werk opmerkzaam.

> Sheathing Nayle. ‘Hold your peace, neighbours, hold your peace! yf any *Dutchemen* [drunken thrum cappe] should heare you, they would make a treason of this.
> Trunnell. Treason, neighbour Sheathinge nayle! marry God shield.
> Sh. N.: Why, *they* [there are people in the world that] will make treason of any thinge right or wrong. I am sure... [there have been some that have suffered] *for lesse treason than eyther drinkinge or speakinge, or that Harman van Speult is een schellam in Zyn Hart...*

Het gesprek eindigt aldus:

> Okum: *For this business of Amboyna fayth we'll have a daye to discourse of yt privately by ourselves...* [so all quarrells layd aside].

Wanneer de werklieden heengaan, roept de oude admiraal Hobab (waarmee Howard, de held van de Armada bedoeld is), die hun woorden gehoord heeft:

> ‘What Jerkinge call you this? my selfe have heard
> Of the unmatcht vile, miserable torture
> Those Dutch inflicted on some English men
> Al that Amboyna, and my soule hath ernd
> To here the dire relation; but, alas,
> My sorrow cannot helpe afflictions past.
> I cannot but admire how such a crew
> Of beastly drunkards, baser than the sire
> Which first begot them (and he base enough)
> Durst spend theyr censure, or once dare to touch
> The honest subjects of a mighty monarch.
> Oh that I weare as young as when I mett
> Iberia's great armado in the west’.

In het tweede bedrijf hervatten de scheepsbouwers hun gesprek over Amboina. Thans wordt het geval, naar de Engelsche zienswijze, kort beschreven. Blijkbaar ontleende de schrijver ook voor dit gedeelte zijn kennis aan officieele gegevens, en wel aan het geschrift, door de Engelsche Compagnie in 1632 in het licht gegeven, behelzende de vertaling van de remonstrantie der bewindhebbers, de verhooren en vonnissen, benevens een *Reply* van de zijde der Engelsche Compagnie. Hij kent de namen van Van Speult's mederechters nauwkeurig en weet allerlei bijzonderheden.

De ‘Master of the Revels’ Sir Henry Herbert, wien de stukken ter censuur werden voorgelegd, had alle reden om streng te zijn. Karel I's politiek tegenover de Nederlanden was in 1633 meer dan dubbelzinnig; wrijvingen moesten tot elken prijs worden vermeden. Ook zonder die bijzondere omstandigheden zou de censor geen politieke toespelingen geduld hebben. Zoo werd de geheele scene in het tweede

bedrijf geschrapt, evenals de woorden van den ouden admiraal, terwijl in de hierboven aangehaalde passage de cursief gedrukte gedeelten zijn geschrapt en door die tusschen haakjes vervangen; de stippels duiden plaatsen aan, die zoo grondig zijn doorgekrast, dat zij niet meer te ontcijferen zijn.

Later gold het tegendeel van al deze voorzichtigheid ten opzichte van den 'Moord van Amboina'. Zelfs nadat bij den eersten vrede van Westminster de Republiek genoegdoening had beloofd, en vervolgens bij den vrede van Breda de zaak vereffend was verklaard, werd het geval telkens weer opgehaald. In 1673 schreef Dryden, op bestelling, om den niet al te levendigen oorlogsgeest tegen Nederland aan te wakkeren, zijn *Amboyna or the cruelties of the Dutch to the English Merchants,* zonder eenige kennis van zaken of diepere overtuiging. Doch Dryden valt buiten het tijdsbestek van ons onderwerp. Daarbinnen valt nog juist Henry Glapthorne's *The Hollander, A Comedy*, geschreven in 1635, gedrukt 1640. De titelfiguur Jeremy Sconce, 'a Gallant naturaliz'd Dutchman' vertoont eenige verwantschap met onzen Spaanschen Brabander, al kan Glapthorne's stuk niet in de schaduw van dat van Brederoo staan. Hij spreekt, behoudens een enkel Hollandsch zinnetje, gewoon Engelsch.

> Doctor. 'With licence sir, let me desire your character, I long to know you, Symptomes of worth declare you in my opinion noble.
> Sconce. I shall explaine my selfe by land shape a far off, my father was a Dutchman.
> Urinall (des dokters knecht). Which makes him looke so like a smoak'ed westphalia ham, or dry Dutch pudding.
> Scon. And one in the conspiracy with Barnevet, at whose hanging he fled ore hither.
> Urin. An(d) the gentle noose had knit up him, and a hundred of his country men, our land would not be pestred so with butterboxes.
> Scon. Thinking to have purchas'ed a monopoly for Tobacco: but that the vintners tooke in snuffe, and inform'd the gallants, who had like to have smoak'd him for't.
> Doct. An admirable project.
> Scon. Afterwards he undertooke to have drayn'd the Fens, and there was drown'd, and at the ducking time at Crowland drawne up in a net for a widgin.
> Doct. Pray sir, what tribe was he of?
> Scon. He was no Jew Sir, yet he would take pawnes, and their forfeits too, and has left me such as you see, I am a proper man: trifling patrimony, a thousand pounds per annum.
> Urin. I admire no man begs him for a foole, and gets it from him.

Doct. May I request your name?
Scon. My name is Sconce sir, Master Ieremy Sconce, I am a gentleman of a good family, and can derive my pedigree from Duke Alvas time, my ancestors kept the inquisition out of Amsterdam.
Urin. And brought all Sects in thither.
Scon. And tooke their surname from Kickin pot, the strongest Sconce in the Netherlands[1].
Urin. An excellent derivation for a Dutch-man, Kickin-pot'[2].

De Hollander speelt de gewone rol van den ingebeelden, laffen en onridderlijken dwaas. Geen der aangehaalde auteurs heeft onze natie zoo opzettelijk en hatelijk gesmaad als Glapthorne. De heldin van het stuk, Dalinea, zal gedwongen worden, Sconce te trouwen. De bruidegom prijst het Hollandsch gebruik:

'... there we only goe to th'taverne and be ungue browd (?), then drunke together. Ther's all our ceremony, and tis lawfull marriage too.
Dalinea. Would you would sir, better consider your selfe and match where your own customes are observ'd, I feare my quality will never suite the liking of your Dutch manners.
Scon. Manners Lady, you mistake, I've none at all; ere we will disagree about manners, Ile be as clownish as an Upland Bore, foutra, tell a Dutch man of manners?
Dal. Yet sir have so much charity.
Scon. We detest that worse than the former, tis Papisticall, and was with that religion banish'd our reform'd Commonwealth: but to our businesse, pretty soule, I shall give thee touch mon and get a burger of thee.
Dal. Gentle sir,

There ought to be in manhood a divine
Pitty, believe me as I tender truth,
I cannot set the smallest of my thoughts
On your ill welcome love, therefore I beseech you
Not to proceed in my unfortunate match
Which will be fatall to us both, for goodnesse
Have so much mercy on me.

Scon. An excellent touch that, as if there could be mercy in a Dutchman, and to a woman? if there had beene any, the Nuns at Tilmont had not beene us'd so horribly last summer:[3] why should you say you cannot love me? tis a false touch Ime certaine of it...'[4].

1) Het fort Kijk-in-de-Pot bij Bergen op Zoom.
2) The plays and poems of Henry Glapthorne, London 1874, vol. I, p. 85. De tekst schijnt niet vrij van fouten.
3) Bij den veldtocht van 1635, krachtens het pas gesloten verbond gezamenlijk door de Staatsche en Fransche legers volvoerd, was Tienen (Tirlemont) bestormd, geplunderd en verbrand. Van de daar gepleegde excessen gaven de bondgenooten elkander wederkeerig de schuld.
4) L.c. p. 130.

Genoeg om ons te laten nadenken over de onbillijkheid van de beoordeeling van het eene volk door het andere, en over de gevaren, die een letterkunde, welke op de vooroordeelen van het publiek speculeert, voor de verbittering van internationale verhoudingen met zich brengt.

J. HUIZINGA.

(Slot volgt).

De groentenschuit.

Een commissie heeft zich belast met het onderzoek van de mogelijkheid, den schrijvers van dagbladen ‘medezeggenschap’ te verschaffen in het commercieel beleid, dat de eigenaars van dagbladen thans naar welgevallen volgen.

De stoot tot de instelling van die commissie is gegeven door de bekende gebeurtenis, dat het ‘Nieuws van den Dag’ geheel onverwacht en buiten medeweten van de redactie, verkocht bleek aan den eigenaar van ‘De Telegraaf’, als ware zulk een blad, geestesproduct immers in de eerste plaats, ‘een groentenschuit’: vergelijking, gebruikt door den exhoofdredacteur van het verkochte blad, den heer Easton, in een vraaggesprek.

De maatschappelijke plaats van den dagbladschrijver komt dus de aandacht van het publiek vragen.

Zijn afhankelijkheid is een andere nog dan alleen een geldelijke: zij belet hem het eigenlijke werk te doen dat hij in het algemeen belang te verrichten heeft.

De musicus, de schilder, de dichter mogen economisch zwak zijn als hij, niemand *verbiedt* hen te spelen, te teekenen, te dansen, te zingen zoo goed als zij het bij hun stoffelijke ellende dan toch maar blijken te vermogen.

De dagbladschrijver daarentegen wordt verhinderd te geven wat hij geven moet, wil zijn werk ook maar iets bevatten van groote waarde voor het algemeen.

De commissie, die zijn stoffelijke afhankelijkheid onder-

zoekt, zal dadelijk zijn geestelijke en zedelijke afhankelijkheid, de waardeloosheid van zijn werk ontmoeten.

Zijn machteloosheid in het dagbladbedrijf zou niet zoo volstrekt kunnen zijn als zij is, wanneer het dagblad zelf niet even volstrekt waardeloos ware. Als voertuig van geestesontwikkeling en beschaving althans, niet als verspreider van beursnoteeringen, wedstrijduitslagen, marktberichten, aankondiger van huwelijken en geboorten, advertentiën van neringdoenden enz., juist alle de zaken, waaraan geen journalistieke arbeid wordt verricht.

Wanneer het journalistieke deel van de krant waarde had, dan zou die waarde er alleen door de journalisten aan gegeven kunnen zijn.

Elk stuk in een krant, bericht, artikel, verslag, kritiek, hoe men het noemen wil, is noodzakelijkerwijze werk van één enkel persoon, die meester is, zoowel over de keuze van het onderwerp, als over de strekking en den vorm van het stuk. Behoudens een goeden raad, dien de ervarene soms aan den jongere geven kan in de uitzonderingsgevallen, waarin deze er naar hooren wil, kan niemand hem bij zijn werk helpen. Zelfs degene, die voor heel den inhoud van het blad verantwoordelijk heet, de man, die de doornenkroon van het hoofdredacteurschap draagt, kan zijn invloed ten goede niet veel verder doen gevoelen dan tot het doen in acht nemen van algemeene regelen door degenen, die met hem het blad schrijven en - voor zoover hem die bevoegdheid is gelaten - de keuze van de schrijvers. De invloed van den eigenaar kan niet verder gaan dan het bepalen van de algemeene richting van het blad, die belichaamd wordt in de keuze van de schrijvers of van één hunner, die dan als hoofdredacteur de anderen benoemt.

Een krant heeft dit gemeen met elke andere instelling waar geestesarbeid wordt verricht of een kunstvak wordt uitgeoefend, maar voor een krant geldt het om verschillende redenen veel sterker. Een van die redenen, die het gemakkelijkst voor den leek te begrijpen zijn, is deze, dat de dagbladschrijver zijn te bewerken stof, zooals deze hem elk oogenblik als het ware uit de lucht in den schoot komt vallen - de feiten, de gebeurtenissen - *dadelijk* te bewerken en af te leveren heeft en de wijze van bewerking, zoomede de

omvang daarvan, geheel en al beheerscht wordt door *zijn* inzicht in de beteekenis van de tot zijn kennis gekomen gebeurtenis: dat hij den *door hem* ontvangen indruk *dadelijk* in een krantestuk heeft te verwerken en weer te geven. Geen tweede schepsel ter wereld kan daartusschen komen. Hij kan het of hij kan het niet, hij doet het mooi of hij doet het leelijk, hij doet het met of zonder succes, hij doet het in den een of in den anderen geest, maar te helpen is hij niet, te bedillen is hij ook niet. Dat heeft niets te maken met welke ideëele overwegingen ook, niets met de vraag, in hoever het behoorlijk is, invloed op den dagbladschrijver uit te oefenen of in hoeverre hij dit dulden mag. De aard van het werk verzet zich met de grootst mogelijke beslistheid tegen die inmenging. Zij is niet bestaanbaar. Hoezeer men de beteekenis van den handenarbeid wil verhoogen, hoe diep men den geestesarbeid wil vernederen, er is dááraan niets te veranderen. Men kan den handwerksman veel beter betalen dan den intellectueel, men kan den eerste vertroetelen en den tweede het leven tot een hel maken, toch zal door den aard der dingen, die menschen niet vermogen te veranderen, de handwerksman altijd de manus ministra blijven, gehoorzamende zoolang als hij werkt, aan den auctor intellectualis, en altijd zal de voortbrenger van geestesarbeid een zeer hooge mate van vrijheid moeten genieten, terwijl van hen de journalist de hoogste mate van vrijheid noodig heeft.

Maar één ding kan men doen: hem *beletten* te werken.

En dàt geschiedt.

De eigenaars hebben het journalistieke werk bij de bladen gaandeweg ingekrompen. Zij hebben al meer en meer tot fabriekswerk gemaakt, wat uitteraard alleen maar individueel werk kan zijn, wil het eenige waarde hebben.

Iedere leek, die het zien wil, kan het dadelijk zien.

Hij koope eenvoudig de in zijn stad verschijnende en ook eenige van de in andere steden verschijnende en de grootste. best befaamde bladen van het land, alle van denzelfden dag of dezelfde paar dagen. Meer dan een gulden behoeft het niet te kosten. Meer dan een uur tijd is niet noodig. Hij vouwe de bladen open en vergelijke.

Dan zal hij ontwaren, dat niet alleen de markt-, beurs-, scheepvaart- en dergelijke berichten gelijkluidend zijn, maar

ook bijna alle telegrammen, mededeelingen, berichten van allerlei aard uit binnen- en buitenland, verreweg de meeste verslagen, kortom bijna alles. (Voor zoover b.v. de uit het buitenland komende telegrammen niet geheel gelijkluidend zijn, zijn ze toch zoo goed als alle blijkbaar vertalingen van denzelfden in een vreemde taal vervatten tekst.)

Als verstandig mensch zal hij de gevolgtrekking maken, dat al deze berichten, cijfers, verslagen, telegrammen en zoo meer niet zijn gesteld door personen, aan de redactie van een krant verbonden, daar geen twee menschen op de aarde precies hetzelfde schrijven, maar dat elk stel gelijkluidende berichten van één en denzelfden persoon afkomstig is, die, geen honderd lichamen hebbende, niet op honderd verschillende redactiebureaux kan zitten. Inderdaad zit hij dan ook niet op een redactiebureau van een krant, maar in de werkplaats van een soort krantenfabriek, een of ander persbureau, waarbij alle eigenaars van kranten zich hebben geabonneerd. Bijna al wat de kranten tegenwoordig hun lezers voorzetten, is niet het geestesproduct van die kranten, is niet dat wat zij zelve hebben gevonden, voor de waarheid waarvan zijzelve kunnen instaan en dat zij nuttig achten, ter algemeene kennis te brengen, het is niet anders dan wat de persbureaux hun toezenden en zij zonder kritiek en contrôle, gewoonlijk zonder het zelf behoorlijk te lezen, hun lezers voor de voeten gooien. Het werk van den redacteur bepaalt zich ertoe, de rubriek aan te geven, soms een opschrift te plaatsen, of er luk-raak een stuk van te schrappen, wanneer hij plaats tekort komt.

Wanneer men nu het overblijvende kleinere deel van de krant bekijkt, dat niet gelijkluidend is en dat dus werk van de redactie kan zijn (‘kan’ zijn: het is vaak ook niet van de redactie), dan zal men nog iets anders ontwaren.

Men zal zien, dat dit deel: enkele verslagen, de kunstkritieken, een paar ‘overzichten’ over de buitenlandsche politiek en over het verhandelde in de Staten-Generaal en den betrokken Gemeenteraad en voorts allerlei semi-litteraire opstelletjes, schetsjes, praatjes, vrouwen- en kinder- en sportrubrieken, grapjes en te hooi en te gras eens een hoofdartikel, voorts relazen omtrent de minst belangrijke feestjes en uitvoeringen, waarbij men zijn uitnoodiging betaalt door een paar vriendelijke woorden aan de organisators, reclameberichtjes

ten gevalle van adverteerders en zoo meer, dat dit alles weliswaar blijkbaar in het eene blad door een ander persoon is geschreven dan in een ander blad, maar dat niets van dat alles *karakteristiek* is voor het blad, waarin het verschijnt; dat weliswaar de geregelde lezer den stijl van den betrokken schrijver spoedig zal onderscheiden van den stijl van een anderen schrijver, die in een ander blad over dezelfde zaken schrijft, maar dat die stijl evenmin als de inhoud van de stukken een denkrichting vertoont, die iets met dat bepaalde blad te maken heeft. De schrijver in het eene blad zou elk oogenblik den schrijver in het andere kunnen vervangen, zooals ook inderdaad die schrijvers zonder eenig bezwaar chassez-croisez maken tusschen bladen van de meest verschillende richting. Men zou weken achtereen den inhoud van het eene blad aan de lezers van het andere kunnen geven zonder dat dezen eenige reden hadden tot klacht.

Natuurlijk zijn de staatkundige hoofdartikelen en overzichten omtrent het verhandelde in Kamers en Raad in die bladen, welke nog zuiver partij-organen zijn, van andere strekking naarmate zij in het blad van de eene of in het orgaan van de andere staatkundige partij staan. In de uiterst felle partij-organen van uiterst-rechts en uiterst-links komt de richting ook nog wel eens uit in beoordeelingen van boeken en tooneelstukken. Maar voor de liberale bladen, nog altijd in ons land verreweg de voornaamste van de partijbladen, is dat al lang niet meer het geval. Daar vraagt men ook al niet meer naar de staatkundige gevoelens van den redacteur, die de kunstrubriek behandelt en ten aanzien van de overzichten van de Staten-Generaal is dat nog maar zoo-zoo het geval. Door de verslapping van den politieken strijd bij de liberalen is het hun trouwens gemakkelijk gemaakt, zich ook in die overzichten grootendeels van getuigen voor beginselen te onthouden. In het algemeen zijn de liberale bladen soms een heele maand niet te onderscheiden van de neutrale.

Hier zij opgemerkt, dat in ons land ‘neutraal’, wanneer er van de richting van een krant sprake is, een zeer bizondere beteekenis heeft. Het heet - b.v. in de artikelen, waarmee neutrale bladen hun eigen program duidelijk maken, - dat ‘neutraal’ zeggen wil, dat men geheel afgescheiden van eenige staatkundige partij en zelfs vrij van staatkundige gevoelens,

die men zelf koestert, over alles, wat gebeurt, zijn onbevangen oordeel zal zeggen, zich storende aan vriend noch vijand, aan lof noch blaam, aan groot noch klein. De waarheid is juist het diametraal tegenovergestelde. De neutrale courant is niet de courant, die zich aan niemand, maar juist de courant, die zich aan iedereen stoort. In de neutrale courant mag niets staan, *noch meening, noch feit,* dat onaangenaam kan zijn aan den katholiek, den communist, den jood, den geheelonthouder, den theosoof, den esperantist, den hockeyspeler, den spiritist, den Christian-scientist, den chauvinist, den anarchist, den koffiehuishouder, den werknemer, den werkgever, den adellijke, den feminist, den militair, den ambtenaar, den belanghebbende bij een of anderen tak van kunst, handel, nijverheid, onderwijs, den rentenier, den morfinist, den Limburger, den amateur-fotograaf, den Marconist of Neo-malthusiaan en evenmin aan eenige van de hier niet genoemde menschengroepen. En moge de leek hieruit al opmaken, dat het dienen van de ontwikkeling den journalist onder deze omstandigheden zeer moeilijk zijn moet, het is nog veel erger dan de leek het zich kan voorstellen. Immers het strenge verbod, in een 'neutrale' krant iets te schrijven, dat iemand ter wereld onaangenaam kan zijn, veronderstelt, dat het ieder onaangenaam is, wanneer een ander blijk geeft, niet van zijn gevoelen te zijn. Volgens den eigenaar van een neutrale krant is men niet en règle met b.v. den Katholiek, wanneer men zich onthoudt van af te keuren, wat zijn geloof hem voorschrijft te doen, neen, men mag ook niet iets goedkeuren, wat *zijn* geloof of het geloof van eenig ander schepsel afkeurt. En nòg erger is het, als men bedenkt, dat geen eigenaar of schrijver van een blad weten kan, wàt al die sekten goed of afkeuren, wàt al die belangengroepen in bepaalde aangelegenheden wenschen of vreezen. De schrijver heeft zich dus steeds aan den veiligen kant te houden en niets te schrijven, waarvan het *mogelijk* zijn zou, dat eenige hem bekende of onbekende menschengroep het er niet mee eens is. Nog bedenke men, dat uitteraard de persbureaux, die immers voor de neutrale, zoowel als voor bladen van verschillende politieke kleur precies hetzelfde schrijven, zich ten allerstrengste aan deze opvatting van de neutraliteit te houden hebben en eindelijk, dat ook de staatkundige bladen deze op-

vatting huldigen ten aanzien van alles, wat niet in strikten zin staatkundig is, dat is ten aanzien van vijf en negentig procent van hun inhoud.

Samenvattend kunnen we dus zeggen, dat de waarde van de krant als middel tot verspreiding van ontwikkeling en beschaving daaraan alleen kan worden gegeven door den dagbladschrijver, dat die waarde daaraan nagenoeg geheel is ontnomen doordat de eigenaar zijn krant ging samenstellen voor het grootste deel zonder journalistieken arbeid te gebruiken en voor het resteerende deel met journalistieken arbeid, waaraan de cultureele waarde ontbreekt.

Wat hebben de eigenaars daarmee nu bereikt?

Zij hebben het rechtstreeksche voordeel behaald van eenige geldbesparing door gezamenlijk gebruik te maken van dezelfde stukken, geleverd door dezelfde persbureaux, hetgeen goedkooper is dan het werk van eigen redacteurs en medewerkers om dezelfde reden als de omnibus goedkooper is dan het eigen spul.

Voorts hebben zij het loon van de nog overblijvende redacteurs belangrijk kunnen drukken. Immers niet alleen werd de vraag naar hun arbeid reeds zeer beperkt door het toenemende gebruik van de cultureel volstrekt waardelooze persbureau-stukken, maar het aanbod werd tegelijkertijd veel grooter, daar de eischen, die aan het journalistieke werk werden gesteld, zoo goed als uitsluitend negatieve zijn.

Eindelijk en schijnbaar voornamelijk: de eigenaars hebben door het kleurloos en vlak maken van hun bladen het veld uitgebreid, waarop zij hun inteekenaren en hun adverteerders kunnen zoeken. Een blad immers mag niets meer bevatten, dat eenig mensch ter wereld aanleiding zou kunnen zijn, het niet te willen lezen.

Het is duidelijk, dat de dagbladschrijvers in de put zitten, zoo diep als iemand maar zitten kan, maar hoe zitten de dagbladeigenaars?

Gaat het hun zooveel beter dan voorheen, toen zij nog niet al die ‘voordeelen’ hadden behaald? Neen. Ieder, die iets van de dagbladindustrie afweet, zegt, dat die industrie kwijnt, dat het grootste deel van de bladen noodlijdend is, dat vroeger hooge dividenden gevende dagbladondernemingen al jaren geen rooden cent meer uitkeeren. Ieder begrijpt, dat het

Nieuws van den Dag, de toevallige oorzaak van dit opstel, de onderneming, die weleer fabelachtige winsten maakte, zich niet uit weelde groentenschuitiseerde en dat het nog aan een uit den hemel gevallen gelukje - de omstandigheid, dat De Telegraaf het blad noodig had om een derde te verhinderen, zich meester te maken van zijn outillage - te danken was, dat het zich groentenschuitiseeren kòn vóórdat het de marktwaarde van een rotte kool zou hebben gekregen. Hoe zitten de dagbladeigenaars? De voorzitter van den Nederlandschen Journalistenkring verklaarde bij de installatie van de commissie, dat hij niet op den stoel van de directeuren zou willen zitten. Te begrijpen, want die stoel is een schopstoel of moderner: de electrocutiestoel. De meeste eigenaren van dagbladen hebben reden afgunstig te zijn op het gegroentenschuitiseerde Nieuws.

Hoe duur hebben de bladen hun kleine directe voordeelen moeten koopen!

Zeker hebben zij het veld uitgebreid, waarop elk blad inteekenaren kon zoeken, maar dat grootere veld was dan ook voor elk blad toegankelijk. Het geheele veld werd niet grooter, tenzij dan door de toeneming van de bevolking, die ook zonder de manipulaties van de dagbladdirecteuren in dezelfde mate zou zijn toegenomen. Door alle reden weg te nemen voor het opzeggen of weigeren van een abonnement, nam men tevens elke reden weg voor het inteekenen op het eene blad liever dan op een ander. Men mag nu stroopen waar men wil, maar niemand heeft dan ook meer zijn eigen jacht. Hier is niet alleen geen voordeel behaald, maar er is zeer belangrijke schade geleden. Niet alleen omdat het aantal kleurlooze bladen zonder eenige natuurlijke grens is uit te breiden en het rijkste kleurlooze blad elk oogenblik kan worden doodgeslagen door een rijkere nieuwe onderneming, maar ook omdat het veel meer kost, zijn clientèle te zoeken onder honderdduizend menschen met tien mededingers dan onder twintigduizend met twee mededingers. Wie menschen bereiken wil van een bepaalde wereldbeschouwing en bepaalden graad van ontwikkeling, weet allicht, waar hij meer, waar hij minder kans heeft, dezen te vinden en waar hij alle moeite en kosten voor het zenden van proefnummers, colporteurs enz. kan besparen. Ook kan hij veilig uit zijn krant weglaten, wat

hij veronderstelt, dat een te klein deel van zijn lezers belang inboezemt. *Alle* de kleurlooze bladen moeten *aan allen alles* aanbieden. Dat kost aan allen schatten zonder dat het iemand, producent of consument, eenig voordeel oplevert.

Toen men de schrijvers ging vervangen door de persbureaux en niet te vergeten: de schaar, toen de dagbladen dus de mededinging in zuiver journalistieken arbeid staakten, hield daarmede de mededinging zelve, de strijd om het bestaan tusschen voortbrengers van dezelfde koopwaar niet op, maar wijzigde zijn vormen. Dat gebeurt altijd. Toen de winkels van kruidenierswaren alle ongeveer dezelfde artikelen van dezelfde fabrieken tegen dezelfde gewoonlijk door den fabrikant vastgestelde prijzen waren gaan leveren, bleef toch elke winkel de gunstige plaats van vestiging zoeken en legde er zich later op toe aan de klanten voordeeltjes te bezorgen geheel buiten de koopwaar om, geschenken en deelneming in loterijen.

Dat hebben de dagbladen afgekeken en zij geven plaatjes en verzekeringen en premies en knipdingetjes en kinderhoekjes.

Maar in niets van dat al is iets eigens te leggen, iets dat de eene producent wel, de ander niet kan geven, iets dat de eene consument wel, de ander niet kan genieten. De prentjes zijn ook al lang van fotobureaux te krijgen, maar de reproductie is peperduur; het is alweer een dolle jacht geworden naar altijd meer. De prentjes worden grooter of talrijker, de prijzen voor de raadsels kostbaarder.

Maar voor alle schatten gouds, die de dagbladondernemers gedwongen zijn uit te geven, hebben zij zich niets gekocht.

En dit, terwijl het uitgeven van een krant, die haar taak van verspreiding van kennis en begrip van het wereldgebeuren vervult, niet het tiende deel zou kosten en een commercieel door en door soliede onderneming kon zijn, zooals de oude bladen dan ook waren.

Een kleine groep van menschen van ongeveer gelijke levensbeschouwing en inzichten in het openbare leven en met het talent en den drang, die beginselen te uiten, te doen doordringen tot een deel van het publiek van verwanten aanleg, tot begrijpenden en medevoelenden, zou een redactie kunnen vormen, waarvan elk lid zeer behoorlijk kon worden betaald,

zonder dat de redactiekosten in vergelijking konden komen tot hetgeen thans aan plaatjes, teekeningen, geschenken, loterijen en andere prullaria wordt weggegooid, en zulk een redactie zou den schopstoel van den eigenaar tot een hechten troon maken. De lezers van zulk een blad zouden niet deserteeren, zoodra men hun een prentje of wat ginnegapperij voor de neus houdt. Aan niemand is het publiek zoo trouw als aan dengene, die in eenige cultureele behoefte voorziet, aan zijn predikant, zijn lievelingsschrijver, zijn tooneelspeler, zijn redenaar en zoo zou het ook zijn trouw aan zijn blad, zooals het immers voorheen trouw aan zijn blad is geweest. Soms met aandoenlijke, kinderlijke trouw: waren er niet menschen, die twintig, dertig jaar abonné bleven op een locaal blad uit een stad, die zij metterwoon hadden verlaten en dus alle nieuws een dag later ontvingen, alleen omdat er voor hen geen ander blad op de wereld bestond?

Het tegenwoordige dagbladbedrijf is onzeker voor den schrijver, voor den eigenaar, voor alle daarbij betrokkenen, zooals dat steeds het geval is met een bedrijf, dat op onsoliede basis rust, en de eenige soliede basis voor een bedrijf is het voorzien in een behoefte. Alleen het voorzien in cultureele behoeften rechtvaardigt het bestaan van meer dan één enkel blad omdat de cultureele behoeften verschillen, terwijl de eenmaal gedrukte beurs- en sportberichten voor alle Nederlandsch lezenden dienen kunnen. De persen kunnen een oneindig aantal exemplaren van een en dezelfde krant leveren. Bestaat er één neutrale krant, dan houden alle andere op, reden van bestaan te hebben en koopwaar te zijn in economischen zin. Elke gelijkstelling van een neutrale of bijna neutrale krant met werkelijke koopwaar is beleedigend voor die laatste. Zeker voor een groentenschuit.

Aan een verbetering van den toestand staat dus commercieel niets in den weg. Het zou zelfs niet noodig zijn, dat alle of de meeste eigenaren van dagbladen tot het inzicht kwamen van de oorzaken der kwijning van hun bedrijf. *Elk* hunner die tot dit inzicht komt, kan met de neutraliteit zijn prentjes en andere snorrepijperijen prijs geven en een redactie in eigenlijken zin vormen aan welke hij het schrijven van zijn krant zou kunnen toevertrouwen. Hij zou er niet anders dan bij kunnen winnen.

Toch zie ik dat nog niet zoo gauw gebeuren. Vooral zij, die buiten de nijverheid en den handel staan, stellen zich den 'man van zaken' voor als den altijd koel berekenenden, voor niets buiten strenge logica aandoenlijken, ten eenenmale hartstochtloozen matter-of-fact-man. Een dwaling: in geen groep van menschen zijn de heerschende meeningen zonder invloed gebleven van menschelijke neigingen en hartstochten. Zeker zijn de eigenaren van dagbladen overtuigd, dat het knechten van de redactie in het commercieel belang van hun ondernemingen is, maar voor een goed deel hebben zij zich dat *ingepraat.* Tusschen dengene, die voor intellectueelen arbeid betaalt en hem, die daarvoor betaling erlangt, is altijd zekere openlijke of geheime wrijving. Zoo goed kan de eerste het niet hebben op dit ondermaansche, zoo ellendig kan de tweede er niet aan toe zijn, of de eerste is afgunstig op den tweede. Hij benijdt hem zijn bekendheid, soms zijn beteekenis in het openbare leven, een enkelen keer zijn roem. Zijns ondanks moet hij erkennen, zelf niet in staat zijn tot het werk van den van hem afhankelijke en ook, dat dit werk hooger staat dan zijn eigen arbeid. Daarom laat hij geen gelegenheid voorbijgaan, hem zijn baas-zijn te toonen.

Hier ligt een der redenen, waarom de uitgevers hun stoffelijk belang niet zoo gauw zullen inzien: hun heerschzucht zit hun in den weg. Zij willen de verhouding tusschen uitgever en schrijver van een krant, die thans is als die van meester tot knecht, niet verwisselen voor de veel meer voordeel gevende, maar bescheidener verhouding van impresario tot zanger, van kunstkooper tot schilder.

Het publiek heeft alleen belang bij de door zuiver journalistieken arbeid samengestelde krant, maar het moet tot dit inzicht worden gebracht, zooals het door langen en moeilijken arbeid van de meest ontwikkelden is gebracht tot het inzicht van zijn belang bij goed onderwijs, bij hygienisch bereid voedsel, bij vrijheid van drukpers. Geen van al die dingen heeft het volk uit zichzelf gevraagd voordat de uitstekenden het opmerkzaam maakten op de schromelijke gevolgen van het gemis. De zaak van het brood is niet de zaak van de bakkers, de zaak van het onderwijs niet die van de onderwijzers, de zaak van het gehalte der drukpers niet die van de uitgevers van dagbladen. Ook niet die van de schrijvers. Het

cultureel belang van de drukpers dekt evenwel het belang van de soliede uitgevers èn dat der bekwame dagbladschrijvers. Zij, die zich het volksbelang van een herstel eener goede drukpers in Nederland willen aantrekken, behoeven daarbij niet te vreezen, dat zij eenig eerbiedwaardig belang, eenig te ontzien verkregen recht zullen te na komen. Ook niet, dat zij iets onbereikbaars najagen, dat er tusschen hen en hun doel een muur van graniet staat. Zij zullen op hun weg niet anders vinden dan een vermolmde en verrotte schutting, die vraagt om onderste boven geschopt te worden.

Medezeggenschap bij den verkoop van aandeelen eener naamlooze vennootschap kan aan niet-deelnemers in de vennootschap bezwaarlijk worden gegeven. Maar geen redacteur zou zulk een medezeggenschap bij zuivere toestanden in het dagbladbedrijf behoeven te wenschen. Als het Nieuws van den Dag niet totaal overbodig gemaakt was, als men der redactie had toegestaan, zich zoo aan haar taak te geven, dat zij zich een eigen lezerskring had verworven, wat zou er dan te verkoopen zijn geweest? Gebouwen, machines, lessenaars, en, ja, het recht, een blad uit te geven, waarop de naam ‘Het Nieuws van den Dag’ prijkt. Doch de redactie zou fier en ongerept en vast-aaneengesloten gestaan hebben. Op straat weliswaar, maar met *haar* lezerskring, waaraan een adverteerderskring onafscheidelijk verbonden is, dat is: met een onvervreemdbaar, doch op geld waardeerbaar goed. Zulk een goed blijft niet lang op straat. Er zouden dadelijk liefhebbers gekomen zijn om onder deze redactie ‘Het Nieuws van den Morgen’ uit te geven. Zou een godsdienstige sekte verloren gaan, als haar de huur van het kerkgebouw wordt opgezegd? Verdween destijds de Groningsche Hoogeschool, toen het gebouw afbrandde, maar de professoren en studenten ongedeerd bleven? Ook een krant, die een krant *is,* zou niet verloren gaan omdat haar naam, haar persen, haar gebouw, haar lessenaars worden verkocht. Met het Nieuws van den Dag ging niets verloren wat niet reeds verloren was.

Der waarheid, der kennis, der beschaving, der volksveredeling deed men een onzegbaar onrecht, toen men vele jaren

geleden aanving, stelselmatig deze courant evenals alle andere couranten de wapens te ontnemen waarmee zij den strijd des geestes te strijden had.

Dàt onrecht eischt herstel.

Den Haag, Februari 1924.

M. MORESCO.

Marcel Proust
1871-1922.

Het kan den in Fransche schoone letteren belangstellenden lezer bekend geworden zijn, dat aan het eind van het jaar 1922 een ongeveer vijftigjarig Parijsch romanschrijver is gestorven, over wien door talrijke bewonderaars in alle landen der wereld, en het meest door een groep geletterden die de ‘Nouvelle Revue Française’ om zich heen verzamelt, de loffelijkste bijzonderheden worden verspreid. Proust, zoo heet het niet zelden en met name in de reeds eenigszins talrijke Proust-clubs, die hier en daar, niet alleen in Frankrijk, zijn opgericht, is een geheel oorspronkelijk auteur, die ‘den’ roman heeft vernieuwd, die tegelijk dichter, analyticus, denker en menschenschepper is geweest, die het Balzac aanmerkelijk verbetert, in stijl aan Saint-Simon, den memoirenschrijver, doet denken, essay's inlascht bij het voortspinnen zijner romans waardoor hij Montaigne evenaart, die de overlevering der letteren van Frankrijk voortzet terwijl hij deze tevens verjongd heeft en gelouterd, en wiens sterven, hoezeer ook zijn romanreeks voltooid schijnt, een hoogelijk te betreuren verlies beteekent voor zijn vaderland en voor de wereld. Wie het zoekende denken en het peilen der ziel kent bij zichzelf en gaarne herkent in een ander; wie droomt van het eigen verleden, van zijn onvervulde, onvervulbare wenschen en zijn genietingen van vroeger door herinnering opnieuw wil beleven; wie een onbluschbare voorliefde heeft voor de kennis zijner gelijken en daarbij voor het eeuwig ademen der natuur die hen allen voortbrengt en weer terugneemt, hij kan, zoo

wordt nu sinds enkele jaren ons gezegd en met grooteren nadruk sinds het voorvorig jaar, bij Proust bevrediging, bevrijding, genot vinden; wie zoo verlangen, zoo leven, zoo zijn, zullen allengs zich vormen tot een overal verspreide gemeenschap, niet ongelijk aan die welke thans, na honderd jaar, de herinnering in stand houdt aan Stendhal, afgod der 'gelukkige weinigen' die velen zijn geworden.

Mijn verlangen is het geweest mij van dit een en ander te vergewissen. Gemakkelijk was het niet en niemand zal er licht toe komen; want Proust heeft vele, lange, compacte werken nagelaten, compact niet slechts van druk, en bovendien zijn eenige niet meer algemeen verkrijgbaar, terwijl de definitieve uitgaaf, kort geleden door de reeds vermelde 'Nouvelle Revue Française' ondernomen, nog niet geheel voltooid is. En waar ons aller lijst van 'nog' niet gelezen boeken, meesterwerken toch dikwijls, met iederen dag toeneemt, zou het mij niet geschied zijn met dezen belangrijken, voorwaar, ofschoon niet allergrootsten schrijver zoo innig kennis te maken, ware het niet, dat ik bij enkele bladzijden lectuur reeds iets zeer eigenaardigs geproefd had en toen ten overvloede door de redactie van dit tijdschrift tot het te boek stellen van eenige indrukken werd uitgenoodigd. Wat terzelfdertijd omtrent den persoon Proust mij ter oore kwam, was daarbij tendeele louter belangwekkend, tendeele echter ook aantrekkelijk. Marcel Proust, geboren uit zeer gefortuneerde ofschoon burgerlijke ouders - en ik gebruik het woord hier in tegenstelling tot 'patricisch' en niet in den zin van 'gemeen' - ouders van wie de een Joodsch en de andere zuiverder Fransch was, had zijn jeugd in droomerijen en licht vermaak doorgebracht; ziekelijk als hij was, had hij uren te bed en maanden aan zee moeten blijven. Van een allerfijnste urbaniteit, van een alom en steeds weer geroemde beminnelijkheid, altijd door neiging tot pleizierdoen bewogen, was hij in aanraking gekomen met de Princesse Mathilde, met den duc de Guiche, den graaf de Fénelon, met Gabriel de la Rochefoucauld en had zich, in het algemeen gezegd, een plaats gewonnen te midden dier in Frankrijk zich zoozeer van de andere 'standen' onderscheidende wereld, die men de 'groote wereld' noemt, een wereld die daar te lande geenszins te verwarren is met die der ambtenaren, hoe hoog ook,

noch met die der nijveraars, bankiers en kooplui, hoe rijk ook of hoe eervol. In dien kring van hertogen en markiezen, van legitimisten en andere monarchisten, waar geest zeker meetelt (meer dan in overeenkomstige kringen bij ons), oudheid van stamboom echter altijd nog iets meer, een milieu hierna te noemen ‘de groote wereld’, al heeft ‘groot’ ditmaal dan niet de beteekenis van ‘uitblinkend door talent of schoonheid van gemoed’, was Proust jaren als een geziene gast en een bijna-gelijke ontvangen. En ondertusschen schreef hij. Maar ofschoon hij het zeker met liefde gedaan heeft, hij liet slechts weinig drukken, een vertaling van Ruskin, een bundel schetsen, en opgemerkt is het toen niet. Hij leefde voor de ‘groote wereld’, meer en meer wel ook voor zichzelf, voor eigen genietingen, en verzweeg over het algemeen voor zijn talrijke bekenden dat hij schreef en geschreven had; niets was verder van hem dan de allures der ‘gens de lettres’ aan te nemen, en het zoo Fransche ideaal van den ‘honnête homme’ die slechts ‘een mensch’ wil zijn, in den volsten, schoonsten zin van het woord, en niet ‘een bijzonder soort mensch’, niet ‘een vakman’, dat ideaal was ook het zijne. Al zal ook Proust zijn heimelijken trots, zijn in stilte verrijkend besef van meerderheid-door-fijnere-bewerktuiging met zich hebben omgedragen, hij wilde in den omgang slechts een beminnelijk man van de wereld schijnen, en een geestig gesprek, op beheerscht-levendige wijze gevoerd, een tot in fijne onderdeelen juist en weloverwogen optreden-in-gezelschap zal hem een deel tenminste dier bevrediging hebben gegeven, welke hij aanvankelijk had willen zoeken in opgang als schrijver; te meer omdat hij zijn literair werk intusschen ongemerkt voortzet.

En dan komt aan dit dubbel bestaan op eens een einde. Een asthmatische aandoening die hem van zijn jeugd af gekweld had, verergert zoo, dat het hem niet mogelijk is, in de groote wereld te blijven verkeeren; lichamelijk lijden brengt hem tot zichzelf terug. Van 1910, van zijn veertigste jaar af, sluit hij zich in zijn huis op, slaapt overdag, arbeidt 's nachts, schept langzaam-aan de reeks van romans die onder den dichterlijken naam van ‘A la recherche du temps perdu’, met de soms wat pretieus-dichterlijke ondertitels ‘Du côté de chez Swann’, ‘A l'ombre des jeunes filles en fleurs’, ‘Le côté de

Guermantes', 'Sodome et Gomorrhe'", 'La Prisonnière' sinds 1914 zijn verschenen, waarvan de eerste deelen hem den prix Goncourt van 1920 bezorgden en die alle tezamen zijn roep en roem hebben gevestigd van te zijn een ongerieflijk maar oorspronkelijk, een ondanks alles indrukwekkend en machtig schrijver.

***

Het is zeker dat een gezette lezing dezer dikke, overvolle deelen een eigenaardig, een zeer ongewoon genot kan geven, maar men moet er zich den tijd voor gunnen. Men moet er zich in leven, er zich aan overgeven, zelf Proust worden een poos, zich in de plaats wanen van dezen verfijnden, oververfijnden man die, rijk en door geen beroep gekweld, niets te doen schijnt te hebben, dan de gevoelens zijner medemenschen af te leiden uit hun vaak tot verheimelijking dier gevoelens bestemde gebaren en gelaatsvertrekkingen. Ja, gebaren begrijpen en haarfijn interpreteeren was een der opvallendste talenten van Proust, zeker niet het schoonste, het weldadigste, maar een talent toch waarvan ik buitengewoon geniet iedere maal dat ik het in zijn boeken ontwaar en waarvan ik eenige voorbeelden moet geven om al aanstonds tot kennismaking met dezen schrijver te lokken. Een winkelier staat voor zijn toonbank en is hoopvol. Hij is zelfs altijd hoopvol, tenminste zoo doet hij zich voor. Hij wrijft zich de handen en dat wel 'd'un air d'entreprise, de partie fine et de réussite'[1]. De oude dienstbode Françoise weet dat haar meester onwaarheid spreekt; maar ze durft of wil het niet zeggen. 'Elle savait la vérité; elle la taisait et faisait seulement un petit mouvement des lèvres comme si elle avait encore la bouche pleine et finissait un bon morceau'[2]. Een jonge tooneelspeelster zegt van Berma (lees: van Sarah Bernhardt) dat deze 'une jolie qualité d'intelligence' heeft; en Proust: 'Les doigts n'accompagnent pas de même tous les jugements esthétiques. S'il s'agit de peinture, pour montrer que c'est un bon morceau, en pleine pâte, on se contente de faire saillir le pouce. Mais la "jolie qualité d'esprit" est plus exigeante.

1) *Swann,* 3e editie, 64.
2) *Guermantes,* I, 59.

Il lui faut deux doigts, ou plutôt deux ongles comme s'il s'agissait de faire sauter une poussière'[1]. Een onderdanig archivaris, wegens zijn nuttigheid nu en dan ontvangen in den salon van de markiezin de Villeparisis 'jetait sur elle des regards attendris et semblait nous dire: (er was haar een inlichting gevraagd) voilà comme elle est, elle sait tout, elle a connu tout le monde, vous pouvez l'interroger sur ce que vous voudrez, elle est extraordinaire'[2]. Een dokter ondervraagt een patiënte: 'Au lieu de l'ausculter, tout en posant sur elle ses admirables regards où il y avait peut-être l'illusion de scruter profondément la malade, ou le désir de lui donner cette illusion, qui semblait spontanée mais devait être tenue machinale, ou de ne pas lui laisser voir qu'il pensait à tout autre chose, ou de prendre de l'empire sur elle - il commença à parler de Bergotte[3]. Proust heeft begrepen hoe onoprecht en onoorspronkelijk de meeste menschen zijn, ieder oogenblik weer neemt hij het waar, en een medicus als de hier bedoelde, die schijnen wil wat hij niet is, mannen en vrouwen als waarover deze citaten handelen, die elkaar hun leven lang zulke gelaatsvertrekkingen en handbewegingen na doen, zal hij telkens ontmoet hebben. Het is omdat ook wij ze juist zoo kennen, zelfs in ons land, dat toch anders denkt en een andere taal spreekt; het is omdat wij ons wreken over de onoprechtheid en de domme nabootsingsmanie van onze naasten, ons wreken door ze scherper te beseffen bij het lezen van Proust en door bij hem de gevolgen dier ondeugden en gebreken voor oogen te zien, dat wij zulk een vreugde aan deze romans beleven, zulk een telkens opflitsende, harde, eenigszins hooghartige, ja wreede vreugde.

***

Als er evenwel bij Proust niet meer was te vinden, zou ik waarlijk over hem zwijgen, want ondanks het aangename van deze kunstvaardigheid in het opsporen der door gebaren bedekte waarheid, moge bedacht worden dat men slechts

1) *Guermantes,* I, 150.
2) *Guermantes,* I, 173.
3) ib. 269.

werkelijk kan houden van kunstenaars die ons iets grooters en edelers brengen dan deze verfijnde slimheid. Iets grooters en edelers is er. Het moet nu al aanstonds gezegd zijn: Proust is een bijna onvergelijkelijk machtig menschenschepper geweest en door deze eigenschap tenslotte zal hij blijven leven. Het is een wonderlijk verschijnsel dat de bekwaamheid tot het doen leven van menschen door woorden ons lezers telkens opnieuw zooveel vreugde geeft en zulk een ontzag weet af te dwingen. Men zou kunnen verwachten, dat een schrijver die een sierlijken stijl schrijft en waarheden van algemeenmenschelijken aard zegt; die de menschheid een redelijker, een dieper doordachte, een aannemelijker verklaring verschaft van de redenen waarom wij moeten leven, een duidelijker beeld geeft van de wereld die wij verlaten bij den aanvang van ons leven en van die welke ons wacht bij het einde; die ons hoopvol stemt ten opzichte van het aardsche en hoopvol tegenover het toekomend bestaan; die ons leert, als wij het niet reeds weten, waarom het "zedelijke" ook werkelijk goed en het "kwade" kwaad verdienen te heeten; of dat de schrijver die de ons allen ingeboren nieuwsgierigheid bevredigt en ons als gevolg van zijn ijverige studie meedeelt, hoe de dieren leven, de talen veranderen en de zieken genezen - dat zulke schrijvers, door een ieder zonder uitzondering, op de eereplaats gezet zouden worden. Zulke schrijvers zijn nuttig. Zij onderrichten de menschheid. En zeker zetten niet weinigen, zij nl. die wetenschap, godsdienst en wijsbegeerte hooger schatten dan kunst, zulke schrijvers op de eerste plaats. Maar nu is het opmerkelijk dat iemand, die niets doet dan afbeeldingen maken, het moge dan op doek met kleuren of in boeken met woorden geschieden, door sommige zijner medemenschen in aanmerking gebracht kan worden, indien hij het afbeeldend talent in hooge mate bezit, om eenmaal onder de heroën der menschheid een plaats te verkrijgen. Zoo een heeft geen bedoelingen, niets wenscht hij te betoogen, en wat hij zegt weet een ieder: het is zelfs niet mogelijk hem te genieten als de lezer niet zichzelf of een ander herkent en uitroept: hoe waar! Zoo een is niet stichtelijk en niet leerrijk, nut schijnt van hem niet te wachten. Hoe nu wordt hij toch zoo bemind en geëerd?

Het is, geloof ik, niet onmogelijk deze vraag te beant-

woorden. De beelder in woorden bedoelt zeer zeker niets en wil niets onderwijzen. Maar in werkelijkheid onderwijst hij wel en op de doeltreffendste wijze: alleen door te toonen. Onze eigen, zoo beperkte ervaringswereld wordt door voortgezette, veelzijdige lectuur van beelden-in-woorden verhonderdvoudigd. Onze denkbeelden worden er scherper en vaster omlijnd door, ons zedelijk bewustzijn wordt verhelderd door beelden van goed en van kwaad, ons godsdienstig besef leeft op als wij al die menschen weer zien, in de boeken, die menschen, groot voor zichzelf, voor elkaar, maar zoo nietig tegenover God en natuur; ons philosophisch inzicht verstevigt en verfijnt zich, ziet zich op concrete kennis gefundeerd, en wie geschreven kunst weet te genieten, leeft niet alleen meer dan eenmaal, hij leeft ook beter, begrijpt dieper, gevoelt zuiverder en kan een mensch worden vollediger en nobeler dan helaas nog de meesten. Want het is eigenaardig dat het woord “mensch” tegelijk de soortnaam is van millioenen en de eeretitel van niet-velen.

Hoe is het echter mogelijk, dat de goede beelder-met-woorden zooveel te toonen heeft? Waaruit welt het? Hoe komt het dat men juist het meeste en in laatste instantie het nuttigste leert uit werken van schoonheid? Doordat deze komen uit de diepten van het gemoed en doordat in het gemoed de door eeuwen vergaarde schatten liggen van de wijsheid, de levenskennis en de levenskunst der volken. Het gemoed - het onderbewustzijn, zooals nu veelal gezegd wordt - is de bron van al het nuttigste weten, van al dat weten, waardoor wij de diepere waarheid omtrent het zijnde kunnen benaderen en zoodoende het betrekkelijk geluk bereiken, dat op aarde nog mogelijk schijnt en dat noch door loutere kennis van feiten of benutting van technischen vooruitgang, noch door stoffelijk bezit van het lot is af te dwingen. Des kunstenaars gemoed nu is het rijkst en het ligt open. Onopzettelijk uit hij wat er in is; hij put uit het diepste omdat geen korst van verstandelijkheid dit dekt.

Zulk een weldadig afbeelder van het leven der menschen is ook Proust dikwijls geweest. Het zou geen zin hebben hier de levens van zijn hoofdpersonen na te vertellen; ik kan niet beter doen dan tot kennismaking op te wekken met Swann, Odette, Charlus - de eerste een Joodsch “homme du

monde", merkwaardig genoeg vriend van de hoogst geplaatsten, van den prins van Wales zelfs, de tweede zijn minnares en latere vrouw, die hij liefheeft "ofschoon ze eigenlijk zijn genre niet is", de laatste een aristocraat van tegennatuurlijke zeden. En Bloch, de jonge Joodsche intellectueel, met zijn slechte manieren, gebrek aan takt, zijn van buiten geleerde literaire beschaving. En de lieve, flinke grootmoeder. En de oude dienstbode Françoise. Saint-Loup, de jonge gefortuneerde officier van adel, die "intellectueel" wil doen. De gewichtig domme diplomaat Norpois. De knechtszoon Morel, nu wat hooger gekomen en vermomd als heer. En dan die talrijke doctoren: de pedant redeneerende medicus; de ijdele die een oude zieke vrouw nauwelijks helpen wil omdat hij nog tijd noodig heeft voor het opspelden van zijn decoratie; de neusspecialist die, als hij bemerkt dat zijn vermeende patiënt geen neusaandoening heeft, dan maar de neuzen van de huisgenooten onderzoekt! De domme princesse de Parme ("koninklijke hoogheid") die alle losse opmerkingen, grappige uitlatingen en paradoxen als vaste, betrouwbare inlichtingen beschouwt en beleefd in haar geheugen registreert. De hertogin de Guermantes, jong, mooi, overmoedig, intellectueel twee modes ten achter, maar trotsch of ze een voorloopster was, wereldsch en het wereldsche verachtend, snob zonder het te weten maar snob tot in de toppen van de vingers. Het zijn allen figuren van wie men, ze aantreffend in het werkelijke leven, meestal maar matig zou houden; over wie wij waarschijnlijk slechts even onze schouders zouden ophalen, om ze dan te vermijden, voortgejaagd door eigen bezigheden en altijd kwellende gedachten en begeerten; maar nu wij ze in de romans van Proust zien, is het ons een vreugde ze aldoor te herkennen, zeggen wij tot onszelf: ja, dat is nu juist iets voor Oriane, de duchesse; inderdaad, hoe waar is dit opgemerkt, dat moest Odette doen; en welk een wonder, welk een aantrekkelijk wonder is het dat deze Joodsche Swann, zoon slechts van een rijk geworden commissionair in effecten, dubbel laaggeplaatst daarom in de oogen der groote wereld, door deze niettemin wordt opgenomen, vertroeteld, en zich daarin weet te gedragen als een achterneef der La Rochefoucauld's. En meesmuilend mogen wij dan even bedenken: ook Proust had Joodsch bloed, ofschoon minder; ook hij

stamde van burgerlijke ouders; hij ook tenslotte was troetelkind der aristocratie, en hij was gelukkig dit te hebben bereikt, dezen stap omhoog te hebben kunnen doen; zijn ijdelheid zal wel mede verantwoordelijk zijn voor de figuur Swann in zijn boeken. Maar dan moet toch daarna de gedachte opkomen dat Proust in werkelijkheid de groote wereld zag als onbeduidend en juist verre van groot, en de conclusie zal zijn: hij gaf zijn Swann met tamelijk wel objectieve gevoelens, zonder sterk triumfgevoel althans voor zichzelf.

***

En hier doet zich een vraag van eenig belang voor. Indien het waar is dat Proust ontzaglijk veel wordt gelezen onder de jonge intellectueelen, die verlangend uitzien naar de vijf boekdeelen welke, naar men zegt, nog in manuscript van hem aanwezig zijn, en merkwaardig genoeg ook in de groote wereld, waar anders zoetelijke auteurs als Bordeaux en Bazin en de vervelende "Revue des Deux Mondes" het dagelijksch brood uitmaken, er moet ook erkend worden, dat hij zeer, zeer veel tegenstanders heeft. Zij verwijten hem dat hij een saletjonker geweest is en een in alle opzichten onredelijke belangstelling voor de meergenoemde groote wereld heeft gekoesterd. Ziedaar honderden en nog eens honderden bladzijden, inderdaad, waarin soms tijdenlang van niets verhaald wordt dan van diners, soirées, thé's bij hertoginnen en princessen, waarin haarfijn wordt uitgeplozen waarom Mme Une Telle Mme Machin niet wil, niet kan of niet mag ontvangen, en waarom toch Mme Machin geen hooger levensdoel kent dan juist in de salons van Mme Une Telle bij herhaling te worden aangetroffen; waarin de toorn van den duc Zoo en Zoo verklaard, op vier of vijf manieren verklaard wordt, wanneer die edelman bij een of andere gelegenheid gepasseerd, onbeleefd toegesproken, of uitgenoodigd is zich een mindere te laten voorstellen dien hij niet wenscht te kennen. En dat zou nu psychologie moeten heeten, roept men uit. Deze Proust zou nu een der grootste hedendaagsche schrijvers zijn, een der drie of vier, met France, Barrès, Gide, Duhamel, in wie thans de geestelijke keurbende van het jonge Frankrijk zichzelve herkent. Een haarkloover, een ijdeltuit,

een aanbidder van klatergoud en schijnpracht, een zeurkous en een slaafsche ziel - meer is hij niet!

Wie zoo spreekt vergist zich, en wie Proust's werk te lang, te uitvoerig, al te zeer uitgesponnen noemt, zou behoefte gehad hebben aan een “gebruiksaanwijzing” op een der schutbladen. Als ik het begin van het eerste boek, “Du côté de chez Swann”, even uitzonder, kom ik, nu ik mij, na veel tasten en het aanleeren ad hoc van heel veel geduld, in de stemming van Proust zelf heb gebracht, tot de bevinding dat er in dit werk nergens te veel staat. Ik behoef niet alles waar of juist of belangwekkend te verklaren, maar alles hoort er bij, dat is zeker, omdat alle bijzonderheden van de handeling, alle daartusschen geplaatste opmerkingen, langs natuurlijke wegen voortvloeien uit het voorafgaande, niet weg hadden kunnen blijven, een vraag in onzen geest beantwoorden - zooals het water van een rivier noodzakelijk de laagste plek zoekt, niet plotseling in zijn vaart kan worden gestuit en de bedding geheel vult als het overvloedig genoeg is. Proust's geest was ongelooflijk overvloedig aan geheel vloeibare, geheel losse, altijd beschikbare schatten: hij heeft alles, schijnt het, in zijn werken gestort. “Schijnt het” moet ik herhalen, want zelf verklaart hij nog te hebben geschift. Belangrijk kan het weggelatene niet geweest zijn.

En waar deze geest zoo rijk was - het zal nog nader blijken - kan hij niet blijvend de groote wereld hebben bewonderd. Dit was de vraag waarop ik zooeven doelde: hoe stond hij tegenover die zoo voortdurend beschreven wereld, als een begenadigde, een eindelijk toegelatene, als een verblinde huisknecht, als een naïef aanbidder? Ja, zeggen zijn oppervlakkig oordeelende vijanden - eerst wel, later geenszins, zou ik hier onmiddellijk willen antwoorden. Eerst wel, en dit is een zwakheid. Geen zwakheid zeer zeker is het, dat hij juist liefde, haat, afgunst, eerzucht in werking laat zien onder menschen met driehonderd duizend frank rente en vier en twintig uur vrijheid per etmaal; het nut van deze maatschappelijke voorrechten in romans en tragedies is te allen tijde gevoeld, door Racine al: de psychologische eigenaardigheden hebben in het binnenste van op die wijze bevoorrechten volkomen vrij spel, en het is een feit dat de kracht eener liefde slecht is te meten als de minnaar er zich niet door

kan laten leiden, omdat hij anders twee honderd gulden in inkomen achteruitgaat of zijn vacantie verkort ziet. In het kiezen van deze personages ligt dus geen tekortkoming van Proust; maar wel hierin, dat hij in den beginne zoo tegen hen opzag. Want dat staat vast. De verteller is Proust zelf; wat wij weten van zijn leven klopt met den indruk door het verhaal in de eerste boekdeelen gewekt: hij was blij hertoginnen te mogen bezoeken. Als de duchesse de Guermantes in de opera hem opmerkt en, o zaligheid, hem groet, is hij onmiskenbaar verrukt: “et celle-ci qui m'avait reconnu, fit pleuvoir sur moi l'averse étincelante et céleste de son sourire”[1]. En nu weet ik wel dat hier eenige deeltjes zelfspot in gemengd zijn; Proust heeft soms iets van Heine[2]; ongetwijfeld heeft hij, toen hij dit opschreef, deze vereering voor de hooggeplaatste dame niet meer in die mate gevoeld; maar toch, hij erkent dat hij zoo onderdanig geweest is, en iets tenminste van dit kinderlijk opzien naar schittering, rijkdom, goede manieren, zal wel mede oorzaak geweest zijn van de keuze zijner personen.

Waardeering voor de groote wereld is ook geenszins volstrekt te verwerpen en de voorliefde, die de jonge Proust voor dit gedeelte van de samenleving zal hebben gevoeld, is vooral dan te begrijpen wanneer wij ons voorstellen, hoe aantrekkelijk het zich in zijn land soms voordoet. Wij allen hebben een soms onbewuste genegenheid voor medemenschen die geheel zichzelf zijn en het komt mij voor, dat men die aantreft in twee klassen der maatschappij, bij de arbeiders en in de hoogste standen. De arbeider op het tijdstip dat hij arbeidt, de timmerman b.v. wanneer hij zijn kast maakt en deze, alsof 't een persoon was, aanduidt met “hij” en “hem”, heeft onze volle genegenheid, die hij oogenblikkelijk en automatisch verliest wanneer hij zich tooit op zijn Zondagsch. En niet minder aangenaam kan zich voordoen een Fransch grand seigneur, geheel zichzelf, volkomen eenvoudig, beminnelijk zonder vleierij, waardig maar niet hooghartig, wiens woorden met even vaste zekerheid zijn gekozen als de kleur van zijn das en de snit zijner kleeding. Gesteld er bestond zulk een ware grand seigneur, een die rustig kon zijn omdat hij niets had

1) *Guermantes, I, 52.*
2) B.v. ib. 29.

te begeeren en vriendelijk tegen een ieder omdat niemand zijn meerderheid betwijfelde, en een die dan daarbij zijn meerderheid door schoone daden wist te staven; en gesteld een arbeider kon tegelijkertijd een goed, zuiver handwerksman zijn en een mensch met ruimte van kennis en blik, met oordeel en kunst van leven - dan zouden twee klassen der maatschappij individuen opleveren wier aanblik ons moreel en aesthetisch geheel bevredigden. Het burgerdom is vermoedelijk bij uitstek onbekwaam zulke geheel gave menschen voort te brengen, behalve dan degenen die er door talent en geestkracht zich boven verheffen en als middeleeuwsche klerken - zich wijdend aan al wat des geestes is - zichzelf geplaatst hebben buiten iederen stand, wij zouden soms willen zeggen: erboven. Overigens is de burger bij definitie degeen die door zijn fouten herinnert aan den lageren stand waaruit hij is voortgekomen en zijn goede hoedanigheden met andere standen deelt. Zoo zal ook Proust, burgerman zelf en verlangend den zuiveren mensch te ontmoeten, gedacht en gevoeld hebben. Vol begrijpelijken afkeer voor de lieden van een burgerlijk beroep, lieden die zich laten voorstaan op welbeklante zaken, op zuinigheid en vlijt, op een onbesproken gedrag en aangeleerde kennis, en die nooit bedenken dat dit ééne slechts schoon mag heeten: een mensch te zijn, in wien alle mogelijkheden tot vollen groei zijn gekomen; onbekend daarbij met den stand van den handenarbeid, heeft hij gemeend in de groote wereld... een betere wereld te vinden. Paradoxaal, zal men misschien zeggen: onverklaarbaar was het in elk geval niet. Langs dien weg is hij er toe geraakt, de wellevendheid te cultiveeren en te prijzen; zoo werd hij, stel ik mij voor, de “parfait homme du monde” dien zijn vrienden in hem roemen.

Echter, het heeft niet lang kunnen duren! In een van de eerste boeken al, waar het wereldsche leven geschilderd wordt, “A l'ombre des jeunes filles”, ontmoet men dezen veelzeggenden zin: “Il y avait certes chez les Guermantes, à l'encontre des trois quarts des milieux mondains, du goût, un goût raffiné même, mais aussi du snobisme, d'où possibilité d'une interruption momentanée dans l'exercice du goût”[1)].

1) *Jeunes filles,* I, 81.

En in hetzelfde werk is reeds sprake van iemand die “avait du gènie, à côté de quoi la situation dans le monde et les positions officielles ne sont rien”[1]. Aardige persiflage treft men reeds dan aan: in de opera zouden alleen de grands seigneurs “l'esprit libre” gehad hebben “pour écouter la pièce”, “si seulement ils avaient eu de l'esprit”[2]. En een bladzij verder is de overigens mooie, tegelijk geestige en dichterlijke beschrijving van een opera-loge in zooverre oneerbiedig voor de “monde” als die zitplaats vergeleken wordt bij een aquarium en de voorname bezoeksters bij glanzend geschubde visschen! Zoo zijn er veel plaatsen te vermelden, waar Proust zijn vrijheid tegenover de groote wereld met een glimlach, even ook wel met een gebaar van ergernis herneemt. Alleen, het komt pas dikwijls voor aan het eind van het derde deel zijner werken, als de jonge verteller in wien wij zonder twijfel Proust zelf hebben te zien, reeds een tijd lang in de eerst zoo bewonderde wereld is opgenomen. Dan wordt de vermakelijke domheid waarmee de “gens du monde” zich over hun groote tijdgenooten soms uitlaten, men zou zeggen: aanschouwelijk voorgesteld. Er is sprake van den philosoof Bergson, en de adellijke diplomaat Norpois kenschetst hem als volgt: “Je ne conteste pas son talent de peintre, nul ne s'en aviserait, duchesse. Il sait graver au burin ou à l'eau forte, sinon brosser, comme M. Cherbuliez, une grande composition. Mais il me semble que notre temps fait une confusion de genres et que le propre du romancier est plutôt de nouer une intrigue et d'élever les coeurs que de fignoler à la pointe sèche un frontispice ou un cul-de-lampe”[3]. Dan wordt een Belgisch markiesje vertoond, dat erg “Parijsch” wil doen en Maeterlinck een “snob” noemt omdat hij een stuk geschreven heeft waarin niet minder dan zeven prinsessen voorkomen (“Les sept Princesses”). Dan komt de domme insolentie van den “grand mondain”, duc de Guermantes in het schelste licht; dan wordt getoond “sur quel néant de goût véritable repose le jugement artistique des gens du monde”[4]. Geestig wordt opgemerkt hoe Mme de Guermantes, die zich toch zoo

1) *Jeunes filles,* I, 120.
2) *Guermantes,* I, 36.
3) *Guermantes,* I, 200.
4) ib. 246.

graag als onbevooroordeeld, desnoods als republikeinsch en democratisch wou voordoen, niettemin door een geheimzinnig "génie de la maison" genoopt is niet beneden haar "stand" te trouwen, en tegen de knechts ook nooit van haar man spreekt als van "Monsieur" maar altijd van "Monsieur le Duc"[1]. Dan ook vertelt Proust met stil genoegen hoe hij, op zijn beurt brutaal, een geheel gezelschap van "grandes dames" en "grands seigneurs" op zich heeft laten wachten[2].

Het is duidelijk dat men hem dan, tegen het midden van zijn mondaine "loopbaan", gelijk mag geven en met hem moet begrijpen dat, indien al de groote wereld aan een man van smaak en geest eenig genoegen kan verschaffen, dit er meestal alleen een kan zijn van aesthetischen en... historischen aard. Meer dan eens, inderdaad, treft men deze laatste verklaring van zijn voorliefde aan. "Comme le voyageur retrouve, presque semblables, les maisons couvertes de terre, les terrasses que purent connaître Xénophon ou saint Paut, de même dans les manières de M. de Guermantes, homme attendrissant de gentillesse et révoltant de dureté, esclave des plus petites obligations et délié des pactes les plus sacrés, je retrouvais encore intacte après plus de deux siècles écoulés cette déviation particulière à la vie de cour sous Louis XIV et qui transporte les scrupules de conscience du domaine des affections et de la moralité aux questions de pure forme"[3]. Zoo heeft Proust dan eindelijk moeten inzien dat ook aan deze wereld, waar hij vergeefs den zuiveren mensch gezocht had, geestkracht, smaak en rechtschapenheid door de natuur in ruime mate onthouden zijn, en dat tenslotte slechts door zulke eigenschappen de eene mensch de meerdere kan geacht worden van den ander. Waarschijnlijk zal hij bij zijn meening gebleven zijn dat elegantie van levenshouding, afwezigheid van schoolmeesterlijke eigenwijsheid - eigenschappen van den aristocraat - een niet onbelangrijk coëfficient kunnen vormen; maar duidelijker dan te voren zal hij hebben begrepen dat zij nooit als eenige maatstaf mogen gelden.

En wij kunnen dan wel betreuren, dat hij tot dit inzicht toch nog betrekkelijk laat is gekomen. Hoeveel waardiger, voor-

1) *Guermantes,* II, 119.
2) ib. 104.
3) ib. 116.

namer is de houding van den man die, in zijn jeugd reeds, besluit slechts waar te nemen, niet al aanstonds een keus doet, zich niet, zij het door zacht geweld, een toegang baant tot bepaalde kringen met uitsluiting van andere, en vriendschap, liefde, voorliefden, genegenheden slechts lijdelijk in zich laat rijpen, zonder ooit ze met opzet te kweeken. Zou Proust, de burgerzoon en, ik waag het te zeggen, de uit twee rassen geborene (zelf doet hij meer dan eens of hij in 't geheel geen Joodsch bloed had), ondanks alles in zijn jeugd, onbewust dan en natuurlijk niet uitsluitend, toch eenigszins... een “snob” geweest zijn? Ons aller handelingen worden zoo dikwijls door meer dan één oorzaak bepaald; niet zelden zijn erbij, die wijzelf niet goed kennen en in elk geval ongaarne zouden erkennen.

Hoe dit zij, dat Proust tegenover zijn menschen geheel objectief zou gestaan hebben, acht ik niet juist, wat dienaangaande ook door zijn al te ijverige lofredenaars mag worden beweerd. Slechts weinigen kunstenaars is het gegeven, zich met bijkans goddelijke onbewogenheid boven hun personen te plaatsen, zonder haat en zonder liefde. Proust had dezen aanleg ongetwijfeld eveneens, maar in mindere mate. Zijn tot dusverre verschenen romans - want men mag nooit vergeten dat voor een definitief oordeel nog niet alle gegevens te onzer beschikking staan - zijn voor een klein deel een verheerlijking van de groote wereld, soms ook een pamflet ertegen. Slechts gaandeweg verovert de schrijver tegenover deze wereld zijn eigen vrijheid van geest en onbevangenheid van oordeel. En ook overigens heeft zijn eigen karakter van persoon-in-de-samenleving op de keus zijner personages, op de uitlegging van hun handelingen, op de geheele kleur van zijn verhalen een te sterke werking uitgeoefend. Al zijn menschen, op weinig uitzonderingen na, zijn oneerlijk, laag-eerzuchtig, ongevoelig, dom, ijdel, kwaadwillig, en niet weinigen... tegennatuurlijk in de liefde. Gegeven de bittere, ironische, sarcastische, achterdochtige geest, die - zeker lang niet altijd, maar toch telkens opnieuw - in de boeken van Proust aan het woord is, valt het mij moeilijk, een mogelijk afkeurend gestemd gevoelvol lezer, die mocht opmerken dat in de wereld toch godzijdank niet alles gemeen is en dat het menschelijk leven ook zijn zonnekant heeft, tegemoet te voeren - zooals

anders tegenover bekrompen tegenstanders van pessimistische literatuur gebruikelijk is - dat van een schrijver slechts gevergd mag worden de waarheid te toonen zooals hij haar ziet. Proust beantwoordt in 't algemeen wel, maar toch niet ten volle aan het ideaal van den argeloos uit zijn diepste zelf puttenden kunstenaar, dat in den aanvang van dit opstel geschetst is. Niet altijd is hij voldoende tot zichzelf ingekeerd. Zijn gemoed zal zeer zeker, getuige de hoofdtoon van zijn werk, de schepping gezien hebben als iets dat volstrekt niet alleen slecht is; hij had haar dus niet op zooveel plaatsen als Slecht moeten schilderen, hij had niet, om het heel eenvoudig te zeggen: zoo overdreven moeten mopperen! Maar zijn argwanend karakter, zijn scherpe geest, zijn zucht om te laten blijken dat hij bijbedoelingen doorzag, zullen hem telkens verleid hebben tot misprijzende woorden, en tot het "vinden" van niet altijd inderdaad aanwezige oneervolle motieven. Het is zoo verleidelijk voor wie geestig is, ook iets geestigs te zeggen en voor wie doorzicht en scherpzinnigheid bezit, de geheime kwade bedoelingen zijner medemenschen te onthullen, ook als er niets te onthullen valt! Maar men doet er de waarheid - die soms eenvoudiger en edeler is dan de schranderste intellectueel kan vermoeden - en tenslotte ook zichzelve te kort mee.

***

Het is er echter verre van, dat ik kan verwachten, met hetgeen ik hierboven over de door Proust geschapen menschfiguren heb opgemerkt, reeds een voldoenden indruk te hebben gewekt van zijn hoogst ongewone bekwaamheid als intuïtief en toch ook weer haast wetenschappelijk nauwkeurig psycholoog. De gemoedsbewegingen zijner menschen juist, geestig, diepzinnig te verklaren; zijn figuren leven in te blazen zoodanig dat we aan hen gelooven en blijven gelooven en ze telkens met blijde herkenning ontmoeten: het zijn gaven, de laatste vooral, die niet hoog genoeg geschat kunnen worden, geheimzinnige gaven inzooverre niemand kan nagaan hoe zo zouden zijn aan te kweeken door iemand die ze, laten we veronderstellen, niet bezat maar ze met vlijt en volharding zou meenen te kunnen verkrijgen. Het is niet voldoende te

zeggen: de goede romanschrijver werkt met dialoog en beschrijving; dat weet een ieder; de vraag is hoe hij met die schijnbaar eenvoudige middelen soms zulke wonderbare effecten bereikt.

Wij moeten er hier mee volstaan te verklaren, dat de dialoog bij Proust zoo in allen deele volmaakt is dat hij in dit opzicht een plaats onder de allerbeste schrijvers waard is. Men hoort de menschen spreken, men is overtuigd dat ze zich zoo en niet anders moesten uiten, gedwongen als ze zijn door hun beperktheid, hun wel en nauw omschreven geestesgesteldheid, tot deze bepaalde intonatie, tot dit eene woord, deze eene wending in de zinnen die ze zeggen. “Ce que je reproche aux journaux” zegt Swann, “c'est de nous faire faire attention tous les jours à des choses insignifiantes tandis que nous lisons trois ou quatre fois dans notre vie les livres où il y a des choses essentielles. Du moment que nous déchirons fiévreusement chaque matin la bande du journal, alors on devrait changer les choses et mettre dans le journal, moi je ne sais pas, les... Pensées de Pascal! (il détacha ce mot d'un ton d'emphase ironique pour ne pas avoir l'air pédant)”[1]. - Legrandin, brandend van verlangen, maar te gering in stand om bij de Guermantes' te worden ontvangen, antwoordt op een vraag of hij dezen kent: “Non, je ne les connais pas”, dit-il, mais au lieu de donner à un renseignement aussi simple, à une réponse aussi peu surprenante le ton naturel et courant qui convenait, il le débita en appuyant sur les mots, en s'inclinant, en saluant de la tête, à la fois avec l'insistance qu'on apporte, pour être cru, à une affirmation invraisemblable - comme si ce fait qu'il ne connût pas les Guermantes ne pouvait être l'effet que d'un hasard singulier - et aussi avec l'emphase de quelqu'un qui, ne pouvant pas taire une situation qui lui est pénible, préfère la proclamer pour donner aux autres l'idée que l'aveu qu'il fait ne lui cause aucun embarras, est facile, agréable, spontané, que la situation ellemême - l'absence de relations avec les Guermantes - pourrait bien avoir été non pas subie, mais voulue par lui, résulter de quelque tradition de famille, principe de morale ou voeu mystique lui interdisant nommément la fréquentation des

1) *Swann,* 29.

Guermantes'[1]. - De diplomaat Norpois is aan het woord: 'Comme dit un beau proverbe arabe: "Les chiens aboient, la caravane passe." Après avoir jeté cette citation, M. de Norpois s'arrêta pour nous regarder et juger de l'effet qu'elle avait produit sur nous. Il fut grand, le proverbe nous était connu. Il avait remplacé cette année-là chez les hommes de haute valeur cet autre: "Qui sème le vent, récolte la tempête", lequel avait besoin de repos, n'étant pas infatigable et vivace comme: "Travailler pour le Roi de Prusse". Car la culture de ces gens éminents était une culture alternée, et généralement triennale. Certes, les citations de ce genre, et desquelles M. de Norpois excellait à émailler ses articles de la *Revue,* n'étaient point nécessaires pour que ceux-ci parussent solides et bien informés. Même dépourvus de l'ornement qu'elles apportaient, il suffisait que M. de Norpois écrivît à point nommé - ce qu'il ne manquait pas de faire -: "Le Cabinet de Saint-James ne fut pas le dernier à sentir le péril" ou bien: "l'émotion fut grande au Pont-aux-Chantres où l'on suivait d'un oeil inquiet la politique égoïste mais habile de la monarchie bicéphale" ou: "Un cri d'alarme partit de Montecitorio" ou encore "cet éternel double jeu qui est bien dans la manière du Ballplatz". A ces expressions le lecteur profane avait aussitôt reconnu et salué le diplomate de carrière. Mais ce qui avait fait dire qu'il était plus que cela, qu'il possédait une culture supérieure, cela avait été l'emploi raisonné de citations dont le modèle achevé restait alors: "Faites-moi de bonne politique et je vous ferai de bonnes finances, comme avait coutume de dire le Baron Louis." (On n'avait pas encore importé d'Orient: "La Victoire est à celui des deux adversaires qui sait souffrir un quart d'heure de plus que l'autre, comme disent les Japonais.")'[2] - Een candidaat in de letteren, in de kazerne, wil 'populair doen' en spreekt het taaltje van het meest ongeletterde volk 'avec pédantisme': 'Voyons, vieux, tu veux nous la faire à l'oseille, enz.'[3] - Mme de Guermantes zegt 'su sa robe' voor 'sur sa robe': een fout die ze met opzet begaat om zich te onderscheiden en

1) *Swann,* 120.
2) *Jeunes filles,* I, 34.
3) *Guermantes,* I, 84.

o.a. van haar ouden adeldom te doen blijken[1)], zooals Amsterdamsche dames uit den hoogsten stand soms ‘tegenswoordig’ zeggen om van oud Amsterdamsch ras te schijnen en een voorname onverschilligheid tegenover schoolvosserij aan den dag te leggen. - Als de puberteit gekomen is, gaat een meisje anders spreken; eerst dan zal ze zeggen: ‘à mon sens’, ‘j'estime que’, ‘intelligent’ met twee l's, enz.[2)]

En het is niet alleen door het geestig en raak weergeven en commenteeren van de spreekwijs der personen, het is ook door de uitvoerige, altijd juiste, altijd passende beschrijvingen en aanduidingen van uiterlijk en omgeving, dat deze lange, maar overal belangwekkende romans ons vasthouden, ons overtuigen, ons tijdelijk in een andere wereld dan de dagelijksche doen leven. Maar het zou zijn bezwaar hebben, na de bladzijden Fransch die men zoojuist heeft gelezen, nog uitgebreider citaten te geven om dit te bewijzen.

***

Is dus de psychologie van Proust fijn bewerktuigd en diep, zij is ook in sommige opzichten oorspronkelijk, in dien zin nl. dat zij, zoo niet geheel nieuw, dan toch hem van nature eigen is. En dat wel in de eerste plaats ten aanzien van de liefde. Om het maar dadelijk te zeggen: de liefde, volgens Proust, bestaat niet. Of liever, er is, naar zijn inzicht, geen liefde die onvermengd zou zijn met andere gevoelens en ook geen die altijd duurt. De liefde, zegt hij, is een ingebeelde kwaal, die vooral daaruit voortkomt, dat ons hart op sommige tijden beschikbaar is, dat het wil functioneeren en dat het daartoe dan een aanleiding zoekt. De jonge Proust, 's zomers aan zee vertoevend, ontmoet een aantal meisjes en na veel aarzeling wordt hij op een ervan verliefd; maar duidelijk geeft hij te kennen, dat het onder bepaalde omstandigheden even goed een andere had kunnen zijn! En Swann, het is al aangestipt, houdt van een vrouw die hem eigenlijk in 't geheel niet behaagt: was zij gekomen op een oogenblik dat hij zocht naar emotie? In het prachtig hoofdstuk ‘Un amour de Swann’

1) *Guermantes,* I, 201.
2) *Guermantes,* II, 45.

wordt verhaald hoe Swann van Odette gaat houden, hevige jaloerschheidspijnen door haar moet lijden, eindelijk met haar, de gewezen cocotte, trouwt ten koste van zijn dierbaarste vriendschapsbetrekkingen, en dat, terwijl ze geen ‘vrouw voor hem’ is. Ik weet niets treffenders in eenigen roman en niets meer menschkundigs. Staat het dan zoo met ons hart, weten wij zoo weinig van onszelf, moeten wij zoo onvast, beweeglijk, onbetrouwbaar tenslotte blijken in ons eigen oog? Proust zou het ons soms doen gelooven. Maar, als wij eens liever concludeerden tot de onbetrouwbaarheid van... ons dagelijksch bewustzijn? Wellicht had dit Swann onjuist ingelicht; wellicht wist hij nog niet goed welke vrouwen hem het duurzaamst konden bekoren en toen hij Odette, de voor hem oogenschijnlijk niet aantrekkelijke, ontmoette, toen sprak op eenmaal luide in hem iets anders dan het dagelijksche bewustzijn: het onderbewuste; en het zeide: deze is de vrouw die u het volkomenst zal bevredigen, ik weet dat beter dan gij. Het is misschien toch niet zoo ernstig met ons, tenslotte: laat ons slechts beter peilen in ons zelf, het diepstgelegene om hoog brengen tot in het dagelijksch besef, het aanwenden tot ons geluk. Proust zegt ons dit alles niet zelf zoo; niet hij zal opzettelijk troosten! Maar door zijn verhaal geeft hij onwillens aanleiding om zoo te denken, alleen al hierom, omdat hij aanduidt hoe met Swann's opkomende liefde voor Odette een uit het onbewuste plotseling opstijgende, vroeger lang vergeten, voorliefde voor muziek gepaard gaat en omdat hij zelf ook, getuige het einde van ‘Du côté de chez Swann’, in ons levensgedrag groote beteekenis toekent aan ‘une ouvrière inconnue’ - term waarmee hij het onderbewuste wel eens zou kunnen bedoelen[1)]. Intusschen, zelf hierover ondervraagd, zou hij er zeker den nadruk op gelegd hebben dat het alles uitging van Swann, dat zijn liefde een product was van zijn verbeeldingskracht, en dat deze kracht in hoofdzaak vrij was om de richting die zij wilde te kiezen. ‘Je me rendais compte de tout ce qu'une imagination humaine peut mettre derrière un petit morceau de visage comme était celui de cette femme, si c'est l'imagination qui l'a connue d'abord; et, inversement en quels misérables éléments matériels et dénués

1) Blz. 371 e.v.

de toute valeur, sans prix, pouvait se décomposer ce qui était le but de tant de rêveries si, au contraire, cela avait été connu d'une manière opposée par la connaissance la plus triviale. Je comprenais que ce qui m'avait paru ne pas valoir vingt francs quand cela m'avait été offert pour vingt francs dans la maison de passe, où c'était seulement pour moi une femme désireuse de gagner vingt francs, peut valoir plus qu'un million, que la famille, que toutes les situations enviées si on a commencé par imaginer en elle un être inconnu, curieux à connaître, difficile à saisir, à garder'[1]. De liefde is een schepping van onze verbeeldingskracht, ziedaar dus de conclusie waartoe Proust na vele anderen, Bourget b.v., gekomen was, of het inzicht veeleer, dat hem al dadelijk zal zijn geschonken en dat hij door zijn levenservaring heeft zien bevestigen. En daarmee zijn wij wel verwijderd van de romans, gedichten en tragediën waarin de liefde als een noodlottige kracht, een soort ziekte, een bezwering of betoovering wordt voorgesteld en waarvan het aloude 'Tristan en Iseut' het onsterflijk voorbeeld zal blijven. Integendeel, de liefde naar Proust, ontstaan door de imaginatie, gaat door de imaginatie weer te gronde; wel verre van 'bestendig van duur' te zijn, is ze evenzeer voor langzame of snelle verandering vatbaar als ons innerlijk leven en eigenlijk hiervan in de eerste plaats afhankelijk. En bovendien gehoorzaamt de imaginatie ook bij het scheppen van een liefdesgevoel aan zooveel en zoo verschillende aandriften, dat bijna altijd andere gevoelens met de eigenlijke liefde gemengd zullen zijn en de keus onzer geliefden - hier komen wij op het terrein der alledaagsche ervaring - al heel licht mede bepaald wordt door overwegingen van stand, kans op stoffelijk gewin, terwijl, vooral bij de vrouwen, het liefdesgevoel daarenboven dikwijls als een complicatie van den drang tot procreatie optreedt.

Wanneer hier dan nog volstaan mag worden met een verwijzing naar de tallooze bladzijden waarin Proust uitdrukking geeft aan zijn overtuiging, dat liefde ons nooit werkelijk geluk brengt, integendeel aanleiding is tot de smartelijkste gevoelens, met name jaloerschheid[2], dan is het duidelijk hoe onbevredigd, argwanend, pessimistisch hij ook tegenover dit,

1) *Guermantes,* I, 142.
2) Zie o.a. *La Prisonnière,* 2 dln.

misschien belangrijkste van alle verschijnselen in het menschenleven gestaan heeft. Al te pessimistisch, ongetwijfeld.

***

Overigens, hij wantrouwt niet de liefde alleen, maar alle gevoelens. Geen is hem echt en onvermengd; geen overmant hemzelf terstond, en toen hij voor het eerst Sarah Bernhardt zag, maakte haar verschijning, tot zijn eigen ontsteltenis en teleurstelling, in 't geheel geen indruk op hem. Het schoone is te machtig voor den mensch, en althans vooreerst is deze onbekwaam tot een gevoel dat er de toereikende weerslag van zou mogen heeten: eerst gaandeweg geraakt hij tot emotie. Nooit weet Proust of iemand hem liefheeft of haat; hij denkt dat deze gevoelens altijd wisselen, afnemen, groeien, zich strengelen in één. 'Malgré cela il faut se rappeler que l'opinion que nous avons les uns des autres, les rapports d'amitié, de famille, n'ont rien de fixe qu'en apparence, mais sont aussi éternellement mobiles que la mer'[1]. Zelf voelt hij de emoties verstompen, ook de sterkste, die welke hij zoo duurzaam als zijn leven gewaand had. Het geluk dat u bezoekt, men ontwaart het eerst nauwelijks; pas later beseft men: ik ben nu toch eigenlijk gelukkig. Vriendschap is schijn, een niets, een bron van middelmatig pleizier ten hoogste: 'Mais quelle que fût mon opinion sur l'amitié, même pour ne parler que du plaisir qu'elle me procurait, d'une qualité si médiocre qu'elle ressemblait à quelque chose d'intermédiaire entre la fatigue et l'ennui, il n'est breuvage si funeste qui ne puisse à certaines heures devenir précieux et réconfortant en nous apportant le coup de fouet qui nous était nécessaire, la chaleur que nous ne pouvons pas trouver en nous-même'[2]. Het is wel verdrietig dit te lezen in het boek van een man, die aan vriendschap toch zoo had geofferd, die altijd bijna angstig verlangde naar een bezoek, zich uitputte in vriendelijkheid als de bezoeker er was, hem bij zich hield tot diep in den nacht. Is hij dikwijls ontgoocheld? Heeft zijn alles ziende blik hem telkens op eens een leugentje, een heimelijkheidje, een baatzuchtige bijbedoeling onthuld, zooals

1) *Guermantes,* I, 241.
2) *Guermantes,* II, 80.

een electrische vonk die van den draad springt een innigheid ontduistert welke onbekend had willen blijven? Heeft zijn geest, tot het uitleggen van het onuitlegbare of het niet bestaande zoo geneigd, heeft zijn achterdochtig karakter hem meer doen zien dan er was? Beide onderstellingen, waarschijnlijk, zijn juist, en zijn decepties staan vast. Er is niet veel warms in Proust. Alleen waar hij spreekt over zijn familie, vooral over zijn grootmoeder, is hij niet koel-ontledend. Deze heeft hij liefgehad, en zij hem. De bladzijden waar haar dood beschreven wordt, in het begin van 'Du Côté de Guermantes, II', zijn gevoelig; wat men in 'Sodome et Gomorrhe, II' leest over de ontroering die hem eens overmande een jaar na haar dood, is onvergetelijk[1]. Daar spreekt zijn hart en het onze luistert. Daar vinden wij niets meer te zeggen, te betoogen, te verklaren... En zijn moeder toch ook wel noemt hij met liefde, evenals zijn vriend Saint-Loup in 't begin. De nijdige finale van 'Du Côté de Guermantes II' bewijst warme genegenheid voor Swann; ook Frankrijk, zijn land, heeft zijn hart soms doen kloppen. 'Mais enfin chez Saint-Loup, de quelque façon que les défauts des parents se fussent combinés en une création nouvelle de qualités, régnait la plus charmante ouverture d'esprit et de coeur. Et alors, il faut bien le dire à la gloire immortelle de la France, quand ces qualités-là se trouvent chez un pur Français, qu'il soit de l'aristocratie ou du peuple, elles fleurissent - s'épanouissent serait trop dire car la mesure y persiste et la restriction - avec une grâce que l'étranger, si estimable soit-il, ne nous offre pas... Je regardais Saint-Loup, et je me disais que c'est une jolie chose quand il n'y a pas de disgrâce physique pour servir de vestibule aux grâces intérieures, et que les ailes du nez soient délicates et d'un dessin parfait comme celles des petits papillons qui se posent sur les fleurs des prairies..; et que le véritable *opus francigenum,* dont le secret n'a pas êté perdu depuis le XIIIe siècle, et qui ne périrait pas avec nos églises, ce ne sont pas tant les anges de pierre de St André-des-Champs que les petits Français, nobles, bourgeois ou paysans, au visage sculpté avec cette délicatesse et cette franchise restées aussi traditionnelles qu'au porche fameux mais

1) *Sodome et Gomorrhe,* II*, 176 e.v.

encore créatrices'[1]. Veel is het niet wat hij liefhad, maar zijn liefde was warm. Toch heeft hij zich te vaak laten verkillen, zijn gevoel laten wonden: door ervaring van buiten, of... door 't eigen intellect.

***

Hij gelooft niet alleen dat de gevoelens vervloeien, vervagen, zich wijzigen: ook de karakters. Swann is heel anders in de tweede helft van zijn leven dan hij was in de eerste: een ommekeer, minder is het niet. Anderen beelden in boeken soms karakters af die zichzelf gelijk blijven, die als een vast en vierkant blok, als een stalen blok voortgeschoven in een fabriek, zich bewegen door het leven. En dan ziet men actie en reactie tusschen het leven en zoo'n blokkarakter. Proust doet zoo niet. Bij hem ziet men het karakter stroomen. Dit is een der oorspronkelijkste trekken van Proust, en ook dit weer geeft zijn verhalen die echtheid. In het leven immers is het ook zoo, of schijnt het aldus. Alleen moet men hopen dat er toch iets is wat de jongeling X met den lateren grijsaard van dien naam gemeen heeft. Er zal toch een ondergrond zijn die nooit verandert, de mensch zal toch een persoonlijkheid zijn?

Dit hoop en geloof ik. Wat Proust ervan denkt, is niet volkomen duidelijk. Wel spreekt hij van 'ce moi que je ne retrouvais qu'à des années d'intervalles, mais toujours le même'[2]; wel is ook in de termen waarmee hij de verandering van Swann bespreekt, niets van een ongeloof te bespeuren aan de vaste persoonlijkheid, aan haar vorm en missie[3]; maar daartegenover staat een uiting als deze: 'J'étais détaché d'eux. D'eux, c'est à dire de moi. Nous désirons passionnément qu'il y ait une autre vie où nous serions pareils à ce que nous sommes ici-bas. Mais nous ne réfléchissons pas que, même sans attendre cette autre vie, dans celle-ci au bout de quelques années, nous sommes infidèles à ce que nous avons été, à ce que nous voulions rester

1) *Guermantes,* II, 91.
2) *Guermantes,* I, 74.
3) *Jeunes filles,* I, 8.

immortellement'[1]. Deze liquefactie is een begin van vernietiging; wil Proust de onvermijdelijkheid van de ontbinding der persoonlijkheid bewijzen? Niets was statisch in hemzelf; alles was altijd in beweging, veranderend, vloeiend... Niets wist hij zeker en ook zich zelf zag hij niet steeds als een eenheid.

***

Proust is een ongewoon diep peilend en fijn ontledend psycholoog; een groot menschenschepper; een goed schilder van merkwaardige maatschappelijke kringen; hij heeft een eigen kijk op de liefde; hij doet vragen opkomen naar het bestaan der persoonlijkheid en de echtheid, de duurzaamheid onzer gevoelens. Duidelijk wijst hij bij dat alles naar die nog ten deele onontgonnen kenbron, ons onderbewuste, waaruit hij zelf al dadelijk, de daad voegende bij den weliswaar nauwelijks uitgesproken raad, niet weinig put dat ons een dieper, waarachtiger begrip van het zijnde bij kan brengen.

Dit alles is reeds belangrijk en voor een deel ook oorspronkelijk. Het kan den lezer treffen en tot erkentelijke herinnering stemmen aan een man die veel voor ons deed, wien daarvoor eerst op het eind van zijn leven dankbaarheid is geworden en die als alle dichters 'al lijdend leerde wat hij onderwees in zijn geschriften'. De schrijver-van-kunst zal dezen grooten confrater nog om een andere eigenaardigheid hebben te achten.

Proust heeft nl. iets gedurfd waartoe vóór hem haast ieder schrijver den moed heeft gemist. Hij heeft een roman durven scheppen, waarin abstracte beschouwingen van den auteur een minstens even groote plaats beslaan als de beeldende, dialogen weergevende en beschrijvende passages; of andersom uitgedrukt, hij heeft een essay geschapen over de Fransche samenleving, over de liefde, over de tegennatuurlijke liefde ook, waarmee hij het gewaagd heeft een roman op innige wijze te verbinden. Tevoren hadden Montaigne, Saint-Simon memoires geschreven waarin beschouwing en beschrijving elkaar afwisselden; niemand nog had zoo consequent als Proust essay- en romankunst in hetzelfde werk vereenigd.

1) *Sodome et Gomorrhe,* II**, 95.

Wie den roman als vorm van uiting had verkozen, had zich, vooral sedert Flaubert, maar toch ook al vóór hem, verplicht gerekend, hoofdzakelijk met beschrijving en dialoog te werken, zelden met beschouwing, en zeker niet met beschouwingen die tot het onderwerp van den roman in geen rechtstreeksch verband stonden. De critiek, nog heden, stelt deze eischen, en gewoonlijk terecht, want de meeste schrijvers zouden onvoorzichtig handelen door af te wijken van hun onderwerp, dat hen tijdelijk groot maakt en dat zij niet kunnen verlaten zonder van zelf tot hun dagelijksche middelmatigheid te vervallen. Bourget, bij voorbeeld, een schrijver die in zijn romans ook wel met beschouwingen werkt, zal door een goed gekozen onderwerp een gunstigen indruk kunnen maken, zoolang hij zich ertoe bepaalt het op beeldende en dramatische wijze te behandelen; beeldend en dramatisch vermogen bezit hij; maar zoodra hij een overdenking invoegt van zichzelf, wordt hij een heel gewoon Franschman van het reactionnair-katholieke type, wiens meeningen in iedere omstandigheid tot in onderdeelen te voorzien zijn. Proust echter mocht straffeloos zich laten gaan en desnoods aan een woord, dat hij toevallig gebruikt had, een bladzijdenlangen commentaar spelden, omdat de gedachten van Proust altijd leven en tot leven wekken, en omdat, bovendien, de romans van Proust zoozeer product zijn van zijn geheele wezen, dat iedere gedachte van hem langs onnaspeurlijke wegen toch weer tot den totalen indruk bijdraagt.

Zoo ontmoet men midden in de verhalen van Proust, om slechts enkele voorbeelden te noemen, beschouwingen over geestesgelijkenis[1)], oude en nieuwe kunst[2)], genieën die de denkbeelden van anderen begrijpen[3)], verborgen baatzucht[4)], de voorstelling die wij ons maken van de grootheid van vroegere kunstenaars[5)], de kunst om tusschen de regels te lezen[6)], tegennatuurlijke liefde[7)]. Men moet van mij gelooven, omdat ik ten bewijze niet anders zou kunnen doen

1) *Jeunes filles,* I, 11.
2) ib. 130 en *Guermantes,* II, 19.
3) *Jeunes filles,* I, 130.
4) *Guermantes,* I, 234.
5) *Guermantes,* II, 99.
6) ib. 148.
7) *Sodome et Gomorrhe, I, passim.*

dan heele hoofdstukken overschrijven, dat deze lange passages, in plaats van te storen, den schrijver krachtdadig helpen om onzen geest met die atmosfeer te omgeven, waarin hijzelf geleefd heeft en waaruit zijn werken gecondenseerd zijn.

***

Ik heb al betoogd waarom er naar mijn meening in deze romans nergens te veel staat, hoezeer de schijn ook het tegendeel zou doen gelooven. Hier moge eraan worden toegevoegd, dat de latere deelen, 'Sodome et Gomorrhe' getiteld, minder propvol zijn, vlugger loopen. Toch styleert Proust ook daar zijn gedachten en gevoelens niet in die mate als wij allen gewoon zijn, hij schrapt minder, vult niet aan, waar de tekst wat mager kon schijnen, rangschikt met minder overleg, zorgt niet opzettelijk voor evenmaat en verhouding - maar deze ontstaan niettemin, als in de natuur. Hij neemt meer waar, vooral hij raadt meer, gaat vaker uit op ontdekking in het onderbewuste, herinnert zich meer, 'zoekt' en vindt meer terug van den 'voorbijen tijd'[1] dan wij allen, heeft daardoor een weelderiger groei van gedachten en beelden te schikken, doet dit minder schematisch, maar kan het tenslotte niet laten omdat er een natuurlijke orde heerscht in zijn geest, die ondanks alle bezwaren zich opdringt aan den chaos, als een wafelvorm aan het weeke deeg. Maar deze vorm is dun en sierlijk, het kostelijk deeg blijft de hoofdzaak. Of beter nog: deze schijnbaar onontwarbare massa van opmerkingen, gedachten, beelden, beschrijvingen, gesprekstenogrammen, waarin echter telkens het thema doorklinkt, doet ons denken aan een machtig muziekstuk. Als een symphonie inderdaad staat deze reeks van romans en essays ons toe, zoetjes bij de lezing te mijmeren, voort te spinnen op woorden, motieven en impressies: krachtig grijpt toch telkens de melodie ons terug.

Een symphonie vol schitterende vondsten, vol ironie, vol geest, vaak dichterlijk van toon, van lyrische vlucht soms. Geestig was Proust als weinigen; herinner u, lezer die Proust kent, de salon van de Verdurin's, en professor Cottard, en het heele tweede deel van 'Du côté de Guermantes'. Als lyricus werkt hij diep op onze ziel in wanneer hij het verleden

1) Cf.: *'A la recherche du temps passé'.*

weer oproept[1], en, onmerkbaar haast, zucht over het spoedig verglijden van wat eens zijn geluk was; wanneer hij, gelijk in het volgende, tegelijk zucht en glimlacht: ‘En disant de moi: ‘Ce n'est plus un enfant, ses goûts ne changeront plus, etc.’, mon père venait tout d'un coup de me faire apparaître à moi-même dans le Temps, et me causait le même genre de tristesse, que si j'avais été non pas encore l'hospitalisé ramolli, mais ce héros dont l'auteur, sur un ton indifférent qui est particulièrement cruel, nous dit à la fin d'un livre: ‘Il quitte de moins en moins la campagne. Il a fini par s'y fixer définitivement, etc.’[2], Dichterlijk ontroeren zijn woorden, waar hij onzen slaap vergelijkt bij de zee die een schiereiland - ons waken - omspoelt[3], waar wij den beginnenden regen uit zijn bladzijden hooren ruischen[4], waar hij over muziek spreekt[5]. Lyrisch dichter en wijsgeer tevens moet hij heeten, overal waar hij, ik zeg niet aantoont, maar doet gevoelen welk een verschillende waarde de ‘tijd’ voor elk onzer kan bezitten.

Men mag vragen of uit dezen Proust, nu door de jeugd zoo gelezen, bemind en bewonderd, een nieuwe literatuur kan groeien, en er is dan misschien reden dit te betwijfelen, al was het alleen maar omdat nabootsing van zoo oorspronkelijk werk vanzelf tot onvruchtbaarheid gedoemd is, ook echter omdat de wereld thans meer rechtstreeksche hulp behoeft en oplossing verlangt van vraagstukken die dringen. Zoo men daarom Proust beschouwt als behoorend tot een voorbijgegaan tijdperk, mij wel. Maar ik wensch te zeggen, tot slot, dat dit werk, zoo boeiend door zijn feitelijken inhoud zoowel als door zijn inspiratie, zoo knap van psychologie, zoo geestig en soms zoo dichterlijk, dit werk van een analytisch lyricus als er zelden geweest zijn, dat allen schijn ontmaskert, ons in een andere wereld verplaatst, ons onuitgesproken en des te doeltreffender regelen verschaft om te leven, en een nieuw gevoel omtrent onze plaats in de menschheid, een opmerkelijk en weldadig verschijnsel moet heeten.

JOHANNES TIELROOY.

1) *Swann,* 39.
2) *Jeunes filles,* I, 53.
3) *Guermantes,* I, 76.
4) *Swann, 97.*
5) *Swann,* 193.

Bibliographie.

Het organisme eener groote stad, door Mr. P. Droogleever Fortuyn; Amsterdam, Elsevier's Algemeene Bibliotheek, No. 24, 1923.

Niemand zou het den oud-wethouder van 's-Gravenhage kwalijk hebben genomen, zoo hij hier vaker voor den dag ware gekomen met zijn eigen meening.

Het organisme eener groote stad - eener nederlandsche groote stad is de bedoeling; Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht leverden het materiaal - is ingewikkeld en rijk. Het is anders dan het was en dan het zijn zal; een lang leven is niet beschoren aan boekjes als dit. Doch juist hierom, omdat we hier te maken hebben met levende en groeiende dingen, op welker wasdom in tempo en richting bewuste invloed kan worden uitgeoefend, zou men gaarne naast voorlichting tevens leiding hebben ontvangen.

Niet geheel blijft men ervan verstoken. In het laatste hoofdstuk, dat over de gemeentelijke financiën, halen de lezers hun schade wel wat in. Ook hier blijft de schrijver sober in zijn critische opmerkingen. Maar hier is toch niet meer uitsluitend de objectieve verteller aan het woord.

Het is niet aannemelijk, dat een man van zoo heldere kennis en van zoo gemakkelijke beweging in deze materie als de heer Fortuyn niet óók over de andere onderdeelen van het gemeentelijk organisme vaststaande meeningen heeft. Met opzet moet hij ze ons hebben onthouden. Zijn bescheidenheid ging te ver. Het laatste hoofdstuk is door inlassching van een tikje subjectiviteit niet merkbaar uitgedijd. De voorafgaande hoofdstukken zouden, desgelijks behandeld, quantitatief niet boven Elsevier's maat zijn gegroeid en qualitatief hebben gewonnen.

Overigens: precies een boekje als past in een reeks gelijk deze, betrouwbaar, bevattelijk en leerrijk.

v. B.

Stoom en electriciteit als sociale krachten, door ir. P. Schut; Amsterdam, Elsevier's Algemeene Bibliotheek, No. 25, 1924.

Dit boekje houdt het woord van zijn titel niet.

Het is misschien moeilijk, over de maatschappelijke beteekenis van de stoommachine en van de electriciteit nieuwe dingen te zeggen. Maar dit

is ook het doel van een uitgaven-reeks als deze niet. Zij voldoet volkomen aan wat men van haar eischen mag, indien zij, telkens op weer ander gebied, voor leeken samenvat wat de vakmannen al wisten. En bij zulk een samenvatting konden dan ook deze deskundigen nog wel eenig voordeel hebben.

Als hier nu was samengebracht wat reeds door anderen over de sociale functie van stoom en electriciteit is opgemerkt, wat had dan niet een aardig boekje kunnen zijn ontstaan over den groei van het verkeer sinds de achttiende eeuw, over de mechaniseering der nijverheid, over den strijd tusschen groot- en kleinbedrijf, en dit alles bezien van den socialen kant. En men had het dan den schrijver best gegund, als hij niet had kunnen verzwijgen, dat zijn socialistische overtuiging hem deed hunkeren naar een maatschappij, waarin stoom en electriciteit in bezit en dienst der gemeenschap zijn.

Thans komt de lezer uit den titel van het boekje te weten, dat de heer Schut delftsch ingenieur en uit den inhoud, dat hij socialist is en dit wel op de gebruikelijke gronden, waaronder de technische ontwikkeling der negentiende eeuw - ziehier dan ‘stoom en electriciteit als sociale krachten’ - een breede plaats inneemt.

Maar hem was iets anders beloofd dan mededeeling van den kijk, dien onze socialisten hebben op de technische ontwikkeling der wereld. Daarvan had hij, in tientallen popularisaties, al eerder vernomen.

v. B.

Godsdienst en socialisme, door G. Horreüs de Haas; Amsterdam, Elsevier's Algemeene Bibliotheek, No. 26, 1924.

Het marxistische socialisme laat de volstrektheid van zijn overtuiging, dat het ééns winnen zal en het kapitalistisch bezit van voortbrengingsmiddelen door enkelen zal doen plaats maken voor het socialistisch bezit door gemeenschaps-organen, steunen op zijn klassenstrijdleer en deze op zijn historisch materialisme, beide van even strakke volstrektheid als die overtuiging is. Dit is zijn kracht en zijn zwakte. Zijn kracht, die het overstort in zijn overtuigde adepten; wie weet, dat ten slotte zijn overwinning zeker is, geeft geen kamp, al komen de tegenslagen nog zoo vaak en nog zoo raak. Zijn zwakte, want elke steen, die wegbrokkelt uit zijn klassenstrijdleer en zijn historisch materialisme, welke het fundament van zijn overtuiging vormen, moet deze overtuiging aan het wankelen brengen.

De godsdienstige socialisten nu zijn van de ergste sloopers. Onwillens en onwetens zijn zij dit. Zij moeten dit zijn. Want als de godsdienst niet meer in laatsten aanleg uit de stoffelijke productie-verhoudingen verklaard wordt, waarom dan andere ideologieën wèl? En indien aldus het historisch materialisme instort en enkel nog waarde houdt als werkhypothese, dan valt ook de leer, die zegt, dat de klassenstrijd, zelf immers product van productie-verhoudingen, in het beloop der menschengeschiedenis de onmisbare rol van hefboom naar steeds volmaakter maatschappijordening vervult.

Als - gelijk bij Ds. de Haas - de filosofie van het marxisme tot een maar gedeeltelijke waarheid wordt (zie bl. 78, 83, 89, 93), dan moet ook

de socialistische overtuiging, die erop steunde, haar universaliteit en hiermee haar grootste kracht verliezen.

De ‘moderne sociaal-democratie - zegt hij op bl. 100 - is daaraan volstrekt niet gebonden, zij wortelt in andere en diepere gronden dan die van eenige persoonlijke, en meer of minder toevallige, geschiedenis- en wereldtheorie’.

Men leze: de moderne sociaal-democratie is doende, o.m. bij monde van den heer De Haas en zijn geestverwanten, zich daarvan los te maken; en zij zal dan zichzelve nieuwe gronden hebben te scheppen om voortaan in te wortelen, nieuwe gronden van gelijke volstrektheid als de ondeugdelijk bevonden oude, om een even volstrekte overtuiging aangaande de eind-overwinning van het socialisme te kunnen dragen. Zoo niet, dan verbrokkelen mèt den grondslag de socialistische overtuigingen en profetieën.

Maar deze nieuwe grondslag is nog niet gelegd, en zeker niet in deze warm geschreven verhandeling, welker doorgaande fout de meening is, dat het historisch materialisme idealistisch kan worden bijgewerkt en niettemin een stevig geheel en een betrouwbaar fundament voor socialistische overtuigingen kan blijven.

v. B.

Antoon Thiry. De Droomer. Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur.

Gij, mijn landgenoot, kent gij Gouda? Gij weet van kerkramen en kaarsen. En wat is u bekend van Elburg? En wat van Meppel, wat van Goes? Wellicht weet gij iets meer van Lier, hetgeen ge dan dankt aan de literatuur. - Inzonderheid heeft de u niet verzwegen gebleven ingenomenheid van den ouden Beets, die sprak met Hildebrand's gezag, u *Ernest Staes* in handen gespeeld, uw eerste getuigenis over Lier, van nu een halve eeuw geleden. Sedert bleek u, dat Timmermans méér is dan Tony: welk een afstand, Pallieter en Staes... Meer? In elk geval gansch anders, zooals ook Verschoren en Thiry zijn anders. Een andere tijd en een andere wil. Doch eenzelfde gehechtheid aan Lier. De patricische advokaat, Vlaamsch-gezind liberaal student onder Vuylsteke's invloed, zag de maatschappij en dus het leven met andere oogen dan de rijker begaafden van eenvoudiger afkomst, knapen geweest ten tijde van ‘Van Nu en Straks’. Alle vier waren-en-bleven vàn Lier, genegenheid welke de oorlogs-verbanning bij het jongere drietal allerminst heeft verkoeld. Ook is zij iets anders, en meer, dan gehechtheid. Het is de liefde-vol-aandacht van schilders. In hun geest leven oude verhalen, vóór hun oogen oude pleintjes en straatjes en hoekjes. De kerktoren en zijn heilige tronen hoog daarboven. De Uilenspiegel die in elken Vlaming leeft, wijst hun malle gestalten aan; hun aard en geluimdheid beslist daarna, of dit zonderlings dwaas zal zijn, of luguber. Bij de bij-figuren één groot personage: *Pallieter* of nu, als jongste, dees' *Droomer.*

Michiel Brandts verleert den droom niet, zoo min door de plagerijen op school, als doordat hij Agnes gezien heeft. Zijn droom doopt haar

Amalia. Zijn droom verdoopt alle werkelijkheid: dit is zijn rijkdom en zijn armoe, zijn zorg, zijn leed, zijn strijd-met-thuis, zoowel in zijne jeugd met vader, of eigenlijk met heel de familie, als later, wanneer er een werkelijkheid zijns ondanks dicht rondom hem is, nadat hij is getrouwdgeraakt. Nu verdoopt hij niet langer *de* werkelijkheid, nu droomt hij *een andere* werkelijkheid... Hebben niet de meeste menschen, ook de minst verbeeldingrijke, zich vaak een andere werkelijkheid gewenscht? Deze droomt haar, zelfs loopt hij haar na en wanneer ze hem blijkt ontvlucht (want ook Agnes is getrouwd geraakt!), dan raast hij zijn droom uit op zijn viool.

Al die teerheid staat hier als iets fijn-levendigs beschreven; er staat een hooghartigheid achter in humoristisch verweer; en de intimiteit van het oude Lier staat er geestig en schilderachtig om heen.

J.D.M.

C. en M. Scharten-Antink. De Jeugd van Francesco Campana. Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur.

Terwijl zij den vrienden uit *De Gids* nog de, gereedelijk gegeven, aandacht blijven vragen voor hunne nieuwe Italiaansche vertelling, hebben de heer en mevrouw Scharten een eerste gedeelte als boek doen verschijnen. Het wordt een kleine trilogie over Mino's innemenden kleinzoon. - ‘Wat zou er van zijn Cechino worden?’ zoo zien we den vader vol liefde peinzen. En wij lezers vragen het met hem. Toch heeft die titel van het tweede gedeelte ‘De duistere waarheid’ ons niet met veel bezorgdheid vervuld. In de ‘zwarte somberheid’ van het door Grootvader ontdekte notitieboekje zien we, eer dan iets angstwekkends, een welkom blijk van precociteit. De ‘radelooze angst’ van Francesco over Grootvaders ziekte doet ons aan, gelijk heel zijn genegenheid: reeds om de teekening van die liefde tusschen den vader en den knaap, is deze ‘Jeugd van Francesco’ ons lief.

Daarom het meest? Zij was het diepere in dit bevallig begin. Verder is er de stâge bekoring van moois en van vriendelijks, fraai beschreven. Zoowel de vertelmotieven als de humor, welke dit landleven kleurt, kunnen de ouderen onder ons met genegenheid doen terugdenken aan blije bladzijden uit de Elzas-verhalen van Erckmann-Chatrian. Doch de taal maakt dit alles tot gansch wat anders. De geciseleerde luchtigheid daarvan herinnert veeleer aan het vederlichte vertellen van hem, wiens tachtigste jaardag in Frankrijk een feest was, de *stift* van Anatole France.

J.D.M.

Het leven van Francesco Campana.
De duistere waarheid.

Zevende hoofdstuk.

De ijle spanning was afgeknapt; het idool van zijn liefde, Ilda, was een ijdel-schoone bekoring gebleken rond een leegte; en Francesco, achtergebleven in zijn duistere eenzaamheid, voelde aanvankelijk een vreemde verluchting, bij al zijn pijn. Hij was als een zieke, die lange tijden met valsche hoop tegen zijn kwaal in zich ophield, en wien eindelijk het doktersvonnis de verdoovende rust brengt van het ziekbed.

- Leeg en harteloos was dus het mooie meisje; leeger en harteloozer de minzame moeder. Leeg en harteloos vooral was gansch het begeerlijke schijn-schoon, de fijne, gedempte glans hunner 'Beschaving'. Hij zag het alles duidelijk, en uren lang was zijn gevoel als ingevroren in die klaarblijkelijke waarheden.

Dan, bij vlagen, vlijmde een machtelooze haat door zijn hart, die hem folterde zacht en fel.

'Nietwaar, Angélique?' hoorde hij die donker-vleiende vrouwestem en zag de beflonkerde vingers aaien den breeden, zacht-witten kop, die achterover meegaf, zoodat het saffieren en het smaragden oog werden tot twee wellustige, ledige spleten, lichtend-blauw en groen metaal.

- Nietwaar, aristocratische Angélique? - Zij speelde wel met de muizen, doch liet ze dan liggen... Opeten zou zij ze nóóit!

- De drie katten, - de drie sfinxen, - de drie Leegheden.

Met groote stappen liep hij zijn kamertje op en neer, rukte de kastdeur open, smeet ze weer dicht. Hij had het kunnen uitschreeuwen.

Hij smoorde zijn woede in een binnensmondschen vloek.

En nog altijd wenkten hem het blanke, zoelbebloosde gezichtje, het goudkruivige haar, die jonge lach... Hij zag haar behaagzieken lonk van terzij... Goed! Goed! Liet zij hem maar tarten, nog in de herinnering! Nu zou hij zich ook de gedachte veroorloven, haar te begeeren. Een mooie lieverd zonder ziel, wat was zij anders?

- Wat beteekenden al zijn edelaardigheden van liefdelijden en martelaarschap? Malligheid, dweperij, goed voor de dichters! Het mooie kopje, het blond-wolkende haar, die lokten je, die trokken je; maar de jonge, lenige, fiere leden, dáár ging het om!

Het verraad van den schoonen schijn, en de meedoogenlooze, wellustige wreedheid daarachter, dàt was de gansche schepping.

En juist die week vond hij in zijn 'Wetenschap voor allen' een gruwelijk plaatje. 'Een gevleugelde draak uit de voorwereld, die nog heden ten dage leeft' stond eronder, en een bijschrift gaf een uitvoerige verklaring.

Het was een insekt, benauwend als een angst-droom. Het vrouwelijke Dier verschijnt, een schrille, teêrgroene kever met glinsterende, neergestreken vleugels, het kopje gebogen, de voorpooten gevouwen op de borst. Zoo, argeloos doende, wacht zij haar prooi. Dan, op haar vier dunne, doorgeknakte beenen heft zij langzaam den smallen romp... en eensklaps slaat zij de stompe voorpootjes uit tot twee geweldige grijparmen, getand als felle zagen, elk eindend in een dubbelen harpoen. Nog hooger heft zich de furie, trillende, en spalkt als een spookverschijning vier bleekgroene, spitse vleugels open. Van haar borst, fascineerend, glanzen twee roerlooze pauwenoogen; en in haar driekanten, draaienden kop loenzen de vervaarlijke blikken. Krekels en sprinkhanen, veel grooter dan zijzelve, biologeert zij met haar bevende verschrikking, dat de dieren willoos naderkruipen inplaats van te vlieden, - tot zij ze klemt tusschen haar geweerhaakte grijp-scharen en vermoordt met haar ponjaard.

Maar ook het eigen mannetje betoovert en overmeestert zij aldus, na de paring. En somtijds ònder de paring, terwijl hij nog voortgaat met bevruchten, vreet zij, haar draaibaren kop achterom, den al vergeten minnaar levend op.

Francesco, dit lezend met gescherpte oogen en wreed-genietende zinnen, verscheurde de eigen ziel: dit was het natuur-beeld van de liefde, de liefde die eerst verblindt en dan vermoordt.

- En o, de huichel-schijn van vredige liefelijkheid: in rust vouwt het vrouwelijk Dier de vleugels weer toe, buigt zedig het bovenlijf en slaat de zagen ineen tot de onschuldige voorpootjes, die het vroom gevouwen houdt op de borst... De ‘biddende mantis’, zoo was de naam van het moordendminnende monster.

- Een schepsel, zijn Schepper waard! den Schepper, wiens ontfermende liefde ons omringt met honderd lagen van ziekte en dood, met honderd martelingen van lichaam en ziel.

- En wat was de mensch beter dan de biddende mantis? Hij ook gaf zich de allures van vroomheid en deemoed. Maar achter die deemoedige vroomheid verschool zich de dagelijksche moordenaar. En achter zijn verheven Liefde loerde de meedoogenlooze bronst.

- Ja, ja, de schepper der ‘schoone natuur’ en der teedere zonsondergangen, die ook de schepper was van het Leven, en in zijn goddelijke Liefde dat leven grondvestte op den moord, - wèl had Hij den mensch geschapen ‘naar zijn beeld’.

Francesco deinsde terug: een herinnering, uit de diepte omhoog, was hem plotseling verschenen, een herinnering, mild en geweldig, die hem drong met een verwijt vol ontferming. Hij zat daar en voelde zijn felle wanhoopsdenken als het wetten van een mes, en of hij met dat mes op het punt was geweest, Iets binnen in zich te dooden, dat het beste was van zijn wezen. Hij had zich herinnerd de nederige en matelooze macht, die de witte bloedcellen bezielt, de dienende en nooit aflatende Geest, die nimmer dank vraagt en toch in het verborgene ons doorwaakt, ons leven lang.

Het werd zeer stil in hem.

En opnieuw kwam de twijfel hem ondermijnen: als dàt God was, wie bestierde dan de booze bacteriën, die met hun

sluipende legioenen het vruchteloos strijdende heirleger der heilbrengende witte cellen overheeren en den dood aandoen?

En wie had dezen nutteloozen en verraderlijken liefde-schijn ontstoken in zijn bedrogen hart?

Hij wist geen antwoord.

Het was enkele dagen daarna, dat met een hamerenden schrik Francesco in de stille straat achter de haven, dokter Carobbi vlak bij zich een huis zag uitkomen.

De dokter, niet minder dan hij, schrok. Hij bleef staan. Hij gaf geen hand, maar zijn ernstige stem was vol goedheid:

''t Spijt mij meer dan ik je zeggen kan, Francesco, dat alles zoo geloopen is... Ze hebben mij natuurlijk thuis de toedracht verteld... 't Is wel jammer, dat een enkel gekscherend woord je zoo buiten alle perken driftig heeft gemaakt... want de Signora Carobbi, na wat er gebeurd is...'

'Weest u niet bang, dokter', zei Francesco met een verkropte hartstochtelijkheid, 'ik zal in uw huis geen voet meer zetten.'

De dokter keek hem aan. Het sneed hem door zijn hart. Wat zag de jongen er slecht en bedrukt uit. Hij stak hem de hand toe.

''t Spijt mij', zei hij nog eens. En hij dacht: voor hemzelf was 't natuurlijk beter, dat aan dezen omgang een eind kwam... 't had zoo niet door kunnen gaan... Maar waarom moest de driftkop het op een manier aanleggen, dat ook hijzelf, terwille van den huiselijken vrede, hem voortaan diende te laten schieten? Want ze hadden thuis niet overdreven. Het logeetje van de Vannini's had hem precies hetzelfde verhaal gedaan, eerder nog erger! De heethoofd... Wie zou hem dat ooit hebben aangezegd?

Francesco zweeg. De verleiding doorflitste hem, dat hij het in zijn macht had, den dokter een onbarmhartig inzicht te geven in de gëaardheid van zijn kind. Hij deed het niet, en dit gaf hem een trotsch gevoel van innerlijk overwicht.

Nog eens zag de dokter den jongen man naast zich aan. Het beviel hem, dat hij zich niet trachtte te verontschuldigen. Hij zag de fijne, sterke lijn van de magere kaak, den bleekopeengeklemden, mannelijken mond en de ernstige, lichtbruine oogen onder den zuiver getrokken wenkbrauwboog.

Hij zuchtte, en zei:

'Malescia is klein, m'n jongen... we zien elkaar nog wel eens... ik blijf toch evenveel belang in je stellen... en als je mij noodig hebt...'

Hij gaf hem nogmaals de hand, drukte stevig die van Francesco, knikte hem toe, en ging.

Na enkele stappen keerde hij zich om:

'Als ik je in gezelschap van mijn vrouw of van mijn dochter tegen kom, dan is het voor beide partijen...'

Met een handgebaar beduidde de jongen hem, dat hij begrepen had; dat hij hem èlken overlast zou sparen...

Doch deze kleine lafheid in den dokter verbitterde weer zijn droeve geluksstemming, de genegenheid van zijn ouden vriend niet te hebben verloren.

In de dagen die volgden kwam een moedeloosheid over Francesco, waarin het felle en hoonende der eerste smart was uitgewischt.

En als een droef schemerlicht sloop door die duisternis een gedachte, een vraag: - hoe kon Ilda, dit wezen vol hardvochtigheid en hoovaardij, een kind zijn van den dokter, dien misschien vreesachtigen maar toch zoo besten man? Wàs zij wel geheel zonder hart of inhoud? Hij herinnerde zich oogenblikken, waarin hij had gemeend haar te zien, kinderlijk-argeloos of ernstig; oogenblikken ook, waarin hij als medelijden met haar gevoeld had, zonder te begrijpen waarom. Wat was het geweest? Was het niet haar opvoeding van altijd verwend weeldekind, die haar had gladgeschaafd en vervormd en vervalscht tot het wuft en grillig wezen, dat zij nu was?

Hoe haatte hij de weelde, die van geslacht op geslacht de menschenzielen zoozeer verwrong en bedierf, dat er niets hechts aan overbleef, en die ook hemzelf alreeds was begonnen te bederven en te verwringen en tot een laffen slaaf vernederd had...

Zelfs de dokter, zoo goed en zoo rond, ontging dien verweekenden invloed niet. Maar al te duidelijk was zijn gemakzucht, voor niets zoo bang als voor oneenigheid en herrie, en die hem zijn beste gevoelens verloochenen deed. Waarom anders wilde hij zelfs niet gegroet worden op straat,

als zijn vrouw en dochter erbij waren? En waarom liet hij toe, dat zijn eenig kind werd gefatsoeneerd en gedrild tot een hartelooze pop?

Hoe haatte hij dat alles! Hij haatte tot Ilda's muziek toe, die starre opvaarten buiten het leven om; die ijdele opdrijving van gevoel, waar het hart koud bij bleef.

Hij verachtte de ‘hoogere standen’, waaraan hij anderhalf jaar lang zich had vergaapt; hij verachtte ze niet minder dan de burgerij, met haar dorre, leelijke leven en platte geldzucht.

Het volk ook was leelijk en vol kwetsende grofheid, maar het bleek tenminste ruig in zijn wreede lusten als de natuur zelve. De boersche bergmenschen, in hun ruwen eenvoud, dat waren nog de besten...

Wel was het een troostelooze wereldaanschouwing, welke in die dagen hem terugvoerde tot het socialisme. Voor het eerst gevoelde ook hij een afkeer van het werk. - Wat deden de arbeiders in de bestaande maatschappij anders dan de gemakkelijke vreugden helpen scheppen, waarin de pratte bourgeoisie en de weelde-menschen zoo prettig mogelijk leven konden?

En het meest haatte hij nog zichzelf, dat er zoo niets moois meer bloeide in de starheid van zijn hart.

Soms kwam hem ook de schrille ontmoeting met Agata voor den geest; hij zag haar te oude, bleeke gezicht, haar zorgelijke gestalte, en hij vervloekte het Lot, dat van een stralend kind deze onbekoorlijke jonge-vrouw had gefokt.

Hij voelde zijn geest gebukt onder de werkelijkheid als onder het benauwend verwulf van een kerker, en een venster was er niet. Daarbuiten verzonk de eeuwige nacht.

‘Francesco, wat ik je bidden mag...’ zei soms plotseling aan tafel de doodelijk geërgerde stem van tante Savina, ‘een klein beetje meer opgewektheid als je blieft... de brokken blijven me steken in de keel, als ik naar je kijk...’

‘Zeker, Francesco’, deed oom Tito gebiedend, ‘als je niet wilt, dat je goeie tante nog ziek wordt door jou... met je gezicht als een oorwurm!’

‘Let niet op 'm’, kwam Pietro schijnbaar onverschillig.

Het was toch al een weinig vroolijke tijd bij de Rovero's. Pietro, twee jaar tevoren, was vrijgeloot van dienst, en 't had hem een echte buitenkans geleken, - tot het jaar daarop

Gherardo met een laag nummer thuiskwam en onverholen toonde, hoezeer dit water op zijn molen was. ‘Eens een paar lekkere jaartjes vrij!’ had hij tegen Pietro gegnuifd; en die, in zijn starren werkzin, was een soort hekelige naijver gaan gevoelen, alsof hij met zijn ‘buitenkans’ de bedotte partij was.

Door Gherardo's vertrek naar Napels, dat voorjaar, bleek er een groote leegte gevallen in het gezin. Tante Savina scheen het zich aan te trekken, was stiller dan eertijds. Pietro, ietwat zuur en stug, zweeg. De oude Virginia zweeg. Francesco zweeg. En oom Tito voerde het woord.

En langzamerhand werd het den Rovero's duidelijk, dat hun neef niet of weinig meer bij den dokter kwam. Eens aan tafel vroeg oom Tito het op den man af.

‘En je vriendschap met de deftigheid, meneer de socialist, is die aan het tanen geraakt...?’

‘Ja’, zei Francesco droog, ‘dat is gedaan.’

‘Ooo!’ - kwam langgerekt tante Savina, hatelijk doende of zij nu opeens alles begreep, ‘natuurlijk!... Had dát maar eerder gezegd!... Ja, dan snap ik je triestigheden. Als je ook zoo opeens van je voetstuk weer op den platten grond terecht komt...’

‘En met je neus in de alledaagsche paardevijgen’, schoof Pietro hem vol leedvermaak toe.

‘Je slaat jezelf niet al te hoog aan’, zei Francesco alleen.

Dat middagmaal werd het vijandig zwijgen ondragelijk.

II.

Francesco kwam tot het besluit, dat hij in Malescia niet langer blijven wilde.

Hij sprak erover met den ingenieur Pandolfi: of die hem niet helpen kon met een betrekking, 't kwam er niet op aan waar, als 't maar buiten Malescia was...?

De ingenieur keek hem eens met een schuin oogje aan - zeker, dacht hij, een ongelukkige kalverliefde, dat luwt wel weer... Hij beloofde er over te zullen denken, maar dacht er geen oogenblik aan, zijn belofte na te komen. Hij was méér dan tevreden geraakt over dit eigenaardig jongmensch; een binnenvetter; wat eenzelvig; maar hij had toch sympathie

voor hem. Waarom zou hij hem hier wegwerken, juist nu hij hem tot tweeden machinist had bevorderd?

Eerst verscheidene weken later dorst Francesco op het verzoek terug komen.

‘Ja, ja, 't is goed hoor’, zei de ingenieur ongeduldig. Doch achteraf werd hij er zich bewust van, dat het ernst moest zijn bij den jongen. En een paar dagen daarna liet hij hem roepen.

‘Ik heb er nog eens over nagedacht’, zei hij, ‘hoe oud ben je nu?’

‘In December word ik negentien’, antwoordde Francesco.

‘Juist’, zei Pandolfi, ‘dus over een goed jaar dien je te loten. Zou jij geen zin hebben in de marine... bij den electrischen dienst? Toch veel mooier voor jou dan dat stomme gemarcheer...? Maar nu zit dat zoo: voor de marine-militie komt alleen in aanmerking wie eenmaal woont in een zeeplaats... Dat is de moeilijkheid... Ik zou voor je kunnen schrijven naar Spezia... Er is nog altijd veel navraag naar geschoolde krachten... En Spezia is een centrum.’

- Hé, dacht de jongen verbaasd, - Spezia, waar tante Letizia vlakbij, woont...

En dadelijk stond het bij hem vast: hij zou naar Spezia; als oom Tito hem den voet niet dwars zette, dan ging hij naar Spezia.

‘Als u daar wat voor mij weet’, zei hij, ‘dan graag... En ik wil later wel bij de marine ook...’

Toen dien avond bij het naar huis gaan Francesco zijn krant kocht aan het open winkeltje voorin de portici, merkte hij opeens, dat het meisje opzettelijk zijn hand beroerde. Dan zag hij, dat zij hem met een weeken lach en streelende oogen aankeek:

‘Niets anders?’ vroeg zij indringerig.

‘Wàt, anders?’ gaf hij norsch terug.

‘Weet ik het?’ lachte ze, en in het lokkend gezicht, donker-rozig in den schemer, lachten mee haar blinkende tanden, haar Honkende blik.

Francesco kleurde fel. Dan stelde hij zich te weer, keek haar recht aan, en zei:

‘Als jij 't zelf niet weet... goeien avond’.

Hij ging door, maar hij bléef haar voor zich zien, warmlevend in het geheimzinnig duister der lage galerij; hij zag haar krullige zwarte haar, glinsterend rond het voorhoofd, haar zwart-omwimperde oogen-blauw, doorglimpt van smeulend licht, haar krullend-verglooiende, roode mond...

- Wat wou zij van hem, die Carolina? Opeens had hij begrepen, dat zij 't al eens meer had geprobeerd... Nu ja, dat deed ze met iedereen! Nooit binnen, placht zij met haar opzichtige kleeren de grauwheid te kleuren van de bogengang; en zoodra had de oude patroon de hielen niet gelicht, of zonder mankeeren stond Carolina in een lacherig gesprek met den een of anderen jongen kerel.

''t Delletje', noemde Pietro haar.

En sinds dat vreemde oogenblik, dien Juli-avond, kwam telkens Carolina voor de eene of andere boodschap aanloopen, juist tegen het uur, dat Francesco naar zijn werk ging. De winkel was dan eigenlijk gesloten.

Soms hielp haar Pietro; soms liet zij zich door Francesco bedienen.

- Was er niemand? - O wat jammer! Ze mòest weer eens snoepen vanmiddag... Wou hij niet even...?

In den leegen schemer-winkel stond zij tegenover hem, wiegend van verlangen; haar tanden glommen vochtig achter haar krullende roode lippen, en boven de mondhoeken waren twee kleine zwarte donsveegjes, die als verleidelijke veertjes hem kietelden in zijn hart.

'Toe', zei ze, 'je weet 't wel, die satijnen kussentjes!' - en haar blauw-bedwelmende oogen boorden zich in de zijne.

Francesco voelde een wonderlijke verwarring hem bevangen, iedere maal dat deze gretige zinnelijkheid hem aanraakte. Het was of er iets magnetisch zweemde van haar soepele lijf; en haar driest-blauwe blikken, waarin het licht versprong, schenen hem naar zich toe te zuigen.

En eens op een avond, niet ver van de Centrale, ging zij hem langs en voorbij; hij zag het deinen van haar fijne heupen, het lokken van haar blooten, weligen hals.

'Carolina!' riep hij zacht, voor hij het zelf wou.

In een oogwenk was zij naast hem terug.

'Eindelijk!' zei ze: 'Ik dacht, dat je nooit eris zou ont-

dooien... We zijn toch allemaal maar ééns jong... en jij schijnt niet van de vroolijkste... Nou, maar ik ben dan wèl van de vroolijkheid!'

Ze liep vlak naast hem; telkens streek haar schouder langs hem heen onder het gaan. Met haar in den avond bijna zwarte oogen, en haar nat blinkende tanden, lachte ze naar hem op:

'Stommerik!' zei ze hartelijk, ''t is al zoo lang dat 'k je in 't vizier heb!'

Dan nam ze plotseling zijn arm: 'Je bent een líeve jongen', fluisterde ze.

Francesco zei niet veel; hij liet zich omsingelen door haar verleidelijkheid, en voor ze thuis waren, had hij beloofd, den volgenden Zondag met haar uit te gaan.

De paar dagen, die nog restten, doorleefde Francesco in een schrillen roes. Een prikkelende begeerte was in hem aangestookt, doorrilde zijn lichaam en stokte hem in de keel. Zijn hoofd voelde leeggeloopen, en star en zwaar tegelijk. Hij wist heel goed wat iedereen van dit meisje zei: de halve stad was al met haar uitgeweest. Wat deed het ertoe? Liefde was immers toch een leugen, een zelfbedrog? Er was alleen het gulzige, wilde genot van den hartstocht, en gulzig was hij en wou hij zijn. Ze was een mooie, frissche, aanhalige meid, wat verlangde hij meer?

En dien Zondag gingen ze samen ver over de heide, joegen elkaar na in de dennenboschjes, verhit en lachend en hijgend. Hij kuste haar woest in haar hals, waarin zachte donspuntjes omlaag liepen, zijn kriebelend snorretje tegemoet. En eindelijk kwamen zij in de herberg van 'il Plusc' en zaten er naasteengedrongen op een bank in een der dicht-begroeide prieeltjes. Haar adem streek met een vreemden geur langs zijn gloeiend gezicht.

Zij bleven er tot laat in den avond. Zij dronken zwarte koffie en mirabellen op brandewijn; en in een wulpsch spel deed zij de brandend-sappige pruimpjes overglippen van haar lippen tusschen de zijne. De duisternis viel en stoeiend hingen zij over de breede steenen bank, Carolina met gilletjes van weerstreven, terwijl Francesco een vlaag van hitte voelde opslaan door heel zijn lijf, tot aan zijn schroeiende slapen en tot aan zijn oogen, stekend in het donker.

Eensklaps waren er stemmen; hij keerde zich om; de

schelle lichtscheut van een zaklantaren doorflitste het prieel. Vaag daarachter zag hij een spottend gezicht, dat hij niet kende.

‘O!’ grapte een stem, ‘'t is Francesco van Rovero...’ Verder verstond hij niet wat er fluisterlachend gezegd werd.

Ook Caroline was haastig recht geschoven.

Een diepe zucht ontspande zijn wezen; de hartstocht, donker nog na-kloppende in zijn hals, was plotseling weggezonken uit hem.

Francesco, de dagen daarop, was in een somberheid terug gevallen, zoo zwart als hem nog zelden had benauwd. - Mijn God, dus dit was de liefde, dit wrang-bedwelmende overschot van al zijn hooge verlangens. Een hersenschim was al dat moois gebleken, zinledig idealisme. Liefde was de lust van het lichaam en anders niets, - de geile Gherardo en heel de rest, ze hadden groot gelijk gehad. Hij dacht aan Carolina, zooals hij haar had nagezeten door de boschjes, zooals zij hem gekust had in het prieel, diep in zijn mond, dat haar tanden zijn tanden raakten, en een schok van hartstocht hem stootte tot in het gebeente.

Nog verscheidene malen kwam hij met het meisje in de herberg van ‘il Plusc’, en teruggaande verloren zij zich tot bij middernacht in de boschjes op de hei... Maar den volgenden morgen walgde hij van de gemakkelijke zinnelijkheid van het wezen, dat hem hield omstrikt.

Op de Centrale steeg hij bizonder in de achting der kameraden. Er werd nauwlijks meer dan gezinspeeld op een verhouding, die zoo openlijk was als het maar kon; maar zij vonden hem een der hunnen geworden, al bleef hij dan wat teruggetrokken in het dagelijksoh verkeer.

Doch een zekeren middag kwam Dino Ratti, dien hij weinig meer zag, sinds hij in de machinehal werkte, hem achterop; en die praatte ànders:

‘Campana’, zei hij, ‘ik heb er me over verheugd, dat we je weer zagen nu en dan, 's avonds; dat je toch nièt afvallig was geworden. Al zal je nooit een *actieve* kracht zijn voor de partij - waaròm begrijp ik eigenlijk niet, een kerel met jouw kop!, maar het ìs zoo, dat voel ik - ik vond jou een *moreele*

kracht. Je weet zelf ook wel, hoe de meesten nog zijn. Ik zag in jou een man, die respect zou afdwingen: “zie je, dàt is een socialist”. Maar nou ben je bezig, je heelemaal te vergooien, geloof ik. Weet je, wat dat voor een meid is?’

‘Ik weet het best’, zei Francesco, ‘maar waarom zou ìk niet hebben wat ieder ander heeft?’

Bij de Rovero's was men nog minder gesticht over de vrijage, waarvan 't gerucht al spoedig ook tot hen was doorgedrongen.

‘Hij is gek’, zei oom Tito; ‘eerst moeten wij goedvinden, dat ònze neef bij dat bandietenpak van de socialen gaat en ons de schande aandoet, om God noch Kerk te geven; daarna zit hij of komt hij bij den rijkdom, die natuurlijk na een poos hem weer loost; en nou versmijt hij zich aan een schepsel, waar half Malescia het zijne van heeft gehad... je moet zelf wel diep gezonken zijn om het dáármee aan te leggen!’

Tante Savina zei bitter: ‘'t Is een veinzaard. En hij brengt ons in opspraak... 'k Wou dat we hem nooit in huis hadden gehaald... Ik schaam me voor de klanten’.

't Was dan ook zonder de minste tegenwerking, dat oom Tito op een dag het verzoek van Francesco aanhoorde, om de plaats, die de ingenieur Pandolfi voor hem gevonden had in Spezia, te mogen aannemen. Terwiile van zijn voogdelijk gezag informeerde hij nog gewichtig, wat precies voor plaats: zoo, zoo... dus tweede machinist, net als hier, maar met tien Lire per week méér... ja, dat leek hem heel geschikt.

‘Alles bij alles is het misschien ook wel het beste’, zei hij, ‘je gedrag hier is van dien aard...’

En tante Savina slaakte een zucht van verlichting:

‘Dan kan je tante Letizia ook eris genieten van je gezelschap’, kwam ze sarcastisch, ‘en wanneer zal het wezen?... Over twee maanden pas...? Niet, dat wij je weg willen kijken, hoor...!’

Pietro loensde maar eens onderuit naar zijn neef, met een blik, dien de ander niet thuis kon brengen.

Op het laatst van Augustus bedelde Carolina nog een boottocht van hem af. Naar Porto San Salvi wilde ze en naar het

bosch van den heremiet. Toen echter Francesco beslist weigerde, stelde zij een wandeling voor in de olijvenwouden boven Daone, dat drie kwartier verder lag.

Zij gingen met de boot van zeven uur twintig. De morgen was hoog en zoel en blauw, als eens die andere, nu al verre morgen geweest was. Maar Francesco had elke herinnering aan dien dag - dien dag van lichte vreugde en kille ontmaskering - van zich afgezet.

- Malligheid! het was juist goed, dat hij den minne-tocht overdeed, en nu wat werkelijker! Wat was het antwoord geweest op zijn verheven gedweep? Leegheid, spot en smaad! Dìt was de begeerte, waarop het rechte antwoord kwam, - laag bij den grond, ja, waarachtig, maar raak en reëel!

Hij had zich een vuurroode zijden das gekocht, en een nieuwen gleufhoed. Gloednieuw wou hij zijn in de vroolijkheid!

Aan den steiger van Baroletto - wijnrood stoofde het oude stadje in de warm-wasemende morgenzon - wemelde er een groote drukte; een fanfare kwam aan boord, een twintigtal mannen en jongens met zwarte, goud-omrande uniformpetten op en met koperen trompetten en hoorns. En nauwelijks was de boot afgevaren, of ze zetten een ranzig-schetterende en bassende marsch in; Carolina stampte mee met de maat. Dadelijk erop speelden ze een wals, schreiend en schrijnend, op een begeleiding van vette, zwaartrillende trombone-stooten, die Francesco drongen en boorden door het lijf.

- Goed zoo, dacht hij, liet het alles maar zoo fel en zoo grollig mogelijk worden. Je jeugd moest je genieten, het leven moest je genieten... en de valstrik van je zinnen, nou, die was er om erin te loopen! Vandaag zou hij het er dan ook eens goed van nemen!

Als ze Porto San Salvi naderden, bij wijze van verweer tegen een herinnering, die kon opkomen, sloeg hij den arm om Carolina's middel, en het hoofd half achter haar tegen de verschansing, ademde hij diep den geur van haar sterk bedonsden nek en haar geheimzinnig riekende haren. Zij, met korte stootjes van haar knie tegen den zijne, gaf hem bescheid.

De brug was al weer ingehaald, toen Francesco, opkijkend, boven aan den steiger een jonge vrouw zag staan, een knaap van een jaar of dertien naast zich. Het was Agata. Van waar

hij gezeten was, laag op het tweede-klasse-dek, zag hij haar vreemd hoog staan op den wal, tegen een hoogen paal geleund. Wie wachtte ze? Waarnaar keek ze uit?

Opnieuw stootte Carolina hem aan met haar knie; een hevige schaamte beving hem; hij liet haar los...

En reeds wendde de boot in een woeling van ruischend schuim...

- Had Agata hem gezien? Was er door haar stille oogen niet een smartelijke verwondering gestreken? Schuw groette hij... Maar terwijl hij nog gespannen uitzag naar een weergroet, schoof haar roerlooze verschijning, het broertje naast zich, uit het gezicht.

Langen tijd kon hij het beeld niet van voor zijn oogen wegwisschen, zooals zij daar gestaan had, hoog, smal, in haar eenvoudige, donkere kleeren, met haar zachte, verdrietige gezicht en haar zachte oogen, die, geloofde hij, hem toch hadden aangekeken, vragend in pijn...

‘Zeg!’, zei het meisje naast hem, met een humeurigen draai zich af keerend, ‘jij bent ook een gezellige vrijer vandaag!’

Toen herstelde Francesco zich. - Gekheid, hij wou maken van dezen dag, wat hij er zich van had voorgesteld... En met een bijna schaamtelooze woestheid zoende hij haar in de zwoelte achter haar oor.

In Daone gingen zij aan wal, en dadelijk wou Francesco, dat zij iets zouden gaan drinken. Hij had dorst, zei hij: - een flesch schuimende Asti met hen beiden, en zij zouden klimmen als engelen!

Doch hij slaagde er niet in, zijn betere zelf, door Agata's verschijning gewekt, weer in het genot van het oogenblik te onderdrukken. Carolina vond hem stil op de wandeling, en zij begreep niet, waarom zij niet boozer op hem was. Zij vertelde allerlei nietigheden uit haar jeugd, en Francesco, gedwee, luisterde.

En toen van haar ouderlijk huis - ook haar ouders waren dood - het gesprek belandde op het gezin van zijn oom, zei in een plotselinge openhartigheid het meisje iets, dat haar een heel eind in zijn schatting deed rijzen.

‘Of ik Gherardo ken? Maar al te goed! Ik ben ééns met hem uitgeweest... maar dat nooit weer... 't Is een vuilik!’

Op den terugweg veinsde Francesco hoofdpijn, en zij zaten in de kajuit. Hij wilde niet weer op het dek langs Porto San Salvi.

Na dien doffen dag in Daone was Francesco volkomen ontnuchterd. Hij had Carolina beter leeren kennen: een goedig schepsel, wat dom, en wat zielig, dat met haar te drieste wulpschheid hem op den duur eer afstootte dan bekoorde. Toch had hij iets als respect voor het onbaatzuchtige in haren aard, en voor het ronde, dat haar althans een Gherardo aanstonds had doen verwerpen. Hij voelde ook een soort dankbaarheid en een warmen goeden wil.

Hij zei het haar oprecht: hij wou goede vrienden blijven; haar minnaar kon hij niet langer zijn.

Maar Carolina had met een groote heftigheid zich aan Francesco gehecht, en toen zij haar koele vonnis hoorde, werd zij wit van woede, lachte schel, en snerpte hem in zijn ge zicht:

'Krepeer dan!'

Ellendig ging Francesco naar huis. Hij had een schrijnend medelijden met haar. - Hoe kon een vrouw zoo grof en leelijk worden? Dat zij hem bijna had liefgekregen, begreep hij niet.

Maar niet minder verweet hij zich de platheid van zijn eigen leven der laatste weken. Hij had toch vooruit moeten weten, dat de omgang met zulk een geestloos wezen niets kon brengen dan ontgoocheling, en ten leste de bittere nederlaag, minder te worden dan zijzelve, op het oogenblik dat hij haar verstooten zou?

Als een laffe, zoetige smaak bleef hem de herinnering bij aan haar opdringerige liefkoozingen, met een troebel besef van zonde en dood, omdat zij geheimzinnig lachend hem gezegd had, dat hun wellust geen gevolgen hebben zou.

De allerbleekste levens-ontkenning nam stil bezit van Francesco's ziel. Hij voelde of zijn lichaam bloedeloos geworden was, en of zijn geest er doorhenen sloop, kil als een reptiel.

- Wat wàs zijn geest? wat was de geest die hem bezielde? Wat was de geest die de menschheid bezielde?

- Hoe had hij ooit iets moois kunnen ontdekken aan het geheimzinnige werk dier witte bloedlichaampjes? Een jakhals

had ze ook, en een hyena had ze ook. Wat was het voor een geest, die waakte en wrochtte, net zoo goed om die afschuwelijke beesten in stand te houden?

'Uit de lengte onzer darmen kan men zien, dat wij, evenals de apen, alleseters zijn', had hij eens gelezen.

- Dat wilde die Weldoener dus óók: dat wij alles aten, en alles vermoordden, om het te eten.

- En zooals wij alles vermoorden moesten, om zelf te leven, zoo moesten wij, als het goed was, een vrouw grijpen en bevruchten, om ons geslacht voort te planten.

- En zoo moesten alle dieren het. Het was niet om de wreedheid te doen en het was niet om de wreede lusten. Zelfs de schoonheden, of leelijkheden, van wreedheid en hartstocht waren een schijn. Het waren alleen maar de verachtelijke middelen tot de instandhouding van het Ik, en tot de vermenigvuldiging van het Ik.

Aan het eind van alle gruwelen, die hij in de Schepping gevonden had, en aan het eind van alle hebzucht en hardheid in de samenleving der menschen, vond hij als de grondwet van het Zijn het kleurloos begrip: het Ik, de niets ontziende, blinde drijfkracht van het Ik.

Het was op een nacht, dat hij wakker lag; en het was of hij, wakker, droomde dezen bleeken, verschrikkelijken droom: - in de verte der duisternis, diep in de zwarte eeuwigheid, zag hij een platte, grauwe troon, en daarop, plat en pafbleek en vet, zat de Koning van het Heelal, het Egoïsme.

Den avond daarop had hij hetzelfde, onbewegelijke en onontwijkbare gezicht. Nog eens, in zijn bleeke verschrikking, verscheen hem de kille oerkracht, die het leven beheerscht.

Doch ditmaal, allengs, vervaagde het vizioen.

Waarom zag Francesco plotseling het doode hoofd van grootvader, zooals het gelegen had, achterover, op het kleine kussen in de kist? Hij zag het was-bleeke gelaat, dat scheen te slapen zoo rustig, of ieder oogenblik de oogen zich openen konden; nog iets van roode adertjes was er aan de koonen, en de mond lag in een zachten glimlach gesloten.

Een overmachtige ontroering doorrilde den jongen, die een man geworden was. En een niet te dragen medelijden drong zijn ziel binnen. - O, als grootvader's geest nog leefde...! Gestórven was hij in gelukkige gedachten; in zijn doode trek-

ken hadden zij zich afgedrukt. Nu, indien grootvader hem had gezien de laatste maanden, indien hij hem gezien had, dezen nacht...!

- Maar hoe kwam hij erbij te denken, dat grootvader *lijden* zou om zijn sombere waarheden? Want leefde grootvader's geest, en die waarheden waren de Waarheid, dan zou grootvader die nu zelf kennen, en dus niet lijden om het leelijke van zijn gedachten. Waarom voelde hij dan zóó sterk, dat grootvader lééd om hem? Werd hij dan verblind door een vreeselijken waan, door een waan van waarheid, en was daarachter een àndere, eeuwige Waarheid, die hij nog niet doorpeilen kon? Het was of langs rechte trappen van logica een waterklaar en toch geheimvol licht over hem neervloeide.

En weer had Francesco een ander gezicht. Grootvader stond in zijn deur en keek uit, jong in de vreugde van zijn oude, wijze hart. Het was weer dien December-dag, dat hij Agata het uitzicht had willen toonen vanaf hun rots, - maar de wereld was grijs en duister in regen en nevelen... En hoor, daar was grootvaders stem, peinzende: 'Stel het je maar héél mooi voor...'

Francesco lag stil, de oogen dicht; de tranen vloeiden hem tusschen de wimpers.

- Was er dan tòch een andere Waarheid, dan de duistere waarheid die hij zag?

III.

Het vertrek naar Spezia naderde, en de ophanden zijnde verandering gaf hem een verluchting, die hem bijna monter maakte.

En op een mooien middag kwam dokter Carobbi hem achterop geloopen. Onhandig mompelde die zooiets over een zieke, daar in de buurt; maar Francesco, ontroerd, voelde dat deze ontmoeting gewild was. Met een gretigen blik zag hij den dokter aan. Plotseling voelde hij weer, hoe diep en veel hij van hem hield, nog altijd, ja, meer dan hij ooit bewust geweten had. - Wat een goed gezicht binnen de grijze ruigte van zijn baard; met welk een warme vriendelijkheid keken de bruine oogen!

‘Ik hoorde van den ingenieur Pandolfi, dat hij je een mooie post in Spezia gevonden heeft, Francesco’, zei de dokter hartelijk. ‘We zagen elkaar wel niet veel meer, maar 't spijt me toch, dat je weg gaat...’

‘Alhoewel...’, hernam hij zich dan, ‘misschien is 't voor jou-zelf beter zóó...’

Hij zei het met zulk een indringende stem, dat Francesco dadelijk begneep, wat hij daarmee bedoelde; en hij kleurde.

‘Ja, Francesco’, zei de dokter een beetje moeilijk, ‘ik heb dingen gehoord...’ Dan zweeg hij.

De jongen kleurde nog feller.

‘Maar dat is uit...’, stamelde hij en voelde zich diep onwaardig en ongelukkig.

‘Laten we zeggen’, ging de dokter zachter door, ‘dat je wat veel aan jezelf bent overgelaten geweest... Eens een beter gezelschap zou je goed doen... Ik heb het tusschen ons niet anders kunnen regelen; maar ik heb veel over je gedacht de laatste dagen; als je daarginder in Spezia bent, ga dan den maestro Taviglia eens opzoeken. - Heb ik je wel eens verteld...?’

‘Maestro Taviglia... nee...’, zei Francesco.

‘Een jaar of drie geleden woonde hij hier in Malescia. Wij zochten toen naar een nieuwen muziekleeraar’.

‘Voor mijn dochter’, wou hij zeggen, doch liet het weg.

‘De jonge professoressa, die sinds een jaar bij ons kwam, was naar Milaan vertrokken - en ze hadden me gesproken over een zekeren Taviglia...’

‘De blinde muziekmeester?’ vroeg eensklaps Francesco.

‘Ja’, zei de dokter verwonderd. ‘Heb je hem toch gekend?... Of vamhooren noemen? Een prachtmensch! Dat kennissen hem bij ons aanbevalen, was een vergissing... maar dat doet er niet toe. Hij kwam op een avond, met een leerling; een kind uit zijn buurt... Alleen op straat gaan deed hij nooit... en 't was ook een charmant-naïeve manier om de waarde van zijn onderwijs te demonstreeren. Dat leerlingetje liet hij namelijk spelen. En toen hadt je de roerende toewijding moeten zien van dien man aan dat kind, en van dat kind aan dien man. 't Was werkelijk mooi. En voor haar korten leertijd had zij aardige vorderingen gemaakt. Hij speelde zelf ook... Ja, hij had nu eenmaal daar op zijn

blinden-instituut in Genua naar een wat verouderde methode muziek leeren maken. 't Was onze smaak niet; opera-adaptatie's... Maar overigens, een verbluffende vaardigheid, en een ontbreken van alle effectbejag... zooals trouwens zijn heele karakter is, ernstig en eerlijk.

Eindelijk kwam hij op de studiën van zijn aanstaande pupil; hij ondervroeg met het gezag van den leermeester; toch merkte ik duidelijk zijn onrust, en ik zal nooit dat gespannen blinde-gezicht vergeten, waarmee hij de antwoorden afwachtte... Eerst veel later heeft hij me verteld, hoe zielsgraag hij eens een leerling van wat betere doening zou hebben gehad... Maar toen hij hoorde: Cramer, Bach, Beethoven, trok zijn gezicht alleen maar strakker en bleeker, en met een groote waardigheid, zonder één aarzeling, zei hij: "'t Spijt me, maar dat gaat boven *mijn* bevoegdheid". 't Was prachtig van hooghartige bescheidenheid.

Hij ging verder op lessen noch muziek in, had den goeden smaak, nog een algemeen gesprekje over allerlei dingen op te zetten. Het kind at een paar koeken, en zoo vertrokken ze weer. Maar de fijne en karaktervolle houding van dien blinden man had een grooten indruk op me gemaakt'.

Francesco zocht in zijn geheugen. Hoe anders had ditzelfde verhaal eens geluid... Hij hoorde het weer met den schamperen klank dier vluchtig-spottende stem: 'maar zoo'n mal bezoek hadden we toch nog nooit bijgewoond, 't was om je dood te lachen'. Op dezen afstand deed het hem nog pijn.

'Bevalt 't verhaal je niet?' vroeg de dokter.

'Natuurlijk, bizonder...', haastte zich Francesco te zeggen.

'Een buitengewoon type', kwam de ander dan nog, 'jammer dat ik hem nadien maar zoo weinig meer gezien heb... Een dokter heeft het gewoonlijk zoo druk... '

'En mij heeft u vaak zooveel tijd gegeven', zei Francesco.

'Jij hadt het misschien meer noodig... De maestro Taviglia is een wereld in zichzelf... Als jij daar eenmaal in Spezia bent, ga hem dan mijn groeten eens brengen... zoo een avond, dat je niets beters te doen hebt...'

En weer stak Francesco die indringende toon.

'Je ziet dan meteen de menschen, bij wie hij inwoont; met wie hij mee is getrokken naar Spezia... Maar daarvan zeg

ik je niets... die moet je zelf zien! - Zijn adres? Dat kunnen ze je daar natuurlijk wel vertellen... ik kan er je niet aan helpen.'

Dan nam de dokter afscheid.

''t Heeft me toch erg veel plezier gedaan', zei hij, en drukte lang Francesco's hand, 'èrg veel plezier, zooals Pandolfi over je praatte... Hou je flink, jongen!'

Op een Zondag, een vooravond in October, drie dagen voor hij naar Spezia zou vertrekken, wandelde Francesco met Dino Ratti langs de kade van Malescia. Zij liepen op en neer, het stille gedeelte, van de booten-hangaar tot de Croce di Malta, en weer terug. Bij de aanlegplaats lag de boot van vijven gemeerd; de bootslui stonden en hingen te praten op den steiger, en hun stemmen verklonken over het wijde water.

Het was een blonde herfstavond; het had geregend en de zon, achter een stapeling van rozig-doorgulde wolken in teerblauwe lucht, schiep een zachte helderheid van atmosfeer, die alles mooier maakte.

'Kijk', zei Francesco, 'met mijn verstand zou ik zeggen: de menschelijke aard, in overeenstemming met de geheele natuur, is opgebouwd op het eigenbelang; en hoe kun je ooit een altruïstische samenleving krijgen, als die op haar beurt toch gebouwd moet zijn op eigenbelangzuchtige menschen? Maar als je dan zoo'n mooie avond ziet met dat wonderlijke licht, net alsof er een verwachting in de lucht hangt...'

'Jongelief', kwam Dino Ratti goedmoedig, 'laat ons de poëzie aan de dichters overlaten. Het is juist het eigenbelang, dat op den duur de menschen den weg moet wijzen naar een socialistische maatschappij, omdat alleen die een menschwaardig leven waarborgt, aan allen.'

'Maar ik twijfel er vaak genoeg aan', peinsde Francesco, 'of werkelijk een socialistische maatschappij...'

Plotseling bleef hij staan. Wie kwamen daar zoo haastig op de aanlegplaats af, alsof ze geen minuut te verliezen hadden?

Dat was... ja, hij moest het wezen... het was Agata's vader! Maar dat jonge meisje met haar zwarte sluiertje over het hoofd, was dat Agata?

‘Een oogenblik’, zei hij tot zijn metgezel, ‘daar komen kennissen’, en hij liep de twee tegemoet. Hij was op dat moment vooral verheugd, den vader van Agata terug te zien. Wàs het Andrea Buzzi wel?

Maar ook de anderen schenen nog harder voort te maken, het meisje een paar stappen vooruit, alsof ze zoo snel mogelijk de boot bereiken wou. Het wàs Agata! Binnen de zwarte sluier-kant bloosde haar frisscher gezichtje. Zij wilde nog doen, of zij hem niet opmerkte, maar Francesco zag, dat zij hem gezien had.

Dan nam de vader al zijn aandacht in beslag. Vol hartelijkheid kwam die op hem toe, en met zijn wat verlegen lachje en stille stem zei hij:

‘Agata drong zoo... en de boot had nog niet eens geluid! Hoe gaat het den Signorino?’

Hij scheen blij den jongen te ontmoeten.

‘Signorino!’ lachte die, ‘ik heet nog altijd Francesco, en ik ben maar een gewoon electricien!’

‘Ikzelf had je dadelijk herkend’, zei de man, ‘eerder dan Agata. En toch is 't al zoo'n poos geleden! Zoodra ik je op ons af zag komen, herkende ik je!’

Het meisje kleurde. Francesco dacht: natuurlijk had ze me gezien, maar ze wou de boot op, ze wou me ontloopen... Ze had gelijk.

Met dezelfde schuwe vraag, die hij bij den driesprong en vanaf den steiger in haar oogen had meenen te lezen, zag ze ook nu hem aan.

Maar tegelijk verbaasde zich de jongen, hoeveel knapper zij er uitzag dan een halfjaar geleden, met die blosjes van den haast op de zachtronde wangen en het roode, vochte coloriet van haar even vooruitstekende lippen.

Als het meisje verlegen werd onder zijn kijken, vroeg hij:

‘Was je dit voorjaar ziek geweest? Je ziet er nu zooveel beter uit!’

En de vader, met dezelfde goedvertrouwendheid, die de dochter kenmerkte, en een beetje beschaamd ook, vertelde:

‘Ze is van Juni tot half Augustus bij haar oom Giovanella boven geweest, en daar heeft ze 't anders goed dan bij ons! - Ja, mijn schoonzuster was toen weer bevallen, er was hulp noodig in huis, en Giovanella schreef om Agata.’

‘Ik ga er nu wéér heen’, zei het meisje, ‘tante is nog altijd zwak, en met zooveel kinderen...’

‘In mijn tijd waren er al negen’, zei Francesco.

Agata begon te lachen en ze kleurde opnieuw.

‘Er zijn er nu twaalf!’

‘Ja, twaalf’, zei de vader.

‘Twaalf...!’ Ook Francesco moest lachen. ‘En is je oom Giovanella goed voor je?’ informeerde hij.

‘Best!’ zei Agata hupsch.

‘En dat wil ik ook wel gelooven!’ kwam de vader met trots. ‘Wat had ik moeten beginnen na den dood van mijn vrouw, met mijn twee jongens... 't Is nu al bijna twee jaar geleden... Agata was vijftien. Maar of ze alles flink heeft aangepakt.... Eerst 'r moeder opgepast, en toen zelf een moeder voor 'r twee broertjes geweest. Ze zijn nu allebei aan 't verdienen. De oudste is in San Felice, bij m'n broer; de jongste werkt met mij op de papierfabriek...’

‘En als ik er niet ben, koken ze samen hun potje’, lachte het meisje met haar kuiltjeslach, ‘en ze kunnen het heel lekker!’ Ze scheen meer op haar gemak te raken.

‘Na zooveel zware jaren...’, zei de vader, ‘dan ben je niet veeleischend meer...’. 't Klonk in 't geheel niet klagerig, maar eenvoudig en oprecht.

Een oogenblik stonden ze zoo.

‘We hebben hier m'n zuster opgezocht’, zei Buzzi nog.

- Hij is wel erg verouderd, dacht Francesco. Het aschblonde snorretje, neerhangend om de mondhoeken, was met veel grijs doorschoten, en boven zijn magere wangen uit, behaard op de jukbeenen, zagen moe de zachtblauwe oogen.

Er was meer drukte gekomen bij de aanlegplaats. Buzzi keek op zijn horloge.

‘Nog tien minuten’, zei hij, ‘ik ga kaartjes nemen. 't Scheelt vier soldi, of je ze hier neemt of op de boot!’

Francesco en Agata bleven alleen achter. Een paarsig-blonde avondschijn hing over de kade; groote wolken met roze flanken stonden hoog aan den hemel, die diep was van een ijl en groenig blauw. Er vielen een paar regendruppen. Agata stak haar paraplu op. Donker tokkelde een drop, en nog een, zwarter op het glanzend zwart.

‘Ach wat!’ lachte ze dan, hield het regenscherm even opzij en keek omhoog.

‘Hoe lang is 't nu al geleden, Agata’, zei de jongen opeens, ‘die tijd in Trebiano?’

Hel meisje sloot de paraplu. Haar gezicht trok effen en ernstig, maskerde zich met een ondoorgrondelijke droevigheid.

Francesco voelde, dat zij op die vraag niet wou ingaan. Even zag zij hem in de oogen; haar lippen trokken trotsch zich saam. Dan zei ze, zacht, zonder verwijt:

‘Ik dacht niet, dat je herinnering zoo vér ging’.

Hij begreep waarop zij doelde, wilde vragen, of zij hem gezien had, de laatste keer, haar zeggen... Hij kon het niet. Hij keek ter sluiks naar haar neergeslagen oogen en herkende opeens het moedervlekje, het kleine bruine spikje hoog aan de wang, daar waar het blozende weer blank werd. - Hetzelfde gezichtje toch nog van toen zij een klein meisje was, maar van welk een edele vrouwelijkheid overtogen.

‘Agata’, zei Francesco, ‘over drie dagen ga ik hier vandaan, dat zou ik heelemaal vergeten te vertellen. Ik heb een betrekking in Spezia gekregen’.

‘Naar Spezia?’ vroeg het meisje verward, ‘waarom ga je naar Spezia?

‘Omdat ik er hier genoeg van had’, zei dof de jongen.

Maar daar was de vader uit het boot-huis terug, de bel luidde, de stoomfluit stootte zijn schorren roep. Hartelijk werden er handen geschud.

‘Dag Agata’, zei Francesco.

En toen zij de loopplank al op waren, riep de jongen:

‘Ik kom nog wel eens over, als ik een paar dagen vrijaf heb!’

Eerst toen schoot het hem te binnen, dat hij Dino Ratti geheel en al vergeten had. Haastig ging hij de kade op. De schemering groeide, een vaag roze droom...

Het was Woensdagmorgen; hij had nog een uur voor zijn trein ging. Oom Tito, op den valreep, gaf hem een preek:

‘Wij hebben veel van je verdragen, Francesco. Als het niet om de nagedachtenis van je grootvader was geweest, zouden wij zeker niet zooveel geduld hebben gehad. Maar je gedrag

hier zal je zelf ook wel weinig voldoening hebben gegeven... laat dat je een les zijn voor het vervolg'.

Dan rekende oom Tito hem den stand van zijn finantiën voor. - 't Was nog wel niet de tijd, dat hij verantwoording van zijn beheer als voogd had te doen, maar hij wilde toch zijn pupil met een duidelijk inzicht in zijn zaken uit hun huis laten vertrekken.

Francesco kreeg een keurig lijstje, waarop alles haarfijn stond aangeteekend: zooveel kapitaal, zooveel rente telkens, zooveel uitgaven... weekgeld, een nieuw pak, boordjes gewasschen en gestreken, zooveel voordeelig saldo bij het kapitaal gestort...

'In 't groot en in 't klein, zoo betrouwbaar als de Banco di Roma', zei oom, niet zonder zelfgenoegzaamheid.

Hij kreeg een klein sommetje mee naar Spezia, voor de reis en de eerste uitgaven daar. Oom Tito en Pietro betaalden het hem samen uit aan de winkelkas.

'Over een goede twee jaar kun je om je kapitaaltje komen', besloot oom Tito, 'de rente schrijf ik er elke zes maanden bij, je verdient nu genoeg'.

Toen werd er een kalm afscheid genomen. Tante Savina gaf hem de twee gebruikelijke afscheidskussen, op elke wang één.

'En wel de groeten aan tante Letizia!'

Uit het achterhuis kwam de oude Virginia aangesloft, haar bleeke rimpelmondje beefde, de tranen welden in haar oogen.

Pietro, die hem naar het station bracht, zeulde zijn eene valies, - Francesco zelf het andere, nieuw gekochte.

Aan de deur van haar couranten-winkeltje stond in een oranje gebreiden mantel Carolina; die, met een plotseling bleek-getrokken gezicht, ging haastig naar binnen.

''t Delletje', zei Pietro nog eens, opzettelijk. Doch Francesco, gekweld door Carolina's verbleeken, hoorde hem niet.

Vóór in de stationshal zette Pietro het koffertje neer.

'Ziezoo', zei hij, ''t is onzin om geld weg te gooien aan een perronkaartje'. En met een hand: 'nou, addio, 't ga je goed!' - Weg was hij.

Toen even later de jongen zijn biljet voor Spezia nam en betaalde, schoof met een ongeduldig gebaar de bëambte achter

het rastergaas, vanuit het neergetelde geld, een vijflire-stuk naar hem terug:

‘Buiten koers, vrind’.

Francesco, plotseling, schoot in een luiden lach. Haastig zocht hij in zijn portemonnaie het ontbrekende, en stak het valsche stuk in zijn vestjeszak. - Een aandenken! dacht hij, doch meer vermaakt dan bitter. Door de glazen haldeuren zag hij nog juist, in de verte der lange stationslaan, de wat sjokkend gebogen rug van Pietro om den hoek verdwijnen.

Het was of er iets van hem afviel; en zoo luchtig als hadden zij geen gewicht, droeg hij zijn twee vrachten de contrôle door, naar het perron.

De morgen was koel en ruim; groen strekte aan den overkant het veld zich uit tot de rokige blauwheid der verre heuvelen, onder de blauwe October-lucht. En een frissche wind voer telkens bij vroolijke rukken hem langs de wangen en door zijn kleeren.

Een klare vreugde doortintelde hem, hij had wel kunnen zingen! Heel zijn wezen strekte zich uit naar een lichtere toekomst.

Het belletje begon te rinkelen, dat de trein in aantocht was. was.

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

Arenzano, Paschen, 1924.

(Einde van het tweede deel).

Heemzuchtig.

Een heldre droom, een open denken,
een uitzicht op een ver en wijd
verschiet -
en in de lucht een schaduwzwenken,
bewegingen van ruimte en tijd,
een nieuwe aarde en een stad teniet.

De wind waait over grens en wegen,
een zuivre adem, lang en zilt
van zee -
ik, op het hooge duin, sta tegen
de stem der waatren, welig, mild,
verten, vervoeringen, een zalig wee.

M'n hoofd is leeggewaaid en dronken
van wat ik van m'n stoutsten droom
beleef -
m'n hart is windstil en verzonken,
er hangt een ijle mist, de doom
van onvermoede dagen, blank en veeg...

1923.

JOHAN HUIJTS.

In memoriam sororis.

I.

Zij ligt in des doods schaduw uitgestrekt,
in 't lommer van zijn onvermoeden droom -
het uur wordt laat, haar leden loom,
de schaduw naar den avond rekt...

... De pracht der dagen die zij achterlaat
en de gedachte aan de nacht die valt,
het late licht dat traag vervalt
en de lantaarns gaan aan op straat;

boven de huizen aan den overkant
begint de maan haar overnachtsche vlucht
en in het huis legt zich 't gerucht
van stemmen en geen lamp meer brandt...

En zij ligt in het donker en denkt na
en haar gedachten deert telkens de dood;
haar oogen zien verschrikt en groot
den nacht, zoover nog en zóó na...

II.

Als zij ons niet meer ziet, en niet meer hoort,
ligt zij te luistren naar uw veilge stem -
haar rechte ooge' en ingehoude' adem,
uw komst van ver heeft haar al lang bekoord...

Er is nog praten en een enkel woord
dat heen en weder gaat van haar tot ons -
maar in haar ooren weert het ijl gegons
der stilt' al wat haar aandacht op u stoort...

Zij is al heelemaal van u, o dood;
gij riept: toen is zij naar u toegegaan
eenzaam eenzelvig door de smalle laan
die zorg en angst langs haar verdwijnen sloot...

Zij neemt de laatste gave' en eet ons brood,
maar een der onzen kan zij niet meer zijn;
haar bijzijn wordt een schemerende schijn
van wat ons al voor jaar en dag ontvlood...

III.

Is er in bloemen niet iets van haar eigen wezen,
van haar vergankelijke, al te korte bloei,
en zoo iets treurigs, het wel wetende van deze
dat er stil kwijnen is na uitgelaten groei...

En zoo een zelfde welomslotenheid; verzwijgen
zij soms een onherkenbaar leed, een helle pijn,
die nog gedoken, weg is in het donker dreigen,
de nauw verholen aandacht op een komend sein?...

O zij, die bloemen, die zij vraagt en wij haar geven,
wat is er dat wij niet weten en zij verstaat
in dit stil levende? is 't een beginnend beven
in haar en in het blad dat loslaat, vallen gaat?

Tusschen den dood en haar is het al-licht en teeder,
een sterven van dit smalle lijf, een welke bloem,
er vallen blare' en ook haar tijd komt ruischend neder
tusschen den avond en het uur dat geen nog noemt...

IV.

Nu is zij klein en tenger en zeer wit
- en stil; haar oogen en haar mond en handen
verraen met taal noch teeken het bezit
van nieuwe dingen, de onaangerande

stilt' en het vredig vergezicht, den droom
waarin zij sluimert en het nieuwe weten,
nieuwer beweging aarzelende schroom,
rilde herinnering en blank vergeten

en al wat zij wel sinds lang heeft vermoed
en naging in het onvervulde smachten,
dat eeuwig-eindloos woei over haar bloed,
de steile dwang van starende gedachten...

Zij is nu klein en tenger en zeer wit
- en stil; in zoo eenzelvig zijn verzonken
en zoo verdwenen en ver weg is dit
en uit 't bereik van hand' en stem geslonken,

dat ik niet langer weet of zij dit is,
zooals zij daar ligt tusschen dag en duister,
talmend' afwezigheid en ongewis
en niet meer aangedaan door trane' en fluistren...

1923.

JOHAN HUIJTS.

Verzen.

I.

Een vlam, die door het venster sloeg
te onverwachts, te middernacht;
een ziel die radeloos antwoord vroeg
aan slaper die te lang bedacht,
die woelde in zijn zwaren droom
en wetend wat hem werd gevraagd
verblind zich hief en 't raam aanzag;
daar schemerde de nieuwe dag,
en de uren waren al vergaan
sinds hij geraakt werd van die vlam,
die zich weer keerde en afscheid nam
gelijk zij kwam.
En die zal keeren en zal gaan
tot er geen dag is en geen nacht,
en die zal komen onverwacht
tot hij met haar zal gaan.

II.

Hebt gij gezien met uw eigen oogen
de heilige golven van die zee,
gelegen achter de regenbogen
en zonder stranden of vaste ree.
En als gij waart op dat duister water
zwervende, zwevende, onbekend,
zeg mij dan hoe gij nu en later
die weg daarheen in den nacht herkent.
Want van alle rust in droom en leven
heb ik geen vrede te wachten meer;
sinds ik de stormen heb mogen beleven
van die wateren heb ik geen vrede meer.

‘Ik vroeg geen weg, maar ik sloot mijn oogen
en blindelings voer ik de nachten in
alwaar de winden met mij bewogen,
en de stilten bliezen mij adem in;
en ik daalde en rees tot mij de koude
deed huiveren, en de morgenlucht,
opdat ik hier weer ontwaken zoude
en u antwoorden die naar die wereld zucht.’

Maar gij hebt behouden in uwe oogen
de glans van water en regenbogen.

‘En ik heb ook behouden in mijn hart
de golfslag dier zee als een donkere smart.’

Maar gij hebt ook bewaard in al uw leden
dit bewegen als ginds de golven deden.

‘En als ik mij zoo als een golf beweeg
is voor mijn hart deze wereld leeg.’

Maar als gij danst is de wereld niet
dan voor ons een bewegend en levend lied?

‘En als gij mij zoo verloren ziet
weet gij dan uw weg naar die wereld niet?’

J.W.F. WERUMEUS BUNING.

Gedichten.

Het Meisje.

Schemer droeg zijn stil verwezen,
vroeg gelaat de kamer binnen,
toen zij uit het witte linnen
ademloos is opgerezen.

Ban van een vermoed beminnen
spon zijn aarzelende vreezen,
en 't geheim verbond aan dezen
droom al het ontzet bezinnen.

Eenzaam draagt de leege sponde
deernis om de vreemde schuld
van een niet gekende zonde,

tot de milde morgen duldt,
dat het hart zijn eigen wonde
doelloos schreyend heeft gevuld.

Cariljon.

Zacht en vanzelf uit de vermoeide nacht
schuchter ontloken aan een verre toren,
prevelt een lied van die niet toebehooren
de zware aarde en een traag geslacht.

Nu zingt als uit een diaphaan brevier,
het cariljon zijn onverstane vreugden:
van kleine klanken, die zichzelf verheugden,
jubelt een ijl en torenhoog klavier.

Tot - wankel aan een onvoleind akkoord,
dit sprankelend fontein is ingezonken;
en van een kinderlijken weemoed dronken,
zet ik mijn stil-bevonden omgang voort.

HENRIK SCHOLTE.

De vreemde stilte.

Maandenlang was het nu al zoo: strakke wind en stralende zonneschijn. Die hadden al wat kwetsbaar was verschroeid, verschrompeld, uitgedord en niets dan harde stekeligheid overeind laten staan. Grauw-grijs staken de ruige rotskartels, glooiden de kale hellingen tegen het onveranderlijk hemelblauw. Eens was dat alles groen geweest, in de korte maanden van verkwikkenden regenval, maar in enkele weken hadden wind en zon al het jonge teere leven weer gegrepen en gedood. Het groen, de kleur van milde moeder-aarde, was haast verdwenen, teruggebracht tot op enkele laaggelegen plaatsen, waar het water samenliep, en waar in de hofjes wat schaduw was te vinden: oasen van tropenweelde in de dorre woestenij.

Grijs de grond, grauw de enkele, verwaaide boomen, verbogen in de vaart van den altijd uit één richting jagenden wind. Een duinlandschap in het groot, naar het oosten toe: kale kopjes en laag doorngewas; stoffige wegen omzoomd met de lugubere, onwezenlijke vormen der grijs-bestoven cactussen, soms meters hoog oprichtend hun parallelle stompen, droomfiguren gelijk; of met, laag bij den grond, de potsierlijk gekromde ‘Spaansche juffers’, heviger bestekeld nog dan die groote lobbessen. Slechts hier en daar stond de glorie van een eenzame vuurroode Flamboyant, of van een nog zeldzamer Bougainville, vreemde straling van een geurig-zoeten zomer, verdwaald en verloren in het dorre oord.

Alleen, wat het land aan kleur miste, gaf het gezicht van verre op de stad: een verrassend mozaïek in alle tinten van het lichtste crême, geel en rood, tot purper-paars der gesausde

huizen en pannen daken. Hoewel midden op den dag, in den ongetemperden zonneschijn, te schel voor de oogen, kon laat in den middag, wanneer de felheid zich verzachtte in het lage rustige avondlicht, die kleurengamma, uitgespreid aan den voet van den berg, op het smalle rif langs de eindelooze blauwe zee, tot een wonderlijk schoon schouwspel worden.

De blauwe zee! Bij het harde grauwe rotsland, het felle witte licht in het boomenlooze stadje, is de zee het eenig verheven, grootsche schoon. Blauw, blauwer elken nieuwen zomerdag, in vele malen dieper tint weerspiegelend het effen luchtazuur, zeegroen gerand langs de kustlijn, bruist ze en beukt door de dagen en door de nachten op de brokkelige rotsen. Het is de Caribbean, de spokende zee van Robinson, van de schrikwekkende hurricanes in den najaarstijd - maar zelfs deze trekken de dorre klippen van het eiland óm en storen het maar zelden in zijn starre rust. De albeheerschende zee, het groote waarin dit kleine stukje land omsloten ligt, overstemt elken klank met haar bruisende, schuimende, hoog-op-spattende branding, forsche begeleiding van het stille leven aan haar boorden; altijd levend, altijd bewegend, leven bergend en leven aanvoerend van verre kusten. De wijde zee brengt bevrijding uit de engheid van het eiland-bestaan, zij is het milde en levende tegenover de doodsche dorheid van het land: schitter-stralend in dezelfde zon die het leven te land verschroeid, voortbewogen door denzelfden wind die plant en dier uitgemergeld heeft. In de eindeloosheid van de zee is rust-in-beweging, rhythme en harmonie; in de zee, èn in de dagelijks keerende pracht van de tropische sterrenhemel met haar ongekend-rijke sprankeling van licht.

Na den hevigen gloed van elken dag, is steeds de avond een verkwikkende heerlijkheid: dan is héén het licht, en héén de zonnebrand; en de onvermoeide wind jaagt voort en brengt verkoeling en verademing. Zoo gaat het op en neer, dag aan dag, week aan week, maand aan maand, totdat de overdaagsche hitte en droogte op een toppunt zijn gekomen, tot het niet erger meer worden kan... Dan nadert de kentering.

De Septemberzwaluwen zijn er geweest, op den doortrek al van 't koude noorden naar nog zuidelijker streken. Ze wiekten en zwenkten over het water, en rij-den zich op de draden van

het wrakke telefoontje, net als overal elders. Toen kwamen de pelikanen, ze vlogen langs de kust van west naar oost, paar aan paar; loodrecht duikend, schommel-drijvend op de golven, en dan weer voort. Er kwamen steeds meer, steeds anderen, dagen lang; waar vandaan, en waarheen? Ze zijn geen blijvers, evenmin als de kleine zwaluwtjes, maar boden van een nieuw jaargetij.

Er is verandering op til. Stilte nadert; verwachten is in de lucht. De atmosfeer is ermee geladen, wordt zwaar van verwachting. De passaat mindert, de avondwinden blijven uit, en drukkender nog blijft 's nachts de warmte wegen. Wolken drijven over, drijven langs; in de verte, op zee, vallen buien, maar het eiland blijft dorsten in zonneschijn.

Totdat ze er op een morgen is: de stilte, de bijna volkomen roerloosheid van de zee. Ze bruist niet, ploft niet, bonkt niet op de kust: zachtjes spoelen de golfjes over de steenen en de geweldige stemmen die nacht en dag alle ander geluid overheerschen, zwijgen nu. Effen ligt de zee, in een fijne rimpeling, bijna spiegelglad; roeibootjes plassen hun riemen in het water, het poffend rhythme van een motorsloepje klinkt van verre. Er is een plechtigheid in de atmosfeer als op een stillen Zondagmorgen. Als plechtig ook komen de groote stoomschepen aanglijden over het blanke watervlak, en vreemdluid klinken de seinen op de stoomfluit. Dezen dag komt er een vreemd oorlogschip binnen, witgrijs schijnt het in het doorschijnend morgenlicht, en dompend dreunen de kanonschoten door de stilte, terwijl de witte rook hangen blijft. De zee is nu niet blauw meer, maar blank-grijs, even groen geplekt langs de kust, en de horizon ligt als een donkere streep getrokken langs de bewolkte gezichtseinder. En daar zijn óók weer: de blauwe bergen van de overzij, vormen alleen, ongekende mysteriën bergend; het verre vasteland, reeds meer dan een half jaar aan het oog onttrokken; de groote wereld, waar 't lijkt of dit kleine brokje van losgeraakt is. Doorschijnendklaar is de lucht; er moet veel regen gevallen zijn daar in de verte. Zware donkere luchten drijven over, drijven langs...

Dubbel lang, dubbel drukkend is de dag. Aan de landzij zucht alles, snakt naar de verfrissching die komen moet: het smachten is er als een tastbare obsessie geworden. Maar over de zee blijft steeds dat wonderlijke, dat teer-heldere van de

stilte, de klaarheid en het blanke licht; en 't is of het de oogenblikken vasthoudt, de uren traag doet gaan, het tijdstip van vervulling opschort... Den heelen dag blijft de roerloosheid hangen, en de avond komt in ongekende pracht van purper, met een zonsondergang in vlammend mysterie van kleur- en wolkenspel, maar ook met onheilspellend blauwgroen en loodgrijs aan de oostelijke kimmen in de zee.

Den volgenden morgen jaagt een zievende wind aan en dan stroomt de milde regen eindelijk in stralen omlaag -

T. BERGMANN - JELGERSMA.

Curaçao, October 1923.

Kodakplaten.

Familieraad.

Als wantrouwde hij die ééne verschijning, onverwachts uit het duister tredend van 't immers leeggebleven perron, terwijl de lange donkere trein bolderend kwam in beweging, zoo hield de stationschef zijn kleine lantaarn met het licht-tooverend vergrootglas den ritmeester schielijk vóór het gelaat.

- Godbewaarme u, Ritmeester!

- Maar, me brave Van Zanten, een vloek en dat op de avond vóór Kerstmis?

- Neem me nie' kwalek, Ritmeester. Ik had u niet uit de trein zien stappen.

- Ja, ik moest mezelven helpen, de conducteur zou me hebben vergeten. De vrouw gezond? Hier is me kaartje.

- Ja, Ritmeeester, dank u; maar moet u te voet...? Zal Barend niet meegaan met z'n lantaren?

- Word ik dan zóó oud in je oogen! 't Is volle maan!

Na een knik liep de ritmeester door.

Zoo'n conducteur die hem kalm liet zitten; waar bleef de tucht bij de spoor, tegenwoordig! De treinlengte was geen voldoend excuus. Vroeger zou zoo'n vent bij het naderen van een stationnetje als dit juist aan een reiziger eerste klasse in het bijzonder hebben gedacht, al was 't alleen in de hoop op een mafje. Nu lette hij speciaal niet op. Brant gevoelde even spijt, dat hij Van Zanten niet om het klachtenboek had gevraagd. Maar bestond dat ook aan zoo'n klein station? Wie zou er in schrijven! En toch, neen, neen, 't was beter dat hij

geen drukte over die beuzelarij gemaakt had; om de reizen met Otto was 't beter. Menschen die nu en dan bijzondere hulp van het spoorpersoneel behoeven, moeten dat personeel niet tegen zich innemen met klachten, zelfs al zijn deze meer gerechtvaardigd dan door zulk een luttel verzuim.

Als ik dezen gedachtegang aan Martha meedeel, ontvangt ze in eens een kort begrip van al wat ik haar heb te vertellen, zoo peinsde de ritmeester verbeten. Maar neen, hij wilde zoo wreed niet zijn. Wat hij berichten kwam over Frans, was voor de moeder al hard genoeg. Trouwens, de symbolische beteekenis van deze hulpbehoevendheid tegenover den minderen man in het algemeen en werkvolk van de spoor in het bijzonder, zou boven het maatschappelijk-begrip der vrouwe van de Boechorst gaan. Het zou een tweede wreedheid zijn, erger dan die andere in verband met Otto; erger, immers algemeener en waarlijk wrang-toepasselijk op wat er nu met Frans gebeurde.

Brant was aan het eind gekomen van het kronkelende paadje dat, piepend door dor eikenloof, hem in enkele minuten op de Boechorst had gebracht en in de beukenlaan aan den vijver, die vóór hem breed en donker glansde, met links er achter het Huis op den heuvel, 't huis onder een kruin van geboomte gedoken, 't aan deze zijde lage huis, wit, met vreemd in dat nu zacht-lichte, de zeven strakke donkerheden der van den bodem hoog oprijzende en als kerkvensters in boogvorm eindigende groengeverfde dubbele-blinden.

Te Zeist op school, voor 't eerst van huis, had Brant dit dierbaar silhouet: den gevel met die zeven blinden, het zware dak en de kruivende takken, daar nog weer boven, in een beuk van de Säufzer-Allee gesneden, naast den toren met twee windhanen van Oudewater, door een anderen jongen den bast in gekerfd. En te Breda op de Academie had hij schriften en muren ermede verlucht. Nu was hij oud, illusieloos en toch, het huis kon hij niet weerzien, of de aanblik hergaf het besef, dat dit van-ouds de liefste plek was, de plek van al zijn vreugd èn leed, de plek waar zijn verdere leven omheen lag, wijd uiteen, verspreid, versnipperd.

Terwijl hij nog tusschen het hakhout liep, was de maanschijf aan wolken ontgleden, zij belichtte het huis op den zijkant en een rimpelbaan glansde het watervlak over. Brant bleef staan, zijn wrevel zakte. De Vrede van Thuis, die heel zijn leven,

van de eerste kerst-vacantie uit Zeist af, hem tot een zachter wezen vormde: de Vrede, ondanks den strijd om dat... Thuis.

Was zulk gevoel Frans onbekend? Meer moed? Of minder hartelijkheid? Het een noch het ander: de nieuwe tijd! 't Bewustzijn, wellicht heel verstandig, al bleef het hem, oudere, antipathiek, dat men nu meemòet met den tijd, dus aflegt als versleten kleeren, niet als oud-modisch maar onbruikbaar, al wat bij dien tijd aan waarde verloor...

De ritmeester had de aan weerszijden door drie rijen beuken afgesloten oprijlaan van de Boechorst bereikt; de brug over en hij zou vóór het huis staan. Hij verweet zich, dat de wrok tegen Frans, die heel zijn spoorreis had bezwaard, hem nu weer even erg vervulde: - mocht hij Martha er nog mee kwellen, 't was immers een beklonken zaak en misschien had de jongen gelijk: vervloekte tijd, men moet wel mee - zóó was hij verplicht, tot de moeder te spreken. Hondengeblaf, de stilte brekend, zoodra zijn stap op het voorplein klonk, brak meteen Brant's spijtigheid. Staanblijvend, riep hij met stentorsklank: - Stilte! terstond was alle geblaf gedaan, één hoog en lang gehuil verving het; geamuseerd riep Brant: - Dàg Hector!

Het huis bleef stil; hij schelde aan, als verveelvuldigd dreunde de klank der oude huisbel door de vestibule. Doch daarna was er weer de stilte. Ongeduldig hief hij den arm omhoog, doch op het oogenblik dat hij nogmaals wilde bellen, meende hij iets als praten te hooren. Dus tikte hij even tegen de huisdeur en daar men aan den binnenkant talmde, riep hij: - Doe maar open, ik ben meneer Anton!

Nu week de deur en vóór hem was Betje, de oude meid, doch achter haar, ontsteld, stond Martha.

- Anton, jij!? Wees niet boos dat je even moest wachten.

- Is er wat? vroeg hij, nu zelf verschrikt.

- Otto, fluisterde Martha. Kom binnen.

En toen hij, na zich van jas en hoed te hebben ontdaan, in de met één regulateurslamp dof verlichte groote kamer was binnengegaan:

- Kom je van Frans?... Ot' is weer niet goed.

En de beteekenis van alles wat de ritmeester, op het ontvangen van den brief zijner schoonzuster uit Deventer naar Delft gereisd, haar over het zonderlinge engagement van den

te voortvarenden jongsten zoon minder aangenaams had te berichten, week voor die benauwing: de oudste weer ziek.

- Eergisteren heeft hij een toeval gehad en nu doet hij, ach, zóó vreemd. Netty is de heele dag bij hem. Jan heeft beide nachten gewaakt, maar hij is er vanavond ook, daarom moest Betje de deur opendoen en zij heeft je laten wachten, 't spijt me...

- Hemel, Martha, dat is toch niets!

In scherpe tegenstelling zag de zwager de ontreddering in dit oude huis, waar een waggelende knecht met de bleeke, zwakke dochter over den oudsten zoon moest waken, den erfgenaam der heerlijkheid; en de fel-gezonde vreugd in dat nieuwe, waar de jongste verraad aan zijn afkomst pleegde.

- Ga zitten, zei Martha, en wees hem zijn stoel aan, den stoel-van-den-broer, die er altijd gestaan had, ook in die lange, domme jaren, toen hij de Boechorst stug vermeed.

- Ben je er dus al geweest? vroeg zij mat. Hij knikte, doch hij zag het haar aan, wat hij nu ook over Frans kwam vertellen, die egoïst deed, maar gezond was; de moeder dacht aan het leed hier thuis, dit instorten-wéér en erger dan vroeger, van den oudste die eenmaal haar afgod geweest was. Terwijl hij haar daarvan vertellen liet, de details van de verschrikking, 's namiddags over de Boechorst gevallen, nadat de moeder in den morgen ontsteld aan den vroegeren voogd den brief zond, waar Frans haar zijn verloving in meldde; ging in de gedachten van den luisterende het verleden voorbij -: dat, wat hijzelf hier had geleden en dat wat allen er hadden geleden, vervuld met het ééne: familie-besef. Telkens waren er hier twee zonen. Grootvaders jongste ging in dienst, zooals hij, Anton, zou in dienst gaan. En om het eenig kind van Oom Frans, twistten als knaapjes hij en zijn broer. En Martha trouwde met Hugo, den oudste; zoo bleef de Boechorst onverdeeld. Maar ook toen kwam een ‘slechte tijd’ en de heer van de Boechorst kon zich alleen van zijn schulden ontlasten, door het grootste brok van het landgoed - hoewel niet het Huis met de heerlijkheidsrechten - over te doen aan de grondspeculanten, die er nog altijd geen winst op maakten. Bij den vroegen dood van haar man, bleef Martha met drie kinderen achter, van welke de oudste nooit waarlijk gezond was. En Anton's jarenlange strijd was, aan de weduwe nóóit te

verklappen, wat eens de dokter hem gezegd had, hem dien Martha had versmaad: - ‘Otto, kind van een neef en een nicht, met al de symptomen, die bij kinderen uit dergelijke huwelijken kunnen voorkomen’. En nu sprak zij daar weer van dien jongen, een man al, bijna dertig jaar, heer van 't familiegoed de Boechorst, maar oud-patiënt van Meerenberg, weer thuis gebracht als te weinig gevaarlijk. Zijn leven vergiftte twee vrouweïevens...

- Is het toch niet te veel voor Netty? Waarom schrijf je niet om 'n verpleegster!

- Omdat Netty het nooit zou willen. Hoe kan je zoo iets zeggen, Ton? Je weet, dat Netty graag verpleegt, ze is er meer dan een half jaar voor in het Diaconessenhuis geweest. Zou ze dan haar eigen broer... nu mijn krachten het niet meer gedoogen?...

- Pardon, lieve Martha. 'k Bedoelde niets kwaads. 't Is... dus geen financieele kwestie?...

- Daar heb ik voor Otto toch nooit mee gerekend. En bovendien, ik weet dat jij...

- Passons. Dus de dokter sprak niet van verpleging, 'k meen in een sanatorium.

- O nee. 't Is heusch het beste hier. Je weet toch, hoè Ot' op de Boechorst gesteld is.

- Zooals wij allen... behalve Frans.

- Ja. Je bent dus naar Delft geweest...

- Zeker, 'k heb er zelfs geluncht.

- Bij Frans?

- Neen, bij meneer Suwijn.

- Maar Ton...

- Ja, Beste, ik kon niet anders. Trouwens, de lunch op zichzelf was prachtig, en dat terwijl ik onverwachts kwam. Je weet niet, dat meneer Suwijn, die vroeger een Delftsche Worstwinkel had, waar volgens de verzekering van me vriend de ingenieur Van Meeteren de studenten alleen wel eens kochten, wanneer ze een of meer honden hielden; nadat hij in de oorlog allerlei leveranties, speciaal van ingemaakte groenten, aan het alles etende Duitschland gedaan had, een... ‘Duitsche Conserven fabriek’ is begonnen, een ding dat nu al twee schoorsteenen heeft, waarvan met de Duitschers, ons heele land eet. Maar de ingredienten voor de koffietafel

van de familie Suwijn zelf komen zonder de minste twijfel van elders. Mevrouw moet keukenmeid geweest zijn, precies jou Betje, in vroeger jaren. Er is een zoon die wat veel aan de pret doet en dan is er een drietal dochters; Merie heet de oudste. Frans tracht daar Kindlief van te maken, maar de ouders blijven merieën. Kindlief is trouwens een meid als een boom, haar kloeke vader nagegroeid, die een pracht van een snor heeft en sluwe oogen. 'k Begon mijn bezoeken met Frans z'n kamer, maar meheer was na ketoor, ik liet me uitduiden waar dat was en ieder kind wist het te zeggen. Frans zat er achter een lessenaar, nog precies als de andere klerken. Maar hij bracht me bij ‘de directie’ en kreeg permissie mee te gaan, samen zouden we komen lunchen. Natuurlijk schold Frans je bezwaren onzin. Wel erkende hij van de zomer meer geroeid en getennist te hebben dan geleerd en college geloopen, maar wat was nu nog ingenieur? Bij ristjes en bosjes loopen ze leeg, er zijn er al tramconducteur geworden. Ik heb de jongen heusch bewonderd: wie dankt hij deze praktische geest! Weet je, dat hij zich Brant van de Boechorst teekent? Och nee, maak jij je daar nu toch niet kwaad over, ik heb er dapper om gelachen, maar hij had gelijk met de vraag: wie deert het? Hij zei 't wel niet met zooveel woorden, maar ik geloof dat hij nu al spint op een voorstel voor later: jullie moogt hier dan blijven wonen, maar hij, als mede-directeur, wordt eigenaar en heer van 't goed... Huil je? Ik heb ook dáárover gelachen. Er wordt in dat huis voortdurend gelachen. Wanneer je de wereld zoo bij de neus hebt! Johannes Suwijn doet geniaal. Van zijn verleden verbergt hij niets. Toen Frans me in schemering naar het station bracht, heeft hij me de winkel gewezen, waar de zaak begonnen is. Delft bezit sublieme grachtjes, maar dat waar de Duitsche worst werd vervaardigd, is niet veel anders dan een riool, Suwijn had de ratten er voor het grijpen. Hij heeft daar nu een zetbaas in, maar zijn naam bleef op de pui. Ik zag een bovenraam verlicht met een drenzerige hanglamp. Daar heeft het gezin lange jaren gehuisd. Toen ik dat zag, begreep ik hun lach, de inderdaad rumoerige zeden, waar Frans niet bij aansluit, maar die hij verdraagt. Hoe anders de schoonzoon in spe te spelen, die eet en drinkt aan de disch van zijn chef? Want eten komt hij er elke avond, de lunch

was nu om mijn bezoek. Het heele gezin is dag en nacht blij. De vader zei 't en sprak voor allen, dat hij altijd lekker slaapt. 'k Begreep hem, toen ik dat vroegere huis zag. De kamertjes daar en de ruimte nu, met voor ieder een gróót ledikant. Hun leven is een fuif geworden, de zoon neemt het woord wat te veel à la lettre; maar daarom, zei de practische pa, zet ik Frans nu al gauw in de zaak, dan wordt me zoon vanzelf wel wakker en er zit brood voor allemaal in.

- Welk 'brood'!

- Och nee, zeg dat niet, Johannes gaf al bij voorbaat het antwoord. U begrijpt, zoo lei hij uit, een zaak als de mijne eischt soms nieuw bloed. Dat breng ik zelf er nu al in. Reclame is veel, maar op de duur moet de waar toch het aanprijzen waard zijn. Kap'taal heb ik maar voor het vragen. Maar dan ook één of twee technologen, van ernstiger scheikundig slag as me aanstaande eerste schoonzoon. 'k Heb nog twee dochters... en ik betaal. Merie had nu eenmaal sjenie in Frans en voor de zaak klinkt z'n naam als 'n klok. Denk u niet dat ik niet teuge deftigheid opkaik, maar heeft ook de sjiek soms geen nieuw bloed noodig? Zoo redeneerde Johannes Suwijn... je ziet, lieve Martha, ik heb geluisterd. 't Was na de 'luns', bij een goeie sigaar; Frans genoot zijn verlof in een andere kamer. Johannes bedankte me voor me bezoek en ik deed het hem voor zijn gulle ontvangst. Frans komt nu natuurlijk met 'Kindlief' hier heen... tenzij jij weigert hen te ontvangen...

- ... Kan ik dat?

- Mijns inziens niet. Frans wil wat hij doet en hij weet wat hij wil...

***

Tot vrij laat was er doorgepraat, ook nadat Netty benee' was gekomen, daar Otto dank zij een poeder sliep. Martha had toen Betje gebeld om bisschop en wat toast te maken, twee dingen die haar zwager liefhad.

Nu was hij om tien uur beneden gekomen; Martha was aan het ontbijt blijven wachten en lachend maakte hij excuses, als reden gevend dat hij oud werd.

Zij zag hem gaan langs den vijver, met Hec. In zijn korte

lichtbruine overjas, den grijzen hoed met veer wat schuin, den wandelstok over zijn pols aan den knop, vertoonde hij 't beeld van dien landedelman, dien hij liever geweest was dan officier. Martha dacht over zijn laatste woorden: ‘Frans wil wat hij doet en hij weet wat hij wil.’ Had Ton 't niet geweten... of was het háár schuld? Had zij met de neven gekoketteerd of was de willoosheid bij haar, gaf men haar aan Hugo als aan den oudsten? Nooit, nooit had Ton zich uitgesproken en toch had zij het wel geweten en toen, bij de boedelscheiding, had hij gelogen: niet om de Boechorst was hij boos, niet om zijn erfdeel, maar om haar. Wat meende hij dan met nu te zeggen, dat Frans wèl wist en wèl wilde... en deed? Zijn stem werd anders onder die woorden, zóó anders, dat zij geen bescheid vond. Een goede voogd was hij geweest en altijd vol lieve attenties voor Netty. Alleen alles voor Ot' was hem telkens te veel. En nu liet hij dit toe van Frans? Hij, vriendelijk lunchend bij zoo'n plebejer? O, beminnelijk kon hij zijn, als hij wilde! Wel had hij Frans een dienst bewezen met dat bezoek... en dat geduld. De driftige oud-ritmeester bij dien worstman! Of... had hij ook dit nog gedoogd om haar? - ‘'k Beloof je, 'k zal een goede voogd zijn’. Zijn woorden bij het lijk van Hugo, belofte die hij prachtig nakwam, als was Hugo's sterven een zoendood geweest.

J. DE MEESTER.

Willem IV en Engeland.
(Tweede fragment).

De verheffing.

XIII.

De 29ste April 1747 begon in Holland de omwenteling. In Rotterdam had het volk de magistraat gedwongen een besluit ten gunste van de verheffing te nemen. De Rotterdamsche gedeputeerden kwamen 's namiddags van die dag daar mededeeling van doen in de Staten.[1)] Terwijl men beraadslaagde, stroomde het volk op het Binnenhof te hoop. De heeren binnen, door bewegingen van de laatste dagen al danig verontrust, sidderden in hun stoelen. Het lot van De Witt stond allen voor de geest, niemand in schriller kleur dan Gilles, de nazaat van die groote.[2)] Halewijn, die naar men zich herinnert, altijd gewenscht had, dat hij voor zijn republikeinsch geloof mocht lijden als eens die andere Dordtenaar, kreeg bijna naar zijn wensch. Bij zijn uitgaan op het plein viel de menigte op

1) Er bestaan verschillende verslagen van die ‘journée’. Het uitvoerigst is Diderik van Bleyswijk, toen gedeputeerde voor Gorkum: *Memoriën van D. van Bleyswijk, W.H.G.,* blz. 186 vlg. In de *Bentinck Papers* is een brief van Pallardy en Sacrelaire aan een onbekende; *Br. Mus;* afgedrukt als bijl. I achter Dr. Kalshoven's *Dipl. verhouding t. Eng. en de Rep. der V.N. 1747-1756*, waar verkeerdelijk Trembley als auteur wordt genoemd. In de *Archives* bizonderheden van Van Haren.
2) Jacob Gilles was in 1746 Van der Heim als Raadpensionaris opgevolgd. Halewijn was pensionaris van Dordt.

hem aan en nog maar net kon hij meer dood dan levend in het Statengebouw terugvluchten. Gilles was over dat ongeval ‘ongelooflijk geconsterneerd en aangedaan’. Hij had zeker ook de opwelling nooit gekend om de onsterfelijkheid met De Witt's martelaarschap te verdienen. De ontstelde vergadering zou niets liever gedaan hebben dan de Prins op stel en sprong tot stadhouder uitroepen, maar zonder expresse last van de principalen was dat volslagen onmogelijk. Men riep dus de hulp van de Oranjegezinde heeren in (Bentinck in het bizonder weerde zich) om het volk te bedaren en met goede woorden te beloven, dat de verheffing niet later dan de volgende Woensdag, 3 Mei, zou geschieden. Men zond zelfs een paar moedigen uit om een Oranjevlag te halen op het stadhuis ten einde die van het gebouw der Staten te laten wapperen, maar de heeren van het stadhuis wilden het kostbaar symbool niet afstaan en heschen het zelf. Intusschen overwoog men, of Gilles onder het geleide van de Oranjegezinde heeren veilig naar huis zou kunnen. Maar ijzingwekkende geluiden van wraakgeroep tegen die aartsverrader, die het land voor 200.000 gulden aan de Franschen verkocht had, drongen in de vergaderzaal door. ‘Dit gaf, gelijk te denken is’, schrijft een ander regent,[1] ‘een doodelijke alteratie voor dien Heer, die daarvan zoo ontstelde, dat hij geheel buiten alle raisonnement geraakte.’ Men ried hem om op het Hof te overnachten. Hij sloop ten slotte, toen het donker was, naar Bentinck's woning op het Voorhout en sliep daar.[2] Dagen later nog moest Bentinck's rentmeester in Gilles' huis slapen om hem in geval van onraad te beschermen. ‘Gij zoudt u een ongeluk lachen’, schrijft een vriend van Bentinck,[3] ‘als gij al de burgemeesters met oranje getooid kondt zien! Zelfs De Witt heeft het in Dordt niet durven nalaten. Zij moeten wel, op straffe van in de gracht gegooid te worden, wat al meer dan eens is voorgevallen’. Maar bij alle angst, bij alle opgewonden gepraat over bloedbaden en moordpartijen, liet toch ten slotte niemand het leven.

Dit was het roemloos eind van het tweede stadhouderlooze tijdvak. Niet alleen stierf niemand ervoor, niemand was be-

1) Van Bleyswijk, *a. w*, blz. 192.
2) Pallardy, *t.a.p.*
3) Sacrelaire, *t.a.p.*

reid er iets voor te wagen. In de drie Statenvergaderingen van Zeeland, Holland en Overijsel werd het besluit om Willem IV tot stadhouder aan te stellen eenstemmig genomen, ja in elk van de leden van die Staten, magistraten en ridderschappen, was eenstemmigheid bereikt om te aanbidden wat men verguisd had. Van alle stadhuizen waaiden Oranjevlaggen. Alleen in Utrecht was er stijfhoofdige oppositie, althans om Willem IV het stadhouderschap op te dragen onder de voorwaarden van de regeeringsreglementen van Willem III. Maar burgemeester Wttewaal van Stoetwegen, die tot zijn afzetting in 1752 toe koppig doorging de Statenpartij te verdedigen, niet practisch en in het verborgen (want dat deden er velen), maar principieel en openlijk,[1] moet in zijn eigen tijd een zonderling hebben geschenen.

XIV.

Willem IV, die onder al deze bedrijven in Leeuwarden vertoefde, had de 25e April zijn diensten aan het benarde Zeeland aangeboden, aan de Staten van Zeeland wel te verstaan, op wier opontbod hij verklaarde zich waar ook heen te zullen begeven.[2] Daarna wachtte hij lijdzaam af, tot zij, de wettige soeverein, hun besluit hadden genomen. Chesterfield ried 28 April al[3], na het vernemen van de eerste beweging in Veere en in Goes, dat de Prins zich onverwijld Zuidwaarts spoeden zou. Ook Bentinck schreef hem, dat de tijd drong[4]. Maar hij wachtte welbewust, tot niet het volk, maar de heeren hem riepen, en hem hun roep in de ordelijkste vorm beteekend hadden. De gedachte, dat ‘de last te zwaar zou zijn voor zijn zwakke schouderen’, bleef hem in die bewogen dagen niet vreemd[5], maar wat hem naast zijn zucht tot wettische preciesheid het meest bekommerde, was dat het volk, de vruchten van welks opstandigheid hij slechts

1) *B.M.H.G.,* I (1878).
2) *Nederl. Jaarb.,* 1747, blz. 236.
3) *Archives*, IV, I, blz. 1. Lord Chesterfield was een van de twee ministers van buitenl. zaken, die een Engelsche regeering toen telde, en wel aan het Dep^{t} voor het Noorden; de hertog van Newcastle was zijn collega voor het Zuiden.
4) Dit blijkt uit 's Prinsen antwoord aan Bentinck *a.w.,* blz. 7.
5) *Nederl. Jaarb.,* 1747, blz. 339.

uit der heeren handen wilde aannemen, in zijn ijver tot bloedvergieten komen zou.[1] Intusschen ontving hij 1 Mei de Zeeuwsche deputatie om hem te complimenteeren, weldra door een Hollandsche deputatie gevolgd. De 10de eindelijk verlieten Hun Hoogheden Leeuwarden en kwamen 's avonds van de 12de in Den Haag aan. Toen volgden een paar dagen van begroeting, introductie in staatslichamen, lang uitgehaalde ceremoniën en toespraken. Er was natuurlijk groote geestdrift. De Prins liet geen gelegenheid voorbijgaan om een passend woord te spreken. Hij had dat vlotte redenaarstalent, dat men in 1729 al bij hem had opgemerkt, niet verloren en nooit had hij zoo'n gelegenheid gehad om het bot te vieren. De frazes over de krijgsroem der aloude Batavieren en over de glorie van zijn voorzaten rolden van zijn lippen. De 17de Mei 's avonds ging eindelijk de reis voort naar Zeeland.

Het was een begin teekenend voor de persoonlijkheid van de man die geroepen werd om het groote avontuur van 1672 te herhalen. Punt voor punt zou men een tegenstelling kunnen aanwijzen met de held van dat jaar, dat aan de tijdgenooten als een lichtend voorbeeld verscheen, maar waarvan zij weldra niet in staat zouden blijken meer dan de parodie te leveren.[2] Willem III was niet teerhartig, niet schroomvallig, niet de slaaf van constitutie en precedent, niet welsprekend of althans niet welbespraakt. Hij was een man van de daad. Hij ging recht op zijn doel af. Willem IV was vijfendertig jaar oud geworden in mokkend, maar lijdzaam afwachten. De eindelooze intrigue voor de generaalspromotie had zijn dagen gevuld. Nog in April 1747 is zijn hart daarop gezet[3]. De beslommeringen van een vrij onmachtig stadhouderschap in een paar gewesten, die buiten het groote sociale en economi-

1) 'Zijne Hoogheid den 30 April de tijding van zijn verkiezing als Stadhouder, enz., van Zeeland ontfangende, vroeg aanstonds, niet weetende hoe het toegegaan was, met een zeekere ontroering; *Is 'er geen bloed vergooten?* Hier was die goedhertige Vorst het allerbekommerste voor'; Van Laar, *a.w.*, II, blz. 48. Hij schreef ook een brief aan Bentinck, waarvan een gedeelte gepubliceerd werd *(Nederl. Jaarb.,* 1747, blz. 406; de geheele brief *Archives, IV, I, blz. 17)* om aan het volk te doen weten, hoe afkeerig hij van gewelddadigheid was.

2) Pirenne heeft dit woord gebruikt: 'Cette parodie *in extremis* du coup d'état de 1672'; *Histoire de Belgique*, V, blz. 225.

3) *Kronyk H.G.* (1850).

sche leven van de Republiek stonden, de zaken van een paar kleine Duitsche landschapjes, dat was zijn voorbereiding geweest tot de geweldige taak die hem nu eensklaps gesteld werd. Van de oorlog had hij geen practische ervaring, al verzekerde hij de Staten ook, dat hij zich ‘in de theorie der krijgsdienst al voor lang geoefend’ had.[1] Zijn kennis van de Haagsche regentenwereld was bijna geheel tweedehandsch. Van de buitenlandsche politiek had hij zich slechts op de hoogte kunnen houden, voorzoover zijn Friesche vertrouwden in Den Haag, die zelf slecht ingelicht waren, en Bentinck hem daarover naar Leeuwarden, naar het Loo, naar Oranjewoud hadden geschreven.

De revolutie maakte hem voor een korte poos almachtig. Hoezeer hij zelf ook de constitutie en de soevereiniteit der Staten wenschte te eerbiedigen, met hoeveel verontwaardiging hij de verdenking afwees als zou hij zijn vrije landgenooten beschouwen als zijn onderdanen[2], voorshands waren de regenten van de uitbarsting van volkswil zoo ontsteld, dat zij de moed niet hadden hem de leiding van heel 's lands politiek te betwisten. Gilles noch iemand anders durfde de verantwoordelijkheid van een eigen meening op zich nemen. Terwijl de Prins in Friesland talmde, en weer toen hij naar Zeeland doorgereisd was, kon er in Den Haag niets afgehandeld worden, lag de regeering er verlamd. Wat zou hij doen met die groote macht?

Willem IV beschouwde het als zijn voornaamste taak om de oorlog met Frankrijk krachtig te voeren en tot een roemrijk eind te brengen. Er was in zijn opvattingen en verwachtingen - en in die van zijn partij in 't algemeen - een element van zuivere romantiek. De herinnering aan de dramatische wending van 1672 benevelde een oordeel, dat zich aan geen intieme kennis van de werkelijkheid, zooals Van der Heim en Gilles die met bitterheid hadden ervaren, verhelderen kon. In zijn voornaamste raadsman - want dat wàs Bentinck, de leider van de omwenteling in Holland, en die

1) Toespraak tot de Staten-Generaal, 15 Mei 1747: *Nederl. Jaarb.,* 1747, blz. 339.
2) In 1748 werd een gerucht verspreid dat hij die term gebruikt zou hebben in een toespraak tot de Raad van State; een gerucht dat dat hij met verontwaardiging tegensprak.

nu de Stadhouder tegemoet trad met al het prestige niet alleen van zijn moedige persoonlijkheid, en van zijn buitenlandsche relaties, maar voorloopig althans met de macht van zijn provincie achter zich - in Bentinck vond Willem IV geen tegenwicht. De Hollandsche gedeputeerde had de staat van zaken zeker meer van binnen uit leeren kennen dan de Stadhouder van Friesland. Maar zijn temperament verdroeg de kleine werkelijkheid slecht. Hij was een romanticus uit innerlijke aandrang. Zoo zagen die mannen dan het verval van de Republiek wel, maar hielden het voor een voorbijgaande inzinking. De Oranjevlag op het schip van staat zou, dachten zij, alle lekken dichten, alle scheuren in het want heelen; zij zou de bemanning met nieuwe moed bezielen en de stuurlui een zeemanschap bijbrengen, waar zij totnogtoe geen blijk van hadden gegeven. In hun toespraken bij gelegenheid van 's Prinsen introductie in de Staten-Generaal en de Raad van State gaven de nieuwe Stadhouder en zijn raadsman duidelijk te kennen, wat zij van de toekomst verwachtten. Zij schreven alle ellende die men beleefde, alle zwakheid en alle vernedering, aan het gevallen régiem toe. Van het herstelde stadhouderschap beloofden zij alle glorie, alle macht van weleer.[1)] Zij meenden, dat de revolutie zelf genoeg volkskracht losmaakte om met één slag de Republiek in de rij der bondgenooten haar eervolle plaats te doen hernemen. Zij dachten, dat de toejuichingen van het volk en de laffe complaisance van de regenten voldoende waren om legers uit de grond te tooveren en om die legers tot de overwinning te voeren. De 15e Mei al stelde Gelderland ter Staten-Generaal voor om 30.000 man nieuwe troepen in dienst te nemen en het voorstel ging er in alle gewesten vrijwel zonder oppositie door. Maar kon het ook uitgevoerd worden? Dat begon men naderhand pas te bedenken.

Ondertusschen konden Willem IV en Bentinck, om die wonderdadige regeneratie waarin zij geloofden aan de wereld

1) Willem IV zei o.m. dat hij hoopte ‘onder Jehovah's zegen een Redder te mogen bevonden worden ten einde deeze Republiek weder gebragt mogt worden in een staat van haar aloude Luister en Aanzien bij alle Valkeren van Europa, maar waar in dezelve nu, tot mijn innig leetwesen, sig met bevind, schoon meer dan dertig jaaren vreede te hebben genooten’; *Ned. Jaarb.*, *t.a.p.* - Bentinck's rede bij Wagenaar, XX, blz. 97.

te demonstreeren, de oorlog niet missen. Hun parool was, en bleef maanden lang, niet alleen geen afzonderlijke vrede, maar geen vrede! De conferentie van Breda, waar Du Theil en Wassenaer wachtten op de dingen die komen zouden, wilden zij weliswaar niet openlijk afbreken, maar toen de Fransche regeering zelf, geprikkeld door de gang van zaken in de Republiek, voorstelde haar te verleggen naar een plaats in Duitschland, wat een juichkreet! 'I wish you heartily joy of the good success at Breda', schreef Bentinck uit Zeeland aan Sandwich[1)], 'I mean the breaking of the conferences by the French'.

Oorlog zou het zijn dus. Maar met welk doel? De Raadpensionaris had gebukt voor de storm en, gelijk het riet, daar stond hij nog. En al wachtte hij zich wel om iets te doen zonder goedvinden van de Prins of zelfs om zijn meening op te dringen, hij waagde het toch ze tijdens 's Prinsen afwezigheid in Zeeland nog eens duidelijk aan de Engelsche gezant te doen kennen[2)]. 'De positie van de Republiek', zei hij, 'is er niet naar, dat ze Frankrijk haar gekrenktheid zou kunnen toonen door een weigering om te onderhandelen. Haar toestand is te slecht. Het zal noodig zijn om aan de Engelsche regeering de nood van onze financiën voor te houden en haar op het gevaar te wijzen, waarin wij geraken zouden als de vredesonderhandelingen geheel werden afgebroken'. Gilles sprak, alsof er sedert een maand niets veranderd was. En inderdaad, er was niets veranderd en hij was realist genoeg om dat te erkennen. Al de geestdrift van het volk verhielp de essentieele zwakheid van de staat niet. Men mocht zelfs betwijfelen, of Willem IV en Bentinck die geestdrift wel juist interpreteerden, als zij er een mandaat tot krachtiger oorlogvoering in zagen. Zeker, het volk schimpte op de Franschen, het schold de regenten landverraders. Maar het maakte zich geen oogenblik klaar, dat de Orangistische politiek zwaarder offers, inspanning van nog meer krachten eischte. Men geloofde meer, op het voorgaan van geestdriftige predikanten, dat de Oranjenaam alleen al als een soort

1) 22 Mei 1747; *Newcastle Papers*, *Br. Mus.* Lord Sandwich was de Engelsche gezant bij de Staten.
2) Sandwich aan Chesterfield, 23 Mei 1747; *P.R.O.*

bezweringsformule op de Franschen werken zou[1]. Trevor had gelijk gehad, toen hij de belastingdruk de voornaamste factor tot de algemeene ontevredenheid noemde. Belastingdruk, malaise, corruptie van de oligarchische heerschappij, daar had men heul bij Oranje tegen gezocht, tenminste zoo goed als tegen het Fransche gevaar. Dat alles deed er niet toe, zoolang de Oranjepartij oppositie voerde. Toen kon men gevoegelijk de meest onvereenigbare weldaden van haar verwachten. Nu zij aan het bewind was geraakt, kon een schifting in de begrippen van het publiek niet uitblijven. Men moest kiezen of deelen. En toen bleek weldra, vooral toen de oorlog slecht bleef gaan, dat het de menschen om hersenschimmige triomfen op Frankrijk minder te doen was dan om herstel van welvaart, verbetering van misbruiken in de regeering. Het kwam Willem IV duur te staan, dat hij dat zoo laat heeft begrepen, dat hij met de berooide, wrakke staat die hem was toevertrouwd de groote-mogendheidpolitiek van Willem III bleef willen voeren, toen allengs iedereen begon in te zien, dat dat het paard achter de wagen spannen was, dat wilde men ooit nog eenig figuur maken in Europa, vrede het eerste noodige was, vrede om een grondige, geduldige hervormingspolitiek te kunnen doorzetten. Bentinck zag het niet zóo, maar hij zag toch spoedig meer dan Willem IV. Die begreep de noodzaak van ingrijpende hervormingen, van onderdrukking van misbruiken, van onderwerping van de oligarchie nooit recht, en wilde ze in ieder geval laten wachten op de zegevierende vrede.[2] Bentinck wist en predikte van Juni 1747 af, dat die hervormingen niet wachten konden. Hij

1) Zie b.v. wat Petrus Hofstede schrijft in zijn: *Bloemen gestrooid op het graf van Willem Carel Hendrik Friso* (1751), aangehaald bij J.P. de Bie, *Leven en Werken van P. Hofstede*, blz. 67: 'Gelukkig zijn de Franschen, dat hy in de veldslaagen van Fontenoy en Lavelden niet heeft konnen tegenswoordig zyn!... Hoe meenig Edelman, van het huis des Konings, die nu nog de Gaanderiën van Versailles met een wolk van Ambergrys en welriekende wateren parfumeerd, zoude, in zulk een geval, al van overlang in dien staat geweest zyn, waar in Lazarus was, toen Martha van hem zeide: '*Hy riekt reets*'.

2) Sandwich drukt het aldus uit: 'I find that he (the Prince) seems determined to follow the steps of his ancestors, and after having rescued his country from the immediate danger, will take the most effectual measures to secure her from future misfortunes of the same sort by rectifying the abuses that have crept into the several parts of her government, have ruined her credit and reputation and reduced her finances as well as her fleet and army to the miserable condition in which they have hitherto barely existed'; aan Chesterfield, 23 Mei 1747, *P.R.O.*

wilde er de oorlog niet om opgeven, en dat was stellig een groote vergissing, maar hij erkende dan toch, dat er urgentie bestond, al was het alleen maar, omdat de Prins anders zijn verbazende populariteit, die alle stuwkracht aan de nieuwe regeering leverde, niet zou kunnen behouden.

En Sandwich? Die liet zich tot op zekere hoogte door de overspannen verwachtingen van zijn Orangistische omgeving hypnotiseeren. Hij deelt het programma van de nieuwe Stadhouder mee, het volgen van de voetstappen van zijn voorzaten en heel de rest, zonder er de kritiek op te oefenen waar het om schreeuwt, en hij gaat voort: 'Zijne Hoogheid heeft ongetwijfeld een zware taak op zich genomen, maar hij schijnt er zich met zooveel ijver en vastberadenheid toe te zetten, dat ik er niet aan wanhoop dat hij ten laatste in staat zal zijn tot zijn doel te geraken'. 't Is waar, als hij met Gilles het gesprek gehad heeft, dat ik vermeldde, voegt Sandwich er aan toe: 'Ik kan niet anders dan getuigen, dat de financiën van dit land ten zeerste uitgeput zijn, het grootste gedeelte van zijn leger krijgsgevangen, en dat hun omstandigheden hen er zeker toe behoorden te leiden om naar een spoedige vrede te verlangen'. Men krijgt hier en ook later de indruk, alsof Sandwich met zichzelf niet tot klaarheid was gekomen, of de omwenteling werkelijk veel verhooging van de weerkracht van de Republiek beteekende en of hij tevreden was met de overtuiging, dat zij nu bereid was om de Engelsche oorlogspolitiek te steunen. Dat was een ernstige fout. Als men een instrument gebruikt, is men niet tevreden met zijn lijdzaamheid, men vergewist zich van zijn deugdelijkheid. Het was de fout van een fel partijman, die wat in zijn kraam te pas komt aanvaardt zonder het al te nauw te onderzoeken. Newcastle maakte het nog erger. De brief, die hij Sandwich schreef op het vernemen van de groote gebeurtenissen, was een bijna komische dithyrambe van gelukwenschen, vreugdebetuiging, lof en zelfverheffing[1]. 'I am, I own, apt

1) 'I most heartily congratulate you upon the happy and quiet conclusion of the great affair in Holland, an event, that must ever be advantageous to England and make your Lordship's ministry in Holland ever remembered with gratitude and respect'; 24 April O.S. 1747, *Newcastle Papers, Br. Mus.*

to be vain; but it is difficult to avoid it, when one sees more good consequences happen from one's advice than I myself could even expect'. En hij gloriede in de herinnering dat hij, bijna alleen in 's Konings raad, had weten te beletten dat er ernstig op D'Argenson's *contre-projet* was ingegaan en dat ook in de afgeloopen winter iets van de vredesonderhandelingen was terechtgekomen.

Deze Engelsche toeschouwers waren dus al evenzeer geneigd als 's Prinsen Nederlandsche aanhangers om de beteekenis van zijn verheffing voor de weerkracht van het bondgenootschap te hoog aan te slaan. Maar omtrent het doel, waartoe de nieuwe oorlogszuchtigheid van de Republiek aangewend kon worden, hadden zij veel helderder, veel preciezer begrip dan haar nieuwe leidslieden zelf. Van Willem IV en Bentinck krijgt men niet anders te hooren dan gezwollen frazes over de noodzaak om de beleedigingen de Republiek door Frankrijk aangedaan te wreken, om het oude systeem in zijn volle omvang te herstellen, om de Republiek geducht te maken in Europa gelijk zij onder 's Prinsen roemruchte voorzaten geweest was. En inderdaad, waarom vocht de Republiek verder? Er stond geen enkel tastbaar Nederlandsch belang op het spel, dat niet door een vreedzame schikking met Frankrijk in veiligheid gebracht kon worden en het al lang geweest zou zijn, had de Oranjepartij de bezadigde Hollandsche politiek niet gedwarsboomd. In Sandwich' dépêches daarentegen vindt men de beteekenis van de omkeer, waarover de Nederlanders zoo rhetorisch moesten zijn, in de meest practische termen van Engelsch belang uitgedrukt. Men kan nu verwachten, daar komt het op neer[1)], dat de Repu-

1) Sandwich aan Chesterfield: 'Nothing can exceed our present popularity in this country and I have no doubt but that the good disposition of the people may by proper management be led to whatever purposes his Majesty may think most for the advantage of the common cause'; 2 Mei 1747 -; 'We are certain France will propose no project without an establishment for Don Philip and the cession of Cape Breton. The former might in the end be got over, so that we should then be reduced to the other single article, which would certainly be as unpopular a point as possible in this country, and the most likely to distress the Prince of Orange's affairs, if it was brought upon the tapis and remained the sole article of dispute before his power was firmly and compleatly established. I own I by no means despair of being able in the end to get over that great obstacle to an accommodation with France, but it must be done by degrees and by showing the Dutch (whch we shall now be certainly able to do) that they have no dependance but upon his Majesty, and that consequently they must not think of a peace but upon terms advantageous to England'; 9 Mei 1747; *P.R.O.* - Sandwich aan Newcastle: 'As for this country I see it in this conjuncture in the most favourable light considering its means of promoting his Majesties interests. It will depend on us to make them continue the war in whatever manner and as long as we please. They have now no resource but in England, all connection with France being at an end, and must upon that account depend entirely upon us for their support both in their councils and in the field; however, they wish and indeed they have occasion for peace, and will upon that consideration be happy to be eased of their present difficulties upon whatever terms we shall think proper to suggest; they will not any longer think of dictating but will I am convinced be ready to acquiesce in whatever shall be suggested by us'; 9 Mei 1747; *Br. Mus.*

bliek alle Engelsche maatregelen zal steunen; dat zij zal inzien dat zij geheel van Engeland afhankelijk is en dus aan geen vrede mag denken die niet voordeelig voor Engeland is. Nog korter gezegd: de Orangistische restauratie beteekende voor Sandwich: het behoud van Cap Breton.[1] Hij ontveinsde zich geen oogenblik, dat het een heel ding was om de Hollanders te vragen in de opneming van dat punt in de algemeene vredesvoorwaarden toe te stemmen. Maar hij geloofde, dat zij geen keus hadden. Als men zich maar hield alsof men hun een gunst bewees door onderhandelen, 'zouden zij even slaafsch tegenover ons zijn en even bereid om punten die henzelf betreffen op te geven, als ze ten opzichte van de Franschen waren, toen zij dachten dat vrede slechts van die kant te bekomen was'.[2] Van de Prins was daarbij kostbare hulp te verwachten. Hij was overtuigd dat die niets liever wilde dan Zijne Majesteit's meening het richtsnoer voor het gedrag van de Republiek maken, en dat hij Zijne Majesteit's gezag als een ruggesteun beschouwde om zijn goede bedoelingen in praktijk te brengen.[3]

1) Cap Breton is een eiland bij de mond van de St. Laurens. Het was in 1746 door Nieuw-Engelandsche troepen veroverd en daar het een belangrijk punt was voor het behoud van Canada, eischte Frankrijk de restitutie in ruil voor zijn eigen teruggave van de veroverde Zuidelijke Nederlanden.
2) Sandwich aan Newcastle, 9 Mei 1747; *Br. Mus.*
3) Sandwich to Newcastle, 23 Mei 1747: 'I think there is no way of doing real good, but by applying directly to the Prince of Orange; no one can at present be better disposed than that Prince, and I may say things cannot be more fully prepared, both there and in other quarters, for making His Majesty's opinion the rule of the present conduct of the Republick, and I own I am deceived if the Prince does not wish and desire it should be so, and that he considers his Majesty's authority as an additional strength, to enable him to carry his good intentions into execution. I would, was I in this particular to follow my own opinion, offer the plan of specifick proposals allready in my hands, or any other sistem His Majesty shall prefer, to the Prince, and engage him to take measures to render that the groundwork of a plan to be communicated by common concert among the Allies at the opening of the conferences, and by no means to treat upon the proposals of France, which have hitherto been found too unreasonable to be admitted in any shape whatever. If we could by this means engage the Republick in any degree to give into the proposition of our preserving Cape Breton, tho' it was no farther than that they would support us as far as arguments would go, it would be breaking the ice, and leaving it at least to events to effectuate the rest: they must sometime or other be tried upon that subject, and surely circumstances can never be more favourable than at present, when our power is so good that it is publickly acknowledged, that the Republick will take no step whatever but with the advice of England. At present this government has no resource but in His Majesty, she declares it both in publick and in private, she is not in a situation to refuse to asquiesce in any proposals that come from him and I cannot in that case see why we should neglect to make use of the opportunity Fortune has thrown in our way, and divert their measures both for their and our mutual interest; we have now the helm in our hands, when they had it, they kept it fast in order to force us to our destruction, and I am sure it will be unpardonable in us if we dont take advanage of the change to conduct both ourselves and them into safety'; *Br. Mus.*

Inderdaad, in de bereidwilligheid van Willem IV en Bentinck vergiste Sandwich zich niet. Zij beijverden zich om de wenken van de Engelsche gezant op te volgen. Al hielden zich de verslagen neutralisten ook nog zoo koest, Sandwich was er geen oogenblik gerust op, dat zij niet weer hun invloed zouden doen gelden. Zij zaten ten slotte allen nog op hun oude posten. De Prins was tevreden met hun onderwerping. Eén was er evenwel, die zich de mond niet liet snoeren. Van Hoey ging voort met uit Parijs lange vertoogen tot de Staten-Generaal te richten, waarin hij hoog opgaf van de vredelievendheid van de Fransche regeering en het bejammerde, dat de Republiek zich door Engeland, zijn groote handelsconcurrent, liet gebruiken om de kastanjes uit het vuur te halen. Van Hoey had al jaren op dat aambeeld gehamerd en hij had er niet veel meer mee bereikt dan dat men hem aanzag voor een monomaan. Toch hield Sandwich die beschouwingen onder de nieuwe omstandigheden voor een waarachtig

gevaar[1]. Niemand wist beter dan hijzelf dat inderdaad Engeland de Republiek in de oorlog hield om zijn eigen belang te dienen en hij kon dan ook niet anders dan erkennen, dat er in Van Hoey's redeneeringen, ‘vooral als er gedurig op Cap Breton werd gehamerd, veel aannemelijks moest zitten voor een Nederlander’. Het was dus noodig om ‘dat kanaal, waardoor Frankrijk zijn gif in Nederlandsche ooren wist te gieten’, te verstoppen. Sandwich schreef erover aan Bentinck. die toen met de Prins in Zeeland was. Bentinck overlegde met Van Citters en las in diens bijzijn de Prins Sandwich' brief voor[2]. Een week later, 30 Mei, stelde Gelderland ter Generaliteit voor om Van Hoey terug te roepen en het voorstel werd staande de vergadering aangenomen[3]. 9 Juni verscheen Van Hoey al in Den Haag, gansch niet uit het veld geslagen. Integendeel, hij zocht onmiddellijk een audientie bij de Stadhouder, die deze hem met zijn gewone hoffelijkheid toestond, en bracht daarna in een vergadering van de Staten-Generaal, die de Prins bijwoonde, een verslag van zijn embassade uit, dat niet anders was dan een hernieuwd aanbod van Frankrijk tot vredesonderhandelingen, gepaard zelfs met het aanbod, dat onder de omstandigheden dubbel verleidelijk moest klinken, van een wapenstilstand. Hij kwam dat verslag daarna zelfs nog op een bevel van de Prins aan hem persoonlijk overhandigen. De Prins was hoffelijk, maar hij was ontoegankelijk voor de verlokkingen van Van Hoey of van Frankrijk.

1) Sandwich aan Newcastle, 30 Mei 1747: ‘Your grace will concieve by the stile of Van Hoey's late letters the very dangerous turn which France is endeavouring to give to our present connection with the Republick, by throwing the whole odium of the war upon England, and shewing that we force this government into measures contrary to their interest; this is the whole language of France at this time (the enclosed pamphlet’ - ontbreekt - ‘will be a specimen of it) and I own that to a Dutchman there is so much of plausibility in the reasoning when it is kept singly to the point of Cape Breton, that I thought it incumbent upon me not to rest till I had stopped the principal channel thro' which the poison was conveyed: which I have had the good fortune to effect sooner than I could have expected in the recall of Van Hoey; your grace is not ignorant of the first step I took in this affair, which was but last week; and I am in hopes you will not he displeased with the speedy conclusion to which it has been brought’; *Br. Mus.*
2) Bentinck aan Sandwich, Middelburg 22 Mei 1747; *Br. Mus.*
3) De Jonge, *a.w.,* blz. 138.

Hij belette zelfs, dat het verslag in de Staten in behandeling werd genomen.

Er is dan ook geen twijfel aan, of hij had toen al toegestemd in Sandwich' denkbeeld om een gemeenschappelijk vredesplan op te stellen, waarbij Engeland's wenschen geëerbiedigd zouden worden. Sandwich besprak die kwestie uitvoerig met hem na zijn terugkeer uit Zeeland in het begin van Juni en ging daarna mondeling verslag uitbrengen in Engeland. Hij had al een poos voor zijn particuliere zaken met verlof willen gaan en juist had Chesterfield de post van resident in Den Haag weer bezet, zoodat de gezant beter gemist kon worden. Van het gewichtig onderhoud met de Prins van Oranje ken ik dus geen verslag. Aan de nieuwe resident - hij heette Solomon Dayrolles en was een neef van James Dayrolles, die tot een tiental jaren tevoren dezelfde post onder opeenvolgende gezanten had bekleed - aan de nieuwe resident werden geen onderhandelingen van eenig belang toevertrouwd, zoodat er gedurende Sandwich' afwezigheid, van begin Juni tot begin Augustus, in de officieele *Holland State Papers* weinig over de groote kwestie van oorlog of vrede te vinden is. Van Dayrolles' particuliere correspondentie met Chesterfield - zij waren intiem bevriend - is mij helaas alleen Chesterfield's helft bekend[1]. Daaruit en uit allerlei andere bronnen kan men zich trouwens een duidelijke voorstelling maken van de crisis, die gedurende Sandwich' verblijf in Engeland uitbrak.

Uit Engeland kwamen de moeilijkheden ditmaal. Juist toen Sandwich alles in Nederland zoo mooi voor elkaar had, ging hem zijn basis in het eigen land begeven. 't Was al begonnen vóor zijn vertrek uit Den Haag. Hij had onmiddellijk begrepen - schoon het Newcastle niet zoo was voorgekomen - dat Dayrolles gezonden was om contact tot stand te brengen tusschen Chesterfield en de vredespartij in ons land. Hij vermoedde - en later beweerde hij bevestiging van dat vermoeden te hebben - dat men uit Den Haag aan Chesterfield geschreven had tegen hem, Sandwich, als te oorlogszuchtig.

1) Uitgegeven door Mahon in *Letters of Chesterfield,* III, en reeds gebruikt door Jorissen. In Mahon's tijd (1845) moeten Dayrolles' brieven nog aanwezig geweest zijn. Ik heb vruchtelooze moeite gedaan ze op het spoor te komen. Te oordeelen naar de enkele uittreksels in de *Letters of Chesterfield* en naar Chesterfield's antwoorden moeten Dayrolles' brieven van groot belang zijn.

Hij vreesde dat Dayrolles door Onno Zwier van Haren, die hij, onder invloed ongetwijfeld van Bentinck, afschildert als een volslagen onbetrouwbaar persoon, tot de Prins van Oranje zou trachten te geraken, die maar al te vatbaar was voor invloeden. Newcastle zelf maakte zich ongerust over de oude vriendschap die er tusschen Chesterfield en de Prins bestond, maar troostte zich met te bedenken, dat Sandwich rotsvast vertrouwde op Bentinck[1]. Maar het ergste was, zooals Sandwich zelf in driftige ontstemming schreef, dat men nu dezelfde toestand weer bekwam als in de dagen van Trevor: zoodra men in Holland de lucht kreeg van verdeeldheid in het Engelsche kabinet, kon men op geen vastheid van lijn meer hopen; als de Engelsche vredespartij weer haar eigen spreekbuis in Holland bezat, dan werd zijn positie onhoudbaar, dan zouden de kwaadgezinden zoo 'n voordeel winnen, dat hij er geen heil meer in zag[2].

Dat Chesterfield juist dit oogenblik uitkoos om zijn passieve houding te laten varen en een poging te wagen om zijn eigen vredespolitiek uit te voeren, is zoo vreemd niet, als het op het eerste gezicht misschien lijkt.

Zeker, de omkeer in de Republiek was koren op de molen van de oorlogspartij geweest. Maar alles wel beschouwd waren

1) Newcastle aan Sandwich, 23 Mei O.S. 1747; *Br. Mus.*

2) Sandwich aan Newcastle, 28 Mei 1747: 'I am sure you may manage here as you please, if you shew a steadiness in any sistem; but if the pacifick part of this government have the least intimation that there is any part of our ministry wish the same thing as them, all our hopes are frustrated, because they will continue to act upon the same supposition they did before, (which notion they had at that time from the best authority) that the ministry wish Holland would force them to a peace; and will consequently make it their business to clog all vigorous measures, and to manifest as much as possible both their disinclination and inability to continue the war. Will not Mr. Dayrolles' assistance be of great use to that designing person? and will not the authority of one who can inform him of the sentiments of one part of the ministry in England give him a great advantage over our well intentioned friends? I could say a great deal more upon this subject, but I hope I have said enough to incline your grace to think that the affair does deserve some serious attention, or at least that it has made such an impression on me that it will make me very unfit to execute his Majesties business, when I shall be especting a snare in every step I take; I own, I think I did not deserve this from any one, especially from my Lord Chesterfield - but I will leave the subject because I see I write myself insensibly into a heat that I am aware does not become me'; *Br. Mus.*

dat op zijn best toch maar toekomstbeloften. De feitelijke toestand was alles behalve bemoedigend. Heel de winter door had de oorlogspartij hoog opgegeven van de overwinningen, die Cumberland met zijn 'onbetwistbaar superieur' leger in de nieuwe veldtocht zou behalen. En daar had die veldtocht nu even rampspoedig ingezet als een van de vorige! Newcastle moest zelf toegeven, dat het verlies van Staats-Vlaanderen diepe indruk in Engeland maakte[1]. En dan bracht de inval van het Oostenrijksch-Sardinische leger in Provence ook niets dan teleurstelling. Het werd dra duidelijk, dat er van 1747 bedroefd weinig meer te hopen viel. De Staten hadden het besluit om 30.000 man nieuwe troepen in dienst te nemen, met bekwame spoed aangenomen. Maar de uitvoering viel niet mee. Aan werven in ons eigen land dacht niemand: dat zou de mijl op zeven geweest zijn, want er waren geen geoefende soldaten te krijgen. Schotland leverde een regiment. Maar de groote soldatenmarkt was Duitschland en daar wilden de onderhandelingen niet vlotten. De vrees voor Pruisen hield sommige vorsten in toom. Een aantal hoven ontvingen bovendien een wachtgeld van Frankrijk, dat het hun onmogelijk maakte aan anderen te leveren[2]. Van Hessen - Darmstadt hoopte men nog een paar duizend man los te krijgen. Maar nog vóor de maand Juni ten einde was, kwam de Raad van State tot het inzicht, dat het beter was om de onderhandelingen om buitenlandsche troepen te schorsen tot het najaar. 't Was toch te laat geworden voor de loopende veldtocht en vermoedelijk zou men de vorsten later in het jaar handelbaarder vinden[3]. Een plan dat de Prins ondertusschen wist door te zetten om samen met Engeland 30.000 man Russische troe-

1) Newcastle aan Sandwich, 5 Mei O.S. 1747: 'I cannot conclude without freely owning to you, that I am myself in pain for the situation of our affairs in Holland, from the total loss of Dutch Flanders; (an event which the Dutch general so long assured should not happen;) and also from the difficulties, which will be, from thence, occasion'd to his R.H.'s army. This situation, bad as it is, makes, I am sorry to tell you, a much stronger impression here, than I could wish; or, indeed, than I think it deserves'; *Br. Mus.*

2) Over de toestanden in het Rijk klachten in *De Republiek gered uit het gevaar waar in zy zich bevind, vertaalt uit het Engelsch,* 1747, Knuttel No. 17579, blz. 6, 9.

3) Dayrolles aan Chesterfield, 30 Juni 1747; *P.R.O.* De Russen kwamen boven de 30,000 man volgens de resolutie: Chesterfield's *Letters III.*

pen in dienst te nemen - de Engelschen hadden al van 1746 af in Petersburg onderhandeld en er was vóor de omwenteling al sprake van deelneming der Staten geweest - was ook uit den aard der zaak voor de veldtocht van het volgende jaar bedoeld.

Maar de koelbloedigheid waarmee men in Den Haag de onvermijdelijkheid van nog een veldtocht aannam, was in Londen ver te zoeken. Willem IV en Bentinck beschouwden het jaar dat hen aan het bewind gebracht had, als het begin van een zoo fonkelnieuwe periode, dat de mislukkingen die men al achter de rug had niet meer meetelden. In Engeland herinnerde men zich die terdege. 1747 was er maar één uit een reeks van tegenslagen en om er met 1748 alweer een aan toe te voegen, daar deinsden de grootste optimisten voor terug. Zoo algemeen was die stemming, dat zelfs tegen Chesterfield's advies in en tegen de wensch van de Koning 's Prinsen aanbod om aan het Russische subsidieverdrag mee te doen, en dat wel op veel royaler voet dan van het vorig régiem ooit te verwachten zou zijn geweest[1)], voorloopig terzijde werd geschoven. Men oordeelde dat men, vóor men zich op zware kosten ging stellen voor een veldtocht in 1748, liever nog een paar maanden, tot in September, moest afwachten, hoe de zaken liepen. Chesterfield keurde die voorzichtigheid af als een nieuw kunststukje van hen die evenmin oorlog konden voeren als vrede sluiten[2)]. Maar hij uitte toch zelf ook twijfel aan het vermogen van de Republiek om de verplichtingen gestand te doen, die de Prins van Oranje verklaarde dat zij bereid was op zich te nemen.

De financiën bleven een zorgwekkend punt. Wat men in Engeland vernam van de pogingen van de nieuwe regeering om er verbetering in te brengen, gaf weinig vertrouwen. In het land zelf was het vertrouwen geschokt volgens Dayrolles en de staat had bij zijn eigen vermogenden minder crediet na dan vóor de omwenteling.

Het voornaamste middel om de inkomsten te versterken, waar de nieuwe regeering aanvankelijk voor werkte, was het naasten van de posterijen, die in de verschillende

1) Het aanbod was dat de Republiek de helft op zich zou nemen, in plaats van het vierde deel voorzien in de militaire conventies.
2) 3 Juli O.S. 1747; *Letters,* III, blz. 210.

steden in de handen van regentenfamilies waren geraakt. De een na de ander stemden alle Hollandsche steden in die maatregel toe, op Amsterdam na, dat koppig weerstand bood. Dat gaf al geen hoog denkbeeld van de macht van de Prins om zijn hervormingen door te zetten. Toen begonnen er, tegen het einde van Juli, belastingoproepen uit te breken[1]. In de buurt van Dordt, Gouda, Schoonhoven haalden de boeren het zich in 't hoofd, dat de Stadhouder, van wie zij zooveel verwacht hadden, onmogelijk goedvinden kon, dat men nog voortging met hun hun zuurverdiende geld af te eischen, en er waren troepen noodig om de belastinggaarders te beschermen. Dit was maar een voorproefje van wat nog komen zou, maar het deed gevoelen, hoe licht de Orangistische opwinding van het volk in verkeerde richtingen kon uitslaan.

De Prins werkte van de ochtend tot de avond, maar het begon al duidelijk te worden dat hij de toestand volstrekt niet beheerschte. Hij leefde in de waan dat hij heel zijn programma kon uitvoeren met behulp van de oude regenten. Van Hoey was totnogtoe het eenige slachtoeffer van de omwenteling en hij was, zooals wij gezien hebben, onder regelrechte pressie van Engeland teruggeroepen. Niet alleen was Gilles in genade aangenomen, De Witt en Halewijn zelf waren met een gracieus gelaat ontvangen[2]. Nergens werden, zooals de Stadhouders in crisisjaren hadden plegen te doen, de stadsregeeringen van felle Staatsgezinden gezuiverd.

Hoe is het te verklaren, dat de Prins niet begreep aan wat een tegenwerking van de kant van zijn oude vijanden hij zijn politiek door die gematigdheid blootstelde? Een eigenaardig samenstel van idealisme en cynisme werkte op zijn houding in. Hij gevoelde een zekere naieve eerbied voor de inrichting van maatschappij en staat zooals hij die bij zijn leven aantrof, alsof zij van God voor alle eeuwigheid was geschapen. Het besef van de wisselvalligheid, van de betrekkelijkheid van constitutioneele gebruiken en expedienten ontbrak hem ten eenemale. Geen conservatiever geest is ooit geroepen om een omwenteling uit te voeren en hij heeft dan ook nooit begrepen, dat de omwenteling niet afgeloopen was met zijn eigen optreden in de traditioneele ambten

1) Dayrolles aan Chesterfield, 28 Juli 1747; *P.R.O.*
2) Dayrolles aan Chesterfield, 13 Juni 1747; *P.R.O.*

van zijn geslacht. God had hem verheven, zoo moet hij zich voorgesteld hebben, om het vaderland uit zijn verval op te beuren en het te redden van Frankrijk. Kon God anders willen dan dat hij die taak vervullen zou met de vanouds wettig nevens hem gestelde machten, de Staten, de eigenlijke soevereinen van het land? Zoo redeneerde zijn idealistisch conservatisme. Maar tegelijk maakte een cynische verachting voor de menschen, die de sterker geest van zijn vrouw aan de zijne moet meegedeeld hebben, hem blind voor het feit, dat de regenten, die nu voor hem bukten, in hun hart vasthielden aan andere overtuigingen en dat vruchtbare medewerking alleen te verwachten was van gelijkgezinden. Anna hield er een philosophie op na. Het eigenbelang zag zij aan voor de gewone, de algemeene drijfveer der menschen[1)], en eigenbelang opgevat op de meest grove, de meest individualistische manier. De Prins was nu zoo machtig, hij beschikte over zooveel invloed, zooveel baantjes, dat het klaarblijkelijk het belang van de regenten was om naar zijn pijpen te dansen. Meer was niet noodig. Tevergeefs trachtte nu en later Bentinck, die in dit opzicht bewonderenswaardig klaar zag, Hunne Hoogheden te doen begrijpen, dat hun het uitvoeren van een hervormingspolitiek tot taak was gesteld; dat zij daartoe de drijfkracht van een partij niet konden ontberen, een partij, d.w.z. een groep van menschen samengehouden door overeenkomst van inzichten nopens 's lands belang[2)]. Willem IV en Anna dachten altijd, dat staatsmanskunst bestond in het gebruiken van menschen als werktuigen, in het uitspelen van de eene dienaar tegen de andere, in het overhalen van een tegenstander met een gunst. Bentinck zelf, met al zijn gebreken een door en door rechtschapen man, een man wie zijn overtuiging en zijn politieke eer heilig waren, trachtte de Prinses van zijn eerlijk gemeende kritiek te genezen met de belofte van een ambt, en beleedigde hem diep[3)]. Zoo

1) ‘L'intérêt propre, mobile ordinaire des hommes’; *Archives,* IV, I, blz. 234.
2) Het zijn die beschouwingen, in een stuk van Bentinck's hand gedagteekend 11 Juli 1748, waartegen de in de vorige noot aangehaalde uiting van de Prinses gericht is.
3) Zij beloofde hem het drostschap van Breda in de laatste aanteekening bij het hierboven bedoelde stuk: *Archives,* IV, I, blz. 236. Bentinck, die eerst zelf naar dat ambt had gesolliciteerd, weigerde nu het aan te nemen.

konden zij en de Prins ook niet inzien, waarom zij van Gilles of Van der Hoop, die nu toch wel begrepen zouden hebben dat Engeland en Oranje troef was, niet even goede diensten zouden verwachten als van menschen, die vroeger oppositie hadden gevoerd. Integendeel, zulke menschen ontbrak het aan de noodige ervaring en erger nog dan dat, zij zouden zich allicht verbeelden dat men verplichtingen jegens hen had, zij zouden eerbied eischen voor beginselen en meer zulke excentriciteiten. Hoeveel had men in dat opzicht al niet met Bentinck te stellen!

Op het eind van Juli 1747 al overhandigde Bentinck de Prins een lange memorie[1)], waarin hij waarschuwde tegen het herleven van de oude Loevesteynsche kliek, als men op zijn minst Gilles en Van der Hoop niet ontsloeg en de maatregelen die het volk verwachtte krachtiger doorzette. Gilles en Wassenaer, meende Bentinck, behoorden zelfs vervolgd te worden wegens hun wanbedrijven in Breda. De toon van zelfbewuste fierheid die het stuk ademde moet Zijne Hoogheid uiterst onaangenaam geweest zijn. Bentinck herinnerde aan zijn eigen aandeel in het bewerken van de verheffing, hij sprak van zijn persoonlijke verantwoordelijkheid jegens het publiek, dat de politieke beloften die hij vóor en gedurende die groote gebeurtenis had gedaan, zouden worden uitgevoerd. Maar het aanstootelijkst van al moet toch de rondborstigheid wel geweest zijn, waarmee hij te kennen gaf, dat de Oranjeliefde van het volk afhing van de wijze waarop de nieuwe regeering zich kwijten zou van haar taak en dat er reeds teekenen waren van een reactie. De oude kliek deed haar best om alles in de war te sturen, binnen en buitenslands, en weldra zou het volk meenen, dat die heeren gelijk gehad hadden toen zij zeiden: ‘Waartoe een Stadhouder? Zullen daar de zaken beter van gaan? Zal een Stadhouder kunnen maken, dat wij geld hebben, en een leger, en een vloot? En dat bijtijds?’

Als 's Prinsen eigen aanhangers die vragen voelden opkomen, is het geen wonder dat men in Engeland aan hem begon te twijfelen. En te meer omdat het maar al te duidelijk bleek,

1) Utrecht, 27, 28, 29 Juli 1747; d.w.z. tijdens een bezoek van Hun Hoogheden aan die stad. Een kopie van dit stuk in de hand van de hertog van Brunswijk is gevonden op het *archief te Wolfenbüttel.* Het is dit stuk, waarop Bentinck doelt in zijn latere memorie, *Archives,* IV, I, blz. 226.

dat zijn invloed op de loop van de krijgsverrichtingen nul was. De paniek in Zeeland was bedaard, toen de Schelde voldoende verdedigd leek door het Engelsche eskader, waarbij zich weldra Hollandsche schepen voegden, en toen er bovendien een legertje op de eilanden was samengetrokken. Maar het is de vraag, of de Franschen er ooit aan gedacht zouden hebben om dat waterland bij uitnemendheid aan te tasten. In ieder geval bedreigde nu hun hoofdmacht onder Maurits van Saksen zelf Maastricht en hier moest Cumberland de 2de Juli slag leveren, bij Lafeld. 't Werd weer een nederlaag. Weer gedroegen zich de Nederlandsche troepen in 't bizonder slecht.[1] Het verbonden leger moest terugvallen op Maastricht en heel de Brabantsche grens lag open voor de Franschen, die meteen Löwendahl westwaarts zonden om het beleg voor Bergen-op-Zoom te slaan.

Onmiddellijk na 's-Prinsen benoeming tot Kapitein-Generaal hadden de Staten Waldeck aangeschreven, dat hij de bevelen van de nieuwe opperbevelhebber moest opvolgen. Wij hebben gezien, dat Willem IV veel kon vergeven en dat hij niet licht raakte aan hen die hij in politieke posten vond. Maar wij weten ook, dat hij ten opzichte van Waldeck een gevoel van persoonlijke verongelijktheid koesterde en bovendien had zijn trouwe provincie Friesland Waldeck's rang noch zijn kommando ooit erkend. De verhouding tusschen de practische bevelhebber te velde en de theoretische strateeg in Den Haag was dus moeilijk genoeg. Over Lafeld intusschen maakte de Prins ruzie met Cumberland meer dan met Waldeck. Hij had van Den Haag uit raad gegeven en kon, toen die niet was opgevolgd en een nederlaag gebeurde, niet nalaten te verstaan te geven, dat het waarom heel duidelijk was.[2] Maar onmiddellijk daarna barstte de verdeeldheid uit onder de bevelhebbers van het Nederlandsche leger. Op herhaald aandringen van de Prins zond Cumberland een detachement

1) Zoo meende men althans in Engeland. De Lord Chancellor, Hardwicke, schrijft aan zijn zoon: ‘The misfortune appears to me to be owing to the *lâcheté* of the Dutch troops, and the Austrians not coming to your assistance’; 30 Juni *O.S.* 1747; Harris, *Life of Hardwicke,* II, blz. 337. - De hertog van Cumberland, jongere zoon van George II, was opperbevelhebber van het geallieerde leger in de Zuidelijke Nederlanden.

2) *Archives,* IV, I, blz. 36.

Nederlandsche troepen naar Bergen-op-Zoom. Aan het hoofd ervan stelde hij Waldeck, die, zei men, ten onrechte verzekerd had, dat de Prins van Oranje zulks verlangde. Intusschen had echter de Prins de oude generaal Cronstrom, een man van bij de negentig, het opperbevel verleend over alle Nederlandsche troepen tusschen Maas en Schelde en in het bizonder met de verdediging van Bergen-op-Zoom belast. De goeverneur van die vesting, Saksen-Hildburghausen, een van de generaals van de promotie van 1742, wilde zijn ontslag nemen, zoodra Cronstrom zich met die uitgebreide commissie aanmeldde, maar bedacht zich, toen hij zag, dat men hem kalm liet trekken[1]. Waldeck het liet niet bij een bedreiging. De verhouding tusschen hem en Cronstrom, die hij wegens wangedrag bij Fontenoy had aangeklaagd, was slecht. Hij droeg het kommando over het detachement, dat hij naar Bergen-op-Zoom moest voeren, over aan generaal Swartzenberg en trok zich meteen naar Duitschland terug. Tegelijk protesteerde graaf von der Lippe, ook een van de generaals van 1742, bij een brief aan de Staten-Generaal tegen de smaad zijn vriend en verwant Waldeck aangedaan, en nam ook zijn ontslag. De verdediging van Bergen-op-Zoom begon niet onder heel gelukkige voorteekenen. De Prins hield er, steeds van Den Haag uit, een wakend oog op. Hij zond Cronstrom gedurig aanmerkingen en instructies[2] en werkte letterlijk dag en nacht. Er was sprake van geweest, dat hij in persoon naar Bergen-op-Zoom zou gaan om de verdediging te leiden. Als men bedenkt, hoe heel de last van de regeering op hem neer kwam, hoeveel hervormingen en hoeveel administratieve kleinigheden zijn tegenwoordigheid in Den Haag bleven eischen, dan zal men niet verwonderd zijn, dat hij zich niet in een belegerde stad ging opsluiten. Maar hij was de erfgenaam niet alleen van de politieke maar ook van de militaire tradities van zijn geslacht. Men verwachtte krijgsdaden van hem. Ofschoon de Staten hem verzochten te blijven, men wist genoeg dat hij de besluiten der Staten inspireerde en in dit

1) Aldus Bentinck, *Br. Mus.;* en Dayrolles, *P.R.O.*
2) Dayrolles aan Chesterfield, 21 Juli 1747: 'The Prince of Orange has wrote to Mr. de Cronstrom and advises him the next time to make a more considerable sally, with at least a couple of thousand men'; *P.R.O.;* enz.

geval zocht men er vooral Anna's bezorgdheid voor zijn welvaren achter[1]. In Engelsche regeeringskringen oordeelde men, dat hij weinig flinkheid aan den dag legde door in Den Haag te blijven.[2].

Intusschen was de crisis, waarvan ik hiervóór sprak, al in volle gang. In de slag bij Lafeld was de Engelsche generaal Ligonier, Franschman van oorsprong, krijgsgevangen gemaakt. Hem zonden Lodewijk XV, die de slag had bijgewoond, en Maurits van Saksen een paar dagen later als vredebode tot Cumberland. Het voorstel was om onderhandelingen te openen tusschen de twee legeraanvoerders. Men nam aan dat Engeland's bondgenooten hun belangen aan Cumberland zouden willen toevertrouwen. De bedoeling van deze onverwachte manoeuvre was ongetwijfeld oprecht. In weerwil van alle successen groeide in Frankrijk het verlangen naar vrede. De successen bleven trouwens strikt tot het land beperkt: op zee waren de Engelschen steevast in 't voordeel en de Fransche koloniale handel werd met volslagen ondergang bedreigd.[3] Bovendien, Maurits van Saksen, schitterend als zijn positie was, vreesde dat de minste tegenslag hem, de vreemdeling, in ongenade zou storten. Hij hoopte dat de ongewoonheid van het denkbeeld van een vrede gesloten door de Fransche Koning en de Engelsche Prins aan het hoofd van hun legers indruk maken zou en dat Cumberland, wiens invloed op zijn vader

1) Bentinck aan zijn moeder; *Br. Mus*.
2) Sandwich aan Newcastle, 15 Augustus 1747; *Br. Mus.:* 'Your Grace must remember that at one of the meetings at Newcastle House the conversation ran upon the subject of the Prince of Orange going himself to command at Bergen-op-Zoom, and some of the company seemed to think he shewed a little want of spirit by having taken the contrary resolution. In some discourse I had with him the other day he gave me a reason for what he did in that particular which I own appeared to me to come from a cool, thinking man: he said that he was much concerned that in the hurry and confusion of affairs there had been some little points of difference of opinion between the Duke and him in relation to military matters; that he saw how necessary it was for the publick safety that there should be no sort of misunderstanding between them and that on that account he thought it better not to be concerned in person in a command in which possibly the Duke might not think the same measures adviseable that should appear to him, which might tend to aggravate matters between them'; voorts dat hij in Den Haag slecht gemist kon worden.
3) Zie E. Charteris, *William Duke of Cumberland*, *his early life and times*, *1721-1748*, blz. 342.

welbekend was, graag zou worden op diplomatieke lauweren, nu hem de militaire maar niet wilden toevallen. Die berekening faalde niet. Het dramatische voorstel, dat Cumberland onmiddellijk naar Londen doorzond, bracht groote beroering in het Engelsche kabinet. Chesterfield maakte zich op om te zorgen, dat het tot de vrede leiden zou.

Cumberland had er tevens kennis van gegeven aan zijn zwager van Oranje.[1] Het bracht de Prins in een geweldige opwinding. 't Was duidelijk, dat Dayrolles en Onno Zwier van Haren, als zij al, zooals Sandwich gevreesd had, hun listige loktaal op de Prins beproefd hadden, niets hadden uitgewerkt. Hij liet geen oogenblik verloren gaan. 12 Juli schreef hij aan Chesterfield een lange, lange brief[2], waarin hij in den breede betoogt, hoe onaannemelijk, hoe dwaas, hoe valsch, het Fransche voorstel is. De toon van die brief heeft iets onevenwichtigs. Vol rhetorische wendingen, declamaties tegen de Franschen, grootsprakige betuigingen, uitingen van persoonlijke gegriefdheid - het is geen stuk dat vertrouwen schenkt in het gezond verstand van de schrijver. Het kon zijn nut hebben, eraan te herinneren, dat de Franschen nog onlangs door Van Hoey getracht hadden er hèm toe te krijgen zich met de vredesonderhandelingen te belasten en dat hij aan die verzoeking weerstand had geboden, maar dat zou evengoed wat rustiger gezegd kunnen zijn. En hoe kon de Prins denken dat hij met opgewonden beschouwingen over de doortraptheid van de Franschen, blijkend uit hun gewelddadig optreden tegen ons land waarvan hij zelf drie jaar te voren al gevonden had dat het zoo goed als in oorlog met hen verkeerde,[3] - of over de klaarblijkelijkheid dat het angst voor de omkeer in de Republiek was die hen bewoog, een omkeer die allerwegen, in Duitschland, in Rusland, zoo'n indruk maakte, dat het oud systeem in zijn volle omvang hersteld kon worden en dat 1748 de overwinning beloofde, - hoe kon hij denken dat hij met

1) D'Ailly, *Bentinck van Rhoon,* blz. 61, heeft reeds aangetoond, dat Jorissen's voorstelling (*a.w.*, blz. 189) alsof de bondgenooten onkundig gelaten werden, onjuist is.
2) D'Ailly, *a.w.*, bijlage VI. - Dezelfde dag schreef de Prins ook een brief in soortgelijke geest aan de koning zelf. Daar worden naderhand allerlei toespelingen op gemaakt, maar het stuk is mij niet bekend.
3) *Archives,* supplément, blz. 17.

zulke beschouwingen het Engelsche kabinet zou overtuigen! Hij deed zich integendeel met deze brief onnoemelijk veel kwaad. Chesterfield, die geen wapen beter hanteerde dan dat van de spot, maakte er hem zonder meedoogen en zonder appèl belachelijk mee[1]. 'Een boekdeel vol pedante redenaties', beschreef Pelham het stuk aan Horace Walpole[2], en het was wel voornamelijk op deze proeve van 's Prinsen vernuft, dat hij zich baseerde, als hij hem iets later 'aanmatigend, schoolmeesterachtig, redeneerderig en koppig' noemde[3]. De aanmatiging vooral was onverstandig, want daarmee gaf hij Chesterfield een gelegenheid om de Koning tegen hem te maken, de Koning die nooit van hem gehouden had en die zich vroegere strubbelingen zeker nog licht te binnen kon brengen. Trouwens, het was al te duidelijk, dat de opwinding van de briefschrijver ten deele door zijn jaloerschheid op zijn zwager Cumberland, 's Konings geliefde zoon, veroorzaakt werd. Chesterfield had dan ook geen moeite om het kabinet te bewegen tot een instructie aan Ligonier, die een voortzetting van de besprekingen mogelijk maakte, en het antwoord aan de Prins luidde koeltjes, dat 'Zijne Majesteit, gezien de kritieke en onzekere staat van zaken in Italië zoowel als in de Nederlanden, het niet verstandig achten zou de opening zonder meer te verwerpen, vooral omdat spoedig onderzocht kan worden, of zij oprecht gemeend is.'

De nadere instructie voor Ligonier werd in kopie daarbijgevoegd, maar het was zeker hard te verduwen voor de Prins, dat datzelfde Engeland, waarmee in vol vertrouwen te leven het alpha en omega van zijn politiek was, een afzonderlijke handeling met Frankrijk dwars tegen zijn protesten in doorzette. Midden in zijn droomen van de glorie van de Koning-Stadhouder wakker geschud te worden en te ontdekken, dat

1) Bentinck merkt dat op, als hij in September in Londen komt, *Archives,* IV, I, blz. 74.
2) Coxe, *Pelham Administration,* I, blz. 369.
3) *A.w.*, blz. 372. - Horace Walpole, schrijvend aan Cumberland, moest de vormen meer in acht nemen, maar de ironische bedoeling schemert duidelijk door in het volgende: 'His parts, zeal and ambition to serve the public are great; and whatever his views are, they will be supported with strong and copious reasonings; but, I am afraid, his views are too extensive to be realised and carried into action with success'. Coxe, *Horatio Walpole*, II, blz. 206.

hij niet de gelijke, maar slechts het bijloopertje van de Koning van Engeland was, naar wiens meening niet gevraagd werd, die slechts op de convenientie van de groote Zeemogendheid passen moest, - 't was hard. 't Was - en dat maakte het niet zachter - wat de Statenpartij altijd voorzien had, waar ze voor gewaarschuwd had, voorzoover haar angst voor het volk haar toeliet om een woord te zeggen tegen Engeland en tegen Oranje. Op een oogenblik dat de roes nog duurde, dat men in weerwil van Lafeld en van 't gevaar voor Bergen-op-Zoom nog geloofde in de mogelijkheid van een campagne die alles zou herstellen, was het kortweg onverdraaglijk. Bentinck schreef aan Newcastle[1] met de wanhoop van een man, die zich de rots, waar hij zijn leven op gebouwd heeft, voelt ontzinken. 'Ik smeek u, My Lord, verlos mij van de smart van deze onzekerheid. Het zou mij wanhopig maken, als de vruchten van zooveel arbeid met één slag verloren moesten gaan, als men in Engeland overhaast tot een vrede snelde, die ik me onder de omstandigheden zelfs niet kan voorstellen, in Engeland waar het gevaar minder is, terwijl hier waar het zooveel grooter is, men zich met niets anders bezig houdt dan met de vraag, hoe men zich tegen de vijand te weer kan stellen. Au nom de Dieu, My Lord, ne souffrez pas que tout soit gâté par trop de précipitation!'

Newcastle was vol goede wil - hij had heel zijn reputatie tezeer op de oorlogspolitiek ingezet om gemakkelijk terug te kunnen -, maar hij stond alleen. 'De onmogelijkheid om de oorlog voort te zetten', schreef hij aan Sandwich[2] 'werd gisterenavond (in de kabinetsraad) betoogd door iedereen met uitzondering van mijzelf. Er werd beweerd dat wij geen middelen meer hadden. Dat Holland de uitgaven van het loopende jaar niet betalen kon. Dat er groot gemurmureer en groote beweging tegen de nieuwe regeering aan het opkomen is en dat als de Stadhouder niet toont dat hij even goed kan *handelen* als *schrijven,* en dat de Republiek de kracht heeft zoowel als de wil, alle gepraat niets beteekent.' Er kon bij zoo'n stemming - men voelt uit Newcastle's brief nog na, hoe 's Prinsen ongelukkig geschrijf van 12 Juli iedereen tegen hem ingenomen had - geen sprake zijn van een afwijzen van

1) Augustus 1747; *Newcastle Papers, Br. Mus.*
2) 28 Juli *O.S.* 1747; *Br. Mus.*

Frankrijk's opening. Er bleek doodeenvoudig, dat het voortzetten van de oorlog voor Engeland evenals voor onze Statenpartij een kwestie van ‘expediency’ was. In het opgeschroefde gepraat over de vrijheden van Europa en het Fransche gevaar, waar men het vorige jaar de Republiek nog mee had trachten bang te maken, had niemand in zijn hart geloofd behalve het Oranjegezind gemeen waarop het berekend was, en Willem IV en Bentinck, die er nu de dupes van dreigden te worden. De Koning zelf was tot gematigdheid bekeerd. Newcastle had niet alle invloed op hem verloren, maar 't werd een stage worsteling om hem aan Chesterfield te betwisten. Wel had George zijn wensch te kennen gegeven, dat Sandwich, die zoozeer tot zijn tevredenheid in Breda en in Den Haag had gewerkt, naar Cumberland's kamp gezonden zou worden om als het tot onderhandelen kwam hem bij te staan. Maar hij was niet ontoegankelijk gebleken voor de inblazingen van de andere partij, die hem voor Sandwich' oorlogszuchtigheid waarschuwden en de zending werd omgeven van waarborgen dat zij geen tweede zending naar Breda zou worden. Newcastle zelf, wel een ijverig intrigant, maar niet een waarlijk krachtige persoonlijkheid, raakte aan het wankelen en begon Sandwich, die inmiddels naar Den Haag was teruggekeerd en daar zijn instructie afwachtte, op het hart te binden, dat hij zijn oude streken ditmaal niet te pas moest brengen, dat de onderhandelingen een eerlijke kans moesten krijgen, en dat het er alleen maar op aan kwam om er de Prins van Oranje mee te verzoenen; en in diezelfde geest beantwoordde hij Bentinck's brief[1].

Maar de Prins van Oranje was niet in een bijster verzoeningsgezinde stemming. Hij had in Juli, na zijn protest tegen de onderhandelingen, twee andere kwesties in Londen ter sprake gebracht. Ten eerste die van het Russisch subsidieverdrag; ten tweede die van de verdediging van Bergen-op-Zoom, waarvoor hij Engelsche hulp verzocht. Op beide punten bracht Sandwich, die 8 Augustus in Den Haag terugkwam, het antwoord mee[2]. Het was geen antwoord om 's Prinsen stemming te verbeteren. Voor Bergen-op-Zoom had Engeland niet meer te bieden dan een vijftal Hannoversche

1) 28 Juli *O.S.* 1747; D'Ailly, *a.w.*, bijlage V.
2) D'Ailly, *a.w.*, bijlage XV.

batallions en een Engelsch regiment uit Zeeland, dat men 'hoopte' te zullen kunnen vervangen door een uit Engeland. En de Russische negotiatie werd geheel afhankelijk gemaakt van de vredesonderhandelingen. Als die mislukten, was het tijd genoeg om aan de 30,000 Russen te denken. De eerste brief, die Sandwich uit Den Haag schreef[1], liet dan ook duidelijk uitkomen, dat de Prins sedert 12 Juli niet gekalmeerd was. Sandwich - dit blijkt vooral uit zijn vertrouwelijke correspondentie met Newcastle[2] - deelde het inzicht van Willem IV en Bentinck volkomen. Hij hield vast aan de oorlogspolitiek en hij sprak boudweg zijn vertrouwen uit in de wonderen die de stadhouderlijke regeering in de Republiek verrichtte. Als men in Engeland anders dacht, dan was dat, gaf Sandwich te verstaan zonder de naam te noemen, de schuld van Dayrolles, en inderdaad weet die in zijn kleurlooze officieele berichten een indruk te geven van de moeilijkheden, waarmee het nieuwe régiem te worstelen had. Volgens Sandwich volgde de Prins in alle opzichten een wijze gedragslijn; deden de heilzame gevolgen van zijn optreden zich reeds door heel het staatslichaam gevoelen; en was ook een besliste verbetering in de financieele toestand binnenkort te verwachten. Maar men lette in Engeland meer op zijn verslag van wat de Stadhouder zelf gezegd had. En dat had nog averechtscher uitwerking dan de brief van 12 Juli. De Prins gaf niet alleen hoog op van de verrichtingen en vooral van de plannen van zijn regeering, van de moed waarmee men de schokken van Lafeld en Bergen-op-Zoom doorstond, hij toonde zijn gekrenktheid over de behandeling die Engeland hem aandeed in lang niet malsche termen. Als men aan een heilzame maatregel als het in dienst nemen van de Russen niet eens wou meedoen, achtte hij zich door Engeland opgegeven en in de steek gelaten. Vredesonderhandelingen opzetten met een vijand die er klaarblijkelijk maar op uit was om tijd te winnen en ondertusschen de militaire toebereidselen stop zetten, dat was een politiek die hij ronduit moest afkeuren. 'En hij herhaalde verscheiden keeren, dat als de zaken op die voet beleid werden, hij de dag dat hij tot Stadhouder gekozen was als de dag van zijn grootste ongeluk zou

1) Sandwich aan Chesterfield, 11 Augustus 1747; *P.R.O.*
2) Sandwich aan Newcastle, 15 Augustus 1747; *Br. Mus.*

beschouwen. Hij had dat ambt aanvaard in de hoop dat hij het aanzien en de kracht van de Republiek zou kunnen herstellen en haar opnieuw van nut maken voor haar bondgenooten, maar aangezien het nu scheen alsof hij geen steun kreeg van de zijde waarvan hij daarvoor hoofdzakelijk afhing[1], zou de macht wel spoedig weer in haar oude bedding terugvloeien en de Republiek weer wegzinken in haar vroegere staat van zwakheid en verwarring.'

De schim van Van der Heim, als zij bij dit gesprek heeft toegeluisterd, moet wel geglimlacht hebben, dat het lot haar zoo snel wreekte aan de man die gemeend had het zooveel beter te kunnen. Wat de Engelsche ministers aangaat, 't was juist het bewustzijn dat de Prins, naar hijzelf toegaf, van Engeland afhing, wat hen onder zijn strafpredikaties zoo ongeduldig maakte. Newcastle zelf verheelde Sandwich niet, hoezeer des Stadhouders toon ook hem geschokt had. Men voelde in Engeland iets van de ergernis en de verbazing van een aanzienlijk man, tegen wie een beschermeling, die hij heeft voortgeholpen in de wereld, op een goede dag een toon aanslaat en begint uit te varen wegens vermeend gebrek aan égards. 'Ik kan enkel zeggen', schrijft Newcastle,[2] nadat hij 'your very surprising letters' van de 11de had gelezen[3], 'dat 's Prinsen beschouwingen over onze Fransche onderhandeling en over de hulpbronnen van de Republiek hier luidkeels worden afgekeurd, en dat de eenige uitwerking die zij schijnen te hebben een verhoogde ijver is om met die onderhandeling voort te gaan. 'Om God's wil', eindigt hij die brief, 'matig de Prins van Oranje, of alles is verloren'. En een paar dagen later verduidelijkt hij zijn bedoeling nog[4]: 'de taal van de Prins van Oranje vond hier geen bijval, omdat men ze niet heel gepast vond van Zijne Hoogheid tot de Koning, en omdat ze niet door de verrichtingen en middelen van zijn eigen land kan worden waar gemaakt'. Het was voor Newcastle, die drie maanden geleden nog zoo met de omkeer in Holland getriomfeerd had, een netelig geval. Al wat hij

1) 'As it would now appear he had no support from the principal quarter of his dependance'.
2) 4 Aug. *O.S.,* 1747; *Br. Mus.*
3) Hij bedoelt de officieele aan Chesterfield gerichte.
4) 4 Aug. *O.S.* 1747; *Br. Mus.*

doen dorst, was trachten olie op de golven te gieten en zijn ambgenooten voor te houden, hoe belangrijk het was om een breuk met de Prins te voorkomen en hem in de onderhandelingen mee te krijgen.

Maar in deze nood werd hem een helper gestuurd. Overwegende dat in deze crisis ‘met schrijven en wederschrijven’ niets te bereiken viel, zond de Prins Bentinck van Rhoon overzee om de bondgenoot tot betere gedachten te brengen. Sandwich, die missie aankondigend, zag er een bewijs te meer in van 's Prinsen onaantastbare machtspositie, dat hij er ‘de provincie Holland en de Republiek’ toe had kunnen bewegen ‘om hun belangen toe te vertrouwen aan een man wiens beginselen iedereen weet dat lijnrecht tegenovergesteld zijn aan het vorig systeem’.[1)] Ik heb geen andere aanwijzing gevonden dat de Staten van Holland of de Staten-Generaal in Bentinck's zending zelfs maar gekend zijn. Het is een feit dat hij ging als 's Prinsen afgezant, met een instructie door de Prins en niemand anders geteekend.[2)] Zij droeg hem op, in de eerste plaats om de misvattingen, die men uit Sandwich verstaan had dat in Engeland heerschten, nopens de uitputting van de Republiek, die vooral als Bergen-op-Zoom kwam te vallen beweerd werd tot de rand van haar ondergang genaderd te zijn, - om die misvattingen uit de weg te ruimen en een waarachtig tafereel op te hangen van de moedige en opofferingsgezinde stemming van het volk en de groote krachtsinspanning van de staat. Hij moest, ten tweede, daaruit afleiden, dat het dus Engeland's taak was om mesures van vigeur te nemen en de pogingen van de Republiek te ondersteunen, zich vast op een mogelijke volgende campagne voor te bereiden (dit zag natuurlijk op de Russische troepen) en vooral in geen onderhandelingen te treden, die de schijn zouden kunnen wekken, ‘alsof men buiten volkomen concert met de Geallieerden het werk van de vreede zoude zoeken te bevorderen’. Overigens erkende de Prins, dat de voorzichtigheid gebood om een opening van Frankrijk niet af te wijzen, maar Bentinck moest aandringen, dat de onderhandeling zou geschieden ‘met vol-

1) Sandwich aan Newcastle, 15 Augustus 1747; *Br. Mus.*
2) Die instructie, aan D'Ailly en Jorissen onbekend, en die niet voorkomt in het *Huisarchief* of in het *Br. Mus*, is in een afschrift van de Hertog van Brunswijk gevonden op het *archief te Wolfenbüttel.*

komen overleg en concert met de Geallieerden' en volgens een aanstonds op te stellen plan van pacificatie.

Newcastle zag de komst van 's Prinsen raadsman met bezorgdheid tegemoet. 'De stemming waarin hij komt', verzucht hij,[1] 'verschilt zoo hemelsbreed van de opvatting hier'. Chesterfield spotte dat Bentinck kwam 'om de Koning de wet te stellen uit naam van de Prins-Stadhouder'.[2] Maar alles verliep oneindig veel beter dan Newcastle had durven hopen. In zijn volgende brief aan Sandwich al[3] kan hij schrijven, dat de zaken 'in bizonder goede toestand' gebracht zijn, 'dank zij het voorzichtig beleid van den heer Bentinck'. Hij vond hem 'sensible, reasonable and perfectly well-disposed'. Bentinck had zich door hem over menschen en meeningen laten inlichten en Newcastle had hem vooral op het hart gedrukt om niet te spreken alsof de Prins geen vrede wenschte, enkel maar aan te dringen op 'concert'. Het kwam er op aan de indruk van roekeloosheid die Willem IV met zijn brief aan Chesterfield en zijn gesprekken met Sandwich gemaakt had, uit te wisschen, en daartoe vond Newcastle de afgezant volkomen bereid. 'De regel die wij aannamen, was dat de Koning en de Prins van Oranje hand in hand samen zouden gaan zoowel wat oorlog als vrede betreft, en wij stelden als grondbeginsel daarbij vast, dat de Prins van Oranje van harte en oprecht met de Koning zou samenwerken om de hangende onderhandelingen tot een goed besluit te brengen, en dat de Koning van zijn kant zou meedoen aan de maatregelen die noodig zullen blijken om een nieuwe veldtocht voor te bereiden ingeval deze onderhandelingen (buiten onze schuld) op niets zouden uitloopen'. Dit was een zeer verstandig compromis, ofschoon het Chesterfield niet belette om aan Dayrolles te schrijven: 'Bentinck's last hier was om alle vredesonderhandelingen te voorkomen of te verijdelen'.[4] Een openlijk zich verzetten tegen vredesonderhandelingen en zelfs tegen deze vredesonderhandelingen was onmogelijk.[5] Met Sandwich als onderhandelaar bleven

1) Newcastle aan Sandwich, 7 Aug. *O.S.* 1747; *Br. Mus.*
2) Bentinck aan Willem IV, *Archives,* IV, I, blz. 62.
3) 14 Aug. *O.S.* 1747; *Br. Mus.*
4) *Letters,* III, blz. 219.
5) Bentinck's instructie verlangde dat trouwens niet van hem; die ging niet verder dan het compromis dat Bentinck met Newcastle opstelde: 'nadien de voorzigtigheid niet vereyscht de ouvertures van Vrankrijk van de hand te wijzen...' enz. Maar in zijn onderhoud met Sandwich enkele dagen tevoren, had de Prins heel anders gesproken: 'that as for the negociation for peace to be opened at the army, he disapproved of it in any shape, as he is convinced France means nothing but to amuse us in order to gain time...'; Sandwich aan Chesterfield, 11 Augustus 1747; *P.R.O.* De crisis was voor een groot deel door Willem IV's gebrek aan zelfbeheersching veroorzaakt.

er echter altijd nog genoeg kansen om de onderhandelingen in feite te doen mislukken en dat Bentinck en Newcastle dat samen bedisselden, zag Chesterfield heel juist. Nog een wezenlijk succes voor Bentinck was het, dat hij Newcastle bekeerde tot de urgentie van het Russische plan. Op dat punt dat hem zoo ter harte ging, kreeg de Prins bijna terstond gewonnen spel. 25 Augustus ging er al een instructie aan de Engelsche gezant in Petersburg uit om samen met de Nederlandsche gezant het verdrag voor 30.000 man te sluiten.

Maar Bentinck herstelde niet alleen met Newcastle de eensgezindheid. Dat zou op zichzelf ook nooit mogelijk geweest zijn, als hij de Koning niet had gewonnen. Maar juist bij de Koning had hij bizonder veel succes. Het bleek, dat de verheffing de Prins werkelijk goed gedaan had bij zijn schoonvader en dat zijn taktische misslagen van de laatste weken de stemming te zijnen opzichte nog volstrekt niet reddeloos bedorven hadden. De Koning weidde uit over het genoegen, dat de omwenteling hem gedaan had, en legde heel gemoedelijk uit, waarom de opening van Frankrijk maar niet zoo afgeslagen had kunnen worden: men moest niet vergeten dat hij met een Parlement rekening had te houden. Overigens kon men toch wel begrijpen, dat hij de belangen van zijn schoonzoon en van de Republiek nooit zou veronachtzamen. In Bentinck's veerslagen van deze gesprekken kan men duidelijk zien, hoe hij aan de eene kant de al te groote hevigheid van zijn lastgever onder groot vertoon van redelijkheid en schappelijkheid zocht te verhullen, en hoe hij aan de andere kant er op uit was om de achterdochtigheid en zenuwachtigheid van de Prins te kalmeeren door de nadruk te leggen op de voortreffelijke gezindheid, die hij bij de Koningen Newcastle had aangetroffen. Zonder twijfel slaagde zijn missie schitterend. De harmonie tuschen de nieuwe Nederlandsche regeering en de Engelsche oorlogspartij was her-

steld en daarmee kwam die laatste tevens weer in het bezit van de eigenlijke macht. Op een aantal conferenties met de minister, waar het beginsel van ‘concert’ bij de loopende onderhandelingen met Frankrijk uitgewerkt werd, verleenden de Koning en Newcastle Bentinck alle mogelijke steun.[1)] Het was alleen zijn hevig wantrouwen in Chesterfield, dat Bentinck op het punt van de definitie van het beginsel lastig maakte, lastiger dan noodig was naar Newcastle's oordeel. Inderdaad kreeg Sandwich door de opdracht om van alles aan de Prins van Oranje mededeeling te doen en zijn advies af te wachten[2)] gelegenheid te over om de onderhandelingen te stremmen en om er het karakter van afzonderlijkheid aan te ontnemen. Alle drie de bondgenooten zouden trouwens hun gezanten mee naar het legerkamp sturen en de Koning gaf gracieuselijk als zijn wensch te kennen, dat Bentinck vanwege de Republiek zou gaan. Wel mocht Bentinck de Prins schrijven, dat hij niets behoefde te vreezen.[3)]

Op andere punten van zijn zending slaagde hij intusschen niet zoo volkomen. Voor Bergen-op-Zoom kreeg hij geen andere hulp dan dat men Cumberland verzocht om als het kon met de hoofdmacht van zijn leger een poging tot ontzet te wagen; maar Cumberland vond niet dat het kon. Hij beschermde, merkt de Stadhouder schamper op, niet alleen Maastricht, maar ook Hannover. Ook beloofde de Engelsche regeering wel, dat zij voor een volgende veldtocht, als het er tot een kwam, opnieuw aanzienlijke quoten beschikbaar zou stellen, maar zij specifieerde niet en gaf tevens te kennen, dat zij haar bijdrage afhankelijk zou maken van die van de Republiek. Zelfs op de oorlogsverklaring aan Frankrijk, ook nu nog een teer punt, drong zij in dit verband aan. Er zou over die punten nog heel de winter door onderhandeld worden.

Om iets uit te richten had Bentinck zijn menschen niet slechts van de gematigdheid van de Stadhouder moeten overtuigen, maar ook van het weerstandsvermogen van de Republiek. De Engelschen toch zeiden nooit - nooit openlijk tenminste, want onder elkaar erkenden zij dat volmondig - dat

1) De stukken in *Archives,* IV, I.
2) *A.w.,* blz. 73.
3) *A.w.*, blz. 75.

hun vredesverlangen voortkwam uit oorlogsmoeheid, uit geldgebrek, teleurstelling, twijfel in hun eigen politieke en militaire leidslieden. 't Was altijd om de zwakheid van de Republiek, die deed vreezen, dat zij op een oogenblik te kort zou schieten. 't Was zelfs uit ‘tender regard’ voor haar en bezorgdheid wat haar overkomen mocht als Bergen-op-Zoom eens viel, dat de Koning gemeend had de opening van de Maarschalk van Saksen niet te mogen afwijzen - zoo moest Sandwich van Chesterfield zelf aan de Prins van Oranje uitleggen.[1)] Daarom had de Prins dan ook met zooveel vuur over de moedige stemming en de prachtige financieele vooruitzichten gesproken. Op dat stramien borduurde Bentinck nu verder in de meest gedurfde kleuren. Natuurlijk had hij aan de Koning en Newcastle het dankbaarste gehoor. Die wilden niet liever dan overtuigd worden. Chesterfield daarentegen was een hopeloos geval. Bentinck ontdekte diens slechte gezindheid als iets nieuws en waarschuwde zijn lastgever dringend om zich niet meer bloot te geven aan die man met de gevaarlijke tong. Tot in White's koffiehuis toe, zoo vernam hij van zijn vrienden, liet Chesterfield zich openlijk hooren, ‘dat de Republiek aan het eind van haar ressources is; dat zij haar krachtinspanning niet lang meer zal kunnen volhouden; dat als Bergen-op-Zoom overgegaan is, de Stadhouder en al zijn vrienden de Republiek er niet van zullen kunnen weerhouden om ijlings een toevlucht in vrede te zoeken; dat de fraaie sentimenten van de Prins niet meer van deze tijd zijn; dat er Don Quichotterie onder loopt; dat men maar hoe eer hoe beter vrede moet sluiten, want als men ermee talmt, krijgt men nog een slechtere’. Tegen al die beschouwingen, geweerhaakt met Chesterfield's befaamd sarcasme, leverde Bentinck aan zijn vrienden de noodige argumenten tot afweer. Hij verbeeldde zich, dat hij ook op een over 't algemeen tot vrede neigend, maar ietwat teruggetrokken en schroomvallig man als Newcastle's broer Pelham indruk gemaakt had. Wij weten uit Pelham's eigen correspondentie beter. ‘Wij vragen Bentinck’, zoo vertelt hij aan zijn oude vriend Horace Walpole,[2)] ‘hoe de Republiek de helft van de Russen zal kunnen betalen, als ze 't al

1) Chesterfield aan Sandwich, 7 Aug. O.S., 1747; *P.R.O.*
2) 14 Augustus O.S. 1747; Coxe, *Pelham Administration,* I, blz. 371.

wil. Hij spreekt van opzienbarende belastingen, als 2 percent op alle roerende goederen, en op alle persoonlijke bezittingen, al wat een man waard is; een regeling van de posterijen overgenomen door de regeering. Zij schatten dit op een aantal miljoenen sterling. Maar de nuchterder menschen in Holland denken ten eerste, dat het moeilijk zal zijn die belasting op te brengen; en dat het niet genoeg zal zijn als 't al opgebracht wordt. Zij verwachten niet dat zij Bergen-op-Zoom zullen kunnen houden en als het gevallen is, zijn zij voornemens om zich naar het eiland Tholen terug te trekken en zich met de rivier en onderwaterzetting te verdedigen. Waar blijft Maarschalk Saxe's leger al die tijd? Kortom, mijn waarde heer, het is te laat om om te kijken. Verleden jaar hadden wij een beter vrede kunnen hebben dat dit jaar, en dit jaar een betere dan volgend jaar.....' En een paar weken later schetst Pelham in een brief aan de hertog van Cumberland[1] een portret van Bentinck, waarvan de gelijkenis ons meer opvalt dan het hem gedaan zou hebben, had hij 't kunnen zien: '.... hij spreekt hierover (over de goede staat van verdediging, waarin Breda zich bevindt) op dezelfde manier als over andere zaken, uitgaande meer van zijn ijver en goede bedoelingen dan van een diepgaande kennis van de sterkte en de vermogens van zijn land... Hij lijkt een door en door eerlijk en goedgezind man, door overtuiging en genegenheid aan de Stadhouder verknocht, en die daarom elk ding goed of slecht, uitvoerbaar of onuitvoerbaar noemt naar gelang het volgens zijn opinie meer of minder tot het versterken van die partij kan bijdragen'.

De buitengewone belasting van 2% op het vermogen, de milde gift, zooals zij genoemd werd, die Pelham hier aanroert, was een maatregel die in 't begin van Augustus al op het tapijt was gekomen en om welke door te zetten de Prins al zijn invloed, al zijn gezag aanwendde. Het was een maatregel die algemeen de aandacht trok en die Bentinck als het ware tot de toetssteen van het financieel beleid van zijn regeering zocht te maken. Telkens liepen er geruchten, dat de tegenstand te sterk bleek.[2] Dan triomfeerde Chesterfield.

1) 8 Sept. O.S. 1747; *a.w.*, blz. 374.
2) Zie b.v. mijn bijdrage *De agent Wolters over de woelingen van 1747 en 1748 in B.M.H.G.,* XLIII, blz. 59; R'dam, 29 Aug. 1747.

Maar vlak vóór hij huiswaarts toog, had Bentinck de voldoedoening van te kunnen rondvertellen, dat het besluit erdoor was. De Prins deelde het in een eigenhandige brief mee aan Newcastle. Het werd als een nederlaag van de vredespartij ook in Engeland beschouwd.

Maar Bentinck was nog niet weg, toen er een ander bericht kwam, dat de vredespartij zelf tenminste voorstelde als de bevestiging van haar ergste vreezen. 't Was het bericht van de val van Bergen-op-Zoom (16 September). Zeker, de stad was al lang opgegeven als er geen ontzet kwam opdagen en Cumberland bleef hardnekkig weigeren om met de hoofdmacht van het verbonden leger van Maastricht weg te trekken. Maar men had de overgave nog in geen weken verwacht.[1)] De zaak was dan ook, dat het garnizoen zich had laten verrassen en alweer waren de wapenen van de Republiek niet alleen onfortuinlijk geweest, maar met smaad bevlekt. De stokoude Cronstrom werd algemeen beschuldigd van het ergste wanbeleid en men preste de Stadhouder van alle kanten om hem voor een krijgsraad te brengen. Die van wat er voorafgegaan was op de hoogte waren, moesten wel denken, dat de Prins geen gelukkige hand had gehad bij zijn vervulling van het eerste belangrijke kommando, dat hij had moeten bezetten, en dat het nauwelijks de moeite was geweest om de Prins van Waldeck voor baron Cronstrom de dienst uit te jagen.[2)] Maar het volk wist van dat alles niets en weer ging de kreet van verraad op en begonnen er opstootjes, hier en ginds, tegen de Katholieken, tegen de magistraten. Iedere groote beroering kwam nog automatisch de Prins van Oranje ten goede. De schrik en de woede over Bergen-op-Zoom zochten uiting in een eisch, dat zijn macht versterkt zou worden. Het woord soevereiniteit weerklonk.[3)] Maar men stelde

1) *A.w.*, blz. 62.
2) 'I am very sorry to find that the loss of Bergen-op-Zoom makes every day a greater impression here; not only for the loss of the place... but as it affects the credit and reputation of the new government in Holland... The sending an old fellow of near 90 to command; the officers and garrison all in their beds when the assault wasactually making, is such an instance of negligence and remissness as cannot but greatly lower and discredit the government itself and has much disappointed the hopes that were conceived of a thorough alteration in this respect'; Newcastle aan Sandwich, 25 Sept. O.S. 1747; *Br. Mus.*
3) *De agent Wolters, enz.,* blz. 67.

zich ten slotte tevreden met de erfelijkheidsverklaring van het stadhouderschap in mannelijke en vrouwelijke lijn van de Staten af te dwingen, volgens een plan dat Bentinck al gedurende de Zeeuwsche reis met Van Citters had ontworpen. Bentinck, die toen dat gebeurde, weer terug in Den Haag was, schreef triomfantelijk aan zijn moeder, of de slechtgezinden in Engeland nu nòg zouden beweren, dat de val van Bergen-op-Zoom de nieuwe regeering verzwakken zou![1] Hij had er een moeilijke paar laatste dagen in Engeland door gehad, al was hij ook versterkt door zijn broer Charles, expresselijk overgezonden om verzekeringen te geven, dat de ramp geen verschil maakte in het vast toekomstvertrouwen van de regeering. 'Bentinck', schreef Chesterfield aan Dayrolles,[2] 'talks more extravagantly than ever poor Lord Stair did. Bergen-op-Zoom is geen verlies. De Hollanders hebben meer middelen dan ze noodig hebben. En al verloren ze van 't jaar ook een provincie of twee, dan zullen ze dat en nog veel meer het volgend jaar terugwinnen'. De erfelijkheidsverklaring gaf de Koning groot genoegen. Maar Pelham merkte op, dat het wel leek, of de politici in Holland meer dachten om de vraag wie het land zou regeeren en hoe, dan om het land dat geregeerd moest worden zelf.[3].

Wat daarvan zij, Bentinck's missie had, zooals wij zagen, haar doel bereikt. De eendracht tusschen de twee Zeemogendheden was hersteld, in naam op de grondslag van een vredespolitiek; inderdaad waren de nieuwe onderhandelingen met niet meer oprecht vredesverlangen aangevat dan die van Breda een jaar te voren. Nog vóór Bentinck de terugreis aanvaardde, was er een dépêche van Sandwich uit het hoofdkwartier gekomen, gedagteekend 11 September,[4] met het verslag van een onderhoud, dat hij te Luik gehad had met Puysieux zelf, die de besprekingen van de Fransche kant moest voeren. Van het schoone denkbeeld, dat de veldheeren aan het hoofd van hun legers de vrede zouden sluiten, kwam in de praktijk bitter weinig terecht. En de diplomaten brachten de zaak niet

1) 8 Oct. 1747; *Br. Mus.*
2) 11 Sept. O.S.; 1747; *Letters,* III, blz. 223.
3) Coxe, *Pelham Administration,* I, blz. 377.
4) Aan Chesterfield; uitgegeven door Beer, *Holland und der Osterreichische Erbfolgekrieg,* bijlage XIV.

verder. Hoe hard het Sandwich ook gevallen moet zijn, hij moest te verstaan geven, dat Engeland, als het niet anders kon, wel bereid gevonden zou worden om Cap Breton op te geven. Maar er waren nog andere moeilijke punten genoeg. Puysieux legde veel nadruk op de intieme verstandhouding tusschen Frankrijk en Spanje en hield vast aan de eisch van een vortendom voor Don Philips. Sandwich van zijn kant stelde het gesprek voor als niet meer dan een inleiding tot een algemeen congres en het bijeenroepen van zulk een congres in Aken was ten slotte het eenige punt waarover hij en Puysieux het eens werden. Chesterfield verklaarde zich in zijn antwoord aan de gezant 'ten hoogste verwonderd over de wending die de onderhandeling genomen heeft',[1] maar Bentinck verheelde de gehate minister nauwelijks, hoeveel genoegen het hèm deed.[2] Sandwich had gedaan wat zijn eigenlijke lastgevers van hem verwachtten en beroemde er zich op - in de veilige correspondentie met Newcastle[3] - als op een groot diplomatiek succes. Frankrijk had nu toegegeven op het punt van de toelating der bondgenooten, dat in Breda zoo'n moeilijkheid had gemaakt, en Engeland kon er toch altijd zeker van zijn, dat zijn macht en natuurlijk overwicht het onder zijn bondgenooten op zoo'n vergadering de leiding zouden geven.[4]

'Bentinck gaat naar Aken', gromde Chesterfield,[5] (hij wist niet dat het op verlangen van George II zelf was!) 'niet om te trachten de vredesonderhandelingen te bevorderen, maar om ze in 't niet te laten loopen'. Zelf voelde de minister zich

1) 8 Sept. O.S., 1747; *P.R.O.*
2) *Archives*, IV, I, blz. 106. Jorissen heeft die plaats geheel verkeerd begrepen: *a.w.*, noot 238. Bentinck was niet verbaasd over de Engelsche eisch aangaande de Pretendent, maar over de Fransche onwil om eraan te voldoen. Chesterfield zou tegenover Bentinck nooit 'verlegen' hebben hoeven zijn om te groote veeleischendheid; Bentinck meende, dat het tekort aan inschikkelijkheid van Puysieux hem in verlegenheid bracht.
3) Richelle, 15 Sept. 1747; *Br. Mus.*
4) Sandwich en Newcastle verstonden elkaar met een half woord en men kan in hun correspondentie dus geen ondubbelzinnige passages aanwijzen, waarin Chesterfield's officieele instructies tot vredesluiten worden tegengesproken of verworpen. Maar later, op een oogenblik van groote opwinding, schreef Newcastle: 'Why did we reject M. Saxe's proposals, or indeed forced to do it by the Stadtholder and his friends?' aan Sandwich, 26 Febr. O.S. 1748, *Br. Mus.*
5) Aan Dayrolles, 11 Sept. O.S., 1747, *Letters,* III, blz. 224.

buiten de herstelde harmonie gesloten. Zijn departement - want onder zijn departement viel de Republiek toch - was hem door zijn collega voor het Zuiden vrijwel uit handen genomen. Alles ging buiten hem om. Hij mocht nog zoo nadrukkelijk aan Sandwich schrijven, dat vrede een vereischte was, maar wat Newcastle de gezant schreef, dat wist hij niet, wat Bentinck met hem bekonkelde, of Chavannes, de Sardinische gezant in Den Haag, een groot vriend van Bentinck, - dat alles werd voor hem verborgen gehouden. Het was een situatie, die een verantwoordelijk minister in onze tijd geen week verdragen zou. Ook Chesterfield, die in Juli had kunnen schrijven: 'I execute orders quietly, and give no advice',[1] - een uiting die licht werpt op het verschil in de positie van een minister toen en thans -, ook Chesterfield begon er ernstig over te denken om af te treden. Hij zag de zaken somber in. 'Heat, prejudice and obstinacy', schreef hij aan zijn trouwe Dayrolles, 'hurry you on in Holland; incapacity leads, on rather misleads, us here'.[2] En in dezelfde stemming[3]: 'De hertog van Newcastle denkt evenzeer ten onrechte dat hij de bekwaamheid, als de Prins van Oranje dat hij de middelen heeft om de oorlog voort te zetten'. Was het niet beter om de hertog van Newcastle de baan vrij te laten en de wereld tot getuige te nemen, dat hij het was die Engeland ten verderve voerde?[4]

P. GEYL.

1) *A.w.*. blz. 211.
2) *A.w.,* blz. 230.
3) *A.w.*, blz. 220
4) In het XVe en laatste hoofdstuk wordt verhaald, hoe in de loop van de winter 's Prinsen oorlogszuchtigheid bekoelde, tot hij eind Februari 1748 plotseling, tot ontzetting van Newcastle en Sandwich, maar tot groot leedvermaak van Chesterfield (die toen al afgetreden was), Charles Bentinck naar Engeland zond met een pathetische bekentenis van de onmacht der Republiek om de oorlog voort te zetten.

Engelschen en Nederlanders in Shakespeare's tijd.

II.

Naast de talrijke tooneelspelen, waarin de Nederlander als belachelijke en onwaardige figuur optreedt, of de natie zelve wordt gehoond, vallen althans twee stukken te noemen, die in Nederland en onder Nederlanders spelen, zonder dat land of volk het voorwerp van smaad zijn. Zij zijn van zeer ongelijke waarde. Over het beste en belangrijkste van de twee: *The Tragedy of Sir John Van Olden Barnavelt,* zal ik hier zeer kort zijn, eensdeels omdat daar niet gestreefd wordt naar typeering der Nederlanders als zoodanig, anderdeels omdat men er gemakkelijk volledíger en beter over ingelicht kan worden, dan ik hier zou kunnen doen: in de fijne studie van Professor Barnouw in dit tijdschrift, bij het eeuwgetij van Oldenbarnevelt's dood, 1919, deel II, en in het met zorg bewerkte proefschrift van Dr. Wilhelmina P. Frijlinck, in 1922 verschenen[1)]. Dit treurspel, van Massinger en Fletcher, mogen wij thans wel als zeker zeggen[2)], werd reeds in Augustus 1619, dus drie maanden na de terechtstelling van den Advocaat, te Londen ten tooneele gebracht. De schok-

1) The Tragedy of Sir John Van Oldenbarnevelt, Anonymous Elizabethan Play, edited from the manuscript with introduction and notes by Wilh. P. Frijlinck, Amsterdam, H.G. van Dorssen, 1922.
2) Met Field als derde behandelden Massinger en Fletcher nog een andere gebeurtenis uit de Republiek, nl. den moord op den juwelier Joan van Wely gepleegd in het stadhouderlijk kwartier. Dit stuk *The Jeweller of Amsterdam* is niet bekend.

kende gebeurtenis wordt hier op waardige wijze behandeld, als een echt tragisch gegeven, bovendien gesteund op vrij nauwkeurige kennis van zaken. Oldenbarnevelt is schuldig doch niet eerloos. Zoowel Jacobus I als de algemeene opinie in Engeland waren sterk anti-Barneveltsch. Niettemin vreesde men ontstemming van deze politieke materie. De autoriteiten verzetten zich tegen de opvoering, doch vergeefs. De auteurs van hun kant hadden elke gevaarlijke toespeling vermeden. Waar Leicester bedoeld wordt, heet hij enkel 'one that then rul'd all', Jacobus I wordt aangeduid als 'the king of Britaine that now is', Sir John Ogle, de bevelhebber der Engelsche troepen te Utrecht, die bij de troebelen van 1618 onmiddellijk betrokken was geweest, als 'a Captain'. Alleen op de plaats, waar Barnevelt Elizabeth herdenkt als 'our Patronesse of happie memory' staat zij met name.

Met een woord van verontschuldiging leid ik den lezer van *The Tragedy of Sir John Van Olden Barnavelt* naar een product, dat als dramatische kunst volkomen onbelangrijk is, genaamd *Hans Beer-pot.* De rechtvaardiging van een ietwat uitvoeriger behandeling zij gelegen in het feit, dat het, zoover mij bleek, in ons land volkomen onopgemerkt is gebleven, en dat het historisch toch niet zonder eenig gewicht is. De volledige titel luidt: *Hans Beer-pot his Invisible comedie, of See me, and See me not. Acted in the Low Countries, by an honest Company of Health-Drinkers.* Het is gedrukt te Londen in 1618; de Koninklijke Bibliotheek bezit een exemplaar. De voorrede is gedateerd Utrecht, 14 November 1617, en geteekend Dabridgcourt Belchier. Van dezen schrijver is niet heel veel meer bekend, dan dat hij te Oxford in 1597 studeerde, bachelor of arts werd, en in 1621 te Utrecht is gestorven[1]. Hij laat zich op zijn dramatisch product niet veel voorstaan; het is, zegt hij, eigenlijk 'nor comedie nor tragedie... but a plaine dialogue or conference between so many persons, consisting of three acts, and no more'. Hij wil vooral het onschuldig karakter van zijn werk vooropstellen. 'Wormewood or gall to make it distastefull, I am sure there is none, if rightly understood'. Men moet de personen, die hij ten tooneele voert, zegt hij, opvatten in hun moreele be-

1) De Dictionary of National Biography zegt ten onrechte, dat zijn stuk anonym verscheen en dat hij het uit het Nederlandsch heeft vertaald.

teekenis. ‘In the person of the old Gentleman is figured forth a men of singular good education, life and conversation, a man that had seene the world, tasted the sorrowes and troubles of this life with David, and towardes the end of his dayes had a peacefull possession of a happy estate given him etc.’ Naast hem een brave matrone, zijn echtgenoot, een veelbelovende zoon, een sergeant ‘a well-deserving soldier’, een schildwacht ‘an honest private soldier’, een koopman, die wat minder geprezen wordt, en zich een weinig bedrinkt, een waard, een Moor, en eindelijk Beerpot, een brave en vroolijke knecht. Al deze personen, behalve de Engelsche sergeant en de Moor, dragen Nederlandsche, of als Nederlandsch bedoelde, namen. Zij spreken niet het bekende brabbeltaaltje, maar mengen hun zuiver Engelsch hier en daar met een Nederlandsch woord of zinnetje[1].

De reden, waarom Belchier ons zulke deugdzame en waardige landgenooten voor oogen voert, is niet ver te zoeken. Het stuk is opgedragen aan dienzelfden Sir John Ogle, commandant van het garnizoen te Utrecht, die straks werd genoemd. Ogle nu was gehuwd met Elizabeth de Vries, dochter van Cornelis de Vries, die in 1602 en 1603 burgemeester van Dordrecht was, en daar in het laatstgenoemde jaar stierf[2]. Dat zijn huwelijk Ogle sympathieën had gegeven voor het land dat hij diende, en voor de stad Utrecht in het bijzonder, bewijzen de namen van twee der tien spruiten uit die verbintenis: Trajectina Johanna en Utricia Ogle, de laatste Huygens' begaafde leerling in de muziek, en meer dan eens door hem bezongen. Was er bij geval in het eind van 1617 een familiefeest in het huis Ogle? Het zou mij niet verwonderen, zelfs niet, wanneer de brave oude heer, Cornelis Harmants, op zijn buitentje, eenigermate als een hulde aan de nagedachtenis van Ogle's schoonvader was bedoeld.

Van den inhoud van het stuk valt niet veel bijzonders te vermelden; intrigue heeft het ternauwernood. Veel karak-

1) In ‘Wee'l fling him in the *graffe’* zonder t, zou men, als men wil, het Utrechtsche taaleigen kunnen ontdekken.

2) Zie Balen, Dordrecht II 1076, waar Cornelis de Vries Willemszoon en zijn kroost vermeld worden onder de genealogie Hallineg. Een jongere zuster van Elizabeth de Vries huwde Sir William Saint Leger, die na zijn dienst in de Republiek aanzienlijke bedieningen in Ierland heeft bekleed, waar ook Ogle zelf later werkzaam was.

teristiek Nederlandsch is er ook niet in. Wel merkwaardig, in verband met de taak van rustbewaarder in Utrecht, die Ogle spoedig daarop ten deel zou vallen, is de volgende passage over de kerkelijke twisten.

Flutterkin:
What newes sir? did you aske?
Here is small newes: our Churchmen disagree
About opinions, which nere troubles me:
I am a man, I hope, beleeves the right,
Theres but one God, one true religion;
One way to heauen, two or three to hell,
If they teach right, according to Gods word,
I will beleeve them, otherwise Ile chuse.

Cornelis:
Why thats wel said, indeed those deep disputes
Are fitter for the Universities
To be discust within the colledge walles
Amongst the learned, not to come abroad
In open Pulpits mongst the meaner sort,
Whose faith is weak, whose iudgment cannot reach
Vnto the depth of things: the Magistrate,
Whose sword I dare not touch, should looke to this:
T' will breed combustions, hazard many soules;
Besides this place befits not this discourse;
Therefore ile breake it off, Come lets away'.

Doch het hart van den auteur is niet bij de Nederlandsche zaken, maar bij Engeland's roem. De oude Cornelis is in zijn jonge jaren aan Elizabeth's hof geweest, en herdenkt met geestdrift de krijgsbedrijven der Engelschen in de Nederlandsche oorlogen.

'... thou rubst me up,
To thinke upon the times forepast, I saw
In Englands court, so famous and renownde
Of great Elizaes blessed memory,
That ayded so these troubled Netherlands
With men and money; still oh, still me thinkes
I see those Worthies marching on earthes stage;
The famous Essex, Norreis, Sidney too,
And wisest Vere, that held Ostend so long,
Gainst hells foule mouth, and Spanish tyranny'.

Het is niet te verwonderen, dat de Engelschen op hun krijgsroem in de Nederlanden prat zijn geweest. Hier had, in een lange periode van binnenlandschen vrede, de krijgshaftige geest, die aan de Engelsche renaissance-cultuur onverbrekelijk verbonden was, zijn hoogste bevrediging gevonden. Hun belangrijke diensten, aan de Staatsche zaak bewezen, werden

naar hun eigen meening niet genoeg erkend en hun aandeel in de krijgsbedrijven door bijna allen verkort. Wij hoorden die aanspraak op meer dankbaarheid reeds bij Gascoigne. De belangstelling in de Nederlandsche geschiedenis wordt in Engeland in dien tijd begrijpelijkerwijze geheel bepaald door hun aandeel in onzen strijd. Van de velen, die hier als officieren hebben gediend, hadden zich twee reeds voor 1600 aan het historieschrijven gewaagd. Thomas Churchyard, een van die onverbeterlijke veelschrijvers, waaraan Engeland in dien tijd zoo rijk is, was reeds in 1566 in de Nederlanden; hij was te Antwerpen tijdens het gevecht bij Oosterweel, hij nam onder Lumey deel aan den veldtocht van 1568, en diende later opnieuw onder John Norris. Onder zijn tallooze geschriften zijn er vier, die den oorlog in de Nederlanden raken. *The first part of Churchyardes chippes,* levensherinneringen, verscheen in 1575, *A lamentable and pitifull description of the wofull warres in Flaundres* en *The Miserie of Flaundres* volgden in 1578 en 1579. Op zijn ouden dag stelde hij met hulp van den broodschrijver Richard Robinson, hoofdzakelijk uit Van Meteren, een werkje samen, getiteld *A True discourse historicall, of the succeeding Governours in the Netherlands, and the civill warres there begun in the yeere 1565... untill the yeere 1598*[1]. Bekender zijn de memoriën van Roger Williams, of zooals het oorspronkelijke werk heet: *The Actions of the Lowe Countries*[2], dat echter eerst vele jaren na zijn dood verscheen. In *A brief discourse of war* (London 1590) had hij reeds eerder herinneringen uit zijn krijgsmansloopbaan gegeven.

Verschillende handboeken van militairen aard zijn uit den Engelschen krijgsdienst in de Nederlanden voortgekomen: zoo John Waymouth's *Low countrie trayning* (1617) ‘according to the method now perfected and practiced by the great and expert general of these times, Prince Maurice of Nassau’, en de geschriften over krijgstucht van de gebroeders Francis en Gervase Markham, die onder Sir Francis Vere gediend hadden.

1) London, Matthew Lownes, 1602.
2) London, Humfrey Lownes for Matthew Lownes, 1618, herdrukt in Somers' Collection of Tracts, I 329-382. In de vertaling door den Staatschen bevelhebber Jacob Wijts is het uitgegeven door Bodel Nijenhuis in de Werken van het Historisch Genootschap, 1864.

De reeds vermelde Sir John Ogle is zoowel bij de krijgsgebeurtenissen zelf als bij het handhaven van Engeland's roem in de historie levendig betrokken geweest. Hij was bij Nieuwpoort en stond als onderbevelhebber Sir Francis Vere ter zijde binnen Oostende. Zijn *Account of the last charge at Newportbattel* is opgenomen in de uitgave van Vere's *Commentaries*[1], evenals zijn verslag over de geveinsde onderhandeling van Vere over capitulatie van Oostende in December 1601[2]. Ogle stelde dat verslag op ter weerlegging van Van Meteren's voorstelling, die dan ook door dezen in een latere omwerking werd herzien. Het ligt voor de hand, dat Emanuel van Meteren, met zijn nauwe betrekkingen op Engeland, van de vaderlandsche historieschrijvers daar het best bekend is geweest. Opmerkelijk is het, dat Fruin, in zijn uitvoerige studiën over Van Meteren's geschiedwerk[3], geen gewag heeft gemaakt van de Engelsche bewerking daarvan, die reeds in 1608 te Londen verscheen, van de hand van Edward Grimeston of Grimston, onder den titel: *A Generall Historie of the Netherlands*. De eerste druk van het werk was een letterlijke vertaling, deels van Le Petit, deels van Van Meteren. Of de vertaler, waar hij nu eens Van Meteren dan weer Le Petit volgt, een bepaald systeem huldigt, zou een nader onderzoek moeten uitwijzen. Hij staat op den titel vermeld als 'Ed. Grimeston, Sergeant at Arms'. Thomas Coryat spreekt van hem in zijn *Crudities,* verschenen 1611, als 'that worthy traveller and thriseworthy serjeant at armes'. In die laatste hoedanigheid, van bode van het Lagerhuis en drager van de *Mace,* had hij Sir Edward Phelips, den Speaker, tot 1608 trouw ter zijde gestaan, deelt Coryat mee[4].

De naam Edward Grimston werd in vijf opeenvolgende geslachten, van vader op zoon, gedragen door de afstammelingen van dien Edward Grymeston, die in 1446 en 1449 als onderhandelaar over een handelsverdrag door den koning van Engeland naar het Bourgondische hof in de Nederlanden werd gezonden, en bij die gelegenheid geschilderd werd door

1) Eerst een halve eeuw later, in 1657, uitgegeven, maar in handschrift o.a. reeds aan Camden bekend. Zie Fruin, Verspr. Geschr. IX, 94^2.
2) Zie Fruin, aldaar p. 93 vg.
3) Verspr. Geschr. VII, p. 383-410.
4) II p. 370, ed. Glasgow 1905.

Petrus Christus, welk portret nog in het bezit zijner nakomelingen is[1]. Met den laatsten dier vijf Edward Grimston's, die in het Parlement van 1588 zitting had voor Eye, zou men onzen schrijver kunnen vereenzelvigen[2], wanneer het niet vast stond, dat de schrijver in 1627 nog leerde, terwijl Edward Grimston van Bradfield, het Parlementslid en de stamvader der latere Lords Verulam, reeds 15 Augustus 1610 gestorven moet zijn[3]. Vermoedelijk was de 'worthy traveller' en historieschrijver de Edward Grimston, die in de jaren 1586 tot 1588 in Frankrijk voor Walsingham brieven kaapte, en andere diensten als geheim agent verrichtte, een telg van het geslacht uit een minder aanzienlijken tak wellicht[4].

Van Grimston's *Generall Historie of the Netherlands* verscheen een tweede uitgave in 1627[5]. In een voorrede aan den lezer verklaart de auteur, hoe velen hem wegens de eerste editie gelaakt hadden, 'for that I had not done our countrimen that right, which by their great services they had deserved in all those Netherlands exployts'. Hij heeft daarom zooveel mogelijk aangevuld wat hij bij anderen kon vinden of te weten komen. In het bijzonder de slag bij Nieuwpoort, zegt hij, is nieuw beschreven, naar een verhaal van Sir Francis Vere (de ongedrukte *Commentaries* zonder twijfel), doch niet meer door hem zelf. Oud en zwak, heeft hij, wegens de haast die de uitgevers maakten, de voortzetting (van 1608-1627) en hier en daar blijkbaar ook de aanvulling en verbetering moeten overlaten aan jongere handen.

Deze voortzetter staat dan ook op het titelblad der tweede

1) Bij den Earl of Verulam te Gorhambury, St. Albans. Over den eersten Edward Grimston zie Archaeologia XL, 1866, 451-482, XLV, 1877, 124-126.
2) Aldus doet Cl. R. Markham. The Fighting Veres, p. 470, die hem overigens met zijn vader E.G. No. 4 verwart.
3) Collins' Peerage VIII, p. 212.
4) Calendar of State Papers, Elizabeth and James I, Addenda 1580-1625, p. 81, 198, 223, 224, 234. - Het verhaal van den vaandrig William Grimstone, die tijdens het beleg van Bergen op Zoom in 1588, door een geveinsd verraad Parma's troepen in een hinderlaag lokte, wordt in de Historie of the Netherlands wel zeer uitvoerig en verschoonend verteld, doch van eenige familiebetrekking rept de schrijver niet. Grimeston p. 886-889, vgl. Van Meteren XVe bk. fol. 292 vso. (ed. 1623), Bor. XXVe bk., III p. 340, 341.
5) Londen, Adam Islip, in fol.

uitgave vermeld: William Crosse, Master of Arts. Hij verzamelde zijn materiaal zelfstandig, naar het heet; een nader onderzoek zou waarschijnlijk gemakkelijk zijn bronnen kunnen aanwijzen. Crosse brengt ons opnieuw terug naar de omgeving van Sir John Ogle, dien hij als Chaplain in de Nederlanden heeft gediend. Hij was niet alleen geschiedschrijver, maar ook dichter, episch dichter nog wel. In 1625 verscheen van hem een gedicht *Belgiaes Troubles and Triumphs, wherein are truly and historically related all the most famous occurrences, which have happened betweene the Spaniards and Hollanders in these last foure yeares Warres of the Netherlands*[l]. De bedoeling is alweer: goedmaken aan Engeland's roem, wat anderen verzuimden.

> ‘The Authour doubts that malicious criticisme may haunt and ghost this impartiall Poeme, which glorifies our English Nation, according to their condigne merits, a thing omitted by the Dutch and French Writers, who give ynough unto themselves, but unto us too little attributes of Honour’.

In twee boeken verhaalt Crosse in den trant van een hoogdravend heldendicht, doch zonder dichterlijke verdienste, in alle militaire bijzonderheden, de krijgsfeiten sedert het einde van het Bestand. Als staaltje van zijn kunst volsta een aantal regels, waarin hij, naar het bekende epische recept, beschrijft, wat er wel al te zien was op de ‘Arras cloaths’, die verbrandden in Frederik Hendrik's kwartier in het Kleefsche, in 1621.

> ‘Grave Williams life sav'd by a watchfull curre
> Th' Alarum taking from the Spaniards sturre,
> Who by that Wallouns hand was after slaine
> Whom Rome had made an Assassine for Spaine.
> On th' other side characterd you might see
> In livelie formes of wrought Imagerie,
> Counte Egmonds death, and Homes unworthy fate
> Ostends long siege and Flaunders bloody slate,
> The Barneveltine false Arminian plot,
> Fast bound with Castiles subtle Gordian knot.
> These mooveables with all his curious plate
> Fitting the greatnesse of rich Nassawes state,
> Wherein t' Hollandish Ganimed did skinke
> That Rhenish Nectar which the Gods might drinke:
> All these were spoyld by that consuming fire
> Which on the Prince powrd forth his wreakfull Ire’.

l) London, Augustine Mathewes and John Norton. De Koninklijke Bibliotheek bezit een exemplaar van het zeldzame boekje.

Sprekender nog voor de belangstelling in de Nederlandsche zaak dan Crosse's hoogdravende poëzie zijn de volksballaden over gebeurtenissen hier te lande, die in Engeland verschenen. Een drietal van deze producten, dat aan vernietiging ontkomen is, is in facsimile uitgegeven door Sir Charles Firth[1]. De eerste behandelt den slag bij Nieuwpoort, en is getiteld: *Newes from Flaunders. A new Ballad of the great overthrow that the valliant Captaine Grave Maurice, Sir Frances Veere, and other of the Queene of Englands friends gave to the Archduke and his Army of Spaniards, upon Sunday being the 22 of June last past*, *1600.* De tweede *Murther unmasked* is een heftig anti-arminiaansch lied op Oldenbarnevelt's ‘conspiracies’ en val[2]. De derde is wellicht het merkwaardigst. Het is een, blijkbaar zeer goede, druk van de spotprent *Treves Endt*[3] met een Engelsche navolging van het Nederlandsche gedicht in 20 coupletten, dat daaronder staat. Men ziet het Bestand ten grave gedragen naar een zonderling grafmonument, dat ontleend is aan een spotprent uit 1618 't *Arminiaens Testament*[4]. De twaalf jaren dragen de baar, die gevolgd wordt door Treves' kinderen ‘Quade neringe’ en ‘Tweedracht’, door katholieke geestelijken, bewoners der grensstreken, landloopers en anderen, die van het hernieuwen van den krijg slechte gevolgen te duchten hebben. Op den voorgrond maakt Mars ‘syn tuychje vaerdigh’. Men mag betwijfelen, of de Engelsche lezers veel van den kreupelen tekst genoten hebben, maar van de prent hebben zij het zeker wel. Want deze is, zooals ieder die haar ziet, terstond zal toestemmen, een voortreffelijk stuk van Jan van de Velde, niet opgemerkt door Franken en Van der Kellen. De kunstenaar heeft zich voor den dwang van zijn bizar onderwerp schadeloos gesteld in een bekoorlijken achtergrond, die aan het beste van zijn kalenderprenten en landschappen herinnert.

Van de typeering in de tooneellitteratuur overgaande op de behandeling der Nederlandsche geschiedenis door Engelsche schrijvers, hebben wij het grievende beeld van den belache-

1) Three Ballads illustrating the History of Holland, Oxford, B.H. Blackwell, 1914. Slechts in enkele exemplaren gedrukt.
2) Herdrukt in de bovenaangehaalde dissertatie van Dr. W. Frijlinck.
3) Muller, Historieplaten no. 1449, Knuttel, Pamfletten, no. 3200.
4) Muller no. 1329, Knuttel no. 2775.

lijken en onwaardigen Hollander reeds eenigermate uit het oog verloren. Het spreekt vanzelf, dat de Engelschen, die hier kwamen, andere dingen te vermelden vonden dan alleen dronkenschap en schurkerij. Wat Fruin vele jaren geleden heeft aangetoond voor den tijd van 1640-1700, in zijn opstel *De Nederlanders der zeventiende eeuw, door Engelschen geschetst*[1], geldt ook reeds voor de oudere periode: wat den Engelschman hier te lande allereerst treft is de welvaart, het gunstige uiterlijk der steden, de naarstigheid van de bevolking, de orde en de zindelijkheid. Voordat de lastige kwesties waarin Leicester zich gemoeid zag, zijn stemming bedorven hadden, is hij één en al opgetogenheid over Holland. Hij noemt Delft 'another London almost for beauty and fairness'. Sprekende van den 'eerlijken, ijverigen Valcke, den grooten, wijzen, ouden Leoninus, den voorkomenden Buys', en met hen zijn secretaris Dr. Clerk vergelijkende, zegt hij: 'but he is too little for these big fellows, as heavy as her Majesty thinks them to be. I would she had but one or two, such as the worst of half a score be here'[2].

De waarneming der Engelsche bezoekers gaat natuurlijk niet bij allen even diep. Sommigen kwamen niet over het klimaat en de bodemgesteldheid heen, getuige reeds Erasmus' vriend Cuthbert Tunstall met zijn hevige boutade over den modder en de moeraslucht van Zeeland. Maar, eindigt deze: 'uit wraak zal ik haar lof verzwijgen'[3]. William Davison, Elisabeth's bekwaamste diplomaat in de Nederlanden, waar hij vele jaren gewerkt heeft, blijft in de *Three months observations of the Low Countries,* die het Britsch Museum in handschrift van hem bewaart, eveneens in den modder steken[4]. Anderen blijven staan bij het uiterlijk van stad en land en de beschrijving van enkele volkszeden. Thomas Coryat, de pionier der globe-trotters, die in 1608 van Venetië naar Vlissingen reisde, kwam den 25sten September 's avonds laat uit Nijmegen in Gorcum aan.

'I shall doe this towne more wrong than I have done to any other

1) Verspr. Geschr. IV, p. 245.
2) Motley, United Netherlands, I 399.
3) Allen, Opus Epistolarum Erasmi no. 663, t. II p. 86, van 14 September 1517.
4) Harleian MSS. 290 f. 272. Prof. Geyl was zoo vriendelijk, het hs. voor mij in te zien.

> citie or towne of note... and in no other respect but onely in speaking so little of it, concealing the admirable beauty thereof. For I had not the opportunity to survey it throughly according to my desire, because I came late into it, and departed therehence something early the next morning. The sweetnesse of the situation, the elegancy of their buildings, the beauty of their streets, and all things whatsoever in this town, did wonderfully delight me, in so much that as soone as I entred into one of the longer streets, me thought I was suddenly arrived in the Thessalian Tempe, or the Antiochian Daphne'[1].

Zoo trof een Hollandsch stadje den vreemdeling. Van de Nederlanders zegt hij:

> 'They (Batavi) were in times past accounted a very sottish and foolish people, even as the Boeotians were amongst the ancient Graecians[2]. But in this age they deserve not to be so esteemed. For they are as ingenious both for all manuary arts, and also for the ingenuous disciplines, as any people whatsoever in all Christendome: which a man that liveth amongst them may easily perceive'[3].

Een half jaar later dan Coryat bezocht een jong Engelsch dichter, vriend van Ben Jonson en zijn kring, ons land. Sir Thomas Overbury is, meer dan door zijn werken, bekend gebleven door zijn jammerlijk uiteinde vier jaren later, in den Tower langzaam vergiftigd door toedoen van Frances Howard, eerst gravin Essex, daarna, niet zonder Overbury's medewerking, de vrouw geworden van Robert Carr, graaf van Somerset, den gunsteling van Jacobus I. Overbury had tot Carr's carrière den geest geleverd, die dezen ontbrak. Zijn dood sleepte eenige jaren later, door een geruchtmakend proces, het echtpaar Somerset ten val.

Een boekje van niet meer dan 28 kleine bladzijden, dat zonder plaats of naam in 1626 verscheen, dient zich aan als Sir Thomas Overbury *His Observations in his travailes upon the State of the XVII Provinces as they stood Anno Dom. 1609, The Treatie of Peace being then on foote.* Er is, zoover ik weet, geen reden om aan zijn auteurschap te twijfelen. Achtereenvolgens behandelt de reiziger de Vrije Provinciën, de Spaansche Nederlanden en Frankrijk, dat, schoon in den titel niet genoemd, de grootste plaats inneemt. De acht bladzijden, aan de zeven provinciën gewijd, munten uit door een

1) Coryat's Crudities, II p. 362.
2) Deze notie had vooral Erasmus helpen verspreiden.
3) L.c. p. 362.

scherp oordeel. De aanhef beschrijft de oorzaken van de opkomst der Republiek.

> 'All things concurred for the rising and maintenance of this State; the disposition of the people, beeing, as mutenous, so industrious and frugall; the nature of the countrey, every where fortifiable with water, the scituation of it, having behinde them the Baltique Sea, which yeelds them all materials for ships, and many other commodities, and for men, hard before them, France and England, both fearing the Spanish greatnesse, and therefore both concurring for their ayde; the remotenesse of their Master from them; the change of religion falling out about the time of their revolt'[1].

Van het bestuur van den staat zegt hij onder andere:

> 'Their care in government is very exact and particular, by reason that every one hath an immediate interest in the State; such is the equality of Justice, that it renders every man satisfied; such the publicke regularity, as a man may see their lawes were made to guide, not to entrappe... And they still retaine that signe of à Commonwealth yet uncorrupted, Private povertie and publike weale: for no one private man there is exceeding rich, and few very poore, and no State more sumptuous in all publike things'.

Hij weet reeds van de zorg, of de vredestoestand niet tot verdeeldheid zal leiden, en van de vrees voor kerkelijke twisten. Ook hij roemt de orde, de veiligheid, de welvaart, de verstandige handelspolitiek en de schoonheid der steden. Van den landaard zegt hij het volgende.

> 'Concerning the people, they are neither much devout, nor much wicked, given all to drinke, and eminently to no other vice; hard in bargaining, but just, surly and respectlesse[2], as in all Democracies, thriftie[3], industrious and cleanly, dishartened upon the last ill successe, and insolent upon good; inventive in manufactures, cunning in traffique, and generally for matter of action, that naturall slownesse of theirs sutes better, by reason of the advisednesse and perseverance it brings with it, then the rashnesse and changeablenesse of the French and Florentine wits, and the equality of spirits which is among them and the Swissers, renders them so fit for a Democracie, which kinde of government, nations of more unstable[4] wittes, being once come to a consistent greatnesse, have seldome long endured'.

1) James Howell's *Instructons for Forreine Travell,* 1642 ontleent zijn beschouwing van de oorzaken van Holland's grootheid klaarblijkelijk aan Overbury; Arber's Reprints, 1869, p. 60, 61; vergelijk ook Howell's Survey of the 17 Provinces, Familiar Letters, ed. Joseph Jacobs, London, 1890, I p. 115 ss.
2) Dezelfde twee woorden gebruikt Howell, Survey, p. 128.
3) De tekst heeft verkeerdelijk 'thirstie', alsof die eigenschap nooit genoeg vermeld kon worden.
4) Aldus meen ik te moeten lezen voor 'stable', wat niet in den zin past.

De Engelschman, die de Hollanders nog elders had leeren kennen dan in de kroeg of van uit den *cockpit* van het theater, wist ter dege, dat er het een en ander van hen te leeren viel. Inderdaad is Nederland bij de uitwisseling van cultuur in de zeventiende eeuw de gevende partij geweest. Het kost ons eenige moeite, ons de verhouding op het gebied der beschaving goed voor te stellen. Wat het Engeland van Shakespeare te geven had: zijn onvolprezen dichtkunst, staat thans vooraan in ons bewustzijn, als de internationale schat, die de wereld aan dit land dankt. Doch in de zeventiende eeuw, al kwamen Engelsche tooneelspelers naar het vasteland, werkte die beschavingsinvloed nog niet. De dingen, die Engeland in die dagen aan Nederland ontleende, leeren wij daarentegen thans alleen meer kennen, wanneer wij ze in de geschiedenis opzettelijk nagaan. En zij zijn van minder verheven aard dan het drama van Shakespeare.

Engeland, door een ernstige en langdurige agrarische en sociale crisis gedurende de zestiende eeuw verzwakt, ontleende aan Holland betere methoden van land- en tuinbouw: vruchten- en groententeelt, bemesting, veevoedering. De weefnijverheid in Engeland, die reeds in de veertiende eeuw door Vlaamsche handwerkers was omhooggebracht, ontving nieuwe verbeteringen van de zijde der Nederlandsche en Waalsche immigranten, die sedert 1564 om des geloofs wille begonnen uit te wijken. De waardeering van deze vreemdelingen in Engeland beantwoordt volstrekt niet aan het beeld, dat wij hierboven moesten schetsen. Een stuk van 1575 somt de voordeelen op, die de Nederlanders sedert tien jaren Norwich hadden gebracht: zij hadden nieuwe vaardigheden aan het handwerk geleerd, de linnenweverij op touw gezet, en het verbouwen van knolgewassen ingevoerd. ‘And to conclude they for the moste parte feare God and do diligently and laboriously attende upon their severall occupations, they lyve peaceably amonge themselves and towarde all men, and we thinke our cittie happie to enjoye them’[1].

Vormen van handelsbedrijf, in de Nederlanden ontwikkeld, werden nagevolgd in Engeland: de Engelsche Oost-Indische

1) Kate Hotblack, The Dutch and Walloons at Norwich, History VI, 1922, p. 239.

Compagnie reorganiseerde zich op het model der Nederlandsche. Zeeuwsche waterbouwkundigen kwamen onder Jacobus I in Engeland dijken herstellen en terreinen droogmaken. In het syndicaat tot droogmaking van het land ten Zuiden van de Humber zaten Cats, Huygens en Van Baerle. De naam van Cornelis Vermuyden uit Sint Maartensdijk op Tholen, is onlangs in een lezing[1], die naar te hopen is, spoedig het licht zal zien, in onze herinnering gebracht. De figuur van dezen onverdroten ijveraar voor inpoldering van moerasgronden in Engeland, is bijna tragisch te noemen. Voortdurende tegenwerking en herhaalde mislukking was zijn deel. De bewoners der veenstreken, die liever bleven stroopen en eenden jagen, verzetten zich hevig tegen de onderneming tot droogmaking van Hatfield Chase. Oliver Cromwell is voor hen opgetreden als advocaat. Wij hoorden een echo van deze dingen in Glapthorne's *Hollander*.

Zoo zou men kunnen voortgaan: over allerlei takken van nijverheid, zooals de glasblazerij, waarvoor James Howell in 1616 geschoolde werklieden kwam zoeken in Middelburg zoowel als in Venetië, de weverij, de boekdruk- en de prentkunst. Wij zouden er aan kunnen herinneren, hoe de oudste Engelsche nieuwsbladen[2] in 1620 en 1621 te Amsterdam zijn gedrukt en uitgegeven door den graveur Pieter van den Keere in de Kalverstraat ‘in den Onseeckeren Tijt’ en Broer Jansz ‘courantier van Sijne Excellencie’, hoe tal van technische termen der schilderkunst uit het Nederlandsch in het Engelsch overgingen[3]. ‘*A Drollerie* or Dutch peece of *Lantskop*’, zegt Thomas Decker in de opdracht van zijn *Seven deadly Sins of London* (1606)[4] ‘may sometimes breed in the beholders eye, as much delectation, as the best and most curious matter-peece excellent in that Art. - That art of *Skeldring* (zegt hij verderop in een ander verband) I studie not’.

Zoo vele, zoo aanhoudende betrekkingen op politiek en

1) Door den Heer J. Korthals Altes gehouden voor het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, waarvan een verslag in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 24 Maart 1924, Avondblad.
2) In facsimile uitgegeven door W.P. van Stockum Iz., The First Newspapers of England printed in Holland, The Hague 1914.
3) Zie Veth, Gids 1922, III p. 315.
4) English Scholar's Library ed. by Edward Arber, London 1880.

economisch gebied, zooveel overneming en invloed, zouden nauwelijks te begrijpen zijn, wanneer niet op den bodem een groote overeenkomst in aard en in geschiedenis tusschen beide volken aanwezig was geweest. Overziet men met één blik de geschiedenis van Europa in de zeventiende eeuw, dan springt het aanstonds in het oog, hoe zeer zich Engeland en Nederland te zamen van al de overige landen onderscheiden. Overal elders neigt de staatkundige ontwikkeling naar het absolutisme. In Engeland en Nederland valt een constitutioneele worsteling samen met een cultuurstrijd: in geheel verschillende vormen, maar niettemin sterk verwant. Het conflict tusschen renaissance-cultuur en protestantisme wordt in de Republiek na de korte crisis van 1618 latent. In Engeland groeit het langzaam, en de strijd is hevig en langdurig. Zoo hier als daar is de einduitslag een compromis. In beide landen ontplooide zich als een machtig element de protestantsche volkscultuur, die op den Bijbel steunde, en daarmee de kloof tusschen geleerd en ongeleerd, welke het humanisme verwijd had, eenigermate overbrugde. Gezegevierd heeft de puriteinsch-protestantsche cultuur niet; noch het Engeland der Restauratie noch het Holland van De Witt en Willem III dragen haar kenmerk. In het economische is de overeenkomst nog sterker. Terwijl Spanje verstijft, Italië verslapt, Duitschland verdort, het Noorden pas begint te ontwaken, en Frankrijk zijn eigen imperialistisch-mercantielen koers zoekt, zijn Engeland en Nederland de meesters der zee geworden. Bij beiden die onbedwingbare trek naar de verre landen: er is ‘no land uninhabitable and no sea innavigable’, aldus spoort Robert Thorne reeds in 1527 Hendrik VIII aan, de noord-oostelijke doorvaart te beproeven. De ondernemingszucht, de vastheid van wil, het volharden, de breede kijk op de dingen, de praktische fantazie gepaard aan den zin voor het bereikbare, - zij schijnen ons onafscheidelijk van den Engelschman en den Nederlander uit den tijd van Hudson en Le Maire.

Doch hier treedt het verschil in. De Nederlander is zeevaarder, koopman, uitvinder, industrieel, hij is magistraat, theoloog, geleerde en schilder. De Engelschman is dat alles ook (behalve schilder), maar hij is bovendien hoveling, soldaat en dichter, zeer dikwijls die drie in één persoon ver-

eenigd. De Engelsche geest heeft al de grondtrekken met den Nederlandschen gemeen, maar hij is hartstochtelijker, tintelender, schitterender, avontuurlijker. Wij hebben een Linschoten en een Willem Barentsz, maar geen Walter Ralegh, een Van der Does, maar geen Sidney. Het aristocratische ontbreekt ons. De Nederlandsche geest is, ook waar de landadel zijn drager is, burgerlijk of landelijk. Hier was geen hoofsch renaissance-milieu als het hof van Elizabeth. Tot in alle trekken der geschiedenis van beide landen openbaart zich dat diepgaand verschil. De geschiedenis van Nederland is niet enkel nuchter, maar ook ordelijk en geregeld, in vergelijking met de Engelsche, die vol is van de meest heftige, hartstochtelijke en romantische gevallen, en even na staat aan de sfeer van het drama als onze samenleving aan Jacob Cats. Het drama, aristocratisch in hart en nieren, was in Engeland mogelijk, omdat het werkelijke leven der hoogere standen het helder weerkaatste. Die hoogste en laatste bloei der Renaissance was óns ontzegd.

De scheuring tusschen Noord en Zuid had ook in dat opzicht ons volk een eigen weg doen gaan. De stof voor een hoofsche renaissance-cultuur, een ontwikkelde aristocratie, was ook in de Nederlanden eenmaal gegeven geweest, maar niet in Amsterdam of den Haag, doch in Brussel. De levensvoorwaarden voor zulk een cultuur waren ook daar niet de allergunstigste: Fransch van taal, bleef zij georiënteerd naar het centrum, Parijs, zelf, bleef uitmiddelpuntig en onzelfstandig. Doch wie weet, wat de nieuwe bevruchting met den Spaanschen geest had kunnen opleveren, wanneer niet in 1572 het groote scheidingsproces begonnen was, dat het Zuiden achterliet, adellijk maar arm en afhankelijk, en het Noorden opstuwde, krachtig levend maar burgerlijk.

Het verschil in cultuur-*toon* tusschen Engeland en de Republiek, het ontbreken van het hoofsche en ridderlijke element bij ons, verklaart voor een deel de ongunstige waardeering van onzen volksaard bij de Engelschen, zooals die zich vertoonde in de typeering van den Hollander in de Engelsche letterkunde. Met die zelfbegoocheling, welke onafscheidelijk is van elke aristocratische levenshouding, zag de Engelschman in ons, in waarheid zijn naaste verwanten, al de trekken, die hij in zich zelf liever niet wilde zien. Al de eigen-

schappen, die zijn levensopvatting hem deed verachten, noemde hij ‘Dutch’. Het was die overstrenge kritiek, zooals wij haar wel tusschen broeders zien, die elkander meestal hun eigen fouten verwijten. Het was de Engelsche Gentleman, die het oordeel velde, en de menigte, die op die levenshouding zelfs geen aanspraak maakte, juichte het van harte toe.

Waarschijnlijk maakten wij het er wel eens naar. De Nederlander heeft, voor een deel uit verlegenheid, zelden den slag gehad, zich in den vreemde van zijn gunstigsten kant te laten kennen, en uiterlijke waardigheid is zijn sterke zijde niet.

In de groote dingen vonden Engeland en Nederland, ook ondanks wedijver en naijver, wrok en vijandschap, de diepere eenheid terug, die hen verbond. Als tegen het einde der zeventiende eeuw de verhoudingen in het samenstel der staten van Europa leiden tot een nieuw groot conflict, waarbij de vrijheid van beide gemoeid is, dan houden in een eendracht van vele jaren Groot Britannië en de Republiek der Zeven Provinciën samen den weg open voor de ontwikkeling van het moderne Europa.

J. HUIZÏNGA.

Een natuuronderzoeker op reis.

Hoe weinig beseft over het algemeen zelfs hij nog, die in eigen land al heel wat aan natuurstudie heeft gedaan, wat er eigenlijk bij eene grootere studiereis alzoo komt kijken! Hij heeft zich, wanneer wij onze gedachten bepalen tot iemand met botanische neigingen, een Suringar of eene andere schoolflora aangeschaft, hij leest vlijtig ‘De Levende Natuur’, de werken van Heimans en Thysse en andere geschriften op natuurhistorisch gebied, hij gaat de natuur in, kijkt, verzamelt, en droogt en etiquetteert ten slotte thuis zijne vondsten. Voor lagere planten heeft hij in den regel groot respect en slechts weinigen durven het aan, met behulp van flora's als die van Garjeanne mossen te gaan determineeren, laat staan zich te werpen op de studie der zwammen en verwante organismen. Boomen en struiken bestaan voor hem ternauwernood anders dan als gekweekte soorten in tuinen en parken, geen wonder trouwens in een land, dat zoozeer onder den invloed van den mensch heeft gestaan. De eigenaardigheden van het klimaat in hare beteekenis voor het plantenleven interesseeren hem niet, al vraagt even de zonderlinge naar het noordoosten overhangende gedaante van vele boomen op sterk aan de heerschende zuidwestenwinden blootgestelde plaatsen zijne aandacht. Meer spreekt tot hem reeds het belang van de geaardheid van den bodem voor de flora, waar hij toch duin en moeras, heide en klei met een geheel verschillend plantenkleed bedekt vindt. Maar in hoofdzaak blijft hij een wezen van dezelfde orde als bijv. de postzegelverzamelaar. Ook deze schept vreugde in het bijeen brengen van eene veelheid van

vormen, ook deze rangschikt, wel niet naar families en geslachten, maar dan toch naar landen en jaren van uitgifte. Doet onze botanicus later zijne intrede in de universiteit, ja, dan leert hij inzien, dat het kennen, zonder meer, van een aantal plantensoorten niet de alpha en omega van de wetenschappelijke plantkunde uitmaakt, dat deze niet is 'de leer van de lieve bloempjes', die men er algemeen in ziet. Een wetenschappelijk botanicus is, moet zijn, iemand, die er naar streeft een tipje van den sluier op te lichten, die over het raadsel 'leven' hangt, en voor hem is het kennen van een zeker aantal plantenvormen van doel tot middel geworden, het alphabet, waarmede hij werkt. Aldus verandert onze natuuronderzoeker van methode bij het bewandelen van de paden der natuur. De vreugde over het leeren kennen van nieuwe vormen moge blijven, zijne belangstelling gaat meer en meer uit naar het verband, dat er bestaat tusschen eene flora en de omstandigheden, waaronder zij groeit, naar de plaat in hare omgeving. Hij gaat letten op de eigenschappen van klimaat en bodem, schenkt zijne aandacht aan de wijze, waarop de lagere planten passen in het landschapsbeeld, begint te begrijpen, dat het juist de boomen en struiken zijn, die veelal voor eene flora het meest typisch zijn, kortom, hij wordt van florist tot plantengeograaph, en eerst, wanneer hij het zoover heeft gebracht, kan hij rijp worden geacht tot het ondernemen van eene grootere studiereis. Zeker, het is mij zeer wel bekend, dat nog dikwijls, in onze koloniën bijv., zelfs zeer belangrijke reizen worden ondernomen door niet plantengeographisch geschoolde menschen. Maar van zulke expedities laat zich dan eenvoudig zeggen, dat zij meer resultaat hadden opgeleverd, wanneer de botanische waarnemingen aan meer ervaren krachten hadden kunnen worden toevertrouwd. Plantenzoeken zander meer kan men ten slotte even goed of nog beter overlaten aan inlandsche verzamelaars, die buitendien het voordeel hebben, goedkoop te werken.

Staat iemand voor eene eenigermate belangrijke natuurwetenschappelijke reis, zoo is zijn eerste taak, zich zoo volledig mogelijk op de hoogte te stellen van de eigenaardigheden van het te bereizen gebied, dat meer of minder bekend kan zijn. Wat men niet weet, dat ziet men niet, heb ik eens iemand hooren zeggen, en al ware het te betreuren, wanneer dit

algemeen zou gelden, een korreltje waarheid schuilt in deze uitlating toch zeker. Is het niet het kenmerk van het genie, zaken te zien, die zijn medemensch niet opmerkt? Zend naar een bepaald gebied uit, met de opdracht, de flora te bestudeeren, een leek, een florist en een ervaren plantengeograaph. De eerste zal u eenige gedroogde planten medebrengen, de tweede misschien alle planten; die langs zijn pad groeiden, de derde echter zal u een volledig beeld van het bereisde landschap weten op te hangen. En was hij een geniaal man, dan zag de laatste wellicht ook nog kans, voor de plantengeographische wetenschap - men zegt tegenwoordig ook wel geobotanische wetenschap, omdat zij eer een onderdeel van de botanie, dan van de geographie is - nieuwe gezichtspunten te openen. Men beginne dus met zich alles eigen te maken, wat ten aanzien van de flora, de geologie en het klimaat van het gebied, dat men bezoeken wil, alreeds bekend werd. Het is ten eenenmale onmisbaar, om de reis goede vruchten te doen dragen. Vooral voorstudie der geologie lijkt mij voor den botanischen reiziger of ontdekkingsreiziger noodzakelijk. En deze mag niet alleen op boekenstudie berusten, maar moet ook op practische ervaring gericht zijn.

Nu is de organisatie van de reis zelf aan de orde. Zal men alleen gaan of in gezelschap? Veelal is deze vraag bij voorbaat al beantwoord door de voorgeschiedenis van de reis, die men gaat ondernemen. Heeft men de beslissing in eigen hand, zoo verdient het m.i. aanbeveling te zorgen voor een klein gezelschap van in gelijke richting werkzame personen. De meening is wel eens verkondigd, dat de natuuronderzoeker het beste doet alleen te gaan, maar hiervan heb ik het voordeel nooit kunnen inzien. Twee weten en zien meer dan een en drie weer meer dan twee. Te groot mag een gezelschap natuurlijk niet worden, want dan wordt men te zeer in zijne bewegingen belemmerd. Ook moeten personen met verschillend interesse, een geoloog en een botanicus bijv., zich er voor hoeden te zamen te gaan: zij zullen elkander zeker hinderen. Ideaal kwam mij de wijze voor, waarop ik in den vorigen zomer de gelegenheid had, het Idjen- en het Tengergebergte te bestudeeren. Ik doorkruiste deze berggroepen met twee vrienden, waarvan de een plantengeograaph was, zoodat ik voortdurend met hem van gedachten kon wisselen over wat wij zagen, de

ander een leek in het vak, die op zich had genomen voor het materieele welzijn der geheele excursie te zorgen, opdat zijne metgezellen zich bij voortduring ongestoord aan hunne studiën konden wijden!

Zijne uitrusting kiest de onderzoeker in elk geval wel zelf en deze moet tot in de puntjes in orde zijn. Ik wil het hier niet hebben over zoodanige voorwerpen, als ook de leek noodig zou hebben bij het maken van eene reis naar het betreffende gebied. Daarvoor kan men een Baedeker raadplegen of catalogi van sportartikelen. Maar over dat gedeelte van de uitrusting, dat op het speciale doel van de reis betrekking heeft, moge hier iets volgen. Mee moeten in de eerste plaats boeken over en kaarten van het te bezoeken gebied. Geen enkele reis heb ik ooit gemaakt, of ik had aan boeken bij mij, wat mij bij het vertrek ook maar eenigszins dienstig had toegeschenen. En ten aanzien van de mee te nemen kaarten geldt, dat het beste juist goed genoeg is. Zijn reeds geologische kaarten te verkrijgen, men schaffe zich ook die aan, evenals eventueel verschenen plantengeographische kaarten, dat zijn kaarten, waarop met behulp van teekens de verspreiding der voornaamste plantensoorten aangegeven is, zooals men ze, dank zij het werk van mannen als Schröter, Rübel, Brockmann en vele andere Zwitsersche onderzoekers, bijv. voor talrijke gedeelten van Zwitserland kent. Voor het verzamelen van botanische voorwerpen komen dezelfde utensiliën in aanmerking, die hier gebruikt worden, derhalve botaniseertrommel (in de tropen soms te vervangen door manden), plantenpersen, het best van metaaldraad gevlochten (in de tropen van bamboelatjes), droogpapier, etiquetten, glaswerk met alcohol en formol voor het conserveeren van objecten, die niet gedroogd kunnen worden, enz. Veel zorg eischt het aan de photographie gewijde gedeelte van de uitrusting, dat men niet mag hopen, zelfs niet, wanneer men naar een zóó geciviliseerd land als ons Indië gaat, onderweg te kunnen aanvullen. Alles, wat men hiervoor denkt noodig te hebben, moet vóór de reis worden aangeschaft. Juist andersom is het met de kleeding, die men in den regel veel beter ter bestemder plaatse koopt. Onmisbare zaken op reis zijn ten slotte aanteekenboekjes, een potlood, dat men wellicht het best aan een kettinkje om den hals draagt, om het steeds bij de hand te

hebben en aldus nooit in de verzoeking te komen, het maken van aanteekeningen uit te stellen, voorts een thermometer, een aneroïde-barometer in zakformaat, welk instrument immers kan dienen tot het bepalen van de hoogte, waarop men zich boven het zeeoppervlak bevindt, en dan natuurlijk een kompas en, als men tevens geologische waarnemingen wil doen, een hamer.

Ziet hem daar nu gaan, onzen natuuronderzoeker, door het beloofde land. Middelen van verkeer te gebruiken versmaadt hij zooveel doenlijk. Hoe zoude men goed zijne waarnemingen kunnen doen van uit een wagen, vanaf een paard of muildier? Zij mogen eens mede genomen worden voor zekerheid, wanneer het noodig is, dat een bepaald punt bereikt wordt, en de reiziger vermoeid zou kunnen geraken, over het algemeen gaat deze te voet. De groote wegen vermijdt hij als weinig belangwekkend, bestijgt daarentegen gaarne bergen, die, afgezien van het uitzicht, dat men er op geniet, rijker buit beloven dan de vlakten, waar de resultaten zich langzamer plegen op te hoopen. Onontvankelijk voor het schoone van het landschap is hij zeker niet, maar hij neemt dit op ‘en gros’ en ‘en détail’, steeds er op bedacht in te zamelen wat geschikt is, om op de eene of andere wijze geconserveerd te worden. Eene gevaarlijke plek in het gebergte weerhoudt hem niet te trachten, zich een zoo volledig mogelijk beeld van de flora te vormen, al evenmin een nog juist doorwaadbaar moeras als dat ten zuiden van de duinen van het meer van Michigan, om eene zóó merkwaardige plaat als de Sarracenia, verwant met onze vliegenvangertjes, te zien te krijgen. Zijn photographietoestel draagt hij vastgeschroefd op den driepoot onder den arm, om het steeds onmiddellijk voor opstelling gereed te hebben, en mede met het oog op snel handelen vulde hij de wijde zakken van zijn excursiepak met de verdere benoodigdheden als chassis met platen enz. Ook bij het photographeeren gaat hij ‘en gros’ en ‘en détail’ te werk. Van belang zijn opnamen van het geheele landschap, telkens wanneer de flora van karakter veranderd is, eene plantengemeenschap voor eene andere heeft plaats gemaakt, maar daarnevens moeten tal van bijzonderheden van elk florabeeld op de photographische plaat worden vastgelegd. Hoofdzorg van den reiziger is intusschen, alles terstond aan te teekenen, wat

slechts zijn oog, dat voornaamste instrument van den onderzoeker, opmerkt, aflezingen van thermometer en hoogtebarometer niet te vergeten. Is ten slotte de avond gevallen en mag de gewone reiziger zich aan zoete rust overgeven, dan wacht den natuuronderzoeker nog heel wat arbeid. In dikwijls moeilijke omstandigheden - o, die nachten, die ik doorbracht in de Sahara en het Kaukasische hooggebergte! - bij het schijnsel van eene steeds medegevoerde lantaarn moet het overdag verzamelde worden geborgen en dienen vooral de gemaakte aanteekeningen in het net te worden uitgewerkt. De natuuronderzoeker is nu eenmaal niet uitsluitend voor zijn pleizier op reis en het 'stel niet uit tot morgen, wat gij nog heden doen kunt' heeft hij angstvallig op te volgen.

Wat de aard van de waarnemingen is, die hij te doen heeft? Het moge uit het volgende duidelijk worden.

Daar zijn in de eerste plaats waarnemingen te verrichten, met betrekking tot het reliëf van het landschap, voor zoover dit ten minste met de vegetatie verband houdt. Het maakt voor de flora van eene berghelling een groot verschil uit, of deze in terrassen oploopt of gelijkmatig, voor die van een dal, of dit open staat voor regenwinden of niet, voor die van een plateau, of dit vlak is dan wel eene golving vertoont, enz. Wat zonder meer uit de ter beschikking staande kaarten volgt, behoeft natuurlijk niet te worden aangeteekend.

Zeer belangrijk voor eene flora zijn, zooals boven reeds aangeduid werd, de factoren, die te zamen het klimaat opbouwen. Wat is hier de jaarlijksche regenval, hoe is deze over het jaar verdeeld, hoe staat het met de gemiddelde jaarlijksche temperatuur, hoe met de maxima en minima der temperatuur, dat zijn zoo vragen, die zich onmiddellijk aan den botanicus opdringen, wanneer hij zich voor een bepaald gebied gaat interesseeren. Men denke eens aan het Middellandsche Zee-gebied met zijne vrij gelijkmatige en tamelijk hooge gemiddelde temperatuur en drogen zomer, waarvan de flora - bedoeld wordt hier de wilde flora, de z.g. maqui, niet die van tuinen en parken, waarin dank zij de temperatuuromstandigheden veel planten uit warmer gewesten gekweekt kunnen worden - al zeer opvallend den stempel draagt van het klimaat: zij bestaat voor een belangrijk gedeelte uit altijd groene struiken, door hunne kenmerken goed bestand tegen

de droogte van den zomer, welke boomen niet zouden kunnen verdragen, en hunne bladen in den winter behoudend, omdat zij dezen niet behoeven te vreezen. Nu zal een zich op reis bevindend natuuronderzoeker over het algemeen slechts zeer weinig bij kunnen dragen tot de kennis van het klimaat van een land en in hoofdzaak zal hij moeten afgaan op wat hieromtrent door meer rustige waarneming reeds bekend werd. Toch plegen er nog wel kwesties te zijn, veelal zelfs van groote beteekenis voor de vegetatie, ten aanzien waarvan hij zich verdienstelijk kan maken.

Zulk eene kwestie is b.v. de daling der temperatuur met de hoogte boven de zee.

Het is van algemeene bekendheid, dat de flora van eene berghelling verandert, naarmate men hooger stijgt. In de Alpen heeft men eerst een gordel van loofbosch met onzen beuk als hoofdvertegenwoordiger. Daarop volgt naar boven toe een gordel van Coniferen, waarin onze gewone den, spar en Larix naast meer alpine soorten als de Pinus montana of bergden en de Pinus Cembra voorkomen. Nog hooger liggen de alpenweiden, waarvan een onderste gordel wordt ingenomen door eene zeer opvallende vegetatie van struiken, o.a. de alpen-els of Alnus viridis en de alpenrozen, immers twee soorten van Rhododendron, Rhododendron hirsutum en Rhododendron ferrugineum, met haar bastaard, omvattend, terwijl zij zich naar boven verliezen in de puinvelden en rotsformaties van het hooggebergte met hunne karakteristieke flora. Iets gecompliceerder doet deze opeenvolging van plantengordels zich voor aan den zuidvoet der Alpen, waar men, goed ontwikkeld bijv. bij de afdaling van den Maloja-pas naar het zuiden, beneden den beukengordel nog een verderen boschgordel vindt, die meer warmte noodig heeft en waarvan onze eetbare kastanje, de Castanea vesca, de hoofdrepresentant is. Voor den Kaukasus, tenminste voor het westelijk gedeelte er van, geldt vrijwel hetzelfde als voor de Alpen, gelijk ik bij mijne traverseering van dat gebergte over den Kluchor-pas, dien men zich even ten westen van den Elbroes denken moet, zelf kon constateeren. Aan zijn zuidvoet is de kastanjegordel der Alpen vertegenwoordigd door het veel rijkere, in de streken ten oosten van de Zwarte Zee gelegene Colchisch-Pontische oerwoud. Een beukengordel is zoowel aan noord-

als aan zuidkant aanwezig, alleen niet met onzen beuk, maar met den oosterschen beuk, Fagus orientalis of asiatica. Coniferen zag ik er drie, te weten onzen gewonen den, verder den oosterschen spar of Picea orientalis en dan nog Nordmann's spar of Abies Nordmanniana, welke laatste soort bij ons nogal eens in tuinen en parken gekweekt voorkomt en een endemisme van den Kaukasus is, d.w.z. alleen daar in het wild aangetroffen wordt. Ten slotte bleek boven de boomgrens, dat is de bovenrand van den Coniferengordel, een ‘Alpenroos’ te groeien in den vorm van den crême-kleurig bloeienden Rhododendron caucasicum. Dat op de hellingen van onze Indische bergen de vegetatie - tot op den top toe meestal tropisch oerwoud - gewoonlijk ook al in gordels gerangschikt is, wie, die het niet weten zou en niet wel eens gehoord heeft, dat het Junghuhn was, die ons hun bestaan deed kennen? De gebergten van Noord-Amerika, met name het Rotsgebergte en de bergen van de westkust, zijn geschikt den bezoeker eene bijzonderheid goed te doen beseffen (overigens alom te bestudeeren), die zich bij dat op elkander volgen van plantengordels nog voordoet. Ik bedoel deze, dat in een landklimaat de grens tusschen twee gordels scherp getrokken pleegt te zijn, terwijl zij in een zeeklimaat vervaagt, met het gevolg, dat de gordels ‘become telescoped into each other’, zooals een Engelschman het uitdrukte. In overeenstemming hiermede vindt men in het Rotsgebergte, dat onder den invloed van een landklimaat staat, den Coniferengordel - de genoemde Amerikaansche gebergten zijn van hun voet tot de boomgrens met Coniferenwoud bekleed - onderverdeeld in vijf duidelijk van elkander gescheiden etages, n.l. een onderste, warmste, met een den met eetbare zaden, die daarom Pinus edulis heet, daarboven een tweede met twee andere soorten van den, n.l. Pinus ponderosa, den Yellow-Pine der Amerikanen, en Pinus flexilis, gekenmerkt door buigzame naalden, eene derde met Douglas' spar, Pseudotsuga Douglasii, eene vierde met Engelmann's spar, Picea Engelmanni, en ten slotte nog eene vijfde met Pinus aristata, een den, die zeer sterk gelijkt op den Pinus Cembra onzer Alpen en evenals deze de naalden in groepen van vijf heeft staan. In de Cascade-mountains daarentegen en in de Sierra Nevada van Californië, waar men dank zij de heerschende westenwinden een zeeklimaat heeft,

valt het moeilijk, eene onderverdeeling van den Coniferengordel tot stand te brengen, en moet men er zich toe beperken te constateeren, dat sommige soorten als de Douglasspar, die er in reusachtige exemplaren voorkomt, blijkbaar beter in de laagte groeien, terwijl andere, de beroemde Sequoia gigantea of Big Tree van Californië b.v., aan hoogere regionen gebonden zijn. In de Alpen, om nog even met onze gedachten daarheen terug te keeren, zullen de grenzen tusschen de elkaar opvolgende plantengordels natuurlijk vaag zijn en dit geldt al evenzeer voor de zuid- (beter zuidwest-) zijde van den westelijken Kaukasus, omdat de hier heerschende winden van de Zwarte Zee komen. Vandaar de mogelijkheid, dat men alpenrozen vindt in de omgeving van het Lago Maggiore, wel 1800 M. te laag, het sierlijke alpenstruikje Dryas octopetala met zijne fraai gekartelde blaadjes en groote witte bloemen met acht bloembladen zelfs nog lager, n.l. in het zeer regenrijke Ierland, en dat ik aan de zuidzijde van den Kluchor-pas in den Kaukasus den Aziatischen beuk, wel is waar in poovere exemplaren, nog aantrof bij de boomgrens!

Maar genoeg thans over de verandering van den plantengroei met de hoogte, die natuurlijk verband houdt met het lager worden van de temperatuur, men denke slechts aan het optreden van Coniferen in het noorden van Europa. De lezer heeft alreeds begrepen, welk eene massa werk zij voor den natuuronderzoeker medebrengt. Deze zal er zich niet toe beperken te constateeren, dat en hoe de flora van karakter verandert. Bij voortduring is hij met zijn aneroïd en thermometer in de weer, om van gewichtige punten de hoogte te bepalen en er tevens temperatuurwaarnemingen te doen. Daarbij komen dan nog zulke belangrijke bijzonderheden aan het licht als dat de boomgrens in het noorden van Zwitserland bij 1650-1750 M. gelegen is, in het Italiaansche gedeelte bij 2000 M. en in de zuidelijke dalen en het Engadin zelfs bij 2250 M., welk verschijnsel ten deele stellig met een continentaler worden van het klimaat samenhangt: op Mount Garfield in het sterk continentale Rotsgebergte zag ik Coniferen tot bij 3300 M. ongeveer.

Hadden wij het hier over het dalen van de temperatuur met de hoogte, het omgekeerde komt ook wel eens voor en kan evenzeer voor het begrijpen van eene flora van belang zijn.

Toen ik in den afgeloopen zomer een tocht maakte naar den G. Semeroe op Java, trof mij in de hooggelegen streken nabij den noordvoet van dezen berg een scherp onderscheid tusschen de flora der valleien, die wij nu en dan door moesten trekken, en die der hen omringende berghellingen. Deze waren in den regel bedekt met bosch van Casuarina montana, den beroemden berg-tjemara van Oost Java, een boom, die wel wat op een den gelijkt, maar het niet is, gene vertoonden het beeld van grazige vlakten, waarin het speurend oog alras een buitengewoon interessant klein stekelig plantje ontdekte, de Styphelia pungens, behoorende tot de met de Heideachtigen verwante, in hoofdzaak Australische familie der Epacrideeën. Zoo iets zou nu zeer goed op eigenschappen van den bodem, in wetenschappelijke termen: op edaphische factoren kunnen berusten. Ik houd het er intusschen voor, dat in dit geval de oorzaak gezocht moet worden in de omstandigheid, dat bekkens somtijds eene lagere temperatuur hebben dan de omgevende hellingen ten gevolge van het afvloeien van de koude lucht van deze laatste. Op verschillende plaatsen bleek n.l. de flora der valleien geleden te hebben van nachtvorsten, terwijl die van de bergen intact gebleven was, en één morgen bevonden wij in het bijzonder de lagere gedeelten van het landschap dik met rijp bedekt. Overbodig haast te zeggen, dat van stonde aan het parool bij het maken van een kamp voor den nacht was: niet in een gat, maar hooger op!

Ook elders speelt de hier aangeroerde kwestie een rol. In het Rijndal kan men waarnemen, dat de wijnstok, die immers veel warmte noodig heeft, wel op de berghellingen, maar niet op den vlakken dalbodem gekweekt wordt. En in de Alpen werd menig dorp een paar honderd voet hoog aan eene helling gebouwd, omdat het daar warmer en droger was, de culturen der bewoners er minder gevaar zouden loopen door vroeg invallende nachtvorsten beschadigd te worden, dan in de laagte.

Daalt over het algemeen de temperatuur met het toenemen der hoogte boven het oppervlak van de zee, een andere factor van het klimaat wint juist bij toeneming der hoogte aan beteekenis, n.l. de intensiteit van het licht. Hoe dunner de luchtlaag is, die de zonnestralen hebben te doorschrijden, hoe minder er van naar buiten wordt teruggekaatst. Waarbij nog valt aan te teekenen, dat het vooral de lagere luchtlagen zijn, die, door

de vele er in zwevende vochtdeeltjes, de zonnestralen tegenhouden. Men ga maar eens in de Tropen, waar het zooveel vochtiger is dan hier, photographeeren en zal constateeren, dat men veel langer moet belichten, dan men gewoon was. Eigenlijk heel begrijpelijk, wanneer men denkt aan het spoedig bruin worden bij het beoefenen van de watersport! Voor de vegetatie is het toenemen der insolatie met de hoogte, dat wil dus zeggen het sterker worden van het zonlicht, van ontzaglijke beteekenis. Ieder kent als eigenaardigheden van bergplanten de korte gedrongen gedaante en de diepe kleuren der bloemen. Zij zijn goeddeels een direct gevolg van het intensieve licht. Eene plant, die in het donker groeit, wordt in den regel bleek en lang, geëtioleerd, zooals het met een wetenschappelijken term heet. Daaruit volgt reeds, dat het licht eene remmende werking op den lengtegroei pleegt uit te oefenen. Anderzijds hebben proeven van uiteenloopenden aard voldoende aangetoond, dat de productie van anthocyaan, eene stof, die aan het optreden van allerlei bloemkleuren ten grondslag ligt, in hooge mate door het licht wordt beïnvloed. Telkens weer de intensiteit van het licht te bepalen, behoort derhalve mede tot de taak van den natuuronderzoeker, die eene reis maakt, en de Wynne's infallible exposure-meter uit zijne photographische uitrusting kan hem daarbij goede diensten bewijzen.

Nog op twee verdere mogelijkheden voor den natuuronderzoeker, om zich ten aanzien van de kennis van het klimaat van een gebied verdienstelijk te maken, wil ik wijzen. Dikwijls leert de flora iets omtrent de heerschende winden, veelal ook omtrent den vochtigheidstoestand van de lucht. Een paar voorbeelden, om dit wat nader toe te lichten!

Botaniseert men in Zwitserland in de nabijheid van het stationnetje van de tandradbaan naar den Pilatus, zoo wordt men getroffen door het xerophytische aspect van de vegetatie, wat wil zeggen, dat deze er uit ziet, als ware zij uit heetere en drogere gewesten afkomstig. De oorzaak blijkt te zijn, dat de geheele omgeving sterk onder den invloed staat van den heeten en drogen, over de bergen gekomen valwind, dien men in Zwitserland met den naam ‘Föhn’ aanduidt. ‘Föhn’-winden zijn een veelvuldig voorkomend en gewichtig klimatisch verschijnsel en tot de studie er van kan de natuuronderzoeker zeker bijdragen.

Californië heeft, dank zij de omstandigheid, dat de heerschende winden van den Stillen Oceaan komen en langs de kust een koude zeestroom zich voortbeweegt, eene uiterst gelijkmatige temperatuur, daarbij een drogen zomer en regen alleen in den winter, kortom een klimaat als de landen om de Middellandsche Zee en in verband daarmede in de lagere streken - in het gebergte groeit immers Coniferen-woud - eene flora, die opvallend op de maqui van het mediterrane gebied gelijkt, alleen hier chaparal heet. Veelal intusschen treft men in die lagere streken eene geheel andere vegetatie aan; zoo in kloven en ravijnen langs het noordelijke gedeelte van de kust, slechts luttele meters boven het oppervlak der zee, op Coniferenwoud met dien anderen reuzenboom van Californië, den redwood der Amerikanen, in het Latijn Sequoia sempervirens geheeten. Dat zou op eene bijzonderheid van het klimaat kunnen wijzen en inderdaad blijkt het optreden der redwood-bosschen te danken te zijn aan een grooteren vochtigheidstoestand van de lucht, die weer door uit de zee opkomende nevelen veroorzaakt wordt.

Niet minder belangrijk dan de eigenschappen van het klimaat zijn voor de ontwikkeling van eene flora de edaphische factoren of kenmerken van den bodem. Men zou kunnen zeggen, dat het klimaat de groote lijnen van de ontwikkeling bepaalt, terwijl de bodemgesteldheid zorgt voor schakeering binnen de door het klimaat getrokken grenzen. Alle planten van de Sahara, afgezien van de gekweekte en de verwilderde, kan men bijv. woestijnplanten noemen, maar die van de lage, relatief vochtige en het meest zoute gedeelten - woestijnen kenmerken zich evenals steppen door een hoog zoutgehalte van den bodem, dit als gevolg van eene opwaartsche waterbeweging - zijn andere dan die van de steenwoestijn of hamada, deze weer andere dan die van de aan planten nog het rijkste mulzandige gedeelten. De geaardheid van den bodem laat zich onderscheiden in eene physische en eene chemische en het valt moeilijk te beslissen, aan welke van de twee de grootste beteekenis toekomt. Beide vragen, op welke reis ook, bij voortduring de aandacht van den natuuronderzoeker, gelijk weer door een enkel voorbeeld moge worden toegelicht.

Onder de tallooze physische bodemfactoren neemt zeker

het watergehalte van den bodem eene eerste plaats in. Is dit groot, dan is de bodem tevens koud, hetgeen weer van belang is, omdat de temperatuur van den bodem het opnemen van water door de wortels beïnvloedt. Eene lage temperatuur bemoeilijkt de opneming van water. Zoo kan het in koude streken zelfs gebeuren, dat de wortels der planten uit een drogen maar warmen grond nog wel water tot zich vermogen te trekken, maar niet meer uit een natten, die daarmede uit een physiologisch oogpunt droger wordt dan de droge. De opvallende omstandigheid, dat moerasplanten veelal een xerophytisch uiterlijk vertoonen, wordt wel aldus verklaard. Telkens weer blijken verrassende feiten met betrekking tot de vegetatie van een gebied door eene studie van het watergehalte van den bodem tot opheldering te kunnen worden gebracht. Wij zagen zooeven, dat de mulzandige gedeelten van de Sahara, zoowat 1/9 van de oppervlakte er van innemend, zich door eene relatief rijke flora onderscheiden. Dit zou men zeker niet verwachten, waar in onze streken zandige terreinen als extra ongunstig voor den plantengroei bekend staan, en terecht. In continentale streken evenwel, in steppen en woestijnen, zijn mulzandige gedeelten juist eene betrekkelijk geschikte standplaats, omdat zij nog het meeste water bergen: in tijden van regen zakt het water er dieper in weg, verdampt er na dus ook minder gemakkelijk dan elders en blijft daarmede langer ter beschikking van de planten, terwijl buitendien weinig zout in den bodem voorkomt. In overeenstemming hiermede bevond ik in de prairie van Colorado de ook hier tot ontwikkeling gekomen duingebieden met een rijker plantenkleed bedekt, dan de prairie zelf, en zelfs wagensporen kenmerkten er zich, natuurlijk als gevolg van het omwoelen van den grond, door eene weelderigere vegetatie.

Wat de chemische geaardheid van den bodem betreft, zoo moge in de eerste plaats de aandacht gevestigd worden op de beteekenis van veel keukenzout in den bodem. Veel zout maakt den bodem ‘physiologisch droog’, daar het ook al de opneming van water door de wortels bemoeilijkt, en roept eene zeer merkwaardige vegetatie van zoutplanten of halophyten te voorschijn, meest behoorend tot bepaalde families als de Chenopodiaceeën enz. In ons land vindt men ze voornamelijk op de slikken en schorren - niet-zandige terrei-

nen, die hetzij bij elken vloed, dan wel alleen bij springvloed onder water loopen - van Zeeland en de noordelijke provinciën, ofschoon ook de zeeduinen enkele soorten, de zeeraket bijv., opleveren. De flora van de Sahara, afgezien van de mulzandige gedeelten, bleek mij grootendeels uit zulke halophyten te bestaan, veelal zelfs ten nauwste verwant met die onzer kuststreken. Veel planten, de z.g. ruderaalplanten, men zou ze ook mesthoopplanten kunnen noemen, groeien het best daar, waar in den bodem veel ammoniak-verbindingen en nitraten voorkomen, derhalve vooral gaarne in de nabijheid van menschelijke nederzettingen. Ook zij behooren slechts tot weinige families, de Solaneeën, de Cruciferen, de Chenopodiaceeën en enkele andere. Zinkhoudende bodem, in ons land aan te treffen langs de Geul, is de vindplaats van allerlei bijzondere soorten, de z.g. zinkplanten, waaronder het gele zinkviooltje wel de meeste bekendheid heeft verworven. De hoofdvraag intusschen in zake de chemische geaardheid van een bodem is, of er kalk in aanwezig is of niet. De meeste planten van onze heidevelden, immers bij uitstek kalkarme terreinen, de struikheide, de dopheide, de verschillende soorten van brem, de adelaarsvaren, het vliegenvangertje enz. zouden het in de duinen, die rijk aan kalk zijn, gelijk met behulp van een weinig zoutzuur gemakkelijk te constateeren valt, niet kunnen uithouden, tenzij dan in zeer oude binnenduinen, waar de bodem in den loop der tijden kalkvrij werd. Omgekeerd vindt men eene soort als het wondkruid onzer duinen nooit op de heide, ofschoon de bodem hier, afgezien van het ontbreken van kalk, nu niet zoo heel veel van duingrond verschilt. Eene groote rol speelt het probleem der z.g. calcicole (kalklievende) en calcifuge (kalkvliedende) soorten vooral ook in de Alpen. Men kent hier talrijke paren van nauw verwante soorten, waarvan de eene alleen in de kalkalpen voorkomt, de andere alleen in de centrale berggroepen. De behaarde alpenroos, Rhododendron hirsutum, vindt men bijv. alleen op kalk, de roestbruine of Rhododendron ferrugineum alleen op kalkvrij gesteente, de stengellooze gentiaan, Gentiana acaulis, alleen in de kalkalpen, de sprekend er op gelijkende Gentiana excisa alleen op ‘Urgebirge’, de geelbloeiende soorten Papaver rhaeticum en Anemone sulphurea, voorts Primula villosa alleen hier,

de er mee afwisselende of vikarieerende soorten Papaver alpinum en Anemone alpina (witbloeiend) en Primula auricula (de geelbloeiende aurikel) alleen op kalk. Het fijne van deze zaak heeft men volstrekt nog niet begrepen!

Zeer belangwekkend is de omstandigheid, dat een bodem ten gevolge van het dragen van een bepaald plantenkleed zóózeer veranderen kan, dat langzamerhand eene nieuwe, andere eischen aan den bodem stellende vegetatie de vorige kan verdringen. Ik zag dat nergens fraaier dan in de duinen om het meer van Michigan, waar men van het meer af eerst eene zone van pas gevormde duinen heeft, daarachter eene strook van duinen met Coniferenbosch, vervolgens duinen met eene vegetatie van eiken, die op konden treden, toen de vroeger hier groeiende Coniferen den bodem voor hen geschikt hadden gemaakt en op den duur de Coniferen verdreven, ten slotte oude binnenduinen, bedekt met het typische loofbosch der oostelijke Vereenigde Staten, waarvan de Amerikaansche beuk, Fagus americana, en de suikerahorn, Acer saccharinum, de hoofdrepresentanten zijn. Wij leeren uit dit voorbeeld tevens nog dit, dat bodemeigenschappen en klimatische factoren elkander kunnen vervangen: dezelfde opeenvolging, die men in de duinen van Michigan constateert en die daar verband houdt met de eigenschappen van den bodem, kent men immers ook in Europa, gaande van het Noorden van Skandinavië naar het Zuiden, hier echter als gevolg van het veranderend klimaat.

Mij rest een woord te zeggen over eene laatste groep van waarnemingen, die de natuuronderzoeker op zijne reizen doen kan, n.l. waarnemingen over de z.g. biotische factoren in het plantenleven. Men bedoelt hiermede den invloed, dien levende wezens op eene vegetatie uitoefenen (bios = het Grieksche woord voor leven, biologie = leer van het leven = plant- en dierkunde), dus de invloeden van den mensch, diervraat, enz. De lezer begrijpt gemakkelijk, dat ook zij den natuuronderzoeker een massa werk bezorgen.

Keeren wij thans nog eenige oogenblikken met onze gedachten terug naar het begin van dit opstel! Ik zeide daar, dat het de taak van een natuuronderzoeker is, te trachten een tipje van den sluier op te lichten, die over het raadsel ‘leven’ hangt. Mag men hopen, dit doel te bereiken door het maken

van reizen? Ik zou het niet durven ontkennen, maar heb voor mij zelf op mijne reizen nooit het gevoel kunnen krijgen, het doel van mijn leven belangrijk nader te komen. Zeker, wetenschap beoefenen kan men definieeren als nieuwe waarnemingen verrichten en ze daarna te boek stellen. Maar wat doet het er eigenlijk toe, of men bij de tallooze planten, die men kent, nog een paar nieuwe soorten vindt, of men de plantengeographie van een gebied nog iets nauwkeuriger beschrijft, dan dit vroeger al reeds geschiedde? Voor mij lag de beteekenis van het reizen steeds in de mogelijkheid, boekenwijsheid in eigen ervaring om te zetten, daardoor mijn onderwijs levendiger te maken en tevens ten behoeve van dit onderwijs verzamelingen bijeen te brengen. Want, al meen ik, dat men de wetenschap beter kan dienen dan door het maken van reizen, ongaarne zou ik de meening van den ouden de Candolle onderschrijven, dat men een uitnemend botanicus zijn kan, ook al kent men slechts eene enkele plant. Eene zekere plantenkennis, eene zoo uitvoerig mogelijke kennis van plantengeographie zijn voor een goed botanicus toch wel onontbeerlijke zaken! Maar hij verzuime nooit, zijne krachten te stellen in dienst van het experiment, dat hem sneller vooruit zal helpen.

THEO. J. STOMPS.

Doeltreffender lager onderwijs voor onze beste leerlingen.

Hoewel vóór de invoering van onze eerste Onderwijswet (1801) de toen bestaande scholen reeds in ‘klassen’ waren verdeeld (gewoonlijk drie), begint de geschiedenis van het klassikale onderwijs toch eigenlijk pas met de negentiende eeuw. Men hechtte aanvankelijk aan het woord klasse een andere beteekenis, dan die wij er tegenwoordig aan toekennen. De groep leerlingen, die men de eerste klasse noemde, leerde lezen; in de tweede klasse kwam het schrijven er bij en in de derde klasse bovendien nog het rekenen. Het *onderwijs* was echter *hoofdelijk.*

Langzamerhand is dit veranderd in het *klassikale onderwijs,* waarbij een groep leerlingen, in ontwikkeling zooveel mogelijk overeenkomende, collectief ondèrwijs ontvangt. En met de groote voordeelen daarvan aanvaardde men tevens de nadeelen. Men richtte zich naar het gemiddelde peil van de leerlingen en zorgde, vooral niet te vlug vooruit te gaan, daar dan het getal achterblijvers tè groot zou worden. Hoe meer zwakken en middelmatigen voorkwamen in de klasse, hoe sterker de rem werkte.

Een gevolg, waaraan men niet ontkomen kon, was, dat de flinkste leerlingen minder ver kwamen, dan ze onder andere omstandigheden hadden kunnen komen. Op enkele kleinere dorpsscholen, waar men den band van het klassikale wat losser kon laten en bijv. in de hoogste klasse hoofdelijk rekenonderwijs durfde en kon geven, vond men nog ‘uitmunters’;

op de stadsscholen werd vaak ijver en aanleg van hen, die zouden kunnen uitblinken, geweld aangedaan.

Dit werd in de laatste paar jaren niet beter; in de groote steden deed de *eenheidsschool* haar intrede en werd (of: wordt) een *Algemeen Leerplan* ingevoerd, en hoe meer deze maatregelen doorwerken, hoe nauwer het corset wordt, waarin men het lager onderwijs snoert. Dit wordt meer en meer doortrokken van een geest, die S. Bureaucratius kan voldoen, maar menig onderwijsman sceptisch stemt, omdat hij vreest, dat de gezochte eenheid veelal neer zal komen op een nivelleering naar beneden, omdat hij meent, dat *elke school* een eenheid moet zijn en de onderwijzers zooveel mogelijk vrijheid van beweging moeten hebben, zal niet alle initiatief worden onderdrukt, zoo niet gedood.

Het lijkt zoo eenvoudig en zoo mooi: alle scholen brengen haar leerlingen even ver, en: in alle overeenkomstige klassen voor alle leerlingen van denzelfden leeftijd hetzelfde onderwijs! Eenvoudig, zeker; maar ook in het belang der leerlingen, inzonderheid in dat van de besten onder hen?

***

In no. 2 van den vijf en tachtigsten Jaargang van ‘De Gids’ heb ik er de aandacht op gevestigd, dat de klassikale inrichting van ons lager onderwijs den vorderingen der beste leerlingen in den weg staat. Tevens gaf ik een middel aan, waardoor dat nadeel kon worden opgeheven. Als zoodanig noemde ik de toepassing van een vereenvoudigd Mannheimer Stelsel, in hoofdzaak gevolgd in gemeentescholen te Delft. In hoofdtrekken kwam de aangegeven maatregel neer op het volgende:

In een twaalfklassige school worden tegelijk *twee* nieuwe klassen aangenomen. Gedurende het eerste en het tweede leerjaar maakt men aanteekeningen omtrent vorderingen en algemeene ontwikkeling der leerlingen. Aan het einde van het tweede jaar worden uit beide klassen twee nieuwe groepen geformeerd, elke groep bestaande uit kinderen, die zooveel mogelijk gelijk zijn, wat vorderingen en aanleg betreft: een *a*- en een *b*-klasse, die verder haar eigen weg gaan. Met de *a*-klasse, waarin alle flinke en ook allicht enkele meer begaafde leerlingen, kan nu veel vlugger worden opgeschoten

dan met de *b*-groep of met een gewone ‘gemengde’ schoolklasse. Het voordeel daarvan is dus, dat de flinke leerlingen in denzelfden tijd verder kunnen komen, dan wanneer men de klassen ongesplitst had gelaten, terwijl de kinderen uit de *b*-groep geen enkel nadeel van de splitsing ondervinden.

In bedoeld artikel wees ik tevens een weg, om van *de individueele gaven der onderwijzers* meer profijt te trekken, ten einde het onderwijs in het algemeen vruchtdragender te maken, door te breken met het systeem: ieder onderwijzer zijn klasse en elke klasse één onderwijzer.

Dat ik hierover *nu* niet spreek, beteekent niet, dat ik dit van weinig belang acht, en nog minder, dat ik van het nut niet meer overtuigd zou zijn; integendeel, ik meen nog altijd, dat ook hier door het vasthouden aan het oude uit sleur, en door de onjuiste opvatting, als zou het begrip, ‘klassikaal onderwijs in de lagere school’ noodzakelijk eischen, dat een bepaalde klasse van *denzelfden persoon in alle vakken* onderwijs moet ontvangen, een belangrijke verbetering wordt tegengehouden. Door enkele geopperde bezwaren, is mijn overtuiging niet aan het wankelen gebracht, dat het niet in het belang van het onderwijs kan zijn, als tal van onderwijzers met hart voor hun werk in 't algemeen, dag aan dag les moeten geven ook in die vakken, welke ze vervelend vinden of ten opzichte waarvan ze minder succes hebben, dan een collega aan dezelfde school; die collega zou deze vakken van hen kunnen overnemen, terwijl zij zelf in dien tijd aan een andere klasse onderwijs konden geven in hun lievelingsvak.

Nadat ik mijn vorig artikel schreef, kon ik mijn theoretische beschouwingen eenigszins toetsen aap de practijk. In de *a*-klasse en in de *b*-klasse (beide zesde leerjaar) van een volksschool te Delft werd een eenvoudig dictee gegeven en een vijftal sommetjes gemaakt, terwijl daarna hetzelfde werk werd opgegeven in de overeenkomstige klasse eener Haagsche school met het gewone klassensysteem (toen nog toelating van nieuwe leerl. om het halfjaar). Op het eerste gezicht schenen de voordeelen van het ‘Delftsche’ Stelsel minder groot, dan ik verwacht had: het gemiddeld aantal fouten was in de Haagsche ongesplitste klasse, zòowel in het taal- als in het rekenwerk, weinig hooger dan in de *a*-afdeeling (de klasse

der besten) te Delft, terwijl het werk der Haagsche leerlingen ver boven dat van de Delftsche *b*-afdeeling stond. Bij nader inzien bleek het verschil in leeftijd echter een factor, die in aanmerking genomen moest worden. De Delftsche kinderen waren gemiddeld ongeveer *een jaar jonger* dan de Haagsche. Dezen waren dus gemiddeld een jaar langer op school geweest en om aan de gestelde eischen te kunnen voldoen, had een vrij groot aantal een of meer klassen moeten doubleeren, terwijl het blijven zitten bij de kinderen uit Delft uitzondering geweest was.

In de Haagsche school had men voortdurend 'achterblijvers' gehad, terwijl de Delftsche klassen meer *eenheden* waren.

Nu ligt het voor de hand, dat de leerlingen der *a*-klasse van de Deltsche school in doorsnee *veel verder* zouden zijn dan de Haagsche kinderen, als ze *nog een jaar* onderwijs ontvangen en hun gemiddelden leeftijd bereikt hadden; die der *b*-afdeeling zouden na een jaar waarschijnlijk wel met de Hagenaartjes *gelijk* staan.

Deze resultaten van het, wel is waar, onvolledig onderzoek pleiten vóór mijn meening, *dat er voor de beste leerlingen onzer lagere scholen meer gedaan kan worden*, zonder dat de overige daardoor schade lijden.

Die meening is niet verzwakt door het oordeel van enkelen, dat n.l. het onderwijs in de *b*-klassen zoo verbazend ontmoedigend zou zijn en verslappend werkt, waardoor de resultaten beneden de verwachting blijven. Het komt mij voor, dat dit oordeel al te pessimistisch is. Het onderwijzen aan z.g.n. buitengewone scholen met uitsluitend zwakzinnige leerlingen maakt den onderwijzer toch ook niet minder actief? De ondervinding leert immers, dat bij ware beroepsliefde een dergelijke klasse juist prikkelt tot meerdere activiteit, zich uitende b.v. in het uitdenken en samenstellen van allerlei hulp- en aanschouwingsmiddelen. En zou dan het werken in een klasse zonder overvliegers, maar ook zonder achterlijken in de beteekenis van zwakzinnigen, den ijver dooden in stede van aanwakkeren? Onder de Delftsche onderwijzers waren er trouwens, wien het veel voldoening gaf, een *b*-klasse zoo ver mogelijk te brengen. Wel vonden ze het niet meer dan billijk, dat zij, die eenige jaren hun krachten aan een *b*-afdeeling hadden

gewijd, ook eens konden werken in een *a*-klasse. En daarin hadden ze gelijk: afwisseling verfrischt en behoedt voor sleur.

***

Sinds 1921, toen ik het eerste artikel over dit onderwerp publiceerde, is er inzonderheid in de steden een en ander in onze schoolorganisatie gewijzigd en, helaas, niet verbeterd. Een verslechtering noem ik o.a. de splitsing van de twaalfklassige scholen met halfjaarlijksche toelating van nieuwe leerlingen, in twee zesklassige met toelating om het jaar. (In deze tijden van bezuiniging mocht het belasting betalend publiek er wel eens op gewezen worden, dat door die splitsing de uitgaven voor *leermiddelen* ontzettend vermeerderd zijn, zonder dat daar een verbetering van het *onderwijs* tegenover staat.) Ten gevolge hiervan kan men niet zooals vroeger elk half jaar de leerlingen, die het onderwijs in de klasse niet kunnen volgen, achterlaten, maar moeten deze tot schade van de overigen een vol jaar worden meegezeuld. Die achterblijvers zullen dus een groot deel van het leerjaar een onderwijs moeten bijwonen, dat voor hen niet geschikt is. Een natuurlijk gevolg is, dat het gemiddelde peil gedrukt wordt: ieder streeft er immers naar, om zoo weinig mogelijk kinderen te laten zitten en dit wordt niet altijd bereikt, uitsluitend door de achterblijvers bij te werken. Een ander gevolg van de splitsing is, dat de ‘zitten-blijvers’ nu een vol jaar achter raken, terwijl bij halfjaarklassen het nadeel slechts de helft van dien tijd bedroeg.

Invoering van het ‘Delftsche’ Stelsel zou nu, met zesklassige scholen, grooter bezwaren met zich brengen dan vóór de splitsing: immers men zou nu twee scholen moeten ‘mengen’, om *a*- en *b*-klassen (zie boven) te kunnen formeeren. Daar zich gewoonlijk twee scholen in letterlijken zin onder één dak bevinden, lijkt dit zoo moeilijk nog niet; maar men vergete niet, dat dan de eene school de *a*-klassen en de andere al de *b*-klassen zou krijgen. En het staat te vreezen, dat hoofden en onderwijzers hun persoonlijke wenschen zwaarder zouden laten wegen, dan het belang der leerlingen, m.a.w. geen van beide scholen zou de *b*-school willen zijn. Als enkel een ‘het moet zóó en niet anders’ van de autoriteiten een verdeeling mogelijk kon maken, dan zou de proef van den aanvang af de kiem der mislukking meedragen.

Alleen dàn zou het dus - ook onder de huidige omstandigheden - mogelijk zijn, de proef te nemen, als gerekend kon worden op volle samenwerking van het onderwijzend personeel van twee (of meer) scholen.

***

In het besproken systeem kan in de *a*- en in de *b*-klassen gewerkt worden naar hetzelfde leerplan, maar dit is toch meer schijn dan wezen; inderdaad krijgen de besten heel wat meer 'teerkost' mee op hun weg.

Nu kan men het doel: het vooruit helpen der flinke leerlingen, ook bereiken, *door den termijn*, waarin ze zich een bepaalde hoeveelheid leerstof moeten eigen maken, *te verkorten.*

Denk u een goed gesitueerde school. Het leerplan voor die school - het Algemeen Leerplan uit de een of andere groote gemeente - is gebaseerd op zes leerjaren. In verband hiermee is de leerstof van elk vak verdeeld in zessen (voor zoover althans die vakken in alle klassen onderwezen worden). Men kan nu trachten, die leerstof in zes *tienmaandelijksche* cursussen af te werken, in plaats van in zes, elk van *een jaar.*

'Onmogelijk!' zullen sommigen (velen?) direct uitroepen. En anderen, die de mogelijkheid willen toegeven, zullen zeggen: 'Nu ja, maar afwerken en afwerken is twee en gauw en goed gaan hier zeker niet samen: zoo ergens, dan is bij het klassikale onderwijs het "haast u langzaam" geboden'.

Ik weet het: in onze studiejaren is het ons in handboeken en bij mondelinge lessen steeds voorgehouden, en op akte- en vergelijkende examens mochten we niet anders zeggen: bij het klassikale onderwijs moet men zich richten naar den gemiddelden leerling. Maar door dit te doen, hebben we onwillens de belangen van de *flinke* leerlingen geschaad! Die bekende gemiddelde leerling heeft naar mijn meening heel wat op zijn geweten. Bij een al te angstvalligen onderwijzer werkte hij als een te sterke rem en den gemakzuchtige diende hij, om het geweten in slaap te sussen. Sommigen, wien ingeprent was, nooit iets *vluchtig* te doen, vatten dit zoo op, alsof er geschreven stond: doe nooit iets *vlug,* en velen hielden zich

aan den onuitgesproken raad: houd de vlugge jongens wat tegen; geef ze ‘stopwerk’, bezigheid, alleen opdat ze wat te doen hebben; maar geef ze vooral geen gelegenheid, de anderen nog meer vooruit te komen: dat schaadt de eenheid der klasse!

Is het onmogelijk, leerstof voor twaalf maanden goed te behandelen in een cursus, die twee maanden korter is? Ga, vóór ge deze vraag beantwoordt, nog eens die leerstof na en ge zult zien, dat hier en daar wel iets kan vervallen: in de eerste klassen het aanbrengen van allerlei zaakkennis, die de kinderen later uit de leesboeken kunnen verkrijgen of die ‘van zelf’ hun eigendom wordt; in de middelklassen een al te uitvoerig aanvankelijk aardrijkskundig onderwijs (plattegronden en gemeente) en ontijdige behandeling van verschillende onderwerpen uit de natuurkunde, het lezen van tal van ‘doorrenboekjes’, die de kinderen ook buiten den schooltijd en zonder de hulp van den onderwijzer kunnen - doorrennen; in de hoogere klassen schoonschrijven (niet: schoon schrijven!) en het lezen van tal van fragmenten uit jongens- en meisjesboeken, welke boeken de kinderen liever thuis in hun geheel genieten. En dan kan er allicht nog tijd uitgespaard worden, als de onderwijzer minder praat, wat minder uitlegt en bijv. bij het rekenen eerder zegt: zóó moet het! Vaak slooft hij zich vruchteloos uit, om den kinderen iets duidelijk te maken, dat ze *later* gemakkelijk begrijpen.

Natuurlijk moeten alle schooluren dienstbaar gemaakt worden aan het eigenlijke onderwijs. En dat is tegenwoordig niet altijd het geval. Waarom kan het ‘schoolbad’ niet buiten de schooluren genomen worden, even goed als de ‘schoolvoeding’? Kan de lichamelijke oefening niet geheel of gedeeltelijk vóór of na de schooltijden gegeven worden? Kan de schoolarts de kinderen niet onderzoeken buiten de schooluren? Kunnen bezoeken aan schoolbioscoop, schooltuin, schoolmuseum enz. niet *bij voorkeur* gebracht worden op Woensdag- en Zaterdagnamiddag, dus als er geen ‘school’ is?

Als ge, tegen mijn verwachting, tot de conclusie mocht komen: er kan *niets* af van de leerstof, *niets* kan worden vereenvoudigd of verschoven en geen uur kan worden uitgewonnen, ook niet door de nuttige handwerken voor de meisjes

en handenarbeid en teekenen voor de jongens evenals vroeger buiten de gewone schooluren te onderwijzen, ook niet nu het Fransch van de lagere school verdween, welnu - *dan is het nóg te beproeven, of we niet wat vlugger kunnen opschieten!*

Ten onrechte vreest ge voor 'stoomen', 'africhten', en 'afbeulen' der kinderen. Er is toch een middenweg: kijk naar sommige particuliere en andere bijzondere scholen, door ouders, die het betalen kunnen, voor hun kinderen gekozen, omdat men daar weet van aanpakken. Die ouders gunnen hun kinderen ook een 'prettige jeugd', maar ze zijn van meening, dat hard werken altijd een uitstekend opvoedingsmiddel gebleken is. En worden de kinderen, die door een paar uur per dag huisonderwijs minstens even ver komen als de gewone schoolleerlingen, meer afgericht en minder ontwikkeld?

Dus nog eens: denk u een school met leerlingen uit den beschaafden stand. Ik kies juist deze leerlingen, niet alleen omdat die gewoonlijk van huis uit meer ontwikkeling meebrengen, maar ook omdat door een natuurlijke belangstelling van ouders en kinderen de kans grooter is, dat de klassen homogeen zijn.

Op 1 April worden er bijv. 36 nieuwe leerlingen aangenomen. (Er is natuurlijk niets tegen, maar wel veel voor, de klassen kleiner te maken). Men tracht die 36 zoo ver te brengen, dat ze na tien maanden zijn, waar ze nu na een jaar moeten wezen. Dat lukt niet bij sommigen, natuurlijk niet; maar dat willen we ook niet: we verhoogen aan het eind van den cursus niet meer dan bijv. het 5/6 deel. Van de 30, die tot de tweede tienmaandelijksche klasse bevorderd worden en waarin óók eenigen zijn blijven zitten, zullen weer enkelen die klasse moeten doubleeren, want opnieuw verhoogen we slechts het 5/6 deel van het totale aantal. Tien maanden later worden weer ongeveer 30 van de ± 36 leerlingen uit de tweede klassen bevorderd naar de derde enz. tot na zesmaal tien maanden of *vijf* jaren de *zesde klasse* doorloopen zal zijn. Door hoeveel van de oorspronkelijke 36? Dat is betrekkelijk onverschillig; maar één ding is zeker: het zijn de vlugste leerlingen!

Het aantal, dat achtereenvolgens overgaat, is natuurlijk niet met zekerheid te bepalen: toevallige omstandigheden leg-

gen hier veel gewicht in de schaal. Als men echter zooveel mogelijk vasthoudt aan den regel, dien men zelf stelt: bijv. telkens ongeveer het 5/6 deel van het totaal aantal verhoogen, dan gaan er van de tegelijk toegelaten 36 ongeveer 30 zonder doubleeren naar de tweede klasse, 25 naar de derde, 20 à 21 naar de vierde, 16 à 17 naar de vijfde en 13 à 14 naar de zesde. Stel, dat een twaalftal die zesde klasse met vrucht doorloopt, dan zal dus het derde deel van het aantal leerlingen *een jaar gewonnen* hebben. Die hebben nu dus nog een vol jaar tijd, om voorbereid te worden voor toelating tot de H.B.S. enz. Wat vroeger het zevende leerjaar was (*het* voorbereidende jaar), is voor die leerlingen nu dus het zesde leerjaar geworden, een jaar, waarin meer aan verdieping dan aan uitbreiding der leerstof wordt gedacht.

De overige 24 zijn nog onderweg, als de 12 besten de eerste mijlpaal als voorloopig eindpunt bereikt hebben. Met tien à twintig maanden zullen ze daar pas arriveeren (met minder begaafden - zwakzinnigen - is geen rekening gehouden: die zijn naar een voor hen geschikte school overgeplaatst). Ze zullen dan bijna zes jaren, of: zes jaren en acht maanden school gegaan hebben. Een enkele zal driemaal blijven zitten; dit gebeurt ook thans wel, zonder dat de betrokken leerling in de termen valt voor een ‘buitengewone’ school.

Neemt men in aanmerking, dat de kinderen in het huidige klassensysteem door één keer te blijven zitten een geheel jaar verliezen en dan de gewone school pas hebben doorloopen, nadat ze die zeven jaar hebben bezocht, dan ziet men, dat de aangegeven werkwijze ook voor de minder vluggen geen nadeel oplevert en de belangen van dezen dus allerminst aan die der beste leerlingen worden opgeofferd. Zij gaan na het doorloopen van de eindklasse naar Kopscholen met twee- of meerjarigen cursus, en dat men ook daar zooveel mogelijk de nadeelige werking van den klassikalen zuurdeesem kan beperken, door leerlingen uit de eindklassen van verschillende scholen te groepeeren in verband met hun aanleg, spreekt van zelf.

De beste leerlingen, om wie het hier eigenlijk gaat, kunnen nu *vroeg en goed voorbereid* overgaan naar H.B.S. of Gymnasium. Dat ze daar jong kunnen komen, is voor menig gezin uit den burgerstand een niet te onderschatten voordeel; dat

ze goed beslagen ten ijs komen, is noodzakelijk, zal voor hen het verdere onderwijs inderdaad voortgezet onderwijs zijn. Zij zullen althans het aantal geschikt verklaarde leerlingen, die toch ongeschikt bleken, het M.O. te volgen, niet vergrooten. *Zonder examen* is het kaf van het koren gescheiden. Zooals in het kaf wel eens een graankorrel blijft, zal er onder de leerlingen, die de lagere school slechts in langzaam tempo konden doorloopen, nog menigeen schuilen, die toch geschikt blijkt voor verdere studie. Welnu, voor diegenen is evenmin als thans de toegang tot de H.B.S. afgesloten.

J. FABER.

Nederlandsche poëzie.

H. Marsman.

H. Marsman: Verzen.
I. Ploegsma, Zeist, 1923.

Van de drie afdeelingen, elk van tien gedichten, waaruit Marsman's bundeltje samengesteld is, bevatten de beide eerste een aantal goede gedichten, een grooter aantal mooie regels of fragmenten, maar is de derde mislukt. Het voor een zoo jong dichter merkwaardige van Marsman's verschijning, een van de twee dingen die mij ondanks de mislukking van zijn later werk (waaraan het iets onvermijdelijks geeft) voor de toekomst hoop laten, is, dat sinds zijn prilst begin, de hier herdrukte verzen uit De Beweging van 1919, maar één ding zijn actieviteit op zich geconcentreerd heeft: de verhouding van die georganiseerde collectieviteit zijner ervaringen, zijn ikheid, tot de wereld die haar omringt en waarin zij te leven heeft. Reeds in zijn eerste productietijd, nauwlijks jongling, trekt hij al het andere alleen in verbrand met die eene verhouding, door strijd of aantrekking en op een afhankelijke plaats, binnen zijn werkzame aandacht. Zijn persoonlijke aandoeningen en ontroeringen hebben voor zijn dichten alleen onmiddellijk belang, voorzoover zij tot het beleven van die verhouding in noodzakelijke betrekking staan. Bij weinig jonge dichters had de aanleiding, het concrete gewaarwordings- of ontroeringsfeit zoo geringe beteekenis als bij hem. In die eerste fase van zijn jeugdperiode, jong, en met de glorietijd van het onverschrokkenst individualisme nog betrekkelijk kort achter zich, voelt de dichter zich alleen. In, tegenover de wereld? Hij zelf is de wereld. De kosmos ervaart hij als zijn eigen gestalte. Lucht

en aarde zijn maar de schalen waaruit zijn ‘vuren lach’ de dag drinkt. De eeuwen hebben hun volheid saamgewenteld enkel om de verhevene tot fundament te dienen. Al wat zij ooit dachten, het volstrekt tenauwernood om de wijdheid van zijn geest te vullen. Hij heeft zich de ruimte als een mantel om het lichaam geslagen, de sterren ‘schrijven stroomende spiralen’ om ‘oceanen die aan zijn mond ontbloeid’ zijn:

> scherp was zijn lijf, geel en vermetel,
> dat dansen ging....

Maar na die dans, als hij, het ruige duister met zijn haren samengevlochten, ‘schragend in de nis der kimmen’ geleund staat, ervaart hij, van alleen eenzaam geworden, als elke verwant vóór hem zijn drievoudige onzelfgenoegzaamheid. Het geslacht. Zijn manlijkheid eischt de vrouw, maar stelt daardoor de tweeheid. Die eisch is een onmachtsbelijdenis, de vrouw een gevaar dus, de natuur om hen heen niets dan de zichtbare koorts en vertroebeling van zijn innerlijk:

> gedrochtlijk staan wij en massaal geheven
> tegen den rottend-paarsen hemel van verlangen -

De menschheid. De willekeur der ikheid kan haar niet blijvend ontkennen, maar ziet haar als de massa die zij veroordeelend moet afwijzen. ‘De horde’, zegt zij, doch in dat vonnis drukt zij het eenzaamheidsverwijt uit, dat geen bloemsignaal ooit erkenning en dienende gemeenschap bracht. Eindelijk en onvermijdelijk: de intrinsieke onmacht van het almacht droomend ego. De droom wil daden, maar de wil is grooter dan de macht; de vermetelheid van de dans was een uchtendbegoocheling. Werd in de droom de heele wereld zijn lichaam, in de daad vervloeit alle grens onder zijn reiken en het eind is smartelijk wachten.

> Zee, storm en duister...
>
> en eeuwigheden breken in den nacht;
> mij worde dracht van firmamenten
> zeer verzacht.
>
> ik kan der vuren huiverende wacht
> niet langer hoeden -
> ik ben gansch ontkracht -
>
> geef mij uw schemering,
> geef mij uw grijzen wind...

Nog steeds, na zooveel jaren, maakt een jong dichter in de eerste periode van zijn dichterlijk leven het individualisme van sommige voorgangers door. Het is, bij Marsman, een krampachtig doorleven van essentieele momenten, en een snelle afrekening. Individualisme is Marsman's kern niet en zijn vorm, ook in zijn individualistische fase, niet impressionistisch. Die wordt gedeeltelijk reeds door het wezen van latere, nog sluimerende levensgevoelens bepaald. De vereenzelviging van ik en wereld, bij een vroegere het noodwendig gevolg van zijn spontane ervaringswijze, in het bewustzijn weerspiegeld, is bij Marsman een begin. De uiteindelijke vervloeiing, ginds de uitkomst der wezenlijkste levenservaring, en noodlottig, is bij Marsman een wel pijnlijke, maar heilzame ontbinding van een tijdelijke waan, een bevrijding. Zijn vorm, als zijn ervaring, is krampachtig en overspannen, maar synthetisch. Iets gaafs geeft hij alleen, als de ontspanning aanvangt. Daarvóór is hij chaotisch, onklaar, mateloos, een enkele maal abrupt-barok en daardoor komiek. Het beeld van de hemel, dat ik citeerde, is een goed voorbeeld van zijn ontuchtig egomorphiseeren - hij zelf gebruikte het woord - van de natuur. Kleine gudsen poëzie, een fel evocatief, volstrekt onimpressionistisch beeld, en vooral, ook waar de kunstenaar te kort schiet, het even flitsen van een eigen zien, de klank en kleur van een eigen stem, deden reeds in zijn vroegste verzen in Marsman een dichter hopen.

De machtsdunk der eenzame verhevenheid is nu overwonnen. De wereld is, buiten het ik, als die grootere macht erkend, zonder welke het niet leven kan. Grondslag der tweede afdeeling is de erkenning èn van de tweeheid ik en wereld, èn van de overmacht der wereld. Haar motief is een poging om de tweeheid tot eenheid te brengen door de kleine macht, het ik, aan de groote, die de wereld of de natuur is, dienend over te geven. Marsman's behoefte is het hier, tot die macht in de intiemste verhouding te treden. Hij wil zich met haar vereenigen, en als vanzelf vermenschlijkt hij haar opnieuw. Maar tot vrouw nu, natuurlijkste ontvangster van zijn overgave; tot maagd, geliefde, moeder, madonna, natuurlijkste gestalten voor zijn eerbied, liefde en verlangen. Door

die gestalten beperkt hij haar enkel om zich haar wezen te inniger ervaarbaar te maken. Zoo, in het eerste, ‘Virgo’, zijn het ‘morgenmeren’:

> en uw stille, virginale lippen,
> kuischen aan de sidderende beken
> zoete smetten van het groene duister
>
> en uw oog wordt licht.

Evenzoo, in het negende is het, na de hartstocht, de verstilling aan het hart der aarde, de ‘madonna’. De dichter roemt nu in zijn aardschheid. Hij kan stil zijn en ingetogen. Hij kan luisteren. Hij kent de zachtheid: hij noemt haar te vaak zelfs. Hij kent ook de vrede. Maar het einde van de tweede fase ligt, met de gevaren die zij voor de dichter met zich meebracht, in haar karakter al begrepen. Wie, om door vereeniging en overgave tot eenheidservaring te komen, de natuur op deze wijze menschelijke gestalte geeft, heeft het perk van zijn mogelijkheden - in ervaring en in uitdrukking - spoedig doorloopen. Maagd, geliefde, moeder, madonna, zij zijn slechts subjectieve, niet door het wezen der natuur bepaalde voorstellingen van de vervullingsdroomen der individueele behoeften. De dichter wint dan ook niet de eenheid die hij noodig had om vrede te vinden, maar een begoocheling waarin hij zich genietend en dus weerstandloos, waarin hij zich nutteloos want zonder wezensvereeniging voelt verloren gaan. Zien wij de natuur in het laatste, waarom Duitsche? gedicht ten slotte niet voornamelijk als de ‘Berceuse’, die de viriele actieviteit als een moe kind de sluimering binnenwiegt, waarin hij zijn wezenlooze ondergang reeds niet meer herkennen kan?

Ook in de tweede afdeeling is de vorm de trouwe spiegel van haar inhoud. Voor de krampachtige spanning is een mild stroomen in de plaats gekomen, maar een rijp dichter is Marsman nog altijd niet, en kon hij nog niet zijn. Zijn anthropomorphiseering der natuur, waaraan de verzen over het geheel hun innigheid danken, openbaart een andere keer haar ontoereikendheid in hun gebreken. De beelden mogen in deze fase niet enkel de natuur, noch enkel de menschelijke gestalte laten zien. De menschelijkheid is wezenlijk aan 's dichters conceptie: voor de aard van zijn verhouding tot de natuur is zij beslissend. Maar de natuur mag desondanks niets van haar

grootheid en oneindigheid verliezen. De menschelijke gestalte moet dus machten voor ons oproepen, die haar verre te buiten gaan, en om haar daartoe in staat te stellen heeft de dichter zijn fantaisie dikwijls al te straf moeten aanschroeven. Door dat hun tweeledige functie meer van beelden en woorden vraagt dan zij geven kunnen, ontkomt hij niet aan die rhetoriek die in een overdadige doorelkaarhaspeling van heterogene voorstellingen bestaat en die in een bekende strofe van Da Costa de onsterflijkheid van het treffendst exempel bereikt heeft. Men leze de derde en vierde strofe van 'Invocatio'; ons associatievermogen, dat juist hier uiterst gevoelig moest kunnen werken, wordt te ruw gehanteerd. Ongetwijfeld maakt dit ook de tweede groep gedichten, alles bij elkaar genomen de beste van het bundeltje, op veel plaatsen onklaar en geforceerd. Maar hun stroomende mildheid redt hen. De rhythmische beweging weet zich meermalen over een heel gedicht onberispelijk te handhaven en telkens draagt zij regels of passages van zuivere en persoonlijke schoonheid. Soms getuigt een fragment van een drang naar kracht en wijdheid, waaruit later iets groots kan voortkomen. Ik citeer:

> neen, schuchter niet:
> ik ben zoozeer ontdaan van overluchtsche tochten
> en zoo afkeerig van het schaduwzeilen
> langs wankelende regenbogen,
> die droomen huifden over maanrivieren,
> dat ik in dezen nacht, die als een bloem verging,
> met harden wil het tasten mijner enkels schorend,
> mij tuimelende, wilde wegen brak
> langs steigerende rots;
> en wapperende stroomen
> met witte vlag bezeilde naar uw open dag!

Wanneer ik een enkel voorbehoud maak, voor het woord tuimelend b.v., dat uit het Duitsch vertaald lijkt, vind ik hier, als overal in de tweede afdeeling, verzen die op zich zelf reeds de aandacht waard zijn en een belofte van iets boven-middelmatigs inhouden.

In de derde afdeeling is die belofte zeer zeker nog onvervuld gebleven. De natuur trad in de tweede fase niet in menschelijke gestalte op omdat die geacht werd haar wezen uit te drukken, maar omdat de dichter geloofde dat het hem

zoo alleen mogelijk was zich met haar te vereenigen. Zonder blijvende winst verloor hij zich in een macht aan welke hij zijn eigen voorstellingen als gestalte had opgedrongen, maar tot wier wezen diezelfde voorstellingen hem verhinderden door te dringen. De ontnuchtering kon niet uitblijven, het gevaar - een willooze, vormlooze verslapping - moest erkend worden. Om het wezen der dingen werd het de dichter voortaan te doen. Maar hij bleef, ook nu, welbewust in de eerste plaats ontvangend. Het wezen der dingen zou als hij het zoo zuiver mogelijk toeliet, zich zelf aan hem mededeelen. De kunstenaarsblik zou het medegedeelde alleen schikken, interpreteeren, styleeren, zonder er daardoor, meer dan strikt onvermijdelijk was, iets van zich zelf, dat het wijzigen zou, aan toe te voegen. Hij meende dus dat het mogelijk was, zonder een essentieele werkzaamheid van zich zelf, het subject, het wezen van de dingen, zijn object, te leeren kennen. Zijn misvatting wreekte zich op twee wijzen. Daar kennis aanschouwing van godsgestalte en een zelfherkenning is, kan het wezen der dingen zonder essentieele werkzaamheid van het subject niet gevonden en door de dichter dus ook niet uitgedrukt worden. Daar geen enkele ervaring zonder werkzaamheid van het subject mogelijk is, doch de essentieele, eenig noodige uitgesloten bleef, moest een andere, onessentieele werkzaamheid van het subject voor haar in de plaats treden, door wier arbeid het eerste falen nog te duidelijker aan het licht komt. Marsman's verzen der derde fase zien er - en voor de meeste lezers bepaalt dat voorloopig hun oordeel - als impressionistische woordkunst van ruim dertig jaar geleden uit. Hun dichter schijnt ons weder alleen te willen weergeven, wat de wereld rondom hem van zich mededeelt en onmiddellijk in hem opwekt. Als gevolg daarvan is de volzin weer prijsgegeven, schijnt het woord, aan geen wet van het ervarend subject onderworpen, weer oppermachtig. Die gedachte is onjuist. Wij zien hier iets anders dan een zielige terugkeer tot wat dertig jaar geleden reeds overwonnen werd. Marsman geeft geen indrukken, streng individueele gewaarwordingen of aandoeningen. Hij geeft niet het zinnelijke, het zwelgende, het geurende, kleurende, klinkende woord. De anarchie dezer gedichten is maar schijnbaar. Wat Marsman wil, en wat hij meent, op deze

wijze te kunnen, dat is, waar het een impressionistisch dichter nooit om te doen kon zijn: het wezen der dingen kennen en in gedichten uitdrukken. Dat het woord ‘wezen’ een essentieele werking van het kennend subject vooronderstelt, doordacht hij niet. Dat kennen aanschouwen en een vorm van zelfherkenning is, dat aanschouwing alleen door verbeelding mogelijk is, en dat de verbeelding binnen het taalgebied in de volzin haar eigen uitdrukkingsmiddel bezit, ontging hem. Maar zijn brein trachtte aan te vullen, wat hij aldus te kort kwam. Wil men zeggen dat hij indrukken weergeeft, dan zou men hen indrukken van gekaderde geheelen, en, eenigszins paradoxaal, van die geheelen *kritisch-interpretatieve* indrukken moeten noemen. Men ziet dat in ‘Nachttrein’, in ‘Berlijn’, en vooral in ‘Potsdam’, waar (nu de geest, onontdekt, geen beeld gaf) het verstand de indrukken in zijn schemaas dwingt, waarbinnen hun inhoud geïnterpreteerd wordt. In andere gedichten schijnt een tweede ervaringswijze van voor ruim dertig jaar tot nieuw leven gekomen: de sensatie. Zie ‘Hiddensoe’, ‘Amsterdam’ en vooral ‘Val’. Wil men die gedichten sensaties noemen, dan zijn het, in een eveneens paradoxale koppeling, *symbolische* sensaties, sensaties die uitdrukking geven aan het wezen van een wereldproces dat de blik des dichter voor zich voltrokken ziet. In de vorm vinden wij van de impressionistische woordkunst consequent dezelfde afwijkingen. Het woord is niet zinnelijk representatief, maar kenschetsend of oordeelend. Soms zoekt het blijkbaar de schemaas van het interpreteerend brein te formuleeren. Men vindt in deze tien verzen ook niet werkelijk impressionistische woordanarchie. Zij gehoorzamen aan een wet waardoor zij als geheelen beheerscht worden. Zeer duidelijk ziet men dat in het laatste, ‘Val’.

Val

lichtende rank
die heelal
na heelal
ontbrandt

steen

dier

plant

Schal

grondeloos lood
aan het snoer
diep door den schoot
van het al
slaat
aan den vloer
van den dood

Val

achter den wal
van den dood
blind door het luik
van de hal

boot

ster

dal.

Wie dit gedicht goed leest en zijn beweging vasthoudt, voelt onmiddellijk dat het niet een opeenvolging van interpretatieve indrukken is, maar dat het een vaste, zelfs sterke eenheidsbeweging heeft, die echter niet in een volzin tot uiting komt. Die ligt er als het ware ongevonden in voorondersteld, zooals de verbeelding in iederen mensch die het wezen der dingen zoekt ongevonden voorondersteld ligt. ‘Val’ is daarom geen sensatie, maar een poging tot een sensatiebeeld, welks zin met de innerlijke gesteldheid van de dichter die het neerschreef innig samenhangt. Daarom doet het mij als een vonnis. Het nadert het dichtst aan het organisch gedicht dat onze eenige hoop is. Door de vaste nadrukkelijkheid van zijn rhythmische beweging geeft dit laatste vers dezer afdeeling mij de meeste voldoening.

Dat gedichten waarin de wil zijn werkingsmogelijkheden en dus eveneens zijn uitdrukkingsmiddel niet erkennen kon, als poëzie beschouwd een mislukking werden, was onvermijdelijk en wij kunnen slechts hopen dat ‘Val’ inderdaad niet alleen een indirect vonnis, maar ook een welbewuste afsluiting was. Marsman is van zijn subjectiviteit uitgegaan, om tot het inzicht te komen dat haar eenzame machtsdroom een begoocheling is. Toen hij, verslagen, in dienst zijn heil dacht, gaf hij zich over aan wat van de werklijkheid

slechts zijn eigen subjectieve belichaming was. Nadat ook deze versubjectiveering der natuur een mislukking gebleken was, zocht hij het begeerde wezen door de wereld te verobjectiveeren. Slechts één weg blijft hem nu open: eindelijk het objectieve van zich zelf te zoeken en in dat objectieve zijn eigen wezen zoo goed als dat der geheele wereld aanschouwend te erkennen. Een terugkeer dus naar zijn zelf, dat hij altijd zonder meer als vanzelfsprekende realiteit aanvaard heeft. Daarin zal hij de goddelijke Verborgendheid vinden, zonder welke voor hem als mensch noch als dichter uitkomst mogelijk is. In Marsman's kritieken vinden wij hier en daar zinsneden waaruit wij kunnen afleiden dat hij tot de erkentenis van deze waarheid langzaam wordt heengedreven. Zulke uitspraken echter zijn onpersoonlijk, dichterlijk gesproken waardeloos gemeengoed der menschheid, zoolang de mensch die hen neerschreef hen niet verwerklijkt. Beschouwen wij Marsman's eerste bundel, dan blijken deze uitspraken uitsluitend en ten hoogste formuleeringen van tastende voorgevoelens die nog geen realiteit zijn. Zullen zij realiteit wórden? Zal Marsman in het dienaarschap der Verbeelding zijn eigenlijke en eenige functie vinden? Hij legge alles af wat enkel literatuur is en verlieze zich zelf nog op andere wijze dan waarnaar hij in zijn tweede en vruchtbaarste fase soms getracht heeft. Dat geen andere weg voor hem openstaat geeft mij hoop. Ziet hij de innerlijke structuur van zijn eigen ontwikkeling, dan zal díe hem verhinderen, na de mislukking van al zijn pogen tot de hardnekkige dreun van een wezenlooze godsvereering te vervallen. Hij heeft feitelijk geen keuze. Hij kan zwijgen. Misschien ontwikkelt hij zich tot een goed kritikus. Zingt hij echter, dan zal hij zien dat alle wegen op een na door de ervaringen van zijn verleden geblokkeerd zijn. Alleen als hij die inslaat, kan hij een belangrijk dichter worden. Eén ding is dan zeker: wat andere jongeren, zonder het te erkennen en zonder zijn beteekenis geheel te beseffen, van De Beweging overnamen, de nadruk op de volzin, zal hij, tot het juiste begrip gedwongen, de zijne maken. De geestesbeweging der verbeelding heeft, wat de taal betreft, haar uitdrukkingsmiddel in het organisme dat de volzin is. Er bestaat geen ander.

P.N. VAN EYCK.

Bibliographie.

Mr. W. van der Vlugt's belangrijkste geschriften, ter eere van zijn zeventigsten verjaardag, verzameld door de Leidsche Faculteit der Rechtsgeleerdheid. - Leiden. A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij, 1923. - XI en 223 blz.

Deze bloemlezing is berekend op twee deelen. De uitgave van het tweede deel schijnt niet in de macht der verzamelaars alleen te liggen; zij 'hopen' op een tweede deel. Het eerste deel is verschenen; van den zeer omvangrijken publicistischen arbeid van den grooten gehuldigde bevat het slechts een zeer klein gedeelte, dat de faculteit zelf als een onvolkomen keurgarve kenschetst. In den aanvang van dit deel is een zoo volledig mogelijke lijst van des jubilaris geschriften en redevoeringen opgenomen.

Het ware gemakkelijk om kritiek te oefenen op de gedane keuze en op den beperkten omvang dezer hulde, dit laatste met de vraag, waarom men niet getracht heeft om door samenwerking met de vele vereerders een ruimere, zoo niet een volledige, uitgave te bevorderen. De uit cultuurhistorisch oogpunt zoo belangrijke en zoo doorwrochte studie over de geschiedenis der geestelijke wetenschappen hier te lande van de jaren 1848-1898[1)], had zeer zeker verduurzaming in een verzamelbundel verdiend. Men heeft intusschen te doen met het werk, dat nu eenmaal voor ons ligt en dan moet men de faculteit dankbaar zijn, dat zij tenminste een deel van van der Vlugt's in tijdschriften, dagbladen, verzamelwerken, redevoeringen en afzonderlijke geschriften verspreiden levensarbeid gemakkelijker toegankelijk heeft gemaakt en een overzichtelijke lijst van de openbare productiviteit van dit werkzame leven heeft gegeven. Dat in den bundel onder den algemeenen titel 'geschriften' ook redevoeringen zijn opgenomen, is waarschijnlijk aan beter toe te schrijven dan aan een door den drang naar titelkortheid verschoonbare onnauwkeurigheid: redevoeringen van dezen geleerde, waar ook gehouden, zijn zoo wel verzorgd en zoo nobel van stijl, dat zij, gedrukt, voor geen geschrift behoeven te wijken.

Als is, gelijk de verzamelaars zelf opmerken, het thans gebundelde niet genoegzaam om van der Vlugt in de volheid van zijn geestesleven en

1) Verschenen in het Historisch Gedenkboek 'Een halve Eeuw' (1848-1898), dl. II, bl. 1-70.

zijn breede ontplooiïng te leeren kennen, wat hier gegeven wordt is wel voldoende om eerbiedige bewondering op te wekken voor dezen fijnen geest en zijn veelvertakte belangstelling. Voorzeker, wie zijn beschouwingen over staatkunde wil bestudeeren, moet zich, na lezing van een in dezen keurbundel opgenomen politiek-staatsrechtelijk artikel, wenden tot de jaargangen van Onze Eeuw uit den tijd, dat van der Vlugt nog lid der redactie was (1901-1912). Zijn belangrijke strafrechtsphilosophische verhandelingen vonden mede een plaats in dit tijdschrift. De theoloog komt in den bundel nagenoeg niet, de kenner der klassiek oudheid zwak naar voren. Den zelfstandigen geschiedkundigen bronnenvorscher, als hoedanig hij zich b.v. toont in zijn Gidsartikel (1921) over Thomasius, ziet men in deze verzameling niet.

Wat echter in al van der Vlugt's geschriften en redevoeringen leeft, dat geeft ook deze bundel. Het is in de eerste plaats zijn beheersching van de stof, en zijn scrupuleuze nauwkeurigheid van uitdrukking. Maar het is in de tweede plaats zijn zeer bijzondere, met den loop der jaren zich concentreerende, welsprekendheid. Aan een zeldzaam rijken woordenschat paart zich een gebeeldhouwde stijl en een plastisch voorstellingsvermogen, dat vooral tot uiting komt, als het te doen is om historische feiten of toestanden voor ons tot levend beeld te maken. Een fijne geestigheid kruidt herhaaldelijk het betoog. De belangstelling voor den vorm ontaardt nooit in gezwollenheid, de scherts nimmer in boert. In voornaam debat is hij een meester; zie zijn bestrijding van Hamaker op blz. 35, 41, van A.F. de Savornin Lohman op blz. 104 e.v., zijn afscheidsartikel in Onze Eeuw van 1912. Deze stijl heeft bovendien nog dit zeer persoonlijke element, dat zij een innerlijke hoogheid en rust verraadt, een echte geestesaristocratie, die u uit elke bladzijde tegenblinkt.

Een goede gedachte was het van de verzamelaars om naast het zuiver wetenschappelijke ook het practische optreden van den gehuldigde in herinnering te brengen door opneming van redevoeringen, in de Tweede Kamer gehouden, en van geschriften, die zijn strijd voor Finland weergeven. Finland is inderdaad een der hoofdmomenten in van der Vlugt's leven, te meer omdat het dezen strijder voor het Recht gegeven is geweest om, na zijn bijna hopeloos ijveren voor Finland's zelfstandigheid tegen het tsarisme, een volkomen onafhankelijk Finland uit den wereldbrand te zien verrijzen. Een Finland, dat een beroep zou doen op zijn vriendschap en rechtskennis om het te steunen tegen Zweden's landhonger en dat hem daarna bij zijn bezoek in 1921 als vrij land zou bejubelen op dezelfde plaatsen, waar het hem 22 jaar vroeger als machteloozen beschermer van haar met ondergang bedreigde vrijheid, dankbaar en droefgeestig uitgeleide had gedaan.

De verzameling opent met een in De Gids van 1889 verschenen verhandeling: *In den Strijd om het Recht.* Deze toont de basis van van der Vlugt's rechtswijsgeerigen arbeid. Zijn leerlingen zullen er veel herinneringen aan zijn colleges over rechtsphilosophie in vinden. Zij draagt de hoofdbeginselen van des Meesters rechtsovertuiging: geen constructie van Recht en Zedelijkheid in navolging en toepassing van de zgn. natuurwetenschappelijke methode, geen fanatiek streven naar een door ons wetenschappelijk denken omspanbare eenheid, die aan alles ten grondslag zou liggen; onder aanvaarding van het ‘kritisch idealisme’, moedige erkenning van een trits van idealen als richtsnoer ook voor de normatieve

wetenschap: het logische, het ethische en het schoone; daarboven als de vereenigende en de uitstralende lichtbron: het religieuse. ‘Moedige’ erkenning; want bij de beoordeeling van dit artikel neme men den tijd in aanmerking, waarin het verscheen, 1889, toen het positivisme in de rechtswetenschap hoogtij vierde en belangstelling in wijsbegeerte hier te lande het nulpunt nabij was. De faculteit heeft deze studie te omvangrijk geoordeeld voor volledige opneming. In De Gids telde zij 211 blz. Men heeft er nu duchtig in gecoupeerd: 101 Gidsbladzijden zijn weggelaten en vervangen door korte samenvattingen in een stijl, die getuigt, hoezeer de referent zich in de tegenwoordige denkwijze en woordenkeus van den jubilaris heeft ingeleefd.

Het tweede artikel van den bundel *Levend Volksrecht* (1895) bevestigt de juistheid van een opmerking, die Busken Huet 15 jaren te voren, over den toen 27 jarige, schreef in zijn, in de lijst van geschriften vermelde, beoordeeling van van der Vlugt's proefschrift en intreerede (Litt. Fant. dl. 11, bl. 188): ‘zoodat men naauwlijks weet, of hij voor de wijsbegeerte van het regt geschikter dan voor de encyklopedie, voor de laatste geschikter is dan voor de eerste’. Dit artikel brengt een menigte zeer belangrijke mededeelingen over oud-Nederlandsch en oud-Duitsch recht. Het is gecomponeerd in scherzo en zoo chromatisch, dat het oude rechtsleven hier voor ons ligt levend als in een roman beschreven. De studie besluit met een opmerking over de receptie van het Romeinsche recht, en herinnerde mij daardoor aan een, althans voor Leiden, onrechtvaardige beschuldiging, in het najaar van 1915 in de Tweede Kamer (Hd. bl. 706) tegen de toenmalige inrichting van de rechtsstudie ingebracht, dat men nl. na het Romeinsche recht te hebben bestudeerd plotseling overging naar het hedendaagsch recht, alsof daartusschen geen rechtsontwikkeling had plaats gehad. Het was van der Vlugt, die in schitterende colleges over de receptie van het Romeinsche recht en zijn invloed op het inheemsche recht, over de ontwikkeling van rechtsinstituten als wissel, verzekering, naamlooze vennootschap in verband met canoniek recht, over de wordingsgeschiedenis van de Fransche Codes en zelfs van het nieuwe Duitsche Burgerlijk wetboek, den grooten hiaat aanvulde.

Als derde in den bundel verschijnt de studie getiteld: *Politisch Idealisme,* geschreven in Onze Eeuw van 1904 naar aanleiding van Lohman's Onze Constitutie. Zij handelt over overheidsgezag, parlementair stelsel en volksregeering. Het is wederom de Idee des Rechts, die tegen de Macht en het Feit als grond van Recht wordt aangewezen.

Nu volgt een eenige jaren vroeger onder den indruk van Brittanje's houding tegenover de Zuid-Afrikaansche republieken geschreven artikel over: *De zedelijke Waarde der Veroveringspolitiek.*

Op de korte Tweede-Kamerperiode van den hoogleeraar wijzen twee in December 1903 uitgesproken redevoeringen, saamgevoegd onder het hoofd: *Op de helling naar Marx.* Dan volgen onder den titel: *Voor Finland*, eenige Handelsblad-artikelen, waarin de schrijver, dien men hier als uitnemend journalist leert kennen, verslag doet van zijn als vertegenwoordiger van de wetenschappelijke wereld met Trarieux, Nordenskjöld, Brusa, Brögger en Hansen ondernomen reis naar de tsarenresidentie Peterhof. Het sombere vooruitzicht, dat zich in 1909 voor Finland opende, schetst een in Onze Eeuw geplaatste, hier opgenomen, beschouwing, getiteld: *Het Pleit van Dwang en Vrijheid heropend.* Negen jaar later is Finland

onafhankelijk en moet het beginnen de Alands-eilanden tegen Zweden's aanspraken te verdedigen. De werkzaamheid van van der Vlugt voor Finland wordt thans practisch. Op verzoek treedt hij in zekeren zin op als juridisch adviseur; eerst in zijn brochure: *La question des îles d'Aland,* kort daarna in een *Réponse au livre bleu du gouvernement de Suède,* dat in de verzameling is opgenomen. De man, die reeds in zijn eersten wetenschappelijken arbeid de zelfstandigheid der rechtsidee betoogde, die in verschillende studies zich met kracht keert tegen het aanvaarden van feitelijke verhoudingen als rechtscriteria, wordt thans gesteld tegenover het beroep op de feiten in de volle realiteit en met verre gevolgen. Krachtig voert hij zijn bestrijding. De uitkomst behoefde hem, die internationale rechtvaardigheid verlangt, niet geheel teleur te stellen.

Het slot van de bloemlezing vormt de afscheidsrede van 1 Juni 1923: *Twee Leuzen van den Dag.* In kort bestek en kernachtigen stijl wordt hier gewezen op het weder ontluiken in onze dagen van een sterke belangstelling voor ‘oud-Hellas’ en op een zich openbarend wantrouwen in en afwending van volksregeering. De spreker releveert, dat de studie van Oud-Griekenland ons niet alleen alle vormen van demokratie doet kennen, maar evenzeer een ontwikkeling van volksheerschappij naar Cesarisme en ambtenaarsmacht, dat in de Helleensche wereld sedert Philippus van Macedonië in gang kwam.

Men ziet, dat deze bundel representatief genoeg is om het verlangen naar een tweede deel te prikkelen en om bovendien hoop te wekken, dat de productiviteit van prof. van der Vlugt in zijn otium de lijst zijner werken spoedig onvolledig moge maken.

J.J. BOASSON.

Journalistiek in Nederland, door Mr. L.J. Plemp van Duiveland, eere-voorzitter van den Nederlandschen Journalistenkring; H.P. Leopold, Den Haag, 1924.

Onder zijn vroegere vakgenooten moge Plemp - van ‘den heer’ Plemp van Duiveland spreekt daar niemand - bekend staan in die hoedanigheid, aan welke het titelblad van dit boek nu ook voor latere geslachten de herinnering vastlegt, - het nederlandsche kranten lezende en politiseerende publiek kende hem als den hoofdredacteur van De Nieuwe Courant in den tijd van haar glorie, die Plemp's glorie was; en menigeen herinnert zich hem dankbaar ook nog uit den tijd daarvóór, uit zijn Dreyfus-artikelen in de Rotterdammer.

Voortaan kent men hem nu daarenboven als auteur van dezen bundel opstellen, alle rakende de nederlandsche journalistiek, over de geschiedenis der pers, inzonderheid der nederlandsche, over haar tegenwoordig bedrijf, over haar gedrag gedurende den oorlog, over de dagelijksche leiding der dagbladpers, over de beste opleiding van den journalist, over het persgeheim, over de anonymiteit in de dagbladpers en over het journalistieke auteursrecht.

De opstellen zijn van ongelijke charme en beteekenis.

Deels bracht de aard van het onderwerp dit ontwijfelbaar mee. Zoo

is de geschiedenis der nederlandsche bladen, tot 1885, geschreven door dr. R. van der Meulen in zijn boek ‘De Courant’; en wel ‘op voortreffelijke wijze’, getuigt mr. Plemp ervan; terecht zag hij hierom af van een poging om in een dezer artikelen een vervolg op dit boek te leveren; het ware, als verlengstuk, toch fragmentair gebleven.

Deels evenwel kan men en zullen allicht niet zoo weinigen van meening zijn, dat de leesbaarheid met name van de verhandelingen over het persgeheim en over de anonymiteit der dagbladschrijvers ware gebaat geweest door meer eigen oordeel van een zoozeer tot oordeel bevoegde en door korter saamvatting van anderer meeningen. De schrijver heeft kennelijk gedacht, dat het zijn nut had, op deze wijze nog eens bijeentebrengen wat anders voor velen moeilijk vindbaar is Maar heeft hij dit nut (dat onmiskenbaar is) niet overschat?

Want waarlijk, die andere opstellen, waarin de nederlandsche krantenwereld van het eerste kwart der twintigste eeuw en de houding onzer pers tijdens den wereldoorlog worden besproken, opstellen van sterke en opvallende subjectiviteit, die niet zal nalaten hier en daar wrevel te wekken, zij zijn de minste niet!

Hier is een man aan het woord. Die voor zijn woord durft staan en gezag ervoor mag opeischen. Die nu nog meeleeft met zijn nederlandsche pers haast even intensief als toen hij aan De Nieuwe Courant zijn meesterlijke leiding gaf.

Wie persoonlijke figuren in de pers weet te waardeeren en het een teeken van geestelijke verarming zou achten, zoo zij gingen ontbreken, hem zal de onbewimpeldheid van deze opstellen niet hinderen, maar pakken. En voor hen, wien, later, ook dit alles geschiedenis zal zijn, zal het winst beteekenen, den kijk te kennen, dien een van Nederland's eerste journalisten had op zijn eigen milieu.

v.B.

[Derde deel]

Volkenbond en garantie.

> But these humanitarian tasks, praiseworthy though they be, were not the primary objects of the foundation of the League. Its main purpose was the averting of future wars by the setting up of some tribunal to which nations would be bound to resort by their own covenant and the pressure of other nations in order to settle their differences. Its failure or success as an experiment will be judged by this test alone.
> David Lloyd George (‘Is it Peace?’ p. 197).

Nu het vraagstuk van de vermindering der bewapeningen en het daarmede onafscheidelijk verbonden vraagstuk van de algemeene onderlinge garantie op de a.s. vijfde zitting der Volkenbondsvergadering vermoedelijk weder aan de orde komt, acht ik het van groot belang, dat het Nederlandsche volk dit vraagstuk ook belicht ziet van uit een ander standpunt dan dat hetwelk door de Regeering ten opzichte daarvan is ingenomen[1)]. De ‘afzijdige zelfstandigheidspolitiek’, die de overgroote meerderheid van ons volk (in beginsel terecht) als het meest aanbevelenswaardige richtsnoer voor Nederlands buitenlandsch beleid beschouwt, heeft onwillekeurig eene mentaliteit doen ontstaan die een deelnemen van ons vaderland aan de garantie verwerpelijk doet achten.

1) Reeds is in een ‘Oproep’, gevolgd door een ‘Nadere Oproep’ (beide verschenen bij v. Stockum, 's-Gravenhage) door eenige landgenooten de wenschelijkheid van het deelnemen van Nederland aan eene algemeene garantie betoogd. (‘Lord R. Cecil's weg naar int. vrede en ontwapening’, 1923; ‘Genève in 1923 en Cecil's weg naar int. vrede en ontwapening’, 1924). Hoewel mijne zienswijze in sommige opzichten eenigszins afwijkt van die welke in deze brochures wordt verkondigd, wordt toch door mij in hoofdzaak hetzelfde doel nagestreefd als in die ‘Oproepen’. De beide brochures bevatten o.m. een belangrijk overzicht van de voorgeschiedenis van het ontwerp-verdrag tot wederkeerigen waarborg.

Daarom kan degene die hier te lande de garantie bestrijdt (wat in hoofdzaak neerkomt op een *prêcher des convertis*) er bij voorbaat van verzekerd zijn zich nagenoeg uitsluitend te richten tot een dankbaar gehoor. Waar ik hieronder zal trachten de overtuiging te vestigen, dat het belang van Nederland, als lid van den Volkenbond, eene uitbreiding der activiteit in eene bepaalde richting vordert: n.l. de medewerking aan de daadwerkelijke bescherming van den vrede, daar ben ik er mij dus van bewust, dat bij de beoordeeling der door mij aangevoerde argumenten, de invloed der bedoelde mentaliteit zich krachtig zal doen gelden, tengevolge waarvan de taak die ik mij heb gesteld belangrijk wordt verzwaard. Dit was voor mij echter juist eene aansporing om die taak op mij te nemen, gelet op de groote belangen, die ten aanzien van het hierbedoelde vraagstuk voor ons vaderland op het spel staan en met de gevaren welke - in verband met de verplichtingen, die volgens het Grondverdrag op Nederland rusten - uit eene afzijdigheid met betrekking tot de algemeene garantie kunnen voortvloeien. Er is eene vredelievendheid, die voor den betrokken staat een gevaar voor den vrede medebrengt. De geschiedenis van Nederland in de 18e eeuw heeft dit bewezen.

Onze vaderlandsche geschiedenis vertoont in het begin der 18e eeuw een keerpunt in de buitenlandsche staatkunde der Republiek. Na in den Tachtigjarigen Oorlog hunne onafhankelijkheid te hebben bevochten, hadden de Vereenigde Nederlanden, voortbouwende op hetgeen reeds gedurende dien oorlog was tot stand gebracht, zich opgewerkt tot den meest invloedrijken staat van ons werelddeel. Reeds in 1625 verklaarde Gustaaf Adolf: ‘In den Haag is het tooneel van alle handelingen van Europa’. Door ondernemingsgeest en durf was het den Hollanders gelukt in Azië en Amerika landstreken in bezit te nemen, wier producten rijkdom en welvaart verspreidden over ons land. Zoodoende waren ook de materieele middelen aanwezig, die worden vereischt om aan eene actieve buitenlandsche staatkunde, den vereischten ruggesteun te geven. In de eerste plaats was daartoe noodig eene sterke oorlogsvloot voor den strijd om de vrijheid ter zee en voor de bescherming der handelsvaart tegen zeerooverijen. Sedert

echter die actieve staatkunde in steeds toenemende mate ook het bezit van eene krachtige landmacht vereischte, werd de uit eene dusdanige staatkunde voortvloeiende taak voor de Republiek aanzienlijk verzwaard en zou eerlang hare krachten tebovengaan. Al heeft zij tot in de tweede helft der 18e eeuw nog tot de 'zeemogendheden' behoord, reeds sedert jaren was zij toenmaals niet meer de eerste of zelfs een der eersten onder de maritieme staten. Als landmogendheid is zij nimmer de eerste geweest, ofschoon zij, dank zij den veldheerstalenten der Oranjes, op schitterende krijgsbedrijven kon wijzen, een tijdlang het best geoefend leger had en ook krachtig heeft medegewerkt aan het zooveel mogelijk voorkomen van eene verbreking van het staatkundig evenwicht.

Het laatste tijdperk van Nederlands actieve buitenlandsche politiek wordt gevormd door de jaren vóór en gedurende den Spaanschen Erfopvolgingsoorlog. De omstandigheid, dat de bepalingen van het vredesverdrag van Utrecht (1713) voor de Republiek niet in overeenstemming waren met de krachtsinspanning die de oorlog van haar had gevergd, was te wijten aan de staatkunde van Engeland, die, met eene weloverwogene continuïteit, is gericht op tegenwerking van de mogendheden die zijn streven kunnen belemmeren[1]. Aan den Oostenrijkschen Successieoorlog namen de Vereenigde Nederlanden, hoewel daartoe bij tractaat verplicht, slechts na veel aarzeling en weifeling deel. De nuchtere vraag van Maria Theresia aan den Britschen gezant (1745): 'Wat schaadt het al nemen de Hollanders de neutraliteit aan?' kenschetst de geringe beteekenis, die aan de Republiek werd toegekend. Dat Nederland na 1713 eene activiteit in zijne buitenlandsche staatkunde die zijne krachten te boven ging liet varen, het is verklaarbaar. Het afleiden van den maalstroom der internationale politiek in een kalmer vaarwater was, op zich zelf beschouwd, eene verstandige daad. Maar men ging verder, door dat vaarwater te doen doodloopen in het moeras eener materialistisch- egoïstische politiek van schipperen en plooien en van het streven om tegen elken

1) In 1712, toen de toestand voor de bondgenooten zóó gunstig was, dat een beslissende overwinning verzekerd scheen, trok Ormond zich op hooger last met de Engelsche troepen terug.

prijs allemans vriend te blijven, waardoor men allemans vijand werd, die een speelbal was van de omringende, onderling naijverige mogendheden. De daling der internationale staatkunde ging zóó snel in haar werk, dat zij al spoedig ontaardde in een val. Reeds in 1714 noemde Stanhope, de Engelsche gezant, het Nederlandsche bewind ‘zeer vreesachtig’.

De ware aard der vredelievendheid van de Republiek openbaarde zich wellicht nog het duidelijkst in haar optreden tegenover de zeerooverijen der Algerijnen. In 1724 was een Nederlandsch gezantschap, dat den zeeroovers om vrede kwam verzoeken, door den Dey smadelijk weggezonden, omdat de aangeboden afkoopsom (‘zes jaaren achtereen, twintig duizend guldens 's jaars’) hem te weinig leek. Zeeroovers nemen nu eenmaal geen blad voor den mond en verbergen hun geringschatting niet achter diplomatieke vormen. De ‘vrede’ kwam eerst in 1726 tot stand, nadat eindelijk ‘overeenstemming’ was bereikt. Toen in 1755 de Algerijnen aan den een of anderen staat den oorlog wilden verklaren om op onbeperkte schaal zeeschuimerijen te kunnen bedrijven, werd Nederland tot vijand uitgekozen, omdat ‘het breken met de Hollanders veiligst en voordeeligst zou wezen’[1]. Het mes sneed immers in zulk een oorlog voor de Algerijnen aan twee kanten: de opbrengst van den zeeroof en de kostbare geschenken om den vrede te koopen! Zoo kwam in 1757 de ‘vrede’ weder tot stand, maar de zeerooverij werd voortgezet, zoodat in 1760 die vrede moest worden bevestigd onder de toezegging van nieuwe geschenken![2]. In 1783 wordt men hier te lande ongerust op 't bericht, dat de Dey ‘te onvrede over het achterblijven der Geschenken, die men wegens den Oorlog met Engeland niet had kunnen zenden, zou beslooten hebben dezen Staat den Oorlog te verklaren’. Evenwel: ‘het gesprek van onzen Consul en de toezegging van de verwagte Geschenken bracht de zaken op dien voet, dat geen vrees voor eene Vredebreuk ons behoefde te bekommeren’. Ook de ‘vriendschap’ van den rooverstaat Marokko, kon slechts met kostbare geschenken worden ge-

1) Wagenaars Vad. Hist. Dl. XXII, 2e dr. blz. 184.
2) Id. Dl. XXIII, blz. 102.

kocht[1]. Het behoeft dus niet te verwonderen, dat Spanje, beducht voor het aanwakkeren van den zeeroof in de Middellandsche Zee door de ‘vredespolitiek’ der Nederlanders, tegenover de Nederlandsche oorlogsschepen, die in Cadix asyl zochten (hetgeen hun toch reeds alleen in geval van ‘uitersten nood’ veroorloofd was), op krenkende wijze optrad. Protesten van Nederlandsche zijde hadden slechts tot gevolg, dat de Spaansche regeering den gouverneur van Cadix gelastte de behandeling op denzelfden voet voort te zetten, zonder acht te slaan op wat de Nederlandsche consul ook zoude mogen aanvoeren, ‘wijl wij ons niet bezorgd behoeven te maken over de Hollanders, wanneer zij zich beleedigd mochten achten’[2]. Castel de St. Pierre had gelijk, toen hij ons volk noemde: ‘le peuple le plus paisible de tous les peuples’. Maar, in verband met de wijze waarop die vredelievendheid zich uitte, waardoor haar ware aard aan het licht kwam, is die kenschetsing niet te beschouwen als een eeretitel! Den 14en April 1775 meldt de Pruisische gezant in den Haag, Thulemeyer, aan zijn koning: ‘La pusillanimité constitue certainement le caractère dominant du plus grand nombre des régents de cette république’[3]. Die kleinmoedigheid haalde ons in 1780 den oorlog met Groot-Brittanje op den hals, een oorlog die, in weerwil van het voor onze marine roemvolle gevecht bij Doggersbank, de voorbode was van den naderenden ondergang.

De afzijdige zelfstandigheidspolitiek, dat is eene zoodanige die zich niet mengt in politieke quaestiën waarbij het landsbelang niet rechtstreeks is betrokken, is, gelet op de machts-ontwikkeling der groote mogendheden, heden ten dage voor kleine staten onvermijdelijk geworden; ook voor het in 1813 herboren Nederland, al laat dit als groot koloniaal rijk alle andere kleine staten, behalve België, in beteekenis op aanzienlijken afstand achter zich. Daarbij mag intusschen nimmer de

1) Id. Vervolg Dl. VII, blz. 149 vlgg. Er zijn hier slechts eenige grepen gedaan uit deze ‘vredespolitiek’. Wel werd af en toe eens een geroofd schip hernomen, maar over 't geheel werd nutteloos ‘gedemonstreerd’ en van een krachtig optreden was geen sprake.
2) Marineblad 1913-'14 blz. 758-765.
3) Dépêches van Thulemeyer (1763-1788) in de bewerking van Robert Fruin, ingeleid en aangevuld door H.T. Colenbrander (uitg. Historisch Genootschap 1912).

grens uit het oog worden verloren, waarbinnen men zich niet kan terugtrekken zonder in internationale plichtsvervulling te kort te schieten.

In de zitting der Tweede Kamer van 19 Maart 1924 vroeg de Minister van Buitenlandsche Zaken op hoedanige wijze Nederland eene actieve vredespolitiek zou kunnen voeren zonder schade voor zich zelf. Het is echter slechts de vraag wat men in elk bijzonder geval als 'schade' voor het land beschouwt. In de meeste quaestiën rakende het buitenlandsch beleid, zijn aan een actief optreden zoowel voordeelige als nadeelige factoren verbonden, en het hangt van de waardeering van elk dier factoren af, of het eindresultaat der overweging een voordeelig of een nadeelig saldo vertoont. En het zijn niet alleen de factoren van stoffelijken - doch ook die van zedelijken aard welke zich hierbij doen gelden.

In Januari 1920 is door het vestigen van den Volkenbond, althans in Europa, een toestand geboren, die de overweging wettigt of de grens, waarop hierboven werd gedoeld, voor de daarbedoelde staten die lid zijn van dien Bond, niet naderbij is gebracht.

In de Memorie van Toelichting tot het ontwerp van wet tot toetreding van Nederland tot het V.B.-verdrag (Januari 1920) zeide onze regeering: 'Het verdrag' (van den V.B.) 'draagt den stempel van zijn oorsprong. Het roept een Bond in het leven van een tweeledig karakter: eenerzijds een verbond van de overwinnende mogendheden, bestemd om de verwezenlijking van bepaalde politieke doeleinden harerzijds, uit den strijd en de overwinning geboren, te bevorderen; anderzijds eene algemeene staatkundige organisatie der volken ter verzekering eener vreedzame op het recht gebouwde internationale samenleving'.

Het valt inderdaad, bezwaarlijk te ontkennen, dat bij zijn geboorte, de V.B. een tweeledig karakter droeg, nl. eenerzijds het 'geallieerden-karakter' en anderzijds het 'volkenbondskarakter'. Men dient intusschen te overwegen welke van beide de overhand heeft. De samenkoppeling van het Bondsverdrag met elk der 5 vredesverdragen[1)], waarvan het de

1) Verdragen van: Versailles (28 Juni 1919) met Duitschland; St. Germain en Laye (10 September 1919) met Oostenrijk; Neuilly s. Seine (27 November 1919) met Bulgarije; Trianon (4 Juni 1920) met Hongarije; Sèvres (10 Augustus 1920) met Turkije (hiervoor treedt in de plaats het Verdrag van Lausanne). Het Verdrag van Versailles trad het eerst in werking (10 Januari 1920, zijnde dit dus de datum van het ontstaan van den V.B.) De V.S. v. Amerika hebben het V. v. Versailles niet bekrachtigd; China, dat dit verdrag zelfs niet had geteekend, is tot den V.B. toegetreden door het V. v. St. Germain.

eerste 26 artikelen vormt, en de omstandigheid, dat dientengevolge de gewezen neutrale staten geen stem hebben gehad bij de vaststelling der bepalingen van het Grondverdrag (al werden zij in de gelegenheid gesteld hunne opmerkingen over het ontwerp kenbaar te maken), vormen volgens sommigen een voldoenden grond voor de bewering, dat het eerstgenoemde gedeelte predomineert. Deze bewering vindt steun in de bepaling van art. 4[2)], waarbij de permanente vertegenwoordiging van de 'voornaamste geallieerde en geassocieerde Mogendheden' in den Raad, is vastgesteld.

Evenwel, zelfs al mocht men aannemen, dat oorspronkelijk het geallieerden-karakter den boventoon voerde, dan sluit dit nog geenszins de overtuiging uit, dat het volkenbondskarakter zich meer en meer ontwikkelt en het eerstgenoemde gaandeweg op den achtergrond dringt.

Het staatkundig antagonisme tusschen de gewezen bondgenooten, waarvan het niet-toetreden van de V.S. van Amerika tot den V.B. het eerste symptoom was, en dat voornamelijk in de 'meeningsverschillen' tusschen Groot-Brittanje en Frankrijk tot uiting kwam, heeft er reeds toe bijgedragen de vrees voor een overheerschenden invloed van de machtige 'overwinnende mogendheden' in den Bond, aanzienlijk te verminderen. De samenstelling van den Raad, waarin thans naast vier groote mogendheden zes andere staten zijn vertegenwoordigd[3)], waaronder twee Europeesche gewezen neutrale staten, vormt, vooral gelet op de bepaling van art. 5 dat als regel voor besluiten, om verbindend te zijn, eenparigheid van stemmen wordt vereischt, een waarborg, dat geen beslissingen zullen worden genomen waarbij niet het volkenbondsbelang op den voorgrond zou staan, doch de 'verwezenlijking van bepaalde politieke doeleinden' zou worden

2) Waar wordt verwezen naar artikelen zonder meer, worden bedoeld artikelen van het bondsverdrag, tenzij uit het redeverband duidelijk blijkt, dat een ander verdrag is bedoeld.

3) België, Brazilië, Spanje, Zweden, Tsjecho-Slowakije, Uruguay.

beoogd. Het feit, dat Frankrijk heeft getracht met de V.S. v. Amerika en met Gr. Brittanje een afzonderlijk garantieverdrag te sluiten, is toch voorzeker geen bewijs, dat het in den V.B. een verbond der overwinnende mogendheden ziet. Verder geeft het niet-bekrachtigen van bedoeld verdrag door de beide daartoe aangezochte staten, allerminst steun aan de bewering, dat de 'overwinnende mogendheden' gezamenlijk streven naar de verwezenlijking van bepaalde politieke doeleinden uit de overwinning geboren.

Uit den wereldoorlog is echter een bepaalde internationaal-staatkundige toestand voortgekomen, waarin slechts door een nieuwen wereldoorlog verandering zou kunnen worden gebracht. Het grootste (niet het eenige) gevaar voor den wereldvrede, of althans voor den vrede in Europa, zou gelegen zijn in de zucht om in dien staatkundigen toestand verandering te brengen. De bestendiging daarvan is derhalve een der voornaamste voorwaarden voor het handhaven van den vrede, dat het hoofddoel van den V.B. is. Het is te hopen, dat eerlang eene bevredigende oplossing der herstelquaestie de opneming van Duitschland in den V.B. tengevolge zal hebben, waardoor de beteekenis van den Bond als handhaver van den vrede belangrijk zal worden vergroot.

Op de bijeenkomst van 25 Januari 1919 der vredesconferentie, kenschetste Wilson het doel van den V.B. aldus: 'It is a solemn obligation on our part to make permanent arrangements that justice shall be rendered and peace maintained'. Velen zijn de meening toegedaan, dat voor het handhaven van den vrede alleen zedelijke middelen baten en dat dus de V.B. alleen daarin zijne kracht moet zoeken. Dit beroep op de zedelijkheid is reeds eeuwenoud. Het is gedaan door idealisten wier geloof eerbied wekt, doch telkens en telkens weder werd beschaamd. En, al is er reden voor de hoop, dat zedelijke drijfveeren in toenemende mate hun gewicht in de schaal leggen ten bate des vredes, het is hoogst twijfelachtig, dat de toestand van een uitsluitend door zedelijkheidsbesef verzekerden vrede in afzienbaren tijd zal zijn bereikt. Zelfs is er grond voor de meening, dat de lijn der zedelijke krachten een asymptoot is, die de grens van het gebied waar alleen de vrede heerscht, nimmer zal raken en dus nog veel minder overschrijden. Wilson, de idealist, heeft de realiteit niet uit het

oog verloren, toen hij op 14 Februari 1919 aan zijne hierboven aangehaalde woorden toevoegde: ‘Armed force is in the background in this programme, but it *is* in the background, and if the moral force of the world will not suffice, physical force of the world shall’.

Ter beantwoording van de vraag, wat van den V.B. in het uiterste geval, indien de zedelijke macht daartoe niet voldoende blijkt, voor de krachtdadige bescherming van den vrede kan worden verwacht, moet men de bepalingen bestudeeren, die zijne werking in dit opzicht vaststellen. Maar die bepalingen zullen een doode letter zijn zonder den levendmakenden geest der bondsleden. Die geest kan slechts worden aangekweekt in een sfeer van onderling vertrouwen en van geloof in een zoodanige ontwikkeling van den Bond op de reeds gelegde fundamenten, dat hem zonder aarzeling de beschikking over het materieele dwangmiddel kan worden toevertrouwd.

In het Grondverdrag nu, is het navolgende bepaald nopens de onderlinge militaire garantie der bondsleden tot het beschermen van den vrede[1)].

ART. 8. ‘De Bondsleden erkennen, dat de instandhouding van den vrede de vermindering der nationale bewapeningen eischt, tot het minimum vereenigbaar met de nationale veiligheid en *met het ten uitvoer leggen der internationale verplichtingen in geval van eene gemeenschappelijke actie’.*

ART. 10. ‘De Bondsleden verbinden zich de territoriale integriteit en de bestaande staatkundige onafhankelijkheid van alle Bondsleden te eerbiedigen *en tegen elken buitenlandschen aanval te handhaven.* In geval van aanval, van bedreiging met of gevaar voor aanval, zal de Raad zich beraden omtrent de middelen ter verzekering van deze verplichting’.

ART. 11. ‘Uitdrukkelijk wordt verklaard, dat iedere

1) De economische sancties blijven hier kortheidshalve buiten beschouwing, aangezien ten aanzien van de verplichtingen in dit opzicht geen meeningsverschil bestaat. De Heer Dresselhuys zeide terecht (Hand. 1923/24 II blz. 1335), ten aanzien van de economische en de militaire waarborgen: ‘de eene leiden trouwens onafwijsbaar tot de andere’.
Alle cursiveeringen in den aangehaalden tekst der artikelen zijn van mij.

oorlog of oorlogsbedreiging, onverschillig of een der Bondsleden daarbij rechtstreeks betrokken is, den geheelen Bond aangaat en dat deze de maatregelen moet nemen geschikt om den vrede der volken doeltreffend te beschermen'. (Uit de artt. 12, 13, 15, 16 en 17 blijkt, dat inderdaad iedere oorlog den V.B. aangaat, omdat deze moet nagaan of door den Staat, die tot den oorlog de toevlucht neemt al dan niet vooraf een der wegen tot oplossing in art. 12 aangegeven, is ingeslagen - c.q. op uitnoodiging van den Raad volgens art. 17. - Maar alleen een 'verboden oorlog' heeft sancties van den V.B. ten gevolge).

ART. 16. 'Indien een Bondslid tot den oorlog overgaat in strijd met de in de artikelen 12, 13 en 15 aangegane verbintenissen'[1] wordt hij *ipso facto* beschouwd *een oorlogsdaad tegen alle andere Bondsleden* te hebben begaan. Dezen verbinden zich onmiddellijk alle commercieele en financieele betrekkingen met dat Lid te verbreken... Op den Raad rust de plicht de verschillende betrokken Regeeringen van advies te dienen nopens de getalsterkte van de land-, zee- en luchtstrijdkrachten, *waarmede de Bondsleden ieder voor zich* zullen bijdragen tot de vorming van de gewapende macht bestemd om de verplichtingen van den Bond te doen eerbiedigen'. (N.B. De Fransche tekst van den laatst aangehaalden zin, luidt: Le Conseil a le devoir de recommander aux divers Gouvernements intéressés les effectifs militaires, navals ou aériens par lesquels les Membres de la Société contribueront respectivement aux forces armées destinées à faire respecter les engagements de la Société). Men lette er op, dat hier niet wordt getornd aan de verplichting tot het deelnemen aan die actie, doch dat alleen de sterkte der voor dit deelnemen te bestemmen strijdkrachten in den vorm van eene aanbeveling aan den betrokken Staat wordt opgegeven. Aangezien de V.B. geen superstaat is, is deze vorm gekozen met het oog op de souvereiniteit der staten, waarbij het vertrouwen in de loyale medewerking der bondsleden als vanzelf sprekend wordt aange-

1) In deze artikelen is in hoofdzaak voorgeschreven, dat bondsleden een geschil, dat aanleiding kan geven tot een vredebreuk en niet aan een arbitrale of rechterlijke uitspraak wordt onderworpen, ter onderzoek aan den Raad moeten voorleggen, terwijl de gevolgen zijn bepaald die uit dit laatste voortvloeien.

nomen. Op het gebruik, dat van het woord ‘recommander’ is gemaakt om de verplichting die art. 8 vooropstelt, te ontkennen, kom ik hieronder terug. Nadat art. 16 heeft bepaald, dat de Bondsleden elkander moeten steunen bij de uitvoering der economische en financieele repressiemaatregelen krachtens dit artikel genomen, zegt het verder: ‘Zij verleenen elkander eveneens steun om het hoofd te bieden aan elken bijzonderen maatregel tegen een hunner gericht door den Staat die het Verdrag heeft geschonden. *Zij zullen de noodige voorzieningen treffen ter vergemakkelijking van den doortocht over hun gebied van de strijdkrachten van elk Bondslid dat deelneemt aan een gemeenschappelijk optreden tot het doen eerbiedigen van de Bondsplichten’.*

ART 17 handelt over de geschillen tusschen niet-bondsleden onderling en die tusschen een bondslid en een staat die geen bondslid is. Het verdient toejuiching, dat de Bond zijne bemoeiingen tot het handhaven van den vrede zoover mogelijk uitstrekt. Maar terecht is eene gezamenlijke militaire actie slechts voorgeschreven ter bescherming van bondsleden tegenover agressie van niet-bondsleden en omgekeerd. Voor het voorkomen van oorlogen van niet-bondsleden onderling is, wel is waar, het treffen van ‘maatregelen’ door den V.B. in uitzicht gesteld, (4e alinea) doch in zoodanige bewoordingen, dat daaruit voor de leden geenerlei verplichting tot deelneming aan eene militaire actie voortvloeit.

Het bepaalde omtrent de gezamenlijke militaire actie kan aldus worden samengevat:

Eene gezamenlijke militaire actie is ALLEEN *voorgeschreven tegen een bondslid*[1] DAT EEN OORLOG BEGINT: *hetzij zonder vooraf een der aangewezen middelen voor de oplossing van het geschil te hebben beproefd, hetzij tegen de wederpartij die zich gedraagt naar de uitspraak of beslissing van de daartoe aangewezen organen.*

Eene gezamenlijke militaire actie is NIET *voorgeschreven*

1) Waar hier en in de volgende alinea van een bondslid wordt gesproken, wordt mede daaronder begrepen een niet-bondslid dat onder de genoemde omstandigheden optreedt tegenover een bondslid (art. 17 4e al.). Volgens den geest van art. 17 worden ook niet-bondsleden beschermd tegen bondsleden, doch dit had, gelet op de reserve aan 't slot der 1e alinea, ook moeten worden gestipuleerd.

tegen een bondslid dat handelt in strijd met de uitspraak of beslissing, MITS HIJ DAARBIJ NIET TEVENS DEN OORLOG BEGINT. *Verder* NIET *tegen een lid dat den oorlog begint in de volgende gevallen: 1e als de wederpartij zich niet gedraagt naar uitspraak of beslissing; 2e. Als de Raad*[1)] *heeft erkend, dat het geschil alleen betrekking heeft op eene zaak die volgens het internationaal recht uitsluitend tot de bevoegdheid van dat lid behoort; 3e als het rapport van den Raad*[1)] *niet met eenparigheid van stemmen is aangenomen, zoodat de Raad geene beslissing heeft kunnen nemen. Ook is geen militaire bondsactie voorgeschreven ten aanzien van eenigerlei oorlog tusschen niet-bondsleden.* Inderdaad eene aanzienlijke beperking der gevallen waarvoor de gezamenlijke militaire actie is aangegeven! En tevens, in verband met de samenstelling van Raad en Vergadering, een zoo goed als vaststaande waarborg, dat zulk eene actie alleen zal worden gebezigd als de bestrijding van den oorlog te gelijkertijd is eene bestrijding van onrecht.

De opsomming van alle denkbare oorlogen, wat hunne verhouding tot den V.B. betreft, zou geheel op zich zelf beschouwd, den indruk kunnen wekken, dat naar mijne meening nog eene lange reeks van oorlogen te verwachten zou zijn. Uit hetgeen voorafging moge intusschen zijn gebleken, dat m.i. door een eendrachtig samenwerken der volken in den Bond een toestand kan ontstaan, waardoor aan die opsomming slechts eene theoretische beteekenis behoeft te worden toegekend.

Naar aanleiding van de bezetting van Korfoe door Italië op 31 Augustus 1923 (voorafgegaan door een bombardement van het buiten gebruik gestelde fort, door welk bombardement 15 personen gedood en velen gekwetst werden), is de quaestie der z.g. ‘represailles’ ter sprake gekomen in den Raad, die

1) Waar hier wordt gesproken van den Raad wordt tevens bedoeld de Vergadering voor de gevallen waarin het onderzoek aan deze laatste is opgedragen. Zie art. 15, waarin o.m. is bepaald, dat het Rapport der Vergadering om bindend te zijn, de goedkeuring vereischt van alle vertegenwoordigers van leden die ook in den Raad zijn vertegenwoordigd en van de meerderheid der vertegenwoordigers van de andere leden (een en ander natuurlijk zonder het mederekenen van de stemmen der vertegenwoordigers van de partijen in geschil). De gevolgen van 't sub 2e gestelde zijn niet aangegeven voor 't meest waarschijnlijke geval, dat *als* er oorlog komt de wederpartij dien begint.

1) Waar hier wordt gesproken van den Raad wordt tevens bedoeld de Vergadering voor de gevallen waarin het onderzoek aan deze laatste is opgedragen. Zie art. 15, waarin o.m. is bepaald, dat het Rapport der Vergadering om bindend te zijn, de goedkeuring vereischt van alle vertegenwoordigers van leden die ook in den Raad zijn vertegenwoordigd en van de meerderheid der vertegenwoordigers van de andere leden (een en ander natuurlijk zonder het mederekenen van de stemmen der vertegenwoordigers van de partijen in geschil). De gevolgen van 't sub 2e gestelde zijn niet aangegeven voor 't meest waarschijnlijke geval, dat *als* er oorlog komt de wederpartij dien begint.

ter voorbereiding van de beslissing dienaangaande eene juristencommissie had benoemd. De beantwoording van een 5-tal vragen door die commissie gesteld, is met eenparigheid van stemmen (hoewel niet zonder voorbehoud, met name van Zweden en Uruguay t.o.v. de beantwoording der 4e vraag) door den Raad aangenomen[1]. Het zou mij veel te ver voeren hier op deze belangrijke aangelegenheid met de vereischte volledigheid in te gaan. Slechts zij opgemerkt, dat de Raad heeft beslist: 1e dat het niet noodig is, dat de Raad, als een geschil door eene der partijen aan hem wordt voorgelegd, de prealabele vraag behandelt òf het geschil al dan niet oorlogsgevaar insluit; 2e dat geene exceptie door de andere partij kan worden opgeworpen op grond van de omstandigheid, dat volgens een met de wederpartij gesloten verdrag het geschil behoort tot eene categorie, die niet voor arbitrage vatbaar is en dáárom niet voor den Raad zou kunnen worden gebracht: 3e dat, àls een geschil reeds is onderworpen aan een of andere jurisdictie, voorzien bij het Grondverdrag, terwijl het desondanks door eene der partijen aan den Raad wordt voorgelegd, de Raad *moet* weigeren het te behandelen, terwijl de Raad ditzelfde *kan* doen als partijen een anderen weg tot oplossing hebben ingeslagen, nl. eene andere jurisdictie of een ander middel tot bijlegging. (Het schijnt de bedoeling te zijn, dat de Raad de deugdelijkheid van de laatstbedoelde organen mag beoordeelen, als eene de partijen zich over den gang van zaken bij hem beklaagt). Door deze beslissingen heeft de Raad eenerzijds de deuren voor het aanhangig maken van een geschil door eene der partijen zoo wijd mogelijk opengezet, doch anderzijds belet, dat eene partij die het geschil in overeenstemming met de wederpartij aan een deugdelijke jurisdictie heeft onderworpen, het met kans op succes aan den Raad zou kunnen voorleggen, als zij vreest, dat de uitspraak der jurisdictie voor haar niet gunstig genoeg zal zijn. Verreweg het belangrijkste is het antwoord op de 4e vraag[2]. Voorzeker is het een groot voordeel voor zwakke

1) Zie *Résumé Mensuel* September en October 1923; Jan. 1924.

2) 4ème QUESTION: 'Des mesures de coercition qui ne sont pas destinées à constituer des actes de guerre, sont-elles conciliables avec les termes des articles 12 à 15 du Pacte, quand elles sont prises par un Membre de la Société contre un autre Membre de la Société des Nations, sans recours préalable à la procédure prévue dans ces articles?' RÉPONSE: 'Des mesures de coercition *qui ne sont pas destinées à constituer des actes de guerre* peuvent être conciliables ou non avec les termes des articles 12 à 15 du Pacte, et il appartient au Conseil, saisi du différend, de décider immédiatement, en s'inspirant de toutes les circonstances et de la nature des mesures prises, s'il y a lieu de recommander le maintien ou la cessation de celles-ci'. De door mij hierboven gecursiveerde woorden sluiten iedere mogelijkheid uit van het opwerpen der exceptie van afwezigheid van oorlogsgevaar.

staten, dat zij in een geschil waarin de wederpartij dwangmiddelen heeft toegepast, zich tot den Raad kunnen wenden, al beweert die wederpartij ook nog zoo luid, dat zij geen vredebreuk beoogt. Eveneens is het van groot belang te achten, dat de Raad, zij het in den vorm van eene aanbeveling om dien dwang te doen eindigen, den maatregel kan veroordeelen. Maar het antwoord gaat in deze richting niet vèr genoeg. Het is toch niet de vraag of een of andere dwangmaatregel *bedoeld* is als oorlogsdaad, doch of hij al dan niet *is* een oorlogsdaad. Deze laatste categorie van dwangmaatregelen zouden eens en voor goed dienen te worden veroordeeld en zulks nog te meer omdat zij alleen door eene machtige mogendheid tegenover eene zwakke wederpartij worden toegepast. Bedenkt men echter, dat de geheele quaestie der dwangmaatregelen in den Raad is ontstaan door het precedent, dat door Italië was gesteld, dan zal men moeten toegeven, dat de Raad zóóver is gegaan als de omstandigheden zulks veroorloofden, terwijl het oordeel van den Raad, volgens de woorden van het antwoord, o.m. wordt bepaald door ‘den aard der genomen maatregelen’. Het spreekt overigens van zelf, dat eenzijdige dwangmaatregelen *ter vervanging* van een door het Grondverdrag niet-verboden oorlog, (hetgeen een voorafgaand onderzoek door den Raad vooronderstelt), in verreweg de meeste gevallen aanbevelenswaardig zullen zijn. Maar in het antwoord op de 4e vraag is alleen sprake van dwangmaatregelen, toegepast met voorbijgang van den Raad onder de bewering, dat het geschil geen oorlogsgevaar oplevert.

De keuze tusschen de middelen waarvan volgens het G.V. er een door partijen in een geschil dat oorlogsgevaar insluit, moet worden gebezigd tot het oplossen daarvan: arbitrage,

rechtspraak, voorleggen aan den Raad, (eventueel ook: 'procédure de conciliation') is aan partijen overgelaten. Voor den Raad *moet* echter een zoodanig geschil worden gebracht als de partijen of eene der partijen geen der andere aangegeven wegen meenen (meent) te kunnen inslaan, of willen (wil) inslaan. Onder de aan den Raad voorgelegde geschillen, moeten zich dus noodwendig ook al dezulke bevinden waarvan eene billijke oplossing tot de moeilijkste problemen behoort, die veelal ruimte laten voor verschil in opvatting nopens zulk eene oplossing. Houdt men dit voor oogen en bedenkt men daarbij, dat de V.B. geen superstaat is, noch kàn zijn, dan zal men over het uitvoerige art. 15 een milder oordeel vellen, dan meermalen daarover wordt vernomen. Ja, die overweging zal er zelfs toe kunnen leiden de oprechtheid te waardeeren waarmede wordt erkend, dat er zich gevallen kunnen voordoen, waarin de V.B. niet bij machte is het oorlogsgevaar met beslistheid te keeren. Een fundamenteel beginsel is echter vooropgesteld: *iedere oorlog is onrechtvaardig, waarbij de Staat, die er de toevlucht toe neemt, rechter is in eigen zaak.* Dat art. 15 naast de verboden oorlogen ook (implicite) niet-verboden oorlogen mogelijk acht[1)], tengevolge waarvan de verplichting tot het deelnemen aan een gezamenlijke militaire actie voor de leden wordt beperkt, is - ik herhaal het - als een verdienste van het Grondverdrag te beschouwen. De vreeselijke gevolgen die het ontketenen van een oorlog meer en meer na zich sleept, zullen intusschen eene partij, die volgens het Grondverdrag bevoegd is tot den oorlog de toevlucht te nemen, de toepassing van dit middel tot het alleruiterste doen verschuiven, terwijl eene wederpartij, die door hare wederrechtelijke handelingen het oorlogsgevaar doet ontstaan, in steeds toenemende mate zal beseffen welk een ontzaglijke verantwoordelijkheid zij zoodoende op zich laadt. In een dergelijk geval kan een z.g. represaille-maatregel ter vervanging van den oorlog (zie

1) Zij die iederen oorlog door het Pact veroordeeld zouden willen zien mogen de practische gevolgen overwegen, die zulk een stelsel voor de leden zou opleveren, met het oog op de rechtshandhaving. Grotius, op wien men zich gaarne beroept, i s de meening toegedaan, dat er ook rechtvaardige oorlogen zijn (zie het 2e Hoofdstuk van het Ie Boek van zijn standaardwerk).

blz. 14) voor eerstbedoelde partij aanbeveling verdienen. Hierbij bedenke men echter, dat zulk een maatregel alleen dàn wanneer hij wordt toegepast door een machtigen staat tegen eene zwakke wederpartij, niet zoo goed als zeker tot een oorlog zal leiden.

De bepalingen van het Grondverdrag betreffende de verplichting der bondsleden t.o.v. de gezamenlijke militaire actie laten aan duidelijkheid niets te wenschen over voor dengene die begrijpen wil. Waar in het verdrag is vooropgesteld: *'de* Bondsleden *erkennen,* dat de instandhouding van den vrede de vermindering der bewapeningen eischt tot het minimum, vereenigbaar met de nationale veiligheid en met het ten uitvoerleggen der internationale *verplichtingen,* in geval van eene *gemeenschappelijke* actie' (art. 8), kan er omtrent die verplichtingen geen redelijke twijfel bestaan. Toch zoeken de leden die zich, om de eene of andere reden aan die verplichting willen onttrekken, daarbij steun in het bepaalde van art. 16, waar wordt gezegd, dat de Raad aan elk der belanghebbende regeeringen in den vorm eener *aanbeveling* opgeeft met welke *getalsterkten* zij aan die gezamenlijke militaire actie zullen deelnemen (zie blz. 11) Aangezien hier slechts sprake is van een 'advies', aldus redeneert men, is er geen sprake van eene 'verplichting', waarbij dan hetgeen in art. 8 is vooropgesteld eenvoudig wordt genegeerd. Intusschen, de exceptie is nu eenmaal opgeworpen en aanvaard, zoodat sommige leden van den Bond hebben te kennen gegeven, dat zij in geenerlei geval zich door het bepaalde bij art. 16 tot deelneming aan een gezamenlijke militaire actie verplicht achten. Daar nu van eene vermindering der bewapeningen geen sprake kan zijn zonder eene *verzekerde* onderlinge militaire garantie der bondsleden, behoeft het geenszins te verwonderen dat, nu die garantie door de bovenvermelde interpretatie van art. 16 is ondermijnd, het eenige middel om haar weder te verzekeren en te accentueeren is aangegrepen, nl. het voorstel om een algemeen garantieverdrag te sluiten onder de auspiciën van den V.B.[1]. Evenmin is het te verwon-

1) Door Henri A. Rolin wordt gewezen op de omstandigheid, dat 29 Staten hebben gestemd voor de 'résolution interprétative' van artt. 10 en 16, dat de militaire verplichtingen in die artt. vervat, niet verbindend zijn. Maar dit geschiedde met een bepaald doel, n.l. om den tegenstand van Canada tegen art. 10 te overwinnen, omdat dit land niet genegen is aan eene EUROPEESCHE militaire actie deel te nemen. (Zie ook art. 5 sub b van het *Traité d'ass. mutuelle).* Evenwel: rubrica non est lex. Rolin zegt dan ook: 'Sans doute la résolution n'a pas de valeur juridique, que même un vote unanime en une pareille matière n'aurait pu lui donner'. ('L'Assemblée de Genève et le conflit Italo - Grec'. Rev. Belge 'Le Flambeau'). Toch is voor de practijk de militaire verplichting van het Grondverdrag door die stemming opgeheven.
In de 17e bijeenkomst der derde zitting van de Vergadering (26 September 1922) verklaarde Cecil, dat een algemeen garantietractaat noodig is, omdat artikel 16 niet voldoende is voor het verzekeren van een effectieve hulp aan een onverhoeds aangevallen staat, terwijl zonder die zekerheid geen staat, die aan zulk een aanval is blootgesteld, tot vermindering zijner bewapening zal durven overgaan. M.i. had reeds op grond van hetgeen in artikel 16 is bepaald, bij onderlinge samenwerking der leden eene dergelijke zekerheid kunnen worden verkregen, door nadere uitwerking van de grondgedachte. Maar, daartoe was vóór alles noodig de algemeene aanvaarding van de verplichting die het Grondverdrag ten aanzien van de gezamenlijke militaire actie stelt. Nu aan dien primordialen eisch niet was voldaan, werd tot het verkrijgen van bedoelde zekerheid een algemeen garantieverdrag noodig.

deren, dat dit niet is naar den zin van die leden van den V.B. die zich reeds in beginsel afkeerig hebben betoond voor de deelneming aan de militaire volkenbondsactie. Merkwaardig is daarbij het argument, dat een zoodanig garantie-verdrag, (ten doel hebbende te voorkomen, dat het meest wezenlijke gedeelte van het bondsverdrag een doode letter zou blijven!) den V.B.... zou verzwakken, waarbij men er zich zorgvuldig van onthoudt te erkennen, dat het juist de afzijdigheid der hierbedoelde leden ten aanzien van de militaire sancties is, die den V.B. heeft verzwakt, zoodat alleen door een op de basis van het Grondverdrag te sluiten algemeen garantieverdrag de Bond weder in staat kan worden gesteld aan zijn hoofddoel te beantwoorden. Die overweging heeft Lord Robert Cecil er toe geleid in den hierbedoelden zin het initiatief te nemen. Ter bestudeering van het ontwapeningsvraagstuk en de daarmede onafscheidelijk verbonden quaestie der algemeene militaire garantie (art. 8) is naast de Permanente (militaire) commissie (art. 9) eene Tijdelijke gemengde commissie benoemd. Het ontwerp voor een *Traité d'assistance mutuelle* is opgemaakt op grond van de in de 3e Zitting van de Vergadering (1922) met algemeene stemmen aangenomen ‘Resolutie XIV’, en in aansluiting met de in de 3e en 4e Zitting gevoerde discussiën. Onze regeering heeft bereids (zooals

te voorzien was) een *non possumus* (of beter: een *non volumus)* betreffende Nederlands toetreding tot het algemeene garantieverdrag uitgesproken. De beperking, die aan den omvang van dit opstel moet worden gesteld, laat niet toe het Ontwerp in bijzonderheden te bespreken[1]. Het gaat hier trouwens alleen om het beginsel. Slechts één opmerking vinde hier plaats betreffende een détail, dat door sommigen is opgeblazen tot een schijnbaar zeer belangrijke quaestie. Het lag voor de hand dat, nu eenmaal uit het woord 'recommander' ten aanzien van de sterkte van het door ieder volkenbondslid in het bijzonder voor eene gezamenlijke actie te leveren contingent, was afgeleid, dat er geenerlei verplichting tot het deelnemen aan zulk eene actie bestaat, men in het ontwerpgarantieverdrag dit woord heeft vervangen door 'déterminer'. Voor een ieder die slechts even over deze quaestie nadenkt, moet het intusschen duidelijk zijn, dat de zaak in beide gevallen voor de practijk op hetzelfde neerkomt. In art. 8 (Grondverdrag) wordt de vermindering der bewapening van een staat o.m. afhankelijk gesteld van de verplichting tot het deelnemen aan de gezamenlijke actie, hetgeen eene vaststelling, in overleg met den Raad der eventueel 'aan te bevelen' getalsterkte van het beschikbaar te stellen bondscontingent, onvermijdelijk maakt. Het zelfde zal moeten geschieden bij het bepalen van de vermindering der bewapening volgens het te sluiten algemeene garantieverdrag. Als sommigen onder bedenkelijk hoofdschudden over die uitdrukking 'vaststellen' spreken, doen zij het voorkomen alsof de Raad, zoodra eene gezamenlijke actie moet worden ondernomen, plotseling, om zoo te zeggen uit de lucht zal komen vallen met den eisch tot het beschikbaar stellen van eene krijgsmacht, waarvan de sterkte door den Raad geheel willekeurig zou zijn bepaald, d.w.z. zonder dat omtrent die sterkte, bij de regeling der vermindering van de bewapening, overeenstemming met den betrokken staat is verkregen![2]

1) Zie: Rapport de la Commission Temporaire Mixte (publicatie v.d. V.B. A 35 1923 IX); Résumé Mensuel v.d.V.B. Vol. III No. 9 (15 Oct. 1923). Verslag v.d. Min. v. Buit. Zaken over de 4e Zitting van de Vergadering (Dec. 1923). De detailwijzigingen, die m.i. in het Ontwerp gewenscht zouden zijn, blijven hier onbesproken aangezien zij het beginsel niet raken.
2) Zie ook art. 5 laatste al. Ontw. Gar. Verdr.

Van een juist inzicht in den onvermijdelijken gang van zaken in deze aangelegenheid, getuigt de hierbedoelde voorstelling niet.

Op de navolgende hoofdpunten van het ontwerp wordt hier de aandacht gevestigd, (alle cursiveeringen zijn van mij).

1°. Alle staten die het verdrag sluiten of tot het verdrag toetreden *'verklaren, dat de aanvalsoorlog een internationale* MISDAAD *is, en aanvaarden de plechtige verbintenis zich aan deze misdaad niet schuldig te maken'*. (art. 1).

2°. Met de onderteekening van het algemeen garantieverdrag verbindt men zich voorloopig tot niets anders dan tot de aanvaarding van het beginsel der door het Grondverdrag van den V.B. (artt. 10 en 16) voor de leden gestelde verplichting van het deelnemen aan eene gezamenlijke militaire actie tot het doen eerbiedigen van de bondsplichten (zie de Préambule); *het verdrag treedt niet in werking ter bescherming van een staat, die het slachtoffer is van agressie, dan wanneer die staat zich ten aanzien van de vermindering of begrenzing zijner bewapening heeft gedragen in overeenstemming met hetgeen dienaangaande bij het garantieverdrag is bepaald* (artt. 2 en 17).

3°. *Iedere staat kan bij zijne toetreding bepaalde voorwaarden stellen, met goedkeuring van den Raad* (art. 17). B.v. de voorwaarde, dat het verdrag, althans voor Europa algemeen zij; dat het niet verbindend is ten opzichte van staten die een onderling garantieverdrag hebben gesloten, zoo dit verdrag niet door den Raad is goedgekeurd, enz.

4°. Geen bijzonder garantieverdrag kan op grond van het algemeene garantieverdrag bij den V.B. worden ingeschreven *zonder dat de Raad heeft beslist, dat het is in overeenstemming met de beginselen van laatstgenoemd verdrag en van het Grondverdrag* (art. 7).

5°. Alle quaestiën betreffende de uitlegging van het verdrag *moeten ter beslissing aan het Int. Gerechtshof worden voorgelegd* (art. 15).

6°. Wanneer een staat in een geschil met een anderen staat de toevlucht neemt tot den oorlog, omdat laatstbedoelde staat handelt in strijd met uitspraak of beslissing van een der in het Grondverdrag aangewezen organen, wordt die oorlog slechts dàn als niet-verboden beschouwd *wanneer eerstbe-*

doelde staat niet beoogt inbreuk te maken op de politieke onafhankelijkheid of de territoriale integriteit van de wederpartij (art. 1).

7°. Ook eene bedreiging met agressie kan een vereenigd optreden van de Parties contractantes tengevolge hebben (art. 3). Hoewel de bewoordingen van dit art. m.i. wijziging behoeven, is toch, naar ik meen, een goed beginsel in dit art. vervat. Want òf de bedreiging is acuut, zoodat zij spoedig in een feitelijken aanval overgaat waardoor 't geval van art. 2 aanwezig is, òf de bedreiging is in meerdere of mindere mate latent, waardoor tengevolge van de doelbewuste houding van den V.B. het oorlogsgevaar nog kan worden gekeerd, vooral wanneer er tusschen den bedreigenden- en den bedreigden staat eene *zone démilitarisée* (art. 9) bestaat.

De V.B. is gedurende zijne eerste bestaansjaren in zijne ontwikkeling belemmerd door de politieke spanning (niet tusschen gewezen vijanden alleen!), die de oplossing der problemen, die uit den wereldoorlog zijn voortgevloeid, heeft medegebracht. Dat die ontwikkeling voortschrijdt in de goede richting, blijkt niet alleen uit de samenstelling van den Raad, waarin thans de kleine staten de meerderheid hebben, maar ook uit het Ontwerp-garantieverdrag, dat bestemd is de verwezenlijking van de vredesgedachte door den Bond mogelijk te maken, waarbij de erkenning, dat de aanvalsoorlog een internationale misdaad is, wordt vooropgesteld. Daarom is het de roeping van alle Volkenbondsleden dit streven te steunen en zich niet te onttrekken aan den plicht om, elk in evenredigheid met zijne kracht, mede te werken tot het handhaven van den vrede, waarvan zij zelven ook de voordeelen plukken.

Met name voor Nederland gaan hier de zedelijke plicht en het eigenbelang hand aan hand. Geene ‘afzijdigheid’ met betrekking tot de gezamenlijke militaire actie toch, kan het feit ongedaan maken, dat op ieder bondslid de plicht rust alle maatregelen te nemen, die worden vereischt voor het vergemakkelijken van den doortocht over zijn gebied van de strijdkrachten van elk lid, dat aan een zoodanige actie deelneemt (art. 16), eene verplichting die, vooral voor een land liggende ‘op de grens van een van de beide historische gebieden, waar

de conflicten van Europa worden uitgestreden', zeer waarschijnlijk zal ten gevolge hebben, dat de bondsactie zich ook binnen zijne grenzen zal afspelen (zie noot blz. 23). Onder het vergemakkelijken van dien doortocht bekleedt toch het optreden tegenover eene schending van het grondgebied door strijdkrachten van den staat die door zijne agressie het Bondsverdrag heeft geschonden, wel de eerste plaats. Deze verplichting wordt nog versterkt door de erkenning, eveneens in art. 16 aanvaard, dat een bondslid[1)], hetwelk in strijd met de desbetreffende verplichtingen, tot den oorlog de toevlucht neemt (zijnde dit het eenige geval waarvoor eene gezamenlijke militaire actie zal plaats vinden) wordt beschouwd eene oorlogsdaad te hebben bedreven tegen *alle* andere bondsleden. Er is dus voorwaar niet veel verbeeldingskracht noodig om zich den voor Nederland hoogst ongunstigen toestand voor oogen te stellen die uit het niet deelnemen aan den strijd voor den vrede zou voortvloeien.

Nederland, met zijne overzeesche gewesten een rijk van ± 54 millioen zielen, staat in internationale beteekenis verre boven de andere 'neutrale' staten, die in afzijdigheid ten aanzien van den militairen bondsplicht hun heil zoeken. Het heeft dus, veel meer dan eenige andere onder die staten, als lid van den V.B. eene roeping te vervullen: den weifelaars en vreesachtigen ten voorbeeld te strekken. Want het gaat thans niet om schoonklinkende woorden tot verheerlijking van den vrede, maar om eene daad: de bereidverklaring om zoo noodig mede te werken tot de krachtdadige handhaving van vrede en recht. Door die daad kan het 'meest vredelievende volk van alle volken' toonen, dat heden ten dage zijne vredelievendheid geenszins is eene uiting van benepen egoïsme en kleinmoedigheid[2)]. Verricht Nederland die daad dan zal het, juist voor de 'neutralen', een navolgenswaardig voorbeeld stellen en een grooten invloed, in overeenstemming

1) Zie noot [1]) blz. 11.

2) De wereldoorlog was geen bondsactie ter bescherming van den vrede! Daarom is het verwijt, dat Gauvain den neutralen maakt, dat zij slechts hebben toegekeken 'sans qu'ils osent bouger' en daarbij 'n'ont obéi qu' à leur peur', onverdiend ('L'Europe au jour le jour' T. XIII blz. 309-310). Maar ten opzichte van de militaire bondsactie zou eene dergelijke qualificatie minder onjuist wezen.

met zijne internationale beteekenis, kunnen uitoefenen ter bevordering van eene dusdanige ontwikkeling van den V.B., dat deze meer en meer beantwoordt aan het ideaal, dat Wilson bij zijne stichting, als eene lichtende ster heeft voor oogen gestaan, voor de verwezenlijking waarvan hij de 'armed force in the background' onontbeerlijk achtte.

Toen onze landgenoot van Vollenhoven met geestdrift betoogde, dat ons vaderland het initiatief moest nemen in de voorbereiding van den strijd voor den vrede, was de tijd voor zulk eene actie nog niet rijp. Zelfs al ware de wereldoorlog later uitgebroken en eene derde 'Vredesconferentie' gehouden, dan zou toch te midden van de politieke spanning van dien tijd, een voorstel als hierbedoeld, naar alle waarschijnlijkheid geen succes hebben opgeleverd, vooral niet als zulk een voorstel ware uitgegaan van Nederland, waarvan de internationale politiek zich niet had bewogen buiten de grens der 'afzijdige zelfstandigheid'. Thans echter is, door de stichting van den V.B., ten minste voor Europa, de toestand geheel veranderd; de organisatie die vóór 1920 ontbrak, is een feit geworden. De kans, dat het ooit tot het uiterste: de toepassing van den repressieven rechtsdwang zal komen, vermindert met de toeneming van zijne preventieve kracht, die afhankelijk is van de materieele en moreele waarde van het dwangmiddel. Die waarde kan slechts tot haar bereikbaar maximum worden opgevoerd door een doelbewust samenwerken der bondsleden; niet tot het oefenen van eene afbrekende critiek die het gebouw van den V.B. ondermijnt, maar tot het verrichten van de opbouwende werkzaamheid, die noodig is om dat gebouw te maken tot een tempel des Vredes, bewaakt door eene sterke wacht, die het openen van zijne deuren belet.

Verzuimt Nederland de zich thans voordoende gelegenheid aan te grijpen om daaraan mede te werken, dan is het te vreezen dat, mocht eenmaal het uiterste geval zich voordoen waarin de repressieve rechtsdwang ten bate van den vrede zich moet doen gelden, ons vaderland eene lijdende partij zal zijn, die het betreurt niet mede-leidend te zijn opgetreden toen het daartoe nog tijd was.

H.L. VAN OORDT.

Naschrift.

In den ‘Naderen Oproep’ (zie noot blz. 1) wordt gezegd: ‘de beslissing over de vraag, wie een aanvalsoorlog heeft ondernomen, en de leiding van eenig economisch of militair optreden tegen den schuldigen Staat wordt afhankelijk gesteld van een, bestaand of nog te scheppen, gezaghebbend internationaal orgaan, hetwelk vrij is van politieke invloeden’. M.i. ligt reeds nu in de samenstelling van den Raad een waarborg voor objectieve beslissingen, te meer nog omdat het zoo goed als zeker is, dat eene agressie eventueel zou uitgaan van eene groote mogendheid, en het verre van onwaarschijnlijk is dat een andere groote mogendheid alsdan de bedreigde partij zou zijn.[1)] De stemmen dier mogendheden zouden dan in den Raad niet mede tellen. Om tegemoet te komen aan het bezwaar, dat het aantal overblijvende stemmen in den Raad zoodoende te gering zou worden, zou men, b.v. volgens een bepaalden rooster, het aantal beslissende stemmen in den Raad op 10 kunnen houden. Ik geef het denkbeeld voor iets beters. Maar, eene oplossing kan worden gevonden. Where there is a will, there is a way.

Dit artikel was reeds ter perse toen Lord Cecil drie voordrachten in ons land hield (2 Juni in den Haag en Amsterdam, 3 Juni te Rotterdam). De laatste voordracht, die aan de garantie was gewijd, werd door mij bijgewoond. Cecils bezielend en opbouwend betoog heeft bij mij een diepen indruk achtergelaten. Er was daar aan het woord een edel denkend man, grondig kenner van den V.B., een oprecht strijder voor den Vrede. Met den gloed eener vastgewortelde overtuiging zette hij uiteen, dat bij het garantievraagstuk de toekomst van den V.B. als plechtanker des Vredes op het spel staat. Dat het grootste gevaar dreigt van de zijde dergenen die uit onverschilligheid, wantrouwen of miskenning van eigen belang, zich afwenden waar een krachtige samenwerking wordt vereischt. Moge zijn stem niet zijn geweest die eens roependen in de woestijn, zoodat het desideratum van Lloyd George wordt vervuld: ‘Il faut que la paix soit durable; il faut qu'elle soit juste; mais il faut quelque chose de plus. Il faut que derrière cette justice il y ait une force, une force qui imposera l'application de ses décrets’. (‘Ce que dit Lloyd George. Discours prononcé à la Chambre des Communes, le 7 août 1918’).

H.L.v.O.

1) Het is practisch buitengesloten, dat een guerre d'agression niet tevens zou zijn een rupture de Pacte. Ik deel niet de meening, dat het moeilijk zal zijn uit te maken wie de aanvaller is. Een vergelijking met 1914 gaat niet op, omdat er toen nog geen V.B. was. Doch gesteld het ware in concreto een twijfelachtig geval, zou men dan meenen, dat er in den Raad eenstemmigheid zou worden bereikt ter veroordeeling van den aangeklaagde? Men stelle zich voor, dat Nederland er in ware vertegenwoordigd; en wij zijn toch niet beter dan alle anderen? Elk lid bepaalt zelf of er is rupture, maar men moet uitgaan van het geval, dat dit niet kan worden ontkend.

Gerrit Zwart.

I.

Over het dorp ging altijd de zware ademhaling van de zee; het lag gezonken aan den voet van den hoogen duinrand, die in 't zuiden plots afbrak; daar was de riviermond, binnen de lange rechte pieren, waar de golven op braken en verstoven in flarden van bruisend schuim.

Het dorp, plat en onaanzienlijk, zonder zichtbaar middelpunt van kerk of toren, was een schamel complex van kleine ambtenaarswoningen, armetierig tegen elkaar gedrongen onder twee lange, grauw verweerde daken, met een groote rechthoekige binnenplaats er tusschen, waar daags altijd pompslingers piepten, waschgoed wapperde aan drooglijnen, waar bloemen kwijnden in zanderige perkjes, schrale kippen droefgeestig kakelden en vrouwestemmen telkens kijvend of schreeuwpratend opklonken.

Dat waren de ambtswoningen der kommiezen en wakers; nog meer huisjes stonden er, een grootere woning met een verveloozen vlaggestok van den chef-verificateur, het schooltje, met het huisje van het hoofd, een paar groengeverfde woonkeeten van tijdelijke waterstaatbeambten; verderop, na een wonderlijk weidsch postkantoortje van hel roode baksteen met geel verglaasde banden, wat simpele winkeltjes, een bakker, een slager, een herbergje, de kleine pastorie, het torenlooze lage kerkgebouwtje, het huisje van den veldwachter, nog een paar andere keeten, van den opzichter van de betonning en een paar seinwachters; die stonden er allen zoo wonderlijk, of ze

eenmaal opgenomen door een windhoos, gekraakt neergesmakt waren, kris kras in ordelooze scheeve verdwazing; met tusschen hen in veelal groote vakken duinzand, troosteloos schraal, welk zand vaak in ruizelende hoosjes tegen het verweerde glas der raampjes werd gejaagd.

De steegjes en wegjes hadden nergens eenig plaveisel; het weggeworpen huisvuil verdroogde er op of rotte er weg, al naar gelang de zeeadem heet schroeide in zomersche dagen of klammig in killen mist bleef hangen, dagen en dagen over dit stille uithoekje aan de kust.

Landinwaarts, op het verlengde der pieren, waren de lage groene dijken langs de rivier, met het vlakke verre polderland aan de overzijde; rechts, naar zee toe, stond de seininrichting als een reusachtig telraam met weggeraakte balletjes; peervormige en ronde manden werden daar overdag telkens aan touwen opgeheschen of neergehaald; vlak daarbij lagen altijd op het drooge gehaalde, gedeukte, oude boeien als vreemde plompe zeedieren met korsterig aangelaade buiken, waar de menie, onder de afgeschampte verf, bloederig doorheen streepte.

Op de rivier was de staag drukke vaart der booten en schepen van en naar de groote havenstad en boven de ademhaling van de zee, loeiden telkens de zware stoomfluiten over het dorp heen en dreunde de machtige beuking der schroeven in het water, dat de ramen der huisjes trilden.

Dieper landwaarts, aan de rivier, stonden het groote spoorwegstation en de douanegebouwen; overdag brachten slechts enkele lokaaltreintjes, getrokken door kleine lokomotieven met lange dunne halzen, een paar maal een handvol reizigers aan: kommiezen, die terugkeerden van een bewaking, een postbode, een paar loodsen, een enkele dorpsbewoner, die boodschappen had gedaan in de stad, doch overigens lagen zoo'n ganschen dag de breede perrons onder de monumentale kap leeg en tochterig wijd-verlaten met de dan vreemdoverbodig schijnende groote borden in Engelsch en Duitsch: *To Vienna and Budapest... Nach Köln-Basel-Ventimiglia... To Berlin, Hamburg, Bremen.*

Maar 's avonds laat, snelden dreunend door het verre lage

polderland, rookbrakende monsters met vurige oogen op het stille dorpje toe en tegen middernacht donderden dan kort opeen, plots drie zware internationale sneltreinen het station binnen, braakten stroomen passagiers uit met karrevrachten bagage en stapels postzakken; dan straalde een zee van licht over de breede perrons, wriemelend vol haastige menschen van allerlei nationaliteit, die jachtig om ‘Porter's’ en ‘Gepäckträger’, riepen; bagage- en postkarren ratelden, de zware locomotieven ronkten en sisten en over al die hurrie en al dat lawijt loeide dan plots de zware sirene van de Engelsche boot, die aan den douanesteiger te wachten lag.

Maar een kwartier later, als de boot was vertrokken en de afgekoppelde lokomotieven in wolken stoom waren weggereden naar de remise, doofden de lichten weer; dan lagen opnieuw stil en verlaten de wijde perrons, waartegen nu de koude, donkere, doode treinbrokken stonden, den ganschen nacht...

Tot vijf uur in den morgen, dan kwamen de lokomotieven weer terug, werden aangekoppeld, doorspoten de wachtende treinbrokken met gloeienden stoom, in de coupé's schoten de lichten aan en de perronlampen straalden opnieuw hun heldere schijnsels over de wijde klinkervlakken; de Engelsche vroegboot meerde aan den steiger, zwermen reizigers verdrongen zich even in de visitatiezaal rond de groote ovale bank, stroomden dan door vestibule en wachtkamers de perrons op naar de wachtende treinen... *To Vienna... Nach Köln...*

Weer een kwartier later voer de boot, nu half leeg, stroomop verder naar de groote havenstad, de sirene loeide ten afscheid; de drie internationale treinen schoven weg, de een na den ander met korte opeenvolging, in bonk-sissende wolken stoom...

Dan lagen in de grauwe morgenschemering onder de monumentale kap de breede, eenzame perrons weer leeg en tochterig, wijd-verlaten en in de stilte rondom ging alleen de zware ademhaling van de zee.

Over den vlakken rechten weg, aangelegd door het schrale vroon en welke weg het station verbond met het dorp, liepen

Verhoef en Zwart, de hoofden en ruggen gebogen tegen den staag aangierenden zeewind.

‘Waait het hier altijd zoo?’ vroeg de eerste, gemelijk zijn sigaar wegwerpend, die inbrandde, aldoor scheef woei in zijn mond en dan nijdig verschrikt naar zijn hoed greep, die dreigde van zijn hoofd te stormen.

‘Nou meneer... an zee...’ antwoordde Zwart, die Verhoef's valies droeg, zich even omwendde om wat pruimsap weg te spuwen met den wind mee. ‘An zee... daar staat gewoonlijk wel zoo'n briesje...’

‘Wat je 'n briesje noemt’, mopperde Verhoef. ‘Enfin, jij als oud-zeeman... Bij de Marine geweest?’

‘Koopvaardij, meneer... van m'n veertiende jaar af... Achttien reizen naar Chili gemaakt...’

‘Zoo...’

Zwart knikte.

‘Ja, en altijd op 't zelfde schip... bij m'n oom. Op booten hek nooit gevaren’.

‘En werd je, na zoo'n vrij zeemansleven toen maar liever waker bij de belastingen?’ vroeg Verhoef, even opzij kijkend naar de forsche gestalte van Zwart.

Een geweldige kerel was dat, met zijn breede schouders; wel een kop stak hij boven hem uit en dan die groote eeltige handen vol bruine weervlekken bovenop en blauwe tatouages aan de harige, breede polsen; een goede dertiger kon hij zijn; hij was blond, bij 't witte af, alsof zoowel zijn hoofdhaar als zijn borstelige wenkbrauwen en zijn kroezige baard en snor door het zeewater waren uitgeloogd en ontkleurd; in zijn dikke roode ooren, waar ook een wittig dons overlag, droeg hij kleine gouden ringen; in zijn helderblauwe oogen was de verre blik van den zeeman, gewend om te turen in onmetelijk wijde verschieten, maar ook - met dien vastberaden trek om den mond en de opeengeklemde kaken - de fiere norschheid van een gekooiden leeuw, zooals diens blik minachtend glijdt over den menschentroep, die hem staat aan te gapen, voor de veilige tralies van zijn gevangenis.

‘Nou meneer... liever...’ antwoordde Zwart, ‘dat zak niet zeggen, maar met de laatste reis kregen we zooveel averij, dat er geen kalefateren meer an was... toen is ze gesloopt... nou en monsteren op een stoomboot,

dat sting me niet an... daar zit geen zeemanschap in’.

‘En toen ben je getrouwd...’ vulde Verhoef aan.

‘Ook al’, knikte Zwart.

‘En een jonge vrouw en dan 't zeegat uit, dat 's ook geen werk, hé?’ schertste Verhoef lachend.

‘Nee meneer, dat is 't ook niet’, gaf Zwart toe, zonder dien lach te beantwoorden.

‘Enfin, jij zou je vrouw nu niet alleen achter laten’, vervolgde Verhoef. ‘Haar moeder woont immers ook bij je in?’

‘Hààr moeder?’ vroeg Zwart, en er kwam een staalblauwe glans in zijn oogen, toen hij plots het hoofd naar Verhoef wendde, en dan ineens zachter, terwijl hij weer recht voor zich uitkeek: ‘Welnee, meneer... dat's mijn eigen moeder’.

‘O zoo... zoo, zoo... is dat je...’, sprak Verhoef wat onzeker, om die voelbare verontwaardiging in Zwart's antwoord.

Verhoef, pas benoemd als chef-verificateur, was juist met den trein aangekomen en had noodgedwongen tijdelijk bij Zwart zijn intrek moeten nemen, wijl het dak van zijn eigen dienstwoning was ingestormd.

Hij was tevoren eens poolshoogte komen nemen, had Zwart's vrouw en nog een oudere vrouw toen wel even gezien, maar de familierelatie had hij niet zoo dadelijk begrepen.

‘Je proeft hier 't zout op den wind’, sprak hij, zijn drogende lippen met zijn tong bevochtigend, nadat ze een eindweegs zwijgend waren doorgestapt.

Zwart knikte zonder te antwoorden.

‘'s Kijken...’ zei Verhoef dan even later. ‘Jullie zijn hier met vier wakers-op-daggeld hé?’

‘Jawel meneer’.

‘Jij en Vis en Van Ouderom en... wie is de vierde?’

‘Lombokkie meneer, Lombokkie... of Klap heet-ie dan eigenlijk... Lombokkie dat 's zoo z'n bijnaam’ en in Zwart's norsche oogen glimlachte nu even iets.

‘Die is matroos geweest?’

‘Marionier meneer... Dat 's een van de Hollandsche zeehelden...’ lachte Zwart nu spottend, maar zonder hatelijkheid. ‘Hij heit nog zoo'n bronzen medaille gehad van een Lombok expeditie of zoo wat. Afijn, maar Lombokkie is nou ver versleten en daarom doet-ie maar studdiedoor toren-

wacht... Kan-ie z'n rimmetieke korrepus uit zitten brajen bij de potkachel...'

'Maar jullie doen toch alle vier torendienst...' informeerde Verhoef verder 'en assistentiedienst op de Zwerver en je bewaken zooveel mogelijk vrachtbooten'?

Zwart knikte.

'Zoo is 't, meneer. De kommiezen bewaken ook wel es vrachtbooten, maar as 't effen kan, nemen wij die waar. Kunnen zuilie alleenig of met U mee op de passagiersbooten... en waldienst doen in de douaneloods... en in de visitatiezaal... daar vallen wij buiten...'

'Natuurlijk...' knikte Verhoef. 'Och, jullie hebben geen studie gemaakt van de wetten, hé?... En dan met vreemde talen'.

Zwart haalde even zijn schouders op, zijn lippen krulden minachtend.

'Och meneer, wat talen anbelangt... dat beetje kaaiengelsch, wat de kommiezen door de bank kennen, daar ga ik ook niet voor opzij... en 'n paar woorden Spaansch spreek ik ook nog wel...'

'Des te beter, Zwart', antwoordde Verhoef, ''tkomt altijd te pas. Maar zooals bijvoorbeeld... hoe heet die kommies... Ding... Dinghof...?'

'Dingemans', zei Zwart, nu zonder zich om te wenden zijn pruimsop krachtig spuwend tegen den wind.

'Juist, Dingemans...' vervolgde Verhoef, 'dat hoorde ik toevallig, toen ik laatst hier was 'die spreekt werkelijk heel goed Engelsch en Duitsch... en Fransch misschien ook...'

'Zoo meneer... ja, dat kan wel', gaf Zwart onverschillig 'ten antwoord. 'Dat 's toch zoo'n bizonder mensch, die Dingemans, *meneer* Dingemans...'

En hij lachte even verachtelijk.

Verhoef zweeg: de spoedig geprikkelde toon van Zwart verveelde hem; enfin, dat zou hij hem wel afleeren, als hij maar eens eerst 'n beetje georiënteerd was op zijn nieuwe standplaats.

Ze liepen zwijgend een eind door, toen een doordringend aanloeiend geluid beide gelijktijdig deed opkijken; het kwam van een boot, die juist tusschen de twee pieren binnenviel.

‘Blauwpijper’, zei Zwart.

‘Wat heeft die geladen?’

‘Kolenschuitje meneer van Nieuwkastel... zoo kommen d'r drie in de week en daarachter’, vervolgde hij, terwijl zijn blauwe oogen scherp tuurden naar een onduidelijke massa zwarte rook op zee, waarin Verhoef slechts vaag de kontoeren van een boot kon onderscheiden ‘dat 's de Hâvre-boot.. stukgoed... ook zoo'n drijvende doodkist’.

‘Hoezoo?’

‘Die heit al es dertig uur op de Noorderpier gezeten, maar dokken, ho maar... die centen konden d'r niet af... Die voert nog 'n stukkie zeil ook op zijn manier... let U maar op...’

Verhoef tuurde en zag inderdaad boven de rookwolk nu iets, dat op een zeil geleek, als een donkeren driehoek tegen de grauwe lucht opstaan; de zee rondom was één kolking van vuilgroene golven doorvlekt met paarsbruine veegen; tot ver achter de branding kuifden daar de schuimkoppen tusschenin, telkens wit oplichtend en weer doovend.

‘'t Is nogal ruw buiten...’ meende Verhoef.

‘Volop van ebben meneer, en dan een straffe westewind er tegen op... dan lijkt dat gauw wat...’ antwoordde Zwart en dan naar de lucht kijkend met zijn jagende grauwe wolken: ‘Anders best zeilsweertje...’

Ze naderden nu het dorp en daar, door de beschutting van den hoogen duinrand slonk de windkracht even tot een lichte koelte, om dan weer plots met vlagen hevig uit te schieten, maar nu verraderlijk van opzij.

‘Die beroerde wind hier...!’ schold Verhoef nijdig, als hij bij een haastig grijpen naar zijn hoed, zich zelf tegen het hoofd stompte.

‘Dat went wel meneer...’ troostte Zwart, ‘maar ze dragen hier allemaal een pet’.

Zwart's huis was het laatste van de rechtsche rij der kommiezenwoningen.

Ze liepen langs de eenvormige vensters en deuren met maar simpel onderscheid van gordijnen en beeldjes of bloempotten voor de ramen en enkele naamplaatjes op de deuren.

Op het zandwegje dat er langs liep, was het even volkomen windstil, maar na die, schoon ruw jagende, tòch frisch zilte

zeewind, was die luwte nu ongeurig zwoel van huisluchtjes, die zwalpten uit enkele open ramen en deuren.

‘Asjeblieft meneer’, zei Zwart zijn huisdeur voor Verhoef openduwend en dan krachtig een vette dwalm opsnuivend, die in het nauwe gangetje hing. ‘O, me moeder is aan 't vischbakken... 't ruikt goed. Moeder!... Ze is een beetje doof... Moederr!’

Op dien krachtigen roep, die nochtans niets bevelends had, kraakte een zijdeur in 't portaal en trad een klein schraal vrouwtje te voorschijn.

Boven het beenig-scherpe gezichtje, waaruit Zwart's blauwe oogen keken, even helder doch zonder de norschheid, eerder met een zachten weemoed er in, was het zuiver witte haar, in 't midden gescheiden, glad langs het hoofd gestreken.

Ze keek op naar Verhoef; een lichte verlegenheid bracht wat kleur op de bleeke wangen.

‘'t Is zonde meneer... ís U d'r al... Neem me niet kwalijk...’

Ze veegde haastig haar rechterhand af aan haar boezelaar en stak die Verhoef toe.

‘Ja juffrouw’, antwoordde deze, de tengere hand even drukkend, ‘ik ben met den trein gekomen en niet met het bootje; zoodoende ben ik wat eerder hier’.

Ze lachte wat verlegen, keek haar zoon aan.

‘Met de trein gekomen!’ riep deze dan met stemverheffing en zachter. ‘Ze verstaat U niet, meneer’.

‘O... met de trein... precies’, knikte het vrouwtje nu, begrijpend.

‘Maria d'r niet in?’ vroeg Zwart dan en als zijn moeder ontkennend het hoofd schudde, sprak hij, nu toch met meer norschheid in zijn stem: ‘Afijn, blijf U maar an je visch... ik zal meneer wel...’ en zich achter Verhoef door het nauwe gangetje wringend, maakte hij de deur aan het eind daarvan open: ‘Hier is uw kamer, meneer... U heit hem al gezien, trouwens’.

Verhoef trad binnen, gevolgd door Zwart, maar Zwart's moeder volgde toch ook nog even, zag snel rond.

‘O, 't kacheltje doet het toch...’ zei ze, het klepje van den kleinen salamander even openend en weer sluitend.

‘Ja, 't is hier lekker’, prees Verhoef vriendelijk en luid.

‘'k Zal U dadelijk een kopje koffie brengen’ sprak ze dan ‘ze is bijna goed...’ Zwart zette het valies neer en ineens trof het Verhoef, dat hij dat zware ding zonder het ook maar één keer te verhanden, van het station tot hiertoe had gedragen.

‘Daar heb je ook een vracht aan gehad, Zwart’, sprak hij waardeerend.

Doch Zwart scheen het niet te hooren, hij volgde zijn moeder, die de kamer verliet, sloot de deur achter zich en Verhoef hoorde hem nog vragen:

‘Waar is ze?’

Doch dan brak de sluiting van een deur het stemgeluid af.

Verhoef keek zijn kamertje eens rond; er was van den kachelgloed nog niet veel te merken, maar het loopen in den straffen wind had hem toch al warm genoeg gemaakt; het rook in het vertrekje naar boenwas en bleekpoeder; voor het eenige raam, dat op de groote binnenplaats tusschen de twee huizenrijen uitzag, hingen stijfgestreken blauwig witte vitrages en een gelig lancaster gordijn met balletjesfranje: in de kamer stond een ronde mahoniehouten tafel, waarvan het blad glansde als een donkeren spiegel met in 't midden een gehaakt kleedje, waarop een paarlemoerglanzend schelpenornament stond, dat een vaasje droeg met verkleurde kunstbloemen; behalve een paar gewone weenerstoelen, welker gaatjeszittingen ook al glommen van de boenwas, stond er bij het raam een paardeharen fauteuil met een witte antimacassar, waarvan de franje uitgekamd regelmatig tegen de leuning kleefde en verder was er niets dan het koeharen karpet op den bruin geverfden vloer, een paar verbleekte gravures achter glas in lijsten aan den wand en op den schoorsteen wat puntige kinkhorens en tijgerschelpen, ‘waar de zee in ruischt’ en een groote dwars gelegde flesch, waarin een fregat met volle zeilen op een zeetje van groen en wit geverfde driehoekige golfjes voer; boven de tafel hing een petroleumhanglamp met roode sierkaarsen in vergulde kandelabers.

Links van het raam, in den hoek der kamer was de bedstee, waaruit de bleekpoeder lucht kwam; een hagelwitte gehaakte sprei bedekte in volle breedte de dekens en kussens.

Verhoef trok zijn overjas uit, hing die met zijn hoed aan een der haken, die hij aan den binnenkant van de deur ontdekte; zijn valies zou hij maar onuitgepakt laten, want een kast of andere berging was er blijkbaar niet.

Enfin, 't zou niet lang duren; binnen de drie weken zou het dak wel klaar zijn, dacht de opzichter; dan kon hij de eigen meubels laten komen en zich behoorlijk inrichten.

'Ja!'

Er was getikt: de deur ging open en Zwarts moeder trad weer binnen.

'Koffie, meneer'.

Ze droeg de groote, witte, boordevol geschonken kop, waar een dik vel op dreef van de gekookte melk, voorzichtig aan, wilde hem op de glanzende tafel plaatsen, bedacht zich blijkbaar en zette hem op den vensterbank.

'Dank u... dat zal smaken', sprak Verhoef en dan ineens weer om haar doofheid denkend, voegde hij er luider achter: 'Ik bezorg u nog heel wat drukte'.

'O zeker, meneer' - zei ze, blijkbaar nog mis verstaande met een vriendelijken glimlach.

'Ja, ik ben een beetje doof... de jaren... u houdt toch van een velletje?'

Verhoef gruwde er van, maar knikte en zette verrukte oogen op.

'Of ík...!'

Ze lachte tevreden, keek nog weer even in het kacheltje en ging heen.

Verhoef haalde couranten, die hij onderweg gekocht had, uit den binnenzak van zijn overjas, vischte met het lepeltje wat viezig het dikke vel uit den kop en wierp dat in de kachel; dan nam hij een teug van de snikheete, stroopzoete, wat drabberige koffie, stak een sigaar op, ging in den leunstoel bij het raam zitten en begon te lezen.

Een half uur later werd er weer getikt en op Verhoef's: 'Binnen', trad nu een jonge vrouw de kamer in, die voor zich uit een blad droeg, waarop een paar schaaltjes en borden en servetten lagen, dat blijkbaar dienen moest om de koffietafel klaar te zetten.

Ze was klein van stuk, maar tamelijk gezet, scheen niet veel ouder dan een jaar of vijf en twintig; het donkerblonde haar was kunstig gegolfd en opgemaakt als een kapsel op een reclameplaat van een coiffeur, een paar flonkerende kammen en spelden staken er in; ze had een gevuld maar tamelijk breed gezichtje met donkere, bijna in elkaar groeiende wenkbrauwen boven de groote bruine oogen, die nu wat verlegen vanonder de lange wimpers uitloerden; in de lelletjes van de kleine dikke ooren flonkerden steentjes; om het gevulde halsje hing een collier van groote witte kralen; de zwarte blouse, die ze droeg, was vrijmoedig laag uitgesneden; op de plaats, waar de slappe revers tezamen kwamen glansde een gesp, versierd met pareltjes; om het middel droeg ze een roodverlakt lederen ceintuurtje; daaronder viel het geplisseerde zwarte rokje tot even boven de voeten, die in groenleeren muiltjes waren gestoken.

De geheele verschijning viel zoo wonderlijk uit den eenvoudsstijl van Zwart en zijn moeder, dat Verhoef onwillekeurig zijn wenkbrauwen even optrok.

‘Dat 's nu m'n vrouw, meneer’, zei Zwart, die achter haar aanliep, glunderend, maar toch een tikje verlegen, met een hoofdknik naar het kleine figuurtje, dat voor hem ging en waar hij wel twee hoofdlengten boven uit stak en hij bleef staan in blijkbare afwachting van den indruk, dien ze op Verhoef maken zou.

Deze stond even op en knikte.

‘Juffrouw Zwart’.

Ze liep vlug naar de tafel, zette het blad daar wat haastig op neer, zoodat alles rinkelde en het schelpenornament met kleedje en al een heel eind over het gladde politoersel wegzeilde, stak dan een dik en niet geheel schoon handje, waar een paar ringen aan flonkerden, frank vooruit en zei met een stem, die verrassend laag en wat schorrig klonk:

‘Verheugd uw kennis te maken en welkom in ons huis, menheer’.

Verhoef drukte even het toegestoken handje.

‘Ik hoop u niet lang lastig te zullen vallen, juffrouw Zwart’, sprak hij ‘en ik stel het zeer op prijs, dat u en uw man voor me hebben willen inschikken’.

‘Pas de quoi, menheer: we doen het geern niewaar Gerrit?’

Zwart knikte.

‘Me vrouw is geen Hollandsche, meneer’ sprak hij dan.

‘Nee, u is zeker een Belgische’, begreep Verhoef, die weer was gaan zitten.

‘Sjuust menheer, van Moerbeke, als ge dat weet’ antwoordde ze.

Verhoef wist het niet, mompelde maar iets van ‘O, juist’, keek met eenige verbazing naar Zwart, die nu dubbel reusachtig leek en met zijn groote besproete knuisten het schelpen ornament op den schoorsteenmantel in veiligheid bracht, terwijl hij het kleedje, dat aan een uitsteeksel haakte, er maar overheen wierp.

‘Zoo...’ sprak hij. ‘'t Sting net andersom, geloof ik, maar zoo kan 't ook. Maria kan je 't nou verder alleen?’

‘Bê... wat zou 't... dat zou 'k toch waarachtig wel denken... ge affronteert me!’ antwoordde ze met een lachende blinking in haar bruine oogen naar Verhoef.

‘Me vrouw kan zoo wat van alles, meneer’, vond deze nog noodig toe te lichten, ‘Fransch praten, nog beter as Hollandsch, want soms zeit ze dingen, waar ik geen mieter van begrijp... en pianospelen, maar die hebben we niet en ze maakt grafgezichtjes van stukkies haar... zak u es laten zien, maar aan huishouen en koken en zoo, daar heit ze de mier an... afijn, dat doet me moeder wel’, en met den grooten leeuwenkop even scheef, keek hij met onverholen bewondering naar zijn vrouw en lachte dan met een knipoogje van verstandhouding naar Verhoef.

‘Ge mot niet alles geleuven, wat 'm raast, menheer’, zei Maria en dan, terwijl ze een servet over het tafelblad uitwierp: ‘Allee, gaat er uit, gij, ge maakt me beschaamd!’

Dan, als Zwart lachend staan bleef, trad ze op hem toe, greep hem bij een oor en onderwijl lachend naar Verhoef kijkend, trok ze haar man zoo de kamer uit.

‘Au... au...!’ riep Zwart, die gebukt moest loopen.

‘Ja, au... d'r uit!’ en ze deed de deur voor zijn neus dicht.

Dan wendde ze zich om; in het breede volle gezichtje lachten de oogen met een toch wat onzekere vraging naar Verhoef; ze wilde blijkbaar iets zeggen, maar Verhoef, die even stroefjes had geglimlacht, vervolgde zijn lectuur.

Toen zei ze niets meer, zette verder klaar, liep een paar keer bedrijvig heen en weer, bracht brood en boter en een stukje kaas, plaatste eindelijk een schaaltje met gebakken visch op de tafel.

‘Allee, 'k geleuf, dat 't er is’, sprak ze dan, nog even rondkijkend. ‘M'sieu est servi... goeden appetijt, menheer en dat' 't ou smaken mag, zulle!’

Dan ging ze.

‘Dank u...’ zei Verhoef, zijn courant opvouwend.

Hij nam plaats aan de tafel, waarover het servet zoo wonderlijk was gelegd, dat het scheen of iemand uit baldadigheid aan één punt alles scheef had getrokken; de schaaltjes waren zoo vlak op elkaar gezet, dat de bruine staarten van de twee botjes krom stonden tegen het broodje.

En nu hij zat, rook hij plots, boven de vette lucht van de vischjes uit, den zwaren geur van zoet parfum.

II.

't Was vijf uur in den morgen; over alles hing nog de stille donkerte van den nacht, toen Verhoef uit de visitatie-zaal naar buiten trad en den steiger opliep, die wit glinsterde in het lichtschijnsel van zijn kantoor, dat door het raam naar buiten viel.

't Had gerijpt en de Oostewind beet nog fijntjes in zijn ooren.

Hij tuurde naar den zeekant, waar nu een zacht wiegende ruisching vandaan kwam; de vuren aan het eind der pieren vonkten zwakjes; in de seininrichting zonk juist een lantaarn als een langzaam vallende ster: heel ver weg, voorgaats, liet de lichtboei telkens even zijn schijnsel glimmen; beneden langs den steiger was de kabbeling van den sterk opkomenden vloed; dichtbij links, danste het toplicht van De Zwerver, het sleepbootje, dat de ambtenaren naar de voorbijvarende schepen bracht en dat gemeerd lag aan zijn eigen kleinen steiger; de roode stuurboordlantaarn, vlak op het water, wiegelde mee.

Maar ineens kwam uit zee aanzetten het sombere loeien van een sirene... nog eens.... en nog eens; de boot was in aantocht.

Verhoef keek in die richting, toen hij achter zich voetstappen hoorde.

‘Morgen, meneer’.

Hij wendde zich om; 't was Dingemans.

‘Goeien morgen’.

‘Frischjes, meneer’.

‘Ja Dingemans: 't heeft stevig gevroren; kijk me die steiger eens glinsteren’.

‘Past u maar op, zoo aan den kant, 't is glad’, waarschuwde de ander.

Verhoef mompelde iets van geruststelling, deed toch een stap terug, was geboeid door het gezicht op de boot, die nu juist full speed om de zuiderpier zwaaide; de twee rijen patrijspoorten waren als lichtende guirlanden, gespannen van voor- tot achter-steven; slechts even, dan weer uit de bocht, recht voorgaats, was alleen het hooge toplicht nog zichtbaar en de helgroene bakboordlantaarn.

Verhoef wendde zich om, wierp door de ramen een blik in de groote visitatiezaal, waar een paar witkielen over de groote ovale visitatiebank liepen om de petroleumlampen, die daar boven hingen, aan te steken en ineens dook dan de bedrijvigheid van alle kanten op.

Uit het wachthuis van den expediteur trad de bootenbaas naar buiten met zijn volk, ze liepen toe op de loopbrug, die onder een dekkleed op den steiger lag; het dekkleed kraakte bij 't opnemen en schilfers ijzel spatten er af; en tegelijkertijd kwamen van het station dreunend de karretjes aangereden, die de transito bagage naar de wachtende treinen zouden brengen; de kleine zware wielen daverden hol over het hout van den steiger.

In de zaal verschenen nu ook de kommiezen, die dienst hadden; een paar traden er naar buiten, wat huiverig kleumend in hun jassen met opgezette kragen, de gore blauwe dienstpetten stijfgedrukt op de hoofden.

Verhoef, nog niet geheel thuis in den dienst, zag het een oogenblik aan, vroeg dan een paar inlichtingen aan Dingemans, die bij hem was gebleven, op een paar pas afstand, wat hinderlijk onderdanig deed, met de staag voelbare bedoeling om te toonen, hoe goed hij zijn plaats wist, maar overigens correct en vlug de vragen beantwoordde.

En Verhoef waardeerde dit laatste toch wel, tevreden, dat hij althans één ambtenaar op de post had, dien hij ook verificateursdienst kon laten doen.

Uit het donker van den nacht naderde nu middelerwijl, bijna geruischloos, het bootgevaarte; de voorsteven scheen te stijgen en als een vreemde, snel wassende dreiging den steiger te zullen verpletteren, maar dan, ineens zonk dat dreigende weg en zacht en in snelle geleidelijkheid ontwikkelde zich uit het onklare gevaarte de lijnen van de ranke boot met zijn masten en sloepen, zacht voortglijdend langs den steigerrand.

Een opgerolde tros vloog als een zwarte vogel door de lucht, plofte ergens neer, een schor commando klonk uit de hoogte, dan plots, schoten flakkerend de electrische booglampen aan, wierpen hun blauw-bleek licht over de gezichten der saamgedrongen passagiers aan dek.

Toen raakte eindelijk het groote bootlichaam even den steiger, die sidderd...

Binnen de visitatiebank in de zaal stond Burk, de ontvangersklerk al bleekjes kleumend met den kraag van zijn demietje opgezet achter de hooge gele lessenaar, de te groote dienstpet van zijn voorganger gezonken tot op de platte groote ooren.

Hij tikte even aan die pet, toen Verhoef, die snel in zijn kantoor zijn hoed verwisseld had tegen zijn eigen blauwlakenschen dienstpet met breeden zilveren band, nader trad, wreef dan huiverend in zijn handen.

‘Winter meneer... en tochten, dat het hier altijd doet’.

Verhoef knikte: door de buitendeur, die nu wijd geopend was, joeg de kille morgenlucht door de groote holle ruimte der zaal, deed de petroleumvlammen in de lampen even krimpen en dan plotseling hoog en rossig dwalmend uit de glazen pluimen.

Keurig in zijn nieuwe getailleerde winterjas, de blauwe pet met een glimmend zilveren stormbandje boven het blozende wassen-poppengezicht, met het gepunte donkere kneveltje boven de roode lippen, trad Dingemans nu in het licht der lampen op Verhoef toe, salueerde militair.

‘Wenscht u, dat ik dadelijk aan boord zal gaan voor de inklaring, meneer of zal ik hier eerst assisteeren’.

‘Hoeveel passagiers zijn er?’ vroeg Verhoef.

‘Twee honderd tachtig, heeft de purser me gezegd’.

‘Ja, blijf dan maar even hier, tot de grootste drukte voorbij is’, antwoordde Verhoef. ‘De generale verklaringen zijn toch al geschreven?’

‘Alles ligt gereed meneer’.

‘Goed’.

Het was Dingemans toevertrouwd, dat wist Verhoef al van zijn voorganger en Dingemans deed graag verificateursdienst, kon dan geuren met zijn waarlijk uitnemende talenkennis, kende goed het tarief, had tact en kreeg door zijn onverstoorbare correctheid nooit kwesties met de toch altijd lichtelijk vijandig gezinde reizigers.

De passagiers begonnen binnen te stroomen, haastig, in reiskoortsige jacht om vooral de eerste te zijn, angstig om den trein te missen, dringend, roepend naar de stewards en witkielen, die onwaarschijnlijke hoeveelheden valiezen en tasschen sjouwden aan de over hun schouders geslagen riemen.

Ineens lag de bank al vol bagage.

Verhoef en Dingemans namen een krijtje uit de klaarstaande bak en begonnen hun werk, herhaalden telkens weer de stereotiepe vraag.

‘Got anything to declare?... Rien à declarer?... Nichts zu verzollen?... O, is u Hollander, des te beter... Heeft u niets aan te geven?’, zochten vluchtig en wat machinaal naar contrabande tusschen het saamgepakte goed der vlug geopende koffers, terwijl ze in waarheid meer letten op de passagiers zelven dan op hun bagage, waar lichtelijk bevende handen, een zenuwachtige trek om den mond, een angstige blik van de begeleidende vrouwen, een al te dringende verzekering, dat er heusch niets inzat, de ontduikingspogingen maar al te geree verrieden.

‘Please officer, I'm in a hurry!’ smeekte een dametje.

‘You wont miss your train’, stelde Verhoef gerust, zonder zich te laten jagen.

‘Bitte, ich warbe schon ein Viertelstunde’, klaagde een meneer.

‘Sofort... Hier, Burk, deze dame... twintig gulden, kramerij...’

't Ontvangersklerkje schoot toe om het geld te innen.

‘Drie kilo koek... die meneer met die bontjas...’ wees Dingemans, die van den anderen kant toeliep.

Burk rende heen en weer met zijn quitanties, het zakje met wisselgeld los in de hand.

Het heele ovaal van de bank stond nu rondom vol roepende en wenkende en dringende menschen, achter steeds wassende stapels koffers, doozen en valiezen.

Verhoef en Dingemans repten zich langs de rijen.

‘Ach... please zir, must I open my trunk?... Notting!...’ riep een klein donker joodje met fleemende stem en hij greep Verhoef in 't voorbijgaan bij den arm.

‘Ja, meneer Zadok... openmaken en spreekt u maar Hollandsch’, antwoordde Verhoef zich Kort losrukkend en het mannetje even strak aanziende; hij kende hem wel van zijn vorige standplaats als een beruchte internationale goudsmokkelaar, dien hij al een paar maal bekeurd had.

De donkere oogen van het joodje fonkelden; de witkiel, die zijn koffer had gesjouwd, lachte.

‘Je belazert ze zoo gauw niet, meneer’.

‘'t Zijn pistkoppen’, schold de ander, die nu met een bevende hand aan 't slot van zijn koffer ging morrelen.

Maar met het vlugge doorwerken kwamen er nu toch al groote gapingen in de bagagerijen.

‘Dingemans, ga jij nu maar aan boord’, riep Verhoef. ‘Ik kan 't nu verder wel alleen... Burk, hier, dertig gulden modewaren... deze dame’.

‘Een gulden vijftig’, zei Burk, toeschietend.

‘How much is that?’ vroeg de reizigster, een aschgrauwe Engelsche met veel goudplombeersel aan heur tanden.

‘Half a crown’, hielp Verhoef nog, terwijl hij zich verder spoedde.

Nu slonk het snel; Zadok bleek ditmaal niet gelogen te hebben, speelde de onschuldig verdachte, vertelde hardop aan den witkiel, terwijl Verhoef zijn koffer afstreepte, dat hij wel zou klagen bij een vriend van hem, die heel eigen was met de ‘Directeur van de Directe Vinanziës, die al meer ambtenaren had gedigradeerd... 't was ongepirremeteerd... 'n publiek sjandaal... 'n eerlijke handelsman...’

Verhoef lachte niet.

‘Schiet nu maar op, anders is de trein vort’, sprak hij.

Dan liep het mannetje verschrikt weg, steeds door mopperend en dreigend achter zijn dravenden witkiel aan.

Door de leege zaal joeg nu weer de kille wind.

‘Ziezoo... dat 's alweer afgeloopen, meneer’, zei Burk, terwijl hij zijn pen afveegde aan zijn mouw en zijn register in de lessenaar sloot.

‘Ga je d'r nog onder?’ vroeg Verhoef lachend, het krijtje terug in den bak werpend.

Burk knikte en in zijn bleeke gezicht lachte even de vreugde om 't koesterende vooruitzicht. ‘'t Zal geen kwartier duren meneer of ik lig er al weer in... morgen, meneer!’

‘Morgen!’

Verhoef ging de zaal uit, trad weer op den steiger, waar de blankschitterende rijp nu modderig was vertreden.

Aan boord sisten de stoomwinches, kettingen liepen ratelend af, aan de takels zweefden de leege vleeschkratten, die na een: Ho... toe maar! dof neerploften op den steiger; hij liep de brug over, daalde de trap af naar de kajuit; een zwoele warmte sloeg hem tegen, Dingemans zat er te werken aan de generale verklaringen, een ladingmeester van de spoor stond er bij te wachten en tegenover Dingemans, 'n beetje in mekaar gezakt in zijn ruige jekker, de pet met oorkleppen op zijn hoofd, zat de kapitein te wachten, tot hij teekenen kon; 'n groote grove kerel was het met waterige oogen van de Scotch en Gin; aan een andere tafel zat de purser zijn geld te tellen.

‘'t Is dadelijk klaar, meneer’, sprak Dingemans opziende en dan vragend het hoofd heffend naar den kommies de Vries, die met een plombeertang in de hand van achter het buffet kwam: ‘Ja?’

‘Kast pantry een lood 603’, sprak deze en hij verliet de kajuit.

Verhoef stelde zich voor aan den kapitein, die een dikke harige hand uitstak en iets bromde, trachtte een praatje met hem te maken, wat niet gelukte, liep dan de pantry eens in om de verzegeling van de provisiekast na te kijken en nam ook een kijkje in de hutten, waar de stewardessen de lakens en sloopen van de beslapen kooien trokken en op een hoop in de nauwe gang smeten.

Dan wipte hij de trap weer op, waar de frissche kou aan dek hem nu verkwikte. Toen hij weer op den steiger kwam,

werd daar juist de laatste krat gelost en wond de winchpully aan boord ratelend en sissend zijn staaldraad terug om de glimmende as; in 't blauwe licht stonden de leege kratten als hoekige geraamten op en naast elkaar.

De ladingmeester kwam haastig met zijn papieren van de loopbrug, liep op een drafje over den steiger en verdween in de visitatiezaal; de treinen wachtten op zijn komst: toen kwam ook Dingemans van boord met het register onder zijn arm.

Nog een oogenblik en de loopbrug werd teruggehaald op den steiger, sloeg er even dof bonkend op neer, werd dan weggerold op zijn kleine knarsende wieltjes.

Een plotselinge stoot op de stoomfluit deed Verhoef opschrikken; hij keek onwilkeurig naar boven, zag de koppen van den loods en den kapitein alweer boven 't witte gespannen zeil van de brug uitkijken; voor en achter sisten schok-stootend de troswindassen.

'All clear fore, sir!' schreeuwde een bootsman.

'All clear aft, sir!' klonk verder weg een stem van 't achterschip.

Een tinking van de telegraaf naar de machinekamer, een schril fluitje, dan doofden ineens de booglampen aan boord en met het dooven van dat licht sloeg de donkerte ook plots weer overal neer.

Het groote zwarte bootmassief vergleed langs den steiger, voer de rivier op; na een heesch overslaanden aanzet brulde dreunend en sonoor de sirene haar afscheid.

Toen Verhoef terug kwam in de zaal, waren de lampen daar al weer uit; een brandde er nog met een roetende pluim, boven de lessenaar van den ontvanger, wierp een zwak rosse lichtcirkel op den steenen vloer en een stuk van de vervelooze grauwe bank; er zwierven wat verfrommelde papieren op den grond, wat plokjes hooi, een gescheurd deksel van een kartonnen doos, eindjes touw en een bleek stuk afgebeten biscuit.

De kantoren der ambtenaren waren tegen de zaal aangebouwd en hadden allen vensters, die daarop uitzagen, een bureau was er voor den verificateur, een voor den ontvanger; daar tusschen in lagen de vertrekken der kommiezen en wakers, links de wacht en rechts, gescheiden door een gangetje, de slaapzaal, met de bedden, kooisgewijs twee en

drie boven elkaar; daar sliepen de ambtenaren, die de beurt hadden om 's nachts de voorbijvarende booten en schepen te convoyeeren naar hun eigenlijke bestemming. Aan het einde van het gangetje begon de wenteltrap, die naar de torenwacht voerde, een hoog gelegen kamertje met een vrij uitzicht stroomopwaarts en naar zee en vanwaar de ambtenaren door een spreekbuis gewaarschuwd werden zoodra er in- of uitgaande schepen in 't zicht kwamen.

Als Verhoef, gevolgd door Dingemans, zijn kantoor wilde ingaan, trad juist Zwart uit het gangetje in de zaal.

Hij groette met een vinger aan den wollen kleppet, die hij over zijn hoofd en ooren had getrokken en in die donkere omlijsting had zijn rood verweerd gezicht met de norsche blauwe oogen en de geelwit verkleurde baard en snor nu niets van een leeuw, maar Verhoef dacht onwillekeurig aan een viking-figuur uit een of andere Noorsche sage.

‘Moet je erop uit, Zwart?’ vroeg hij.

‘Ja meneer’, antwoordde de aangesprokene met zijn zware stem. ‘Vrijdagmorgen, sebiet zal de Seagull binnenvallen, hij zwaait al voorgaats’.

‘Dat is een vaste lijn op Hull, meneer’ lichtte Dingemans toe.

‘Op Hull?’ herhaalde Zwart en in zijn stem klonk een dreigende minachting. ‘Dan ben je toch wel in de war, Dingemans’.

‘Zoo...? De Seagull vaart toch op Hull’, meende Dingemans zwakjes.

Hij leek ineens heel klein en bijna belachelijk popperig bij Zwart's reuzengestalte.

‘Dan ben je toch wel verschrikkelijk in de war, Dingemans’, dreigd-donderde Zwart's stem nu, terwijl zijn staalblauwe oogen met vernietigende kleinachting neerzagen op het correcte kommiesje. ‘De Seagull vaart op Manchester... al wel vijftien jaar... as je meneer inlicht mot je 't goed doen en anders mot je je smoel houen...’

En Zwart tikte opnieuw aan zijn pet en liep den steiger op.

‘Die is altijd zoo gauw aangebrand’, sprak Dingemans, toch zichtbaar onthutst over Zwart's ruwen uitval, terwijl hij Verhoef in diens kantoor volgde.

‘Och, zoo'n ouwe zeerob...’ vergoelijkte Verhoef. ‘Die

hebben dadelijk zoo'n ruzietoon. Anders een flinke kerel, zou 'k zoo zeggen'.

'O zeker, meneer, 't is geen kwaad mensch', viel Dingemans haastig bij.

Een oogenblik bekroop Verhoef de lust om eens aan Dingemans te vragen, hoe Zwart toch aan die vrouw was gekomen, maar hij was bang voor achterklap tusschen de ambtenaren onderling, waar hij, als chef, natuurlijk heelemaal buiten moest blijven.

Er zou toch al wel genoeg afgunst en verdachtmaking heerschen tusschen die zestien gezinnen, die daar in die dubbele huizenrij vlak op elkaar hokten en dagelijks mekaars doen en laten afloerden.

De kommies Scheffer, gevolgd door den ladingmeester van de spoor trad binnen.

'Drie wagens elk twee looden 385', gaf hij op.

Dingemans vulde de verzegeling in.

'Er is geen rechtstreeksche voor Venlo vanmorgen'?, sprak hij dan den ladingmeester half vragend aanziende.

'Nee meneer, achtergebleven in Londen', antwoordde deze.

'Voilà', sprak Dingemans dan, na drie couverten verzegeld te hebben, die hij den ladingmeester nu ter hand stelde.

'Wij danken u... mòge heeren!' zong deze en hij ijlde weg.

'Meneer, de baas vraagt of die leege kratten weg mogen, die op den steiger staan', vroeg dan Scheffer, zich tot Verhoef wendend.

'Ja', antwoordde deze 'laat maar volgen, ik heb ze gezien'.

Scheffer ging heen en Verhoef, die aan zijn bureau was gaan zitten, nam het dienstboek voor zich, bladerde er in, terwijl Dingemans begonnen was met de inschrijving van documenten op een staat, hetgeen hij met een keurige regelmaat deed.

'Tamelijk ingewikkeld, die dienst hier', merkte Verhoef na een oogenblik op.

Dingemans hield dadelijk op met werken.

'Dat is het zeker, meneer; zeer gecompliceerd. Maar dat is ook onvermijdelijk, omdat men nooit à priori weet, wan-

neer een ambtenaar van een bewaking zal retourneeren’.

Verhoef knikte en dan, terwijl hij den al weer voortwerkende kommies, een oogenblik zwijgend gadesloeg:

‘Wat ben jij vroeger geweest, Dingemans?’

‘Bij 't notariaat, meneer: ik heb drie jaar gewerkt bij notaris Hulsman in Rotterdam, ik zou voor candidaat opgaan, maar toen stierf mijn vader en toen conveniëerde het niet om de studiekosten te betalen.

Enfin, toen ben ik maar kommies geworden en moet ik zien langs dien weg carrière te maken. Ik denkt 't van 't jaar eens te probeeren voor kommies-verificateur’.

‘Zoo... krijg je les?’

Dingemans schudde het hoofd.

‘Nee meneer, dat is juist “the question”... ik zit hier zoo ver van alles af... als er hier in de environs iemand was, die me wou helpen...’

Verhoef begreep het bedekte verzoek, dat hij ook niet onredelijk vond, al stond het kwasterige kereltje met zijn dwaze neiging om vreemde woorden te gebruiken hem wel een beetje tegen. Maar als hij nu vooruit wilde en werken kòn, dan zou het toch ook hard zijn...

‘'k Zal es zien, of ik tijd kan vinden’, sprak hij dan. ‘Maar ik moet hier eerst wat op streek zijn...’

‘O, zou u dan...?’ sprak de ander met een verrast-blij gezicht, waaruit echter een tikje te veel onderdanige dankbaarheid straalde. ‘Dat zou natuurlijk prachtig voor me zijn... want uitsluitend autodidactisch...’.

‘Nee, dat gaat niet’, gaf Verhoef toe. ‘Waar woon jij, Dingemans? Je bent ongetrouwd hé?’

‘Ja meneer, celibatair. Ik woon gestoffeerd bij Scheffer, de kommies, die zooeven hier was... Juist het laatste huis van de linkerzij, van 't station komend’.

‘O, daar... juist’.

Verhoef wendde zich weer om.

‘Nou, ik zal toch eens zien of ik die dienstpuzzle hier op kan lossen’, sprak hij dan, terwijl hij opnieuw het dienstboek opsloeg.

Dingemans lachte gedienstig, vervolgde dan ook zijn werk.

De dag brak aan, toen Verhoef om half acht naar huis ging om te ontbijten.

Rechts van den weg lag het dorre duinlandschap nog in vale schemering, maar de lantaarns aan de piereinden en in het signaalraam verbleekten toch al; boven de zee hing een grauwe mistbank. Het dorp lag in kleurlooze grijsheid stil gedoken tegen den valen duinrand.

Toen hij halverwege was, hoorde Verhoef boven zich het schreeuwen van een vlucht meeuwen; hij keek op; tegen de donkere lucht vlogen ze, maar ineens zag hij hun vleugels rossig oplichten tegen dat donker of een gekleurde schijnwerper ze bestraalde.

Verrast wendde hij zich om.

Boven het vlakke, kale landschap naast het station, ziedde een roode zonbal in een grot van laaiende gouden en oranje vlammen; lange, grauwgroene nevels sleepten er traag voorbij; dan brak plots uit een wolkscheur een rozerood zoeklicht, dat breed uitwaaierde tot in het donkere zenith; de koude Oostenwind ging liggen; een paarsroode gloed doortrok de grauwe mistbank boven de zee; die mistbank steeg op, massaal, als een purperen muur; dan plots, vervloeide ze in ijle donkerviolette flarden, die over de rivier naar binnen zweefden, in slanke bochten tegen en over de duinen kropen, de laagte in dreven naar het dorp en de wijde vroonen.

Tot de zon ineens fel schaterend doorbrak, de lucht zacht blauwde, maar alle nevelkleuren wegzoog tot een melkachtig wit.

Ineens klonk het ruischen van de zee nu sterker en een vochtige, zilte koelte begon uit het Westen te blazen.

Toen Verhoef de huizenrijen naderde lag daar alles al omwasemd door een dikke vochtige mist; hij keek om; laag in het Zuidoosten was de zon, na zijn korte schittering, al weer verbleekt tot een porceleinig wit schijfje.

Zwart's moeder had het ontbijt al klaar gezet, liep nog even bedrijvig heen en weer met de thee en de eieren.

‘'t Is maar dik buiten, meneer’, zei ze met een zorgtrek op het oude gezicht’.

‘'t Zal wel weer optrekken, juffrouw, als de zon hooger komt’, meende Verhoef.

Ze knikte, zuchtte even.

‘'t Is te wenschen. Anders dat bewaken... en als 't dan zoo mist...’

‘Och, dan gaan ze op de rivier wel voor anker’, sprak hij op geruststellenden toon. ‘Als 't nu op zee was...’

‘Maar ze blijven zoo lang weg...’ sprak ze dan met iets angstigs in haar stem.

‘Nou dan wordt de waakorder goed en aan boord lijden ze geen honger’, lachte hij.

Toen zei ze niets meer, ging de kamer uit.

Verhoef keek haar na, begreep die bezorgdheid niet goed; een langer verblijf aan boord beteekende geldverdienen voor den waker en vooral op de Engelsche booten werd de verplichte ‘verstrekking van spijs en drank’, heel royaal opgevat.

Hij ging ontbijten.

Of Zwart's vrouw nog in haar bed zou liggen? Hij hoorde heelemaal geen gepraat in huis. Enfin, beter zoo, dan anders. Voor hem tenminste. Want in Maria's huishoudelijke gaven viel niet bijster veel te waardeeren. En dan dat doordringende parfum. Hoe kwam Zwart toch in godsnaam aan die vrouw? Zeker tot over zijn ooren verkikkerd geraakt op haar aanhalig en quasi dames-achtig uiterlijk. Enfin, 't ging hem toch eigenlijk niet aan.

Toen hij gedaan had, kwam Zwart's moeder ook weer om het ontbijt weg te ruimen.

Verhoef was voor 't raam gaan zitten met zijn couranten, zei nog een paar vriendelijke woorden, maar een gesprek met doove menschen vermoeit gauw door de onevenredige nadrukkelijkheid waarmee ook de onbeduidendste opmerkingen moeten worden gezegd en zoo liet hij haar verder maar stilletjes ruimen.

Vlug en handig als ze nog was, had ze weldra de boel aan kant en de kamer verlaten.

Verhoef keek door de vitrage op het stuk van de langwerpige binnenplaats, dat er wat triest en vochtig verneveld uitzag; er was één pomp voor elke vier woningen; die, waar hij het uitzicht op had was een verveloos plomp ding, dat denken deed aan een overeind gezette doodkist, waar een slinger uit

stak; er hing wat goed aan drooglijnen tusschen scheefgezakte palen, verstelde binnenste buitengekeerde mansbroeken en baaien rokken; er stonden emmers en teilen; op een staak lekte een omgekeerde waterpot uit; in de half vertrapte tuintjes staken nog wat koolstronken uit den grond en er stond een groep triest verbruinde, holle zonnebloemstengels, waar bovenaan de weggerotte bloemen nog geknakt aan slappe vezels hingen; achter de houten tralies van een kist bewogen zich grauwbruine lijven van konijnen; soms blonk daar even van diep binnenuit een vochtig glanzend oog; de achtergevels der huisjes stonden armetierig verweerd en nat verglommen met trage druppels langs den verveloozen gootrand en de houten vensterbanken; uit een half opgeschoven raam puilde de blauw gestreepte tijk van een bed, dat te luchten stond.

Eensklaps hoorde Verhoef zingen, een vrouwestem; hij begreep, dat het Maria moest zijn.

De jonge hooge sopraan was niet onwelluidend en had vooral in de middenstem iets weeks, maar ze haalde en sleepte de noten van het blijkbaar droefgeestige lied zoo huilerig aan elkaar, dat Verhoef onwilkeurig zijn wenkbrauwen fronste, terwijl een pijnlijke trek van hinder om zijn mondhoeken kwam.

Ineens viel het hem op, dat het geluid, hetwelk toch uit de kamer naastaan kwam, buiten zoo sterk echode tegen den achterkant der woning aan de overzijde.

Blijkbaar stond er bij Zwart een deur of een raam open.

Enfin, Maria was dus op: het werd tijd, het wekkertje op den schoorsteen stond op half negen.

Ineens schalde de stem nu hoog vibreerend op en Verhoef verstond de woorden:

Oui,... c'est... l'amou... ou... r!

Hij glimlachte.

Tegelijkertijd zag hij beweging in de achterdeur van 't huis aan de overzijde, die deur ging open, er kwam wat moeizaam draaiend en wringend in de nauwe ruimte van het gangetje een voorwiel van een fiets te voorschijn en toen verscheen Dingemans, die zijn rijwiel naar buiten, op de achterplaats bracht.

Het was een bizonder glimmende, vernikkelde fiets, die ge-

heel bij het mannetje paste, allerlei blinkende fraaiigheden zaten er aan, een schitterend lantaarntje, een vreemd soort bel, een spiegeltje op het stuur; Dingemans zelf droeg nu een keurig zittend huisjasje met brandenbourgs, had een ruige wollen pet op en rookte een sigaret; in zijn hand hield hij een oliespuitje en een paar lappen; blijkbaar ging hij zijn rijwiel eens grondig schoonmaken en oppoetsen.

Zoodra hij buiten kwam, wierp hij een onderzoekenden blik om zich heen, keek dan in de richting van Zwart's huis, wendde het hoofd dadelijk af, glimlachte onder de laag-getrokken klep van zijn pet en wreef even met een vinger langs zijn neus; vervolgens duwde hij zijn fiets een eind vooruit en zette hem tegen een paar palen, die vlak bij de pomp stonden.

Een oogenblik later hoorde Verhoef de achterdeur van Zwart's woning openklikken en toen zag hij ineens Maria met een emmer in de hand op de pomp toetreden; ze scheen wel zoowat dezelfde kleeren te dragen als daags te voren, doch ze zag er wat slordiger uit, had een smoezelig roze schortje voorgedaan met breede geplisseerde strooken en ze liep op afgetrapte karmozijnroode pantoffels; in de hiel van haar eene kous was een groot gat; over heur hoofd had ze een wit wollen doekje geslagen en toen ze zich even wendde zag Verhoef, dat heur voorhoofd vol ijzeren krulpennen zat.

Dingemans, gehurkt voor zijn fiets, groette vluchtig zonder naar haar op te zien, liet dan zijn blik weer langszaam en aandachtig rond gaan in de omgeving, keek een oogenblik strak naar het raam, waar Verhoef achter de vitrage zat.

Toen, terwijl hij weer naar zijn fiets keek en met een lap begon te wrijven, bewoog zich zijn mond; Verhoef ving geen klank op, wist niet of hij iets zei, dan wel of hij zoo maar zachtjes voor zich heen floot.

Maria, die de emmer rinkelend had neergezet, keek even om, stak haar lippen wat kleinachtend vooruit en lachte; zei dan een paar woorden tot Dingemans, die kort het hoofd schudde en niet opzag.

‘Maria!’ hoorde Verhoef plots de oude juffrouw Zwart roepen met haar zwakke, even overslaande stem.

Maria wendde zich om, in het toch wel lieve, maar canailleuze gezichtje trokken nu leelijke rimpels van boosheid.

‘Ja... nondeju... seffens!’ schreeuwde ze rauw naar

binnen; dan wendde ze zich om, zette haar handen op de heupen, deed een stap naar Dingemans, lachte en zei iets tegen hem.

Doch eer deze het hoofd opheffend kon antwoorden, kwam plots de oude juffrouw Zwart er ook bij; ze stond er klein, een beetje zielig bleek en huiverend in die mistig natte omgeving, een zwartwollen doek geslagen om de smalle schouders.

Ze praatte zwakjes lachend tegen Dingemans en Maria, welke laatste echter zichtbaar verstuurschte, plots de emmer opnam, hem met veel lawaai en gerinkel volpompte en er dan zonder nog om te zien, het huis mee inliep.

Verhoef hoorde dat ze de achterdeur hard dichtsloeg.

Zwart's moeder, die nog was blijven staan, keek even om bij dien slag, zei dan nog iets tegen Dingemans, die druk poetste.

'Ja juffrouw', sprak deze dan luid, blijkbaar in antwoord op haar opmerking: 'Als hij niet geregeld onderhouden wordt, zit er zoo roest aan...'

Dan, na nog een korte draling, knikte het oude menschje, liep ook terug naar de woning.

De oude blauwe oogen in het bleeke gezichtje staarden wat angstig.

Gehurkt voor zijn fiets, het gebogen hoofd wat scheef gewend, loerde Dingemans haar na.

In de keuken begon Maria opnieuw te zingen.

III.

Dien middag was er veel aanloop bij de Zwarts; telkens werd er op de voordeur geklopt, die meteen geopend werd zonder een: 'Binnen!' af te wachten, dan was er even gestommel en geschuifel en fluisterend gepraat in het gangetje, een nieuwe, nu scherpere knokkeltik op een binnendeur, een gedempt juichend geroep uit de kamer, dan, plots een sterk opjoelend brom-lacherig praatrumoer, dat ineens afbrak als de deur weer gesloten werd.

Verhoef die zat te werken, had er al een poos niet begrijpend naar geluisterd, toen de oude juffrouw Zwart binnenkwam met de thee.

Ze was wat vreemd uitgedost in een zwart cheviotten japon met een witte jabot onder het peezige halsje en overhangende witkanten lubben aan de mouwen; ze scheen ook een beetje verhit, had branderig roode plekjes aan de slapen en op de magere wangen, terwijl de blauwe oogen sterker dan anders glansden.

‘Wat is er toch te doen, juffrouw?’ vroeg hij, ‘ik hoor zooveel plezierige geluiden’.

‘Ze maken het toch niet te erg, meneer?’ vroeg ze, even verschrikt. ‘Dan zal ik zeggen, dat ze stil...’

‘Nee, nee...’ onderbrak hij haastig: ‘'t hindert me volstrekt niet. Is er iemand jarig?’

De oude oogen lachten vreugdig op, terwijl ze knikte.

‘Ja meneer, me zoon wordt veertig vandaag’.

‘Zoo waarachtig... dan kom ik ook even feliciteeren’.

‘O, als u ons de eer zou willen doen...’ antwoordde ze toch blijkbaar wat onthutst en dan, terwijl ze al naar de deur ging, zich plotseling omwendend en wat bedremmeld. ‘Maar als u dan effetjes wil wachten, meneer... 'k Zal u waarschuwen. Is dat goed?’

Verhoef knikte.

‘Best juffrouw, maar u moet geen omslag voor me maken, hoor!’

‘Nee, nee...’

Ze lachte wat verlegen, ging haastig heen.

Verhoef hoorde nog eens bij het opengaan van Zwart's kamerdeur het opjoelend praatgelach, dat weer verdofte en dan plots geheel verstierf; eenige oogenblikken later was er dan een stil sluipend geslif van voetstappen in het gangetje, een fluistering van stemmen: daartusschen nog een harde grove lach, snel gedempt door een verwijtend sssst-geroep; eindelijk het toeslaan van de voordeur.

Toen viel er een uitgestorven stilte.

Het deed Verhoef wat pijnlijk aan; zoo werd zijn vriendelijk bedoelde visite een grove stoornis van onschuldige vreugde.

Nog even duurde het, dan kwam de oude juffrouw terug, boog wat plechtstatig.

‘Als ik meneer dan mag verzoeken’.

‘Maar juffrouw’, verweet Verhoef, ‘hebt u die andere menschen nu weggestuurd om mij?’

Ze lachte.

‘Dat's niks meneer, ze waren d'r al lang genoeg’.

Verhoef was nog nooit binnen geweest; de Zwart's hadden daar twee vertrekjes in gebruik, een keukentje aan den achterkant met dubbele deuren naar de voorkamer, waarin hij nu gelaten werd en die blijkbaar door Zwart en zijn vrouw als slaapkamer werd gebruikt, want een groot stuk der beschikbare ruimte werd in beslag genomen door een tweepersoons ijzeren ledikant.

De oude juffrouw Zwart behielp zich blijkbaar, zoolang ze de zijkamer verhuurden, op zolder.

De kamer stond blauw van de sigarendamp en er hing een zware geur van brandewijn en zoete dranken.

Zwart, vreemd, plomp-onwennig in een slechtzittend bruin colbert-costuum, een scheef zittend boord met omgeslagen puntjes om den gelooiden nek en met ronde, wat gerafelde manchetten op de harige breede polsen met paarse ankers, stond voor een groote leuningstoel, die versierd was met groene laurierkerstakken en papieren rozen, hij zag ook een beetje rooder dan anders, waardoor zijn blonde baard en haren nog witter leken; in zijn staalblauwe norsche oogen was nu een wel blijde, schoon half gegeneerde lach.

Maria stond naast hem in een lichtblauw fluweelen japonnetje met flonkerende vergulde knoopjes afgezet; aan de tot de ellebogen bloote armen rinkelden armbanden; in het weer kunstig opgemaakte en geonduleerde haar was een blauw fluweelen strik; ze zag er ook wat verhit uit; in de ronde bruine oogen was een goudglans; de zinnelijke groote mond was verplooid tot een weeken lach, die kuiltjes maakte in de wangen.

Toen Verhoef binnenkwam stak ze haar arm door dien van Zwart, stond zoo met een wat scheefgezakt hoofd tegen hem aangeleund.

‘Wel Zwart, van harte geluk hoor!’ feliciteerde Verhoef, zijn hand leggend binnen de geweldige eeltige vingers van den waker.

‘Dank je, meneer’.

Verhoef feliciteerde ook Maria en de oude juffrouw Zwart.

‘U moet maar niet rondkijken’, zei de laatste, een stoel aanschuivend ‘met al die aanloop...’

‘Ik kijk juist eens rond, 't ziet er hier alleraardigst uit... zoo feestelijk!’ waardeerde Verhoef met een blik op de slingers van uitgeknipt gekleurd papier, die aan den lamp en overal elders bengelden en waar papieren rozen in vervlochten waren, terwijl hij nu ook zag, dat Zwart zoo'n roos met een dik laurierkersblad in zijn knoopsgat droeg, terwijl Maria een heel tuiltje van die dingen in haar corsage had gestoken; alleen de oude juffrouw droeg er geen, vond zichzelf blijkbaar zoo al mooi genoeg.

‘En wat zal meneer gebruiken?’ vroeg Zwart's moeder dan. ‘Een glaasje port à port of een bittertje of een schilletje... of limonade...’ besloot ze aarzelend.

Verhoef, die zag, dat de portflesch toch was aangebroken, verkoos het eerste.

‘Heusch maar een klein beetje... ik kan er ‘niet zoo erg goed...’

Maar ze schonk toch een groot wijnglas boordevol.

Maria presenteerde een groote donkere sigaar met een rood-en-goud bandje er om en Zwart haalde moeizaam uit de niet dadelijk gevonden zijzak van zijn colbert, een doosje lucifers, gaf een vlammetje.

‘Dat 's natuurlijk allemaal 't werk van je vrouw, Zwart’, zei Verhoef, toen ze zaten en hij hem, zijn vrouw en zijn moeder had toegedronken.

‘Ja meneer’, antwoordde Zwart glunderend. ‘Die verstaat de kunst, hé?’

‘Och’ zei Maria: ‘Bij ons in Belge, wij doen dat altijd azeu... surtout met een kroonjaar, lijk vandaag... veertig wordt mijnen baas... niewors?’ en haar oogen kleintjes dichtknijpend, legde ze haar hand op zijn knie.

Zwart greep die, hield hem even omsloten.

‘En ziet ze d'r zelf ook niet mooi uit, meneer?’ vroeg hij dan met een naïve trots.

‘Dat zal wel waar zijn’, gaf Verhoef haastig toe.

Maria toonde haar groote gave tanden, haar oogen draaiden wat lokkend.

‘Net 't deksel van zoo'n doos met dat zoete tuig d'r in’, zei Zwart, nog in bewondering. ‘Maar dan zou ze eigenlijk een waaier motten vasthouen of een kakketoe’.

‘Ge zijt zot, gij, mee ou kakketoe’, schold Maria, hem schertsend om de ooren slaande.

‘Nee verdomd...’ hield Zwart lachend vol. ‘Is 't niet waar, moeder? Die doozen met dat Turkish Delight d'r in, die ik wel voor je meebracht, toen ik nog op de koopvaardij voer, daar stingen ook altijd zukke juffies op... ook zoo'n beetje bloot en zoo...’

‘Daar zal wel meer blootigheid an geweest zijn as an mijn...’ dacht Maria.

‘Nou, nou Maria...’ vermaande de oude juffrouw zacht.

‘Maar u ziet er zelf ook keurig uit’, prees Verhoef zich wat haastig tot Zwart's moeder wendend.

‘Ook al 't werk van Maria’, riep Zwart.

‘'t Kost nog veel schooner, as moeder maar gewild had’, zei die.

‘'t Is mij zoo al mooi genoeg’, sprak de oude vrouw met een zachten glimlach, ‘ik blijf liever maar zooals ik ben: Och, maar nu Gerrit veertig wier... en Maria hield maar an...’

‘Groot gelijk!’ lachte Verhoef met een knipoogje naar Zwart en zijn vrouw.

‘Toe jò...’ wendde Zwart zich plots tot Maria. ‘Laat meneer nou die dingen es zien van dat haar...’

‘O, die...’

Ze stond op, trok een la van een kast open, kwam dan aandragen met een drietal pluche lijstjes, waarin kerkhoflandschapjes van haar achter glas zaten; treurwilgjes over zerken, waarop kriebelige monogrammen waren geplakt.

‘Is dat toch verdomme niet kunstig, meneer?’ riep Zwart en als Verhoef met instemmende bewondering zijn wenkbrauwen optrok, ‘allemaal van haar... hier dat hek ook... je mot zeggen, hoe verzinnen ze 't... en dat heit zij allemaal alleen gedaan... is 't niet, Maria?’

Ze knikte met een vertoontje van bescheidenheid.

‘Och ja... van eiges... dat heb ik geleerd... in 't kappersvak... op de académie... d'r kwam 'n professeur voor uit Brussel om dat te leeren... die miek er wel portretten van... in Belge wordt dat veul gevraagd... de man sterft, zak maar es zeggen, en de weduw vat een lokske van zijn heufd of van zijnen baard, als 't eenen kaalkop

was... n'importe... en ze bestelt zeu een dink... 't es een heel schoon souvenir van een dooie... touchant, zulle...'

'Maakt er een voor meneer', zei Zwart, genietend van Verhoef's verwondering.

'Allee toch!' schrok ze.

''t Is nog iets te vroeg, Zwart', zei Verhoef glimlachend.

'Nou ja...' herstelde Zwart, wat verward, 'ik bedoel, je kan het toch ook van een levendig mensch z'n haar maken...' en hij nam haastig een slok van zijn brandewijn.

Ineens ging de deur open.

De oude Klap trad binnen, op den voet gevolgd door Dingemans; de oude juffrouw Zwart wierp een verschrikten blik op Verhoef, tot diens vreugde Zwart zelf echter ongedwongen joviaal deed.

'Verdikkeme Lombokkie, as ik jòu niet gezien had, was m'n dag niet goed geweest, jò', sprak hij lachend, terwijl hij zijn hand uitstak naar Klap, krom viezig kereltje met een jolig-liederlijk oog in zijn oude acteursgezicht; hij kwam zoo van den torenwacht, stonk naar levertraan, waar hij zich altijd mee inwreef om de rumatiek te bestrijden en hield met datzelfde doel zijn jas maar aan en de grauwwollen kleppet op zijn hoofd. In de lapel van zijn groenigen schanslooper bengelde een stuk verschoten oranje lint, waaraan eens de al sinds jaren verloren bronzen Expeditie-medaille was bevestigd geweest.

'Ah die Zwart!' piepte zijn oude verroeste drankstem. 'Gods beste zegen maat en dat je goddoome je vrouw nog maar dikkels mag... afijn, wat uwe juffrouw', grinnikte hij, ook Maria, die hem gansch niet verlegen aankeek, de hand drukkend. 'Ja, zoo'n ouwe marrejonier die spoegt er uit, wat-ie kwijt wil zijn. Dag juffrouw' vervolgde hij tot Zwart's moeder; 'ook Gods beste zegen, mensch... hè je goed wat in de flesch?... Kijk, verdikke, daar zit meneer ook... dienaar meneer... Klap... gezeid Lombokkie... prresent!' en hij maakte een militair saluut.

Verhoef glimlachte, knikte even.

Dingemans, keurig correct meneertje, die zijn hoed en overjas blijkbaar in het gangetje had gelaten, boog, de oogen half geknepen of hij plots wat kippig was, even voor Verhoef, trad dan op Zwart toe.

‘Zwart, proficiat hoor... nog vele jaren!’ klonk zijn wat geaffecteerd stemgeluid.

De beide mannen reikten elkaar de hand.

‘Dankje Dingemans’, zei Zwart.

Verhoef deed de wijze waarop Zwart die hand drukte, toch even denken aan de indolente half werktuigelijke manier, waarop een tamme leeuw met zijn klauw even een gedresseerd aapje beroerd, dat hij hem in de kooi kunsten moet vertoonen.

‘Juffrouw Zwart... van harte’, ging Dingemans buigend verder.

‘Merci, meneer Dingemans’ zei Maria luid en onverschillig met koude oogen.

‘En wat drinken de heeren?’ vroeg de oude juffrouw, toen allen gezeten waren.

‘Nou’ zei Klap met een komiek knipoogje, ‘ik ken d'r anders niet tegen, maar omdat me maat jarig is, 'n halfie jandoedel met een ongelukkie’.

‘'t Ongelukkie is zeker, dat m'n hand uitschiet’ hè?’ lachte Zwarts moeder.

‘Juffrouw, je bent veels te wijs voor je leeftijd’, antwoordde Klap, ‘maar ik wensch je toch een lang leven en een goeie beverij in je vingers as je schenkt! Wat jòu maat?’

Zwart lachte.

‘Zoo zal 't dan goed wezen, denk ik, Klap’, zei de oude juffrouw hem een boordevol glas bitter toereikend.

‘Kan niet beter’, zei het oude kereltje begeerig het glas in zijn bevende vingers nemend. ‘Santjes Zwart... juffrouw...!’ en hij sloeg den grooten borrel in een teug naar binnen.

Dingemans dronk limonade, wat eigenlijk voor de vrouwen was, kon niet tegen alcohol, naar hij, tot Verhoef sprekende, verzekerde.

‘Het échauffeert me zoo... gaat dadelijk naar mijn hoofd’.

Klap keek met onverholen afschuw naar het bierglas met de bleekroode drank.

‘As ik dat spul dronk, lag ik zoo te krimpen van 't rimmetiek’, verzekerde hij; hij nam een sigaar, die Maria hem

presenteerde, beet er een stuk af, om daarop te gaan pruimen en begon de overgeschoten stomp te rooken.

‘Dat 's op z'n marrejoniers, meneer’, legde hij aan Verhoef uit, ‘zoo proef je 'm langs twee kanten’.

Er kwamen nog meer bezoekers, hetgeen Verhoef gereede aanleiding gaf om op te staan, doch de oude juffrouw bleek onverhoeds zijn glas opnieuw te hebben volgeschonken, zoodat hij nog wel blijven moest, ondanks het pijnlijke gevoel, dat hij er toch eigenlijk teveel was.

Dingemans trachtte telkens Zwart, die erg om Lombokkie lachte, in het gesprek te trekken, maar Zwart ging er niet veel op in, zonder nochtans onvriendelijk te zijn.

Verhoef praatte wat met de oude juffrouw, haastte zich aan zijn glas.

Als Klap ineens met zijn vuist op tafel sloeg, zei Maria lachend tot Dingemans:

‘Ah ce vieux, il est soûl!’

‘Il ne craint pourtant pas une douzaine de verres’, antwoordde Dingemans.

‘Ah une douzaine... par exemple!’ zei Maria.

‘Que voulez-vous, un vieux loup de mer’.

Maria lachte.

Op het voorhoofd van Zwart trokken groeven; bij de eerste Fransche woorden was hij al dadelijk onrustig afgeleid van de pret om Klap, die aanvankelijk zijn geamuseerde aandacht had; hij wierp een onzekeren, ontevreden blik op Maria, die lachend naar Dingemans keek en als deze, prat op zijn kennis doorging in 't Fransch, snauwde hij plotseling:

‘Jawel... 't is al lang goed...’

‘Wablief?’ vroeg Dingemans onthutst.

‘Spreek verdomme je moers taal’, viel Zwart woedend uit, terwijl hij driftig ging verzitten en vuurrood werd; zijn staalblauwe oogen schoten vuur.

‘He, wat een beer...’ zei Maria meer vleiend dan verwijtend, terwijl ze Zwarts arm greep en haar ronde bruine oogen naar hem opsloeg.

‘Daar steekt toch geen kwaad in, Zwart’ zei Dingemans schuchter.

Zwart's leeuwenkop wendde zich even naar het gepoetste gezichtje van den ander; dan, met een langzame beweging van

het hoofd, wendde hij zich af, maar de woede in zijn oogen bleef.

De anderen hadden het niet opgemerkt in den jool om Klap; maar de oude juffrouw keek angstig naar haar zoon.

‘Lombokkie, draai nou dat zeeheldenstuk van je nog es af...’ riep een der kommiezen.

‘Ja’, lachte een ander, ‘waar je die koperen cent voor hebt gekregen, die an dat sigarenlintje heit gebengeld!’

‘Verdikke ja... de zeeslag bij Lombok!’ riep een derde.

Te midden van 't gejoel en terwijl de liederlijke oogjes van Klap glommen van plezier, en hij leutig met een hand boven zijn hoofd zwaaide, stond Verhoef op, knikte lachend tegen de oude juffrouw tegen Maria en Zwart, die half stuursch half verschrikt oprees uit zijn stoel en wat grommend uitstootte:

‘Bedankt voor 't bezoek, meneer’.

Dan met een vluchtig: ‘Goeien middag’, ging Verhoef heen.

Zwarts moeder liet hem uit, zag hem aan en stamelde ook nog een half ingeslikt bedankje.

Maar ook door de uitdrukking in die oude oogen was Verhoef's laatste indruk van die rumoerig feestelijke verjaring er toch een van vaag onheilspellende dreiging.

's Nachts had het gestormd.

Verhoef was dien middag vrij en ging kijken naar de zee, die zacht brulde als een moe gestreden dier met toch telkens nog uitschietende woedevlagen.

Zware wolkgevaarten dreven snel aan den blauwen hemel: hun schaduwen ijlden versomberend over de duinen en het lage land daar achter; in de openingen er tusschen straalde nu en dan fel de zon.

Door het breede vroon aan den voet der duinen was een zandweg, die voerde naar het dichtsbij gelegen grootere dorp, met enkele zijpaadjes naar de hoogere duinen verder op; ook lag daar rechts in het land het vierkant omhaagde kerkhofje.

Verhoef stond een oogenblik in beraad of hij dien weg op zou loopen, maar het gezwoeg door het mulle zand trok hem niet aan; het was er eenzaam; een enkele figuurtje liep daar in de verte, een vrouw of een meisje in een korten rooden

mantel, mooi levendig kleurvlekje te midden van al dat blond en grijs; hij moest even aan een scharlaken-spinnetje denken dat vlug kriebelt over een zandhoopje.

Rechtuit begon hij dan tegen het duin op te klauteren aan welks voet de laatste dorpshuisjes lagen.

Boven gekomen boeide hem dadelijk het uitzicht op zee; de brandingsgolven zonken in lange witte schuimranden bruisend op het blonde strand; daarachter was de sterk bewogen watermassa tot aan een vreemd nabijen horizon, waar grijsblauwe nevels als vale sluiers op de golven hingen; ook over de zee ijlden de wolkschaduwen als sneldrijvende bruinviolette plekken; daaromheen sprankelden overal zilveren schuimkoppen boven smaragden golven.

Links schenen nu dichtbij de pieren met de hooge lichtopstanden aan het eind; daar spatten de golven nog hoog overheen, schoon gebroken op de paalhoofden en de zware steenblokken rondom.

Verhoef wendde zijn blikken daar echter spoedig van af; het ontstemde hem; die pieren verbraken de mooie eenheid der omgeving, verscheurden de ongereptheid van dit stukje zuivere natuur; ze waren leelijk, ze hinderden, zooals ook een kunstige tandradspoorweg hindert in een woest berglandschap; hij keek naar rechts, waar het breede strand en de ruischende branding onder de golvende duinlijn zich onafgebroken uitstrekte tot in een blauwnevelige bocht van de kust.

Met groote stappen, zijn voeten diep wegzinkend in het mulle zand, liep hij het duin af, naar het strand.

Nu, na den storm lag het nog bezaaid met de meest ongelijksoortige dingen; stukken vettig hout, glazige brokjes hars, drijfkurken van vischnetten en lange slingers donker bruingroen wier met jolige ovale luchtbobbels, alsof er kleine eitjes in verborgen waren; overal ketste het licht op vochte paarlemoerglansjes, op roze en witte en citroengele en leiblauwe schelpen; daartusschen wipten als springende druppels de glazige lijfjes der strandvlooien en lagen in vettige roerloosheid de donkerpaarse bleekroze en gelige geleibobbels der aangespoelde kwallen, de bruine en vuilwitte zeesterren, die een beetje zielig machteloos de rubbelige tentakels kromden als om hulp wenkende vingers, de ruigbehaarde grauwe plakaten der zeevarkens als levend geworden roskammen, de

bruinleeren zakjes der roggeeieren, de puimsteenige zeeschuimovalen, de keurig uitgevreten krabbenharnasjes als lodereindoosjes zonder deksel en de pronkornamentjes der wonderlijk gedraaide kinkhoorns.

Een zilte geur, die zout kleefde op de lippen, steeg op uit die zonderling heterogene massa, waarover de uitloopende branding telkens zacht glisterend vervloeide.

Verhoef nam een kinkhoren op, keek in de porceleinig witte voering; daar binnen bewoog zich iets; hij tikte er tegen; ineens sloeg een mager roze handje met gekromde, dunne, spitse, vingers er afwerend uit; hij schrok, liet de schelp vallen.

Dan lachte hij hardop, begrijpend; hij had een heremietkreeft gestoord in zijn gestolen woning.

Maar het grappige schrikje had tevens zijn aandacht afgeleid voor hetgeen er voor zijn voeten lag.

Hij keek nu naar de zwermen vogels; grauwe wulpen trippelden vlak bij op hun hooge ranke pootjes, woelden diep in het natte zand met hun lange kromme snavels, logdikke meeuwen vochten en krijschten, sterntjes stonden trillerend met blanke vleugelschittering stil boven de golven, schoten plots omlaag, tjoepten in 't water, rezen slank weer op met 'n pareldruppelval van de blauw witte lijfjes, vlogen een eind verder, waar ze opnieuw het gratievolle roofspel begonnen.

Verhoef liep een eindweegs vlak langs de branding, waar zijn voeten maar even de vochte elastische bodem drukten, dan wendde hij zich halverwege om, stapte toe op de duinen.

Hij had een boek meegenomen, hoopte een beschut zonnig plekje te vinden waar het aangenaam zou zijn om te liggen lezen.

In een kleine duinpan was het waarlijk luw en als na een wegijlende wolkschaduw de zongloed lichtend neerviel, werd het grijsgroen korstmos, dat de helling bedekte, dadelijk uitstralend warm.

Hij sloeg het zand en de verdroogde konijnenkeuteltjes wat weg met zijn zakdoek; een hagedisje vluchtte met kloppend lijfje; een bruine spin klom haastig in een dorre helmstengel.

Hij ging zitten, boven hem kampten meeuwen schreeuwend tegen den wind, rondom waren de ruige duinen met sprieterige helm geplant, een beetje onoogelijk was dat hier en daar,

als stukken van een uitgevallen borstel; alleen links kon hij door een inzinking van den zandheuvel de zee nog zien en een stuk van het strand.

De branding ruischte hier in droomerige regelmaat.

Hij stak een pijp op en begon te lezen.

Met het omslaan van een blad, werd zijn aandacht nog even afgeleid door een man, die in het zichtbare strandfragmentje dicht aan zee snel voorbijliep; scherper turend meende hij Dingemans te herkennen, die dezen middag ook vrij had.

Hij verloor hem weldra uit het oog.

Een paar uur later, toen Verhoef langs het strand terugkeerde, was de zon al laag aan den horizon gekomen.

De groote donkere wolken waren weggedreven; de lucht in 't Westen zag rood en in dat roode hing een onmetelijke bank van schaapwolkjes, waaiervormig doorstraald van goudroze streepen; de zee was nu veel kalmer geworden; de brandinggolven ruischten zachter, het water zag donkergrijs, maar over een reusachtig segment lag het rood en goud van de komende zonsondergang als een lichtend poeder uitgestort; goudrood glansden de plassen zeewater, die de vloed in diepten op het strand had achtergelaten en goudrood blonken nu ook de vleugels der meeuwen, die Verhoef bij zijn nadering opjoeg.

Een eind verder begon hij het duin te beklimmen, waarachter het dorp lag: hij zwoegde door 't witte drooge zandpad tusschen de helmsprieten, stond telkens even stil om nog eens te kijken naar de prachtige kleuren van lucht en zee.

Dan weer voortgaande, zag hij eensklaps op den top van het duin een man staan.

Hij herkende Zwart.

Zwart stond daar groot en onbeweegelijk, keek over de duinen en naar het strand met zijn strakken verren blik in de staalblauwe oogen; zijn leeuwenkop met de witblonde haren werd rossig beschenen en dit schijnsel wierp een onheilspellende gloed van nauwbedwongen woede op het dreigend norsche gelaat.

Plots, als opgeschrikt, wendde hij het hoofd, toen Verhoef opklimmend naderde, de blauwe oogen, nu goudrood door-

glansd, zagen den komende even dreigend onderzoekend aan, dan, zonder groet of teeken van herkenning, gleed de norsche blik weer vorschend terug naar strand en duinen.

Toen Verhoef achter Zwart's rug naar beneden was geloopen en de eerste huisjes van het dorp bereikt had, keek hij nog eens om.

Tegen het rosroode licht van den hemel stond Zwart's stoere figuur daar nog altijd boven op het duin, in dezelfde houding, roerloos, als een donker standbeeld.

En toen Verhoef, voortloopend, bij het postkantoortje de kommiezenwoningen in het zicht kreeg, zag hij daar Maria, die een kort rood manteltje droeg, haastig van den anderen kant komen en vlug als een scharlakenspinnetje in haar huis verdwijnen.

A.H. VAN DER FEEN.

(Slot volgt).

Gedichten.

Het Indische Land.[1)]

Van zon verzadigd en van geuren zwaar,
ligt in de zeeën van den evenaar
het Land van Indië, als een rijk van rust
en ademlooze stilte. Achter de kust, -
boven het eenzaam, witgewasschen strand
al hooger en al hooger, - klimt het land
vanaf het voorgelegen boschbegin
de blauwe donkerte van 't hoogland in,
en stijgt in ronde ruggen tot de lijn
van schemer, waar de laagste wolken zijn,
en het nog even zichtbare zich hult
in 't vormenlooze. Als in een diep geduld
van roerloosheid gedompeld, leeg en wijd
in zijne ontzaglijke verlatenheid,
ligt het onder den dag. - Dit zoo te zien
in al zijne ongereptheid, is misschien
van 't opperste iets te zien, dat er bestaat.
Want van geen land en van geen aanblik gaat
een zoo verwonderlijke wijding uit
als hier van deze wereld. Geen geluid
ontroert ons, zooals deze stilte doet.

1) Het hier volgend gedicht komt voor in het Indisch Gedenkboek, H.M. de Koningin bij Haar regeeringsjubileum aangeboden. Daar dit werk reeds bij zijn verschijning door inteekening, bijna uitsluitend in Indië zelf, was uitverkocht en herdruk niet plaats zal hebben, was er aanleiding, dit gedicht ook hier op te nemen. - Redactie.

Het is, alsof er zich in ons gemoed
iets opent, en alsof het iets ontvangt
waarom wij, lijkt het ons, hadden verlangd
zonder dat wij het wisten, - of een schijn
van het voor altijd onverklaarde Zijn
over ons valt, - alsof zich voor ons oog
iets van het nooit ontslotene openboog.

En dat is inderdaad ook zoo. Want wat
ons zoo binnen zijn toover houdt gevat,
dat is het Oosten, en het Oosten is
van ouds het land wel van geheimenis,
maar ook van klaarheid door een enkel woord,
door een enkel gebaar. Wat ons bekoort
hier, is wat ieder onzer ondervindt
als hij terugkeert, waar hij eenmaal kind
was, en het leven een bestendig feest.
In 't Oosten is de menschheid kind geweest,
en nu zij groot is en bewuster, komt
zij tot dit land terug, eerbiedig, om 't
nog eens te zien, en tot haar aangezicht
te heffen dat, wat het diepste in haar ligt.

Zullen wij deze wereld binnengaan?
Kom, van het oeverzand brengt ons een pad
het strandbosch in, en door een diepe laan
komen wij verder in het kustland, dat
zich breeder voor ons opent. Overal
tusschen de boomen door ontwaren wij
het veld, dat blakende is onder den val
van 't zonlicht. - Op den achtergrond, nabij
den voet der eerste heuvelen, begint
het donkerder te worden, en dan wint
al meer en meer de schaduw 't van de zon.
Maar daarvóór, waar geen stijging nog begon,
is het ééne onafzienbaarheid van rijst.
Hier en daar in die kalme vlakte wijst
een schaduwboschje ons aan, waar menschen wonen.
Want zooals in den wijden oceaan
Indië's eilanden stil met de kronen

van hun geboomte over het water staan,
zoo liggen hier, als schepen op een ree
ten anker, de gehuchten wijd en zijd
in deze onmetelijke korenzee
tot aan den versten horizon verspreid
over de gansche ruimte van het land,
waarop meedoogenloos de middag brandt.
Hoog in zijn uitkijkpost gezeten, waakt
een kleine jongen, dat de vogels niet
zich in het veld te goed doen. In 't verschiet
is er iets blauwigs, dat den indruk maakt
van lichten mist. Nabij ons, waar een bron
te voorschijn komt, glinsteren in de zon
de ruggen van karbouwen, die zich baden.
De horens in den nek, heeft elk den snuit
nog even 't rimpelige water uit,
en dan, als met een vacht van slijk beladen,
rijzen zij op, en klimmen op den kant.
Een groote vogel, door hun loggen kop
verjaagd, stijgt eenzaam van den oever op,
maar anders is het leeg en stil in 't land,
en hangt de loomheid van den middag zwaar
om elke ritseling, om elk gebaar.

Tusschen de bergen, waar de nauwe dalen
dieper de schemerige verte in gaan,
waar losse wolken met haar schaduwbaan
hoog boven rustige ravijnen dwalen,
waar 't aan de hellingen begroeider wordt
naarmate de bebouwing er vermindert,
waar zich het vrije water ongehinderd
over de rondgeslepen steenen stort, -
daar legeren de rijstvelden zich, schoon
om aan te zien, als breed gebouwde treden
in 't licht, of zij bestemd zijn voor de schreden
van een ten hemel keerend godenzoon.
Gedienstig valt, over den lagen rand
van elken kronkeligen dijk, het water
in 't volgend vak, en vult met zijn geklater
en met zijn glinstering het gansche land.

Hoog achter de akkers en tegen de kammen
der heuvelen ziet men de pinangstammen
als lichtgekleurde zuilenrijen staan
voor een donkerder kampongrand, en aan
de glooiingen alom de rustig losse
gebogenheid der bamboevederbossen.
Soms, in de verte, over een heilig graf,
druilt een waringgin naar den bodem af,
alsof een bouwval daar, - en die in 't rond
begroeid zou zijn, - tegen den hemel stond.
Sommige velden liggen woest en naakt,
bij andere wordt een begin gemaakt
met nieuwen uitplant, en wat verder ziet
men het gewas, dat uit den bodem schiet
in zijn volmaakte zuiverheid van groen.
Telkens, tusschen de grauwe dijken, doen
de wateroppervlakten 't hevig licht
weerkaatsen, en het gansche vergezicht
van 't golvend akkerlandschap wordt daarmee
doortinteld, zooals het kan zijn op zee.
Dan langs een enkel voetpad komt een rij
van dragend volk 't heuvelland in geklommen.
De lasten wiegelen, de ruggen krommen
zich in de zon, en dan verdwijnen zij.
In het gebergte, langzaam, steekt een stoet
van wolken een voor een den afgrond over,
en hier en daar zich hechtend aan het loover
drijven zij 't onbekende tegemoet.
Tot bij het binnengaan van 't hooger woud
wij aan de wereld van den mensch ontstijgen.
Hier is het schaarsche licht, hier is het zwijgen,
dat eeuwig hangt onder dit roerloos hout.

Zoover men ziet, door de rijzige boomen,
is het ééne uiterste verlatenheid.
Ieder voor zich, zijn takken uitgespreid,
schijnt de volkomen stilte te doordroomen.
Ieder, vanaf den bodem van het bosch,
streeft regelrecht omhoog, het zonlicht tegen,
en zonder ritseling, zonder bewegen,

voltooien zij zich in den bladerdos.
Maar van den wortel tot de wijde kroon
is elk een wereld ook van eigen leven:
in 't vochtig afzijgende licht geheven
spreiden zij als een wildernis ten toon
van woekerende planten, van lianen,
die zich ontkronkelen van stam tot stam,
en van mossen, die als een grijze vlam
zijn, en van zwammen als gekleurde vanen.
Vanaf de takken druipen lange baarden
van donker groen tot bij den bodem af,
en aan de stamzuilen staan, licht en straf,
de nestplantbekers als een krans van zwaarden.
Soms, in de verte, lijkt het of een oud
gebouw ineengestort ligt onder bergen
geblaarte, en dan weer is het, of zich dwergen
en sprookgestalten opdoen in het woud.
Maar naar wij verder gaan en hooger klimmen
wordt het allengs ook lichter om ons heen.
De zwoele zoelte van het bosch verdween,
en kille nevelen, als witte schimmen,
drijven door het ineengeschrompeld hout.
Opeens, nabij den bodem, wordt het koud,
en dan opeens weer om ons heen begint
iets te bewegen, en een dorre wind
vanuit de hoogte vaart ons tegemoet.
En iets, wat ons de stem begeven doet,
de stekelige lucht van zwavel, drijft
ons tegen van den kraterrand, en blijft
ons bij, ook als de windvlaag is geluwd.
Hier is de streek, die al wat ademt schuwt,
der eeuwige verlorenheid, en van
de vrees, die men niet van zich weren kan,
en die zich sterker toont dan onze wil.
Maar hier is ook de wereld van het stil
in zich gekeerd zijn, om te zien hoe goed
en eigen ons het leven is, en hoe 't
ons innig in zich houdt, - maar ook hoe groot
en rustig de gestalte is van den dood,
en hoe verheven de eenzaamheid, die wacht...

Inmiddels werd het avond, wordt het nacht.

En over de als verzuiverde natuur
is de betoovering gezonken van het uur,
waarin de dag in donkerte ondergaat,
en alles vreemder ons voor oogen staat
dan anders. Want zooals men in den geest
iets wel eens niet hervindt, zoo 't is geweest, -
het is hetzelfde wel, maar ook weer niet, -
zoo is 't hier in de schemering, als ziet
men alles om zich in een ander licht.
En dan, al spoedig, staat de nacht gesticht
over de wereld als een wijd gebouw,
een koele dom. Zie om u heen, aanschouw
den hemel en de verre glinstering
van maanlicht op gebladerte. In den kring
van 't zichtbare is nu alles, alles rust.
Zooals, onmetelijk, vanaf de kust
de zee kan liggen, van geen wind bewogen,
zoo ligt het land, roerloos, onder den hoogen
diepfonkelenden koepel van de lucht.
En zoo, aan alles wat verstoort ontvlucht,
is ook het Oosten, klaar en wijd en stil.
Wie dit verstaan, wie dit ervaren wil,
heeft enkel in te gaan tot de natuur.
Hier ligt zij, in dit onverganklijk uur,
in al haar weergalooze lieflijkheid.
Alles heeft zich verinnigd. Wijd en zijd
is het, alsof er iets ten hemel hijgt.
Vanuit de laag omgroeide velden stijgt
een lichte nevel op. Onder hun kronen
ziet men bewegingloos de palmen staan
om de gedeelten heen, waar menschen wonen.
De stilte, in alle verten, schijnt te tronen.
Over de wereld, eenzaam, vaart de maan.

De Bedegang.

Aan Albert Vogel.

Eens, in het diepste van den tijd
en van het Oosten, naakt
en weerloos, is in eenzaamheid
de menschenziel ontwaakt,
en tot haar troost en toevlucht had
zij anders niet dan 't licht,
dat uitbrak aan de lucht, en dat
haar zonk om het gezicht.

Zij vond ervan in 't water, waar
dat welt en woelt en vloeit,
zij vond het, waar de rozelaar
met bleeke rozen bloeit,
en aan de bodemlooze lucht, -
zoover men 't zwerven kan
zien voortgaan van een vogelvlucht, -
vond zij en dronk ervan.

Maar toen het eerste nachtbegin
over de wereld kwam,
en al de wijde verten in
zijn wachtende armen nam,
toen was 't, alsof het leven zelf
haar mèt het licht ontviel,
toen was 't, als sloot zich doods gewelf
over de menschenziel.

Zij staarde over het donker land
naar de onbekende kust
vanwaar een vreemde schemer brandt
en broeit in de avondrust,
en die als een ontwaard verschiet
van onbereikbaarheid
al 't aardsche, dat men sterven ziet,
vertroostend overspreidt.

Zij staarde, en langzaam welde, diep
uit het gemoed, de zucht
die haar den gang te volgen riep
van 't wijd licht aan de lucht,
en dan, het laatste van den dag, -
nog even purperig, -
doorlevend, naar het Westen zag
zij, en bewoog zij zich.

***

De kalme vlakten door
der peillooze nachturen
tot aan den dageraad, -
den oever tegemoet
van 't nieuwe leven, dat
zijn wapperende vuren
wijd en zijd opengaan
met elken morgen doet, -

de troosteloosheid door
van dorre zandwoestijnen,
die met zijn blakering
de middag overbreidt,
de leege verten, die
onoverkoombaar schijnen, -
heel die verlatenis,
heel die verlorenheid, -

en de rotslanden door
    van avondschemeringen,
als het verzinkend licht
    tegen den hemel gloeit,
als met zijn schaduwvlucht
    in telkens wijder kringen
de vogel van den nacht
    over de wereld roeit, -

overal, - overal
    waar van het ongekende,
het ondoorzochte nog,
    zich den eeuwigen wensch
te weten iets onttrok, -
    waar zijn weedom zich wenden,
zijn nood zich keeren mocht,
    overal toog de mensch.

Bevangen van een dorst
    dien geen lafenis leschte,
als op een bedegang
    om waarheid en om licht,
als een geketende aan
    de kennis, naar het Westen
trok hij, den avondschijn
    over zijn aangezicht.

En tegen het verschiet
    der rood beloopen wolken,
der afgronden in vuur,
    der rotswanden van nacht,
tegen den wijden rouw
    der vale schemerkolken
rees hij, een zuil gelijk,
    in zelf ontgonnen kracht.

Al verder, op den weg
    dien 't wijkend licht hem voerde,
al dieper in het woud
    des levens drong hij voort.
Geene eenzaamheden, die
    zijn voetstap niet beroerde,
geen heimelijkheid, die
    hem niet heeft toebehoord.

De uiterste zoomen om
    van 't mogelijke weten,
bewoog en repte zich
    onbetoombaar zijn geest.
Van onvoldaanheid in
    onvoldaanheid, bezeten
van één drift, is hij niet
    dan zwervend gast geweest...

Tot voor het oud geluk
    van lang verlaten stranden
de menschheid op haar gang
    rondom de wereld stond, -
totdat ze in 't droomend licht
    der eerste morgenlanden
den aanvang van haar tocht
    in zijn einde hervond.

En zoo ook bleek, hoe al
    haar kennen, al haar denken
in den gesloten kring
    van 't eigen zijn verliep,
hoedat zij, wat haar ook
    de waarneming mocht schenken,
zich slechts een beeltenis
    van 't onvolstrekte schiep.

Dat waar zij ook den gang
    mocht wenden der gedachte,
't betrekkelijke met
    zijn raadsel haar omvat,
dat waar van 't wezen iets
    zij te doorgronden trachtte,
zij enkel samenhang
    van schijn gemeten had.

Zoo stond zij, aan het eind
    der reis, met ledige oogen...
Maar om zich, in dit uur
    van diepsten inkeer, zag
zij hoe de wereld met
    een glans was overtogen,
die als uit eigen aard
    om elk der dingen lag.

Somtijds al op haar tocht
    had zij dit ondervonden,
dan hier, dan daar, al meer
    naar dat zij verder ging,
en nu, bij 't ondergaan
    van deze stilste stonde,
was 't of die wijding om
    al wat zij aanzag hing.

En zij besefte 't als
    een wonder, haar verschenen
in de schamelheid van
    't ons toegewezen lot,
en zij wist, bij het zien
    der dingen om zich henen,
dat het de schoonheid was,
    de zichtbaarheid van God.

Nog eenmaal richtte zij
het aangezicht naar 't Westen,
waar luitervol de zon
achter de wereld zonk,
en 't was haar, aan den rand
van 't licht, of haar ten leste
bij 't einde van haar tocht
de waarheid tegenblonk:

de waarheid, dat alleen
wie deel heeft aan dit leven
en 't onvoorwaardelijk
aanvaardt, wat schoon is vindt, -
en dat ons, waar wij gaan,
de schoonheid is gegeven,
opdat aan 't onvolstrekte
iets zinlijks zij ontheven,
waar 't eindige bij eindt
en 't eeuwige begint. -

Gelukkig wie, voor zich,
dit eenig weten wint.

JAN PRINS.

Achter het scherm.

Wat Willem van Dalem en zijn vrouw, aan een der tweesprongen van hun verknoeide en verkibbelde huwelijksleven, hadden aangegrepen ten eeuwigen vrede, had hun slechts een éénjarig bestand gebracht. Zóó gauw reeds grauwde opnieuw het hopeloos verschiet van hun geharrewar-zonder-einde en hun wederzijdsche onverschilligheid, die aan vijandschap schier ging grenzen. Daarom was het achteraf maar goed, dat de naam van het kind geen durenden spot droeg met ijdel gebleken waan. Over 'Irene' had Wies, romantisch van nature, rijpelijk gedacht en gesproken, vanwege het zinnebeeldige èn het zoet vloeiende der klanken, doch die hoogdravendheid was gebotst op de practische nuchterheid van haar man. Bij haar dubbel blijde verwachting had toen verzet niet gepast. En Koosje was het meisje gedoopt, eerlijk naar grootmoeder Van Dalem, aan wie immers de eerste, tevens laatste, beurt van vernoeming toekwam.

Een stamhouder zou Willem liever zijn geweest, doch over die teleurstelling had zijn veelbelovend vaderschap zich spoedig getroost zonder voorbehoud. Met de volle gretigheid van zijn in wezen aanhankelijken, hunkerenden aard, al kon hij zich dan moeilijk uiten en leek hij versomberd in zich zelf gekeerd, met gansch zijn drang tot voortleven had hij dadelijk zich innig gehecht aan het kind, dat voor het eerst waarlijk opbeuring vermocht te brengen in den stadig neerhalenden arbeid van elken nieuwen dag. Naar huis gingen toen, zooals eigenlijk nooit tevoren, zijn warme gedachten, omdat hij nu dan toch léefde en met een doel zwoegde aan wat hem een

hatelijke taak gebleven was. Want plat getrapt en voor goed lagen zijn vroegere idealen, sinds den dood van vader Jakob van Dalem, die bij elk Nieuwjaar in de kranten onder minzame aanbeveling zijn geachte clienteele had bedankt voor het van ouds genoten vertrouwen en in het eveneens van ouds gehandhaafde gebed aan elken middagdisch, als priester in eigen huis, een niet te opzettelijken, maar veelbeteekenenden nadruk had gelegd op de dagelijkschheid van het ontvangen brood. Toen hij stierf, was er geen cent. Ter wille van moeder en de zusjes en ook voor eigen onderhoud gedwongen, had Willem toen de leiding genomen van den ‘groothandel in diverse kolen en brandstoffen’. Tijdelijk was het bedoeld, doch er kwam geen keer en alle uitweg uit de kolen was hem afgesloten voorgoed, toen Wies, naar zieleleven zijn meerdere maar jong geestelijk moe, den ‘oppassenden’ en zoo heerlijk weinig eischenden jongen had gekozen tot slachtoffer van haar wankel huwelijksverbond. En nu zou Koosje aan die vervloekte brandstof - vijf hectoliter Belgische, middensoort, jawel mevrouw, Dinsdag vóór den middag - een leventje te danken hebben als een prinses. Voor zoover het aan hem zou liggen.

Korten tijd had het er werkelijk naar uit gezien, dat de honneponnige sfeer van de wieg met strikjes, trots van de huiskamer, bezinking en rust had gebracht in Wies' hunkerende onbestemdheid, waartegen haar huwelijk geen narcose was gebleken. Naar het andere, het groote in het leven was ze blijven verlangen, ook nadat ze zich bij ontgoochelende vergissing eenige malen had bezeerd aan klein avontuur. Willem was daar blind voor, zooals hij machteloos stond tegenover haar vijandige onbevredigdheid. Gelijk de kolen had hij tenslotte in slechts zelden mokkende berusting zijn huwelijk leeren aanvaarden; een vergissing zou het blijven, doch het kind was dan toch een hechtere band en beteekende verplichting tusschen man en vrouw. Inderdaad, aanvankelijk had Wies zich met Koosje, niet hun, maar háár kind, gesust. Doch al spoedig weer loerde tusschen oogenblikken van zelfzuchtige teederheid, wanneer alle gevraag zweeg en zij slechts wist den eindelijk gekomen inhoud van haar bestaan, het oude morrelend verzet tegen gansch haar lot en haar tekort aan groot liefdesgeluk, tegen wat voor haar hartstochtelijk-romantisch

temperament de beklemmende sleur was van eenvoudig en geregeld burgerbestaan.

Zelfs het kind had geen blijvende genezing gebracht.

Al maar vróeg zij aan het leven, ander ervaren en dieper en feller en terwijl zij vroeg, had weinig zij te geven.

En wat zou Willem háár hebben kunnen bieden?

Zoo stonden, molm-wankel op instorten, de wanden van hun beider armelijk levenshuis.

Kort vóór haar vierden verjaardag was Koosje ziek geworden, zonder andere aankondiging dan wat, wel opgemerkte, fletsheid en gebrek aan eetlust, al een paar weken lang. Zelf had ze op een morgen, nauwelijks opgestaan en gewasschen, maar weer naar haar bedje gewild; de gewoonlijk zoo bedrijvige dikkerd met het grappige te wijd uit staande plooirokje, wier fantazie nimmer faalde bij het altijd eendere en telkenmale toch weer andere spel met poppen en lappen en onooglijk klein gerei. Zonder belangstelling voor iets, lag ze, vragend noch klagend, maar aanstonds ongemakkelijk, wanneer moeder iets van haar wilde. Wies had nog nooit met haar getobd en toch vond ze het bovenal làstig: een hangerig kind, niet ziek genoeg voor den dokter en een drankje. Lusteloos had Koosje zoo dien dag gelegen, 's avonds kwam de koorts opzetten en toen de temperatuur angstwekkend steeg, had vader het toch raadzaam geacht, den huisdokter te laten komen nog vóór den nacht.

Die had zelf, na eenige dagen van probeerend afwachten, gesproken over het wenschelijke van een consult met den directeur van het ziekenhuis. Zekerheid bracht die samenspreking niet, blijkbaar zelfs geen aanwijzing. Te vergeefs waren Koosje's grootouders opgeroepen uit hun graven en bij het denkbeeld van de hun toegedachte kwalen, hadden Wies en Willem, eindelijk eens eendrachtelijk, den posthumen aanslag op de toevallig viervoudige eerzaamheid beseft als een beleediging, om de onderstelling alleen. Het slot was geweest, dat Koosje naar het ziekenhuis moest, ter observatie.

's Maandags hadden Wies en Willem, diep verslagen elk voor zich, het kind weggebracht. Koosje had den rijtoer geenszins naar waarde genoten en angstig-achterdochtig door het voorafgegane dokters-gedoe, was ze slechts luttel gepaaid

door het zakje met zuurtjes in de eene hand, het doosje dropjes in de andere. Binnen het ziekenhuis had het afscheid pijnlijke opschudding gegeven, want op het laatste oogenblik had het kind zich eensklaps hartstochtelijk aan de moeder geklemd en het uitgeschreeuwd, gebruld, dat het weg wilde naar huis. De grijze hoofdverpleegster, wier ondoorgrondelijke kalmte meewarigheid niet buitensloot, had zakelijk afgesproken: voorloopig heusch géén bezoek, van niemand, neen, ook niet van de ouders. Want het patientje moest heelemaal wennen aan de vreemde omgeving. Zoodoende waren de huilbuien en het meelijwekkende gezeur van naar huis te willen hun ooren verder bespaard gebleven.

De onzekerheid duurde. Dinsdagmiddag had Wies, nu opgejaagd moederdier, hoop trachten te vinden in de van algemeenheden onoprechte uitlatingen der vriendelijk-terughoudende oudste-zaalzuster. Koosje was vrij rustig. Ze gebruikte wat en het bleef er in. Ontevreden was de dokter niet. Woensdag hetzelfde. En Donderdag nog, maar toen kon het niet langer; den volgenden middag, tijdens het bezoekuur, zou er een kamerschut vóór het bedje staan en dan zou de moeder door de reet daarvan kunnen kijken, mits ze vooraf beloofde, kalm te zullen zijn en door niets haar tegenwoordigheid te verraden.

Het was geweest, als zou Wies haar kind al een beetje terugkrijgen. 's Avonds had ze het Willem verteld, toen ze zaten, zij telkens huilend aan de tafel en hij terzijde bij de kachel, gelaten, meende ze, zelfs in dit verdriet.

Zoo'n man toch!

Dien Vrijdagmiddag probeerde Willem in zijn kantoortje, waar het dan toch zoo warm was, te vergeefs de noodige aandacht te schenken aan het regelen van de vele kleine bestellingen en het boeken van het geleverde. Telkens weer klonk hem in de ooren, zooals nu de heele week al, het stemmetje van Koosje, winkeltje spelend met de poppen en met een valschen uithaal zingend het pas geleerde versje van: ‘tingeling, daar gáát de bèl’... Honderd kilo eierkolen bij mevrouw De Bruin in de Breestraat, zes mud Wales anthraciet bij Van Laar... ‘tingeling, daar gáát de bèl’... en dan

gelijk maar aanrijden bij... Wies zou straks dadelijk telefoneeren, hoe het er mee was. Half drie was het nu. Drie uur begon het bezoek.

Willem was nog eerder in het ziekenhuis dan zijn vrouw. Tusschen de kooplui met bananen en mandarijnen, mimosa en half-geknakte tulpen, daarna door de wriemelende schare van bezoekers ijlde hij naar den portier, die met het zakelijke der helaas voorgeschreven onomkoopbaarheid den weg wees: kinderzaal vier, de gang heelemaal uit, trap op, rechts om, derde deur. Toen hij daar klopte, riepen vier, vijf kinderstemmen in koor hun welkom van nieuwsgierigheid naar wat vaders en moeders wel zouden hebben meegebracht voor toelaatbaar lekkers en moois: 'binnen!', 'kom er maar in!'. Een verpleegster, voorgewend-boos de rust herstellend van de popelende jongens en meisjes in de eendere ledikantjes, ontving hem en geleidde hem geruischloos in het aangrenzende kamertje. Het scherm-van-belofte stond gereed.

Daarachter werd de strijd gestreden om het eenige van groote waarde in zijn leven. Koosje lag, rustig, in de futlooze inzinking tusschen twee koortsaanvallen en met weinig resultaat trachtte een jonge zuster, met vriendelijke, ietwat boersche stem, het begin van belangstelling te wekken bij het lustelooze kind.

- Kijk es, wat een aardig plaatje. Die meheer loopt in den regen, met z'n parapluie op. Kijk es, wat een gekken hoed heeft ie op!'

Koosje soesde door. Doch de zuster hield aan: '... Zoo meteen waait z'n hoed af!'

- Heeft ie een hoed op? En een lange broek aan? Dan is het m'n vader'.

Het terrein was gevaarlijk.

- Koosje, ben je wel es in de Diergaarde geweest? Ja? Heb je dan wel es een olifant gezien? Kijk es, hier heb ik er een. Kom, kindje, nu moet je toch es kijken, wat een mooie olifant'. En uit een doos met houten beestjes stak ze een paardje omhoog.

En eindelijk, ja, Koosje keek en zei wat, met zeurige stem. Zonder trots van het lekker wèl te weten. 'Nee, het is een hu-paard - mag ik nou naar m'n moekie?'

- En, Koosje', vervolgde het verpleegstertje gauw,

‘hier heb ik een beer. Geen echten, hoor, een echte zou te hard brommen.’

- ‘Ik mot in m'n eigen bedje slapen, met Bobbie’.

Willem keek met één oog door het reetje van het breed uit staande scherm. Nauw was de spleet en z'n oog was vochtig, waarom hij het probeeren moest met het andere. Zonder één kik van geluid huilde hij en al maar stond hij, dicht dan toch bij zijn Koosje.

Zóó zag Wies hem, toen ze eenige oogenblikken later onhoorbaar binnenkwam. Den kleinen, tengeren man, al te klein, wat ze anders altijd door besefte, al had ze het nooit uitgesproken, als een vernedering voor hem en voor haar. Nu stond ze alleen even verbouwereerd, gestuit in haar vaart, want dáár, op de haar beloofde plaats, had ze hem niet verwacht. Nu eensklaps schonk het haar iets ongekend warms: Willem zich rekkend tegen het scherm op, om zoo dicht mogelijk te zijn bij het kind.

Want plotseling voelde ze diep en duidelijk: geen andere man zou dáár nu zóó kunnen staan als hij.

In volle waarde was hij haar op dit oogenblik de vader van haar kind. En zooals haar hart nooit nog aan Koosje had gehangen, zooals ze nimmer nog in wanhoop zich had vastgeklampt aan het bezit, gelijk in deze moeilijke dagen, ging voor het eerst mededoogen der liefde, vanwege het kind, maar dan toch met hem, naar den man, die leed in angstige ongewisheid niet minder dan zij zelf.

Ze wachtte haar beurt, geduldig.

Doch reeds had de verpleegster, die haar had gebracht, hem gewaarschuwd. Aanstonds, zonder merkbaar verwijl, maakte hij plaats voor de moeder. Met een somberen knik wilde hij langs haar heen gaan, even aarzelend, of hij zachtjes eenige woorden zou durven wisselen - zij greep, zonder spreken, z'n hand en streelde die bovenop en den pols en ze legde daarop den druk van ongekende verstandhouding. Terwijl geen geluid drong door haar moeilijk weggeslikte tranen.

Ontroerd was ze, om hem.

Het is een heel ding voor haar, dacht hij, warm, maar niet begrijpend.

En dien avond zaten ze, in de huiskamer, weer zij telkens huilend aan de tafel en hij terzijde bij de kachel. Verteedering

was tusschen hen. Want inniger dan gelaten was zijn stemming nu ook jegens haar, doordat medelijden welde boven eigen leed en wel voor het eerst in haar leven vroeg zij niet het ongewetene en onbereikbare, maar nu gàf ook zij: haar niet uitgesproken besef, dat iets in zijn leven hem deerde en dat zij samen droegen denzelfden angst.

Duren kon die rust in droefheid, totdat over Koosje zou zijn beslist.

PIET VERDOES.

De laatste dienaar der Mandsjoes.

Aan Th. de Josselin de Jong, ter herdenking van gemeenschappelijke uren.

I.
De school van trouw.

Met onbarmhartigen hamer slaat de bouwmeester der geschiedenis telkens weer een sprookjeswereld in puin en bouwt daarop de toekomst. Het zal wel goed zijn zoo; zeker is het ordelijk, hygiënisch, doelmatig. Niet altijd is het schooner. Moderne geschiedenis wordt als een nieuwe stadsbuurt; stinkende grachten zijn gedempt, wankele geveltjes omvergehaald, en langs rechte rooilijn rijen zich eentonige bouwblokken. Maar de achterbuurt behoudt haar romantiek. Hoe onwelriekend is Venetië, en hoe tooverachtig!

Democratie zij goed, nuttig, en rechtvaardig. Maar o, de glans van het keizerschap! Het sprookje van den almachtigen mensch, die woont achter duizend poorten van ontoegankelijkheid; die gediend wordt door duizend trouwe slaven; die gebiedt, en het is er; die spreekt, en het staat er! Het sprookje van den god-op-aarde!

Wat spreekt gij van onrecht, van willekeur? Het is Zijn wil, Zijn wet. Een menschenleven? Het heeft niet meer waarde dan een stroowisch. Kniel neer, en buig uw voorhoofd in het stof, en aanvaard eerbiedig het zijden koord, waarmede 's Keizers genade u toestaat zelf aan uw nietswaardig bestaan een eind te maken, en erken dat de wil van den Hemel goed is.

Wat zijn daartegenover rechten van het volk, constituties, parlementen! Goddelooze absurditeiten, monsterachtige aanmatiging, vergrijpen tegen de hemelsche wet, rebellie. Wie wandelt op den weg des Hemels, is trouw aan zijn Keizer tot het einde. Hij ziet niet om, hij vraagt niet waarheen, hij gehoorzaamt.

Zulke werelden moeten vergaan: de moderne tijd heeft ze alle uit haar voegen gelicht. Doch uit de trieste veelheid van middelmatigheden, die haar epigone historie bevolken, treden soms plotseling, hier of daar, enkele gestalten naar voren, in wie voor het laatst iets belichaamd schijnt van wat de voorbijgegane tijden hebben voortgebracht aan geestelijke grootheid. Zij verheffen zich boven hun tijdgenooten, en staan noodzakelijk tegenover hen. Zij streven naar verwezenlijking van oude idealen, en onvermijdelijk falen zij. Nog eens houden zij omhoog een vaandel dat weleer allen heilig was, en na hun dood zinkt het in het stof om door profane voeten te worden vertreden.

Maar zulke figuren zijn meer dan zich zelf. Een idee heeft in hen gestalte verkregen, en zij dragen in zich den kiem van het legendarische. Zij hebben iets onwerkelijks, en wellicht maakt later bleeke critiek bloedelooze schimmen van wie eens hun warme leven veil hadden. Hun eenzame stem geeft uitdrukking aan wat sluimert in de sprakelooze volksziel, die zichzelf bleef en den eeuwenouden toon herkent. In hen wordt nog eens de traditie tot werkelijkheid, in hun persoon voelt en tast men voor het laatst een duizendjarige oudheid.

Zoo wilde ik dat gij zaagt den man van wien ik ga spreken: generaal Tsjang Sjuun[1)]. Klinkt zijn uitheemsche naam u onbekend? Niet minder onbekend was hem Nederland tot voor weinige jaren. En toch is er een bijzondere reden hem hier ter sprake te brengen. Een ongedachte bestiering van het lot voegde het zoo, dat hij in de grootste crisis van zijn leven als vluchteling het nederlandsche gezantschap te Peking betrad, en daar vervolgens anderhalf jaar lang gastvrijheid genoot. En als een persoonlijke noot geoorloofd is: meer dan een jaar

1) In de transscriptie van de chineesche namen en woorden in dit stuk hebben de klinkers en medeklinkers hun hollandsche waarde.

lang had ik bijna dagelijks het voorrecht dezen merkwaardigen man in zijn asyl te bezoeken en hem in lange gesprekken van zeer nabij te leeren kennen. Het is het bericht van zijn overlijden, verleden najaar, dat mij thans aanleiding geeft deze bladzijden aan hem te wijden en dezen ongenooden, doch allen, die hem leerden kennen, liefgeworden gast van een stukje Nederland-in-den-vreemde, aan landgenooten voor te stellen.

Generaal Tsjang Sjuun was een zeer romantische figuur. Van koeiendrijver tot rijksbestierder, zou men het elders zoeken dan in Sprookjesland? Doch niet allereerst hierom is hij belangrijk; er zijn meer zulke figuren in het hedendaagsche China. Is niet Tsjang Tso-lin, de machtige satraap van Mandsjoerije, een gewezen rooverhoofdman, was niet Wang Tsjan-yuan, voormalig gouverneur van Hoenan, eertijds een stalknecht? Zulk een loopbaan maakt hem alleen interessant, en het verklaart vele van zijn karaktertrekken, die hij gemeen heeft met andere Chineesche condottieri. Maar werkelijk belangrijk wordt hij eerst door datgene waarin hij van hen verschilt: door zijn trouw aan de Mandsjoe-dynastie. Dat maakt hem tot een karakter, dat verheft dezen voor ongeletterd gescholden soldaat ver boven zijn meeste tijdgenooten, dat doet hem zijn een drager van één van China's kostbaarste geestelijke goederen. Daardoor is hij geworden de laatste *tsjoeng tsjhen,* loyale minister, daarom heeft hij de verbeelding getroffen van talloozen uit het eenvoudige volk dat van politiek een afkeer heeft, daarom zal zijn naam in onpartijdiger en rechtvaardiger toekomst in de geschiedenis met eere worden genoemd.

Welk een heldengalerij, die van de trouwe ministers, waarin hij als de laatste moet worden bijgezet! Het noemen van hun namen ontsluit de poorten der vergane eeuwen en brengt perspectief in den chaotischen wirwar van gebeurtenissen en menschen. Is daar niet Soe-woe, die omstreeks het jaar 100 de gevangene was der Hunnen en die noch door de verlokkendste aanbiedingen, noch door harde behandeling, kon worden overgehaald tot ontrouw aan zijn keizer? Weet niet iedere schooljongen hoe hij, in de gevangenis geworpen en verstoken van alle voedsel, zijn leven rekte door sneeuw te zuigen en een vilten deken te knagen? Tot hij eindelijk werd vrijgelaten en in triomf naar China terugkeerde. En is daar

niet Yo-fei, de onvermoeide paladijn uit de nadagen der Soeng-dynastie (13de eeuw), die op zijn rug de woorden had doen tatoeëeren: mijn land dienen met onbevlekte trouw? En in moderne tijden, hoe leeft nog de herinnering aan den censor Woe Kho-thoe, die in 1879 zelfmoord pleegde, omdat als opvolger van den kinderloos overleden keizer Thoeng-tsje, de jonge Kwang-sju werd gekozen. Want deze was van dezelfde generatie als de overledene en daarom, volgens de riten, niet gerechtigd de gebruikelijke offers te brengen op het graf van zijn voorganger, zoodat deze daardoor ook in ritueelen zin zonder afstammeling zou blijven!

Dit alles wordt gevierd als *tsjoeng,* trouw aan den vorst. En in de chineesche ethiek heeft deze deugd nog een geheel andere waarde dan bij ons. De vijf fundamenteele menschelijke verhoudingen in het Confucianisme waren: die van vorst en onderdaan, vader en zoon, oudere en jongere broeder, man en vrouw, makker en vriend. Trouw nu regelde de eerste daarvan. Nadrukkelijk noemt Mencius trouw en oprechtheid tegenover meerderen in het publieke leven als de tegenhangers van de groote deugden van het particuliere leven: onderworpenheid aan de ouders en plichtsbetrachting tegenover oudere broeders[1]. En hij vermeldt het onder de vijf eigenschappen, die een hemelschen adeldom verleenen: ‘menschlievendheid, rechtvaardigheid, trouw, oprechtheid en een onvermoeide vreugde in het goede’[2]. Met zijn gewone laconieke kortheid beveelt Confucius het aan: ‘De vorst behandele zijn minister met heuschheid, de minister diene den vorst met trouw’[3].

En zooals een speciaal geschrift ontstond, de Sjiao-tjing, dat geheel gewijd was aan de *sjiao,* de kinderlijke gehoorzaamheid, zoo was de Tsjoeng-tjing geschreven ter verheerlijking van de *tsjoeng,* de trouw. Het staat op naam van den befaamden Ma Joeng, (79-166) één der grootste geleerden van de Han-dynastie. Een enkele greep daaruit zal doen zien hoe hoog in dit geschrift de deugd van loyauteit wordt gesteld.

In verheven stijl begint het:

> ‘Van al wat de hemel dekt, van al wat de aarde draagt, van al wat de mensch doet, is er niets grooter dan de trouw. Trouw is volkomen onbaatzuchtigheid. De hemel is onbaatzuchtig, en de vier seizoenen wisselen;

1) Boek I A, 5.
2) Boek VI A, 16.
3) Loen-yu, boek III, 19.

de aarde is onbaatzuchtig, en de myriaden levende wezens worden voortgebracht; wanneer een mensch onbaatzuchtig is, geniet hij groote zuiverheid. Trouw beteekent het één maken van het hart. Van de grondslagen van den staat is er geen die niet berust op trouw. Door trouw kan men de verhouding tusschen vorst en onderdaan bevestigen, het altaar van den grond en het graan[1] beveiligen, hemel en aarde treffen, en de geesten roeren. Hoeveel te meer dan de menschen! Trouw ontwikkelt zich in de persoon, openbaart zich in de familie, en komt tot volle ontplooiïng in den staat. De werking ervan is eenheid. Daarom is eenheid in de persoon het begin van trouw, eenheid in de familie het tweede stadium, eenheid in den staat de voltooiïng. Wanneer de persoon één is, dan daalt honderdvoudig geluk neer, wanneer de familie één is, dan is er eendracht tusschen de zes graden van verwantschap[2], wanneer de staat één is, dan heerscht er orde en regel onder de myriaden menschen'.

Japan doet ons zien tot welk een hoogte dit begrip kan worden opgevoerd in een feodaal en militair georganiseerd land. In China verdween het leenstelsel reeds in de derde eeuw vóór onze jaartelling, en daarmede verloor het ideaal zijn practische beteekenis voor den gemeenen man. Voor den staatsdienaar echter bleef het gelden in volle kracht. Voor hem was het een fundament voor zijn karaktervorming, en dezelfde religieuze waarde school voor hem in dit begrip als voor het volk lag in de beoefening der kinderlijke gehoorzaamheid. Talloos zijn de verraders geweest in de gruwelijke chineesche geschiedenis, maar steeds worden zij gebrandmerkt als rebellen. En in dit woord schuilt een religieuze veroordeeling. Een rebel is iemand die opstaat tegen de orde van zaken die door den Hemel is gewild, die immers den Keizer zijn mandaat gaf tot regeeren. Een rebel is een goddelooze. Slechts wanneer hij slaagt, en een nieuwe dynastie sticht, blijkt 's Hemels gunst over hem. Dan pas geldt voor hem het woord uit het Boek der Oorkonden: 'de Hemel ziet zooals mijn volk ziet, de Hemel hoort zooals mijn volk hoort'[3].

De Mandsjoe-dynastie, die in het midden der zeventiende eeuw China veroverde, vond in dit woord haar rechtvaardiging. En zij werd aanvaard, toen alle pogingen om zich te bevrijden waren mislukt. De trouw aan den vorst bleef een

1) Het symbool van de staatsmacht.
2) d.i. vader, moeder, oudere broeders, jongere broeders, vrouw, kinderen.
3) Sjoe-tjing, ed. Legge p. 292.

der krachtigste samenbindende elementen voor het politiek slechts losjes gevoegde rijk. De wil van den Keizer bleef wet, waaraan de machtigste satraap te zijner tijd gehoorzaamde. Ongehoorzaamheid en ontrouw beteekenden voor hem een zich stellen buiten de religieuze eenheid van de menschenwereld en het bovenzinnelijke, waarin de persoon van den Keizer de onmisbare schakel vormde.

De val der Mandsjoe-dynastie werd veroorzaakt door drie factoren. Van een cultureele eenheid moest het rijk zich hervormen tot een politieken, goed georganiseerden staat, met al de staatsbemoeienis, die dit in moderne tijden beteekent. Dit bracht strijd tusschen de hoofdstad en de provincies. Een modern georganiseerd leger kwam tot stand, staande onder grootendeels Chineesche officieren, waartegen de ouderwetsche Mandsjoetroepen, die vroeger als garnizoenen in de voornaamste steden het gezag van de dynastie gemakkelijk hadden gehandhaafd, niets beduidden; dit beteekende een verschuiving in de machtsverhoudingen. En, belangrijker nog dan dit alles, door de afschaffing van de oude staatsexamens en de hervorming van het onderwijs werden de oude zedelijke begrippen verzwakt en verdween de cultureele eenheid en de band van de traditie. Voor het begrip van blinde trouw aan den vorst kwam het inzicht, dat dit onderwerping beteekende aan een uitheemsche dynastie. De zwakheid en degeneratie van de leden van het keizerlijk huis waren, ook naar oude opvatting, symptomen dat hun mandaat van den Hemel ten einde liep. En toen de dagen vol waren, viel de dynastie, zooals zoovele voor haar waren gevallen. Doch de republiek die in haar plaats kwam, miste den zedelijk-religieuzen grondslag waarop het keizerrijk had gesteund. Voor haar gold niet het beginsel van trouw. Een nieuw beginsel moet daarvoor in de plaats komen om een nieuwe publieke moraal te vormen.

Hier ligt de kern van China's politieke moeilijkheden. Het nieuwe beginsel is er: het heet nationalisme. Maar het is nog zeer zwak onder de machtigen in den lande. Hun is het oude stevige steunsel ontvallen tegen de verleidingen van eigen hebzucht en eerzucht, en hun publieke moraliteit heeft geen ruggegraat meer. Zij wankelen her en der, zij volgen nu dezen, dan genen, maar opportunisme is de wind die ze meevoert en niet, als vroeger, ‘wentelen zij als de gesternten om

de poolster'[1)], den keizer. En daarom: corruptie, baatzucht, dubbelhartigheid, ontrouw.

En hier tusschen staat als een man: generaal Tsjang Sjuun. De eenige van de oude garde die zichzelf gelijk gebleven is, die zijn karakter niet verloochende en zijn levenstaak zag in het handhaven van de trouw aan zijn vorst.

Laat mij in het kort iets van zijn levensloop vertellen. 'Wijlen onze vader had een harde en arme jeugd' zoo verzekert het levensbericht dat zijn zoons na zijn dood het licht deden zien. 'Toen hij acht jaar oud was viel wijlen onze overgrootvader door de hand van de Thai-phing rebellen, en in de volgende zes of zeven jaren overleden na elkander wijlen onze grootmoeder, onze grootvader en onze stief-grootmoeder. Onze jongere oom van vaderskant was nog jong en het levensonderhoud rustte geheel op de schouders van wijlen onzen vader'. De familie woonde in het dorpje Tsje-tiën, eenige uren loopens buiten Nan-tsjhang, de hoofdstad der provincie Kiangsi. Zij schijnt geheel zonder middelen te zijn geweest, een geslacht van eenvoudige lieden uit het volk. De kleine Tsjang Sjuun vond een betrekking in dienst van den gouverneur der provincie, eerst waarschijnlijk als koeiendrijver, later als huisbediende. In een voorname chineesche familie zwermt het van bedienden, hoog en laag, en zoo'n gouverneurs-huishouden geeft voortreffelijke gelegenheid tot het aanknoopen van allerlei betrekkingen. Zoo schijnt ook Tsjang Sjuun erin geslaagd te zijn vrij spoedig een onderofficierspostje te krijgen bij de provinciale troepen van den gouverneur. Militaire kennis en ontwikkeling waren in het ouderwetsche chineesche leger geheel bijzaak. Een man van persoonlijke flinkheid en dapperheid, mits hij daarbij eenige protectie genoot, had alle gelegenheid promotie te maken. Zoo moet Tsjang Sjuun, voortvarend en energiek als hij was, al spoedig de aandacht op zich hebben gevestigd, want reeds in 1884 vinden wij hem als officier, met den zesden graad voor militaire verdiensten, in het leger van generaal Soe Yuan-tsjhoen, dat in Annam streed met de Franschen. Hij zal toen ongeveer dertig jaar oud zijn geweest.

Hij diende verscheidene jaren aan de grens. Dan trekt hij

1) Loen-yu, boek II, 1.

naar het Noorden. Gedurende den Chineesch-Japanschen oorlog maakt hij een gedeelte van den veldtocht mee bij Moekden onder generaal Soeng, en kort daarna, in 1895, is hij in de provincie Sjantoeng met een zelfstandig commando onder generaal Tshen Tsjhoen-sjuan, den lateren onderkoning van Kwangtoeng.

Ook in 1900, het jaar van den Bokseropstand, vinden wij hem nog in Sjantoeng, bezig met het verdelgen van de Boksers, doch thans onder bevelen van den toenmaligen gouverneur Yuan Sje-khai, met wien hij reeds vroeger connecties heeft aangeknoopt en dien hij zijn leven lang als zijn eigenlijken 'patroon' zal beschouwen. Yuan Sje-khai moet aangetrokken zijn geweest door Tsjang Sjuun's rondborstigheid; de laatste bewonderde ten zeerste Yuan's groote bekwaamheden maar vond, naar hij meermalen verzekerde, in Yuan's uiterst voorzichtige houding tijdens de groote crisis van 1900, toen het hof uit Peking vluchtte naar Si-an-foe, reeds aanleiding diens loyauteit in twijfel te trekken.

Een dergelijke politieke houding stond hem tegen. Hij betreurde de gebeurtenissen van 1900, en geloofde niet in de magische kracht der Boksers, waardoor het hof zich had laten verleiden aan de beweging tegen de vreemdelingen mee te doen. Doch het hof zelf wilde hij gaarne zooveel mogelijk beschermen tegen de gevolgen van deze ongelukkige politiek. Daarom aanvaardde hij gretig de opdracht met zijn detachement het hof tegemoet te reizen, toen het in 1901 uit zijn ballingschap in Si-an-foe naar Peking terugkeerde.

Aan de zuidgrens van de provincie Tsjeli ontmoette hij de 'Phoenixkoets', zooals in het Chineesch de stoet van de Keizerin-Weduwe wordt genoemd. Dit was zijn eerste aanraking met de omgeving van de Keizerin. Hij schijnt een bijzonder gunstigen indruk te hebben gemaakt op Tshe-sji. Inderdaad was hij juist een man naar haar hart: eenvoudig, voortvarend, rondborstig, en betrouwbaar. Zij hield van zulke menschen om zich heen. En toen zij in Peking was aangekomen, benoemde zij Tsjang Sjuun tot commandant van de paleiswacht bij de Twan-men, de hoofdpoort van het paleis.

In de beide volgende jaren bezocht zij de keizerlijke graven ten Oosten en ten Westen van de hoofdstad, om de toekomstige begraafplaats voor zichzelf en voor den keizer in oogen-

schouw te nemen. Tsjang Sjuun vergezelde den keizerlijken stoet op die tochten als commandant van de troepen van het keizerlijke gevolg. Hij was toen reeds bevorderd van tweeden kapitein tot brigade-commandant, en door zijn positie in de onmiddellijke omgeving van de Keizerin begon hij een figuur te worden die meetelde. Ondanks haar hoogen leeftijd scheen Tshe-sji na de zware dagen van het Bokserjaar weer al haar energie te hebben teruggekregen en zij deed op alle besluiten haar invloed gelden. De ongelukkige Keizer Kwang-sju beteekende niets meer. Ziekelijk en in zich zelf gekeerd dwaalde hij rond over het eiland in de keizerlijke tuinen dat hem door zijn heerschzuchtige tante, de Keizerin-Weduwe, als verblijfplaats was aangewezen. Tsjang Sjuun zag hem zelden. Eens, toen hij voor een audiëntie bij Tshe-sji stond te wachten, liep de Keizer rakelings langs hem over het binnenplein. ‘Zoo, is dit Tsjang Sjuun?’ mompelde hij, en liep door.

De Keizerin-Weduwe bezat het geheim allen die met haar in aanraking kwamen te betooveren. Waren niet de gezantschapsdames verrukt van haar, toen zij op een teaparty in het paleis werden genoodigd? En dat nà de verschrikkelijke Bokserdagen, toen zij van een heuvel in het park begeerig had staan kijken naar den brand der Christelijke kerken en zij zelf den aanval op de Legaties had bevolen! Geen wonder dat Tsjang Sjuun uit deze dagen een warme bewondering voor haar behield. Zij was gul met haar gunstbetoon. Eigenhandig schreef zij gelukbrengende karakters, teekende zij op zijde, en zij vereerde haar gunstelingen daarmede. In Tsjang Sjuun's doodsaankondiging wordt het alles opgenoemd, waarlijk een indrukwekkende lijst.

Na dit verblijf in de hofomgeving krijgt Tsjang Sjuun weer een commando bij de grensbewaking. De Russisch-Japansche oorlog is uitgebroken en Rusland wordt ervan verdacht in China binnenlandsche troebelen te willen verwekken om een voorwendsel te hebben in te grijpen. Tsjang Sjuun blijft twee jaar gestationneerd in Sjuan-hua-tsjheng, op den grens van Mongolië. Als daarna de vrede is gesloten en Mandsjoerije weer onder chineesch bestuur wordt geplaatst zendt men hem daarheen, en als brigadegeneraal is hij daar een drietal jaren vooral bezig met het zuiveren der provincie van roovergespuis. Sju Sje-tsjhang, de latere president der republiek, is

dan onderkoning van Mandsjoerije; het is een der intimi van Yuan Sje-khai, met wien Tsjang Sjuun voortdurend goede betrekkingen onderhoudt.

In 1908 wordt hij benoemd tot den belangrijken post van provinciaal commandant van Yunnan, daarna van Kansoe, doch hij vertrekt niet tot vervulling van die ambten. Blijkbaar verwacht hij nog beters. In de negende maand van dat jaar wordt hij naar Peking ontboden, en kort daarop overleden de Keizer en de Keizerin-Weduwe slechts één dag na elkander. Dan, zooals het in zijn levensbericht heet, 'weeklaagde hij met de hofhouding en hulde hij zich in rouwkleeren'. Hij is tegenwoordig bij de plechtige uitvaart in het volgend jaar.

Tot dusver heeft hij zich in niets onderscheiden van andere soldaten van fortuin. Maar nu staat de gelegenheid voor de deur die van dezen ruigen krijgsman een nationalen held zal maken.

Eind 1910 wordt hij benoemd tot 'commandant van de legercorpsen tot verdediging van de Yang-tse-kiang, tevens belast met alle zaken betreffende de rivierverdediging, met garnizoen te Phoe-khou en met het recht rechtstreeksche memories bij den Troon in te dienen'. Tevens wordt hem de onderscheiding verleend het 'gele rijvest' te mogen dragen. Deze positie te Phoe-khou, tegenover Nanking, was zeer eervol en lucratief; zij beteekende het commando over vijf à zesduizend man ouderwetsche troepen.

En spoedig kreeg hij daar gelegenheid te toonen wat hij waard was. Den 10den October van het volgend jaar brak de revolutie uit in Woe-tsjhang.

Toen die strijd begon, was het alras duidelijk dat het voor het succes van de revolutionaire beweging van groot belang zou zijn welke houding Nanking zou aannemen. Nanking is een stad van groote strategische beteekenis, liggende aan den grooten spoorweg die Peking verbindt met Sjanghai, en aan de rivier. Maar bovendien is het een stad vol historische herinneringen. Meermalen is het de hoofdstad van China geweest, - zuidelijke hoofdstad beteekent de naam, tegenover Peking, de noordelijke hoofdstad, - en toen b.v. in de 14de eeuw de Mongolen uit China werden verdreven, maakte de eerste keizer der Ming-dynastie ook weer Nanking tot zijn hoofdstad. Ook de Thai-phing rebellen, in het midden der vorige eeuw, nestelden zich in Nanking en hielden daar bijna

vijftien jaar lang hof. De overgang van Nanking zou van groote beteekenis zijn voor de revolutionaire zaak.

Alles hing natuurlijk af van de houding der troepen. Behalve die van generaal Tsjang Sjuun, waren er twee à drieduizend man Mandsjoetroepen onder den Tartarengeneraal Thië-liang, eveneens ouderwetsch uitgerust. Maar daarnaast waren er vijf à zesduizend man modern geoefende troepen. Waren deze laatsten te vertrouwen? Het was twijfelachtig. Op vele andere plaatsen waren zij overgeloopen naar de revolutionairen. Uit voorzichtigheid besloot daarom de onderkoning hen gedeeltelijk te ontwapenen, door hun den grendel van het geweer te doen ontnemen, en hun geen munitie te verstrekken. Bevreesd echter voor aanvallen van de zijde der Mandsjoetroepen, eischten zij deze weer op, en na eenig onderhandelen werd besloten, dat zij buiten de stad zouden kampeeren.

De onderkoning, een weifelend, weinig doortastend man, begon onderhandelingen aan te knoopen voor de vorming van een voorloopig bewind, waardoor de stad practisch in handen der revolutionairen zou worden gespeeld. Tsjang Sjuun verzette zich daartegen. De Tartarengeneraal Thië-liang, hooger in rang dan hijzelf, toonde zich even besluiteloos als de onderkoning. Aangemoedigd door hun kennelijke zwakte, waagden de revolutionairgezinden in de stad zelf den 8sten November een aanval op het paleis van den onderkoning, die echter mislukte. Den volgenden dag deden zij een eveneens mislukten aanval op één der forten en tevens gebeurde waarvoor de onderkoning van het begin af had gevreesd: de commandant van de moderne troepen, gelegerd vlak buiten de stad, werd uitgeroepen tot hun aanvoerder.

Hier was de crisis. Het schijnt dat zoowel de onderkoning als Thië-liang door panischen schrik bevangen zijn geweest. Zij voelden zich niet veilig meer in hun paleis, hun troepen konden zij niet vertrouwen, en gaarne namen zij daarom de aangeboden bescherming van Tsjang Sjuun aan, die hun in zijn eigen woning gastvrijheid verleende. Gaarne sprak hij hiervan in later dagen. Thië-liang was zijn vriend niet, hij was een vijand van Yuan Sje-khai en had daarom den generaal met leede oogen in Nanking zien komen. Deze had nu onbetwist de leiding. Voor hem stond het vast dat Nanking van alle revolutionaire elementen moest worden gezuiverd en tot het

laatst toe verdedigd. Halve maatregelen waren hem een gruwel. Een klopjacht werd daarom in de stad gehouden op allen die van revolutionaire gezindheid hadden blijk gegeven door hun staart af te snijden. Eenige honderden werden gegrepen, voor een gedeelte studenten, naar het schijnt, en summier terecht gesteld. Dit hielp. Angst en schrik verbreidden zich over de stad; men wist nu dat er een meester was: generaal Tsjang Sjuun.

In later dagen placht hij weemoedig te spreken over de noodzakelijkheid van deze harde maatregelen. ‘Maar het moest; er moest een voorbeeld worden gesteld’. Hij beklaagde de slachtoffers; hun denkbeelden verfoeide hij. Wel is het waarschijnlijk dat zijn ondergeschikten bij die vervolging veel verder zijn gegaan dan zijn bedoeling was.

De moderne troepen, buiten de stad, waren tijdelijk teruggevallen om zich munitie en versterkingen te verschaffen. Binnen enkele dagen scheen een zware strijd om de stad te zullen ontbranden. Een laatste poging werd gedaan om dit te voorkomen. Het voorloopig revolutionair bewind in Sjanghai besloot een afgezant te zenden naar Tsjang Sjuun om hem over te halen de wapens neer te leggen.

Daarvoor werd uitgekozen de Amerikaansche zendeling Dr. Gilbert Reid, een man die tientallen jaren in China had verblijf gehouden en met vele hooggeplaatste Chineezen goede betrekkingen onderhield. Als buitenlander zou hij wellicht eerder vertrouwen wekken bij Tsjang Sjuun dan een Chineesch onderhandelaar.

Met kennelijke voldoening placht de generaal van dit onderhoud te vertellen. Dr. Reid stelde hem voor met zijn troepen Nanking te ontruimen, en zeide dat de Mandsjoezaak toch hopeloos stond. Hierop de generaal: ‘Ik hoop toch dat uw moeder nog leeft?’ Dr. Reid bevestigde dit. ‘Welnu, veronderstel dat zij doodziek was, zoudt gij dan niet al het mogelijke doen om een goeden dokter te vinden, al wist gij misschien dat zij oud was en waarschijnlijk toch wel zou sterven? Zoudt gij niet de beste medicijnen voor haar koopen, en zelfs bereid zijn uw eigen hart te geven, als er ook maar de minste kans was, dat zij daardoor zou genezen?’ Dr. Reid zeide dat de twee dingen niet met elkander konden worden vergeleken. ‘Goed’, zei de generaal, ‘wat is dan beter, op te

staan tegen een vorst van wien men vele gunsten heeft ontvangen, of trouw aan hem te zijn?' Gilbert Reid moest toegeven dat het laatste beter was. 'Welnu dan', de generaal weer, 'is het niet vriendenplicht om een vriend aan te sporen om het goede te doen, en niet het slechte? Waarom komt gij mij dan iets aanraden waarvan gij weet dat het verkeerd is?' Dr. Reid had hierop niets meer te zeggen. Daar het onderhoud reeds van 4 uur 's middags tot 's avonds 11 had geduurd, stond de generaal op. 'Er is niets meer te zeggen en het is al laat. Wilt u zoo goed zijn?'

Ondertusschen werd de positie in Nanking hopeloos. De revolutionairen verzamelden steeds meer troepen om de stad, en hulp uit het noorden bleef uit, ondanks Tsjang Sjuun's dringende telegrammen. Yuan Sje-khai, die de hoogste macht gekregen had, handelde niet; hij had andere plannen dan de onderdrukking der revolutie! De heuvels om Nanking werden bestormd en genomen; de ouderwetsche troepen waren niet opgewassen tegen de modern uitgeruste. Capitulatie werd het eenige dat de stad en haar verdedigers voor totale vernietiging kon redden. Den 2^{den} December besloot de generaal daartoe, ontmoedigd door de houding van Yuan, en bedong vrije aftocht voor zijn troepen.

Hij trok af naar het noorden, en deed daarbij een meesterlijken zet. Hij voerde al het rollend materiaal mede van den spoorweg, niet minder dan 380 spoorwagons, die hij zes maanden lang behield. In Sju-tsjou-foe, een sterk strategisch punt in de provincie Kiangsoe, maakte hij halt. Onmiddellijk begon hij troepen te recruteeren en zich te versterken. Wanneer de revolutionairen naar Peking zouden willen oprukken, zouden zij een ernstigen hinderpaal op hun weg ontmoeten.

Dag aan dag telegrafeerde hij aan Yuan Sje-khai. Hij bood aan Nanking te hernemen, mits hem slechts geld en munitie werden gezonden. Tevergeefs! Yuan bleef doof aan dat oor. Alleen het hof waardeerde zijn houding en benoemde hem eerst tot gouverneur van de provincie Kiangsoe, daarna tot waarnemend onderkoning van de provincies Kiangsoe, Kiangsi en Anhwei en superintendent voor den handel van de zuidelijke havens[1)].

1) Deze laatste titel is annex aan dit onderkoningschap.

Onderkoning! In zijn wildste droomen had hij, de man uit het volk, daaraan niet durven denken. Geen wonder dat zijn levensbericht vermeldt: ‘Hij maakte *kho-thow* voor het keizerlijk bevel en zwoer de keizerlijke weldaden te zullen vergelden’.

Steeds somberder werden de berichten uit Peking. Zijn vrouw hield hem van daar geregeld op de hoogte. Zij zond hem het bericht dat Prins Thao het commando over de Keizerlijke garde (20,000 man) had moeten overgeven aan Feng Kwo-tsjang, één van Yuan's creaturen. Toen wist hij dat er vuil spel gespeeld werd. Hij huisde in die dagen in een spoorwegwagon, en zat aan tafel toen de brief van zijn vrouw kwam. Brieschend van woede sprong hij op en sloeg alles van de tafel.

Hier was voor hem het conflict, dat hem jaren lang heeft gehinderd. Zijn trouw aan het keizerlijk huis botste met zijn trouw aan Yuan Sje-khai, zijn patroon, aan wien hij zijn carrière te danken had. Yuan zond een bode naar zijn vrouw met aanbiedingen van groote geldsommen, als hij zich niet langer tegen de republiek wilde verzetten. Zij verwierp het voorstel met verachting. ‘Zeg aan uw meester, dat wij geld genoeg hebben en niet te koop zijn’. Yuan zond twee van zijn vertrouwelingen naar den generaal zelf. ‘Hoe zijn houding tegenover Yuan zou zijn?’ En kernachtig formuleerde de generaal het beginsel waardoor hij vijf jaar lang zijn gedrag zou laten bepalen: ‘De twintigjarige vriendschap van Yuan kan ik niet verzaken, doch de plichten van een onderdaan jegens zijn vorst kan ik niet vergeten. Wanneer Yuan het hof niet verzaakt, hoe zou ik dan Yuan kunnen verzaken? Dat is alles wat ik te zeggen heb’.

Hij bleef daarbij. De republiek heeft hij nooit erkend. Zelfs na de abdicatie van den Keizer, in Februari 1912, bleef hij zich onderkoning noemen, en liet de keizerlijke drakenvlag wapperen, tot de Keizerin-Weduwe Loeng-yu hem persoonlijk verzocht dit niet meer te doen. Slechts stap voor stap legde hij zich neer bij het onvermijdelijke. ‘Toen de republiek werd afgekondigd’, zegt zijn levensbericht, ‘verzocht hij dringend tot den ploeg te mogen terugkeeren, doch Yuan Sje-khai stond het niet toe, en, meenende, dat het later mogelijk zou zijn met behulp van het leger een restauratie tot stand te brengen, legde hij tijdelijk de wapens neer om het uit te stellen tot een beteren

tijd. Doch smart en toorn hoopten zich in hem op, en hij was onvermoeid bezig, en zeker ligt hier reeds de oorsprong van zijn ziekte'.

Intusschen bleef hij den spoorweg beheerschen en slaagde erin de sterkte van zijn leger te brengen op ongeveer 30,000 man. Vanuit Sju-tsjou deed hij zijn invloed gevoelen in vier provincies: Kiangsoe, Anhwei, Honan en Sjantoeng. Hij en zijn manschappen bleven den staart dragen, het teeken van trouw aan de Mandsjoes.

Onaangenaam werd Yuan van tijd tot tijd aan die trouw herinnerd. Na de abdicatie was de keizerlijke familie in het paleis in Peking blijven wonen. Dit hinderde Yuan; het prestige van den keizer bleef daardoor gehandhaafd en de positie van den president kreeg den schijn niets anders te zijn dan die van een tijdelijk regent bij de minderjarigheid van den vorst. Hij wenschte de keizerlijke familie te laten verhuizen naar het zomerpaleis. Tsjang Sjuun kreeg hier de lucht van, en liet Yuan weten dat hij zich daartegen zou verzetten, te meer omdat de Keizerin-Weduwe, die kort daarna stierf, ziek was. 'Als een huis wordt verkocht, dwingt toch zeker niemand een zieke om te verhuizen, en bovendien is bij den troonsafstand bepaald dat de keizerlijke familie in het paleis zal mogen wonen'. Toen Yuan dien brief ontving, zei hij toornig: *'Aya, Sjao-sjuan, sje-tsai mei-yo fa-tse liao tha.* Wat drommel, met Sjao-sjuan (d.i. Tsjang Sjuun) is werkelijk niets aan te vangen!'

Maar het volgend jaar wist hij wàt goed wat hij kon aanvangen met dezen man, van wien hij ten minste wist wat hij aan hem had. De tweede revolutie brak uit, een voortzetting eigenlijk van de eerste die niet was uitgevochten. Zij was geheel tegen Yuan's persoon gericht. Op wien kon hij aan? Wie zou nooit ofte nimmer met de revolutionairen heulen? Wie anders dan Tsjang Sjuun? En daarom werd hem gelast Nanking weer te hernemen, dat in handen der zuidelijken was gevallen. Nu was het wèl mogelijk, nu was er wèl geld en munitie. Tsjang Sjuun verbeet zijn ergernis en trok op tegen Nanking. Hij zou Yuan toonen, dat hij zijn vrienden niet in den steek liet, en de revolutionairen verfoeide hij meer dan iets anders ter wereld.

Hij nam Nanking. Hem over dit beleg te hooren opsnijden,

was hoogst vermakelijk. Zijn beginsel was, zelf altijd vooraan te zijn in den strijd en zijn zakken vol te hebben met chêques van 10, 20, 50, 100 dollar, tot hooge bedragen toe, en die uit te loven aan wie zich onderscheidden. Moest er een batterij in stelling worden gebracht op een heuvel, en zagen de manschappen er tegen op in de tropische hitte van de Julimaand? Zelf rende hij in een drafje den heuvel op, en, boven aangekomen, zwaaide hij chêques van 500 dollar in beide handen. ‘Vooruit mannen, voor wien het eerst een kanon in stelling heeft gebracht’. En loopen dat zij dan deden! Maar wee hun over wie hij ontevreden was! Op zekeren keer hadden zijn artilleristen met die van de tegenpartij een afspraak gemaakt, om, zooals in China niet gansch ongewoon is, elkander niet te raken. Ongelukkigerwijze komt Tsjang Sjuun zelf naar het schieten kijken. Elk schot mis. Wat, op zoo'n kleinen afstand! Als het niet oogenblikkelijk beter wordt, de koppen af van de kanonniers! En, om hun hals te redden, moeten zij, tegen de afspraak in, raak schieten. Groote verbittering in het vijandelijke kamp, vanwaar men nu ook beter gaat schieten. Tot eindelijk spionnen gelegenheid vinden de reden mee te deelen van het verbreken van de afspraak, en men een nieuwe overeenkomst maakt, om alleen met bepaalde tusschenpoozen te schieten, zóó dat de tegenpartij gelegenheid zal hebben zich na hun eigen schot te bergen in de bomvrije schuilplaatsen. Dit laatste vertelde de generaal er niet bij. Of hij het niet wist? Hij kende zijn menschen zoo goed!

Zoo is hij weer terug in Nanking en bij het binnentrekken van de overwinnende troepen wordt hevig geplunderd. Tsjang Sjuun's vijanden verwijten hem, dat hij die plundering, naar oud gebruik, aan zijn troepen beloofd heeft. Hijzelf zegt dat het niet zijn troepen waren, maar die van generaal Feng Kwo-tsjang, die van de andere zijde Nanking had aangevallen. Den man kennende acht ik het eerste niet waarschijnlijk. Hij is zelf te veel een man van het volk om onnoodig de bevolking van een stad een plundering te willen aandoen. 't Is mogelijk dat zijn troepen uit de hand geraakt zijn. En ongelukkig genoeg hebben een paar Japansche barbiers de plunderende troepen tusschen de beenen geloopen en zijn daarbij gedood. In China kan dan ook waarlijk niets gebeuren zonder dat men over dergelijke lieden struikelt. Maar natuurlijk: scherpe protesten

van den Japanschen Gezant. Tsjang Sjuun, die juist tot gouverneur van Kiangsoe is benoemd, wordt aansprakelijk gesteld voor dit ongeluk. Men verlangt dat hij zijn verontschuldigingen zal aanbieden aan den Japanschen consul en door een anderen gouverneur zal worden vervangen. Koppig weigert eerst de generaal, omdat hij zijn verantwoordelijkheid ontkent. Dan, als hij ziet dat er ernstige moeilijkheden uit zijn weigering ontstaan, en Japan met allerlei eischen komt, zet hij zich op een goeden middag in een auto en bezoekt plotseling *alle* consuls, dus ook den Japanschen! Dit is, wat men in het Chineesch noemt: ‘zijn gezicht redden’!

Tsjang Sjuun stemt er ten slotte in toe weer uit Nanking te vertrekken, maar hij is diep gegriefd. Al weer is Yuan hem tegengevallen. Want in het geheim heeft hij hem laten polsen of hij eventueel zou willen meewerken hem tot Keizer te doen uitroepen. De generaal heeft het denkbeeld ver van zich geworpen. En naar zijn overtuiging is dit de eigenlijke reden van zijn verwijdering uit Nanking, en van de benoeming van den plooibaarder Feng Kwo-tsjang. Yuan Keizer! - 't Is de eerste maal dat deze mogelijkheid ter sprake komt.

Zoo gaat de generaal weer terug naar Sju-tsjou, en hij heeft het daar best. Een montere, steeds bezige natuur, vindt hij genoeg te doen met de organisatie van zijn troepen en de politieke besprekingen die onophoudelijk plaats hebben. En hij geniet van zijn groeiend gezin. Want, kennelijk teeken van 's Hemels gunst, na zijn betoonde loyauteit aan het keizershuis, worden hem, ofschoon hij reeds de zestig gepasseerd is, verscheidene zoontjes geboren, zelfs twee in een jaar, terwijl hij tot 1911 toe geen enkelen zoon rijk was. Zijn hoofdvrouw heeft geen kinderen, en zijn vijf bijvrouwen hadden hem tot nog toe ook slechts dochters geschonken. Zijn hoofdvrouw, Tsjang Thai-thai, zooals zij wordt genoemd, is een bijzonder verstandige vrouw. Met een secretaris en den eersten bediende beheert zij zijn vermogen, dat belegd is in huizen, winkels, effecten. Men bekleedt in China hooge posten niet voor niets. Reeds in Mandsjoerije had hij een toelage van 40,000 taels per maand, en in Nanking genoot hij 200,000 taels maandelijks, waarvan hij ongeveer een vierde voor de soldijen van zijn troepen noodig had. Immers, onder het oude régime zijn privé en staatsuitgaven niet scherp van elkander gescheiden.

Het was een heel huishouden, dat hij in Sju-tsjou te onderhouden had. Alles tesamen bestond het wel uit 400 personen, secretarissen, bedienden, enz. enz. En een menigte lieden hadden zich om zijn ‘hof’ verzameld, die meenden dat zij door trouw aan de Mandsjoes zich hadden onderscheiden en eenig recht hadden op ondersteuning. Alleen aan salarissen en ondersteuningen betaalde hij uit eigen beurs maandelijks een 40,000 taels! Maar wat kan hij anders doen, dan een paar duizend dollar zenden, wanneer hij een brief krijgt van een familie die door haar loyauteit tot armoede is vervallen, luidende: ‘Generaal, u is een *tsjoeng tsjhen,* trouwe minister, wij zijn *tsjoeng o-kwei,* trouwe hongerspoken!’

Aan aanzienlijke gasten ontbrak het in Sju-tsjou evenmin. Een paar uur sporens noordelijk, in Tsjhu-foe, woont de heilige hertog, de afstammeling van Confucius. Deze heeft steeds een zeer bijzondere positie ingenomen en was belast met de in stand houding van een grooten tempel voor Confucius en het verrichten van geregelde offers. Hij genoot daartoe bijzondere inkomsten uit uitgestrekte landerijen en vrijdom van belasting. De republiek wilde hem deze privileges ontnemen, doch dank zij een krachtig protest van den generaal werd aan dit voornemen geen uitvoering gegeven. Zoo onderhielden zij zeer vriendschappelijke betrekkingen en was de heilige hertog een geregeld bezoeker in Sju-tsjou.

Hij viel den generaal overigens niet mee. Toen hij hem de eerste maal zou ontmoeten, dacht hij een waardig, deftig, ouderwetsch geleerde te zullen zien, die, om zoo te zeggen, in niet anders dan klassieke citaten zou spreken. De generaal, die maar een eenvoudig militair man is, had zich voor dit eerste onderhoud gewapend met een paar fraaie klassieke teksten, die hij mooi te pas wou brengen om niet al te veel uit den toon te vallen, die bij een afstammeling van Confucius behoort. Maar dat viel tegen! Van klassieke citaten geen spoor. De heilige hertog bleek een vrij loszinnig man te zijn, en slechts weinig geletterd. In plaats daarvan groote belangstelling voor den zelfkant van de samenleving, vermaken met meisjes en knapen, en als hij bij den generaal logeerde, ging hij er 's avonds met diens bedienden op uit! Het hielp niet of deze hem berispte en zeide dat hij niet alleen zelf zijn ‘gezicht’ verloor, maar ook den generaal tegenover zijn omgeving zijn ‘gezicht’ deed

verliezen. Het ontbrak hem aan alle gevoel voor waardigheid. ‘Jammer’, was het oordeel van den generaal, ‘hij heeft zoo'n knap uiterlijk, maar hij is in zijn jeugd bedorven’.

Dan was de ‘Taoistische Paus’ eigenlijk iemand van veel meer beteekenis. Die bezat althans een literairen graad. Ook voor hem was de generaal opgekomen, toen men hem zijn bijzondere inkomsten wilde ontnemen. Tsjang Sjuun is een Kiangsi-man, en in Kiangsi bevindt zich de tempel waar de Taoistische Paus verblijf houdt. Zij waren dus provinciegenooten. Deze ‘Paus’, wiens eigenlijke titel is ‘Meester des Hemels’, heeft bijzondere macht over de onderwereld en de geesten. De God van wallen en grachten, die elke ommuurde stad bezit, een voorname functionnaris in de onderwereld, werd door het vroegere Departement van Riten benoemd, afgezet of vervangen op zijn voordracht; wanneer het volk door ziektespoken of andere spokenplagen wordt gekweld, wordt bij hem een ‘aanklacht’ ingediend en hij beslist welk spook schuldig is. Hij schrijft dan een tooverspreuk voor diens vernietiging, zooals een dokter een recept schrijft, en heeft een uitgebreide praktijk. Ook hij is van een overoud geslacht: de titel ‘Meester des Hemels’ wordt sedert de 8ste eeuw toegekend aan de afstammelingen van den beroemden Taoistischen toovenaar Tsjang Tao-ling, die leefde in de eerste eeuw van onze jaartelling.

Zijn vriendschap met deze beide heiligen belette den generaal niet goede betrekkingen te onderhouden met Boeddhistische priesters. In Yen Tsjou-foe, een paar uur sporens van Sju-tsjou, was een groote tempel, welks abt, een vroom man, niet minder dan veertien brand-litteekens op den schedel had, van de verschillende wijdingen die hij had ondergaan[1]. Buiten zijn tempel bleek hij bonne compagnie en liet zich zelfs verboden spijzen goed smaken. ‘Als iemands hart maar goed is’, legde hij den generaal uit, die daarover verwondering aan den dag legde, ‘dan komt het andere er niet zoo erg op aan’. Op een keer had de generaal de heeren alle drie tegelijk ten eten. Lachend zei hij: ‘Nu moet u toch eens een wedstrijd houden om te zien wiens godsdienst de beste is’.

1) Deze brandwonden worden toegebracht door het leggen van gloeiende stukjes houtskool op de hoofdhuid.

Voor hemzelf waren deze godsdiensten alle min of meer waar.

Hij geloofde in geesten, maar, naar het voorbeeld van Confucius[1], liet hij er zich niet mee in. Alleen van de uitwerking van een goede *feng-sjoei,* de geomantische ligging van de graven der voorouders, was hij diep overtuigd. ‘Men moet er wel aan gelooven, 't is zoo evident’, zei hij wel eens. Zijn eigen *feng-sjoei* was bijzonder goed, die van Yuan Sje-khai was wel goed, doch men wist reeds lang, dat er een zeker gebrek in school, waardoor de leden der familie Yuan nooit veel ouder werden dan 60 jaar. Hoezeer door China's grooten aan een goede *feng-sjoei* kracht werd toegekend, blijkt ook aardig uit een anecdote die hij placht te vertellen van Tshen Tsjhoen-sjuan, den lateren onderkoning van Kwangtoeng, onder wien hij in 1895 in Sjantoeng diende. Toen, als resultaat van den oorlog met Japan, China Formosa moest afstaan, brak op dit eiland een opstand uit en werd een oogenblik een republiek uitgeroepen. Een zekere Thang Tjing-soeng werd tot president gekozen. Het schijnt dat Tshen, die op Formosa goede connecties had, eerzuchtige verwachtingen had gekoesterd, want, toen hij het nieuws vernam, - hij zat juist met Tsjang Sjuun aan den maaltijd, - barstte hij in woede uit, sloeg met de vuist op tafel, zoodat alle schotels over den grond vlogen, en riep uit: ‘Hoe hebben zij het gewaagd hem te kiezen en niet mij, terwijl de *feng-sjoei* van mijn familiegraven toch veel beter is!’

Toch waren deze dingen voor hem bijzaak. ‘Als iemands hart maar rechtschapen is’, zei hij, ‘dan kan hij rekenen op de bescherming des Hemels’. Waren hem zelf niet ettelijke zonen geboren na zijn loyaal gedrag bij de revolutie? Zijn moraal tegenover anderen drukte hij eens eenvoudigweg zoo uit: ‘*Wo sin-li kwo-te-tsjhu-ti, siang pië-jen-ti sin-li ye kwo- te-tsjhu.* Ik denk altijd, dat anderen net zoo willen behandeld worden, als ik wil dat zij mij behandelen’. Een aardige paraphrase van den grooten regel uit de Loen-yu. ‘Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook aan een ander niet’[2].

1) Vgl. Loen-yu, boek VII, 20. ‘De onderwerpen, waar de meester niet over sprak, waren: wonderlijke gebeurtenissen, krachttouren, misdaden, en geesten’, en Boek VI, 20: ‘De geesten eerbiedigen doch zich op een afstand van hen houden, dat is wijsheid’.
2) Vgl. boek V, 11 en boek XV, 23.

En daarom vergat hij niet zijn plicht tegenover de dynastie. Hij wachtte slechts op een gunstige gelegenheid den jongen Keizer weer op den troon van zijn voorouders te plaatsen, en hij maakte daar geen geheim van.

Zijn betrekkingen met president Yuan Sje-khai waren in die dagen zeer curieus. Wat hij mij daarvan bij zijn later verblijf in het nederlandsche gezantschap vertelde is zoo karakteristiek, dat ik hier enkele anecdoten meedeel die ik uit zijn mond opteekende.

In 1914 bezocht hij Peking, voor het eerst sinds de revolutie. President Yuan was toen op het toppunt van zijn macht. Het verzet in het Zuiden was gebroken, in alle provincies had hij zijn aanhangers als gouverneurs, het lastige parlement was ontbonden en niemand waagde het meer zich openlijk tegen hem te verzetten. Het militair gerechtshof deed snel en goed zijn werk: er heerschte een ware terreur. Doch in uiterlijke dingen hield Yuan den schijn hoog vooruitstrevend te zijn. Zoo werd er in die dagen een ware staartenjacht georganiseerd. Velen uit het volk, in het Noorden, waren ook na de revolutie den staart blijven dragen, uit gehechtheid aan deze haardracht, zonder welke men zich ongekleed voelde, anderen ook uit trouw aan de dynastie. De politie kreeg nu orders de staartendragers te grijpen, en naar het politiebureau te brengen, waar men met groote scharen klaar stond om het aanstoot gevende aanhangsel te verwijderen.

Generaal Tsjang Sjuun nu kwam in Peking, fier zijn staart dragende, voor hem welbewust het teeken van trouw aan het keizershuis. Op een feestmaaltijd met eenige ministers en militairen, menschen uit de onmiddellijke omgeving van Yuan, begon men hem om dien staart te bespotten. ‘Je zult hem moeten afsnijden, Sjao-sjuan[1)], de president staat erop. Kom, laat ons het maar even doen’. En kwasi-schertsend drongen zij om hem heen. Wit van woede verhief zich de generaal, gelastte twee van zijn mannen met geladen revolvers achter zijn stoel plaats te nemen, en zei: ‘Zoowaar als ik ongeschonden van lijf en leden mijn voorouders in de onderwereld hoop te ontmoeten, indien iemand het mocht wagen om, zij het uit aardigheid, mijn staart af te snijden, hij zal

1) De naam waarbij Tsjang Sjuun door zijn vrienden werd genoemd.

tegelijk met mij een kind des doods zijn, al ware het mijn beste vriend. Mijn hoofd kunt gij krijgen, niet mijn staart'. Niemand verroerde meer een vin.

Natuurlijk wilde de generaal president Yuan bezoeken. Hij informeerde welk ceremonieel tegenover den president gevolgd werd, omdat de republiek de ouderwetsche rite van *kho-thow,* met het voorhoofd ter aarde neigen, had vervangen door die van *tju-koeng,* een buiging maken, een begroeting, die vroeger alleen onder gelijken geoorloofd was. Een van zijn vrienden zei hem, dat dit laatste natuurlijk alleen gold voor de ambtenaren uit de provincies, maar dat voor *tsa-men tse-tji jen* 'ons, eigen menschen', natuurlijk de oude gewoonte bleef bestaan. En trouwens, ook voor alle familiefeesten gold de oude rite. Zoo zag de generaal later eens, op Yuan's verjaardag, een menigte hooge ambtenaren en opperofficieren, in gekleede jas of in uniform, neerknielen en *kho-thow* verrichten. Het was grappig genoeg om te zien; zij moesten hun gepluimde sjako's afnemen en hun sabels rinkelden over den grond!

Maar de generaal, die in zijn leven nog niet een moderne uniform heeft gedragen, besloot den president te gaan bezoeken in het ouderwetsche hofcostuum der Mandsjoes. Yuan maakte hierover geen opmerking, evenmin als over het dragen van zijn staart. Aan het eind van het onderhoud zei de generaal: 'President, nu heb ik nog *i-tjien pi-mi-ti sje-tsjhing,* een geheime aangelegenheid, met u te bespreken. Morgen wou ik graag op audiëntie gaan bij den Keizer. Heeft u daar bezwaar tegen?' De president stond verstomd en zei eerst niets. 'U behoeft niet bang te zijn, dat ik iets bijzonders zal bespreken', ging de generaal voort, 'als gij wilt, kunt gij iemand meezenden. Maar, als een vriend in moeilijkheden is geraakt, is het toch zeker de plicht van een fatsoenlijk man zijn nakomelingen te gaan opzoeken!' Toen gaf Yuan hem toestemming alleen te gaan. 'Maar', merkte de generaal later op, 'alles was al voorbereid, en ik zou zeker ook zonder Yuan's toestemming zijn gegaan'.

Yuan hield ongetwijfeld van Tsjang Sjuun's rondborstigheid, al schrok hij er wel eens van. Zoo kwam bij een ander bezoek het gerucht ter sprake, dat Thië-liang, de voormalige Tartaren-generaal van Nanking, complotteerde voor het herstel der

dynastie. ‘Welneen’, zei de generaal rondweg, ‘daar is niets van aan, anders zou hij zich toch zeker wel met mij in verbinding hebben gesteld, en ik heb al deze jaren niets van hem gehoord’. Toen Yuan hem verbijsterd en onderzoekend aankeek, ging de generaal voort: ‘Wel, u weet heel goed dat ik dagelijks denk over de mogelijkheid van een restauratie, maar u weet ook dat ik u mijn woord heb gegeven niets tegen u te ondernemen. Als hij mij gepolst had, zou ik er daarom best voor uit durven komen’.

Toch stookte Yuan in het geheim tegen den generaal. Op zekeren avond toen hij ver over middernacht thuis kwam, vond hij zijn vrouw nog opzitten, in hoogst opgewonden toestand, samen met een andere dame, die was komen vertellen, dat zij zeker wist dat Yuan zich in gezelschap op dreigenden toon had uitgelaten over Tsjang Sjuun's staart, dien hij moest en zou afsnijden. ‘Best’, zei de generaal, ‘ik zal hem morgen dadelijk gaan bezoeken, maak mijn doodkist maar vast klaar’. Hij liet oogenblikkelijk een doodkist koopen, en verzocht een audiëntie bij Yuan. Maar deze, die wist hoe driftig de generaal kon zijn, scheen te ruiken dat er iets aan de hand was, en stelde het onderhoud drie dagen lang uit, onder voorwendsel dat hij de buitenlandsche gezanten moest ontvangen. Toen de generaal eindelijk ontvangen werd, stapte hij het vertrek binnen, als een pauw, met zijn staart *yao-yao phai-phai ti,* schuddende en zwaaiende, zoo zichtbaar mogelijk. De president zei er niets van. Ten slotte bracht de generaal de zaak zelf ter sprake, zeggende dat hij had gehoord dat de president wilde dat hij dien staart afsneed. ‘Het kan mij niet schelen wat anderen doen, maar voor mij is het een *tji-nien,* een souvenir, en daarom ben ik er aan gehecht’. Yuan haastte zich te verzekeren dat hij er niet om gaf.

Zoo werd de doodkist niet gebruikt. Maar kort daarna had zij wel eens te pas kunnen komen. Yuan vroeg den generaal ten eten, geheel alleen, zonder andere gasten. Zonder aarzelen at en dronk hij van alles wat hem werd voorgezet, - wat Yuan later tegenover Sju Sje-tsjhang de opmerking ontlokte: ‘Tsjang Sjuun is werkelijk een onverschrokken kerel; hij scheen volstrekt niet bang te zijn dat er vergif in het voedsel was’. Tsjang Sjuun, wien dit later ter oore kwam, zei lachende: ‘Wel, ik wist immers wel dat hij mij nog noodig

heeft, en dat hij mij in het paleis niet zou durven vergiftigen!'

Als de generaal later aan het uitpakken was over Yuan Sje-khai, raake hij altijd goed op dreef. Zoo was er een kostelijk verhaal, dat ik niet mag verzwijgen ondanks het min of meer onwelvoegelijke ervan. De geciteerde woorden van den president der republiek leggen welsprekender getuigenis af van de toestanden in China dan een boekdeel beschouwingen. De generaal vroeg aan Yuan wat er gebeuren zou na het verstrijken van den presidentieelen termijn van vijf jaar, en of hij dan werkelijk zou heengaan. 'Neen, natuurlijk niet', antwoordde Yuan, 'er is immers geen enkele reden voor heengaan'. 'Hé', zei de generaal weer, op dit gebied niet erg thuis, en wat aarzelend, 'is er dan niet zoo'n bepaling in de - hoe heet het ook, - in de grondwet? Is dat geen reden?' Waarop Yuan in lachen uitbarstte en uitriep: '*Ha, ha, tsje-ko kou-phi ti yuë-fa swan sje-mo!* Haha, die hondesch..t van een grondwet, wat heeft die nou te beteekenen!'

Vaak kwam de generaal terug op het onderwerp van Yuan's eerzucht, die hem geheel domineerde. Hij gaf weinig om lekker eten of kleeren of zelfs vrouwen. Ofschoon hij 13 of 14 officieele bij vrouwen had, en daarenboven verscheidene zonder officieelen titel, was er, volgens mevrouw Tsjang, in deze harem toch eigenlijk geen die uitmuntte door bijzondere schoonheid. Dit was evenzeer de schuld van mevrouw Yuan, die haar man op zijn verjaardag bijwijlen een nieuwe bijvrouw cadeau deed, maar daarbij ook weinig goeden smaak aan den dag legde. Van kunstvoorwerpen en antiquiteiten had Yuan evenmin veel verstand, in tegenstelling met zooveel van China's hooge ambtenaren, die daarvan gaarne fraaie collecties aanleggen. Wanneer hij zijn vrienden cadeaux zond, waarvoor hij hooge prijzen betaalde, werd hij vaak bedrogen. Zoo zond hij den generaal eens een paar gelakte vazen, die hem, naar hij later vertelde, een paar duizend dollar hadden gekost. In werkelijkheid was het een goede imitatie van wellicht eenige honderden dollars. Yuan zond graag kostbare geschenken, ook geld. Zelf nam hij niets aan, tenzij van zijn intiemere vrienden. Maar hij kende het zwak van anderen. Toen hij in 1905 bij het hof was aangeklaagd, - hij was toen onderkoning van de provincie Tsjeli, - gebruikte hij, naar men zegt, een som van ongeveer twaalf millioen dollar, die Li Hoeng-tsjang in de

provinciale schatkist had achtergelaten, om zich schoon te wasschen. Lieden als prins Tsjhing, die toen een machtig man was, stelden hun eischen niet laag!

De Keizerin-Weduwe, Tshe-sji, hield ook eigenlijk niet van Yuan. Zij vertrouwde hem niet. Zijn trouweloosheid had haar eenmaal het leven gered, maar de herinnering daaraan vergiftigde altijd hun verhouding. In 1898, gedurende de periode van de zoogenaamde honderd dagen, toen de Keizer Kwang-sju, onder invloed van den Cantonneeschen hervormer Khang-Jo-wei een reeks hervormingsedicten afkondigde, had hij ook een staatsgreep voorbereid tegen zijn tante, de Keizerin-Weduwe, die tegen al deze hervormingen gekant was. Hij had daartoe Yuan Sje-khai, die toen onder den onderkoning van Tsjeli de modern getrainde troepen commandeerde, in een geheime audiëntie in zijn plannen ingewijd. De heerschende opvatting is, dat Yuan steun beloofde, doch onmiddellijk daarop zijn chef in Tientsin waarschuwde die de Keizerin-Weduwe tijdig op de hoogte bracht en de noodige tegenmaatregelen nam. Als gevolg van dezen mislukten coup werd de Keizer voor krankzinnig verklaard en vrijwel opgesloten op een eilandje in de parken van het keizerlijk paleis. Tshe-sji nu vergat nooit Yuan's dubbelzinnigheid bij deze episode, al was die toen ten haren gunste geweest. Op aardige wijze kwamen haar gevoelens ten opzichte van den machtigen onderkoning eens voor den dag. Het was haar gewoonte zich 's avonds, wanneer zij zich te ruste had begeven doch niet kon inslapen, te laten voorlezen uit de historiën door een zekeren eunuuch Ma[1]. Op een avond las hij haar de geschiedenis voor van een verraderlijken minister uit de oudheid. Plotseling viel zij hem in de rede en liet zich ontvallen: '*Tsa-men Yuan Sje-khai ye khao-poe-tsjoe. Tjiang-lai i-ting yao tso fan.* Onze Yuan Sje-khai is ook niet betrouwbaar. Ik weet zeker dat hij later opstand zal maken'.

Yuan was bang voor haar. Toen hij in 1905 was aangeklaagd, werd hij in speciale audiëntie ontboden. De Keizerin-Weduwe ontving hem in haar particuliere slaapkamer. In een galerij buiten wachtten Tsjang Sjuun en enkele andere volgelingen van Yuan. Eerst na twee volle uren kwam hij naar

1) Men vergelijke voor deze aardige gewoonte het boek Ester, cap. VI, 1.

buiten, en ofschoon men pas April schreef, was zijn bovenvest doornat van het transpireeren en groote druppels zweet parelden op zijn voorhoofd.

Yuan's *ye-sin,* zijn ‘wilde hart’, d.i. ambitie, voerde hem ten verderve. Zonder die eigenschap zou hij, in de waardeering van den generaal, de beste en bekwaamste dienaar der Mandsjoe-dynastie zijn geweest. Maar die eigenschap bracht hem tot zijn verderfelijke politiek bij de eerste revolutie die het hof tot afstand noopte, die eigenschap deed hem grijpen naar den troon.

Dit was in 1915. De generaal waarschuwde Yuan. Tevergeefs. Zich tegen hem keeren zou zijn de revolutionairen steunen. Dat kon hij niet. Hem actief helpen zou zijn de Mandsjoes verraden. Dat wilde hij niet. Hij bleef zooveel mogelijk onzijdig en trachtte allen strijd te voorkomen. Het keizerschap werd erdoor gejaagd onder mommerij van volksstemmingen. Prinsen en hertogen, markiezen en graven werden gecreëerd, - Tsjang Sjuun werd gemaakt tot hertog van den eersten rang, doch weigerde den titel te aanvaarden, - uitvoerige hofregels werden afgekondigd, een datum werd bepaald voor de officieele troonsbestijging. Tot Japan zijn veto uitsprak, een opstand in het Zuiden losbarstte, en een aantal van de militaire gouverneurs zich tegen Yuan keerden. Feng Kwo-tsjang, de geboren opportunist, toen gouverneur in Nanking, gaf het noodige overwicht. De schaal sloeg door: Yuan had verloren.

Toen stierf hij. Uraemie, zeide een Europeesch medicus. ‘*Tsjhi-sse-lo,* hij is van kwaadheid gestorven’, zei Tsjang Sjuun.

Maar het overlijden van Yuan gaf hem een hevigen schok. Zou nu misschien zijn tijd komen?

J.J.L. DUYVENDAK.

(Wordt vervolgd.)

Over hervorming van den kalender.

I.

Ieder verschijnsel, dat regelmatig wederkeert, in perioden van voor het practische leven genoegzaam langen duur, kan voor het meten van den tijd dienen. Zoo b.v. het rijpen der veldvruchten, de overstroomingen van den Nijl, de terugkeer van trekvogels, enz. In het kalendersysteem der Azteken komt een periode voor van 260 dagen, tonalamatl geheeten, waarvan verschillende onderzoekers gemeend hebben, dat zij door den duur der zwangerschap kon worden verklaard. De Egyptenaren b.v. begonnen in het Middenrijk hun jaar met de maand Epiphi en de boeren moesten op den nieuwjaarsdag eerstelingen van hun oogst in den tempel van Apuat brengen en de Joodsche maand Abib, die o.a. in Exodus XXXIV:18 genoemd wordt, is volgens Mahler, het oud-Joodsche analogon daarvan. Regels voor de aankondiging der jaargetijden door vogels bij de Ouden kan men bij Hesiodus in overvloed vinden.

Deze soort van tijdrekening is uitteraard ruw en bovendien zijn er eigenlijk ook geen regelmatig terugkeerende aardsche verschijnselen, die een korter tijd dan een jaar bepalen. Maar de hemel geeft ons periodieke verschijnselen in overvloed; de meest voor de hand liggende zijn het op- en ondergaan van de zon, waardoor de dag bepaald wordt en de wisseling der schijngestalten van de maan, die de maand doen ontstaan.

Zoodra men in de tijdrekening van een volk sporen eener rekening naar de zon, naar de sterren of naar de planeten vindt, wijst dit op een beoefening van astronomie, derhalve op een hoogere beschaving van dit volk. Deze natuurlijke voorkeur voor de maan als tijdmeter boven de zon is gemakkelijk te verklaren: men kan nu eenmaal de zon niet gelijktijdig met de sterren waarnemen en de maan wel, zoodat men den tijd van den omloop van de maan tusschen de sterren (de siderische of sterren-maand) in tegenstelling met dien van de zon wél gemakkelijk kan vinden. Ook den duur van de synodische maand, de periode der afwisselende schijngestalten, kan men door directe waarneming vinden. Maar de baan van de zon tusschen de sterren kan slechts uit lang-volgehouden waarnemingen van de sterren die kort voor zonsopgang of na zonsondergang zichtbaar zijn, direct worden afgeleid; de Chineezen volgden een indirecte methode: zij wisten, dat bij Volle Maan de maan juist recht tegenover de zon staat en maakten de gevolgtrekking voor de zonnebaan uit de sterren, die bij volle maan achter de maan stonden.

Maar het jaar, dat dan zoo uit de beweging van de zon door de sterren kan worden bepaald, het siderische jaar, is voor de burgerlijke tijdrekenkunde nog niet een bruikbare grondslag, daar zijn duur - zij het weinig - grooter is dan de periode van terugkeer der jaargetijden. De lengte van deze periode, het tropische jaar, is uit voortgezette waarnemingen aan een schaduwwerpende staaf, een gnomon, te vinden.

De natuurlijke fundamenteele eenheden en haar duur in middelbare burgerlijke dagen zijn dan in hoofdzaak de volgende:

de sterredag, de tijd die de aarde noodig heeft voor een wenteling om haar as, van 0,997 dag,
de zonnedag of burgerlijke dag, de tijd tusschen twee opeenvolgende zonsopgangen,
de sterremaand van 27,32 dagen,
de synodische maand, de tijd tusschen twee opeenvolgende nieuwe manen van 29,53 dagen,
het tropische jaar van 365,24 dagen en
het sterrejaar van 365,26 dagen.

Daarenboven komen nog in aanmerking de omloopstijden der planeten Venus en Jupiter, de tijd van zichtbaarheid der

maan, de periode van wederkeer van zons- en maansverduisteringen en wellicht nog eenige andere.

Behalve de eerste, de siderische dag, is geen dezer maten absoluut, geen twee opeenvolgende dagen of maanden of jaren zijn even lang; zelfs haar gemiddelde duur wijzigt zich eeuw voor eeuw. Hierdoor komt ook theoretisch aan het fraaiste kalenderstelsel een einde; de auteurs van onzen Gregoriaanschen kalender, die ten slotte voor een periode van driehonderdduizend jaar is ontworpen, schrijven dan ook bescheidenlijk bij het jaar 8200 reeds: hucusque inclusive bene respondent novilunia. Weliswaar laten zij nog een verbeterblad volgen; maar het cyclische wezen is feitelijk daardoor opgeheven.

En ten slotte is er nog een fundamenteel kalendario-graphisch element, van oorsprong en wezen onbekend, maar van onbeschrijfelijk groote nuttigheid: de week van zeven burgerlijke dagen. Zij is een bestanddeel van de tijdrekening van vele volkeren en daar zij, zonder verband met een der hooger genoemde perioden zonder onderbreken sedert de eerste eeuwen onzer jaartelling heeft voortgewenteld is de vaststelling van den weekdag het machtigste hulpmiddel in het onderling vergelijken van data uit verschillende stelsels. Het snoer der weekdagen is de ruggegraat der tijdrekenkunde; elk pogen om het te breken is het verkiezen van verwarring boven orde.

Alle genoemde elementen worden ook inderdaad tot tijdrekening gebezigd, zelfs de siderische dag, die een bestanddeel is van den kalender der Hindoes, gelijk hij in hun groote astronomische handboeken, de Siddhāntas, wordt geleerd.

De siderische maand regelt de wederkeer van de maan in haar verschillende ‘huizen’, die de Babyloniërs reeds gekend hebben, de manazil der Arabieren, de naksatras der Indiers, de sieou der Chineezen. In de fraaie in plano gedrukte kalenders, de eerstelingen der drukpers, is zij de grondslag voor de berekening van de dagen, waarop men kan aderlaten, kan planten, zaaien, reizen. Deze wandkalenders heeten dan ook Lasszettel en de verschillende ‘Calender der gesunden Vernunft’ en ‘Aufrichtige Kalendermänner’ bij den uitgang der achttiende eeuw en het begin der negentiende, hebben heel wat moeite gehad om het geloof in de maan uit te roeien.

Gelukt is het niet: hoeveel menschen weten nog heden ten dage niet vorst en dooi en regen met de maan in verband te brengen; zelfs in steden zijn er nu nog lieden, die hun haar slechts op bepaalde weekdagen voor of na Volle Maan laten knippen.

De periode der schijngestalten is echter voor alle volken, wier maatschappelijk leven nog geen behoefte had aan tijdsindeelingen van langeren duur, de maat bij uitnemendheid geweest; het verband tusschen mensis en mensus is dan ook niet toevallig. En men telde eenvoudigweg de maand van het eerste wederverschijnen van het maansikkeltje na de nieuwe maan, welk verschijnen openlijk werd uitgeroepen. Vandaar de naam *Kalendae* voor den eersten dag van de Romeinsche maand. Bij de Joden, voor de invoering van een vasten, cyclischen kalender, werd de nieuwe maand plechtig door een speciaal college (sod ha ibbur) geproclameerd, nadat dit de wederverschijning door getuigen had vastgesteld. Uitvoerige regels daarvoor geeft de beroemde verhandeling van Maimonides, Kiddusch Hachodesch. Dit uitroepen van de nieuwe maan geschiedt thans nog in Mohammedaansche landen.

Ons woord kalender wijst dus nog op zijn oorspronkelijk lunair karakter.

Een maandkalender is echter op den duur niet practisch, daar de jaargetijden zulk een grooten invloed op ons leven hebben. Het werd daarom de voornaamste opgaaf voor de technische chronologie, om een kalender te construeeren, die zich aan de wisseling der schijngestalten van de maan en aan die van de jaargetijden aansloot. Deze opgaaf is heel bezwaarlijk, daar de synodische maand ook niet bij benadering op het tropische jaar deelbaar is. Daarbij komt nog, dat de vaststelling van den duur van dit tropische jaar tot de moeilijkste waarnemingen van de astronomie heeft behoord. Hoe moeilijk of zij geweest is, moge b.v. uit de berichten blijken, die aangaande het oudste Romeinsche jaar tot ons gekomen zijn. Volgens vele schrijvers zou het slechts 304 dagen, over tien maanden verdeeld, hebben gehad. Het jaar begon met Maart; later zijn de maanden Januari en Februari toegevoegd en sedert 601 der Stad begon althans het ambtelijke jaar met 1 Januari. Waarom? Wie zal 't zeggen: volgens Plutarchus heeft Numa Pompilius Januari tot eerste maand gekozen in

plaats van Maart, daar Janus zooveel vredelievender was dan Mars. In alle geval heeft de eerste Januari geen bijzondere astronomische beteekenis; dat op, of omtrent dien dag de aarde in haar perihelium is, kan toch lastig als een reden gegolden hebben in een tijd, toen men meende, dat de zon een cirkel om de aarde beschreef. Sedert Julius Caesar (45 v. C.) begon het burgerlijke jaar eveneens met 1 Januari; maar een schrikkeldag, quarto quoque anno, die toen werd ingesteld, om het burgerlijke jaar zoo goed mogelijk met den duur van het astronomische jaar in overeenstemming te laten blijven, plaatste Caesar omtrent het besluit van het oude burgerlijke jaar, na de Terminalia in Februari. De dag, dien wij nu in een schrikkeljaar 24 Februari noemen werd de schrikkeldag; als 't recht ging zou dus op dien dag en niet op den 29-sten het meisje den man hárer keuze moeten vragen. Men koos dezen dag tot schrikkeldag, omdat hij op die plaats waarschijnlijk zoo min mogelijk de orde van feest- en herdenkingsdagen verstoorde, gelijk zestien eeuwen daarna, bij de Gregoriaansche hervorming, ook een ‘leeg plekje’ werd uitgezocht, voor de tien dagen, die men toen oversloeg, in de maand October quippe qui plures dies Sanctorum celebritatibus vacuos haberet. De Romeinsche schrikkeldag viel voor den dag vi kal. mart. en daar de Romeinen hun dagen achterste voren nummerden (d.w.z. zij telden dus eigenlijk hoeveel dagen nog hadden te verloopen voor nieuwe of volle maan, gelijk men in Bologna nog tot in de vijftiende eeuw gedaan heeft) was die dag bis vi, kal. mart. Hieruit is het gebruik voortgekomen om den schrikkeldag als dies bissextilis te benoemen en sedert Augustinus ook het schrikkeljaar als annus bissextilis; deze namen zijn in verscheidene talen bewaard gebleven. In de Katholieke Kerk wordt nog heden de feestdag van den Heiligen Matthias in een schrikkeljaar chronologisch juist van 24 naar 25 Februari verplaatst. Voor de veelvuldig verspreide aanschouwing die o.a. nog door Flammarion wordt verkondigd, dat de Romeinen hun schrikkeldag, als ongeluksdag, zouden hebben verstopt, om hun Goden om den tuin te leiden, ken ik uit oude schrijvers geen plaats, die haar aannemelijk maakt.

Een herinnering aan het oudste jaar van tien maanden bieden de namen der maanden september tot december, voor de negende tot de twaalfde maanden. In het Fransch schrijft

men zelfs nog veelvuldig VII-bre, VIII-bre, etc., zonder dat dit aanleiding tot moeilijkheden schijnt te geven.

Een uitsluitend lunair jaar gebruiken nu nog slechts de Mohammedanen; alle andere volkeren rekenen naar zonnejaren, zij het ook meestal met behoud van lunaire elementen. De Mohammedanen zullen ook nooit anders kunnen doen, zonder een voornaam beginsel prijs te geven. Zegt niet de Koran uitdrukkelijk (X 5), dat God de schijngestalten van de maan heeft ingesteld opdat gij het getal der jaren en de tijdrekening moogt kennen? En (IX 36, 37):

> Het getal der maanden is twaalf voor God; aldus staat in het boek Gods van den dag af dat Hij de Hemelen en de Aarde schiep...

Ook heeft de Profeet nog in zijn laatste toespraak op den berg Arafat het embolisme veroordeeld.

Het embolisme dan is het inlasschen van dagen, om den gemiddelden duur van de maanmaanden in overeenstemming te houden met dien van het zonnejaar. Want schoon synodische maand en tropisch jaar wel onderling onmeetbaar zijn, zoo laat zich toch wel een aantal tropische jaren vinden, dat ten naaste bij een geheel aantal synodische maanden bevat. Zeer goed voldoet b.v. de betrekking: 19 tropische jaren = 235 synodische maanden; deze betrekking staat meestal op naam van Meto, uit de *Nubes* van Aristophanes beroemd. Zij ligt ten grondslag aan den vasten kalender der Joden en aan de gansche middeleeuwsche computistiek. Met de geniale wijzigingen van Lilius dient deze cyclus van 19 jaren, de cyclus van het gulden getal, ook thans nog bij de berekening van den datum van het Paaschfeest. De kerkelijke kalender geeft door middel van de epacten den ouderdom van de maan (d.w.z. het aantal sedert N.M. verstreken dagen) aan; feitelijk is de kennis daarvan nu niet meer ‘noodig’ en is de gansche epactenrekening nog slechts een bewijs van de taaiheid der lunaire rekening.

De kalender, dien wij thans gebruiken, is een directe afstammeling van den Romeinschen kalender van Julius Caesar en - voor zoover het de bepaling van den datum der veranderlijke feestdagen betreft - van den oud-Joodschen. Maar de kalender van Caesar was op zijn beurt weer een

verbetering van een bestaande die in den grond uit een vereeniging van een maanjaar met een natuurjaar bestond, terwijl de tijdrekening der Joden weer onder Babylonischen en Egyptischen invloed gevormd is; bovendien hadden de door de Romeinen onderworpen volken natuurlijk zelf reeds eerder ook een tijdrekening. Hierdoor is onze kalender een beschavingsdocument van meer dan gewone beteekenis; hij doet denken aan een hecht oud kerkgebouw, waaraan duidelijk nog de verschillende bouwtrant van vele voorbijgegane geslachten is op te merken. Voor onzen tijd, die de molens sloopt en de grachten dempt, is het nu niet bruikbaar meer; de gevel moet gelijk gepleisterd worden, alle ramen moeten netjes even groot gemaakt worden en de sierlijke toren, die het bouwwerk duizende jaren bekroond heeft kan er best af: hij dient toch nergens meer toe.

In 't volgende wil ik nu zoo beknopt mogelijk behandelen: de vermeende bezwaren tegen onzen huidigen kalender, de verschillende wijzen, waarop men hoopt die te kunnen ondervangen en ten slotte, ter dringende waarschuwing, de historie van eenige geslaagde en mislukte kalenderhervormingen.

II.

De gebreken van onzen kalender zijn snel opgesomd. De namen der weekdagen en der maanden naar Heidensche goden en vorsten en onjuiste ranggetallen, zijn zinledigheden. Het is ongemakkelijk, dat dezelfde data niet jaar in, jaar uit, op denzelfden weekdag vallen. Het is lastig, dat de duur van de maanden en van de kwartalen zoo ongelijk is. Het jaar begint in een verkeerd seizoen en op een willekeurigen dag. Nog grooter willekeur bepaalt de plaats van den schrikkeldag. Het Paaschfeest kan in een eeuw op niet minder dan 34 verschillende data vallen, in 1913 b.v. viel het reeds op 23 Maart en in 1943 zal het pas op 25 April Paschen zijn. Het kan het eene jaar bij 't andere bijkans drie weken verschillen, en daar van den datum van 't Paaschfeest weer de data der andere z.g. veranderlijke feestdagen: Hemelvaart, Pinksteren, Vasten, enz. afhankelijk zijn, zijn de verschillende jaren al heel ongelijkmatig ingedeeld. De beide Kerstdagen vallen dán in 't begin

van een week, waardoor drie en een halve dag achtereen de geregelde gang des levens wordt onderbroken, dán weer in 't midden van de week of aan het einde. Het jaar bevat niet een geheel aantal weken.

De moeilijkheden, die door deze fouten van ons kalenderwezen worden veroorzaakt, worden hoofdzakelijk gevoeld door den handel, het bankwezen, de statistiek, de modemagazijnen en het onderwijs. Men kan ze zeer volledig verzameld vinden in het laatste boek van Alexander Philip: *The Calendar, its History, Structure and Improvement,* Cambridge 1921. Dat al deze bedrijven onder den ‘ouden’ kalender tot grooten bloei geraakt zijn, schijnt geen argument om hem niet te wijzigen. En tot welk een paroxysme de toorn over de kalenderfouten kan leiden, moge de volgende aanhaling uit dit boek doen blijken:

> Elk jaar op den eersten Januari wordt de almanak totaal gewijzigd. Wij zijn aan dit gebrek zóó gewend geraakt, dat wij zijn ernst niet beseffen. Maar wat zouden wij ervan denken, indien hetzelfde ook met de maten en gewichten gebeurde? - als het pond, dat dit jaar 16 ons heeft het volgend jaar er maar 15 had en 14 het dan volgende, en zoo door, en pas in ver uiteen-liggende en onregelmatige tusschenpoozen zijn oorspronkelijke waarde herkreeg; of als de yard, die dit jaar 36 inch is het volgend jaar 35 werd en dan 34; of wat zouden we ervan denken als de letters van het alphabet of de negen cijfers jaarlijks zoo doorelkaar geworpen werden?

De vergelijking gaat mank; wil men een vergelijking dan zou men moeten zeggen: wat is het toch lastig, dat elk jaar de prijs van de eieren of de koers van den franc zich zoo wijzigt!

De hervormingsplannen zijn velerlei; ik kan ze hier niet volledig opsommen. Behalve de calendrier républicain en de calendrier positiviste van Comte dateeren ze alle van of van na een prijsvraag, in September 1884 door het maandblad van Camille Flammarion, *l'Astronomie,* uitgeschreven. De redacteur had het geld voor den prijs van 5000 frs. kort tevoren ontvangen van ‘un vénérable ecclésiastique, l'abbé Croze, aumônier de la prison de La Roquette, celui-là même qui accompagnait à l'échafaud les condamnés à mort’. Flammarion zelf geeft over het geheele verloop van deze zaak een zeer lezenswaardig resumé in zijn boekje: *Curiosités de la Science* (Paris, s.d., ± 1901).

Nu had het artikel van *l'Astronomie* wel geschreven:... mais le Soleil et la Lune, qui règlent nos Calendriers, doivent nous servir et non pas nous asservir - maar toch bleef het aantal dagen van het tropische jaar een fractie van een dag langer dan 365 en dit getal weer heeft nu eenmaal geen andere deelers dan 5 en 73 en 73 is een heel leelijk aantal, om ordelijk te verdeelen. Zoodat aan de opgaaf, om alle jaren gelijk te maken en opgebouwd uit 4 gelijke kwartalen met dezelfde data steeds op denzelfden weekdag, nu eenmaal niet is te voldoen, als men de volgorde der weekdagen niet wil verbreken; ja zelfs dán niet. Hierdoor laten zich alle hervormingsplannen tot bepaalde typen terugbrengen:

men verandere de namen der weekdagen;
men verandere het aantal der weekdagen;
men onderbreke de volgorde der weekdagen;
men verandere den duur der maanden;
men verandere het aantal dagen in de maand;
men verandere het aantal der maanden;
men schaffe de maanden geheel af;
men verandere de namen der maanden;
men verandere den duur van het burgerlijke jaar;
men legge den datum van het Paaschfeest vast. Deze wijziging wordt in de meeste ontwerpen in den koop mee inbegrepen; slechts Foerster (Kalenderwesen und Kalenderreform, Braunschweig, 1914) breekt een lans voor deze partieele hervorming;
men voere een handelsnevenkalender in;
men beginne een nieuwe tijdrekening ‘pour éviter l'emploi de nombres aussi grands que ceux qui désignent actuellement les années de l'ère chrétienne’;
men beginne het burgerlijke jaar op een ander punt van het astronomische.

Nieuwe namen voor de dagen en maanden heeft b.v. de kalender der Fransche Republiek geboden: de maanden heetten Vendémiaire, Brumaire, Frimaire, Nivose, Pluviose, etc. - voor elk kwartaal een andere uitgang - welke namen dus slechts voor het Fransche gemiddelde klimaat zin hadden, de dagen der week van tien dagen of décade, Primidi, Duodi, Tridi, etc. en de dagen van het jaar, die tot dusver door den naam van een heilige gesierd waren, ‘répertoire du mensonge,

de la duperie ou du charlatanisme' moesten voortaan den naam dragen van een voorwerp, dat den waren nationalen rijkdom uitmaakte; zoo dan heetten de dagen, te beginnen met den 1sten Vend. achtereenvolgens: Druif, Safraan, Kastanje, Herfsttijloos, Paard, Balsamien, Wortel, Duizendschoon, Pastinake, Kuip, Aardappel, enz., wat zelfs in de dagen van Fabre d'Eglantine reeds den lachlust opwekte. Hanin, een der prijswinnaars in het bovenvermelde concours, heeft voor de namen van het jaar voorgeslagen: Primose, Secondose, Tertiose, Quartal, Quinal, etc. Wilhelm Ostwald in: Der Energetische Imperativ (Leipzig, 1912) wil de dagen van het jaar eenvoudig van 1 tot 365 of 366 doornummeren.

Het jaar met den 21sten Maart laten beginnen willen b.v. Flammarion en de Rus Saladilov (1910), met den 1sten Maart vindt de reeds vermelde Alex. Philip het best; anderen weer zouden het prettiger vinden als het jaar met den 21sten December onzer huidige rekening begon, en de republikeinsche kalender liet beginnen met het astronomisch te bepalen herfstaequinoctium.

Voor een wijziging van het aantal maanden van het jaar van twaalf in dertien ijvert geweldig de Engelsche Amerikaan Moses B. Cotsworth, de vlijtige secretaris van de International Fixed Calendar League, Vancouver B.C. Canada, die een alleraardigst-geïllustreerd boek heeft gepubliceerd: *Time to fix the year by the skip-day and Sol* (1914); Sol is dan de naam voor de nieuw te maken dertiende maand, die evenals de overige twaalf maanden 28 dagen zou tellen met een Zondag tot eersten dag. Een groot deel van het boek is gewijd aan de bestrijding van het geloof in het getal 13 als ongeluksgetal. Opmerking verdient hier het feit, dat de kwartalen zouden vervallen.

Voor het gelijkmaken van de kwartalen, althans zooveel als doenlijk is, door middel van maanden van resp. 30, 30 en 31 dagen (resp. van 31, 30, 30), waarbij dan in een gewoon jaar één kwartaal een dag meer zou moeten tellen en in een schrikkeljaar òf één twee dagen meer òf twee kwartalen 2 dagen meer zouden moeten tellen, heeft, voor zoover ik kan nagaan, het eerst de abbé Mémain getracht stemming te maken *(Ann. d. Bur. d. Long.* VI 1899). De gedachte is ook opgekomen bij Bigourdan *(C.r.* 1919 I, 133) en onlangs nogmaals

door Van der Harst gepropageerd *(Verzekeringsarchief* 1924). Tegen deze hervorming is al heel weinig bezwaar, behalve dan, dat zij van zoo weinig beteekenis is, dat zij overbodig is. Maar als men den kalender nu bepaald veranderen wíl en als het gelukt om alle naties der wereld er toe over te halen, dan zou zij in alle geval een daad van internationale samenwerking zijn en aldus te loven.

Voor jaren van verschillenden duur breekt Thoene een lans in een zeer goed geschreven brochure (Papiermühle S.A. 1906); hij wil jaren van 52 geheele weken afgewisseld zien door jaren van 53 of 54 geheele weken. De jaren, die door 6 deelbaar zijn moeten 53 weken tellen, die door 90 deelbaar zijn 54 (behalve als ze ook door 3150 deelbaar zijn). Het eenige voordeel dezer toch eigenlijk bijzonder gecompliceerde methode is dan, dat men geen gedrukte kalenders voor de afzonderlijke jaren meer zal behoeven - indien men tenminste in zijn almanak nooit de tijden van hoog en laag water of de dagen van volle of nieuwe maan en ook nooit de verjaardagen van vorsten, presidenten of dictators wil zoeken. Het plan van Thoene is wel oorspronkelijk maar niet nieuw; op IJsland was het inlasschen van schrikkelweken, zij het ook in minder geordende perioden, reeds voor de invoering van het Christendom in zwang; men kan de bijzonderheden hierover b.v. bij Bilfinger, *Das altnordische Jahr* (Stuttgart 1899) vinden.

Maar zijn al deze plannen ten slotte niet anders dan curiosa of adiaphora, geheel anders is het gesteld met het plan, dat de prijs van het concours van 1884 heeft weggedragen, het plan van Armelin: één dag van het jaar drage niet den naam van een der weekdagen; er blijven dan 52 geheele weken en iedere datum valt steeds op eenzelfden weekdag. De schrikkeljaren tellen twee van zulke ‘nuldagen’. De tallooze varianten van het plan, van Hanin, Büsching, Köppen, Rose, Flammarion, Grosclaude, Alex. Philip, Baar, Deslandres, Fanfani, enz. hebben alleen betrekking op de wijze, waarop men de 364 wel-benoemde dagen zal ordenen, de beste wijze om het jaar en de kwartalen te laten beginnen, den weekdag, dien men voor Kerstfeest, enz. kiezen zal en dgl.. Fanfani (Riforma del Calendario, Pavia 1920, con approvazione ecclesiastica) gaat nog het minst revolutionnair te werk, daar hij de verdeeling der maanden geheel ongewijzigd laat en zelfs den schrikkeldag

op den 29sten Februari behoudt en slechts 1 Januari Capodanno noemt in plaats van Zaterdag.

Het plan-Armelin, zooals wij het kortweg zullen betitelen, verheugt zich tegenwoordig in een groote belangstelling van handelskringen; men kan geen handelstijdschrift in handen krijgen of het spreekt er over en als de zaak op eenig congres ter sprake komt wordt de wenschelijkheid ervan steeds eenstemmig betuigd. Deze eenstemmigheid moge voor sommigen een bewijs zijn van de noodzakelijkheid eener nieuwe regeling - ik kan er niet anders in zien dan een bewijs, dat men den ernst van de zaak onderschat. De bezwaren toch tegen een verandering van den kalender en in 't bijzonder tegen een verbreken van de regelmatige volgorde der weekdagen zijn zeer groot. Het gevoelsargument, dat men een erfstuk der vaderen niet dan in hooge noodzakelijkheid door verandering bezoedele, laat ik buiten beschouwing. Maar van de ‘practische’ argumenten noem ik de volgende:

> de verandering verwart de chronologie en vermindert de zekerheid der dateering, zij is niet te rijmen met het Bijbelsche voorschrift: Gedenk den sabbatdag, dat gij dien heiligt: zes dagen zult gij arbeiden en al uw werk verrichten, maar de zevende dag is rustdag ter eere van Jahwe, uw God, enz.

En de zevende dag is nu eenmaal niet de achtste, zoodat men onmogelijk hopen of verwachten kan dat de Joden in de eerste plaats en vele rechtzinnige Christenen bovendien, de regeling zullen aanvaarden; een heillooze verwarring zal worden geschapen. De gang van zaken met den zomertijd kan ons veel leeren: hoe lastig is het nu al niet, dat ten plattelande geen eenstemmigheid heerscht over het uur van den dag. Hoe zal dit worden als de bewoners van één land ook de dagen der week niet uniform benoemen! Men leze hieruit niet, dat ik een dusdanige dissidentie zou willen aanbevelen; maar dat zij ontstaan zal houd ik voor zeker.

Zij zal het jaarlijks vernieuwen van den gedrukten almanak geenszins overbodig maken, doch integendeel de vernieuwing van alle astronomische en zeevaartkundige tafelwerken noodzakelijk doen zijn. De almanakken zullen zelfs twee kolommen meer moeten gaan bevatten: die der correspondentie van de

nieuwe data met de oude en die der correspondentie van de onregelmatige week met de week van zeven dagen.

Het hier eerstgenoemde bezwaar, dat de verandering de zekerheid der dateering zal verkleinen is, geloof ik ten minste, het eenige, dat een beetje nieuw is in de uitgebreide en meestal dorre en zelfgenoegzame literatuur over het onderwerp. Als ik b.v. schrijf: Maandag, 3 Mei dan is hier een coïncidentie gegeven, die zich in een eeuw maar 14 of 15 keer kan voordoen; in notarieele stukken wordt dan ook de weekdag terecht steeds als een deel der dateering vermeld. En bij het vergelijken van een Europeeschen datum met een uit de onzekere tijdrekening der Mohammedanen of Indiërs kan het element zelfs volstrekt niet gemist worden.

Terecht zegt dan ook de grootmeester van de huidige chronologie, Ginzel, van de nieuwe hervormingsplannen (III, 351): Es handelt sich... weniger um ein ‘Verbessern’ des Jahres, als auf den richtigen Ausdruk gebracht, bloss um ein ‘Anders machen’ des Kalenders. Die angeblichen Vorteile wiegen hier die entstehenden Nachteile nicht auf...’

Moet dus het plan-Armelin als ongewenscht, zelfs onuitvoerbaar, voor het burgerlijk leven worden verworpen, des te meer aandacht verdient een ontwerp van Paul Delaporte voor een calendrier auxiliaire économique, waarover men bijzonderheden kan vinden in het Bulletin de la Société d'Encouragement pour l'Industrie Nationale (Paris 1919). Weliswaar kan men in een gewoon almanakje ook meestal de dagen van het jaar van 1 tot 365, resp. 366 doorgenummerd vinden, zoodat ieder bedrijf overzichten van ontvangsten en uitgaven voor iedere gewenschte periode van dagen kan maken, maar zijn nevenkalender, Chronos, geeft zulke fraaie instrumenten en schema's voor een isochrone verdeeling van het jaar, dat de verwendste liefhebber van nieuwigheden hiermede zijn behoeften rijkelijk zal kunnen stillen.

Maar het Paaschfeest - moet dit zijn grillig pad tusschen de volle 35 dagen uiteenliggende grenzen blijven volgen of ‘vastgelegd’ worden? Dit is grootendeels een quaestie van smaak. In het bovenvermelde boek van Cotsworth is een onregelmatige zigzaglijn geteekend, die ontstaat als men de paaschdata grafisch voorstelt met de jaren als abcissen en de

data als ordinaten en dan de verkregen punten door rechte lijnen verbindt. Vader Tijd gaat over het bezwaarlijke pad voort. Dan staat hij op een top (in Maart) te kleumen, dan valt hij in een diepen kuil (eind April); de volle maan lacht om zijn dwaze sprongen, zeggend: I've made him jump like that for about 1900 years. Inderdaad weten thans wellicht de meesten van de menschen, die Paschen vieren niet, dat die dag iets met de volle maan heeft uit te staan. Maar dit is nog geen reden, om het te veranderen; men zoude met evenveel recht het Pinksterfeest kunnen afschaffen, wijl van de tienduizendtallen, die op Pinksterdag trams en treinen vullen nog maar heel weinigen vermoeden, dat zij bezig zijn het feest van den Heiligen Geest te vieren. Feitelijk last van de huidige regeling behoeft niemand te hebben; men kan b.v. in het boek van Clavius *(Opera mathematica* V, 1612) den datum van het Paaschfeest in een tabel vinden tot het jaar 5000, dus tot een jaar, dat evenver voor ons ligt als de dood van den richter Ibsan, die dertig zonen had (Richteren XII), volgens Calvisius, reeds achter ons ligt. Men kan dus zijne maatregelen zoo noodig wel tijdig treffen. En wat helpen ons nog alle voorbereidende maatregelen als er oorlog is op Paschen of als het stortregent op Pinksteren? Men zou daarom best met de hervorming kunnen wachten tot de wereldvrede verzekerd is en de meteorologie in handen van accountants. Maar onoverkomenlijke bezwaren tegen de vastlegging van het Paaschfeest heeft de Christelijke Kerk niet: Ecclesia id suo jure utens libere facere posset, & nemo eam ob id posset reprehendere (Clavius loc. cit. 54) en de tegenwoordige regeling wordt uit traditie behouden, geheiligd als zij is sedert overoudste tijden en door de allerheiligste pausen van Rome, het concilie van Nicaea en vele andere conciliën (ibid.).

Maar men zal er zich van te voren wel terdege van moeten vergewissen dat er geen partij om des Geloofs wille tegen is om den datum van het Paaschfeest te wijzigen. Wat daar een last het gevolg van is kan ons het gebeurde in Duitschland in 1724, toen de Katholieken en de Evangelischen een anderen dag als Paaschdag vierden, leeren. Hierover heeft Ferdinand Piper in zijne *Geschichte des Osterfestes seit der Kalenderreformation* (Berlin 1845) het noodige medegedeeld. En de kans, dat dit zich zal voordoen, lijkt mij niet zoo gering, daar

het recht van vaststelling van den datum van het Paaschfeest volgens b.v. Cyrillus bij den paus alleen berust (Migne, *Patr. gr. 77,* col. 383), wiens autoriteit toch sedert Cyrillus' dagen niet geheel en al onweersproken is gebleven. Ongetwijfeld is echter wel de geestige wijze, waarop Luther zich over deze zaak heeft uitgelaten, voor een hervorming veelbelovend. Hij zegt *(Von den Conciliis und Kirchen,* 1539):

> Es ist von den hölzeren Artikeln dieses Concils (n.l. dat van Nicea) welche sonst das Feuer mit der Zeit verzehrt hat, ein Klötzlein glimmend geblieben, nehmlich vom Ostertage. Sie heissen es festa mobilia, ich heisse sie Schuckelfest, da jährlich der Ostertag mit seinen anhangenden Festen sich ändert... Es kommt solch Schuckeln der Feste daher, dass die alten Väter wollten den Ostertag haben um die Zeit von Mose gestiftet, nehmlich im vollen Mond Merz, und wollten doch auch nicht gar jüdenzen oder mit den Jüden auf dem Vollmond die Ostern halten; sondern liessen als Christen in dem das Gesetz Mosis fahren und nahmen den Sonntag nach dem vollen Mond Merzen... Es ist aber meines Achtens demselben geschehen, wie Christus spricht Matth. 9: wo man einen alten Rock flickt mit neuem Tuch, da wird der Riss ärger... Darum hat der ewige Hader und das ewige Schuckeln bis daher so viel Wesens gemacht in der Kirchen und muss es machen bis an der Welt Ende.

Luther zegt dan verder, dat het hem veel beter zou toeschijnen, dat het Paaschfeest op een bepaalden dag des jaars (dus niet noodzakelijk op een Zondag) ware vastgesteld geworden:

> Aber das ist nun längst und von Anfang versäumt, dass wir solches nicht können anrichten, weil es die Väter nicht gethan haben.

En zijn raad is:

> Man solle das Osterfest lassen gehen und halten, wie jetzt, und schuckeln hin und her bis an den jüngsten Tag: - oder bis es die Monarchen einträchtiglich und zugleich ändern.

Dat men het Paaschfeest ooit op een bepaalden datum, zonder inachtneming van den weekdag zou gaan vieren - dit kunnen heden ten dage zelfs die hohen Majestäten, Kaiser und Könige, die volgens Luther alleen den kalender mogen corrigeeren, niet meer bewerkstelligen. Maar dat men het er over eens zou kunnen worden, om het Paaschfeest aan een bepaalden Zondag (b.v. den eersten in April) te binden lijkt niet onwaarschijnlijk[1]. Eenig wezenlijk voordeel wordt er niet

1) Een viering van het Paaschfeest op een bepaalden Zondag in April is geen oorspronkelijke gedachte: het gebruik komt reeds voor bij de secte der Montanisten, die van de tweede eeuw tot de achtste in Klein- Azië werd gevonden. De noodige bewijsplaatsen hiervoor heeft Piper *(Gesch. d. Osterfestes,* 75) uit Pseudo-Chrysostomus en Sozomenus bijeengebracht. Zij vierden het Paaschfeest op den eersten Zondag na den 6^{den} April. Hoe verkeerd deze gewoonte werd gevonden kan b.v. uit het geschrift van Paulus van Middelburg *(Paulina sive de recta paschae celebratione* etc. Forosempronii 1513) blijken, waar hij zegt, dat het niet behoorlijk is, dat men weder aanneemt, wat reeds eenmaal is verworpen; ook daarom niet, daar op die wijze op Goeden Vrijdag een zonsverduistering zou kunnen intreden tot spot van de

door bereikt. De meeste menschen zullen er niets van merken. Een aantal zal stoffen, dat er weer een ouderwetsche dwaasheid voor rationeel systeem heeft plaats gemaakt. En een paar zullen het betreuren, dat een fijn oud kunstwerk moedwillig is verstoord en dat de Paaschnacht donker zal wezen.

Men moet ook geenszins meenen, dat de thans gepropageerde hervorming van den kalender een regelmatige plaats inneemt in de ontwikkeling van den kalender en dat een lijn door Caesar en Gregorius getrokken in de Kamer van Koophandel uitkomt. Want Caesar en Gregorius XIII hebben een kalender, van de vaderen ontvangen, trachten te herstellen; maar de nieuwe hervormers hebben den kalender als een opgaaf uit de elementaire rekenkunde beschouwd. Hun plan is tot mislukken gedoemd als de hervorming van het Egyptische jaar van den 17 Tybi, van het jaar 9 van Ptolemaeus III Euergetês of van den kalender der Fransche Republiek van 1793 of van den historischen kalender van Wilhelm Matzka (1844), hoe wel overdacht deze overigens ook mogen zijn geweest.

ongeloovigen. De groote duisternis toch, die over de aarde gekomen is op den dag der kruisiging van toen het het zesde uur was tot het negende toe (Marc. XV 33) wordt meestentijds als een zonsverduistering verklaard, die nu eenmaal slechts bij nieuwe maan intreden kan; en het was bijna Paschen, den Joodschen vollemaansdag. Een menigte van literatuur uit oude schrijvers heeft hierover Lucas Gauricus verzameld in zijn tractaat *De Eclipsi Solis miraculosa in passione Domini observata* (Parisiis 1553). Men vindt ook genoegzaam de symbolische redenen opgegeven, die verlangen, dat het Paaschfeest omtrent Volle Maan zal worden gevierd, als de volle maan den ganschen nacht verlicht gelijk de zon den ganschen dag; zij zijn een teeken van de volle klaarheid, die het lijden van Christus heeft gebracht en die in den hemel wordt voltrokken. Zie b.v.: Antonius Dulciatus Florentinus Eremita, *De Festis mobilibus* (1514).
Ook vermelden de meeste oude calendaria een vasten dag voor sterfdag van Christus, meest 25 Maart: op dien dag is Adam geschapen, heeft de zondeval zich voltrokken, is Abel gedood, heeft Melchizedek's offer plaats gehad, is het ram in Isaac's plaats gedood, is het volk Israel uit de slavernij geleid, enz. Nog heden staat deze dag voor dien der ontvangenis.

De groote Caesar toch laschte in het jaar 708 der Stad (46 v. C.) niet minder dan 90 dagen in, een normale schrikkelmaand, Mercedonius, van 23 dagen en twee extra-maanden van tezamen 67 dagen. Hij bracht daardoor den kalender weer in den toestand, dien hij 20 jaar daarvoor had, toen hij de feestdagen in de juiste jaargetijden aangaf. Hij liet het jaar beginnen met het tijdstip waarop sinds jaren het ambtenaarsjaar begon doch plaatste - gelijk reeds hierboven gezegd - den nieuw-geschapen schrikkeldag aan 't voormalige einde des jaars. Hij koos het jaar der hervorming zoo, dat de eerste dag van het eerste regelmatige jaar samenviel met een wederverschijnen van de sikkel der maan; dit is zoo opvallend, dat Macrobius van Caesar's zonnejaar zegt: annum civilem Caesar habitis ad lunam dimensionibus constitutum edicto palam posito publicavit. Hij verdeelde de 10 dagen, die het nieuwe jaar meer ging tellen dan het oude-Romeinsche zoo over de maanden, dat de nieuwe jaarspunten (aequinoctien en solstitiën) samenvielen met de jaarlijksche op- en ondergangen van voorname sterren zooals deze uit oude opgaven volgden. De jaargetijden kregen daardoor hunne ware astronomische gemiddelde lengte. Het reeds genoemde prentenboek van Cotsworth geeft als fig. 12 Keizer Augustus, het jaar van Caesar verwarrende door dagen uit Februari, September en November door pennestreken over te brengen resp. naar Augustus, October en December. Zijn leger staart verbaasd toe en aan zijn voeten zit een vogeltje, dat vraagt: Why did he rig up the months like that? En een aap legt het uit: To show what he could do. Het is wel heel grappig, maar nu eenmaal niet juist.

Het is evenzeer onjuist, om te zeggen, dat de Senaat de maand Sextilis 31 dagen heeft gegeven en naar Augustus benoemd. Het recht om den kalender vast te stellen kwam alleen den keizer toe, als pontifex maximus. Aan die waardigheid heeft ook Gregorius XIII voor zich het recht ontleend om den kalender te wijzigen, d.w.z. hem weer in overeenstemming te brengen met de bedoelingen en inzettingen der Vaderen.

Hoe steekt bij deze handelwijze van Caesar die der priesters in Canopus af, die getracht hebben een nieuwen jaarsvorm

voor Egypte in te voeren; deze was maar 0.0064 dagen korter dan het gemiddelde toen bestaande jaar. Maar de hervorming was principieel; zij wilde een sterrenjaar door een tropisch jaar vervangen. En dit was onuitvoerbaar, zoodat de opvolger van Ptolemaeus, Philopator, de regeling weder te niet heeft moeten doen. En hoe taai het siderische jaar zich heeft gehouden, mag hieruit blijken dat zelfs wij hier nú nog van de Hondsdagen spreken; de Hondsster, Sirius, was het, die het begin van het Egyptische siderische jaar aangaf.

Het decreet van Canopus, waarbij een jaarvorm ingevoerd werd, geheel gelijk aan het latere Juliaansche jaar, is ons bewaard gebleven; het is in 1866 in de ruïnen van den tempel van Sân, in de delta van den Nijl door Reinisch, Rösler en door Lepsius gevonden; een afgietsel ervan kan men b.v. in het British Museum zien. Het is in het Egyptisch, in hieroglyphen en in demotisch schrift en in het Grieksch geschreven en dus ook voor de taalwetenschap van groote beteekenis. En zie hier het slot van het betoog:

> Van nu af aan (zal) alle vier jaar na de vijf epagomen nog een feest ter eere der Goden Euergetetes worden gevierd en wel vóór het nieuwe jaar, opdat een ieder moge weten dat datgene, wat vroeger aan de inrichting van de getijden des jaars en van het jaar zelve en aan dat, wat men aangaande de hemelsorde vooronderstelde, ontbrak, door deze Goden voorspoedig is hersteld en voltooid. (naar de Duitsche vertaling, bij Ginzel, I 198).

Men ziet: hier is niet de poging, om het oude jaar te herstellen, maar om een nieuwe, ‘betere’ tijdrekening te beginnen. Zonder twijfel was het nieuwe plan practischer; maar de hervorming van de tijdrekening werd blijkbaar niet voor onafwijsbaar noodzakelijk gehouden door de gansche maatschappij en zoo is zij een curiosum gebleven.

Volkomen dezelfde fout is gemaakt bij de invoering van den Republikeinschen kalender en zou men weer maken als men thans den kalender ging herzien. Pas als een gansch volk roept om een geordende tijdrekening, daar alle zekerheid begint te ontbreken, dán eerst moet de kalender herzien worden. Zoo is de toestand nu volstrekt niet; onze tijdrekening is best in orde en voldoet ook astronomisch nog voor tenminste een paar duizend jaar aan de strengste eischen. Maar zoo was de toestand ook niet ten tijde van

Gregorius XIII; en aldus heeft het *driehonderd en veertig* jaren geduurd, voordat gansch Europa de nieuwe regeling had aanvaard; ik neem ten minste aan, dat de Gregoriaansche kalender nu voor geheel Rusland en den Balkan geldigheid heeft gekregen; de berichten daarover zijn niet steeds volkomen duidelijk.

De Gregoriaansche hervorming is alleen uit godsdienstige overwegingen ingesteld; het burgerlijke leven had er geen behoefte aan. Verschillende uitsluitend burgerlijke handelingen, die aan een bepaalden dag gebonden waren, zooals b.v. verhuizen bleef men op den ouden datum doen en de burgemeester van Amsterdam maakt nu (of maakte tot voor heel kort) nog jaarlijks bekend, dat de verhuisdag is vastgesteld op 1 Mei. En Staring zegt van de weduw van -:

> Ging 't ergens naar de KLOK-bij onze Weduwvrouw
> Ging 't naar den DAG met een. In haar salon nam 't stoken
> Nooit einde of aanvang, naar de trap van hitte of kou':
> 't Ontzet van Leiden bragt er d'eersten turf aan 't rooken,
> En de Oude Mei een bloempot in de schouw...
> (Staring, *De Verloofden* 18-22).

En spontane handelingen, die met de jaargetijden samenhangen, storen zich volstrekt niet aan een gedrukten kalender: telken jare zien wij het wonder, dat alle kinderen op eenzelfden tijd aan 't knikkeren of tollen gaan, zich weer voltrekken.

> De kinderen weten tijd van knickeren en koten
> En zonder Almanack en is 't haer noyt ontschoten.
> (Huygens, Korenbl. I 405).

Voor het burgerlijke leven is het zonder belang of zich de dag van het middelbare aequinoctium een dag in de honderd jaar ten opzichte van den kalender verschuift. Maar van kerkelijk standpunt bezien is het een bezwaar; want het oude voorschrift zegt: Paschen wordt gevierd op den eersten Zondag na de eerste volle maan in de lente; en de lente begint op den 21sten Maart. Dat het bezwaar niet onoverkomelijk is, blijkt uit het gedrag der Roomsche Kerk, die eeuwen voorbij heeft laten gaan sedert het doorbreken der erkentenis, dat de gebruikelijke kalender in strijd was met het voorschrift en dat der Grieksch-Katholieke Kerk, die, nadat een juistere weg gewezen was, in de oude banen is blijven voortgaan. Dat de Gregoriaansche hervorming zoo langzaam is aanvaard,

kwam dus niet alleen daaruit voort dat zij van den Paus afkomstig was, aan wiens gezag men zich niet wenschte te onderwerpen, maar ook uit het feit, dat men aan een nieuwen kalender geen behoefte had. In ons land voor over de honderd jaren, in Engeland en Zweden voor honderdzeventig jaren heeft men zelfs den last van het gebruiken van twee kalenders tegelijk gedragen.

Toch was de Gregoriaansche kalenderhervorming noodzakelijk, daar de oude traditie nu eenmaal wil, dat de Christelijke hoogdagen op bepaalde tijdstippen van het natuurlijke jaar worden gevierd, b.v. Kerstmis omtrent den tijd van het wintersolstitium. Voor deze traditie zwichten ook nu de allerradicaalste hervormers, daar geen voorstelt, om weder het Juliaansche systeem van inlasschen van schrikkeldagen te gaan volgen, waardoor de kalender het allermeest zou worden vereenvoudigd.

De Gregoriaansche kalenderhervorming van 1582 bracht nu allereerst den gemiddelden datum van de lente-dagennacht-evening practisch voor goed op den 21sten Maart terug, daar men meende, dat deze dag daarvoor door het Concilie van Nicaea was aangewezen. De daartoe getroffen regeling is genoegzaam bekend: op 4 October 1582 volgde de 15de, een Vrijdag; daarna zouden de eeuwjaren, die niet door 400 deelbaar zijn, geen schrikkeljaren meer zijn.

Ingewikkelder was echter de herziening van het lunaire gedeelte van den kalender. Tot dien tijd gebruikte de Kerk een stelsel, dat het volledigst uit de werken van Beda Venerabilis te verstaan is; de ontwikkeling daarvan had echter een zoo langzaam verloop gehad, dat het feitelijk al verouderd was toen Beda, in de zevende eeuw, het neerschreef; om de afwijking van zijne cyclische nieuwe manen met de werkelijk waargenomene te verklaren, behoeft hij een zeer ingewikkelde redeneering, waarin hij tot op Adam terug gaat (Beda, *de nat. rer.* c. 42, Giles 43). Dit oude stelsel berustte op den negentienjarigen cyclus, de linea angelica, daar zij door engelen zelf aan Pachomius in Egypte was onthuld. Nu zijn 19 Juliaansche jaren 6939.75 dagen en 235 synodische maanden 6939.688 dagen; men hield deze beide waarden voor volkomen gelijk en de z.g. eeuwigdurende Juliaansche almanak was een schema, dat de 235 maanmaanden van afwisselend 29

en 30 geheele dagen over de 19 jaren verdeelde; deze maanmaanden werden benoemd naar de kalendermaanden, waarin zij eindigden. Voor 19 jaren geeft dit dus 19 × 12 × 29.5 = 6726 dagen; hierbij komen 4.75 dagen door intelasschen schrikkeldagen, tezamen 6730.75; resten te verdeelen 209 dagen. Men deed dit door 7 maal in den 19-jarigen cyclus een extra-maand van 30 dagen in te lasschen (embolistische jaren) en door een maal in den cyclus een maanmaand, die volgens regel 30 dagen zou moeten tellen, 1 dag kleiner te maken (saltus lunae). Oppervlakkig lijkt het eenvoudiger, dat men ingelascht zou hebben: 6 embolistische maanden van 30 en een van 29 dagen en inderdaad is dit ook (door Paulus van Middelburg) voorgesteld. Maar deze regeling was onaantastbaar, daar men slechts een emb. maand inlaschte als de ouderdom der maan, cyclisch gerekend, boven de 30 was gestegen. Als eerste maand van elk der 19 lunaire jaren gold de maand, waarin het Paaschfeest viel; deze maand telde steeds 29 dagen. De maanden van 30 dagen heetten volle maanden, die van 29 dagen holle. De eerste 8 jaren van den cyclus heetten jaren van de ogdoas, de andere 11 van de hendekas; in de jaren 8 en 19, de laatste dus van deze onderverdeelingen, viel het Paaschfeest zoo laat mogelijk. Men bedenke goed, dat er maar 235 maanden te verdeelen waren en dat na afloop van 19 jaren alles weer van voren af aan in dezelfde volgorde begon, zoodat derhalve op 365 - 235 = 130 dagen van het jaar theoretisch nooit een nieuwe maan vallen kon, hetgeen natuurlijk niet in overeenstemming met de werkelijkheid is. In den Gregoriaanschen kalender is dit nu wel mogelijk, doordat in plaats van 1 starre maancyclus de keus uit 30 verschillende typen gegeven is. Op elken dag van Januari kan n.l. een nieuwe maan vallen; stel er valt een op 1 Januari; dan komt de tweede 30 dagen later dus op dag 31 van het jaar, de derde 29 dagen daarna op dag 60, dan weer op dag 90, 119, 149... 355, 385 = 20 van het volgende jaar enz. totdat men 19 jaren door is geweest. Een fijn stelsel van maanschrikkeldagen, dat ook aan de eeuwjaren gebonden is, zorgt er voor, dat telkens het juiste type der dertig mogelijken gekozen wordt. Er zijn 10,000 jaar noodig, om alle typen een beurt te geven; daar men dan nog met elk der dertig beginnen kan, derhalve 300,000 jaren, om alle combinaties te hebben

gehad. Met de allergrootste zorg is er naar gestreefd, dat de maanden, waarin het Paaschfeest valt, ook holle maanden zijn; slechts bij 2 typen is dit niet uitvoerbaar gebleken.

De splitsing in een 8- en een 11-jarige periode, de zeven embolistische jaren per cyclus, de saltus lunae, alles is bewaard gebleven. De auteur van dit stelsel was Aloysius Lilius, cui maxime ergo gratia et laus tribuenda est. Het is voor de publicatie nog grondig doorgezien en nog volkomener met de oude computistische regels in overeenstemming gebracht door een commissie, wier bekendste lid Christophorus Clavius was. Aan Clavius is ook het lot ten deel gevallen, om den nieuwen kalender te verdedigen tegen de aanvallen van verschillende mathematici, in de eerste plaats tegen onzen Scaliger, die in een lange reeks van geschriften, die steeds heftiger van toon worden, het nieuwe stelsel heeft aangevallen. Al deze aanvallen hadden echter niet ten doel het principe der hervorming te bestrijden, maar waren daarentegen juist betoogen, dat de nieuwe kalender nog niet volkomen genoeg met den hemel of met de overgeleverde regelen overeenstemde. Een belangwekkend geschrift over deze aanvallen heeft Kaltenbrunner in de *Sitzungsberichte* der Weensche Akademie van 1877 gegeven; hem is slechts ontgaan, dat de aanval op den Gregoriaanschen kalender door Sethus Calvisius (Frankfurt 1612) wel degelijk is beantwoord, n.l. door Paul Guldin S.J. in een quartodeel van ruim 500 volbedrukte bladzijden *(Refutatio Elenchi Calendarii Gregoriana Setho Calvisio conscripti*, Moguntiae, 1616).

De pauselijke bul Inter gravissimas, waarbij de hervorming werd gepubliceerd, is van 24 Februari 1582; in vele landen werd zij zoo laat ontvangen dat de invoering van den nieuwen kalender onmogelijk nog in hetzelfde jaar plaats kon hebben. Bovendien waren er veel te weinig exemplaren van den nieuwen kalender in omloop en was het overdrukken ervan sub amissionis librorum ac centum ducatorum auri Camerae Apostolicae verboden. Deze laatste bepaling, schoon spoedig herroepen, heeft veel verontwaardiging gewekt; Prof. Osiander van Tübingen legde het zelfs zoo uit, dat de Paus, nu het met den handel in aflaten niet meer ging, een nieuw monopolie gezocht had. In ons land, waar in dien tijd juist de ernstigste godsdiensttwisten heerschten, was men zeer ver-

deeld wat betreft het aanvaarden der nieuwe regeling. De geschiedenis der kalenderhervorming in de Nederlanden is nog niet geschreven; tot 1700 echter, toen ook hier de Reichskalender werd ingevoerd - zonder dat men op het kleine onderscheid tusschen den Gregoriaanschen en dezen schijnt te hebben gelet - werden hier dubbele dateeringen gebruikt. Ik vermeld slechts, dat Groningen, dat in 1584 de nieuwe regeling had ingevoerd, deze in 1594 weer afschafte.

In Zweden bleef tot 1700 alles bij het oude, in dat jaar liet men 1 dag weg (inplaats van 11), in 1712 keerde men weder tot den Juliaanschen kalender, in 1739 besloot men om het Paaschfeest naar strenge astronomische regels te vieren (ontwerp van Celsius), in 1753 werden eindelijk de 11 dagen uitgelaten en ten slotte werd in 1844 de Gregoriaansche kalender in zijn geheel aanvaard. Engeland aanvaardde hem in 1752, niet zonder ernstige onlusten in verschillende steden, waar het volk te hoop liep, omdat het geen elf dagen loon wilde derven! Iets dergelijks was reeds in 1586 in Riga gebeurd.

Het hevigst heeft de Kalenderstreit in Duitschland gewoed totdat de zaak beslecht werd in 1776, in welk jaar het Corpus Evangelicorum hochpreislich verklaarde, dat het uit vrijen wil alle onderscheid in het vieren van den Paaschdag ophief.

Ik stel me voor in het bovenstaande voldoende materiaal ter orientatie over deze aangelegenheid bijeengebracht te hebben; de tijd schijnt te naderen, dat men er niet meer onverschillig tegenover kan blijven staan. De kans dat een of ander der hervormingsplannen verwerkelijkt zal worden lijkt me niet gering; de waarschijnlijkheid, dat men de verandering zal gaan betreuren, evenwel nog veel grooter. En het is een wijs woord, dat reeds bij een vorige kalenderhervorming tot de Curiosi, dewelcke Emendationem van sulcke weynich waerdige ende onnutte dinghen soecken gericht is geweest, dat men: nochthans doch veel eygene Errores van wichtige ende nootdruftiger oorsacken te reformeren soude hebben.

W.E. VAN WIJK.

Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman.

27 Juni 1924.

De tijden waarin het liberale verstand aan de verleiding placht toe te geven, zich voor het nationale verstand te houden, liggen wel heel ver achter ons; - ja die verleiding zelve bestaat niet meer. De overweging reeds dat van de negen groote staatkundige figuren die onze geschiedenis sedert 1848 opgeleverd heeft, er slechts vier - Thorbecke, Fransen van de Putte, Kappeyne, van Houten - van liberalen huize zijn geweest, tegen één conservatief (Heemskerk Sr.) en vier 'kerkelijken' (Groen, Schaepman, Kuyper, Lohman), doodt in ons alle neiging tot overschatting van de verdienste der richting waaraan wij zelven ons verwant gevoelen. Het is niet uit een hoogte van eigenwaan dat wij ons vermeten een Lohman te beoordeelen; wij plaatsen hem niet in een vijandig, het duisterlingenkamp; wij wenschen van hem te spreken als van een volksgenoot van buitengemeene gaven, die ons ontviel. Wij kunnen en willen den toon van filiale aanhankelijkheid niet nabootsen, die uit den kring zijner jongeren opstijgt; - zou hij het hebben verwacht; zou hij het hebben gewaardeerd? 'Mij aan niets gebonden achtende dan aan de begeerte de waarheid te vinden en te zeggen, heb ik er naar gestreefd mij van alle partijdige voorstelling te onthouden'; - zóó sprak, toen hij een hoogtepunt van zijn leven beklommen had, Lohman zelve, en gaarne willen wij, in die houding althans, zijn discipelen zijn.

Op één na, zijn nu de groote parlementaire figuren, waar-

op, in den tijd van driekwart eeuw, Nederland roem dragen mocht, uit het leven gegaan, en wij achterblijvenden voelen ons van kleiner gestalte dan zij. Mij dunkt, dat gevoel zal ook onze tijdgenooten van rechts doordringen. Is het, omdat de strijd, die deze kampioenen staalde, zijn centrale beteekenis verloren heeft, en daarmede het vermogen, ons, de nazaten, tot groote daden te bezielen? Ik vrees van ja. De werkelijkheid noopt thans de besten van ons, van links als van rechts, in gansch andere categorieën dan het voorgeslacht te denken, maar verder dan het denken zijn wij nog niet; tot den greep op de werkelijkheid, die aan alle vruchtbare politieke perioden pleegt vooraf te gaan en ze alleen mogelijk maakt, voelde geen onzer huidige staatslieden den moed en de kracht. De eenige wien de vingers jeukten was Troelstra in November '18, en hoe spoedig moest hij clementie inroepen voor eene 'vergissing'. Dit teekent den tijd en de verhoudingen. De Negenmannen 'vergisten' zich niet, al werd hun voorstel met groote meerderheid afgewezen; na vier jaren gaf de geschiedenis hun gelijk. Op de parlementaire nederlaag van Fransen van de Putte volgen de wetten-De Waal, na vier jaren. De grondwetsherziening waarom liberalen Kappeyne afvallen in 1879 wordt binnengeloodsd door een conservatief, na acht jaren. Het geduld van de voorstanders der 'non possumus'-politiek is langer op de proef gesteld, maar verloochend hebben zij haar nooit, tot de verwezenlijking mogelijk blijkt onder Cort van der Linden. Dit rotsvast geloof in het recht en de zegepraal eener alle denken en doen beheerschende zaak, *eener zaak tot welker oplossing de formule gereed ligt,* wie onzer mag er thans in roemen? De socialisten niet en de liberalen niet; en misschien de kerkelijke coalitie allerminst. Wij allen zijn zoekende; geen van ons heeft reeds gevonden. Tot het geheim der toekomst geeft Lohman niet den sleutel; - waanden zij dien te bezitten, de tred zijner volgelingen zou vaster zijn. Den eenigen man uit hun midden die oorspronkelijk inzicht heeft getoond in de politieke behoeften van den dag, den heer de Geer, hebben zij gemeend aan het voortbestaan der coalitie te moeten offeren; - eene coalitie waartoe en waarvoor? Tot christelijke defensie, wordt voorgegeven. Alsof iets ter wereld in staat ware aan de pacificatie-Cort van der Linden den bodem in te slaan dan voort-

gezet misbruik der ‘christelijke’ leus. Het kruisvaandel tegen liberale schoolwetmaniakken op te heffen moge eenmaal redelijk zijn geweest, een gat in de staatsbegrooting stopt men er niet mede.

Aldus aan de begrensdheid van Lohman en de Lohmannianen te herinneren verraadt geen gebrek aan piëteit. Hij behoort aan het verleden en was in dat verleden groot. Het nut zijner afscheiding van Kuyper is door de uitkomst voldingend bewezen. Kuyper alleen, of met Rome alleen, zou het einddoel niet hebben bereikt. Kuyper dolf met wellust aan de verwijding eener kloof die Lohman erkende dat in het nationaal belang moest worden overbrugd. Hij heeft zijn liberale medeburgers lang gewantrouwd maar ze niet gescholden. Hij was van andere afkomst en anderen geest dan de virtuoos op het klavier der volksconscientie. Het Réveil, aan welks innerlijkste wezen Kuyper steeds vreemd is gebleven, gaf in Lohman aan Nederland een laatste geschenk.

Eerst op gevorderden leeftijd is hij in de politiek gedreven door een wond, zijn teerste gevoelens toegebracht door lieden die vermoedelijk in ernst, in gewetensfijnheid, in alle wezenlijke beschaving zijn minderen zullen zijn geweest: de toongevende sociëteitsmeneeren eener provinciestad, die zich toen nog gerechtigd achtten in min of meer conviviale stemming naast burgerlijke, ook kerkelijke zaken te bedisselen, omdat zeggenschap daarover in vroeger tijd standsattribuut was geworden en zij niet ongaarne op dat verleden bleven teren. Dat standsvoorrecht liep toen op gekneusde beenen. Het nieuw kerkelijke kiesrecht maakte de ‘omzetting’ ook der Bossche hervormde gemeente wellicht tot een kwestie van tijd. Liever dan de diaconieschool onder orthodoxe leiding te zien komen, hieven de heeren haar op, de kinderen der mingegoede hervormden naar de openbare, dat was in den Bosch een op den naam na katholieke school, verwijzende. Dit zijn overtuiging kwetsende voorval dreef Lohman tot een eigen onderzoek der schoolkwestie die hem niet meer loslaten zou. De heele rest van zijn leven heeft hij aan wat hij als verschuldigd rechtsherstel moest gevoelen, gewijd. Hij heeft in de politiek dat ééne hooge goed gezocht en niet zichzelven. Zulk een leven dwingt eerbied af ook aan hem die inziet, dat het niet waar-

borgt tegen eenzijdigheid, ja bijna noodzakelijk daarin doet vervallen.

Dat hij niet méér van die eenzijdigheid heeft getoond, bewijst den hoogen rang van Lohman's geest; - dat zij zijn beteekenis geen afbreuk heeft gedaan zou ik niet durven beweren.

De eigen ervaring heeft hem tot groots in staat gesteld, maar is hem toch tegelijkertijd een floers geweest waardoor de werkelijkheid niet dan met moeite heendrong. Op de betrekkelijkheid van het belang zijner Bossche indrukken had hij geen oog. Nog in 1913, bij de eerste ontmoeting met Cort van der Linden, op wiens doen hij zulk een opmerkelijken invloed zou verkrijgen, bevecht hij, of het nog in blinkende rusting vóór hem staat, een liberalisme dat dan al tot de achterbuurten van het vaderlandsche leven is teruggedrongen. ‘De geestelijkheid der ons wachtende staatskerk’ meent hij te mogen signaleeren - in den Bond van Nederlandsche Onderwijzers! Hoeveel beter kent, in hetzelfde debat, de premier de kaart van het land, met vast te stellen, ‘dat de bloeitijd van het rationalisme voorbij is’.

Doch al meent men op de zon Lohman vlekken waar te nemen, hare stralen blijven verwarmen. ‘De schoolstrijd moet ophouden’, aldus Lohman bij dezelfde gelegenheid, ‘omdat hij meer en meer de natie demoraliseert, niet de tegenpartij alleen, *maar ook ons zelf*. Door den strijd te bestendigen, die naar constitutioneel recht slechts met toestemming der meerderheid kan worden beëindigd, *dwingt gij ons op allerlei wijzen te streven naar de meerderheid*... Die strijd demoraliseert op den duur; de Christenen mogen niet voor zich uittrompetten laten op de straten... Het Koninkrijk Gods is geen uithangbord en behoort niet allereerst zich te openbaren in een stembus...’. Eere den man die dit zóó zeggen dorst; - maar bleef hij billijk als een ander het zei? Zijn ontslagnemen uit de Koninklijke Akademie omdat de president La Saussaye, geloovige van zoo onverdachten ernst als Lohman zelf, van zijn recht als staatsburger gebruik gemaakt had tot een advies, niet op de coalitie te stemmen, heb ik klein gevonden. Beneden Lohman's peil waren de uitdrukkingen, die hij gedurende den stembusstrijd van 1913 in zijn blad toeliet; beneden zijn scherpzinnigheid het niet-beseffen, dat de

onderwijswet-de Visser de rechtsgelijkheid tusschen bijzonder en openbaar onderwijs uitwerkte als gelijkheid in verspillingsrecht. Doch dit vast te stellen, is het niet tegelijk een erkenning van zijn ongemeene verdiensten? De door hem niet verhinderde dorperheid van *De Nederlander* gedurende zekere weken van 1913 verbaasde zoo, omdat hij ons aan beter had gewend; - en de andere opmerking zegt eigenlijk: *zelfs* Lohman is daar toen blind voor geweest. (Wij allen, die niet dezelfde verontschuldiging hadden, waren het mede).

Dat Lohman mij voorkomt grooter te zijn geweest als Kamerlid dan als *all-round* publicist, en dat het meer zin zou hebben gehad, zijn redevoeringen in keur, dan zijne dagbladartikelen zonder keur te herdrukken, heb ik in *De Gids* reeds betuigd, en ik kan het slechts herhalen.

De door hem geautoriseerde onderneming bewijst overigens, dat hij zijn werk afgeloopen achtte. Of de jongste ontwikkeling der coalitiepolitiek hem welgevallig is geweest? Er schijnt reden te veronderstellen, dat hij den heer Beelaerts van Blokland gaarne zou hebben zien slagen.

Een Nederlander van groote plichtsbetrachting, geestkracht en distinctie is heengegaan; - dit is toch wel de indruk die beklijft.

Behoeft het in herinnering gebracht, dat hij Groninger was en regent? Beide in merg en been, en beide in het beste van de hoedanigheid. Het mengsel bleek in hem op te leveren een voorname eenvoudigheid, die de Nederlandsche samenleving dienen en tegelijk sieren kon, een vastheid van geschoolden levensgang die men soms geneigd is te vreezen dat onder ons zeer is afgenomen, en die men nog het minst ontbeert in provinciale geslachten, gewenschte en, mocht het zijn, ook in de toekomst niet teleurstellende reserve voor ons volksgeheel.

H.T. COLENBRANDER.

Buitenlandsch overzicht.

24 Juni 1924.

‘Tout va bien!’ Met deze woorden houdt Herriot de dagbladschrijvers zoet, die hem, bij zijne migratiën van Parijs naar Chequers, van Chequers naar Londen, van daar naar Brussel, omstuwen.

Het gaat inderdaad aanvankelijk goed. Poincaré was na de publicatie van het rapport-Dawes al in een anderen toon gaan schrijven dan dien zijner befaamde Zondagsredevoeringen, maar het bleef bij schrijven: brieven aan Macdonald, die juist zooveel den nieuwen koers uitgingen als geraden scheen om de oppositie in Frankrijk te ontwapenen, en juist zoo weinig zakelijks behelsden dat hij, na een eventueel succes bij de verkiezingen, toch de handen vrij zou houden. Deze politiek van de kool en de geit te sparen heeft hem niet gebaat. Ondanks al zijne manoeuvres van den jongsten tijd heeft het Fransche kiezerscorps zeer wel geweten waarvoor hij staat, en blijk gegeven niet langer naast hem te willen staan. En Millerand, die het met zijn plicht als president vereenigbaar had geacht in dezen strijd partij te kiezen, heeft de gevolgen van zijn onvoorzichtigheid moeten dragen. Dat de linkerpartijen geen regeeringsverantwoordelijkheid wilden aanvaarden onder een president die zijn vaderliefde voor het ‘nationale blok’ bleef gevoelen niet alleen, maar ze van de daken van het Elysée liet uittrompetten, was volkomen natuurlijk. Zoodat nu het ‘bloc des gauches’ de drie belangrijkste posten in het staatsbestuur tegelijk te bezetten kreeg: dien van president der Kamer omdat deze òm was, dien van ‘président du Conseil’ omdat

Poincaré was geslagen, dien van president der Republiek omdat Millerand zich in het geval had gesteld, zelf ook een klap op te loopen. Haast te veel geluk voor een coalitie die numeriek zwakker bleef dan de tegenpartij en alleen met hulp der socialisten deze overwon.

Wat voor mannen heeft het linkerblok geproduceerd? De eerste krachten van vroeger hielden zich ter zijde: de eerzucht van den felinen Briand is vermoedelijk nog niet uitgebrand, maar reserveert zich liever om later eens uit te schieten in de reddersrol die hem mondt; - Caillaux en Malvy, al rijzen hun actiën weder, hebben al te veel in reputatie geleden om zich reeds weer op den voorgrond veilig te wanen. Zoo kwam het aan op nog tamelijk onverbruikte lieden: Painlevé den wiskunstenaar, Herriot den burgemeester, Doumergue den in de advocatenpractijk naar boven geklommen boerenzoon.

Van deze drie, die elkander wel niet zullen belagen, al waren twee hunner mededingers naar het presidentschap der Republiek, trekt Herriot het meest de aandacht. Geen ‘politicien’ van het bekende type, maar een man in de realiteiten van den Lyonschen gemeentelijken dienst geschoold; een man van vrijen blik en vrije houding. Dat hij in zijne partij zoo naar voren kon komen legt een gunstig getuigenis af voor de vitaliteit der Fransche radicalen, die vóór den oorlog wel eens den indruk maakten zich te hebben overleefd, althans van in bedenkelijke mate met de zonden van het ‘opportunisme’, dat zij in hunne jonkheid bestreden hadden, te zijn besmet geraakt.

Thans schijnen zij goed te hebben onderkend waarin voor het oogenblik hunne bestaansreden ligt: in de vrijmoedige belijdenis met de daad, dat de prestige-politiek door Frankrijk sedert Versailles gevoerd, nauw verbonden is aan reactionnaire binnenlandsche belangen, en moet worden verzaakt door wie besloten is de maatschappelijke en geestelijke reactie niet de baas te laten worden over Frankrijk. Op de oude en gedeeltelijk reeds versleten leuzen van het radicalisme voor binnenlandsch verbruik, komt het voor het oogenblik minder aan dan op de verjonging van Frankrijk's buitenlandsche staatkunde, die aan ideeële momenten van niet-chauvinistischen aard de dringendste behoefte heeft, en die, indien en zoodra wezenlijk verjongd, het krachtigste middel zal blijken, om het

onheil van financieele ontwrichting en verslaving aan een kostbaar en blind militarisme van Frankrijk af te wenden. Blind moet dat militarisme heeten, omdat het niet zien wil wat voor het oog van ieder onbevooroordeelde springt: de zekerheid dat het, zoo niet thans gebroken, tegenkrachten zal opwekken die den bewapeningswedstrijd opnieuw zullen doen aangaan en aldus Europa misschien voor altijd het opstaan zullen beletten uit zijn tegenwoordige diepte van verval. Frankrijk heeft er, onder Poincaré en Millerand, tot in het onbescheidene toe, aandacht voor gevraagd dat er bijzondere Fransche problemen en belangen zijn die om voorziening roepen. In waarheid zijn die problemen en belangen zoo bijzonder niet: het zijn voor het overgroote deel gemeen-Europeesche problemen en belangen, in de variëteit waarin zij zich in Frankrijk voordoen. Het soortverschil, door vergrootenden nationalen bril bezien, deed de familiegemeenschap uit de waarneming wijken. Maar daarmede moet het uit zijn, als Frankrijk niet de gemeene vijand van Europa worden wil; - eene positie, waarin het land zich op den duur nooit wel heeft bevonden. Aan de genegenheid van anderen heeft het zeer wezenlijke behoefte; - de geschiedenis van den oorlog heeft het geleerd; - ook, dat die genegenheid in ruime mate ten dienste staat aan een Frankrijk dat in het behoud van eigen voortreffelijks een hoog gemeen belang weet te doen erkennen; een Frankrijk dat het geloof levendig houdt in de generositeit, den moed, de gratie, het entrain van zijn optreden voor ruimer dan nationale belangen; het geloof, in één woord, in *gesta Dei per Francos*. Deze natie heeft soms het geheim bezeten gevoelens op te wekken veel warmer en actiever dan ooit van buitenstaanders naar Engeland, Duitschland of Rusland zijn uitgegaan; even dikwijls heeft zij door eigen toedoen die gevoelens verspeeld. In Frankrijks eigen schoone taal zal Europa dank brengen aan een Frankrijk dat te Genève voorlooper zal willen zijn naar doeleinden door gemeene behoefte aangewezen; - maar voor al wat Fransch is, omdat het Fransch is, blijkt de bewonderende genegenheid der wereld geenszins te koop. De eigenzinnigheid bijvoorbeeld van Fransche administratieve methoden is geen artikel dat zonder de ergernis van Europa op te wekken naar buiten kan worden uitgevoerd, en hare uitstalling aan Rijn en Roer behoort in

Frankrijks eigen belang een einde te nemen. Niet minder de eenzijdigheid in de waardeering van de beteekenis der Fransche industrie, die in productiviteit nimmer aan Europa zal vergoeden wat te haren believe elders wordt bedorven en geknot.

Moeten de geallieerden dan geen waarborgen nemen tegen onwil van of wraakbereiding door Duitschland? Voorzeker, maar keus en beheer der panden mogen nimmer worden overgelaten aan Frankrijk alléén.

Herriot is te Chequers komen verzekeren dat Frankrijk medewerken wil tot het stellen van gemeenschappelijke voorwaarden aan Duitschland op den grondslag van het rapport-Dawes; voorwaarden welke, daar zij van die van Versailles afwijken (en eveneens van de nadere regelingen in welke Duitschland sedert voor en na heeft toegestemd) opnieuw de bewilliging van Duitschland behoeven, en die, om de gewenschte uitkomst niet in gevaar te brengen, niet buiten tegenwoordigheid van Duitsche gedelegeerden behooren te worden vastgesteld. Aanneming dier voorwaarden door Duitschland zal het einde der eenzijdige pandneming door Frankrijk beteekenen (Herriot m.a.w. schijnt zich te willen verbinden tot wat Poincaré nimmer zou hebben toegestaan), en het toezicht op de naleving zou zijn over te brengen naar den Volkenbond, die, op zoo verruimde taak, in September a.s. door Macdonald en Herriot gezamenlijk den zegen zou hooren geven. Het zou een Volkenbond zijn, waarin Duitschland zelf eindelijk de te lang ledig gebleven plaats zou hebben ingenomen.

Merkwaardig hierbij is, dat deze op een begin van werkelijke bevrediging doelende politiek gedragen wordt door twee staatslieden die in hun eigen land niet overmatig sterk staan, en die venijnig door binnenlandsche vijanden bestreden zullen worden in rechte evenredigheid met den ijver dien zij ter verwezenlijking van hun buitenlandsche program zullen ontplooien. Die binnenlandsche moeilijkheden zullen zij alleen kunnen overwinnen door voor het oogenblik niet de bijzondere arbeidersbelangen in Engeland, de oude radicale partijleuzen in Frankrijk, naar voren te keeren, maar een beroep te doen op het begrip der noodzakelijkheid van Europeeschen vrede en orde, dat, buiten het binnenlandsche partijleven om, in beide landen mag worden ondersteld, en dat de leiders het in de hand behooren te hebben, niet door prikkeling van

binnenlandsche staatkundige hartstochten te laten vertroebelen. Achteraan dus op de agenda de nationalisatie der mijnen en van het landbezit in Engeland, de opheffing van het gezantschap bij het Vaticaan in Frankrijk! De ordening van den Europeeschen chaos is meer waard; want zonder deze gaan een Engelsch arbeidersparadijs of een voorbeeldig gelaïciseerd Frankrijk toch te gronde!

En Duitschland passe op zijn tellen. Het heeft geen symphathieën meer te verspelen. Het heeft den treurigen moed niet gevonden, Marx van zijn post te stooten - voor wien? voor wat? Een long bezit het Duitsche nationalisme, maar in zijn eigen politieke bevoegdheid gelooft het zoo weinig, dat het de regeering als prijs van zijn stembussucces niet heeft durven opeischen. De verschillende ‘völkische’ of ‘völkisch’-getinte organisaties vormen tezamen geen onverdeelde, de verantwoordelijkheid voor het lotsbestel van een land aandurvende macht. Zij kunnen uitjouwen, verdachtmaken, conspireeren; regeeren kunnen zij niet. De Duitsche democratie moge zwak en niet zeer bekwaam zijn gebleken, zij wint het in zedelijk gezag nog altijd van de medeschuldigen, door eigen beleid of eigen nalatigheid, aan de moorden op Erzberger en Rathenau.

Matiging van de zijde der geallieerden zal vermoedelijk voldoende zijn, haar aan het bewind te houden. Het is dringend noodig dat zij ook te Genève verschijne, om les te nemen in de kennis van het huidige Europa, dat elementen heeft (en daar vereenigt) waarmede het hervormde Duitschland in eigen en aller belang moet leeren samenwerken.

Dageraad?

Mocht hij gloren; - de nacht viel lang!

Het zegenrijkste van al zou zijn, zoo inderdaad den Volkenbond serieuze plichten werden opgelegd. Het oogenblik schijnt genaderd, waarop hij toonen moet, tot de vervulling daarvan gerijpt te zijn. Zijne oprichting zelve was in die mate belofte, dat hij òf de poging wagen moet iets daarvan te voldoen, òf zijn dood, door uittering en onder toenemende onverschilligheid van het publiek, tegemoet kan zien. Het moge wijsheid zijn geweest hem niet onmiddellijk aan een groote krachtproef bloot te stellen, die wijsheid zou, haar einde niet onderkennend, in kortzichtigheid verkeeren. In

phraseologie bevangen blijvend, nu het tijd is zich tot de realiteit te wenden, zou de Volkenbond den spot oogsten welke zoodanige zedelijkheidsapostels treft, die in geen donker hol ooit den voet hebben gezet en niet wagen zouden het te doen. De Volkenbond is opgericht om zich de moeilijkheden in de politieke samenleving der volken aan te trekken; zich ten dienste te houden tot bijlegging hunner politieke geschillen. Die geschillen zijn er, en de Volkenbond is er. Aanraking tusschen die twee te verhinderen staat gelijk met de geschillen te willen vergiftigen en den Volkenbond te dooden. Dit zou de abdicatie beteekenen van een Europa dat, vermoedelijk thans voor het laatst, het herstel van zijn zedelijke persoonlijkheid in de hand heeft. Mochten Macdonald, Herriot en Marx inderdaad de menschen blijken die dit beseffen, en mochten zij niet in de lagen verstrikt raken, die zelfzucht en onverstand van eigen landgenooten hun leggen zullen. Want het laatste van hun strijd hebben wij buitenstaanders die hem met spanning volgen, omdat hij ook ons leven raakt, nog niet gezien.

Buitenstaanders, in spanning toeziende wat over hun levensbelangen zal worden beschikt. Die niet verheffende positie hebben wij Nederlanders gedurende den oorlog moeten innemen. Die tijd van schrijnenden dwang is voorbij. Willen wij medewerken zijn terugkeer te verhinderen, althans te bemoeilijken? Dan zullen wij en de andere ‘neutralen’ te Genève actief moeten wezen, en voor een gemeene zaak die wij werkelijk daarvoor mogen houden, het hachje wagen. Dat wij wantrouwend waken tegen onderschuiving van particulier aan gemeen belang is ons recht; offervaardigheid aan erkend algemeen belang onze plicht. In de handhaving van dit ons recht, zullen wij slechts gesteund worden in zoover wij toonen ons aan den plicht niet te willen onttrekken. Dit, in wezen, hield Lord Cecil ons voor; dit nogmaals betoogt generaal van Oordt op de eerste bladzijden eener Gidsaflevering, waarvan het slot gelijke overtuiging tot uiting wil brengen. Ook Nederland, in zijn internationaal beleid sinds '19 niet onverdeeld gelukkig, beleeft, in deze zomermaanden, voor de inhoudsbepaling zijner zedelijke persoonlijkheid in het Europa van morgen een critiek moment.

C.

Bibliographie.

Rapporten en mededeelingen betreffende de Zuiderzeewerken. No. 1: Geschiedenis van de plannen tot afsluiting en droogmaking van de Zuiderzee, met chronologische lijst van geschriften tot en met het jaar 1922, samengesteld door den eerstaanwezend ingenieur Ir. L.T. van der Wal. Uitgegeven door het Ministerie van Waterstaat; 's-Gravenhage, Algemeene Landsdrukkerij, 1923.

Sinds de Zuiderzeewerken een aanvang namen, zijn in 1920 en 1921 de ‘Maandberichten’ der Zuiderzeedirectie komen te verschijnen; zij maakten, zuinigheidshalve en in verband met het toen wat vertraagde tempo der werken, in 1922 plaats voor een kwartaalsgewijs verschijnende publicatie, de ‘Driemaandelijksche Berichten’.

Daarnaast kwam in 1921 het, uit particulier enthousiasme geboren, maandblad ‘Flevo’. Dit heeft het anderhalf jaar kunnen houden. Het had iets te hoog gemikt.

Thans opent het Ministerie van Waterstaat een nieuwe reeks.

Haar eersteling mag zich laten zien.

De chronologische geschriften-lijst, die uitsluitend de nederlandsche literatuur bevat, opent met het in 1920 door dr. A. Beets nieuw ontdekte en in het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap medegedeelde voorstel van Hendric Stevin Simonszoon uit 1667 en vermeldt in het geheel 581 nummers. Zij zal wel geheel of nagenoeg volledig wezen, behalve waarschijnlijk in de kranten-artikels van ouderen datum, die practisch niet meer kompleet te vinden zijn.

Een beredeneerd overzicht van de geschiedenis der plannen gaat aan deze lijst vooraf. Het is verlucht met een groot aantal kaartjes, in het formaat der bladzijden (wat voldoende en practisch is).

Zoodanig overzicht en zulk een lijst bestonden niet. De Zuiderzee-literatuur was tamelijk overvloedig, maar samenvattingen van een volledigheid als hier is bereikt (en waarbij ook de verschillende Wadden-plannen zijn opgenomen) had nog niemand beproefd. Voortaan zal het niet meer moeilijk noch tijdroovend zijn, overzicht en lijst bijtehouden. Gelukkig; het vertraagde werk-tempo der laatste jaren heeft nu althans dit nut opgeleverd, dat het een eerstaanwezend ingenieur tijd liet voor zoo tijdroovende bezigheid buiten de werken en buiten zijn bureau. Spoedig moge hem deze tijd ontbreken!

v. B.

Prof. Dr. B.G. Escher. De methodes der grafische voorstelling; Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur, Vakbibliotheek; Amsterdam, 1924.

Het gaat met grafieken als met het grooter geheel, waarin zij thuis hooren, de statistiek: stormenderhand harten te winnen, is hun niet gegeven. Maar zij mogen zich troosten; de kalmere genegenheid, die zij weten te wekken na wat langeren omgang, is doorgaans bestendig van duur.

Al verscheidene jaren beschikken wij nu in Nederland over een uitnemend handboek voor de statistiek, Verrijn Stuart Sr.'s ‘Inleiding’. Het zal velen de bezwaren der eerste kennismaking uit den weg hebben geruimd en hen belangstelling voor het vak hebben doen opvatten. Daarnaast echter en ter aanvulling, bleef plaats voor een afzonderlijke behandeling van de methodes der grafische voorstelling. Dat het een geoloog is, die deze aanvulling der nederlandsche statistische literatuur ons is komen bezorgen, wijst er reeds op, hoe uiteen liggende takken van menschelijk weten voor de samenvatting hunner resultaten met vrucht deze methodes kunnen toepassen.

Dr. Escher heeft den gelukkigen inval gehad, van allen kant zijn demonstratie-materiaal bijeen te zamelen en zich zorgvuldig te onthouden van meer mathesis, dan den gemiddelden beschaafden leek in Nederland eigen is of met twee woorden van hulp uit zijn onderbewustzijn kan worden opgehaald. Het kost heusch geen bizondere inspanning, dit geschrift door te werken.

Zulk een boekje te schrijven is zeker niet ieders werk. Het materiaal te schiften en met logische opvolging van moeilijkheden den lezer voortezetten, het eischt een instinctief begrijpen van het bevattingsvermogen der lezers en een gave van populaire voorstelling, die niet velen eigen zijn. Het zou voor den schrijver allicht makkelijker zijn geweest, meer geleerdheid ten toon te houden. Maar zijn doel, in een bestaande doch nog te weinig gevoelde behoefte te voorzien, zou dan stellig zijn gemist. Zóó als het beknopte werkje geworden is, lijkt het uiterst geschikt om in al die kringen, van wetenschap en van bedrijf, die van grafieken kunnen profiteeren, vertrouwdheid de plaats van koelheid of stillen angst te doen innemen.

v. B.

De komende vlootwet.

I.

Als eerelid van de vereeniging *Indië Weerbaar* ontving ik dezer dagen van haren secretaris per post toegezonden een afdruk van den Open Brief, welken het bestuur dezer vereeniging, naar aanleiding van de verwerping der vlootwet, zich geroepen heeft geacht te richten tot H.M. de Koningin, de Ministers, den Gouverneur-Generaal, de leden van de Staten-Generaal en van den Volksraad, en voorts aan alle Nederlanders en Nederlandsche onderdanen, wien de belangen van Groot-Nederland ter harte gaan.

Van de urgentie van het vraagstuk volkomen overtuigd, kan ik op een voornaam punt mij met den Brief niet vereenigen.

Het stuk laat zich uit als volgt:

> Sedert het ontwerpen van het plan kwamen nog velerlei lessen uit den grooten wereldoorlog tot uiting. Het behoeft wel geen betoog dat èn in Nederland èn in Nederlandsch-Indië de nieuwe gegevens met grooten ernst bestudeerd werden door de voor de defensie verantwoordelijke personen. DIE NIEUWE INZICHTEN GAVEN DEZEN VERANTWOORDELIJKEN PERSONEN GEEN AANLEIDING HET PLAN VAN 1921 TE WIJZIGEN. Integendeel, steeds bleek opnieuw de juistheid er van.... Wij blijven dan ook, niettegenstaande sommiger bestrijding, ONS VOLLE VERTROUWEN GEVEN AAN HET VLOOTPLAN VAN 1921.

Dit lijkt mij geen goede redeneering. Zoo de verantwoordelijke personen het plan-1921 niet hebben gewijzigd kan daartoe geheel andere aanleiding hebben bestaan dan het besef, dat de ontworpen vlootwet in alle opzichten aan de eischen van het heden en van de naaste toekomst voldeed. Zou, als de behandeling van het wetsontwerp eens minder ver gevorderd

ware geweest, de Regeering niet willens zijn gebleken het een grondige herziening te doen ondergaan? Zij zelve heeft bij de behandeling der marinebegrooting voor het dienstjaar 1924 aangekondigd, dat de indiening *van een nieuw ontwerpvlootwet* met stelligheid mag worden verwacht. Zou het verstandig zijn, bij de samenstelling daarvan geen rekening te houden met de bedenkingen, van technisch zeer bevoegde zijde in zoo menig opstel tegen het nu vervallen ontwerp ingebracht? Het kan zijn, dat men in Indië van die critiek niet volledig kennis heeft kunnen nemen - in het bekendmaken daarvan schoot de Indische pers zeer wezenlijk tekort - en dat het bovenal dááraan moet worden toegeschreven, dat het bestuur van *Indië Weerbaar* zich nog zoo nadrukkelijk voor het vlootplan-1921 partij stelt. Wij voor ons achten het een geluk, dat die critiek vrij algemeen tot het inzicht heeft geleid dat dit vlootplan, voor een goed deel door gedachten van vóór den wereldoorlog ingegeven, niet beantwoordt aan de eischen van de moderne oorlogvoering ter zee en als verouderd behoort te worden aangemerkt.

Ik maak er die goede, belangelooze vaderlanders - want dat zijn zij allen, met wie ik tot voor kort, als ondervoorzitter, in het bestuur van *Indië Weerbaar* samenwerkte - geen verwijt van, dat zij in hun ijver het doel voorbijschoten. In hun roepstem erken ik gaarne de aansporing, te arbeiden zoolang het dag is.

De in ons land gebruikelijk geworden wijze van wetgeving heeft ernstige nadeelen. De redactie der wetten is meestal te bindend; gevolg van den wensch, den smaak te vleien eener vergadering, die niet alleen de wetgevende, maar ook een deel der uitvoerende macht voor zich opeischt. De wetgevende macht met de volksvertegenwoordiging deelende, houde de Regeering de uitvoerende, onder toezicht van het volksorgaan, voor zich alleen. Eene wet als deze, die op langen termijn moet werken, wordt door wijzigingen in de techniek vrij zeker achterhaald, zoodat onveranderde uitvoering het doel, dat aanvankelijk voor oogen stond, zou doen missen. Eene vlootwet behoort daarom het karakter te dragen eener credietwet, die wel het gestelde *doel,* de *middelen* daartoe *voor het oogenblik* aan te wenden, en de *kosten* die men

dragen wil zoo nauwkeurig mogelijk bepaalt, doch overigens zóó soepel blijft, dat men zich niet jaren lang aan den eersten opzet gebonden hoeft te rekenen. Binnen het kader van zulk een wet, zullen dan jaarlijks bij de marinebegrooting de maatregelen van uitvoering ter sprake komen.

Scheepstypen bij de wet vast te leggen doch den bouw over vele jaren te verdeelen, ware zuinigheid die de wijsheid bedroog. Immers zal het dan onvermijdelijk voorkomen, dat schepen nog moeten worden afgebouwd, waarvan het type niet meer aan de behoeften van den eerstvolgenden tijd voldoet.

Moet dus de inhoud der komende vlootwet versoberd worden, hare behandeling dient versneld. Tusschen het tijdstip, waarop de nieuwste gegevens, na onderzoek en vergelijking, in haar inhoud worden verwerkt, en het einde der mondelinge behandeling bij de Staten-Generaal, mag niet zulk een ruimte liggen, dat, wat op het oogenbilk der samenstelling goed en nuttig scheen, op den dag der afkondiging daarvoor niet meer zou mogen worden gehouden.

Het herziene ontwerp worde zoo spoedig ingediend als mogelijk is zonder aan de degelijkheid der voorbereiding te kort te doen. Aan die voorbereiding behooren de meest bevoegden op militair-wetenschappelijk, internationaal-politiek en financieel gebied deel te nemen. Het is, naar ik meen, voornamelijk de buitenlandsch-staatkundige zijde van het vraagstuk die op dit oogenblik nadere toelichting behoeft. Daartoe eene bijdrage te leveren is het doel van dit opstel.

II.

Tot regeling der Pacific-verhoudingen heeft de conferentie van Washington nuttig voorbereidend werk gedaan. Afdoende regeling behoort te volgen door alle daarbij rechtstreeks betrokkenen in onderling overleg, ten einde tot een overeenkomst te geraken aan welke niet een enkele zich onttrekken kan zonder alle overigen gewapend tegenover zich te vinden.

Rechtstreeks bij de Pacific-aangelegenheden betrokken zijn de oeverstaten. Van deze is China door de daar bij voortduring heerschende binnenlandsche onlusten onmachtig naar buiten iets te ondernemen of toe te zeggen, waarop men zich verlaten kan. Met Mexico is het vrijwel eveneens gesteld; en

zoolang de Russische regeering zich ten aanzien van haar internationale verplichtingen niet bekeert, zal zij, als Mexico en China, moeten dulden, dat de overige oeverstaten zich gedragen als de onvrijwillige verzorgers ook van hare belangen. Van de Zuid-Amerikaansche republieken is het onzeker of zij zich ter handhaving eener Pacific-overeenkomst geldelijke opofferingen van eenige beteekenis getroosten zullen. Blijven dus over Japan, de Vereenigde Staten, Engelsch- en Nederlandsch-Indië, Australië, Canada, Frankrijk. Hoewel aan onderhandelingen over eene Pacific-overeenkomst Frankrijk vermoedelijk een levendig aandeel zou nemen, stel ik mij van een groote maritieme machtsontwikkeling harerzijds in de Pacific niet veel voor.

Als eerste westersche mogendheid waarmede Japan in aanraking kwam, eene aanraking die voor zijn cultureele ontwikkeling van groote beteekenis is geweest, hebben wij bij dat volk en zijne regeering ongetwijfeld een goeden naam. Het mag geheel ijdel worden geacht, in de Japansche diplomatie de natuurlijke vijandin der Pacific-belangen van Nederland te zien.

Het bezit van Nederlandsch-Indië hebben wij te danken aan de politieke inzichten, die na den val van Napoleon I, onder overwegenden invloed van Engeland, in Europa werden gevormd. Aan de verwachtingen toen van ons gekoesterd, hebben wij, in de laatste decenniën vooral, niet onverdienstelijk voldaan, en men mag aannemen dat de redenen, die Engeland in 1814 bewogen onze positie in den Archipel mogelijk te maken en in 1824 ze te bevestigen, nog heden onverminderd bestaan. Gemeenschappelijke belangen hebben ons in het Oosten bij elkaar gebracht en zullen ons ook in de toekomst gemakkelijk blijven verbinden, en het ligt in onze hand te voorkomen, dat Australië of Canada te onzen opzichte van de politiek van het Engelsche moederland zouden gaan afwijken.

De goede gezindheid der Vereenigde Staten te onswaart mocht ik gedurende de oorlogsjaren, bij mijn onderhandelingen over de in Oost-Azië te volgen telegraafpolitiek, persoonlijk leeren kennen.

Maar al deze vriendschap is voorwaardelijk. Zwakheid in weervermogen, bleef zij bestendigd, zou ons recht in de Pacific-wereld anders kunnen doen waardeeren, en een belang

doen ontstaan, ons bezit daar over te dragen aan wie bereid ware er naast den lust ook den last van te aanvaarden.

Komt een garantieverdrag voor den Stillen Oceaan tot stand, dan zal het vraagstuk der maritieme bewapening van Nederlandsch-Indië in belangrijke mate vereenvoudigd worden. Het geldt dan niet langer, eene scheepsmacht te onderhouden die het tegen elken tegenstander kan opnemen - eene machtsontwikkeling waartoe wij niet in staat zijn -, maar om tot handhaving van den status quo in den Stillen Oceaan met de genoemde mogendheden eene gemeenschappelijke macht te vormen, samengesteld uit gelijksoortige gevechtseenheden, zoodat gebruik en aanvoering bij een gemeenschappelijke actie zooveel mogelijk vergemakkelijkt zouden zijn. Dit samenstel zou over de noodige oorlogsreeden of -havens moeten beschikken, waarvan aantal en plaats mede in onderling overleg zouden zijn vast te stellen. Ieders aandeel zou verband houden met de kracht der staatsfinanciën, en ons zouden geen bovenmatig zware lasten te dier zake kunnen worden opgelegd. Stellig zouden wij in staat zijn in de samenstelling dezer waarborgmarine, een waardig aandeel te nemen met gevechtseenheden waaraan in gewone tijden de verzekering van rust en orde binnen den Archipel ware op te dragen. Met dit Nederlandsche smaldeel, waarvan de samenstelling in overleg met onze medestanders zou zijn bepaald en waarvan de kosten die van de scheepsmacht der verworpen vlootwet zeer zeker niet zouden overtreffen, zou voor het tegenwoordige en de naaste toekomst in den bestaanden nood zijn voorzien. Ook in een verdere toekomst? Het is eene vraag, die niet ontkennend en evenmin bevestigend kan worden beantwoord, omdat niemand nù kan beoordeelen wat over zóó en zóóveel jaren de dan bestaande omstandigheden zullen vereischen. Maatregelen die voor een verre toekomst kunnen strekken zijn niet te nemen; en zoo het al mogelijk ware, ik geloof niet dat het wenschelijk zou zijn. De zorg voor de verre toekomst moet noodzakelijk - en kan veilig - worden overgelaten aan hen die dàn leven en dàn verantwoordelijkheid dragen.

Die na ons komen, staan er niet kwaad vóór.

Van 1913 tot 1921 was het mijne taak, in navolging van wat sedert 1902 in Nederland was geschied, de uitoefening van

den dienst en de organisatie van het personeel der post, telegraaf en telefoon in Nederlandsch-Indië te herzien. Die opdracht bracht mede dat ik den Archipel van West naar Oost en van Noord naar Zuid meermalen bereisde. Land en luiden moest ik leeren kennen en mij een voorstelling maken van de eischen die handel en verkeer aan de door mij beheerde diensten stelden of gingen stellen. Daarna was te onderzoeken of op de grondslagen, welke ik aanvankelijk gelegd had, kon worden voortgebouwd; alle genomen maatregelen moesten in hunne werking worden nagegaan en beoordeeld.

Deze reizen deden mij Nederlandsch-Indië kennen in een omvang als slechts weinigen beschoren kan zijn geweest; veel met name had ik te profiteeren van de kennis en ervaring dergenen, die met het opsporen en de ontginning der in den bodem verborgen schatten van staatswege of op particulier initiatief belast waren, of in de teelt van landbouwproducten, tot den uitvoer geschikt, hun bestaan vonden. In verwijderde, soms moeilijk toegankelijke gedeelten van den Archipel doordringende, ervaart men hoe een in de Westersche landen onbekende gastvrijheid, eene behoefte om zich uit te spreken, reiziger en opgezetene tot elkaar brengen en gevoel van saamhoorigheid ontboeien. Geen benepenheid langer, geen streng in acht genomen rang- of standsverschil, maar een ruilverkeer op stoffelijk en geestelijk gebied, waarbij verstandelijke en karaktereigenschappen zich ontplooien met een kracht en vrijheid als in de conventioneeler Westersche samenleving slechts bij hooge uitzondering worden aangetroffen. Wanneer ik de op deze wijze verkregen indrukken in den geest verzamel, rijst een beeld voor mij op van rijkdom zoo onuitputtelijk, dat ik Nederlandsch-Indië moet houden voor een der gezegendste landen der aarde. Het geslacht, dat in de toekomst zich aan de ontginning van dien rijkdom zet, zal ontwaren dat zulk een land zich, zonder gevaar van tot bankroet te vervallen, ter beveiliging van zijn welvaart tegen buitenlandsch gevaar gerust offers kan getroosten. Het is noodig, dat een vooruitziende regeering Indië's mogelijkheden, die in Nederland lang niet algemeen begrepen worden, in werkelijkheden omzette. Eenmaal tot ontwikkeling gekomen, zal Indië, voor zoover zich voorzien laat, ongetwijfeld zijne defensie kunnen en willen betalen.

De verdere toekomst dus aan zichzelve overlatende, stelden wij vast, dat een Pacific-waarborgverdrag het ons mogelijk maken zou, zonder overspanning onzer draagkracht, voor het tegenwoordige en de naaste toekomst behoorlijk gewapend te zijn. Het denkbeeld druischt wellicht tegen de, te onpas, bij velen heerschende meening in, dat men zich buiten internationale conflicten zal kunnen houden door maar geen deel te nemen aan overeenkomsten die tot gewapend handelen kunnen verplichten. Het is noodzakelijk, dat de regeering, althans voor Nederlandsch-Indië, van hare zoogenaamde *zelfstandigheidspolitiek* afzie. Eigen kracht reikt immers niet toe, om het gestelde staatkundige doel te verzekeren. Welk heil men van de verklaring verwacht, slechts de neutraliteit te willen handhaven, is mij onbegrijpelijk; de omstanders weten immers, dat wij het niet *kunnen?* Meent men het veege lijf beter te zullen bergen met aan den kant te blijven staan, weerloos wachtend of het gevaar op ons afkome, dan door het met anderen tegemoet te gaan om het te bestrijden, en bij de eindregeling stem in het kapittel te hebben? *Qui prend compagnon, prend maître,* zeide de minister van buitenlandsche zaken. Dit spreekwoord kan ons van de gegrondheid der zelfstandigheidspolitiek niet overtuigen. Het is immers op de anderen eveneens toepasselijk. Juist de nieuwe politiek is het, die, in tegenstelling tot de oude, ons kans op deel aan het meesterschap laat. Dàt deel te verwerven is zaak van een helder hoofd, een koel verstand, een sterk karakter en een eerlijk hart, meer nog dan van oorlogsbodems, kanonnen en geweren. Deze zullen wij ons aanschaffen of wij de zelfstandigheidspolitiek verlaten of niet, maar alleen bij den overgang tot de waarborgpolitiek is er nuttig rendement van te verwachten. Het komt er dus op aan den minister van buitenlandsche zaken in deze Oost-Aziatische aangelegenheden tot een wijziging van zijn - in en voor Europa gevormd - inzicht te brengen. Moge hij in dit betoog daartoe eene poging zien, met geheel vriendschappelijke en waardeerende gevoedens ondernomen. Hij bedenke, dat in Oost-Azië Nederland groote mogendheid is.

III.

Wij zouden hiermede onze bijdrage kunnen besluiten, ware het niet, dat een zeer belangrijk onderdeel der ter zijde gelegde vlootwet onze bijzondere aandacht had gewekt: het zoogenaamde *steunpunt voor de vloot.*

De vlootwet liet daartoe de keus tusschen Soerabaja en Tandjong Priok, terwijl buitendien de inrichting van enkele *hulp*steunpunten in de buitengewesten werd beoogd, die een min of meer provisorisch karakter zouden dragen. Deze palliatieven moeten zijn opgekomen nadat ik den toenmaligen gouverneur-generaal, op diens verzoek, met mijne anders luidende, na ernstige studie en plaatselijk onderzoek gewonnen overtuiging in zake een steunpunt voor de vloot, had in kennis gesteld.

Eéne beslissing der regeering is zeer verstandig geweest: zij heeft er zich niet toe laten verleiden, in overeenstemming met een eveneens geopperd denkbeeld, een eenig steunpunt voor de vloot in Straat Soenda te vestigen. De technische moeilijkheden, die aan de inrichting daarvan in den weg stonden, zouden bijna niet te overkomen zijn gebleken; maar bovendien was de grondgedachte verkeerd. Deze hield in, Straat Soenda open te houden ter verzekering der gemeenschap met den Indischen Oceaan. Op mij heeft dat plan steeds de indruk gemaakt, alsof men, om zich tegen inbraak te vrijwaren, de achterdeur sloot, maar de woning zelve met haar kostelijken inboebel volkomen prijs gaf.

Met de vestiging van een eenig steunpunt te Soerabaja of te Tandjong Priok kan ik ook niet instemmen.

In het openbaar zijn de beginselen, waarop de keus van een steunpunt moet berusten, bij mijn weten nimmer wetenschappelijk vastgesteld, of zelfs maar (anders dan vluchtig) in bespreking gebracht. Wat men daarover aan de Hoogere Marine-Krijgsschool doceert, is mij niet bekend; maar in de buitenlandsche vakbladen treft men er heel weinig over aan. Ik wil trachten mijne overtuiging, door eigen studie gevormd en door de ervaringen van den laatsten oorlog niet weerlegd, kort uiteen te zetten.

Het denkbeeld van een *steun*punt voor de vloot sluit in

zich de beveiliging en versterking van haar weervermogen binnengaats of met binnengaats in onmiddellijke samenwerking; ook dat van verzorging en aanvulling van alles wat de vloot tot behoud harer strijd- en operatievaardigheid noodig heeft. Dat die verzorging en aanvulling de eigenlijke roeping van het steunpunt zijn en de evenbedoelde beveiling en versterking een bijkomstige taak, te vervullen onder zekere - vermoedelijk niet al te gunstige - omstandigheden, zal ieder vakman toegeven. Werd die beveiliging hoofdzaak, vooral in een steunpunt te Soerabaja en Tandjong Priok, dan is het bestaan der vloot als operatieve eenheid metterdaad opgeofferd.

Het woord *steun*punt acht ik gevaarlijk, omdat het misleidend werkt, vooral op de verbeelding van den niet-vakman. Het zou beter zijn, aan versterkte reeden en havens andere namen te geven, die duidelijk zeggen waartoe zij dienen moeten. Onderscheiden moeten dan worden *operatieve oorlogs*havens, en *nood-,* of, laten wij het kind bij den naam noemen, *vlucht*havens.

Het spreekt toch waarlijk vanzelf, dat eene vloot - en zeer zeker bij de verdediging van een zóó uitgestrekt eilandenrijk als Nederlandsch-Indië - haar werk *buitengaats* te verrichten heeft (Duitsche vloot bij Doggersbank) en niet *in een versterkte haven.*

Terwijl nu de *nood*haven het laatste toevluchtsoord voor een geslagen of voor sterke overmacht terugwijkende vloot uitmaakt, moet daarentegen de *operatieve oorlogs*haven een sterk offensief karakter vertoonen, m.a.w. door de mogelijkheid, steeds het ruime sop te kiezen, aan de vloot die vrijheid van beweging verzekeren, welke voor de vijandelijke scheepsmacht een voortdurende bedreiging van haar bestaan en verbindingen vormt. Offensief karakter is aan de vrijheid van operatieve beweging gebonden.

Van deze vrijheid nu is zoomin bij Soerabaja als te Tandjong Priok eenige sprake. Steunpunten, daar ingericht, zouden muizevallen zijn; eenmaal daarin opgesloten en bewaakt, kan de vloot nimmer tot operatieve werkzaamheid terugkeeren.

Het verschil in wezen beheerscht de eischen van ligging, topografische en hydrografische gesteldheid, waaraan elk der beide soorten van reeden of havens moet voldoen. Slechts bij

uitzondering zal een gunstige configuratie het mogelijk maken, operatiebasis en vluchthaven in één punt te vereenigen. Even onjuist als het wezen zou, de vluchthavens voor onze marine aan de noordpunten van Sumatra, Borneo, Celebes of Nieuw-Guinea te vestigen, even verwerpelijk is de plaatsing onzer eenige operatieve oorlogshaven bij Soerabaja of te Tandjong Priok, tenzij de 'zelfstandigheidspolitiek' de regeering tot het inzicht hebbe gebracht, dat men het geheel alleen zal opnemen tegen wie maar wil, doch met eene strijdmacht die daarop in sterkte, samenstelling en uitrusting in het geheel niet berekend is noch zijn kan, zoodat terugwijken de eigenlijke taak der marine wezen zal, en daarop alles moet worden ingericht.

Het grootste gedeelte van het eilandenrijk zou dan zonder meer aan een overmachtigen vijand zijn prijsgegeven, in het bijzonder de gebiedsdeelen die door haar overvloedige olie-productie groote aantrekkingskracht op een aanvallende marine zullen uitoefenen. Deze gebiedsdeelen zullen onbeschermd blijven, want het is bekend genoeg welk een noodlottigen invloed een versterkte vluchthaven in den rug op een numeriek zwakke scheepsmacht uitoefent; en elke vloot, die bij handhaving der zelfstandigheidspolitiek eene eventueele vlootwet ons geven kan, zal in vergelijking tot die, welke omringende rijken zee kunnen doen kiezen, eene numeriek zwakke zijn.

Ten nadeele onzer zeemacht wil ik hiermede niets zeggen. Ik ben overtuigd, dat zij haar plicht zal doen hoe bovenmenschelijk de taak ook zij, die men voor haar heeft uitgekozen. Aan zichzelve overgelaten zal zij - niet roemloos - te gronde gaan, doch zij zal niets hebben bijgedragen tot een succesvol verweer. Men zie slechts de marinezakboekjes in, die, geregeld bijgehouden, ieder jaar het licht zien, en bevinde er uit tot welke krachtsontplooiing elk der bij het lot van Nederlandsch-Indië geinteresseerde natiën in staat is. Met de geringe scheepsmacht der vlootwet en zonder offensieve oorlogshaven als ruggesteun, een krachtige verdediging van den Archipel *in zijn geheel* te ondernemen is te veel gevergd. En toch was dit het uitgangspunt van staatscommissie en regeering!

Het terrein der werkzaamheid van zoodanige zwakke vloot

zal in den aanvang niet veel noordelijker dan de Java-Zee gelegen zijn, met verkenningsdienst in de noordelijker gelegen zeeën en straten. Na een meer of min verliesrijken tegenstand zal zij de wijk nemen naar *het* steunpunt (lees: de vluchthaven) en daarin als nog eenigermate in aanmerking komend ruilobject zich tot het oogenblik der vredesluiting trachten te handhaven. Zij zal nog wel pogen met verrassende kleine ondernemingen het den insluiter lastig te maken, maar een operatieve werkzaamheid is dit niet meer.

IV.

Wat dan wel? hoor ik vragen.

Ook ik voorzie, dat het ten slotte tot een terugtocht naar Java komen kan. Voor dat geval blijf ik vasthouden aan Soerabaja als *vlucht*haven, dus zonder daar de basis onzer operatieve werkzaamheid ter zee te plaatsen, en zonder voorshands voor Soerabaja groote geldsommen uit te geven.

De plaatsing onzer *offensieve oorlogs*haven moet afhangen van hetgeen dienaangaande in het waarborgverdrag zal worden bepaald. Dit verdrag ontbreekt, en daarmede de definitieve grondslag ter aanwijzing van hetgeen te dezer zal moeten geschieden. Er zijn echter reeds vaste factoren genoeg om de richting, waarin de oplossing te zoeken zij, te bepalen.

De Vereenigde Staten hebben er van afgezien op de Philippijnen een oorlogshaven in te richten of om Guam daartoe te bestemmen.

Engeland was tot voor kort voornemens de te Singapoer reeds bestaande versterkte reede tot een moderne oorlogshaven in grooten stijl te hervormen. De tegenwoordige regeering heeft er voorloopig van afgezien. Australië heeft aangekondigd, zoo het plan werkelijk voorgoed mocht zijn opgegeven, op eigen gebied een oorlogshaven te zullen inrichten.

Voor ons moet het een levensbelang worden geacht, dat bij een conflict in de Pacific de beslissing niet *binnen* onze Archipel, doch *daarbuiten* valle, om en bij de Chineesche Zee.

Vaststaande factoren zijn voorts het samenstel van oorlogsen vluchthavens, dat Japan ter verdediging van zijn integriteit

heeft aangelegd, en hetgeen de Vereenigde Staten met gelijk doel aan hunne Pacific-kust hebben tot stand gebracht.

Eindelijk is het aan geen twijfel onderhevig, dat, komt het tot een conflict, de plaats waar dit zal worden uitgevochten eerder tusschen de keerkringen dan noordelijk of zuidelijk daarvan zal gelegen zijn.

Deze gegevens in verband brengende met de ligging van Nederlandsch-Indië ten opzichte van andere staten, kom ik tot de volgende slotsom.

Al voldoet Singapoer op dit oogenblik niet aan alle eischen, welke aan een moderne oorlogshaven zijn te stellen, niettemin sluit deze versterkte reede met de daarop steunende vloot straat Karimata tusschen Sumatra en Borneo af; - deze straat is geheel binnen de werkingssfeer van Singapoer gelegen. Wanneer Engeland als onze bondgenoot aan een eventueelen oorlog, waarin ook wij betrokken zouden zijn, deelneemt, is de nadering door straat Karimata tot het hart van ons rijk slechts na een beslissende overwinning op de Engelsche vloot denkbaar.

Daarentegen liggen alle meer oostelijke zeeën en straten geheel open. Konden wij nu zoodanige versterkte reede of haven inrichten, die de toegangswegen tot Java langs die zijde beheerschte en tevens de Celebes-Zee afsloot, dan ware tegelijk Java beveiligd en aan de Australische vloot, welke mede aan onze zijde zou optreden, de onwaardeerbare gelegenheid geboden zich ongehinderd naar deze basis, vermoedelijk verzamelpunt van verbonden vloten, te spoeden.

Bij mijn reizen in den Archipel is mij eene reede opgevallen welke mij, aansluitend bij Singapoer, voor oorlogsbasis zoo gunstig gelegen voorkwam, dat ik er de aandacht van den toenmaligen Gouverneur-Generaal en den Commandant der Zeemacht op gevestigd heb. Ik had het punt nog nooit hooren noemen en was toevallig in de gelegenheid geweest de reede niet alleen persoonlijk tot in details te verkennen, maar ook de nautische zijde van het vraagstuk te bespreken met een in die wateren zeer bevaren kapitein der Paketvaart, welke in die dagen de lijn Soerabaja-Balikpapan-Donggala-Menado-Sangir en Talaud-eilanden-Menado bediende. Het was de reede ten zuiden van het eiland Talissee en noordelijk van Menado gelegen, eene reede die gelegenheid tot veilige lig-

ging van een oorlogsvloot biedt zóó ruim, dat zij met 5000 Meter in het quadraat niet overdreven is voorgesteld. Behalve door Talissee zelf, wordt dit opervlak beschut door kleinere aansluitende eilandjes en klippen, die onderling en naar den vasten wal gescheiden zijn door een groot aantal toegangen met een diepgang van 18 à 20 vademen *minstens*; - toe- en doorgangen die het ongehinderd uit- en inloopen begunstigen. Door hare groote uitgestrektheid, ten gevolge waarvan zij niet volkomen afgesloten kan worden, verzekert deze reede zoowel de *gedekte ligging van de vloot in afwachting*[1], als hare bewegingsvrijheid in elke richting, m.a.w. eene onbelemmerde en dus verrassende *operatievaardigheid.* Haar offensieve beteekenis springt in het oog. In vereeniging met Singapoer houdt zij een eventueelen vijand buiten den Archipel, vormt een uitstekend rendez-vous voor de Australische vloot, verplaatst het tooneel van den strijd van de Java- naar de Zuid-Chineesche Zee.

Een blik op de kaart van de Pacific is voldoende om de beheerschende stelling te onderkennen, die zelfs een niet zeer sterke, doch modern toegeruste oorlogsvloot daar zal innemen. Is het een eventueelen vijand ernst langs dien weg tot Java door te dringen, dan kan hij die vloot niet voorbijvaren - zelfs op grooten afstand niet -, maar moet haar aanvallen. Zij werkt bovendien flankeerend naar beide zijden, dus zoowel tegen ondernemingen in de richting van Straat Singapoer en Straat Karimata, als tegen bewegingen tusschen Celebes en Nieuw Guinea door; - zij draagt in dit opzicht eenzelfde karakter als de meest zuidelijke, de vooruitgeschovene onder de Japansche oorlogshavens.

De landzijde dezer basis wordt door de Minahasa gevormd, welker bevolking ons eng verknocht is en sinds geruimen tijd een groot aantal vrijwilligers - ik hoorde zeggen tusschen de 1000 en 1500 's-jaars - aan het Indische leger levert. Welk een kracht uit zulk een bevolking voor de *zelf-standige verdediging* der oorlogshaven en voor de *bemanning der vloot* te trekken is, behoeft niet nader te worden in het

1) Tegen den vijandelijken vliegdienst moeten uit den aard der zaak afdoende maatregelen genomen worden.

licht gesteld. Werkelijk ligt in deze bijzondere omstandigheid voor ons een tweede vingerwijzing.

Ook voor de Minahasa, die ten gevolge der genoemde jaarlijksche aftapping van jonge mannen - want weinigen dier vrijwilligers keeren na afloop van hun diensttijd in het leger naar hun geboorteland terug - hare bevolking stationnair ziet blijven, levert de plaatsing der oorlogsbasis benoorden Menado een voordeel op, dat onze plannen ten opzichte eener locale verdediging in de hand moet werken.

V.

Er meer van te zeggen komt mij voor het oogenblik onnoodig en zelfs ongeraden voor. Van een plicht tot het nader in schets brengen van de inrichting der verlangde oorlogshaven of tot het opmaken eener begrooting van kosten reken ik mij vrij. Het was er mij om te doen, de aandacht te vestigen op een geheel andere oplossing van het aanhangige vraagstuk dan tot dusver in openbare behandeling kwam. Worde zij overwogen ter plaatse, waar dit behoort.

Meran, Mei 1924.
G.J.C.A. POP.

Gerrit Zwart.

IV.

Verhoef lag wakker.

Na het telegram van de reederij, meldende dat de Amerikaansche boot Prawlepoint gepasseerd was, kon de nadering door den torenwacht nu ieder oogenblik worden gerapporteerd; bij goed zicht had die dan nog ruimschoots tijd om op het dorp te komen waarschuwen.

Met twee kommiezen, Dingemans en de Vries zou Verhoef aan boord gaan, tijdens de vaart naar de groote havenstad de reizigersbagage visiteeren en als alles dan meeliep, kon hij morgenochtend met het eerste lokaaltreintje al weer terug zijn in het dorp.

Doch de verwachting toch ieder oogenblik gewekt te kunnen worden door een tikken tegen het raam, maakte hem onrustig en hield hem uit de slaap.

Zwart had de nachtdienst, assistentie op de Zwerver en moest komen waarschuwen; die was overigens stipt genoeg op zulk soort dingen, zou het zeker niet vergeten en evenmin teveel op 't nippertje komen.

Maar telkens als Verhoef bijna insluimerde, de oogen toch zoo zwaar van de slaap, schrok hij op bij 't vermeende geluid van naderende voetstappen op de binnenplaats. Doch 't bleef buiten stil; de zee ruischte nauw hoorbaar; nu en dan klonk in de verte het blazen van een boot.

Hij richtte zich even op, kneep de electrische lantaarn aan, keek op zijn horloge, dat dicht bij de bedstee op tafel stond.

't Was half twee.

‘De wind is goed, maar 't tij is tegen’, had Zwart gezegd; 't kon wel drie uur worden.

Verhoef dacht er over om in godsnaam maar op te staan, nu hij tòch niet sliep; dan kon hij wat lezen.

Maar 't kamertje was zoo wanhopig ongezellig met die slecht lichtgevende en altijd ruikende petroleumlamp, die nu toch al niet veel olie meer zou bevatten ook.

Hij vouwde zijn handen achter zijn hoofd op het kussen, keek uit de bedsteedeuren.

De omtrekken der dingen waren nauwelijks te onderscheiden in de donkerzware schemering, maar ze werden toch iets duidelijker bij het langer turen; het neergelaten lancaster gordijn voor het raam was als een zwak lichtend scherm met de geschaduwde kantteekening der vitragepatroonen donker er tegen.

Plots verrast en niet dadelijk begrijpend zag hij datzelfde nog eens, iets verder af, in een wonderlijk scheeven hoek op het eerste; ineens besefte hij toch: 't was het spiegelbeeld in het glas van de gravure aan den wand; boven de tafel was een kleine zwakke lichtveeg op de witglazen lampekap als een stilstaand dwaallicht.

Boven hem op den zolder kraakte iets; dat was het ledikant van Zwart's moeder; hij hoorde dat wel meer: de goeie ziel sliep altijd onrustig; ze lag nu zeker ook weer wakker en zich moe te keeren; toch, ongetwijfeld, voorzichtig uit angst om hinderlijk leven te maken.

‘Doe ik stil genoeg?’ had ze gevraagd.

‘Ik hoor u nooit’, had hij vriendelijk gelogen.

Zij en Maria... dat kon toch onmogelijk harmonieeren... trouwens Maria en Zwart zelf...

De dominé met wien hij kennis had gemaakt, had hem nu juist een en ander daarover verteld.

Maria was 't laatst buffetjuffrouw geweest aan het station, waar Zwart haar dan natuurlijk ontmoette, als hij eens een borrel of een glas bier dronk in de wachtkamer. Van haar vroeger leven wist eigenlijk niemand iets, behalve dan datgene, wat ze er zelf van vertelde.

Bepaald slecht was haar reputatie geenszins, ze stond bekend als een beetje lacherig, loslippig en coquet en ze ging

veel over de tong bij de vrouwen van het dorp om haar gedurfde en opzichtige kleedij, die waarschijnlijk in België heelemaal niet zou opvallen, maar in dit toch wel echt Hollandsche nest dadelijk tot een aanfluiting werd; ze waren nu een jaar of vier getrouwd, vermoedelijk wel erg tegen den zin van Zwarts moeder, die er zich overigens nooit over uitgelaten had, en 't huwelijk scheen gelukkig te zijn.

Natuurlijk er gingen wel eens praatjes... er werd gefluisterd... gelasterd... enfin maar Zwart stond ook bekend als woedend jaloersch...

'Tja...!'

Verhoef zei het hardop met een zucht, terwijl hij zich nog eens omwierp.

Die lamme aannemer schoot ook al niet op met dat dak... en nu moest er overal nog nieuw behangen worden... alles was door die lekken verregend... maar al dien tijd moest hij hier dan ook nog op dat kamertje hokken... een vervloekt zure geschiedenis... geen kast om zijn goed te bergen: 't valies stond nog net op dezelfde plaats, waar Zwart het dien eersten dag had neergezet...

Ineens werd hij aandachtig.

Kwam Zwart daar nu?... Hij hoorde toch iets op de binnenplaats... nee... of toch?... O, Maria was blijkbaar op... hij hoorde iets in 't keukentje naastaan... de klink van de achterdeur ging... O, Zwart kwam dus nog even thuis... enfin, dan was er ook nog geen kijk op de boot, kon hij misschien nog wat slapen... Tink!... wat was dat nu weer...? Net een fietsbelletje, dat aansloeg... zeker de wekker bij Zwart... o ja, hij was thuis... ze fluisterden, deden heel voorzichtig en zacht... zeker om hem niet wakker te maken... heel vriendelijk... alleen maar beroerd, dat hij tòch niet slapen kon.

Hij geeuwde.

Als hij nu maar eens even, al was 't maar tien minuten, kon slapen, vast slapen... dan was hij klaar... zou hij morgen ook niet dat gekookte gevoel hebben... ja, de slaap loste immers een vergif op ergens in je hersens en anders blèèf dat er in... of nee 't was nog anders... nou ja... nu in godsnaam niet over zulke zware dingen peinzen... tellen maar... of vermenigvuldigen... de tafel van 27...

Ineens schrok hij wakker en riep ‘Ja’! nog voor het hem klaar was, wàt hem wekte; maar dan sprong hij haastig uit bed, liep naar 't raam, duwde 't gordijn wat op zij: de groote gestalte van Zwart stond voor 't venster in 't maanlicht.

‘Tijd, meneer.’

‘Ik kom.’

Hij trad terug in de kamer, stak de kaars aan, begon zich vlug te kleeden.

In de kamer naastaan was nu ook weer gerucht: de deur naar de gang werd opengedaan; een haastige fluistering ging: meteen werd er geklopt op de achterdeur.

‘Maria... maak es los!’

Dat was de stem van Zwart, die dus nog buiten stond.

Het tikken werd een bonzen.

‘Maak los... godverd....!’, klonk het gesmoord.

Verhoef meende te hooren, dat de voordeur nu ook werd geopend, maar meteen ging duidelijker de klik van de achterdeur en klonk Zwart's stem ineens in de keuken, onverstaanbaar, maar in woedende gromming.

‘Nee Gerrit... nee... zoo waarachtig as God...’ klonk ineens Maria's stem duidelijk en angstig... dan weer het brommend geluid van Zwart... de keukendeur, die hard werd dichtgeslagen... wegijlende voetstappen over de binnenplaats...

Dan werd het stil.

Verhoef luisterde nog even, hoorde niets meer; boven kraakte het bed van de oude juffrouw; ze hoestte...

‘Toch maar gelukkig, dat ze doof is,’ dacht Verhoef.

Hij keek op zijn horloge: 't was over drieën; hij schoot zijn jekker aan, zette zijn pet op, blies de kaars uit en verliet stil de kamer.

In het gangetje was het donker; de voordeur stond aan; hij trad naar buiten, sloot hem achter zich, zacht.

Hij proefde de nachtlucht als een koele dronk, die hem ineens frisch en wakker maakte, na dat woelend wachten en sluimeren in de dompig warme bedstee.

Het mistte, maar de mist stond laag op den grond; zijn lijf liep er door als in een wolk, maar zijn hoofd en schouders

staken er uit; wanneer hij zijn armen hief en strekte kon hij ze leggen met gespreide handen op de roerlooze dampwade.

Aan de lucht hing de goudglanzende maansikkel, die de blauwig phosforiseerende zwelling van zijn onbelichte deel tusschen zijn punten klemde; de sterren schitterden tegen 't paarlemoerig donker; Aldebaran hing als een oranjefonkelende steen aan de diamanten breloque der Cycladen; de Groote Beer liet zijn meetkunstige figuren schitteren; Cassiopeia had haar W in gouden punten uitgeprikt; het Zevengesternte scheen een vergruizelde bonk kristal; al die beelden stonden er zoo bekend en zoo vertrouwd, maar in de ongerepte puurheid van den nacht werd hun figuurteekening bijna opdringend duidelijk, stoorde een beetje den majesteitelijken indruk van het onmetelijke.

Alom was er stilte, alleen de adem van de zee ging... soms even sterker... als een diep zuchten.

Een eind voorbij de huizen schopte Verhoef's voet iets weg: hij bukte zich; het was een vernikkeld fietspompje; hij stak het in zijn zak en liep voort.

De stationsgebouwen verderop stonden donker, vreemd burchtachtig, hier en daar; in de koperen windvaan op het torentje schitterde een blauwe vonk, op de leien daken lag het maanlicht in vredige klaarte; opzij naar de rivier toe en achter hem, naar den zeekant, was alles grauwwit verneveld; hij tuurde, maar zelfs de vuren aan de beide hoofden zag hij niet vonken.

De boot zou nog wel ver zijn, was zeker nog alleen maar gesignaleerd door den torenwacht op de vermoede nadering van een ver toplicht uit zee; 't gewisse voor het ongewisse... 't was heel goed, dat Zwart in ieder geval maar gewaarschuwd had... lag de boot eenmaal voorgaats... dan zou het te laat zijn... en kreeg je dadelijk klachten.

Verhoef sloeg nu een zijwegje in, dat om de locomotiefremise en de goederenloods naar den hulpsteiger voerde, die in het verlengde van den grooten lag en waar wel eens kolenbooten losten en schepen, die tijdens de vaart naar buiten averij hadden gekregen.

In de remise was de gloed van den open vuurhaard van een lokomotief; stoom siste daar, wolkte rossig in het schijnsel; een man porde met een langen haak in de laaiende kolen; hel-

rood, als in felle avondzon, stond de gebogen gestalte, de gespierde onderarmen naakt.

Verhoef liep er voorbij.

Daarachter was ineens weer de weeke mistnacht met de glanzende maan en de fonkelende sterren.

Plotseling beklemde Verhoef de vage onrust dat hij wel eens verkeerd zou kunnen loopen, een misstap zou kunnen doen; hij kende den weg daar nog niet zóó goed.

Langzaam, bij elken twijfel voorzichtig tastend met de voet, ging hij verder.

Maar het viel mee; langs den vlakken hoogen loodsmuur waren nog rails als een veilige aanwijzing en hij herinnerde zich nu, dat die van een hulpspoor waren, dat met een bocht op den steiger kwam en daar middenop evenwijdig met het water verder liep; die rails kon hij dus volgen, al liep het daartusschen wat zwaar in de grove kittels.

Ineens stuitte zijn voet op vlak hout, waaronder het hol resonneerde, daar begon dus de steiger.

Hij stond even stil, de mist was hier bij het water dikker en hooger: hij stond er nu geheel in, proefde hem ook bij zijn ademhaling als een koude wasem met toch even een herinnering aan een dampende pan met rijst of pap, of een andere flauwe spijze.

Maar veilig was het hier in ieder geval; de rij witte koppen der meerpalen, die mat het maanlicht vingen, kon hij duidelijk twee, drie, ver onderscheiden.

De eb ging al hard; hij hoorde beneden 't voorbijschietende water klotsen en ruischen tegen de steigerpalen; in de verte bruiste de branding; van den anderen kant klonk eenig gerucht van stemmen, onklaar grommend, met ineens iets van een lach of een roep er tusschen, dat verstierf in een plots sterker klotsend opplompen van het water beneden.

Verhoef liep nu den hulpsteiger ten einde, klom de paar trapjes op naar den wat hooger liggende steiger van de vaste boot; in de verte zag hij nu weldra het toplicht wiegelen van de Zwerver.

Hij ging de visitatiezaal in, waar het schemerdonker was; een geel lampschijnsel viel uit het raam van de kommiezenwacht; hij trad er binnen maar trof er niemand; Dingemans blinkende fiets stond er; toen herinnerde hij zich plots het

gevonden fietspompje, haalde het uit zijn zak: dan, voorzichtig rondziende of niemand hem bespiedde, duwde hij het ding vlug op zijn plaats tusschen de twee veerende schroefjes langs den zadelstang.

Even stond hij er nog naar te kijken, schudde peinzend het hoofd, haalde zijn schouders op, verliet de wacht en trad in de slaapzaal.

Een petroleumlamp, die aan een kaal dun ijzer hing, brandde daar laag; aan de kap hingen doorgevette stukken krantenpapier, die het schijnsel moesten weren uit de kooien; de lucht was er dik en een wee-zoete stank naar uien maakte hem bijna onpasselijk; uit een der kooien klonk een zwaar zagend snurken; uit een andere kwam rook.

Verwonderd ging hij op de laatste af. Op het blauwe kussen zag hij in het half donker, na scherp turen, den groezelig harigen kop van Van Ouderom, een collega van Zwart en Klap: de man lag met gesloten oogen, een pijp in zijn mond blies telkens de rookwolken naar boven tegen de lage zoldering van zijn kooi.

‘Allemachtig, van Ouderom, lig jij in je kooi te rooken?’ vroeg hij zacht, terwijl hij naderbij trad.

De harige kop wendde zich, opende de oogen; dan kwam hij snel overend.

‘Ah meneer... ja, m'n pijpie meneer... daar ken ik 's nachts niet buiten.’

Hij lachte.

‘Ja maar kerel, je zult nog brand stichten... en dan die rook hier in een slaapkamer.’

‘Brand?... D'r zit 'n doppie op...’ stelde van Ouderom gerust, ‘en de benauwdigheid... we ben hier altijd maar met meisjes onder mekaar, meneer.’

‘Enfin...’

Verhoef besloot maar om te berusten, zei niets meer, haastte zich weg, blies in 't gangetje snel de benauwenis uit zijn longen.

Hij liep de wenteltrap op, waar het even heerlijk tochtte.

In de kleine torenkamer stond de salamander roodgloeiend; 't was er smoorheet; Klap zat er bij, als een wat zielig toegetakelde aap; uit de omlijsting van de gore wollen kleppet loerden de liederlijke oogjes, de kleine platte neus was daar-

onder en de met vuilgrijze stoppels bezette breede bovenkaak; hij had een kort pijpje in zijn mond; zijn armen en beenen waren gekromd gestrekt om den kachelgloed.

Een scherpe, walgelijke traanlucht prikte Verhoef in zijn keel.

‘'n Avond.’

‘Meneer...’

Het oude mannetje trok zijn beenen bij en stond op.

‘Amerika in 't zicht, Klap?’

‘D'r was 'n hoog vuur om den noord, meneer, en toen hek Zwart maar gewaarschouwd’.

Hij stak het pijpje, dat hij er even uitgenomen had, weer in zijn mond, trok er smakkend en snurkend aan, trad dan naar het raam, dat op zee uitzag.

Verhoefd volgde hem, keek ook.

Zoo van boven gezien, viel het zicht nogal mee: beneden stond alles in den blauwwitten mist, maar de lichten van de pieren straalden er helder boven uit.

‘Kijk, meneer...’ wees Klap, ‘dat vuur daargunter: dat mot hem wezen... hij is al veel korter bij gekomen... 't is te dikkig om zijn zijlichten te zien, maar met een paar minuten zal u hem hooren blazen.’

‘'t Is hier benauwd’, sprak Verhoef.

‘Benauwd?’ vroeg de ander verbaasd. ‘O, dat zal de levertraan wezen, die je ruikt, meneer; daar smeer ik m'n eigen mee in voor 't rimmetiek en dat mot dan uitdrogen bij 't vuur...’

‘Ah, juist...’ zei Verhoef, die wat draaierig werd.

‘Ja... ze zeggen wel meer dat 't stinkt’, herinnerde Klap. zich nu, ‘maar u begrijpt, ik ruik 't niet meer... en 't is 'n gezonde lucht...’

‘Ja, ja, dat kan wel’, antwoordde Verhoef, naar de deur gaande. ‘Hoor, wat is dat?’

Buiten klonk het getoeter op een stoomfluit.

‘De Zwerver, meneer... ze roepen U’ en dan, na nog een blik op zee, ‘maar U hoeft je niet te haasten... dat kappie is altijd zoo driftig...’

Verhoef verliet de torenkamer en ging weer naar beneden.

Toen hij door 't gangetje liep, klonk daar nog het dreunend snurken uit de slaapzaal; in de kommiezenwacht glom het nikkel van de fiets.

Door de visitatiezaal haastte hij zich naar zijn bureau, waar hij zijn dienstpet en de registers gereed had gelegd; dan trad hij weer naar buiten, waar hij een paar maal diep ademhaalde; juist toeterde de stoomfluit van de Zwerver opnieuw.

Bij de brug, die naar het kleine uitgebouwde steigertje van de sleepboot voerde, stond Zwart.

'Is er zoo'n haast, Zwart?' vroeg Verhoef.

'Haast?... Nee...', antwoordde deze, grommend, terwijl hij langs Verhoef heen met gefronste wenkbrauwen voor zich uit staarde.

'Zijn Dingemans en de Vries al aan boord?'

Zwart gaf geen antwoord.

Maar als Verhoef, plots fel geprikkeld over die bokkigheid, boos snauwde: 'Versta je me niet? Ik vraag of Dingemans en de Vries al aan boord zijn?' antwoordde hij, toch blijkbaar wat geschrokken van dien uitval: 'Ik geloof het niet, meneer... ik heb ze niet gezien...'

Verhoef haalde zijn schouders op en liep door.

Toen hij bij 't licht van den scheepslantaarn op 't smalle gangboord van het bootje was gesprongen, bleek dat toch meer te wiebelen dan hij verwacht had en zich vasthoudend aan het want, aarzelde hij om verder te gaan in dit onduidelijke en slecht verlichte complex van touwen, ijzeren stangen en donkere opstanden met kopergeglim, waar een zware kolendamp doorheen joeg: ergens uit een half geopend deurtje straalde de rosse gloor van een vuur.

'Ja, past t'erop, meneer...' zei ineens de stem van den kapitein, die uit zijn glazen stuurhuis keek. 'Je mot dat zoo'n beetje gewoon zijn... Piet!... allo jo... loods jij meneer es naar de kajuit... as je over boord zou flikkeren meneer, 'was je zoo verzopen met die vliegende eb'.

De stokersleerling, vuil zwart jongske, gidste met toewijding over 't glibberig natte boordje.

'Daar leit 'n tros, meneer... zoo... denkt er om... die lijn boven uw hoofd... en nou hier, dat stappie op... asjeblieft'.

Hij trok het dubbele deurtje boven een kajuitskap open, daarachter werd het steile vervelooze trapje zichtbaar, even verlicht door een rookerig schijnsel van beneden.

'Mooi, dankje.'

Verhoef zakte omlaag; beneden in 't schemerig rosse schijnsel van een pertroleumlampje onderscheidde hij een viertal mannen in een dikke blauwe tabakswalm: 't waren loodsen, die ook op de Amerikaansche boot wachtten, om mee terug te kunnen varen naar de stad. Groote grove kerels waren het met leeren jassen en geweldige laarzen; ze schikten gewillig in op de harde hoefijzervormige bank, waar ze ook hun beenen op hadden uitgestrekt en bromden een goeien avond terug.

Boven toeterde alweer de ongeduldige fluit, maar dadelijk daarop klonk uit de verte een laag dreunend loeien.

'Dat's Amerika...' zei een der loodsen.

Nu was er geroep en geloop aan dek. Ineens werden de deurtjes weer open gesmeten en verschenen de laarzen van den kapitein boven aan het trapje.

'Is Dingemans aan boord?' schreeuwde hij omlaag.

'Hier niet...' riep Verhoef terug.

De kapitein vloekte wat, verdween.

Verhoef legde zijn pet en registers op het tafeltje, klauterde weer naar boven.

Op het dek zag hij dadelijk de Vries staan.

'Waar is Dingemans, de Vries?' vroeg hij.

''k Weet niet, meneer... maar hij is er wel...' antwoordde deze, 'zijn fiets stond in de wacht'.

'Zwart!' riep Verhoef nu luid naar den steiger, waar hij de groote donkere figuur nog op dezelfde plaats zag staan.

'Wablief?' klonk het wat schorrig terug.

'Is Dingemans er niet?'

Opnieuw klonk uit zee de zware loeiing, doch nu al aanmerkelijk dichterbij.

'Meneer, we motten varen, anders komt er gedonder van...' waarschuwde de kapitein.

Verhoef wierp nog een blik op Zwart, dan plots, wendde hij zich om.

'Vooruit dan maar, we wachten niet langer', sprak hij wat gejaagd.

'Zwart, mot je niet mee?' schreeuwde de kapitein nog, doch als deze zwijgend afwenkte met de hand, beval hij: 'Los maar!' en in zijn glazen stuurhokje springend, riep hij

met den mond aan den koperen spreekbuis: ‘Zachies an... vooruit’.

Ze voeren.

Het vergde van Verhoef nu heel wat zeemanschap om in het dansende bootje weer langs het steile trapje af te dalen; de Vries was er al.

‘Dingemans schijnt er niet te zijn’, sprak Verhoef, ‘maar we kunnen het samen ook wel af... zooveel passagiers zullen er wel niet zijn’, en dan, half bij zichzelf, ‘ik snap niet, waar die kerel zit’.

‘Z'n fiets stond er, meneer’, zei de Vries, ‘maar die kan hij er wel eerder neergezet hebben... dat doet hij wel es meer.’

Verhoef antwoordde niet.

‘Mogelijk opnieuw in slaap gevallen’, veronderstelde de Vries dan.

‘Zwart heeft jullie toch ook geroepen?’, zei Verhoef.

‘Zeker meneer. Maar als je dan niet subiet er uit gaat... Dat's gevaarlijk...’ en de Vries lachte even voorzichtig.

Verhoef knikte, maar lachte niet mee, keek even peinzend voor zich uit.

‘Vaart Zwart nooit mee... zooals nu?’ vroeg hij plotseling.

‘Zwart?... Zeker meneer, die zal wel aan boord zijn’, antwoordde de Vries.

Maar Verhoef wist dat dit niet zoo was en ineens zag hij de groote sombere figuur daar weer bij den steiger staan, vaag en donker in den nevel, terwijl hij zwijgend met norsch gebaar wenkte, dat ze maar varen moesten, zonder hem.

En een vage onrust deed hem een wijle peinzend voor zich kijken.

Plotseling klonk de dreigende loeiïng nu driemaal achtereen: dat was het sein dat de boot voorgaats was gekomen en nu binnen de pieren liep.

De loodsen stonden wat geeuwend en rekkend op en gingen naar het dek; Verhoef en de Vries volgden hen.

Op het water was de mist wel iets dunner dan aan den wal, maar de groote stoomboot was toch nog niet zichtbaar.

De Zwerver voer in een wazige dampklok; onophoudelijk

liet de kapitein de hooge stoomfluit snerpen, kreeg dan af en toe een kort grommend antwoord van den Amerikaan, dat ergens van hoog uit de lucht scheen toegesnauwd te worden.

Meer naar buiten werd de deining ook erger: de Zwerver lichtte telkens zijn neus uit het water, sloeg dan neer op een golf, die, gekliefd, hoog langs beide boorden zijn schuimflarden opjoeg.

'Daar is-ie', wees de Vries, die naast Verhoef achter de stuurhut dekking zocht tegen 't overspattende water.

Uit de mist rees een hooge donkere scheepsromp.

'Amtenaà... re...!' praaide de kapitein.

Uit de hoogte klonken tinkende telegraafsignalen en een grove stem, die wat terugschreeuwde: 'Hoe-oei!'

De Zwerver zwaaide, liep dan snel in op de achteruitslaande boot, die nu als een geweldig complex van een reusachtigen zwarten scheepswand, bezaaid met rijen patrijspoorten, waarvan maar enkelen verlicht waren, en een massalen witten bovenbouw van hutten, bruggen en sloepen, waarboven de twee evenwijdig schuinstaande gele pijpen uitstaken tusschen schimmig spitse masten, in toenemende duidelijkheid uit de mist vrij kwam.

Op het onderste dek werden achter de verschansing mannen zichtbaar met een scheepslantaarn: dan ineens werd een touwladder uitgegooid.

De Zwerver was nu langszij gekomen, maar terwijl het groote scheepslichaam scheen stil te liggen, danste het kleine bootje hoog en laag mee op de sterke deining.

'Klaar boven?' schreeuwde de kapitein omhoog.

'Toe maar!' klonk het terug.

Verhoef, nog niet erg vertrouwd met die expedities, wilde de ladder grijpen.

'Effen wachten meneer...' waarschuwde. een der loodsen. 'As me boven op 'n stuk water zitten, mot je 'm pakken, anders zou je in de knijperd raken... Nou...!'

Verhoef greep nu de touwen zoo hoog hij reiken kon, klom dan op de wiebelende houten treedjes langs den hoogen scheepswand naar boven, klauterde over de verschansing waar een matroos een helpende hand reikte en sprong aan dek; dadelijk achter hem dook het hoofd van de Vries op en dan volgden de loodsen.

De Zwerver gaf een stoot op de fluit als sein, dat alles aan boord was, dreef dadelijk snel af; boven tinkte de telegraaf weer: ‘Volle kracht... vooruit!’

Verhoef keek nog even naar de snel in de mist vervagende sleepboot; aan den wal zag hij niets, dan hoog een zwak verlicht venster: hij begreep dat dit de torenwacht moest zijn; daar zat Lombokkie zijn levertraan uit te dampen bij den gloeienden salamander en daar beneden, ergens in dien grijzen nevel zou Zwart ook nog staan, stil, norsch, somber, in zichzelf gekeerd.

En de altijd stipte Dingemans, die ditmaal op 't appel ontbroken had...?

Verhoef trad de eetzaal binnen, waar maar een paar electrische lampen brandden en waar de chief-steward zat te werken; hij verwisselde zijn hoed tegen zijn blauwe dienstpet.

‘Goeie morgen.’

‘Morgen, meneer...’

‘Heeft u veel passagiers?’

‘Vijftig eerste klas, meneer, dertig tweede en 'n goeie honderd in de steerage... 'n retourzending Polacken...’ besloot de chief-steward lachend, ‘ze stinken 'n uur in de wind...’

‘Was 't niet dik buiten?’ vroeg Verhoef.

‘Nee... goed zicht, meneer; alleen nou net bij 't binnenloopen... buiten is 't klaar. Wil u koffie?’

‘Dank u, nog niet, we zullen maar eerst de zaken afdoen’, antwoordde Verhoef en dan tot de Vries: ‘Ga jij even kijken in de steerage en dan naar de tweede klas... dan begin ik hier.’

‘Jawel meneer...’ en de Vries vertrok.

‘'k Zal u een bediende meegeven’, sprak de chief-steward opstaande en dan tot den jongen, die op zijn roepen toeschoot:

‘Frits, ga jij es met meneer de hutten langs, je klopt de menschen wakker en zegt, dat de douane d'r is om de bagage te visiteeren’.

Verhoef volgde den bediende, die hem voorging de trap af naar de smalle, helder verlichte gang, waar de hutdeuren op

uitkwamen en waar zwaar de benauwde zwoelte hing van de stoomverwarming.

De bediende tikte op een deur: van binnen klonk een onduidelijk brommen.

‘Customhouse officer wants to see your luggage, sir’.

Een oogenblik later werd de grendel van binnen weggeschoven.

Verhoef trad in de bedompte slaapwarme hut, waar een meneer in een pyama hem slaperig verontwaardigd aankeek en begon zijn werk.

V.

Met een vage onrust in het hart stapte Verhoef eenige uren later uit het lokaaltreintje, dat hem weer naar het dorp had teruggevoerd.

Er was iets, dat hem er tegen op deed zien, Zwart nu dadelijk te ontmoeten en toch was hij verplicht hem ter verantwoording te roepen, wegens zijn incorrect gedrag.

Doch eerst moest hij zekerheid hebben nopens het niet verschijnen van Dingemans; was deze weer terecht, nu ja, dan kon er alleen maar sprake zijn van een vulgair-banale historie, zonder het geweldig dramatische accent, waarvoor hij toch telkens weer vreesde.

Bij het haastig loopen over het perron was het hem al een opluchting, dat geen kommies of waker hem daar met een angstig verschrikt gezicht opwachtte.

De stationschef stond te praten met een hoofdconducteur en den ladingmeester; ze lachten om iets, groetten hem terloops als hij passeerde; de vrouw van den restaurateur stond een kous te breien voor den ingang van de wachtkamer en keuvelde met een witkiel, die daar vlak bij op een bagagekarretje zijn pijp zat uit te peuteren; Verhoef ving een stukje gesprek op, ze hadden het over kippen; 't leek alles zoo gewoon en rustig of er niets was, dat stoornis bracht in den eentonigen gang van het alledagleven; voor hem uit liep de postbode en gingen een paar vrouwen met boodschapnetten en verderop stapte de Vries al haastig naar huis.

Tien uur was het nu; op zijn kamer zou hij de post vinden en natuurlijk, àls er iets gebeurd was, dan zou hij het daar wel dadelijk vernemen.

Maar ineens schoot het hem te binnen, dat Zwart nu thuis zou zijn; hij had nachtdienst gehad en was dus om zes uur afgelost.

Hij vertraagde even zijn gang, in tweestrijd of hij dan toch maar niet liever naar den wacht zou loopen - wat toch eigenlijk zijn plicht was - maar hij vermande zich met een krachtig gebaar.

Wat bliksem, waar zag hij nu toch eigenlijk tegen op? De zaak ging hem immers in geen geval persoonlijk aan!

Even voor de kommiezenwoningen stond een groepje vrouwen: ze praatten druk, maar zwegen plots op zijn nadering, wendden de hoofden naar hem toe in half verlegen-nieuwsgierigen aandacht.

Verhoef zag juffrouw Scheffer er bij; hij wilde eerst doorloopen, maar zich eensklaps bedenkend, wenkte hij haar met een hoofdgebaar.

Ze trad dadelijk op hem toe; de anderen keken zwijgend.

‘Juffrouw Scheffer’, sprak Verhoef. ‘Is Dingemans ziek?’

De oogen groot in verbazing, zag ze hem een oogenblik sprakeloos aan.

‘Ziek?... Dingemans?...’ zei ze dan. ‘Weet u 't dan nog niet, meneer?’

Verhoef voelde zijn hart in zijn keel bonzen.

‘Nee... wat bedoelt u?’

‘Ze weten niet waar hij is, meneer...’ antwoordde ze dan, terwijl de andere vrouwen nu ook schoorvoetend naderbij kwamen. ‘Ze ben aan 't dreggen... ze denken, dat-ie..’

‘Zoo...?’

Hij voelde iets als een verluchting, poogde nu toch ontstelde verbazing in zijn toon te leggen.

De andere vrouwen stonden in een halven kring om hem heen, keken hem aan.

‘Wist u 't nog niet?’ vroeg er weer een.

Hij schudde ontkennend het hoofd.

‘Ik wist wel, dat hij vannacht niet op dienst geweest was’, sprak hij dan, ‘maar niet, dat... e...’

‘Hij is vannacht om twee uur bij ons achteruit weggegaan, meneer... met zijn fiets...’ zei juffrouw Scheffer nu.

‘Maar niet naar de wacht...’ merkte er een op.

‘Nou ja...’

Ze keken elkaar half verschrikt aan met toch een glimlach van begrijpen, wierpen tersluiks een verlegen blik op Verhoef.

‘Zoo... dat zou verschrikkelijk zijn...’ sprak deze, de toespeling negeerend. ‘Enfin, 't beste nog maar hopen...’ besloot hij vaag ‘Môge...’

Hij lichtte even zijn hoed en liep door, voelde 't nakijken achter hem als iets hinderlijks.

Bij het betreden van Zwart's woning trof hem de stilte daarbinnen als meer beklemmend dan rustig; wat haastig liep hij het gangetje door naar zijn kamer.

Het ontbijt stond klaar; naast zijn bord lagen wat brieven en couranten, die hij even opnam en weer neerlegde, zonder belangstelling.

Door het raam keek hij naar de verlaten binnenplaats en naar den achterkant van Scheffers woning; dat venster daar was van de kamer van Dingemans; het stond op een kier.

Hij wendde zich af, trad op de tafel toe, schonk zich staande een kop thee in.

Toen hoorde hij in huis een deur gaan en even later werd er geklopt.

't Was Zwart's moeder.

Ze knikte even met het hoofd: ze zag doodsbleek en door die bleekheid was het gezichtje met de lijnen naast den neus, versmald tot een doodenmasker, waarin alleen de blauwe oogen nog in smartelijke onrust leefden.

‘Morgen juffrouw’, zei Verhoef, wat aandacht veinzend voor zijn brieven.

‘Ik heb het ontbijt maar klaargezet...’ begon ze dan met een stem, zoo zacht, of die van heel ver kwam, ‘ik wist niet of u al... wil u nog een ei?’

‘Nee dank u’ antwoordde hij, ‘ik heb al ontbeten aan boord... maar een kop thee is toch altijd lekker’.

Ze knikte, zag hem zwijgend aan.

‘Ja juffrouw...’ sprak hij dan, ‘er zijn maar treurige dingen gebeurd, hé?...’

Hij wist niet of ze hem verstaan had, ze staarde, de oogen wat pijnlijk gesperd, nu langs hem heen: schudde zacht het hoofd.

‘Slaapt uw zoon?’ vroeg hij dan, iets luider.

Nu zag ze hem aan, met even iets van verschrikte verwondering in de oogen.

‘Gerrit?... Hij is nog niet thuis geweest, meneer...’

Verhoef fronste zijn wenkbrauwen.

‘Niet thuis?’

‘Van Ouderom is wezen zeggen, dat hij in bewaking is gegaan...’ vervolgde ze dan.

‘Zoo...? Dus dan hebben ze geruild?’

Ze knikte.

Verhoef zweeg even.

‘Hij ziet er misschien wat tegen op om thuis te komen’, sprak hij dan.

Ze keek hem aan, dan ineens begon het bleeke gezichtje te huilen, zacht, zonder snikken, in smartelijk droeve verplooiïng van de rimpels langs mond en oogen en zonder dat er tranen kwamen.

‘Dat een vrouw... zoo slecht... kan zijn... zoo slecht...’ bracht ze uit in schokkende fluistering.

‘Och juffrouw, die menschen hooren niet bij elkaar...’ sprak Verhoef.

‘Nee meneer... ik weet het wel...’ antwoordde ze ‘ik heb het altijd wel... maar och... hij was zóó gek op haar...’

Ze zweeg weer, bleef maar zacht het hoofd schudden, beheerschte zich toch.

‘U weet zeker, dat ze denken, dat Dingemans...’ sprak hij dan, terwijl hij voelde, dat zijn stem even beefde en meteen zelfverwijt hem wrangde, nu die vraag hem zijns ondanks ontsnapte tegenover haar.

Maar 't was of ze plots het teere lijfje verhardend strekte, ze hief het hoofd op, zag hem aan.

‘Ze denken, dat-ie verdronken is, meneer’.

Verhoef knikte, ontweek haar blik.

‘'t Was mistig vannacht...’ zei ze dan plots veel luider en er was nu iets rauws in de stem, dat pijnlijk aandeed.

‘Ja... dat... het was heel mistig’, antwoordde Verhoef.

‘Een ongeluk is gauw gebeurd, meneer’ zei ze dan nog op dienzelfden toon; ze hijgde even, kort.

Verhoef zweeg, en ze staarde hem nu met zulke angstig-

strak gesperde oogen aan, dat hij zich plots afwendde en naar zijn thee greep.

Toen zei ze ook niets meer, ze wendde zich om, trad naar de deur; een oogenblik bleef ze daar staan, met den rug naar Verhoef toe; 't was of het lijfje ineens weer verslappend schrompelde; dan ging ze stil heen.

Verhoef, die zijn overjas nog niet eens had uitgetrokken, stak de brieven in zijn zak, verliet het huis en ging naar het station.

Dadelijk, toen hij buiten trad, zag hij op het wegje langs de huizen weer wat vrouwen pratend bij elkaar staan; ze wendden gelijkelijk het hoofd, toen ze hem de woning van Zwart zagen uitkomen, zwegen, knikten wat schuwig met open monden, als hij terloops groetend voorbijging; iets verderop stond de oude Klap te praten met een kantonnier; Klap wees naar de rivier, maakte een beweging van snel wegdrijven naar zee; ze zwegen ook even toen hij naderde, groetten met in de oogen iets van verwachting; hij ging voorbij; rechts op het dijkje stond een groep menschen in de rivier te kijken; een maakte een armzwaai, wierp iets omlaag.

Het was of nu overal in en om het dorp de fluistering ging van een stil-angstig vermoeden.

Ging het vermoeden ook in de richting van een misdaad?

Of werd er alleen maar gedacht aan een ongeluk?

Verhoef wist het niet.

Maar telkens gingen zijn gedachten terug naar een moment van den voorbijen nacht, als hij in den mist op den hulpsteiger stond en er in de verte eensklaps stemmen hadden geklonken: toen een lach... of een roep... en dan niets meer, dan het plompend klotsen van 't snel langsschietende ebwater.

Het was aan hem voorbijgegaan als wat vaag geluid van gering belang; nu zocht hij aldoor in zijn herinnering naar een scherpere waarneming van dat alles.

Was het een kreet geweest?

En was het opklotsend geluid de plomp geweest van een lichaam, dat viel?

Hij wist het niet.

Telkens had hij zichzelf die vragen al gesteld; aldoor in het treintje, waar hij alleen in de coupé zat en met gesloten oogen

in scherpe herinneringsaandacht getracht had, alles weer te doorleven.

Maar 't bleef vaag, onklaar, als verzonken in den mist, die hem had omringd.

Hij liep de visitatiezaal in, keek even in de kommiezenwacht; daar stond nog de glimmende fiets van Dingemans; het leek hem nu een gansch ander ding dan den nacht te voren; er zweefde iets omheen van ellendige tragiek.

Op den steiger stonden van Ouderom en Scheffer; ze keken naar het groepje menschen verderop en groetten, toen Verhoef op hen toetrad.

‘Zijn ze daar aan het dreggen?’ vroeg deze.

Van Ouderom knikte.

‘Maar ze zullen hem niet vinden, meneer; met zoo'n eb, als er vannacht ging, mot-ie zee zijn ingedreven...’

‘Als-ie niet is blijven haken aan 't een of 't ander...’, merkte Scheffer op.

Het trof Verhoef dat, nu hier, voor 't eerst, het geval besproken werd, als een voldongen feit.

‘Maar is het nu zoo zeker, dat hij verdronken is?’ vroeg hij.

‘Waar zou-d-ie anders zijn, meneer?’ zei van Ouderom.

Verhoef gaf geen antwoord, keek ook een oogenblik naar het dreggen in de verte.

‘Je moet eigenlijk zeggen, hoe kan het gebeuren’, sprak hij dan.

Bijna gelijktijdig zagen de twee mannen hem snel even aan, dan staarden hun blikken langs hem heen.

‘Och...’ zei van Ouderom dan, met een licht schouderophalen: ‘...'t was erg dik... en je hoeft maar net een eindje te ver te loopen... 'n ongeluk is gauw gebeurd’.

Dan zwegen ze alle drie.

Verhoef wendde zich om, ten einde naar zijn bureau te gaan, maar dan ineens schoot hem nog een onzekerheid te binnen.

‘Heeft iemand Dingemans vannacht nog aan de wacht gesproken... of gezien?’ vroeg hij.

‘Ik niet meneer’, antwoordde Scheffer haastig, ‘ik was thuis’.

Van Ouderom schudde zijn harigen kop.

‘Ik lag te kooi, meneer... u is nog bij me geweest... voor m'n pijpie...’, hij lachte even, ‘maar u begrijpt... zoo 's nachts... 't zou net de torenwacht moeten zijn... maar Lombokkie kan je met geen stok van z'n kachel afslaan’.

‘En... Zwart?’ vroeg Verhoef.

Ze zwegen beiden, maar weer was even hun blik snel verglijdend langs Verhoefs gelaat gegaan.

‘'k Heb er niet van gehoord’, zei van Ouderom dan, met iets straks in zijn stem.

Toen ging Verhoef terug naar de visitatiezaal en trad zijn kantoor in.

Het sloeg juist twaalf uur op zijn bureauklok, toen Verhoef door de glazen deur, welke zijn kantoor met de visitatiezaal verbond, daar eensklaps Zwart zag loopen.

Hij schrok ervan, zijn hart bonsde even in zijn keel.

Zwart, den grooten witblonden kop, even gebogen, de oogen in sombere staring, liep langzaam naar de steigerdeur, keek even door de glazen naar buiten, wendde zich dan plots met een bruuske beweging om.

Op hetzelfde oogenblik ontmoette zijn blik dien van Verhoef; hij tikte even aan zijn pet, wilde doorloopen, maar een hoofdwenk van Verhoef riep hem.

Een grimas van wrevel trok over den norschen leeuwenkop; een oogenblik scheen hij van zins om tòch door te loopen, maar dan trad hij langzaam, de blauwe oogen in hoekige fronsing geknepen, naar de glazen deur, opende die, stond in het kantoor.

‘Meneer...?’

Zijn stem gromde kort; hij trok zijn pet af.

‘Zwart’, begon Verhoef en hij hoorde zelf hinderlijk de veel te hooge intonatie van zijn stem, welke hij kuchend trachtte wat te beheerschen, herhaalde dan iets lager: ‘Zwart... ik wou je es vragen... waarom heb jij geruild met Van Ouderom?’

Zwart sloeg zijn oogen even neer; dan, weer met dat kort grommende in zijn stem, antwoordde hij:

‘Ik dacht niet, dat ik daar kwaad an dee, meneer...’

‘Je weet heel goed, dat het verboden is, zonder mijn voorkennis’, sprak Verhoef, nu den toon van meerdere tot mindere hervindend.

Zwart draaide zijn pet in zijn handen rond.

‘Ik had een boodschap in de stad...’ sprak hij wat bedremmeld.

Verhoef zweeg even.

‘Ga es zitten’, beval hij dan kort, maar Zwart, zonder hem aan te zien, schudde kort weigerend het hoofd.

‘Je hoeft er niet om te liegen’, vervolgde Verhoef dan, zonder op dat gaan zitten verder aan te dringen. ‘Je bent in bewaking gegaan, omdat je er tegen op zag thuis te komen. Is dat niet zoo?’

Zwart knikte kort; in de harde oogen groeide een dreiging.

‘Waarom?’ vroeg Verhoef.

Zwart antwoordde niet dadelijk, maar dan, terwijl het bloed zichtbaar wegtrok bij zijn slapen en naast zijn neus, sprak hij schorrig:

‘Meneer... as ik thuis zou kommen... dan zou d'r 'n ongeluk gebeuren...’

‘Je vrouw...?’ sprak Verhoef zacht.

‘Ze mot weg... ze mot weg... schreeuwde hij, “godverdomme ze mot weg... me huis uit... ik...!”

Hij zweeg eensklaps, hijgde wat, de lippen gezwollen van toorn.

“Ik kan me je boosheid zeer goed verklaren, Zwart”, sprak Verhoef dan, terwijl hij even op zijn handen keek, maar... e...’ en hij zag Zwart nu weer aan. ‘Je moet toch ook eens aan je moeder denken’.

‘Me moeder...?’ herhaalde Zwart schorrig.

Zijn oogen sperden plotseling groot, zijn kaken trilden, om de nu vast opeengeklemde lippen trokken bevingen.

Verhoef wachtte even, wendde den blik van hem af.

‘Nietwaar...?’ sprak hij dan, na een oogenblik, terwijl hij Zwart, die zich beheerscht had, weer aanzag: ‘Je kunt hier toch niet aan de wacht blijven... er moet iets gebeuren’.

‘Ze mot vort meneer...’ antwoordde Zwart dan, nog wat heesch, maar zonder stemtrilling, ‘zoolang zij d'r in is...

blijf ik d'r uit... Maar laat ze niet in m'n weg kommen..' borst hij plotseling weer met rauwe stemverheffing uit, '... ik zou d'r in d'r smoel slaan... ik zou d'r...'

'Ssst...' kalmeerde Verhoef, die meende te zien, dat naast de deur in de visitatiezaal een paar kommiezen stonden te luisteren: 'windt je nu eens niet zoo op. Ik vind het volstrekt niet onredelijk, dat je verlangt, dat je vrouw weg moet gaan. Maar de vraag is, kàn ze weg? Waar moet ze naar toe?'

Zwart keek norsch het venster uit, haalde zijn schouders op.

'Heeft ze familie?' vroeg Verhoef dan.

'In Antwerpen, 'n tante...' scheen Zwart dan plots in te vallen.

'En zou die ze kunnen wachten?'

Zwart haalde op-nieuw zijn schouders op.

'Dat mot maar...' snauwde hij dan.

'En... heeft ze reisgeld?'

'Reisgeld?'... Hij dacht even na. 'Dat kan ze krijgen'.

'Goed', sprak Verhoef. 'Geef jij dan, wat je missen wilt; ik ga dadelijk naar huis, dan zal ik haar dat geven en haar verzoeken om heen te gaan'.

Zwart antwoordde niet, haalde een portefeuille uit zijn zak, kreeg er een bankbiljet van tien gulden uit, dat hij Verhoef toereikte.

'Daar komt ze makkelijk voor tot Antwerpen... meer trek ik me d'r niet van an...'

Verhoef nam het geld, stak het in zijn zak.

'En u wordt natuurlijk bedankt voor de moeite', sprak Zwart dan stroevig.

Hij keerde zich half om, maakte een beweging om zijn pet weer op te zetten en heen te gaan.

'Zwart', sprak Verhoef dan eensklaps: 'Heb jij Dingemans vannacht nog gesproken?'

Het reeds half afgewende hoofd van Zwart draaide plotseling in de richting van Verhoef.

'Nee meneer'.

Zijn blik bleef recht en fier-koel met even iets uitdagends in Verhoef's oogen gericht.

'Je weet, dat hij vermist wordt?'

'Jawel'.

‘Heb je, voor ik kwam, hier vannacht nog iemand gesproken?’

‘Geen mensch’.

‘Toen je van het dorp terugkwam, nadat je was wezen waarschuwen, ben je toen dadelijk naar den steiger gegaan?’

Zwart scheen even na te denken.

‘Nee meneer, toen ben ik eerst effen in de wacht geweest’.

‘Stond Dingemans zijn fiets daar toen al?’

‘Jawel’.

‘En daarna ben je naar den steiger gegaan?’

‘Precies’.

‘En heeft daar op den steiger niets bijzonders je aandacht getrokken?’

‘Niks’.

‘Geen geroep... of jn kreet... of een plons in 't water?’

In Zwart's koude oogen kwam even iets als een verscherping van aandacht: dan schudde hij kort het hoofd.

‘Ik heb niks gehoord’.

Verhoef haalde zijn schouders op.

‘Enfin, des te beter’, sprak hij dan. ‘'t Is een treurige zaak en ik vrees het ergste voor Dingemans...’

Hij zweeg.

‘Heeft u anders nog iets voor me?’ vroeg Zwart dan, zich weer half omwendend naar de deur.

‘Dank je’.

Toen tròk Zwart de pet over zijn hoofd en verliet het kantoor.

Het kostte Verhoef niet veel moeite om Maria te overreden naar Antwerpen te gaan; ze verkeerde blijkbaar in doodsangst, dat Zwart plotseling zou thuiskomen en toonde zich dankbaar gerustgesteld, toen Verhoef haar verzekerde, dat dit niet zou gebeuren, mits ze dan ook dien eigen middag vertrok.

Hij had Zwart torenwacht gegeven, wist hem zoo veilig opgeborgen tot zes uur en om half vijf ging de trein, waar Maria mee weg moest.

Even voor vieren dien middag, toen Verhoef weer van het station kwam, zag hij Maria en de oude juffrouw Zwart juist

haar woning verlaten, toen hij bij het begin van de huizenrij was.

Achter haar kwam een jongen met een kruiwagen, waar een havelooze, blijkbaar volgepropte koffer op stond, met einden touw, vol knoopen, er nogeens omheen gebonden.

De beide vrouwen gingen zwijgend en haastig langs het smalle pad; de oude juffrouw Zwart, eenvoudig in haar jak en rok, een zwarte wollen doek om het hoofd; als een uit wit ivoor gesneden piëta, was het smalle beenige gezichtje met de droeve neergeslagen oogen.

Maria had een bruin klokhoedje, met een verfomfaaide knalroode veer, diep op haar behuilde oogen getrokken; ze droeg haar roode manteltje; onder het grijze rokje kwam een heel stuk van haar beenen uit, die gestoken waren in ragdunne bruine kousen; ze liep wat zwikkend op verlakte schoentjes met scheefgesleten fransche hakken.

In de eene hand droeg ze een gekreukten zak van een modemagazijn, in welken zak ze blijkbaar nog een paar hoeden meenam en in de andere hand een witte parasol; de oude juffrouw Zwart droeg ook nog een slordig pak van krantenpapier.

Overal voor de ramen en in de deuren stonden vrouwen en kinderen en enkele mannen, in wreed-zwijgend begluren zonder groet; een lach klonk hier en daar, gesmoord; een rechtstreeksche roep ging alleen naar den jongen met den kruiwagen: ‘Is-tie zwaar, Piet?’

Toen Verhoef ze passeerde, kwam hij even aan zijn hoed.

Maria, de blik aldoor op den grond gericht, zag niet op; het moeder-gods-gezichtje vertrok even schuw de oogen, neeg het hoofdje.

Dadelijk na 't voorbij gaan, schoten de buren tezamen in groepen, kakelden en joelden de stemmen onmeedoogend hard; een hoonend lachen klonk, een scheldwoord, een hond werd aangehitst, vloog ze keffend na, joeg een lange stofwolk op, maar keerde halverwege.

Dien avond, toen het geheel donker was en de oude juffrouw Zwart reeds lang van het station was teruggekeerd, hoorde Verhoef, die in zijn kamer zat te lezen, de buitendeur opengaan:

Hij luisterde, begreep, dat het Zwart moest zijn, die thuiskwam; hij hoorde hem even hoesten in 't gangetje, waar hij scheen te toeven....

Dan bleef het een wijle doodstil.

Tot eindelijk een kamerdeur piepte, een paar schuifelende voetstappen gingen, dan klonk Zwart's stem, gesmoord, even trillend: ‘Ik... moeder...’

Toen werd de kamerdeur weer gesloten. Geruimen tijd bleef het dan stil in huis en ook van buiten kwam geen enkel gerucht, dan het verre zachte ruischen van de zee.

Tot Verhoef ineens opzag uit zijn boek.

Een gedempt, klagend, opsnikkend schreien klonk, bijwijlen laag, als het kreunen van een gewonde, dan uitschietend hoog en hartstochtelijk als het huilen van een kind... een zacht sussende stem van een vrouw ging er liefkoozend, troostend, tegenin.

Verhoef luisterde er naar met ontroering en hij dacht aan Maria, die op ditzelfde oogenblik met haar gammele bagage in een derde klas coupé steeds verder weg spoorde... en aan het lichaam van een man, dat nu weldra in zee zou drijven, rijzend en dalend en soms buitelend op hooge golven; het gelaat onder de donkere sluiknatte haren, blauwwit gezwollen...

VI.

Twaalf dagen later wierp de zee het lichaam van Dingemans op het strand, naast den Zuiderpier; het had er 's morgens, toen een beambte van de betonning op het duin klom, ineens gelegen, achtergelaten door den springvloed van den nacht, een vormlooze donkere hoop, midden op 't zonverlichte gele zand.

Dadelijk was het bekend geworden; de veldwachter kwam Verhoef waarschuwen; Zwart was in bewaking; zijn moeder bracht de boodschap binnen.

Met een wat hooge, harde stem deed ze haar woord.

‘De veldwachter komt zeggen, dat ze Dingemans gevonden hebben’.

De blauwe oogen in het witte gezicht zagen Verhoef wat starend gesperd aan; over het gezicht zelf lag een strakheid

van fel gewilde beheersching, en als Verhoef, even onthutst door het bericht, niet dadelijk antwoordde, wendde ze zich om, ging meteen de kamer uit.

Verhoef schoot dadelijk zijn jas aan, zette zijn hoed op en liep mee met den veldwachter.

Op het duin stond een groep vrouwen naar het strand te kijken; ze joegen telkens scheldend kinderen weg.

Toen Verhoef boven kwam, zag hij een onduidelijke groep mannen van den wind af, bij iets zwarts staan, dat op het strand lag.

Achter den veldwachter liep hij van het mulle duin.

'Heb je soms sigaren bij je, meneer?' vroeg deze, plots stilstaande.

'Ja, dat's misschien wel goed', sprak Verhoef, zijn koker uithalend en presenteerend.

In den binnenkant van zijn losgeknoopte jas lukte het aansteken; er blies een stijve koude bries uit het noordwesten; de ver teruggeloopen branding bruiste onrustig.

Naderbij komend, herkende hij nu de mannen, die daar stonden, een paar werklui aan de zeewering waren het en ook de kommies Scheffer stond er bij; de draagbaar van 't kerkhof hadden ze al gehaald en die stond in het zand; een opgerold stuk zeil lag er naast.

In het koude schaterende zonlicht over deze hooge, wijde, vlakke ruimte van zee en strand verwerd de beklemming der deernis om het begrip: een doode, dra tot een nuchter-verstandelijken weerzin om het afzichtelijke.

Verhoef keek op een afstand naar het lijk en zag wel dat dit Dingemans moest zijn.

'Wat is hij veranderd, hé?' sprak hij fluisterend tot Scheffer, die knikte.

Het kadaver lag op den rug, de armen gestrekt, de vuisten gebald; aan de linkerzijde van het voorhoofd tot onder het haar, lag een zwelling als een dikke blauwig-roode rups tegen den schedel gezogen; de rechterkant van het gelaat was geheel verwoest en ten deele ontvleeschd; het oog hing er uit, een stuk van de kaak met witte kiezen, stak door de wang.

'Een slag van een schroef gehad', zei de veldwachter zacht, terwijl hij hard aan zijn sigaar trok.

Verhoef knikte.

‘Hij mot zeker maar naar 't lijkenhuisje gebracht?’ vroeg de veldwachter, terwijl hij Scheffer aanzag, met even iets van een lichten spot in zijn blik.

‘Ja, asjeblieft’, sprak deze haastig, toch wat gegeneerd, ‘je begrijpt, ik kan dat zoo in m'n huis niet...’

‘Nou vooruit jongens’, sprak de veldwachter dan op een toon van aanmoedigende opgewektheid: ‘opschieten met de karrewei... nou eerst 't zeil d'r naast uitrollen... zoo... je neus maar effen toehouen... en hem nou d'r opschuiven... pak hem maar bij z'n mouwen en z'n broekspijpen... dat 's 't zuiverste... zoo... netjes... en nou 't zeil toeslaan... nee jó... laat die armen maar zitten, die ben verstijfd... en nou toebinden aan de enden... geef maar hier dat end... jezzes, wat 'n stank...!’

Toen de stoet tegen het duinpad opklom, liepen de vrouwen toe, staarden, de oogen groot in zwijgende ontzetting en die in den wind stonden, wendden in afgrijzen het hoofd; de weggejaagde kinderen volgden van verre de baar naar 't kerkhof.

Het gerucht van een mogelijk verband tusschen het verdrinken van Dingemans en zijn verhouding tot Zwart's vrouw, gaf de justitie aanleiding nog een onderzoek in te stellen.

Zwart werd gehoord, ook Verhoef en verschillende wakers en kommiezen, doch zonder eenig resultaat; niemand had Dingemans in dien nacht nog gezien, behalve dan Maria, maar het had natuurlijk geen zin haar voor die getuigenis over te laten komen; op het lijk werden ook geen aanwijzende teekenen van gepleegd geweld gevonden, geen bloeduitstortingen aan den hals als gevolg van een wurging, geen messteken, geen kogelwonden; terwijl het zware letsel aan het hoofd zoo goed als zeker was veroorzaakt door een paar klappen van een schroef, toen het lijk nog onder water dreef.

Alleen de blauwroode zwelling moest ontstaan zijn, voor de dood intrad, de schedel was daar ook ingedeukt; doch dit had ook kunnen plaats vinden bij den val van den steiger, die juist bij eb bizonder hoog boven het water lag en onder aan dien steiger waren ijzeren bouten en stangen genoeg waardoor die verwonding had kunnen ontstaan.

Doch vòòr alles, was daar immers de mist geweest, de bizonder dikke mist, die een verkeerden stap, een vergissing, zoo zeer aannemelijk maakte.

En van Ouderom en Klap en de Vries en de kapitein van de Zwerver, en nog anderen, die in dien nacht buiten waren geweest, hadden als om strijd verklaard:

‘Zoo dik als het toen was... je moest je waarachtig niet verwonderen als er dan iemand een ongeluk kreeg... nee, dat kon... dat kon best’.

Toen het lijk gekist was, had Scheffer goed gevonden, dat de begrafenis van uit zijn huis zou geschieden; hij had de familie aangeschreven.

Verhoef sloot zich aan bij den stoet, toen deze de woning verliet; de kommiezen en wakers, die geen dienst hadden, volgden eveneens.

Achter de baar ging de familie, een zwager en een zuster, eenvoudige, wat armelijk-schraal in 't zwart gekleede menschen, hij tòch met een te grooten hoogen hoed op 't grijzende krulhaar.

Naast dezen ging het meisje van Dingemans.

Naar dat meisje keken allen in wreed-verwonderde nieuwsgierigheid.

Een fluistering ging door de vrouwen.

‘Z'n meisje... jezes nog toe...’ niemand had ooit van dat meisje gehoord.

Een krans van witte bloemen, van haar alleen, lag op het zwarte lijkkleed.

Een frisch jong deerntje was ze, met groote trieste grijze oogen; ze schreide niet, staarde maar aldoor naar de zwarte massa, die daar voor haar deinde; een witte zakdoek hield ze in de hand, drukte die telkens tegen den mond.

De stoet zwenkte aan het einde van het dorp den zandweg op langs den voet der duinen.

De branding bruiste gedempt, de zon scheen, maar groote wolkschaduwen snelden versomberend over duin en vroonen.

Verhoef keek over den baar den weg op, dacht aan den middag, toen daar heel in de verte een figuurtje in een rood

manteltje als een kleine scharlaken spin zwoegde door het bruingele zand...

Het meisje van Dingemans plukte witte bloemen van den krans en wierp die in het graf en die er dicht bij stonden hoorden, dat ze prevelde: ‘Dag Willem... dag lieve, lieve Willem...’

Verhoef trad vooruit en sprak als chef van den overleden ambtenaar eenige woorden van waardeering voor diens trouwe plichtsvervulling en wierp na de familie, een schop aarde op de kist.

Toen, na een aarzeling van onzekerheid, keerden allen terug naar het dorp.

Dingeman's zwager sprak Verhoef aan en bedankte hem nog eens voor zijn vriendelijke toespraak aan het graf; toen ineens kwam ook het meisje naast hem loopen en in haar korte vragen was aldoor een hunkering naar goede, vleiende dingen, Dingemans betreffende.

En als Verhoef daar geree op inging, begon ze zachtjes en dankbaar te schreien, onder zijn en haar praten door.

Verhoef vertelde haar, dat Dingemans zoo goed zijn talen sprak... dat hij zoo hard werkte om vooruit te komen... dat hij zeker geslaagd zou zijn... dat hij altijd alles zoo gerust aan hem overliet...

O, ja, ja... ze beaamde al die waardeering met een lachje door haar tranen heen,... Willem was zòò knap... en elke week schreef hij... zoo'n prachtige hand... ze zouden getrouwd zijn, zoodra hij geslaagd was... ze hadden al wat meubeltjes... ‘... O, zijn brieven, als meneer die zou lezen,... goddank, dat ze ze allemaal bewaard had... de laatste had ze nog gekregen op den avond toen 't ongeluk gebeurd moest zijn...’

Verhoef voelde het als een weldoende verluchting, toen hij vernam, dat de familie van het kerkhof dadelijk naar den trein ging; ze moesten nog zoo ver, heel naar het noorden van Groningen.

Indien er bij Scheffer soms nog zoo iets als een begrafenis-

maal zou zijn gevolgd en er zou dan onder het praten nièt-zoo-bedoeld gezinspeeld zijn op dingen...

Hij liep opzettelijk nog mee, een eind den weg op, naar het station tot alle nieuwsgierige belangstelling was afgezakt.

Toen wist hij, dat het meisje veilig was.

Scheffer en zijn vrouw zouden hen naar den trein brengen.

Met handdrukken en nog wat banale troostwoorden, nam hij afscheid.

Toen hij op zijn kamer kwam, keek Zwart daar juist naar den kachel; hij rees op uit zijn gebukte houding, zag naar Verhoef, die met zijn hoogen hoed op en 't witte begrafenisdasje onder zijn boord, in de deuropening stond.

Even trok door de staalblauwe oogen een onrustige flikkering, de mond verplooide, de wenkbrauwen fronsten zich, maar dan vernorschte de groote witblonde kop weer tot ijskoude strakheid.

'De kachel trok niet te best', sprak hij dan schorrig.

'Ik heb geen kou', antwoordde Verhoef, zijn hoed op tafel zettend.

Zwart klapte het kacheldeurtje dicht, ging heen, zonder verder een woord te spreken.

Verhoef verkleedde zich.

Hij voelde een pijnlijke ontstemming.

Ineens had hij haat gevoeld jegens Zwart, om de droefheid in de grijze oogen van het meisje van Dingemans en tòch besefte hij tegelijkertijd de onredelijkheid van dit haatgevoel.

Maar het bleef niettemin sterker dan het verstandelijk inzicht.

Wrevelig, verveeld, ging hij voor het raam zitten, nam een boek, doch zijn aandacht hield het zinsverband niet vast; hij las woorden, zonder te begrijpen; sloeg de bladen werktuigelijk om, twee, drie tegelijk.

Ineens zag hij Zwart's moeder met twee emmers op de pomp toetreden; als ze zich even omwendde, ontstelde hij van de wasgele bleekheid, waarmee het magere gezichtje was overtogen; de oogen lagen gezonken in donkere kringen.

Toen ze een emmer ophief naar de pomp, trad Zwart plotseling op haar toe, gromde wat, trok den emmer uit haar

hand en pompte ze daarna alle twee met krachtige slagen vol.

Dan, zacht, terwijl hij met de beide volle emmers in de handen stond, scheen hij haar nog te beknorren; heel klein en teertjes stond ze naast hem; ze zei iets terug, lachte, keek op naar zijn groot witblond gezicht; toen loste daar een neerblikkende glimlach de harde norschheid op.

Verhoef klapte zijn boek dicht, schoot wat haastig zijn overjas aan, greep zijn hoed en liep de deur uit.

Toen de opvolger van Dingemans was gekomen en dezelfde kamer bij Scheffer had betrokken, toen de vreemdheid van het nieuwe gezicht in de kleine ambtenaarskolonie was geworden tot een gewoonheid van alledag; toen doofde ook ras de belangstelling voor het dramatische geval, dat geweest was en slechts schaars werd dit gebeuren nog een onderwerp van gesprek.

Verhoef's woning was eindelijk gereed gekomen; hij had zijn kamer bij Zwart verlaten.

Op een morgen vertelde Scheffer hem, dat Zwart hen dien nacht had opgeklopt, de oude juffrouw Zwart was plotseling ernstig ziek geworden.

Juffrouw Scheffer had er bij gewaakt tot Zwart terug was met den dokter, dien hij van het nabijgelegen groote dorp ijlings had gehaald.

's Middags ging Verhoef er even heen.

Zoodra hij in 't gangetje trad, deed Zwart dadelijk de deur van Verhoef's vroegere kamer open, legde een vinger op zijn mond.

‘Ze slaapt...’ gebaarde zijn lippen; dan liet hij Verhoef in de keuken.

‘Wat zegt de dokter?’ vroeg deze.

Zwart keek hem somber aan.

‘'t Hart, meneer...’ en dan heel zacht, met een zucht, terwijl hij het hoofd schudde: ‘'t Is niet goed...’

‘Heeft ze pijn?’ vroeg Verhoef.

‘Nee... dat goddank niet’, antwoordde Zwart.

‘Heb je hulp?’

Hij knikte.

‘De buren ben allemaal even gewillig meneer... brave

menschen... juffrouw Scheffer en van Ouderom z'n vrouw en van de Vries... ze willen allemaal waken. ‘Och, maar ik blijf d'r maar liever zelf bij... 't zal misschien zoo lang niet meer...’

Zijn stem brak ineens af: hij slikte een paar maal.

‘Maar met me dienst, meneer...?’ vroeg hij dan, na een oogenblik.

‘Je blijft natuurlijk zoo lang weg, als 't noodig is, Zwart’, sprak Verhoef.

‘Dankje meneer’.

Dan ging Verhoef heen.

Twee dagen later hoorde hij, dat Zwart's moeder was gestorven.

Er waarde een stilte voor de huisjes en een stilte op de groote binnenplaats, of alles fluisterde en op kousenvoeten sloop, al de dagen, dat het lijk van Zwart's moeder nog boven aarde stond; er was een strakheid van deernis op de gezichten en zoo kinderen in argeloosheid luidruchtig speelden, werden ze haastig verboden: ‘Sssst... toch... de oude juffrouw Zwart is dood’.

Het was een eerste milde lentedag, toen Verhoef met den donkeren stoet naar het kerkhof toog.

De groote figuur van Zwart, als eerste achter de baar, stak boven al de anderen uit; hij droeg hetzelfde bruine pak, dat hij aan had op zijn laatsten jaardag, nu met een krippen rouwband om den arm; op zijn groot, witblond hoofd stond een zwarte stijve fantasiehoed, die hem te klein was.

Hij liep alleen, wat sjokkend en gebogen in den tragen gang door 't mulle zand; familie was er niet, maar in een lange rij van mannen en vrouwen volgde ieder, die kon.

Om het kerkhof was een sprenkeling van groen in de hagen; daar binnen buitelden al donkerroode trosjes uit de ribesknoppen, van de stralende zonnetjes der hazelaarskatjes wolkte een fijn stofgoud; witte en paarse crocusjes lachten op het grafje van een kind; een merel vluchtte roepend weg.

De versch gedolven groeve was naast het graf van Dingemans, waar het opgestorte zand nog rul lag; de bloemkrans

van het meisje was verworden tot een bruin ding van trieste onoogelijkheid en lag scheef verwaaid er naast.

De dragers zwenkten over het nauwe pad en zetten de baar zacht neer.

Zwart, nu blootshoofds, het hoofd gebogen, de hand voor den mond, stond even stil in onzekerheid van 't verder gebeuren; dan, op een wenk van een der dragers, liep hij naar de andere zijde; zijn voeten traden op den dorren krans; hij merkte het niet.

Toen bukte Scheffer zich en legde het ding terug op het graf.

De domine was er; klein bleek heertje in glanzingen van hagelwit linnen en zwart laken; hij sprak wat galmend troostende woorden van hoop en geloof.

Zwart staarde op de kist in de diepte, de groote hand steeds voor den mond, het hoofd gebogen; het gansche stoere lijf moe ineengezakt.

Toen de domine zweeg en de doodgraver hem de spade reikte voor het opstorten van wat aarde, schrok hij op als uit een diep gepeins; dan, plots begrijpend, schudde hij, kort afwijzend, het hoofd, deed een stap naar den uitersten rand der groeve, keek nog eens omlaag, de harde blauwe oogen wijd gesperd; zijn kaken trilden, zijn lippen klemden zich vast op elkaar.

Dan, eensklaps sloeg hij de oogen op, wierp een korten, angstig norschen blik op de aanwezigen, wendde zich bruusk om, zette den stijven hoed met een klap op zijn hoofd en ging heen, met groote stappen.

De anderen volgden in bedremmelde ontroering.

Op den middag van dienzelfden dag, zat Verhoef op zijn bureau, toen hij eensklaps Zwart voor de glazen deur zag komen, welke deze met moeite en hevige rammelingen aan de kruk, opende. Hij was nog in zijn begrafenispak, nam den hoed van zijn hoofd, toen hij binnen trad.

‘Heb u een oogenblikje voor me?’

‘Zeker Zwart’, antwoordde Verhoef. ‘Wat is er?’

‘Ik zal verlof motten hebben, meneer’, sprak de ander.

‘Verlof?...’

Maar als Verhoef toestemmend knikte, sprak Zwart met een schorrig lachje:

‘'t Zal misschien wel voor lang zijn’.

Verhoef fronste de wenkbrauwen in niet begrijpen.

‘Hoe bedoel je, Zwart?’

‘Meneer’, sprak deze dan met iets onverschilligs in zijn toon, dat niet echt klonk. ‘We zullen d'r nou maar 'n end aan maken... zoo lang me moeder leefde, gong dat niet... ik kon 't mensch niet alleen laten ook... Maar nou ze... weg is... kan 't niet meer verdommen...’

Zijn stem fluisterde ineens weg; over zijn gezicht rimpelde een grimas, dan rolden plots een paar tranen uit zijn oogen.

Hij veegde ze driftig weg met de rug van zijn groote hand.

‘Waar wou je heen gaan, Zwart?’ vroeg Verhoef zacht.

Zwart had een zakdoek uitgehaald, snoot zijn neus.

‘Och meneer...’ antwoordde hij dan, met even iets ongeduldigs in zijn stem, ‘dat begrijp je toch wel...’ en als Verhoef in ongeveinsde verbazing het hoofd ophief: ‘Ik ga m'n eigen angeven’.

‘Aangeven?’ herhaalde Verhoef bijna toonloos, terwijl hij in nu plots begrijpen onrustig ging verzitten.

‘Ik wil d'r niet mee blijven loopen’, antwoordde Zwart.

‘Je bedoelt... van Dingemans...?’ sprak Verhoef; zijn stem beefde.

Zwart knikte.

‘Dus is het toch zoo...?’

‘Ik dacht, dat u 't toch wel wist’, sprak Zwart hem scherp aanziende.

‘Wist?... Als ik het geweten had, dan had ik toch niet mogen zwijgen?’ riep Verhoef uit.

‘Nou ja, meneer, geweten... voor zoover...’ antwoordde Zwart, ‘maar u sting toch op de kolensteiger en toen hoorde u... dat docht ik tenminste, van wat u toen zee...’

‘Maar wat ik hoorde...’ sprak Verhoef ontzet ‘was niet zoo duidelijk... wat gepraat... toen een geroep... een geplons...’

‘Och, anders was 't er ook niet, meneer’, sprak Zwart met een stuggen glimlach. ‘Precies zoo ging het... hij was me vooruit gefietst... ik trof hem op de steiger... ik zeg: Zoo schoft... groote vuile schoft... meer niet en toen

sloeg ik hem met de bootshaak z'n hersens in... 'n schreeuw gaf-ie... en meteen stuikte-n-ie achterover de steiger af...'

'Groote God... Zwart...' stamelde Verhoef 'dat is verschrikkelijk...!'

'Ja, dat is 't zeker, meneer...' antwoordde Zwart, 'verschrikkelijk is 't zeker... Maar ik heb d'r toch geen spijt van', en in de blauwe oogen kwam weer die harde uitdagende norschheid.

'Maar je zegt toch zelf, dat je er niet mee wilt blijven loopen...' sprak Verhoef ontzet. 'Het drukt... het hindert je dan nu toch?'

Zwart haalde even zijn schouders op, zweeg een oogenblik.

'Och... als 't voor m'n eigen was...' antwoordde hij dan.

Hij zweeg opnieuw, staarde langs Verhoef heen, de groote kop zonk wat; voor de oogen kwam iets als een waas.

'Zwart...' sprak Verhoef na een oogenblik: 'Wist... je moeder het?'

Hij knikte kort, zonder van houding te veranderen.

'Ik heb 't haar niet gezegd...' sprak hij dan wat heesch, terwijl hij Verhoef weer aanzag, 'maar ze begreep het toch wel... net als u... en me maats... maar nou, in 't laatst... de dag voor ze... stierf...'

Hij zweeg, hoestte ineens hard, trad naar 't raam en keek naar buiten.

Dan, na een oogenblik, zonder zich om te wenden, vervolgde hij met een vreemd geknepen stem.

'Och... ik kan daar nog niet goed over spreken... weet u... verdomme nog toe...' siste hij.

En dan weer, na een oogenblik:

'Toen zee ze... ik blijf maar effen zoo staan, meneer... want as ik d'r iemand bij an mot kijken... ze zee..... en toen zee ze... Gerrit, jò... ik weet wel, wat er gebeurd is... maar je mot dat toch niet voor je houen... voor mij zou 't niet geven... zee ze... maar ik ben bang, dat we mekaar dan later niet weerom zullen zien... Och, ze was nogal geloovig... en toen zee ze: As ik bij onzen lieven Heer kom, dan za'k natuurlijk wel uitleggen... hoe 't kwam, maar dan mot jij d'r ook niet mee blijven loopen...

want dan zouen we mekaar misschien nooit meer... En ze hieuw aldoor me hand vast... en toen most ik...'

Zijn stem, die hoe langer hoe meer was gaan fluisteren, begaf zich.

Verhoef zag hoe het bovenlijf van het groote lichaam schokte en de handen zich trillend balden, maar er kwam geen geluid meer.

Zoo bleef het, vele seconden.

Tot Zwart zich eindelijk na een scherpe hoest en een lange stootende zucht weer omwendde.

Over zijn gelaat lag nu weer een masker van stugge harde trots, maar naast de staalblauwe oogen trokken door de huid nog telkens korte rillingen.

'Nou weet je 't meneer', sprak hij dan met zijn lage gromstem, 'en dan zou ik nou ook meteen maar vort willen, sebiet gaat de trein...'

Verhoef was opgestaan.

'Zwart...' begon hij, maar vond verder geen woorden, stak zijn hand uit, die de ander even aarzelend drukte.

Nog een oogenblik zagen ze elkaar zwijgend aan; Zwarts kaken gingen even op en neer, dan wendde hij zich om, zette den stijven hoed weer met een slag op zijn hoofd, trok de deur van het kantoor open en ging heen.

Goes, Voorjaar 1924.

A.H. VAN DER FEEN.

Liefde.

I.

Den trotschen mond verstroefd tot roode streep,
Gelijk een wonde in 't marmren aangezicht,
Zag streng de god mij aan - 'k Verdroeg het licht
Niet van zijn bliksmende oogen. En hij greep
En sloeg mij bloedig met een felle zweep.
En weerloos leed ik, duizlend, de oogen dicht.
En haten moest ik, na dit wreed gericht,
Wien 'k éens aanbad met zoet en vroom gedweep.

Wijl 'k niet kon schreien, niet kon wederstaan,
Leek hem mijn leed verachtelijk en laf.
En 'k zag een stille huiverduistre laan,
Zwart van cypressen, leidend naar een graf.
Daar wees hij heen, mij slingrend van zich af.
'k Werd bang: - ‘Alleen?’ Hij lachte en liet mij gaan.

II.

Ik wilde u honing, duiven, rozen brengen,
Maar niet, gebonden weerloos offerdier,
In wreeden hoon bekroond met bloemensier,
Mijn bloed, o Liefde! u lachend laten plengen.

Op wilde ik stijgen hoog en ver van hier,
Al zou de zon mijn blanke vleuglen zengen,
Niet als de Hindoevrouw mijn asch vermengen,
In dwaze extase, met brandstapelvier.

O Liefde zoet, die me aan uw borst liet lenen,
En vleiend de armen wond rondom mij henen,
Met zacht gefluister, moederteêr maar valsch!

- 'Vertrouw me uw hart, dan zal het nooit meer weenen!'
En 't argloos hart verbrijzelde op de steenen,
Terwijl ik de armen sloeg rondom uw hals!

III.

- ‘Ga heen en dood uw Liefde!’
Plechtig klonk
Het wreed bevel gelijk een godsgebod.
Wijl mij beloofd was vrede als loon van God,
Laafde ik mijn Liefde, in donkere spelonk,
Met slopend gif - zoo dwong mij 't blinde lot.
Zij dronk gedwee, niet wetend hoe zij dronk
Den dood, tot ze eindlijk aan mijn voeten zonk.
Van ver, demonisch, klonk een lach van spot.

O, 't graf was diep dat ik mijn Liefde groef,
Mijn late Liefde en de oogen wendde ik af
En vlood en vroeg 't beloofde loon, maar straf,
Geen loon erlangde ik: Bleek, verwijtend, droef
Zie ik mijn Liefde stijgen uit haar graf.
Zij klaagt mij aan, wijl ik den dood haar gaf.

IV.

Om van mijn liefde, brandende als een wonde,
Mijn smartvol hart voor eeuwig te genezen,
Heeft triomfantlijk mij een hand gewezen,
In ver verleên, de schaduw van uw zonde.

Ik dacht alleen hoe droef uw ziel zou wezen,
Maar niet genezen kon mijn hart die konde.
Toen rede koel 't vermoeden mij vermondde,
Kwam uit mijn hart een loutervlam gerezen.

Vertrouw me uw zonde, leg haar in mijn handen:
Uw zonde is koud, mijn liefde is warm - verteren
Zal dan uw zonde en rein tot asch verbranden,
Maar zonder 't vuur te blusschen of te deren.
De walm zal zijn als rook van offeranden.
Vrees niet, ik blijf in deemoed u vereeren.

V.

Uit velden blank van bleeke manedoom,
Rees de oude grijze kerk als een gebed.
Het orgel zong van hemelheimwee vroom.
Maar de oude herder had zijn woord gewet
En 'k voelde 't vlijmen door den liefdedroom,
Dien 'k uit mijn levensbouwval had gered.
Op 't Boek der boeken boog mijn hoofd, volschroom -
Als graan door hagel lag mijn droom verplet.

't Was me of zijn woord mij dreigde en 't leek me of wist
Die vreemde streng - door welke tooverlist? -
Het droef verlangen, dat mijn hart verwoest.

En, wijl hij woelde in mijn ontwijde ziel,
Was 't mij zóo bang dat wanhoop me overviel
En 'k om mijn liefde bitter weenen moest.

VI.

Om weer te zien 't verdwenen aangezicht,
Mijn zon, die even 't weemoedgrauw doorscheen,
Dat, mild en stil, zich óploste in geween,
Als regen zoel, deed vroom ik de oogen dicht.

Nog trilde liefde, al toog de liefste heen.
Op 't bevend beeld hield d' aandacht ik gericht,
En 'k zag - niet hem, doch, roze in blauw en licht,
Een bloesemtak als bloeit in lente alleen.

Waarom nu heugt mij 't ver en herfstlijk uur?
En welk symbool was, wieglende in azuur,
Die roze bloei instêe van 't lief gelaat?

O, nu geloof ik dat, dien zonnedag,
Ik 't schoone wonder van mijn liefde zag,
Octoberbloei, ontloken ál te laat.

VII.

Gelijk een meisje blij den vriend verwacht,
Die, lang geleên al, toog naar vreemde kust,
Op warmgewoelde peluw vindt geen rust,
Slaaploos herdenkend, in den sterrennacht,
Hoe hij haar áanzag - éens heeft hij gekust
Haar vingertoppen, in den schemer zacht -
En morgen keert hij weer! Zij weent en lacht
En open gaan haar armen, onbewust; -

Doch hij, die weerkeert van dien verren beemd,
Herkent niet meer zijn lieve speelgenoot.
Zijn woord is koel, zijn oogen zijn vervreemd.

Zal zoo, wen eindlijk ons bevrijdt de dood,
Ik wedervinden in het Geestenland,
Den vriend, met wien ik droomde, hand in hand?

VIII.

Laag hangen grijze wollen wolkenlagen.
Dof klopt de regen aan mijn vensterruiten.
'k Hoor in den schoorsteen huilend windefluiten,
Als 't kermen van een geest, die hulp komt vragen.

Die droeve straat wel kan ik buitensluiten.
Maar wáar toeft hij, die hielp mij 't leven dragen?
't Bevrijdde mij, hem zacht mijn smart te klagen,
Die nu mij martelt, wijl 'k haar niet kan uiten.

Chrysanthen geuren, kaarsevlammen beven,
Met open armen wachten leege stoelen.

Welk hoonend noodlot heeft hierheen gedreven
Mijn bang verlangen, 't wanend Gods bedoelen?

Nooit zal mijn hand die teedre hand meer voelen,
Eenige troost van mijn vereenzaamd leven.

IX.

En áls hij kwam - vrees niet! hij zal niet komen -
Zou wild mijn bloed weer naar mijn handen jagen,
Warm in zijn hand, als in die oude dagen,
Toen héel mijn ziel tot hem ik voelde stroomen?

Neen, zoo gij komt, vrees niet! ik zal niet vragen
Waarom van mij werd de éene troost genomen.
Mijn hart is kalm en trotsch en leeg van droomen,
Mijn hand is koel, o voel! Ik zal niet klagen.

Maar zoo gij staamlend slaat uw oogen neder
Of koud verloochent vroeger liefdelijden,
Vergeet mij liever, keer tot mij niet weder.

't Was droef en zoet, u bevend te verbeiden -
Wil met geen woord de heugenis ontwijden,
Die bleef mij lief, zoo rein, zoo vroom, zoo teeder.

X.

De kaarsevlammen bloeien, rank als gouden
Gesloten knoppen, grijze wierookdoomen
Doorzweven 't bevend licht en mengen vromen
Gebedengeur met reuk van herrefstwouden,
Uit stervend eikloof en chrysantharomen.
Ik wil de handen mij voor de oogen houden,
Den liefdedroom, dien nooit wij leven zouden,
Een laatste maal, in weemoed, óverdroomen.

Maar neen - Uw zonde brandde me als een wonde:
Mijn blanke Liefde hebt gij wreed verraden,
Met tooverlist gelokt naar donkre paden
En heimlijk stil vermoord. - Dat was de zonde
Waarvan in 't Boek der boeken staat geschreven
Dat haar God zelf kan nimmermeer vergeven.

HÉLÈNE SWARTH.

Maarten Maartens' treurspel Nivalis.[1)]

Act. I.
Scene I. *A room in the palace.*

Enter GIULIO *and* ANTONIO.

Giu.
Antonio! How long shall a woman weep
For a dead husband, whom she never loved?
What thinkest thou?

Ant.
I cannot tell, my lord.

Giu.
Then answer this much. Who shall mourn the more,
She that is widowed in her lonely heart,
Or she that deems nine weary months fo waiting
May well bring forth a bridal at the end?

Ant.
Why, she, my lord, that is most sorrowful.

Giu.
Sayest thou so? Yet o'er the one's pale cheek
Slow tears will steal, though roses mock her brow,
While she, that weeps not, wisely draws the veil
Of mourning closer over tell-tale eyes,
Lest from unguarded corners unawares
Stray smiles slip forth in search of early prey
Before the time of hunting. Never man
Did choose a heartless consort, my Antonio,
Of his free will; and woman, that are wise,
Dress up a heart to go a-wooing in.

1) De familienaam van den schrijver Maarten Maartens (Amsterdam, London, Utrecht, Doorn, 1858-1915) is: J.M.W. van der Poorten Schwartz. Maarten Maartens schreef zijne werken in de Engelsche taal. Hij werd zeer bekend in Engeland, Amerika en verdere Engelsch lezende landen buiten Nederland; op het vaste-land van Europa hoofdzakelijk door hunne verschijning in de bekende Tauchnitz Edition te Leipzig. Enkele, maar niet de beste, kwamen ook uit in de Nederlandsche taal. Mijne bedoeling is de letterkundig beste der werken in Nederland meer bekend te maken dan zij zijn. In de eerste plaats het treurspel Nivalis. - Nivalis - A tragedy in five acts - By J.M.W. Schwartz, author of ‘Julian: a tragedy’ and ‘The morning of a love and other poems’. - London - Kegan Paul, French & Co., I. Paternoster Square, 1886.

Ant.
Then would I say, my lord, let men be wiser,
And leave untouched the widow who could tearless
Bear forth a husband to his last retreat.

Giu.
Out on thee! Out! Thine answers get awry!
If so they bear thee down a separate path,
I'll have no more of them. My poor Antonio,
Thou art no courtier, if thou canst not lead
The way a prince would follow.

Ant.
But, my lord -

Giu.
What? Shall the brightness of a green young bloom
Be mured in cells of sunless memory?
A flower wich lifts for barely one brief day
Its head aloft, by some perfidious chance
Be bound to others, dead upon the stem?
And life, young, strong, impetuous, too-brief life
Drag at its chain a rotting corpse? Wouldst thou
Have us that haste too swiftly to the grave
Send on our hearts to make their dwelling there,
While yet our flesh is whole? The dead, Antonio,
Must in their death-holes find a ghostly spouse,
Nor deem that wedded state, wich for the living.
Was their good pleasure, 'twixt the one remaining
And him that's gone, continues ever after
A vain regret.

Deze eerste volzinnen van het eerste Tooneel van het eerste Bedrijf brengen onmiddelijk, in zware, duidelijke, nadrukkelijke gedachte-wendingen en vergelijkingen, hoofdzaken, kort uit-gedrukte al-gemeenheden, aan de orde. De eene persoon vraagt aan de andere níet: of hij met Westen wind gevoeliger is voor zekere indrukken dan met Oosten, of welke parfums het sterkst de herinneringen in de gedachte doen komen aan de omgeving in welke die parfums vroeger ook eens werden waargenomen; maar hij vraagt: hoe lang een vrouw moet weenen over een overleden echtgenoot, dien zij nooit heeft bemind, of welke vrouw het meest zal rouwen, zij, die verweduwd is in haar eenzaam hart, of zij, die meent, dat negen ellendige rouw-en wachtmaanden eindelijk wel een bruidstijd zullen voortbrengen.

Van de eerste volzinnen af, komt dadelijk een der hoofdzakelijke menschenneigingen aan het woord, die tevens een der groote beweegkrachten is van dit Drama: de begeerte van Prince Giulio naar het huwelijk met Nivalis.

In het eerste Bedrijf hooren wij van niets dan van daden of

gebeurtenissen; of van neigingen, die tot felle daden of verschrikkelijke gebeurtenissen onmiddellijk aanleiding kunnen geven; van zakelijkheden en toestanden, die tot het woeden der sterkste menschenhartstochten waarschijnlijk zullen leiden. Dus geen gevoels-ontleding; geen psychologische verfijning; geen redeneeringen; geen ethica; geen moraal; geen religie; en geen philosophie.

Prince Giulio wil zijne sedert kort weduwe van Koning Gonzalo zijnde nicht Nivalis huwen. Nivalis, als vrouw, gevoelt haar Koninginneschap, nu zij er alleen voor staat, als eene steeds drukkende levenszwaarte. Beppo en Ruffo, broeders, betwisten elkander de vaderlijke erfenis. Intusschen is de losbandige Giulio den vorigen nacht op straatavonturen uit geweest met Antonio en Beppo en heeft een dezer beide laatsten in Lydia's herberg een moord begaan.

Eindelijk is er Viola, Nivalis' jonge zuster, die ook graag Koningin wil worden, en de vraag is wien zij zal huwen van alle hovelingen, die daarnaar dingen.

Prince Giulio is een ruwe klant. Later blijkt, dat hij Koning Gonzalo, Nivalis' man, vroeger heeft vermoord. In den eersten acte hooren wij niet alleen van zijn nachtelijke braspartij; maar reeds aanstonds blijkt ook, dat de begeerte naar Nivalis en den troon in hem leeft op de wijze waarop honger leeft in een uitgehongerd wild woestijn- of woudbeest, zoo dat hij zijn hoveling Antonio eenvoudig onmiddelijk zoû willen verschoppen, wijl deze het niet met hem eens is, dat om ten huwelijk te vragen eene betreffende haar overleden echtgenoot spoedig getroostte weduwe de voorkeur verdient boven een niet gauw troostbare.

Toch bemint Nivalis dien Giulio. Waarom zij hem bemint wordt niet aangegeven en men meent niet, dat het noodig zoude kunnen zijn duidelijk te maken, hoe het mogelijk is, dat zij, ondanks al zijn ruwheid hem bemint. De liefde van Nivalis wordt gegeven als een geheel gereed en volstrekt gevestigd feit, waarmede gewerkt wordt.

In de vijfde scène van het eerste Bedrijf komt Giulio's vriend Valentio hem zijn voorspraak bij Nivalis vragen om Valentio's jongen neef opvolger van Mondaca, een pas gestorven page van Nivalis, te doen worden. Valentio weet niet,

dat Giulio, door het aan Nivalis ter oore gekomen nachtavontuur, in een begin van ongenade is, en Nivalis aan Giulio juist eene audiëntie heeft geweigerd. Giulio zegt nu, dat Valentio te laat komt. Dan spreekt Valentio:

> What, is 't bestowed already? Why, my lord,
> Methought I came betimes. Mondaca died
> At sunset yesterday.

Hierop antwoordt Giulio:

> He died too late.
> The sun is set, and till it rise again,
> We sit in darkness.
> En z.v.

Dit is een der vormen van het spel met plastische vergelijkingen, dat dezen Shakespeariaanschen gedachten- en voorstellingen-constructies eigen is.

Valentio spreekt namelijk van den werkelijken zons-ondergang. Giulio zet in zijn antwoord de voorstelling van zonsondergang voort, maar nu overdrachtelijk, in vergelijking, *zonder dit te zeggen.* Hij vergelijkt de gunst van Nivalis, die zich van hem heeft afgewend, met den zonsondergang, die hem in donker zoude hebben gelaten.

Een andere vorm van het spel met plastische vergelijkingen volgt even later. De op reis geweest zijnde hoveling Francesco komt zich weder bij den ‘Most noble Prince’ (Giulio) aanbevelen. Giulio moet ook hem afwijzen. Maar Francesco, Giulio's beeldspraak voortzettend, handhaaft zijne houding. Giulio heeft gezegd:

> Since thou didst go, the quicksands, rocks, and eddies
> Of this tumultuous court are shifted all;
> And thou must get another chart made out
> To guide thy steering.

Waarop Francesco antwoordt:

> I uplift mine eyes
> To one brave rock that proudly cuts the waves,
> And see its crest in golden sunlight bathed,
> In golden sunlight, circling as a crown,
> While all the many who arrest my steps
> Point to that crest and clap their hands for joy.

Giulio vergelijkt dus de gebeurtenissen van het Hofleven met branding- en zeestrand-bewegingen. Francesco zet deze beeldspraak voort.

De verschillen tusschen deze twee vormen zijn: ten eerste, dat bij den hier het eerst aangehaalden vorm het tóe-spreken geschiedt met volzinnen, die hun gewone directe beteekenis hebben, terwijl het overdrachtelijke pas in het ántwoord, in het tweede onder-deel van dit gesprek-deel, wordt gehoord, - terwijl bij den in de twéede plaats aangehaalden vorm de tóespraak en het ántwoord zich op een en het zelfde plan van overdrachtelijkheid bewegen; ten tweede, dat, terwijl in den het eerst aangehaalden vorm de voorstellingen, zoowel de directe als de overdrachtelijke, in zich zelve één-voudig zijn en ieder op één, verschillend, plan zich voltrekken, zonder, dat plan verbrekende, tusschen-wendingen, - in den als tweeden aangehaalden vorm, reeds in het eerste gedeelte het woord ‘court’ inbreuk maakt op de voorstelling en, in tegenstelling met elders, in de taal zelve dus doet uitkomen, dat men hier overdrachtelijk spreekt; en vervolgens in het tweede gedeelte de woorden ‘circling as a crown’ niet alleen gewoon inbreuk maken op de eenvoudige, overdrachtelijke, voorstelling, maar, door een deel der vergelijkings-voorstelling - namelijk het schijnen van het zonlicht rondom den rotskruin - op nieuw met iets anders te vergelijken, en nog wel in eene voorstelling, die geheel weder terug slaat in de werkelijkheid, - het Hof met zijn Kroonen - die onder de overdrachtelijke zeerotsen en z.v., is, - een meer gecompliceerde constructie te aanschouwen geeft.

Het ‘circling as a crown’ lijkt een bizonder fraaye wending; niet als vernuftsvondst, maar omdat de spreker, terwijl hij een stukje zee beschrijft en dus inwendig zijn geest déze voorstelling ziet, zóo vervuld is van wat hij eigenlijk bedoelt, dat zijn eigenlijke bedoeling zelve zich in-dringt in de overdrachtelijke voorstelling, niet met een uitroep, niet met een gedachte, maar met de verbeeldings-voorstelling van iets stoffelijks, dat behoort bij zijn eigenlijke bedoeling en te gelijk redelijk past in de overdráchtelijke voorstelling.

De houding van het Shakespeariaansche zal dikwijls zóo zijn, dat de personages zelve nauwlijks meer weten of zij in beeldspraak spreken of van werkelijkheden, om dat uit het heete broeyen van hun geestesleven de verbeeldingen zoo welig en zoo levendig opschieten, om dat het leven hun der-

mate als eene verbeelding is en de verbeeldingen als werkelijk leven zijn, dat de identiteit van beiden voor hun besef dicht genaderd wordt.

Tot het goede van den PSYCHOLOGISCHEN BOUW van het tooneelwerk kan gerekend worden, dat Giulio, juist onmiddelijk na dat Francesco de zoo even op vergelijking-samenstelling onderzochte woorden gesproken heeft, het onderhoud afbreekt. Francesco heeft namelijk, in beeldspraak, gezegd, dat hij vast vertrouwt, dat Giulio het Koningschap zal verwerven, - juist dus wat Giulio heet begeert. Daar kan echter verder niet over gesproken worden. Dat er verder niet over gesproken kan worden, zègt Giulio *niet;* maar hij maakt, redelijk en ordelijk, maar juist nú, een einde aan het samenzijn:

> My lords, I thank you for your company.

De volgende passage is minder goed dan meer dirèct beeldende wendingen:

> **Act III, Scene VII. *The* Queen's *chamber.* Nivalis *at the window.***
>
> ***Nivalis.***
> Mantled with beauty, stands the crownèd sun
> Upon the summit of yon hill enthroned,
> And with his golden sceptre hath awakened
> All living things in earth and tide and sky,
> That by their life declare his sovereignty.
> The distant booming of the solemn sea
> Salutes the monarch, to the world proclaiming
> His reign begun.

Het is in dezen passus alsof niet de Koningin Nivalis spreekt te midden der harmonische stemmen-mozaïek van het treurspel; maar alsof Nivalis een gedicht van een minder goeden dichter op-zegt. Vooral het ‘crownèd’ zijnde van de zon en het handelen van de zon met een ‘sceptre’, is, - ofschoon in het geheel dezer voorstelling op zich zelf, met de acclamatie of het stadsvolk-gedruisch van de zee er bij, een niet onaardig logisch geheel is verkregen - ver af van het directe *zien* zoo als dat uit komt in Act II, Scene II, waar Annetta tot Nivalis zegt:

> The sun is hot, dear lady, and the sky
> A brazen furnace!

Niet alleen dat de laayende hemel meer op een ‘brazen furnace’ *gelijkt* dan op een gekroonden Koning, maar deze intimere gelijkenis, doet, direct èn als zinne-beeld of vergelijkings-voorstelling, de natuur meer mede werken in het leven der menschengeesten.

Nivalis zegt de zoo even gereproduceerde woorden, op den ochtend van haar huwelijksdag, als zij nog geheel in haar geluk opgaat. Zij denkt bij het zeggen dezer woorden over de zon aan Giulio en diens aanstaand Koningschap, en vergelijkt dan verder in deze alleenspraak zich zelve bij de kleine wolk, die zij het zonlicht ziet naderen en daarin nagenoeg te loor gaan.

Deze scene, en alle kleinere volgende, waarin de geluksverrukking van Nivalis zich uit-spreekt, wordt, zonder tusschenkomst van iets anders, voor-af-gegaan door een alleenspraak van Anselmo (Act III, Scene VI, ANSELMO'S *cell in the monastery. Time, Night),* waarin het vreeselijk ongeluk wordt uitgesproken, dat Nivalis' geluk verwoesten zal (de bekentenis van Beppo over Giulio's moord op Gonzalo); - en wordt gevolgd, later, in den zelfden Acte, door de verwoesting zelve, waar Anselmo aan Nivalis zijne mededeelingen over Giulio als moordenaar doet.

Het is de op-één-volging van aan elkaâr tegen-over-gestelde uitersten, van den wildsten storm en de geheel onbewogen rust, van het zaligst lichtend zonsopgang-landschap en den verschrikkelijkst zwarten nacht-afgrond, - die het gemoed van den toeschouwer of lezer zoo fel treft met betrekking tot het menschelijk gebeuren, dat hij in den geest mede beleeft.

Tot het goede van den PSYCHOLOGISCHEN BOUW behoort ook de wending in het twéede Bedrijf, waar Nivalis, nu zij, op grond zijner betrokkenheid bij den nachtelijken moord in de herberg, het verbanningsbesluit betreffende Giulio zal moeten bekrachtigen, - de eenige daad doet, waardoor de verbanning kan worden voorkómen, en, in een woeste oplevíng harer neiging, tot Giulio zegt zijn gemalin te worden.

Het is de druk, die op hare neiging neêrkomt door het vooruitzicht van Giulio's afwezigheid door verbanning, die de

neiging omhoog doet veeren tot de uiterste hoogte, die is de liefdesverklaring en het huwelijksbesluit.

Hierin is - hoewel alles overigens geheel anders is - iets, soort-gelijk aan het doorbreken der werkelijkheid, waarvan des sprekers gedachte vervuld is, in de overdrachtelijke voorstelling, die de inhoud is zijner woorden, welke opgemerkt werd in de zoo even aangehaalde woorden van Francesco tot Giulio, eerste Bedr., vijfde Tooneel.

Het is in beide gevallen het met geweld doorbreken van het in den geest onder-drukte of onder de gesproken woorden verborgene.

Na de éerste scène van het tweede Bedrijf - in welke Viola haar ijverzucht jegens haar zuster Nivalis uitstort aan de oude kamenier Annetta, die zij beschuldigt al hare zorgen, oplettendheden en aardigheid aan Nivalis te geven sedert deze Koningin is, en daarvan nooit meer iets aan haar, Viola, - het twéede Tooneel, in de Koninginne-Kamer.

Er ligt in dit tweede Tooneel weêr veel poëzie. Nivalis' gemoed is vervuld met de vraag, wat haar gedrag zal zijn ten opzichte van Giulio. Dáarom eischt zij eerst hartstochtelijk dat de zon, door de nu nog beluikte vensters, in de kille en donkere kamer kome, en herinnert zich met Annetta hoe die zon deed in haar vroegere, haar jonge-meisjes-kamer:

> That sun now shines no more...

Annetta, het venster openende, zegt tot de zon:

> Come, King, to greet the Queen.
> For so she wills it.

Daarna spreken Annetta en Nivalis over de zon, aldus overdrachtelijk sprekende van het geluk. Daarom, om dat haar gemoed onrustig is ten opzichte van Giulio, spreekt zij nukkig en veranderlijk tot het kamermeisje Lucinda. Daarom wil zij, na dat over Lucinda's zieken vader gesproken is, plotseling een zang van haar páge, - dien zij dan afkeurt, en zingt zij er zelf een beteren, en vraagt eindelijk aan Lucinda, of die... een onwaardigen geliefde zou blijven beminnen...

Zij, Nivalis, zal nooit de woorden kunnen spreken tot een onwaardigen geliefde: ‘It cannot be’. ‘Oh no, no, no! I cannot speak it thus’.

Ja, er ligt veel poëzie in zulk een werk. Als men het boekje open slaat, na het reeds eenigen tijd bestudeerd te hebben, is het wel of men een muziekboek open slaat. Iets onzichtbaars schijnt op de tafel om de blanke bladzijden met hun zwarte letters heen te wolken, dat muziek is. En in die korte kolommen zwarte letter-regels bevindt zich dan deze menschenge-schiedenis, zijn deze tafereelen, is de geschiedenis van deze gevoelswezens, met al die wendingen van het gevoels- en gedachtenleven, en met al die voor de verbeelding zichtbare voorstellingen, waarin die menschwezens hunne bedoelingen uitspreken.

Het is, zoo als het grootste gedeelte der geheele hoogere literatuur is, een werk over ‘liefde’. In verbinding met den somberen noodlots-ondergrond, die in den algemeenen toon van het werk is, - die het hoofdzakelijk deel is van het wezen der Shakespeare-levensconceptie - heeft het liefde-bloeyen, van Nivalis tot Giulio, van Giulio tot Nivalis, in zijne uitingen hier iets vóor op eene gewone, onbelemmerde liefde, nu deze uitingen door onzen geest gehoord worden, omgeven van de verschrikkingen en hooge ellenden, waarvan wij weten.

In het vijfde Tooneel van den derden Acte, zegt Giulio tot Nivalis:

> I stood but now beyond the antechamber,
> And felt the charm of being near to thee.
> Ah, love, I turned to look a last farewell
> And lingered yet,...

Hoe veel meer doen deze regels, vooral de uiterst bevallige tweede (mooyer, door den eenvoud der samentrekking tot de grootste algemeenheden en der letterlijke stoffelijke waarheid en werkelijkheid in negen gewone woorden, dan menige regel met schoone plastiek, zij het dat deze plastiek directe werkelijkheidsvoorstelling, zuivere overdrachtelijkheid, of een der vermengingen van werkelijkheid en figuurlijkheid bevatte) - hoe veel meer doen deze regels den lezer met weemoedsmooiheid aan, dan indien zij gezegd werden door een onschuldigen blooden jongen man tot het eerste het beste liefje!

Daaruit volgt dus ook, dat niet alleen de onmiddelijke omgeving van zulk een regel, dus de regels, die er aansluitend aan vooraf gaan en op volgen, en waarvan er wellicht een in zinsverband met den beschouwden regel staat, maar dat het

kunstwerk in zijn geheel, mede-werkt tot de waarde van een regel.

De regel:

> And felt the charm of being near to thee

is zoo voortreflijk om dat zijne groote dichterlijke weemoedswaarde voor het lezersgemoed, nu Giulio, van uit zijn verschrikkelijke omstandigheid (met den moord, of de moorden, 'op zijn geweten') dezen regel zegt, vast-gesteld staat in een als dichtkunst perfecte woordenrij.

Deze woordenrij is als dichtkunst perfect, om dat de ondervinding van een zeldzaam en heerlijk gevoel door een mensch er, in dichtmaat, zoo eenvoudig dat het niet eenvoudiger zoû kunnen, als een natuurkundige mededeeling in wordt gegeven. 'And felt the charm of being near to thee'. Toen hij reeds geenzijds de 'antechamber' was, 'voelde' hij de bekoring van dicht bij haar te zijn. 'Charm' is echter nog iets anders dan bekoring. Het woord 'charm' is in den lezersgeest omgeven van zijn oude occultistische, en dus physische, supra- of metaphysische, beteekenis. Over iemand een charme, een betoovering werpen. Daardoor nu, wint de eenvoud van het woord 'felt' nog aan kracht. Niet, dat 'charm' hier in de occulte beteekenis bedoeld is, maar het 'voelen' der 'bekoring van' en z.v. krijgt hier een meer akuut karakter van te gelijk physische en poëtische werkelijkheid om dat de oude occulte beteekenis er achter wordt gehoord.

Het verloop van het treurspel is, dat eerst Koningin Nivalis verneemt van Prins Giulio's nacht-avontuur met Antonio en Beppo; dat zij, Giulio beminnende, besluit hem te huwen om hem te onttrekken aan de verbanning, die de straf voor Giulio's betrokkenheid bij den nacht-avontuurlijken moord zoû moeten zijn; dat zij daarop, den ochtend zelf der huwelijksvoltrekking, korten tijd vóor men naar de Kathedraal zal gaan, van Anselmo, monnik geworden oud-kameraad van Giulio, die Beppo's doodsbed-vertrouweling is geweest, verneemt, dat Giulio de moordenaar van haar eersten echtgenoot, Koning Gonzalo, is geweest; en dat zij daarop Giulio, in de kerk zelf, waar de menigte van alle Rijksgrooten voor de huwelijksplechtigheid bijeen was, laat gevangen nemen.

Tot de kerkelijke ceremonie behoort, dat, vóor de huwelijksvoltrekking, een heraut luidkeels van hem, die een bezwaar tegen het huwelijk zoude hebben, eischt het te opperen. Na de derde herauten-sommatie nu, neemt Nivalis zelve het woord, beschuldigt haar bruidegom van moord op haar eersten echtgenoot, en laat hem wegvoeren.

De volgende groote scène is in het Gerechtsgebouw, waar een heraut, naar de zede, een handschoen neêr werpt, die door den aanwezige, welke den beschuldigde wil verdedigen, moet opgeraapt worden. Het is Nivalis, die het doet.

Dus na dat Nivalis Giulio eerst zelve heeft aangeklaagd, verdedigt zij hem nu weder zelve. Haar bedoeling is, dat het huwelijk niet moet doorgaan terwijl de ontzettende verdenking door ieder gekoesterd doch openlijk verzwegen wordt; maar dat de beschuldiging openbáar moet worden en dan háar liefde, door de drijfveeren van Giulio's daad bloot te leggen, hem misschien wel niet aan het vonnis der aardsche Gerechtigheid zal onttrekken, maar dan toch luide zal getuigen, dat God aan de zijde van Giulio is. Eerst zegt zij, dat allen, die onder de onverdragelijke, gruwzame dwingelandij van Gonzalo geleden hebben, dus het volk in alle zijn geledingen, Giulio's moord zullen begrijpen en als een, zij het onwettige, daad van hoogere dan menschelijke gerechtigheid, billijken. Wanneer daarop Mazino haar toe voegt:

> Dear lady, hush! Your eloquence is cast
> To ears that prick at error. Courts of law
> Judge actions not by motives, but results.
> The noblest thought within the heart of man
> Still breeds a crime from crime. And you would plead
> For murder, decked with good intentions.

bepleit zij eerst het bestaan van een onmetelijken afstand tusschen Wet aan de eene en Gerechtigheid aan de andere zijde, door het beginsel van de juridische waardeloosheid, wat aangaat de strafbaarheid, der beweegredenen tot een misdaad; om daarna te doen uitkomen, dat het vreeselijk gedrag van Gonzalo jegens zijn volk in de eerste plaats ook haar zelve, Gonzalo's gemalin, heeft geteisterd, en dat Giulio, ja, uit liefde tot háar, Nivalis, in hoofdzaak, den moord heeft begaan.

Nivalis' pleidooi nu, heeft verdeeldheid gebracht in de

schare van hovelingen, leden van den Rijksraad en leden van het Gerechtshof.

Valentio, Antonio, Francesco en anderen trekken partij vóór den Prins, tégen Marino - den Voorzitter van den Rijksraad, die immers, wijl hij, daar Nivalis een, als zoodanig betrekkelijk zwakke, vróuw is, thans de macht heeft, altijd tegen zijn mededinger Giulio is geweest, tegen Marino dus, tegen Urbano, en de hunnen. Terwijl Giulio in de gevangenis is, ontstaat een opstand tegen Marino, om Giulio te bevrijden en tot Koning te maken.

De opstandelingen overwinnen en komen Giulio bevrijden. Als zij, met getrokken zwaarden, zijn cel binnenstorten, treffen zij hem aan met den Kroon reeds op het hoofd, dien Nivalis daar geplaatst heeft, en Nivalis bij hem, die levenloos ter neder ligt. De geweldige grepen van het leven, waarin zij was, hebben haar, - die toch reeds eene stille borstziekte droeg - hier doen bezwijken.

Het is opmerkelijk, dat, bij het einde van het Treurspel, Nivalis tragisch sterft, terwijl Giulio, die den moord begaan heeft, leven blijft en Koning wordt. Het is eerder tragisch, dat Nivalis sterft, dan dat zij tragisch sterft. Want zij sterft ten gevolge van gemoeds-ontroerings-lijden en van borstziekte, *niet* door zelfmoord, voortgekomen uit het bewustzijn niet te kunnen húwen haren geliefde, den moordenaar van haar man, en niet te kunnen léven buiten haar geliefde. Om de figuur geheel tragisch te maken, had dít alternatief de inhoud van een van Nivalis' laatste ontboezemingen en de hoogste der toppen van dichterlijke verheffing moeten zijn. - Dat de moordenaar Giulio Koning wordt, is slechts in zoo verre dichterlijk bevredigend als wij daarin de ‘boven-“natuurlijke”’ zegepraal van liefde en plicht over het normale aardsche kunnen zien. Dit gezicht op de toedracht wordt echter bemoeilijkt door het late intreden in het treurspel van de gedachte, dat Giulio de misdaad beging voor het heil van den Staat en uit opstandigen rechtvaardigheidszin en medelijden met de door Gonzalo gefolterde onschuldige Nivalis. Tot ver over de helft van het dichtwerk, zijn wij gemeenzaam gemaakt met de opvatting, - dadelijk van het begin, met Giulio's dronkaards-avontuur en den moord in Lydia's herberg, af reeds - dat Giulio een

wilde-beest-achtige ruwe klant is, die uit ongebreidelden eerzuchts-hartstocht Gonzalo heeft gedood; en dus met die, dat zijn karakter zeer verschilt van het karakter eens dweepers, in fanatiek-heroïsche plichtsopvatting voor geen middel terugschrikkend om zijn heilige zaak te dienen.

In het derde Tooneel van den vijfden Acte, waar voor het eerst waarlijk uitkomt, wie de dader is geweest van den moord in Lydia's herberg, die reeds in het eerste Bedrijf aan de orde is, namelijk Antonio, heet het:

***Giulio* (to Antonio):**
Care rides thy voice, and sits upon thy brow.
Some secret sorrow stole thy peace away,
Wich thou dost wrongly hide in lesser grief.

Antonio:
Nay, learn the truth, and drive me forth in scorn,
The cause of this thy misery am I.
I - I, who love thee, did thee deadly hurt,
For when yon villain in his warmth of wine
Boasted still louder how he held thee bound,
And at his mercy, I, in hot impatience,
Scenting no danger but thy distant shame,
Struck him to earth, and left him for a corpse.

Giulio:
Oh, horrible!

Antonio:
Thus hasting thy destruction
For very dread of its approach.

Giulio:
The deed
Was wrong, Antonio, and a bloody murder.

Antonio:
Ah! my dear lord! 't was done for love of thee.

Giulio:
And thus again, for very love and friendship,
Hast thou undone me. Nay, 't is evil service.
I chide thee not. In that reproachful look
I read comparison of kindred crimes.
My deed was done in service of the State,
And for the public weal.

Antonio:
My lord, I ask
No false condoning. Only would I strive
To make th' undoing once again undone.

(Exit Antonio).

Giulio:

Antonio, hark!

Re-enter ANTONIO.

I charge thee by thy soul
To quit thy purpose!

Antonio:
Good my lord, my soul
Is lost for all but saving thee. Farewell

(Exit Antonio).

Giulio:
I killed the king in service of the people,
Justice's executioner was I.
That was the lesson early learned by rote,
And if reflection teach an other reading,
Wich hints at love of one so deeply wronged,

My pride is slow of apprehension. Yet
Truth aye will home, howe'er we block her path,
She knocks and knocks against thy closèd door,
Refuse admittance, and she knocks the more.

In dit gedeelte doet dus de vraag of Giulio uit eerzucht en liefde tot Nivalis den moord op Gonzalo heeft begaan dan wel om den Staat te dienen, - die in de tweede helft der tragedie vooral wordt gaande gemaakt door Nivalis' toespraak tot de rechters, - zich voor als óok een vraag zijnde in Giulio's geest zelf. Hetgeen fraayer, dieper en werkelijker is dan de voorstelling zijn zoude, dat Giulio feitelijk de misdaad deed uit brute eerzucht en begeerte naar het huwelijk met Nivalis, terwijl zoowel hij als Nivalis het voorstellen als had hij uit liefde tot den Staat gehandeld. Intusschen schijnt in dezen twijfel Giulio zelf te neigen naar het aannemen van de liefde tot Nivalis als drijfkracht tot de daad, zij het dan van eene door medelijden genuanceerde liefde, en déze neiging doet het einde der tragedie en Giulio's Koningschap lichtelijk onbevredigend blijven.

Het einde had moeten zijn, dat zoowel Giulio als Nivalis zich ombrengen of, op andere, uit het psychisch en moreel conflict voortkomende, wijze, omgebracht worden.

Ten slotte zij opgemerkt, dat, even min als eertijds, toen de schrijver van dit opstel werken van Maurice Maeterlinck behandelde, de vraag omtrent de nationaliteit van Maeterlinck's taal werd besproken en onderzocht werd of Maeterlinck niet veeleer tot Fransch vertaald Vlaamsch dan eigenlijk gezegd Fransch heeft geschreven, - hetgeen, indien men denkt aan den aard van Maeterlinck's werken en aan de beteekenis van deze vraag een niet in de eerste plaats belangrijke vraag moet worden geächt, - hier zij opgemerkt, dat even min de quaestie der nationaliteit, naar den geest en naar de intime structuur der wendingen, van Maarten Maartens' taal hier is te berde gebracht, - zonder dat dus ook met déze opmerking ook maar in 't minst de mogelijkheid wordt aangewezen, dat Maartens' Engelsch somtijds Hollandsch Engelsch zoude moeten heeten.

L. VAN DEYSSEL.

Bonaventure Despériers, ± 1510 - ± 1544. Een karakterschets.

De Fransche denkers uit den Renaissance-tijd - zooals wij ze uit hun werken en uit beschrijvingen hebben leeren kennen - stellen wij ons gewoonlijk voor, hetzij als enthousiasten van het type Rabelais, zich gulzig lavend aan de fontein der wetenschap, ontvankelijk tevens voor alle geneuchten der aarde, lieden van uitbundige vitaliteit, of wel als naarstige pluizers, snuffelende geleerden, gebogen over hun manuscripten en folianten. Maar altijd zien we ze als sterke, opgewekte geesten, die hoog bouwden op de menschelijke rede en niet twijfelden dat, waar steeds nieuwe kennis ons brein komt verrijken, eenmaal de tijd dáár zal zijn, waarin de schepping ons al haar geheimen zal hebben ontsluierd. De Renaissance schijnt ons een lichtende, blijde tijd, waarin kunstenaars en geleerden zich als door een nieuwen levensadem vervuld voelden, en met evenveel stralende zekerheid aan den vooruitgang onzer kennis en beschaving geloofden, als wij ons thans vaak in somberen twijfel afvragen, waar ons geloof en vertrouwen te plaatsen. ‘Que nuit savoir et toujours apprendre, fût-ce d'un sot, d'un pot, d'une guédoufle[1)], d'une moufle[2)], d'une pantoufle’, roept Rabelais in vervoering uit; ‘nature me semble non sans cause nous avoir formé oreilles ouvertes, n'y apposant porte ni clôture aucune’.

1) Flesch met dikken buik.
2) Want (handschoen).

Glimlachend lezen wij de benijdbare uitingen van levensmoed, zoo talrijk in de literatuur der 16de eeuw. Men gaat dan allicht aan 't generaliseeren, en men is geneigd zich alle denkers der Renaissance als krachtige figuren voor te stellen, voor wie elke nieuwe geestesstrooming een nieuwe aanwinst beteekende, die zij met juichende belangstelling begroetten. En toch ligt het voor de hand, dat er in dat tijdperk van *Sturm und Drang* ook minder evenwichtige karakters onder de denkers waren: mannen met een minder snel werkend aanpassingsvermogen en die, niet sterk genoeg om den overvloed van geestelijk voedsel te verteren, tot twijfel gebracht werden door al die nieuwlichterij en hun houvast in het leven verloren. Zóó een was Bonaventure Despériers, de fijne dichter-denker, wiens werken door de willekeur der handboekschrijvers slechts terloops genoemd worden in de literatuur-geschiedenis, maar die, naar ik hoop aan te toonen, onze aandacht ten volle waard zijn. Ik waag het daarom een artikel aan hem en zijn voornaamste geschriften te wijden, al is het tegenwoordig nauwelijks veroorloofd dat men belangstelling vraagt voor een auteur, die niet zijn zooveelste *centenaire* viert. Despériers behoorde - en hierin stak hij af tegen zijn overmoedige tijdgenooten - tot de hypergevoelige naturen die, als nieuwe, veelomvattende ideeën zich voordoen, deze niet met de rustige bezonnenheid van het verstand alléén weten te beschouwen, maar er met hun geheele gemoed op reageeren en er tot in hun binnenste ikheid door in beroering worden gebracht. Die bewogenheid is bij hem zóó sterk, dat hij als persoonlijkheid meer gelijkt op een 19den-eeuwschen lijder aan het *mal du siècle,* dan op de stoere enthousiasten die zijn tijdgenooten waren.

Van Despériers eerste jeugd is niet veel bekend. Chenevière, zijn biograaf[1] aan wien ik de meeste gegevens ontleen, vermoedt dat hij omstreeks het jaar 1510 te Arnay-le-Duc (dep. Côte d'Or) werd geboren en in een kloosterschool van het naburige Autun zijn onderwijs genoot. Indien dit zoo is - en de argumenten zijn m.i. overtuigend - dan geraakte hij al vroeg onder een invloed die in zijn verder leven moet hebben nagewerkt, n.l. van Robert Hurault, den abt van het klooster,

1) A. Chenevière, *B. Despériers, sa vie, ses poésies.* Paris, 1886.

waar hij waarschijnlijk schoolging. Deze geestelijke hoorde tot de geletterde vrijgeesten, die in voortdurende verdenking van ketterij stonden, gaarne over theologische en wijsgeerige vraagstukken redetwistten, en er weinig vaste godsdienstige overtuigingen op nahielden. Het was een joviale man, die, behalve om zijn geleerdheid, ook zeer gezocht was om zijn smakelijke diners.

Bonaventure legde zich grondig toe op de studie van het Grieksch en Latijn - hij vertaalde o.a. fragmenten van Plato en Horatius - en omdat hij een arme scholier was, verdiende hij onder de hand wat geld met privaatlessen. Zoodra hij 't maar even betalen kon, ging hij op reis: dat was een smaak dien hij met de meeste humanisten deelde. Evenals bij hen, was zijn doel niet zoozeer om onbekende streken te zien, dan wel om met allerlei geleerden in aanraking te komen. Zoo bezocht hij o.a. Avignon en Montpellier; ook bracht hij eenigen tijd door bij de Waldenzen in Piémont, waar hij den humanist Olivetan met zijn bijbelvertaling hielp. Hier was hij in het hart der ketterij te land gekomen: Olivetan, een bloedverwant en groot vriend van Calvijn, heeft op diens bekeering een sterken invloed uitgeoefend. Ten slotte vestigde Despériers zich te Lyon.

Die rijke koopstad, die er naar streefde om op elk gebied Parijs de loef af te steken, was een waar brandpunt van nieuwlichterij. Daar vereenigden zich de meest vooruitstrevende geesten, want zij vonden er bij het stedelijk bewind bescherming tegen de ketterjachten van de Sorbonne en het Parlement. Lyon was het *dorado* der geleerden; nergens zag men, al in het begin van de 16de eeuw, zóóveel beroemde boekdrukkers vereenigd: Sébastien Gryphe bijv., bij wien Rabelais zijn gecommenteerde uitgave van Hippocrates' *Aphorismen* liet verschijnen, Etienne Dolet, den geleerde en uitgever die tot de grootsten van zijn tijd behoorde, François Juste, een der eerste uitgevers van *Pantagruel* en *Gargantua* en Jean de Tournes, die met Du Moulin, na Despériers' dood, diens verspreide geschriften het licht heeft doen zien. Ik noem dien De Tournes in 't bijzonder, omdat hij een kranige figuur was, die toen reeds een lans durfde breken voor het letterkundig eigendomsrecht. In de voorrede van zijn Despériers-uitgave wees hij er op, dat er minder van die slechte nadruk-

ken, die de klad in het bedrijf brachten, zouden verschijnen, wanneer het winstbejag niet zoo sterk was bij de heeren uitgevers. ‘Wat mij betreft’, schrijft hij, ‘ik heb besloten, dat in mijn zaak geen nieuw boek zal verschijnen, dat al eerder door iemand anders werd uitgegeven, voordat die ander het loon en profijt van zijne moeite en uitgave ontvangen zal hebben. En ik verzoek alle vakgenooten mij hierin na te volgen, aangezien dat de goede weg is en ieder daardoor de winst die hem toekomt zal ontvangen’.

Maar Lyon was niet alleen een stad van geleerden en boekdrukkers: vóór alles was het, mede door haar gunstige ligging, op den weg naar Italië, een bloeiende handelsstad. Er woonden talrijke Italiaansche bankiers en kooplieden, die er ruime beurzen op nahielden en veel geld over hadden voor de schoone kunsten. Ieder, die over talenten te beschikken had, vond bij hen bescherming. Van alle zijden kwamen dan ook kunstenaars en geleerden naar Lyon, als vlinders naar een vroolijk licht, en zoo vormden zich daar een aantal letterkundige en artistieke kringen, die van groot gewicht voor Frankrijk's beschavingsgeschiedenis zouden blijken te zijn. Vele namen van belangrijke personen zijn nauw met die van Lyon verbonden, hetzij dat zij er geboren en getogen waren, hetzij doordat zij er korter of langer verblijf hebben gehouden; zoo bijv. Philibert Delorme de bouwer der Tuilerieën, de philoloog Louis Meigret, de mystieke dichter, tevens schilder en musicus Maurive Scève, Louise Labé de Fransche Saffo, en, om met de meest beroemde onder Bonaventure's tijdgenooten te eindigen: Clément Marot en François Rabelais.

Toen Despériers in Lyon aankwam, was zijn naam als geleerde daar reeds gunstig bekend, door zijn tijdelijke medewerking aan Olivetan's bijbelvertaling. Hij kwam daardoor spoedig in aanraking met den geleerde en uitgever Etienne Dolet, een man van zeer verlichte denkbeelden, een warm voorstander der verdraagzaamheid, die, een tiental jaren later, als martelaar van zijn overtuigingen, op de Place Maubert te Parijs, levend verbrand zou worden. Dolet was toen bezig zijn *Commentarii linguae latinae* te schrijven en hij nam Bonaventure als corrector van dit groote werk in dienst. Veel viel daar echter niet mee te verdienen en het eentonige, dorre werk kwam al heel weinig overeen met Bonaventure's onrus-

tig temperament. Hij haakte naar wat anders, naar een vrijer leven, waarin zijn gaven als dichter meer tot hun recht zouden kunnen komen. Zijn hoogste illusie was dat Marguerite de Navarre, de lieftallige zuster van Frans I, zelve schrijfster en dichteres, zich over hem zou ontfermen en hem op zou nemen in den kleinen kring van geleerden en kunstenaars, die zij aan haar hof vereenigd had.

Marguerite is een van de figuren in de geschiedenis die, al hebben zij ook geen eerste rol gespeeld, toch om hunne persoonlijkheid in de herinnering blijven voortleven. Als een beeld van goedheid en zachtheid staat zij ons voor den geest, de trouwe zuster van Frans I, met haar groote verstand en haar warme hart. Wat het meest in haar treft is niet de uitgebreide kennis en belezenheid, die haar tijdgenooten zoozeer in haar bewonderden, maar de afwezigheid in haar karakter van alles wat klein en bekrompen is. Daardoor verstond zij, in die eeuw van onverdraagzaamheid, waarin ieder meende ‘de waarheid’ in pacht te hebben, de wondere kunst om menschen van de meest uiteenloopende gezindheid te begrijpen en te waardeeren. Daardoor heeft zij zulk een weldadigen invloed op haar onstuimigen broeder kunnen uitoefenen en hem herhaaldelijk tegengehouden aan andersdenkenden onrecht te plegen. Hij erkende gaarne welk een steun zij voor hem was en hoe zij, door haar tact en pittigen geest, ieder op zijn gemak wist te zetten en op zijn voordeeligst uit deed komen. Op 17-jarigenleeftijd had men haar een huwelijk opgedrongen met den hertog van Alençon, een ruwen krijgsman, veel ouder dan zij, die al heel weinig bij haar paste. Hij stierf in 1525 en, nadat er een oogenblik sprake van was geweest dat zij den Engelschen blauwbaard Hendrik VIII zou huwen, hertrouwde zij weldra met Hendrik van Albret, den koning van Navarre, een even ongelukkige keuze. Hij stond hard en koud tegenover haar godsdienstige overtuigingen en deze werden spoedig een punt van verwijdering tusschen hen. Hoewel zij nooit het katholicisme openlijk afviel, had zij niet voor niets in haar jeugd het onderwijs genoten van Robert Hurault, denzelfden beminnelijken vrijgeest, die waarschijnlijk ook Despériers' leermeester is geweest. Onder den invloed van hem en andere nieuwlichters, zooals bijv. haar vrienden Briçonnet en Lefebre d'Etaples, was zij

sterk hervormingsgezind geworden en alleen officieel den katholieken godsdienst trouw gebleven. Haar hof te Nérac was dan ook een toevlucht geworden voor kunstenaars en geleerden die van ketterij beticht waren: zij vonden daar een veilige schuilplaats en een beschermvrouw, die levendig belang stelde in hun arbeid. In dien besloten vriendenkring kon ieder vrijelijk voor zijn meening uitkomen en zoo werd Marguerite's omgeving al spoedig een centrum waarmee elke persoon van beteekenis, die zich tot de nieuwe geestesrichtingen voelde aangetrokken, in aanraking trachtte te komen. Maar zij zorgde er voor dat de vrijheid die men bij haar genoot, niet in bandeloosheid ontaardde en haar vriend, de dichter-theoloog Charles de Sainte-Marthe, verhaalt dat ieder, die door zijn gedrag of geschriften aanstoot gaf, na eenige waarschuwingen, onverbiddelijk uit haar nabijheid verwijderd werd.

In 1536, toen de vorstin, in gezelschap van haar broeder, eenigen tijd te Lyon doorbracht, zag Despériers haar voor het eerst, en opgetogen schrijft hij, doelende op de wijze waarop zij een mannelijken geest met vrouwelijke zachtheid wist te vereenigen:

> Or l'ai-je vue, cheminer en publique
> Ce monstre-là, Princesse que tu sais,
> Qu'est féminin, viril en angélique[1)],
> Et qui surpasse en tout humain excès.
> De honte et de crainte en ai eu tel accès,
> Incontinent que de mes yeux l'ai vue,
> Qu'onques[2)] ne fut mieux pris au dépourvue.
>
> Dea![3)] maintenant, te connaîtrai, Princesse,
> Sans demander aux autres laquelle est-ce,
> Car je t'ai vue au milieu de l'église
> (Où quelque jour faut qu'on évangélise)
> Or, t'ai vue, et si[4)] est bien possible
> Qu'aussi m'as vu, en troupe confusible,
> Quand plaisamment tu jetas tes deux yeux
> Sur nous, qu'étions vos spectateurs joyeux[5)].

1) Reeds had de dichter Clément Marot van haar gezegd: ‘Corps féminin, coeur d'homme et tête d'ange’.
2) Nooit.
3) Voorzeker!
4) Dus.
5) Voor zoover maat en rijm het veroorloofden, heb ik in mijn citaten, tot gemak van den lezer, de oude spelling door de nieuwe vervangen.

Reeds uit het kleine zinnetje, dat tusschen den groet is ingeslopen: ‘où quelque jour il faut qu'on évangélise’, waarmee de dichter bedoelt dat de kennis van het Evangelie er tot gemeengoed der geloovigen zou worden gemaakt, overeenkomstig den wensch der hervormers, blijkt dat deze laatsten Marguerite als aan hunne zijde staande beschouwden, en geen oogenblik vreesden haar door dergelijke gezegden te mishagen.

Invloedrijke vrienden zorgden er voor dat eenige van zijn verzen Marguerite ter hand kwamen; zij behaagden haar, zij liet zich den jongen dichter voorstellen en weldra droeg hij haar dankbaar een lang gedicht, *Prognostication des Prognostications* op, waarin hij den spot dreef met het toen nog zeer verspreide geloof in voorspellingen. Rabelais en hij waren onder de eersten die den draak durfden steken met de profetieën die de almanakken met het Nieuwe Jaar de wereld in zonden. Nadat hij die moderne profeten naar behooren belachelijk heeft gemaakt, besluit hij:

> Or, vois-tu là Jésus Christ en ce lieu,
> Qui est assis à la dextre[1)] de Dieu,
> Lequel doit être et est ton espérance,
> Ton seul appui et ta ferme assurance?
> Le vois-tu là, le Vivant Immortel,
> Lequel te peut rendre, après mort tel?
> Cestuy[2)] te soit pour horoscope unique,
> Dont tu prendras tout certain prognostique
> Pour l'avenir - car Lui est vérité -
> Sans t'abuser à la témérité
> De ceux lesquels (pour remplir bourse et panse)
> De leurs abus te font belle dépense.

Toen Marguerite merkte in welke behoeftige omstandigheden haar bewonderaar verkeerde, liet zij haar goede hart, als gewoonlijk, spreken, en gaf zij hem, met den titel van kamerdienaar, eigenlijk secretaris, een plaatsje onder haar beschermelingen. Nu was Bonaventure tijdelijk zonder zorgen en kon hij zich geheel aan de kunst wijden.

Het is jammer voor Désperiers' nagedachtenis, dat zijn groote tijdgenoot en vriend, Clément Marot, zijn talent als dichter overschaduwd heeft, want dat is waarschijnlijk de oorzaak dat hij nog maar weinig wordt gelezen. Ook Marot

1) Rechterhand.
2) Deze.

was aan Marguerite's hof verbonden en Despériers, die gedurende eenigen tijd in dagelijksche aanraking met hem kwam en een groote vereering voor hem had, volgde zijn dichttrant getrouw na. Te betreuren valt echter, dat hij evenals zijn Meester, er dikwijls zijn liefhebberij van maakte - en hierin deden zij niet anders dan zich naar den toen heerschenden smaak voegen - om allerlei kunststukjes van versbouw uit te voeren. Door die behendigheidstoeren op het gebied der versificatie hebben zijn gedichten dikwijls aan natuurlijkheid ingeboet: het najagen van woordspelingen, rijke en stafrijmen en andere subtiliteiten, geven vaak iets gedwongens aan zijn poëzie, maar dat neemt niet weg dat er, in den bundel dien hij heeft nagelaten, toch allerlei moois te vinden is: er zijn fijne, geestige gedichtjes onder, dikwijls ontroerend van eenvoud en diep gevoel. Sterk ontvankelijk is hij voor de schoonheid der natuur en hierin steekt hij gunstig af bij de meeste van zijn tijdgenooten. Meer dan de lijnen en kleuren van een landschap in zijn geheel, treffen hem de kleine wonderen in de natuur: een knop die openberst, een dauwdroppel, glanzend in de zon, een vlindertje, een vogel, hoog zwevend over de bergen, de purperen gloed van den dageraad. Met groote innigheid beschrijft hij in zijn gedicht *Des Roses* - waarvan ik eenige fragmenten laat volgen - het ontluiken der bloemen in de Meizon, zooals hij dat, op een vroege ochtendwandeling waarnam: ‘un jour de mai, que l'aube retournée rafraîchissait la claire matinée d'un vent tant doux’...

Au grand verger, tout le long du pourpris[1)]
Me promenais, par l'herbe fraîche et drue,
Là où je vis la rosée épandue,
Et sur les choux ses rondelettes gouttes
Courir, couler, pour s'entrebaiser toutes,
Puis, tout soudain devenir grosselettes
De l'eau, tombée à primes[2)] gouttelettes,
Du ciel serein.....

Le rossignol (ainsi qu'une buccine)
Par son doux chant faisait au rosier signe
Que ses boutons à rosée il ouvrît,
Et tous ses biens au beau jour découvrît,
L'aube duquel avait couleur vermeille,

1) Omheining.
2) De eerste.

Et vous était aux roses tant pareille,
Qu'eussiez douté si la belle prenait
Des fleurs le teint, ou si elle donnait
Le sien aux fleurs, plus beau que nulles choses.
Un même teint avaient l'aube et les roses.

Les beaux boutons étaient jà[1] sur le point
De s'épanouir et leur ailes étendre,
Entre lesquels l'un était mince et tendre,
Encore tapi sous sa coiffe verte;
L'autre montrait sa crête découverte,
Dont le fin bout un petit[2] rougissait;
De ce bouton la prime rose issait[3];
Mais cettuy-ci[4], démêlant gentiment
Les menus plis de son accoutrement,
Pour contempler sa charnure refaite,
En moins de rien fut rose toute faite...

Maar hoe kort duurt haar glorie: nauwelijks hebben de goudglanzige zaadjes zich in haar zachten, purperen kelk gevormd, of zij verwelkt: ‘Las! à peine sont nées ces belles fleurs, qu'elles sont jà fanées’. En dan volgt de wijze raad: *carpe diem:*

Or, si ces fleurs, de grâces assouvies,
Ne peuvent pas être de longues vies
(Puisque le jour qui au matin les peint,
Quand vient le soir leur ôte leur beau teint
Et le midi, qui leur rit, leur ravit)
Et néanmoins, chacune d'elles vit
Son âge entier. Vous donc, jeunes fillettes,
Cueillez bientôt les roses vermeillettes
A la rosée, ains[5] que le temps les vienne
Dessécher; et, tandis[6] vous souvienne
Que cette vie, à la mort exposée,
Se passe ainsi que rose ou rosée.

Het motief van de roos, die 's morgens openbloeit, in al haar luister en reeds 's avonds haar blaadjes laat vallen, klinkt herhaaldelijk op in de gedichten van dien tijd. Na Despériers, heeft Ronsard het op zulk een wijze aangewend, dat wie die wondere regels eenmaal gelezen heeft, ze niet meer kan vergeten:

1) Reeds.
2) Een weinig.
3) Kwam te voorschijn.
4) Deze.
5) Voordat.
6) Onderwijl.

Mignonne, allons voir si la rose
Qui ce matin avait déclose
Sa robe de pourpre au soleil,
A point perdu, cette vêprée,
Les plis de sa roble pourprée,
Et son teint au vôtre pareil.

Het slot van Ronsard's gedicht doet zoozeer aan dat van Despériers denken, dat het voor de hand ligt er een navolging in te zien:

Donc, si vous me croyez, mignonne,
Tandis que votre âge fleuronne
En sa plus verte nouveauté,
Cueillez, cueillez votre jeunesse:
Comme à cette fleur, la vieillesse
Fera ternir votre beauté.

Al is de idee, die aan deze gedichten ten grondslag ligt, geenszins oorspronkelijk, met welk een teerheid heeft Bonaventure haar uitgebeeld, met welk een aandacht heeft hij de natuur gadegeslagen, zooals vooral blijkt uit 't eerste gedeelte van zijn gedicht, dat niet anders is dan een liefdevol weergeven van wat hij om zich heen zag, op een vroege lentewandeling.

Anders van toon maar, naar mij lijkt, niet minder geslaagd, is zijn *Voyage de Lyon à Notre Dame de l'Isle.* Het is een dichterlijke beschrijving van een boottocht op de Saône, naar het klooster op het eiland Barbe, bij gelegenheid van een kerkelijk feest, dat daar jaarlijks in Mei gevierd werd. Bonaventure, die toen op het hoogtepunt van zijn roem was, maakte het uitstapje met een aan den koning toebehoorend vaartuig, in gezelschap van een kardinaal en andere voorname heeren. Hij droeg later dien kardinaal het gedicht op, dat die tocht hem had geïnspireerd, maar de stijl er van mist geheel het deftig-rhetorische, dat gewoonlijk dergelijke gelegenheidsrijmen kenmerkt. In deze, meer dan 70 coupletten lange Ode, openbaart Bonaventure's vermogen tot uitbeelding zich met groote bekoring. Het lichte, zacht deinende rythme, dat zoo volmaakt bij klank- en woordkeus past, draagt er toe bij ons de visie te geven van het vroolijk gepavoiseerde vaartuig, zooals het op dien Meidag, telkens door een briesje opgestuwd, voortgleed over de stille wateren van de Saône. Ter illustratie laat ik eenige coupletten volgen:

Distant la Saône
Du Rhône
Une lieue, ou environ,
Est l'île,
L'île gentille,
Dedans son moite giron.

L'aube vermeille
Réveille
Du vert rosier les jetons:
Rosée
S'est jà[1] posée
Autour de ses petits boutons.

Les Lyonnoises
Bourgeoises
Prennent cotte et corselet,
Huchées[2]
Et réveillées
Par le doux rossignolet.

Maint bateau
Est dessus l'eau,
Qui les attend et ne bouge;
L'un est couvert
Tout de vert,
L'autre tapissé de rouge.

La Saône lente,
Fort gente[3]
S'en tient; mais, en bel arroi,
Encore
Plus la décore
Le noble bateau du roi.

Que de gens
Mistes et gents![4]
Tous ceux s'en vont par Vaise[5],
Moult[6] gracieux
Et joyeux;
Dieu les maintienne en tel aise!

1) Reeds.
2) Geroepen.
3) Liefelijk.
4) Wel verzorgd en voornaam.
5) Voorstad van Lyon.
6) Zeer.

Ça, viennent-elles,
Les belles?
Car monsieur le lieutenant
Arrive
Jà sur la rive
Et veut partir maintenant.

Or, venez,
Dame, et prenez,
Loin du chaud hâle ici place:
Car s'il atteint
Votre teint
Il en éteindra la grâce.

Sus, allons,
(Si nous voulons)
Tandis que la fraîcheur dure.
Le plaisant lieu!
Hé! mon Dieu!
Qu'il fait bon voir ta verdure!

De oevers zijn vol belangstellende toeschouwers:

Toute la plaine
Est pleine
D'hommes et de femmes marchants;
A dextre[1)]
Et à senestre[1)]
Oyez[2)] des oiseaux les chants!

Oyez-vous
Ce bruit tant doux
Décliquer la gorgette
Du geai mignot[3)],
Du linot
Et de la frisque[4)] alouette,

Lesquels nous rient
Et crient
Que chanter devons aussi?
O, cures[5)]
Vaines et dures,
Nous vous lairrons[6)] donc ici.

1) Rechts en links.
1) Rechts en links.
2) Hoor!
3) Aardige.
4) Bekoorlijke.
5) Zorgen.
6) Wij zullen laten.

Ook de dieren luisteren naar de vroolijke tonen van de muziek:

Papillons
Et oisillons,
Voletant par la montagne;
Les tant follets
Agnelets
Sautelant en la campagne.

Chacun convoie[1)]
La joie
Des Lyonnais que Dieu gard'!
Les bêtes
Dressent leurs têtes,
Pour en avoir les regards.

Les poissons
Viennent aux sons
Des rebecs et épinettes[2)],
Et, loin du fond
De l'eau font
Petites gambadelettes[3)]

Voyez jà l'île
Fertile
De riz, et là-haut au bois,
Sous branches
Vertes, fleurs blanches
Qui écoutent les hautbois[4)].

Ménétriers[5)],
Sous ces noyers,
Sonnent à toute puissance,
Tant aux passants,
Qu'aux dansants,
Comme réjouissance.

Op het eiland is het feest begonnen:

Chacun contemple
Ce temple,
D'où part la procession;
Prière
Brève et entière
Faisons ici d'affection.

1) Begeleidt.
2) Driesnarig strijkinstrument en spinetten.
3) Sprongetjes.
4) Hobo.
5) Vedelaars.

Ces joliettes,
Fillettes,
Que bourgeois vont menants[1],
S'assemblent
Toutes et tremblent
D'ouir[2] les canons tonnants.

Er wordt óók geflirt:

A telle fête,
S'apprête,
Le Dieu de joie et de pleurs[3],
Des ailes
Toutes nouvelles
Faites de roses et fleurs.

Sous tes ris,
Doux et chéris,
Lances tu douleur amère,
Cruel Amour?
Au retour
Nous le dirons à ta mère!

Een park vol geurende bloemen wacht de gasten:

Le rosier
Rit du fraisier,
Qui tout au rebours agence
Dessus son fruit,
Mûr et cuit,
Ses rouges grains de semence.

La marguerite,
Petite
Auprès de la grand' se tient;
Et celle
Jeunette et belle
Sous le blanc lys croît et vient.

Maar de avond valt en het feest loopt ten einde:

Fâcheux soin
Qui de tout loin
Nous rappelles à la ville!
J'aimerais mieux
De ces lieux
L'air, que ton ombre civile[4]!

1) Geleid door de burgers.
2) Hooren.
3) Amor.
4) Van de stad.

O, bienheurée
Soirée,
Trop soudaine à faire honneur
Et suivre
Le jour qui livre
Tant de liesse[1] et de bonheur!

Graag zou ik nog enkele kleinere gedichten van Despériers aanhalen, maar ik heb nog veel van hem te vertellen en moet mij dus beperken. ‘Tous ceux-là lesquels de gueule chantent, chantres ne sont;... pour bien chanter, faut vaincre l'alouette’, zegt hij ergens en bescheiden voegt hij er bij dat hij zichzelf niet tot de dichters rekent. Maar al hoort hij dan ook niet tot de allergrootsten onder hen, toch openbaart een fijngevoelige kunstenaar zich in den kleinen bundel dien hij heeft nagelaten en kan zijn poëzie nog den hedendaagschen lezer ontroeren.

Toen de jonge, berooide dichter, ‘pauvre et lasse créature, en s'en allant comme chose sans nom’, bij Marguerite in dienst trad, scheen het geluk - een kort oogenblik slechts - hem welgezind. Twee hartewenschen droeg hij in zich om: ‘loisir et liberté’ en die scheen hij daar te zullen vinden. ‘Trop plus qu'heureux je suis par vous, princesse!’ roept hij jubelend uit. Alles wil hij doen om zijn dankbaarheid te toonen: dichten, zooveel ze maar wenschen kan, schrijven, werken met al zijn krachten ‘pour mieux servir à la votre noblesse - trop plus qu'heureux!’ - ‘Loisir et liberté’! Helaas! Voor ‘vrije tijd’ was een ruime beurs noodig en in ‘vrijheid’ leven konden toen ter tijd alleen zij die er geen eigen meening op nahielden... die ervaringen deed hij weldra op. Telkens moest hij gedurende zijn korte bestaan, - arme schipbreukeling van 't leven - afwachten of een reddende hand zich naar hem zou uitstrekken. Bleef die weg, ach, dan wist hij dikwijls niet wat aan te vangen met den vroolijken naam van ‘Bonaventure’, ‘fors[2] l'aller noircir de douleur, et écrire, changeant sa face, pour ‘Bonaventure’: ‘Malheur!’

De beschrijving die Charles de Sainte Marthe van Marguerite's hofleven gegeven heeft, maakt dat wij ons eenigszins

1) Vreugde.
2) Behalve.

kunnen voorstellen, hoe Despériers den tijd daar doorbracht. ‘Wanneer zij bezig was’, schrijft hij ‘met het borduren van een kleed, of met een ander werk - zij hield véél van dat soort bezigheid - dan had zij iemand bij zich die haar voorlas: hetzij een historicus, een dichter of een andere bekende en nuttige schrijver, of wel zij dicteerde hem de een of andere bespiegeling. Heel dikwijls ook zaten er terwijl zij handwerkte, twee secretarissen, of andere lieden om haar heen, van wie de één druk bezig was de Fransche verzen op te teekenen, die zij vlug, maar met bijzonder meesterschap en ernst dichtte, en de tweede met de brieven, die zij aan den een of ander zond, voor haar te schrijven’.

Tot die particuliere secretarissen nu heeft Bonaventure eenigen tijd behoord: wij weten dat hij vertalingen van klassieke schrijvers voor haar maakte, haar werken voor haar in het net schreef, haar *immortalités,* zooals hij ze noemde, en dat hij haar in die functie eenige malen op haar reizen vergezelde. De salaris-quaestie schijnt in het begin eenige moeielijkheden te hebben gegeven, want voor Despériers was dat een zaak van veel belang en Marguerite was niet rijk. Zij schijnt hem gevraagd te hebben, hoeveel loon hij voor zijn diensten wenschte, want in een geestig gedichtje paraphraseert hij het nog steeds geijkte antwoord: ‘dat laat ik aan Uw beleefdheid over’:

> Oue me mettiez ainsi au choix de dire
> Combien je veux avoir de vous de gage,
> Je doute fort si j'y dois contredire
> Ou accorder, voire[1] et en quel langage:
> Car, si je dis trop, vu le personnage,
> Je vous ferai grand tort, et à moi honte;
> Si je dis peu et que je me mécompte,
> Vu que n'ai rien, ce n'est pas saine chose,
> Et dirait-on que tiendrais peu de compte
> De royauté... Par quoi rien dire n'ose.

Van Bonaventure's verhouding tot de vorstin kunnen wij ons door zijne verzen een indruk maken. Zij was, toen hij aan haar hof verbonden werd, 44 jaar en hij waarschijnlijk nog geen 30. Men kan veilig aannemen, dat er van een liefdesbetrekking tusschen hen geen sprake is geweest. Het is bekend hoe Marguerite de kunst verstond om àl te vrijmoedige be-

1) Inderdaad.

wonderaars door een ‘nenni avec un doux sourire’[1], op een afstand te houden. De toon der gedichten die Bonaventure aan haar gewijd heeft, is tegelijk eerbiedig en vertrouwelijk, als die van een jong man tegenover een moederlijke vriendin. Maar uit haast elken regel straalt zijn verknochtheid aan zijn meesteres en groote bewondering voor hare talenten.

De eenige werkelijke liefdesgedichten, die wij van Bonaventure kennen, zijn gericht aan een vrouw die hij Claude Bectone noemt en die, zooals Chenevière heeft aangetoond, in werkelijkheid Claude Louise Scholastique de Bectoz heette. Zij was abdis van een klooster en tevens een niet onverdienstelijke dichteres. Dat zij Despériers toestond een galante correspondentie op rijm met haar te wisselen, moet ons, in een tijd waarin het kloosterleven dikwijls zoozeer verschilde met het tegenwoordige, niet te zeer verwonderen. Bovendien geeft geen enkel dier verzen het recht ons die verhouding anders dan als een platonische voor te stellen. Integendeel:

> Hélas, amour! bien le savez
> Que contenter vous ne pouvez,
> Sans me faire désestimer:
> Ne saurait-on sans mal aimer?

schrijft Bonaventure haar.

Maar stellig was de strijd hard en de gedichtjes van Claude Bectone, zoowel als die van Despériers, verraden hier en daar, tusschen allerlei conventioneele rhetoriek, dat zij ‘le mal d'aimer’ in alle bitterheid ervaren hebben.

> Raison ne veut que j'y consente;
> L'amour me force et me tourmente.
> O, mort venez me consommer
> Ne saurait-on sans mal aimer?
>
> Si l'amour, de toute coutume,
> Ne portait le nom d'amertume
> Et qu'en soi n'eût un doux amer,
> On pourrait bien sans mal aimer[2].

1) A. France, *Le Génie latin; la Reine de Navarre,* p. 27.
2) Slechts een enkel der gedichten die Despériers en Cl. Bectone wisselden, komt voor in de uitgave zijner gedichten door Louis Lacour, die ik consulteerde. De andere zijn afgedrukt in het reeds genoemde werk van Chenevière. Hij ontleende ze aan een zeer zeldzaam exemplaar van D.'s gedichten, in de uitgave van J. de Tournes.

Voor zoover men heeft kunnen nagaan, heeft Bonaventure maar gedurende enkele jaren, n.l. tusschen 1635 en 1644 (het waarschijnlijke jaar van zijn dood) geproduceerd, 't zij proza of poëzie. Vooral de korte periode die hij in Marguerite de Navarre's omgeving doorbracht, is rijk aan poëtische ontboezemingen, want toen slechts genoot hij de voor zijn talent zoo onontbeerlijke *loisir et liberté.*

Dat hij in den tijd van dagelijkschen omgang met de schrijfster van den *Heptaméron* op zijn beurt een aantal korte vertellingen geschreven heeft, is waarschijnlijk. Navolgingen van Boccacio's *Decamerone* en Ant. de la Sale's *Cent nouvelles nouvelles* waren toen zeer in zwang. Men kan zich voorstellen dat de koningin van Navarre en haar geletterde hovelingen er gedurende de wintermaanden in het stille Nérac plezier in hadden om, ter afwisseling van hun diepzinnige gesprekken, elkaar grapjes te vertellen. Dat die grappen meestal niet erg kiesch waren, moet men hun niet euvel duiden; andere tijden, andere zeden; de novellen waarin men toen behagen schepte, waren misschien wat grof, maar ‘het purperen levenslied’ dat sommige 20ste-eeuwsche schrijfsters uitzingen, is van vrij wat ongezonder zinnelijkheid dan de platte aardigheden der oude *contes.*

Haast méér nog dan door het *Cymbalum mundi,* is Despériers' naam bekend door *Les nouvelles récréations et joyeux devis,* een uitgave die in 1558 het licht zag, ongeveer tegelijk met Marguerite's *Heptaméron.* Gaston Paris en na hem Clément Juge[1)] hebben echter door hun argumenten sterken twijfel doen ontstaan of Despériers inderdaad de schrijver van dezen bundel is. Zij meenen dat slechts een zestal novelles van zijn hand kunnen zijn. Hoe het ook zij, de *Récréations* brengen ons niet nader tot de persoonlijkheid van Bonaventure en zijn dus voor een karakterschets van weinig belang. Zij bestaan uit een aantal in zuiver comischen toon gehouden verhalen: de meeste pittig en vloeiend van stijl, andere van minder letterkundige waarde. Bedrogen echtgenooten, los-

1) G. Paris, *La Nouvelle française au 15me et 16me siècles,* in: *Journal des Savants* 1895: herdrukt in: G. Paris, *Mélanges de Litt. française du Moyen âge.* Paris, H. Champion, 1912.

C. Juge, *Jacques Peletier du Mans.* Paris, Lemerre, 1907. (proefschrift).

bandige monniken, gedupeerde domooren, leepe, ondeugende vrouwtjes, handige bedriegers zien wij er hun rol spelen: natuurlijk zijn koddige echtbreukverhalen er schering en inslag. De figuur van den schrijver, zijn inzichten en gevoelens, komen er niet uit te voorschijn, behalve in het sonnet dat in eenige uitgaven als proloog staat; uitingen als deze: ‘Je me suis bien contraint pour les écrire (n.l. de *joyeux devis),* j'ai oblié mes tristes passions... et en un jour plein de mélancolie mêlons au moins une heure de plaisir’, herinneren ons aan de stemming van vele zijner gedichten.

Treffend is de ondertoon van melancholie, die veelal uit zijn verzen opklinkt. Zoo schrijft hij, als inleiding tot een burlesk gedichtje van eenigszins Rabelaisiaanschen inhoud:

> Un bon esprit, quand le beau jour l'x00E9;veille,
> Soudain connaît que ce n'est de merveille
> Si en ce pauvre et misérable monde
> Prou[1)] de malheur et peu de bien abonde,
> Parce qu'il voit (tout bien quis[2)] et compté
> Plus y avoir de mal que de bonté.

Het leven had weinig bekoring voor hem. Als eenige bezitting had het lot ‘den armen Daedalus’, aldus noemt hij zich, een rijk gemoed geschonken: ‘le coeur de moi prou[3)] riche en tel avoir, dont jamais il n'est chiche’, dat was de eenige schat, waaruit hij voor zijn vrienden kon putten, zooals hij zegt in een aandoenlijk gedichtje, dat hij aan een 16-jarig nichtje van Marguerite zond, om haar te bedanken voor confituren die zij hem, toen hij eens ziek was, gestuurd had. ‘Que si j'ai fait de guérir bon devoir’, schrijft hij, in datzelfde gedicht, ‘ce a été plutôt pour vous revoir, que pour tâcher être longtemps en vie, car autrement n'en avais nulle envie...’ Deze zwaarmoedigheid zal wel voor een deel te verklaren zijn doordat hij, als vele lyrische en heftig reageerende naturen, eenigszins egocentrisch was aangelegd en daardoor veel met zichzelf te stellen had. Bekommering om eigen gezondheid spreekt wel uit het grappige versje dat hij eens bij het herstel van een ziekte dichtte:

> O, petit, petit appétit,
> Hélas, qu'étais-tu devenu?

1) Veel.
2) Onderzocht, nagevraagd.
3) Zeer.

Maintenant, petit à petit[1],
Me seras tantôt revenu.
Or sois-tu le très bien venu...

Ook zijn glaasje wijn smaakt hem gelukkig weer:

Autour de la machine ronde
Tournant, virant et voltigeant,
Cherchais la chose, qu'en ce monde,
Ne se recouvre pour argent,
Et dont m'avait fait indigent
Ce monstre laid, dit: maladie.
Bacchus, à la tête étourdie,
Qui est bon gaudisseur[2] divin
Par une risée esbaudie[3]
Me l'a rendu, le goût du vin.

De diepere oorzaak van Despériers' droefgeestigheid openbaart zich echter in zijn meest belangwekkende geschrift, het *Cymbalum mundi,* waarin zijn houding tegenover de geestelijke stroomingen van zijn tijd duidelijk in het licht treedt.

Aan Marguerite's hof mocht men, wij weten het reeds, vrijuit zijn denkbeelden uitspreken, een zeldzaam voorrecht, waarvan de ‘vogels van diverse pluimage’, die bij haar een schuilplaats tegen geloofsvervolgingen vonden, natuurlijk gretig gebruik maakten. De vorstin zelve was de leer toegedaan dat godsdienst vóór alles een quaestie van persoonlijke ervaring is, een gemoedszaak, waarbij de uiterlijke ceremoniën van weinig gewicht zijn, zoodat men dus niet het recht heeft zijn naasten eenigen dwang dienomtrent op te leggen. Zooals Ablel Lefranc in zijn bekende studies over *Marguerite de Navarre* en *Le platonisme et la littérature en France*[4] heeft aangetoond, werd er in haar omgeving druk geplatoniseerd, d.w.z. de theorieën over de schoonheid en de liefde van den Griekschen wijsgeer, werden met een mystiek-christelijk sausje overgoten opgediend en ieder nam er van wat van zijn gading was. Dat dit beminnelijk dilettantisme, dit buitenkerkelijk getheologiseer, ook zijn gevaren meebracht, spreekt vanzelf. Niet voor Marguerite, die met haar diep ingeworteld godsdienstig bewustzijn, haar warme hart en haar idealistische natuur, geen vastomlijnde leer noodig had, om de levenskunst

1) Langzamerhand.
2) Vroolijke klant.
3) Uitbundige schaterlach.
4) In: *Les Grands Ecrivains de la Renaissance.* Paris, Champion, 1914.

te verstaan. Maar bij minder evenwichtige naturen als van Despériers, kan men er zich niet over verwonderen, dat het geliefhebber in wijsbegeerte en godgeleerdheid tot scepticisme en zwaarmoedigheid leidden. Hij zag de vele vraagstukken, het onbereikbare van de waarheid en daarnaast de domme wreedheid der ketterjagers, die de edelste geesten onder zijne vrienden als misdadigers vervolgden; hij zag de waanwijsheid der met elkaar vechtende theologen en hij leerde uit dit alles zoozeer de wereld verachten, dat hij haar zijn bitter geschrift, het *Cymbalum mundi,* toeslingerde.

Despériers heeft deze samenspraken niet onder zijn eigen naam, maar als een mystificatie à la Voltaire - zij het dan ook een doorzichtige, waarvan niemand de dupe was - uitgegeven. Hij maakte het *Cymbalum* bekend als een oud Latijnsch handschrift, dat een zekere Thomas du Clevier in een klooster gevonden zou hebben en, in het Fransch vertaald, aan zijn vriend Pierre Tryocan toestuurde. Wanneer men du Cle*n*ier leest inplaats van du Cle*v*ier, dan blijkt dat die naam een anagram is van het woord *incrédule;* evenzoo vormt een letterverzetting van den naam Tryocan het woord *croyant.* Een ongeloovige Thomas draagt dus zijn vondst op aan een geloovigen Petrus; al dadelijk voelt men uit welken hoek de wind waait! De verschillende critici, die het geschrift bestudeerd hebben, zijn het er niet over eens, op welke wijze de titel verklaard moet worden. Het meest waarschijnlijke is wel, dat Bonaventure door zijn *Cymbalum mundi* de wereld heeft willen 'tympaniseeren', d.i. bespotten, uitjouwen, dat hij om zoo te zeggen, de dwaasheid en de verblinding van het menschdom heeft willen uitschallen. Zijn spotschrift bestaat uit vier Dialogen, vol allegorieën. Verschillende fragmenten er van zijn duister gebleven, niettegenstaande er vele pogingen tot verklaring gedaan werden. Maar één ding is maar àl te duidelijk, n.l. dat de schrijver er op een voor dien tijd zeer gevaarlijke wijze den spot drijft met allerlei heilige zaken. De eerste drie samenspraken hangen met een lossen draad aan elkaar, als een slecht gebouwd comediestuk, maar de vierde is geheel onafhankelijk van de voorafgaande. Ziehier in het kort den inhoud, voor zoover die voor een modernen lezer, wien vele toespelingen ontgaan moeten, begrijpelijk is.

In den eersten dialoog verschijnt Mercurius in een herberg,

waar de waardin en twee gasten hem te woord staan. Hij vertelt dat Jupiter hem gezonden heeft om het Boek, waarin het menschelijk lot, over alle tijden, beschreven staat, en dat uit elkaar gevallen is van ouderdom, op nieuw te laten inbinden. Verder hebben verschillende goden en godinnen hem zóóveel boodschappen opgedragen, dat hij bang is de grootste helft te vergeten. De twee makkers, die aldus met Mercurius in gesprek geraken, slagen er in om hem op listige wijze, het boek, dat zooveel kostbare geheimen inhoudt, te ontfutselen en, om te maken dat hij den diefstal niet bemerkt, stoppen zij een oud boek, dat van eenzelfde formaat is, in zijn tasch. - Dat is het verhaaltje, maar nu de achtergrond. Mercurius - en hieromtrent kan geen twijfel bestaan, - is niemand anders dan Christus en zijn Boek het Evangelie. Mercurius moet het laten binden, omdat het door ouderdom aan flarden hangt: een duidelijke toespeling op de hervormings-beweging. Mercurius bekijkt de herberg en vindt 't op aarde nog zoo kwaad niet: ook de wijn bevalt hem goed, die smaakt hem lekkerder dan de hemelsche nectar: ‘ik heb ze beide geproefd’, zegt hij, ‘en verzeker u dat deze beter is’. Deze voorkeur nemen de makkers - symbool van het menschdom - hem kwalijk. Ze geven toe dat ze over den hemeldrank absoluut niet kunnen oordeelen, omdat zij hem nooit geproefd hebben ‘maar we gelooven wat geschreven staat’ zeggen ze, ‘en wat men er van vertelt’. Als Mercurius bij zijn voorkeur blijft, dreigen zij hem, dat hij tot straf in een duister cachot gestopt zal worden. Anders gezegd: wie de aardsche goederen boven de hemelsche stelt en niet op gezag gelooft, is aan vervolgingen ten prooi. Mercurius belooft aan de waardin, tot dank voor haar gastvrijheid, een levensverlenging van 50 jaar en veel gezondheid en geluk, maar als zij haar vriendelijken twijfel uitspreekt dat hetgeen hij haar toezegt gebeuren zal, ontsteekt hij in toorn, en tot straf voor haar wantrouwen, trekt hij zijn schoone beloften in, en voorspelt hij haar niets dan ellende. Onderwijl verheugen de twee kornuiten zich over het gestolen Boek. Hun eenige angst is, dat als Jupiter het merkt, hij in zijn woede de heele arme wereld zal verdelgen, hoewel die aan het misdrijf onschuldig is. Maar zij bedenken dat, om hieromtrent zekerheid te hebben, zij slechts in het Boek hoeven te bladeren, want daar staat immers niet alleen in wat *is,*

maar óók wat komen zal: waarschijnlijk is hun diefstal met de nadeelige gevolgen die hij hebben zal, er reeds in opgeteekend. - Commentaar overbodig: elke zin in den dialoog is een persiflage van de leeringen der kerk. Het is bijkans ongeloofelijk dat, in een tijd toen de brandstapels af en toe nog zoo lustig oplaaiden, iemand dergelijke uitlatingen de wereld in durfde zenden.

In den tweeden dialoog wordt het niet beter. Hij begint met een gesprek tusschen een spotter: Trigabus (men heeft verondersteld, dat deze naam zich wellicht laat verklaren als trigabeur, n.l. ‘driemaal spotter’) en Mercurius (die wederom den Christus voorstelt). Wij vernemen er in dat Mercurius den steen der wijzen - waarmee de Waarheid bedoeld wordt - aan de menschen heeft gebracht. Omdat hij niet wist aan wie hem te schenken en iedereen hem hebben wilde, vermorzelde hij hem ten slotte tot gruis en strooide dit op den grond. Natuurlijk gingen de menschen toen aan het zoeken en zij kibbelden hevig onderling, want ieder wilde iets van den kostbaren steen, van welks tooverkracht Mercurius hoog had opgegeven, bezitten. ‘'t Is de moeite waard om naar hun gezoek te kijken’, zegt Trigabus, die het geval in herinnering brengt: ‘men zou denken dat 't kleine kinderen waren, die met zand spelen, behalve als ze er op los beginnen te slaan’. En 't mooiste is, dat niemand het gruis heeft kunnen terug vinden. ‘Maar er is ook niemand die niet beweert dat hij een heeleboel er van gevonden heeft, zóóveel zelfs, dat als men alles wat zij vertoonen bij elkaar voegde, de steen tienmaal grooter zou zijn dan hij oorspronkelijk was’. ‘Verschillende lieden’, zegt Trigabus tot Mercurius, ‘heb ik hooren beweren dat zij iets van den echten steen gevonden hadden, maar spoedig daarna bekroop hen de twijfel, of het wel zoo was en eindelijk gooiden zij alle stukjes die zij hadden weg, om op nieuw te gaan zoeken... Te drommel! ge hebt die kalveren van wijsgeeren aan 't werk gezet!’ En al 't gekijf en gebluf dat er mee gepaard gaat! ‘De een betuigt dat hij meer er van heeft dan zijn makker, de ander zegt, dat het niet van den echten is. De een wil onderwijzen hoe men het moet aanleggen om er wat van te vinden en is er toch niet in geslaagd om zelf iets te vinden’... en ze vertellen wonderwat van alle voordeelen en kennis die het door hen gevonden

gruis hun verschaft. ‘'t Is waar dat men, naar ik hoorde zeggen, van enkelen gelooft, dat zij werkelijk stukken van den steen gevonden hebben, maar die hebben geen andere kracht of eigenschap geopenbaard, dan dat zij menschen in krekels veranderd hebben, die tot hun dood niets doen dan babbelen; anderen in scheldende papegaaien, die zelf niet begrijpen wat ze vertellen, en weer anderen in ezels, die geschikt zijn om zware lasten te torschen en flink wat stokslagen te kunnen verduren’[1].

Trigabus geleidt vervolgens Mercurius, die zich onherkenbaar gemaakt heeft, naar de zandvlakte (de theologische faculteit), dan kan hij zelf eens een kijkje nemen van 't geharrewar. Daar zijn er al dadelijk drie aan het bakkeleien: ‘Ziet ge die daar, die zoo driftig rondloopt?... Kijk die andere eens met zijn oogen rollen, o, wat is hij tevreden over zichzelf: niets in de wereld stelt hij zóó hoog als zijn eigen persoon’. - ‘En gindsche, die er óók zoo ongemakkelijk uitziet!’ Het zijn Rhetulus (anagram van Lutherus) Cubercus (anagram van den naam van den Duitschen hervormer Bucerus - ook wel met twee c's gespeld -) en Drarig (wiens naam niet op afdoende wijze verklaard is) die wij zien. Deze heeren gaan onversaagd door met hun gekibbel. Ieder van hen drieën is overtuigd dat hij alléén het kostbare gruis in handen heeft en maakt den ander voor verwaand of leugenachtig uit. Denk er aan, waarschuwt Cubercus, ‘dat de steen zijn eigenschappen verliest, zoodra degeen die er stukken van gevonden heeft, zich daar te veel op verheft’. Niets kan echter hun hartstocht doen bedaren. 't Helpt niet dat zij onder de hand bedenken hoe tegenstrijdig zulk gevecht eigenlijk is met de leer van Mercurius, die predikte, dat alle menschen broeders zijn en die hun den steen niet gaf om tweedracht, maar om vreugde onder hen te brengen: steeds dreigender wordt hun houding; driftig slaan ze elkaar het gevondene uit de hand. Bittere afgunst en eerzucht alléén zijn in 't spel, want om den steen zelf is het hun in den grond niet te doen: immers hij is toch niet meer zóó, als toen Mercurius hem te pletter gooide. ‘Sinds den tijd, dat hij over de aarde verspreid ligt, is alle kracht er uit gevaren’! zegt Cubercus. Rhetulus

1) Dit zijn alle doorzichtige toespelingen op kerkelijke zangen, monniken, predikers en de blinde menigte der geloovigen.

(Luther) maakt uit deze opmerking een handig wapen om Cubercus (Bucerus) te verslaan: als diens gruis geen kracht heeft, dan is dat het beste bewijs, dat het niet van 't echte was. Het zijne daarentegen deed en doet wonderen: niet alleen kan het lood in goud omzetten, maar ook de menschelijke inzichten heeft het kunnen veranderen: die zijn nog veel harder dan metaal, en dan noemt hij allerlei hervormingen op, die hij tot stand heeft gebracht, alles natuurlijk in parodieerenden stijl. De vermomde Mercurius, die dit alles aanhoort, steekt dan den draak met de zoekers. Ze hebben zich knollen voor citroenen laten verkoopen, aldus hoont hij ze: die heele steen zal wel voor-den gekhouderij zijn geweest, want als dat gruis werkelijk eenige gelukbrengende eigenschappen had, dan zou men daar wel iets van gemerkt hebben: de vinders hadden dan al lang de armen tot rijken kunnen maken. - 'Ja maar', antwoordt Rhetulus, 'bedelaars moeten er zijn, want als iedereen geld had, zou men niet weten op wie men de schoone deugd der liefdadigheid zou moeten beoefenen'. *Mercurius:* 'Maar dan zou men toch alles wat verloren is er mee kunnen terug vinden en ook aan allen twijfel een eind maken...' *Rhetulus:* 'En wat zouden de rechters, advocaten en officieren van justitie daar wel van zeggen? Wat zouden ze dan doen met al hun wetten, pandecten en andere rechtsgeleerde geschriften, die zulke eerbare en nuttige zaken zijn?' *Mercurius:* 'Als iemand ziek werd, zou men u roepen en gij hoefdet maar een stukje van den steen der wijzen op den patient te leggen om hem te doen genezen'. *Rhetulus:* 'En wat zou men dan met de dokters en de apothekers... moeten beginnen? En bovendien zou op die manier iedereen van alle ziekten willen genezen, en nooit zou iemand willen sterven, hetgeen hoogst onverstandig zou zijn'. - 'Sedert den tijd dat gij zoekt', zegt Mercurius ten slotte bitter tot de vechters, 'heeft men niet vernomen, dat gij ooit eenige daad hebt verricht die den steen der wijzen waardig is en dat doet mij twijfelen, of gij hem wel gevonden hebt...' De spotter, Trigabus, ontsteekt in toorn over het getwist waarmee al die dwaze zoekers hun tijd vermorsen: 'Ik verzeker jullie', roept hij uit, 'dat ik, als ik deel uitmaakte van het Parlement, je met je allen dwangarbeid zou opleggen, of je naar de galeien zou sturen. Denkt ge dat 't plezierig is, om naar zoo'n troep

dikke kalveren te kijken, die hun tijd verdoen om, net als kleine kinderen, steentjes te zoeken? En als 't nu nog maar van eenig nut was, zou ik er niets van zeggen; maar ze doen niets van alles wat ze gelooven, zich voorstellen en beloven. Op mijn woord! ze zijn nog kinderachtiger dan kinderen, want met kinderen valt nog iets uit te richten, die kan men nog wel eens voor iets gebruiken. Als ze spelletjes doen kan men ze makkelijk genoeg er mee laten ophouden, om ze aan 't werk te zetten. Maar als die hansworsten en droomers van philosofen eenmaal begonnen zijn hun zandkorreltjes hier op den grond te zoeken,... dan kan men hen nooit aan dat dwaze spelletje van hun baardige en immer voortdurende kindschheid onttrekken... Hoeveel heb ik er niet gezien, die wonderen zouden teweegbrengen? Jawel! Beuzelingen, daarin zijn zij meesters'. De dialoog eindigt met het volgende wrange gezegde van Trigabus: 'Ik keer tot mijzelf terug en erken dat het een dwaas is die denkt dat hij iets hebben kan aan een zaak die niet bestaat en nòg ongelukkiger is hij, die hoopt op iets dat onmogelijk is'.

In de derde samenspraak gaan de gesprekken een eenigszins andere richting uit: nieuwe personen treden er in op: Cupido, voorts een droefgeestige Jonkvrouw - die het op dichterlijke wijze beweent dat zij zich hardvochtig heeft betoond tegen een minnaar en vreest hem voor altijd verloren te hebben en zonder liefde het leven door te moeten gaan -[1] een sprekend Paard en anderen. Mercurius is wanhopig dat zijn kostbaar Boek hem is ontstolen en men hem in de plaats daarvan, met een geschrift, dat de heidensche mythologie inhoudt, heeft opgescheept. Hij durft Jupiter niet onder de oogen komen en die slechte stervelingen zullen, naar hij vreest, zijn Boek verknoeien en er allerlei misbruik van maken. Cupido maakt hem nog ongeruster, door hem te vertellen dat dit inderdaad het geval is, en dat allerlei astrologen er op azen om er hun horoscopen uit te trekken en er voorspellingen uit te doen. Er zijn veel duistere en ook onbe-

1) De ernstige, ontroerende toon van deze tirade, die scherp afsteekt bij de andere, maakt het m.i. waarschijnlijk dat Bonaventure hier zijn geliefde, Claude Bectone, ten tooneele voert, die als non tot eenzaamheid gedoemd was, en zooals uit de gedichten, die hij met haar wisselde blijkt, ten slotte een eind maakte aan hun galante correspondentie.

langrijke toespelingen in dezen dialoog, waarbij het geen nut zou hebben stil te staan; men kan alleen maar vage veronderstellingen doen omtrent de beteekenis van sommige gezegden en grappen. Onder de koddige boodschappen waarmede de goden en godinnen Mercurius gedurende zijn aardsche zending belast hebben en die hij zenuwachtig opsomt, is er één, die duidelijk op Marguerite van Navarre zinspeelt. Van Minerva's (Marguerite's) opdracht zal hij zich kwijten, ook al zou hij er zijn onsterfelijkheid voor moeten inboeten. ‘Minerva verzoekt Mercurius om uit haar naam aan de dichters te zeggen, dat zij er van af moeten zien om nog langer smaadschriften tegen elkaar te schrijven, anders wil ze niets meer met ze te maken hebben, want ze houdt daar niet van en keurt ze in geen enkel opzicht goed; ook wenscht zij dat zij meer behagen in de stille en nuttige waarheid, dan in de praatzieke, onvruchtbare leugen zullen scheppen; en wanneer zij over de liefde willen schrijven, laten zij het dan zooveel mogelijk op een eerbare, reine en verheven wijze doen, overeenkomstig háár voorbeeld’. - Ongetwijfeld doelt Bonaventure in deze tirade op zijn zachtmoedige beschermvrouw.

De vierde en laatste dialoog houdt in het geheel geen verband met de vorige: hij bestaat uit een gesprek tusschen de twee honden, Hylactor en Pamphagus, uit de Metamorphosen van Ovidius bekend. Wie hiermee echter bedoeld worden, is onzeker: sommige critici beweren, dat het Luther en Calvijn, anderen dat het Rabelais en Etienne Dolet zijn en het is een aardige puzzle om zich in de verschillende mogelijkheden te verdiepen. Zoolang niet met zekerheid is vastgesteld, wie hier aan 't woord komen, kan men óók slechts gissingen maken omtrent de personen en gebeurtenissen, waar zij toespelingen op maken. Aangezien deze dialoog dus voorloopig weinig licht brengt omtrent Despériers' ideeën, ga ik hem stilzwijgend voorbij. Maar de andere laten aan duidelijkheid niets te wenschen over!

Ik heb slechts den hoofdinhoud van het *Cymbalum mundi* meegedeeld, maar elke regel er van is als gedrenkt in venijn. Bonaventure's anti-clericale satires doen ons dikwijls denken aan Rabelais' spotternijen, maar welk een verschil is er tusschen den gullen lach, die zich in den *Gargantua* en *Pantagruel* doet hooren, en het wrange sarcasme van het *Cymba-*

lum! In dit heele geschrift is geen spoor van werkelijke vroolijkheid, alleen afkeer, haat, minachting voor 't kleine menschelijk gedoe, straalt er uit op. Want dàt vervolgt de schrijver met zijn smaad. Hij geeselt de wijze waarop het menschdom al wat groot en schoon is, verkruimeld en verfonfaaid heeft, tot alle glans er af was.

Dat men Despériers voor een ongeloovige en een godslasteraar heeft aangezien, kan ons na sommige zinnen uit het *Cymbalum* niet verwonderen. Toch ademt de algemeene geest zijner geschriften geenszins atheïsme. Niet alleen verschenen van zijn hand eenige vertalingen van geestelijke liederen, maar uit verschillende zijner gedichten spreekt een religieus gevoel, dat den indruk maakt oprecht te zijn. Maar dat zijn overtuigingen met kerk en dogma's niets hadden uit te staan, blijkt wel onomstootelijk. Evenals een voortdurende branding den rotssteen uitslijt, en ten slotte aan het wankelen brengt, was zijn geloof, door den invloed der theologische haarkloverijen en de kritiek der nieuwlichterij, waaraan zijn tijd zoo rijk was, steeds vervaagd: van het katholicisme zocht hij heil bij het protestantisme, van het protestantisme verviel hij in platonisme, tot hem ten slotte niets dan een algemeen godsgeloof overbleef, dat niet substantieel genoeg was om hem houvast in het leven te schenken.

Het pamflet, dat in het voorjaar van 1538 bij den uitgever Jean Morin te Parijs verscheen, verwekte groot opzien. Het parlement verbood onmiddellijk de verspreiding er van; het liet de reeds in den handel gebrachte exemplaren zooveel mogelijk vernietigen en Morin, den uitgever, gevangen zetten. De termen waarin het geschrift veroordeeld werd, zijn verwonderlijk vaag en zachtmoedig, wanneer men denkt aan den aanstootelijken inhoud van het *Cymbalum* en den kitteloorigen tijd, waarin het geschrift het licht zag. Het schijnt wel alsof de overheid zelf niet goed wist wat zij moest denken van die zonderlinge dialogen vol allegorieën en geheimzinnige toespelingen. ‘Wij verhinderen de uitgave’, aldus verklaarde de Sorbonne, ‘hoewel zij geen bepaalde dwalingen inhoudt, maar omdat zij verderfelijk is’. Mogelijk was het om Marguerite ter wille te zijn, dat men haren gunsteling verder ongemoeid liet. Aangemoedigd door het feit, dat hij persoonlijk niet vervolgd werd, liet Bonaventure, reeds in het jaar der

veroordeeling, een herdruk van het werk verschijnen, ditmaal bij een weinig bekenden uitgever in Lyon, en wederom liet men hem persoonlijk ongemoeid.

Toch was het *Cymbalum* het begin van zijn ondergang.

Marguerite de Navarre was verdraagzaam en goed, maar haar beschermeling had met zijn pennevrucht de maat overschreden, en de inhoud van het smaadschrift moest een vrome, zachtzinnige vrouw als haar mishagen. Hij viel in ongenade en zag zich gedwongen haar hof te verlaten. Hij trok zich terug bij zijn ouden vriend en leermeester Robert Hurault en van daar uit zond hij allerlei smeekbeden om weer bij Marguerite in de gunst te komen. De materieele moeielijkheden bestormden hem weer van alle kanten, hij heeft ‘ni loisir, ni repos pour bien écrire’ en hij kan niet aan een nieuwe omgeving wennen. Op allerlei wijzen bepleit hij zijn zaak, nu eens op gevoeligen toon, dan weer met humor, en altijd treft ons de gemoedelijk-familiare, maar toch eerbiedige stijl, waarin hij zich tot de vorstin richt. Uit dien tijd dagteekent waarschijnlijk het grappige gedichtje, dat een opsomming geeft van alles wat hij wil doen en worden, àls ze zich maar weer over hem ontfermt en hem toestaat zich aan haar dienst te wijden:

Si tu me veux donc pour toi retenir,
Je te dirai qu'il en peut advenir.
Servir pourrai d'un bien franc aumônier,
Car je ne sais point l'aumône nier;
Ou, si tu veux que je sois ton secrétaire,
Je saurai bien le point du secret taire.

Ou, si j'avais sur moi ton équipage[1)],
Je pourrais être un tien honnête page,
Ou cuisinier, pour servir, quoiqu'il tarde,
Après dîner de sauce ou de moutarde;
Ou, pour mieux être éloigné de la table,
Etre pourrais quelque valet d'étable.

Wil ze hem niet in haar nabijheid dulden, dan wil hij ook wel de een of andere kerkelijke waardigheid zien te verkrijgen, die van bisschop, waarom niet? en anders zal hij óók

1) Uitrusting, livrei.

al tevreden zijn als hij maar ineens tot kardinaal benoemd wordt!

Ainsi ferai, si tu ne me retiens
Et toutefois, toujours serai des tiens.

Een andermaal zendt hij haar een gedicht, echter in prozavorm opgesteld, uit puur genoegen, zooals hij ondeugend er bij zegt, om haar eens in proza te mogen tutoyeeren; immers, dat is veroorloofd in dichterlijke taal en bovendien Onzen Lieven Heer mag men het toch óók wel doen! ‘Si je vous dis ici *toi* ou *tienne,* ne vous soit grief, car liberté chrétienne si en dispense et Dieu l'accepte aussi, quand on l'invoque et on l'appelle ainsl... Ainsi veux donc, sans rigueur ni rancoeur, parler un peu à ton coeur gracieux...’ En dan vraagt hij haar hem weer haar vertrouwen te schenken en hem terug te roepen. Uit zijn gedichten blijkt dat Marguerite zich ten slotte heeft laten vermurwen en dat zij af en toe haren beschermeling, als de nood aan den man was, geldelijken steun zond, maar in haren dienst nam zij hem niet meer terug. Een enkel jaar schijnt hij nog van zijn roem genoten te hebben - eenige zijner beste gedichten dagteekenen waarschijnlijk uit dien tijd - daarna echter begonnen weer de ellende en de armoede. Zijne beden om hulp worden steeds onderdaniger:

Quand premier[1] ma rustique Muse,
Pleine de grand' légèreté

Salua Votre Majesté,
Elle avait d'autres cas[2] à dire
Et ne pensait vous écrire
A jamais supplication.

Niet zonder bitterheid smeekt hij haar dat zij ‘uit tijdverdrijf’, in haar draagstoel zijn bede moge lezen:

Pour passe temps, donc de votre litière
Regarderez cette triste matière.

C'est pauvreté, de langueurs courratière[3]
Et de la croix du Christ vraie héritière,
Qui vous fait ci[4] sa supplication...

1) Voor het eerst.
2) Zaken.
3) Bemiddelaarster.
4) Hier.

‘Or je ne sais point l'art de demander’, zegt Bonaventure ergens, maar hij heeft die droeve kunst wel moeten aanleeren. Als men bladert in zijn gedichten, vindt men steeds weer nieuwe beden om hulp, telkens in anderen vorm. Nu eens ontbreekt hem het geld om kleeren te koopen, dan weer klaagt hij dat zijn arme Muze moet zwijgen, omdat, als hij den heelen dag hard gewerkt heeft, zijn hand daarna te moe is om verzen neer te schrijven; of wel, hij betuigt met een onderdanigen glimlach, dat Daedalus een nieuwe pluim in zijn vleugels broodnoodig heeft.

En zoo heeft Bonaventure gedicht en anderen genot verschaft door het in rijm brengen van zijn ellende. Hemzelf schonken zijn gaven weinig bevrediging, want steeds moest hij teveel er op bedacht zijn, hoe hij het beste munt er uit kon slaan. Het is alsof wij zijn eigen leed hooren opklinken uit het droeve - ook technisch meesterlijke - liedje van de blinde zangers en straatmuzikanten, die hun toehoorders vreugde schenken met hun kunst, maar er hun eigen zorgen niet mee verdrijven kunnen... tenzij er geld door in hun buidel valt:

Les aveugles et violeurs[1)]
Pour ôter aux gens leurs douleurs,
Chantent toujours belles chansons;
Et toutefois par chants et sons,
Ils ne peuvent chasser les leurs.

Ce qu'ils chantent en leurs malheurs,
Ils aiment mieux que les couleurs,
Ou moins qu'enfants longues leçons,
Les aveugles.

En chantant ils pensent ailleurs,
Mêmement aux bien des bailleurs[2)];
Autrement chants leur sont tansons[3)],
Et n'en prisent point les façons,
Si leurs bissacs[4)] n'en sont meilleurs,
Les aveugles.

Despériers kwam op treurige wijze aan zijn einde. Arm aan stoffelijke goederen, arm aan overtuigingen, keerde hij zich

1) Vedelaars.
2) Zij die geven, begunstigers.
3) Strijd, hier: kwelling.
4) Bedelzakken.

hoe langer hoe meer af van de wereld - ‘monde mondain, trop mondainement monde; monde aveuglé, monde sot, monde immondement monde’ - zooals hij haar in zijn *Prognostication* verachtelijk noemt. Somber en troosteloos ging hij nog luttele jaren door het leven, gelijk aan ‘den verdwaalden man, die niet weet waar hij gaat’, dien Charles d' Orléans bezingt, tot hij in zelfmoord verlossing zocht. ‘Verlaten en ziek’, schrijft zijn biograaf Chenevière, ‘vervolgd door droeve herinneringen, wanhopend aan de toekomst ging Bonaventure zelf den dood tegemoet, die alléén hem schenken kon:

> A perpétuité
> Loisir et liberté’.

Dit was het eind van ‘den armen Daedalus’. Verdoold en opgesloten in het geestelijk labyrinth dat hij, door zijn kritiek en twijfelzucht, om zich had opgetrokken, miste hij de kracht om, evenals de Grieksche bouwmeester, met kloeken vleugelslag er uit te ontvluchten, en jammerlijk liep hij zich te pletter.

C. SERRURIER.

De laatste dienaar der Mandsjoes.

II
Een keizerlijke midzomernachtsdroom.

Wanneer men wandelt op den hoogen muur van Peking, en het is een van die wonderlijk stille, heldere avonden, die de bergen tegen den westelijken hemel overgieten met een paars licht en ze transparant maken en heel dichtbij, dan glanst daar midden uit het boomengroen der stad het gouden geel op van de daken van het Keizerlijk Paleis. Een lange, effen rij, in regelmaat van poorten en ruime binnenhoven, en dan het breede vierkant, door een rooden muur omringd, waarbinnen de zuivere lijnen van de paleizen, de ontvangzalen, de woongebouwen, die alle hun breedvleugelige daken uitspannen in trotsche onbewogen vlucht. En op den achtergrond de Tsjing Sjan, de groene heuvel met zijn vijf paviljoenen, die de Verboden Stad beschermt tegen de kwade invloeden van het noorden, en rechts en links de wijde, lage stad, met lange rechte straten in ordelijken trant gelegen om haar centrum. En de muur, breed als een boulevard, rondom dit alles, uitrijzend boven de huizen, met zijn negen slanke torenpaviljoenen hoog opgeheven boven de poorten en zijn hoektorens als wachters neergezeten op de wallen.

En ver in het noorden, maar in het avondlicht weer vreemd nabij, de kale ruige ruggen van de bergen die de Peï-sjan genoemd worden, en zware schaduwen vallen langs hun schouder daar waar de bergmassa zich splijt en de ruwe pas begint, die naar Mongolië een baan breekt.

Zoo ligt de keizerlijke hoofdstad, het Cambaluc van

Koeblai Khan, waar Marco Polo van verhaalt, de stad waar de Zoon des Hemels woont in ongeëvenaarde pracht. Een rust hangt boven het zoemen van de straat, doorklonken van het tinkelen van een bel, als aan komt schrijden een karavaan kameelen. 't Is of de zon hier eeuwen telt als jaren, alsof de tijd niet voortgaat aan de strakke lucht...

En nog woont hier de Zoon des Hemels en hij wacht. Hij kan wachten. Hij bereidt zich voor door studie van de klassieken, en dagelijks wast hij in wijsheid.

De verrader Yuan Sje-khai, die het keizerrijk wilde rooven, is gevallen. De gunst des Hemels kan niet ver meer zijn. Is daar niet Sju Sje-tsjhang, is daar niet Tsjang Sjuun? Laat daarom de republikeinsche rebellen maar woeden en volharden in hun kwaden weg. Hoe lang nog? De straf des Hemels zal ze achterhalen.

De republiek wordt hersteld. Vice-president Li, die twee jaar lang een gevangene is geweest in het paleis, volgt op als president, en het door Yuan Sje-khai uiteen gejaagde parlement wordt weer bij elkaar geroepen. Maar op den achtergrond gebeurt er meer. Over alle besprekingen tusschen de groote heeren hangt voortaan de zware schaduw van de Verboden Stad, en het woord *foe-pi,* restauratie van de Mandsjoes, is niet meer van de lucht.

Hoe kan het anders? Het was Yuan Sje-khai, die de dynastie dwong tot den afstand, niet de revolutionaire partij, wat deze zelf ook mocht meenen. En Yuan is dood! Geen van de machtige gouverneurs uit het noorden voelt voor de revolutionairen ook maar eenige sympathie, in het zuiden is er slechts een heel enkele die met hen in nauwer verbinding staat. Voor hen allen heeft de republiek als zoodanig nooit bestaan, maar was het Yuan Sje-khai die door zijn dictatuur gehoorzaamheid wist af te dwingen. Voor hen is slechts de vraag: wie van ons zal erin slagen Yuan's opvolger te worden als dictator? Een keizerschap als staatsvorm achten zij allen de eenig mogelijke, doch hun eigen machtspositie ligt hun het naast aan het hart. Zullen zij, al dan niet, profijt hebben van een herstel der dynastie? Wie zal Regent worden van den minderjarigen Keizer?

En daarom is er bij alle besprekingen die, het spreekt wel

vanzelf, vooral plaats hebben rondom Tsjang Sjuun in Sjutsjou, nog groote onzekerheid. Zoo schrijft Feng Kwo-tsjang, de gouverneur in Nanking, kort na Yuan's overlijden, hem een dringenden brief, waarin hij den generaal aanspoort de restauratie zoo spoedig mogelijk te ondernemen. Hijzelf zal hem steunen met 5000 man. Als echter de gebeurtenissen zoo loopen, dat hij goede kansen ziet vice-president te worden, laat hij dit plan varen en seint hij zelfs naar Peking dat Tsjang Sjuun restauratieplannen in het schild voert.

Het goede oogenblik is blijkbaar nog niet gekomen.

En intusschen doet president Li zijn best de schijnbare republiek weer te laten loopen. Hij is een welmeenend man, maar *woe-yoeng,* onbekwaam, zooals Yuan Sje-khai al van hem getuigde. En zijn taak wordt hem wanhopig moeilijk gemaakt, eenerzijds door een corrupt parlement, anderzijds door zijn premier, maarschalk Twan. Dit is een man die gesneden is naar den stempel van Yuan Sje-khai, doch een grove en mislukte copie, met al Yuan's slechte, en maar weinige van zijn goede hoedanigheden. Hard als ijzer, koppig als een bok, stoort hij zich aan niets, en ergert zich slechts als hij wordt lastig gevallen bij het schaakspel, waaraan hij verslaafd is. Doch bij die onverschilligheid, tevens van een zeldzaam sterk karakter dat verantwoordelijkheid durft te aanvaarden. Als hij zat te schaken, kwamen zijn vertrouwelingen soms bij hem: ‘Vindt u goed dat wij dit of dat doen’, waarop hij niets anders placht te zeggen dan: ‘*hao, hao,* goed, goed’, en weer doorspeelde. Liepen dan later de zaken mis, dan bleek premier Twan zich dikwijls niet meer te herinneren dat hij op deze wijze zelf machtiging tot een of anderen maatregel had gegeven. Maar als hij daaraan herinnerd werd, dan klopte hij met een karakteristiek gebaar met zijn rechterhand op zijn schouder, wat zooveel zeggen wilde als: ‘ik neem de verantwoordelijkheid op mijn schouders’.

Het waren soms zeer belangrijke beslissingen die op deze wijze werden genomen, en spoedig is hij in hevigen strijd gewikkeld met den president en met het parlement. De kwestie van de oorlogsverklaring aan Duitschland komt aan de orde, begin 1917. Twan wil onmiddellijke oorlogsverklaring, wil het parlement forceeren. De gouverneurs die zijn partijgangers zijn, worden naar Peking ontboden om te beraadslagen. Er

zijn erbij, zooals Feng Kwo-tsjang, die bij het voorbijreizen te Sju-tsjou nog verzekeren tegen de oorlogsverklaring gekant te zijn. Nauwelijks in de Pekingsche lucht worden zij allen ijverige aanhangers van Twan's politiek. ‘Wat voor drankje hebt gij toch geslikt’, vraagt hen Tsjang Sjuun, ‘dat gij allen plotseling van meening zijt veranderd?’

Hijzelf blijft in Sju-tsjou, en telegrafeert dat hij tegen de oorlogsverklaring is. Hij verwacht er geen voordeel van, slechts schade en gevaar voor de binnenlandsche rust, en meent dat Duitschland China niets heeft misdaan.

Dan komt de crisis. Het parlement, dat Twan door een joelende menigte een dag lang heeft doen omsingelen, weigert verder over de oorlogsverklaring te beraadslagen, voordat Twan is ontslagen. Alle Ministers nemen hun ontslag, met uitzondering van den Minister van Buitenlandsche Zaken, die juist toen te zeer verdiept was in spiritisme, om voor de aardsche dingen belangstelling over te hebben. Maar Twan weigert vrijwillig heen te gaan. Als evenwel de militaire gouverneurs, de Toetjuuns, uit Peking zijn vertrokken, grijpt de ongelukkige president moed en geeft hij Twan zijn ontslag.

De gebeurtenissen die nu volgen kan ik hier slechts in de ruwste omtrekken schetsen. Om hun onderlingen samenhang volkomen te doen begrijpen, zou ik een beeld moeten geven van den politieken toestand van geheel China in het jaar 1917, en tal van personen ten tooneele voeren, die, naar ik vrees, den lezer slechts verbijsteren zouden door de vreemdheid van hun namen. Ik vat derhalve alles zoo beknopt mogelijk samen om den hoofdpersoon van dit opstel, generaal Tsjang Sjuun.

De Toetjuuns, uit Peking vertrokken, verzamelen zich, op weg naar huis, te Sju-tsjou, dat op een zeer belangrijk knooppunt van spoorwegen ligt, bij den gastvrijen generaal. Voor hen allen is de kwestie der oorlogsverklaring van geheel ondergeschikt belang. Hoofdzaak is dat zij, door middel van Twan, of een ander, baas willen blijven in de hoofdstad en zich niet door een in hun oogen ridicuul parlement willen laten dwarsboomen, noch door een strooman-president laten ringelooren. Voor hen staat vast: het parlement moet worden ontbonden, president Li moet verdwijnen. Daartoe moet Tsjang Sjuun hen helpen; Sju Sje-tsjhang wil immers presi-

dent worden, en dien wil de generaal toch in ieder geval wel steunen!

Sju Sje-tsjhang is degeen onder wien, als onderkoning, Tsjang Sjuun in Mandsjoerije gediend heeft. Hij behoorde tot den intiemeren kring van Yuan Sje-khai, geen militair, doch een zeer geletterd man van het oude type, die door zijn nauwe relaties met Yuan ook bij de Toetjuuns uit diens school een zekeren invloed geniet. Bovendien staat hij bekend als vriend van het Mandsjoehuis. Is hij zelfs niet een der voogden van den jongen Keizer? Tsjang Sjuun heeft vertrouwen in hem, maar hij houdt ervan met open kaart te spelen. ‘Is het waar, dat hij president wil worden, laat hij mij dat dan zeggen, dan zal ik verder zien’, is zijn bescheid. Hijzelf heeft tegen president Li geen grieven; Li heeft zelfs herhaaldelijk afgevaardigden naar hem gezonden, om hem te verzoeken zijn invloed aan te wenden, dat de Toetjuuns zich in hun eischen wat matigen. Op ditzelfde oogenblik houden deze zich zelfs schuil in een obscuur hotelletje in Sju-tsjou, om niet te worden gezien door de Toetjuuns!

‘Maar wat, als Li wordt gedwongen heen te gaan en er is geen opvolger?’ zegt de generaal. En het antwoord van de Toetjuuns luidt: ‘*foe-pi,* restauratie van de Mandsjoes’. De generaal protesteert: 't is nog niet de rechte tijd voor zoo'n belangrijke daad. Zij dringen aan, en in beginsel wordt men het eens. Den volgenden dag ontvangt de generaal een telegram van president Li, hem mededeelende dat hij van plan is drie der voornaamste Toetjuuns te ontslaan en hem het commando over hun troepen op te dragen, daar hij geen deel genomen heeft aan hun bedreigingen. De bedoelde Toetjuuns zijn allen bij hem te gast, doch zonder hun iets te zeggen, seint hij onmiddellijk, dat hij zich ten zeerste tegen dit voornemen verzet. Nauwelijks heeft hij de noodige orders gegeven, - de papieren liggen nog op tafel, - of zijn gasten komen de kamer binnen. De generaal vouwt de papieren op en steekt ze in de schacht van zijn laars. ‘Wat hebt gij daar voor documenten’, vraagt wantrouwig gouverneur Ni, de voornaamste van hen, wiens troepen en positie juist aan den generaal zijn toebedacht geweest. ‘O, niets bijzonders’, maakt zich beleefd de generaal eraf, die hun niet het ‘gezicht’ wil doen verliezen. Maar als hij ziet dat zij argwanend zijn, toont hij de

beide telegrammen, en uitbundig betuigen zij hem hun dankbaarheid.

In die stemming, onmiddellijk hierna, bespreken zij verder het plan van de restauratie, tot in details. Ieders taak wordt aangewezen, alleen het tijdstip zal nog nader worden bepaald. De Toetjuuns zijn er voor dat het spoedig zal zijn, zij dringen er bij den generaal op aan, dat hij zich door een staatsgreep van de macht zal meester maken. Hijzelf meent dat Sju Sjetsjhang de aangewezen man is, om regent te worden. Dat is ook de voorwaarde van Sju zelf; bovendien staat deze erop, dat de jonge Keizer zijn dochter zal huwen als hoofdvrouw.

Men confereert van acht uur 's avonds tot één uur na middernacht. Een schriftelijke overeenkomst wordt opgemaakt en geteekend door de aanwezigen, en in een plechtigen eed bij hemel en aarde bezweren zij allen dit stuk. Tsjang Sjuun juicht inwendig; zijn jarenlange droom schijnt zijn vervulling nabij te komen.

Zoo vlot zal het echter niet gaan. Er blijken nog allerlei jaloerschheden te zijn, die den gewenschten loop van zaken belemmeren. In overeenstemming met het te Sju-tsjou opgemaakt programma verklaren nu, als eerste openlijke daad van verzet, de voornaamste noordelijke Toetjuuns zich ‘onafhankelijk’ d.w.z. zij erkennen niet langer het gezag van de centrale regeering. Doch zij gaan verder en organiseeren te Tientsin een soort voorloopig bewind, waarvan Sju Sjetsjhang tot ‘opperbevelhebber’ wordt verkozen. En zij maken zich gereed om tegen Peking op te rukken.

Hun voorloopige bedoeling is, maarschalk Twan te steunen en zich van den overlast van het parlement voor goed te ontdoen door de ontbinding daarvan te eischen; waarschijnlijk ook, om president Li te verwijderen.

In de hoogste mate verontrust, verklaart de arme president dat hij niet bevreesd is te sterven en dat hij niet anders kon handelen dan hij deed. En, ten einde raad, verzoekt hij generaal Tsjang Sjuun naar Peking te komen, ten einde tusschen hem en de Toetjuuns een bemiddelenden rol te spelen.

Dit was inderdaad vrijwel het eenige wat hem overschoot. De generaal had zich niet ingelaten met de beweging tegen het parlement, tegenover Twan stond hij onafhankelijk, en door zijn leger van 30.000 man beschikte hij over een groote

directe macht. Hij alleen was in staat een opmarsch naar Peking te beletten. Intusschen was het geval niet zonder humor: de republikeinsche opperbevelhebber van 1911, die zich in den uitersten nood in de armen werpt van den eenigen machthebber, die steeds luide zijn trouw aan de Mandsjoes heeft beleden, zijn afkeer van de republiek nooit heeft verborgen en ostentatief zijn langen Mandsjoestaart is blijven dragen!

Maar de generaal besluit aan het verzoek gehoor te geven. Het valt geheel in de lijn van het te Sju-tsjou besprokene. Het parlement is hem geen duit waard; gaarne is hij bereid dat op te offeren aan de Toetjuuns, die daardoor immers later nog te eer geneigd zullen zijn hem bij een restauratie te steunen! De organisatie van het voorloopig bewind te Tientsin keurt hij af. Laat Li maar president blijven tot het oogenblik der restauratie daar is; wat behoeft men allerlei afzonderlijke regeeringen te gaan vormen die toch op niets uitloopen!

Tot op het laatste oogenblik van zijn vertrek blijft het onzeker hoeveel troepen hij mee zal nemen naar het noorden. Zijn omgeving dringt hem zijn slag nu maar ineens te slaan en met zijn gansche legerschaar naar het noorden op te rukken. Hij is nog voor uitstel, wil alles nog beter voorbereiden, en een boodschap van japansche zijde, dat ook de Japansche gezant het oogenblik voor een restauratie niet gunstig acht, doet zijn besluit vaststaan. Hij vertrekt, met niet meer dan een lijfwacht van een vierduizend man. De hoofdmacht blijft waar zij is.

In Tientsin aangekomen, stelt hij telegrafisch den president zijn eisch: ontbinding van het parlement, dan zijn de Toetjuuns bereid hun onafhankelijkheid te herroepen. Aanvankelijk volhardt Li in zijn weigering van deze onconstitutioneele daad, maar als de generaal dreigt weer naar Sju-tsjou te zullen terug keeren, zwicht hij eindelijk en vaardigt het ontbindingsmandaat uit, den 12den Juni.

Vóór zijn ontbinding had het parlement juist nog zijn goedkeuring gehecht aan den voor Twan benoemden opvolger als premier, Li Tsjing-sji, een neef van wijlen den beroemden Li Hoeng-tsjang. Deze had het nog niet gewaagd naar Peking te komen, maar vertoefde nog in Tientsin. In het gevolg nu van den generaal komt hij den 14den Juni in de hoofdstad.

De Toetjuuns herroepen nu inderdaad één voor één hun onafhankelijkheidsverklaring, maar het blijkt al ras, dat de moeilijkheden nog niet zijn opgelost. Twan is diep gegriefd. Hij wìl geen opvolger. En hij neemt het den generaal kwalijk, dat hij zich inlaat met Li Tsjing-sji, die is benoemd door den gehaten president Li en het verfoeide parlement. De generaal stelt zich op het standpunt dat, waar hij den Toetjuuns hun zin heeft gegeven door de ontbinding te eischen van het parlement, de billijkheid verlangt in het overige te doen wat de president wenscht. Het treft ongelukkig, dat twee partijgangers van den generaal, vurige monarchisten, in Tientsin de lieden uit de omgeving van Twan buiten de monarchistische besprekingen hebben trachten te houden, uit wantrouwen, uit zelfzucht, om zelf later met de verdienste van de restauratie te kunnen pronken, maar zeker daarbij blijk gevend van een totaal gebrek aan politiek inzicht. Want, al heeft Twan zelf zich nog niet verbonden, zijn beide satellieten, de ‘kleine Sju’ en de ‘kleine Twan’, beide ex-ministers, hebben in meer dan één vertrouwelijk gesprek den generaal persoonlijk verzekerd, dat de ‘groote’ Twan zich tegen een eventueele restauratie stellig niet zal verzetten, en zelf zijn zij ook volkomen bereid daaraan mede te werken.

Het stille verzet van Twan maakt het Li Tsjing-sji onmogelijk een kabinet bijeen te krijgen. Hij is er ook trouwens in de gegeven omstandigheden niet de rechte man voor. De generaal wordt ongeduldig. Reeds twee weken in Peking en nog is er geen voortgang! Hijzelf confereert links, rechts, zijn vorstelijke woning loopt vol partijgangers van de monarchie, zelfs Khang Jo-wei, ‘de tweede Confucius’, de man van de mislukte staatsgreep van 1898, komt in Peking, om hem heen gonst het voortdurend van *‘foe-pi, foe-pi’,* Japanners loopen bij hem in en uit en beweren dat de Japansche Gezant dit ook als den eenigen uitweg gaat zien...

En geheel onverwachts gebeurt het. Den 1sten Juli ziet Peking bij zijn ontwaken de gele drakenvlag van de openbare gebouwen wapperen en vindt men de toegangen naar het paleis afgezet door Tsjang Sjuun's langgestaarte troepen. Het is geschied... Welk een verrassing! En in den namiddag komt een Keizerlijk Gebod, gesteld in den ouden traditioneelen stijl, allen twijfel wegnemen. De gebenedijde *Tsjoeng Hwa*

Min Kwo, de Chineesche Republiek, heeft opgehouden te bestaan, en de Zoon des Hemels heeft zich weer over zijn volk ontfermd.

Hier volgt een vertaling van het Gebod, dat kenmerkend is voor den geest van zulke staatsstukken:

> In Onze teerste jonkheid viel Ons te kwader ure ten deel het groote erfgoed, doch wegkwijnend in eenzaamheid waren Wij niet opgewassen tegen de groote moeilijkheden. Toen in het jaar *sjin-hai* (1911) de omwenteling uitbarstte, kon Onze Keizerin-Moeder, Sjiao-ting-tsjing, dank zij Haar verheven deugd en diepe menschlievendheid, het niet verdragen dat het volk werd gesleurd in asch en slijk, en grootmoedig plaatste Zij in handen van den voormaligen Keizerlijken Raadsman, Yuan Sje-khai, het groote erfdeel dat Onze Voorvaderen hebben opgebouwd en nagelaten en het leven van de tallooze millioenen van onze onderdanen, met opdracht een voorloopige regeering te vormen.
> Vrijwillig stond Zij zoo de staatsmacht af aan het geheele Rijk, in de hoop dat daardoor de strijd zou ophouden en de wanorde een einde nemen zoodat het volk in rust zou kunnen leven. Doch sedert de staatsvorm veranderd is in een republiek hebben de twisten niet opgehouden en telkens greep men rondas en lans. Gewelddadige plunderingen, afgeperste inningen, bederf door omkooperij, waren algemeen gangbaar. Ofschoon de jaarlijksche inkomsten vermeerderden tot vier honderd millioen, leed men nog onder tekorten; hoewel de buitenlandsche schuldenlast toenam tot meer dan duizend millioen, werd hij nog onophoudelijk hooger. Geklaag gaat op binnen de vier zeeën, en het volk heeft zijn levensvreugde verloren. Zoo heeft de daad van Onze Keizerin-Moeder Sjiao-ting-tsjing om, hoe noode ook, de regeering af te staan ten einde daardoor zich over het volk te erbarmen, tot gevolg gehad dat Ons volk nog grooter bitterheid heeft geleden. Dat heeft Onze Keizerin-Moeder Sjiao-ting-tsjing waarlijk in Haar gemoed niet kunnen bevroeden, en Haar ziel in den Hemel lijdt daaronder en kan niet tot rust komen. Wij daarom, toevende in de diepe verborgenheid van Ons Paleis, hebben dag en nacht gebeden opgezonden tot den Hemel, bevende en weenende, niet wetende waarop dit alles zou uitloopen.
> Thans hebben opnieuw partijtwisten de oorlogsrampen doen ontbranden en is het land in een beroering geraakt die reeds langen tijd niemand tot rust kan brengen. De republiek is uiteengevallen en alle middelen tot redding zijn uitgeput.
> Nu hebben Tsjang Sjuun, Feng Kwo-tsjang, en Loe Joeng-thing eendrachtelijk een memorie ingediend, waarin zij zeggen dat de grondvesten van den staat zijn geschokt en de menschen terugbegeeren naar den ouden toestand. Daarom verzoeken zij het Keizerrijk wederom te herstellen om de levende zielen te redden. Tsu Hoeng-tsi en anderen hebben eveneens tesamen in een memorie uiteengezet, dat de toestand van den staat hachelijk is en de harten der menschen dolende zijn, waarom zij Ons verzoeken den troon te bestijgen overeenkomstig den wil van Hemel en menschen. En verder heeft Li Yuan-hoeng een memorie ingediend

waarbij hij eerbiedig de macht teruggeeft ten einde het land tot zegen te zijn en het volk te redden.

Het lezen van deze memories, in ernstige en dringende bewoordingen gesteld, heeft Ons met angst en vrees vervuld. Eensdeels wagen Wij het niet, jong als Wij zijn, de zware verantwoordelijkheid voor het wel en wee van het Rijk lichtvaardig op Onze tengere schouders te nemen, anderdeels mogen Wij niet ter wille van het geluk van Ons Huis het leven van tallooze millioenen gering achten.
Nadat wij alles ernstig hebben overwogen, en beurtelings gedrongen door den Hemel en door de menschen, hebben Wij noode toegestemd in het Ons gedane verzoek en op den dertienden dag van de vijfde maand van de regeeringsperiode Sjuan-thoeng Hof gehouden voor het hooren van staatszaken, de macht wederom in handen genomen, en voor Ons volk een nieuw begin gemaakt.
Van nu af aan zullen de regels van zedelijkheid en godsdienst Onze grondwet zijn naar den geest, en door heuschheid, rechtvaardigheid, onkreukbaarheid en eergevoel zal het hart van het volk in vaste banen worden teruggeleid. Hoog en laag zullen elkander met volkomen oprechtheid behandelen, en niet alleen het handhaven van de wet zal het bindmiddel zijn. In de regeeringsmaatregelen zal men erop bedacht zijn leering te trekken uit vroegere misslagen, en de grondvesten van den staat zullen niet worden beschouwd als iets waarmede proeven mogen worden genomen.
Op dit oogenblik van de grootste uitputting, nu de levenskracht van het volk ten uiterste toe wordt beproefd en zijn lot in de waagschaal hangt, gevoelen Wij Ons alsof Wij gingen langs diepe afgronden of liepen over dun ijs. Geenszins wagen Wij ons over te geven aan vermaken of de vreugden van het Keizerschap. Gij, daarom, hooge en lage ambtenaren, behoort des te meer uw hart te reinigen en het van alle oude smetten te zuiveren en onophoudelijk te denken aan het lijden van het volk. Elke ademtocht van het volk dien gij redt, beteekent een polsslag meer voor staat en dynastie. Och of de gevaren mochten worden afgewend en Wij den Hemel mochten roeren zoodat geluk op ons neerdale!
Hieronder volgen de beginselen die het bij Onze restauratie betaamt in te voeren of af te schaffen:
1. Overeenkomstig het Gebod van wijlen Keizer Te-tsoeng-tsjing (Kwang-sju), dat de hoogste macht behoort aan het Hof, doch de administratie der staatszaken zal openstaan voor openbare discussie, zal het Rijk genoemd worden het Keizerrijk Ta Tsjhing, en zullen Wij den staatsvorm eener constitutioneele monarchie van andere staten zorgvuldig tot voorbeeld nemen.
2. De toelage van het Keizerlijk Huis zal evenals nu bepaald blijven op vier millioen dollars, jaarlijks uit te betalen, zonder de geringste verhooging.
3. Wij zullen ons stipt houden aan de bepalingen neergelegd door Onze Voorouders dat geen leden der Keizerlijke Familie zich met staatszaken mogen bemoeien.
4. De scheidslijnen tusschen Chineezen en Mandsjoes zullen worden uitgewischt. Alle vroegere ambten van Mandsjoes en Mongolen die alreeds

zijn afgeschaft zullen niet weer worden ingesteld. Den ambtenaren wien zulks aangaat wordt hierbij gelast uitgewerkte voorstellen te doen betreffende gemengde huwelijken en verandering van zeden en gewoonten.

5. Alle verdragen en contracten van leeningen, waarvoor reeds is

gestort, die vóór den dertienden dag van de vijfde maand van het negende jaar van de periode Sjuan-thoeng formeel zijn gesloten en geteekend met eenige oostersche of westersche mogendheid, zullen van kracht blijven.
6. De door de republiek ingevoerde zegelbelasting wordt hierbij afgeschaft om de lasten van het volk te verlichten. Wat betreft andere harde inningen van allerlei aard wordt hierbij den provincialen gouverneurs gelast daarnaar een onderzoek in te stellen en voorstellen te doen tot afschaffing.
7. Daar de strafwet van de republiek niet geschikt is voor de toestanden van het Rijk wordt zij hierbij afgeschaft. Voorloopig zullen de in het eerste jaar van Sjuan-thoeng afgekondigde 'Hedendaagsche strafwetten' van kracht zijn.
8. De kwade gewoonte van het vormen van politieke partijen wordt hierbij verboden. Aan alle vroegere politieke misdadigers wordt hierbij amnestie verleend. Hun echter, die zichzelf aan het kwade overgeven en onrust stoken, vermogen Wij geen amnestie te schenken.
9. De ambtenaren en het volk, onverschillig of zij al dan niet hun staart hebben afgesneden, worden daarin geheel vrij gelaten overeenkomstig het Gebod van de negende maand van het derde jaar van Sjuan-thoeng.
Wij zweren dat Wij deze negen artikelen zullen handhaven, Zoowaar mogen Hemel en Aarde Onze getuigen zijn! Moge dit ter algemeene kennis worden gebracht.

Het Gebod was gedateerd: den dertienden dag van de vijfde maand van het negende jaar van Sjuan-thoeng, die aldus ook de jaren van de republiek meetelde als te behooren tot zijn regeeringsjaren, en was onderteekend: Tsjang Sjuun, lid van den Geheimen Raad. Een reeks andere edicten benoemde de verschillende Ministers en Raden en bevestigde de gouverneurs in hun ambten. De oude titel van onderkoning kwam weer te voorschijn; Tsjang Sjuun werd benoemd tot onderkoning van Tsjeli, met bevel in Peking te blijven voor de behartiging der staatszaken, Feng Kwo-tsjang tot onderkoning der Kiangprovinciën, d.i. Anhwei, Kiangsoe en Kiangsi, en Loe Joeng-thing tot onderkoning der beide Kwangprovinciën, d.i. Kwangtoeng en Kwangsi.

Wat was er waar van de beweringen in het Keizerlijk Gebod, hoe was alles zoo snel in zijn werk gegaan, en hoe stonden de kansen van de onderneming?

Het was alles, formeel gesproken, de zuiverste fictie. Materieel ook? Na wat ik heb medegedeeld van de besprekingen in Sju-tsjou zal het wel duidelijk zijn, hoe 'n groote kern van waarheid er in deze gefingeerde memories school. Werkelijk fictie, ook naar den geest, was alleen die van presi-

dent Li, die daarvoor echter tot hertog werd gemaakt! Onmiddellijk succes alleen zou beslissen of de andere zouden worden gelogenstraft of bevestigd.

En was daar kans op? Welingelichte kringen wisten wel dat de Mandsjoerestauratie sedert jaar en dag druk besproken werd door de machthebbers in China. Ook was er wel het een en ander uitgelekt over de besprekingen te Sju-tsjou, ofschoon niemand daarvan het fijne wist. Maar deze onverwachte coup! Men stond den eersten dag verbijsterd. Slechts één ding was klaar en duidelijk: maarschalk Twan werd in geen der Geboden genoemd, hem was geen hoog ambt aangeboden. Behoorde hij derhalve niet tot de samenzweerders, dan waren er ernstige moeilijkheden te duchten.

Hoe was alles zoo ineens in zijn werk gegaan? Ik ben in de gelegenheid geweest uit den mond van den generaal zelf het verhaal daarvan op te teekenen en dit te toetsen aan mededeelingen mij onafhankelijk van elkander verstrekt door personen uit zijn onmiddellijke omgeving. Er valt niet aan te twijfelen of de restauratie, op dit oogenblik, was ook voor Tsjang Sjuun zelf een volkomen verrassing. Dien avond, 30 Juni, was hij ten eten in de Kiangsi-club, waar hij door provinciegenooten werd onthaald. Na den maaltijd werd er een tooneelvoorstelling gegeven, en onbezorgd zat de generaal daarnaar te luisteren tot middernacht. Als hij thuiskomt, wordt hij opgewacht door twee van zijn vrienden, Lei Tsjen-tsjhoen en Tsjang Tsjen-fang, de eerste, voormalig chef van het militair gerechtshof dat onder Yuan Sje-khai inquisitiewerk verrichtte, de tweede, een neef van Yuan, gewezen gouverneur van de provincie Honan. Beide hebben in de besprekingen betreffende de restauratie een leidend aandeel genomen, maar reeds herhaaldelijk hebben zij blijk gegeven van meer ijver dan verstand. Nu overvallen zij den generaal met de mededeeling: ‘de restauratie moet vannacht nog plaats hebben, wij hebben reeds alle voorbereidende maatregelen genomen’.

De generaal kan zijn ooren niet gelooven en protesteert hevig: neen, neen, neen. 't Is niet het geschikte oogenblik, 't is niet zeker of de Toetjuuns te vertrouwen zijn. Zij dringen aan, zij wijzen hem op den stroom van brieven, die voortdurend ertoe aanspoort, zij herinneren hem aan de jongste berichten van japansche zijde. Nu of nooit, heet het. En als

mokkend de generaal nog aarzelt, nog zijn verstand laat spreken, zich verzet, dan vragen zij smalend, of hij soms bang is voor zijn eigen kostbare leven, hij die steeds den mond heeft vol gehad van zijn trouw aan het keizershuis!

Dat is olie op het vuur. Woedend barst hij uit: ‘Wat, bang! Goed dan, dan zàl ik het doen!’ En met verbeten woede geeft hij zijn orders. Dan ook zien wat er van te maken is. 't Is hem wel, hij is een man van actie, niet van aarzeling. Slechts met de grootste moeite is het hem gelukt zich al deze weken te bedwingen en niet toe te slaan op een onzekeren kans.

Zijn troepen bezetten de paleispoorten. Schikkingen blijken reeds getroffen met een legercorps buiten de stad, dat het dien zelfden nacht de stadspoorten zal binnen rukken, die worden bewaakt door de gendarmerie. De brave commandant daarvan, weinig vermoedende wat hem boven het hoofd hing, heeft zoo juist nog met den generaal aan het diner in de Kiangsiclub aangezeten. Er is nog eenig oponthoud voor hij zijn toestemming daartoe wil geven, doch ten leste rukken de versterkingstroepen zonder bloedvergieten de stad binnen.

Eerst tegen tien uur 's morgens, veel later dan het plan is geweest, begeven de leiders van den staatsgreep zich, gedost in de staatsiekleeren der Mandsjoe-dynastie, naar het Paleis, om bij den jongen Keizer hun eerste opwachting te maken. Het is een jonge, intelligente knaap van twaalf jaar, voor wien zij allen plechtig neerknielen en met het voorhoofd tot aan den grond neigen. Eenige keizerlijke prinsen zijn daarbij tegenwoordig; zij zijn slechts zeer matig ingenomen met deze overijlde restauratie, bang als zij zijn dat een ongunstige afloop de positie van het hof afbreuk zal doen.

En helaas, reeds den volgenden dag blijkt, hoe onbezonnen de daad is geweest. Slechts een enkele gouverneur betuigt onverbloemd zijn instemming; de anderen zwijgen eerst en zien naar maarschalk Twan. En dan ineens komt de stroom van protesten los: vice-president Feng Kwo-tsjang uit Nanking vooraan. Luide loochenen zij, dat zij iets met deze beweging te maken zouden hebben, zij zweren trouw aan de republiek, noemen Tsjang Sjuun een rebel, een oproermaker. Want wat blijkt? Maarschalk Twan is er plotseling in geslaagd de beschikking te verkrijgen over eenige millioenen contant

geld, (van den oostelijken buurman, naar wordt gefluisterd,) en heeft zich daarmede de diensten weten te verzekeren van een niet ver van Tientsin, in het kamp van Ma-tsjhang, gelegerd corps, en hij treft voorbereidselen voor een opmarsch naar Peking.

O, de gezworen trouw der Toetjuuns! Met koperen schaamteloosheid ‘eten zij hun vroegere woorden’, om een chineesche uitdrukking te gebruiken. Wel willen zij een restauratie, doch niet eene, waarbij Tsjang Sjuun alle eer zal krijgen. Hebben zij hem met opzet in den val gelokt, om den machtigen mededinger onschadelijk te maken? Misschien. In elk geval willen zij hun positie niet in de waagschaal stellen, nu blijkt dat de coup is geschied zonder medewerking van Twan en zijn Tientsin-kliek. Ook Sju Sje-tsjhang, de trouwe, deugdzame, de voogd van den Keizer, die zich niet weinig op zijn voortreffelijkheid laat voorstaan, houdt zich van den domme. In een speciaal Keizerlijk Gebod wordt hij hemelhoog geprezen en uitgenoodigd naar Peking te komen om het hof met zijn raad van dienst te zijn, in een later stadium wordt hem de regeling van alles overgelaten, doch hij schraapt niet den moed bijeen dien de situatie vereischt, die mede door zijn toedoen is ontstaan. Hij blijft in Tientsin, neutraal, passief, het type van den ouderwetschen mandarijn waaraan China is te gronde gegaan. Uitnemend literaat, civiel en hoffelijk man, pronkend met deugd, doch onbetrouwbaar intrigant, die niets zoozeer vreest als het aanvaarden van verantwoordelijkheid in een crisis. Later zal hij president worden. Ach arm, welk een droevige figuur, welk een mislukking!

Wat zou ik u vermoeien met een beschrijving van den veldtocht tegen Peking die nu volgt. Na enkele dagen is de uitslag daarvan niet meer twijfelachtig. Immers, ook de generaal der troepen buiten de hoofdstad, die in den nacht van den staatsgreep zoo'n haast hadden de poorten binnen te komen, haast zich nu bekend te maken dat hij slechts onder dwang heeft gehandeld en keert zich tegen Tsjang Sjuun. Zelf beschikt deze over zijn amper vierduizend man. Hij heeft daarmede niet den minsten kans. Enkele dagen gaat nog de publicatie door van Keizerlijke edicten, waarbij een grondwet wordt beloofd, aan een aantal hooge ambtenaren het voorrecht wordt verleend te paard binnen de verboden keizerlijke stad te

rijden, of het gele vest te dragen; dan, na een week, houdt ook dit op.

Een zware beklemming hangt over de hoofdstad. Tsjang Sjuun's vooruitgeschoven posten worden teruggeslagen. De vijandelijke troepen beginnen Peking te omsingelen. Zal de koppige generaal het op een bestorming van de stad laten aankomen? Reeds zwieren vijandelijke vliegtuigen door de lucht: een ervan werpt bommen boven het paleis, die de keizerlijke familie met ontzetting vervullen. Gelukkig vallen zij slechts in een goudvisschen vijver, waar zij een slachting aanrichten onder de goudvisschen en een eunuuch wonden, die juist bezig is ze te voeren. Maar het bewustzijn van een dergelijk nieuw, en nog geheel onbekend, gevaar, verergert de paniekstemming onder de bevolking, die erfelijk doordrongen is van vrees voor soldateska en stedenbelegering, die voor haar slechts schending, moord en plundering kan beteekenen. Honderden welgestelden vluchten naar Tientsin, de armere bevolking, uit de meer bedreigde stadsgedeelten tracht have en goed in veiligheid te brengen bij vrienden, in wijken die minder gevaar schijnen te loopen. Dagen achtereen is het of iedereen verhuist; de zonderlingste artikelen worden getransporteerd op allerlei voertuigen. Telkens loos alarm, dat de terugtrekkende soldaten reeds aan het plunderen zijn geslagen. Hoe staat mij die middag voor den geest, toen tegen den avond bij ondergaande zon een zware donderbui als rood koper boven de stad hing, een wild gerucht van mond tot mond ging dat nu werkelijk de plundering bij de westpoort was begonnen, de kooplui haastig hun winkels sloten en met zware dwarsbalken grendelden en overal troepjes in angstig fluistergesprek samenschoolden met ontzetting op het gelaat. Dat was waarlijk een stad die zich voorbereidde op een herhaling van de ergste dingen uit haar heugenis: den roofbrand van 1900 en de plundering door de troepen van Tshao Khoen[1)] in 1912, naar men algemeen gelooft, op Yuan Sjekhai's bevel!

De vraag wordt hoe zulk een catastrophe te verijdelen. Tsjang Sjuun vraagt en verkrijgt ontslag uit zijn ambten en in een telegram aan de Toetjuuns verklaart hij zich bereid alles

1) De tegenwoordige president.

aan Sju Sje-tsjhang over te laten en zelf naar Sju-tsjou terug te trekken. Duidelijk geeft hij opnieuw de medeplichtigheid der voornaamste Toetjuuns te verstaan. Dat vergeven zij hem niet. Zij eischen onvoorwaardelijke overgave, en herstel der republiek, waartegen zij zelf eenige weken geleden nog waren opgetrokken! Tsjang Sjuun weigert: dat nooit. Onderhandelen wil hij als een eervol tegenstander, niet worden gejaagd als een vogelvrij verklaard misdadiger.

Beducht voor de veiligheid der vreemdelingen in Peking, tracht het Corps Diplomatique te bemiddelen en den strijd buiten de hoofdstad te houden. Weldra is de omsingeling der stad voltooid, luide eischt het ‘republikeinsche’ leger Tsjang Sjuun's hoofd, waarop een prijs van $100.000 is gezet.

Intusschen is de situatie niet zonder haar komische zijde. De stadspoorten en de muren zijn niet bemand met Tsjang Sjuun's troepen, maar staan onder bewaking van de zoogenaamd onzijdige gendarmerie. Deze zorgen er als het ware voor, dat de tegenstanders elkander niet bij verrassing zullen aanvallen en onderhouden met beide zijden vriendschappelijke betrekkingen. Zoo vind ik den 8sten in één der poorten de volgende proclamatie aangeplakt, geen twee honderd meter verwijderd van de langgestaarte troepen:

> Proclamatie van Twan, den Opperbevelhebber van het Leger ter bestraffing van den Rebel.
> De opstand, waarvan Tsjang Sjuun de leider is, is geheel en al het werk van hem alleen. De schuldige zal daarom worden gestraft, doch de wet zal niet zonder onderscheid des persoons worden toegepast. Onder de officieren en soldaten onder zijn bevel zijn er niet weinigen die zeer goed weten wat hun plicht is. Allen, die zich uit eigen beweging komen overgeven en hun wapens uitleveren wordt hierbij volledige amnestie beloofd.
> Den 7den dag van de 7de maand van het 6de jaar der Chineesche Republiek.

Den 11den ontvangt het Corps Diplomatique bericht van de optrekkende troepen, dat onderhandelingen niet meer baten en dat zij den volgenden morgen om half vijf het bombardement der stad zullen beginnen. De legatiewijk wordt nu geheel in staat van verdediging gebracht, voor het geval vluchtende troepen daar zouden willen binnendringen.

En inderdaad, den 12den, klokke half vijf, wordt men gewekt door het eerste kanonschot. Peking wordt aangevallen.

De troepen van den generaal liggen gedeeltelijk in de

buitenstad, in het park van den hemeltempel, gedeeltelijk in de binnenstad, om zijn woning, dicht bij de muren van het keizerlijk paleis. Oorverdoovend buldert het geschut en ratelen de machinegeweren. Granaten en kogels fluiten door de lucht over de gezantschapswijk heen, enkele komen daarbinnen terecht, gelukkig zonder schade aan te richten. Wild schiet men in de lucht; de bevolking der stad, met ontzetting geslagen, verbergt zich in haar huizen; zij loopt evenveel gevaar als de strijdenden. Alleen het geschutvuur is accuraat; een paar kanonnen, op den muur in stelling gebracht, nemen het huis van Tsjang Sjuun onder vuur. Vliegtuigen werpen weer bommen op het paleis.

Tegen 10 uur 's ochtends geven zich de troepen in den hemeltempel over. Aan de eer is voldaan, en de overgave geschiedt op karakteristiek chineesche voorwaarden. De soldaten ontvangen van de tegenpartij 60 dollar per man voor het neerleggen van de wapenen! Het daartoe benoodigde geld wordt fluks verschaft uit de japansche bank in Peking. De troepen om Tsjang Sjuun's huis houden nog vol. Uit trouw aan den generaal? of is het omdat zij hopen op een ruimer betaling?

Voor de persoonlijke veiligheid van hun aanvoerder bestaat inderdaad alle reden tot bezorgdheid. Reeds dagen lang heeft zijn omgeving bij hem aangedrongen een schuilplaats te zoeken als politiek vluchteling in één der buitenlandsche gezantschappen. Er is zelfs een complot gesmeed door zijn officieren om hem met geweld weg te voeren, en in overleg met zijn collega's heeft de Engelsche gezant zich bereid verklaard hem in zijn gezantschap te ontvangen in geval hij mocht worden binnengebracht. De Japansche gezant heeft herhaaldelijk dringende boodschappen gezonden om den generaal te laten weten, dat hij bij hem welkom zou zijn, en dat reeds een verblijf voor hem was ingericht. Doch standvastig heeft Tsjang Sjuun al deze aanbiedingen geweigerd. Ook zijn vrouwen en kinderen wil hij niet wegzenden; hij schijnt besloten met zijn geheele huis te sterven voor zijn zaak. En als de kogels en granaten in zijn huis beginnen te vallen en men hem weer smeekt zichzelf toch in veiligheid te brengen, dan barst hij uit, zooals het heet in zijn levensbericht: ‘De restauratie is niet het initiatief geweest van Zijne Majesteit den Keizer, doch is

geheel en al voortgekomen uit onze begeerte om onzen vorst eer te bewijzen. Wanneer ik nu, nu de zaak hachelijk staat, mij uit de voeten zou maken, dan zou ik onzen minderjarigen Keizer in het grootste gevaar achterlaten. Zou ik dan mijn gerechte straf kunnen ontgaan? Voor mij rest er vandaag niets anders dan te sterven. Van ouds heeft het nooit ontbroken aan mannen die met hun heele huis den ondergang van den staat niet wilden overleven. Wat deert mij vrouw en kroost en huis en goed, - wat mij deert, is mijn vorst te verzaken'. En, zoo gaat het bericht voort, 'allen die het hoorden, barstten in tranen uit, maar wijlen onze vader zwaaide met ontbloote armen den commandostaf en was vastberadener dan ooit'.

Onverwachts echter komt er redding. Een Duitsch politieambtenaar, in chineeschen dienst, aan den generaal toegevoegd voor zijn persoonlijke veiligheid, plaatst eerst de vrouwen en kinderen van den generaal, voor zoover zij bij hem zijn, in een auto, en rijdt daarmede dwars door een kogelregen het gezantschapskwartier binnen waar hij ze in veiligheid brengt. Dan komt hij terug. Het huis van den generaal is inmiddels in brand geschoten; er heerscht een paniek onder zijn omgeving, en hijzelf roept niet anders dan: *'Wo yao ta-sse,* ik wil mij doodvechten'. Zijn luitenants grijpen hem vast en duwen hem met geweld in de auto. Waarheen? 'Dan maar naar den Hollandschen gezant, om te bemiddelen', schreeuwt de generaal toornig. En zoo, om 11 uur 's morgens, komt hij geheel onverwachts het nederlandsche gezantschap binnenrijden.

Waarom het nederlandsche gezantschap? In de besprekingen van de vorige dagen was herhaaldelijk het engelsche of het japansche gezantschap genoemd als een plaats waar hij asyl zou kunnen vinden. Doch hij zocht geen asyl. Hij wilde bemiddeling. De nederlandsche gezant, Jhr. Mr. F. Beelaerts van Blokland, was op dat oogenblik doyen van het Corps Diplomatique en had in die hoedanigheid de laatste week herhaaldelijk besprekingen gevoerd die ten doel hadden den strijd om Peking te vermijden en tot een vreedzame beslechting te komen. Vooral in die functie was hij dus bij den generaal bekend. En onervaren in de regels van het internationaal verkeer, meende hij dat nu nog ter elfder ure door het Corps

Diplomatique iets kon worden gedaan om een bevredigende oplossing te vinden.

Het kostte moeite hem aan het verstand te brengen, dat dit niet mogelijk was, en zoodra hij het begreep, wilde hij weer weg, naar zijn troepen. Doch ook dit kon niet worden toegestaan. Eenmaal op het gebied van de gezantschappen, kon hij gedurende den strijd niet weer vandaar vertrekken. Met de grootste moeite hield men den opgewonden man terug. Het zweet gutste hem van het gezicht, zijn dunne zomertuniek was doornat van het transpireeren en zijn gelaat was bedekt met stof en kruitdamp. En steeds herhaalde hij in de grootste woede: *'Wo yao ta-sse, wo yao ta-sse',* stond dan weer op en wilde zoo spoedig mogelijk vertrekken.'

Een haastig bijeengeroepen vergadering van het Corps Diplomatique besliste dat hij in het gezantschap zou moeten blijven onder de gezamenlijke bescherming van het Corps Diplomatique, doch onder de bijzondere verantwoordelijkheid van den Nederlandschen gezant. Aan de troepen werd bericht gezonden, dat de generaal zich in veiligheid bevond, en in den loop van den middag hield het verzet op. Tegen 2 uur werd de republikeinsche vlag op de bezette regeeringsgebouwen geheschen en om vier uur werd het vuren geheel gestaakt. De verspilling van ammunitie bleek gelukkig in omgekeerde verhouding te staan tot het aantal slachtsoffers. Het aantal gesneuvelden werd berekend op 26 man, ofschoon er waarschijnlijk meer zijn geweest, en de zwaar gewonden op 76, waarvan de helft burgers. Het huis van den generaal was totaal in vlammen opgegaan.

Zoo werd op den 12den Juli de republiek hersteld door maarschalk Twan! Zonderling tafereel: wie al niet met een Jacobijnen muts weet te pronken! Hij verzocht president Li uit zijn schuilplaats in het japansche gezantschap te voorschijn te komen en het presidentschap opnieuw te aanvaarden. Maar ditmaal liep Li er niet in. Hij weigerde: non tali auxilio. En hij verliet Peking en zegde de politiek vaarwel, die hij zoo weinig begeerd had. Pauvre homme; enkele jaren later zou de grootheid opnieuw aan zijn deur kloppen en hem gedurende enkele angstige maanden op den presidentieelen zetel plaatsen. Wie werd ooit met meer ongewenschte eer gekweld? Tegen zijn zin leider van een revolutie die hem tot gouverneur

van een provincie en vice-president maakt. Dan twee jaar lang als Yuan Sje-khai's ‘trouwe vriend’ en ‘meest geëerde gast’ practisch een gevangene in het presidentieel paleis, in hetzelfde gebouw waar voordien keizer Kwang-sju zijn gevangenisjaren had gesleten. Bij Yuan's keizerschap, tegen zijn zin, gemaakt tot prins. Na diens dood, president, en geschoffeerd door zijn premier. En nauwelijks van dezen bevrijd, of hij wordt op zij geschoven door Tsjang Sjuun en weer, tegen zijn zin, tot hertog gemaakt. En als hij daarna eenige rustige jaren in Tientsin heeft geleefd, zal hij nog eenmaal president moeten zijn en weer moeten vluchten met gevaar van zijn leven! Waarlijk, een booze en een goede fee stonden beide aan zijn wieg!

Doch als Li geen president meer wil zijn, de vice-president, Feng Kwo-tsjang van Nanking, des te liever. Spoedig verschijnt hij in Peking en aanvaardt hij zijn ambt. Twan wordt natuurlijk zijn premier. En aldra ontwikkelt zich een strijd op leven en dood tusschen deze beiden, ten koste van het land waar de verwarring van jaar op jaar zal toenemen.

De restauratie had gefaald. De zedelijke krachten waardoor zij alleen waarlijk had kunnen slagen, bleken niet meer sterk genoeg. Voorloopig blijft China gedoemd tot den chaos.

En de jonge Keizer sloot zich weer op in de diepe verborgenheid van zijn paleis en hervatte zijn afgebroken studie.

J.J.L. DUYVENDAK.

(Slot volgt).

Een grote figuur uit Ruslands maatschappelik leven (A.F. Koni).

In 1922 en 1923 verschenen te Reval en Berlijn het derde en vierde deel van ‘Op het Levenspad’, de bekende serie opstellen en redevoeringen van A.F. Koni. Het ging mij als zovelen, die van de twee eerste bundels de mooiste herinneringen hadden bewaard: ik haastte mij de nieuwe delen in handen te krijgen, en genoot er van zoals ik het van weinig boeken doe.

Waarin bestaat die grote aantrekkelikheid van Koni's geschriften? Niet alleen, zelfs niet in de eerste plaats, in de superieure expositie der behandelde stof, - ook niet in de taal en stijl, hoe meesterlik zij ook zijn mogen; de belangrijkheid van de inhoud - de levensherinneringen van een zedelik en intellektuëel uitblinkend maatschappelik werker, die met de grootste mannen van Rusland heeft omgegaan - zou alleen niet in staat zijn, aan deze boeken een zo unieke bekoring te geven; de voornaamste oorzaak van die bekoring ligt in Koni's harmoniese persoonlikheid: een streng wetenschappelike methode van werken en beschrijven, een karaktersterkte, die voor geen hinderpaal, voor geen tegenwerking, verdachtmaking of morele pressie wijkt, gaan hier samen met die eigenaardige Russiese humaniteit, die op zichzelf zo aantrekkelik is, maar bij zovele Russen niet tot opbouwende arbeid leidt door een tekort aan vaste wil en zelf-discipline.

Masaryk spreekt ergens over het Slaviese karakter (in zijn

boek: Het Tsjechiese probleem), overigens niet pretenderende, dat zijn beschouwingen op alle Slaviese volken van toepassing zijn. Aan de hand van een waar gebeurd verhaal betreffende een Tsjechiese landheer, een Tsjechiese boer en een Duitse boer, betoogt hij, dat de Slaaf zich van de Germaan onderscheidt door een grotere ‘zachtheid’ of ‘weekheid’, die zich enerzijds kan uiten in een kiese fijngevoeligheid in de omgang met zijn medemensen, anderzijds echter in een aarzelende vreesachtigheid, een tekort aan ‘rechtuit-heid’, dat licht overgaat in ‘onoprechtheid’. De ‘hardere’ natuur van de Germaan heeft evenzo zijn goede en zijn slechte zijden: enerzijds vastheid van willen en handelen, anderzijds neiging tot het ruwe en brutale. Aan het eind van het hoofdstuk lezen wij deze Russiese anekdote: ‘Vóór Kars staan twee Russiese soldaten, boeren, te kijken naar de vesting. - A. Zullen wij hem innemen? - B. (bekijkt de vesting als met een kennersoog). Neen, 't is onmogelik. - A... Als zij 't ons bevelen? - B... Dan nemen wij hem in - natuurlik. - En zo wordt die zachte, onkrijgshaftige moezjik de allerbeste soldaat, de zachte mens wordt dapper tot het ongelofelike. Alles komt slechts daarop neer, dat wij ons zelf moeten commandéren, en niet vreemden’. M.a.w., wanneer de Slaviese humaniteit samengaat met zelftucht en vaste wil, dan krijgt men het hoogste, edelste type van mensen. Zo'n man is A.F. Koni; deze combinatie van eigenschappen vormt de kern zijner persoonlikheid; en zijn grote geleerdheid, zijn scherpzinnigheid en de logiese gang zijner gedachten, vooral ook de harmoniese en aesthetiese vorm, waarin hij deze gedachten uit, doen de grootse trekken van zijn karakter nog te duideliker uitkomen.

***

Wanneer ik over deze buitengewone man het Nederlandse publiek iets ga vertellen, moet ik beginnen met de bekentenis, dat ik tot een alzijdige waardering van Koni's werkzaamheid niet in staat ben; hiervoor zou een jurist nodig zijn, immers Koni zelf is jurist en een halve eeuw lang heeft hij een vooraanstaande plaats ingenomen in de geschiedenis der Russiese rechtspleging.

Anatolij Fjodorowitsj Koni is geboren de 28. Januarie (o.s.)

1844; in dit jaar 1924 hebben Russen in en buiten het vaderland hem met enthusiasme gehuldigd op zijn tachtigste verjaardag. Toen hij aan de Moskouse universiteit studeerde, begon er juist een nieuwe periode in de Russiese rechtspleging. Het was de tijd der liberale hervormingen van 't begin der regering van Alexander II: afschaffing der slavernij, - instelling van het zemstwo, - totale herziening der rechtspleging. Deze werd gescheiden van de administratie en toevertrouwd aan onafzetbare rechters, juridies gevormd aan de universiteit, evenals de tegelijk opkomende stand der advokaten en de ambtenaren van het openbaar ministerie, in Rusland ‘procureur’ genoemd. Voor strafzaken werd een jury ingesteld. Deze hervormingen werden enthusiasties begroet door een jonge generatie van juristen, die hun onvermoeibare energie gingen wijden aan de verwezenliking van de idealen van zichzelf en de liberale regering. Gemakkelik was dat niet; immers, na de aanslag van Karakozow op Alexander II in 1866 zwenkte de regering in reactionnaire richting, de autokratie had berouw over alle autonomie en medezeggenschap, door haar toegekend aan welke maatschappelike groep ook, zij poogde bij elke voorkomende gelegenheid zoveel mogelik terug te nemen van het onlangs vrijwillig gegevene, en de trouwste staatsdienaren, met overtuiging voortgaande op de door de regering aangewezen wegen, waren tans blootgesteld aan ongenade, tegenwerking, zelfs vervolging. Hoe Koni over deze veranderde regeringstaktiek denkt, blijke uit de volgende passage: ‘De 4. April 1866 had het nootlottige schot van Karakozow plaats. Het behoud van 's tsaren leven werd begroet met zulk een geestdrift en met zulke krachtige uitingen van liefde voor zijn persoon, dat zeker geen ooggetuige dit ooit zal vergeten... Men zou zeggen, dat die uitingen van tedere, geestdriftige liefde des volks in 1866 de overtuiging hadden moeten versterken, dat de weg der “grote hervormingen” de juiste was en dat men noodzakelik met vastheid zo moest doorgaan... Helaas geschiedde anders.’ In deze zelfde tijd begint Koni's ambtenaarsloopbaan, die een schitterend verloop heeft, - totdat in 1878 zijn opvatting van de plicht des rechters hem in conflict brengt met hogere machten, die pressie op hem willen uitoefenen, en met militante organen der publieke

opinie. In Januarie 1878 loste in Petersburg Wera Zasoelitsj een schot op de chef der politie Trepow. De aanleiding daartoe was de mishandeling in de gevangenis van een om politieke redenen gearresteerde student. Dit was het eerste geval van lichamelike bestraffing van een politieke gevangene, en de terroristiese daad van Wera Zasoelitsj behoorde tot die daarna in Rusland zo gewone kategorie van aanslagen, die door de dader zelf en door velen met hem worden gevoeld als de volkomen gerechtvaardigde tegenweer tegen onwettige en onzedelike geweldpleging: verdediging der maatschappij tegen terreur is geoorloofd, ook al gaat die terreur uit van de keizer en zijn ambtenaren. Deze zaak wordt gebracht voor de Petersburgse distrikt-rechtbank, waarvan de 34-jarige Koni voorzitter was. De verdediging waagt het, in heftige termen de provocerende taktiek der regering te gispen, en de regering, die aanvankelik niet getwijfeld had aan een veroordeling, gaat het nu gewenst achten, dat de rechters in deze richting pressie oefenen op de jury. Maar de jonge president der rechtbank vat zijn ‘rechten en verplichtingen’ anders op: hij ‘kan niet verantwoordelik zijn voor de uitspraak der jury, die op grond van een innerlike overtuiging moet plaats hebben’, hij is gerechtigd ‘noch verstoppertje te spelen met de jury-leden noch hen blindemannetje te laten spelen’, hij zou ‘op grove wijze zijn heilige plicht als rechter verzaken, als hij pressie ging uitoefenen op hun geweten, welks stem zich moet laten horen in een vrij tot stand gekomen besluit’. De 31. Maart 1878 wordt Wera Zasoelitsj vrijgesproken, - een krasse veroordeling der Russiese regeringsmethoden door het zedelik bewustzijn der eigen burgers. En op Koni rust een groot deel van het odium voor dit aan de regering onwelgevallige resultaat. Zijn carrière komt voor enige tijd tot stilstand, - maar weldra gaat hij weer opklimmen in de staatsdienst, in 1885 wordt hij procureur van het cassatie-departement van de senaat, later senator; sedert 1907 had hij zitting in de Rijksraad en in 1900 werd hij erelid der Akademie van Wetenschappen in de afdeling voor schone letteren. Toen de bolsjewieken de macht in handen kregen, woonde Koni nog steeds als van ouds in Petersburg; de nieuwe regering behandelde hem van de aanvang af met een biezondere onderscheiding, stelde zelfs een equipage tot zijn

beschikking. Mij is wel verteld, dat hij dat vooral te danken heeft aan de rol, die hij gespeeld heeft in het proces-Zasoelitsj.

In haar revolutie-dagboek stelt Zinaïda Hippius het voor, alsof Koni om der wille van een portie grutten en een rijtuig is ‘overgelopen naar het bolsjewistiese kamp’, ten einde ‘het proletariaat te dienen’, hij zou dat aan de volkscommissaris Loenatsjarskij hebben meegedeeld en zich gereedmaken om voordrachten te houden voor de rode soldaten. Vermoedelik heeft Zinaïda Hippius, die evenals haar echtgenoot, de schrijver Merezjkowskij, het bolsjewisme ziet in de apokalyptiese kleuren van een ‘rijk des antichristen’, uit het aan Koni aangeboden rijtuig en ‘pajok’ (levensmiddelen-portie) valse conclusies getrokken. Altans allen, met wie ik er over sprak en die zelf de Russiese revolutie hebben meegemaakt, weten wel van Koni's rijtuig en de égards der bolsjewieken voor hem, maar niets van een toenadering door woord of daad van hemzelf tot communisme of communisten. Men weet te vertellen, hoe Koni zijn bevoorrechte positie, waar hij maar kon, aanwendde om goed te doen en kwaad te voorkomen; waar deze grijsaard in zijn wagentje voorbijreed, richtten zich op hem de dankbare blikken der zwaar-beproefde stadgenoten als op een weldoener en een trouw dienaar van het Russiese volksbelang, - en toen hij voor de studenten colleges ging geven over de ‘redenaarskunst’, werkten de sereniteit van zijn persoonlikheid en de onbevangen zelfstandigheid van zijn oordeelvellingen louterend op het auditorium, in tegenstelling vooral tot de vreesachtigheid, zelfs huichelachtigheid van sommige andere docenten.

***

Een groot deel van Koni's literaire arbeid bestaat uit herinneringen aan zijn ambtelike werkzaamheden; ook de redevoeringen, die hij als ‘procureur’ en anderszins gehouden heeft, zijn uitgegeven. Zelfs deze juridiese literatuur is voor ieder interessant, onder andere door de biezondere belangstelling van Koni voor de menselike, psychologiese zijde der kwesties. Geen der talrijke processen, waarin hij een rol heeft gespeeld, of hij heeft de drijfveren der handelende personen

in verband met hun karakter en aanleg bestudeerd, en, prakties psycholoog als hij is, combineert hij de feiten en trekt hij zijn conclusies op een originele en tegelijk overtuigende wijze. Of hij het heeft over de priores Mitrofania, die tegelijkertijd een weldoenster der lijdende mensheid was en zich aan ongehoorde malversaties schuldig maakte, dan wel over uniaatse boeren, die zich tot martelaren maken voor hun geloof, steeds doet Koni de mensen voor u leven; gij begrijpt hun handelingen, omdat gij hen zelf begrijpt, en, wanneer de procureur straf tegen hen eist, dan voelt gij, dat het een liefhebbende hand is, die hier kastijdt. Geen wonder, dat Koni grote waarde hecht aan het vrije oordeel der jury. Zijn beschouwingen over het volksgeweten, dat spreekt door de mond der gezworenen, doen wel eens denken aan Dostojewskij's ontboezemingen in het ‘Dagboek van een Schrijver’, al frappeert ons ook naast veel overeenkomstigs het grote verschil in de betoogtrant, voortvloeiende uit de tegenstelling tussen Dostojewskij's extatiese natuur enerzijds, Koni's nuchter-logiese geest anderzijds.

Naast de redevoeringen en schetsen uit Koni's praktijk als rechter en procureur staan talrijke studies, gewijd aan de grote mannen, met wie hij intiem verkeerd heeft; - enige artikels hebben betrekking op grote figuren van het verleden, zoals Poesjkin en de filanthroop Dr. Haas. Maar ook voor de alledaagse lieden heeft hij een liefdevolle belangstelling; zo schreef hij een lezenswaard hoofdstuk over zijn verschillende bedienden. Zeker, in de omgang tussen heer en bediende zijn nog allerlei barbaarse overblijfsels van de Russiese lijfeigenschap waar te nemen, maar toch zijn de betrekkingen harteliker en warmer dan in het buitenland. ‘De familiariteit van de zijde der bedienden, die daar in sommige gevallen wordt toegelaten, heeft niets gemeen met die hartelikheid in de omgang, die ik menigmaal kon opmerken bij de bedienden bij ons. Zeker, in het buitenland kan men misschien meer verzekerd zijn van de elementaire eerlikheid van de bediende, die men gehuurd heeft, en van de nauwkeurige uitvoering van 't geen men met hem overeenkwam, terwijl men bij ons altijd moest voorbereid zijn op plotseling zich voordoende dronkenschap, ruwheid, leugen, soms zelfs beroving... Desniettemin ben ik overtuigd, dat in het buitenland zulke typen bijna

onmogelik zijn als het tans bij ons uitstervende type der oude “njanja”, die organies één is geworden met het gezin, waar zij de kleine kinderen heeft opgepast, en die met hen, mopperend en mede-lijdend, enige mensegeslachten heeft geleefd... Maar ook buiten dit zo ontroerende type heb ik tot nu toe telkens bedienden mogen ontmoeten van een merkwaardige toewijding en trouw, die onbewust de eerste plaats toekenden niet aan de stoffelike, maar aan de zedelike belangen van hun “consortium” met mijnheer en mevrouw en hun gezin’. Op deze algemene opmerkingen volgt dan een hele portretgalerij van bedienden; ik herinner slechts aan een van hen, Bartholomeüs, die, ziende hoe Koni leed onder de scheld-brieven van slachtoffers van een proces, deze achter ging houden en ze hem bij een heel pak tegelijk gaf, toen hij een jaar later in gezelschap van vrienden vrolik had zitten lachen en schertsen. En toevallig ontdekte Koni eens een korte notitie van deze zelfde knecht: ‘Vandaag is mijn *Konjok* (een soort verkleinwoord van Koni, en ook van *konj* “paard”) wat somber.’

Niet zonder reden verzocht men Koni herhaaldelik bij herdenkingsbijeenkomsten ter ere van gestorvenen als redenaar op te treden, want hij bezit een zeldzame gave, de personen voor u te doen leven. Ik denk nog vaak er aan, welk genot mij de lektuur van een der eerste opstellen verschaft heeft, die ik van Koni las. Het was een terugblik op het leven van Oeroesow, een der medestrijders van de schrijver bij het in praktijk brengen der rechtspraakhervorming; van tevoren had ik nooit van deze Oeroesow gehoord, en tijdens de lektuur verrees zijn beeld voor mij in steeds klaarder en levender trekken en ik zag voor mijn oog voorbijgaan het leven van een sympathieke man met zijn kleine en grote vreugden, zijn illusies en desillusies, en toen ik Koni's boek uit de hand legde, was het mij, of ik met deze Oeroesow een tijdlang vriendschappelik had omgegaan, alle lief en leed met hem delende.

En wat voor grote mannen heeft Koni al niet van nabij gekend! Grote figuren uit Ruslands politieke historie als Miljoetin, Waloejew, Boris-Melikow beschreef hij ons in hun partikulier leven en in hun politieke werkzaamheid, en ook hij, die meent hen goed te kennen, zal door Koni's artikelen op zijden van hun persoonlikheid opmerkzaam worden, die hem ont-

gaan waren. Toen Koni aan de Moskouse universiteit de colleges volgde van grote mannen als Boris Tsjitsjerin en Nikita Krylow[1)], ging hij o.a. om met de begaafde student W.O. Kljoetsjewskij, hij ging hem na op zijn verdere levenspad en heeft de geleidelike ontwikkeling van deze zijn vriend tot de eerste grote historiograaf van 't Russiese volk op een meesterlike wijze beschreven. - Iwan Toergenew leeft voor ons, als waren wij een tijdlang in zijn gezelschap, wanneer Koni ons van zijn ontmoetingen met hem vertelt. En Koni's indrukken van Toergenew's Parijse leven werpen een merkwaardig licht op de verhouding van de Russiese schrijver tot mevrouw Viardot en haar gezin, die trots alle wederzijds vertrouwen en liefde de eenzaamheid van de ver van het vaderland levende Rus slechts verergerde. Prachtig gevonden is de vergelijking van de stervende Toergenew met Tsjechow's ‘oom Wanja’, die in zijn eenzaamheid altans één verwante ziel had, die hem troostte. - Ook Dostojewskij kende Koni persoonlik. Samen bezochten zij eens een jongens-gevangenis en Koni's relaas van Dostojewskij's gesprekken met deze jongens, waarbij ogenblikkelik een wederzijds begrijpen en vertrouwen aanwezig was, gingen over in allerlei geschriften over Dostojewskij. - Bekend is Koni's vriendschap met Leo Tolstoj, die in het algemeen niet van juristen hield, daar hij ze als formalisten beschouwde. Maar Koni waardeerde hij om de religieus-ethiese grondtoon zijner gedachten; hij ontving hem op Jasnaja Poljana, en zowel voor ‘Opstanding’ als ‘het Levende Lijk’ ontleende hij het motief en een groot deel der handeling aan verhalen van Koni, in wiens ambtelike

1) Met piëteit beschreef Koni hun persoon en onderwijs in een hoofdstuk vol humor, gewijd aan universiteitsherinneringen. Daarin komt ook dat komiese verhaal voor van professor Barsjew, wiens diktaten, vol van ergernis over ‘vuiligheden der Franse rechtspleging’ zoals jury, advokatuur, openbaarheid der strafprocedure, in steeds vuiler wordende exemplaren van geslacht op geslacht overgingen en werden van buiten geleerd. Maar toen de Russiese wetgever die ‘vuiligheden’ ging overnemen, verzette Barsjew zijn bakens. Een student echter, die dat niet wist, dreunde op zijn examen met triomfantelik gezicht het oude lesje van de ‘Franse vuiligheden’ op. ‘Barsjew luisterde zwijgend, maar toen de student eindigde, volkomen zeker van een vijf, keek hij hem met een lusteloos gezicht aan, schreef hem een één op en zei met een sombere zucht: “Tegenwoordig denkt men zo niet!”’

praktijk deze gevallen waren voorgekomen. Wie zich een zuiver beeld van Tolstoj wil vormen, moet Koni's herinneringen aan dezen lezen. - De grootvorstin Helena Pawlowna, de Duitse prinses, op zestienjarige leeftijd naar Rusland gekomen en daar met een Romanow getrouwd, een der grootste weldoensters van het Russiese volk door haar zorg voor verpleging der gewonden in de Krimoorlog en door tal van andere weldadige instellingen en organisaties, heeft in Koni een harer waardige biograaf gevonden. En zo zou ik voort kunnen gaan. Koni's oeuvre is één met liefde geschreven studie van de Russiese mens en de Russiese maatschappij. Eerbied voor de mens, humaniteit is de grondtoon dezer geschriften; het recht een eigen overtuiging te hebben en uit te spreken eist Koni op voor ieder eerlik individu; geloofsvrijheid, persvrijheid enz. zijn de desiderata, die hij als rijksraadslid bepleit. De liberale hervormingen van 1861 en volgende jaren waren een eerste stap op de weg, die voeren moest tot geestelike en materiële vrijheid van de Russiese mensen, vanaf de hoogste tot de laagste. Die ontwikkeling moest gaan langs lijnen van geleidelikheid, maar tegelijk met een blik, recht op het doel gericht, zonder lafhartig weifelen of terugnemen van het eenmaal gegevene. Wanneer de regering der laatste Romanows anders heeft gehandeld, dan treft haar een groot deel der schuld voor het tegenwoordige ongeluk van het Russiese volk: zo ziet Koni de jongste Russiese geschiedenis, dat is volkomen klaar, ook al laat hij zich niet uit over het heden. En wanneer hij schrijft over de zegenrijke of de verderfelike invloed van maatschappelike werkers, dan analyseert hij steeds het karakter dier personen, wijst op hun innerlike harmonie of op de tegenstrijdigheden in hun natuur of hun ideën. Typerend voor Koni is een passage als deze: in het einde van zijn opstel over ‘uniaten-zaken’ brengt hij de rapporten van de Russiese synode ter sprake, gewijd aan de zondige halsstarrigheid van tienduizenden uniaten, die, hoewel de regering ze de Grieksorthodoxe religie met dwang wil opleggen, trouw blijven aan hun oude kerkelike gebruiken, welke straffen men ook op hen toepast. De toestand dezer ‘vroegere uniaten’ wordt hier ‘uiterst droevig’ genoemd: immers zij gaan niet bij orthodoxe priesters te biecht, laten hun kinderen niet dopen, trouwen niet wettig in de kerk, stellen zich vijandig tegenover

de staatskerk, zeggende: ‘Eerder zullen wij onze kinderen verdrinken dan ze in jullie Kerk te laten dopen’. ‘Alle plichten vergetend, die de godsdienst hun oplegt, werden zij geheel verstokt van ziel’. Dit rapport was ondertekend door ‘een man van groot verstand’, Koni's vroegere professor aan de Moskouse universiteit, later opperprocureur der H. Synode, de beruchte K.P. Pobedonostsew. Hoe is 't mogelik, vraagt Koni, dat hij zich niet beter heeft ingedacht in de inderdaad ‘uiterst droevige toestand’ van die vervolgden om den gelove en een ‘der Christelike liefde waardige uitweg uit zulk een toestand’ gezocht? En dan roept Koni zijn verbazingwekkende geheugen te hulp, dat hem ook hier weer, zoals zo dikwels, een treffend citaat aan de hand doet, ditmaal uit een der werken van Pobedonostsef: ‘Als men nadenkt over het leven, dan komt ge tot de conclusie, dat het voor elke mens in het verloop zijner geestelike ontwikkeling boven alles waardevol en noodzakelik is om in zijn binnenste ongerept te bewaren het eenvoudige, natuurlike gevoel voor menselikheid in zijn gedragingen ten opzichte van mensen, voor waarachtigheid en vrijheid van geestelik denken en handelen. Dit is het ongerepte kapitaal der geestelike natuur, waardoor onze ziel behoed en gevrijwaard wordt voor de inwerking van allerlei ambtelik formalisme en kunstmatige theorieën, die anders ongemerkt het eenvoudig, zedelik gevoel uitdoven’.

Zo wordt Pobedonostsew gesteld voor de onpartijdige rechtstoel van tijdgenoot en nazaat. Geestelike vrijheid moet men niet erkennen in theorie alleen; alle geestelike dwang voert de maatschappij van kwaad tot erger! Tot in onze dagen toe gaat Koni door met de leuzen hoog te houden, waarvoor hij zijn hele leven pal stond. Wanneer hij in 1921, naar aanleiding van Dostojewskij's honderdste geboortedag, een kort overzicht geeft van diens leven, dan zegt hij, sprekende van de ‘samenzwering’ van Petrasjewskij c.s., welke de aanleiding was tot Dostojewskij's verbanning naar Siberië, dat die zgn. samenzwering ‘bestond in kameraadschappelike bijeenkomsten en maaltijden van gelijkgezinde jonge mannen, die het benauwd hadden in de toenmalige atmosfeer van rechtloosheid en administratieve willekeur, van lijfeigenschap en algehele onvrijheid van gedrukt en gesproken woord, - aan welke bijeenkomsten de regering, verschrikt geworden door

de Februarie-revolutie, het karakter toekende van een actief optreden om de gehele staatsorganisatie omver te werpen'. Zulke woorden schrijft een onderdaan van het bolsjewistiese Rusland! Zelfs is het mogelik, dat sommige Russiese communisten ze met instemming lezen; de bolsjewistiese pedant, onderwezen uit korte katechismen der alleen-zaligmakende leer, zal wellicht beamen, dat die ergernis over onvrijheid gerechtvaardigd was in 1848, toen Rusland nog een bourgeoiswereld was, in tegenstelling tot het tegenwoordige paradijs der bevrijde proletariërs. Maar wie een door sofismen onbeneveld oordeel heeft, zal in Koni's woorden een veroordeling lezen ook van de huidige terroristiese diktatuur; hij zal zich verheugen, dat deze grote Rus nog net zo tot ons spreekt als vroeger en hopen, dat zijn geest moge voortleven in Ruslands jongelingschap.

N. VAN WIJK.

Nederlandsche bouwkunst in Denemarken.

Ir. D.F. Slothouwer, Bouwkunst der Nederlandsche Renaissance in Denemarken. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon. 1924.

Ieder Nederlander die Denemarken bereisde moet getroffen zijn door het Nederlandsch aspect van eenige voorname gebouwen: Kronborg, Frederiksborg, Rosenborg, de Kopenhaagsche Beurs; en van deze vier is hem licht Kronborg opgevallen als sterk van de andere drie afwijkende, terwijl hem tevens niet verborgen is gebleven, dat geen van deze gebouwen, hoewel zij alle een onmiskenbaar Nederlandschen stempel dragen, onmiddellijk en in geheel te herleiden is tot de *Hollandsche* renaissance, gelijk hij die uit zijn vaderland kent. Ik herinner mij nog goed, bij een bezoek aan Denemarken jaren geleden, voor dit raadsel te hebben gestaan, en ben verheugd dat een Nederlandsch architect, met zin voor historie bedeeld, ons een bevredigende oplossing komt aanbieden. Wij blijken te doen te hebben met eene afleiding niet der Hollandsche maar van de Vlaamsche renaissance, eene afleiding die gedeeltelijk Denemarken direct bereikt, voor een ander deel het tusschenstation Emden aandoet; - deze laatste vertakking neemt, in haar verderen loop, een waterrijke zijrivier uit Holland in zich op.

De Antwerpenaar Henri van Paesschen (Hans Paaske noemen hem de Deensche bronnen), medewerker van Cornelis Floris aan den bouw van het Antwerpsche stadhuis (1561), daarna aan dien van de Beurs te Londen (1566), bekleedt van 1574 tot 1582 den post van koninklijk bouwmeester

in dienst van Frederik II van Denemarken en bereidt in die betrekking den bouw van het slot Kronborg voor; de leiding van dit groote werk moet hij echter in 1577 overgeven aan Antonis van Opbergen, geboren te Mechelen in 1543, om den geloove uitgeweken, en die vervolgens op verschillende plaatsen in Duitschland als bouwmeester was werkzaam geweest. Van Opbergen begeeft zich allereerst naar Emden, neemt daar een achttal Nederlandsche steenhouwers en timmerlieden in dienst (zij kwamen daar toen blijkbaar in groote menigte voor; de namen der aangeworvenen wijzen alle naar de Zuidelijke Nederlanden) en bouwt Kronborg af, dat in 1585 voltooid is; - dan vertrekt hij naar Dantzig (waar men omstreeks die jaren een heele schaar Vlaamsche en Hollandsche bouwmeesters, steenhouwers, ingenieurs aan het werk vindt), wordt er in 1592 stadsbouwmeester en bouwt er o.a. het Tuighuis.

Dit noem ik de directe stroom; bij dit alles kan van geen anderen invloed dan dien der Vlaamsche renaissance sprake zijn.

Een ander Antwerpenaar, ouder in leeftijd dan van Paesschen of van Opbergen, maar wiens invloed Denemarken eerst indirect bereikt, is Laurens van Steenwinckel, geboren in 1517 en hoogstwaarschijnlijk eveneens medewerker aan den bouw van het Antwerpsche stadhuis. Hij moet in 1567 naar Emden vluchten, waar hij stads-‘muermeister’ wordt en in de jaren 1574-1576 het stadhuis bouwt. Had men dit vroeger beweerd, men zou doodgeslagen zijn met den naam Marten Arians (Ariaensz.) van Delft, die in de handboeken voor den bouwmeester doorgaat op grond eener verzekering van den Emdener stadsbeschrijver der 18de eeuw, burgemeester Loessing. Onlangs heeft echter, in eene publicatie van het Emdener oudheidkundig genootschap, Dr. F. Ritter aangetoond dat de burgemeester zich vergist. Hij heeft een stuk misverstaan waarin de Delvenaar (die de betrekking van stadstimmerman bekleedde) geenszins als de bouwmeester van het stadhuis, maar van den toren van het stadhuis voorkomt. Verder laat Ritter zien, dat in 1574 Steenwinckel voor de goedgekeurde ‘Conterfeitungh oder Patron (vgl. eng. pattern) des nyen Raithuses’ wordt beloond; andere stukken bewijzen dat ook niemand dan hij, de ‘muurmeester’ der

stad, het gebouw heeft opgetrokken. Toen bleek dat, met het oog op de paalfundeering, een steenen toren bij dit gebouw bezwaar opleverde, werd besloten den stadstimmerman een houten toren te laten ontwerpen. Laurens van Steenwinckel zal zich hierin te gereeder hebben geschikt, daar hij heelemaal geen toren had willen zetten; zijn ‘Patron’ van 1574 heeft er geen; het was een idee van zijn zoon Hans.

Men merke op, dat de sterke familietrek met het Antwerpsche stadhuis, die reeds Buchelius bij zijn bezoek aan Emden in 1617 opviel, nu op de meest natuurlijke wijze is verklaard.

Twee zoons, Hans en Willem, hebben den vader bij den bouw geholpen; naar men ziet, Hans reeds met zekere zelfstandigheid; zijn geboortejaar is niet bekend; wel, dat zijn vader gehuwd was in 1540. Wanneer in den winter van 1577 op 1578 van Opbergen te Emden komt om helpers voor zijn belangrijke Deensche opdracht te zoeken, gaat Hans mede. Hij is echter niet te Kronborg aan het werk gekomen, maar heeft eerst eenige opdrachten uitgevoerd voor den beroemden Tyge Brahe, om in 1582, als opvolger van van Paesschen, in 's konings dienst over te gaan; in 1588 wordt hij ‘rijksbouwmeester’ en overlijdt in 1601.

Hij liet drie zoons na, waarvan de middelste in 1587 geboren was. De jongste (Marten) is als schilder bekend geworden; Laurens en Hans zijn architect geweest. Ware hun vader blijven leven, zij zouden zijn voortgegaan met datgene waarmede zij reeds begonnen waren: zich onder hem in de kunst te bekwamen. Nu trok hen de plaats in Noordwest-Europa die geworden was 't geen Antwerpen was geweest: nu trok hen Amsterdam, en, in Amsterdam, de rijzende faam van Hendrick de Keyser. Bij hem is Hans, zeer waarschijnlijk ook Laurens, persoonlijk in de leer geweest; ook hebben zij kennis gemaakt met het werk van Lieven de Key, wiens Vleeschhal van 1605 is; - de Keyser's Beurs is van 1608, en de jongelui, in 1602 te Amsterdam aangekomen, zijn er lang genoeg gebleven om van deze bouwondernemingen alles te weten. Laurens is tot 1610 gebleven, Hans vermoedelijk nog wat langer. In 1613 vindt men Laurens bij Christiaan IV van Denemarken als koninklijk bouwmeester in dienst; hij overlijdt in 1619 en wordt opgevolgd door Hans, die al van

1614 af zijn adjunct was geweest. Hans heeft de betrekking bekleed tot zijn dood in 1639.

Na de studie van den heer Slothouwer kan ten aanzien van de vier in den aanhef genoemde gebouwen het volgende worden vastgesteld:

Kronborg. Van Paesschen koopt materialen aan en verricht ander voorbereidend werk. De architectuur is geheel op rekening te stellen van van Opbergen. Na een zwaren brand in 1629 is Kronborg hersteld (niet verbouwd) door Hans van Steenwinckel Jr. De contracten dragen dezen op, alles zooveel mogelijk weder in den ouden toestand te herstellen; dat hiervan niet is afgeweken, bewijst de schrijver uit eene vergelijking der details van het huidige Kronborg met van Opbergen's werk te Danzig. Kronborg is hiermede voorgoed aan de directe Antwerpsche filiatie toegewezen.

Frederiksborg. De bouw is aangevangen in 1601, het sterfjaar van H.v.S. Sr., maar was toen al jaren lang door dezen voorbereid; het ‘Muster og Afridsning’ waarnaar de steenhouwer (de Nederlander Caspar Bogaert) werkt, is blijkbaar van zijne, Steenwinckel's hand geweest, en het zou niet mogelijk zijn geweest dit ‘Muster’ voor steenhouwerswerk van 11.500 daalders (100.000 Deensche kronen naar de tegenwoordige waarde) te vervaardigen, indien niet van te voren de plannen voor de baksteengevels, waarin het steenhouwerswerk moest worden aangebracht, geheel hadden vastgestaan. Ook de ‘Skabelon’, die de koning in 1602 den aannemer van het metselwerk ter hand stelt, is dus van H.v.S. Sr. Aan Frederiksborg is jaren gewerkt, ook nog na 1613, en er zijn zeer belangrijke onderdeelen die door de jongere Steenwinckel's zijn ontworpen en uitgevoerd. Zij vertoonen den directen invloed van de Keyser's Amsterdamsche Beurs, wier bouw de gebroeders Steenwinckel hadden medegemaakt. In eersten aanleg behoort Frederiksborg tot de filiatie Antwerpen - Emden; onderdeelen vertoonen den invloed van Amsterdam.

Rosenborg. In 1606 legt koning Christiaan de ‘Skabelon’ aan den aannemer over; zij schijnt afkomstig van Willem Cornelisz., die onder H.v.S. Sr. als opzichter gewerkt had en aan wien in den tijd na 1601 verschillende rijkswerken werden opgedragen. Men herkent het gebouw gemakkelijk

als een filiatie Antwerpen-Emden-Frederiksborg aantoonende.

Beurs te Kopenhagen. Ontwerp van Laurens van Steenwinckel Jr.; de uitvoering is, bij zijn overlijden in 1619, overgegaan aan zijn broeder Hans, die ook de vrije ontwerper is van eerst na 1623 uitgevoerde topgevels en dakvensters aan de lange gevels. Men kan de Beurs het product noemen eener enting van (jongere) Hollandsche bijzonderheden op een (ouderen) Vlaamschen stam.

Datzelfde karakter vertoonen ook andere bouwwerken door de jongere Steenwinckel's uitgevoerd: portalen aan twee Kopenhaagsche kerken, de kapel van Christiaan IV te Roskilde.

Het spreekt vanzelf dat ook andere dan filiatiefactoren op de vormen die de Nederlandsche renaissance in Denemarken aanneemt, invloed hebben gehad: invloeden van klimaat, bijzondere ligging of bestemming, enz. Dit is bij elke overplanting het geval. Mij boezemde nu ditmaal in het bijzonder de filiatie belang in, en die lijkt mij nu vast te stellen als boven.

De heer Slothouwer heeft het werk van oudheidkundigen, die in den jongsten tijd in Denemarken over onderdeelen van het door hem behandelde onderwerp geschreven hebben, gelukkig samengevat, onder één gezichtspunt gebracht, en bovendien uit zijn vakkennis als bouwmeester op belangrijke punten aangevuld. Hij verdient hartelijke dank; en het zou verblijdend zijn, hem ook een boek over de Nederlandsche renaissance te Dantzig te zien samenstellen, die nog vol problemen zit.

H.T. COLENBRANDER.

Aanteekeningen en opmerkingen.

De socialisatie-commissie en het enquête-recht.

- De socialisatie verwordt tot een klucht.

Na November '18 een paar keer Kamer-debatten over het vraagstuk en over de vraag, hoe het aantevatten. Deze leidden in het voorjaar van '20 tot twee opdrachten van regeeringswege, de eene aan den Hoogen Raad van Arbeid (die advies kreeg uittebrengen over de medezeggenschap), de andere aan een afzonderlijke Staatscommissie (die moest onderzoeken, ‘door welke wettelijke maatregelen de voortbrenging en verdeeling van goederen meer dienstbaar kunnen worden gegemaakt aan het algemeen belang’), de zoogenaamde Socialisatie-Commissie. Aan den samenhang dezer twee problemen herinnerde nog slechts de personeele unie tusschen de twee commissies, in de gedaante van beider voorzitter, dr. Nolens.

Commissie XII van den Hoogen Raad praeadviseert dan in 1922, de Raad zelf brengt zijn advies in 1923 uit.

De Staatscommissie rapporteerde tot heden niet. Geen wonder: van meet af was zij met lamheid geslagen, doordat het voor haar taak onmisbaar enquête-recht haar onthouden was.

Onopgehelderd bleef tot nu, wanneer de Staatscommissie zelve is gaan beseffen, dat zij door gemis van bevoegdheden volslagen onbekwaam was voor het haar toegedachte werk. Vast staat alleen, dat ziektebesef bij haar opkomt als - na afhandeling der begrooting voor 1923 - de Regeering haar verzoekt, een onderzoek intestellen naar trustverschijnselen hier te lande en de gevolgen daarvan voor het economisch leven. Dan bespeurt de driejarige, dat zij drie jaren lam is ge-

weest, en antwoordt, voor dit onderzoek het recht van enquête te behoeven.

En de Regeering? Zij overweegt dit denkbeeld; zij overweegt het zelfs ‘welwillend’, verhaalt een recent regeeringsstuk (de memorie van antwoord bij hoofdstuk I der begrooting voor 1924), maar zij zag toch ten slotte ervan af ‘met het oog op de steeds verder gaande economische malaise en onzekerheid in het maatschappelijk leven’.

De Regeering is dus van oordeel, dat de vraag (te welker beantwoording zij de Staatscommissie in het schijnleven riep op 11 Maart 1920), hoe de voortbrenging en verdeeling van goederen meer dienstbaar kunnen worden gemaakt aan het algemeen belang, een vraag, die natuurlijk zonder onderzoek naar trustverschijnselen onmogelijk kan worden beantwoord, klemmend moge zijn in tijde van economischen voorspoed en vastheid in het maatschappelijk leven, maar haar belang verliest bij malaise en economische onzekerheid. Deze klank is nieuw in het socialisatie-debat.

De Staatscommissie, ontwaakt doordat zij even heeft mogen ruiken aan het enquête-recht, doet dan een voor haar doen stouten stap: zij machtigt haar medelid dr. Van der Waerden (van wien bekend is, dat hij, evenals de heer Wibaut, destijds het lidmaatschap slechts heeft aangenomen onder voorwaarde van commissoriaal enquête-recht) een door haar reeds in gereedheid gebracht wetsontwerp in zijn hoedanigheid van Kamerlid bij de Tweede Kamer aanhangig te maken. Hetgeen de heer Van der Waerden, samen met zijn ambtgenooten Schaper en Sannes, verrichtte op 19 Juni dezes jaars.

En wat zal thans de Kamer doen?

Zij zou, om te beginnen, met inachtneming van die termijnen, waaraan deze Staatscommissie kennelijk hecht, over één, twee jaar het wetsontwerp kunnen bestemmen voor afdeelings-onderzoek.

Zij heeft voorts de keus tusschen tweeëerlei antwoord.

Zij kan zich vóór het wetsontwerp verklaren op grond van het ‘beter laat dan nooit’ en de hoop betuigen, dat zelfs deze Staatscommissie het recht met gratie en tot 's lands profijt zal weten te hanteeren.

Zij kan ook zich ertegen verklaren. Hoewel niet op den grond, die de Regeering van haar aanvankelijk welwillend

overwegen heeft teruggebracht. Want de Kamer moet trachten, blamage te ontgaan. Maar omdat zij zich verplicht acht tot een woord in dezen trant: Het enquête-recht, mijneheeren leden der Staatscommissie, is een ver strekkend, een diep ingrijpend en omwoelend, in het kort: een heel bizonder recht; wij, die erover hebben te beschikken, geven het maar niet aan iedereen, alleen aan wie het zich waard betoonen, en dus zeker niet aan Uwe vergadering, die jaren noodig hadt om te ontdekken, dat gij zonder dit recht hulpeloos stondt tegenover de taak, die ge U hebt laten opdragen.

v. B.

Op dood spoor.

I.

Daar gaat hij. Mijn echtgenoot. Mijn ècht-genoot!

Rob - wanneer ik zijn naam noem, wordt hij mij nog vreemder. Er is een afstand: - Rob. Neen, eigenlijk is dat nooit anders geweest. Wij maakten het ons wijs.

Hij is niet onknap. Telkens wanneer hij opstaat van de koffietafel om naar zijn laboratorium te gaan, voel ik behoefte dit nog eens vast te stellen. Bijwijs van verklaring? Eer, geloof ik, als een verontschuldiging. Tegenover wien?

Waarom sta ik aan het venster, hem na te zien?

In de lichtruimte tusschen de thee-tintige kantgordijnen, in mijn bijna kleurlooze zijde... een neiging van wit naar iets warmers, dat geen geel is, geen roze, geen grijs... bij mijn aschblond verstuivend haar doet die teint, met bepaaldwitte kant, mij een figuur uit oude, verwasschen fresco's gelijken... voel ik mij enkel lieflijkheid-in-licht, en ik wil dat het zoo wezen zal.

Voor wie wil ik dat? Voor wien?

Klepels, de jonge assistent, is de groene persiennes komen openen; de zon, langs den muur gegleden, staat nu in den tuin. Maar Klepels interesseert mij niet.

Misschien, straks op de thee, komt Freddy. Hij slaat weleens over tegenwoordig, dat vind ik pleizierig, want nu is het een prettige verrassing wanneer hij komt. Soms verlang ik, dat hij mij heel lang laat wachten, en ik ben boos als hij het doet.

Rob, in zijn grijze colbertje, dat hem bepaald goed doet,

het verjongt hem, is de deur van het laboratorium binnen gegaan. Nu staat het gepleisterd muurvierkant, drie vensters erin gesneden, als het vlak van een schaduwkubus, dien wij teekenden op school. Er wil maar niets groeien aan dien kant. Toen het laboratorium gebouwd werd, hebben de metselaars den halven tuin bedorven met hun kalk en puin. Dat nieuwe ding is veel te dichtbij, het bederft mijn uitzicht. Maar Rob wilde 't zoo hebben, symmetrisch aan den anderen kant van het gesmeed ingangshek: het woonhuis hier, de werkplaats, zakelijk en sierloos, daar.

Tusschen de verbloeide rhododendrons neemt hij een klein, pedant oversteekje - hij is er zóó.

Misschien komt vandaag Freddy! Gister is hij niet geweest, eergister niet... Hij verwaarloost me... hij vat mij telkens weer op, als een oud handwerk, dat geen haast heeft... eenmaal zal het wel afkomen.

Ik wilde even superieur als hij kunnen voelen... zoo afhankelijk zijn, vernedert me.

Martha, achter mij, ruimt de koffietafel af. Haar schimmige aanwezigheid hindert. Ik moet mij moeite geven, haar niet te zien, haar te negeeren.

Zij is het volmaakte tweede-meisje. Als een automaat gaat zij haar gang. Iedereen prijst haar en vindt, dat ik het wonderlijk met haar heb getroffen. Ik vind het zelf ook, hoewel zonder overtuiging. Deed zij maar iets verkeerds: iets vergeten, den boel voor den grond smijten!

- Martha!...

Onverhoeds heb ik mij omgekeerd.

- Wat blieft mevrouw?

Model staat zij voor mij, de vingertoppen in de twee zakjes van haar witte schortje. En ik sla een dwaas figuur, want ik heb haar niets te zeggen.

- Martha, je weet, mijnheer heeft graag dat je er correct uitziet. Waar heb je gezeten, meisje? Ga je opknappen, je mutsje staat scheef.

Het is niet waar. Ik heb valsch ongelijk, en dat weet zij, daarom zegt ze, rustig:

- Ik zal gaan zien, Mevrouw!

Dienstbaar, met het groote blad, gaat zij naar de deur, en nog eens, ik kan het niet laten, roep ik:

- Martha!

Gelaten wacht ze.

- Neen, dank je! zeg ik, schielijk, blij dat ze de kamer verlaat.

Iedereen heeft zijn werk, alleen ik niet. Ook Freddy niet, daarom ben ik op hem meer dan op anderen gesteld. Hij heeft zijn bizondere, bezige manier van niets te doen. Hij vult zijn dagen met uiterst verfijnde beuzelingen, als een horlogemaker of een cameeënsnijder. 'Ik bouw', zeide hij eens, 'mijn dag als een ongeschreven sonnet: - wees zoo goed, mevrouw, er de opdracht van te aanvaarden!'

In langen tijd heeft hij zoo iets aardigs niet meer gezegd. Hij begint van ons te vervreemden. Soms breekt hij zijn bezoek bij mij af, laat zijn thee staan, gaat Rob opzoeken in zijn laboratorium.

Il vient pour madame et reste pour le mari... zoo dacht ik aanvankelijk, tot ik de andere verklaring vond. Het gebeurde alleen op de dagen van juffrouw Brandon, juffrouw Brandon, die de administratie kwam bijhouden van het Analytisch Bureau. Tegenwoordig komt juffrouw Brandon alle dagen.

Rob, Klepels en Freddy, alle drie droomen van haar. Kuddedieren die mannen! Zij heeft donkergrijze sprookjesoogen, groot en open in haar kleine gezichtje, dat rondom vertroeteld wordt door het speelsche bont van haar mooie bruine haar.

Als ik een man was, zou ik ook op haar verlieven. O, dat zou ik zeker! Toch vind ik al die mannen belachelijk. Misschien uit dépit.

Ik heb mij geamuseerd met het bedenken van romannetjes. Freddy zou mij meenemen naar Venetië, Rob zich troosten met het kleine, tikkende meisje en de jonge Klepels zieligverwonderd toekijken. Of: ik schaakte Klepels - het omgekeerde is niet mogelijk - dan bleven Freddy en Rob ieder van hun kant grimmig de sprookjeshinde bespieden. Maar kon het niet zijn, dat Klepels eindelijk besloot zijn aangebedene te vragen? Hij wordt bleek van bidden en onthouden. Misschien zei ze wel 'ja'. Ik stel mij zelf voor in een weldadig patroniseerende moeder-rol. Een poosje zou toch een vervelend bestaan voor mij overblijven, tusschen Rob en

Freddy, die zoo sneu hun levensdoel hadden gemist! In dit verband denken aan Martha als verleidelijke soubrette? Och nee... de beide oude heeren zijn zoo correct! Ik, ik kan mij zeer wel voorstellen in een zoogenaamde ‘lagere’ liefde. Ben ik niet met Rob, mijn gemaal, getrouwd?

Ja, Freddy is wel werkelijk heel oud - heel oud, maar men merkt het niet. Vijftig vind ik vreeselijk oud. Toch doet hij minder oumannetjesachtig dan Rob, die even de veertig haalt. Mijn gemaal, sinds hij eenig resultaat ziet van zijn proeven, voelt zich nog zoo min niet. Hij was altijd wat nadrukkelijk, onder de handicap van zijn geleerden-linkschheid. Iets daarvan heeft mij ertoe gebracht, hem aan te moedigen. Te protegeeren zou ik bijna zeggen. Zoo goddelijk onbeholpen als hij wezen kon! Zoo'n honde-jong op dikke pooten! Wanneer de meisjes draaiden om hem heen, tastte hij als blindemannetje.

Toen ik hem ving, was meteen alle aardigheid eraf. Wat moest ik met hem beginnen! Al mijn moederlijkheid heb ik op hem verdaan, met geen ander resultaat dan hem jaloersch en heerschzuchtig te maken, een verwend moederszoontje.

Wie had zich kunnen voorstellen, dat hij nog eenmaal ‘iets beteekenen’ zou! Rob een erkend geleerde! Een groot man! Een professor! Een candidaat - schijnt het - voor den Nobelprijs!

Wat moet z'n vrouw - een als ik! - daar voor gezicht bij zetten?

- Lààt maar, Martha.

Ik hoor haar muizenritsel achter mij. Zij is werkelijk onuitstaanbaar van volmaaktheid. Bijna wil ik smeeken: ‘toe, Martha... Marthalief... alsjeblieft ga weg!’ Haar verlegenheidje ontwapent en beschaamt mij. Was ik een man, ik zou haar in de wangen knijpen, misschien haar zoenen in de gang en meteen vergeten. Zij zou alles goed vinden met haar rechtvaardige ziel. Haar ziel is zoo rechtvaardig als een messenbak. De vorken hier, de lepels daar. En zij zou weten hoe het hoorde, dat het geen pas gaf, een man boven haar stand in verzoeking te brengen.

- Neen, Martha, het dekservet neem ik zelf af.

- Goed, mevrouw.

De deur, achter haar, slift in het sleufje.

Zonder de couverts, die zij weggenomen heeft, ligt de tafel nog voor twee gedekt. Rob. Ik. Ik met het gezicht naar de lichtzij, dat hij mij goed kan zien. Van vroeger is dat zoo gebleven. Hij zat, in verrukking, als tegenover een wonder. En ik mij kleeden in gris-perle, in leiblauw, kleuren die mij stònden.

Zoo heeft hij het zes jaren uitgehouden, nog langen tijd nadat ik mij niet meer kleedde in leiblauw en gris-perle. Hij stapt zoo moeilijk van een gewoonte af!

Tegen den dag deed zijn blonde haar glanzende arabeskjes wemelen om zijn groote hoofd. Van z'n haar bleef ik houden: ik stond wel plotseling op om, speelsch, een lok te wikkelen rondom mijn vinger. Dan raakte ik vergeten wat ik eigenlijk moest, en hij bedierf altijd de kleine verteedering door z'n tevéél willen.

Nog zou ik hem kunnen verdragen als een gezellige lobbes van een hond. Dien ik kon streelen wanneer het mij paste. Maar echtgenoot! Man ven zelfzekerheid en gewicht!

Sommige sentimenteele attributen maken hem bepaald grotesk. Hij eet altijd met dien vork, den zilveren vork van zijn vader. Martha, de model-slavin Martha, mag dien nimmer aanraken, ik moet hem zelf reinigen en opbergen. Als gewijd vaatwerk van een god, hanteer ik het kostbare erfstuk, leg het ritueel op zijn gebenedijde plaats naast Robs bord. En het werd nog dwazer. Bijwijs van compensatie kocht hij ook mij zoo'n vork, een verjaarsvork, met den klimmenden leeuw gestempeld, een heilige vork als de zijne was. Tegenover elkander lagen ze, elk domineerende een tafelhelft: zìjn vork - mijn vork.

Hoe heb ik er ter wereld ooit in kunnen gelooven! Ik geloofde reeds niet meer in den gouden krullebol, het aureool tegen den namiddagnevel van het gordijn, toen ik nog in de vorken geloofde.

Eindelijk, vermoeid, liet ik het priesterschap op Martha overglijden. Zij beefde. Ik zie nog den heer des huizes toekijken, verwonderd, ontdaan. Hij zeide niets. Hij heeft nimmer iets gezegd. Nimmer eenig verwijt geuit. Hàd hij maar! Hoe verlangde ik ernaar, ik had er wel om kunnen smeeken! Ik sprong van mijn stoel, rolde voor het venster mijn nerveuze vingers om denkbeeldige kruimels. Wat kon ik zeggen! Ik stikte.

Hij bette den mond met zijn servet. Beheescht, zelftevreden.

- Ga je nog uit, kind? - het zal je goed doen.

- Dànk je.

- Ik zelf kan zoo moeilijk weg. Anders...

Hij wachtte geen verder antwoord en ging heen.

Ik stikte in mijn ongelijk. Hij deed geen poging mij ervan te bevrijden.

Alles ligt nu ordentelijk in het buffet... Zal ik mij nog gaan kleeden?

Waarom?... voor wie...

Martha hoor ik bezig met Truida in de keuken, aan de vaat. Het lijkt een klein feestje, waarbij ik niet genoodigd ben. Mijn echtgenoot heeft in zijn laboratorium bezigheid. Bij Klepels staat nu ook het venster open, hij werkt graag in frissche lucht. Tot hier hoor ik, in de tuinstilte, het tinkende getik van juffrouw Brandon's machine. Zij maakt er haast een muziekje van.

Alleen Freddy heeft niets om handen, als ik. Maar hij vult zijn dag... er gebeurt iets, al ziet men het niet... hij schenkt z'n uren van bokaal in bokaal, zooals voor onze verwonderde oogen vroeger de leeraar zware gassen over schonk.

Ik alleen verveel me...

Ga ik deze japon verwisselen tegen een blauwe? Die van Japansch-blauwe taf?

Voor...

Voor Freddy?...

Ik had wel lust, den jongen Klepels te verbijsteren met mijn marquise-kapsel...

Chopin staat nog op de piano in het salon...

Ha! daar is Flut! - Dag zoete Flut, m'n beste hondje! - Ja ja! koest een beetje!

Zijn lange barzoi-pooten, met baardjes, staan op den vensterdorpel naast elkaar.

- Dag Flut! Dag besterd!

Flut, den verliefden langen kop in mijn handen, laat zich streelen.

Freddy is in de hall.

Ik hoor Martha zeggen:

- Mijnheer weet den weg!

II.

Freddy!

Hij is mijn groote jongen... mijn groote, verliefde jongen...

Maar hij laat mij een beetje alleen spelen tegenwoordig... hij wordt voornaam en wijs en taai...

O nee, hij is heelemaal mijn groote jongen niet meer!

Daar zijn ze met hun beiden.

Flut, de barzoi, doet altijd blij en opgewonden wanneer hij komt. Uitbundig, aanhalig, feestelijk. Maar, een poosje binnen, lijkt hij wel vergeten waarvoor hij kwam. En bij het heengaan gedraagt hij zich afgetrokken, voornaam, vaak zelfs onbeleefd.

- Krijg ik geen poot van je, Flut?

Flut speelt den onverschillige, of hij mij niet kent. Of hij mij eigenlijk veracht en er spijt van heeft, bij mij op bezoek te zijn gekomen.

- Heb ik je beleedigd - Flut?

Zoodra hij zich, met zijn lange, kippepooterige krabbelteenen, aan het venster melden komt, haast ik mij open te maken. Ik leg mijn handen streelend om zijn kop - wat kan een hond meer verlangen! Hij mag altijd in de kamer komen, ook wanneer hij modderbeenen heeft en zelfs een kluifje knagen op het Smyrna-karpet, dat mijn gemaal altijd ‘het dure Smyrna-karpet’ noemt.

Zou hij mij dààrom verachten, wijl ik zoo gul met concessies ben?

Hij knaagt met den zijkant zijner kaken, als katten doen; zijn pooten klemmen zich grimmig om het bot. Altijd is hij amusant om naar te kijken, Flut! Alleen om naar te kijken. Alles is lang aan hem; zijn snuit, zijn lichaam, dat achter de ribben in niets uitloopt, belachelijk als een vaas, z'n pooten met de gespleten teenen, z'n witte vossestaart. Met z'n staart heeft hij gedurig wat te zweepen, heen en weer, heen en weer. Onder 't kluiven veegt hij den vloer, een querulante huismoeder, die het niet làten kan.

Dat is maar aanstellerij van hem. In werkelijkheid voelt hij niet de minste behoefte, zijn bestaan te verantwoorden.

Hij leeft maar. Daarom kan Rob hem niet uitstaan. De nuttige, werkzame Rob. Rob, die in zijn laboratorium voor nuttig lid der maatschappij studeert en hard op weg is het te worden. Rob, die groot gaat worden en beroemd - waarachtig als 't niet waar is!

Ik zeg: ‘Flut’. Eigenlijk, wanneer ik ‘Flut’ zeg, bedoel ik Freddy. Freddy heeft niet eens een Angora-staart om den vloer mee te vegen. Hij verricht niets hoegenaamd, waarmee hij zijn bestaan verontschuldigen kan. Misschien maakt juist die zorgeloosheid hem onweerstaanbaar. Hij is als een virtuoos, die de techniek heeft overwonnen en eigenlijk niet meer weet, waarvoor. Ja, zijn leeftechniek is volmaakt; 't komt niet in hem op te twijfelen: dit kon zòò of dat zóó. Zelfs Rob schijnt zijn wezen te begrijpen en te verdragen - ik heb hem nimmer een misprijzende opmerking hooren maken.

Freddy wil gaan reizen. Hij spreekt mij erover. De verplaatsing, zegt hij, zal hem goed doen. Spanje... Algiers... misschien Egypte.

- Verveel je je?

- Ik verveel mij nooit.

En het schijnt wezenlijk waar. Een genade, dat zoo verzekerd te kunnen zeggen! Hij verveelt zich nooit, schoon zijn dag toch even lang moet zijn als de dag van anderen. En hij heeft geen huishouden, geen dienstboden, geen man en geen toilet. Hij heeft geen ijdelheid in den zilveren gordijnschemer voor het venster. Zou hij ooit, zòò, schoonheid maken van zichzelf? Aanbidding zoeken van zichzelf? Hij maakt ook geen romans van levende marionetjes.

Op reis gaat Jean mee, zorgen voor zijn kleeren, zijn koffers, zijn scheerwater. Jean is al wat hij zelf mist aan noodzakelijke activiteit. Wanneer hij Jean meeneemt en zichzelf, wat verandert dan? In welk opzicht wordt het reizend leven minder eenzelvig, minder eveleens?

De vraag staat tusschen m'n saamgetrokken wenkbrauwen. Hij voelt het onmiddellijk aan, en hij glimlacht, een beetje hooghartig en precieus.

Ik zeg:

- Je hebt ook zoo heel niemendal omhanden!

Zijn antwoord valt toch een beetje kribbig.

- Moet 'n mensch dan wat omhanden hebben!

Hij kijkt daarbij naar z'n handen, of die hem verontschuldigen zullen. En ze doèn het! Freddy's handen zijn voor geen werk geschikt. Misschien enkel om te streelen... maar daarvoor lijken ze weer te verstandelijk. Het zijn handen zooals een teekenaar ze kon geschapen hebben, anatomisch volkomen, en met de bedoeling ze een zekere uitdrukking te geven. Maar die uitdrukking zit er te opzettelijk in. Men kan zulke handen nooit gelooven. Ze zouden wel streelen kunnen, zeker... en dan hinderen met hun irriteerende verstandelijkheid. Neen, ik houd van Freddy's handen niet - ze zijn te bewust.

- Vroeger, zeide hij, met een beetje plaisant zelfbeklag, vroeger prees je mij altoos, wijl ik harmonisch kon leven, zonder bepaald wat domme en leege menschen noemen ‘bezig’ te zijn. Anderen zoeken wat te doen, dan eerst worden zij gelukkig. Lààt ze. Waarom mag ik niet gelukkig zijn zònder iets te doen?

- O, ik zou het ook willen kunnen! Ik bewonder je!

- Schaf je een poes aan, lieve vriendin.

Hij heeft mij dat meer geraden, weet hoe hij mij ermee ergert. Maar ik passeer zijn opzettelijke plagerij, want ik heb iets anders te zeggen.

- Altijd te moeten leven met iemand...

- O... o...! niet vergaloppeeren, mevrouwtje. Hij is nu eenmaal anders.

- Ja. Ik ben ook anders!

Freddy bukt zich om den hond te streelen. Ik zie niet zijn gezicht. Daarbij laat hij, terloops, vallen:

- Jij bent niet zóó anders, Thilde, als je zoudt willen zijn. Om te beginnen: jij verveelt je wèl.

Nu, onuitstaanbaar superieur, richt hij zich weder op.

- Jij bent naijverig op je man, omdat hij z'n werk heeft, naijverig op mij, omdat ik géén werk heb. En je zoudt willen gaan intrigeeren, om maar je dag te vullen.

- Drink je thee en zeg geen nonsens.

Ik houd mij goed onder den slag. Hij zal geen kans vinden mij te beleedigen.

Gehoorzamend, begint hij te catechiseeren, het kopje in de hand, de lange pink wijd uitstaande van het porceleinen oortje.

- Waarom ben je Rob niet blijven assisteeren in zijn werk?

- Hij heeft toch Klepels. Die is veel beter onderlegd. Hem behoeft hij niets te zeggen. - En dan het dametje Brandon.

Freddy let op mijn oogen. Ik zie hem letten op mijn oogen, en hij zegt:

- Veel liever zou hij jou behouden hebben. Dat weet ik.

- Dank je! dank je, man! Ik deug niet voor het ideale moderne huwelijk.

- Ja, dat vind ik heel onverstandig van je, Thilde. Het ideale moderne huwelijk is een instituut, dat beproefd moet worden. In goeden wil en met veel geduld.

Onze handen tasten tegelijk naar Flut om een afleiding. En wij lachen. Ik herneem, uitdagend:

- Liever zou ik met jou op reis willen: Spanje... Algiers... Egypte...

- Ik ben een eenzelvig reisgenoot. Je zou je spoedig vervelen, ontwijkt hij gelaten.

- Maar Spanje... maar Egypte...

- Afleiding. Afleiding helpt niet. Stemming is alles. Wij zijn wie wij zijn, zònder Spanje, of Algiers, of Egypte - of mèt Spanje, Algiers, en zelfs mèt Egypte.

- Dat wil dus zeggen: je verwerpt mij?

- Ik verwerp mijzelf, als reisgenoot. Indien ik ga - want de zekerheid heb ik nog niet - ga ik alleen met Flut en met Jean. Flut wijl hij op mij lijkt en precies dezelfde behoeften heeft als ik, Jean omdat hij mij nu eenmaal past als een goedaangemeten jacquet. - Welke plaats zou jij daarbij kunnen bedenken voor jezelf?

- Laat mij Flut zijn.

- Men is niet zóó maar: Flut.

- Of Jean...

Er is een zielige wanhoop in mijn scherts, die ik niet klein krijgen kan. Freddy trekt zijn schouders op, bekijkt het ding van alle kanten, zit ermee. Dan in 's hemelsnaam redeneert hij maar weer:

- Maar je bènt nu eenmaal niet Flut en je bènt niet Jean. Met al je fiere eigenzinnigheid, heb je een klimopnatuur: je moet je ergens aan vasthouden. Flut - laat de vergelijking gelden die je zelf heb gemaakt - Flut gaat z'n gang, neemt

van liefkozingen en attenties juist zooveel als hij noodig heeft en goedschiks denkt te gebruiken. Jij, je zoudt daar niet zelfstandig genoeg voor zijn. Tevéél willen. Te kort komen. Bedelen als het moest. Flut is een hond, die zich nooit vernedert - een zeldzaamheid! Alleen katten hebben dat. Hij kan het verdragen, niet alles te krijgen, omdat hij zich in zijn behoeften weet te beperken. Jij zoudt het nooit zoo kunnen.

- Misschien zou ik minder onwaardig kunnen blijken, monsieur Jean te vervangen.

Hij gaat er voor zitten.

- Jean-zijn, doceert hij, onuitstaanbaar, onderstelt eigenschappen, die ik evenmin in je heb leeren waardeeren. Je ‘effaceeren’ is niet je groote kracht. Gereed-zijn als een lichaamsdeel, dat dadelijk wanneer het zijn diensten heeft gedaan, in niet-bestaan terugkeert.

Weder bukt hij zich om den hond te betten over den verliefd-vooruitgestoken kop. Maar 't is uit welbehagen, niet uit verlegenheid.

- Neen, besluit hij, het onderwerp nog eens, nuffig, opnemend, neen, met jou ga ik nièt op reis, Thilde. Indien ik op reis ga, - want daar heb ik nog geen zekerheid van. De booten zijn zoo erg vol tegenwoordig - nu iedereen reist - dat bevalt mij weinig. Misschien, zoo doen meer menschen, zoek ik scheepsgelegenheid op een vrachtvaarder... alleen, naast God, met den kapitein. Gezagvoerders zijn een kalmeerend slag menschen.

Hij rijst op. De hond, ineens hoog naast hem, als vindt ook hij het genoeg, staat gereed voor een bruusk afscheid.

Ik boudeer.

- Nu laat je mij midden in de problemen, Freddy! Het is onbeleefd. Ik ben beter van je gewend.

Zijn oogen staren even onschuldig in de leegte. Dan zie ik ze weder spanning krijgen; hij herstelt zich, gentleman, die correct zijn verontschuldiging aanbiedt.

- Indien ik onbeleefd was geweest, zou het mij spijten. Neen, ik geloof het niet. - Laat mij nu even Rob gaan begroeten - en juffrouw Brandon.

Wat moet hij met die demoiselle Brandon!

Met alle bubbels tegelijk begint het in mij te koken. Ik eisch

opheldering - o gelukkig alleen met de oogen - maar welk een onderscheiding voor het typistje van mijn man!

Kan ik groffer uitvallen?

- Waarom ga je òòk niet je opwachting maken bij Martha, in de keuken?

- Ik zou er niet op tegen hebben, wijst hij mij, deftig, terecht. Waarom? Martha lijkt mij een handzaam meisje en van goede manieren. Misschien zou ze niet meevallen in de conversatie, denk je wel? Terwijl ik van juffrouw Brandon met zekerheid weet: zij is wezenlijk een bijzonder beschaafd en zeer ontwikkeld meisje.

- O, antwoord ik, dom. Mijn heer gemaal zegt het ook. 't Zal dus wel waar zijn. Had ik mij er niet tegen verzet, hij zou haar op de thee gevraagd hebben.

- Verzet, Thilde?

- Verzet.

Zijn zwijgen beteekent: ik vind je minderwaardig. Ik verdraag het niet. Ik wil woorden, woorden... kijverij desnoods.

- Wel?...

- O, als je mijn meening weten wilt: - jij hebt ongelijk, een meisje van goede familie...

- Ei! ben je geïnformeerd? Aanzienlijke doch verarmde ouders? De brave dochter, die het brood moet verdienen?

- Niet eens. Geen goedkoope romantiek. Haar ouders leven in zeer welvarende omstandigheden: er waren voor haar geen finantieele redenen, uit huis te gaan.

- Incompatibilité? vorsch ik, ironisch.

- Zelfs dàt niet. Geen brouille, geen intrigue, niets daarvan.

- Je bent voortreffelijk ingelicht, Freddy. Moet ik aannemen, dat je je daar moeite voor gegeven hebt?

Mijn scherpe inquisitie maakt mij belachelijk. Ik weet het. Toch tart ik door.

- Hèb je?

Nu gaat de afstraffing komen. Ik let op elke beweging. Beheerscht, laat Freddy zich weer neder in zijn stoel, doet den hond liggen, een langen tijd met zichzelf bezig, gedurende welken hij mij, kwajemeid, laat wachten. Zoo heeft hij iets van een strengen vader, van niemand anders zou ik die behandeling verdragen.

- Laten wij toch, als je het goed vindt, over die juffrouw Brandon wat praten.

- O, mij best - is het kind zoo interessant?

- Voldoende voor onze conversatie.

Flut wordt onrustig. Hij vindt het niet goed. Ongehoorzaam, blijft hij, met een wijden gaap, bij de deur staan.

- Flut!

Spijtig wendt hij zich om, keert dan onwillig terug, het lange, groezel-witte lichaam naast den meester leggend; opnieuw, terwijl Freddy's hand hem kalmeert, geeuwt het beest de kaken uit elkaar.

- Even nog geduld, Flut! De baas gààt zoo.

En nog eens zet Freddy zich in zijn professorale uitleghouding, het lange kraakrechte lijf naar voren, de onderarmen op de wijd-gespalkte dijen geleund.

Zijn witte, droge handen steken zeer lang uit de gestreepte manchetten, die, in een spits gevouwen, als door den patissier gebakken zijn.

Zoo, zwaar, begint hij:

- Luister eens. Laten wij er een Fransche comedie van maken. *Bien faite,* naar het goede recept. De ernstige echtgenoot: geleerde, man van boeken, reageerbuizen en een groote toekomst...

- Rob?!

Ik proest het uit als een bakvisch en zou mijzelf kunnen vernielen.

- Wij noemen, als je het goed vindt, geen namen. Verhoudingen zijn genoeg. Mijn exposé wil ook niet meer dan paralellen schetsen en mogelijkheden openen. Zonder waarborgen voor volstrekte getrouwheid.

- Ik luister geduldig.

- En zwijgzaam.

- Zwijgzaam, zoolang ik kan.

Het spelletje begint mij te behagen. Hoe grootmoedig heeft hij mij mogelijk gemaakt, mijn houding te redden!

- Dus, vervolgt hij: de ernstige, geleerde echtgenoot, niets liever begeerend dan zijn vrouw, een vrouw die hij liefheeft...

- Hàd!

- Hèèft!

- Op zijn wijze dan!

- Kan iemand het anders? Is iemand in staat anders dan ‘op zijn wijze’ lief te hebben? Ieder naar zijnen aard, gelijk de dieren in Genesis. - Val mij niet telkens in de rede, anders raak ik uit het spoor.

- Ik zwijg - op mijn wijze.

- Goed! - Hij wil dus, de onderstelde echtgenoot, niets liever dan zijn vrouw doen deelen in zijn arbeid, zijn taak, zijn roem, het beste wat hij in dit leven heeft. Maar de vrouw...

- Is ànders...

- Is onverstandig. Zij gaat zoo lang de illusie duurt - want iedere liefde begint met een illusie...

- Een waan! Een hersenschim! Een belachelijkheid!

- Een lief, zachtzinnig vertrouwen, zelfs tegen evidentie in! En mijn geval maakt gèèn uitzondering.

- Je hoeft mij niet te beschamen, Freddy. Bah!

- Niets bah! Laat ons niets désavoueeren en zeker onze mooie wanen niet. Zij alleen redden ons van belachelijkheid en - schaamte. Hoe, anders, zou het leven te verdragen zijn! Stel je voor: ieder met zich zelf, rechter over zijn wel-geweten, eerlijk erkende daden! - Ik vraag eerbied voor herinneringen...

- Ook wanneer ze belachelijk of beschamend zijn?

- Dat is maar een lasterlijke, laffe nagedachte. - Laat mij voortgaan met mijn onderstelde *comédie bien faite...*

- Kom tot de *troisième.*

Freddy, tusschen zijn evenzijdig naast z'n gezicht geplaatste handen, glimlacht naar het tapijt, waar de hond tot rust is gekomen. Dan ziet hij op, wij glimlachen wetend in elkanders oogen.

- De moeilijkheid van het exposé, herneemt hij, zit hierin: er is eigenlijk niet één *troisième,* er zijn er méér. Zelden bepalen de verhoudingen zich tot een enkelen driehoek. Stel, de echtgenoot meent redenen te hebben, de gevoelens zijner vrouw veilig geplaatst te weten bij C., den huisvriend...

- De echtgenoot vergist zich.

- Natuurlijk, de echtgenoot vergist zich. Ik drukte mij ook voorzichtig en naar ik meen hoffelijk uit: hij méént, onderstellen we, redenen te hebben. Echtgenooten vergissen zich

in den regel, en dat te gemakkelijker wanneer zij - let op - in hun huwelijksillusies teleurgesteld, allengs voor nieuwe mogelijkheden ontvankelijk worden.

- De mogelijkheid Brandon!

- Wij zouden ons van namen noemen onthouden. Laat ons spreken van D., gelijk wij spraken van C., tevens aannemend, dat ook dit perspectief weleens een valsch perspectief zou kunnen blijken.

- Zoo zie ik toch niet goed de expositie van je comédie. Alles op losse schroeven, schijn, geen wezenlijkheid. Gissingen, onderstellingen, vergissingen, teleurstellingen. Een *comedy of errors.*

- Er zijn geen andere.

Hij is geestig, Freddy! De hemel weet, waar dat toe voeren kan. Geamuseerd spannen wij ons luchtig bruggetje van onderstellingen - hachlijke bamboe-vlonder over een Japansch ravijn.

- Welk een verschiet voor intrigues! lach ik, en mijn oogen vorschen. Nemen wij aan, dat nu ook tusschen C., den *troisième* en D., den *quatrième...* dan zijn A. en B. allebei bedrogen.

Opnieuw, zijn glimlach bergend tusschen de witte, langs het gelaat gelegde handen, redt de goede Freddy zich in de figuurtjes van het karpet.

- Zulk een onderstelling, ontwijkt hij, toch met meer ernst, ligt niet in mijn lijn. En nog eens zet hij zijn nadruk een accent of wat aan.

- Tusschen C. en D., verzekert hij, bestaat niets als een hartelijke waardeering, die - misschien - kameraadschap worden kan. Maar mevrouw B. moet oppassen.

- Waarvoor?

- Dat ze, in de kronkelingen van dit doolhof der beguichelingen, niet alléén blijft.

- O, scherts ik, de blague voortzettend, schoon schrik mij klopt in de keel, o, in dat geval gaat mevrouw B. op reis. Naar Algiers... of naar Egypte...

Hij wordt nog strenger:

- Wat denkt ze daar te vinden?

- Men zegt, dat deze landen goed zijn om conflicten te ontwijken. Wie het leven te moeilijk vindt... wie verwikke-

lingen vreest of illusies te liquideeren heeft... wie zijn rust bemint en ongehinderd tot zichzelf wil keeren, pakt zijn koffers, reist daarheen. Men kan desnoods uitsluitend nieuwe bagage meenemen naar dat andere klimaat, niets wat herinnert aan onplezierige, versleten dingen.

- Laat ons toch oppassen, wijst Freddy terecht. Zijn zwaarwichtigheid overwinnend, hanteert hij thans een beminnelijke verteedering. Zoo is hij tegelijk superieur en lief, zoo is hij verrukkelijk.

- Laat ons, zegt hij, toch niet weer in de fout vervallen, herinneringen te smalen. Ontluisteren wij de gedachte aan schoone dagen niet.

Hij is opgestaan.

- Is dit een afscheid? vraag ik. Mijn lippen beven in teleurstelling.

Zijn hand blijft mijne vasthouden.

- Wij zullen elkander minder dikwijls zien. Ik was gekomen om van Rob en van jou een voorloopig afscheid te nemen. Ook om de reis... die misschien niet doorgaat, misschien wel. Wat weten wij? - Klaren laten is noodig, nu en dan.

- Adieu!

Aan het venster zie ik hem na, evenals ik Rob nazag zooeven. Hoe anders is hij! Hem zou ik volgen - naar Spanje... Algiers... naar Egypte...

De emotie heeft mij vermoeid. Ik geeuw. Midden in mijn geeuw moet ik lachen bij het terugdenken aan den hond.

En Flut heeft géén afscheid genomen! Hij désavoueert mij - reeds nu!

Ik ga werk maken van het meisje Brandon.

III.

Hoe komt het, dat ik haar niet eer heb opgemerkt? Freddy maakt mij jaloersch, met zijn oog voor fijne menschen.

Wantrouwig als een geitje, zat zij te bezoek bij de vrouw van den patroon.

Jong is ze, en zoo prachtig om te zien! Ik zou een man willen zijn, om haar het hof te maken. Elke man zal het moeilijk hebben... behalve de ééne, de ééne...

De ééne te zijn, wien zij zich overgeeft, op de knieën, met biddende oogen!

Mijn gemaal? Belachelijke mogelijkheid! Mogelijkheid toch! Voor zóóiets zich ontwapenen, nederig zijn, wachten met angst op de lippen!

Ik schaam mij nog eens - om hààr. Moeten vrouwen zich vernederen wanneer zij liefhebben? Hoe heb ik zelf gesidderd, dat mijn blonde Lohengrin niet het goede oog hebben zou, een andere Elsa verkiezen! Hoe sidderde ik voor mijn gebroken trots!

Nooit, nooit zal ik hem dat vergeven!

Freddy heeft mij gebroken met zijn raad: ik moet oppassen. Mijn hoogmoed, mijn schamperheid zijn weg. O, niet om Rob! Wat Rob doet is mij onverschillig, - maar overwonnen worden wil ik niet! Ook niet door dit sterke, schuchtere kind.

Rassig is zij en energiek. Zij heeft de dingen volbracht, die mij te hoog lagen. De burgerschool... diploma's... o, niets om afgunstig op te zijn... Toch ben ik het: zij heeft àl het àndere ook... zij heeft alles.

Mijn beschermende vraag, bij het presenteeren van een *petit four:*

- Bevalt u het werk bij mijn man, juffrouw Brandon?

Zoo had ik niet moeten vragen. Niet: ‘bij mijn man’. Waarom kleedde ik 't zoo in? Welke reden heb ik, mij op dit bezit te verheffen. M'n man! M'n man!

Het ontvankelijke kind reageert onmiddellijk op de nuance. Haar antwoord glijdt langs mijn vraag.

- Ik houd van werken, mevrouw. Ik houd van goed werk. Dit zijn geen banale brieven, als op het exportkantoor, waar ik begonnen ben.

- Zoo? converseer ik. Bent u ook in den handel geweest?

- ‘In den handel’ is te veel gezegd. De eigenlijke ‘handel’ ging - begrijpt u - langs mij heen. Mijn taak was, geduldig de brieven te tikken, die de patroon dicteerde. Hij wíst het. Hij vond het altijd bijzonder gewichtig, het te wéten en leek daarvoor mijn bescheiden bewondering te verwachten. Soms, liepen de zinnen al te slecht, meende ik hem te kunnen helpen. Maar ik heb er zelden wil van gehad. ‘Schrijft u maar, juffrouw Brandon, schrijft u maar. Ik weet heel goed

wat ik doe'. 'Eén machine is genoeg', zei ik op een dag, 'ik wil niet de tweede zijn'.

- Dat was heel dapper van u, jufrouw Brandon! U kreeg zeker onmiddellijk ontslag.

Speurde zij ongewilde ironie? Zij heeft zich niet meer tot vertrouwelijkheid laten verleiden. Een klein lachje van herinnering, een gezonde kinderbeet in de *petit four,* en, in een toeleg om nu verder niets meer wat loonde te zeggen, begon zij over de omgeving te praten, de hand in schetsende beweging naar het venster.

- Hoe echt heerlijk, zoo'n gezellig lokaaltje voor mij alleen! En uw tuin is zoo mooi aangelegd... Het huis, van onzen kant af gezien, staat er in als een vrucht in een geschikt stilleven. U bent niet boos, wanneer ik soms aan een groote, roze, aangesneden meloen moet denken?... Van hieruit is het uitzicht heel veel minder. U moest tegen onzen muur wilden wingerd laten planten, het is nog niet te laat, in een paar maanden hebt u volop blad. Het laboratoriumgebouw heeft zoo weinig architectuur.

Zoo oordeelt zij dus over mijn geschenk aan Rob. Ik had wat hatelijks willen zeggen, maar zij heeft de manier, iemand luisterend te houden door telkens te eindigen met een aanzetje van wat nieuws. Het lijkt of haar gesprek nooit af is... Er leeft weer wat in haar oogen... iets nog niet geheel klaar, niet geheel woord geworden... en zij begint maar vast, in vertrouwen op de meestal gelukkige inspiratie.

- Kent u het landelijk Frankrijk? Voor zoover zij niet opgefrunnikt zijn met verloopen stijlmotiefjes en kinderachtig versiersel, hebben de huisjes, in kalk gepleisterd, iets voorloopigs en onafs, als kartonnen doozen, die wij plakten op de sloyd. Alles lijkt op een agrementje te wachten. En de natuur is zoo licht, zoo welig... alles wil er groeien... tegen de muren, over de hooge stalpoorten, langs de vensters en de verslonsde blinden. Soms lijkt zoo'n klein stadje maar éventjes geïmproviseerd, voor een feest. Nergens zijn de vormen zwaar, gedegen... ook de dikte der muren is in het pleister verdwenen... het groote dak ligt als een gevouwen karton over het huislichaam heen... 'n schets... de aanzet van een aquarel. Zoo vinden de klimheesters overal spalieren. - Kent u het?

De onverwachte, inbrekende vraag, komt zoo agressief op mij af, dat zij mij onthutst. Ja, ik ken het, o zeker, ik ken het genoeg om het te herkennen. Maar zóó zie ik het voor het eerst. Razende autotochten langs de Chevreuse, de Seine, de Loing... en haast om telkens te komen waar wij zouden déjeuneeren, en weer vòòr dinertijd terug naar Parijs. Leek het zoo niet eer een jaagpartij, om weer te eten te krijgen? Moet dit wezentje mij dan telkens beschamen? Want neen, het was Rob niet, die zoo aanjachtte.. hij wilde wel, poëtisch, blijven overnachten in dorpsche hotelletjes. Zijn lyrische natuurstemmingen waren onuitstaanbaar. En aldoor die behoefte, daar mij in te betrekken! ‘Zie je dat, Thilde?’ ‘Is 't niet verrukkelijk, Thilde?’ ‘Zou je hier niet echt altijd willen blijven wonen - Thilde? Thilde?’ - Thilde, aan het eind van haar zenuwen, schurkte zich zwijgend in haar skunks. O, al die imbeciele tochten naar kathedralen en kasteelen, die hij zoo noodig moest zien!

- Ja, ik ken het landschap heel goed, maar ik zou het zoo mooi niet kunnen beschrijven. Ze zijn wel charmant, die witte huisjes.

Met haar te groote gordijntjesoogen ziet zij op en zwijgt. Ik kan haar wel vernielen - van wroegende zelfcritiek. En, hoog, om mij te wreken, geef ik haar een opdracht.

- U moest zelf eens met den tuinman spreken, juffrouw Brandon, ik laat u volle vrijheid. Aan uw smaak vertrouw ik het gaarne toe, ons uitzicht van hieruit te verbeteren.

Flang!

Het rood trekt uit haar wangen. Gaat zij iets scherps antwoorden? Toch beschaamd over de nederlaag van mijn tact, blijf ik met vreugde wachten, wàt. Ik heb behoefte aan kijven, slaan, geslagen worden. Ik verlang naar de karwats.

Waarom moet deze crisis onbeslist blijven! Als immer ongewenscht, treedt Rob binnen, vergenoegd wrijvend in de droge handen, met dat akelige hooge krekelgeluid. Het is zijn gave, op het verkeerde moment binnen te komen.

Mijn gemaal heeft juist even tijd voor een kopje thee met de dames. Mijn gemaal verzoekt juffrouw Brandon, die is opgestaan, toch rustig te gaan zitten, hij vindt het pleizierig, in de huiselijkheid eener andere omgeving, met haar te praten.

- Vindt je juffrouw Brandon niet flink, Thilde?

Juffrouw Brandon bloost en wij allen zeggen maar niets.

Martha, met het theewater, leidt af, zij moet zich voelen als een goudvisch in een aquarium, in al haar bewegingen overal heen gevolgd. Eindelijk puft de deur achter haar benauwelijk greepje toe.

- Heeft Freddy je nog over zijn reisplannen gesproken, Thilde?

Waarom op dit oogenblik een vraag, waarvoor hij drie dagen tijd heeft gehad?

- Niet dat ik weet.

- Hij schijnt nog in 't onzekere te zijn, of hij wel gaat. En waarheen.

- Melk, juffrouw Brandon?

- Dank u.

Ik heb de thee nieuw ingeschonken, ieder zit in afwachting naast zijn kopje. Hoewel ik meelijden voel met het arme kind, doe ik geen moeite, het gesprek weer op gang te brengen. Mijn heer gemaal breekt altijd de stemming. Hij brengt zoo erg zich-zelf mee, wanneer hij binnen komt. Nu moet hij maar zien, een dragelijke conversatie te beginnen.

Hij schijnt zich evenwel in dit opzicht in het geringst niet bezwaard te voelen. Tevreden lurkt hij zijn thee. Blonde mooierd, midden in alle weligheid van zijn haar en zijn baard, geniet hij z'n theetje, zet het kopje naast zich op het gelakte bijzettafeltje, bekommert zich om niets. Ik zie Adam's oogen voldaan even rusten bij mij, dan bij het mooie kind, dan nergens meer... zij trekken zich in zichzelf terug.

Eindelijk lijkt hem de stilte te verwonderen, hij wordt, met zijn wrijvende handen, zijn plotseling, door een weerstand heen, luide stem, beredderig.

- Bevalt u ons huis, juffrouw Brandon?

Zij antwoordt onmiddellijk.

- Ik heb er het uitzicht op - door mijn venster - ginds.

- Juffrouw Brandon vergelijkt ons huis bij een peer, val ik in, giftig zonder reden.

Weder lijd ik de nederlaag. Het dametje, met een hoog, welwillend lachje, zegt het lesje nogeens over.

- Op een peer zou ik niet gekomen zijn, mijnheer Lovink. Een peer vind ik een domme vrucht. De vergelijking viel mij maar zoo in: een stilleven van een mooie meloen in bladeren.

Mevrouw toont zooveel smaak in den aanleg van haar tuin!

Ik:

- O... ik blijf er buiten.

- Onze tuin, legt de echtgenoot snedig uit, is namelijk een schepping van mijnheer Blink. Wij zijn - nietwaar Thilde - Freddy veel dank verschuldigd voor de opluistering van ons bestaan. Zelf zouden wij daar weinig toe komen. Sommige menschen kunnen alleen genieten, mee profiteeren van al wat kostelijk is en mooi, en dit ligt zóó in hun natuur, dat zij nauwelijks vragen, hoe hun alles zoo wonderlijk wordt toebereid. Tot die gelukkige uitverkorenen behoort mijn vrouw. Zij is de passagier in een luxe-trein, die nimmer vraagt naar den machinist; de hotelgast voor wie het mechaniek der bediening alleen begint te bestaan, wanneer het minder goed werkt.

Bezoek luistert toe met een geneigd gezichtje, waarin een lieve glimlach rust. Om haar niet te storen, houd ik mijn bitse opmerking, die mijn gemaal tot rede brengen zal, terug. Hij gaat dus, eigenzinnig, van zijn voortreffelijkheid vervuld, verder.

- Ik zelf, verkondigt hij, voel mij bij Thilde vergeleken een armelijke natuur. Ik zou wel willen, maar ik kan niet. Genieten zonder mee voort te brengen, is mij niet gegeven; ik kan mij niet in lijdelijke voornaamheid laten bedienen, ik verdraag zelfs geen vriendelijkheid zonder iets vriendelijks terug te doen. Zie hierin geen teeken van bijzonderen ijver. Eigenlijk ben ik onhandig en blijft het meedoen bij den goeden wil. Er is een soort lafheid... misschien mag ik minder streng oordeelen en ‘halfheid’ zeggen...

- Rob, je vernedert je bepaald! wijs ik hem terecht. Wat moet juffrouw Brandon van je denken...

- In elk geval verdien ik een pluim voor m'n eerlijkheid.

- Als die geen hoovaardij is, zegt het bezoek snedig, en in haar schuin gehouden hoofdje schommelt de dauw van haar glimlach.

Neen, werkelijk, zij is charmant!

De gemaal trekt even met de oogen; voor belachelijk-worden weet hij zich echter te bewaren.

- Juffrouw Brandon is een scherp beoordeelaarster van menschen. Men moet met haar oppassen. - Maar zijn wij niet heelemaal van ons onderwerp afgedwaald? Wat ik

zeggen wilde is dit: ons laboratorium heeft àl Freddy's mooie werk bedorven. Ik had het graag wat fleuriger gebouwd, maar toen de plannen kwamen, heb ik, geloof ik, door mijn zakelijke eischen den architect alle illusie ontnomen. Zoo liet hij het dan maar bij de kale loods, die u daar ziet. Van hieruit bekeken is dat deel van onze woning een ware woestenij, en nu ook Freddy zich heeft teruggetrokken, blijft Thilde, met haar moeilijk in beweging te brengen initiatief, zich ergeren iederen dag.

- *Pas si que ça!*

- Neen, ik weet het, gaat de onuitstaanbare voort - wij leveren een *combat* de *générosité* tusschen echtelieden met de typiste als publiek - ik weet, hoe het je hindert. Al wat niet harmonisch is, wat hapert, het onschoone, stoort je overgevoelige natuur. Voor jou is enkel het allerbeste goed genoeg, en zóó, dat het geen moeite mag kosten, het te verkrijgen. Je zoudt den bediende willen bellen: Hendrik of Dirk, neem alsjeblieft dat huis weg!

- 'Alsjeblieft' is te veel, vit ik, scherp, terug.

Zijn domme geestigheid steekt als vitriool in mijn bloed. Hoe poseert hij, mooie man, tegenover dit aanbiddend schepseltje, dat - Freddy heeft juist-gezien, hij ziet altijd juist -, met haar groote, lyrische oogen den blonden mooierd geniet!

Waarheidszin, verontschuldigt Freddy, maakt Rob scherp zonder zijn wil. Hij past zijn wetenschappelijkheid ook op menschen toe, analyticus geboren. Een Alceste. - Ja, zoo kan men alles goed praten! Alceste of niet, - welk een figuur laat hij mij slaan!

Nog eens begint hij door te zagen, zelf-welgevallig, gemeenzaam als tegen een gelijke.

- Wat hààr ontbreekt - en weer dat jengelende geluid in de droge, wrijvende handen - of liever wat juist in haar leven passen zou, was een goede fee om al haar wenschen waar te maken.

- Een *vigne vierge* is al voldoende, raadt Brandon, met een toegevenden - misschien superieuren - glimlach. Wat denkt het kind van ons

- Wel, dat zou een idee zijn, stemt de gemaal in, het wicht keurend als een phenomeen. Dat we daar nog niet op gekomen zijn! - Ja, graag nog een kop thee...

Slavin in zijn huis, red ik mijn houding door aan het theeblad zijn kop vol te schenken.

- Wij zullen aan juffrouw Brandon een heele vergoeding hebben, Thilde - dankje... ja nog wat water, ze is sterk - nu Freddy's energie uitgeput raakt. Ik stel mij veel voor van haar initiatief.

Dan, zooals hij wezen kan, slaat hij te zamen, als een plant die gaat slapen. In één teug dringt hij zijn thee.

- Kom, ik ga weer aan het werk. Prettig, u in den huiselijken kring te hebben ontmoet, juffrouw Brandon.

Zij neemt de hand niet aan, die hij haar toesteekt.

- Wij hopen u nog vaak te zien, nietwaar Thilde?

- Als mevrouw toestaat, wilde ik meteen meegaan. Er ligt nog zooveel werk. Tien vel...

- Gekheid! Die komen wel.

Maar in zijn stem is het weifelende, waaraan men hoort, dat hij eigenlijk iets anders wil dan hij zegt. Die tien vel doen den werkgever schrikken. Heeft zij haar taak nog niet af?

Ik houd haar niet terug, achterblijvend met een gevoel, of ik iets verloren heb...

IV.

Wàt?

De gewaarwording wil mij niet loslaten: zij drukken mij buiten hun leven! Iedereen maakt iets van z'n bestaan, heeft iets te doen, of schijnt iets te doen te hebben. Ik alleen speel niet mee. Ik blijf alleen staan toekijken.

Veel hoovaardij... veel blague... o, ik weet het wel. Ik zie hun leegte en ik lach.

Maar zelfverheffing helpt mij niet. In mijn gaas-lichte woonvertrek, waar ik mijn dag knutsel, zie ik mijzelf bewegen. Als in een vitrine zie ik mijzelf. Ik heb geen zin, toilet te maken... ik heb geen zin mij te verstrooien, te lezen, uit te gaan.

Verveel ik mij? 't Is of ik te leeg ben om mij te vervelen... Hoe zou ik het heerlijk vinden, mij te rekken als een luie kat, te geeuwen met uitgestrekte armen, en te roepen:

- O god, ik vervéél me zoo!

Neen, zóó verveel ik mij niet. Mijn verveling is wezenloos Zij heeft geen lichaam. Zij is iets afwezigs, een holte.

Uit verveling heb ik Martha bevit, de voortreffelijke Martha. Arme meid! Nu zou ik daar edelaardig spijt van kunnen hebben, en dat is toch niet zoo. Neen, ik heb géén spijt, maar als ik Martha was, zocht ik een andere mevrouw. Blijkbaar kan ik mij niet goed voorstellen, hoe het is, Martha te zijn, want zij denkt er niet over, heen te gaan. Zij draagt mijn onrechtvaardigheid gelaten en ik heb moeite, haar niet weer te sarren.

'Jij denkt alleen aan je zelf!' Mama had zulke eenvoudige oplossingen voor alles. Daar kwam ze telkens weer mee aan, taai als een deur die 'vanzelf sluit'. Mama was stilletjes onbekwaam geworden, oudmodisch als een crinoline en rufterig als een in de doos vergeten mof. Ze rook naar peper en naphtaline. Wat een gezelschap!

Zij adoreerde Vader's nagedachtenis in een ovalen lijstje van gelakte zwarte pâte. Pa keek vriendelijk tusschen z'n bakkebaarden, die aan bretels om z'n hoofd hingen. Blijkelijk was hij tevreden.

De geheele geschiedenis van hun liefde en hun huwelijk was in dat portret meegefotografeerd. Hoe hielden ze 't uit, zulke vrouwen!

Eigen herinnering aan Vader behield ik niet. Mama nam mij dat kwalijk: ik was toch, toen hij stierf, al zes jaar.

Zes jaar!

En niets beters te doen te hebben dan nasuffen over een dooden vader met bakkebaarden!

'Jij denkt enkel aan jezelf! Jij hebt geen hart!'

Ik verkoos geen rouw te dragen, die mij leelijk stond, en ik ging niet ieder jaar, op een dag, die mij niets zei, mee om bloemen te brengen op het kerkhof. Ik had er niets tegen, dat Ma huilde en naar het kerkhof ging. Het behoorde bij haar.

Zij leefde naast mij als een vervelend oud verhaal. O, een verhaal dat eeuwig eender bleef en nimmer eindigde.

Waarom, ter wereld, huilde ze toen ik binnenkwam, aan den arm van Rob, mijn derden aanstaande?

Zij nam zijn hoofd tusschen haar handen, zoende zijn voorhoofd, zij zei:

- Maak haar gelukkig, jongen! Maak haar gelukkig!

Zij moet het ondervonden hebben als een vergeeld romannetje met een staalgravure, en ook hij scheen er door ontroerd.

Ik wachtte, korzelig.

Moet er dan altijd iemand zijn om mij gelukkig te maken! Kan ik het zelf niet?

Hoe associeert zich dat? Ineens, terwijl ik dit aandoenlijk tafreel herzie, heb ik ook het gedoente daarginds aan den overkant levend voor mij. Rob, mijn Rob, is de zon! Hij staat midden in het planetarium, alles wentelt zich om hèm. Schemerig planeetje, zonder eigen licht, zweeft de kleine Brandon langs haar baantje. Maar ook zij heeft nog een satellietje, Klepels, de assistent, en dat is heelemaal niets meer. Klepels, de jongeling met het sensibele hart. Ja, een sensibel hart moet hij hebben: hij beweegt zich in een nevel van dichterlijkheid, of hij niet wist waar hij ging. ‘Hij loopt’, zei ik, toen hij zijn eerste bezoek gebracht had, ‘als een oude fiets, vertrouwd, maar wakkel in de scharnieren’. Rob prees hem om zijn knappe examens. ‘0 ja, zoo ziet hij er net uit’.

Ja, hij heeft een gevoelig hart voor typistjes met vioolkleurige straaltjes-oogen. Heine-Schumann - *Dichterliebe...*

Elk in hun vertrek, werken ze. De geleerde. De assistent, Het typistje. En gevederde liefdekiemen zwerven van het eene vertrek naar het andere.

Is de blonde god reeds geraakt...?

Ma zei - het lantaarnplaatje komt terug - Ma zei met een behuild gezicht:

- Nu heb je een levensdoel, Thilde! Mijn levensdoel was je vader.

Ik was nauwelijks in staat, eerbiedig te blijven bij de voorstelling van dat levensdoel, met de naast z'n wangen opgehangen bakkebaarden. Hij leek zoo over-gewichtig, hij leek zoo nauwelijks serieus. De goede oude dame was erbij opgegroeid, zij wist niet beter. Eenmaal had zij hem, zonder bakkebaarden, bemind; langzaam groeide haar gehechtheid conventionneel met de bakkebaarden mee.

- Nu heb je een levensdoel, Thilde!

Ik voelde mij, met mijn kritisch-vragenden glimlach, als een koningin, die haar koning ridicuul vindt. Het nieuwe levensdoel ging in zijn gekleede jas naar de hall, zijn hoed ophangen aan de porte-manteaux. Wij waren officieel verloofd, hij zou blijven eten, en er kwamen bloemen, die hij vooruit had besteld.

Waarom kon ik niet meedoen aan de dwaasheid toen? Het beste van menschen is een beetje belachelijk, maar wat zou dat! Geloof doet het dragen. Iedereen wist van te voren, dat de promotie *cum* zou gaan: ik had toch mijn partijtje met overtuiging kunnen spelen. Want ik hield van hem! O, ik had te goeder trouw gelukkig kunnen zijn. Hij was zoo knap, en had ik hem niet veroverd op anderen, die hem begeerden?

Toen de beschamende extaze! De gezamenlijke portretten, de brieven in het roze bandje... ze liggen er nog... ik waag het niet, ze te lezen, zelfs ze aan te raken om ze te verbranden. Tot een zoo pathetische daad durf ik mij niet opwerken. Tot het jongste gericht zullen ze blijven liggen.

Mijn levensdoel - was het dan noodig dat hij op Vader ging lijken? Een Pa zonder bakkebaarden... o, zonder bakkebaarden gaat het óók. Vroeger, als eigenzinnig meisje, dacht ik: het zit in die dwaze lappen haar aan weerskanten van zijn gezicht. Dat geeft hem het zelfvoldane, eigengerechtigde van een Engelschen Lord-Justice. Ik trachtte hetzelfde gelaat mij voor te stellen zonder aanhangsels: den geschoren mond, den beenig gebouwden neus, welwillende en vaste oogen. ‘Bouw maar op mij’, zeiden die oogen, en Moeder deed dat, zij kon het, zij had de ervaring, dat alles zoo het beste ging. Zij cijferde zich weg, krompelde nederig ineen, tot een hulpbehoevend wezentje, om die oogen voldoening te verschaffen. Al wat die mond zeide, leek haar wijs. En het rare van de bakkebaarden zag zij niet, die waren in hààr tijd gegroeid en - mode.

Thans weet ik: ook zònder modieuse cotelettes blijft alles eender. Ik heb op Rob, mijn gemaal, geëxperimenteerd.

Twee jaren waren wij getrouwd, ik wist hoe het met mijn levensdoel stond. Toen vleide ik:

- Laat je baard staan, Rob!

Nog zie ik verwondering zijn oogen saam trekken.

Eindelijk, met zijn zelfvoldaanheid, sprak hij:

- Als het je genoegen doet, kindje! De meeste vrouwen houden tegenwoordig van *clean shaven.*

Hij ging waarachtig heen en liet z'n baard staan. Een punt, vervolgens breed, eindelijk een beetje als Papa.

- Scheer toch dien viezen baard af! viel ik uit. Ik weet niet wat je wel lijkt!

Z'n handen grepen, hulpeloos van verbazing.

- En ik dacht...

Nooit heb ik zoo krenkend gelachen!

Maar Mama vond het zonde van den prachtigen, blonden baard. Een baard van een prentbriefkaart.

Ik zou, geloof ik, mijn echtgenoot beter verdragen, was ik toen niet wezenlijk op hem verliefd geweest. O, de vervulling der verboden ontmoetingen!

Waarom moet ik mijzelf dat zoo zwaar aanrekenen? Mocht ik, achttien jaar oud, niet jong zijn? En ik leefde op een kerkhof. Mama maakte zich zorgen om een goede partij, die zij zich voorstelde in de gedaante van een handelsman met floreerende zaken. Haar doel bleef altijd, ook voor mij: Papa. Het zonderling vermogen van vele vrouwen, zich een geïdealiseerde voorstelling te maken van iemand, die in petroleum of suiker ‘doet’! Vader had phrases over den handel, waar Mama in geloofde als in den bijbel; zij citeerde die, wanneer ik, nuffig, mijn verachting uitsprak:

- Ajakkes! zoo'n krenten- en rozijnenvent.

Want, goeiegodnogtoe, Vader deed in kaneel en kruidnagelen! Hij was er beëedigd expert in, een fijn kenner van kwaliteiten. Als een nimbus hing dat om zijn hoofd.

Mijn levensdoel werd gelukkig doctor in de chemie. Het gaf hem avenir. Het gaf hem gezag. Hij had er den glans van om zijn jonge slapen. Ik droomde mij *Frau Doktor,* spijtig dat ik niet achter den Rijn woonde, waar de vrouwen een afschijn van den geleerden man mogen medevoeren door huwelijks- en weduwstaat. En ver reikten onze idealen. Ik zou hem bijstaan in zijn laboratorium, onder zijn hooge leiding studeeren, ik zou zijn assistent zijn.

Ja, ik heb erin geloofd - het was zoo dierbaar te gelooven! Het leven moest toch iets anders zijn dan het was geweest!

Toen, bij hem thuis, bij zijn ouders, sloeg het eerst de boel aan brokken.

Eenige zoon in dat gezin van dochters, deed Rob onder de vrouwen als vervulling dienst. Alleen zijn vader telde niet mee. Zulk een schat van een man als zijn vader was! Zoo gemoedelijk draaide hij zijn pillen in zijn apotheekje midden tusschen de mooie oude potten en bokalen, die hem een halven antiquair gemaakt hadden. Bij hem vond ik het kalotje en het

puntsikje heelemaal niet gek. Ik vond niets aan hem gek. Ik vond hem een snoes. Zelf, met deze eigen handen, heb ik een fluweelen mutsje voor hem geborduurd, mijn eenig ooit gereed gekomen handwerk. Iedereen vond het beeldig en mij een dot. Ik zelf ook. Ik was dol van mijn schoonvader, - misschien wel uit eigenzinnigheid, omdat hij zoo heel niet geacht werd door zijn vijf vrouwen, die kwispelden rond den heiligen zoon.

Schoonmama gaf al haar aanbidding aan haar knappen Robertus. Goeie genade: hij heette thuis Robertus! Voluit Robertus. Men kan om minder zijn illusies verliezen! Vader was maar een winkelier - dat had haar 'r leven lang gestoken, maar Robertus zou een titel dragen. Als een toom biggen hingen aan hem de vier zusters. Uit het onke toetje bonbons, dat hij had meegenomen, snoepten ze met overleg dagen lang, of zij allen een pondsdoos bezaten. Die met cherry brandy mocht Rob nog zelf, man zijnde. Rob zat boven aan de tafel, Rob kreeg de schotels het eerst - vaak vóór mij, de gast, de nieuwe schoondochter, - Rob stikte in al de vragen, die zij te stellen hadden. Nu en dan drukte zijn moeder, naast hem, hem als een heimelijk verliefde stilletjes de hand.

- Heb je 't goèd, jongen? Blij dat je weer bij ons bent, jongen?

Ik, zoodra het eten was afgeloopen, ging de apotheek bekijken met m'n schat van 'n schoonvader. Hij toonde mij zijn oude koperen vijzels, een heel klokkespel, waar de opkoopers zijn deur plat om liepen. Uit alle lekkere potjes mocht ik snoepen, ook bittere en zure dingen snoepte ik om hem een pleizier te doen met mijn leelijke gezicht.

Robertus, uit de begaasde woonkamer, riep mij:

- Thilde! - Thilde dan!

- Ja - ja!... Ik ben je kwaje meid niet!

Zijn gebiedende stem stoorde mijn flirt, en de heele familie sloeg om mijn driftuitval het heilige kruis.

Behalve zijn meesterachtigheid, heeft, zoolang Ma nog leefde, mijn afhankelijkheid van hem mij gehinderd. Nu is dat goddank voorbij. Ik wilde hem niets te danken hebben. Zoodra mijn eigen geld vrij kwam, heb ik grootmoedig het laboratorium laten bouwen voor mijn gemaal. Ik voelde mij daarbij

als een slaaf, die zijn vrijheid koopt. Maar iedereen was verrukt van het fraaie gebaar, Rob ook, te grof of te ijdel om mijn gevoelens te begrijpen. Hij lag op de knieën, gereed de wittebroodsweken te herhalen. Zulke consequenties waren mij niet ingevallen!

Freddy hielp ons door de ellende heen... zonder hem zou ik uitgebarsten, weggeloopen zijn. Hij alleen kan hoog zijn zonder nederigheid te vergen, meerdere zonder iemand minderheid op te leggen.

- Freddy... Had ik jou maar vroeger gekend, Freddy! Ik zou zeker met jou getrouwd zijn.

- Ik geloof het niet.

- Waarom twijfel je?

- Ik twijfel niet. Je vergist je. Trouwen is niets voor mij, Thilde.

Zoo weet hij oprecht te blijven zonder te krenken. Mijn sentimentaliteit achterna... een beetje verliefd en teleurgesteld... peinsde ik... Eindelijk vond ik te zeggen:

- Voor mij eigenlijk ook niet, geloof je wel, Freddy?

- Dan zouden wij dus niet getrouwd zijn. Zie je wel?

Beiden lachten we. Maar hij is de eenige man, door wien ik mij zou laten gezeggen.

Iedereen speelt z'n leventje en ik speel niet mee. ‘Dat knappe vrouwtje van Lovink’ heette ik, toen wij pas getrouwd waren. Heele dagen zat het knappe vrouwtje gewichtig en geamuseerd tusschen kolven en reageerbuizen. In mijn uitzet bewonderden de schoonzusters twaalf linnen laboratoriumschorten. Mijn lieve schoonvader was de eenige, die er om lachte. Ik trok hem aan zijn sik en zei:

- Stouterd!

Toegeeflijk voor mijn ongeneeslijke slordigheid, neen wezenlijk met engelengeduld, onderrichtte mijn heer gemaal mij in de handgrepen van zijn praktisch werk. Wij deden aan suikeranalyse en allerlei onderzoek van vervelende voedingsmiddelen. Telkens weer hetzelfde. Ik deed aanbiddelijk onhandig, coquetteerde met mijn onhandigheid, veroorzaakte explosies, speelde het verschrikte schoolmeisje, terwijl de groote jongen de dingen weer in orde bracht.

- Een paar van die druppeltjes meer, en wij hadden rampen gekregen!

- O, hadden we maar! Met jou vlieg ik de lucht in.

- Dat is lief van je. Maar zòò'n haast heb ik toch nog niet.

Onweerstaanbaar draaide hij aan zijn blonde knevel, en ik wist niet meer, of ik hem om den hals vallen zou.

- Hèb je iets, kind?

- O nee...

- Zal de stoute meid nooit weer zoo doen?

- O nee...

Z'n waarschuwende vinger.

- Nòòit weer?

Hij had iets van een slecht-geschilderden apostel. Alles leek opzettelijk aan hem, niet de ware uitdrukking, alleen de toeleg ervan. En ik, zonder lust verder in het spelletje, deed mijn schort los, liet het vallen.

- Wat gaat de kleine meid nu doen?

- Ik ben geen kleine meid. - En je das zit scheef!

Zijn das zit niet scheef. Ik zei het alleen om te hinderen.

Hij behield zijn geduld.

- Toe,... jij kan zoo goed binden. Weet je wel?

- Ik weet niets.

- Probeer toch maar...

- Och, vent, je verveelt me!

Zelf schrok ik. 't Was er ineens. Dat kleine-kinder-gezaag ook!

Even keek hij ongelukkig, toen deed hij precies het verkeerde. Hij trok z'n gekrenkte waardigheid in nieuwe plooien en, of ik er niet was, met mijn ongelijk en mijn jammer, ging hij kalmpjes verder met zijn werk.

Wat duurt zoo'n crisis eindeloos! Boosheid, gekrenktheid, spijt, inzicht en weerbarstigheid, bevliegingen van aanhaligheid, die je met geklemde kaken bedwingt. Alles tegelijk. Ik nam een volle kolf bij den hals... had hij omgekeken, het ongeluk zou gebeurd zijn. Hij keek niet om. Hij vermoedde het niet, anders had hij zeker het verkeerde weer gedaan. Toen voelde ik mijn dreigement als een belachelijkheid; ik bleef, met een willoozen arm, een dom, dwaas, houdingloos schepsel, staan, langen tijd, tot ik er eindelijk in slaagde, het ding geluidloos weder op zijn plaats te zetten. Zoo geknoeid en beschaamd had ik mij nimmer gevoeld.

Na het onvermijdelijk tafreel der verzoening, heeft mijn gemaal mij toch niet meer gevraagd, mee te gaan naar het laboratorium. Hij liet het mij over, de eerste te zijn. Hij verwachtte *amende honorable.* Misschien, had hij bescheiden kunnen zijn, niet zoo hoog en gerechtig, misschien was ik bijgetrokken. Zóó kon ik het niet. Ik kon de vernedering niet aan.

Deze afschuwelijke, zwijgende, muzieklooze doodendans...!

Juist zijn gelijk maakte mij woedend en ontoegankelijk. Ik verdraag zijn gelijk niet. Ik duld niet zijn toegevendheid, zijn zachtheid, zijn heldentenor-verteedering, zijn superioriteit. Ik duld niet zijn levenshoogheid, de stelligheid waarmee hij zijn werk verricht, zijn succes, zijn toenemende belangrijkheid, zijn zelfverzekerdheid, herverzekerd bij een steeds groeienden roem. Ik, ben ik dan zoo'n vod? En al wàs het zoo, wie zou van mij de erkenning vergen: ik, Thilde, het knappe vrouwtje van doctor Robertus Lovink, ik ben... Geen tang krijgt mij die bekentenis uit den mond!

Omtrent dezen tijd begon Freddy te komen. Hij leek een voorbijganger... een poos hoort men niet meer van hem... dan plotseling valt hij middenin uw leven, men kan zich ternauwernood meer voorstellen, hoe het eenmaal geweest is zonder hem.

Hij kwam alle dagen raadplegen over den tuin, die als een boek moest worden, dat wij samen schreven. Mijn gemaal liet ons genadig begaan. Om niets heb ik hem feller verafschuwd dan om de gratie, waarmede hij ons toestond, samen te zijn. Ik wilde niet worden afgestaan. Niemand had uit zijn volmachtigheid over mij te beschikken.

- Fred heeft zooveel smaak, zie je, Thilde! Ik vind het prettig, dat jullie samen zoo goed worden kunt. Je zoudt geen aangenamer en meer bevoegd adviseur kunnen wenschen.

Gaf hij daarmede te kennen: mij laat jullie vertrouwelijke omgang onverschillig? Bedoelde hij ons uit te noodigen, elke vrijheid te nemen, die wij verlangden? Maar ik wenschte geen vrijheid, die hij mij liet! - Dàt, misschien meer dan iets anders, heeft mij teruggehouden. Is zóó zijn toeleg geweest? Gedurig voelde ik zijn kracht, zijn tergende zekerheid, en dat hij zich veroorloven kon, ons den aalmoes te schenken van zijn toestemming.

- Je overschat mijn nederige gaven, verwierp Freddy. Niet gaarne zou ik Thilde de krenking aandoen van een al te dringend advies. Ik stel mij in de rol van een welwillend hoveling, die gereisd heeft en veel gezien, ook een jaar of wat langer geleefd dan zijn vorstin. Haar wenschen geven de maat aan, maar misschien mag hij zich de verdienste toekennen, sommige van die wenschen te hebben geïnspireerd.

- Zeker, een hoveling ben je! lachte mijn gemaal, en hij ging de kamer uit naar zijn werk.

REIN VAN ZANTEN.

(Wordt vervolgd).

Gedichten.[1)]

I.

Mijn gang in U: een eindelooze tocht;
Men doolt en keert en vindt de oude wegen,
En komt op paden, eens reeds afgezocht,
De schimmen der vergeten droomen tegen.

En dan eischt Gij den blinden zwarten val
In leegten achter 't laatste bleeke lichten
Van dood en leven; naar onzeker dal
De storting, die verborgen wetten richten.

En ademloos bereikt men weer het land
Van Uw vervreemding, waar vernieuwde krachten
De ziel weer trekken in het oud verband
Der dingen en der went'lende gedachten.

Gij schiept de aandrift en wat haar ontbindt,
Gij zijt een vuur, dat zich in ijle vonken
Verspreidt; en wonder, waar men U niet vindt,
Weet men het diepste zich in U verzonken.

En ieder, die U zoekt, moet eenzaam gaan
Een eigen weg van nood en bitterheden,
Doch 't is, of hij alleen langs zijne baan
Van duizenden draagt het verlangen mede.

1) Deze gedichten behooren tot een bundel *Om de Stilte*, die binnen kort bij Boosten en Stols te Maastricht zal verschijnen.

II.

De jaren klimmen, en het oog, dat staart
Naar binnen, ziet de schaduwen vermeeren;
Wat nog de ziel aan oud geluk bewaart,
Verliest zich in het grootere ontberen.

Doch om een enk'le vonk in mij gespaard
Van 't vuur, dat eenmaal harten kon verteren,
Zij deze dorheid en het troostloos keeren
Der dagen als een doffe droom aanvaard.

Vermoeide minnaars der onsterflijkheid,
Die telkens, op een klank of naam bewogen,
Het lichtend teeken wacht, dat u bevrijd',
En zoekt verlangend naar verwante oogen;
O gij, die duizendmaal al werdt bedrogen,
En nog gelooven moet en wachtend zijt!

III.

Bij deze versche sneeuw
Ik denk aan u;
Nooit kwam een boodschap van der eeuw-
en gang zoo mild als nu.

Hoe stil en lijdzaam draagt
De aarde hare witte last!
Daar is geen stem, die juicht of klaagt,
Geen ding schijnt om zijn nieuwen glans verrast.

Al was dit voor een enkel uur,
Toch heeft de ziel haar diepst geheim herkend:
Een overgave zonder duur,
Een zuiverheid, die elke voetstap schendt.

En bij der vlokken zachten val,
Bij 't koele, dat bedekt en hoedt,
Denk ik aan u, die 't hart beval
Te sterven in zijn gloed.

Zal eens de lange, lange tijd
Zijn als een sneeuw, die 't hart bedekt,
Waarin de laatste strijd
Verborgen zich voltrekt?

Reeds is het, of de witte dag
Ter uwer ontvangst ligt bereid,
En - wat geen levende vermag -
Of gij in 't stille licht aanwezig zijt.

IV.
Een vrouw zong.

Ben ik zoo vernederd
In mijn zwaar gemis,
Dat mijn hart verteederd
Door zijn weemoed is?

Ben ik zoo gebonden
Aan mijn lange pijn,
Dat verborgen wonden
Mijne rijkdom zijn?

Smart van vele jaren,
Die zich zelve voedt;
Niemand zal bedaren
Dezen diepen gloed.

Wat eens storm-bewogen
Werd in mij, dan stil
Zich hield neergebogen
Voor een sterken wil,

Kan zich niet meer wenden
Naar een vreemde kracht;
Den vergeefs-gekende
Immer ik verwacht.

En ik min de wanden
Mijner eenzaamheid
Om het donk're branden,
Dat ik wachtend lijd.

Niets kan 't hart genaken
In de wank'le duur
Van zijn zware waken
Bij het eigen vuur.

V.

Wat hebt gij van uw dronkenschap bewaard?
Een lamp, die kwijnt; een oog, dat nederstaart.

Wat werd er van den storm, dien gij bestondt?
Een dolend blad, dat nog zijn rust niet vond.

Wat heeft de liefde in uw hart gedaan?
Zij deed mij 't leed der eenzamen verstaan.

Wat bleef van allen glans, die langs u ging?
Niets dan de zingende herinnering.

VI.

Zachte lenteregen
Drenkt het ijle loover;
Aan dien jongen zegen
Geef uw heimwee over.

Nu de dropp'len vloeien
In den zoelen morgen,
Voor het nieuwe groeien
Smelten uwe zorgen.

Wat de heemlen geven,
Laat in 't hart u zinken:
Één wordt alle leven
In een zwijgend drinken.

Na de donk're ronde
Door het blind verlangen,
Eeuwig zij de stonde
Van het stil ontvangen.

H.W.J.M. KEULS.

Nu het nacht is.

Wie roept mij nu het nacht is
En lokt met vreemd geluid
Mijn geest, die moe gedacht is,
De tent der ruste uit?

Mijn denken lag gedoken
En mijn bewustzijn sliep;
Was daar een woord gesproken?
Was daar een stem die riep?

Ik lig, nu 't leven zacht is,
Te luist'ren diep en stil;
Wie roept mij nu het nacht is,
Wie die mij wekken wil?

Ik ken U, sterke strever!
Uw rythme in mij leeft;
Gij zijt de Levengever,
Die mij geroepen heeft.

Wanneer gij roept, dan zing ik
Het lied, dat ik ontving;
En mijn vermoeidheid dwing ik
Te wijken, wijl ik zing.

O schoonheid, die verwacht is,
De lange eeuwen door,
Wij zoeken nu het nacht is,
In 't duister naar Uw spoor.

Nu liggen in de steden
Vermoeide menschen neer;
Zij zijn vol duisterheden,
Een afgod is hun heer.

En toch, heel diep van binnen,
Nog bijna onvermoed...
Wil daar een lied beginnen?
Wat bruist daar in hun bloed?

Omdat hun ziel versmacht is
En al hun vreugd vergaan...
Roep Gij hen nu het nacht is,
Dat zij Uw woord verstaan!

Wil gij hun wezen wekken,
Roep heel Uw volk bijeen,
Dat zich hun harten strekken
Naar Uw gemeenschap heen.

Door U omhoog gestooten,
Stijgt in hun ziel Uw geest;
Eens vieren z'als genooten
Uw eeuwig wordingsfeest.

Wij weten dat Uw macht is,
De bouwer van den tijd;
Wij zingen nu het nacht is,
Daar gij de Wording zijt.

Eens zal ons lied vertolken,
De zachtheid van Uw naam;
Dan leven alle volken
In Uw gemeenschap saam.

Gij woont op alle sterren,
De ruimte is Uw troon;
Blijf ons niet lang meer verre,
Maak aard' en menschheid schoon.

O gij, uit wien mijn kracht is,
Bouw hier Uw heiligdom
En roep mij nu 't nog nacht is,
Ik ken Uw licht, ik kom!

FRITS TINGEN.

Terzinen.

Er zijn veel dingen, die wij niet begrijpen,
het avond-rood en 't zingen van den wind,
het vreemd geluk, dat stil in mij gaat rijpen

als ik de spiegels van lief's oogen vind,
en uit den lagen tuin de geur der rozen
door den verrukten nacht, waarin 'k haar heb bemind,

waarvan niets blijft dan dit eéne, broze,
het weten dat we voor elkaar verloren gaan
en tot een korte poos geluk maar zijn verkozen,

zoolang als wast de jonge zomer-maan,
tot als de ochtend schuchtert over landen
we als bleeke vreemden naast elkander staan,

en tevergeefs het machteloos gebaar der handen
nog wat te redden van wat is geweest,
dat het door laat're dagen zacht mag branden,

een lichte lamp voor wie het duister vreest,
moed, die de kracht ons geeft te weren,
een troost en deernis allermeest -

maar alle uren brengen niet haar keeren,
wij moeten verder met den roekeloozen wind,
en schuilen nimmer veilig voor zijn deren,

voordat gij, God, Uw leen weer int!

Mei '24.

JAN R.TH. CAMPERT.

Park in het voorjaar.

De blinden tasten naar de banken.
Vervreemde handen zoeken 't warme licht
en langzaam weer hernieuwt het leven zich
(hun glimlach is als die van 't vorig jaar).

Een roep over 't gazon is luid en sterk.
Nauw rimpelen de boomen in den vijver.
Kinderen laten witte scheepjes drijven.
Minnenden dralen bij een bloeiend perk.

De tuinman draagt een stokroos en een spade.
Ernstig is zijn geruste glimlach. 's Avonds gaan
schaduwen door de ijle boomen waaien
en uit den heuvel rijst de ronde maan.

GERARD VAN KLINKENBERG.

Twee verzen.

Droom.

Nog mijm'rend vragend wat zij had gesproken
Betrad ik 's nachts opnieuw de trappenstraat,
In stadslicht bleek gebaad, in sneeuw verdoken.
Een venster blonk, maar nergens haar gelaat.

Beneden gleden waag'nen zonder dreuning,
Dreef murm'lend zwart van menschen af en aan.
't Bordes lag blank met blank-bevrachte leuning.
Door 't smetloos laken was geen tred gegaan.

De sleutel had het zwijgen zwak verbroken
Maar niets weerklonk in die befloerste gang.
Ik vond een kamer, heb daar licht ontstoken,
En wachtte, stom en roerloos, urenlang.

Ik zag nog achter gaas de schoorsteendaken,
De muren, soms bestreken door de maan.
Toen hoord'ik weer de sneeuw van schreden kraken.
Daar kwam zij. Wilde huivring greep mij aan.

Mijn hart verkromp, met plots-verstomd gehamer.
Ik wist mij stellig in mijn vlucht bespied.

Een spiegelwand weerkaatste gansch een kamer.
Ik schrok: Ik vond mijn eigen beelt'nis niet...

De Bedrogene.

De zesde trein dreunt binnen in de kap.
Als lacht zijn stem. Als dwarrelt reeds die stap
Onduidelijk, in die geluidenstroom. -
De stoom springt boven afgrondsnachten stoom.

Neen, voorgevoel! Opnieuw vergeefs gewacht.
Vergeefs. De zesde, die hem nog niet bracht.

Voor 't laatst. Voor 't laatst. Zelfs dit ging dus voorbij.
Voor 't laatst. Ik sta verlamd. Verlamd van schrik.
Alleen 't verwijt, maar woordloos, blijft mij vrij:
De trots, hem eenmaal door een enkle blik
Te zeggen ‘Dit ben ik, en dat zijt gij!’

HENDRIK DE VRIES.

Ronsard.

Groote dichters, denkers en kunstenaars spreken een taal voor alle eeuwen, maar voor geen enkele klinkt ze gelijk. Hunne werken zijn als de polyphone, de 'luidruischende zee', waarvan Homerus[1)] gewaagt: Ze zingen een gestadig veranderend lied, al naar het kenteren van wind en getij, en ieder meent er de harmonieën in te hooren, waarop zijn ziel is afgestemd.

Dante, Molière, Pascal... zij hebben de wereld een levende boodschap gebracht, die de letter van hunne werken niet uitput, maar van welker geest ieder volgend geslacht een nieuwe openbaring ontvangt. Sterker dan ooit te voren dringt in onzen tijd de overtuiging door, dat groote kunstwerken uit vroegere tijden geen ommuurde oude burchten zijn op ontoegankelijke toppen, die men alleen uit de verte bewondert, en dat de bronnen, waaruit oude wijsheid en schoonheid ontsprong, nog altijd vloeien en nog altijd onze dorstige cultuurlanden kunnen drenken.

Straks maakt Frankrijk zich gereed om zijn grootsten Renaissancedichter te eeren.

Waar zal het monument verrijzen, dat zijn roem aan het nageslacht zal verkondigen? In den Tuilerieëntuin, waar hij op een schoonen Meimorgen voor 't eerst Hélène de Surgères toesprak, die hij naar hoofschen trant op Petrarca's zoete luit zou bezingen in hoogklinkende sonnetten? Of wel in het Quartier Latin voor het Collège de France, of nabij de plek, waar eens het Collège Coqueret, dat brandpunt van huma-

1) Hom., Il. I, 34.

nisme, stond, en waar de hellenist Jean Dorat hem de schoonheid der Pindarische en Horatiaansche oden openbaarde? Het doet er weinig toe: Ronsard heeft zich een blijvend monument gesticht in zijn werk, en al moge Frankrijk's hulde thans niet meer den overmoedigen Pléiade-hoofdman gelden, die Pindarus naar de kroon wilde steken, en op de roepstem van Du Bellay storm liep tegen den Delphischen tempel om de vaderlandsche altaren te sieren met de 'serves depouilles', de veroverde buit der Grieksche oudheid, zeker zal het in Pierre de Ronsard, gentilhomme vendômois, zijn eersten waarachtig modernen dichter eeren, voor wien poëzie de taal was van het hart, en die naar het getuigenis van zijn biograaf Claude Binet oprecht geloofde 'que les hommes n'en devoient estre les interpretes, s'ils n'estoient sacrez des leur naissance, et dediez à ce ministère'.

Voor het moderne Frankrijk is Ronsard de dichter, die de schoonheid van zijn lieflijk Touraine verstond en uitzong in de heerlijkste versmuziek, die ooit heeft geklonken; de dichter van de schalks-overmoedige Anacreontische oden, bruisend van levenslust; van het *Mignonne allon voir si la rose* en het *Comme on voit sur la branche au mois de May la rose,* en zoo menig gedicht, waarin hij de oude gemeenplaatsen over het vergankelijke van jeugd en schoonheid - vanaf het 'Aetatis breve ver, et primos carpere flores' van Ovidius[1)] tot aan het 'Cueillez bientost les roses vermeillettes' van Maistre Jean de Meun - met den tooverstaf zijner poëzie tot nieuw leven wekt; de hoofsche sonnettendichter, die zijn land een tweede Canzoniere schonk; de kunstenaar, die zijn werk om en om smeedde en het 'plus dur que fer' uit de hand lei; de classicus ten slotte, die het 'esto brevis' van Horatius leerde verstaan en belichaamde in enkele volmaakt gave gedichten, die menschenharten zullen verheugen, zoolang er een Fransche taal bestaat.

I.

Ronsard is de eerste Renaissancedichter, die in een eigen, oorspronkelijke taal uitdrukt wat hij werkelijk doorvoeld en doorleefd heeft. Al aanstonds is hij zich zijn kracht ten volle

1) Ovidius, *Metamorph.,* X, 85.

bewust. De goddelijke gave der Poëzie is voor hem een spelemeien met de Muzen; hij veracht de verzen, ‘qui ne sont nez sinon pour le plaisir’ en komt er boudweg voor uit dat hij niets gemeen heeft met het vernuftig versgeknutsel der Rhétoriqueurs, noch met de ‘mignardises’ der volgelingen van Clément Marot.

In zijn voorrede van 1550, die de *Odes* inleidt, schrijft hij: ‘l'imitation des nostres m'est tant odieuse (d'autant que la langue est encor en son enfance) que pour ceste raison je me suis esloigné d'eus, prenant stile à part, sens à part, oeuvre à part, ne desirant avoir rien de commun avec une si monstrueuse erreur’.

De zoete hofdichter Melin de Saint-Gelais borduurt verzen over een paar handschoenen, een luit, een psalmboek, een spiegel, een kanten kraag, maar het zijn de laatste teere herfstbloesems van een poëzie, waaruit de levenssappen allengs verdroogd zijn: ‘de petites fleurs et non fruicts d'aucune durée’, zooals Pasquier[1] opmerkt.

Ook bij Clément Marot blijven we grootendeels in de Middeleeuwen, al waait er soms een vleugje Renaissancegeest door zijn verzen. Hij is de laatste troubadour, hij vedelt zijne deuntjes voor Marguerite de Navarre als een hoofsche, beter gestileerde Colin Muset: madigralen, rondeelen, puntdichten, balladen, blazoenen - ze mogen ons soms bekoren door geestige wendingen en gelukkige vondsten, de dichter ontroert ons niet. Sla daarentegen welken bundel ge maar wilt op van Ronsard en ge zult het verrassend nieuw geluid hooren.

Het is alsof we bij hem in een andere wereld komen.

- Als de rhétoriqueurs de lente bezingen, dan brengen ze 't niet verder dan de traditioneele gemeenplaatsen over de verjonging der natuur, waarvan de troubadourpoëzie der ‘reverdies’ vol is, maar een lentelandschap *zien* we niet; een echte voorjaarsstemming *beleven* we niet.

Ronsard, den landedelman, den burchtheer van La Possonnière, zien we aan de oevers van de Loir, niet ver van Saint Cosme, waar hij verscholen achter een bos varens aan den zoom van zijn dierbaar ‘forêt de Gastine’ de zoete leeuwerik beluistert en gadeslaat:

1) Pasquier, *Recherches de la Françe,* VII, V.

Si tost que tu es arrosée
Au poinct du jour, de la rosée,
Tu fais en l'air mille discours;
En l'air des ailes tu fretilles
Et pendue au ciel tu babilles
Et contes aux vents tes amours.

Daar komt in de verte een herderinnetje, dat haar schapen voortdrijft, geen bleeke reminiscens van Theocritus of Vergilius, maar een echt herderinnetje uit het land van Touraine:

A l'abry de quelque fougere
J'escoute la jeune bergere
Qui desgoise son lerelot.

Hoe echt is dat: ‘qui desgoise son lerelot’! Roept dat herderinnetje ons niet het middeleeuwsch landelijk spel van Adam de la Halle voor den geest, en krijgen we niet heel eventjes het vizioen van een knappen ridder, op een mooien Meimorgen rijdend langs den zoom van het woud, waar hij een lief herderinnetje vond, zoo schoon als geen koning ooit zag?

Hui main jou chevauchoie
les l'oriere d'un bois;
trouvai gentil bregiere,
tant bele ne vit roys
Hé! trairi deluriau deluriau deluriele
Trairi, deluriau deluriau delurot[1)]

Ronsard heeft de natuur lief. Hij houdt van de kruiige geuren der veldbloemen, die er groeien rondom zijn prieuré de Saint Cosme; op 't zien van een eenzame eglantier aan den zoom van een korenveld, wordt zijn dichterhart ontroerd en een bede komt over zijn lippen:

Dieu te gard, l'honneur du printemps
Qui étens
Tes beaus trésors sur la branche.

Hoe lief heeft hij de bloeiende groenende Meidoorn, waaromheen de wilde wingerd rankt:

1) Monmerqué et Michel, *Théâtre Français au moyen âge,* p. 106. Bartsch et Horning, *La langue et la littérature françaises depuis le IXe siècle jusqu'au XIVe siècle* p. 526, 17-22.

Bel aubespin florissant
Verdissant
Le long de ce beau rivage
Tu es vestu jusqu'au bas
Des longs bras
D'une lambrunche sauvage.

Naar het land van Vandômois, naar de oevers van de Braye of de Loir trok het hart van den gevierden, beroemden dichter telkens als de hoflucht hem benauwde en een ongestild verlangen hem terugdreef naar zijn geboortegrond.

De geleerde, de humanist voelde zich er thuis als Horatius op zijn landgoed Sabina. Van die plek maakte hij zijn Rome en zijn Athene; we zien hem er dwalen langs de oevers dier veelbezongen rivierkens, zooals Petrarca, de kluizenaar van Vaucluse, door het nauwe dal van de Sorgue - eepzaam, maar steeds in gedachten vergezeld van zijn vrienden Horatius en Vergilius.

Hoe zou de geletterde Ronsard zijn geliefde fontaine Bellerie, die destijds tot zijn landgoed Possonnière behoorde, en die hij tot drie malen toe bezongen heeft, anders kunnen zien dan omstuwd door nymfen, dryaden en saters? Is het te verwonderen dat we achter den aanhef

O Fontaine Bellerie,
Belle fontaine cherie
De noz Nymphes...

aanstonds het: O fons Bandusiae[1)] van Horatius meenen te hooren? En al worden er in Ronsard's ode geen wijn en kransen in het water geworpen, en al wordt er geen bokje geslacht, toch zal de volijverige humanist de tol van zijn dank aan Horatius betalen en zal hij de bronoevers tooien met de offerande van een ‘petit chevreau de laict’.

Maar de levensvolle natuurpoëzie van Ronsard heeft de verplichte ornementen van dat literair paganisme eigenlijk niet noodig, en daaraan juist herkennen we den waren dichter.

Zie het in zonnegoud badende land in de ode *De la venue de l'Esté,* waar in de schaduw der eiken de loome koeien liggen te herkauwen:

Sous les chesnes qui refrechissent
Remaschent les beufs qui languissent

1) Hor., *Carminum Liber* III, XIII.

Zie het nijvere mansvolk er het goudgele graan zichten; hoor hoe de herder voor dag en dauw de dommelige kudde met hoorngeschal naar de weide roept... Daar keeren de vrouwen met bakken en volgeladen korven op 't hoofd terug uit het veld; ginds zien we de glanzige koeien tegen den purperen avondhemel bijeen aan den rand van het wed, en als de schemering valt, lokt de zoete schalmei van den herder de schapen stalwaarts...

- De literaire motieven, die in Ronsard's gedichten doorklinken, of waarvan we een zwakken nagalm hooren, mogen ons niet doen vergeten hoe frisch en krachtig de inzet, hoe oorspronkelijk de doorvoering, hoe rijk zijn toonzetting is. Ja, het is zooals hij in gedachten de herders laat zeggen, als ze ter beêvaart zullen komen naar dat groene eilandje in de Loir, waar hij zijn laatste rustplaats zou wenschen:

> Car il fist à sa lyre
> Si bons accords eslire
> Qu'il orna de ses chants
> Nous et noz champs[1)]

De grotten en de kristalheldere bronnen, die van de rotsen neerklateren, mogen misschien Petrarca's aanhef: ‘Chiare, fresche et dolci acque’[2)] in het geheugen terugroepen; enkele paganistische arabesken mogen er ranken door zijn lied, hoe zuiver van natuurvisie is de schildering van het uitverkoren rustplekje, hoe streelend en huppelend is de ode in haar ongeëvenaarde rythmiek!

En wilt ge ten slotte nog een bewijs hoe Ronsard alles, tot zelfs het meest afgezaagde troubadour-thema van den mystieken lente- en liefdebode ‘Roussignolet sauvaige’ weet te vernieuwen, sla dan in den Bundel Bocage van 1554 de ode aan de nachtegaal op:

> Gentil rossignol passager,
> Qui t'es encor venu loger
> Dedans ceste coudre ramée,
> Sur ta branchete acoustumée,
> Et qui nuit et jour de ta vois
> Assourdis les monts et les bois[3)]

1) Ode *De l'election de son sepulchre* (Ed. Blanchemain, II, 249).
2) *Il Canzoniere,* Parte Prima, Canzone XIV.
3) Ode *A un Rossignol,* Bl. II, 420.

en hoor hoe Ronsart het oude kortademige deuntje doet zwellen tot een breeden minnezang en hoe hij er aan het slot het motief invlecht van de brooze vergankelijke schoonheid, een motief, dat we zoo menigmaal in zijn Canzonen en Sonnetten zullen ontmoeten, en dat hij hier aan Theocritus' Idyllen, Propertius' elegieën en Ovidius' *Ars amatoria* ontleende.

Maar wordt het ons dan niet tevens geopenbaard hoezeer Ronsard's poëzie wortelt in nationalen bodem, en schuilt er niet eenige overdrijving in de bewering, dat de Pléiade met haar savant classicisme een diepe kloove groef tusschen literatuur en volksleven? Ieder krachtig kunstenaarstemperament maakt een aesthetisch dogma te schande; bij ieder groot kunstenaar moeten we rekening houden met wat de Franschen noemen ‘l'équation personnelle’. - Misschien is dat tot dusver ten opzichte van Ronsard niet genoeg geschied.

II.

In zijn voorrede tot de prachtig uitgevoerde jubileumsuitgave, bezorgd door Hugues Vaganay, zegt de groote Ronsardkenner Pierre de Nolhac: ‘son horizon s'est agrandi de toutes les perspectives de l'Antiquité découverte’.

Dàt is het juist wat behoudens enkele uitzonderingen de XVIIe noch de XVIIIe eeuw vermochten te zien. Had Boileau iets van de Middeleeuwen en de Renaissance begrepen, hij zou zich er wel voor gewacht hebben over Villon, Marot, en vooral over Ronsard de enorme blunders te leeraren, die in ieders geheugen liggen. Maar het gold nu eenmaal als een onomstootelijke waarheid, dat Ronsard een bandelooze geest is, die zich om geen wet of regel bekommert, vooral sedert Guez de Balzac schreef: ‘du naturel, de l'imagination, de la facilité, tant qu'on veut, mais peu d'ordre, peu d'économie, point de choix, soit pour les paroles, soit pour les choses’. Dat ‘point de choix’ vooral is veelbeteekenend!

We vinden die uitdrukking, althans wat de strekking betreft, terug in La Fontaine's brief van 6 Juni 1686 aan Racine:

> Ronsard est dur, sans goût, sans choix;
> Arrangeant mal ses mots, gâtant par son françois
> Des Grecs et des Latins les grâces infinies.
> Nos aïeux, bonnes gens, lui laissaient tout passer,
> Et d'érudition ne se pouvoient lasser’.

Is er grooter miskenning denkbaar dan dit hooghartig medelijdend vonnis over een dichter, die volgens zijn biograaf Claude Binet juist klaagde over ‘certain stile dur et ferré’, dien hij langzamerhand ingang zag vinden? En zou Balzac zich niet eens tweemaal bedacht hebben voor en aleer hij Ronsard's kunst een troebele bron noemde, waarin het slijk het water belet te vloeien, als hij had geweten, dat Ronsard een streng afkeurend oordeel velde over het ‘servum pecus’ der Pléiade-navolgers, die maar luk-raak schrijven in gezwollen taal?

‘Ils ont, me disoit-il, l'esprit plus turbulent que rassis, plus violent qu'aigu, le quel imite les torrens d'hyver, qui attrainent des montagnes autant de bouë que de claire eauë’.

Waarlijk, de klassiek-rationalistische 17e eeuw heeft Ronsard wel zwaar doen boeten voor zijn jeugdzonden. Maar heeft ze door dat vonnis meteen niet bewezen hoezeer het haar aan historisch perspectief ontbrak, en mocht ter wille van een dozijn Grieksche woorden en een ander dozijn naar Grieksch model gevormde Fransche epitheta - (en waren die wel zoo Grieksch?) - Ronsard het verwijt treffen dat zijn muze in het Fransch ‘grieksch en latijn sprak’?

Wat zijn wapenbroeder Du Bellay met zijn *Deffence et Illustration* beoogde, was niets anders dan wat in Italië Bartolomeo Ricci, Bembo en Speroni deden: de vulgaire taal veredelen en geschikt maken het voertuig te worden van de edelste gedachten en de teederste gevoelens van een Cicero, een Vergilius, een Horatius.

Du Bellay breekt met de school van Marot, verwerpt de ‘rondeaux, ballades, virelaiz et telles autres épiceries’, die hij goed genoeg vindt om het profanum vulgus te behagen. Met echt humanistische minachting breekt hij den staf over ‘l'indocte ignorance’ van zijn landgenooten; zijn blikken gaan over de Alpen naar het land van Petrarca, waar alleen ‘personnaiges de grand' erudition’ de pen voeren. En die eruditie, welke La Fontaine den braven 16e eeuwers spottend verwijt, beschouwt Du Bellay voor hem, die de onsterfelijkheid wil verdienen en wiens naam nog bij zijn leven van mond tot mond zal gaan, als een dure plicht. De geheele geestdriftige passus, waarin Du Bellay den dichter op het hart drukt zich in zijn binnenkamer op te sluiten, om er te bidden, te

werken en te waken, is ontleend aan de *Dialogi* van Sperone Speroni.

- Du Bellay's pleidooi voor de verrijking der arme moedertaal was allen humanisten van zijn tijd uit het hart gegrepen. Zouden ze allen geweten hebben dat het Horatiaansche wijsheid was? Wat de Ouden zoo schoon en volmaakt in hun taal, hetzij Grieksch of Latijn hadden uitgezegd of gezongen, dat zouden de Renaissancedichters in Frankrijk en in Italië óók kunnen, mits ze zich maar voedden met het merg der Ouden, en hun geschriften maakten tot vleesch en bloed van zichzelf. En inderdaad zien we alle Renaissance-mannen als nijvere bijen azen op dezelfde bloemen, onverschillig of ze onder Hellas' hemel, of aan de oevers van Tiber of Arno ontloken waren.

Helaas konden de Renaissance-dichters niet zoo als Horatius in een zijner brieven[1] zich er op beroemen dat zij, in spijt van al wat ze den Ouden ontleenden, toch oorspronkelijk en zelfstandig bleven. Oorspronkelijk waren zij in zooverre ze er naar streefden het geleende een eigen vorm te geven, maar in hun hellenistischen en latijnschen overmoed waren ze niet altijd bezonken en bezadigd genoeg om vorm en inhoud in volmaakte harmonie te brengen.

Al te dikwijls deed hun uitbundige geestdrift hun de maat en de grenzen overschrijden, waar buiten kunst in gekunsteldheid, vernuft in gezochtheid, verhevenheid in gezwollenheid ontaardt. Al te dikwijls ook hingen de geleende mythologische ornementen als lappen van een koningsmantel om een al te mager ideeën-lichaam: zij spraken Fransch, maar dachten in het Grieksch en in het Latijn.

Toen Ronsard na de Pindarische Oden een weinig tot bezinning kwam, begreep hij dat zijn minnedichten voor Cassandre Salviati misschien niet zonder commentaren door de schoone, wufte vrouwen van het hof van Hendrik II zouden begrepen worden.

In een van zijn oden aan Cassandre vergelijkt Ronsard haar met de Trojaansche prinses, die in de verzen van den Alexandrinischen Griekschen dichter Lycophron den ondergang van Troje voorspelt:

1) Hor., *Epistularum Liber* I, XIX.

D'un gosier masche-Iaurier
J'oy crier
Dans Lycophron ma Cassandre
Qui prophetize aux Troyens
Les moyens
Qui les reduiront en cendre.

En zeer ‘doctement’ verklaart Ronsard's vriend, de hellenist Marc-Antoine de Muret, die de tweede druk der *Amours* van commentaren voorzag, dat oudtijds de priesters en priesteressen, wanneer ze profeteerden of in orakels spraken, laurierbladen kauwden. Maar... eenmaal over die moeilijkheid heen... wat zullen de schoone lezeressen van de slotpointe genoten hebben!

Et pour t'amour j'ay receu
Plus de feu
Que ne fit Troye incredule

Ronsard verbeurde er niet de gunst der hofkringen door. Zijn doorluchtige beschermvrouw Marguerite de France, zuster des konings, van wie Brantôme als volgt getuigt: ‘elle était si sage, si vertueuse, si parfaite en sçavoir et sapience qu'on lui donna le nom de la Minerve ou Palas de la France’[1], en die dan ook een olijftak met deze zinspreuk in haar wapen voerde: *rerum sapientia custos,* had reeds bij 't verschijnen der Pindarische oden Ronsard in bescherming genomen tegen den honigzoeten hofdichter Melin de Saint Gelais, toen deze eens een strophe van Ronsard bespottelijk parodieerend voordroeg.

Verontwaardigd had ze het boek uit Melin's handen gerukt en de verzen opnieuw luid voorgelezen met zóóveel gevoel en zóóveel uitdrukking, dat de spotlach op ieders lippen verstomde en plaats maakte voor bewondering.

Drie jaren na dit incident reikte Ronsard op aansporing van zijn vriend Michel de l'Hospital zijn tegenstander de verzoenende hand in een ode, waarin hij met veel oratorischen zwier verklaart dat de toorn tusschen zwakke stervelingen niet eeuwig kan duren, en dat ‘la raison par juste compas’ dient op te wegen tegen de inblazingen van nijd en afgunst.

Die verzoening met Melin de Saint Gelais beteekent een belangrijk keerpunt in Ronsard's ontwikkelingsgang. De

1) Brantôme, OEuvres; édition Lalanne, VIII, 128.

waarschuwing in Michel de l'Hospital's latijnschen brief aan Morel: ‘abstineat novis et insolitis’ heeft vrucht gedragen. Ronsard onthoudt zich van stoute, ongewone nieuwigheden. Niet alleen belooft hij de voorrede, die aan de eerste vier bundels oden voorafging, en die zoo scherp was voor ‘les Marotiques’ en de hofdichters te zullen schrappen; hij belooft zelfs zijn manier zoodanig te veranderen dat ze den overlevenden van de oude school kan behagen.

Laten we hier toch vooral geen zelfvernedering, geen zwakheid en geen teruggang in zien: Ronsard voelde dat hij in zijn jongen overmoed te ver was gegaan; de kunstenaar in hem vooral kwam tot bezinning en ondervond allengs den heilzamen invloed van ‘le travail et les lenteurs de la lime’.

Voor Ronsard waren de Pindarische oden niets anders geweest dan een studie in klank en coloriet, een verrijking van zijn dichterlijk palet, en Melin de Saint-Gelais had niet zoo groot ongelijk den meester ietwat ironisch geluk te wenschen, dat hij de ‘trompe clair sonnante’ tegen de zoete schalmei van zijn *Bocage* had verwisseld.

Een jaar na de verzoening - 't was in Maart 1554 - verscheen Henri Estienne's met popelend hart verbeide *Anacréon.* Ronsard is verrukt, hij wil zijn vrienden nooden op een groot festijn:

> Depuis le soir jusqu'au matin
> Je veux leur donner un festin
> Et cent fois leur pendre la coupe.
> Verse donq et reverse encor
> Dedans cette grand coupe d'or,
> Je vois boire à Henry Estienne,
> Qui des enfers nous a rendu
> Du vieil Anacréon perdu
> La douce Lyre Teïenne.

Ronsard had gelijk zoo luid te jubelen. Anacreon - al was het dan ook een gemitigeerde Alexandrinische Anacreon - ‘lag’ onzen echten lyricus, die zich zoo sterk verwant voelde aan den zuiveren zangerigen Horatius, heel wat beter dan Pindarus.

In de Anacreontische oden drijft Ronsard ongestoord zijn dartel spel met de muzen. Hier vinden we den ietwat verfijnden, precieuzen Erôs der Alexandrinische dichters, den

wuften, speelschen, kleinen boogschutter Cupido, dien Grieksch-Romeinsche bas-reliefs en de fresco's van Pompeji vereeuwigden; het Amortje, dat de Renaissance heeft liefgehad en bezongen en dat tot in het laatst van de 18e eeuw in beeldhouw- en schilderkunst hoogtij vierde.

De anacreontische ode - en hierop leggen we den nadruk - is voor Ronsard een leerschool geweest in vormgeving en stijl. Wel veroorlooft de dichter zich allerlei vrijheden met den tekst van Estienne, zoo zelfs dat hij er reminiscenzen van Ariosto, Horatius, Ausonius en Petrarca dooreenvlecht, maar hij doet dat op schier onnaspeurlijke, meesterlijke wijze en hij tokkelt zijn ‘lire d'yvoire’ naar den echten gemakkelijken trant van het land van Vandomois.

In die luchtige oden ontmoeten we die juweeltjes van stijl en inhoud zooals *L'Amour prisonier* en *L'Amour escolier,* die Sainte-Beuve in zijn *Tableau de la poésie du XVIe siècle* deed schrijven: ‘Imitation exquise. C'est ainsi qu'il fallait toujours reproduire la grâce antique et nous pénétrer de son parfum. La Fontaine ne faisait pas mieux’.

Het Horatiaansche *quidquid praecipies, esto brevis...*, dat de zeventiende eeuw als vanzelf en spelenderwijze realiseerde in zijn kunst - of het blijspel, tragedie of fabel gold - en dat de Renaissance-dichters met hun zwierige uitbundigheid al te dikwijls uit 't oog verloren, wordt hier benaderd en welhaast bereikt.

Neem dat geestige *L'Amour et l'Abeille* en zie hoe Jean-Antoine de Baïf en Remi Belleau op dat Anacreontische thema borduren van den kleinen Eros, die al rozen plukkend, onverhoeds door een bij wordt gestoken, en met het zeere vingertje in de lucht, vreeselijk huilend op zijn moeder, de schoone ‘Kytherèia’ komt toeloopen, die hem lachend toeroept: ‘Als jij om zoo'n prikje al zoo'n misbaar maakt, wat moeten dan die arme menschen wel, die jij met je pijlen wondt?’

Ronsard behandelt het thema vrij; hij vlecht er veelzeggende, aardig realistische trekjes in:

> Alors Venus se sourit
> Et en le baisant le prit
> Puis sa main luy a souflée,
> Pour guarir sa plaie enflée

en maakt het geheel tot een waarlijk sober, klassiek-volmaakt gedichtje.

Ruischt in de lichte anacreontische en bacchantische oden het ‘carpe diem’ van Horatius in alle toonaarden omhoog, in de oden en sonnetten aan Cassandre klinkt als ‘Seitenmotiv’ het ‘carpe florem’.

Ook dat motief is overoud. ‘Plukt de rozen uwer bloeiende jonkheid’, zoo maande Ovidius de jonge Romeinsche schoonen; Tibullus zong het zijn Delia; Propertius zijn Cynthia toe. Geen wonder dus dat alle humanisten van de zestiende eeuw, zoowel in Italië als in Frankrijk het *Aetatis breve ver* als een gewijden tekst hebben beschouwd, en de bloeiende, ras verwelkende roos tot symbool maakten van vergankelijk vrouwelijk schoon.

In de Odelette aan Cassandre:

> Mignonne, allon voir si la rose
> Qui ce matin avoit desclose
> Sa robe de pourpre au Soleil

is het wonder van kunstige transpositie en samensmelting van zoovelerlei motieven tot levende, universeele werkelijkheid geworden. In drie kleine strophen van zes achtvoetige verzen strengelt de dichter de beide rozen: de morgenschoone Cassandre en de pas ontloken, reeds te avond verbloeide roos tezamen tot een heerlijk symbool.

Het tijdelijke en persoonlijke verdwijnt: we denken niet langer aan Cassandre, Marie of Hélène, aan geen enkele bepaalde joffer uit den stoet van ‘filles d'honneur’ van Catherina de Médicis, - statelijk gedost in ‘vertugade’ en ‘basquine’ met hooggewelfde geplooide kraag, die allen Ronsard's teedere verzen moeten hebben geneuried op de tonen van een aan allen welbekende melodie in g-klein.

Eeuwig zullen jonge vrouwenharten lichtelijk ontroerd worden door de mineurgedachte aan het brooze van alle levende schoonheid, want Ronsard heeft het oude paganistische thema weten op te heffen tot een hooger plan.

Den wilden rozelaar uit den tuin van Propertius, Catullus en Ovidius heeft hij veredeld en overgeplant in de schoone

gaarde van Touraine, waar de rozen iets van heur donker purper hebben ingeboet, maar waar ze de fijnste en zoetste geuren spreiden.

III.

Ronsard is de eerste waarlijk klassieke dichter geweest.

Vergelijken we evenwel zijn breed classicisme met het gekuischte classicisme, waarvan Malherbe en Boileau de profeten waren, dan valt het terstond op hoe weinig Ronsard van zijn echt renaissancistisch rijk dichtertemperament heeft behoeven op te offeren. Zijn poëzie is een sprekend getuigenis van wat het Fransche classicisme had kunnen zijn, indien de zeventiende eeuw minder vlijtig bij de Markiezin de Rambouillet ware ter schole gegaan. Aan den Renaissance-disch is deze dichter-edelman de eerste geweest, die met vollen aptijt te gast ging op het Fransche idioom, zonder zich kieskeurig af te vragen of de schotel hem uit Touraine, Anjou of Picardië werd gereikt, zonder onderscheid te maken tusschen edel en onedel, ‘mots nobles’ en ‘mots roturiers’.

Ronsard bezat de gezonde, zinnelijke levensblijheid van den Renaissancetijd. Het leven was voor hem geen meditatie over den dood, de aarde geen tranendal, maar een tuin vol bloeiende pracht en heerlijkheid en schoone harmonie; de vrouw geen valstrik, door Satan gespannen voor de argeloosheid des mans, geen ‘fair defect of Nature’, maar een goddelijke beker, die gedronken wil worden.

Hoeveel sonnetten en canzonen aan Cassandre, Marie, Sinope en Genèvre, aan alle vrouwen, die hij heeft liefgehad, zingen een hooglied op de schoonheid der vrouw!

‘Des beautez qu'il voudroit en s'Amie’... Om haar bekoorlijkheid te schilderen heeft hij zijn vriend Janet's penseel niet van noode: zelf neemt hij de warmste en diepste verven van een Rubens en een Correggio op zijn palet.

Onze ‘pudeur’ bestaat niet voor hem, maar kunnen wij, die den worm zien in elke blozende sappige vrucht, omdat het Christelijk zondebesef ons in het bloed zit, kunnen wij zijn argeloosheid begrijpen? Stellig konden zijn calvinistische vijanden dat niet, die in het offeren van een bok aan Bacchus, om Jodelle's ‘gentil esprit’ te huldigen voor zijn tragedie

Cléopâtre, hardnekkig iets anders wilden zien dan een onschuldige studentengrap, een ‘folastrie’.

Den humanist Ronsard, meer nog dan den Katholiek, den oprechten vaderlander, gematigd onverschillig als hij aanvankelijk stond tegenover de godsdiensttwisten van zijn tijd, moest dat dreinen en drenzen der valsche puriteinen, die zich onder het masker hunner brave vroomheid aan u opdringen, ‘mais n'ont le coeur chastré’ een gruwel zijn, ‘parce que gens liberes, bien nez, bien instruictz, conversans en compaignies honnestes, ont par nature un instinct et aiguillon qui tousjours les poulse à faictz vertueux et retire de vice, lequel ilz nomment honneur’[1].

Ronsard huldigt de levensopvatting van Rabelais' broederschap der Thelemieten, waar Erasmus en alle Renaissance-mannen van zijn dagen elkander de hand zouden hebben gereikt, en in zijn *Responce aux injures et calomnies de je ne sçay quels predicans et ministres de Geneve* durft hij met argelooze oprechtheid van die gezindheid getuigen, als hij vertelt hoe hij zijn leven slijt:

.... Car si l'apres-disnée est plaisante et sereine,
Je m'en vais pourmener, tantost parmy la plaine,
Tantost en un village, et tantost en un bois,
Et tantost par les lieux solitaires et cois.
J'aime fort les jardins qui sentent le sauvage,
J'aime le flot de l'eau qui gazouille au rivage.
Là, devisant sur l'herbe avec un mien amy,
Je me suis par les fleurs bien souvent endormy.
A l'ombrage d'un saule; ou, lisant dans un livre,
J'ai cherché le moyen de me faire revivre...
Mais quand le ciel est triste et tout noir d'espesseur,
Et qu'il ne fait aux champs ny plaisant ny bien seur,
Je cherche compagnie, ou je joue à la prime,
Je voltige, ou je saute, ou je lutte, ou j'escrime,
Je dy le mot pour rire, et à la vérité,
Je ne loge chez moy trop de severité.
J'ayme à faire l'amour, j'ayme à parler aux femmes,
A mettre par écrit mes amoureuses flammes:
J'ayme le bal, la danse, et les masques aussi,
La musique et le luth, ennemis du soucy.

Moeten wij er ons nog over verwonderen, dat het ‘petrarquiseeren’ Ronsard als dichter weinig geluk heeft gebracht?

1) Rabelais, Gargantua, Liv. I, Chap. LVII.

Op het voetspoor van Petrarca aanvaardde Ronsard de fictie van den hoofschen, smachtenden minnaar, die zich zijn slavernij in dienst van ‘la dame de ses pensées’ zonder morren getroost, en wiens standvastige trouw door niets aan 't wankelen wordt gebracht.

Zeker: heel trouw heeft hij den platonischen minnaar van Laura de Noves gevolgd, vanaf het ontluiken zijner liefde voor Cassandre:

> L'an mil cinq cens avec quarante et six
> En ses cheveux une dame cruelle,
> Autant cruelle en mon endroit que belle,
> Lia mon coeur, de ses cheveux surpris[1].
>
> Amours I, CXXX.

tot het oogenblik, waarop van lieverlede, in de Sonnetten aan Hélène de vrouw zijns harten het voorwerp wordt van een soort cultus, die den minnaar aan 't stoffelijke en 't aardsche ontrukt, die zijn ziel zuivert van alle lage, booze gedachten, die haar vleugels schenkt om aan gene zijde der hemelssfeeren de bron van al het Schoone en Goede tegemoet te snellen: ‘da volar sopra il ciel’, zegt Petrarca; en Ronsard zegt 't hem ijverig na:

> Je veux brusler, pour m'envoler aux cieux
> Tout l'imparfait de cette écorce humaine...
> Net, libre et nu, je vole d'un plein saut
> Outre le ciel, pour adorer là-haut
> L'autre beauté dont la tienne est venue.
>
> (Amours, I, CLXXII).

Maar laten we geen dupe zijn van dit geleend platonisme. Ronsard mag met dure eeden bezweren, dat de sterren eerder hun loop zullen voleinden, en de Oceaan zijn golvenspel:

> Que je sois serf d'une maîtresse blonde,
> Autre oeil jamais n'en sera vainqueur.

Wij weten te goed dat de dichter van een te hartstochtelijk temperament was, dan dat hij lang zou kunnen ‘languir au

1) Era il giorno ch'al sol si scoloraro
Per la pietà del suo fattore i rai,
Quando i'fui preso, e non me ne guardai
Che i be'vostr'occhi, donna, mi legaro.

(Il Canzoniere, Parte Prima, III).

sein d'une vieille amoureuse', en we hebben hem lief om zijne ongeveinsde gulle bekentenis:

> Je ne dy pas si Jane estoit prise de moy,
> Que tost je n'oubliasse et Marie et Cassandre.

De heerlijke sonnetten aan Hélène zouden nog schooner zijn, indien Ronsard minder naar Petrarca had geluisterd. Al te dikwijls ook voelen we in die sonnetten den invloed der subtiele gemaniereerde poëzie van het quattrocento. Maar indien we Ronsard verwijten dat hij 'littérature' maakte uit zijn liefde voor Cassandre, Marie en Hélène, treft dan niet al zijn tijdgenooten, die maar voort bleven petrarquiseeren, ook nadat Du Bellay met zijn *Ode contre les Pétrarquistes* in alle platonische zeepbellen had geprikt, dezelfde blaam?

Ronsard's krachtig, spontaan dichtertemperament was van een zóó zuiver allooi, dat hij, ondanks alle nabootsing, zich zelf bleef. Nimmer verlaagt hij zich tot een slaafsche copie: wat hij in de Italiaansche sonnettendichters zoekt, dat is een stramien om op te borduren, een stemming, een aanloop. Soms heeft hij aan een enkelen versregel genoeg.

Zijn meesterschap openbaart zich in de wijze, waarop hij de oude tot den draad afgesleten gemeenplaatsen over de liefde, dank zij den glans van zijn flonkerende verzen, in een verrassend nieuw licht plaatst. Maar tusschen al die hoofsche minnezuchten klinkt hier en daar de diepere onvervalschte toon, dien alleen een echt liefhebbend dichterhart vermag aan te slaan. Want Ronsard is niet enkel de wellustige zanger der zinnelijke liefde: in zijn sonnetten aan Cassandre, Marie en Hélène - vooral in de laatste - doorloopt hij het gansche klavier, van de schuchtere, ontwakende jonge liefde tot de rijpe volgroeide mannenliefde, doorhuiverd van vlagen van romantische melancolie en twijfel.

Dat kan alleen een dichter, die waarlijk heeft liefgehad. Terecht merkt Prof. Vianey dan ook op: 'Elle fut réellement vécue, cette passion sensuelle, qui s'exprime souvent avec tant de fougue: il est des accents qu'avec le plus beau talent du monde un homme n'inventera jamais, s'il ne les a pas tirés du fond de ses entrailles'[1)].

En toen voor Ronsard's liefhebbend hart de herfsttij was

1) Joseph Vianey, Le Pétrarquisme en France au XVIe siècle, p. 155.

aangebroken, toen de vijftigjarige dichter bij de droef-ernstige Hélène de Surgères troost vond voor veel leed en miskenning, toen putte hij nog uit zijn laatste liefde de inspiratie voor het zacht ruischend adagio van dit schoone sonnet:

Quand vous serez bien vieille, au soir à la chandelle,
Assise aupres du feu, devidant et filant,
Direz, chantant mes vers, en vous esmerveillant,
Ronsard me celebroit du temps que j'estois belle.
Lors vous n'aurez servante oyant telle nouvelle,
Desja sous le labeur à demy sommeillant,
Qui au bruit de Ronsard ne s'aille resveillant,
Benissant vostre nom de louange immortelle.
Je seray sous la terre, et fantaume sans os:
Par les ombres Myrtheux je prendray mon repos:
Vous serez au fouyer une vieille accroupie,
Regrettant mon amour, et vostre fier desdain.
Vivez, si m'en croyez, n'attendez à demain:
Cueillez dés aujourd'huy les roses de la vie.

En die teedere muziek welde op uit de volheid van zijn eigen liefhebbend hart: noch Tebaldeo, noch Serafino dell' Aquila hadden hem hier kunnen helpen!

Om Ronsard zuiver te zien, moeten we ons niet blind staren op Petrarca's Canzoniere en de petrarquiseerende mododichters van zijn tijd.

In Petrarca toch hebben we de meest volmaakte belichaming te zien van de ideeën en gevoelens, die door de hoofsche minne zijn geïnspireerd. En eigenlijk stak er zoo weinig van den troubadour in den breed-menschelijken Ronsard.

Dat is zijn glorie en tevens zijn grootheid. - Trouwens, Petrarca zelf verwachtte den roem niet van zijn canzoniere, maar van zijn navolgingen der latijnsche dichters.

En laten we vooral bedenken, dat de dageraad der Renaissance in hunne geschriften is opgegaan, en dat de humanisten, die in het Latijn schreven, misschien het meest hebben bijgedragen tot vernieuwing van de levensbeschouwing.

Ronsard's poëzie is de trouwe echo van dat nieuw geluid.

De dichter van het onsterfelijke ‘Comme on voit sur la branche au mois de may la rose’, zou zijn meesterschap over vorm en inhoud beide niet hebben bereikt, zoo hij niet uit Horatius' handen den doop had ontvangen, zoo hij niet uit

alle bloemen van Ovidius, Catullus, Tibullus en Propertius den besten honig had gepuurd.

Juist daarom spraken zijn gedichten tot het hart van allen, wier denken zich uit de verstarde vormen der Middeleeuwen had bevrijd, en die reikhalzend de handen uitstrekten naar den dichter, die hun in plaats van de duffe marotische spijze, het voedzame brood van levende wijsheid en schoonheid brak.

Ronsard's poëzie luidt in Frankrijk de aëra in van een soort republiek van geletterde vrije geesten, die voortaan een hoogere eenheid buiten Kerk en Staat zal binden: de eenheid der vrije gedachte, der humaniores litterae.

In 1535 schreef Clément Marot vanuit zijn ballingschap te Ferrare in zijn Epître au Roi aan Frans I om hem te huldigen voor 't stichten van het Collège des trois langues, het toekomstige Collège de France:

> ‘Bien faictes vray ce proverbe courant:
> Science n'a hayneux que l'ignorant’.

Ronsard's savante, zwierig-voorname verskunst is de volmaakte uitdrukking van dien strijd tegen ‘l'indocte ignorance’.

In het gebouw, dat hij optrok, zijn zalen, waarin al te drukke, al te kwistige ornementen de harmonie van het geheel storen, maar men wandelt er onder hooge lichte gewelven, en men ademt er ruim en vrij.

Deze door Boileau onttroonde dichtervorst, die zijn taal liefhad als weinigen, en wiens geestelijk testament is samen te vatten in deze woorden: ‘Respectez la langue françoise, ne battez pas vostre mere’, die latiniseurs en grécaniseurs gelijkelijk verfoeide, zwaait nog altijd den scepter over de poëzie der zestiende eeuw.

Frankrijk zal toonen dat het de les van den grootmeester der Renaissance-poëzie verstaat. De Franschen zullen bij hunne hulde niet vergeten dat voor hen de hoofdweg der beschaving niet loopt over Florence, maar regelrecht door Ronsard's oden en sonnetten en het humanistische Parijs van zijn tijd.

Maar ook wij Nederlanders, nazaten van Erasmus, zullen Ronsard herdenken en een palmtak wijden aan zijn graf. Gebruikte de geleerde Jean Dorat niet Erasmus' *Adagia* op zijn

colleges, en is de geest van den jongen Ronsard er niet mee gevoed? Wij Nederlanders, die van oudsher Frankrijk leerden beschouwen als een tweede, een geestelijk vaderland, wij zullen Ronsard's poëzie nog eens in stille uren ter hand nemen, ware het slechts om de herinnering levendig te houden, dat niet alleen Frankrijk's, maar ook onze geestelijke adeldomsbrieven liggen in de Oudheid.

En geen kortzichtige democratie, geen obscurantisme - hetzij van Staat of Kerk - zal óóit die waarheid te niet kunnen doen!

S. BRAAK.

De laatste dienaar der Mandsjoes.

III.
De Gast van het Nederlandsche Gezantschap.

De komst van generaal Tsjang Sjuun in het Nederlandsche gezantschap was wel het meest onverwachte slot van de kortstondige Mandsjoe-restauratie. Zoo scheen het althans den beiden betrokken partijen, den generaal en het gezantschap zelf. Maar spoedig bleek, dat anderen van oordeel waren, dat zijn komst juist in het Nederlandsche gezantschap niet toevallig kon wezen.

Om het ontstaan van deze meening, hoe dwaas zij ook zij, althans begrijpelijk te maken, moet ik eraan herinneren dat Tsjang Sjuun's staatsgreep plaats had in de dagen toen de vraag van China's oorlogsverklaring aan Duitschland hangende was. In Maart 1917 had het reeds de betrekkingen afgebroken, had de Duitsche gezant met zijn staf Peking verlaten, en was aan den Nederlandschen gezant de behartiging der Duitsche belangen opgedragen. De twist van maarschalk Twan met het parlement was vooral ontstaan naar aanleiding van de kwestie der oorlogsverklaring zelve. Ik heb reeds vermeld hoe de Toetjuuns naar Peking werden ontboden en daar één voor één voor de oorlogsverklaring werden gewonnen, en ook, hoe Tsjang Sjuun standvastig geweigerd had aan deze uitnoodiging gevolg te geven en zich openlijk tegen een breuk met Duitschland had verklaard. De geallieerde gezanten wisten dus zeer goed, dat hij een tegenstander was van de

oorlogspolitiek, waarvoor zij Twan gewonnen hadden, en daarom hadden zij van het begin af over het algemeen een gereserveerde houding tegen hem aangenomen, zooals trouwens het geheele Corps Diplomatique.

Doch eerst na zijn val begonnen de wilde geruchten de rondte te doen, dat zijn geheele staatsgreep zou zijn geschied op aanstichten der Duitschers, die hem daarvoor zouden hebben omgekocht, ten einde China's oorlogsverklaring tegen te houden. Het feit dat hij ‘asyl vroeg’ zooals het heette, in het Nederlandsche gezantschap, werd daarmede in verband gebracht, daar immers de Nederlandsche gezant de Duitsche belangen waarnam en ‘dus’ met den staatsgreep wel iets uitstaande zou hebben gehad. Zelfs werd beweerd, dat de soldaten der voormalige Duitsche gezantschapswacht gewapend in de stad waren gesignaleerd en Tsjang Sjuun bij zijn verdediging zouden hebben geholpen. En ten slotte waren het wederom Duitschers, die hem hadden helpen ontsnappen uit zijn brandende woning en hem naar het Nederlandsch gezantschap hadden gebracht.

Ik heb hiervoor reeds uiteengezet, hoe zijn komst in het gezantschap in zijn werk is gegaan. Een enkele opheldering is noodig om de bewering te weerleggen, dat Duitsche soldaten hem bij zijn verdediging zouden hebben geholpen.

Toen de Duitsche gezant bij het afbreken der betrekkingen uit Peking vertrok, werd de gezantschapswacht, in onderling overleg, door de Chineesche regeering geïnterneerd in een prinselijk paleis, een goed uur gaans buiten de stad gelegen. Bij het oprukken der ‘republikeinsche’ troepen nu, die Peking gingen aanvallen, werd de positie van dit interneeringskamp zeer onveilig, daar het juist lag in de vuurlinie der beide vijandelijke legers. In overleg met de verantwoordelijke Chineesche autoriteiten, liet de Nederlandsche gezant, ter meerdere veiligheid, deze voormalige gezantschapswacht tijdelijk overbrengen naar de kazerne van het Duitsche gezantschap, die onder bewaking stond van Nederlandsche mariniers. Het spreekt van zelf, dat zij ongewapend waren en op het hun aangewezen terrein bleven, en, zoodra de omstandigheden het toelieten, werden zij opnieuw naar het interneeringskamp overgebracht. Van eenige door hen verleende hulp kon dus geen sprake zijn.

Doch de oorlogspsychose, die in die dagen in Peking vele slachtoffers maakte en overal Duitsche intrigues deed vermoeden, maakte dat men gemakkelijk geloof sloeg aan deze en dergelijke praatjes. Den in Peking teruggekeerden Chineeschen bewindhebbers kon het slechts aangenaam zijn, dat alles werd toegeschreven aan Duitsche aanstichting. De aandacht werd immers hierdoor afgeleid van de medeplichtigheid aan restauratieplannen waardoor zij bijna zonder uitzondering zichzelf gecompromitteerd wisten.

Er is goede grond om aan te nemen, dat al deze geruchten hoofdzakelijk afkomstig waren van Japansche zijde. Ik heb hier en daar reeds doen uitkomen, hoe dubbelzinnig de houding der Japanners is geweest ten opzichte van Tsjang Sjuun. Ik zeg niet: der Japansche regeering, omdat het bijna onmogelijk was, bij de Japansche politiek in China, uit te maken of bepaalde uitlatingen al dan niet door officieele zijde waren geïnspireerd. In elk geval hebben telkens personen, die in nauwe relatie bleken te staan met de regeering in Tokio en met het gezantschap in Peking, den generaal allerlei mededeelingen gedaan en wenken gegeven, die mede oorzaak zijn geweest van de catastrophe. En tot het laatste oogenblik toe is er van wege het Japansche gezantschap in het geheim op aangedrongen, dat hij daar asyl zou zoeken. Had hij dit gedaan, dan zou zijn verblijf den Japanschen gezant zeker zeer goed te stade hebben kunnen komen als middel tot het uitoefenen van politieke pressie, en het aanzien van het gezantschap zou weer zijn gestegen door het feit, dat ook deze belangrijke figuur daar asyl had gezocht. Er zijn dan ook aanwijzingen, dat het bericht, dat Tsjang Sjuun zich naar het Nederlandsche gezantschap had begeven, den Japanschen gezant bijzonder onaangenaam heeft getroffen. Zeker is het geen toeval, dat juist de onder Japanschen invloed staande bladen de daarop volgende dagen telkens berichten bevatten van de beweerde medeplichtigheid der Duitschers, lees: het Nederlandsche gezantschap.

Zoodra de Chineesche regeering zich eenigermate had gereconstitueerd, vroeg het Ministerie van Buitenlandsche Zaken den Nederlandschen gezant strikt toezicht te willen houden op den generaal Tsjang Sjuun, om te beletten dat hij zou ontvluchten of vanuit zijn schuilplaats met anderen zou

kunnen samenzweren. De regeering zou later wel beslissen wat met hem zou gebeuren. Natuurlijk stemde de gezant in dat verzoek toe. Aan een verzoek om uitlevering dacht de regeering niet. Het asylrecht voor hen die zich schuldig maken aan ‘politieke misdrijven’ is in China stevig gevestigd en bovendien onthief Tsjang Sjuun's verblijf in het gezantschap haar van de moeilijke plicht hem te moeten straffen. Afgezien nog van de medeplichtigheid van vele regeeringspersonen in de monarchistische samenzwering zou het, met het oog op den nog altijd machtigen aanhang van den generaal en de aanhankelijkheid van zijn troepen die in Sju-tsjou waren achtergebleven, uiterst gevaarlijk zijn geweest hem te vervolgen. Hoezeer men daartegen zou hebben opgezien, bleek eenigen tijd later zeer duidelijk bij het proces tegen twee van Tsjang Sjuun's voornaamste medeplichtigen, die zich niet tijdig uit de voeten hadden gemaakt en waren gearresteerd. Na een in allen vorm gevoerd proces, werden de schuldigen veroordeeld tot een nominale straf en heel spoedig op vrije voeten gesteld, zoogenaamd, ‘om zich aan het front tegen het Zuiden nieuwe verdienste te gaan verwerven’.

Een langdurig verblijf in het gezantschap was natuurlijk niet wenschelijk. Daar de generaal intusschen niet genegen zou zijn het gezantschap te verlaten, wanneer hem niet leven en vrijheid werden gegarandeerd, zou de eenvoudigste oplossing deze zijn geweest, dat de regeering hem had toegestaan, zich, op voorwaarde dat hij zich van intrigues zou onthouden, te vestigen in zijn woning in Tientsin, waar hij in het geheim onder politietoezicht kon worden gesteld. Het bleek echter dat de regeering de voorkeur gaf aan een gedwongen verblijf ver buiten China en in dien geest werden in September besprekingen gevoerd met Jhr. Beelaerts van Blokland.

Deze stelde zich, zooals van zelf spreekt, op het standpunt, dat hij over den generaal geen zeggingschap had en hoogstens bepaalde voorstellen zou kunnen ondersteunen. Tegen het denkbeeld van een verbanning uit China had hij op zich zelf geenerlei bezwaar, doch het was gebleken, dat eigenlijk iets anders werd beoogd, hetgeen groote voorzichtigheid eisch deed zijn. De Fransche gezant namelijk, misleid door de geruchten dat Tsjang Sjuun een Duitsch agent zou zijn, was hem zeer vijandig gezind, en, hoewel eerst door het Corps Diplo-

matique was besloten, dat de generaal onder hun gemeenschappelijke bescherming zou worden gesteld, nam monsieur Conty daarna de houding aan, alsof de Nederlandsche gezant bijzondere redenen had zich voor zijn gast te interesseeren, en alsof diens verwijdering uit China noodzakelijk was, in verband met de oorlogspolitiek tegen Duitschland. Hij zelf had, tegen diens zin, een van 's generaals vertrouwde officieren als gast in zijn gezantschap opgenomen, en aan de Chineesche regeering had hij doen weten, dat deze, tezamen met zijn chef, liefst zoo spoedig mogelijk naar een of andere kolonie diende te worden gedeporteerd. Dit zou, uit den aard der zaak, een plaats moeten zijn, waar geallieerde autoriteiten hen onder hun toezicht zouden hebben en alle intrigues met Duitschers uitgesloten zouden zijn. Het eilandje Réunion, bij de Afrikaansche kust, werd als zoodanig door hem voorgesteld.

Het behoeft wel niet gezegd, dat het Nederlandsche gezantschap bij de beschikking over den generaal geen andere belangen had, dan die van prestige. Wel stond hij onder de gemeenschappelijke bescherming van het Corps Diplomatique, doch de uitoefening van die bescherming rustte op den Nederlandschen gezant, en talrijk waren de bewijzen, dat dit door de verst uiteenloopende partijen van het volk ten zeerste werd gewaardeerd. Zoo liet b.v. Soen Yat-sen, die in politicis natuurlijk lijnrecht staat tegenover Tsjang Sjuun, den Nederlandschen gezant verzoeken hem toch in geen geval uit te leveren. In de pers werd het gezantschap geprezen, dat het den populairen generaal beschermde. Zelfs het gewone volk, dat zich met politiek niet inlaat, wist dat de held van de door zoo velen begeerde restauratie van den Keizer ‘gered’ was, zoals het heette, door den Nederlandschen gezant, en sterk gekleurde versies daarvan deden de rondte in Peking, zooals mij meermalen persoonlijk bleek. De naam van het in het noorden voordien vrijwel onbekende Holland was in eens beroemd geworden. Het zou nu een bijzonder slechten indruk hebben gemaakt, indien de generaal zou zijn overgeleverd om te worden gedeporteerd naar een ver afgelegen Fransch eiland. Hijzelf dacht er ook niet over daarheen te gaan; wel was hij, om zijn gastheer moeilijkheden te besparen, bereid vrijwillig naar een land als Holland of een ander onzijdig land

te vertrekken, waar hij zeker zou zijn behoorlijk te worden behandeld. In dien geest deed Jhr. Beelaerts een voorstel, erop wijzende dat, wat het verblijf van den generaal op een bepaalde plaats in het buitenland betreft, diens toestemming vereischt was, en dat de generaal zeker bereid was een belofte af te leggen zich te onthouden van alle politieke bemoeiingen. Doch, tijdens eene afwezigheid van den Minister van Buitenlandsche Zaken, kwam daarop eind September, (naar van Chineesche zijde beweerd werd, onder pressie van het Fransche gezantschap), een dusdanig onheusch antwoord, dat de gezant er begrijpelijkerwijze niet op inging.

Een enkele passage daaruit moge hier volgen:

> Nederland is een lustoord in Europa, en geen plaats waarheen men misdadigers stuurt. En waar gesproken wordt van onzijdige landen, zoo geeft de gedachte die daarachter ligt, al zeer weinig pas, want van onzijdigheid spreekt men alleen ten opzichte van oorlogvoerende landen; en wanneer er geen betrekking bestaat met één der oorlogvoerende landen, hoe kan men dan den term 'onzijdig' gebruiken? Daarenboven heeft Tsjang Sjuun zich schuldig gemaakt aan het verwekken van oproer binnen het Chineesche rijk, en zoowel binnen als buiten China gaan vele geruchten dat dit plan om oproer te maken verband hield met Duitsche intrigues. Wanneer derhalve te zijnen opzichte het verschil wordt erkend van onzijdige en oorlogvoerende mogendheden, zoude dit een bewijs zijn, dat die geruchten geloof verdienen, en hoe zou men Tsjang Sjuun dan ook nog niet gaan verdenken van landverraad?[1)].

Na dezen uitval liet de regeering de zaak eenigen tijd rusten. Noch maarschalk Twan zelf, den premier, noch president Feng, was er veel aan gelegen dat de generaal zou vertrekken. Waarschijnlijk vreesde de laatste, dat de generaal, tot het uiterste gedreven, wel eens zou kunnen overgaan tot het publiceeren van brieven in zijn bezit, waarin Feng de wenschelijkheid van een spoedige restauratie had bepleit. Maar vàn een anderen kant kwamen nu opnieuw moeilijkheden.

De Engelsche gezant, Sir John Jordan, kwam van verlof uit Europa terug en nam het decanaat over. Sir John bleek hevig aangetast door de oorlogsbacil. Men schreef '17, en groote bitterheid tegen alles wat maar van Duitsche gezindheid werd verdacht, heerschte in de Engelsche kringen. Voor hem was het feit, dat de couranten Tsjang Sjuun een Duitsch agent

1) Chin. Roodboek in zake Tsjang Sjuun, doc. No. 7.

hadden genoemd, naar zijn eigen bekentenis, bewijs genoeg dat hij dit inderdaad geweest was. En onmiddellijk na zijn terugkomst begon hij er bij den Minister van Buitenlandsche Zaken op aan te dringen dat deze stappen zou doen om den generaal levenslang te deporteeren. Zooals uit het door de Chineesche regeering gepubliceerde Roodboek is gebleken, wees hij daarbij zelf den weg aan dien men moest volgen om het 'verzet' van Jhr. Beelaerts te overwinnen. De generaal stond immers onder de gemeenschappelijke bescherming van het Corps Diplomatique? Welnu, de Chineesche regeering moest zich dan maar tot het geheele C.D. wenden en verzoeken een vergadering te beleggen om deze zaak te bespreken. Sir John stond er voor in, dat de meerderheid van zijn collega's voor de deportatie naar Réunion zou zijn, en voor den Nederlandschen gezant alleen zou het buitengewoon moeilijk wezen zich in de vergadering tegen een zoodanige beslissing te blijven verzetten[1].

Dit optreden van Sir John, dat - afgescheiden van andere overwegingen - stellig indruischte tegen de sterke Britsche traditie juist op dit punt van asylrecht van politieke misdadigers, had inderdaad een schrijven van den Minister van Buitenlandsche Zaken ten gevolge[2]. En op een vergadering van het C.D. achtte Jhr. Beelaerts het geraden in beginsel in de regeling toe te stemmen, daarbij nochtans vasthoudende aan het standpunt, dat de toestemming van den generaal zou moeten worden verkregen, daar iemand die een toevlucht genoot in Harer Majesteit's gezantschap niet tegen zijn wil naar elders kon worden overgebracht. Uitdrukkelijk werd in het ten laatste genomen besluit dan ook vermeld, dat de generaal zou worden *verzocht* zich naar Réunion te begeven, op dat eiland geheel vrij zou zijn en vandaar, zoodra de vrede zou zijn tot stand gekomen, zou mogen reizen waarheen het hem zou goeddunken, met dit voorbehoud, dat hij niet dan met goedvinden van de Chineesche regeering naar China zou mogen gaan. De generaal zou onder bescherming van het C.D. China verlaten.

Den 28sten November werd in dien geest aan de Chineesche

1) Chin. Roodboek, doc. No. 9.
2) ibidem, doc. No. 8.

regeering geantwoord[1)], en het scheen wel alsof de generaal niet aan zijn ballingschap zou ontkomen.

Doch in China, nog meer dan elders, zijn de dingen niet wat zij schijnen. Juist in dien tijd noopten de moeilijkheden in de binnenlandsche politiek maarschalk Twan eindelijk tot aftreden, en andere invloeden konden zich nu krachtiger doen gelden. Ofschoon de Britsche gezant bleef ijveren voor een spoedig vertrek van den generaal, gelukte het diens vrienden den president en den nieuwen premier te overtuigen, dat men zich door een deportatie van Tsjang Sjuun alleen maar overlast op den hals zou halen, en op oudejaarsavond kwam een hooggeplaatst ambteloos persoon Jhr. Beelaerts uit naam van beiden mededeelen, dat het hun zeer aangenaam zou zijn wanneer de Nederlandsche gezant den generaal nog langer gastvrijheid zou willen verleenen. Dit verzoek werd begin Maart 1918 herhaald door den toen in functie zijnden waarnemenden premier Tsjhien Neng-sjoen, die zijn groote waardeering uitsprak voor de 'aan zijn ouden vriend' verleende gastvrijheid en beloofde dat hij zijn best zou doen, dat de gastvrijheid van den Nederlandschen gezant op niet al te langen proef meer zou worden gesteld. Officieel kon vooralsnog moeilijk het verzoek van het vorige Kabinet, om den generaal naar het buitenland te zenden, worden teruggenomen.

Den 19den Maart werd amnestie geschonken aan allen, die betrokken waren geweest in de monarchale beweging van Yuan Sje-khai en in de restauratie van de Mandsjoes. De voormalige Minister van Buitenlandsche Zaken, Liang Toenyen, die eveneens de gast was geweest van het Nederlandsche gezantschap, verkreeg hiermede wederom vrijheid van beweging. Alleen de generaal werd van de amnestie nog uitgezonderd.

Er waren nog steeds enkele Toetjuuns, die vreesden voor zijn wraak. Zijn leger van 30.000 man te Sju-tsjou stond elk oogenblik klaar om op zijn bevel op te rukken en was daarom nog een machtige factor in den verkapten strijd om de macht die voortdurend gaande was tusschen de noordelijke Toetjuuns onderling, terwijl zij in naam tegen het Zuiden streden.

1) Chin. Roodboek, doc. No. 10.

Daarom, wanneer door sommigen onder hen werd aangedrongen ook hem amnestie te verleenen, dan was dit voor anderen een reden zich daartegen te verzetten, en zij wisten daarbij steeds te kunnen rekenen op den steun van den Britschen gezant, wiens vuist onzacht placht te beuken op de tafel van den Minister van Buitenlandsche Zaken.

Intusschen werd het aantal verzoeken om gratie voor den generaal steeds grooter. Ook de aanvoerders van zijn troepen werden ongeduldig en sommigen van hen, die zich in den burgeroorlog met het Zuiden hadden onderscheiden, verzochten geen andere belooning te ontvangen dan dat hun vroegere chef werd geamnestieerd.

De nieuwe presidentsverkiezing nam echter eenigen tijd alle aandacht in beslag. Zooals te verwachten was, werd Sju Sje-tsjhang gekozen. En, veertien dagen na zijn inhuldiging als president, den 23sten October 1918, vaardigde Sju, wiens geweten hem in deze zaak toch wel moet hebben gekweld, een mandaat uit, waarbij, op dringend verzoek van een aantal Toetjuuns, waarvan de eerste was Tshao Khoen, aan Tsjang Sjuun amnestie werd verleend met het oog op zijn vroegere groote verdiensten jegens de republiek[1)].

Het was ruim een jaar en drie maanden nadat de generaal het Nederlandsche gezantschap had betreden.

Slechts zelden gebeurt het, dat een hooggeplaatste Chineesche figuur van het type van generaal Tsjang Sjuun in intiemere aanraking komt met buitenlanders. Gewoonlijk leert men mannen als hem hoogstens door enkele bezoeken kennen en verder is men aangewezen op de ontelbare praatjes die in China steeds rondloopen over alle belangrijke personen. Hoe ongegrond die praatjes soms zijn, bleek juist in verband met den generaal heel duidelijk. Vóór zijn komst in Peking stond hij onder buitenlanders bekend als een lompe, ten eenenmale onbeschaafde bruut, een totaal ongeletterde dronkenlap, een laffe grootspreker. De oorsprong van die booze geruchten is duidelijk genoeg: de jong-Chineezen haatten hem, den aarts-conservatief, den man van Nanking, en zij, die natuurlijkerwijze door hun kennis van vreemde talen

1) Chin. Roodboek, doc. No. 11.

de meeste aanraking met vreemdelingen hebben, hadden het hunne gedaan voor de verspreiding van die onjuiste opvattingen. De nadere kennismaking met den gevreesden man was inderdaad een verrassing.

Een gedeelte van de marinierskazerne op het gezantschapsterrein was tot zijn beschikking gesteld. De mariniers waren in die dagen, in verband met de waarneming der Duitsche en Oostenrijksche belangen, grootendeels in de kazernes dier beide gezantschappen gehuisvest. De voormalige cantine, een vrij groote, holle zaal, was zijn woon- en slaapvertrek. Eenige kamerschermen scheidden een gedeelte daarvan af ten gebruike van één zijner bijvrouwen. Een zwerm bedienden was aanvankelijk om hem heen, doch van een veertigtal werden deze teruggebracht op een tiental. Zijn eigen kok bereidde zijn maaltijden.

In dit ongezellige vertrek bracht de 65 jarige millionair zijn dagen door. Zich vertreden kon hij alleen op het gezantschapsterrein, doch overdag kwam hij zelden buiten. Elken morgen stond hij op om 4 of 5 uur, en dan wandelde hij wat rond, keek naar de paarden in de stallen, de duiven waarmee de mariniers zich plachten te vermaken, de bloemen in den tuin. De rest van den dag zat hij binnen, speelde met zijn kleinen zoon, en gaf met groote levendigheid en nauwkeurigheid zijn orders aan zijn bedienden over allerlei huiselijke aangelegenheden en inkoopen die moesten worden gedaan. Er was daarbij de eerste maanden van zijn verblijf, toen de Chineesche regeering bang was dat hij met de buitenwereld ook maar eenige betrekking zou onderhouden, een komisch trekje. De koksjongen moest, bij het doen van inkoopen op de markt, worden begeleid door een Nederlandschen marinier. Men kon dan in de meest afgelegen straten een langgestaarten Chinees tegenkomen, met allerlei pakjes bungelende aan zijn arm, en twee pas achter hem een Nederlandschen marinier, 't geweer over den schouder, die goedig als een buldog den koksknecht op zijn zwerftochten volgde. De twee konden elkander niet verstaan; de marinier volgde waarheen de kok verkoos te gaan, en trachtte zoo goed mogelijk zijn orders na te komen en te beletten dat er andere gesprekken dan over inkoopen werden gevoerd! De leveranciers kenden al gauw deze verschijning in de straten en zullen wel speciale prijzen

hebben gehad voor dezen afgezant van den machtigen generaal! Pas na eenige maanden werd deze vertooning niet meer noodig geoordeeld.

Voor het overige bracht de generaal zijn dagen door met lezen. Natuurlijk was hij geen geleerde, in den Chineeschen zin van het woord. Ongetwijfeld waren er tal van stukken in de moeilijke Chineesche literatuur, die hij niet verstond. Doch officieele documenten en couranten las hij vlot genoeg. Stellen deed hij zelf niet. Dat is zoo'n nobele kunst in China dat alleen geschoolde literaten zich daaraan wagen, en de generaal had een aantal uitnemende geleerden in zijn dienst, die, in zijn groote dagen in Sju-tsjou, voor hem stukken schreven die modellen waren van stijl. Spoedig na zijn komst in het gezantschap liet hij een groot Chineesch geschiedwerk koopen, en bijna den geheelen dag zat hij, een penseel met roode inkt in de hand, daarover gebogen, halfluid de rhythmische zinnen op te dreunen, terwijl hij al lezende den, zooals in de oude literatuur gebruikelijk is, ongepunctueerden tekst van komma's en punten voorzag. Hij hield van de geschiedenis, hij had er den echten smaak voor van een man die zichzelf een historische figuur voelt en zich bewust modelleert naar historische voorbeelden. In zijn Herfsttij der Middeleeuwen noemt prof. Huizinga dit als een echten trek der middeleeuwers[1]. Zoo was het met den generaal: hij speelde den *'tsjoeng tsjhen,* den trouwen minister'. In zijn levensbericht heet het: 'dagelijks las hij in den Spiegel Historiaal om daardoor zijn zorgen te verdrijven, en wanneer hij in de geschiedenis een geval zag dat op het zijne geleek, dan werd hij vervuld van een onbedaarlijk weemoedig verlangen'. Dit is wat somber uitgedrukt. Meer dan eens deed hij ons opgewekteen verhaal van een historische parallel. Het gevoel de voortzetter te zijn van andere beroemde figuren inspireerde hem, sterkte hem, 't deed hem verlangen diezelfde 'rol' ten einde toe te mogen spelen.

Hoe heugen mij de bezoeken die wij, mijn toenmalige collega Th. de Josselin de Jong, en ikzelf, hem bijna dagelijks brachten, zoodra onze werkzaamheden het eenigszins toelieten!

De eerste weken was hij in zichzelf gekeerd, weinig

1) Men vergelijke hoofdst. III van genoemd werk, getiteld: De heldendroom.

spraakzaam. Hij had juist de grootste crisis van zijn leven achter den rúg, zijn liefste wensch had hij zien falen door verraad van zijn vrienden. En wat waren wij, Nederlanders, hem? Hij wist nog niet wat hij aan ons had. Was hij onze gevangene, zouden wij hem wellicht uitleveren aan zijn vijand en hem verraden, zooals ieder hem verraden had? Somber kon hij dan zwijgen bij een bezoek, wel beleefd, maar kortaf. Lust tot veel praatjes had hij niet. En wat hij zei, was vaak moeilijk verstaanbaar door zijn sterk Zuidelijken tongval.

Maar toen men van weerskanten wat aan elkander was gewend geraakt, werd dat anders. Onze bijna dagelijksche bezoeken werden voor hem een punt in den dag, zooals zij voor ons een unieke leerschool waren in Chineesche politiek. Hij ontdooide geheel, herwon zijn natuurlijke gemoedelijkheid, en hij had er schik in, de dagelijksche gebeurtenissen te bespreken en te verlevendigen door zijn persoonlijke bekendheid met alle leidende figuren. Was onze komst aangekondigd door een langgerekten kreet van zijn eersten bediende: '*lai-lo,* daar zijn ze' dan liep hij ons op een drafje tot aan de deur van zijn kamer tegemoet, schudde ons haastig de hand, en eveneens op een drafje liepen wij dan alle drie naar onze vaste plaatsen, de generaal aan het hoofd van de tafel, wij beiden ieder steeds eender ter rechter en ter linkerzijde. Zonder iets te zeggen, met alleen een vriendschappelijk geknor, bood hij ons dan een groote manilla sigaar, was al met een vlammetje gereed nog voor wij een lucifer te voorschijn konden halen, en steeds onder vriendschappelijk gebrom, dat tegelijk een aanmoediging was onzen gang te gaan en een afwijzing van onze beleefde pogingen hem vuur te geven, deed hij ons die sigaar opsteken. Steeds herhaalde zich die ceremonie, altijd had hij haast, en liepen wij op een drafje, nooit gelukte het ons hem een vlammetje te offreeren. Dan riep hij luidkeels naar buiten: '*tao tsjha, hé!* breng thee!' en fluks bracht een bediende een paar koppen gloeiend heeten thee, gezet in de koppen zelf, en afgedekt met een dekseltje, die telkens werd ververscht zoodra hij lauw begon te worden.

En dan viel hij met de deur in huis, een opmerking over een of andere gebeurtenis van den dag. Bij hem niets van de omslachtigheid, de breedsprakige indirectheid, die het verkeer met Chineezen vaak zoo'n vermoeiend tasten doet zijn. In zijn

bruuskheid was hij de meest ‘westersche’ Chinees dien ik ooit ontmoette. Onmiddellijk had hij zijn meening, zei hij waar het op stond, wist hij, wat te doen. Deze eigenschap, in onze oogen een groote deugd, bezorgde hem in den omgang met zijn landgenooten veel last. Intriganten als Sju Sje-tsjhang konden deze openhartigheid, deze gedecideerdheid, moeilijk zetten, weerhanen als Feng Kwo-tsjang praatten een oogenblik met hem mee, maar zeiden later weer het tegenovergestelde.

Kostelijk was het den generaal te hooren uitpakken. Verschillende van zijn verhalen heb ik in het voorgaande al meegedeeld. Maar ik wenschte dat ik u al de levendigheid, de plastiek, de directheid, kon weergeven, waarmee hij kon zitten vertellen als hij eenmaal op zijn praatstoel zat. Met een enkel gebaar teekende hij een situatie: ‘hij zat daar, en ik zat hier’, en zijn levendig gelaat drukte al de stemmingen uit van het geval. Werd hij gemoedelijk, dan schoof hij ongemerkt zijn eene been onder zich op de zitting van zijn stoel, en zoo half hurkende, in de typisch Aziatische houding, leunde hij wat voorover op de tafel met beide armen over elkaar geslagen, zijn hoofd diep in de opgetrokken schouders en verdiepte zich geheel in zijn verhaal. En dan ineens sprong hij op, deed voor, hoe hij gestaan of geloopen had, of rende plotseling naar een hoek van de kamer om terug te komen met iets interessants: een boek, of een courant, die hij ons onder den neus duwde. Als hij zich opwond, stopte hij zijn beide breede neusgaten vol met reusachtige hoeveelheden snuif, blies heftig, en herhaalde met kracht eenige malen de woorden waarop het aankwam. Zijn geheugen was bewonderenswaardig accuraat, merkwaardig zelfs in dit land van geweldige geheugens. Tot in details vertelde hij soms dezelfde dingen in ander verband op precies dezelfde wijze, en wanneer wij de feiten uit andere bronnen konden controleeren, bleken zij steeds geheel te kloppen.

Nooit was hij kwaadaardig of haatdragend, wel vaak bitter teleurgesteld, wanneer hij over zijn voormalige ‘vrienden’ en collega's sprak. ‘*Khao-poe-tsjoe,* je kunt niet op hem aan’, was het refrein waarmede hij bijna altijd eindigde als hij weer eens had zitten vertellen, en dan schoten zijn oogen vuur. Hij minachtte ze daarom bijna allemaal, alleen Sju niet,

omdat hij verplichting aan hem had en hij zijn geleerdheid respecteerde, en Twan, zijn vijand, niet, omdat dat tenminste een kerel was uit één stuk, die verantwoordelijkheid aandorst.

Tsjang Sjuun had bewondering voor alles, waaruit karakter sprak. En dat miste hij maar al te zeer onder zijn tijdgenooten. Daarin heeft hem ook Yuan Sje-khai teleurgesteld, voor wien hij overigens een ongeveinsde bewondering had. Zijn eigen beteekenis ligt ook hierin, dat hij een karakter was. Hij stond voor een idee. Hij had zeer sterk zijn beperktheden. Van Westersche verhoudingen had hij niet het minste begrip. Hij voelde zich alleen thuis in de oude opvattingen en kon alleen werken met de oude methoden. Maar op zijn eigen manier kon hij werkelijk iets tot stand brengen; in zijn leger heerschte discipline, wat van weinig andere troepen kon worden gezegd. Van moderne oorlogvoering had hij evenmin begrip, maar het ontbrak hem niet aan persoonlijken moed, aan initiatief, aan geestkracht. Hij verdeed zijn tijd niet met schaken of het ‘Musschenspel’, dat thans in het Westen een rage wordt onder den naam ‘Majongg’, waarmee zooveel van zijn collega's heele nachten doorbrachten. In zijn patriarchale gezin heerschte orde en regel, en toewijding aan zijn persoon; hij had het geluk een verstandige hoofdvrouw te hebben, die zijn zaken voortreffelijk wist te beheeren, en aan de bijvrouwen de plaats afstond, die deze naar Chineesche opvattingen toekomt.

Ondanks zijn grootheid was hij uiterst eenvoudig gebleven. In zijn leefwijze was hij sober voor zichzelf, voor anderen was hij gul en goedgeefsch. In den omgang was hij spontaan, hartelijk, gemoedelijk. Zijn grootste fout was wellicht zijn drift. Als die kwam opzetten, trokken zich zijn ruige wenkbrauwen samen, de aderen op zijn voorhoofd zwollen op, zijn oogen bliksemden, en zijn meestal goedmoedige gezicht werd een donderwolk. Zoo heb ik hem wel eens tegen zijn bedienden gezien, die een order verkeerd hadden uitgevoerd, zoo heb ik hem hooren spreken over het verraad der Toetjuuns, die trouw hadden gezworen. In zulke buien moet hij vreeselijk zijn geweest. Hij was van nature zeer intelligent, maar toch lichtgeloovig en vatbaar voor vleierij, koos daardoor zijn vertrouwelingen niet altijd met verstand, en liet zich door hen wel eens verkeerd raden. Hij verloor dan de juiste

verhoudingen der dingen uit het oog. Vooral gold dit voor buitenlandsche verhoudingen, waarin hij naief was als een kind. Hij deelde die eigenschap met zeer velen van zijn collega's, zooals hij zijn overige beperktheden met hen gemeen had. Maar in karakter stond hij boven hen.

Want zijn trouw en gehechtheid aan de dynastie waren echt. Wanneer hij, naar Europeeschen maatstaf gemeten, hierin niet altijd geheel consequent scheen, was hij daarin slechts door en door Chineesch. Niets is een Chinees vreemder dan beginselruiterij; het is hem genoeg wanneer een denkbeeld in principe niet wordt verloochend, al schikt men zich in zijn gedragingen dan ook naar de omstandigheden. Zijn gedrag in Nanking in 1911, waar hij eerst hooghartig elk compromis weigert en later, wanneer de omstandigheden zijn veranderd, toch aftrekt, is naar Chineeschen maatstaf volkomen zuiver. Eveneens zijn keus bij het moeilijke dilemma, toen zijn trouw aan de dynastie en aan Yuan Sje-khai met elkander in botsing kwamen. Dat hij practisch Yuan steunde, is van geen belang, omdat hij openlijk vasthield aan zijn ideaal van het herstel der Mandsjoe-dynastie, dat toen echter voor verwezenlijking niet vatbaar was.

En die trouw was niet alleen persoonlijke gehechtheid aan leden der keizerlijke familie van wie hij gunsten had ontvangen. Wel droeg hij vol trots op zijn muts een kostbaren, ingelegden, groenen steen dien de Keizerin-Weduwe Loeng-yu hem in 1913 had vermaakt, en een buitengewoon groote parel, die de jonge Keizer hem had geschonken. Maar zijn gevoelens gingen dieper; zij raakten het keizerschap als zoodanig. Zij waren een essentieel deel van zijn religie. Sprak hij van den Keizer, dan was het woord Hemel niet ver. De wereld zonder keizer was de wereld niet, het was een goddelooze chaos, waar ieder woelde en streed voor zijn eigen belang. Begeerden niet alle Toetjuuns president te worden? Voor de denkbeelden der revolutionairen had hij den afschuw, dien een vroom man voelt voor de zonde, en hij bejammerde oprecht de verblinding der jonge studenten die zich hierdoor lieten verleiden.

In hem leefde het volk. Instinctief had hij daarmede contact. In zijn stem klonk een echo van eeuwen, en zij klonk in hem gaaf en zuiver. En daarom, op eigen wijze en in eigen omgeving, was hij een groot man, ondanks zijn beperktheid.

Eenigen tijd na zijn amnestie vertrok de generaal uit het Nederlandsche gezantschap, en vestigde zich in zijn kostbaar ingerichte woning te Tientsin, die voorzien was van allerlei rariteiten, inclusief een dierentuin! Een actieve rol in de politiek heeft hij niet meer gespeeld. Wel werd hij benoemd tot een positie in Jehol, doch hij nam dit ambt niet aan. Nogmaals de republiek te dienen achtte hij in strijd met zijn waardigheid.

Zijn overlijden kwam vrij onverwacht. Geheel naar waarheid begint zijn levensbericht:

> Wijlen onze vader was van een bijzonder sterk gestel en van zijn jeugd af had hij nooit een geneesheer geraadpleegd of medicijnen gebruikt. 's Winters droeg hij nooit bont maar slechts ongewatteerde kleeren, zoodat ieder die het zag erover verbaasd was. Dit jaar had hij den leeftijd van zeventig jaar bereikt, maar hij was in gang en eetlust flinker dan iemand die in de kracht van zijn leven is. Doch nauwelijks een tiental dagen was hij ziek of de levensgeesten vloden. De oorzaak daarvan ligt in de ontberingen en gevaren die hij in tal van zware gevechten doorstond; door zorgen en moeiten reeds lang ondermijnd, was geen genezing meer voor hem mogelijk toen de ziekte eenmaal was uitgebroken. Helaas, wacherm!

En na dan de voornaamste gebeurtenissen uit zijn leven te hebben medegedeeld, verhaalt het uitvoerig het verloop van zijn ziekte.

> In de eerste maand van dit jaar (1923) leed hij plotseling aan asthma. Men gaf hem gips, hennep en abrikozenaftreksels en vervolgens gaf men hem een verkoelend en oplossend middel. Ofschoon er een kleine beterschap intrad werd hij niet geheel beter. Toen riep men de hulp in van een Japansch geneesheer die hem onderzocht en zeide dat het hart vergroot was en dat de maag ook niet normaal werkte. Hij schreef een geneesmiddel voor om de maag in orde te brengen en wilde dan het verloop der ziekte afwachten. Zoodra wijlen onze vader het geneesmiddel had geslikt vomeerde hij hevig, transpireerde over het geheele lichaam, en viel vervolgens in een diepen slaap. Den volgenden dag scheen de ziekte plotseling over te zijn zonder dat de geneesheeren de oorzaak daarvan begrepen. Hierop keerden zijn krachten langzamerhand terug, alleen had hij geen bijzonderen eetlust. Wij hoopten toen de blijvende bescherming des Hemels te mogen ontvangen en voor hem een hoogen ouderdom te mogen verwachten, zoodat wij, zijn onkinderlijke zonen, het geluk zouden hebben, als de jongen van een raaf[1)], aan onze kinderlijke gevoelens uiting te geven en den avond van zijn leven op te vroolijken.
> Onverwachts echter kwam in het laatste gedeelte van de zevende maand het asthma terug en de Chineesche dokters stonden machteloos. Men riep

1) waarvan men zegt dat zij hun ouders voeren.

opnieuw een Japanschen dokter en deze verklaarde na zijn onderzoek, dat de pols geheel was als vroeger. Den 29sten kwam de Keizerlijke lijfarts die ongeveer hetzelfde zeide. Nauwelijks had wijlen onze vader vernomen, dat de Keizerlijke lijfarts gekomen was, of hij rees uit zijn bed op en verrichtte *kho-thow* op de kussens, zeggende: 'Ik, 's Keizers dienaar, Sjuun, ben thans zeventig jaren. In het jaar *sjin-hai* (1911) had ik moeten sterven, en ben niet gestorven. In het jaar *ting-sse* (1917) had ik moeten sterven en ben niet gestorven. Thans is het meer dan tijd om te sterven; wat zou het mij deren! Ik heb er slechts wroeging over dat ik mij 's Hemels overvloedige genade niet voor één tienduizendste gedeelte heb kunnen waardig maken'. Weenende sprak hij deze woorden, zoodat zijn dekens en kussens nat werden van de tranen. Doch toen deze ontroering geweken was, ging hij iets vooruit en den eersten van de achtste maand werd ook zijn eetlust beter. Den tweeden ontbood hij des morgens vroeg zijn secretarissen aan zijn bed en zeide, dat hij zich van binnen veel beter voelde en dat hij trek had om iets te gebruiken. Hij was toen volkomen helder, alsof hem niets scheelde. Daarop slurpte hij een weinig rijstepap en viel in slaap, snurkende als gewoonlijk. Na den middag kwam de koorts plotseling opzetten, en zijn keel begon te reutelen. Geen enkel geneesmiddel gaf baat en evenzeer bleven massage en acupunctuur vruchteloos. Op het uur *wei* (2 uur n.m.) verliet hij ons, zijn onkinderlijke zonen, en ging voor altijd heen...

Het is onze gebrekkige verzorging gedurende de dagen van zijn ziekte, die dit vreeselijke onheil over ons heeft gebracht, en in wanhoop slaan wij den grond en roepen wij den Hemel aan, en in honderd levens zullen wij onze schuld niet kunnen delgen. De eeuwige rust in het graf zou voor ons geluk zijn, doch daar onze moeder nog leeft, zijn wij wel verplicht onze vuige ademhaling te rekken en ons in te spannen, in de groote taak mede te werken.

Slapende op een mat, met een aardkluit als hoofdkussen, zijn wij buiten ons zelven en zeggen woorden zonder zin. Wij smeeken u hierop een medelijdenden blik te willen slaan.

De sfeer, waarin generaal Tsjang Sjuun leefde, blijkt wellicht uit niets zoo duidelijk als uit den vorm en de bewoordingen van zijn doodsaankondiging. Dit is een meesterstuk van fijnen vorm, zooals die door de traditie geëischt wordt, maar meer en meer in onbruik geraakt. Het is een stuk van 22 bladzijden, ieder 28 centimeter breed en 49 centimeter lang, gedrukt in kolossale karakters op grof geel-wit papier, de kleur van den diepsten rouw. Telkens wanneer van den Keizer gesproken wordt, is de verticale regel afgebroken en begint men, uit eerbied, twee plaatsen boven den regel, en de karakters die op den Keizer betrekking hebben zijn met rooden inkt gedrukt, de kleur van geluk. Op de enveloppe, eveneens van hetzelfde grove papier, is in het midden, waar het adres wordt geschreven, een roode strook geplakt, om den

ontvanger niet door al te diepen rouw als het ware in te nauwe aanraking met het ongeluk te brengen, en als overgang tusschen deze roode geluksкleur en het geelwit van den diepen rouw is dit rood weer geplakt op een wat breeder strook blauw, de kleur van lichten rouw, die aan beide zijden iets uitsteekt. Daarbij ingesloten is het in blauwe karakters gedrukte levensbericht, dat ik reeds meermalen aanhaalde.

Dit stuk is nog eenmaal oud-China in vollen glans. Van de republiek wordt niet gerept; alle ambten die de overledene vervulde, alle decoraties, die hem werden gezonden, zij worden met stilzwijgen voorbij gegaan. Wat is hun waarde bij zooveel keizerlijke gunsten! Van den jongen Keizer wordt gesproken als van een regeerend vorst. In de traditie, die uit het geheele stuk spreekt, ligt een kracht, waarnaar de republiek tot dusver tevergeefs heeft gezocht. Ten besluite van dit opstel doe ik het hieronder in vertaling volgen, als een eerbiedigen groet aan den laatsten van hen, in wie door een langen reeks van eeuwen heen een grootsche gedachte is belichaamd geweest.

Rouwbericht.

Moge Uw geheele huis dit in welstand ontvangen!
Diep en zwaar waren de zonden van mij, Meng-tsjao, den onkinderlijken zoon, en mijn mede-rouwdragers, doch instede dat wij zelf werden verdelgd, is door onheil getroffen wijlen onze verheven vader.
Door Keizerlijke gunst droeg hij de eere-titels: Oppermeester van de Keizerlijke tafel[1)], Ontzagwekkend Maarschalk; posthuum is hem door den Keizer verleend de eerenaam van 'Trouw en strijdhaftig', als bijzondere gunst is hem geschonken de 'toro' lijkwade[2)], een 'Beilen'[3)] is afgevaardigd tot het brengen van een plengoffer, voor de begrafeniskosten is een bedrag van drieduizend taels geschonken, een bijzonder altaar is voor hem in het Paleis opgericht en in vèrstrekkende genade is tot in drie geslachten de erfelijke rang van den eersten graad verleend.
Hij was begiftigd met den rangknop van den eersten graad, gerechtigd tot het voeren van de pauweveer, tot het dragen van het gele rijvest, begiftigd met de Bhathoeroe onderscheiding[4)] met de aanduiding 'onwrik-

1) De hoogste eeretitel die door den Keizer kan worden verleend.
2) Een heilig doodskleed, waaraan Boeddhisten bijzondere kracht toeschrijven voor hun geluk in het hiernamaals. Het werd door den Keizer aan overleden Mandsjoe- en Mongolenprinsen geschonken en werd met het lijk begraven. *Toro* is een Mandsjoewoord, dat beteekent: roemrijk.
3) Een prins van den bloede van den derden graad.
4) Een orde voor dapperheid in actieven dienst, alleen verleend aan officieren die reeds in bezit zijn van de pauweveer. *Bhathoeroe* is een Mandsjoewoord, dat beteekent: dapper.

baar en heldhaftig', welke wederom verwisseld werd voor den erfelijken adelstitel van den zesden rang en de tweede klasse, en hem was het voorrecht verleend te paard te rijden binnen de muren der Vermiljoenen Stad.

Van wijlen Hare Majesteit de Keizerin-Weduwe Sjiao-tsjhin (Tshe-sji) heeft hij herhaaldelijk de gunst ontvangen van te worden begiftigd met de eigenhandig geschreven karakters: 'geluk, ouderdom, draak, tijger, ouderdom als een pijnboom, geluk en ouderdom, eeuwige ouderdom, wassende ouderdom, gelukbrengende ouderdom, ruig-brauwige ouderdom, lengende ouderdom, lange ouderdom, festijn en vreugde'; met de nieuwjaarsinschriften: 'moge het U jaar op jaar naar wensch gaan', 'mocht gij voorspoed erlangen en geluk ontvangen', 'mogen de geluksgeesten zich verzamelen en de zegeningen des Hemels zich verlengen', en met het sieropschrift: 'zaal der ouderdom als een pijnboom'.

Wijders ontving hij eigenhandig door Hare Majesteit geschilderde lotusbloemen op rechte rollen zijde, opvouwbare waaiers met orchideeën, materiaal voor overkleeden, indigoblauw, helrood en hemelsblauw, groote en kleine rollen gaas, indigoblauw, helrood en hemelsblauw, groote en kleine rollen satijn en staatsiekleeren van Ningpo-zijde, gazen staatsiekleeren, beurzen, nieuwjaars-geldgeschenken[1)], gouden schijven, gouden en zilveren schoentjes[2)], een koralen mandarijnenketen, een scepter van witte jaspis, een antiek, maanvormig snuiffleschje, een snuiffleschje van malachiet, een korniljoenen gesp, een korniljoenen armband van geregen kralen, sabelbont, een overvest van vossenbont, roomsoezen, thee-metmelk, koumiss[3)], versnaperingen, Mongoolsch gebak, lotusbladentaart, rozentaart, hibiscustaartjes, chrysanthemumtaartjes, gevulde bollen van het lantaarnfeest[4)], elfdemaandstaartjes[5)], brij van den achtsten van de twaalfde maand[6)], sagobrij, brij van boonensap, rijstebrij, met thym bereid vleesch, offervleesch, zwaluwnestjes, haaievinnen, steur, 'gele-

1) Met nieuwjaar geeft men elkander kleine geschenken in geld, gewikkeld in gelukbrengend rood papier. Deze worden genoemd: *ya soei,* lett: het jaar neerdrukken. Hierin ligt echter een woordspeling. Met een ander karakter voor het tweede woord geschreven, beteekent de uitdrukking: de invloeden van booze geesten onderdrukken.
2) Dit zijn de 'ingots', de schoenvormige klompen edelmetaal, die b.v. per ons, als 'tael', worden verhandeld.
3) Een gegiste drank uit paardemelk bereid en door de Mongolen gedronken.
4) Een soort bollen van gierste- of rijstemeel, gevuld met vleesch of zoetigheid, die gegeten worden bij het lantaarnfeest, ter gelegenheid van de eerste volle maan van het jaar.
5) Deze worden op den dag van de winterzonnewende gegeten.
6) Deze brij bestaat uit allerlei boonen, die, met rijst vermengd, worden gekookt; allerlei gedroogde vruchten, zooals dadels, 'litsji' (Nephelium litchi), worden ermede vermengd en de klaargemaakte brij wordt versierd met ingemaakte vruchten. De lamatempel Yoeng Ho Koeng in Peking is door zijn brij bijzonder beroemd en zendt hem rond aan andere tempels, ook aan het Hof. Reeds in de Soeng-dynastie bestond het gebruik dat de Keizer deze aan ambtenaren ten geschenke zond. Hij wordt geofferd aan goden en voorouders en vervolgens gegeten.

bloemen' visch[1], hertestaart[2], antilope, een gansch varken, een ham, Phoe-'rl thee[3], medicijnen tegen de warmte.
Op den verjaardag van Hare Majesteit mocht hij een uitnoodiging ontvangen voor de tooneeluitvoering in het paleis, en bij Harer Majesteit's begrafenis ontving hij het bevel in den rouw te gaan[4].
Wijders ontving hij van wijlen Zijne Majesteit Keizer Te-tsung-tsjing[5] herhaaldelijk de gunst van te worden begiftigd met de eigenhandig geschreven karakters: 'geluk, ouderdom, geschraagde ouderdom, lengende ouderdom, geluk en ouderdom'; de nieuwjaarsinschriften: 'mocht gij geluk ontvangen en zegen deelachtig worden', 'rust en vrede in de vier seizoenen', 'draag in u de harmonie en bewandel het midden'.
Ook mocht hij ontvangen materiaal voor overkleederen, groote en kleine rollen Kiangsoe-zijde, groote en kleine rollen gaas, staatsiekleederen, beurzen, gordelhangers, gouden en zilveren schoentjes, een scepter van witte jaspis, een gesp van malachiet, een pauweveerhouder van malachiet, een horloge met ingelegd cloisonné, een antiek, maanvormig snuiffleschje, een snuiffleschje van witte jaspis, een snuiffleschje van buitenlandsch porcelein en cloisonné, snuif, versnaperingen, gevulde bollen van het lantaarnfeest, elfdemaandstaartjes, brij van den achtsten van de twaalfde maand, offervleesch, zwaluwnestjes, haaievinnen, de 'gele-bloemen' visch, antilope, Phoe-'rl thee, medicijnen tegen de warmte, onfeilbare zalf tegen alle kwalen.
Op den verjaardag van Zijne Majesteit mocht hij een uitnoodiging ontvangen voor de tooneeluitvoering in het Paleis, en bij Zijner Majesteit's begrafenis ontving hij het bevel in den rouw te gaan[6].
Wijders ontving hij van wijlen Hare Majesteit de Keizerin Sjiao-ting-tsjing[7] herhaaldelijk de gunst van te worden begiftigd met de eigenhandig geschreven karakters: 'draak, tijger, geluk, ouderdom, geluk en ouderdom'; het nieuwjaarsinschrift: 'van jaar op jaar zegen en voorspoed'; het sier-opschrift: 'zuivere lucht en heldere geurigheid'.
Ook mocht hij ontvangen overkleederen van zijde en satijn, een overkleed van Kiangsoe-zijde, groote en kleine rollen Kiangsoe-zijde, doorzichtig gaas, kripgaas[8], hennepgaas, gaas met ondoorzichtigen ondergrond, een staatsiekleed van satijn, beurzen, hoedekwasten, zilveren schoentjes, een buitenlandsch gouden horloge, een horloge van cloisonné, een bontbeschilderd snuiffleschje van buitenlandsch porcelein, versnaperingen, gebak, brij van den achtsten van de twaalfde maand, schotels met

1) Een soort visch die in het Noorden in de 4de maand voorkomt en die het volk niet mag eten alvorens zij op de Keizerlijke tafel is geweest.
2) Dit wordt als een bijzondere delicatesse beschouwd.
3) In Phoe-'rl, in Yunnan, wordt een bijzonder fijne theesoort gekweekt.
4) Bij den dood van een Keizerin was er een rouwperiode van 100 dagen.
5) Kwang-sju, 1875-1908.
6) Bij den dood van een Keizer was er een rouwperiode van nominaal 3 jaar.
7) Dit was Loeng-yu, de gade van Keizer Kwang-sju. Zij overleed in 1913.
8) Dit werd door ambtenaren in den zomer gedragen.

een keur van vruchten, bloementaartjes van de periode negenmaal negen[1], offervleesch, antilope, zwaluwnestjes, Phoe-'rl thee.
Als gedachtenis aan wijlen Hare Majesteit vermaakte Zij hem een geciseleerden en ingelegden groenen steen om in de muts te dragen, en een malachieten armband van geregen kralen.
Wijders ontving hij van Zijne Majesteit den Keizer[2] herhaaldelijk de gunst van te worden begiftigd met de door het Keizerlijk penseel geschreven karakters: ‘geluk, ouderdom, geluk en ouderdom’; de nieuwjaarsinschriften: ‘mogen alle zegeningen hier bijeenkomen opdat geluk en voorspoed aanbreke’, ‘van jaar op jaar geluk en voorspoed, van omloop tot omloop rust en vrede’, ‘mocht gij alle zegeningen deelachtig worden en geluk ontvangen’; de sieropschriften: ‘rijk en groot in het beschermen van de wereld’, ‘gepolijst als metaal’, ‘waarlijk geletterd en waarlijk krijgshaftig’. Verder de symmetrische spreuken: ‘In zijn handelingen nooit verzakend de hemelsche wet, in zijn karakter wedijverend met de Ouden’; ‘zijn taak verrichtend met oprecht gemoed legt hij zich toe op omzichtigheid en zelfstandigheid, zijn werk doende voor het helpen van zijn tijd hecht hij waarde aan kennis en ijver’; ‘met gesloten deuren boeken schrijven kost vele maanden en jaren, het penseel hanteerend de dingen op papier zetten is als wolken en rook’.
Ook mocht hij ontvangen groote en kleine rollen zijde, groote en kleine rollen gaas, materiaal voor een overkleed van kripgaas, een antiek, maanvormig, snuiffleschje, een snuiffleschje van buitenlandsch porcelein en cloisonné, een veelkleurige bloemenvaas met een teekening van komkommerspruiten[3], een veelkleurige bloemenvaas met een teekening van honderd kinderen, een veelkleurig porceleinen kaneelfleschje[4], een opvouwbaren waaier, een gelakt bord, gordelhangers van Chineesche jaspis, een parel om in de muts te dragen, een scepter van malachiet, een copie door wijlen Zijne Majesteit Keizer Kao-tsoeng-sjoen[5] van een rolschilderij ‘paarden in het wed’ van Tsjao Meng-foe[6], zestig gordelversiersels van Chineesche jaspis persoonlijk gedragen door wijlen Zijne Majesteit Keizer Kao-tsoeng-sjoen.
Als verjaarsgeschenk mocht hij ontvangen als Keizerlijke gift een scepter van witte jaspis van den Boeddha van onmetelijken ouderdom[7], groote en kleine rollen zijde, en een overjas van sabelbont.
Bij het huwelijk van Zijne Majesteit ontving hij als Keizerlijke gift een gouden en zilveren wijnbeker ingelegd met edelsteenen, materiaal voor een overkleed, sabelbont, luipaardbont, alsmede een door het Keizerlijk penseel met pioenrozen beschilderde zijden rol.

1) De periode van 81 dagen die begint met de winterzonnewende.
2) D.i. de afgetreden Keizer Sjuan-thoeng.
3) Het beeld van een talrijk nakroost.
4) De kaneelboom, die het heele jaar door bloeit, is eveneens het beeld van veel nakomelingschap.
5) Tsjhiën-loeng, 1736-1796.
6) 1254-1322.
7) Amitabha.

Hij bekleedde[8)] de ambten van Gouverneur van Kiangsoe, commandant van Kiang-nan, commandant van Kansoe, commandant van Yunnan, brigade-generaal van het Tsjien-tsjhang-garnizoen in Se-tsjhwan, waar-

8) Alle ambten die de overledene heeft bekleed plegen hier van het hoogste tot het laagste toe te worden opgesomd.

nemend onderkoning van de provincies Kiangsoe, Kiangsi en Anhwei, werd benoemd tot super-intendent van den handel voor de havens van Zuid-China, tot commandant van de legercorpsen voor de verdediging van de Yang-tse-kiang, werd belast met het commando van de strijdkrachten op de rivier, op bijzondere voordracht werd hij aan het hoofd van zijn troepen uitgezonden om de Phoenixkoets tegemoet te gaan[1] en belast met het commando over de ruiterij, en hem werd de bewaking toevertrouwd van de Twan-men[2] van het Keizerlijk Paleis. In het Keizerlijk gevolg begaf hij zich naar de Keizerlijke Graven en bij Keizerlijk Gebod werd hem het commando opgedragen van de troepen van het Keizerlijk gevolg. Op bijzondere voordracht werd hij benoemd tot detachementscommandant van de vliegende colonne in Mandsjoerije met het bevel over alle reservetroepen van de gendarme in die provincie, en tot commandant van de troepen ten noorden van de Liaorivier, tevens belast met het commando over alle bataljons ruiterij van de achterhoede van het Hwai leger van de reserve in Noord-China. Op bijzondere voordracht werd hij belast met het commando over de troepen ter uitdelging van de roovers buiten de passen, en aan het hoofd gesteld van de ruiterij van de voorhoede van het Hwai leger, van het eerste bataljon van de rechtervleugel van het rechter legercorps van de Woe-wei troepen, van de voorhoede van het rechter legercorps van de Woe-wei troepen, tevens belast met de aanvoering van het linkerbataljon van de achterhoede, met alle aangelegenheden betreffende alle bataljons van het Noorder legercorps, commandant van de genie en het reservebataljon, tevens belast met de militaire zaken van het vliegend bataljon en commandant van het voorste bataljon van het rechter legercorps van de Kwang-woe troepen. Hij was commandeerend generaal met eervolle vermelding in het dagboek van den Raad van State[3], brigade-generaal met eervolle vermelding in het dagboek van den Raad van State, eerste titulair[4]-kolonel, eerste titulair-luitenant-kolonel, eerste titulair-majoor, eerste titulair eerste-luitenant, met den zesden graad voor militaire verdiensten.

Wijlen onze Vader Sjao-sjuan werd krank in het jaar *kwei-hai* (1923) en op den tweeden dag van de achtste maand op het uur *wei* (1-3 n.m.) (12 September) eindigde hij zijn leven in zijn slaapvertrek in zijn woning te Tientsin. Geboren op het uur *sse* (9-11 v.m.) op den 25sten dag van de tiende maand van het jaar *tsjia-yin* van de periode *Sjien-feng* (7 November 1854) had hij een ouderdom bereikt van zeventig jaren. Wij, zijn onkinderlijke zonen, hebben, ter zijde staande, in eigen persoon toegezien op het plaatsen van voorwerpen in den mond[5] en het kleeden van het

1) De Phoenixkoets is de draagstoel van de Keizerin. Bedoeld wordt de terugkeer der Keizerin-Weduwe Tshe-sji in 1901 na haar vlucht uit Peking bij gelegenheid van de Bokseronlusten.
2) De voornaamste Zuidelijke poort van het Paleis.
3) De Raad van State teekende in een dagboek de verdienstelijke daden aan van ambtenaren.
4) D.w.z. de eerste die voor een werkelijke benoeming in aanmerking komt.
5) Van oudsher worden aan dooden harde voorwerpen in den mond gelegd, b.v. jaspis, geld, of ook rijstkorrels, w.s. om de levenskrachten der ziel te versterken.

lichaam van den doode[1], en overeenkomstig de Keizerlijke voorschriften[2] hebben wij ons in rouwkleederen gehuld en een datum uitgekozen om de baar op te nemen en naar de geboorteplaats van den gestorvene te zenden, om hem aldaar ter ruste te leggen. Bedroefd zenden wij thans dit rouwbericht.

Met zorg hebben wij gekozen den 21sten, 22sten, 23sten, 24sten, 25sten, 26sten en 27sten dag van de negende maand (d.i. 31 Oct.-6 Nov.) voor de plechtigheden van het 'vervaardigen van het zielebordje'[3], 'het familie-plengoffer', 'het ontvangen van teksten van rouwbeklag'[4], 'het waken bij het lijk'[5] en 'de uitvaart'.

De weezen Tsjang Meng-tsjao en zijn broeders weenen bloed en slaan hun voorhoofd tegen den grond.

De jongere broeders Tsjia-mo en Tshan-yuun, gekleed in grove rouwkleederen van den derden graad[6], wisschen hun tranen weg en neigen hun hoofd ter aarde.

De neven Tsjao-ying en zijn broeders, gekleed in rouwkleederen van den vierden graad[7] vegen hun tranen weg en neigen het hoofd ter aarde.

De neven Tsjao-tao en zijn broeders, gekleed in fijngesponnen rouwkleederen van den vijfden graad[8], vegen hun tranen weg en neigen het hoofd ter aarde.

De kleinzonen van zijn broeders, Tsjhing-fang en zijn broeders, gekleed in rouwkleederen van den vijfden graad, vegen hun tranen weg en neigen het hoofd ter aarde.

J.J.L. DUYVENDAK.

1) De doode wordt met veel zorg in speciaal daarvoor vervaardigde staatsiekleeren gekleed.
2) In de statuten der Mandsjoe-dynastie zijn, evenals in die van vroegere dynastieën, de voorschriften omtrent den rouw tot in details vastgesteld.
3) In het zielebordje, een langwerpig plankje van 3-4 d.m. lengte, dat op het huisaltaar wordt geplaatst, en waarop de naam en titels van den overledene worden geschreven, wordt zijn ziel na den dood geacht te vertoeven.
4) Het is gewoonte dat vrienden en kennissen teksten van rouwbeklag zenden op lange lappen van grof wit linnen (wit is de rouwkleur), en dan persoonlijk op bepaalde dagen worden ontvangen door den voornaamsten rouwdrager, die voor hen neerknielt en met het hoofd tegen den grond slaat.
5) De laatste nacht voor de uitvaart wordt door de familieleden wakend bij de doodkist doorgebracht. Bij het aanbreken van den dag wordt de doodkist symbolisch verplaatst, d.w.z. men licht haar een weinig op en legt eenige munten onder het hoofd- en voeteneinde.
6) Deze rouw duurt 9 maanden.
7) Deze rouw duurt 5 maanden.
8) Deze rouw duurt 3 maanden.

Het fascisme en het nieuwe Italië.

Menschen ist die grosse Lust
Gegeben, dass sie selber sich verjüngen,
Und unbesiegbar gross, wie aus dem Styx
Der Götterheld, gehn Völker aus dem Tode,
Den sie zur rechten Zeit sich selbst bereitet.
Hölderlin: *Empedokles.*

I.

De moeilijkheden die het Fascisme in den laatsten tijd heeft te doorstaan, doen wederom de vraag opkomen, die reeds sedert den aanvang van die beweging bij velen als voornaamste vraag heeft gegolden: is het Fascisme enkel een tijdelijke reactie op een onhoudbaar geworden toestand, zooals Italië dien doormaakte in de na-oorlogs-periode, of bezit het in zichzelf bijzondere moreele of andere geestelijke waarden, die het in staat zullen stellen om, in verschillende vormen, een blijvende rol te spelen in de toekomst?

Een vaste, theoretische kern, waaruit logisch alle uitingen van het Fascisme verklaarbaar zouden zijn, is tot op heden niet gevonden. Trouwens, hoe kan men anders verwachten van een beweging, wier ontstaan te danken was aan een instinctmatige daad van zelfbehoud? Heeft zelfs Benedetto Croce, de groote moderne filosoof, die hoewel zelf geen fascist, toch tegenover de beweging gunstig gestemd is, niet onlangs tijdens een interview verklaard:

> Ik wil niet bij voorbaat de mogelijkheid uitsluiten, dat een nieuwe politieke staatsvorm uit de tegenwoordige Italiaansche en Europeesche moeilijkheden geboren zal worden. Het is niet onmogelijk, dat het Fascisme uit zichzelf een politiek systeem schept, dat inderdaad verschilt van het

> liberale systeem. Maar voor het oogenblik zie ik, wanneer ik alles nauwkeurig weeg en overdenk, zelfs niet de eerste ontwikkeling van een nieuw systeem[1].

Hoewel een stroom van artikelen en redevoeringen na het bekend worden van dit interview aan Croce die 'ontwikkeling van een nieuw systeem' hebben willen duidelijk maken, valt toch uit al die beoordeelingen van het Fascisme niet veel meer te distilleeren dan dezelfde fraseologie, die de Fascisten altijd aan hun parlementaire tegenstanders verwijten; slechts de frasen zelf zijn veranderd. Luidden ze vóór het Fascisme: 'vrijheid', 'vrede', 'gelijkheid', etc., thans klinken woorden als: 'orde', 'plicht', 'regeneratie'.

Een geheel ander oordeel werd uitgesproken door Giuseppe Bottai, journalist en fascistisch kamerlid, in een lezing door hem voor enkele maanden gehouden in het Augusteo te Rome, over de toekomst van zijn partij:

> Het Fascisme was een instinctieve reactie tegen nihilisme en degeneratie, Maar dit instinctieve element heeft dermate de kern van het Italiaansche volksleven geraakt, dat het, gelijk een zaadje in achtereenvolgende openbaringen zijn bladeren en bloemen voortbrengt, zóó uit zichzelf voortdurend nieuwe vormen zal aannemen. Het Italiaansche volk is wakker geworden en heeft een ziel gekregen. Strijd tegen bolsjewisme en dictatuur zijn de twee eerste verschijningsvormen van het Fascisme. Deze plant zal niet verdorren, en hoewel men deze nieuwe organische ontwikkeling niet volledig kan overzien, is het toch wel zeker, dat het vormen van een moreele en intellectueele elitie de derde bestaansuiting van de beweging zal worden. Het Fascisme heeft nog nauwelijks een begin gemaakt.

Deze twee oordeelen van Croce en Bottai sluiten elkander niet uit, maar zijn toch zoo verschillend gevormd, dat het niet overbodig is, op beide nader in te gaan. Croce zoekt naar een begrip van het Fascisme, en wel in hoofdzaak naar een politiek begrip; Bottai ziet het in levende ontwikkeling, en hèm gaan niet minder sociale en moreele elementen ter harte. Croce is de beoordeelaar, en Bottai de partijman; de eerste analyseert, de tweede gelooft.

Teneinde tot klaarheid te komen over de vraag: 'wat is de toekomst van het Fascisme in het nieuwe Italië?' zal het noodig zijn eerst te vragen: 'Wat wil het Fascisme en wat heeft het bereikt?', vervolgens: 'Welke zijn de tendenzen van het nieuwe Italië?' en ten slotte een synthese tusschen beide antwoorden te beproeven.

1) Corriere Italiano 31 Jan. 1924.

II.

Benito Mussolini zelf heeft herhaaldelijk verklaard, dat het Fascisme een geestelijke beweging is, een geloof, een offer en een plicht. Een beweging zooals deze, die het geheele sociale leven beïnvloedt, zal natuurlijk allereerst stelling nemen tegenover de vraag, welke de positie is van het Gouvernement, de meest vitale vraag voor alle politieke stroomingen in alle tijden. En onmiddellijk komen dan de twee kernpunten van het Fascisme naar voren: het is realistisch en conservatief. Met realistisch wordt niet bedoeld het tegendeel van idealistisch, maar van irreëel, en conservatief is niet een aequivalent voor reactionnair, maar is gebaseerd op die levensbeschouwing, die afkeerig is van de evolutie-leer in haar toepassing op de politiek, en dus geen heil ziet in een onbegrensd uitbreiden der democratische staatsinstellingen. Het Fascisme verlangt dus een sterk, onafhankelijk Gouvernement, zonder zich te bekommeren om axioma's van de liberale en socialistische staatsleer, en met weinig sympathie voor parlementair stelsel en wetgevende macht à la Monfesquieu. Het Fascisme heeft geconstateerd dat deze axioma's en dit stelsel niet weinig bijdroegen tot Italië's ondergang, en ze dus feitelijk buiten werking gezet. En... o triomf van realistisch inzicht: dit alles met behoud van alle parlementaire vormen, teneinde een reactie te vermijden in moeilijke tijden. Na den moord op Matteotti kon geen der leden van de oppositie tegen de Regeering optreden met den eisch van een ontbinding der Kamer; ook kon het Parlement als zoodanig zich niet tegenover de Regeering stellen als verdediger der volksvrijheden, daar het Parlement in het fascistisch stelsel zelf betrokken is, zij het dan met de capitis diminutio, die allen bekend is.

Bij de spontane wording van het Fascisme is te begrijpen, dat het geen theoretische beschouwing was, die de voorkeur gaf aan een sterke Regeering. Anders moge dit zijn bij de oude Nationalistische partij, waarop wij later terugkomen. Doch het Fascisme had de onmogelijkheid geconstateerd om te regeeren door voortdurende compromissen met een steeds wisselende meerderheid. Na den val van het Ministerie Orlando in het voorjaar van 1919 tengevolge van de onderhandelingen

te Parijs, welke niet naar de begeerte van het overwinnende Italië schenen te verloopen, hadden in Mei 1919 nieuwe verkiezingen plaats ten tijde van een enorme anti-militaristische strooming: invloeden van Moskou, oorlogsvermoeidheid, geloof aan Wilson en teleurstelling bij den vrede brachten 150 socialisten in de Kamer alsmede ruim 100 leden van de nieuwgestichte Katholieke, zéér democratische partij, de 'Partito Popolare', welke allengs onder leiding van haar voortvarenden secretaris, Dom Sturzo, een intransigente houding ging aannemen tegenover alle pogingen der Regeering, een krachtige politiek te voeren. Onder Nitti, die Orlando opvolgde, werd de leer: 'Liberalität ist Anerkennung' tot in het absurde doorgevoerd; de Regeering zonder steun van een meerderheid in de Kamer, maar evenredig samengesteld volgens de partijverhoudingen in het parlement, zwenkte volgens de willekeur der sterkste partijen. Ook buiten de Kamers was het land aan anarchie prijsgegeven: oorlogsindustrieën, na den wapenstilstand zonder reden van bestaan, werden voortgezet teneinde de arbeiders aan het werk te houden; stakingen, met bloedige botsingen tusschen arbeiders, politie en publiek waren aan de orde van den dag, zelfs bij openbare diensten als posterijen en spoorwegen werd herhaaldelijk het werk neergelegd; tweeduizend van de achtduizend Italiaansche gemeenten vielen in handen der socialisten: op souvereine wijze decreteerden zij sociale maatregelen die het bedrijfsleven stop moesten zetten, en gedroegen zich zóó zelfstandig tegenover het centrale gezag, dat het scheen alsof het land als in de Middeleeuwen in een ontelbaar aantal kleine staatjes met tyranniek gezag was opgelost; moorden waren aan de orde van den dag; toen tijdens een volksoploop te Bologna enkele officieren waren mishandeld en hunne sabels gebroken, decreteerde de Regeering het verbod voor officieren, om in het openbaar wapens te dragen: dit was, verklaarde de Regeering officieel, een daad van provocatie tegenover het volk! Woelige betoogingen werden door de Communisten gehouden, en moordtooneelen op groote schaal voltrokken zich te Bologna en Turijn; in verschillende nijverheden verdreef men de patroons uit de fabrieken, die door de Communisten werden bezet; de Regeering duldde alles, omdat zij geloofde in de noodzakelijkheid van een proletarische revolutie en dan liever zag

dat deze zich ónbloedig in de fabrieken dan bloedig op straat zou afspelen; de Kamers van Arbeid, in alle gemeenten onder socialistische of communistische leiding, hadden zich de regeling van alle bedrijfsvoorwaarden in de industrie en landbouw aangematigd, en, werkend met een overdaad van personeel, in een oneindig bureaucratisch raderwerk, hadden zij een corruptie ontwikkeld en een groeps-egoïsme aangewakkerd, als men in het land nog nooit gezien had[1]. De Regeering zag werkeloos toe, en, wanneer zij eindelijk tot handelen zou overgaan werd haar reeds geringe spankracht totaal verlamd, doordat enkele van haar leden volgens consequent democratische beginselen geen besluit wilden nemen vóórdat zij overleg hadden gepleegd met de partij, die hen in de Regeering had 'afgevaardigd'. In één woord, doodende theorie en doodelijker anarchie beheerschten het land, en de tijd scheen niet ver dat, zooals Lenin het openlijk voorspelde, de dictatuur van het proletariaat een voldongen feit zou zijn.

In deze moeilijke tijden kwam een spontane volksbeweging redding brengen. Tijdens den oorlog in 1917, toen de nederlaag van Caporetto een algemeene verslagenheid onder het volk had gebracht, waren het de 'Fasci di Azione' geweest, die de nationale gevoelens hadden weten hoog te houden. Thans werden de 'Fasci di Combatimento' gesticht, om met geweld de bestaande anarchie te overwinnen. Reeds op 23 Maart 1919 werd door Mussolini de eerste bond van Oudstrijders opgericht, en snel breidde de beweging zich uit. Onder de middenstand die vooral tijdens den oorlog was uitgebreid, onder oudstrijders, studenten, ambtenaren, arbeiders en enkele intellectueelen won zij snel terrein. Mussolini luidde de stormklok in de Popolo d'Italia en ieder die de orde wenschte in het land sloot zich aan bij de cohorten van het Fascisme.

Op 15 Juni 1920 had Giolitti, de oude geslepen radicale leider, de plaats van Nitti als Minister-President ingenomen. 'Er is een innerlijke tegenstrijdigheid', zegt Giuliano Balbini in zijn 'L'Esperienza politica dell' Italia', 'een tegenstrijdigheid die tot onmacht leiden moet, in een land dat een liberale

1) Maurice Pernot: L'Expérience Italienne, Revue-des-deux Mondes, 1 mai, 15 mai, 1 juin, 15 juin 1923.
Domenico Russo: Mussolini et le Fascisme, Paris, Plon 1923, blz. 39 vlg.

constitutie bezit maar waar de liberale en radicale partijen een geringe minderheid in het parlement vormen. Tijdens de opkomst van het liberalisme in de 19e eeuw was het schema voor het parlementaire stelsel gegeven: de conservatieve en liberale partijen, beide ongeveer in krachten gelijk, en beide staande op den grondslag van de constitutie, volgden elkander op en critiseerden elkanders beleid in een rhythmische orde. Sedert echter nieuwe ordeningen de overhand verkregen van partijen, die òf den klassenstrijd in haar vaandel schreven òf religieuse politiek, werd het evenwicht verbroken, de klove tusschen de partijen grooter en de mogelijkheid tot samenwerken geringer. Nadat het algemeen kiesrecht het gehalte der volksvertegenwoordiging had doen dalen en zelfs bepaalde stands- of groeps-vertegenwoordigingen zich begonnen te vormen, bleef men desniettemin de illusie van het parlementaire stelsel handhaven. De liberale en de radicale partij, in Italië geworden tot partijen van zeer bekwame leiders zonder leden, wisten door hun tact en bekwaamheid de politieke macht in handen te houden. Te dien einde waren onnatuurlijke groepeeringen, wederkeerige concessies, kleurlooze programma's noodzakelijk, teneinde een regeeringsmeerderheid te vinden, die meer door kunstig balanceeren, dan door krachtdadig werken haar positie trachtte te versterken'. Deze kunstmatige meerder-heidsgroepeering duurde zoolang, totdat de voortwoekerende democratie naast de evenredige vertegenwoordiging in het Parlement ook die in de Regeering had doorgedreven, en de na-oorlogsministeries in Italië werden geconstrueerd volgens het rationalistische stelsel van evenredigheid volgens de Kamermeerderheid, - een stelsel dat een goed terrein was voor de behendigheid van leiders als Giolitti; maar dat in den grond een zwakheid vertoonde, waartegen het Nationalisme en het Fascisme zich spontaan hebben teweer gesteld.

Men heeft in Italië het Nationalisme vaak genoemd de intellectueele en aristocratische parallelverschijning van het populaire Fascisme. Hoewel deze vergelijking niet geheel juist is, omdat zich onder de nationalistische 'Arditi' tallooze oudstrijders uit arbeiders- en boerenkringen bevinden, is toch het ontstaan van beide richtingen inderdaad wel te zien als in den voornoemden parallel. Als in zoo vele landen, waar een deel van het Liberalisme zich tot Nationalisme ontwikkelde,

heeft ook in Italië de laatste richting zijn oorsprong in de liberale. Het waren reeds vóór den oorlog economen, die stelling namen tegen de klassiek economische leer van vrijhandel en concurrentie; filosofen als Enrico Corradini die overtuigd waren dat de liberale leer een geestelijke vervlakking en materialisme over het volk had gebracht, en dat het nationalisme met sterke regeering, sterk leger en standen-vertegenwoordiging een werkzaam middel tot regeneratie zoude zijn, en ten slotte poëten als Gabriele d'Annunzio, die zich herauten van het Nationalisme maakten. In intellectueele kringen beleefde het, mèt het Futurisme, een tijdperk van bloei. D'Annunzio, hoewel hij zich evenmin als Barrès in Frankrijk ooit van zijn individualisme kon bevrijden, werd reeds voor den oorlog door de jeugd aangezien als de groote roofridder-minnezanger, of, in Italiaansche traditie, condottiere-cortegiano die de jeugd vóórging op het pad van de enthousiaste aanvaarding van het Vaderland als de groote eenheid, waarvoor men de woorden Liefde, Offer en Dood in zijn wapenschild schrijft. En hoewel d'Annunzio's opwekking tot het Offer en den Dood vele romantische elementen heeft bewaard uit den tijd van zijn liefde voor Schopenhauer en Wagner, en zich alleen heeft uitgebreid vanuit de grenzen van den pessimistischen individu tot een volksbestaan - toch wist hij een geheel volk mede te slepen in zijn lyrische verrukking. Zijn uur sloeg in den oorlogstijd en tijdens de bezetting van Fiume. Reeds voórdat het Fascisme tot ontwikkeling was gekomen, hadden de rhythmische homiliën van d'Annunzio talrijke scharen van oudstrijders verzameld, die onder den naam van Arditi d'Italia, met hun symbool: ‘La Fiamma Nera’ (de zwarte vlam; vlam = de hartstocht van het offer; zwart = tot in den dood) gereed stonden, de grootheid van Italië met hun bloed te bezegelen.

Hebben wij het Fascisme genoemd een realistische en conservatieve strooming, het Nationalisme kan men, zonder zijn gezonde elementen te miskennen, meer irreëel en imperialistisch-reactionnair noemen. Het eenzijdig den nadruk leggen op den plicht om zich aan de gemeenschap te geven miskent de persoonlijkheid; het streven naar een pathetischen roem en een chimerische machtspositie kan leiden tot een gevaar voor den vrede. Het Nationalisme is onmachtig geweest de binnenlandsche sociale problemen van Italië zelfs maar onder

de oogen te zien; tegenover het buitenland heeft het alleen tijdens de Fiume-expeditie eenige resultaten bereikt; misschien dat het na den moord op Matteotti in het binnenlandsche politieke leven nog een rol van beteekenis zal spelen.

In den tijd van Giolitti's ministerie namen zoowel het Fascisme als de beweging der Arditi aanmerkelijk toe. ‘Inplaats van vervreemding tusschen de zonen van één natie willen wij broederschap ontwikkelen, inplaats van anarchie tot orde komen, inplaats van den staat als een samenvoeging van individueele belangen te beschouwen willen wij hem zien als de opperste vereeniging van het algemeen belang’. Dit is in die dagen hun programma en dit is het gebleven. Geweld, volgens den Futurist Marinetti ‘zeer overtuigend als laatste argument in een debat’, was daartoe een geoorloofd middel. De Fascisten aanvaardden het geweld, echter binnen bepaalde grenzen en slechts als middel tot het bereiken van den vrede, die door de communistische troebelen telkens en telkens verstoord was. Volgens hen was de moreele invloed op het publiek van een niet te schatten waarde, wanneer een handvol Fascisten den strijd durfden aanbinden tegen de communistische terreur. De strafexpedities der Fascisten, aanvankelijk slechts op eigen krachten steunend, later door het Ministerie-Giolitti heimelijk gesteund, als krachtdadig middel ter handhaving der binnenlandsche orde, hebben echter, zooals algemeen bekend is, vele malen de grens tusschen het ‘geoorloofde’ en ‘ongeoorloofde’ geweld overschreden.

De moord op Matteotti heeft weder een schel licht geworpen op de groote moeilijkheid voor een beweging, die als revolutionnair begonnen is, om zich van geweld te onthouden nadat de redenen voor dat geweld zijn weggenomen. Ziehier overigens hoe Mussolini denkt over deze quaestie: ‘Vooral verklaren wij, dat voor de Fascisten het geweld geen zonderlinge gril is; wij plegen geen geweld omdat wij er op belust zijn. Het is geen formule zooals die van “l'art pour l'art”, maar het is een heelkundige noodzakelijkheid. Daarbij mag het fascistisch geweld niet uitdagend zijn. Ieder heeft het recht zijn meeningen te verdedigen, slechts wie van dat recht misbruik maken moeten wij treffen. Wij moeten bovendien altijd ridderlijk blijven. Zooals alle levensuitingen heeft het geweld zekere grenzen en buiten deze grenzen schaadt het diegenen welke het gebrui-

ken en niet diegenen welke het ondergaan'. De fascisten kunnen er zich tevens op beroepen dat zij slechts hebben gehandeld uit noodweer tegen de communistische terreur. 'Het fascisme is slechts geweest de gerechtvaardigde reactie van het geweld tegen het geweld'.[1] De practijk echter heeft geleerd dat de ridderlijke zelfbeheersching van Mussolini niet altijd door zijn partijgenooten beoefend werd; ja men kan zeggen dat het leiderschap van Mussolini één strijd is geweest tegen dié elementen in zijn eigen partij, die de nieuw gevestigde orde door nieuwe gewelddaden, hetzij opzettelijk, hetzij onopzettelijk hebben verstoord.

Deze leer van het geweld, zooals het Fascisme die voorstaat, heeft twee geestelijke voorouders: het Futurisme à la Marinetti, waarop wij later terugkomen, doch dat wat zijn politiek aangaat, in sterke mate de fascistische tactiek heeft beïnvloed, en niet minder het Communisme van George Sorel. Zooals bekend is heeft de leer van Sorel niet alleen in Frankrijk, maar vooral in Italië vele aanhangers gevonden, en zijn de heftigste volgelingen van Sorel, zooals Mussolini zelf, naar het Fascisme overgegaan. De redenen hiervoor willen wij later onderzoeken. Sorel echter heeft ondubbelzinnig ten opzichte van het geweld stelling genomen. In zijn in 1906 verschenen boek 'Réflexions sur la violence' heet het: 'Je crois très utile de rosser les orateurs de la démocratie et les représentants du gouvernement, afin que nul ne conserve d'illusions sur le caractère des violences. Celles-ci ne peuvent avoir de valeur historique que si elles sont l'expression brutale et claire de la lutte de classe: il ne faut pas que la bourgeoisie puisse s'imaginer qu'avec de l'habileté, de la science sociale ou de grands sentiments, elle pourrait trouver meilleur accueil du proletariat,' etc.

Gesteund door deze ruime opvatting in zake geweld, konden de fascistische cohorten een ongekende kracht ontplooien. Voornamelijk tijdens de regeering van Giolitti kwamen zij tot ontwikkeling. De wijze waarop zij zich organiseerden, als een leger naast het staatsleger, met eigen kader van officieren en onderofficieren, in strenge tucht en met een speciaal militair reglement, is een ongeëvenaard verschijnsel

1) Pietro Gorgolini: Il Fascismo.

in de moderne geschiedenis. Het land werd in twaalf districten verdeeld, elk onder het gezag van een commissaris; het centrale gezag opgedragen aan een raad van vier, waaronder drie generaals. Als uniform werd gedragen een zwart hemd en zwarte muts, grijze broek en sportkousen; de wapens waren een revolver en een flinke knuppel. Later droeg men ook een karabijn en een stalen helm.

De voornaamste artikelen uit het reglement volgen hier:

> Art. 2. Het fascistisch leger is in dienst van God en het Italiaansche vaderland en legt den volgenden eed af: 'In naam van God en van Italië, in naam van allen die gevallen zijn, zweer ik mij uitsluitend en voortdurend te zullen geven aan den bloei van Italië'.
> Art. 4. Het fascistisch leger zal Italië dienen in volle zuiverheid, met een geest vol mysticisme, gesteund op een onwankelbaar geloof, beheerscht door een onbuigzamen wil; vol minachting voor het opportunisme en de voorzichtigheid die lafheid is, besloten elk offer te brengen, daar wij weten dat het offer de kracht en de roeping heeft, ons vaderland te redden, te sterken en te zuiveren.
> Art. 5. De fascistische soldaat kent enkel zijn plicht; zijn eenig recht is zijn plicht te doen en lief te hebben.
> Art. 7. De fascistische soldaat heeft een speciale moraal De gewone opvattingen over het huisgezin, de politiek en de sociale verhoudingen zijn voor hem zonder waarde. Zijn moraal is de eer, zooals de eer de wet was van de ridders uit vroegere tijden, een wet die de volmaaktheid nastreeft, een wet die machtig en streng is, zelfs wanneer zij in strijd is met de geschreven wet die voor haar altijd moet onderdoen.

Dit pathos heeft de Fascisten in staat gesteld te bereiken wat voor hen het heiligst was: de bevrijding van de roode heerschappij.

Hoe men te werk ging om de orde te herstellen, moge het volgende voorbeeld uit Ferrara leeren. Tengevolge van een ultimatum der socialisten had de Regeering eenige fabrieken te Ferrara stopgezet. De Fascisten, vast besloten met geweld deze stopzetting te verhinderen, lieten op een nacht 5000 man van hun troepen langs verschillende wegen en in kleine groepen de stad binnentrekken; des morgens was de stad door het fascistisch leger bezet. De burgemeester weigerde echter zijn vertegenwoordigers te ontvangen. Met 50 Fascisten bestormde daarop de chef der onderneming, de tegenwoordige Minister Italo Balbo, het stadhuis, trad daarop alleen de burgemeesterskamer binnen en verklaarde: 'Ik ben meester van de stad en deel U mede, dat U vanaf hedenmiddag gas, electrici-

teit en water zult moeten missen, tenzij U onmiddellijk aan de Regeering telegrafeert, dat de werkzaamheid aan de fabrieken moeten worden voortgezet.' De burgemeester gehoorzaamde en na drie dagen de stad in alle orde bezet te hebben, vertrokken de Fascisten.

De symbolische kunstbewerking met wonderolie wordt alleen toegepast op ouden van dagen en vrouwen; ook zag het Fascisme hierin een krachtdadig middel van drankbestrijding: vooral de herbergiers die met minder onschuldige bedoeling hunne gasten tot drinken wilden verleiden, werden op deze wijze 'gereinigd'.

De groote orde waarmede de Fascisten hunne taktiek uitvoerden kon niet verhinderen, dat hunne gevechten met de Communisten vaak tot bloedige slachtingen leidden: de barricaden-strijd te Florence in Maart in 1921 is in dit opzicht berucht gebleven.

Tegelijkertijd dat tijdens het ministerie-Giolitti de Fascisten in het binnenland regelmatig vorderingen maakten, richtten zich aller oogen op Fiume, waar d'Annunzio met een handvol Arditi de aanspraken van het nationalistische Italië tot werkelijkheid wilde maken. Het zou hier te ver voeren, de lotgevallen van Fiume sedert Italië's toetreden tot de Entente te vermelden; in 't kort zij er aan herinnerd, dat het verdrag van Rapallo tusschen Italië en Joegoslavië, dat 7 Januari 1921 door Graaf Sforza als Minister van Buitenlandsche Zaken in het kabinet-Giolitti werd geteekend, Fiume tot vrijstaat verklaarde, en Bari en Zara, twee zuiver Italiaansche steden, in de macht van Joegoslavië liet. Vanuit nationalistisch en fascistisch standpunt gezien, was dit verdrag een capitulatie tegenover de abstracte beginselen van Wilson's politiek; en hoewel Mussolini later in de Kamer, tijdens de debatten over de ratificatie van het verdrag van Rapallo, in Februari 1922 verklaarde, dit verdrag als een voorloopig accoord met Joegoslavië te willen erkennen, heeft hij toch naderhand als minister door diplomatieke middelen zóóveel bereikt, dat het verdrag totaal herzien werd en Fiume, 'la città olocausta', voor het bezit waarvan d'Annunzio en zijn Arditti zooveel geofferd hadden, op 16 Maart 1924 officieel aan Italië werd overgedragen.

De nieuwe verkiezingen van Mei 1921 toonden reeds dat

Italië haar zwaarsten crisistijd had doorgemaakt en op den weg naar herstel van gezondheid was. Voor het Fascisme een hoopvol teeken! Voor de eerste maal nadat het den politieken strijd had aangebonden, bracht het reeds 40 leden in het Parlement Hun aanzien was intusschen zóó gegroeid, dat Bonomi, die in het begin van 1921 Giolitti als Minister-President was opgevolgd, voor korten tijd een wapenstilstand tusschen Fascisten en Communisten tot stand bracht. Voor het Fascisme echter was een wapenstilstand met de Communisten ondragelijk; het kon niet rusten voordat de laatste Communisten ontwapend waren, en zoo begonnen na een week tijds de vijandelijkheden opnieuw, en steeds met een gunstiger uitslag voor het Fascisme.

Intusschen werden de partij-combinaties in de Kamer voortgezet, tengevolge waarvan in Februari 1922 het zwakke kabinet-Facta aan het bewind kwam. Tijdens het bestuur van Facta konden de Fascisten de openbare meening op hun hand krijgen door hun verbreking van de algemeene staking in Augustus 1922, en dientengevolge hun verovering van de regeeringsmacht voorbereiden.

De socialisten hadden zeer wel zien aankomen, dat de voortgaande ontwikkeling van het Fascisme het einde van hun eigen heerschappij zou beteekenen, en deden in Juli 1922 een vereenigde en laatste poging, om die ontwikkeling te keeren. Zij richtten tot het ministerie-Facta een ultimatum om de actie der Fascisten te doen ophouden, met bedreiging van een algemeene werkstaking door geheel Italië. De Regeering gaf een ontwijkend antwoord en op 31 Juli brak inderdaad de groote staking uit. In dezen strijd op leven en dood tusschen de twee richtingen hebben de Fascisten niet lang geaarzeld. Mussolini gaf aan de Regeering 48 uren tijd om de staking te doen eindigen. Gedurende acht dagen vertoonde Italië nu het beeld van een regelmatigen burgeroorlog; het was de hooge koorts die aan herstel van gezondheid voorafging. Op 3 Augustus werd de socialistische gemeenteraad van Milaan afgezet; Genua, een ander brandpunt van socialistisch drijven, den 9en Augustus bezet; Ancona in een stormloop veroverd door een kleine bende onder leiding van Cesare Rossi, denzelfden, die thans na den moord op Matteotti zoozeer genoemd wordt, - en in acht dagen was de algemeene werkstaking

overwonnen en het socialisme neergeslagen. De Rubico was overschreden; de weg naar Rome stond open.

Mussolini, steeds met overleg te werk gaande, vroeg thans aan de Regeering nieuwe verkiezingen uit te schrijven, en daar dit geweigerd werd, ging men verder en eischte het aftreden van het ministerie-Facta.

De verdere gebeurtenissen zijn te bekend om er lang bij stil te staan. Op 6 October 1922 had te Milaan, steeds het centrum van actie der Fascisten, een groote fascistische vergadering plaats onder voorzitterschap van Mussolini, waarin werd besloten de regeering desnoods door middel van een staatsgreep in handen te krijgen. Op 24 October werd op een fascistisch congres te Napels de Regeering in gebreke gesteld en gesommeerd om binnen 48 uur de macht aan de Fascisten over te laten. Indien de Regeering weigerde, zou de opmarsch naar Rome beginnen. Zelden werd een omwenteling zóó openlijk en in juridische vormen voorbereid; zelden ook getuigde hij van zulk een scherp inzicht in de te volgen tactiek, en nimmer heeft een omwenteling geweten welk een orde van zaken zij wilde instellen, zooals dit door Mussolini in de October-dagen van 1922 werd begrepen.

Facta was tijdens deze moeilijkheden met zijn ministerie afgetreden op 25 October; doch, nog met de loopende zaken belast zijnde, weigerde hij op de fascistische eischen in te gaan. Op 27 October begon een algemeene fascistische mobilisatie, en werd Rome door 120.000 gewapende Fascisten omsingeld.

Voor den Koning waren deze dagen een periode vol zorg. Steeds er op bedacht, als constitutioneel vorst te regeeren, zag hij zich thans voor het dilemma geplaatst, òf het formeele recht te handhaven en tegen het steeds groeiende Fascisme in te gaan, òf aan de nieuwe strooming de poorten te openen, op gevaar af zijn kroon te verliezen, daar men wèl wist dat het Fascisme in zijn eerste periode sterk republikeinsch gezind was geweest. Doch wanneer hij weigerde het Fascisme te erkennen zou hij evenzeer zijn kroon verliezen en het land bovendien aan een bloedigen burgeroorlog prijsgeven. De Koning koos voor het Fascisme. Op 27 October had Facta den staat van beleg afgekondigd, en aan alle gouverneurs der provincies dit besluit reeds medegedeeld, vóórdat hij het den Koning ter

teekening had vóórgelegd. Hij heeft aldus den Koning, indien deze er toe mocht neigen, de zaak van het Fascisme te omhelzen, voor een fait accompli willen stellen. Hoewel er inderdaad gevaar in ligt voor een staatshoofd, de richting van één enkele revolutionnaire partij tot de zijne te maken, heeft de Koning toch dezen stap ondernomen. Men zegt, dat het vooral de aandrang van d'Annunzio geweest is, die in dezen den doorslag heeft gegeven. Toen Facta zich bij den Koning vervoegde om 's Konings handteekening op het reeds gepubliceerde besluit omtrent den staat van beleg te verkrijgen, weigerde de Koning zijn handteekening en beval hem, het besluit onmiddellijk in te trekken.

De houding van Facta getuigt van moed tegenover de dreigende overmacht der Fascisten, en al heeft hij de onwettige daad begaan van een besluit te publiceeren zonder 's Konings goedkeuring, men kan niet anders dan billijken zijn geste om door het staatsgezag een omwenteling te bestrijden. Dat het moreele gezag reeds van de regeering was afgegleden en op de schouders van Mussolini gevallen, legde Facta, den formeelen regeerder, niet minder den plicht op, een formeelen tegenstand te bieden. De Koning echter van zijn kant heeft niet zoozeer zich met handen en voeten aan de willekeur van één partij overgegeven, zooals de oppositie het thans wel pleegt voor te stellen, als wel doen gelden een der ongeschreven bevoegdheden van een constitutioneel vorst, de ‘pouvoir médiateur’, een bevoegdheid, reeds door Benjamin Constant als één der voornaamste van het constitutioneel koninklijk gezag aangemerkt: terwille van het landsbelang partijen en machten in een zóódanige verhouding te brengen, dat daaruit de grootst mogelijke harmonie voortvloeit op den grondslag der bestaande machtsverhoudingen.

Na 's Konings weigering voltrokken de feiten zich snel: Mussolini werd telegrafisch ontboden en presenteerde zich op 30 October. Een der meest pathetische oogenblikken in dit emotioneele land was aangebroken. Terwijl de fascistische benden in lange gelederen door de Porta del Popolo Rome binnentrokken, sprak Mussolini, de vertegenwoordiger der meest patriottische Italianen, de woorden: ‘Sire, ik breng U het Italië van Vittorio Veneto en noem mij den trouwen dienaar van Uwe Majesteit’. Vorst en Fascist vertoonen zich tezamen

op het balcon van het koninklijk paleis aan het verraste volk en de Fascist spreekt: ‘Het Fascisme zegeviert! Ik ben naar de hoofdstad gekomen om aan Italië een Regeering te geven. Binnen enkele uren zult gij niet een Ministerie, maar een Regeering hebben. Leve de Koning! Leve het Fascisme!’ Binnen zes uur had Mussolini zijn Regeering samengesteld.

Door dit samengaan van Vorst en Fascist was de Fascio hechter geworden: Staat en éénheidspartij waren samengekomen en schenen een eendrachtig Italië te zullen scheppen.

CAREL BAAK.

(Wordt vervolgd).

Over Van Deventer's Grepen uit de historie der chemie.

Grepen uit de Historie der Chemie, Voordrachten van Dr. Ch.M. van Deventer. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink en Zoon. 1924.

Wanneer een litterair begaafde an philosophisch ontwikkelde chemicus, wiens belangstelling evenzeer door den nieuwsten bloei als door de oudste wordingsgeschiedenis van zijn vak getroffen wordt, in een omvangrijke publicatie zijn denkbeelden over verschillende onderwerpen uit de historie der chemie gaat vereenigen, dan is dat een gebeurtenis, waarvoor in ruimeren kring dan die der vakgeleerden aandacht mag worden gevraagd en die vooral in dit tijdschrift, dat zijn lezers zoovaak werk van denzelfden schrijver aanbood, niet onbesproken mag blijven.

Dr. Ch.M. van Deventer verzamelt in dit werk een vijfen twintigtal voordrachten, die hij, gehoor gevende aan een verzoek om historische voorlichting van Utrechtsche studenten in de Scheikunde aan de Universiteit aldaar gehouden heeft. Hij biedt het aan als Grepen uit de Historie der Chemie en losse grepen zijn het dan ook telkens uit de overrijke stof, die hij den lezer voorzet, er over sprekend, ze toelichtend en verklarend met den levendigen betoogtrant van den man, die leeft in zijn onderwerp en die niets liever wil, dan anderen te doen deelen in de bekoring, die hij er zelf van onderging. Telkens weet hij, als een verzamelaar, die zijn schatten toont, nieuwe merkwaardigheden uit zijn rijken voorraad te voorschijn te halen en hij versmaadt het zelfs niet, om vaak met enkele woorden en aanduidingen te vol-

staan, waar voor volledige inwijding diepergaande beschouwing vereischt zou zijn geweest, om slechts de gelegenheid te hebben, nog weer een nieuw stuk aan zijn bezoekers voor te leggen.

Er kan niet aan getwijfeld worden, of de schrijver heeft met deze methode, die slechts dan zonder gevaar voor verwardheid kan worden toegepast, wanneer ze, zooals hier, gesteund wordt door een zuiveren kijk op hoofdzaken en door een boeienden, helderen schrijftrant, bereikt, wat hij zich blijkbaar als doel gesteld heeft: een indruk te geven van het hoogst merkwaardige en bij dieper doordringen steeds meer belangwekkende, dat er in de wordingsgeschiedenis van onze fundamenteele opvattingen over de natuur gelegen is. Zelf blijkbaar overtuigd voorstander van de in natuurwetenschappelijke kringen nog zoo uiterst weinig aanvaarde opvatting, dat de wetenschapsgeschiedenis geen aanhangsel, maar veeleer een der centrale gebieden van het groote rijk der physisch-chemische vakken is, heeft hij voor tal van onderwerpen willen aantoonen, hoe diep de wortels van onze tegenwoordige kennis reiken en welk een verheldering van inzicht de studie van den groei dier kennis schenkt aan wie tot dusver zonder verder nadenken de vruchten van het werk der vroegere eeuwen plukte.

Daartoe voert hij zijn lezers eerst terug tot Aristoteles, waarvan hij de elementenleer met hare astronomische consequenties uiteenzet, dringt dan nog dieper door in de Grieksche wijsbegeerte met een bespreking van het Abderitisch Atomisme, de Zijnsleer van Parmenides en de opvattingen van Empedokles, om na behandeling van Plato's corpusculaire stoftheorie uit den *Timaios* en van een philosophische beschouwing uit *Theaitetos*, waarin hij een der grondslagen der chemie geformuleerd vindt, tot den Stagiriet en zijn opvolgers terug te keeren. Na een meer physisch hoofdstuk over Archimedes volgen dan drie voordrachten over de Alchemie, in groote trekken geschetst vanaf den Alexandrijnschen tijd tot aan het eind der 16e eeuw, met een iets dieper gaande bespreking van Geber en een critiek op het gangbare oordeel over de verdiensten van den alchemist Eck von Sulzbach. Daarna drie hoofdstukken over de ontwikkeling der Atomistiek, beknopt in de uiteenzetting der

voorgeschiedenis vanaf Demokritos tot aan Boyle, uitvoeriger handelend over de atoomleer van Dalton, haar verband met het werk van Newton en haar verdere ontwikkeling onder invloed van Proust, Berzelius en Avogadro. Weer enkele eeuwen teruggaande, komt de schrijver tot de Iatrochemie, dan tot de phlogistontheorie en tot de voorloopers van Lavoisier, om daarna twee hoofdstukken aan de negentiendeeeuwsche synthesen van organische stoffen en een aan isomerie, radicalentheorie en valentieleer te wijden. Terugkeerende tot de oudheid vervolgt hij dan de ontwikkeling van het begrip der affiniteit tot aan het eind der negentiende eeuw, blijft in de moderne tijden met de geschiedenis van de theorie van het scheikundig evenwicht, om daarna terug te gaan tot de Hollandsche scheikundigen der 18e eeuw en ten slotte, weer na een sprong, met Pasteur te eindigen.

We kunnen hier niet meer doen, dan deze ruwe hoofdlijnen schetsen, die van den rijken inhoud van het werk slechts een flauw denkbeeld kunnen geven. Wie dien rijkdom ervaren wil, leze het boek zelf: hij zal zich, waar hij het ook opslaat, geboeid voelen; ook wanneer hij persoonlijk aan den strengeren bouw van een werk als Jaeger's *Elementen en Atomen* de voorkeur mocht geven, zal hij zich aan de bekoring van de vlotte, geestige causerie, die hij hier ontmoet, niet kunnen onttrekken; en overal zal hij de heldere en bezielde wijze moeten bewonderen, waarop de schrijver zijn denkbeelden voordraagt. Niet onmogelijk is het, dat hij zich vol verbazing zal afvragen, hoe het mogelijk is, dat dergelijke onderwerpen, als hij hier behandeld vindt, in de universitaire studie der chemie verwezen blijken te worden naar een op verzoek van de studenten gegeven liefhebberij-college, inplaats van gerekend te worden tot die essentieele fundamenten der wetenschap, waarvan men bij iederen beoefenaar grondige kennis mag eischen. En in ieder geval zal hij zich levendig kunnen voorstellen, welk een aangename ontspanning in den wetenschappelijken arbeid de schrijver door deze voordrachten aan zijn Utrechtsche hoorders moet hebben geboden en hoevelen in den lande, ook buiten den engeren kring der chemici, hem dankbaar zullen zijn voor de waardevolle verpoozing, die hij hun door dit werk schenkt.

Inderdaad, wanneer dit het doel van den schrijver is geweest, kan men niet anders zeggen, dan dat hij volledig heeft bereikt, wat hij zich voor oogen heeft gesteld en men kan zich nauwelijks een betere vervulling van de opgenomen taak denken. Hij vergunne ons echter, nu ook dit doel kritisch te mogen beschouwen.

Er bestaat, naar het ons voorkomt, ten opzichte van de geschiedenis der natuurwetenschappen een wijdverbreide en noodlottige misvatting. De meerderheid toch van hen, die in dezen tak van wetenschap belang stellen en die zelf slechts weer een kleine minderheid schijnen te vormen onder alle beoefenaars der wis- en natuurkundige vakken, is wel bereid om, ter afwisseling tusschen ernstiger werk, kennis te nemen van de resultaten van het historisch onderzoek, wanneer deze haar in onderhoudenden en bevattelijken vorm worden meegedeeld, maar ze vindt het, hoezeer ook gewend aan eischen van strenge wetenschappelijkheid in eigen studie, onnoodig, om diezelfde eischen ook aan de beoefening der geschiedenis te stellen en dientengevolge onredelijk, dat zij zelve bij de bevrediging harer historische belangstelling op grootere moeilijkheden zou stuiten, dan die een populaire uiteenzetting met zich mee pleegt te brengen. In het bijzonder schuwt zij diepergaande historische bewijsvoering, ze vindt de studie van de oorspronkelijke werken der bestudeerde schrijvers in de oorspronkelijke taal overbodige moeite, ze vertrouwt op vertalingen en nog liever put ze haar kennis uit samenvattende historische werken, ook al zijn deze zelf niet eens op onderzoek van de oorspronkelijke bronnen gebaseerd. En zoo vertoont ze menigmaal het wonderlijke schouwspel, hoe mathematici, hoewel opgevoed in den eerbied voor het strenge bewijs, het historische bewijs meenen te kunnen veronachtzamen en hoe physici en chemici, vol waardeering en aandacht voor eigen ervaring, het versmaden, historische ervaring aan de bronnen zelve op te doen.

Het is nu voor iemand, die deze houding ten opzichte van de wetenschapsgeschiedenis als onlogisch en dilettantisch afkeurt, teleurstellend, wanneer hij een man als Dr. van Deventer, door de omstandigheden in de betrekkelijk zeldzame gelegenheid verkeerende tot het geven van academisch onderwijs in de historie van zijn vak, en door aanleg en ont-

wikkeling in staat, aan de hoogste eischen te voldoen, die men aan een historicus der natuurwetenschap mag stellen, niet meer ziet doen, dan wat voor bevrediging van onwetenschappelijke en oppervlakkige historische belangstelling voldoende zou zijn.

Het gaat nu eenmaal bij hooger onderwijs meer om de methode, om den stijl van een wetenschap dan om de veelheid van meegedeelde kennis, en in het algemeen heeft alle weten toch slechts waarde, indien de bezitter in gedachten den weg kan mee beleven, waarlangs de menschelijke geest het bereikte, en niet wanneer het, zooals in menig, daarom dan ook te verfoeien, populair geschrift geschiedt, als resultaat van wetenschappelijke onderzoekingen aan den oniogewijden geloovige wordt verkondigd.

Zou daarom Dr. van Deventer niet op zuiverder standpunt hebben gestaan, wanneer hij zijn hoorders had voorgesteld, Aristoteles met hen te lezen, inplaats van over Aristoteles te causeeren, wanneer hij hun alchemistische geschriften had voorgelegd en oorspronkelijke verhandelingen van de grondleggers der moderne chemie, wanneer hij Reij, Maijow en de phlogistici zelf had laten spreken, inplaats van verslag te doen over hun werken? En wanneer hij in zijn boek door tal van uitgezochte citaten den lezer eigen lectuur der oude schrijvers tot op zekere hoogte had mogelijk gemaakt, hem tevens tot dieper doordringen aansporende? Het is waar, dat hij, zoo doende, alle niet klassiek gevormde hoorders van zich zou hebben vervreemd, maar waarom ook niet? De chemici hebben steeds zoo luidruchtig betoogd, dat zij voor hun practisch vak de ‘dooie ouwe talen’ niet noodig hebben, ze hebben met zooveel verrukking door de wet Limburg een nieuwen slag aan de klassieke vorming zien toebrengen (al begint de uitwerking van die wet hen nu wel wat te benauwen[1)], dat

1) Men zie b.v. de waarschuwing, die Prof. E. Cohen kort geleden heeft gemeend te moeten uitspreken tegen plannen voor studie in de chemie bij aanstaande studenten. Hij noemt daarin weliswaar andere oorzaken voor den huidigen overvloed aan chemici bij name, zooals den oorlog en den bloei der chemische industrieën, maar het is duidelijk, dat deze oorzaken, zoo ze al bestaan, nooit zulk een uitwerking zouden hebben gehad, indien men niet in de laatste jaren door verlaging van het peil van het Eindexamen der H.B.S. en door invoering van de wet Limburg de poorten der academie in de faculteit van Wis- en Natuurkunde zoo wagenwijd had opengezet.

ze zich er in zullen moeten schikken, dat de geschiedenis van hun vak voor een groot deel van hen nu ook een gesloten boek blijft. Want dat blijft ze, ondanks de kennis, de welsprekendheid en het enthousiasme van een van Deventer! Zie zijn voordrachten over Aristoteles, helder en boeiend voor wie den Stagiriet uit eigen ervaring eenigszins kent; maar heeft de schrijver de illusie, dat de gemiddelde oud-H.B.S. leerling, die geheel vreemd staat tegenover de oude wereld, uit deze uren iets meer dan enkele verwarde en snel vervagende indrukken zal hebben bewaard? En kan hij overtuigd zijn, dat ooit zijn woord de bekoring zal kunnen vervangen, die van de lectuur der oorspronkelijke werken uitgaat, waardoor de natuurwetenschappen zijn opgebouwd? Dat de groote historische figuren ooit werkelijk levend zullen worden, voor wie slechts over hen hoort spreken, zonder ooit te luisteren naar hun eigen stem?

Ik ontleen de vrijmoedigheid tot het maken van deze critische opmerkingen over een, ondanks alles, bewonderenswaardig werk aan de overtuiging, dat de schrijver zelf het met het principe, waaruit zij voortkomen, niet oneens zal zijn en dat het bij hem meer een quaestie van tactiek, dan van voorkeur was, wanneer hij zijn historische uiteenzettingen zoo populair hield, omdat hij in zoo wijd mogelijken kring bewondering voor de geschiedenis van zijn vak wilde verspreiden; waarbij alleen weer onwillekeurig de vraag rijst, of hij ook op een college over de chemie zelve de zuivere strengheid van de wetenschappelijke methode aan mindere bevattelijkheid of gemis aan voorbereiding van zijn toehoorders zou opofferen.

Niet onmogelijk is het trouwens, dat het vrijwel geheel ontbreken van citaten in dit werk, die in het algemeen in het Grieksch of Latijn gesteld zouden zijn geweest, voortvloeit uit de tegenwoordig steeds meer veld winnende opvatting, dat een correcte vertaling het origineel volkomen kan vervangen en uit de steeds meer verbreide gewoonte, de égards tegenover niet klassiek gevormden zoover te drijven, dat men zich bijna overal van het gebruik van een der oude talen angstvallig onthoudt. Inderdaad, het is zoover gekomen, dat het groote publiek het gebruik van een Grieksche of Latijnsche uitdrukking, om van een citaat nog maar te zwijgen,

geneigd is, als een aanmatiging van den schrijver te beschouwen, inplaats van er eigen geestelijk gemis aan te beseffen. Toch is juist op dit punt toegeeflijkheid uit den booze, omdat ze met reëel verlies gepaard gaat. Hoe zou niet, om een voorbeeld te noemen, een prachtig werk, als dat van Prof. Huizinga over Erasmus winnen, wanneer we de 'onvergelijkelijke latiniteit' van den Humanist niet slechts hoorden roemen, maar haar ook in citaten konden ervaren en hoezeer zou niet het doel van den schijver, om rekenschap van zijn beweringen te geven, beter gediend zijn door zulke citaten, dan door verwijzingen naar werken, die men alleen in enkele groote bibliotheken kan raadplegen! Hoe mist men ook niet in een werkje als Kuiper's *Grieksche Lyriek* den oorspronkelijken tekst, die toch naast de vertaling niemand zou hebben gehinderd!

Slechts één ding is er, om tot ons onderwerp terug te keeren, dat ons een weinig schokt in de overtuiging, dat ook Dr. van Deventer strengheid van bewijsvoering op grond van studie van de oorspronkelijke werken voor zich zelven als onafwijsbaren eisch voor historisch onderzoek zal stellen en dit brengt ons tot de tweede grieve, die we tegen zijn boek moeten aanvoeren. De schrijver neemt namelijk achter elk hoofdstuk een aantal aanteekeningen op, waarheen de belangstellende lezer voor nadere motiveering van de in den tekst uitgesproken beweringen wordt verwezen. Die aanteekeningen nu verwijzen op hare beurt in overwegende mate niet naar oorspronkelijke bronnen, maar naar historische werken. Dit heeft vooreerst ten gevolge, dat men ze al spoedig niet meer leest. Wanneer men tienmaal achtereen naar Lasswitz, *Geschichte der Atomistik,* gezonden wordt, geeft men het op en gaat liever Lasswitz zelf lezen. Maar bovendien kan men zulk een herhaald beroep op andere historici toch geen exacte bewijsvoering noemen! Niemand zal het den schrijver euvel duiden, dat hij zich met behulp van Kopp, Pattison Muir, Hjelt, Lasswitz, von Lippmann e.a. orienteert in de uitgebreide gebieden, die hij onderzoekt, maar daarom behoeft hij hen toch niet zoo volkomen te vertrouwen, dat hij de bronnen, waaruit zij putten en die in de overgroote meerderheid der gevallen toch ook voor hem toegankelijk waren, in het geheel niet raadpleegt.

Men kan volhouden, dat het lezen van historische werken over de natuurwetenschappen tot de studie der oorspronkelijke bronnen staat, zooals de lectuur van reisbeschrijvingen, thuis in een gemakkelijken stoel, staat tot reizen, vermoeiend, misschien gevaarlijk, maar onder de onmiddellijke bekoring van de natuur. Indien deze vergelijking juist is, is Dr. van Deventer menigmaal gelijk aan iemand, dit uit tal van reisbeschrijvingen een overzichtelijken gids samenstelt.

Pleit het echter niet voor zijn schrijverstalent, dat hij daarvan iets zoo levends maakte?

En al hadden wij gaarne gezien, dat hij zijn doel hooger en moeilijker had gesteld, dat hij er niet voor was teruggedeinsd, eens wat minder onderhoudend te causeeren en eens wat veeleischender te zijn tegenover zijn lezers, hij blijft, om de manier, waarop hij het doel bereikte, dat hij zich nu eenmaal stelde en zooals hij het zag, de bewondering verdienen, die het ten slotte toch van onze kritische stemming wint.

Oisterwijk.

E.J. DIJKSTERHUIS.

Nederlandsche poëzie.

J.H. Leopold.

I.

Toen Leopold in 1893 zijn eerste gedichten, ‘Zes Christus-Verzen’ uitgaf, was de groote Nieuwe Gids-periode voorbij. Kloos en Gorter, de twee dichters die wij met meer recht dan hun medestrijders Verwey en Van Eeden typische ‘Nieuwe-Gids-dichters’ kunnen noemen, hadden blijkens hun latere productie hun dichterlijke mogelijkheden al ten volle verwezenlijkt. Niet dat zij in hun poëzie hun wezen volledig uitgedrukt hadden. De dichterlijke vorm wordt meestal niet door de volledige mensch die hem voortbrengt, maar slechts door een in bepaalde verhoudingen tot een bepaalde figuur georganiseerd deel van zijn inhouden opgebouwd, en het is de dichterlijke vorm, selectie, soms verzuivering, een ander maal verenging van de menschelijke, die aan de naam van een dichterverschijning als zoodanig verbonden blijft. Kloos en Gorter beiden waren individualistische dichters geweest. Kloos onmiddellijk belijdend. Scherp laat zich bij hem juist waarnemen hoe het eene deel van zijn innerlijk over het andere een overwicht kreeg, dat voor zijn poëzie beslissend was. Geheel en al datgene wat men aanvankelijk van hem verwacht kon hebben, werd zij niet; aan zijn geheele persoonlijkheid, of aan alles wat hij van haar uitsprak, gaf zij geen dichterlijke vorm, en tot de gave harmonie van het in zich zelf volledige en vervulde kon zij zich nimmer ontwikkelen. Aanleg samen met omstandigheden maakten Kloos een tijd lang tot een zoo

hartstochtelijk belijder van de ikheid als de geschiedenis der poëzie nog niet gezien had, en daar het bij hem in alles om het diepste, hevigste doorleven van zijn eigen groot gevoelde innerlijk ging, en de rest der menschen zijn werk alleen binnenkwam naar gelang zij tot zijn vurige zelfdoorleving in een door hem zelf acuut ervaren verhouding trad, werd iedere andere menschelijke ondervinding steeds meer door die ééne, die heel zijn voelen, denken en dichten overmeesterde, de *emotie,* verslonden. In zelfverheffing en in zelfvernedering gelijkelijk de grootheid van het eigen ik emotioneel te doorleven en bij middel van zijn gedichten door andere menschen emotioneel, d.i. onmiddellijk te doen doorleven, ziedaar wat, tegenover zijn medestrijders, Kloos' karakteristiekste eigenheid werd en zich in de verzen van zijn eerste periode als het wezenlijkst vorm-constitueerend element laat aanwijzen.

Ontstond en ontwikkelde zich het individualisme bij Kloos dus emotioneel, bij Gorter bestond het, onafhankelijk van de vraag of de dichter zich er intellectueel rekenschap van gegeven had, uit kracht van zijn fel-individueele gewaarwording, die hem de wereld niet alleen als een, maar als *zijn,* in al haar vormen van hem afhankelijke, door eigen intens persoonlijke ervaring persoonlijk verschijnende schepping doorleven deed. Wat, toen hij dit ervaringsindividualisme bewust als grond van een innerlijke tweespalt herkend had zonder welks verzoening hij op den duur niet leven kon, Gorters probleem was, hoe hij blijkens ‘Mei’ aanvankelijk geneigd scheen het theoretisch ten gunste van de eene partij op te lossen, hoe hij zich daarna blijkens ‘Verzen’ praktisch zoolang aan de andere partij overgaf tot hij, gestalteloos verstrooid geworden, in Spinoza's ‘Ethica’ zijn verzoening meende te vinden, om dat te onderzoeken is een afzonderlijke studie van zijn dichterlijke verschijning noodig. Ter kenschetsing van Leopold heeft het belang dat Gorter, niet alleen in zijn ervaringswijze maar lange tijd ook in zijn bewustzijn - in zijn ervaringswijze genietend, in zijn bewustzijn als Kloos belijdend - individualist was, en dat, in afwijking van Kloos, de ervaringswijze die zijn poëzie haar karakter gaf niet de emotie maar de *gewaarwording* was. Heb ik gelijk, Kloos en Gorter in het werk dat hun naam gemaakt heeft en in de toekomst waarschijnlijk zal doen voortleven, de typische

Nieuwe Gids-dichters te noemen, dan wordt daar voor mij aldus mee aangegeven dat zij individualisten waren, dat dit individualisme hun poëzie naar vorm en wezen bepaalde, en dat de nadere ervaringswijze door middel waarvan het zich als vormgevend element deed gelden, in directe uiting, bij de een de emotie, bij de ander de gewaarwording was.

Leopold, die van Verwey, Gorter en van Deyssel in leeftijd niet noemenswaard verschilde, publiceerde pas op zijn zesentwintigste jaar zijn eerste gedichten. Beginnen wij een beschrijving van hun wezen en dat van zijn latere verzen met een beschouwing van hun plaats in hun eigen tijd, hun verhouding tot de poëzie die onmiddellijk aan hen voorafging, dan zien wij voor alles, hoe Leopold in zooverre aan Gorter aansluit dat ook hij in leven en dichten door de gewaarwording beheerscht wordt, maar hoe deze, met Gorters gewaarwording vergeleken, oneindig verfijnd is; dan, hoe ook Leopold, maar op bijzonder eigenaardige wijze, zich in die eerste verzen al dadelijk als individualist laat kennen; en ten slotte, hoe met de eigenaardige wijze waarop hij zijn individualisme in zijn verzen tegelijk uit en verheelt, d.w.z. met het karakter zelf van zijn individualisme, die verfijning van zijn gewaarwording in direct oorzakelijk verband staat. Ik wees er op dat het individualisme zoowel bij Kloos als bij Gorter belijdend en genietend was. Als zooveel andere heftige cultuurstroomingen heeft die van De Nieuwe Gids in haar acute stadium haar mogelijkheden snel doorloopen. Leopold is de typische Nieuwe Gids-dichter uit de neergaande periode der beweging. Individualist, onbetwistbaar, maar ontgoocheld en lijdend: een individualist tegen wil en dank, die zijn individualisme nog enkel als een noodlot doorleven kan, dat hem, *als* noodlot, niet toelaat het in zich zelf te overwinnen en ondanks zijn pijnlijkheid zijn leven bepalen blijft. De pijnlijkheid van Leopolds levenservaring is de eerste eigenschap, die zijn lezer, als hij dit individualisme eenmaal herkend heeft, voorzichtig maakt en aandachtig speuren doet. Alleen door ontleding van het oorzakelijk verband tusschen individualisme en verfijning van gewaarwording kunnen wij Leopolds lijdend individualisme, en daardoor zijn poëzie die zonder zijn alles vormende of vervormende invloed ondenkbaar is, ten volle leeren begrijpen en genieten.

II.

De innerlijke kenmerken van Leopolds ‘Christus-Verzen’ zijn: een sensitieviteit die in een enkel gedicht (II) tot een exces van weekheid gaat, en, als product van deze sensitieviteit, een gevoel en besef van onherroepelijke ingekeerdheid, van vrees en van eenzaamheid, die *niet* in de eerste plaats uit de behoeften van 's dichters diepst gemoedsleven, noch uit het karakter van zijn gedachteleven, maar uit de verfijning, de hypertrophie van zijn zintuigelijke ontvankelijkheid te verklaren zijn: als ervaring in het gemoedsleven, als besef in het bewustzijn opgenomen, zijn zij er onafscheidelijk deel van geworden. De verfijning der zintuigelijkheid, door haar de gedifferentieerdheid der gewaarwording heeft zich bij Leopold zoo ver en zoo consequent doorgezet dat zij eenerzijds haar eigen draagkracht tebovenging, anderzijds over haar grens heengrijpend, des dichters verdere wezen wijzigde, en zijn weerstand verzwakte. In stede van, als bij Gorter wiens gewaarwording zwelgend en dus veroverend is, een onuitputtelijke bron van genieting te zijn, is de zintuigelijkheid bij Leopold te onoverwinnelijker de oorzaak van zijn pijn, naarmate zij inniger, onweerstaanbaarder in het organisme van zijn persoonlijkheid haar heerschappij versterken kon. Als die kinderen die de geringste beschadiging van de huid verbloeden doet, zoo is zijn zintuigelijkheid diermate gevoelig geworden dat de felle indruk hem kwetst. Terwijl Gorters wezen, dóór de gewaarwording, tegenover de wereld aanvaardend stond, dwingt diezelfde gewaarwording als bron van zich onophoudelijk hernieuwende pijn, Leopolds wezen tot verdediging. Zijn hypersensitieviteit wordt de werende wand waarbinnen zijn schuw geworden wezen zich noodgedwongen ter zelf-beveiliging terugtrekt. De grens van zijn ik, op elk van zijn ontelbare omtrekspunten een pijnlijke botsing met het buiten-ik, een pijngordel waarbuiten het overgevoelige wezen niet gaan kan zonder zich te verwonden, wordt de kerker waar het innerlijk zich in opsluit. Daar het ik zich binnen die kerker, zijn grens, afwerend tracht te handhaven en zijn strijd tevens levensvoorwaarde is, zien wij bij Leopold uit de overontwikkeling der zintuigelijkheid en door de gedifferentieerd-

heid der gewaarwording dat individualisme tegen wil en dank ontstaan, dat in de eerste plaats een lijdend en afwerend karakter bezit. De ingekeerdheid waarvan Leopold in het zesde 'Christus-Vers' spreekt, is niet de vrijwillige van de geestelijk bekeerde, maar een die door geen enkel woord beter gekenschetst wordt dan door dit, dat wij bij Leopold zelf eenige malen welbewust gebruikt vinden: *eenzelvigheid.*

Een beschouwing als de voorafgaande eischt, wil zij niet misleiden, een aanvullende toelichting. Zij kan de indruk wekken of het ontstaan van een eenzelvigheid gelijk ik zoo even teekende, als een door verschillende factoren geprikkeld ontwikkelingsproces voorgesteld wordt. Ongetwijfeld is dit tot zekere hoogte het geval, maar wij hebben toch vooral een ingeschapen predispositie voor ons. Natuurlijk is haar snelle, haast onbelemmerde doorwerking door verschillende tijdsfactoren sterk bevorderd. Leopold groeide op in een periode waarin de praktijk van verschillende jonge dichters en prozaschrijvers niet alleen de zintuigelijke actieviteit van het menschelijk organisme op de voorgrond plaatste en daardoor vanzelf met verbreking van het evenwicht in hooge mate cultiveerde, maar nog ten overvloede in leven, dichten en belijden tot een individualisme voerde dat zich, waar het krachtdadiger persoonlijkheden dan Leopold overmeesterd en gewijzigd had, minder strijdbare figuren gemakkelijk tot noodlottige resultaten kon brengen. Naar beide zijden dus, zoowel in de richting van overcultiveering der zintuigelijkheid als in die van het individualisme, vond Leopolds predispositie de prikkels voor een snelle ontwikkeling. Van een bewust beleden individualisme was bij hem geen sprake. Uit de aard van zijn individualisme, dat zich als eenzelvigheid openbaarde, vloeit dit onmiddellijk voort. Toch komt zelfs van die belijdende kant van het individualisme, kort te voren zulk een algemeen verschijnsel, in de Christus-conceptie van Leopolds eerste gedichten en in de wijze waarop de dichter haar klaarblijkelijk met zich zelf identificeerde, iets tot uiting. Dat onder deze zes gedichten als in 'Verzen 1897' een Kerstliedje voorkwam, heeft hier geen beteekenis. Wel, dat in het tweede, derde en vierde gedicht de Christusgedachte geheel losgelaten schijnt en dat de fijne persoonsbeschrijving in het zesde eerder dan Christus een gepijde Imitatio-lezer in een kloostertuin van de Broeder-

schap des Gemeenen Levens voor ons oproept. Merkwaardig openbaart zich in de visie van dit gedicht de oneindig-verinnigende, maar daarbij onweerstaanbaar verengende invloed van Leopolds eenzelvigheid op al zijn waarnemen, voelen en denken. Bovenal van belang evenwel is het eerste gedicht, dat de identificeering van Christus en ik niet, gelijk in het tweede en derde vers als een onuitgesproken gevoelsgelijkstelling, maar als de beeldgeworden substantie van het heele gedicht geeft. Dat Ik-Christus-beeld is de tegenpool van Kloos' Ik-Satan-conceptie. Het eerste gedicht dat Leopold ooit publiceerde, bevat dus in een uitgewerkt beeld op dezelfde wijze de volledige weergave voor de ingeschapen, zich zelf cultiveerende predispositie van zijn leven, als ‘Cheops’ er veel later, eveneens in een uitgewerkt beeld, de definitieve uitwerking, samenvatting en afrekening van belichaamt. Wie afweert, stelt zich tot het afgeweerde in een verhouding van vijandschap. Ook wanneer hij afweert omdat vrij verkeer met het afgeweerde hem pijn doet, ligt, zoo de pijn symptoom van eigen hypersensitieviteit is, het begin van het conflict bij hem. Is *door* die gevoeligheid de grens waarbinnen het ik zich terugtrekt de omtrek van het ik zelf, dan kan het niet anders of iedere aandrang van geest en gemoed, naar liefde en gemeenschap en omvatting, moet binnen die grens onbevredigd blijven, de onbevredigdheid zich omzetten in een besef nu van eenvoudige eenzaamheid, dan van verstootenheid en vervreemding, dat in de angst voor alles wat buiten de grens ligt zijn compliment heeft. Dat besef, mét die angst, beiden als verschijnselen van een al te verfijnd indrukkenleven herkennen wij in het eerste ‘Christus-Vers’ als de essentie van het - nochtans als ‘goddelijk’ beschreven! - wezensbeeld van de dichter. In het laatste vers van ‘Scherzo’, een gesprek tusschen de dichter en de geliefde, worden al de genoemde eigenschappen, zelfverheffing en zelfvernedering, smartelijke eenzelvigheid en beschroomde hoogmoed, besef van verworpenheid en de angst die tot ‘smartelijk begeven’ dwingt, in directe belijdenis uitgesproken.

Ik heb er al op gewezen hoe Leopolds overontwikkelde zintuigelijkheid, de differentiatie van zijn gewaarwording een *noodlot* was, dat zijn andere kostbare innerlijke neigingen door pijnlijke slavernij aan de eenzelvigheid eerst onmachtig

maakte, daarna wijzigde. Bij zorgvuldige lezing van Leopolds poëzie treft het dat binnen de grenzen van het eenzelvig ik een diep gemoed en een fijn verstand, op elkander aangewezen, de hun gebleven mogelijkheden en hun betrekking tot de wereld in eendrachtige verstandhouding doorleefden. Van vrije ontwikkeling en uitviering naar eigen wezen en behoefte afgesneden, bleef hun niets over dan zich binnen de gestelde grenzen, die zij wel wilden maar niet konden verbreken, over eigen lot te buigen en door innige verdieping daarin, door innige overdenking daarvan, zoo ver zij nog konden tot rijpheid te komen. Bij de Gorter van 'Verzen' was voor gedachte- en gemoedsleven bijna geen plaats. De gulzige gewaarwording vulde gedurende die periode zoo volledig zijn leven, dat in zijn tweede boek het woord denken slechts eenmaal en onfunctioneel, de simpele menschelijke ontroering des harten vrijwel alleen in twee verzen van deernis voorkomt. Bij Leopold is het anders. Niet omdat de zintuigelijkheid hem ook maar één dag genoeg kon zijn, bepaalde zij zijn heele wezen, maar omdat door haar hypertrophie het evenwicht ten nadeele van geest en gemoed verbroken was. De innerlijkste behoefte van Leopolds kostelijke menschelijkheid vroeg om het vol bezit van een tot rijkste harmonie ontwikkeld leven. De pijntyrannie der zintuigelijkheid ontzegde hem dat, zonder zijn 'oorspronkelijke' aanleg te kunnen vernietigen. Men leze nog eenmaal de 'Christus-Verzen'. De sensitieviteit is hier, voor wat geest en gemoed betreft, reeds geheel in haar destructieve beteekenis aanwezig. Maar voor alles treft het èn dat de dichter een beeld zoekt voor een intensief ontroeringsleven, èn dat hij bovendien, ik zou haast zeggen geprëoccupeerd is met de gedachte. In vier van de zes verzen, meer dan eenmaal in functioneele beteekenis, ik bedoel, als actieviteit van innerlijk leven, vinden wij het woord denken nadrukkelijk uitgesproken. In de oogen, waarin de dichter de ziel van de 'angstige hemeling' herkent, leeft

> het eene, geheele
> denkleven, eêle rijkdom van een ziel gouden
> in blanken arbeid, klein ingehouden
> een streelend peinsbegeeren op één ding gericht
> een trillend willen, dat huivert achter dit aangezicht,

het aangezicht dat - men denke aan wat ik hierboven schreef

over de kerker - rond het oogleven dat het ‘stille, vele’ heet, het ‘doode’ genoemd wordt. Met niet minder nadruk vinden wij in het zesde ‘Christus-Vers’ ‘het zeer sterke en ingetogen denken’: de lezende ingekeerde is daar de wiegelende stengel waarvan het hoofd, ‘het volle denkhoofd’, het ‘gebenedijde’, de bloem is. Deze citaten volstaan. Zij geven duidelijk aan hoe zeer dit denken voor Leopold een actieviteit van zijn innerlijkst wezen is. Zijn gewaarwording ondergaat hij. Zijn denken wil hij, maar door de gewaarwording wordt het binnen de cel der eenzelvigheid tot zich zelf, en tot een verbond met het hart teruggedrongen. Wij moeten nog verder gaan. In belangengemeenschap eendrachtig werkzame bondgenooten, wijzigden èn gemoed èn gedachte iets van het wezen dat hun in onafhankelijkheid eigen geweest ware, naar het wezen van de ander. Van Leopolds gedachte ontvangt zijn ontroering in de zelfbezinning de uiting die haar uit de hopelooze verstarring van haar onmacht omhoogtilt, maar zijn denken verandert juist daardoor als tot een denken van het hart en vervormt zich tot peinzen. De continue bewustzijnsbeweging van het *peinzen,* waarin het het denken zich tot een gemoedsarbeidzaamheid verinnigt en de ontroering vloeibaar wordt, is de essentieelste levensverrichting van dit eenzelvig wezen. In een later gedicht ‘*ΟΙΝΟΥ ΕΝΑΣΤΑΔΑΓΜΟΝ*’ lezen wij, dat Leopold zelf het zoo kende. Een ‘innerlijk bedrijf’, een ‘denkenspolsslag’ noemt hij het, alsof zijn intuïtie begrepen had dat dit peinzen voor zijn innerlijk, wou het voortbestaan, een even onmisbare bestaansvoorwaarde, een even noodzakelijke functie was, als voor het lichamelijk organisme de bloedsomloop.

III.

Wij kunnen, van uit een reeds scherper inzicht in de bouw van Leopolds verschijning, door een zorgvuldige beschouwing van de elementen zijner gedichten zijn poëzie nu beter trachten te begrijpen. Een individualisme tegen wil en dank, een eenzelvigheid, zagen wij, is de opgedrongen beperking van zijn persoonlijkheid. De bewuste erkenning, het belijden van het individualisme treffen wij in zijn gedichten behalve in

‘Cheops’ niet aan. Zijn innerlijk kon, zoolang het er niet actief onder leed, bij zijn eenzelvigheid als een onherroepelijk noodlot berusten, het aanvaarden, en aanvaarden als de centrale eigenschap door dienst waaraan, door organisatie waaromheen zij zelf eerst tot hun beste vervulling groeien zouden, konden zij niet. Een emotionaliteit als die van Kloos komt, voorzoover zij emotie om de emotie wilde, in het geheel niet, voorzoover een zeer geconcentreerd belijdend individualisme in haar zijn natuurlijke vorm van zelfervaring en zelfexpressie, de directe uitstorting van door geen gewaarwording, door fantaisie noch mijmering gewijzigde zielsbeweging vond, bij Leopold zelden voor. Is zij er, dan, zeer teekenend juist en alleen in die momenten waarin een plotselinge ontroeringsschok berusting als onmogelijk beseffen doet: waarin hetzij door de oogenblikkelijke felheid van het pijngevoel, hetzij in machtelooze opstand tegen de eenzelvigheid met haar fatale implicaties, hetzij in de actie van de nederlaag na een mislukte bevrijdingspoging, het latent conflict acuut gemaakt en actief als zoodanig doorleden wordt. Zoo is het in het tweede gedicht van ‘Claghen’, die opstand tegen het ‘kalm lafhartig verminken’, de ‘geheime beschadiging’ der ziel:

> En dan weer komt het
> in mij op,
> dat ik ternauwernood
> het verkrop;
>
> dan rijst het walgen
> mij naar den mond,
> de afschuw op mijn
> lippen stond
>
> en wilde drift
> tesamen schiet,
> die al het andere
> van zich stiet.
>
> Dan schudt mijn trots
> het van zich af,
> al dit bedekte,
> dat valsch en laf
>
> ging triomfeeren
> om klein geluk,
> winst van een nietig
> oogenblik.

En voelt zich vrij
en zuiver bloot
en onbelemmerd
en enkel groot

omhoog gerezen
en opgericht,
den ganschen jammer
in het gezicht!

Maar niet deze directe vorm van emotioneele uitstorting, de gewaarwording bepaalt naast het peinzen de vorm van Leopolds poëzie. Men begrijpt dat ik thans in engere zin over gewaarwording spreek dan in het voorgaande, toen ik over die zintuigelijke predispositie tot het ontvangen van uiterst gedifferentieerde indrukken schreef, met behulp waarvan de gewaarwording aan de heele persoonlijkheid, haar kostelijkste eigenschappen inbegrepen, haar eenzelvig karakter opdrong. Hier valt de individueele gewaarwording zelf, het product der sensitieviteit, haar functie in Leopolds poëzie, onder mijn beschouwing. Impressionistische poëzie als die van Gorter is Leopolds kunst nooit geweest, al was zij het soms bijna, en dan in de meeste van haar vers-constitueerende trekken van enkele onder Gorters verzen haast niet te onderscheiden. Ik leg ter vergelijking Gorters:

De boomen waren stil,
de lucht was grijs,
de heuvelen zonder wil
lagen op vreemde wijs.

De mannen werkten wat
rondom in de aard,
als groeven ze een schat,
maar kalm en bedaard.

Over de aarde was
waarschijnlijk alles zoo,
de wereld en 't menschgewas
ze leven nauw.

Ik liep het aan te zien
bang en tevreden,
mijn voeten als goede lien
liepen beneden.

naast een paar fragmenten uit Leopolds ‘Verzen 1897’. Het tweede begint:

Schepen liggen er; waarom zoo...
het lieve water leed het zoo.,

en eindigt:

> Droomen bleef over: was het voor dezen
> al zoo, was dit het eerste wezen?

In het eerste lezen wij:

> O, zij, de huizen, de steenen
> en de geknotte boomen in de vochte lucht
> en de menschen, die gaan zoo voor zich henen,
> zij vragen, vragen en ik kan hen niet verstaan
> en mijn bevangen denken heeft zich toegedaan
> en is weifelende, vertwijfelende, wat was
> de droefenis, die ik vind in deze dingen.
>
> Mijn voeten zij gaan onder mij klisklas,
> mijn hoofd hangt in een web van schemeringen.

Hier is klaarblijkelijk niet alleen soortovereenkomst maar ook directe invloed. Toch zijn er groote verschillen, en zij doen zich, ondanks de somtijds voorkomende overwoekering der impressie, in het grootste deel van Leopolds gedichten zoo zeer gelden dat zij hem wezenlijk tot een dichter van gansch ándere soort maken. Ook in die gedichten waarin de uitdrukking der gewaarwording het eerste is, vindt men niet de impressie om de impressie, niet de actieviteit van het zintuigelijk gewaarworden, op een rhythme dat gemeenlijk van het geluk *om* die actieviteit zijn drift en zijn klank krijgt zoo direct mogelijk verwoord. Het hoofdfeit van Leopolds zieleleven, de eenzelvigheid die zich nu in angst, dan in eenzaamheids- en vervreemdingsbesef openbaart, blijft als een dringend zingende ondertoon van smartelijk herinneren en vragen altijd hoorbaar. Zelfs waar hij zéér gedempt is beluisteren wij in het ‘bijna zwijgen’ een door berusting tot stilte komen en daarna voor een wijle schuchter opengaan van het hart, waaruit wij voelen hoe weinig een wezen als dat van Leopold, ook wanneer het haar in verpoozing als getemperde voldoening vrijwillig in zich opneemt, door de gewaarwording te bevredigen is. Bij Gorter - ik spreek voortdurend over zijn ‘Verzen’ - was het of dat elementaire feit van zijn jonge mannelijkheid, het geslachtsverlangen, en de felle actieviteit van zijn gewaarwordingsleven elkander in zijn poëzie over en weer prikkelden en bevredigden. Beide actieviteiten waren van dezelfde orde. De honger van Leopolds wezen rijst niet omhoog uit zijn zintuigelijkheid maar uit zijn door de zintuigelijke gewaarwording gekerkerde gemoeds- en geestesleven. Te bevredigen is hij

door de gewaarwording dus niet. Zij geeft hem geen geluk maar ten hoogste de zachte voldoening van een tijdelijke streeling of verdooving. Ook die, dan, doet zich in zijn verzen gevoelen. Maar zelfs als de gewaarwording nagenoeg alleen aan het woord is, handhaaft zich de herinnering aan het andere te sterk, dan dat wij hem, om hun verwantschap, tot de impressionistische dichters konden rekenen.

Al komt de gewaarwording nagenoeg nergens tot onafhankelijke actie, zij is overal aanwezig en voor Leopolds kunst noodzakelijk beslissend, ook waar zij niet betrekkelijk onafhankelijk maar in samenwerking met gevoel en gedachte optreedt. In de eerste plaats zien wij hier de *fantaisie* werkzaam. Zij behoort tot de belangrijkste functies van zijn dichterlijke persoonlijkheid. Weder kunnen wij een vergelijking met Gorter maken. Ik herinner aan het gedichtje

> De zon. De wereld is goud en geel
> en alle zonnestralen komen heel
> de stille lucht door als engelen.
> Haar voetjes hangen te bengelen,
> meisjesmondjes blazen gouden fluitjes,
> gelipte mondjes lachen goudgeluidjes,
> lachmuntjes kletterend op dit marmer,
> ik zit en warm m'er.
>
> ze loopen over mijn marmersteen
> in goudmuiltjes heen.

De zelfde soort van natuurfantaisie zullen wij bij Leopold telkens in gedicht en fragment terugvinden, en opnieuw lijkt het of wij directe invloed kunnen aanwijzen.

> Er dwarrelt een vlucht
> op haar toe door de open lucht;
> goudverschijningen met verfijningen
> van lijf en leden en handjesvouwen...
>
> O blijde blijde bodinnetjes
> vergulde zegegodinnetjes
> zoo zwierende banen neergevaren
> op golvende koelten en vleugelparen
>
> ... zoo hangt gij voor
> het vrouwenhoofd om een gehoor
> voor mondjes met lippen toegestoken,
> geluksgeluidjes zacht gesproken, enz.

Een typisch voorbeeld is ook de fantaisie van de regen uit ‘Voor donkere oogen’, in ‘Verzen 1897’. Het merkwaardige is dat zulk een natuurfantaisie bij Gorter een bekoorlijk spel met een indruk, bij Leopold echter meestal een voortbrengsel van een innerlijke behoefte is. Op de oogenblikken dat hun eigen lot hen niet inniger bezighoudt, is de fantaisie een eerste poging van zijn gevoel en zijn gedachte om binnen een door henzelf voorgeteekend kader, dat de gewaarwordingen in hun onafhankelijke werkingen beperkt en op zekere wijze aan hen zelf onderwerpt, aan de werkzaamheid der zintuigen genietend deel te hebben. Zij is als een wapenstilstand waarvoor gevoel en gedachte eenerzijds, de zintuigelijkheid anderszijds op het neutraal domein der poëzie van hun strakheid iets prijsgeven. Hierdoor vindt men onder deze gedichten verzen waarin het persoonlijk pijngevoel van de dichter, nu bijna geheel, dan geheel, voor een soms sterk gevoel van behagen plaats maakt. Het tevreden voortspinnen aan dergelijke fantaisieën lokt uit het gemoed een zachtheid, goedheid, kinderlijkheid en liefheid, die ons verraden welke schatten van teederheid dit gemoed in zich bevat hield. Toch zijn deze gedichten, in zoo kleine productie alle bij elkaar vrij talrijk, ondanks de fijnheid der details over het algemeen noch de innigst persoonlijke noch de meest bevredigende. Dit kan geen andere oorzaak hebben dan dat het diepste wezen van de dichter in hen niet werkzaam is. Zij spelen er, elk in eigen vorm, ik bedoel elk in zijn eigen individueel karakter van fantaisie, meer over heen dan dat zij er een beeld van geven.

Ik zie, voorzoover het natuurfantaisieën zijn, nog een andere reden. Ook van de natuur geven zij beeld noch voorstelling waardoor iets wezenlijks van haar uitgedrukt wordt. Het is niet moeilijk dit te begrijpen. Leopolds verhouding tot de buitenwereld, tot de menschen evenzeer, ligt onder de dwang van zijn eenzelvigheid. De behoefte tot overgave, maar ook de onmacht sluit zij in. Leopolds verhouding tot de natuur is van aanleg zintuigelijk en zoo zij ons een voorstelling voor iets innerlijks moet geven geschiedt dit niet door die verdieping in de natuur, die van de verbeelding gebruik maakt en tot een hoogere orde van natuur-beleven behoort, maar hetzij door de projectie van toevallige gevoels- of stemmingsmomenten op

de natuur, hetzij door een arbeid van het fantaiseerend innerlijk aan of met de eenmaal ontvangen gewaarwordingsfeiten. De fantaisie beschikt in het laatste geval over de natuur naar eigen wil en gril en wanneer zij - wat niet altijd het geval is - meer dan uitsluitend zich zelf wil geven, slaagt zij er slechts zelden in ons van het bestaan van een innerlijk, aesthetisch gesproken noodzakelijk verband te overtuigen. De intiemere bedoelingen der fantaisie, hun doorvoering door het voorgeteekend kader blijven zelf zoozeer onder haar gezag dat het meestal niet anders dan haar eigen verdere uitbreiding wordt. De overdracht van persoonlijk leven op de natuur slaagt vaker. De natuur zelf doet zij ons weliswaar niet aanschouwen, maar soms weet zij, door beheersching der waarneming, de visie van een gevoels- of een stemmingslandschap te geven. Hoeveel ontvankelijkheid voor de natuur in Leopold juist door de gewaarwording aanwezig was, zij bleef in zijn leven en zijn dichten dus nagenoeg voortdurend in dienende functie. Een enkel maal slechts gebeurt het dat niet het toevallige of voorbijgaande van een gevoel of een stemming, maar het heele innerlijke wezen zelf het landschap doordringt. Dan wordt het ten volle symbolisch. Geen treffender voorbeeld dan het begin van het eerste ‘Christus-Vers’ en eerste gedicht van Leopolds bundel:

> Stammen vragen naar een vreemd ding,
> steektakken in wringverwildering
> in een akelig scherp afpijnen
> op dingen die dood verloren schijnen;
> een alpogen van dat strakke winterwoud
> wringend op in een sterk vragen stout,
> in een niet weten en al de boomen
> waren in warre verschrikking gekomen.

Door de kracht waarmede het innerlijk het gezicht van zich zelf doordrongen heeft, teekenen deze boomen, als op sommige inktteekeningen van van Gogh, een menschelijke ziel. Overtuigender inleiding tot dit representatieve gedicht is daardoor niet denkbaar. Het evoceert een zielestaat die in de rest van het gedicht geanalyseerd en beschreven wordt.

Door de dichterlijke uiting van zijn peinzen eerst bereikt Leopolds gedicht zijn karakteristiekste, volkomen adaequate uitdrukkingsvorm. In het emotioneel gedicht of fragment gaf

hij alleen de oogenblikken van acute krisis. In het gewaarwordingsgedicht wordt het innerlijkst leven van de dichter alleen als herinnerende en vragende ondertoon hoorbaar. In de fantaisie sluit het innerlijk als het ware een verdrag met de oorsprong van zijn eenzelvigheid, waardoor het in de verwerkingen van waarneming en gewaarwording zijn pijn om onbevredigdheid een wijl voor vrede en behagen vergeten kan. Tot essentieele uitdrukking kan het ook daarin niet komen. De fantaisie geeft zich al te vaak in een beschrijving die, schoon nooit bekoringloos, zonder de medewerking van het innerlijkst wezen die wij in het eerste en zesde ‘Christus-Vers’, en zonder de dwingende band van een organische conceptie die wij later in ‘Cheops’ zien, feitelijk een aaneenschakeling van gekozen en gerangschikte waarnemings- en gewaarwordingsdetails is: door de soms bij uitstek achteloos gebruikte of verwrongen en ontwrichte taalvormen nog gehinderd, dringt zij in de altijd min of meer grillige wildernis der onderdeelen zoo moeizaam voorwaarts, dat het somtijds als onbeholpen stumperen aandoet. Die aaneenschakeling zien wij niet in déze verzen in haar vruchtbaarste functie. In waarheid blijkt juist zij in de schoonste gedichten de eenige gelijkwaardige rhythmische uitingsvorm voor 's dichters peinzen, die eng versmolten samenwerking van gemoed en gedachte binnen de kerker der eenzelvigheid. Een gemeenschappelijke zelf-bezinning van zijn diepste wezenstrekken, waarin het essentieelste van het levensgevoel overdacht en het smartelijkste van het lot hem bewust wordt, waarnaar uit de ónbewustheid droomen van geluks- en vervullingsmogelijkheden opgestegen komen, die de innigste ontroeringen wekken en het land der onmachtige werkelijkheid als een oord van gevangenschap oproept, dat de eenzelvigheid nog wassen doet. En die gemeenschappelijke zelf-bezinning van een gemoed en een geest die zich naar elkander gewijzigd hebben, het eenige waarin het onherroepelijk geknotte innerlijk zich op heel zijn droom en drift en ontgoocheling, op al deonverwerklijktemogelijkheden, al de verwerklijkte pijnen bezinnen kan, dat peinzen, dat niet van gister en niet van heden is, maar dat, bijna nooit onderbroken, gister was wat het heden is en morgen weer zijn zal, dat altijd begint waar het geëindigd was en in alle begin en einde het zelfde blijft, het heeft zich in Leopolds langere, door

middel van korte berijmde eindeloos enjambeerende versregels aaneenschakelende gedichten een uitdrukkingsvorm geschapen, die eerst *als zoodanig* geheel verstaan en genoten kan worden. In zulke gedichten, die geen organische, geen afgeronde geheel en zijn, die beginnen waar de 'oneindige melodie' der mijmering luidt wordt om te eindigen waar zij weer zwijgen wou, heeft Leopold de eigen vorm gegeven die aan zijn naam verbonden is. *Hij* kan alles bevatten, zonder zijn eigenheid te verliezen. Wat zonder hem te kort schoot of tot gaafheid nu rijpte. De rijkdom der gewaarwordingen, - doorzongen en geleid door die teedere en schuchtere, die nerveuse en toch zoo diepe en warme stem van het zingende peinzen. De bekoorlijkheid der fantaisie, nu niet los meer van het innerlijk dat hen tot nesten van rust voor zijn onrust bouwde, niet meer naar het eigen-bestaan van afzonderlijke geheelen trachtend waarvoor zij nauwlijks de kracht bezitten, maar dienaars nu zelf van dat smartelijk, en rijk levend innerlijk, dat - ook in hun, bekoorlijke, bemoeienis nog - zijn eene, nimmer rustende wil volgt om, over eigen ziel gebogen, zich op zich zelf te bezinnen. En in die zelfbezinning vindt het somtijds het middel om, in zijn onbevredigdheid volhardend, aan het eeuwige nochtans een grooter aandeel te krijgen dan de eenzelvigheid tot op die momenten had toegestaan. Dán kan de ziel binnen haar grenzen tot die diepste wezensgrond afdalen, waar al de onvervulde verlangens van de menschelijke enkeling zich met al de onverwezenlijkte mogelijkheden der levensverborgenheid weggezonken versmolten hebben. Door de spleten van het gescheurde innerlijk stijgen uit de onbewustheid fluisteringen, lichtsidderingen, wenschgestalten, droomlandschappen omhoog, in welke het onvervuld verlangen der persoonlijke ziel haar konde van het onkenbaar mysterie als teekenen van een verzonken, verloren werkelijkheid geeft. Dit schakelend gedicht dan, hetzelfde waarin de ziel vóór alles tot bezinning over zijn onherroepelijke eenzaamheid en geknotheid komt en, als een ander ik zich eindelijk in het eeuwige verloren zou hebben, zelfs haar bevindingen van de verborgenheid toch enkel door de onstoffelijkste rhythmen en gedaanten van haar eigen onbevredigd verlangen aan ons mededeelt, is de blijvende vorm die, als zuivere belichaming van het innerlijk bedrijf der mijmering, Leopolds gansche ge-

moed, die rijkdom van liefdedrang, van edele teederheid en schuchtere goedheid en smartelijke onmacht, in het karakter en de actieviteit die de eenzelvigheid hun gegeven heeft, dichterlijk ten volle verwezenlijkt.

IV.

Wij hebben nu gevonden hoe het eenzelvig peinzen Leopolds karakteristiekste levensbeweging is en hoe het in het gedicht dat zich - lage duinrand aan wazige einder - over korte, rijmende, vrij enjamheerende verzen van zinsdeel tot zinsdeel rhythmisch aaneenschakelt, zijn karakteristiekste vorm schiep. *Dit* peinzen drukt zich uit in *dit* rhythme, maar mijn beeld van Leopolds poëzie zelf is daarmede niet volledig. Een groot deel van de bijzondere inhoud zijner verzen wier algemeene in het bovenstaande ontleend werd vraagt nog om behandeling. Zooals het peinzen, door de innerlijke bouw bepaald, van het eigen lot zich in weerstand of berusting telkens weer door positieve ervaringsfeiten bewust wordt, zoo openbaart zich in de gedichten, door die ervaringsfeiten van het individueele leven te midden van de omringende wereld, een positieve inhoud: in hem eerst wordt de voltrekking van dit lot volledig en plastisch aanschouwelijk. Het tragisch element van Leopolds persoonlijkheid is dit: dat de fijnste aanleg van het verstand, de kostelijkste diepte van het gemoed in hun vrije zelf-verwezenlijking schuldeloos geknot werden door een zintuigelijkheid die, in zijn onoverwinnelijkheid gesterkt en ook voor zich zelf ondragelijk geworden, om het ik zich heensloot als die engste grens in welke het zijn naar de buitenwereld open oppervlak tot de kleinst mogelijke afmeting terugdwong, en waarbinnen zij door de tyrannie van het pijngevoel aan geest en gemoed kunstmatig de volle ontplooiing die de grens verbroken zou hebben verhinderen kon. Bijzonder treffend omdat hier alleen de primitieve behoefte aan expansie tot handelen drong, is het volgend gedichtje:

> Mij is 't alsof de takken frissche blaren
> hingen in mij en een vlaag westewind
> kwam wild door de luidruchtigen gevaren
> vrij uit, vrij uit, het ruwe lentekind.

Dit zie ik buiten en ik vind mijn zinnen,
mijn teere zinnen in een zelfde trant
van ongeduld en hunkeren te beginnen
een frank bedrijf, een driftige opstand.

Dat een gelijke zucht in mij gaat spreken
den ingekeerde, is mijn grootst geluk,
dat ook mijn zijn zich spant en uit wil breken
en dat het zwijmt in dit stout oogenblik.

Wordt ook het laatste vers naar de bedoeling onder het ‘grootst geluk’ van de tiende regel betrokken? Zelfs wanneer inderdaad het zwijmen op dit moment als een geluk ondergaan wordt, is het essentieel dat het ‘stout oogenblik’, het ‘frank bedrijf’, de ‘driftige opstand’ voor de overvloed van gewaarwordingsschokken onmiddellijk in een bezwijming, d.i. in onmacht eindigt. Maar oneindig belangrijker nog is het te zien hoe zich die diepste behoefte aan expansie en overgave, de liefde, in Leopolds gedichten beleven doet. Zagen wij de dichter in een vroeger hoofdstuk in zijn verhouding tegenover de natuur, hier staat hij tegenover de menschen. De tyrannie van zijn eenzelvigheid treft ons ook in deze verhouding reeds spoedig, als wij opmerken dat in deze heele poëzie welhaast niet anders dan ingekeerde menschen voorkomen. Christus was in de eerste verzen niet alleen een ingekeerde maar een eenzelvige. Zoo Cheops. Beiden zijn, en zijn bedoeld als beelden van 's dichters wezen dat in twee zoo onderscheiden figuren, elk op eigen wijze, zijn eigen karakter herkende. Beeld, hoewel nauwlijks aldus bedoeld, van eigen wezen is ook het herinneringsgedicht over Paul Verlaine dat, van deze dichter eenzijdige voorstelling, als definitieve bezegeling en, nu de overgave door de dood der geliefde verijdeld is, als ontroerde aanvaarding van Leopolds eigen eenzelvig lot de eerste smartelijke liefdecyclus van 1895 onmiddellijk opvolgt. Ook de vrouwelijke figuren in zijn gedichten zijn ingekeerde menschen. Tusschen de dansende makkertjes op het verjaarfeest, het over zich zelf peinzend meisje van ‘Kinderpartij’ dat zoo typisch Leopolds als een speels-allegorische fantaisie eindigt. Maar vooral de volwassen vrouwen, wier ingekeerdheid voor Leopolds eerbiedig doordringen van hun innerlijk leven hun kerntrek, voor hem

zelf klaarblijkelijk het meest intieme motief van het vrouwelijk wezen is. Waar, als in dat tweede gedicht van ‘Morgen’, uit de jeugd het plotselinge geluk, de ‘golf die opgevlogen joeg naar het oneindige’, en ‘het wondergrootsch verlangen dat uitging tot anderen’ aangrijpend herdacht wordt, geschiedt het niet zonder het besluit dat, bij dezelfde aandrang en dezelfde behoefte, toch dit alles nu stiller, ingekeerder geworden is en in de gedachte hoe de pijn altijd nabij was om door oplegging van handen ‘het vreugdvervoeren’ tot ‘nederig wezen’ en ‘diep schuldig gevoel’ te doen slinken. Deze voor de dichter zoo intens reëele (meer dan verwantschap) gelijksoortigheid-in-ingekeerdheid is voor de voltrekking van zijn lot, voor het dóórdringen van onze aandacht in zijn mooiste gedichten, van groote beteekenis omdat zij de diep woelende behoefte aan overgave en gemeenschap des te sterker moest prikkelen, maar voor haar vervulling niettemin het grootste gevaar was. Zijn behoefte aan overgave had Leopold reeds in een vers uit zijn oudste werk, in ‘Scherzo’, de tweede, in 1894 gepubliceerde afdeeling van ‘Verzen’, als de elementaire drang van zijn wezen beleden:

> En dit, wat duister in mij leeft,
> mijzelven vreemd en toch mijn eigen,
> wel zal uw mond het niet verzwijgen,
> nu eenmaal zij gesproken heeft.
> ‘Ik ken den grondslag van geheel uw wezen,
> weet, dat uws levens rijke werken tracht,
> dat het aan één' mag weggegeven wezen,
> ééne, onverschenene, ademloos gewacht’.

Het kon niet anders. De cel der eenzelvigheid kon het natuurlijk verlangen der ziel binnen haar grenzen opsluiten, maar het werd daardoor alleen volstrekter, en naarmate het volstrekter was, werd zijn vervulling onmogelijker, het dringen pijnlijker, de eenzelvigheid van binnen uit onherroepelijker. Was het geluk, dat Leopolds liefde vinden wilde? Of voelde de ziel dat zij het geluk der liefde zelf niet verdragen kon en begeerde zij het geluk van de vrede, het geluk om die rust-van-pijn te bereiken, die enkel het vervullen van het verlangen verschaffen kon? Men leze het einde van het eerste gedicht uit ‘Verzen 1895’, over de ontroering der ziel na de eerste wederzijdsche liefdebekentenis:

In een stil scheiden was uitgetogen
de groote somberte, weggebogen
in haren trots en haar getrouwe
volgelingen, een donkere wacht
van angst en twijfel en zielsberouwen
zij werden zwijgend weggebracht.
En dan een leegte blijven deed,
een teere eenzaamheid gereed
dat intrek neme de aangebedene
vrede van onze zielen, eene
zeer gesmeekte, die zal verleenen
geheele rust den afgestredenen;
een weenensleniging, een weeke
vergetelheid ons vrome tweeën
gegeven, ons, van wie geweken
elk verder wenschen...

Moest het sterven deze liefde haar vervulling ontnemen, in de droom onthulde het hart de begeerde geliefde op de zelfde wijze als

een weeke, langzame
vrouw van vreezen,
van werend toch meewarig
wezen.

Wanneer was het vrede? Het uur waarin de dichter nog maar nauwlijks ‘de angst des wezens’ voelde. Maar als een nieuwe liefde ontlook - ik herinner aan wat ik hierboven uit ‘Morgen’ vermeldde - blijft altijd de angst.

En haar geluk, als het nu volkomen
wordt, is het op vreezen uitgekomen

en wordt het haar koud tot in het diep
van hare ziel en het verliep

tot een ernstig wezen en bleek en wankelend...

Zoo, later, in het tweede gedicht van ‘Voor 5 December’:

ik heb het gezien,
ik wist het wel,
ik zag, ik zag het
als gij telkens

naar mij toe
aankomen wildet,
het hoofd toedroegt,
het zwoel vervulde;

gezicht, waarop was
neergestreken
een krimpende angst
en weggeweken

was elk herkennen,
in enkel wit
teruggeslonken...

Nog feller dan te voren, zoo ziet men, is het hier, in deze verzen uit een cyclus waarvan één gedicht - de langste, volledigste, doordringendste en dus intiemste beschrijving van het verborgenst innerlijk der twee geliefden - van de machtige ervaring der liefde ‘dankend bekent’, dat ‘dit het beloofde, dat dit het is’ en het andere de noodzaak van het zwijgend uiteengaan, de onstuitbaarheid van het begonnen verwelken uitspreekt in woorden die schrijnender dan overal elders de onvermijdelijkheid van het einde zingen en tot in de kern van Leopolds wezen doen doordringen:

Wij doen elkander zeer, het kon
niet anders, in een droeve en ongewisse
lach werd dit bevonden,
dit smartelijke, dat wij van stonden
besterven moesten in ons bejegenen,
veranderen en wij toegenegenen
vervreemden; want dat wij nu zoo dicht
genaderd waren, dat ook een licht
herkennen, een flauwe speling maar
der trekken, een onbedoeld gebaar
een martelen voor den ander mocht
worden, die in zijn wankelen zocht
naar een toeknikken der fulpen oogen
en hun belofte, of zij wat
ontroeren konden het afgemat,
het dofverstompte, onbewogen
hopen, dat lang heeft afgeleid
zijn lust, zijn gulden luchtigheid,
waarmee het opging in den beginne,
maar dat terugtrok en naar binnen
is saamgekrompen, in verval
en ziek zijn weggekropen, kleen
zich makend en dat overal
zeer is en dat zich nergens heen
te roeren durft en doodstil ligt.

De liefde, de diepste menschelijke drang naar overgave, was bij Leopold noodwendig de sterkste poging van het gemoed tot zelf-bevrijding uit de ban der eenzelvigheid. Zij kon alleen

mislukken, want in de, door de eenzelvigheid veroorzaakte en bestendigde intrinsieke onmacht van het innerlijk wezen lag de mislukking al voorondersteld. Het kan daarom niet verwonderen dat juist in deze tijd, juist in het gedicht waarin hij zich over zijn innerlijkst het volledigst uitsprak, uit de donkere stroom van zijn peinzen de verbeelding naar boven kwam, die de diepste aandrang en fataalste onmacht van het gemoed, dichterlijk gesproken volmaakt verwezenlijkt, plastisch evoceerde. Ik bedoel dit:

> een machtig aangezicht, dat streng
> en dreigend was, van zoo smettelooze
> en zonder deelgenoot verkozen,
> gelaten droefenis gedrenkt,
> zoo vlak, of gudsend met een regen
> de smart er op was afgezegen
> langs de gezonken wangen, bleeke
> trekken de effen weggestreken,
> de donker toegenepen mond,
> waarop nog iets te trillen stond
> van opstand; fronsend in den hoogen
> was warende om de wenkbrauwbogen
> een goddelijke mismoedigheid,
> een weerzin zoo stil heengevlijd,
> of op de slapen, op de blanke
> een Genius ineengedoken
> neerzat, geknotwiekt in zijn ranke
> bevedering, zijn leen gebroken,
> gebukt, om wat er om het edel
> voorhoofd en om den doffen schedel
> was saamgeschoold, een zware nacht,
> als waarin werelden zich wringen
> in hun geboortefolteringen
> en lillend worden opgebracht
> van uit het zwoegen, de ongekende
> arbeid...

Welk gelaat hield, toen hij deze verzen schreef, de herinnering van de dichter in zijn visie verslonden? De innerlijkste tragiek zelf van zijn wezen, afgezonderd van, uitgetild boven alles wat dit beeld grooter mocht uitdrukken dan de dagelijksche realiteit van de persoonlijkheid en haar leven rechtvaardigen kon, stuwde hier, in het beeld van de ineengedoken, in zijn ranke bevedering geknotwiekte Genius, uit de nu omhooggewelde, straks weer onder de grond zinkende stroom van het peinzen een dichterlijke realisatie naar boven, waarin

zij haar grootheid voor de eeuwigheid fixeerde. Dieper zelfexpressie heeft Leopold ook in ‘Cheops’ niet gegeven.

Liefde, de poging van het hart, was niet het eenige waardoor Leopold zich uit de eenzelvigheid trachtte te bevrijden. Iets verder in het boek vinden wij die der gedachte. Zij had zich nog niet, gelijk in de geciteerde verzen het hart, als tijdelijk overheerschende partij in het bondgenootschap der innerlijke ervaringswijzen doen gelden. Dat zij zich in dit gedicht *OINO□ ENA ΣΤΑΛΑΓΜΟΝ* - ‘Van Wijn één Druppel’ - voor een oogenblik uit de samenwerking met het hart losmaakt, het is of wij het kunnen aflezen uit de verandering van de versmaat tot de rijmlooze vijfvoeter, door welke de aaneenschakeling van zinsdeel aan zinsdeel een vastheid krijgt die wij tot hiertoe niet gezien hadden. Kon, nu het hart onmachtig bevonden was, door de stille en klare kracht van het inzicht de gedáchte de uitkomst niet brengen, die het hart niet vinden kon? ‘Van Wijn één Druppel’ is Leopolds laatste en verste onafhankelijke poging tot werkelijke bevrijding der ziel uit de gevangenschap binnen de eenzelvigheid. Bevrijding is zijn eenig motief. De wijndruppel, zoo dicht hij, die op de plecht uit de offerschaal geplengd wordt, doordringt van Noord- tot Zuidpool, door al de wereldzeeën tot in de verste kreken en diepste koralijnen krochten de waatren, en zijn spanning duurt, tot zij ‘alomvattend’, ‘een in zich zelve teruggekeerde gelijksoortigheid’ geworden is. En de appel die op de herfstnamiddag zijn tak loslaat stoort wel door zijn val het evenwicht van de aarde, de sterren en alle werelden, maar als het heelal na lange schommelingen ‘in goddelijk bedaren’ zijn stilte hervonden en zijn stand weder ingenomen heeft, rust het Al niet gehéél gelijk voorheen maar in een wijziging die door de val van de appel nu voorgoed bestendigd is. Op de zelfde wijze ‘zwelt dit eenzelvig denken’

> naar waar overal een zielsbestaan
> zich openbaart, waar nauwelijks geboren
> een eerst beseffen in het midden ligt
> der onbewustheid en waar rijk ontplooid
> een millioenenmenigvuldigheid
> was opgebouwd, die tijden zonder tal
> en schat van werelden in zich bevatte,
> maar onnaspeurlijk zich had afgerond

tot wondere eenheid; door hen allen heen
vloeit deze vloedgolf, allen overstelpend,
en schokt hun donkerte en wordt vernomen
in wat hun stilst bezit en meest verholen
en wat hun diepst oorspronkelijke is.

En evenzoo, ‘in omgekeerden trant’, doorstroomen ongetelde storingen het ééne brein van de dichter die wel de storm, de dreigende wal, dat groote heir veelal weren kon, maar toch, als het volzijn van de tijden aanbrak, een enkele moest toelaten:

dan kon een dolende, een vreemde komen
tot wondere heerschappij en tot den troon
over de volkeren; geheim verbaasd
bespeuren wij zijn jonge vorstendaden,
het werk van zijn gebod en zijn genade
en zijn triumf en oppermachtigheid.

Dit ‘Van Wijn één Druppel’ is, van welke kant ook bekeken, een hoogst merkwaardig gedicht. Het staat min of meer apart. Het heeft naar zijn gansche aanleg iets betoogends en aan dit karakter - in Leopolds poëzie zeer ongewoon - is al het andere onderworpen. De taal is van de eerste tot de laatste regel zuiver en edel, zij wordt gedragen door, en verklankt de stem van de dichter met een rustige nadrukkelijkheid die haar een bijzondere nuance geeft. Toch is het grootste deel van het gedicht, hoe schoon ook in ieder fragment op zich zelf, niet organisch, en dus niet onmisbaar. Om de twee conclusies, over het uitstroomen, en over het ontvangen, is het te doen. Opmerkelijk dan al, dat zelfs in de voor de eerste conclusie bestemde derde afdeeling een kleine passage - een treffende karakteristiek van Leopolds peinzen - een uitbreiding is, die tot het doel van het gedicht niet strikt in verband van onmisbaarheid staat. Opmerkelijker echter het karakter van de eerste en tweede afdeeling waar de dichter de druppel en zijn vervlieting, de appel en zijn val, als beeld op zich zelf breedvoerig uitwerkt zonder dat het doel van het gedicht het vereischte of er beter door bereikt wordt. De fantaisie van de dichter; als om ons te doen gevoelen dat niet heel het diepere innerlijk aan dit vers deelneemt, behoudt over het denken zelf de overhand en vermeit zich in haar eigen voorstellingen. Er is in ‘Van Wijn één Druppel’ dus een bij gedeelten ietwat uiterlijke maar door des dichters schoone stem

sterk gedragen schoonheid, die bij ieder voor wie de uiterlijke verschijning van kunst altijd symbolisch is voor het innerlijk dat zij uitdrukt, reeds dadelijk de twijfel wekt of het vers in zijn hoofddoel slagen kón. Dit hoofddoel, dat allereerst in het betoogend karakter tot uiting komt, ontstond uit de behoefte van de dichter om zich door de gedachte te laten overreden dat zij ook uit zich zelf een besef van levenseenheid, een gevende en ontvangende relatie tusschen individu en wereld ontwikkelen kon waarbij het hem mogelijk zou zijn te berusten. Het onafhankelijk denken zou trachten een aanvaarding te vinden, door wier besluiten de eenzelvigheid geneutraliseerd werd en de grenzen van het ik een dienende functie kregen, waarmede het innerlijk zich zou kunnen verzoenen. Wat is de verhouding tusschen de twee beschrijvingen van het kosmische en de twee conclusies over het menschelijke? Gingen de eerste voor, dan zijn zij niet enkel vergelijkingen en de conclusies dus inderdaad conclusies. Stond de conclusie over ik en wereld te voren vast, dan dichtte Leopold de vervloeiing van zijn druppel, de val van zijn appel ter bevestigende illustratie. In het eerste geval was de basis onbruikbaar. Zelfs als haar kosmische inhoud juist ware - wat hij niet is - zou, krachtens haar wezen, de eenzelvigheid noch door haar tot vrijwillige opheffing van haar grenzen overtuigd kunnen worden, noch zou zij, wanneer zij zich daartoe al vinden liet, uit die overtuiging de wil en de kracht kunnen putten om haar in de praktijk van het leven te verwezenlijken. Stonden de conclusies over ik en wereld van te voren vast, dan waren zij, hoe juist ook in zich zelf, alleen gedachtelijke formuleeringen voor de wenschen van het innerlijk, eveneens zonder de dwingende kracht waardoor de dichter zich, op hen steunend, tegen de eenzelvigheid kon doorzetten en handhaven. Succes kon dat streven dus niet hebben. Het was niet anders dan een poging om de eenzelvigheid te neutraliseeren door aan te toonen dat zij tot zekere hoogte reeds neutraal *was,* een zekere overgave en gemeenschap derhalve niet verhinderen kon. Maar niet aldus kan een in eenzelvigheid gevangen ziel zich bevrijden. Dat kan zij alleen door het kwaad der eenzelvigheid in zijn oorzaak, het gedwongen individualisme in zijn beginsel aan te tasten en te overwinnen. De druppel bestendigt zich, ja, maar alleen in substantie, door deel te hebben aan een gelijk-

soortigheid waarin zij zich ook als oneindig vervloeide alomtegenwoordigheid metterdaad verliest en die, voor hem zelf waardeloos, de persoonlijke ervaring van gemeenschap, de uitwisseling van geven en ontvangen uitsluit. Zoo zou wel, ware zij mogelijk, vernietiging van de idee, - de eeuwige mogelijkheid van de appel - in het kosmisch bestand een blijvende wijziging teweegbrengen maar de val van geen enkele individueele appel kan dit gevolg hebben. Een inzicht van het idealisme is door het individualisme - want het beeld van de appel is door en door individualistisch bepaald - naar eigen gebied getrokken, waar het verwarring sticht en onvruchtbaar blijft. Ook de twee laatste gedeelten van het gedicht, zij mogen hier voor de dichter de beteekenis van versterkende ontdekkingen hebben, kunnen, uit de behoefte van zelf-overreding voortgekomen, de innerlijke menschelijkheid in de strijd tegen de eenzelvigheid niet helpen, de eerste daar zij geen behoefte van het hart aan persoonlijke en acute ervaring van de werkelijkheid der gemeenschap vermag te bevredigen, de tweede omdat uit de erkentenis van de heerschappij der liefde de waarborg niet voortvloeit, dat zij tegen de eenzelvigheid haar macht blijvend en effectief bestendigen kan. Zonder die waarborg is de conclusie van *OINO□ ENA ΣΤΑΛΑΓΜΟΝ* een schoon uitgedrukte maar onvruchtbare vanzelfsprekendheid over verzwegen onmacht heen. Zijn dichter, alles bewijst het, heeft meer gewild dan dit. Wat hij vond, laat zijn essentieele behoefte zoo onbevredigd, zijn weerstand tegen de eenzelvigheid zoo zwak als te voren. Onafhankelijke poging om in de gedachte tot de bevrijding door het inzicht te komen, hield dit zoeken voor de dichter verborgen dat gelijk aan zijn hart zoo ook aan zijn gedachte de kracht ontbrak, om de eenzelvigheid in het eenige punt waarin zij te overwinnen ware, dat is in haar eigen wortel, te erkennen en te bestrijden. In laatste instantie handhaaft de eenzelvigheid zich tegenover hart en gedachte als de machtigste nog hierdoor, dat zij hen voldoende kon wijzigen om hun het onderscheiden van het eenige aanvalspunt van waaruit zij te overwinnen was, door misleiding onmogelijk te maken.

V.

Dat ‘Van Wijn één Druppel’ niet werkelijk de oplossing bracht waarbij de dichter berusten kon, blijkt uit de gedichten die het in Leopolds ‘Verzen’ onmiddellijk volgen: de laatste afdeeling, ‘Oostersch’. Twee mogelijkheden schoten over: een vlucht, nadat het hart van reëele levensbevrediging afstand gedaan had, in gedroomde vervulling en vrede; en de naakte erkentenis, door de gedachte na eigen nederlaag aan het heele innerlijk medegedeeld, van het onverbiddelijk noodlot dat die afstand onontkoombaar gemaakt had. Mogen wij, als elders, de volgorde waarin de gedichten verschenen zijn ook voor hun ontstaan als de juiste aannemen, dan ging die afstand des harten aan de bewuste erkentenis van zijn onontkoombaarheid vooraf. ‘Oostersch’ bevat een aantal lyrische gedichten die, op een enkel na strikt persoonlijk van vorm, in sommige motieven de rechtstreeksche inwerking van Oostersche poëzie te zien geven. Ook wanneer zij, als de op hen volgende dertig bewerkingen van kwatrijnen uit Omar Khayyam's Rubayat, speciale Oostersche gedichten tot voorbeeld hebben, verandert dit niets aan hun persoonlijk karakter. De zoetheid van klank en voorstelling is het eerste element waarop ik in dit verband de aandacht vestig. Zij is misschien de essentieelste. Zinnelijkheid, in ontroering en gedachte, in rhythme, visie en geluid tot bekoring en genot geworden! Een ook hier oppermachtige zintuigelijkheid die, wanneer zij in haar teekenschrift de eeuwige geest van God wil uitdrukken, zoo heerschend blijft dat de zin niet, als in wat Westerlingen een geestelijk gedicht noemen, direct door de schoonheidsontroering zelf maar, als in onze allegorie, door min of meer opzettelijke interpretatie tot bewustzijn komt. Een zintuigelijkheid die, wanneer zij de diep doorleefde vergankelijkheid en zelfs ijdelheid van het aardsche leven in duizenderlei beelden als haar eene onveranderlijke motief in ons hart doet doorklinken, van haar fatalistisch zingen in haar eigen zoetheid de verrukkelijke weerlegging schijnt te willen geven. Het is misschien voor alles deze machtige maar hier genietende zintuigelijkheid, die Leopold tot de overgave bekoorde en die, in het verbond van zijn eigen wezen met wat hij in het Oostersche tot zijn aanvulling en correctie als voor-

bestemd vond, zijn dichterlijke uitdrukking tot een donkere zoetheid van klank en een ronde geslotenheid van vorm bracht die zijn andere gedichten niet eigen zijn. Door dat verbond *vond* de dichter ten laatste de vervulling die hij begeerde. Het was een indirecte, door middel van de poëzie. In een droom: niet de vervulling van zijn eigen individueele leven. In de Oostersche poëzie vond hij de genietende zintuigelijkheid die alles tot een heerlijke bevrediging in zich opzoog en tot rust bracht. Bevrijding uit de pijn der sensitieviteit, de bodem van zijn eenzelvigheid, dat scheen het Oostersch wezen hem door zijn poëzie te beloven. Aan het gedicht denkend zong hij, aan de rand van de vijver:

> Gesneden in den alabasten rand
> is er een vers van een zoo uitverkoren
> zoetheid van woorden, dat de zin verloren
> wegdeinde in dit bedwelmende verband.

Sinds dat vers in ‘De Nieuwe Gids’ verscheen, is zijn geluid uit onze ooren niet meer vervaagd. Het klinkt als een jubel maar zou het de dichter, in de realiteit, blijvend bevredigd hebben? Juist het zinnen was in hem zoo sterk. Maar laten wij dit even verder naspeuren. Was het niet de pijn der zintuigelijk al te verfijnd gevoelige individualiteit, die gemoed en gedachte binnen hun engste grens gedwongen hun wasdom belemmerd had, en was niet juist dáárdoor het smartelijk pulseerend zinnen van hart en gedachte gezamenlijk tot het onophoudelijk ‘innerlijk bedrijf’ geworden, dat de onbevredigdheid wakker hield en de pijn schrijnend? Tusschen het hunkerend hart en zijn geluk stond niets dan de pijnlijke zintuigelijkheid. Zoo zij het ik slechts niet langer in zich zelf terugdrong, zoo zij volop genieten kon, zoo het peinzen in haar kon onderduiken om in haar zoetheid zijn eigen wezen van voorheen te verliezen, zou ook voor hem het geluk nog weggelegd zijn. Dit zie ik in deze verzen van Leopolds ‘Oostersch’: de afstand van de vervulling der werkelijkheid, om, door de poëzie, in de droom de pijngordel verbrekend, de zintuigelijkheid tot de genietende receptieviteit te herscheppen waarin het heele wezen vervuld en tot rust zou komen. Voor het persoonlijk leven als vervuld gedroomd vinden wij dit streven in de groep van vijf lyrische gedichten die aan Omar's kwatrijnen voorafgaan. De droom van het in

het gedicht verduurzaamde en altijd hernieuwbare leven der vergankelijkheid, de droom van het in zijn eigen kringloop verzadigd en verwezenlijkt gedicht, de droom van de alle ervaren tot het geluk der schoonheid verzingende dichter, de droom van de in de ontvangenis zegenrijk vruchtbare liefde, de droom, beleefd bovenal als genezen van eenzaamheid, van het opperst bevredigen en vervullen der liefde. Hoor de laatste:

O nachten van gedragene extase
en diep gedronkene verzadiging,
als elk met zijn geluk te rade ging
en van alleenzijn langzaam wij genazen.

Te denken de ononderbroken uren
aan de volkomen overvloed van dit
verwezenlijkte; onvervreemd bezit,
dat blijven zal en ongeschonden duren;

het onbesefbare van deze gave
van eene andere en die naast ons was
ter vereenzelviging en zelve pas
het inzicht vond van banden, die begaven.

Te hooren naar de rustig ingezogen
teugen des ademens en het geruisch,
dat op en af het geheimzinnig huis
doorstroomde, in een eb en vloed bewogen.

En innerlijker naar den drift te hooren
van de verborgen donkre harteklop,
de wortelstok des levens; wat look op
en wat werd in den arbeidsnacht geboren?

En eindelijk het nauw te speuren zweven
van de twee wimpers, van de wonderlicht
bewerktuigde, die werden slank gezwicht
en dan oneindig sleepende geheven;

waaraan wij in het donker open wisten
de andere oogen, die het nu behaald
geluk bewaakten en die onverdwaald
op oog en mond, al het dierbare rustten.

Een donkere zoetheid, zei ik. - In die donkerheid neemt, door de gedroomde bevrediging der schoonheid, het diepste van het hart zijn zingend aandeel. Enkel in deze verzen heeft Leopold de allesomsluitende vrede van het geluk, het allesverstillende geluk van de vrede gevonden. Zijn versvorm, zijn rhythme, zijn dictie, is door het Oostersche als in een lente-

lijke athmosfeer van ontlating tot een plotselinge en snelle ontwikkeling van verscholen en onvermoede mogelijkheden gedreven, meer dan dat ze wat zij voor deze ronde volheid tekortkwam, van de andere overnam. Daardoor is zij volkomen Leopold gebleven. Minder direct persoonlijk maar in de donkerheid van hun klank en de kostelijkheid van dit Nederlandsch toch geheel en al het werk van deze dichter, zijn daarna de kwatrijnen. Zooals in de eerste groep het hart zijn bevrediging ontving, zoo zag zich de gedachte de kwatrijnen toegewezen. Wat die van Boutens tusschen zijn andere verzen missen, het noodzakelijke, onwegdenkbare, dat hebben die van Leopold. Als de bewerking van Fitzgerald, doch hoe anders, zijn zij vrij. Wat is van Omar Khayyam gebleven? Het doet er niet toe. Zij zijn ingelijfd in Leopolds, in onze poëzie. De schoonheid, de zoetheid der aarde, de onherroepelijke vergankelijkheid van alle verschijnselen, de heerlijkheid der liefde in het eene ondeelbare oogenblik van geluk op die oneindige kringloop van het wordende, bloeiende, dragende, welkende, ontwordende, dat eeuwig herboren en eeuwig stervende leven; dan, de diepe, bloedwarme waarheid die de ingeschapen zoetheid des levens tot haar wonderlijke verzadiging zingt, schoon zij weet dat alle lust en geluk en vrede van menschen in pijn en in onrust hun wortel hebben, in pijn en onrust verteeren; eindelijk, dat een Onnoembare door alle lust en pijn van lichamelijkheid zijn onbegrijpelijke daden bedrijft en dat het goed is zich aan hem over te geven ook als de overgave de scheiding is, - aan al die gedachten, en andere die daaruit oprijzen, de onwijsheid van al te gretige expansie, de wijsheid die het eene gegeven moment der realiteit als toereikend ervaart, de wijsheid der teruggetrokkenheid, die weet dat het leven beter in zijn diepte dan in zijn uitgebreidheid doorleefd wordt, aan allen heeft Leopolds mijmering zich kunnen wegschenken om er genezen en bevredigd zich zelf in te hervinden. Dat alles lag in eigen bodem te sluimeren, maar de regen, de genietende zintuigelijkheid was altijd uitgebleven.

XIV

Het laatste der begravenen verging
tot stof en asch en door den wereldkring
drijven in ijle zweving hun atomen
als wolken ver in een luchtspiegeling.

IV

Duizende dagen doofden er hun licht
in duizend nachten. Dus uw voet zij licht
voor dit dof, glansloos stof; het was eenmaal
de stralende oogbal van een vrouw wellicht.

III

'Ik ben de Joessoefbloem; mijn goudmond laat
u het juweel zien van mijn hoogen staat'
fluistert de roos, en ik: 'geef nog een teeken'.
'in bloed gedompeld is mijn prachtgewaad'.

XIX

De liefste naderde, mijn zinnen weken;
een hart, dat sprak; een mond, die niet kon spreken.
O fel verdorsten, wreed martyrium
tusschen de murmelende waterbeken.

XXII

Geen hart, dat niet verbloedt, van U gerukt;
geen oog, dat Uw aanschouwen niet verrukt;
daar is geen ziel, of om U, Onbekommerde,
is zij in zorg en is om U bedrukt.

XXI

De zefier waait Uw adem toe; het neemt
mijn hart weg en voortaan van mij vervreemd
hijgt het en hunkert slechts naar U, naar al
wat van U uitgaat, al wat naar U zweemt.

De ronde beslotenheid van deze Oostersche, zinnelijke maar tegelijk geestelijke bevindingen heeft Leopolds gedachte de vorm geschonken, die zij noodig had om haar beweging, het wezen van alle denken, pijnloos en eindeloos te kunnen bestendigen. Door Omar's kwatrijnen kreeg tegelijkertijd zijn gedicht een versvorm tegengesteld aan die, waar zijn peinzen, als het zijn diepste inhoud wilde uitspreken, tot dan toe gekomen was: de horizontale, als een verre duinrand rhythmisch schakelende beweging, die nergens haar begin had en nergens haar einde, maar luid werd en zweeg naar de wil van de dichterlijke aandrift. Een uitzenden, ten hoogste, van sidderende lichtstralen, een tasten naar de einders van een vreemde oneindige wereld in wier midden het hart zich droomend verdoken hield. In het kwatrijn vond de gedachte haar kringloop. Geen bevrediging zonder overwonnen weerstand: het is de wet van alle poëzie. Elk kwatrijn beleeft in zijn klein organisme de plaats waar het is of de beweging buiten zich zelf wil treden maar de spanning van het geheel haar na korte zweving weer ombuigt naar het einde. Ronde gesloten kreitsvorm, waarbinnen Leopolds gedachte haar

wezen nu verwerklijken kon, waarin zij niet kon trachten aan zich zelf te ontglijden zonder tot zich zelf terug te keeren, om op ieder punt van de kringloop bij zich zelf, en in de volmaaktheid van haar doelbereiken bevredigd te zijn. Aldus naar mijn inzicht, is Leopolds bewerking van Omar's kwatrijnen in het geheel van zijn werk te begrijpen: de bevrediging der in de werklijkheid geknotte gedachte, zooals die andere gedichten de droombevrediging van het geknot gemoed geweest waren. Soms is het of wij in het wijze belijden der vergankelijkheid, der ijdelheid, der teruggetrokkenheid de schrijning uit de werklijkheid hooren doorklinken. Het doorklinken is er, maar de schrijning slechts schijnbaar. Er is geen overgrijpen van pijn om geknotheid, geen bestendiging van gedwongen individualisme. Er is een samenvallen van levensconclusies, dat de bevrediging te eerder mogelijk maakte, daar de gedachte wel in de droombevrediging haar eigen besluiten terugvond, maar uit gansch andere ervaringen opgebloeid, van gansch andere sentimenten verzadigd. Zoo een afwijzen, een afwenden verwoord wordt, het is omdat het ik het heele in zich zelf toereikende en genoegzame leven in zich omsloten houdt. Wat afwijst is niet de arme die zich pijnloos niet geven kan, maar de vervulde. Wat afgewezen wordt is niet het rijke dat niet verdragen en dús niet genoten kan worden, maar het blinde, waanwijze dat de graag geschonken schatten van de vervulde niet deelen kan. Een hooghartigheid, een individualisme handhaaft zich, maar nu in het besef van haar innerlijke rijkdom: het is positief geworden. Met die toon, van een bevredigd ik dat meer bezit dan de wereld buiten haar ontvangen kan en ontvangen wil, eindigt het boek. Het kan niet toevallig zijn dat het slot van de bundel dit laatste kwatrijn is:

> Ik scheidde; onverstand was allerwegen,
> van al mijn parels werd niet één geregen.
> De dwazen! honderd dingen, nooit beseft
> en nooit bereikt, zijn in mij doodgezwegen.

'Cheops' dat, na 'Verzen' in De Nieuwe Gids verschenen, in de latere uitgave van De Zilverdistel het motto '... et inexpugnabile seclum' droeg, is een verhalend gedicht. Het vertelt hoe koning Cheops, na zijn dood in de stoet der ge-

storvenen opgenomen, een en gelijke onder de velen en achter de ‘Hooge Heerschers’ als voorgangers, de tocht door het al begon.

Stil in zijnen zin
en wachtende had hij zich toegevoegd
en ingeschikt en zich terecht gevonden
in deze nieuwe orde, het zich richten
naar anderen en de ontwende plicht
van zich te minderen, terug te dringen
den eigen scherpen wil, het gaan begeven
verdwenen in de menigte, het deelen
in dezen ijver en afhankelijkheid
der velen en het zijnen dienst verrichten
als begeleider en als wegtrawant.

Alle zalen en hoven en donkerten, langs de geboorte van nieuwe sterrewerelden, over ‘den ganschen samenhang en het verband eerlang om het geschapene geslagen’, langs de brand der elementen, de ‘woedende beroering van bulderende zonnen’, langs de manen, de sterren en de planeten, over de melkweg,

de millioenen zwermen,
die uitgestort over het firmament
geslingerd lagen als een byssussluier,

deze, en andere, naar andere wetten gezette werelden doortrekt hij. Maar dan,

na al de pracht der myriaden,
de gouden bollen rollend door den laan
der sombere aether, al de oppertrots
van dit onvergelijkelijke, na bevamen
van 's hemels gansche diepte en alom
bevonden onrust en verlaten zwoegen
en woestenij en barre ledigheid...

als hij, opnieuw het land van zijn sterflijke geboorte genaderd, ginds zijn graf ziet, zondert hij zich af en beschouwt de pyramide:

de schemerende spits, waarop het licht
in schichten afbrak, en de glinsterwanden,
waar het gekaatst als op een strak metaal
versplinterd schitterde, de zijden zuiver
afgepolijst en effen blank geslepen
de driehoekvlakken met hun hemelglans,
die was gevloten alle naden over,
vier flanken afgaand, machtig neergezet
op zware basis en aan hunnen kant
en samenkomst wijdstandig uitgespalkt

de rechte ribben, scherp en schartenloos;
gestalte, zoo bezonnen en doordacht,
van zulk een eendracht en een samenhang
en innerlijk verband, of zij ontstond
uit ééne oorzaak dat zij leek ontsprongen
uit ééne spanning, die het al bedong,
dat het daar veilig op de vlakte zat
als een kristal, een zout, dat afgezet
op dezen bodem werd en grijs gestolten
zijn overoud figuur verhief, zijn bouw
uit 's werelds voortijd van tesaamgeschoten
bundels om hunnen pool als eerst begin
van zoekende eenheid en afzondering,
levende vorm, die ongeschonden toonde
zijn heldren tempel en zijn onontsloten
binnenste woon en geheimzinnigheid.

Zijn werk, getuigenis van onbedwongen almacht dat hij, de grijze sobere, ‘met rustige voldoening en koele rijkdom van tevredenheid’ beschouwt, vóór hij het binnentreedt. De sluitsteen langs, de galerijen, de doolweg door, ‘mijmerende sluipt hij’ de versperringen voorbij, op de grafzaal toe, naar de sarcophaag,

den loggen stander met den diepen schoot,
de rijke doodswieg, zonder breuk gehold
in purperjaspis, dan het zwart gevlamd,
geel cederhout, de kostelijke strooken
van de lavendelzwachtels en ten slot
de vorstelijke mummie; om de ranke,
gestrekte leden en den zuivren schoot
glanzend en zwart de pezen, overstrooid
met kamfer, gaaf en onverdord de huid
en der gewrichten knoop, het hooge hoofd
gemaskerd onder goudblad, dat gedeukt
en dungeplet ligt op het ongeslonken
stoute profiel; om stroeve vingeren
een groen juweel; vier diepe bloedrobijnen
zijn fonkelende.

Aan de wand rondom de stomme schare, wachtende onderdanen, dralende grooten van het hof, ten hoofde ‘en voor het zijdelingsche aangezicht’

het heilig letterschrift, de oud gevormde
begroetingen, het statig woordental
der machtsverkondigingen, opgesomd
in vroom zichzelf herhalen, het uitvoerig
lofspreken en de stamelende reeks
van rijke namen en verheven roem
des godenzoons.

In die schildering, en dit is het einde van het gedicht, verdiept zich de oude koning. Hij volgt haar,

> vestigt zijnen zin
> op haar bestand en laat zijn aandacht dolen
> allengs; hij is geboeid door de symbolen
> van het voormalige en hij hangt er in.

'Cheops' is Leopolds schoone erkentenis van de onontkoombaarheid van zijn noodlot, het is zijn overwinning over de tragiek van zijn wezen. Het is geen lyrisch, uitstortend of mijmerend, het is een zóó objectief verhalend gedicht dat geen enkele trek naar een verborgen zin wijst. Het is een beeld, ja, maar van zijn eigen beteekenis, volledig afgescheiden van het leven des dichters. Wat het beteekenen moge, Leopold heeft het uit het altijd bewegende leven van zijn eigen innerlijk losgemaakt en voor goed en onveranderlijk buiten zich zelf gesteld. Wat *is* Cheops? Een Egyptenaar, wiens ziel immers voor eeuwig op zekere wijze aan het lichaam verbonden gedacht werd. De Pharaoh, machtsvolkomen gebieder van duizenden. Déze Pharaoh, Cheops, die zich zelf het geweldigst grafmonument ter versteening van eigen grootheid bouwde, op het oogenblik na de dood. Wat tijdens zijn leven onmogelijk was: dat hij al was het maar een énkel uur *niet* het eene, volmachtige Ik des levens zijn zou, staat nu te geschieden. Hij is ziel tusschen zielen, een in een gemeenschap waarvan hij slechts een deel, en als ieder ander deel een dienend deel zal zijn, gelijke tusschen gelijken, zelfs een vólger: van goden. En die gemeenschap, heel dat buiten-ik, - deze sterke heerscherziel, dit persoon geworden individualisme, deze bouwmeester van zijn eigen graf tot het uiterlijk en innerlijk volmaakt doeltreffend en onvergankelijk teeken der trotsche, beschermende en afwerende Ikheid die tot over de grenzen van de dood haar heerlijkheid, en de drager van haar heerlijkheid, het lichaam bestendigd wil weten, aanvaardt haar en schikt zich. Maar als hij alles gezien en de gansche kosmos aanschouwd heeft, al de mogelijkheden der eeuwigheid en der gemeenschap, al de mogelijkheden buiten de ikheid gepeild en ervaren, en nochtans niets van zijn eenzaamheidsdrift verloren heeft, verdraagt hij het niet langer en keert weer naar zijn pyramide, die strakste, machtigste en soberste, alles wat buiten-ik is

eenvoudigst afsluitende rustplaats van het gestorven lichaam. En als hij daar, tot de binnenste grafkamer doorgedrongen, na eeuwen bij zijn mummie teruggekomen, naar de formules, de machtsverkondigingen tuurt, die het heele leven der trotsche Ikheid van voorheen in het lichaam voor hem herhalen, ontglijdt aan de ziel het bewustzijn van haar eeuwigheid. Door 'de onverslaanbre tijd' teruggewonnen, blijft zij in de symbolen van de machtsvolkomenheid der Ikheid als versteven gevangen. Dit is Leopolds koenste gericht over zich zelf, in koninklijke voornaamheid, in beheerschte klaarheid en koelheid als een beeld buiten hem zelf tot gedicht gemaakt. Het individualisme doet zijn oorsprong uit pijn niet langer aanschouwen. Het wordt, van alle persoonlijke toevalligheid ontdaan, in zijn wezen als wortel van het leven voor onze oogen gesteld. Toch zal het, bij onderzoek, in de wijze waarop het zich gelden laat nochtans ten volle door Leopolds eigen innerlijk conflict bepaald blijken, want dit bestendigt en voltrekt zich tot over de grenzen van de aardsche tijd, tot diep in de eeuwigheid, als volstrekt verweer tegen alles wat eenige afstand van de zelfgenoegzaamheid der Ikheid zou eischen, verweer nu, niet meer uit de onbevredigdheid vóór de vervulling voortkomend, maar noodwendig resultaat van deze beslissende erkentenis dat, ook wanneer alle voorwaarden waaronder het buiten-het-ik-treden geschieden kan, vervuld en alle mogelijkheden geproefd waren, het ik desondanks de gemeenschap niet verdragen zou en liever dan een levend en dienend deel tusschen velen te zijn, uit de levende gemeenschap der eeuwigheid waar allen gezamenlijk toe medewerken, in het graf, bij de versteven ikheid van het gestorven lichaam ter vereenzelviging terugkeert. 'Cheops', aldus, is de verstijving van het lijdend, afwerend individualisme. De eindelijke erkentenis dat wie zóó is, voor gemeenschap niet geschapen werd en in de eenzaamheid zijn afgepaald domein bezit. Hoe scherp Leopold zelf het grondconflict van zijn wezen begrepen, althans, hoe diep het zijn intuïtie bepaald heeft, - geen beeld zou het onweersprekelijker kunnen uitdrukken dan 'Cheops'. In dit gedicht heeft de dichter zich op het essentieelste van zijn wezen teruggetrokken, zijn essentieelste waarheid verbeeld. Dat hij hier de innigste, tot enkelvoudigheid toe geconcentreerde kern van

zijn innerlijk uitspreekt, het weerspiegelt zich èn in de lijn van zijn gedicht dat, ondanks de rijke verscheidenheid der glinsterende details nimmer gebroken, op ieder punt (behalve misschien aan het rijmend einde, waar vooral het slotvers ietwat wankel van rhythmische plastiek is) zijn wijdsche statigheid ophoudt, èn in de poëtische kracht van de klank die, als directe uitdrukking van de wijdsche statigheid der lijn, niet het stil-onrustige, schuchter-intense geluid der schakelende peinsgedichten, noch de donkere zoetheid der Oostersche verzen is, maar een stem van heldere stelligheid, door de overvloed van detailschakeering genuanceerd en bevestigd, maar nooit vertroebeld. De zelfde klaarheid vinden wij in de bouw die van buiten af gezien uitdrukkelijk in twee gedeelten, de omgang en de terugkeer, gemarkeerd wordt maar van binnen uit dieper als die van een benedenwaarts gerichte trechterspiraal te begrijpen ware. Na de wijde kreitsgang door de kosmos, tot de ronde gedachtecirkel van Cheops' bezinning op de bouw der pyramide, vandaar, nog enger, naar de grafkamer, dan naar de mummie, kringt hij neer, om in het verdichte eenheidspunt van het uitbreidinglooze ik, waarin de ziel zich door de ban der symbolen ten slotte met het ik van het lichaam nog eenmaal vereenzelvigt, voor goed tot de doodsche rust der verstijving te komen. De slotsom zelf van het lijdend en afwerend individualisme, de eenzelvigheid, in zintuigelijke bepaaldheid tot middelpuntig psychisch kernwezen geworden, heeft Leopold in ‘Cheops’ aanschouwelijk gerealiseerd voor onze oogen geplaatst. Een vast ‘ik kan niet anders’, een stil, ‘dit is het einde’: dat voegt dit objectieve gedicht als erkentenis aan Leopolds verzen nog toe. Aan zijn objectieviteit dankt het zijn kostelijkste waarde, de ingetogen rust van zijn voornaamheid. De eenzelvigheid buiten hem zelf tot de uiterste consequenties in haar lot te volgen en als noodlot te erkennen, het was de overwinning van het conflict. Dat de innerlijke bewogenheid nu alles aan de bewogenheid der dichterlijke creatieviteit kon overlaten, bewijst ons te dringender hoe onherroepelijk door die erkenning de bestemming van deze persoonlijkheid voltrokken wordt. Door de gave kracht van een zeer persoonlijke objectieviteit, draagt Leopolds ‘Cheops’ in zijn wijdsche statigheid en koele hoogheid het merk van een grootheid, dat het tot een

der kostbaarste stukken van onze Nederlandsche poëzie maakt. De zware monumentaliteit van Kloos' zelf-vergloriënde sonnetten, gedenkstukken van een belijdend individualisme dat zich, hoe smartelijke emotie het daartoe ook dringen mocht, nooit dóór die smart tot bezinning op de zwakheid van alle enkel individueele grootheid gedreven, volledige zelf-*erkenning* bevechten kon, bleef, onbekroonde en afbrokkelende tempel, een gebroken bouwval. Het lijdend, afwerend, in zich zelf verscheurd individualisme dat door volledige erkenning van zijn lot-beschikte wezen de stille klaarheid der bezonkenheid veroverde, vond in de ranke monumentaliteit van Leopolds 'Cheops' voor een door lange bezinning verhelderde geest de rijpe, zuiver-rijke vorm die zijn blijvende bevestiging is.

VI.

Was Cheops een droom? De ziel stelde zich, door de bekoring der formule tot zich toe te laten, als in een trance, wederom en wel definitief nu, mocht het schijnen, onder de macht van de ikheid en van het lichaam. Het bleef een afstand, geen bevrijding. Bevrijding zou alleen mogelijk geweest zijn als de ziel het individualisme verbroken en de gemeenschap genietend aanvaard had. Die mogelijkheid was blijkens al zijn pogingen in Leopolds persoonlijkheid niet gegeven, en dat zij opsteeg tot 'Cheops', die zuivere top van zelferkenning waar spanning en tegenspanning eindelijk de harmonie van een stille en onwijzigbare gestalte opbouwden, bewijst zoowel de adel van dit leven als de rijkdom van zijn gaven. Maar 'Cheops' is, als zelf-realisatie, wel naar zijn diepste beteekenis een einde, maar een einde in een leven dat zichzelf verder voortzette. Kon, bij gebreke van een bevrijding die een algeheele omwenteling gebracht had, voor deze voortzetting nog een nieuwe ontwikkeling weggelegd zijn? Het lijkt onwaarschijnlijk, en de verzen die Leopold sinds 'Cheops' uitgaf maken althans duidelijk dat tot heden geen ontwikkeling plaats had. Die zijn, eenerzijds het 'Albumblad', voor eenige jaren in De Gids verschenen, Leopolds langste gedicht, anderzijds de nieuwe groep Oostersche gedichten, als 'Cheops' buiten de handel, door de Kunera-pers in het licht gegeven. Het eene is een schakelgedicht gelijk wij kennen leerden, maar in dienst voornamelijk van de fantaisie.

De dichter plukt, in een gedroomde tuin klaarblijkelijk, van alle bloemen uit alle seizoenen voor hen die hij genegen is een ruiker samen. Een lange opsomming van bloemen die een voor een door het liefkoozend spel der fantaisie begeleid en omstreeld worden. Het geheel is niet zonder willekeur. Een diepere visie, een evocatie der bloemen wordt ons niet gegeven. Uit de teederheid van de dichter treedt de stoet der bloemen in de bekoorlijke sluiers der fantaisie gehuld naar de teederheid der begiftigden. Diepere gevoeligheid raakt het gedicht aan zonder er in te verzinken. Stil mijmert het soms een oogenblik heen over, of rakelings aarzelt het langs de zieleplekken waar nadrukkelijker aanraking pijnen zou. Ook het tweede ‘Oostersch’ is een voortzetting van vroegere dichterlijkheid waaraan geen nieuwe elementen toegevoegd zijn. Er is zoo niet van een gevoelsverschuiving dan toch iets van een timbreverandering. De dichter handhaaft zijn vroegere zuiverheid en innigheid maar het geluid heeft, vooral in de kwatrijnen, iets van zijn donkerheid verloren, het is ijler geworden zooals de stem ook vermoeider lijkt. Is het omdat deze bewerkingen niet langer uit de eerste gloed der droombevrediging naar boven zongen? Of overstemt een andere toon die der bevrediging en onthult zich juist hierin een verijling van 's dichters voelen en een laatste vervreemding? De aanvaarding der zinnelijkheid in de wijsheid die uit haar vergankelijkheid de zoete roep tot het geluk puurt, wijkt - de keuze zal zeker haar beteekenis hebben - in de nu ‘Soefische’ kwatrijnen terug voor de wijsheid die de zwakheid van het vergankelijke tegenover de stille maar onweerstaanbare macht van de Onvergankelijke uitzingt. Zoo er één motief aan te wijzen is dat nu sterker en dringender schijnt door te klinken, dan dit. Voor de gedachte bleef hier tenauwernood iets te arbeiden, maar het hart, dat de beperkingen van de mensch thans aanvaard heeft en naar de zoetheid der aardsche vervulling nauwlijks meer uitgaat, overmijmert zijn zelfverlies in God *na* dit lichamelijk leven, in een droom die door de mystieke gloed der vereeniging niet doorschitterd wordt en het ik, binnen zijn aardsche grenzen, zijn eenzaamheid te sterker gevoelen doet.

Aldus vindt ook dit boekje achter de vroegere gedichten zijn eigen, zinrijke plaats. Over Leopolds heele productie

heen voel ik een sterke noodzakelijkheid in de wijze waarop de groepen zich, door de tijd van hun ontstaan en door de plaats die zij daardoor in het werk innemen, spontaan tot een geheel geschikt hebben. Ik zie in deze poëzie een ‘inwendige architectuur’ die, door de dichter niet gewild, aan zijn leven zelf haar ontstaan dankt. Het moet zijn zin hebben wanneer na de zes ‘Christus-Verzen’ die het hoofdmotief van dat leven reeds volledig beschrijven, ‘Scherzo’ met zijn laatste gedicht het probleem der bevrijding stelt, terwijl na de ‘Verzen 1895’, eerste verijdeling door de dood, het ‘Paul Verlaine†’ met de doordringende belijdenis der eenzelvigheid een jeugd-periode schijnt af te sluiten. Maar uit de droom van ‘In Gedempten Toon’, uit de windstilte van ‘Verzen 1897’ ontwikkelt zich van ‘Morgen’ tot ‘Voor 5 December’ die groote poging tot bevrijding door het hart, wier mislukking, uit de innerlijke gesteldheid van de dichter zelf nu onvermijdelijk gebleken en door het hoofdgedicht van ‘Claghen’ in directe uitstorting erkend, ook de mogelijkheid van gedachtelijke bevrijding in ‘Van Wijn één Druppel’ voor de reëele ervaring bleek vernietigd te hebben. Na die negatieve ondervindingen de droombevrediging van ‘Oostersch’ en de objectieve erkenning van het als kernbestemming aanvaarde noodlot in ‘Cheops’. Dit is de hoofdlijn die Leopolds dichterlijk leven gevolgd heeft. Rond die lijn slingeren de fijne arabesken der fantaisie-gedichten als een bekoorlijke afleiding en verzachting overal henen, om in het Albumblad van eenige jaren geleden voorloopig te eindigen. Maar tot over dat eind van haar sierlijke mijmering ruischt de toon van de droombevrijding uit in een ‘Oostersch’ gedicht, een kwatrijn, dat de aardsche vervulling steeds meer loslaat om door de íjle mijmering aan de Onvergankelijke achter het natuurlijk einde een zelf-verlies in God te droomen, waartegen de eenzaamheid van het ik op de aarde te inniger haar getuigenis murmelt. Zóó dan zingt de laatste toon, die wij tot heden van Leopold gehoord hebben, in het slotkwatrijn van het tweede ‘Oostersch’:

> Kom tot mij, tot mijn hart, dat trilt als loover,
> Vaag weg den angst en al zijn voorgetoover;
> ik zeg, ik zeg U, ik weersta niet meer,
> O God, laat mij niet aan mijzelven over!

De ‘angst des wezens’, in Leopolds eerste gedicht over de ‘angstige hemeling’ reeds aanwezig, in ‘Cheops'’ stille erkentenis door aanvaarding schijnbaar tot rust gebracht, maar voor de ervaring des harten onoverwinnelijk gebleven, tracht in het allerlaatste gedicht nog eenmaal de ziel er van te weerhouden, het ik overwonnen te verklaren, haar weerstand te doen vallen en van God haar vervulling en haar vrede te hopen. Is hij, aan dit eind van het laatste boekje, de herroeping van ‘Cheops'’ trotsche vereenzaming, deze angst? Hij is het eene motief, in heel deze poëzie gezongen of verzwegen tegenwoordig, dat Leopolds verzen zijn alles doordringende maar ook alles verklarende eenheid gaf.

VII.

Leopolds beperkingen waren in de bouw van zijn persoonlijkheid van den aanvang af gegeven. Doordat een overontwikkelde sensitieviteit binnen de grens van een eenzelvig ik een diep gemoed en een fijn verstand verhinderde tot volle ontwikkeling te komen en de vluchtend-afwerende onrust van de angst tot de grondhouding der ziel tegenover de buitenwereld maakte, bevestigde en verscherpte zij de vervorming der zintuigelijke werkzaamheid die haar eigen overontwikkeling en de daaruit voortkomende pijntyrannie reeds begonnen waren; knotte zij de wasdom van een menschelijkheid die alleen in gemeenschapsgeluk haar mogelijkheden had kunnen verwezenlijken; verlamde of verzwakte zij de drang maar vooral de macht om door het verkenningswerk der gedachte tot doorlichtend inzicht en bindende wereldomspanning te komen. Eén ding bleef Leopold onvermijdelijk ontzegd: de tegelijk diepe en heldere vrede van de geest waarin de intuïtieve ervaring van de verborgen eenheid des levens door de gemeenschappelijke dienst van verstand, hart en zinnen de harmonische gestalte schept, die door haar leeft en die haar uitdrukt. De laatste, opperste harmonie der, alle levensverschijnselen tot levende godsgestalte doorglanzende *sereniteit* heeft Leopold dus niet kunnen geven. In het overgroote deel van zijn werk is hij die typische ‘minor poet’, de dichter van die intieme poëzie die door de zuiverheid en intensiteit van haar intiemiteit tracht te vergoeden wat zij ons door haar be-

grensdheid ontberen doet. Een sensitieve verschijning zoekt woorden voor haar van herinnering doorbeefde gewaarwordingen. Een naar bevrediging en zelfvergeten strevend innerlijk spint het van de wereld ontvangene tot troostende en bekorende fantaisieën. Een geschokt hart stort in directe en naakt-individueele emotie haar smart door opstand en pijn en vernedering uit. Een gekneusde ziel zingt eenvoudig en schuchter haar zelf-bezinning op leed en ontbering. Van dit groote deel van Leopolds verzen zijn de laatste gemeenlijk de schoonste, maar allen, ook deze, toonen min of meer de beperkingen die met 's dichters innerlijk zoo innig verbonden zijn. Het evenwicht tusschen het individueele en het algemeene op wier samen-spanning de duurzaamheid der poëzie rust, wordt meermalen ten gunste van het individueele verbroken. Door al te individueel te worden is het individueele niet langer in staat iets anders dan zijn vergankelijke zelf uit te drukken en zijn eigenlijke functie te vervullen: persoonlijk uitdrukkingsmateriaal van algemeen-menschelijkheid, van leven te zijn.

In het vers als zoodanig kunnen wij dit herkennen. Is Leopold ook nooit een zuiver impressionistisch dichter, zijn persoonlijkheid is te zeer door de gewaarwording bepaald dan dat zijn verzen niet vol zouden zijn van dat spontaan product der impressionistische vormdrift, van ‘woordkunst’. De nadruk op het noemende, kenschetsende, nuanceerende woord, de verwaarloozing van de volzin is bij hem sterker dan bij eenig ander dichter van zijn tijdvak. De volzin heeft voor zijn verzen geenerlei constructieve beteekenis. Zij is enkel het onmisbaar, zoo los mogelijk in elkaar gehangen voertuig der elkander opvolgende, in een trillende rijkdom van woorden gespiegelde gewaarwordingen, voorstellingen, ontroeringen, mijmeringen. Zij krijgt haar vorm uitsluitend van die ééne functie en het overwicht van het woord zet zich zoo naijverig in alle onderdeelen door, dat zelfs daar waar zijn eigen vormen automatisch, door hun vaststaande beteekenisverschillen b.v., de volzin vooronderstellen, ook deze nog maar zwakke handhaving van een onafhankelijk zinsverband vernietigd wordt, - vernietigd wordt namelijk, doordat de dichter hen zonder zich om het beteekenis-verschil in het minst te bekommeren, willekeurig door elkander gebruikt. Het

op blz. 411 geciteerd fragment is een sterk voorbeeld van de wijze waarop Leopold de tijden van het werkwoord door elkaar haspelt. Iets dergelijks vindt men o.a. in het transitief gebruiken van intransitieve woorden. Het toch al losse verband dat de plaats van de volzin inneemt loopt altijd gevaar verbroken te worden en meermalen bezwijkt het in Leopolds verzen ook werkelijk. Zijn taalbehandeling is dus, voor een groot deel van zijn poëzie, vol van typische ontbindingsverschijnselen: de rijkdom van haar duizendvoudige detailflonkering bewijst en bevestigt het. In het vers zien wij hetzelfde. Leopold schept, behoudens een enkele, belangrijke uitzondering, geen nieuwe versvormen, hij neemt de oude, maar verzwakt en verbreekt hen zoozeer dat zij, als de volzin voor de taal, voor het gedicht als eenheid nauwlijks eenige of geen constructieve beteekenis hebben. Zoo is het ook met het rijm. Daar het meermalen noch in de versvorm, noch in de articulatie van de volzin die de versvorm vult, een organische functie uitoefent, vertoont het de neiging om in het glijden en verglijden van gelijk Boutens hen noemde ‘overal elders onmogelijke enjambementen’ tot vage assonantie, dikwijls tot onhoorbaarheid in de rhythmische beweging weg te zinken. Geheel slaagt het daarin echter toch niet. Dan oefent het ook op de rhythmische beweging zelf een storende invloed. Door details reeds overwoekerd, lijkt de taal het rhythme door die onwezenlijke rustpunten eerder te verstrooien dan belichamend te dragen. Al deze dingen wijzen er op dat de poëzie in Leopold naar inhoud, taal-gebruik en vorm-behandeling een eindpunt bereikt heeft. Waar zij te sterk optreden, verzwakken zij de schoonheid en de duurzaamheid der gedichten, wier voortbestaan dan alleen door de steun van anderen verzekerd schijnt.

De schoonste van Leopolds verzen vinden wij, waar het individueele een zekere dienstbaarheid aan het algemeene teruggevonden en dit laatste in minder hooge mate de weerstand van het individueele te overwinnen heeft. Wij vinden hen dus - bij de fantaisiegedichten en -fragmenten is de dienstbaarheid vrij uiterlijk - in de eerste plaats onder de laatste der vier in de voorgaande alinea genoemde catagorieën, die gedichten derhalve, waarin het eenzelvig innerlijk op een lange schakelbeweging door kortregelige, vrij enjambeerende

verzen zijn peinzen uitdrukt. Al de aangewezen trekken blijken volop in hen aanwezig, maar nu zijn zij middel geworden. Elk afzonderlijk iedere vorm aantastend, doch ook elk afzonderlijk iets wezenlijks van de dichter vertegenwoordigend, worden juist zij hier in gemeenschappelijke arbeid tot de materialen, stellen juist zij, in hun intieme en dus beperkende samenwerking, aan de vormloosheid (hun beginsel) de grens, uit wier innige verbinding de nieuwe, zeer persoonlijke, Leopold bijzonderst eigen vorm zich opbouwt. Maar onder dat beperkt aantal gedichten moet ik een nog kleinere groep regels en fragmenten afzonderen, waarin het eenzelvig peinzen een universeele zin aanduidt dan het in andere gedichten bij machte was uit zich zelf te winnen. Daar, gelijk ik vroeger schreef, is de eenzelvigheid de mijnschacht door welke de ziel tot de diepste gronden afdaalt. Schoon zij, door de levensverborgenheid als verre, vreemde werklijkheid te geven, ook dan haar onbevredigdheid niet geheel blijkt te kunnen verliezen, overweegt niettemin de bevinding van het eeuwige, waarvan zij ons in haar fluisteringen, haar lichtsidderingen, haar wenschgestalten, haar droomlandschappen een stille konde zingt. Het is begrijpelijk dat juist in onze tijd en in deze gedichten sommige fijne geesten het hoogste geschonken achten wat de poëzie vermag voort te brengen, en in het schoonste van Leopolds verzen de woordgeworden essentie der poëzie zelf zien. Voor mij is de harmonie van ‘Oostersch’ en ‘Cheops’ aan de getrapte pyramide waartoe ik Leopolds gedichten hier aesthetisch tracht te rangschikken een hoogere trede. Zij is niet de harmonie der serenititeit, de vervulling der godservaring die uit kracht en tegenkracht een wereld opbouwt, zij is de harmonie van de droombevrediging en van de - misschien eveneens gedroomde? - lotserkentenis die op een afstand berust en het conflict niet verzoent maar tot rust brengt. Dat zij, zoo dan niet de hoogste, dan toch déze harmonie dichterlijk realiseeren, geeft hun zoo niet de hoogste, dan toch de zeer hooge rang waarop ik hen in het voorafgaande gesteld heb. Maar er is, onder die opperste sereniteit, doch boven de harmonie van droombevrediging en aanvaardende lotserkentenis, nog een tweede groote kunst van gansch ander karakter: de uitbeelding van het conflict zelf, een uitbeelding zoo essentieel en

zoo monumentaal dat zij, door de kracht die het conflict tot een onherroepelijk wezensbeeld maakt, toch, hoewel het conflict zelf haar vervulling afsneed, aan de onverwezenlijkte grootheid van de serene geest negatief als het ware een zichtbare uitdrukking geeft. Michelangelo, de sublieme zelfdoorschouwer die de opzettelijke onvolkomenheid van zijn kunstwerk somtijds als het gewilde uitdrukkingsmiddel voor zijn innerlijke strijd gebruikte, zonder hetwelk het kunstwerk... onvolkomen zou blijven, lijkt mij van deze kunst de groote meester. In een fragment als dat van de geknotte Genius zien wij hoe dicht zich Leopold voor een oogenblik in Michelangelo's nabijheid geschaard heeft. Erken ik in de droombevrediging van ‘Oostersch’, in de lotserkentenis van ‘Cheops’ die echter in hun ijle harmonie noch het dichtend individu, noch de sereniteit van de geest ten volle uitdrukken, het schoonste, in het eene fragment dat de realiteit van Leopolds innerlijkst conflict het kernigst en aangrijpendst uitbeeldt, eer ik het grootste wat deze dichter bereikt heeft.

P.N. VAN EYCK.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Het enquête-recht der socialisatie-commissie en de heer Wibaut.

- Van de socialisatie in Nederland werd hier ter plaatse de vorige maand gezegd, dat zij tot een klucht verwerd. De uitspraak was gegrond op het feit, dat de staatscommissie van 11 Maart 1920, de zgn. socialisatie-commissie, drie jaren heeft behoefd om het inzicht te erlangen, dat zij zonder enquêterecht nimmer haar werk naar behooren en volgens verwachting zou kunnen verrichten. Aan een commissie met zoo scheeven dunk van eigen krachten en kansen, met zoo ver gaand gebrek aan besef van de draagkracht der haar voorgelegde vragen, het gewichtig enquête-recht toetevertrouwen, lijkt van de wetgevende macht, die het recht te vergeven heeft, te veel gevergd. Zelfs al komt het voorstel hiertoe van een lid der commissie, den heer Van der Waerden, die met nog één ander lid, den heer Wibaut, van meet af het enquêterecht als noodzakelijk attribuut voor de commissie heeft opgeëischt. Maar niet aan deze twee leden, aan de commissie in pleno, zou het recht worden verleend en de commissie in pleno heeft het bij voorbaat en al lang verbeurd.

De uitspraak heeft, blijkens twee artikelen in ‘Het Volk’, van 12 en 13 Augustus 1924, lichten wrevel bij den heer Wibaut gezet. Niet tegen dr. Van der Waerden, zegt hij, tegen de regeering hadt gij u moeten keeren, de regeering die thans weigert, oorspronkelijk aan de heeren Van der Waerden en Wibaut gedane toezeggingen gestand te doen en hierdoor Van der Waerden tot zijn late voorstel dwong.

Met den heer Wibaut kunnen wij een eindweegs medegaan.

Den heer Van der Waerden treft zeker geen blaam; hem werd deze onzerzijds ook toebedeeld noch toegedacht; hij tracht te elfder ure nog te redden wat te redden is; en dat hij dit eerst deed te elfder ure, is mede te wijten aan de regeering, die trouwens van den beginne af het vraagstuk zonderling behandeld heeft, het halveerende over twee commissies en van deze beide de socialisatie-commissie onvoldoende outilleerende. Maar voor negen tienden ligt toch de schuld bij de socialisatie-commissie zelve, die - het blijkt uit het artikel van den heer Wibaut opnieuw - zich door hare twee genoemde leden eerst na jaren heeft laten overtuigen van de simpele waarheid, dat zij zonder enquêterecht beter deed, onverwijld heen te gaan.

Men mag niet trachten, de goede persoonlijke verhouding in staatscommissies te verstoren. Maar als de heer Wibaut de vraag oppert, hoe v. B. zich hier gevoelt in het gezelschap van ‘de Nieuwe Rotterdamsche Courant’, die mede - zij het op gansch andere gronden - het wetsontwerp-Van der Waerden bestreed, mag dan niet de vraag worden gesteld, hoe hij en de heer Van der Waerden zich gevoelen temidden eener commissie, die erin geslaagd is, het socialisatie-vraagstuk in Nederland tot een f a r c e te maken?

v. B.

[Vierde deel]

Nederland, België en Vlaanderen.

> ‘Le principe des nationalités, proclamé aux heures les plus solennelles de la guerre, est désormais consacré par le sang des peuples. Il trouvera une application facile dans l'Etat nouveau que sera la Belgique de demain’. Henri Henquinez, *Flandre et Wallonie.* - Revue de Genève, Février, Mars 1924.

I.

Als de Vlaamsche Frontpartij, begrijpend de noodzakelijkheid van een propaganda in het buitenland, die gezet zou willen aanvangen, zou zij niet beter kunnen doen dan de veertig pagina's, door den Waal Henri Henquinez in de *Revue de Genève* aan het twee-bevolkings-vraagstuk van België gewijd, te doen overdrukken en vertalen, in het Nederlandsch en Engelsch, en ruim te verspreiden: in het Fransch zelve ook ten behoeve van een aantal franskiljonsche Nederlanders, die leven onder de begoocheling van den geest van Brussel.

Want dit zeer onpartijdig gestelde overzicht van dezen Waalschen federalist, met zijn volledige erkenning: dat Vlaanderen onder den centraliseerenden hiel van Brussel in volslagen geestelijke en economische achterlijkheid gehouden is; als van de onvermijdelijkheid van het verzet der Vlamingen ook tijdens den oorlog, zal menig Nederlandsch brein kunnen bevrijden van onder den biologischen invloed van het Brusselsch ‘hyper-nationalisme’, en de oogen openen voor de laatste phasen der worsteling, waaraan België niet kan ontkomen, en die voor onze eigen toekomst van zoo groot belang wordt.

Inderdaad is het Belgische vraagstuk er een, dat onze Nederlandsche aandacht niet genoeg kan bezighouden, en waarvan wij de verschillende elementen liefst zoo scherp mogelijk in het oog moeten vatten.

De Staat België, in 1830 gesticht als een voorpost van het fransch imperialisme, heeft, naar Henquinez geestig opmerkt, getracht uit twee totaal verschillende volken in een couveuse een nieuw volk te vormen, één van geest, één van taal, èn fransch. Dat dit moest mislukken, acht hij een van zelfsprekendheid. En heel juist teekent hij hoe, toen tegen het eind der 19e eeuw de onmogelijkheid en onhoudbaarheid van deze kunstmatige volksgeboorte ook zelfs voor Brussel klaar begon te worden, men daar getracht heeft het doel tòch te bereiken door de invoering van de *tweetaligheid* en het 'middelmatisme', tegen welks vervlakkenden invloed echter zoowel de Walen als de scherp-toeziende Vlamingen meer en meer in verzet moesten komen, om er het beginsel van een (Belgisch?) federalisme voor in de plaats te stellen.

***

Ontwikkelde nu het nieuwe zich steeds uit het oude met de logische geleidelijkheid, die abstract-redeneerende toeschouwers ervan verwachten, dan zou men met dezen Waalschen schrijver, die zoowel van Waalsche als Vlaamsche zijde de worsteling naar een hervorming van den staat België op federalistischen grondslag als een elementair-onweerstaanbare beweging ziet, ook onzerzijds rustig kunnen toekijken en afwachten. Want dan zou het eeuwfeest der Belgische Onafhankelijkheid in 1930 die hervorming van zelfsprekend zien geboren worden.

Het geval is intusschen zoo eenvoudig niet, als deze Waalsche idealist het blijkt te gelooven. Zeker - als de meerderheid van Walen en Vlamingen het over deze hervorming eens zullen worden, zullen zij Brussel - het centrum van het centraliseerende België - tot toegeven kunnen dwingen. Doch allereerst zijn niet alle Walen bezield door zulk een eerlijk inzicht in het goed recht der Vlamingen om te strijden voor *'la régéneration intellectuelle, morale et sociale de le race flamande.'* - De geweldige nedergang van het

Vlaamsche volk, dat - *'constatation terrible',* erkent Henquinez - volgens Emile de Laveleye niet maar op het peil der middeleeuwen is blijven staan, *maar onvergelijkelijk veel lager gezonken is,* beteekent toch voor een groot aantal Walen een heerscherspositie in het land der 'heloten van België' (Lodewijk de Raet), die zij niet zoo zonder dwang zullen opgeven. De krachtige bevoorrechting van het Waalsche volk boven het Vlaamsche, ten aanzien van het onderwijs over de gansche lijn en de examens voor administratieve posities, heeft tengevolge gehad, dat Vlaanderen als een overwonnen en geannexeerd gebied door Walen en Franskiljons bestuurd wordt, die er de beste plaatsen innemen, terwijl geen Vlaming in Vlaanderen met zijn eigen taal alleen een positie van belang kan bekleeden, en nog veel minder in Wallonië. Toepassing van het federatieve stelsel met die van de oude leus: *in Vlaanderen Vlaamsch* beteekent dus, dat alle Walen, die als meesters over de Vlamingen heerschen, naar hun eigen provincies worden teruggezonden; beduidt een ontzetting der Walen en Franskiljons uit hun verkregen machtspositie, die zij toch niet zoo eenvoudigweg zullen willen aanvaarden, als Henquinez dit bereid schijnt te doen.

***

Te minder is daar kans op, omdat achter deze Waalsche overheerscherskaste in Vlaanderen heel de Brusselsche gouvernementeele administratie, het Brusselsch militairisme, het Brusselsche Bankwezen en het Hof, en achter deze krachten en machten die van Parijs staan, die alle te zamen het grootste belang erbij hebben, Vlaanderen er onder te houden om het politiek en economisch te kunnen uitbuiten. Het is niet voor niets dat de Katholieke Kerk, in de figuur van den Waalschen Kardinaal Mercier te Mechelen, zoo door het ekonomisch-militaristisch-politiek Fransch imperialisme in de hoogte wordt gestoken en gevleid; men ziet in hem nog steeds een der sterkste machten, die het Vlaamsche volk in zijn dienstbaarheid kan doen blijven berusten. De taktiek van Brussel tegenover Vlaanderen is steeds dezelfde geweest, die Parijs met zooveel handigheid heeft toegepast: de Vlamingen, die hun volk leiden konden, door eerbewijzen en mooie economische of politieke posities van zich afhankelijk en

daardoor onschadelijk te maken (de vele ‘eerbewijzen’ van uit beide centra in de laatste jaren over ons land uitgestrooid, hadden geen ander doel). -

Frankrijk heeft, sinds den oorlog, niets verzuimd, wat zijn ‘voorpost’ België aan zich binden kon: een militair Verbond; economische bevoorrechting; uitbreiding der Fransche kustverdediging tot vèr in het Vlaamsche land. Het beheerscht de Fransch-Belgische pers; de Belgische banken; het exploiteert met behulp van deze de Vlaamsche Kempische kolenmijnen. Dit alles wordt bedreigd door de toepassing der federalistische theorie in België en de zelfstandig-making van Vlaanderen zelfs binnen het Belgisch Staatsverband. Het lijkt mij naief toe, te wanen, dat Parijs-Brussel heel deze heerschappij van bevoorrechting zoo heel licht zal opgeven. Wallonië en Vlaanderen zullen te zamen wel heel sterk moeten staan, eer zij deze Parijsch-Brusselsche macht uit haar sterke positie verdreven krijgen.

II.

Dat Wallonië, algemeen, niet zóó idealistisch-federalistisch gezind zal blijken als de heer Henquinez het gelooft, heb ik al aangeduid; alleen als het vreest, anders mede tot tweetaligheid gedwongen te worden, zal het, dunkt mij, het Federalisme als een uitkomst aanvaarden, gelijk het kort vóor den oorlog al begonnen was, zijn zelfstandigheidsbeweging te organiseeren. De *Assemblée Wallonne* staat hier inderdaad vlak tegenover de *Ligue d'Action Wallonne,* de jongere ‘activistische’ vereeniging, waartoe blijkbaar Henquinez behoort. De *Assembleé* wil den Franschen taaldwang over Vlaanderen allerminst opgeven.

In de eerste plaats zal dus Vlaanderen zelf de beslissing in handen moeten nemen en haar willen en durven doordrijven.

Hoe staat het nu in dit opzicht met zijn zelfstandigheidsbeweging?

Deze wordt gedragen door de Frontpartij, die ter rechterzijde naast zich vindt de aanhangers van de Belgische Eenheid, om beurten Minimalisten of Belgicisten geheeten en in hoofdzaak vertegenwoordigd in de Vlaamsch-Katholieke partij, welke geheel onder leiding staat van Ministers en Ministrabelen; en in de Vlaamsche afdeeling der oude liberale

partij, die echter in deze al heel weinig in de melk te brokken heeft, ondanks de 100.000 lezers, waarop het orgaan van den heer Julius Hoste Jr. zich beroemt: de leiding der liberale partij in Vlaanderen is, na den dood van Jan van Rijswijck en Max Rooses geheel in de handen van Franskiljons, als den - voormaligen - *Duitschen* heer Strauss gevallen. - Links van de Frontpartij vinden wij dan de ietwat anonieme groep der Onafhankelijken, voortzetters van die van *Jong-Vlaanderen* tijdens den oorlog, die geheel anti-Belgisch is, en voor Vlaanderen geen redding ziet dan in een volkomen onafhankelijkheid. Haar orgaan is het op zichzelf goed geredigeerde weekblad *Vlaanderen.*

Hoe sterk nu elk dezer drie groepen op dit oogenblik wezenlijk is, valt moeilijk te gissen. Wel staat vast, dat die van de Vlaamsche Katholieke partij aan aanhang verliest aan de Frontpartij, die geheel de Jeugd met zich krijgt, terwijl er onder de Vlaamsche Katholieke Partij zelve ontwijfelbaar een linker-vleugel bestaat, die nog bij het oude vaandel blijft, doch in de hoofdzaak één voelt met de Frontpartij. De talrijke compromissen, die de Vl. K.P. heeft moeten goedkeuren, om van haar program in het Parlement nog iets te redden, bizonderlijk ten aanzien van de wet op het gebruik der talen in het Bestuur van Gewest en Steden, en van de vervlaamsching der Hoogeschool van Gent, waarbij telkens het belang van Vlaanderen opgeofferd werd aan dat der Partij en de Partij-hoofden, die in het Ministerie wilden blijven - hebben geleidelijk de oogen der Vlaamsch-voelenden zóó zeer geopend voor het gevaar van al dit politiek gekonkel, dat mogelijk bij de verkiezingen van 1925 de Vl. Kath. Partij zeer veel stemmen aan de Frontpartij zal verliezen.

***

Een groote werfkracht heeft deze daarbij gevonden in den steun der slachtoffers van de Anti-Vlaamsche vervolgingen na den oorlog. Terwijl de leiders der Vl. K.P. in Vlaamsch opzicht bij toeneming een zwakheid van ruggegraat getoond hebben, zijn figuren als Rosa de Guchtenaere, dr. Jacob en bovenals dr. Borms meer en meer omkleed met den nimbus, die niet alleen de vervolgden omstraalt, maar vooral hen, die den moed toonen voor hun overtuiging en voor hun volk te

lijden. Want ieder hunner had vrijlating uit de gevangenis kunnen koopen, indien zij slechts hadden willen verklaren niet meer deel te zullen nemen aan den strijd voor Vlaanderens Recht, en ieder hunner heeft die aanbieding geweigerd. Zoo staan hun figuren voor hun volk in een zuiverheid van toewijding, die met eerbied en liefde tot hen doet opzien, en die andermaal bewijst hoezeer het vervolgen van politieke tegenstanders en het kweeken van martelaren de zaak, die men onderdrukken wil, bevordert en niet schaadt. Vijf jaren na de Aktivisten-processen zijn de banden tusschen de leiders van 1916-1918 en hun volk, eens zoo fel verbroken, vernieuwd en versterkt. Men moet hebben bijgewoond de warmte, waarmee het optreden van dr. Jacob op het Studentencongres te Leuven begroet is: een verschijning als van een Apostel, die tot zijn volk komt spreken en het vermanen; men moet den diepen indruk meedoorleefd hebben van zijn rijp-ernstige opwekking om zedelijke wilsvastheid te kweeken, zal Vlaanderen gered worden; men moet bovenal de ontroering hebben meegevoeld, die al die jongeren doortrilde, toen de naam van den grooten Vlaamschen martelaar, in dezelfde stad gevangen, dr. Borms, genoemd werd, om te beseffen hoe groot de stille kracht is, die er van deze Vlaamsche Onverzettelijken uitgaat. Hoe zou het trouwens niet, in deze tijden, waarin karaktervastheid niet de grootste oorlogswinst bleek, en te midden van een volk, dat niet verwend is door wilskracht, vastberadenheid, offervaardigheid en hooge karaktervastheid van zijn leiders, en dat nog meest gewonnen en meegesleept wordt door de *gevoels*elementen van den strijd? Voor het tot mystiek geneigde Vlaamsche volk wordt de gekwelde, moedig zijn kruis-dragende en tot volharding aansporende, Borms tot een modernen Heilige. En dat de Frontpartij hem voor 1925 tot haar symbolischen candidaat kon proclameeren - verkiesbaar is hij, zoolang zijn veroordeeling niet vernietigd is, niet! - moet de zaak die zij voorstaat, wel heel sterk ten goede komen.

***

Geen wonder dan ook dat de Belgicisten, voelend den steun der menigte onder zich wegzinken, trachten een afleiding te bezorgen aan den stroom naar het Federalisme, door te be-

toogen, dat de Vlaamsche Beweging eigenlijk in het geheel niet als van ‘politieken’ maar alleen als van ‘cultureelen’ aard beschouwd moet worden.

Het betoog doet echter al te veel denken aan ‘het logisch onderscheidend ziften’ waarmee Van Huisde, in *Vorstenschool,* ‘schijn tot blijk’ en ‘blijk tot schijn’ maakt, om veel kans te hebben op succes. De Vlaamsche Beweging - ik mag het met zekeren nadruk zeggen, omdat ik tweemalen op haar zelfinzicht eenigen invloed heb kunnen oefenen: in 1891, door mijn *Gids*-artikel over het Nederlandsch Congres te Gent gehouden, toen ik liet uitkomen dat de Beweging uit haar ‘taal’-stadium tot een sociale moest uitgroeien[1]; en na 1901-1903, toen ik hier te lande het begrip *Volkskracht* en bevordering daarvan inheemsch maakte en aldus den Vlaamschen socioloog Lodewijk de Raet hielp aan den samenvattenden titel van zijn bundels: *Vlaamsche Volkskracht* - de Vlaamsche beweging moet, zal zij inderdaad *la régéneration intellectuelle, morale et sociale de la Race Flamande* bewerken, haar vleugels uitbreiden over heel het weidsch gebied der Volkskrachtsbevordering. En zij moest wel tot het inzicht komen van de waarheid, door Vermeylen in 1894 in zijn kritiek op haar vooropgesteld, dat zij die niet zou kunnen bereiken onder een Brusselsche Regeering en Parlement, die niet alleen voor die wijdere belangen van het Vlaamsche volk zich blind hielden, maar ook alle wetten en maatregelen, door de Vlamingen in al te verbleekten vorm eindelijk ‘veroverd’, op alle mogelijke wijze saboteerden.

Veel juister dan ook dan het betoog, dat de Vlaamsche Beweging zuiver cultureel zou zijn, is de reeds vermelde leus van dr. Jacob, dat zij er een is van zedelijke wilskracht. Als de Vl. Kath. Partij die bezeten had, zij zou het leven aan elke regeering te Brussel, die haar volk niet de volle maat wilde toemeten, onmogelijk gemaakt hebben. Doch de bestaande partijen in België waren steeds: twee-talig en twee-rassig, en zoo werden Vlaanderens belangen aan die der algemeene partijen: Liberaal, Katholiek, Socialistisch opgeofferd; werd, door de politiek der Vl. K.P. zelve, de Beweging gedwongen tot haar ‘los-van-Brussel’-streven, dat de Vl. K.P. bekampt.

***

1) Zie Aug. Vermeylen, Verzamelde Opstellen, 2de bundel, pag. 88.

En de derde politieke partij, de Sociaal-Democratische? Zij zou, vanwege haar democratischen oorsprong en strekking, de eerste hebben moeten zijn om te begrijpen, dat een ‘socialiseering’ der Vlaamsche Beweging noodzakelijk was. En inderdaad waren er, vóór en tijdens den oorlog, individueele partijleden en zelfs kleine groepen van socialistischen huize, die begrepen dat Volksverheffing en Zelfstandigheidspolitiek voor Vlaanderen onafscheidelijk waren; - toen Vermeylen dit in 1894 proclameerde stond hijzelf nog op anarchistischen bodem.

Wat de Vlaamsche Socialisten belette, als partij deze voor de hand liggende slotsom te trekken, en dit nog belet, waren: het groote overwicht van het georganiseerd Katholicisme in Vlaanderen, waardoor de Socialisten voelden dat zij buiten den steun der Waalsche partijgenooten niets vermochten, zoowel als het grootendeels klein-burgerlijk karakter van het oude Flamingantisme, en den afkeer van alle ‘nationale’ bewegingen, als strijdig met haar eigen internationalisme. Doch de Frontpartij is ‘democratisch’, omdat zij de volksredding wil; in de Vl. K.P. is een sterke democratische vleugel, en het zal de vraag zijn of de Socialistische Partij in Vlaanderen, nu haar hoofdmacht uit het meer franskiljonsche Gent naar het zuiverder en sterker Vlaamsch Antwerpen verlegd is, ten slot niet zal moeten meestroomen naar het Federalisme, waarvan Henquinez de gezondmaking van België verwacht en dat hij op zichzelf - en m.i. terecht - als de hoogste gedachte van de moderne wetenschap der politiek begroet; grondslag, waarop, uit het verdeeld Europa van heden, het vereenigd Europa der toekomst kan gevestigd worden.

***

Dat onder ‘Waalsche’ Socialisten het denkbeeld van het Federalisme warme aanhangers vindt, heeft de bekende afgevaardigde Troclet bewezen, met zijn in 1918 opgesteld schema voor de bestuurlijke omvorming van België, en door hem het vorig jaar ter publicatie afgestaan aan het onder Vlaamschnationalistische leiding verschijnend maandblad *Ter Waarheid*[1].

1) ‘Maandschrift van kritiek en van initiatie in het geestesleven der menschen’; onder mede-leiding van den Front-afgevaardigde Van Severen, 1923, aflev. IX-X.

Zijn studie heeft, voor het doel van dit artikel, meest belang door de grondgedachte, waarvan zij uitgaat en enkele slotsommen. Het schema zelf, met de verdeeling in drie provincies: Brussel, Wallonië, Vlaanderen - een vereenvoudiging van de bestaande gewestelijke indeeling, doch weer gecompliceerd door de invoering, ten deele instandhouding, van niet minder dan 6 vertegenwoordigende lichamen: Gemeenteraad, Kantonale Raad, Arrondissementsraad, Provinciale Raden, Kamer van Volksvertegenwoordiging, Senaat - lijkt wel heel erg ingewikkeld, en de afscheiding van Brussel uit Vlaanderen zal, komt het zoover, dat over zulk een plan tusschen Walen en Vlamingen overleg gepleegd zou worden, zeker nog een bizondere twistappel blijken. Wij hebben hier echter meer te doen met het bewijs, hoezeer het denkbeeld der omvorming van België op federalistischen grondslag de koppen van ernstige politici bezig houdt, als de eenige uitweg om den Staat België zelve te redden. Troclet zegt het ronduit: ‘Vouloir résoudre cette brûlante autant qu'importante question par les procédés perimés de francisation de la Flandre ou du bilinguisme qui ouvrirait les voies à la germanisation de la Wallonie, c'est aller au devant d'un échec certain, c'est préparer une guerre civile entre les deux parties de la Belgique - - La Belgique doit donc, pour sauvegarder son avenir, résoudre la question des races le plus tôt possible dans un esprit de justice et de fraternité’. - En zijn partij-genooten in Vlaanderen tracht hij te bewegen mee in dit schuitje te komen, door hen voor te spiegelen dat in een zuiver Vlaamsche provincie de Christen-democraten meer naar links zouden worden getrokken en het clericalisme zich beteugeld zou zien. Voorloopig hebben de Vlaamsche Socialisten nog niet toegebeten en bestrijden zij juist Fronters en Christen-democraten. Maar wat in de politiek niet is, kan ontstaan, vóór wij het weten.

III.

In het voorafgaand Overzicht is tot nu van Nederland, in verband met Vlaanderen in zijn worsteling, nog geen verdere spraak geweest, dan door, zonder bewijs, te beweren, dat wij het grootst belang hebben bij hetgeen daar bezuiden onze

grenzen zich aan het ontwikkelen is. Laten wij ons dus daarin verder verdiepen en ook de zeer moeilijke en kiesche vraag onder de oogen zien, welke onze houding moet en mag zijn ten aanzien van de daar worstelende krachten.

De stelling van het groot belang dat wij hebben bij hetgeen zich daar in België ontwikkelt, kan misschien allereerst best worden toegelicht door de veronderstelling, dat de toeleg van 1830 om van België een franschsprekenden Eenheidsstaat te maken, zou zijn gelukt. Ook de minst verbeeldingkrachtige, de minst ruim-Nederlandsch voelende Nederlander kan zich toch misschien er in denken wat het voor ons, Noord-Nederlanders, voor een verlies beduiden moest, indien wij aldus 4½ millioen mede onze taal sprekende menschen voor ons taalgebied verloren hadden zien gaan. Een taal, die door 11½ millioen menschen gesproken en gelezen wordt, beteekent in de wereld toch iets anders dan een die maar 7 millioen spraakgenooten kent; en de kunst en de wetenschap, in die taal gediend, hebben meer kans op voortbrengselen van waarde, indien haar beoefenaars uit een bevolking van 60% grooter zielen-aantal gerecruteerd worden.

Veel sterker wordt dan daarnaast allicht gevoeld, hoeveel zwakker onze politieke positie in de wereld zou zijn, indien wij Frankrijk tot vlak aan onze Zuidergrens hadden zien groeien: een geheel verfranscht België zou toch weinig anders dan een voorgeschoven post van Frankrijk hebben beduid. En wie iets weet van de geschiedenis dezer lage landen weet òok, hoe Frankrijk al in de Middeleeuwen zijn armen naar de Schelde-monding heeft uitgestrekt en hoe wij onzerzijds dit hebben trachten te voorkomen door de niet zeer gelukkige stootblok-politiek der 17e en 18e eeuw, die Zuid-Nederland opofferde aan onze veiligheid tegenover Frankrijk.

Een België nu, waarin het Vlaamsch gedeelte tot zijn volle waarde zal zijn gekomen; dat, als Zwitserland, op federalistischen grondslag zou zijn opgebouwd; waarin het Romaansche en het Germaansche deel elkander dus in evenwicht zouden houden, zoo niet het laatste, door zijn grooter talrijkheid en sterker geestelijk aanpassingsvermogen, het overwicht zou bereikt hebben, zou, naar zich laat aanzien, allerminst een verzamelpunt van tegen ons gericht Romaansch imperialisme wezen. Het zou, zeer waarschijnlijk zelfs, gezien de menta-

liteit van het Vlaamsche volk in het algemeen, dat evenmin als het onze, politiek- en militaristisch- grootdoenerig is aangelegd, weer terugkeeren tot de vroegere neutraliteit van vóór 1914 en, naar ons en Zwitsersch voorbeeld, zich houden aan de niet-aanvallende, vredelievende politiek, welke het dan door zijn bevolkings-samenstelling zelfs nog beter dan wij zou kunnen toepassen en helpen bevorderen.

***

Wie dit alles overweegt; wie daarbij in het oog houdt, hoe, naar de formule van Henquinez, het doel der Vlaamsche Beweging is: *de geestelijke*, *zedelijke en sociale wedergeboorte* van het ons verwante Vlaamsche Volk, moet dan toch al een vreeselijke Jan Salie en Droogstoppel zijn, om, als Noord-Nederlander, onverschillig te blijven tegenover deze beweging. En wie, die hier te lande iets warms gevoeld heeft voor de Zuid-Afrikaansche Vrijheidshelden, kan nalaten gelijke bewondering te toonen voor den onafhankelijkheidszin en offervaardigheid van hen, die, in vaak tragischer zelfstrijd, sinds 1914 voor hun Vlaamsche volkszaak ‘het àl voor het algemeene waagden’ en nu, gekerkerd of in ballingschap, na verlies van al wat zij bezaten, boeten voor hun volkstrouw? Na Kruger, Steyn, De Wet, heeft de Nederlandsche Stam in deze 20ste Eeuw geen edeler offervaardigen gezien dan Rosa de Guchtenaere, dr. Borms, dr. Jacob, dr. Depla, Hippoliet Meert, en zoo veel anderen, waarvan wij, Noord-Nederlanders de onderscheiding genieten de gastheeren te zijn, - of die in verdere ballingschap het moeilijke leven weer moesten opnemen, na in het eigen land hun bezit vernietigd of gesequestreerd te hebben gezien. En met hoeveel moed hebben niet de meesten dat harde en moeilijke nieuwe leven aanvaard, terwijl toch slechts zulk een kleine kring van Nederlanders hun het warme welkom bood, waarop hun verwantschap en hun offer voor een verwant volk hun recht gaf! -

***

De vraag, welke houding wij Nederlanders hebben aan te nemen tegenover deze lijdende leiders der Vlaamsche Be-

weging behoef ik, na het voordragen van deze beschouwingen, niet meer te beantwoorden. Dat zij door de Belgische Justitie, - wier beste en roemrijkste bladzijden hier niet te vinden zijn, daar zij in plaats van hooge rechterlijke onpartijdigheid te oefenen, daarin slechts de opgezweepte hartstochten van een anti-Vlaamsch nationalisme diende - tot lange gevangenisstraf of ter dood veroordeeld zijn, kan òns oordeel niet beheerschen:

'*le crime fait la honte et non le châtiment*', -

en de eigen volksgenooten dezer veroordeelden deelen, na 5 jaar, in toenemend aantal, het inzicht dat zooal jegens den anti-Vlaamschen Belgischen Staat, niet echter jegens het eigen Vlaamsche Volk gezondigd is, en de oorlog slechts anders had behoeven te eindigen om de Vlaamsche aktivisten tot gelijke eere te brengen, als den Czechischen en Zuid-Slavischen, die zelfs tegen Oostenrijk *vochten*, ten deel is gevallen. In het land dat Prins Willem I, den tegen zijn Spaanschen vorst Opstandige, als den Vader des Vaderlands is blijven vereeren, kan, bij rustig inzicht, jegens de leiders der Vlamingen, die tijdens den oorlog tegen de vernietiging van hun eigen volk werkten, geen ander oordeel zich handhaven dan het hierboven geschetste; 'ten spijt van wie het benijdt', gelijk de Vlaamsche uitdrukking luidt.

***

Deze houding onzerzijds is, jammer genoeg voor onze volkseer, niet altijd en ten volle gehandhaafd, gelijk wij van een volk, dat een hooge Zelfstandigheidspolitiek tot zijn leuze heeft gekozen en die tegen menigen druk wist toe te passen, zouden verlangen. Men heeft gemeend de Brusselsche gevoeligheid te moeten ontzien, toen men weigerde dr. Tack, den voormaligen Voorzitter van den Raad van Vlaanderen, ondanks zijn hier te lande verworven nieuwe bevoegdheid, een plaats te geven bij ons Middelbaar Onderwijs.

Hier komen wij nu midden in het vraagstuk.

Er kan geen twijfel over bestaan: het sterk anti-Vlaamsche, pro-Fransche, imperialistische middelpunt in Brussel is ook heel fel anti-Nederlandsch. Het is van dááruit, dat, van den beginne van den oorlog, de campagne is opgezet om Zeeuwsch-Vlaanderen en Zuid-Limburg te annexeeren, en

aldus ons land, als kern van het Algemeen Nederlandsch leven, te verzwakken, ten einde ook daardoor de Vlaamsche Beweging zelve haar plechtanker te ontnemen. Deze zeer roerige, zeer luidruchtige, weinig scrupuleuse en van veel geld voorziene groep, met haar gelijke vertakking - zoo niet: wortel - in Parijs, is, laten we het ons niet ontgeven, zeker niet te bevredigen of te verzoenen door een slappelijk ontzien van haar fèl-oogend, aanvalszuchtig antagonisme. Wij zijn, en blijven voor hen: de angstvallige, zelfzuchtige 'Papbroeken', die ons laffelijk buiten den oorlog hielden, en er ons rijk aan gehandeld hebben; de 'Boches' van het Noorden; de antagonisten van hun alleenzaligmakend Romanisme! Wat wij ook doen of laten, zij zullen het altijd zóó trachten uit te leggen, dat het 't antagonisme tegen ons voedt, en wij op het 'Zerrbild' lijken, hetwelk hun belang en antagonisme van ons ontworpen hebben. Tegenstanders van deze geestesgesteldheid kan men alleen bejegenen met hoogkoele onverschilligheid voor hun aanvallen; wie hen tracht te ontzien of tegemoet te komen, verhoogt slechts hun geringschatting en stelt zich bloot aan steeds feller chantage.

Het argument, waarmee men hier te lande en in Vlaanderen, de paai-politiek van onze onthouding jegens de Vlaamsche Beweging pleegt te verdedigen, wordt dan ook in een ietwat vermonkelenden vorm voorgedragen. Men zegt ons, dat wel is waar deze kleine groep van nationalisten in België geen zeer grooten invloed heeft - dat zij het in de Brusselsche ambtelijke kringen wèl heeft, valt moeilijk te loochenen - maar dat die invloed zou kunnen groeien door een onhandig of ontactvol ingrijpen in de Belgische politieke stroomingen. Stellen wij op den voorgrond, dat ook *in politicis* vrees een slechte raadgeefster is, en dat de Vlaamsche Belgicisten dit aan den lijve gevoeld hebben, daar al hun principieel terugwijken, uit angst voor 'activistisch' te worden aangezien, hun Franskiljonsche en Waalsche tegenstanders volstrekt niet belet heeft, hen uit te maken voor 'neo-activistes' en 'boches', zoodat zij hun goede zaak slechts bedierven, zonder de gevreesde verdachtmakingen daarom te ontgaan. Het 'fais ce que dois, advienne que pourra' is een betere leus voor een volk als het onze, dat aan zijn hoofd den Staatsman gekend heeft, van wien Vondel schreef, dat hij was:

en dat den eere-plicht heeft, zijn politiek te bepalen buiten jacht op vriendelijkheid of vrees voor verdachtmakingen.

***

Deze politiek kan er geen zijn van actief ingrijpen in de Belgische verhoudingen. Dit moge den Franschen overgelaten worden, die herhaaldelijk, vóor en nà den oorlog, hun kleineren nabuur tot anti-Vlaamsche handelingen opgezet en de overheersching van hun taal en politiek met open en geheime (finantieele) middelen aangemoedigd en verzekerd hebben. Zulke politieke machtsoverschrijdingen zijn ons zelf te hatelijk, als wij ze wel eens - en vooral tijdens den oorlog - ondervonden, om ze een ander klein volk aan te doen. Wij voelen ze aan als onbehoorlijk, en het blijft beter aan invloed te verliezen, dan te trachten hem te versterken door middelen, die ons eigen geweten niet zou kunnen billijken.

Er komt daarbij, dat in Vlaamsche kringen, gelijk al hiervoren is aangetoond, de geesten zeer verdeeld zijn. Wij zouden de Belgicisten niet kunnen steunen, zonder hun tegenstanders, de Vlaamsche Nationalisten, tegen ons in het harnas te jagen, of omgekeerd. Ieder dezer groepen heeft de overtuiging, dat de andere de Vlaamsche zaak schade doet, zoodat zij een steun onzerzijds aan de éene groep als een tegenwerking hunner Vlaamsche beweging aanzien, inplaats van als een aanmoediging. De Belgicisten hebben daarbij, bij monde van mr. Van Cauwelaert, ons nadrukkelijk gevraagd ons er buiten te houden. Terwijl de Vlaamsche Nationalisten hun zaak liefst voor het forum der Internationale Meening brengen, zijn de Belgicisten uiterst angstvallig voor het internationaliseeren van wat zij een ‘zuiver Belgische binnenlandsche aangelegenheid’ noemen. Doen wij dus niets of iets, dan stellen wij wel de éene groep tevreden, doch vervreemden daarbij de andere van ons.

En nu zou men, van ons Nederlandsch standpunt, zeker aldus kunnen redeneeren: de ervaring, in Ierland, in Zuid-Afrika leert, dat in een nationale beweging de meerderheidspartij, die de kool en de geit zoekt te sparen, het na korter of

langer tijd altijd aflegt tegen de beginselvastheid der niet transigeerende, aanvankelijk zwakke minderheid. The Irish Parliamentary Party is geheel verdwenen, en de ‘Sappen’ in Zuid-Afrika hebben, door hun poging met de Engelsche Unionisten een meerderheid te vormen, zich een zware nederlaag tegenover de ‘Natten’ op den hals gehaald.

In Vlaanderen zullen dus, naar gelijke wet, de Federalisten, zoo niet de groep der Anti-Belgicisten, het op den duur winnen van de altijd schipperende - en tot schipperen verplichte - Belgicistische Vlamingen. Zoodat wij, als wij de toekomstrekening opmaken, er meer belang bij hebben, de Vlaamsche Nationalisten, als Macht der Toekomst, te steunen, dan de steeds machteloozer-wordende groep der Belgicisten

***

Doch niet een politiek, met een vooruitloopende winst- en verliesrekening, en evenmin een die direkte bemoeizucht zou beduiden met de ontwikkeling van een intern Belgisch vraagstuk, dat toch door de eigen krachten dáár slechts zijn blijvende oplossing kan vinden, is het, die hier beoogd wordt, zooals trouwens het woord ‘politiek’ zelve al een valschen klank geeft aan hetgeen veeleer een stemming, een gulheid van hart en hand zal moeten wezen dan een uitkomst van verstandelijk wikken en wegen. - Waar het eerst en meest op áankomt, is de hartelijke en warme belangstelling onzerzijds voor den uiterst moeizamen, vaak hopeloos-schijnenden strijd, door onze taalbroeders in het Zuiden te voeren tegen de steeds meer opgedrongen verfransching tot de redding van het eigen wezen; is begrip van de moeilijkheden, waartegen men te worstelen heeft; warme belangstelling voor het doel - langs welken weg ock nagestreefd: *de geestelijke, zedelijke en sociale wedergeboorte van het Vlaamsche ras;* eerbied voor offers reeds gebracht en nog te brengen, om dat doel te bereiken. Uit zulk een stemming, die van den ouderen, reeds ‘gezeten en geslaagden’ broeder voor den nog steeds zijn ideeëlen weg zoekenden en worstelenden jongeren, zal dan vanzelf de juiste innerlijke verhouding geboren worden, waarbij telkens als het er op aankomt dien jongeren een ‘zetje’ te geven, telkens als de nood aan den man komt, als er raad te vragen is, als er

steun moet gegeven worden, die jongere weet dat het den oudere een oprechte vreugd is voor hem te doen wat hij kan. zonder dat het ontvangen daarvan den jongere het vervelend gevoel geeft ‘bewèldadigd’ te worden - omdat ten slot ook de oudere immers mee-profiteert van de worsteling van den jongere ten bate van den gemeenschappelijken familie-stam.

***

Is eenmaal dit begrip bij ons doorgedrongen van de gemeenschappelijkheid van beider streven, van Noorderlijken als Zuiderlingen, ten bate van elks volkskracht, dan wordt het vinden van de wijze, waarop dit gemeenschapsbesef tot uiting moet komen, de minste der moeilijkheden. En dan wordt ook de vraag naar hetgeen wij ons tegenover den naburigen Staat België, zonder onbehoorlijkheid, veroorloven mogen, haar ergste bezwarenis ontnomen. Niemand zal kunnen loochenen, dat de Vlamingen het volledige recht van zelfbeslissing hebben ten aanzien van hun verhouding tot den Belgischen Staat, en evenzeer dat hun recht, om hun strijd ook te brengen voor de Rechtbank der wereldmeening, onbeperkt is. Dat zij dan daarbij zich allereerst om sympathie en steun wenden tot hun taal- en stamgenooten aan hun Noordergrens, is mede van zelfsprekend. - Dat die taal- en stamgenooten hun die niet weigeren, evenzeer. Als België, de Staat, dit onaangenaam vindt, hij heeft het middel van verweer in eigen handen: de Vlamingen bevredigen door hun inderdaad volledige ‘gelijkheid in rechte en feite’ op grond van het eentaligheidsbeginsel, toe te kennen, en zich, des noodig, van zwakken, franschgezinden schijnbaren Eenheidsstaat om te zetten in een sterken, federalistischen, waarbij Vlaanderen zijn eigen Volkskrachtbelangen ten volle verzekeren kan. *In politicis* gaat het nu eenmaal als volgens de Wet der Natuur in het natuurlijke leven: verwrongenheid van krachten, verbreking van evenwicht, kunstmatigheid van verband, doen die krachten werken en werken, tot de natuurlijke gesteldheid, het noodzakelijk evenwicht, verkregen zijn. Dat gaat met behoud van het bestaande, of met verbreking ervan, al naarmate tijdig of niet de veiligheidskleppen kunnen werken. Als Engeland in de 80-tiger jaren de Home-Rule-for-Ireland-wet van Gladstone

had aangenomen, hoeveel moeilijkheid en ellende, hoeveel verliezen zou het zich niet bespaard hebben! - Als Brussel het naar zelfverwezenlijking strevende Vlaanderen niets dan tegenwerking en sabotage blijft bieden, zal het zijn eigen schuld zijn, wanneer zelfs straks de tijd voor het Belgisch Federalisme verloopt en alleen een algeheele scheiding tusschen Vlaanderen en Wallonië nog de oplossing wordt.

IV.

Het is niet ons, Noord-Nederland's, politiek belang, dat dit de uitkomst van de worsteling in België zou worden; een op federalistischen grondslag hernieuwd en versterkt neutraal België achten wij, voor ons zelf als voor Europa, met Henquinez, een oneindig veiliger en gelukkiger oplossing. Met zulk een België, waarin de geest van Zwitserland en onszelf ten aanzien van de internationale vragen zou heerschen, zouden wij vanzelfsprekend goede geburen en samenwerkers zijn aan het te vernieuwen Europa. Het zou, het is al betoogd, een waarlijk 'neutrale' Staat zijn, en het bestaan daarvan zou voor de rustige ontwikkeling naar het 'federatief' Europa een oneindig sterker steun beteekenen dan het te kwader ure zichzelf tot kleine groote mogendheid, mond-naprater van Frankrijk, handlanger der Romaansche hegemonie, verworden na-oorlogsche België van thans. - Doch alweer, niet wat wìj zullen wenschen, in het belang van onszelf en van Europa, maar de resultante der in België zelf werkende krachten zal over de eind-uitkomst beslissen. Het lijkt volstrekt niet uitgesloten, dat Brussel dan, in het nauw gedreven door de Waalsch-Vlaamsche strevingen, als zoo menige bedreigde Regeeringskliek, in kortzichtigheid zijn heil zou gaan zoeken in een opwekking van het weer wegzakkend 'Belgisch' nationalisme door een oorlog tegen ons land! - en het zou dan slechts van de politieke gesteldheid in Frankrijk en Engeland afhangen, of zulk een poging tot oorlog door beide groote broeders zou worden weerstaan, in den vorm van een Volkenbonds-waarschuwing, dan wel of de telkens tusschen beide landen zich openbarende verschillen van inzicht ten slot zouden leiden tot een uiteenvallen van den Volkenbond en een eindworsteling om de hegemonie tusschen Frankrijk en Enge-

land, waarbij België en Polen aan de zijde van Frankrijk, Duitschland en Italië aan die van Engeland zouden strijden en waarvan de Nederlandsche onafhankelijkheid de inzet zou zijn, en wellicht het uiteen-vallen van België de uitkomst. Met de keuze voor òns, om ons bestaan al dan niet blijvend te verzekeren door een vereeniging met Vlaanderen.

***

Doch ook afgezien van zulk een gewelddadige worsteling, waarvoor wij en Europa bespaard mogen blijven, doch wier mogelijkheid wij, gezien het temperament van het wel tijdelijk in eigen land verslagen, doch geenszins overwonnen Fransch Imperialisme niet uit het oog mogen verliezen - ook afgescheiden daarvan blijft de mogelijkheid bestaan, dat de nationaliteiten-strijd in België het scherpe karakter zou aannemen van een zonder de uiteenspatting van het Belgisch Staatsverband niet meer te bevredigen Vlaamsch-Waalschen zelfverwezenlijkingsdrang. Ook de Federalisten in Vlaanderen staan niet op het standpunt, dat zij dit 'los van België' bij voorbaat verwerpen; de formule van dr. Jacob: 'zelfverwezenlijking in België als het kàn, buiten België als het moét', zegt het duidelijk genoeg en die formule vindt onder de jongeren in Vlaanderen althans geen bestrijding. Men is in zijn hart al lòs van België[1] - gelijk men het, volgens Vermeylen[2] al dertig jaar geleden was; - en theoretische bespiegelingen over de verhouding van Staat en Volk, waarin het laatste als het opperste gesteld wordt, zoowel als verbittering om veel onderganen smaad, hebben die losheid in een gevoel van afkeer omgezet, dat geen tien jaar van gelijke bejegening als in de vroegere 90 jaar meer zou dulden, zonder den Vlaamschen 'nationalisten' in merg en nieren te zinken en het 'buiten België' tot drang en leus te maken.

***

1) Heel kenschetsend het bericht in de N.R. Crt. van 20 Juli uit Brussel, dat het College van B. en Sch. te Antwerpen deelneming aan den optocht op den Belgischen nationalen feestdag van 21 Juli verboden heeft, tenzij de meegedragen Vaandels ten minste een Belgisch driekleurig stukje hadden!
2) Kritiek der Vlaamsche Beweging.

Het standpunt, dat de sterkst anti-Belgische groep, die van het Weekblad ‘Vlaanderen’ daarbij inneemt, wijkt in zoo verre af van dat der vroegere ‘Jong-Vlaamsche’ onder de Aktivisten, dat zij niet meer spreekt van een zelfstandigen *Staat* ‘Vlaanderen’, maar aldus redeneert: Onder bestuur van België en Brussel moet Vlaanderen ten onder gaan. Nu wil men (d.z. de ‘Fronters’) ons als uitredding een hergroepeering van den Staat België op federalistischen grondslag aanprijzen. Maar waarom, als Vlaanderen zich in een federalistisch verband zou begeven, zou het dat doen met Wallonië, waarmee het feitelijk niets gemeen heeft, en niet met Noord-Nederland, waarmee het oneindig meer gemeenschappelijks heeft? - Met andere woorden: deze groep staat een reconstructie voor den geest, die België geheel zou doen verdwijnen; Wallonië vrijheid latend zich aan te sluiten bij het geliefd Frankrijk, om dan Vlaanderen zich in een staatkundig verband te doen begeven met òns Noorderland.

***

Dat Frankrijk zulk een aangroei met Wallonië aanstonds zou toejuichen, daaromtrent bestaat, m.i. geringe twijfel; dat een volksstemming in Wallonië voor deze aansluiting bij den grooten Zuiderstaat een groote meerderheid zou opleveren, evenmin: het heeft nu al de *Marseillaise* boven de *Brabançonne* verkozen, zooals de Vlaamsche Fronters het 't oud-Vlaamsche *Wilhelmus* gedaan hebben[1].

Maar hoe zal men ten onzent zich daaromtrent stellen?

De vraag, ik geef het toe, kan nog blijven rusten; de kans dat het oogenblik, waarop een antwoord gevraagd zal worden, zeer nabij zou zijn, lijkt niet groot. Maar het wereldbewegen brengt vaak verrassingen; er zijn kwesties, die geslacht na geslacht niet tot oplossing brengt, en andere, die onverwachts zichzelf oplossen. - De opmerking van Jules Destrée in zijn Lettre au Roi van 1912: *Sire, il n'y a pas de Belges, il y a*

1) Bij hun jongste jaarvergadering te Aalst, in samenwerking met de Christen-democraten, speelde men (aldus vermeldde het partij-orgaan *De Ploeg*) dit lied. Van de Brabançonne wil ‘het ontwakend’ Vlaanderen niets weten; die wordt zelfs uitgefloten. En bij de ontvangst van Poincaré te Luik in Augustus was het de *Marseillaise*, niet de *Brabançonne,* die de voorkeur had!

deux peuples: les Wallons et les Flamands, blijft ten slotte de kern van het Belgische vraagstuk.

Meer dan een huwelijk van die twee volken vormt de Staat België niet, en niet eenmaal een zeer gelukkig huwelijk. En weten wij niet allen, hoezeer in den tegenwoordigen tijd zelfs een oogenschijnlijk 'gelukkig' huwelijk plotseling versmelt er tot ontbinding geraakt, zoodra een der twee samenstellende deelen, zoo niet beide, onder nieuwe bekoring komt? -

Wallonië nu heeft, sinds 1914, al heel sterk de aantrekking van Frankrijk ondergaan; Vlaanderen worstelt daartegen. Als in Brussel 'rechts' weer de macht krijgt, en in Frankrijk daarentegen de Socialisten, gelijk in Engeland, in de regeering treden, en daarbij Vlaanderen zich sterker in zijn eigen wezen wikkelt, kan de lokstem van uit het Zuiden licht voor Wallonië te machtig worden. De Walen zijn daarbij geen aarzelaars als de Vlamen; al vóor den oorlog hadden zij, onder oogluiking van Brussel, een eigen 'Raad van Wallonië' met eigen ministers gevormd. En als zij eenmaal besloten zijn, dat zij van het samengaan met de Vlamen, steeds als minderwaardig door hen geringschat, genoeg hebben, zullen zij zich zeker niet uit liefde tot België laten weerhouden van het doen van den beslissenden stap.

En ons volk zou dan voor de vraag gesteld worden, of wij het federatief verband met Vlaanderen al dan niet begeeren.

***

Ongetwijfeld zal, bij die beslissing, voor twee derden van ons volk de vrees den doorslag geven, dat aldus de R. Katholieke Kerk; die in de laatste jaren zulke rustelooze pogingen doet om ons land te heroveren, groote kans zou krijgen op de uiteindelijke overwinning. Wil men dat element uit de beslissingsfactoren verwijderen, dan zou men een oplossing moeten zoeken als deze, dat bijv. onze twee meest katholieke en meest Zuidelijke provincies: Noord-Brabant en Limburg bij de Vlaamsche helft gevoegd werden, zoodat wij in hoofdzaak de vereeniging kregen, op federalistischen grondslag, van een niet-Katholiek Noordelijk deel met een Katholiek Zuidelijk deel, die beide aan de andersgezinden in hun midden de volkomen gelijkheid 'in rechten en in feite' zouden moeten

waarborgen. Elk dezer beide deel en zou, voor het overige, zelfbestuur moeten genieten, terwijl de gemeenschappelijke belangen door gemeenschappelijke Organen van Bestuur behartigd zouden moeten worden. - Hoe voorzichtiger dit Zelfbestuur der beide deelen ge-eerbiedigd zou worden, hoe meer men die deelen gelegenheid liet, *geleidelijk* naar elkander toe te groeien, des te meer kans zou er geboden worden, dat dèze 'Vereenigde Nederlanden' meer hechtheid zouden blijken te bezitten dan vorige, die men tot stand had zoeken te brengen.

***

Want waarom zouden juist zij, die sterk voor Vlaanderen voelen en met Willem van Oranje oordeelen dat 'het geschil te kleen is om gespleet te blijven', het loochenen dat er tusschen Noord- en Zuid-Nederlanders inderdaad in het algemeen nog velerlei verschillen bestaan, welke niet mogen worden verdoezeld; die, op den duur, stellig zullen verdwijnen, naar mate beide groepen elkander beter leeren kennen, maar die zeker in den aanvang tot velerlei misverstanden en wrijvingen zouden kunnen leiden? In den persoonlijken omgang - ik spreek van een bijkans 35-jarige ervaring - vinden Noord- en Zuid-Nederlanders elkander gemakkelijk genoeg: de verschillen maken dien omgang eer smakelijk dan moeilijk. - 'Ons bloed spreekt in éénzelfde taal: wij zijn één!', zooals Prof. Daels, de Gentsche Hoogleeraar het in zijn pittige tafeltoespraak op het Leuvensch Congres zei. Maar de groote massa voelt het nog steeds niet zóo als de cultureel-verbondenen. Het Vlaamsche leven heeft wat weidscher en kleuriger zwaai dan het onze; een ruimer gebaar; een soms ondieper golving. Er zijn verschillen, uit drie eeuwen afwijkende ontwikkeling geboren; en de anti-Nederlandsche campagne van de zeer verbreide, in het Fransch geschreven, pers heeft zeker niet nagelaten bij velen, die ons weinig kennen, in te vreten; de daling der Belgische munt heeft te veel Nederlanders verlokt tot het zoeken van koopjes over de grens, om geen kwaad bloed en een herinnering aan niet te hoogstaande Noord-Nederlandsche Cultuur na te laten. Taalgelijkheid en stamverwantschap zijn niet alleen oorzaken van toenadering - wij zien het wel aan

de verhouding tusschen Engelschen en Amerikanen; en Huyghens woord, dat ‘d'eenzedigheid’ nauwer vriendschap kweekt dan maagschap, heeft ook nu haar psychologische juistheid nog niet verloren. Zoo zou het zeer wel wenschelijk kunnen blijken, dat Vlaanderen, wierd het los van Wallonië, eerst geheel zichzelf zou moeten worden - het heeft heel wat in zijn Augiasstal van verfransching te reinigen - eer het werkelijk zich met ons in het Noorden, met kans op blijvende, goede verstandhouding, in het aangegeven federatief verband zou aansluiten.

***

Wij kunnen het bij deze bespiegelingen - die toch al zeer vèrregaande mogelijkheden omvatten - hier laten: als de Londensche Conferentie werkelijk slaagt, houdt voor België de bekommernis om de oorlogsafwikkeling òp, en is de kans groot dat het een Staatsman vinden zal, die op het voetspoor van de federalistische inzichten van Walen en Vlamingen een tijdige omvorming van den Eenheidsstaat, België, bezorgen kan.

Herhaald behoeft hier niet te worden, dat onzerzijds zulk een omvorming een gelukkiger oplossing geacht wordt dan een uiteenrukken der beide deelen. Doch het zou verkeerd wezen, ons blind te houden voor de ontploffingsmiddelen, in België opgehoopt, en schadelijk, te verzuimen onze eigen toekomst, als gevolg van zulk een ontploffing, tijdig onder de oogen te zien.

L. SIMONS.

Den Haag, 1 Augustus 1924.

‘Richtige’ belastingheffing.

Een van de op het oogenblik meest op den voorgrond komende fransche rechtsleeraars, prof. Julien Bonnecase, vestigt er in een van zijn laatste werken (‘supplément’ op het standaardwerk van Baudry-Lacantinerie, Paris 1924) de aandacht op, dat er tot voor betrekkelijk kort onder de juristen eene gevaarlijke mode heerschte om geschillen met een beroep op de billijkheid te beslechten. En al spoedige zoo verhaalt hij, hieven de belanghebbenden weer de oude, vergeten fransche noodkreet aan: ‘Dieu nous garde de l'équité des Parlements’ Geen wonder: ‘on n'a jamais su avec précision ce qu'était l'équité; plus exactement, l'équité se ramène à la conception que chacun se fait de la justice, et il est bon de se méfier des deux tendances qui se fondent dans cet état d'âme: l'intérêt et le sentiment’ Maar gelukkig, constateert hij, is men teruggekeerd ‘au vrai régulateur de la vie sociale, c'est-à-dire au Droit’.

Gelukkig Frankrijk waar het recht weer erkend wordt als de ware slinger van het sociale leven en waar men niet behoeft af te wachten, wat op een gegeven oogenblik het zoogenaamde billijkheidsgevoel van de eene of andere autoriteit zal gelieven te beslissen. Als ik lees, wat de tegenwoordige minister van financiën, blijkens het bij koninklijke boodschap van 28 Juli 1924 ingediende wetsontwerp, noodig acht ‘tot bevordering van de richtige heffing der directe belastingen’, dan ben ik er niet gerust op dat Nederland het fransche voorbeeld zal volgen. Volgens dit wetsontwerp zal voor de heffing van een groot aantal, met name ge-

noemde, belastingen ‘geen rekening worden gehouden met rechtshandelingen, die kennelijk zijn verricht om de heffing van een dier belastingen overeenkomstig haar doel, geheel of ten deele, onmogelijk te maken’. Dit klinkt heel deftig gelijk de klank van een wettekst behoort te zijn, maar in huiselijker Nederlandsch omgezet komt het voorstel hierop neer: Als gij, belastingplichtige, iets doet waardoor Gij minder belasting behoeft te betalen dan wanneer Gij het hadt nagelaten, behoud ik, fiscus, mij het recht voor U aan te slaan alsof Gij dit niet hadt gedaan en als U dit niet bevalt, kunt Gij er met mij voor een raad van beroep over gaan vechten of Uwe handeling kennelijk was verricht om belasting te ontgaan.

Men geve er zich goed rekenschap van dat de fiscus als schuldeischer toch al, ook zonder deze nieuwigheid, in eer gansch exceptioneele, bevoorrechte positie verkeert. Als een gewoon mensch van een medeburger geld te vorderen heeft, dan zal hij zich nog wel eens tweemaal bedenken voordat hij meer vraagt dan hem toekomt. In ieder geval zal hij, zoo niet vrijwillig wordt betaald, moeten gaan procedeeren en het zal hem veel tijd, zorg en geld kosten voordat hij, ook al is zijn vordering volkomen in orde, iets ziet binnenkomen. De fiscus slaat eenvoudig aan en Ge kunt beginnen met te betalen. Meent men dat de aanslag te hoog is, nu ja, men kan gaan klagen en procedeeren, maar ditmaal is het de schuldenaar, die zich nog wel eens tweemaal zal bedenken. Hij moet vermoedelijk een raadsman in den arm nemen, naar overvolle kantoren loopen en voor loketten staan, hij risqueert in sommige gevallen nog meer te moeten betalen omdat in meerdere belastingwetten (b.v. in tart. 91 der wet op de inkomstenbelasting en in art. 25 der wet op de dividend- en tantièmebelasting) met ‘straf’ wordt gedreigd tegen ‘lichtvaardig procedeeren’, hoewel op elk ander gebied van het recht zulk een ‘straf’ reeds lang als onrecht is afgeschaft.

De fiscus zelf is niet bang voor processen; hij heeft daar zijn menschen voor en in ieder geval moet de aanslag voorloopig betaald worden. Als hij ‘lichtvaardig’ procedeert, gebeurt hem niets. Het zal wel waar zijn, dat heel wat menschen door slinksche streken of onjuiste opgaven te

weinig belasting betalen. Maar zeker is óók waar, dat vele burgers om er ‘van af te zijn’, uit vrees voor de kantoren waar ‘fietsen niet worden toegelaten’, waar de meneer *achter* het loket minder haast heeft naar gelang de queue er *voor* aangroeit, uit onwetendheid of omdat zij het geld voor adviezen niet durven of kunnen wagen te *veel* betalen. Men versta mij wèl: ik maak op de heel speciale, bevoorrechte positie van den fiscus-schuldeischer geen aanmerking. Ik erken dat hij deze positie hebben *moet,* op gevaar af dat het anders met de ‘richtige’ heffing spaak zou loopen. Maar ik vraag, dat hij er zich dan ook ter dege van doordringe, dat deze positie *exceptioneel* is, dat dit hem behoede haar te misbruiken en dat hij niet vervalle in excessen als waarvan zijn wetsvoorstel van 28 Juli een voorbeeld is.

Dat de nederlandsche fiscus in de afgeloopen jaren zijne hooge, machtige positie nimmer heeft misbruikt, zou ik niet durven beweren. Zie, in het thans aanhangig wetsvoorstel worden de ‘praktijken die aangewend worden om de normale belastingheffing geheel of voor een deel onmogelijk te maken’ te kwader ure door ‘belanghebbenden of hunne adviseurs’ uitgedacht, breed uitgemeten. Maar geheel gezwegen wordt van die praktijken, waarover belanghebbenden en hunne adviseurs heusch ook interessante mededeelingen zouden kunnen doen en die toch allerminst door *hen* zijn uitgedacht. Men vindt daarvan reeds eenige treffende staaltjes in de serie merkwaardige artikelen onder den titel ‘De psychologie van den belastingbetaler’ gepubliceerd door den inspecteur der registratie Adriani in het weekblad voor privaatrecht, notarisambt en registratie nos. 2773 e.v. Ik voeg aan die bloemlezing een enkel voorbeeld toe, uitsluitend ontleend aan gevallen waarmede ik, in eigen omgeving, zelf in aanraking kwam. Ik druk daartoe allereerst, met weglating van namen, een schrijven af, gedateerd 15 December 1923 en door een der groote nederlandsche naamlooze vennootschappen gericht aan den minister van financiën. Het luidt aldus:

> Excellentie,
>
> Nadat onze maatschappij destijds, bij aanslag van 11 December 1919, aangeslagen was in de Rijksinkomstenbelasting 1918/1919 voor eene navordering van *f* 1,000,825. - (een millioen acht honderd vijf en twintig

gulden) kwam zij daartegen in beroep met het gevolg, dat de Raad van Beroep voor de directe belastingen te 's-Gravenhage dezen aanslag vernietigde. Niettegenstaande de fiscus in deze uitspraak berustte, vond hij goed ons andermaal, dit keer den 7den Januari 1921 (artikel 11920), aan te slaan voor hetzelfde bedrag als navordering over hetzelfde jaar in dezelfde belasting. Protesten dezertijds tegen deze wijze van handelen (zie ons schrijven aan den Minister van Financiën van 21 Januari 1921 en het antwoord van den Minister van 26 Januari daaropvolgende) mochten niet baten en wij waren genoodzaakt wederom den strijd aan te binden. Op ons verzoek stond de Minister ons nu (bij schrijven van 7 Februari 1921) uitstel van betaling toe, totdat over den aanslag onherroepelijk zou zijn beslist, tegen de verplichting onzerzijds om over dezen termijn een rente te betalen van 4% 's jaars.

De aldus ten tweeden male ons opgedrongen rechtsstrijd verliep als volgt: 14 November 1921 vernietigde de Raad van Beroep wederom den aanslag; dezen keer ging de fiscus wèl in cassatie met als resultaat, dat de Hooge Raad den 31sten Januari 1923 de uitspraak van den Raad van Beroep vernietigde en de zaak naar dien Raad terugwees; 1 Juni 1923 vernietigde de Raad van Beroep opnieuw den aanslag en ditmaal berustte de fiscus. Intusschen had onze maatschappij, wie al dien tijd boven het hoofd hing, dat zij den aanslag vermeerderd met de rente zou moeten betalen en die van het bedrag, dat zij derhalve gereed moest houden, onmogelijk 4% rente kon maken, den 10den Februari 1923 hoofdsom en rente betaald. Dit vertegenwoordigde toen een bedrag van *f* 1,000,825. - (hoofdsom) plus *f* 83,735.69 (rente) tezamen *f* 1,084,560.69. Dit bedrag is ons 13 December 1923, zes en een halve maand na de laatste uitspraak, door den Staat terugbetaald, zonder dat ons ook maar de geringste rente is vergoed. Het is waar, dat de uitspraak van den Raad van Beroep, hoewel dateerend van 1 Juni 1923, eerst op 19 October j.l., ter kennis van partijen is gebracht. Maar ten eerste is dit zeer late tijdstip toch allerminst *onze* schuld en bovendien had het, naar onze bescheiden maar stellige overtuiging toch zeker *toèn* op den weg van den fiscus gelegen, het onrechtvaardig genotene zonder verwijl terug te betalen en niet nog eens, bijna twee maanden, dit bedrag onder zich te houden.

Wij veroorloven ons Uwer Excellentie in dit verband te wijzen op een schrijven van onze dochtermaatschappij, onlangs - den 13den November j.l. - tot Haar gericht. Ook in dat schrijven was sprake van een soortgelijken grief als wij thans onder Uwe aandacht meenen te moeten brengen. Maar het komt ons voor, dat ditmaal de omstandigheden nog marquanter en grievender zijn. Immers ditmaal zijn wij door den fiscus als het ware opgejaagd van den eenen naar den anderen rechter, hebben wij ons, doordat de fiscus van geen berusten wilde weten, zeer hooge kosten voor juridischen bijstand moeten getroosten, en ten slotte konden wij niet, dan na herhaalde aanmaning, het onverschuldigd betaalde terugkrijgen, zonder dat over het aanzienlijke renteverlies een woord werd gerept. Wij bouwen thans onze hoop op het rechtvaardigheidsgevoel van Uwe Excellentie in de overtuiging, dat als Zij van ons eentonig relaas kennis heeft genomen,

Zij het hierheen zal willen leiden dat ons, over het door ons onverschuldigd betaalde bedrag alsnog eene rente zal worden vergoed tot een bedrag en over een tijdvak, die wij beide met vertrouwen aan de beslissing van Uwe Excellentie overlaten.

Uwe Excellentie aanvaarde de verzekering der gevoelens van bijzondere hoogachting waarmede wij de eer hebben van Haar te verblijven,
de dienstwillige dienaren
w.g. .....

Men zal moeten toegeven dat het onrecht waarover werd geklaagd nogal kras was. Niet alleen had de fiscus, als een ware Shylock, geprocedeerd zonder genade - men zou bijna zeggen, tegen beter weten in - en getracht de belastingplichtige 'murw' te maken, maar bovendien verliepen er toen hij eindelijk den strijd moest opgeven, nog 6½ maand voordat de belastingplichtige haar geld terug kreeg. Dit is voor een schuldeischer, die voor elken dag uitstel dien *hij U* toestaat een flinke rente vraagt, nu niet bepaald een 'fair' optreden. Toch had deze schuldeischer geen haast om op het tot hem gericht smeekschrift te antwoorden. Den 1en Februari 1924, dus na precies anderhalve maand, antwoordt het departement van financiën met het volgende krabbeltje:

In antwoord op Uw brief van 15 December 1923 deel ik U mede, dat ik in het onderwerpelijk geval geen buitengewone omstandigheid aanwezig acht, die er toe zou kunnen leiden U, met afwijking van het in artikel 10 der Wet van 22 Mei 1845 (Staatsblad No. 22) neergelegde beginsel, een vergoeding toe te kennen wegens rentederving.
DE MINISTER VAN FINANCIËN,
Voor den Minister
De Secretaris-Generaal,
w.g. .....

Ik neem aan, dat niet al mijne lezers no. 22 van het staatsblad van 1845 op hun tafel hebben liggen. Ik weet, dat de maatschappij wie dit 'onderwerpelijk geval' (is zij niet kostelijk die departementale taal?) aanging, ook niet dadelijk wist wat in artikel 10 van dat nummer wel te lezen zou staan. Maar zij had toch geen anderhalve maand noodig om uit te vinden, dat die wettekst met de geheele zaak.... letterlijk niets te maken heeft. Immers in dat artikel staat niets anders te lezen, dan dat door het indienen van bezwaarschriften enz. de betalingsplicht van den belastingplichtige niet wordt geschorst. Maar over de vraag of de staat, als blijkt dat hij *te veel* heeft ontvangen, dit niet als een fatsoenlijk koopman terug moet betalen - en daarover en daar-

over alléén ging het in ‘het onderwerpelijk geval’ - bepaalt ‘artikel 10 der Wet van 22 Mei 1845 (Staatsblad no. 22)’, ik zeide het reeds, eenvoudig *niets.* De Staat heeft op deze wijze eenige duizenden in zijn zak gehouden die in het gewone zakenleven iedere loyale koopman als vanzelf sprekend zou hebben betaald, maar de staat heeft, naar mijn stellige overtuiging, door dat ongelukkige kattebelletje van den 1en Februari 1924, door dat, wat in de couloirs van de departementen ‘afpoeieren’ heet, aan de ‘psychologie’ van den belastingbetaler meer kwaad gedaan, zijn wil om als goed burger den staat te geven wat des staats is meer verzwakt, dan door eenige duizenden is goed te maken.

Laat mij, ik heb helaas l'embarras du choix, nog één voorbeeld mogen geven van de ‘praktijken’ waarover het ontwerp van Juli j.l. zwijgt als het graf. Bij eene maatschappij bestaat een fonds, waarin alle employés een gedeelte van hun salaris moeten storten en waarin ook die maatschappij zelve zekere bedragen stort, welke bedragen tenslotte in de meeste gevallen, bij het eindigen van het dienstverband, ten goede komen aan de employés. Door de voorwaarden waaronder deze stortingen geschieden is het, ik spaar den lezers alle détails, twijfelachtig of over deze stortingen belasting is verschuldigd. De fiscus sloeg nu een employé voor deze bedragen aan, maar verliest tot in hoogste instantie het pleit (arrest van den hoogen raad van 11 December 1918 B.B. no. 2109). Den 8en Januari 1923 (men lette bij dit verhaal s.v.p op de data) ontvangt de maatschappij een schrijven van den ontvanger, hoofd van het centraal bureau der belastingen, met het verzoek op te geven, welke stortingen in het fonds plaats vinden. 10 Januari 1923 antwoordt de maatschappij dat zij deze vraag niet begrijpt, omdat men meende hier met een uitgemaakte zaak te doen te hebben. 21 Juni 1923, na bijna een half jaar, antwoordt een inspecteur als volgt:

> In voldoening aan Uw schrijven van 10 Januari l.l. heb ik de eer U mede te deelen, dat de Minister van Financiën, naar aanleiding van gevraagde inlichtingen, bij missive van 4 December 1922, No. 1, te kennen heeft gegeven, dat de stortingen in een zoogenaamd voorzieningsfonds en de op grond daarvan bijgeschreven rente, als inkomen in den zin der

wet op de Inkomstenbelasting zijn te beschouwen. Verdere inlichtingen ben ik niet in staat U te verstrekken.
Ik meen derhalve te kunnen volstaan, het schrijven van den Ontvanger, Hoofd v.h. Centraal Bureau alhier, te bevestigen en U te verzoeken, de bij dat schrijven gevoegde lijst met de gevraagde bijzonderheden te willen bijwerken. Ik verzoek U tevens de opgaven ten aanzien van de belooningen in het kalenderjaar 1922 genoten, in gelijken zin te willen aanvullen, tot welk einde ik de betreffende lijst hierbij insluit. De beide lijsten worden, na aangevuld te zijn, gaarne bij mij teruggewacht.
De Inspecteur,
w.g. .....

Inmiddels had de fiscus, alsof er geen wolkje aan de lucht was, maar vast doodleuk een employé met een nederig inkomentje (ik meen van ± *f* 2000) aangeslagen ook voor zijne stortingen in het fonds. De man (eigenlijk was het: de vrouw, want het slachtoffer was onder het vrouwelijk personeel gekozen) was zoo verstandig zich tot zijne directie te wenden, de directie zoo onbaatzuchtig hem geheel kosteloos de noodige hulp te verschaffen. Andermaal verloor de fiscus het geding (uitspraak van den raad van beroep te 's-Gravenhage van 27 October 1923). De fiscus *berustte* in deze uitspraak. Intusschen..... worden op dit oogenblik alle employés van deze maatschappij kalmweg voor al de stortingen aangeslagen, moeten zij bij honderden (ik garandeer dat ik niet overdrijf) bezwaarschriften indienen en ontving de maatschappij een schrijven van den inspecteur d.d. 17 Juni 1924 waarin ditmaal, alsof er over deze zaak nog nooit een woord was voorgevallen, wordt medegedeeld dat: ‘bij missive (hoe verzint men het woord) van het departement van financiën d.d. 30 April j.l. werd bepaald dat de stortingen der leden en de rente van deze stortingen in het voorzieningsfonds der maatschappij moeten worden beschouwd als te behooren tot het inkomen van die leden, en de ten behoeve van die leden door de maatschappij verrichte stortingen in het fonds als een belooning, in den zin van art. 7 tweede lid der wet op de dividend- en tantièmebelasting’.

Honderden van employes verkeeren thans weer in onzekerheid, ontvangen veel te nooge aanslagen, zelfs, voor zoover, en dit is voor velen het geval, de aanslag over afgeloopen jaren nog niet definitief was, óók over die jaren, zullen moeten procedeeren hoewel de ingewikkelde geschiedenis

hun groen en geel voor de oogen is en als de maatschappij hun niet te hulp schiet, zal de fiscus ook met deze ‘praktijk’ wel weer heel wat binnenhalen. Maar ik stel den onpartijdigen lezer de vraag: of een fiscus die zóó optreedt, het recht heeft de hulp in te roepen van het parlement om hem te beschermen ‘tegen kunstgrepen van belanghebbenden en hunne adviseurs’; of zulk een fiscus den mond vol mag hebben over ‘bevordering van de richtige heffing der directe belastingen’ bij welke gelegenheid hij de verdrukte onschuld speelt en of hij, als hij dit toch doet, niet bedenkelijk veel gaat gelijken op ‘de Hallemannetjes die zoo bijzonder fatsoenlijk waren’ dat zij neerkeken op dien armen Woutertje Pieterse, maar hem desniettemin, op lang niet fatsoenlijke wijze, zijn guldentje wisten te ontfutselen?

Naar het parlement kijkt thans niet alleen de fiscus maar zien ook ‘belanghebbenden en hunne adviseurs’. Persoonlijk ben ik van meening dat de hoop die velen koesteren, dat de kamers ‘halt’ zullen roepen, niet ijdel zal blijken te zijn. De kamers hebben meer getoond dat een beroep op den nood der schatkist nog niet alles kan dekken. Ik herinner mij - ik had persoonlijk bij de zaak niet het minste belang - welk een indruk het op mij maakte toen ik 's avonds in de couranten las, dat in de vergadering der tweede kamer van 11 April j.l., waar het wetsvoorstel behandeld werd dat den rechter zou beletten over de rechtmatigheid der salarisvermindering van ambtenaren te oordeelen, de invloedrijke leider der katholieke staatspartij, monseigneur Nolens, was opgestaan en tegen de regeering, die hem zoo nastaat, had gezegd: wat Gij van ons verlangt is onrecht en ik doe daaraan niet mee. Zoo iets geeft den burger moed: hij bemerkt en gevoelt dan, dat ook een regeering niet alles kan; dat een volksvertegenwoordiging in haar beste oogenblikken inderdaad het *geheele* volk vertegenwoordigt; dat of men ‘rechtsch’ of ‘linksch’, katholiek of jood is, wat recht is, recht, wat onrecht is, onrecht blijft. En dat een minister van financiën, ook al is hij een knap debater als de tegenwoordige, ooit zal kunnen verdedigen dat de fiscus, die toch al een zeer bevoorrechte positie bekleedt, die zelf lang niet altijd kieskeurig in zijn middelen is, nu ook nog zal mogen decreteeren ‘wat gebeurd

is, is niet gebeurd' weiger ik te gelooven. Immers, men begrijpe dit wèl, tegen *gefingeerde* handelingen richt zich dit ontwerp *niet.* 'Met voldoening', constateert de toelichting, 'dat zoowel de raden van beroep voor de directe belastingen als de hooge raad van den aanvang af het standpunt hebben ingenomen dat het voor de toepassing der belastingwetten op de werkelijke feiten aankomt en niet op de voorstelling die belanghebbenden van de feiten gelieven te geven'. Ik vind deze 'voldoening' nogal naïef: de regel 'plus valet quod agitur, quam quod simulate concipitur' is, in letterlijken zin, zoo oud als de weg naar Rome, waar Modestinus, die van belastingmoeilijkheden als waaronder wij gebukt gaan, wel nimmer zal hebben gedroomd, reeds leerde: 'contractus imaginarii juris vinculum non obtinent'. Waarom het nu plotseling, in den jare 1924, tot zooveel voldoening aanleiding geeft, dat wat sinds eeuwen en eeuwen recht is, ook door den rechter wordt toegepast als hem fiscale kwesties worden voorgelegd, vermag ik niet te begrijpen maar is ook niet van veel belang. Belangrijker is, dat het ontwerp zich wèl richt tegen handelingen die werkelijk hebben plaats gevonden maar.... maar wat eigenlijk? Wat wordt nu aan die handelingen, waartegen voor den fiscus bescherming wordt gevraagd, ten laste gelegd? Niets anders dan *dit,* lezer: dat men ze verricht heeft om minder belasting te betalen, terwijl de wetgever aan zulk eene handeling niet heeft gedacht. De handeling is dus niet gesimuleerd, is niet 'unfair', 'louche', on-netjes, neen, niets van dit alles. Men heeft eenvoudig, het beeld is niet van mij, maar ontleend aan een officieel stuk, toen men de keus had tusschen een weg met een tol en een weg zonder zulk een duren slagboom, den weg zonder tol gekozen en nu zegt de wetgever: 'hoor eens even, Gij kent tè goed den weg; Gij hebt zeker een gids genomen die een studie van de streek heeft gemaakt; daar ben ik niet van gediend en nu moet Gij even goed tol betalen alsof Gij dien anderen weg hadt ingeslagen'. Is het een wonder dat tegen zulk een wetsontwerp 'te wapen' wordt geroepen? En is het niet verklaarbaar dat aan dien oproep bijna algemeen gehoor is gegeven? De Hollander schiet - en terecht - niet gauw uit zijn slof. Maar hij heeft een door de eeuwen heen beproefd rechts-

gevoel en als men dàt te na komt, dan weet hij van zich af te bijten. Vrijwel de geheele groote pers kwam in het geweer; wat nog meer zegt, de geëerde vertegenwoordiger van het privaatrecht aan de leidsche hoogeschool - prof. Meyers - verhief, breed en diep gedocumenteerd, zijn waarschuwende stem (weekblad voor privaatrecht, notarisambt en registratie no. 2853). Op dit alles lettend neem ik desnoods een artikeltje in de Economisch-Statistische berichten (no. 452) - waarin nota bene werd betoogd dat de bewijslast voor den fiscus in dit ontwerp te moeilijk is, de bewijslast die, zooals ik boven aantoonde, reeds *altijd* in 's fiscus voordeel is - op den koop toe. Ik doe dit te eerder, nu ik naast Meyers nog op een anderen nederlandschen jurist van de bovenste plank een beroep kan doen. Toen de hoogleeraar Molengraaff, den 4en April 1914, in de notarieele vereeniging te Amsterdam, zijn bekende rede hield over ‘De naamlooze vennootschap als geoorloofde ondernemingsvorm’ zeide hij, volgens het stenographisch verslag (opgenomen in het bijvoegsel van het weekblad voor privaatrecht, notarisambt en registratie no. 2316), woordelijk het volgende:

> Wij lezen dat dergelijke vennootschappen vaak tot beweegreden hebben ontduiking van belasting en ontduiking van de wet. - Ontduiking van belasting! Dat klinkt als iets zeer ongeoorloofds, maar ik zou willen vragen, of die term ‘ontduiking van belasting’ wel juist gekozen is. Moeten wij niet zeggen, dat men voor zijn handeling kiest inplaats van een belasten vorm, een onbelasten vorm?
> En voorts zou ik alweer willen vragen: is het een ongeoorloofd doel, wanneer men zijn zaak zoo inricht en daaraan dien vorm geeft, dat men de minste belasting heeft te betalen? Ik stel die vraag, maar ik zou het antwoord daarop willen laten geven door het Preussische Oberverwaltungsgericht, de hoogste administratieve autoriteit in Pruisen. Deze had 11 Juli 1913 de vraag te beslissen of, wat hier genoemd wordt in de circulaire van de Kamer van Toezicht ‘belastingontduiking’, of transacties, verricht om belastingen te ontgaan, al of niet als ongeoorloofde handelingen nietig zijn. Wij lezen daaromtrent in de beslissing van het Oberverwaltungsgericht: ‘Transacties verricht om belastingen te ontgaan zijn niet op zichzelf in strijd met de goede zeden en daarom nietig te achten, daar een ieder zijn zaken zoo mag inrichten, dat zijne onkosten zoo gering mogelijk zijn. Het is de zaak van de belastingwet, dergelijke “Umgehungen” door doelmatige bepalingen onschadelijk te maken’.
> Ik voor mij zou zeggen, dit oordeel getuigt van een breed en óók van een juist inzicht’.

Ik zeg het den utrechtschen oud-hoogleeraar na. Ook ik

meen - gelijk Molengraaff zijn rede vervolgde - ‘dat het aan den belastingwetgever is om, wanneer hij dat noodzakelijk acht, den onbelasten vorm van den handel dien men kiest, maar dien men ook kiezen mag, onder de werking van de belastingwet te brengen, maar dat men niet er zich toe mag bepalen het kiezen van een dergelijken vorm te gaan brandmerken als ongeoorloofd of als ontduiking van de belastingwet’. Wat dan te zeggen van een wetgever, die *niet* een onbelasten vorm onder de werking van de belastingwet brengt, maar er zich toe bepaalt te decreteeren, dat met het kiezen van welken onbelasten vorm ook eenvoudig geen rekening zal worden gehouden? Ben ik te optimistisch zoo ik onderstel, dat als straks de minister van financiën met *dit* ontwerp voor het parlement verschijnt, hem zal worden geantwoord: Excellentie, Gij hebt een zeer zware taak in zeer moeilijke omstandigheden op U genomen. Gij deedt dit met ter zijde stelling van groote persoonlijke belangen en Gij toondet tot dusver berekend te zijn voor uw moeilijk werk. Bene meritus, te, de republica. Vandaar dat wij geneigd zijn U te steunen wàar wij dit kunnen en den staat te helpen aan het geld dat hij zoo dringend van noode heeft. Maar - en hier zal gewezen worden naar de boodschap van 28 Juli 1924 - non *tali* auxilio, niet tot dien prijs.

A.S. Oppenheim.

's-Gravenhage, September 1924.

Op dood spoor.

V.

Decoratief zat Freddy op de groote violet-fluweelen pouf, hij stak de lange, witte handen uit om ze bij het vuur te warmen. Maart was koud. De kamer bleef veilig besloten in het vlagerige voorjaarsweer.

- Waaraan denk je, Freddy?

- Waar zou ik aan denken, lieve gastvrouw. Denken is activiteit, is werk en werken past mij zoo weinig. Wanneer ik zeide, dat ik zat te denken aan de geurwalmpjes van je heerlijke versche Chineesche thee, zou je mij niet willen gelooven, of misschien banaal vinden. En 't is ook niet zoo. Ik dacht niet aan deze roze aroompjes... eerst nu ik van ze spreek, ga ik aan ze denken. Toch namen ze, toen je vraag mij bewust maakte, een deel van mijn gedachten mee. Wat kan er een groote vervulling in enkel maar theedrinken zijn!

Ik boudeerde.

- Enkel maar theedrinken? Reken je mijn gezellige blokkenvuur niet mee, en m'n mooie besloten kamer? Nog gezwegen van de zachte pouf, die ik voor je heb aangeschoven, juist dat bijna zwarte paars om je aristocratische rankheid...

- O la la!

- O la la! - En ik zelf? Tel ik zelf niet mee?

- Zeker, als je wilt. Natuurlijk, de thee alleen kan het niet doen. En jij, Thilde, die ze zoo exquise schenkt, jij bent zeker geen *quantité négligeable.*

- Zit niet zoo met je uitgestoken pink! knakte ik, knorrig, zijn conversatie af.

Hij bekeek zorgzaam het schuldige lid.

- Wat heb je toch tegen mijn uitgestoken pink, Thilde! Heeft hij je iets gedaan? Het karakter van dien pink, mijn rechter, wil, dat hij gaat uitstaan bij het aanvatten van een fijn kopje thee. Het is zijn manier om delicatesse uit te drukken. Hinder je hem daarin, dan wreekt hij zich door aandacht te vorderen voor zichzelf. Zie - zóó - nu ligt de pink tegen den ringvinger aan; het hangt van mij af of ik hem daar wil houden. Maar hij laat mij geen rust. Hij vordert mijn gestadige aandacht, omdat ik hem van zijn gewoonte heb afgebracht. Het kost mij weinig moeite, hem gevangen te zetten, alleen vordert hij een bewaker; de bewaker is altijd de gevangene van den gevangene. En ik, die geen roeping voor gevangenbewaarder voel, ik laat hem dan maar zijn vrijheid, zoo zijn wij beiden ontheven van den last.

- Dacht je soms dàaraan, plaagde ik, toen ik je prikkelde met mijn vraag?

- Neen volstrekt niet. Ik behoef nimmer aan mijn pink te denken, zoolang ik mijn pink zijn neigingen laat. En eigenlijk dacht ik heel niet, als ik mij goed bezin. Mijn beste stemmingen, en de vruchtbaarste, zijn die, waarin ik het minste wat men zoo noemen wil: denk. Sommige menschen hechten zeer aan feiten en tastbaarheden. Zij verzamelen, hun heele leven gaat heen aan verzamelen. Zij verzamelen boeken, reiservaringen, foto's, cijfers, statistieken...

- Preparaten...

- Sommigen verzamelen preparaten, en dat is nuttig werk, want wij, die niet verzamelen, kunnen het toch niet heel en al stellen zonder zakelijke gegevens. Wij teren op de besparingen van anderen, al weten wij het meestal niet of willen er niet van weten. Laat ons dus de verzamelaars niet verachten, noch ons zelf overschatten, Thilde, en leid mij niet af van mijn gedachtengang. Denken is zoo moeilijk. - Ik wou dit zeggen, als ik nog even door mag gaan. Terwijl vele menschen zich zoo ijverig met verzamelen bezig houden, laten anderen dat na. Zij leven maar. En dan zie je het wonder gebeuren van de *Heinzelmännchen...* je kent de *Heinzelmännchen?* Die doen alles wat je wenscht dat gebeuren zou in den nacht, zóó, dat je bij het ontwaken niets meer zelf hebt te doen als ervan te profiteeren. Je mag dan als een Hans de

Droomer door de nieuw vervulde wereld gaan. Van alles is veranderd, voller, rijker geworden; dat drink je dan met je oogen, je voelt 't zooals je zonnekoestering voelt, met - om het inhoudlooze woord te noemen - met je ziel. Je ziel is in dien nacht, en het behoeft geen nacht te zijn, gegroeid. Zoo lijk je voort te leven in luiheid en vadsigheid, en toch...

- Wie verwijt jou luiheid en vadsigheid?

- Ik, soms, mijzelf. Dan moet ik weer met mijzelf tot verklaring komen. Mijn balans opmaken en flatteeren tot een batig saldo. Want ook ik kan niet zonder zelfbedrog. Vandaag heb je mij - ja, graag nog thee - zonder het zelf te weten of te bedoelen krachtdadig geholpen.

- Je balans te flatteeren?

- Ja, door je ergernis over dien uitgestoken pink. Je dwong mij erdoor, de gelijkenis van dien pink - indien ik zoo mag spreken - nogeens uit te werken. Met je verlof, ze komt mij uitermate leerrijk voor. Niemand zal kunnen profiteeren van de geheime arbeidzaamheid der *Heinzelmännchen,* en zijn volgenden dag weer rijker vinden dan zijn vorigen, die zich af laat leiden door de eigenzinnige neiging van zijn pink, of van iets anders. Alles zijn vrede laten, indien ge zelf met vrede gelaten wilt worden. De ziel - hoor je de aanhalingsteekens, Thilde? ik word altoos kregel van dat zielloos geworden woord - vind geen rust om te groeien, zoolang zij zich ergert aan iets of iemand buiten haar. Zij moet van alle bemoeiziekte genezen. Zij moet zich zelfs niet op iets bepaalds concentreeren, want dan staat zij aanstonds haar eigenlijke werkzaamheid af, zich uitschakelend voor iets anders, dat men ‘denken’ noemt. Denken is iets minderwaardigs. Denken is stroef zand strooien op de gladde banen van het gevoel. Eerst wanneer ik zonder bemoeizucht, zonder afgunst, zonder opzettelijkheid en zonder belang zijn kan, zal ik in staat blijken, iets te doen ten bate van... het woord wil niet meer over mijn lippen.

Hem z'n thee gevend, meende ik hem genoegen te doen:

- Zou je 't mij ook kunnen leeren, Freddy...?

Driftig zette hij het kopje, dat hij, weder met dien uitgestoken pink, had aangenomen, op het bijzetje, uitvallend:

- Daar hèb je het nu! Leeren - wat is leeren! Niemand kan iets leeren - zelfs geen luiheid. Daar zit ik met mijn

apologie. Had mij, had mijn pink met vrede gelaten, ik zou op dit oogenblik gelukkig zijn. Het theewolkje, de koude wind buiten en hier binnen die verrukkelijke rust... de zingende vlammen, jouw aanwezigheid... ik zeg niet je gezelschap, Thilde, wees er niet boos om...

- Ik ben niet boos, jongen. Ik aanbid je.

- Doe dat in 's hemelsnaam niet! Aanbidden is zoo bezwaarlijk. Het verplicht zoo! - Ik wilde zeggen: al deze dingen, die de stemming maken, zijn mijn *Heinzelmännchen,* de slovertjes in den nacht. Laat hen begaan zonder hindernis, zonder hen aan te sporen. Pas op! Vooral: weet het niet beter dan zij! Mijn pink, Thilde, heeft z'n goede redenen te doen zooals hij doet. Redenen, die ik niet ken, waar ik niet mee heb te maken. Zoo heb ik evenmin iets te maken met het leven van andere menschen. Van jou bijvoorbeeld, en het was dom van mij te beproeven, je in eenig opzicht tot mijn wijsheden te bekeeren, zelfs al was het bij wijze van apologie - heb ik trouwens apologie noodig?

- Bij mij zeker niet, sprak ik, overtuigd. Ik benijd je.

Hij weerde overdreven af, met een bijna komisch armgebaar.

- Dan ben je nog lang niet waar je wezen moet. Benijd niemand. Benijden is bemoeizucht.

- Nu overdrijf je! Als benijden en bemoeizucht nu eens tot de kenmerken van mijn wezen behoorden? Zooals jouw uitstaande, onuitstaanbare pink?

- Ga dan je gang. Je bent voor onrust en ongeduur geboren.

- Je thee wordt koud!

Schielijk dronk hij uit, opstaande om heen te gaan. Iets scheen hem te blijven hinderen, maar hij sprak er niet van.

Samen talmden wij, in verlegen zwijgen na ons leeggeloopen gesprek.

- Ik had Rob nog willen bezoeken... zei Freddy aarzelend.

Flut hunkerde om heen te gaan.

En inwilligend het dringend smeeken van den hond, nam hij afscheid.

VI.

- Goeie, beste Flut! Ai, zoeterd! - kom jij bij de vrouw nogeens buurten, met je aanhalige snuit? - Koest, koest, niet zoo onstuimig! Ik weet wel, dat je er toch niets van meent, straks ben je mij heelemaal vergeten. - Stil nu maar, zeker, ik ben blij, je te zien. Alleen egoïsten worden vertroeteld. - Nee, niet door het raam, je mag binnen, netjes door den voordeur, straks, wanneer de baas komt. - Ben je dan zóó ver vooruit geloopen, brave beest? - neen, de deur is nog gesloten... aanstonds komt Martha opendoen... ze wacht op het belletje. - Niet door het raam! Niet door het raam, zeg ik je, met je morsige pooten! Dat doet toch geen ordentelijke hond... Waar blijft baasje dan? Waar blijft baasje?... Zoek de baas, Flut! zoek de baas. Zeg dat ik hem zoo noodig spreken moet. Zul je? - Ik verveel mij zoo op mijn hofje! - Ga den baas zoeken, Flut! - zoete hond! - Waarom richt je je ooren?... je heele kop lijkt geëlectriseerd!

Flut rent weg op het fluitje van zijn baas...

't Lijkt of een luik is gevallen. Ik voel mij afgesneden van alles.

Als een nare, vette schilderij staan voor me de zomertuin, het laboratorium. Met linealen getrokken liggen de schaduwen er dik, ondoorzichtig op. Er is geen geluid.

Martha heeft de kamer krakerig opgeruimd gelaten. Er wonen geen menschen meer. 't Is of ze de ruimte leeg heeft gehaald. En nu heb ik niets meer te doen als daar in te zitten, een verveelde stoffage.

Gister trilde ik in een koorts van intrigue. Mijn gemaal... de assistent... dat jufje. Ik zeg geringschattend: ‘dat jufje’ en voel warm voor haar: Kathleen. Kathleen is een lieve naam, een naam voor hààr. Zij is mij sympathiek zonder dat ik het wil, tegen mijn wil. Ik zou van haar kunnen houden... ik houd van haar... en haar daarna verafschuwen omdat ik van haar gehouden heb.

Op het oogenblik is alles mij onverschillig.

Ik ben voor hofjesjuffrouw niet geschikt.

Maar wàt...?

Was ik nu een *Parisienne,* een *Parisienne* uit een boek, dan zou ik stellig een *amant* hebben. Een *amant* met een heimlijke, heerlijke kamer om hunkerend heen te sluipen. Misschien zou ik niet zoo hartstochtelijk van hem houden, maar ik zou houden van het avontuur, van het gevaarlijke, het verbodene, het hachelijke. Ik zou mij voorpraten, dat mijn ouders een verkeerd huwelijk hadden doorgedreven en dat het *bien à la mode* was, een *amant* te hebben. Ook zou hij alle eigenschappen bezitten, die ik miste in mijn man. Hij zou onstuimig en ongeduldig zijn, hij zou mij vertroetelen en behandelen als een kindje.

- *Enfin!* zou hij uitroepen, telkens wanneer ik kwam.

Ja, ik zou het kindje spelen wanneer ik bij hem was... nergens willen aan denken... mij laten verwennen en koesteren, en een beetje tragisch lachen om den *mari.*

God! wat zou ik kunnen lachen om den bedrogen *mari!* Soms heb ik zoo gefantaseerd over Freddy... Maar van hem hield ik te veel en hij was ook voor *amant* niet geschikt. Ik zou mij aan hem vastklemmen en lastig worden en ik weet: hij, de zachtheid zelve, is sterk en hard in één ding: zijn egoïsme. Hij begeert te leven voor-zich. Dat is een zoo vaste, onwrikbare zekerheid in hem, waar al zijn uitingen zich naar richten als meteoren naar de aarde.

- Freddy...!

Waarom ben je geen *amant,* Freddy! Ik zou zoo zoet en gehoorzaam zijn... mij laten vol schenken met je verteedering als een beker... Wat moet ik nu doen met den loggen, leegen dag! Wat moet ik doen met morgen, met volgende week!

Kwam er maar een wolk... kwam er maar wat regen! In het gazon draait den heelen dag de blinkende wentelsproeier... alles lijkt er nog stiller en hittiger van te worden.

Ik open het raam.

- Willem!

Hij hoort niet aanstonds, hij is doof. En reeds zwenkt mijn wil. Wat kan 't mij eigenlijk schelen!

Ik moet door iets heen om te bevelen:

- Willem, toe, laat die sproeier ophouden. Ik krijg hoofdpijn van dat geschitter.

Willem's koppige tuinmanshoofd lijkt dikker te worden. Hij weet beter.

- Ik zal hem verplaatsen, mevrouw. Het gras moet wat hebben.

Ik smeek:

- Maar dan zóó, dat ik het niet meer zie - Willem?

Doof, sjokt hij met het pijpen- en slangenstelsel verder. Wat heb ik bereikt? De tuin staat nog strakker, zonder het wentelend vliegwiel... en ik ben dertig... en ik heb niets te doen...

- Kathleen!

Bijna een noodkreet is 't.

- 'n Oogenblik - mevrouw! Dit kan nog juist met de post mee.

Om den hoek, achter mij tegen ons eigen vierkante huis, is de brievenbus. Zij zal zóó terug zijn... Wat zal ik haar zeggen?

'Mevrouw' noemt zij mij... Waarom?... Ja, wat zou zij anders kunnen doen?

Jong, actief, komt zij daar weer.

- Waarom noem je mij niet bij den naam, Kathleen?

Zij kleurt.

- Ik wil 't met genoegen doen.

En dan, in een klaren, hoogen lach:

- Maar ik weet niet eens hoe je heet!

- Ik zou willen dat je mij Thilde noemde. - Vindt je 't goed?

- Noem mij dan Kathleen.

- Dat doe ik toch al! Ik ben maar een beetje voorbarig geweest - als oudere.

Zij geeft mij een flinke hand.

- Ik heb nog veel te doen - Thilde!

- O - ik wil je niet ophouden.

Mijn stem is scherp, of ik boos op haar ben.

Even talmt ze... Een genade...

- Wat heb je een mooie tapisserie op het raam staan!

- O ja... wijs ik af.

Ik lust geen kliekjes. Dat kind hoeft zich niet te verbeelden, bij mij de weldadige te kunnen uithangen. Meteen, in een woede-aanval op mij zelf, snauw ik:

- Het ding komt trouwens nooit af! Nooit maak ik iets af.

- Nu - dag Thilde!

Zij is weg. Om mij te sparen, heeft zij gedaan, of zij niets bemerkte. Onmiddellijk hoor ik het energiek knetteren van haar machine.

Weer is het luik gevallen; nog meer afgesloten blijf ik dan te voren.

Maar ik ga uitbreken, ik weet ineens hoe. Van alle kanten vallen verkneuterende plannetjes mij toe. Het wordt, terwijl ik in mijn stoeltje 't zit in elkaar te denken, bijna behagelijk.

Ik zal gaan flirten met den jongen Klepels! Zoo val ik plotseling midden in dat wereldje daar... overal gaan mogelijkheden open... alles zie ik gebeuren. Kathleen, niet meer gehinderd door de attenties van den assistent, kan zich vrijer wenden tot mijn heer gemaal. Zal hij reageeren? Ik wil toch wel zien hoe hij in beweging komt... Het zal wezen als een prentje van onze verloving - arme Klepels... maar zijn kansen zijn toch gering! Kathleen adoreert den patroon.. Ik ga hun verhouding patroniseeren.

... En Freddy?

Zal Freddy in beweging komen?

Misschien jaloersch worden?

Neen, ik geloof het niet. Ik zie hem toezien met zijn onaandoenlijk gezicht, al afkeurende zijn superieure verdraagzaamheid betrachten.

Eigenlijk, wat is hij een hark! Een hàrk! Hebben die mannen dan geen bloed? Niemand hinderen of misprijzen, een ieder laten leven naar zijn aard en genoegen... enz. enz. enz.... Wat zal hij mij minderwaardig vinden en het niet willen zeggen!

Ja, ook hem ga ik op de proef stellen, zien of hij van gips is. En Rob! De gemaal wordt overmoedig, als een kater strijkt hij zelfgenoegzaam zijn knevels op. Wanneer ik hèm zie, lijkt de komedie een poppekast.

Ha, er gaat eindelijk iets gebeuren! Dit of iets anders. Of iets anders...

Kan ik dan, bezig aan mijn tapisserie, die Kathleen zoo ironisch bewondert, uitdijen tot een vette, opgeblazen burgerdame van middelbare jaren! Twee mijner kostschoolvriendinnen maken zich gewichtig met een roeping: Betty schrijft kinderverhalen, Maud maakt zich druk voor politiek. Ze heeft, in een vrouwenkiesrecht-vergadering, ook gespròken.

Toch belet haar dat niet, dom, dik en onbenullig te worden, de ingebeelde gemalinnen harer gemalen, die maatschappelijk wèlvaren.

Nu moesten er drie heksen komen...

- Wat is er, Martha?

- Mevrouw Sanders aan de telefoon...

Het is Maud om mij te herinneren aan mijn belofte, huisbezoek te doen voor haar Staten-candidaat.

Wèl het moment!

- ... Ik kan niet, Maud! Heusch niet.

- En je hebt me zóó beloofd! - Ik heb je wóórd.

- Woord of niet, het is mij onmogelijk. Neen meisje, ik voel er zoo weinig voor, dat zei ik je toch. Wezenlijk, ik kan niet. - En ik heb andere dingen te doen.

De telefoon schamperlacht.

- Jij? - Andere dingen?

- Natuurlijk!

Ik vind niets. Zeg, belachelijk:

- ... Mijn huishouden.

Onmogelijk ben ik, met mijn huishouden!

Zij hebben vanavond een samenkomst, al die dames. Om wijken te verdeelen. Maud zal ze vertellen, wat ze hebben te doen. Er is ook gelegenheid tot het stellen van vragen.

- Kom in ieder geval vanavond op de vergadering, wil je? Ja, half negen in het zaaltje van ‘Arts en Crafts’. Ik maak me sterk, je mee te krijgen.

Maud voelt zich een politiek kampioen. Zoo iets vult je leven, beweert ze. Vrijmaking van de vrouw... politieke en sociale gelijkstelling...

Wat in vredesnaam moet ik op die gelijkstellerige vergadering!

- Goed dan, kind, om jou pleizier te doen.

- Dat is lief van je. Doèn hoor!

- Als ik 't zeg...

- Ik reken er op.

De telefoon hangt. Het is ineens leeg-stil overal in huis.

Ik ga tòch niet, vanavond...

Wat moet ik er doen...

Ik heb geen behoefte, mijn leven te ‘vullen’. Een leven, zegt Freddy, is gevuld of het is 't niet. Hij, hij doet geen

moeite om zijn leven te vullen. Niets doet hij ervoor.

Troebelte is komen sluipen om alle dingen van de kamer. Het licht, achter een wolkvlok, schijnt stoffig als bij een eclips. Voor het hooge, naakte venster van het laboratorium, het linnen schildersgordijn tot den bovendorpel opgeschort, zie ik mijn chemischen gemaal turen in een microscoop.

Kathleen, schemerig in de binnenruimte, wacht. Zij wacht nederig en ziet toe.

Meteen ben ik de huisdeur uit, den hof over, binnen.

- Pardon! zeg ik, haastig het groote werkvertrek doorloopend en binnen bij Klepels die, overvallen, iets aan zijn houding verandert.

- Stoor ik u, mijnheer Klepels?

Zijn figuur, in het grijze linnen hemd, is zenuwige dienstvaardigheid. Maar hij wou graag weg, hij weet niet goed waarheen.

- Als u het niet te druk had, zou ik even met u willen praten.

- Graag, mevrouw!

Ik heb iets verzonnen. Een nonsens.

- Zoudt u in staat zijn, synthetischen bouillon te maken?

Meteen, overtuigend, praat ik mogelijke bezwaren omver. Ik moet hem hebben, mijn synthetischen bouillon! Hij moet gemaakt en gekeurd worden, afgekeurd en weer beproefd... een omslachtig experiment, dat mij gelegenheid geeft den jongen Klepels vaak te zien.

Ontsteld als een schoolmeester, staat hij erbij.

- Een damesgrap, mijnheer Klepels. U begrijpt, bij mijn man durf ik daar niet mee aankomen...

Een beetje dom, begrijpt hij.

Wat doe ik hier in vredesnaam! Wat ga ik met dien jongen beginnen?

Mijn weerzin, reeds in den opzet van mijn intrigue, wegduwend, pleit ik verder.

- Geloof niet, mijnheer Klepels, dat ik aan uw waardigheid als geleerde te kort wil doen. Zooiets zou ik toch niet durven! Maar als u mij niet helpt, ben ik ongelukkig. Een damesgrapje... Een vermetel ophakkerijtje van me... u weet, ik ben eigenlijk als assistent van mijn man uw voorganger geweest...

Een knikje. De goede jongen weet zijn houding niet. Zijn alle mannen tegenwoordig Jan Klaassens?

Zal het mij lukken, dit stuk chemie door elkaar te schudden?

Verleidelijk paai ik als een bakvisch:

- Dilettanten zijn altijd overmoedig. Ik heb op mij genomen, damesbezoek synthetischen bouillon te laten drinken, zonder dat ze 't zouden merken. Nu ik er voor zit, zie ik natuurlijk absoluut geen kans. Vindt u mij niet lichtzinnig, mijnheer Klepels?

Hij gaat alleen in op het probleem.

- 't Lijkt mij niet gemakkelijk, meent hij, beteuterd.

Ik doe wanhopig... en ik bèn ook wanhopig om zijn stokkerigheid. Zal ik alle rollen van mijn stukje zelf moeten spelen?

- Zeg dat toch niet, mijnheer Klepels, zeg dat toch alsjeblieft niet! Wanneer u mij niet helpt, ben ik als man van wetenschap geblameerd. - Heb ik te veel beloofd?

- Misschien wel...

- De weddenschap is: ik zal mijn vriendinnen, op een door mij te bepalen dag, een kop bouillon voorzetten, en zij moeten uitmaken of het echte vleeschbouillon is of...

- Die weddenschap hebt u verloren.

- Wees daar niet zoo zeker van, mijnheer Klepels! U zegt zoomaar dingen, die iemand diep ongelukkig maken. Mijn vertrouwen in uw knapheid is zoo groot... ik weet zeker dat u wonderen zult doen om mij de weddenschap te doen winnen. Een analyse maken van extractiefstoffen, is toch niet zoo moeilijk...

- Maar de synthese...

- Dan doen wij er flink peper in en geven een stukje toast met echte merg... Ik inviteer u op de proef. U zult verschijnen als de groote deskundige om mijn geknoei wetenschappelijk - want ik moet het zèlf gedaan hebben - te verklaren. - Doet u het, mijnheer Klepels? Wilt U mij redden?

Dankbaar druk ik hem de hand, de scène even aanhoudend. Want Kathleen, met haar vel papier, komt uit de werkkamer van mijn man, op weg naar haar kantoortje.

Even daarna, autoritair, vertoont zich de chef op den drempel.

- Wou je mij spreken, Thilde?

Ik sar:

- Nee, dank je. - Mijnheer Klepels was al zoo vriendelijk, aan mijn verlangen te voldoen.

Hij blijft wat kleven op de plek, maar gaat dan toch heen.

- Dus, mijnheer Klepels, dat hebben wij afgesproken? Om te beginnen geef ik u twee weken. Blijkt dat niet voldoende, dan weer twee weken. De maand is nog jong.

- Zeker... zegt hij, afwezig.

Waar is hij? Bij Kathleen? Bij de indrukwekkende verschijning van den patroon?

- Tot ziens, mijnheer Klepels!

Weer houd ik zijn hand in het afscheid, een koude, benauwelijke hand. Ik vrees: reeds in de expositie zal ik blijven steken.

De geleerde echtgenoot, terwijl ik door zijn laboratorium ga, verwaardigt zich, zijn aandacht af te breken.

- Thilde...!

Ik versteen in de actie van Rodin's ‘Loopende Man’.

- Nee... Dank je.

Prachtige aanleiding voor een scène!

- Heb je wat te zeggen, Rob, zèg het dan. Wacht er niet mee. Aan je beleedigende halfheden heb ik niets. Wil je wat? Heb je iets aan te merken?

- Ik meende alleen, lijst hij met pedante expresselijkheid, dat je mij misschien iets te vragen had en, mij bezig vindend met juffrouw Brandon,...

- Kathleen...

- Met juffrouw Brandon, je gewend had tot mijn assistent.

- Je vergist je, Rob. Ik ging rechtstreeks naar je assistent.

- Dan dank ik je.

Ik blijf, trekkend:

- Nog iets van je verlangen?

- Dànk je.

- Het is nu anders de gelegenheid, het te zeggen.

Tot dergelijke woordenwisselingen laat hij zich niet meer uittarten. Hij toont mij alleen zijn linnen rug, boven het microscoop en ik kan, echt beleedigd, maken dat ik wegkom.

Ook ik heb veel geleerd, sinds ik retorten aan scherven smeet.

VII.

Ik ben tòch naar die vergadering geweest. O, niet omdat ik het beloofd had! Niet uit nieuwsgierigheid. Of om mijn avond te vullen. Zoomaar.

Na tafel stond ik op.

- Vanavond ga ik naar een vergadering. Maud heeft mij laten beloven...

De gemaal keek, met zijn vage verbazing, die nergens heengaat. Zijn irritante verbazing van geleerde.

- Maud...?

- Maud Sanders. Damespolitiek.

Hij houdt van avondhuiselijkheid. Rust om zich heen... Een opgeruimde kamer... thee... z'n vrouw, de handjes ijverig bezig, ergens in het binnenhuisje gezet. Alles pleizierig om naar te kijken.

Zelf draagt hij niet bij. Hij geniet alleen. Door zijn werk, acht hij zich daartoe gerechtigd.

Hij had met Mama moeten trouwen en dan ook... langzamerhand... bakkebaarden.

Zoo zag ik het, in een glimlach voor me.

- Interesseert het je?

- O nee...

Parmantig stond hij te poseeren voor mooie man, de handen in de zakken van zijn *coin du feu.*

Graag had ik doorgekibbeld. Merkte hij dat? Het leek mij of hij opzettelijk niet verder vroeg. En ik, prikkelend:

- Dus je vindt het goed?

- Ik zou mij niet graag het gezag aanmatigen, antwoordde hij gelaten, iets wat jou betreft goed te vinden, of niet goed te vinden. Natuurlijk - ga je gang.

- Als je het liever nièt hebt...?

- Wat moet ik nu zeggen, Thilde? Moet ik zeggen: ga niet, dan neem je het recht boos te zijn omdat ik je in je heilige vrijheid belemmer. Zeg ik: ga wel, dan is dat een teeken van mijn hondsche onverschilligheid. - Het zal je misschien goed doen, onder vrouwen te verkeeren die...

- En...?

- En...?

- Je wilde toch wat zeggen. De zin was toch maar half af.

- Had mij dan niet in de rede gevallen. Nu weet ik niet precies meer, ontweek hij, laf.

- Ik wel!

- Dan kunnen wij verder gevoegelijk zwijgen.

Taai hield ik vast, hongerig naar ruzie.

- Vrouwen ‘die wat omhanden hebben’ - dàt was wat je zeggen wilde.

Lang bleef hij zwijgen.

- Is 't niet?

Hij zweeg.

- Was dat soms nièt wat je wilde zeggen?

De handen in de coquette, met groen fluweel op hel bruin laken, afgezette zakjes, wendde hij zijn mooie lange lichaam om.

- Ik laat mij niet verlokken tot discussie, Thilde. Waartoe? Alles is gezegd...

Martha was in de kamer. Wij zwegen. Eindeloos stofte zij met het tafelgarnituur. Nauwelijks was zij vertrokken of hij zeide:

- Juffrouw Brandon komt vanavond werken.

Wat wilde dat zeggen? Wat bedoelde hij?

- Waarom deel je mij dat mee?

- Dat je 't zult weten.

- Is 't zoo noodig, dat ik het weet?

- Was je niet plotseling met je plannen voor die vergadering gekomen, dan had de mededeeling achterwege kunnen blijven. Je zoudt 't vanzelf bemerkt hebben. - Je wilt wel Martha zeggen, dat ze voor een kop thee zorgt.

Ik wist geen raad in mijn sensaties. Moest ik boos zijn? Verrast? Jaloersch? Geprikkeld? Misschien was het vooral schaamte, die mij uitvallen deed:

- Je wilde mij toch zeker niet thuis houden om dat werk van Martha waar te nemen?

- Niemand, die er aan denkt!

- Je hebt anders maar te bevelen!

- Bèn ik zoo?

- Want die vergadering interesseert mij weinig. Even lief blijf ik thuis.

Hij gaf geen kamp.

- Voor mij hoeft het niet. En ik denk, dat juffrouw Brandon je wel zal willen excuseeren. Ze komt om haar werk af te maken, heeft dus voor gezelligheid geen tijd. - Martha is heusch voldoende.

- Wéét ik wel!

- Ik bedoel...

- Ik weet wat je bedoelt. Precies weet ik het. Spaar mij de toelichting alsjeblieft. Ik weet, dat Martha zeer voldoende is om thee te schenken voor jou - en voor Kathleen.

Waarom vond ik geen fijnere woorden om hem te prikkelen...? Waarom moest ik hem reden geven te meenen, dat ik raasde uit jalouzie? Wat was dat alles grof! Zag zóó het fijne spel er uit, dat ik dacht te spelen? Bezit ik niet eens het talent, mijn onverschilligheid - toch mijn meest waarachtig bezit - te uiten in een vorm, die haar niet te schande maakt?

Mijn echtgenoot leek, bij het hooren van den naam Kathleen, op een spiedende geit. Ik hervond mijn houding in zijn belachelijkheid. Van waar kwam het onraad? En hij vond het niet. Ik herhaalde, uitdagend:

- Kathleen!

Zelfvoldaan, gerustgesteld, ging hij zitten, het kleine fauteuiltje geheel opvullend met zijn lamswollen lichaam van mijnheer-thuis.

- Zóó! keurde hij goed. Zóó, noemen jullie elkander bij den naam? Dat doet mij veel genoegen. Zie je, Thilde - hij werd waarlijk genoegelijk, met z'n tevreden wrijvende handen - als jullie samen opschieten konden, als jij voor haar iets zoudt willen zijn... ze is een intelligent meisje. En een karakter.

- Zeker, gaf ik toe, afwachtend hoe het gesprek zich wenden zou, Kathleen heeft voortreffelijke eigenschappen.

Gevoelloos voor mijn ironie, ging hij, zatte huisman in zijn gemaksjasje, verder. Ik moest aan zijn goeden vader met het kalotje denken, en dat stemde mij even zacht, maar toch ook aan schoonmama met haar zotte trots op den geleerden zoon, die dan géén winkelier was.

- Want zoo'n meisje mist, in een stad waar zij nog vreemd is en geen vrienden heeft, huiselijkheid.

- Jammer dat zij nu juist vanavond het zonder mij stellen moet!

- Ja... zeide hij in het dik van zijn gedachten. Hij wist blijkelijk niet meer waar hij was, rees op, ging, het gesprek uitdoovend, de gang in om uit het busje de krant te halen.

Toen ik, gekleed, uit mijn kamer terugkeerde, vond ik hem weder in zijn stoel; zijn bijziende oogen zochten als zaklantaarntjes de lange kolommen af.

- Ga je uit?... verwonderde hij zich.

Was hij nu werkelijk...?

- Ik bedoel, verbeterde hij, ga je tòch uit?

Wat wil hij nu eigenlijk van mij? Moet ik thuis blijven om voor Kathleen thee te schenken, of dringt hij zoo aan om mij weg te krijgen? Ik blijf zeuren om zekerheid.

- Had je dan liever...?

- O nee... nee... ga je gang.

- Adieu dan.

- Adieu.

Vroeger, achter zijn krant, wachtte hij een zoen. Waarom dacht ik daar nu aan? Ging ik sentimenteel worden? Ik weifelde.

- Adieu!

- Ben je nog niet weg?

Zijn verwezen leesgezicht kwam achter het avondblad vandaan; hij was gestoord in zijn lectuur.

Waarom smeet ik driftig met de deur? Alles was de logica zelf. Men kan niet tegelijk het een en het andere hebben.

Maar ik heb niets. Niemand. Ik heb mij zelf niet eens.

Ik kan wel snikken van onredelijk zelfbeklag.

Bij de straatdeur tref ik Kathleen, frisch van de avondwandeling. Haar oogen blinken vol en helder. Ik zie kans te bewonderen.

- Kind! Wat zie je er prachtig uit.

Iemand moet ik hebben om mij te uiten. Ik vat het verbaasde kind bij de schouders, zoen haar heerlijke wangen allebei.

- Màg ik wel - hè?

- Ik vind het erg lief van je! zegt ze, echt hartelijk.

Meteen, in haar verbluffende zekerheid, loopt zij de deur binnen, of ik een onnoozelaartje was, dat zij wel genadig had toegestaan, haar wat liefs te doen.

Nu voel ik mij de deur uitgezet, onmachtig terug te keeren

in mijn eigen huis. Liefst had ik hen willen betrappen... leelijke dingen zeggen... schreeuwen... schelden. Ik ben fel jaloersch, enkel uit innerlijke opwinding, uit een niet te dragen behoefte aan emotie. Ik zou hen met de koppen tegen elkaar willen ketsen, hem en haar: dààr! dààr! neem elkaar, doe wat je wilt! - alleen om een schijngrond te hebben, hen met verwijten te bespuwen.

In een jacht hol ik de straat over, verder, verder van mijn huis, smedend met ijlende verwenschingen aan mijn intrigue, die mij de rol geven zal van beleedigde echtgenoote. Maar ik vind niets. Rob is zelfs te klungelig om op te merken, dat dit prachtige kind naar hem hunkert.

Vuistklemmend, verwijt ik mijzelf mijn onredelijkheid. Heb ik niet zelf mijn armoedig complotje opgezet met Klepels, om elke hindernis weg te nemen van hààr naar hèm? Wat wil ik dan toch! Wat doe ik mij op te hitsen in een wraakgierigheid zonder zin en zonder doel!

Met warme wangen, hijgend, sta ik eindelijk in de wit kalken vestibule van het vergaderzaaltje te wachten op mijn vestiaire-beurt. Wat zijn die vrouwen omslachtig! Zou ik ook zoo zijn, - of worden?

Uit haar bestuursdeftigheid bij de contrôle, schiet Maud op mij toe.

- Leuk dat je bent gekomen! Eerlijk, ik had aan je getwijfeld. Je bènt toch een schat!

Zij plakt een koele gewoonte-zoen op mijn rechter wang en is meteen weg, losschietend op weer iemand anders, een oude dame. Eveneens een schàt, die twèè zoenen krijgt.

Het verband tusschen zoenen en politiek had ik nooit zoo gezien.

Vreemdelinge, zet ik mij in het gouden zaaltje aan een tafeltje voor vier personen, gedekt als voor een souper, met bloemen in een door twee vervelende engeltjes omhooggehouden vaasje. Wat doe ik hier? Wat doe ik in dit gezelschap van weterige dames?

Zoo in mijn eenzaamheidje, terwijl de dingen om mij heen gebeuren, blijf ik half wezenloos namijmeren aan mijn onzinnig geforceerd romannetje van bedrogen echtgenoote. Iemand komt rond met de presentielijst. Ik hoor nadrukkelijkheden van de presidente, die de vergadering opent... Maud -

werkelijk, dit is dezelfde Maud, die met mij en een paar anderen bij het ingaan van de vierde klasse H.B.S. katterig tusschen de onvoldoendes achterbleef - Maud staat achter een lezenaartje parmantige dingen te beweren van een stapeltje papier.

En wezenlijk, haar welsprekendheid boeit. Nu en dan gonst er iets van voldoening door de verzamelde dames. Ik begin haar te benijden, haar ook. Ik begeer, met dezelfde vrijmoedigheid daar te staan, om dingen te zeggen, waar zooveel menschen tegelijk naar luisteren.

Op die gedachte dwaal ik af. Maud's vertrouwde meisjesgezicht, nog schemerend in haar zwemmerige getrouwdedames-trekken, geeft mij visioenen van de klas, en den ellendeling, die ons Fransche grammatica doceerde. Onverwacht kon hij ons heerlijk soezen afnijpen:

- *Monsieur Thilde* - hij noemde ons, meisjes, 'Mijnneer' uit afkeer van emancipatie - *Monsieur Thilde*, *continuez!*

Ging Maud, nòg smadelijker gestraald dan ik, een groote vrouw worden? Reeds had zij als telcandidate op de lijst gestaan... een paar jaren nog, dan werd het gewichtig, dan stapte ze naar den gemeenteraad, om zich te bekwamen voor het parlement.

Al mijn vriendinnen leken zoo het een of ander te vinden. Ook de niet op school geslaagden, zij stegen, zij waren wat, zij namen posities in. Sommigen zogen als koroesters zich vet aan de voedzame gewichtigheid harer heeren gemaals.

En ik dan met mijn zot ideaal: *Frau Professor!*

Moest dan het leven aan alle kanten doodloopen in belachelijkheid?

Het handgeklap frischt mij op. Er is 'gelegenheid tot het stellen van vragen'. Ik voel mij dom, afgestompt. Ik heb niets te vragen. Ik verwonder mij over de onnoozele gewichtigheid van anderen, die wel wat te vragen hebben, en over Maud, die daar in ernst op ingaat. Is dat alles zoo dom - of ben ik het? Ik lijk hier misplaatst als een boerekind op een jongedamespension.

Nu alles is afgeloopen, ga ik Maud complimenteeren.

- Je bent 'n kraan, hoor!

Haar zelfbehaaglijk aanzwellend onderkinnetje geeft mij gelijk. Zij vindt het ook.

- En het huisbezoek? vraagt zij.

- Ik zou nog wat willen wachten. Mag ik? Ik voel mij nog niet bekwaam.

- Dan zal ik je convocaties laten sturen... er zijn ook cursusavonden. - Je permitteert?

Andere dames dringen op, om haar woordje met de spreekster. Het schijnt een onderscheiding.

- Adieu dan!

- Tot ziens, hè? en mijn hartelijke groeten aan je man.

Ik ben als leeggeloopen. De buitenlucht knapt mij wat op, ik laat de tram passeeren. Maar ik heb niet meer bewustzijn dan een koe. Zwaar achter mijn beenen aan, volg ik den weg naar huis. Een klok slaat elf, en een man, zich langs mij haastend, kijkt om.

Ik zou met dien man mee kunnen gaan... Dat was de Liefde...

Bij de naaste tramhalte schud ik mijn lastig gezelschap af. Maar welk doel heeft het, zoo in haast naar huis te hollen? Ik hoop in een plotseling verlangen, dat Kathleen er nog zal zijn... zielig hoop ik op wat gezelligheid van háár en hèm.

Vroeger... verleden jaar... was Freddy bij ons als vriendschappelijk *troisième.* Rob ging feestelijk naar den kelder om een stoffige flesch,... dan bleven wij samen even als stoute kinderen alleen.

Eens ben ik hem, in mijn wanhopig troostverlangen, om den hals gevallen.

- Freddy...!

Maar hij houdt niet van complicaties. Hij maakte zich los, op zijn teedere, beveiligende manier.

Gemeen, schold ik:

- Houten Klaas!

- Je moet niet zoo grof zijn, Thilde, zeurde hij terechtwijzend. Je doet jezelf onrecht.

- Het is zeker geen onrecht, mij te beleedigen!

De gemaal kwam boven met de feestelijke flesch; hij schonk de glazen vol en wij zaten, ik een beetje canailleus tegen Freddy, voldaan tezamen.

Geluidloos, met mijn sleuteltje, ga ik het huis binnen. Verlaten in de woonkamer zit Rob. Verlaten achter het neerge-

trokken lancaster, haar silhouet scherp tegen het wit, tikt Kathleen.

- 't Is hier een ijskelder! misprijs ik, binnenkomend. En had je hààr niet beleefder kunnen ontvangen?

Mijn gemaal ziet met verbijsterde uilen-oogen op van zijn boek.

- Wat bedoel je?

- Je hebt zelfs verzuimd het gordijn te sluiten om je die film - daar - te besparen.

De geleerde is eerlijk ontdaan. Hij ziet op zijn horloge.

- Is ze dan nòg niet weg?

Ik ben in berustende stemming. Huismoederlijk arrangeer ik de kamer, sluit de gordijnen, maak het wat gezellig.

- Ga wat goeds uit den kelder halen... een zoeten wijn.

In domme verbijstering is hij opgestaan; hij weet niet goed wat ik wil.

- Ik haal haar hier. Er zijn ook nog blikjes voor een avondboterhammetje.

Dat vindt hij ineens gezellig. Hij verlost zijn roodgelezen oogen van den bril, stapt gewichtig naar den kelder en komt terug met een buikige bemande *fiasco,* juist wanneer ik Kathleen uit het kille kantoortje binnen leid bij de kleumige, dood-geslagen vingers.

VIII.

En daar komt zoowaar Klepels de binnenplaats over met zijn gewichtig kolfje!

Ik neem mij voor, hem te plagen.

- Wat hebt ù daar, mijnheer Klepels?

Acht dagen heeft hij getobd, aan niets anders gedacht dan aan mijn opdracht, die hem dwars zit. En nu lijk ik haar zelf te hebben vergeten!

Zoo, in zijn verlegenheid, is hij prachtig, de doctorandus! Ik kan mij een vrouw voorstellen... och, alle vrouwen zijn mogelijk. Mij irriteert hij... ik heb een gevoel of ik moet niezen en zelf ‘godzegenje’ zeggen.

Eerlijke zielen hebben het moeilijk.

Groenig-gelig goedje vertroebelt de heldere zeepbel van de flesch.

- 't Is nog niet heelemaal wat wij hebben moeten!

Zich verdedigend vóór mijn aanval, keurt hij alvast zijn werk af.

- Wat moeten we dan hebben, mijnheer Klepels?

- Ja... zegt hij, het niet meer wetend. Maar dan, als een màn, komt hij op voor zijn goed recht.

- U sprak toch van een synthetischen bouillon...

- Och - hebt u dààraan gedacht? Dat is lief van u, mijnheer Klepels.

Wat 'n dierage ben ik!

Z'n te groote hand houdt de kolf tegen het licht. Waarlijk, dat vocht ziet er weinig verleidelijk uit.

- De kleur is nog niet dàt, zou ik zeggen. En de smaak?

Ieder aan een kant van het preparaat, staan wij keurend te turen.

- Wat moeten we doen om het beter te krijgen? vraag ik.

- Proeven.

- Proeven? Dat daar?

- Er is niets in, dat schaden kan. Zouten... gelatine... een spoor vet... ook een beetje kleurstof.

Ik begin er pleizier in te krijgen.

- De kleur lijkt me nog niet zoo bijster geslaagd. - Gaat u toch zitten, mijnheer Klepels, wilt u?

Hij wil wel. En hij wil niet. Zal ik voor hèm mijn comedie tot een klucht moeten omwerken? De stoel lijkt te groot voor hem, hij gebruikt armoedig de helft. Wanneer hij maar braaf bij Rob werken blijft, heeft hij, geloof ik, aanleg een groot geleerde te worden.

Het schutterige in zijn optreden, doet mij bijna moederlijk aan. Ik houd niet van jongens, die zoo dadelijk ‘klaar’ zijn, àf, voltooid, zonder verdere mogelijkheden. Hoeveel van die ijselijke knapperds hadden wij op de burgerschool, en wat zijn zij geworden!

Aan mijn eerste liefde doet hij mij denken. Nog een jaar jonger dan ik zelf, liet hij de organisatie onzer verhouding aan mij over. Aan initiatief ontbrak het mij niet. Ik, het eerst verliefd, deed al mijn best zijn aandacht gaande te maken, voorzichtig, zooals men een houtskoolvuurtje aanblaast, in benauwelijke angst te veel lucht opeens te geven. Op een dag nam ik hem bij den arm, sprak van onze liefde als een be-

klonken zaak, troonde hem naar een verlaten grachtje. Daar werd hij ‘aan zich zelf geopenbaard’ gelijk men dat noemt. Doch de openbaring bleek te hevig, toen ik hem een zoen gaf. Mijn minnaar sloeg uit zijn evenwicht, voelde dag en nacht het stigma, maakte sonnetten, die ik niet lezen mocht...

Nooit heb ik ze mogen lezen. Dat verveelde mij en ik maakte het uit. Het was zeker oneerbaar, wat hij over mij schreef, en ik vond hem een flauwe vent.

Toch bleef ik nog langen tijd verliefd en rampzalig. Mij dunkt, ik zou mij aanbieden kunnen aan een man, die altijd wegliep, te verlegen om te willen wat hij wilde...

Of een, die niet wilde, als Freddy...

Nederigheid is mijn wezen. Ik moet hem iets kunnen nadragen. Alleen wanneer mijn minnaar er op rekent, kan ik niet meer. Rob, mijn eigenaar, stelt eischen. Ik wil wel offrande zijn, maar zelf mijn uur kiezen en mijn god.

Ziedaar wat mij vervreemdde van mijn gemaal. Hij, sinds wij getrouwd zijn, speelt heer en meester, rechthebbende, groote man. Vooral groote man. Wat zou zijn zelfvoldaanheid mij kunnen schelen, indien hij mij, arme vrouw, maar toestond, iets minder overtuigd te zijn van zijn superioriteit, - juist zooveel als ik noodig heb, om zèlf ook nog iets te wezen? Hoe zou ik hem bewonderen - o zeker! - vroèg hij er maar niet om. Altoos staan mijn handen met bloemenkransen gereed... ze willen ook wel bidden... maar op bestelling kunnen ze het niet.

Klepels... met hem zou ik willen spelen als met een jongen hond. Hij mocht mij likken en bijten, en z'n nukken hebben, en wegloopen achter de vogels aan, naar z'n honden-aard. Hij mocht ook dagen achtereen weg blijven, zeker bij zijn thuiskomst vergeving en een warme mand te vinden. Alleen moest hij zich niet verbeelden de baas te zijn. Die ben ik.

Mijn slachtoffer zit daar zoo zielig ontredderd, snakkend weg te komen om weer aan zijn werk te gaan, dat ik een beetje wezenlijk verliefd op hem word. Om mijn eigen wreedheid, heb ik met hem te doen. Verteederd zie ik hem aan, hem en de kolf met het rare goed, die vergeten staat op het tapijt.

Nu zou ik hem wel willen troosten... een oudere vriendin... een goed-gezinde meid...

- Een glas port, mijnheer Klepels?

Hij dankt. Hij gebruikt nooit iets. Deze beurt maakt weer aanstonds mijn wreedheid wakker. Ik moet hem nog wat plagen met Kathleen.

- Weet je wat ik zoo prettig vindt, mijnheer Klepels? Mijn man heeft het nu zoo echt naar z'n zin met zijn werk. Een begaafd assistent als u, een man van studie... want mijn *stage* in het laboratorium was toch ook maar dilettantegedoe...

... Waar wil zij heen?

- En juffrouw Brandon...

Hij is om te omhelzen! Een schets voor een man, een beeldhouwersopzet: alles te groot, onàf, in wording, aangeduid... z'n kop lijkt een werkstuk uit de sloydklasse, niets wil precies draaien en sluiten.

Waarom zie ik zijn oogen voor het eerst? Onder den luifel van zijn gebombeerde voorhoofd, staan ze als te diep gezette maansteenen; men moet er naar kijken om ze te zien.

- Loving is zeer tevreden over Kathleen, - moet ik voor u 'juffrouw Brandon' zeggen? En ik glimlach heimelijkjes over zijn schuchterheid heen, beschermend, maar venijnig genietend. Zijn gezicht is nu zeer bleek, ik zie het trillen om den mond. En zijn waardigheid aanzettend, waagt hij terzake te komen.

- Is 't u ernst, mevrouw, met die chemische puzzle?

- O natuurlijk, mijnheer Klepels! Ik zou u toch niet van uw werk durven halen om... U bewijst er mij een grooten dienst mee... u redt mijn figuur tegenover mijn vriendinnen. Neen, aan uw belofte houd ik u. - Zullen wij het brouwsel eens proeven?

- Zooals u wilt, zegt hij bijna deftig. Maar het vet is gestolten, een groezele aanslag tegen het glas.

- Dan zullen wij het voor de proef moeten warmen.

Ik laat het spirituskomfoor vlammen, stel het groene vergif in evenwicht. En in afwachting, ben ik weer gastvrouw tegenover mijn bezoek.

- Wanneer de promotie, mijnheer Klepels?

Hij zet zich op visite.

- Dat zal, vrees ik, nog eene heele poos aanhouden. Men heeft de preparaten niet in handen. Soms schijnt het doel te wijken, hoe langer hoe verder, naar mate wij meenen te vorderen. Ieder wetenschappelijk vraagstuk verbreedt zich bij

nader onderzoek. Ik ben bang, dat ik geduld zal moeten hebben, veel geduld. Beter een jaar of wat wachten dan half werk leveren.

'n Jaar of wat wachten... werken... en met die gelatenheid! De onvolgroeide slungel blijkt een geleerde met een tààk. Wat er ook op wacht, het werk moet zijn eisch hebben.

- Ik bewonder u, mijnheer Klepels, zeg ik, echt. In uw plaats zou ik zooveel geduld niet hebben. Ik zou voort willen werken, dag en nacht desnoods, als ik maar opschoot. De dingen naar mijn hand zetten.

- O, antwoordt hij, meerdere in zijn berusting, soms zou ik dat ook wel willen. Maar die dingen laten zich niet dwingen. En er hangt zooveel van af voor mijn verdere carrière. Een proefschrift dat deugt, is een mooie uitzet - aan een haastig in elkaar geknoeid boekje heeft niemand iets.

Ik schrik bijna. Heeft dan iedereen behalve ik dat stellige, dat wetende, dat overtuigde? Zooveel doelvastheid en vertrouwen in een slungeligen, ongevormden jongen... Is hij niet om voor te knielen?

- Onze soep zal te heet worden, breekt hij, nuchter, in mijn haast amoureuse lyriek. Heeft hij iets gemerkt? Mijn opwinding slaat neer; ik red mijn figuur door de kolf van de vlam te nemen, twee theekopjes vol te schenken van het ongenoeglijke goed.

In een dwaze situatie zitten wij ieder met ons drankje. Gelijktijdig lachen wij.

- Uw gezondheid!

- Ik hoop tenminste, dat uw geweten rein is, mijnheer Klepels. Zult u mij niet vergiftigen?

Iets braks, als lauw zwemwater, komt over mijn lippen; ik heb juist tijd, mij buiten de kamer te redden.

Wanneer ik terug keer, mijn zakdoek voor den mond, is de gifmenger opgestaan. Zijn groote silhouet teekent zich tegen het wit-nevelend venstervierkant. Hij wendt zich niet om - merkt hij mijn komst niet op?

Plotseling sta ik achter hem.

- Men heeft van hier, overval ik hem, een boeiend gezicht op het laboratorium en de tafreelen, die zich daar afspelen. Het is net een tooneel, waaraan ik mij vaak vergast. Een vrouw als ik heeft zoo weinig te doen!

De jongen schrikt om.

- Welke tafreelen bedoelt u?

Mijn oogen houden het uit.

- Meent u dat ik niets weet?

De zijne ook.

- Wàt weet u?

Ik zie toorn in hem opdriften. Hij zal een kérel worden, rekenschap vragen.

- Uw bouillon was slecht, mijnheer Klepels, zeg ik, en keer mij af.

IX.

Van Freddy opeenen een prentkaart. Een boot. Hij is reeds vertrokken. ‘Moeten vertrekken’, schrijft hij.

Waarom: moeten? 't Lijkt op een vlucht, maar welke reden zou hij kunnen hebben om te vluchten? Laat hij zich ooit opjagen?

Of moet het een verwijt beteekenen? Ik voel mij niet gerust.

Deze verklaring lost nog minder op. Toch weet ik wel: hij keurt mijn leven niet goed. Zonder ernaar te vragen, weet hij alles. Hij weet bijna mijn voornemens, nog eer ze mij bewust worden.

Ik heb hem teleurgesteld, daarom is hij maar liever gegaan zonder afscheid.

Zit het zóó?

Neen, dwaasheid, het kan zoo niet zijn. Ik betrek dingen van mij op hem. Ik reken met factoren, die hij niet kent.

Vroeger noemde men zooiets ‘geweten’. Het is een dwaas woord, dat met ‘weten’ lijkt samen te hangen.

Trouwe, goede Freddy, jij hadt mij moeten meenemen! Naar Spanje... naar Algiers... naar Egypte. Er komt niets goeds van, wanneer ik hier blijf, alleen, zonder jou.

Toevallig had hij, de gemaal, de post aangenomen. Hij kwam ermede aan tafel.

- Hé! verwonderde hij zich.

Hij bekeek de kaart aan twee kanten, of er wat zonderlings aan was.

Wanneer hij de post inkijkt, vraag ik nooit. Vroeger kregen wij enkel brieven voor ons-samen, of wij voelden het zoo. Die

gemeenschap is ontbonden. Ik zal mij niet meer opwinden om een opdracht voor analyses of scheikundige contrô e voor een koek- of stroopfabriek. Wat voor mij bestemd is, legt mijn heer gemaal bij mij neer, of geeft mij in de hand. Vragen was niet noodig. Ik wist: van Freddy!

Ongevoeligheid of vermanend opzet: hij had de kaart aan ons-samen geadresseerd. Correspondentie voor ons-samen, van Freddy!

- Kijk eens hier.

Rob geeft mij de briefkaart.

- Zóó weggaan... Ik vind het toch niet aardig van hem.

Ik doe onverschillig, hoewel het klopt in mijn keel.

- Ik wist het.

- Wist jij...

- Niet precies wanneer hij vertrekken zou. Maar dàt hij zou vertrekken, en zoo spoedig.

Mijn echtgenoot zet zich voor zijn bord, ontvouwt plechtstatig het servet, en terwijl hij zich de soep laat opscheppen, aandachtig of het genoeg is, want hij houdt van volle borden:

- 't Kan toch wel zijn... de booten hebben tegenwoordig veel passagiers. Misschien heeft hij toevallig plaats kunnen krijgen. Een plaats, die onverwacht is vrijgekomen.

Gepreoccupeerd, morst hij met zijn soep.

- Wij hoeven er toch niet zoo zwaar naar te zoeken, schamper ik. Hij zal z'n redenen hebben.

- Natuurlijk.

Soep eten met z'n tweeën, in zwijgen, is afschuwelijk. Afschuwelijk om het redenlooze haasten, om het hinderlijk geslurp, aanstonds hoorbaar wanneer aan de stemming iets hapert.

Mijn gemaal vraagt, den mond vegend, tevreden nòg een schepje. Ik zou hem dood kunnen schieten! Om alles prikkelt hij mij.

- 't Schijnt je te smaken!

Maar ik hard het bijna niet... Die kille zwijgzaamheid, die ironie zonder reden, die verschrikkelijke doodendans!

Ik dwing mij - waarlijk - tot gezelligheid.

- Weet je wat Klepels voor mij heeft gemaakt?

- Klepels?

Z'n rond-verwonderde oogen achter de brillen brengen mij

in opstand. Ik bijt mijn onderlip aan bloed en krijg het naar benee.

- Och, een nonsens. Een weddenschapje onder vrouwen. Maud... Betty... wij dronken slechten bouillon bij Pinkerton... Ik beweerde kans te zien, bouillon te maken langs chemischen weg. Een synthetischen bouillon...

De gemaal lacht. Godzijgedankt: hij lacht! Wanneer hij niet gelachen had, mij alleen laten zitten met mijn armoedige grap... een grap die bedelt bijna om wat succes, - ik geloof er was een ongeluk van gekomen.

Welbehagelijk lacht hij, volop.

- Deze lijkt mij wel zoo verkieselijk!

En weer lacht hij de kamer vol, klaterend of er aan alle kanten wordt gelachen.

- Natuurlijk - haast ik mij uit te leggen - natuurlijk zag ik zelf geen kans. Mijn chemische bekwaamheden - je weet er alles van... In mijn angst heb ik dien armen jongen gevraagd.

- Zóó. Nu, ik kan je verzekeren, je opdracht wéégt op hem. Hij is zoo wèg, dat ik aan heel andere dingen dacht.

- Aan...

- Klepels en Brandon - hoe zou je het vinden?

- Je bent belachelijk!

Ik wend mij af, ik praat, ik redder aan het buffet en ben er mij van bewust, veel te veel te doen om mijn verwarring te verbergen. Eindelijk zet ik het kalfbraadstukje vóór hem, waarop hij wacht met mes en vork, en terwijl hij snijdt, wordt het ineenen warm en gezellig over de tafel.

Waarom, eigenlijk, doe ik niet mijn best, het mogelijke ervan te maken? Waarom heb ik mij aangewend, alleen negatief te zien, zijn hinderlijkheden en onhebbelijkheden - in de wrange rancune om mijn vroegere onbegrijpelijke vereering? Zou, in een andere diapason, niet alles ineens anders kunnen worden?

- En de resultaten van zijn brouwerij? vraagt hij, keurend of hij genoeg gesneden heeft.

- O, wij hebben vanmiddag geproefd. Het goedje zag groenig-gelig, met onwezenlijke witte drijfsels, die vet bleken te zijn.

- Vet!

- Bij het opwarmen smolten ze weg.

- Eerlijk is eerlijk. Bouillon moet je een warme kans geven. Ook de synthetische.

Martha heb ik van de schalen ontlast, haar de vleeschportie meegegeven voor de keuken. Rob, de elbogen aan weerskanten breed uitgezet, zit er dik en genoegelijk bij. Ik heb er pleizier in te bedenken, dat wij jonge spinazie hebben - nagewas uit de bakken, die Willem voor hem heeft gekweekt.

- Kijk eens! goochel ik, de heerlijkheid in het schaaltje ontblootend.

- Aj! dat is feest vandaag.

Wij bedienen ons van de bleeke sneden vleesch, de saus.

- En verder? Hoe ging het verder met de synthese? Het vet gedraagt zich, volgens je beschrijving, volkomen normaal: consistent bij gemiddelde kamertemperatuur, smeltend bij verhitting. En verder?

- Slootwater. Iets afschuwelijks braks en walgelijks.

In smakelijke pret laat hij zich gaan, met zijn geruchtigen, uitgezetten lach, dien ik in maanden niet meer te hooren kreeg, sinds ik hem gaf te verstaan, dat ik er korzelig van werd.

- Schei toch uit, vent, met dat geschetter! Spaar mijn zenuwen.

Vandaag lijk ik in staat, veel van hem te verdragen. Z'n pret, z'n lach, z'n eetlust. Zaten wij, vroeger, met drie aan tafel; Freddy als haast dagelijksche gast, dan was in mijn voorstelling Freddy mijn man: mijn gemaal leek een gezellig, op den duur banaal tafelgenoot, iemand om een enkelen keer te hebben als aanleiding voor een goed glas wijn en een levendiger conversatie. Zoo, wanneer ik mij daar goed vast in dacht, verdroeg ik hem en vaak vond ik hem zelfs een heel geschikte derde.

Daarna bleven wij weer alleen. De verbeelding was leeggepuft, geen uiting van hem kon ik meer dulden, het minst van al zijn liefkozingen.

Vandaag, zonder Freddy... Freddy zoo vreemd heengegaan, gedeserteerd met de groote boot, ergens in een hut op een van die drie opeengestapelde dekken... vandaag slaagt alles ook tusschen Rob en mij. Ik bemerk en waardeer zijn takt, om mij in een goed humeur te houden; wij blijven natafelen bij de vruchten en de koffie.

Alleen Martha hindert mij. Martha voelt het kritisch aan. Wel wel! denkt ze, wat zijn die twee opeens koek en ei. Aan alles merk ik haar oneerbiedige gedachte... tot in haar schouders, haar elbogen, haar gang, terwijl zij, den vleeschschotel voor het lichaam, de kamer verlaat.

Geërgerd snauw ik haar wat na. Maar ik zie, Rob bevalt dit niet, en ik slaag erin, in den toestand terug te vallen. Met gedwongen beleefdheid geef ik het meisje de bevelen, die zij noodig heeft, dadelijk weer boos, wijl ik mij verbeeld, dat zij ironisch reageert.

Het kan zoo niet duren. Aanhoudend moet ik mij dwingen. En zoodra de tafel is afgeruimd, zitten wij, zitten wij leeg bij elkaar.

Als zoo nu eens Freddy binnenviel met zijn keurende gezicht! bedenk is.

- Waar heb je zoo'n stille pret om? vraagt Rob.

Ik denk aan Goethe: *Wahlverwandtschaften,* - maar dat kan ik toch niet zeggen. En hij, - verzorgt hij zijn goeden luim door zich voorstellingen te maken van Kathleen?

- Ik dacht aan Freddy... antwoord ik alleen.

- Heb jullie verschil gehad?

- In 't minst niet. Hoe kom je daarop?

- Het is niets voor hem, zoo incorrect te zijn.

- Laten wij dan aannemen - doe ik mijn beste poging - laten wij dan aannemen, dat hij zijn correcte redenen heeft gehad, zoo incorrect te vertrekken.

Mijn gemaal laat het erbij, hij begraaft zich in zijn krant.

In het te lichte licht zit ik ledig, zonder leven, zonder belangstelling. Wat moet ik met mijzelf beginnen! Al mijn energie verdaan, voel ik mij als ontkleed op een badstrand, waar men zich verveelt onder vreemde menschen, vergeten wat men daar eigenlijk kwam doen.

- Gebeurt er niet iets aardigs?

Rob schuift mij een krant toe. Dan, zijn onbeleefdheid bemerkend, verontschuldigt hij zich.

- Ik was even wèg. - Neen er gebeurt weinig wat jou zal interesseeren.

Hij blijft kijken in niets.

- Heb je geen zin in de piano?

De manier om mij den lust in pianospelen te ontnemen, is, mij ernaar te vragen.

- Och nee...

Meteen in mijn lusteloosheid, hunker ik naar Chopin... een verlangen dat aandoet als honger en liefde. Achter gesloten oogen geniet ik. Hoe graag had ik mij nu uitgespeeld.. en ik kàn het immers niet meer! ik kàn het niet meer. Is het zijn schuld?

De pendule vonkt af. Negen. Lang zal de avond worden. 't Is mij niet mogelijk, uit mijn stoel op te staan.

- Krijgen we geen thee?

Zijn initiatief verlost mij; tegelijk prikkelt zijn toon van rechthebbende. Wanneer ik opsta en het electrisch komfoortje inschakel, slaat de draad door.

- Alweer kortsluiting? vraagt mijn heer gemaal, uit zijn ergernis om dingen, die niet goed gaan.

- Het spirituskomfoor is nog in reserve. Dat gaat nog vlugger ook. Ik vind niet, dat wij gewonnen hebben met onze electrische kokerij.

Mijn eerst geforceerde gelatenheid, lijkt te smelten tot iets natuurlijks, iets dat warm aandoet. Gezellig sta ik bezig: de spiritusvlam ploft aan, brommend in zijn nikkelen huisje. Overal spuiten vlammetjes naar buiten. Vlak daarbij betrek ik de wacht in mijn lage fauteuiltje... Een insinueerend droompje van Freddy en van Kathleen. En weer moet ik erbij glimlachen, en mijn gemaal stoort mij gelukkig niet.

Elf uur gaan wij naar bed.

Ik voel mij zoo àf, dat ik naar een eigen kamer verlang. De inspanning om een vriendelijke stemming vast te houden, heeft mij doodelijk vermoeid.

Maar tot een scheiding van slaapkamers zijn wij nog niet gekomen; ik moet alle vernedering door eener niet meer bestaande intimiteit. Hem zien in zijn zelfverzekerdheid, zijn heer-des-huizes gewoonten, zijn ondergoed.

- Thilde!

- ???

- Wat hebben we een heerlijken, rustigen avond gehad! Het dringt nu eerst goed tot mij door.

Hij ligt wachtend in zijn bed.

- 't Is alles zoo van zelf gegaan, net als vroeger.

Van mijn opgespannenheid heeft hij niets bemerkt.

- Zeg je niets?...

Ik slaag erin, mijn antwoord alle stekeligheid te ontnemen.

- De dingen, die je nièt opmerkt, dat zijn de goede. - Een stelling van Freddy.

- Net iets voor hem... De dingen die je niét opmerkt... Op die manier zou dus het goede, het prettige, iets passiefs zijn... Een afwezigheid. - Ben je nog niet klaar?

- Ik ben zóó moe. Het ontbreekt mij aan energie, mij uit te kleeden. Ik zou mij willen bedrinken - een dronkemansavond - met champagne.

Zoo'n stemming choqueert hem. Maar hij wil mij niet afstooten. Z'n luim, het goede oogenblik niet bederven...

- Als je 't wilt - ik kan nog wel even...

- En een souper... en een strijkje... en bloote halzen... en géén dag meer van morgen!

Ik voel al het opgeschroefde van mijn overvraging. De oogen sluitend, verlang ik door... Freddy!... en een hevige, bedorven lust brandt in mij, dien te grooten, slungeligen jongen - Klepels - uit zijn versuffing te halen voor een orgiastischen vuurdoop.

Ik hoor zeggen:

- Aan zooveel stemming tegelijk kan ik je niet helpen.

Mijn gemaal wordt ongeduldig.

- Dan moeten we 't ook maar niet probeeren, besluit ik, al geresigneerd. - Als je wilt, ga maar slapen. - Ik kom wel.

REIN VAN ZANTEN.

(Wordt vervolgd).

Sonnetten.

I.

Ik voel uw wezen enkel door uw geest,
o stille vrouw van velerhande waarden!...
Gij zijt een droom die wandelt over de aarde
met aller sterren rythmen om uw leest.
Uw oog is diepte, die in diepten leest
of deze u niet 't mysterie openbaarden
van de eigen levensdiepten die gij vreest
om 't groote lijden dat ze aan liefde paarden.
Want alle stijging aan uw schoon gemoed
naar 't rijk der loutre ziel was één groot strijden,
uit aardes ouden lust, om hechter goed:
en 'k voel u siddren, groote ziels-bevrijde,
nu gij uw wezen heenbuigt tot mijn lijden
om iets in u als de echo van mijn bloed!

II.

In de eenzaamheid kreunt angstig mijn verlangen
als groote wind in taakling langs de reê...
Heel in uw doem, strijd ik, van koorts bevangen,
met eene almachtge en donkre liefde om vreê.

Maar o mijn lief, mijn arm kind, o mijn ree,
die, wetend niet, mijn dag maakt troostloos bange,
al mocht ik thans van u niet 't heul verlangen
dat alle liefde steeds besteedde aan 't wee,

'k ga niet op zoek, hoe God-en-mensch-verlaten,
naar wat toevalgen troost langs grauwe straten, -
maar denken wil 'k aan uw doorlucht gelaat,

als op die dagen waar 'k u nooit nog streelde
en toch mijn ziel bloeide in volstrekte weelde
als was de drang reeds door den droom verzaad.

III.

Kom mee in 't woud. - Wat deert ons wind of regen?
- Weemoedig, maar als immer goed en groot,
komt de natuur ook tháns getrouw ons tegen.
Breed ligt haar wezen in haar zwijgen bloot:
de stilt der boomen die al eeuwen zwegen
beheerscht in hooge kalmte onze' armen nood
en zij, die roerloos torsen vloek of zegen,
leeren ons wachtend zwijgen vóor den dood.

Ontfermend ook, over hun ruig gevaarte,
breekt ergens steeds door 't ruim wat verre klaarte...
- Kom, 't heilig woud is mild: het zwijgt, maar wijdt:
zijn heul kan 't hart voor 's levens wee verduren
en wijze liefde in 't innigst der nature
is de eenige troost waarbij de ziel niet lijdt...

URBAIN VAN DE VOORDE.

Gedichten.[1)]

Ballade.

Naar het Fransch, toegeschreven
aan François Villon.

Diep-wort'lend in mijn hart is er gegroeid
Een boom van het gewas, dat liefde heet;
Zijn blad hangt neer, zijn bloem in pijnen bloeit,
En vruchten draagt hij geene dan van leed;
Maar, daar hij 't eerst geplant werd, staat zoo breed
Met tak en wortel hij in mij verwonden,
Dat zijne zware schaduw alle gronden
Rondom verdort en elke vreugd verbant;
Daar is geen macht, die mij vergunnen konde,
Dat ik hem uitruk of een and'ren plant.

Sinds langen tijd wordt daaglijks hij besproeid
Met mijne tranen smartelijk en heet,
En dit bederft zijn vruchten, waaruit vloeit
Een bitter sap, dat nooit verkwikken deed.
Toch zamel ik ze zorgzaam, daar ik weet,
Dat niet mijn honger ander voedsel vonde.
Zoo vruchten dragend lijdt aan dubb'le wonden
Mijn hart, dat beter waar' een ledig land;
Maar liefde's wil houdt te zeer mij gebonden,
Dat ik hem uitruk of een and'ren plant.

1) Deze gedichten behooren tot een bundel *Om de Stilte*, die binnen kort bij Boosten en Stols te Maastricht zal verschijnen.

Als in de lente de aarde nieuw ontbloeit,
En draagt van blad en bloem een glanzend kleed,
O mocht het zijn, dat liefde dan besnoeit
Dien boom! Ach, of zij weg mij sneed'
Die takken vol, waardoor geen lichtstraal gleed,
En entte dan een twijg, die met de monden
Van jonge frissche loten zou verkonden
Haar zegening en vreugdes zoeten brand!
Dan kon geen wanhoop voeren tot de zonde,
Dat ik hem uitruk of een and'ren plant.

Opdracht.

Vorstin, die dient mijn hart op elke stonde:
Zie, hoe daar groeit het leed van u gezonden,
En van dien boom verlicht het zwaar verband;
Nooit zij mijn denken aan u zoo geschonden,
Dat ik hem uitruk of een and'ren plant.

Kwatrijnen.

1.

Een oogenglans ging dicht aan mij voorbij,
Een hand bewoog, een adem raakte mij;
Mijn hart bleef stil, doch sinds dit snel gebeuren
Ben ik geen uur van pijn en onrust vrij.

2.

Met u heb ik des levens gloed verteerd,
Met u de laatste duizeling begeerd,
Ik kwam met u tot aan de verste grens,
Doch ben alleen en eenzaam weergekeerd.

3.

Geen donkerheid kan Uwen glans weerstaan
En elke storm roept machteloos U aan!
Waarom toch spaart Gij deze dronken wereld,
Die kreunt om in Uw vlammen te vergaan?

4.

Waarom, o Heer, miskennen wij Uw gaven?
Want al wat ligt van U in ons begraven,
Vergoddelijkt een uur vergetelheid,
Als hart aan hart en mond aan mond zich laven.

5.

Rusten in U! Wat vloeide, is gestremd;
Wat was verdeeld, houdt innig zich omklemd
Wachtend den laatsten droom; en alle diepten
Zijn op den vollen toon des doods gestemd.

6.

Aan duizend driften scheen mijn ziel verloren,
Uit duizend stormen rees ik als herboren,
Om nu, genaderd tot dit eenzaam eind,
Het held're lachen van een kind te hooren.

7.

Een engel boog zich over mij en riep,
Een licht werd grooter en een geuren diep
Vervulde mij. - Hoe heb ik dit vernomen?
Want mijn vermoeide ziel, zij sliep, zij sliep.

H.W.J.M. KEULS.

Averechtsche kentheorie.

Manches gemeinem Verstand Unverständliche.
Hat seinen Urquell in Unverstand.

Mirza Shaffy.

'Normwissenschaft' - al. 'normative Wissenschaft', 'normative Disciplin' - en 'Wertwissenschaft' zijn tegenwoordig 'Schlagworte' in de Duitsche philosophie. Wundt spreekt van ethica en logica als normative Wissenschaften,[1] Münsterberg betitelt logica, ethica, aesthetica, religie en mystiek als Normwissenschaften.[2] Rickert gebruikt den term 'normative Disciplined'[3] als eene bekende uitdrukking. Om geen anderen te noemen. Toch betuigt Rickert in zijn 'Gegenstand der Erkenntnis' volledige instemming met de opmerking van Hüsserl:[4] 'Normative Disciplinen brauchen ein rein theoretisches Fundament. Auf dieses allein kommt es in der Wissenschaft an... Norm und Regelgebung sind Sache der Technik'. Dit is ongetwijfeld juist. Maar kan men dan nog wel van Norm*wissenschaften* spreken? De wetenschap geeft geen regels, al kunnen regels uit haar voortvloeien. Zij *onderzoekt* en geeft resultaten van onderzoek. De *ethica* onderzoekt de criteria en de oorzaken van 't geen de menschheid 'zedelijkheid' heeft genoemd; de zede*leer,* de moraal, geeft regels voor zedelijk gedrag. De godsdienst *wetenschap* gaat het verschijnsel 'godsdienst' in zijne wording na; de geloofs*leer,* de dogmatiek, zegt, wat men gelooven moet om zich lid te gevoelen van de kerk, welke ook,

1) Logik [4] 1919, p. 1.
2) Grundzüge der Psychologie p. 138 vgg.
3) Dritte Auflage 1915 p. 280.
4) Log. Untersuch. [2] p. 30.

waaraan zij ondergeschikt is. Bij logica en aesthetica - om van mystiek niet te spreken, want wat is daarin wetenschap, die niet tot die van den godsdienst behoort? - wordt het wetenschappelijke niet door naamverschil gescheiden van het leerstellige. De logica onderzoekt eensdeels de wetten elementen en methoden van het menschelijk denken, anderdeels geeft zij regels ter vermijding van denkfouten; de aesthetica onderzoekt eensdeels de beteekenis van het woord 'schoonheid', anderdeels geeft zij regels voor schoonheidsuiting. Maar ook deze wetenschappen zijn toch, voorzoover wetenschap niet normatief. En waarom anders dat praedicaat bepaald tot de genoemde? Past het niet even goed of slecht op de medische wetenschap van wege de therapeutiek, of op de physische van wege de electrotechniek?

Intusschen heeft de vraag of er Normwissenschaften zijn, geen ander belang dan een terminologisch. Ingrijpender is de vraag of er *Wert*wissenschaften zijn. Wundt negeert haar. Hier treden de Neokantianen op den voorgrond. Windelband, Rickert, Münsterberg en de vele andere. Niet alleen op de 'Normwissenschaften', maar op de geheele philosophie passen zij den naam 'Wertwissenschaft' toe. Was wir früher von der Logik zeigten', zegt Rickert,[1] gilt für den ganzen Umfang der Philosophie: als Wertwissenschaft tritt sie den Seinswissenschaften gegenüber, und zwar nicht als die Wissenschaft vom Sein der Werte, denn ein Wert existiert nicht, sondern als die Wissenschaft vom Geltenden, und damit auch als die Lehre vom Sollen'.

Het is hier niet de bedoeling, de geheele vraag of de philosophie eene Wertwissenschaft is, laat staan of zij er eene is naar de Neokantiaansche opvatting van dat woord, in behandeling te nemen. Maar alleen de vraag, wat ten dezen dat deel der philosophie is, dat 'kentheorie' 'Erkenntnistheorie genoemd wordt n.l. het onderzoek wat 'kennen', 'kennis', 'wetenschap van iets hebben', 'weten dat iets bestaat' beteekent. Niemand heeft die vraag uitvoeriger behandeld dan Rickert in zijn bovengenoemd werk. De Neokantianen zijn het over haar lang niet eens. Maar hunne praemissen, aan Kant ontleend, zijn dezelfde, hunne denkrichting is dezelfde.

1) l.l. p. 443.

Als de resultaten van den een in beginsel juist zijn, dan zijn die van den ander het ook. Valt er een, dan vallen alle. Hier volge eene kritische beschouwing van Rickerts 'Gegenstand der Erkenntnis'. Maar vooraf moge hier eene plaats vinden de schets der kentheorie, zooals schrijver dezes die inziet. Het zal de bespreking van Rickerts opvatting vergemakkelijken.

I.

Te onderscheiden zijn twee soorten van gewaarwordingen: de zintuigelijke gewaarwordingen en de affekten. De affekten zijn te verdeelen in lichamelijke affekten en emoties, 'zielsbewegingen'. Tot de emoties behoort o.a. de voorstellingsgewaarwording d.w.z. de gewaarwording dat er eene voorstelling bij ons opkomt.[1)] Daar wij met de voorstelling van iets, niet tevens dat iets zelf gewaar worden, bijv. met de voorstelling van geleden pijn, niet de geleden pijn zelf, met de voorstelling van eenen draak of van eene zeemeermin niet den draak of de zeemeermin zelf - zelfs kan het zijn, zooals uit deze laatste voorbeelden blijkt, dat het geen wij ons voorstellen niet buiten de voorstelling bestaat, bestaan heeft, of zal bestaan - hebben de uitdrukkingen 'iets gewaarworden' en 'zich iets voorstellen', in geval dat 'iets' in beide uitdrukkingen het zelfde is, verschillende beteekenis.[2)]

Gewaarwordingsinhouden te *hebben* is ze te *kennen.* Het is eene rechtstreeks zekere kennis. Het is eene kennis met welke zich onmiddelijk de emotie 'zekerheid' verbindt n.l. de zekerheid van dat 'hebben'. 'Zekerheid' is het gevoel, dat tegen de voorstelling of gewaarwording die wij van iets hebben, niets daarmee strijdigs poogt op te komen. Nevens eene gewaarwording kunnen we nooit eene andere hebben, die dat poogt. Als ik nevens blauw ook rood zie, strijden die

1) Tot de emoties behoort ook de (uit den wensch voortvloeiende) aandrift om te handelen, die wij, als er eenig conflikt van wenschen aan vooraf gaat (zoodat zij uit den zegevierenden wensch voortvloeit) 'wil' noemen. De 'wensch' is de emotie 'lust' of (resp.: 'geringste onlust') die eventueel eene voorstelling begeleidt. Ook die voorstelling zelf wordt 'wensch' genoemd.

2) De Duitsche philosophen noemen in 't algemeen ook de zintuigelijke gewaarwordingen 'Vorstellungen'. Ook Rickert doet dit, behalve waar hij waarschuwt dat hij 'Vorstellung im engeren Sinne' meent.

twee gewaarwordingen niet met elkaar. Ze zouden het doen als de eene poogde de andere te zijn; maar dat doet ze niet. Gewaarwordingsinhoud is kennisinhoud. In concreten zin staat het woord ‘kennis’ ook zelf voor ‘kennisinhoud’. In de kennis der gewaarwordingen is mede begrepen die van 't geen Spencer de ‘relations’ noemt, n.l. het opkomen en verdwijnen van gewaarwordingsgegevens en het verschil tusschen deze onderling. De op een gegeven oogenblik in een bewustzijn aanwezige gewaarwordingen maken den bewustzijnstoestand er van uit, de gezamenlijke bewustzijnstoestanden het bewustzijn.[1)]

Hebben gewaarwordingen groote kracht, hetzij in zich zelve, hetzij door ontleening aan eenen voorafgaanden bewustzijnstoestand, dan is de kennis er van eene helder bewuste, zij zelve heeten dan ook helder bewuste. Hoe grooter de kracht is, des te kleiner is het gelijktijdig aantal niet slechts der even, maar ook der minder helder bewuste, des te grooter dus naar verhouding dat der ook altijd aanwezige *onder*bewuste, d.i. niet met bewustheid, maar zonder dat men er zich rekenschap van geeft, gekende. Bewust*heid* en bewust*zijn* moeten dus onderscheiden worden.[2)] Blijk van haar bestaan geven de onderbewuste gewaarwordingen alleen door haren invloed op het ontstaan en den inhoud van bewuste.

Gewaarwordingen kunnen de onderbewust geworden voorstellingen van vroegere gewaarwordingen oproepen of zich er mee vereenigen. Waar de voorafgaande bewustzijnstoestand het niet verhindert, roepen zij krachtens de wet der gelijksoortigheidsassociatie[3)] de voorstellingen op van gewaarwordingen die gelijke elementen met haar gemeen hebben, of vereenigen ze met zich; en krachtens de wet der contiguiteitsassociatie - ‘Berührungsassociation’ - roepen zij op of vereenigen met zich de voorstellingen van gewaarwordingen die onmiddelijk aan ze voorafgingen, of van gewaarwordingen die gelijktijdig waren met of onmiddelijk voorafgingen aan of volgden op of in causaal verband stonden met

1) Alleen in de uitdrukkingen ‘bewustzijn van iets hebben’, en ‘het bewustzijn verliezen’ staat ‘bewustzijn’ voor: ‘bewuste kennis’.
2) Zie vorige noot.
3) Dat de contrastassociatie onder de gelijksoortigheidassociatie te rekenen is toont Wundt aan l.l. p. 28.

gewaarwordingen, wier voorstellingen zij krachtens de andere wet opriepen of met zich vereenigden. In het eerste geval der contiguiteitsassociatie spreken wij van ‘nabeelden’; in de overige verbindt zich zooals blijkt, de contiguiteitsassociatie met gelijksoortigheidsassociatie.

Of er oproeping dan wel vereeniging plaats heert, hangt af van de mindere of meerdere stevigheid der associatie tusschen de nieuwe gewaarwording en de onderbewuste voorstelling der vroegere. Door de oproeping wordt de kennis der opgeroepene voorstelling eene bewuste, wij noemen haar *herinnering,* de vroegere gewaarwording wordt *her*kend. Op den duur intusschen wordt de herinneringsvoorstelling weder onderbewust; wat wij ons herinnerd hebben, vergeten wij weer; later komt er misschien weer eene oproeping, die de herinnering terugbrengt. Heeft er niet oproeping maar vereeniging plaats van onderbewuste voorstelling met nieuwe gewaarwording, dan wordt deze laatste, en dus onze kennis eene gewijzigde, maar van *her*kenning spreken wij dan niet.

Heeft er vereeniging plaats krachtens bloote gelijksoortigheidsassociatie, dan is zij dat, wat Wundt *assimilatie* noemt, geschiedt zij krachtens contiguiteitsassociatie, dan is zij wat Wundt *complicatie,* Spencer *integratie* noemt. Kom ik iemand tegen, dien ik slechts zelden, en lang geleden, ontmoet heb, dan is de associatie tusschen de nieuwe gewaarwording en de onderbewuste voorstelling der oude, zwak, zij werkt slechts dóór, als de wil haar aanzet.[1)] Dat gaat niet zonder *bewustheid.* De gewilde doorwerking is de oproeping. Ik *herinner* mij den man, ik *her*ken hem. Maar ontmoet ik iemand, dien ik dagelijks spreek, dan is de associatie tusschen nieuwe gewaarwording en onderbewuste voorstelling, zoo sterk geworden, dat zij zich, zonder dat ik er mij rekenschap van geef, vereenigen. De oude elementen assimileeren de nieuwe. De invloed dien zij er daardoor op hebben blijkt uit mijne volgende handelingen, en, desgevraagd, zeg ik dat ik *den man* ken, wat iets anders is dan het kennen mijner nieuwe gewaarwording van hem.

1) Het conflikt van wenschen, voor den wil vereischt (zie noot 1 op pag. 73), is hier dat tusschen de (sterkere) onlust der onzekerheid en de (zwakkere) onlust gepaard met de inspanning der vóórgestelde doorwerking. Beide onderbewust. Maar de daaruit resulteerende aandrift is bewust.

Complicatie heeft o.a. plaats, waar wij stoffelijke dingen gewaarworden.[1] Wij worden ze alleen gewaar, *voor zoover* ze stoffelijk zijn. Ze zijn niet *bloot* stoffelijk. Dat heeft in de philosophie altijd bekenners gevonden; maar *wat* dan nog meer, ontdekte pas het psychische monisme. Voor zoover stoffelijk blijft van de dingen slechts de naam over, zoo men hunne essentieele eigenschappen - n.l. die aan *alle* eigen zijn: vorm, gewicht, hardheid of zachtheid, gladheid of ruigheid, kleur, temperatuur, bewegingsmogelijkheid - zoowel als de niet-essentieele: reuk, smaak klank, verdwenen denkt. De eigenschappen der stoffelijke dingen, voor zoover stoffelijk, hebben dus geene consistentie buiten hare complicatie; ze zijn niet anders dan gewaarwordingsinhouden of inhouden der voorstelling er van. De samenvoeging er van is de complicatie. Die *maakt* de dingen, voor zoover stoffelijk.

Soms kunnen wij een stoffelijk ding tegelijk zien en zintuigelijk voelen, soms wel zien, maar niet zintuigelijk voelen, soms alleen zintuigelijk voelen. Met het zintuigelijk voelen is meestal, met het zien wellicht altijd, bewegingsgevoel verbonden, dat een lichamelijk affekt is. Zien wij een stoffelijk ding, 't zij bewust of onderbewust, zonder het te voelen, zoo vereenigen zich de onderbewuste voorstellingen der zintuigelijke gevoelsaandoeningen - n.l. het voelen van aanraking, temperatuur, druk, gladheid of ruigheid - daar iedere van die aandoeningen ook tallooze malen tegelijk met of vlak vóór of na het zien voorkwam, krachtens contiguiteitsassociatie met de gezichtsgewaarwording. Het voelen van druk - dit sluit ook altijd het voelen van hardheid of zachtheid en dat van ruigheid of gladheid in, en, door bewegingsgevoel begeleid, heet het: weerstandsgevoel - vertoont zich nooit zonder dat van aanraking. Dit laatste komt ook zonder bewegingsgevoel voor, samen er mee heet het: strijkgevoel, en komt hierbij nog het voelen van hardheid of zachtheid en van ruigheid of hardheid, dan wordt het: tastgevoel. De gewaarwordingsinhoud van het zien is: kleur (incl. wit en zwart,[2] die van het drukgevoelen: gewicht, die van het

1) Andere voorbeelden geeft Wundt l.l. p. 28.
2) 'Licht' is de algemeene noemer der kleuren. Rekent men ook wit onder de kleuren, dan is er geen kleurloos licht. Evenmin is er absoluut lichtloos zwart.

strijkgevoel: uitgebreidheid. Om het onderscheid tusschen verschillende uitgebreidheden aan te geven, spreken wij van verschillende *vormen.*

De met de gezichtsgewaarwording zich vereenigende onderbewuste gewaarwordingsvoorstellingen worden door ons, als wij zeggen dat wij een ding *zien*, meerder of minder volledig onder het 'zien' medebegrepen. Wij 'zien' vorm, dikwijls 'zien' wij ook gewicht (n.l. of iets licht of zwaar is), weerstand (n.l. of iets 'vast' of 'vloeibaar' is), temperatuur (in geval van 'uitdampen' of van 'gloed' of ook van bevroren toestand); wij 'zien' gladheid of ruigheid. Ook 'zien' wij *beweging* d.w.z. wij hebben de meestal (zoo niet altijd) met bewegingsgevoel gepaarde gezichtsgewaarwording van verandering der plaatsverhouding tusschen de dingen - ieder stoffelijk ding heeft eene 'plaats' ten opzichte van ieder ander - die gewoonlijk gepaard gaat met vormverandering. En daar er geen stoffelijk ding is, of wij kunnen het ons in beweging voorstellen, is van alle stoffelijke dingen de abstrakte (d.i. van alle bewegings*oorzaken* geabstraheerde) bewegings*mogelijkheid* eene eigenschap. We behandelen die in het spreken alsof ze een wezen op zich zelf was en noemen haar *ruimte;* en zeggen dat de dingen er zich *in* bevinden, en er *in* bewegen. Voor zoover ze elkaars bewegingsmogelijkheid beperken, zeggen we dat ze ruimte ('plaats') *innemen.*[1] 'Afstand' noemen wij de onderbewuste voorstelling van het quantum bewegingsgevoel, dat eventueel vereischt wordt om de dingen, die wij zien, aan te raken, m.a.w. dat begeleid wordt door de emotie 'verwachting', dat wij ze *zullen* aanraken. Zoo het niet den afstand geldt tusschen ons en de dingen, maar tusschen de dingen onderling, stellen wij ons onszelf voor op de plaats van een der twee van wier onderlingen afstand wij spreken. Als men de bewegingsmogelijkheid schrapt, blijft er van ruimte en afstand niets over dan de naam[2]; gezichtsgewaarwording van ruimte of

1) Wanneer de meetkunde hare lichamen 'in de ruimte' plaatst, abstraheert zij van al de eigenschappen der stoffelijke dingen behalve den vorm en de bewegingsmogelijkheid. In de *teekening* der meetkunstige lichamen verschijnen al de essentieele eigenschappen weer. De lijnen eener geteekende figuur zijn stoffelijke dingen, en insgelijks het, daar om heen en daartusschen, blank gelaten papier.

2) Daar er geen enkele reden is om aan te nemen, dat niet alle stoffelijke dingen, voor zoover stoffelijk, die zich bewegen, aan bepaalde bewegingen gebonden zijn, komt de vraag of de ruimte oneindig is, op hetzelfde neer als de vraag of het aantal stoffelijke dingen oneindig is. Maar een ontkennend antwoord hierop verhindert niet, de ruimte *onbegrensd* te noemen. Zelfs *dwingt* de hier gegevene verklaring der ruimte daartoe.

afstand hebben wij nooit, die hebben wij (incl. de zich daarmee vereenigende onderbewuste voorstellingen van zintuigelijke gevoelsaandoeningen) alleen van stoffelijke dingen naast, onder of boven elkaar; zelfs als wij niets zien dan den hemel boven ons, zien wij iets stoffelijks. Dat wij ruimte meenen te zien, komt daar van daan, dat wij afstand meenen te zien, en dit wederom is daaraan te danken, dat wij den afstand schatten (d.w.z. het quantum er van met andere afstandsquanta onderbewust vergelijken) naar het verschil in formaat, dat, overigens gelijke, complicaties hebben, al naar dat de afstand verschillend is. Daar wij de dingen *in natura* stereoskopisch zien - waarvan, zooals de stereoskoop bewijst, de oorzaak niets met afstand te maken heeft - en op *afbeeldingen,* tenzij stereoskopische, *niet,* zijn wij onwillekeurig geneigd te meenen, dat de afstanden blijk van zich geven door het stereoskopisch gezien worden.

Zooals de gezichtsgewaarwordingen in staat zijn zich te vereenigen met onderbewuste voorstellingen van zintuigelijke gevoelsgewaarwordingen, vereenigen zich deze laatste met onderbewuste voorstellingen van gene, als wij de dingen niet zien, maar voelen. En beide vereenigen zich c.q. met die gewaarwordingen, wier inhouden de niet essentieele eigenschappen der dingen uitmaken. Wanneer wij voorts ons een stoffelijk ding, dat wij niet gewaarworden, *herinneren,* heeft de voorstelling der complicatie er van reeds onderbewust gereed gelegen. *Fingeeren* wij een stoffelijk ding, dan wordt het gevormd uit *stukken* van gereed liggende; zelfs de stoutste fantasie kan zich niets voorstellen, waarvan men de ingrediënten nooit is gewaar geworden. Dat onderbewuste complicaties door nieuwe complicaties kunnen worden opgeroepen, of ze aan zich kunnen assimileeren behoeft geen betoog. Juist het boven opgegevene geval van den man, dien ik herkende, en dat van den ander, dien ik kende, zijn voorbeelden hiervan.

Uit het uiteengezette volgt, dat wij ook de stoffelijke dingen voor zoover wij ze ‘zien’ of ‘voelen’ of ‘proeven’, ‘hooren’ of ‘ruiken’, *rechtstreeks* kennen. Maar terwijl die kennis slechts ieders oogenblikkelijken bewustzijnstoestand betreft, is ook kennis van iets daarbuiten mogelijk. Slechts moet dat dan in 't bewustzijn van den *kennende* bestaan *hebben,* of *zullen* bestaan, of in een *ander* bewustzijn bestaan, bestaan hebben of zullen bestaan. Want ‘bestaan buiten alle bewustzijn om’ is eene uitdrukking zonder zin. Immers niemand kan zeggen, welken zin die uitdrukking hebben kan. Bestaan *in* eenig bewustzijn is: zich laten gewaar worden of voorstellen. Zegt nu iemand: ‘Iets wat zich noch laat gewaar worden of voorstellen kan de *oorzaak* zijn van gewaarwordingen of voorstellingen’. Of ook, ‘iets wat zich niet laat gewaar worden of voorstellen kan iets zijn, waarvan gewaarwording of voorstelling de *verschijning* is’, zoo maakt hij zich aan eene petitio principii schuldig, want in het door hem gebruikte woordje ‘zijn’, ligt ‘bestaan’ reeds opgesloten. Daar dus niemand den zin kan zeggen van de uitdrukking ‘bestaan buiten bewustzijn’, zoo blijkt de menschheid in die uitdrukking geenen zin te kunnen leggen. En daar in alle uitdrukkingen, die eenen zin hebben, de menschheid dien zin gelegd heeft, blijkt de uitdrukking ‘bestaan buiten bewustzijn’ eene uitdrukking *zonder zin* te zijn.[1)]

1) Zie hierover: Korte Philosophemen, I in het laatste Aprilnummer der ‘Gids’. En het begin der verhandeling: De ‘alsof’ philosophie en het psychische monisme’ in het Julinummer der Gids van 1923, als brochure uitgekomen bij van Kampen & Zoon. Op de daarin voorkomende kritiek van het Hegelianisme, past een Recensent in het Tijdschrift voor Wijsbegeerte (Januari 1924), geheel in den stijl van zijnen meester Bolland, den term ‘dilettanterig gestamel’ toe. Hij motiveert dit met, in 't geheel, twee argumenten. Het eerste luidt aldus: ‘Is een bestaan, dat zich noch laat gewaar worden, noch voorstellen, identiek met een bestaan buiten (d.i. onafhankelijk van) bewustzijn? Wanneer ik waarneem, echter niet tevens op mijn waarnemen door innerlijke aanschouwing gericht ben, is mijn waarnemen wel als reëele bewustzijnsinhoud in mijn bewustzijn, het waarnemen zelf word ik dan niet gewaar of stel ik mij niet voor’. In het door R. aangehaalde geval bestaat het ‘op mijn waarnemen door innerlijke aanschouwing gericht zijn’ *niet;* het waarnemen is *onderbewust*, Maar in tallooze gevallen bestaat het *wel. Het laat zich dus gewaar worden.* - R's ander argument staat buiten den samenhang van het hier behandelde onderwerp. Voor de curiositeit zij het hier vermeld. Het is dit: ‘dat het algemeene slechts het algemeene in het bijzondere is, heft de relatieve zelfstandigheid van het algemeene niet op’. Moet ik er R. aan herinneren dat het algemeene, bijv. het algemeene begrip ‘de roos’ dat in alle bijzondere rozen voorkomt en wel kleur heeft, maar geen bepaalde kleur, wel vorm maar geen bepaalden vorm, als men het afgescheiden beschouwt van de rozen waarin het wordt opgemerkt, een vat vol tegenstrijdigheden is? Wat blijft er van zijn relatieve zelfstandigheid over? Niets dan eene *nominale* zelfstandigheid n.l. die van den begrips*naam.* En dat was in de besproken verhandeling zeer duidelijk naar voren gebracht.

Kennis van bestaan buiten onzen oogenblikkelijken bewustzijnstoestand is eene met de emotie ‘zekerheid’ verbonden voorstelling van zulk een bestaan. De zekerheid n.l. dat datgene waarvan de voorstelling door haar begeleid wordt, buiten deze om bestaat, bestaan heeft of zal bestaan. Zulke voorstelling is geene *rechtstreeksche* kennis, want zij is geene gewaarwording *van zulk bestaan.* Iets, wat wij gewaar worden is de inhoud eener gewaarwording, en iedere gewaarwording behoort tot eenen oogenblikkelijken bewustzijnstoestand. De bovengenoemde emotie gaat, als wij iets kennen, dat wel niet tot onzen oogenblikkelijken bewustzijnstoestand maar toch tot eenen verledenen of toekomstigen, dus tot ons bewustzijn behoort, uitsluitend vergezeld met de voorstelling van eene *verledene* of *toekomstige* gewaarwording. Want wij kunnen niet *tegelijk* dat wij iets gewaarworden het ons voorstellen. De emotie ‘zekerheid’ gaat dus in dat geval altijd samen met de emotie ‘herinnering’ of de emotie ‘verwachting’. Datgene, waarvan de voorstelling gepaard gaat met de emotie ‘herinnering’ of ‘verwachting’ zeggen wij ons te herinneren of te verwachten. Als wij iets kennen, dat gelijktijdig met de voorstelling er van bestaat, is dat dus altijd iets dat buiten ons bewustzijn bestaat.

Wanneer zich met eene voorstelling de emotie ‘herinnering’ of ‘verwachting’ verbindt, wordt dit veroorzaakt door de voorstelling van *causaal verband* tusschen eerstgenoemde voorstelling en de *gewaarwording* van iets, waardoor datgene wat wij ons herinneren of verwachten, mede veroorzaakt wordt. Als ik mij *herinner,* dat mijn vriend mij bezocht heeft, komt dat, doordat de voorstelling van zijn bezoek bij mij veroorzaakt wordt door de gewaarwording der voorstelling van woorden, die hij daarbij sprak, misschien ook door de gewaarwording van iets, dat hij mij meebracht. Zulke

gewaarwordingen ‘herinneren’ mij krachtens contiguiteitsassociatie aan zijn bezoek. *Verwacht* ik, dat hij mij bezoeken zal, dan is de verwachting, die de voorstelling van zijn bezoek vergezelt, samen met deze veroorzaakt door de gewaarwording eener mededeeling, dat hij mij bezoeken zal, of die der krachtens gelijksoortigheidsassociatie veroorzaakte herinnering van zulk eene. Bovengenoemde woorden en geschenk werden mede door zijn bezoek veroorzaakt; laatstgenoemde mededeeling werd het, door zijnen wensch om mij te bezoeken.

Wanneer de emotie ‘zekerheid’ zich vergezelt aan de emotie ‘herinnering’ of aan de emotie ‘verwachting’ dan komt dit daardoor, dat eerstgenoemde emotie gepaard ging aan de voorstelling van bovengenoemd causaal verband. Blijkt achterna, dat dit er niet geweest is, hetgeen in zake verwachting blijkt ingeval hetgeen verwacht werd uitblijft, en in zake herinnering, doordat zich geene andere, door hetgeen men zich herinnert, veroorzaakte gewaarwording vertoont dan die der voorstelling van hetgeen men zich herinnert of van iets, waarvan dit mede de oorzaak was, dan ontbreekt de emotie ‘zekerheid’ bij iedere herinnering aan de voorstelling van meergenoemd causaal verband.

Ook wanneer wij zeggen, dat datgene, wat wij ons herinneren, ‘spoorloos verdwenen is’, ‘geen sporen heeft nagelaten’, is het toch altijd, zoo het bestaan heeft buiten de voorstelling er van, de oorzaak geweest van iets, dat zich gelijktijdig met de gewaarwording der herinneringsvoorstelling er van, of der voorstelling van iets, dat er door veroorzaakt werd, laat gewaarworden. Want niets is er, wat ooit bestaan heeft, of het staat in causaal verband met latere gewaarwording van iets dat buiten de voorstelling daarvan bestaan heeft. Maar zulke gewaarwording behoeft er niet eene te zijn van *ieder* die de herinneringsvoorstelling heeft. Wanneer ik pijn heb gehad en noch de gewaarwording van een drankfleschje, noch die van het litteeken eener wond, noch eenige andere zich vertoont, waardoor ik de herinnering aan mijne pijn controleeren kan, is er wellicht een dokter, die dat kan door eene schrap in zijn visiteboekje. En als ook dat niet het geval is, en van de tallooze gewaarwordingen van tallooze menschen geene enkele, die hier dienst zou kunnen doen, meer uit te vinden is, bestaat zulk eene toch altijd. Maar dan is de con-

trôle er van onmogelijk. Intusschen hebben wij eene andere contrôle. Het is de *duidelijkheid* der herinnering. Want de ervaring leert, dat, waar op voorstellingen die zich door duidelijkheid onderscheiden, de eerstgenoemde contrôle kan toegepast worden en toegepast wordt, in de meeste gevallen blijkt, dat ze voorstellingen zijn van iets dat buiten ze om bestaan heeft. De onderbewuste herinnering van zulke gevallen verbindt met eene *duidelijke* voorstelling van iets, onmiddelijk de emoties 'herinnering' en 'zekerheid'. Deze contrôle is natuurlijk niet onfeilbaar. Waar zij blijkens toepassing der andere faalt, zeggen wij dat ons geheugen ons bedrogen heeft.

Verbindt zich de emotie 'zekerheid' met iemands voorstelling van iets dat buiten zijn bewustzijn bestaat, dan wordt zij veroorzaakt door het besef dat er causaal verband is tusschen dat 'iets' en eene voorstelling aan deze gelijksoortig, opgeroepen, krachtens contiguiteitsassociatie, door een gewaarwording, waarvan dat 'iets' mede oorzaak is. Bijv. de zekerheid, dat de boosheid van mijnen buurman buiten mijne voorstelling er van bestaat, heb ik daardoor, dat eene voorstelling van boosheid bij mij wordt opgeroepen door het hooren van uitlatingen uit zijnen mond, waarvan boosheid mede oorzaak blijkt, doordat ik dergelijke uit mijnen eigenen mond gehoord heb, als ik boos was.

Contrôle der zekerheid, waardoor het blijkt of zij, zoolang zij bestond, bloot *subjektieve* zekerheid was, dan wel eene *objektieve* verdient te heeten, kan naar bleek, voor herinnering en verwachting alleen door de *ervaring* gegeven worden. Maar voor de voorstelling van bestaan buiten eigen bewustzijn is het niet anders. Wanneer ik na de met zekerheid gepaarde voorstelling van boosheid bij mijnen buurman gekregen te hebben, ten slotte gewaarwordingen opdoe, die in causaal verband staan met eene tegengestelde emotie bij hem, dan blijkt mij door ervaring, dat de contiguiteitsassociatie mij bedrogen heeft; de herinnering dat uitlatingen als die welke ik gewaar werd, veroorzaakt worden door boosheid, was onvoldoende, de boosheid bestond bij mijnen buurman niet. Intusschen wordt daardoor de zekerheid van bestaan buiten mijn bewustzijn niet aangetast. Want als de boosheid niet bij mijn buurman bestond, bestond er toch bij hem eene andere emotie. Bijv. de wensch om boosheid te veinzen.

Wanneer onze voorstelling van bestaan buiten onzen oogenblikkelijken bewustzijnstoestand niet begeleid wordt door de emotie ‘zekerheid’, gaat zij toch in de gevallen van herinnering en verwachting gepaard met de emotie, die wij ‘geloof” noemen. De emotie ‘zekerheid’ ontstaat, zooals hierboven (p. 73) reeds werd opgemerkt, doordat tegenover de voorstelling, waarmede zij zich verbindt, er geene opkomt, die daarmee in strijd is. Is dit *wel* het geval dan verbindt zich met beide voorstellingen de emotie *on*zekerheid, zijnde een, zoolang zij duurt, aanhoudend wisselen der emotie zekerheid tusschen die beide. Maar wanneer de zekerheid bij het wisselen toch telkens langer aanhoudt bij de eene dan bij de andere, dan noemen wij haar ‘geloof’. Laat zij eene van beide geheel los - hetgeen somtijds uitsluitend gebeurt, doordat die voorstelling ook samenging met eene sterke emotie ‘onlust’ - dan wordt zij bij de andere tot *vast* geloof. Vast geloof is: subjektieve zekerheid. Voor hem die haar heeft is zij *kennis,* voor den buitenstaander niet. Zij blijft soms bestaan ook nadat uit contrôle gebleken is, dat zij geen kans heeft objectief te worden. Dan noemt de buitenstaander het ontstaan er van: autosuggestie. Typisch is de uitlating, die schrijver dezes eens van eene dame vernam, toen iemand haar sprak van een dreigende ramp: ‘dat kan niet gebeuren, daartoe staat mijn geloof te vast’.

Uit al hetgeen hier betoogd is over niet rechtstreeksche kennis volgt, dat zij de zekerheid insluit van het bestaan van *causaal verband* buiten de voorstelling er van om. Causaal verband is: vastheid van successie, het onvoorwaardelijk volgen van een bepaalde b op een bepaalde a. Successie is een begrip; het is het gemeenschappelijke, dat aan op elkaar volgende gewaarwordingen, hoezeer in alle andere opzichten verschillend, opgemerkt wordt. Men kan het dus, afgescheiden van de op elkaar volgende a en b, niet anders dan *nominaal,* d.i. als *woord* gewaarworden of zich voorstellen. Op elkaar *volgende* gewaarwordingen kan men uit den aard der zaak niet *tegelijk* hebben[1]. Toch kan men successie

1) Wanneer van eene samengestelde gezichtsgewaarwording de deelen zich achter elkaar bewegen - bij andere gewaarwordingen kan dit niet voorkomen - bijv. wanneer men op eenigen afstand eene processie ziet voorbij trekken; waarvan de gewaarwording een aantal achter elkaar aangaande figuren bevat, heeft er toch coëxistentie en niet successie d.i. opeenvolgende existentie van die figuren plaats. Bij dissolving vieuws wel. Maar van twee daarvan kan men ook niet ééne gewaarwording hebben.

opmerken d.i. gewaar worden. Want dit bestaat hierin, dat men krachtens contiguiteitsassociatie tegelijk met het gewaar worden van *B* eene herinneringsvoorstelling (resp. een nabeeld) van *A* krijgt. Duiden wij deze door A' aan, dan kunnen wij zeggen: er is coëxistentie van B en A'. Heeft niet eene *gewaarwording,* maar eene *herinnering* van successie plaats, dan is er coëxistentie van A' en B' (herinneringsvoorstelling van B). Heeft men eene *verwachtings*voorstelling van successie dan is er coëxistentie tusschen de verwachtingsvoorstellingen A" en B". Dat we ons dan toch B' en B" als volgende op A' en A" voorstellen, komt daar van daan, dat de herinneringsemotie die met A' en de verwachtingsemotie, die met A" gepaard gaat, eene *andere* is, dan de met B' en de met B" gepaard gaande n.l. die van een *verder* verleden en die van eene *nadere* toekomst.

Dat men *causaal verband* zou kunnen gewaarworden of zich voorstellen, *volgt* niet uit de mogelijkheid om *successie* gewaar te worden of zich voor te stellen. Want het *vaste* in het volgen van eenen bepaalden B op eenen bepaalden A bestaat daarin, dat *altijd* wanneer de gewaarwording A verschenen is zich de gewaarwording B vertoont. Hoe zou men dat 'altijd' kunnen gewaar worden ook in de toekomst? Maar men kan er *zekerheid* van krijgen, wijl van de zekerheid, eventueel met eene herinneringsvoorstelling verbonden, dat datgene wat er door wordt voorgesteld, buiten de voorstelling er van om, bestaan heeft, de beteekenis deze is, dat er geene gewaarwording of voorstelling opkomt, die er mede in strijd is. Komt er nu bij de gewaarwording eener successie geene gewaarwording of voorstelling op daarmee strijdig, dan vergezelt zich aan de met B coëxisteerende A" de zekerheid dat A buiten A' om, vóór B bestaan heeft. De successie wordt daardoor eene *vaste,* want bij iedere voorstelling die wij ons eventueel van de toekomst vormen - d.i. bij iedere met de emotie 'verwachting' gepaarde voorstelling - waarin de A of B eene rol speelt komt dan ook de andere voor en wel in de successie A B. In tallooze gevallen van successie die men zich voorstelt of gewaarwordt is de successie *niet* vast m.a.w.

laat zich *geen* causaal verband opmerken, maar ook in tallooze gevallen *wel.*

Causaliteitszekerheid is niet als zoodanig de zekerheid, dat *alles* wat bestaat eene oorzaak heeft. Bij het kind is in zijne vroege jeugd het getal causale verbanden die het heeft opgemerkt zeker zeer beperkt. Tegelijk met zijnen levenskring breidt het zich uit. En dat geldt ook van de menschheid. Zelfs nu zijn er philosophen, die sommige zaken, zooals de 'wil', de 'persoonlijkheid' e.a. aan causaal verband meenen te moeten onttrekken. Dat de zekerheid omtrent een klein aantal causale verbanden reeds zeer kort na de geboorte (misschien reeds daarvóór) begint, laat zich niet betwijfelen. En evenmin, dat zij in de meeste gevallen spoedig onderbewust wordt.

De eigenaardigheid van het menschelijk bewustzijn om, wanneer tegenover eene voorstelling geen daarmee strijdige opkomt, de emotie 'zekerheid' te krijgen kan men 'generalisatiedrang' noemen. Want zij sluit in zich, dat *telkens* als eene onbestredene voorstelling verschijnt, ook de emotie 'zekerheid' het doet, dus eene algemeene 'generale' eigenaardigheid er van is. De generalisatiedrang beperkt zich dus ook niet tot *successie,* hij geldt ook van coëxistentie. Zoolang een kind nog geen anderskleurige boombladeren dan groene gezien heeft, noch van anderskleurige heeft gehoord, zal het tegen de coëxistentie van boomblad en groen, geene daarmee strijdige voorstelling bij zich voelen opkomen. Het heeft de zekerheid dat die coëxistentie vast is; door de ervaring wordt zijn generalisatiedrang geremd. De jeugd is vol illusies, de ouderdom schudt het hoofd. De generalisatiedrang wordt niet door ervaring veroorzaakt, maar werkt bij gebrek aan ervaring, hij is eene aprioristische manifestatie der causaliteit; want deze is, negatief uitgedrukt,: waar geene oorzaak is, is er ook niets, wat veroorzaakt wordt; in casu: waar geene oorzaak is tot twijfel, is ook geen twijfel, en 'geen twijfel' is 'zekerheid'. Al heb ik duizend maal de zon zien opgaan, ik zou geen zekerheid hebben, dat zij weer zal opgaan, zoo die zekerheid niet reeds bij het eerste zien van haren opgang ontstaan was. Om *stand* te houden heeft de zekerheid eene negatieve bevestiging der ervaring noodig m.a.w. het uitblijven van strijdige ervaring.

Kennis door causaliteitszekerheid ontstaan, dus alle kennis van bestaan buiten onzen oogenblikkelijken bewustzijnstoestand, staat tegenover de *rechtstreeks* zekere als een *hypothetisch* zekere. Want *zekere* kennis is, zoolang ze nog niet objektief werd, voor den buitenstaander '*hypothese*' d.i. vermoeden.

Hypothetisch zekere kennis kunnen wij zelfs hebben van iets dat wij niet dan nominaal d.i. door een woord, dat voor ons zinledig is, kunnen gewaarworden of ons voorstellen, zoo een ander, dat dan maar kan. Voor den blind geborene is het woord 'kleur' zinledig. Maar hij hoort op verschillende tijden door verschillende menschen in verband met dat woord over allerlei spreken, dat hij *wel* kan gewaar worden of zich voorstellen. En daar hij zeker is, dat er bewustzijn buiten het zijne bestaat, is hij naar aanleiding van genoemd spreken ook zeker, dat gewaarwordingen, die in zijn bewustzijn nooit opkomen de medeoorzaak van dat spreken zijn.

Zelfs kunnen wij zekerheid hebben van bestaan buiten alle menschelijk en dierlijk bewustzijn. Die zekerheid verschaft de ervaring in verband met onze causaliteitszekerheid. Want van tallooze causale verbanden maakt de ervaring ons zeker, schoon we bij nadenken even zeker moeten zijn, dat òf de A òf de B in geen menschelijk of dierlijk bewustzijn bestaat, bestaan heeft, of zal bestaan. Wanneer ik na de waterkraan in mijn badkamer opengedraaid te hebben, wegga, en niemand in het vertrek achterlaat, ben ik, door de ervaring geleerd, toch zeker, dat ik na een kwartier teruggekomen, de kuip bijna gevuld zal vinden. Dat moet krachtens de causaliteitszekerheid die de ervaring, door nooit een démenti te geven, bij mij bevestigd heeft, een oorzaak hebben. Die oorzaak kan niet alleen zijn het stroomen van het water toen ik er nog naar keek. Want toen ik wegging was de bodem van de kuip nauwelijks bedekt. Medeoorzaak moet zijn het doorstroomen van het water, terwijl ik weg was. Maar als ik een Berkeley ben[1] redeneer ik: 'die oorzaak is niet bestaan-

1) George Berkeley, Anglicaansch bisschop van Cloyne in Ierland, begin 18de eeuw, heeft de ontkenning van bestaan buiten bewustzijn het eerst gedocumenteerd voorgedragen.

baar, want bestaan buiten alle bewustzijn is onzin. Ook als ik (of een ander) mij (zich) stroomend water, terwijl de badkamer verlaten was heb (heeft) *voorgesteld,* bestond het toch niet buiten die voorstelling en kon dus niet de oorzaak zijn der gewaarwording van de gevulde kuip'.

Het op de praktijk gerichte verstand redeneert niet zoo. Het heeft de zekerheid in dit en in oneindig veel dergelijke gevallen, dat twee gewaarwordingen - i.c. het opendraaien der kraan, en, een kwartier later, het bijna gevuld zijn der kuip - in causaal verband staan; om de tusschenliggende schakel bekommert het zich niet, m.a.w. het schrijft, bewust of onderbewust, aan de stoffelijke dingen, ook voor zoover stoffelijk een *continu* bestaan toe, een bestaan, dat ook buiten alle bewustzijn er van, voortduurt. Door de ervaring wordt die ongerijmdheid nooit ontmaskerd, maar philosophen zagen, dat het toch eene ongerijmdheid *was.* Sinds den ouden Parmenides van voor vier en twintig en eene halve eeuw, hebben philosophenscholen geleerd, dat het stoffelijke met zijne veelheid en zijne veranderlijkheid slechts *scheen* te zijn, niet *was,* dat het *zijnde* een onveranderlijke onbekende *eenheid* was. De speculatieve philosophie verklaarde, dat het stoffelijke de 'verbijzonderde' verschijning was van het algemeene - de 'begrippen' ('ideeën') -, dat dus het bestaan van het stoffelijke afhing van dat der begrippen. Maar op de vraag wat de *zin* van het *woord* 'bestaan' was, heeft zij evenmin als Parmenides en de zijnen het antwoord gegeven. *Zij* heeft zelfs *die* vraag *evenmin* gedaan, als het *praktische verstand* er naar vraagt wat het bestaan der stof wel is, tenzij dat men haar kan zien en tasten.

Eerst het psychische monisme heeft, ter oplossing, eene hypothese gevonden die vrij is van ongerijmdheid[1)], deze n.l. dat het stoffelijke, behalve voor zoover stoffelijk d.i. voorzoover complicatie in menschelijk (of dierlijk) bewust-

1) Den 'comble' van ongerijmdheid bereikt Hegel met zijn 'absolute Idee' (het gemeenschappelijke van alle begrippen dus het begrip 'begrip' zooals het begrip 'roos' het gemeenschappelijke is van alle rozen) *die zich zelf verwerkelijkt.* Voor zij begonnen is zich zelf te verwerkelijken is zij uit den aard der zaak *niets.* Hoe wordt zij dan 'iets'? Dat de godheid iets uit niet schept... welnu, daar is zij de godheid voor, zij is almachtig. Maar dat 'niets' uit *eigen* kracht 'iets' zou worden - of door de kracht van het 'iets' dat *nog niet is?...* Credat Judaeus Apella!

zijn[1)], ook bestaat in eigen bewustzijn m.a.w. zich zelf gewaar wordt, en als zoodanig een continu bestaan heeft; dat de kortlevende complicaties, afspiegelingen zijn van *dat* bewustzijn in het menschelijke (en dierlijke)[2)], dat de bewegingen en veranderingen van het stoffelijke voor zoover stoffelijk, deels - nl. voor zoover de voorwaarden van het 'compliceeren' er invloed op hebben - wettelijke veranderingen zijn in laatstgenoemd bewustzijn, maar anderdeels *afspiegeling* van wettelijke veranderingen in het eigen bewustzijn van het stoffelijke, voor zoover *niet* stoffelijk. Wanneer in mijne badkamer niemand meer aanwezig is, dan is het water, en de kraan en de kuip en het geheele vertrek, voor zoover men niet zijn muur en deur van buiten ziet, verdwenen, maar het in eigen bewustzijn bestaande niet stoffelijke van het stoffelijke bleef bestaan en zich veranderen, en dat niet stoffelijke met de gevolgen zijner veranderingen, spiegelde zich, zoodra ik weer binnenging in mijn bewustzijn af, zoodat het resultaat voor mij volkomen hetzelfde was, als het zou geweest zijn, zoo het stoffelijke voor zoover stoffelijk, zich buiten alle bewustzijn om had kunnen veranderen en bewegen.

De beschouwing der stof voor zoover stoffelijk, als afspiegeling van iets niet stoffelijks, geeft wegens hare verregaande deelbaarheid van zelf aanleiding om de stoffelijke dingen, voor zoover *niet* stoffelijk, te beschouwen als complexen van bewustzijnsenkelvoudigheden, bijeen en uiteen gehouden door eene kracht, die zich stoffelijk afspiegelt als aantrekkings- en afstootingskracht der kleinste stofdeeltjes. We kunnen deze niet gewaar worden, we kunnen ze alleen hypothetisch kennen op grond onzer causaliteitszekereid. Want ze zijn de oorzaken van gewaarwordingen die we hebben. De atomenwe-

1) Lezenswaard is, wat Hoogvliet (Lingua, v. Looy Amsterdam 1903, p. 17) in het midden brengt ter staving zijner overtuiging 'dat bij de dieren, en ook bij de geheel onontwikkelde oermenschen, geene afzonderlijke voorstellingen van wereldelementen of van levenlooze of levende voorwerpen' (dus geen complicaties) 'voorkomen'.

2) Dat 'afspiegeling' eene hoogst gebrekkige, en slechts bij gebrek aan beter, gekozene uitdrukking is voor 't geen hier bedoeld wordt, behoeft geen betoog. Hoe men zich het hier bedoelde voorstellen kan, zie: de 'alsof' philosophie en het psychische monisme', in de Augustus-aflevering der Gids 1923, p. 215 vgg. of de brochure met denzelfden titel (van Kampen & Zoon) p. 47 vgg.

reld, voor zoover stoffelijk, bestaat evenmin als het badvertrek nadat het verlaten is, buiten eventueele voorstelling. Maar de fictie van haar bestaan buiten alle bewustzijn om, voert tot volkomen dezelfde resultaten als wanneer zij geene fictie, maar eene gewaarwording was. Wanneer dus de natuurkundige, voor zoover niet philosooph, constateert, dat ze buiten alle bewustzijn bestaan, en dat de oorzaak waarom wij ze niet gewaarworden, gelegen is in de inrichting onzer zintuigen (d.i. philosophisch gesproken, in de inrichting dier complexen van bewustzijnsenkelvoudigheden die de afspiegeling der veranderingen in daar buiten bestaande complexen overdragen naar ons bewustzijn, waarvan onze hersenen de - geheele of gedeeltelijke[1] - afspiegeling zijn) zou het een belachelijke betweterij zijn, hem dat bestaan der atomenwereld te willen opstrijden[2]. Zelfs kunnen psycholoog en psychiater ongestraft, psychische processen (d.i. bewuste of onderbewuste bewustzijnsprocessen) en physische processen beschouwen als in elkaar overgaande. Want de physische komen als afspiegeling der psychische tot stand zoodra men ze gade slaat. Zelfs is het bestaan der *onder*bewuste gewaarwordingen niet begrijpelijk zonder de bestudeering der stoffelijke afspiegeling er van, waarmede de physiologie zich bezig houdt. De eenvoudige verklaring der (schijnbare) wisselwerking tusschen stof en bewustzijn, die altijd de crux philosophorum was, is eene, schoon onnoodige, toch merkwaardige bevestiging van de juistheid der psychomonistische hypothese.

Tegenover de bewustzijnsenkelvoudigheden staan wij *bijna,* maar niet *geheel,* zooals de blindgeborene tegenover de kleuren. *Wel zoo* in zooverre wij niet kunnen weten, waarin haar bewustzijn d.i. hare gewaarwording van zich zelve,

1) Of *alle* gewaarwordingen zich bij menschen en dieren mede in de hersenprocessen afspiegelen zij daar gelaten.

2) De atomenwereld is geene '*abstractie*'. Waaruit zou zij geabstraheerd zijn? Uit onze gewaarwordings in houden? Dat dat niet het geval is, ziet toch ieder. Maar door experimenteel onderzoek blijkt het den natuurkundige, dat hij, *het aandeel onzer zintuigelijke organen in het ontstaan onzer gewaarwordingen elimineerende*, deze kan terugbrengen tot verhoudingen tusschen en bewegingen van, op eene bepaalde wijze voortestellen stofdeeltjes of, hoe dan ook anders te noemen, elementen, m.a.w. dat de atomenwereld niet anders is dan het stoffelijk heelal, zooals het zich ons zou voordoen, zoo wij het konden gewaar worden zonder de tusschenkomst onzer zintuigelijke organen.

anders is, dan *ons* bewustzijn d.i. de samenvatting van al onze gewaarwordingen, maar *niet zoo* in zoover wij toch allen bewustzijn *hebben* en dus *rechtstreeks kennen.* Ze voor zeer zwak en onderbewust te houden ligt in den aard der zaak. De gewaarwordingen van mensch en dier kunnen we beschouwen als 'concentraties' van bewustzijnsenkelvoudigheden, het onderscheid tusschen levend en levenloos als er van afhangende, of al dan niet concentraties gevormd worden, en dat tusschen bezield en onbezield leven dáárvan, of eventueel de zich vormende concentraties kracht genoeg kunnen hebben om te worden tot *bewuste* gewaarwordingen.[1)]

Overig blijft nog de *axiomatisch* zekere kennis, d.i. de altijd met zekerheid verbondene voorstelling van eens axioma's inhoud.[2)] Deze zekerheid heeft tot oorzaak, dat van geen axioma's inhoud zich het tegenovergestelde laat gewaar worden of voorstellen. De axiomatisch zekere kennis is geene *rechtstreeks* zekere, hare zekerheid is *uit 's axioma's inhoud afgeleid;* maar zij is evenmin eene *hypothetisch* zekere, want hare zekerheid, dat de ervaring haar nooit een démenti zal geven, heeft geene contrôle der ervaring noodig om objectief te worden. De bron van alle afgeleide zekerheid: de generalisatie*drang,* is hier generalisatie*dwang.*

1) Uit het bovenstaande volgt, dat alle functies, vereischt tot het doen ontstaan en in stand houden van leven, concentraties zijn, wier effekt als onderbewuste gewaarwording ondervonden wordt. Bij menschen en dieren geschiedt dit niet eens *geheel* onderbewust, in zooverre het ondervonden wordt als algemeen organisch gevoel - een lichamelijk effekt - in 't bijzonder waar zich dit versterkt tot lichamelijke lust of onlust. Ook is het plaats hebben van concentraties soms eenigermate bewust als *inspanning,* vooral achterna als *vermoeidheid.* Moeilijk te verdedigen is Fechners opvatting (Nanna, oder das Seelenleben der Pflanzen, 1848 en: Ueber die Seelenfrage 1861) dat ook de planten eene ziel m.a.w. vatbaarheid voor bewust*heid,* zouden hebben. Hiertegen pleit de betrekkelijke zelfstandigheid harer organen, en haar daarmee samenhangend onvermogen om zich van hare plaats te bewegen. - Onopgelost blijven vooralsnog deze drie vragen: 1o. Onder welke voorwaarden concentratie, d.i. leven, *ontstaat.* 2o. Hoe de stof*wisseling* is overeen te brengen met het stoffelijke als afspiegeling van bewustzijnsenkelvoudigheden. 3o. Of *alle* bewustzijnsenkelvoudigheden waar een levend wezen uit bestaat, aan concentratie deel nemen.
2) Zie over axioma's: Korte philosophemen II, in het Aprilnummer der 'Gids' van 1924, p. 121 vgg.

Met de zekerheid van bestaan buiten het eigene bewustzijn, heeft de axiomatisch zekere kennis niet te maken. Ik zou haar kunnen hebben als bestond er niets buiten *mijn* bewustzijn. Maar nu eenmaal de kennis ook van ander bewustzijn bestaat, strekt zij zich ook daar over uit.

Uit de drie soorten van mogelijke kennis: de rechtstreeks zekere, de hypothetisch zekere, en de axiomatisch zekere, blijkt ook welke de verhouding is tusschen ons bewustzijn, en, op zijn algemeenst aangeduid, het *objekt* der kennis. Van de rechtstreeksche kennis namelijk is het niet anders dan de oogenblikkelijke bewustzijnsinhoud; van de hypothetische kennis is het altijd iets daarbuiten, van de axiomatische kennis kan het zoowel iets zijn, dat binnen ons bewustzijn, als iets dat daarbuiten bestaat. Met hypothetische en axiomatische kennis gaat, zooals geen betoog behoeft, altijd rechtstreeksche kennis *gepaard.* Hier is dus het objekt der kennis *tweeledig*, hier is eensdeels een *onmiddelijk,* anderdeels een *verwijderd* objekt; het eerste is de inhoud der gewaarwording of voorstelling, het andere is iets, wat daarbuiten bestaat en naar aanleiding van dien inhoud gekend wordt.

Waar eene *voorstelling* geen tweede objekt heeft, noemen wij haar objekt *bloot denkbeeldig,* wijl haar inhoud niet past in het causaal verband der dingen buiten haar, en wij er dus niet mee *rekenen* kunnen. Van eene *zintuigelijke gewaarwording* of een *affekt* noemen wij ook het, altijd eenige, objekt *niet* bloot denkbeeldig; want *dat* past altijd in het causaal verband van het buiten haar bestaande. De pijn, die ik heb is altijd de oorzaak en het gevolg van iets anders dan de pijn. Ook van de gewaarwording mijner voorstelling van pijn die ik niet heb, geldt het zelfde, schoon de inhoud, de bloot denkbeeldige pijn, het niet doet. Schoon een centaur of een zeemeermin bloot denkbeeldig zijn, is de gewaarwording der voorstelling er van het niet. Dat van eene voorstelling, die *wel* een tweede objekt heeft, dat tweede objekt *nooit* bloot denkbeeldig is, daar de voorstelling er van, die is van iets dat daarbuiten bestaat, is van zelve duidelijk. Zoowel de bloot denkbeeldige wereld, als de niet bloot denkbeeldige, is eene werkelijkheid, want ‘werkelijkheid’ is ‘bestaan, en gene bestaat in de voorstelling, zoowel als deze daarbuiten. Maar

daar wij met gene niet *rekenen* kunnen, hetgeen voor de levenspraktijk beslissend is, noemen wij haar gewoonlijk *niet* werkelijk.

Overigens zij opgemerkt, dat, wijl, zooals hier boven bleek, van stoffelijke dingen, voor zoover stoffelijk, de kennis wel is waar niet anders is dan die van bewustzijnsinhouden, maar we, bij het aannemen van regelmaat en wettelijkheid in de veranderingen der stoffelijke dingen, onwillekeurig en zonder eenige schade, doen *alsof* die dingen, ook voor zoover stoffelijk, een continu bestaan hadden buiten alle bewustzijn om, die kennis ons niets slechts, als we een stoffelijk ding gewaar worden, voor eene rechtstreeksche geldt, maar ook voor eene hypothetische: een rechtstreeksche voor zoover dat ding bestaat als objekt van gewaarwording, eene hypothetische, voor zoover het bestaat buiten ons bewustzijn om.

Ten slotte dient te worden opgemerkt, dat alle *rechtstreeksche* kennis *absoluut,* d.i. volledig, is ten opzichte van haar objekt. Daar haar objekt, den bewustzijnsinhoud, te *hebben,* hem te *kennen* is. Maar haar voorraad kan vermeerderd worden. De verscheidenheid onzer gewaarwordingen kan door ervaring toenemen. Ook de axiomatische kennis is absoluut. Daar haar objekt uitsluitend uit 's axioma's inhoud is afgeleid. Vermeerderd zou zij slechts kunnen worden door het vinden van nieuwe axioma's.

Alle *hypothetische* kennis daar en tegen is *relatief,* meer of min *on*volledig. Want dat eene voorstelling, die is van iets, dat buiten haar bestaat, beteekent niet, dat zij de voorstelling is van alle eigenschappen van dat iets; het bewijst alleen dat zij genoegzaam juist is, om dat iets te representeeren in het causaal verband der buiten haar bestaande dingen; zij kan in velerlei opzicht bloot denkbeeldig zijn. Het kan zijn - en zoo is het meestal - dat door ervaring haar onmiddelijk objekt zijne bloot denkbeeldige elementen gaande weg verruilt tegen niet bloot denkbeeldige. Soms echter blijft, zooals boven bleek, de hypothetische kennis zoo uiterst relatief, dat zij zich bepaalt tot die van een bestaan, dat men zich niet kan voorstellen.

Voor zoover de hypothetische kennis volstaat om den inhoud der betreffende voorstelling niet bloot denkbeeldig te

doen zijn, verwaarloozen wij haar, benevens de rechtstreeksche, die er mee gepaard gaat, geregeld in de levenspraktijk en in de wetenschap, de philosophie uitgezonderd. Ik kom iemand tegen. ‘Kent gij dien man?’ ‘Neen, ik ken hem niet.’ Toch heb ik eene hypothetisch zekere kennis van zijn bestaan, in zooverre ik weet, dat hij ook buiten mijne oogenblikkelijke gewaarwording van hem bestaat, en rechtstreeks weet, welke uiterlijk hij op 't oogenblik heeft. Deze kennis behandel ik als niet bestaande, daar zij mij van zelve spreekt. En met mijn ‘niet kennen’, bedoel ik, dat ik niet *meer* van hem weet. Misverstand kan er niet uit ontstaan; en anders te spreken zou ondragelijk omslachtig zijn.

Zeer gewoon is de meening, dat de *contrôle* der kennis - bij axiomatische kennis is deze zooals boven bleek onnoodig - bestaat in het vergelijken onzer voorstellingen met de dingen zelve. Maar dit is bij rechtstreeks zekere kennis onmogelijk omdat het ding zelf hier de inhoud der kennis is. En bij hypothetische kennis is het onmogelijk, daar men, waar deze plaats vindt, het ‘ding zelf’ d.i. het verwijderde objekt niet gewaar wordt. Maar men kan den inhoud zijner voorstellingen opschrijven en, als het visueele voorstellingen zijn, ook afbeelden. En die beschrijvingen en afbeeldingen kan men als het ‘ding zelf’ eene complicatie is of een of meer elementen daarvan, hiermee vergelijken zoo er niet eventueel eene verhindering in den weg staat. Van affekten is beschrijving - laat staan afbeelding - in den regel zeer moeilijk of onmogelijk. Van hypothetische kennis bestaat overigens, zooals hier boven (p. 82) voldoende is uiteengezet, de contrôle in het onderzoek, of dat, wat men zich voorstelt, in causaal verband staat met gewaarwordingen buiten die voorstelling om.

De kennis van een *objekt* onderstelt een kennend subjekt. Van objekt der kennis zouden we niet kunnen spreken, zoo we geen kennend subjekt kenden. De primitiefste zelfbezinning leert, dat men in iedere bewuste gewaarwording een gewaarwordend subjekt gewaar wordt. Voor onderbewuste gewaarwordingen moet dit dus worden aangenomen, daar gelaten nog dat onderbewuste in bewuste kunnen overgaan en

omgekeerd. Dus is het kennend subjekt een *deel* van het objekt der rechtstreeksche kennis, het is het zich zelf kennende deel er van. De kennis er van behoort tot het hebben der gewaarwording. Natuurlijk kan de kennis, behalve de emotie 'zekerheid', die haar eigen is, door andere emoties: lust, onlust, medelijden, afkeer enz. tot begeleiding hebben. Tot nog toe werd hier alleen dat deel van het objekt besproken dat *niet* subjekt is. Wat zonder schade gebeuren kon, daar het subjekt op den inhoud er van geen invloed heeft.

Verschillende philosophen hebben 'willen' en 'denken' *onderscheiden* van 'gewaarworden', alsof 'willen' en 'denken' *geen* gewaarworden was. Maar het 'willen' is eene emotie n.l. de aandrift, voorvloeiende uit een, zij het nog zoo gering, conflikt van wenschen (d.w.z. van voorstellingen door een gevoel van lust resp. onlust begeleid) en gericht op het verwerkelijken van diegene dier voorstellingen, die door het sterkste gevoel van lust of het zwakste gevoel van onlust begeleid wordt.[1)] Het voor te stellen, alsof de wil niet die aandrift zelf maar de geheimzinnige oorzaak er van is, beteekent: den wil te maken tot een niet causaal bepaald wezen, dat zelf eenen wil heeft. Wat men zoo krijgt is analoog aan eene repeteerende breuk.

Ook zijn er philosophen, die, daar gelaten of de wil eene gewaarwording is, of niet eene gewaarwording maar eene 'Leistung' (van welk woord ze intusschen steeds verzuimen de beteekenis op te geven. Alsof die van zelf duidelijk was!), den wil *wel* beschouwen als eene causaal (immers door den wensch) bepaalde emotie, maar toch in het wilsgebeuren geene *wetmatigheid* erkennen. Op grond dat het iets 'Einmaliges' 'Individuelles' is, nooit twee malen precies het zelfde, nooit een zuiver exemplaar der toepassing van natuurwetten. Dit is zonder twijfel waar. Maar het geldt van *alle wereld*gebeuren. Geen twee blaadjes groeien, geen twee steentjes vallen onder precies dezelfde omstandigheden, de omstandigheden maken alle wereldgebeuren min of meer verschillend. In alle wereldgebeuren namelijk is een 'toevallig', een 'irrationeel' element, een element dat vrij is van

1) Is aan de aandrift geen *conflikt* van wenschen vooraf gegaan, maar alleen een enkele - misschien onderbewuste - wensch, dan is de aandrift *blind,* en verdient den naam van *wil* niet.

wetmatigheid en alleen een manifestatie van dat, wat er naast de wetmatigheid in het heelal te constateeren valt; waar de wetmatigheid in werkt; wat men, zoo het wereldgebeuren een begin heeft gehad, de *oorspronkelijke* constellatie van het heelal moet noemen. Hoe eenvoudiger een gebeuren is, des te minder laat dat element zich gelden, hoe samengestelder des te meer. Het *meest* bij het *wils*gebeuren, want dat is het meest samengestelde van al. Want alle wilsgebeuren is de resultante, niet alleen van ieders aanleg - waarbij men, steeds verder terugaande in het verleden, niet alleen tot op het oogenblik toen de eerste menschen uit vroegere andere levende wezens ontstonden, maar ook tot dat, waarop het eerste leven op aarde ontstond, en verder tot dat, waarop er nog geen leven op aarde was, ten slotte op het irrationeele element te stuiten komt - maar mede van de omstandigheden waaronder zich uit zijnen aanleg zijn karakter ontwikkelt, en die ook alle het irrationeele element in zich hebben, omstandigheden deels niet, deels wel van zijnen wil afhankelijk, maar ook in 't laatste geval voortvloeiende uit die van de eerste soort, daar toch ieder in een ‘milieu’ geboren wordt.

Wil men dus van wetmatigheid kunnen spreken, dan moet men abstraheeren van het irrationeele, men moet dit als een blanco beschouwen en nagaan, wat daarnevens overblijft. En daarin is de vastheid van tallooze coëxistenties en successies zoo duidelijk, en wordt zoozeer door alle proefnemingen bevestigd - voor de *coïncidenties* is dikwijls alleen het irrationeele aansprakelijk (dikwijls ook niet, als namelijk de coïncideerende feiten van een zelfde oorzaak afhangen) en die noemen we dan ook: toevallig - dat de algemeene geldigheid er van in het heelal op voldoende gronden geloofd kan worden. Maar al moet dus ook voor alle *wils*gebeuren wetmatigheid worden aangenomen, het is zoo samengesteld, dat er bij iederen mensch tal van bijzonderheden zijn (schoon bij den een meer dan bij den ander) waarin het onmogelijk is haar *waar* te nemen. En dit is dan ook wel de reden, dat zij aan het wilsgebeuren, zoo dikwijls van den kant der philosophen ontzegd wordt[1)]

1) De hier gegeven beschouwing heft het verantwoordelijkheidsgevoel niet op. Het bestaat in het zich rekenschap geven van de gevolgen zijner wilsuitingen. Of iemand het heeft en in welke mate hij het heeft, hangt af van zijn karakter. Maar te *wenschen* het te hebben *is* het te hebben. En het kan aangekweekt worden door bittere ervaring en door opvoeding. Zie over verantwoordelijkheid het nadere in het Juninummer der Gids van 1922, p. 399 vgg. Of de brochure: Opmerkingen op het gebied der Ethica, p. 28 vgg.

Overigens ligt het voor de hand, hoe ongerijmd het is causaliteit aan te nemen, *zonder* wetmatigheid. Immers, hoe kan ik van causaliteit spreken als ik eene 'einmalige' successie op zich zelf, het éénmaal voorafgaan van A aan B, zonder meer beschouw? Voor causaliteit wordt toch eene *vaste* successie, een bepaalde A *altijd* aan een bepaalde B voorafgaande, vereischt. En zoodra ik die aanneem, heb ik eene wet. Causaliteit en wetmatigheid is hetzelfde. Voor zoover mij de eerste ontgaat in het wilsgebeuren, ontgaat mij ook de laatste. Voor zoover iemand aan de laatste twijfelt, doet hij het, omdat hem aan een bepaalde B geen bepaalde A schijnt vooraf te gaan.

En nu het 'denken'. Wat is dit anders dan een elkaar ontmoeten van opkomende voorstellingen uit wier zich verbinden er nieuwe ontstaan, of uit wier conflict er eene, om welke reden dan ook, - iets wat niet de kentheorie, maar de logica aangaat - ten slotte zegeviert d.w.z. tot begeleidster krijgt het geloof of de zekerheid, dat haar inhoud zal blijken te passen in het causaal verband der dingen buiten haar? Zoo het denken meer was dan gewaarwording, zou dit meerdere buiten het bewustzijn om bestaan. Wat onmogelijk is, daar dit eene uitdrukking is zonder zin. Van het 'willen' trouwens geldt dezelfde redeneering.

Het is niet geraden, met het subjekt van gewaarwording het 'ik' te vereenzelvigen. Want ten eerste zou men aldus het rechtstreeksche objekt van gewaarwording in tweeën deelen, daar het subjekt er een deel van is. Ten tweede zou men in ieder bewustzijn talrijke niet alleen elkaar opvolgende, maar ook gelijktijdige 'iks' krijgen, daar in iedere gewaarwording een subjekt is. Buitendien komt men er door in onnoodigen strijd met het spraakgebruik. Immers men zou bijv. als iemand pijn heeft de pijn moeten beschouwen als iets dat buiten hem bestond. Hersenschimmige speculaties over het 'ik' als een, van alle gewaarwordingen te onderscheiden mystisch wezen, dat des niettemin eenen wil zou hebben, zijn mede van de

verwarring tusschen subjekt en ‘ik’ het gevolg geweest.

De grenslijn tusschen ‘ik’ en ‘niet-ik’, is die tusschen rechtstreeksch en verwijderd objekt. Want ‘ik’ is de eigennaam, die iedere persoonlijkheid zich zelve geeft. En daar de achtereenvolgende toestanden van bewustzijn bijeengehouden worden door den band der herinnering, maken ze samen de persoonlijkheid uit. Voor iedere persoonlijkheid is iedere andere: ‘niet-ik’. Iedere persoonlijkheid heeft, zooals van zelf volgt uit hetgeen hierboven werd opgemerkt over het wilsgebeuren, haar individualiteit, haar individueel karakter, dat, schoon onder de heerschappij van natuurwetten uit den aanleg ontwikkeld, in zijn ingewikkeld en van irrationeel elementen doortrokken wezen, zich nooit geheel doorzien laat. De psychologie kan wel eenige zeer inhoudsarme wetten vaststellen, waaraan èn de onwillekeurige handelingen èn de wensch- en daaruit voortvloeiende wilsrichting van alle menschen gebonden zijn; ze kan zelfs door het opmerken van correlatie tusschen karaktereigenschappen, eenige wetten van iets meer inhoud omtrent de onwillekeurige handelingen en wensch- en wilsrichting aan 't licht brengen betreffende de verschillende rubrieken, waarin ze de karakters verdeelt; en daarin kan ze vorderingen maken. De menschenkenner kan door het bewust of onderbewust bestudeeren zijner omgeving eenige nog meer bijzondere en dus aan inhoud rijkere wetten opmerken die voor de individu's verschillen. Maar met dat al blijft er in 't wenschen en willen en onwillekeurig handelen van iedere persoon in ieder bepaald geval, almede door de irrationeele elementen der omstandigheden van ieder bepaald geval, voor vele en juist de belangrijkste, als zijnde de meest samengestelde, gevallen, een résidu over van raadselachtigheid. Iedere persoonlijkheid geeft hare raadselen op, meer of minder, naarmate zij samengestelder is en naarmate het haar meer of minder eigen is haar wenschen en willen bloot te leggen; maar geen enkele is zonder raadselen.

Intusschen moet bij het trekken der grenslijn tusschen ‘ik’ en ‘niet-ik’, het volgende worden in aanmerking genomen. Philosophisch gesproken behoort het stoffelijke, voor zoover stoffelijk, tot het ‘ik’, voor zoover het daardoor gekend wordt. Maar daar de levenspraktijk en de wetenschap, de philosophie uitgezonderd, om goede redenen het bestaan der

stoffelijke dingen beschouwen als gescheiden van bewustzijn, moeten zij ze ook als ‘niet-ik’ tegenover ieder ‘ik’ beschouwen. Tenzij men eene uitzondering wil maken voor zijn eigen lichaam en dit, daar het onafscheidelijk is van zijne persoonlijkheid tot zijn ‘ik’ rekenen.

Naast kennis staat schijnkennis, dwaling, vergissing. Maar met de dwalingen en vergissingen, die we denkfouten noemen, heeft de kentheorie evenmin als met de denkwetten eenige bemoeienis; het is de taak der logica die na te gaan en te verklaren. Ook niet met de vergissingen in spreken, schrijven en onwillekeurig handelen. Daarvan moet de psychologie de oorzaken opsporen. De kentheorie heeft alleen te doen met die foutieve kennis die we aanduiden met te zeggen, dat onze zintuigen ons bedriegen of ons geheugen ons bedriegt.

Rechtstreeksche kennis heeft geene schijnkennis naast zich, de gewaarwording die wij kennen door haar te hebben, kan niet eene andere zijn dan die wij hebben. Maar in onze verwachtingen kunnen we bedrogen worden. Contiguiteitsassociatie en gelijksoortigheidsassociatie kunnen er doen ontstaan, die de uitkomst logenstraft.

's Nachts te bed liggende, hoor ik een geruisch, dat ik toeschrijf aan plasregen, terwijl de uitkomst mij zal leeren, dat het de wind in de boomen was. Krachtens de contiguiteitsassociatie werden door mijne geluidsgewaarwordingen gezichtsgewaarwordingen opgeroepen, die vroeger met soortgelijke geluidsgewaarwordingen hadden samengegaan. Worden er opgeroepen, die met elkaar strijden, dan houden de sterkere de zwakkere terug. Hier was òf omdat de verbinding van een geluid gelijksoortig aan 't nu gehoorde zich meer herhaaldelijk met plasregen dan met schuddende boomtakken had voorgedaan, òf omdat ik regen, 't zij hoopte 't zij vreesde, òf omdat het toen ik slapen ging niet woei en de lucht betrokken was, in alle geval omdat ik eene, zij het ook onderbewuste, voorstelling van regen had, toen ik slapen ging, de toestand van mijn bewustzijn meer gunstig om aan de oproeping van plasregengeluid dan aan die van windgeruisch kracht te verleenen. Dat ik aan den plasregen geloofde, beteekent, dat, naar ik verwachtte, de opgeroepene en daardoor tot herinneringsvoorstelling geworden gewaarwor-

ding van plasregen, blijken zou eenen inhoud te hebben, die paste in, buiten haar om bestaand, causaal verband. De uitkomst deed dit anders zien, daar de tuin droog was. Ik druk dat uit door te zeggen, dat mijn gehoor mij bedroog.

Ik zie uit de verte een hek voor eene bank aan, of een mij onbekend persoon voor eenen bekende. Door den afstand is 't geheel der kleurvormen, dat door samenstelling met de zich er mee vereenigende onderbewuste zintuigelijke gevoelsaandoeningen de complicatie ‘hek’ of ‘een mij onbekend persoon’ bij mij tot stand brengt[1)], minder gedetailleerd dan wanneer ik er dichter bij was d.w.z. - want van ‘afstand’ kan er bij de complexen van bewustzijnsenkelvoudigheden, waarvan de kleurvormen in mijn bewustzijn de afspiegeling zijn, niet gesproken worden - de verhouding waar in die complexen tot mijn bewustzijn staan is eene andere wanneer ik die kleurvormen gedetailleerd zie, wat ik in verband met de er zich mee vereenigde onderbewuste zintuigelijke gevoelsaandoeningen, ‘van nabij zien’ noem, dan wanneer ik ze minder gedétailleerd zie, wat ik in verband met de daaraan evenredige dergelijke ‘op een afstand zien’ noem. De kleurvormen, die ik zie, kunnen gelijksoortigheidselementen hebben met vroegere die ik gezien heb, terwijl ze er toch in de details veel van verschillen, en daar dat verschil, wegens de ongedetailleerdheid der eerstgenoemde, niet tot mijn bewustzijn komt, kan de contiguiteitsassociatie mij aanleiding geven tot complicaties, waarin wel de vroegere pasten, maar niet de nieuwe, waarmede gene zich vereenigden. Aanleiding tot de verwarring kan ontstaan door dergelijke omstandigheden als bij de verwarring van windgeruisch en plasregen. Het kan zijn, dat ik eene bank, die ik ergens in den omtrek wist, of eenen bekende, dien ik dacht te zullen ontmoeten, verwachtte te zullen zien. Of de bank, of den bekende hoopte of ook vreesde te zullen zien; de bank, als zij ergens stond waar ik wel of waar ik niet komen wilde, den bekende als ik hem al of niet graag ontmoeten wilde. En het kan ook zijn, dat het hek of de onbekende, slechts gedeeltelijk zichtbaar, bijzonderheden vertoonde aan eene bank, of aan eenen bepaalden mij bekende eigen. Hoe dit zij, zoodra mijne ver-

1) Zie boven p. 73 vgg.

wachting bedrogen uitkwam zeide ik: mijn gezicht heeft mij bedrogen.

Wij kunnen ons ook in den afstand vergissen. Wanneer wij de afmeting van iets op dichter afstand, dan waarop wij het zien of hooren, niet goed kennen. Wie voor het eerst in het hooggebergte wandelt, houdt de bergtoppen in den omtrek, en geluiden die van tusschen de bergen tot hem komen, voor veel dichter bij dan ze bij nader onderzoek blijken. Hier wordt dus door de contiguiteitsassociatie een quantum van bewegingsgevoel niet passend in het causaal verband der dingen opgeroepen ten gevolge van onbekendheid met den juisten maatstaf om het te schatten. Wederom zeggen wij dat ons gezicht of gehoor ons bedrogen heeft. Dat wij ons om dergelijke redenen - redenen n.l. mogelijk gemaakt door gebrek aan eenen juisten maatstaf - ook in de afmetingen zelf der dingen, en in de snelheid van bewegingen kunnen vergissen is duidelijk. En op dezelfde wijze, en om dergelijke reden, kunnen wij ons vergissen in den tijd, die verloopen is.

Ten slotte kan het zijn, dat iets, wat ik hoor of zie of voel of proef of ruik of mij voorstel, mij niet alleen herinnert aan iets wat ik vroeger hoorde of zag of proef of rook, maar mij ook ten onrechte doet gelooven, dat het hetzelfde is. Hier doet de tijd dat, wat bij de verwarring van hek en bank, bekende en onbekende de afstand deed, en om dergelijke redenen. Bij vergissing in den tijd, en bij vergissing door den tijd veroorzaakt, zeggen wij dat ons geheugen ons bedrogen heeft.

MATTHÉE VALETON.

(Slot volgt.)

Vijftig jaren uit onze geschiedenis (1868-1918).

I.

Het is nu bijna dertig jaren geleden, dat dit tijdschrift een artikel bevatte van de hand mijns vaders, wijlen mr. W.H. de Beaufort, onder den titel ‘Dertig jaren uit onze geschiedenis 1863-1893’[1].

Zooals de schrijver zelf erkende in een naschrift, afgedrukt in zijn ‘Nieuwe geschiedkundige opstellen’, in welken bundel dit artikel later werd ondergebracht, strookte deze titel geenszins met den inhoud. Niet dertig, maar slechts zes jaren uit onze geschiedenis (1863-1869) werden behandeld en de studie voor de voortzetting van dezen arbeid, die in 1897, toen de auteur als Minister optrad, werd afgebroken, is ook later ‘om verschillende redenen’ niet hervat. Welke die redenen waren is mij niet bekend, wel dat mijn vader het moeilijke en weinig aantrekkelijke besefte van het schrijven der geschiedenis van zijn eigen tijd, omdat volledige kennis der bronnen, voor den geschiedschrijver het hoogste genot, ontbreekt en men voor zich zelf de zekerheid mist van te oordeelen zonder den invloed van persoonlijke indrukken.

In de volgende bladzijden heb ik getracht dezen afgebroken arbeid voort te zetten. Wellicht had men liever deze taak door een meer daartoe bevoegde zien vervullen en ik erken dat, om van talent en bekwaamheid te zwijgen, mij niet, zooals mijn vader, persoonlijke herinneringen en evenmin, of althans in geringe mate, mededeelingen van personen, die op het staat-

1) Zie Septembernummer van 1895 en Juninummer van 1896.

kundig tooneel een rol hebben gespeeld, ten dienste stonden Buiten en behalve algemeen bekende geschriften, was ik echter in de gelegenheid enkele niet voor openbaarheid bestemde bescheiden te raadplegen.

Evenals hij, wiens werk ik tracht voort te zetten, dit uitdrukkelijk verklaard heeft ten aanzien van zijn arbeid, wil ook ik er aanstonds den nadruk op leggen, dat deze bladzijden allerminst aanspraak maken op een volledige geschiedenis van Nederland gedurende het behandelde tijdvak. Ook ik heb met het schrijven daarvan slechts het doel voorgehad, het licht te laten vallen op de beteekenis van sommige gebeurtenissen, de bedoelingen van personen daarbij betrokken en op de gevoelens, welke de natie verdeelden.

Het opstel mijns vaders, waarin o.a. het ontstaan en de eerste ontwikkeling van den schoolstrijd geschetst worden, besluit met een overzicht van de in 1868 bij de behandeling van het Adres van Antwoord op de troonrede in de Tweede Kamer gehouden debatten, naar aanleiding van twee amendementen, op het Lager Onderwijs betrekking hebbend, resp. van Mr. Gefken en van Baron van Goltstein en waarbij elk der vier partijen in de Kamer de gelegenheid had een voor de toekomst beslissende stelling tegenover het onderwijsvraagstuk in te nemen.

Aan het weêrgeven van het verloop van den schoolstrijd in de jaren na 1868, wil ik laten voorafgaan een blik op die vier politieke partijen, welke toenmaals in ons Parlement vertegenwoordigd waren en op de in die partijen naar voren tredende figuren.

De liberale partij was sinds het optreden van het Ministerie Fock - van Bosse, in Juli 1868, weder regeeringspartij geworden. Ontstaan als reactie tegen het persoonlijk monarchaal Gouvernement van Willem I, had zij, onder leiding van haar eminent Hoofd, hare beginselen van vrijheid en zelfbestuur in 1848 doen zegevieren en daarna aan de uitvoering van de in de Grondwet opgenomen nieuwe voorschriften, krachtig medegewerkt.

De in 1868 zeventigjarige Thorbecke, het in ons land zeldzame voorbeeld van een staatsman, die gedurende een vrij langdurig tijdvak de volksgunst mocht blijven genieten, werd nog algemeen als de leider der partij erkend.

Toch waren in 1868 al kenteekenen merkbaar, die wezen op een begin van scheuring in de liberale partij.

Onder het tweede Ministerie Thorbecke, in 1865, was trouwens reeds een breuk ontstaan tusschen den autoritairen Thorbecke en zijn oudere geestverwanten eenerzijds en den toenmaligen Minister van Koloniën Fransen van de Putte en de met deze bevriende jongere, meer vooruitstrevende, leden der partij (Kappeyne, van Heukelom e.a.) anderzijds, doordat deze laatsten meer en meer de leiding in handen hadden genomen[1]. Deze breuk had toen het aftreden van den grooten staatsman ten gevolge gehad en was wellicht ook voor een deel de oorzaak, dat Thorbecke in 1868, hoewel het Kabinet door hem gevormd werd, daarin zelf geen zitting nam.

Tot die jongere, meer vooruitstrevende, liberale Kamerleden behoorde weldra ook de, in 1869 op 32-jarigen leeftijd door het Kiesdistrict Groningen afgevaardigde, Mr. S. van Houten, die reeds aanstonds een onafhankelijk standpunt innam in de Kamer en in de partij.

Van Houten was Groninger en Doopsgezind, die beide hoedanigheden hebben grooten invloed op zijn opvattingen uitgeoefend. Als Groninger had hij van zijn jeugd af in een radicale omgeving doorgebracht. De Groningsche burgerij was toen namelijk zeer sterk vrijzinnig, daarbij niet zeer monarchaal gezind, anti-militairistisch en anti-aristocratisch. Daarbij waren de Groningers eenigszins achterdochtig tegenover de inwoners van andere provinciën, vooral Holland; zij meenden dat de groote Hollandsche steden in alles den baas wilden spelen en den Noordelijken niet wilden geven wat hun toekwam. De Doopsgezinden in de noordelijke provinciën waren in den regel gekant tegen alles wat deed herinneren aan de vroegere macht der Hervormde Kerk, in het godsdienstige en kerkelijke vrijzinnig en tegen alle regeeringsinmenging en staatsdwang. Al deze indrukken zijn bij van Houten gedurende zijn geheele loopbaan levendig gebleven. Van Houten was toenmaals dan ook meer vooruitstrevend dan eenig ander Kamerlid; de qualificatie ‘geavanceerd liberaal’ of ‘radicaal’ die men toen op hem toepaste, wilde hij

1) Zie hieromtrent een schrijven van Fransen van de Putte aan mijn vader van 25 October 1893, dat ik in uittreksel als bijlage doe volgen.

echter niet aanvaarden. Hij noemde zich zelf ‘liberaal tout court’ en Thorbecke c.s. ‘tevreden Liberalen’. Thorbecke van zijn kant sprak van ‘opbouwende’ en ‘afbrekende’ Liberalen.

Van Houten stelde zich aanstonds vrij kras tegenover Thor becke, wiens staatsleer hij, in een in 1872 gepubliceerde, destijds gerucht makende brochure, aan critiek onderwierp. Die staatsleer van Thorbecke was beknopt samengevat in diens ‘politiek testament’, zooals Busken Huet de vermaarde ‘Narede’ noemde, welke hij toevoegde aan zijn in 1869 uitgegeven parlementaire redevoeringen.

‘Het kenmerk van een liberalen Staat en een liberaal Gouvernement’, zoo lezen wij in die Narede, ‘(is), dat zij de ontwikkeling van zelfstandige kracht bevorderen; zelfstandige kracht in provincie, gemeente, vereeniging en individu. Bevorderen; dat heet, de algemeene voorwaarden scheppen, waaronder die ontwikkeling mogelijk wordt’.

Dit nader toelichtend, verklaarde de geleerde schrijver, dat niet de Staat voor alles te zorgen had, alle kwalen en gebreken der maatschappij te genezen had, maar integendeel, dat een eerste wet onthouding was van hetgeen de roeping van den Staat als rechtsvereeniging te buiten ging.

Het was niet zoozeer deze leer van Staatsonthouding waartegen van Houten opkwam, die zelf in zijn economische denkbeelden voor een groot deel daarvan voorstander was, wel verweet hij Thorbecke, dat deze zich in de practijk niet steeds aan die leer zou hebben gehouden.

Het voornaamste verschil tusschen de staatsleer van Thorbecke en die van van Houten betrof echter de verhouding van de Ministers tot de Kamer en van deze tot de Kiezers. Van Houten, voorstander van volkssouvereiniteit, wilde hier te lande een zuiver parlementair stelsel, als in Engeland, ingevoerd zien; samenwerking tusschen de kiezers en de Volksvertegenwoordiging en tusschen deze en de Ministers, welke bevorderd kon worden door het zitting nemen van laatstgenoemden in de Kamer. Volgens Thorbecke daarentegen behoorden tot de hoofdtrekken van de constitutioneele monarchie op het vasteland ‘zelfstandigheid der monarchische regeering met onbeperkte parlementaire verantwoordelijkheid der Ministers; vrijgekozen Volksvertegenwoordiging,

zelfstandig[1)], naar eigen inzigt en oordeel besluitende, zonder eenigen band met de kiezers; de algemeene wetgeving gezamenlijk met het monarchisch gezag uitoefenende, maar zonder deelneming aan de uitvoerende magt, wier werking zij, door middel der ministeriële verantwoordelijkheid, controleert'.

De Minister moest zijn 'dienaar van de Landswet en het Landsbelang, geroepen tot uitoefening van de regten en pligten der Kroon naar eigen begrip en overtuiging, niet naar de begrippen of den wil van anderen, Vorst zoo min als partij'. Het Engelsche stelsel 'elders na te bootsen en als wetgevende gedachte tot voorbeeld te nemen' ware naar het oordeel van onzen grooten Staatsman 'een erg misverstand'.

Blijkens een bij de algemeene beschouwingen over de staatsbegrooting van 1870 gehouden rede, wilde van Houten voorts op enkele punten den wetgever laten optreden om verbetering te brengen in den toestand der maatschappij en wel door opheffing van het toenmaals in den Code Pénal vervatte verbod van vereeniging van arbeiders tegen hun patroon[2)], door verbetering van het belastingstelsel, door het vervangen van den militairen dienstplicht door oefeningsplicht en door geleidelijke uitbreiding van het kiesrecht.

Van de drie politieke partijen, die toenmaals de oppositie uitmaakten, was de conservatieve gedoemd om eerlang ten onder te gaan. Eenig groot politiek beginsel, dat de Conservatieven scheidde van de Liberalen was trouwens niet meer aan te wijzen, doordat bijna alle punten, waarover principieel verschil bestond, tot oplossing waren gekomen. Alleen ten aanzien van het koloniale vraagstuk zou men kunnen zeggen, dat de Conservatieven nog een zelfstandige van die der Liberalen afwijkende overtuiging bezaten, maar dit vraagstuk,

1) Doordat van Houten, onopzettelijk, het scheidteeken achter het woord 'zelfstandig' wegliet, las hij ten onrechte: 'Volksvertegenwoordiging... zonder eenigen band met de kiezers' terwijl Thorbecke blijkbaar bedoelde 'zelfstandig *besluitende,* zonder eenigen band met de kiezers'.

Zie Mr. G.J. Grashuis 'Het Staatsbeleid van Thorbecke', p. 231.

2) Een voorstel van den Minister Jolles om deze bepalingen door andere te vervangen werd, na hevige bestrijding van conservatieve zijde, in 1872 aangenomen. De sociale kwestie deed toen voor het eerst haar intrede in onze Vertegenwoordiging.

waarover trouwens alle Behoudenden niet eenstemmig dachten, was minder geschikt om de kiezers in beweging te brengen. De conservatieve partij zag dan ook hare gelederen in de Kamer geleidelijk dunner worden. Hare leden werden vervangen door Anti-Revolutionairen of zij sloten zich, voor zoover zij clericale neigingen hadden, nolens volens bij laatstgenoemden aan, terwijl verscheidene bekende conservatieve staatslieden, zooals van Naamen van Eemnes, van Reenen, van Goltstein, later tot de gematigde Liberalen werden gerekend.

De conservatieve partij kon daarenboven, hoewel vele bekwame en begaafde mannen daarvan deel uitmaakten, nu van Hall haar ontvallen was, niet bogen op een populair leider, die gelijk was te stellen met een Thorbecke of een Groen van Prinsterer.

Als hoofd der partij werd beschouwd mr. J. Heemskerk Az., in 1859 voor het eerst tot lid der Tweede Kamer gekozen. Tengevolge van zijn strijdlustige natuur, was spoedig zijn verhouding tot Thorbecke en de Liberalen, bij welke hij aanvankelijk het naast stond, minder vriendschappelijk geworden en alle door laatstgenoemden voorgestelde maatregelen werden door hem bestreden. Met de Anti-Revolutionairen stond hij evenmin op goeden voet. Als Remonstrant, geboren uit een bekend Amsterdamsch geslacht, dat predikanten aan de Remonstrantsche gemeente had geschonken, was hij van nature anti-clericaal. Deze bekwame staatsman, die als Minister van Binnenlandsche Zaken in het zoogenaamde ‘ontbindings-ministerie’ (1866-1868) zich reeds als een uitstekend administrateur had doen kennen, zou later nog een eerste rol op ons staatkundig tooneel spelen.

Van de beide kerkelijke partijen, begon de anti-revolutionaire of christelijk historische, in 1857 bij de behandeling der Onderwijswet nog als ‘de kleine minderheid’ aangeduid, geleidelijk in de Kamer aan ledental te winnen naarmate de conservatieve daaraan verloor. De beginselen van eerstgenoemde partij, hoe meesterlijk deze ook door haar grooten stichter en leider Groen van Prinsterer werden voorgedragen, waren toch te doctrinair en te vaag om velen te bekoren; eerst toen deze partij naar het gebied der practijk afdaalde door haar actie tegen de Schoolwet en de leider met rusteloozen

ijver steeds weder voor hetzelfde denkbeeld opkwam, begon zij allengs in groei toe te nemen en een politieke beteekenis te verkrijgen.

Groen van Prinsterer, groot stylist, scherpzinnig historicus, als staatsman elk middel aangrijpend, dat zijn geloof kon dienen, volgde niet, zooals Thorbecke, een afgerond staatsrechterlijk stelsel. Zijn staatsleer was een uitvloeisel van zijn kerkleer: 'Vasthouding aan de uitspraken van God's woord en aan de lessen der ervaring'. 'Een staatsman niet! een evangeliebelijder', was zijn leuze. Het antagonisme tusschen Groen en Thorbecke, den vriend zijner jeugd, was volgens den eerstgenoemde gelegen in de tegenstelling tusschen het bestrijden van de Revolutie door geloof en het leiden der Revolutie door wetenschap.

Buiten en behalve Groen, bezat de anti-revolutionaire partij destijds weinig mannen, geschikt tot de regeeringstaak. De begaafde Dr. A. Kuyper, die, als student tot de modernen behoord hebbend, als Proponent plotseling tot vurig Calvinist bekeerd was en als jong Predikant in 1867 te Utrecht reeds werkzaam was, om den invloed der Synode op de kerkelijke Gemeenten te beperken, zou weldra als Hoofdredacteur van het nieuw opgerichte anti-revolutionaire dagblad 'de Standaard' en gedurende enkele jaren ook als Kamerlid, met groot talent en welsprekendheid opkomen voor de calvinistische denkbeelden op staatkundig gebied, om later, als hij de veldheerstaf van Groen zou hebben overgenomen, zijn troepen, wier gelederen voortdurend zouden aangroeien, in meer democratische richting te leiden.

De Roomsch-Katholieken, die in de 17de en 18de eeuw met de Remonstranten en andere 'Dissenters' tegenover de Calvinisten gestaan hadden en in de eerste jaren na 1848 de Liberalen trouw hadden gesteund, aan wier hulp zij het herstel der bisschoppelijke hiërarchie hier te lande in 1853 te danken hadden, plaatsten zich thans meer en meer naast de Anti-Revolutionairen tegenover de Liberalen.

Deze wijziging in de politiek der Katholieken was voornamelijk het gevolg van den door Paus Pius IX aangebonden strijd tegen de vrijzinnige staatkunde en van de veranderde houding, die, als gevolg daarvan, de Katholieke Geestelijkheid tegenover de openbare school had aangenomen.

Een andere bijkomende oorzaak van de verkoeling tusschen Katholieken en Liberalen was gelegen in het verschil van appreciatie der gebeurtenissen, welke in Italië plaats grepen. Waar de Liberalen den strijd voor de verwezenlijking van den eeuwenouden wensch der Italiaansche natie naar de eenheid van Italië toejuichten als het rechtmatig verzet van een onderdrukt volk tegen vreemde dwingelandij en de liberale pers Victor Emanuel, Garibaldi en Cavour als helden begroette, werd deze strijd door de Katholieken beschouwd als een bedreiging van de wereldlijke heerschappij van het Hoofd hunner Kerk en de Katholieke bladen schimpten op den 'rooverkoning' en 'de gewetenlooze belagers van het goddelijk recht'.

Welke was nu de positie door elk dezer vier partijen in 1868 in den schoolstrijd ingenomen?

De Liberalen bleven met de Regeering een afwijzende houding aannemen tegen een wijziging der Onderwijswet; tegemoetkoming aan de bezwaren tegen die wet achtten zij toenmaals onmogelijk. De Anti-Revolutionairen eischten wijziging der wet, teneinde de bijzondere scholen in staat te stellen met de openbare te concurreeren. De Katholieken sloten zich voor het meerendeel hierbij aan, hoewel enkelen van hen toen nog meenden, dat wijziging der wet een misslag ware. De Conservatieven eindelijk waren verdeeld. Enkelen (o.a. Heemskerk) waren voorstanders van openbaar onderwijs, anderen waren van oordeel, dat hoe men ook persoonlijk over de bezwaren tegen de onderwijswet mocht denken, het in allen gevalle aanbeveling verdiende daarop de aandacht der Regeering te vestigen, hiertoe behoorde o.a. van Goltstein, wiens bovenbedoeld amendement die meening wedergaf. Een derde deel ten slotte gevoelde zelf die bezwaren.

In de jaren na 1868 begon het streven, om de tegenstanders der openbare school tot een politieke strijdmacht te maken, meer en meer merkbaar te worden. De Katholieken gingen hun Protestantsche landgenooten hierin voor; zij waren trouwens beter daarvoor ingericht, doordat de hooge en lage geestelijkheid in haar geheel te hunner beschikking stond om de beweging te leiden. Allereerst was hun doel er op gericht om de Katholieke provinciën zelf van alle heele of halve voorstanders van het openbaar onderwijs, die nog in de Staten-

Generaal of in de provinciale of gemeentelijke vertegenwoordigende colleges zitting hadden, te zuiveren. Het kostte hun weinig moeite om hierin te slagen. Een nieuwe kiesvereeniging ‘Noord Brabant’, door strenge Katholieken te 's-Hertogenbosch opgericht, zag zonder veel moeite al haar candidaten gekozen. De weinige Liberalen, die nog in de Tweede Kamer zitting hadden voor Noord-Brabantsche kiesdistricten, werden door tegenstanders der openbare school vervangen; uit de Noord-Brabantsche Staten werden alle meer of min Vrijzinnigen verwijderd en ook de gemeenteraad van den Bosch werd geheel omgezet. Zeer geachte leden van dit college, goede Katholieken, die tot de aanzienlijke Brabantsche familiën behoorden, maar die zich in de raadzaal geheel onafhankelijk van de geestelijkheid hadden getoond, werden gedwongen hun zetels voor meer volgzame geloofsgenooten in te ruimen. In Limburg had eenzelfde omkeering plaats. Toen de Heer van Zinnicq Bergmann, afgevaardigde voor 's-Hertogenbosch, het gewaagd had te stemmen voor de afschaffing van de doodstraf en de Heer Verheijen, Inspecteur van het Lager Onderwijs, eveneens afgevaardigde voor een Brabantsch district, in de Kamer het onderwijzend personeel aan de openbare scholen verdedigd had, werd hen door de Katholieke dagbladen duchtig de les gelezen. ‘Tegen het Liberalisme en tegen het openbaar onderwijs’ werd het wachtwoord aan ieder Katholiek verstrekt, die door Katholieke kiezers in eenige vertegenwoordigende vergadering werd afgevaardigd.

De Katholieke Geestelijkheid bevorderde met al de kracht van haar overtuiging de stichting van scholen. In 1871 bestonden er hier te lande reeds 255 Katholieke en 237 Protestantsche scholen van allerlei richting. Ook bij de Protestanten was de invloed van Predikanten en van Kerkeraden, waar deze voor de oprichting van Christelijke scholen aangewend werd, van veel gewicht, terwijl ook de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Volksonderwijs onvermoeid werkzaam was, om overal zoodanige scholen tot stand te doen komen. Voor het openbaar onderwijs werd daarentegen veel minder propaganda gemaakt; ook daaraan en niet uitsluitend aan werkelijke gemoedsbezwaren der ouders zal het wel te danken zijn, dat het aantal leerlingen der bijzondere scholen sterk

toenam. Wel was door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en door de in 1870 te Leeuwarden opgerichte Vereeniging tot bevordering van Volksonderwijs een beweging in het leven geroepen tegen het streven der kerkelijke partijen op onderwijsgebied, doch groote instemming met deze actie was in den lande niet waar te nemen.

Door de groote financieele opofferingen, die de voorstanders van bijzonder onderwijs zich getroostten, drong bij hen het bewustzijn steeds meer door van het in hun oogen onrechtvaardige, dat het openbaar onderwijs uit de mede door hen opgebrachte belastingpenningen werd bekostigd. Dit was ongetwijfeld wel de voornaamste oorzaak van de hartstochtelijkheid waarmede tegen de bestaande onderwijswet werd te velde getrokken. Misschien kwam daar voor sommigen nog bij de begeerte om het onderwijs en de wetenschap in handen van de Kerk te brengen.

Door de voorstanders der gemengde openbare school werd toenmaals niet toegegeven, dat de bestaande regeling van het onderwijs eenige onrechtvaardigheid zou opleveren, aangezien deze school, naar hun meening, zoodanig was ingericht, dat zij voor alle kinderen, welke ook de geloofsovertuiging der ouders mocht zijn, bruikbaar was. Dit laatste werd door de tegenpartij niet erkend, die de openbare school godsdienstloos noemde, of wel een secteschool der vrijzinnige Protestanten.

De Anti-Revolutionairen begonnen nu meer en meer aan te dringen op onverwijlde herziening van art. 194 der Grondwet[1)] . Dit artikel toch verzette zich, naar men toenmaals meende, tegen de door hen gehuldigde opvatting, dat het bijzonder onderwijs regel behoorde te zijn en het openbaar onderwijs alleen als aanvulling moest dienen, wanneer de particuliere krachten in haar streven te kort schoten.

In een vergadering van de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs in 1869 gehouden, beweerde Dr. Kuyper, dat de Staatsidée der Liberalen satanisch was en dat een Staat, waar de Regeering die idée huldigde, geen

1) Alinea 3 van art. 194 (thans art. 195) bepaalde nml., dat er *overal* in het Rijk, *van overheidswege* voldoend openbaar Lager Onderwijs moest gegeven worden. Daaruit leidde men af, dat de grondwetgever wilde, dat openbaar onderwijs regel en bijzonder onderwijs slechts aanvulling zou zijn. De Anti-Revolutionairen wilden daarom toenmaals deze alinea schrappen.

onderwijs mocht geven. Al het streven moest erop gericht zijn den Staat het geven van onderwijs onmogelijk te maken. Met algemeene stemmen werd daarop een motie aangenomen, inhoudend ‘dat aan elken meer afdoenden waarborg van gewetensvrijheid, wijziging van art. 194 der Grondwet zal moeten voorafgaan, krachtens welke het vrije onderwijs regel en het staatsonderwijs aanvulling zij’.

II.

Het was voornamelijk de koloniale kwestie, die tijdens het Ministerie Fock - van Bosse op den voorgrond kwam te staan. Het vorige conservatieve Bewind, opgetreden na de intrekking van Van de Putte's Cultuurwet, had een koloniale politiek van ‘stilstaan en overwegen’ toegepast. Het plan van den Minister van Koloniën Hasselman, om, gebruik makend van de door de Grondwet gelaten vrijheid, de noodige regelingen bij Koninklijk Besluit, dus buiten de medewerking der Staten-Generaal, bij wie zijn beginselen geen genade zouden vinden, tot stand te brengen, werd door de aftreding van het Kabinet verijdeld.

Het verschil tusschen de voorstanders van een vooruitstrevende en die van een meer behoudende koloniale Staatkunde, was voornamelijk hierin gelegen, dat eerstgenoemden afschaffing of althans beperking wilden van de Staatscultures met gedwongen arbeid en in de plaats daarvan particuliere cultuur met vrijen arbeid en individueel grondbezit wenschten

De Minister van Koloniën, de Waal, oud-Indisch Hoofd ambtenaar en erkend specialiteit, verklaarde bij zijn optreden, in antwoord op een interpellatie van den jongen anti-revolutionairen afgevaardigde Koorders, voornemens te zijn bij de wet te regelen ‘eenige hoofdpunten der agrarische of zoogenaamde cultuuraangelegenheden op Java en wel in liberalen zin’.

De Conservatieven en Clericalen wantrouwden de plannen van de Waal; zij vreesden, dat de verwezenlijking daarvan tengevolge zou hebben, dat de Indische baten voor het moederland verminderen of geheel achterwege blijven zouden. Bij de behandeling der Indische begrooting voor 1870 verdedigde de Waal een *vaste* bijdrage uit de Indische geldmiddelen

voor Nederland, doch de meerderheid der Kamer kon zich daarmede niet vereenigen.

Twee wetten, door de Waal ingediend, door de Liberalen met instemming ontvangen, door de behoudende partijen hevig bestreden, werden met geringe meerderheid aangenomen.

De eerste, de zoogenaamde Agrarische. Wet, had tot doel met het bestaande stelsel te breken door particuliere cultuur te bevorderen, zoodat de toestanden zich geleidelijk konden ontwikkelen tot vrijheid.

Volgens die wet konden woeste, aan den Staat behoorende gronden, in erfpacht uitgegeven worden. Hierdoor werden Europeanen in de gelegenheid gesteld te concurreeren met de Staatscultures, hetgeen men tot nu toe steeds had verhinderd. Voorts werden de rechten der Inlanders op hun gronden verzekerd en werd hun de bevoegdheid gegeven om gronden, die zij in erfelijk individueel bezit hadden, in agrarischen eigendom te verkrijgen en om hun gronden aan niet-Inlanders te verhuren.

Volgens de andere wet, de zoogenaamde ‘Suikerwet’, zou geen uitbreiding meer gegeven worden aan Gouvernements-suikercultures en zou, waar deze nog bestonden, de gedwongen beschikking over gronden en werkkrachten der Javanen, van af 1878 jaarlijks trapsgewijze ingekrompen worden, om in 1890 geheel te vervallen. De bedoeling was, dat de productie van suiker op Java daardoor niet alleen in stand gehouden, maar uitgebreid zou worden. Deze wet bracht aan het cultuurstelsel van van den Bosch den genadeslag toe.

Een andere aangelegenheid van koloniaal beheer, hoewel niet de algemeene beginselen van wetgeving betreffend, trok door haar politieke gevolgen toch zeer de aandacht. In de Preanger Regentschappen was, als laatste overblijfsel van het stelsel der Oost Indische Compagnie, de bevoegdheid tot belastingheffing nog overgelaten aan de Regenten en Priesters.

Minister de Waal wilde hieraan een einde maken en het Europeesch gezag in de plaats stellen van dat der Inlandsche Hoofden, aan wie dan een ruime bezoldiging zou worden toegekend. De hiervoor noodige begrootingspost werd door de Conservatieven hevig bestreden. Een amendement van Goltstein, om de gevraagde gelden van de begrooting af te

voeren, werd wel verworpen, doch bij de behandeling van dit amendement werd geklaagd over de voortvarendheid, waarmede deze aangelegenheid in Indië scheen behandeld te worden en het vermoeden werd uitgesproken, dat men eigenlijk reeds voor het voldongen feit stond, hetgeen de Minister beslist ontkende. Kort daarop evenwel vernam men uit de Indische bladen, dat de Gouverneur-Generaal Myer de Ordonnantie tot wijziging van het Preanger stelsel reeds had uitgevaardigd, hoewel de Indische begrooting nog niet door de Eerste Kamer was aangenomen. Dit verwekte groote verontwaardiging in conservatieve kringen en de Eerste Kamer, die terecht zich zeer ontstemd toonde, dat de Gouverneur-Generaal geen rekening had gehouden met de door haar nog te nemen beslissing, verwierp het Hoofdstuk der begrooting, waarin de post voor de uitvoering der Preanger-regeling voorkwam.

De Minister had intusschen om gezondheidsredenen zijn ontslag verkregen. Door zijn opvolger van Bosse, die de uitvoering door den Gouverneur-Generaal liet schorsen, werd de post weder op de begrooting gebracht, welke de Eerste Kamer, waarvan de meerderheid blijkbaar tegen de zaak zelf geen overwegend bezwaar had, daarop aannam.

Hoewel lang voorspeld, was, toch nog onverwacht, in de maand Juli 1870, naar aanleiding van de candidatuur van Prins Leopold van Hohenzollern voor den Spaanschen troon, de oorlog uitgebroken tusschen Frankrijk en Pruisen, bij hetwelk zich de overige Duitsche Staten aansloten.

Aanvankelijk verwekte deze gebeurtenis hier te lande eenige spanning en onrust. Men vreesde, dat Nederland zijn neutraliteit niet zou kunnen handhaven, wanneer b.v. de Fransche vloot, bij een eventueelen aanval op de Duitsche kust, van onze havens of territoriale wateren gebruik zou willen maken of wanneer een Duitsche legermacht door Limburg wilde trekken.

De militie-lichtingen 1866-1869 werden buitengewoon onder de wapenen geroepen en de Staten-Generaal, ijlings te zamen gekomen, verleenden een crediet om hen, zoo noodig, gedurende drie maanden bijeen te houden.

Toen het, na de elkander spoedig opvolgende nederlagen

der Franschen bij Wörth, Spicheren, Mars-la-Tour, Gravelotte en eindelijk Sédan, te voorzien was, dat de oorlog verder uitsluitend op Fransch grondgebied zou gevoerd worden, was er geen reden meer om voor ons land nog gevaar te duchten. Ook de verdragen, die Engeland sloot met Pruisen en met Frankrijk en waarbij het zich verbond om, wanneer één dier beide mogendheden de onzijdigheid van België zou schenden, met de andere te zullen samenwerken om die te verdedigen, waren voor ons geruststellend. Zoowel van de Fransche als van de Pruisische Regeering waren trouwens bevredigende verklaringen ontvangen betreffende de eerbiediging van onze neutraliteit.

De sympathie hier te lande, zoowel in de kringen van het Hof als bij het meerendeel der bevolking, was ten gunste van Frankrijk, al bekoelde deze wel eenigszins toen het Keizerrijk plaats maakte voor de Republiek. Het wantrouwen tegen Pruisen verminderde daardoor evenwel niet en de ingenomenheid met de Duitschers, welke aanvankelijk bij rechtzinnige Protestanten en ook in enkele vrijzinnige kringen bestond, verflauwde bij het aanschouwen van de geweldige krachtsontwikkeling van het Duitsche leger. Men begon den invloed van den stelregel der staatkunde van Bismarck ‘Macht gaat boven recht’ te vreezen en in te zien, dat een machtige nabuur, die een zoodanige politiek van overmacht huldigde, elk oogenblik in staat was onrechtvaardige eischen te stellen.

Het defensie-vraagstuk, dat na den Pruisisch-Oostenrijkschen oorlog van 1866, reeds meer en meer aan de orde was gekomen, trad door de gebeurtenissen van 1870 geheel op den voorgrond.

Bij de mobilisatie waren verschillende leemten en gebreken in de organisatie onzer strijdkrachten aan den dag gekomen. Bij de discussiën in de Tweede Kamer over het Adres van Antwoord op de troonrede, bleek dan ook, dat men over den toestand, waarin onze landsverdediging verkeerde, niet voldaan was. De bekwame militaire specialiteit de Roo van Alderwerelt noemde de voorstelling, welke de Minister van Oorlog van Mulken gaf van den toestand, waarin het leger zich bij de mobilisatie bevond, zeer optimistisch gekleurd en stelde een amendement voor, waarbij de hoop werd uitgedrukt, dat, wanneer te eeniger tijd de Nederlandsche onaf-

hankelijkheid werkelijk mocht worden bedreigd, onze weermiddelen zouden blijken te beantwoorden aan de groote opofferingen, welke de natie zich daarvoor getroostte. Hoewel dit amendement niet werd aangenomen, zoo vond de Minister toch aanleiding in het ongunstig oordeel over zijn beleid, dat zoowel bij de gehouden debatten als in het voorloopig verslag over de begrooting van zijn Departement was uitgesproken, om zijn ontslag te verzoeken.

Hetzelfde was ook reeds geschied door den weinig bekwamen Minister van Buitenlandsche Zaken Roest van Limburg, met wiens beleid de Kamer evenmin ingenomen bleek te zijn, door den Minister van Justitie van Lilaar, wiens denkwijze betreffende de hervorming van ons rechtswezen niet overeenstemde met die der Vertegenwoordiging en door den Minister van Koloniën om gezondheidsredenen. Nadat pogingen tot reconstructie van het Kabinet mislukt waren, o.a. doordat Prof. Opzoomer, trots herhaald aanzoek, niet geneigd was om als Minister van Justitie en Mr. N.G. Pierson, evenmin om als Minister van Financiën op te treden, stelden ook de overige Ministers hun portefeuilles ter beschikking van den Koning.

Een buitenlandsche aangelegenheid, die het indirect gevolg was van den Fransch-Duitschen oorlog, bezorgde het demissionaire Kabinet nog een interpellatie van Katholieke zijde.

Napoleon III had nml., kort na het uitbreken van den oorlog, de Fransche bezetting uit Rome teruggeroepen, daar hij deze troepen toen niet langer kon ontberen.

Zooals men weet, was deze bezetting in 1849 naar Rome gezonden, tot herstel van het pauselijk gezag. In 1866 werden deze troepen tengevolge van de twee jaren te voren, tusschen Napoleon en Victor Emanuel gesloten zoogenaamde September-Conventie teruggeroepen, doch weldra, wegens het optreden van Garibaldi tegen de eeuwige stad, weder derwaarts gedirigeerd.

Toen Rome dus in 1870 weder uitsluitend was overgelaten aan de bescherming der pauselijke Zouaven, waaronder zich ook vele Nederlanders bevonden, maakte de Italiaansche Regeering van deze onverwachte gelegenheid gebruik om die stad in bezit te nemen en den Kerkelijken Staat bij het Koninkrijk Italië te voegen.

Deze gebeurtenis verwekte hier te lande groote verontwaardiging bij de Katholieken. Zij richtten, naar aanleiding daarvan, adressen tot den Koning, het verlangen te kennen gevend, dat de Regeering de in bezitneming van den Kerkelijken Staat niet zou erkennen en stappen zou doen, hetzij afzonderlijk, hetzij in verbinding met andere Mogendheden, om de Souvereiniteit van den Paus te herstellen.

Het Katholieke Kamerlid Kersten richtte de bovenbedoelde interpellatie tot de Regeering en stelde daarbij een motie voor, waarin de wensch werd uitgesproken, dat de Regeering zou handelen, als in de adressen aan den Koning bedoeld. De Regeering verklaarde zeer terecht, dat hieraan geen gevolg kon worden gegeven, omdat de politiek van neutraliteit, die door Nederland gevolgd werd, dit niet toeliet en werd hierbij door alle Liberalen gesteund.

Nadat de motie, waartegen ook enkele Katholieken zich verklaard hadden, o.a. op grond dat zij ontijdig was en gericht tot een demissionair Kabinet, was ingetrokken, stelde Fransen van de Putte de Kamer voor, uit te spreken, dat het niet de roeping was van den Nederlandschen Staat zoodanige stappen te doen. Deze laatste motie, welke door Thorbecke, die nog steeds een zekere neiging voor zijn voormalige bondgenooten had behouden, werd bestreden, omdat zij zou strekken om in deze ‘een voorschrift van diplomatie aan de Regeering te geven’, werd verworpen en een motie-Cremers, enkel de houding der Regeering goedkeurend, aangenomen.

De ministerieele crisis duurde ditmaal, zooals trouwens in ons land niet zeldzaam is, zeer lang. Daar de Liberalen in de Kamer nog steeds de meerderheid uitmaakten, was een ander dan een liberaal ministerie niet wel mogelijk. Intusschen was het, door de in de liberale partij heerschende verdeeldheid, blijkbaar moeilijk tusschen de vooraanstaande mannen de vereischte eenstemmigheid te verkrijgen voor het vormen van een krachtig Bestuur. Volgens de openbare meening was Thorbecke de aangewezen persoon om het Bewind thans weder in handen te nemen en de bezwaren, die in 1868 tegen zijn optreden als Minister bestonden, golden nu niet meer of in mindere mate.

Zoo trad dan de groote staatsman, niettegenstaande zijn hoogen leeftijd, vol arbeidslust, doch verouderd en niet meer

het uithoudingsvermogen van vroegere jaren bezittend, in Januari 1871 ten derde male op als Hoofd van een Kabinet.

Thorbecke kwam, zooals het toen heette, ‘met het geweer op schouder’ in de Kamer. Bij zijn eerste optreden aldaar, op 28 Februari 1871, verklaarde hij dan ook, dat de Regeering voorloopig, noch de verlaging van den census, noch de regeling van het Hooger Onderwijs aan de orde zou stellen, maan dat thans een andere zorg den voorrang had, nml. ‘de plicht, dien de gebeurtenissen der jongste jaren ons oplegden om de middelen onzer verdedigbaarheid meer en meer te verzekeren’. Wetsontwerpen tot inrichting der defensie, tot herziening der militiewet, tot regeling der schutterijen en tot een ‘in vele opzichten daarmede samenhangende herziening van ons belastingwezen’ werden toegezegd. De voornaamste, zooal niet de eenige taak, die de Regeering op haar programma plaatste, was dus de hervorming van ons defensie- en van ons belastingstelsel. De gebeurtenissen van 1870 hadden aan de kern van ons volk het besef bijgebracht, dat het voor de handhaving van onze onafhankelijkheid noodzakelijk was, eindelijk over te gaan tot het aanvaarden van een vast systeem van landsverdediging.

De omstandigheden zijn der Regeering voor de verwezenlijking harer plannen echter niet gunstig geweest, tegenslag op tegenslag trof haar, zoodat geen der nummers van haar programma is kunnen ten uitvoer gebracht worden. Het laatste Ministerie-Thorbecke, dat reeds ‘het Gouvernement der nationale defensie’ genoemd was, heeft in tegenstelling met het eerste, weinig of geen vruchtdragenden arbeid opgeleverd.

Reeds binnen een maand na zijn optreden, ondervond het Ministerie een groote teleurstelling, doordat de zeer bekwame en op defensiegebied hoogst deskundige Minister van oorlog, Booms, zich genoodzaakt zag, wegens persoonlijke redenen, zijn ontslag te verzoeken. Hij werd vervangen door den Kolonel Engelvaart, wien het echter evenmin gegeven werd de hervorming van ons krijgswezen tot stand te brengen.

Bij de algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting van 1871, welke tengevolge van den crisis, eerst in April van dat jaar werden gehouden, werd het Kabinet aangevallen door Anti-Revolutionairen en Conservatieven, maar evenzeer door

den Heer van Houten, die in den internationalen toestand geen gevaar zag voor ons land en de Regeering verweet, dat zij voor de militaire zaken andere gewichtige volksbelangen achterstelde.

Weldra bleek, dat er op een belangrijk punt geen homogeniteit bestond tusschen den nieuwen Minister van Oorlog en zijn ambtgenooten. Alvorens diens benoeming te bevorderen, had de Kabinetsformateur blijkbaar verzuimd zich er van te overtuigen of, misschien ook als van zelfsprekend beschouwd dat, de nieuwe titularis zich met het, sinds jaren door hem zelf en de meerderheid der Liberalen voorgestane denkbeeld van legerorganisatie bij de wet, kon vereenigen. Dit nu was niet het geval. De Minister Engelvaart achtte de regeling der levende strijdkrachten bij de wet, niet in overeenstemming met de Grondwet en verklaarde, dat een voorstel tot zoodanige regeling daarom niet van hem kon verwacht worden. Toen daarenboven een Commissie uit de Kamer, waarvan o.a. de militaire specialiteiten de Roo van Alderwerelt en Stieltjes deel uitmaakten, een hoogst ongunstig rapport had uitgebracht over het door den Minister overgelegd verslag nopens de mobilisatie van 1870, meende deze bewindsman, hoewel het oordeel der Commissie niet alleen hem, maar ook zijn ambtsvoorgangers trof, dat zijn positie niet meer houdbaar was, en verzocht ook hij, in December 1871, zijn ontslag aan den Koning.

Zijn opvolger, den Minister Delprat heeft de tijd ontbroken om de zoozeer op den voorgrond gestelde taak der legerhervorming tot stand te brengen. Enkele maanden na zijn optreden reeds was het Ministerie demissionair.

De oorzaak van de ontslagaanvrage van het Kabinet was voornamelijk gelegen in de mislukking der voorgestelde belastinghervorming.

Voordat zij deze nederlaag onderging, had de Regeering, een ander échec geleden, dat, hoewel niet van groot gewicht, toch in zooverre merkwaardig was, doordat het haar door de ministerieele partij werd toegebracht.

Bij de behandeling der begrooting van Buitenlandsche Zaken voor 1872, stelde nml. het liberale kamerlid Dumbar een amendement voor, dat door vermindering van een begrootingspost, de strekking had, om de Regeering te nood-

zaken het Gezantschap bij den Paus op te heffen. Al zou het wellicht beter zijn geweest, dat met deze opheffing gewacht ware, totdat de titularis, een zeer achtenswaardig man, behoorende tot een Belgisch adellijk geslacht, dat in 1830 aan Nederland trouw was gebleven, zijn ambt zou hebben neergelegd, zoo was toch de opheffing op zich zelf zeker alleszins verdedigbaar; nu de Paus van zijn wereldlijke macht was ontzet, had een missie bij het Hoofd der Katholieke Kerk voor een overwegend Protestantsch land als het onze, waar Kerk en Staat gescheiden zijn, toenmaals weinig of geen reden van bestaan meer. Het amendement, door den liberaal-katholieken Minister van Buitenlandsche Zaken Gericke van Herwijnen, gesteund door de oppositie, bestreden, werd, na langdurige discussie, met een geringe meerderheid aangenomen.

Toen de begrooting van Buitenlandsche Zaken daarop in de Eerste Kamer in behandeling kwam, richtte de Heer Messchert van Vollenhoven tot den Minister de vraag of het soms gewenscht ware dit begrootingshoofdstuk te verwerpen, ten einde de Regeering in staat te stellen de voordracht in haren oorspronkelijken vorm andermaal bij de Tweede Kamer in te dienen, die dan wellicht op hare beslissing zou terugkomen.

De Minister was echter een te beleidvol staatsman om een zoodanig advies te willen geven, dat, ware het gevolgd, tot een ernstig conflict tusschen de beide deelen der Staten-Generaal had kunnen leiden. De begrooting werd dan ook door de Eerste Kamer aangenomen.

Leusden.
J.A.A.H. DE BEAUFORT.

(Wordt vervolgd.)

Bijlage.

Uittreksel uit een schrijven van den Heer J.D. Fransen van de Putte aan Mr. W.H. de Beaufort d.d. 25 October 1893.

Ik geloof niet dat mijne koloniale richting oorzaak van de breuk met Thorbecke is geweest.

Thorbecke beschouwde de koloniale belangen alleen als een onderdeel van zijn algemeene staatkunde.

Hij liet dan ook van 1849-'53 Pahud geheel onder den invloed van J.C. Baud diens koloniale staatkunde vervolgen. Hij liet van Höevell en Sloet tot Oldhuis vrijheid om Pahud het leven zoo lastig mogelijk te maken, mits zij het Ministerie-Thorbecke in diens algemeene staatkunde bleven steunen.

De Aprilbeweging en de rol die van Höevell daarbij speelde, vergrootte diens invloed, en niet minder de discussie over het Regeerings Reglement, de eerste groote wet die onder het Ministerie van de tegenovergestelde richting aan de orde kwam, na de kerkewet. Thorbecke steunde daarbij, met de minderheid, die hem overgebleven was (veelal met hulp van Elout en Mackay) zijn talentvollen en onvermoeiden luitenant[1] tegen Pahud, Baud, Rochussen en dwong tot toegeven of transactie. Daarna beheerschte, tegen den zin van Thorbecke, van 1856-1866, de koloniale kwestie de algemeene staatkunde, gelijk later het onderwijs en nu de kiesrechthervorming.

Wilde Thorbecke den toestand blijven beheerschen dan moest hij de leiding der koloniale oppositie wel op zich nemen, zij het noode.

Thorbecke liet Rochussen's begrooting afstemmen, motie cultuur contracten aannemen, steunde Loudon tegenover Baron van Zuylen, enz.

Het ongeluk wilde, dat in 1862 bij de compositie van het tweede ministerie-Thorbecke, Duymaer van Twist tegen alle aandrang in bleef weigeren het Ministerie van Koloniën op zich te nemen. Van Höevell vroeg men niet, maar tegen diens bepaald verzet, wilde Thorbecke de Waal, door Duymaer van Twist sterk aanbevolen, niet nemen en kwam men tot Uhlenbeck een braaf man, zuiver in de leer maar onmogelijk Minister. Ik nam de plaats van Betz[2] in voor Rotterdam in de Kamer.

Als rapporteur over de cultuurwet, door Uhlenbeck ingediend, had ik daartegen groote bezwaren ontwikkeld. Toen Thorbecke mij aanzocht om Minister te worden en het mes op de keel zette, stelde ik als bepaalde

1) Versta: van Höevell.
2) Minister van Financiën in het 2de ministerie-Thorbecke.

voorwaarde: intrekking van het wetsontwerp[1]. Dat scheen Thorbecke veel te kosten die principieel tegen intrekking van wetsontwerpen was en liever door ‘sluiting stuiting’ ze van zelve liet vervallen. Hij gaf echter toe. Evenmin over koloniale staatkunde als over de algemeene, is er gedurende de ruim drie jaren verschil geweest tusschen Thorbecke en mij. Wat men daarover verhaald heeft is onwaar.

Bij de behandeling van de cultuurwet in den ministerraad, maakte Thorbecke maar ééne opmerking, nml. op het artikel over de conversie van communaal grondbezit, waarin de beslissing daarover, - volgens het voorstel van den G.G. - aan de meerderheid der deelgenooten werd overgelaten. ‘Is dat niet wat westersch?’ zeide Thorbecke. Ik veranderde dadelijk, zooals het wetsontwerp is ingediend, de regeling van de conversie aan de algemeene verordening overlatende.

Tegen geen van de andere maatregelen, in de eerste Indische begrooting voorgesteld, of in de laatste dagen van Dec. 1865 door den G.G., krachtens koninklijke machtiging afgekondigd, die van zeer ingrijpenden aard waren, opperde Thorbecke eenig bezwaar in den ministerraad, hoewel ze daar breedvoerig besproken werden. Op het artikel van het W.I. Reg. Regl. bepalende de wijze van vaststelling der wetboeken, werd een amendement met groote meerderheid aangenomen, waarbij de invoering bij koninklijk besluit werd bepaald. Mr. Olivier[2] trachtte mij over te halen om mij daar krachtig tegen te verzetten. Ik weigerde dit. Thorbecke heeft er mij nimmer over gesproken.

Maar in het najaar van 1865 had de Limburgsche brievenhistorie plaats[3] en de aftreding van Betz, wat het Ministerie zeer verzwakte.

Graaf van Zuylen stelde voor om daarover eene enquête te houden, blijkbaar tegen Thorbecke gericht. Dat is de eenige keer dat ik Thorbecke bezorgd, gedrukt, ontstemd heb gezien over de heftige oppositie in de Kamer. Als bewijs hoe onze verhouding was, kan dienen, dat hij mij uit de Kamer medenam naar het torentje. Daar op eenen somberen donkeren November- of Decemberdag bij het vuur zittende, zeide hij mij: ‘Gij begrijpt, het komt op ons beiden aan; wat dunkt u?’ Mijn antwoord was: ‘Wij moeten voor alles ons verstaan met onze vrienden in de Kamer’. - ‘Goed’, was Thorbecke's antwoord, ‘laat ons van der Linden[4] roepen’. Mijn antwoord was dat van der Linden geen invloed in de Kamer had. Ik wilde Kappeyne of van Heukelom niet noemen, maar stelde voor om Dullert te seinen, die met den Zaterdag naar Arnhem was. ‘Doe zoo’, zeide Thorbecke, ‘en spreek intusschen ook met anderen’. Gevolg: dat

1) Dat van Uhlenbeck nl.
2) Minister van Justitie in Thorbecke's tweede kabinet; gold voor Thorbecke's bijzonderen vertrouweling.
3) Vgl. Rengers, Parlem. Gesch. 3e dr., 296-297.
4) Mr. G.M. van der Linden, kamerlid, een van de oude garde der Thorbeckianen.

Thorbecke Zondagsmorgens een onderhoud had met v. Heukelom, en dat te diens huize 's avonds eene partijvergadering plaats had, waarin besloten werd (op voorstel van Generaal van Swieten, Kappeyne en van Heukelom) om zonder veel discussie, het voorstel-van Zuylen, als zijnde een motie van wantrouwen, af te stemmen.

Ik heb kunnen merken dat Thorbecke toen ingezien heeft, dat de leiding niet meer in handen was van de oude garde, maar van de jongeren, meer bijzonder bevriend met den Minister van Koloniën. Dit was de oorzaak van de breuk, niet de koloniale richting. Wat ik later van Stork en anderen uit Twenthe vernam, waar Thorbecke na aftreding ging logeeren, heeft mijne meening bevestigd. Thorbecke had geen bezwaren tegen mij, zoo zeide hij daar, maar tegen mijne entourage. Gij die nu ook weet wat het dissentiment van groepen in dezelfde partij beteekent, zult mij wel begrijpen.

Hiermede meen ik aan uw verlangen te hebben voldaan. Ik ben wat lang geweest, maar wenschte, zoo mogelijk, u duidelijk te maken, waarop mijne meening rustte.

Het fascisme en het nieuwe Italië.

III.

Men heeft Mussolini genoemd: Un Uomo-Sintesi; een mensch die alle typen in zich vereenigt. Aldus zou hij, de staatsman, de ziener, de denker, de agitator, de kunstenaar, de arbeider - de traditie voortzetten van de groote figuren der Italiaansche Renaissance, die in hun volledige menschelijkheid zoo scherp afsteken tegen het verdroogd specialistendom van heden. Er moge veel persoonlijkheidsvergoding gemengd zijn in de verschillende qualificaties van Mussolini: zonder twijfel werkt er in hem een groote synthetische kracht. Kernpunt van die synthese is de wil, een wil die intuitief weet hoé de ontwikkeling van het politieke leven zich voltrekken moet en hoe zij moet worden geleid; een wil die ernstig is, naar het woord van Confucius, omdat zij wéét, en die daarom aan zijn persoonlijkheid die zekerheid van handelen geeft, die allen met verbazing vervult. Om zulk een kernpunt sluiten zich dan bij dezen begaafden man de andere qualiteiten harmonisch aan.

Zonder hiermede occulte krachten te bedoelen kan men zeggen dat hij is een kosmisch mensch. Er stroomen door hem alle nooden en alle problemen van zijn tijd en met sterken greep geeft hij ze zijn persoonlijke oplossing - Un Uomo-Sintesi. Das Vernünftige ist wirklich und das Wirkliche ist vernünftig - voor hem, en mits hij macht kan hebben om zijn gedachten uit te voeren; macht is voor hem een noodzakelijke levensfunctie, niet de voldoening die buiten de diepere per-

soonlijkheid omgaat. De moderne problemen *stroomen* door hem heen; hij weet van alle zijden argumenten te vinden, van stelling te veranderen als hij den levensstroom zich ziet verleggen; maar één ding blijft: de macht, brandpunt van zijn wil, hefboom tot realisatie van het betere leven, dat hij vóór zich ziet.

Benito Mussolini werd in 1883 geboren te Predappio, in de Provincie Forli (Romagna), als zoon van een dorpssmid en een onderwijzeres. In het dagboek dat Mussolini voor eenigen tijd publiceerde, noemde hij zichzelf hard en ruw met neiging tot twisten. Twee neigingen streden om den voorrang: zijn behoefte aan lichamelijke oefening en aan studie. Terwijl hij zich reeds zeer jong in alle soorten van sport bekwaamde, legde hij tevens spoedig het onderwijzersexamen af, en na korten tijd onderwijs gegeven te hebben vond hij het geraden naar Zwitserland uit te wijken wegens te luid verkondigde socialistische theorieën. Zijn vader gaf hem 300 lire mede en de jonge Mussolini zocht zijn geluk in het leven.

De fantasie heeft hier een groote speelruimte om zich voor te stellen hoé Mussolini in zoo korten tijd den weg van rondreizend journalist en grondwerker tot Minister-President gevonden heeft. Welk een man! Men kan niet nalaten bewondering te voelen voor zulk een slagvaardigheid, werkkracht en volharding. ‘Quelle carrière fut plus étonnante que celle de ci fils de forgeon de Romagnol qui se voit à moins de quarante ans par la seule grâce de son audace devenu le dictateur de l'Italie. Son histoire est une épopée de d'Acte’ zegt Jacques Chastenet. Welke leer Mussolini ook aanhangt, hij doet dit met de felheid, en voortvarendheid aan zijn ras eigen. In Fransch Zwitserland, aanhanger van het integrale marxisme à la Sorel, anti-pacifist, anti-democraat, sticht hij een blad waarin zijn leer op heftige wijze wordt verkondigd. Weldra wijst de Zwitsersche regeering hem uit, en zal hij het land niet wederzien dan wanneer hij als fascistisch Minister-President op de conferentie van Lausanne verschijnt. Na zijn uitwijzing zwerft hij door Duitschland en Oostenrijk, zooals velen zijner landgenooten als grondwerker of metselaar zijn brood verdienend, totdat hij in Italië terugkeert en bestuurder wordt van het dagblad ‘Avanti’, het officieel orgaan van de maximalistische socialistische partij. De werkzaamheid die hij

toen als journalist en redenaar ontplooide, moet reeds van een verbazende kracht hebben getuigd. Toch, hoe vurig voorstander van het socialisme hij in die tijden was, schijnt George Sorel, zijn geestelijke vader, zijn zwenking in meer nationale richting te hebben voorzien. Omstreeks 1910 verklaarde deze van hem: ‘Hij is geen gewoon socialist. Eens zult gij hem ontmoeten, aan het hoofd van een leger, met zijn degen de Italiaansche vlag groetend. Hij is een soort condottierre uit de 15e eeuw’.

Inderdaad is deze innerlijke ommekeer in Mussolini spoedig voltrokken. Het uitbreken van den wereldoorlog was er de aanleiding toe. Vanaf de eerste dagen van den oorlog is hij in volle actie, om te bereiken dat de socialistische partij de deelneming van Italië aan den wereldoorlog zou goedkeuren. In de pacifistische gelederen der socialistische partij stuitte hij overal op tegenstand, en op 25 November 1914 werd hij uit de rangen der socialistische partij gestooten. Het is uit dien tijd dat zijn gedenkwaardige woorden dateeren, gesproken op een vergadering waar hij werd uitgefloten bij het verdedigen van zijn interventie-politiek: ‘Nu hoont ge mij, omdat ge mij nog lief hebt. De tijd echter zal ons zeggen wie gelijk had en wie ongelijk in dit alles-omvattende vraagstuk, zoo overstelpend als nooit voorheen voor het socialisme is gesteld. Ik verklaar, dat ik vanaf heden geen toegeven zal kennen; dat ik geen achting meer voel voor allen, die in dit tragische uur niet durven spreken uit vrees gehoond te worden door de menigte. Het zijn de laffe zielen, die geen vergeving zullen deelachtig worden’.

Quest'uomo è fuoco: deze mensch is een vuur, oplaaiend en brandend in zijn sterken wil.

Nadat hij nieuwe wegen heeft ingeslagen richt hij een nieuw orgaan op om de openbare meening te beïnvloeden: sedert November 1914 wordt in de ‘Popolo d'Italia’ dag aan dag met gloed de interventie verdedigd. Het Duitsche proletariaat had door zijn houding in den oorlog hem tot inkeer gebracht. De voorkeur gevende aan nationale verdediging boven internationale verzoening, had het de socialisten der andere landen gewongen hun stelling te herzien, meende hij. Mussolini aanvaardde den oorlog en verwierp de Duitsche overheersching; er bleef voor hem dus geen andere uitweg dan zich met volle

kracht tegen de Centralen te richten. De internationale, verklaarde hij, bestond niet meer, en men kon er dus in de practijk geen rekening meer mede houden. Het was lafheid over het hoofd te zien, dat duizenden en duizenden arbeiders in de loopgraven doodbloedden, - ‘men moet den oorlog accepteeren en tot een einde voeren, glorieus voor het proletariaat’. Het is altijd hetzelfde medeleven met de werkelijkheid, dat wij bij hem aantreffen.

Mei 1915 brengt de deelneming van Italië aan de zijde der Entente, de vervulling van zijn verlangens. Als soldaat neemt hij dienst in het leger. Hij wordt tot korporaal bevorderd, op de dagorder vermeld, doch in de lente van 1916 door een granaatscherf zwaar getroffen, tengevolge waarvan hij maandenlang in een hospitaal verpleegd moet worden. Hersteld, wordt hij uit den dienst ontslagen.

Meer en meer komt thans zijn politieke ommekeer tot uiting. Hij is het, die na den grooten tegenslag bij Caporetto aanzet tot des te grooter weerstand. Hij organiseert de ‘Fasci d'Azione’, gaat voort zijn vlammende oproepen tot zijn volk te richten in geschrift en met het levende woord. Zijn groote redevoering van 24 Februari 1918 te Rome blijft altijd een voorbeeld van ongebreidelde wilskracht en eerlijkheid:

‘Ik vraag, dat er een krachtig man zal opstaan, die moed genoeg heeft om te slaan, en die zonder de minste aarzeling des te harder zal treffen naarmate de schuldigen in positie hooger staan.’

Deze man met een bijna feilloos gezond verstand, doch bezield met een groot ideaal voor zijn land en volk; met toomelooze wilskracht, doch tevens een scherp onderscheidingsvermogen voor de grenzen van de mogelijkheden; niet plooibaar, doch bewegelijk in zijn tactiek, en onverzettelijk in het bereiken van zijn doel; niet terneergedrukt door tegenslagen, noch verblind door voorspoed; gereed alle persoonlijke verantwoordelijkheden op zich te nemen zonder zich achter parlementaire vormen te verschuilen; zulk een man moèst wel naar voren treden toen het er op aan kwam persoonlijk in de bres te springen temidden der dreigende gevaren.

Welke was zijn weg tot genezing, toen hij de regeeringsmacht in handen had gekregen?

Ook in Italië zelf is men dikwijls van meening, dat het Fascisme zonder Mussolini niet zou ontstaan zijn, of in elk geval niet zulk een ontwikkeling zou hebben genomen als het thans te zien geeft. Alle symptonen wijzen er op, dat het wel zou zijn ontstaan. De algemeenheid van de beweging in Italië en de gunstige ontvangst bij de openbare meening pleiten daarvoor. Een enkel mensch kan wel zijn volk een oogenblik medesleepen, maar niet voor langen tijd de leiding nemen, als daar in dat volk geen krachten zijn, die aan zijn roepstem beantwoorden. Of het Fascisme zich zoo zou ontwikkeld hebben, als men thans onder de leiding van Mussolini ziet gebeuren, kan men echter gereedelijk met 'neen' beantwoorden. Het vermoeden ligt voor de hand, dat het Fascisme in dit geval, na eene overwinning op het Communisme te hebben behaald, zich in talloos vele groepen zou hebben verdeeld, die elkander hardnekkig zouden hebben beoorloogd. Aldus zou hel van partij der orde tot anarchie zijn afgedaald en een spoedigen dood gevonden hebben. De laatste gebeurtenissen in Italië toonen zeer duidelijk, hoe moeilijk het voor den Leider zelfs nu is, de opstandige elementen uit zijn eigen partij in bedwang te houden.

Onze vraag bij den aanvang van dit opstel, of het Fascisme vatbaar is voor ontwikkeling, kan dus reeds voorloopig worden beantwoord met een voorwaardelijk ja, indien Mussolini in staat zal zijn het programma van orde geheel uit te voeren. Thans moet worden onderzocht, wat het Fascisme tijdens de laatste twee jaren heeft bereikt, en welke de geestelijke stroomingen zijn in het nieuwe Italië.

In de jaren van voorbereiding was het Fascisme ongetwijfeld republikeinsch. Ook thans nog zijn er velen die zich afvragen of het niet Mussolini is, die regeert als hoofd van de republiek Italië. Mussolini echter heeft in de Octoberdagen van 1922 gezien, dat de meerderheid van het volk aan het koningschap gehecht was, en dus aarzelde hij niet, het koningschap te bestendigen. Voór dien echter, in Maart 1922, was het Fascisme reeds versterkt door de nationalistische beweging van d'Annunzio, die toen geheel in het Fascisme opging. Nu was het Nationalisme integraal royalistisch, en al is zijn aantal leden klein in vergelijking met die van het Fascisme, zijn intellectueele krachten zijn van een zoodanig gehalte, dat het reeds

spoedig zijn invloed op de andere kringen deed gevoelen. Men kan niet ontkennen, dat de glans van Mussolini thans min of meer die van den Koning overstraalt... Maar de invloed van den Koning is latent en indirect; doen zich in het Fascisme misbruiken voor als kort geleden aan het licht kwamen, dan sluit zich de nationalistische vleugel van het Fascisme weer nauwer om den Koning te zamen, als vertegenwoordiger van het algemeen belang. Niemand kan voorzien, waar de verschillende zuiveringsprocessen van het Fascisme nog toe leiden.

In zijn oorsprong was het Fascisme niet alleen politiek-republikeinisch, maar ook op sociaal gebied zeer vooruitstrevend. De acht-urige arbeidsdag, medezeggenschap in de onderneming, minimumloon, belasting der oorlogswinsten met 85%, onteigening van grootgrondbezit waren de voornaamste eischen. Op politiek terrein streefde men naar verandering van de grondwet, afschaffing van den Senaat en instelling van bedrijfsraden met publiekrechtelijk karakter. De tijd echter heeft de scherpe kanten van dit programma wel afgeslepen, en de tact van Mussolini doet er het zijne toe, om alleen die punten naar voren te brengen, die inderdaad te verwezenlijken zijn. Heeft hij zelf niet verklaard, dat hij een programma verdedigde, ‘dat kneedbaar is en bewegelijk’? ‘Wij zijn een beweging, geen verzamelplaats van dogma's en onsterfelijke beginselen. Wij zullen regeeren met dat programma dat noodig zal blijken om de stoffelijke en zedelijke welvaart van Italië te verzekeren. Wij gelooven niet aan dogmatische programma's, aan die starre omlijningen die niet in staat zijn de veranderlijke en veelzijdige werkelijkheid te omvatten. Wij zijn sterk genoeg om aristocraten en democraten te zijn, conservatieven en vooruitstrevenden, handelend volgens de wet of tegen de wet, alnaarmate de omstandigheden van tijd, plaats en omgeving zijn, waarmee wij zullen te doen hebben.’

Dit is gesproken ‘zonder schijn van ootmoed’, zooals hij het zelf noemt. Kan men ondanks deze veelzijdigheid van woorden de meening handhaven, dat het Fascisme is realistisch en conservatief? Dit moeten de feiten ons leeren.

Wat heeft het Fascisme tot stand gebracht tijdens de laatste twee jaren?

Het heeft een nieuwen weg ingeslagen met als richtsnoer: ‘Dottrina de vita, Italianità, Stato e Governo forte, Collabo-

razione delle Classe, Rispetto della religione, Esultazione di tutte le energie nazionale'. Dit tegenover 'Pessimisme, Internationalisme, Zwakke Staat en Regeering, Klassenstrijd en Anticlericalisme.'

De bereikte resultaten zijn de volgende:

Allereerst heeft het den privaat-eigendom der productiemiddelen verzekerd *niet* uit voorkeur voor een bepaald productiestelsel, maar als een practische garantie voor de vitale belangen des lands.

Tengevolge van de wet van 3 December 1922 had het Gouvernement van het Parlement het recht verkregen, besluiten uit te vaardigen met kracht van wet, die tot onderwerp zouden hebben: verandering van het belastingsysteem (vereenvoudiging van de administratie en grootere rechtvaardigheid bij de verdeeling der lasten) en vermindering van de staatsfuncties, met verhoogde efficaciteit der vitale organen. Men heeft hier met elkander in verband moeten brengen het belang van het volk in belastingverlaging; van den staat in een evenwichtig budget en een goed-functioneerende administratie; en van de ambtenaren zelf.

Men heeft in deze te onderscheiden de hervorming (= hergroepeering) van de staatsorganen eenerzijds en hun vereenvoudiging anderzijds. Tengevolge van dit alles konden in de periode 3 Dec. 1922-30 April 1924: 65274 staatsambtenaren en beambten worden ontslagen. Voor buitenlanders kan een opsomming van alle veranderingen niet van groot belang zijn; wij noemen als voornaamste: unificatie van de rechtspraak; decentralisatie van functies die tot dan toe in centraal beheer waren geweest en beter tot hun recht kwamen in provincie en gemeente; samensmelting der Ministeries van Financiën en van de Schatkist; van die van Arbeid en Industrie tot het Ministerie van Nationale Economie; liquidatie van alle organen die nog met den oorlog in verband stonden; opheffing van het Ministerie der bevrijde gebieden, en van vele commissies betreffende oorlogspensioenen, spoorwegen en andere openbare werken; opheffing van de staatsmonopolies en daarmede verbonden staatsorganisaties; en tallooze andere maatregelen meer, waarvan men de opsomming kan vinden in het verslag van Mussolini aan het Parlement van 2 Juni 1924.

Kan men zich reeds verbazen over de voortvarendheid, waarmede al deze veranderingen zijn ingevoerd, niet minder reden tot verwondering is er bij het beschouwen van alle hervormingen op het gebied der belastingen.

Tengevolge van de bezuinigingen bij de staatsfuncties konden de drie directe belastingen reeds aanmerkelijk worden verlaagd; een besluit werd uitgevaardigd om speciaal rekening te houden met persoonlijke omstandigheden bij het invorderen der belasting; twee buitengewone belastingen werden afgeschaft, t.w. die op de oorlogswinsten en op het vermogen; een wisselbelasting werd ingevoerd, en de heffingen op 't zegel (stempel, register, successie, doode hand, hotel-, restaurant- en caférekeningen, openbare vermakelijkheden etc.) opnieuw geregeld; als een triomf voor het Fascisme kan verder beschouwd worden de volledige afschaffing van successierechten voor de familie in de nedergaande lijn.

Leger, vloot en luchtvaart werden op nieuwen voet ingericht. De weermacht was reeds in het begin van den wereldoorlog niet voldoende uitgerust in vergelijking met die van de andere groote mogendheden; de ervaringen tijdens den oorlog hadden de bewapeningseischen nog opgevoerd; de discipline, die tijdens de periode van anarchie zeer had geleden, moest weder worden hersteld, en onder leiding van generaal Diaz als Minister van Oorlog en admiraal Thaon di Revel als Minister van Marine werden de noodige maatregelen dienaangaande genomen.

De algemeene dienstplicht van 18 maanden werd ingevoerd, de militaire vóóropleiding geregeld, de militaire en industrieele mobiliseering voorbereid met zoo groot mogelijke doelmatigheid, en een uit militairen en burgers samengestelde ‘Opperste Raad van Verdediging’ ingesteld.

In deze summiere opsomming kan men nog noemen de vereenvoudiging in het systeem van belastingheffing, in de werkliedenverzekering, in de spoorwegadministratie, de post en telegrafie, etc.

Tengevolge van deze bezuiniging is het jaarlijksch tekort, dat in 1922: 15 miljard bedroeg, in 1923 tot 2½ miljard teruggebracht.

Buiten deze maatregelen uit krachte van de wet op de volmachten genomen zijn de twee groote resultaten de Lex-

Acerbo, de hervorming van het kiesstelsel, en de Lex-Gentile, de verandering van het onderwijs.

Er is veel kwaads van de nieuwe kieswet gezegd; men heeft haar genoemd een brutaal wapen van de meerderheidspartij; het einde van het parlementaire stelsel; toch moet men erkennen, dat het niet eenvoudig tyrannieke oogmerken waren, die deze wet hebben in het leven geroepen. Men wist, hoè Mussolini over de waarde van het Parlement dacht: een overtuiging, niet ingegeven door een of andere abstracte theorie, maar door de practische waarde, die het Parlement in het huidige Italië bezat. 'Het parlementarisme behoort tot het verleden. De Pers heeft het Parlement als stem der natie vervangen'. Gezien in dàt licht is de kieswet een volkomen logisch uitvloeisel van de steeds verkondigde meeningen. Mussolini had in October 1922 het Parlement kunnen ontbinden of opheffen; hij heeft het niet gedaan, om niet in later tijden door een strooming te vallen, die de rechten van het Parlement in zijn vaandel zou hebben geschreven. Bovendien was het Parlement, ook al telde het in die tijden slechts 30 Fascisten, meegaand genoeg om het niet tot het uiterste te laten komen. Om echter dezen voorloopigen toestand te normalizeeren, werd de Lex-Acerbo (genoemd naar den ontwerper) ingevoerd. Had Italië sedert 1919 de evenredige vertegenwoordiging aangenomen, thans werd een methode toegepast, die zonder weerga is in andere landen. Italië werd in 18 districten verdeeld, die tezamen één vereenigd district vormen. De partij, die het grootste aantal stemmen verkrijgt, zal twee derden van de zetels bezetten (365 van de 535). De overblijvende zetels worden dan evenredig over de andere partijen verdeeld. Aangezien men zeker kon zijn, dat het Fascisme de meerderheid zou behalen, kan men dus deze wet terecht een partij-wet noemen. Zelfs dus al had het Fascisme slechts b.v. één vierde der stemmen, dan zou het toch twee derden der zetels bekomen, indien slechts de andere partijen nog minder stemmen hadden verkregen. De wet werd na heftige oppositie der socialisten aangenomen met 80 stemmen meerderheid in een kamer, waar van de 403 leden slechts 31 tot de Fascistische partij behoorden. De overige leden die vóór stemden moeten wel zeer sterk den druk van het Fascisme gevoeld hebben.

Intusschen is deze wet meer ingegeven door het verlangen,

eindelijk in Italië een ‘working majority’ te bezitten, dan een der andere partijen den doodsteek toe te brengen. Men moet niet uit het oog verliezen hoezeer het opbruisend temperament der Italianen het samenwerken van vele gelijk-sterke, maar vijandig gezinde partijen bijna onmogelijk maakt. De overtuiging had zich langzamerhand bij menigeen gevormd, dat de schema's van abstracte rechtvaardigheid en evenredigheid doodelijk werkten voor een vruchtbaren parlementairen arbeid. Al was door deze hervorming het overwicht van één der partijen stevig gevestigd, de stem van de oppositie in het Parlement had men geenszins verstikt. De verkiezingen, in Maart 1924 onder eenige pressie der fascistische benden gehouden hadden tot uitslag:

Fascisten 375, Popolari 40, Soc.-Democr. 25, de Soc.-Maximalisten 22, Liberalen 17, Communisten 17, Grondwettelijke Oppositie 12, Republikeinen 7, Gemengd 9.

Hoe paradoxaal het ook klinken moge, door de Lex-Acerbo heeft het Fascisme een gelijkmatige ontwikkeling van het parlementaire leven mogelijk gemaakt.

De onderwijshervorming van Minister Gentile is niet alleen daarom zoo merkwaardig, omdat hier een filosoof zijn theorieën volledig in practijk heeft kunnen brengen, maar vooral ook, omdat hier het Fascisme duidelijk heeft kunnen uitspreken, door welken geestelijken ondergrond het zich gedragen voelt. Juist in deze studie, waar men wil komen tot een vergelijking van het Fascisme met het nieuwe Italië, kan de wet-Gentile een punt van vergelijking bieden. De wet-Gentile is een reactie tegen de mechanische en materialistische oude school, waartegen de moderne paedagogie storm loopt. Evenwel is er tusschen deze en de wet-Gentile groot verschil. Ongetwijfeld hebben de nieuwe paedagogische stroomingen veel zegen gebracht door vrijmaking van de jeugd, erkenning van het initiatief en verbetering van de hygienische en lichamelijke opvoeding. Echter is men ook hier vaak te ver gegaan, niet zoozeer door onvermijdelijke proefnemingen, maar door de uiterste verfijning der opvoedings-systemen, die begrippen als ‘zelfwerkzaamheid, individueele bekwaamheid, socialisatie’ e.d. tot shibboleth verheffen en daarop alle activiteit toespitsen en doen doodloopen. Deze verfijning, die geheel in de lijn ligt van de democratische strooming met haar tallooze gecompli-

ceerde systemen, organisaties en instituten, tengevolge waarvan men het werkelijke leven nauwelijks meer kan waarnemen, ontbreekt in de wet van Minister Gentile geheel Haar twee voornaamste punten zijn: vrijlating van de school en geestelijk onderwijs.

Een der tegenstanders van het Fascisme heeft eens gezegd, dat het doelloos was, de nieuwe onderwijswet in haar details te behandelen, wanneer men niet de algemeene beginselen had begrepen. Grooter lof uit den mond van een tegenstander is wel niet te verwachten. Er blijkt uit, dat de algemeene beginselen, waardoor de wet zich laat leiden, inderdaad van belang zijn. Dit is ook het algemeene oordeel van de publieke opinie in Italië, al is de wet zelf niet in alle opzichten populair.

Oud-Minister Gentile, al is hij dan niet in alle opzichten een volgeling van Hegel, heeft in sterke mate den invloed van diens theorieën ondergaan; ook in dien zin, dat alle geestelijke verschijnselen als gevoel, kunst en religie als onvolmaakte openbaringen van de Rede zijn te beschouwen. Als filosoof overtuigd van de noodzakelijkheid, aan het volk het licht van de Rede deelachtig te doen worden, heeft hij het religieus onderwijs op de lagere scholen als een juist middel daartoe gezien. En welke religieuze leer wordt op die scholen onderwezen? Men meende, dat het Katholicisme hiervoor aangewezen was. De gevaren inziende van een neutrale, kleurlooze behandeling van den Godsdienst, heeft Gentile den sprong ondernomen het traditioneele Katholicisme weder in te voeren op de scholen, waarvan het door het anti-clericalisme zoolang gebannen was. Echter heeft hij den band met zijn filosofie daardoor meenen te behouden, dat het onderwijs, volkomen blijvend binnen de grenzen van het dogma, speciaal den nadrukt legt op de symbolische beteekenis der leerstellingen en verhalen. Een paradoxale toestand is hierdoor in het leven geroepen: het Vaticaan, dat slechts met gemengde gevoelens deze invoering van het religieuze onderwijs kan aanzien, wanneer het in het oog van zijn promotor slechts een eerste schrede is om te komen tot het gebied der Zuivere Rede, heeft desniettemin, met het oog op de groote zedelijke waarde voor het volk, met deze verandering genoegen genomen. Niemand weet, hoè de aldus geschapen verhoudingen zich zullen ontwikkelen. De Nationale Regeering, vooral bij monde van

Mussolini, heeft nooit nagelaten haar grooten eerbied te betuigen voor het Roomsch-Katholicisme, als drager van de geestelijke traditie en als tuchtmeester van het Italiaansche volk. Of deze waardeering echter ook verder gaat en zich uitstrekt tot de religie zelf, heeft de Regeering nog niet doen blijken. Het Vaticaan neemt in dezen een afwachtende houding aan, maar Dom Sturzo, de leider der Partito Popolare, heeft het Fascisme er openlijk van beticht, de Kerk als *instrumentum regni* aan zijn doeleinden dienstbaar te willen maken. Op de lagere scholen heeft men tevens muziek en teekenen, traditioneel Italiaansch cultuurbezit, ingevoerd.

Een der voornaamste grondslagen van de nieuwe schoolwet is de geestelijke vrijheid. Gentile zelf heeft herhaaldelijk verklaard, dat het Fascisme de geestelijke vrijheid tot richtsnoer van zijn politiek neemt. Hij wordt niet moede, Liberalisme en Fascisme tegenover elkander te stellen. Het Liberalisme zou dan de voorvechter geweest zijn, in een tijdperk van materialistische wereldbeschouwing, van de materieele vrijheid van den empirischen individu, en het Fascisme zou tegen die slechte vrijheid, die tot verarming, onderdrukking en anarchie leidde, een heilzame reactie hebben gevormd; echter zou het de diepste kern van de vrijheidsleer hebben bewaard, en de moreele vrijheid van de geestelijke persoonlijkheid als heilig beschouwen. Een bewijs daarvan zou zijn de regeling van het Staatsexamen in de nieuwe wet. Gentile ziet het in de lijn van democratische sentimentaliteit liggen, wanneer men voór het Fascisme de examens zooveel mogelijk wilde afschaffen door vrijstellingen, te verleenen naar de punten op de rapporten. Wederom volgens Gentile, waren het de zachte heelmeesters der democratie, die hierdoor de intrigezucht, het egoïsme en de ontevredenheid der massa's wakker riepen. In de wet-Gentile is het Staatsexamen voor alle leerlingen op alle scholen ingesteld, ‘als een heilzame tucht’. De geestelijke vrijheid heeft men hierdoor in zooverre recht doen wedervaren, dat dit Staatsexamen thans dezelfde voorwaarden inhoudt voor de staats- als voor de vrije scholen, iets, dat tot op heden ten nadeele der vrije scholen steeds was geweigerd.

De voorliefde voor de traditie blijkt ook hieruit, dat de kennis van het Latijn verplicht is gesteld voor allen, die

Universiteit of Hoogeschool willen bezoeken. Het Middelbaar Onderwijs kent drie schooltypen: Ginnasio-Liceo; Instituto Tecnico (niet met onze H.B.S. te verwarren, daar het niet tot de academische studie voert!) en Scuola Complementare. Daarnaast kent men het Istituto Magistrale (Normaalschool) en het Liceo Femminile. Hoewel het religieus onderwijs op de middelbare scholen niet is ingevoerd, en wel in overeenstemming met de leer van Gentile-Hegel, dat de religie slechts het *eerste* stadium is voor den geest om tot de Rede op te klimmen, kan men toch zeggen, dat het middelbaar onderwijs de meeste veranderingen heeft ondergaan door de nieuwe wet. Volgens Gentile was het juist dit onderwijs, dat het meest door het positivisme der 19e eeuw geteisterd was. Herhaaldelijk schildert hij de gevaren, die voor de menschenziel voortspruiten uit de geestelooze feitenkennis en het eenzijdig analytisch onderzoek, en beschrijft hij de vreugde, die de jeugd bevangt dat zij het klassieke onderwijs, deze vorming voor de ziel, heeft terugontvangen.

Een andere reactie tegen de moderne vervlakking is een nieuwe verdeeling der leerkrachten: de leeraren zijn niet meer alleen aangewezen op het doceeren van één vak en wisselen niet meer van klasse na elk uur van doceeren, maar zij worden meer aan de personen der leerlingen gebonden doordat hun wordt opgedragen, in één klasse verschillende vakken van één groep, als b.v. mathematica, mechanica, physica en chemie te doceeren.

Een maatregel ten slotte, die voornamelijk bij de socialisten op taaien tegenstand stuitte, is de beperking van de leerlingen tot een vastgesteld aantal. Volgens de uiterst-linksche oppositie had Gentile met dezen maatregel de deur gesloten voor allen vooruitgang; volgens den Minister zelf had hij hiermede een einde gemaakt aan den hoogmoed van velen, die hunne kinderen, hoewel zoo vaak slecht gewapend met geestelijke goederen, toch een academische loopbaan wilden doen volgen, met de vernietiging van de rust en het levensgeluk van hunne kinderen tot uitkomst. Voor begaafden uit alle standen, verklaarde hij, zouden de scholen steeds openstaan: strijd tegen de ongebreidelde vrijheid met behoud van de geestelijke vrijheid!

Giuliano Balbini zegt naar aanleiding van de Lex-Gen-

tile:[1] 'Men kan thans gemakkelijk begrijpen, dat de fascistische revolutie niet op zichzelf moet worden beschouwd, als een episode in onze geschiedenis, maar als de tastbare uiting van een grootere revolutionnaire beweging, die het bewustzijn van het Italiaansche volk radicaal heeft omgevormd en nog voortgaat het om te vormen. De kern van deze ideëele omwenteling is het aanvaarden van een nieuwe geestelijke levenshouding, waardoor het eerste beginsel van de werkelijkheid niet meer is de materieele objectiviteit van het Feit, maar geestelijke synthese in den mensch van Algemeen en Bijzonder...'

Op geheel ander terrein ligt de hervorming van de Locale Administratie. Ook hier heeft het Fascisme zich betoond realistisch en conservatief. Bij tallooze Kon. Besluiten werden geregeld: de classificatie der gemeenten t.o.v. de belastingen; de instelling van Raden van Deskundigen, die aan de Gemeentebesturen van advies moeten dienen; en vooral werd een nieuwe verhouding geschapen tusschen B. en W. eenerzijds en den Gemeenteraad anderzijds: de Gemeenteraad is niet meer het centrale orgaan, vanwaar alle bevoegdheden emaneeren, maar heeft het recht behouden, de groote lijnen van de politiek aan te geven. De instelling van de Raden van Deskundigen (Gruppi di Competenza) vormt tevens een stellingverandering: hadden de gemeentebesturen tot op heden moeten samenwerken met raden, gekozen door de diverse takken van gemeentedienst, raden die er zich niet toe bepaalden, technisch advies te geven, maar zich meer en meer de regeling der dienstvoorwaarden gingen aantrekken: de Gruppi di Competenza zijn door het Gemeentebestuur benoemd en bij uitsluiting gerechtigd het bestuur van technische voorlichting te dienen.

Een der andere zijden van het Fascisme blijkt uit het feit, dat Italië de ontwerptractaten van Washington betreffende den acht-urigen arbeidsdag geheel heeft aanvaard.

Een duidelijk beeld van de fluctuaties, waaraan het Italiaansche volksleven der laatste jaren is onderworpen geweest, bieden de vakvereenigingen. Onmiddellijk na den oorlog waren

1) Giuliano Balbini: La Politica Scolastica del Governo Nazionale, Alpes, Milano, 1924.

het veelal de roode organisaties, die de meerderheid der arbeiders tot zich trokken; vervolgens had de (katholieke) Partito Popolare zijn korten tijd van invloed, terwijl na de revolutie van October 1922 alle fabriek- en landarbeiders overgingen naar de fascistische Corporaties.

Het Fascisme heeft in grooten stijl corporatie-politiek willen voeren op den grondslag van de samenwerking der klassen. Zooals het tegenover het onwerkelijk internationalisme der marxistische organisaties stelde de reëele eenheid van het Italiaansche volksleven, zoo ook stelde het de samenwerking der klassen tegenover den klassenstrijd. 'Geen vijanden in eigen boezem, die de macht van een sterk Italië kunnen verzwakken'. In Genève heeft de samenstelling der Italiaansche corporaties bij de bijeenkomsten van de Conférence Générale du Travail eenige verrassingen bereid! Geen speciale werkgevers- en werknemers-afgevaardigden! Men was zoo aan deze verdeeling gewend geraakt! Het Fascisme echter, met volkomen erkenning van het privaat-bezit van de industrieele *onderneming,* heeft ten opzichte van het *bedrijf* de beide klassen in één corporatie willen samenvatten. Inplaats van verbetering der levensvoorwaarden zou verbetering der bedrijfstoestanden het centrum der besprekingen worden. De mogelijkheid van een algemeene staking, apocalypse van de marxistische leer, werd te niet gedaan door gebiedend voor te schrijven, dat elke provincie haar zelfstandige corporaties moest bezitten. Centrale lichamen, corporaties van de bedrijven in geheel Italië, zouden te Rome zetelen, echter met beperkte bevoegdheid. Geen sprake was er van een economisch parlement, waarmede men zoo had gecoquetteerd in de laatste jaren. Geen gezag buiten het Regeeringsgezag! Voór de revolutie was de invloed van de secretarissen der socialistische of katholieke vakvereenigingen zoodanig toegenomen, dat men aan de secretarissen der fascistische corporaties niet een dergelijke macht wilde toekennen. Zij zagen naast zich door de Regeering benoemd een Gruppo di Competenza voor het bedrijf, om hen te controleeren en binnen de perken van de fascistische tactiek te houden.

CAREL BAAK.

(Slot volgt).

Buitenlandsch overzicht.

26 Sept. 1924.

Sedert, den 24sten Juni van dit jaar, de laatste bijdrage onder bovenstaand hoofd geschreven werd, is er inderdaad veel bemoedigends tot stand gekomen. De jongste berichten uit Genève evenwel toonen, dat wij er nog lang niet zijn.

Het plan-Dawes kan worden uitgevoerd, daar Duitschland de daartoe vereischte wettelijke maatregelen getroffen heeft. De Duitsch-nationalen lieten zóóveel leden hunner partij daarvóór stemmen, dat de vereischte meerderheid behaald werd; de anderen onthielden zich of stemden tegen. Hadden de Duitsch-nationalen *en bloc* tegengestemd, een Rijksdagsontbinding zou hebben kunnen volgen waarbij ongetwijfeld de ‘nationale’ partijen ernstige verliezen zouden hebben geleden. Waarom heeft de regeering het niet hierop laten aankomen, liever dan met de Duitsch-nationalen in beding te gaan? Want de stemmen der Duitsch-nationale vóórstemmers werden niet gratis verkregen. In de regeering zouden vertegenwoordigers der Duitsch-nationale partij worden opgenomen, en tegelijk met de ratificatie der Londensche overeenkomst zou Duitschland bij de geallieerden alsnog de schuldvraag ter sprake brengen, waarmede de Duitsche vertegenwoordigers te Londen niet voor den dag hadden durven komen. Op een waarschuwing van Herriot heeft Stresemann de gereedgemaakte nota aan de geallieerden over de schuldvraag achtergehouden, en in de regeering zijn geen Duitsch-nationalen opgetreden. Die partij vroeg niet minder dan het rijkskanselie schap, maar het centrum wilde Marx niet of-

feren, en de Duitsch-nationalen hebben berust. Is het in de vrees voor een hun ongunstigen stembusuitslag bij ontbinding? Dat die uitslag inderdaad ongunstig zou zijn, er is niet aan te twijfelen. De verkiezingen van het voorjaar zijn gehouden tijdens Poincaré en tegen Poincaré, als een protest tegen de Roerbezetting, waar Duitschland immers thans stellig van verlost wordt; intusschen is het geld van de internationale leening in 't zicht, en nu het dagelijksch leven sedert eenigen tijd weer in goudmark heeft leeren rekenen, bespeurt ieder hoe dringend het volksbedrijf het geld der geallieerden en neutralen noodig heeft. Ook de agrariërs overtuigen zich daarvan in eigen omgeving iederen dag. Zij durven eigenlijk zich tegen tenuitvoerlegging der besluiten van Londen niet verzetten, omdat hun eigen belangen daar mede de dupe van zouden worden. De anderen begrijpen dit nu eindelijk ook, en zien in dat zij te maken hebben gehad met politieke afzetterij. Intusschen heeft het incident der aangekondigde en toch achtergehouden schuldvraag-nota Duitschland's aanzien voor de zooveelste maal weer onnoodig geschaad. Zij die gelooven haasten niet; het oordeel van het nageslacht zal onafhankelijk zijn van thans in te dienen nota's, die slechts zullen worden aangezien voor pogingen om alsnog aan pas weder plechtig erkende verplichtingen te ontkomen, en de bevestiging verhinderen zouden der goede stemming die te Londen aanvankelijk was gewekt en waar Duitschland vooralsnog alles van hebben moet. De waarschuwing kwam dan ook volstrekt niet alleen van Herriot, maar van Engelsche zijde evenzeer.

Genève begon goed. Het is wel jammer geweest dat de instructiën der Duitsche onderhandelaars te Londen niet wat ruimer waren uitgevallen, zoodat zij gelegenheid zouden hebben gehad ook de toetreding van hun land tot den Volkenbond voor te bereiden. Thans heeft Macdonald die zaak te Genève aangesneden eer Duitschland gereed was, en nu Duitschland eindelijk te kennen geeft, wel te willen, is het voor afdoening der zaak ter zittende Volkenbondsvergadering te laat geworden. Onderwijl heeft men door dit dralen en pruilen in Frankrijk een tegenstreving bevorderd die wel niet sterk genoeg is de zaak zelf te verhinderen, maar door den eisch van in dit geval ‘le droit commun et rien que le droit com-

mun' te zien toegepast, het onvoorzichtig Duitschland tusschen nu en Januari ongewenschte vernederingen kan bereiden. Van de stemming, die op den openingsdag te Genève heerschte, had Duitschland veel meer te wachten gehad dan het verkrijgen zal door nota's die het antwoord uitlokken, dat men zijn gezag in eene vereeniging waartoe men nieuw toetreedt eerst dáár veroveren kan. Dit gansche punt van de wijze waarop Duitschland in den Volkenbond ontvangen en bejegend zal worden, schijnt meer geëigend het onderwerp van een vertrouwelijk onderhoud dan van een notawisseling uit te maken, en het vertrouweijk onderhoud hebben de gasten van Lord Parmoor ontweken toen zij het hebben konden.

En Genève zelf; - zal dit het door de Engelsche regeering verzaakte plan-Cecil door iets beters vervangen? Lang bleven de berichten hoopvol, maar er zijn nog ernstige moeilijkheden. Benesj heeft de diepste kloof van alle niet overbrugd: het is die welke tusschen de Engelsche en de Fransche opvatting van de sanctie gaapt. Eenige dagen geleden verbaasde Henderson de derde commissie en de geheele wereld door te kennen te geven dat art. 16 de Bondsleden tot militaire maatregelen tegen een aanvaller automatisch verplicht. Toen nu gisteren de Jouvenel de consequentie trok en de bepaling der strijdkrachten met welke elk lid aan de repressie deel zal nemen aan den Raad wilde brengen, bestreed Henderson dit voorstel; hij had over zijn vorige uitlating uit Engeland zelf dan ook zóóveel moeten hooren! Er is nu eene formule Benesj-Munch aangenomen, luidende dat de leden bij de toepassing van sanctie-middelen van iederen aard 'rekening mogen houden met hun geografische ligging en met de bijzondere omstandigheden waarin hunne strijdkrachten verkeeren'. Dit ter afwending van een Deensch amendement, dat uit art. 16 slechts den plicht tot deelneming aan economische sanctiën zag spruiten.

Noch de engste, noch de ruimste constructie welke art. 16 toelaat heeft dus eene meerderheid gevonden, maar met algemeene stemmen is een verzoeningsvoorstel aanvaard dat meer vragen doet rijzen dan het oplost.

Zoodra het geen centrale instantie meer is die ieders geografische ligging en bijzondere omstandigheden in aan-

merking neemt en daarop beslist, maar iedere Staat dit voor zichzelven doet, is de deur tot plichtsontwijking ruim opengezet. Het is echter de vraag, of thans iets anders mogelijk is. Er zijn er te veel die, bij gesloten deur, zich in de gevangenis zouden gevoelen; - en is ook dit niet te verklaren? De geallieerden, en Frankrijk met name, hebben het wantrouwen, dat hen nu hindert en verdriet, zelf eerst gewekt. Al is de stemming bij hen thans een geheel andere dan in 1918-'19, van de nawerking der toen doorgedreven maatregelen is men daarmede niet ontslagen. De kleine staten zullen wel niet te overreden zijn, verder te gaan dan zij nu doen; zij houden zich onwrikbaar, en het is Engeland dat door zijn voorbeeld hen stijft.

Een blijvende oplossing van de hier aangegeven centrale moeilijkheid zal deze Volkenbondsvergadering stellig niet vinden. Zij zoekt echter ijverig naar iets dat voor het oogenblik voor een oplossing moge doorgaan. In vele wereldsche zaken is men genoodzaakt zoo te doen, om erger te voorkomen, en besluitloos uiteengaan eener zóó begonnen vergadering ware zeker het ergste.

C.

Bibliographie.

C.H. Becker. Islamstudien. Vom Werden und Wesen der Islamischen Welt. Erster Band. Leipzig, Quelle und Meyer, 1924.

Men zou, dunkt mij, kunnen beweren, dat de ontwikkelde leek tegenwoordig vreemder staat tegenover den Islam dan tegenover godsdiensten en beschavingen van het oude Indië en het Verre Oosten. Zekere vertrouwdheid met vedântische en boeddhistische voorstellingen, met kunst en wijsheid van China en Japan, vloeit hem sedert lang van allerlei zijden toe. Het orientalisme in onze hedendaagsche cultuur betreft slechts bij uitzondering den Islam als zoodanig. Perzische en Voor-aziatische weefkunst en keramiek, en zelfs miniatuur-kunst en Omar Chajjâm, brengen met den godsdienst en de beschaving der moslimsche wereld slechts in zwak contact. Alleen degenen, die in eenige geestelijke betrekking staan tot koloniale dnigen, treden doorgaans den Islam nader.

Het is daarom van gewicht, wanneer een Islamist van naam zijn onderwerp behandelt van een algemeen cultuurhistorisch gezichtspunt, dat geschikt is, ook buiten den kring der koloniaal-geïnteresseerden belangstelling te wekken. C.H. Becker, vroegtijdig uit de geleerden-loopbaan tot praktisch staatkundige werkzaamheid geroepen, heeft van zijn tot dusver verschenen publicaties in het aangekondigde werk negentien samengevat. Niet alle daarvan zijn populair genoeg om een grooter lezerspubliek te boeien, eenige evenwel zijn juist berekend om een leemte in de algemeen historische noties aan te vullen. Men vindt hier de studie ‘Der Islam als Problem’ terug, waarmede Becker in 1910 zijn tijdschrift *Der Islam* opende, gevolgd door drie opstellen: ‘Der Islam im Rahmen einer allgemeinen Kulturgeschichte’, ‘Der Islam als Weltanschauung’, en ‘Islam und Wirtschaft’, onderscheidenlijk uit 1921, 1917 en 1916. Van de groep verhandelingen ‘Zur Religionsgeschichte des Islam’ valt in het bijzonder ‘Christentum und Islam’ te noemen.

Becker's richting en methode als cultuurhistoricus kunnen voor velen met twee woorden worden aangeduid door de groote namen te noemen van de beide meesters, met wie hij in zijn jonge jaren te Heidelberg heeft verkeerd, en op wie hij zich herhaaldelijk met vereering beroept: Max Weber en Troeltsch. Met hen zoekt Becker het geschiedverloop in groote ideëele eenheden te vatten en te scheiden, met hen legt hij sterken nadruk op de economische factoren ter verklaring van het geestelijke.

Het onderzoek naar den oorsprong en de eerste uitbreiding van den Islam verkeert sedert tal van jaren in een phase van zeer radicale kritiek. Op de grondslagen, door Nöldeke, Wellhausen, Goldziher en Snouck Hurgronje gelegd (aan deze vier draagt Becker zijn werk op) hebben de jongeren voortgewerkt. In 1905 gaf Leone Caetani het eerste deel in het licht van zijn (onvoltooid gelaten) reuzenwerk *Annali dell' Islam.* Vervolgens heeft de geleerde prins-socialist in zijn *Studj di storia orientale* (1911, 1914) een proeve gegeven van marxistische verklaring van het ontstaan van den Islam. Becker staat van de zienswijze van Caetani niet zoo heel ver af. Ook hij is geneigd, het godsdienstig element als primaire oorzaak en drijfkracht zoo gering mogelijk te stellen. 'Wirtschaftliche Momente haben die Bewegung erzeugt; die Religion aber hat bloss als einigendes Schlagwort gedient' (p. 397). 'Man könnte sogar die Frage aufwerfen, ob nicht die ganze Bewegung auch ohne den Islam denkbar gewesen wäre' (p. 69, eerder Cambridge Mediaeval History II, p. 332). Zonder het gewicht der economische factoren te willen loochenen, moet ik bekennen, dat Becker's voorstelling mij als historische verklaring niet bevredigt. Om een zoo verbazingwekkend verschijnsel als de plotselinge expansie van den Islam te begrijpen, geeft mij Wellhausen's bondige inleiding van *Das Arabische Reich und sein Sturz,* waar de macht van de theocratische idee als staat- en maatschappij-vormende kracht zoo klaar is omlijnd, meer houvast dan Becker's of Caetani's uiteenzettingen.

In aansluiting aan Troeltsch ontwikkelt Becker de belangwekkende these, dat de beschaving van den Islam, gelijk zij zich in de eerste eeuwen van het chaliefenrijk gevormd heeft, eigenlijk niet veel meer is dan een laat geboren dochter van het hellenisme. Het aandeel van het Arabische volk als zoodanig in die cultuurschepping acht hij zeer gering. De Islam zelf bezit voor hem nog minder oorspronkelijkheid, dan vroegere onderzoekers daaraan hadden gelaten. Veel verder gaande dan Snouck Hurgronje en Goldziher, verklaart Becker bijna het gansche godsdienstleven van den Islam als ontleening aan christelijk voorbeeld. De wereld van den Islam, betoogt Becker, is dan ook verbonden met het Westen; de groote cultuurgrens valt niet tusschen Azië en Europa, maar in Azië zelf beoosten den Islam. Eerst na de middeleeuwen, meent hij, is het essentieel verschil tusschen het Christelijke Westen en het Moslimsch Voor-Azië overwegend geworden.

Becker's levendig, bijna hartstochtelijk betoog prikkelt in hooge mate tot tegenspraak. Het zou niet moeilijk vallen, meer dan één zwak punt in zijn bewijsvoering aan te wijzen. Doch deze aankondiging is daarvoor de plaats niet. Zij dient slechts, om een ruimer schaar van belangstellenden dan gewoonlijk met oostersche studiën in aanraking komt, opmerkzaam te maken op een uitstekende gelegenheid, grondige en helder voorgedragen kennis van den Islam in hun gezichtskring op te nemen.

J.H.

Pierre Champion, Histoire poétique du quinzième siècle, 2 vol., Bibliothèque du XVe siècle t. XXVII, XXVIII. Paris, Champion, 1923.

De levensbeschrijver van Villon en Charles d'Orléans heeft zoo lang in de vijftiende eeuw gewerkt, tot er iets van het oog en de hand van dien tijd in hem is overgegaan. Dit nieuwste werk is als een reeks tapisserieën of als de verluchte kalender van een getijboek. Het biedt den geest der vijftiende eeuw in een serie van afzonderlijke dichterbiografieën, nevenschikkend, eenvoudig vertellend, de aangehaalde verzen als kleurig ornament op het rustige proza. De schrijver vermeit zich als een vijftiendeeeuwsch kunstenaar in het liefdevol uitwerken van détail en achtergrond: hier een Fransch landschap, daar een stuk Parijs, nu een beeld uit het kerkelijk leven, dan uit legerkamp of rechtszaal, alles sober en beheerscht. Ook de geduldige nauwgezetheid en het afdalen in de kleinste bijzonderheden heeft Champion met den tijd van zijn keuze gemeen. Geschiedkundigen, die bij zoo veel zin voor het antiquarische, na zoo oneindig ijverig onderzoek in de archieven, zóo de frischheid en onbevangenheid, zóo de gave van de groote verbeelding bewaren, zijn zeldzaam. Eerst langzamerhand dringt het bij het lezen van zijn boek tot u door, hoe meesterlijk de stof is verwerkt.

Elk der behandelde dichters representeert een aspect van het Frankrijk der vijftiende eeuw, elk hoofdstuk heeft zoodoende zijn eigen kleur en toon. Alain Chartier opent de rij als de woordvoerder van het jonge Fransche patriotisme; de rest van het eerste deel is gevuld met minder belangrijke figuren. In het tweede volgen Charles d'Orléans, Villon, Arnoul Greban, Jean Meschinot, Henri Baude en Jean Molinet. In de hoofdstukken over Charles d'Orléans en Villon stijgt met de grootheid van zijn sujetten de schrijver wel het hoogst. De matte, fijne glans van den prinselijken dichter ligt over al de bladzijden hem hier gewijd, en de bittere zachtheid van Villon spreekt daarna dubbel scherp. Arnoul Greban, de dichter van het *Mystère de la Passion,* brengt ons in de sfeer en de stemming van Notre Dame, niet het woest-romantische van Hugo, maar een zeer veel stiller en helderder Notre Dame. Daarna is in Meschinot de landedelman-soldaat aan de beurt, poëet der naïeve melancholie, van het (door Champion misschien wat te ernstig opgenomen) medelijden met de ellende van het volk, en tenslotte van de oprechte trouw aan den landsheer, niet den koning als bij Alain Chartier, maar den hertog van Bretagne. Dan keeren wij met Henri Baude naar Parijs terug, thans naar het Palais, in de wereld der ‘Bazoche’, het rumoerige leven van rechtsgeding en financiebeheer. Om een staaltje te geven van de kennis van het oude Parijs, die Champion in staat stelt, de dichters te doen leven, citeer ik het volgende (naar II p. 250).

‘Entre ung vieil cerf et une grant lisarde,
Entre trois cours et dessoubz deux grans roys,
Au coing d'un gourt que le quint roy regarde,
Dessoubz marbré et tout encloz de bois,
Où les jours maigres on oyt diverses voix,
Hante ung Barbeau et s'y tient par coustume,
Groz, bien nourry, du lez de Gastinois,
Qui vit de cry et se nourrist de plume!’

Wie er iets van begrijpt, mag het zeggen. - Champion verklaart het ons alles. De ‘grande salle du Palais’ zag uit op drie hoven; er stonden beelden van den Heiligen Lodewijk en van koning Karel V, de advocaten en procureurs zaten in houten gestoelten. In het midden was de vermaarde ‘table de marbre’. Er was een model van een gevleugeld hert, het embleem van Karel VI en Karel VII, en er hing een opgestopte krokodil, ‘où les bonnes gens reconnaissaient les victimes des géants et des chevaliers d'autrefois’.

De veelkleurige rij wordt gesloten door Jean Molinet ‘rhétoriqueur’. Het getuigt van den wijden blik van den schrijver, dat hij ook van dezen overtuigden ‘Bourguignon’, Picardiër zooals zoovelen van de ijverigste aanhangers van het huis van Bourgondië, een sprekend en al te zamen sympathiek beeld heeft kunnen geven. Den Franschen letterkundigen zit doorgaans het anti-bourgondische sentiment, als zij van de eeuw van Jeanne d'Arc spreken, al te dwars. Niet alleen immers het verraad aan het geteisterde Fransche vaderland, het heulen met Engeland, heet bij hen Bourgondië, ook het bederf van den Franschen geest, het verval van de dichtkunst tot klinkklank en rijmelarij is voor hen de schuld van het losgescheurde Noord en Oost. Tegenover Franschen smaak, Fransche lichtheid en eenvoud, Fransche rapheid van geest en raakheid van taal, staat voor hen ‘le mauvais goût bourguignon’. Ook voor Champion bestaat deze te ver doorgetrokken tegenstelling. Doch terwijl hij eerst herhaaldelijk afkeurend heeft gesproken van den ‘bourgondischen’ invloed, laat hij toch tenslotte, Molinet behandelend, aan den ‘nieuwen stijl’ dier dagen, met zijn bewondering voor klank- en woordspel, eenig recht weervaren. Niet genoeg nog wellicht. De erkenning, dat Molinet's bloedverwant, leerling en opvolger, Jean Lemaire, Ronsard aankondigt, zegt in den grond meer, dan de schrijver zelf toegeeft. ‘La note bourguignonne’ is niet een valsch blazen van het orgaan der vijftiende eeuw. Het is het voorstadium der Renaissance benoorden de Alpen.

J.H.

R.A.D. Cort van der Linden. Harmonische Principes voor het begrip van Muziek. 's-Gravenhage: Mouton & Co., 1924.

Wie de eerste bladzijde van dit boek opslaat en de ‘Definities vooraf’ leest, weet onmiddellijk dat hij, in den auteur, te doen heeft met een filosoof ‘in hart en nieren’, en de lectuur van het boek bevestigt dien indruk. 't Is een-en-al zware, loodzware filosofie.

Drie vragen rijzen als van zelf: Was 't noodig deze verhandeling te schrijven? Wat heeft de auteur er mee bedoeld? Voor welke lezers heeft hij zijn boek bestemd?

Het antwoord van den schrijver op de eerste vraag zal wel hetzelfde zijn als men in dergelijke gevallen steeds te hooren krijgt: ‘ik kon het niet laten; ik werd er toe gedwongen!’ en dan gevoel ik reeds dadelijk, en zeer sterk, hoezeer zijn kunstopvatting afwijkt van de mijne. Dan rijst bij mij verzet tegen het leggen op de sectietafel, van 'tgeen ik met zachte hand zou willen liefkozen; dan komt bij mij weer met kracht de behoefte naar voren den stelregel uit te spreken, dien

ik in mijn meer dan veertigjarige onderwijs-praktijk mijnen leerlingen immer voorhield: weinig of niet over muziek ‘filosofeeren’, maar frisch en opgewekt muziek ‘maken’!

Hier gaapt dus tusschen den schrijver en mij een klove, en men zou mij kunnen verwijten, dat ik mij neerzet om het werk te bespreken van iemand, dien ik vooraf tot mijn tegenstander verklaar.

Daarop dit antwoord: ik durf het bestaan dit boek te critiseeren, omdat ik weet het volkomen objectief te zullen doen; ik doe het gaarne, omdat ik uit iedere bladzijde, uit elken zin meen te mogen opmaken, dat de schrijver - nobel en eerlijk van aard en gemoed - de toonkunst liefheeft en hoog acht. Hij heeft echter een manier, zijn liefde en hoogachting te uiten, die ten eenenmale van de mijne verschilt.

Dus... wèl zijn wij tegenstanders, maar van de soort die elkander weten te waardeeren; die in staat zijn - over de klove die hen scheidt - elkander de hand te reiken.

Stellen wij de tweede en de derde vraag tegelijk, dan kunnen wij ons ook het antwoord daarop gemakkelijk voorstellen. Het zal luiden: ‘de toonkunstenaar denkt te weinig na over het wezen van de kunst die hij dient en beoefent; hij moet dieper in dat wezen doordringen; hij zal dan - hoe meer hem dit gelukt - zijn praestaties op steeds hooger peil brengen’.

Maakt de schrijver zich de illusie, dat de toonkunstenaars in grooten getale zijn boek zullen lezen, dan zal hij - ik ben er zeker van - hevig worden teleurgesteld; en heviger nog wanneer hij hoopt, dat bij de meesten die 't gelezen zullen hebben, de behoefte is gewekt er dieper op in te gaan; zijn stellingen ernstig te overwegen.

Een ruim veertigjarige omgang met musici van allerlei slag, heeft mij wel anders geleerd!

Ik heb hier niet het oog op die categorie (men vindt vertegenwoordigers daarvan in alle vakken) die de beoefening van hun kunst als een lastige kwelling ondergaan, en voor wie de dag van de pensionneering of (zeldzamer feit!) van 'tgaan rentenieren, het oogenblik van verlossing beteekent; maar op (b.v.) den solist die breed en algemeen ontwikkeld is; op den dirigent met ruimen blik en veelomvattende kennis; op het intelligente, muzikaal begaafde, leergierige orkestlid.

Geen van de drie heeft behoefte aan zulke lectuur, of zal er - voor de practische beoefening van zijn kunst - ook maar iets van profiteeren.

De solist, dien ik hierboven bedoelde (nemen wij aan dat hij violist is) zal, wanneer hij het Larghetto uit Beethovens vioolconcert speelt, éénmaal vóór, éénmaal nà het lezen van het boek van C.v.d.L., geen greintje meer gevoel leggen in zijn tweede vertolking, omdat hij de daarin neergelegde wijsgeerige stellingen heeft leeren kennen; evenmin zal de dirigent als hij de ‘Eroica’ moet leiden, tot een grootere overgave aan het kunstwerk worden gebracht.

En de orkest-violist die mij zei - met betrekking tot de beroemde, innige G dur-melodie voor de violen, in het tweede bedrijf van Lohengrin - ‘als je dat te spelen krijgt, ben je blij dat je geboren bent!’, hij stond in zijn gezond enthousiasme op een heel wat hooger trap dan hij, al filosofeerend, ooit zou hebben bereikt.

Na deze inleiding die ik - breedvoerig als ze is - meen te moeten neerschrijven om mijn standpunt ten opzichte van des schrijvers theoriën te verklaren, ga ik over tot de bespreking van zijn boek.

Heb ik hierboven beweerd, dat veel van hetgeen het bevat, aan de meeste toonkunstenaars moet voorbijgaan; erger nog! ten eenenmale onbegrijpelijk voor hen moet zijn, dan gevoel ik mij verplicht die bewering met voorbeelden te staven.

Ik wil enkele grepen doen, en neem dan van de 'Definities vooraf' de derde, die luidt: Vorm van een kunstwerk is de uitdrukking van zijn inhoud. Vorm en inhoud zijn niet te scheiden en beide abstracties van het begrip vorm-en-inhoud. Vorm is de abstractie van het geordende, inhoud de abstractie van het intuïtieve.

Deze zin zou, wanneer gevraagd was iets heel onbegrijpelijks neer te schrijven, zeker een 'bonne marque' verdienen, maar hij wordt m.i. toch nog overtroffen door de volgende: (blz. 50/51) Een motief is dus steeds het meest zelfgenoegzame principe van combinatie. Combinatie kan zelf als motief dienst doen. Motief, zou men kunnen zeggen, is wat het accidenteele van een vormprincipe uitsluit.

Het record, eindelijk, slaat de schrijver met de volgende orakelzinnen: Motief is in het algemeen echter niet door zijn tegenstelling praegnant, maar is zelfgenoegzaam; kan echter ook door een tegenstelling gemotiveerd zijn. Dan is die tegenstelling tevens deel van het motief. In een zelfgenoegzaam motief is de tegenstelling dus als 't ware weggedacht, verwaarloosd.

Deze drie voorbeelden acht ik voldoende.

Al lezend (en vaak hèrlezend!!) stelde ik mij telkens de vraag: hoe kan iemand over een kunst als de muziek - een-en-al bloei, fantasie, schoonheid! - zoo dor, zoo droog, zoo volstrekt zonder eenige fantasie schrijven?

Het antwoord meen ik te vinden op blz. 55, waar ik den ontstellenden zin lees: Vorm en schoonheid laten zich het voordeeligst (sic!) in cijfers uitdrukken. Die zin is, met hetgeen er op volgt, mij een openbaring! De schrijver, geheel bevangen door zijn wiskundige leerstellingen en zijn wijsgeerige beschouwingen, gevoelt blijkbaar niet, dat de muziek eerst kunst wordt, wanneer de fantasie haar zoo hoog mogelijk wegvoert, boven hare (natuurlijk niet te loochenen, onmisbare, want inhaerente) mathematische grondslagen.

Mijne marge-aanteekeningen (ze zijn zeer talrijk!) wijzen nog meer aan! Op blz. 17 staat deze zin: Ook zijn muzikaal diegenen, die een absoluut gehoor of een vrij (sic!) - absoluut gehoor hebben; die onmiddellijk van een bepaalden toon de toonshoogte kunnen zeggen, *doordat*[1] ze uit ervaring, onmiddellijk of langzaam

1) Ik cursiveer.

geleerd, voor het bewustzijnsverschijnsel van een enkelen toon, als eenzijdig bezit, een maat hebben. Dat - of ten minste de laatste helft - had toch zeker wel eenvoudiger, minder zwaar, begrijpelijker kunnen worden uitgedrukt.

Trouwens, men krijgt - bij 't lezen - den indruk dat de schrijver juist, en met opzet, vermeden heeft voor een ieder verstaanbaar te zijn; bewijs: het moedwillig-paradoxale: Herhaling is de wissel, van wat zich niet herhalen laat, een zin die door het dubbelzinnige woord wissel, nog minder verstaanbaar wordt.

Verder bladerend stuit ik op een paar naïeveteiten, die ik - in dit wijsgeerige boek - nimmer zou hebben verwacht. Om niet te uitvoerig te worden haal ik slechts deze ééne aan: (blz. 45) En zoo de componist al weet van het ontoereikende van den uitvoerende, van het stroeve accaparatievermogen van zijn toehoorders, van alles waardoor zijne intentie door de praktische interpretatie te kort schiet, hij weet *dat ook hij zelf feilbaar is*[1] enz. enz. De schrijver heeft - als orkestleider - blijkbaar nog nimmer de uitvoering van een werk geweigerd aan een jong componist, omdat dat werk hem onrijp, slecht geïnstrumenteerd of in een ander opzicht ongeschikt leek. In zulke gevallen leert men, hoever de meeste componisten gaan met hun eigen feilbaarheids-verklaring!

Nog één voorbeeld! Een bewijs, mislukt omdat te veel moest worden bewezen: De deugdelijkheid der uitvoering is maar een tentoonstelling van werkingsmiddelen (N.B. leelijk germanisme!) En iemand die z.g. 'goed' piano speelt, viool speelt, zou men mogen vergelijken met iemand die op dezelfde wijs goed een C-dur toonladder speelt. Hierboven wees ik op een germanisme, dat waarlijk niet alleen staat; - niet de eenige slordigheid in dit boek, waarvan de stijl verre van welverzorgd is. Eenige malen (o.a. op blz. 34 twee keer) vind ik - na een overtreffenden trap - *als* i. pl. v. *dan;* en (blz. 33) de afschuwelijke uitdrukking *net zoo goed.* Ik heb mij verwonderd dat de auteur schrijft: (blz. 29) *de* contrapunt, en herhaaldelijk (blz. 18, 21, 26 en 73) het woord *noot* bezigt, waar *toon* moet staan.

De lezer die mij tot hier gevolgd is, zal de vraag stellen: 'staat er niets goeds in dat boek?' Ik antwoord haastig en gaarne: veel, zéér veel! Wijze uitspraken als: (blz. 46) muziek leeren is muziek hooren; (blz. 57) Het juiste begrip van de muziek zetelt in de historie; (blz. 61) Een muziekleer moest dus met muziekgeschiedenis samengaan, en (blz. 62) de muziek diende te worden geleerd aan de hand van de meesters, zijn van volstrekte paedagogische waarde.

Andere uitspraken weer, zijn bewijzen zoowel van juist en verstandig inzicht als van scherp oordeel: (blz. 14) Modern is niet alleen wat zich van de oude vormen heeft losgemaakt, maar haast (waarom dat leelijke woord?) altijd wat de nieuwe

1) Ik cursiveer.

vormen nog niet heeft vastgemaakt; (blz. 17) om het geheel te begrijpen moeten wij de deelen kennen; (blz. 23)... ons geloof in de eenheid van vorm en inhoud, is een geloof in de diepste harmonie der kunst.

Ik staak mijn aanhalingen en wil alleen nog zeggen, dat ik van deze uitspraken wèl de strekking maar in geenen deele den stijl bewonder, en dat het korte historische overzicht aan het eind van 't boek, te beknopt is om verstaanbaar te zijn voor hem, die niet goed thuis is in de geschiedenis der muziek.

En nu de slotsom van deze beschouwingen!

Zij is eigenlijk reeds neergelegd in den aanvang van dit opstel, maar ik wil mij nog eens duidelijk uitspreken: de schrijver vereert blijkbaar de kunst hoog; hij is door grondige studie volkomen op de hoogte van haar historische ontwikkeling en heeft een alomvattend begrip van haar zijn en wezen verworven.

Hij gevoelde behoefte zijn opvattingen aan anderen mee te deelen, en... hij koos daarvoor een vorm, die voor den toonkunstenaar - een enkele uitgezonderd - onbegrijpelijk (dus ongenietbaar) is; hij verkondigt ook leerstellingen die - betwistbaar als ze zijn - door geen enkel warmbloedig kunstenaar zullen worden aanvaard.

Beethoven heeft eens de gedenkwaardige woorden gesproken: Musik ist höhere Offenbarung als alle Poesie (N.B. ik citeer uit het geheugen). Moge den schrijver van dit boek nog eens het hart zóó warm worden waar 't de Toonkunst geldt, dat hij - Poesie in Filosofie veranderend - toch dien stelregel onderschrijven kan! Dan - maar ook dàn alleen! - en de geleerdheid, die reeds nu zijn deel is, waarborgt het - zal hij een grooten en heilzamen invloed op de beoefening van onze kunst doen gelden.

WOUTER HUTSCHENRUYTER.

Rotterdam, Augustus 1924.

Over verdedigbaarheid, wapening en encadreering.

I.

Het denkbeeld van ontwapening jaarteekent van de vroegste tijden. Misschien is het weinig minder oud dan de wapening der staten zelve; het heeft de geesten echter nooit zoo algemeen en zoo wezenlijk bezig gehouden als in dit tijdsgewricht. Er zijn ook nooit zóó gegronde aanleidingen voor geweest. Hier en daar is een overgang begonnen; het vraagstuk wordt namelijk door velen rijp geacht om van het terrein van onderzoek en studie te worden overgebracht naar dat van de practische politiek. Ook in Nederland zijn groepen, die denken daar aan toe te zijn. Adviezen betreffende de ontwapening, zooals zich deze in het bijzonder voor Nederland voordoet, schijnen tot de overtuiging geleid te hebben, dat voor ons het oogenblik van handelen is gekomen. Niet lang geleden is het vraagstuk commissoriaal onderzocht. Het Genootschap voor Zedelijke Volkspolitiek en de Vereeniging voor Volkenbond en Vrede hadden ieder een commissie aangewezen om de mogelijkheid van ontwapening te onderzoeken. Kon men, zonder gevaren te scheppen of kwade kansen in het leven te roepen, er toe overgaan, dan zou men, zoo goed als algemeen, zich van een hartgrondige instemming verzekerd kunnen houden. Maar over de gevaren en de kwade kansen heeft steeds en overal waar de vraag rees, een onoverbrugbaar verschil van meening bestaan. Het is jammer dat voor de twee genootschappen het aangevangen

onderzoek niet zelfstandig is voortgezet. De overweging dat ‘dubbel werk zou worden verricht’ heeft de door haar gecommitteerden er toe gebracht het werk te combineeren. De commissiën zouden met goedvinden van de besturen ‘in gemeenschappelijk overleg trachten tot een rapport te komen’. Het argument is zwak; het is niet anders dan een paraphrase van het besluit om zich te vereenigen. Elk der commissiën zou, zonder hulp van de andere, ook wel tot een rapport zijn gekomen. Dubbel werk zou dit niet zijn geweest. In een geding dat eeuwen oud is en nochtans ongewezen bleef, was het zaak om zoo overredend en zoo overtuigend mogelijk te zijn. Het zou het gezag van de conclusiën hebben verhoogd, indien de commissiën langs eigen wegen tot een ongeveer eensluidend advies waren gekomen. Het uitgebracht rapport is dus van een gemengde commissie.

De militairen zijn als zoodanig in het ontwapeningsvraagstuk niet de bij uitstek bevoegden om hun landgenooten voor te lichten. Ze zijn in het vraagstuk ook al te zeer belanghebbend. Of de staat een weermacht zal onderhouden en voor welke taak zij bestemd zal worden, zijn vragen, die een gansch ander terrein bestrijken, dan die aangaande organisatie, bewapening, aanvoering en oefening. Het eerstbedoelde terrein is dat van de staatslieden en de geschiedkundigen. De gemengde commissie heeft dat goed in het oog gehouden. Zij heeft aan het vraagstuk wel een militaire zijde toegekend, die de bewapening beïnvloedt, maar feitelijk maakt deze er slechts een buitenkant van uit. Het betreft de verdedigbaarheid van Nederland. Is het land verdedigbaar dan staat dit uiteraard aan ontwapening weinig in den weg. Is het niet verdedigbaar, dan zou dit voor ontwapening een krachtig argument te meer zijn. De gemengde commissie heeft getracht het punt zooveel doenlijk tot zekerheid te brengen. Van haar eigen militaire leden, twee opper-officieren en een subaltern officier, had zij op de vraag of Nederland te verdedigen zou zijn, unaniem een volstrekt ontkennend antwoord bekomen. Er was voor een goed onderzoek veel aan gelegen, dat de commissie, door deugdelijke toetsing van de meeningen voor en tegen, tot een eigen slotsom kwam.

Dit is haar echter niet gelukt. Zij kon aannemen, dat in het leger aan onze verdedigbaarheid niet getwijfeld wordt.

Bij een vijftal van onze meest bekende opper- en andere officieren echter mocht zij er niet in slagen op haar technisch-militaire vragen betreffende 's lands verdedigbaarheid een meer positief antwoord te krijgen. De gemengde commissie heeft er den indruk van behouden, ‘dat de deskundigen terugschrikken voor de moeilijkheden aan een beantwoording verbonden’. Voorts leest men in het rapport, dat men in het leger elk streven van Nederland, om zonder dat de groote mogendheden daarin voorgingen, tot ontwapening te besluiten, hoogst gevaarlijk achtte.

De commissie is omtrent dit laatste met veel beslistheid tot een andere meening gekomen. Na haar conclusiën en toelichtingen aandachtig te hebben nagegaan, kan ik niet zeggen dat het standpunt mij bijzonder overtuigend is voorgekomen. Hoewel er over het onderwerp in deze dagen al veel is geschreven en gesproken, kan het misschien nuttig zijn, van mijn bezwaren in het openbaar rekenschap te geven.

Wanneer een nederlandsche regeering voor het treffen van een militaire regeling de medewerking behoefde van de Staten-Generaal, dan is haar de vraag, of Nederland als verdedigbaar mocht worden beschouwd, vrij geregeld gesteld. Elke oorlog of beroering, waarvan wij den terugslag ondervonden, heeft ons land altijd langdurig geplaatst in een atmospheer van twijfelzucht omtrent zijn verdedigbaarheid. De vraag is dan in de pers en in het parlement meestal uitvoerig besproken. In de woelige tijden van 1848 is onze verdedigbaarheid langdurig een punt van strijd geweest. Het was toen de Oud-soldaat, die in een gedegen studie met een gezaghebbend woord de bevestigende oplossing bracht.[1)] Na den oorlog van 1866 had men dezelfde symptomen. Men was toen van de vraag vervuld of Nederland, indien het door Pruisen werd aangevallen, als soevereine staat zou kunnen staande blijven. Ook toen schijnt een vlugschrift van Stieltjes[2)] het wankele geloof aan onze verdedigbaarheid overeind te hebben gehouden. De twijfel kreeg andermaal voedsel in de gebeurtenissen van 1870-71.

1) Is Nederland nog te verdedigen? Toestemmend beantwoord. Nijmegen J.P. Stieltjes 1849.
2) Dat Nederland te verdedigen is, in korte woorden aangeduid. L.E. Bosch en Zoon, Utrecht, 1868.

Het vraagstuk van onze verdedigbaarheid maakte in die jaren het onderwerp uit van een wedstrijd, die vele pennen heeft in beweging gebracht. Een te Utrecht gevestigde vereeniging, opgericht tot bevordering van 's lands weerbaarheid, had voor de beste beantwoording van de vraag een prijs uitgeloofd. Den zakelijken inhoud van de voornaamste antwoorden kan men aangehaald vinden, in een in 1873 in Duitschland verschenen geschrift, dat de woorden der prijsvraag, ietwat verminkt, tot titel had.[1)] De anonieme duitsche schrijver maakt, met merkbaar leedvermaak, ook melding van een inzending, die niet de bevordering der weerbaarheid kan hebben op het oog gehad.[2)] De vraag omtrent de verdedigbaarheid werd er met een ‘absolutes Nein’ in beantwoord. Het duitsche boekje vermaakte zich met die ontkenning; het stuurde aan op de wenschelijkheid voor ons van een bondgenootschap met Pruisen en trachtte het hopelooze van een verdediging tegen Pruisen in het licht te stellen.

Wanneer men die geschriften, aan de verdediging van onze verdedigbaarheid in vroeger dagen gewijd, nog eens naleest, dan blijkt, dat de bevestiging van ons verdedigend vermogen aan de schrijvers geen hoofdbreken kan hebben gekost. De middelen van aanval en van verweer wogen in die tijden langdurig tegen elkaar op en ook financieel stelde het in orde brengen der defensie geen te hooge eischen. De verdedigbaarheid werd beheerscht door een verdedigingsplan. Op de weerstandbiedende functie der vaste punten kwam het toen vóór alles aan. Had, na een nieuwe vinding of toepassing, het vermogen der granaat op de dekking een voorsprong gekregen en moest men verwachten, dat de niet meer verdedigbare vastigheden in hunne bestemming zouden falen, dan was het plan wankel en zelfs ijdel geworden en kon men, zonder overdrijving, het geheele land onverdedigbaar noemen. Voor heden omvat het vraagstuk meer.

In de gemengde commissie moet de vraag aangaande onze verdedigbaarheid beoordeeld zijn, zooals men in de dagen van den heer Stieltjes deed. Na 1866 was men bovendien eenzijdig vervuld van von Falkenstein en van Hannover.

1) Is Nederland verdedigbar? G. v. Glasenapp. Berlin 1873.
2) Is Nederland inderdaad verdedigbaar? Kampen K. van Hulst 1871.

Bij de gedachte aan een aanval had men een overweldiger met een annexatie-plan voor den geest, die de macht en de vrije hand zou hebben, om de kracht van zijn actie op te voeren, tot er aan zijn kansen van slagen geen twijfel meer bestond. In een zoodanige situatie houdt men Nederland thans terecht voor onverdedigbaar. De aanvalskracht is zoozeer toegenomen, dat men daartegenover aan het verweer van een kleinen staat, hoe men dit zou hebben opgevoerd, geen wezenlijken invloed meer kan toekennen. Maar de vraag doet zich in deze dagen niet zoo exclusief voor. Men kan rechtstreeks, maar ook zijdelings in een oorlog worden betrokken; een oorlogsverklaring kan een ander motief hebben dan een begeerte naar grondgebied; zij kan ook voor den aanvaller uitvloeisel zijn van de omstandigheden. Voor oogmerken van minder overwegenden, van betrekkelijk soms ondergeschikten aard, waaraan men in de dagen van Stieltjes niet dacht, zou de aanvalskracht, die op Nederland wordt afgezonden, niet tot de vervaarlijkste behoeven te behooren. Daarbij, er is sedert den jongsten oorlog niet alleen verandering gekomen in tuig en middelen, maar ook in de strategie en in de methode van strijden.

In de opvolgende tijdperken der historie heeft men voor de oorlogvoering altijd over algemeen geldende normen beschikt, waaraan men zijn opvattingen voor de eischen, aan het krijgswezen te stellen, kon ontleenen. In de kleine staten, die zich in hoofdzaak op een verdediging moesten voorbereiden, was aan het legerbestuur bekend uit welke richtingen en in welke vormen het wapengeweld kon worden toegepast. Aan die voorstellingen konden de voorzieningen en maatregelen worden afgeleid, die voor een doeltreffend verweer noodig zouden wezen. Iedere aanwijzing daaromtrent is sedert den jongsten grooten oorlog aan de legerbesturen ontvallen. Men weet dat de eigen dekkingen onvoldoende en de eigen afweermiddelen niet meer toereikend zullen zijn. Dat staat vast. Over de vragen hoe een toekomstige aanval op het gebied zal worden geleid en op welke strijdmiddelen men zich ten principale zal moeten verwachten, daaromtrent bestaat volslagen onzekerheid. Iets als een norm heeft men daarvoor niet meer. Een aanval kan, als tot nu toe gebruikelijk was, met een uit de verschillende wapens

samengesteld leger beproefd worden, waarin een talrijke, overvloedig voorziene artillerie de taak zou hebben om den weg te banen voor een bestorming; hij kan met zwaar geschut geschieden, dat van verre aangewend, zich op de bevolking in de grootere centra richt; hij kan met water-toevoeren pogen te overweldigen; hij kan, over zee en over land gelijktijdig aangezet, insluiting, optering en uitputting beoogen; hij kan ook in teisteringen van uit het luchtruim bestaan. Hoe groot de schokken zijn, die met een aanvalsmethode kunnen worden toegebracht, hangt veelal samen met het aantal troepen en middelen, dat een vijand daaraan kan doen deelnemen. De verschillende vormen kunnen ook gecombineerd worden toegepast; er zijn aantallen variaties denkbaar zóó groot, dat het verloren moeite zou zijn zich te willen verdiepen in wat ons boven het hoofd kan hangen en in den graad van waarschijnlijkheid daarvan. In tegenstelling met de deskundigen van andere tijdperken verkeeren wij in volstrekte onzekerheid omtrent het wat, hoeveel en hoe, dat ons bij een aanval te wachten staat. Men heeft daaromtrent geenerlei norm. Dit ongewisse kan in sommige gevallen in ons voordeel zijn en maant, bij het beoordeelen van de verdedigbaarheid, tot voorbehoud. Of Nederland verdedigbaar is, kan niet meer à priori worden vastgesteld; dit is afhankelijk van de wijze waarop Nederland zou worden aangevallen. Eerst als een aanval op ons grondgebied zou worden gedaan, kan blijken of ‘militair verzet voor ons volslagen nutteloos’ zal zijn. Hoe groot de kans is, dat zich een geval van verdedigbaarheid voor Nederland zal voordoen, is zeer bezwaarlijk te zeggen. Zij is terecht ‘betrekkelijk gering’ genoemd. Ook als men haar volstrekt gering, bijvoorbeeld op een duizendste zou stellen, moet in het oog blijven, dat het duizendste geval het eerstkomende geval kan zijn. Zeker is, dat wij, door ontwapening, altijd onverdedigbaar zullen worden Ook tegenover wat wel eens als de ‘vreedzame bezetting’ van het land is aangeduid; zelfs ook tegenover een vrijbuiter of drijver, die den staat of een stuk van den staat met een gewapende bende zou in zijn macht houden. Tegenover overweldigingen als hier bedoeld, komt vooral de preventieve werking van een wapening op den voorgrond. Die werking is, omdat zij gebeurtenissen voorkomt, zelden onomstootelijk

vast te stellen. De gemengde commissie acht een preventieve werking voor de toekomst ‘ten zeerste onwaarschijnlijk’. Mij dunkt, in de vraag, of het voor een oorlogspartij voordeelig is, om een staatsgebied in een operatie te betrekken, zal zelfs een zwakke wapening altijd een factor zijn, die meetelt. Het schijnt betwistbaar, dat een weermacht het gevaar waaraan wij blootstaan, verhoogt. Ongewapend te zijn in een omgeving, die zich ten uiterste op een oorlogvoering heeft toegerust, kan voor niemand aantrekkelijkheid hebben. De ontwapening zou ons in den normalen strijd om het bestaan ongetwijfeld sterker maken; zouden echter onze economische voorspoed en onze economische kracht niet tevens een bron van groote ijverzucht en weldra van wrijvingen worden?

Laat Nederland afwachten wat het beraad in den Volkenbond op het stuk van arbitrage, veiligheid en ontwapening zal brengen. Het zou den invloed van de bondsgedachte en het zedelijk gezag van den bond eerst recht in volle, bemoedigende kracht openbaren, indien eerlang, ingevolge zijn besluit, - liefst met al onze buurstaten gezamenlijk - het juk der bewapening kon worden afgelegd. Zoo kome het!

II.

In afwachting daarvan moet het ieder, die daarvoor verantwoordeijkheid draagt, vooral in deze tijden, een zorg zijn om de bewapening rationeel en zoo min kostbaar mogelijk in te richten. Wat het rationeele betreft kunnen uit het vorenstaande, voor de grondslagen der defensie, een paar gevolgtrekkingen worden gemaakt, waaraan tot heden niet de aandacht is geschonken als toch hoog noodig schijnt. De onzekerheid omtrent hetgeen een aanval op ons land aan vijandelijke schepen, troepen en strijdmiddelen kan brengen en de verscheidenheid waarin een agressie zich kan voordoen, maken het ondoenlijk zich op alle kwade kansen zóó toe te rusten, dat ze met vertrouwen zouden kunnen worden afgewacht. Zelfs met de grootste inspanning en met de ruimste geldmiddelen gaat dat niet. Wij kunnen niet èn maritiem, èn met het permanente verdedigingsstelsel, èn met de chemische middelen, èn met de technische toe-

rusting, èn met het leger, èn met de luchtstrijdkrachten, èn met de proviandeering en de verdere bevoorrading, èn met de organisatie voor een oorlogsindustrie - opgewassen zijn tegen het velerlei, dat een moderne aanval ons berokkenen kan[1]. Omdat tot het kritieke oogenblik onbekend blijft waar een aanvaller het zwaartepunt van zijn poging zal plaatsen en dit o.m. in een marine, in zwaar geschut, in een landleger en in een luchtmacht kan geschieden, zou een kleine staat, wilde hij paraat zijn, op elk gebied, ook wat de hoeveelheden betreft, de geëigende middelen moeten hebben, om van zich af te slaan. Een defensie, die aan al de noodlottige kansen van een modernen aanval het vereischte tegenwicht zou opleveren, wordt feitelijk sedert lang niet meer nagestreefd. Wat onbereikbaar zou zijn is in de oogmerken opgegeven. Aan den strijd tusschen projectiel en pantser bijvoorbeeld worden voor onze vestingen en forten geen practische gevolgen meer toegekend.[2] Door de regeering is, bij de

1) De groote staten komen ten aanzien van de oorlogstoerustingen evenzeer voor onmogelijkheden. Wel is paraatheid op alle punten voor een groote mogendheid een minder klemmend vereischte, omdat zij in oorlogstijd in een initiatief kan trachten haar sterke zijde op den voorgrond te brengen, maar toch ook voor de groote staten eischen de oorlogsvoorbereidingen een zoo groot deel der staatsinkomsten, dat die voorbereidingen welhaast ook boven hun krachten gaan. Wanneer zij voor verplichte arbitrage williger worden en oog krijgen voor de zegening van een zooveel doenlijk gewaarborgden vrede, dan is dat een lichtend teeken. Het teeken is misschien tegelijkertijd symptoom. Het kan een symptoom zijn van het besef, dat tusschen kultuurstaten oorlogvoeren een onmogelijkheid is geworden. Mij dunkt, dat dit besef uit de vernietigingstechniek onvermijdelijk voortvloeit. Het zal, ook onder den druk van de adviezen en kostenbegrootingen van de admiraliteiten en generale staven, overal levendig worden en op den duur algemeen zijn.
2) Omtrent de verdediging onzer forten las men aan het slot van een stuk ‘Ontwapening’, in het avondblad B van 8 October van de N. Rott Courant, het navolgende:
‘Het was op een oefeningsreis met den generalen staf. De vraag was besproken, of forten na een hevige beschieting zouden worden ontruimd dan wel of de aanval des vijands zou worden afgewacht. Snijders koos partij op de hem eigen, rustige wijze met de woorden: “er zijn momenten, waarin men als soldaat met het leven moet weten af te rekenen”’. Het moet meer dan tien jaar geleden zijn, dat deze oefeningsreis plaats had, en nog schijnt niet doorgedrongen, dat het antwoord ontwijkend en niet op de hoogte van het onderwerp was. Want het kon bij deze oefening niet de vraag wezen of er momenten zijn, waarop een fortcommandant met zijn leven moet weten af te rekenen; maar vooral deze, of het verantwoord is, dat in weerloos geschoten verdedigingswerken, zonder hoop op succes, stand gehouden wordt en of een legerbestuur mag eischen, dat de fortcommandanten en de overblijfsels hunner bezettingen, daarbij maar met het leven zullen afrekenen. Nog altijd is die vraag, vermoedelijk om haar lastige consequentiën ten aanzien van het verouderde vestingstelsel, onbeantwoord gebleven.

motiveering van maatregelen, het nieuwe standpunt nu en dan vooropgezet. Het is echter altijd bij negatieve aanduidingen gebleven. Wat men met de defensie beoogde en dus wèl bereikbaar achtte, bleef in het onbepaalde. Het is duidelijk, dat een veelszins beperkte doelstelling allicht matiging brengen kan ook in de eischen van uitrusting en bevoorrading. In de plannen van het 106-millioen-fonds, voor de aanschaffing van geschut en projectielen, was met de beperkingen in de oogmerken der defensie niet de minste rekening gehouden.[1)] Het is niet gemakkelijk uit het beheer der defensie, zooals dit in de begrootingen te voorschijn komt, op te maken, welke de leidende beginselen zijn. Het maakt den indruk neer te komen op het navolgende. Voorop plaatsende, dat men aan het onmogelijke niet gehouden is, acht het legenbestuur het zijn taak om met alle middelen, die het zich verschaffen kan, Nederland zoo sterk en zoo weerbaar mogelijk te maken. Op elk terrein der voorzorgen moet iedere moderniseering, iedere vermeerdering of verbetering als winst worden beschouwd. Zoo ongeveer is de opvatting, die men in de oorlogsbegrootingen meenen kan in praktijk te zien. In het resultaat kan het volgen van dit richtsnoer niet veel uiteenloopen met het resultaat, dat zou verkregen zijn, toen men tegen alle aanvalsgeweld naar paraatheid streefde. Want ook in die lijn zou men niet méér hebben kunnen doen dan overal naar het beste en het meeste te streven. Hoe men dat streven voor het tegenwoordige in de praktijk moet voorstellen, daarvan geven de ‘Wetenschappelijke Jaarberichten van de Vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschap’, een weerspiegeling. In die berichten zijn meestal onze stafofficieren aan het woord. Voor elk onderdeel de juiste man. Men treft er jaarlijks verhandelingen in aan over het zeewezen, de organisaties, de wapentechniek, het verlichtings- en electriciteitswezen, de vestingen,

1) Vestingstelsel en Verdedigingsplan. 's-Gravenhage, de Gebroeders van Cleef, 1922, blz. 47-70.

de hulpdiensten, den motordienst, het vliegwezen, enz. Men kan oprecht hulde brengen aan het groote en veelzijdige intellect, dat aan de jaarberichten werkzaam is, en toch de overtuiging koesteren, dat in de conclusiën en de toepassingen, welke soms voor de defensie worden aanbevolen, veelal niet de sterke zijde van de schrijvers ligt. Schier geen onderdeel of er worden nu en dan achterlijkheden en tekortkomingen in aangewezen, waarvan het niet vaststaat of zij, juist voor onze defensie, wel tekortkomingen zijn. Meermalen zag men, aan de hand van een voortgeschreden techniek, in eenig jaarbericht eischen formuleeren, die bij een deugdelijke doelstelling voor de defensie, niet op den voorgrond zouden zijn gekomen. In overeenstemming met de leer, dat elke vermeerdering van middelen en elke verbetering winst voor de weerbaarheid beteekenen kan, komen de desiderata van de jaarberichten gaandeweg in de rij van onderwerpen, betrekking hebbende op de begrooting. Ook dit droeg er toe bij, dat men een defensie verkreeg, die niet evenwichtig en bovendien veel te duur is.

Vrij algemeen heeft het gevoelen vorderingen gemaakt, dat in het verdedigingsplan, door de liniën en stellingen bepaald, voor ons niet meer een bruikbaar uitgangspunt voor de doelstelling ten behoeve der defensie, kan zijn gelegen. Aan een herziening van de weerbaarheid zal een toetsing van hetgeen wij zullen nastreven, moeten voorafgaan. De gebruikelijke methode van beoordeelen is hier niet toepasselijk. Zij pleegt te onderzoeken welke krachten en strijdmiddelen genoegzaam opwegen tegen het maximum dat, hetzij te water, hetzij over land of door de lucht tegen het gebied zou kunnen worden aangewend. Met die maxima rekenen we niet. We weten dat verweer daartegen niet genoeg kan baten; integendeel, zoo goed als zeker, in weinig tijd op verminking en op verarming uitloopen moet. Wij willen echter naar vermogen beletten, dat een oorlogspartij, die niet de groote krachten van een modernen aanval voor ons gebied beschikbaar heeft, met mindere middelen in onze onderwerping zou slagen. Er zijn in hetgeen ons kan bedreigen, ook bij dit uitgangspunt, nog groote, gradueele verschillen. Onze toerusting zal vermoedelijk niet tegen al deze gevallen kunnen opgewassen zijn. Wat het grensgeval zal wezen, moet door ons zelf worden be-

paald. De doelstelling hangt dus van eigen overwegingen af. Het komt mij voor, dat de troepenmacht en de middelen, die op blz. 163 van de reeds genoemde brochure zijn aangegeven, uit verschillende gezichtspunten, als goede norm, kunnen worden aanbevolen. Uiteraard is de getalsterkte langs theoretischen weg gevonden. Zij is, zooals overal, het resultaat van grepen. Of men aan een legersterkte de praesumptie van toereikend toekent, hangt ten slotte van een, moeilijk te ontleden, persoonlijken indruk af. Maar het aangenomen cijfer zal, vooral bij een oorlog van naburen, voor het doeltreffend beschermen der staatsbelangen, beteekenende kansen bieden; het heeft naar redelijk vermoeden de draagwijdte om, in een nog ruimer aantal gevallen, een aanranding of een schending van ons gebied te voorkomen.

Uit de getalsterkte kan worden afgeleid, dat voor het veldleger op acht divisiën is gerekend. Welke financieele eischen dit stellen zal, hangt nauw samen met de technische uitrusting; in het bijzonder voor wat de soort en de hoeveelheid geschut betreft. De ervaring van den grooten oorlog heeft voor de geschutbewapeningen veelal tot een fusie geleid van de lichte, middelbare en zware artillerie in één organiek taktisch verband. Omdat het vestinggeschut voor een goed deel zwaar en moeilijk verplaatsbaar is, drukt het op een troepen-geheel, waarin het organiek is opgenomen, den stempel van logheid. Feitelijk hebben sedert, de veldlegers het karakter van vesting- of positieleger gekregen. Voor de groote mogendheden had dit minder bezwaren, omdat hunne strijdmachten zoo goed als zeker, al dra in een loopgravenoorlog zullen zijn gewikkeld.

Wij hadden de moderne organisatiën, die op dit fusiebeginsel berusten, niet moeten nabootsen. Vóór den oorlog hield men, bij het samenvoegen, wapenen en groepeeren een zekere evenwichtigheid in het oog. De wapensoorten moesten zich harmonisch kunnen ontplooien. De een mocht vooral niet in die mate steun behoeven van de ander, dat daaruit een remmende werking in het geheel zou moeten voortvloeien. De legers van alle natiën waren voor een zelfde wijze van strijden en op dezelfde gedachten als grondslag, opgebouwd. Sedert de kleine legers niet meer kunnen vechten als de groote is er in onze assimilatie onmiskenbaar sleur. Voor ons zijn de eischen van evenwichtigheid en overeenstemming

gebleven. Aan dit onderwerp is in de brochure 'Vestingstelsel en Verdedigingsplan' een uitvoerige uiteenzetting gewijd. Voor het leger van een kleinen staat moet het daarin organiek bijeenbrengen van een heterogene en ten deele zeer zware geschutbewapening, bedenkelijk heeten. De beweegbaarheid van een troepenmacht, over eenigszins beteekenende afstanden, werd er mede teruggebracht tot die van de zware batterijen. Kleine berichten in de bladen zijn soms, voor wat dit zeggen wil, teekenachtig geweest. Men las bijv. van een regiment bereden artillerie uit Ede, dat het een schietoefening zou gaan houden te Oldebroek; het lichte worpgeschut en het veldgeschut zouden den marsch in één dag verrichten; door de zware batterij moest, met inschakeling voor een nachtkwartier, twee dagen over den af te leggen afstand worden gemarcheerd! Opmerkelijk is, dat, sedert de nieuwe oorlogsorganisatie ons feitelijk het positie-leger heeft gebracht, men van officieele zijde geregeld gewaagt van 'het operatief orgaan'.

Men zal, als het tot de gedachte nieuwe doelstelling voor onze weerbaarheid komt, het veldleger als operatief orgaan in eere moeten herstellen. Hoogst waarschijnlijk zal de zorg voor de uitrusting zich kunnen bepalen tot de aanschaffing, voor zooveel noodig nog, van mitrailleurs, van veldgeschut en van munitiën. Het in gebruik zijnde veldkanon schijnt vernieuwing te behoeven; men kan er niet buiten ook het aantal uit te breiden. Voorts is er voor het veldleger behoefte aan nieuw brugmaterieel, zoomede aan eenig meerder geniematerieel. Omtrent het allerwege verlangd infanteriegeschut kan ik mij, voor onze behoeften, uit gemis aan gegevens geen meening vormen. Houdt men overigens de zware houwitsers, de lange kanonnen voor lucht-afweer, zoomede de bommenwerpers op eigen beenen; d.i. buiten de organisatie van het veldleger, dan zullen de aanschaffingen en de bevoorrading heel wat beperkter en economischer kunnen plaats hebben. Men zal dat bijzonder geschut dan kunnen aanwenden, c.q. aantrekken, waar kansen ontstaan, dat het zou kunnen worden in den strijd gebracht. De uitrusting van het veldleger zal in hoofdzaak moeten voorgaan. Zij zal, op de schaal als geschetst is, aan de organisatie en het in stand houden van acht veld-divisiën van een militie-leger, geen bezwaren in den weg leggen, die overwegend zouden zijn.

III.

Tot slot een op zich zelf staande opmerking over de encadreering van het leger. Men weet, dat de inkrimpingen van het beroepskader, ons voor de kaderbehoeften grootendeels afhankelijk zullen maken van dienstplichtig personeel. De keuze van de, uit de militie, op te leiden mannen voor sergeant en officier, beïnvloedt het gehalte van de geheele toekomstige aanvoering. Aan die keuze moet daarom zorg en omzichtigheid worden ten koste gelegd. De aandacht is er op gevestigd, dat men voortaan niet zal kunnen nalaten om op het intellect van den dienstplichtigen leeftijd, voor het vormen van de kaders der strijdmacht, een breeder beslag te leggen dan tot dusver. In de bekende Standaard-brochure[1)] luidt het: 'Thans kan men alleen beschikken over het intellect, dat begrepen is in het getal van 23500 dergenen, die ingelijfd worden, maar de intellectueelen onder de overige 36000 blijven buiten schot. En ook die heeft men noodig voor den bouw van het militie-leger'.

Het denkbeeld is wat carrément geformuleerd, maar het is toch niet zoo fantastisch als het, blijkens de kritieken, aan sommigen heeft toegeschenen. Het is in de brochure niet uitgewerkt. Werkt men het uit, dan wint het aan realiteit en komt men op kleiner consequentiën. Uit het aantal van 36000 van jaarlijks ingeschrevenen, die niet ingelijfd worden, zou men met betrekkelijk gering succes voor de kaderopleiding putten. Ik heb hier de cijfers voor me, betreffende den 'afloop van de lichting der militie 1920'. Een soortgelijk overzicht werd tot 1922 jaarlijks openbaar gemaakt. Het verscheen dan als bijlage der Staatscourant. Na dien schijnt de publicatie gestaakt te zijn. Nu ik toch niet over de jongste gegevens beschik, zijn ook de cijfers betreffende de lichting 1920 voor mijn doel, alleszins bruikbaar. Voor deze lichting zijn 63572 ingeschrevenen geweest. Van dit aantal waren er vóór de loting afgevallen te zamen 29432, resp. vrijgestelden, uitgeslotenen, bij de keuring ongeschikt verklaarden en inmid-

1) Dertig millioen bezuiniging. Het militaire vraagstuk. N.V. Dagblad en Drukkerij de Standaard, Amsterdam.

dels overledenen. Alleen de eerstgenoemde categorie, die der vrijgestelden, zou voor een wetswijziging tot verbreeding van den stroom, waaruit men kan putten, in aanmerking kunnen komen. Voor ieder der vrijstellingsinstituten: broederdienst, een geestelijke bestemming, kostwinnerschap en in hetzelfde jaar geboren broeders, bestaan echter deugdelijk bevonden argumenten en het zou niet aangaan, deze voor alle dienstplichtigen te laten wegen, behalve voor de intellectueelen. Trekt men de te voren afgevallenen van de ingeschrevenen af, dan bevindt men, dat aan de loting hebben deelgenomen 34140. Volgens het overzicht waren 25761 ter inlijving gevraagd. Het denkbeeld van de 'Standaard' komt dan praktisch hier op neer, dat men voor de keuze van kader niet uitsluitend zal zijn aangewezen op de ingelijfden, maar dat men zou mogen putten uit het aantal van 34140, dat aan de loting deelneemt. Ik geloof, dat dit een goed denkbeeld is. Vooreerst omdat men, met die ruimere keuze, des noodig, meer intellectueelen in het leger kan bekomen en overigens omdat, zoo het meerder aantal niet of niet ten volle noodig is, het denkbeeld de gelegenheid opent, om in de keuze der intellectueelen, in het belang vooral voor de officiersopleidingen, nog wat kieskeuriger te kunnen wezen. Om van het denkbeeld partij te trekken zou het niet noodig zijn aan de intellectueelen in het algemeen een zwaarderen druk op te leggen, dan nu reeds op de intellectueelen onder de ingelijfden gelegd wordt. Die druk is tweeërlei. Vooreerst moet als zoodanig aangemerkt werden, de vrij groote kans dat zij, na ingelijfd te zijn, voor een opleiding tot sergeant of officier zullen worden bestemd; een kans die zekerheid wordt, naarmate de ingelijfde ontwijfelbaar tot de intellectueelen moet gerekend worden. In de tweede plaats is een zwaardere druk in den langeren duur van den opleidingstijd gelegen. Tot die tweeërlei meerdere druk kan men m.i. voor alle intellectueelen, die aan de loting deelnemen, wanneer ze voor kaderopleiding worden bestemd, zich bepalen. Nu heeft de Standaard-brochure wat boud geconcludeerd: 'Men lijve ze (de intellectueelen) dus allen in voor zoover de lichamelijke geschiktheid aanwezig is en er geen bijzondere redenen voor vrijstelling bestaan. Hun aandeel komt in mindering van de vastgestelde sterkte der jaarlijksche lichting'. Wanneer men aldus te werk gaat, be-

teekent dit, dat op de intellectueelen een derde, zware extradruk wordt gelegd, namelijk die, van ook de kans te missen van vrij loten. Het vraagstuk komt mij echter voor, zóó te kunnen worden opgelost, dat men zich het voordeel van het aangegeven denkbeeld verschaffe en daarnaast de volmaakt gelijke kans van vrij te loten van allen, die dienstplichtig zullen worden - intellectueelen en niet intellectueelen - ongerept laat. Dit kan verkregen worden door de betreffende intellectueelen provinciesgewijze te laten loten.

Wanneer uit de organisatiën de totale encadreerings- en aanvoeringsbehoefte aan militie-sergeanten en militie-officieren zal bekend zijn, kan daaruit en uit het aantal lichtingen worden afgeleid, hoeveel sergeanten en luitenants iedere lichting zal moeten opleveren. Men zal die totalen, - om tevens een reserve aan te kweeken, - jaarlijks met 20 à 25% moeten verhoogen. Zwitserland bijv. leidt personeel voor de aanvoering tot 25% boven de organieke aantallen op. Het departement van oorlog zal dan jaarlijks aan de provinciën moeten meedeelen, niet alleen, als tot dusverre, welk kwantum van de lichting door ieder harer moet worden verstrekt, maar tevens hoeveel candidaat-sergeanten en hoeveel candidaat-luitenants daarin begrepen moeten zijn. Het vermogen om intellectueelen te leveren, loopt in de gewesten uiteen. Bij de verdeeling der behoeften over de provinciën zal met dit vermogen uiteraard rekening zijn te houden. Na de ontvangst van de betreffende gegevens moet bij de provinciale besturen een becijfering plaats hebben. Bij het aantal, dat de kaderopleidingen zal volgen, worde een te berekenen aantal opgeteld, in dezer voege, dat de verkregen som aan de kader-candidaten een kans om vrij te loten waarborgt, die dezelfde is als de vrijlotingskans van het overschietend personeel, dat in de provincie moet loten. Een toepassing, met cijfers, waartoe ik die van het genoemde overzicht neem, zal de bedoeling verduidelijken. Voor de provincie Limburg was het aantal in de lichting bepaald op 1405 man. Dit aantal was berekend naar het getal ingeschrevenen, dat aan de loting zou deelnemen, zijnde 1864. Men neme nu aan dat de minister van oorlog de provincie tevens had aangeschreven 27 candidaten voor een officiersopleiding en 54 voor een sergeantsopleiding te leveren. In som dus 81 intel-

lectueelen. De provincie zal nu moeten zorg dragen dat de kans om vrij te loten, centraal en voor haar gemeenten, dezelfde is. Daartoe heeft men:

1864: 1405 - x = x: 81

In de vierkantsvergelijking waartoe deze evenredigheid herleid kan worden, vindt men bij oplossing voor de hier toepasselijke waarde: x = 117.

De provincie zal nu de 1405-117 of 1288 te leveren miliciens, zooals gebruikelijk is, over haar gemeenten verdeelen. Tevens wijst zij de gemeenten aan, die uit de ingeschrevenen welke loten moeten, een of meer intellectueelen moeten opgeven; voor ieder der opleidingen, sergeant of luitenant afzonderlijk. Het aantal intellectueelen loopt in de verschillende gemeenten sterk uiteen. Bij de verdeeling der behoeften over de gemeenten zal daarmede ook rekening moeten worden gehouden. In casu is die behoefte 39 candidaten voor de officiers- en 78 voor de sergeantsopleiding.

De provincie brengt de candidaten, al naar zij voor een sergeants- of een officiersopleiding in aanmerking zouden komen, in een daarvoor te bestemmen provinciaal lotingsregister. De loting loopt in het voorbeeld voor de sergeantsopleiding over 78 candidaten en 54 plaatsen en voor de officiersopleiding over 39 candidaten en 27 plaatsen. Zij zal in het openbaar moeten geschieden ten overstaan van den Commissaris der Koningin dan wel van een gedeputeerd staten-lid. Die vrij loten komen in de positie van bijzonder dienstplichtige voor hun gemeente. Ook de overigen kunnen, na de loting, voor de verdere toepassing van de wet op den dienstplicht, weder in het beheer hunner gemeente worden teruggebracht.

Voor het geheele rijk bedroeg, zooals reeds gezegd, het aantal der bij de landmilitie ingelijfden 24293. Aan de loting hadden deelgenomen 34124. Het verschil van deze cijfers geeft in het algemeen een indruk van de ruimere keuze, welke men voor de bedoelde categorieën benoodigd, met een provinciesgewijze loting zich kan verschaffen. Het aantal candidaten voor het militie-leger benoodigd, zal voor beide opleidingen jaarlijks waarschijnlijk wel kunnen worden verkregen. In het voorbeeld waren de getallen meer dan het dubbele der tegenwoordige behoefte. De aantallen zullen over de provinciën en

de gemeenten oordeelkundig moeten verdeeld worden. Er is eveneens gegrond vermoeden, dat de ruimere keuze het intellectueel gehalte der beide groepen, gunstig beïnvloeden zal.

Al kan de druk *individueel* nergens als verzwaard worden gevoeld of aangemerkt, zoo zal niettemin het effect zijn, dat de intellectueelen in grooter aantallen bij de encadreering van het leger worden betrokken. De intellectueelen zullen *gezamenlijk,* als denkbeeldige groep, wèl onder een vermeerderden druk komen. Ter behoorlijke bezetting van de aanvoerdersplaatsen in het militieleger zal het daar ook om te doen zijn.

L.M.A. VON SCHMID.

Den Haag, 25 Sept. 1924.

Op dood spoor.

X.

Liefste!... Liefste!!... Liefste!!!

Ik houd den brief in de handen en begrijp hem niet.

Heb ik eenmaal zoo geschreven?

In een dierbaar oogenblik, vóór jaren, gaf Rob mij de brieven ter bewaring, die ik hem schreef. Misschien ook interesseerden zij hem niet meer. Met de zijne liggen ze in een gesloten satijnen doosje, hij in een vakje, ik in een vakje. Gebonden in zijden bandjes. Aandoenlijke tweelingen.

Nooit heb ik het idiote ding durven openen. Wat zijn we lachwekkend in onze plechtigheden!

Vandaag kwam het ineens. Een verlangen... och, neen, geen verlangen... een bevlieging van benieuwdheid om het nog eens te zien. Behaaglijk zit ik in het roodsatijnen causeusje, de doos op mijn knieën. Ik zie de doos op mijn loodgrijze knieën van Liberty *Rani-silk.* Ik zie, dat ik het zie; ik zie mij daar zitten; ik ben een stilleven voor mij zelf: de vrouw en de minnebrieven.

Het lijkt een doos uit een erfenis.

Aan mijn sleutelbosje moet het sleuteltje gebleven zijn - ik weet niet meer welk. Een der vergeten sleuteltjes. Ik moet ze alle beproeven, eer ik het goede heb.

Nu heb ik het goede, het slot is opengedraaid. De lust, verder te gaan, verslapt. Misschien ook de moed?

Ik voel mij een beetje wanhopig. Waarom, eigenlijk, heb ik dit gewild? Nu zit ik in een toestand van niets meer willen, niets meer kunnen besluiten.

Is het wel open?

Knip! doet het slootje - zou het nu open zijn of dicht?

't Kan mij niet meer schelen. Zoo zou ik het doosje weg kunnen zetten en er niet meer aan denken.

Toch wil ik ineens weten, of het slootje gewerkt heeft. Martha kon de doos vinden en er in snuffelen. Martha met onze brieven!

Ik beproef het deksel opnieuw - het is nu open, dus zooeven was het gesloten. Had ik toen maar...

Dwaas liggen daar de twee gelijk gebonden pakjes in hun zijden lintjes, die ik zelf heb gestrikt. De bundeltjes zijn precies gelijk. Hij gebruikte het dikke, roomige ivoorpapier, mijn present, om zijn brieven gelijk aan de mijne te hebben.

Wat is mijn helft? Wat zijne?

Ik ben zóó geestelijk versukkeld, dat ik de doos laat glijden van mijn grijs-zijden knieën. Eén pakje ligt, verschoven, op het tapijt. Zoo kan het niet meer in zijn vakje, het moet los- en opnieuw vastgemaakt worden.

Zulke kinderachtige aanleidingen heb ik noodig om tot een daad te komen!

En nu vind ik mijn brief. Het is mijn mooie open rondschrifthand. De drie woorden bovenaan krioelen. Een roode vloed van schaamte slaat over mijn gezicht.

Neen, zooiets heb ik nooit aan iemand geschreven! Ik zou het niet kunnen! Aan Freddy misschien?... Neen, hij deed mij nimmer hartstochtelijk verlangen.

De andere dan wel...? Die andere wel?

- Liefste!... Liefste!!...

En driemaal: Liefste!!!...

Hulpeloos zie ik rond. Er brandt, nu het zomer is, geen kachel. Ik kan niet opeens.....

Wanneer daar het vuur was... een groot, gretig vuur.

ik zou, met schitterende oogen...

De romantiek vloeit weg... met lauwe afwezige bewegingen pas ik de brieven bij elkaar, hermaak hun pak, wring het in de doos, die nu plotseling te klein is geworden. Ik moet persen, knoeien.

Eindelijk staat het malle ding weer net zoo in het columbarium van mijn cylinderbureautje.

Verwezen kijk ik toe. Hoe komt het ooit er weer uit? Hoe vind ik op een dag den moed, het nòg eens te voorschijn te halen, op een dag dat er vuur is!

Anders staat het daar tot mijn dood, en een notarisklerk grabbelt erin en gnuift.

Géef ik daarom? Kan het mij schelen wat na mijn dood gebeurt?

Ik wil toch niet belachelijk worden. Mogelijk is de notarisklerk mijn gemaal... En hij leest, in een pose van interessante weduwnaar:

- Liefste!... Liefste!!...

En nog eens, met de verzorgde climax van drie uitroepteekens:

- Liefste!!!...

Moesten getrouwden, den dag van hun huwelijk, elkander niet de brieven teruggeven, zooals verloofden doen wanneer hun idylle niet doorgaat...?

Hoe komt 'n mensch ervan af - van deze asch!

Weder zie ik de looden plooien van mijn knieën glijden over het granaatsatijn van den stoel.

Nu moest Freddy binnenkomen... zijn aanwezigheid zou mij beveiligen en geruststellen.

Of ik wou Kathleen hier hebben... klein meisje naast mij op den grond. Zij moest haar mooie, sterke hoofdje leggen op mijn knieën, en het uitsnikken, dat ze zoo veel, zoo vréése lijk erg véél hield van mijn man... dat zij het toch niet helpen kon en eerlijk wilde staan tegenover mij!

Hoe, met wijze handen, zou ik streelen over haar bol... snikkende zondaresje... Ik, in mijn meerderheid van wetende, glimlachend boven haar vernedering.

- Liefste!...

Voor haar is hij de blonde god...

Ik zie het prentbriefkaartje... Rob... ik... Hem aanschouwen was hem beminnen! Mama zegenend op het tweede plan.

Kathleen, aan de beurt, knielt, hunkert, bezwijmt van verlangen. De verboden vrucht! De dubbel verboden vrucht! Hij, de ongenaakbare, zoo hoog gezeten, de maestro der chemische wetenschappen!

Und nebenbei: getrouwd!

Arme lieve kind! Ik wil haar in mijn armen nemen en verbazen met mijn liberaliteit. Grootmoedig ga ik hem haar schenken.

- Neem hem, neem hem mijn kindje, als hij zoo noodig voor je is. En geruststellend:

- Neen, ik heb mijn beurt gehad... ik heb het boek gelezen... Ik vond er eigenlijk niet veel aan, maar wat kan jou dat schelen, niet? Je begint het verhaal van voren af... het is een mooi, romantisch begin... wil ik je drie woorden laten zien, drie woorden maar?

- Liefste!... Liefste!!...

En nog eens:

- Liefste!!!...

Dat is toch een verrukkelijk begin, nietwaar? doet het goed aan je warme, romantische hartje? En nu zal ik je den afloop niet vertellen: ik bederf je genoegens niet. Ondervind zelf... het geluk is niet voor ons allen hetzelfde. - Neem hem dan, - maar néém hem dan toch, kindje!

Zoo zou ik willen doen en als ik zoo deed, zou ze mij beloonen met wantrouwen. Zij zou zich beleedigd rekenen, hem, haar standbeeld, smadelijk beklad. Zeker werd ik op hetzelfde oogenblik haar vijandin, een minderwaardig iemand, die men enkel kan verachten.

Hoe zou een vrouw zóó rijk zijn, hem, den doctor, te bezitten, en niet te duizelen van geluk! Neen, ik zou de domste, de onwaardigste aller vrouwen zijn.

Haar overgroote oogen hunkerden. ‘Kom meisje, zou ik zeggen, lieve, lieve kleine Kathleen, ga tot hem, zèg het hem. Zeg het hem met moedige, duidelijke woorden, anders verstaat hij niet. Of wil je dat ik het voor je zeggen zal? Geloof je,... zou hij mij niet wantrouwen, zooals ik aan je verwonderde oogen zie dat jij het doet? Waarom wantrouw je mij? Is het àl te edelmoedig? Toch verzeker ik je... neen, laat mij niets verzekeren, wat heb je aan de verzekeringen eener teleurgestelde vrouw! Ik kan van geen nut voor je zijn, dat zit ik nu wel. Maar geloof tenminste dit - hoe zou ik hierin kunnen liegen -: ik sta niet in je weg! Ga tot hem, zeg hem, zoo dat hij het goed hooren kan, zeg hem driemaal:

- Liefste!... Liefste!!...

En dan nog eens:

- Liefste!!!...

Zoo weet ik dat hij het hoort. Zoo begrijpt hij.

Haar bloeiende mond dort in verlangen. Hij merkt het niet. Hij dicteert. Hij dicteert zijn beroemdheid. Hij dicteert zich naar de Akademie der Wetenschappen, naar een gewis professoraat. Daaraan enkel denkt hij en ziet niet den rooden mond, die dort.

Klein, hunkert zij op zijn weg, *das Veilchen.*

Hoe zal die geschiedenis loopen? Ik zie toe en wacht. Ik ken mijn rol nog niet... ik wilde zoo graag meedoen en moet wachten.

Eenmaal zal hij het toch wel merken. Ja, ik zal zorgen dat hij het merkt. Ik begeer te weten hoe hij zich dan gedragen zal.

Hij, nog eens, gòd!

Het is zoo moeilijk, god te zijn en het te blijven.

Zou hij, ditmaal, het kunnen?

Ik wil er bij zijn om het te zien! Ik arme, bedrogen vrouw. Ik, snakster naar het wonder.

Door het groote wit-batisten venster van de woonkamer, zie ik de schimmen zich verplaatsen in het gebouw aan den overkant. Onder geheime aantrekking naderen zij elkander.

Moet ik den verliefden jongeling niet weglokken? Hij bewerkt miswijzing op het kompas. Hij veronzuivert het preparaat, dat in rust moet bezinken.

Zeker, ik, de ongelukkige, verlaten echtgenoote zal hem aanlokken.

Is zoo mijn bedoeling? Wil ik dan worden bedrogen?

Mijn gemaal steekt de plaats over, hij heeft zijn linnen overkleeren afgelegd; zeker gaat hij uit.

- Thilde...?

Voor mijn venster verschijn ik, schoone droomster, ten allen tijde gereed voor den prins.

- Thilde, zou je mij even mijn hoed willen geven en mijn stok? Ik heb den sleutel niet. - Ben ik lastig?

- Zeker niet.

- Ik wilde je ook even goeiendag zeggen.

Ik ga naar de hall om den hoed en den stok.

- Dank je zegt hij. Tegen etenstijd ben ik terug. Een conferentie.

Maar hij blijft talmen.

- Thilde...?

- Rob.

- Ga jij nog uit vanmiddag?

- Vraag jij dat?

Hij beseft zijn fout. Hij bedoelde iets anders, maar is vergeten wat. Eigenlijk heeft hij alleen een aanhalige bui... ik ken hem.

De lust ontbreekt mij, zijn verteedering te volgen.

Arme Kathleen! beklaag ik. Zij is bepaald nog niets gevorderd.

- Nu... Dag Thilde!

- Dag Rob!

- Tot straks.

- Ja, tot straks.

Door het raam wisselen wij een afwezigen handdruk.

Zoodra hij het hek uit is, spin ik verder aan mijn intrigue als aan een gestoorde droom. Ginds is het jonge paar alleen - moet ik geen rampen voorkomen?

Hoe zie ik eruit? Bleek, interessant, met m'n bloedlooze, ontevreden lip. Freddy zegt:

- Jij kunt een lip zetten, Thilde, als een bedorven kind, dat voor een keer haar zin niet krijgt. Zóó houd ik niet van je.

- Dan moet je niet van mij houden, Freddy.

- Ziedaar een antwoord, dat mijn gelijk bewijst.

- Wees daar gelukkig mee, Freddy. Aan je gelijk twijfel ik niet. Ik zou het niet durven.

De spiegel toont mij m'n bedorven lipje. Goeie, wijze Freddy! - Langer dan ik bedoelde blijf ik talmen - in zelfaanbidding.

Met een geluid van oud leder kraakt de deur open. Het doet mij òmschrikken...

Daar staat weer de onnoozelaar van den overkant met zijn synthetischen bouillon.

Achter hem, sluit Martha's hand.

Hoe innig zielig staat hij daar, zoo binnen geschut! Heeft hij mij gezien voor den spiegel?

Geen van ons beiden waagt een woord. Achter onze lippen is een soort klankloos gesprek van verontschuldiging en ergernis.

Ik vind het toch vervelend, gestoord te zijn; straks krijgt Martha het verdiende standje.

Eindelijk murmelt mijn ridder hoorbare geluiden. Ik laat hem een stoel nemen; tegenover hem zet ik mij plechtstatig neer, de handen gevouwen over mijn knieën.

Op het looden grijs zijn mijn bleeke handen prachtig. Ze doen aan als biddend ivoor. Wij vinden het allebei, hij ook. Ik zie zijn oogen bewonderen.

- Weet u wel, mijnheer Klepels, taquineer ik hem, menschen die kwaad zouden willen denken...

Ik spreek zeer langzaam, aldoor mee bewonderend met zijn bewondering voor mijn ivoren handen.

- Menschen die kwaad wilden denken, zouden heel wat te zeggen vinden over het toeval...

Nu laten zijn oogen mijn handen los. Hij is om-te-zoenen hulpeloos.

- Mijn man ging daar juist de deur uit...

Kalkbleek is hij opgesprongen.

- O, wij, wij weten wel beter. - Blijft u zitten mijnheer Klepels. Zulke verdenkingen zouden immers absurd zijn. Ik maak de onderstelling alleen om een soort spelletje... het is heel amusant, te bedenken, wat de menschen wel zeggen zouden op grond van verkeerde onderstellingen. Doet u daar nooit aan?

Mijn geleerde derailleert.

- Het is... Ik zou het toch niet prettig vinden, wanneer uw man er van wist.

- Wààrvan, mijnheer Klepels?

Zijn arm maakt een vage beweging met het fleschje bouillon.

En ik, in een *coup de théâtre:*

- Mijn man weet alles!

In een dwaze situatie zoeken wij beiden onze houding tegenover een niet aanwezige derde.

Neen, denk ik, de bouillon kan het 'm niet alleen gedaan hebben. Er komt nog iets anders bij. Zou de doctorandus over mij hebben gedacht... zou hij werkelijk? In die onderstelling herneem ik mijn overwicht met een plagend accentje:

- Mijn man is zeker erg streng?

(Twee oogen die zich verwonderen).

- En knàp! U hebt een groote bewondering voor hem.

(Wat moet ik zeggen!)

- Ook als mènsch.

(Waar wil ze heen?)

- Maar vooral als geleerde.

Eindelijk redt hij zich.

- Het is een voorrecht, mevrouw, onder hem te mogen werken.

- En voor mij soep te trekken!

Sommige mannen kunnen zich alleen op hun gemak gevoelen, naast een vrouw van kleinere gestalte. Ik, ik weet zeker, dat ik hem imponeer met mijn lang oprijzende *gown.* Hij voelt zich mijn gevangene. Eigenlijk, nu ik dat zoo aanvoel, raakt het pleizier eraf. Ik heb geen lust in de *conquête facile.*

Arme Kathleen - zoo schielijk overwonnen!

In een geeuw bedenk ik: nu hààr er bij halen en spelen. Die inval wekt mij ineens heelemaal op.

- Weet u wat wij doen moesten, mijnheer Klepels? Nu de groote man weg is een beetje spijbelen. Ik houd er verschrikkelijk van, dingen te doen die niet mogen. U ook? - o nee, ik laat u niet los. U moet weer - zoo - gaan zitten... en ik maak wat te drinken... en weet u wat? we roepen juffrouw Brandon er bij als derde.

Zijn gezicht staat in klamme warmte.

- 't Is erg vriendelijk van u... tracht hij radeloos te ontwijken.

- O volstrekt niet... u bewijst mij een dienst. Een arme, eenzame vrouw als ik, die niets, hoegenaamd niets om handen heeft... Alles onder mijn persoonlijke verantwoording.

Beredderig regisseer ik alles voor elkaar. Niemand heeft meer wat te zeggen. Zelf haal ik Kathleen van haar machine, streel haar tegenwerpingen weg... zij laat zich meenemen als een geaaide poes. Ik draaf naar de keuken om theewater op te zetten, laat de jongelui samen... wanneer ik terug kom, zitten ze nog stijf, vervreemd, verzwegen... Ik doe verwonderd en lach insinueerend... allebei blozen ze. Martha moet de schelpjes, die voor diner bestemd waren, aanstonds in den oven zetten.

- En, Kathleen, weet jij wat mijnheer Klepels bijdraagt?

- Toe, mevrouw! smeekt hij.

Maar ik plaag verder. De chemische wetenschap wil niet langer in de negatie uitmunten. Synthese na analyse.

Het wordt een heel feest van stoute kinderen.

En telkens laat ik hen alleen, geintrigeerd hoe ik ze weer vinden zal en gerustgesteld wanneer er niets is, niets. Zij spelen niet mee. Neen, eigenlijk speel ik alleen, zij amuseeren en zij hinderen mij niet. Ik weet, dat ik jaloersch zou kunnen worden, brisant jaloersch en als een dolle spulleman mijn eigen harlequinade door elkander smijten. Is 't niet om te huilen van rampzaligheid!

Kathleen, het rasdiertje, snuift onraad. Zij voelt een toeleg, maar kan er geen houvast aan krijgen. Wil ik, haar samen brengend met dien jongen, te kennen geven dat zij mijn man...

Wanneer ik haar streel, lijkt zij op springen te staan.

- 't Is mijn tijd. Ik krijg mijn werk niet af. -

- En u, mijnheer Klepels?

Klepels weet het niet meer. Hem zijn vies preparaatje afnemend, zet ik hem buiten de deur. Mijn teedere handdruk verwart hem.

- Toe - nog even Kathleen...

Genadig gaat zij zitten. Ik heb het bij haar verkorven.

- Liefste kind, ik ben zoo ongelukkig!

Verwonderd hoort zij mijn onverholen bekentenis. Heeft zij niet gemerkt dat de jonge Klepels en ik... o, het is zoo ver nog niet, hij, hij uit zich zoo moeilijk. Toch... toch een kwestie van weken... misschien van dagen... Wat moet ik arme vrouw!

Rechtschapen als een kind, weet zij maar één oplossing:

- Hòu je van hem?

Ik retireer.

- Ik?... maar ik bèn getrouwd, lieve.

- Doet er dat toe?

Het komt recht aan als een zoeklicht.

- ... Of er dat toe dòet?...

- Ik bedoel: als je van hem hòudt... echt...

Haar oogen lichten op.

- Kind, het is afschuwelijk wat je daar zegt! Tegen een conventioneele vrouw.

Als buiten alle werkelijkheid spreekt zij, mij niet aanziende:

- Wanneer ik iemand liefhad, zou ik er mij niet aan storen of hij getrouwd was of niet.

De strakheid van haar gezichtje breekt. Het is te veel geweest.

Aan mijn schouder snikt zij het uit.

Streelend troost ik haar... dat alles zeker terecht komen zal...

Maar zij neemt haar geheim naar den overkant mede, en weder met ledige handen zit ik in mijn kamer, tot Maud komt aanbellen om mij door te zagen over haar vrouwenkiesrechtavond.

XI.

Eindelijk een brief van Freddy!

Freddy's heerlijke brief!

Er staats niets in over de reis, niets wat niet iedereen zou kunnen vertellen over het leven aan boord, en zelfs weinig over de havenplaatsen, in Spanje.

Toch is 't wel echt: Freddy-op-reis.

Op z'n toegevende, soms vergevende, doch altijd berispende manier bedeelt hij mij met lesjes. Ik moet meer bezigheid zoeken. Het leven in ledigheid zal mij op den duur brengen, waar alle ledigheid heenleidt: verschimmeling, bederf.

Niet iedereen kan ertegen, niets om handen te hebben; hij zelf meende het te kunnen.

‘In mijn eigen schatting was ik een levenskunstenaar en een artistocraat. Het is niet zoo moeilijk een aristocraat te zijn, wanneer men aan goeden kant geboren is in bijvoorbeeld de platonische republiek: men laat de slaafgeboornen zorgen. Deze zooveel samengestelder wereld maakt het ons minder gemakkelijk. Tactiek en vaardigheid, genie zelfs behooren er toe, het leven steeds vrij te houden van verdrietelijke zorgen, beslommering met de zoogenaamde “werkelijkheden des levens”. Vrijheid koopt niemand tegen een anderen prijs dan geld. Maar wie die vrijheid bezit, vindt nog een koorddanserstaak... zal iemand een equilibrist verwijten, een onverbeterlijke luiwammes te zijn?’

Arme Freddy! Altijd nog hindert hem de beschuldiging van luiheid. Gedurig moet hij zich verweren, als een visch die

tegen den stroom in tobt om op dezelfde plaats te blijven. Zoo wordt ook zijn vrijheid denkbeeldig.

De mailboot geeft hem de aangename voldoening, tenminste virtuoos onder dilettanten te zijn. Hoe onbeholpen scharrelen al die leege passagiers om hem heen! Zij schijnen aan boord gekomen te zijn enkel met het doel te luieren; zij hebben zich er op ingericht met een luiheidsuitrusting van linnen pantoffeltjes, stormvaste petten, boordlooze flanellen kleeren, *easy chairs*. En maar weinigen verstaan de kunst, hun omslachtig apparaat geen schande aan te doen. Als een schelletjesman op de kermis, zegt Freddy zoo aardig, zwoegen ze onder hun instrumenten. Een dekstoel is niet gemakkelijker te bespelen dan een viool of een racket.

Onder al deze zakenmenschen in gedwongen ledigheid, kuurdoeners, snobs, sightseers, vrouwen, wil mijn goede Freddy den waarlijk evenwichtigen mensch verbeelden. Hem alleen passen de pantoffels, de hangmat, de lange stoel. De anderen sloven zich uit te bekomen, te rusten, uit te blazen; hij alleen bekomt, rust, blaast uit.

'Zelfs voel ik geen neiging tot flirten, het aangewezen tijdverdrijf aan boord'.

- Wat schrijft hij? vraagt Rob.

- Freddy wordt, als gewoonlijk, weer onordentelijk.

- Zóó! concludeert mijn gemaal. En in dat eene kleine woordje ziet hij kans, zijn belangstelling in een snel decrescendo te doen verdwijnen.

Prachtig staat de staalblauwe nazomer-avond in den tuin. Na het eten lieten wij de vensters open. Plotseling slaat een hinderend licht naar ons over, snel afgesneden door een vallend gordijn.

De geleerde merkt het eindelijk ook.

- Zag ik licht? - Daarginds?

- Je zag licht.

- ???...

- Kathleen, die weer aan het werk gaat.

Iets onverstaanbaars.

- Je schijnt niet vriendelijk gestemd.

- Vanmiddag is alles blijven liggen, vaart hij uit. Klepels heeft ook niemendal uitgevoerd. Volwassen menschen, die zich als kinderen gedragen, zoodra ik even...

Arme Kathleen! Hoe woedend ben ik op mijn heer gemaal om harentwille! Zal ik nu dierbaar de schuld op mij nemen voor den verloren middag? Maar de woorden komen niet... met bijtende oogen zie ik naar mijn lezend levensdoel... alles aan hem walgt mij. O, een man die sterk kon zijn, een heerscher, en dien ik dan bràk! Ik begeer hevige, hartstochtelijke verwijten... dan vergeving in wanhoop en berouw.

Door mijn spijtige tranen, lees ik verder in Freddy's brief. Hij laat zijn thema niet los:

'Het zonderlingste is, al die menschen bij het aan boord komen hun bestaan opnieuw te zien beginnen. Zoo stel ik mij de aankomst der wedergeborenen in den hemel voor. Zelfgenoegzaam wrijven ze de handen, maken aangenaam kennis, laten zich neer in den stoel, dien de steward heeft gereed gezet. En het zien, voor het eerst, van lucht! En het bespieden, voor het eerst, van afstand! Het luisteren, voor het eerst, naar zeegedruisch! Iedereen doet z'n best, zoo onnoozel mogelijk te zijn. Hoe lukt het den gezagvoerder, die voor de honderste reis zijn gasten handjes geven komt, zijn ernstige gezicht te bewaren! De mannen leenen zich met iets beschermends tot een praatje... de vrouwen kijken of ze voor de eerste maal...

Stààt het er?...

'Of ze voor de eerste maal zullen worden verleid'.

Freddy! Freddy! Zooiets aan een vrouw! Het zeeleven maakt je bepaald onstichtelijk.

- 't Schijnt je te amuseeren...

- Freddy wordt onbehoorlijk.

Mijn gemaal lacht, witte zonnen in zijn ronde brillen. Hij heeft bepaald schik.

Toch vraagt hij den brief niet; ook niet naar Freddy's ongepastheden.

Plotseling, in mijn woede, werp ik een harpoen uit.

- Zèg...

- ...?

- Vindt je Kathleen niet een schàt?

Z'n oogen leunen vragend op de brillenranden.

- ... om zoo den heelen avond te komen nawerken?

- O... vindt hij.

Blijkbaar heeft hij haar nog niet opgemerkt. Hij kent haar

oogen niet, haar heerlijke bol, de kwijnende buiging van haar hals. Hoe is 't mogelijk! Een man! - Freddy zag toch beter.

Ik veracht mijn gemaal nog een beetje meer, omdat hij niet zoo goed als Freddy ziet en dat lieve kind laat hunkeren.

Freddy schrijft:

'Een verdere teekening van het doen dezer lieden zal ik je besparen. Ik ben er bepaald querulant van. Ze zijn allemaal nieuw en allemaal dezelfden - als overhemden die van de stoomwasscherij komen.

Mijn ware verrassing begon eerst toen ik in Bilbao, waar wij gingen kolen, den eersten Spanjaard zag.

Het was op de landingsbrug en hij had gèèn beenen. Of hij had ze wel en vermoffelde ze voor zijn bedrijf.

Hij bedelde.

Bedelen heeft mij altijd een kunst toegeschenen, die verfijning vraagt. Bij ons verstaat men haar niet. Onze domme zeden willen, dat ieder mensch wèrkt; over een iegelijk, die niet werkt, spreekt men schande. Zelfs de man zonder werk, of die niet werken kan, ontkomt niet aan den schimp: "Wie niet werkt, zal niet eten".

Daarom wordt de bedelaar door redelooze schaamte gehindert in zijn bezigheid. Hij moge alle gangbare moraliteit hebben overwonnen, het besef, iets onbetamelijks te doen wanneer hij de hand uitsteekt, raakt hij niet kwijt. Trouwens, ieder die hem een paar centen geeft, acht zich gerechtigd hem, als toegift op slechte waar, aan de leer te herinneren. Schenker en beschonkene (de woorspeling krijg je op den koop toe, ze past in het verband van deze dronken begrippen) verachten elkander. Ze schenden hetzelfde ideaal en geven elkander als straatjongens de schuld.

Hoe anders was mijn Spanjaard! Geen weerzinnige moraal tastte zijn waardigheid aan. Me dunkt, het iets-uitvoeren beschouwde hij niet als een noodzakelijk bestanddeel zijns levens, dus ook het niets-uitvoeren niet als een schande. Zonder druk van schaamte op zijn schouders behield hij de fierheid in zijn mismaakte lichaam, die den mensch tot koning der schepping maakt, naar het heet.'

Al lezende ben ik alleen met Freddy, zijn vriendin, zijn vertrouwde. De beste kerel voelt zich toch minder gerust dan hij schijnen wil. Wat zit hij weer, als een horlogemaker, aan

zijn problemen te peuteren; ik zie zijn eigenwijze gezicht; z'n hoofd zoo'n beetje aandachtig scheef, bijziende zijn oogen, zit hij met zijn pennetje de kleine letterjes in elkaar te pincetten en het wil nog maar niet dàt worden, hij heeft het nog niet precies gezegd. Nogeens neemt hij de loupe erbij:

'In een matrozenkroegje aan de haven, ben ik deze onvermoede schoonheid nogeens wezen bemijmeren. Neen, die kerels staan toch niet allen op één peil; ze zijn als schilderijen in een museum, ongelijk. Opeens ontdek je er een, een genie, geweldig boven de anderen verheven. Alles valt erbij weg. Zoo is mijn bedelaar zonder beenen. Allen zijn ze van een benijdbare *grandezza,* men ziet hen aan, zij weten zich in staat, hun recht tot bedelen met gezonde argumenten te verdedigen. Maar hij, hij bezit dat recht als een gave. Ik zou het gelooven wanneer mij iemand zeide, dat zijn beenen waren verschrompeld door ongebruik gedurende eenige geslachten van geniale bedelaars. Mijn beenlooze is een eindvorm, een geadelde.'

Mijn man, de rug naar de lamp, het licht wit op het vierkantje van zijn boek, zit verstold in zijn lectuur. Ik veracht hem, omdat ik hem niet liefhebben kan. Eén woord van belangstelling, van gemeenschap, en ik zou mijn wang doen donzen aan zijn gezicht, hij zou ademen in den geur van mijn haren.

Armoedig, haast tegen mijn wil, probeer ik, met verlamde lippen:

- Zèg je wat...?

Teleurstelling doet mij de vuisten ballen; in bedwongen woede klemt zich mijn mond.

- Nee... dankje.

't Is of tusschen ons een deur toeslaat.

Eerst om elf uur sluit Kathleen het licht. Plotseling verdonkert het vierkant van haar lancaster. Nog steeds staat, in den warm-ademenden-avond, ons venster geopend.

Ongemerkt wil ze langs den witten muur naar buiten.

- Kathleen!

Zij moet zich laten vangen; angstig als een klein, verloren dier wacht zij wat verder zal gebeuren.

Ik rek het zwijgen. Om haar te kwellen? Ik ben wreed. Ik houd er van, een lot in handen te hebben. Het is iets goddelijks in mij, zegt Freddy, maar ik ben niet groot genoeg, het te

dragen. Alles is half. En terwijl ik haar, wétend, pijnig, heb ik met het kind te doen.

- Niet aardig van je, zoo weg te sluipen zonder een kopje thee te halen!

Ze is tot aan mijn venster genaderd.

- Ik wilde niet storen.

Rob schiet op uit zijn lectuur.

- Gut... ja... heb je nog thee?

Nu ontwaakt hij eerst geheel.

- Met wie spreek je daar?

- Ik ga liever naar huis! fluistert Kathleen. Ik ben moe.

Haar handjes zijn koud. Als een kinderhoofdje houd ik ze in mijn beschermende handen.

- Rob, zeg jij nu eens, moet dat arme kind zoo naar huis, zonder wat warms?

Zijn plotselinge behoefte aan gezelligheid doet hem zelfs hartelijk noodigen.

- Neen hoor, dat kunnen wij niet toestaan. Komt u maar vlug binnen!

Samen, medeplichtig, halen wij het onschuldige kind in. De geheimen breken. Een half uurtje is het heel gezellig bij ons. Ik heb zelfs de voldoening, mijn gemaal aandachtig te zien op Kathleens prachtig gezichtje.

- Weet je wel, Rob, dat het mijn schuld is? Door mijn toedoen heeft Kathleen den heelen avond na moeten ploeteren.

Grootmoedig neemt hij de zelfbeschuldiging in ontvangst, vergeeft mij en zijn lieve assistente, tracht beminnelijk te zijn. Haar warsheid wijkt.

- U moet niet overdrijven, juffrouw Brandon. Een enkelen keer mogen wij wel eens spijbelen ook. Ons werk heeft geen haast, niemand wacht erop.

Moet ik zijn zelfverloochening bewonderen? Niemand is meer overtuigd dat het heelal op hem wacht. En de angst!... al die geleerde menschen jachten als wielrijders om hetzelfde doel. Wie het eerst aankomt heeft den roem en den prijs.

- Ik werk graag, zegt Kathleen eenvoudig.

Zoo is ze verrukkelijk. Ik kan het niet laten, haar over het haar te streelen, terwijl ik haar voor de tweede maal het kopje aanreik. Mijn liefkoozing is haar niet aangenaam, haar hoofd lijkt onwillig mijn hand weg te duwen. Ik ben er niet eens

boos om. En misschien ook dààrom juist over mijzelf tevreden, voel ik een neiging heel edelaardig te zijn, naar de keuken te gaan en daar heel lang te blijven, om hen tweeën alleen te laten.

Ik sloof mij uit op toast met caviar. Wanneer ik feestelijk terugkom, val ik midden in de stilte. Is mijn doel bereikt? O neen, mijn hark van 'n gemaal blijkt erin geslaagd te zijn, het lieve kind totaal te vernielen. Hij is geleerde, werkgever, arriviste. Hoe kan ik zoo idioot zijn, hem mij voor te stellen als jongen minnaar!

'Wij, in onzen tijd', zei z'n oude, gezellige vader, 'waren zoo geleerd niet. Wij leefden maar zoo'n beetje menschelijk'.

En hij flirtte met zijn schoondochter, dat de oude dame er naijverig van werd.

Mijn aanstaande gemaal zag het gemoedelijk aan. Hij was wijzer. Hij was van zijn bezit zoo zeker! Terwijl zijn vader mij bezig hield, vond hij tijd voor zijn ernstige werk.

Met de toast, de caviar en mij komt een draaglijke stemming binnen. Kathleen blijft niet lang meer.

- Moet je alleen naar huis, meisje?

Als een koppelende moeder insinueer ik, dat Rob haar geleiden zal.

- O... het is niet ver.

Rob, een zware noodzaak, staat op.

- Ik zal toch even...

- Doet u geen moeite... Ik wil 't volstrekt niet hebben... Ik ben gewoon, alleen over straat te gaan.

- Maar wij, ouderwetsche menschen, dring ik aan, wij vinden dat nu eenmaal niet goed. - Toe, Rob, haast je!

Hij kan nu niet anders. Samen vertrekken ze, en ik voel het al weer als een onhandigheid, de arme meid nog langer met haar onwilligen patroon te hebben opgescheept.

Maar hij blijft weg. Meer dan een uur blijft hij weg.

Wat wil ik nu eigenlijk...?

Eindelijk knipt de sleutel in de buitendeur.

Ik zal mij goed houden. Heb ik dit niet zelf begeerd en bevorderd?

Wanneer hij echter in zijn groote zelfgenoegzaamheid binnen komt, kan ik het niet laten, uit te vallen.

- Zoo - jullie heat het uitgehouden!

XII.

Het is er! Het is er!

Of ik een triumf behaald heb, klap ik in de handen. Maar zóó, met mijn ineens ontnuchterde handpalmen tegen elkander, blijf ik zitten.

Beleedigd? Neen, waarom? Welke reden voor afgunst zou ik hebben? Is niet precies gebeurd wat ik wilde?

Toch schenkt het mij geen voldoening, eer teleurstelling. Is dat nu alles? Moest het me niet, in de eene richting of de andere, meer doèn?

Ik ben er een beetje moe van... moe van alles... van alles... van alles...

Wat gaat er gebeuren? De patroon, de echtgenoot, staat zichtbaar in feestvlammen. Van engelen omzongen, wandelt hij, veel grooter geworden, in onuitstaanbare zekerheid rond. Alles aan zijn heldenfiguur rammelt nog... hij lijkt op een amateur-athleet: de prijsmedaille van het hoofd van Jut blikkert op zijn borst... hij lijkt op een matador-biljarter... een prijskegelaar... den vent met de grootste baars op een hengelconcours... alles wat belachelijk is.

Zou zij dat niet zien - Kathleen?

Arme lieve Kathleen! Het geluk breekt haar uit... wat 'n tragedie moet dat worden!

Zijn vrouwen niet idioot? Als kaarsen branden zij op. Branden zij zich op voor de zonderlinge idolen van haar maaksel.

Zij is zoo lief en zoo prachtig... ik maak den weg voor haar vrij. Misschien zal zij zich nog bezinnen... Alleen door géén obstakel te zijn, kan ik haar redden.

Welk een hinderlijk banaal begin is het geweest! Idylle om een straathoekje. De groote getrouwde man... de getrouwde groote man... die zijn avondbezoekstertje thuisgeleidde. Een handdruk te veel... de vaten storten in elkander over. De Durance stort zich in de Rhône bij Avignon.

Ja, zij is de Durance... maar van de dikke Rhône houd ik niet... wat doet zoo'n log, patserig ding op den weg der romantische Durance! Nu heeft de Durance zich in de Rhône gestort als een *novice* in de armen van een bokser.

- Lieve! zegt opeens de echtgenoot.

Zijn geluk verteedert hem. Hij veegt met het servet zijn mond, die spekbokking gegeten heeft.

- ???

- Grààg nog een kop koffie.

Is dat alles? Waarom verwacht ik iets anders?... Doet er niet toe wat... den roman! den roman!

In mijn teleurstelling, terwijl ik de koffie schenk, maak ik er zelf wat van.

- Hoe zou je 't vinden, Rob...

Mijn rug is naar hem toe, maar hij kan mijn gezicht zien in den spiegel van het buffet. Daar zie ik ook hèm, hoog op zijn eetstoel, als een dikke koning op zijn bronzen knol.

- Hoe zou je 't vinden als wij Kathleen...

Een fijn filetgraatje is in zijn tanden blijven haken. De tandarts heeft gezegd...

Maar aan tafel gààt dat niet...

Het hinderende ding dient hem om de verrassing te bemantelen.

- Hoe zou je 't vinden, ga ik door, zijn koffie suikerend, als wij Kathleen... bij voorbeeld om de veertien dagen... te éten vroegen? - Zoo'n meisje leeft zoo alléén.

Niet aanstonds slaat het voorstel in. Als een vos de knip, bekijkt hij het ding van alle kanten, verleid en wantrouwig.

- 't Is heel vriendelijk van je bedacht... teemt hij, aarzelig. - Denk je, dat zij zoo'n afleiding op prijs stellen zou?

- O... wij behoeven haar niet te dwingen! zeg ik, lichtweg, al naderend met de koffie. Het zou kunnen, zooals wij Freddy indertijd...

Freddy kwam nog heel lang op zijn vasten dag bij ons dineeren - wanneer hij lust had. Hij had zijn condities gesteld: dien dag werd er op hem gerekend. En hij sloeg zelden over.

Aan Freddy herinneren, bleek te sterk doseeren. Moest de vergelijking zich niet opdringen? De gemaal had er geen trek in; hij vond het voorzichtiger, nog eens aan te zien.

- O, Freddy! dat was wat anders. Hij voelde zich vrijer. Hij had een tact - en een egoïsme - die anderen niet hebben. Zoo'n meisje in ondergeschikte positie, zal zich misschien meer gebonden rekenen. - Dànk je!

Bedachtzaam lepelt hij in zijn koffie.

- En dat zou ik toch niet willen.

Nu gaat hij het straks hààr vragen, met haar samenzweren tegen mij. Wat ik bedoeld hebben kan, ik, die toch zoo argeloos niet ben. En heftig zal ze zeggen: neen, zij bedankt ervoor. Haar jong schuldbesef durft het niet aan.

Later, wanneer zij aan het erge eerst gewend, in haar eigendom gegroeid zal zijn, zal zij met een trotsch bewustzijn beseffen: die man is van mij, van mij! - Dan word ik de indringster. Met een uitdagend gezicht zal zij zich aan mijn tafel zetten en mij wegkijken.

Ik heb er pleizier in, het geval te bruskeeren. Dus zeg ik:

- Wel... ik zal het haar vanmiddag vragen, vindt je niet?

Hoe krijgt toch, in een valsche situatie, elke uiting haar bijbeteekenis! Hij ziet mij aan, verschrikt, en bepaald verbolgen, of het àl te absurd is, àl te absurd, dat ik, juist ik, zijn vrouw...

Zijn verwarring amuseert mij. Hoe zou hij zich nu redden?

Weer komt het hinderend graatje hem te hulp, weer denkt hij aan het voorschrift van den tandarts, dat hij *en famille* niet opvolgen kan.

- Weet je... wat is dat hinderlijk, zoo'n ding! - weet je... als je nog wat zoudt willen wachten... Ik moet er toch werkelijk nog eens over denken.

- Is het zóó moeilijk? -

- Nee... nee zie je...

Ik plaats een *banderillo.*

- Ben je bang, dat de dienstverhouding eronder lijden zal - schei toch eens uit met dat hinderlijk gelik!

Mijn *tauro* heeft het vreeselijk te kwaad.

- Ja, kind, je hebt gelijk - let er maar niet op. Je weet niet hoe zoo iets kwellen kan! - Wat zei je ook? - Neen, aan zulke dingen denk ik niet, dat weet je wel.

Het hindert hem, dat ik aan zulke dingen denk en daar reden toe heb.

- Maar ik vind de kwestie...

- Kwèstie?!

- Nu ja, val niet op een woord. Ik vind de zaak...

- Zààk?!

Ongelukkig, met bolle oogen ziet hij mij aan. Hij heeft nu

werkelijk iets van een vechtstier, die voelt het te zullen verliezen. En het wordt een hevig probleem, een gezaag over conventies, nu hij, in zijn angst, Klepels er bij haalt.

- Bijvoorbeeld, begint hij, klef, heb je er niet aan gedacht, hoe Klepels zooiets opvatten zal. Nee, luister nu en wees niet zoo dadelijk met je oordeel klaar. Klepels heeft op onze voorkomendheid gelijke - en zelfs oudere - rechten.

- Wel, hoon ik, dan vragen we Klepels ook! Van zijn kant zal daar geen bezwaar tegen zijn -

Hij wordt kribbig als een gehitste wesp.

- Hoe bedoel je?

- Ik bedoel het, treiter ik, zooals ‘men’ dat bedoelt. Wij zijn nu in conventies, niet waar? Wat, burgerlijk, màg of niet màg, behóórt of niet behóórt. Ik heb over zulke dingen niet gedacht. Maar nu jij zoo begint: op ons ouderen - en getrouwden - rust zekere verplichting om de jongelui onopzettelijk...

Wat heb ik pret! Hij ploft als een zevenklapper.

- Je bent absurd, Thilde! Hoe kom je aan zulke fossiele verplichtingen - jij!

Vlakweg lanceer ik:

- Ik wil toch ook wel eens wat te doen hebben.

Hij negeert deze nieuwe wending, waarvan ik mij veel heb voorgesteld; het vorig explosief is nog niet uitgewerkt.

- De jongelui, die je bedoelt, zijn, dunkt me, genoeg onopzettelijk bij elkaar!

Dolletjes is zijn drift. Dolletjes!

- Zeker, redeneer ik, en ik ga er bij zitten als een oude dame, zeker, de gelegenheid hebben ze. Maar ik vind niet, dat Klepels daar het goede gebruik van maakt. Jullie geleerden zijn zoo links!

- Er bestaat, hoor ik mijn gemaal doceeren, geen aanleiding Klepels onder onze bescherming te nemen. Hij is heel goed in staat, voor zichzelf op te treden. Zijn zelfstandigheid en zijn besef van eigenwaarde zouden je meevallen.

- Dus niet! breek ik af en ga Martha schellen, dat zij afneemt. Alle veeren verslappen - ik heb er ineens genoeg van. Wanneer zij weg zijn, eindelijk, eindelijk, Rob die nog natreuzelt, vaardig tot een debat, waartoe ik geen aanleiding meer geef, Martha met haar secure zorgjes voor het servies

en de tafel, blijf ik in de opgeruimde leegte zitten. Straks breek ik in tranen, - maar een triumfant gevoel, dat ik gewonnen heb, dat ze tòch komen zal, houdt mij in evenwicht. Ik weet echter niet eens meer wat ik pleizierig vind... of ik nog wel vechten wil.

Wat is dat allemaal ellendig!

Femme fatale zon ik willen zijn... of een Engelsche *duchess,* fier, hoog, van onbesmetten adel... en niet beter weten of het hóórde zoo.

Maar ik ben niet meer dan een slappe schilderij, het ontbreekt aan houding. Alles kon evengoed anders zijn...

Half drie...

Al half drie?... Pas half drie?...

Ik staar in het leege vollemaansgezicht van de klok, of die het helpen kan!

XIII.

Vanmiddag - het is Zondag - kòmt ze.

Martha heb ik vrij gegeven, Truida doet alleen de vaat: ik kook en dien alles zelf.

Want ik heb 't er op aangelegd, een feestelijk gastvrouw te zijn, echt zelf bedrijvig, geen mevrouw, die de boden commandeert.

- Waarom eigenlijk, kind?... vraagt de gemaal, met zijn nieuwe, te glimmende beminnelijkheid.

- Om Kathleen op haar gemak te stellen. Het wordt geen galadiner. Ik wil haar het gevoel geven dat ze thuis is. - Vin je niet?

De *Nieuwe Rotterdammer* is den mensch gegeven om zijn verlegenheid te verbergen.

Wij hebben besloten: Klepels niet.

De arme jongen leeft als een proefkonijn in de stralen hunner liefde... door zijn lokaal gaan de Hertz-golven, onzichtbaar. Is hij er gevoelig voor? Soms meen ik, hem zielig te zien kijken, en hij werkt als een razende voort aan zijn eindelooze preparaten.

Mevrouw, de wijde mouwen op zijn vensterbank geleund,

begeeft zich bijwijlen in een welwillend praatje met den assistent van haar gemaal.

- Welk nummer hebt u al, mijnheer Klepels?

- Acht honderd negen en zestig, mevrouw. Een armoedige glimlach vernist zijn houten gezicht.

- Ei, dat is niet gering! En komt er nog veel bij?

- Zooiets kan men nooit zeggen. Ik heb nu drie groepen voor elkaar, op alle mogelijkheden onderzocht. Er blijven nog vijf groepen.

- Vijf...

Ik schrik werkelijk. Vijf maal acht honderd zooveel!

- O, van minder beteekenis! tracht hij mij en zichzelf gerust te stellen. Maar ook dàt weet niemand vooruit. Misschien moeten we nogeens splitsen en groeit alles weer in de breedte.

- En mijn synthetische bouillon lijdt eronder!

Hij werkt door. Zoo'n beetje schuin-onder, kijkt hij keurend omhoog in een kolf. Ik zie de plastiek van zijn keelkop, de pezen van den hals.

- Het is u geen ernst! durft hij te schertsen.

- Het is mij ernst, mijnheer Klepels!

- Ik heb er niets meer aan gedaan, erkent hij.

Z'n geleerd bezig-zijn redt zijn figuur. Meer dan meestal is hij op 't oogenblik: iemand.

- U doet mij mijn weddenschap verliezen.

Meteen loop ik weg door het knerpend grind van den tuin.

Klepels dus niet - alleen Kathleen. Voorloopig. Wie weet?

Freddy's evenredigheid schiet mij te binnen: a:b = c:d. Men kan met de termen van alles doen. Men kan ze omwisselen, keeren, ik weet niet meer... Eenmaal kende ik alle regels op een rijtje.

Rob, ongedurig, kan mijn feestelijke bedrijvigheid niet hebben. Hij neuriet onophoudelijk zijn verlegenheid weg, verandert zijn houding, ijsbeert door het huis. Ineens moet hij naar zijn werkkamer, ineens komt hij terug in de keuken.

- Alsjeblieft!

- O... zegt hij, alleen, onnoozel.

Wanneer Kathleen schelt, heb ik geen tijd, laat hèm openen. In een beredderig schort, de handen bezig, begroet ik haar, een wervelwind van hartelijkheid. Ze moeten maar

in het salon gaan... waar ik hen vergeet. Nu zweren zij samen. En langzaam, met een toewijding die mij vervult, maak ik mijn lekkere schoteltjes.

Truida ziet bewonderend toe.

- Mevrouw kàn 't!

Deug ik dan misschien alleen voor de keuken?

Maar ik heb geen zin mijn plezier te laten verzuren. Mijn eiersaus voor de tongetjes slaagt prachtig. Als room zoo glad.

Tafel dekkend, in de eetkamer, lach ik wat hartelijks naar het salon, mijn gast en mijn gemaal meteen weer vergetend. Ik heb er schik in, hen te vergeten.

- Het kan nog wel even aanhouden, hoor!, roep ik.

In de keuken peuter ik op mijn kalfsoestertjes, maak mijn zwezerik-soepje af.

Door het dienloketje:

- Hou je van zwezeriksoep, Kathleen? Wit? *A la reine?* Rob is er dol op!

Meteen luikje toe. Ik pekel ze in verlegenheid. Nauwelijks; durven ze elkander aanzien, nauwelijks fluisteren. Ik ben zoo onedelmoedig als ik kan, niet uit dépit, alleen uit kwa-meidigen zin, onedelmoedig te zijn.

Aan tafel, eindelijk, presideert Rob, ieder van ons aan een zijde. Kathleen, aan den overkant, glimlach ik toe, innemend, aanmoedigend, meerdere. Ja, meerdere ook. Weer vind ik het zonde, zoo prachtig als ze is. En de gemaal, die maar eet van de soep - zijn soep! Titania - Bottom.

- Waarom heb je zoo'n schik?

Hij kan mijn apartjes niet hebben.

- *Midsummernightsdream*... verklaar ik, raadselachtig. En lach naar binnen.

Kathleen zie ik blozen. Weet zij waarom? Kan zij raden?... In haar schuldbesef zal zij blozen om alles.

- Let er maar niet op, juffrouw Brandon! maant de gastheer, zwaar. Wanneer Thilde in haar schik is, heeft ze altijd apartjes met zich zelf.

- Je soep maakt veel goed.

Zonderling kunnen menschen tegenover elkander zitten! Zij. Hij. Ik. Ieder denkt weer anders. Ieder vat alles anders op. Al wat gezegd wordt, heeft een valschen bijtoon. 't Is als een tooneelscène, waarbij enkel de toeschouwers in het ge-

heim zijn... de spelers tasten, maken een dwaas figuur.

Maar ik, ik ben tegelijk speler en publiek...

Tong, met mijn eiersaus.

Kalfsoesters, doppertjes.

- Je verwent ons! bewondert de heer des huizes.

Het lieve kind wordt steeds stiller. Een poos spiegelt een geheimpje tusschen haar en mij... dan keert zij zich af, moe van 't ontraadselen. Ik zie teleurstelling en een sterken wil, die zich verzet. Ook deze strijd vermoeit haar. Na de te straffe koffie, zinken haar oogen in groote blauwe diepten.

Ik laat haar rusten op de divan, stapel zelf de fluweelen kussens troetelend om haar heen.

Zij slaapt in en samen, een bezorgd ouderpaar, waken wij over haar.

XIV.

Aan Rob's charmante gedrag blijf ik meten, hoe goed het hem gaat. Bij den dag win ik aan hem. En zoo wijs, zoo bezadigd als hij is! Hij weet zelfs in de liefde zich te matigen. O neen, niet mijn gemaal zal als een verliefde schooljongen gehaast van de koffietafel wegloopen; hij laat mij en mijn warm schoteltje de volle maat.

In het laboratorium is iets veranderd: Klepels verkaste met al zijn rekken en rommel naar het derde kamertje, waar hij nu rustiger zich specialiseeren kan. Niemand zal hem in zijn afzondering storen, en de typiste zit gemakkelijker bij de hand voor het dictaat. Ongelooflijk, dat niemand daar eerder op gekomen is! Maar het vele dicteeren van den laatsten tijd maakte helderziend.

Ik, ik blijf vol zorgen. Als een mama voor haar *jeune fille à marier*. Elken Zondag is Kathleen onze gast voor de middagtafel; zij blijft den verderen avond passeeren bij de lieve familie. Zij brengt mooie bloemen mee en ik heb vaak hoofdpijn.

- Is het je niet te druk, Thilde? vraagt mijn gemaal, bezorgd.

Hij heeft de zachte, zingende lyriek van vroeger in zijn stem teruggekregen. Vreemd! ik had dat altijd voor fictie gehouden, een zingzang van mijn begoochelde ooren. Thans is

het er weer, in werkelijkheid! Ik heb er geen belang bij en hoor het toch. Zijn stem kweelt romantisch en onweerstaanbaar... ook een beetje zelfbehagelijkheid is erin.

- Laat mij nu afnemen, ga jij intusschen wat rustig zitten, stelt Kathleen, echt lief, voor.

O, wij zijn allen zoo lief voor elkander!

- Hè ja!

Rob meent het ook goed.

Samen verwennen ze mij. Zij dringen mij op de rustbank, metselen lekkere molligheid om mij heen, dempen de schemerlamp, dat ik geen hinder zal hebben van het licht. Met harlequinade-gebaren - *quand on conspire!* - redderen zij samen de tafel af... zij spelen tafeltje-afnemen... ik hoor haar prachtigen sopraanlach in de keuken.

De groote jongen wordt er bang van:

- Sss!

Ieder aan een kant van de ledige dienbak, komen ze weer binnen.

Zij meenen het echt, het is heel gezellig en genoegelijk. Ik laat mij vertroetelen - een lieve goede schoonmama, die één oogje toedoet en met het andere niet zoo heel veel ziet.

Ook de vaat hebben zij gedaan - voor Martha en Truida zeker. Rob, op een blaadje, brengt thee. Hij blijft bij mij staan toezien als een groote, bezorgde Amor. Achter hem, op de teenen, kijkt Kathleen over zijn schouder.

Ik slaap.

Of slaap ik niet?

Zij besluiten, mij niet wakker te maken. Ik zie er zoo moe uit.

Ik maak een beweging, zucht.

- Thilde!...

Mild buigt Rob zich over mij heen, een minnaar die zijn liefste van een ‘anders wissen’ heeft gered.

- Wil je geen thee?

Een beetje vermoeid, lui, richt ik mij op. Ja, ik wil wel verwend worden. Kathleen zet zich aan de piano. Verrukt luisteren wij toe, mijn gemaal en ik.

Alles glijdt in ongekende harmonieën verder. Nimmer in ons leven hebben wij het zóó goed gehad als thans, met ons drietjes vriendjes. Soms, ineens, lachen wij, gelukzaligen, alle

drie tegelijk. Rob vindt, dat hem iets zeer verhevens overkomt, iets wat niemand nog zoo heeft ondervonden. Zijn gevoel, zijn burgermansgevoel, blaast er van op. Hij gaat zich bepaald aan verrukking te buiten.

Ons, vrouwen, is geen wonder vreemd. Wij zwemmen er in gelijk najaden. Wij beleven ons gevoel puur, onteruggehouden. Hoe dankbaar ben ik de lieve Kathleen, dat zij mij van echtgenootelijke belangstelling verlost!

Alleen Klepels... zou hij eronder lijden? Hij blokt daar zoo daas vereenzelvigd door aan zijn studie, klopt aan de deur wanneer hij passeeren moet, neemt z'n hoed af, alles met de vage, dikke gebaren van iemand onder een duikerklok. Arme jongen! zijn taak is weer niet mee gevallen. Werkelijk heeft zich de noodzaak voorgedaan, nog meer groepen te maken - het zijn er nu zeven, geloof ik. En de preparaten deelen zich als bacillen. Zijn groote, geknutselde gezicht, is bleek en verheven. Vaak verteedert het me. De lijdens-uitdrukking brengt mij in verrukking. Ik zou hem bij mij willen hebben als een interessant crucifix om hem, m'n kin bevallig op de vingers gesteund, te adoreeren.

Maar hij staat nog heel ver. Wanneer hij langs komt, licht hij zwijgend, - steeds zwijgend tegenwoordig! - den hoed. Komt geen toeval hem tot mij brengen, dan vang ik den schuwen vogel nooit. Elke beweging zal hem schichtig doen vluchten. Ieder woord, dat ik spreek, zegt hem: zij is de vrouw van hèm, van Kathleen's uitverkorene! Ieder gebaar ziet hij als een gebaar van afgunst. Zij, meent hij, schiet over, evenals ik. En hij bedankt voor resten.

Eigenlijk speel ik maar mee als een vreemd kind, dat de taal niet verstaat en de regelen niet kent. Kan het mij nog schelen wat de anderen doen? Ik zou alles roef roef! door elkaar willen broddelen.

Kathleen, ook, begint mij te hinderen met haar zekerheid. Dringt zij niet zich nu al hoogmoedig naar mijn plaats? Ik dien haar god niet op de ware manier; ik heb hem klein gezien en zwak. Dat vergeeft zij mij niet. Woede vlamt naar haar oogen. Zij tracht mij te wonden met woorden, hatend wijl ik veins ze niet te hooren. Wat is mijn lankmoedigheid anders dan minachting, mijn gelatenheid anders dan geringschatting?

Onze haatpijlen schieten langs elkander heen, en opnieuw, dieper, haten wij, wijl geen de ander de voldoening geeft, te ràken.

En de heer gemaal? O, de heer gemaal houdt zich met hooge wijsheid onzijdig. Liefst zou hij, denk ik mij zoo, van beide wallen willen eten, maar voor zulke verhoudingen oordeelt hij vrouwen te klein. Vrouwen kunnen niet deelen, zij wenschen alles voor zich. Evenwel, de eer gevalt hen, hij wil de dingen nog eens aanzien. En hij weet het heftige kleintje te overreden: laat ze toch niet onverstandig zijn, niet overhaasten, alles heeft zijn tijd noodig en alles komt terecht.

Naar welke oplossingen deze lamlendigheid leiden moet, ik heb er geen voorstelling van. Het zou mij ook weinig kunnen schelen, moest ik niet zoo lijdzaam blijven wachten. Wachten... tot het hun behaagt iets te doen! Tooneelspeelster zonder rol, verveel ik mij tusschen de coulissen.

Ik zou den boel kort en klein kunnen slaan. Rekenschap eischen, mijn rechten laten gelden. Rekenschap waarvan? Rechten waarop? Bezit ik eenig recht waar ik niet om lach? Zelf ben ik de laatste om in mijn vorderingen te gelooven.

Op een dag, dat wij drieën aan tafel zitten, zeg ik, zoomaar...

- Nu moet jullie mij toch eens vertellen...

Beiden schrikken uit hun stille flirt. Wat bedoel ik? Is ze daar eindelijk, de geduchte uiteenzetting?

Kathleen's leeggeloopen, wit gezichtje wacht redding van hèm. Hij, de groote man, hij legt zijn mes neer, dan zijn vork, alsof dat voor de goede orde eerst moest gebeuren, vervolgens, boven zijn bord, zwijgt hij.

- Want, - hervat ik met dezelfde slappe gelatenheid - het kan zoo niet blijven, dat zul je wel begrepen hebben.

De gemaal kijkt dom boven zijn witte servet. Hij vindt het onaangenaam, nu juist bij den ossenhaas. En hij bedenkt iets bijzonders om te zeggen, iets van hèm, dat hij echter niet vinden kan. Eindelijk hijgt hij de gebruikelijke banaliteit:

- Wat bedoel je?

En ik, in denzelfden toon door:

- Jè weet héél goed wat ik bedoel.

Neen, ik weet het niet. Ziedaar wat mij remt. Wat, eigenlijk, wil ik, wat moet ik, wat tracht ik te provoceeren? Heb ik

dit alles niet zelf zoo bewerkt? Met welk recht kan ik iets terugeischen, dat ik nimmer begeerde te bezitten!

Kathleen wacht het groote oogenblik. Thans gaat het gebeuren! Want in haar gevoel is alles eenvoudig: zij zal den beminden man geheel tot zich trekken. Liefde is inhalig.

Voor hèm heeft dat zoo'n haast niet. Hij houdt er niet van, gestoord te worden. Hij heeft z'n huis, z'n werk, het mooie laboratorium, dat uit mijn kindsdeel gebouwd is voor hem - welk een bezwarende verplichting! - en alles gaat nu toch goed... waarvoor al het schandaal en de last?

Wat mij betreft, ik zou wel weg willen, wist ik maar waarheen. Moet ik aan al dien omslag gelooven om in een pension te gaan wonen of in mijn eentje te gaan reizen? Hoe zelfzuchtig ook van Freddy, alleen weg te gaan, nu ik hem zoo noodig heb!

Al het ongesprokene hangt geladen tusschen ons. Geen durft. Wij maken ons wijs: er is geen reden te veranderen: menschen wennen aan elkander als aan oude schoenen.

Dus: nog gèèn *scène à faire!*

Ik weet: het kleintje heeft haar honderd maal gerepeteerd Elke wending, elke repliek kent ze - wat zij noodig heeft is de ‘wacht’. De wacht komt niet. Er gebeurt niets: wij zitten aan de tafel, nemen afwezig de messen en vorken weder op, alsof vreemden ze ons in handen gaven. Wij eten roastbeef, spinazie, gebakken aardappelen. De echtgenoot-minnaar presideert.

- Thilde's spinazie is verrukkelijk - vindt je niet?

Mij brengt dit belachelijke de verlossing. Ik heb zelf genoeg van mijn grap. Kathleen stikt. Wat moet het arme kind nu zeggen! Zij had juist haar ferme *claus* klaar:

- Zeker. Ik verlang ook naar een oplossing. Hoe dan ook.

Inplaats daarvan wordt haar lof voor de gastvrouw afgeperst. De gastvrouw kan verrukkelijk spinazie koken! Er zit zulk een evocatie in van dòòrgerijpt huwelijksleven... een pot die lang te vuur stond... al het bindende van een in kleinigheden samen voortbestaan. Zij, zal zij ooit mijn lekkere spinazie kunnen overwinnen? En mijn rood-gestoofde peertjes, die straks komen bij de kip?

Bijwijs van afleiding - ik heb met dat arme schepseltje te doen - begin ik over Klepel's synthetischen bouillon. De

manoeuvre slaagt. Ik krijg den doktor, dankbaar voor de diversie, aan een gezellige verhandeling over de kenmerken van organisch en anorganisch materiaal. Hij doceert nog wanneer ik - Martha heeft weer haar uitgang en Truida toestemming om bij haar vrijer in de keuken te blijven - terug kom met mijn volgend gerecht.

- Waarom dient Martha niet? 't Is zoo ongezellig, wanneer je altijd moet wegloopen.

Waarlijk, de gastheer heeft mijn gezelligheid gemist! Onder de tafel vermoordt de arme Kathleen haar zakdoekje.

- Martha heeft immers haar vrijen dag.

Hij had zijn verhandeling ook aan mij kwijt gewild. Het gehoor was te beperkt en zonder aandacht.

Haar oogen barsten van onuitgeschreide wanhoop.

- Truida dan? gaat mijn gemaal zat-tevreden voort. Je kon Truida op Zondag best een wit schortje voordoen en laten dienen.

Truida, met een wit schort, dienende, lijkt mij komisch. En nog eens, om mijn lieve kleine gast van den druk te verlossen - vivisectie is toch niets voor mij - geef ik afleiding ten beste.

Truida vrijt in de keuken. Neen, hij is géén soldaat. Tot zoo hoogen prijs heeft zij het niet kunnen brengen. Maar hij is een zeer aannemelijke jongen, houtdraaier van zijn ambacht. Met hun groote handen zitten ze gedurig in elkaar, hare chevreauachtig van de vaat en de wasch, zijne knoestig van kloven en genezen beitelwonden.

Ik verdedig een these. Mama engageerde altijd meisjes, die géén vrijer hadden. Het was haar bepaalde conditie. Wanneer gegadigden zich presenteerden, luidde een van de eerste vragen:

- En, meisje, heb je ook een vrijer?

- Guns nee, mevrouw! zei het meisje, gereed haar liefde te verraden voor een dienst. Trouwens, het bleef altijd nog mogelijk, al dienende een vrijer te krijgen.

- Want meisjes, die vrijers in de keuken laten...

Mama verzuimde niet de gelegenheid voor een preekje. Volgens haar sociale opvatting behoefde dienstvolk niet te vrijen. Wanneer een meisje zuinig en ordentelijk was, en ze gaf zich niet af met jongens, dan kon ze sparen, ze had een

verzekerden ouden dag. Een verzekerden ouden dag te hebben, leek haar het dierbaarst ideaal, waarnaar een meisje verlangen kon. En op 31 Augustus las zij uit de krant voor, wie alweer de medaille gekregen hadden wegens langjarigen trouwen dienst. Vaders portret was het altijd met haar eens.

De kip smaakt voortreffelijk bij deze conversatie en zelfs de peertjes gaan zonder steenen naar binnen.

Zoo wordt het nog een stoornislooze avond...

Naar zijn gewoonte, geeft mijn heer gemaal zijn assistente geleide naar huis.

- Loop je niet even mee? Thilde.

In den spiegel zie ik een wit gezichtje vaal worden.

- Neen, dank je. Ik heb nog op te ruimen.

Hij dringt niet aan.

Zwaar van gedachten, is hij in een kwartier weder terug Daar hèb je 't! vrees ik. De verklaring. Een halven nacht heen en weer praten.

Niets.

Ik veracht den lomperd, die niet te kiezen en te handelen weet.

En ik? Ken ik mijn weg zooveel beter?

REIN VAN ZANTEN.

(Slot volgt.)

Verzen.

Heimwee.

Wijde heldere sagen
werden de verre dagen
over ons, toen en daar -
o, mijn verlórene, waar
liepen wij samen?
welke namen
hadden wij toch in dat land?

Tot de leege rand
van de wereld ben ik gekomen;
mij werd ontnomen
al wat niet naar u zweemt;
ik heb mij vervreemd,
zingend, willens en wetens,
tot een verrukt vergetens
toe, van wat menschen bindt -
Nu gaan het licht en de wind
door mijn oogen die staren
vlagend over de snaren
van mijn hart, en ik laat hen begaan -
zijn zij uit dat ver bestaan
niet al wat mij overbleef?
zij leven gelijk ik leef
glinstrend en eenzaam en ledig -
alleen: zij beiden zijn vredig
hoe blinkend en wild zij ook doen,
want zij behielden elkaar.

O, wist ik de namen nog maar
van eenmaal en ergens, van toen
ik hier nog niet was geboren -
ik zou roepen, en hooren
zoudt gij waar gij ook zijt
in het leven, en wereld en tijd
achter uw naderen zouden
in een windstilte van gouden
licht nog omhooggehouden
glinstren, en dan door het licht
heen - als een helder gericht
over eeuwen van donker -
breken uiteen met geflonker
en klinken van brijzlen ter neer
wijd en zijd.
    En dan was er niets meer
van het leven overgebleven
dan dat eerste land van het leven,
en over een veld, zij aan zij,
van een vergáne wereld: wij
eenzame, lachende overlevenden,
in een natijd ontzwevende
langs een water, tesamen...

maar ik vergat onze namen.

Oct. 1922.

Herinnering aan een vriend.

De wijde kamer waarin ik alleen ben
is goud en eenzaam van het westerlicht
geworden, en ik zie het vergezicht;
het lijkt wel of ik zelve lang al heen ben.

Ik weet haast niet meer hoe ik leefde; ik kijk wel
naar buiten, maar zoozeer van zelve glijdt
mijn wezen uit een heldre eenzelvigheid
het licht in, dat ik weg ben, en het lijkt wel

of - nu de tijd zoo wijd is en zoo open -
ergens die dag aan zee nog bleef bestaan
en wij daar altijd nog tesamen gaan,
naakt, lachend van het in de golven loopen.

Maart 1924.

A. ROLAND HOLST.

Penthesileia en andere gedichten.

Penthesileia.

I.

De bronzen kling
omheuvelt ademend het schemerdal -
daarachter zingt de zee een zachten dood.

wuivende zeilen,
droomend aan den voet der weeke heuvlen
deinen de tenten van het maagdenkamp -

II.

Penthesileia slaapt -

de laatste vrouw,
die haar omarmen mocht
en sluimeren in 't warme schaduwrag
van haren flank, bezweek,
en ligt zacht-schreiend
ergens in de tent;
buiten den samenhang
van 't zwalpend bloed
achteloos weggelegd...

Penthesileia slaapt.

III.
Na den tocht

met haren helm,
besmeurd van 't zware bloed der late zon,
die zij tot haren rooden dood bevocht,
legt zij de ruimte van zich af,.
en wischt den dag
uit heur versomberd haar,
en baadt zich, lang en loom
in schemerdauw der naderende nacht.

IV.

zij peinst:
dit gaat voorbij;
geen dezer lievelingen kan de pracht
van mijne haren dooven in den gloed
van mateloozer pracht; geen kan mijn bloed
vermoeien tot den dood; uit elk omarmen
schittert het schild van mijnen schoot
wit-stralender; de zuilen mijner schenkels
spannen zich rijziger; uit de verstrengeling
der leden puren de mijne kracht en glans -
de hunne welken week; zij bloeden als
gestorven rozen, rood en zwart; zij hebben
hunnen angst gekoeld; hun bloed verstroomt...
zij voeren in de boot van mijn omarmen
voorbij den dood; zij zijn bedwelmd
van zaligheid, vervoerd -
ik echter rijs, als zacht-bewogen riet
uit streelingen van wind en water, machtiger;
ik breek den dood, dien zij mij schenken willen -
dien ik zelf verbeid - àchteloos schier...
er is geen schoot, waarin ik duizelend
verzinken; er is geen vrouw,
die mij de dronkenschap,
het zelf-vergeten storten kan
in mond en hart...

er is een man, wellicht...

V.

schreiend om dit verlang;
hunkerend naar verraad en ondergang,
en angstig om die beiden, diep-ontsteld,
weert ze de warende gestalt,
die door haar tent sluipt,
vaag en overal -
en kantelt zich,
en klemt zich
aan den wand...

Verlangen.

O! deze wand,
daarachter gij vergleden zijt
naar 't land van uwen versten droom
en ongerepte eenzaamheid -

o! zou mijn boot,
die telkenmale reeds den dood,
die riep, scherelings langs de kust ontzeilde,
- o! dood, die sliep -
de bocht van uwen vrede nooit bereiken?
noch ooit de zware zeilen strijken
onder de reede
uwer rust?

Naar den dood

Zòo,
met den schemer om de kroon des haars,
en met den avond schaduwend omhangen,
komt gij, u buigend, mij gansch omvangen -

en in uw welven
wordt mijn verlangen
gansch met u-zelve
toegedekt -

zoo,
neergestrekt,
gaan wij te loor
aan stroomend donker -
o! om den flonker
der laàtste ster -

is dood nog ver?
zijn dit de golven nog uwer haren,
of reeds de baren
der dooden zee..?.

H. MARSMAN.

Averechtsche kentheorie.

II.

Rickert begint zijn boek[1] aldus: ‘Zum Begriff des Erkennens gehört auszer einem Subjekt das erkennt, ein Gegenstand der erkannt wird. Unter Gegenstand darf man zunächst nichts Anderes verstehen, als das, was dem Subjekt als etwas von ihm Unabhängiges entgegensteht, und zwar in dem Sinne, dasz das Erkennen sich danach zu richten hat, wenn es seinen Zweck erreichen will. Dieser Zweck besteht darin, wahr oder objektiv zu sein. Unsere Frage lautet: was ist der vom Subjekt unabhängige Gegenstand der Erkenntnis, oder wodurch enthält das Erkennen seine Objektivität?’

Dat R. onder ‘Gegenstand der Erkenntnis’ noch het rechtstreeksche objekt van kennis verstaat, noch het verwijderde, maar het criterium der contrôle van de hypothetische kennis waardoor immers de zekerheid der kennis objektief wordt, (Oct. numm. van De Gids, p. 82) blijkt uit de woorden: ‘im dem Sinne dasz das Erkennen *sich danach zu richten hat*’. Of hij het woord ‘Gegenstand’ door deze opvatting niet forceert, mogen Duitschers beslissen. In elk geval blijkt het dat, schoon ‘Erkenntnis’ ook *rechtstreeks zekere* kennis aanduidt, deze laatste bij R. buiten behandeling blijft.

Wat betreft genoemden ‘Gegenstand’, houdt R. (p. 2), *dit* voor de groote vraag: ‘Läszt eine Erkenntnistheorie, die auf den Gegensatz von nicht bewusztem wirklichen Sein und vorstellendem Bewusztsein aufgebaut ist, sich durchführen, oder

1) ‘der Gegenstand der Erkenntnis’.

darf der Gegenstand der Erkenntnis nicht als eine bewusztseinsjenseitige transzendente Realität, und das Erkennen dementsprechend als ihr abbildendes Vorstellen angesehen werden?'

Wie ingezien heeft, dat 'bewusztseinsjenseitige Realität' eene uitdrukking zonder zin is (l.l. p. 79), zal haar niet voor 'Gegenstand der Erkenntnis' houden. R. vindt (p. 6) de bewering: 'dasz das Wissen nicht weiter reiche als das Bewusztsein', 'ungeheuerlich' o.a. op grond dat zij tot solipsisme voert. Dat doet zij niet, want de ontkenning van 'Bewusztseinsjenseitiges' behoeft niet te beteekenen die van bestaan buiten *mijn, uw* of *zijn* bewustzijn, zij kan evenzeer beteekenen, die van bestaan buiten *alle* bewustzijn. Toch zou genoemde bewering 'ungeheuerlich' zijn, daar zij implicite alle continu bestaan der stoffelijke dingen en daarmee dat der causale verbanden ontkennen zou (l.l. p. 86), zoo niet het psychische monisme de 'bewusztseinsjenseitige Realität', had weten te vervangen door de realiteit van bewustzijnsenkelvoudigheden.

Maar al betwijfelt R. niet (p. 8) 'dasz es irgend etwas, das vom erkennendem Subjekt in der Weise unabhängig ist, dasz das Erkennen sich darnach richten kann, musz geben', hij acht daarmee nog niet de vraag beantwoord, 'ob jene Wirklichkeit, an die wir alle im praktischen Leben glauben, auch in dem Sinne wirklich ist, dasz sie als transzendenter Gegenstand der Erkenntnis für ein sie vorstellendes oder abbildendes Bewusztsein gelten darf'. Die 'Wirklichkeit' is de 'Auszenwelt'. En met de uitdrukkingen 'Subjekt' en Objekt' duidt R. (p. 15) 'den Gegensatz des Bewusztseins zu der von ihm unabhängigen Auszenwelt' aan. Met 'Objekt' bedoelt hij dat wat hier vroeger (l.l. p. 91) 'verwijderd objekt' werd genoemd, maar 'Subjekt' neemt hij in drie verschillende beteekenissen, want hij wil (p. 16) 'einen dreifachen Gegensatz des Subjekts zum Objekt konstatieren'. Als 'psychophysisches Subjekt' d.i. der beseelte Körper', staat het tegenover de 'raümliche Auszenwelt', als 'psychisches Subjekt d.i. das Ich mit seinen Vorstellungen, Wahrnehmungen, Gefühlen, Willensaüszerungen, u.s.w.' maar zonder het lichaam, staat het tegenover: 'ein transzendentes Objekt, d.i. alles, was nicht mein Bewusztseinsinhalt oder mein Bewuszt-

sein selbst ist', als 'erkenntnistheoretisches Subjekt (p. 30) d.i. das Bewusztsein ohne seinen Inhalt' staat het tegenover 'ein immanentes Objekt' n.l. dien inhoud.

R.'s psychisch en zijn psychophysisch subjekt beantwoorden aan het *'ik'* volgens de hier vroeger (l.l. p. 97) gegeven opvattingen; en zijn 'erkenntnistheoretisches Subjekt' aan het hier vroeger (l.l. p. 93 vg.), zonder meer *'subjekt'* genoemde, met dit onderscheid intusschen, dat dat niet: 'het bewustzijn zonder zijn inhoud', maar: 'het zich zelf kennend deel van het rechtstreeksche objekt van gewaarwording' werd genoemd. Wat een bewustzijn zonder inhoud is, laat zich zelfs als *abstraktie* beschouwd, n.l. beschouwd als datgene wat aan ieder individueel bewustzijn alleen qua bewustzijn eigen is, niet begrijpen. Want ook *qua bewustzijn* heeft ieder zulk bewustzijn een inhoud, zij dan ook die inhoud bij ieder geheel verschillend. Zooals ook, *qua roos,* iedere roos vorm en kleur heeft, al is die verschillend bij iedere roos. Overigens zij nog opgemerkt, dat R. hier, zonder te waarschuwen, 'transzendent' anders bedoelt dan in de philosophie gebruikelijk is, n.l. niet als Bewusztseinjenseitiges in den zin van 'buiten *alle* bewustzijn bestaande', maar als 'niet bestaande in *elk* bewustzijn' b.v. niet in mijn of uw, of zijn.[1)] R.'s verzuim om hier te waarschuwen, maakt zijne terminologie in dezen verwarrend voor den lezer, zij het al niet - wat intusschen te vreezen is - een blijk van verwarring bij hem zelf.

Vervolgens zegt hij (p. 21): 'Der Gegenstand, nach dem das Erkennen sich zu richten hat, um "objektiv" zu sein, kann unter der Voraussetzung, dasz das erkennende Subjekt mit seinen Vorstellungen oder Bewusztseinsinhalten sich nach einem vom Bewusztsein unabhängigen Sein zu richten hat, weder die raümliche Auszenwelt, noch der Bewusztseinsinhalt sein, sondern allein jenes transzendente Objekt, das von der Erkenntnistheorie in Zweifel gezogen wird'. Thans neemt R. 'transcendent' weer op de gebruikelijke wijze. Want hij stelt het hier tegenover *den* bewustzijnsinhoud. Ook zou hij anders niet gezegd hebben, dat de 'Auszenwelt' dáárom niet de 'Gegenstand der Erkenntnis' zijn kan, *omdat* deze een van *het* bewustzijn onafhankelijk 'zijn' moet

1) Dat hiermee niets te maken heeft het gebruik van het woord 'transcendent' in de wiskunde, verdient nauwelijks opmerking.

zijn. Want van ieder *afzonderlijk* bewustzijn *is* de ‘Auszenwelt’ onafhankelijk. En het in haar aanwezige causaal verband bleek dan ook (l.l. p. 86, p. 91, p. 93) het criterium te zijn van de contrôle der hypothetische kennis.

Alvorens bovengenoemden ‘Zweifel’ nader te behandelen, maakt R. (p. 24) de opmerking, dat men, ook ‘als man jede transzendente Wirklichkeit als Gegenstand der Erkenntnis ablehnt’, toch niet noodig heeft ‘sich auf das Immanente zu beschränken’. Men kan ook iets transcendents aannemen dat geene ‘transcendente Realität’ bezit maar een ‘ideelles Transzendente’ is. Dit is alleen dan geen onzin, wanneer men transcendent weer neemt naar R.'s *tweede* opvatting (die van p. 16). Want ‘ideell’ kan toch alleen van iets gezegd worden dat uitsluitend in de voorstelling, dus *wel in* het bewustzijn maar *niet* daar*buiten* bestaat.

Daarna betoogt R. (p. 45 vgg.), dat alleen het ‘*erkenntnistheoretische* Subjekt’ ‘erkennendes Subjekt’ kan zijn, omdat alleen *dit* niet tevens *objekt* van zijn kennis kan zijn, en alleen dus tegenover *dit,* de ‘Gegenstand’ als iets, dat er van onafhankelijk is, staat. Volgens R.'s meening sluiten dus de begrippen ‘subjekt’ en ‘objekt’ van kennis elkaar uit. Dat alleen het ‘erkenntnistheoretische Subjekt’ niet tevens *objekt* van kennis is, toont hij op de volgende wijze aan: Ontneem, zegt hij, aan het psychophysische subjekt al het physische (het lichaam), dan houdt ge het psychische subjekt over, dat tot objekt al het physische heeft, dus ook al wat aan het psychophysisch subjekt ontnomen is; ontneem aan het psychische subjekt, al wat er psychisch aan is n.l. zijnen inhoud, en gij houdt het ‘erkenntnistheoretische’ subjekt over, dat tot objekt al het psychische heeft. Dus staat alleen het ‘erkenntnistheoretische’ subjekt, nergens als objekt van kennis tegenover. Het is waar, voegt hij er bij, dat dit geen individueel subjekt is, dat het, daar het geen inhoud heeft, een leege vorm, eene abstraktie is.

Boven p. 2 is reeds aangetoond dat ‘bewustzijn zonder inhoud’ eene uitdrukking is zonder zin. Overig blijft hier op te merken dat R.'s meening als zouden subjekt en objekt van kennis elkaar uitsluiten, volkomen weerlegd wordt door het feit zelf, dat hij van het subjekt van kennis iets *te vertellen weet.* Daardoor immers *blijkt* het tevens *objekt* van kennis

voor hem te zijn. Dat bovendien zijne meening met de eenvoudigste zelfbezinning strijdt werd reeds vroeger opgemerkt (l.l. p. 93). Dat ‘erkenntnistheoretische Subjekt’, dat een bewustzijn zonder inhoud is, en dat gekend worden te kennen, zonder dat het gekend wordt, voert zijn bloot nominaal bestaan alleen bij de gratie der frase, dat tot ons bewustzijn ‘Leistungen’ behooren, die geen gewaarwordingen zijn.

Het volgende, waarmede R. zich bezig houdt, is het betoog, dat ‘transzendente Wirklichkeiten als Gegenstände der Erkenntnis’, niet bewijsbaar zijn, en daarentegen de *immanente* wereld *dat* is, wat de wetenschap ‘werkelijkheid’ noemt. Hiermede vult hij 66 pagina's (p. 68-134). Wie ingezien heeft, dat ‘transcendent’, in de hier weer door R. gehuldigde opvatting van ‘buiten alle bewustzijn bestaande’ - want hij stelt het tegenover ‘immanent’ - een woord zonder zin is, zal hem zijn betoog gaarne schenken.

Dan gaat R. aantoonen (p. 135 vgg.) dat ‘Erkennen’ geen ‘Vorstellen’ zijn kan. Dat integendeel hypothetische kennis een zich voorstellen is, begeleid door de emotie der zekerheid dat hetgeen men zich aldus voorstelt buiten de voorstelling om bestaat, behoeft niet hier nog eens te worden toegelicht (zie l.l. p. 83). Waar R. (p. 138) zegt: ‘Selbst wenn man meinen sollte, dasz es einen Sinn habe von Abbilden der wahrgenommenen Dinge durch Vorstellungen in der engern Bedeutung des Wortes zu sprechen, wäre die abbildende Vorstellung auch dann noch keine Erkenntnis, die w a h r genannt werden dürfte’ heeft hij gelijk dat ‘voorstelling’ nog geene ‘kennis’ is, dat er nog iets bij moet komen om het ‘kennis’ te doen zijn. Maar als hij laat volgen: ‘Es müszte vielmehr erst ein Subjekt hinzutreten, das die Uebereinstimmung von Original und Abbild konstatiert’, dan verwart hij de emotie, die de voorstelling tot ‘kennis’ maakt met het *uiten* van deze, beperke dit zich ook tot het eigen binnenste, dan verwart hij m.a.w. de twee beteekenissen van het Duitsche woord ‘Erkennen’ n.l. de beteekenis ‘kennen’ met de beteekenis ‘*er*kennen’. Of heeft hij ook in al 't voorgaande het *uiten* der kennis op 't oog gehad? Daar schrijft men toch geen philosophisch werk over. En dan zou hij toch niet van ‘Erkenntnis*theorie*’ en van een ‘erkenntnis*theoretisches* Subjekt’ spreken.

Nu intusschen gaat R., naar hij meent, bewijzen, dat het gewaande 'Abbilden der Wirklichkeit durch Vorstellungen' altijd een '*Umbilden*' is. De immanente wereld, zegt hij, (p. 138 vg.) is oneindig, niet slechts *extensief,* in zoover zij oneindig veel bevat, maar ook *intensief,* in zoover men ieder deel er van, in zooveel deelen verdeelen kan als men wil. Om die oneindige wereld te kunnen voorstellen, moet men haar 'bewältigen', en dit geschiedt door eene 'Umbildung', daar in bestaande, dat men haar tot *begrippen* herleidt. Hieraan heeft R. in een ander werk ('die Grenzen der wissenschaftlichen Begriffsbildung') verscheidene honderden pagina's gewijd. Maar, wat wij zoeken te 'bewältigen' is onze *kennis* der niet bloot denkbeeldige werkelijkheid, niet die werkelijkheid *zelve*. Onze *kennis* zou een chaos zijn, zoo we haar niet in begrippen konden samenvatten; zonder begripsvorming zouden we niet in staat zijn eenig oordeel te uiten van algemeene geldigheid. Ook dit intusschen is geen 'umbilden'. Want het is niet anders dan het *opmerken* van het algemeene in het bijzondere; en het vastleggen er van in begripsnamen.

Nog had R. niet gezegd, wat het, volgens hem, is, waar zich de 'Erkenntnis' naar te richten heeft bij het constateeren der werkelijkheid. Die vraag, zegt hij (p. 142), betreft de werkelijkheid van het werkelijke, anders gezegd, den werkelijkheids*vorm*. Als de wetenschap, zegt hij, de immanente wereld *werkelijk* noemt, laat zij terecht die vraag buiten beschouwing; alleen met den *inhoud* dier wereld bemoeit zij zich. En daarom heeft het voor haar (p. 143/4) 'gewisz einen Sinn zu sagen: die Erkenntnis habe fest zu stellen, wie das Wirkliche beschaffen ist, und sich mit den Vorstellungen in der engern Bedeutung des Worts nach dem Wahrgenommenen zu richten... Aber solange man sich auf diesen Erkenntnisbegriff beschränkt, der Material und Gegenstand identifiziert, hat man noch nicht ein einziges Problem der Erkenntnistheorie gesehen. Die Verschiedenheit von Erkenntnis und Wirklichem bezieht sich nun überall nicht auf den Inhalt, sondern auf die Form'. En (p. 145/) 'Gerade das, was die Erkenntnis von dem blosz wahrgenommenen blinden Material unterscheidet, und was nicht zum Inhalt, sondern zur Form gehört, ist das an ihr, worauf es bei der Frage nach ihrer Gegenständlichkeit ankommt... Der Gegenstand der Erkenntnisf o r m ist bis

jetzt völlig problematisch, und damit zugleich der Gegenstand der Erkenntnis überhaupt, da es keine Erkenntnis ohne Form gibt.' Slechts ontkenne men niet, dat zulk een 'Gegenstand' noodig is (p. 145). Want: 'es käme darauf hinaus, das jede beliebige Form mit jedem beliebigen Inhalte, zur wahren Erkenntnis führe'.

Dat 'die Erkenntnis habe fest zu stellen, wie das Wirkliche beschaffen ist', zal op zich zelf wel juist zijn, maar dat *vaststellen* is niet de *kennis zelf,* maar het *oordeel,* waarin zij zich *uitspreekt.* Overigens dekt zich R.'s onderscheid tusschen vorm en inhoud der kennis met dat, wat hier vroeger (l.l. p. 93) gemaakt werd tusschen de voor levenspraktijk en wetenschap van zelf sprekende kennis, *dat,* hetgeen, waar zij zich mede bezig houdt, buiten de voorstelling er van *bestaat,* en *hoe* men het zich, in al zijn eigenaardigheden, eventueel heeft voor te stellen. R.'s uitdrukkingswijze dwingt hem, naast den 'Gegenstand der Erkenntnis' dien hij 'bis jetzt völlig problematisch' noemt, eenen tweeden aan te nemen, dien hij als 'das Material, oder die immanente Realität' aanduidt. Dit is voor de duidelijkheid niet bevorderlijk. En wat heeft het begrip 'vorm' gemeen met de van zelfsprekendheid, aan een deel onzer kennis eigen? Is het van zelf sprekende deel elker eventueele kennis de 'vorm' van het andere deel? Begrijpe wie kan!

Alvorens vast te stellen, waar, naar zijne meening, de tot nog toe *problematische* 'Gegenstand' in bestaat, zal R. nu uiteenzetten, wat 'Erkennen' is. Alle 'Erkennen' zegt hij (p. 150) is *oordeelen. Deze* uitspraak komt na het te voren (op p. 138 vgg.) door hem betoogde niet onverwacht. Maar zij is er niet minder onjuist om. Want het oordeelen is identiek met het daar vermelde 'konstatieren', het is het *uiten* der kennis. R. betoogt (p. 170-175): het 'Erkennen' is oordeelen, *want* het is geen 'voorstellen'. Al was het geen 'voorstellen' dan zou het daarom nog geen 'oordeelen' behoeven te zijn.

De zin van het oordeelen, zegt hij (p. 175) is een 'Bejahen oder Verneinen'. Ongetwijfeld; maar dat heeft met 'kennen' niets te maken. En verder (p. 189): 'Bejahen oder

Verneinen ist Stellung nehmen zu einem Werte', want het sluit in zich 'ein Billigen oder Miszbilligen'. Maar, voegt hij er bij, 'Wir wollen nicht etwa nur sagen, dasz wir dem vollzogenen wahren Urteil einen Wert, dem falschen einen Unwert beilegen... meinen, dasz der Urteilsakt selbst als Bejahen oder Verneinen, seinem Sinn nach dem Stellung nehmen zu einem Wert oder Unwert gleich gesetzt werden kann'. Het 'Stellung nehmen' is een 'Wollen', en 'nur Werten und Unwerten gegenùber, ist das alternative Verhalten eines Wollens möglich'. Daarom is (p. 192) 'das Erkennen ein Anerkennen'. Om dit goed te doen uitkomen, wil R. (p. 195) zich 'beschränken auf solche Urteile, in deren objektivem Gehalt gar kein Wertbegriff vorkommt d.i. auf Seinsurteile, wie z.B.: dies Blatt Papier ist wirklich'.

R.'s betoog is niet helder. Maar hij bedoelt dit: ik spreek hier niet van de waarde, die aan het ware oordeel moet worden toegekend met het oog op zijnen *inhoud,* maar alleen van de waarde, die het heeft voor zoover het eene *wilsdaad* is. Het 'willen' is altijd een stelling nemen, tegenover eene waarde, een 'Billigen oder Miszbilligen' van die waarde. De waarde waartegenover hier stelling wordt genomen, is van de waarde van den 'Urteilsgehalt' - het 'gehalte', het 'al of niet *juist* zijn' van het oordeel - onafhankelijk, zij blijft bestaan in gevallen waarin de 'objective Gehalt' - de juistheid - waardeloos is. Dus is het de waarde der waarheid als zoodanig d.i. der *oprechtheid,* die R. op het oog heeft.

Daaromtrent zegt hij (p. 202): 'Bei jedem Urteilsakt setze ich in dem Augenblicke in dem ich bejahe, voraus, dasz ich etwas anerkenne, was völlig unabhängig von meinem momentan vorhandenen psychischen Zustande zeitlos gilt'. En (p. 203): 'Der in jedem wahren Urteil anerkannte Wert ist, weil zeitlos, in seiner Geltung auch unabhängig von jedem individuellen Bewusztseinsinhalt, der als zeitliches Gebilde immer einen Anfang und ein Ende hat. Ja, wir können noch mehr sagen; wir legen dem Wert, dem wir im Urteil zustimmen, nicht nur eine von uns unabhängige Bedeutung bei; sondern erkennen ihn als etwas an, wovon wir beim Bejahen abhängig sind'. Ten slotte (p. 204): 'Urteilsnotwendigkeit, das ist der beste begriffliche Ausdruck für die Macht, von der wir beim Bejahen abhängig sind... Die Notwendigkeit

um die es beim Urteilen handelt ist nicht, wie die des Vorstellens, eine Notwendigkeit des Seins oder des Müszens... und wir drücken dies, um sie vor jeder Notwendigkeit des. Seins zu unterscheiden, am besten dadurch aus, das wir sie als eine Notwendigkeit des *Sollens* bezeichnen'.

Op dit alles valt niets af te dingen. Wanneer wij eenmaal de waarheid *willen* bij ons oordeel; dan stellen wij ons in de macht der waarheid, die onafhankelijk is van onzen individueelen bewustzijnstoestand. En die macht kunnen wij uitdrukken, door het woord 'behooren' 'sollen'. Het is dan eene noodzakelijkheid voor ons, zóó oordeelen, als wij *behooren* te oordeelen, n.l. naar *waarheid.* Maar hoezeer komt, juist in die gevolgtrekkingen, het fatale uit der verwarring tusschen *kennen* en oordeelen. Want met kennis staat het geheel anders. Hier is ook eene macht, waarvan wij afhankelijk zijn, eene *'Notwendigkeit' niet* echter eene des 'Sollens', maar eene des *'Müszens'.* Wanneer ik eene voorstelling heb, waaromtrent ik zeker ben, dat haar inhoud past in een causaal verband, dat buiten haar bestaat, dan heeft zich bij die voorstelling eene emotie gevoegd, die *niet* van mijn wil afhangt, ik 'musz' haar hebben. Pas als ik mijne kennis ga *uiten,* tegenover mij zelf of tegenover anderen, komt er een 'Sollen' bij te pas, want ik *behoor* haar naar waarheid te uiten.

Over het 'Sollen' redeneert R. verder. Hij zegt (p. 208): 'Die Wahrheit der Urteile über das Wirkliche ist nicht etwa ein aus ihrem Verhältniss zur Wirklichkeit abgeleitetes. Wir Erkennenden *sollen* den Inhalt als wirklich anerkennen, zu dem die Form der Wirklichkeit gehört; denn ein anderer Maszstab für die Wahrheit der Urteile als das Sollen läszt sich nicht finden, oder der Wert des Urteilaktes ist nur an dem Sollen zu messen dem er zustimmt... Was ist hiernach (p. 218) der Gegenstand der Erkenntnis? Wird als Gegenstand der Erkenntnis nur das bezeichnet, was dem Subjekt in dem Sinn entgegensteht, dasz es sich darnach zu richten hat um zu Erkennen, dann ist allein im Sollen welches das Urteilen anerkennt, das Moment zu finden, das dem Erkennen Objektivität verleiht.'

Daar voor R. in dezen samenhang 'Wahrheit der Urteile' alleen beteekent: 'oprechtheid', is ook op dit betoog niets

aan te merken, dan alleen, wat, na al het voortgaande, van zelf spreekt: dat het ‘Sollen’, als ‘Gegenstand’, op de ‘Erkenntnis’ alleen in den zin van ‘*An*erkenntnis’, niet in dien van ‘kennis’ toegepasselijk is. Voor de *oprechtheid* van een oordeel, strekt alleen de plicht om de waarheid te zeggen tot criterium.

Maar wanneer R. nu verder zegt (p. 236): ‘zum Erkennen gehört ein Gegenstand, der ihm nur dann Objektivität verleiht, wenn er von ihm in theoretischer Hinsicht unabhängig ist. Also musz das Sollen, das wir als Gegenstand der Erkenntnis gefunden haben, ein vom erkennenden Subjekt unabhängiges Sollen sein, und zwar heiszt “unabhängig” jetzt, dasz das Sollen g i l t, gleichviel ob irgend ein Akt des Subjekts es bejahend anerkennt oder nicht... Es musz sich mit anderen Worten... um ein t r a n s z e n d e n t e s S o l l e n als Gegenstand der Erkenntnis handeln’, dan verschijnt, naast de verwarring tusschen ‘kennen’ en ‘oordeelen’ ook weer die andere verwarring, waar op boven gewezen werd, die tusschen *individueel* bewustzijn en bewustzijn *per se.* De algemeene plicht om waarheid te spreken blijft - niet zonder de uitzondering van zeer bijzondere gevallen - ook voor hen bestaan, die haar miskennen, maar als zij in *niemands* bewustzijn bestond, zou niemand haar zich zelven of anderen kunnen voorschrijven. Plicht door niemand aan iemand voorgeschreven is eene uitdrukking zonder zin. Wat is het dan, waar de plicht om waarheid te spreken van ‘afhangt’, m.a.w. waar zij haar bestaan aan te danken heeft? Dit, dat *zonder de heerschappij der waarheid* er geen menschelijk verkeer kan zijn, d.w.z. de menschheid niet leven kan. Dit wordt sterker of minder sterk, bewust of onderbewust, in alle levenskringen, groote of kleine, hooge of lage gevoeld. Niet, dat het getal dergenen, die zich in allerlei gevallen aan die heerschappij trachten te onttrekken gering is, maar niemand van hen wil, dat zijn naaste het doet. En als men bedenkt, hoezeer het geheele doen en spreken der menschen, ook het groote en belangrijke, eene aaneenschakeling is van, op zich zelf beschouwd, onbeduidende handelingen en uitingen, dan ziet men in, dat, hoeveel bedrog er ook in de wereld zij, in al dat op zich zelf onbeduidende het oprecht handelen en waarheid spreken zóó zeer het

overwicht heeft, dat het tegenovergestelde er bij verdwijnt. Bij het bestrijden van onwaarheid vindt de opvoeding steun in de menschelijke eigenaardigheid om middelen voor ver verwijderde doeleinden, zelfs voor reeds waardeloos gewordene, tot zelfdoel te maken, als ze eenmaal in 't bewustzijn hebben post gevat. Als idee beheerschen ze dan den wil[1]. Het handelen er tegen, geeft een gevoel van zelfverlaging waar verloochening er van uit vrees voorkomt, zooals juist zoo dikwijls bij het onwaarheid spreken. Wie gewend is de waarheid te zeggen voelt zich zelfs vernederd, wanneer overmacht der omstandigheden hem tot onwaarheid *dwingt.* En al is niemand er getuige van.

Thans komt iets anders. Tot nog toe zijn wij, zegt R. (p. 237 vgg.) langs den subjektieven weg n.l. door het analyseeren van den aard der Erkenntnis, gekomen tot het begrip van den 'Gegenstand der Erkenntnis'. Dit ging niet (p. 249 vgg) zonder petitio principii. Want de begrippen 'transzendent' 'Sollen' en 'Wahrheitswert' moesten wij *voor op stellen.* 'Also (p. 254) keinen der drei entscheidenden Grundbegriffe haben wir aus der Analyse des Erkenntnisaktes abgeleitet, sondern es sind überall vorher feststehende Begriffe näher erlaütert, und auf ein reales Material angewendet worden'. R. zal nu (p. 255) 'den objektiven Weg' gaan, en daarom 'an eine Allen bekannte Tatsache anknüpfen, und somit die Erkenntnis, dasz das, womit sie beginnt wirklich ist, voraussetzen'. Echter niet 'den Akt des Erkennens', maar (p. 257) 'die Bedeutung, die met dem Urteilsakt verbunden ist. Diese Bedeutung ist genau das, was wir "objektiven Urteilsgehalt" genannt haben'. (p. 195, boven p. 215) 'Will man, auch für den Gehalt des Urteils, die Bezeichnung "Sinn" beibehalten, so ist es der transzendente Sinn zu nennen, da er unabhängig vom psychischen Akt des Bejahens besteht... Das Sinngebilde (p. 257/8) stellt den idealen für alle Individuen identischen Gehalt des wahren Satzes dar'. Hij is: 'das theoretisch wertvolle Objekt oder Gut'.

1) Zie het Gidsnummer van Juni 1922, p. 427 vgg. of de brochure 'Opmerkingen op het gebied der Ethica', Van Kampen & Zn. Amsterdam, p. 29 vgg.

Over den ‘transzendenten Sinn des Urteils’ laat zich, waar ‘transcendent’ blijkbaar weer naar de gewone opvatting genomen wordt, naar van zelf spreekt, niet dan het zelfde zeggen als over het ‘transzendente Sollen’: wie er iets meer van beweert, dan dat het eene uitdrukking zonder zin is, spreekt zich zelven tegen. Over R's conclusie (p. 258): ‘So sind wir mit dem transzendenten “Sein” schon am Beginn der Untersuchung aus dem Bereich des blot Subjektiven und Immanenten herausgetreten’ laat zich alleen herhalen, wat reeds meermalen hier werd opgemerkt, dat ‘subjektief’ d.i. dat, wat niet buiten een *individueel* bewustzijn bestaat en ‘immanent’ d.i. dat, wat niet buiten *alle* bewustzijn bestaat, twee verschillende dingen zijn. En dat, uit het immanente ‘herauszutreten’ door geen aanname van iets transcendents mogelijk wordt gemaakt.

Intusschen erkent R. (p. 259): ‘Der objektive oder transzendente Sinn, der wahr ist, kann, seinem Wesen nach, nur unwirklich sein’. Hij had dan ook de ‘Realität’ van het ‘Transzendente’ in 't algemeen reeds vroeger bestreden (p. 68-134, boven p. 212), en in 't bijzonder op grond dat het transcendente ‘Sollen’, pas de werkelijkheid *schept,* dus niet zelf werkelijk kan zijn (p. 218-228) ‘Jede Erkenntnis, das etwas e x i s t i e r t, s e t z t den Sinn’ (het ‘gehalte’ van het oordeel) ‘als wahr’ (‘oprecht’) ‘v o r a u s’. Toch is deze een ‘Wert’. (p. 265) De negatie van het ‘zijn’ is het ‘niets’. De negatie van den ‘Wahrheitswert’, de ‘Falschheit’, is iets, wat ‘nicht sein S o l l’ (p. 268). En dewijl tegenover ‘Sinn’, ‘Unsinn’ staat, maken die twee een ‘Wertpaar’ uit (p. 271). Hij concludeert: ‘Der unwirkliche objektive Urteilsgehalt ist nun als theoretisches Wertgebilde von transzendenter Geltung vorhanden’.

Met hetgeen R. ‘wirklich’ ‘reell’ ‘existierend’ (subst. ‘Wirklichkeit’ ‘Realität’ ‘Existenz’) noemt, bedoelt hij blijkbaar dat, wat hier altijd: ‘niet bloot denkbeeldig’ werd genoemd. Daar tegenover stelt hij het ‘Ideelle’ (zie boven p. 211). Dit zou dus het bloot denkbeeldige zijn. Maar niet alles, wat bloot denkbeeldig is, verdient den naam ‘ideëel’, zooals wij dat woord gewoonlijk gebruiken. Het ideële of ideale is dat, wat, ofschoon bloot denkbeeldig, toch waarde heeft, wegens de waardevolle emoties, die de voorstelling er

van te weeg brengt. Intusschen behoort dáártoe ook de ‘plicht’ het ‘Sollen’ als zelf doel beschouwd. Het ‘Sollen’ is eene emotie, 't zij bij dengene die ‘.soll, 't zij bij zijnen buurman, die wenscht, dat gene haar hebbe; het bestaat niet buiten de voorstelling, waarmee die emotie gepaard gaat. Dat drukt R. uit door te zeggen: ‘das Sollen e x i s t i e r t nicht sondern “g i l t”. Deze uitdrukking moet zeer zonderling klinken in de ooren van hem, die niet op de gedachte is gekomen van het onderscheid tusschen bloot denkbeeldig en niet bloot denkbeeldig bestaan. Zij is niet geschikt om hem op die gedachte te brengen. En zij is een blijk van het ook aan R. te verwijten jammerlijk verzuim: niet, aan 't philosopheeren gaande, te *beginnen* met zich rekenschap te geven omtrent de beteekenis van het *woord* “bestaan”. Dit verzuim verraadt zich hier in dubbel opzicht. Ten eerste in het blind zijn voor de ongerijmdheid van transcendent bestaan. Maar ten tweede, *dat* nog daargelaten, in het niet inzien dat “ideëel transcendent” eene contradictio in adiecto is. Dit toch blijft alleen verborgen aan hem, die aan begrippen - zooals het “Sollen” - een meer dan nominaal bestaan, nl. als begripsnamen, meent te kunnen toekennen, afgescheiden van hun bestaan *in* het bijzondere i.c. in al wat “soll”. Wat de karakteristieke fout is der speculatieve philosophie.[1)] Ten slotte zij nog opgemerkt, dat R's tegenstelling van “Sinn” en “Unsinn” verwarrend is, daar hij met “Unsinn” niet “onzin” bedoelt, maar miskenning der waarheid.

Vervolgens zegt hij (p. 279): “Der objektive Weg führt uns direkt zu einen transzendenten W e r t, und dieser Begriff gibt die Form des Gegenstandes erst in ihrer Reinheit. Das Sollen ist noch nicht der reine Wert”. Vroeger al had hij gezegd (p. 218): “Wird als Gegenstand nur das bezeichnet, was dem Subjekt in dem Sinne entgegen steht, das es sich darnach zu richten hat, dann ist allein im Sollen, welches das Urteilen anerkennt, das Moment zu finden, das dem Erkennen Objektivität verleiht”. Nu vult hij dit aan met op te merken (p. 286): “Es kommt vor Allem darauf an, dasz der Gegenstand einerseits nicht wirklich, und anderseits trans-

1) Zie het Julinummer der Gids 1923 (de ‘alsof” philosophie en het psychische monisme) p. 102 vgg. of de brochure met dienzelfden titel (Van Kampen & Zoon, Amsterdam) p. 10 vgg.

zendent ist. Ob wir da Wert oder Sollen sagen ist nebensächlig". Breedvoerig intusschen betoogt R. (p. 286-294), dat hiermee nog niet alles gezegd is. Want daar de werkelijkheid door het "Sollen" *geschapen* wordt, zou het onjuist zijn, haar niet in aanmerking te nemen. We hebben dus ook den "subjektiven Weg" noodig, waarop we het "Bejahen" van het "Sollen" vonden. Het "Bejahen" behoort tot de immanente wereld, de "werkelijkheid". Het geschiedt (p. 296) door "reëele" (psychophysische) subjekten. Toch is dit het criterium van het geen "soll" d.i. van de "waarheid". We heben dus een immanent criterium van iets transcendents "Der die Wahrheit verstehende Mensch (p. 296) besitzt dafür ein immanentes kriterium". Hierna zet R. uiteen (p. 305-307), dat de waarheid niet afhangt van 's menschen "Erkennen", niet relatief, maar absoluut is. Hij leidt dit daaruit af dat het "Erkennen" afhangt van het willen, en concludeert, dat de waarheid transcendent is.

Dat zij, evenmin als het "Sollen", transcendent is, behoeft geen betoog meer. Zeer zeker hangt zij niet af van het willen, maar ook het kennen is daarvan niet afhankelijk; schoon de wil dikwijls de middelen moet verschaffen om tot kennis te geraken. Toch hangt de waarheid ook van het kennen niet af. Dat zij absoluut is valt niet te betwijfelen. Maar als men van "waarheid" spreekt, is het altijd van de waarheid eener voorstelling of van een oordeel. Tenzij men - oneigenlijk - "waarheid" neemt in den zin van "niet bloot denkbeeldige werkelijkheid"[1] De waarheid van eene voorstelling is hare - naar het al of niet passen van hetgeen er door wordt voorgesteld in het causaal verband der dingen buiten haar, te beoordeelen - overeenstemming met hetgeen, waarvan zij de voorstelling is; de waarheid van een oordeel is de overeenstemming van het oordeel met de voorstelling, waarvan het de uiting is. Een oordeel kan dus tegelijk waar en onwaar zijn: *onwaar,* voorzoover de uiting eener onware voorstelling, *waar* voor zoover de ware uiting daarvan. De overeenstemming tusschen voorstelling, en dat wat zij voorstelt, kan bestaan, zonder dat iemand haar inziet, en dus zonder dat er

1) Bijv. 'het is waar, dat ik hem gesproken heb'. Ook in den zin van 'waarheidslievend' wordt 'waar' gezegd van eenen *mensch* of van een *karakter.*

iemand is, bij wien die voorstelling begeleid wordt door de emotie “zekerheid”, waardoor gene tot hypothetisch zekere kennis wordt. Mogelijk is het dus, dat er dingen bestaan, waarvan de geheele menschheid het bestaan betwijfelt of ontkent, en dat steeds gedaan heeft en steeds zal doen. Maar waarheid omtrent iets, waarvan niemand ooit eene voorstelling heeft, gehad heeft of zal hebben, is onmogelijk, omdat in dat geval een der factoren ontbreekt, waaruit waarheid gevormd wordt. Tenzij wederom, waarheid genomen wordt in den zin van *werkelijkheid.* Want deze bestaat, schoon er nooit eene voorstelling van haar is, geweest is of zijn zal, zoo zij dan maar in haar eigen gewaarwording en dus in haar eigen bewustzijn bestaat. Dat overigens het *quantum* waarheid in voorstellingen en oordeelen zeer *relatief* kan zijn, is van zelf duidelijk.

Intusschen, zegt R. (p. 319), hebben we nog altijd niet bewezen: “das Recht, das von den realen Subjekten anerkannte Sollen, als ein in der erkenntnistheoretischen Bedeutung des Wortes “Transzendentes” d.h. auch vom überindividuellen Bewusztsein Unabhängiges zu bezeichnen”.

Wat is het “überindividuelle Bewusztsein”? Oppervlakkig zou men kunnen denken, dat daarmee bedoeld werd de som der individueele bewustzijnsgeheelen, waarvan elk der “reale Subjekten” (dat zijn de 't zij psychische, 't zij psychophysische subjekten) er een bezit. Ook in dat geval zou zeker het recht niet *bewezen zijn* om het “Sollen” er onafhankelijk van te verklaren. En ook niet *bestaan.* Want al is het “Sollen” eene wet onafhankelijk bestaande van ieder willekeurig “real” subjekt, dan is zij toch eenmaal gegeven, bewust of onderbewust, door de gezamenlijke reëele subjekten 't zij eenstemmig, 't zij bij meerderheid van stemmen. En dan zou het daardoor volstrekt niet een “transzendent Sollen” (naar de gewone opvatting van “transzendent”) geworden zijn. Maar R. bedoelt met “überindividuelles Bewusztsein” het “erkenntnistheoretische Subjekt”, het “Bewusztsein ohne Inhalt” waarvan hij vroeger sprak (p. 16 vg). Wanneer dáárvan het “Sollen” onafhankelijk is, zoo is het “transzendent” (naar de gebruikelijke opvatting). En die onafhankelijkheid wil R. nu gaan bewijzen. Maar dewijl, zooals hier vroeger werd aangetoond. (p. 210 en p. 220), Bewuszt-

sein ohne Inhalt' eene zinlooze abstractie en 'transcendent' (naar de gebruikelijke opvatting) eveneens een woord zonder zin is, kan door geene redeneering dat bewijs ooit geleverd worden. Het is dus overbodig R.'s poging hier te bespreken.

R.'s conclusie, na een zeer ingewikkeld betoog, is deze: 'Wir behalten demnach unter alllen Umständen einen Gegenstand, der, so wie er besteht, jederzeit zum Gegenstand, auch für ein reales bejahend erkennendes Subjekt, werden kann, das dann, als ein Subjekt im eigentlichen erkenntnistheoretischen Sinn, das Objekt unentstellt in seinen Bereich bringt... Schlieszlich wird jetzt das zu diesem Gegenstande notwendig gehörende formale Subjektkorrelat oder das fraglos bejahende Bewusztsein in einem gewissen Sinne zum Maszstab für das reale erkennende Subjekt, nämlich zur Norm des Subjekt v e r h a l t e n s , denn... es stellt sich dem theoretisch fragenden Ich zugleich als een theoretisches Ideal des Subjektes dar'. Dat men zich idealen, en dus ook ideaalmenschen, kan voorstellen zonder dat daar een 'fraglos bejahendes Bewusztsein' bij noodig is, behoeft na hetgeen boven (p. 218) is opgemerkt, niet te worden uiteengezet.

Daarna gaat R. (p. 356 vgg) in 't licht stellen, dat het transcendentale Idealisme - zoo noemt hij zijne philosophische methode in navolging van Kant, die eveneens het transcendente voor eene 'idee' verklaarde - bij het aannemen van een 'transzendent Minimum' niet in strijd behoeft te komen, met dat, wat men 'in den Einzelwissenschaften, Erkenntnis der Wirklichkeit' noemt. 'Der Inhalt unseres Wissen kann nur dem Immanenten entnommen sein'. Alleen 'für die Verbindung von Form und Inhalt brauchen wir als erkennende Menschen einen transzendenten Gegenstand'. (Over R.'s onderscheiding tusschen inhoud en werkelijkheidsvorm der kennis, zie boven p. 213/14) 'Wir behalten (p. 365) das Wort Idealismus bei, weil wir das Absolute oder die letzte Grundlage der Erkenntnis, nich in einem Wirklichen, sondern in einem Unwirklichen finden, das man als ein Ideales im Gegensatz zum Realen zu bezeichnen gewohnt ist.' Van R.'s standpunt is dit alles niet meer dan konsekwent.

Het transcendentale idealisme, zegt R. (p. 366) verwerpt het *transcendente* realisme, maar niet het *empirische* realis-

me, het voor werkelijkheid houden der immanente wereld, liet realisme ‘der Einzelwissenschaften, das sich auf die Erfahrung stützt.’ Slechts maken de empirische realisten geen onderscheid tusschen den werkelijkheidsvorm en den werkelijkheidsinhoud. ‘Nur damit lehrt der erkenntnistheoretische Idealismus etwas ihnen prinzipiell Fremdes, dasz die Form als Wert gelten soll... Erst dadurch, dasz wir das Sollen bejahen, und damit erkennen was wirklich ist, erhalt der Inhalt, die ihm zukommende Form... Dies Sollen’ (p. 370) ‘kann auch als f o r m a l e Norm bezeichnet werden... Das Zusammen der Form “Wirklichkeit” met dem Inhalt... beruht auszer auf der formalen Norm des Zusammengehören, auch auf dem formalen Sinn von deren Anerkennung... Dieses Formgebende etwas, nennen wir (p. 371) am besten die K a t e g o r i e ... Es ist (p. 372) die Sinnform des Urteilaktes, die dem Erkenntnisprodukt die (transzendentale) Form erst erteilt, so wird damit die Bedeutung der Form für den Wahrheitswert des Urteils klar’. Na al 't vroeger verhandelde zal het voldoende zijn, dit voor kennisgeving aan te nemen.

Intusschen, zoo betoogt nu R. (p. 374 vgg.) is de kategorie tweeledig. Zij is niet slechts de kategorie van het ‘zijn’, maar ook de kategorie ‘der Gegebenheit’. Wat zijn inhoud betreft is het ‘Gegebene’ of ‘Tatsächliche’ irrationeel, ‘unableitbar’. Maar, wat zijn werkelijkheidsvorm betreft afhangende van den ‘bejahenden Erkenntnisakt’ en altijd individueel gegeven zijnde, altijd iets zijnde dat met ‘dit’ is aan te duiden - bijv. ‘*deze’* kleur, niet ‘kleur’ in 't algemeen - hangt het van dien ‘Akt’ in de eerste plaats af, voor zoover deze er eenen *individueelen* werkelijkheidsvorm aan verleent, m.a.w. voor zoover deze ‘Akt’: ‘Kategorie des Gegebenen’ is; en pas in de tweede plaats, n.l. voor zoover aan al het individueel gegevene het ‘zijn’ gemeen is, van de ‘Kategorie des Seins’. Maar (p. 388 vgg.) de stof die de speciale wetenschappen gebruiken voor hare werkzaamheid, is geen bloot gegeven, geen ‘Aggregat von Tatsachen’; ‘sie setzen einen realen Zusammenhang als Material voraus’. Men kan *die* stof de objektieve werkelijkheid noemen, zij bevindt zich in de *ruimte* en in den *tijd,* en bestaat uit *dingen* die eigenschappen hebben en op elkaar werken. Dus (p. 392):

‘geht es nicht an, die objektive Wirklichkeit mit dem Inhalt des fraglos bejahenden Bewusztsein überhaupt als gegeben anerkannten Tatsachen zu identifizieren... Der Begriff' (p. 394) ‘eines bloszen Aggregates von Tatsachen unterscheidet sich von dem der objektiven Wirklichkeit dadurch, dasz diese sich als eine vom erkennenden Subjekte unabhängige Anordnung von Tatsachen darstelt... Im Gehalt von allen Wirklichkeitsurteilen ist das rein Tatsächliche von dem abzutrennen, was nicht unter die Kategorie der Gegebenheit fällt, trotzdem aber als real gedacht wird. Dann musz der Ueberschusz an Formgehalt zu Tage treten, den diese Urteile auszer der Gegebenheit besitzen, und der zur objektiven Wirklichkeit selbst zu rechnen ist... Es brauchen zu der Kategorie der Gegebenheit... neue Katerorien, wie die der Kausalität hin zu treten... die’ (p. 397) ‘das Gegebene in einer bestimmten Weise ordnet oder gliedert, nämlich so, das durch sie sein einer Teil die Form der Ursache, sein anderer Teil die Form des Effektes bekommt, und dasz nun auch das Band zwischen beide als real zu denken ist’.

R. doet het dus voorkomen alsof wij *tijd* en *ruimte, causaliteit* en ‘Dingheit’ aan het ‘Gegebene’ *toevoegen,* daartoe als oordeelende subjekten door het ‘Sollen’ gedwongen. Ruimte en tijd zijn hem als ‘Neokantiaan’ Objekten van ‘innere Anschauung’. Maar wie kan met de hand op het hart getuigen, dat hij ooit ruimte en tijd ‘innerlijk aanschouwd’ heeft? Kants bewering is niet anders dan eene frase, eene ‘Verlegenheitsauskunft’. Over ‘ruimte’, een begrip, dat wij *in* het ‘Gegebene’ *opmerken* n.l. in de bewegingen der stoffelijke dingen, voor zoover stoffelijk, en waarvan wij dus alleen den begrips*naam* aan het ‘Gegebene’ toevoegen, is vroeger hier (l.l. p. 77 vg.) reeds het noodige gezegd. Ook de tijd is een dergelijk begrip, hij is de abstrakte (d.w.z. van alle veranderings*oorzaken* geabstraheerde) veranderings*mogelijkheid,* die wij opmerken *in* de veranderingen van al wat wij gewaarworden, d.i. wederom *in* het ‘Gegebene’.

Evenmin voegen wij de *causaliteit* aan het ‘Gegebene’ toe. Wij krijgen er hypothetisch zekere kennis van als iets dat buiten de voorstelling er van in het ‘Gegebene’ bestaat. Ook daarover is het noodige hier reeds vroeger uiteengezet (l.l. p. 83.).

Dan over ‘dingen’ (p. 400 vgg.). ‘Dinge sind ebenso, wie die Verbindungen von Ursache und Effekt, mehr als Wahrnehmungskomplexe. Gegeben sind von einem Ding nur seine Eigenschaften, und auch diese nur mit Rücksicht auf ihren Inhalt d.h. also noch nicht a l s Eigenschaften. Das Ding an dem sie haften, und das sie so mit einander verbindet, dasz wir von ihnen als Eigenschaften reden können, ist, ebenso wie das kausale Band, jeder Wahrnehmung entzogen... unser Bedörfnis (p. 401) nach Objektivität der Erkenntnis von wirklichen Dingen, wird vollständig befriedigt, wenn wir nur voraussetzen können, dasz auszer der Form der Tatsächligkeit auch die Form der Inhaerenz in einer von jedem Belieben des erkennenden Subjekts unabhängigen Weise zu den Bewusztseinsinhalten gehört, die wir “Dinge” nennen, und hiermit erweist sich das Ding als transzendent gültige Norm, welche Anerkennung fordert, und dadurch das unter der Kategorie der Dinghaftigkeit sich vollendete Urteilen Anerkennung erhält’.

Gemakkelijk ziet men in, dat R.'s ‘Wahrnehmungskomplexe’ niet anders zijn dan de complicaties, waarover hier vroeger (l.l. p. 75) gehandeld is. ‘Dinge’ noemt R. ze alleen voorzoover ze vroeger hier (l.l. p. 76) niet slechts stoffelijk, maar ook *on*stoffelijk werden genoemd. Voor R. zijn ze niet, voorzoover onstoffelijk, complexen van bewustzijnsenkelvoudigheden, maar een ‘transzendent gültiger Norm’. Wat hij hierover beweert, bevat niets wat niet weerlegd is.

R. wil (p. 405 vgg.) de causaliteits- en de inhaerentiekategorie en welke kategoriën er nog meer zijn, om het ‘Tatsachenaggregat’ tot ‘objektive Wirklichkeit’ te maken, ‘konstitutive Wirklichkeitsformen’ noemen. Maar daarnevens ziet hij ook ‘methodologische Formen’. Want daar hij de ‘objektive Wirklichkeit’, die der wetenschap tot materiaal dient, voor extensief' en intensief oneindig houdt, laat hij deze haar, om haar te kunnen ‘bewältigen’, ‘bearbeiten’ en wel ‘umbilden’ n.l. in begrippen oplossen. De verschillende begripsvormingen zijn hem de ‘methodologische Erkenntnisformen’. ‘Sie dürfen’ (p. 407) ‘von der Erkenntnistheorie nicht auf das überindividuelle Bewusztsein bezogen, oder als Formen des Bewusztseinsinhaltes überhaupt ge-

deutet werden, sondern sie haben lediglich als Erkenntnisformen des realen Erkenntnissubjekts zu gelten... Wir können geradezu sagen, dasz ein unaufhebbarer Antagonismus besteht, zwischen dem was wirklich ist, und dem was restlos durch das begriffliche Denken bewältigt werden kann'. Want in de werkelijkheid blijft een 'irrationelles unableitbares' element. 'Was sich in Begriffe aufnehmen läszt, dem schreiben wir kein reales, sondern höchstens ein ideales Sein zu'.

Over R.'s gewaande 'Umbildung' der werkelijkheid is boven (p. 213) reeds het noodige gezegd. Maar vermeld moet nog worden dat R. onder de 'methodologische Erkenntnisformen' ook het begrip 'natuurwet' rekent, de natuurwettelijkheid voor iets anders houdt dan de causaliteit. 'Alles', zegt hij, (p. 413) 'was unter der Kategorie der Gegebenheit gedacht wird, ist etwas Einmaliges und Individuelles, oder ein "Dies", und da die Kategorie der Kausalität nichts anderes als eine bestimmte Anordung von Gegebenheiten bedeutet, so haben wir auch jede reale Kausalverknüpfung zwischen diesem gegebenen Teil als der Ursache und jenem gegebenen Teil als dem Effekt als etwas Einmaliges, Individuelles, zu denken... Das Gesetz dagegen ist im Unterschied dazu immer allgemein, und zwar nich mehr in dem Sinne wie jede Form, nämlich als das überall identische Moment in Gegensatz zum stets besondern und wechselenden Inhalt, wie auch die Form der Kausalität allgemein sein musz, sondern es ist allgemein in der Weise, dasz es einen allgemeinen Begriff von etwas Allgemeinen darstellt... Gesetzkenntnis will nur das einer Mehrheit von Kausalverknüpfungen Gemeinsame aussagen, und von der individuellen Verschiedenheit der Ursachen, die von ihr gemeint sind, ist daher, ebenso wie von der individuellen Verschiedenheit ihrer Effekte, zu abstrahieren'.

Hoe onmogelijk het is, causaliteit en wetmatigheid te scheiden, daar er van causaal verband, als zijnde *vaste* successie, bij een 'einmaliges' 'individuelles' volgen van eenen bepaalden B op eenen bepaalden A nog geen sprake kan zijn, maar pas bij een, in overeenstemming met de ervaring geconstateerd *altijd* volgen van eenen bepaalden B op eenen bepaalden A, door welk 'altijd' eene wet in het volgen van

den bepaalden B op den bepaalden A aan het licht komt, werd hier reeds vroeger (l.l. p. 83 vg.) uiteengezet.

Ten slotte zegt R. (p. 434): ‘Durch die Trennung der Konstitutiven von den methodologischen Formen, ist zugleich der Weg gefunden um die viel umstrittene “Geschichte” bei voller Anerkennung des Kausalitätsprinzips als Wissenschaft zu verstehen’. Op grond, dat de handelingen der menschen ‘einmalig und individuell’ zijn, ontkent R. de mogelijkheid van historische wetten, die, volgens sommigen, alleen in staat zijn de historie tot wetenschap te verheffen.

Zeer zeker; dat er geene historische wetten kunnen worden vastgesteld, tenzij *hoogst* algemeene en inhoudsarme, mag met welnemen der Lamprechtianen en Marxisten, gerust worden toegestemd. Maar met R.'s gewaande ‘konstitutive und methodologische Erkenntnisformen’ heeft dat niets te maken. Het is ten eerste, omdat van iedere persoonlijkheid de individualiteit een raadsel is, (l.l. p. 97) en men dus materiaal te kort komt, om uit te maken volgens welke wetten de historische persoonlijkheden en de massa's op elk historisch moment, zóó gehandeld hebben, als ze handelden; ten tweede omdat tallooze coïncidenties, qua coïncidenties irrationeel zijn. Wanneer A en B zonder het afgesproken te hebben, en zonder dat eene gemeenschappelijke oorzaak hen drijft, tegelijk de reis naar C maken, is ieder der reizen causaal bepaald, maar de coïncidentie der reizen niet.

In een laatste hoofdstuk (p. 436 vgg.) behandelt R. de verhouding tusschen zijne kentheorie en de ethica ‘Aus unserm Begriff des Erkennens folgt’, zegt hij, ‘dasz das, worauf der Mensch sich stützt, wenn er erkennen will, ebenfalls eine Art des Gewissens ist’.

De gevolgtrekking is logisch. Maar het verkeerde der theorie komt er dan ook zonneklaar in uit. Die de waarheid van iets kent, doet het onafhankelijk van zijnen wil. Slechts de middelen om te komen tot die kennis hangen dikwijls meer of min af van den wil. En is zelfs de waarheid te *willen* kennen eene gewetenszaak? Ja, als het iets geldt, waarmee men alleen uit plichtsgevoel kennis maakt. Maar zóó wil R. het niet. En *dat* is ook eene uitzondering.

Intusschen betoogt hij (p. 442 vgg.), dat juist wegens haar

ethisch karakter de ‘Erkenntnistheorie’ een deel der philosophie is. Dat zij het is, zal wel niemand ontkennen. Maar het betoog valt weg met den grond, waar het op rust.

Ten slotte zegt R. (p. 449 vgg.) iets over de wilsvrijheid. ‘Freiheit’ is geene ‘Ursachlosigkeit’. Neen, zeker niet. ‘Vrijheid’ is gebondenheid aan niets dan den *‘wensch’.* Maar volgens R. heeft zij eenen anderen grond. ‘Der Gedanke’ zegt hij (p. 453) ‘das alles wirklich seiende kausal bedingt ist, findet seine Rechtfertigung allein darin, dasz das Sollen, welches die Kausalurteile anerkennen transzendent gilt. Das “Müszen” auch des individuellen objektiv Wirklichen und ebenso des historischen Geschehens ergibt sich also erst aus dem “Sollen”’. Met andere woorden: Al wat gebeurt is causaal bepaald; maar dat is zoo omdat het ‘Soll’. Veel licht kan dit niet verschaffen. R. ziet niet in, dat 's menschen wil vrij is, omdat hij door den *wensch* causaal bepaald wordt. Wilsvrijheid is te willen wat men *wenscht* resp. wat men het *minst niet* wenscht. Stel: iemand moet zijn leven verliezen of iets doen wat hem schandelijk dunkt. Hij wenscht geen van beide, maar hij zal *willen,* wat hem het minst onwenschelijk is. Wat van beide hij ook kiest, hij was vrij het andere te kiezen, zoo hij het wenschte.

Aan R.'s ‘Gegenstand der Erkenntnis’ is een geweldige denkarbeid besteed. En verspild? *Neen,* in zooverre de bestudeering er van dwingt tot nadenken, en nog eens nadenken, over vraagstukken, die voor de philosophie tot de belangrijkste behooren. *Ja,* in zooverre het gestelde doel hersenschimmig was, en de gedachtengang vol verwarring. Niet vreemd is het, dat men bij het lezen den indruk krijgt, alsof R. ook zich zelf nog telkens overtuigen moet, terwijl hij het den lezer tracht te doen. Legio zijn de plaatsen, waar hij zelf zijne meening ‘schijnbaar’ paradox of ‘fragwürdig’ vindt. Om de zooveel pagina's stuit hij op ‘Schwierigkeiten’ of ‘Problemen’, die hij voor de oogen van den lezer in den breede gaat ontwikkelen. Daardoor mist zijn stijl duidelijkheid en zelfvertrouwen. Wat men met zich zelf heeft uitgemaakt en helder in zijn hoofd heeft, kan men gedocumenteerd voordragen, zonder alles wat men zelf doorworsteld heeft, bloot

te leggen. Waar het op staat, kan men kort en bondig zeggen. Maar R. is altijd bezig de duidelijkheid te benaderen door zinnen aan zinnen toe te voegen. Hij is altijd aan 't stutten van zijn bouwwerk, dat toch verzakt. Georienteerd en geroutineerd philosooph, kent hij de finesses van het métier; maar zijn ontwerp deugt niet. In het voorwoord der 1e uitgave dankt hij Windelband voor den beslissenden invloed op den 'tief im Positivismus steckenden Studenten ausgeübt'. Dat is - oneerbiedig gezegd - Windelband bande de booze geesten bij hem uit door Beëlzebul.

Het behoeft intusschen R. aan zelfvoldoening niet te ontbreken. De grondgedachten van zijn 'Gegenstand der Erkenntnis' hebben hem - zoo zegt hij in het 'Vorwort zur dritten Auflage', vijf en twintig jaar bezig gehouden. Maar dit werk als 'Habilitationsschrift', eerst van kleinen omvang, ten slotte uitgedijd tot een volumineus boekdeel, heeft dan ook drie uitgaven beleefd, en wordt door niet weinigen een meesterstuk geacht. In Duitschland. En elders. Voor R. kan men zich daar over verheugen, zijne persoonlijkheid als schrijver is niet onsympathiek. Hij tracht te overreden, niet te overbluffen, hij bestrijdt zijne tegenstanders niet met invectieven in plaats van argumenten. Maar zijn succes is minder heuglijk, beschouwd als maatstaf van 't geen men wel eens 'philosophisches Verständnis' noemt, namelijk van de mate waarin dat bij tal van philosopheerenden aanwezig is. Nog gaat het niet anders dan in de dagen, toen Uilenspiegel zijn ongeschilderd schilderwerk door would-be adellijken liet bewonderen. Wat zich - zij het ook zinledig - als diepzinnig voordoet, vindt bij de would-be diepzinnigen altijd nog vereering. In Duitschland. En elders.

Groningen.

MATTHÉE VALETON.

Vijftig jaren uit onze geschiedenis (1868-1918).

III.

De verbetering van ons belastingstelsel was reeds sinds jaren het voornaamste punt van het liberale program. Verschil bestond echter over de wijze waarop dit stelsel behoorde te worden ingericht. Sedert 1848, toen de Minister Schimmelpenninck reeds erkend had, dat verlichting gebracht moest worden in de belastingen, welke op onevenredige wijze de minder gegoeden drukten, waren wel enkele accijnzen afgeschaft, doch de steeds aan iederen Minister van Financiën door de Staten-Generaal en door de pers gestelde eisch, om het bestaande belastingstelsel te vervangen door een nieuw systeem, dat meer gelijkmatig, billijker en minder drukkend zou zijn, had nog tot geen resultaat geleid.

Dat toenmaals in conservatieve kringen en zelfs bij sommige kamerleden ten aanzien van belastingen voor onze, aan geheel andere geluiden gewend geraakte ooren, zonderling klinkende begrippen werden verkondigd, kunnen de volgende zinsneden bewijzen, voorkomend in het Voorloopig Verslag op het door den Minister van Bosse in 1870 ingediend wetsontwerp tot invoering van een inkomstenbelasting:

‘Daar waren leden naar wier oordeel de Staat het recht niet heeft van den ingezeten opgave te vergen van hetgeen hij bezit of aan inkomsten geniet en dan een evenredig deel daarvan voor de schatkist in beslag te nemen.

In hun oog was dit een soort van onteigening in strijd met

art. 147 der Grondwet en had uit dat oogpunt de belasting een revolutionair karakter.

Zeer enkele leden meenden dat, daar de Staat aan elk gelijke bescherming verleent van persoonlijke vrijheid en veiligheid van eigendom, elk ook eigenlijk hetzelfde in de Staatslasten zou moeten bijdragen en dat een belasting op de inkomsten, die van den een meer vraagt dan van den ander, eenvoudig omdat hij meer bezit (sic), als een stap tot het communisme te beschouwen ware'.

Het door Thorbecke toegezegde ontwerp tot herziening van het belastingwezen werd nog in 1871 ingediend door den Minister van Financiën Blussé van Oud Alblas, een man toegerust met een goed gezond verstand en degelijke economische kennis. Dit ontwerp had ongeveer gelijke strekking als dat van zijn ambtsvoorganger van Bosse, hetwelk, wegens de aftreding van het Kabinet, nimmer in behandeling was gekomen.

Het ontwerp-Blussé beoogde afschaffing van de ongelijkmatig drukkende patentbelasting, wel eens een premie op het ledigloopen geheeten, alsmede van de accijnzen op het geslacht en op de zeep, en als aequivalent de invoering van een inkomstenbelasting.

Tegen dit plan ontstond een heftige oppositie, niet alleen van de zijde der Conservatieven, maar ook door verscheidene Liberalen. De oppositie richtte zich bij sommigen tegen een inkomstenbelasting in het algemeen; zij achtten het inkomen een gebrekkige maatstaf om ieders draagkracht te bepalen, vreesden oneerlijke practijken bij het doen van aangifte, spraken van 'krenking der individueele vrijheid', doordat het bedrag van ieders fortuin openbaar zou worden. Anderen, die geen bezwaren hadden tegen een inkomstenbelasting in het algemeen, konden zich niet vereenigen met het onderhavige ontwerp.

Al deze grieven werden in de Kamer gedurende een, in de lente van 1872 gehouden, tiendaagsch debat naar voren gebracht. Verschillende wijzigingen werden voorgesteld, waaronder een ingrijpend amendement-Tak, strekkend om in plaats van het door Blussé aanvaarde Duitsche systeem van 'Klassen-Steuer' het Engelsche stelsel aan te nemen, volgens hetwelk afzonderlijke heffingen geschieden naar de verschil-

lende bronnen waaruit de inkomsten vloeien, ten aanzien van welk amendement de Minister geen geheel afwijzende houding had aangenomen door te verklaren, dat hij, bij aanneming, bereid was te onderzoeken of hij het wetsontwerp in den geest van den voorsteller zou kunnen omwerken.

Met het oog op deze ingrijpende amendementen stelde van Akerlaken voor, de discussiën te schorsen en de amendementen naar de afdeelingen te verzenden. Dit voorstel werd door de oppositie bestreden en verworpen, niet met de bedoeling om de tot standkoming van de wet te bevorderen, doch om haar verwerping te verkrijgen.

Nadat alle amendementen verworpen waren, werd dan ook door een combinatie, bestaande uit Conservatieven, Clericalen en veertien Liberalen, het eerste artikel van het ontwerp afgestemd.

Hoewel de meeste leden, die tot dit votum hadden medegewerkt, uitdrukkelijk hadden verklaard, dat geen vijandige bedoeling tegen de Regeering hen daartoe gedreven had, besloot het Ministerie, na de gevallen beslissing, zijn ontslag aan te vragen.

Deze uitslag maakte in den lande grooten indruk en de vrijzinnige dagbladpers verweet den Liberalen, die daartoe hadden medegewerkt, ontrouw aan het program hunner partij en aan het Ministerie, ja beschuldigde hen zelfs van heimelijke vijandschap tegen Thorbecke.

Een deel der liberale partij had in de inkomstenbelasting een gelegenheid aangegrepen om het Ministerie een slag toe te brengen en inzonderheid bij de motie van Akerlaken zulk een vijandelijken zin tegen het Kabinet getoond, dat een crisis bezwaarlijk had kunnen uitblijven.

Wellicht had echter op het besluit van het Kabinet tot ontslagaanvrage, mede invloed uitgeoefend de slechte gezondheidstoestand van Thorbecke, die wegens voortdurende ongesteldheid reeds sinds een half jaar niet had kunnen deelnemen aan de parlementaire werkzaamheden.

Door deze ongesteldheid werd, te midden van de politieke crisis, den 5den Juni 1872, een einde gemaakt aan het werkzame leven van deze indrukwekkende, boven ieder uitstekende figuur op het Nederlandsch Staatstooneel van zijn tijd.

Dit sterfgeval gaf een ontroering in den lande als zelden het

hart van een volk beweegt. Thorbecke's sterfdag was een nationale rouwdag. Vrienden en tegenstanders huldigden den genialen staatsman en diep wijsgeerigen denker, die hoewel, of misschien ook, doordat hij nooit naar populariteit gestreefd had en in zijn persoonlijken omgang eerder iets afstootends had, toch tot zijn dood toe zich in de volksgunst heeft mogen verheugen.

Zijn oude vriend en groote tegenstander Groen van Prinsterer prees hem als ‘den in aanleg, wetenschap, en regeerkracht zelden geëvenaarden land- en tijdgenoot, die aan het hoofd van Bestuur of Oppositie, door de overmacht van rijkbegaafden geest en karaktervastheid, leiding en wet gaf’.

Waar de Liberalen onderling verdeeld waren, althans een homogene meerderheid in de Kamer eigenlijk niet te vinden was en van een reconstructie van het Ministerie Thorbecke thans geen sprake meer kon zijn, was het begrijpelijk, dat de Koning aanvankelijk een oplossing der crisis zocht te vinden, door den algemeen geachten oud-Minister en oud-President van de Kamer, van Reenen, die, hoewel niet tot een bepaalde partij behoorend, de behoudende richting was toegedaan, met de formatie van een Kabinet te belasten. Deze Staatsman, voorziende, dat een conservatief Ministerie nog minder dan een uit Liberalen samengesteld, op den steun der Volksvertegenwoordiging zou kunnen rekenen, aanvaardde deze opdracht niet. Daarop wendde de Koning zich, wellicht op van Reenen's aanraden, tot Mr. G. de Vries, lid van den Raad van State, een der meest bekwame leerlingen en geestverwanten van Thorbecke, die geen deel gehad hebbend aan den parlementairen strijd, in verzoenenden geest de beste krachten der partij aan het te vormen Ministerie kon verbinden. Hem werd opgedragen een gemodereerd liberaal Kabinet samen te stellen, doch hij begreep, dat een vrijzinnig Ministerie alleen dan eenige kans op bestendigheid zou hebben, indien er een toenadering tusschen de verschillende nuances der liberale partij plaats had. Hij slaagde er toen in een Ministerie te vormen, waarin zoowel Thorbeckianen als meer vooruitstrevende leden der liberale partij zitting hadden. Tot laatstbedoelden konden de Ministers van Koloniën en van Binnenlandsche Zaken, de Heeren Fransen van de Putte en Geertsema gerekend worden, die beiden, na het aftreden van

Thorbecke in 1865, deel hadden uitgemaakt van diens in meer vooruitstrevende richting gereconstrueerd tweede Ministerie. De Conservatieven verkondigden in de pers en in de Kamer, dat de Liberalen het recht niet hadden het Bewind te aanvaarden en dat een Regeering, samengesteld uit de meerderheid, die de inkomstenbelasting verwierp, had behooren op te treden. Één Kabinet uit deze heterogene elementen gevormd, zou echter spoedig, wegens gemis aan homogeniteit, weder uiteen zijn gevallen.

De dood van Thorbecke was een zware slag voor de liberale partij, die haar bestaan, althans haar bloei, aan hem verschuldigd was en aan wiens krachtigen wil en invloed het te danken was, dat de scheuren, die zich daarin begonnen te vertoonen, niet al te zeer aan den dag waren gekomen. Het werd nu steeds duidelijker, dat er onder de liberale kamerleden twee richtingen waren ontstaan, de eene, die men de richting van Thorbecke zou kunnen noemen en die gevolgd werd o.a. door Dullert, van der Linden, Duymaer van Twist, die meenden, dat de vrijzinnige beginselen van 1848 nog niet voldoende hadden doorgewerkt om reeds verder uitgebreid te worden en daartegenover de meer progressieven, die reeds terstond die beginselen in ruime mate begeerden toe te passen o.a. ter verbetering der sociale toestanden. Onder die vooruitstrevende Liberalen nam een eerste plaats in Mr. J. Kappeyne van de Copello, als student reeds bekend door zijn vlug verstand, zijn liefde voor de studie, zijn geestigheid en zijn goed hart en bij de Haagsche balie opgang makend door zijn buitengewone welsprekendheid en gevatheid.

In 1863 tot lid der Tweede Kamer gekozen voor het district 's-Gravenhage, had hij in 1865 met de volle kracht zijner eloquentie de cultuurwet verdedigd.

In 1866 werd hij niet herkozen, maar in 1871 bezorgden de kiezers van Haarlem hem weder een zetel in het Parlement, waar hij door zijn overwegend talent terstond weder de invloedrijke positie herkreeg, die hij tijdens zijn vorig lidmaatschap zich reeds had verworven. Zijn scherpzinnige blik, die altijd het zwakke van elke zaak aanstonds opmerkte, maakte hem tot tegenstander van menigen maatregel van Regeeringswege voorgedragen, zelfs onder het liberale Ministerie de Vries. Ook bij enkele zijner naaste geestverwanten, de Roo

van Alderwerelt, Tak van Poortvliet e.a. bestond een zekere neiging om bij voorkeur oppositie te voeren.

Door het gemis aan eenheid en ook aan discipline in de gelederen der liberale partij, kon er van een algemeen vrijzinnig program, inhoudend hetgeen men van een liberale Regeering wenschte, toen geen sprake zijn. Die scheuring onder de Vrijzinnigen veroorzaakte een stremming in den gang van zaken, die de liberale partij niet in de algemeene achting deed rijzen. Pogingen tot verzoening, door Fransen van de Putte aangewend, leidden niet tot eenig resultaat.

Blijkens de troonrede van 1872 stonden wijziging der Militiewet, verandering der rechterlijke inrichting en uitbreiding van het kiesrecht op het Regeeringsprogramma. Het eerst kwam een, door Minister de Vries ingediend, wetsontwerp op de Rechterlijke Organisatie in behandeling. Het was reeds gebleken, dat een hervorming van ons rechtswezen moeilijk tot stand te brengen was, wegens de uiteenloopende meeningen, die daaromtrent gehuldigd werden en de vele plaatselijke en persoonlijke belangen er mede samenhangend. Na vijf, sedert 1848 door verschillende Ministers gedane pogingen, welke alle gefaald hadden, was het eindelijk den Minister Godefroi in 1861, trots hevige bestrijding, mogen gelukken een door hem ingediend wetsontwerp op de Rechterlijke Organisatie door de Staten-Generaal te doen aannemen. Deze wet was echter nimmer uitgevoerd.

Toen Minister van Lilaar de uitvoering wilde bevorderen, had de Kamer te kennen gegeven, voortbouwing op die wet niet te willen, daar zij het rechtswezen op andere grondslagen wenschte te zien rusten, waarop de Minister aftrad. Zijn opvolger Jolles had daarop een nieuw stelsel ontworpen, hetwelk, in belangrijke opzichten gewijzigd, door Minister de Vries werd ingediend. Dit ontwerp, waarin, na de behandeling in de afdeelingen, wederom veranderingen waren aangebracht, werd ten slotte, na zeer langdurige debatten en nadat alle onderdeelen waren goedgekeurd, door een combinatie van minderheden met 39 tegen 37 stemmen verworpen.

Evenmin als met zijn plannen tot hervorming van het rechtswezen, had het Ministerie-de Vries succes met zijn overige wetsvoorstellen; de geschiedenis van dit Kabinet is een aaneenschakeling van rampen en teleurstellingen.

In Juni 1873 kwam in behandeling een voorstel tot wijziging der wet op de Nationale Militie, feitelijk alleen betreffende de afschaffing der plaatsvervanging en nummerverwisseling, een lievelingsdenkbeeld van den Minister van Oorlog, Graaf van Limburg Stirum, een bekwaam en populair man, maar onervaren in het parlementaire debat.

Dit ontwerp werd in de Kamer van verschillende zijden bestreden o.a. door den, alle Ministers van Oorlog critiseerenden en speciaal met dezen bewindsman op gespannen voet verkeerenden afgevaardigde de Roo van Alderwerelt en werd met 43 tegen 25 stemmen verworpen.

Deze machteloosheid der Vertegenwoordiging om iets tot stand te brengen, verwekte in den lande een zekere verbolgenheid. In vele kiesvereenigingen werd de meening uitgesproken, dat andere mannen moesten worden afgevaardigd dan de onbruikbare afmakers van alle Regeeringen. De voorraad staatslieden was echter niet groot. Ook de organen der vrijzinnige pers klaagden over den geest, die de liberale partij In de Kamer bezielde. Men verweet haar, dat zij de beginselen, welke zij beleed, niet wist toe te passen.

V.

Grooter ramp dan een ministerieele nederlaag had inmiddels in het voorjaar van 1873 ons vaderland getroffen, door het uitbreken van den oorlog met Atjeh, of Atchin, zooals dat, ons sinds jaren vijandig gezinde, zeeroovers-Rijk in Noord-Sumatra, toentertijd genoemd werd.

Bij het Londensch tractaat van 1824 had Engeland afstand gedaan van allen invloed op Sumatra. Nota's, welke bij dat verdrag gewisseld waren, hielden voor ons twee verplichtingen in, nml. om de onafhankelijkheid van Atjeh te eerbiedigen en om de betrekkingen met dat Rijk ‘in dier voege te regelen, dat die Staat den zeevaarder en handelaar die bestendige veiligheid aanbiede, welke er niet schijnt te kunnen bestaan dan door de gematigde uitoefening van Europeeschen invloed’.

Ten einde de eerste verplichting na te komen, waren wij aanvankelijk nalatig geweest in het behoorlijk voldoen aan de tweede.

Ondanks een in 1857 met Atjeh gesloten verdrag van

vriendschap en handel, was de overmoed der Atjehers steeds toegenomen, zich uitend in herhaalde blijken van vijandelijke gezindheid. Op onze protesten tegen gepleegden strand- en zeeroof werd door Atjeh niet gelet.

Toen wij in 1871 onze waardelooze bezittingen aan de kust van Guinea afstonden aan Engeland, werd tevens met dat Rijk het zoogenaamde Sumatratractaat gesloten, waarbij Engeland afzag van alle vertoogen tegen de uitbreiding van het Nederlandsch gezag in eenig gedeelte van het eiland Sumatra. Nu hierdoor de belemmering, welke de Regeering bij haar optreden tegenover Atjeh ondervond, was weggenomen, besloot de Minister van Koloniën van Bosse, ten einde aan de bij het tractaat van 1824 opgelegde verplichting te voldoen, de tot dusver gevolgde politiek van onthouding en lijdzaamheid te vervangen door een meer krachtdadige, zonder evenwel tot agressieve maatregelen te willen overgaan.

Als uitvloeisel van deze nieuwe staatkunde, besloot de Indische Regeering, in 1872, een Commissie naar Atjeh te zenden, onder leiding van den Resident van Riouw, ‘met het doel om, langs minnelijken weg, eene vredelievende vestiging van den Nederlandschen invloed in Atjeh en zijn onderhoorigheden te beproeven en den Vorst van dat Rijk tot het besef te brengen, dat zijn belang niet alleen een goede verstandhouding met, maar ook een nieuwe aansluiting aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement medebracht ter verzekering van de verdere integriteit van zijn Rijk’.

De Heer Fransen van de Putte, die inmiddels als Minister van Koloniën was opgetreden, vereenigde zich met de politiek door zijn ambtsvoorganger in deze aangenomen; alleen deelde hij den Gouverneur-Generaal Loudon mede, zeker te willen zijn, dat de weg, die betreden werd niet tot agressief handelen zou leiden, daar hij het zou betreuren, indien wij gedwongen zouden worden Atjeh den oorlog aan te doen. Een oorlog met Atjeh toch zou in Europa aan annexatie-zucht worden toegeschreven en uit een algemeen politiek oogpunt ons ook kwaad doen. De Heer Loudon antwoordde den Minister, dat hij daaromtrent gerust kon zijn en niet voor oorlogzuchtige plannen zijnerzijds behoefde te vreezen, daar hij zich, zonder de meest dringende noodzakelijkheid, niet in dat wespennest zou steken.

Bij de behandeling der Indische begrooting door de Tweede Kamer in October 1872, verklaarde de Minister dan ook nog uitdrukkelijk: ‘Het is wensch noch doel van de Nederlandsche Regeering om uitbreiding van gezag op Noord Sumatra te bevorderen, maar de Regeering moet aan de verplichtingen voldoen, die haar standpunt op Sumatra in verband met de gesloten tractaten haar oplegt’.

Het uitbreken van den oorlog kan dan ook, naar mijne meening, bezwaarlijk geweten worden aan de door de Nederlandsche Regeering gevolgde Staatkunde. Een oorlog is steeds een kwaad en slechts als ultima ratio verdedigbaar; door de dubbelzinnige politiek van Atjeh, was deze oorlog echter, naar ik meen, onvermijdelijk voor ons koloniaal gezag, een treurige noodzakelijkheid. Wel werd, misschien niet ten onrechte, de Gouverneur-Generaal van te groote voortvarendheid beschuldigd, ook handelde hij niet steeds geheel overeenkomstig de bedoelingen van het Opperbestuur, welke hem trouwens slechts uit telegrammen bekend waren.

De feiten, die de directe oorzaak van den oorlog waren, komen in hoofdzaak op het volgende neer.

Toen aan den Sultan van Atjeh mededeeling was gedaan van het voornemen der Nederlandsche Regeering om een politieke Commissie naar zijn Rijk te zenden, vaardigde hij een Gezantschap af naar den Resident van Riouw. Deze Gezanten verzochten, onder den schijn van vriendschap, de zending uit te stellen, totdat de Sultan zich van den invloed der Arabische, aan Nederland vijandige partij in Atjeh, zou hebben bevrijd, hetgeen spoedig zou te verwachten zijn.

Kort daarop, in Februari 1873, berichtte de Nederlandsche Consul-Generaal te Singapore aan den Gouverneur-Generaal, dat deze Gezanten, die op hun verzoek met een Nederlandsch schip naar Singapore waren gebracht, aldaar met vijandige bedoelingen, de tusschenkomst van de Amerikaansche en Italiaansche consulaire ambtenaren hadden ingeroepen tegen het Nederlandsch Gouvernement.

De vertegenwoordiger der Vereenigde Staten zou, volgens den berichtgever[1)] van onzen Consul-Generaal reeds een concept-tractaat hebben opgemaakt en toegezegd hebben dat

1) Tongkoe Mohamed Arifin, Nederlandsch onderdaan, verwant aan den Sultan.

een Amerikaansch oorlogsschip zich naar Atjeh zou begeven, terwijl twee Italiaansche oorlogsschepen dagelijks te Singapore werden verwacht, om wellicht van daar naar Atjeh te vertrekken.

De Minister Fransen van de Putte, telegrafisch op de hoogte gebracht, meende vóór alles inmenging van vreemde Mogendheden te moeten voorkomen. De vestiging van vreemd gezag in het Noorden van Sumatra zou het begin zijn van de vernietiging der Nederlandsche heerschappij op dat eiland. De Minister achtte het dan ook gebiedend noodzakelijk onmiddellijk eenige oorlogsschepen naar Atjeh te zenden, vóórdat een vreemd schip daar ter reede mocht verschijnen, ten einde den Atjehers schrik in te boezemen en eventueel tegen vreemde inmenging te protesteeren. Die schepen zouden daar moeten blijven liggen, totdat wij onze verhouding met Atjeh hadden geregeld. Eventueele tusschenkomst van vreemde Agenten zou dan met het volste recht als onrechtmatige inmenging in een geschil tusschen Nederland en Atjeh beschouwd kunnen worden.

Aan de Regeeringen, tot welke Atjeh zich gewend had of zich nog zou kunnen wenden, werd de verhouding van Nederland tot dat Rijk verklaard, terwijl aan de Italiaansche en Amerikaansche Gouvernementen verzocht werd hunne consulaire ambtenaren te Singapore telegrafisch te gelasten zich van inmenging te onthouden en de medewerking der Britsche Regeering die, evenzeer als wij, tegen toeneming van vreemden invloed in de Indische Archipel gekant was, riepen wij in, om onze vertoogen bij de Vereenigde Staten en Italië te ondersteunen.

Na de ontvangst van het telegram van den Minister, waarin de algemeene regelen, door de Indische Regeering in acht te nemen, vervat waren en waarbij o.a. opgedragen werd, aan den Sultan rekenschap en opheldering te vragen en waarborgen voor de toekomst, belegde de Gouverneur-Generaal een buitengewone vergadering van den Raad van Indië, waartoe hij ook de Commandanten van zee- en landmacht opriep. In die vergadering werd, op voorstel van den Landvoogd, eenstemmig besloten, dat de Vice-President van den Raad, de Heer Nieuwenhuyzen, als Commissaris naar Atjeh zou vertrekken, vergezeld van de noodige schepen en troepen om aan

zijn eischen klem bij te zetten en dat hij, bij eventueele weigering van den Sultan om onze souvereiniteit te erkennen, terstond ons gezag door de wapenen zou doen eerbiedigen.

Het voornemen om den Sultan onmiddellijk den eisch te stellen, de Nederlandsche souvereiniteit te erkennen, hetgeen de Gouverneur-Generaal noodzakelijk achtte, om vreemde Mogendheden, die eventueel zouden willen tusschen beide treden, voor een voldongen feit te plaatsen, strookte niet met de bedoeling van het Opperbestuur.

De Minister droeg den Heer Loudon dan ook telegrafisch op met dien eisch voorzichtig te zijn en eerst den Sultan voor te houden hoe gematigd en billijk onze wenschen waren en dat de houding van Atjeh het eischen van afdoende waarborgen onmisbaar maakte. Ook werd door den Minister, wiens bedoeling het eigenlijk was, dat vooreerst alleen schepen zonder landingsleger zouden gezonden worden, nog gewaarschuwd om de troepen niet te debarkeeren, vóórdat de ongeneigdheid van Atjeh om aan onze eischen behoorlijk te voldoen, geconstateerd was. Nadat de Gouverneur-Generaal nogmaals geseind had, dat geen andere waarborg dan souvereiniteitserkenning denkbaar was, lichte de Minister zijn meening nader toe door te verklaren, dat hij geen bezwaar had tegen erkenning van souvereiniteit als uitvloeisel der onderhandelingen, doch dat hij het onmiddellijk stellen van dien eisch bedenkelijk achtte en niet kon goedkeuren, daar men er anders aan zou kunnen twijfelen, dat rechtvaardigheid en bedachtzaamheid de Regeering leidden. Een politiek van zelfverdediging wilde het Opperbestuur blijven volgen, geen agressieve annexatie-politiek.

In overeenstemming met deze opvatting werd de instructie van den Regeeringscommissaris, die inmiddels reeds vertrokken was, door den Heer Loudon telegrafisch gewijzigd.

Dat de Indische Regeering de mogelijkheid eener minnelijke schikking betwijfelde, blijkt zoowel uit de inrichting der expeditie, waarbij aan de landmacht het overwicht was gegeven, als uit de dagorder, door den Gouverneur-Generaal tot de vertrekkende troepen gericht: ‘Gij zijt thans geroepen om genoegdoening te eischen voor trouweloosheid en verraad’ zoo heet het daar ‘uw geschiedenis zal met een nieuwe schitterende bladzijde worden verrijkt’. De dagorder, alsook

de instructie van den Regeerings-Commissaris, zooals deze luidde, voordat de bovenbedoelde wijziging daarin werd aangebracht, werden gepubliceerd in de ‘Javabode’. Hierdoor werd de schijn van oorlogzuchtigheid op de Nederlandsche Regeering geworpen.

Hoewel de Gouverneur-Generaal de expeditie geheim had willen houden, zoo was het gerucht daarvan tot zelfs in Nederland doorgedrongen, doordat reeders hier te lande berichten hadden ontvangen uit Indië omtrent het inhuren van schepen voor troepentransporten. Dit gaf den Heer Blussé aanleiding om in de Tweede Kamer, den 27sten Februari 1873, aan den Minister van Koloniën de vraag te stellen, of de Regeering bleef volharden bij haar politiek om geen uitbreiding van gezag op Sumatra te bevorderen en zoo ja of er zich omstandigheden hadden voorgedaan, die haar noopten, om met meer kracht op te treden. De Minister zette, als antwoord, den toestand uiteen, voor zoover het Staatsbelang dit toeliet en sprak de hoop uit, dat het aan het beleid van den Regeerings-Commissaris zou mogen gelukken tot een schikking te komen, waarbij wij, zonder onze bestuurstaak op Sumatra uit te breiden, de noodige waarborgen zouden verkrijgen.

Den 22sten Maart kwam de Heer Nieuwenhuyzen ter reede van Atjeh aan, waar de bevolking in een oorlogzuchtige stemming bleek te verkeeren en reeds toebereidselen tot den krijg maakte. Nadat aan den Sultan schriftelijk opheldering gevraagd was en deze door allerlei uitvluchten blijkbaar tijd zocht te winnen, ten einde zich tot den strijd voor te bereiden of zich bondgenooten te verschaffen, achtte de Regeerings-Commissaris zich gerechtigd den 26sten Maart den oorlog te verklaren. Als casus belli werden op den voorgrond geplaatst de onwil, de machteloosheid en de onverschilligheid der bestuurders van Atjeh, waarop alle pogingen der Nederlandsche Regeering, om de verplichting, haar bij het tractaat van 1824 opgelegd, na te komen, waren afgestuit. Voorts werd er op gewezen, dat deze pogingen zelfs waren beantwoord met verregaande trouweloosheid, terwijl de weigering om hierover opheldering te geven en de krijgstoerusting de beteekenis hadden van hoon der Nederlandsche Regeering aangedaan.

De oorlogsverklaring, die den 2den April in Nederland bekend werd, door een in de bladen opgenomen Reutertelegram

uit Penang, verwekte hier vrij groote sensatie. Het conservatieve Kamerlid Nierstrasz vroeg onmiddellijk verlof tot het houden eener interpellatie daarover, welke den 4den April plaats had. Op de vragen, welke instructiën aan den Regeerings Commissaris medegegeven waren, op welke wijze de onderhandelingen waren gevoerd en welke de oorzaak van de oorlogsverklaring was, kon de Minister geen antwoord geven, aangezien dit hem nog onbekend was. De beantwoording der vraag, omtrent de oorzaken van het conflict, weigerde de Minister met een beroep op art. 89 der Grondwet[1]. Zoolang de Minister niet de zekerheid had, dat geen vreemde Mogendheid aan inmenging dacht en zoolang afdoende bewijzen voor de berichten uit Singapore nog ontbraken, - al had de Gouverneur-Generaal geseind dat aan de juistheid daarvan niet te twijfelen viel, - kon hij hieromtrent bezwaarlijk mededeelingen doen.

Intusschen waren, terstond na de oorlogsverklaring, de vijandelijkheden begonnen. Het verloop van den oorlog was echter voor ons niet gunstig, wij leden vele verliezen, ook de Opperbevelhebber Generaal Köhler sneuvelde; de verwoede tegenstand van den fanatieken vijand bleef aanhouden. Den 17den April werd aan boord van een der oorlogschepen ter reede van Atjeh een vergadering gehouden, voorgezeten door den Opperbevelhebben van Daalen, den Bevelhebber der maritieme middelen en den Chef van den staf bij de expeditie. In deze bijeenkomst werd de toestand der troepen somber voorgesteld en werd, mede met het oog op het invallen van den kwaden moesson, door de militaire autoriteiten op staking der expeditie aangedrongen. De Heer Nieuwenhuyzen, hoewel volgens zijn meening het niet voortzetten der onderneming ons prestige gevoelig zou schaden, seinde het sombere tafereel aan den Gouverneur-Generaal, aan deze de beslissing overlatend. Op grond van dit bericht besloot de Landvoogd, in overeenstemming met het gevoelen van den Raad van Indië, misschien eenigszins te overijld en te zeer onder den indruk der ontvangen berichten, om den Regeerings Commissaris te

1) Thans art. 95. Volgens de 2de alinea van dat art. geven de hoofden der ministerieele Departementen aan de Kamers, hetzij mondeling, hetzij schriftelijk de verlangde inlichtingen *waarvan het verleenen niet strijdig kan worden geoordeeld met het belang van den Staat.*

machtigen de expeditionaire macht terug te doen keeren. Terwijl inmiddels de kust van Atjeh geblokkeerd werd, zou men zich voor een tweede expeditie toerusten.

Toen de troepen te Batavia waren teruggekeerd, begon de Heer Loudon te betwijfelen of de staking der expeditie inderdaad wel noodzakelijk was geweest. Hij benoemde een Commissie om een onderzoek naar het geheele beloop der expeditie in te stellen. Deze enquête bracht aan het licht, dat er verscheidene blunders waren begaan.

Niet alleen in Indië, maar ook in Nederland en zelfs in het buitenland, maakte de staking der expeditie een onaangenamen indruk.

Ten einde te voldoen aan het verlangen der Staten-Generaal om ingelicht te worden omtrent het verloop der verwikkelingen in Atjeh, had de Minister een nota overgelegd, inhoudend een geschiedkundig overzicht van de verhouding tusschen Nederland en Atjeh en waarin, voorzoover 's lands belang dit toeliet, de aanleiding tot de zending van den Heer Nieuwenhuyzen werd medegedeeld.

Deze nota vermeldde een lange reeks van trouweloosheden en misdaden van Atjeh, die wij hadden laten begaan met een onmetelijk geduld, hetwelk in 's vijands oog onmacht en vrees was en waardoor hij in zijn overmoed was gesterkt.

Na het verschijnen dezer nota erkenden de liberale bladen, dat de oorlog noodzakelijk was en dat, zoo er tegenover Atjeh een misslag was begaan, het dan deze was, dat wij met dien vijand, van wien wij de ongelooflijkste vernederingen verduurd hadden, niet eerder hadden afgerekend.

Bij de behandeling dezer Nota in de Tweede Kamer den 28sten April, toen het bericht van het staken der expeditie juist hier te lande bekend was geworden, bleek het duidelijk, dat de politieke tegenstanders der Regeering van den Atjeh-oorlog partij trokken als wapen tegen den Minister, wel een bewijs hoe gevaarlijk het voor een Nederlandsch Staatsman is, iets buitengewoons te verrichten.

Fransen van de Putte was trouwens in den aanvang zijner politieke carrière, in de jaren vóór 1870, de bête noire der Conservatieven geweest; hij werd toen door hen als de meest radicale slooper onzer koloniale macht beschouwd. Niet alleen de oppositie, waarvan de voornaamste woordvoerders

de Heeren van Zuylen van Nyevelt, van Lynden van Sandenburg, Nierstrasz en Heemskerk waren, doch ook enkelen zijner partijgenooten vielen den Minister aan nml. de Heeren Jonckbloet en de Roo van Alderwerelt, welke laatste de Regeering verweet den oorlog noch diplomatiek noch militair te hebben voorbereid.

De Minister, die de volle verantwoordelijkheid voor de oorlogsverklaring op zich nam, deed eenige mededeelingen om den ernst van den toestand in het licht te stellen. Vragen, of de oorlog al of niet rechtvaardig was, of de Regeering zich op het juiste standpunt had geplaatst, waren op dat oogenblik zonder practische beteekenis, tenzij men een motie van wantrouwen tegen de Regeering bedoelde uit te lokken. Deze bedoeling schijnt inderdaad bij verschillende afgevaardigden bestaan te hebben.

Ten slotte verklaarde de Minister, dat hij de Kamer zoo spoedig mogelijk in de gelegenheid zou stellen om haar oordeel over de Regeering uit te spreken, door een wetsontwerp in te dienen, waarbij gelden zouden worden aangevraagd om den oorlog voort te zetten.

Bij de beraadslagingen over dit wetsontwerp, dat reeds den 7den Mei werd ingediend, bleek wederom het streven der oppositie om de Regeering te verzwakken. Toen de Heer van Zuylen verklaarde, dat de oorlog niet gerechtvaardigd was en dat de Regeering zeer weinig blijk van politiek beleid had gegeven, voegde de Minister hem toe: ‘Wanneer gij een veroordeeling uitspreekt, lok dan een votum van wantrouwen uit’.

Doch hiervoor deinsden de tegenstanders der Regeering terug, ook toen de Heer Nierstrasz den 2den Juli de Regeering wederom interpelleerde.

Bij het streven der oppositie in de Tweede Kamer om de Regeering zooveel mogelijk te verzwakken, werd het den Minister uiterst moeilijk gemaakt, om gedurig de verantwoordelijkheid op zich te nemen, ook voor handelingen van den Gouverneur-Generaal, die feitelijk in strijd waren met zijn gevoelen.

Toen de Heer van Lynden de in Indië gepubliceerde oorspronkelijke instructie van den Regeerings Commissaris ter sprake bracht, deelde de Minister mede, dat deze instructie

niet overeenstemde met de inzichten der Regeering en dan ook later gewijzigd was. De Heer van Lynden sprak toen van een desaveu van den Gouverneur-Generaal door den Minister. De Heer Loudon vond hierin aanleiding tot de aanbieding van zijn ontslag, hetwelk echter niet werd verleend.

De stappen door de Regeering bij de verschillende Mogendheden gedaan, hadden tot resultaat, dat de Italiaansche evenals de Amerikaansche Regeering beslist ontkenden, de bedoeling te hebben om zich in de zaken van Atjeh te mengen en verklaarden onbewust te zijn van de handelingen harer consulaire ambtenaren te Singapore, wien zij opdroegen zich van inmenging te onthouden. Ook van de overige groote Mogendheden waren geruststellende berichten ontvangen[1)].

De Sultan van Atjeh had inmiddels een afgezant gezonden naar Constantinopel, die de erkenning van de souvereiniteit van Turkije aanbood en de Turksche Regeering verzocht tusschen Nederland en Atjeh te bemiddelen. De Nederlandsche Regeering had steeds de politiek gevolgd om bemiddeling van vreemde Mogendheden in hare betrekkingen met inlandsche Staten in den Archipel te keeren. Vooral na den ongunstigen afloop der expeditie was er te minder reden om van die staatkunde af te wijken. De Britsche, Fransche en Russische Ambassadeurs ontrieden den Sultan, die zich door de aanbiedingen van Atjeh gevleid gevoelde, zich in de Atjehsche aangelegenheden te mengen. Aan den anderen kant drongen de naar Pan-Islamisme strevende Jong Turksche partij en de Turksche couranten, die uitgebreide verslagen bevatten van al hetgeen op de Atjeh-zaak betrekking had, er op aan gevolg te geven aan het verzoek van Atjeh.

Na lang aarzelen bepaalde de Porte er zich ten slotte toe een nota tot de Nederlandsche Regeering te richten. Zij verklaarde daarin tot dezen stap over te gaan op grond van de eeuwenoude betrekkingen tusschen Turkije en Atjeh en op verzoek van den Atjehschen Sultan, die zich geheel aan Turkije overgaf. Zonder bemiddeling te willen voorstellen, gaf zij als haar oordeel te kennen, dat haar invloed iets zou kunnen bijdragen tot de herstelling des vredes.

In zijn antwoord ontkende de Minister van Buitenlandsche

1) Ook aan Frankrijk en Engeland had Atjeh aanbiedingen gedaan, die afgewezen werden.

Zaken, Baron Gericke, dat de betrekkingen tusschen Turkije en Atjeh zoo nauw waren geweest als de Turksche Regeering dit deed voorkomen; Atjeh had zich steeds de houding gegeven van een onafhankelijken Staat en had ook aan andere Mogendheden gelijke voorstellen gedaan als aan Turkije. De zending van den Gezant kon evenmin uit motieven aan den godsdienst ontleend verklaard worden, daar Nederland zich volkomen onthield van elke inmenging op godsdienstig gebied. Na de redenen, die den oorlog onvermijdelijk hadden gemaakt, te hebben ontvouwd, verklaarde de Minister ten slotte dat de Nederlandsche Regeering nimmer geweigerd had aan voorstellen van den Sultan van Atjeh het oor te leenen en dat de weg daartoe geopend was door het tractaat van 1857. Dit antwoord, dat evenals de Turksche nota in vriendschappelijken toon gesteld was, maakte bij de Mogendheden een gunstigen indruk en ook de Porte betuigde haar tevredenheid daarover, al bleef de Jong-Turksche Pers doorgaan artikelen ten gunste van Atjeh op te nemen, waarvoor zij voornamelijk argumenten ontleende aan de redevoeringen van de oppositie in de Nederlandsche Volksvertegenwoordiging.

De tweede expeditie onder bevel van den reeds bejaarden Generaal van Swieten, die, naar het gevoelen van het grootste deel der natie, daarvoor de aangewezen man was, vertrok in November 1873 en had aanvankelijk veel te lijden door cholera en slechte weersgesteldheid. In de laatste dagen van Januari 1874 gelukte het de Kraton, de voornaamste sterkte van den vijand, te veroveren, welk wapenfeit in Indië zoowel als hier te lande groote geestdrift verwekte. De moeilijkheden waren daardoor evenwel niet overwonnen, de haat der Atjehers was niet uitgedoofd en het was toen reeds te voorzien, dat de oorlog nog jaren zou duren en vele millioenen en, hetgeen erger was, tallooze menschenlevens zou kosten.

In 1874 ging de Regeering er toe over, nadat haar dit in de Eerste Kamer door de Heeren van Goltstein en Rahusen verzocht was, alle bescheiden op den oorlog met Atjeh betrekking hebbend aan de Staten-Generaal over te leggen, gedeeltelijk onder geheimhouding[1)].

De beraadslagingen over deze stukken, en tevens over een

1) In 1881 zijn deze stukken van Regeeringswege uitgegeven.

interpellatie van den Heer Messchert van Vollenhoven betreffende Atjeh, werden deels in een openbare vergadering, deels in Comité Generaal gehouden[1].

Een motie van Dr. Kuyper, waarbij de Kamer zou uitspreken dat uit de overgelegde stukken de onontwijkbaarheid van het aan Atjeh op 22 Maart gestelde ultimatum niet bleek, werd ingetrokken toen de Minister de portefeuillekwestie stelde.

Overigens werd van de in Comité Generaal gehouden debatten, in de openbare vergadering, zoowel door den Heer van Houten als door den Katholieken afgevaardigde Heydenrijck verklaard, dat daardoor de oppositie verzwakt en de Regeering versterkt was geworden.

Verschil van meening en oneenigheid tusschen de Bevelhebbers van het Indisch leger berokkenden daarna nog allerlei moeilijkheden aan de Regeering.

V.

Inmiddels had het Ministerie, in den zomer van 1873, ontmoedigd door de vele teleurstellingen, terwijl daarenboven de uitslag der verkiezingen voor de liberale partij weinig bemoedigend was geweest, collectief ontslag gevraagd. De Koning meende aanvankelijk dit ontslag, behalve aan den Minister van Oorlog, die dit reeds na de door hem geleden nederlaag had aangevraagd, niet te moeten verleenen. Toen de Ministers evenwel bleven aandringen, werd aan Fransen van de Putte de vorming van een nieuw Ministerie opgedragen. Deze, hoewel persoonlijk gaarne wenschend aan het bewind te blijven, ten einde de verantwoordelijkheid voor den Atjeh-oorlog ten einde toe te dragen, meende toch dat het in de gegeven omstandigheden voor hem onmogelijk zou zijn een Kabinet te vormen, dat regeeringsvatbaarheid zou hebben. Op zijn advies wendde de Koning zich daarop tot van Reenen en toen deze, ook wegens de noodzakelijkheid om den Atjeh-oorlog te aanvaarden, bedankte, tot Baron van Lynden van Sandenburg, die, na vergeefs getracht te hebben de medewerking van eenige Liberalen te verkrijgen, de hem opge-

1) Het verslag van het verhandelde in Comité Generaal is eveneens in 1881 gepubliceerd.

dragen taak weder nederlegde. De Koning noodigde toen de Ministers uit, hun ambt te blijven bekleeden, waartoe zij zich bereid hadden verklaard, wanneer aan de andere partij het bewind zou zijn aangeboden en deze dit had geweigerd. Alleen de Minister van Oorlog trad af, en werd vervangen door Generaal Weitzel.

In de Tweede Kamer gaf deze crisis tot eenige bespreking aanleiding, waarbij de oppositie betoogde, dat zij niet machteloos was gebleken een Kabinet te vormen en dat zij genoeg mannen bezat van kennis en vaderlandsliefde om de teugels van het bewind te aanvaarden, zoodat zij gerechtigd bleef het Ministerie te bestrijden. De Heer van Lynden ontkende de noodzakelijkheid van het aan de regeering blijven der Ministers en verweet hun, dat de ontslagaanvrage geschied was op een zoodanig tijdstip - onmiddellijk vóór de opening van het nieuwe zittingjaar - dat de opdracht om een nieuw Kabinet te formeeren, niet kon worden volvoerd.

Aan de reeks teleurstellingen voor het Ministerie-de Vries weggelegd, was intusschen nog geen einde gekomen. In het najaar van 1873 werd de Minister van Marine Brokx, wegens het afstemmen zijner begrooting door de Tweede Kamer, gedwongen af te treden. Door het te zuinig beheer van dezen bewindsman, die sinds 1868, dus in drie verschillende Ministeries, aan het hoofd van het Departement van Marine had gestaan, was onze zeemacht in een deplorabelen toestand geraakt, hetgeen o.a. ten gevolge had, dat de blokkade van de Atjehsche kust niet dan op onvoldoende wijze had kunnen geschieden.

Een voorstel van den Minister van Financiën van Delden om in verband met de daling van de handelswaarde van het zilver, het door Duitschland gegeven voorbeeld te volgen en den hier te lande in 1847 ingevoerden zilveren standaard door den gouden te vervangen, werd in Maart 1872, door de Tweede Kamer verworpen.

De mislukking van de door de Regeering voorgestelde kiesrechtuitbreiding bracht ten slotte het Ministerie ten val.

Volgens art. 76 der Grondwet van 1848, waarop toenmaals het kiesrecht berustte, moest de census, d.w.z. het bedrag dat men in de directe belastingen had te betalen om dat recht deelachtig te worden, ‘overeenkomstig met de plaatselijke ge-

steldheid' door de wet worden bepaald, doch niet beneden *f* 20 noch boven *f* 160.

Aan dit grondwetsartikel was uitvoering gegeven door de Kieswet van 1850. In een bij die wet behoorende tabel was voorts geregeld de indeeling van het land in kiesdistricten en het aantal van de in elk district te kiezen afgevaardigden. Deze kiestabel moest elke vijf jaar worden herzien in verband met de grondwettelijke bepaling, dat bij toeneming der bevolking het aantal leden der Tweede Kamer vermeerderd werd. De oppositie beschuldigde de Liberalen er van, dat zij bij die vijfjaarlijksche herziening der kiestabel, zich er op toelegden om de districten op zoodanige wijze te verknippen als dit voor hun partij het voordeeligst was. Deze 'kiesrechtgeografie', zooals van Houten die practijk noemde, werd echter evenzeer door de andere partijen beoefend, doch daar deze in de minderheid waren, zonder succes[1].

Toen in 1869 weder een herziening der kiestabel plaats had, stelde Heemskerk bij wijze van amendement voor, den census, behalve in de 23 meest bevolkte gemeenten, overal op het minimum te stellen. Dit democratisch voorstel van conservatieve zijde wekte eenig wantrouwen bij de Liberalen. Het kwam dan ook niet in behandeling door de aanneming van een motie-Thorbecke om het niet als amendement te beschouwen, aangezien het een ander onderwerp betrof dan het wetsontwerp, en het 'hoezeer de overweging waardig' thans onvoorbereid en ontijdig was en de invoering van een nieuwe kiestabel zou doen verschuiven.

De invoering van algemeen of zeer uitgebreid kiesrecht in de groote Staten van Europa, had niet nagelaten hier te lande invloed uit te oefenen op de publieke opinie. Meer en meer werd de noodzakelijkheid van kiesrechtuitbreiding erkend en men zag in dat het niet zeker was, dat alleen de Vooruitstrevenden daarvan voordeel zouden hebben. 'De Standaard' beweerde zelfs, dat de meerderheid van onze stadsbevolking alsook van het geheele platteland, behalve Drente en Gronin-

1) In de Vereenigde Staten noemde men deze practijken 'gerrymandering' naar Elbribge Gerry, die in het begin der vorige eeuw Gouverneur van Massachusets was en een indeeling wist te maken waardoor het mogelijk werd dat 50.000 Democraten 29 Senatoren kozen en 50.000 Federalisten er slechts in slaagden 7 Senatoren te verkiezen.

gen, anti-liberaal was. Het blad was, voor zoo veel de stadsbevolking betrof, tot deze overtuiging gekomen, door den uitslag van de kerkelijke verkiezingen der Hervormden. Deze konden echter niet als juisten maatstaf genomen worden, daar de groote meerderheid der Vrijzinnigen daaraan geen deel nam. De ontwikkeling der journalistiek, tengevolge van de afschaffing in 1869 van het drukkende dagbladzegel, bevorderde de tot dien tijd vrijwel sluimerende belangstelling in de politiek, zoowel bij de kiezers als bij 'het volk achter de kiezers'. In 1868 was te Amsterdam van liberale zijde opgericht de Vereeniging 'de Kieswet' ter bevordering van een grondig en gezet onderzoek van die wet. Hoogleeraren in het Staatsrecht werden tot honoraire leden benoemd en men koesterde de hoop, dat deze Vereeniging de deelneming van de burgerij aan de publieke zaak zou bevorderen. Zij schijnt echter een kwijnend bestaan te hebben geleden.

Verschillende Kiesvereenigingen o.a. de geavanceerd liberale Kiesvereeniging 'Burgerplicht' te Amsterdam, hadden uitbreiding van het kiesrecht op haar programma's geplaatst.

Waar sommigen in het algemeen den census te hoog achtten, wilden anderen echter alleen de bestaande ongelijkheid tusschen de eene Gemeente en de andere doen verdwijnen; het platteland had nml., doordat daarvoor als regel een census van *f* 20 of *f* 24 was aangenomen, een grooter overwicht bij de samenstelling der Volksvertegenwoordiging dan de groote steden, waar bij een census van *f* 80, *f* 100 en *f* 112 vele geschikte personen van het kiesrecht verstoken waren.

Bij de troonrede van 1869 was herziening van de censustabel als noodzakelijk erkend. Een wetsontwerp ter zake werd door Minister Fock ingediend, hetwelk tengevolge van de aftreding van het Ministerie niet in behandeling was gekomen.

Thorbecke als Minister opgetreden, wilde censusverlaging uitstellen, totdat omtrent het belastingvraagstuk een beslissing zou zijn genomen. Hij liet echter inmiddels een onderzoek instellen omtrent de census-kwestie in verband met de voorgenomen belastinghervorming. De uitslag van dat onderzoek werd in April 1872 aan de Staten-Generaal medegedeeld. De conclusie waartoe de Minister kwam, was, dat er grond scheen te bestaan, om tot een aanmerkelijke verlaging van den census in de steden over te gaan. In 1872 diende Minister Geertsema

een wetsvoorstel tot verlaging van den census in. Bij de algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting voor 1873 verweet het conservatieve Kamerlid Wintgens de Regeering, dat zij ‘deze twistappel’ te midden van de Volksvertegenwoordiging had geworpen, een verwijt dat vrij zonderling mocht heeten, waar zijn partijgenoot Heemskerk eenige jaren geleden een gelijksoortig voorstel had gedaan. Minister de Vries antwoordde dan ook dat die ‘twistappel’ een ‘rijpe vrucht’ was, want, indien over één zaak de partijen eenstemmig dachten, dit de census-verlaging was. Uit het Voorloopig Verslag bleek evenwel reeds dadelijk dat, naar het oordeel der meerderheid, een algemeene verlaging van den census niet noodzakelijk was, en dat men het Regeeringsvoorstel niet voldoende toegelicht achtte. De Commissie van Rapporteurs deed een poging tot toenadering door in overweging te geven, aan de Regeering te verzoeken, een nieuw onderzoek naar de vermoedelijke uitkomst der door haar voorgestelde uitbreiding in te stellen. De Regeering, al meende zij dat een zoodanig onderzoek onnoodig was, verklaarde zich bereid hiertoe over te gaan, wanneer de Kamer het verlangen daartoe te kennen gaf.

Den 12den Maart 1873 besloot de Kamer daarop de behandeling van het wetsontwerp te verdagen ten einde de Regeering in de gelegenheid te stellen dit onderzoek te doen plaats hebben.

Nadat dit geschied was, werd het door den Minister nog weder gewijzigde wetsontwerp, in Juni 1874, in de Kamer behandeld en, na een driedaagsch debat, werd het ‘censuswetje’, zooals het in de wandeling genoemd werd, met 39 tegen 32 stemmen verworpen. De leden der rechterzijde te zamen met een achttal Liberalen, bezorgden der Regeering deze nederlaag. Vermoedelijk zullen vele leden hun stem tegen het voorstel hebben uitgebracht, omdat zij vreesden, niet zoozeer dat de nieuwe kiezers ongeschikt zouden zijn, dan wel dat de meesten dezer van het hun toe te kennen recht zouden gebruik maken om politieke tegenstanders een zetel in het Parlement te bezorgen.

Het tegenstemmen der Anti-Revolutionairen althans, wier amendement, dat een belangrijke census-verlaging ten behoeve van het platteland beoogde, was verworpen, verklaarde de

Hoogleeraar Buys - hoewel ‘de Standaard’ een ander motief noemde - hierdoor, dat aan hun partij, bij aanneming van het ontwerp, de geringe verlaging van den census op het platteland geen noemenswaardige winst, de groote verlaging in de steden vrij zeker verlies zou hebben opgeleverd.

Zoo kwam er dan een einde aan het bestaan van het Ministerie-de Vries, nadat zijne plannen het een na het ander mislukt waren. Tegenover een Vertegenwoordiging, waarvan de eene helft uit partijzucht elk voorstel afstemde en de andere helft, bij elk gewichtig vraagstuk, eenige stemmen aan de tegenpartij leverde, was de Regeering machteloos. De eenige belangrijke wet tijdens dit Bewind tot stand gekomen, tevens onze eerste sociale wet, strekkend om overmatigen arbeid en verwaarloozing van kinderen tegen te gaan, was niet aan het initiatief der Regeering doch aan dat van den Heer van Houten te danken. Deze wet werd door de beide Kamers met een groote meerderheid van stemmen aangenomen, nadat de voorsteller de bepalingen, waarbij aan de Gemeentebesturen de bevoegdheid werd toegekend leerplicht in te voeren, had moeten prijs geven. Het is wel merkwaardig, dat toenmaals het vraagstuk van den kinderarbeid geheel buiten de politiek stond; het wetsontwerp werd o.a. warm verdedigd door het conservatieve Kamerlid Wintgens en verschillende andere zeer behoudende leden behoorden tot de voorstemmers, terwijl enkele Liberalen er zich tegen verklaarden.

Het optreden van een nieuw liberaal Bewind, ter vervanging van het afgetreden Kabinet, bleek niet mogelijk te zijn. De kracht der weleer zoo fiere liberale partij, al maakte zij in de Kamer nog de meerderheid uit, was vooral sedert den dood van Thorbecke, door verschil van opvattingen en persoonlijke veeten, uitgeput geraakt. Door haar houding tegenover het Ministerie de Vries aangenomen, had zij blijk gegeven vooreerst niet meer regeeringspartij te kunnen zijn; zij was, zooals de Hoogleeraar Buys, zich van een grondwettelijke uitdrukking bedienend, het noemde ‘buiten staat geraakt om zelve de Regeering waar te nemen’.

De crisis had ditmaal, zelfs voor ons land, een buitengewoon lang verloop[1]. Nadat de Heer van Reenen, daartoe

1) Van 30 Juni tot 27 Augustus.

aangezocht, ook ditmaal de zware taak van Kabinetsformateur niet op zich had willen nemen, werd half Juli aan den Heer Heemskerk, die groot vertrouwen bij den Koning genoot, de opdracht verstrekt een Ministerie samen te stellen; den 29sten Juli was hij hiermede gereed, het programma van het nieuwe Kabinet was toen zelfs reeds vastgesteld. Aan welke omstandigheden het te wijten was, dat de benoeming der Ministers eerst den 26sten Augustus plaats had, is mij niet bekend; misschien is het verblijf van den Koning in Zwitserland, waar Heemskerk den 15den Augustus door Z.M. werd ontvangen, daarop van invloed geweest.

Leusden.
J.A.A.H. DE BEAUFORT.

(Wordt vervolgd).

Het fascisme en het nieuwe Italié.

IV.

Heeft de corporatieve beweging van het Fascisme geleid tot den klassen-vrede, zooals die door de leiders was voorspeld? In een bijeenkomst van de fascistische Corporaties te Rome op 19 December 1923 verklaarde Mussolini met de hem eigene eerlijkheid, dat het experiment van de fascistische Corporaties, tenminste in de industrie, over het algemeen als *niet geslaagd* moest worden beschouwd. Stakingen en uitsluitingen werden voortgezet als vóór de revolutie; echter slechts op kleiner schaal, - en hoewel C. Rossoni, een der leiders van de corporatieve beweging, de resultaten op andere wijze meende te moeten uitleggen, kon men toch niet volhouden, dat de algemeene indruk van de behaalde resultaten tijdens die bijeenkomst en daarna gunstig was.

Dit kan nauwelijks verbazing wekken: waren het de vertegenwoordigers van het Kapitaal geweest, die in den aanvang gaarne de Corporaties hadden aanvaard, om van de nachtmerrie van klassenstrijd en dictatuur van het proletariaat bevrijd te worden, diezelfde vertegenwoordigers streefden er naar, de corporaties meer op een afstand te houden, toen de relaties eenigszins nauwer waren geworden. Het Kapitaal, dat anoniem is en slechts eigen wetten volgt, schijnt in wezen onvereenigbaar te zijn met de corporatieve gedachte, die hààr eigen wetten wil opleggen op een anderen grondslag.

Tegenover deze voorloopige moeilijkheden is het Fascisme

thans zoekende naar nieuwe mogelijkheden voor zijn Corporaties. Sommigen willen tot de oude Syndicaten van werkgevers en werknemers terugkeeren, die dan echter niet op het standpunt van den klassenstrijd zullen staan; anderen spreken over publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties met verplicht lidmaatschap; weer anderen verwachten van de Gruppi di Competenza doorslaanden invloed. Als men in het oog houdt, welk een zeer radicalen oorsprong het Fascisme op economisch gebied heeft gekend, kan men de mogelijkheid niet uitsluiten dat er nog radicale oplossingen gevonden worden; mits zij echter op zuiver nationaal terrein liggen.

Hoe weinig het Fascisme zich door abstracte voorkeur of tegenzin laat leiden, blijkt wel uit de aandacht, die het wijdt aan de Coöperatie. Met helder oog heeft Mussolini de voordeelen van de verbruiks-coöperatie erkend, die dan ook in korten tijd een groote vlucht heeft genomen. De coöperaties, die zich op den duur tot productie-coöperaties willen ontwikkelen, laten alleen leden van de fascistische partij als hare leden toe, en hebben tevens ten doel de macht van het Fascisme vaster te grondvesten.

De houding van Mussolini tegenover de andere politieke partijen is zeer merkwaardig geweest en kan samengevat worden in de woorden: strijd en onderwerping. Altijd heeft hij de mogelijkheid voor de andere partijen open gelaten, naar zijn kamp over te komen, mits zij zich geheel aan zijn leiding onderwierpen. Hij wilde aldus het Fascisme maken tot de groote nationale beweging, waaraan ook de bekwaamste mannen van andere partijen zouden verbonden zijn. Te dien einde was zijn ministerie van October 1922 samengesteld uit vier Fascisten, twee Popolari, twee Socialisten, een Nationalist en een Liberaal. De politiek van absorptie echter, die hij op deze wijze wilde inleiden, heeft niet tot haar doel geleid; eerder kan men zeggen, dat, al is de fascistische partij zelf sedert dien toegenomen in ledenaantal, de andere partijen zich meer en meer van het Fascisme hebben losgemaakt. In de Octoberdagen van 1922 echter oefende het een invloed op de andere partijen uit, die alles-overweldigend was. Toch hebben enkele partijen zich van den beginne tegen Mussolini gekeerd. Als wij het Com-

munisme en het meer radicaal gezinde Socialisme uitzonderen, was de oude Republikeinsche partij van Mazzini niet alleen op practische, maar vooral ook op theoretische gronden van den beginne tegen het Fascisme gekant. Deze partij, die zich inspireert op de beginselen van de Fransche Revolutie en van Mazzini, verklaart bij voorbaat het koningschap en de militaire dictatuur onvereenigbaar met de menschelijke waardigheid. Al mag deze theorie ons verouderd voorkomen als afkomstig van het idealistisch rationalisme der Aufklärung, practisch kan zij nog grooten invloed uitoefenen als het Fascisme inderdaad voortgaat de menschelijke waardigheid met voeten te treden door zijn tallooze gewelddaden. De andere politieke partijen echter zagen spoedig in, dat het Mussolini om de absorptie van hun partij te doen was, en bij alle vormden zich twee richtingen: een, die het Fascisme gunstig gezind was en één, die zich afzijdig wilde houden van of stelling nemen tegenover het Fascisme.

In de partij zelf kon en kan men echter ook van twee richtingen spreken: de eene, die misbruik of in elk geval een te ruim gebruik wilde maken van de macht, die men in handen had gekregen, en wel misbruik door 't zij terrorisatie, 't zij omkooping of afdreiging ter wille van finantieele of politieke voordeelen; deze richting had den ‘Corriere Italiano’, die na den moord op Matteotti van het tooneel verdwenen is, tot orgaan. De andere richting had en heeft tot chef Mussolini, vast besloten de orde in zijn eigen partij en zijn land te bewaren. Alnaarmate Mussolini er in slaagt, zijn eigen partij te disciplineeren, zal zijn positie en de achting die men hem toedraagt, versterkt worden. Dat Mussolini niet voor vèrgaande maatregelen in deze terugschrikt, heeft hij reeds vele malen bewezen; op 12 October 1923 verklaarde hij in een vergadering van den Algemeenen Raad van het Fascisme: ‘Indien het Fascisme weigert mij te helpen in de verwezenlijking van mijn gedachten, zal ik ze verwezenlijken zonder het Fascisme’.

Rabelais heeft ons reeds de oplossing gegeven om te komen tot de verzoening van twee wilde temperamenten, die even krachtig van geest, zich niet aan eens anders leiding wilden overgeven. Zij moesten in steen worden veranderd, om te komen tot een einde van den langen wedijver! Twee dusdanige

temperamenten kent Italië thans in Mussolini en Dom Sturzo.

Dom Sturzo, Siciliaan van opbruisend temperament, trouw zoon der Kerk en met heilig vuur bezield, om de voorschriften van het Evangelie en van Franciscus van Assisi tot werkelijkheid te maken in het leven der klassen en der volken, - had reeds voor den oorlog op sociaal gebied een groote activiteit ontwikkeld. Toen na den oorlog de Paus het verbod voor Katholieken ophief, officieel aan het Italiaansche politieke leven deel te nemen, achtte Dom Sturzo den tijd gekomen, zijn beginselen ook door middel van de politiek te verwezenlijken. Onmiddellijk na den oorlog was zijn succes ongehoord groot; de door hem gestichte en als secretaris geleide 'Partito Popolare' verkreeg bij de verkiezingen van 1919 onmiddellijk 109 zetels; vooral in het Noorden en midden des lands was de openbare meening op zijn hand. Hadden aanvankelijk alle klassen der samenleving zich onder hem geschaard, na korten tijd bleven de meer democratische elementen over. De katholieke vakvereenigingen kenden een tijd van grooten bloei; Dom Sturzo beheerschte de vorming der kabinetten, zooals vóór den oorlog Giolitti altijd den doorslag had gegeven; met verwante stroomingen in het buitenland, speciaal ook het Duitsche Centrum, werden nauwe verbindingen aangeknoopt om te komen tot de oprichting van een Christelijke Internationale, die, meer opbouwend dan de roode Internationale, aan deze een zwaren strijd aankondigde. De toekomst voor Dom Sturzo en zijn partij scheen verzekerd.

In de latere jaren echter, toen door de socialistische woelingen de staat op zijn grondvesten schudde, heeft Dom Sturzo volgens het oordeel der Fascisten niet voldoende stelling genomen tegen de extremisten. Zeker is, dat zijn democratische gevoelens hem met de meer gematigde socialisten deden sympathiseeren; misschien heeft hij verwacht onder hen een rol van beteekenis te kunnen spelen; wel heeft hij zijn partij altijd van geweld afgehouden, maar hij heeft volgens de Fascisten evenmin voldoende krachtig stelling genomen tegen de anarchie, terwijl zijn extremistische ideeën over rechtvaardigheid hem tot een persoon maakten, met wien moeilijk samen te werken viel.

Scherp, consequent denker, agitator, organisator, strijd-

baar priester, heeft hij toch zijn invloed zien tanen, toen het Fascisme zich met geweld tegen de gewelddaden der Communisten ging verzetten. Als katholiek priester kon en wilde hij geen geweld goedkeuren. Evenwel, toen de Fascisten aan het bewind waren gekomen, scheen samenwerking zeer wel mogelijk. Beide partijen waren van democratischen huize; op economisch en sociaal gebied liepen hunne programma's veelal evenwijdig; beide stonden met het Katholicisme op goeden voet; twee Popolari werden dan ook tot minister benoemd. Bij de grandiooze allure echter, die onmiddellijk door Mussolini aangenomen werd, herinnerden de Popolari zich hun democratisch programma, en de goede verhouding maakte spoedig plaats voor een gewijzigde waardeering.

Dom Sturzo zelf heeft zich van den beginne tegen de macht van Mussolini teweer gesteld; zonder twijfel was zijn eigen invloed en die zijner partij op het tweede plan gedrongen. Nadat de fascistische regeering was tot stand gekomen, belegde hij een congres der Popolari te Turijn. Een geste van zelfstandigheid in dien tijd, toen allen in Italië zich zonder meer aan de voeten van Mussolini wierpen. Tot een breuk echter kwam het tusschen beide mannen nog niet.

Deze werd echter geleidelijk voorbereid. In de lente van 1923 stichtte Dom Sturzo een nieuw blad der Popolari: ‘Il Popolo’, omdat hij meende, dat de andere bladen van zijn partij te zeer door het Fascisme beïnvloed waren.

Op het daaropvolgende congres der partij in April 1923 werd een motie van Dom Sturzo aangenomen, dat loyale medewerking aan de Regeering gewenscht was, met behoud van de zelfstandigheid van de partij en zonder verloochening van haar voornaamste beginselen. De leden, die het Fascisme verdedigden, werden uitgefloten.

Onmiddellijk daarop werden de populistische ministers door Mussolini ter verantwoording geroepen, met het gevolg dat zij hun ontslag aanboden.

In Juli 1923 nam Dom Sturzo officieel ontslag als secretaris van zijn partij.

Aldus eindigde het eerste bedrijf in den strijd tusschen de twee mannen met een nederlaag voor Dom Sturzo. Naar het schijnt, heeft het Vaticaan herhaalde malen aan hem doen blijken, dat het een te ijverige en intransigente democratische

werkzaamheid niet gewenscht achtte. Men heeft dit vaak hieruit willen verklaren, dat de Curie vurig Italiaansch gezind is en de internationale werkzaamheid van den ijverigen priester-leider met leedwezen aanzag. Echter schijnt dit oordeel ongerijmd, waar het Vaticaan voór alles officieel een neutrale houding moet aannemen. Doch Dom Sturzo wilde dwingen tot partij kiezen vóór of tégen zijn beginselen, en wilde zelfs het Vaticaan daartoe nopen: voor of tegen de integrale democratie, de internationale solidariteit, de vrijheid van de kerk tegenover den staat. Het Vaticaan, dat buiten en boven de partijen staat, scheen van oordeel te zijn, dat Dom Sturzo zijn diep-christelijke beginselen niet op de juiste wijze toepaste, koos geen partij en verloochende min of meer zijn leiderschap.

De aanvallen van Dom Sturzo tegen het fascistisch bewind vinden vooral hun oorsprong in zijn kerkpolitische overtuigingen; voor hem is er een onverzoenbare strijd tusschen staat en kerk, en heeft de staat in alle eeuwen de neiging gehad, de kerk op haar eigen gebied te beperken, terwijl de kerk den plicht heeft zich daartegen te weer te stellen. Volgens hem maakt het geen verschil, of de staat zich christelijk noemt of neutraal; een christelijke staat bindt de kerk met gouden, de neutrale staat met ijzeren banden. Het gevaar is volgens hem niet uitgesloten, dat Mussolini tot den christelijken staat wil terugkeeren, en aan de kerk diensten bewijzen alleen om haar invloed te gebruiken bij het verwezenlijken van zijn staatsprogramma. De eenig mogelijke houding is volgens hem zoowel voor de kerk als voor de Partito Popolare: afweer; hij eischt volledige vrijheid voor de kerk op haar terrein en roept zijn partijgenooten op, het Fascisme tot het einde te bestrijden.

Uit den aard der zaak hebben de Communisten en extreme Socialisten altijd een strijd op leven en dood met het Fascisme gevoerd. De gematigde Socialisten als di Cesàro en Turati, in den beginne gunstig gezind, zijn echter op den duur van het Fascisme vervreemd. Op ander gebied heeft het Fascisme gebroken met de Vrijmetselarij, waarvan Mussolini reeds in zijn communistische periode een heftig tegenstander was. De Opperste Raad van het Fascisme heeft op 13 Februari 1923 de leden voor de keus gesteld van Fascist te zijn of Vrijmet-

selaar; de Raad argumenteerde zijn besluit daardoor, dat het onduldbaar was een Fascist onderworpen te zien aan andere besluiten dan die van zijn eigen partij.

Zooals reeds medegedeeld, is de Nationalistische partij in Maart 1923 met het Fascisme samengesmolten.

Het Liberalisme blijft aan het Fascisme nog min of meer gunstig gezind, alhoewel Mussolini van zijn kant weinig sympathie toont voor de partij der individueele vrijheid. Hoewel het Fascisme den verkiezingsstrijd van Maart 1924 geheel alleen heeft gevoerd, heeft het toch de namen van enkele liberalen als Orlando en Salandra op zijn lijsten geplaatst. Wanneer Mussolini van front mocht veranderen zijn hoogstwaarschijnlijk de liberale leiders de eersten tot wie hij zich om medewerking zal wenden, al zal hij weinig van de liberale beginselen overnemen.

Intusschen hebben vele Fascisten zich over de toekomst van hun partij ongerust gemaakt, indien de gewelddaden der vrijscharen niet ophouden. Deze zijn òf gericht tegen individueele personen òf tegen grootere groepen, hetzij van politiek andersdenkenden, hetzij nationale minderheden als Slowenen en Duitsche Tyrolers. Ook functionneert nog steeds de fascistische contrôle van de spoorwegen en andere openbare diensten. Teneinde zoo spoedig mogelijk tot meer normale verhoudingen terug te keeren, iets wat zoowel voor het Fascisme als voor het publieke leven in Italië ten hoogste gewenscht is, hebben eenige Fascisten de partij der ‘Revisionisten’ gesticht. Zij eischen opneming van de fascistische vrijscharen in het leger, beëindiging der gewelddaden, opheffing van de wet der volmachten en einde van de economische contrôle: een programma dus als van de oppositie. Een van de leiders der Revisionisten was tot voor kort Massimo Rocca. Misschien dat deze zijn persoonlijk belang met het landsbelang heeft verward, misschien dat Mussolini van het Revisionisme nog niet gediend was; in elk geval heeft Mussolini doorgedreven, dat Rocca in Mei 1924 uit de partij gestooten werd. Toch zal Mussolini in de toekomst niet meer op een dergelijk bruuske wijze het verlangen naar normale toestanden kunnen onderdrukken.

De economische toestand van het land wijst wel uit, dat het Fascisme inderdaad heilzaam heeft gewerkt. In het eerste

halfjaar van 1923 wees het eindcijfer van in- en uitvoer een bedrag van vier millioen ton meer aan dan in dezelfde periode van 1922. In het geheele land heerscht de zoo lang gewenschte sociale orde: nijverheid, handel en landbouw verkeeren in tijdperk van activiteit.

De houding van Mussolini tegenover het buitenland kan eenige ongerustheid baren. Wel is het Fascisme niet openlijk imperialistisch als het Nationalisme, maar in de houding van Mussolini en in de fascistische publicaties kan men vele uitingen vinden, die wijzen op ongeloof in den Volkenbond en wantrouwen in pacifistische beginselen. Mussolini verklaarde eens in de Kamer: 'Ik hecht geen geloof aan een eeuwigdurenden vrede; de verdragen kunnen slechts tijdelijk den strijd schorsen'. Eens ondervraagd door een Amerikaansch journalist, welke zijn houding was tegenover den oorlog, gaf hij een antwoord, dat aan Macchiavelli niet onwaardig zou zijn geweest: 'Zoomin als ik ben een voorstander van den vrede tot elken prijs, zal ik den oorlog tot elken prijs verheerlijken'.

In de fascistische litteratuur vindt men vaak de tegenstelling materialisme-idealisme toegepast op de twee stroomingen van onzen tijd, waarvan de eerste internationale verstandhouding wil aankweeken, de tweede echter de nationale verschillen toespitsen. Voor het Fascisme is de eenheid der volken materialistisch, omdat ze slechts zou beoogen een mechanische eenheid. Evenals het materialisme slechts de mechanische staatseenheid kon zien op den grondslag van een geestlooze psychologie, zou het ook, met abstraheering van de geestelijke verschillen der volken, tot een doodsch stelsel van internationale orde willen komen. Het Fascisme zou daartegen een heilzame, idealistische reactie vormen, en meer rekening houden met de werkelijkheid. Dat het streven naar verzoening en wederzijdsch begrip tevens van idealistischen aard kan wezen, schijnt tot het Fascisme niet doorgedrongen. Men meent, dat een appèl als: 'In deze Meimaand, de maand der roode bloesempracht, de herdenkingsmaand van onze glorieuze intrede in den oorlog, doen wij ook een beroep op Uwe purperen hartstochtelijke liefde voor het vaderland' een weerklank zal vinden van hooger gehalte dan een beroep op de 'abstracte' solidariteit der volken.

Doordat Mussolini tot op heden aan de binnenlandsche politiek al zijn krachten moest wijden, heeft men thans nog geen gelegenheid, de buitenlandsche politiek zich te zien afteekenen. Het erkenningsverdrag met de Sovjet-republieken, inconsequent voor een Gouvernement dat zijn bestaan aan den strijd met het Communisme te danken heeft, wordt verdedigd niet met een beroep op het 'sacro egoismo' alleen, maar men wijst op het feit, dat het Fascisme is Italiaansch voór alles, en dus geen rekening kan houden met interne aangelegenheden van het buitenland.

Er is één hoofdprobleem in de Italiaansche buitenlandsche politiek: het probleem der emigratie. Het Italiaansche volk, weinig door de leer van Malthus beïnvloed, heeft telken jare een teveel van duizenden, die niet door het Vaderland kunnen worden gevoed. De koloniale politiek van Crispi en Giolitti had tot eén der hoofdoogmerken, voor den stroom van emigranten Italiaansche gebieden te verzekeren. Landverhuizing naar Noord- en Zuid-Amerika heeft langen tijd een voldoende oplossing gegeven. Thans, nu de grenzen der Vereenigde Staten zoo goed als gesloten zijn, zal onvermijdelijk Italië zijn druk op andere landen doen gevoelen. De Levant, oud kolonisatiegebied van Venetië en Genua in de Middeleeuwen, wordt thans wederom aldus beschouwd.

In nauw verband met deze sociale quaestie staat Italië's streven naar de politieke hegenomie. In drie etapes moet deze zich voltrekken: hegemonie over de Adriatische zee, over de Middellandsche zee, over de Latijnsche wereld. Aldus moet de droom van het Roma Aeterna in nieuwen vorm tot werkelijkheid worden.[1)]

V.

Een afsluitend oordeel over het Fascisme wordt niet alleen daardoor bemoeilijkt, dat de beweging zich nog steeds in ontwikkeling bevindt, maar ook daardoor, dat de meeningen volkomen verdeeld zijn, en de beweging, steeds in nauw contact met de realiteit, talloos vele facetten vertoont. Tenslotte is het aantal intellectueelen in het Fascisme niet zeer

1) F. de Homen Christo: Mussolini, bâtisseur d'avenir. Paris, Fast, 1923.

groot, en degenen die tot een theoretische samenvatting komen, zijn er huiverig voor een stelsel op te bouwen, daar het Fascisme zijn ontstaan te danken heeft aan een spontane ontkenning van vele democratische of socialistische stelsels. Het Fascisme als brandpunt van het nieuwe Italië moet echter vroeg of laat de geesten tot analyse dwingen. Als opvoedingsmiddel voor dit jonge volk, om te komen tot een levend besef van het vaderland, heeft het reeds ver-reikende beteekenis. Verder zijn door den oorlog zóó vele onvolmaaktheden in de structuur van het maatschappelijk leven openbaar geworden, en heeft de oorlog zelf zóó vele wonden geslagen, dat de oude politieke routine volmaakt onvoldoende bleek en men aan krachtige maatregelen en een nieuwe levenshouding behoefte had.

Mussolini zelf heeft het Fascisme een geestelijke beweging genoemd. Volgens hem is de tragische klove tusschen Cultuur en Volk voor de eerste maal door het Fascisme overbrugd. Hij spreekt van discipline, plicht en offer. Hij is een idealist, en wel van dàt type, dat niet tot weekheid ontaardt: hij heeft geloof dat het Italiaansche volk de kracht bezit de harde levenswerkelijkheid onder de oogen te zien, en geen behoefte heeft aan de pijnstillende middelen der demagogie. Volgens hem bracht het Fascisme deze omwenteling: een mechanisch materialisme, dat als toevlucht voor de ziel tot noodzakelijke aanvulling had een irreeël utopisme, werd gedood, en vervangen door een levensaanvaarding, waarin alle geestelijke waarden hare erkenning vinden.

Dikwijls echter heeft Mussolini verbaasd door zijn weergaloos cynisme in de beoordeeling van menschen. In een voorwoord dat hij geschreven heeft bij zijn studie over Macchiavelli, verklaart hij herhaaldelijk en met de meeste scherpte, dat alle oordeelen van den Florentijn over de lafheid, de wreedheid, de ondankbaarheid en omkoopbaarheid van het volk nog steeds hun volle waarde bezitten en dat men het volk nog steeds op dezelfde wijze moet regeeren. Daar dit wantrouwen in volstrekt contrast staat tot het geloof, dat hij herhaalde malen heeft uitgesproken, was het de meening in Rome, dat hij in zijn voorwoord bij ‘Macchiavelli’ speciaal dié medewerkers had willen treffen, die in het Fascisme meer zagen een middel tot eigen macht, en die in de maand

Juni 1924 ten val zijn gebracht. Misschien echter dat het Mussolini's genie is, dat hem zijn tegenstrijdige meeningen onverzoend naast elkander doet plaatsen.

Een beweging als deze, die subtiel is als de ontwikkeling van het leven, en zich niet laat verstikken door abstracte ideëen, is in den aanvang van deze studie realistisch genoemd. Evenzeer is zij conservatief genoemd; niet in tegenstelling tot vooruitstrevend, een tegenstelling die in het moderne leven zijn waarde heeft ingeboet, maar in dien zin, dat zij de eenheid van een volk ziet in de onafgebroken keten der opvolgende geslachten, en in haar handelingen geleid wordt door iets hoogers dan de ephemere belangen van een groep. Zij heeft een einde gemaakt aan de demagogie, die voor een schotel linzen het eerstgeboorterecht der natie verspeelde. Wanneer men de blinde begeerten naar geld en genot overwint, duidt dit reeds op een gezond worden der instincten; de overgang tot orde en tucht is een einde van het grove egoïsme; en wanneer men arbeidt voor de komende geslachten wijst dit op een groote ideeële kracht.

Romolo Murri heeft het Fascisme genoemd de levende synthese van alle bruikbare krachten, die het Italiaansche leven heeft gekend: vrijheid en discipline, traditie en creatie, religie en vrije wetenschap, Italië en menschheid. Alvorens wij een zoodanig diepe en vruchtbare synthese volledig kunnen erkennen, willen wij het Fascisme aanvaarden als een levende strooming van reeële, opbouwende krachten, en in den Fascist zien den mensch niet met een speciale theorie maar met een nieuwe geesteshouding. Hiertoe willen wij echter het geestelijke leven van het nieuwe Italië nader beschouwen.

De veranderingen die het Europeesche politieke en geestelijke leven doormaakt in deze tijden, hebben reeds hun voorboden gehad sedert het einde der vorige eeuw. Nergens echter is het nieuwe leven zóó spontaan-vulkanisch tot uitbarsting gekomen als in Italië. In het algemeen heeft de verhoogde levensspanning en het verdiept geestelijk bewustzijn dat de Europeesche jeugd kenmerkt, zich baan gebroken in twee richtingen, een internationaal-humanitaire en een nationalistische richting. Vele landen zijn verdeeld; nergens echter

als in Italië is men zóó spoedig en zóó radikaal van de eene richting in de andere vervallen. De algemeenheid van dezen overgang pleit weinig voor den critischen geest van het Italiaansche volk en zal dan ook wel in weinig andere landen navolging vinden.

Het zou echter onjuist zijn over het hoofd te zien, dat het Italiaansche volk met al deze schommelingen een tijd van ontwikkeling doormaakt, die schijnt uit te loopen op een sterker nationale structuur en grooter nationaal zelfbewustzijn, dan men voor den oorlog gekend had. Ook in deze is die nationale beweging alleen door Italiaansche toestanden bepaald: na de éénwording van Italië was het woord van Cavour slechts té waar, dat men Italië had gemaakt en men thans de Italianen moest vormen. Onder de vermogende klassen heerschte een vaag internationalisme, onder de andere een vurig lokaalpatriotisme of de leer van den klassenstrijd; de gevolgen van eeuwenlange vreemde overheersching en verdeeling in kleine staten konden niet met één slag ongedaan worden gemaakt. De worsteling van het Italiaansche volk om zijn eigen ziel te veroveren heeft aanleiding gegeven tot de tallooze crisissen der laatste jaren. Dat een algemeene volksbeweging als het Fascisme ontstaan is, vindt ook in deze omstandigheden zijn grondslag, en het is dus een onzeker ondernemen, deze beweging zonder meer in andere landen te willen overplanten.

Deze tijd is er een van zelfbezinning, een hernieuwd vragen naar de bestemming des menschen, een vraag die door het materialisme en bij de algemeene vervlakking zijn waarde scheen verloren te hebben. Terzelfder tijd dat het Italiaansche *volk* tot zichzelf keert, is daar de figuur van Luigi Pirandello, wiens drama's in diepste analyse uitbeelden den strijd der *personen,* zich tot persoonlijkheden te concentreeren; een nerveuze, gecompliceerde strijd van personen, die door het materialisme hun evenwicht, hun eenheid van wil, hunne moreele banden hadden verloren.

Heeft niet reeds de geniale Vico de geschiedenis der menschheid verdeeld in een religieuze, een heroïsche en een burgerlijke periode, met als kenmerk resp. de zang, het symbool, en de deugd? Weinig had hij voorzien dat de Fascio zoude herleven om als symbool te dienen van een

andere concentratie; niet alleen die van standen en provinciën, maar vóór alles van geestelijke krachten, van de eenheid van ziel van een volk.

Ongetwijfeld heeft de filosofie van Bergson er toe bijgedragen, den geestelijken inhoud van de intellectueelen te verdiepen en te verlevendigen. Als hun eigenlijken voorlooper zien de Fascisten een tegenhanger van den Franschen Paul Adam, den schrijver en filosoof Oriani, den schrijver van de 'Rivolta Ideale', die op het einde van de vorige eeuw in de bres sprong voor een heroïsche levenshouding, en eenzaam stierf, niet begrepen door een ingeslapen volk. Als 'gangmaker' voor de opleving heeft gediend de futurist Marinetti, die in zijn tallooze geschriften en proclamaties, geschreven in sonore, beeldrijke fanfares de verheerlijking zingt van den levenswil, en de aanvaarding van het moderne industrieele leven in de kunst, doch thans in het kunstleven zijn invloed ziet tanen. Zooals ik reeds zeide, is de invloed van d'Annunzio bijna geworden tot dien van een profeet en godsdienststichter, een tweeden Orpheus, die door betooverend rhythme zijn volk tot den innerlijken vrede brengen wil. Ook is reeds gesproken van den invloed, dien George Sorel ongewild op het nieuwe Italië heeft uitgeoefend. De communisten verklaren het overgaan van zoovelen uit het Communisme naar het Fascisme voor verraad; Giuliano Balbini echter vermoedt, dat de mythe van Sorel: de algemeene staking en dictatuur van het proletariaat, niet den brandenden werkelijkheidszin van Mussolini en zijn volgelingen kon bevredigen, en dat hun practische zin hun raadde, voor de mythe van Sorel te kiezen de idealen der Fascio. Echter heeft de Fascio de strijdbaarheid en den haat tegen de formeele democratie overgenomen, die het Sorelisme kenmerkte.

Als politiek theoreticus was reeds voor den oorlog de nationalist Enrico Corradini bekend. In zijn boek: 'L'Unità e la potenza delle Nazione' brak hij geheel met de democratische theorieën van zijn tijd. Vol minachting voor de utopieën van het socialisme, en in vurigen wil zijn volk van de materialistische vervlakking te bevrijden, wilde hij het Nationalisme oprichten als voorwerp van mystiek geloof. In zijn oog was de moderne historie slechts een geschiedenis der decadentie: geloof, heroïsme en kunstgevoel hadden

plaats gemaakt voor anarchie, commercialisme en vervlakking. De mythe in Plato's ‘Staat’, de decadentie van eerzucht tot geldzucht, schijnt hem hier beïnvloed te hebben. De irrationeele aanvaarding van de Natie als boven-menschelijke grootheid zou weder onder het volk brengen de diepe siddering, die de menschen bevangt bij het aanschouwen van het Mysterie.

Op dezen grondslag bouwde hij zijn politieke leer aldus uit: de eenheid van de Natie en van den Staat was sedert de Fransche Revolutie door drie machtige stroomingen ondermijnd: het Liberalisme, de Democratie en het Socialisme. Het Liberalisme zag in de samenleving slechts een willekeurige samenvoeging van individueele belangen; de Democratie legde den nadruk op de rechten der groepen tegenover de gemeenschap en niet omgekeerd; het Socialisme verdeelde de Natie in twee onverzoenlijke groepen. In de plaats van synthese had men dus gekend de doodelijke antithesen: individu-individu en individu-staat; gemeenschap-staat en klasse-klasse. De weg tot genezing was de aanvaarding van de levenwekkende antithese: Natie-Natie, en Corradini beschreef, als ook Marinetti het op zijn wijze gedaan had, den oorlog als de grootste kracht tot regeneratie der volken. Zonder twijfel is de principieele tegenstelling tusschen de staten onjuist en ongewenscht, en kan men Corradini in dezen niet volgen, al heeft hij in de binnenlandsche politiek een verfrisschenden invloed uitgeoefend.

Buiten de fascistische beweging als zoodanig staat Benedetto Croce. Zijn beteekenis als litterair essayist en filosoof is te groot, om hem in deze studie met korte woorden te beschrijven. Zijn studies over Hegel, speciaal over het eeuwige en tijdelijke in Hegel's filosofie, zijn aanvaarding van Hegel's ontwikkelingsleer in de wereld der begrippen, maar zijn verwerping van die leer voor natuur, kunst, religie, sociologie en alle andere niet onmiddellijk-redelijke levensgebieden, heeft ook een bres geschoten in de doodelijke dialectiek der geschiedenis, zooals die door volgelingen van Marx werd uitgebuit tot revolutionaire actie.

Gentile, geestverwant van Croce en schepper van de nieuwe onderwijswet, ziet in het Fascisme een synthese van de oud-Romeinsche, republikeinsche burgerdeugd, en het ge-

loof dat het keizerlijke Rome van Vergilius bezielde: de Pax Romana, het aardsche paradijs, droom ook van Dante, Pomponius Laetus, Vico, Mazzini; een synthese van rechtvaardigheid en liefde. Roma Aeterna, de groote organiseerende cultuurmacht van het Italiaansche volk, zou hier zijn nieuwste ontwikkeling hebben gevonden.

Het Fascisme is niet een samenzwering der Bourgeoisie om op nieuwe wijze de onderdrukking van het Proletariaat voort te zetten; evenmin een afval en ontrouw van het Proletariaat; en men kan het niet gelijkstellen met het integrale Nationalisme, maar het is een samenwerking van vroegere elementen uit het Nationalisme, het Liberalisme en Socialisme, om op nationalen grondslag een nieuw leven op te bouwen.

Zullen de slechte elementen van het Fascisme dien arbeid niet storen, en aan de beweging een spoedig einde bereiden? Hier zijn wij tot ons punt van uitgang teruggekeerd: is het Fascisme een tijdelijke reactie, of bezit het in zichzelf waarden, die het in staat zullen stellen een rol te spelen in de toekomst?

De analyse van het Fascisme heeft ons geen antwoord kunnen geven. Te vele schommelingen vertoont het leven van dezen tijd. Om een antwoord te vinden, hebben wij het Fascisme in verband moeten brengen met het moderne Italië: de beweging waarin het Fascisme zijn oorsprong vindt is zonder twijfel een ontwikkeling voor de toekomst. De vormen mogen wisselen: Mussolini kan het Fascisme verloochenen; de oppositiepartijen kunnen het omverwerpen; duizend andere mogelijkheden zijn denkbaar; elke politieke formatie is verwondbaar, maar de geestelijke concentratie van Italië is zeker van de toekomst; Roma Aeterna zal in staat zijn nieuwe levensvormen voort te brengen.

Al is het Fascisme zuiver Italiaansch, de beweging waaraan het zijn oorsprong dankt, kan men als een universeele strooming kermerken. Echter moet hier onderscheiden worden. Het Bolsjewisme, de andere politieke kracht van dezen tijd, wil uit zijn aard en principe zich uitbreiden over alle landen en maakt nog immer actieve propaganda voor zijn utopie. Het Fascisme echter, al moge het er zich over verheugen wanneer analoge stroomingen buitenslands opkomen, houdt

zich buiten elke inmenging; het is zuiver Italiaansch en wil dan ook niet vereenzelvigd worden met een militaire dictatuur of een anti-semitische beweging die zich fascistisch noemen.

Het Fascisme zonder meer naar andere landen over te planten kan niet tot organische ontwikkeling van het staatsleven leiden. Echter kan zijn invloed in Europa meer indirect zijn: misschien niet onjuist te vergelijken met die van de Action Française in Frankrijk. Het punt van vergelijking is dan het volgende: het aantal directe aanhangers blijft zeer beperkt; de democratische staatsinstellingen blijven behouden; maar de indirecte invloed ter bestrijding van anarchistische uitwassen der vrijheid kan onberekenbaar zijn. Niet de staatsinstellingen, maar het moreel der staatsburgers ondergaat aldus een wijziging.

Inderdaad heeft elk volk de behoefte zich van tijd tot tijd te verjongen, vooral wanneer het het bedenkelijke symptoom gaat vertoonen, met dorre cijferkunst slechts hardnekkig het zuiver materieele groepsbelang te behartigen. Nooit zijn volken ontevredener geweest dan wanneer ze slechts voor het materieel belang oog hadden, zelfs wanneer aan hunne begeerten ruimschoots werd voldaan. Geestelijke tucht als van het Fascisme moet in dien zin zelfs tot de meest achterlijke landen doordringen, en kan er dan toe bijdragen, de platheid, het gebrek aan levensvreugd en levensspanning te overwinnen, die altijd de gezellen zijn van het materialisme.

In den vorm echter is het Fascisme zuiver Italiaansch, zóó, dat het schijnt alsof Carducci zijn komst voorzien heeft, toen hij dichtte in zijn ‘Piemonte’:

> e alla voce che gridava:
> ‘Italia, Italia’ -
> ai pigri cuori, ai dissueti orecchi:
> ‘Italia, Italia’ respondeano l'urne
> d'Arquà e di Ravenna.

CAREL BAAK.

Professor Oppenheim.

Het In Memoriam, waaraan de Redactie gastvrijheid verleent in het eerste nummer van *De Gids* na Oppenheims overlijden, kan slechts een persoonlijk woord zijn en in menig opzicht een herhaling van hetgeen ik op 9 October mocht zeggen aan het graf van den dierbaren doode, met wien een meer dan vijfenveertigjarige vriendschap mij had verbonden. Onze kennismaking dagteekent van een najaarsdag in 1878. Ik had op 27 September van dat jaar aan de Groningsche universiteit mijn lessen geopend als privaatdocent, daartoe in staat gesteld door de kloekheid en het doorzicht van het Groningsche gemeentebestuur - de 'bijzondere leerstoelen' zijn een cultuurproduct van jongeren datum -, en enkele dagen later bracht de toen nog niet dertigjarige en nog ongetrouwde Oppenheim in zijn kwaliteit van gemeente-secretaris mij een soort van officiëel bezoek. Dit namiddaguur heeft den grondslag gelegd voor een vriendschap, die met de jaren is gegroeid en verstevigd en na Oppenheims vertrek uit Groningen in 1893 voedsel is blijven vinden in een geregelde maandelijksche briefwisseling *de omnibus rebus et quibusdam aliis,* die voortgeduurd heeft tot weinige maanden vóór het einde, toen aan zijn moede hand de pen ontviel. Die vriendschap heeft tot het beste behoord wat mij het leven heeft geschonken.

In het eenvoudige woord, dat ik het weemoedig voorrecht had te mogen spreken voor de aanzienlijke schare, die op de oude Israëlitische begraafplaats in den Haag Oppenheim de laatste eer bewees, heb ik zijn leven een mooi leven en een

gelukkig leven genoemd, maar ik moest er aan toevoegen dat hij zelf dit bezwaarlijk zoude hebben toegestemd. Oppenheim was allerminst een gecompliceerde natuur, maar juist het elementaire van zijn aandoeningen en hartstochten leidde tot tegenstrijdigheden in zijn opvatting van het leven, die stellig in een hoogere synthese zich zouden laten verzoenen, maar bij oppervlakkige waarneming moeilijk vereenigbaar leken. Eenvoudig en gemeenzaam in zijn optreden, was hij tevens kinderlijk gevoelig voor lof en eer. Met een sterken afkeer van gewichtigdoen, met een nonchalance, die in vroegere jaren wel eens tot de grens van het oirbare ging, verbond zich - Prof. van Vollenhoven wees er terecht op in zijn herdenkingswoord in de Kon. Akademie van Wetenschappen - een uiterst fijn orgaan voor het decorum van een vergadering, voor de ook uiterlijke waardigheid van personen en colleges. Meegaand, gemakkelijk en prettig in den omgang, kon hij onverzettelijk, zelfs tyranniek zijn, wanneer hij het bij het rechte eind meende te hebben en het meestal ook had. De man, wiens warmte en gloed voor elkeen een verkwikking waren, dien men naar den gewonen maatstaf gelukkig mocht achten en die het ook wel had behooren te zijn, voelde zich niet gelukkig. Zijn verrassend juiste kijk op menschen strekte zich niet altijd uit tot hemzelf. Misschien was hij te temperamentvol, te emotioneel om gelukkig te zijn, misschien ook had het lot hem verwend.

Wie echter den loop van Oppenheims leven als objectief waarnemer mocht gadeslaan kan niet anders dan dit leven een mooi leven noemen, al is ook hem leed niet bespaard geworden. Dit geldt niet minder van zijn huiselijk leven aan de zijde van een hem begrijpende, hoogstaande vrouw, omringd door de liefde en vereering van kinderen en kleinkinderen - de kunst van grootvader te zijn verstond hij uitnemend -, dan van zijn openbaar leven, dat geen tegenslagen of teleurstellingen heeft gekend. Hij begon als leeraar in de staatswetenschappen en als journalist, en reeds een jaar na zijn promotie in 1872 had hij zulk een naam verworven, dat, toen hij zonder praktische administratieve voorbereiding op 24-jarigen leeftijd besloot te dingen naar het belangrijk ambt van gemeente-secretaris van zijn geboortestad, de burgemeester Mr. B. van Roijen hem ontving met den ongewonen

welkomstgroet: ‘Zoo, wou jij secretaris worden? Dan condoleer ik de overige sollicitanten’. In 1885 werd hij de opvolger van zijn leermeester Tellegen aan de Groningsche hoogeschool, niet zonder dat bezwaren moesten worden overwonnen bij Tellegen zelf en bij den minister Heemskerk: immers, Oppenheim ging toen door voor ‘rood’. De acht jaren van zijn Groningsch professoraat, jaren van ingespannen arbeid, bewezen voldoende dat de vrees voor propagandistisch getinte wetenschap bij dezen echten geleerde overbodig geweest was: zijn staatkundige overtuiging heeft hij toen en later waarlijk niet onder stoelen en banken gestoken, desniettemin telde hij onder zijn meest toegewijde leerlingen tal van geloovige protestanten en katholieken. Toen in 1893 de beroemde Leidsche staatsrechtszetel open kwam door den dood van Buys, werd Oppenheim dan ook vrij algemeen als zijn aangewezen vervanger beschouwd. En toen hij in 1907 den wensch te kennen gaf om het hoogleeraarsambt te verruilen voor de kalmer atmosfeer van den Raad van State, heeft het hem weinig moeite gekost, in het hooge staatscollege de plaats te vinden, die hij begeerde.

De glansperiode van die schitterende loopbaan is ongetwijfeld het Leidsche professoraat geweest. Niet met een licht gemoed is Oppenheim naar Leiden getrokken. Het was een bange tijd van aarzeling en twijfel, van zelf- en tweestrijd, voordat hij het aanzoek der faculteit aannam, en meer nog nadat de teerling geworpen was. Zouden zijn eigenaardigheden en hebbelijkheden, waaraan men zich te Groningen had gewend, ook gedoogd worden op den deftigen katheder van den deftigen Buys, in menig opzicht zijn contrastfiguur? Oppenheim was beweeglijk, luidruchtig, weinig gesoigneerd, hij sprak geen ‘Hollandsch’. Dat alles en nog meer ging in Groningen: zou het ook in Leiden gaan, dat in 1893 veel verder van Groningen aflag dan tegenwoordig? Velen ontrieden hem het waagstuk, onder hen ook zijn vaderlijke vriend en mentor burgemeester v. Roijen. Hij heeft het bestaan en heeft er geen berouw van gehad. Hij had het verstand en den goeden smaak om zich dok in Leiden precies te geven zooals hij was: geen namaak-Oppenheim beklom den katheder, maar de echte rasnatuur! Het spontane overweldigde: hij doceerde geen staatsrecht, hij leefde staatsrecht.

Zijn warmte, zijn gloed sleepten mee, terwijl zijn kennis ook van de kleinste details vertrouwen wekte; het voortdurend contact met zijn talrijke hoorders gaf moed in eigen kracht en verhief hen tot medespelers. Het geheim van dezen geheel bijzonderen leeraar meen ik te mogen zien in de innige versmelting van scherp juridisch denken en warme menschelijke gevoeligheid, die de meest sympathieke plekken in de hoofden en de harten van jonge menschen trof. Daarbij zijn merkwaardige kunst om de stof, die hij geheel beheerschte, in de gemeenzaamste vormen te kneden, zijn drastische beelden en schilderachtige vergelijkingen, bij voorkeur ontleend aan het dagelijksch leven. En dat alles gekruid en verlevendigd door die volstrekt persoonlijke tournure van zijn geest, die van ironie of sarkasme zoo ver mogelijk verwijderd was, ook niet als esprit kan worden gekenmerkt, maar waarvoor ik bij benadering het Duitsche woord 'Mutterwitz'[1] zou willen kiezen, met dien verstande echter, dat die eigenschap bij Oppenheim zich openbaarde in een half Hollandsche, half Semitische elementair werkende, steeds rake slagvaardigheid. Zoo is Oppenheim een leeraar geweest zonder weerga, die reeds vóór zijn dood een legendarische figuur geworden was in de geschiedenis der Leidsche universiteit. Het zijn inderdaad 'prachtige dagen' geweest voor Leiden en voor hem zelf, de jaren van Oppenheims professoraat.

De typische Groninger is volbloed Leidsch professor geworden, maar een professor *sui generis,* in een vak dat zich tot deze uitbundige manier van doceeren leende. Physica of Indogermaansche taalwetenschap had ook een Oppenheim niet zóó kunnen onderwijzen. Het is geen toeval, dat van alle eerbewijzen en blijde dingen, die hem in een rijk leven ten deel zijn gevallen, de drie, die hem in zijn latere jaren de grootste vreugde hebben bereid, nog met de Leidsche hoogeschool in het nauwste verband staan: de benoeming van zijn zoon, Mr. A.S. Oppenheim, eerst tot buitengewoon, dan tot gewoon hoogleeraar in z i j n faculteit; het eeredoctoraat in de staatswetenschap, hem door den senaat der Leidsche universiteit verleend en bij monde van v. Eysinga op dien

1) Kant zegt ergens: 'Urteilskraft ist das Specifische des sogenannten Mutterwitzes, dessen Mangel keine Schule ersetzen kann'.

glorieuzen zeventigsten verjaardag, 3 Maart 1919, aangeboden; en in de derde plaats: van alle eervolle regeeringsopdrachten, waarmede hij werd overstelpt, is geen enkele hem aangenamer geweest dan de uitnoodiging van zijn ouden vriend sinds de Groninger jaren Cort van der Linden om zich beschikbaar te stellen voor het curatorschap der Rijksuniversiteit te Leiden.

Oppenheim is niet overmatig lang hoogleeraar gebleven: 8 voorbereidende jaren in Groningen, 14 jaren van rijpste vervulling te Leiden. Toen is hij afgetreden, twaalf jaar voordat de wet het eischte. In zijn volle kracht. Maar hij voelde, dat college geven, zooals hij het deed, waarbij elk college een krachtproef was, slechts beperkten tijd kon worden volgehouden. Wilde hij niet vóór den tijd gesloopt worden, dan moest hij rustiger werkkring zoeken. Wat dit besluit hem kostte, leert de treffende toespraak, waarmede hij op 4 December 1907 afscheid nam van zijn studenten.

Ongetwijfeld zal hij ook in het aanzienlijke ambt, waartoe hij toen geroepen werd, met name in de afdeeling voor de geschillen van bestuur, relief hebben gegeven aan den arbeid van het hooge college. Maar een ‘Aufstieg’ in innerlijken zin is de weg van het Rapenburg naar het Buitenhof niet geweest voor dezen geboren docent: hij heeft hem afgevoerd van zijn levenstaak. Onverminderd zijn wetenschappelijken roem, zijn geleerdheid en zijn verdiensten als schrijver, onverminderd zijn staatsmanswijsheid, doorzicht en beleid, die, verborgen voor de oogen van den buitenstaander, in zijn laatsten werkkring tot hun volle recht moeten zijn gekomen, zal hij bij het nageslacht vooral voortleven als P r o f e s s o r Oppenheim.

***

Het ‘geluk’ is Oppenheim niet in den schoot gevallen. Ook zijn talent heeft het moeten verdienen door hard werken, al kan toegegeven worden dat het werk hem wonderbaarlijk vlug van de hand ging.

> Wie sich Verdienst und Glück verketten,
> Das fällt den Toren niemals ein;
> Wenn sie den Stein der Weisen hätten,
> Der Weise mangelte dem Stein.

Den steen der wijzen heeft Oppenheim niet gevonden, reeds hierom niet omdat hij hem niet heeft gezocht, ook als men den term in niet-alchimistischen zin neemt. Hij was geenszins wijsgeerig, maar hij was wijs door intuïtie. Wie in zijn latere jaren tot hem kwam op zijn studeerkamer in de Jan van Nassaustraat en hem daar zag zitten in den grooten leeren armstoel, moet iets van den aartsvader gevoeld hebben en van talmudische wijsheid, die niet opdringerig maar overtuigend over zijn lippen kwam. Hij had op menschen, verhoudingen en dingen een zeldzaam juisten kijk en hij had een niet minder ongewone gave om onmiddellijk in te dringen in de kern van de kwestie die hem werd voorgelegd. In moeilijke oogenblikken is deze impulsieve, heetgebakerde man voor velen een bezonnen raadgever geweest, wiens emotionaliteit getemperd werd door levenservaring en menschenkennis. Ministers en hooggeplaatste magistraten kwamen bij hem om advies, maar even toegankelijk was zijn kamer voor den kleinen man, vooral voor den geloofsgenoot, die bij hem aanklopte om raad en steun.

Wie zal den invloed kunnen bepalen, dien de hoogleeraar en staatsraad, de gezaghebbende schrijver van het *Gemeenterecht,* maar vooral de raadsman, de vriend, de warme mensch heeft uitgeoefend op de ontwikkeling van ons openbaar leven in al zijn vertakkingen, ook afgescheiden van de directe beteekenis van zijn onderwijs voor de geestelijke vorming van tweeëntwintig jaargangen van juristen, vrijzinnigen en niet-vrijzinnigen? Oppenheim is nooit lid geweest van eenige regeering; hij heeft zelfs nooit deel uitgemaakt van eenig vertegenwoordigend lichaam, niet van de Eerste of Tweede Kamer, niet van de Provinciale Staten van Groningen of Zuid-Holland, niet van den raad van een der gemeenten, waarin hij achtereenvolgens woonde. Maar zijn invloed achter de schermen laat zich moeilijk overschatten, al is hij uiteraard niet nauwkeurig te omlijnen of onder cijfers te brengen. Verwonderlijk ook, hoeveel vrienden hij had: aan zijn graf stonden Groningsche vrienden uit zijn studententijd, ouder dan hij zelf, en nog jonge mannen, die in zijn laatste Leidsche jaren of nog later te Rotterdam aan de handelshoogeschool zijn leerlingen waren geweest en als van zelf zijn vrienden waren geworden en gebleven. Zouden er velen zijn

die aan velen zoo veel hebben gegeven door het geheim van hun persoonlijkheid?

***

Warmte van gevoel, gepaard aan een hoog intellect, een weldadige vereeniging van botsende eigenschappen, die juist bij geleerden niet al te dikwijls voorkomt, is het kenmerkende van Oppenheims persoonlijkheid; het verklaart zijn merkwaardig succes als leeraar en studentenleidsman, zijn niet minder merkwaardige positie als invloedrijk raadsman zonder verantwoordelijkheid. 'De warmte voor zijn studenten' - aldus de schrijver van het meesterlijk artikel in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (Avondblad D, van Dinsdag 7 October), wiens anonymiteit hem slechts onvoldoende beschermt -, de warmte voor elke hem toegevallen taak en opdracht, ze gingen gepaard aan de warmste gevoelens voor de nagedachtenis van zijn ouders en voor zijn huisgezin - 'een Joodsche trek' zei hij er zelf van -, voor zijn leermeesters (wie van zijn jongeren kende den naam van Tellegen niet?) en voor zijn Joodsche volk'. Oppenheims jodendom is inderdaad in menig opzicht de sleutel tot het goed begrijpen van zijn bijzondere persoonlijkheid; misschien is het de 'synthese', waarvan ik boven sprak. Hij heeft zijn geloof nooit trachten weg te stoppen; integendeel, hij afficheerde het waar hij er kans toe zag. Toch sproot dit innige verknocht zijn aan het geloof zijner vaderen niet voort, en zeker niet bewust, uit de behoefte aan religie in een vasten vorm. Hij had zijn ras lief en leefde in de traditiën, die hem verbonden aan zijn ouderlijk huis, aan zijn kindsheid. De poëzie van den Joodschen ritus, zijn feesten en ceremonieën, liet hem niet los. Den Grooten Verzoendag bracht hij elk jaar door in de synagoge, en het is wel zeer kenmerkend, dat hij in de eerste jaren na zijn vertrek uit Groningen daarvoor naar zijn geboortestad kwam, om een dag te toeven in de sfeer van zijn jeugd, te leven met de schimmen van zijn ouders en verwanten, bekoord te worden door de van ouds bekende godsdienstoefening. Zijn laatste vraag om een boek aan zijn vrouw, weinige dagen vóór zijn dood, gold niet een wetboek, maar een gebedenboek voor den naderenden Grooten Verzoendag.

Dezelfde trouwe pieteit, die hem aan het Jodendom bond, snoerde hem vast aan allen en alles wat voor zijn leven duurzame beteekenis heeft gehad: aan zijn leermeester en voorganger Tellegen, ook nadat hij ontgroeid was aan diens doctrien; aan de regentenfiguren uit de dagen van zijn Groningsch secretarisschap, burgemeester van Roijen, die hem had 'ontdekt', en den toenmaligen wethouder Mr. S.M.S. Modderman; aan de vrienden, die vóór hem zijn heengegaan: laat mij van de oudere slechts twee namen noemen, die ook mij dierbaar zijn: Fokker en Drucker, van de jongere dien van zijn geliefden en bewonderden leerling en lateren ambtgenoot Struycken.

De dood van dezen man met het heldere hoofd en het warme gemoed, met zijn scherpe gevatheid en zijn meesleepende bezieling laat een leegte in vele kringen, maar vooral in vele harten. Wat ik zelf aan Oppenheim te danken heb, wat ik in hem verlies en missen zal, blijve hier onuitgesproken. Is het wonder, dat ik in deze dagen het vers niet kan bannen uit mijn ziel, dat de middeleeuwsche zanger een - niet-geliefden - kunstgenoot naroept: *daz du niht eine wîle mohtest hîten! sô leiste ich dir geselleschaft?*

B. SIJMONS.

Metriek.

Prosodie der voordrachtskunst door Balthazar Verhagen. Groningen. P. Noordhof 1924.

Het boekje over voordrachtskunst, dat de heer Verhagen wel hoofdzakelijk voor zijn eigen leerlingen heeft geschreven, schijnt ons ook in het algemeen bruikbaar en in menig opzicht meer dan dat. Wie zich echter van die bruikbaarheid wil overtuigen, zal goed doen, met de tweede helft te beginnen. In het eerste gedeelte moest de schrijver en leeraar een aantal begripsbepalingen en algemeene beschouwingen over poëzie, muziek, proza, rhythmus, accent en wat dies meer zij voor toehoorders van zeer verschillende opvoeding en aard geven. Hoe moeilijk dit is, weet ieder, die wel eens een dergelijke taak te vervullen had en men zal het den schrijver derhalve niet ten kwade duiden, dat veel hier onvolledig bleef en veel tot tegenspraak uitlokt. In het tweede gedeelte echter, dat de schrijver *Rhythmische analysen en periphrasen* noemt, poogt hij met takt en smaak een aantal gedichten van verschillend gehalte naar hun dichterlijke structuur te ontleden en komt van uit die ontleding tot een artistieke samenvatting. Men kan het ook hier soms wel met hem oneens zijn, maar een leerling, die verzen op die wijze onderzoekt, zal zonder twijfel tot het begrip van hun dichterlijke waarde doordringen, en wanneer hij ze zoo voordraagt dit begrip op zijn hoorders doen overgaan. Wat de bedoeling is.

Zooals het voorbericht ons meedeelt, is dit boekje ‘eene geheel omgewerkte en uitgebreide her-uitgave van *Prosodie, ontleding en structuur van het vers, ten dienste van het*

voordrachtsonderwijs, dat in 1918 verscheen. Bij die omwerking is de schrijver tot nieuwe en andere resultaten gekomen. De ervaringen bij het onderwijs hebben hem bewezen, hoe weinig houdbaar ‘de gebruikelijke theorieën, die op de *Prosodie* van Kinker zijn te herleiden’ eigenlijk zijn, ‘d.w.z. hoe weinig daarin rekening wordt gehouden met datgene, wat men waarneemt, wanneer men de beweging van het Nederlandsche vers in zijn eigenlijk wezen beluistert.’

Daarmee is de heer Verhagen aangekomen bij het merkwaardige probleem, dat wij als het dualisme van het metrische schema en de bewegingsfiguur in het vers in de nieuwere letterkunde zouden willen aanduiden. Een probleem, waarover al heel wat geschreven en nagedacht is. Het schijnt ons echter, dat de schrijver bij zijn nieuwe opvatting dat ‘onze kort-lang theorie een onwezelijk, onwaar iets’ en bij het voordragen ‘onbruikbaar’ is, wel wat heel radicaal te werk gaat, en niet van eenzijdigheid is vrij te pleiten.

Dat hij niet bij de theoretische kant van dit probleem is blijven staan, was zijn recht en zijn plicht. Misschien had hij leerlingen en lezers, die iets meer in de diepte wilden gaan, even kunnen wijzen op het boek van dr. Fr. Kossmann: *Nederlandsch Versrythme* - maar hij moest als onderwijzer bij de praktijk blijven. Het kwam er niet op aan moeilijke vraagstukken in het afgetrokkene op te lossen, maar zijn leerlingen met levende kunst in aanraking te brengen en ze zelf tot kunstenaars te maken. Herscheppende kunstenaars! Want ook dat schijnt ons een juiste opvatting: dat de recitator een bemiddelaar is tusschen schrijver en toehoorder, ‘dat hij die twee door zijn vermogens als het ware onmiddelijk met elkaar in kontact moet brengen’ en dat hij dientengevolge de poiësis van den dichter op zijn wijze practisch herhaalt.

Bovendien worden een aantal van die vraagstukken ingewikkelder en vermoeiender dan noodig is, wanneer wij van de theoretische vraag: ‘was is een vers?’ uitgaan, in plaats van de practische: ‘wat doet een dichter?’ Wij zullen ons dus ook van onzen kant aan de practijk houden.

De namen der metrische schemata, waarnaar een deel

van onze dichtkunst is opgebouwd, zijn ontleend aan de oudheid; zij hebben dat gemeen met de namen, die wij in de grammatica, de syntaxis en de stijlleer gebruiken. Dat de begrippen die wij tegenwoordig met die namen verbinden en de begrippen, die de oudheid er mee verbond, elkander niet volkomen dekken - daaraan mogen wij niet twijfelen. Het is hier anders dan in de wiskunde, waar een hypothenuse een hypothenuse gebleven is. Wanneer wij van een adverbium, een conjunctivus, een participium, een praedicaat, een litotes, een prosopopee, een jambe of een anapaest spreken, verliezen wij geen oogenblik uit het oog, dat wij onder die namen iets te verstaan hebben, wat niet in alle opzichten overeenkomt met hetgeen de volken, die ze uitdachten er onder verstonden. Wij weten dit even goed als een beeldhouwer uit de renaissance, die een korinthisch capiteel beitelde, wist, dat hij iets anders maakte, iets wat een geoefende blik onmiddellijk van een korinthisch capiteel uit de oudheid kon onderscheiden. Dat men over de verhouding waarin het nieuwe tot het oude stond ernstig nadacht en dat zij, die de oudheid het meest bewonderden, poogden de verwantschap van die twee zoo nauw mogelijk te maken, ligt voor de hand. Eveneens, dat er in geesten van minder allooi wel eens verwarring kon ontstaan. Maar het schijnt ons een van die dwalingen, die op miskenning van het verleden uitloopen, wanneer wij aannemen, dat zij, die met de vormen uit de oudheid werkten aan een identiteit in plaats van aan een parallelisme geloofden. Ook de fanatiekste humanist, voor wien de oudheid op eenig gebied een onbereikbaar, laat staan een te overtreffen voorbeeld geweest is, heeft, al was het maar tijdelijk, dit onderscheid gevoeld.

Wanneer dus in de europeesche dichtkunst te beginnen met het eind van de middeleeuwen bij dichters de vraag oprijst: ‘kunnen wij antiek metrum dichten, kunnen wij jamben en trochaeën, daktylen en anapaesten maken; kunnen wij met den hexameter, met de sapphische of de alcaeïsche strophe iets beginnen?’ - dan beteekent dit geenszins: ‘kunnen wij inderdaad antieke verzen maken?’ maar wèl: ‘kunnen wij met de methode, waarnaar de oudheid gewerkt heeft, in onzen tijd en in onze taal evenwijdig gaan?’ En wanneer wij zelf die vormen nog gebruiken, geschiedt dit

niet uit naäperij en ook niet uit piëteit voor het verleden, maar eenvoudig, omdat zij nog een levende kracht beteekenen, die zich anders manifesteert, maar die toch met de vroegere te vergelijken is.

Waarheden als koeien - maar die een aantal geleerden, die over metriek schrijven, van tijd tot tijd schijnen te vergeten.

Die oude eenvoudige schemata behelzen voor de practijk eigenlijk niets anders dan de eenige mogelijkheden waarin opéenvolgende lettergrepen tot elkaar in een metrische, d.w.z. in een regelmatig afwisselende dichterlijke waardeverhouding kunnen gebracht worden. Daarbij is het van betrekkelijk gering belang, waarop die waarde overigens berust. Wanneer wij schrijven: - □, of: □ -, dan beteekent dit niet lang-kort of kort-lang in den zin van een quantiteit, die voor het Latijn bestond en in onze talen ontbreekt, en het beteekent ook eigenlijk niet: sterk en zwak of: thesis en arsis, of: klemtoon en geen-klemtoon en omgekeerd - maar het duidt door een voor ieder, die met de techniek van het dichten eenigszins bekend is, verstaanbaar teeken de twee eenige verhoudingen aan, waarin een groep van twee ongelijkwaardige lettergrepen van een metrisch standpunt kan worden opgevat. Wij weten tevens, dat wij hier geen constante waarden voor ons hebben, maar waardeverhoudingen; dat wij dus niet mogen zeggen - = - of □ = □ en dat ook - □ = - □ of □ - = □ - niet opgaat, maar dat alleen waar één - met één □ verbonden is tusschen die twee een verschil in metrische waarde bestaat. Gaat de meerwaarde vooraf en volgt de minderwaarde, dan noemen wij dit trochaeus, omgekeerd is het een jambe.

Eveneens is het met de verhouding van drie lettergrepen, met - □ □ en □ □ -, met - □ - en □ - □, die wij daktylus en anapaest, creticus en amphibrachys noemen. (Terloops en met het oog op p. 35 van ons boekje gezegd: het woord *amphibrachos* komt in het Grieksch niet voor en beteekent dientengevolge niet ‘omarmer’, en ‘jambus’ komt niet van ‘jambizein’, maar omgekeerd.)

Uit die eenvoudige schemata van twee en drie lettergrepen worden nu gecompliceerder vormen in regels en strophen gebouwd, waarvoor wij gedeeltelijk oude namen - zooals

hexameter -, gedeeltelijk nieuwere namen - zooals alexandrijn en blankvers -, gedeeltelijk heelemaal geen namen hebben.

Hier wordt de zaak nu echter ingewikkelder. Ten eerste hebben wij hier niet met een waardeverhouding van enkel lettergrepen, maar van woorden te doen, wier syntaktische samenstelling in de nieuwe talen een zekere volgorde eischt en die niet meer zuiver metrisch op ons werken. Vervolgens bezitten die woorden in hun beloop een e i g e n b e w e g i n g. Die beweging wordt bepaald en staat onder den invloed van heel wat psychologische en physiologische factoren; zij is afhankelijk van onze verstandelijke en van onze lichamelijke houding, van logica en dans, van bewegingen buiten ons, van bewegingen van ons bloed, van gemoedsbewegingen, van onzen persoonlijken aanleg, van plaats en tijd waarop wij ons bevinden en van wat niet al - maar desalniettemin stolt zij telkens en wordt een onverdeelde figuur, die wij waarnemen, onderscheiden, tot op zekere hoogte weten kunnen. Voor die beweging kiest men gaarne den naam rhythmus - wij zouden dat woord hier willen vermijden, daar het verwarring kan stichten. Immers ‘rhythme’ is geen tegenstelling tot metrum en kan ook voor de combinatie van metriek en bewegingsfiguur gebruikt worden.

Hier raken wij aan ons dualisme: de techniek van het metrische vers berust in de practijk op een combinatie. Het doet er niet toe, of wij misschien in theorie oorspronkelijk eenige metrische schemata uit bepaalde bewegingsfiguren kunnen afleiden. Wij willen graag toegeven, dat er samenhang en verwantschap bestaat, maar in practische techniek blijven metriek en bewegingsfiguur in beginsel gescheiden.

Zij hebben een verschillende plaats in het gedachtenleven van den dichter, want terwijl hij bewust gebruik maakt van het metrum, komen hem de bewegingsfiguren uit het onbewuste. De metrische dichter telt. Wilt gij het bewijs, lees dan Goethe's R ö m i s c h e E l e g i e, waar hij zegt, hoe hij in slapelooze nachten, met zijn meisje in zijn arm ‘des Hexameters Mass, leise mit fingernder Hand, ihr auf den Rücken gezählt’ heeft. Niet ieder vindt zoo goede gelegenheid, maar een schrijftafel kan desnoods ook dienst doen.

Zij hebben vervolgens een verschillende functie voor den

poëtischen vorm. Dichten is - zooals iedere kunst - een breken en opbouwen. De gesproken taal is op zich zelf geen kunst; om kunst te worden, moet zij vernietigd en herschapen worden. De techniek van den dichter bedient zich dus ten deele van middelen om de taal te breken. Nu bevat de gesproken taal op zich zelf reeds duidelijk te onderscheiden bewegingsfiguren. Wil de dichter haar dus van hieruit tot kunst maken, dan moet hij die figuren zoo doen stijgen en veranderen, dat de taal hierdoor gebroken en vernieuwd worden kan. Daarentegen bevat de gesproken taal op zich zelf geen regelmatige afwisseling van ongelijkwaardige lettergrepen. Wanneer wij die dus brengen, is dit van den beginne af aan een volkomen op zich zelf staand, sterker en abrupter middel om de taal te breken en een technische grondslag, waarop wij haar opnieuw kunnen opbouwen. De taalbreking door verhooging der bewegingsfiguur voert geleidelijk over wat wij met een leelijk woord kunst-proza noemen naar de poëzie, en wanneer er geen andere middelen - zooals het rijm enz. - bij komen, blijft het onmogelijk de grenzen van dat proza en die poëzie nauwkeurig te bepalen. De taalbreking door het metrum daarentegen is een middel, dat ons zonder overgang uit de taal op zich zelf in de poëzie brengt en waardoor dus een herkenbaar onderscheid tusschen proza en poëzie ontstaat.

Overbodig te zeggen, dat wij hier geen historisch volledig overzicht geven. Het is ons niet onbekend, dat er andere middelen zijn, dat er een middeleeuwsche dichtkunst bestaat en wat dies meer zij; nog eens: wij spreken van een tegenwoordige ars poetica, van het practisch gebruik, dat sedert de renaissance een aantal dichters maakt van schemata, die op een dichterlijke waardeverhouding van telkens twee of drie lettergrepen berusten.

Vraagt men nu, hoe in de practische poiësis het dualisme, waarvan wij spraken, functioneert, of in welke verhouding in de combinatie metrum en bewegingsfiguur tot elkaar komen te staan, dan zien wij twee mogelijkheden. Ten eerste kan de dichter van het schema uitgaan, aan het metrum een hooger waarde toekennen; hij zal dan pogen, de bewegingsfiguur zooveel mogelijk aan het metrum ondergeschikt te doen zijn. Ten tweede kan hij van de bewegingsfiguur uit-

gaan en haar van overwegend belang achten, en dan ziet hij in het schema slechts een ordenende onderlaag.

Het laatste schijnt ons in de nieuwere dichtkunst veelvuldiger voor te komen. Voor de meeste dichters is het metrische schema niet meer dan een stramien, waarop zij de bewegingsfiguren der woorden, die hem zijn gedachten en zijn verbeelding ingeven, borduren. Niet meer - maar ook niet minder, want het blijft de onderlaag, die noodig is om die figuren zóo te kunnen geven; en al bedekt nu het borduursel het stramien, zoodat wij er de draden niet meer van waarnemen, ja, al is het somtijds mogelijk die draden onder het gereede borduursel uit te trekken, hun loop heeft toch op het karakter der beweging der figuren zijn invloed uitgeoefend en er tot op zekere hoogte den stijl van bepaald. Riekt u die vergelijking te zeer naar het kanapeekussen van een hofjesjuffrouw, gij moogt ook zeggen, dat het metrum de voren zijn, die de dichter in zijn akker ploegt en waarin hij het zaad der figuren strooit - zijn de halmen opgeschoten, dan herkent ons oog die lijnen niet meer en toch is het aan hen te danken, dat de akker geen wildernis werd. Intusschen schijnt ons de liefde voor zorgvuldige metriek niet zoo zeldzaam als velen denken.

In ieder geval kunnen wij, wanneer wij nu naar den recitator terugkeeren - wienst kunst, als gezegd, er in bestaat, dat hij de poiësis van den dichter herschept -, zeggen, dat ook hem twee wegen open staan. Ten eerste kan ook hij uitgaan van het stramien en den vorm; ten tweede van de figuren. Doet hij het eerste, dan ziet hij allengs duidelijker, hoe het borduursel van de stelselmatige draden afwijkt, hij volgt den dichter en laat ten slotte die onderlaag bijna verdwijnen. Doet hij daarentegen ernstig en nauwkeurig het tweede, dan begint hij langzamerhand te voelen, dat onder de schijnbare willekeur der figuren toch ergens strenge lijnen liggen, en op den duur dringt hij door tot het schema, dat aan de beweging van het geheel een karakter gaf.

Die twee wegen kunnen niet naar welgevallen gekozen en begaan worden, want ieder van hen hangt samen met een natuurlijken aanleg, misschien met een zekeren leeftijd en zeker met een geesteshouding ten opzichte van de dichtkunst. Wanneer men een aantal kinderen onderwijs in reciteeren

geeft, vindt men twee soorten: nummer een begint met een schematisch scandeeren; nummer twee poogt in den beginne de dichterlijke bewegingsfiguur in versregel of strophe te vatten. Laat men ze hun gang gaan, dan kan het eerste op een zinloos gedreun of een metrischen roes uitloopen, maar het tweede op een miskenning van de eigenlijke structuur van het vers en allicht op een al te uitsluitende belangstelling voor den inhoud.

Het is, dunkt ons, een grove vergissing te gelooven, dat een van die twee een hooger begrip of een dieper gevoel voor poëzie heeft. Het zijn - wij herhalen het - twee wijzen van begrijpen, die elk op een dwaalspoor kunnen voeren, maar die elk hun recht van bestaan hebben en die dus ieder op zijne wijze door den leeraar moeten worden geleid. Daar men nu tegenwoordig de soort met metrischen aanleg pleegt te onderschatten, zouden wij voor haar een goed woordje willen doen.

Dat de manier, waarop mevrouw Dorbeen met haar schaar het ‘Rijntje’ reciteert, een karikatuur kan worden, daarover zijn wij het eens, maar het is de vraag of wij niet in beginsel uitgaande van den zuiver metrischen opbouw van het vers ook tot een begrip van zijn dichterlijke waarde kunnen komen. Duitsche kinderen moesten tot voor niet al te lang een tamelijk groot aantal kerkelijke gezangen uit het hoofd leeren. Van den inhoud dier meerendeels schoone, maar voor kinderen wat al te hoogdravende en afgetrokkene gedichten begrepen zijn niet veel, maar de krachtige, streng doorgevoerde en smaakvol afwisselende metra bleven in hun gedachten en hun geheugen en droegen zeer tot de vorming van hun dichterlijk besef bij. Een bekrompen intellectualisme schaft dit onderwijs af en het gevolg is, dat de kinderlijke belangstelling voor de structuur van het vers in het algemeen langzaam maar zeker naar de blauwe barrebiesjes gaat. In Nederland lag de groote beteekenis van van Alphen's kindergedichten niet zoo zeer in de deugd van Jantje van de pruimen of Pietje, die niet aan antisemitische nachtmerries leed, dan wel in het gezonde en stevige metrische gevoel, dat deze voortreffelijke paedagoog zijn jeugdige hoorders - die weldra van zelf reciteerders werden - wist in te prenten, en dat hen hun leven lang bij bleef.

Genoeg - een goed leeraar moet inzien, dat men op beiderlei wijze tot het levensbeginsel van het vers kan doordringen, hij moet de twee soorten volgens hun aanleg leiden, hij moet ze samen tot het punt van volledig begrip brengen. Het zou een groot onrecht zijn, wanneer hij van uit zijn persoonlijken aanleg of opvatting een groep van leerlingen, die anders getalenteerd zijn, geweld aandeed of verwaarloosde. Trouwens - wij vermoeden, dat de heer Verhagen dit ook niet doet: hij geeft bij zijn rhythmische analysen steeds het metrische grondschema aan en zal zijn leerlngen ook wel veroorloven, wanneer zij lust hebben, hiervan uit te gaan.

Voelt iemand in de eerste regels van *Gijsbrecht* niets anders dan: te-dom, te-dom, te-dom... enz., men late hem voorloopig zijn gang gaan; hij zal, wanneer hij smaak en besef heeft, spoedig genoeg inzien, dat taalbreking geen taalafbraak beduidt, dat hij niet met constante waarden, maar met waardeverhoudingen te rekenen heeft, dat het schema sterft, wanneer het niet door de bewegingsfiguur bezield wordt, en hij zal de middelen leeren begrijpen en herhalen, waarmee de dichter bij het slechten opbouwt.

Houdt zich de recitator daarentegen al te uitsluitend met de bewegingsfiguur bezig en kan men vermoeden, dat zijn gevoel voor het onderscheid van proza en poëzie te wenschen overlaat, dan verzuime men niet, juist hem op de beteekenis van de metriek te wijzen, men late hem ploegen, zooals de dichter geploegd heeft, men oefene zijn oor en zijn gevoel voor indeeling en schema.

De nederlandsche leeraar in de voordrachtskunst heeft een groot voordeel: onze letterkunde van de 19e eeuw omvat voortreffelijke gedichten van beide richtingen, hij kan dus bij zijn leerlingen de beide neigingen tot hun recht laten komen. Naast Gorter en Henriëtte Roland Holst staan Tollens en Staring. Het heeft ons verheugd te zien, dat de heer Verhagen Tollens niet versmaadt (al weer ter loops gezegd: het op p. 99 geciteerde gedicht heel niet *'t Kruipend rupsje,* maar *Bij het lijkje van een kind,* wat veel mooier is) maar wij missen Staring noode. Wanneer men alexandrijnen gesproken heeft als:

> de roode roos der liefde wisselt, overhande
> met uw witte, o teederheid, ter gevel-tin

is het een verkwikkende afwisseling er iets tegen over te zetten als:

> Die kracht nooit werkens moê, beheerscht ontembre wellen
> En rukt uit pellloos diep der mijnen schat aan 't licht.

En wanneer bij de nieuwere dichters weinig daktylen zijn te vinden, wij kennen er uit vroeger tijd, die zonder eenige ‘hinderlijke opzettelijkheid’ en zonder ‘metrische eentonigheid’ in hun volmaakt zuiveren bouw een bewegingsfiguur dragen, die - wat ons betreft - niets te wenschen overlaat:

> Welk een genot, op die ijzers te drijven!
> 't Ruim te doorkruisen in gonzende vlucht!
> Bogen op 't galmend kristal te beschrijven,
> Zacht gedodeind, als gewiegd op de lucht!
> Reiger, hoe vaak, bij uw zwaai door de wolken,
> Wenschte ik, benijdend, uw wieken voor mij;
> Maar, nu ik zweef langs de blauwende kolken,
> Houd u gevleugeld, ik vlieg er als gij!
>
> ANDRÉ JOLLES.

Op dood spoor.

XV.

Achter den verregenden najaarstuin staat het druipend laboratoriumblok met zijn drie leege vensters.

Gebeuren in dat ijspakhuis nog interessante dingen? Dingen die mij aangaan? Lééft de wereld nog?

Klepels heeft zich daar ingekerkerd met zijn domme verdriet en zijn preparaten-kabinet. Hoeveel groepen nu? Zes? Acht? Veertien?

Eenmaal in de week, den Zondag, zie ik Kathleen's groote verworden oogen. Zij lijkt een veel-weenende weduwe, om op een graftombe te zetten.

Er wordt hard gewerkt. Tikken-tikken-tikken - tot laatavond geen rust. De machine spuwt als een krantenpers beschreven vellen.

Met z'n sterken, harden kop verzint mijn echtgenoot voor al die vellen tekst, tekst, die hem, geloof ik, onsterfelijk moet maken.

- Nu nog drie weken, Thilde... een maand. Ik ben de onderzoekingen van Bullier en Savante vóór.

- Pas op maar, dat Bullier en Savante geen twéé typisten afbeulen!

Hij staart als een pasgeboren kind.

- Afbeulen?...

Ik haal de schouders op. Waar bemoei ik mij mee!

Kathleen's wilde wingerd, daar tegen den kalkmuur, is rood aan het worden. De struik reikt nog nauwelijks tot de venster-

bank... drie ranken... met krampige grijphandjes houden zij zich vast. Haast zag je ze niet, zoo dun en smachtig waren ze. Thans glimmen ze in 't nat en worden alle dagen een beetje meer purper.

- Niet afsnijden, Willem!

Ik ruk het venster open of ik een menschenleven moet redden.

Met zijn kromme, venijnige snoeimes is de tuinman doende aan die paar zielige rankjes.

- Ze moeten eraf, mevrouw! Anders is 't niks gedaan, volgend jaar.

- Laat ze dan nog een paar dagen zitten - een paar dagen maar! Tot ze heelemaal rood zijn.

Willem geeft het op. Hoe kan hij bladmest verzamelen, wanneer alles aan den boom moet blijven!

Klepels' vermagerde kop duikt door het open raam; hij lijkt nog meer op een timmermansproef van de ambachtsschool.

- Ik heb uw wingerd-rankjes gered, mijnheer Klepels. Willem was er al met het snoeimes bij.

Verwonderd ziet hij over het walletje van zijn venster naar beneden; waarschijnlijk wist hij van wingerd-ranken niet af. Ze behooren tot mijn kant van de wereld; zijn kant is mijn witte tullen venster...

Mijn witte tullen venster... en ik?

En ik! - Ik wil het. - Ik ga dien grooten bleeken jongen slorpen als een oester. Wij zijn over, wij twee; wij vervelen ons. Wat moet er met den langen, leegen winter!

- Mijnheer Klepels!

Reeds bezig het venster te sluiten, herstelt hij zich, schrikachtig, als een recruut.

- Hoe vordert het werk?

- Dank u, mevrouw. Dat gaat.

Ik zie hem moeite doen, een uitlegging in gang te brengen; zijn gansche slungellichaam komt er bij te pas. Maar het wil niet, de machinerie is te zwaar.

- U moet, animeer ik, intusschen aardig opgeschoten zijn. In twee maanden heb ik u niet gezien. Weet u dat wel, en vindt u dat beleefd, mijnheer Klepels?

Iets van een verontschuldiging tracht den weg naar den overkant te vinden.

- Ja ja, ik begrijp wat u zeggen wilt. Maar ik ben echt boos op u. Voor vanmiddag laat ik Martha geen thee bij u brengen: om u te straffen, verlang ik dat u zelf bij mij uw kopje komt halen.

Het treft hem als een ramp.

- Vier uur! - Vier uur precies. - Ik reken op u, mijnheer Klepels!

Wat begin ik? Wat kan ik van zoo'n gedwongen ontmoeting verwachten? Zal ik hem niet liever zijn gang laten... Martha zenden met een kop en een boodschap...

- Mevrouw heeft onverwacht een telefoontje gehad...

Als in een droom, doet de echte telefoon mij schrikken. Maud schelt op. Maud, die op weg is, al spreekbeurtende, een groote vrouw in de politiek te worden.

- Wat zeg je? - Neem je nu ook spreeklessen? - Stemvorming en zoo? - Wel wel! - Ja, je zult het druk hebben, dat begrijp ik.

Weer moet ik naar haar komen luisteren, eerlijk zeggen of ze vorderingen maakt.

- Voor vanmiddag? Half vijf? - Nee, kind, dat gaat niet.

Waarom gaat het niet? Wat verhindert mij? Had ze niet opgebeld, ik ben er bijna zeker van, ik zou Klepels hebben laten afzeggen - verlossen - door Martha. Nu staat ons rendez-vous in eenen vast. Het lijkt mij onomkomelijk. En met voldoening, omdat ik zelf ook eens wat te doen heb:

- Je moet voortaan eerder waarschuwen, meisje! Dan kan ik mijn dag vrij houden. - Voor vanmiddag heb ik een afspraak.

Zij vindt het jammer. Zoo graag had zij mijn meening gehad.

Martha met een briefje.

Van wien?

Klepels!...

Zulke halve menschen doen wat zij zelf niet zeggen durven met briefjes af.

'Geachte mevrouw!'...

Hij verontschuldigt zich... zijn werk is z'n eenige vreugd... Hij gaat niet uit, legt geen bezoeken af... Ik moet maar niet boos zijn, wanneer hij op mijn vriendelijkheid niet anders heeft als een stroef antwoord...

De arme kerel smeekt of hij alsjeblieft mag wegblijven!

- Straks! - Martha.

Mijn geprikkeldheid overwinnend, slaag ik aan mijn bureautje in een moederlijken brief. Nu hij verdriet heeft, dring ik er juist op aan dat hij komt. Een beetje vriendschap, wat afleiding, mag hij niet weigeren. Misschien heb ik ook wel mijn kleine verdrietelijkheden... daarom begraaf ik mij nog niet in mijn kamer en zoek den steen der wijzen. - Wil hij mij het genoegen niet doen? Wij zullen elkanders geheimen eerbiedigen en, over wat anders pratende, de verlichting vinden, die wij beiden - ik onderstreep - wel noodig hebben...

Zoodra Martha er mee weg is, vind ik den brief niet goed. Er is - tòch - toespeling in. Maar Klepels kan, zonder onbeleefd te worden, niet meer weigeren.

Vier uur precies hoor ik zijn gefluister met Martha, die hem binnen laat.

De fluweelen overgordijnen heb ik toegehaald; de kamer is een besloten decor van enkel warm grijs en verzadigd rood. Om den albasten ampel sluier ik de gedamasceerde hoes... de saumon-roze meloen der schemerlamp, bij de rustbank, knip ik aan op hetzelfde oogenblik van zijn binnenkomst. Omfloerst glanzen, in het verflenste licht, de doffe gehamerde kelken van het zilveren *tete-à-tete.*

Tegen de kamer-atmosfeer, als teruggeduwd, schrikt hij. Zijn wezen sluit zich. Laat ik nu vermijden, zijn schuchterheid te bruskeeren! En geheel vormelijk, met een hartelijkheid, die geen bijbedoeling heeft, ontvang ik hem.

- Wel, mijnheer Klepels, - ik ben blij dat u gekomen bent.

Zijn groote strakke handen kraken ineen. Zijn keel slikt achter de te hooge boord den adamsappel naar binnen; hij vindt den moed, de lompheid te zeggen, die hij gerepeteerd heeft.

- Het was niet mijn voornemen te komen, mevrouw.

Goed-gehumeurd troon ik hem naar zijn lage fauteuiltje.

- En wat een heldenmoed, mij dat nog eens te komen zeggen! Men kan in zulke dingen niet duidelijk genoeg zijn.

Mij zettend aan den anderen kant van de lamp, begin ik met thee te schenken.

- Weet je, hoe ik nu de vriendelijkheid hebben wil, uw

ongepastheid te beloonen? Door nog grooter dankbaarheid, omdat u tòch gekomen bent. - Voor een *conquête facile* moet ik u niet houden, mijnheer Klepels, wel?

Ik geef hem zijn kopje. Voor conversatie is hij nog niet gestemd. Heb ik mij voorbereid op balgesprekken of een Fransche comedie, dan zal ik het best doen, mijn geheelen dialoog aanstonds te herzien.

- Wat zou er aan mij te veroveren vallen, zegt hij, het kopje als iets hinderlijks neerzettend. Veel is er niet aan mij - ik weet het wel. Indien ik ooit...

Ik heb het goede inzicht, met geen woord de plotseling gestuite bekentenis te stimuleeren. Nu valt ze van zelf...

- Indien ik ooit reden hebben zou, mij voor de gevoelens van een vrouw te interesseeren, ik weet wel zeker, zij zou mij voorbijgaan zonder mij te zien.

Prachtig is het! Alles wat ik vermoed heb bevestigd, en meer, méér! Het is geen verveeld solo-spel, dat ik spelen ga - ik heb een tegenspeler.

- Ik loop er niet in, mijnheer Klepels. Wat u daar voor nederigheid uitgeeft - miskende nederigheid...

- Zoo heb ik het niet bedoeld!...

- ... komt op hoogmoed neer, voltooi ik.

Hij zucht.

- Zoo heb ik het ook niet bedoeld.

- Ik houd van dat prachtige, ongevormde in u, bewonder ik, eerlijk.

Weer verslikt hij zijn adamsappel achter het hooge boord.

- Het is lief van u gezegd, mevrouw. Maar ik weet niet, of u gelijk hebt.

- O ja! Daarvoor ben ik - oud genoeg.

Wrang antwoordt hij:

- Voor een man is het toch een geringe voldoening, het medelij op te wekken van een...

- Oudere dame...

- Zoo onwaar heb ik niet willen zijn. Ik bedoel alleen te zeggen, ingaande op uw eigen gesprek: dat een man verlangt een anderen indruk te maken dan een van onbeholpenheid.

- Ongevormdheid!

- Onbeholpenheid komt op hetzelfde neer. Niet iedereen

is zoo vriendelijk, die te vergeven - of juist dààrvan onder den indruk te komen.

Zenuwig breekt hij het gesprek af. Wij zwijgen. Ik vind hem een moeilijke tegenpartij, een moeilijk bezoeker ook.

Vaak ben ik afgunstig op menschen, die zich moeilijkheden in het leven scheppen, die stug zijn van problemen. Het besef, zelf een vlak dilettante te zijn, verdraag ik niet. En liever dan aan mijzelf, twijfel ik aan anderen. Zijn zij wel zoo diep als zij voorgeven? Is niet veel van hun diepzinnigheid humbug? Zulk een toren als Rob mij toen toescheen - hoe heb ik hem niet steentje voor steentje afgebroken! En iemand als Maud, die zich waarlijk inbeeldt, menschen te kunnen opvoeden!

Wat is dit nu weer voor menschelijk monument? Omdat het jonge ding, naar wie hij verlangt, niet op slag gemagnetiseerd blijkt door zijn kalverliefde, poseert hij voor problematische figuur, voor rebus, voor belangwekkende ongeluksvogel!

Elk bezig in onze eigen overwegingen, praten wij de leegte tusschen ons vol. Over den voorkeur van oudere mannen voor jongere vrouwen... van oudere vrouwen voor jonge mannen... Het meisje, beweert hij, onoorspronkelijk, zoekt den dominant en nu ze zelf meer gaat beteekenen...

- Gelóóft u dat, mijnheer Klepels?

Zijn gelaat gaat open.

- Ik geloof in het zelfstandige meisje, dat het recht heeft, andere eischen te stellen, als de bordurende jongedame van vroeger.

Haast tragisch klinkt het, dit credo. Ook hij wil knielende liefhebben. Hoe diep voelt hij zijn onwaardigheid tegenover... En waarom? In welk opzicht is dit schepseltje, dat hem voorbij loopt naar een schijn-grootheid, zijn meerdere?

Terwijl ik nog zijn oprechte geestdrift als iets verkwikkends geniet, staat hij plotseling voor mij om afscheid te nemen.

- Gaat u alweer weg?

Ontevreden met mijzelf, ondervind ik zijn kort afbreken van het onvrijwillig bezoek als geringschatting, een mislukking van mijn tactiek.

- U hebt niet veel aan bezoekers als ik, zegt hij. Dank voor uw vriendelijkheid. - Misschien mag ik nog eens terugkomen, om weer goed te maken.

Opstaande, druk ik hem de hand, ‘met beteekenis’, tegelijk

boos en geroerd. Ik weet niet precies wat in mij omgaat; voortdurend schaam ik mij over alles wat ik doe. Ik voel mij op dit oogenblik zoo hopeloos beneden peil, dat ik wel zou kunnen grienen.

Gelaten zeg ik:

- Wat zoudt u goed te maken hebben! - Wij kunnen niet altijd wat wij gaarne zouden willen.

- Neen... antwoordt hij met een leege stem. 't Is of hij meer wil zeggen. Ik verwacht, dat hij het zal uitsnikken...

Juist komt Rob binnen; Kathleen volgt hem in haar vlugge jonge mantelpakje met het witte bont. Frisch en gelukkig ziet zij eruit.

Freddy zou regisseeren: nu jij dààr en verrast kijken... de Jonge Minnaar, betrapt, weet met zijn houding geen raad... de Echtgenoot, zelfverzekerd, kent als alle echtgenooten alleen zijn recht, niet zijn schuld...

En het Jonge Meisje?...

Het Jonge Meisje heeft reeds geleerd, als eigenlijk rechthebbende op te treden. Zij nijpt de wenkbrauwen boven haar mooie oogen samen, wijl zij iemand aantreft, die de stemming - hààr stemming - stoort.

- Heb jij je over den eenzamen jongeling ontfermd? vraagt luidruchtig-plaisant mijn echtgenoot.

- Ik heb voor mijn eenzaamheid gezelschap gezocht, daag ik uit.

Het antwoord bevalt hem niet. Welk een vervelende situatie! Evenals Kathleen ondervindt hij: de stoornis.

Klepels, het lichaam schokkend in hoffelijke bewegingen, wil weg. Maar ik verkies niet langer over mij heen te laten loopen.

- Prettig als jullie nu bleven eten, mijnheer Klepels... en jij ook Kathleen! Doèn, allebei? Ik zal zorgen dat je je niet te beklagen hebt.

Mijn echtgenoot wrijft zich de handen warm; hij kan niet zoo dadelijk goedkeuren.

- Kathleen had al plannen in die richting, arbitreert hij, onbeleefd. Haar kamer ligt overhoop.

... Waar komen ze vandaan?...

- Najaarsschoonmaak! geeft zij gehaast den uitleg. Haar voorhoofd staat in purperen vlammen.

- Dat is dan afgesproken! beslis ik. Gezellig! - O, zeker mijnheer Klepels, u zult gelegenheid hebben, te bekomen van den schrik. Zes uur - vroeger behoeft u niet present te zijn.

- Ik zal het prettig vinden!... animeert Rob plotseling, hartelijk of hij den verlegen jongen omhelzen wil. Ik zal het prettig vinden u vaker bij ons te zien. - In dat opzicht hebben wij misschien wat goed te maken - nietwaar, Thilde?

Alles verschuift. De binnen gekomen Heer des Huizes is gastheer en meester. Hij enveloppeert ons allen in zijn wijdgeopende persoonlijkheid. Gehoorzaam belooft de Brave Jonkman terug te komen; het Jongemeisje wacht even, tot zijn afscheid haar gelegenheid geven zal, in de vestibule haar goed af te doen en zich huiselijk in te richten. Zij, zij is thuis.

Ik, voor mijn poover deel... van mij blijft weinig anders over dan een gastvrouw, die haast-je-rep-je het voor twee ingeslagen eten zal uitwerken tot een diner met twee gasten.

XVI.

- Zoo. - Leg maar neer, wil je?

Ik heb zelfs geen lust, Freddy's brief te lezen, dien mijn gemaal, triumfantelijk of hij een pleizierige verrassing voor mij had, binnenbrengt.

Zijn manier, den belangelooze te spelen, ergert mij. Nimmer heeft iets tusschen Freddy en mij bestaan wat een echtgenoot minder correct zou kunnen vinden. Dat weet hij. En waarschijnlijk weet hij ook... het terugdenken beschaamt en vernedert mij.

Daarom doet zijn verdraagzaamheid, waarop hij zich schijnt te verheffen bovendien, zoo hinderlijk aan. Wat behoeft hij den impresario te spelen!

- Van Freddy! zeg hij nogeens, bemoedigend.

- Ik weet wel... van Freddy... of van iemand anders.

Mijn lauwheid stelt hem teleur. Wat wil hij? Zou hij mij graag een schuld aanwrijven, nu hij zelf schuldig is geworden? Eigenlijk draagt hij zijn manne-succes slecht; er blijft iets weifelends aan hem; zijn groote lichaam is als een kleimodel, waarin men het draadkarkas vergeten heeft.

De brief blijft liggen op het dressoir, terwijl ik, verlaat door

Maud's nieuwe lezing, waaraan ik heb moeten gelooven, mij even ga opfrisschen.

Wij eten zwijgend.

Eindelijk houdt hij het niet meer uit.

- Eigenlijk is die brief van Freddy... ook aan mij geadresseerd. - Ik ben benieuwd hoe het hem gaat.

Hij ziet mij vragend aan.

- Wat wil je dan?

- Ik laat jou graag den voorrang.

- Bedankt. Er is geen reden.

Driftig staat hij op, gaat, met den opengebroken brief, weer aan de tafel zitten.

Het dùùrt...

Ik zou hem kunnen verscheuren... zijn glimlachende, verwaten gezicht boven den voor mij - voor mij! - bestemden brief!

Freddy bewaart, in zijn adres, altijd den vorm. Hij is zoo misselijk voorzichtig. Hoe vaak heb ik hem die beleedigende vormelijkheid verweten: - ik maak toch aanspraak op mijn eigen leven! Zijn lafheid liet mij zelfs geen illusie - de Illusie. dat hij kwam om mij.

- Hij is in Fez, in Tanger geweest, zegt mijn gemaal, lezende.

In mijn vijandig zwijgen blijf ik toezien. Als hij eenig besef had, zou hij de tangen van mijn haat voelen worgen om zijn keel. - Waarom grinnikt hij? Grinnik niet zoo, vent! Mijn gemaal grinnikt, grinnikt als een geit.

- Moet je luisteren, Thilde... een voordracht over luiheid. Echt zijn onderwerp! - Luister je?

- Ik lees liever zelf.

Nauwelijks gestoord, vol van zichzelf, gaat hij door. Hij vergeet, dat ik hem heb afgesnauwd. Hij wenscht bepaald, tòch, voor te lezen.

‘... Spanjaarden luieren zonder doel. Hun aard, de warmte, de gemakkelijkheid van het leven veroorloven hun dat. Hier in Marokko voelt men iets anders. Den eigenlijken adel van het nietsdoen. Welke prachtige menschen! Aan de geschilderde of beschreven lyriek van romantici konden wij zoo moeilijk gelooven... zij moest opgeschroefd zijn, omhooggedragen door verlangen. Toch, hier, lééft ze. Elk

gebaar van zoo'n kerel in zijn witte lap is een uiting van zijn koninklijkheid. Hij is een vrij man, een heerlijk man. Fierheid is zijn wezen... Wanneer ik een Griek tracht mij voor te stellen, een uit den grooten tijd, dan hindert mij altijd zijn bewustheid. Ik geloof: hij speelt den Griek, als Goethe den Olympiër. Maar een Marokkaan is zoo dom als een kalkoen - ken je de verwaten zelfinbeelding van kalkoenen? Geen probleem, geen beschaving, geen materieele zorg hindert hem. Als een hertebok verheft hij zich in de prachtige fierheid der overwinning, bereid het object zijner bronstigheid te verwerpen... de vrouw veracht hij, schoon hij om haar vecht. Alleen den man, zijn tegenstander, keurt hij de eer waardig zijner achting. Zijn meerderheid meet zich aan die maat...'

Mijn heer gemaal zwelt van vroolijkheid. Hij vergeet zijn koffie.

- Freddy wordt literair, wanneer hij op dreef is! Ik zie hem zich opwinden. - En hier dit:

'Beschaamd gaat men door dit land in z'n armzielig colbertje. Welk een ontreddering!'

Freddy's ontreddering, weet ik ineens, kan mij niets hoegenaamd meer schelen. Ik ben verliefd. Ik ben dwaas, belachelijk verliefd in den jongen met het houten gezicht... omdat hij een jongen is, en een houten gezicht heeft, en zoo koppig peutert aan zijn preparaten. Misschien ook omdat hij zoo prachtig stààt voor zijn liefde.

Klepels heet hij - is de naam niet om te gillen? Ik ben verliefd, ik Thilde, op iemand die Klepels heet!

Stom verwonderd ziet mijn gemaal over den rand van zijn brief.

- Làch je?
- Ik lach.
- Waarom lach je?
- Omdat ik er zin in heb.
- Ga je gang.
- ... ...
- ... ...
- Heb je er soms iets tegen?
- O, ik niet.
- Als jij er iets tegen had, zou ik tòch lachen, omdat ik daar plezier in heb. Omdat ik het wil - begrepen?

Bijtend in mijn witten zakdoek, loop ik de kamer uit.

Wanneer ik terugkom, heeft Martha de tafel afgeruimd; mijnheer, bij de schemerlamp, bij zijn kopje thee, leest de krant.

Mij heeft hij niet noodig.

Hij laat mij binnenkomen... met m'n houding, m'n lichaam geen raad weten... weer, in mijn woede, heengaan.

Ik ben bij de deur.

- Thilde!

Ik wacht.

- Ik ga vanavond uit.

Dadelijk ik, invallend:

- Ik ook!

Nu kijkt hij mij aan, wantrouwend. Maar zijn oogen verschemeren. Hij beseft: het recht om te vragen mist hij.

- Heb je er tegen?

- Niets.

- Wil je soms weten, wààr ik heenga?

- Ik vraag je toch niet!

- Vraag ik dan?

- Precies. - Daarom juist...

- Ik heb anders niets te verbergen.

- Des te beter.

Zwaar richt hij zich uit zijn stoel. Gaat naar de hall zijn jas aantrekken.

Ik weet waar hij heengaat. En ik zou, zet tegen zet, willen gaan naar den jongen zonder naam... Klepels... Johan Klepels, o God!

Moet ik mij dan opdringen? - Aan iedereen?...

Wanhopig, tegen het dressoir geleund, kijk ik in Freddy's brief. Nimmer besefte ik beter, dat ik hem heb verloren... zelfs zijn brief - nu die andere hem gelezen heeft. 't Zijn woorden zonder glans... het is zijn stem niet meer, die ik hoor, zijn zoekende, genuanceerde stem, speurend naar argumenten voor een fijn, door anderen zoo misprezen leven. - Soms heb ik gemeend: ik zou het ook kunnen - met hem! Ik heb het hem gezegd. En nooit vergeet ik den preciesen uitleg, waarmede hij mij, lastig sollicitante, afwees:

- Wanneer je 't niet kunt zònder mij, zal je 't ook niet kunnen mèt mij.

- Dòòr jou!... trachtte ik, wanhopig, te redden.

- Zooveel kracht is mij niet gegeven.

Thans is hij zijn beetje zelfverzekerdheid kwijt. Opnieuw zal hij moeten zoeken naar zijn formule, radeloos als een kunstenaar, die aan gigantenwerk eigen onmacht beseft.

Mijn gemaal, in zijn winterjas, vindt mij houdingloos midden in de kamer. Ik doe geen moeite mijn figuur te redden. Zijn zoen, distrait, op mijn voorhoofd, neem ik in leege gewoonte aan.

Ineens, terwijl hij heengaat, wil ik aanvallen:

- Groet Kathleen!

Doch ik weet mij deze nederlaag te besparen. Heb ik niet zelf, zelf gewild?

Zoodra de buitendeur bonst, wordt alles jacht en ijver. 't Is of ik bang ben, dat mijn daadkracht zinken gaat. Als voor een feest kleed ik mij, in het grijze *velours chiffon,* dat voornaam kleurt bij mijn volle blond... mijn vilthoed met de struizen... mijn hermelijn...

- Gaat mevrouw uit?...

- Bel om een rijtuig, Martha.

Ik ga al mijn pracht ten geschenke geven...

Vóór een van al die eendere huizen stoppen wij. In het donkere portaal roept een onzichtbaar iemand naar beneden.

Mijnheer is niet thuis... Natuurlijk is mijnheer niet thuis!

Meteen loop ik naar boven. De juffrouw, overstuur, brengt mij naar zijn kamer. Beiden hijgen wij, of we haast hadden.

Wanneer 't mensch mij heeft binnengelaten, wacht ze, wantrouwig aarzelend bij de deur. Ik, majesteitelijk in mijn sneeuwen bont, zit op het versleten canapeetje. Eindelijk laat de hospita mij alleen.

Ik wacht. Het is koud. In de kachel geen vuur. Ik verzin: nu zal ik vuur aanleggen, iets van een gezellig soupeetje maken: een goede, vriendelijke fee zal ik voor hem zijn.

Niemand.

In de kast, vochtig open puffend uit den geplakten wand, staat oudbakken brood, worst op een bordje met het geplekte mes.

Hulpeloos ga ik weer zitten.

Een kankerig spiegeltje, naast de gesloten waschcommode, zet mijn overladen pracht in een rufterig zwart lijstje.

Moet ik dan altijd belachelijk worden?...

Half-één ben ik weer thuis. Mijn gemaal zit nog op.

- Ben je toch uit geweest?
- Waarschijnlijk, nietwaar? M'n mantel... m'n hoed...
- Ik wou wel even met je spreken.
- Goed. Tot je dienst. - Maar vanavond niet alsjeblieft. Ik ben moe.
- Dan morgen.

Hij gaat naar zijn kamer, zonder verder iets te zeggen. Ja, toch. In zijn huisjasje keert hij terug.

- Wacht niet op me.

Z'n zekerheid, z'n opperpriestelijke zekerheid van zooeven is weg. Hij, ook, wil liever uitstellen tot morgen, tot later...

XVIII.

Het leven is nu bijna dragelijk. Wij beiden weten elkanders geheim.

Dien dag meende ik nog: elk oogenblik kan hij beginnen:

- Thilde... luister eens...

Niets. Niets aan het ontbijt, de lunch, aan de middagtafel - haast de eenige gelegenheden dat wij samen zijn.

Mijn gemaal behandelt mij als een vreemde dame, voorkomend. Hij reikt mij de schoteljes, snijdt brood, schenkt mijn glas in.

Ik, gestadig bezig, voltooi het vormelijk burgelijk *tête-à-tête.*

Na zoo'n eersten dag komt het niet meer. Het kan niet. Het wacht op een nieuwe gelegenheid. Alle dingen moeten van voren af beginnen, alle omstandigheden weer in samenloop gebracht.

Freddy's brief heb ik nu eindelijk gelezen. Er is niets meer in voor mij, - niets voor mij alléén. 't Lijkt als schreef hij enkel voor zichzelf en, uit gewoonte, adresseerde het. Iemand moet het toch lezen - waarom niet ik... en Rob?

Neen, hij denkt niet: nu ga ik een brief schrijven aan Thilde.

‘Hoe armelijk, een leer van bedelaars en hongerlijders, is onze moraal! “Wie niet werkt, zal niet eten”... “Arbeid adelt”... Om welke reden bezitten juist zij de deugd, die

ploeteren in een aardappelveld? Is deugd evenzelvig met nut? Neen, ik ontken de schoonheid van zulken arbeid: hij is alleen noodzakelijk. Daarom doen wij, desgevorderd, er allen aan mee, zooals wij, ongevraagd, de misstaltige functies lijden van ons leven. Ook: om anderen te verlichten, wijl ieder die iets liggen laat, het laat liggen voor een ànder. Voor mijn deel aanvaard ik het aardappelveld'...

Freddy onder de Zeeuwsche jammen!

'Voor mijn deel aanvaard ik het aardappelveld als een onvermijdelijkheid om tot hooger te komen. Maar laat ons niet de leer van ploeteraars, gelijk wij zijn, tot richtlijn nemen! Er bestaan landen met beter zon, beter bodem, beter gewas, beter ras. O, wij Bataven, ontwoekerd aan de golven!

Gister was er paardenmarkt binnen Fez. Handelaars kwamen van overal en als overal zagen die met handel zich inlieten eruit. Hun handen grissen, hun oogen begeeren. Zij bedotten en bedriegen, zij kennen - en waarom dat weten zij niet, en hun wezenlijk verlies beseffen zij niet - zij kennen enkel winst.

Er waren sheiks uit de bergen. Meesterwerken van menschen. Welke zorg hebben zij? Zijn ze niet te fier om zorg te hebben? Is zorg niet iets uit de laagte, iets van den slaaf? Zij kennen geen vrees - er is maar één dood en dien vreezen zij niet. Zij erkennen geen heerschappij, verachten den Europeaan, die met kanonnen vecht als een straatjongen met valsche streken. Zij overwinnen woestijnstormen, dorte, misgewas, paardenziekte, beschaving - door ze niet te tellen. Zij ergeren zich nimmer, zij verachten alleen.

Waarom, indien wij een levensleer kiezen, waarom dan niet de hunne! Needrigheid is een deugd van nietelingen. Maar beproef niet te worden als zij, - ge kunt hen alleen benijden'.

Is dit Freddy?

Ik weet: hij zelf had groot willen zijn, onaantastbaar in zijn recht op hoogmoed. Was het niet zijn halfheid, die verantwoording zocht?

Overal hetzelfde gebrek aan levensdurf - alsof men niet mocht ademen, zonder erom te bedelen.

De worgende benauwenissen! De kamers klemmen - buiten staat de regen als een ijzeren brandscherm tegen het venster.

Nu zoo echt zònder geweten te kunnen zijn! Nemen! Als een roofdief of een courtisane: nemen!

Het goddelijk vaderlandsch schandaal, indien ik heenging en twee biljetten nam naar Parijs - voor mijzelf en den goeden Johannes!

Zoo is, op het oogenblik, mijn begeerte.

Ik wil iets heel stouts ondernemen, ik, Hollandsche burgerdame, met ‘den jongen assistent van mijn man’. Hem dronken voeren, duizelig maken, dat hij eindelijk niet meer kan denken. Zoo zinneloos verliefd ben ik in zijn onnoozelheid!

Maar, ziet ge... de groepen, de groepen vermeerderen steeds... en als het kan, moet hij volgend jaar doctoreeren. Er is, geloof ik, ook een geldelijke noodzaak - zijn vader heeft klappen gehad in Russen en Marken.

Als ik nu eens heenging en woedde als een Bethlehemsche moord onder zijn preparaten! Of listig verplakte zijn etiketten! En zoende zijn houten gezicht tot het leefde en blonk in verrukking bij mijn bekentenis:

- Ik heb het gedaan! ik heb het gedaan! ik maakte je vrij!

Waarom blijf ik zoo laf, taai inwonen bij mijn grooten, grooten chemischen echtgenoot! Morgen is 't weer Kathleen's dag: wij leven in zoete vijandschap, als zusters, van wie de jongste den bruidegom heeft. Ik, ik zie toe. Zal ik niet opspringen en haar verbluffen met een slag in het gezicht? Dat zou haar leeren, rechthebbend naast mijn man aan mijn tafel te zitten en zich te laten bedienen door mij. Waarom rijs ik, lakoniek, niet uit mijn stoel: ‘ik wil jullie gezelligheid niet storen’? Of ga - dat kan iedere burgerdame - waardig buitenshuis dineeren? Of geef hun kennis, met een koud gezicht, van mijn avondbezoeken bij den goeden Johan?

Waarom ben ik laf, ik geduldig, ik nederig, ik de zwakste? Mijn gemaal moet professor worden; hij leeft in een huis vol kolven en buizen, die kunnen breken. Ik niet. Mijn gemaal moet zijn houding bewaren van groot man, tegenover dat kleintje met haar katte-sarcasme over den ‘onhoudbaren toestand’. O, ik ken haar hartstochtelijke oogen, ik ken al haar verwijten, beschimpingen, bedreigingen. Zij wil, dat hij het mij zeggen zal, ‘het’ als ware 't een geheim, dat ik niet reeds lang wist. Waarom blijf ik even futloos als hij, ik, die niets te vreezen heb of te verbergen? Moet ik mij in smaad de

deur uit laten zetten, ik, die als een tooneelkoningin mijn *exit* kan voorbereiden?

- Thilde - luister eens...

Ik hoor het hem zeggen, elken dag... het jengelt in mijn ooren als muggen-zoemen. ‘Thilde’... en nòg durft hij niet... en nòg stelt hij uit... hij hoopt maar, het niet te hoeven zeggen... ‘Thilde... luister eens...’

Wij zien elkander aan als schuldigen. Vooral hij lijdt eronder, hij is grauw afgetakeld. Misschien ook van het werk, - ik weet niet. Indien ik wraakbegeerte had, welk een marteling zou dit rekken zijn! Ik houd hem vast... ik maak hem de bekentenis onmogelijk... soms wanneer ik voel, dat hij voor den dag komen moet, ontwijk ik. In deze onwaardige verhouding zieken wij maanden, maanden door. Als roofdieren beloeren wij elkander, durvend geen van beiden.

- Waar ben je geweest, vanmiddag?

Geen onzer waagt het te vragen... uit vrees voor een wààr antwoord, uit afkeer van een leugen. Bedriegen doen wij elkander niet, elk kennen wij de gangen van den ander. Er wordt alleen niet over gesproken... spreken zou oplossen... en elke oplossing lijkt een catastrophe.

De goede Johan smeekt:

- Thilde, toe, liefste, laten wij toch eerlijk zijn!

- Wat noem je eerlijk, jongen?

Nog steeds geef ik hem geen naam. Ik kan zijn naam niet uitstaan; hij heeft een smaak van kalfsvleesch, die mij onpasselijk maakt. Ik zeg: ‘jongen’ of ‘vent’, ik verzin wendingen om het noemen van zijn naam te ontgaan.

Zijn masker, waarin een knutselaar te groote oogopeningen heeft geboord, die niet meer dicht willen, ziet mij verwonderd aan. Voor welk zonderling wezen houdt hij mij? Alles lijkt hem eenvoudig: wij trouwen.

- Ik zou toch zoo graag, redeneert hij mij voor, niet behoeven liegen en draaien.

Maar ineens houdt hij op om het ding te bekijken. Want ook hij durft ten slotte de oplossing niet aan. Nog vergaat hij in verlangen naar Kathleen.

Meelijdend help ik hem met een uitstel.

- Promoveer jij eerst, jongen, dan kunnen wij altoos nog zien.

Verleden week is een ‘groep’ opnieuw in tweeën gebarsten. Het lijkt een kolossale breuk: de preparaten loopen in de honderden. Zijn radeloos geleerdengezicht was om te zoenen en dan uit te lachen. Ik deed allebei. In wanhoop rekende hij mij voor, hoeveel tijd hij nog noodig kan hebben... en zijn vader schrijft ongeduldige brieven...

- Laat mij je een laboratorium geven, jongen, waar je werken kunt.

Ik geef maar laboratoria present...

Wanneer ik hem met den dood had bedreigd, hij had niet dierbaarder kunnen schrikken. Van mij, een vrouw, een geschenk aannemen, en zulk een groot geschenk! Voor 't eerst stond hij in al zijn waardigheid op de achterste beenen.

- Daar moet je eens-voor-al niet weer mee aankomen, Thilde! Je doet me verdriet. Je beleedigt me.

Mannenhoogmoed schijnt onvereenigbaar met geschenken van een vrouw. Zij, brood- en kostwinners, heeren en meesters.... weet ik hoe 't er bij hen uitziet!

Ik preek hem voor, logisch als een man:

- Waarom? Wanneer ik het hèb... Ik hoef maar naar mijn notaris te gaan...

Nog eens ontsteltenis of de wereld vergaat.

- Neen! neen! Je maakt me heusch boos.

Daar blijft het dus bij. Ik ga niet naar den notaris. Trouwens, naar het schijnt, zonder toestemming van mijn heer gemaal... Ik profiteer van Maud's lessen.

- Goed. Wanneer jij dus niet verkiest door mij geholpen te worden, wat staat je dan anders te doen, als het eind van je onderzoek af te wachten, en je boekje?

- Ik kan op stellingen promoveeren...

Dat is zijn nachtmerrie.

- Stellingen? En je hebt zelf gezegd...

- Ja... ja... dat is ook zoo.

In een diep graf ergens gebeurt de promotie op stellingen. De schandelijke bekentenis van onvermogen. Toch zou hij, koppig in zijn misverstand, dit offer brengen.

Wanneer hij zoo zielig in elkaar zit, oud geworden, leelijk als een nestvogel, kan ik de teleurstelling niet meer aan. Ik sta op en haal mijn mantel.

- Maar zeg dan toch... Thilde... wat er gebeuren moet!

- Uitzingen...

Thuis vind ik belangrijk nieuws, Rob, in zijn verrukking, kan niet wachten met zijn mededeeling... hij weet niet eens tot wie hij spreekt... wij worden weer kameraden, gelukkige echtelieden, Adam en Eva...

- Stel je voor, Thilde!
- Wat moet ik mij voorstellen?
- Dras heeft een attaque!

Dras is de man die in den weg zit. De hoogleeraar. Hij is acht-en-zestig - vaak hebben wij samen zijn jaren geteld - nog twee erbij en hij stond aan de leeftijdsgrens. Nog twéé jaar...

- Is hij dood? hijg ik.
- Kwestie van uren.

Zoolang ik Rob ken, is dat de zorg van ons leven geweest. Naar deze erfenis hebben wij gehunkerd als verliefden, als jonggehuwden, als kameraden, als verbondenen. Wij hebben erop gespeeld als in een loterij. Dras was onze goede koning Duncan, die de troon versperde. Vaak waren wij zoo vol van hem, dat wij zijn naam niet meer uitspraken... hij was in ons... wij voelden, gedurig, zijn benauwende nabijheid. De man zelf telde niet meer; er was alleen het professoraat, de langbegeerde post... Rob, zijn beste leerling, heeft den ouden professor uit den weg gewenscht jaren, jaren achtereen, afgunstig, afdingend op zijn recht om te leven, te werken, zijn plaats te behouden. Dras, in zijn voorstelling, roofde alle eer, alle onderscheiding, die hem, den opvolger, toebehoorden. Aftandsch, in zijn najaren, hield Dras zich als een teek op zijn plek, zwellende van bloedroof.

- Je zult dus nu eindelijk...
- Stil! beduidt hij. Spreek het niet uit. Zoolang hij nog lééft...

Als medeplichtigen voelen wij ons bij elkaar gesmeed. Zóó lang hebben wij naar hetzelfde doel op het zelfde schip gevaren!

Ik, in mijn straatkleeren in de causeuse, staar met wijde oogen naar het zoo lang begeerde: Rob professor! Ik geef er mij rekenschap van, dat hij plotseling weder ‘Rob’ geworden is... voor mij, die hem gehoond, gescholden, geminacht heb om zijn goedkoope pretentie. Freddy zag hem als een oud

admiraalsportret, met staf en keten: Professor Rob!

- Wat hebben wij daar jaren op gewacht! fluistert hij, uit zijn zwijgen.

Half zeven springt los in het huisje van de klok. Martha komt, of zij mag dekken.

- Wacht even!

Wat wil Rob? - Gaat het nu komen? - Tòch?

En ineens weet ik: ik zal scherp-vijandig tegenover haar staan. Haar de plaats niet gunnen, met geklemde nagels vasthouden - vàsthouden.

Hij gaat zitten, breed, bij den haardschemer. Ik ken hem zoo niet: een oud man. Voor mij was hij altijd gebleven: de jonge minnaar, met het verloopen onzer gevoelens ontluisterd en verflenst. Wrok om wat geweest is en voor goed voorbij, heeft mij hem doen minachten. Ook eigen verwording en onvervulde bloei.

Thans gaat hij spreken.

Als in een schemer spreekt hij.. niet tot mij... misschien tot de dingen... misschien tot de stemming in de kamer.

Toch noemt hij mijn naam.

- Nu het er is, Thilde, durf ik nauwelijks terugdenken. Wat heb ik ontzaglijk veel aan hem te danken gehad! Al wat ik weet, al wat ik ben. Door hem koos ik mijn vak; alle dagen met hem werkend, leerde ik zijn methode, zijn geduld om vol te houden, zijn waag om een doel te stellen. Natuurwetenschap is geduld. Niets wacht, alles heeft den tijd. Alleen met systeem is het letterslot te openen, waarachter de waarheden verborgen liggen... Sommigen helpt het toeval... de meesten verexperimenteeren hun leven, zonder te vorderen.

Nu hij zoo spreekt, eenvoudig, doet hij mij denken aan zijn vader.

- Ik heb het geluk gehad, bepeinst hij, in den aanvang van mijn carrière enkele dingen saam te brengen, die men nog niet in dit verband zoo had gezien. Daardoor werd ik ineenen iemand, op wien men lette. Ik beroefde niet te zinken in de industrialisatie van ons métier, ik kon man van de wetenschap worden, met een verzekerde toekomst: mijn benoeming tot zijn assistent gold als een onderscheiding. Samen hebben wij, hij en ik, het kleine bronnetje, dat ik aanboorde, geëxploiteerd.

- Nu gaat hij dood en ik voel mij bezwaard. Hij heeft mij

zoo lang laten wachten! Zoolang hij er was, kon ik alleen zijn parallel zijn - nu eindelijk mag ik misschien zijn voortzetting worden.

- Wij hebben niet veel geduld met hem gehad... Wij hebben hem uit den weg gewenscht.

Opnieuw valt het stil. Er is een bijgeluid in den klokslinger... als een burijn krast het in mijn hoofd.

Alles zal gaan barsten. Ik zal hem om den hals vallen en schreien... schreien...

Wanneer ik mij verzet tegen deze valsche pathetiek, voel ik ook dit verzet als valsch. Nergens is iets houdbaar meer.

- Thilde... hoor ik hem fluisteren.

Zijn onderlip trilt.

Het blijft een verloren woord.

XVIII.

Groot, slungelig onder z'n hoogen hoed, zie ik Rodbertus Lovink, mijn gemaal, uitgaan voor de begrafenis. Hij is zichtbaar bezwaard met een geprepareerde rede. Voorzichtig plooit hij zijn lange jaslichaam het lage rijtuigportier binnen.

Nu stel ik hem mij voor, in drieën gevouwen in de zwarte, schommelende lakdoos, die haastig wordt van de plaats gerukt door het gepoetste dubbelspan.

Kathleen heeft zich haastig uit het venster aan den overkant teruggetrokken. Haar gezicht staat resoluut, bevrozen in een harde gedachte. Wij groeten elkander niet, wij tegenstanders om den professor.

Zal ik nu waarlijk in actie komen? Geloof ik het zelf? Wat zegt mij deze vóórtijdige verrassing? Professor!... zal professor Lovink een ander echtgenoot zijn dan dr. Lovink was?

Jaren slijten ons op als slechte gewoonten; wij worden als kleeren, die lang in de vouw lagen. Wat kan het zijn, dat mij zoo oud voelen doet? Ik heb geen leefkracht meer om den gezamenlijken last onzer verhouding te dragen - voor mij en den goeden Johan. Mijn armen worden moe van het tillen... Neen, ik kan niet meer!

Zou het dan dàt zijn - vermoeienis? Of toch - naijver op de ándere, omdat zij jong is, opzien kan, aanbidden en strijden?

Hoe prachtig heeft zij zich, in haar trotschen groei, ontwikkeld! Ik zelf moet haar bewonderen. Ik begrijp Rob's onmannelijk ontzag, nog beter Johan's hunkering - de stakker!

Neen, ik leg het niet af! Ik verkies het niet. Al maal ik om den inzet niet, het spel wil ik niet verliezen.

O, nu Freddy! Freddy's enkele aanwezigheid zou mij helpen. Hij zou zijn als een accountant, die mijn stuurlooze boeken controleert.

Maar Freddy is naar Egypte... hij beklimt pyramiden, interviewt sphinxen... hij heeft alleen tijd voor een briefkaart... neen zelfs dat niet meer: enkel zijn naam!

Dezen dag wordt mij niets bespaard. Neen, neen, ik wil hem niet zien! - ik kan nu niet. Daar gaat ook mijn nieuwe levensdoel, de goede Johan, in gekleede jas... z'n zwarte demie over den arm, een bidder, die een lijkkleed draagt. Ik mis zelfs den moed, om hem te lachten.

Hij tracht naar binnen te zien... ik vlucht in het donkere van de kamer. Hem op dit oogenblik, in zijn amoureus plichtsbesef: ‘liefste!’ te hooren sissen!

Wat wil hij zoo dringend zeggen? Zijn rijtuig staat aan het hek... ik heb het hooren stilhouden... het paard verzet kletterend z'n ongeduldige pooten.

In mijn toiletkamer verscholen, wacht ik totdat het voorbij zal zijn.

Wat is er? Wat zal hij hebben? Gister kwam de jan Ongeluk met zijn boodschap: het schema had zich opnieuw gesplitst... nòg meer batterijen preparaten... nog geen kijk op promotie! - Of het mij wat schelen kan! Soms vergelijkt hij zich bij een generaal, die een òmtrekkende beweging maakt... maar de vijand ontplooit zich in een altoos breeder front. Hij een generaal! Hij dilettant, die in geen honderd jaar het raadsel raden zal - zelfs bij geluk niet.

Rob was dan toch...

Het rijtuig morrelt weg. Ook hij zit in drieën gevouwen in zijn gecapitonneerde koffer, die een vriend gaat ophalen, voor de gedeelde vracht.

Nu ben ik alleen. Met haar. Mejuffrouw Brandon.

Door de muren heen, over den tuin, voel ik haar aanwezigheid.

‘Tooneel der twee vrouwen’...

Martha annonceert:

- Juffrouw Brandon!

Ik zie het meisje, als het spook van middernacht.

- Juffrouw Brandon laat vragen, of mevrouw thuis is.

- In den salon, Martha! - Een oogenblik.

Zij is mij voor!

Ik laat wachten. Ontplooid in mijn volheid van getrouwde dame, kom ik binnen. Tréèd ik binnen. Ik vind haar met een bleek, verhard gezichtje. Zij is niet gaan zitten.

- Ga zitten.

Mijn optreden is rustig, zelfverzekerd. Ik weet mij meerdere. Tegenover haar, laat ik mij in een stoel en zie haar wachtend aan.

Onverhoeds, zonder reserve, valt zij aan.

- Thilde... Je weet wat er is tusschen Rob en mij...

Duidelijk is ze. Zij heeft geen voornemens mij te sparen. Is ze gekomen om mij te vertellen... een dwaas *fait accompli?*

- Iets heb ik wel vermoed, geef ik toe, zonder ironie.

Om veel woorden is het haar niet begonnen. Slag op slag zullen wij vechten.

- Wat zijn je plannen?

- Maar lieve... nee lieve kind, daar heb ik heusch nog niet over gedacht. - Moet ik bepaald plannen hebben?

- Rob heeft je willen sparen...

- Dat is lief van hem!

- Maar voor mij is de toestand onhoudbaar, dat begrijp je wel.

Ik begin wezenlijk met haar mee te voelen, maar geef mijn meerderheid nog niet prijs.

- Ik waardeer je openhartigheid, Kathleen, zeg ik, eerlijk.

- Ik dacht: jullie had alle vrijheid, die je wenschte. - Is er een bepaalde aanleiding om, op dit oogenblik... juist op dit oogenblik...?

Zij heeft begrepen.

- Wat dènk je van ons!

Zooveel onnoozelheid ontwapent mij een beetje. Er is iets van teleurstelling in mij, en geprikkeld val ik aan:

- Dan zie ik niet, wat je er toe brengt, mij tot dit gesprek te noodzaken. - Ben je zeker, dat zooveel openhartigheid susschen ons in het belang is van - mijn echtgenoot?

Daaraan heeft ze niet gedacht!

- Hoe bedoel je?

- Ik geloof, dat wij elkaar wel begrijpen. Zulke benoemingen gaan niet automatisch.

Het arme kind is nog witter geworden. Haar jonge, radicale wezen zal alles zoo eenvoudig, een eerlijk: *ôte-toi de là.*

- Ik geloof niet, preciseer ik, dat ik jou, en hèm, een dienst zou bewijzen door - op dit oogenblik - 'uit je leven te gaan', zooals men dat noemt. Zoover ik weet, zijn benoemende lichamen weinig gesteld op zulke complicaties.

Met haar teleurstelling heb ik toch te doen. Zij kwam zoo dapper! En hoe gemakkelijk haalde ik de overwinning naar mij toe.

In haar ontsteltenis grijpt ze nog mis ook:

- Dus dààrom zou Rob...?

- Ik ken hem als een verstandig man, insinueer ik, een beetje triumfantelijk. Meestal zijn die dingen zoo eenvoudig niet.

Maar reeds heb ik teveel gezegd. Het wankelend ideaal richt zich weder op; zonder haar god kan het priesteresje niets beginnen. En alsof ze niet zelf met twijfel begonnen was, valt zij uit:

- Hoe gemeen is het van je, zooiets te denken!

Nu heb ik het gedaan! Voor mijn part! Ik kan mij de edelmoedigheid veroorloven, het geval voor mijn rekening te nemen.

- O, stel je gerust. Deze voorstelling is geheel van mij. Rob en ik spreken niet over zulke dingen, dat begrijp je. Daar verandert de situatie niets mee, overigens. Niets. Wanneer je in staat bent, even objectief te oordeelen, zul je mij gelijk moeten geven.

Objectief! Aan twee rotswanden rijst de wereld naast haar op... als booze geesten naderen de gesteenten elkander... alles stort ineen.

Toch vindt zij kracht, zich te redden.

- Je heb gelijk. Ik had daar niet aan gedacht. Er moet, op het oogenblik, niets gebeuren, niets veranderen.

En op mijn toegevende glimlach:

- Toch is het goed, vindt je niet, dat tusschen ons tenminste alles opgehelderd wordt.

Hoe komt het, dat ik Freddy aan mijn zijde vind? 't Is of ik met zijn gedachte denk: dat zooveel opheldering volstrekt van geen voordeel is. Waarom? Hij houdt van halve toestanden, onzekerheden, nuanceeringen. Waarvoor die stugge eerlijkheid? Een onuitgesproken woord, zegt hij, is interessanter dan een uitgesproken, een raadsel aantrekkelijker dan een waarheid.

- Wees niet zoo middelmatig, kind, zeg ik, hoog. Heeft iemand in eenig opzicht je gehinderd? En ben je zoo zeker, dat het verhaal, waaraan jullie dichten, niet veel van zijn aantrekkelijkheid verliest, wanneer je den afloop kent? Misschien door niet tegen te werken, heb ik je ontgoocheling bespaard.

- Moet ik daar soms dankbaar voor zijn? valt zij uit.

- Hoeft niet. Ik begrijp best je toestand. Maar voor één ding wil ik je nog waarschuwen: Rob heb ik je gelaten - misschien ga ik je den professor betwisten. Om tijdverdrijf... of mogelijk omdat ik het op 't oogenblik zoo wil. Een vrouw als ik, die weinig omhanden heeft, is onredelijk. Ik schaam mij niet, onredelijk te zijn, waarom? Ik heb geen andere bezigheid dan de *Unvollendete* daar op het borduurraam. Ik verveel me. En ik verveelde mij minder, zoolang ik jullie amoureus vertelsel zoo dicht bij had om mij bezig te houden.

- Je vergeet je eigen vertelsel!

Wel wel! Die is raak. Wat weet het meisje van den goeden Johan? Maar neen, ik geef mijn meerderheid niet zoomaar uit handen.

- *On-dits!* verwerp ik met verachting. Niemand wéét. Niemand kan meer dan vermoeden. En ga eens na: lijkt je zooiets waarschijnlijk?

Zij haalt de schouders op.

- Je weet niet half, kleinemeid, vervolg ik, superieur, hoe samengesteld dit kleine avontuur wel is. Waarom zette je op de verkeerde kaart?

Dood-wit, rijst zij uit haar stoel. Ik zie iets giftigs glimmen in haar oogen, en zij spuwt mij toe:

- De andere is niet blijven liggen!

Dat is goed gevonden! Zij ráákt, weet alles. Maar laat ik mij niet opwinden. Ik wil onaantastbaar zijn, nu ik voor één

keer gelijk heb. Onedelmoedig bied ik haar verdere gastvrijheid.

- O, kind, ik begrijp best je behoefte, iets scherps te zeggen. Ga je gang. Toch zou ik je raden, laat ons voorloopig niets veranderen. Kom Zondag naar gewoonte dineeren. Zie in je openhartigheid - in je romantiek - geen beletselen. Tusschen ons blijft alles zooals het was - na de onhandigheid van je bezoek, na de verklaringen die niets verklaren, na je insinuaties zonder bewijs. - Wil je mij het genoegen doen?

- Adieu!

Met een tooneelzwaai op haar hakjes, keert zij om en gaat.

't Is juist tijd. Het rijtuig rijdt voor met den heer gemaal, terug van de begrafenis. Ernstig doet hij al zijn zwartigheid af, verlangend weer een gewoon mensch te worden.

Terwijl ik hem help aan zijn boord, vertelt hij van de plechtigheid. Iedereen was er.

- Weet je wie ook?

- Iedereen... toon ik mij weinig belangstellend.

- Baarlo! Hij zag er dik en grof uit. In geen tien jaar hebben wij elkaar ontmoet.

Baarlo is de àndere. De kraan. De tegenstander.

- Maakt hij kans?

Mijn gemaal heeft zijn rekening gemaakt. Natuurlijk denkt hij over niets anders.

- O, hij krijgt - als hij solliciteert - de roode stemmeen. Je kunt nooit weten - 't Zou anders een schànde zijn. Dras heeft mij aangewezen, zijn leerling.

't Wordt dus nog een strijd. Wat een emotie voor niets! Ik voel mij m'n dappere Macbeth in zijn witte overhemd ontvallen... Hij is bang... hij beroept zich op zijn aanspraken. Het beetje belangstelling, waaraan ik mij oprichten kon, verslapt. Zóó of zóó... wat heb ik ermee te maken!

Mijn rancune uit zich in een behagen, mijn gemaal te doen schrikken.

- Kathleen is hier geweest.

Vagelijk zegt hij:

- Kathleen...? Zoo...

Dan, beter beseffend:

- Kathleen?

En op mijn knik:

- Wat kwam ze...?

- Mij vragen om plaats te maken. - Uit den weg te gaan. - Zij wilde helderheid hebben zei ze.

Een stumper in hemdsmouwen staat voor mij. Hij kan niet tegen openhartigheid. Met zijn warm jasje voor zijn armen gereed, kom ik hem te hulp.

- Jij vindt het toch zeker ook niet het goede moment om zoo bijzonder op helderheid gesteld te zijn. - In dien geest heb ik met haar gesproken.

Nog is hij niet bekwaam te spreken.

- Want niemand, redeneer ik, zakelijk, is ermee gebaat - behalve misschien Baarlo - dat wij drieën juist op dit oogenblik gaan praten over dingen, die wij al lang weten.

Werkelijk, de Goliath op leemen voeten ziet kans, mij nòg tegen te vallen.

- Welke dingen? zeurt hij, verbijsterd.

Ik laat hem maar over aan zijn lot. Zelfs hem te plagen verveelt mij. En, kwajemeid, loop ik naar de telefoon, Maud opbellen of ze nog niet weer eens een vergadering heeft.

Met een rood opgeloopen gezicht, nog ongekleed voor zijn huiselijk gemak, komt Rob mij achterna.

- Wat moet dat beteekenen?

- Wat? - Hallo? Ja? -

- Dat getelefoneer...

- Dat ik mij verveel, zeg ik, den haak weder ophangend. Maar nu gaat de schel en ik moet spreken.

- O... Jij daar, Maud?... Nee, 't was een vergissing... hoeft niet meer...

Zij praat door.

- Neen, lieve, alsjeblieft niet. Vergaderen is niets voor mij... Ja, professor Dras is dood - vandaag begraven. Rob staat achter mij, die heeft een mooie groote rede gehouden op het graf. Hij is erg onder den indruk... ja, onder den indruk.

Driftig rukt hij mij de hoorn uit de hand. Het toestel rinkelt... nerveus schelt hij af.

Zoo in zijn hemdsmouwen lijkt hij geen geleerde meer... een heiersbaas, die zal gaan bakkeleien.

- Man, trek je jas aan! sar ik, misschien krijg je dan betere manieren. - Au! je doet me pijn.

Zonder te weten wat hij moet, heeft hij mijn arm knellend gegrepen. Neen, aan vechten zijn wij nog niet toe Ik ondervind het als een teleurstelling.

- Waarom lach je?

- Om het figuur dat jij maakt tegenover jezelf. En zóómaar. Ik had zooeven pleizier, met haarspelden te gaan vechten.

Het ongelooflijke:

- Hààrspelden!

- Stel je gerust. Kathleen's lieve gezichtje zit nog in elkaar. 't Zou zonde geweest zijn. - Laat nu mijn armen los, wil je?

Inderdaad laat hij los. En zich oprichtend in zijn weer herstelde waardigheid, doet hij van heel hoog zijn inquisitie neervallen op mijn verworpenheid.

- Wil je mij nu vertellen wat tusschen jou en juffrouw Brandon...

- Kathleen...

- Tusschen jou en haar is voorgevallen.

- Niets wat ik mij heb te verwijten.

- Maar wàt? Wàt dan?

- Ga 't liever hààr vragen. Licht is hààr waarheid beter te verteren dan mijne. Verifieeren doe je toch.

Hij laat mijn schamperheid liggen, nog eens deftig sommeerend:

- Ik wil weten hoe je haar ontvangen hebt.

- De eer van het huis loopt géén gevaar.

- Heb je daar... die japon voor aangedaan?

Zijn opmerkingsgave valt mee.

- Misschien. Een vrouw mag iets doen om haar voorkomen te verbeteren.

Met groote gebaren voltooit hij zijn toilet. Ik zie zwijgend toe. Blijkbaar hunkert hij ernaar, dat ik vragen zal... Maar ik vraag niet. Eindelijk hardt hij het niet langer

- Je moet zelf weten...

- ??...

- Ik ben natuurlijk verplicht...

- In je huisjasje?

Misschien had hij mij nu geslagen, als niet juist, in de nog schemerlichte schilderij van het hooge venster, het laboratorium onze aandacht had getrokken.

De goede Johan houdt de deur open voor Kathleen, die koninklijk vóór gaat.

- Voor onze gemoedsrust, zeg ik, zou dàt de oplossing zijn.
- Ik begrijp je niet.
- Dan ik ook niet.

Nerveus sluit ik de overgordijnen en knip de lamp aan.

XIX.

Hij heeft gedùrfd - werkelijk!

Hij, goede Johan, heeft kans gezien het haar te vertellen, zoomaar. Zelfs haar gevrààgd, in allen vorm gevrààgd.

'Neen' heeft ze gezegd.

Natuurlijk.

Rob is het mij, met iets van hanigen overmoed, komen vertellen. 't Moest er uit, - hij schrok er zelf van.

- Stoor je niet aan mij! stelde ik gerust. Maar ik had het zonder spijt willen zeggen, dat was nobeler geweest.

Aan mij heeft niemand gedacht.

Vandaag, met al zijn potjes en pannetjes, is de jongen haastig verhuisd. De duchtigste splitsing, die hem nog is overkomen! Ergens op een zolder zal hij moeten gaan uit-experimenteeren.

Mij deed hij af met een zotten brief:

'Mevrouw!

Na de pijnlijke gebeurtenissen van gisteren zult u begrijpen...'

Ik begrijp niets. Wat moest ik begrijpen, zonder de indiscreties van mijn gemaal? De jongen gaat zoo in zijn belevenissen op, dat hij verzuimt, mij in te lichten, waar hij het over heeft.

'...zult u begrijpen, dat mij niets over blijft als te vertrekken. Gaarne had ik nog een poos...'

Wat had hij gaarne nog een poos? Hij denkt aan zijn rommel. Blijkbaar heeft hij geen besef, hoe hij mij beleedigt: z'n 'Mevrouw'... z'n onnoozele onderstelling, dat ik wéten zal... en wàt! wàt! - dat hij plotseling alles tusschen ons afbreekt om...

Neen, tusschen ons is niets. Wàs niets. Over een week of

wat, als hij gaat denken, zal hij mij verwijten, dat Kathleen ‘neen’ gezegd heeft. Mij, Circe, belaagster zijner deugd.

Mijn houten speelgoed is dus weg. Ik zal mij niet meer behoeven te vertillen, om het idool Johan op een voetstuk te zetten, waar hij alle dagen weer aftuimelt. Wij aanbidden andere goden.

Ga ik dan werkelijk vechten, om - den professor?

Er is iets menschelijks aan hem gekomen, dat hij voorheen niet had. Heeft het voorbijgaan van den dood hem zoo getroffen? Of is het de nieuwe waardigheid, die hem tegemoet loopt? Hij is groot en peinzend; langs zijn slapen schemert het grijs...

Soms, een kwartier, kunnen wij vertrouwd samen zijn, als echtelijke kameraden.

- Rob...

Ik heb mijn hand op z'n schouder gelegd; ik zie mijn hand op zijn schouder en neem haar niet weg.

Mijn hoofd is naast zijn hoofd.

Hij ziet op, in een zachte verwondering, die vreest te verstoren.

- Je krijgt grijze haren, jongen!

Ben ik het, die ‘jongen’ zegt?

Maar ik laat het gaan.

- Nee... toe... je doet me pijn.

Ik heb beproefd, een zilveren haar uit zijn slaap te trekken; zijn aderen driften op; ik zie zijn goeden wil, zich in te houden.

- Ze zitten goed vast. Kaal wordt je nog niet!

En waarlijk, ik heb m'n gespreide vingers door zijn kuif gekamd.

Het lijkt, of deze eerste idylle al onze krachten heeft verbruikt. Vermoeid keer ik mij af... hij moet niet denken dat ik paaien wil.

Inzinkend - hij ook - over de krant, maakt hij zich onredelijk boos over een verslagfoutje van zijn redevoering op het graf.

- Onzin, dien ze je laten zeggen!

Met een zware redeneering wil hij mij dien onzin demonstreeren.

Korzelig wijs ik af.

- Van die dingen heb ik geen verstand. - En waarom maak je je daar zoo druk over? Niemand merkt het, en wie het gemerkt heeft, is het al weer vergeten.

Ontevreden zwijgt hij. Kon hij anders van mij verwachten? Morgen zal hij zijn preek herhalen voor een meer belangstellend gehoor; Kathleen zal zich opwinden zooals hij dat wenscht; samen redigeeren ze gewichtig het beterend ingezonden stuk.

Zondag, aan tafel, wij drieën. Ik vermaak mij met een raadselspelletje. Wie is nu van ons drieën de derde? Misschien doen zij hetzelfde.

Uit welke overweging heb ik ditmaal Martha thuisgehouden? en Truida, de een om te dienen, de ander om te koken? Nu zijn ze natuurlijk beiden ontevreden. Ik ga te keer als een echte mevrouw. Vandaag moet het, en ik behoud mij het recht voor, wanneer zij elken Zondag vrij hebben, een enkele uitzondering te maken.

Mijn domme opwinding is mijn eenig argument. Want nu zit ik dan mee aan: Rob hoofd van de tafel, ik aan zijn rechtschen, Kathleen aan zijn linkschen kant. Hij laat ons zwijgend bedienen en ik heb spijt, dat ik niet heen en weer loopen kan, in het tenminste verantwoord karakter van beredderige gastvrouw.

De gemaal bet met zijn servet, of hij gewonde lippen heeft. Kathleen, prachtig tragisch, wacht het onvermijdelijke. Zij, - neen, zij heeft mij géén briefje geschreven, géén verklaring opgedrongen, géén opheldering verzocht. Niets. Zij is gekomen als altijd. Zij waakt. Zij schort op, maar laat niet los... Zij laat niet los, bereid alles te doen en te aanvaarden.

Zal ik tegen deze onverzettelijkheid niet moeten verliezen? Zóó partij, zóó belanghebbende, zóó vurig prooidier te zijn!

Prachtig is ze als een tijger.

Zij speelt om het millioen, ik enkel uit verveling. Maar neen! ik wil ook winnen. Ik wil den professor. Om welke kleine ijdelheid in mij? Is het wijl ik niet opnieuw overwonnen worden wil, na mijn nederlaag bij den houten jongen? Of is het hààr vinnigheid, die mij opwindt? Hoe walgelijk bloedeloos ben ik, dat zij, mijn tegenstandster, nog mijn gangmaakster moet zijn!

De gemaal toont zich bij dit alles een weinig waardig object.

Een beetje zelftevreden, een beetje gulzig, een beetje iemand, die er genoeg van heeft. De beslommering vermoeit hem. Hij moet nu professor worden, en dat vechten van twee vrouwen wordt hem te veel. Rust - rust verlangt hij. Altijd de hartstochtelijkheid van de een, de ironie, gelatenheid, en weer verbetenheid van de andere! Van 't eene huis naar 't andere in angsten, leugens, slechte stemmingen.

Weer zie ik hem dat oude hebben, dat ingezonkene. Als een zieke, die maar liever zou slapen gaan en niet eens hoeft te weten, of hij weer wakker wordt.

Opnieuw brengt hij zijn servet bettend aan den mond. Hij heeft zijn knevel, die grijsde, laten scheren; zoo versch geschoren ziet hij er jongensachtig uit. Het accentueert nog: zijn ouder-worden. En hij is aan den onbedekten mond nog niet gewend; de lippen lijken proevend iets te zoeken.

Nu bedient hij Kathleen van een pasteitje, en in een schrik bied hij ook mij den schotel. Alles moet hij opzettelijk bezinnen. Bij elke handeling vreest hij bangelijk: wat zal nu weer gebeuren! En hij hoopt dat het ditmaal toch nog losloopen zal... geen hinder brengen in zijn stemming, zijn werk, zijn voorbereiding op het nieuwe.

Sinds hij Klepels mist, kan hij met niemand erover praten. Vrouwen verstaan alleen querulant zichzelf.

In den schoorsteenspiegel zie ik mijn smalend glimlachje. Beiden, tegelijk, kijken mij aan. Vragen niets. Zij durven niet. Angst doet hun oogen stollen. Waarom - vreezen ze - làch ik? Wat zal ik gaan zeggen?

Ik, omdat niets mij wezenlijk aangaat, kan mij veroorloven, schik te hebben om hun benauwelijkheid. Op mijn manier triumfeer ik. Welk een zielige, zure triumf! Wanneer ik mij daarvan bewust wordt, trekt de kleur weg van onder mijn oogen... Ik, ook, met een strak, hol gezicht, wacht wat komt... wat komt...

Het pasteitje... de schijf... de taart na, die ik zelf gebakken heb. Alles in zwijgen. Als in een stilleven zitten wij om de tafel appelpartjes te schillen. Rob en Kathleen, met pantomine-gebaren, deelen. Ik, ik ben zoo moe, dat ik verlof vraag...

Nu plotseling schokken zij beiden in actie. Het wordt een bevrijding, dat ik liggen ga, hun wat te doen geef om mij te

vertroetelen. Rob vindt de dierbaarheden van een bruidegom... is het alleen om hem te behagen dat Kathleen ook meedoet? Daar komt ze met kussens... veel kussens... zij lijkt het een wellust te vinden, al die zachtheid te stapelen om mij heen.

- Lig je zoo goed?...

Hij zou nog wel wat willen doen. Meer. Hij weet geen raad met zijn handen. Nu ik verzorgd ben, is al hun bezigheid verdaan. Wat moeten ze? Als iets dreigends lig ik daar, nauwelijks gedwongen, vol gruwlijke mogelijkheden.

Ieder in een stoel, rechtop, zitten ze en wachten. Wanneer Martha de koffie brengt, kan Kathleen zich redden. Met hen beiden bedienen zij mij als een gevaarlijken koning, die elk oogenblik wreed uitbreken kan. Misschien wenschen zij de uitbarsting... ik heb er behagen in, de marteling der spanning te verlengen...

Zij weten niet: slááp ik? blijf ik hen bespieden? In een strakke overbewustheid zie ik, hoor ik alles. Zij zitten op hun stoelen, bevroren in hun angst.

- Slààpt mevrouw?

Het is Martha, die waagt... Nu alles afgeloopen is, hoopt zij nog op een uitgang.

Met gesloten oogen vraag ik:

- Wat wou je, Martha?
- Truida heeft in de keuken gedaan. Zij vraagt of ze nog...
- Als jullie klaar bent, gà dan maar.
- Dank u, mevrouw!

Zij sluit de deur achter haar muizenpasjes; alles wordt weer stil. Of er luiken toevielen.

Kathleen heeft maar een boek genomen. Voelt zij haar hopeloozen nederlaag van dezen avond?

O, als ik er wezenlijk prijs op stelde, den professor te houden! Ik behoefde maar te léven. Want hij, hij verlangt naar zijn rust, naar het einde dezer vermoeiende, nimmer aflatende jonge adoratie. En alle ellende, die komen moet! Kost het hem niet zijn benoeming, toch: het schandaal dat onafwendbaar volgt, en hem haalt uit zijn bezigheid, en hem schaden zal bij de collega's. Zullen de dames de nieuwe jonge vrouw ontvangen?

Ik, ik behoef maar de rechthebbende te zijn om te winnen.

Wil ik winnen?...

In mijn loome gelatenheid vormt zich enkel een vraag als antwoord.

- Eigenlijk... waarom?

Waarom ga ik niet maar heen en laat hen aan hun illuzie?

Mij overgevend aan zulke verteederende edelmoedigheden, neem ik het den ouden professor kwalijk, dat hij op zoo'n onmogelijk tijdstip gestorven is. Nu kan ik niet eens dadelijk het huis verlaten, nu moet ik wachten tot de faculteit voorgedragen, de raad benoemd heeft. Ik zit gegijzeld, tot anderen, buiten mij om, mijn schuld hebben betaald.

Door mijn zware dommeling hoor ik de schuldigen zeggen:

- Elf uur!

Heb ik dan toch geslapen?

Kathleen staat gekleed om heen te gaan.

Plotseling helder, kwaadwillend, rijs ik overeind.

- Hè ja! Een wandelingetje zal mij goed doen.

Kathleen, met een strak gezichtje, wacht haar redding van hèm.

- Ga je ook mee, Rob?

Zijn antwoord negeert haar zielige hulpeloosheid. Het is alleen - pedant - voor mij.

- Ja, dat was mijn plan.

Hij lijkt nu precies den opziener van het lager onderwijs, die onze meisjesschool inspecteeren kwam, de directrice vernietigd achter hem aan.

Hij, hij loopt in het midden. Kathleen, in haar astrakan pelsje, is een kleintje bij hem... Zij krimpt, naast ons beiden groote menschen, tot het meisje, dat wel meeloopen mag.

Ik stel een koffiehuis voor. Te midden van ongemanierde zondagsmenschen drinken wij heete groc. Kleintje, de oogen gloeiend, lijkt in koorts te branden... Deze avond is zoo smadelijk voor haar geweest!... Moet zij zich niet een indringster voelen?

Ik heb zoo zielsmedelij met haar, dat ik, bij de deur van haar woning, haar een zoen geef.

- Ga jij maar lekker slapen - kleintje!

Onder haar killen afweer besef ik eerst: zij moet mijn

hartelijkheid als onedelmoedig, haast als een beleediging, ondervinden.

Rob merkt niets. Het doet hem goed, ons zoo in vrede te zien. Goedgehumeurd, van de bezwarenis bevrijd, praat hij met luide, gezonde stem over zichzelf, zijn kansen, zijn aanspraken, zijn recht.

Blijkbaar hapert er toch iets.

- Baarlo maakt visites bij faculteit en curatoren. Nu al.

- Is dat noodig?

- Och, wanneer men weinig kans maakt... Een uiting van zelfvertrouwen kan ik er niet in zien.

Zijn groote lummelachtigheid naast mij zwelt in een schaterlach, die zijn ongerustheid wegrumoert.

De hinder daarover verdwijnt spoedig. Ik vind hem toch niet ongezellig. Er is iets moederlijks in mijn gevoel, of ik, sterkste, hem en dat arme kleintje moet patroniseeren.

In de strakke maanslagschaduwen staan de straten hoekig op elkaar. Een stille vorst maakt alles wit en helder. Ik neem den arm van mijn gemaal, klem, in mijn bont, mij tegen hem aan.

Zijn lichaam reageert. Hij wordt er fier van, - dat vind ik nu weer overdreven. Tot hanigheid is geen reden. Kan de man nu nooit eens het oogenblik nemen zooals het valt? Moet ik dan altijd tillen... tillen?

Zijn conversatie, ook, moedigt niet aan.

- Koud!

Zal hij praatjes over het weer beginnen? Gelukkig blijft het erbij. Een poos kan ik mij verbeelden, naast een minnaar te wandelen, een zwijgzamen minnaar, die aan gewichtige dingen dekt.

Natuurlijk, hij denkt aan Baarlo en zijn kansen.

Zoo bekostig ik alleen mijn illusies... bijna gelukkig in een lui-zijn-overgegeven aan mijn luim...

Thuis haalt Rob mij uit m'n pels. Hij is zoo voorkomend.. hij lijkt iets te verwachten. En welgeluimd volg ik hem naar onze kamer, waar de gewoonte ons opneemt als twee gezworen kameraden.

XX.

Scherven!

Alles gebeurt gelijktijdig, als op een kermis. De gebeurtenissen hollen achter elkander aan en wij mee, radeloos, belachelijk.

Rob wordt géén professor. Hij is onmogelijk, op het oogenblik.

Hoe heeft Kleintje zoo plotseling zulke radicale besluiten in haar domme hoofdje gekregen! Ik dacht haar zoo verstandig.

Doen verliefde meisjes nog zoo?

En maar aanstonds den volgenden ochtend! Ultimatum. Zij kon niet meer wachten. Zij hield het niet uit - zij verkòòs het ook niet.

Slaat een man ooit ongelukkiger figuur als tegenover onredelijkheid van een vrouw? Wanhopig kwam hij naar huis.

- Kalmeer jij Kathleen als je kan. Jij bent een vrouw.

Zeker, ik ben een vrouw, maar het viel mij, in m'n ochtendjas, wat onverwacht.

- Wat moet er met haar gepraat worden?

- Wat je wil. - Ze vergt onredelijke dingen. - Zeg haar, dat het niet kan.

- Druk je duidelijker uit. Wat kan niet? Wat wil ze?

- Ze wil weg!

Mijn gezicht - ik tracht toch mijn ironie te onderdrukken - windt hem op.

- Ja, beste jongen, kalmeer ik, ik dien toch, om met haar te praten, eenigszins omstandiger ingelicht te zijn.

Hij beseft zijn ongelijk, maar dat maakt hem nog driftiger.

- Ik kan niet praten met menschen, die dreigen uit het raam te springen!

Laat ik nu maar niets meer zeggen. Ik weet genoeg. Blijkbaar beschouwt hij dezen toestand als een moeilijkheid, die wij samen - wij samen - moeten oplossen. Vanmorgen was er harmonie in zijn opstaan. Een huismans-vredigheid, die den arbeid bevordert, het maatschappelijk bestaan bloeien doet. Wij hebben als kameraadschappelijke echtelieden ontbeten.

Ja, wel hard voor hem, aan den overkant zóó te worden begroet!

Meteen, in de hall, sta ik tegenover Kleintje. Wat ziet zij bleek!... een tragische marionet.

- Ik moet Rob spreken!

- Niemand die 't je belet.

Een beetje angstig voor haar heftigheid, maak ik plaats. Heeft zij revolvers? vergif? vitriool? Om ongelukken te voorkomen, volg ik.

- Lafaard!

Rob heeft een kletsenden slag in het gezicht.

Aanstonds voel ik: dat is het onherstelbare. De steen in de lawine. Nu volgt alles vanzelf, noodlottig: de vlucht, de scheiding, het gemist professoraat.

Arme Rob!

Maar een vrouw heeft geen meelij met een - zelfs buiten z'n schuld - belachelijken man. Ik kan hem alleen de schande van mijn tegenwoordigheid besparen.

Vóór den middag, met gepakte koffers, zijn zij weg.

Het huis, alleen, leeft niet ongezellig. De zwijgende dienstbaren verzorgen mij, houden mijn dag gaande. Uitgaan doe ik niet; iedereen krijgt ‘niet thuis’; ik heb na Maud's nieuwsgierig belletje den telefoon afgeschakeld.

Gekalmeerd wacht ik alles af.

Wat zou ik wenschen, dat gebeurde? Ik weet het niet. Hun gun ik geen kwaad... als ze 't samen goed kunnen hebben, in vredesnaam. Maar ik geloof het niet. Ik zou het bijna willen gelooven, maar zie geen kans.

Als alles zoo nu maar zou mogen blijven... Natuurlijk gaat dat weer niet... Er moet altijd wat gebeuren... altijd moet er wat gebeuren... Het leven is een krant.

Soms, in vacantietijd, laat men weken achtereen de krant ongelezen om rustig te leven in zichzelf. Zoo wensch ik nu langen tijd, langen tijd rust te hebben, een bestaan waarin niets omgaat...

Flut!

Zijn lange ruige pooten springen op mijn versterbank. Hij komt mij vertellen: de baas is terug!

Freddy!... Freddy!...

Ik hol naar de hall, om hem voor te zijn.

Daar hoor ik zijn fluitje. Freddy's fluitje, dat den hond terug roept.

In nog dieper leegte blijf ik achter.

Dien middag laat hij het briefje brengen:

‘Beste Thilde. Ja, ik ben terug en heb je nog niet bezocht. Misschien zou ik op dit oogenblik iets voor je kunnen zijn... Ik heb het mij afgevraagd en overwogen of ik je zou mogen, als oud vriend, bezoeken.

Het resultaat van mijn overweging is: neen. Aan de kans, dat mijn bezoek verkeerd uitgelegd worden zou, mag ik je niet blootstellen. Later...’

Het dikke ivoorpapier, met zijn groote rond-open handschrift, zinkt naast mij en uit m'n hand op den grond. Wat kunnen mij die kansen, die verkeerde uitleggingen schelen!

Freddy zal zijn rust hebben... Ik antwoord niet.

Na dit: bezoek van den advocaat, in Rob's opdracht. Ik moet iets vragen wat ik niet de bedoeling had te vragen. Men kan mij een verschijning voor den rechter niet besparen, waar ik zal moeten verklaren, dat ik geen verzoening wil. De advocaat zal mij bijstaan. 't Is goed... 't is goed...

De notaris ook al. Ik geef volmacht. 't Is goed... 't is goed... De echtgenoot laat mij alles houden, alles. Heb ik daarom gevraagd? Ik voel hààr romantiek: hij zal moeten armoe lijden, een nieuw leven opbouwen, van den grond op.

Baarlo's benoeming... hoe dringt het ongewenschte nieuws tot mij door? Arme Rob! Ik heb toch met hem te doen!... Of met mijzelf, ik weet niet.

Wat gebeurt er meer? Het huis wordt groot en leeg, ik kan het niet meer aan. Ik verlang niet, dat Rob terugkomt... maar zou met mijn leven toch iets willen.

Twee en dertig...

Ik ben bang voor wat volgt. Ik ben heel klein, schuw voor mijzelf.

Sommigen gaan op reis als interessante weduwe. Die hebben fantasie. Ik, ik ben niet interessant, och nee...

Een kaartje van Maud, die zich niet afschrikken laat. 't Zou zoo een heerlijke vervulling voor mij zijn, in deze moeilijke dagen...

Ik, poovere intrigante, op huisbezoek!

Martha, hijgend van gewichtigheid, fluistert:
- Mevrouw... een deurwaarder...
Met het papier, de schaamtelooze dagvaarding, blijf ik verwezen staan.

REIN VAN ZANTEN.

Kinderen.

I.

Klein Blondje speelt. Haar bloote rozevoetjes,
Verdwaalde kindren zijn ze, in winterwoud
Van 't witte laken, huivrend, bang en koud -
Daar roept een stem: - ‘Komt binnen, arme bloedjes!’
Maar 't éene zusje 't ander tegenhoudt:
- ‘Zoo 't was een tooverkol, die lokt zoo zoetjes
Of menschenetersvrouw?’ - ‘Neen, 't leek wel Moetjes
Vertrouwde stem!’ Tot flink zij zich verstout.

En duidlijk ziet ze in 't opgebolde laken
De blankbesneeuwde kolenbrandershut.
Verkleumd en moe van zwerven en van waken
Zijn Bloote Voetjes, veilig, blij beschut,
In 't koestrend hol van warme wol gekomen -
En 't avondspel verglijdt in sprookjesdroomen.

II.

Klein Blondje sleept, met vlugge dribbelstapjes,
Een kussen dicht bij 't roze'-ombloeid balkon
En roept klein Bruintje. - En, of 't niet anders kon,
Naast haar, op 't kussen, vlijt zich 't neefje al rapjes.
D'arm rond zijn halsje, of zij 't met liefde omspon,
Aait, moederzoet, zij 't kind met liefdeklapjes
En zoent zijn mondje en voert hem zoete hapjes.
Op 't groepje trilt de gloed der zomerzon.

O Blondje! snel, eer dood uw spel komt storen
En ze in het graf voor áltijd gaan verloren,
Streel glad zijn haar en kus die wangen rood.

Maar geen van tweeën weet hoe weldra sterven
Moet de éene en de andre moedervreugd zal derven,
Voorvoeld in liefde voor den speelgenoot.

III.

Klein Blondje ziet, hoog boven de olmenlaan,
Een zwaluwvlucht als witte-en-zwarte pijlen
En duiven blank, die met geklapwiek zeilen.
Zij neemt mijn hand en ziet mij peinzende aan.

- ‘Zij vliegen hoog, o zeker duizend mijlen!
Kon ik de taal der vogelen verstaan!
Als ze uit den hemel weer naar de aarde gaan,
Vertelden zij mij nieuws van wie daar wijlen.
Ken jij hun taal niet? Jij bent al zoo groot!’

Dor loof ruischt neer, ik zie de schaduw lengen.
De vogels vluchten ver, naar 't morgenrood.
En 'k voel, als 't kind, verlangen mij doorzengen,
Of éens een vogel tijding mee zou brengen
Van elke ziel, die naar den Hemel vlood.

IV.

Nu dansend elfje, zingende opgetogen,
Dan ranke bloem, die stil te bloeien staat,
Dan, armenkleppend, meeuw, die vleugelslaat,
Vermeit zich 't knaapje, omwuifd van bladerbogen.

Plots door een glimlach als een dageraad,
Van teedren mond tot donkre droomende oogen,
Wordt, blij en glanzend, langzaam overtogen
De kleine hemel van zijn rein gelaat.

Ik zie hem aan - 't is of ik ál zal weten,
Zoo diep ontroert die lach mij van een kind.
Hij kon nog niet zijn hemelrijk vergeten.
Daarom, op aarde, omwaait hem hemelwind.

Kind, zegen mij, dat eens, van de aard gereten,
Mijn heimweeziel den hemel wedervind!

V.

In donkre lompen, voór de lichte ruit,
Twee schrale kindren turen, hand in hand,
Het vunzig hok, waar vuur noch liefde brandt,
Waar moeder schreit, wijl vader vloekt zoo luid,
Voor winkelpraal ontvlucht en bedelbuit.
Hun adem vlekt den kristallijnen wand
Van 't sprookpaleis, waar flonkert diamant,
Waar paarlen blanken - voor een koningsbruid.

En 't meisje hijgt, bevangen door die pracht.
O rijk zijn, heerschen in dien vonkeltooi!
Dan houdt zij 't handje op, dreint haar bedelklacht -

Tot, de oogen zwart, de woorden heesch van nijd,
Zij ruw naar 't krot sleurt, waar géen weet van mooi,
't Onwillig brôertje, dat van honger schreit.

VI.

Gelijk een vrucht, waarmee zij kwam verrassen,
't Half sluimrend kindje vlijde ze in mijn schoot
't Lag kalm en zoet, de ontloken lipjes rood,
In 't blank gelaatje omblond van glanzend vlassen
Aromig haar, de rozevoetjes bloot.
En, roerloos blij, doorleefde ik d'ál te rassen
Vroegzomerdag met vroom op 't kindje passen
En fluistrend keuvlen met mijn speelgenoot.

Klein meisje droomende op den grens van 't leven,
Bij 't vreemde kind, mijn hart geleend voor even,
Voorvoelde ik toen, met droeve zekerheid,
Dat nooit mijn ziel van moedervreugd zou beven,
Dat nooit mij liefde een eigen kind zou geven,
Maar enkel droomen, hoop - en eenzaamheid?

VII.

Ik las een boek uit lang verloren jaren.
En kleuren drie verrezen voór mijn oogen:
Roomblank, geelblond en paarsblauw windbewogen.
En 't blond was wuivend goud van knaapjesharen
En 't blank was 't kleedje, wapprend waar wij vlogen,
Het grasveld om, waar akkeleien waren.
O had dat boek, om trouw het te bewaren,
't Beeld van dien Meidag toovrende ingezogen?

Het juublend jongsken, dat zich niet liet vangen,
Blond zusjes kind, geleend om mee te spelen,
In 't meisje wekte heimlijk zoet verlangen
Eens 't eigen kindje in streelende' arm te prangen.
En lachend rende ik, blosjes op de wangen
En lente zong met vroolijk vogelkweelen.

VIII.

In rouwzwart de éene, de andre in herfstig bruin,
Twee grijze vrouwen op de ombloeide bank.
Een meisje in 't blauw, goudblond en lelieslank,
Heft óp een kindje, In de oude lindekruin
Fluit luid een merel - 't lijkt een lied van dank.
Door bladsmaragd valt rozelicht al schuin.
Bedwelmend geuren linde en rozetuin.
En 't kind heft de armen naar een rozerank.

Het meisje klemt, alsof 't een vogel was,
Die weg kon zweven, hoog in avondrood,
't Geleende kindje aan diepbewogen borst.

Dan, de oogen neer, dat geen 't verlang er las,
Klein blondje vlijt ze in Oma's donkre schoot
En proeft haar wee als onbegrepen dorst.

IX.

De kinderkopjes blonken, blond als koren.
Stil knielde ik neer, wijd breidde ik de armen open,
Liet héel een troepje er in gevangen loopen -
Doch zee van droefheid ruischte mij in de ooren.

- Wat voor die kleinen mag van 't lot ik hopen?
In zwaar gezwoeg en barenspijn verloren,
Verwelkt haar jeugd en zorgen vroeg verstoren
De reine vreugd, die 'k wou met zegen doopen.

'k Voelde op mijn wang als koele rozeblaadjes
En lichte vlindervleuglen, schuchtre mondjes -
Toen, klompeklettrend, langs de ontloofde paadjes,
Elk 't popje in de armen, holden weg die blondjes,
Als vogels kwettrende, als een droom verdwenen.
O waárom toefde ik? waarom moest ik weenen?

X.

'k Stond over 't wonder van uw zijn gebogen,
Kind, ziel gevangen in onze aardecel.
En duizlend tuurde ik, als in diep een wel,
In 't grondeloos mysterie van uw oogen.

- 'Daalt ge uit den Hemel in de levenshel?
O gave een god uw mondje 't grootsch vermogen
't Onthullen ál wat wij te raden pogen,
Eer gij 't verleên vergeet voor kinderspel!

En móet gij zwijgen, moogt gij niets verraden
Van 't vorig leven? Boet gij booze daden
In eeuwen-kringloop van geboorte en dood?'

Maar 't kind bleef ernstig mij in de oogen staren.
En 't leek mij oud, of 't leefde al duizend jaren,
Wijl 't rond mijn vinger 't weeke handje sloot.

HÉLÈNE SWARTH.

Ontvreemde dag.

Hoe kwam hierheen verzeild
Uit nacht van stilte en niet
Leven van nu en hier?
Pijn van gekwelde dier?
Onrust van lach en verdriet?

Als fijne rook verijlt
En bloesem verwaait op wind,
Verbleekt en vertrilt en vergaat
Wat dagelijksch weten laat
Over van wonder en kind.

Alleen en eenig verwijlt
Besef van verdwaald te zijn:
Achter het denken om
Treuzelt het bang en stom,
Dof en hardnekkig en klein.

Van waar deze felle jacht,
Vreemd aan de rust die blijft
Rondom het wilde lot?
Hoe kwam verdwaalde God
Tot ons leven ingelijfd?

Dit heeft het wel gebracht:
Oud vermoeden groeit en pal
Staat zekerheid dieper dan dood.
Wat stuwt dan nog dwaas dit groot
Dwars damp-blauw water zijn val?

Onwezenlijk onverwacht
Afgestort van zijn bron
Ontkernd viel Zijn als een vraag,
Zwevend, wenkend: dat vandaag
Is een vonk tusschen zon en zon;

Is een afglimp voorgoed voorbij
Van toekomst; hij keert niet weer;
Nooit zelf, nooit wezend, nooit ik,
Nooit eigenlijk -: Oogenblik
Van onder tijds wimper neer.

Tijd! weef er uw web met zij -
Het is toch maar een vod van rag...
Toen donker oerlicht uiteen
Brak tot seizoen en geween
Kwam hier en nu deze dag.

Mei 1923.

VICTOR E. VAN VRIESLAND.

Nisami.

Nisami: een dier teedre Perzen,
die met den zilvren fluit van verzen
kloeg om het bronzenrood bederfst
van blaadren in den vroegen herfst
over den vijver, waar zij vielen
als moegezworven kinderzielen,
waarom een oudgeworden zon
het bleeke rag van sproken spon.

Nisami zag dit, en al droever
herkende hij ten andren oever
zich aan een blauwe papagaai:
de wind heeft in zijn zachten waai
van 't haar de kuiven week gewimpeld
en 't peinzen om zijn hoofd gerimpeld,
maar een verbaasde, ronde bril
maakte zijn groot gezicht weer stil
en temperde den sombren kommer
binnen zijn donker oogen-lommer.
Van smart de milde ironie
dwaalt aan de nauwe lippen, die
uit zooveel stormen nu bedaard,
zich heevlen in den smallen baard...

Hij telt met zijn verlegen vinger
de rhythmen en de rijmen-slinger,
en op een zilvren fluit gespeeld
gaan verzen tot zijn tegenbeeld,
en herfst is om de bronzen vijver,
de vogel en de verzenschrijver
Nisami.

HENRIK SCHOLTE.

Vijftig jaren uit onze geschiedenis (1868-1918).

VI.

De antecedenten van Heemskerk, speciaal zijn militante houding tegenover de Kamer tijdens zijn eerste ministerschap (1866-1868), waren niet geschikt om bij de Liberalen aanvankelijk groote instemming met zijn optreden te verwekken. Uit de samenstelling van het Kabinet, waarin de formateur geen zijner ambtgenooten uit zijn eerste Ministerie had opgenomen[1)], viel evenwel af te leiden, dat het geenszins in de bedoeling had gelegen daaraan een scherp geteekend anti-liberaal karakter toe te kennen. Uit het afgetreden Kabinet werden de beide militaire Ministers overgenomen. Baron van Goltstein, de nieuwe Minister van Koloniën, had, sinds de verwerping van zijn dubbelzinnig amendement over het Lager Onderwijs in 1868, zich zeer stellig tegen elk voorstel tot herziening der Schoolwet verklaard. Ook Baron van der Heim, die als hoofd van het Departement van Financiën optrad, was een voorstander van het openbaar onderwijs, evenals trouwens Heemskerk zelf. De Minister van Buitenlandsche Zaken, van der Does de Willebois, werd gerekend tot de liberale Katholieken. Aleen de Minister van Justitie, van Lynden van Sandenburg, gematigd Anti-Revolutionair, behoorde, hoewel meer conservatief dan clericaal, tot de tegenstanders der Schoolwet. Zijn partijgenooten duidden hem dan

1) Alleen Baron van Lynden van Sandenburg had in dat Ministerie eenige maanden zitting gehad als Minister van Eeredienſten.

ook zijn zitting nemen in een Ministerie, dat hun eischen op onderwijsgebied wel niet zou bevredigen, min of meer ten kwade. Aan den anderen kant wekte zijn optreden bij de Liberalen eenig wantrouwen op.

De liberale persorganen namen overigens tegenover het nieuwe Kabinet een welwillend afwachtende houding aan. Het trad op om aan de Liberalen de noodige rust te verschaffen, het zou volgens Prof. Buys ‘een dienst (vervullen) welke onze huismoeders met het woord noodhulpdienst plegen uit te drukken.’ Heemskerk bezat lust en kracht tot regeeren en iemand, die de teugels van het bewind met krachtige hand aanvatte, was thans noodig; onder de liberale staatslieden was die niet te vinden. Tijdens het bestuur van het Ministerie-Heemskerk werden door enkele vooruitstrevende liberale Kamerleden, o.a. de Roo van Alderwerelt en van Houten, pogingen in het werk gesteld om overeenstemming van inzichten te verkrijgen tusschen de partijgenooten. Hieraan ontbrak tot dusver veel. Het halsstarrig vasthouden aan individueele opvattingen, een nationale karaktertrek, was zeker voor een groot deel de oorzaak van het gemis aan eenheid en discipline in de liberale partij en tevens van de slechte werking der staatsmachine. Algemeen werd er in die dagen over geklaagd, dat de Volksvertegenwoordiging ongeschikt bleek om hervormingen tot stand te brengen, die alleen door het doen van concessiën aan persoonlijke of plaatselijke belangen te verwezenlijken waren.

Kappeyne werd meer en meer de man wiens overwicht algemeen door de Liberalen erkend werd en om wien zich geleidelijk allen groepeerden, al waren er verschillenden, die liever met rustiger tred dan de zijne zouden wenschen voorwaarts te schrijden en een enkele, zooals van Houten, die in nog sneller tempo begeerde vooruit te stevenen. Onder leiding van Kappeyne kwamen nu enkelen zijner naaste geestverwanten bijeen om een liberaal program samen te stellen; Kappeyne zelf ontwierp het gedeelte betreffende de belastingen en de Justitie; De Roo dat, hetwelk den dienstplicht omvatte.

Inmiddels had Kappeyne bij de algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting, den 24sten November 1874, in een vermaard gebleven rede, een meesterstuk van parlementaire

welsprekendheid, de beginselen der ‘hervormingsgezinden’ geformuleerd. Een zuiver parlementaire Regeering achtte hij niet mogelijk, zoo lang wij ons ‘irrationeel kiesrecht’ behielden. Grondwetsherziening, waarbij dan het stellen der vereischten voor de uitoefening van het kiesrecht aan den gewonen wetgever kon worden overgelaten, zou t.z.t. moeten plaats hebben, doch de tijd daarvoor achtte hij toen nog niet gekomen.

Voorts moest de in 1848 verworven staatsregeling doordrongen worden van ‘de moderne levensbeschouwing’. In tegenstelling met de voorheen, o.a. door Thorbecke gehuldigde opvatting, dat de staat slechts een groote politiemacht was, leerde die levensbeschouwing het volksbelang te stellen als hoogste staatsdoel. Als gevolg daarvan zou de staatstaak zich voortdurend moeten uitbreiden. In verband daarmede was noodzakelijk een reörganisatie van het beambtenwezen, verbetering van het rechtswezen, toevoeging van nieuwe takken aan den staatsdienst, o.a. zorg voor de openbare gezondheid[1)], uitvoering van groote openbare werken door den Staat of met staatshulp, organisatie van het recht van vereeniging op nieuwe grondslagen, zorg voor Hooger, Middelbaar en Lager Onderwijs door den Staat, op onbekrompen wijze en betere opleiding en bezoldiging van onderwijzers en als einddoel schoolplichtigheid. Reorganisatie van het leger en daarna invoering van algemeenen dienstplicht. Ten einde de middelen te vinden om dit alles te bekostigen: hervorming van het belastingwezen, invoering van directe belastingen en afschaffing van alle in-, uit- en door-voerrechten, zoodat ons land één groote vrijhaven zou worden; daardoor zou de nationale productie een hooge vlucht nemen, zoodat de noodige lasten met gemak zouden gedragen worden. De uitvoering van dit uitgebreid program zou echter eerst door een volgend geslacht kunnen verwezenlijkt worden. De taak van de hervormingspartij zou zijn thans ‘controleeren’, straks, wanneer zij daarvoor gereed was, ‘gouverneeren.’

1) Deze tak van staatsdienst achtte Kappeyne zoo belangrijk, dat hij meende, dat daarvoor in later tijd wellicht een afzonderlijk Departement zou moeten worden ingesteld.

Van dien dag af was het duidelijk, dat Kappeyne bereid was, wanneer het geschikte oogenblik daarvoor zou aangebroken zijn, het bewind te aanvaarden. In een vergadering der liberale Kamerleden werd Kappeyne op van Houten's voorstel, aangewezen als den leider der partij, die een gelijke positie zou innemen als de ‘leader’ van de groote politieke partijen in Engeland. Hoewel er eigenlijk tusschen de liberale Kamerleden geen eenheid van beginselen bestond, verbonden zij zich om voortaan in alle partijkwesties overeenkomstig de aanwijzing van den leider hun stem uit te brengen.

De anti-revolutionnaire partij, hoewel een streng behoudend-aristocratisch element daarin aanwezig bleef, wendde, onder leiding van Dr. Kuyper, die, al lag zijn kracht meer in de journalistiek en in de verkiezingstechniek dan in parlementairen arbeid, van 1874 tot 1877 haar woordvoerder in de Kamer was en die na den dood van Groen in 1876 haar Hoofd werd, haar koers naar het democratisch Calvinisme. Zij werd meer en meer de partij der ‘Kleine luyden’ en vertoonde zelfs hier en daar roode tinten. Maar ten aanzien van welke punten de opvattingen der verschillend genuanceerde partijgenooten ook mochten uiteenloopen, in één opzicht waren zij althans allen eensgezind, nml. waar het gold den strijd tegen de Lager Onderwijswet.

De tegemoetkomende houding door Heemskerk en de conservatieve pers tegenover de Roomsch-Katholieken aangenomen en de steun die dezen aan de Regeering verleenden, wekte bij sommigen argwaan. Een eventueel samengaan van de Regeering met de Ultramontanen werd zelfs gevaarlijk geacht met het oog op onze internationale positie, daar de buitenlandsche staatkunde in die jaren beheerscht werd door de Roomsche kwestie, o.a. tengevolge van het streven der Utramontanen naar het herstel van de wereldlijke macht van den Paus en ook door de krachtige anti-Ultramontaansche politiek van Bismarck. Men vreesde, dat in een Europeeschen oorlog, die toenmaals door velen voor aanstaande werd gehouden, kerkelijke sympathiën zich sterk zouden doen gelden. Mocht onze buitenlandsche politiek dan niet de waarborg van onafhankelijkheid van Ultramontaanschen invloed bieden, dan zouden wij gevaar loopen door de tegenpartij als vijandig te worden beschouwd en niet bij machte zijn onze

neutraliteit te handhaven. Op dit gevaar werd in 1875 door den oud-Minister van Buitenlandsche Zaken, Graaf van Zuylen, gewezen in een door hem in het 'Utrechtsch Dagblad' geplaatst artikel. In een vrij stekeligen brief aan de Redactie van het 'Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage', werd hierop geantwoord door den Heer Heydenrijck, den voornaamsten woordvoerder der Katholieken in de Tweede Kamer, die de ontboezeming van Graaf van Zuylen slechts beschouwde als de uiting van een ontstemd gemoed.[1)]

Van Zuylen toonde daarop nader in een brochure[2)] aan, waarom, naar zijn meening, de Conservatieven niet langer afhankelijk mochten zijn van de Ultramontanen, volgens wier leer het algemeen belang der Roomsch-Katholieke Christenheid, waartoe ook behoorde het herstel van de wereldlijke macht van den Paus, boven het welzijn van het vaderland gesteld moest worden en hij die met eenig wereldlijk gezag bekleed is, gehouden is dit ten behoeve der Kerk aan te wenden.

Naar de meening van van Zuylen zouden nu de Conservatieven te zamen met de Liberalen, die eerstgenoemden voornamelijk bestreden wegens hun bondgenootschap met de Ultramontanen, één partij kunnen vormen tegen het Ultramontanisme, krachtig genoeg om als regeeringspartij op te treden.

Volgens de liberale persorganen kon echter 'strijd tegen Rome' geen partijbeginsel zijn. De Liberalen wenschten althans in geen geval hun progressistisch karakter daarbij in te boeten.

Van de betrekkelijk welwillende houding door de Liberalen aanvankelijk tegenover het Ministerie aangenomen, was een jaar later reeds niet veel meer te bespeuren.

Een netelige kwestie verstoorde bij het begin van het tweede zittingsjaar, in September 1875, den vrede tusschen de Regeering en de Kamermeerderheid en veroorzaakte zelfs een oogenblik van crisis. De Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Financiën hadden nml. zonder medewerking der Staten-Generaal, in een overeenkomst met de Rhijn Spoor-

1) Graaf van Zuylen had nml. den Gezantschapspost te Brussel, die aan den afgetreden Minister van Buitenlandsche Zaken Gericke was ten deel gevallen, voor zich zelf begeerd.
2) 'De Staatkundige partijen in de 2de Kamer', 1875.

weg Maatschappij deze laatste, indien zij den aanleg der lijn Leiden - Woerden hielp verzekeren, ontheven van de verplichting haar bij het verleenen der concessie in 1845 opgelegd, om te Rotterdam een verbindingslijn te maken tusschen hare lijnen en die der Hollandsch IJzeren Spoorweg Maatschappij. Deze overeenkomst had in den lande en vooral te Rotterdam een storm van ontevredenheid verwekt. In de Eerste Kamer interpelleerde de Heer Duymaer van Twist de betrokken Ministers over deze aangelegenheid en hij stelde een motie voor, waarbij verklaard werd, dat het algemeen belang door de bedoelde overeenkomst niet behoorlijk was behartigd. De interpellant verklaarde, hoewel in krachtige bewoordingen de handelwijze der Regeering afkeurend, dat zijn motie echter geen politieke strekking had. Afkeuring van een daad van Regeeringsbeleid door de Eerste Kamer behoeft trouwens niet de politieke gevolgen te hebben, welke zij, uitgesproken zijnde aan de andere zijde van het Binnenhof, bijna noodzakelijk zou teweegbrengen. De beide betrokken Ministers meenden evenwel, na de aanneming der motie, hun ontslag te moeten verzoeken; toen de Koning daarop echter een stellig weigerend antwoord had gegeven, besloten zij hunne betrekkingen te blijven waarnemen.

In November kwam deze zaak in de Tweede Kamer ter sprake, naar aanleiding van adressen van den Gemeenteraad en van de Kamer van Koophandel te Rotterdam. De conclusie door de meerderheid der commissie, die over deze adressen verslag had uitgebracht, voorgesteld, strekte om te verklaren, dat door de overeenkomst het algemeen belang niet behoorlijk was behartigd, terwijl de minderheid aan de Kamer voorstelde, als haar gevoelen uit te spreken, dat het verkieslijker ware geweest indien de overeenkomst onder voorbehoud van goedkeuring door de wetgevende macht ware aangegaan.

Hoewel de Kamer bijna eenstemmig was in haar afkeuring over het gebeurde, zoo drukte de door de meerderheid der commissie gekozen formule de bedoeling toch minder juist uit. Het was nml. niet het oogmerk, ook niet van de meeste Liberalen, om een votum van wantrouwen tegen de Regeering uit te brengen. Wel verklaarde het liberale lid Viruly, dat dit zijn bedoeling was, maar de door dezen afgevaardigde gehouden rede, die een hartstochtelijk en persoon-

lijk karakter droeg, veroorzaakte, ook bij velen zijner partijgenooten, ergernis.

Na een lang debat, dat in een personenstrijd ontaardde, werden ten slotte beide conclusies verworpen. Een nieuwe commissie werd benoemd en de door haar voorgestelde conclusie, die behelsde, dat de Kamer het betreurde, niet door de Regeering gekend te zijn in de opgeheven verplichting waardoor deze te kort had gedaan aan het gewenschte overleg met de Vertegenwoordiging, werd aangenomen.

Minister Heemskerk werd, ook door vele zijner politieke tegenstanders, beschouwd als de aangewezen man om de door de Grondwet van 1848 vereischte en nog steeds niet tot stand gekomen wettelijke regeling van het Hooger Onderwijs te bevorderen.

Tijdens zijn vorig Ministerschap, in 1868, had hij reeds een ontwerp Hooger-Onderwijswet ingediend, hetwelk door zijn ambtsopvolger was ingetrokken. Het door Minister Geertsema in 1874 aangeboden wetsvoorstel werd nu, in belangrijke opzichten gewijzigd, door Heemskerk in de lente van 1876 in de Tweede Kamer verdedigd.

Bij de regeling van dezen tak van het onderwijs dienden enkele kwesties opgelost te worden, die de gemoederen min of meer in beroering brachten. In de eerste plaats het vraagstuk van het aantal Universiteiten. Meer en meer werd de meening verkondigd en was de overtuiging zich begonnen te vestigen, dat drie Hoogescholen voor ons kleine land een te kostbaar bezit was. De onweersbui die was komen opzetten boven onze Universiteiten, waarvan er, naar men algemeen verwachtte, één of misschien wel twee door den bliksem zouden geveld worden, dreef echter af niet alleen, maar het tegenovergestelde van hetgeen men meende of vreesde dat gebeuren zou, had plaats. Bijna unaniem was de Kamer, met den Minister, van oordeel, dat onze drie Universiteiten te veel voor den bloei der wetenschappen hadden verricht, dan dat één of twee daarvan, na een zoo langdurig en roemrijk bestaan, mochten worden ter zijde gesteld. Maar niet alleen bleven deze drie instellingen behouden, het bestaan van een vierde werd zelfs mogelijk gemaakt, doordat aan de Gemeente Amsterdam werd toegestaan het bijna 250 jaren aldaar bestaan hebbend Athenaeum Illustre, mits aan enkele voorwaarden voldaan werd,

in te richten tot Universiteit, die evenals de Rijks-Hoogescholen het ius promovendi et examinandi zou deelachtig worden.

En als waren die vier Academies nog niet voldoende, enkele jaren na de totstandkoming der wet, zag men nog een vijfde verrijzen. De vrijheid van Hooger Onderwijs, reeds door de Grondwet gewaarborgd, werd door de wet-Heemskerk op onbeperkte wijze gehuldigd; een amendement-Jonckbloet om het toezicht over bijzondere Hoogescholen aan de Rijks-Inspecteurs op te dragen, verklaarde de Minister zelfs onaannemelijk en werd dan ook verworpen. Van deze vrijheid nu maakte Dr. Kuyper gebruik om te Amsterdam een 'Vrije Universiteit' te stichten, welke in 1880 werd geopend en waarin ook voor hemzelf een leerstoel werd ingeruimd. Een vrije Universiteit, niet het orgaan van een groote partij, maar het product van een zeer bepaalde, scherp afgeteekende schakeering van een partij, een vrije Universiteit 'op gereformeerden grondslag'. Alleen aan een man, zoo ongemeen talentvol en energiek als Dr. Kuyper kon het gelukken de groote moeilijkheden, welke aan het scheppen van een zoodanige instelling in den weg stonden, te overwinnen. Het eenige wat deze 'vrije Universiteit' nog deed achterstaan bij de Rijks Hoogescholen was - buiten en behalve dat zij alleen de faculteiten der godgeleerdheid, letteren en rechtsgeleerdheid omvatte - het gemis van het promotierecht met maatschappelijk effect; eerst vele jaren later, wanneer haar stichter zelf de teugels van het bewind in handen zou hebben, zou haar ook dit recht ten deel vallen.

Een ander netelig vraagstuk, dat de Hooger Onderwijswet tot een oplossing moest brengen, betrof de vraag omtrent het al of niet voortbestaan der theologische faculteit. Volgens het Organiek Besluit van 1815, dat toenmaals het Hooger Onderwijs regelde, was deze faculteit aan onze Hoogescholen opgenomen met het bepaalde doel om leeraren voor het Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap op te leiden. Handhaving van deze bepaling, die in strijd was met het beginsel van scheiding van Kerk en Staat, werd vrij algemeen niet langer toelaatbaar geacht. Minister Heemskerk had de geheele opheffing dezer faculteit voorgesteld en wilde de vakken, die daartoe behoord hadden, voor zoover zij onder

het begrip van wetenschap vielen, onderbrengen bij de faculteit der letteren en wijsbegeerte. De opleiding der godsdienstleeraren zou dan moeten geschieden aan seminariën of kweekscholen, door de Kerkgenootschappen op te richten.

Hiertegen werd in de Kamer van verschillende zijden opgekomen. Door de Commissie van Rapporteurs, werd bij monde van den liberalen afgevaardigde Moens, een amendement verdedigd, dat strekte om de theologische faculteit te vervangen door een faculteit der godsdienstwetenschap. Het anti-revolutionnaire lid Saaymans Vader daarentegen stelde voor de theologische faculteit te handhaven, het opheffen daarvan zou, volgens hem, een onrecht zijn, gepleegd door den Staat tegen de Hervormde Kerk. De conservatief-liberale afgevaardigde van Naamen van Eemnes eindelijk, die vrij grooten invloed in de Kamer bezat, wist den middenterm te vinden door voor te stellen den naam ‘faculteit der godgeleerdheid’ te behouden, welke dan echter niet meer uitsluitend zou strekken tot opleiding van Hervormde Predikanten, maar tot het vormen van wetenschappelijke mannen. Toen dit laatste amendement was aangenomen, wilde de Minister de leerstellige godgeleerdheid ook weder onder de te onderwijzen vakken opnemen Op voorstel van het liberale lid de Vries, die van oordeel was, dat dit vak niet van staatswege kon gedoceerd worden, werd hiertoe echter niet overgegaan. De opleiding van Hervormde Predikanten kon echter aan de Universiteiten blijven geschieden. Wanneer het Hervormd Kerkgenootschap, voor het onderwijs in de dogmatische vakken, zelf leerstoelen oprichtte, zou daarvoor rijkssubsidie kunnen verleend worden.

Merkwaardig was, dat de anti-revolutionaire partij, die toch op gemeenschap van godsdienstige begrippen steunt, blijkbaar geen vaste overtuiging bezat omtrent deze met den godsdienst samenhangende kwestie. Vóór het amendement-Saaymans Vader werden slechts drie stemmen uitgebracht, terwijl enkele Anti-Revolutionairen het amendement-van Naamen verdedigden.

Het wetsontwerp, dat, door de aanneming van tal van amendementen, ten slotte op vele hoofdpunten aanmerkelijk verschilde van het oorspronkelijke Regeerings-voorstel, werd met groote meerderheid van stemmen aangenomen.

VII.

‘Wij weten’, zoo schreef Prof. Buys in een van zijn keurig gestyleerde politieke opstellen, getiteld ‘Stormschade’, ‘wij weten, dat “de Minister van Oorlog” tot die fijne gewassen behoort, welke in een klimaat als het onze 's winters niet dan hoogst moeilijk kunnen worden overgehouden.’ Onze parlementaire geschiedenis, ook die van de laatste jaren, heeft de waarheid, die in deze beeldspraak vervat is, bevestigd. Het tweede Ministerie-Heemskerk is in dit opzicht wel zeer ongelukkig geweest. Gedurende zijn driejarig bestaan hebben niet minder dan vier titularissen elkaar aan het Departement van Oorlog opgevolgd. Vooral de felle oppositie van den Heer de Roo van Alderwerelt tegen alle oorlogsbegrootingen en andere wetsontwerpen van het Departement van Oorlog afkomstig, had hiertoe bijgedragen. Ook tegen de in den voorzomer van 1876 in de Tweede Kamer behandelde Militiewet, richtte zich de critiek van dezen afgevaardigde, die algemeene oefenplicht wenschte en volgens wien er voor de aanzienlijke Verhooging van het militie-contingent, welke door de Regeering was voorgesteld, geen reden bestond.

Toen artikel 1 van het wetsontwerp, dat de verhooging van het militiecijfer betrof, was verworpen, werd de wet ingetrokken en bood het Ministerie collectief zijn ontslag aan. De Koning meende aanvankelijk aan dit verzoek geen gevolg te moeten geven en Heemskerk, die zeer gehecht was aan het gezag, toonde zich geneigd om het bewind te blijven voeren. De aandrang door den Minister van Goltstein bij zijn ambtgenooten uitgeoefend, om bij het verzoek om ontslag te volharden, overwon ten slotte deze geneigdheid van Heemskerk, waarop het Kabinet zijn verzoek herhaalde en Zijne Majesteit in overweging gaf aan den Heer Kappeyne, die, namens de liberale partij sprekend, de Militiewet vrij hevig had bestreden, de opdracht tot het vormen van een Kabinet te verstrekken. Toen Kappeyne den 9den Augustus teruggekeerd was van een onderbroken buitenlandsche reis, werd hem door den Directeur van het Kabinet des Konings medegedeeld, dat

de Koning hem wenschte te spreken en hem de samenstelling van een Ministerie zou opdragen. Bij het onderhoud dat de leider der liberale partij daarop met den Koning mocht hebben, schijnt hem echter geen zoodanige opdracht verstrekt te zijn en werd hem door Zijne Majesteit alleen gevraagd, welke beteekenis naar zijne meening aan het votum der Kamer te hechten was. Kappeyne, die te voren overleg had gepleegd met zijn naaste geestverwanten, gaf toen te kennen, dat dit votum z.i. niet kon beschouwd worden als een afkeuring van de algemeene politiek der Regeering, zoodat er, naar constitutioneele begrippen geen reden bestond voor aftreding van het Kabinet. Voorts deelde hij nog als zijn oordeel mede, dat de Regeering het toegezegde wetsontwerp op het Lager Onderwijs zou moeten indienen en zich er van moeten onthouden andere wetsontwerpen in te dienen of te verdedigen, die tot een nieuwe ministerieele crisis zouden kunnen aanleiding geven. Dit advies schijnt ter kennis te zijn gebracht van de Ministers, die zich toen bereid verklaarden hun verzoek om ontslag in te trekken, met uitzondering van de Ministers van Oorlog en van Koloniën.

Dat ook van Goltstein, die bij de Militiewet het minst betrokken was, bij zijn aanvrage om ontslag volhardde, vond eendeels zijn oorzaak hierin, dat hij voorzag, dat, tengevolge van het gebeurde, het Ministerie afhankelijk zou worden van de welwillendheid der liberale meerderheid in de Kamer, welke positie hij voor zich niet wenschte te aanvaarden. Maar daarenboven was hij tot het inzicht gekomen, dat de voorheen door hem voorgestane meer behoudende begrippen omtrent de koloniale staatkunde, thans niet meer konden toegepast worden, terwijl de conservatieve partij in de Kamer, voor zoover die nog bestond, die beginselen nog huldigde. De conflicten, die noodzakelijkerwijs uit dit meeningsverschil tusschen hem en zijn voormalige partijgenooten zouden voortvloeien, begeerde hij begrijpelijkerwijze te ontgaan. Toen zijn opvolger Alting Mees zijn sympathie voor de meer vrijzinnige beginselen op koloniaal politiek terrein had laten blijken, ontstemde dit de conservatieve Kamerleden dermate, dat bijna allen hun stem uitbrachten tegen de Indische begrooting. Sinds dien tijd

heeft het eigenlijk conservatief koloniaal beleid, zich niet meer kunnen handhaven.

Ook met het besluit van het Ministerie om aan het bewind te blijven, toonden de Conservatieven zich weinig ingenomen. Naar hun meening was het echec door de Regeering geleden onbetwistbaar het werk der Liberalen, die zich aan de gevolgen daarvan niet hadden mogen onttrekken. Hadden deze echter toenmaals reeds het roer in handen genomen, dan zouden zij vermoedelijk nog even machteloos geweest zijn als in den laatsten tijd; hun tactiek om dit te voorkomen was gelukt en het Kabinet stond nu feitelijk onder hun curateele.

Intusschen mocht het aan den Minister van Justitie gelukken om de reeds zoovele malen tevergeefs beproefde hervorming der rechterlijke organisatie tot stand te brengen. Vroeger waren de voorgestelde regelingen steeds verworpen, doordat minderheden, die daartegen uiteenloopende, veelal locale bezwaren hadden, bij de eindstemmingen te zamen een meerderheid gevormd hadden. Ten einde zulks te voorkomen had Minister van Lynden de te regelen materie ondergebracht in een aantal afzonderlijke wetsontwerpen. Nadat in 1875 reeds vier ontwerpen, waarbij o.a. de Provinciale Hoven werden afgeschaft en vervangen door vijf nieuwe Gerechtshoven, waren aangenomen, kwamen in 1877 wegen wetten tot stand, welke de inrichting en het rechtsgebied der arrondissementsrechtbanken en der kantongerechten regelden.

Ook de Minister van Financiën had met het regelen van het muntwezen meer succes dan zijn ambtsvoorganger. Nadat zijn voorstel tot schorsing van vrije aanmunting van zilver, trots krachtige bestrijding, was aangenomen, gelukte het hem de zilveren standaard te vervangen door de ‘hinkende’: vrije aanmunting van goud, met behoud alleen voor het Rijk van de bevoegdheid om zilver aan te munten. Een definitieve wijziging der Muntwet, waarbij de enkele gouden standaard zou worden aangenomen, verwierp de Eerste Kamer evenwel.

Aanvankelijk werd door Heemskerk geen voorstel gedaan tot uitbreiding van het kiesrecht, misschien doordat bij de tot standkoming van het Kabinet was overeengekomen deze aangelegenheid te laten rusten. Inmiddels waren practijken aan het licht gekomen, die de aandacht weder op de kiesrechtkwestie vestigden. Te Elst was nml. een aantal arbeiders en

bedeelden, die overeenkomstig eigen aangifte, in de personeele- en patentbelasting aangeslagen waren, zonder in werkelijkheid de grondslagen daarvoor te bezitten, op de kiezerslijst geplaatst. Deze kiezersteelt was geschied ten einde eenige aftredende raadsleden door anderen te doen vervangen, hetgeen ook gelukt was.

Naar aanleiding van een adres van den Raad van Elst over deze aangelegenheid aan de Tweede Kamer, benoemde deze een commissie uit haar midden, die over de zaak een verslag uitbracht. De meerderheid der commissie achtte Grondwetsherziening het eenige afdoende middel om dergelijke knoeierijen tegen te gaan De Grondwet toch stelde 'betaling in de directe belastingen' als voorwaarde der toekenning van kiesrecht. Ook om andere redenen achtte zij wijziging dezer grondwettelijke bepaling gewenscht. Allen toch, die, hoewel aan hun bekwaamheid en gegoedheid niet te twijfelen viel, niet rechtstreeks in de belastingen waren aangeslagen, werden daardoor van het kiesrecht uitgesloten. Daarenboven had de band tusschen kiesrecht en belastingstelsel, door den census in het leven geroepen, aan een hervorming van het belastingwezen in den weg gestaan. Uit de over dit verslag in de Kamer gehouden debatten, bleek, dat een groot aantal leden met de minderheid der commissie van oordeel was, dat ook door een wijziging der Kieswet knoeierijen als te Elst gepleegd waren, konden gekeerd worden.

Andere leden hadden bezwaar tegen een herziening der Grondwet in den zin van afschaffing van den census. Een amendement-van Eck om een herziening van de Kieswet en niet van de Grondwet aan te bevelen, werd verworpen.

Ten slotte diende Heemskerk toch nog een voorstel tot censusverlaging in. Bij het voorloopig verslag over dit wetsontwerp legde van Houten een nota over, waaraan een 'schets van grondwetsherziening' was toegevoegd. De daarin vervatte voorstellen waren voor dien tijd vrij radicaal, zoo bijv. dat alleen bedeelden en zij die de schrijfkunst niet hadden geleerd van het kiesrecht zouden moeten worden uitgesloten en dat uit de voorwaarden voor de verkiesbaarheid voor de Eerste Kamer het vóórkomen op de lijst van hoogstaangeslagenen zou moeten vervallen. Van Houten maakte van

zijn ‘schets’ echter geen voorstel. Het ontwerp-Heemskerk is tengevolge van de spoedig gevolgde aftreding van het Kabinet nimmer in behandeling gekomen.

VIII.

Het Lager-Onderwijs werd meer en meer de spil waarom het politieke leven zich bewoog, de twistappel tusschen de staatkundige partijen het schibboleth bij elke Kamerverkiezing.

Van den eisch tot onverwijlde herziening van artikel 194 der Grondwet, door enkele Anti-Revolutionairen, voorgegaan door ‘de Standaard’, gesteld, was weder afgezien, omdat men inzag, dat er op het tot stand komen dier herziening, in den eersten tijd geen vooruitzicht bestond en men het verkeerd achtte, dat inmiddels niets voor het bijzonder onderwijs werd verricht. In plaats van op die partieele, werd nu op een algemeene Grondwetsherziening, in christelijk-historischen zin, aangedrongen, doch in de eerste plaats op wijziging der Onderwijswet.

Het indertijd door Groen van Prinsterer voorgestane denkbeeld van facultatieve splitsing der openbare scholen naar de gezindheden, werd door de Anti-Revolutionairen niet meer aangehangen. Als oplossing van de onderwijskwestie werd nu door vele voorstanders der bijzondere school op toepassing van het zoogenaamde restitutie-stelsel aangedrongen. Dit stelsel, waarvan het gronddenkbeeld in 1867 door den Hoogleeraar Gratama was ontworpen, werd zoowel van Katholieke zijde[1)] als door ‘de Standaard’ en door Mr. de Savornin Lohman in zijn brochure ‘de Vrije School’ verdedigd en door de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Onderwijs in 1876 aanvaard. Volgens dit stelsel zou aan alle bijzondere scholen, van welke richting ook, van overheidswege, een bepaald bedrag, naar gelang van het aantal leerlingen worden uitgekeerd, overeenkomend met de meerdere kosten, welke ten laste van de publieke kas zouden komen, wanneer deze scholieren openbaar onderwijs zouden genieten. Zoowel wegens strijd met de Grondwet als op practische gronden,

1) Door Pater Gestel werd verdedigd: thans staatssubsidie aan vrije scholen, doch wanneer de Staat is gelijk hij behoort te zijn (dus een Staat naar Roomsch model) openbare scholen.

werd dit stelsel bestreden, dat later trouwens ook door hen die het verdedigd hadden, weer werd prijs gegeven.

De ingenomenheid der Liberalen met de, voorheen door hen als een fetisch vereerde Lager Onderwijswet, was inmiddels aanmerkelijk bekoeld; zij begonnen zelfs krachtig op een herziening daarvan aan te dringen, zij het dan ook niet in dien zin als hun tegenstanders die begeerden.

Door een overzicht van den toestand van het Lager Onderwijs over 12 jaar (1858-1869) in 1872 door Thorbecke aan de Staten-Generaal aangeboden, was het duidelijk geworden, dat aan het Volksonderwijs nog veel ontbrak; ook was door het in 1869 opgerichte ‘Schoolverbond’ aan het licht gebracht, dat schoolverzuim veelvuldig voorkwam en dat de onkunde bij de lagere standen der bevolking eer toenam dan verminderde. Hierdoor was er naast de politieke onderwijskwestie een andere van meer paedagogischen aard ontstaan, die telken jare tot parlementaire discussies aanleiding gaf. In 1874 werd dan ook in de Kamer bijna eenparig van het nieuw opgetreden Kabinet de belofte gevergd, om herziening der wet van 1857 te bevorderen, al stelden de verschillende partijen zich deze herziening dan ook niet op gelijke wijze voor. Terwijl de voorstanders van bijzonder onderwijs er op rekenden daarbij ondersteuning uit 's Rijks schatkist te verkrijgen, drongen hun tegenstanders alleen aan op verbetering in de inrichting van het Volksonderwijs. Minister Heemskerk stelde een herziening der wet in uitzicht, die de verschillende richtingen zou bevredigen ‘mits men aan beide zijden wat toegaf’.

Hoewel Heemskerk verklaard had, dat aan artikel 194 der Grondwet niet zou getornd worden en dat aan het hoofdbeginsel der Schoolwet zou worden vastgehouden, zoo was hij aanvankelijk, hoezeer daarop ook werd aangedrongen, niet genegen zijn denkbeelden over het Lager Onderwijs nader te ontwikkelen, vóórdat het nieuwe ontwerp zou zijn aangeboden, hetgeen eerst zou geschieden, nadat over het Hooger Onderwijs een beslissing was genomen. Deze geheimzinnigheid van Heemskerk wekte eenigen argwaan bij de Liberalen. De aanwezigheid van van Lynden in het Ministerie, de ingenomenheid van de conservatieve pers met het restitutie-stelsel, de vroeger door Heemskerk betoonde

neiging om den Kerkelijken ter wille te zijn, deden vreezen, dat hij misschien geneigd zou zijn aan de wenschen dezer laatsten, wanneer zij eens de meerderheid mochten vormen, tegemoet te komen. Dit bracht de Liberalen er toe - terwijl de kerkelijken partijen krachtig samenspanden bij de verkiezingen van 1875 - om ook van hun zijde alles in het werk te stellen, ten einde een overwinning dier partijen te voorkomen, hetgeen hun dan ook mocht gelukken.

Toen een wijzigingsvoorstel van Regeeringswege uitbleef, maakte het Kamerlid Moens, de onvermoeide kampioen voor het openbaar onderwijs, gebruik van het initiatief-recht om te trachten tot een herziening der Onderwijswet te geraken. Zijn voorstel, door de Liberalen met bijval begroet, werd weder ingetrokken, toen de Minister in December 1876 eindelijk het beloofde ontwerp indiende. Dit ontwerp was een ernstige poging om, met volkomen handhaving van de beginselen der wet van 1857, tegemoet te komen aan de verlangens der Vrijzinnigen en tevens aan eenige wenschen en grieven der Clericalen. In de memorie van toelichting verklaarde de Minister echter uitdrukkelijk: ‘de rechtstreeksche zorg der overheid mag en kan zich niet verder uitstrekken dan tot de openbare school, die een voorwerp van staatszorg is, opdat er zekerheid zij, dat overal het noodige volksonderwijs worde gegeven. De eisch om uit openbare kassen offers te brengen, ten einde de mededinging der bijzondere scholen te steunen, is noch billijk, noch grondwettig.’

Aanvankelijk werden deze bemiddelende voorstellen door een groot deel der natie, dat niet door den politieken onderwijsroes bevangen was, alsook door de gezaghebbende organen der liberale pers met waardeering en instemming ontvangen, doch uit het Voorloopig Verslag bleek aldra, dat de vrijzinnige evenmin als de kerkelijke Parlementsleden er van wilden afzien om de onderwijskwestie als het politieke vraagstuk bij uitnemendheid te blijven behouden. De voorgestelde regeling voldeed niet aan de eischen van vele Liberalen, die nog grooter verbeteringen in de inrichting van het onderwijs wenschten, dan voorgesteld werden en rijkssubsidie aan de Gemeenten daarvoor noodig achtten. Daarenboven waren zij afkeerig van elke concessie, hoe gering ook, aan de Clericalen. Aan de door deze laatsten gekoesterde wenschen

voldeden evenmin de enkele tegemoetkomingen, die hun gedaan werden (verplichte schoolgeldheffing, beschikbaarstelling van de lokalen der openbare school voor godsdienstonderwijs enz.).

Ook overwegingen van hoogere politiek noopten de leiders der liberale partij om tegenover het Regeeringsvoorstel geen verzoenende houding aan te nemen. Zij achtten het nml. gewenscht, dat aan de onnatuurlijke verhouding, die er tusschen het Ministerie-Heemskerk en de Kamermeerderheid bestond, spoedig een einde zou komen en dat de Liberalen weder op de regeeringszetels zouden plaats nemen. Kappeyne wilde eerst nog den uitslag der Kamerverkiezingen afwachten, die in den zomer van 1877 zouden plaats hebben. Toen deze bijzonder gunstig voor de Liberalen waren uitgevallen, werd er van vrijzinnige zijde alom op het weder optreden van een liberaal Kabinet aangedrongen. Vooral in het Noorden des lands was de stemming zeer sterk tegen het Ministerie-Heemskerk gekant. Enkele Liberalen hadden nog met de executie van het Kabinet willen wachten, totdat Heemskerk de Onderwijswet zou behandeld hebben, doch de meesten, waaronder Kappeyne, oordeelden dit niet wenschelijk.

Ten einde nu een ministerieele crisis uit te lokken, werd bij de behandeling van het Adres van Antwoord op de Troonrede in de Tweede Kamer, door de uitsluitend uit Liberalen bestaande Commissie van Rapporteurs, voorgesteld in dat adres de volgende zinsnede op te nemen:

‘Dat een zoo gewichtig volksbelang (het Lager Onderwijs) schade lijdt door het gemis aan overeenstemming tusschen Regeering en Vertegenwoordiging, wekt algemeene en diep gevoelde teleurstelling op’.

Dit votum van wantrouwen tegen de Regeering werd door Kappeyne verdedigd, die daarbij het Ministerie herinnerde aan de gevleugelde woorden, die kort te voren door Gambetta met betrekking tot den President Mac Mahon en diens clericale Regeering gesproken waren, nml. dat zij moesten ‘se soumettre ou se démettre’.

Deze uitspraak, een ondubbelzinnige oorlogsverklaring aan het Ministerie, werd met medewerking van alle liberale Kamerleden aangenomen.

Nadat het Ministerie-Heemskerk daarop zijn ontslag had aangeboden, werd door den officieelen leider der liberale partij, die daartoe van den Koning de opdracht had ontvangen, een nieuw Kabinet gevormd, samengesteld uit de meest bekwame leden dier partij; een Parlementair Ministerie derhalve, tot stand gekomen overeenkomstig de in Engeland gebruikelijke practijk.

Kappeyne, die zelf het bestuur der Binnenlandsche Zaken op zich nam, ontbrak het niet aan uitstekende hoedanigheden voor het vervullen van het Ministersambt, hij was in de hoogste mate eerlijk en afkeerig om van regeeren gunstbetoon te maken, maar tevens bezat hij de gebreken zijner goede kwaliteiten, nml. te weinig liefde voor het gezag, geen gehechtheid aan de portefeuille. Het was dan ook meer ter wille van zijn politieke vrienden, dan uit persoonlijke verkiezing, dat Kappeyne de regeeringstaak op zich nam.

Een nieuw Departement van 'Waterstaat, Handel en Nijverheid' werd ingesteld, ter ontlasting van het te veel omvattende 'Binnenlandsche Zaken', ten behoeve van een der meest naar voren tredende geestverwanten van Kappeyne in de Kamer, den met hem zeer bevrienden Mr. Tak van Poortvliet. Deze, een man met zeldzame talenten en een groote mate van zelfvertrouwen, was, toen hij in 1870, op dertigjarigen leeftijd, tot lid der Tweede Kamer werd verkozen, reeds met de parlementaire toestanden bekend als een oud lid, daar hij ruim vijf jaar als Commies-Griffier werkzaam was geweest. Door zijn buitengewone technische en administratieve kennis was hij bij uitstek geschikt om aan het hoofd van het nieuwe Departement te staan.

De portefeuille van Justitie viel, nadat deze door Verniers van der Loeff geweigerd was, ten deel aan Smidt, mede een der meest invloedrijke vrijzinnige Kamerleden en die van Oorlog aan den bekwamen de Roo van Alderwerelt, wiens critiek zoovelen zijner ambtsvoorgangers had getroffen. De overige leden van het Ministerie waren Baron van Heeckeren van Kell, die Directeur van het Kabinet des Konings was, Gleichman, die de betrekking van Secretaris van de Nederlandsche Bank bekleedde, de bejaarde van Bosse, die reeds in verschillende Kabinetten zitting had gehad en de Kolonel Wichers, die resp. de leiding der Departementen van Buiten-

landsche Zaken, Financiën, Koloniën en Marine aanvaardden.

Het wekte eenige bevreemding, dat in dit Ministerie niet waren opgenomen Fransen van de Putte en van Houten, die toch tot de corypheeën der liberale partij in de Kamer behoorden.

Wat Fransen van de Putte betreft, deze had aanvankelijk zich bereid verklaard weder als Minister van Koloniën op te treden, doch hij had zich genoodzaakt gezien wegens zijn slechten gezondheidstoestand, zich terug te trekken. Tusschen hem en hen, die zijn ambtgenooten zouden zijn geworden, bestond er bovendien eenig verschil van meening over enkele punten van regeeringsbeleid. Aanvankelijk had van de Putte verklaard een zetel in het nieuwe Kabinet slechts te zullen aannemen, wanneer dit als voorwaarde van zijn optreden zou stellen, dat door den Koning toestemming worde gegeven tot een voorgenomen huwelijk van den Prins van Oranje. Waar ons Koninklijk Huis dreigde uit te sterven, beschouwde hij een echtverbintenis, door den troonopvolger aan te gaan, als een onderwerp van regeeringszorg. Kappeyne voerde tegen dien eisch van van de Putte bezwaren aan van politieken- en staatsrechterlijken aard; hij was van oordeel, dat de Regeering in deze alleen een negatieve rol had te vervullen, nml. om, wanneer de Koning van haar mocht verlangen de indiening van een wetsontwerp overeenkomstig art. 12 der Grondwet[1)], te beoordeelen of het huwelijk al dan niet in s' lands belang was. Niettemin beloofde Kappeyne dat in deze aangelegenheid op zijn medewerking kon gerekend worden, mits daaronder slechts niet begrepen werd het stellen van de Kabinetskwestie. Van de Putte geen kans ziende alles te verkrijgen wat hij wenschte, gaf daarop in zooverre toe, dat hij als minimum, waarbij hij zich kon nederleggen, stelde, dat althans het Ministerie den Koning krachtig zou adviseeren om de verlangde toestemming te verleenen. Met deze voor-

1) Art. 12 der Grondwet van 1848 bepaalde, dat als wettige nakomelingen van Koning Willem I, op wie de Kroon bij erfopvolging overgaat, beschouwd worden: ‘alle afstammelingen, welke geboren zullen worden uit een huwelijk door den Koning in gemeen overleg der Staten-Generaal aangegaan of toegestemd’.

waarde hadden Kappeyne en zijn a.s. ambtgenooten zich ten slotte vereenigd. Toen van de Putte geen zitting nam in het Kabinet, waren de Ministers natuurlijk aan deze voorwaarde niet langer gebonden.

De reden waarom van Houten niet werd opgenomen in het Ministerie, was waarschijnlijk deze, dat hij destijds in den lande bekend stond als zulk een fel radicaal, dat Kappeyne eenigen schroom gevoelde, zijn naam bij den Koning te noemen. Ook was men wel eenigszins bevreesd voor van Houten's groote onafhankelijkheid en misschien ook wel voor zijn buitengewone talenten.

Kappeyne bleef, ook tijdens zijn Ministerschap, leider der liberale partij. Hij liet zich echter niet tot lid der Kamer verkiezen. Evenals Tak van Poortvliet en Smidt[1)] achtte hij de bezwaren tegen een vereeniging van beide ambten in één persoon grooter dan de voordeelen; de Roo was van andere meening en heeft de beide betrekkingen tegelijk waargenomen.

Leusden.
J.A.A.H. DE BEAUFORT.

(Wordt vervolgd.)

1) Smidt deelde aanvankelijk de meening van Fransen v.d. Putte, dat òf alle Ministers, die leden van de Kamer waren, bij hun benoeming zich weder herkiesbaar moesten stellen of geen hunner. Later sloot hij zich aan bij het gevoelen van Kappeyne, dat ieder van hen voor zich zelf hieromtrent een beslissing moest nemen.

De methodiek der natuurwetenschap.

De weg, welken de wetenschap volgt, om kennis van de werkelijkheid te verkrijgen, is in hoofdzaak geen andere dan die, waarlangs het ongeoefende denken der menigte door ervaring zijn omgeving leert kennen. Maar de wetenschap beschikt over gewapende zintuigen, kijkers, mikroskopen; haar ervaring is omvangrijker en dieper doordringend. In de wiskunde, het denken met notaties, lijnen en figuren, heeft zij een hulpmiddel bij het bewerken der ervaren feiten, dat het syllogistisch denken in woorden van den scherpzinnigsten mensch ver overtreft. Op zich zelf geeft zij geen werkelijkheid, maar zij is, zooals Renan het uitdrukte: ‘le moule précieux pour la pensée, le modèle de la plus parfaite logique’.

In beginsel is ook de opvatting van de verhouding van de werkelijkheid tot het subject van den beoefenaar der wetenschap en die van den ongeschoolden mensch niet verschillend. Beiden zijn overtuigd, dat de waarneming hem een copie der werkelijkheid verschaft; met dien verstande echter, dat de wetenschap eerst dan een getrouw beeld der werkelijkheid van het onafhankelijk zijnde acht te bezitten, als zij de zintuigelijke indrukken methodisch heeft bewerkt. Daarbij wordt veel - kleuren, geuren, zoetheid, hardheid - in het subject teruggenomen. Het blijft realisme, maar niet het naïve van het dagelijksch leven. De groote menigte is nog niet vrij van den aandrang van den primitieven mensch, om elk gedachtenbeeld te realiseeren en er objectieve waarde aan toe te kennen. Met Locke onderscheidt de wetenschap tusschen primaire

en secondaire qualiteiten en kent alleen aan vastheid, vorm en beweging een objectief bestaan toe.

De schitterende uitkomsten, die de wetenschap met haar voortreffelijke methoden van onderzoek weet te verkrijgen, treft de groote massa, die ze bewondert. Het kan haar niet ontgaan hoezeer zij het maatschappelijk leven verrijken en verdiepen. Zij neemt er zoo goed mogelijk kennis van. Voor den ontwikkelden leek is dit niet voldoende. Hij wil, althans in groote trekken, weten hoe de wetenschap aan die kennis komt. Inderdaad is de methodiek van het onderzoek belangrijker dan de resultaten zelf. Lessing heeft gezegd, dat het bezit van de waarheid niet opweegt tegen het inzicht in de wijze, waarop zij verkregen wordt en het opsporen der waarheid. Op de uitkomsten wordt voortdurend gewezen; het kan niet onbelangrijk zijn, om ook eens op de methodiek de aandacht te vestigen.

I.

De ontwikkeling van het kind in zijn prille jeugd is tot op zekere hoogte die van den mensch in de kindschheid van ons geslacht. Zulke gedachten hebben in den laatsten tijd er toe geleid, om het jonge kind in zijn geestelijke ontwikkeling nauwlettend te bestudeeren. Men kan daarmede niet te vroeg beginnen. Als het kind nog maar alleen door kraaien zich uit, is het reeds ijverig bezig zijn spraakorganen te oefenen. Weldra vormt het algemeene begrippen en begint het te spreken. Van groote beteekenis zijn ook de eerste stappen op het gebied van tellen en rekenen. Op 6 à 7-jarigen leeftijd kan een intelligent kind de grootheid 10 behandelen en dat zegt wat. Het kan groepen, twee-, drie- enz. tallen, van elkander onderscheiden en op zichzelf als zoodanig herkennen. Het gaat verder. Het kan het tiental op allerlei wijze samenstellen en ontleden. Dit onderstelt meer dan het vormen en kennen van groepbegrippen. Het kind kan bepalen hoeveel twee-, drietallen enz. hoeveel ééntallen (eenheden) in een tiental begrepen zijn. Het maakt de laatste los uit het complex, beschouwt ze afzonderlijk, geeft namen aan de uit het verband van de groep losgemaakte getallen, geeft ze een rangnummer, plaatst ze in een rij in vaste orde op elkander volgend, - de eerste, de tweede - als zoodanig geen grootheden maar telwoorden.

In één woord, het kan niet alleen groepen vormen maar ook tellen. Daarmede heeft het de beginselen van het optellen en vermenigvuldigen, het laatste het eerst, begrepen en toegepast. Als het iets later ontdekt, dat de volgorde, waarin men de eenheden telt, die een hoeveelheid samenstellen, of tot groepen vereenigt, geen invloed heeft op de som, dan heeft het 't grondbeginsel der geheele rekenkunde in zich opgenomen. Zoo verbindt het de functies, die op de qualiteit en op de quantiteit betrekking hebben, met elkander. De kennis, door dat kind in enkele jaren verkregen, vertegenwoordigt een lange reeks van eeuwen in de ontwikkeling van ons geslacht. Het kind heeft daarmede den primitieven voorvader overtroffen. Nooit in zijn leven zal het in zulk een tijdsverloop weder zulk een afstand afleggen op de baan van den vooruitgang. De kleine denker verdient een eeresaluut voor zulk een praestatie.

Een vergelijking met de toestanden bij onbeschaafde volkstammen, overblijfsels uit een ver verwijderd verleden van ons geslacht, zet het moderne kind op den troon. Die primitieven maken de getallen niet los uit de groepen, waartoe zij behooren. Alles blijft verbonden en concreet. Het getal blijft een samenstellend deel uitmaken van het bijzondere ding en maakt een der kenmerken er van uit. Men onderscheidt groepen van twee voorwerpen van die van drie, twee - van drietallen van kano's, bananen enz. - en herkent ze elk voor zich. Scherp wordt waargenomen of zulk een groep al of niet compleet is. Dobrizhoffer deelt mede, dat de Albiponen het onmiddellijk bemerken, als uit een groote groep jachthonden er maar één ontbreekt. Zou een kat het niet bemerken, als een zijner jongen uit het nest genomen werd? Hun rekenen is slechts mogelijk met behulp van een aan het wonderbare grenzend geheugen. Zij tellen op hun manier, maar weten niet hoeveel eenheden de telling heeft opgeleverd, zij kunnen alleen zeggen tot welke groep het getelde behoort. Een Albipone, door Dobrizhoffer gevraagd naar het aantal eenheden van een klein getal, vertoonde een groep vingers. Toen het een getal betrof grooter dan drie, was het antwoord ‘Lop’ (veel); toen men nog verder ging heette het ‘ontelbaar’[1]. De bewoners van de

1) Dobrizhoffer. An account of the Albipones p. II 171-2.

eilanden in de Torresstraat tellen aldus: zij raken de voorwerpen en tevens de vingers, knokkels van de handen, de schouders, de borst en andere deelen achtereenvolgens van beide helften van het lichaam één voor één in een bepaalde volgorde aan, bij elke aanraking een woord uitsprekend, een naam noemend[1]. Zulke namen zijn dan niet die van de getallen maar van de lichaamsdeelen. Zoo brengen zij het tot 33 leden van een hoeveelheid. Hoeveel hebben zij er dan? Zij weten alleen, dat het er evenveel zijn, een even groote groep uitmakend, als de lichaamsdeelen. Qualiteit en quantiteit zijn hier nog niet van elkander gescheiden. Zoo vergelijken ook onze mathematici twee hoeveelheden met elkander. Zij achten ze gelijk, als naast elk lid van de eerste hoeveelheid een van de tweede kan gelegd worden en daarbij van geen der hoeveelheden een enkel lid overblijft. Het eigenlijke tellen verstaan de natuurvolken nog niet. En om het zoover te brengen, als zij zijn, hebben zij een tijd van eeuwen noodig gehad. Het moderne kind, dat, zij 't ook slechts kleine hoeveelheden, naar de qualiteit en de quantiteit weet te behandelen, staat hooger in ontwikkeling. Het gevoelt zeer goed het verschil tusschen de uitdrukking Napoleon-drie, waardoor men niet verder komt dan tot het bepalen van een groep, het aan den keizer, behalve zijn speciale eigenschappen, een nieuwe qualiteit toekennen, en het gezegde ‘de derde Napoleon’, waardoor men telt en het gebied der quantiteit betreedt. Wij kunnen ons zoo, dank zij de nog bestaande onbeschaafde volkstammen, een voorstelling vormen van den gang der ontwikkeling der primitieve menschheid, maar wij weten niets van de fazen, welke die ontwikkeling doorliep, voordat wij het oog kunnen richten op de volken, als zij in het licht der historie treden.

Als wij dan het oog richten op de oude Babyloniërs en Egyptenaars, staan wij verbaasd over den enormen vooruitgang, die zich aan ons vertoont. De oudste oorkonden, de kleitafels en de papyrusrollen, spreken van een denken met getallen, lijnen en figuren, waarbij het tellen der onbeschaafde volken in het niet verzinkt. De papyrus-Rhind bewijst, dat het rekenen bij de Egyptenaars reeds in de 20ste eeuw v. Chr. op een hoogte stond, die men niet kon vermoeden. Er is tot ons

1) Haddon. The west tribes of Torres Straits. J.A. I XIX p. 305-6.

gekomen een rekenboek voor praktisch gebruik van Ahmes met talrijke rekenkundige opgaven, waarin reeds met breuken gewerkt, reken- en meetkundige reeksen en zelfs de vlakteinhoud van den cirkel behandeld wordt, de eerste poging tot de quadratuur er van[1].

De titel van dat boek, dat reeds naar oudere bronnen bewerkt is, luidt: 'Voorschrift om te komen tot de kennis van alle duistere dingen en geheimen, die in de voorwerpen gelegen zijn'. Het verscheen omstreeks 1800 jaren v. Chr. Men moet om de nauwkeurigheid te verklaren, waarmede de hoeken bij den bouw der pyramiden bepaald zijn, bij de oude Egyptenaars zelfs eenige kennis van trigonometrie aannemen.

Ook het tweede groote cultuurvolk der Oudheid, de Babyloniërs, verkeerde in dien overouden tijd reeds in een ver gevorderden toestand van beschaving. Omstreeks 3000 jaren v. Chr. drong een volk van Semitischen oorsprong in Mesopotamië en van dien tijd af bezitten wij geschreven oorkonden. In den tijd, omstreeks 1300 v. Chr., toen de Assyriërs het tweestroomenland veroverden, ontstond een werk, dat reeds een toepassing der wiskunde bevatte op de sterrekunde. Voor de kennis der Babylonische wetenschap beschikken wij over de beroemde Nippurteksten, 50,000 kleitafels omvattend en de bibliotheek van Sardanapalus, 20,000 kleitafels, die te Londen bewaard wordt.

Het instrument, de wiskunde, was nu voldoende ontwikkeld, om zich als hulpwetenschap met de waarneming te verbinden. Er kon een natuurwetenschap ontstaan; zij bleef niet uit, en dan moesten de verschijnselen aan den hemel het eerst aan de orde komen. De stralende dagvorstin, het voorwerp van goddelijke vereering, en de tintelende en flikkerende sterren aan den nachtelijken hemel moesten in hooge mate de aandacht trekken. Daarenboven waren zij, vergeleken met de natuurverschijnselen op de aarde, betrekkelijk eenvoudig. Orde en regelmaat moesten al spoedig daarbij worden opgemerkt. De vaste sterren legden hun weg aan den hemel steeds

1) Dit geschiedde aldus: Men richtte op de met 1/9 verminderde middellijn van den cirkel een quadraat op en vond op deze wijze een waarde voor het getal τ van 3,16 in plaats van het juiste 3,14. (Papyrus Rhind).

op dezelfde wijze af; daartusschen bewogen zich andere sterren - de planeten - minder regelmatig, sommige zelfs uitermate grillig. De waargenomen verandering wekte de voorstelling van tijd, de regelmatige afwisseling van dag en nacht en de telkens op dezelfde wijze periodiek terugkeerende bewegingen van zon en sterren stelden in staat, om den tijd te meten en in getallen uit te drukken. De lengte van maand en jaar werd vastgesteld. De Babyloniërs stelden door waarneming en berekening den gemiddelden duur van den omloop der maan op 29 dagen, 12 uren, 44 minuten en 7.5 seconden vast, terwijl de astronomie daarvoor thans 29 dagen, 12 uren, 44 minuten en 2.9 seconden aangeeft, een treffende overeenkomst, berekend uit de waarneming, dat de maan in 669 maanden 723 32/360 omloopen aan den hemel der vaste sterren volbrengt. Men voorspelde zelfs de zons- en maansverduisteringen. Dit echter niet door berekening, maar op grond van eeuwenlange waarnemingen, die hadden geleerd, dat zulke verduisteringen in 6585 dagen regelmatig terugkeerden. In de Egyptische astronomische annalen zijn niet minder dan 373 zons- en 832 maansverduisteringen opgeteekend. De Babyloniërs volgden de sterren, in hun oog goddelijke wezens, met waarneming en berekening bij hun loop door de teekens van den dierenriem. Zoo was dan, toen er een wiskunde van eenige beteekenis bestond, de eerste natuurwetenschap ontstaan en het verband tusschen beide ingesteld, dat nooit meer verbroken zou worden.

Langs den weg der Jonische eilanden kwam de cultuur, aan Nijl en Eufraat ontstaan, tot het hoog begaafde volk der Grieken, dat er wel met belangstelling kennis van nam, maar er niet veel aan toevoegde. De geest van dat volk was niet aangelegd op het nuchtere natuuronderzoek. Wel waren de Grieken begaafd voor wiskundige studies en legden zij er zich belangstellend op toe. Plato's uitspraken daaromtrent zijn bekend. Aan hem wordt de uitvinding van het indirecte bewijs toegeschreven en de verbetering van mathematische methoden van onderzoek, o.a. betreffende de berekening van den inhoud van pyramiden; Pythagoras, op wiens naam de bekende stelling van den rechthoekigen driehoek staat, was te zeer verdiept in mystieke beschouwingen over de getallen, om een mathematicus te zijn, zooals de natuurwetenschap die

behoefde. Het beroemde leerboek van Euclides heeft wel een langer leven gehad dan eenig ander, het bereikte zelfs onzen tijd, maar het bevatte niet veel meer dan de Oostersche en Egyptische wijsheid in strengere vormen gebracht. De Grieken met hun ontwikkeld kunstgevoel, dichters en kunstenaars van natuur, gevoelden zich niet aangetrokken tot den prozaïschen, praktischen arbeid van den waarnemenden en berekenenden natuuronderzoeker. In een mythisch verleden had hun vruchtbare verbeelding een geëigend arbeidsveld gevonden, maar dat tijdperk was afgesloten.

Aristoteles, een van hun groote mannen, de beste vertegenwoordiger van de richting waarin hun geestesleven zich bewoog, geloofde niet meer in de wereld van geesten en goden van lager en hooger rang, wier werkzaamheid zich als natuurverschijnselen openbaarde. Ook voor hem waren zij reeds overgegaan in het rijk der dichtkunst. Maar in zijn natuurverklaring werkte hun invloed nog na. Als verbleekte schimmen speelden zij bij hem hun rol. Zijn natuuropvattting was anthropomorph. Hij achtte de beweegkrachten in de buitenwereld analoog met die, welke het denken en handelen van den mensch bepalen. Zijn begrippen van stof en vorm, van entelechie; zijn stelling, dat elke beweging een beweger onderstelt, zijn doeloorzaken bovenal, volgens welke elke zelfstandigheid haar doel in zich zelf vond, dat zij trachtte te bereiken steeds er naar strevend om hoogere vormen aan te nemen, dat alles verraadt duidelijk de bron waaruit het voortkomt. In de natuur wordt gewerkt als door den kunstenaar, die den beitel in het marmer drijft om er een beeld uit te voorschijn te brengen, dat reeds van te voren als voorstelling in zijn geest aanwezig was. Wij zijn met zijn natuurverklaring op het gebied der psychische causaliteit.

Het noemen van den naam Archimedes is echter voldoende, om in het licht te stellen, dat de Grieksche Oudheid niet geheel onvruchtbaar was voor de mathematisch-physische wetenschap. Archimedes behoorde tot de zelfstandige denkers, die hun tijd vooruit waren. Uitnemend mathematicus als hij was, wist hij de wiskunde te verrijken met stellingen aangaande door kromme lijnen en vlakken begrensde figuren. Hij bewees, dat de oppervlakte van een bol gelijk is aan viermaal dat van een zijner groote cirkels; dat een cylinder met een

grooten cirkel van den bol als grondvlak en de middellijn van dien bol tot hoogte, zich wat den inhoud betreft, verhoudt tot dien van den bol als 3:2. Hij wist door een vernuftige methode, waarin de integraalrekening in kiem reeds lag opgesloten, de verhouding tusschen middellijn, omtrek en inhoud van den cirkel nauwkeuriger te bepalen dan vóór hem mogelijk was. Hij vond, dat het getal π, de verhouding tusschen middellijn en omtrek van den cirkel, tusschen de getallen 3,141 en 3,142 was gelegen. In de hand van Archimedes werd de wiskunde een werktuig, waarmede het gelukte reeds menige physische opgave meester te worden. Aan hem danken wij de kennis van de wetten van den hefboom, de leer van het zwaartepunt en van de beginselen der hydrostatica. Met goed gevolg bewoog hij zich op experimenteel gebied. De wijze, waarop hij proefondervindelijk bepaalde, dat de gouden krans van koning Hiero met zilver vermengd was, is algemeen bekend, evenals zijn beroemd ‘heurèka’. Hij mocht zeggen zonder de beschuldiging van aanmatiging te vreezen: ‘Geef mij een plaats, waar ik staan kan en ik zal de aarde in beweging brengen’. Leibnitz schreef: Wie de werken van Archimedes bestudeerd heeft, zal zich niet meer verwonderen over die van de nieuweren. Aan groote mathematici had de Oudheid geen gebrek, maar geen enkele wist die wetenschap zoo dienstbaar te maken aan het natuuronderzoek als Archimedes.

II.

De Grieksche wetenschap bloeide in de laatste eeuwen vóór Chr. nog na in de beroemde Alexandrijnsche Academie onder bescherming der leden van het geslacht Ptolemaeus. In 400,000 boekdeelen werd zij in de beroemde bibliotheek daar bewaard. Euclides was reeds lid dier academie en later de astronoom Ptolemaeus, die de onregelmatige bewegingen der planeten door middel van verschillende verbonden bewegingen tot regelmatige trachtte te herleiden. Deze zoogenaamde theorie der epicyclen heeft als fictie waarde en eeuwen lang de leiding op astronomisch gebied gehad, maar droeg de kiem des doods in zich. Zij bleef de heerschende leer, totdat Copernicus de zon plaatste op haar koninklijken

troon te midden der haar omcirkelende planeten. Maar ook met Copernicus had de volmaakte lijn, de cirkel, de eenige, welke de Oudheid waard achtte de weg van hemellichamen te zijn, nog niet afgedaan. Voor Copernicus waren de banen der planeten nog cirkels. Ficties als die van Ptolemaeus (geen hypothesen), van het nietwaar zijn waarvan men van te voren overtuigd was, die echter in staat stelden om met de gegeven natuurkundige grootheden te rekenen en die zoo tot uitkomsten leidden, welke de kennis van de werkelijkheid vermeerderden, zijn machtige hulpmiddelen geweest bij het natuuronderzoek. Zij maken een deel uit van de natuurkundige methodiek. Wij zullen ze in hun belangrijkste toepassing bij de differentiaal- en integraalrekenìng van Newton en Leibnitz leeren kennen. Zij pasten geenszins bij den Griekschen geest, die door logisch denken rechtstreeks op het doel pleegt af te gaan. De nieuweren dachten er anders over. Zij schuwden het alogische niet. Het doel heiligde voor hen de middelen. Of Ptolemaeus begreep, dat hij een fictie uitsprak en geen hypothese, is twijfelachtig. Toch maakten ook de Grieksche mathematici van ficties gebruik zonder ze als zoodanig te herkennen, als zij hulplijnen in de figuren trokken en zij daardoor van het vraagstuk een ander maakten als het gegevene; hulplijnen, die dan ook in de einduitkomst niet meer mochten voorkomen.

In de geestelijke atmosfeer der Middeleeuwen kon de natuurwetenschap niet groeien. Een geheel andere orde van denkbeelden dan de hare vervulde de geesten. De Kerk en de gecorrigeerde door de kerkvaders van kettersche uitspraken gezuiverde Aristotelisch-Thomistische wijsbegeerte beheerschten alles. De bloei der wetenschap te Alexandrië behoorde reeds lang tot het verleden. De Kerk keerde zich tegen de studie der heidensche antieken. De verhouding van de ziel tot God, dat alleen was waard om gekend te worden. Alleen de goddelijke openbaring kon de menschen verlichten. Augustinus riep uit: ‘het ware mij beter geweest den naam van Democritus nooit te hebben vernomen’. Tertullianus verklaarde, dat na het evangelie geen onderzoek meer noodig was. De synode van Parijs verbood nog in 1215 de lectuur van de physische en metaphysische geschriften van Aristoteles. Eén wetenschap, één geloof, één Kerk, dat was het mid-

deleeuwsche ideaal, waarmede de werkelijkheid nagenoeg samenviel. Het Christendom was een geweldige macht geworden. En de krachtige Germaansche volkstammen, die het Romeinsche rijk ten val brachten, maakten het niet beter. Procopius verhaalt van de Gothen in Italië, dat zij van oordeel waren, dat zij, die eens de roede des leeraars gevreesd hadden, geen zwaard of speer meer met vasten blik konden zien aankomen.

Op het einde der Middeleeuwen begonnen zich teekenen te vertoonen, dat men het patronaat der Kerk moede begon te worden. Een nieuwe frissche geest ontwaakte. Het autoriteitsgeloof verzwakte. Men wilde zich rekenschap geven van hetgeen men als waar had aan te nemen, op grond van eigen onderzoek. Het morgenrood van een nieuwen dag gloorde reeds aan de kimmen. Belangrijke gebeurtenissen hadden den gezichtseinder verruimd. Magellaan had de wereld omzeild. Er waren allengs bloeiende steden ontstaan met een welvarende, helder denkende burgerij. De wetenschap kwam weer in eere. De oorspronkelijke teksten van de geschriften der Grieksche Oudheid kwamen uit Konstantinopel naar het Avondland. Universiteiten werden gesticht. De studie der klassieken kwam op nieuw aan de orde. Het tijdperk der Renaissance was ingetreden, waarvan Ulrich von Hutten getuigde: ‘O Jahrhundert, die Studien blühen, die Geister erwachen; es ist eine Lust zu leben’. Het humanisme had reeds in Erasmus van Rotterdam en in Melanchton, krachtige bestrijders der scholastieke wijsbegeerte, welsprekende verdedigers gevonden.

In Leonardo da Vinci bracht de Renaissance een man voort van beteekenis voor de natuurwetenschap. Genie van zeldzame veelzijdigheid, mathematicus, schilder, dichter, beeldende kunstenaar, bouwmeester en in alles het hoogste bereikend, maakte hij zich voor de wetenschap verdienstelijk door het experiment met woord en daad te verheffen tot een voornaam bestanddeel der natuurkundige methodiek. Tot nu toe was het wel door enkele bevoorrechten nu en dan toegepast, maar in zijn volle waarde en beteekenis was het nog niet op den voorgrond geplaatst.

‘Het experiment dwaalt nooit’, riep hij zijn tijdgenooten toe, ‘maar uw oordeel’. ‘Wij moeten beginnen met het expe-

riment en daarmede de oorzaken opsporen'. En hij gaf zelf het voorbeeld door op velerlei gebied experimenten in te stellen. Hij bestudeerde den hefboom en andere werktuigen, nam reeds proeven met den vrijen val en de beweging langs het hellend vlak, paste het beginsel der virtueele snelheden er op toe. Hij noemde de mechanica het paradijs der mathematische wetenschappen. Zelfstandig denker en onderzoeker als hij was, als zoodanig een vreemdeling onder zijn tijdgenooten, was het zijn innige overtuiging 'dat wie zich op de autoriteit beroept, niet zijn verstand maar zijn geheugen gebruikt'. Het was niet de geest van zijn tijd, die uit hem sprak. Hij stond geïsoleerd. Maar latere geslachten zouden die stem nog vernemen en naar zijn voorschrift handelen.

In de Middeleeuwen was in enkele eminente hoofden bewaard gebleven wat de natuurwetenschap reeds had verworven en nog een weinig vermeerderd. Langzaam, aarzelend als het ware, was haar gang geworden. Het humanisme, dat de geesten wakker schudde, kwam ook haar, zij 't ook niet direct, ten goede. In de 16de en 17de eeuw waren het niet meer uitsluitend litteraire, wijsgeerige en religieuse gedachten, die de belangstelling wekten: de oogen werden gericht op de natuurwetenschap. Onder de leiding van Galileï, Kepler en Newton begon zij haar zegetocht door de wereld. Zij werd nu de draagster van een nieuwe cultuur.

Allereerst moest de baan vrij worden gemaakt. Het gewas dat nog welig tierde, de scholastieke natuurbeschouwing, moest uitgerukt, de bodem toebereid worden voor het ontvangen van de zaden van een nieuwe vegetatie. De humanisten waren met dien arbeid begonnen; later zette Descartes ze krachtig voort. De woorden van dien genialen mathematicus en wijsgeer, op wien aller oogen gevestigd waren, drongen door en overtuigden de aarzelenden: 'Les noms et les qualités que nous donnons aux choses, nos substantifs, nos adjectifs, tout cela n'est que de la langue humaine. La nature ne connaît que l'alphabet mathématique... L'ordre universel est purement logique et mathématique'.

Met Descartes verovert zich de studie der *quantiteit* onder de leiding der wiskunde in de natuurwetenschappen de vooraanstaande plaats, die tot nu toe aan die der *qualiteit* was toegekend. De hoedanigheden bestonden volgens Aristoteles

alleen in de op en door zich zelf bestaande dingen, de substanties. Een ding kan zijn warm of koud, droog of vochtig, licht of zwaar, in rust of in beweging; de laatste kan zijn natuurlijk (vallend lichaam) of kunstmatig (voortgeworpen lichaam), de plaat bezat een ziel, die de voeding bezorgde, in het dier was daaraan toegevoegd een gevoelende en de mensch bezat boven dit alles een redelijke, denkende ziel. Het doel van het onderzoek was de wezenskenmerken (essenties) der substanties en de qualiteiten op te sporen, ze nauwkeurig te definieeren, ze te rangschikken in een stelsel, waarin elk ding zijn vaste plaats en rangnummer vond, zoodat er een alles omvattend geheel werd verkregen van goed geordende geslachten en soorten, dat men een getrouw beeld der werkelijkheid achtte. Van quantiteit in den zin van een logisch-mathematische behandeling en daarmede van een voorspellen der verschijnselen, was daarbij geen sprake. De logische redeneering kon hier een arbeidsveld vinden en zij vond het. Met groote scherpzinnigheid heeft men gedefinieerd en gesystematiseerd. Het syllogistisch redeneeren werd tot een ongekende scherpte en volkomenheid gebracht. Het mes was vlijmscherp geslepen, maar er werd niet mede gesneden. Voor de natuurwetenschap was het een waardeloos instrument.

Aan die geestesrichting heeft de vernietigende kritiek van Descartes den doodsteek toegebracht. Maar Descartes schoot zijn doel voorbij. Zelfs de stof wilde hij niet als qualiteit beschouwen; zij was voor hem identiek met de uitgebreidheid. En daar de laatste vatbaar is voor wiskundige behandeling, meende hij met zijn wiskunde alleen de werkelijkheid te kunnen construeeren. ‘Il n'y a qu'une étendue essentiellement mobile et où le mouvement, par les lois nécessaires, détermine des figures de toutes sortes’. ‘Donnez moi l'étendue et le mouvement, je construirai le monde’. Het experiment beteekende voor hem niet meer dan een middel, om na te gaan of de voltooide wiskundige verklaring zonder fout had plaats gehad, een contrôle voor het zuivere denken, dat aan zich zelf genoeg had. Galileï had alleen gezocht ‘les raisons de quelques effets particuliers, et ainsi qu'il bâtit sans fondements’.

Maar men kon alle qualiteiten nog niet missen. Newton kende aan de stof, die de ruimte vulde, ondoordringbaarheid,

massa en gewicht toe en kon er een wereldbeeld mede geven, dat het ‘système du monde’ van Descartes van de baan drong. Descartes heeft de macht van het mathematisch denken voor de kennis der werkelijkheid overschat, maar juist daardoor heeft hij de beteekenis er van zoo helder doen uitkomen, dat het naast het experiment voor altijd zijn plaats verkreeg in de methodiek der natuurwetenschap.

Aan den ingang van het nieuwe tijdperk staat achter Descartes Copernicus, baanbrekend met zijn geweldig boek, reeds in 1530 geschreven, maar dat hij eerst even vóór zijn dood in 1542 dorst uitgeven. ‘Die Verachtung, welche ich wegen der Neuheit und der scheinbaren Widersinnigkeit meiner Meinung zu befürchten hatte, bewog mich fast, das fertige Werk beiseite zu legen’. Geheel oorspronkelijk was het echter niet. Copernicus had in de geschriften der Oudheid aanleiding gevonden voor zijn geniale conceptie. Archimedes schreef, dat Aristarchus, die in 270 v. Ch. op Samos geboren werd en de Aristoteles van de sterrekunde genoemd wordt, de vaste sterren en de zon onbewegelijk achtte en de aarde in een cirkelbaan om de zon draaiend. Groote gedachten gaan niet verloren al blijven zij onvruchtbaar in eigen tijd. De groote denkers reiken elkaar de hand over de eeuwen heen. Copernicus vreesde niet zonder reden voor de gevolgen van zijn woord. Geweldig was de omkeer dien zijn denkbeelden te weeg brachten, niet alleen in de natuurwetenschap maar in de geheele wereldbeschouwing, vooral in de beteekenis, aan den mensch in de schepping toegekend. Het was het doodvonnis voor de Aristotelisch-Thomistische wijsbegeerte met haar anthropomorphe natuurverklaring, met haar opvatting van het menschelijk bestaan als het doel van het universum. Wat Copernicus nog overleefde, viel later onder de slagen van het rationalisme van Descartes.

Op astronomisch gebied, het eenige, waarop bloote waarneming verbonden met wiskundige berekening een wetenschap van beteekenis kan doen ontstaan, werd na Copernicus voortgewerkt en nu met verruimden blik en sneller vorderingen. Twee groote sterrekundigen vallen hier in het oog: Tycho Brahe, door Bessel later den koning der astronomen genoemd, en Kepler, een van de geniaalste mannen van alle tijden. Elk van dat merkwaardig tweetal vertegenwoordigde één zijde

van de natuurkundige methodiek, Tycho het waarnemen, Kepler de wiskundige berekening; te zamen waren zij de geheele belichaamde methode. De belangstelling der vorsten in de astronomie evenaarde haast die in de alchemie. Van de eerste verwachtten zij de voorspelling van hun lot uit den stand der sterren, van de tweede goud. Tycho ondervond het. Koning Frederik II van Denemarken liet voor hem op een eilandje een sterrewacht bouwen, Uraniënborg genaamd. Twintig jaren lang wijdde Tycho daar zijn nachten aan waarnemingen aan den sterrenhemel, vooral van de planeet Mars. Hij construeerde een reuzenquadrant, waaruit onze theodoliet is voortgekomen, waarop hij hoeken tot in minuten nauwkeurig kon aflezen. Zoo bepaalde hij de plaats aan den hemel van meer dan 1000 sterren. Als waarnemer stond hij hoog, als theoreticus nam hij nog het verouderde standpunt van Ptolemaeus in. Zoolang men geen verschilzicht (parallaxis) bij de vaste sterren had waargenomen, geloofde hij niet in het heliocentrische stelsel (en zulke waarnemingen konden eerst veel later met de hulpmiddelen der 19de eeuw door Bessel worden gedaan). Inderdaad kon men toen voor de leer van Copernicus nog geen andere argumenten aanvoeren dan dat zij zoo eenvoudig was.

Na den dood van zijn beschermer werd Tycho van den Uraniënborg verdreven en was dankbaar zijn instrumenten en aanteekeningen te kunnen medenemen en daarmede zijn vaderland te kunnen verlaten. Tycho werd door Kepler opgenomen, die in Keizer Rudolf van Oostenrijk zijn beschermheer had gevonden. Kepler beschouwde de komst van Tycho als een beschikking der Voorzienigheid. Tycho bracht het waarnemingsmateriaal, dat Copernicus had ontbroken en waaraan de nieuwe leer dringend behoefte had. Kepler was een mathematicus van den eersten rang. In zijn persoon werd aan de waarneming de berekening toegevoegd, waardoor de methodiek compleet werd. Kepler toog terstond aan den arbeid en bewerkte de aanteekeningen van Tycho, die betrekking hadden op een zeer groot aantal plaatsen aan den hemel, die de planeet Mars achtereenvolgens had ingenomen. Het gelukte hem na een jarenlangen mathematischen arbeid aan te toonen, dat met die waarnemingen van Tycho de loopbaan van Mars geheel gegeven was, en er de wetten uit af te leiden,

die de bewegingen der planeet regelden. De loopbaan was een ellips, en in een der brandpunten stond de zon. Men kon nu door berekening elk oogenblik de plaats bepalen, die de planeet innam. Hiermede was het dogma der Oudheid weerlegd, dat alle bewegingen aan den hemel in cirkels, de volmaakte lijnen, eenparig plaats vonden, en was het heliocentrische stelsel op een hechten grondslag geplaatst. Het probleem, orde en regelmaat te vinden in de grillige bewegingen der planeten, dat de Oudheid reeds bezig hield, waaraan Ptolemaeus zijn krachten beproefd had, had nu zijn oplossing gevonden.

Welke belangrijke resultaten verkreeg Tycho op zijn primitief observatorium met zulke geringe hulpmiddelen, een eenvoudige sextant! De kijker was nog onvolkomen, de uitvinding er van had nog pas kort geleden plaats gehad. Hij was in constructie nog gelijk aan onzen tooneelkijker. Als Tycho eens terug kon komen en de astronomische instrumenten van onzen tijd kon aanschouwen, de reusachtige kijkers en teleskopen, de monumentale gebouwen der groote observatoria van Europa en Amerika met hun draaibare koepels, hij zou zijn oogen nauwelijks gelooven. Maar zijn verbazing zou ten top stijgen, als hij vernam hoe onze astronomen den hemel waarnemen met behulp van de photographische plaat, waarop de sterren zich zelf opteekenen, waarop duizenden, zoo lichtzwak, dat zij aan waarnemers gewapend met de beste moderne kijkers ontgaan, van hun aanwezigheid kond geven; hoe de astronomen den hemel onder elkander hebben verdeeld, om elk de sterren op een stuk er van over te brengen op de lichtgevoelige plaat, om dan door samenvoeging dier stukken het hemelgewelf, het noordelijk en zuidelijk halfrond, als een geheel voor zich te zien; als hij eens wist hoe een man als onze Kapteyn den bouw van den melkweg met zijn millioenen sterren en nevelvlekken heeft bloot gelegd. Aan Tycho blijft echter de eer, de eerste waarnemer te zijn geweest in grooten stijl, een pionier op dat gebied. De koningsnaam, dien Bessel hem gaf, komt hem toe.

In de 16de en het begin der 17de eeuw was slechts één natuurwetenschap op een vrij hoogen trap van volkomenheid gekomen, de sterrekunde. Van de natuurkundige methodiek was slechts ééne zijde ontwikkeld, het waarnemen der verschijnselen, zooals de Natuur ze vertoonde. Met Galileï zou

nog een ander gedeelte er van, het experimenteeren, tot zijn recht komen, en daarmede naast de astronomie een zusterwetenschap, de physica ontstaan, waarvan nog alleen de eerste beginselen aanwezig waren. De verschijnselen vormen altijd een complex, een ingewikkeld samenstel van oorzaken en gevolgen. Het komt er op aan het verschijnsel, dat te onderzoeken is, uit het complex los te maken, die, welke storend er mede samengaan, te verwijderen en zoo het verschijnsel in quaestie zuiver naar voren te doen komen. Ook door het herhalen der proef onder telkens gewijzigde omstandigheden kan de betrekking, die men zoekt, als het blijvende in het oog springen. Zonder dat kan nog wel een sterrekunde met haar minder samengestelde verschijnselen, maar geen physica ontstaan. Galileï gaf met zijn klassiek onderzoek van den vrijen val der lichamen aan het experiment de plaats, die het toekwam. Ook hier moet een logische en mathematische voorbereiding voorafgaan. Zonder dat zou het probeeren worden. In de ‘Gedanken-Fabrik’, ‘wo ein Schlag tausend Verbindungen schlägt, wo ein Tritt tausend Fäden regt’, moet een hypothese gevormd worden aangaande een mogelijk verband. Galileï onderstelde, dat de eens verkregen snelheid in richting en grootte bleef, zoolang geen invloeden ze vernietigden of wijzigden. Dat was zijn beroemd beginsel van de traagheid der stof. Verder nam hij aan, dat bij den val die snelheid elk oogenblik, hoe klein ook, een gelijke vermeerdering onderging. Er worden uit de verschijnselen grootheden gevormd van weg, tijd en snelheid. Nu was het aan de wiskunde, om de lengte van den weg te berekenen, die dan door 't vallend lichaam in een bepaalden tijd wordt afgelegd; in 't algemeen om de wet van zulk een val op te sporen. Strikt genomen was de wiskunde van Galileï (niet veel meer dan die van Archimedes), daartoe niet in staat. Zij kon met discrete grootheden werken maar niet met de continueele, die het hier betrof. Alle deelen van den weg, hoe klein ook gedacht, sloten onmiddellijk bij elkander aan, de weg en eveneens de tijd was een doorloopend geheel, waarin alleen het denken afzonderlijke deelen kon onderscheiden, hij was een continuum. Maar Galileï wist zich te redden door de fictie van een gemiddelde snelheid, waardoor hij zonder invloed op de einduitkomst een eenparige beweging voor de eenparig versnelde kon substitueeren. Nu

kon het experiment beginnen. Maar hoe dit in te stellen? De snelheid was veel te groot, om directe meting toe te laten.

Twee wegen stonden hier voor hem open. Hij kon de valhoogte en daarmede den valtijd zeer groot maken. Hij deed het door de lichamen van den hoogen toren van Pisa te laten vallen. Het bleek toen reeds, dat meer en minder zware lichamen, voorwerpen van lood en van steen, gelijktijdig losgelaten, ook gelijktijdig beneden aankwamen; weder was een dogma der Oudheid, dat aan het zwaardere een grootere valsnelheid toekende, weerlegd. Nog op een andere wijze kon men het bezwaar overwinnen. Men kon de snelheid verminderen door den val door het afglijden langs een hellend vlak te laten plaats vinden. Wiskundige berekening toonde aan, dat dan de beweging van denzelfden aard was als bij den vrijen val, en dat men in het meer of meer of minder steil maken der helling het in zijn macht had aan de snelheid een willekeurige grootte te geven. Alleen de versnelling was zoo een andere, Galileï deed, nauwkeurig metend, een groot aantal proeven met de beweging langs het hellend vlak. Nog waren alle storende omstandigheden niet geëlimineerd, de tegenstand der lucht, de wrijving langs het vlak deden hun invloed gelden - eerst later, toen de luchtpomp bekend was, kon ook de invloed der lucht uitgeschakeld worden - het bleek echter voldoende, dat de onderstellingen van Archimedes juist waren; het experiment had er den stempel der waarheid op gedrukt. Een eerste belangrijk hoofdstuk in het boek der opkomende physica was geschreven, en de waarde en de beteekenis van het experiment voor de natuurkundige methode in een helder daglicht gesteld.

III.

De natuurkunde kon geen hooger vlucht nemen, voordat de wiskunde in die mate ontwikkeld was, dat men gemakkelijk en nauwkeurig met continueele en irrationeele grootheden kon rekenen, die de natuurverschijnselen feitelijk waren. De eerste belangrijke stap op dien weg deed Descartes.

Had de Oudheid figuren en lichamen bestudeerd, zooals zij geheel voltooid gegeven waren, Descartes deed ze worden door de beweging van punten en lijnen; hij paste de algebra

toe op de meetkunde en verrijkte daarmede de wiskunde met een nieuw onderdeel, dat der analytische meetkunde. Waren voor de Oudheid de rechte lijn en de kromme, de door platte en gebogen vlakken begrensde lichamen volkomen ongelijksoortig, die elk een eigen behandeling vereischten, door Descartes werden zij onder hetzelfde hoogere gezichtspunt samengevat en onderworpen aan dezelfde methodiek. Hij liet rechte en kromme lijnen ontstaan door de beweging van een punt langs twee loodrecht op elkaar geplaatste lijnen, de ordinaten, een beweging, die voor elke lijn streng was bepaald door een functioneele betrekking tusschen beide bewegingen, door een formule uitgedrukt. Descartes bracht het beginsel van beweging, van worden in de wiskunde. Daardoor sloot zij beter aan bij de Natuur, waarin niets is, alles wordt.

Elke lijn, elke figuur behoorde tot een bepaalde soort, gegeven en gekenmerkt door haar formule. Cirkel en ellips waren niet meer principieel verschillend. De laatste werd de eerste, als de brandpunten samenvielen, waardoor de groote as en de kleine aan elkander gelijk werden. De eerste was slechts een bijzonder geval van de laatste, zoo kwam in de wiskunde door Descartes zelf de qualiteit, die reeds aan het kinderlijk rekenen niet ontging, nog tot haar recht.

De arbeid van Descartes was nog slechts een eerste stap om het continueele en irrationeele meester te worden. Een tweede was, zij 't ook nog aarzelend en onzeker, reeds gezet. De fixie van het oneindig kleine en groote had haar intrede in de wetenschap gedaan. Zij was opgekomen in het brein van den grooten wiskundige van Port Royal, Blaise Pascal en in dien van den genialen astronoom Kepler, die er reeds gebruik van maakte, om den inhoud van de sectoren zijner ellipsen te berekenen. Het was een fixie, een zuiver product van het denken, waaraan in de werkelijkheid niets beantwoordde en men voerde het in, beseffende, dat het zoo was. Men was er mede op het gebied, dat de speculatieve wijsbegeerte het transcendente noemde. Evenwel, waar in de wijsbegeerte daarmede niets bereikt werd wat reëele waarde had voor de ervaring, het daar alleen het denken zelf op den troon plaatste en in zijn macht leerde kennen, was die fixie op het gebied der wiskunde uiterst vruchtbaar, omdat men uit de hooge sferen terug kon keeren tot de werkelijkheid, de

fictie na het gebruik er van weder elimineerend en een winst medebrengend voor de kennis dier werkelijkheid.

Een groote ontdekking was voorbereid en de tijd was rijp, om haar te ontvangen. Er werd als het ware gewacht op een denker, die haar den juisten vorm en inhoud zou geven. Onder zulke omstandigheden pleegt de Groote niet uit te blijven, die haar uit den latenten half slapenden toestand tot een krachtig leven wekt en in het volle daglicht plaatst. Toen de feiten er meer en meer op wezen, dat men in de chemie niet meer uit kon komen met het beschouwen der atomen en hun verbindingen alleen in het platte vlak, kwamen Lebel en Van 't Hoff te gelijk met hun chemie in de ruimte. Ook thans ontstond de groote ontdekking, de differentiaal- en integraalrekening, te gelijk in het brein van een Newton en van een Leibnitz. Beiden bedoelden in den grond der zaak hetzelfde, hoewel Newton sprak van grenswaarden en van fluxie-rekening. Bij beiden was het om grenswaarden, limieten, te doen. Men liet de afmetingen van figuren steeds kleiner worden, om halt te maken op het oogenblik, dat zij zouden verdwijnen, om wat men dan overhield onder den naam van het oneindig kleine te verzelfstandigen.

Het was niets in de werkelijkheid, alleen wat in de gedachte. Zoo werd het ongelijksoortige gelijksoortig, een gezichtspunt, waartoe ook Descartes op zijne wijze was gekomen. Zoo liet Leibnitz een boogje en de onderspannende koorde onafgebroken kleiner worden, totdat de limiet bereikt en het verschil tusschen beide was weggevallen. Het boogje is nu een oneindig kleine koorde geworden. De kromme lijn is gebracht onder het begrip van de rechte. Zoo wordt een snijlijn een raaklijn aan den cirkel, op het oogenblik, dat de afstand der snijpunten oneindig klein wordt en is de laatste slechts een bijzonder geval van de eerste. Zoo kan men een cirkel beschouwen als een veelhoek van een oneindig groot aantal oneindig kleine zijden. Zoo kan men zeggen, dat evenwijdige lijnen elkaar op oneindigen afstand snijden en snijlijnen zijn van een bijzondere soort. Het was alles nog gedachtenwerk, zich niet verheffend boven het transcendente denken, boven de ideeën der wijsgeerige stelselbouwers.

Leibnitz bracht nu die nieuwe begrippen, in verband met de fictie der coördinaatassen van Descartes. Hij liet de

kromme lijn ontstaan door eindige oneindig klein wordende schreden evenwijdig aan de beide assen; schreden, die in een wetmatige betrekking tot elkander stonden, die door een vergelijking analytisch werd uitgedrukt. Dit was de wet, waardoor de lijn ontstond, die bleef gelden, toen de schreden oneindig klein werden. In die wet, in die vergelijking, in het denkbeeld, dat zoo de lijn gerealiseerd werd, lag het nieuwe, de vooruitgang. Daarmede gingen Newton en Leibnitz boven Descartes uit. Bij den overgang tot de limiet werd het oneindig kleine nul gesteld, waardoor alle uitdrukkingen, waarin het voorkwam, wegvielen. Men had toen een vergelijking, de afgeleide functie, verkregen, waarin slechts eindige waarden voorkwamen. Men was uit de hooge sferen van het zuivere denken weder teruggekeerd op den vasten grond der werkelijkheid. Men had de waarde gevonden van een discrete grootheid, die men bij het laten ontstaan der continueele bereikt had. Twee bewerkingen heeft men hierbij uitgevoerd. Toen men de wet zocht, die aan de continueele grootheid, de lijn, het aanzijn gaf en de laatste liet worden, integreerde men. Toen men de waarde bepaalde van de discrete grootheid, een der waarden, die de continueele bij haar ontstaan doorliep, de wet als 't ware in één punt samentrok, de verandering een oogenblik ophief, toen differentieerde men. De neo-Kantiaan Cohen sprak het eerst de gedachte uit, dat het integreeren de werkelijkheid realiseert. Inderdaad is continueele grootheid een soortbegrip. Zij geeft een qualiteit aan. Zij is de totaliteit van alle discrete getalwaarden, regelmatig en continueel opklimmend, een geheel van alle getallen, die onder een bepaalde soort ressorteeren.

Zulk een soortbegrip moest voorafgaan; het is het primaire. De discrete getallen ontstaan eerst uit de continueele grootheid. De eerste zeggen wel hoeveel men heeft, maar niet waarvan. Het stellen van een bloot extensieve grootheid levert een begrip op ledig met het oog op het voorwerp, dat men wil leeren kennen. Door haar betrekking met de discrete grootheden, de getallen, verkrijgt de continueele eerst een inhoud en een substraat en zoo wordt de uitspraak van Cohen aangaande het realiseeren der werkelijkheid begrijpelijk, het voortbrengen door het 't oneindige omvattende zuivere denkproces. Zoo werd de doorgang door het oneindige het middel

om de verbroken continuïteit van het denken te herstellen, waardoor de gescheiden gevallen als ik en niet-ik in een hoogere beschouwing vereenigd worden. Zoo heeft de mensch het verstaan om praktisch om te gaan en te werken met het continueele, dat te machtig en te geheimzinnig scheen te zijn voor zijn kenvermogen. Zoo heeft hij met behulp van ficties met begrippen zonder reëelen inhoud, die hem in staat stelden algebraïsche bewerkingen uit te voeren en die na dezen dienst te hebben bewezen, geëlimineerd werden, de continueele werkelijkheid leeren kennen. Dit werken met fixies is voor de natuurkundige methodiek van grooter beteekenis, wordt veelvuldiger toegepast dan het opstellen van hypothesen, waarvan men verwacht, dat zij ééns zullen blijken waarheden te zijn.

Nog nooit heeft het denken zulk een vlucht genomen als met de analytische meetkunde van Descartes en de differentiaal- en integraalrekening van Newton en Leibnitz. De zinnelijke aanschouwing voorbij strevend, waarvoor ik en niet-ik zoo principieel verschillend en onvereenigbaar zijn, die slechts veelheid en verscheidenheid kan opmerken, ziet de geestelijke aanschouwing ik en niet-ik als gelijksoortig, aanschouwt overal eenheid en samenhang.

Copernicus moge den mensch verbannen hebben naar een planeet, een onbeduidend klein hemellichaam te midden van de millioenen hemelbollen, die in de onpeilbare diepten aan den nachtelijken hemel schitteren, de waarde van den mensch wordt er niet door verminderd. Hij moge één stip zijn in de oneindige ruimte, zijn leven één moment in den eindeloozen stroom van den tijd, in dat oogenblik in die spanne tijds kan hij een Spinoza zijn, hemel en aarde met zijn geest omvatten, een grootsch en indrukwekkend Godsbegrip ontwikkelen, al het eindige beschouwen in het licht der eeuwigheid. Spinoza heeft door zijn denkersleven met de daad getoond welk een waarde een menschenleven kan hebben; maar met woorden heeft hij der menschheid te kort gedaan, toen hij den menschengeest in zijn stelsel geen hooger plaats gaf dan die van een eindigen modus onder zooveel andere, den mensch slechts een schakel achtte in de eindelooze keten van oorzaken en gevolgen zonder vrijheid en zelfwerkzaamheid, met een bestaanswijze slechts een tijde-

lijke wijziging in een der attributen van den God-Natuur, een golfje in de wereldzee, even opkomend om onmiddellijk weer te verdwijnen zonder een spoor van zijn bestaan achter te laten. Dat was niet in den geest van het woord, dat een latere dichter-wijsgeer den kunstenaars toeriep: ‘Der Menschheit Würde ist in eure Hand gegeben. Bewahret sie!’ Met het oog op zijn denkvermogen zoekt de mensch zijn wedergade te vergeefsch. Wel spreekt Spinoza in zijn ‘Ethica’ ook van een hooger Ik, een hooger geestelijk zijn, van een geest, die zich zelfstandig boven de Natuur plaatst en haar beoordeelt, die zich zijn eigen wetten stelt, van een hooger bewustzijn, dat doel en vrijheid kent, dat het lagere omvat, maar dat alles, strookt niet met de hoofdgedachte van zijn stelsel, waarin de mensch vrijheid en zelfstandigheid mist en de zelfbepaling uiterst beperkt is, waarin hij geheel opgaat in de Natuur.

De wiskunde, die het continueele meester was geworden, sloot zich nu nauwkeurig aan bij den eveneens onafgebroken gang der verschijnselen. Nu eerst kon de natuurkundige methode van onderzoek haar hoogtepunt bereiken. Nu konden uitkomsten verkregen worden, waarvan de Oudheid en zelfs Galileï niet hadden kunnen droomen. Elke onderstelling betreffende een continueel verschijnsel kon nu geschikt gemaakt worden voor verificatie door het experiment.

De analytische vorm van de onderstellingen van Galileï aangaande den val der lichamen - de traagheid der stof en het evenredig toenemen van de snelheid met de valtijden - is $V = g\ t$, waarin V beteekent de snelheid na een valtijd van t seconden en g een constante, de versnelling van de zwaartekracht (9.8 M.) Door integreeren vindt men nu de valwet, $S = \frac{1}{2}\ g\ t^2$, de functie, waarvan de bovengenoemde de afgeleide is. Met behulp daarvan kan men nu de wegen in bepaalde tijden door het vallend lichaam afgelegd, berekenen en door de proef bepalen. Komen de berekende en de gevonden waarden overeen, dan waren de onderstellingen juist en is de valwet gevonden. Omgekeerd wordt door differentiatie van de formule der valwet ten opzichte van t de waarde gevonden van den weg in een oneindig klein tijdsverloop op een gegeven oogenblik, t seconden na het begin van den val, afgelegd, d.i. de snelheid, die het lichaam dan bezit. Men vindt daarvoor dan $2 \times \frac{1}{2} \times g\ t = g\ t = = 9.8 \times t$ M. Na de 3de, 4de seconde zou die snelheid dan

bedragen resp. 3 × 9.8 en 4 × 9.8 M. Zoo worden de snelle vorderingen van de moderne natuurwetenschap begrijpelijk. Met de voortreffelijke hulpmiddelen, die het vermogen der zintuigen verhonderdvoudigen, wordt veel en nauwkeurig waargenomen en elk nieuw ontdekt verschijnsel wordt terstond analytisch en experimenteel behandeld. Bijna elk jaar zijn zoo nieuwe vondsten te boeken[1)].

IV.

Elk onderzoek van verschijnselen behoort nu volgens de eischen der natuurkundige methodiek te geschieden. De occulte wetenschappen, spiritisme, telepathie, vinden in onze dagen ijverige beoefenaars, die ons met een geheel nieuwe orde van verschijnselen willen bekend maken. Voldoet dit onderzoek aan de eischen der natuurkundige methode? Kunnen wij de uitkomsten als waarheid aanvaarden? De zaak is van het hoogste belang. Zijn die verschijnselen inderdaad werkelijk en is de gegeven verklaring er van de juiste, dan hebben wij daarmede een kennis verkregen veel belangrijker dan de inhoud van al onze andere wetenschappen te samen. Dan kan men niet meer zeggen juist dat, wat wij het liefst willen weten, weten wij niet. Het bedoelde onderzoek pleegt plaats te vinden in private woningen door gezelschappen van adepten, meerendeels reeds van te voren overtuigd van de

1) Ten overvloede zij nog een voorbeeld tot toelichting gegeven voor lezers, die mathematisch ontwikkeld zijn. Het betreft een onderzoek, door schrijver dezes verricht, betreffende de werking van kaliloog op chlooraalhydraat. In alle leerboeken werd deze reactie zoo voorgesteld, dat de snelheid er van, de hoeveelheid chloraalhydraat, die in de tijdseenheid wordt omgezet en waardoor chloroform en een zout van het mierenzuur ontstaan, evenredig is met een constante en de concentratie van twee soorten van werkzame moleculen, die van het chloraalhydraat en van het kaliumhydroxyde. Die constante beteekent dan de hoeveelheid van het choraalhydraat, die in de minuut zou omgezet worden, als van beide soorten van moleculen er één in het liter vloeistof aanwezig was, dat de reactie, zooals het heet, bimoleculair was. Schrijver dezes onderstelde haar monomoleculair, alleen evenredig met de concentratie van één soort van moleculen. Er zou zich eerst een zout van het chloraalhydraat vormen, wat zeer snel verliep en geen tijd kostte en daarna dit gevormde zout in chloroform en het genoemde formiaat ontleed worden. De hoeveelheid van dit zout, dat dan in een oneindig klein tijdsverloop ontleed werd, wordt dan analytisch voorgesteld door de vergelijking $dx/dt = K \times C$, waarin het eerste lid beteekent de genoemde oneindig kleine hoeveelheid - het differentiaalquotient - gelijk aan de afgeleide functie, K de constante en C de concentratie van het zout op een gegeven tijd.
Welke voorstelling is de juiste? Door integratie vindt men nu na eenige herleiding voor de wet volgens welke de werking geschiedt, $K = 1/t\ 1\ C_o/C_t$ of herleid tot de gewone Briggiaansche logarithmen $0.4343\ K = = 1/t \log. C_o/C_t$, waarin C_o de concentratie van het zout voorstelt bij het begin der werking en C_t die, nadat een tijd van t minuten verloopen is. Men kan nu die concentraties door de proef op verschillende tijden bepalen en met behulp der vergelijking telkens de waarde van K berekenen. De reactie verliep bij de temperatuur van 0°. Vindt men voor K steeds dezelfde waarde, is zij met andere woorden een constante, dan zijn de wet en de onderstelling juist en is het mechanisme der reactie opgehelderd. (De concentraties werden bij dit onderzoek uitgedrukt in milligrammoleculen per liter). Inderdaad werd telkens voor K een waarde gevonden, die minder van 0.0048 afweek dan de onvermijdelijke waarnemingsfouten toelieten. Zoo kan bij een continueel proces een onderstelling door toepassing van differentiaal-, integraalrekening en het experiment geverifieerd en de wet van het verschijnsel gevonden worden.

werkelijkheid der verschijnselen, die zij heeten te onderzoeken, het meerendeel der onderzoekers is onbekend met de natuurkundige methodiek. In donker gemaakte vertrekken komt men samen, het voornaamste zintuig voor de waarneming, het gezicht, is uitgeschakeld. De zenuwen zijn met het oog op de dingen, die komen zullen, in gespannen toestand. Men verwacht merkwaardige verschijnselen; tafels zullen gaan dansen, zware voorwerpen zonder aanraking naar boven gaan en in de lucht blijven zweven, geesten van afgestorvenen zullen verschijnen en door bemiddeling van een medium aan het gezelschap mededeelingen doen, hun astraal lichaam zal zelfs op de photographische plaat vastgelegd kunnen worden, evenals de effluvia, die van het lichaam van het medium uitgaan. Dat zijn waarlijk geen alledaagsche dingen. Zoo ergens, dan is hier een streng en onpartijdig methodisch onderzoek op zijn plaats. Zal een natuurkundige feiten op zulk een wijze en onder zulke omstandigheden vastgesteld, als waar erkennen? Het antwoord is niet twijfelachtig.

De verschijnselen der telepathie zijn minder raadselachtig, maar ook daar ontbreekt de zekerheid, die alleen een onderzoek naar het model der physische methodiek kan geven. Flammarion, de bekende astronoom, die althans wat de bloote waarneming betreft, de natuurkundige methodiek wel kent, deelde in onlangs uitgekomen geschriften geheele reeksen van gevallen mede van telepatische openbaringen. Bewoners van Frankrijk

zagen wat er in Amerika met vrienden en verwanten gebeurde, gevoelens en gedachten van de laatste werden hun zelfs geopenbaard en dat alles met zoogenaamd nauwkeurige bepaling van plaats en tijd. En een later ingesteld onderzoek zou dan telkens geleerd hebben, dat er aan de overeenkomst van hetgeen in Europa gezien en in Amerika gedacht en gebeurd was, niets ontbrak. Was dat inderdaad het geval? Was er ook alleen maar een algemeene vage overeenkomst tusschen beide zoogenaamde feiten? Was er ook iets van dien aard te verwachten, was er ook een aanleiding, waardoor de verbeelding van den ziener juist op dat oogenblik in werking kwam; het toeval en autosuggestie kunnen ook nog een rol spelen. Zulke vragen komen van zelf op en stellen in het licht, dat ook hier alle strenge wetenschappelijke contrôle ontbreekt. Met het aantal gevallen neemt alleen dan de waarschijnlijkheid toe, dat men inderdaad met feiten te doen heeft, als de laatste ontwijfelbaar zeker zijn vastgesteld. Eén typisch geval, waarvan men dit weet, is meer waard dan honderden, waarbij die zekerheid ontbreekt. Daarom zegt het opsommen van zulk een groot aantal gevallen door Flammarion nog zoo weinig, De onlangs door een vliegongeval omgekomen Dr. Geley, de directeur van het Institut de Métapsychique in de Avenue Niel, drong ook wel aan op het verzamelen van telkens meer getuigenissen en een der eerste presidenten van de Engelsche ‘Society for psychical Research’ zeide ‘wij moeten niet met onze tegenstanders gaan debatteeren, dat leidt tot niets; wij moeten hun tegenspraak verstikken onder feiten, hoopen feiten, voortdurend nieuwe feiten. Zulke uitspraken, hoewel goed bedoeld, kunnen tot misverstand aanleiding geven. Getuigenissen doen te veel denken aan leeken, die hun slecht geverifieerde ervaringen mede deelen en op het aantal der feiten komt het niet aan, maar op de methode van onderzoek, die waarborgt, dat het inderdaad feiten zijn. Dat wist Goethe reeds, die het in Galileï prees, dat hij uit de schommelende lamp de leer van den slinger ontwikkelde en die van den vrijen val der lichamen. Goethe zocht naar ‘Urphaenomen’. ‘Wer nicht gewahr werden kann, dasz ein Fall oft tausende werth ist, un sie alle in sich schlieszt... der wird weder sich noch andern jemals etwas zur Freude und zum Nutzen fördern können’.

Men pleegt ons te herinneren aan Hamlet's woord, dat er in hemel en op aarde meer is dan waarvan onze wijsheid droomt, men spreekt van nog onbekende krachten. Als men in plaats van krachten, anthropomorphe ficties, verschijnselen noemt, moet het laatste worden toegegeven. Meermalen zijn plotseling verschijnselen waargenomen, waarvan men het bestaan niet vermoedde. Vóór het einde der 18de eeuw had het woord 'electriciteit' geen beteekenis. Franklin en zijn medewerkers in Europa, Priestley, Volta, Galvani, deelden hun onderzoek daaromtrent mede als een openbaring. In onzen tijd kwam de ontdekking der radio-activiteit geheel onverwacht en onvoorzien. Als een wonder vernam men de waarneming van een mineraal, uranium-erts, dat door vaste voor het licht ondoorschijnende voorwerpen heen op de photographische plaat werkte. De werkingen, die van het radium uitgingen, waren zoo vreemd en ongewoon, dat zij eerst nauwelijks geloofd werden. En hoe steeg de verbazing, toen men met de Röntgen-stralen photo's kon verkrijgen van het levend menschelijk lichaam, waarop de skeletdeelen zich duidelijk afteekenden, toen de chirurg langs dien weg vreemde voorwerpen en gezwellen in het lichaam kon ontdekken. Maar dat alles werd eerst wetenschap, toen het in het volle licht der openbaarheid streng methodisch onderzocht was en ieder zich op elk oogenblik van de waarheid er van met eigen oogen kon overtuigen. Zelfs de bewering, dat wonderen onmogelijk zijn, zou onwetenschappelijk wezen. De natuurwetten zijn empirisch. De waarschijnlijkheidsrekening leert, dat wat duizend malen zich herhaald heeft, de duizend en eerste maal anders kan verloopen. Waarom gelooven de meesten niet aan wonderen? Omdat juist zulke beweerde feiten een bijzonder streng en nauwkeurig onderzoek vereischen en dit altijd ontbreekt; niet, omdat zij in strijd zouden zijn met de natuurwetten. Was men in het dagelijksch leven beter bekend met wat het beteekent, de waarheid van een feit streng methodisch vast te stellen, het rijk der kwakzalvers en wonderdoeners zou spoedig uit zijn. Men zou het post en het propter niet meer zoo hopeloos verwarren en daarmede alle deugdelijke verificatie den bodem inslaan.

Er is gezegd van de theosophie, dat zij moet aantoonen, dat er voor den mensch nog een andere ken-

inhoud bestaat dan de wetenschappelijke, dat er in het menschelijk kenvermogen nog andere factoren zijn als de redelijk verstandige, waarvoor de astrale en mentale wereld even objectief zijn als de stoffelijke, dat zulk een helderziendheid bij den mensch nog ongeoefend en onontwikkeld is, dat zij in de toekomst tot haar recht zal komen. Het kan waar zijn, maar wij behoeven het niet aan te nemen, zoolang er geen degelijker bewijzen geleverd zijn voor het bestaan er van dan tot nu toe. Het experiment moet beslissen. Prof. Heymans wil het psychologisch experiment zelfs een plaats geven in de wijsbegeerte als een der beste middelen om tot aanvulling en verklaring der verschijnselen te geraken. Hij wijst er op, dat nog een halve eeuw geleden, vóór Fechner's baanbrekend onderzoek, als onbetwist dogma, de stelling gold, dat psychische verschijnselen voor exacte meting ontoegankelijk zijn.

Zoo is de natuurkundige methode van onderzoek op weg, om zich te doen gelden ook buiten het gebied der natuurwetenschap en wel onder de leiding van natuuronderzoekers en wijsgeeren in de rustige omgeving van laboratorium en studeerkamer. Crookes experimenteerde reeds in 1872-'74 met twee media Home en Florence Cook en stelde zijn bevindingen te boek. Later kwamen Richet en Lodge. In de jaren 1910-12 heeft Prof. Ocherowicz zulke onderzoekingen gedaan en ze gedeeltelijk gepubliceerd in de Annales des Sciences psysiques. Ook bestaan er reeds vereenigingen voor psychisch onderzoek in Engeland en ten onzent. Prof. Heymans heeft bij ons de leiding en dat waarborgt onpartijdigheid, afwezigheid van vooropgezette denkbeelden en toepassing van een strenge methode als de natuurkundige. Alleen zoo zou het kunnen blijken of de geheimzinnige verschijnselen alleen bestaan in de verbeelding der ongeschoolde bijgeloovige menigte of dat onze langdurige onbekendheid er mede alleen daaruit voortvloeide, dat een helderziendheid, die tot onze geestelijke organisatie behoort, geheel onontwikkeld was. Is het laatste het geval, dan zouden wij er toe moeten komen, om onze geheele levens- en wereldbeschouwing te herzien.

Uit het voorafgaande is gebleken, dat men met de physische methode van onderzoek het reeds ver gebracht heeft in de verklaring van verschijnselen. De physicus vraagt niet meer. Hij is tevreden met de wetenschap, dat zijn berekeningen en

voorspellingen in de werkelijkheid uitkomen. Voor den wijsgeer ligt hier echter nog een probleem. Wij hebben het denken leeren kennen als een zelfstandige functie, dat volgens eigen wetten logische gevolgtrekkingen aaneenschakelt. De natuurverschijnselen vertoonen ook regelmaat en orde, maar zij verloopen volgens eigen mechanische wetten. Hoe komt het, dat de logische wetten van het denken en de mechanische der natuurverschijnselen in zulk een bevredigende harmonie met elkander verkeeren, dat een verschijnsel, door het logisch-mathematische denken voorspeld, ook op den aangegeven tijd en wijze in de werkelijkheid optreedt? 'Man mag' schrijft Vaihinger, 'das Verhältnis von Sein und Denken fassen, wie man will - jedenfalls lässt sich vom *empirischen* Standpunkt aus behaupten, dass die *Wege des Denkens andere sind als die des Seins;* die subjectiven Prozesse des Denkens, die sich auf irgend einen äusseren Vorgang oder Prozes beziehen, haben mit diesem selbst nur selten eine nachweisbare Ähnlichkeit![1)]... wir *dürfen* also die *Wege* und *Umwege des Denkens nicht* mit *dem wirklichen Geschehen verwechselen*[2)]. Het subjectieve denken is logisch en teleologisch, het zijn is onlogisch. Zijn en denken zijn twee. Geen natuurwet, zelfs niet een als die van Newton betreffende de zwaartekracht, zegt voor Vaihinger meer dan dit: het is alsof de verschijnselen verloopen volgens de uitspraak der wet. Hebben wij dan aan die methodiek een te hooge waarde toegekend? Leert zij ons de werkelijkheid niet kennen? Maar ook Vaihinger ontkent de doeltreffendheid van het natuuronderzoek niet. *'Die Zweckmässigkeit manifestiert sich gerade darin, dass die logische Functionen, wenn sie nach ihren eigenen Gesetzen arbeiten, schliesslich doch immer wieder mit dem Sein zusammen treffen'*[3)]. Dit probleem heeft ten allen tijde de aandacht der denkers getrokken, die het trachtten op te lossen. Spinoza nam aan, dat het denken (res cogitans) en de uitgebreidheid (res extensa) geest en stof, twee verschillende zijden (attributen)

1) Die Philosophie des als ob. System der theoretischen, praktischen und religiösen Fiktionen der Menschheit auf Grund eines idealistischen Positivismus. Met einem Anhang über Kant und Nietzsche. Herausgegeben von H. Vaihinger, 1911 S 10.
2) T.a.p. S 11.
3) T.a.p. S 12.

zijn van de ééne substantie, de Godheid, die zoowel uitgebreide als denkende realiteit is. Leibnitz sprak van een door God ingestelde harmonie (harmonia praeestabilita) tusschen beide orden van verschijnselen, die gelijk bleven loopen even als twee horloges, die eenmaal gelijk gezet zijn. Paulsen achtte de psychische en de physische verschijnselen twee dingen van een en hetzelfde bestaande; alles - menschen, dieren, planten, steenen - bestond uit een binnenwereld, een psychische en een buitenwereld, een physische. 'Die Körperwelt ist Erscheinung; das was uns erscheint ist ein unserem Innenleben verwandtes'[1]. De stof is niet dood. Schopenhauer heeft het gezegd: alle physische processen wijzen op psychische immanente inwendige betrekkingen tusschen beide. Psychisch opgevat zijn zij wilsprocessen, doelstrevend. De wereld is wil en voorstelling. Daarom correspondeert in de gedachtenwereld orde en verbinding met die in de lichamelijke wereld; wat hier is 'Grund und Folge' is daar 'Ursache und Wirkung'. Spinoza had het reeds gezegd: 'Ordo et connectio idearum idem est ac ordo et connectio rerum'. De orde en het verband der voorstellingen zijn dezelfde als de orde en het verband der dingen. Zij loopen aan elkander evenwijdig, zoodat elke lichamelijke bestaanswijze tegelijk in het denken zijn uitdrukking vindt en omgekeerd het laatste in de eerste.

Heymans heeft zulke denkbeelden scherp geformuleerd en tot grondslag gemaakt van zijn psychisch monisme. Hij neemt aan, dat de beide reeksen van verschijnselen, de buitenwereld en het bewustzijn, betrekking hebben op dezelfde werkelijkheid, die zich op tweeërlei wijze aan ons openbaart. In het bewustzijn meent hij de eigenlijke werkelijkheid te kennen, die ten onrechte als hersenverschijnsel wordt waargenomen. Er moet volgens hem iets zijn, dat (onder bepaalde voorwaarden van zinnelijke adaptatie) in het bewustzijn van een beschouwer de waarneming van hersenverschijnsel kan te voorschijn roepen. Al het werkelijk bestaande is psychisch, is aanwezig in een bewustzijn. Het individueele bewustzijn zou niets anders zijn dan afgezonderde deelen van het wereldbewustzijn. In zulke beschouwingen ligt de oplossing van het probleem. Voor Heymans en zijn geestverwanten bestaat het feitelijk niet

1) Einleitung in die Philosophie, von Friedrich Paulsen, 1906. Fünfzehnte Auflage S 126.

meer en is de physische methode van onderzoek met het oog op het leeren kennen der werkelijkheid in haar volle waarde hersteld en tevens verklaard, dat de buitenwereld begrijpelijk kan zijn voor ons logisch denken. Het verschil tusschen logische en mechanische wetten valt hier weg. Er zijn alleen de eerste. Natuurwetten zijn wetten van den geest. De Natuur verklaren wordt haar gedachtengang met ons denken reproduceeren. Wat zich aan ons toeschouwers als stoffelijke verschijnselen voordoet, zijn inderdaad voorstellingen en gedachten in een ander bewustzijn. Onze geest begrijpt de dingen, omdat zij uit den geest zijn. Wij behoeven ons niet te verdiepen in de 'Philosophie des als ob', die wel de overeenstemming in de uitkomsten tusschen denken en zijn constateert, maar ze niet in het minst begrijpelijk maakt.

Wij kunnen ons tegenover het onderhavige probleem nog op een ander standpunt stellen. Wij kunnen er op wijzen, dat nagenoeg geen enkele natuurwet geheel nauwkeurig op de verschijnselen past en dit des te minder naarmate haar gebied zich uitbreidt, dat zelfs bij een wet als die van Newton de korte eenvoudige formuleering daaruit kan voortvloeien, dat zij een gemiddelde uitdrukt van een zeer groot aantal gevallen, waarbij afwijkingen van gelijk bedrag in tegengestelde richtingen elkander ophieven, dat in het algemeen bij het opstellen van natuurwetten uit het complex der werkelijkheid veel is weggevallen, een rijkdom van bijzonderheden, veel min of meer schematisch is vereenvoudigd, dat strikt genomen slechts een klein gedeelte der natuurverschijnselen bevredigend mechanisch verklaard is, bepaaldelijk het licht vóór Maxwell en de beweging der hemellichamen, het onderwerp van het eerste klassieke onderzoek. Inderdaad heeft men, waar de samengesteldheid der verschijnselen toenam, zijn toevlucht moeten nemen tot de statistische natuurkunde, o.a. op het gebied der warmte, dat der kinetische opvatting der gassen en in de thermodynamica. Men neemt dan aan, dat het toeval regeert, dat een noodwendig causaalverband een anthropomorphe fixie is, daaruit voortvloeiend, dat men ten onrechte de noodwendig samenhangende elementen van het denken op de werkelijkheid overbracht, dat op een verschijnsel A wel dikwijls maar niet altijd een B behoeft te volgen, dat men door het nagaan van een zeer groot aantal gevallen moet uit-

maken of een A meermalen met een B dan met een C of een D samengaat en dat daarop alleen het voorspellen der verschijnselen berust, dat men alleen op grond der waarschijnlijkheidsrekening als zich een A vertoont een B mag verwachten en dat die verwachting nog vaak teleurgesteld zal worden.

Ook op het gebied der zoo samengestelde sociale verschijnselen heeft de waarschijnlijkheidsrekening haar intrede gedaan, de geheele theorie der levensverzekering berust er op. Op dit gebied is zij vooral vertegenwoordigd door den Engelschen onderzoeker Pearson, die haar mathematisch uiteenzette en toepaste in zijn merkwaardig boek ‘The Grammar of Science’. De uitspraak, dat ‘natural law exist in things-in-themselves apart from man's mind’ heeft volgens hem geen zin. Een natuurwet ‘involved an association of natural facts or phenomena with mental conceptions, lying quite outside of the particular field of those phenomena’, zulk een wet is ‘essentially a product of the human mind and has no meaning apart from them’. ‘The law of nature is but the repeated sequence of perceptions, projected out of them selves and considered as a part of an external world’. Wij mogen op het gebied der verschijnselen spreken van een *correlatie*, van een meer of minder veelvuldig niet van een vast noodwendig samengaan. ‘The universe is a sum of phenomena, some of which are more others less closely contingent... no phenomena are causal; all phenomena are contingent, and the problem before us is to measure the degree of this contingency’. Hiermede naderen wij de wijsbegeerte van Hume en stellen wij ons op het standpunt reeds in 1874 door Boutroux aangegeven in zijn ‘De la contingence des lois de la Nature’: ‘La science ne réclame pas l'idée de nécessité... il suffit qu'il existe entre les phénomènes des liaisons relatievement invariables, pour que la recherche des causes soit légitime et fructuose. Bien plus, il est contraire à l'essence des phénomènes d'être nécessairement enchainés entre eux’. Boutroux nam in de werkelijkheid een zekere mate van niet-gedetermineerd-zijn aan en dacht daarmede ook den vrijen wil te redden.

Wij kunnen echter met het oog op het probleem, dat ons bezig houdt, de statistische natuurkunde verder laten rusten, hoewel zij in dit verband genoemd moest worden. Ook op het

statistisch standpunt kan toch nog voorspeld worden, is er een onmiskenbare, zij 't ook geringere overeenkomst tusschen de uitkomsten van het logisch-mathematisch denken - van de waarschijnlijkheidsrekening - en het gebeuren in de Natuur. Als op een verschijnsel A evenveel malen een C of D volgde als een B, als de Natuur een chaos was zonder orde of regel, dan zou ook de waarschijnlijkheidsrekening niets kunnen uitrichten. Maar de laatste kan de gebeurtenissen vooruit zien met een graad van zekerheid, wiskundig, d.i. door denken te bepalen. Er bestaan dus in de Natuur functioneele betrekkingen tusschen de verschijnselen, zij 't dan ook niet tusschen alle; zij heeft althans meer van een kosmos dan van een chaos. Op het standpunt der statistische natuurkunde is het probleem niet weg te redeneeren. Het blijft ook daar bestaan.

Alleen het psychisch monisme, dat het verschil in hoedanigheid herleid tot een verschil in hoeveelheid, dat natuur- en denkprocessen van denzelfden (geestelijken) aard acht, geeft een werkelijke oplossing van het probleem. Wij kunnen daar beide processen als volkomen gedetermineerd beschouwen. Ook op dit standpunt wordt geen volmaakte overeenstemming vereischt tusschen de (psychische) processen in de Natuur en die van het menschelijk denken. Ons denken is te beperkt en te onvolkomen, hoe krachtig ook overigens, wellicht ook wat anders, om het denken der Natuur in zijn vollen omvang en diepte weer te geven. De overeenstemming zou volkomen zijn, als ons denken volkomen en geheel gelijk was aan dat der zoo ingewikkelde Natuur. Daarom moeten wij, om de overeenstemming zoo goed mogelijk te maken in onze natuurwetten vreemde betrekkingen brengen, die ze samengesteld maken, er een empirisch karakter aan geven en de overeenkomst met de eenvoudige korte formules van het menschelijk denken aan het oog onttrekken. De wetten van Boyle, Gay-Lussac en v.d. Waals zijn er sprekende voorbeelden van.

De natuurwetenschappelijke methodiek blijft dus haar beteekenis behouden voor het leeren kennen der werkelijkheid. Een psychisch monisme als dat van Heymans ondervangt het best de bezwaren, die er uit een wijsgeerig oogpunt tegen ingebracht kunnen worden. Haar gebied omvat meer dan de natuurverschijnselen alleen. Overal - het zij nogmaals

gezegd - waar het onderzoek van verschijnselen aan de orde is, hetzij physische of psychische, moet zij de leidsvrouw zijn. Bij de studie der physiologische psychologie, het geesteskind van Fechner, heeft zij reeds haar sporen verdiend. In de occulte wetenschappen, het spiritisme en de theosophie, staat zij pas aan den aanvang harer taak. Juist daar is haar leiding zoo noodig en kan zij zoo belangrijk worden. De ongeschoolde menigte kan niets tot opheldering bijdragen. Hier worden wij geplaatst voor het groote raadsel aangaande de beteekenis en de bestemming van den mensch in het groote geheel der dingen, dat Heine aan de zee en de winden deed vragen: 'O löst mir das Räthsel des Lebens, Das qualvolle uralte Räthsel... Sagt mir was bedeutet der Mensch? Woher ist er kommen? Wo geht er hin'? Zee en winden zwegen. Spiritisten en theosophen zwijgen niet. Zij meenen, het raadsel van het menschenleven en dat niet alleen met het oog op het aardsche bestaan, althans reeds ten deele opgelost te hebben. Wij meenen hier nog slechts te kunnen vragen en een beslist antwoord vooreerst nog niet te kunnen verwachten. Onze hoop is gesteld op de toepassing der experimenteele natuurkundige methode van onderzoek. Zal zij ons, meer positief aangelegden, nog eens een bevredigend antwoord geven? Kan zij het niet, dan zullen deze problemen voor altijd mysteries blijven, dan kunnen wij ze verwijzen naar de mystiek-bijgeloovige kringen, waar de verbeelding den scepter voert en het kritische verstand geen toegang heeft. Dan moeten wij er zelfs voor waarschuwen, dat men er een weg mede betreedt, die gevaren oplevert voor het gezonde normale geestesleven. Dit staat echter in elk geval vast, dat zulk een antwoord vatbaar moet zijn voor verificatie volgens de strenge voorschriften der natuurwetenschappelijke methodiek.

Aan onderzoek zal het niet ontbreken. Montaigne sprak het reeds uit: 'Nul esprit genereux ne s'arreste en soy; il prétend tousiours et va au delà de ses effects'.

Juli 1924, *Den Haag.*

J.E. ENKLAAR.

K.C. Boxman-Winkler †

Indien zij minder bescheiden van aard geweest ware, - indien zij niet voor zichzelve somtijds in het schuwen van opener bestaan en het toeven op de stille wegen der resignatie een geheim behagen had willen scheppen, - indien, met één woord, zij er toe had kunnen komen, een zekere geestelijke pruderie te overwinnen, en zich wat gemakkelijker te laten gaan, - dan zouden wij in een vrouw van Christine Boxman's rijke begaafdheid een schrijfster hebben mogen bezitten, wier geluid boven dat van vele anderen had uitgeklonken, en naar wier stem heel het land had moeten luisteren.

Misschien was ook haar denken te wijsgeerig, om over de dingen van den dag anders dan wijd heen te schouwen, zoodat het wel nimmer in haar kon opkomen, zich bij een tijd-richting of engere school aan te sluiten, of de woordvoerdster van haastige partij-meeningen te worden, en was heel haar geestes-aanleg te reflectief om een bepaalde strijdbaarheid toe te laten. Doch, hoe dit zij, - die haar van nabij gekend en haar liefgehad hebben, zouden niet wenschen, dat zij anders geweest ware, of dat een wijder kring haar mocht hebben gevierd. Bovendien is het de vraag, of wereldsche voldoeningen haar ooit zouden hebben bevredigd, en in elk geval: waarlijk gezocht heeft zij deze allerminst. Voor zichzelf of tot enkelen spreken, beantwoordde meer aan haar ingeboren neigingen dan openlijk verkondigen het deed. En geen lokroep van roem of eer voorzeker heeft haar ooit kunnen verontrusten.

Dikwijls ook bekroop haar een twijfel-zin, die haar overi-

gens beveiligde voor het gevaar van ooit tot orakelen te komen, een gevaar dat, bij het dieper levensgeloof dat haar bezielde, gepaard als het ging aan een uitgesproken liefde voor gedragen taal, voor haar niet geheel denkbeeldig mocht worden geacht. Maar in haar geloof zelf schuilde de moed om te twijfelen en uit dien twijfel ontbloeide dan slechts een wijder geloof. Het dichterlijke verhaal, dat zij onder den titel *De scheiding der wegen* in de Gids van 1921 gegeven heeft, legt er getuigenis van af, hoe zij, waar het pas gaf, aan twee tegenovergestelde levensbeschouwingen gelijkelijk recht kon doen wedervaren, en in al de kracht van haar scherp onderscheidingsvermogen kon de dominante van haar, toch bij uitnemendheid vrouwelijk, gevoel niet ondergaan.

'Elke beschouwing over iemands werk', zoo heeft zij eens geschreven, 'draagt nu eenmaal den hatelijken schijn van oordeelen' en toch werd zij, aangezien haar kracht nog meer in bespiegelen dan in scheppen gelegen was, trots haar schroom, tot de kritiek gedreven. En zoo danken wij aan haar fijnen, maar kloeken, en door een wonderbaarlijke eruditie verrijkten geest, een klein aantal literaire beschouwingen, zoo verhelderend, als nauwelijks iemand anders er in onze taal geschreven heeft.

In fraai gecadenceerde en volmaakt uitgebouwde volzinnen, die zich aaneen rijen tot een zachte sonoriteit, welke even aan het timbre van Obermann of aan dat van den lateren Renan kan herinneren, - zinnen waar toch een enkele maal een spotlachje uit opglimt, dat de guitige Betje Wolf behaagd zou hebben, en door welker lenige deftigheid van wendingen nog weleens een gemeenzaamheid van rond-Hollandsch heen kan slaan, in tegenstellingen, als waarover Huet zich niet te schamen zou hebben gehad, - in zulk ongemeen beschaafd proza gaf zij zeer uiteenloopende besprekingen van moderne literatuur, die vaak tegen den draad van geldende opvattingen ingaan, maar uit grooten moreelen ernst waren getogen, - en die men niet van mij zal verwachten, dat ik eenigszins volledig in de herinnering van de Gidslezers terugroep.

Slechts op twee er van, die mij voorkomen rondweg magistraal te zijn, moge thans nog gewezen zijn. Ten eerste op hare doorwrochte studie over Oscar Wilde, die in de Gids van 1916 verscheen, waarin men een zeldzame poging mag

bewonderen, om bij den moeielijk te definieeren aestheet het eigenlijke wezen van den verblindenden schitterschijn los te maken. Met omzichtigen tred, en het strubbelige struikgewas van des auteurs hunkerende ijdelheid overal geduldig op zij duwend, gaat de schrijfster door het labyrinth van heel Wilde's veel bewonderde en veel gesmade pose-kunst, om ten slotte in zijn, na de zwaartste beproevingen ontstane, laatste werk, het beste wat er in hem woonde, de dieper kern van zijn verwarrend wezen, als een bedolven edelsteen voor onze begeerige oogen bloot te leggen.

Niet minder treffend is haar studie over *Der Einsame Weg,* (Gids 1918) door dien anderen veelgelezen geestelijken poseur, Schnitzler, wiens contrasteerende stroomingen van denken en voelen zij, zijdelings ook door een voortreffelijke vergelijking met Ibsen, onversaagd weet te ontwarren. In de verschietende tinten van het lugubere drama, vermag zij met zekerheid de psychische onderkleur aan te wijzen, en onder het geoutreerde van Schnitzlers dikwijls zoo verdorven figuren graaft zij het dieper menschelijke nog aan den dag.

Artikelen van zulk een doordringend begrip, en waarin het ontleedmes met zoo vaste hand werd bestuurd, zou men zich haast niet anders dan door een man geschreven kunnen denken, ware het niet, dat zij tevens vervuld zijn van die ‘deemoedige wijsheid’ en van die breede ‘vruchtbare indulgentie’, welke als eenmaal verklaarde in Ibsen's *Nora* zoozeer te missen, en die misschien juist alleen voor de allerbesten onder de vrouwen blijft weggelegd.

JAN VETH.